122. ÉVFOLYAM 2009. MÁRCIUS 1. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Szőcs Tibor
Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története

Veszprémy László
Szabács ostroma (1475–1476)

E. Kovács Péter
Magyarország „törökképe"
a XV. század elején

Ságvári György
A honvédegyenruha születése

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Director Róbert Hermann

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Directeur Róbert Hermann

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Rédactrice Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2008. ÉVI 121. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációja I/3

Czigány István: Egy „universális ember" Tündérországban. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben II/326

Hausner Gábor: A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században III–IV/503

Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába, avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása III–IV/537

Krámli Mihály: Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybe vétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése, 1914–1916..... III–IV/573

Papp Sándor: Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom.... II/303

Sallay Gergely Pál: A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945 ..... I/39

Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban..... II/283

KÖZLEMÉNYEK

Bagi Zoltán Péter: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában II/355

Bánsági Andor: Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjáró-beszerzései, 1906–1918 ..... III–IV/660

Bíró Teofil: A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában..... III–IV/660

Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971 ..... I/69

Szabó Mária: Antonello Guzzoni ezredes beszámolója az 1922. évi Romanelli-ünnepségekről..... III–IV/703

Szirtes Zsófia: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában.... II/403

MŰHELY

B. Szabó János: Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára II/455

Bennett, Matthew: Egy keresztes harci alakzat, a „mozgó erőd," új megvilágításban III–IV/732

Csíki Gergely: Evgeny Ivanovič Susenkov: Russzko-mongolszkaja vojna (1237–1241 gg) III–IV/747

Halmágyi Miklós: Mihály püspök füle. Egy kevéssé ismert hadi esemény a kalandozások korából II/448

Kovács László: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere I/107

Merényi-Metzger Gábor: Pöltenberg Ernő keresztelési anyakönyvi bejegyzése, avagy egy 200 éve született aradi vértanú III–IV/765

Oláh Gergely: Észrevételek Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt című könyvéről I/96

Sárközy Péter: Az új olasz történész generáció munkái a második világháború alatti magyar területi revíziókról és a háború utáni „vörös Erdélyről" I/100

Torma Béla Gyula: Csata a Brenta folyónál, 899 ..... II/425

Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális jelentései alapján III–IV/757

(Veszprémy László): Sandhurst és a középkori hadtörténelem. Bemutatjuk Matthew Bennett hadtörténészt, a Royal Military Academy professzorát III–IV/727

VITA

Gyáni Gábor: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága I/143

Hermann Róbert: Az önbáj hiánya és a reflexíj homorúsága I/153

CSATA- ÉS HADSZÍNTÉRKUTATÁS

Négyesi Lajos: Hadirégészet I/160

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Martin Kornél: Finálé. A fogságba eséstől a leszerelésig III–IV/767

SZEMLE

A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris In Hungaria *(Mándi Hajnalka)* ... III–IV/813

B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben *(Szakály Sándor)* ... I/200

B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország *(Veszprémy László)* ... II/470

Bene János – Szabó Péter (szerk.): Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései *(Szakály Sándor)* ... I/186

Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Második, bővített kiadás *(Balla Tibor)* ... I/187

Cs. Lengyel Beatrix – Stemlerné Balog Ilona (szerk.): Válogatás a Történeti Fényképtár gyüjteményéből. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, III. *(Szoleczky Emese)* ... III–IV/809

Depeyre, Michel: Tactiques et stratégies navales de la France et du Royaume-Uni de 1690 à 1815 *(Tóth Ferenc)* ... III–IV/802

Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt *(Szakály Sándor)* ... I/191

Fenyvesi, Charles: Három összeesküvés *(Györkei Jenő)* ... I/189

France, John – DeVries, Kelly (ed.): Warfare in the Dark Ages *(Veszprémy László)* ... II/463

G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora *(Bagi Zoltán Péter)* ... III–IV/797

Halpern, Paul G.: The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI *(Bánsági Andor)* ... I/183

Hermann Róbert – Zakar Péter (szerk.): A források büvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára *(Solymosi József)* III–IV/816

Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja. Dr. Woynarovich Elek légvédelmi tüzér hadnagy amatőrfotói Erdélytől Dániáig, 1940–1945 *(Szakály Sándor)* ... III–IV/808

Jones, Clive: Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action *(Prantner Zoltán)* ... I/193

Le Général Boissau, Raymond Ladislas: Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France *(Tóth Ferenc)* ... II/473

M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960 *(Ács Tibor)* ... I/205

Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig *(Háber Péter)* ... I/212

Plassmann, Alheydis: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen *(Veszprémy László)* II/466

Poppe, Andrzej: Christian Russia in the Making *(Font Márta)* II/468

Reinhard Nachtigal: Die Murmanbahn 1915 bis 1919. Kriegsnotwendigkeit und Wirtschaftsinteressen *(Balla Tibor)* III–IV/806

Seres István: Thököly Imre és Törökország – İmre Thököly ve Türkiye *(Bánkúti Imre)* III–IV/799

Szabó János (szerk.): „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére *(Markó György)* I/210

Szakály Sándor: Katonák, csendőrök, ellenállók *(Okváth Imre)* I/202

T. Mérey Klára: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején *(Jankó Annamária)* III–IV/804

Tóth Péter: Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje *(Veszprémy László)* II/478

Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok *(Hausner Gábor)* II/475

Viganò, Marino: Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo *(Labancz Csaba)* II/481

KRÓNIKA

Igaz Levente – Sándor Anita: „Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich." Hainburg, 2007 július–október II/485

Uhel Péter: A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság 34. konferenciája. Trieszt, Olaszország, 2008. augusztus 31 – szeptember 5 ..... III–IV/821

Uhel Péter: Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom. A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XXXIII. konferenciája, Fokváros, 2007. augusztus 13–17. ..... II/492

BIBLIOGRÁFIA

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.), Szabó Jánosné: A 2005. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája I/215

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.): A 2006. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája III–IV/825

Rákóczy Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III–IV/868

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 2008. ÉVI 121. ÉVFOLYAMÁNAK SZERZŐI

Ács Tibor: M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1955–1960 ..... I/205

B. Szabó János: Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára II/455

Bagi Zoltán Péter: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenötéves háború időszakában II/355

Bagi Zoltán Péter: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: Koronás fejedelem. Bocskai István és kora III–IV/797

Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség és Bosznia–Hercegovina 1878. évi okkupációja I/3

Balla Tibor: Reinhard Nachtigal: Die Murmanbahn 1915 bis 1919. Kriegsnotwen-digkeit und Wirtschaftsinteressen III–IV/806

Bánkúti Imre: Seres István: Thököly Imre és Törökország – İmre Thököly ve Türkiye III–IV/799

Bánsági Andor: Az Osztrák–Magyar Monarchia tengeralattjáró-beszerzései, 1906–1918 ..... III–IV/660

Bánsági Andor: Halpern, Paul G.: The Battle of the Otranto Straits. Controlling the Gateway to the Adriatic in WWI I/183

Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Második, bővített kiadás *(Balla Tibor)* I/187

Bennett, Matthew: Egy keresztes harci alakzat, a „mozgó erőd," új megvilágításban III–IV/732

Bíró Teofil: A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában III–IV/660

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.), Szabó Jánosné: A 2005. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája I/215

Bolyósné Ujfalusi Éva (szerk.): A 2006. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája III–IV/825

Czigány István: Egy „universális ember" Tündérországban. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben II/326

Csíki Gergely: Evgeny Ivanovič Susenkov: Russzko-mongolszkaja vojna (1237–1241 gg) III–IV/747

Font Márta: Poppe, Andrzej: Christian Russia in the Making II/468

Germuska Pál: A totális mozgósítástól a stratégiai tervezésig. Az Országos Tervhivatal Általános Szervezési Főosztályának története, 1948–1971 ..... I/69

Gyáni Gábor: Az önreflexió hiányának bája és nyomorúsága I/143

Gyórkei Jenő: Fenyvesi, Charles: Három összeesküvés I/189

Háber Péter: Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig I/212

Halmágyi Miklós: Mihály püspök füle. Egy kevéssé ismert hadi esemény a kalandozások korából II/448

Hausner Gábor: Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok II/475

Hausner Gábor: A magyarországi hadtudományi irodalom a XVII. században III–IV/503

Hermann Róbert: Az önbáj hiánya és a reflexíj homorúsága I/153

Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába, avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása III–IV/537

Igaz Levente – Sándor Anita: „Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich." Hainburg, 2007 július–október II/485

Jankó Annamária: T. Mérey Klára: A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején III–IV/804

Kovács László: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttere I/107

Krámli Mihály: Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése, 1914–1916 ..... III–IV/573

Labancz Csaba: Viganò, Marino: Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo II/481

Mándi Hajnalka: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Acta Musei Militaris In Hungaria III–IV/813

Markó György: Szabó János (szerk.): „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére I/210

Martin Kornél: Finálé. A fogságba eséstől a leszerelésig III–IV/767

Merényi-Metzger Gábor: Pöltenberg Ernő keresztelési anyakönyvi bejegyzése, avagy egy 200 éve született aradi vértanú III–IV/765

Okváth Imre: Szakály Sándor: Katonák, csendőrök, ellenállók I/202

Oláh Gergely: Észrevételek Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt című könyvéről I/96

Papp Sándor: Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom II/303

Prantner Zoltán: Jones, Clive: Britain and the Yemen Civil War, 1962–1965. Ministers, Mercenaries, and Mandarins: Foreign Policy and the Limits of Covert Action I/193

Rákóczy Rozália: 1956-os röplapok annotált bibliográfiája III–IV/868

Sallay Gergely Pál: A Magyar Királyi Honvédség és a leventemozgalom jelvényeinek rendszere, 1938–1945 ..... I/39

Sárközy Péter: Az új olasz történész generáció munkái a második világháború alatti magyar területi revíziókról és a háború utáni „vörös Erdélyről" I/100

Solymosi József: Hermann Róbert – Zakar Péter (szerk.): A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára III–IV/816

Szabó Mária: Antonello Guzzoni ezredes beszámolója az 1922. évi Romanelli-ünnepségekről III–IV/703

Szakály Sándor: B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben I/200

Szakály Sándor: Bene János – Szabó Péter (szerk.): Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései I/186

Szakály Sándor: Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt I/191

Szakály Sándor: Illésfalvi Péter: Egy tartalékos honvédtiszt háborúja. Dr. Woynarovich Elek légvédelmi tüzér hadnagy amatőrfotói Erdélytől Dániáig, 1940–1945 ..... III–IV/808

Szirtes Zsófia: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában II/403

Szoleczky Emese: Cs. Lengyel Beatrix – Stemlerné Balog Ilona (szerk.): Válogatás a Történeti Fényképtár gyűjteményéből. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, III. III–IV/809

Torma Béla Gyula: Csata a Brenta folyónál, 899 ..... II/425

Tóth Ferenc: Depeyre, Michel: Tactiques et stratégies navales de la France et du Royaume-Uni de 1690 à 1815 ..... III–IV/802

Tóth Ferenc: Le Général Boissau, Raymond Ladislas: Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France II/473

Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék 1686-ban Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális jelentései alapján III–IV/757

Uhel Péter: A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság 34. konferenciája. Trieszt, Olaszország, 2008. augusztus 31 – szeptember 5. ..... III–IV/821

Uhel Péter: Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom. A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XXXIII. konferenciája, Fokváros, 2007. augusztus 13–17. ..... II/492

Veszprémy László: B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország II/470

Veszprémy László: France, John – DeVries, Kelly (Ed.): Warfare in the Dark Ages II/463

Veszprémy László: Plassmann, Alheydis: Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen II/466

Veszprémy László: Tóth Péter: Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje II/478

Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban II/283

(Veszprémy László): Sandhurst és a középkori hadtörténelem. Bemutatjuk Matthew Bennett hadtörténészt, a Royal Military Academy professzorát III–IV/727

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

122. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2009. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor PhD, alezredes, a bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Bíró Teofil* PhD ösztöndíjas, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *E. Kovács Péter,* a történelemtudomány kandidátusa, a Római Magyar Akadémia igazgatója; *Kincses Katalin Mária,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője; *Krámli Mihály* PhD, a Közlekedési Múzeum osztályvezető-helyettese; *Merényi-Metzger Gábor* tudományos kutató; *Ságvári György,* a történelemtudomány kandidátusa, főmuzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Sebők Ferenc* PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet; *Süli Attila* muzeológus, Hadtörténeti Múzeum; *Szőcs Tibor* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Veszprémy László,* a történelemtudomány kandidátusa, alezredes, a Hadtörténeti Intézet igazgatója

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

SZŐCS TIBOR

EGY „LEGENDÁS" HŐS: DUGOVICS TITUSZ TÖRTÉNETE

Bizonyára senki előtt nem ismeretlen Dugovics Titusz személye, aki Nándorfehérvár 1456-os ostromakor a július 21-i török betörés alkalmával birokra kelt egy zászlót kitűzni készülő törökkel, és miután nem bírt vele, magával rántotta a katonát a mélységbe, ahol mindketten halálukat lelték.[1] Dugovics Titusz azóta az önfeláldozás és hősiesség egyik ikonjává nemesült a magyar történeti emlékezetben, de mit tudhatunk meg róla akkor, ha a forráskritika szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg az eseményeket?

A magyar történettudomány berkein belül ugyan már néhány évtizede elterjedt, hogy csak egy legendáról lenne szó, ám a történelem iránt érdeklődő nagyközönség csak mostanában szembesülhetett ezzel. Nemrég jelent meg ugyanis E. Kovács Péter népszerűsítőnek szánt, ám a „szakmabeliek" számára is hasznos és remek stílusban megírt könyve, a *Hétköznapi élet Mátyás király korában*, amelyben kimondta az ítéletet, hogy Dugovics Titusz nem létezett: „Hiába az 1859-ben festett kép [ti.: Wagner Sándor: Dugovics Titusz önfeláldozása], Dugovics Titusz nem létezett. Azok az oklevelek, amelyek hősiességéről beszélnek, mind hamisítványok. (...) Semmi kétségem sincs arra nézve, hogy a könyv olvasója nem nekem, hanem a szemének (Wagner Sándor) fog hinni, ezért felesleges is fejtegetnem, hogy a XIX. század eleji történetírásnak miért is volt szüksége ilyen legendák mesterséges gyártására."[2] Úgy érezzük, a nemzeti múltról alkotott kép formálódása szempontjából nem teljesen felesleges „fejtegetni" egy történelmi legenda keletkezését és elterjedését, és érdemes részleteiben is nyomon követni Dugovics Titusz „megszületésének" körülményeit és okait.

*

[1] Dugovics ezen tettét számtalan helyen tárgyalja a szak- és népszerűsítő irodalom, teljes körű összegyűjtésük szinte lehetetlen (felesleges is) volna. Példaképpen egy kisebb válogatás az elmúlt 150 év terméséből: *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon II. Pest, 1852. 428. o.; A magyar nemzet története 4. Szerk.: *Szilágyi Sándor.* A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526) c. fejezet. Budapest, 1896. 154. o. (A vonatkozó rész *Fraknói Vilmos* munkája.); *Balanyi György:* Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 12. (1911.) 167–196., 192–193. o.; *Bölcskey Ödön:* Capistranói Szent János és kora I–III. Székesfehérvár, 1923–1924. II. 319. o.; *Elekes Lajos:* Hunyadi. Budapest, 1952. 455., 467. o.; *Teke Zsuzsa:* Hunyadi János és kora. (Magyar história sorozat.) Budapest, 1980. 215. o.; *Barta Gábor:* Nándorfehérvár 1456. Bratislava, 1985. 276–277. o.; *Dümmerth Dezső:* A két Hunyadi. Budapest, 1985. 119–120. o.; Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: *Rácz Árpád.* Debrecen, 2000. 70. o. (A vonatkozó rész *E. Kovács Péter* munkája.); A Millenniumi magyar történet: Magyarország története a honfoglalástól napjainkig. Szerk.: *Tóth István György.* Budapest, 2001. 131. o. (A vonatkozó rész *E. Kovács Péter* munkája.); *Bertényi Iván – Gyapai Gábor:* Magyarország rövid története. Budapest, 2001. 152. o. (A vonatkozó rész *Bertényi Iván* munkája.); *Monostori László:* Nándorfehérvár emlékezete 1456–2006. Szeged, 2006. 48. o.; Hősök. Akik a nemzetért éltek, haltak. Szerk.: *Simon István.* Budapest, 2008. 142. o., ill. a borító belső előzékén.

[2] *E. Kovács Péter:* Hétköznapi élet Mátyás király korában. (Mindennapi történelem sorozat.) [Budapest,] 2008. (a továbbiakban: *E. Kovács* 2008.) 147. o.

Nándorfehérvár 1456-i ostromának forrásait szinte teljes egészében kiadták, és az ostrom lefolyását már többen is igen részletesen feldolgozták, kimerítően felhasználva az ismert primer kútfőanyag szinte teljes hányadát.[3] Ám ha megvizsgáljuk az ostromról szóló középkori leírásokat, akkor kiderül, hogy csak egyetlen helyen található utalás a nevezetes hőstettre, Antonio Bonfini igen terjedelmes, *A magyar történelem tizedei* címet viselő történeti művében. Az alábbikatat írja a július 21-i harcokról: „Egynéhány török a piacra viszi a zászlót, némelyik a tornyok tetejéről igyekszik letépni a király jelvényét, mely eladdig érintetlenül fennmaradt a falakon. Emlékeznek egy zászlóval odalopakodó törökre, aki gyorsan kúszott fölfelé, a legmagasabb toronyra, hogy királyának jelvényét annak a csúcsára kitűzze, és ezzel bátorságot öntsön a többiekbe, akik még nem nyomultak be, hogy ők is jöjjenek a városba, a magyart pedig le akarta hajítani, hogy a kereszténveket elcsüggessze. Nyomban utánaered egy magyar, és mielőtt amaz a nemzeti zászlót ledobná, a torony tetején verekedni kezdenek. És mert a magyar másképp nem tudja megakadályozni, megragadja a törököt, és a legmagasabb csúcsról azzal együtt a mélybe veti magát. Corvinus látva, hogy a város végveszedelembe került, magához hívja a nagybátyját, Szilágyi Mihályt, Kanizsai Lászlót meg Rozgonyi Sebestyént és a többi hős magyar főnemest, a várból a piacra rohan, és a törököket hátraszorítja. Roppant dühvel csapnak rájuk, tereken és utcákon sokat levágnak, és mihamar a falon kívülre szorítják azokat."[4]

Bonfini tehát a következőképpen írja le az eseményeket: a török a torony csúcsa felé igyekszik, egy magyar vitéz, akit sem ekkor, sem később nem nevez meg, alulról utánamászik (tehát nem egy fal tetején fogadja ellenfelét), mindennek forrásaként egy szóbeli hagyományt jelölve meg („memorant", emlékeznek). Bonfini a török várból való kiverése és a meg nem nevezett vitéz tette között nem von semmilyen összefüggést, az ellenség kiűzését Hunyadi és a többi főnemes vitézségének tudja be.

Az itáliai születésű történetíró később már nem tér vissza a nándorfehérvári vitézre, ám ha továbbolvassuk művét, akkor még egyszer találkozhatunk a magasból magát a törökkel levető magyar katona motívumával, mégpedig Jajca 1464-es török ostroma kapcsán. Mi-

---

[3] A következő feldolgozások nemcsak az eseménytörténeti lefolyást ismertetik, de pontosan közlik a kiadott források bibliográfiáját is: *Bölcskey:* i. m. I–III. ; *Elekes:* i. m. A legújabb munkákra ld. összefoglalóan Kubinyi András tanulmányát és az ott idézett anyagot: *Kubinyi András:* A nándorfehérvári diadal. Kérdések és következmények. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006.) 923–942. o. (a továbbiakban: *Kubinyi* 2006.). Megjelent még: *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára sorozat.) Budapest, 2007. 11–29. o.

[4] „E Turcis plerique in forum signa inferunt, altis nonnulli turribus vexilla regis deponere conantur, que adhuc in menibus integre superfuerant. Subeuntem cum vexillo Turcum memorant, qui, ut signa sui regis ad irritandos in urbem sociorum animos, qui nondum intro penetrarant, pinnaculo turris imponeret et ad exanimandos Christianos Ungarica deturbaret, turrim altissimam repente subit. Hunc Ungarus repente subsequitur ac, antequam patria signa deponeret, cum hoste in turris fastigio colluctatur. Cum alio modo id prohibere non posset, se cum Turco, quem apprehensaret, ex altissimo vertice precipitem dedit. Corvinus in summum periculum adductam urbem conspicatus accito Michaele Zylago avunculo suo et Ladislao Canisa, item Sebastiano Rosgonio ceterisque fortissimis proceribus Ungarorum ab arce ruens in forum Turcos inclinat. Hi tanto furore congrediuntur, ut multis in platea vicisque cesis extra menia extemplo reiecerint." *Antonius de Bonfinis:* Rerum Ungaricarum decades. (Ed.: *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász.*) I–IV. Lipsiae–Budapest, 1936–1941. (a továbbiakban: *Bonfinis:* Decades) III. 186–187. o. (3.8.83–87.). A magyar szöveg *Kulcsár Péter* fordítása: *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford.: *Kulcsár Péter.* Budapest, 1995. (a továbbiakban: *Kulcsár:* Bonfini). 676. o.

után ugyanis Mátyás 1463 karácsonyára visszafoglalta a töröktől a boszniai Jajca várát, a következő év nyarán II. Mehmed szultán megpróbálkozott a vár visszavételével. 1464. július 21. és augusztus 22. között lövette a falakat, majd rohammal próbálkozott, ám minden kísérlete kudarcba fulladt.[5] Az utolsó nagy török roham kapcsán írja Bonfini a következőket: „A törökök akkora lendülettel másznak fölfelé a falakon, hogy sokan felhágnak az oromzatra és a párkányra, úgy látszik, hogy több falszakaszon kitűzik a zászlójukat, de aztán a városbeliek visszavetik őket. Megemlékeznek egy magyar ragyogó hőstettéről, aki észrevette, hogy egy török ki akarja tűzni a császári jelvényt az egyik toronyra, mire a magasból a támadóval együtt levetette magát a mélybe, hogy továbbra is Corvinus zászlaját lássa mindenki. E napon akkora volt a mészárlás, hogy az árkot eltömítette az ellenség."[6]

A párhuzam első látásra is szembetűnő, a török itt is egy toronyra akarja kitűzni zászlaját, a meg nem nevezett, de szintén magyarnak titulált vitéz pedig hasonló módon bánik el vele, és ennek is egy szóbeli hagyományt jelöl meg forrásául („commemoratur", megemlékeznek). A jajcai párhuzam több mint érdekes annak a fényében, hogy egy másik középkori forrásban is feltűnik ugyanez a motívum, ugyanezen jajcai ostrom kapcsán, egy törökké lett, majd újra megkeresztelkedett katona visszaemlékezéseiben.

Mátyás 1463. évi ostroma alatt a közelben lévő Zvecaj várának kapitánya egy szerb születésű, de török fogságba jutott és janicsárrá lett vitéz volt, Michalović Konstantin, akit osztrovicai születése révén Osztrovicai Konstantinnak is neveznek. Jajca eleste után magától átadta a várat Mátyásnak, és feledvén török katonai karrierjét, ismét a keresztények szolgálatába állt. Nem sokáig élt Magyarországon, először Cseh- és Morvaországban, végül Lengyelországban telepedett le, itt is halt meg ismeretlen időpontban, valamikor a XV–XVI. századforduló közelében.[7] Lengyelországban írta meg visszaemlékezéseit is, délszláv elemekkel kevert középkori lengyel nyelven, *A janicsár emlékei* címmel, amely 1565-ben jelent meg először nyomtatásban, és 1828-ban az eredeti kéziratát is felfedezték.[8] Konstantin a következőképpen emlékezik vissza Jajca 1464-es, török általi ostromára: „Mohammed szultán értesülvén a Boszniában történtekről, a következő évben visszatért s azokat az ágyúkat is maga után küldette, a melyekkel Jajcza falait szétdúlta. Már megkezdték az ostromot s a császári zászló megjelent a város falán, a mikor az egyik védő birokra kelt a zászlótűző janicsárral, s mindketten lezuhanván, szörnyet haltak. Mikor a császár ezt a vitézséget maga előtt látta, s meggyőződött a vár bevehetetlenségéről, ágyúit a Verbász folyóba vetette egy vízesés alatt közel a városhoz, hogy senki ki ne vontathassa és visszavonult. Visszavonulása alkalmával egy bosnyák fejedelemséget elfoglalt."[9]

---

[5] *Thallóczy Lajos:* Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Az oklevéltárat szerkesztette: *Horváth Sándor.* (Magyar történelmi emlékek. Első osztály: okmánytárak, 40.) Budapest, 1915. (önálló kötetként is megjelent; a továbbiakban: *Thallóczy:* Jajcza). Jajca Mátyás általi elfoglalása 96–106. o. A vár 1464-es sikertelen török ostroma: 110–114. o.

[6] „Turci tanto impetu menia subeunt, ut multi pinnas vel muros conscenderint, plerisque signa menibus imposuisse visi moxque ab oppidanis reiecti sunt. Clarissimum Ungari facinus commemoratur, qui, cum Turcum imperatoria signa turri imponere contendentem suspiceret, correpto simul hoste se precipitem ex alto dedit, ut Corvina adhuc signa stare viderentur. Tanta cedes eo die facta est, ut fossas hoste complerint." *Bonfinis:* Decades, III. 246–247. o. (3.10.341–343.) A magyar fordítás: *Kulcsár:* Bonfini, 736. o.

[7] Életére ld.: *Drakulics Pál:* Konsztantin Mihály török krónikája a XV-ik századból. *Századok,* 10. (1876.) 416–425. o. (a továbbiakban: *Drakulics* 1876.). 416–417. o.

[8] *Drakulics* 1876. 417. o.

[9] *Thallóczy:* Jajcza, 322. o. A függelékben csak a magyar szöveget idézik, nem jelölve meg sem a kiadást, sem a fordítót. (A forrásra Halmágyi Miklós hívta fel a figyelmemet.)

A rövid tudósítás egyértelműen a védővel lezuhanó vitéznek szánja a főszerepet, ugyanis Konstantin logikai összefüggést is sejtet a török császár visszavonulása és a hősi tett között. A mű megírási időpontja ismeretlen, a XV. század végére, legfeljebb a XVI. század elejére tehető.[10] A szerző tehát elvileg nem ismerhette, és nem is használhatta Bonfini művét, amelynek ekkor még csak magyarországi kéziratos másolatai léteztek, a mű nyomtatásban először 1543-ban jelent meg,[11] és ekkor Konstantin már biztosan nem élt. Ha pedig a két szöveget összevetjük, akkor is azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlatban sincs semmilyen összefüggés, Konstantin tudósítása ezen elem kivételével teljesen eltér Bonfini – egyébként nem túl bő – beszámolójától. Ráadásul megemlékezik a folyóba vetett ágyúkról is, ami viszont ott nem található meg. Bár Konstantin életrajzi adatai 1463 után már erősen hiányosak, így nem tudjuk, hogy a fél évvel későbbi török visszafoglalási kísérlet során hol tartózkodott,[12] mégis autentikusabb forrásnak kell tekinteni, mint Bonfinit, bár ez természetesen nem igazolja automatikusan minden közlésének valódiságát.

A középkorból tehát e két szerző három említése áll rendelkezésünkre, amely valamilyen formában kapcsolatba hozható a magyarországi Dugovics-motívummal. A két forrás közül egyértelműen Bonfinié volt a híresebb. Már említettük, hogy 1543-ban, Bázelban kiadták nyomatatásban az első három „tizedet", amely mind a nándorfehérvári, mind a jajcai események leírását magába foglalta. A mű iránti érdeklődést bizonyítja, hogy két évvel később, 1545-ben, szintén Bázelben németül is megjelent az első három decad, majd 1581-ben, Frankfurtban a teljes német fordítás. Az addig hiányzó negyedik tized egy részét Heltai Gáspár tette közzé 1565-ben, és három évvel később, 1568-ban Zsámboki János az egész művet megjelentette latinul, megint csak Bázelban.[13] A nyomtatott mű hamar elterjedt Európa-szerte, és más történetírók is felhasználták a munkájuk során. Ez lett a sorsa az önfeláldozó hős alakjának is, amely motívum elszakadván Bonfini szövegétől, a XVI–XVII. századi történetírásban szinte önálló életet kezdett élni.

Egy cseh krónikás, Johannes Dubravius először 1552-ben jelentette meg Csehország történetét tárgyaló munkáját.[14] A szerző a cseh történelmet a korábbi hagyományok alapján eléggé tágan értelmezte, így alkalmat kerített az 1456-os belgrádi ostrom leírására is, hiszen akkoriban Magyarországnak is „cseh" királya volt, V. László személyében. A kérdéses tettről a következőképpen írt: „Az élenjárók között pedig át kell nyújtani a dicsőség méltó címét egy cseh vitéznek is, aki mikor látta, hogy egy török a török hadijelvénnyel és zászlóval már feljutott a falra, és hogy ez a katonák közül többeket félelemmel töltött el, birkózva átkarolván a csúcsra feljutni készülő törököt, megkérdezte a lentebb álló Kapisztránt. Ha – mondta – a saját akaratomból a falról ezzel a kutyával levetem magam,

[10] *Drakulics* 1876. 417. o.

[11] *Bonfinis:* Decades I., XIV–XV., XXXIII–XXXIV.; *Kulcsár:* Bonfini, 1016. o. Ez egyébként csak egy részleges kiadás volt, de a jajcai részt még éppen magába foglalta.

[12] Drakulics Pál (az általa felhasznált munkák nyomán) feltételezte, hogy Mátyás fogságába esve Budára vitték, így nem lehetett személyesen jelen a Délvidéken 1464 nyarán. Ld.: *Drakulics* 1876. 416–417. o.

[13] Bonfini művének kéziratait, részleges és teljes kiadásait, fordításait részletesen számba veszi és taglalja a kritikai kiadás első kötetének előszava: *Bonfinis:* Decades I., XXXIII–LIV.

[14] *Dubravius, Ioannes:* Historiae regni Bohemiae, de rebus memoria dignis, in illa gestis, ab inito Boiemorum, qui ex Illyria venientes, eandem Boiemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupaverunt. Libri XXXIII, ex fide tandem narrationeque historica scripti, abcet cito, si sat bene. H. n., 1552. (a továbbiakban: *Dubravius:* Historiae Bohemiae).

ott együtt meghalván, mit gondolsz, mi lesz a lelkemmel? Ő azt felelte: kétség kívül üdvözülni fog. Mindjárt lerántotta magát és a törököt, és az ellenség és az ő halála révén az egész életét feláldozta a társaiért úgy, hogy azok felbátorodtak, hogy üldözzék a menekülő törököket is, és őket a dolgaiktól, amelyek épen maradtak a tűztől, megfosszák. Mert a történtek után Mohamed lelkét oly nagy kétségbeesés szállta meg, hogy táborára, amelyet könnyen megtarthatott volna, inkább tüzet vetett és elmenekült."[15]

Dubravius tolmácsolásában sem változott a történet lényege, ám több részlet is más lett. Talán a legfontosabb különbség, hogy ő már cseh nemzetiségűnek mondja a vitézt Bonfinival ellentétben, aki még magyarnak tartotta az illetőt. Emellett a cseh krónikás sokkal direktebb összefüggést látott a hőstett és a törökök elűzése között, szerinte társai éppen miatta bátorodtak fel, a császár pedig ezután döntött úgy, hogy táborát hátrahagyva elmenekül. A szerző legszembetűnőbb betoldása mégis egy párbeszéd a cseh vitéz és Kapisztrán János között a lelkének sorsáról. A teológiai doktorátust szerző és olmützi püspöki címet is viselő Dubravius[16] itt nyilván az egyház által elítélt öngyilkosság méregfogát akarta kihúzni azzal, hogy jelezte: a tett nem is igazi öngyilkosság, és a vitéz mindenképpen üdvözülni fog.

A legfontosabb kérdés mégis az, hogy Dubravius honnan vehette az információt? Előtte már többen is írtak speciálisan cseh történelmet; alapműnek ebből a szempontból a későbbi II. Pius pápa, Aeneas Sylvius Piccolomini műve számított, amelyet 1458-ban írt meg *Historia Bohemica* címmel.[17] A kiváló humanista szerző már sort kerített a friss nándorfehérvári ostrom részletes taglalására (ezzel állandó mintául szolgálva későbbi cseh követőinek), ám ebben a leírásban a vitézre utaló rész hiányzik, bár nagyon drámai hangnemben ecseteli a részleteket és főként Kapisztrán szerepét, leginkább neki tulajdonítva a győzelmet.[18] Ezt a tematikát követte és bővítette tovább Vaclav Hajek, aki 1541-ben írta meg anyanyelvén a *Cseh Krónikáját* (*Kronyka Czeská*). Hajek műve sok kiadást és több fordítást is megélt, és ő még Piccolomininél és Dubraviusnál is hosszabban értekezett Nándorfehérvár 1456-os ostromáról, ám ez a motívum nála is hiányzik.[19] Elvi szinten

[15] „Inter autem duces, reddendus est militi quoque Boiemo debitus gloriae titulus, qui cum vidisset Turcam cum signo vexilloque Turcico murum iam conscendisse, eoque metu plerosque militum perculsos, fugam in arcem parasse, complexus lucta Turcam, rogat Capistranum inferius stantem. Si, inquit, sponte mea, cum cane isto, me de muro praecipitavero, illi commoriturus, quid de anima mea censes futurum? Illo respondente, salvam sine dubio fore. Deiecit se protinus et Turcam, morteque hostis, et sua, vitam sociis incolumem reliquit, ita ut persequi quoque Turcas, fugientes, rebusque illos suis, spoliare, auderent, quae ab igne manserunt integrae. Tanta namque post rem male gestam, Mamohetis animum desperatio invasit, ut castris, que facile tueri poterat, ignem subijcere, indeque fugere maluerit." *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{v} (XXIX. könyv.)

[16] Encyklopedia Slovenska I. (A–D) Bratislava, 1977. 597. o.

[17] Általunk használt kiadása: *Piccolominei* [!], *Aeneas Sylvius:* Historia Bohemica. Hermestadii, 1699. (a továbbiakban: *Piccolominei:* Historia Bohemica).

[18] *Piccolominei:* Historia Bohemica, 117–118. o.

[19] *Hajek z Libočan, Vaclav:* Kronyka Czeská. [H. n.,] 1541. Német fordítása: *Hagec, Vvenecesla* [!]: Böhmische Chronica. Aus Böhmischer in die Deutsche Sprache mit besondern fleiß tranßferiret durch Johannen Sandel. Prag, 1596. (A német fordításnak is több későbbi kiadása volt.) Mi ezt használtuk, itt az ostrom a 162^{r-v}–163^{r} lapokon található. Hasonlóképpen tárgyalja az ostromot, de az önfeláldozó Névtelen nélkül: *Beuther, Michael:* Ephemeris historica. Eiusdem, de annorum mundi concinna dispositione libellus. Parisiis, 1551. 213. o.; *Bucholzer, Abraham:* Isagoge chronologica, id est opusculum, ad annorum seriem in Sacris Biblis contexendam, compendio viam monstrans ac fundamenta indicans. Accessit index chronologicus a mundo condito ad annum Christi 1580. [H. n.], 1580. A kronológiánál nincsenek oldalszámok, a leírást az 1456-os évnél kell keresni.

Dubravius már használhatta Bonfini kiadott szövegét is, bár ezt ő nem jelezte művében. A szöveg-összehasonlítások során úgy tűnik, hogy Dubravius egyik komoly vezérfonala mégis Piccolomini műve volt, bár Bonfini szövegében is akadnak hasonló motívumok.[20] Érdekes párhuzam, amely V. László király Budáról való menekülésének okát tárja fel, Piccolomini szerint vadászatnak álcázta a bécsi menekülést, ez az indoklás az erről részletesebben szóló Thuróczynál hiányzik, Bonfini már hozza, ugyanúgy Dubravius is.[21] Az időbeli elsőség mindenképpen Piccolominié, és Bonfini itt biztosan az ő információját aknázta ki (mint ahogyan ez több helyütt is kimutatható),[22] ám feltűnő, hogy míg a későbbi pápa csak Ausztriáról beszél a szövegében, addig Bonfini már Bécs városát említi. Ugyanígy tesz Dubravius is. Bár a XVI. századi cseh szerző biztosan ismerte Piccolominit, amely már csak a témájánál fogva is közelebb állt az övéjéhez, de úgy tűnik, hogy Bonfini magyar történetét szintén használta. Erre kisebb (igaz, önmagukban nem túl meggyőző) szövegpárhuzamok is utalhatnak.[23] Talán nem tévedünk nagyot, ha ezek után feltételezzük, hogy a zászló kitűzését megakadályozó vitéz alakját innen vehette át Dubravius, minden különbség ellenére, már csak azért is, mert más korábbi szerzőnél ez a történet nem mutatható ki. Cseh volta jól magyarázza, hogy miért alakult át az ismeretlen hős is cseh nemzetiségűvé a kezei alatt, aki az események kulcsfigurájává nőtte ki magát: Belgrád azért menekült meg, és Mohamed azért menekült el, mert a védők felbátorodtak, a törökök pedig meginogtak a tett láttán.

Európában, és főként a saját hazájában Dubravius műve szintén hamar elterjedt, a cseh történettel foglalkozók ezek után nagyon gyakran használták fel őt is. Így a belgrádi hős alakja is továbbgyűrűzött, magával hozván az ott leírt többletet és változtatásokat. Martin Boregk német nyelven írta meg a cseh történelmet 1587-ben, a korábbi munkákat felhasználva. Bár Dubravius nevét külön nem említi művében, de a belgrádi ostromra vonatkozó részeket szinte teljes egészében onnan emelte át. Így már németül is olvasható volt a „cseh zsoldos" (*„Behmischer Landtsknecht"*) története, aki kikérdezte Kapisztránt a lelke sorsa felől, mielőtt bátor tettét végrehajtotta volna, ezzel Mohamedet is kétségbe kergetve. Az általa leírt rész lényegében Dubravius német fordítása.[24]

---

[20] Az eseményeket mindhárom szerző azonos tematikával hozza. Pl.: Mohamed Konstantinápoly elfoglalása után felettébb gőgös lett, a pápa segítségként elküldte Magyarországra Kapisztránt, a király elmenekült az országból, Mohamed közben körülvette Nándorfehérvárt és hadigépekkel töretni kezdi a falakat. Mindezekre ld.: *Piccolominei:* Historia Bohemica, 116–118. o.; *Bonfinis:* Decades, III. 182–184. o.; *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r}–182^{v}.

[21] *Piccolominei:* Historia Bohemica, 116. o.: „Rex ubi advenisse Turcas cognovit... sub specie venationem urbem egressus, in Austriam propere se recepit."; *Bonfini:* Decades III. 183. o. (3.8.37.): „Ladislaus et Celie comes audito Turcorum adventu usque adeo consternati sunt, ut simulata venatione Buda egressi Viennam continuo se receperint."; *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r} (Lib. XXIX.): „Idem [ti: rex] paulo post suasu Comitis, per speciem venationis Buda elapsus, Viennam, ad locum tutiorem se contulit."

[22] *Kulcsár Péter:* Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. (Humanizmus és reformáció, 1.) Budapest, 1973. (a továbbiakban: *Kulcsár:* Bonfini forrásai). 97. o.

[23] Ilyen például Bonfini egy jelzője, amelyet közösen alkalmaz Hunyadira és Kapisztránra: „Corvinus et Capistranus forti anime... properarunt". *Bonfinis:* Decades, III. 183. o. (3.8.35); Corvinus és Capistran bátor lélekkel elindultak (ti. a török ellen), amely jelző ugyanannál a gondolatsornál megjelenik Dubravius művében is, hasonló módon: „fortissimo animo Huniades et Capistranus... decreverunt." (Hunyadi és Capistran igen bátor lélekkel elhatározták, ti. hogy a török ellen indulnak.) *Dubravius:* Historiae Bohemiae, 182^{r} (Lib. XXIX.)

[24] „Es war auch unter dem Kriegesheer der Christen, ein Behmischer Landtsknecht, und als derselbe sahe, das ein Türcke mit einem Türckischen Fähnlin, schon auff die Stadtmawren gesteigen war, und dadurch vielen Kriegsleuten eine grosse furcht eingejaget ward, und dieselben die flucht in das Schloss geben wolten,

A XVI. század második felében a prágai egyetemen is tanító híres cseh nyomdász, Daniel Adam z Veleslavina összeállította *Történeti Kalendáriumát* (*Kalendář historický*) cseh nyelven, amely 1578-ban és 1590-ben is megjelent nyomatásban.[25] A *Történeti Kalendárium* felépítése úgy nézett ki, hogy január elsejétől minden napnak szentelt néhány oldalt, és leírta, hogy azon a napon milyen fontos események történtek, évek szerinti emelkedő sorrendben. A mű 1590-es kiadásában szerepel az ismeretlen cseh vitéz is, aki augusztus 6-án (!) az ostrom során egy zászlós török katonával verekedni kezdett, végül magával rántotta őt a mélységbe, a törökök pedig abbahagyták az ostromot.[26] Veleslavina szövege már nem Dubravius szolgai fordítása, hanem inkább egy tartalmi összefoglaló, a Kapisztránnal folytatott párbeszéd elmaradt, viszont a két kulcsmotívum nála is jelen van: a Névtelen cseh nemzetiségű, és tette az ostrom menetét döntően befolyásolta.

A Ferences rendi Lucas Waddingnak a rendjebéli szerzetesek történetét tárgyaló műve 1637-ben jelent meg, amelyben figyelemreméltó részletességgel taglalta egyes Ferencesek életét és tetteit.[27] Kapisztrán János kapcsán hosszan kitért a nándorfehérvári ostromra, számtalan szerzőt pontosan idézve. Bonfini ostromleírását is szó szerint és teljes terjedelemben emelte át a könyvébe, benne a magyar Névtelennel.[28] Semmi jelét nem adta annak, hogy felfigyelt volna erre a részre, ellenben pár oldallal odébb mégis kitért az esetre, miután ismertette a keresztények győzelmét: „Megelőzte ezt a győzelmet egy cseh vitéz jeles tette, akit valóban nagy dicsőség illet meg a vár védői közül. Elő is adom ezt, Dubravius nyomán".[29] Ezután szó szerint idézte Dubraviusnak már általunk is közölt szövegét. Wadding fantáziáját nem a cselekmény katonai hozadékai, hanem annak teológiai vonatkozása fogta meg, mert ezek után egy hosszú fejtegetésbe kezdett arról, hogy

---

umbegreiff er den Türcken, und rang mit im, und fragete Capistranum so drunden stundt, da er sich freywillig mit diesen Hunde, dann also nennete er den Türcken, von der Mawren stürzete und mit ime, zugleich stürbe, was er wol vermeinete, das es für einen zustandt mit seiner Seelen haben würde. Als aber Capistranus antwortet, das dieselbe sonder zweifel würde selig werden, stürzete er sich alßbald sampt dem Türcken hinab, und erhielt mit seinem und seines Feindes Tode, seinen rottgesellen das leben, also, das sie auch den fluchtigen Türcken nachsezen, und sie ihrer sachen, welche noch von dem Feuer waren ubrig blieben, zu berauben sich unterstunden. Dann nach dem Mahometh die sachen nicht gereiten, lies er so gar das Herze fallen, das er das Lager, welches er leichtlich erhalten mögen, anzündete, und von dannen die flucht gab." *Boregk, Martin:* Behmische Chronica. Wittenberg, 1587. 523. o.

[25] Életéről és műveiről: *Kopeczky, Milan:* Daniel Adam z Veleslavina. Praha, 1963.

[26] „Leta M.CCCC.XLVI. Pisse se; ze při dobywanii Belehradu když Turek sylně lid swůg k Sstrmu hnat, as Praporcem Tureckym giz na zdech hyt; neyaki Czech chytit se s tim Turkem, kteryž praporec wnest na zed, wpůty; a nepustil se ho, az gey y s tim Praporcem, y s sebau dotu do Přikopu swrht; a oba tu zahynuli; Turcy Ssturm ztratili." *Daniel Adam z Weleslawina:* Kalendar hystoryczky. Praha, 1590. 419. o. A szöveg hibás átírását és hevenyészett (inkább csak tartalmi) magyar fordítását közli *Rumy Károly György*: Igazítás Dugovics Titus felől. *Tudományos Gyűjtemény*, 9. (1825.) IV. sz. 124. o. Egyébként az általunk használt Veleslavina-példány (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, jelzete: Ant. 1652[1].) idézett részét valaki tintával aláhúzta. Úgy tűnik, hogy korábban mások is felfigyeltek erre a tudósításra, és ezt elég drasztikus módon jelezték is a példányba való belefirkálással. A tinta eléggé réginek tűnt – talán éppen Rumy volt „tettes."

[27] *Wadding, Lucas:* Annales Minorum in quibus res trium ordinum a Sancto Francisco institutorum ponderosi et ex fide asseruntur, et praeclara quaecunque monumenta ab oblivione vendicantur. Lugduni, 1637. Mi a Rómában megjelent második kiadását használtuk, a további idézetek és oldalszámok is innen valók: *Wadding, Lucas:* Annales Minorum seu trium ordinum a Sancto Francisco institutorum. Editio secunda. Romae, 1735. (a továbbiakban: *Wadding:* Annales Minorum).

[28] *Wadding:* Annales Minorum, XII., 335–340. o. (A tett a 338. oldalon olvasható.)

[29] „Praecessit victoriam hanc nobile Boemi militis facinus, cui profecto servatae arcis gloria magna ex parte debetur. Illud refero ex Dubravio." *Wadding:* Annales Minorum, XII., 375. o.

a vitéz öngyilkossága akadálya lehet-e üdvözülésének: „Okozott-e talán bárkiben is csak egy egészen kicsi [kétséget] akár Kapisztrán ígérete, akár a cseh tette, aki számára ez egyszer valóban isteni engedelem hagyta jóvá, hogy önként a halált válassza?"[30] – tette fel a kérdést, és rögtön bele is kezdett az esetleges ellenvetések cáfolatába. Idézte Szent Ágostont, a Biblia vonatkozó részeit, arra hívva fel a figyelmet, hogy ez az esemény nem minősül „klasszikus" öngyilkosságnak. Utolsó érvként Szent Ambrus egyik szöveghelyét citálta, amelyben a késő-ókori egyházatya a Makkabeusok első könyvében szereplő Eleazár esetét taglata, aki egy csatában önfeláldozó módon próbált az ellenfél vezérével végezni. Ott, a Bibliában is elhangzik a kulcsmondat: „[Eleazár] feláldozta hát magát, hogy megmentse népét, magának pedig örök hírnevet szerezzen."[31] Ezek után már semmi teológiai nehézség nem terhelte a hőstettet, így Wadding elégedetten zárhatta le hosszú gondolatmenetét: „Ugyanilyen ez a kiváló cseh harcos, aki a felemelt török zászló miatt megfélemlített lelkű és menekülni készülő katonákba jobb reményt öntött, és az ellenség és az ő halála révén az egész életét feláldozta társaiért, úgy, hogy felbátorodtak, hogy a futásnak eredő törököket üldözzék, majd nagy győzelmet arassanak felettük. Eleazár a hősiességével örökös békét szerzett, ez fényes győzelmet."[32] Hogy a művébe átemelt (tehát biztosan olvasott) Bonfini-részlet magyarja felkeltette volna a figyelmét, nem mutatta.

40 évvel később, 1677-ben jelent meg Thomas Joannes Pessina szerzeménye, amelyben Morvaország hadtörténetét vázolta fel, némileg archaizáló módon a régi Morávia történetével kezdve, amely mértéken túli tág határokat foglalt magában, így az egész Kárpát-medencét is.[33] A samandriai püspöki címet viselő szerző a világi ranglétrán is magasra tornázta fel magát, császári és királyi tanácsos volt „comes palatinus" ranggal, ám szláv orientációja művében is érződik. Morávia hadtörténelme kapcsán ő is tárgyalta Belgrád 1456-os ostromát, és kitért a kérdéses eseményre is: „De elsősorban említésre méltó az, amit egy cseh katonáról mondanak el a nagyságos szerzők, akik akkor éltek, közülük is Dubravius, olmützi püspök." Ezek után ő is szó szerint idézi Dubraviust, csakúgy mint Wadding, majd így folytatja: „Nagy tett, és a hajdaniakkal, amelyeket a görögök és rómaiak kapcsán emlegetnek, méltán egy szintre hozható. A híres hős neve nem maradt ránk, amiért is az ő egész dicsősége hazájának és nemzetének vált ékességére. Bonfini magyarnak nevezi: de helytelenül, és más történetírók tanúsága ellenében."[34]

---

[30] „Injicient fortasse aliquibus scrupulum et factum Boemi, et sponsio Capistrani; cui enim aliquando divina licuit permissione ultro sibi mortem inferre?" *Wadding:* Annales Minorum, XII., 376. o.

[31] I Makk 6:44. Az idézet a Vulgata alapján latinul: „...et dedit se ut liberaret populum suum et adquireret sibi nomen aeternum." (A magyar fordítást a Szent István Társulat bibliafordítása alapján közöljük.)

[32] „Non dissimiliter illustris hic athleta Boemus consternatos militum animos, fugamque parentes, sublato Turcico vexillo, in spem meliorem erexit, et morte hostis ac sua vitam sociis incolumen reliquit, ita, ut Turcas in fugam conversos persequi auderant, et mox gloriosam victoriam sint consecuti. Eleazarus haeredem suae virtutis pacem reliquit, hic illustrem victoriam." *Wadding:* Annales Minorum, XII., 377. o.

[33] *Pessina de Czechorod,Thomas Johannes:* Mars Moravicus sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae... et alia id genus mala, quae Moravica hactenus passa fuit. Pragae, 1677. (a továbbiakban: *Pessina:* Mars Moravicus).

[34] „Sed illud imprimis memorabile, quod de milite Bohemo referunt MS. Authores, qui tunc vivebant, et ex iis Dubravius Episcopus Olom[uzensis]." „Magnam facinus, et priscis, quae apud veteres Graecos atque Romanos celebrantur, merito comparandum. Nomen herois inclyti haud proditum; unde tota ipsius gloria in patriae Nationisque decus cessit. Bonfinis Hungarum fuisse nominat: sed minus recte, et contra aliorum Scriptorum testimonia." *Pessina:* Mars Moravicus, 676–677. o.

Pessina volt az első, aki külön kiemelve jelét adta annak, hogy kétféle változat létezik a vitéz nemzetiségéről, ám gond nélkül a cseh verziót fogadta el hitelesnek. A miértre ő maga adott valódi választ: „az ő egész dicsősége hazájának és nemzetének vált ékességére." Ugyanaz a nemzeti büszkeség mozgatta őt is, mint ki nem mondottan a korábbi szláv szerzőket. Pessina tett először hangsúlyos megjegyzést a hős névtelen voltára. A későbbiek folyamán, a XVIII. század végi, XIX. század eleji magyar irodalomban is egy gyakori elem lesz majd a névtelenség emlegetése, csakúgy, mint a hőstett görög és római párhuzamokkal való összehasonlítása.

Pessinához hasonlóan cselekedett az obszerváns ferences, és cseh nemzetiségű Amandus Hermann egy teljes egészében Kapisztrán életének szentelt, 1700-ban kiadott könyvében.[35] Fejezetről fejezetre elemezte végig Kapisztrán tetteit és annak hátterét, mindegyik végén néhány verssorban foglalva össze annak tartalmát. A hőstett is egy önálló fejezetet kapott, a következő címmel: „Két katona, egy keresztény és egy török hősi küzdelme egy kiemelkedőbb helyen az ostrom idején."[36] A következőképpen írt: „Egy keresztény katona hősi cselekedetét kétféle módon is elbeszélték, lényegében ugyanazzal a tartalommal. Először Bonfininél az szerepel, hogy mikor a törökök erővel betörtek a városba, és Magyarország jelvényeit levervén a kiemelkedőbb helyekről és tornyokról, török zászlókat igyekeztek kitűzni, a városban egy merészebb [török], a még be nem hatoló társai lelkének felbuzdítására fölhágott egy torony csúcsára, hogy ugyanott kitűzze a török zászlót, hogy ily módon a megmaradt keresztények elcsüggedjenek. Ezt látván egy magyar sietve a nyomába eredt és megragadta, és mielőtt az a hazája jelvényét kihelyezhette volna, az ellenséggel viaskodni kezdett a torony tetején, és mivel más módon megakadályozni nem tudta, együtt a törökkel, akit jó erősen megragadott, a hatalmas magasságból való zuhanást választotta. Ennyit ezen történetíró saját véleményéről. Dubravius egyrészt régebbi szerző, másrészt minden téren nagyobb, ugyanis Morávia derék olmützi püspöke azt beszéli el, hogy ez egy cseh vitéznek volt a jeles tette, akit nagy dicsőség illet meg a vár védői közül, így írt tehát..."[37] – és a továbbiakban Hermann is szóról szóra átemelte Dubravius közlését, egyéb kommentárt nem fűzve szövegéhez. A két történetíró összehasonlításakor azért vélhette Dubraviust a korábbinak, mert talán egy nálánál későbbi Bonfini-kiadást használhatott, no meg persze szívesebben is hitte el hajdani honfitársának egy másik honfitársáról szóló történetét. A fejezetet szokása szerint versbe foglaltan zárta le; a cseh hősről egy disztichont költött: „Complexus

---

[35] *Hermann, Amandus:* Capistranus triumphus, seu historia fundamentalis de Sancto Joanne Capistrano, Ordinis Minorum insigni regularis observantiae propagatore. Coloniae, 1700. (a továbbiakban: *Hermann:* Capistranus triumphus).

[36] „De heroica duorum militum in eminentiori [!] loco Christiani et Turcae lucta obsidionis tempore." *Hermann:* Capistranus triumphus, 567. o. (Sectio XXVI. Cap. XVI.)

[37] „Duobus modis heroicus ausus Christiani cujusdam militis recensetur contigisse, eadem tamen est substantia; primum habet Bonfinis; cum enim Turcae vi irrumperent in Urbem, et dejectis Regni Hungariae insignibus in eminentioribus locis et turribus Turcica apponere tentarent vexilla, audacior quidam ad irritandos in Urbe sociorum animos qui nondum penetrarent pinnaculum turris conscendit vexillum ibidem erecturus Turcicum, ut hac ratione reliqui exanimaretur Christiani, hoc videns Hungarus illum ocyus [!] consequitur, deprehenditque; illum antequam patria deponeret signa cum hoste in turris fastigio colluctatur, et cum alio modo prohibere non possent una cum Turca quem fortissime apprehenderat ex altissimo vertice praecipitem dedit. Ast salva hujus Scriptoris authoritate. Dubravius et antiquior Author, et omni exceptione major, utpote magnus Moraviae Olomucensis Episcopus recenset nobile hoc facinus fuisse cujusdam militis Bohemi, cui servatae arcis gloria magna ex parte debetur, ita enim scribit:" *Hermann:* Capistranus triumphus, 567. o.

Turcam suadente Joanne Bohemus / Ex muro praeceps dum ruit astra petit." Nyersfordításban: „Átfogván a törököt János tanácsára a cseh / miközben a falról a mélységbe zuhant, a csillagokig jutott."

Míg a csehországi illetőségű szerzők tollán új „nemzeti" hős született, az ezzel párhuzamos magyarországi történetírás figyelmét lényegében teljesen elkerülte a kérdéses esemény. Pedig nem egy, Nándorfehérvár és Jajca ostromát is magában foglaló munka íródott a XVI. század közepétől kezdve, de úgy tűnik, hogy a vitézi tett még azoknak sem keltette fel az érdeklődését, akik egészen biztosan olvasták azt Bonfininél.

A nemzeti nyelvű historiográfia első termése Székely István könyve. Érdekes, hogy az első magyarul írt történet szerzője világkrónikát írt a középkori műfaji sajátosságok szerint. Mivel 1559-ben jelentette meg krónikáját, Bonfinit elvileg már ismerhette, használhatta, ám úgy tűnik, hogy a vonatkozó cselekmények elbeszélésekor Thuróczy volt a vezérfonál, így az ottani eseménymenet került hozzá át. Megemlíti a piacig behatoló törököket, a falakra kitűzött császári zászlót, és a törököket kiverő magyarokat, több figyelmet nem szentel a témának.[38] Úgy tűnik, hogy Székely nem tartotta fontosnak, hogy külön kitérjen erre a mozzanatra.

Hasonlóképpen cselekedett a szász nemzetiségű, de magyarul kiválóan megtanuló nyomdász, Heltai Gáspár, akinek eljárása azért feltűnő, mert biztosan ismerte és az 1575-ben megjelenő, már csak posztumusz művében alaposan ki is aknázta Bonfini Tizedeit. Ebbéli érdemeitől függetlenül talán túlzás lenne őt a Decades első magyar fordítójának tartani, bár tény, hogy a XV. század végéig tartó események kapcsán szinte csak őt használta vezérfonalául.[39] Mind Nándorfehérvár, mind Jajca esetében majdnem szó szerint lefordította a vitéz tettének a Tizedekben megjelenő szövegkörnyezetét, ám a konkrét esetet mindkétszer átugorta, méghozzá egy hasonló összekötő mondattal.[40]

Bizonyosan használta Bonfini művét Zrínyi Miklós, a XVII. század kiváló írója, költője, s nem utolsó sorban politikusa és stratégája. Ez utóbbi hozzáértését kamatoztatta abban a hadelméleti munkájában, amelyben Mátyás király életéről, és főként haditetteiről írt 1655–56 telén.[41] A műben számtalan ókori klasszikust idézett, és ezenfelül Bonfinit is sokszor citálta. Jajca ostroma kapcsán egészen biztos, hogy figyelmesen elolvasta a szerzőt,

---

[38] „Mely nap mikoron eljött volna Machmut, minden népét az ostromnak indítá, és mind estig nagy kemínyen tarta az ostrom viadala, holott nagy sokszor mind a város piacáig bevágták a magyarokot, és a császár zászlóit a kűfalon felemelék. Viszhontog esmét a magyarok mind a táborig vágták a törököt." *Székely István* Magyar Krónikája, 1558. In: *Toldy Ferenc:* Tizenhatodik századi magyar történetírók. (Újabb Nemzeti Könyvtár. Harmadik folyam.) Pest, 1854. 1–66. o. A kiadás csak a világkrónika magyar vonatkozású részeit tartalmazza.

[39] *Heltai Gáspár:* Krónika az magyaroknak dolgairól. Budapest, 1981. (a továbbiakban: *Heltai:* Krónika). Bonfini első fordításaként tartja számon kritikai kiadásának előszava. Ld.: *Bonfinis:* Decades I., LII., illetve Kulcsár Péternek Heltai művéhez írott előszavában: *Heltai:* Krónika, 17. o.

[40] Nándorfehérvár: „És a törökek a zászlókat fel kezdék tönni a piacon, és arra sietének, hogy a tornyokból levetnék a király zászlóit. De a magyarok mindenütt visszaverik vala őket. Látván Hunyadi János az várának nagy veszedelmét, mindjárt melléje vévé Szilágyi Mihályt, az ő felesége báttyát, és Kanizsai Lászlót, Rozgonyi Sebestyént és az urakat, kirohana vélek az várból a törökekre a piacon, és víni kezde vélek, és megindítá őket, és kiűzé őket az várból." Jajca: „Nékimenének ez okaért az törökek az ostromnak, és nagy sokan felhágának a körítéssekre, az zászlókat is feltevék. De a magyarok mindjárt leverék azzokat esmeg. Olly nagy viadalom lön ez napon, hogy az árok mind megtölék törökekkel." *Heltai:* Krónika, 251., 297. o.

[41] *Zrínyi Miklós:* Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós Prózai Munkái. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Kulcsár Péter.* (Zrínyi Miklós Összes Művei.) Budapest, 2004. 168–201. o. A művet hagyományosan 1656–1657 telére szokás keltezni, az új dátumról ld. uo. 42. o.

mégis, amikor Mohamed visszafoglaló kísérletét részletezte, a névtelen önfeláldozó tettét – a korábbi magyarországi szerzőkhöz hasonlóan – szó nélkül kihagyta.[42]

Nem törte meg a sort Pethő Gergely sem, aki egy komplett magyar krónikát alkotott, a IV. századtól egészen a XVII. századig szedvén csokorba a történeti eseményeket.[43] Pethő műve 1660-ban jelent meg, és több, korábbi tartalmát változatlanul meghagyó kiegészítést is megért. Az 1456-os nándorfehérvári roham kapcsán (amelyet ő is augusztus 6-ra helyezett) leginkább Székely Istvánt követte, az általunk vizsgált eseményeket átugorva.[44]

Ez az egyoldalú kép a XVIII. századi, már tudományosnak tekinthető történetírás égisze alatt sem változott. A korszak forráskiadása hatalmas fejlődést mutatott, csakúgy mint az összefoglaló művek megjelentetése, ám a már lényegesen nagyobb forrásbázissal dolgozó és lényegesen részletezőbb történetíróink éppen olyan érdektelenséget tanúsítottak a két ostrom ezen jelenete iránt, mint a korábbi évszázadok történeti emlékezete. A jezsuita történetírói iskolába tartozó Timon Sámuel, Palma Károly Ferenc, Pray György és Katona István egyre részletesebb Magyarország-történeteket írt,[45] de ez a mozzanat mindnyájuk figyelmét elkerülte – pontosabban szólva inkább nem találták eléggé lényegesnek ahhoz, hogy kitérjenek rá. A jezsuita történetírás csúcsát megtestesítő Katona esetén talán számíthattunk volna rá, hogy ha mellékesen is, de megemlíti a vitéz tettét. Ám Katona Thuróczy krónikáját használta vezérfonalul, vegyítve a kortársak leveleivel, ezzel egyébként kiváló forráskritikai érzékről téve tanúbizonyságot, hiszen maga Bonfini is Thuróczyra épített a nándorfehérvári ostrom kapcsán,[46] így az előbbi számít primér forrásnak a leírások között. Ám ez azt hozta magával, hogy az itáliai történetíró szövegéből semmit nem idézett – a történet viszont, amint azt láthattuk, csak ott található meg.

Míg a hivatalosnak mondható történetírók figyelme nem terjedt ki az ilyen részletekre, addig a népszerűsítő munkák szerzői egészen másképp közelítették meg a múltat. Az ébredő nemzeti öntudat sodrában egymás után fedezték fel maguknak a magyar hősöket, és a XVIII. század végétől az önfeláldozó vitéz sem kerülhette el a sorsát. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a különböző hősi tetteket kiemelő és hazafiúi erkölcsre nevelő gyűjteményeknek olyan hősévé emelkedett, hogy ezzel bepótolták a megelőző 150 év minden hallgatását.

Az, hogy Pétzeli József a *Haszonnal mulattató mesék* közt 1788-ban még Jajca várába helyezte a tettet, mutatja, hogy a hős alakja még nem szilárdult meg ekkor, és nem

---

[42] *Zrínyi Miklós:* Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós Prózai Munkái. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Kulcsár Péter.* (Zrínyi Miklós Összes Művei.) Budapest, 2004. 174. o.

[43] *Pettő* [!] *Gergely:* Magyar kronika diszessen és rövédeden elő adván Magyar Országnak kezdetét... Magyar Nemzetnek eredetét... Kassa, 1738. (Spangár András és Kálnoki Sámuel kiegészítéseivel.)

[44] „...és mind estig tarta az Ostromnak Viadallya, ugy hogy egynéhány uttal, mind a Váras piaczáig bé vágták a Magyarokat a Törökök, és a Császár Zászlóit a Kúfokra [!] fel emelték, Viszóntag ismét a Magyarok mind a Táborig ki Vágták a Törököket." Uo. 76. o. A jajcai ostromot, hasonlóan Székelyhez, már nem is részletezi, épp csak megemlíti a 81. oldalon.

[45] *Timon Sámuel:* Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum. Claudiopoli, 1764. 73. o.; *Palma, Carolo Francisco:* Notitia rerum Hungaricarum. (Ed. III.) Pars II. Pestini, Budae et Cassiviae, 1785. 311–314 o.; *Katona, Stephanus:* Historia Critica regum Hungariae stirpis mixtae. Ex fide domesticorum exterorum scriptorum concinnata. Tomuli VI Ordine XIII. Pars II. H. n. [Pest], é. n. [1790–1792.] 1080–1098. o.; *Pray, Georgio:* Historia regum Hungariae. Pars II. Budae, 1801. 367–369. o. A közölt oldalszámok a nándorfehérvári ostrom leírásának helyét jelzik.

[46] *Kulcsár:* Bonfini forrásai, 97. o.

kötötték elsődlegesen Nándorfehérvárhoz. Rövid szövegét érdemes szó szerint is idézni, mert a stíluselemek és a szóhasználat tipikus lesz a későbbiek folyamán: „Mikor Mahomet Török Tsászár Jaytza Várossát ostromlotta, s harmintz ezer katonait körös körül az el-erőtlenült kőfalaknak zuhította, meg jegyzik a Historikusok, hogy sok Magyar Asszonyok hartzoltak a Törökkel a santzokon, és hogy mikor egygy Jantsár a toronyba felmenvén a Török zászlót az ablakon ki-nyújtotta, egygy vitéz Magyar fel-szaladott utánna által-ölelvén magával egygyütt alá rántotta, ekképpen mint egygy második Decius a Haza javáért magát fel-áldozta s a Várost az ellenség kezéből meg-szabadította."[47]

Megjelent a vitéz antik hősökhöz való hasonlítása, illetve az, hogy az illető a haza javáért áldozta föl magát, no és persze tette és a vár megvédése között egyértelmű összefüggés található.

Hatvany Pál 1796-ban már Nándorfehérvárra helyezte az eseményeket, a török lerántása és a vár megvédése között nála is konkrét összefüggés volt (mint ahogy mindenkinél).[48] 1809-ben Kisfaludy Sándor pedig már a legnagyobbakhoz hasonlította a magát a hazájáért feláldozó katonát, aki levetette magát a „bizonyos, szörnyű, de örökkön-örökké szép és dicső maradandó hazafiúi halálba." Majd így folytatta: „Mútius, Horatius, és mások többet tettek-e Rómáért? – E Bajnoknak nevét, kinek jeles tette a Görögöknél Homért, a Rómaiaknál Virgyilt érdemelt volna, nem is említi a Magyar Krónika: mert ezerenként mivelvén illyeket a Magyar Vitézek, nem is látszott olly különös figyelemre méltó dolognak lenni."[49] Kisfaludy még a névtelenségből is előnyt kovácsolt: a *Magyar Krónika* azért nem nevezi meg, mert az ilyen hőstett mindennaposnak számított a magyar vitézek között. Kisfaludy későbbi historikus drámájában, amely Hunyadi Jánosról szólt, természetesen úgyszintén megjelenik a hős alakja, már sokkal tüzesebb szavakkal ecsetelve, szinte égi magasságokba emelve a katonát.[50] Bár felesleges lenne a teljes szöveget idézni, ám a motívumkör dagadásának szempontjából ki kell térni néhány elemre. A színpadi cselekményben nem lehetett megoldani az ugrás kivitelezését. Kisfaludy ezt úgy hidalta át, hogy már az ostrom után Rozgonyi Sebestyén meséli el V. László királynak és Cillei Urliknak a történteket. A vitézt a legpatetikusabb kifejezésekkel illeti („Méltán csudállya és dícsérje / Valamennyi Nemzet és Királlya e nagy / Hazafiúi Áldozót!–", ki „Szörnyű halált halt a Hazáért.–"). A királyt erre elkapja a hevület, fölpattan, és megkérdezi: „Ki volt ez a dicső Vitéz? – hadd tudgya / Egész Világ nevét; Királlya / S Hazája hadd adgyon jutalmat / Negyed ízre is derék Vitéz fajjának?" – Rozgonyi elmagyarázza, hogy nem tudják ennek a magyarnak a nevét, sokan fekszenek halva a torony alatt.[51] Bár Kisfaludy drámája vitathatatlanul szépirodalomi alkotás, hatását mégsem szabad lebecsülni, sőt, talán

[47] *Pétzeli József:* Haszonnal múlattató mesék, mellyeket rész-szerint Esópusból vett rész-szerint maga tsinált, s az olvasásban gyönyörködő ifjaknak kedvekért könnyen érthető versekbe foglalt Pétzeli József. Győr, 1788. 330–331. o.

[48] „Sőt egy Török a toronyba fel-szalad, hogy onnat a Török zászlót ki-függeszsze, hogy ez által jelt adhasson a kin lévő Törököknek arra, hogy már a Város meg-van véve. Ez után nyomba szaladt-fel egy néki búsult Magyar, és minthogy a Törököt egyébként a toronyból le-nem tudta hajítani; tehát által ölelvén a Törököt, magával együtt le-rántotta, ezek után erőt vettek a Magyarok a Törökökön és azokat meg-szalasztották." *Hatvany Pál:* Némelly fel-jegyzésre méltó történetek, mellyeket olvasás közbe egykor máskor összve szedegetett, és nemzete kedvéért a Magyar nyelven Világ eleibe ki-botsátott Hatvany Pál. Kassa, 1796. 274. o.

[49] *Kisfaludy Sándor:* Hazafiúi szózat a magyar nemességhez. Pest, 1809. 35–36. o.

[50] *Kisfaludy Sándor:* Hunyady János. Históriai Dráma. Buda, 1816.

[51] Uo. 283–285. o. Általában a tett elmesélése; az idézett helyek: 284–285. o.

éppen ezért nem lehet lebecsülni. A kor hazafiúi gondolkodásában példaként jelent meg a névtelen vitéz, már egyértelműen Nándorfehérvárhoz kötve, és elszakadva a szoros értelemben vett történelemtől szépirodalmi figura lett. Vörösmarty Mihály például két költeményt is szentelt a tettének, az 1823-ban írt Nándorról címűt, és az 1831-es *A nándori toronyőrt*.[52] Az előbbiben szintén megjelent a sóhaj: „De téged nagy név, nem nevez a mai kor."

A vitéz tehát névtelen volt még, de az „igény" már megjelent arra, hogy név szerint tudják, ki lehetett ő – legalábbis szépirodalmi szinten. Kisfaludy Sándor nem is sejthette, hogy a *Hunyady*ban leírt, a király szájába adott sóhaj, miszerint váljon ismertté a hős neve, leszármazottait királyi jutalomban részesítendő, hamarosan megvalósul.

A XVIII–XIX. század fordulóján nem csak a magyar ajkúak fedezték fel maguknak a nándorfehérvári tettet. 1808-ban a szepességi származású, de Bécsben élő Johann Karl Unger közzétett egy balladát *Hans Körmend, avagy a Haza felszentelése* címmel.[53] A (némileg füzfapoéta-jellegű) ballada a nándorfehérvári ostromot dolgozta fel, és látszólag semmiben sem különbözik a kor hasonló műveitől, egyet kivéve: megnevezi a vitézt. Unger szerint Hans Körmendnek, vagyis Körmend(i) Jánosnak hívták. A költemény nagy részét Körmend tette foglalja el, aki utánasiet a töröknek, birkózni kezd vele, hogy csak úgy törött a zászlórúd és kard. A török tigris módjára küzdött, és mivel nem bírt vele, Körmend lelkét elfogta a bátorság és magával vitte a sírba ellenfelét, s ezzel lehanyatlott a török hatalma is.[54] A mű tartalmánál sokkal érdekesebb, hogy írója honnan vehette ezt a nevet? A közölt ballada nem ad erről felvilágosítást, sem a szerző, sem a szerkesztő nem fűzött kommentárt a hazafias lírához. A szerzőről tudjuk, hogy beutazta Ausztria és Magyarország nagy részét,[55] és útleírásait közzé is tette,[56] ám ezeket átnézve nem találjuk

---

[52] Nándorról: „Nagy Mahomet s Hunyadynk harcolt vad Servia síkján / Omlott a bús vár, s vérözön álla tövén. / Már zászlót készült tornyára szegezni török kéz, / Hogy lobogását egy hős magyar észrevevé. / Kezde civódni, s mivel nem használt élete, halni / Ment, megölelte amazt, és leborúla vele. / Nem lobogott már a zászló, s Mohametre veszély dőlt. / De téged nagy név, nem nevez a mai kor. / Nándor is, a csatahely, hol híred szárnya megindult, / Elvesze már, s falain nem magyar ajka dörög." In: *Vörösmarty Mihály* összes művei. Szerk.: *Horváth Károly – Tóth Dezső*. I. Kisebb költemények. Budapest, 1960. 255–256. o. – A nándori toronyőr: „Hasztalanúl küzdött, nem tudta leverni fokáról / A zászlós törököt Nándoron a magyar őr. / »Vagy te ragadj engem, török, a mélységbe magaddal, / Szóla, vagy én húzlak büszke jeleddel alá.« / S egyszersmind megölelte merőn a holdemelő tart, / S száz öli fenségről szörnyü halálba rohant." In: uo. II. Kisebb költemények, 96. o.

[53] *Unger, Johann Karl:* Hans Körmend, oder die Weihe für das Vaterland. Eine Ballade. In: Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr 1808. (Hrsg. von: *Karl Georg Rumi.*) (a továbbiakban: *Unger:* Hans Körmend). 17–20. o.

[54] Csak a vonatkozó versszakokat idézve: „Den Thurm erklimmt ein Türk, im Lauf / Pflanzt er die Mondesfahne auf. / Hans Körmend eilt dem Feinde nach / Und packt den Heiden auf dem Dach. / Der brave Körmend lebe hoch! / Was lehrt die Sage weiter noch? // »Den Mond hinab«! rief er ergrimmt, / Der Türke flucht, und Körmend nimmt / Die Fahne: doch der Türke ficht, / Dass Fahnenstag und Säbel bricht. / Wie wirds dem Helden noch ergehn? / Das wollen wir doch ferner sehn. // Jetzt fielen sie sich wüthend an, / Und rangen auf der engen Bahn. / »Hinab du Heid von Christenthurm«! / So schallt es durch den grausen Sturm. / Wie wirds dem Helden wohl ergehn? / D latz [!] uns bald das Ende sehn! // Der Türke rang mit Tiegerwuth, / Körmendes Seele fasste Muth; / »So, rief er, komm mit mir ins Grab«! / Und stürzte sich und ihn hinab. / Thriuph! die Fahne stürzt hinab / in unsers Siegers Ehrengrab. // Mit ihm sank auch der Türken Macht, / Denn Hunyads Volk hat kühn vollbracht / Den Sieg, den Körmends Geist begann, / Dem Bascha blieb kein einz'ger Mann. / Thriumph! die Ungarn Leben hoch! / Hans Körmend brach das Türkenjoch." *Unger:* Hans Körmend, 19–20. o.

[55] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái XIV. Budapest, 1914. 665. o.

[56] *Unger, Johann Karl:* Über die bischöfliche Stadt Neutra. In: *Bredetzky Samuel:* Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn. Bd. II. Wien, 1803. 171–203. o.; *Ő.:* Wanderungen durch ungrische Gegenden. In: Zeitschrift von und für Ungarn zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und

nyomát annak, hogy hallott volna egy ilyen jellegű hagyományt – ha mástól ismerte is meg ezt a nevet, az útleírásaiban nem tesz róla említést. Ám a legvalószínűbb az, hogy ő találta ki, és Hans Körmendet a költői szabadság egyik megnyilvánulásának kell tartanunk. Tegyük hozzá: annak sem lenne nagy jelentősége, ha Unger egy létező hagyományból merített volna, mert nem valószínű, hogy ennek középkorig visszanyúló gyökerei lennének. Hans Körmend neve nem vált ismertté a művelt nagyközönség előtt – mint láttuk, az ez utáni művek továbbra is névtelennek tartották a katonát, és a későbbi történetírók közül egyedül a németajkú Samuel Klein említette a nevet.[57] Az egyébként kiváló olvasottsággal rendelkező Teleki József pedig 1852-ben már úgy reagált Klein azon híradására, hogy egyesek Dugovics Titusznak, mások viszont Körmendi Jánosnak nevezik az illetőt: „mi alapnál fogva? megmondani nem vagyunk képesek."[58] Ezen irodalmi figura gyors feledésbe merülésében szerepet játszott az is, hogy a húszas években döntő jelentőségű fordulat állt be a nándorfehérvári Névtelen történetében, amely során „elnyerte" mai napig használatos nevét is.

A döntő jelentőségű fordulat elindítója Döbrentei (más írásmód szerint: Döbrentey) Gábor volt, aki a Tudományos Gyűjtemény 1824. évfolyamában tette közzé az eleddig névtelen hős pontos nevét és az azt igazoló dokumentumokat is a következő cím keretében: *Dugovics Titus, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta.*[59] Döbrenteit tulajdonképpen már megelőzték Dugovics nevének közzétételében. Egy pozsonyi iskolában 1822-ben tartott összejövetelen, ahol a magyar nyelv tanulásának szükségességét hangoztatták, felszólalt Papp József is, az iskola egyik tanára. Beszédében a kor nyelvezetén hangsúlyozta a hazafiúi érzelmek és az anyanyelv összefüggéseit, és a magyar hőstettek felsorolásakor ő is kitért az akkor még névtelen nándorfehérvári katonára. A mű nyomtatásban 1824-ben jelent meg, az elhangzott beszéd után két évvel.[60] Ebben viszont már tesz egy lábjegyzetet a szerző, amelyben elárulja, hogy a hős neve azóta már kitudódott, és Bécsből értesült Döbrentei Gábortól, hogy Dugovics Titusznak hívják, valamint Döbrentei hamarosan a Tudományos Gyűjtemény hasábjain fogja közzétenni eredményeit.[61] Papp tehát szintén Döbrenteitől hallotta az információt, így, bár az abszolút elsőség az övé Dugovics nevének közlésekor, a relatív elsőség mégis Döbrentei Gábort és munkáját illeti meg. Mivel ez tanulmányunk Dugovics-historiográfiájának legfontosabb eleme, érdemes egy kicsit részletesebben is kitérni rá.

Literatur. (Hrsg. von: *Ludwig Schedius.*) Bd. IV. 1803. 211–224., 283–294., 337–357. o.; Bd. VI. 1804. 211–229., 275–282. o.

[57] *Klein, Samuel:* Handbuch der Geschichte von Ungern und seiner Verfassung. Leipzig–Kaschau, 1833. (a továbbiakban: *Klein:* Handbuch von Ungern). 302–303. o.

[58] *Teleki:* i. m. 428. o.

[59] *Döbrentei Gábor:* Dugovics Titus, ki magát, csak hogy Nemzete győzzön, halálra szánta. *Tudományos Gyűjtemény,* 8. (1824.) VIII. sz. 16–28. o. (a továbbiakban: *Döbrentei:* Dugovics Titus).

[60] „...akár dicsőbb tett, mint azé a Scaevolánál sokkal erősebb lelkű Magyaré, ki ellenségét nyilvánságosan különbenn el nem veszthetvén, azzal ölbe kapta, s a toronyból rettenthetetlen bátorsággal ugrék-le Belgrádbann a nyilván való, bitzonyos, elkerülhetetlen halálra? És ímé ez a halhatatlan tett még is olly kicsiny a mi számos nagy történeteink közt, hogy csak a tevőnek nevét sem tudta fenn marasztalni, a mikor a Rómaié minden Nemzet száján bámulva kószál." *Papp József:* Öröm-Ünnep, az az Folyó és Kötött Beszédek, mellyeket a Magyar Nyelvben magok tökéletesítésök végett az Ágostai Vallástételt követőknek Posonyi fő Oskolájokbann önkényt egyesült Ifjak, 1822dik esztendőben Kis – aszszony Havának 7dik napján, tartotta Pest, 1824. (a továbbiakban: *Papp:* Öröm-Ünnep). 55. o.

[61] *Papp:* Öröm-Ünnep, 170–171. o.

A történet – Döbrentei elmondása szerint – 1821 nyarán kezdődött, amikor a Vas megyei Szombathelyen járt, ahol a város híres költője-írója, Horváth József Elek egy beszélgetés során megemlítette neki, hogy a környéken már többen is beszélik, hogy napvilágra került a nándorfehérvári Névtelen neve. Nemesdömölkön él a vármegye egyik esküdtje, Dugovics Imre, és az ő birtokában van Mátyás király egy adománylevele, amelyben birtokot ad Titusz fiának, Dugovics Bertalannak Pozsony vármegyében, ezen kívül egy másik levél is, amely ugyancsak említi Titusz nevét. A fellelkesült Döbrentei megkérte Horváth József Eleket, hogy tegye közzé ezeket a dokumentumokat a *Tudományos Gyűjtemény*ben. Ám az iratok tulajdonosának, Dugovics Imrének is fülébe jutott az ügy, aki közvetlenül Döbrenteinek adta át a kérdéses oklevelet és levelet, véglegesen, hogy azok a közlés után is az ő birtokában maradhassanak. Dugovics Imre elmondása szerint ezekhez a forrásokhoz ő is csak pár hónappal azelőtt, 1821 májusában jutott hozzá, mikor a „reá szállott" (örökség útján megszerzett?) családi dokumentumokat magához vette. Mátyás már igencsak szakadozott állapotban lévő adománylevelét nem tudta elolvasni, így elvitte a kor egyik jeles tudósához, az akkor sági plébánosi tisztséget viselő Kresznerics Ferenchez, aki készített egy átírást az oklevélről: ekkor jutott tudomására a belgrádi név.[62] Ezek után bukkant rá Bercsényi Miklós 1705-ben kelt levelére, ahol szintén megtalálta a belgrádi Titusz nevét. Döbrentei tulajdonába – még mindig a saját elmondása alapján – tehát nem az eredeti (szakadozott) oklevél került, hanem az a másolat, amelyet Kresznerics plébános készített, viszont Bercsényi Miklós levele (Döbrentei szerint) eredeti, és a gróf pecsétjét is tartalmazta.[63] Döbrentei Gábor nem elégedett meg a források szikár közlésének lehetőségével, és elkezdte kutatni a Dugovicsok családfáját is, így a közlés 1821 után még évekig húzódott (bár, mint ezt Papp József példáján láttuk, a híre már terjedni kezdett hébe-hóba). Közben a hiányos oklevélszöveget kiegészítette Mátyás egyik 1458-as oklevele és egyéb oklevélformulák alapján. A publikálás ugyan kitolódott, „de nem ártott a halasztás" – írta Döbrentei, mert közben Dugovics Imre küldött neki még egy levelet 1588-ból, amelyben szintén említik Dugovics Tituszt, így a róla szóló források száma már háromra emelkedett. A tanulmányában Döbrentei közölte mindhárom forrás szövegét, sajnos az oklevél kapcsán nem jelölve külön, hogy mely részek származnak az ő kiegészítéséből és melyek Kresznerics átírásából, megnehezítve ezzel a későbbi forráskritikai vizsgálatokat. Az 1459. június 22-én kelt oklevélben (amelynek tartalmára és forrásértékére alább még részletesen visszatérünk) Mátyás, figyelembe véve Dugovics Titusz Várnánál és Belgrádnál apja, Hunyadi János iránt tanúsított hűségét (a belgrádi tettet körül is írja), Titusz fiának, Bertalannak és minden örökösének és utódjának a korábban koronára szállott, Pozsony megyében lévő Tej nevű birtokot („predium Teu vocatum") adományozza.[64]

A következő forrás egy magyar nyelvű menlevél, amit Bercsényi Miklós gróf állított ki Dugovics György részére 1705. július 4-én a kürti táborban. György ugyanis, „most Né-

[62] Kresznerics Ferenc életét és széleskörű munkásságát több könyv és tanulmány is feldolgozta. Közöttük ld.: *Szilasy János:* Kresznerics Ferencz élete. Pest, 1832. (a továbbiakban: *Szilasy:* Kresznerics).; *Köbölkuti Katalin*: Kresznerics Ferenc. (Vasi Életrajzi Bibliográfiák, VI.) Szombathely, 1982. (Részletes bibliográfiával.) Egyik munka sem említi Dugovics Titusz felfedezésében betöltött szerepét, viszont Szilasy János többször is említi hivatkozott művében, hogy érdeklődött a középkori oklevelek iránt, és nem jelentett neki gondot az elolvasásuk. *Szilasy:* Kresznerics, 20., 25., 31. o.

[63] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 16–18. o.

[64] Uo. 18–19. o. (Az oklevél teljes latin szövegét és fordítását ld. később.)

metnek Embere", egyébként pedig „kinek Tit Eleje Belgrádi toronál [!] Magyar mód el holt", most éppen Gyöngyös felé tart, Bercsényi pedig közli a fejedelem hűségén lévő tisztekkel és közrendbeliekkel, hogy háborgatás nélkül bocsássák útjára mindenhol. A levél alján (Döbrentei elmondása szerint) még mindig ott volt egy pecsét, Bercsényi címerével.[65]

Végül következik az utólag küldött, szintén magyar nyelvű, 1588. december 27-én kelt levél szövege. A címzés hiányos, de egy bizonyos Ebergényi küldte a Dugovics család valamelyik tagjának, hogy egy addig Zágrábban raboskodó, de hazatért másik Dugovicsot a figyelmébe ajánljon, megemlítve, hogy a „jó nemes ember az condescensioth az nagy withiz Belgrády Thitushoz tette, Testimonialisa is wele vagyon", tehát leszármazása a belgrádi Tituszra megy vissza, és ezt nemeslevelével is igazolni tudja.[66]

E három kútfő közlése után Döbrentei még több oldalon keresztül bizonygatta, hogy ez a Titusz mindenképpen magyar volt és nem horvát, ezután részletesen elmesélte a nándorfehérvári hőstett történetét, politikai hátterét. A tanulmány végén kitért arra, hogy Bonfini Jajca kapcsán szintén említ egy hasonló esetet, de a vitéz nevéről itt is hallgat, mindenesetre Döbrentei közölte a humanista történetíró erre vonatkozó szövegrészét is, mert „talán még egykor ennek neve is előkerül".[67]

A felfedezés híre hamar visszhangra talált, hiszen a *Tudományos Gyűjtemény* a kor egyik elterjedt, és szinte az egész szellemi elit által olvasott fóruma volt.[68] Sőt, mindjárt vitába is szálltak Döbrenteivel. Rumy Károly György nem Dugovics nevének a hitelességét vitatta, hanem a nemzetiségi polémiába szállt be. Már akkor foglalkozni kezdett a névvel; amikor az Papp Józsefnél először megjelent, és Palkovics György hívta fel a figyelmét Daniel Adam z Veleslavínának már általunk is tárgyalt szövegére, amely szerint cseh származású lett volna az illető. Döbrentei cikkére rögvest két cikkel válaszolt. Az egyiket német nyelven tette közzé a híres és olvasott *Archiv für Gesichte* folyóirat hasábjain, a másikat magyarul, magában a *Tudományos Gyűjtemény*ben, ahol Döbrentei cikke is megjelent.[69] A két munka megközelítőleg azonos tartalmú, bár a német nyelvűnek nem csak a címe dagályosabb, hanem a szövegezése is bővebb. Abban ugyanis a szerző hosszan kitért a nándorfehérvári ostrom lefolyására és Dugovics tettének ismertetésére, míg a magyar verzióban ettől eltekintett, ott inkább csak Döbrentei egyik elírásán csipkelő-

[65] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 20. o.

[66] Uo. 20–21. o.

[67] Uo. 21–28. o.

[68] Ugyanezen évfolyam XII. számának a végén közölték az előfizetők listáját (716 fő), amelyben a kor számtalan jeles személyisége megtalálható, három császári-királyi főherceg, szinte minden katolikus érsek és püspök, kanonokok, prépostok, a legnagyobb főúri családok tagjai (Batthyányak, Erdődyek, Pálffyak, Illésházyak, Lónyaiak stb.) és számtalan egyéb politikai köztisztviselő, táblabírák, ispánok, orvosok, papok, lelkészek, ügyvédek, tanárok. Mint jogi személynek, több szerzetesrendnek is járt a Tudományos Gyűjtemény, akik mind elolvashatták a kérdéses írást. Az előfizetők névsora: *Tudományos Gyűjtemény*, 8. (1824) XII. sz. 129–160. o.

[69] *Rumy, Georg Karl:* Ob jener Held, der am 22. Juli 1456, bey der Belagerung Belgrads, sich mit einem Türken, vom Thurm, den dieser erklimmt hatte, um eine türkische Fahne aufzupflanzen, herabstürzte, und der Titus Dugovits hieß, dessen Nahme den ungarischen Geschichtsforschern erst im J. 1824. aus vorhandenen Urkunden bekannt wurde, ein Magyar oder ein Slawe war? (Vergleiche den Aufsaß des Herrn Gabriel Döbröntey im Tudományos Gyűjtemény 1824, VIII. h.s. 16–28.) In: Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. 1825. (a továbbiakban: *Rumy:* Vergleiche). 654–658. o.; *Rumy Károly György:* Igazítás Dugovics Titus felől. *Tudományos Gyűjtemény*, 9. (1825.) IV. sz. (a továbbiakban: *Rumy:* Igazítás). 123–127. o.

dött.[70] Ismertette Veleslavina Históriai Kalendáriumának tartalmát; a szövegét hevenyészett, sok helyütt hibás átírásban és német, illetve magyar tartalmi fordításban, s kitért arra is, hogy a Dugovics név mindenestül szláv etimológiára megy vissza, mert a „dugo / dlugo-" tő hosszú életűt jelent. De mivel az „-ics" végződés inkább a szerbekre és horvátokra jellemző, úgy rekonstruálta a hős származását: eredetileg egy cseh Dluhovski névből szerb vagy horvát dialektuson keresztül lett Dugovics.[71]

Rumy cikkeire tudományos részről nem érkezett visszhang, a magyar közvélemény pedig nem is nagyon akart tudomást venni egy „szláv" hősről, így a magyar Dugovics Titusz híre terjedt el mindenhol. A szépirodalom hálásan fogadta a témát, 1832-ben a német nemzetiségű Johann Gabriel Seidl írt egy balladát *Titus Dugovits* címen a bécsi *Der Wanderer* című lap 1832. július 18-i számába.[72] Ugyanebben az évben jelent meg Czuczor Gergely „honi ifjúságnak" ajánlott műve Hunyadi Jánosról, ahol az önfeláldozó tett leírásakor a szokásos stílus mellett már szerepel Dugovics neve is.[73] Az ez után következő bő 180 év Dugovics-historiográfiáját már nem célunk részletesen végigkísérni sem történeti, sem szépirodalmi szempontból, bár néhány fontosabb lépcsőfokot érdemes megemlíteni.

Históriai szempontból egészen az 1990-es évekig nem is voltak „fontosabb lépcsőfokok", mivel a kor történeti emlékezete akár tudományos, akár népszerűsítő részről befogadta a belgrádi hőst, az erről szóló munkák többnyire szenteltek neki egy-egy rövidebb passzust. A már említett Samuel Klein 1833-ban még azt írta, hogy a vitézt egyesek Dugovics Titusznak, mások Körmendi Jánosnak nevezik, de mindegy mi a neve, mert tette akkor is örökké dicső marad.[74] Ő az egyetlen, aki mindkét névről tud, egyébként csak a Dugovics Titusz terjedt el a XIX. század második felének történetírásában.[75]

---

[70] *Rumy:* Vergleiche, 655–657. o.; *Rumy:* Igazítás, 123. o. Az elírás abban állt, hogy Döbrentei 1453-at írt egyik helyen az eset dátumaként, ám Rumy helyesbítésénél is ott kísértett a nyomda ördöge, mert 1556-ra „javította ki" az évszámot.

[71] *Rumy:* Vergleiche, 658. o.; *Rumy:* Igazítás, 124–125. o. A magyar nyelvű változatban ezen kívül még közli Unger versét is Körmendi Jánosról, amelyet egyébként még ő maga szerkesztett be a Musen-Almanachba 1808-ban, ily módon szerezvén róla tudomást. A névről a következőképpen vélekedik: „az csak költött név! Mivel azon vitézi történetről meg semmi magyar Ballade nintsen". Uo. 125–126. o. A németben épp csak megemlíti Unger balladáját.

[72] A lap eredeti számához nem tudtam hozzájutni, a művet említi: *Rózsa Mária:* Die österreichisch-ungarischen literarischen Beziehungen in der Wiener Zeitung „Der Wanderer" (1814–1850). *Ural-Altaische Jahrbücher,* 12. (1993.) 113–121. o. Egy romantikus hangvételű és szövegezésű balladának írja le.

[73] *Czuczor Gergely:* Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fesslertől. In: Uő: Hunyadi János és három más történet. Budapest, 2002. (Magyar próza klasszikusai, 93.) 103. o. Egyébként az itt említett és vezetőül használt két történetíró, Engel és Fessler műveiben Nándorfehérvár ostrománál egyáltalán nem esik szó a vitézről, még névtelenül sem, ez Czuczor saját kiegészítése volt. Ld.: *Engel, Johann Christian:* Geschichte des Ungrischen Reichs, III. Wien, 1813. 194–195. o.; *Fessler, Ignaz Aurel:* Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, IV. Leipzig, 1816. 836–842. o.

[74] „Titus Dugowich nennen ihn manche Schriftsteller; Hans Körmend andere. Doch mag der Mann Körmend oder Dugowich geheißen haben, die That bleibt immer hochherzig und groß, und des ewigen Andenkens würdig." *Klein:* Handbuch von Ungern, 303. o.

[75] Az 1850 utáni, és a legelső lábjegyzetben nem idézett könyvekből és tanulmányokból egy kisebb csokor: *Szalay László:* Magyarország története III. (1453–1526). Lipcse, 1853. 148. o.; *Kiss Károly:* Hunyadi János utolsó hadjárata Bolgár- és Szerbországban 1451-ben, s Nándorfejérvár fölmentése a török táboritástól 1456. *Academiai Értesítő,* 16. (1854.) 505–619., 549–550. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. Újonnan átdolgozta *Hatvani Mihály.* II. Az Árpádház kihalásától a mohácsi ütközetig. Pest, 1860. 409. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. III. Pest, 1871.[2] 62. o.; *Kerékgyártó Árpád:* Magyarország történetének kézi-

Érdekesség, hogy Ignaz Aurel Fessler művének Ernst Klein által kiegészített 1869-es kiadása már tartalmazta Dugovics nevét, holott az eredeti, mint az Czuczor kapcsán már említettük, hallgatott még az esetről magáról is.[76] Ez a hozzáállás az első, majd a második világháború utáni magyar történetírásban sem változott, és Dugovics Titusz meg tudott maradni „népi" hősnek az 1950-es évektől fogva. 1956 nyarán, a nándorfehérvári diadal 500. évfordulóján a helyi, Vas megyei újságok cikkeztek Dugovicsról is.[77]

A vasi helytörténet egyébként a mai napig büszke hősére, Nagysimonyi község folyamatosan ápolja Dugovics emlékét. A falu hagyománya egy jó ideig úgy tartotta, hogy maga Titusz is ott született. Több emlékművet is avattak, az elsőt még 1866-ban állíttatta a Dugovics család egy sarja. Általános iskolát is Dugovicsról nevezték el, ahol az ezredforduló után szintén Dugovics Titusz nevét viselő versenyeket rendeztek. 2006. július 21-én, a hőstett 550. évfordulóján újabb nagyszabású ünnepségekre került sor: az általános iskola udvarán egy fa-emlékoszlopot állítottak, a főtéren pedig felavatták Hunyadi János szobrát.[78]

Dugovics nevének és hírének az elterjedéséhez talán még a történelemkönyveknél is nagyobb mértékben járult hozzá az irodalom és művészet, amely a történelmi emlékezet egy fontos formálója. A festészet már korábban is felfedezte magának a témát,[79] de a tett leghíresebb, máig népszerű feldolgozását Wagner Sándor festette meg 1859-ben, Münchenben. A sokszor közölt képen már egy olyan változat látható, ahol Dugovics a fal tetején fogadja az ostromlétrán felmászó törököt, holott ez korábban egyetlen helyen sem volt olvasható (a hagyomány, Bonfini nyomán, egy toronyra felkúszó törökről beszélt, akihez a vitéz utánamászott), háttérben a megtépett, de magasan lobogó magyar trikolór.[80] Később, gyermekkorában a híres szobrászművészt, Kisfaludi Strobl Zsigmondot is megihlette a téma, bár ez nem csoda, hiszen a szobrász családi legendáriuma úgy tartotta, hogy az egyik ágon ő maga is Dugovics Titusz leszármazottja lenne.[81] Szépirodal-

---

könyve. II. (1301–1526). Pest, 1867. 133. o.; *Varga Ottó:* Magyarország története. Budapest, 1895. 314–315. o.; *Acsády Ignácz:* A magyar birodalom története a kútfők alapján. I. (896–1490). Budapest, 1903. 628. o. Ld. az 1. lábjegyzetet is.

[76] *Fessler, Ignaz Aurelius:* Geschichte von Ungarn. III. 1301–1457. (Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, bearbeitet von *Klein, Ernst.*) Leipzig, 1869. 560. o.

[77] *Dömötör Sándor:* Dugovics Titusz hősi halálának 500. évfordulóján. Dugovics Titusz vasi kapcsolatai. *Vasmegye*, 12. (1956. július 21.) 171. sz. 4. o.; Uő: A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára. Uo. (1956. július 22.) 172. sz. 2–3. o.

[78] A helyi hagyományokra ld. a helyi lapokat: *Nádasdy Lajos:* Legenda vagy valóság Dugovics Titusz simonyi származása? *Új Kemenesalja* (Celldömölk város önkormányzatának lapja. Megjelenik kéthetente). VI. (1994. május 26.) 10. sz. 5. o.; *Mórocz Zsolt:* Dugovics Titusz emlékverseny. *Vas Népe*, 2006. június 9-i sz.; *Uő:* Dugovics Titusz falujában. Uo. 2006. július 21-i. sz.

[79] Szale István 1857 február-márciusán már részt vett egy kiállításon „Dugonics [!] Titusz Nándorfehérvár ostrománál" c. képével. Ld.: Adatok művészetünk történetéhez. *Művészet,* 10. (1911.) 231–233., 233. o. A Dugonics névalak – bár később többeknél is rendre visszatér (pl.: *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. I. Budapest, 1895. 295. o.), valószínűleg sajtóhiba, és még a napjainkban is fel-felbukkan.

[80] Wagner maga úgy emlékezett vissza a kép megfestésének a körülményeire, hogy akkor épp a müncheni Piloty-iskola tagja volt, „...s annak műtermében készült 1859-ben első, a Szépművészeti Muzeumban levő, s az akkori idő szellemében alkotott képem: *Dugovics Titusz*, melynek váratlan sikere a mostani nézetek szerint épen nem érthető." *Wagner Sándor* emlékezései. *Vasárnapi Ujság,* 57. (1910. május 1.) 18. sz. 369. o.

[81] Még a szobrász gyermekkori emléke, hogy nagyapja, hosszú pipával a szájában mutogatja neki a falakon lógó családi képeket: „Ez itt nagyanyád, Dugovics Borbála képe. Ő a nagy Titusz leszármazottja volt. Szegény nagyanyádat a sors már elvitte a végtelenbe." A kis Zsigmond 14 évesen már elkészítette a *Dugovics Titusz hő-*

munkban találunk direkt és indirekt, pusztán hasonlat célját szolgáló utalásokat Jókai Mórtól,[82] Mikszáth Kálmántól[83] is. Ezzel párhuzamosan a „ponyvairodalomban" is szerepet kapott alakja (bizonyítva ezzel széles körű elterjedését).[84] Többször visszatért Dugovics Titusz Illyés Gyulánál, aki verseiben és prózai műveiben is emlegette őt.[85] A drámairodalom is sokszor feldolgozta alakját, Hollós Korvin Lajos *Hunyadi* című drámáját 1956 májusában mutatták be, amelyben Dugovicsnak nemcsak hogy főszerepet, de egész furcsa szerepet szánt, ugyanis Cillei bérgyilkosaként jelenik meg a színen, aki elindul megölni Hunyadi Jánost; később természetesen odaadó hívéül szegődik.[86] Sokkal elvontabb drámát írt Páskándi Géza, amelynek Dugovics és a török a főszereplője Demeter és Szelim néven, akik az utolsó felvonásban már a túlvilágon folytatják (a dráma szerint értelmetlen) harcukat két megfásult öregként.[87] Legutóbb, 2005 decemberében Kincses Elemér publikált egy monodrámát *Az ugrás* címmel, ahol szintén Dugovics Titusz a fő- (sőt, majdnemhogy egyedüli) szereplő.[88] A nándorfehérvári tettnek az 500. évfordulón, 1956-ban, még komolyzenei feldolgozása is született, nem kisebb zeneszerzőtől, mint Kodály Zoltántól, aki Vörösmarty: *A nándori toronyőr* című versét írta át férfikari kórusműre.[89] Hősünknek egy kisregényt is szenteltek, ahol természetesen a belgrádi jelenet és a történeti alapháttér kivételével szinte minden a szerző, Illés György képzeletének a szüleménye.[90] Ide tartozik még egy tudományos-népszerűsítő kiadványban, a *Millenniumi Krónikában* lévő, de írókat megszégyenítő fantáziával megírt lexikon-szócikk is.[91]

---

si halála című rajzot, bár felnőttként – tudomásunk szerint – nem mintázta meg a hős alakját. Ld.: *Kisfaludi Strobl Zsigmond:* Emberek és szobrok. Budapest. 1969. 7., 13. o.

[82] *Jókai Mór:* A magyar nemzet története regényes rajzokban. I–II. Budapest, 1969. *Jókai Mór* összes művei. Szerk.: *Lengyel Dénes, Nagy Miklós.* (Regények, 67.) Budapest, 1969. I. 233. o.; *Jókai Mór:* A kőszívű ember fiai. I–II. (Millenniummi Könyvtár, II.) Budapest, 1999. 155. o.; *Jókai Mór:* Egész az északi pólusig. *Jókai Mór* összes művei. Szerk.: *Lengyel Dénes, Nagy Miklós.* (Kisregények, 2.) Budapest, 1976. 132. o.

[83] *Mikszáth Kálmán:* Gavallérok. (Európai diákkönyvtár, 244.) Budapest, 1999.; *Mikszáth Kálmán:* Ki lesz a közlekedésügyi miniszter? In: Uő: Cikkek és karcolatok, XIV. (Mikszáth Kálmán összes művei, 64.) Budapest, 1974. 62–65. o.

[84] *Medve Imre:* Dugovics Titusz vitézi halála. Pest, 1869.; *uő:* Dugovics Titusz hősi halála. Budapest, 1895. Ez utóbbi az előző verses ballada, vagy elbeszélő költemény „javított" változata, bár irodalmi értékük elég csekély. A szerző egyébként a kor egyik népszerű „ponyvairodalmára" volt, csak úgy ontotta magából a költeményeket, elbeszéléseket Szent Gellérttől Mária Teréziáig történelmünk több híres alakjáról is.

[85] *Illyés Gyula:* Hunyadi keze. In: Illyés Gyula összegyűjtött versei, II. Budapest, 1993. 442. o.; *Illyés Gyula:* Dugovics. In: uo. III. 63. o.; *Illyés Gyula:* Kháron ladikján, vagy az öregedés tünetei. In: *uő:* Regények, novellák drámák. Budapest, 1982. 291–455. o. Magyar remekírók. Budapest, 1976. 180. o.; *Illyés Gyula:* Naplójegyzetek 1979–1980. Budapest, 1994. 227. o. (1980. március 28.)

[86] *Hollós Korvin Lajos:* Hunyadi. Budapest, 1956. A színműről lesújtó kritikát közöl: *Nagy Péter:* Két évad és ami megelőzte. Budapest, 1966. 87–92. o.

[87] *Páskándi Géza:* Távollévők vagy ártatlanok avagy generálvilágosság. In: *uő:* Színművek. Budapest, 1975. 5–100. o. A mű történeti-irodalmi jellegű elemzését adja *Zalabai Zsigmond:* Duna-táji parabola. In: Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. Szerk.: *Ring Éva.* II. Budapest, 1986. 498–505. o.

[88] *Kincses Elemér:* Az ugrás (monodráma). *Látó – szépirodalmi folyóirat.* 16. (2005.) XII. sz. 63–82. o.

[89] *Kodály Zoltán:* A nándori toronyőr – férfikarra. Budapest, 1956. (Bemutató előadása az 1956. évi Hunyadi-ünnepségen, augusztus 11-én volt.)

[90] *Illés György:* Dugovics Titusz. Budapest, 1991.

[91] Millenniumi Krónika. Magyar történelmi, művelődéstörténeti lexikon. Szerk.: *Vágó Zsuzsanna.* Szada, 2005. 308–309. o. A lexikon a Szilágyi Sándor által szerkesztett híres tíz kötetes millenniumi történeti sorozata szellemében íródott, mintegy modern kiegészítéseként, bár a Tőzsér János által jegyzett Dugovics-szócikk tudni vél a valódi adatok mellett olyanokat is, hogy Dugovics részt vett Hunyadiék haditanácsában, ahol már előre

A historiográfiai áttekintés végére érve nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a szerzőket, akik kritikát fogalmaztak meg Dugovics Titusz létezésével, vagy tettével kapcsolatban. Kérdés, hogy az ostrom leírásakor tanúsított hallgatás mennyire minősül passzív kritikának, mindenesetre több kiváló történészünk munkájából hiányzik a kérdéses rész, még említésszerűen is. Kihagyta Hóman Bálint, Draskóczy István, vagy épp Kubinyi András, és – mint látni fogjuk, teljesen szándékosan – Engel Pál.[92] Elsőként a család- és helytörténet fogalmazott meg kételyeket, ám ez a kétely csak abból állott, hogy a Vas megyei Dugovics család nem hozható rokoni kapcsolatba Dugovics Titusszal, a hős létét nem vitatták.[93] A lassú fordulat az 1990-es években állt be, történészeink közül először Engel Pál szóban többször is kétségbe vonta Dugovics létezését,[94] illetve a *Magyar Nagylexikon* 1998-ban megjelent kötetében Rácz György Engellel egyeztetve már (talán elsőként) írásban is kritizálta a belgrádi hős alakját: „Bonfini szerint Vas vm.-i származású magyar vitéz... történeti hitele azonban kétséges, mert [Dugovics Titusz] más forrásból nem ismert, a szláv családnév Vas megyei előfordulása valószínűtlen, a Titusz személynév pedig a középkori Magyarországon ismeretlen volt."[95] Pálosfalvi Tamás egy 2005-ös munkájában „legenda szerintinek" titulálta Dugovics tettét,[96] és egy 2006-ban tartott konferencián is kitért a kérdésre hasonló szellemben.[97] 2008-ban jelent meg E. Kovács Péter már a bevezetésben is idézett könyve, amelyben szintén leírja, hogy Dugovics Titusz csak egy XIX. század eleji kitaláció lenne. Indokokat egyáltalán nem közöl, bár a konkrét mű keretei ezt nem is tették lehetővé számára.[98]

A történeti hitelesség kérdése

Eddig csak a Dugovics-motívumkör egyes állomásainak kialakulásáról volt szó, most következik a tulajdonképpeni lényeg, hogy vajon mi az, ami történetileg hiteles lehet az egészben? Láttuk, hogy több rétegről van szó, Bonfini és Konstantin ismeretlen katoná-

---

megmondta, hogy Nándorfehérvár lesz a török célpontja. Hunyadi egyetértvén vele „megbízta Dugovicsot a vár védelméhez szükséges katonák toborzásával". 21-e után, mikor a „bástya parancsnoka," lerántotta a janicsárt, „egyre érkezetek a dicsőítő levelek V. László udvarába. Dugovics hőstettét mindenütt külön kiemelték." (Valójában egy levél sem említi a tettet.)

[92] *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. Budapest, 1936. 457–458. o.; *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. (Osiris tankönyvek, 211.) Budapest, 2001. 211. o.; *Engel Pál:* Szent István birodalma. (História könyvtár. Monográfiák, 17.) Budapest, 2001. 246–247. o.; *Draskóczy István:* A tizenötödik század története. (Magyar századok.) Budapest, 2000. 198. o.; *Kubinyi* 2006. 925–928. o.

[93] Pl. *Porkoláb István:* Celldömölk, Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk, 1927. 46–47. o.; *Szluha Márton:* Vas vármegye nemes családjai. Budapest, 1998. 40. o.

[94] Pálosfalvi Tamás szíves közlése nyomán.

[95] Magyar Nagylexikon, VI. Budapest, 1998. 824. o. A szócikk szerzője (bár nincs megjelölve), Rácz György, Engel Pállal közösen (Mészáros Kálmán szíves közlése nyomán). A végleges megjelenés előtt egyébként egy szerkesztő változtatott a leadott szövegen, így került bele az az eredetileg nem szereplő, és történetileg hibás adat, miszerint Bonfini Vas megyeinek mondaná a vitézt. A Titusz nevet egyébként az Árpád-kori névanyagból két helyen is ki lehet mutatni, bár kétségtelen, hogy nem tartozott a leggyakoribb neveink közé, ld.: *Fehértói Katalin:* Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004. 757. o.

[96] *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig: 1396–1526. (Nagy csaták.) Budapest, 2005. 113. o.

[97] A Magyar Történelmi Társulat 2006. szeptember 20-i ülésén „A nándorfehérvári diadal" című előadásának a keretein belül. Az előadásról (tudomásom szerint) nem jelent meg nyomtatott formájú beszámoló.

[98] *E. Kovács* 2008. 147. o.

járól, aki külföldön cseh nemzetiségűvé, a XIX. századi Magyarországon pedig Körmendi Jánossá, majd Dugovics Titusszá alakult át. A továbbiakban csak a Dugovics Titusz-történet hitelességét, és a középkori forrásokat fogjuk vizsgálni, Hans Körmend és a cseh Névtelen véleményünk szerint nem olyan fontos részei a kérdésnek, és szinte bizonyosan az írói-költői fantázia termékei. Visszafelé haladva az időben, mindenekelőtt nézzük meg, hogy mi a helyzet Dugovics személye körül!

Láttuk, hogy a név három forráson nyugszik: Mátyás egy középkori oklevelén, és két magyar nyelvű levélen, amelyben szintén szó esik a belgrádi hősről. Nézzük először is a kiegészítésekkel együtt is hiányos (és néhol kisssé zavaros) oklevelet, amelynek a szövege a következőképpen hangzik:

„A király úr megbízásából, Rozgonyi János, királyi tárnokmester.

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Horvátország, Dalmácia, stb. királya. Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk tartalma által jelezvén mindenkinek, akit illet, hogy mi, megfontolván jeles vitézlő hívünk, a ...-i Dugovitz Titusz hűségét és azon hűséges szolgálatainak érdemeit, amelyeket a néhai fenséges Hunyadi János fejedelem úrnak, a mi boldog emlékezetű, igen drága szülőatyánknak olyan hallatlanul szilárd hűséggel teljesített és tanúsított a várnai háborúban, és azután szörnyű halálával Belgrádban egy toronyból magát az ellenséggel együtt levetetvén: a Tejnek nevezett Pozsony vármegyei birtokot, amit korábban a néhai Khutalfalvi Darus György... Magyarországunk koronájára és következésképp a mi... a szokásnak megfelelően törvényesen és jog szerint háramlott... királyi jogunkból...

Amennyiben ugyanezen birtokban akármi módon is... okokból kifolyólag megilletné felségünket, minden haszonvételével... megművelt és megműveletlen szántóföldekkel, rétekkel, legelőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, rekettyésekkel... szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halastavakkal, halászóhelyekkel és víz[folyásokkal]... és általában bármiféle haszonvételének és tartozékának a hasznával... és kapcsolódni tartoznak igazi és régi határaikon belül amint előrebocsátottuk... a mondott [Titusz] fiának, Bertalannak, továbbá az ő valamennyi örökösének és utódjának adtuk, adományoztuk, és... miként juttatjuk, hogy örökjogon és visszavonhatatlanul birtokolják, rendelkezzenek vele, valamint bírják... jelen oklevelünk hatálya és tanúsága szerint, amelyet privilégiumunk formájában is kiállíttatunk, mihelyt színünk elé visszahozzák.

Kelt Budán, a Szent Vitus és Modestus vértanúk ünnepe utáni pénteken, az Úr ezernégyszázötvenkilencedik esztendejében. [Június 22-én.]

Így írta át Kresznerics Ferenc, ságí plébános

Ság, 1821. május 22."[99]

---

[99] „Comissio propria Domini Regis. Johannes de Rozgon, Magister Thavernicorum regalium.

Nos Mathias Dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis quod nos consideratis fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis, fidelis nostri Egregii Titi Dugovitz de... per eum primum condam illustri Principi Domino Johanni de Hunyad genitori nostro carissimo felicis recordacionis in bello Varnensi et ex post dira morte in belgrad de turri se cum hoste deiiciendo tam inaudite fidelitatis constancia exhibitis et impensis, predium Teu vocatum in Comitatu Posoniensi existens, quod alias condam Georgius Darus de Kuthalfalva psen[...] regni nostri hungarici corona, consequenter per nostram... consvetudine rite ac legitime devolutum... jure nostro regio siquod in eodem

Látjuk, hogy Döbrentei teljes egészében Kresznerics szövegét közölte, aki az oklevélátírás aljára odaírta saját záradékát is. Döbrentei, elmondása szerint, ki is egészítette némileg a hiányos részeket egy Katona István által közölt 1458-as oklevél és Kovacsics Márton György kancelláriai formulákról írott könyve alapján – sajnos a saját kiegészítéseit nem jelölte külön.[100] Katona oklevelében a jelzett oldalon egyező formula: „iure nostro regio, siquod... rationibus concerneret maiestatem". Talán ezt, vagy ennek egy részét tekinthetjük kiegészítésnek. Kovacsics a könyvében kizárólag oklevélformulákat gyűjtött össze és rendszerezett, több százat, így oldalszám hiányában nem igazán tudjuk megmondani, hogy Döbrentei pontosan milyen adatokat vett át. De jellegéből adódóan itt is csak a lényegi tartalmat nem érintő részeket egészíthette ki. Attól mindenesetre elestünk, hogy az oklevél hitelességét a formulás részek jellegzetessége alapján vizsgálhassuk meg, és csak a történelmi elemzésekre lehet hagyatkozni.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, mennyi igazság lehet abban, hogy a Pozsony megyében fekvő Tejfalut, amely korábban az utód nélkül elhalt Khutalfalvi Darus György birtokában volt, 1459-ben Dugovics Bertalannak adományozták. Nos, nem sok. Pozsony megye középkori történeti földrajzát Házi Jenő írta meg mintaszerűen, sajnos műve már csak halála után jelenhetett meg.[101] Ebből kiderül, hogy valóban létezett egy Tejfalu nevű település a vármegyében, amelynek első említése 1345-ből való, és akkor a Görgetegi család kezén találjuk. A família a későbbiek folyamán is megmaradt birtokosnak, a XV. század elején már jó néhány említésük fordul elő okleveleinkben.[102] 1456-ban Görgetegi Pongrác fia Antal magtalan halála után V. László a falut Görgetegi Zsigmond fiainak, Istvánnak, Lőrincnek és Zsigmondnak adja, azaz a birtok megmarad a tágabb értelemben vett nemzetség tulajdonaként. A falu következő említése Házi Jenő gyűjtésében 1486 és 1487, ekkor három oklevélben is azt találjuk, hogy Tejfalu a Nagylucsei család kezén volt, ám a Görgetegiek később még felbukkannak és több per is zajlik.[103] Házi nem vette bele a gyűjtésbe Dugovicsék oklevelét (némi passzív kritikát is megfogalmazva ezzel a

---

predio eciam alias qualitercunque... racionibus concerneret Majestatem simul cum cunctis eorundem utilitatibus... cultis et incultis Agris, pratis, pascuis, fenetis, silvis, rubentis... promontoriis, aquis fluviis, piscinis piscaturis, aquarumque... et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinenciarum eorundem utilitatibus... et pertinere debentibus sub suis veris metis et antiquis premissis, sic ut prefertur... filio prefati Bartholomeo, suisque heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et... uti conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum, pariter et habendum... harum literarum nostrarum vigore et testimonio mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, ut primum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude, feria sexta proxima post festum Sanctorum Viti et Modesti Martirum. Anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono. Ita transumit Franciscus Kresznerics Parochus Sághiensis. Ságh die 22-a Maji 1821." *Döbrentei:* Dugovics Titus, 18–19. o. A latin átírásban teljesen a Döbrentei által közölt szöveget követtük, bár ez nem felel meg minden ponton a mai oklevélátírás szabályainak (a c-t, j-i, u-v betűk használatakor, illetve egyes szavak kis- vagy nagybetűs kezdete esetén). A szöveg régies és több helyütt hibás magyar fordítását közli még: *Hegedűs Lajos:* Dugovics Titusz. *Hazánk. Időszaki folyóirat hat-hetes füzetekben,* 1. (1858.) Szerk.: *Török János.* 642–643. o.

[100] A Döbrentei által megadott két hivatkozás: *Katona, Stephanus:* Historia critica regum Hungariae. Stirpis mixtae. Tomus VII, ordine XIV. Colotzae, 1792. 143. o. Az oklevél teljes terjedelmében a 142–144. oldalon van.; *Kovachich, Martinus Georgius:* Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum... regni Hungariae olim usitati. Pesthini, 1799. Nem jölte meg az oldalszámot.

[101] *Házi Jenő:* Pozsony vármegye középkori földrajza. (Csallóközi Kiskönyvtár.) Pozsony, 2000.

[102] *Házi:* i. m. 500–501. o.

[103] Uo. 501. Az 1456-os oklevél jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (a továbbiakban: MOL Dl.) 15047.; a három 1486–1487-es oklevél jelzete: Dl. 24757., Dl. 19207., Dl. 16833.

hitelességéről), de a többi anyagból világosan látszik, hogy semmiféle „Khutalfalvi Darus" család nem volt birtokos Tejfalu kapcsán, és annak sincs nyoma, hogy itt a Dugovicsok nyertek volna adományt. Pozsony megyében egyébként a középkor folyamán nem lehet kimutatni birtokosként sem a Dugovics, sem a Darus családot.[104] Ha mindenáron hinni akarunk a Dugovics-oklevél hitelességében, akkor azt kellene feltételeznünk, hogy miután 1456-ban Görgetegi Zsigmond fiai elnyerik a falut, nemsokára ők is meghalnak, vagy egyszerűen az adományt eladják, elcserélik (ez elviekben még lehetséges, hiszen szerzett birtokról van szó), hogy Darus György kezére juthasson. Ám egy-két éven belül ő is meghal, hogy újra visszaszálljon a koronára, és ezúttal Dugovics Bertalané lehessen, hogy Dugovics Bertalan is rövid időn belül megszabaduljon tőle, és csere vagy eladás útján a Nagylucsei família kezébe adja. Mindezt úgy, hogy a birtokcseresorozat oklevelei hiányoznak, az egy Dugovics-oklevél kivételével. Ez elviekben ugyan lehetséges, de nem túl valószínű, a szerzett birtokok sem mozogtak ilyen gyorsan a középkorban.

A másik lehetséges feltételezés: az oklevél hamis, mégpedig egy Dugovics Imre és Kresznerics Ferenc által kreált hamisítvány. Tegyük hozzá, hogy szövegezése elég meggyőzőnek tűnik, hiányosságai (és pótlásai) mellett is hitelesen követi egy eredeti oklevél stílusát, tehát minden bizonnyal egy tényleges eredetit használtak fel mintául. És úgy tűnik, rendelkezésünkre is áll a dokumentum, melynek alapján a hamisítást elkövették. Jelenleg a Magyar Országos Levéltárban őrzik azt az eredeti állapotában fennmaradt, bár szakadozott (és kissé nehezen olvasható) oklevelet, amely ugyanerre a napra, 1459. június 22-re van datálva. Ebben Mátyás a vasvári káptalannak ír, hogy egy bizonyos Sitkei Bertalant („Bartholomeus de Sydke") iktassanak be egy birtokba, melynek neve és fekvése a szakadás miatt nem látható. A birtok korábban Antalfalvi Danius(?) György kezén volt (genitivusban: Georgii Danii de Anthalfalwa vagy Ahtalfalwa), amely az ő halála után a koronára szállott, és Bertalan Hunyadi Jánosnak nyújtott hű szolgálataiért kapja meg mindezt adományként.[105] Már a tartalmi párhuzam is szembeötlő, de még meggyőzőbb, ha összehasonlítjuk a két oklevél szövegét. Mátyás eredeti oklevele a formulás bevezető részek után így folytatódik: „...cum n[os con-]sideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum meritis, fidelis nostri egregii Bartholomei de Sydke per... [con]dam illustri principi domino Johanny de Hwnyad genitori nostro carissimo felicis recordationis..." Összevetve a Dugovics-oklevél szövegével, láthatjuk, hogy szó szerint egyezik, azt az egyet leszámítva, hogy az itteni Sitkei Bertalan helyén ott a Dugovics Titusz név áll. De a régi nevet sem hagyták „kárba veszni", Bertalant megtették Dugovics fiának, a birtok elnyerőjének, ezzel megtartva azt a tényleges állapotot, hogy a birtokot valóban Bertalan nyerte el. Az eredeti oklevél nem részletezi a Hunyadi Jánosnak tett szolgálatokat, megelégszik az általános megfogalmazással, míg a Dugovics-oklevélben, mint láttuk, körülírják, hivatkozva a várnai csatára és a nándorfehérvári toronyra is. A mintául használt oklevél a hajtások mentén két nagy szakadással rendelkezik, szinte teljesen olvashatatlanná téve

[104] *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest, 1894. A 811–859. oldalakon Pozsony megye birtokosait sorolja fel, összesen 602 családnevet, ahol sem Dugovics, sem Darus nem található. A millenniumi vármegye-monográfia vonatkozó kötetében szintén nem: Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. Város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Ld. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1895. 682–700. o.

[105] MOL Dl. 68385.

ezzel két sort. Az egyik sajnos pont az a sor, ahová az elnyert birtok nevét írták be, egyáltalán nem látszik sem a vármegye, vagy más viszonyítási pont, amelyet vélhetőleg szintén odaírtak. Hogy a szöveg az 1820-as években olvashatóbb volt-e, azt nem tudjuk, de nem valószínű, hogy Tejfalu neve állt volna ott, hiszen Házi Jenő fentebb ismertetett történeti-földrajzi leírása nem hozható összhangba ezekkel az adatokkal sem. Mindenesetre a Dugovics-oklevél a birtoknév leírása után a következőképpen folytatódik: „quod alias condam Georgius Darus de Kuthalfalva psen... regni nostri Hungarici corona, consequenter per nostram... consuetudine rite ac legitime devolutum..."[106] Míg az eredeti: „quod alio condam Georgii Danii de Anthalfalwa prefuisse, sed per defectum seminis eiusdem ad Sacram Diadematem regni nostri Hungarici Coronam consequenterque nostram maiestatem iuxta antiquam et approbatam regni Hungariae consuetudinem rite et legitime devolutum..."[107] Bár a korábbi birtokos nevét takaró két névalak eltér egymástól, de nyilvánvaló, hogy az előbbit az utóbbi alapján hozták létre, talán félreolvasás, talán szándékos változtatás révén. Az eredeti szakadt oklevél genitivus-névalakja önmagában nem magyarázható (nyilván az előtte álló birtoknévhez ragozódott, hogy ez az övé volt), ezért a Dugovics-oklevél írója átalakította alanyesetre. A magszakadást és a Szent Koronára való visszaszállást is majdnem szó szerint hozza, bár a „corona" szó alanyesetben (vagy ablativusban) való szerepeltetése némileg szokatlan, a bevett formulához inkább az eredeti szövegezés áll közelebb. Az oklevelek még további egyezéseket is tartalmaznak, bár ezek már tisztán formulás részek, így önmagukban nagy bizonyító erejük nincs. A valódi oklevelünk egyébként jóval bővebb szövegezésű, és egy rész után véglegesen elvált a két szöveg útja, ám a dátum leírásakor ismét találkoztak: „Datum [...] sexta proxima post festum sanctorum Viti et Modesti martirum. Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono." A dátum-formula szó szerinti egyezése is jelenthet párhuzamot, a levéltár fotótára még további két oklevelet őriz, amelyet ezen a napon adtak ki, és mindkettő más alakban írta körül a dátumot.[108]

Úgy véljük, hogy mindez bőségesen elegendő arra, hogy kimondjuk: a Dugovics-oklevél hamis. Mivel az elolvasása és egyéb latin szöveggel való kiegészítése tanult embert követelt meg, minden bizonnyal Kresznerics Ferenc plébános lehetett a tettes, aki Dugovics Imre kérésére készíthette a dokumentumot.[109] Az eredeti, vasvári káptalannak írt oklevél a rányomott pecsétje szerint a „Kisfaludy cs. idősb ágának" a levéltárában volt a Magyar Nemzeti Múzeum, majd onnan a Magyar Országos Levéltárba kerülése előtt. A Kisfaludy család „idősb ága" pedig éppen Nyugat-Magyarországon, Vas és Sopron

[106] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 19. o.

[107] MOL Dl. 68385. A névalak elég nehezen vehető ki, a „Danii" helyén értelmileg valószínűbb lenne a „Darii", vagyis Darius, az Anthalfalwa pedig Ahthalfalwának is olvasható akár. Egyébként A(h)t(h)afalva nem volt a középkori Magyarországon, és összesen egy Antalfalváról van tudomásunk, Temes vármegyében (*Csánki:* i. m. 24. o.). Vas és Pozsony megyékben semmi ehhez hasonló nevű településről nem tudnak a történeti-földrajzi munkák.

[108] MOL Dl. 102804.: „Datum feria sexta proxima post festum beati Viti confessoris, anno Domini suprascripto [1459]" MOL Dl. 253601.: „Datum... feria sexta proxima ante festum nativitatis beati Johannis, anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono."

[109] Kresznerics jól tudott latinul (is), és ismerte a korabeli oklevelek stílusát, paleográfiáját, több más oklevélátírást is készített. 1802-ben kelt útijegyzékében maga írja, hogy mikor Pécsett járva talált négy kötetnyi királyi oklevelet, azokat részletesen átnézve „láttam Mátyás Király kézírását (Mathias Rex m.p.)" Idézi *Szilasy:* Kresznerics, 20. o.

megyékben volt fő birtokos.[110] Hogy a kérdéses időpontban az oklevél kinek a birtokában volt, a vármegyének, vagy már a Kisfaludy családnak, nem tudjuk, de a szolgabírói, majd táblabírói tisztséget betöltő Dugovics Imrének minden bizonnyal nem okozott különösebb nehézséget hozzáférnie. Valamiért ezt választotta az „őscsinálás" alapjául, talán mert éppen ez a közelkorú oklevél akadt a keze ügyébe, és Kresznerics Ferenc átdolgozta neki a megfelelő formába – így helyeződött az egész történet Mátyás uralkodásának kezdeti időszakára, és a hős fia így lett Bertalan. Hogy miért pont Tejfalu nevét írták be adomány gyanánt, arra még visszatérünk, mindenesetre valószínűsíthető, hogy az eredeti oklevél hiányzó birtoka Vas megye területére eshetett, mert a Sitkei család egyedül ott volt birtokos.[111] A Dugovics család egyébként csak a XVIII. századtól jelent meg Vas megyében, Kőszegen, és ez az ág 1804-ben kihalt Dugovics János, szombathelyi kanonokkal. Ezek után jelenik meg a pozsonyi ág is Vas megye területén, ahová Imre is tartozik, aki az egész Dugovics Titusz-történetet elindította.[112]

Még annyi megjegyzést fűznénk az oklevélhez, hogy több olyan része van, amely nem magyarázható a fent ismertetett Mátyás-adománylevélből, pl. az elején található, szintén lemásolt relációs jegyzet (az eredeti Mátyás-oklevél egyáltalán nem tartalmaz ilyet), és néhány formulás rész. Ezek vagy Kresznerics (és Döbrentei) saját kiegészítései formuláskönyvek alapján, vagy több oklevelet is felhasználtak a szövegük megalkotásához, bár a kérdésnek különösebb jelentősége nincs.

Titusz létét Dugovics Imre ezen felül még két másik dokumentummal is igazolni kívánta, amelyeket Döbrentei elmondása szerint eredetiben küldött el neki. A Bercsényi Miklós által kiállított menlevél alján ott volt a gróf saját pecsétje. A menlevél a szövegezése és ortográfiája alapján a korba illőnek is tűnhet, továbbá Bercsényi az 1705. július 4-i, Kürtön kelt dokumentumban Ung vármegye főispánjának és a Rákóczi-hadak főgenerálisának címzi magát, és ez teljesen megfelel a valóságnak, hiszen a főgenerális ebben az időben valóban az említett településen tartózkodott, illetve a korabeli levelek tükrében az intitulációja is hiteles.[113] A menlevél annyit említ tárgyunkról érdemlegesen, hogy „Nemzetes Téji Dugoviczh György Uram, kinek Tit Eleje Belgrádi toronál Magyar mód el holt" mint német követ most „bizonyos dolgokban" (nyilván a kuruc félhez) Gyöngyös felé tart, és ezért szabad utat biztosítnak neki.[114] Majdnem biztosra vehetjük, hogy a dokumentum valóban létezett, amelyen valóban ott lehetett Bercsényi pecsétje is, hiszen az 1820-as évek elején nem ismerhették ilyen pontosan az itineráriumát. Ám az már furcsa, hogy egy ilyen lényegretörő hivatalos utasításban elkezdenek Dugovics

---

[110] *Balogh Gyula:* Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1901. 86–87. o.; *Szluha:* i. m. 72. o.

[111] *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 1863. 236–240. o. Nagy Iván közli a családfát is a középkorig visszanyúlóan, Bertalanról nem tesz említést, bár megjegyzi, hogy a „nemzékrend" „bizonyosan nem teljes." 237. o.

[112] A családtörténetre ld. *Szluha:* i. m. 40. o.

[113] A Thaly Kálmán által összegyűjtött Bercsényi-levelezésben két ugyanaznap, 1705. július 4-én kelt dokumentumban szintén a Komárom megyei Kürt szerepel a gróf tartózkodási helyéül. Ld.: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli *Thaly Kálmán.* I. 1704–1705. (Archivum Rákóczianum I. oszt. IV.) Budapest, 1875. 619–621. o. Bercsényi menlevelével lényegében megegyező módon sorolják a főgenerális titulusait két hozzá írt levélben latinul (a Dugovics-menlevél intitulációja magyarul van): Uo. 546., 619. o.

[114] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 20. o.

György régi őséről beszélni, ráadásul úgy, néhány utalással, mintha ez közismert lett volna mindenki számára. A „Tit elejéről" szóló betoldás eléggé sítlusidegennek hat egy ilyen hivatalos igazolásban, és láttuk, hogy a Belgrádi toronynál elhunyt Titusz a korabeli Magyarországon korántsem volt ismert, még csak névtelen formában sem, és mikor az alaptörténet elterjedt, akkor sem tudta senki, hogy kihez is lehetne kapcsolni a történetet. (Úgy tűnik, a XVIII–XIX. század fordulóján még maguk a Dugovicsok sem). Olyan egyértelmű bizonyítékaink a hamisításra, mint az oklevél esetében voltak, nincsenek, bár a dolog elvileg kivitelezhető lehetett egy eredeti levél és eredeti pecsét segítségével, hiszen a szövegbe csak ezt a kis félmondatot kellett betoldani, és az alig 100 évesnél régebbi írásképet is könnyen lehetett utánozni. A Döbrenteihez eljuttatott levél birtokában könnyebben tudnánk véleményt mondani, ám az már nincs meg (vagy lappang), viszont a Tituszról szóló, oda nem illő félmondat óhatatlanul is azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy itt ehhez a történethez kívántak bizonyítékot kreálni a későbbi olvasó számára. Kérdés persze, hogy Döbrenteit meg lehetett volna-e ilyen könnyen vezetni? Úgy tűnik, hogy ő egyáltalán nem gyanakodott a történet hitelességét illetően, hatalmas lelkesedéssel írta meg az erről szóló cikkét is, naivan elárulva, hogy az oklevélen ő egészített ki bizonyos részeket, hogy teljesebbnek hathasson. Úgy tűnik tehát, hogy ha Döbrentei nem is volt részese az „összeesküvésnek", de hazafias lelkesedése elaltatta minden lehetséges gyanakvását, és még azokat a kritikai vizsgálatokat sem végezte el, amelyeket a kor történettudománya már megkívánt volna tőle.

Érdekes a harmadik dokumentum, amelyet Dugovics Imre csak utólag küldött el (eredetileg csak azon kettővel demonstrálta Titusz létezését, amelyből az egyik biztosan hamis, a másik meg legalábbis igen kétes). A harmadik levél dátuma 1588, és egy Ebergény nevű ember egy Dugovicsnak ajánlja be egy zágrábi rabságából hazatért rokonát, a következő szavakkal: „Az Zagraby warth rab atthyafy, Sárkuthy Dugowitcz I. unokája ez elmulth napokban itth wolth, az mi azth il ethy jó nemes ember az condescensioth az nagy withiz Belgrády Thitushoz tette, Testimonialisa is wele vagyon..."[115] A levél szóhasználata és helyesírása szintén lehet korhű. Feltűnő, hogy egy bizonyos „Sárkúti Dugovics" első unokájának nevezi a hazatértet. Hogy kire gondol, nem világos, de az elnevezés mégis nagy karriert futott be, mert Döbrentei a kommentárjában ezek alapján magát Dugovics Tituszt látta el a Sárkúti előnévvel „s így a Mátyás Király adomány-levelében származott hézag ki van pótolva."[116] Ha el is fogadnánk az itteni levelet valódinak, akkor is bajosan lehetne az említett Sárkúti Dugovicsot Titusszal azonosítani, hiszen az 1588-ban hazatérő rabot az első, legidősebb unokájának mondja, ez pedig kronológi képtelenség. A Sárkúti előnév mégis elterjedt a XIX–XX. századi irodalomban, és a Nyugat-Dunántúl híres helytörténésze, Nádasdy Lajos már külön cikket írt arról, hogy Titusz nagysimonyi származása csak helytörténeti legenda, mivel sárkúti születésű.[117] Igaz, ebben a hitében megerősítette az is, hogy véletlenül félreolvasta Döbrentei ezen levelének a szövegét, ugyanis a cikkben a következőképpen idézte szó szerint az 1588-as levelet Döbrentei szövege alapján: „Sárkuthy Dugovicz T. unokája, ez elmult

[115] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 21. o.

[116] Uo. Itt arra a hézagra utal, amely szerint a közölt adománylevélben Titusz neve mellől a „de" praepositio után „szakadás miatt" hiányzik az előnév.

[117] *Nádasdy:* i. m. 5. o.

napokban ith volth..."[118] Tehát az arab számmal kiírt 1-es helyett egy nagy T-betűt olvasott be. (Az arab egyes, különösen régi, már kopott nyomtatásban valóban összetéveszthető lehet egy kis t-betűvel, és a jegyzeteiben valószínűleg így másolta le, és a helyesírás szabályai miatt írhatta át nagybetűre. A Döbrentei-cikkben mindenképpen egy 1-es szerepel, nem „t."). Nádasdy szerint a Dugovics családnak bizonyosan Titusz az őse, ám ő nem Nagysimonyiban született, és soha nem is lakott ott, hanem Sárkúton, amely Zala megyében található, és 1450-ben már puszta prédium volt.[119] Az előnév elterjedt voltát mutatja, hogy bár Szluha Márton már nem fogadja el, hogy a Dugovics-család és Titusz között kapcsolat lenne, de a vasi Dugovicsokat mégis a Sárkúti előnévvel látja el családtörténeti kézikönyvében.[120] Ám a forrás kapcsán nem is az a legfontosabb, hogy Titusz Sárkúton születhetett-e vagy sem, hanem hogy a levél eredeti lehet-e az itt közölt formájában? A választ a Dugovics família nemesítése adhatja meg. A forrás már 1588-ból nemesként hivatkozik a családra, és szerinte még „testimonialisa", nemeslevele is van a hazatérő tagnak. Ám a tények azt mutatják, hogy a Dugovicsokat csak I. Lipót nemesítette 1674. augusztus 25-én, Bécsben kiadott nemeslevelével.[121] Ebben Lipót úgy hivatkozik a családra, mint akik a nem nemesek (ignobiles) közé tartoztak, és csak ezután váltak nemessé.[122] Egy XIX. század elején lezajlott per segíthet még néhány részlet tisztázásában. 1816-ban ugyanis Vas vármegye vizsgálatot indított a Simonyban (későbbi Nagysimonyban) lakó Dugovics Mihály ellen, hogy nemesi szabadsággal él ugyan, ám nemességét még nem igazolta. Ezért 1816 áprilisában felállítottak egy bizottságot, hogy járjon az ügy végére.[123] A problémát az okozta, hogy ekkor már két ágra szakadt a família, egy Vas megyeire, és egy Pozsony megyeire. Ám a címereslevél eredetije a vasi ág tulajdonában volt, amely – mint már említettük – 1804-ben, Dugovics János szombathelyi kanonokkal kihalt. A perben megtámadott Dugovics Mihály János unokaöccse volt, és a pozsonyiághoz tartozott, házassága révén került át Vas megyébe, az ő fia volt Imre, a Titusz-ügy elindítója. A pozsonyi ág nemességének a kérdése már a XVIII. században is problémát jelentett az ott élő Dugovicsok számára, ugyanis egy 1788. szeptember 30-án, Szombathelyen kelt levélben Dugovics János kanonok úgy vigasztalta öccsét, Mihályt (az 1816-ban perbe fogott Mihály apját), hogy ha „némelly rosz ember azt csaholla, hogy nem nemes ember légyen, avval nemességét el nem veszti; hadd csaholla, nem szükséges minden embernek az órára függeszteni". Ám – folytatta János – ha felsőbb hatóságok kérdezik, akkor ne aggódjon, mert nemességét igazolni tudja ő, mivel „az Dunán innen és Dunán tult lévő Dugovichoknak egy armálissok légyen, melly az mi kezünkben

[118] *Nádasdy:* i. m. 5. o.

[119] Uo.

[120] *Szluha:* i. m. 40. o.

[121] A nemeslevél eredetije nincs meg (vagy lappang), szövegének teljes másolatát közlik egy 1816-os átírásban: Vas Megyei Levéltár, IV. 1. d. Vas vm-i nemesi közgyülési iratok, nemesi pörök, irományok. Fasc. 21. No. 8. (a továbbiakban: VML Dugovics-per) 7–8. lap. (Itt köszönném meg a levéltár munkatársának, Benczik Gyulának az anyag megtalálásában nyújtott segítségét.)

[122] „...itaque Georgium Dugovich ac per ipsum Lucam fratrem carnalem et uterium nec non Michaelem similiter Dugovich faciendum ipsius e statu et conditione ignobili in qua hactenus praestitisse dicuntur... in coerum et numerum verorum atque indubitatorum memorati regni nostri Hungariae... nobilium duximus annumerandum coaptandos et ad scribendos" VML Dugovics-per, 7. lap.

[123] A per iratai összefoglalóan: VML Dugovics-per, innen idéztük az előbb a címereslevél szövegét is. A vizsgálatot megnyitó határozat részletei az 1. lapon találhatóak.

vagyon".[124] Tehát az itt említett Dugovics Mihály, a perbefogott Mihály apja, Imre nagyapja ugyanannak a családnak a rokona, és nemességüket a lipóti címereslevél alapján igazolták, vagyis 1588-ban a család még nem lehetett nemes. A perhez csatolt iratokból az is kiderül, hogy a pozsony megyei Tejfalu a pozsonyi ág birtokában volt a XVIII. században, Dugovics Mátyás óta már biztosan (Mátyás a levélben említett Mihály apja volt, Imre dédapja).[125] A falut a Vas vármegyébe átházasodó (perbefogott) Dugovics Mihály tette zálogba, aki még ott született, de már nem volt rá szüksége.[126] Ezért került hát a Mátyás-adománylevélbe is Tejfalu neve, ez a családtörténet XVIII. századi visszavetítése volt a középkorba. Maga Imre 1821-ben nyilván csak azt tudta, hogy a falu az ő felmenőinek, a Pozsony megyei Dugovicsok ősi birtokának számított, természetes volt számára, hogy ha Mátyás ad adományt a kitalált ősének, akkor az csak Tejfalu lehet. Az 1816-os nemesi per pozitív felütéssel zárult: maga Imre ment el apja helyett bizonyítani. A több családi ágat is felölelő levéltárak alapos átkutatása után bizonyította tehát Lipótra visszavezethető nemességüket, valamint hogy ők rokonai és leszármazottai az ott említetteknek, amelyet Vas vármegye el is fogadott.[127] Itt Tituszról még szó sem volt, az pedig eléggé nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen per során alaposan felkutatott családi iratokban (mely az eredeti vasi ágat is felölelte, hiszen Imre a címereslevelet is prezentálni tudta) ne találta volna meg nyomát egy korábbi nemesi ágnak – ha ugyan létezett volna ilyen.

Ezek után ki kell mondani: Dugovics Titusz személye egy XIX. század első felében kreált hamisítvány. Bár létezése szinte kizárható, egy fontos kérdést fel kell tenni: miért? Vajon mi motiválhatta a nemességében frissen megerősített Imrét, hogy öt évvel a per után, 1821-ben ilyen ősöket gyártasson magának és famíliájának? Elképzelhető, hogy továbbra is folytak a pletykák a család nemessége körül, vagy csak Imre egyszerűen nagyobb dicsőséget és elismerést szeretett volna szerezni magának. Hogy miért pont a nándorfehérvári Névtelent választotta, azt talán soha nem fogjuk biztosan megtudni, de tény, hogy túl sok lehetősége nem volt, mivel a korban ismert és elismert hősök közül ő volt az egyetlen, akit atyai ágról be tudott kapcsolni a családjához, nevének és származásának ismeretlen volta miatt. Érdekes egyébként, hogy már a kilencvenes évek előtt is néhány szerző egészen közel járt mindennek a kimondásához, Porkoláb István és Szluha Márton egyaránt úgy vélték, hogy a család Titusszal való rokonítása nem bizonyítható.[128] És mivel az okleveles bizonyítékaikat kétségbe vonták, innentől fogva már csak egy lépés lett volna Titusz személyének is a kétségbe vonása, hiszen az csak ezekben a bizonyításra bemutatott iratokban bukkan fel. Ám ezt nem tették meg: úgy tűnik, mindkét szerző létező személynek vélte a nándorfehérvári hőst. Porkoláb István egyébként 1927-ben kelt könyvében lejegyez egy feliratot is Simonyiban, amely a katolikus iskola előtti szobron

[124] VML Dugovics-per, 2. lap. (A Dunán innenre és Dunán túlra lévő hivatkozáson a korebeli tájszemlélet alapján a Dunától északra lévő Pozsony megyét és az attól délre lévő Vas megyét kell érteni.)

[125] VML Dugovics-per, 3., 5. lap. Az előbbi egy Sopron vármegyei igazolás 1755-ből, az utóbbi Mihály keresztlevele 1749-ből, melyben Mátyást, az apját és annak feleségét tejfalui eredetűnek említik („Mathias Dugovich, Eva Csiba consors origo Téjfalu"). Mindkét irat hiteles másolat.

[126] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 22. o.

[127] A pert összegző és lezáró okirat: VML Dugovics-per, 9. lap.

[128] *Porkoláb:* i. m. 46. o. („A családi szájhagyomány a hires hős Dugovich Titusz rokonságával dicsekszik, ugy tetszik, minden jogos alap nélkül."); *Szluha:* i. m. 40. o. „Horvát eredetű család, amely Dugovics Tituszt is ősei közé sorolja okleveles bizonyíték nélkül."

található: „Isten dícsőségére emeltette Dugovich Titusz ivadéka; Dugovich Imre, 1810."[129] Ha az évszám tényleg helyesen lett lejegyezve, akkor ez jól mutatja, miképpen helyezte vissza egyre korábbra a családi hagyományuk Titusz megismerését: Döbrenteitől jól tudjuk, hogy csak 1821-ben került ez az ügy napvilágra!

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy az ismételten Névtelenné visszaminősített középkori vitéz hogyan jelenik meg a XV. századi forrásokban. Mint azt áttekintettük, Nándorfehérvár 1456-os ostromához egyedül Bonfini kapcsolja hozzá a történetét, ám Jajca 1464-es ostrománál már két külön, egymástól független forrás, Bonfini és Konstantin is megemlíti a hőstettet. Ezek alapján több esetet tételezhetünk fel.

Egy: a hőstett ténylegesen megtörtént Nándorfehérvárnál, és a katonák ajkán szárnyra kapott, vándormotívum lett, így jelent meg a jajcai várostromnál is, amelynél szintén Mohamed, az 1456-ban megfutott császár volt a támadó fél. Bonfini az eredeti történetet is ismerte, a jajcait is, így ő lejegyezte mindkettőt, Konstantinnak viszont csak az utóbbiról volt tudomása. Azon, hogy Bonfini nem vette észre a nyilvánvaló párhuzamot, nincs mit csodálkoznunk, hiszen a későbbiek folyamán többen is felfedezték a két eset hasonlóságát, mégis külön-külön megtörtént eseménynek vélték.[130]

Kettő: A hőstett ténylegesen Jajcánál játszódott le, ugyanígy vándormotívummá vált, és visszamenőlegesen kapott szerepet Nándorfehérvár kapcsán is, hiszen az nagyobb és komolyabb küzdelem volt. A kortárs magyar szájhagyományt jobban ismerő és hasznosító Bonfini pedig leírta mind a kettő esetben.[131] Az is elképzelhető, hogy a korabeli hagyomány egyedül Jajcához kötötte az önfeláldozó Névtelent, és Bonfini volt az, aki szándékosan beleszőtte a történetét a nándorfehérvári ostromba is, mintegy színesítve és élményszerűbbé, drámaibbá téve az 1456-os eseményeket.

Három: valóban mindkét helyen történt valami hasonló, így Bonfini „duplázása" nem csak egy (tőle független avagy általa elkövetett) toposz, hanem történetileg is indokolt.

Négy: a valóságban egyik alkalommal sem történt meg a leírt fordulat, a forrása egy máshonnan eredeztethető toposz – bár ezt eddig nem sikerült megtalálni.

A fenti hipotézisek természetesen nem egyenrangúak, a legutóbbit csak akkor lehetne nyugodt szívvel feltételezni, ha ez a motívum más helyeken is felbukkanna, ám ilyet (még) nem sikerült kimutatni, így addig, egyéb lehetőség híján, mindenképpen Nándorfehérvárhoz és/vagy Jajcához kell kapcsolnunk. Az ugyan igaz, hogy a történeti- és szépirodalom az ókortól kezdve tele van az önfeláldozás példáival, így feltehetnénk, hogy az ízig-vérig humanista Bonfini ókori szöveghelyek alapján alkotta meg a történetét, ám ez nem magyarázza meg Konstantin szöveghelyét, a visszakeresztelkedett szerb janicsár ráadásul a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető humanista szerzőnek. Maga a történet szinte biztosan nem Bonfini fantáziájának a terméke, legfeljebb az, hogy több helyen is

---

[129] *Porkoláb:* i. m. 46. o.

[130] *Döbrentei:* Dugovics Titus, 27–28. o.; *Fenyvesi László:* Katonahistóriák Mátyás király korából. (Hősök – csaták.) Budapest, 1990. 91–94. o.; v. ö. még *uő.:* Dugovics Titusz és a nándorfehérvári „csillagok." H. n. (Budapest), 1992. 5–7., 18–23., 28–33. o.

[131] A Bonfini művét talán a legjobban ismerő Kulcsár Péter a következőképpen fogalmazott a szóbeli hagyományokról: „a hagyomány jellegű források közléseihez is lehetőleg híven ragaszkodik. (...) a [nándor-] fehérvári események rekonstruálásához Bonfini adatai ma már úgysem forrásértékűek; a témáról fél évszázad múlva élő hagyományt viszont egyedül ő őrzi, s számunkra legértékesebb szolgálata, hogy azon melegében továbbadja." *Kulcsár:* Bonfini forrásai, 98. o.

szerepelteti egyszerre, és egyik helyen indokolatlanul. A magunk részéről a harmadik lehetőséget sem látjuk túl valószínűnek, tudniillik mindkét helyen, egymástól függetlenül történt egy ilyen cselekmény, bár az tény, hogy a két ostromot nem sok idő választja el, és elvileg azonos támadó metódusok ellen azonos védekezési taktikákat vonultattak föl a védők. Ám hogy az esetet így kiemelték, mutatja, hogy semmiképpen sem számított hétköznapinak, már a kortársak számára sem. Elég furcsa véletlen lenne, ha a történelem ennyire direkt módon ismételné önmagát. Felvethetnénk persze, hogy 1464-ben már ismert volt a korábbi Névtelen, így egy katona szándékosan választotta ugyanazt a halált, de ez is csak bizonyítékok nélküli feltételezés lenne, mint a negyedik pontban leírt független vándortoposz felvetése. Legvalószínűbbnek az látszik tehát, hogy egyetlen helyen történt valami hasonló, és az szárnyra kelve utólagosan vagy visszamenőlegesen a másik eseménynél is megjelent. Bonfini egyébként mindkét hőstett megörökítését úgy vezeti be, hogy „emlékeznek", illetve „megemlékeznek" („memorant", „commemoratur"), ami, hacsak nem egy valódi tartalom nélküli humanista szófordulatról van szó, akkor két külön szóbeli hagyományra utal, bár azok egymáshoz való viszonya ez alapján nem állapítható meg.

A jajcai eredetit támogatja az, hogy arról két külön forrás is beszámol, míg Belgrádot csak Bonfini említi. Ugyanakkor, ha valószínűség szerint nézzük a helyzetet, akkor inkább Nándorfehérvárra kellene helyezni, hiszen ott törtek be a törökök a várba, és ilyen betörések alkalmával sokkalta valószínűbb, hogy a belső tornyokra zászlókat kezdtek kitűzni, mint abban az esetben, amikor a külső falszakaszt rohamozzák (bár a lehetőség természetesen itt sem zárható ki). A történet 1456-ra helyezésére utalhat esetleg az is, hogy az itáliai humanista két leírását összevetve a korábbi tűnik elevenebbnek, és a történetbe szervesebben belehelyezettnek, a jajcai inkább csak egy utánérzés, amely a szűkszavú ostromleírás egyetlen „kis színeseként" jelenik meg. Végleges igazságot tenni a ránk maradt forrásanyag alapján azonban nem lehet.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy keringett valamiféle történet egy ismeretlen katonáról, aki így áldozta fel magát a törökellenes küzdelem során, amely leírás – a névtelen hősök sorsa szerint – más események kapcsán is megjelent. Mivel a két ostrom közül a Piccolomini által megteremtett hagyomány alapján a nándorfehérvári volt kapcsolatba hozható a cseh történelemmel, ezért a motívum XVI. századi cseh humanista, Dubravius tollán gyűrűzött tovább, azzal a kiegészítéssel, hogy maguk közül való hőst csinált belőle, amit a későbbi cseh orientációjú történetírás is átvett. Mikor jelentős késéssel a magyar történeti emlékezet is (újra) felfedezte a Névtelent, akkor ez az időszak éppen egybeesett a nemzeti ébredés korszakával, a XVIII–XIX. század fordulójával, így a Névtelen a hazafias önfeláldozás egyik alapköve lett, és a romantikus nemzeti múlt-kép fontos alakja. Ezt a hírességet használta ki az 1820-as évek elején Dugovics Imre, aki (részleteiben ismeretlen okok miatt) a saját családját kívánta rokonságba hozni a belgrádi hőssel. A tanult Kresznerics Ferenc és néhány régi dokumentum segítségével sikerült is a megyéjében jelentős hírre szert tennie, amely Döbrentei Gábor lelkesedése révén országos mértűvé dagadt, és valószínűleg Dugovics Imre minden előzetes várakozását felülmúlva, a magyar történelmi panteon részévé vált. Így lett a Névtelenből Dugovics Titusz, a hol horvát, hol szerb származásúnak titulált, szó szerint „legendás" vitéz, aki a sorsdöntő jelentőségű nándorfehérvári diadalnak most már visszavonhatatlanul részese lett Hunyadi, Kapisztrán, Szilágyi és a többiek mellett, mintegy önmagában reprezentálva minden ismeretlen katonát, aki ott az életét áldozta fel a török hadak ellen.

Tibor Szőcs

A "LEGENDARY" HERO: THE STORY OF TITUSZ DUGOVICS

Summary

A familiar figure in Hungarian history, Titusz Dugovics is the embodiment of anti-Ottoman resistance and self-sacrifice. The story of his heroic deed is as follows. In the summer of 1456, Sultan Mehmed II laid siege to the castle of Nándorfehérvár (today Belgrade) and was close to taking it on 21 July, when Titusz Dugovics, one of the soldiers of János Hunyadi, defender of the castle, started to wrestle a Turk, who had climbed one of the towers and was about to pin the Ottoman flag on it. As he was unable to prevent the Turk from doing so in any other way, Dugovics dragged him down with himself, so that they both fell to their deaths. This heroic deed by Dugovics has served as the subject of numerous works of literature and art since the middle of the 19th century, and several streets in Hungary have been named after him.

Nevertheless, an analysis of the available sources proves that the story cannot be considered as historically accurate. The heroic act was first documented in Antionio Bonfini's chronicle written at the end of the 15th century, where an anonymous Hungarian fighter is mentioned. The same story is told by both Bonfini and the Serbian Mihalovic Konstantin, in relation to the siege of Jajce in 1464, featuring an unnamed soldier as well. Early modern-era Czech historical literature also refers to the hero of Nándorfehérvár as being unknown, but defining his nationality as Czech. From the end of the 18th century, with the forming of Hungarian national consciousness, the valiant soldier had been regarded as a national hero and role model. Imre Dugovics, a member of a Hungarian noble family of Slavic origin, took advantage of that. In 1821, by means of three false documents, he attempted to verify that the anonymous fighter had been an ancestor of his family, called Titusz Dugovics. The name was made known to the public by Gábor Döbrentei, a recognised scholar of the period, who had been deceived by the false documents, and published them in a study. Thus, Titusz Dugovics and his story soon became (and has ever since remained) a part of Hungarian historical consciousness, although his character should not be considered more than early 19th-century fiction. The only element of the story that may be accepted as authentic is that of the unknown soldier described by Bonfini and Konstantin.

Tibor Szőcs

UN HÉROS «LÉGENDAIRE»: HISTOIRE DE TITUSZ DUGOVICS

Résumé

Personnage connu de la mémoire historique de Hongrie, Titusz Dugovics incarne l'exemple du dévouement et de la résistance contre les Turcs. Selon l'histoire, lorsque le sultan turc Mehmet II fit le siège devant le fort de Nándorfehérvár en été 1456 et fut sur le point de le prendre le 21 juillet, Titusz Dugovics, un soldat de János Hunyadi défenseur du fort, commença à lutter avec un Turc qui voulait planter le drapeau turc en haut d'une tour. Pour l'en empêcher il l'entraîna avec lui dans le vide où ils moururent tous les deux. Cet exploit de Dugovics fit l'objet de nombreuses œuvres d'art et littéraires dès le milieu du 19e siècle et plusieurs rues portent son nom même aujourd'hui.

Toutefois, du point de vue de la critique des sources historiques, cette histoire ne peut pas être considérée comme crédible sur tous les points. L'exploit-même est décrit dans la chronique d'Antonio Bonfini qui date de la fin du 15e siècle, mais il est attribué à un brave soldat hongrois

anonyme. Le même acte est évoqué par Bonfini et le Serbe Michalovic Konstantin au sujet du siège de Jajca en 1464 et dans les deux cas, l'auteur de l'exploit reste également anonyme. Dans la littérature historique tchèque du début des temps modernes, le brave soldat de Nándorfehérvár devient de nationalité tchèque, mais il est toujours anonyme. La conscience nationale en cours de formation en Hongrie depuis la fin du 18e siècle considérait l'auteur de l'exploit comme son propre héros anonyme exemplaire. C'est ce qui fut exploité par Imre Dugovics, issu d'une famille noble hongroise d'origine slave, qui, en 1821, tenta de prouver avec trois documents falsifiés que le héroïque soldat anonyme fut son ancêtre et s'appelait Titusz Dugovics. Ces documents trompèrent Gábor Döbrentei, un scientifique éminent de l'époque, qui les publia avec l'histoire en faisant ainsi connaître le nom de Dugovics au grand public. Aussi Titusz Dugovics est-il devenu un élément de la conscience historique hongroise en quelques années et il l'est toujours, bien que son personnage ne soit qu'une invention du début du 19e siècle. De cette histoire, seul le soldat anonyme décrit par Bonfini et Konstantin puisse être considéré comme authentique.

Tibor Szőcs

EIN „LEGENDÄRER" HELD: DIE GESCHICHTE VON TITUS DUGOVIC

Resümee

Eine der bekannten Persönlichkeiten der ungarischen historischen Erinnerung ist Titus Dugovic, der den Widerstand gegen die Türken und die Selbstaufopferung verkörpert. Der Geschichte zufolge begann, als der türkische Sultan Mehmed II. im Sommer 1456 die Burg von Nándorfehérvár (Belgrad) belagerte und am 21. Juli fast einnahm, ein Soldat des die Burg verteidigenden János Hunyadi, Titus Dugovic, mit einem Türken zu ringen, der dabei war, einen Turm zu erklimmen und die türkische Fahne hissen wollte. Als er das Hissen des Banners nicht anders verhindern konnte, riss er den Türken in die Tiefe, wo sie beide den Tod fanden. Diese Heldentat von Dugovic wurde ab dem 19. Jahrhundert in zahlreichen Werken der Literatur und der bildenden Kunst verarbeitet, und auch heute noch tragen mehrere Straßen seinen Namen.

Die Geschichte kann jedoch aus der Sicht der historischen Quellenkritik nicht an jedem Punkt als authentisch akzeptiert werden. Die Grundlage der Heldentat findet sich in der Chronik von Antonio Bonfini vom Ende des 15. Jahrhunderts, in der es um einen namenlosen ungarischen Recken geht – dieselbe Tat beschreiben Bonfini und der gebürtige Serbe Michalovic Konstantin im Zusammenhang mit der Belagerung von Jajca (Jajce) im Jahre 1464, ebenfalls mit einem namenlosen Recken. In der tschechischen historischen Literatur der frühen Neuzeit trägt der Recke von Nándorfehérvár bereits tschechische Nationalität, ist jedoch weiterhin unbekannt. Ab Ende des 18. Jahrhunderts scheint der Recke im sich formenden ungarischen nationalen Bewusstsein als ein eigener namenloser Held und als Vorbild auf. Dies hat ein Mitglied einer ungarischen Familie slawischen Ursprungs, Imre Dugovic, ausgenutzt. 1821 versuchte er mit insgesamt drei gefälschten Dokumenten nachzuweisen, dass der namenlose Recke der Vorfahre seiner Familie und der Name des Helden Titus Dugovic sei. Der breiten Öffentlichkeit wurde dieser Name durch einen hervorragenden Wissenschaftler der Zeit, Gábor Döbrentei, bekannt, der von den vorgezeigten falschen Dokumenten getäuscht wurde und diese, sowie die Geschichte in einer Studie kundtat. Auf diese Weise wurde Titus Dugovic binnen einiger Jahre zum Teil des ungarischen historischen Bewusstseins und ist es noch heute, obwohl wir seine Person für eine Erfindung vom Anfang des 19. Jahrhunderts halten müssen. Aus seiner Geschichte können wir höchstens den von Bonfini und Konstantin beschriebenen unbekannten Soldaten als authentisch ansehen.

Тибор Сёч

ИСТОРИЯ ОДНОГО „ЛЕГЕНДАРНОГО" ГЕРОЯ ТИТУСА ДУГОВИЧ

Резюме

Одним из известных героев венгерской исторической памяти является Титус Дуговић, воплощающий собой пример сопротивления и саммотверженности в борьбе с турками. Как гласит история, летом 1456 года, когда турецкий султан Мехмед II осадил крепость Нандорфехервар, и 21 июля уже почти занял её, один из воинов Хуньади Яноша, защищавшего крепость, по имени Титус Дуговић начал бороться с турком, залезшим на вышку крепости, чтобы установить турецкий флаг. Когда ему не удалось воспрепятствовать водружению турецкого флага, он бросился вниз, увлекая за собой и турка, где они оба погибли. В память об этом героическом подвиге Дуговича, начиная с середины 19-го века, родился целый ряд литературных и художественных произведений, и в настоящее время множество венгерских улиц сохраняет память об этом национальном герое.

Но с точки зрения критики исторических источников эту историю невозможно воспринимать достоверной во всех пунктах. Основу этого исторического подвига мы находим в хронике Антонио Бонфини, написанной в конце 15-го века, где речь идет об одном безымянном венгерском витязе. О том же самолм подвиге в связи с осадой 1464 года повествуют и Бонфини и серб по происхождению Михалович Константин Яйка, так же с безымянным героем. В ранней новой чешской исторической литературе витязь Нандорфехервара представлен как чех по национальности, но остается неизвестным. С конца 18-го века формирующееся венгерское национальное самосознание рассматривает того же витязя как собственного безымянного героя и как пример для подражания. И этим воспользовался один из членов венгерской аристократической фамилии славянского происхождения Имре Дуговић. В 1821 году он тремя поддельными документами пытался доказать, что этот безымянный витязь является предком его семьи, и имя его – Титус Дуговић. Это имя стало известным общественному мнению благодаря одному из замечательных ученых этой эпохи Габору Дёбрентеи, который был введен в заблуждение показанными фальсифицированными документами и опубликовал их и данную историю в своей научной работе. Таким образом Титус Дуговић за несколько лет стал органической частью венгерского исторического сознания и остается ею до наших дней, несмотря на то, что эту личность мы должны считать выдуманной в начале 19-го века, и из всей истории мы можем принять как достоверность максимум неизвестного солдата, описанного Бонфини и Константином.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

SZABÁCS OSTROMA (1475–1476)

Mátyás törökellenes politikáját mindig is nagy érdeklődés övezte, s folyamatosan a legellentétesebb véleményeket és reakciókat gerjesztette. A magyar hadtörténeti szakirodalom közmegegyezésen nyugvó megállapítása szerint Mátyás kora egyik legkiválóbb stratégájaként a rendelkezésére álló eszközökkel és erőkkel a maximumot tudta elérni. Nagyon helyesen ismerte fel, hogy a politika, nagypolitika és a tényleges harci cselekmények között nem feltétlen és szoros a kapcsolat, s szövetségekkel, védelmi vonalak kiépítésével legalább annyit el lehet érni, mint véres ütközetekkel. Az ütközetek kerülésével egy erősebb ellenféllel szemben kivívott győzelem klasszikus példája a „boroszlói táborozás", amit mi hajlamosak vagyunk Kutuzov sikereihez hasonlítani, míg a nemzetközi hadtörténeti irodalom – tulajdonképpen méltatlanul – sokkal kevesebb figyelemre méltatja. A nagy példaképet, Zsigmond királyt sokat emlegetik e korban, akinek látóköre szintén befogta az akkor ismert világot, s sikerrel egyesítette a hadügyet és diplomáciát. Amit nem tudott elérni fegyverekkel (s nem sokat tudott), azt diplomáciai rátermettséggel, a megfelelő méltóságviselők kiválasztásával elérte. Zsigmond a déli végvári vonal kiépítésével kiérdemelte a „hadszervező" jelzőt, annak ellenére, hogy minden hadivállalkozást, különösen ha személyesen is megjelent, elveszített. Mátyással szemben egy hagyományosan középkori mentalitással úgy gondolta, hogy a hadsereget háborúba kell vezetni, majd a győzelem után haza lehet küldeni őket.

Mátyás éppen azt ismerte fel, hogy egy hadsereggel stratégiai fenyegetést lehet kifejteni, miközben azt csak a lehető legkevesebbszer szabad véres közelharcba vezetni. Nem véletlen, hogy Zsigmond nyomdokain haladva Mátyás a déli végvári vonalat is tovább építette és erősítette. Mátyás egyetemes látókörét jól példázza, amikor kísérletet tett Dzsem török herceg túszként való megszerzésére.

A mátyási politika legnagyobb újdonsága a „nagy stratégia" sikeres alkalmazása volt. Ennek lényege, hogy az állandó zsoldos sereg fegyverben tartása olyan elrettentő erővel hasson a török hatalomra, hogy az komoly támadásra gondolni sem merjen. Ez szépen egybevág azzal, amit Fodor Pál a XVI. század elejei szultáni udvarnak a nyugat-európai tájékozódásáról írt: a törökök meglepő mélységig tudatában voltak a reformáció keltette feszültségeknek, s tudatosan mérlegelték, hogy az mennyire hasznosítható a szempontjukból. Miként az sem véletlen, hogy a törökök 1476-ban próbálkoztak egy Moldva elleni támadással, amikor tudták, hogy a király az esküvőjére készül.[1] Nyilvánvalóan arról is tudtak, hogy a magyar király rendelkezik Európa egyik legkomolyabb állandó seregével, amit akár ellenük is be tud vetni, s a Dunán gyorsan leszállíthatók a délvidékre. Ennek a jelentőségét egyébként a korabeli Magyarországon sem értették, és még kevésbé értékelték. A kortársak mereven szembeállították egymással a cseh–osztrák–lengyel, ill. a török háborúkat, pedig a kapcsolat és kölcsönhatás nagyon is felismerhető volt közöttük. Mégis, nem ezt várták a királytól, s bizonyos, hogy az összeesküvések és lázadások hátterében részben a török hadjáratok hiánya is állt. Pedig Nagyvárad törökök általi, nagy korabeli

[1] Ld. *Papp Sándor:* Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008.) 313. o.

felháborodást keltő kifosztása már csak a nagy lázadások után következett, s 1479-ben szerencse is kellett ahhoz, hogy Kenyérmezőn a rablásból visszavonuló török sereget tönkreverje Bátori (Báthory) István országbíró és Kinizsi Pál temesi ispán. A török hadvezetés azonban pontosan megértette a nyugat/északi és déli front közötti látszólag csak távoli, de valójában szoros összefüggést, s inkább csak kisebb-nagyobb portyákra vállalkoztak, igaz a kisebb portyák számát megbecsülni sem lehet.

Mindennek szükségességére Mátyás maga könnyen rádöbbenhetett. Apja, Hunyadi János hadjáratai és csatái rendkívüli kockázatokkal és veszteségekkel jártak, nemcsak azért, mert szinte mind elveszítette azokat. A gyalogság fokozott alkalmazásával, a tüzérség megjelenésével és térnyerésével a gyors és csatadöntő középkori lovasrohamok kora lejárt. Jellemző, hogy még győztes csaták is komoly veszteségeket tudtak okozni a magyar félnek, miként az 1523-ban Szávaszentdemeternél történt. Nem is beszélve arról, hogy a veszteségek pótlására a törököknek sokkal nagyobb lehetőségeik voltak, s a birodalom népességének a gyarapodásával ez arányaiban a korszak végéig csak fokozódott.[2]

A szabácsi[3] *hadjárat előzményei*

1475 előtt az utolsó nagyobb törökellenes akcióra Jajca elfoglalása és megvédése kapcsán került sor 1463–1464-ben. Ezzel sikerrel pacifikálta a magyar–boszniai határt és osztotta ketté Magyarország és a Török Birodalom között Boszniát, a szerbiai határszakaszon ugyanakkor a szendrői (smederevoi, semendriai) bég továbbra is folyamatosan nyugtalanította az országot, s a moldvai vajda hűségét is újra és újra próbára tették a török csapatok. A jajcai győzelemnek, a vár elfoglalásának, majd megvédésének nagy európai visszhangja volt, de lassan elfelejtődött, s mind a magyar, mind az európai közvélemény előtt bizonyítani kellett a királynak törökverő elszántságát.

---

[2] A bevezető részhez általános tájékoztatásul ld. *Kubinyi András:* Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Kubinyi* 2007.) 199–215. o.; *Fodor Pál:* A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország, 1390–1526. In: *Veszprémy László* (szerk.): Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás-kori Magyarországon. Budapest, 2008. (a továbbiakban: *Veszprémy* 2008.) 45–64. o.; *Szakály Ferenc–Fodor Pál:* A kenyérmezei győzelem. In: *Veszprémy* 2008. 65–94. o. (Hosszabb változata: *Hadtörténelmi Közlemények,* 111. (1998.) 309–350. o.); *Rázsó Gyula:* Hunyadi Mátyás török politikája. In: *Rázsó Gyula–V. Molnár László* (szerk.): Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *Rázsó* 1990.) 149–200. o.; *Benjamin Weber:* La croisade impossible. Etude sur les relations entre Sixte IV et Mathias Corvin, in *B. Doumerc, C. Picard* (éd.): Byzance et ses périphéries. Hommages à Alain Ducellier. Toulouse, 2004, 309–322. o.

[3] Szabács, ma Šabac Szerbiában, nevét a középkori történetírók is próbálták értelmezni. Bonfini a 4.3.265-ben a Száva nevéből eredezteti, látszólag megfeledkezve arról, hogy korábban a csodálatos török szóból (mirabile) eredeztette (4.2.265). *Bonfinis, Antonius de:* Rerum Ungaricarum decades. (Ed.: *I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász.*) I–IV. k. Lipsiae–Budapest, 1936–1941. (A magyar szöveg *Kulcsár Péter* fordítása: *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Budapest, 1995.) Istvánffy úgy tudja, hogy a magyarok török építtetőjéről, szendrői parancsokról, Sabaciusról nevezték el, noha figyelmeztet arra, hogy maguk a törökök másként hívják (Bügarlen). *Istvánffy Miklós:* Magyarok dolgairól írt históriája *Tályay Pál* XVII. századi fordításában. I/1. k. Kiad.: *Benits Péter.* Budapest, 2001. 172. o. (7. könyv.) Kiss Lajos inkább a 'Saban' szót, a muzulmán holdév nyolcadik hónapját vélli a névben felfedezni. *Kiss Lajos:* A földrajzi nevek etimológiai szótára. 2. k. Budapest, 1988.[4] 508. o. Korábban Thury a török Bögürdelen név kapcsán a 'vesszőből font' jelentést adja meg. *Thúry József:* Török történetírók. 1–2. k. Budapest, 1893. 1. k. 376–377. o. A szabácsi ostromról szóló általánosan ismert összefoglalók csak kevés segítséget nyújtanak az események tisztázásához, vö. *Bonfini:* i. m. 4.3.280–300.; *Thurocz, Johannes de:* Chronica Hungarorum. Textus. (Ed. *Elisabeth Galánati, Julius Kristó.*) Budapest, 1985. 262. fej., 291. o.

E szempontokat kedvezően támogatta a körülmény, hogy a török szultán a türkmén Uzun Haszan felett aratott győzelme után nem hosszabbította meg a magyarokkal a békét. Sőt, Ali szendrői bég kihasználva a magyar király szilézíai háborúját 1474 februárjában betört az országba, s Nagyvárad városát felprédálta (február 8án), s sok ezer fogollyal távozott; majd az év végén betörtek Nagy István (Ştefan cel Mare) moldvai vajda fejedelemségébe. Magyar, pontosabban erdélyi, Magyar Balázs vajda vezetésével, valamint lengyel segítséggel a vajda 1475 január 10-én legyőzte Vasluinál a betörő csapatokat, s az év közepén ismét hűséget fogadott Mátyásnak. A török elleni magyar fellépés alkalmat kínált Mátyásnak, hogy tevőlegesen és látványosan bekapcsolódjon az 1464-tól kiújuló velencei-török háborúskodásba, amit 1474-től Scutari (Shkoder) ismétlődő török ostromai aktuálissá tettek, s a velencei szenátus küldött is a magyar királyhoz segélykérő követeket. Mindehhez járult a Fekete-tenger menti, a moldvai segítséget élvező genovai Kaffa elleni török ostrommal egyidőben egy jelentősebb súlyú török betörés a Szerémségbe Isza bég vezetésével, sőt a visszavonuló zsákmányolókat ezúttal hiába igyekeztek a magyarok megállítani. Nyilván ezek a török akciók együttesen és külön-külön is hozzájárulhattak az 1475. végi törökellenes hadjárat megindításához.

Kérdés, hogy valóban rögtön Szabács ellen indult-e a király, mint Bonfini írta, vagy egyszerűen a törökök ellen? Baduario október 14-i levele szerint a király (Székes)Fehérvár/Belgrád („Alba"?), Szeged, Nagyvárad/Pétervárad („Varadino"?), Hátszeg („Heget"?) felé indítja seregét, a cseh és magyar lovasságot és gyalogságot, hogy Szörénynél találkozzanak. Az egyébként bizonytalanul azonosítható helynevekből már Gyalókay is arra következtetett, hogy amennyiben nincsenek elírva, akkor e mögött a hadicélok bizonytalansága, illetve egy havasalföldi irány körvonalazódik.[4] A sereg nagyságát 60 ezer főre, ezer szekérre és száz hajóra teszi a szakirodalom, ami irreális, s Baduariónak a hadjáratra vonatkozó levelében csak száz hajóról ír, s nem említi, hogy a hadjárat célja Szabács lenne.[5] Igen nagy a valószínűsége, hogy a török gyakorlathoz hasonlóan több hadicélt is lehetségesnek tartott a király, s a közben beérkező helyzetjelentések alapján hozta meg döntését, tudatosan lebegtette a végleges célt. Baduario kifejezetten megemlíti, hogy a király indulását elhalasztotta, s jelzi, hogy majd hajón, a gyalogsága egy részének kíséretében fog csatlakozni a sereghez.

A király remek taktikai időzítéssel megvárta az őszt, amikorra egybehívta csapatait, hogy így elkerülje a török főserggel való találkozást, egyúttal a termények betakarítása után könnyebben juthatott ellátáshoz. (Ennek persze 1476 telének török válaszlépései némileg ellentmondanak: valós veszély esetén a török sereg télen is akcióképes maradt). A létszámadatok pontosságát illetően vannak kételyeink, mindenesetre az egyik legnagyobb korabeli sereget vezette a Száva partján felépült Szabács vára ellen. Az utókor

[4] *Gyalókay Jenő:* Mátyás király, a hadszervező és a hadvezér. In: *Lukinich Imre* (szerk.): Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Budapest, é. n. [1940.] 1. k. 229–308. o. (a továbbiakban: *Gyalókay* 1940.) Utal még Mátyásnak a szász hercegnek írott november 15-i levelére is, ahol egy utalás egy havasalföldi irányt alátámasztani látszik: *Fraknói Vilmos:* Mátyás király levelei. (Külügyi osztály.) 1. k. Budapest, 1895. (Reprint kiadás: (Nap Kiadó), Budapest, 2008.) „copias revocavimus": 355. o.

[5] *Nagy Iván–Nyári Albert* (szerk.): Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából. 2. k. Budapest, 1877. (a továbbiakban: MDE 2.) és 4. k. Budapest, 1878. (a továbbiakban: MDE 4.) – *Babinger, Franz:* Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltstürmer einer Zeitwende. München, 1959. (Első kiadása: 1953.; és angol fordításban is, Princeton, 1978): MDE 2. 378–379. o., *Hoensch, Jörg K.:* Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz, Wien, Köln, 1998.: MDE 2. 146. o., ahol utal a nagy számokra: MDE 2. 282. o.

sokszor kritizálta Mátyást a támadás célpontjának megválasztása miatt. A vár stratégiai fekvése azonban kétségbevonhatatlan, ami a későbbi háborúkban, így az első világháborúban is igazolódott, s mindmáig fontos főútvonal vezet át rajta. A törökök néhány évvel korábban, 1471-től kezdve építik ki a Száva déli, jobb partján; fából, vesszőből és földből, de tüzérséggel alaposan megerősítették, s a mocsaras környék, a Szávának a vár árkaiba vezetett vize szinte bevehetetlenné tette.[6] A magyar támadók is valószínűleg elcsodálkoztak, hogy milyen nehéz földsánccal védett erősséget ágyúkkal töretni, hiszen a lövedékek ütőerejét a föld elnyelte.

Az oklevelekből sajnos nem derül túl sok részlet. Annyi biztos, hogy 1475. október 14-én Mátyás még csak készülődött, de még a feltételezett, október 19-i indulás napján is a boroszlóiaknak oklevelet állít ki Budán,[7] sőt aznapról tudomásunk van egy további budai keltezésű királyi oklevélről is. Ráadásul ennek kancelláriai jegyzetében Bátori István szerepel (relacio Stephani comitis de Bathor), ami nagy biztonsággal arra utal, hogy Bátori is Budán volt ekkor.[8] Tudjuk, hogy október 25-én Szegeden, október 28-án már Tolnán keltez, amikor az ország ügyeinek intézését Szapolyai Imrére bízza.[9] Tolnáról a király november 5-re Mohácsra érkezett, ahol Egervári Lászlót adományozta meg.[10]

Az itinerárium alapján nem teljesen világos, sőt rejtélyes, hogy mi késztette Mátyást arra, hogy a felvonulást október és január közt ilyen lassan hajtassa végre. Egyébként is, amennyire követni tudjuk a király vonulását, annyira bizonytalanságban maradunk, hogy a kétségkívül tekintélyes létszámú sereg milyen ütemben érte el a déli végeket. Magyarázatul természetesen gondolhatunk arra, hogy a király gondolhatott arra, hogy a legnagyobb fenyegetést úgy tudja kifejteni, ha török ellenfele sem tudja, hogy Moldva, Havasalföld, Szerbia közül merre veszi útját a sereg, miközben a királynak ideje maradt a seregrészek egybegyűjtésére, melyeknek ellátása a téli időszakban egyébként igen költséges lehetett. A hosszas vonulás egyébként eleve valószínűtlenné teszi a szakirodalomban felbukkanó hatalmas sereg létszámokat, hiszen lehetetlen, hogy amikor később sokszor csak egy-két hétre kér katonákat, egész seregét négy hónapon át ellátta volna. A körülményesnek és hosszadalmasnak tűnő felvonulás ugyan-

---

[6] Az 1471-es eseményekre *Szakály Ferenc:* Adalékok Szabács felépítéséhez. (Az 1471. évi törökellenes mozgósítás.) In: *Laszlovszky József* (szerk.): "... quasi liber et pictura..." Régészeti, írott és képi források a múlt rekonstruálásában. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára. Budapest, 2000. 479-486. Mintaszerű elemzését nyújtja az 1471-es magyar mozgósításnak, Bonfini értesülései forrásértékének, valamint kapcsolatba hozza Újlaki bosnyák királyságának megszervezésével 1472-ben.

[7] *Stenzel, Gustav Adolf* (szerk.): Scriptores rerum Silesiacarum. Sammlung Slesischer Geschichtsschreiber. Tom. 13. Breslau (Wrocław), 1893. (a továbbiakban: SRS 13.) 192–193. o. Az itinerariumba az itt említett országgyűlés (Landtag), amit Budától 16 mérföldre nehezen illeszthető be október 30-a. (Ami persze a valóságban lehetett egyszerű tanácsülés, tanácskozás is, s a levélíró 31-én arról csak mint tervről tudhatott.)

[8] Itt köszönöm meg Horváth Richárd hasznos segítségét az itinerárium és az oklevél-jelzetek pontosításához. Az említett második oklevél jelzete Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) DL 73145.

[9] *Teleki* József: Hunyadiak kora Magyarországon. 4. k. Pest, 1854.; 11. k. Pest, 1855. 12. k. Pest, 1857. A hivatkozott részek: 11. k. 546. o. (Nr. 576.) és 4. k. 440. o. Horváth Richárd hívta fel a figyelmemet egy további, október 25-i szegedi keltezésű, manu propria oklevélre: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen Bd. VI. 1474–1486. (Hg. von: *Gündisch Gustav, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch und Gernot Nussbächer.*) Bukarest, 1991. 61–62. o. Tolnáról 29-én a király datált egy levelet az olmützi tanácsnak, erre ld. SRS 13. 193. o.

[10] *Nagy Imre:* Sopron vármegye története. Oklevéltár, 1156–1653. 2. k., Sopron, 1891. (a továbbiakban: Sopron vármegye oklevéltára. 2.) 498–500. o. (Horváth Richárd adata).

akkor ismét arra irányítja a figyelmet, hogy a király stratégiai felfogásához hozzátartozik az ellenfél figyelmének és türelmének a maximális kijátszása, a katonai akciókhoz a legkedvezőbb pillanat megválasztása.

Mindenesetre november 11-én a király már Bácsról keltez,[11] majd Gábor egri püspök Bácson, november 18-án kelt levele,[12] miszerint a király hajója a minap (nuper) csatlakozott a flottához, megerősíti az előbbi adatot. Egyébként a főpap hangot ad véleményének, hogy ekkora sereget még sosem látott. Az év december 5-én Péterváradról kelt Gábor egri püspök levele Baduarióhoz, melyből kiderül, hogy Mátyás hajóhadával ekkor már Péterváradról Belgrádhoz ért.[13] Megtudjuk továbbá, hogy a környező várak felderítésekor a törökök számos magyar katonát puskával lelőttek, de előkelő török foglyokat is ejtettek.[14] A karácsonyt valószínűleg Nándorfehérvárban töltötték, erre utal Gábor levele, valamint innen ír Mátyás december 30-án.[15] Január közepén a pápának ír a király, ekkor már a szabácsi táborból, ami egybevág azzal, hogy a király saját levelében később 33 napi ostromról írt,[16] mivel az ostrom február 15-én fejeződött be. Ennek a kezdetét nyilván a saját vár alatti táborba érkezésétől számolhatta.[17] Ugyanakkor Budán január 23-án úgy tudták, hogy a várat hamarosan elfoglalják.[18] A király valóban nem maradt túl sokáig Szabácsnál, mivel Mátyás február 28-án már Bácsról keltez, majd márciusban elején Budáról.[19] A sereg egy része, köztük Bátori István azonban minden bizonnyal a déli határon maradt, amit a hadieseményekben való folyamatos részvételük igazol. Veronai Gábor püspök március 7-i levele szerint a szerb Vuk Brankovics, a havasalföldi vajdának kiszemelt Drakula és a magyar kapitányok többek között a szerbrenyicai (Srebrenice) ezüstbányákat és városokat pusztították.[20] A király egyébként Szabács megerősítésére, hajóhidak építésére is hagyhatott csapatokat, akiknek az ostrom után pihenőt engedélyezett.[21] A szerb történetírás ugyanakkor igen nagy jelentőséget tulajdonít Vuk Brankovics (Grgurević) személyes részvételének a szabácsi hadjáratban, s törökelleni tevékenysége csúcspontjaként értékeli a portyát. A bányavárosra vásár napján törtek be s 500 foglyot ejtettek, majd felgyújtották, miként később Kučlat-tal is tették, de Zvornikkal ők sem bírtak. Szendrő blokádjánál is ott kellett lennie, hiszen mint 1471-től névleges

[11] A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szerk., bev.: *Kőfalvi Tamás.* Szeged, 2006. 804. o. (Horváth Richárd adata). A szilézíai forráskiadás november 3-ra datált Boroszlóban őrzött oklevele Bácsról nem illik a sorba: SRS 13. 193. o.

[12] SRS 13. 192–193. o.

[13] Ebbe a sorba nem illik Mátyásnak a pápához írott levele november 3-án Péterváradról. *Fraknói:* i. m. 317–318. o.

[14] MDE 2. Nr. 200.

[15] *Fraknói:* i. m. 322–323. o.

[16] A 33 napra ld. *Fraknói:* i. m. 354–355. o.

[17] MDE 4. 312. o.

[18] Uo. 4. 338. o.

[19] Bácsról: MOL DF 270473. (Horváth Richárd adata.)

[20] *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XV. század második felében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 13. (1912.) 231. o.; *Thallóczy Lajos–Áldásy Antal* (kiad.): Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Magyar Történelmi emlékek, okmánytárak, 33. k.) Budapest, 1907. 265–268. o.

[21] Uo.

(magyarországi birtokokkal rendelkező) szerb despota, személyes jelenlétének politikai jelentősége és fenyegetése volt, amit a török oldalon is észlelhettek. Közben 1476 nyarán a temesi török betörés felszámolásában, a galambóci eseményeknél is emlegetett Pozsezsinnél kivívott győzelemben tulajdonítanak neki komoly szerepet.[22]

A téli hónapokra való tekintettel hatalmas trént kellett magával vinni. Számítva a hidegre, a katonáknak subákat készíttetett magyarországi szűcsökkel, amit később az osztrák háborúk idején is megtett. E momentumot Zay Ferenc őrizte meg nándorfehérvári emlékiratában, amit a régebbi szakirodalom, mára némiképpen féltevezetően Verancsics-féle névtelenként emleget.[23] A még korábbi előkészületekről ismerjük Roverella levelét 1475 júliusából, mely szerint a király a törökök elleni várostromhoz faltörő ágyúkat, fa vetőgépeket csináltat.[24] A szabácsi hadjáratra hajón küldött élelmiszerről és hadianyagról fennmaradt egy kimutatás, amely hatalmas méretű előkészületekről tanúskodik. A kimutatás sajnos elkerülte Iványi Béla figyelmét, hiszen az a tűzfegyverek szempontjából is egyedülállóan fontos. Ez többször említi a királyi hadiszertárat is (zeughauss), ami már Zsigmond uralkodása óta Budán állhatott.[25]

A modern kutatók a sereg nagyságát teszik 10 ezerre (Teleki József) 15 ezer főre (Kovács Péter), 15–20 ezerre (Rázsó Gyula), a török védősereg számát pedig a forrásokban szereplő 1200-ra. A korabeliek a szokás szerint elengedték a fantáziájukat: Jan Długoss szerint 5 000 török katona védte a várat. A magyarokat Eschenloer 100 000-re, Bonfini négy légióra, Długoss 10 000-re, Zay Ferenc 32 000-re teszi. A modern íróknál a nagy számok használatának egyik oka, hogy a hadjárattal kapcsolatba hozzák Baduario keltezetlen, de éppen ezekre az évekre tett leírását Mátyás hadseregéről, ahol valóban több mint 100 ezer katona és 330 hajó van lajstromba véve.[26] Meglehet, hogy Eschenloer

---

[22] Összefoglalóan *Krneta, Svjetlana–Djurašinović, Damjana–Grujić, Marija*: Vuk Brankovics Grgurević. In: www.znanje.org. (A letöltés ideje: 2008. december 27.); *Zirojević, Olga:* L'organisation militaire Turque en Serbie (1459–1683). Beograd, 1974. (szerbül) 69–72. o. A fordításért Sztipanov Jovánnak tartozom köszönettel. (Új kiadása: Srbija pod turskom vlašću 1459–1804. Novi Pazar, 1995.) A szerb hősi énekekben rendkívül gyakran szerepel Vuk Brankovics, s éppen a szabácsi ostrommal kapcsolatban is emlegetik. Az egyik változat szerint 500 katonát, Zeta tartományt, Novi Pazar városát és puskaport kér a királytól az ostromért, más változat szerint három gályát, ágyúkat és egy Péter nevű ágyúmestert. V. ö. *Dávid András:* Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök. Újvidék, 1978. 232., 255., 294. o. (Az eredeti énekeket nem néztem meg.)

[23] *Zay Ferenc:* Az Lándorfejirvár elvszesztésének oka e vót, és így esött. Kiad. *Kovács István*. Budapest, 1980. 44. o.; idézi *Kubinyi* 2007. 54. o.

[24] MDE 2. 272. o.

[25] *Kubinyi* 2007. 55–56. o. Forrása *Chmel, Joseph* (szerk.): Monumenta Habsburgica. I/2. k. Wien, 1855. 78–79. o. Említ többek között 100 ágyúmestert, 32 kovácsot, 10 kőfaragót (az ágyúgolyók készítésére), 40 ácsot stb. 12 nagy faltörő ágyút 40 negyedes ágyút, 107 hufnyicát, 200 tarrasbüchsent (ami valójában nem tarack), 3000 szakállast, 2000 kézipuskát, 1500 jó számszeríjat, tüzesgolyókat és tüzesnyilakat, vasláncot, létrákat 40 harci kocsit; az élelmezésre 4000 élő libát és tyúkot. A kimutatás egy további elemzést érdemelne, most készül Ausztriában a kódex új leírása, a korábbira ld. *Staufer, Vinzenz:* Catalogus codicum manuscriptorum, qui in bibliotheca monasterii Mellicensis O.S.B. asservantur. Bd. 1. Melk, 1889. 122–128. o.; Mai jelzete: Cod. 1560. *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdettől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények,* 27. (1926.) 165. o., csak Görcsönyi históriás énekét idézi, ahol Szabácsnál egy olasz tüzért említ.

[26] Óváry Lipót: Mátyás király szárazföldi s vizi haderejének leírása az 1479-ki hadjáratból. In: Történelmi Tár, 1885. 762–764. o.; *Dlugossii, Joannis:* Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, Liber duodecimus 1462–1480. Textum recensuit Danuta Turkowska (...) Commentarios confecerunt Christophorus Baczkowski, Thomas Graff, etc. Cracoviae, 2005. A kötetet nem tudtuk elérni, helyette a lipcsei 1712-es kiadást használtuk: 2. k. 539–540. o. Dlugosz egyébként nem tulajdonít nagy jelentőséget az ostromnak („nulla alia re memorabili gesta"), a vár nevét sem tudja, egyszerűen csak „bástyának" nevezi, ami nagy véráldozattal vettek be a magyarok

számára is valamilyen módon ismertté váltak e számok.[27] Mátyás maga is nagy számokat használt leveleiben, éppen 1475 elején 100 ezerre teszi tervezett seregének létszámát, amit a török ellen küldene, az említett hadianyag- és élelmiszer-kimutatás pedig 70 ezer főről ír.[28]

Az átkelés és partraszállás a hadjárat egyik legkritikusabb pontja. Ennek biztosítására Mátyás egy szétszedhető (mobil) favárat állíttat fel (castello), amit lőfegyverekkel is megerősít. Ezt több forrás, így a magyar históriás ének is megerősíti. Baduario szerint még útközben, Pétervárадon ki is próbálták, s befogadóképességét hét ezer főre teszi.[29]

Az ostrom

A vár hosszas ostromot követően, csak 1476. február 15-én adta meg magát. A győzelem értékelése azonban mindenképpen pozitív, hiszen ezután jelentősebb erősséget a magyar seregek Mohácsig már nem hódítottak meg, s birtoklása egy fontos folyami átkelőt biztosított a magyar végvárrendszer számára egészen 1521-ig. A jól kiválasztott célpont lehetőséget kínált a király számára, hogy felállított zsoldosseregét a lehető legkisebb veszélynek kitéve vigye le a török határra, rettentse el a török felet, majd hozza vissza s vezesse tovább nyugati célpontok ellen. Ez sikerült is, a szultáni sereggel való összecsapást elkerülte, mégha a hosszú ostrom alatt a magyar veszteségek jelentősek is voltak. Egyik legkiválóbb cseh származású, sziléziai születésű zsoldosvezére, František Hag is a vár alatt esett el, akit érdemei elismeréseképpen Székesfehérváron nagy tisztességgel (ehrlich) temetett el a király.[30]

Azt, hogy Mátyás valóban életveszélybe került-e az ostrom alatt, csak találgathatjuk. Úgy látszik, hogy a veszély keresése nem volt idegen személyiségétől, amit további, elsősorban az osztrák háborúból felidézhető epizódok látszanak alátámasztani. Szabácsnál Lucas Lupus a milánói hercegnek írott levelében is kiemeli a király példás bátorságát, hiszen ott mindig a falak közelében volt (tanto animoso et cosi incanatamente se sometta a pericoli, como faceva a Sabazo, che sempre stava sotto le mure).[31] Nem zárható ki kategorikusan, hogy a király maga is egy sajkán, álöltözetben, a vár kikémlelésre indult,

---

és minden török védőt megöltek. Dlugoszra l. még *Baczkowski, Krzysztof:* Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban. In: *Veszprémy* 2008. 205–206. o.

[27] Eschenloer szintén 100 ezer főt, 330 hajót említ, s az utóbbit Csánki is elfogadja: *Csánki Dezső*: Szabács megvétele. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888.) 355–388. o.; *Eschenloer, Peter:* Geschichte der Stadt Breslau. Breslau, 1827. 2. k. 337. o. (Új kiadása, melyet nem használtunk, *Roth, Gunhild* kiadásában, Münster, etc. 2003. jelent meg.)

[28] *Teleki:* i. m. 4. k. 438. o.

[29] Baduario december 5-én kelt levele. Hasonló, szállítható és felépíthető favárról 1488-ban is értesülünk, Zengg mellett, a Narenta torkolatánál. *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás-király udvarában. I. k. Adattár. Budapest, 1966. 256. o.

[30] *Teleki:* i. m. 4. k. 444. o. Hivatkozott forrásai: *Curaeus Ioachimus:* Gentis Silesiae Annales. Witerbergae, 1571. 194–195. o. (Német fordításban is: Schlesische General Chronik, 1585. 349. o.). Ő is száz ezer főre teszi Mátyás seregét, a török védőket 5 ezerre, s elmeséli az anekdotát, mely szerint Mátyás az antik héroszokhoz hasonlóan, a legnagyobb zajban, ágyúdörgésben is nyugodtan tudott aludni. Tóth Zoltán Hag halálát november 9-re teszi, talán a Polnische Jahrbücher der Stadt Breslau alapján 2. k. 111. o., amit nem tudtunk ellenőrizni: *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege: a fekete sereg. Budapest, 1925. 179–181. o.

[31] Buda, 1476. október 27. MDE 2. Nr. 230. 334–335. o.

miközben lőni kezdtek rá. Bonfini ismert fantáziája, s a tény, hogy más forrás nem említi, ugyanakkor gyengíti a történet hitelét. Ellene mond az is, hogy a magyar hajóhad ekkora teljesen körbevette a várat, s mindent jól láthattak. Csánki szerint lehet, hogy egy mindennapi életveszélyes szituációt öltöztet ilyen mesés formába. A mai hadtörténészek a történetet inkább Bonfini hozzáadásának tekintik, még akkor is, ha esetleg Bonfini korában már valóban keringtek hasonló történetek.

Hasonlóképpen problémás a szintén Bonfininél megörökített hadicsel történet. Szerinte a vár bevételéhez hadicsel segítette hozzá a magyarokat. Seregét megosztotta, egy részét lesállásba helyezte, majd Mátyás egy kisebb sereggel támadott s látszólag elvonult a vár alól. A rákövetkező éjjel a lesben lévők megrohamozták a falakat, majd végül csatlakoztak hozzájuk a király visszatérő csapatai. Már Csánki Dezső úgy vélte, hogy mindez Bonfini kitalálása, mivel a rendelkezésünkre álló források erről semmiféle említést nem tesznek, Bonfini maga pedig a forrásokban említett részletekről nem látszik tudni.[32] Igaz, a történetírónál az ostrom hossza, 30 nap, valamint az a tény, hogy az elfoglalt várban rengeteg muníciót találtak a győztesek, egyébként megfelel a többi tudósításban olvasottakkal. A hadicsel története Bonfini nyomán szinte minden összefoglalóba bekerült, így a csónakázással együtt például Nadányi János *Florus Hungaricus*ába is.[33] Továbbélését nagyban segítette, hogy Teleki József alapvető, a *Magyarország a Hunyadiak korában* című műben mindkét Bonfini újítást elfogadta.

A magyar nyelvű históriás ének szerint végül árulás könnyítette meg a magyarok dolgát. Ez teljesen hihető, mivel a hosszú ostrom, miután a védők nem reménykedhettek felmentésben, a vár átadásában végződött. Ehhez sokszor kapcsolódott a megadást pártolók aknamunkája, árulása. Könnyen lehet, hogy ezt a verziót Bonfini nem érezte méltónak az egyébként furfangos királyhoz, s kitalálta a csalfa visszavonulás történetét. A csónakázó Mátyás, valamint a furfangos hadvezér leírása Csánki komoly fenntartásai ellenére mindmáig makacsul él a szakirodalomban,[34] noha legutóbb Pálosfalvi Tamás radikálisan szakított e Bonfinitől terjesztett hiedelmekkel.

Az ostrom sikerét a kortárs karintiai plébános, Jakob Unrest is *Osztrák krónikájában* békés átadásként örökíti meg, miután a magyarok elfoglalták a külső- (elő)várat).[35] A krónika szerzője kortárs, 1500-ban halt meg, művei közül az osztrák krónika a legkorábbi 1480 körülről, azt valamivel megelőzően íródhatott.[36] Művében az 1466 utáni évektől

---

[32] *Csánki:* i. m. 365–366. o. (Kivonata: *Kocsis Bernát* [szerk.:]) Válogatás a magyar hadügy írásaiból. Budapest, 1986. 122–126. o.)

[33] *Nadányi, Iohannis:* Florus Hungaricus. (Latin–magyar kiadás.) Kiad.: *Havas László.* Debrecen, 2001. 211. o. (Eredeti kiadása: Amsterdam, 1663.)

[34] *Babinger:* i. m. In: MDE 2. 379. o.; *Rázsó Gyula:* Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: *Liptai Ervin,* szerk.: *Borus József.*) Budapest, 1984. 1. k. (a továbbiakban: *Rázsó* 1984.) 123. o.; *E. Kovács Péter:* Matthias Corvinus. Budapest, 1990. (a továbbiakban: *E. Kovács* 1990.; olasz kiadása: Cosenza, 2000.) 140–141. o.; *E. Kovács Péter:* A Hunyadiak háborúi. In: *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *E. Kovács* 2000.) 72. o.; *Szakály Ferenc:* Virágkor és hanyatlás 1440–1700. (Magyarok Európában II.) Budapest, 1990. (továbbiakban: *Szakály* 1990.) 64. o., ahol a színlelt visszavonulást mesélik el.

[35] *Teleki:* i. m. 4. k. 443. o. és *Unrest, Jakob*: Österreichische Chronik. Hg. von *Karl Grossmann.* Weimar, 1957. (Monumenta Germaniae Historica. Rerum Germanicarum Scriptores. Nova Series. Bd. 11.) 62. o. Unrest magyar krónikájában csak röviden utal az eseményre: *Unrests, Jakob:* Ungarische Chronik (Hg. von: *Armbruster, Adolf.*) *Revue Roumaine d'Histoire,* 13. (1974.) 506. o.

[36] *Grossmann:* i. m. xiii. o. Magyarul legutóbb *Ágoston Magdolna* méltatta: *Életünk,* 1999. 8. sz. 666. o. Magyar fordításán Tringli István dolgozik.

egészen III. Frigyes halálának évéig, 1493-ig halad, amit kiegészít 1499-ig.[37] (Ugyanő *Magyar krónikájában* csak röviden említi az ostromot.) Unrest leírása szerint „Ezután, ugyanebben az időben, az 1475. esztendőben Mátyás magyar király magyarokból, erdélyiekből és más, német- és csehországi zsoldosokból álló nagyobb sereget gyűjtött, hajókat, hadieszközöket, nagy és kis ágyúkat készíttetett, jól ellátta őket élelemmel és minden szükséges dologgal, és Alsó-Boszniába vonult. A törökök ott egy várhoz (castel) hasonló tábort készítettek a Duna és a Száva között, azon a csúcson, ahol a Duna a Szávába ömlik, amit Szabácsnak neveznek. A tábort széles és mély vizesárokkal vették körül, ahol a törökök raktárt és gyülekezőhelyet tartottak fenn, ha Magyarországra vagy bármelyik másik országba akartak vonulni. Ezért ütött a király tábort, rontotta a [törökök] táborát nagy ostromművekkel és lövette azt." Eltekintve a Duna–Száva összefolyásának téves említésétől, a szerző információi pontosak. Abban is egyezik a korabeli forrásokkal, hogy „a törökök is veszteséget okoztak a táborból a király hadának, elfogták János zagorjei grófot, az öreg Jan gróf fiát. Ez igen felbőszítette a királyt, keményen lövette a tábort, parancsot adott arra, hogy az elővárat (Vorhof) a vizesárkon keresztül rohamozzák meg, amibe sok jó katona belefulladt. A király azonban nem hagyott fel [az ostrommal], és bevette a táborral szemben levő elővárat. Mikor a belső táborban (azaz várban) levő törökök, kik 1500-an voltak, látták a király elszántságát, a táborral együtt a király kegyelmébe adták magukat, úgyhogy [a király] szolgálatába vette őket, és úgy bánt velük, mint más nemzetbéli zsoldosokkal. A király felépítette a tábort, megrakta katonákkal Szabácsot, amennyire szükséges volt."[38] Unrest értesüléseit hihetővé teszi, hogy szerinte a török védők egy része Mátyás szolgálatába állt, ami megfelelt a korabeli gyakorlatnak, mint azt Jajcánál is tapasztalni lehetett. Érdekes ugyanakkor, hogy az elesett idegen zsoldosvezér nevét a forrásokban különböző formában találjuk meg. A zagoriai gróf neve mögött Vitovec Jánost kell látnunk, aki persze ekkor már 1468 tavasza óta nem volt az élők sorában, de fényes karrierje még a halála utáni években is a legismertebb vezérré tette.[39]

Itt említjük meg a Schedel-krónika tudósítását, amely a magyar történelemben a legrészletesebben közreadott események közé teszi a szabácsi ostromot. A mátyási propaganda ezzel érte el a legtökéletesebben célját, hiszen a magyar győzelemről a krónika tucatnyi német és latin kiadása tudósította a világot.[40] A hadieseménynek a fontosságát mutatja, hogy Szabács vára egy, az egész kötetben páratlan, egyénített illusztrációval jelenik meg (253^{r}). Ez azért is érdekes, mert még az ószövetségi keleti, majd a középkori balkáni városok is a nyugati városképek változataival kerülnek bemutatásra. Ebből joggal gondolhatunk arra, hogy a mintát egy, az eseményről tudósító röplaphoz készült illusztráció jelenthette (még ha ez egyébként a röplapok őskora, s ezekben az években

[37] *Lhotsky, Alphons:* Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische. Geschichtsforschung. Ergänzungsbänden, Bd. 19.) Graz–Köln, 1963. 406–407. o.

[38] A vonatkozó részek Tringli István fordításában olvashatók. Ezúttal is megköszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta.

[39] Ld. *Pálosfalvi Tamás:* Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: *Veszprémy* 2008. 161–184. o. (A tanulmány hosszabb változata megjelent: *Századok,* 135. [2001.] 429–472. o.)

[40] A krónika 1493-ban jelent meg Nürnbergben, júliusban latinul, majd decemberben németül, azonos metszetekkel. A példányszámot összesen 2500-ra becsülik, amihez még hozzáadódik két augsburgi illegális utánnyomás. *Soltész Zoltánné:* Az ötszáz éves Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól. *Magyar Könyvszemle,* 109. (1993.) 460–463. o.

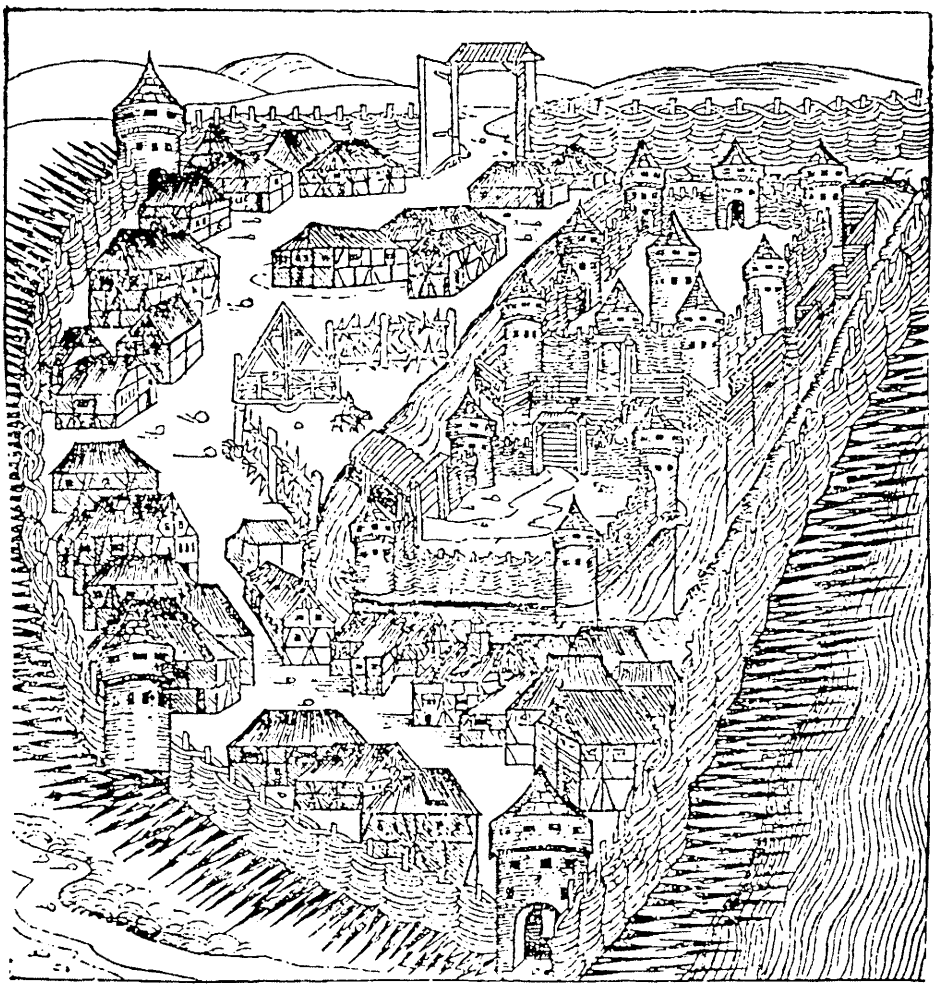

A vár képe a Schedel-krónikában (253r)

még elég ritkák). Maga a rajz egyébként azért is elgondolkoztató, mert pontosan kilenc tornyot mutat a belső várban, közülük egyet középen, ami pontosan megfelel a Gábor püspök leveleiben olvasottaknak. A XVIII. századi osztrák katonai felmérések rajzaival való meglepő hasonlóság azonban ismét csak támogatja, hogy a rajznak lehetett kortárs előzménye, mintaképe, legalábbis egy leírás formájában.[41]

A rajz jól érzékelteti, hogy a várat fából és font sövényfallal erősítették meg, ismét pontosan úgy, ahogy az a püspök levelében olvasható. Talán a király egyik szétküldött

[41] A bécsi Kriegsarchivból származó térképekért Dr. Domokos Györgynek és Dr. Jankó Annamáriának tartozom köszönettel. Másolatuk a budapesti HM HIM Hadtörténeti Térképtárában találhatóak. Némileg félrevezető alaprajza jelent meg: *Gyalókay Jenő:* Šabac vára 1787–1788-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 25. (1924.) 209. o.

levele alapján készített valaki egy azóta elpusztult tudósítást az ostromról, ami Unresthez és Schedelhez egyaránt eljuthatott. A Schedelnél olvasható tudósítás már azért is érdekes, mert szövegezése a német és latin változatban némileg eltérő, a szöveg első fele nem is tekinthető fordításnak, s végeredményében a latin olyan információt tartalmaz, ami a németből hiányzik.[42] Például csak a latin szöveg említi meg Jajca ostromának leírása előtt, hogy Mátyás visszaszerezte a magyar koronát Frigyestől, s azzal meg is koronázták. A latin szöveg kiemeli, hogy a vár a Száva partján állt (ad litus Save vel Savi fluminis), s figyelemreméltó módon, nagyon meg volt erősítve (castrum sive castellum, multum curiose preparatum), ezt követően a falapokból (tabula) készített falak szilárdságát és pontos illeszkedését, majd a belső udvarok méretét és díszítettségét említi. Hasonlóképpen az olvasók kedvéért illeszthették be, most már mindkét nyelvű változatba a Jan Vitovec elfogását és halálát leíró szakaszt. Ismerjük el, hatásos, amint magunk elé képzeljük a grófnak a várfalra kitűzött, karóba húzott fejét, lobogó szőke hajával. A leírás más forrásból nem igazolható információja, hogy a király vezére halálán felbőszülve, egyetlen nagy rohammal vette be a várat. A bemutatott rajzot mégis a német szöveg írja le pontosabban, így nyugodtan kijelenthető, hogy a rajzhoz eredetileg egy, a kinyomtatott latinnál és németnél is bővebb német szöveg tartozott.

További tudósítások az ostromról

Az ostromról számos korabeli, illetve közel korabeli tudósítás maradt fenn. Valamivel későbbi Zay Ferencnek Nándorfehérvár 1521-es elvesztésébe beszőtt leírása. Tudósításának lényege, hogy a király három esztendeig készült az ostromra, nyolc ezer főre ködmönöket és kesztyűket csináltatott, amelyeket a gyengébben felszerelt gyalogos katonák között osztott ki, miközben egész serege 32 ezer főt tett ki, és 18 nagy faltörő ágyúval törette a falakat. Leírja a vár törökök általi megépítését, ami ismét egybevágni látszik a király levelében, valamint a Schedel krónikában leírtakkal és lerajzoltakkal. Vasszegekkel összeerősített gerendákból (a szövegben: „Baronaravások")[43] kerítettek körül, földdel feltöltve, kettős bástyarendszerrel, kívül négy, a belső várban kilenc bástyát emeltek a törökök. Igaz, a szöveg egyedüliként említ kőtornyokat és bástyákat, de emlegeti a vizesárkokat is. A magyarok először a külső várat (elővárat) foglalták el, majd miután a törökök beszorultak a belső, kilenc tornyos várba, annak tornyait szétlőtte, majd a középső tornyába szorult törökök megadták magukat az ostrom 34. napján. A törökök közül kétszázan maradtak életben, akiket a király jó pénzért a zsoldjába fog adott. A várat a király az ostrom után megerősítette, amit minden forrásunk közöl is.[44]

---

[42] A német Schedel-változat fordítása: *Csukovits Enikő* (szerk.): Mátyás és a humanizmus. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2008. 133.o. Skorka Renáta fordításában olvasható. A latinnal való egybevetéshez az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat- és Régi Nyomtatványtárában található Inc. 87. jelzetűt használtuk, amiért Kertész Balázsnak tartozom köszönettel. Az eltérő szöveg hosszúságot részben az indokolja, hogy a képek azonos oldalon és méretben találhatók mindkét változatban, a német szöveg azonban a nyelv természeténél fogva hosszabb, így a latinba eleve valamivel többet kellett írni. Érdekes módon az Illésházyak dubnici könyvtárából származó példányban csak két utólagos bejegyzés olvasható, melyek éppen Szabács, Szávaszentdemeter és Nándorfehérvár napra megadott elestét rögzítik.

[43] Talán ez akar lenni a Schedel-féle latin szövegben említett „tabula".

[44] *Zay:* i. m. 40–45. o.

Az egykorú források közül kiemelkedő fontosságú Mátyásnak nápolyi követéhez írott levele a táborból 1476. február 3-án. Ebben számol be arról, hogy február 2-án tűnt fel az Ali bég és Sachi bég vezette, török lovasokból és gyalogosokból álló felmentő sereg (további öt vajdával), akiket a török határtartományokból toboroztak. A török vezérek felmentek a várral (castellum) szemközti magaslatra, de ekkora a magyar gyalogosok is kivonultak és csatarendbe álltak, csak a legszükségesebb csapatokat hagyva hátra az ostromhoz. A két sereg farkasszemet nézett egymással, miközben a magyarok nagy vetőgépeikből köveket lőttek az ellenségre, amivel sokak halálát okozták. Erre a törököknek inukba szállt a bátorságuk, s még aznap, illetve a rákövetkezőn, a levél megírásának napjának éjjelén elmenekültek, ám számos emberüket és állatukat nem tudták elmenekíteni az utak használhatatlansága miatt. Reményét fejezi ki, hogy ezután hamarosan elfoglalják a várat, különösen, ha a Száva vízszintje csökken, mivel a Száva gyakori áradásával a vár és a környező szigetek közötti árkokat víz lepi el. A latin szöveg valóban (decrescet) a csökkenés szót használja (amire ugyanezen a napon Gábor püspök is utal levelében), de az ostrom szempontjából a fő problémát éppen a korábbi vízhiány okozta, ami – miként Mátyás későbbi leveleiben[45] kétszer is a víz hiányára (paucitas aquae) panaszkodott, majd pedig a befagyott vízre (glacies) – megakadályozta őt flottája mozgatásában. A király megjegyzi, hogy készen állnak olyan nagy hajók, amelyeket be tud helyezni az árkokba s azokról támadhatja a várat. Az nem derül ki, hogy minek köszönhető megállapítása, hogy ezeknek a hajóknak nem tudnak ártani az ágyúk, más vetőgépek vagy nyilak.[46]

Az előbbiekkel mindenben egybevág a néhány nappal későbbi győzelem idején megszületett forrás: Gábor, egri püspök levele a pápához a szabácsi táborból 1476. február 15-én íródott. Tudósítja a győzelemről, s e levélből tudjuk meg, hogy a várba bevonuló magyarok 500 török halottat találtak, az élők között pedig 700 harcképes férfit és 160 asszonyt.[47] A leírtakban lehet önigazolás az elnyúló ostrom (de dura ac difficili obsidione munitissimi arcis) miatt, hiszen a levélben „csodálatos leleménnyel épített" (arces mirabili artificio fabricatam)[48] várról esik szó, s a hadieszközök nagy számáról (tanta copia). Ezek között csatakígyókat (serpentinae),[49] ágyúkat (aliae bombardae) és kézi íjakat (sagittae manuales) említ. A magyar seregből 200 halottról ír, akiket lenyilaztak, megfulladtak vagy kihűltek, s számos előkelő sebesültről, akik közül többen a hajókon és a sátrakban várják a véget. A törököknek bőven volt élelmük, de miután a tornyokat (propugnacula) elveszítették, a magyarok a hajókról az elővárat (antemurale, ami azonos lehet a többi szöveg külső várával) támadták, fel kellett adniuk a várat. Megtudjuk, hogy a várban a lakóterek mind a föld alá voltak helyezve.

Érdekes a levélben a vár bemutatása. Eszerint az teljesen fából épült, a falakat hatalmas tölgyfagerendákból készítették, melyekhez földdel töltött vastag, agyaggal borított vesszőfonadékot erősítettek. A várat az oldalakon nyolc, földdel megtöltött, ágyúgo-

[45] *Fraknói:* i. m. 354. o. A vízállást és a fagyot úgy említi, mintha az Szendrő ostromának elmaradását indokolná meg. Talán arra utal, hogy a szabácsi ostrom elhúzódása miatt közvetetten akadályozták a szendrői ostromot (amelyre egyáltalán nem került sor).

[46] Fordítása: *Csukovits:* i. m. 154. o. (Első kiadása: *V. Kovács Sándor* [szerk.]: Mátyás király levelei 1460–1490. Budapest, 1986. 75–76. o. Ford.: *Ballér Piroska.* Kiadása továbbá: MDE 2. 342–343. o.)

[47] Fordítása: *Pálosfalvi:* i. m. 130. Kiadása: MDE 2. 344–345. o.

[48] Lehet, hogy a Schedel-féle latin szöveg a 'multum curiose... preparatum' kifejezése erre megy vissza.

[49] Azaz hosszú csövű, közepes kaliberű ágyúk. Köszönöm Domokos György segítségét a meghatározásukban.

lyóknak ellenálló torony védte, szintén tölgyfagerendákból kerekre alakítva. A kilencedik torony a vár belsejében emelkedett. A tornyok tetején mellvédek (propugnacula) találhatók, s a golyók csakis ezekben tehettek kárt.[50]

Az itt leírtakkal teljesen egybevág mindaz, amit Veronai Gábor püspök szintén február 3-án a pápának küldött levelében írt az ostromról. Ő is a vízállás alacsony voltával, majd a Duna vizének befagyásával magyarázza a késedelmet, s azt is, hogy a király nem indult meg Havasalföld ellen. Levelében kiemeli a fa elemek illeszkedését, amire azután majd a *Schedel-krónika* is utalni fog (inter se compactorum), s a török erősség (arx) létszámát 600 főre becsüli, akik közül 300-an kézi lőfegyverrel rendelkeznek. Említést tesz ugyanakkor nagyobb ágyúkról is, s arról, hogy nők is védték a várat. A magyar tüzérség teljesítményét nagyra értékeli, s úgy látja, hogy a kilenc tornyot a töltésig lerombolták. Egyúttal beszámol a Száva megáradásáról, ami már korábban is megtörtént, s arról, hogy a török felmentési kísérlet kudarccal járt.[51]

A levelek a korabeli latin katonai terminológiai alkalmazása szempontjából is figyelemre méltóak. Kubinyi András figyelt fel a korabeli forrásokban a várépítészet terminológiájának bővülésére, s e levelek ezt mindenben alátámasztani látszanak. A Mátyás-levélben figyelemre méltó a „falanx", gyalogos harci alakzat értelemben való használata, míg Gábor püspök levelében az „antemurale", „propugnacula" szavak használata.[52]

A következő forrás egy olasz nyelvű krónika, a *Historia Turchesca*, amelyet a hazai hadtörténeti kutatás eddig nem nagyon hasznosított. A krónika modern kiadója, Ion Ursu a *Historia Turchescát* Donado da Lezzének tulajdonította,[53] de a félreértést végül Franz Babinger tisztázta,[54] mivel a szerző a kéziratban szintén említett Giovan-Maria Angiolello lehet. A krónika az 1300 és 1513 közötti eseményeket tárgyalja, így az 1470-es évek vonatkozásában jól értesültnek tekinthető. MacKay legújabb írásában a Babinger-féle azonosítást tovább igyekszik pontosítani, s csak a kézirat bizonyos részeit tulajdonítja közvetlenül Angiolellonak.[55] Angiolello egyébként 1452 után született Vicenzában, majd 1468-ban követte testvérét a velencei gyarmatra, az euboiai Negropontéba. Itt éli át az 1470-es végzetes török ostromot, melynek során testvére is elesik, ő pedig fiatal fiúként a szultáni udvarba kerül a birodalmi adminisztrációba, ahol a török nyelvet is udvari szolgálatának megfelelő szinten sajátította el. Végül is a *Historia* kéziratának 276 nyomtatott oldalából mintegy 131-et tulajdonít Angiolellónak, azaz olyannak, amit később tőle másolhattak át, s a Szabácsra vonatkozó részeket ide sorolja. Ezek a részletkérdések azonban jelen tanulmányt nem érintik, mivel a mű forrásértéke és számos esetben egyedi információi kétségbevonhatatlanok.

---

[50] MDE 2. 344–345. o. Töredékes magyar fordításban: *Pálosfalvi Tamás:* Szabács ostroma. In: *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005. (a továbbiakban: *Pálosfalvi* 2005.) 147–150. o.

[51] *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 388–390. o.

[52] *Kubinyi András:* Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: *Kubinyi* 2007. 71–74. o.

[53] *Ursu, Ion:* Historia Turchesca, 1300–1514. Publicata, adnotata, împreuna cuo introducere de Ion Ursu. Bucharest, 1909. (Ld. a vonatkozó éveknél.) A kiadáshoz Fodor Pál szívességéből juthattam hozzá, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

[54] *Babinger, Franz:* Angioello. In: Dizionario Biografico degli italiani. Opera diretta da A. M. Ghisalberti. Vol. 3. Roma, 1961. 275–278. o.

[55] *MacKay, Pierre A.:* The Content and Authorship of the „Historia Turchesca", in İstanbul Üniversitesi 550. Yıl. *Atasoy, Sümer* (ed.): In: 550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth century): 30–31 May 2003. Istanbul, 2004. 213–223. o.

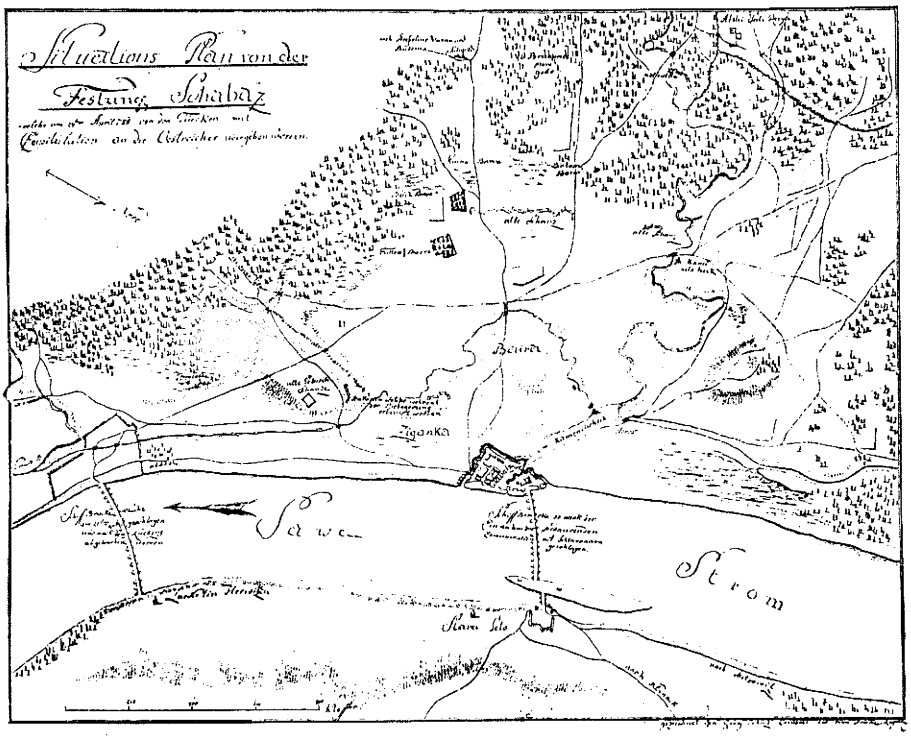

Hadmérnöki felmérés a várról és környezetéről 1788-ból

Szabácsról, 1476-os magyarok általi elfoglalásáról nem mond sokat. Megállapítja, hogy a Duna és a Száva között feküdt erősséget (bastia) még a törökök emelték, s török szempontból nagy kárt lehetett onnan okozni a Belgrád környéki vidéknek. Majd később visszatér az eseményre, elmesélve, hogy Edirnébe 200 janicsár érkezett meg Szabácsból, amelyet szabad eltávozásra vonatkozó megegyezéssel adtak fel (resi a patto salvo le persone). Megemlíti (amit Unrest és Zay Ferenc is tud, ezek szerint helyesen), hogy a törökök közül számosan a magyar király szolgálatába álltak. (Zay úgy tudta, hogy csak 200 maradtak életben, s azok kivétel nélkül a magyar király szolgálatába álltak.) Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy ők keresztények gyermekei voltak. A menekültek elmondták, hogy kifogytak az élelemből, teljesen elzárták őket a külvilágtól, a magyarok a várárkot annyira feltöltötték vízzel, hogy azt tóvá (nyilván értsd hajózhatóvá) tették, a folyó felöl sem számíthattak segítségre, a folyamatos ágyúzás pedig akkora kárt tett az erősségben, hogy könnyűszerrel bejuthatott az ellenség, s a várat csak kényszernek engedve adták fel.[56] A szultán a magyarázkodást nem fogadta el, s mivel mindez az enge-

[56] A janicsárok pontosan előadták mindazokat a kifogásokat, melyekk alapján a középkorban jogosan lehetett feladni egy várat. V. ö.: *France, John:* Siege Conventions in Western Europe and the Latin East. In: *Souza, Philip de–France, John* (ed.): War and Peace in Ancient and Medieval History. Cambridge, 2008. 158–172. o. (A cikket Berend Nóra szívességéből használhattam.)

délye nélkül történt, a janicsárokat megkötözték, a nyakukba követ kötöttek s vízbe dobták őket, ahol mind megfulladtak.[57] Az itt leírtak az Unrestnél olvasható részletet kivéve, a törökök magyar zsoldba fogadásáról sehol másutt nem olvasható (eltekintve a későbbi Zaytól). Unrest talán az ostromban résztvett szemtanúkkal, vagy bajtársaikkal találkozott, s tőlük tudhatott meg ilyen részleteket. Ugyanakkor ezektől nyilvánvalóan nem származhat a nála feltűnő, téves hír Vitovec János szabácsi szerepléséről és haláláról.

A hosszú ostrom alatt a király környezetében rengetegen fordulhattak meg. Az oklevelekből elbeszélő forrásokból eddig ezeknek csak egy töredékére talált a kutatás adatot.[58] A históriás énekből ismerjük Kinizsi Pál nevét,[59] s az ott elhunyt ifjú Várdai Simont.[60] Az elbeszélő forrásokból két zsoldos neve vált ismertté, a históriás énekben is szereplő František Hag mellett Melchior Loebel (Löbel). Az oklevelekből pedig Bátori István országbíró,[61] Drágfi Bertalan, Alsólendvai Bánfi Miklós és Jakab, Egervári László udvari lovag (aki már 1476-tól szlavón és horvát bán lett, s az is maradt 1482-ig),[62] Nádasdi Ongor (Ungar) János udvari familiaris,[63] Wytanovych Horvát Máté és Simon[64] részvételére utaltak. Az olmützi levél október 31-ről úgy tudja, hogy a királlyal október 19-én elindult az erdélyi püspök, Gábor, egri püspök, Jorg von Stein (akiről azután tudjuk, hogy novembertől nincsen a király mellett), valamint Melchior Löben.[65] Az általam ismert oklevelek narrációi, szemben például a galambóci ostromról íródottakkal, az ostrom részleteit illetően nem tartalmaznak lényegi információkat.

Bonfini megemlíti magyar favárak emelését a Szendrővel szembeni Dunaparton, ami 1476-ban a török ellenes hadjárat folytatását jelenti. Voltak, így Csánki, vagy éppen Tóth Zoltán, akik kétségbe vonták ennek hitelét,[66] ám a *Historia Turchesca* erre vonatkozó hosszú, még a szabácsi ostromnál is lényegesen hosszabb beszámolója ennek ellene mond.[67] Sőt, van forrásunk, hogy a török sereg már 1476 januárjában, a hónap első napjaiban felszámolt egy Szendrővel szembeni magyar erődöt, ami arra utal, hogy egy átgondolt és következetesen véghezvitt magyar akció célja volt szemmel tartani és meg-

[57] *Ursu:* i. m. 81., 84–85. o.

[58] Összefoglalóan: *Pálosfalvi* 2005. 145–146. o.

[59] Kinizsi mint nándorfehérvári kapitány itteni szerepére ld. *Imre Samu:* A Szabács viadala. Budapest, 1958. 30. o.; *Csukovits:* i. m. 132. o.

[60] Várdaira ld. *Imre:* i. m. 35. o.; *Virágh Ferenc:* Adatok Kisvárda történetéhez. (S. a. r.: *Ács Zoltán.*) (A Nyíregyházi Józsa András Múzeum Kiadványai, 20. k.) Nyíregyháza, 1981. 86. o.

[61] Bátori oklevele: *Teleki:* i. m. 12. k. 21–24. o. Értékelésére *Horváth Richárd:* Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 41. (2006.) 316. o. (MOL DL 34309.) Összefoglalóan *Horváth Richárd:* Ecsedi Bátori István. In: *Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András* (szerk.): Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Budapest, 2008. 268–269. o. Horváth Richárd újabb tanulmánya (Életrajzi szilánkok ecsedi Bátori István politikai pályafutásához, 1458–1479.) közben megjelent *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle,* 43. (2009.) 48–82. o.

[62] Sopron vármegye oklevéltára 2. 498–500. o.

[63] 1479. augusztus 18. Kiadása: *Hurmuzaki, Eudoxiu–Densusianu, Nicolae* (ed.): Documente privitiore le Istoria Romañilior. Vol. II/2. Bucureşti, 1891. Nr. 231. 260–261. o. A narrációból kiderül, hogy János a király összes hadjáratában részt vett (Jajca, Zvornik, Kosztolány, István vajda, husziták).

[64] *Wertner:* i. m. 417–418. o.; *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 271. o.

[65] SRS 13. 192. o.

[66] *Tóth:* i. m. 180. o.: Mátyás a vár eleste után sietett haza és nyugati hódításaira gondolt, ami persze részben igaz.

[67] V. ö. *Thúry:* i. m. 1. k. 92–95. o.

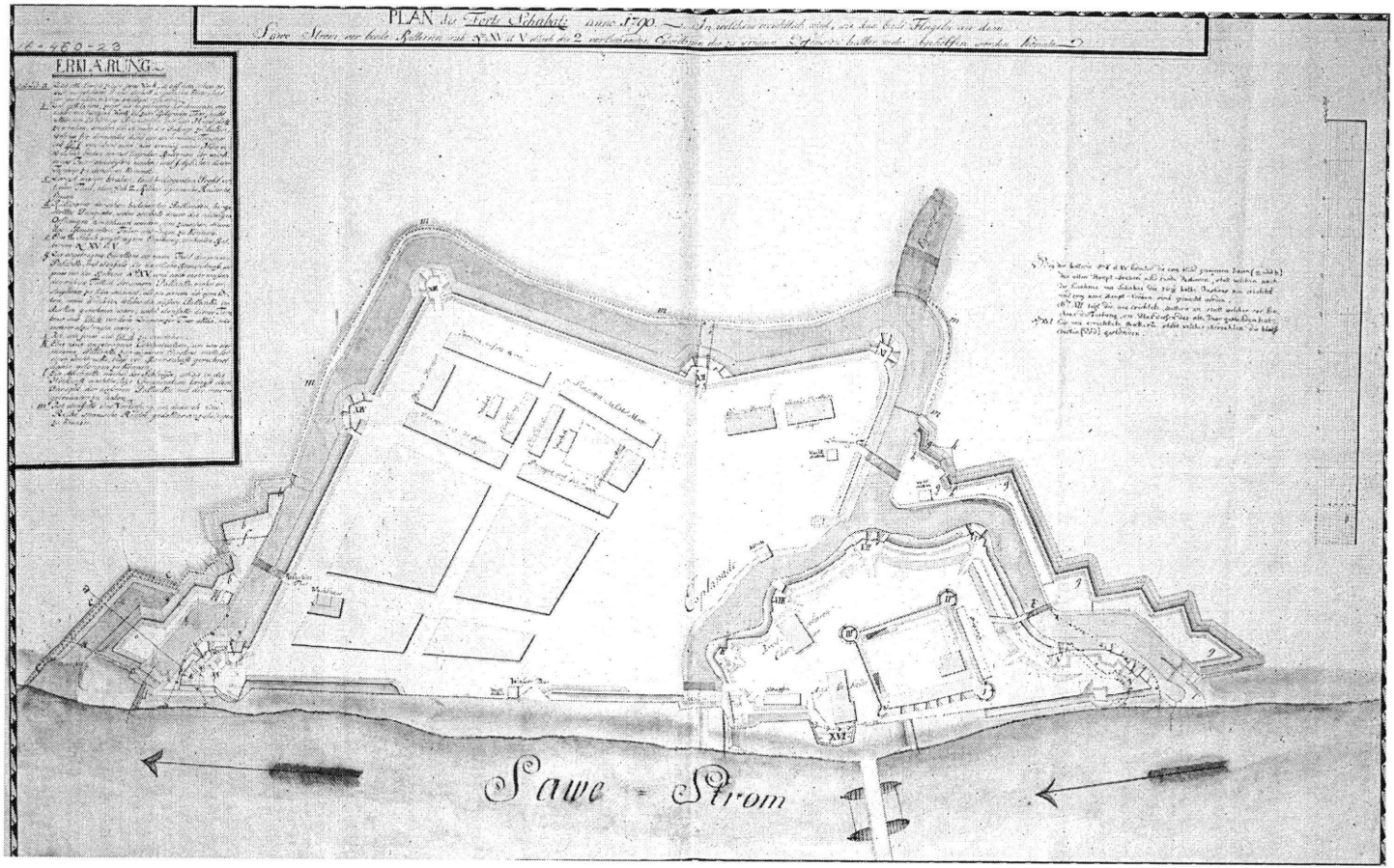

Szabács várának alaprajza 1790-es felmérés szerint

akadályozni a törökök átkelését Szendrőnél.[68] A török reakció gyors volt. Annak ellenére, hogy a viszontagságos moldvai hadjáratról csak 1476 szeptemberében érkeztek vissza a szultáni csapatok, még az ősszel újra útnak indultak az Edirne, Plovdiv, Pazardzik és Szófia útvonalon a Duna felé. Az indulás időpontja bizonytalan, a hadjárat mindenesetre benyúlt a hideg téli napokba, s a leírásokból ítélve ebben az évben a tél nagyon kegyetlen volt. A Morava és a Duna befagyott, a török csapatok sokat szenvedtek a hidegtől, fagyásos sérülésekről is tudunk.[69] A szultáni sereg közeledtére a három közül a magyarok a kettő kisebb erősséget feladták, s a nagyobb védelmére rendezkedtek be, ami tüzérséggel jól meg volt erősítve. Az erősségek lokalizálása bizonytalan, a szerbiai kutatás a nagyobb erődöt a Morava folyó dunai torkolata közelében fekvő Kulič várával azonosítják, miként építésük ideje is bizonytalan. Felteszik, hogy amennyiben már a tavasz folyamán, március körül megépültek volna, akkor értehetetlen, hogy a törökök miért reagáltak csak ősszel. Az építkezés és hadianyaggal, emberrel való megerősítés fenyegető végső szakaszát csak ősszel érhette el, ami azután már valóban gyors török reakciót váltott ki.[70] Az egyik feladott vár védőserege a nagyobba vonult át, a másiké már csak Magyarország felé tudott elmenekülni. A törökök a fagyott folyón át próbálkoztak a tüzérségük felállításával, de először egy éjszaka során komoly vesztességet szenvedtek, 500 katonát és ágyúkat veszítettek, az anatóliai beglerbég, Daud pasa is megsérült, miután egy lövedék haladt át testén. A szultán (aki egyébként a közvetlen harcokban nem vett részt személyesen) a közeli erdőkből annyi fát hozatott, hogy a falak közelébe egymásra halmozva végül azokat a védőkre gyújtsák. Amikor a fatorlaszok magassága elérte az erősség magasságát, a védők szabad elvonulást kértek, s végül is 600-an hagyták el Belgrád irányában az erősséget, annyit víve magukkal, amennyit kezükben elbírtak.[71] Érdekes, hogy a török források úgy tudják, hogy a védők egy része önként török szolgálatba állt.[72] Mindezt szépen kiegészíti Mátyás király 1476. december 8-i levele, miszerint a törökök Szendrő városát is felégették, annyira tartottak a magyar támadástól, ami a Moraván történt hídverés után szárazon és vízen egyaránt folyt. Mátyás a favárakat *bastiá*nak hívta, s három ezer főnyi védősereget helyezett el bennük. Az anatóliai és ruméliai pasa vezette török támadókat 60 ezerre becsülte, akikkel szemben alig 26 ezren álltak, de mint a végkifejletből látható, nyílt csatára, az erősségek felmentésére nem került sor. Lényeges információ, hogy december 9-én a legnagyobb faerőd még tartotta magát,[73] sőt, közben magyar csapatok harcoltak Bátori vezetésével Havasalföldön.[74] Mátyás a jelekből ítélve a helyzetet előzetesen jól mérte fel: a Szendrő elleni támadás azonnal jelentős, sőt a szultán vezette ellencsapást váltott ki, amit Szabács esetében feltétlenül el akart kerülni.[75]

[68] *Wertner:* i. m. 229. o.; *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 264. o. A forrás bastionénak nevezi, s kétezer magyar védte volna. Veronai Gábor március 7-i levele éppen azt emeli ki, hogy Szabács elfoglalása nemcsak a török betöréseket tudja megakadályozni, hanem a magyar portyák támaszpontja is lehet. *Thallóczy–Áldásy:* i. m. 267. o.

[69] 1476. hideg telére ld. *Papp:* i. m. 307. o.

[70] Erre legrészletesebben ld. *Zirojević:* i. m. 71–72. o. A szerb történész is elismeréssel ír a magyarok kitartásáról és bátorságáról, amivel a faerődöt védelmezték.

[71] A *Historia* nyomán összefoglalja *Imber, Colin:* The Ottoman Empire 1300–1481. Istanbul, 1990. 232–233. o.

[72] *Papp:* i. m. 307. o.

[73] *Fraknói:* i. m. 358–360. o.

[74] Bátori Mátyásnak írott levele szerint november 11-én Tirgoviste megerősítése után Bukarest alatt állt. *Teleki:* i. m. 11. k. 575–576. o.

[75] *Bojanić, Ema Miljković:* The Smederevo Sanjak 1476–1560. Territory–Settlements–Population. Beograd,

Propaganda

Mátyás a korábbiakhoz hasonlóan maximálisan kihasználta a győzelem lehetőségeit. Az országban egyházi körmenetekben adtak hálát, a pápa és Velence követei útján gratulált, s folyósították a török elleni segélyeket. Miként Bonfini is írja (4.3.295), Rómában és Velencében hálaadó istentiszteleteket tartottak, s 93 ezer aranyforintot hozott Rómából Domonkos, rieti püspök és Velencéből Emo János. Sajnos, az európai visszhangra csak Bonfini alapján szoktak hivatkozni, s e vonatkozásban később érdemes lenne külhoni forrásokat is megnézni. Egy páratlan alkotás is kapcsolódik a sikerhez, a legkorábbi magyar epikus történeti költemény (pontosabban annak fennmaradt töredéke), a *Szabács viadaláról*, melynek hitelességén oly sokat vitatkoztak az irodalmárok. Örvendetes, hogy Sebők Ferenc hadtörténeti szempontú elemzésével messzemenőkig igazolta a históriás ének egykorúságát és hitelességét.[76] Nehéz megállapítani, hogy e szövegek spontán keletkeztek-e, a Jajcai énekhez hasonlóan,[77] vagy udvari ösztönzésnek is szerepe volt létrejöttükben. Az elhúzódó, véres és fordulatos ostromok már önmagukban is azt valószínűsítik, hogy a résztvevőkre maradandó benyomást tehettek, s életre szóló élményt. A korabeli levelekben egyébként Szabácsot a valóságnak megfelelően várkastélynak (castellum) hívják, s nem várnak (castrum), ami jobban megfelelne egy eltúlzott propagandának. Majd leginkább Mátyás levelében lesz abból „arx", majd „castrum", noha korábban ő is a „castellum" szót használja leveleiben. Hasonlóképpen jellemző, hogy a Mátyással szemben fenntartásokkal élő Dubnici krónika egyszerűen meg sem említi a szabácsi sikert.[78]

Megítélés

A szabácsi ostromot hagyományosan a magyar hadtörténelem egyik nagyjelentőségű sikerének tartották. E szemléletet tükrözi az utolsó nagy világháború előtti, egyébként remekül összeállított tanulmányában Gyalókay Jenő.[79] Kubinyi András alapvető munkáiban igen nagy elismeréssel szól Mátyás hadszervezői eredményeiről. A szabácsi ostromot illetően érdekes módon bizonytalan, némileg ellentétes véleményt alkot. 1991-es egyetemi jegyzetében Szabácsot a végvárrendszer fontos új láncszemének nevezte, ugyanakkor a várat csak hevenyészetten megerődített és épített erősségnek nevezve relativizálja a magyar sikert.[80] Ugyanakkor Kubinyi munkái tartalmazzák a legtöbb új információt a hadjáratról, s annak fontosságáról. Kiemeli, hogy 1521 után a törökök Nán-

2004. (szerbül). és *Bojanić, Ema Miljković:* Le recensement détaillé du Sandžak de Smederevo de l'année 1476. *Isztorjiszki Csaszopisz,* 38. (1991.) 31–42. o. (szerbül).

[76] Először a kolozsvári Mátyás király nemzetközi konferencián hangzott el, 2008. október 23–26. között. Írásos változatát ld. jelen folyóirat számunkban.

[77] *Gerézdi Rabán:* Az úgynevezett Jajcai ének-töredék. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 67. (1963.) 718–720. o.

[78] *Domanovszky Sándor:* A Dubniczi Krónika. *Századok,* 1899. 226–256., 342–355., 411–451. o. A hivatkozott rész: 449. o. (Különlenyomatban: 82. o.)

[79] *Gyalókay* 1940. 264–267. o. A korábbi összefoglalásokra ld. *Doberdói Bánlaki (Breit) József:* A Magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1937. 11/2. k. Budapest, 1937. 176–183. o.

[80] *Kubinyi András:* Magyarország története 1458–1490. Budapest, 1991. 56. o. (Az általunk tárgyalt fejezet újranyomva megjelent: *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Budapest, 1998. 258–260. o.

dorfehérvár mellett a kisebb várak közül csak Szabácsot tartották meg. Ő közli a végvári katonaság fizetésének áttekintését is 1513–1514 körülről. Ebből kiderül, hogy Szabács jelentős szárazföldi és vízi erősség maradt 250 lovasával és 100 naszádosával, még ha Nándorfehérvárral semmilyen szempontból nem versenyezhetett (700 lovas, 400 gyalogos, 1000 naszádos).[81] Az ostrom nehézségei, a zsoldossereg alkalmatlansága a balkáni fronton ismét csak megerősíthette a királyt abban az elhatározásában, hogy a török ellen nagyobb hadjárat vezetésére a továbbiakban sem szabad vállalkoznia.

E. Kovács Péter 1990-ben meglepő terjedelmet szentel az ostromnak, noha Szabácsot ő is lebecsüli, s „inkább földvárnak" tekinti, s Mátyás zsoldosainak kudarcáról beszél.[82] 2001-ben is kiemeli, hogy Mátyás „stratégiailag elenyésző szerepet" játszó várat vett ostrom alá.[83] Magyar nyelvű 2001-es Mátyás monográfiájában az ostrom propagandisztikus, Európának szóló aspektusait emeli ki. Mint megfogalmazta: „a hegyek vajúdtak és egereket szültek".[84] Engel Pál tömören fogalmaz, s „nem számottevő győzelemként" értékeli.[85] Hasonlóképpen látta az eseményeket Jörg Hoensch is 1998-as nagy Mátyás-monográfiájában. Megállapította, hogy a magyar hadtörténetírás alaptalanul tulajdonít korszakos jelentőséget a szabácsi diadalnak.[86]

A történészek közül a hadtörténeti szempontokat érvényesítők nyilatkoztak a legpozitívabban. Rázsó Gyula 1983-ban a *Magyarország hadtörténete*ben a hadjáratot a katonai körülmények s a nemzetközi elvárások által igazoltnak tartja, s szép hadisikerként mutatja be.[87] Rázsó egy későbbi írásában átértékelte korábbi véleményét, kiemelve, hogy „Szabács téli ostroma hadtörténelmünk egyik legismertebb, mégis szinte tökéletesen félreértett epizódja", mivel mindenben hitelt adtak korábban a „manipulált leírásoknak". Rázsó egyébként világosan rámutat arra, hogy a kulcsfontosságú Szendrő mellett hadicélként csakis Szabács „meglehetősen erős határvára" kínálkozott.[88]

Szakály Ferenc átfogó 1986-os tanulmányában úgy értékeli, hogy Szabács megszerzése nagyban hozzájárult az első magyar végvári vonal megszilárdulásához, a Nándorfehérvár és Jajca közötti összeköttetés és a Száva mente biztonságához. Sőt, az 1466-tól állóháborúként jellemzett korszak egyetlen komolyabb határkorrekciójának tekinti a tárgyalt hadieseményt. Persze ő is elismeri, hogy Mátyást belpolitikai okok, a Nagyvárad elleni barbár török támadás nyomán kitört belpolitikai válság kényszerítette a Szabács elleni támadásra.[89] Szakály 1990-es könyvében mindezt annyiban árnyalja, hogy Szabács

[81] *Kubinyi* 2007. 124., 128. o.

[82] *E. Kovács* 1990. 139–142. o.; *E. Kovács Péter:* Mátyás, a reneszánsz király. Budapest, 2008. 126. o.

[83] *E. Kovács* 2000. 72. o.

[84] *Kubinyi András:* Mátyás király. Budapest, 2001. 86–87. o. (Angolul: Budapest, 2008. 108–110. o.)

[85] *Engel Pál:* Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, 2001. 256–257. o. (Angolul: The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary. London, 2005. 306–309. o.)

[86] *Hoensch:* i. m. 146. o. („...als nationale Großtat verherrlicht worden"). Valóban, a Magyar Nemzeti Múzeum 2008-as „Reneszánsz látványtár" kiállításán meg lehetett tekinteni a XIX. századi litográfiákat a szabácsi és szendrői ostromról. Szendrőre ld. Kis Bálint (1802–1868) litográfiáját.

[87] *Rázsó* 1984. 123. o.

[88] *Rázsó* 1990. 184–186. o. Az persze már túlzás, amikor a legújabb kézikönyvekben egy hatalmas török erősség képe jelenik meg („large Turkish fortress"), mint Encyclopedia of Wars. Vols. 1–3. Ed. *Charles Phillips – Alan Axelrod.* New York. Facts on File, 2005. Vol. 2. 585. o.

[89] *Szakály Ferenc:* A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt 1365–1526. In: *Rúzsás Lajos–*

viszonylag könnyű bevételét hangsúlyozza (földvár), s kiemeli, hogy Mátyás ezután azonnal lefújta a hadjáratot, hogy nyugati terveivel, köztük Beatrix-szal tervezett esküvőjével foglalkozzon. Ebben a beállításban Mátyás katonai veszteségeit eltúlozta, hogy ezzel igazolja a külföld előtt a hadjárat befejezését.[90] Ez utóbbi megközelítést támogatja Joseph Hammer-Purgstall, aki szerint a törökök a várat olyan kevésre tartották, hogy a történetíróiknál még meg sem említik.[91] Hammer-Purgstall érvelésének azonban részben ellentmond az olasz nyelvű *Historia* terjedelmes részlete.

Összességében úgy látjuk, hogy a szabácsi hadjárat, szemben például Zsigmond galambóci ostromával, elérte korlátozott stratégiai célját, s a magyar végvárrendszert egy új, közepes erősségű, de évtizedeken át megtartható erődítménnyel gazdagította. Ebből a szempontból fontos üzenete volt a török udvarnak, akik ezt megértették, s szemmel látható idegességgel reagáltak a királynak az év folyamán megkezdett Szendrő elleni felvonulására, s Mátyásnak a moldvai vajdát támogató lépéseire. Tágabb összefüggéseket is nézve persze a kép ugyanolyan szomorú, mint Galambóc idején volt.[92] A Balkánon és a Fekete-tenger mentén a magyar sikerek nem tudták a török felet a folyamatos és sikeres előrenyomulásban megakadályozni, ami persze az éppen csak kialakult törékeny katonai egyensúly felborulását vetítette elő. A magyarok jelen voltak a térségben, de a kritikus pillanatokban nem akartak, illetve nem tudtak időben segítséget nyújtani. A Fekete-tengernél a genovai Kaffa (Feodosiya) még 1475 júniusában kapitulál, amivel a törökök egyúttal a krími tatár kán, Mengli Girey feletti hatalmukat is még egyértelműbbé tették, aki egy szerződéssel török vazallussá vált. Az események végül 1478–79-ben kulminálltak, amikor 1478 májusában ismét ostrom alá veszik a törökök, részben a szultán személyes jelenlétében Scutarit (Shkodrës),[93] majd még júniusban egy évi bokád után elfoglalják a mai albániai Krujét. Többszöri kísérlet ellenére utánpótlást és felmentő csapatokat a velenceieknek sem sikerült Scutariba eljuttatni, ami több mint egy féléves ostrom után 1479. január 9-én az erőd feladásához vezetett, s a 16 éves velencei-török háborút lezáró békéhez február 21-én.

A szabácsi magyar győzelmet követően pedig a szultán Moldva ellen indult 1476. március 16-án, miközben a szultáni sereg elhaladt az 1444-es várnai csatmező mellett, s megtekintették a gúlákba rakott csontokat, majd az év június 27-én legyőzték Nagy István csapatait. Igaz, teljes sikerről a törökök nem beszélhettek, a vajdának serege javával sikerült elmenekülni, s erősségeit sem bírták mind bevenni.[94] Az év augusztusában, némileg megkésve Bátori István rátör a hazafelé tartó szultáni sereg utóvédjére, azt megfu-

---

Szakály Ferenc (szerk.): Mohács tanulmányok. Budapest, 1986. 46–47. o. (Angolul: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 33. [1979.] 70–91. o.)

[90] *Szakály* 1990. 64. o.

[91] Idézi *Teleki:* i. m. 4. k. 446. o. Egyébként valóban nem említik. *Papp:* i. m. 306. o.

[92] A galambóci és szabácsi hadjárat a folyami és szárazföldi haderő kombinált alkalmazásával a nemzetközi hadtörténeti szakirodalom figyelmét is megérdemelné. Így sajnos a témát tárgyaló monográfiában Magyarország ilyen összefüggésben nem is nyert említést. V. ö. *Trim, D. J. B.–Fissel Mark Charles* (ed.): Amphibious Warfare 1000–1700. Commerce, State Formation and European Expansion. Leiden, Boston, 2006. (A könyvet Matthew Bennett szívességéből használhattam.)

[93] Érdekes, hogy a *Historia* tudósítása szerint itt is a helyszínen öntik az ágyúkat, mert a hegyi utakon át nehéz lett volna a szállításuk.

[94] Az eseményekre összefoglalóan: *Imber, Colin:* The Ottoman Empire 1300–1481. Istanbul, 1990. 219–241. o.

tamítja. Az év őszén Bátori Moldvából Havasalföldre nyomul, s ott leteszi a török-barát román fejedelmet. Igaz, Mátyás ezekben az ütközetekben a hadieseményekben nem vett személyesen részt, de tétlenséggel, a török front elhanyagolásával vádolni a magyar udvart semmiképpen sem lehet.[95] A hadiesemények változó kimenetelű, de inkább a törökök javára billenő sorozatában a szabácsi siker nagy jelentőségű volt, amit a későbbi fejlemények csak még inkább felértékeltek. Nem járult ugyan hozzá a törökök balkáni kiszorításához, de ekkora már a harcok tétje a magyar végvári vonal és ütköző zóna megerősítése és biztosítása lett.[96] Persze Nicolae Iorgának is igazat kell adnunk,[97] aki szerint a kudarc a törökök szempontjából csak viszonylagos és csekély volt, de a szultán reakciójából ítélve, fájó. A Jajcához mérhető fontosságú hadicél ekkor Szendrő lett volna, aminek bevételére, de még inkább megtartására ekkora már a magyar haderőnek kevés esélye volt. A szabácsi vár ostroma egyben már előrevetítette azt a hadművészeti változást, ami a tűzerő fokozásában és az erődítésépítészet fejlődésében fog a következő évtizedekben Európa szerte általánossá válni: a síkterepen, de már a modern hadimérnöki tudással emelt várak ostroma a korábbi időben ismeretlen, új feladatok elé állítja a mégoly jelentős erőkkel rendelkező ostromlót is. Ebből kapott ízelítőt a magyar sereg Szabácsnál, miközben sikerrel mutatta be a mátyási óvatos, ütközeteket kerülő stratégia mesterművét.

[95] Meglehet, a török udvarban is tudtak hírszerzőik révén a király házassági tervéről, s az emiatt várható, de be nem következett, katonai passzivitásról.

[96] Így látta *Tóth Zoltán* is: i. m. 179. o.

[97] *Iorga, Nicolae:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Bd. 2. Gotha, 1909. 176–177. o.

Hadfelszerelés és utánpótlás[*]

És következik mindaz, ami az ágyúk és más fegyverek, továbbá a hadfelszerelés közül Budáról elindult:

Továbbá 12 főlöveg (*hauptpüchsen von grossen puchsen*, vagyis ostromágyú).

Továbbá 40 kartány ágyú (*viertail puchsen*, Kartaune).

Továbbá 107 Haubitz (*hafnicz püchsen*) ágyú (nincs magyar neve és nem azonos a tarackkal).

Továbbá 20 *Tarrasbüchsen* (nincs magyar neve, kerekes állványra szerelt egészen kis kaliberű löveg).

Továbbá 3000 szakállas puska (*hacken püchsen*).

Továbbá 2000 kézi puska (*handt püchsen*).

Továbbá 40 harci szekér (*streit waegen*).

Továbbá 110 [kétkerekű] taliga (*gerren, kaeren*)

Továbbá 8 vetőgég (*sleidern*)

Továbbá mindezekhez 340 mázsa lőpor (*pulver*).

Továbbá 5 „*dreiling*" (latinul „ternarius", vagyis 20 akónyi, száraz és vizes űrmérték) tüzes nyíl (*fewr pfeil*).

Továbbá 12 „*dreiling*" számszeríjhoz való nyílvessző (*hauspfeil*).

Továbbá 8 „*dreiling*" tüzes golyó (*fewrkugel*).

Továbbá 3000 vadászgerely, másként disznógerely (*tierspiess, alias sweinspiess*).

Továbbá 2000 vas cséphadaró (*eisnen drischl*, Dreschflegel)

Továbbá 2 vaskapcsokkal jól megrakott szekér. (*mit eisnen krampen* = Spitzhaue, esetleg kapa/csákány)

Továbbá egy nagy Dráván közlekedő sajka megrakva vasalt lapátokkal (*mit beschlagen schauflen*). (Trawn = Drau, *grosse Trawnzüll*)

Továbbá 1500 jó számszeríj (*guter armst,, armprost*)

Továbbá haderő Zágráb megfigyelésére (*ob Agram zu merken* [?]).

Továbbá 100 tűzmester (*püchsen maister*).

Továbbá 8 szekér a felszerelésükkel.

Továbbá 32 kovács (*smid*).

Továbbá 10 kőfaragó (*stainmeczen*).

Továbbá 40 ács (*zimmerleut*).

Továbbá 12 bognár a felszerelésével (*pogner*).

Továbbá 700 juh és 4 pásztor, hozzájuk adva szükség szerinti a védelmükre katonaság és étel.

---

[*] Lelőhelye: *Chmel, Joseph* (Hg.): Monumenta Habsburgica. I/2. Wien, 1855. 79–79. o. Fordította *Domokos György*, a kiegészítéseket *Skorka Renáta* írta.

Továbbá 1700 „*dreiling*" liszt.

Továbbá 2000 ökör szárított [húsa] és más élelmiszerek, mint borsó, köles, zsír, sajt, továbbá szurokfáklya (azaz szélmécs), faggyú, nagy mennyiségben.

Továbbá a hajókon szobák (*stuben*), kamrák (*kaemer*), fürdők (*padstuben*), tűzhelyek (*smidten pachöfen*) (sütőkemencék?) a hozzájuk szükséges dolgokkal felszerelve.

Továbbá kihoztak a hadszertárból 500 vasláncot és 600 létrát (*eisnen ketten, steiglaiter*).

Továbbá 32 Lanpenck [?] és sok gyalogpajzs [pavese, itt: *secztatschen*].

Továbbá a király kedve szerint való hasznos élelmiszer.

Továbbá 4000 élő liba és rengeteg tyúk, amit mind magukkal vittek.

Továbbá az egész [hadi]népet, amely késznek mutatkozott az útra, legyen az vízen vagy földön, ellátták élelemmel.

László Veszprémy

THE SIEGE OF SZABÁCS (1475–1476)

Summary

The most significant event of King Matthias' anti-Ottoman struggle between the sieges of Jajce and the partial occupation of Bosnia in late 1463 and early 1464, and the Otranto campaign in 1481, was the one-month long siege of Szabács (today Šabac) in January and February 1476, which ended in a Hungarian success. Even today, opinions differ on the siege. Many consider it as a failure of Matthias' army that the castle, which was built of wood and earth, but well protected by firearms, surrendered only after a bloody 30-day siege that took place months after the Hungarian troops surrounded the fortification in mid-October 1475. On the whole, it may be established that the Szabács campaign, as opposed to e.g. the siege of Galambóc (today Golubac) by King Sigismundus in 1428, had reached its limited strategic purpose, which was to enhance the system of Hungarian border castles by including a new, medium-strength fortification, which could be defended for decades. From that point of view, the siege carried an important message for the Ottoman court, which understood it, and got rather irritated when Matthias' troops surrounded Szendrő (today Smederevo) in the same year. That operation finally ended in a failure, too. The author has gathered the sources that deal with the siege, and has come to the conclusion that the most inaccurate of them all is Bonfini's description, whereas the contemporary *Historica Turchesca*, the letters of Matthias, and a chronicle in verse in Hungarian, all contribute to drawing a correct picture of the event. King Matthias did indeed do his best to exploit the victory for the purpose of propaganda, evidence for which is the portrayal of the castle and the detailed description of the siege in Schedel's world chronicle published in German and Latin. King Matthias did not personally take part in the military manoeuvres that followed the siege of Szabács, but the Hungarian court can by no means be blamed for idleness or for neglecting the Ottoman front. In the context of the period's military events, which brought about varying, but mostly Ottoman success, the siege of Szabács represented a significant stage from the Hungarian aspect, especially when considering later developments. Although it did not contribute to driving the Ottomans out of the Balkans, by then other issues, such as the stabilisation and defence of the system of Hungarian border castles and a buffer zone had been brought to the forefront. The siege of Szabács can be regarded as the typical example of King Matthias' careful strategy, characterised by limited, but successfully achievable objectives, and by the aim to exhaust the enemy.

László Veszprémy

SIÈGE DE SZABÁCS (1475–1476)

Résumé

Entre les sièges de Jajca fin 1463 et début 1464, l'occupation partielle de la Bosnie et la campagne d'Otranto de 1481, le plus important événement de la lutte menée par le roi Mathias contre les Turcs fut le siège de Szabács qui dura un mois en janvier-février 1476 et qui se termina par la victoire des Hongrois. L'appréciation du siège suscite toujours la controverse. Il y en a qui estiment que l'armée de Mathias a échoué puisque, après sa mise en place à la mi-octobre 1475, elle a eu besoin de quelques mois et d'un siège sanglant de 30 jours pour prendre le fort construit en bois et en terre, et bien muni d'armes à feu. Globalement, on peut constater que la campagne de Sza-

bács, contrairement au siège de Galambóc mené par le roi Sigismond (1428), a atteint son objectif stratégique limité en apportant au système hongrois de forts des confins un nouveau fort moyennement solide qui a toutefois pu être conservé pendant des décennies. De ce point de vue, ce fut un message fort pour la Porte turque qui le comprit et réagit nerveusement au déploiement des troupes royales contre Szendrő au cours de cette même année avant de réussir à le déjouer. L'auteur réunit les sources relatives au siège et constate que c'est la description de Bonfini qui comprend le plus d'erreurs, alors que le Historia Turchesca d'époque, les lettres de Mathias et les chants épiques hongrois d'époque donnent une image réelle sur le déroulement du siège. En effet, Mathias mit tout en œuvre pour exploiter la victoire à des fins de propagande. Par exemple, la représentation du fort avec la description détaillée du siège furent intégrées dans la chronique universelle en langues allemande et latine de Schedel. Certes, Mathias ne participait pas per-sonnellement aux événements militaires après le siège de Szabács, mais on ne peut point accuser la Cour de Hongrie de passivité ou d'avoir négligé le front turc. Dans la série d'événements militaires qui ont plutôt tourné en faveur des Turcs, la victoire à Szabács fut d'une grande importance surtout à la lumière des développements ultérieurs. Il est vrai que cette victoire n'a pas contribué à repousser les Turcs sur les Balkans, mais à ce moment-là, l'enjeu des combats était déjà de renforcer et de sécuriser la ligne des forts hongrois des confins et la zone tampon. Ce siège peut être considéré comme un exemple classique de la stratégie avisée de Mathias qui consistait à fatiguer l'ennemi et à fixer des objectifs limités mais atteints.

László Veszprémy

DIE BELAGERUNG VON SZABÁCS (1475–1476)

Resümee

Zwischen den Belagerungen von Jejce Ende 1463 und Anfang 1464, der teilweisen Eroberung Bosniens, sowie des Feldzugs von Otranto im Jahre 1481 war das bedeutendste Ereignis der Kämpfe von König Matthias gegen die Türken die Belagerung von Szabács (Sabatsch, heute: Sabać) im Januar und Februar 1476, die einen Monat dauerte und mit dem Triumph Ungarns endete. Die Beurteilung der Belagerung ist im Kreis der Nachwelt bis heute umstritten, und viele sehen das Fiasko der Armee von Matthias darin, dass er die Burg, die aus Holz und Erde errichtet, jedoch mit Feuerwaffen gut befestigt worden war, bereits nach einem Aufmarsch Mitte Oktober 1475 erst Monate später, im Rahmen einer 30 Tage dauernden Belagerung zur Aufgabe zwingen konnte. Alles in Allem können die Ereignisse derart beurteilt werden, dass der Feldzug von Szabács – entgegen zum Beispiel der Belagerung von Galambóc (Taubenberg, heute: Golubac) durch König Sigismund (1428) – sein eingeschränktes strategisches Ziel erreicht und das ungarische Grenzburgensystem um eine neue Festung mittlerer Stärke bereichert hat, die Jahrzehnte lang verteidigt werden konnte. Aus dieser Sicht stellte die Belagerung eine wichtige Botschaft in Richtung des türkischen Hofes dar, das diese auch verstand und sichtbar nervös auf den Aufmarsch des Königs gegen Szendrő (Semendria, heute: Smederevo) im Laufe desselben Jahres reagierte und erfolgreich vereitelte. Der Verfasser sammelt die sich auf die Belagerung beziehenden Quellen und ist der Ansicht, dass die Beschreibung von Bonfini die meisten Irrtümer enthält. Auf Grund der zeitgenössischen Historia Turchesca, der Briefe von König Matthias, sowie des ungarischsprachigen, zeitgenössischen ungarischen Reimchronik kann dagegen ein reales Bild von den Ereignissen der Belagerung gezeichnet werden. Matthias hat tatsächlich alles versucht, um den Propagandawert des Sieges für sich zu nutzen. Ein Beweis hierfür könnte die Tatsache sein, dass das Bild der Burg zusammen mit der detaillierten Beschreibung der Belagerung Aufnahme in die deutschsprachige und lateinische Weltchronik Schedels fand. Matthias nahm nicht persönlich an den Kriegsereignissen nach der Belagerung von Szabács teil, aber dem ungarischen Hof können keineswegs Tatenlo-

sigkeit oder die Vernachlässigung der türkischen Front vorgeworfen werden. In der Reihe der Kriegsereignisse mit wechselhaften, aber eher für die Türken günstigen Ergebnissen war der Triumph von Szabács von großer Bedeutung und wurde durch die späteren Ereignisse nur verstärkt. Der Erfolg trug zwar nicht dazu bei, die Türken vom Balkan zurückzudrängen, aber zu diesem Zeitpunkt ging es bei den Kämpfen bereits um die Verstärkung und Sicherung der ungarischen Grenzfestungslinie und Pufferzone. Die Belagerung kann als klassisches Beispiel der umsichtigen, den Gegner ermüdenden, sich eingeschränkte Ziele setzenden und diese mit Erfolg verwirklichenden Strategie von Matthias angesehen werden.

Ласло Веспреми

ОСАДА КРЕПОСТИ САБАЧ (1475–1476)

Резюме

Одним из наиболее важных событий борьба короля Матьаша с турками в период осадных боев конца 1463 и начала 1464 годов, частичного захвата Боснии, а также похода на Отранту в 1481 году была осада крепости Сабач в январе и феврале 1476 года, завершившаяся победой венгров. В оценке последующих поколений до сего времени остается спорной успех этой операции, и многие видят поражение войск Матьяша в том, что воздвигнутая из деревянных и земляных строений, но хорошо укрепленная и оснащенная огнестрельным оружием крепость уже во время похода в середине октября 1475 года была подвергнута нападению, но лишь спустя несколько месяцев, после 20-дневной кровавой осады была принуждена сдаться. В целом этот поход на Сабач можно оценить – в противоположность, например, осаде крепости Галамбоц, осуществленной королем Жигмондом, (1428 год) как достигший ограниченную стратегическую цель, обогативший систему венгерских оконечных крепостей новой, средней по силе, сохраняемой однако в течение многих десятилетий, крепостью. С этой точки зрения это было важным предостережением турецкому двору, который его правильно понял, и с явно видимой нервозностью реагировал на выступление короля в том же году против Сендрё, которое с успехом и было сорвано.

Автор научной статьи рассматривает источники касательно этоой осады и находит, что Бонфини допускает ряд погрешностей в своем описании, в то время как на основании HistoriaTurchesca, писем короля Матьяша, а также венгерских исторических песен того времени можно создать реальную картину о проведении осады. Король Матьяш действительно все сделал для того, чтобы использовапть пропагандистскую ценность этой победы, доказательством чего может быть тот факт, что изображение крепости, детальное описание осады вошли в мировую хронику Шеделя на немецком и латинском языках. Матьаш не принимал личного участия в военных событиях после осады Сабача, но ни в коем случае нельзя обвинять венгерский двор в бездействии, в пренебрежении турецким фронтом.

В серии военных событий, проходивших с переменным успехом, но, пожалуй, с преимуществом на стороне турок, успех при крепости Сабач имел большое значение, что еще более подтвердили позднейшие события. Эта победа, правда, не содействовала вытеснению турок с Балкан, но в это время целью вооруженной борьбы было укрепление венгерской линии оконечных крепостей и зоны вооруженного столкновения. Эту осаду можно считать классическим примером всесторонне обдуманной стратегии короля Матьяша, ставившего ограниченные цели и с успехом достигавшего их.

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR DUNAI KERESKEDELMI HAJÓZÁS KATONAI IGÉNYBEVÉTELE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás 1917–1918*

Tanulmányunk folytatása a Hadtörténelmi Közlemények előző számában megjelent írásnak,[1] amely az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybe vételét tekinti át az első világháború első két esztendejében. A katonailag irányított dunai kereskedelmi hajózást Románia 1916. decemberi részleges megszállásától, a dunai hajózás 1917-es újraindulásától egészen a Monarchia 1918. őszi összeomlásáig mutatja be.

*

A román háború befejeztével, Románia területe felének megszállásával és a dunai vízi út Brailáig való biztosításával új szakasz kezdődött a Központi Szállításvezetőség (KSZV) által vezetett dunai hajózás történetében. A legjelentősebb változás, hogy ettől kezdve a hajózás jóval békésebb és nyugodtabb körülmények közt, lényegében „hazai", illetve bolgár szövetséges vizeken folytatódhatott tovább. Megszűntek a román hatóságok packázásai, a továbbiakban csak a saját és szövetséges csapatok, valamint hatóságok esetleges túlkapásaitól kellett tartani. Románia megszállását követően jelentősen megnőtt a Balkán felé irányuló, a Vaskapun völgymenetben áthaladó szállítmányok száma, elsődlegesen a romániai vasutak részére juttatott évi több százezer tonna szén fuvarozása miatt. Az összeomlás előtt a legfontosabb változásokat az Ukrajnával, Szovjet-Oroszországgal majd Romániával 1918. első felében megkötött békeszerződések eredményezték, megcsillant a reménye nagy mennyiségű ukrán gabona behozatalának, illetve a dunai vízi út egészen a Fekete-tengerig megnyílt a központi hatalmak számára. Az ukrán gabonához és a Fekete-tenger–Duna forgalomhoz fűzött nagy remények végül szertefoszlottak, majd októbertől már a hajópark mentése volt a fő feladat.

Románia területe hadba lépése előtt 139,7 ezer km² volt, lakossága 7,5 millió fő. Ebből megszállás alá került 69,9 ezer km², 3 millió lakossal. A megszállt területekkel a központi hatalmak kezébe került a vetésterület 53 %-a, valamint, ami ennél fontosabb, a román olajmezők. A megszállt Románia német katonai közigazgatás alá került, a legfőbb hatóság a Mackensen főparancsnokság (OKM, Oberkommando Mackensen) lett. Ennek alárendeltségébe tartozott a gyorsan megszervezésre kerülő romániai katonai közigazgatás (MVR, Militärverwaltung in Rumänien).

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (2005–2008) támogatásával készült.

[1] *Krámli Mihály:* Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás igénybe vétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportjának megszervezése 1914–1916. *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008.) 3–4. sz. 573–623. o.

A megszállás során a németek lehető legnagyobb befolyásra törekedtek, melynek következtében a Monarchia és Németország érdekei szembekerültek egymással Romániában. A sors különös iróniája folytán éppen azokon a területeken, melyek még Bismarck szerint Ausztria–Magyarország számára további terjeszkedési terepet jelentettek (Al-Duna, Balkán), az első világháború folyamán Németország új és erős versenytársként lépett fel.

Románia megszállt része ugyan német parancsnokság alá került, de a Monarchia gazdasági érdekeinek védelmében sikerült elérni, hogy a megszervezésre kerülő gazdasági törzskarban szigorú paritás érvényesüljön, azaz minden állást két tiszt, egy német és egy osztrák–magyar töltsön be.[2] Ezzel párhuzamosan a Duna megszállt romániai szakaszán is kettős parancsnokság alakult ki: a németek Turnu-Severin és Braila között 32 kikötő-parancsnokságot állítottak fel, a KSZV pedig a hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságokat hozott létre a román kikötőkben. Bulgária is állított fel parancsnokságokat Dobrudzsában, Tutrakantól Cernavodáig, melyek a bolgár dunai flottilla alárendeltségében álltak.

A megszállt román területek gazdaságának mielőbb a központi hatalmak szolgálatába állítása komoly szervező és helyreállító munkát igényelt. A két legfontosabb terület az élelmiszer- és takarmánykivitel biztosítása, illetve az olajmezők kitermelésének újraindítása volt. A nyersolaj-ipar területén kezdetben a németek egyeduralomra törekedtek. Az elpusztított kutakat helyreállították a Monarchia kizárásával. Később a Monarchiának is ígértek olajkitermelő területeket, s a Monarchia részesedett is, bár csak csekély mértékben, a Romániában kitermelt olajból. 1917 elején az olajkutakat birtokoló németek a Monarchia kizárásával megalakították a romániai petróleummezők parancsnokságát (Kodöl). A constanzai egyezményben (1917. március 2.) a németek némi engedményt tettek, melynek alapján 1917. április 1-jétől a Dunán szállított olaj 18 %-a Monarchiát illette. Ez azonban csak alamizsnaszámba ment, mivel az 1917-ben Romániában kitermelt olajnak alig 10 %-át szállították a Dunán. A németek később a Monarchiának is ígértek olajterületeket, így megalakult a cs. és kir. Nyersolajparancsnokság, a termelés Baicoi környékén folyt. 1917. október 17-én ennek helyébe az Osztrák–Magyar Olajszindikátus lépett. A szindikátust a németekkel kötött egyezmény alapján a havi 20 000 tonna feletti felesleg 25 %-a illette meg.[3]

A Monarchia, elsősorban Ausztria számára 1916–1917 fordulóján az olajnál jóval nagyobb jelentősége volt a gabonának. Az 1916–1917. aratási évben ugyanis Ausztriában 600 ezer tonnányi gabonahiány alakult ki, s ennek fedezése csakis Romániából volt lehetséges. Még a támadás megindulása előtt, az 1916. október 28-án Berlinben megkötött megállapodásban Ausztria nehéz helyzetére való tekintettel a Romániában található teljes liszt és kenyérgabona készletet Németország a Monarchiának engedte át. Az 1917. április 14-én kötött bécsi megállapodásban Németország hozzájárult, hogy június 6-ig az első 3000 tonna kenyérgabonát a Monarchia kapja.

---

[2] A román közigazgatás és gazdaság újjászervezése céljából a katonai parancsnokság mellett két törzskart hoztak létre, a közigazgatási és a gazdasági törzskart. A közigazgatás megszervezése a közigazgatási törzskar, az anyagbeszerzés, elosztás és a szállítás pedig a gazdasági törzskar feladata volt. A pénzügyekkel kapcsolatos feladatokat a két törzskar együttesen látta el. A gazdasági törzskarban érvényesülő szigorú paritás megóvása miatt a rendeletek csak akkor voltak érvényesek, ha az adott állást betöltő mindkét tiszt aláírta azt. *Schafarik, Brunner Wladimir:* Románia szerepe háborús gazdálkodásunkban. Budapest, 1935. 64. o.

[3] *Schafarik:* i. m. 79–84. o.

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság (AOK) 1917 áprilisában kelt helyzetértékelése jól érzékelteti a román gazdaság rendkívül fontos szerepét a központi hatalmak háborús erőfeszítéseiben: „Csakis a romániai behozatal teheti lehetővé azt, hogy Ausztria–Magyarország a felette szűkös készletek mellett a következő termésig még valahogyan fenntartsa magát. Csakis a romániai kőolajforrások birtoklása teszi a központi hatalmak számára lehetővé azt, (legfőképp azonban Németországnak) hogy motorüzemes harci eszközeiket (különösen tengeralattjáróikat, gépkocsijaikat és repülőgépeiket) a szükséges üzemanyaggal elláthassák, s hogy a nyugati és a délkeleti hadszíntereken e harci eszközökkel túl bőségesen ellátott ellenfeleket félig-meddig megközelíthessék."[4]

A román területek megszállását követően a lehető leggyorsabban leltárba vették a készleteket. Ebből kiderült, hogy 670 ezer tonna gabonaféle van raktáron. A megszállással az antant által lekötött gabonakészletek nagy része is a központi hatalmak kezére került. A tavasz folyamán egy millió hektár gabonával való bevetésére is sor került. Végül 1917 júliusáig Romániából 434 435 tonna élelmiszert és takarmányt vittek ki Németországba, 598 497 tonna élelmiszert és takarmányt a Monarchiába, vízi és vasúti szállítással. A Monarchia még az aratás előtt, 1917. június 6-án újabb megállapodást kötött Németországgal Berlinben. Itt úgy egyeztek meg, hogy Németország ideiglenesen kvóta alatt maradt részesedésének egyidejű lassú kiegyenlítésével, és egy Romániában tárolt tartalék-készleten kívül a romániai gabonát Németország és a Monarchia között egyenlő részben osztják fel. Az 1917. év augusztus-decemberi időszakában a Monarchia további 219 421 tonna élelmiszert kapott Romániából, melyből 198 730 tonna volt gabona.[5]

Romániát ugyan négy szövetséges szállta meg, akik osztoztak a megszállt területek javain, ám ez az osztozkodás korántsem volt egyenlő mértékű. A kivitt terményeknek, a nyersolajat nem számolva, több mint 90 %-át Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia kapta. Ha a kitermelt nyersolajat is beleszámítjuk (melynek több mint 80 %-a Németországot illette), a kép még inkább egyoldalúvá válik.[6] A Romániában talált, illetve megtermelt javak Németországba és a Monarchiába szállításában a túlterhelt vasútvonalak mellett a főszerepet a KSZV hajózási csoportja kapta.

A KSZV által irányított dunai hajózás 1917-ben

Románia megszállását és a Duna aknamentesítését követően az egyik legfontosabb feladat a központi hatalmak számára a fontos készletek mihamarabbi elszállításának megszervezése volt. A behozatalnak két lehetséges módja volt: a Magyarország felé csatlakozó vasútvonalakon vasúti szállítással, illetve a Dunán vízi szállítással. A megszállt román területeket vasútigazgatási szempontból két részre osztották, a caieni–carabia vonaltól nyugatra lévő vasútvonalak osztrák–magyar igazgatás alá kerültek. 1917. december 20-tól egy megállapodás alapján immáron ezek a vasutak is német igaz-

[4] Idézi *Schafarik:* i. m. 82. o.

[5] Uo. 83., 86–87. o.

[6] A kiviteli adatokat ld. uo. 136–137. o. Törökország részesedése az élelmiszerek területén többszörösen meghaladta Bulgáriáét. Bulgária legfontosabb beviteli cikke a só volt, ennek mennyisége egy nagyságrenddel haladta meg a második helyen álló Monarchiáét.

gatás alá estek.[7] A viszonylag csekély teljesítményű vasutak mellett a KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózásnak döntő szerep jutott a központi hatalmak ellátásában.

A Duna aknamentesítése és hajózhatóvá tétele után a legfontosabb feladat a hajózás újbóli megszervezése és elindítása volt. A Monarchia számára létkérdés volt a súlyos ausztriai élelmiszerhiány enyhítésére a román gabona behozatalának mielőbbi újraindítása. Az osztrák városi lakosság nagyban függött a román gabonától, a román háborút megelőzően ellátásuk 90 %-át ebből fedezték.[8] A természet azonban az előző esztendőhöz képest 1917 elején nem volt kegyes a dunai hajózáshoz: január közepén beállt a jég a Dunán, és közel két hónapra lehetetlenné tette a hajózást.

A közös minisztertanács 1917. január 10-i ülésén foglakozott a gabonaszállítások kérdésével. Ottokar Czernin gróf, közös külügyminiszter informálta az ülés résztvevőit a berlini tárgyalások eredményeiről, melynek alapján a román gabonát 7:5 arányban osztották fel Németország és a Monarchia között, a lakosságszámra való tekintettel. A román készletek felmérése alapján 800–900 ezer tonnára tette a Monarchiára eső részt. A hadvezetőség annak a reményének adott hangot, hogy havi 150 ezer tonna gabona behozható Romániából. Megemlítette Czernin azt is, hogy német vélemények szerint a háborúban elsüllyedt járművek miatt nem elégséges a hajópark. Alexander von Krobatin közös hadügyminiszter ezt cáfolta, elmondva, hogy a hajópark elégséges. Krobatin felhívta a figyelmet, hogy az erdélyi és a román vasutak csekély teljesítőképessége, valamint a tehervagonhiány miatt a gabona-behozatalban a fő hangsúlyt a dunai szállításra kell helyezni.[9]

Tisza István gróf, magyar miniszterelnök vitatta a román gabonakészletekre vonatkozó 2–2,5 millió tonnás becslést, túlságosan optimistának tartva azt. Ettől eltekintve teljes mértékben támogatta az elképzelést, hogy a gabona-behozatal elsődleges útvonala a Duna legyen. Megítélése szerint a hajópark teljesítményét maximálisan kihasználva a március-júliusi időszakban a Dunán összesen 1,5 millió tonna gabona hozható be. Krobatin erre azt mondta, hogy napi 19 uszály teljesítménnyel, amelyet az 1916-os évben elértek, júliusig 2 millió tonna gabonát lehet behozni.[10]

A fedezetlen gabonaszükségletet 1,2 millió tonnában állapították meg. Tisza István kifejtette: mivel a teljes hiányt képtelenség Romániából fedezni, a fejadagok csökkentésére lesz szükség. A osztrák hiány enyhítésére Ausztria Németországhoz fordult 100 000 tonna rozsliszt gyorssegélyért. Németországgal január 19-én sikerült megegyezni a gyorssegélyről, de csak kisebb mennyiségről.[11]

1917 márciusában az aszály miatt az osztrák–magyar terméskilátások katasztrofálisnak ígérkeztek, és a németek sem szállították le maradéktalanul a januárban megígért

---

[7] *Droszt Ede*: A Cs. és Kir. Hadseregvasút. In: Vasúti és közlekedési közlöny, 1935. 96., 98. sz. 1012–1014., 1032–1033. o. A Monarchia a megszállt területeken úgynevezett hadseregvasutakat hozott létre, Romániában ez a délkeleti hadseregvasút volt. Az 1917 decemberében németeknek átadott román vasutak helyett a Monarchia a megszállt olasz területek vasútjainak igazgatását kapta meg.

[8] Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreich-Ungarischen Monarchie 1914–1918. Budapest, 1966. (a továbbiakban: GMR 1914–1918). 411. o.

[9] GMR 1914–1918. 429–430. o. Krobatin adatai szerint a román háború kezdetéig vasúton a Monarchiába 218 000 tonna, Németországba 264 000 tonna, míg vízi úton a Monarchiába 694 000 tonna, Németországba 649 000 tonna román gabonát szállítottak el.

[10] Uo. 430–432. o.

[11] Uo. 434–438., 471. o.

rozslisztet. A március 22-i közös minisztertanácson Heinrich von Clam-Martinic gróf, osztrák miniszterelnök már közeli élelmezési katasztrófáról, és újabb német segítség szükségességéről beszélt. Közben Magyarországot az a vád érte, hogy ott magasabbak a fejadagok, amit Tisza István kikért magának. Tisza ezután kifejtette, hogy a hiányt leginkább a román zsákmányból kell fedezni, és a németek segítségét is oly módon kell kérni, hogy azok a román gabonából időlegesen mondjanak le kvótájuk egy részéről a Monarchia javára. Végül a résztvevők abban maradtak, hogy Németországgal tárgyalásokat kezdenek a következőkről. A román kivitel meggyorsítása egy olyan szervezet által, amelynek a Monarchia hathatós résztvevője; a gabona felosztás kulcsának megváltoztatása a Monarchia javára; a Brailában és Dobrudzsában található készletek átadása a Monarchiának; végül a Németországnak jutó zab átadása a Monarchiának.[12] Németországgal április 14-én sikerült Bécsben megállapodni arról, hogy az első kenyérgabona szállítmányokat a Monarchia kapja. Június 6-án, ez előző megállapodás lejártával Berlinben Németország hozzájárult, hogy a két hatalom között a román gabonát egyenlő arányban osszák fel.

A dunai hajózással kapcsolatban fontos feladat volt a szövetséges felek közti vitás kérdések rendezése. A németekkel, akik kezdetben a saját hajózásuk külön vezetésére törekedtek, 1917 januárjában sikerült megállapodni. E szerint a német hajóparkot is az osztrák–magyar KSZV hajózási csoportja vezette 1917. február 1-jétől. A másik fontos kérdés a hadizsákmányok, illetve a görög uszályok ügye volt.

A januári megegyezés ellenére a németek elégedetlenek voltak a fennálló helyzettel, és továbbra is igyekeztek megerősíteni a pozícióikat az Al-Dunán. Ennek elsődleges eszközeként az egyetlen dunai német hajózási társaság, a Bajor Lloyd erőteljes fejlesztésébe kezdtek. A BL a háború kezdetén mindössze négy vontatógőzössel, három motoros uszállyal és 40 uszállyal rendelkezett. 1917 végére a BL állománya 31 hajóra, és 91 uszályra növekedett. A hajók egy részét bérelték, szám szerint 10-et, ezek gyenge román csavargőzösök voltak. A fejlesztés ellenére a BL továbbra sem jelentett komoly konkurenciát a két nagy osztrák és magyar társaságnak. A németek a BL-en keresztül más módon is megpróbáltak pozíciókat szerezni az Al-Dunán, illetve Bulgáriában. 1917 januárjában a BL tőkéjével kísérletet tettek egy bolgár hajózási vállalat alapítására, amely természetesen német befolyás alatt állt volna. A bolgár haditengerészet vezetői támogatták az elképzelést, és a tervek szerint a Monarchiától akartak 6 vontatót, valamint 20 uszályt vásárolni. A KSZV vezetése a bolgár kérést kategorikusan visszautasította, mivel nem akartak önmaguknak konkurenciát teremteni az Al-Dunán.[13]

A bolgárok a román háború során amúgy is egy saját, jelentős méretű hajópark létrehozására törekedtek, melyet az ellenség számlájára kívántak megvalósítani. Ebben a törekvésben élen járt Angel Dimitrov fregattkapitány, a bolgár dunai flottilla parancsnoka. 1916 decemberéig a flottilla 3 torpedónaszádot, 22 uszályt, 14 pontont és 200-nál több halászbárkát zsákmányolt.[14] Törekvésüket a Monarchia nem nézte jó szemmel, már csak azért sem, mert a zsákmányolt járművek egy része korábban osztrák és magyar tulajdont képezett.

---

[12] GMR 1914–1918. 472–478. o.

[13] *Letschev, Weliko:* Österreich-Ungarische Donauhandelsschifffahrt 1917. *Bulgarian Historical Review,* 2005. 1–2. sz. (a továbbiakban: *Letschev* 2005.). 58–59. o.

[14] *Letschev* 2005. 56. o.

A német hajózási csoport és a KSZV hajózási csoportja között 1917 márciusában megegyezés jött létre a Romániában talált egységekről. Azokat a hajókat és uszályokat, illetve egyéb egységeket, melyek ellenséges államok, illetve állampolgárok tulajdonát képezték, hadizsákmánynak tekintették, és besorolták a KSZV állományába. A központi hatalmak tulajdonát képező járművek természetesen visszakerültek eredeti tulajdonosaikhoz. Külön kategóriát képeztek a német emelőcsoport által kiemelt ellenséges járművek. Ezek egy részét az emelőcsoport megtarthatta, SG jelzést festve rájuk, míg a felesleget „szövetségesi érdekből" átadták a KSZV-nek. A rendelkezéseket ideiglenesnek tekintették, mivel még folytak a tárgyalások a hadizsákmány szétosztásáról.[15] Az úszó és az elsüllyedt zsákmányról a Bukarestben székelő dunai zsákmány-bizottság volt hivatva dönteni.

A bevonuló hadseregek által lefoglalt úszóművek szétosztása azonban nem volt egyszerű. Különösen, mint már jeleztük, a bolgárokkal voltak problémák, akik a saját hajópark megteremtését célzó igyekezetükben a román kézre került, korábban a központi hatalmak tulajdonát képező járműveket is „jogos hadizsákmánynak" tekintettek, és vonakodtak azokat visszaadni. Maga Mackensen is egyszerűen csak „rablóbandának" titulálta a vezetése alatt álló bolgár csapatokat.[16] 1917 áprilisában például öt uszályt követelt vissza a KSZV a közös Külügyminisztérium támogatásával a bolgároktól. Ezek közül egy a Magyar Belhajózási Rt., kettő pedig a DGT uszálya volt. Az egyik DGT uszály ráadásul tankuszály volt, melynek 500 tonnás nyersolajrakományát, mely eredetileg Németországba ment volna, még 1917 januárjában kirakodták és felhasználták. Ezzel párhuzamosan Ruszéban a fent említett öt uszályon kívül további három (két magyar és egy bajor) uszályt bolgár hadilobogó alá helyeztek, és rakományukat eltulajdonították. A bolgárok azzal érveltek, hogy ezek az uszályok már mind a román állam tulajdonát képezték, ezért jogos hadizsákmánynak tekinthetők. A közös Külügyminisztérium ennek azt vetette ellen, hogy a Románia által is ratifikált 1907-es hágai megállapodás alapján ezek az uszályok nem tekinthetők román állami tulajdonnak, még ha ideiglenesen román kézen is voltak.[17]

A Monarchia és Bulgária a dunai hadizsákmány kérdésében, azaz pontosabban annak egy részletében 1917. szeptember 23-án állapodott meg. Ebben a Duna bizonyos szakaszán elsüllyedt járművek kiemeléséről és elosztásáról volt szó. Megegyeztek, hogy a kiemelési munkák költségeit 3/5 részben a Monarchia, 2/5 részben pedig Bulgária viseli, és a kiemelt járműveket is e kvóta alapján osztják szét egymás között.[18] A megállapodás ellenére a bolgár szervek mindvégig igyekeztek megakadályozni az emelési munkákat.[19] Az 1917. év folyamán a bolgárok az általuk hadizsákmánynak tekintett osztrák–magyar és német járművek nagy részét a rájuk nehezedő diplomáciai nyomás hatására kénytelenek voltak visszaszolgáltatni.[20]

---

[15] A Közlekedési Múzeum Archívuma (a továbbiakban KMA), Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Schiff 91 103., 91 108. (másolat)

[16] *Schwarzmüller, Theo*: Generalfeldmarschall August von Mackensen. München, 2001. 134–135. o.

[17] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 70162. (másolat). A másik két uszály egyike egy görög uszály, a másik pedig egy osztrák–magyar emelőcsoport által kiemelt szerb uszály volt.

[18] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Vereinbarung getroffen am 23 September 1917". A bolgárok eredetileg az összes ezen a szakaszon elsüllyedt járművet maguknak akarták, de végül kénytelenek voltak engedni, mivel a kiemeléseket nem tudták volna saját erőből elvégezni.

[19] KMA Mladiáta-gyűjtemény, benne *Döbreneti Gábor:* Beschlagnahmen von Donauaufahrzeugen während des Krieges. (Kézirat.) 1920. (a továbbiakban: *Döbrentei* 1920.) 43. o.

[20] *Schafarik:* i. m. 77. o.

A KSZV részéről felmerült olyan javaslat is, hogy a bolgároknak jutó uszályokat a KSZV a saját költségén hozatná rendbe az erre a célra berendezett turnu-severini hajógyárban, s azután ezekkel Bulgária részére végeznének szállításokat, uszályonként napi 3600 levás bérleti díjért. A bolgár pénzügyminisztérium az ajánlatra kategorikus nemet mondott.[21] A turnu-severini hajógyár a romániai német katonai közigazgatáshoz tartozott, de az üzemet a cs. és kir. haditengerészet működtette. A német és az osztrák–magyar hadvezetés közt 1917. szeptember 10-én kötött egyezség alapján fő feladata a Dunából kiemelt gőzösök, uszályok és elevátorok helyreállítása volt, a gabona- és kőolaj-kivitel fokozásának érdekében.[22]

El kell ugyanakkor mondani, hogy nem csak a bolgárok akarták a fentebb leírt módon gyarapítani hajóállományukat. 1917 augusztusában a DGT jelezte a KSZV hajózási csoportjának, hogy a társaság saját emelőcsoportjával szeretné kiemelni a Belgrád előtt elsüllyedt szerb STIG gőzöst, majd besorolni azt saját állományába. Döbreneti Gábor korvettkapitány, a hajózási csoport vezetője ez ellen határozottan tiltakozott, mondván, a társasági emelőcsoport csak a társaság saját hajóit emelheti ki. Közölte, hogy a hadvezetés semmilyen formában nem járul hozzá, hogy ellenséges magántulajdon magáncégek birtokába kerüljön.[23]

A hadizsákmánnyal kapcsolatos kérdések mellett külön figyelmet szenteltek a görög uszályok helyzetének rendezésére. A német gabonaközpont (Zentral-Einkaufgesellschaft, ZEG) még 1916-ban számos román és görög tulajdonú egységet vett bérbe. Egy részüket meg is vásárolta, melyek között a legfontosabb 310 úgynevezett görög uszály volt.[24] Románia megszállása után ezekből összesen 135 jutott a központi hatalmak kezére, ám 72-t a visszavonuló románok elsüllyesztettek.[25] A görög uszályokat eredetileg 1917. július 1-jéig bérelték ki, s a szerződés szerint 1917. június 30-án Brailában vissza kellett volna adni azokat eredeti tulajdonosaiknak. A KSZV, mely a megmaradt görög uszályok többsége felett ekkor rendelkezett, jogilag tiszta viszonyokat akart teremteni. A KSZV Emil Kreneis ezredest követő, új vezetője, Karl Angelo von Plentzner, vezérkari alezredes a szóban forgó uszályok megvásárlását javasolta, illetve egy konferencia összehívását, ahol a kérdést véglegesen rendezhetik.[26]

Nemzetközi szabályoknak megfelelő zsákmánybíróság, amely az elfogott ellenséges hajók sorsáról dönthetett, az Osztrák–Magyar Monarchiában csak egy volt, Polában. E bíróság azonban csak a tengeri hajókról dönthetett. A Dunára, sőt a Fekete-tengerre vonatkozóan a háború folyamán zsákmánybíróság felállítására nem került sor. A központi hatal-

---

[21] *Letschev* 2005. 63. o.

[22] *Wulff Olaf:* Az osztrák–magyar dunai flottilla a világháborúban. Budapest, 1934. 104. o.

[23] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 79367. (másolat)

[24] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 24. sz. melléklet. Bérbe vettek 13 román gőzöst, 310 görög uszályt (melyek csak a Duna alsó, Vaskapu alatti szakaszán tudtak közlekedni), 18 malmot és 21 úszó elevátort. Ezek közül a ZEG 13 gőzöst és 11 elevátort meg is vásárolt.

[25] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 73561/II. (másolat)

[26] KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Armeeoberkommando Eb. Nr. 8413/w (másolat) valamint K. u. K. Zentraltransportleitung Nr. 73561/II. (másolat) – Az érvelésben nagy hangsúlyt fektettek a háború utáni időszakra, mivel a KSZV szerint a megvásárolandó görög uszályok birtokában megszűnik az Al-Dunán a román és görög tulajdonosok monopolhelyzete. Az uszályokat egyébként az 1907-es hágai egyezmény alapján a háború után vissza kellett volna szolgáltatni tulajdonosaiknak.

mak esetében ezt a Bukarestben lévő Dunai Zsákmánybizottság (Donaubeute-Kommission) pótolta. E bizottság döntött arról, hogy a nemzetközi jog alapján mely járművek minősülnek hadizsákmánynak. Itt említjük meg, a hogy a dunai járművek elosztásáról 1918 nyarán született döntés.[27]

1918. június 13-án született egy előzetes megállapodás, amely a további tárgyalások alapját képezte. Kimondta, hogy valamennyi, a román háború kitörésekor a négyes szövetség tagjainak tulajdonában lévő járművet 14 napon belül vissza kell szolgáltatni. A rendelkezés elsősorban Bulgáriának szólt, amely vonakodott visszaadni a háború során lefoglalt egykori osztrák–magyar és német járműveket. Az egykori Behles-flotta megmaradt egységeit, melyeket a gabonaközpontok béreltek, tulajdonosára való tekintet nélkül vissza kellett adni a gabonaközpontoknak. A többi jármű, amennyiben ellenséges állami tulajdont képezett, hadizsákmánynak minősült, ha pedig ellenséges vagy semleges magántulajdont, a háború végéig a négyes szövetség használatában maradtak. A görög uszályok háború utáni sorsának kérdése így rendezetlen maradt, csak egy külön megjegyzésben vetették fel az ellenséges és semleges magántulajdon megvásárlásának lehetőségét. A bolgár kormányzatnak kártérítést kellett fizetnie az általa lefoglalt korábbi osztrák–magyar, német és Behles járművekért. Az ellenséges állami tulajdonban lévő rakományt hadizsákmánynak minősítették, az ellenséges és semleges magánszemélyek tulajdonában lévő rakományt pedig rekvirálták. A hadizsákmány elosztására egy 8 tagú bizottságot hívtak életre, melybe a négy szövetséges két-két tagot delegálhatott.[28]

A végleges megegyezés végül a bolgár követeléseken bukott el. A bolgár képviselő, Szerafimov korvettkapitány rögtön azzal állt elő, hogy az egész egyezséget csak abban az esetben fogadják el, ha a kezükben lévő Behles járművek visszaadásakor a hadizsákmányból azonos számú járművet kapnak cserébe. Ez minden valószínűség szerint meghaladta volna a hadizsákmányból Bulgária részére eső járművek számát, így a Monarchia számára a követelés elfogadhatatlan volt. A hadizsákmány elosztásához először alaposan fel kellett mérni annak értékét, melyre a háború végéig már nem került sor. Ezután lehetett volna megállapítani, hogy a bolgár követelések mennyivel lépik túl a rájuk eső, a szándékok szerint 25 %-os kvótát. A kérdés végleges megtárgyalására csak ezután kerülhetett volna sor.[29] A megbeszéléseken bizonyos kérdésekben, ha nem is mindenben, a németek Bulgáriát támogatták a Monarchiával szemben. Ez beleillett abba a német politikába, mely a Balkánon a Monarchiával szemben a bolgár ütőkártyát használta ki.[30]

A rendelkezésre álló eszközökkel Románia megszállása után a KSZV rögtön megindította a hajóforgalmat. A KSZV 1917. január 5-én kiadott rendelete szerint a hajózási csoport 814 uszállyal és 117 gőzössel bonyolította le a forgalmat a Duna Bécs és Braila közti szakaszán. Az uszályok legnagyobb része (420) a román gabonát szállította a magyar kikötőkbe, Vukovárig bezáróan. A Mackensen-hadseregcsoport szolgálatában összesen 214 uszály állt, ebből 70 Bécsből völgymenetben német utánpótlást szállított,

[27] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Donaubeutekommission. Der revidierte Entwurf des Protokolls über Verteilung der Donaubeute". (másolat)

[28] Uo.

[29] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Ministerium des Äußeren Nr. 58958/8. (másolat)

[30] E politikáról ld. *Pollmann Ferenc*: A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák–magyar–bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. *Hadtörténelmi Közlemények*. 108. (1995.) 4. sz. 13–77. o.

visszafelé pedig gabonát. 40 uszály a cs. és kir. délkeleti hadseregvasút részére, míg 33 uszály a KSZV gőzösei számára szállított szenet. A hadseregvasút részére szállító uszályokat tisztítás után visszafelé szintén gabonával rakták meg. 24 tankuszály Csernavoda és Báziás között olajat szállított. További 103 uszály különféle nyersanyagokat vitt Romániából és Bulgáriából a Monarchiába. Mindezen felül 30 görög uszály (melyeket nem számoltak be a 814 uszály közé) szállított gabonát Turnu-Severinbe, ahol a három üzemképes úszó elevátor rakományát a Vaskapun áthaladni képes uszályokba rakta.[31] Mint ahogy ezt már említettük, január közepén a hajózással rögtön le is kellett állni a Duna befagyása miatt. A kényszerű szünetet a megszállt román terület kikötőiben hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságok felállítására fordították.

A hajózás a Dunán március második felében indulhatott meg, de kezdetben igen kedvezőtlen körülmények közt: erős jégzajlás, gyakori köd és viharos északi szél nehezítette a hajósok dolgát. A forgalom teljes mértékben csak áprilisban indulhatott meg. A háború folyamán a napi Vaskapu-teljesítmény rekordját 1917. május 15-én sikerült elérni: 43 megrakott uszály haladt át hegymenetben a szoroson. 1917. április 19-én Mackensen tábornagy megszemlélte a hajózást a Vaskapunál, ahol háromféle vontatási módot mutattak be neki.[32]

A kora tavaszi, nehéz körülmények közt meginduló hajózás teljesítményének elismeréseként Krobatin közös hadügyminiszter a következő táviratot küldte a KSZV-nek 1917. május 3-án: „A Monarchia ellátásának érdekében a cs. és kir. KSZV a legszigorúbb hideg és jégzajlás mellett végrehajtotta a szállításokat. A nagy nehézségek, és a fizikai nélkülözés ellenére a feladatot példamutató módon oldotta meg. A Legfelsőbb Szolgálat nevében a legnagyobb elismerésemet fejezem ki e nehéz munkában részt vett valamennyi hajósszemélyzetnek. Valamennyi hajósszemélyzetnek az anyanyelvén kihirdetendő. Krobatin s. k."[33] – A KSZV által irányított hajózás története során ez volt a legmagasabb szintű elismerés, amit kapott.

A KSZV bérletében álló hajózás a háború előtti időszakhoz képest magasabb bevételeket és jövedelmezőséget biztosított a hajózási társaságoknak, különösen a DGT-nek és az MFTR-nek. Ez, valamint az állami segítség lehetővé tette a vállalatoknak újabb hajók beszerzését 1915–1917 folyamán, részben a veszteségek pótlására, részben pedig a megnövekedett szállítási feladatok ellátására. A MFTR 1915–1916-ban öt 650 lóerős, egy 500 lóerős és egy 1200 lóerős új vontatógőzöst szerzett be. A MFTR 1916 júniusában felterjesztett programjában további nyolc 650 lóerős vontatógőzös beszerzése szerepelt, amelyhez állami segítséget kértek. A program első lépcsőjében négy új vontatógőzös, húsz uszály és három tankuszály szerepelt; az 1917 júliusában keltezett módosított előirányzat is ezt tartalmazta.[34] Ezek a hajók viszont már nem épültek meg.

---

[31] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 30. sz. melléklet.

[32] *Döbrentei Gábor:* A dunai kereskedelmi hajóraj a háborúban. In: *Wulff* 1934. (a továbbaikban *Döbrentei* 1934.) 166–167. o. A régi úton az 1200 lóerős MAGYARORSZÁG vontatott 2 uszályt, a csatornában a 900 lóerős ATLAS vontatott egy uszályt önállóan, majd szintén a csatornában az 1200 lóerős KORNFELD ZSIGMOND 2 uszályt, a vontató mozdony segítségével.

[33] Hadtörténelmi Levéltár I. Világháborús Gyűjtemény (a továbbiakban: HL I. VH), 4489. d. ZTL Nr. 71556.

[34] KMA Okmánytár 359. MFTR 6636/1916. A. – Az 1916-os felterjesztésben egy gőzös ára 490 000 korona, az 1917-esben már 700 000 korona volt.

1917 folyamán az Osztrák–Magyar Monarchia mind Németországgal (pontosabban Poroszországgal), mind pedig Bulgáriával megegyezett a dunai szállítások szabályozásáról. A cs. és kir. közös Hadügyminisztérium és a porosz királyi Hadügyminisztérium között 1917. május 14-én született meg a megállapodás. Első részében visszamenőleg az 1916. november 20. előtti időszakról egyeztek meg a felek. Az első pontban a romániai gabonaszállításokból visszamaradt 10 millió korona jövedelem egyenlő arányban történő elosztásában állapodtak meg. A harmadik pont az 1916. november 20-ig, a katonai szállításokra érvényes szállítási tarifát tartalmazta: 2,50 korona kilométerenként és uszályonként völgymenetben, valamint 4,50 korona kilométerenként és uszályonként hegymenetben, tekintet nélkül az uszályok méretére és rakományára. Az ötödik pont kimondta, hogy az úgynevezett civil szállításoknál (nyersanyagok, élelmiszerek, melyek nem a hadseregek utánpótlását szolgálták) az adott időpontban érvényben lévő társasági tarifák a mérvadóak. 1916. november 21-től mindez úgy módosult, hogy a katonai szállítások esetében a hegymeneti költséget 4,10 koronára mérsékelték kilométerenként és uszályonként. A csökkenést a közös Hadügyminisztérium a háborús kockázatok csökkenésével, és a turnu-severini átrakodás megszüntetésével indokolta. A civil szállítások esetében továbbra is a társaságok díjszabása volt a mérvadó. A porosz Hadügyminisztérium a tárgyalások elején kifogásolta, hogy a romániai szállítások esetén még mindig aranyfrankban történnek az elszámolások, ezért az aranyfrankban számolt tarifákat rögzített árfolyamon (1 aranyfrank=1,47 korona) átszámolták koronába. A megállapodás hetedik pontja szerint a szállítások közben keletkezett felesleg, illetve hiány a két ország között a szállított mennyiségek arányában oszlik meg.[35]

A porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodás záró részében kívánatosnak tartották, hogy Bulgária és Törökország is csatlakozzon a megállapodáshoz. Végül csak Bulgáriával jött létre megállapodás 1917. szeptember 25-én. Ennek célja alapvetően két kérdéskör rendezése volt. Egyrészről a Bulgária számára folytatott dunai szállítások elszámolása, másrészről a bolgár kikötőilletékek és a KSZV hajózási csoportjához tartozó személyek e kikötőkben való ellátásának szabályozása. A bolgár fél a következő kívánságokat adta elő: mivel a hadba lépést követően a bolgár hadsereg a négyes szövetség közös érdekében hajtott végre csapatmozgásokat, a katonai szállításokért ne kelljen fizetnie. A jövőbeli szállítások esetében pedig a porosz Hadügyminisztériummal májusban megkötött megállapodás alkalmazását kérte, azzal a kiegészítéssel, hogy a fizetést ütemezzék át egy későbbi időpontra. A másik fél, a KSZV vezetése erre azt felelte, hogy a múltbeli katonai szállítások költségeit nem hajlandó egyedül állni, s a jövőbeni szállítások költségeit sem óhajtják meghitelezni. Szemére vetette a bolgár félnek, számos jelentésre hivatkozva, hogy a bolgár kikötőkben a KSZV-hez tartozó hajók személyzetével messze nem egy szövetséges hatalomtól elvárható módon viselkednek. A bolgár fél ez utóbbra azt válaszolta, hogy ezek csak egyedi, elszigetelt esetek lehetnek. Végül az osztrák–magyar fél tiltakozott, hogy a bolgár kikötőben kikötőilletéket szednek a KSZV hajóitól, még azoktól is, amelyeknek a szállítmánya teljes mértékben a bolgár érdekeket szolgálja.

A fentiek után a bolgár fél ígéretet tett, hogy katonai szállítások alkalmával nem szednek kikötőilletéket, míg a többi szállítás utáni kikötőilleték ügyében majd a későbbi-

[35] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Niederschrift über die Besprechung im k. u. k. Kriegsministerium Wien vom 7. bis 14. Mai 1917 betreffs Regelung Donaufrachten." (másolat)

ekben külön megállapodást kötnek. Az osztrák–magyar fél ugyanekkor felszólította a bolgárokat, hogy sürgősen adják vissza a még náluk lévő osztrák–magyar járműveket. Végül a porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodás alapján megkötötték a megállapodást, ám két lényeges módosítással: az osztrák–magyar hadvezetés a háború után történő elszámolással meghitelezte a Bulgáriának szóló katonai szállításokat, cserében a bolgárok a kikötőilletéket hitelezték meg a polgári szállítások esetén, szintén háború után történő elszámolással.[36]

Mint a fentiekből kitűnik, az úgynevezett polgári szállításoknál – melyek a szállítások 80–90 %-át tették ki, s melyek útján látták el élelmiszerrel és egyéb nyersanyagokkal a központi hatalmakat, s így stratégiai jelentőségük volt – a hajózási vállalatok tarifái érvényesültek. Az 1917. év folyamán a DGT-nek és az MFTR-nek a KSZV által fizetett bérleti díjak 30 %-kal növekedtek, melynek elsődleges oka a szén drágulása volt. A háborús szénárak oly mértékben emelkedtek, hogy a hadvezetés hozzájárult a bérleti díjak utólagosan 30 helyett 35 %-kal való emeléséhez. A DGT 1917 márciusában 15 %-kal növelte a fuvardíjakat, mire az MFTR is rögtön 15 %-os emelést hajtott végre.[37] Az 1917. év folyamán a KSZV hajózási csoportjának flottájában a négy jelentősebb hajózási társaság az összes szállítási teljesítményből a következő arányok szerint teljesített: DGT 6:11, MFTR 3:11, DDGT (Dél-német Duna-gőzhajózási Társaság) 1:11 és BL (Bajor Lloyd) szintén 1:11.[38]

A KSZV hajózási csoportja 1917 elején 196 gőzössel és 1044 uszállyal rendelkezett.[39] Ez a mennyiség 1917. folyamán növekedett, a kiemelt és megjavított járművek szolgálatba állításával, valamint újabb hajók bérbe vételével. A Dunán és Száván 1916 végéig összesen 841 jármű süllyedt el, az evezős dereglyéket is beleszámítva. 1916 végéig a cs. és kir. emelőcsoportok 99, a DGT 18, az MFTR 26 és a németek egy járművet emeltek ki. 1916 novemberében a KSZV alá tartozó emelőcsoportok számát nyolcra növelték, és a németek is létrehoztak egy jól felszerelt külön emelőcsoportot Turnu-Severinben. A háború végéig a KSZV emelőcsoportjai 301, a német csoport 80, az MFTR 41, a DGT 23, a bolgárok 6 vízi járművet emeltek ki, azaz összesen 451 járművet.

A hajózási csoport flottájának elsődleges feladata a megszállt román területekről az élelmiszer és egyéb nyersanyagoknak az Osztrák–Magyar Monarchiába, illetve Németországba való eljuttatása volt. A hegymenetben történő szállítások mellett jelentősen megnövekedett az 1917-es évben a völgymenetben a Vaskapun áthaladt áruk mennyisége. Ez elsősorban a román területek megszállásával magyarázható.

---

[36] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Niederschrift über die vom 18. bis 25. September 1917 im k. u. k. Kriegsministerium in Wien erfolgte Besprechung betreffend Regelung der Donaufrachten für Bulgarien" A bolgár Veliko Lecsev cikkében ezzel szemben azt állítja, hogy a KSZV nem volt hajlandó semmiféle megállapodást kötni Bulgáriával, ami a források fényében egyszerűen nem állja meg a helyét. Ugyancsak ő felpanaszolja, hogy a bolgár szállítások esetében aranyfrank alapon számolták el a tarifákat, és ezt a Bulgáriával szembeni kivételezésnek, ellenséges gesztusnak tekinti, mivel nem tudja, hogy az osztrák és magyar társaságok a társasági tarifákat a KSZV felé is aranyfrankban határozták meg. Ld. *Letschev* 2005. 59. o.

[37] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Der interministriellen Konferenz zur Entschiedung vorgelegte Vereinbarung der k. u. k. Heeresverwaltung mit den Schiffahrtsgesellschaften" (másolat), valamint ZTL Nr. 71564/I. (másolat)

[38] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 71315/I v. 1917.

[39] *Döbrentei* 1934. 160. o.

A Vaskapun hegy-, illetve völgymenetben áthaladó árumennyiség tekintetében az 1917-es esztendő volt a rekordév, mind a háború, mind pedig az 1900–1922 közötti időszak tekintetében. A csak hegymenetben áthaladó árumennyiségben ugyan az 1916. év megelőzte 1917-et (1 684 205 tonna 1916-ban és 1 274 461 tonna 1917-ben), de völgymenetben közel háromszor annyi áru haladt át 1917-ben, mint az előző esztendőben (191 530 tonna 1916-ban és 578 786 tonna 1917-ben). A nagy arányú emelkedést a hajózás és a megszállt területek vasútjainak ellátását szolgáló szénszállítások okozták: 1916-ban 35 412 tonna, 1917-ben 405 318 tonna szenet szállítottak át völgymenetben a Vaskapun. A hegymenetben a Vaskapun áthaladó áruk 88 %-a gabonaféle volt: ebből a központi hatalmak számára létfontosságú cikkcsoportból összesen 1 093 506 tonnát szállítottak vízi úton a Monarchiába és Németországba.[40] Ezen adatok alapján megállapítható, hogy 1917-ben a romániai gabona-behozatal szinte kizárólag vízi úton, a KSZV hajózási csoportjának flottája által zajlott.

Dunai hajózás 1918-ban, a bukaresti béke előtt

A KSZV hajózási csoportja által vezetett dunai hajózás történetét az 1918-as esztendőben három szakaszra lehet osztani. Az első időszak Románia déli részének elfoglalásával, és a dunai vízi útnak Brailáig a központi hatalmak ellenőrzése alá kerülésével 1916–1917 fordulóján vette kezdetét, s eleinte csupán annyi változás történt, hogy már 1918-at mutatott a naptár. Az Oroszországgal kötött breszt-litovszki békét (1918. március 3.) követően orosz segítség nélkül a románok már nem tudták tartani magukat, és Bukarestben békekötésre kényszerültek (1918. május 7.) a központi hatalmakkal. E békeszerződés eredményeként a Duna teljes hosszában a Fekete-tengerig szabaddá és hajózhatóvá vált a központi hatalmak számára. Ezzel megnyílt a lehetősége annak, hogy a breszt-litovszki békében német kézre került területek gabonáját részben vízi úton, a Feketetengeren és a Dunán szállítsák el. A harmadik, utolsó szakasz, a visszavonulás és összeomlás szeptember közepe táján vette kezdetét. Ekkortól kezdve a románok már nem hajtották végre a bukaresti békében foglaltakat, majd Bulgária kiszállásával a háborúból (1918. szeptember 30.) az Al-Dunán a KSZV vezette hajózás helyzete tarthatatlanná vált.

Az oroszországi bolsevik hatalomátvételt követően 1917–1918 fordulóján jelentős változások következtek be a keleti fronton. A központi hatalmak és a szovjet kormány között 1917. december 3-án fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek meg Breszt-Litovszkban, a német keleti főparancsnokság székhelyén. December 5-én megállapodás született az ideiglenes fegyvernyugvásról, majd tíz nappal később hosszabb érvényű fegyverszünet jött létre. A breszt-litovszkival párhuzamosan tárgyalás folyt Focşaniban a központi hatalmak és Románia északi részét ellenőrzése alatt tartó egyesült román–orosz haderő között is. Az itteni parancsnok, Scserbacsov cári tábornok a román kormány támogatásával megtagadta az engedelmességet a szovjet kormánynak, és az angol–francia megbízottakkal működött együtt. Ezek kezdetben elutasították a fegyverszünet gondolatát, de miután Breszt-Litovszkban megszületett a fegyvernyugvási megállapodás, ők sem elle-

[40] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o. Az adatok a kifizetett Vaskapu-illetékek mértékén alapulnak.

nezték tovább ennek megkötését a román fronton. December 9-én Focşaniban is aláírták a fegyverszüneti megállapodást.

1918 januárjában megkezdődtek a béketárgyalások Breszt-Litovszkban. Miközben folytak a tárgyalások, február 9-én a központi hatalmak békeszerződést írtak alá az ukrán Rada képviselőivel. Ezt követően 24 órás ultimátumot adtak a szovjet küldöttségnek Ukrajna kiürítésére. Miután a küldöttséget vezető Trockij visszautasította az ultimátumot, a németek közölték, hogy felmondottnak tekintik a szovjet kormánnyal kötött fegyverszünetet. Február 18-án a keleti fronton tartózkodó német hadosztályok megkezdték előrenyomulásukat Ukrajnában, illetve az attól északra fekvő területeken. Február 23-án a németek újabb, súlyos követeléseket tartalmazó ultimátummal álltak elő, amit a szovjetek másnap elfogadtak. Végül március 3-án a szovjet küldöttség aláírta a breszt-litovszki békét.

Február 24-én Richard von Kühlmann német és Ottokar Czernin osztrák–magyar külügyminiszter megkezdte a Bukarest melletti Bufteában a különbékére irányuló tárgyalásokat az új román miniszterelnökkel, Alexandru Avarescuval, aki a különbékét ellenző Ion Bratianut váltotta fel. A központi hatalmak között komoly ellentétek voltak Romániát illetően. Mind Németország, mind az Osztrák–Magyar Monarchia a saját érdekszférájába igyekezett vonni Romániát, ugyanakkor mindkét hatalom gátolta a Dobrudzsára vonatkozó bolgár igények teljesítését. Végül március 5-én a bufteai kastélyban aláírták az előzetes békeszerződést. Ennek értelmében Dobrudzsában és a Kárpátok íve mentén határmódosításokat foganatosítottak, valamint a román haderőt a német és osztrák–magyar erőkkel szembeni hadszíntéren demobilizálásra kötelezték. A hivatalos békeszerződést május 7-én írták alá Bukarestben, román részről történő ratifikálása azonban soha nem történt meg. Szeptembertől kezdve a román fél már nem tartotta be a békeszerződés rendelkezéseit.

Mint azt már többször említettük, az Osztrák–Magyar Monarchiában, különösen Ausztriában mind 1916, mind 1917 tavaszán katasztrofális gabonahiány alakult ki, amit csak a Romániából behozott gabona segítségével sikerült enyhíteni. 1917-ben ráadásul ehhez még Németország segítségét is kellett kérni: mondjon le ideiglenesen a román gabona rá eső kvótájának egy részéről a Monarchia javára. Kenyérgabonából a legnagyobb mennyiség 1917 folyamán érkezett be Romániából, közelítőleg egy millió tonna. Az 1917–18-as aszály, illetve a korábbi készletek felhasználása miatt gyakorlatilag 1918-ra Románia mint kenyérgabona-forrás kimerült.[41] A központi hatalmak, részben éppen ezért is, nagy reményeket fűztek a breszt-litovszki békében biztosított területekről származó gabona behozatalához. E remények tükröződnek a „Brotfrieden" (kenyérbéke) elnevezésben, amellyel a békét illették. 1918 tavaszán még abban bíztak, hogy Ukrajnából akár egy millió tonna gabonát is sikerülhet az év folyamán.[42] E remélt nagy mennyiségű gabona elszállításában a vasút mellett fontos szerepet szántak a Fekete-tenger–Duna útvonalnak is. Az ukrán gabonához és egyéb élelmiszerekhez fűzött elképzelésekben a központi hatalmaknak végül nagyot kellett csalatkoznia: a háború végéig Ausztriába mindössze az oly annyira óhajtott mennyiség töredéke érkezett meg.

[41] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.; *Schafarik:* i. m. 87., 136–137. o. A pontos mennyiség nem állapítható meg, mert a romániai össz-kiviteli adatok az 1917–18-as időszakra vannak megadva, az 1917-es évre csak a vízi úton kivitt gabona pontos mennyiségét ismerjük.

[42] *Alfred Krauss–Franz Klingenbrunner*: Die Besetzung der Ukraine 1918. In: Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Wien, 1928. 389. o.

Az 1917 decemberében megkezdődő jégzajlás miatt a dunai kereskedelmi hajózást 1918. január 5-én beszüntették. A jégviszonyok a hajózás újraindulását március legelején tették lehetővé. A dunai hajózás újraindulását követően, miután a KSZV és a hajózási társaságok között a megállapodásokat mindig csak az adott hajózási szezonra kötötték, 1918. április 7-én megkötötték egyik oldalról a KSZV, a másik oldalról a DGT, az MFTR, a DDGT és a BL között az 1918-as hajózási szezonra az új megállapodást az al-dunai hajózásról.[43] Formálisan a megállapodást az al-dunai hajózásról kötötték, de területi hatálya valójában a bérelt hajópark tekintetében Regensburgtól Sulináig terjedt. Időbeli hatálya a román és bolgár kikötők 1918. évi megnyitásától az al-dunai gabonaszállítások befejeztéig, legkésőbb az az évi hajózási szezon lezárultáig szólt. Fontos megjegyezni, hogy a megállapodást a KSZV, nem pedig a hajózást irányító csoportja kötötte, s aláírója Plentzner vezérkari alezredes volt.

A megállapodás kimondta, hogy a hadvezetőség által bérelt járműparkot a KSZV irányítja, s szervezet rendelkezik a szállítmányokról, valamint a be- és kirakodásról. Ugyanekkor a megállapodás b. pontja megengedte, hogy a bérelt járműveken a társaságok saját kereskedelmi árut is szállítsanak, uszályonként 100 tonnában maximalizálva ennek mennyiségét. A d. pont alapján a társaságok, illetve ügynökségeik végezték a szállítmányok felvételét, kezelését, be- és kirakodásának irányítását, a vámokkal, az adókkal és illetékekkel kapcsolatos ügyintézést, valamint az elszámolásokat. A szállítási feltételekkel az e. pont foglalkozott. A szállítási tarifák tekintetében a társasági helyi tarifák voltak érvényben, melyeket 1,47 K=1 aranyfrank rögzített árfolyamon kellett kiszámítani. E rögzített árfolyam miatt, mint azt később látni fogjuk, az év folyamán nézetkülönbség támadt a KSZV és a DGT, valamint az MFTR között.[44]

A KSZV az uszályok be- és kirakodására öt-öt napos határidőket szabott meg (f. pont). A határidő túllépése esetén álláspénzt kellett a társaságnak a KSZV részére fizetni. A ki- illetve berakodás befejeztét a helyi társasági ügynöknek rögtön jelentenie kellett az illetékes hajóállomás- vagy hajócsoport-parancsnokságnak. Az árukban a kezelés, illetve a be- és kirakodás során bekövetkezett károkért a társaságoknak kellett a felelősséget viselniük, cserében ezért 100 kg-onként 7 centime-os díjban részesültek. Leglényegesebb pontja a megállapodásnak, legalábbis ami a hajózási vállalatokat illette, a h. pont volt, mely a „A társaságok részesedése a bevételekből" címet viselte. Ennek alapján a tömegáruk, illetve közvetlenül a KSZV, illetve a német tábori vasútügyek főnökének dunai hajózási csoportja által irányított szállítmányok esetén a fuvardíjak 25 %-a, egyéb darabáruk esetében a fuvardíjak egyharmada a szállító társaságot illette. A tarifális jellegű egyéb díjak, a hadvezetőségnek fizetendő álláspénz, illetve a Vaskapu-illeték kivételével, teljes egészében a társaságokat illették.[45]

A d. pont alapján a számvitel a hajózási társaságok feladata volt, melyeknek legkésőbb minden hó 10-ig kellett elszámolniuk az előző hónappal (i. pont). Ekkorra kellett az összbevételekből a hadvezetőségre eső részt a KSZV részére a cs. és kir. Hadügyminisztérium számlájára befizetni. Ugyanitt rendelkeztek arról, hogy a német márkában, bolgár

[43] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch.

[44] Uo.

[45] Uo.

levában és román lejben keletkezett bevételekből a hadvezetőségre eső részt mely bankokban kellett befizetni. Az elszámolások helyességéért a társaságok teljes körű felelősséggel tartoztak.[46] A közvetlenül a KSZV, illetve a német tábori vasútügyek főnökének dunai hajózási csoportja által irányított szállítmányok esetén a társaságok között fölállított szállítási kvóta (j. pont) megegyezett az 1917. évivel: DGT 6:11, MFTR 3:11, DDGT 1:11 és BL 1:11.[47] A hadvezetőség igaz, bármiféle ezzel kapcsolatos kötelezettségvállalás nélkül, engedélyezte a hajózási társaságoknak, hogy katonai segítséget (népfölkelők) vagy hadifoglyokat vegyenek igénybe a be- és kirakodási munkáknál a helyileg illetékes hajóállomás- vagy hajócsoport-parancsnokság engedélyével. Az igénybevett segítség költségeit, illetve az általuk okozott esetleges károkért a felelősséget a társaságoknak kellett viselniük. Ez már a kezdetektől fogva egyébként bevett gyakorlat volt, a magyar, majd az osztrák kikötőkben már 1916-tól orosz és olasz hadifoglyokat dolgoztattak, 1917-től pedig frontszolgálatra alkalmatlan népfelkelőkből álló munkásszázadokat is alkalmaztak rakodásra.[48]

A fenti feltételek mellett folytatott dunai hajózás jó üzletet jelentett mind a bérbeadó, az érintett hajózási vállalatok, mind pedig a bérlő, a KSZV hajózási csoportja számára. Amellett, hogy a társaságok magas bérleti díjat (1918-ban egy gőzös esetében 500 K, gőzkészen 1000 K, menetben 1500 K, egy átlagos uszály esetében 100 K óránként) szedtek,[49] megkapták még a szállított áru fajtájától függően a fuvardíj 25–33 %-át, valamint teljes egészében az egyéb, tarifális jellegű díjakat (pl. árukezelési díj stb.) is. A KSZV pedig, amely elvileg az al-dunai, gyakorlatilag a teljes dunai forgalmat monopolizálta, a magas bérleti díjak és az egyéb kiadások mellett nem csak hogy veszteséges nem volt, de még működése során nyereséget is termelt. 1915 vége és 1918 októbere között 339 millió korona kiadás mellett a hajózási csoport 375 millió korona bevételre tett szert, ami 36 millió koronás nyereséget jelentett.[50]

A hajózási társaságok a békeévekhez képest is jelentős többletprofitra tettek szert, különösen 1916–1917-ben. Az államsegélyben részesülő vállalatok (DGT, MFTR) a háború előtt 3–4 %-os nyereséget értek el, a háború alatt ez 6–7 %-ra nőtt, miközben a forgalom is növekedett. A háború előtt e vállalatok tiszta nyeresége nem érte el az államsegély összegét, így anélkül minden évben veszteségesek lettek volna. 1915–1917-ben viszont akkora tiszta nyereséget sikerült elérniük, amely meghaladta az államsegély összegét. Az MFTR például 1,8 millió korona évi államsegély mellett 1915-ben 2,19 millió korona, 1916-ban 4,23 millió korona, 1917-ben pedig 4,54 millió korona tiszta nyereséget ért el. 1918–1919-ben az államsegély ellenére a vállalat veszteséges volt.[51] A DGT profitját pedig még tovább növelte, hogy egy 1916 tavaszán a KSZV-vel kötött bizalmas szerződés

[46] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch. A német márka esetében az aranyfrankban számolt tarifákat rögzített árfolyamon (1 K=1,47 Fr) koronára kellett átszámítani, és ezt napi árfolyamon átváltani márkára.

[47] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 533695 Sch.; KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 71315/I v. 1917.

[48] HL I. VH 4484. d. ZTL Nr. 70160/163.; K. u. K. Kriegsministerium Abt. 10. 356123/1917.

[49] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[50] *Döbrentei* 1934. 160. o.

[51] KMA Kézirat-gyűjtemény, 978.: Döbrentei Gábor a A cs. és kir. Hadügyminisztériumnak. 1917. július 28.; KMA Kézirat-gyűjtemény, 60: Az MFTR államsegélye és nyeresége (vesztesége) évente az 1895–1932 években.

alapján a Balkánra induló szállítmányok nagy részét megszerezte magának, melyekért a bérleti díj mellett a fuvardíj 66 %-át is megkapta.[52]

Az 1918-as hajózási szezon megindulása előtt, február 5-én a KSZV hajózási csoportjának vezetője, Döbrentei Gábor korvettkapitány 40 oldalas utasításcsomagban szabályozta a hajózási csoport helyi szerveinek a munkáját, mely a szénellátás kérdésétől a papírfelhasználásig tartalmazott előírásokat. Az egyik legfontosabb ezek közül a szénellátás kérdése volt, tekintettel a magas árakra és a fokozódó szénhiányra. Az 1915 novemberi megállapodásnak megfelelően a bérelt hajópark szénellátása továbbra is kizárólagosan a tulajdonosok kötelessége volt, ez alól kivételt csak a hadvezetőség tulajdonába átkerült gőzösök[53] képeztek. Az ellátási kötelezettségért cserébe, a magas szénárakra való tekintettel, kompenzációként fizették a gőzkész hajók után a kétszeres, míg a menetben lévők után háromszoros óradíjat a hajózási társaságoknak. A hadvezetőség tulajdonában lévő gőzösök szénvételezéséről részletes nyugtát kellett kiállítani annak a katonai szervnek, melynek az illetékességi területén történt a vételezés. A különféle katonai szerveknek a kérdésben való tájékozatlanságát kihasználva több esetben megtörtént, hogy a bérelt, de társasági tulajdonban álló gőzösök is vételeztek ily módon hadvezetőség tulajdonában lévő szenet. A további visszaélések megelőzése érdekében a KSZV hajózási csoport szerveinek kellett figyelni, hogy a társaságok ne vételezhessenek jogtalanul szenet, illetve nekik kellett felvilágosítani a többi katonai szervet a szénellátás rendjéről.[54]

Ugyanitt szabályozták a szénvételezés tekintetében a társaságok közötti viszonosságot. Ez azt jelentette, hogy például Lom kikötőjében csak MFTR tulajdonú szén állt rendelkezésre, abból egy DGT gőzhajó is vételezhetett nyugta ellenében, az elszámolás pedig a két társaság között történt. Így kellett a többi, kisebb társaság esetében is eljárni, melyek általában nem rendelkeztek saját szénkészlettel, hanem valamelyik nagy társasággal kötöttek a szénellátásról szerződést.[55]

Amennyiben az a helyzet állt elő, hogy a tulajdonos nem tudott gondoskodni a szénről, a KSZV gondoskodott a szükséges szén beszerzéséről. Ebből a szénből valamennyi bérelt gőzös vételezhetett, ha ez szükségessé vált. Az egyre nagyobb szénhiány miatt ugyanis állami szénközpontokat hoztak létre, melyek szabályozták a rendelkezésre álló mennyiség elosztását, a feladatok fontossága szerint osztályozva. Mindazoknak a hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságoknak, melyek területén a hajózás üzeméhez szükséges szén (Regiekohle) tárolva volt, minden este részletes távirati jelentést kellett küldeniük az illetékes szénközpontnak az aznapi szénfelhasználásról, illetve a szénmennyiség változásairól.[56]

Ugyan már nem sokkal a bukaresti békét követően történt, de itt kell megemlíteni a szénnel kapcsolatos ügyek újabb, részletes szabályozását, melynek leglényegesebb momentuma, hogy a KSZV a bérelt hajópark szénellátását, magára vállalta. A KSZV hajózási csoportjának vezetője 1918. május 29-én kiadott 14 oldalas utasításban szabályozta a (bé-

[52] KMA Mladiáta-gyűjtemény, DDSG Nr. 22387/I a 1916. (másolat)

[53] 1918 februárjában ezek az ÁLMOS, HELENE, VÁG, BANDI és FÜRGE nevű gőzösök voltak.

[54] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[55] Uo.

[56] Uo.

relt) hajózás szénellátását, illetve a vízi úton történő szénszállításokat.[57] Döbrentei a külön utasítás indokaként a szénszállítás körül tapasztalható mindennapos tévedéseket hozza fel.

Az utasítás a Dunán szállított szenet két kategóriába osztotta: az egyik az úgynevezett egyéb rendeltetési helyű szén, a másik pedig a hajózás számára szükséges szén (Regiekohle). Az egyéb rendeltetési helyű szén alatt azt a szenet kellett érteni, melyet áruként más szervek számára szállítottak. A legfontosabb, rendszeres szállítmányok a cs. és kir. Déli Hadseregvasút,[58] a Szerbiai Katonai Kormányzóság és a maidanpeki katonai bányahatóság részére irányultak. Külön kezelték a német vezetés alatt álló szervek számára történő szénszállításokat, melyek német szám alatt futottak. A fent felsorolt szállítmányokat közvetlenül a KSZV hajózási csoportja irányította. E szénszállítások nagy része katonai szervek számára történt, mégis civil szállítmányként kellett ezeket kezelni, ugyanakkor más civil szállítmányokkal szemben elsőbbséget élveztek.[59] A civil szállítmány ez esetben azt jelentette, hogy a társasági tarifák, nem pedig a katonai szállításokra megadott tarifák voltak az érvényesek.

Jóval lényegesebb volt ennél a hajózás számára szükséges szénről szóló rendelkezés: az általános szénhiányra való tekintettel a KSZV a hajózási társaságoktól átvette a szénellátás feladatát.[60] A szénhiány mellett ezt az tette indokolttá, hogy a szénközpontok megalakítása óta a társaságok már nem juthattak a szerződött szállítótól közvetlenül a szénhez, hanem csak a szénközpontokon keresztül. A társaságok hiába fizettek a szénért, a KSZV diszponált a meglévő szénmennyiség felett, és a saját belátása szerint osztotta el azt, nem pedig a társaságok vásárlásának arányában. A KSZV hajózási csoportja azzal a kéréssel fordult a szénközpontokhoz, hogy a hajózáshoz szükséges szénmennyiséget a DGT, az MFTR, a DDGT és a bécsi Dunai Kavicskotró Rt (Donausand Baggerungen A. G.) számára közvetlenül, a kisebb társaságok részére pedig a DGT-n vagy az MFTR-en keresztül utalja ki. Ennek a kb. napi 1700–1800 tonnás szénmennyiségnek kellett fedeznie a bérletben lévő gőzösök és egyéb magángőzösök, a DGT és MFTR hajógyárak és műhelyek, a kotrók és a gőzdaruk szükségleteit, valamint a hajós és a parti személyzet fűtőanyagát.[61]

A fenti szénmennyiség négy forrásból származott. A dabrovai katonai bánya napi 500 tonnát biztosított, a német szénkontingens havi 10 000 tonnát tett ki, az osztrák szénkontingens havi 18 500 tonnát jelentett, a magyar szénkontingens napi 200–250 tonna volt. Ez papíron havi 49 500–51 750 tonnát jelentett, ehhez jött még az MFTR kozlai bányájából származó szén. A fenti mennyiségből havi 23 000 tonna Németországból érkezett. A különböző kontingensekből, illetve helyről származó szenet a Duna egy-egy meghatározott szakaszán alkalmazták. A dabrovai szenet az Al-Dunán, a jó minőségű német (felsőszileziai) szenet a zuhatagi szakaszon, az osztrák kontingens német eredetű szenét a

[57] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480. „Kohlenversorgung der Schiffahrt und Instruktionen für Kohlentransporte".

[58] A cs. és kir. Déli Hadseregvasút az osztrák-magyar igazgatásban lévő szerb vasutakból állt. E vasút részére az AOK a dabrovai szénbányából napi 250 tonna szenet utalt ki, melyet Bécsből a DDGT szállított Belgrádba, külön csak erre a célra használt uszályokon. HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480.

[59] Uo.

[60] Uo. „Die allgemeine Kohlenknappheit und die schwere Beschaffungs-möglichkeit der Kohle hat die ZTL veranlasst, die Kohlenversorgung von der Schiffahrtgesellschaften zu übernehmen."

[61] Uo.

Bécs–Regensburg vonalon, a rosszabb minőségű ostravait pedig Bécstől völgymenetben, a magyar kontingensből származót meg a Duna magyar szakaszán használták.[62]

A szénközpontok által kiutalt szén vasúton jutott el a kijelölt, Duna-menti elosztóállomásokra, ahonnan vízi úton ment tovább a szenelő állomásokra. A szenes uszályokat, fontosságukra való tekintettel gyorsgőzösök vontatták. A hajózás számára szükséges szenet elsősorban az állandóan és kifejezetten erre a célra igénybevett uszályok szállították, s ezeket mind megrakva, mind üresen a társaságoknak ingyen kellett vontatnia. Kivételes esetben igénybe lehetett venni e célra más uszályokat is, melyek esetében a vontatásért a hadvezetőség fizetett. Az uszályhiány kialakulásának megelőzése érdekében a KSZV helyi szerveinek intézkednie kellett a szenes uszályok azonnali kirakodásáról (ami a valóságban sokszor nem történt meg). A hajózás számára szükséges szén forgalmát a KSZV hajózási csoportja közvetlenül irányította.[63]

A szénellátás feladatának KSZV általi átvétele egyáltalán nem jelentette azt, hogy a társaságok ezután ingyen kapták volna a szenet, továbbra is fizetniük kellett érte. Ezt ugyan az utasítás expressis verbis nem mondta ki, de szó szerint megismételte február 5-i utasításnak azt a részét, mely arról rendelkezett, hogy csak a hadvezetőség tulajdonába átkerült gőzösök vételezhetnek ingyen szenet, valamint a társaságok szénvételezési viszonosságáról és egymás közti elszámolásáról szóló részt.[64] A DGT és az MFTR 1918 tavaszán–nyarán megfogalmazott újabb bérleti díjemelési követeléseiket is többek között az emelkedő szénárakra alapozták,[65] melynek alapján megállapítható, hogy fizetési kötelezettségük továbbra is fennállt.

A szénellátás kérdéskörében tett kitérő után visszatérve a KSZV helyi szerveinek munkáját szabályozó február 5-i utasításokhoz, annak igen lényeges pontja a bérelt járművekkel való rendelkezési jog kérdéskörét járta körbe. Ebben a kérdésben ugyanis fennállása óta a KSZV számtalanszor került összeütközésbe más katonai hatóságokkal. A vízi járművek bérletbe vétele, illetve bérletből való elbocsátásának joga, valamint a bérelt járművek feletti rendelkezési jog kizárólagosan a KSZV hajózási csoportját illette. Egyes járműveket más katonai szervek, a KSZV tudomásával és engedélyével igénybe vehettek, de ezek személyzete felett továbbra is a KSZV rendelkezett. Más katonai szervek önhatalmú jármű-igénybevétele azzal a következménnyel járhatott, hogy már egy, bérletben lévő hajót foglaltak le, vagy pedig a jármű nem állt bérletben, de ekkor a tulajdonos a költségeket a KSZV-vel fizettette meg.[66] Az már más lapra tartozik, hogy papíron meglévő jogait a KSZV hajózási csoportja, vagy helyi szerve nemigen tudta érvényre juttatni az esetlegesen erőszakosan fellépő más katonai parancsnoksággal szemben. Fegyveres hajófoglalásokra, hadbírósággal való fenyegetőzéssel nyomatékosított fellépésre, nem meglepő módon, elsősorban visszavonulások alkalmával került sor.

---

[62] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch Nr. 535480.

[63] Uo.

[64] HL I. VH 4486. d. ZTL Sch. Nr. 535480., 530740.

[65] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Referat über die mit Vertretern der Schiffarhtgesellschaften DDSG und MFTR geführten unverbindlichen Verhandlungen über das Ansuchen der Gesellschaften um Mieterhöhung" 1918. július 29. (Referat 1918. július 29.) (másolat)

[66] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

A gabonaszállítmányok stratégiai jelentőségére való tekintettel minden hajóállomás- és hajócsoport-parancsnokságnak kiemelt figyelemmel kellett kezelnie a gabona be- és kirakodását, mely a hajózáshoz szükséges szén mellett feltétlen prioritást élvezett. A gabonauszályok be- és kirakodásáról, mozgásáról, a pontos gabonamennyiségek megjelölésével minden este 9 órakor távirati jelentést kellett küldeniük a KSZV hajózási csoportjának.[67]

A dunai forgalom háború előtti szerkezete a román gabonaszállításokkal 1915 végétől gyökeresen megváltozott. Az a jelentős árumennyiség, mely korábban a román kikötőkből a torkolat, illetve a tenger felé áramlott, részben angol, illetve francia lobogó alatt, most megfordult, és a Vaskapun keresztül a Monarchia felé vette az útját. Csakhogy a forgalmi szerkezet gyors megváltoztatását nem követte, nem követhette a járműpark megváltozása, így a feladatot csakis a meglévő eszközökkel kellett megoldani. Az a jelentős járműpark ugyanis, mely az Al-Duna és a tenger közti forgalomra volt berendezkedve, gyakorlatilag hasznavehetetlennek bizonyult a Vaskapun túli szállításokban, ráadásul jelentős része a román háborúban meg is semmisült. Ennek következtében a Duna Regensburg–Orsova szakaszán vontatóerő és hajótér hiány lépett fel. A hiány fedezésére, a hajópark jobb kihasználására és a szállítmányok meggyorsítása érdekében Döbrentei még 1917 júliusában javaslatot tett a közös Hadügyminisztériumnak a hajók éjjeli menetére vonatkozóan. Ebben hosszú távon az éjjeli járatok kötelezővé tételét, rövid távon pedig a Budapest–Ómoldova, illetve a Turnu-Severin–Giurgiu útvonalakon az éjjeli hajózási kísérletek azonnali megkezdését, valamint az éjjeli kitűzéshez szükséges, tejüveggel ellátott, nem vakító világítóbóják megrendelését kérte. Felvetette még, hogy az aldunai hajózás biztonságosabbá és jobbá tétele érdekében célszerű lenne újra felállítani a román hajózási hatóságot, természetesen a megszálló hatóságok felügyelete alatt.[68]

Az éjjeli kísérletek már 1917. augusztus 5-én a BANHANS, HUBA, KOLOWRAT TAS, THOMMEN és TÖHÖTÖM DGT és MFTR gőzösökkel megkezdődtek. 1917 őszén a magyar, illetve a román–bolgár Dunán ideiglenesen kezdetleges petróleumlámpás világítást építettek ki, illetve 42 román bóját világítóbójává alakítottak át. A DGT és az MFTR magára vállalta, hogy saját költségén egészíti ki két fűtővel és egy kormányossal a kísérletben résztvevő minden hajó személyzetét. 1917 decemberében kezdődtek meg a kísérletek a fényszórókkal felszerelt hajókkal, melyekhez nagy reményeket fűztek. A kísérletek 1918 februárjában folytatódtak, és május közepéig tartottak. Az 1917. szeptember – 1918. március időszakban az éjjel is utazó úgynevezett gyorsvontatók többletteljesítménye által a hajózási csoport 7,5 millió korona többletbevételt ért el, ami a nagyobb számú menetóráért és a hajósszemélyzet pénzbeli jutalmazásáért kifizetett egymillió koronát levonva 6,5 millió korona nyereséget jelent.[69] 1918. május 8–9-én, illetve május 13–15-én a CENTAUR és a MAGYARORSZÁG gőzösök vontatmánnyal több alkalommal áthaladtak éjszaka a Vaskapu-csatornán. Az egyik alkalommal meghívott vendégeket is vittek a fedélzetükön, demonstrálandó az éjszakai hajózás lehetőségét. Szeptember–október fo-

[67] HL I. VH 4486. d. ZTL Nr. 530740.

[68] KMA Kézirat-gyűjtemény, 978.: Döbrentei Gábor a cs. és kir. Hadügyminisztériumnak. 1917. július 28.

[69] KMA Kézirat-gyűjtemény, 322.: *Döbrentei Gábor*: A dunai éjjeli utazásokkal való kísérletezések eredményei. 1918. április 28. A kísérletek tapasztalatai alapján azt állapították meg, hogy a keskenyebb szakaszokon a fényszóróval (35 cm) való hajózás a leghatékonyabb, míg az 1 km-nél szélesebb Al-Dunán mindenképpen szükséges a világítóbóják alkalmazása. Tervezték tovább az éjjel járó hajók ellátását egy-egy Zeiss éjszakai látcsővel.

lyamán az ELŐD gőzössel akarták bizonyítani, hogy éjjel-nappali menettel a Braila–Regensburg–Braila út harminc nap alatt teljesíthető. A bolgár különbéke miatt azonban az ELŐD útját szeptember 30-án Bécsben meg kellett szakítani.[70] Szeptember 1-jétől az éjszakai járatok érdekében külön prémiumrendszert vezettek be a teljesített éjszakai órák után, de ennek már nem sok foganatja volt, már csak az alacsony többlet-óradíjak miatt is.[71]

A breszt-litovszki békének volt egy olyan következménye is, amely közvetlenül kihatott a hajózás mindennapjaira. Az al-dunai kikötőkben 1114 orosz hadifogoly dolgozott, akiket a békekötés után repatriálni kellett, és nem lehetett többé hadifogolyként dolgoztatni. Az orosz hadifoglyok már a béketárgyalások idején, februárban többször megtagadták a munka felvételét, illetve megszaporodtak a dezertálások. Ezért a KSZV kérte, hogy az orosz hadifoglyokat vonják vissza az ország belsejébe, és helyettük 1000 olasz hadifoglyot küldjenek. A KSZV ígéretet kapott, hogy az orosz hadifoglyokat átcsoportosítják a tavaszi mezőgazdasági munkákra.[72] A békekötés után az orosz hadifoglyokat hazatérésükig szabad munkásokként akarták foglalkoztatni, és ehhez a közös Hadügyminisztérium kidolgozott egy bérezési és premizálási javaslatot.[73] Az orosz hadifoglyok helyett küldött olasz hadifoglyokkal sok volt a baj, nagy részük alkalmatlan volt a nehéz rakodási munkákra, sokat közülük különféle betegségekkel kórházba kellett küldeni, és ugyanúgy dezertáltak Románia fele, mint az oroszok.[74]

A dunai szállításokról, illetve a Romániából történt behozatalról rendelkezésre álló statisztikák alapján, mivel azok az egész év összesített teljesítményeit mutatják, az 1918. március-májusi forgalomról kevés megállapítást lehet tenni. Az egész éves adatok alapján valószínűsíthető, hogy a Vaskapun völgymenetben áthaladó forgalom, melynek nagy részét a szénszállítmányok tették ki, az 1917-es évihez hasonló intenzitású volt. A román gabonakészletek kimerülése miatt, különösen a tavaszi, aratás előtti időszakban, a hegymentben történő gabonaszállítások mennyisége jó ha elérte az előző év hasonló időszakának harmadát. Hegymenetben egyedül az olajszállítás mutat növekedést, de a romániai olaj 85–90 %-át nem a Dunán, hanem vasúton szállították.

Dunai hajózás a bukaresti béke után

A központi hatalmak és Oroszország között 1917. december 16-ra virradó éjjel kötött fegyverszünet a Fekete-tengerre vonatkozóan egy hat pontos egyezményt tartalmazott, melynek 5. pontja kimondta, hogy a Fekete-tengeren szabad a kereskedelem és a kereskedelmi hajózás. A kereskedelem szabályozása az Odesszában székelő fegyverszüneti bizottság feladata. Az orosz béketárgyalások és a román fegyverszüneti tárgyalások keretében a fekete-tengeri fegyverszüneti bizottság Albert Hopmann német altengernagy elnökletével 1918. január 12-én kezdte meg működését Brailában. A román–orosz delegációt Constantin Balescu ellentengernagy, a román haditengerészet parancsnoka vezette.

---

[70] *Döbrentei* 1934. 171. o.

[71] HL I. VH 4493 d. ZTL Nr 539739/Sch.

[72] HL I. VH 4484 d. KM 10. Abt. 1918. febr. 17.

[73] HL I. VH 4484 d. ZTL Nr. 12308.

[74] HL I. VH 4484 d. ZTL Nr. 34246.

A tárgyalások már január 14-én félbeszakadtak, mert a korlátozott meghatalmazással ellátott román és orosz felek nem volt hajlandók a fekete-tengeri hajózás újrafelvételére egyezményt kötni.

A breszt-litovszki tárgyalásokkal párhuzamosan Németország és a Monarchia megállapodott az Ukrajnából történő behozatal irányítására egy közös kartellszervezet létrehozásáról, illetve az egyes áruféleségek esetében meghatározták a két hatalom közt a részesedési arányokat. Később e kartellhez formálisan Bulgária és Törökország is csatlakozott.[75]

A breszt-litovszki béke biztosította a központi hatalmak számára a szabad hajózást a Fekete-tengeren, s az orosz kikötőkben a legnagyobb kedvezmény elve érvényesült számukra. A Szovjet-Oroszországgal kötött béke után az addig akadozó román fegyverszüneti tárgyalások is fordulatot vettek, s március 5-én megkötötték a bufteai előzetes békét. Ezzel lényegében a Fekete-tengerig megnyílt a dunai vízi út a központi hatalmak számára, megteremtve az ukrán gabona fekete-tengeri–dunai behozatalának elvi lehetőségét. Ez ebben az időpontban még valóban csak elvi lehetőség volt, mert még nem kötötték meg Romániával a végleges békét, másrészt a Duna Sulina-ága, illetve a torkolat környéke el volt aknásítva.

A cs. és kir. Dunaflottilla március 8-án kapott parancsot a Braila alatti Duna-szakasz aknamentesítésére. Az aknamentesítési munkákat március 9-én kezdték meg, s március 17-re a rossz időjárás dacára a Sulina-torkolatig az összes aknát eltávolították a folyómederből. Május 28-án az osztrák–magyar TEMES monitor fedélzetén Mackensen tábornagy személyesen utazta be a Duna Braila-Sulina szakaszát. A Braila-Sulina Duna-szakasz aknamentesítése után a központi hatalmak igyekezete arra irányult, hogy a Constanzába és Várnába irányuló tengeri útvonalakat is megtisztítsák az aknáktól. A Fekete-tenger Duna-torkolat környéki vizein nem csak az oroszok és a románok, de a németek is létesítettek aknamezőket a BRESLAU cirkáló[76] és aknarakó tengeralattjárók bevetésével. Az aknamentesítést a német és az osztrák–magyar haditengerészet közösen végezte. Osztrák–magyar részről az aknamentesítést a Dunaflottilla őrnaszádjaiból és zsákmányolt motorcsónakokból álló aknakutató osztag végezte, Schmidt Győző sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt.[77]

Az osztrák–magyar aknakutató osztag áprilisban kezdte meg a működését a Sulinába vezető aknamentes útvonal megnyitásával. Miután a német aknatelepítésekről kapott adatok megbízhatatlannak bizonyultak, a sulinai útirányokon többször változtatni kellett, mert a kijelölt utakon német aknákat találtak. Június folyamán a már aknamentesnek ítélt útvonalat még egyszer felülvizsgálták. A fekete-tengeri hajózási ügyekben illetékes, fekete-tengeri nautikai-technikai bizottság (Nateko)[78] augusztusban úgy döntött, hogy újabb, rövi-

[75] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 369. o. Németország és a Monarchia között a következő kulcsokat határozták meg árunemenként: gyapjú 62:38, gyapot 8:5, kőolaj 2:1, len 55:45.

[76] A német földközi-tengeri hajóraj 1914-ben a GOEBEN csatacirkálóból és a BRESLAU cirkálóból állt. 1914. augusztus elején e két hajó áttört Konstantinápolyba, ahol török lobogó alá kerültek, de gyakorlatilag továbbra is német parancsnokság alatt álltak.

[77] A fekete-tengeri osztrák–magyar aknakutatásra ld. *Wulff:* i. m. 115–118. o.

[78] A Nateko (Nautisch-technische Komitte) a fekete-tengeri fegyverszüneti bizottságból alakult a központi hatalmak tengerész és szárazföldi tisztjeiből, valamint az orosz haditengerészet képviselőiből. Elnöke Albert Hopmann német altengernagy volt. A Nateko feladata volt a Fekete-tengeren az aknamentes útvonalakat létrehozni és biztosítani, a hajóforgalmat szabályozni és irányítani, valamint a kikötőket és a hajógyárakat rendbe hozni.

debb útvonalat választ a sulinai hajózásra. Az új útvonal kijelölését és aknamentesítését augusztus-szeptemberben szintén az osztrák–magyar aknakutató osztag végezte el.

Mint azt már a bevezetőben röviden említettük, a központi hatalmak vérmes reményeket fűztek a breszt-litovszki békéhez (Brotfrieden, kenyérbéke), az ukrán gabona és egyéb élelmiszerek behozatalától remélve a fenyegető éhínség elhárítását. A Duna és a Fekete-tenger aknamentesítésére tett erőfeszítések mind azt a célt szolgálták, hogy a vasúti szállítás mellett a Fekete-tengeren és a Dunán keresztül vízi úton is minél hamarabb megkezdhessék az összegyűjtött élelmiszer és egyéb nyersanyagok elszállítását a központi hatalmak területére. Az ukrán Radával február 9-én kötött békeszerződésben az ukránok a központi hatalmak nyomására 1 millió tonna gabonát, valamint számos élőállatot, szenet és más ásványi anyagokat ígértek. A gabona tekintetében, ha a korábbi berlini megállapodás kvótáját (7:5 Németország és a Monarchia között) vesszük alapul, akkor a Monarchiának ebből az 1 millió tonnából nagyjából 417 ezer tonna jutott volna. A központi hatalmak által megfogalmazott kívánalmak azonban, mint ez később kiderült, az ukrán lehetőségek alapos túlbecsülésével születtek, s a gyakorlatban teljesíthetetlennek bizonyultak.

Az előző évi készletek vészes fogyása és a hátországot fenyegető éhínség miatt 1918 márciusában az osztrák gabonaközpont, a Kriegsgetreide-Verkehrsanstalt 100 millió koronát utalt át sürgős élelmiszervásárlásokra az osztrák–magyar megszállás alatt lévő Odesszába. A megszálló osztrák–magyar csapatokra nehezedő nyomást fokozta az uralkodó, IV. (I.) Károly 1918. április 1-jei távirata, melyet a 2. hadsereg főparancsnokságnak küldött. Ebben hangsúlyozta, hogy a háború folytatása azon múlik, milyen eredményesen gyűjtik be az élelmiszert Ukrajnában a csapatok, amely elsősorban nem is a hadsereg, hanem a hátország ellátása miatt fontos.[79] A felülről jövő kívánalmak és sürgetés ellenére az AOK-n tudták, hogy a feladatot lehetetlen végrehajtani. Az elvárt mennyiséget az osztrák–magyar csapatok képtelenek voltak összegyűjteni, volt olyan nap, hogy mindössze csak 30 tonna élelmiszert tudtak továbbítani.[80] A központi hatalmak reményeivel ellentétben a megszállt területeken korántsem volt annyi élelmiszer, mint amennyit vártak, s további nagy csalódást jelentett, hogy a Donyec vidéki szénbányák termelését sem lehetett beindítani. Ukrajna lakossága, habár a megszállók felszabadítóként tekintettek magukra, ellenségként kezelte mind a német, mind az osztrák–magyar csapatokat. A közbiztonság gyakorlatilag megszűnt, fegyveres bandák garázdálkodtak mindenütt, a szovjet területekről pedig több alkalommal fosztogató vörös csapatok törtek be Ukrajnába. Az ukrán állapotokra jellemző, hogy június 30-án meggyilkolták a brutális módszerei miatt közutálatnak örvendő Emil von Eichhorn tábornagyot, a német megszálló csapatok főparancsnokát. Júliusban pedig az osztrák–magyar kézben lévő feketetengeri Mariampol kikötőparancsnokának kinevezett Hermann Marchetti nyugállományú sorhajókapitányt és Zandomeni Miksa DGT hajóskapitányt útban új szolgálati helyük felé a bolsevikok elfogták és megölték.

Az ukrán lehetőségek túlbecsülése, a lakosság ellenséges hozzáállása és az infrastruktúra, valamint a közállapotok katasztrofális volta természetszerűleg oda vezetett, hogy 1918 őszéig a remélt mennyiségeknek mindössze a töredékét tudták összegyűjteni és elszállítani

[79] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 370–371. o.

[80] Uo. 379. o.

a megszállók. Németországba összesen 92 930 tonna gabonaféle és 45 670 tonna ásványi anyag jutott el, míg a Monarchiába, ezen belül Ausztriába 46 225 tonna gabona és 11 157 tonna hüvelyes érkezett Ukrajnából.[81]

1918 tavaszán, a bukaresti béke megkötése idején a katonákkal ellentétben a politikusok még bíztak abban, hogy a februárban kialkudott élelmiszermennyiség Ukrajnából behozható lesz. Ezért a békeszerződésben a román kőolaj- és élelmiszerkészletek központi hatalmak részéről való kiaknázása mellett hangsúlyos szerepet kapott a dunai vízi út és a hajózás biztosítása a torkolatig, illetve a Fekete-tengerig, hogy az ukrán kikötőkből vízi úton juthasson el a gabona Németországba és a Monarchiába. Az 1918. május 7-én a központi hatalmak és Románia között megkötött bukaresti béke hatodik fejezete foglalkozott a dunai hajózás kérdésével. E fejezet előírta egy új dunai hajózási egyezmény megkötését Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország és Bulgária, valamint Románia között, az alábbi fő pontok alapján.

A. A Duna torkolati szakaszán, Brailáig bezáróan vissza kell állítani az Európai Duna Bizottságot, annak minden jogkörével együtt, „Duna-torkolati Bizottság" néven. E bizottságba csak a Duna-menti, illetve a Fekete-tenger európai parti államai delegálhatnak képviselőket. A bizottság hatásköre a torkolat összes fő- és mellékágára kiterjed.

B. Románia a román Duna-szakaszon, beleértve a kikötőket is, biztosítja a szabad hajózást a szerződő államok számára. A szerződő államok hajói és azok rakományai után Románia a vizein való hajózás jogcímén semmiféle adót vagy illetéket nem szedhet. A jövőben a dunai hajózás után csak a megkötendő egyezményben meghatározott adókat és illetékeket szedheti.

A Duna-torkolati Bizottság felállásáig Románia kötelességévé tették az Európai Duna Bizottság területén található javainak megőrzését és jó karban tartását. A békeszerződés alapján Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország, Bulgária és Románia tarthatott hadihajókat a Dunán. A hadihajók lefelé szabadon közlekedhettek a Fekete-tengerig, míg felfelé az országok saját határáig. Ez leginkább Németországnak kedvezett, melynek hadihajói így a Duna teljes hajózható hosszában szabadon közlekedhettek.

A bukaresti béke mellékleteként született egy három részből álló kereskedelmi megállapodás is. Ennek első része a kőolaj megállapodás volt, amely a Kőolaj Haszonbérleti Társaságnak biztosított 30 évre kizárólagos jogokat a román olaj kitermelésére. A második melléklet a román élelmiszer és nyersanyag-szállításokat szabályozta. Ennek alapján Romániának 1919-től kezdődően hét évig élelmiszer és növényi nyersanyag (textilnö-vények, fa) feleslegét fel kellett ajánlania eladásra Németország és a Monarchia számára, fix árakon, melyeket a német és az osztrák–magyar fél állapított meg. A hajózásról kötött egyezmény kimondta, hogy a német, osztrák és magyar hajókat, hajózási társaságokat és képviselőket a román hajókkal, társaságokkal és képviselőikkel teljesen azonos elbánás illeti meg minden tekintetben. A román államnak 30 évre területeket kellett bérbe adnia a német, osztrák és magyar hajózási vállaltok számára, cserébe megígérték a lehetőségét, hogy román hajózási vállalkozások is bérelhetnek területeket ezen államok területén. Abban az időszakban, ameddig Romániának kötelessége gabonafeleslegét Németországnak és a Monarchiának eladni, a németek jogot kaptak az általuk a román kikö-

[81] *Krauss–Klingenbrunner:* i. m. 389. o.

tőkbe telepített gabona- és szénelevátorok használatára. Ezen időszak lejárta (hét év) után kellett megegyezni, hogy milyen feltételekkel kerüljenek át a berendezések a román állam tulajdonába. Minden egyéb, a háború alatt a központi hatalmak által a román dunai kikötőkben létesített berendezéseknek, beleértve a vasúti vágányokat is, díjmentesen átadásra kellett kerülniük Romániának, a békeszerződés ratifikálása után.

A fenti kereskedelmi megállapodáson túl Németország és Románia külön kereskedelmi megállapodást kötött, melynek részét képezte, hogy a román állam a giurgiui téli kikötőben 40 évre bérbe ad egy meghatározott területet, melyen német tulajdonú hajógyár és javítóüzem létesül. A bérleti időszak kezdő időpontjaként a békeszerződés ratifikálását jelölték ki.

A breszt-litovszki béke és a bufteai előzetes béke megkötését követően Bécsben 1918. március 9–12-én összeültek a KSZV hajózási csoportjának és a német dunai hajózási csoportnak a képviselői a fekete-tengeri szállítások fuvartételeinek megállapítása céljából. A német fél itt elmondta, hogy a Birodalmi Gazdasági Hivatal (Reichswirtschaftsamt) a bérletében álló tengeri kereskedelmi hajókért havi 18 márkát fizet nettó tonnánként, azaz a hordképesség után, emellett állja a háborús károk elleni biztosítást, valamint fizeti a szenet, a kikötői díjakat és a rakodási költségeket. Ezzel szemben az Euxina nevű cég égisze alatt összegyűjtött osztrák és magyar hajók esetében a KSZV a fekete-tengeri kikötőkből Brailába tartó szállítmányokért tonnánként 65–75 koronát fizetne. A KSZV az első hat hónapra 3 millió korona minimális fuvardíj bevételt garantált az Euxinának. A kikötői díjakat, a szén- és rakodási költségeket az Euxina viselte.[82]

A teljesen eltérő német és osztrák–magyar gyakorlat miatt, valamint a nagyobb fekete-tengeri áruforgalom reményében ültek össze a két hajózási csoport képviselő, hogy egységes fuvardíjakban állapodjanak meg, mindkét érdekelt állam hajói és szállítmányai esetében. Az itt közösen megállapított fuvardíjak a KSZV számításain alapultak. Gabona, illetve ércek, fémek esetében 120 korona volt a fuvardíj tonnánként, kőolaj esetében pedig 180 korona tonnánként, tekintet nélkül a kiindulási és a célkikötőre. E fuvardíjak nem tartalmazták a biztosításokat, de a ki- vagy folyami hajóra való átrakodás költségeit igen. Német hajók esetében a fuvardíjat a német hajózási csoportnak, az Euxina hajói esetében a KSZV hajózási csoportjának kellett fizetnie. A két fél rögzítette, hogy a megállapított fuvardíjak csak addig maradnak érvényben, amíg a gyakorlati tapasztalatok alapján a felülvizsgálatuk meg nem történik.[83]

A fenti, márciusi időpont után felettébb érdekes, hogy a trieszti székhelyű Euxina hajózási vállalattal csak május 5-én kötötte meg a szerződést a hadvezetőség részéről a KSZV hajózási csoportja. A szerződés ratifikálása egy nappal, a bukaresti békét követően, május 8-án történt meg.[84] Miután májusban az Euxinával a szerződést a fentebb említett 65–75 koronás tonnánkénti díjtételekkel kötötték meg, s nyoma sincsen benne a német hajózási csoporttal közösen megállapított magasabb díjtételeknek, kérdésesnek

[82] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Protokoll der Beschprechung über die Schwarze-Meer-Frachten".

[83] Uo.

[84] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Übereinkommen zwischen der k. u. k. Zentraltransportleitung und der Euxina Schiffahrtsgesellschaft m. b. H." (a továbbiakban: Euxina-szerződés). Aláírói az Euxina részéről Gerolimich és Lubelsky, a hadvezetőség részéről Döbrentei voltak. A szerződést a közös Hadügyminisztérium részéről Zahradniczek altábornagy szignálta.

tűnik, hogy e megállapodást valóban 1918 márciusában kötötték-e meg. Az események egymásutániságának logikája azt diktálná, hogy az osztrák–magyar–német megállapodásnak az Euxina-szerződés megkötése után kellett születnie. A kérdéses iratokon azonban egyértelműen ezek a dátumok szerepelnek. Lehetséges, bár erre nincs kifejezett utalás, hogy az Euxinával korábban már született valamilyen előzetes megállapodás, akár csak szóban is, s ez csak a végleges, írásba foglalt változat. Közvetett módon viszont ezt a vélelmet támasztják alá bizonyos szerződési pontok, melyek a márciusi állapothoz képest megváltoztak. A márciusban megállapított egységes tarifa, és a KSZV Euxinának fizetendő fuvardíja közti különbségre magyarázat lehet, hogy a magasabb, egységes tarifákat már a KSZV számlázta ki a megrendelőnek, például gabona esetén az érintett gabonaközpontnak. Egy valami azonban egyértelműen kiderül a szerződésből: 1918. május elején a Fekete-tengeren még semmiféle osztrák–magyar kereskedelmi hajózás nem folyt.[85]

A szerződésben a hadvezetőség fenntartotta magának a rendelkezési jogot az Euxina teljes hajóparkja felett, de elismerve, hogy a társaság maga viseli a hajózással járó kockázatokat, engedélyezte, hogy a hajópark egy része más fuvarokat is vállalhasson, addig a mértékig, amíg nem veszélyezteti a hadvezetőség érdekeit. A szerződés hatálya a háborús akadályok elhárulásáig, és a normális kereskedelmi hajózás újraindulásáig tartott, azzal a kitétellel, hogy a társaság ezt követően is a hadvezetőség rendelkezésére áll, az akkori piaci helyzetnek megfelelő tarifákkal.[86] A fenti szerződés alapján beindítandó fekete-tengeri hajózás elsődleges célja, mint az a szövegből megállapítható, a megszállt tengeri kikötőkből az élelmiszerek és egyéb nyersanyagok Brailáig szállítása, és ott dunai uszályokba való közvetlen átrakása volt.

A nem túl jelentős fekete-tengeri hajózás ismertetése előtt röviden meg kell emlékezni a cs. és kir. Dunaflottilla átkeléséről a Fekete-tengeren, és az ukrán folyókon való működéséről.[87] A déli ukrán területeket nagy és hajózható folyók (Dnyeszter, Bug, Dnyeper) osztják több részre, s a terményeket nagyobb részt e folyókon szállították a tengerhez, így kézenfekvőnek mutatkozott az ötlet, hogy a Dunaflottilla egységeinek egy részét átvezénylik ezekre a folyókra, a szállítmányok biztosítása és védelme érdekében. Az 1918 márciusában megszületett döntés alapján 1918. április 1-jén Wulff Olaf korvettkapitány parancsnoksága alatt külön hajórajt alakítottak ki.[88] A hajóraj április 12-én hajózott át Odesszába. Május 13-án a hajóraj zöme áttelepült Herszonba, majd május 15-én megkezdték a Dnyeper felderítését. A Dnyeper hajózható szakaszának bejárása és feltérképezése mellett a Bugon is végeztek felderítő utakat. A hajóraj egységeit a nyári zavargások idején rendfenntartó célokra, illetve a fegyveres begyűjtés támogatására többször bevetették. Az augusztusi viszonylagos nyugodt időszakban a Dnyeszter bejárására készültek, amikor az AOK váratlanul visszarendelte a hajókat Brailára. Szeptember 10-én keltek át ismét a Fekete-tengeren, és Reni érintésével szeptember 12-én érkeztek meg Brailába.

---

[85] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Euxina-szerződés.

[86] Uo.

[87] *Wulff:* i. m. 119–135. o.

[88] A hajóraj a BOSNA, BODROG, KÖRÖS és SZAMOS monitorokból, a BARSCH és WELS őrnaszádokból, valamint az egy-egy szenes- és tankuszályt vontató ODESSA és BESSARABEC gőzösökből állt.

Az osztrák–magyar hajózás a Fekete-tengeren az Odesszában, Herszonban és Mariampolban zsákmányolt, különböző nemzetiségű, május és június folyamán helyreállított gőzösökkel indult meg. Korábban csak a Dunaflottillához beosztott vontatók vittek a Duna-torkolathoz egy-egy uszálynyi, a hátországnak szánt élelmiszert. A Fekete-tengeren működő gőzösök szénellátását eredetileg a donyeci szénbányákból kívánták megoldani, de a termelés újraindításának problémái miatt ez kivitelezhetetlennek bizonyult.[89] A központi hatalmak, így az amúgy is szénhiánnyal küzdő Monarchia a kikötőkben zsákmányolt szén mellett a hazai utánpótlásra voltak utalva. A szénhiány Ukrajnában nem csak a gőzhajózást sújtotta, de az ukrán vasutakat is a központi hatalmaknak kellett szénnel ellátnia. 1918 május-júniusától kezdve a Dunán lefelé irányuló szénszállítmányok egy része az ukrajnai vasutak és hajózás részére érkezett. E szállítmányokat Brailában rakták át és innen továbbították a fekete-tengeri célkikötőkbe. Az Al-Dunára irányuló szénszállítások jelentőségét és növekedését jól jelzi, hogy 1917 míg folyamán 405 ezer tonna szén haladt át völgymenetben a Vaskapun, addig 1918 első kilenc hónapjában 434 ezer tonna, miközben a dunai hajózás intenzitása csökkent.[90]

Az összeomlásig hátralévő rövid időszakban jelentős osztrák–magyar hajózás a Fekete-tengeren nem bontakozott ki. Az antant blokád által elzárt Adriáról kereskedelmi hajók átvezénylése eleve reménytelen vállalkozás lett volna, ezért a Monarchia csak a Dunán, illetve a fekete-tengeri kikötőkben zsákmányolt, tengeri hajózásra alkalmas egységekre számíthatott. Néhány orosz, román és angol hajót sikerült hajózható állapotba hozni, s ezekkel indult meg a Fekete-tengeren a hajózás, melynek elsődleges feladata a szén eljuttatása volt a Duna torkolatától az osztrák–magyar kézen lévő fekete-tengeri kikötőkbe. Arra nézve nem rendelkezünk adatokkal, hogy az Ukrajnában az osztrák–magyar csapatok által összegyűjtött és továbbított valamivel több mint 57 000 tonna élelmiszer mekkora hányadát szállították el vízi úton.

Az osztrák–magyar megszállás alatt álló kikötőkben, legalábbis részlegesen, kiépült a hajózást irányító szervezet. Odesszában és Herszonban a kikötő-parancsnokságok mellett felállították a hajóállomás-parancsnokságokat is, Odesszában például a GRAF PLATOV nevű zsákmányolt orosz hajó fedélzetén.[91] Mint már fentebb említettük, a Mariampolba kikötőparancsnoknak kinevezett Hermann Marchetti sorhajókapitányt, s a hajócsoport-parancsnoknak kinevezett Zandomeni Miksa hajóskapitányt júliusban a bolsevikok megölték, mielőtt elérték volna a kikötőt. Összességében elmondható, hogy az osztrák–magyar fekete-tengeri hajózás mind időtartamát, mind pedig volumenét tekintve teljesen alárendelt szerepet játszott a dunai hajózás mellett.

A Dunára visszatérve, a bukaresti békét követően a két nagy hajózási vállalat, a DGT és az MFTR alapvetően két dologgal volt elfoglalva: a bérleti díjak felemelését célzó törekvéssel, valamint a román Duna-szakaszon, illetve kikötőkben való térnyeréssel.

Az 1917. évben történt 30 %-os bérleti díjemelés után 1918 nyarán a DGT és az MFTR újabb díjemelési követeléssel álltak elő. A két vállalat képviselőivel július 29-én Döbrentei szóbeli megbeszélést folytatott, melyen nem sikerült végleges egyetértésre jut-

[89] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Euxina-szerződés.; *Wulff:* i. m. 131. o.

[90] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.

[91] *Horst Mayer–Dieter Winkler*: Aus Donauwellen durch Österreich-Ungarn. Wien, 1989. 190. o.

niuk. A tárgyalás során a két társaság a következőket terjesztette elő, mint lehetséges megállapodási módozatokat. Az első javaslat szerint a hadvezetőség az összes, katonai célokat szolgáló járművet vegye bérletébe, beleértve azokat is, melyek államérdekből, például az ukrán gabonaimport miatt, üresen várakoznak. A közel 1600 jármű közül egyenként kellene megítélni, hogy melyik áll üresen államérdekből, és melyik a társaságok magánérdekéből. Döbrentei ezt a javaslat megvitatását, mint fizikailag kivitelezhetetlent, elutasította.[92]

A társaságok előterjesztették azt is, hogy valamennyi nem katonai szállítmányt két tarifa, az 1911-és és az 1918-as szerint is el kellene számolni, majd a különbséget a bérleti díj mellett a társaságoknak kifizetni. A társaságok véleménye szerint ugyanis a hadvezetőség így a polgári szállítmányok után a bevétel 43 %-át visszatartja, amennyiben a bérleti díjak emelése nem történik meg. Az előterjesztésből nem derült ki, hogy a társaságok az aranyfrankban számolt tarifák esetén a KSZV által megállapított árfolyam (1 Fr=147 haller) és a hivatalos árfolyam különbségére (1 Fr=232 haller), mely akkor 85 hallerra rúgott, igényt tartanak-e. Döbrentei, mint a hadvezetőség számára túl megterhelőt, ezt a javaslatot is kategorikusan visszautasította.[93]

A társaságokkal való nézeteltérések rendezésére 1918. augusztus 6-ra megbeszélést hívtak össze a közös Hadügyminisztériumba, Zahradnicek altábornagy elnöklete alatt. Délelőtt a KSZV és a Hadügyminisztérium képviselői belső egyeztetést tartottak a délutáni tárgyaláson képviselendő álláspontjukról. A délutáni megbeszélésen a DGT és az MFTR mellett a DDGT is képviseltette magát. A DDGT képviselője bejelentette, hogy a vállalata megelégszik a bérleti díjak 10 %-nak megfelelő emeléssel. Ezt követően érdemi megbeszélés nem történt, hanem a felek abban állapodtak meg, hogy a kérdést véglegesen az augusztus 16-án tartandó miniszterközi értekezleten rendezik, ahol a közös Hadügyminisztérium mellett részt vesznek az AOK, a közös Külügyminisztérium, illetve minkét pénzügyminisztérium és kereskedelmi minisztérium képviselői is. A konferenciának kellett arról döntenie, hogy a hadvezetőség vállalja-e a vállalatok követeléseiből adódó anyagi többletterheket, vagy pedig csak a kifejezetten katonai szállításokhoz szükséges hajópark irányítását tartsa meg, és a társaságokkal semmiféle szerződést ne kössön. Kikötötték, hogy a kérdés végső rendezésének határideje is augusztus 16. legyen, nehogy további jegyzékváltások napolják el bizonytalan időre az ügy megoldását.[94]

A közös Hadügyminisztériumban megtartott miniszterközi értekezleten a DGT lemondott arról, hogy a hadvezetőség elbocsássa a bérletből a hajóit, és maga vegye át a polgári szállításokat. Ellenkező esetben ugyanis a szén és az élelmiszer beszerzéséről magának kellett volna gondoskodnia, amelyre a társaság képtelen lett volna. Az értekezlet résztvevői megállapították, hogy a KSZV hajózási csoportja, illetve a vezetése alatt álló hajópark a Monarchiának olyan nagy katonai, politikai és gazdasági érdekét képviseli, hogy fenntartása mindenképpen kívánatos, és csökkenő forgalom esetén 10 millió korona erejéig áldozatot lehet hozni a hajózási vállalatokkal kötendő megállapodás érde-

[92] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Referat über die mit den Vertretern der Schiffahrtsgesellschaften DDSG und MFTR gefürhten unverbindlichen Verhandlungen über das Ansuchen der Gesellschaften um Mieterhöhung" (a továbbiakban: Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról). (másolat)

[93] Uo.

[94] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról.

kében. Az értekezlet alkalmával a német legfelső hadvezetés táviratilag kérte, hogy a hajózási csoport változatlan hatáskörrel továbbra is fennálljon.[95]

Az augusztus 16-án megtartott miniszterközi értekezlet eredményeként megszületett a DGT és az MFTR, valamint a hadvezetőség között a megállapodás a bérleti díjak emeléséről.[96] Ezzel párhuzamosan a hadvezetőség a kisebb vállalatokkal (DDGT, MBR) véglegesen megállapodott a korábban már írásba lefektetett, a két nagy vállalaténál jóval szerényebb mértékű díjemelésről.[97] A hadvezetőség, valamint a DGT és az MFTR között létrejött megállapodás 11 pontból állt. A jelentősen megemelkedett szén- és élelmiszerárak kompenzálására a hadvezetőség visszamenőlegesen 1918. április 1-jétől fizetendő pótlékot állapított meg a DGT és az MFTR számára. A pótlék számításának alapjául a két társaságnak 1917-ben kifizetett bérleti díjak 30 %-át vették, majd a háborús szénárak miatt ezt még további 5 %-kal toldották meg. A kiszámított összeget a bérelt DGT és MFTR gőzösök 1917-ben teljesített üzemóráival osztották el, s az így kapott végösszeg illette meg a vállalatokat minden egyes teljesített üzemóra után a normál bérleti díj feletti pótlékként. Ezen felül a hadvezetőség magára vállalta a bérelt hajópark üzeméhez szükséges szenet terhelő adók kifizetését, valamint négy üzemben álló gőzösönként egy-egy uszályt a szénszállításokra a társaságok rendelkezésére bocsátott. Megállapodtak abban is, hogy a KSZV hajózási csoportjának feloszlatása után az 1916. január 1. óta felhalmozódott nyereséget az ezen időszak alatt kifizetett bérleti díjak arányában felosztják a társaságok között.[98]

A két nagy hajózási vállalat az augusztus 16-i megállapodással ha nem is maradéktalanul, de lényegében elérte a célját, a bérleti díjak jelentős mértékű megemelését. Ezt a sikert azonban a két vállalat már nem tudta kiaknázni, a szállítások volumenének csökkenése, majd az összeomlás véget vetett kedvező helyzetüknek.

Mint említettük, a Romániával történt békekötés lehetőséget teremtett a két nagy hajózási vállalat számára a román kikötőkben való térnyerésre. Az 1918. március 5-i bufteai előzetes békét követően Bukarestben rögtön összeültek a KSZV és a DGT, valamint az MFTR képviselői, hogy a két vállalatnak a végleges békekötést követően a román kikötőkre vonatkozó kívánságairól tárgyaljanak. A vaskos, negyven oldalas kívánságlista két részből állt: egy 13 pontot tartalmazó általános részből, és egy részletes, Verciorovától Ostrovig 26 kikötőre vonatkozó, konkrét kívánságokat tartalmazó részből. Az általános kívánságok között első helyen állt, hogy a két társaság hajói ne csak az általuk bérelt rakpart-szakaszokon, hanem a kikötők bármely részén rakodhassanak, illetve hogy a társaságok a saját területükön szabadon épületeket építhessenek és rakodó berendezéseket létesíthessenek, s ezek tulajdonjoga is náluk maradjon. A társaságok kérték azt is, hogy a területükön saját tulajdonú pontonokat létesíthessenek.[99] A bérelt rakpart-szakaszon túl a

---

[95] *Döbrentei* 1934. 163. o.

[96] KMA Mladiáta-gyűjtemény, „Der interministeriellen Konferenz zur Entscheidung vorgelegte Vereinbarung der k. u. k. Heeresverwaltung mit den Schiffahrtsgesellschaften" (a továbbiakban: Miniszterközi konferencia). (másolat)

[97] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Nr. 532299.

[98] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Miniszterközi konferencia.

[99] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741. A saját tulajdonú pontonokra vonatkozó kívánságnak az a magyarázata, hogy amikor az egy évvel korábban alapított MFTR 1896-ban a román kikötőkben saját pon-

társaságok külön szenelőhelyeket is szerettek volna bérelni vagy vásárolni, méghozzá limitált áron. Fontos kívánság volt, hogy a román kikötőkben a DGT és az MFTR hajói után csak azokat az adókat és illetékeket kelljen megfizetni, melyeket a hasonló nagyságú román hajók után is le kellett róni, emellett a helyi szerveik nem román állampolgárságú alkalmazottjainak a román állam részéről adómentességet kértek. Kérték a háború előtti, az osztrák és magyar hajózás számára kedvezőtlen román vasúti tarifarendszer eltörlését is. A társaságok fontosnak tartották, a megnövekvő al-dunai forgalom reményében, új téli kikötők létesítését a román Duna-szakaszon. Végezetül visszakértek minden olyan épületet és kikötő-berendezést, melyet a háború kitörése előtt használtak.[100]

A konkrét kívánságok listáján, különösen annak április–május folyamán pontosított, és helyszínskiccekkel ellátott változatán[101] végigtekintve megállapítható, hogy a kívánságok maradéktalan teljesítése igen komoly pozícióerősödést, néhány kikötőben pedig szinte monopolhelyzetet eredményezett volna a két vállalat számára, elsősorban a román állami folyami hajózási vállalat (NFR) kárára. Az is rögtön látható, hogy a szinte mindenütt paritásos alapon megfogalmazott igények teljesítésének fő nyertese a „később jött", s így az addig gyengébb pozíciókkal rendelkező MFTR lett volna. A DGT, mely már hosszú évtizedek óta jelen volt a román kikötőkben, s döntő részesedése volt az al-dunai kabotázs forgalomban, a legtöbb helyen azt kérte vissza, csekély kiegészítéssel, ami a háború előtt is az övé volt, vagy hasonló nagyságú területeket kért, csak más, kedvezőbb helyen. Ezzel szemben az MFTR, melynek háború előtti pozíciói jóval gyengébbek voltak, szinte hajszálra megegyező igényekkel lépett fel, mint a DGT. Ezeket az igényeket a kikötők nagy részében csakis a NFR rovására, területeinek és épületeinek elvételével lehetett kielégíteni. Ez persze egy csepp szívfájdalmat sem okozott volna az osztrák félnek. A gond inkább az volt, hogy a korábban hátrányos helyzetben lévő MFTR-t kívánságainak teljesítése a román kikötőkben egyenrangúsította volna a DGT-vel.[102]

A rendelkezésre álló források e tekintetben ugyan igen szűkszavúak, de a sorok között néhol kitapintható a lappangó feszültség, mely e kérdésben a két vállalat viszonyát jellemezte. A MFTR-nek a román kikötőkben való helyzetbe hozása leginkább a DGT érdekeit sértette. Itt azonban állami, méghozzá összmonarchiai szintű osztásról volt szó, azaz a Monarchiának kellett a tárgyalóasztalnál nyomást gyakorolnia Romániára, hogy az teljesítse az osztrák és a magyar vállalat kívánságait. A kérdés így már más dimenzióba került, nem lehetett azt az osztrák vállalat gazdasági fölényével rendezni. A sajátságos dualista viszonyok között meg kellett kötni az osztrák és a magyar fél között a szokásos politikai alkut. Ebből az alkuból most a magyar fél jött ki előnyösen: sem a kvóta szerinti elosztás elve (Ausztria 63,6 %, Magyarország 36,4 %), sem pedig a magyar félre nézve még kedvezőtlenebb, a KSZV által alkalmazott, a szállítmányok elosztására alkalmazott kulcsok (DGT 6:11, MFTR 3:11) elve nem került alkalmazásra. Végül a magyar fél számára jóval előnyösebb paritásos elv győzedelmeskedett, s a tárgyalások is már ennek

tonokat akart elhelyezni, a román állam ezt nem engedte neki. A már legyártott pontonokat az MFTR kénytelen volt eladni Romániának, és visszabérelni azokat a Vízügyi Szolgálaton (Serviciul Hydraulic) keresztül.

[100] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741.

[101] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 533508.

[102] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741., 533508.

alapján indultak meg Bukarestben.[103] A DGT-nek ezt a békát le kellett nyelnie, mely Romániában a korábbinál jóval erősebb konkurensévé tette a magyar vállalatot.

A megfogalmazott igények alapján a korábbi állapotokhoz képest mindkét társaság a legnagyobb térnyerést a tengeri kapuknak tekinthető Braila és Galac kikötőiben kívánta elérni, a legjobb kikötőhelyeket sajátítva ki maguknak.[104] Ez már előrevetítette a feketetengeri kereskedelemben való intenzívebb részvétel szándékát is. A bukaresti béke mellékleteként született hajózási egyezmény kötelezte a román államot az osztrák, magyar és német hajózási vállalatok számára parti területek bérbeadására, illetve a román társaságokkal azonos bánásmódban részesítésére. Rendelkeztek az Al-Dunára és a Torkolatvidékre vonatkozó részletes hajózási egyezmény kidolgozásáról is, de erre már, akárcsak a bukaresti béke román részről történő ratifikálására, nem került sor. A balkáni forgalomban való további térnyerésre, pozíciószerzésre a DGT és az MFTR által szőtt tervekből semmi nem valósult meg, az összeomlással azok örökre a történelem süllyesztőjébe kerültek.

1918 júniusa-júliusa folyamán, akárcsak egy évvel korábban, az Osztrák–Magyar Monarchia ismét megállapodott Németországgal (Poroszországgal) és Bulgáriával a dunai szállítások elszámolásáról, illetve a német és a bolgár hadsereg szolgálatában álló személyek utazásáról a KSZV személygőzösein, utóbbiak a szállítások elszámolásáról kötött szerződések mellékletét képezték. A közös Hadügyminisztérium és a porosz királyi Hadügyminisztérium között a dunai szállítások elszámolásáról július 3-án született meg a megállapodás. A bolgár Hadügyminisztérium, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnöke és a KSZV között a megállapodás július 5-én jött létre.[105]

A németekkel 1917 májusában kötött előző megállapodás visszamenőlegesen a háború kezdetétől 1918. április 1-jéig volt érvényben. Az új megállapodást 1918. április 1-jétől kötötték, határozatlan időre, háromhavi felmondási idővel. A szállítások döntő többségét kitevő polgári szállítmányok, a civil lakosság ellátására szolgáló gabona is e körbe tartozott, az adott időpontban érvényes társasági tarifákat tekintették mérvadónak. A KSZV által bérelt hajókon történő német szállítások esetén a szállítási díjról készült számlát a KSZV-nek a német Dunai Hajózási Csoporthoz kellett benyújtania, mely azt felülvizsgálta és hitelesítette, a porosz Hadügyminisztérium csak ezután fizetett. A német katonai szállítások esetén az eljárás megegyezett a fentivel, csak itt rögzített tarifákon (hegymenetben 4,10 korona, völgymenetben 2,50 korona kilométerenként és uszályonként) történt a szállítás. Katonai szállítások alatt a csapat-, hadianyag- és a német balkáni hadseregek számára történő utánpótlás-szállítást értették. A német hajókon (BL) történő osztrák és magyar, katonai és polgári szállítások alkalmával a fentiek analógiájára kellett eljárni, bár erre a gyakorlatban igen ritkán került sor. Megállapodtak abban, hogy a hajózás zavartalanságát biztosító, és a szövetségesek általános érdekeit szolgáló létesítmények

[103] KMA Jármay-gyűjtemény, AOK Chef des FEWs Eb Nr 42246.

[104] KMA Jármay-gyűjtemény, ZTL Schiff Nr 531741., 533508.

[105] KMA Mladiáta-gyűjtemény „Vereinbarung zwischen dem kgl. Preussischen und dem k. u. k. Kriegsministerium über die Art der Verrechnung und Bezahlung von Donaufrchten" (továbboakban: Megállapodás a dunai szállításokról Poroszországgal, 1918.) valamint „Vereinbarung zwischen den Vertretern des kgl. Bulgarischen Kriegsministeriums, des kgl. Bulgarischen Feldeisenbahnchefs und der k. u. k. Zentraltransportleitung über die Art der Verrechnung und Bezahlung von Donaufrachten" (másolat), (a továbbiakban: Megállapodás a dunai szállításokról Bulgáriával, 1918.). Bár Németországgal (Poroszországgal papíron a megállapodást magasabb szinten kötötték, aláírója valójában a KSZV hajózási csoportjának vezetője, Döbrentei, illetve a német Dunai Hajózási Csoport vezetője, Reichenbacher volt.

és berendezések (jégtörők, kompok, kórházhajók, lakóhajók, pontonok, kotrók, kitűzőhajók, téli kikötők stb.) költségeit a két fél közösen, a teljesített tonnakilométerek arányában viseli. Kivételt képzett ez alól a Zabrez-Boljevci komp, melynek költségeit az osztrák–magyar hadvezetőség, illetve a Kevevára-Semendria és a Giurgiu-Rusze komp, melyek költségeit a német Dunai Hajózási Csoport viselte. A porosz Hadügyminisztérium ugyan ezt a gyakorlatot 1917-ben már kifogásolta, de az új megállapodásban a polgári szállításoknál továbbra is aranyfrankban voltak megadva tarifák, melyek átszámítása rögzített, 1 aranyfrank=1,47 korona árfolyamon történt. Végezetül a felek kimondták, hogy a Bajor Lloyd járműveinek KSZV általi nautikai irányításáról korábban kötött megállapodás továbbra is változatlanul fennáll.[106]

A fenti megállapodás melléklete alapján a KSZV bérletében álló személygőzösökön azok a német hadsereg szolgálatában álló személyek utazhattak, akik szabályosan kiállított katonai jeggyel rendelkeztek. E személyek menetdíjának kifizetése a porosz Hadügyminisztérium által ugyanazon metódus szerint történt, mint a polgári és katonai áruszállítás esetén. A kabinhasználatért viszont a helyszínen, készpénzben kellett fizetnie az azt igénybevevőnek. A balkáni német hadseregvasutakon, viszonossági alapon az osztrák–magyar hadsereg szolgálatában álló személyek, beleértve a bérelt járművek civil személyzetét is, hasonló módon utazhattak.[107]

Az 1918. július 5-én a bolgár Hadügyminisztériummal, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnökével megkötött megállapodás a lényegi részét tekintve a porosz Hadügyminisztériummal kötött megállapodásnak a szó szerinti megismétlése volt. A technikai jellegű különbség annyi volt, hogy az elszámolásokat jóváhagyásra két helyre, a bolgár Hadügyminisztériumba, illetve a bolgár tábori vasútügyek főnökéhez is el kellett küldeni. A bolgárokkal 1917 szeptemberében kötött megállapodás alapján az osztrák–magyar hadvezetés háború utáni elszámolással meghitelezte a Bulgáriának szóló katonai szállításokat, ez továbbra is érvényben maradt.[108]

A bolgár hadsereg szolgálatában álló személyeknek a KSZV személyhajóin való utazásáról kötött megállapodás már jelentősen eltért a németekkel kötött hasonló megállapodástól. Ennek oka kimondatlanul a német és a bolgár katonák morálja és viselkedéskultúrája között tapasztalható óriási különbség volt. Míg a német katonák a német parancsnokságok által kiállított jegyekkel utazhattak, a bolgárok csak a KSZV által kibocsátott kártyákkal. A KSZV a bolgár tábori vasútügyek főnökének 5000 db biankókártyát adott át e célból. A kártyának az utazónál lévő, letéphető részét (a másik rész az azt kitöltő bolgár parancsnokságon maradt) az utazás végén szigorúan át kellett adni a KSZV hajó személyzetének. A menetdíj elszámolása már hasonló módon történt, mint a német katonák esetében. A kabin és ágyhasználatért szintén készpénzben, helyben kellett fizetni. Viszonossági alapon az osztrák–magyar hadsereg szolgálatában állók, beleértve a bérelt hajók személyzetét, fél áron utazhattak az összes bolgár vasútvonalon, nyílt parancsal rendelkezők pedig ingyen, melyet utólagos elszámolással a közös Hadügyminisztérium fizetett ki.[109]

---

[106] KMA Mladiáta-gyüjtemény, Megállapodás a dunai szállításokról Németországgal, 1918.

[107] Uo.

[108] Uo.

[109] Uo

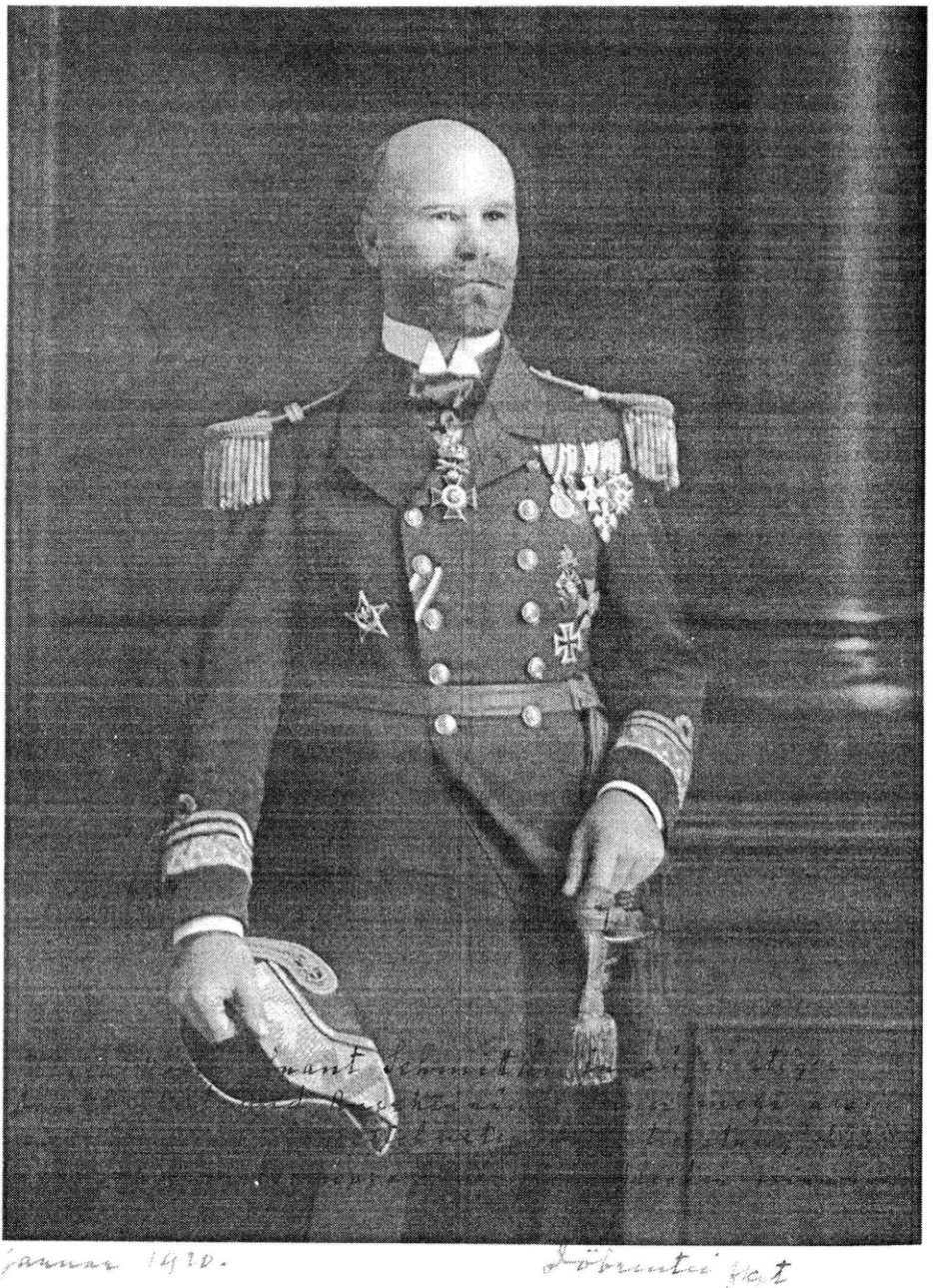

Döbrentei Gábor fregattkapitányi díszben

Mint arról már többször is szó esett, az ukrán gabonához fűzött remények nem váltak valóra, és a román készletek is lényegében kimerültek, így a hegymeneti forgalom az előző évhez képest a felére csökkent. 1918 nyarán az ukrajnai aratásban bízva, számos uszályt tartottak vissza üresen az al-dunai kikötőkben, olyan gabonára várva, mely soha nem érkezett meg.[110] A csökkenő forgalom ellenére a kirakodatlan uszályok száma egyre nőt, augusztusban már elérte a 306-ot, az összesen 1377 uszályból, ami korábban példa nélkül állt. Az uszályok kirakását elvileg minden alkalommal négy nap alatt meg kellett volna tenni. A kirakodatlan uszályok fele Ausztria és Magyarország területén, főleg Bécsben és Budapesten állt, ahol pedig az éhező lakosságnak igen nagy szüksége lett volna rakományukra. Kirakodásukra szeptemberbe külön erre a célra katonákat vezényeltek Bécsbe, Pozsonyba és Budapestre.[111]

A KSZV által bérelt hajópark a legnagyobb létszámát 1918 nyarára érte el. Ekkor 228 gőzös és 1377 uszály állt a hadvezetőség bérletében.[112] Októberre a gőzösök száma nem változott, de az uszályok száma 1352-re csökkent.[113] A KSZV által irányított park ennél természetesen nagyobb volt, 1488 osztrák és magyar, 135 német és 152 egykori ellenséges vízi járműből állt, 1 millió tonna hordképességgel. A hajókon 5849 fő, a parton 980 fő teljesített szolgálatot, és a kikötőkben 5125 népfölkelő és hadifogoly rakodómunkás dolgozott.[114] Hiába volt azonban ekkor a hajópark és a szervezet létszáma a legnagyobb, a teljesítménye már csökkent, és ennek nem csak a szállítandó áru hiánya volt az oka. 1918-ban a KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózás, mind az eszközpark, mind az emberi oldal tekintetében a kifáradás jeleit mutatta.

Az anyagi jellegű kifáradást jól tükrözi a hajóállomány amortizációja. Az 1916-tól kezdődő nagy háborús igénybevétel következtében a bérelt hajópark, különösen a vontatógőzösöké, 1918-ra rendkívül elhasználódott. 1918 tavaszán már a gőzhajópark 35–40 %-a javítás alatt állt. A helyzet annak ellenére volt ilyen rossz, hogy a háború alatt, 1916–1917-ben mind a DGT, mind az MFTR, jelentős állami segítséggel nagyszabású hajóépítő-programot hajtott végre. A hajózási csoport 1918 júniusára adminisztratív intézkedéscsomagot dolgozott ki, melytől a hajópark üzemkészségének javulását várták. Miután a hajójavító kapacitásokat érdemben nem lehetett növelni, a hajók műszaki állapotának nyilvántartásával, és a javítási munkák jobb megszervezésével akarták a célt elérni. Ennek érdekében minden kirendeltséghez egy úgynevezett műszaki referenst küldtek, aki nyilvántartotta a gőzösök műszaki állapotát, és koordinálta a javítási munkákat. A műszaki referens minden megtett út után minden főgépésztől jelentést kért a gépek állapotáról és az esetleges hibákról. Ezek alapján kalkulálta ki az elvégzendő javítási munkákat és azok költségeit. A műszaki referens értesítette a hajózási társaságokat, hogy egy javítást hol lehet a leggyorsabban elvégezni. A referensnek csak akkor volt önálló intézkedési joga, ha a javítás költségeit teljes egészében a hadvezetőség állta, különben a tulajdonossal egyeztetnie kellett. A javítóműhelyekkel a szerződéseket csak a budapesti „Flussfahrzeuge/S"-en keresztül lehetett megkötni, és jóváhagyás végett fel kellett terjesz-

[110] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Jelentés a bérleti díjemelési tárgyalásról. (másolat)

[111] HL I. VH 4493 d. ZTL Mr. 540214/Sch.

[112] *Döbrentei* 1934. 160. o.

[113] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 11. o.

[114] *Döbrentei* 1934. 160. o.

teni a hajózási csoporthoz.[115] Az intézkedések az összeomlásig terjedő időszakban már nem érték el a kívánt eredményt, októberben a bérelt gőzös-park 30 %-a, ezen belül a teljesítőképes vontatók 40 %-a javítás alatt állt.[116]

Akárcsak az eszközpark esetében, az emberi oldalon mutatkozó kifáradásban sincs semmi csodálkoznivaló, hiszen 1918-ra már mindenki belefáradt az ötödik éve zajló háborúba. Fokozódtak az ellátási nehézségek, a fejadagok csökkentek, de a személyzet időnként még ezt a csökkentett fejadagot sem kapta meg. Ez különösen a hajósszemélyzetnél jelentett problémát, ugyanis egyre gyakrabban fordult elő, hogy három-négy napos útra egy napi fejadaggal kellett elindulniuk, mert az ellátó helyek nem tudtak többet kiszolgáltatni. A hús, a zsír és a hüvelyesek után már a krumpli is a ritkán látott különlegességek listájára került.[117] A fegyelmi ügyek száma, különösen az önkényes eltávozásoké, megnőtt az előző évekéhez képest, a kikötői munkára vezényelt népfelkelők közül pedig 1918 nyarán-őszén egyre kevesebben tértek vissza önként az otthoni mezőgazdasági munkák idejére kapott szabadságukról. Maga a szervezet is meggyengült, a parti személyzetből sok helyen elvezényelték a hozzáértő embereket, akiket a hajózási ügyekben teljesen járatlan személyekkel pótoltak.[118]

Az 1917 eleje óta viszonylagosan békés körülmények között zajló dunai hajózásnak, mely 1918 májusától egészen a torkolatig kiterjedt, Bulgária szeptember 25-i kilépése a háborúból vetett végett. Az események ezt követően felgyorsultak, s alig több mint egy hónap múlva bekövetkezett az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, s megkezdődött a dualista államalakulat széthullása.

Az összeomlás

A jelentősen megerősített balkáni antant haderő szeptember 15-én támadásba lendült Bulgária ellen. Másnap az egész front mozgásba jött, megindult az antant offenzíva Szerbia és Montenegró irányába is. A bolgár hadosztályok alig tanúsítottak valami ellenállást, és a bolgár 1. hadsereg 20-án a frontot elhagyva Szófia felé visszavonult. Az antant támadás így néhány nap alatt átütő sikert ért el. Bulgária kormánya, nem törődve szövetségesei hozzájárulásával szeptember 25-én békét kért. Szeptember 29-én este Szalonikiben aláírták a másnap érvénybe lépő fegyverszüneti megállapodást.

A bolgár arcvonal áttöréséről a hajózási csoport parancsnoka, az ELŐD gőzös fedélzetén tartózkodó Döbrentei fregattkapitány szeptember 25-én este értesült. Bulgária küszöbön álló összeomlása felvetette az Al-Duna kiürítésnek és a hajópark mentésének a kérdését. Szeptember 25-én a KSZV bérelt állományából 995 jármű tartózkodott a Duna Újvidék–Sulina szakaszán, és 167 jármű a Száván.[119] A kialakult helyzetben két, egy-

[115] HL I. VH 4493. d. ZTL Nr. 536297. 1918. A kijelölt műszaki referensek a következők voltak: Budapest: Otto Popper I. osztályú mérnök, Bécs: Nagy Károly MFTR főgépész, Orsova: Jurkovics László MFTR főgépész, Rusze: Josef Spaits DGT gépüzemvezető, Braila: Wilhelm Wetzl DGT gépüzemvezető.

[116] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch Nr. 542689. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[117] HL I. VH 4486 d. Exp II. 11246/5, ZTL Nr. 704318.

[118] HL I. VH 4483 d. ZTL 530007/4 Sch., ZTL Nr. 530012/62 Sch.

[119] *Döbrentei* 1934. 183. o.

mással ellentétes követelménynek kellett megfelelni. A hajótulajdonosok, a hajózási vállalatok érdekei a teljes hajóállomány kivonását és felfelé irányítását követelték meg, hogy járműveik ne kerülhessenek ellenséges kézbe, s lényegében az államnak is ez volt az érdeke, hiszen az amúgy is már elkerülhetetlen háborús vereség küszöbén kevés értelme volt a nemzeti vagyon felesleges kockáztatásának. Ezzel szemben állt az, hogy a Monarchiának és Németországnak szánt élelmiszerek nagy része, illetve a román, bolgár, török és ukrán vasutak részére szállított német kőszén még a Dunán úszott, a vasutak pedig nem fedezhették a dunai forgalom kiesésével jelentkező szállítás-igényt, s az élelmiszer behozatal megszűnése igen érzékenyen érintette volna Ausztriát és Németországot. A hajózási csoport vezetője, a KSZV vezetője, illetve az AOK nélkül saját elhatározásából ilyen horderejű kérdésben nem rendelkezhetett. Döbrentei ebben a helyzetben úgy döntött, hogy a mentést megkezdi, de csak a forgalom fenntartására okvetlenül nem szükséges járműveket vonja el az Al-Dunáról. Szeptember 27-én és 28-án ezzel összefüggésben a következő rendeleteket adta ki:

a. A hajópark újabb és nélkülözhető része rakománnyal Ómoldovától hegymenet, a már megrakott és hegymenet haladó uszályok, illetve a fertőtlenítő hajó kivételével az összes kórházhajó Zimonytól felfelé irányítandó.

b. A Bulgáriába rendelt szállítmányok Orsován maradnak.

c. A hajóemelő csoportok működése megszűnik, a javítandó járművekkel és minden felszerelésükkel, a továbbiakban nélkülözhető pontonokkal együtt Zimony fölé irányítandók.

d. A bolgár parton álló szenes uszályokat állítsák a román partra. A bolgár parton csak be- és kirakó uszályok állhatnak, üres uszályok nem.

e. A Szófiában tartózkodó Weis őrnagy esetleges figyelmeztetésére mindent menekítsenek át a román partra.[120]

A szeptember 30-ra Bécsbe rendelt Döbrenteinek annak ellenére sikerült e rendelkezéseit megvédenie, hogy ekkor még mind a KSZV, mind az AOK illetékesei közt optimista hangulat uralkodott a bolgár helyzet megítélésében, ugyanis Szófiába és Nisbe német, illetve osztrák–magyar csapatok érkeztek. Az előző nap kötött, aznap életbe lépett fegyverszünetről szeptember 30-án este értesültek Bécsben. A fegyverszüneti egyezmény értelmében a Monarchia és Németország négy hét haladékot kapott, hogy csapataikat kivonják, illetve diplomatáik és állampolgáraik elhagyják Bulgáriát. A határidő október 27-én éjfélkor járt le. Ez azt jelentette, hogy ezen a napon már valamennyi hajónak a Timok folyó torkolata felett kellett lennie.

Az antanttal kötött bolgár fegyverszünet után az al-dunai helyzet egyértelművé vált: a központi hatalmaknak október 27-ig be kell szüntetniük a hajózást ezen a Duna-szakaszon, avagy hajóik hadizsákmánnyá válnak. Ennek ellenére mind az osztrák–magyar, mind a német legfelső hadvezetés késlekedett a hajópark mentésének elrendelésével. Döbrentei a mentést saját hatáskörében nem rendelhette el, de 17 vontatót átirányított az osztrák és a bajor Duna-szakaszról az Al-Dunára, hogy a parancsok kiadása után hatéko-

[120] *Döbrentei* 1934. 184. o. A fenti, fontosabbakon kívül a rendelkezések még a következőket tartalmazták: a személyhajók Lomon álljanak készen a polgári menekülők részére, vigyázzanak a megbízhatatlan vonalkalauzokra, oszlassák fel a nélkülözhető hajóállomás-parancsnokságokat.

nyabb legyen a mentés. Végül október 6-án a német hadvezetés lemondott az összes további Balkánra irányuló szállítmányról. A német magatartás azonban ebben a kérdésben a későbbiekben meglehetősen ambivalensnek bizonyult, mivel ezután még egészen október 28-ig különféle szállításokra vonatkozó követelésekkel álltak elő.[121]

Az AOK október 10-én adta ki az első határozott mentési rendeletet, miszerint a dunai forgalom Orsovától lefelé megszüntetendő, és új szállítmányok már nem vehetők fel.[122] Döbrentei a következő nap jelezte az AOK-nak, hogy Orsovától lefelé még 533 bérelt jármű tartózkodik, és ezek mentése még a legnagyobb erőfeszítések ellenére is két nappal túlhúzódhat a Bulgária elhagyására szabott határidőn. Hozzátette, hogy ez is csak úgy lehetséges, ha a Brailán álló 109 uszályt a ki- és berakodás mellőzésével azonnal elvontatják. Kifogásolta, hogy a Fekete-tengeri Hatóság a szénnel rakott uszályokat továbbra is vissza akarja tartani, és kérte az AOK-t annak elrendelésére, hogy 3000 tonna szenet rakjanak ki, a többi szenes uszályt pedig vontassák azonnal el. Ennek ellenére Brailán tovább folytatódott a berakodás, és 15 szénnel rakott uszályt végleg visszatartottak.[123]

1918. október 13-án a hajópark mentésére és a dunai hajózásra vonatkozóan újabb rendeleteket adtak ki. Ezek első pontja elrendelte a polgári hajóforgalom beszüntetését a Duna teljes hosszán, illetve, hogy a katonai szállításokat is csak a KSZV hajózási csoportjának kifejezett parancsára szabad végrehajtani. Ez utóbbi a helyi katonai parancsnokságok önkényeskedéseitől volt hivatott megvédeni a KSZV-t és a hajózást, de mint látni fogjuk, e zavaros időkben már nem mindig eredményesen. Elrendelték továbbá az Al-Dunáról minden üres uszály Belgrádba irányítását, valamint a kórházhajók Belgrádban állomásoztatását. Minden német üres uszályt és tankuszályt Semendriára utasítottak, a vontatóknak téli kikötőül pedig Dunapentelét jelölték ki. A hajózás számára szükséges szénről úgy rendelkeztek, hogy azt csak a KSZV utasítására lehet kiadni.[124]

Bulgária háborúból való kilépése után október 15-től módosították a KSZV hajózási csoportja kirendeltségeinek struktúráját, illetve illetékességi területüket. A bécsi kirendeltség ettől kezdve a Duna Regensburg–Bécs, a budapesti a Bécs–Budapest szakaszon irányította a hajózást. Budapest és Ómoldova között létrehozták az újvidéki kirendeltséget. Az orsovai, a ruszei és a brailai kirendeltségek illetékességi területe nem változott, de a ruszei kirendeltség Giurgiuba költözött át.[125] Az újonnan létrehozott újvidéki kirendeltségnek már elsősorban a hajópark mentésében szántak fontos szerepet, ugyanis az Al-Dunáról ide irányították a megrakott uszályokat.

A Monarchia határai felé nyomuló balkáni antanthadsereggel szembeni védelem céljából október 8-án hadseregcsoportot hoztak létre Kövess Hermann tábornok parancsnoksága alatt. A Kövess-hadseregcsoport belgrádi parancsnoksága különféle szállítási feladatokra folyamatosan egyre több uszályt és vontatót követelt a hajózási csoporttól: október 11-én 6 gőzöst és 13 uszályt, október 12-én 83 uszályt és legalább 12 gőzös, október 13-án további 2 gőzöst és 6 uszályt.[126] A KSZV által bérelt hajóraj azonban erre

[121] *Döbrentei* 1934. 185–186. o.

[122] Uo. 186. o.

[123] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch 542590. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[124] HL I. VH 4493. d. ZTL Sch 542252/II.

[125] Uo.

[126] *Döbrentei* 1934. 187. o.

képtelen volt. A hajózási csoport elvileg 228 gőzössel rendelkezett, de közülük csak 102 volt az üzemképes vontatók száma, 70 hajó ugyanis a már korábban említett nagyfokú elhasználódás miatt javítás alatt állt, a maradék 56 pedig személygőzös vagy gyenge helyi hajó volt. A 102 vonatóból 16 már más szolgálatot látott el, így összesen 86 vontatóra maradt a több mint 1200 uszály mentése.[127] Az ilyen kéréseknek egy részét akkor sem lehetett visszautasítani, mivel a hadsereg egyszerűen erőszakkal vette el a kívánt járműveket. Habár október folyamán hivatalosan még mindig kendőzni próbálták, az elkerülhetetlen vereségnek egyre szélesebb körökben ébredtek tudtára. Ennek egyenes következménye volt a teljesíthetetlen követelések megszaporodása, amelyek megindokolt visszautasítása is idővesztéssel járt. Október 18-án a Kövess-hadseregcsoport parancsnoksága újabb 9 gőzöst és 27 uszályt követelt, hogy Belgrádban átkelési célokat szolgáljanak.[128] Kövess tábornok október 21-én rendelte el a Duna–Száva vonal mögé történő visszavonulást.

A vonatató hiány és az osztrák–magyar valamint a német katonai követelések ellenére október 20-án szinte valamennyi járműnek sikerült Giurgiu fölé érnie. Mindössze Brailában maradt 15 osztrák és magyar, valamint két német szenes uszály, a fekete-tengeri hajózás számára szállított, kirakatlan szénnel, illetve Fetestiben három német gőzös, hat német és egy osztrák uszály, melyek a lerombolt vasúti híd helyén láttak el kompszolgálatot.[129] A Lom és Giurgiu között ekkor tartózkodó 128 osztrák, magyar és német járműnek az antant által szabott határidőn belüli mentése mindenképpen kivitelezhető lett volna, csak a Brailán és Fetestin lévő további 27-é nem, ha a francia csapatok Lomnál október 19-én, több mint egy héttel a határidő lejárta előtt nem vágták volna el a hajózás útját.

1918. október 19-én a DGT CROATIA gőzöse három DGT, három MFTR, valamint az OLGA nevű uszállyal és egy pontonnal[130] délután egy órakor hegymenetben a bolgár Lom kikötőjéhez ért, ahol egy bolgár gőzösről megállásra adtak jelzést. Az őrszolgálatot ellátó kezelő látta, hogy a kikötőben már nincsenek saját hajók, és francia katonák vannak a parton, erre rögtön a román part felé fordította a hajót. A partról ekkor géppuskatűz alá vették a CROATIÁ-t, majd ágyútüzet nyitottak rá. A tűzben a gőzös egyik kormányosa életét vesztette. Az időközben felébresztett Franz Klemm kapitány felhúzatta a fehér lobogót, elvágatta a vonató kábeleket, és a hat telitalálatot kapott, súlyosan sérült gőzöst felfutatta a román part mellett húzódó homokzátonyra. A megfeneklett vontatót a franciák még öt percig lőtték, ez alatt a személyzet a román parton álló német őrházba menekült.[131]

Miközben a parancsnok a német őrházból telefonon jelentette az esetet, addig egy francia tiszt átkelt a hajóhoz, ahol közölte, hogy a továbbiakban is szabad a hajózás, csak a gőzös keljen át Lomba a vontatmánnyal együtt, ahol átvizsgálják, majd folytathatja útját. Klemm kapitány közölte, hogy az átvizsgálást helyben is elvégezhetik. Végül abban egyeztek meg, hogy Vecera kezelő a hajó papírjaival átkel Lomba. Eközben hegymenet-

[127] KMA Mladiáta-gyűjtemény, ZTL Sch Nr. 542689. (másolat); *Döbrentei* 1934. 186. o.

[128] *Döbrentei* 1934. 189. o.

[129] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Exp. Giurgiu Nr. 5514 20./10. (másolat)

[130] Az OLGA uszályon az 1702. sz. hadifogoly munkásszázad, a pontonon pedig DGT és MFTR ügynökségi személyzet utazott. A további hat uszály gabonával, fával és kereskedelmi áruval volt megrakva.

[131] KMA Mladiáta-gyűjtemény, A CROATIA parancsnokának, Franz Klemmnek a jelentése a KSZV részére (másolat).

ben feltűnt a DGT VINDOBONA gőzös, melyet egy ladikkal figyelmeztetni akartak, de a franciák ezt megakadályozták. A német őrségnek azonban sikerült értesítenie a gőzöst a veszélyről, és az még időben visszafordult. Sötétedés után Lomból a bolgár gőzös átkelt, és a vonta négy hátsó uszályát elkötve, zsákmányként azokat elvontatta.[132]

Klemm kapitány látva a franciák és a bolgárok magatartását telefonon segítséget kért Calafatból a megmaradt három uszály elvontatására. 19-én este 10 órakor az ENNS és a TEMES monitorok megjelentek, és a franciákra erősen tüzelve két uszályt elvontattak. 20-án hajnali 2 órakor sikerült a harmadik uszályt is elvontatniuk.[133] Aznap reggel, miután a megmaradt uszályokat sikerült megmenteni, Klemm kapitány parancsot adott a hajógép használhatatlanná tételére, és a személyzet Calafatba való visszavonulására. Időközben Vecera kezelő is visszatért Lomból, s beszámolt a francia ezredessel folytatott beszélgetéséről. Az ezredes közölte, hogy a bolgárok bármiben megállapodhattak, ők azt nem tekintik érvényesnek, mivel a Duna már francia ellenőrzés alatt áll, és többet egyetlen gőzös sem haladhat Lomnál át.[134]

Október 21-én a Döbrentei kérésére Wulff Olaf korvettkapitány, a Turnu-Severinben álló monitorosztály parancsnoka a VIZA őrnaszáddal hadikövetet küldött Lomra, a helyzet tisztázására. A parancsnokló francia tábornok közölte a követtel, Eduard Korparic sorhajóhadnaggyal, hogy az antant Bulgáriával, és nem Ausztria-Magyarországgal, illetve Németországgal kötött szerződést, és nem engedheti meg, hogy a szeme láttára csapatokat és hadianyagot szállítsanak. Korparic erre közbevetette, hogy ebben az esetben szóba jöhetne a rakomány szigorú kontrollja, mire a tábornok azt válaszolta, hogy magukat a hajókat és az uszályokat is hadianyagnak tekintik, s távozásra szólította fel a sorhajóhadnagyot.[135] Ezt követően az AOK kérte a közös Külügyminisztériumot, hogy tiltakozzon a Duna határidő előtti lezárása ellen, és eszközölje ki erre való tekintettel a határidő hét nappal való meghosszabbítását.[136] Ha a Külügyminisztérium részéről meg is történt a tiltakozás, annak már semmi foganatja nem volt.

Október 25-én az ekkor még Szófiában tartózkodó Künzel vezérkari őrnagy útján bolgár részről ajánlatott tettek arra, hogy az eltávozni már nem tudó járműveket bolgár tulajdonnak deklarálják a békekötésig, megelőzendő az antant által hadizsákmányként való lefoglalásukat.[137] A Monarchia ezt az ajánlatot nem fogadta el, mivel a hajók többsége román kikötőkben állt, s Romániával májusban békét kötöttek. A bukaresti békében bízva, noha azt román részről nem ratifikálták, úgy vélték, a háború után ezeket a hajókat visszakaphatják tulajdonosaik. Ez azonban később hiú reménynek bizonyult, a Lom alatt rekedt 155 osztrák, magyar és német jármű, 26 gőzös, 122 uszály, öt ponton és két evezős hajó, mindörökre elveszett. A Corabiában összegyűlt hajókat és uszályokat november 10–11-én francia és szerb csapatok lefoglalták.[138]

---

[132] KMA Mladiáta-gyűjtemény, A CROATIA parancsnokának, Franz Klemmnek a jelentése a KSZV részére (másolat).

[133] KMA Mladiáta-gyűjtemény, S. M. Schiff „Enns" Nr. 303 (másolat); KMA Mladiáta-gyűjtemény, K. u. K. Donauflottillenkommando Res. Nr. 2271. (másolat)

[134] Ld. 131. j.

[135] KMA Mladiáta-gyűjtemény, S. M. Patrouillenboot „Viza" Res. Nr. 242. (másolat)

[136] KMA Mladiáta-gyűjtemény, AOK Chef des Generalstabes Op. Geh. 2035. (másolat)

[137] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Telegrammabschrift ZTL Schiff 13481. (másolat)

[138] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 54–55. o. Október utolsó napjaiban Corabiában gyűjtötték

Az antant csapatok megjelenése a Dunánál, illetve Szerbiában történő előrenyomulásuk előrevetítette, hogy a Duna–Száva vonal már nem lesz sokáig tartható. A riasztó hírek tükrében úgy tűnt, hogy az ellenség előbb elérheti e vonalat, mint ahogyan az itt lévő hajópark teljes mentése megtörténhet. 1918. október 22-én kiadták a parancsot a Tisza és a Száva teljes kiürítésére, valamint arra, hogy a megrakott uszályokat ezentúl ne Újvidékig, hanem azon túl vontassák. Ugyanaznap elrendelték az Újvidéken összegyűlt járművek hegymenet történő elvontatását. A rendelet eredményeként 1918. október 23. és november 2. közt összesen 85 gőzös és 476 uszály távozott Újvidékről.[139]

A hajópark mentését nagymértékben megkönnyítette, hogy, mint azt már említettük, október első felében, az ukrán és román áruk behozatalának meggyorsítására a Duna felső szakaszáról az alsó szakaszra irányították a még rendelkezésre álló vonatató gőzösöket. A Szerbiából való evakuálás céljaira, csapatszállításra és a kincstári javak elszállítására üres uszályokat és gőzösöket vezényeltek Belgrádba. A katonák átszállításához elég hajó és uszály állt rendelkezésre, sőt, több mint elegendő. Ennek ellenére a Kövesshadseregcsoport újabb és újabb kívánságokkal állt elő. A kincstári javak evakuálásához viszont csak a szükséges hajótér ötöde állt rendelkezésre, mindössze 60 uszály.

1918. október 24-én hagyta el az utolsó hajó Orsovát, s október 29-én estére a csapatszállítók, a Lom alatt rekedt, illetve az orsovai és a turnu-severini javítóműhelyben álló, mozgásképtelen egységek kivételével minden jármű Zimony felett volt. Október 28-án Döbrenteit, saját kérésére, mint az AOK meghatalmazottját beosztották a Kövesshadseregcsoport mellé, hogy a csapatátkeléseknél a hajóparkot irányítsa. Október 29-én Dubrovicánál, október 30-án Semendriánál és Vincánál a visszavonuló csapatok átkeltek a Dunán, majd az ezekben résztvevő járműveket Belgrádba és Újvidékre irányították. Október 31-én az összes hajó elhagyta a Szávát, november 1-jén pedig végrehajtották az utolsó csapatátkeléseket. E nap délelőttjén az utolsó gőzösök és uszályok is elhagyták Belgrádot és Zimonyt.[140]

A már fentebb említett, Lom alatt rekedt 155 jármű mellett a Dunán Sulina és Zimony között, illetve a Száván még további 170 úszóeszköz maradt november 1-je után, beleszámítva az elsüllyedt egységeket is: 24 gőzös (13 elsüllyedt), 97 uszály (44 elsüllyedt), egy elsüllyedt tankuszály, 17 ponton (5 elsüllyedt), illetve 31 motorcsónak, evezős hajó és kotró (ebből 26 elsüllyedt). A 170 járműből 99 (ebből 46 elsüllyedt) állt a KSZV bérletében.[141] A KSZV bérletében osztrák és magyar járművekből így összesen 229 maradt Zimony alatt a Dunán, illetve a Száván.

1918. november 1-jén délelőtt az osztrák, magyar és német kereskedelmi hajópark zöme Zimonytól felfelé biztonságban volt. A mentés így majdnem teljesen sikerült, hiszen még az ellenállás nélkül előrenyomuló antant erők sem érték volna utol a felfelé menekülő hajórajt. November 2-án azonban teljesen váratlan esemény jött közbe: Vukováron német katonák puskatűzzel kényszerítették megállásra az áthaladó PUSZTASZER gőzöst és az utána jövő hajókat.

össze a hajók nagy részét, és ide költözött át a giurgiu-i kirendeltség is Csoma alezredes parancsnoksága alatt. A lefoglalt járművek közül 12 gőzös és 58 uszály a DGT, 7 gőzös és 29 uszály az MFTR tulajdonát képezte. A hajókkal együtt több mint 16 000 tonna áru is az antant kezébe került.

[139] *Döbrentei* 1934. 190. o.

[140] Uo. 191–192. o.

[141] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 62–63. o.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 októberében meginduló felbomlásakor újonnan formálódó nemzeti államok természetszerűleg igyekeztek az egykori Monarchia ingó és ingatlan vagyonából minél többet megszerezni, s ez a magatartás jellemezte az október 29-én létrejött zágrábi Horvát Nemzeti Tanácsot is. Az ilyen jellegű törekvéseket számos esetben támogatták a korábban a Monarchia valamely intézményénél szolgáló, s a felbomláskor hirtelen nemzeti öntudatra ébredt személyek magánakciói. A dunai hajózásban példa erre a DGT TITEL gőzös szlovén nemzetiségű kapitánya, Turina, aki a szigorú parancs ellenére a gőzöst vontatmányával együtt október 31-én Vukovárra vitte. Itt a kapitány és a legénység egy része sapkájáról a DGT jelvényt levéve a „horvát forradalmat" ünnepelte, majd a kapitány telefonon az újvidéki kirendeltségnek jelentette, hogy a horvátok lefoglalták a hajót, rakományával együtt. Újvidéken már tudtak az esetről, és a valóságról, s Erdélyi százados megparancsolta Turinának az út folytatását. A kiadott parancsnak ekkor még volt foganatja, Turina Budapestre vitte a gőzöst vontatmányával együtt.[142]

1918. november 1-jén az újvidéki Nemzeti Tanács – mely magyarokból állt – megparancsolta az újvidéki hajócsoport-parancsnokságnak, hogy a „nemzeti érdekek védelmében" valamennyi Újvidéken álló hajót és uszályt tartson vissza.143 Az újvidéki Nemzeti Tanács a hajókat és a rakományukat a magyar állam számára kívánta biztosítani, ám valójában ezzel épp az ellenkezőjét sikerült elérniük. A parancs hatására az újvidéki hajócsoport-parancsnokság feloszlott, és az itt lévő, még jelentős hajópark szervezett mentése megszűnt, s már csak kevés hajó hagyta el ezt a kikötőt.[144]

A TITEL-eset után a hajófoglalások Vukováron november 2-án délelőtt kezdődtek meg. A hegymenet hajózó MFTR PUSZTASZER gőzöst a vukovári horvát Nemzeti Tanács megállította. Amikor a gőzös tovább akart haladni, a vukovári német kikötő-parancsnokság népfelkelőkből álló német őrsége puskatüzet nyitott rá, ezzel kikötésre kényszerítve. A német katonák parancsnokuk távollétében egy horvát nemzetiségű csendőr főhadnagy parancsainak engedelmeskedve állították meg fegyvereikkel a gőzöst. A zágrábi nemzeti tanács eredetileg arra utasította a vukovári nemzeti tanácsot, hogy az összes uszályt rakodják ki, de a gőzösöket és az üres uszályokat engedjék tovább. A vukovári Nemzeti Tanács elnöke, Rajačić báró ezt önhatalmúlag megváltoztatta, és november 2-án elrendelte minden hajó feltartóztatását.[145]

A vukovári zár nem bizonyult hermetikusnak. Néhány gőzösnek sikerült elmenekülnie Vukovárról, és elérnie Budapestet, más hajók pedig hegymenetben elhaladtak a város előtt. A cs. és kir. Duna-flottilla vonata, a SÁMSON gőzös, lőszerrel és üzemanyaggal rakott uszályokkal például sikeresen túljutott Vukováron. November 3-án a Szerbiából távozó Kövess és von Rhemen tábornokok a DRAU, I. FERENC JÓZSEF és a SOPHIE személygőzösökkel háborítatlanul haladtak át Vukovárnál. November 4-én hajnalban a német kikötő-parancsnokság személyzete távozott, négy gőzössel, hat motorcsónakkal és egy motoros uszállyal. A német katonák helyét a frontról hazatérő horvát nemzetiségű katonák vették át.[146]

---

[142] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 66. o.

[143] KMA Mladiáta-gyűjtemény, Az újvidéki Nemzeti Tanács írásbeli parancsa, 1918. november 1. (másolat)

[144] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 67. o.

[145] Uo.

[146] Uo. 68. o.

IV. Károly híres október 29-i táviratában az osztrák–magyar haditengerészet tengeri egységeit az újonnan megalakuló horvát államnak, míg a folyami egységeket Magyarországnak adta át.[147] Az ekkor már elméletileg a magyar állam tulajdonát képező Duna-flottilla egységei november 2-án, 3-án és 4-én probléma nélkül haladtak át Vukovárnál, sőt, az itt partra szálló délszláv legénység a legnagyobb barátságban vált el egykori bajtársaitól. A Duna-flottilla november 4-én leköszönő parancsnoka, a horvát nemzetiségű Marius Ratković sorhajókapitány felismerte a vukovári horvát szervek eljárásának törvénytelen voltát, és megpróbált közbenjárni a feltartóztatott járművek elengedéséért, ám sikertelenül. November 3-án felmerült a monitorok bevetésével a fegyveres beavatkozás lehetősége is, de Károlyi Mihály gróf, magyar miniszterelnök, akit dr. Nikolits Béla, az MFTR igazgatóhelyettese tájékoztatott a helyzetről, elvetette ezt.

November 4-én a horvát–szlovén kormányzat elrendelte minden, a felségvizein található hajó lefoglalását, és a velük való minden magánközlekedés tilalmát. Erről a rendelkezésről Vukováron csak november 6-án szereztek tudomást.[148] November 16-án a BL november 11-i távirati érdeklődésére Zágrábból szintén táviratilag közölték a vállalattal, hogy az SHS kormányzat, egy semleges állam képviselőjeként lefoglalta a Zimony és Apatin között úszó, „hadianyagokkal" megrakott uszályokat.[149] November 17-én Belgrádból egy bizottság érkezett Vukovárba, az itt megállított járművek átvételére. Ezzel egy időben szerb delegáció utazott Zágrábba, hogy megtárgyalják, a lefoglalt rakományokból mi kerüljön Szerbiába, és mi maradjon Horvátországban. A Vukováron álló, gabonával rakott uszályok egy részét Eszékre vezényelték, ahol kirakodásra kerültek. A szén és a petróleum döntő hányada is Szerbiába került.[150]

November első felében még egy kísérlet történt magyar részről az Újvidék és a Dráva torkolata közt rekedt járművek mentésére, miután a Károlyi-kormány kieszközölte a zágrábi Nemzeti Tanács elvi engedélyét. A STÖR őrnaszád önkéntesekből álló legénységgel november 7-én futott ki Budapestről és 10-én érkezett meg Újvidékre. A hajó parancsnokának, Hartmann Gaszton sorhajóhadnagynak mind Újvidéken, mind Vukováron szembesülnie kellett azzal, hogy a zágrábi elvi engedély, amit időközben vissza is vontak, nem sokat ér a parancsokat Belgrádból kapó szerb katonasággal szemben. Végül összesen 5 gőzöst és 23 uszályt sikerült megmenteni, és Apatinig kísérni. A STÖR november 19-én tért vissza Budapestre.[151]

A vukovári hajómegállítások és lefoglalások következtében 40 gőzös, 190 uszály és 8 egyéb úszómű, összesen 238 objektum jutott horvát, majd jugoszláv kézre. A járművek közül 172 a KSZV bérletében állt, négy a magyar állam tulajdonát képezte, 34 német járművet pedig a berlini hajózási csoport bérelt. A 190 uszály összesen 48 834 tonna

---

[147] IV. Károly a tengeri egységeket kifejezetten Horvátországnak szánta, nem az újonnan alakuló délszláv államnak. Egyes vélemények szerint ezzel a gesztussal azt igyekezett elérni, hogy a háború után valamilyen föderatív formában Ausztria mellett tarthassa Horvátországot. Az antanthatalmak természetesen nem tartották tiszteletben ezt a döntést, a haditengerészet egységeit hadizsákmányként kezelték, s ezek közül még a győztesnek minősülő SHS királyság is alig kapott valamit.

[148] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 72. sz. melléklet.

[149] KMA Mladiáta-gyűjtemény, BL Telegramm Nr. 4986. (másolat)

[150] KMA Mladiáta-gyűjtemény, az „Obzor" című horvát újság cikke, az 1918. november 24-i számból, német fordításban, „Konfiszierte Waren in Vukovar" címmel. (másolat)

[151] Hartmann Gaszton jelentése. Közli: *Döbrentei* 1934. 194–195. o.

áruval volt megrakva, melyek 27,6 %-a származott szerb kikötőkből.[152] Ezt azért érdemes kiemelni, mert a későbbi szerb érvelés ezen áruk 100 %-ára, mint „ellopott szerb magánjavakra" hivatkozott.

Mint az már korábban említésre került, az osztrák, magyar és német kereskedelmi hajópark nagyobb része Zimony felett volt a Dunán. A vukovári események, illetve a rend és a fegyelem gyors felbomlása következtében a legtöbb jármű Újvidéken maradt. A november elején megalakult újvidéki Szerb Nemzeti Tanács megkezdte az itt álló uszályok kirakását, majd a szerb hadifoglyok hazaszállítását. A távozó német csapatok nyomában november 8-án reggel szerb csapatok szállták meg a várost. November 9-én a hajócsoport-parancsnokságon megjelent Nikolić szerb hajóskapitány, és közölte Erdélyi századossal, hogy a hajópark irányítást átveszi. A padovai fegyverszünetre hivatkozó Erdélyivel közölte, hogy a szerb hadvezetőség az ott álló teljes kereskedelmi hajóparkot, rakománnyal és személyzettel együtt hadizsákmánynak tekinti.[153]

Az újvidéki és a vukovári foglalások mellett november első felében a szerbek lefoglalták az összes, Vukovár és a Tisza torkolata közötti Duna-szakaszon lévő járműveket. Az előrenyomuló szerb csapatok november 20-án Apatinban, 1919. január 2-án Szegeden, február 18-án Baracskán, február 25-én Mohácson foglalták le az ott található vízi járműveket. E lefoglalások következtében, a Vukovárban már megszerzetteken túl még összesen további 633 úszóeszköz jutott délszláv kézre, köztük 33 gőzös és 439 uszály, melyek 97 %-a korábban a KSZV bérletében állt.[154]

*

A háború utolsó heteiben, illetve már nagyobbrészt a padovai fegyverszünetet követően, a KSZV irányítása alatt álló 266 gőzösből és 1352 uszályból összesen 107 osztrák, magyar és német gőzös, illetve 831 uszály került román és délszláv kézbe, többségében rakományával együtt.[155] Ebből az állományból 90 osztrák, magyar és német gőzöst, valamint 711 uszályt, mint jogos zsákmányt 1921-ben a győztes államoknak ítéltek meg.

A hadvezetőség által bérelt, a KSZV hajózási csoportja által vezetett teljesítménye 1918-ban a következőképpen alakult: a Vaskapun hegymenetben 2204 megrakott és 142 üres uszály, míg völgymenetben 1264 megrakott és 766 üres uszály haladt át. Ebben a számban benne vannak a hajópark októberi mentésének a számai is. 1918 folyamán a Vaskapun hegymenetben 636 010 tonna áru, míg völgymenetben 513 028 tonna áru haladt át. A hegymenetben áthaladt áruk közül 215 836 tonna volt a gabonaféle és hüvelyes, ezeknek túlnyomó része Romániából származott, és 192 467 tonnát tett ki a kőolaj. A gabonafélék és egyéb szemes termények közül a legnagyobb mennyiséget a kukorica tette ki, 152 502 tonnával.[156] Az Ukrajnából származó, a Dunán szállított gabona meny-

[152] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 71–73. o. A lefoglalt járművek közül 13 gőzös és 90 uszály a DGT, 10 gőzös és 36 uszály az MFTR, 3 gőzös és 22 uszály a DDGT, 4 gőzös és 6 uszály a MBR, 9 gőzös és 25 uszály a BL tulajdonát képezte.

[153] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 77. o.

[154] Uo. 78. o.

[155] Uo. 11., 79. o.

[156] Uo. 34. o.

nyiségére nincs adatunk, de túl nagy mennyiséget nem tehetett ki. Annyit tudunk, hogy a Vukováron lefoglalt 48 834 tonna árubóI 1760 tonnát tett ki az ukrán gabona.[157] Románia kimerülést jelzi, különösen a kenyérgabona tekintetében, hogy amíg 1918-ban a megszállt Szerbiából 105 460 tonna kenyérgabonát szállítottak Ausztriába, addig Romániából néhány tízezer tonnát. Ennek ellenére nem szabad lebecsülni Románia szerepét Ausztria gabonaellátásában, hiszen ha az 1917–1918-as adatokat összességében nézzük, akkor azt látjuk, hogy onnan 643 726 tonna kenyérgabona érkezett Ausztriába, míg Szerbiából 195 320, és ekkor még nem beszéltünk a 260 000 tonna román kukoricáról, valamint a Németország részére szállított 480 000 tonna kenyérgabonáról.[158] Az 1918-as csonka hajózási idényben, bár teljesítménye elmaradt az 1916. és 1917. éviektől, a KSZV által vezetett dunai hajózás forgalma még mindig messze meghaladta a háború előtti legjobb békeévekét.

Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajópark, melynek nagyobb méretű igénybevételével a Monarchia hadvezetése háború előtti terveiben nem számolt, az 1916–1918. háborús években az ellátás szempontjából a központi hatalmak egyik legfontosabb forgalmi eszközévé vált. A háború nem várt elhúzódása és az antant blokádja következtében beálló élelmezési krízisen csak a román gabona segítségével lehetett úrrá lenni, és az csak a dunai vízi úton érkezhetett meg időben. E feladatot nem sikerült volna végrehajtani ama jelentős hajópark nélkül, melyet az osztrák és a magyar vállalatok birtokoltak a Dunán, sem pedig a háború során létrehozott központi irányító szervezet nélkül, mely a különböző vállalatoktól bérelt hajókból álló flotta egységes irányítását megvalósította.

A KSZV hajózási csoportja által irányított dunai hajózás minden probléma és nehézség dacára mindvégig eredményesen teljesítette feladatát. Sikerrel szállt szembe a német al-dunai törekvésekkel és beavatkozási kísérlettel is, megőrizve a Monarchia hegemóniáját a dunai hajózásban. 1917-ben a németek is kénytelenek voltak elismerni ezt, és dunai hajóparkjuk nautikai vezetését rábízták a KSZV-re. Ugyancsak eredményesen tudta kezelni a tulajdonos hajózási társaságok túlzó követeléseit, annál is inkább, mivel a társaságok egyre inkább rászorultak a KSZV segítségére: 1916-ban az élelmiszer-ellátást, 1918-ban pedig a szénellátást is magára vállalta a hadvezetőség. A KSZV által irányított hajózás teljesítményét és szerepét jól jelzik a következő adatok: 1916–1918-ban a Vaskapun át összesen 2 787 512 tonna gabonafélét és 373 053 tonna olajt hoztak be vízi úton Romániából, a Monarchia és Németország számára míg ugyanebben az időszakban a Balkán irányába 874 765 tonna szenet vittek ki, elsősorban a megszállt vasutak részére. Az élelmiszerszállítások területén a dunai vízi út kiemelkedő fontosságát jelzi, hogy 1916-ban a román gabona kétharmada, 1917–1918-ban pedig a négyötöde a Dunán keresztül érkezett. A Dunán időben érkező gabona nélkül mind 1916-ban, mind 1917-ben a központi hatalmak polgárait, elsősorban az osztrák lakosságot az éhínség réme fenyegette volna.

---

[157] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 72–73. o.

[158] *Kerchnawe, Hugo*: Die k. u. k. Militärverwaltung in Serbien. In: Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten. Wien, 1928. 144–148. o.; *Schafarik:* i. m. 136–137. o. A Romániára vonatkozó kiviteli adatok 1917–1918-ra a két évre együttesen vannak megadva, így a 1918-as adatokra csak következtetni tudunk a vízi szállítás adataiból.

MELLÉKLET

A Vaskapun áthaladó uszályok száma[159]

	hegymenetben		*völgymenetben*	
	1917	1918	1917	1918
megrakott uszály	2785	2204	1672	1264
üres uszály	576	142	1654	766

A Vaskapun áthaladó árumennyiségek fajtánként, tonnában[160]

	hegymenetben		*völgymenetben*	
	1917	1918	1917	1918
hadianyagok	19 986	29 541	104 146	36 500
búza	863 320	28 583		
kukorica	161 512	152 502		
árpa	21 249	13 151		
egyéb gabonaféle és hüvelyes	47 425	21 600		
szálastakarmány	11 797	71 807		
olajfélék	120 499	192 467		
egyéb nyersanyagok	18 184	21 583		
fa	9563	47 867		6 718
nyersvas			1 158	
szén és koksz	600	52 397	405 318	434 035
egyéb árucikkek	326	4 912	68 164	35 775
összesen	1 274 461	636 010	578 786	513 028

[159] KMA Mladiáta-gyűjtemény, *Döbrentei* 1920. 34. o.
[160] Uo.

A Romániából 1916. december – 1918. szeptember 10. között kivitt élelmiszerek, tonnában[161]

	Németország	*Ausztria-Magyarország*	*Törökország*	*Bulgária*
búza	480 459	643 726	124 584	4 630
rozs	11 284	12 128	1 528	
liszt	9 403	13 561	90	782
kukorica	196 856	259 857	27 645	6 385
zab	10 306	6 991	43	153
egyéb gabona	10 216	1 528	109	1
hüvelyesek	1 374	1 063	337	360
olajmagvak	28 995	14 096		6
só	184	5 932	1	85 182
marha (db)	9 537	52 818	126	1 500
sertés (db)	29 537	71 519		
juh, kecske (db)	1 208	404 444		

[161] *Schafarik:* i. m. 136–137. o.

Mihály Krámli

THE MILITARY EMPLOYMENT OF AUSTRIA-HUNGARY'S DANUBE MERCHANT FLOTILLA IN THE FIRST WORLD WAR

The Activities of the Central Transportation Board's Shipping Group, 1917–1918

Summary

In March 1917, after the partial occupation of Romania at the end of 1916, the Danube waterway was opened again for the Central Powers, right down to Brăila. Restarting corn imports from Romania was a question of vital importance for the Austro-Hungarian Monarchy. Due to the limited capacity of the railways, four fifths of all imported corn arrived on the Danube. Besides the restarting of shipping, discussions about the watercraft found in Romanian territory were also started, with a focus on their distribution, as they had been regarded as spoils of war. A preliminary decision on the distribution of the booty was finally reached only in June 1918, according to which the vessels would have been distributed equally among the four allies. Owing to the demands of the Bulgarian party, a final agreement had not been concluded until the end of the war. In 1917, the Austro-Hungarian Monarchy reached an agreement with both Germany and Bulgaria, on the regulations and the accounting of transportation activities on the Danube. The agreements, somewhat modified, were signed again in 1918. In 1917, 1,093,506 tons of Romanian corn were shipped to the Monarchy and to Germany, a quantity that fell short of the hoped-for amount of 1.5 million tons. The main reason being the incipient exhaustion of Romanian resources.

The exhaustion of Romanian resources influenced the capacity of Danube shipping significantly in 1918. At the same time, the Central Powers had high hopes for peace with the Rada (the Parliament) of Ukraine, and with the Russian Soviet Republic, which included the promise of 1 million tons of corn. In compliance with the Peace of Bucharest signed with Romania on 7 May 1918, the Danube was opened to the Black Sea for shipping under the direction of the Central Transportation Board. The Board signed a contract with the Euxina Shipping Company on crop transportation from Ukrainian ports to Brăila, but no significant shipping activity took place between May and September on the Black Sea. In May 1918, with regard to coal shortages, the Central Transportation Board took over the supply of coal to the flotilla that it hired. In August 1918, the two big Austro-Hungarian shipping companies forced the supreme military command to pay much higher fees. At its height in the summer of 1918, the charter flotilla consisted of 228 steamboats and 1,377 barges. By then, the signs of wartime exhaustion were already showing – 40% of the steamboats were under repair. In 1918, until the fall of the Monarchy, only 215,836 tons of corn were imported from Romania by water, owing to the exhaustion of the Romanian resources.

After Bulgaria quit fighting, the most important task was to save the flotilla from the lower reaches of the Danube. The Entente allowed four weeks to evacuate Bulgarian territories, but breaking that promise, French troops closed the waterway of the Danube at Lom, before the deadline. It seemed that watercraft above Lom could be successfully saved, but on 2 November, the seizure of boats at Vukovar was started. In the chaos of the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, mostly after the armistice, 107 Austro-Hungarian and German steamboats and 831 barges were captured by Romanians and Southern Slavs. 90 of the steamboats and 711 of the barges were later awarded to the victorious countries by the American arbitrator.

Mihály Krámli

L'UTILISATION MILITAIRE DE LA NAVIGATION COMMERCIALE AUSTRO-HONGROISE SUR LE DANUBE DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE.

Navigation dirigée par le Service de Navigation de la Direction Centrale des Transports, 1917–1918

Résumé

Avec l'occupation partielle de la Roumanie fin 1916, la voie fluviale danubienne redevint libre devant les Empires centraux jusqu'à Braila en mars 1917. Relancer l'importation du blé roumain fut alors une question vitale pour la Monarchie austro-hongroise. En raison de la faible capacité des chemins de fer, 80 % de l'importation se fit sur le Danube. Outre la reprise de la navigation, des négociations furent engagées sur la répartition des bateaux saisis en Roumanie à titre de butin. Au sens de la décision préalable prise seulement en juin 1918, lu butin aurait dû être réparti à part égale entre les quatre alliés. Toutefois l'accord définitif ne put pas être signé avant la fin de la guerre à cause des revendications de la partie bulgare. Durant 1917, la Monarchie s'entendit à la fois avec l'Allemagne et la Bulgarie sur la réglementation et la facturation des transports sur le Danube. Après quelques modifications, ces accords furent conclus en 1918. Au cours de 1917, 1 093 506 tonnes de blé roumain pouvaient être acheminées en direction de la Monarchie et de l'Allemagne, ce qui fut moins que les 1,5 millions de tonne escomptées. Cela s'explique principalement par le fait que les stocks roumains ont commencé à s'épuiser.

En 1918, le résultat des transports danubiens fut déterminé par l'épuisement des stocks roumains. Cependant les Empires centraux mettaient leurs espoirs dans les traités de paix conclus avec la Rada ukrainienne et la Russie soviétique et dans les 1 million de tonnes de blé y promises. Du fait de la paix de Bucarest conclu avec la Roumanie le 7 mai 1918, le Danube devint ouvert jusqu'à la Mer noire pour la navigation dirigée par la Direction centrale des Transports. Celle-ci a signé un contrat avec la société de navigation Euxina sur les transports de blé depuis les ports ukrainiens jusqu'à Braila, mais la navigation sur la Mer noire ne fut finalement pas importante entre mai et septembre. En raison du manque de charbon, la Direction centrale des Transports prit en charge, dès mai 1918, l'approvisionnement en charbon de son parc de bateaux affrétés. En août 1918, les deux grandes sociétés de navigation (DDSG, MFTR) extorquèrent au commandement militaire une importante augmentation du prix de location. C'est en été 1918 que le parc de bateaux affrétés fut le plus grand : il comptait alors 228 vapeurs et 1377 chalands. A cette époque, les signes d'épuisement furent déjà perceptibles, 40 % des vapeurs étaient en réparation. En raison de l'épuisement des stocks roumains, en 1918, jusqu'à l'effondrement, seules 215 836 tonnes de blé ont pu être acheminées de Roumanie par voie fluviale.

Après la sortie de la Bulgarie de la guerre, la tâche principale résidait dans le sauvetage du parc de bateaux sur le Bas-Danube. L'Entente accorda quatre semaines pour le retrait des territoires bulgares, mais les troupes françaises, contrairement à leur promesse, fermèrent le Danube à Lom avant l'expiration du délai. Le sauvetage des bateaux en amont de Lom semblait réussir jusqu'à ce que la saisie de bateaux ne commence à Vukovár le 2 novembre. Dans les circonstances chaotiques de la Monarchie en décomposition, 107 vapeurs austro-hongroises et allemandes et 831 chalands furent pris par les Roumains et les Slaves du Sud dont 90 vapeurs et 711 chalands furent attribués aux États vainqueurs par l'arbitre américain.

Mihály Krámli

DIE INANSPRUCHNAHME DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN DONAU-HANDELSSCHIFFFAHRT DURCH DAS MILITÄR IM ERSTEN WELTKRIEG

Die von der Schifffahrtsabteilung der Zentraltransportleitung gelenkte Schifffahrt 1917–1918

Resümee

Mit der teilweisen Besetzung Rumäniens Ende 1916 öffnete sich den Zentralmächten im März 1917 die Donau-Wasserstraße bis nach Braila. Für die Österreichisch-Ungarische Monarchie war die Wiederaufnahme des Imports von rumänischem Getreide eine Schicksalsfrage. Infolge der geringen Kapazität der Eisenbahnen erfolgten Vierfünftel des Imports über die Donau. Neben der Wiederaufnahme der Schifffahrt begannen auch die Verhandlungen über die in Rumänien gefundenen Wasserfahrzeuge als Kriegsbeute und über ihre Aufteilung. Über die Aufteilung der Beute wurde im Juni 1918 provisorisch entschieden; demnach wäre die Aufteilung zwischen den vier Verbündeten zu identischem Anteil erfolgt. Zu einer endgültigen Entscheidung kam es jedoch infolge der Forderungen der bulgarischen Partei bis zum Kriegsende nicht. Im Laufe des Jahres 1917 traf die Monarchie sowohl mit Deutschland, als auch mit Bulgarien eine Vereinbarung über die Regelung und Abrechnung der Donau-Transporte. Diese Vereinbarungen wurden – mit gewissen Änderungen – auch im Jahre 1918 abgeschlossen. Im Jahre 1917 konnten schließlich 1 093 506 Tonnen rumänisches Getreide auf dem Wasserweg in Richtung der Monarchie und Deutschland weitergeleitet werden, was jedoch unter der erhofften Menge von 1,5 Millionen Tonnen blieb. Der Grund hierfür war in erster Linie, dass die rumänischen Bestände langsam, aber sicher an ihre Grenzen stießen.

Der Transportleistung des Jahres 1918 auf der Donau drückte die Ausschöpfung der rumänischen Bestände ihren Stempel in bedeutendem Maße auf. Die Zentralmächte setzten jedoch große Hoffnung in den, mit dem ukrainischen Rada und später mit Sowjet-Russland geschlossenen Frieden, sowie in die hier versprochenen 1 Million Tonnen Getreide. Infolge des mit Rumänien geschlossenen Friedens von Bukarest vom 7. Mai 1918 öffnete sich der von der Zentraltransportleitung gelenkten Schifffahrt die Donau bis zum Schwarzen Meer. Für die Getreidetransporte aus den ukrainischen Häfen bis Braila schloss die Zentraltransportleitung einen Vertrag mit der Schifffahrtsgesellschaft Euxina ab, aber schließlich bildete sich in der Zeitspanne Mai-September keine bedeutende Schifffahrt auf dem Schwarzen Meer heraus. Im Mai 1918 übernahm die Zentraltransportleitung angesichts des Kohlemangels die Versorgung des von ihr gemieteten Schiffsparks mit Kohle. Die beiden großen Schifffahrtsgesellschaften (DDSG, MFTR) konnten im August 1918 eine bedeutende Mieterhöhung von der Kriegsführung erzwingen. Den größten Bestand erreichte der gemietete Schiffspark im Sommer 1918: zu dieser Zeit bestand er aus 228 Dampfern und 1377 Schleppbooten. Zu dieser Zeit zeigten sich bereits die ersten Anzeichen der Kriegserschöpfung; 40% der Dampfer befanden sich in der Werft. Infolge der Verringerung der rumänischen Bestände gelang es 1918, bis zum Zusammenbruch, nur mehr 215 836 Tonnen Getreide auf dem Wasserweg aus Rumänien zu importieren.

Nach dem Ausstieg Bulgariens aus dem Krieg galt bereits die Bergung des Schiffsparks auf der Unteren Donau als die wichtigste Aufgabe. Die Entente-Mächte gewährten vier Wochen, um aus den bulgarischen Gebieten abzuziehen, aber die französischen Truppen hielten ihr eigenes Versprechen nicht ein und schlossen die Donau noch vor Ablauf der Frist bei Lom ab. Es schien, als würde die Bergung der Fahrzeuge über Lom erfolgreich sein, als am 2. November in Vukovar die Schiffsbesetzungen begannen. Inmitten der chaotischen Verhältnisse der sich auflösenden Monarchie kamen schließlich – größtenteils bereits nach dem Waffenstillstand – insgesamt 107 österreichisch-ungarische und deutsche Dampfer, sowie 831 Schleppboote in rumänische und südslawische Hände. Aus diesem Bestand sprach der amerikanische Schiedsrichter 90 Dampfer und 711 Schleppboote den Siegesmächten zu.

Михай Крамли

ПРИМЕНЕНИЕ В ВОЕННЫХ ЦЕЛЯХ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОГО ДУНАЙСКОГО ТОРГОВОГО ПАРОХОДСТВА В ПЕРВУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ

Пароходство, руководимое группой Судоходства Центрального Транспортного Управления, 1917–1918

Резюме

Благодаря частичной оккупации Румынии в конце 1916 года для Центральных Держав в марте 1917 года вновь открылся Дунайский водный путь вплоть до Браилы. Для Австро-Венгерской Монархии было вопросом жизненной важности вновь начать ввоз румынского зерна. По причине малой мощности железных дорог четыре пятых импорта хлеба осуществлялось по Дунаю. Наряду с возобновлением судоходства начались переговоры о найденных в Румынии водных транспортных средствах: как военных трофеях, и о их распределении. О разделе трофеев предварительное решение в конечном счете было вынесено лишь в июне 1918 года, согласно ему раздел добычи между четырьмя союзниками должен был проходить в равных размерах. Окончательное соглашение из-за требований болгарской стороны не было заключено до конца войны. В течение 1917 года Монархия заключила договоренность как с Германией, так и с Болгарией о регулировании транспортировок по Дунаю и о связанной с этим отчетности. Эти соглашения в несколько скорректированной форме и были заключены в 1918 году. В течение 1917 года в конце концов удалось переправить водным путем для Германии и Монархии 1 093 506 тонн румынской пшеницы, что не достигало предполагаемых 1,5 миллионов тонн. Главной причиной этого было начавшееся истощение румынских запасов.

В 1918 году истощение румынских запасов наложило серьезный отпечаток на исполнение дунайских поставок хлеба. В то же время Центральные Державы возлагали большие надежды на мир, заключенный с Украинской Радой и затем с Советской Россией, и на обещанный здесь 1 миллион тонн хлеба. С заключенным с Румынией 7 мая 1918 года бухарестским миром по всему Дунаю вплоть до Черного моря открылся путь для Дунайского пароходства, управляемого Центральным Транспортным Управлением. На поставку зерновых из украинских портов до Браилы Центральное Транспортное Управление заключило договор с судоходным предприятием Эуксина, но в конечном итоге значительное движение грузовых судов по Черному морю в мае-сентябре месяцах не смогло осуществиться. В мае 1918 года в виду отсутствия угля Центральное Транспортное Управление взяло на себя снабжение углем арендованного им парка судов. Два крупных судоходных предприятия (DDSG, MFTR) в августе 1918 года сумело выбить из армейского руководства значительное повышение тарифов зв аренду. Арендный судоходный парк к лету 1918 года достиг своих самых больших размеров: он состоял из 228 пароходов и 1377 барж. Однако уже в это время стали проявляться признаки военного истощения сил, 40 % пароходов находилось в ремонте. Вследствие истощения румынских запасов в 1918 году до военного обвала по водному пути удалоось вывезти из Румынии уже лишь 215 836 тонн хлеба.

После выхода из войны Болгарии самой важной задачей было спасение судоходного парка, находившегося на Нижнем Дунае. Антанта дала четыре недели на выход с болгарской территории. Но нарушив собственные обещания, французские войска до истечения данного срока перекрыли Дунай у Лома. Казалось, что спасение судов, находившихся выше Лома, будет успешным, пока 2 ноября не начался захват судов выше Лома. В хаотических условиях распадавшейся Монархии, большей частью уже после заключения перемирия, в конечном итоге 107 австро-венгерских и немецких пароходов, а также 831 баржа попали в руки румын и югославов. Из этого контингента 90 пароходов и 711 барж американский арбитраж присудил государствам-победителям.

KÖZLEMÉNYEK

E. KOVÁCS PÉTER

MAGYARORSZÁG „TÖRÖKKÉPE" A XV. SZÁZAD ELEJÉN*

A XV. századi ember közgondolkodásának rekonstruálása a XXI. században hatalmas merészséget feltételez a történésztől, még abban az esetben is, ha olyan témát próbál megoldani, mint a törökökről kialakított kép, akikkel a XIV. század végi betörésektől, a XV. századi folyamatos hadieseményei, valamint a XVI. század első felében történt részeleges okkupáción keresztül, egészen 1689-ig – a török kiűzéséig – Magyarország „napi kapcsolatban" állt. A kutató óhatatlanul saját elképzeléseit és fogalmi rendszerét vetíti vissza, ami természetesen sokban eltérhet az eredeti közfelfogástól.[1] Egy hódító nagyhatalom megjelenése az ország határai közelében kortól és helytől függetlenül nagyjából azonos problémákat és gondolatokat hozhat a felszínre, természetesen ezek feltárása és megfogalmazása országonként más és más módszerekkel történhet csak. Magyarországon az bonyolítja és nehezíti a helyzetet, hogy a középkori forrásanyag nagy része elpusztult, ezért teljesen más módszereket kell alkalmaznunk, mint azokban az országokban, ahol szinte hiánytalanul megmaradtak az iratok, és az írásbeliségnek eleve nagyobb szerepe volt a mindennapi életben, mint Magyarországon. Nem a koncepcióhoz kell keresni és találni okleveles bizonyítékokat, hanem a fent maradt iratokból és elbeszélésekből kell a koncepciót kialakítani.[2]

A magyar politikai elitet az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése csak akkor kezdte érdekelni, amikor a török csapatok megjelentek a határvidéken. A mai napig vitatott, hogy mikor kezdődtek a török betörések. Az első támadás idejét Kumorovitz L. Bernát I. (Nagy) Lajos (1342–1382) havasalföldi háborújához kapcsolta. Véleménye szerint a hadjárat oka az volt, hogy Layk vajda, valamint utóda Radu, felmondták a szövetségi viszonyt Magyarországgal, és a törökkel is szövetkeztek. A hadieseményeknek színtere Temes megye, Krassó megye déli része, valamint Erdély délkeleti része, a Szörényi bánság és a Havasalföld Dunán inneni területe volt. A szerző azt feltételezte, hogy a harcok idején – 1375-ben – a magyar csapatok megütköztek a törökökkel. Kumorovitz az

* A tanulmány az OTKA (K 63445) támogatásával készült. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Veszprémy Lászlónak, aki tanácsaival segített a dolgozat elkészítésében.

[1] A problémáról bővebben: Les Lieux de Mémoire. I–II. (Sous la direction de *Pierre Nora.*) Paris, 1997.

[2] A „törökkép" problémájával elsősorban a Konstantinápoly eleste (1453) utáni időszakban foglalkozik a szakirodalom *Nancy Bisaha*: Creating East and West: Renaissance humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia, 2004.; Europa und die Türken in der Renaissance. (Herausgegeben von *Bodo Gutthmüller* und *Wilhelm Kühlmann.*) Tübingen, 2000. Ez utóbbi kötetben jelent meg Magyarországról Jankovics József tanulmánya, de ő a XVI–XVII. századdal foglalkozik. *Jankovics József*: The Image of the Turks in Hungarian Renaissance Literatur. Uo. 267–273. o. A korábbi korszakról már kevesebb a feldolgozás. Ilyen *Kuran-Burcoglu Nedret*: Die Wandlungen des Türkenbildes in Europa vom 11. Jahrhundert bis zur heutigen Zeit: eine kritische Perspektive. Zürich 2000. Valamint: *Pajorin Klára*: Keresztes hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon. *Irodalomtörténelmi Közlemények,* 110. (2006.) 1–2. sz. 3–14. o.

ütközet megtörténtére „személyi természetű" bizonyítékként egy nemes lánynak az elrablásával érvel, akit véleménye szerint ekkor ragadtak el családjától.[3] Margitról – Himfi Benedek lányáról – a csodával határos módon valahogyan hír érkezett Magyarországra. Az év júliusának első napján érdekes oklevelet állítottak ki Krétán.[4] Kiderül belőle, hogy Marcali Miklós egykori erdélyi vajda személyesen jött a szigetre, hogy kiszabadítsa a szigeten élő lányt. Himfi Margit ekkor Giorgio Darvasio krétai polgár tulajdonában volt, mint rabszolga, és urától két lánya is született: *Marieta* és *Iacoba*. (Egy másik oklevélből megtudjuk, hogy Himfi Margitot a törökök rabolták el és Darvasio vette meg.[5]) Engel Pál viszont ezzel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy ha az elrablás 1375-ben történt volna, akkor 30 év után nehezen elképzelhető a rokonság érdeklődése, és Margit lányai nem lehettek volna 1408-ban még kiskorúak. Véleménye szerint Himfi Benedek lányát 1391-ben vagy 1392-ben rabolhatták el a Temes megyei Egerszegről.[6] Logikusabbnak tűnik Engel feltevése, miszerint Himfi Margitot később rabolták el. A bán lányának ekkor 1391–92-ben minimum tizenegy évesnek kellett lennie, hiszen apja 1380 novemberében már meghalt.[7] Ebben az esetben már jobban hihető az is, hogy nem felejtette el származását, és nyelvét, emlékezhetett rokonságára, valamint még fel lehetett ismerni. Így kora miatt az is elfogadhatóvá válik, hogy ágyasnak veszik meg, és hogy 1405-ben két kiskorú gyereke van. Ennek ellenére azt gondolom, nem kell, és nem is lehet hadjárathoz kötni az elrablását, mert egy betörő martalóc csapat bármikor elrabolhatta „hadjáraton kívül" is. (Természetesen, ha minden harci cselekményt így nevezünk, akkor hadjáratban hurcolták magukkal.) Ilyen betörés alkalmával kerülhetett török fogságba, majd Krétára 1382-ben egy magyar rabszolgalány, a nyolc éves Anna.[8] Őt vajon melyik „hadjáratban" rabolhatták el?

Himfi Margit további életéről Francesco Bernardi leveléből értesülünk, amit egy meg nem nevezett barátjához írt, 1408 novemberében, akitől augusztus 21-én ő is kapott egy levelet. Bernardi olvasta Giorgio Darvasio és Piero Negro de Candia küldeményeit is, és azzal bízták meg, hogy az ügyben egyéb iratokat is tanulmányozzon. Ezt Marcali és hivatalos személyek is kérték tőle. Francesco Bernardinak az volt a véleménye, hogy Marcali Miklós nagyot hibázott, amikor elment Krétára a lányért, hiszen ez sem Himfi Margitnak és lányainak, sem Giorgio Darvasiónak nem szolgált javára. Az asszonyt nem ismerte, csak Marcali elbeszéléséből szerzett róla tudomást, ellenben az apját jó barátjának nevezte, aki több mint 200 arannyal maradt adósa. Margitról csak a legjobbakat tudja mondani: tisztességes és türelmes, semmi könnyelműség nincsen benne, hiszen ha ez

---

[3] *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja. *Századok*, 117. (1983.) 942–947. o.

[4] Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea. Atti diplomatici e privati. Busta 31. 940. sz. Évszám nélkül. Zsigmond magyar királyhoz címzett fogalmazvány, aláírás nélkül, Giorgio Darvasio ügyében.

[5] Archivio di Stato di Venezia. Miscellanea. Atti diplomatici e privati. Busta 31. 919. sz. 1405. 07. 01. Candia. Marcali Miklós egykori erdélyi oklevele Himfi Margit ügyében.

[6] *Engel Pál*: A török–magyar háborúk első évei (1389–1392). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 561–563. o.

[7] *Engel Pál*: Genealógia. Hím rokonság 2. tábla. Himfi. CD-Rom. *Holub József*: Himfi Benedek halálának éve. *Turul*, 37. (1922.) 37–38. o.

[8] *Charles Verlinden*: L'esclavage dans l'Europe Médievale. II. (Italie, Colonies italiennes du Levant, Levant latin – Empire byzantin) Gent, 1977. 805., 809. o.

utóbbiról tudomást szerzett volna, akkor nem támogatta volna és nem is támogatná. Marcali még nem volt itt, amióta a lány megjött, de nemsokára Budára érkezik, de nem hiszi, hogy segíteni fog Himfi Margitnak, mert olyan, mint egy igazi magyar. Azért tartja nagy hibának Marcali lépését, mert az egykori erdélyi vajda jól tudja: hasonló körülmények között a nőrokonok nem akarnak tudni az elhurcolt leánygyerekekről. Bernardi kijelenti: félő, hogy most is ez fog történni.[9] Jól tudva, furcsának tűnhet, hogy ilyen hosszasan foglalkozom egy rabszolganő sorsával, de sajnos ez az első ismert magyar adat arra nézve, hogy a törökök az országból foglyo(ka)t raboltak el. Az itáliai kereskedő általánosítását érdemes továbbgondolni. Az elhurcolt és hazatért leánygyermekek kiközösítése ekkor már nem számított kirívó esetnek, Budára is elérhetett a híre: a fogságban milyen sors várt a lányokra. 1408-ban Himfi Margit esete nem számított egyedeinek, a közgondolkodásban ekkorra már elterjedhetett, hogy a lányokat eladásra rabolják, és ágyasok válnak belőlük. Az elrabolt lányok sorsát már igen korán ábrázolták a korabeli irodalomban. Giovanni da Ravenna (1343–1408) a *Rerum Memorandum Liber* című munkájában egy magyar lány mártíromságát beszéli el, akit a törökök elraboltak, megbecstelenítettek és meg is öltek. (Ezen kívül még több magyar vonatkozású történetet is olvasható a szövegben.) A szerző Budán született, mint Conversino da Ravenna királyi orvos gyermeke, Magyarország iránti érdeklődése minden bizonnyal ezzel magyarázható, pedig a Velencében elhunyt humanista, már fiatalon visszatért apja szülőföldjére.[10]

Annak ellenére, hogy pontosan a mai napig nem tudjuk, mikor is támadott a török, azt bizonyosan állíthatjuk, hogy ekkor elsősorban foglyokat vittek magukkal, és a magyar családok ekkor szembesültek először azzal a ténnyel, hogy akár örökre is elveszíthetik szeretteiket. A nikápolyi ütközet után (1396) egyre többen estek török fogságba, és az otthoniak csak szerencsés esetben kaphattak hírt róluk, de erre csak azoknak volt esélye, akikről elhitték, hogy képes fizetni, vagy el tudták hitetni fogva tartóikkal, hogy érdemes a pénzre várni. 1396-ban Ilosvai Leusták nádornak nem sikerült elmenekülnie a csatamezőről, és fogságba esett. I. Bajazid szultán a főúr és kíséretének a váltságdíját 50 ezer aranyban határozta meg. A nádorral együtt raboskodó János nevers-i gróf kezességet vállalt Ilosvaiért és embereiért Mütéléné-sziget fejedelménél, a genovai származású Francesco Gattilusionál, aki közvetíteni próbált a szultán felé. A nádornak sikerült is felvennie a kapcsolatot az otthoniakkal, akik meg tudták szervezni, hogy többen összefogva, vagyonukkal jótálltak a fogolyért, de csak Ilosvai kiszabadulása után fizettek volna. Hamarosan kiderült: a család minden próbálkozás ellenére képtelen összegyűjteni a váltságdíjat.[11] A nádor 1400-ban végrendeletet íratott, amelyből az is kiderül: a viszonylagos szabadságból vissza kell mennie I. Bajszid fogságába.[12] Ebben az iratban 150 forintot hagyott azoknak a bújkáló honfitársainak, akiknek sikerült megszökniük a török fogságból

[9] Zsigmondkori Oklevéltár. (Szerk. *Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert.*) I–IX. Budapest, 1981–2004. (A továbbiakban: ZsOkl.) II/2. 6407. sz. 1408. 11. 10. Buda. Francesco Bernardi oklevele meg nem nevezett barátjához.

[10] *Kardos Tibor*: Magyar tárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 60 (1936). 284–296. o.

[11] A család a Kanizsaiaktól vett fel 6 ezres kölcsönt. ZsOkl. II/1. 135. sz. 1400. 03. 14. Feled. Pelsőci Bebek Detre nádor oklevele. Ezt később visszafizették a Kanizsaiaknak. Uo. II/2. 6299. sz. 1408. 08. 20. A fehérvári keresztes konvent oklevele.

[12] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984. 106–107. o.

– minden bizonnyal váltságdíj fejében tartották őket szabadon, az Égei-tenger szigetein –, és haza szerettek volna jutni családjukhoz.[13] A fogságba esett magyar főurak, nemesek és zsoldosok nevét oldalakon keresztül lehetne sorolni. Néhány tipikus esetet azért megemlítek. Maróti János macsói bán báró négy évig a törökök „vendégszeretetét" élvezte, de érte végül is sikerült a váltságdíjat kifizetni. Maróti az 1415-ös boszniai hadjáratban esett török fogságba.[14] Azt is tudjuk, hogy (Szerdahelyi Ders) Márton bánnal, Ha rapi Jánossal és Szepesi (Berzeviczy) Péterrel raboskodott együtt.[15] Kiszabadításuk ügyében 1416 szeptembere előtt összegyűltek Budán és arról tárgyaltak, hogy miképpen lehetne barátaikat és rokonaikat kiszabadítani a török fogságból, különösképpen a fentebb felsorolt nemeseket. Végül is Lévai Cseh Péter lovászmestert küldték a szerb despotához, aki biztos forrásra hivatkozva bejelentette: a váltságdíj összege 65 ezer forint. Abban az esetben azonban, ha ezt nem fizetik ki, örökös rabságban maradhatnak. Az oklevél kiadói aztán Pécsett összegyűltek és úgy döntöttek, hogy mindenki vessen ki a jobbágyaira adót (*taxam novam more lucri camere regalis*), és a pénzt juttassák el Futakra, Garai Jánoshoz, továbbá ki-ki lehetősége szerint járuljon hozzá a váltságdíjhoz. Arról is döntöttek, ha az összegyűlt pénz lehetőséget ad rá, Boszniában vagy máshol fogságban lévők kiváltását is megpróbálják. A gyorsabb végrehajtás érdekében minden megyébe kiküldték embereiket. A kiszabadításában most is közvetítő játszotta a legfontosabb szerepet. Jelen esetben Lazarevics István szerb despota, akinél az is felmerült, hogy Futakon ő egyedül veszi át a pénzt vagy együtt a török szultán emberével.[16] Az akció végeredményéről nem tudunk, de annyi bizonyos: Maróti 40 ezer forint fejében szabadult ki, és Berzeviczi (Szepesi) Péter és túlélte a fogságot. Ez utóbbi 1419-ben már tárnokmesterként szerepel.[17] Úgy látszik Marótihoz hasonlóan, ő is négy év után szabadult. A másik két báró minden bizonnyal a törökök kezében vesztette életét, soha nem tértek vissza Magyarországra.[18] Igaz, egy 1418-as oklevélben arra utalnak, hogy Szerdahelyi Ders Márton Maróti Jánossal együtt megérkezett az országba, de nem tért haza, mert Marótinál maradva fejezte be életét.[19] Szerdahelyi Ders Márton fiai azt állították, hogy Maróti hazatérő apjukkal több hiteleshelyen okleveleket állíttatott ki saját magának, birtokokról és pénzekről.[20] (A korra jellemző módon, Maróti János 1419-ben már újból a török fronton harcolt.[21]) A nádor és a fent említett bárók a foglyok másik típusába tartoztak.

[13] ZsOkl. II/1. 36. sz. 1400. 01. 20. Metelini. Ilosvai Leusták nádor végrendelete. Az bizonyos, hogy Geyche-i Székely János fiának váltságdíjáért ő vállalt kezességet. ZsOkl. I. 6065. sz. 1399. 09. 23. Lipcse. Chethnik-i György mester oklevele.

[14] ZsOkl. V. 926. sz. 1415. 08. 08. Trepcse. Doimo di Chuchiula spalatói polgár oklevele.

[15] A fogságban lévőkről: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996. 230. o. Szerdahelyi Ders Márton báró. (Fogságáról: ZsOkl. V. 2565. sz. 1416–1417. Zsigmond magyar király oklevele.) 1416/1417 után nincsen róla adat. *Engel* 1996. 95. o. Harapki János báró. 1416 után nincsen róla adat. *Engel* 1996. 34. o. Berzeviczi (Szepesi) Péter szepesi ispán. Csak 1433-ban halt meg.

[16] ZsOkl. V. 2255. sz. 1416. 09. 04. Pécs. Magyar előkelők oklevele.

[17] 1427. július 7. Rozsnyó (Erdélyben). Zsigmond király oklevele. *Katona István*: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae. Tomulus V. Ordine XII. Budae, 1790. 482–488. o. Az oklevélre Szovák Kornél (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. *Engel* 1996. 34. o.

[18] Lásd a 15-ös jegyzetet.

[19] ZsOkl. VI. 1828. sz. 1418. 04. 30. A császmai káptalan oklevele.

[20] Uo. VI. 2103. sz. 1418. 06. 28. A császmai káptalan oklevele.

[21] ZsOkl. VII. 529. sz. 1419. 05. 28. Kassa. Zsigmond magyar király oklevele.

Őket nem elrabolták, hanem mint hadifoglyok kerültek az ellenség kezére, és legtöbbjüktől váltságdíjat reméltek. Ilosvai testamentumának ez a kitétele arra utal, hogy Magyarországon igen korán szembesültek a „váltságdíj-iparral," és nem járok messze az igazságtól, amikor azt mondom: azok a családok, akiktől pénzt kértek a szabadulás fejében, a törököket egyszerű emberkereskedőnek gondolták.

Magyarország a tatárjárás óta (1241–1242) nem szembesült azzal a ténnyel, hogy jelentős haderő törjön be az országba. A sorozatos portyázásoknak kettős célja volt: fogoly és zsákmányszerzés, valamint a megfélemlítés. A központi hatalom és haderő távolsága miatt a meglepetésszerű és egyre következetesebb támadások sikerrel jártak, lassan felőrölték a helyi lakosság erejét, akik arra kényszerültek, hogy elhagyják lakhelyüket, és így az Oszmán Birodalom által ellenőrzött területek egyre nagyobbá váltak, és egyre közelebb került a két ország határa, mivel az ütközőállamok lassan felmorzsolódtak.

A XIV–XV. század fordulójára a török támadások folyamatossá válhattak. Az állandó háborúskodás – mint a két nép közti állandó kapcsolódási pont – miatt nem véletlen, hogy amikor a XVI. században Lodovico Dolces lefordította az itáliai humanista, Laudivio Vezzanense munkáját, ahol egy fiktív szultán részt vesz egy humanista beszélgetésen a morálról és az uralkodói etikáról, a szultán a magyarokhoz – a magyarok a szultánhoz, a harcról és a hősiességről replikáznak.[22] A pusztítások hamar megkezdődtek. 1392-ben Zsigmond egyik emberének a macsói bánságban adott cserebirtokokat kárpótlásként, hiszen annak szerémségi birtokait a törökök feldúlták.[23] (A szerémségi betörést más oklevelek is megerősítik. Maróti János a Nagyeng közeli harcokban két súlyos sebet is kapott, és egyik testvére itt esett török fogságba.[24]) Remete Péter fia István Bulgáriában kért és kapott új birtokot, mivel valamennyi birtokát a török elpusztította.[25] A XV. század előestéjén a királyi kancelláriában úgy fogalmaztak, hogy Magyarország és a vele szomszédos területek már hosszabb idő óta hatalmas károkat szenvednek a török és a hozzájuk csatlakozók pusztításai miatt. A gyújtogatásoknak városok, falvak és házak váltak martalékául, és sok nemes és más státuszú férfit és nőt elhurcoltak és legyilkoltak.[26] A sorozatos betörések miatt úgy tűnik, hogy a XV. század eleji Magyarországon a falvak feldúlásánál, tegye azt bárki, a „legmagasabb fokozatot" a török módjára történt pusztítás jelentette. 1417-ben Zsigmond magyar király a konstanzi zsinaton kiadott oklevelében azt parancsolta Ozorai Pipo temesi ispánnak, hogy mivel 29 embere – 1416. november 1. körül – a bosnyákok elleni hadba vonulásról visszatérve „török módra" elpusztították Bátmonostori Töttös László özvegyének és fiainak több Baranya megyei birtokát, adjon elégtételt az atrocitás fejében.[27] A kifejezés nem csak Magyarországon „hódított." Ludwig von Treck aquileiai pátriárka 1419-ben azt írta San Daniele városához, hogy az ellenség (Velence) török módjára Udinéig hatolt, a nőket gyilkolta, közülük ötvenet elrabolt.[28]

---

[22] *Wolfgang Friedrichs*: Das Türkenbild in Lodovico Dolces Übersetzung der Epistolae magni Turci des italienischen Humanisten Laudivio Vezzanense. In: Europa und die Türken in der Renaissance. (Herausgegeben von *Bodo Guthmüller* und *Wilhelm Kühlmann*.) Tübingen, 2000. 333–344. o.

[23] ZsOkl. I. 2565. sz. 1392. 07. 13. Branicsevo. Zsigmond magyar király oklevele.

[24] Uo. I. 605. sz. 1392. 08. 24. Debrecen. Zsigmond magyar király oklevele.

[25] Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[26] Uo. I. 5683. sz. 1399. 01. 25. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[27] Uo. VI. 510. sz. 1417. 06. 03. Konstanz. Zsigmond magyar király oklevele.

[28] ZsOkl. VII. 447. sz. 1419. 05. 13. Udine. Ludwig von Treck aquileiai patriarka oklevele.

1390-ben egy régi-új fogalom is megjelent a magyar oklevelekben. A harci események fejében adott birtok nem számított újdonságnak, de ebben az évben Perényi Miklós szörényi bán elsősorban a törökök elleni harcban szerzett érdemei fejében jelentős adományokat kapott.[29] Az ország védelme dicsőségnek számított, és az oklevelekben igen hamar, már 1395-ben megjelenik „az ország és a keresztény hit védelmét" említő kifejezés.[30] A pogányok elleni harc az ország lakosok számára kötelező, ezzel tartoznak a királynak és a Szent Koronának is.[31] Magyarország – Zsigmond szerint – a kereszténység pajzsa.[32] Magyarország, mint a „kereszténység védőbástyája," és ennek tartalmi variánsai, kifejezés egész Európában elterjedt, elsősorban a XV–XVI. században.[33] Zsigmond egyik oklevele felsorolja azokat az okokat, amik az ellenállást és a visszacsapást szükségessé teszik. A szenvedők iránti részvétel, a védelem őszinte kötelessége, a keresztények, illetve a Megváltó ellen elkövetett jogtalanságok. Ezek következménye, hogy az ország védelme és a támadó háború – a jogtalanságok megtorlása miatt – erkölcsi, politikai és vallási kötelezettsége a királynak.[34] Ettől kezdve a legfontosabb érdemek között sorolták fel a török elleni hadjáratban mutatott vitézséget és hűséges szolgálatot. Csak néhányat a teljesség igénye nélkül: Oroszvári Tompek György Nikápolynál és máshol is harcolt a török ellen. Olyan súlyosan megsebesült, hogy a fejébe fúródott nyilat már hat éve hordozza, ráadásul újból egy hasonló nyíllövés érte. A király hősies szolgálatai fejében Szalónak (Vas megye) királyi várát adományozta neki. [35] Perényi Péter egykori székely ispán szintén egy királyi birtokot kapott. Szikszó (Abaúj megye) azért kerülhetett a birtokába, mert többek között hősiesen harcolt embereivel Nikápolynál, ahol meg is sebesült. Más alkalommal, amikor „*in partibus Transalpinis*" a török Zsigmond seregét körbezárta, leszállt lováról és embereivel a király segítségére ment, nyíllövés érte a lábát. A Szerémségben a kezén sérült meg, régebben pedig, amikor a törökök Galambóc várával szemben nagy zsákmánnyal át akartak kelni a Duna folyón, Perényi azokat megtámadta, a rablott holmit visszaszerezte, miközben a bal fülét nyílvessző fúrta át egészen a nyaka hajlatáig.[36]

A török elleni hősiesség jutalmazásának ellenpéldájává vált a hódító támogatásának büntetése. Erre is hamarosan sor került. Ennek enyhébb fokozatának számított, ha valaki a török elleni hadjáratot engedély nélkül otthagyta. Zselizi Vesszős Tamástól emiatt vette

[29] Uo. I. 1674. sz. 1390. 09. 29. Olnas. Zsigmond magyar király oklevele. Ekkor kapja (Sáros)Patak és (Sátoralja)Újhely városokat a közelben lévő várral együtt.

[30] Uo. I. 4003. sz. 1395. 06. 04. A pozsonyi káptalan oklevele. (Szentgyörgyi János ispán fia Temel ispán végrendelete.)

[31] Uo. I. 4187. sz. 1395. 11. 17. Esztergom. Zsigmond magyar király oklevele.

[32] Uo. II/1. 3251. sz. 1404. 06. 12. Zsigmond magyar király oklevele. Más alkalommal Zsigmond ezt a kifejezést a Német Lovagrendre használta. Uo. III. 1935. sz. 1412. 04. 06. Kassa. Zsigmond magyar király oklevele.

[33] Pl.: *Győry János*: A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban. *Minerva*, 12 (1933). 69–124. o.; *Terebe Lajos*: Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája.) *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 60 (1937). 307–311., 346. o.

[34] *Fodor Pál*: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma" legendája. A török a XV–XVI. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 39 (1997). 22. o.

[35] ZsOkl. II/1. 1356. sz. 1401. 12. 27. Pozsony. Zsigmond magyar király oklevele.

[36] Uo. III. 692. sz. 1411. 07. 13. Buda. Zsigmond magyar király oklevele. A törökön kívül még számos helyen harcolt Perényi Péter.

el Zsigmond egy Tolna megyei birtokát.[37] Hűtlenség vétkébe esett, aki segítette az ellenséget. Bedefalvai Bede Pál a törököket „hamis kifogás leple alatt nem habozott országunkba beengedni" (*sub cuiusdam false excusationis velamine in regnum nostrum inducere non expavit*) – írta a király.[38] Nekcsei Zsigmond esete is érdekes. Nem csak a magyar uralkodó elleni lázadókhoz csatlakozott, hanem Boszniába ment és onnét bosnyákokat és törököket engedett a várába (Nekcse), akik az erősségből indultak fosztogatni és gyújtogatni. Mindez még nem volt elég, hiszen amikor Zsigmond sereggel vonult Boszniába, és a bosnyákok által elfoglalt Krupa királyi várat vissza akarta foglalni, a törökökkel és a bosnyákokkal, vele is szembeszállt. Természetesen nem kerülhette el a hűtlenség vétkét és vele járó birtokelkobzást sem.[39] A „török kártyát" a Zsigmond ellen lázadók is kijátszották. A Nápolyi László által kinevezett István vajda állítólag a törököket a Dráva és a Száva folyók közé vezette.[40]

A közgondolkodásban egy másik fájó pontnak számíthatott, az új adónemek megjelenése, hiszen a török elleni hadjáratok hatalmas összeget emésztettek fel. Ezek természetesen elsősorban a jobbágyságot sújtották, de áttételesen a nemességet is érintették. A katonai kiadások fedezésére ugyanis minden két jobbágyporta után egy aranyforintot szedettek be.[41] Ennek természetesen nem mindenki örült. 1415-ban Krassó megye nem akarta a „*taxa generalis*t" kifizetni. A parancslevélben érthető módon a török veszélyre hivatkozott az uralkodó.[42] Városokat is megadóztattak, Miskolc ennek fejében pallosjogot kapott.[43] 1396-ban a premontrei konventeket is fizetésre kötelezte. A török háborúra összesen 804 aranyat kért tőlük.[44] Fontos pénzszerzési forrásnak számított a királyi birtokok eladása is. Ez a pénzügyi manőver soha nem állt távol Zsigmondtól, a török elleni harc költségeire is többször megtette.[45] A nikápolyi hadjáratra készülve, Kanizsai János esztergomi érsektől vett fel 6 ezer aranyat Nyitra megyei birtokok fejében.[46] Előfordult azonban olyan eset is, amikor a király elengedte az adót. Ennek oka az volt, hogy a családból valaki elesett a török elleni harcokban. 1401-ben Traui Miklós családjának ezért nem kellett a nyestbőradót kifizetni.[47]

Hosszú távú következménye lett a királyi birtokok eladományozásának is, ami Magyarországon a XVI. század elejére a központi hatalom meggyengüléséhez vezetett. A királyi birtokok csökkenése ugyan nem csak a törökhöz köthető, de a folyamat meggyorsulásában jelentős szerepet játszott. Kanizsai királyi birtokot vehetett Nikápoly előtt, Remetei

---

[37] ZsOkl. I. 2560. sz. 1392. 07. 09. Branicsevo. Zsigmond magyar király oklevele.

[38] Uo. I. 6175. sz. 1399. 11. 23. Marót. Zsigmond magyar király oklevele.

[39] Uo. II/2. 5593. sz. 1407. 07. 01. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[40] Uo. II/2. 7599. sz. 1401. 05. 22. Nagyszombat. Zsigmond magyar király oklevele.

[41] Uo. I. 3366. sz. 1394. 04. 12. Buda. Az országnagyok oklevele. A török háború miatt többször is kivetettek rendkívüli adót.

[42] Uo. V. 1157. sz. 1415. 10. 26. Esztergom. Zsigmond magyar király oklevele.

[43] Uo. I. 4096. sz. 1395. 10. 02. Medgyes. Zsigmond magyar király oklevele.

[44] Uo. I. 4438. sz. 1396. 06. 12. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[45] A pénzügyi manőverekre: Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs, 1936.

[46] Uo. I. 3844. sz. 1395. 02. 26. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[47] Uo. II/1. 1401. 04. 18. Pachec. Zsigmond magyar király oklevele.

Péter fia István Halast (Csongrád megye) kapta a hadjárat idején.[48] Oroszvári Tompek György hősiessége fejében Szalónak (Vas megye) királyi várát szerezte meg véglegesen.[49] Perényi Péter egykori székely ispán többek között Szikszó (Abaúj megye) királyi mezővárossal lett gazdagabb.[50] Nem csak Magyarországról történtek adományok. János nürnbergi várgróf Magyarországon és a török elleni hadjáratban teljesített szolgálatai fejében – kárpótlásul és jutalmul – 20 ezer aranyat kapott Rotenburg, Windsheim, Nürnberg, Schweinfurt és Weissenburg városok birodalmi adók terhére.[51] A török betöréseknek volt még egy hosszabb távú gazdasági hatása is. Ekkor indultak meg a költözések, és ezért számos település maradt pusztán. Már 1392-ből van adatunk arra, hogy Temes megyében Pósa fia Péter mester jobbágyai 50 kocsival menekültek a török elől.[52] Remetei Péter fia István azért kapta meg a Csongrád megyei Halas királyi birtokot már 1396-ban, mert valamennyi birtokát a török elpusztította.[53] Sanai Miklós Zágráb egyházmegyés miles birtokai is a török pusztítások miatt néptelenedtek és szegényedtek el 1415-re.[54] A falupusztásodás a XVI. század elejére válik komoly problémává Magyarországon. Akármilyen furcsának tűnik, a török támadásoknak a városfejlődésre voltak pozitív hatásai is. Debrecennek a király azért engedte a kőfal építését, mert az ország, mint ahogy a krónikákból ismeretes, sokat szenvedett a besenyőktől, a tatároktól és legújabban a törököktől, mivel hiányában vannak a fallal körbevett településeknek.[55]

A törökellenes harc új fogalmakat hozott a magyarországi jogszokásokban is. Perek maradhattak el a török hadjáratok miatt, mert az egyik fél vagy hadba indult, vagy éppen harcolt, vagy éppen fogságba került. A hadjáratok miatti perhalasztások természetesen nem új keletűek, de ilyen nagy számban ezekkel csak a XV. század elejétől találkozunk. Számos okleveles példa áll a rendelkezésünkre, de talán érdemesebb egy család sorsán bemutatni, mit is jelentett ez a gyakorlatban. Bátmonostori Töttös László udvari lovag 1415-ben részt vett a törökök ellen, Boszniában indított hadjáratban, ezért a nyáron több peres eljárását elhalasztották.[56] Szeptember elsején már az a hír járta, hogy török fogságba esett, ezért egy másik ügyében is halasztást kapott.[57] Egy nappal később már azt írták szintén egy per elnapolása kapcsán, hogy a törökökkel vívott legutóbbi ütközetben szerencsétlenül járt.[58] 1416 elején már úgy tudták: Bátmonostori meghalt. Zsigmond védve egykori katonáját, megtiltotta, hogy fiainak nagykorúságáig jobbágyaik az özvegy engedélye nélkül elköltözhessenek, akik pedig már elköltöztek, azok kötelesek visszamenni.[59]

[48] ZsOkl. I. 3844. sz. 1395. 02. 26. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele. Valamint: Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[49] Uo. II/1. 1401. 12. 27. Pozsony. Zsigmond magyar király oklevele.

[50] Uo. III. 692. sz. 1411. 07. 13. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[51] Uo. V. 1224. sz. 1415. 11. 13. Konstanz. Zsigmond magyar király okleve.

[52] Uo. I. 2622. sz. 1392. 09. 17. Temesvár. Dersi Márton Temes megyei alispán oklevele.

[53] Uo. I. 4509. sz. 1396. 08. 28. Vidin mellett. Zsigmond magyar király oklevele.

[54] Uo. V. 96. sz. 1415. 01. 17. Konstanz. XXIII. János pápa oklevele.

[55] Uo. II/1. 3767. sz. 1405. 04. 02. Zsigmond magyar király oklevele.

[56] Uo. V. 713. sz. 1415. 06. 03. Visegrád. Zsigmond magyar király oklevele. 894. sz. 1415. 07. 25. Buda. Zsigmond magyar király oklevele.

[57] Uo. V. 986. sz. 1415. 09. 01. Visegrád. Perényi Péter országbíró oklevele.

[58] Uo. V. 994. sz. 1415. 09. 02. Visegrád. Zsigmond magyar király oklevele.

[59] ZsOkl. V. 1407. sz. 1416. 01. 07. Avignon. Zsigmond magyar király oklevele.

1416 februárjában Magyarországon még mindig hitték, hogy Bátmonostori akár fogságban is lehet. Egy nádori perhalasztó oklevélben halottnak tudják, de egy három nappal később kiadott országbírói iratban fogolynak vélik.[60] Még június elején sem tudni semmi biztosat. Ekkor megint úgy fogalmaztak, hogy a hírek szerint szerencsétlenül járt. Perét mindenesetre most is elnapolták.[61] Halvány reménysugárt jelentett Albeni János pécsi püspök levele Bátmonostori Töttös László „özvegyéhez". Ebben azt írta, hogy megbízható értesülések szerint férje Törökországból hazatérhet.[62] 1417 júniusában is elhalasztották egy perét.[63] A rossz hírt Pomázi Cikó István hozhatta, aki levelet írt Bátmonostori özvegyének. Ebben az állt, hogy három éve Magyarország báróival fogságba esett Boszniában, most azonban visszanyerve szabadságát, Pomázra igyekszik.[64] Egy évre rá is perhalasztással odázták el Bátmonostori Töttös László egy perét, azzal a megjegyzéssel, hogy a hírek szerint szerencsétlenül járt a törökök elleni harcban.[65] Bátmonostori Töttös László példája jól mutatja, hogy a török nem csak a fogoly életét változtatja meg gyökeresen, hanem az otthonmaratottakét is, akik állandó kétségben élnek mindaddig, amíg biztos hírt nem hallanak az eltűntről. A joggyakorlat azonban követte a mindennapokat: ameddig lehetett, elnapolták a fogságban lévő, vagy fogolynak gondolt nemesek birtokpereit.

A mindennapi élet változásait nehéz nyomon követni, de néhány adatból kiderül: a török megjelenése teljesen átírta ez ország „magántörténelmét" is. A végrendeletekben megjelent a török, aki ellen a csatában meg lehet halni.[66] A harcban elesettek családi kapcsolatai megromolhatnak, mint ahogy ez történt a Gersei Pető famíliával. György Nikápolynál esett el, a hírre özvegye családjának tagjai (Nádasdiak), megrohanták az elhunyt házát, és az értékesebb okleveleket magukkal vitték.[67] A háborúban lévők vagyonát el lehetett rabolni.[68] Gimesi Forgács Miklós kénytelen volt saját várát megosztani ellenfeleivel. Apja – János – a királyi seregben harcolt Bajazid csapatai ellen, és a küzdelemben életét vesztette. Ez után Gimesi Forgács Péter, familiárisaival együtt elfoglalta Gimes várának középső tornyát, magához vette az ott lévő okleveleket és ezüsttárgyakat, a „mai napig elfoglalva tartja az épületet".[69] Újdonságnak számított az is, hogy sorra érkeztek a kancelláriához olyan kérések, hogy erősítsenek meg okleveleket, mert a régebbi irat azzal a pecséttel lett megerősítve, ami a nikápolyi ütközetben elveszett.[70]

---

[60] Uo. V. 11542. sz. 1416. 02. 15. Buda. Garai Miklós nádor oklevele. 1566. sz. 1416. 02. 18. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[61] Uo. V. 1977. sz. 1416. 06. 05. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[62] Uo. V. 2382. sz. 1416. 10. 26. Pécs. Albeni János pécsi püspök oklevele.

[63] Uo. VI. 514. sz. 1417. 06. 03. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[64] Uo. VI. 644. sz. 1417. 07. 05. A kunok szállásán. Pomázi Cikó István oklevele.

[65] Uo. VI. 2293. sz. 1418. 09. 01. Buda. Perényi Péter országbíró oklevele.

[66] Uo. I. 4003. sz. 1395. 06. 04. A pozsonyi káptalan oklevele. Szentgyörgyi János ispán fia Temel ispán végrendelete.

[67] Uo. I. 5249. sz. 1398. 04. 07. Demes. Zsigmond magyar király oklevele.

[68] Uo. I. 5914. sz. 1399. 06. 10. Visegrád. Pelsőci Bebek Detre nádor oklevele. Az eset még 1392-ben történt. Damanhyda-i Miklós fia Miklós a törökök elleni királyi hadjáratban szolgált, és ez idő alatt elrabolták háziállatait.

[69] Uo. III. 1247. sz. 1411. 11. 20. Szelecsény közelében. Garai Miklós nádor oklevele.

[70] ZsOkl. I. 5779. sz. 1399. 03. 27. Zsigmond magyar király oklevele.

A pozsegai káptalan előtt Gradaci Farkas egy még 1350-ben kiadott oklevelet íratott át, hiszen amikor a török elől menekült, az irat megrongálódott.[71]

Magyarországhoz hasonlóan, Rómában is szembesültek az új helyzettel. Itt nem csak a keresztes hadjáratok állandó napirenden tartására gondolok, hanem sokkal egyszerűbb dologra: az indulgenciára. IX. Bonifác pápa már 1391-ben olyan bűnbocsánatot engedélyez a törökök és a bosnyákok ellen hadba vonuló Zsigmondnak és embereinek, amilyennel a Szentföldre zarándokolók rendelkeznek.[72] Hasonló értelmű okleveleket állított ki a pápa Giovanni de Gubbio domonkosrendi szerzetesnek is, akit megbízott, hogy Ausztriában a török elleni hadjáratra indulóknak teljes bűnbocsánatot, valamint uzsoratartozásuk kifizetése alóli felhatalmazást ígérhet, továbbá olyan bűnbocsánatot, mint a Szentföldre vonulók kapnak.[73] A török, mint hitetlen megölése – tegye azt akár egyházi ember – felmentést érdemelt. IX. Bonifác pápa Nevnai Jakab pécsi egyházmegyés scolaris pappá szentelését engedélyezi, pedig ő több fosztogató törököt és szerbet is megölt.[74] Brassói Jánost is felmentette a pápa. (Az Esztergom egyházmegyés klerikus a Brassó vidékét pusztító törökök és románok ellen harcolva, megölt egy törököt.[75]) XII. Gergely pápa is folytatta elődei példáját. Amikor Alsáni Bálint pécsi püspök és Andrea Benzi de Gualdo spalatói érsek Zsigmond követeiként megjelentek nála azzal a kéréssel, hogy részesítse teljes bűnbocsánatban azokat, akik a magyar királlyal a törökök és a hitetlenek elleni háborúban részt vesznek, vagy maguk helyett másokat küldenek, elfogadta az előterjesztést.[76] XXIII. János pápa Eberhard váradi püspököt is felmentette a kiközösítés és más bűnök alól, aki Zsigmond parancsára elkísérte a királyt a török elleni hadjáratra, és mivel nem menthette meg másképpen saját életét, öt törököt megölt.[77] Lukács fia László Kalocsa egyházmegyés klerikus akkor gyilkolt meg egy törököt – mert félt, hogy újból fogságba esik –, amikor kiszabadult azok rabságából.[78] László dubicai főesperes arra kérte V. Márton pápát, hogy mentse fel fogadalma alól, amelyet a török fogságban tett, amikor elhatározta: belép a pálos rendbe.[79] Konstanzban azt a régi szokást is megerősítették – mert egyes prelátusok ezt megszegték –, hogy a magyar nemesség nem köteles tizedet adni, mivel ők a fizetés helyett életüket kockáztatják a katolikus hit védelmében, a pogány törökök és más hitetlenek ellenében.[80]

A magyar diplomáciában is új fejezetet nyitott az Oszmán Birodalom fenyegetése. Megkezdődtek a tárgyalások, egyezkedések, zsarolások. Mindenki megpróbálta a török veszélyt kihasználni. Velence – Zsigmond ellenfeleként – támogatta a törököt, hiszen gazdasági érdekei is ezt kívánták. 1393-ban megtiltotta János vegliai ispán, dalmát bánnak, hogy a török ellen szövetségre lépjen a magyar királlyal, és ugyan azon év szeptem-

[71] Uo. II/1. 897. sz. 1401. 02. 21. A pozsegai káptalan oklevele.

[72] Uo. I. 2304. sz. 1391. 12. 11. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[73] Uo. I. 3662. sz. és 3663. sz. 1394. 10. 15. Róma. 3668. sz. 1394. 10. 18. Róma. IX. Bonifác pápa oklevelei.

[74] Uo. II/1. 507. sz. 1400. 09. 17. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[75] Uo. II/1. 1925. sz. 1400. 09. 23. Róma. IX. Bonifác pápa oklevele.

[76] Uo. II/2. 5798. sz. 1407. 11. 09. Siena XII. Gergely pápa oklevele.

[77] Uo. II/2. 7827. sz. 1410. 08. 09. Bologna. XXIII. János pápa oklevele.

[78] Uo. III. 1696. sz. 1412. 02. 05. Róma. XXIII. János pápa oklevele.

[79] Uo. VII. 1870. 1420. 06. 21. Firenze. László dubicai főesperes szupplikája.

[80] Uo. V. 163. sz. 1415. 02. 01. Konstanz. XXIII. János pápa oklevele.

berében a Köztársaság azt írta Francesco Bembo alkapitányhoz, hogy ne akadályozza a török követ útját, aki a hírek szerint a szultán lánya és Zsigmond másik ellenfele, Nápolyi László házassági ügyében megy Apuliába.[81] Erről a házassági tervről Zsigmond is említést tett egyik oklevelében.[82] A magyar király a konstanzi zsinaton is megvádolta Velencét. Egy Magyarországról küldött levélben az állt, hogy a törökök hatalmas károkat okoztak az országnak a velenceiek biztatására, akik 600 íjásszal, ágyúkkal és élelemmel is támogatták azokat. Zsigmond azonban még abban az esetben sem hagyja el a zsinatot, ha országát el is vesztené.[83] (A zsinat több alkalommal felszólította Európa fejedelmeit, hogy támogassák Zsigmondot.[84]) A sikertelen 1396. évi hadjárat ellenére a keresztes hadjárat terve is többször felmerült. A magyar király 1411-ben azt írta Mánuel bizánci császárnak, hogy azért tervezi a török legyőzését, hogy eleget tegyen ígéretének: a szentföldi hadjáratnak.[85] Három évvel később egy Konstantinápolyban tartózkodó ismeretlennek úgy érvelt, hogy azért fogadta el a császári koronát, hogy megvalósíthassa tervét, a keresztes hadjáratot.[86] (Zsigmond erről később sem mondott le.) Megindultak a követjárások, új fejezetet nyitva a magyar diplomáciatörténetben. Perényi Imre titkos kancellárról tudjuk, hogy több alkalommal járt a török császárnál, és bölcs tanácsaival sokat tett azért, hogy megszüntette az ellenségeskedést a törökkel, és az ország, így békében élhet.[87] Természetesen a török követségek is megjelentek Budán. 1411 nyarán Frigyes nürnbergi várgróf azt írta: az európai Törökország szultánjától követség érkezett.[88] A török–magyar diplomácia ettől kezdve meghatározóvá és megkerülhetetlenné váltak az ország külügyi kapcsolataiban. Az ellenség megismerésének vágyára utal a következő apró adat. 1437-ben Zsigmond megbízta Tallóci Matkó dalmát–horvát és szlavón bánt, hogy adja vissza azokat a javakat – köztük azt a Koránt is, ami a király tulajdona –, amit Török Józsa kristallóci várából raboltak el Tallóci Péter (Perko) és Matkó emberei. Azt, hogy miképpen és miért került a könyv Kristallóci Török Józsához, azt nem tudjuk, de az bizonyosnak látszik, hogy Zsigmond érdeklődött az ellenség legfontosabb ideológiai munkája iránt.[89]

A tanulmány eddigi részében röviden próbáltam azokat a tendenciákat bemutatni, amelyek véleményem szerint a török támadások hatására megjelentek Magyarországon. Az okleveles adatok „önkényes" csoportosítása – ahogy már említettem – saját elképze-

---

[81] ZsOkl. I. 2914. sz. 1393. 04. 29. Velence. 3080. sz. 1393. 09. 11 Velence.

[82] Uo. II/2. 7599. sz. 1410. 05. 22. Nagyszombat. Zsigmond magyar király oklevele.

[83] Uo. V. 626. sz. 1415. 05. 13. után. Konstanz. A kölni egyetem követeinek oklevele. Velence természetesen tiltakozott, és Európa több fejedelméhez intézett levelében cáfolta, hogy pártolná a törököt. Arra emlékeztette őket, hogy a nikápolyi csata után a velencei hajóhad kapitánya mentette ki Zsigmondot és vitte Bizáncba, majd pedig Dalmáciába. Uo. V. 975. sz. 1415. 08. 30. Velence. A Köztársaság oklevele.

[84] Uo. V. 948. sz. 1415. 08. 17. Konstanz. Lengyelországhoz és a litván nagyfejedelemhez hasonló szellemben: 949–952. sz.

[85] Uo. III. 408. sz. 1411. 04. 29. u. Zsigmond magyar király oklevele.

[86] Uo. III. 2824. sz. 1414. (Csak az évet tudni.) Zsigmond magyar király oklevele.

[87] Uo. III. 80. sz. 1411. 01. 25. (Kiadási hely nélkül.) Zsigmond magyar király oklevele.

[88] Uo. III. 673. sz. 1411. 07. 10. Buda. Frigyes nürnbergi várgróf oklevele.

[89] Magyarország Melléktartományainak Oklevéltára. (Szerk. *Thallóczy Lajos* és *Áldásy Anal.*) II. k. Budapest, 1907. CLXXXI. sz. 1437. 01. 02. Prága. Zsigmond magyar király oklevele. *„Inter quas quidem res ipsius Josa Turci etiam quidem liber nostre maiestatis literas seu scripturas Turconicas legemque Makometi in se continens, qui scilicet liber Alcoranus nuncupatur..."*

léseimet és fogalmi rendszeremet vetíti vissza, ami természetesen sokban eltérhet az eredeti közfelfogástól. Az emberi alaphelyzetekre adott válaszok azonban nem sokat változnak az évszázadok alatt. Akik elrabolják a lányokat és az asszonyokat, akik gyilkolva, fosztogatva, gyújtogatva, megtámadják az országot, akik a hadjáratban fogságba esett katonákért pénzt kérnek, és egy esetleges nem fizetés esetén megölik azokat, azokról nem lehet kétséges, hogy csak rosszat mondanak és írnak, hozzá kell tenni: teljesen jogosan. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ránk maradt egy személyes beszámoló is, egyike a legkorábbi visszaemlékezéseknek.[90] Magyarországi György (*Georgius de Hungaria*) barát 1438-ban került török fogságba. A hadjáratról csak annyit tudunk, hogy az év második felében több betörést hajtottak végre a törökök Erdélyben. György Szászsebesben élt, ide tizenhat éves korában jött tanulni. A város elfoglalása után Drinápolyba vitték fogolyként. Huszonnégy évi török rabság után szabadult, majd Rómába került, ahol a domonkos rend tagjaként élt. Itt is halt meg 80 éves korában (1502. július 3.), és a Santa Maria sopra Minerva templomban temették el Fra Angelico festő sírjának közelében.[91] Munkájában sokat ír a törökök vallásáról, származásáról, szokásairól, hadseregéről. Érthető módon bőven beszél a foglyok sorsáról, hiszen a rabságot alaposan megismerte, és az embereket is az érdekelte a legjobban: mi történik a foglyokkal. Szándéka szerint a török fogságba került kereszténynek szeretett volna segítséget és útmutatást adni, hitük megőrzéséhez. Véleménye és tapasztalata szerint a törökök nagy veszteségnek tartják, ha embert kell ölniük, és mindent elkövetnek, hogy élőket fogjanak el, „így ugyanis egy ember kétszeres zsákmányt jelent. Mert a török eladja a foglyot, és testével kapzsiságát elégíti ki." Mert aki foglyot ejt, az azonnal el is adja. „A vételár nagyobb vagy kisebb, aszerint, hogy bővében vagy szűkében vannak a foglyoknak. Mert némelykor olyan rengeteg foglyot ejtenek, hogy – mint tőlük hallottam – süvegért adják el az embert."[92] A kereskedők miután megveszik a rabokat a városokban, egy külön piacra viszik. Az eladásnál „nincsenek tekintettel sem méltóságra, sem állásra, a felszentelt papot és a közembert egyformán taksálják, a lovagot és a parasztot ugyanazzal a mértékkel mérik."[93] Külön fejezetet szentel a rabok szökésének és szabadulásának is. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen tapasztalatból beszélt. Négyszer szökött, hétszer vették meg, és ugyanannyiszor adták el.[94] Érdekesek azok a beszámolók is, amelyek a törökök mindennapjairól szólnak. Véleménye szerint egyszerűen öltöznek, nem szeretik a kirívó dolgokat, imádják a tisztaságot, a házukba még véletlenül sem engednek be állatokat, nagy gondot fordítanak a testi tisztaságra is. Nem isznak bort, és nem esznek

[90] A legelső beszámoló a Nikápolynál fogságba esett Hans Schiltberger Reisebuch-ja volt. Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis1427. (Herausgegeben *Karel Friedrich Reumann.*) München, 1859. Továbbá: *Csukovits Enikő*: Csodás szabadulások a török rabságból. *Aetas*, 20. (2005.) 78–90. o.

[91] Munkája: Incipit prohemium in tractatum de moribus conditionibus et nequicia Turcorum. Életére: Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról. (Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta *Fügedi Erik.*) Budapest, 1976. 205–223. o. A magyar fordítást használtam. Legújabban: *Georgius de Hungaria:* Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum. Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481. Herausgegeben von *Reinhard Klockow*. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 15. Köln–Weimar–Wien 1993.

[92] *Fügedi* 1976. 32–33. o.

[93] Uo. 34–35. o.

[94] Uo. 147. o.

disznóhúst, házaik szerények. Ismerteti a hadba vonulás technikáját, a török asszonyokról és a vallásukról is beszél.[95] Nyugodtan kijelenthetjük: teológiai és történeti magyarázatot adott a törökök sikereiről, és néhány alkalommal, súlyos kritikával illette a keresztény emberek képmutatását is. Gioachino da Fiore nyomán a törököt apokaliptikus népnek, vallásukat („szektájukat") az Antikrisztus egyházának tartotta.[96]

Azt kell mondanom, hogy meglepő tárgyilagossággal és gyűlölet nélkül írt, ami egyrészt annak köszönhető, hogy tanult embernek számított, és nem a friss történéseket mondta el, hanem a már lerakódott és már beépült emlékeket. Egyházi mivolta is visszafogottabbá tette stílusát. Magyarországi György munkája 1480 körül jelent meg először Rómában, 1514-re pedig már a hetedik kiadása látta meg a napvilágot.[97] Észrevételei inkább a XV. század közepi Oszmán Birodalom általa átlátott és megélt történéseiről szólnak, de mivel még a Zsigmond-kor végén esett fogságba, és ez az egyetlen korai magyarországi beszámoló, az ő „személyes" törökképe kiegészíti és finomítja a XV. századi oklevelekből kirajzolódó képet. Ez mindenkinek mást és mást jelentett: örömöt és bánatot, szegénységet és gazdagságot, szabadságot és fogságot, életet és halált, kinek mit adott a sors és a történelem.

[95] *Fügedi* 1976. 49. o.

[96] *Fodor* 1997. 27. o.

[97] *Fügedi* 1976. 208–209. o.

Péter E. Kovács

A PICTURE OF THE OTTOMANS IN HUNGARY IN THE EARLY 15TH CENTURY

Summary

From the first Ottoman raids against Hungary at the end of the 14th century, through the military events of the 15th century, as well as the partial occupation of the country in the first half of the 16th century until 1689, when the Turks were driven back beyond the Danube, Hungary was in "daily contact" with the Ottoman Empire. Although it is still not known precisely when the first Turkish attack took place, it may be established that from the 1480s many Hungarians were taken prisoner, and Hungarian families had to face the fact that they might have lost their beloved ones forever. After the Battle of Nicopolis in 1396, the number of Hungarians taken prisoner grew.

In the publication, the author briefly outlines the tendencies that appeared in Hungary as a result of the Ottoman attacks. Already at the end of the 14th century, the expression "the Turkish way of destruction" was used in deeds, where the compulsion to fight against the pagans was also communicated to Hungarian citizens, together with the threat of punishment of those who supported the conquerors. Public opinion was also influenced by the introduction of new taxes in connection with the anti-Ottoman struggle. The permanent menace brought about new concepts in Hungarian legal customs. Lawsuits could be postponed due to the Ottoman campaigns, if any of the parties had gone to war or had been taken prisoner.

It is difficult to follow the changes to everyday life, but considerable data proves that the Ottoman presence manipulated the country's "private history" too. Turks appeared in wills, as enemies against whom people might fight in battles and die. The family relations of those killed in action could deteriorate; the possessions of those at war could be stolen.

The Ottoman threat also opened a new chapter in Hungarian diplomacy. Negotiations, compromises and blackmailing had free reign. Everybody tried to take advantage of the Ottoman danger. Venice, for example, in her own financial interests, assisted the Turks in opposition to Sigismundus.

Péter E. Kovács

IMAGE DES TURCS EN HONGRIE AU DÉBUT DU 15^{E} SIÈCLE

Résumé

La Hongrie fut en «contact quotidien» avec l'Empire ottoman depuis les incursions à la fin du 14e siècle durant les événements militaires continus du 15e siècle et l'occupation partielle dans la première moitié du 16e siècle jusqu'en 1689 lorsque les Turcs furent chassés du pays. Même si nous ne connaissons toujours pas la date exacte de la première attaque turque, nous pouvons affirmer avec certitude qu'ils ont fait des prisonniers dès les années 1480. C'est alors que les familles hongroises se rendirent compte qu'elles pouvaient perdre leurs proches pour toujours. Après la bataille de Nicopolis (1396), le nombre de prisonniers faits par les Turcs était en constante augmentation.

L'étude présente brièvement les tendances qui sont apparues en Hongrie, selon l'auteur, à l'issue des attaques turques. Dans les diplômes de fin de 14e siècle, on trouve déjà l'expression «des ravages faits à la turque», ainsi que l'obligation des habitants de lutter contre les païens et des sanctions à l'encontre de ceux qui soutiennent le conquérant. La mentalité a été également influen-

cée par l'introduction de nouveaux impôts liés à la lutte contre les Turcs. La menace permanente a apporté de nouvelles notions dans la juridiction hongroise. Des procès pouvaient être annulés à cause des campagnes turques, lorsque l'une des parties partait ou était en guerre ou en captivité.

Il est difficile de suivre l'évolution de la vie quotidienne, mais quelques données montrent que l'apparition des Turcs a complètement réécrit «l'histoire privée» du pays. Le Turc contre qui on pouvait mourir en combat est apparu dans les testaments. Les conditions des familles ayant perdu des hommes dans les batailles pouvaient se détériorer et les biens de ceux qui étaient allés combattre pouvaient être pris.

La menace de l'Empire ottoman a ouvert un nouveau chapitre dans la diplomatie hongroise. Les négociations, les tractations et les marchandages ont commencé. Tout le monde a cherché à exploiter la menace turque. Par exemple Venise, comme exigeaient ses intérêts économiques, soutenait les Turcs en tant qu'adversaire de Sigismond.

Péter E. Kovács

DAS „TÜRKENBILD" UNGARNS ANFANG DES 15. JAHRHUNDERTS

Resümee

Ungarn stand ab den Einbrüchen Ende des 14. Jahrhunderts über die ständigen Kriegsereignisse des 15. Jahrhunderts und die teilweise Okkupation in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts bis zur Vertreibung der Türken im Jahre 1689 in „täglichem Kontakt" mit dem Osmanischen Reich. Obwohl wir bis zum heutigen Tage nicht wissen, wann der erste Angriff der Türken erfolgte, können wir mit Sicherheit sagen, dass sie ab den 1480er Jahren in erster Linie Gefangene mitnahmen, und die ungarischen Familien sahen sich zu diesem Zeitpunkt mit der Tatsache konfrontiert, dass sie ihre Lieben sogar für immer verlieren könnten. Nach der Schlacht von Nikopolis (1396) kamen immer mehr Menschen in türkische Gefangenschaft.

Die Studie stellt kurz diejenigen Tendenzen vor, die nach Ansicht des Verfassers infolge der Angriffe in Ungarn erschienen. In den Urkunden scheinen der Begriff „Zerstörung nach Art der Türken", sowie die Verpflichtung der Bevölkerung zum Kampf gegen die Heiden, bzw. die Bestrafung der Unterstützung des Eroberers bereits Ende des 14. Jahrhunderts auf. Die öffentliche Denkweise wurde auch durch das Erscheinen der neuen Steuergattungen im Zusammenhang mit dem Kampf gegen die Türken beeinflusst. Die ständige Bedrohung etablierte in der Rechtspraxis Ungarns neue Begriffe. Es kam vor, dass Prozesse infolge der türkischen Feldzüge ausblieben, weil eine der Parteien in den Kampf gezogen war, gerade kämpfte oder in Gefangenschaft geraten war.

Die Veränderungen des täglichen Lebens sind nur schwer zu verfolgen, aber aus einigen Angaben geht hervor: Das Erscheinen der Türken hat auch die „private Geschichte" des Landes vollkommen umgeschrieben. Auch in den Testamenten erschienen die Türken, gegen die man in der Schlacht fallen kann. Die familiären Beziehungen der im Kampf Gefallenen konnten sich verschlechterten, das Vermögen der im Krieg Kämpfenden konnte an sich gerissen werden.

Auch in der ungarischen Diplomatie eröffnete die Bedrohung des Osmanischen Reiches ein neues Kapitel. Es begannen Verhandlungen, Abstimmungsgespräche und Erpressungen. Jeder versuchte, die Gefahr durch die Türken auszunutzen. Venedig zum Beispiel unterstützte – als Gegner von Sigismund – die Türken, da auch seine wirtschaftlichen Interessen dies begründeten.

Петер Э. Ковач

ТУРЕЦКИЙ ОБРАЗ ВЕНГРИИ В НАЧАЛЕ XV ВЕКА

Резюме

Венгрия, начиная с нападок на нее турок в конце XIV столетия и в ходе непрерывных военных действий XV века и частичной оккупации в первой половине XVI века вплоть до 1689 года – до изгнания турок – находилась в „ежедневной связи „ с Османской Империей. Несмотря на то, что буквально до сегодняшнего дня мы не знаем, когда впервые напали на Венгрию турки, мы можем наверняка утверждать, что, начиная с 1480 года турки в первую очередь уводили с собой пленных, и венгерские семьи именно тогда осознали тот факт, что они могут потерять своих близких навсегда. После битвы при Никаполи (1396) все больше венгров попадало в турецкий плен.

В статье кратко показаны те тенденции, которые, по мнению автора, под влиянием налетов турок появились в Венгрии. В грамотах уже в конце XIV века появляется выражение „истребление по-турецки", а также обязанность каждого жителя страны воевать против неверных или же наказание за поддержку захватчиков. Повлияло на общественное мнение так же и введение нового вида налога, связанного с борьбой против турок-завоевателей. Ставшая постоянной угроза нападения внесла новые понятия в правовые обычаи венгров. Могли приостанавливаться или упраздняться судебные процессы по причине нашествий турок, так как одна из стоящих в тяжбе сторон или ушла в поход, или воевала, или попала в плен.

Трудно проследить за всеми изменениями повседневной жизни, но на основании ряда данных выясняется, что появление турок в стране „переписало" частную историю жителей страны. В духовных завещаниях появилось понятие „турок," в битве с которым можно было погибнуть. Семейные связи погибших в бою с турками могли разрушиться, имущество воинов, ушедших на войну с турками, могло быть похищено.

В венгерской дипломатии новую главу открыла угроза Османской Империи. Начались переговоры, согласования, шантажи. Люди попытались воспользоваться турецкой опасностью. Венеция, например – как противник Жигмонда –, поддерживала турок, ибо этого желали её экономические интересы.

BIRÓ TEOFIL

A 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRIT GYALOGEZRED TÖRTÉNETE A KOALÍCIÓS HÁBORÚK KORÁBAN*

2. rész

A la coruña-i kaland

1806. november 21-e, vagyis a híres berlini rendelet meghirdetése óta Napóleon következetesen ragaszkodott az általa kitűzött cél, a kontinentális zárlat maradéktalan megvalósításához. Mivel mind Portugália, mind pedig Spanyolország gazdasága a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelemtől függött,[1] Napóleon jól tudta, hogy ezek az országok csupán látszólag csatlakoztak az ő kontinentális rendszeréhez. A valóságban a csempészet és feketekereskedelem melegágyainak számították. A portugál Bragança, és a spanyol Bourbon uralkodók suba alatt eltűrték a csempészkereskedelmet, s minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy kijátsszák a kontinentális zárlatot.

Napóleon számára – aki eldöntötte, hogy Európa minden partvidéke a francia vámőrök ellenőrzése alá fog kerülni – nyilvánvaló volt, hogy addig nem is gondolhat a kontinentális zárlat hathatós megszervezésére, míg az ibériai államokat teljesen hatalmába nem keríti. Az ehhez vezető út első lépése Portugália meghódítása volt.[2]

A francia császár már Tilsitet követően nyílt nyomást gyakorolt a portugál államra. 1807. július 19-én utasította külügyminiszterét, hogy hozza a portugál nagykövet tudomására, amennyiben szeptember 1-jére hazája nem zárja le kikötőit Anglia hajói előtt, Spanyolország és Franciaország hadat üzen Portugáliának. A nyomás fokozása végett augusztus 2-án egy francia hadtest Bayonne térségében felsorakozott a spanyol határra, majd augusztus 9-től bezárultak a francia kikötők a portugál hajók előtt.[3] A Portugáliát ért fenyegetések közül a legsúlyosabb és legotrombább azonban az a szónoklat volt, me-

---

* A tanulmány 1. részét ld.: *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008.) 3–4. sz. 625–659. o.

[1] Portugália Nagy-Britanniával bonyolította le majdnem teljes kereskedelmét. A britek tartották kezükben az üzleti életet, és nagy tőkéket fektettek be az országban, különösen a bortermelésbe. Az ország jövedelmének több mint egyharmada származott a vámokból, s búzája a tengeren át érkezett. Valóságos angol gyarmat volt. *Lefebvre* 1975. 310. o. Spanyolország gazdasága szintén rá volt szorulva a szigetországgal folytatott kereskedelemre. A brit kereskedők jó, drága áron vásárolták fel Spanyolország híres merinói gyapját, s olcsón árulták a brit ipar által gyártott legkülönbözőbb fogyasztási cikkeket, szövöttárukat. *Tarlé* 1946. 249., 256. o.

[2] A Portugália és Nagy-Britannia között meglévő szoros gazdasági kapcsolatok már több mint egy évszázados múltra tekintettek ekkor vissza. Ezek alapját az 1703. május 16-i Methuen-féle szerződés adta meg. A szerződés eredetileg a francia Bourbonok, s XIV. Lajos francia király ellen köttetett. Ezzel a szerződéssel Portugália csatlakozott ahhoz a brit–holland–Habsburg szövetséghez, mely meg szerette volna akadályozni a Bourbonokat Spanyolország trónjának elfoglalásában. Ezzel szemben az ausztriai Károly herceget kívánták a megüresedett trónra juttatni. Politikai céljai mellett a Methuen-féle szerződésnek védelmi és kereskedelmi pontjai is voltak. Nagy-Britannia és hollandia garantálta Portugália territoriális védelmét, valamint kereskedelmének biztonságát. Ezen felül piacot biztosított az angol textíliáknak Portugáliában, valamint a portugál boroknak Nagy-Britanniában. A XVIII. század folyamán ezek a kereskedelmi kapcsolatok csak még jobban elmélyültek. A napóleoni korszakra Portugália Nagy-Britanniával folytatott kereskedelme szinte kizárólagossá vált. *Livermore* 1966. 202–218. o.

[3] *Chandler* 1966. 597. o.

lyet maga Napóleon intézett a portugál nagykövethez egy párizsi diplomáciai fogadás alkalmával: „Ha Portugália nem teszi azt, amit óhajtok, a Bragança-ház két hónap múlva már nem fog uralkodni Európában. Nem vagyok hajlandó megtűrni Európában egyetlen angol ügynököt sem; hadat üzenek mindenkinek, aki ellenáll. Háromszázezer orosz szövetséges támogatásával a hátam mögött bármit megtehetek. Az angolok azt mondják, a tengereken nem veszik tekintetbe a semlegességet; én pedig a szárazföldön nem ismerek el semlegeseket."[4]

János herceg, Portugália régense[5] hajlandónak mutatkozott fejet hajtani az országát ért durva fenyegetések előtt. Először is biztosította a brit nagykövetet a portugál flotta Brazíliába küldéséről, s az angol kereskedők változatlan kereskedelmi jogairól a portugál gyarmaton. Felajánlotta továbbá, hogy kárpótlásként átengedi a Királyi Haditengerészet részére Madeira-szigetét. Ezek után beleegyezett Portugália kikötőinek angol hajók előli lezárásába, valamint az országban élő brit alattvalók internálásába. Hajlandónak mutatkozott hadat üzenni a szigetországnak, de elutasította, hogy a lefoglalt brit ingóságokat átadja Franciaországnak.[6]

Napóleon – aki már amúgy is eldöntötte a Portugália elleni hadjáratot – úgy fogta ezt fel, mint egy újabb bizonyítékát annak, hogy a portugálok inkább húznak Nagy-Britannia felé, mint őfeléje. Ezért a már szeptember 17-én Spanyolországba bevonult, mintegy huszonötezer fős francia hadsereget, Junot tábornok parancsnoksága alatt megindította Lisszabon ellen.[7] Spanyolország teljes támogatása elnyerésének érdekében a francia és spanyol kormány 1807. október 27-én megkötötte a fontainebleau-i egyezményt, melynek értelmében a Portugál Királyságot három részre osztották. Az északi részt az etruriai királyné,[8] a déli részt Spanyolország főminisztere, Godoy kapta. A Lisszabont is magába foglaló középső részre pedig ideiglenesen Napóleon tartott igényt.[9]

Az egyezmény megkötését követően Dupont tábornok újabb francia csapatokat vezetett az Ibér-félszigetre. Megszállták a kulcsfontosságú észak-spanyol városokat, így biztosítva az utánpótlást Junot hadserege részére. Eközben Junot erői erőltetett menetben haladtak Lisszabon felé. 1807. november 12-én már Salamancánál jártak, 30-án pedig

---

[4] *Bingham* 1884. 324. o.

[5] Portugália uralkodóját, Mária királynét hivatalosan is őrültnek nyilvánították. Helyette fia, János kormányozta régensként az országot.

[6] *Chandler* 1966. 597. o.

[7] Junot tábornokot azzal a szigorú paranccsal indította útjára a császár, hogy a lehető leggyorsabban, késedelem nélkül vonuljon be Lisszabonba, ejtse foglyul az uralkodóház minden tagját és a minisztereiket. Ezen felül meg kellett volna akadályoznia, hogy a portugál hajóhad brit kézbe kerüljön, mint ahogy az a dán flottával történt. Valamint fontos katonai információkkal kellett volna ellátnia Napóleont a spanyol és portugál vidéket, tartományokat, azok úthálózatát és a városokat, falvakat, azok egymás közötti távolságait illetően. *Chandler* 1966. 598. o.

[8] Az etruriai királyné, Mária Lujza (1782–1824) IV. Károly spanyol király leánya volt, aki Pármai Bourbon Lajoshoz ment feleségül. Miután Napóleon meghódította Itáliát a Pármai Hercegségért cserébe kárpótlásul megalapította az Etruriai Királyságot, mely a Toszkán Hercegség területéből lett létrehozva. Központja Firenze volt. Férje 1803-as halála után Mária Lujza kiskorú fia, II. Lajos régenseként kormányozta Etruriát. Miután 1807-ben Napóleon megszállta Etruriát, kárpótlásul felajánlotta Mária Lujzának Portugália északi részét, Észak-Luzitánia néven. Az egyezséghez tartozott volna, hogy a királynénak feleségül kellett volna mennie Lucien Bonapartéhoz. Ezt Mária Lujza nem fogadhatta el, hiszen az elűzött portugál trónörökösnő, Carlota Joaquina a saját nővére volt. *Chandler* 1966. 598. o.

[9] *Lefebvre* 1975. 311. o.

bevonultak Lisszabonba. Habár a nehéz körülmények miatt Junot eredetileg huszonötezer fős serege kétezer főre csökkent, „Portugália meghódítása nem okozott nehézséget. Inkább volt katonai parádé, mint háború."[10] A portugálok ugyanis nem tanúsítottak semmiféle ellenállást. Vonulásuk során a franciáknak azonban rá kellett döbbenniük, hogy a félszigeten nem lesz könnyű dolguk. Az utak rettenetes állapotban voltak, a katonákat gyötörte a szomjúság és a hőség, ráadásul a helybéliek is ellenszenvvel viseltettek irányukban. Napóleon parancsait sem sikerült Junotnak maradéktalanul végrehajtania. Mindössze két nappal megelőzve őt, az angolok behajózták a brit raktárakban lévő, óriási tömegű árut. A portugál királyi ház pedig, a luzitán flottával egyetemben vitorlát bontott, s Brazíliában keresett menedéket.

Portugália meghódítása, s Junot kényes helyzete jogcímet adott Napóleonnak Spanyolország fokozatos megszállására. Dupont már novemberben bevonult csapataival Ó-Kasztíliába. Őket Moncey hadserege követte, amely elfoglalta Burgost, majd Mouton vonult be egy hadtest élén az országba.[11] Eleinte a spanyolok arra gondoltak, hogy a franciák Gibraltárt akarják elfoglalni. Miután azonban 1808. első felében a napóleoni csapatok szinte megszállták Spanyolországot – az év közepére már három teljes hadtestnyi erővel, mintegy százhetvenezer katonával rendelkeztek az Ibér-félszigeten[12]– a nép rádöbbent, hogy országukat lerohanták, s elfoglalták.[13]

Mindeközben Napóleon kihasználta a spanyol királyi házon belüli viszályokat. IV. Károly spanyol király teljesen felesége és annak kegyence, Godoy főminiszter befolyása alatt állott. Godoy és a királyné gyűlölték a trónörökös Ferdinándot, akit viszont a nemesség és a polgárság támogatott. Napóleon ravasz intrikával csak még jobban elmérgesítette ezt a viszonyt a két tábor között. Végül, 1808. április 30-án Bayonne-ba rendelte mindkét felet, s az egész spanyol királyi családot. A francia császár itt kierőszakolta, hogy mind Károly, mind pedig Ferdinánd mondjon le a trónról, s ruházzák rá az ország feletti rendelkezés jogát. Ezek után az egész királyi családot Franciaországba száműzték. Spanyolország trónjára fivérét, Józsefet helyezte.[14]

Napóleon ily módon az Ibér-félsziget korlátlan hatalmú ura lett. Számításait azonban egy eleddig előtte ismeretlen tényező keresztezte. A spanyol nép fellázadt a francia hatalom ellen, s a napóleoni marsallok, tábornokok azt tapasztalták, hogy reguláris hadseregek helyett parasztok, kézművesek és pásztorok ellen kell hadat viselniük. Nem sokkal a népi lázadásokat követően megalakultak a tartományi juntak, amelyek szabályosan hadat üzentek a trónbitorló Józsefnek. A juntak már hadseregekkel is rendelkeztek, de mivel nem fogtak össze egymással, gyors vereségeket szenvedtek a jól szervezett francia csapatoktól. A juntak mindazonáltal békét kötöttek a Brit Birodalommal, és szövetségét kérték. Ennek alapján a brit kormány úgy döntött, hogy expedíciós hadsereget küld az Ibér-

[10] *Bourienne* 1836. 29. o.

[11] *Lefebvre* 1975. 312. o.

[12] Ney parancsnoksága alatt a francia fősereg a Pireneusokat tartotta megszállva. Dupont marsall huszonnégyezer fős serege Új-Kasztília és Andalúzia határán állt. Bessières marsall tizenháromezer fő felett parancsnokolt Ó-Kasztíliában, s további tizenkettőezer katona felett Aragóniában. Duhesme tábornok tizenháromezer katona élén Barcelónát és Katalóniát felügyelte. Ezekhez jött még Junot huszonötezer főt kitevő hadereje Portugáliában. *Neillands* 1995. 55. o.

[13] Uo. 28. o.

[14] *Tarlé* 1946. 252–254. o.

félszigetre. 1808. augusztus 1-jén Sir Arthur Wellesley parancsnoksága alatt egy tizenháromezer fős brit hadsereg szállt partra a Mondego torkolatánál. Wellesley, a hozzá csatlakozott hétezer portugál segítségével a Roliçánál és Vimeirónál vívott ütközetek után megtisztította Portugáliát a franciáktól, így az ország francia helyett brit hadműveleti bázissá vált. A portugáliai és a korábbi, július 19-i bailéni kudarcok[15] hatására Napóleon úgy döntött, személyesen utazik a félszigetre a Grande Armée-val rendet csinálni.

Az erfurti találkozót követően, Napóleon 1808. október 29-én hagyta el Párizst egy hét csapattestre osztott, százhatvanezer fős hadsereg élén, melynek Lannes, Soult, Ney, Victor, Lefebvre, Mortier és Gouvion Saint-Cyr voltak a parancsnokai.[16] A francia császár november 5-én érkezett Vitoriába. Tanulmányozva a helyzetet, a spanyolok katonai csoportosítását, Napóleon felismerte ellenségeinek szándékát. A spanyolok az Ebro térségében szerették volna a francia csapatokat bekeríteni. A császár kedvezőnek ítélte a helyzetet, s egy igen egyszerű haditervet dolgozott ki ellenük. Eszerint keleten Neynek és Monceynak kellett vereséget mérniük Castaños és Palafox seregeire, északon pedig Victornak és Lefebvre-nek kellett legyőzniük Blake hadseregét, a Galíciai Hadsereget. Ezután magának Napóleonnak kellett a Mezetán és a Guadarrama-hegységen áthatolva visszafoglalnia Madridot.

Lefebvre marsall kisebb kudarca után, 1808. november 10-én Victor marsall szétzúzta Blake Galíciai Hadseregét. Soult marsall II. hadteste megverte a tízezer fős Estremadúrai Hadsereget, s a császár bevonult Burgosba. Ezek után Soult, Lefebvre és Victor együtt üldözték Blake hadseregének menekülő maradványait.

Lannes marsall november 23-án Tudelánál legyőzte Castañost, aki Cuencába vonult vissza. A spanyolok legjelentősebb erőit legyőzve, Napóleon előtt megnyílt az út a fővárosba. A franciák előrenyomulását igazából csak az ellátás és utánpótlás problémái, helyenként a gerillák akciói nehezítették. Bonaparte november 23-án értesült először arról, hogy a britek is a színen vannak, s hogy Moore tábornok Salamanca felé tart. Ettől függetlenül Napóleon haladt tovább kitűzött célja felé, s december 4-én bevonult Madridba. Itt egy egész rendelet-sorozatot adott ki Spanyolország átszervezésére. Megszüntette az inkvizíciót, csökkentette a kolostorok számát és elkobozta javaikat.[17]

Miközben Napóleon előkészítette spanyolországi hadjáratát, s levezényelte az erfurti találkozót, a portugáliai brit expedíciós hadsereg háza táján is ezernyi változás következett be. A szégyenteljes Cintrai-egyezményt[18] követően a brit expedíciós sereg parancs-

[15] Napóleon parancsa értelmében Dupont tábornoknak el kellett foglalnia Córdobát, majd Sevillát és Cádizt is. Córdoba elfoglalása után Dupont képtelen volt bevenni Sevillát, sőt mivel a gerillák állandó zaklatásaikkal folyton elvágták összeköttetési vonalaikat, Córdobát is kénytelen volt feladni. A hadsereg így a Sierra déli lábánál fekvő Andújarba vonult vissza. Vedel tábornok egy hadosztálynyi erősítése ellenére a már jócskán túlerőben lévő szedett-vedett spanyol csapatok körbezárták Dupont és Vedel erőit. A franciák megpróbáltak visszavonulni, de már késő volt. A spanyolok Bailén városkában elsáncolták magukat. Dupont csapatai többszöri próbálkozásra sem tudták őket állásaikból kivetni, s a franciákon erőt vett a csüggedés. 1808. július 19-én Dupont fegyverszünetet kért, s 21-én húszezer állig felfegyverzett francia kapitulált a szedett-vedett andalúziai hadak előtt. *Neillands* 1995. 56–58. o.

[16] *Tulard* 1997. 417. o.

[17] *Lefebvre* 1975. 329. o.

[18] A rangidős, de tehetségtelen Sir Hew Dalrymple és Sir Harry Burrard tábornokok 1808. augusztus 20-án érkeztek a portugál partok elé. Még hajójukon tartózkodtak, mikor Sir Arthur Wellesley Vimeirónál legyőzte a túlerőben lévő Junot tábornokot. A franciák már visszavonulóban voltak, mikor megjelent a helyszínen Sir

nokságát Sir John Moore vette át. Magától a tábornoktól tudjuk, hogy kinevezését október 6-án kapta kézhez az angliai posta megérkeztével. A parancs szerint húszezer gyalogost, két ezrednyi lovasságot és tüzérséget helyeztek közvetlenül az ő irányítása alá. Ezen felül tízezer gyalogost, öt ezrednyi lovassággal és jelentős tüzérséggel kiegészítve elindítottak Angliából a spanyolországi La Coruñába. A sereget Sir David Baird parancsnoklása alatt kellett egyesíteni Moore csapataival. Mindezek sikeres kivitelezését követően Moore tábornok közel negyvenezer ember felett rendelkezett volna. Brit viszonylatban ez olyan hatalmas hadseregnek számított, hogy maga Sir John Moore sem értette, miért bíznak rá ekkora haderőt annak ellenére, hogy a kormány miniszterei vel kimondottan rossz viszonyban volt.[19] A parancs mindazonáltal leszögezte, hogy Moore tábornok feladata nem más, mint hogy a spanyol hadseregekkel együttműködve részt vegyen a franciák Spanyolországból való kiűzésében.[20] A feladat rendkívüli nehézségek elé állította a brit tábornokot. A portugál és spanyol utak minősége, az esős évszak közeledte, a pénzhiány mind-mind nehezítették Moore dolgát. A szűkös anyagiak miatt nehezen tudta megoldani a szállítás, szállítmányozás feladatait. Ráadásul az idő is sürgette őt, hiszen a Napóleon vezette Grande Armée a Pireneusokon keresztül bevonult Spanyolországba.[21]

Moore szándékai szerint valahol Valladolid körzetében szeretett volna egyesülni Baird seregével. Az egyesülés után a spanyol erőkkel együttműködve kívántak csapást mérni a franciákra.[22] A brit hadsereg végül is 1808. október 26-án hagyta el Lisszabont. Mivel az összes jelentés szerint a tüzérség számára csakis a Badajozt Madriddal összekötő főútvonal felel meg a közlekedésre, Moore kénytelen volt seregét két részre osztani. Míg a hadsereg javával maga a főparancsnok vonult Coimbra, Almeida és Ciudad Rodrigo irányába, addig Sir John Hope altábornagy vezetésével a lovasság, a tüzérség és egy dandárnyi gyalogság,[23] mintegy hatezer ember Portalegra és Elvas felé ment, hogy Badajoznál lépjék át a spanyol határt.[24]

A Gordon Highlanderek augusztus 27-én léptek Portugália földjére. A vimeirói csatáról lemaradtak ugyan, de ott voltak a Lisszabont bekerítő brit hadsereg kötelékében a már említett Cintrai-egyezmény megkötése idején. Lisszabon birtokbavételét, s a francia hadsereg behajózását követően a fővárostól mintegy tizenhat kilométerre lévő Campo

---

Burrard. Mint rangidős tiszt átvette Wellesley-től a parancsnokságot, s annak többszöri sürgetésére sem volt hajlandó üldözőbe venni a már megvert ellenséget. A csupán 22-én hozzájuk csatlakozó, rangidős Sir Dalrymple Burrardnak adott igazat. Ami ezután következett, méltán háborította fel később a brit kormányt és közvéleményt. Kellermann francia tábornok fegyverszünetet kért a britektől, s javasolta, hogy a legyőzött francia hadsereget brit hajókon evakuálják haza, Franciaországba. Dalrymple és Burrard mindebbe beleegyeztek. Ez lett a cintrai-egyezmény. Mikor ennek híre ment Nagy-Britanniában, felháborodás söpört végig az országon. Dalrymple-t, Burrardot és Wellesley-t hazarendelték Angliába, és hadbíróság elé állították őket. A legfelsőbb hadvezetőség kívánságára mindhármójukat felmentették, és tisztára mosták. Burrardot és Dalrymple-t ejtették, s leszerelték. Wellesley helyzete tisztázódott, s újra visszatérhetett a szolgálatba. *Neillands* 1995. 60–61. o.

[19] *Moore* II. 272. o.

[20] *Greenhill Gardyne* 1901. 141. o.

[21] Uo.

[22] *Neillands* 1995. 68. o.

[23] Ez, a Hope vezetése alatt álló gyalogdandár a 36., 71. és 92. brit gyalogezredekből tevődött össze. *Robertson* 1842. 47. o.

[24] *Moore* II. 273–274. o.

Sanctába meneteltek. Miután Sir John Moore átvette a hadsereg feletti parancsnokságot, és előkészítette a spanyolországi hadjáratot, a Gordon Highlanderek ezrede Sir John Hope különítményének kötelékében elindult Portalegra és Elvas felé.

Portalegra városába érve a brit katonákat beszállásolták a helybéli lakossághoz, akik nagyon kedvesek voltak velük. A 92. ezrednek ezidáig nem voltak veszteségei, katonái jó erőben voltak, s jó egészségnek örvendtek. Remekül érezték magukat a városban, az estéiket főként tánccal töltötték, s ahogyan az egy haza írott levélből kiderül, nagyon tetszettek nekik a portugál lányok.[25] Portalegrából Elvas városába masíroztak, ahonnan Badajozba mentek tovább. Itt lépték át a portugál–spanyol határt, s azt tapasztalták, hogy a spanyolok határtalan boldogsággal, jóindulattal fordultak feléjük. Az aberdeenshire-i Pitmeddenből származó James Seaton kapitány írja 1808. november 25-én kelt levelében, hogy miután „Badajoznál Spanyolországba értünk, a lakosság *»Viva Gran Britannia«* és *»Viva los Ingleses«* kiáltásokkal fogadott minket. Még soha nem láttam annyira lelkes embereket, mint amilyenek ők voltak. A nők és a gyerekek sírtak örömükben. Nagyszerű vendégszeretettel találkoztunk, ahol a szegény emberek nem vonakodtak nekünk adni azt a keveset sem, amilyük volt."[26]

Badajoz után a következő megálló Truxillóban volt, ahol megsértették a Gordon Highlanders ezred becsületét. Az történt ugyanis, hogy a helybéli spanyolok csodálkozással vegyes kíváncsisággal tekintettek a Highlanderek öltözetére, és szerették volna megtudni, milyen nemzetiségű ezredről van is szó tulajdonképpen. Ebből a kíváncsiságból űzött gúnyt néhány gyalogos a 71. ezredből, akik korábban a dél-amerikai Buenos Airesben teljesítettek szolgálatot, és többé-kevésbé megtanultak spanyolul beszélni. Így könnyen elhitették a Brit-szigetek néprajzában járatlan helybéliekkel, hogy a furcsa öltözékű katonák gyávák és gonosztevők, s mintegy szégyenteljes jellemük megbélyegzéseként kell szoknyát viselniük. Miután a spanyolok között elterjedt a hír, hogy a brit kormány bűnözőket, közönséges gonosztevőket küldött a nyakukra, Truxillo polgármestere még az élelmiszerrel való ellátást is megtagadta az aberdeenshire-i ezredtől. Mikor fény derült a turpisságra, a 92. ezred századparancsnokai felkeresték az aznapi ügyeletes tisztet, s elpanaszolták neki az őket ért sérelmet. Nyilvános elégtételt követeltek, mert ahogy mondták, különben saját kezükbe veszik az igazságszolgáltatást. Az ügyeletes tiszt tájékoztatta az esetről Hope tábornokot, aki a 71. ezred parancsnoka is volt egyben. A tábornok kivizsgáltatta az ügyet, kézre kerítette az elkövetőket, s nyilvánosan megbüntette őket. A spanyolokat felvilágosították az igazságról, aminek következményeként mindent elkövettek, hogy a saját részükről kiengeszteljék a Gordon Highlandereket. Ez a kedvesség meghatotta a skót katonákat, annál is inkább, mivel kiengesztelésük végett a helybéliek az ezred rendelkezésére bocsátották borospincéiket.[27]

Truxillóból továbbmentek Madrid felé. A források és feldolgozások szerint az úton semmi említésre méltó nem történt, egészen a Madridtól 35 kilométerre lévő Navalcarneróig. Itt a katonai junta vörös kokárdával üdvözölte a briteket, ezzel is bizonyságot adva a katonáknak, hogy a spanyol ügyet szolgálják. Innen továbbindulva tértek le a madridi útról, hogy Ó-Kasztília felé vegyék az irányt. Igen gyönyörű, gyümölcsösökkel teli

[25] *Greenhill Gardyne* 1901. 141–142. o.

[26] Letter of Captain James Seaton, 92nd Highlanders, 25th November 1808. GHRM [PB68]

[27] *Robertson* 1842. 48. o.

vidéken haladtak keresztül, míg el nem érték a Guadarama-hegység lábánál található El Escorial palotát. „Hosszú idők óta ebbe a palotába temették el a spanyol uralkodók holttestét, ahol a papok naponta imádkoztak a királyi lelkekért. Maga a palota egy igen nagyszabású építmény, tele van hivatali termekkel és lakosztályokkal. A legdrágább nemesfémekkel való gazdag díszítés impozáns, pazar látványt kölcsönöz neki."[28]

Mivel a katonák ruhái, cipői az elhasználódás jeleit mutatták, a szállásmester elindult Madridba, hogy a fővárosból szerezze be a legszükségesebbeket. A franciák előrenyomulása miatt azonban dolgavégezetlenül kellett visszatérnie a még mindig El Escorialnál táborozó sereghez. A következő nap reggelén Hope tábornok különítményének kötelékében a 92. ezred is folytatta útját Valladolid felé. Átkeltek a Guadarama-hegység hágóján, mely elválasztotta egymástól Új-, illetve Ó-Kasztília tartományait. Ó-Kasztíliába érve letértek a valladolidi útról, mert a Napóleon által vezetett francia hadak éppen ezen az úton vonultak Madrid felé. Nem kevés szerencsével sikerült csak kitérni az előrenyomuló császári ármádia elől, hiszen azok előőrsei látótávolságnyira megközelítették a parányi brit sereget. Mindazonáltal sötétedésig meneteltek Salamanca irányába, míg el nem értek egy kicsi falut. Éjszakára az itt lévő monostor szerzetesei biztosítottak nekik szállást. A barátok nagy számban gyújtottak fáklyákat, hogy legalább azok melegítsenek az átfagyott katonáknak. Ez azonban egy előre nem látott balesetet okozott. Senkinek nem volt arról tudomása, hogy a fáklyák bizonyos mennyiségű ártalmas gázokat szabadítanak fel égésük folyamán. A zárt légtérben a mérges gázok koncentrációja igen magas szintet ért el. Az alvó katonák közül többen is rosszul lettek, hánytak, s elájultak. Szerencsére azonban nem történt komolyabb baj. Miután kiszellőztettek, mindenki jobban lett, s már másnap folytatni tudták útjukat.[29] December 4-én csatlakoztak a Salamancánál lévő brit fősereghez.[30]

A Moore tábornok vezette fősereg 1808. október 26-án hagyta el Lisszabont. A Villafranca–Coimbra–Almeida–Ciudad Rodrigo útvonalon keresztül november 13-a délutánjára érték el Salamancát. A több mint két hétig tartó menetelés alatt Moore folyamatos levelezést folytatott mind Sir John Hope-pal, mind a La Coruñában parta szállt brit erők parancsnokával, Sir David Bairddel. Ellátta őket információkkal, utasításokkal, esetleges jótanácsokkal. Menet közben igencsak megbánta már, hogy seregét két részre osztotta, hiszen a fősereg által használt útvonal tökéletesen megfelelt volna tüzérségének is. Ezt azonban előre nem tudhatta, mivel az előzetes információk ennek mind ellentmondtak.[31] Miután Salamancába ért a fősereg, Moore legnagyobb gondja az volt, hogy eldöntse, mihez is kezdjen tulajdonképpen. Az Angliából, Madridból és Spanyolország különböző részeiből érkező hírek igencsak megnehezítették a brit főparancsnok dolgát. Éppen megérkeztek Salamancába, mikor két jelentős hírt kaptak. Az első szerint a franciák tönkreverték az Estremadúrai Hadsereget, s bevonultak Burgosba. A második hír arról tudósított, hogy a franciák előrenyomultak, s elfoglalták Valladolidot is. Ez a város mindössze száz kilométernyire, azaz három–négy napi járóföldnyire volt a brit sereg főhadiszállá-

[28] *Robertson* 1842. 49. o.

[29] Uo. 49–50. o.

[30] *Moore* II. 284. o.

[31] Uo. 274–278. o.

sául szolgáló Salamancától.[32] Moore tisztában volt vele, ha a tüzérségével és lovasságával való egyesülés előtt támadnák meg őt a franciák, kénytelen lenne előlük Portugáliába visszavonulni. Meg is írta Baird és Hope tábornokoknak, hogy addig ne is vonuljanak tovább a találkozási pontul kijelölt Valladolid felé, míg a franciák a városban tartózkodnak.[33] Pár nap múlva azonban kiderült, hogy mindössze ezer francia lovas vonult be Valladolidba két ágyúval, s már másnap vissza is vonultak Palenciába. Így újabb parancsokat küldött Bairdnek és Hope-nak, miszerint a lehető leggyorsabban igyekezzenek hozzá csatlakozni.[34]

Blake hadseregének biscayai veresége, valamint a franciák északnyugati irányú előrenyomulása ugyancsak aggodalommal töltötte el a brit főparancsnokot. Naplója tanúsága szerint fogalma sem volt, hogy az előrenyomuló ellenség hogyan is helyezkedik el Baird, vagy az ő csapataihoz képest.[35] Angliából Lord Castlereagh utasította őt a különböző spanyol hadseregek támogatására. Az Angliába eljutó hírek ugyanis lelkes spanyol ellenállásról tudósítottak, s az otthoniak már-már úgy gondolhatták, hogy a franciák napjai meg vannak számlálva az Ibér-félszigeten. Ezek az információk azonban teljesen valótlanok voltak. Moore le is írja, hogy Lord Castlereagh-nak nagyon kevés fogalma van arról, milyen helyzetben vannak ők tulajdonképpen.[36] Lord Castlereagh-nak adott válaszában Moore részletesen ecsetelte helyzetét, s azt is, mennyire reménytelen a spanyolokkal való együttműködés. Nincs spanyol hadsereg, amely a segítségére tudna lenni, sőt a spanyoloknak tulajdonképpen már egyáltalán nincsenek hadseregeik, csak menekülőben lévő csapattestek léteznek egy-egy tábornok irányítása alatt. Ezekkel a tábornokokkal viszont nem tudta felvenni a kapcsolatot, hiszen még arra sem voltak képesek, hogy a leveleire válaszoljanak. Fogalma sincs a spanyolok terveiről, nem látják el őt információkkal, ráadásul saját seregét sem tudta még egyesíteni.[37]

Mindezek után láthatjuk, milyen nehéz helyzetben volt is tulajdonképpen a brit főparancsnok, Sir John Moore. Egy ideig még a visszavonulás terve is foglalkoztatta.[38] Könnyen elképzelhetjük mekkora örömöt, s egyben megkönnyebbülést jelentett neki a december 4-i találkozás Sir John Hope-pal, s az őrá bízott csapatokkal. December 9-én hozta meg Graham ezredes Madrid elestének hírét. Az igencsak kellemetlen hír ellenére Moore úgy határozott, megpróbálja elvágni a franciák utánpótlási vonalait valahol Valladolid, vagy Burgos térségében. Az immáron legalább részben egyesült brit sereg december 11-én elhagyta Salamancát. Egy szerencsés véletlennek köszönhetően 13-án Moore kezébe került Napóleon vezérkari főnökének, Berthier marsallnak Soult marsallhoz írott levele. Ez volt Moore első mértékadó információja a Spanyolországban állomásozó francia haderők nagyságát, elhelyezkedését és Napóleon terveit illetően. A levélből kiderült, hogy Soult marsall mintegy húszezer katonája élén elszigetelt helyzetben van Valladolidtól északra, a Carrion folyónál. A marsallnak ugyanis Galícia tartomány meg-

[32] *Moore* II. 279. o.

[33] Uo. 280. o.

[34] Uo. 281. o.

[35] Uo.

[36] Uo.

[37] Uo. 281–282. o.

[38] Uo. 358. o.

tisztítása lett volna a feladata. Továbbá az is bizonyossá vált, hogy a franciák meggyőződése szerint az angolok visszavonultak Portugáliába. A levél szerint a Madrid térségében állomásozó francia főerők Badajoz irányába masíroznak.[39] Moore azonnal felismerte a kedvező lehetőséget, s Valladolid helyett seregét Sahagún felé vezette. Azt remélte, hogy ezáltal elvághatja Soult marsall útját, s csatára kényszerítheti őt.[40]

Miután csatlakoztak a főserehez, s Sir John Moore átvette felettük is a főparancsnokságot, a Gordon Highlanderek továbbra is Sir John Hope dandárjának kötelékében látták el harcászati feladataikat. Salamancából először Valladolid és Burgos irányába, majd az új hírek hatására Toro városába masíroztak. Itt találkoztak először egy csapatnyi brit dragonyossal Sir David Baird seregéből,[41] majd az elkövetkező két-három napban, vagyis 1808. december 19–21-én Baird egész serege csatlakozott az előrenyomuló brit főserehez.[42] Baird mindazonáltal rossz híreket is hozott, melyek keresztülhúzták Moore számításait. Ezek szerint Soult marsall még mindig Saldañánál állt, várva a Ney marsall által útnak indított erősítésre. Így Moore-nak kevés esélye maradt arra, hogy útját állva meglepje Soult seregét.[43] Moore lovassága – Lord Paget 10. huszár- és 15. dragonyosezrede – azonban december 21-én, Sahagún mellett meglepett és szétvert egy hatszáz–hétszáz fős francia lovascsapatot. Két alezredest, tizenegy tisztet és száznegyven legénységi állományú franciát ejtettek foglyul.[44] A halottak száma mindössze tizenöt–húsz fő volt.[45] Maga a győzelem csak a britek önbizalmának növelésére volt elég, mindazonáltal kellemetlen meglepetést okozott a jelenlétükről eleddig mit sem sejtő Soult marsallnak, aki nyomban futárokat menesztett Madridba.[46]

December 23-án La Romana spanyol tábornok informálta Moore-t, hogy Napóleon személyes irányítása alatt a madridi francia főosereg áthaladt a Guadarama-hágón, s a brit hadsereg útját állni szándékozván északnyugat felé vonul. E fejlemények arra kényszerítették Moore tábornokot, hogy lemondjon Soult marsall megtámadásának tervéről, s visszavonulót fújjon. Napóleon gyors előrenyomulása egy percnyi késedelmet sem engedélyezett a briteknek. A december 24-i általános parancs az Astorgába való visszavonulást rendelte el.[47]

E parancs kiadásának napján a 92. ezred néhány őrmesterének egy izgalmas kalandban volt része. Villada városának közelébe érve előreküldték őket, hogy az ezred számá-

[39] *Moore* II. 285. o.

[40] Soult marsall seregének legyőzésével Moore bizonyságul szolgálhatott volna mind a brit kormánynak, mind pedig a szövetséges spanyol félnek, hogy a vöröskabátosok nem hiába tartózkodnak a félszigeten, s tevékenyen ki is veszik részüket a franciák elleni hadviselésből. Ezen kívül elvágták volna a franciák kommunikációs és utánpótlási vonalait Bayonne-nal, kisöpörték volna őket Északnyugat-Spanyolországból, illetve keresztülhúzták volna a császár terveit a dél-spanyol és portugál területek visszaszerzését illetően. Napóleon kénytelen lett volna ez esetben visszarendelni csapatait északra, hogy biztosíthassa az észak-spanyolországi utánpótlási vonalait. *Chandler* 1966. 648. o.

[41] *Robertson* 1842. 50. o.

[42] *Moore* II. 286. o.

[43] *Chandler* 1966. 648. o.

[44] *Moore* II. 286. o.

[45] *Greenhill Gardyne* 1901. 145. o.

[46] *Neillands* 1995. 72. o.

[47] *Chandler* 1966. 648–649. o.

ra szállást kerítsenek a városban. Ott azonban észrevették, hogy egy francia lovas őrjárat már előzőleg befészkelte magát, s éppen egy borospincében múlatja az időt. A Gordon Highlanderek őrmesterei cselt eszeltek ki. Piacnap lévén Villadában, könnyen elrejtőztek a tömegben. A megfelelő pillanat elérkeztével odaosontak a franciák lovaihoz, azok zabláit eloldozták, majd elvezették őket. A francia huszárok túlságosan későn eszméltek. Mikor lovaikat meglátták a tollsapkás és skót szoknyás katonák között, kétségbeesetten megpróbálták azokat visszaszerezni, s a Highlanderekre rontottak. A skótok azonban könnyedén leszerelték és lefegyverezték a már igencsak ittas francia katonákat.[48]

Miután a meneteléstől kimerült, elcsigázott brit hadsereg bevonult Villadába, mindenki legnagyobb csalódására kihirdették a már említett visszavonulásról szóló általános hadparancsot. Ahogy Robertson őrmester visszaemlékezéseiből kivehetjük, a katonák elkezdték a tisztálkodást, s már-már berendezkedtek új szállásukon, ahol reményeik szerint pár napot töltöttek volna, amikor megérkezett a tovább indulást jelentő parancs.[49] Este nyolc órára az egész brit expedíciós hadsereg oszlopokba sorakozva indulásra készen állt a város határában. A források és feldolgozások egyöntetűen állítják, hogy a katonák közérzete nagyon rossz volt. A britek ekkor már több mint két hónapja szüntelenül csak meneteltek a félszigeten, s egyáltalán nem büszkélkedhettek semmilyen komoly haditettel. Elegük volt a spanyolországi éghajlatból, az állandó megpróbáltatást jelentő menetelésekből, valamint az egyfolytában változó haditervből. A legénység fel volt készülve a franciákkal való összecsapásra, minden vágyuk az volt, hogy összemérjék erejüket a Napóleon által személyesen vezetett császári hadakkal. A visszavonulást az emberek úgy értékelték, hogy megfutamodnak. Ez teljesen tönkretette a katonák morálját. Dics-telennek, a brit hadsereg hagyományaihoz méltatlan lépésnek tartották a visszavonulást.[50]

Moore tábornoknak mindazonáltal nem lehet szemrehányást tenni amiatt, hogy a visszavonulás mellett döntött. A hatszoros túlerőben lévő francia hadsereg egyenesen ellene vonult, segítségre pedig nem számíthatott. Azzal is tisztában volt, hogy még így sem lesz könnyű megmentenie seregét, de vállalnia kellett a keserves visszavonulást, ha nem akarta kockáztatni, hogy Napóleon teljesen megsemmisítse Nagy-Britannia egyetlen, komoly szárazföldi haderejét.[51]

A visszavonulás tehát aláásta a csapatok szellemét, s részben a viszontagságos időjárási körülményeknek, részben az üldöző császári csapatoknak betudhatóan a la coruña-i visszavonulás a brit hadsereg leggyötrelmesebb katonai akciója lett. A csapatok erkölcsi tartása elenyészett, megszaporodtak a szökések, terjedt a részegeskedés, a fosztogatás. Robertson leírja, hogy Valdross városában néhány Gordon Highlander közlegény kifosztott egy római katolikus plébániát, pár napra rá pedig néhányan felgyújtottak egy kisebb spanyol falut.[52] Az elkövetőket – már amennyiben fény derült kilétükre – minden esetben megbüntették. A korbács nap mint nap előkerült, s megtörtént, hogy egy fosztogatáson rajtakapott katonát nyilvánosan kivégeztek.[53]

---

[48] *Robertson* 1842. 51. o.

[49] Uo.

[50] *Robertson* 1842. 52. o.

[51] *Chandler* 1966. 649–650. o.

[52] *Robertson* 1842. 53–54. o.

[53] *Neillands* 1995. 74. o.

Benaventébe érve a katonák végre átaludhattak egy éjszakát. A 92. ezred egy kolostorba lett beszállásolva, ahol egymás hegyén-hátán aludtak, sőt még a lépcsőkön is feküdtek.[54] Másnap folytatták visszavonulásukat. A britek épphogy csak elhagyták Benaventét, a francia császári gárda egy lovas lövész egysége máris megjelent a várost átszelő folyó túloldalán. A visszavonulóban lévő brit lovasság – Lord Paget 10. huszár- és 15. dragonyosezrede – a franciák feltűnésekor nyomban megfordult, s félelem nélkül a már a folyón átkelt ellenségre vetette magát.[55] Magát az összecsapást a szemtanú Benjamin Harris közlegény, a 95. gyalogezredből a következőképpen meséli el: „A lovasaink rájuk [a franciákra] vetették magukat; tigrisként küzdve visszaverték az ellenséget és a folyóba nyomták őket. A 10. huszárezredből egy közlegény – azt hiszem Franklin volt a neve – vízbe vetette magát a franciák tábornoka után, s karddal a kezében megtámadta őt. Legyőzte és partra hozta a tábornokot, akit őrizetbe vettek. Franklin közlegényt a helyszínen előléptették őrmesterré."[56] Más forrásból tudjuk, hogy a franciák ebben a lovas kalandban százhuszonnyolc főt vesztettek, míg a britek ötvenet. A fogságba ejtett francia tábornok Lefebvre-Desnouëttes volt. Elfogatásának hírét Napóleon látszólag nyugodtan fogadta, de kétségtelen, hogy a dolog felettébb bosszantotta őt. Főleg amiatt, mert egy ilyen jelentéktelen csatározásban feleslegesen kockáztatta egy tábornoka az életét és a fogságba esést.[57]

Látva a britek gyors és kétségbeesett menekülését, valamint azt, hogy nem sikerült őket kelepcébe csalnia, Napóleon csökkentette az üldöző sereg létszámát. Desolles tábornokot visszarendelte csapataival Madridba, hogy biztosítsa József öccse uralmát. Victor csapatainak felét, két dandárnyi lovassággal kelet felé vezényelte León tartomány biztosítására. 1809. január 1-jén a Császári Gárdát visszarendelte először Benaventébe, majd Valladolidba. Az üldözést tulajdonképpen Soult marsall harmincezer gyalogosa és hatezer lovasa folytatta, habár Ney marsall mindvégig készenlétben állt Soult megsegítésére tizenhatezer embere élén.[58] Ezzel párhuzamosan a császár baljóslatú híreket kapott Párizsból. Egyrészt az osztrákok erőteljes fegyverkezésének híre aggasztotta, akik elvesztett dél-németországi pozícióik visszaszerzéséért készülődtek újabb hadjáratra. Másrészről egy összeesküvés híre jutott fülébe, melyet állítólag Talleyrand, Fouché és az új nápolyi király, Murat szőttek ellene. A körülmények hatására Napóleon úgy döntött, hogy a lehető leggyorsabban hazatér Franciaországba, s Moore tábornok üldözését Soult és Ney marsallokra bízza. Január 6-án a császár elhagyta Astorgát, majd gyors iramban Spanyolországot is. Soha többé nem tért vissza az Ibér-félszigetre.[59]

Miután elhagyták Benaventét, a Gordon Highlanderek is folytatták keserves útjukat Astorga, majd Lugo felé. Valamennyi forrás hangsúlyozza az embertelen körülményeket, az emberi méltóság lealacsonyodását, a fegyelem felbomlását. A halál rettenetes vámot szedett az immár szedett-vedett, gyülevész csapatokból. Voltak, akik részeg hőzöngésük közben haltak meg, mint például az a Bruce nevű fiú a 92. ezredből, aki egy

[54] *Robertson* 1842. 54. o.

[55] Uo.

[56] The Road to Corunna... 113. o.

[57] *Chandler* 1966. 652. o.

[58] Uo.

[59] *Chandler* 1966. 654–655. o.

csapszék kifosztása után belefulladt egy hordó rumba.[60] Mások legyengült szervezete megbetegedett, és a láz vitte el őket. Olyanok is akadtak, akik lélekben adták fel, s a kimerültségtől elalélva egyszerűen ledőltek az út szélén, vagy egy-egy útba eső házban. Ezek az emberek könnyű prédáivá lettek az üldöző francia hadseregnek, amely hadifogságba ejtette a szerencsétleneket.[61]

1809. január 1-jén vette birtokába Napóleon Astorgát. A brit hadsereg ekkor már Lugo felé menetelt. Útközben néhány spanyol parasztnak sikerült tőlük lőszert lopnia. Mire utolérték őket, a parasztok a folyóba dobálták az összes ellopott muníciót. A Highlanderek elkeseredett dühükben megkorbácsolták a vétkes civileket.[62] „Ekkorra már nagyon nyomorúságos volt a visszavonulás" – írja Robertson őrmester – „a ruhák foszladoztak rólunk, s az embertelen körülmények közepette még a legerősebb szervezetűek is legyengültek, tönkrementek."[63] Amikor egyik nap végre-valahára tisztességes helyen – egy meleg istállóban – tölthették az éjszakát, a legénység annyira élvezte a ritka kényelmet, hogy másnap reggel a tisztek alig tudták rábírni őket a továbbindulásra.

A galíciai hegyekbe érve úgy tűnt fel nekik, mintha egész addigi útjuk gyerekjáték lett volna az ottani megpróbáltatásokhoz képest. Az út szinte járhatatlan volt a sok esőtől, minden lépésnél térdig süllyedtek a sárba. Egy egész tüzérdandárt meg kellett semmisíteniük, lovaikat lelőniük, mert úgy beragadtak a sárba, hogy már nem bírtak továbbhaladni. A pénzszállító kocsik is beragadtak, így a pénzes hordókat le kellett pakolniuk a kocsikról, s óvatosan gurítva kellett azokat továbbvinniük.[64] Moore csapatait nagy számban követték különféle, nem harcoló elemek és polgári személyek. Ezek között voltak a katonafeleségek is, akik igen gyakran éppen csak járni tanuló, vagy karon ülő gyermekeiket cipelték.[65] Lugo felé menet, a hegyekben történt, hogy egy katonafeleség útközben szülte meg gyermekét, s a mostoha körülmények között meghalt szülés közben. Az újszülött kisfiút egy másik asszony vette magához, de miután ők is elakadtak a nagy sárban, a visszavonuló katonák magukra hagyták őket. A lemaradozók mindannyian a franciák fogságába estek.[66] Hozzátartozóik nyomorult sorsának látványa csak tovább rontotta a katonák lelkiállapotát.

Január 4-én érkeztek meg Lugóba, ahol kényelmesen beszállásolták az egész ezredet. Másnap estére az üldöző Soult csapatai öt kilométernyire megközelítették a várost. Moore csapatait ekkor riadóztatták. Az egész brit hadsereg vonalba fejlődve, készenlétben várta az ellenség közeledtét, de az éjszaka zavartalanul telt el. 1809. január 6-nak reggele vonalban felállva találta a vöröskabátosokat, akik a hosszú, viszontagságos menetelést követően boldogan várták, hogy végre megütközzenek a Soult vezette franciákkal.[67] A marsall csapatai délelőtt tíz óra körül kezdték el rohamozni a briteket. A két hadsereget egy kicsiny völgy választotta el egymástól, melynek alján egy kisebb folyó és

[60] *Robertson* 1842. 54. o.

[61] *Greenhill Gardyne* 1901. 149–150. o.

[62] *Robertson* 1842. 55. o.

[63] Uo.

[64] Uo. 56. o.

[65] *Neillands* 1995. 73. o.

[66] *Robertson* 1842. 57. o.

[67] Uo. 57. o.

egy paraszthaz volt található. Hope tábornok a 92. ezred egyik századát küldte le a völgybe, hogy foglalják el a házat. Ehhez a századhoz tartozott Robertson őrmester is, akire egy kisebb osztag parancsnokságát bízták. Mikor a Gordonok elérték a házat, azt már egy osztagnyi francia tartotta birtokában. A skót Highlanderek megrohamozták az ellenséget, akiket rövid, de annál vadabb kézitusa után meghátrálásra kényszerítettek. Miután birtokba vették a gazdaságot, a franciák nagy túlerővel fordultak ellenük. Így a skótok korábbi szerzeményük feladására kényszerültek. A házból egy jó védekezési és tüzelési lehetőséget nyújtó kőfal mögé vonult vissza a skót század. Ez igencsak megnehezítette a franciák dolgát, és mindent elkövettek, hogy kivessék állásaikból a magukat jó pozícióba befészkelő skótokat. Két tűz közé szerették volna őket szorítani, Robertson őrmester azonban észrevette a hátuk mögé lopakodókat. Ily módon még időben vissza tudtak vonulni, s elkerülték az elfogatást. Sőt, az utóvédharcok során még ők ejtettek foglyul huszonkét franciát. Maga Robertson egy francia őrmesterrel keveredett kézitusába, akit végül szuronyvégre kapott, s megölt.[68]

A britek szilárdan tartották védelmi vonalaikat a rohamozó franciákkal szemben. Mivel nem tudták áttörni a brit védelmi vonalakat, s az időjárás is kedvezőtlen volt a rohamozó félnek – egyfolytában szakadt az eső –, Soult marsall úgy döntött, bevárja Ney marsall csapatait, hogy együttesen őröljék fel Moore erőit. Két napig néztek így farkasszemet egymással a harcoló felek, de a briteket sürgette az idő. Január 8-a éjszakáján a brit táborban hatalmas tüzeket raktak, hogy az ellenséges franciák azt higgyék, azok körül pihennek a vöröskabátosok. Eközben az éjszaka leple alatt Moore hadseregének nagy része elindult La Coruña felé, mert nem akarták bevárni Ney csapatainak erősítését.[69] Az egész visszavonulásnak ez volt a legborzalmasabb szakasza. Valóságos versenyfutás volt az őket üldöző francia hadseregekkel. A katonák átfagyva, éhesen támolyogtak előre, legfőbb vágyuk az volt, hogy lefeküdhessenek, s aludhassanak egyet. A hadsereg irányíthatatlan tömeggé vált, már nem törődtek a parancsokkal sem. A menetelők nagy részének feltört, felhólyagosodott a lába, és iszonyatos szenvedéseket kellett átélnie.

A 92. ezred katonái a lábukról lejövő bakancsokat a lovasság lelőtt lovainak bőréből hasított csíkokkal szíjazták lábukhoz, úgy, mint ahogy a szandált szokták viselni. Az ezredlobogót maga Robertson őrmester cipelte, mert még ő volt a legjobb fizikai kondícióban.[70]

1809. január 11-én a brit hadsereg vesszőfutása véget ért, bevonultak La Coruñába. Mivel a Királyi Haditengerészetnek nyoma sem volt a térségben, Moore csapatai felkészültek az üldöző Soult és Ney seregeivel való összecsapásra. A britek védelmi vonalat építettek ki a város körül, s így várták a franciákat. Soult azonban nem támadott, megvárta Ney hadseregének megérkezését. Ez a kis haladék aranyat ért a vöröskabátosoknak. Kipihenhették magukat valamelyest, és elláthatták magukat minden szükséges felszereléssel a városban lévő fegyverraktárból, amit még a Királyi Haditengerészet hajózott ide Angliából. Új fegyvereikkel felfegyverkezve, s a pár napos pihenéstől új erőre kapva, a katonák reményteljesen néztek a közeledő csata elé.[71]

---

[68] *Robertson* 1842. 58–59. o.

[69] Uo. 60. o.

[70] Uo. 60–62. o.

[71] *Greenhill Gardyne* 1901. 156. o.

A La Coruñába történő bevonulást követően tartott ezredszemléről – a karácsonyihoz képest – újabb százkilencvenhét ember hiányzott. Közülük azon kevesek, akik még útközben Portugáliába szöktek, s Wellesley csapataihoz csatlakoztak, később előkerültek és visszatérhettek saját ezredükhöz. A többség azonban meghalt, vagy fogságba esett.[72] Az ezredszemle után a Gordonokat beszállásolták, ahol végre három napot pihenhettek, erőt gyűjthettek. Soult és Ney egyesült csapatainak feltűnésekor a 92. ezred is felvette állásait a brit védelmi vonalban. Továbbra is Sir John Hope tábornok dandárjának kötelékében látták el harcászati feladataikat. A brit vonal bal oldalán egy meredek domb és a tenger közötti terület védelme volt rájuk bízva. Hope tábornok egész hadosztálya a brit arcvonalnak ezen a részén helyezkedett el.[73]

Időközben a Királyi Haditengerészet hajói is bevitorláztak La Coruñába. Moore tüstént, a legcsekélyebb késedelem nélkül megkezdte a betegek és sebesültek, valamint a megtartásra érdemes lovak és megmaradt lövegei egy részének behajóztatását.[74] A biztonságot jelentő angol hajóhad megjelenése elérhető távolságnyira tette az oly régóta tartó szenvedések végét, s már puszta látványuk fellelkesítette a szerencsétlen brit katonákat. Ez elég is volt arra, hogy a kétszeres túlerővel támadó franciák próbálkozásai kudarcba fulladjanak. Pedig a franciák igencsak keményen harcoltak! Hope tábornok hadosztálya, s ezen belül a 92. ezred is a csata sűrűjében küzdött, ott tartották a vonalat. Az ezred parancsnoka, Napier ezredes súlyos ágyéklövést kapott, így helyét Lamont ezredes vette át. Egész nap tombolt a csata.[75]

Soult mindenáron meg szerette volna akadályozni a brit hadsereg evakuálását, a britek pedig mindenáron biztosítani kívánták a behajózás folyamatosságát.[76] Tehát mindkét fél bevetett mindent, hogy elérje célját. A harc megállás nélkül hullámzott, de a védelmi vonalak kitartottak. A délután második felében a franciák jelentős erősítést küldtek a Hope dandárjával szemben álló bajtársaik megsegítésére. A hatalmas túlerő nyomása alatt már-már összeomlott a Gordon Highlanderek által védett vonal, mikor Hope kétszázadnyi erősítést küldött a skót gyalogosoknak a 14. angol gyalogezredből. Angol bajtársaikkal megerősödve a Highlanderek immár biztosan állták a támadó franciák rohamait. Iszonyatos kézitusa fejlődött ki, ahol szinte kizárólag a szuronyokat használták a harcoló felek. A francia katonák csak az est elérkeztével vonultak vissza.[77]

Habár a brit csapatok sikeresen ellenálltak, így biztosítván társaik behajózását, Nagy-Britannia mégis pótolhatatlan veszteséget szenvedett ezen a délután. Egy ágyúgolyó vállon találta és halálosan megsebesítette az angol főparancsnokot, Sir John Moore tábornokot. A legenda szerint Moore tábornok a csatamezőn látta meg a napvilágot, és oly sok ütközet után, fejét is a csatamezőn hajtotta örök nyugovóra.[78] Nelson admirálishoz hasonlóan, legnagyobb haditette után, közvetlenül a siker pillanata előtt távozott az élők

[72] *Robertson* 1842. 63. o.

[73] Uo. 64. o.

[74] *Neillands* 1995. 74. o.

[75] *Robertson* 1842. 65. o.

[76] *Chandler* 1966. 655. o.

[77] *Robertson* 1842. 65. o.

[78] *Chandler* 1966. 656. o.

sorából. Másnap reggel, január 17-én a la coruña-i erődben temették el. Soult marsall később nagyszerű emlékművet emeltetett sírja fölé.[79]

Moore halálával Sir John Hope tábornok vette át a főparancsnoki tisztet. A Gordon Highlanders ezred katonái csak a franciák visszavonulása után hallották először Moore tábornok halálhírét, valamint azt, hogy Sir David Baird számos sebesülést szenvedett. A főparancsnok elvesztése miatt érzett bánatot csak tetőzte Napier ezredes halálának híre, „aki inkább volt mindannyiuk apja, mint egy parancsnokló tiszt."[80] A gyászoló Gordon Highlanderek parancsnokuk emlékére kék zsinóros paszományukat feketére cserélték, s a mai napig így hordják.[81]

Miközben a katonák sebeiket ápolgatták és feletteseik szomorú sorsáról beszélgettek, Hope tábornok parancsot küldött a még kint lévő csapattestekhez. A parancs szerint reggel ötig tartani kell állásaikat, hogy fedezzék társaik behajózását. Ezután ők maguk is megkezdhették óvatosan a visszavonulást. A francia dragonyosok azonban észrevették az éppen elillanó Highlandereket, és felverték az egész francia hadsereget. A franciák minden erejükkel elkezdték őket üldözni, de a britek még időben elérték a tengerpartot, s csónakokba szálltak. Az ellenség ekkor tábori ágyúkat hozott és azzal kezdték el lőni a menekülőket, ami nagy zűrzavart okozott a csónakokban tolongó katonák között. Ez addig tartott, míg a kilencvennyolc ágyús VICTORY sorhajó, egy-egy jól irányzott sortűzzel el nem némította a parton hetvenkedő franciákat. Ezzel az utolsó transzporttal a maradék tizenhét brit ezredet evakuálták Spanyolországból.[82]

Az angol közvélemény kérdőre vonta a kormányt, miért engedte, hogy a hadsereg ilyen siralmas állapotba kerüljön. Képtelenek voltak felfogni, hogy ez a jó emberanyagú és felszerelésű hadsereg miként vallhatott kudarcot az Ibér-félszigeten. Nem tudhatták, hiszen fogalmuk sem volt Moore tábornok nehézségeiről, melyek küldetése alatt végig kísérték. A hozzáértő szakemberek – itt elsősorban Sir Arthur Wellesley-re gondolok – azonban értékelték Moore tábornok teljesítményét és tevékenységét. A La Coruñában végződött hadjárattal megzavarta Napóleon elképzeléseit, aki Dél-Spanyolország és Portugália meghódítása helyett kénytelen volt Moore hadseregével foglalkozni. Mivel ezáltal rengeteg időt – ami a császár számára nagyon értékes volt az osztrák fenyegetés, illetve a párizsi intrikák miatt – fecsérelt el, sietve el kellett hagynia a félszigetet. Ennek az lett a következménye, hogy képtelen volt megszilárdítani spanyolországi hatalmát, így az Ibér-félsziget folyamatos bázisává, működési területévé válhatott a Wellesley vezette brit expedíciós hadseregeknek.

Másrészről Moore tábornok átformálta a brit hadsereget. Új alapokra helyezte a kiképzést és a katonákkal való bánásmódot. Meggyőződése volt, hogy jó példával, emberséggel bármit el lehet érni. Ezzel egy büszke és mozgékony hadigépezetet teremtett, amely Wellesley tábornok irányítása alatt, az elkövetkezendő esztendők spanyolországi hadjárataiban nagyszerű eredményeket ért el. Sir John Moore végső győzelmét Wellington hercege vívja majd ki a waterloo-i csatamezőn.[83]

---

[79] *Neillands* 1995. 74. o.

[80] *Robertson* 1842. 66. o.

[81] *Watt*, é. n. 59. o.

[82] *Robertson* 1842. 66–67. o.

[83] *Neillands* 1995. 75. o.

Miután a Királyi Haditengerészet sikeresen evakuálta a 92. ezredet La Coruñából, a Gordon Highlanderek az elkövetkező négy hónapot pihenéssel, regenerálódással töltötték az angliai Weely-ben lévő állomáshelyükön. Innen 1809. júliusában Doverbe vezényelték őket, hogy ott hajóra szállva részt vegyenek a balszerencsés „Walcheren-expedícióban".[84]

A brit kormány 1809 nyarán úgy döntött, kihasználja, hogy egyetlen számottevő szövetségese, Ausztria leköti Napóleon fő haderejét, és expedíciós sereget küld a kontinensre. Franciaország hadiflottájának a fele ekkor Antwerpen kikötőjében horgonyzott, s az újonnan megépített hajóknak köszönhetően egyre erősödött. A császár célja az volt, hogy egy erős flotta felépítésével bármikor fenyegethesse Nagy-Britannia biztonságát. Egyelőre azonban még nem épült fel teljesen az antwerpeni kikötőt oltalmazó erődítmény, s csupán egy kisebb különítmény védte. Őfelsége kormánya tehát azt tervezte, hogy még ennek az erős erődítménynek az elkészülése előtt rajtaüt Antwerpenen, s vagy megkaparintja a császári flottát – mint ahogy azt a dán flottával tette –, vagy pedig elsüllyeszti. A britek nem sajnálták a pénzt az akcióra. Harminchét csatahajót, huszonhárom fregattot, harminchárom harci naszádot és nyolcvankét ágyúnaszádot szereltek fel. A szárazföldi hadműveletek lebonyolítására negyvenezer jól felszerelt és kiképzett katonát hajóztak be. A flotta élén Sir Richard Strachan tengernagy, a hadseregén pedig William Pitt bátyja, Chatham grófja állt.[85]

A Gordon Highlanders ezred is részét képezte ennek a jelentős brit haderőnek. A 20. ezreddel együtt alkották Sir John Hope altábornagy tartalék hadtestének harmadik dandárját. A dandárt Sir William Erskine vezérőrnagy irányította. A behajózást megelőző ezredszemlén negyvennégy őrmestert, húsz dudást és kilencszázhetvennégy közlegényt vettek nyilvántartásba.[86] A források tényként közlik, hogy az ezred legénységi állománya kitűnő egészségnek örvendett.[87] 1809. július 24-én az aberdeenshire-i ezredet behajózták a hetvennégy ágyús *Superb* nevezetű hadihajóra, majd augusztus 1-jén nagy pompa és lelkes ünneplés közepette vitorlát bontottak, s irányt vettek Németalföld partjai felé. Másnapra meg is érkeztek a holland partokhoz. Az Antwerpen szomszédságában lévő Walcheren-szigeten a britek húszezer vöröskabátost tettek partra negyven személyes, lapos fenekű csónakokkal. Minden egyes katonát elláttak hatvan darab lőszerrel, két darab tartalék tűzkővel, három napra elegendő élelemmel, valamint rummal.[88] A sikeres partraszállást követően a brit csapatok sorra foglalták el a szigeten található apróbb erődöket és gyorsan haladtak Antwerpen felé. Már majdnem látótávolságnyira megközelítették a várost, mikor Lord Chatham megtiltotta a további előrenyomulást. Mind a mai napig lehetetlennek tűnik kideríteni, mi is volt a pontos oka annak, hogy a brit főparancsnok leállította csapatainak offenzíváját. A szóbeszéd azonban a tábornagy és a tengernagy közötti

[84] Walcheren a neve annak az Antwerpen mellett fekvő szigetnek, amelyen tulajdonképpen a brit hadművelet zajlott. Maga az akció is erről a szigetről lett elnevezve.

[85] *Greenhill Gardyne* 1901. 171. o.

[86] Uo. 172. o.

[87] *Robertson* 1842. 70. o.

[88] *Greenhill Gardyne* 1901. 173. o.

kölcsönös félreértésben véli megtalálni a hadműveletek leállításának az indokát.[89] E szerint az általánosan elterjedt vélemény szerint azért késlekedett az Antwerpen elleni támadás, mert mind a két főparancsnok meg volt győződve arról, hogy a másik fegyvernemnek kell kezdenie az akciót. Így a hadsereg és a flotta egymásra vártak, ahelyett, hogy cselekedtek volna.

A britek késlekedése elegendő időt nyújtott a franciáknak Antwerpen védelmének megerősítésére. Bernadotte marsall harmincezer katona élén bevonult Antwerpenbe. Tüzérségi ütegek garmadáját állíttatta fel, a várost védő vizesárkokat teletöltette vízzel, a francia flottát pedig biztonságos helyre telepítette át.

Mialatt Bernadotte Antwerpen megerősítésével foglalatoskodott, a tétlenkedő vöröskabátos katonák között felütötte fejét a láz és a malária. Mivel a britek főként nagy mennyiségű alkohol elfogyasztásával, illetve dohányzással próbálták magukat kikúrálni a betegségből – annak megelőzésére is csupán ezeket a „gyógymódokat" alkalmazták –, egy héten belül az expedíciós seregnek több mint a fele megbetegedett. Látva a fejlemények ilyen alakulását, Sir Chatham belátta az akció folytatásának értelmetlenségét. A még partra nem szállt, egészséges csapatokból egy tizenötezer fős helyőrséget hagyott hátra Walcheren-szigetén. Így továbbra is biztosította a fenyegető brit jelenlétet Antwerpen közvetlen közelében. A brit expedíciós hadsereg többi része pedig szeptember elején a Királyi Haditengerészet hajóival hazavitorlázott Angliába. Miután Ausztria és Franciaország októberben békét kötöttek egymással, és Napóleon figyelme ismét Nagy-Britannia felé fordulhatott, a brit kormány a Walcheren-szigeten állomásozó maradék erőinek visszavonása mellett döntött. A kormány határozatát a Királyi Haditengerészet ez év karácsonyára maradéktalanul végre is hajtotta. Ezzel véget ért a walchereni-kaland.

A Gordon Highlanderek végig részt vettek az expedícióban. Sir John Hope tartalék hadteste harmadik dandárjának kötelékében, a 20. ezreddel fej-fej mellett küzdve foglalták el Goes, Kerk és Capelle erődjeit. A malária először augusztus 20-án ütötte fel fejét a skót ezred katonái között, s onnantól kezdve minden nap több emberük is meghalt.[90] Végül szeptember elején visszatértek Angliába, ahol rendes orvosi ellátásban részesültek. A megbetegedettek száma igen nagy volt. Tizenhárom őrmester, nyolc dudás, huszonegy tizedes és háromszázhatvannégy közlegény szorult kezelésre és feküdt kórházban.[91]

Hazatérésüket követően az ezred tartalékba került, s a suffolki Woodbridge kaszárnyába masírozott. Itt majdnem egy évet töltöttek a skót katonák. 1810 nyarán aztán Canterburybe rendelték őket, ahol is azt a parancsot kapták, hogy csatlakozniuk kell az Ibér-félszigeten harcoló brit–portugál szövetséges hadsereghez. Ez új fejezetet nyitott az ezred történetében.

---

[89] Ezt a feltételezést látszik alátámasztani vagy megerősíteni az a korabeli epigramma, mely szájról-szájra járt azidőtájt a katonák között: „Lord Chatham, with his sword undrawn, / Was waiting for Sir Richard Stachan; / Sir Richard, longing to be at 'em, / Was waiting for the Earl of Chatham." *Greenhill Gardyne* 1901. 175. o.

[90] *Robertson* 1842. 70. o.

[91] *Greenhill Gardyne* 1901. 178. o.

Moore tábornok la coruña-i visszavonulását, s a brit expedíciós hadsereg evakuálását követően Sir Arthur Wellesley tábornok visszatért Lisszabonba, és 1809. április 20-án átvette a Portugáliában állomásozó brit és portugál csapatok feletti parancsnokságot. Ez mintegy tizennyolcezer fős hadsereget jelentett, de a tábornok parancsot kapott további portugál zászlóaljak felállítására is, amelyek ellátását és zsoldját a brit kormány költségén neki kellett biztosítania. Wellesley elsődleges feladata Portugália védelme volt, míg másodsorban a Spanyolországban állomásozó francia hadseregek működését kellett a lehető legnagyobb mértékben megzavarnia.[92] Elsőként tehát Soult marsall La Coruñából Oportóba bevonult tizenháromezer katonája ellen vonult fel.

Ugyanis miután a Királyi Haditengerészet sikeresen kimentette Moore hadseregét Spanyolországból, Soult marsall birtokba vette La Coruñát, ahol csapatai átvészelték a telet. Ennek enyhültével Soult megindította hadoszlopait Lisszabon felé. Április közepére a franciák elérték a Douro-folyó partján fekvő várost, Oportót. Mivel embereinek pihenőre volt szükségük, a marsall itt letáborozott és beköltözködött Oportóba. Így történhetett meg az, hogy a május elején Lisszabonból elinduló Wellesley tábornok május 11-én még mindig Oportóban találta Soult marsallt. A május 12-én megvívott oportói csatában a túlerőben lévő brit–portugál haderő vereséget mért Soult marsall francia csapataira. A vereséget követően a marsall Galíciába vonta vissza erőit, de sebesültjei Wellesley kezére kerültek. Sőt, a britek elfogták Soult pénztárát is.[93]

Portugália északi határának biztosítása után Wellesley tábornokra újabb feladat várt. Victor marsall kasztíliai hadserege időközben megszállta spanyol Extremadúrát, s délkelet felől veszélyeztette a portugál területeket. Ennek a francia seregnek a megállítása is a brit főparancsnokra várt. A britek 1809. július 4-én lépték át a spanyol határt, s az idős Cuesta tábornokkal való egyeztetést követően, Oropesába meneteltek. Itt egyesült a brit és a Cuesta vezette Extremadúrai Hadsereg. Victor marsall serege ekkor Talaverában állomásozott, vagyis az ellenséges hadak egymás közvetlen szomszédságában voltak. A brit–portugál–spanyol túlerőtől a francia marsall meghátrált, s csak július 26-án fordult újra szembe Wellesley és Cuesta csapataiva, miután egyesítette erőit József királyéval. A franciák ellen küzdő szövetségesek Talavera dombjai között állították fel védelmi vonalaikat, s július 27-én alkonyatkor kezdetét vette a talaverai ütközet. A harc egészen másnap délután hat óráig tartott, s igen nagy veszteségeket szenvedtek el benne mind a britek, mind a franciák. A végén azonban Victornak kellett visszavonulnia, s Wellesley berendezkedhetett Talaverában. Augusztus elején azonban megváltoztak az erőviszonyok. Soult marsall huszonötezres hadsereg élén Extremadúrába érkezett, s egyesíteni szándékozta erőit Victor marsall csapataival. Ekkora túlerővel szemben a vöröskabátosok nem vehették fel a küzdelmet, ezért Wellesley a Portugáliába történő visszavonulás mellett döntött. Ezzel véget is ért az 1809-es hadjárat.[94] Talaverai teljesítményéért Sir Arthur Wellesley tábornokot a Wellington hercege címmel tüntették ki. Mivel ezen a néven vált ismertté, a továbbiakban én is így fogom őt nevezni.

[92] *Neillands* 1995. 81–82. o.

[93] Uo. 83. o.

[94] Uo. 92–97. o.

Az újdonsült Wellington herceg hadserege 1810 nyarára elérte az ötvenezer főt, és alapos kiképzésben is részesült. Ez a hadsereg előrenyomult a spanyol–portugál határvidékre, hogy szembenézzen a frissen kinevezett francia főparancsnok, André Masséna[95] marsall csapataival. A Masséna vezette franciák július 10-én bevették Ciudad Rodrigót, majd augusztus 26-án nekiláttak a jól megerősített Almeida ostromához. A brit főparancsnok bízott abban, hogy Almeida erődítménye akár egy hónapig is ellent tud állni az ostromnak, hiszen jól el volt látva munícióval, tüzérséggel és védőkkel. Ennek ellenére a franciák két nap alatt kapitulációra kényszerítették a védősereget.[96] Almeida elestével Wellington visszavonult a Coimbrába vezető úton. Mikor elérte a Busaco-hegygerincet, alkalmasnak találta a terepet arra, hogy szembeszálljon az övénél hatalmasabb francia hadsereggel.

A Busaco egy meredek, négy-ötszáz méteres hegygerinc volt, amely észak felé húzódott úgy tizenöt-tizenhat kilométernyire a Mondego-folyó partjától. Két út vezetett fel a gerincre a keleti oldalról. Az egyik a Coimbrába vezető főút volt, mely a hegygerinc északi részén haladt keresztül. A másik egy jóval nehezebben járható mellékút volt, amely egy San Antonio de Cantaro nevű falun vezetett keresztül a hegygerinc déli oldalán. A két utat egy, a hegygerinc tetején észak-déli irányban végighúzódó ösvény kötötte össze. Ezen a hegygerincen állította fel csapatait Wellington. A gerincen végigfutó kis ösvény pedig lehetővé tette számára, hogy a szükségnek megfelelően mozgassa embereit egyik helyről a másikra.[97]

Masséna felderítői nem térképezték fel kellőképpen a britek hadállásait, s túlságosan alábecsülték azok erejét. Ezért a francia főparancsnok úgy döntött, hogy egy Wellington jobbszárnya ellen vezetett elsöprő rohammal töri meg a szövetséges hadsereg erejét. A haditerv szerint, miután kivetették állásaikból a briteket, a rohamozó franciáknak északi irányba kellett volna fordulniuk a gerincen végigfutó kis ösvényen. Ezen végighaladva meg kellett volna tisztítaniuk az egész hegygerincet végig a Coimbrába vezető útszakaszig. Mindeközben a franciák színlelt támadásokat hajtottak volna végre a gerinc más részein is. E haditerv alapján 1810. szeptember 27-ének reggelén Reynier tábornok nagy erőkkel megtámadta a szövetséges haderő jobbszárnyát. A britek azonban sokkal nagyobb erőkkel rendelkeztek, mint ahogy azt a franciák elképzelték. Így egy nagyon heves, de aránylag rövid csatában nem csupán megtartották pozícióikat a franciákkal szemben, de a végén egy félelmetes szuronyrohammal meg is futamították őket.[98]

Ezt követően a diadalittas britek és portugálok folytatták visszavonulásukat Lisszabon felé, hogy a várost biztosító, újonnan megépített védelmi vonal, a Torres Vedras[99]

---

[95] André Masséna marsallt 1810. április 17-én nevezte ki Napóleon a portugáliai hadsereg főparancsnoki tisztére. Masséna, aki Rivoli hercege és Essling nagyhercege is volt egyben, a császár egyik legtehetségesebb marsalljának számított. Hivatásos katona volt, aki fiatal korában a királyi hadseregben szolgált. Ezután csempész lett belőle, majd 1794-ben visszatért a katonai pályához. Rendkívül fukar, zsugori ember volt. Másik gyengéjét a nők jelentették, akiket rendkívül szeretett. *Neillands* 1995. 103. o.

[96] 1810. augusztus 27-én egy francia ágyúgolyó telibe találta az erődítményben lévő lőporszállítmányt. Ennek következtében a fő lőszerraktár felrobbant, óriási pusztítást, és sok-sok ember halálát okozva. Ez után a csapás után adták meg magukat Almeida védői. Uo. 107. o.

[97] Uo. 108. o.

[98] Uo. 110. o.

[99] Wellington már 1809 őszén elrendelte a Torres Vedras-vonal megépítését. Ez egy mélységben tagolt védelmi vonal volt, melynek legkülsőbb része mintegy ötven kilométer hosszan húzódott a tengertől a Tajó partján

mögül nézhessenek szembe újra a franciákkal. Masséna csak óvatosan követte a Lisszabon felé visszahúzódó brit–portugál sereget, amely végül is 1810. október 11-én érte el a Torres Vedras-vonalat.

Itt csatlakoztak Wellington visszavonuló hadseregéhez a 92. (Gordon Highlanders) gyalogezred katonái. Az 50. és 71. ezredekkel, valamint a 60. ezred ötödik zászlóaljának egyik századával együtt alkották Sir William Erskine vezérőrnagy dandárját. Ezredparancsnokuk Sir John Cameron lett, aki október 20-án csatlakozott újdonsült ezredéhez Torres Vedrasnál.[100] A dandár az expedíciós hadsereg 1. hadosztályának kötelékébe tartozott. Hadtestparancsnokuk Sir Brent Spencer altábornagy volt. Az 1. hadosztály, a 4. és 6. hadosztályokkal egyetemben, a brit hadsereg Angliából frissen érkezett alakulatai közé tartozott. Ez a három hadosztály (az 1., a 4., valamint a 6.) közvetlenül Wellington hercegének az irányítása alatt állt.[101]

A herceg – látva Masséna közeledő csapatait – katonáit védelmi pozícióba állította fel a már kiépített Torres Vedras-vonal mögé. A frontvonalban mintegy harmincezer brit, huszonötezer portugál, valamint ötezer spanyol katona nézett szembe Masséna franciáival. A harmadik védelmi vonal mögött helyezkedett el a tartalékot képező brit tengerészgyalogság valamint a portugál tüzérség. A Tajó folyó felől a tengerészet ágyúnaszádjai védték a vonal jobbszárnyát.[102]

Masséna marsall október elejéig nem tudott a torres vedrasi védmű létezéséről. Csupán néhány nappal azelőtt, hogy elérték volna Lisszabon térségét, kapott egyáltalán híreket a portugál főváros körül meghúzódó védelmi vonal létéről. Annak erejéről pedig fogalma sem volt. Mikor csapatai élén elérte a védművet, a marsall személyesen vehette szemügyre annak szilárdságát és ellenálló képességét. Miután egy teljes hónapot töltött a védelmi vonal előtt, Masséna belátta, hogy mindössze ötvenezer főt számláló hadseregével és az Almeidában lévő ostromfelszereléssel a sikeres ostrom lehetetlen. Masséna helyzetét csak tovább nehezítette, hogy amíg a britek rendszeres és bőséges ellátást kaptak a tengeren keresztül, addig neki – hála a Wellington parancsára alkalmazott „felperzselt föld" taktikának – igencsak szűkösen állt rendelkezésére bármiféle élelmiszer vagy muníció. Mivel a portugál milícia – a spanyol gerillákhoz hasonlóan – állandó zaklatásokkal bosszantotta a franciákat, s elvágta kommunikációs vonalaikat, a francia utánpótlás is igencsak rendszertelen volt.[103] A körülmények nyomására Masséna végül is visszavonult Salamancába.

---

lévő Alchandráig. Ennek a vonalnak az volt a célja, hogy feltartsa a franciákat addig, míg a hadsereg vissza nem vonul a második vonal áthatolhatatlanabb védelme mögé. A második védelmi vonal nagyjából párhuzamosan futott az elsővel a partvidéktől a Tajóig, de tíz kilométerrel délebbre. Ez a védelmi vonal megerősített állásokból, tüzérségi állásokból, árkokból, különálló zárt sáncerődökből, lövészárkokból és palánkokból állt. A vonal előtti területen minden fedezéket eltávolítottak, a lejtőket meredekebbé tették, hogy még ez által is fokozzák a rohamozó csapatok nehézségeit. A második vonal végén Berkeley tengernagy ágyúnaszádai a folyó oldaláról kereszttüzet zúdíthattak a rohamozókra. A Tajó torkolatánál húzódott a harmadik védelmi vonal, melyet végszükség esetére terveztek. Ennek célja az volt, hogy addig feltartsa az ellenséget, míg a Királyi Haditengerészet evakuálja a hadsereget. *Neillands* 1995. 105–106. o.

[100] *Greenhill Gardyne* 1901. 190. o.

[101] Uo. 193. o.

[102] Uo.

[103] Miközben Wellington hadserege kényelmesen pihent a vonalak mögött, ahol a Királyi Haditengerészet élelmezte, az a szóbeszéd járta a britek között, hogy a franciák macskát és szamarat esznek. *Neillands* 1995. 117. o.

Amíg a francia csapatok Lisszabon térségében tartózkodtak, a 92. ezred Highlanderei a Torres Vedras és Zibreira között húzódó frontszakaszon védték a vonalat.[104] A marsall visszavonulását követően a britek azonnal üldözőbe vették a csalódott és elkeseredett francia csapatokat. Miután a visszavonuló franciák elhagyták Portugáliát, a britek nem folytatták tovább üldözésüket. Így véget értek az 1810-es hadi események is.

Az expedíciós hadsereg alakulatai a különböző téli állomáshelyeken várták a következő évi tavaszi hadjáratot. A Gordon Highlanderek a Tajo folyó partján található kicsiny, de takaros portugál faluban, Alcantrinhóban kerültek téli beszállásolásra.[105] Október 28-án érkeztek Alcantrinhóba, s egészen a következő esztendő március 4-ig itt maradtak. Ekkor a franciák Santaremből betörtek Portugáliába és elpusztítottak mindent, ami az útjukba került.[106] Ez azonban csupán egy kisebb fosztogató akció volt a franciák részéről, így a Gordon Highlandereket is magában foglaló 1. hadosztálynak minden nehézség nélkül sikerült őket visszaűzni Spanyolországba.

1811 áprilisában Masséna hozzálátott, hogy rendbehozza seregét. Eközben Wellington megkezdte az utolsó francia kézben lévő portugál erődítménynek, Almeidának az ostromát. Miután Masséna megerősítette csapatait, elindult Salamancából, hogy felmentse az almeidai francia helyőrséget. A negyvennyolcezer katonát számláló és harminc-nyolc ágyúval felvonuló francia sereg május 3-án találkozott szembe Wellington hadseregével az Almeidától csak néhány kilométerrel délkeletre található Fuentes de Oñoro magaslatain.[107] Maga a falu egy sziklás domboldalon helyezkedett el Almeida és Ciudad Rodrigo között a portugál–spanyol határ spanyolországi oldalán. A harminckétezer gyalogost, egyezerkétszáz lovast és negyvenkét ágyúból álló tüzérséget számláló brit–portugál hadsereg[108] e domboldalon állt fel észak-déli irányban vonalat alkotva. Centruma Fuentes de Oñoróban volt, jobbszárnya attól délre, balszárnya északra húzódott.

Az 1811. május 4–5-én megvívott fuentes de oñorói csatában – melyben a britek közelebb álltak a vereséghez, mint bármely másik spanyolországi ütközetükben – a 92-esek kiemelkedő szerepet játszottak. Rendíthetetlen kitartásukkal nemcsak hogy megakadályozták a vereséget, hanem a legfontosabb cél elérését is biztosították, az Almeida felmentésére igyekvő Masséna visszavonulásra való kényszerítését."[109]A Cameron ezredes önéletrajzában olvasható csataértékelés minden bizonnyal tükrözi a parancsnok saját ezrede iránti elfogultságát, de a Gordon Highlanderek aktív szerepvállalását az ütközetben kétségtelen tényként könyvelhetjük el.[110] A csata első napján Masséna frontálisan támadta meg a sziklás domboldalon fekvő faluban elhelyezkedő briteket. A marsall hatalmas erőkoncentrációja ellenére Wellington 1. és 3. hadosztálya állta a sarat, s visszaverte a rohamozó franciákat. A Highlanderek [111]csatában való szerepvállalását jól érzékelteti a

[104] *Greenhill Gardyne* 1901. 193. o.

[105] Uo. 197. o.

[106] *Robertson* 1842. 73. o.

[107] *Neillands* 1995. 118. o.

[108] *Greenhill Gardyne* 1901. 209. o.

[109] Memoir, 49. o.

[110] Erre a leghitelesebb bizonyíték a Gordonok ezredlobogóján díszelgő *Fuentes d'Onor* neve, mely az ezrednek a csatában játszott kiemelkedő teljesítményét hivatott hirdetni az utókor előtt.

[111] Itt tulajdonképpen két skót felvidéki ezredről van szó, a 79. ezred Cameron és a 92. ezred Gordon Highlandereiről.

helybéliek visszaemlékezése: „Ágyógolyók repkedtek a falak fölött, s a halott skót katonák vére a folyóba ömlött."[112] Az ütközet második napja sokkal színesebb volt az elsőnél, és nem kevésbé véres annál. Masséna színlelt támadást indított a fuentes de oñorói front irányában, majd átkaroló hadműveletet hajtott végre a britek jobbszárnya ellen. Mivel Wellington nem erősítette meg eléggé jobbszárnyát, a franciák hamar felmorzsolták az újonc 7. hadosztályt, s megfutamították az itt harcoló spanyol gerillákat. A herceg felismerte, hogy ezáltal mind utóvédje, mind harcoló centruma sebezhetővé vált, s csak úgy kerülheti el a vereséget, ha maradék jobbszárnyát hátrébb vonja. A 7. hadosztály megmaradt egységei György király hannoveri légiójával, valamint Robert Craufurd tábornok könnyűhadosztályával együtt a szűnni nem akaró francia lovasrohamok közepette, négyszögbe tömörülve és harcolva vonult vissza. Ez a hadművelet döntő jelentőséggel bírt. Amennyiben a franciák szétverik a visszahúzódó jobbszárnyat, a britek reménytelenül elvesznek. Hála azonban a fegyelmezett, kitartó brit és német katonáknak, a franciák minden erőfeszítésük ellenére képtelenek voltak felbomlasztani a visszavonuló négyszögeket. A hadmozdulatban részt vevő gyalogságot a királyi lovas tüzérség és egy brit–portugál–spanyol vegyes lovasság próbálta lehetőségei szerint védelmezni. Közel öt kilométer megtétele után a jobbszárny Fuentes de Oñorótól nyugatra ismét csatlakozott a sereg többi részéhez.[113]

A brit jobbszárny veszélyes hadmozdulatát követően a csata súlypontja áthelyeződött Fuentes de Oñoróba. A 92. (Gordon Highlanders) és 79. (Cameron Highlanders) gyalogezredek legényei újból a harcok sűrűjébe kerültek. Bal oldalukon az 50. és 71. ezredekkel, a Gordon Highlandereknek igen heves tüzérségi tüzet kellett elszenvedniük. A nagy veszteségek elkerülése érdekében Wellington utasította a veszélyeztetett ezredeket, hogy feküdjenek le a földre, s úgy próbálják átvészelni az ellenséges ágyútüzet. Ezt a francia lovasság többszöri próbálkozása követte, akik megpróbálták megszerezni a brit tüzérség ágyúit. Valahányszor azonban ezzel próbálkoztak, a 92. ezred Highlanderei gyilkos sortüzet zúdították rájuk. A sikertelen lovasrohamok után az ellenség taktikát változtatott. A gyalogság lőtávolságán kívülről gránátok tömkelegét lőtték a tömött sorokban harcoló katonák közé. Ez jelentékeny veszteséget okozott a frontvonalban harcoló ezredek, így a Gordon Highlanderek számára is. Robertson őrmester megemlékezik arról, hogy egy közvetlenül a közelében felrobbanó gránát négy katonát ölt és sebesített meg, míg a 92-esek egy másik századában ugyancsak gránát okozta a vesztét egy tisztnek és tizenegy közlegénynek.[114] A franciák ismét megkísérelték megszerezni a brit ágyúkat, de a Gordonok és a már említett többi veterán gyalogezred katonái a folyamatosan rájuk zúduló gránátok ellenére is sikeresen védelmezték saját tüzérségüket. Megtartották eredeti állásaikat, és hatalmas károkat okoztak az ellenségnek. A nap végén – a franciák visszavonulását követően – a 92. gyalogezred vesztesége harminc halott és negyvenegy sebesült volt. A sebesültek közül még sokan meghaltak az elkövetkező egy-két nap folyamán.[115] Cameron ezredes jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a sebesültek zöme soha többé nem térhetett vissza a katonai szolgálatba, mert a legtöbbjük elvesztette kezét, vagy lábát.[116]

[112] *Neillands* 1995. 118. o.

[113] *Robinson* 1906. 176–178. o.

[114] *Robertson* 1842. 75–76. o.

[115] Uo. 76. o.

[116] *Greenhill Gardyne* 1901. 214. o.

Míg a brit–portugál–spanyol szövetséges hadak összes vesztesége a két napig tartó ütközetben mintegy ezerötszáz főt tett ki, addig a franciák veszteségei három- és négyezer fő között lehetett.[117] Masséna még két napig farkasszemet nézett Wellingtonnal, majd május 8-án visszatért Salamancába. Ezt követően Napóleon visszahívta őt Franciaországba, s helyére a harminchét esztendős Auguste Marmont marsallt nevezte ki.[118]

Miután Masséna képtelen volt felmenteni Almeidát, a város francia helyőrsége felrobbantotta az erődöt, s kitört onnan. Ezzel a franciák Portugáliából való kiűzése befejeződött.[119]

A Gordon Highlanderek május 26-ig Almeida térségében pihentek. Ezt követően Wellington teljes haderejével Extremadúrába menetelt, hogy segítségére legyen Beresford tábornoknak Badajoz bevételében.[120] Mivel azonban nem volt kellő ostromfelszerelése, vállalkozása nehézségekbe ütközött. Sőt, mikor Marmont és Soult francia marsallok egyesítették erejüket ellene, Wellington kénytelen volt június 17-én visszavonulni a túlerő elől Portugáliába. Ekkor patthelyzet állt elő. Wellington ötvenezer fős, erős hadállása a portugál határon túlságosan is kemény dió volt a franciáknak. A marsallok nem érezték magukat kellően erősnek a támadáshoz. A hatvanezres egyesült francia hadsereg viszont elég erős volt ahhoz, hogy visszarettentse Wellingtont Badajoz ostromától és a Spanyolországba való behatolástól. A várakozást a franciák unták meg előbb. 1811. július 4-én Soult marsall elmasírozott Sevillába, Marmont pedig a Tajó völgyébe húzódott vissza.[121]

Augusztus 1-jén Wellington elindult Ciudad Rodrigo felé, hogy elfoglalja a Portugáliába vezető utat ellenőrző erődvárost. Sir Rowland Hill tábornokot két hadosztályával egyetemben Extremadúrában hagyta, azzal a feladattal, hogy tartsa szemmel Soult marsallt. Sir William Erskine dandárja, melyhez a Gordon Highlanderek is tartoztak, a herceg parancsa értelmében csatlakozott Hill tábornok 2. hadosztályához. Szeptember 1-jén az egész hadosztály Portalegrába masírozott, ahol október végéig elszállásolták őket.[122]

Miközben Hill tábornok egész 2. hadosztálya Portalegrában időzött, a franciák egyik hadosztálya Gérard tábornok vezetésével Merida térségében átkelt a Guadiana-folyón, s ezzel nagy aggodalmat keltett az Észak-Extremadúrát féltő britekben. Wellington tüstént utasította Hill tábornokot, hogy minden erejével forduljon Gérard hadosztálya ellen, s

---

[117] *Robinson* 1906. 177. o.

[118] Auguste Marmont marsall a Raguza hercege címet viselte. Napóleonhoz hasonlóan ő is tüzérségi hadnagyként lépett be a hadseregbe. Bonaparte mellett volt Toulonban, és Wagram után, 1809-ben kapta meg a marsallbotot. Nemcsak jó katona volt, hanem rendelkezett azzal a ritka tulajdonsággal is, hogy hajlandó volt együttműködni kollégáival. *Neillands* 1995. 120. o.

[119] Memoir, 49. o.

[120] Beresford tábornok brit, illetve Castaños és Blake tábornokok spanyol csapatai már 1811 áprilisában elkezdték Badajoz ostromát. Ennek hírére Soult marsall andalúziai hadseregének huszonháromezer katonája élén elindult, hogy felmentse az ostromlott várost. Beresford kénytelen volt feladni Badajoz ostromát, s Albuherába vonult, hogy útját állja Soultnak. Az 1811.május 16-i ütközet az egyik legvéresebb csatája volt az egész félszigeti hadjáratnak. A hétezer fős brit seregből az ütközet végére csupán ezerötszáz harcképes vöröskabátos maradt állva. A szövetségesek ezen kívül négyszáz portugált és kétezer spanyolt vesztettek. A franciák vesztesége is meghaladta a nyolcezer főt. A hatalmas veszteségek ellenére Beresford elérte célját, Soult marsall visszavonult Andalúziába. *Robinson* 1906. 185–188. o.

[121] *Neillands* 1995. 122–123. o.

[122] *Robertson* 1842. 76–77. o.

űzze vissza katonáit dél felé.[123] Október 22-én Hill csapatai elhagyták Portalegrát, és öt napi menetelés után az észak-extremadúrai Arroyo dos Molinos faluban végre rátaláltak Gérard hadosztályára. Menet közben csatlakozott Hill seregéhez a Downie tábornok vezette Extremadúrai Légió.[124] 1811. október 28-án hajnalban a teljes csendben beosonó brit csapatok meglepték az Arroyo dos Molinosban legszebb álmukat alvó franciákat.

A hadműveletben igen fontos szerepet kaptak a 92. ezred Gordon Highlanderei. A 71. és 50. ezredekkel együtt a 92. ezred volt az, amelyik először belopakodott a faluba. Míg a 71-esek balról, az 50-esek pedig jobbról kerülték meg a falu központját, hogy körbefogják az ott alvó franciákat, addig a 92-esek frontálisan nyomultak be a centrumba, hogy meglepjék az ellenséget. Ez annyira jól sikerült nekik, hogy a szóbeszéd szerint a franciák csak akkor észlelték a bajt, mikor a Gordonok dudásai rázendítettek a *„Hey, Johnnie Cope, are ye waukin' yet?"*[125] kezdetű katonadalra. Az álmukból felvert franciák megkísérelték az ellenállást, de a skót Highlanderek bajonettjei rendet vágtak közöttük. A vöröskabátosok szörnyű mészárlását látva a franciák fegyvereiket eldobálva próbálták menteni életüket. Mivel azonban Hill tábornok mindent pontosan kitervelt, katonái pedig mindent kiviteleztek, a franciák körül bezárult a csapda. Az 50., 71. és 92. ezredek bekerítették és megadásra kényszerítették őket.[126] Cameron ezredes emlékiratai szerint, egyedül a Gordon Highlanderek mintegy hatszáz franciát ejtettek foglyul.[127] A britek összesen ezernégyszáz hadifoglyot ejtettek, s körülbelül ötszáz franciát öltek meg a csatában. A fogságba esettek között volt Le Brun tábornok, az ezredesi rangban lévő d'Aremberg herceg, harmincöt alezredes és főtiszt, valamint két teljes ezred, a 34. és 40. francia gyalogezredek.[128] Ezen kívül rengeteg ingóság került a britek kezébe. A franciák tüzérsége, hadipénztára és jelvényei, málhájuk, lovaik és öszvéreik mind-mind odalettek, s a briteket gazdagították.[129] A britek veszteségei minimálisak voltak. Egyedül a 92. ezred szenvedett említésre méltó veszteséget. Huszonhárom Gordon Highlander meghalt, számos tiszt és közlegény megsebesült az akcióban. A sebesültek között volt John Cameron ezredes is.[130] A csatát követően a vöröskabátosok október 29-én bevonultak Meridába, ahol négy napot töltöttek. Ezután visszatértek korábbi állomáshelyükre, a portugáliai Portalegrába. Ezzel véget is ért a hadi eseményekben oly gazdag 1811-es esztendő.

---

[123] *Robinson* 1906. 201. o.

[124] Robertson őrmester tanúsága szerint a spanyol légionáriusoknak abszolút nem volt katonás megjelenésük, külsőre úgy festettek, mintha Pizzaro korából, vagy Cervantes Don Quijotéjéből léptek volna elő. *Robertson* 1842. 77. o.

[125] A történet hitelességét kétségbe lehet ugyan vonni, de az tény, hogy a Gordonok fantáziáját annyira átitatta a történet, hogy az eredeti nóta dallamára több, az akcióhoz kapcsolódó szöveget is költöttek a katonák. Cameron ezredes feljegyzései szerint ő maga három verziót ismert, de a legszínvonalasabbnak és legjobbnak az alábbit tartotta: „Go and tell Napoleon, go, / While Freedom's laws he tramples low, / That Highland boys will be his foe, / And meet them all in the morning. / „Hey, Monsieur Gerard, are ye waukin' yet?" etc. Memoir, 51–52. o.

[126] *Robinson* 1906. 202. o.

[127] Memoir, 50. o.

[128] *Robinson* 1906. 202. o.

[129] *Robertson* 1842. 79–80.o.

[130] Cameron ezredes sebesülése puskagolyótól származott. Harc közben az ezred főhadbiztosától, Mr. Gordontól kapott kardot tartotta a kezében, mikor egy neki szánt lövedék a kard markolatán csattant, s leszakította az azt markoló ezredes kezének középső ujját. A pajzsul szolgáló kardot később Cameron ezredes hazaküldte apjának, hogy örök emlékezetül szolgáljon a történtekről az utókornak. Memoir, 1858. 51. o.

Az 1811. augusztus-szeptemberi kudarc[131] után 1812. január 4-én Wellington megkezdte második előrenyomulását Ciudad Rodrigo ellen. A város ostromát január 8-án kezdték, s mindössze tizenegy nap elegendő volt a briteknek ahhoz, hogy bevegyék azt. Wellingtonnak sietnie kellett persze az akcióval, mert Marmont marsall bármikor megjelenhetett csapatai élén, hogy felmentse Ciudad Rodrigo francia helyőrségét. A rossz utak és a kellemetlen időjárás azonban hátráltatták a francia csapatok erőkoncentrációját, s mire január 25-én a marsall összegyűjtötte erőit, már túl késő volt. Ciudad Rodrigo elesett. A gyenge, mintegy ezerhétszáz főt számláló francia helyőrség ellenére a britek magas árat fizettek a győzelemért. Wellington ezeregyszáz emberét vesztette el az ostrom alatt, akik közül kétszáz meghalt.[132]

Ciudad Rodrigo bevételét követően a brit–portugál hadsereg a másik kulcsfontosságú város, Badajoz ellen fordult. Badajoz valóságos erőd volt. Nyolc méter magas falait tíz méter magasságú bástyák tarkították. A falakat két oldalról a száz méter széles Guadiana-folyó, valamint annak mellékága, a Rivillas védte. Nyitott oldaláról három előretolt védőállással rendelkezett. Ezt az erődítményt négyezer-hétszáz fős francia helyőrség védte a jó és kitartó katonaként ismert Philippon kormányzó parancsnoksága alatt.[133]

Sir Rowland Hill tábornok Portalegrában állomásozó, s a 92. gyalogezredet is magában foglaló 2. hadosztálya március 3-án kapta meg az indulási parancsot. Feladatuk a Badajozt ostromló brit–portugál csapatok védelme volt Soult marsall andalúziai hadseregétől.[134] Március 5-én Hill csapatai elhagyták Portalegrát, s Albuquerque-nél átlépték a spanyol határt. Ezt követően Merida városába meneteltek, amelyet egy zászlóaljnyi francia gyalogság tartott megszállva a francia lovasság néhány egységének támogatásával. A túlerőben lévő brit csapatok március 17-én elfoglalták a város hídját, s rövid küzdelemben megadásra kényszerítették az ellenséget.[135]

---

[131] 1811. augusztus 1-jén Wellington négy hadosztállyal elindult Ciudad Rodrigo ostromára. Míg ostromszerelése megérkeztére várt, a herceg távolról állított fel blokádot a város körül. Ennek hírére Marmont marsall odarendelte a franciák északi hadseregét is. Annak új parancsnoka, Dorsenne négy erős hadosztályt bocsátott Marmont rendelkezésére. A franciák hadereje így szeptember végére elérte a hatvanezer főt. Mivel Wellington nem szándékozott ekkora hadsereggel megvívni Ciudad Rodrigóért, visszavonult Portugália hegyei közé. Marmont pedig elérte célját, felmentette Ciudad Rodrigót, s visszaüzte Portugáliába a vöröskabátosokat. *Neillands* 1995. 123. o.

[132] Uo. 124–126. o.

[133] A francia parancsnok meg is nehezítette az ostromlók dolgát. Miután a szövetségesek elfoglalták az egyik előretolt védőállást, rést ütöttek a város falain. Wellington, mivel félt a város felmentésére igyekvő Soult marsall megjelenésétől, nem várhatott sokáig a rohammal. Április 6-ra kitűzte a támadás időpontját. A britek tehát a végső rohamra készülődtek. Eközben Philippon szorgalmasan tevékenykedett a falak mögött, s jól megerősítette a védők pozícióit. A rések mögé falakat építtetett, s ezeket ágyúkkal látta el. A réseket és a résekhez vezető meredek emelkedőket kardokkal és hosszú karókkal teletűzdelt palánkokkal fedette be, a rések feletti falakon pedig védőket helyezett el. A támadás 1812. április 6-án este tíz órakor kezdődött. A könnyű és a negyedik hadosztály rohamozott a réseken keresztül, míg Picton 3.hadosztálya magát a várat támadta. Leith 5. hadosztályának ezalatt elterelő hadműveletet kellett végrehajtania a város túlsó oldalán. A réseket támadó rohamosztagok a legbátrabb és legelszántabb támadások ellenére sem tudtak a falakon belülre hatolni. A város védői és az ágyúk iszonyatos pusztítást vittek véghez közöttük. A franciák az összes rohamot visszaverték. A britek győzelmét végül is Picton és Leith hadosztályai vívták ki. Picton kis különítménye bevette a várat, Leith emberei meg a város túlsó oldalán jutottak a falakon belülre. Ezáltal a franciák két tűz közé kerültek és kapitulációjuk elkerülhetetlenné vált. Badajoz elesett. Az ostromban közel ötezer embert vesztett Wellington. Uo. 126–127. o.

[134] *Greenhill Gardyne* 1901. 234. o.

[135] *Robertson* 1842. 80–81. o.

A Merida elfoglalását megelőző napon Sir Thomas Graham Wellington seregének jobbszárnyával – mely magában foglalta a lovasság jelentős részét, valamint az 1., a 6. és a 7. hadosztályokat – átkelt a Guadiana-folyón, s Llerena magaslatain felvette állásait. Lord Wellington ugyancsak március 16-án érte el serege centrumával Badajozt, míg balszárnya, melyhez Hill tábornok hadosztályai is tartoztak, március 18-án kelt át a Guadianán, s vette fel állását. Március 28-án az 50. , 71. , és 92. ezredek alkotta dandár a lovassággal és egy tüzérdandárral közösen elindult, hogy a közeli Medellín és Don Benito településekről kiűzze a nem túl jelentős, de zavaró tényezőként ott állomásozó francia csapatokat. A brit különítmény két oszlopra tagolva haladt célja felé. A bal oldali oszlopot Cameron ezredes vezette Medellin ellen, míg a jobb oldalit Howard vezérőrnagy irányította Don Benito felé. A két oszlop közül Howardé volt az erősebb. Ez magában foglalta a lovasságot, az 50. és 71. ezredeket , a 60. ezred egy századát, valamint egy tüzérségi üteget. Ezzel szemben Cameron ezredes csupán a 92. gyalogezred Gordon Highlanderei, illetve két tüzérségi üteg felett parancsnokolt. Az akció végül is teljes sikert hozott. Cameron ezredes ellenállás nélkül elfoglalta Medellint, Howard pedig könnyedén kiűzte Don Benitóból a franciákat.[136]

A Gordon Highlanderek három napig maradtak Medellinben. Szállásuk egy domb tetején lévő ódon kastélyban volt, ahonnan szüntelenül hallhatták a Badajozt ostromló, illetve védelmező ágyúk mennydörgését, és ráláthattak Arroyo dos Molinos emlékezetes dombjaira. Március 31-én elhagyták Medellint, s visszatértek Meridába. Itt egészen április 6-ig maradtak, mikor parancsot kaptak, hogy állják útját a színen megjelenő Soult marsall andalúziai seregének.[137] Miután felrobbantották a város egyetlen hídját, amely egy huszonkilenc boltívből álló ókori római híd volt,[138] az egész hadosztály elhagyta Meridát, s Albuherába vonult. Itt Hill tábornok ugyanazokat a dombokat szállta meg csapataival, amelyeken közel egy évvel azelőtt már Beresford is szembenézett Soult marsallal. Akkor a két parancsnok a félszigeti ütközetek egyik legvéresebbikét vívta meg egymással. Most elmaradt a csata. Soult már-már elszánta magát a támadásra, mikor megérkezett Badajoz kapitulációjának híre. A város elestének tudatában a francia marsall feleslegesnek tartotta, hogy harcba bocsátkozzon Hill csapataival. Hátat fordított Extremadúrának, s visszatért seregével Sevillába.[139]

Badajoz brit kézre kerültével, s Soult marsall Andalúziába való visszavonulásával Wellingtonnak nem volt több dolga a térségben. Hill tábornok erőit hátrahagyva a főseregge l észak felé vonult, hogy szembenézzen Marmont hadseregével. A Hill parancsnoksága alá tartozó Gordon Highlanderek május 10-ig az Almandralejo faluban lévő állomáshelyükön pihentek, s azzal töltötték idejüket, hogy elhasználódott ruháikat, bakancsaikat javítgatták, valamint megszerelték elromlott fegyvereiket, s más hadfelszerelésüket.[140] Május 10-én Hill tábornok parancsot kapott Wellingtontól, hogy egy erős hadosztállyal vonuljon Almárazba, és vágja el a Soult és Marmont marsallok közötti kommunikációs vonalat. Hill egy gyalogdandárral, négyszáz lovassal, két tüzérdandárral,

[136] *Greenhill Gardyne* 1901. 234-235. o.

[137] Uo. 235. o.

[138] *Robertson* 1842. 81. o.

[139] *Greenhill Gardyne* 1901. 235. o.

[140] *Robertson* 1842. 81–82. o.

kellő ostromfelszereléssel és műszaki személyzettel indult el a Tajo partjára épült Almáraz városába.[141] Gyalogdandárját az 50. a 71., valamint a 92. gyalogezredek alkották.[142] Maga a hadosztály összesen hatezer főt számlált.[143]

A Tajón való átkelést Almáraznál pontonhíd biztosította. A folyónak ezen a szakaszán ez volt az egyedüli átkelőhely, melyet a franciák birtokoltak. Védelmére Marmont marsall három erődítményt építtetett. Napoleon-erőd a Tajo déli, míg Ragusa-erőd az északi partjára épült. Mirabete-erőd a folyótól öt kilométernyire feküdt a truxillói úton. Ez védte a Truxillóba vezető, s a tüzérség számára egyedül járható kulcsfontosságú utat is.[144] Az erődöket fejenként több mint ezer főnyi helyőrség és erős tüzérség védte.[145]

A jól felszerelt és megerősített erődítmények védőit Sir Rowland Hill tábornok ismét csak a régi, jól bevált módszerrel, a meglepetés erejével szerette volna térdre kényszeríteni. Május 19-én reggel egy ritkán használt, elhanyagolt hegyi úton az 50., 71. és 92. gyalogezredek észrevétlenül Almáraz közvetlen közelébe lopóztak. Itt napnyugtáig elrejtőztek, majd este kilenc órakor beosontak a városba.[146] A parancs szerint Napoleon-erődöt az 50-es, Ragusa-erődöt a 71-es, a kaszárnyákat pedig a 92-es ezredeknek kellett megrohamozniuk és elfoglalniuk. Május 20-án, még hajnal előtt a brit dandár támadásba lendült. Míg az 50-esek Napoleon-erődöt rohamozták, addig a Gordon Highlanderek a kaszárnyákban alvó franciákra vetették magukat. A meglepetés teljes volt. A francia katonák tömegesen adták meg magukat. Napoleon-erőd helyőrsége egy rövid, vérszegény ellenállás után letette a fegyvert az 50. gyalogezred kenti legényei előtt. A 71-eseknek nehezebb dolguk volt, mert át kellett valahogy jutniuk a folyó másik oldalára. Ragusa-erőd védői ekkor már élénk figyelemmel kísérték a túlparton történteket. Napoleon-erőd elestével azonban megpecsételődött Ragusa-erőd sorsa is. Az 50. ezred katonái a Napoleon-erőd ágyúit az ellentétes parton lévő erőd ellen irányították, s elkezdték lőni azt. Ennek hatására Ragusa-erőd is kapitulált.[147]

A győzedelmes britek szétrombolták az erődöket, tönkretették azok ágyúit, és a folyón közlekedő csónakokat elsüllyesztették. A pontonhidat felrobbantották.[148] Ragusa-erődben nagy mennyiségű élelmiszert és konyakot találtak, amit természetesen magukkal vittek.[149] Az almárazi híd felrobbantásával Mirabete-erődöt elvágták a Tajo északi partjától, vagyis Marmont seregétől. Az erődöt azonban nem támadták meg a britek, mert Hill tábornoknak késedelem nélkül szerepet kellett vállalnia Wellington újabb hadműveleteiben. Feladatát így is tökéletesen teljesítette, hiszen az erődök és a híd elpusztításával sikeresen elvágta a franciák kommunikációs vonalát. Wellington nagyon elégedett volt Hill almárazi teljesítményével, s boldogan írta 1812. május 23-án egy levelében, hogy „Foy-t csodálatosan rászedték, most mehet körbe Toledo felé."[150] Ezzel a herceg csupán

[141] *Greenhill Gardyne* 1901. 236. o.
[142] *Robertson* 1842. 82. o.
[143] Memoir, 52. o.
[144] *Greenhill Gardyne* 1901. 236. o.
[145] Memoir, 52. o.
[146] *Robinson* 1906. 237. o.
[147] *Robertson* 1842. 82. o.
[148] *Robinson* 1906. 237. o.
[149] *Robertson* 1842. 83. o.
[150] *Robinson* 1906. 238. o.

azt akarta mondani, hogy a francia kommunikációs vonal elvágásával nem maradt más mód a Soult és Marmont marsallok közötti összeköttetés biztosítására, mint a több napos kitérőt jelentő Toledón keresztül vezető útvonal végigjárása. Wellington pedig tudta, hogy ez a késedelem még nagyon jól jöhet neki. Hill sikerének értékét csak növelte, hogy az almárazi sikert minimális veszteség mellett érte el. A britek mindössze százhetvenhét embert vesztettek. Ebből tizenöt volt tiszt. Az akcióban harminchárman estek el, a tiszti halottak száma két fő volt. A 92-esek megúszták a dolgot halálos áldozat nélkül, és csupán ketten sebesültek meg közülük.[151] Csatában nyújtott teljesítményükért a Gordon Highlanderek ezredlobogójukra tűzhették „Almaraz" nevét is.[152]

1812. június 13-án Wellington negyvenkétezer emberrel és ötvennégy ágyúval átkelt az Aguedán, s elindult Salamanca felé. Június 20-án Clinton tábornok 6. hadosztálya elkezdte Salamanca ostromát, míg a brit–portugál hadsereg többi része a várostól északra elhelyezkedő San Cristóbal dombjain vette fel védelmi pozícióit Marmont marsall hadseregével szemben. Itt a két hadsereg egy hétig farkasszemet nézett egymással, de egyik fél sem szánta rá magát a támadásra. Marmont megtanulta már, hogy nem bölcs dolog megtámadni a brit gyalogságot az általa választott védelmi állásban. Főleg nem a britek létszámfölénye mellett. A marsall tehát elutasította a felkínált csatát. Az enyhe számbeli fölényben lévő Wellington még így sem érezte magát elég erősnek a teljes győzelemhez. Egy kétes kimenetelű csatában pedig nem óhajtotta értékes katonáit kockáztatni.

Míg Wellington és Marmont Salamancánál taktikáztak egymással, addig Hill tábornok hadtestének a herceg parancsa szerint az volt a feladata, hogy tartsa szemmel Soult hadseregét, és mindenáron akadályozza meg, hogy segítséget nyújtson Marmont marsallnak.

Az almárazi diadalt követően Hill csapatai Almandalgóba mentek. Június 4-én nagy mulatozás közepette megünnepelték III. György király születésnapját, s összebarátkoztak a helybéli spanyolokkal.[153] Miután hírt kaptak Soult marsall Extremadúrába nyomulásáról, június 24-én a Hill hadtest többi egységével együtt a 92-esek is elhagyták Almandalgót. Innen Albuherába masíroztak, hogy feltartóztassák Soult andalúziai hadseregét. A város szélén fekvő dombokon – ugyanott, ahol Beresford egy évvel azelőtt megvívta Soulttal véres csatáját – Hill védelmi pozícióba vonta össze csapatait, s felkészült az összecsapásra. Soult és Hill három hónapon belül immár másodszor nézett farkasszemet egymással ugyanazon a helyszínen.[154] A marsall emlékezetében még élénken éltek az egy esztendővel azelőtt Beresforddal vívott ütközet emlékei, annak szörnyűségei is. Így – habár a franciák létszámfölényben voltak – Soult nem mert megkockáztatni még egy ahhoz hasonló vérfürdőt, s inkább visszavonult Andalúziába. Hill hadteste egészen Estremadura határáig követte a hátráló francia sereget, majd visszatért Badajoz térségébe.[155]

Soult marsall július végén ismét megpróbálkozott Marmont segítségére sietni, de 25-én az estremadurai Villafrancában megint útját állták Hill csapatai. A Gordon Highlanderek a város határában lévő olajfaligetben vették fel védelmi állásaikat.[156] A franciák táma-

[151] *Greenhill Gardyne* 1901. 239. o.

[152] *Robinson* 1906. 237. o.

[153] *Robertson* 1842. 83. o.

[154] Az első alkalom 1812. április 6–7-én volt, mikor Soult marsall Badajoz felmentésére igyekezett.

[155] *Robertson* 1842. 83. o.

[156] Ahogy *Robertson* őrmester emlékirataiban olvashatjuk: „Vonalba formálódtunk, hogy eldöntsük, Soult, vagy Hill a jobb tábornok." Uo. 83. o.

dásra készen felsorakoztak velük szemben. Az ütközet már-már elkerülhetetlennek látszott, mikor egy sürgöny meghozta Wellington salamancai diadalának[157] hírét. Marmont vereségével és Burgosba történő visszavonulásával Soult marsall hadmozdulata elvesztette aktualitását. Ezért a franciák a hír hallatára tüstént tábort bontottak, és visszatértek Andalúziába.

Sir Rowland Hill hadteste augusztus 28-ig Villafrancában maradt. Wellington parancsa értelmében ekkor kellett elindulniuk a fősereg által már augusztus 12-én elfoglalt Madridba. Feladatuk a spanyol főváros biztosítása lett volna arra az időszakra, míg a herceg Burgos ostrománál időzik. A 92-esek Talaveránál keltek át a Tajón, majd Toledóba meneteltek. Toledóban a spanyolok hangos örömrivalgással fogadták a vöröskabátosokat, s ellátták őket minden szükséges élelmiszerrel. Toledo után rátértek a Valenciát Madriddal összekötő útra, s gyorsan haladtak a főváros felé. Mire azonban elérték Madridot, a hadihelyzet megváltozott.[158] Soult marsall egyesítette erőit a menekülő József király csapataival valamint Suchet katalóniai hadseregével. A portugáliai francia hadsereg pedig Burgos felmentésére igyekezett. Az eddig támadólag fellépő szövetségesek tehát minden fronton visszavonulásra kényszerültek. Október 22-én Wellington feladta Burgos ostromát, Hill tábornok pedig az egyesült francia seregek elől kénytelen volt visszavonulni Madridból. A Soult vezette hatvanezres francia sereggel szemben az amúgy kétségtelenül bátor Hill nem látta értelmét az ellenállásnak. Wellington legújabb parancsa szerint is vissza kellett vonulnia, hogy Salamancánál egyesüljön a szövetséges főseregge.l[159]

Hill tábornok visszavonuló hadteste a Guadarrama-hágón keresztül hatolt be Ó-Kasztíliába. A Gordon Highlandereknek nagyon ismerős volt a környezet, hiszen négy évvel ezelőtt Sir John Hope tábornok különítményének kötelékében már jártak erre. Madridból kivonulva újra látták az El Escorial palotát, ahol 1808-ban megpihentek. Azonban nem volt minden a régi. „Teljesen meg voltam döbbenve a palota látványától, mikor megpillantottam. Az 1808-ban oly impozáns épület ajtóit, ablakait mind betörték. A kastélynak valaha eleganciát adó székek, asztalok, ágyak és legkülönbözőbb féle bútorok maradványai arról tanúskodtak, hogy tüzelőnek használták ezeket a becses darabokat. A palota leggyönyörűbb festményeit is elégették" – olvashatjuk Robertson őrmester visszaemlékezéseiben az El Escorial palota 1812-es állapotáról.[160] Ó-Kasztíliába érve Arevalo felé vették Hill csapatai az irányt. Út közben az aberdeenshire-i katonákban felidéződtek a la coruña-i visszavonulás emlékei, mert a körülmények nagyon hasonlítottak az akkoriakhoz. A hideg és esős novemberi időben állandó utóvédharcokat vívtak az üldöző francia csapatok előőrseivel. Hill hadtestének utóvédjét a 71. és 92. ezredek alkották. Az időjárás viszontagságain és az ellenség zaklatásain kívül az éhség és legyengültség is gyötörte a visszavonulókat. 1812. november 11-én végül elérték Salamancát, s csatlakoztak a Wellington vezette főseregh.ez.[161]

---

[157] A salamancai győzelem Wellington egyik legnagyszerűbb és legjobban kivitelezett diadala volt a félszigeten. Egyedül a vitoriai győzelem az, mely ennek dicsőségéhez hasonlítható, s ennek fényét valamicskét elhalványítja.

[158] *Robertson* 1842. 84–86. o.

[159] *Neillands* 1995. 153–154. o.

[160] *Robertson* 1842. 86. o.

[161] Uo. 87–89. o.

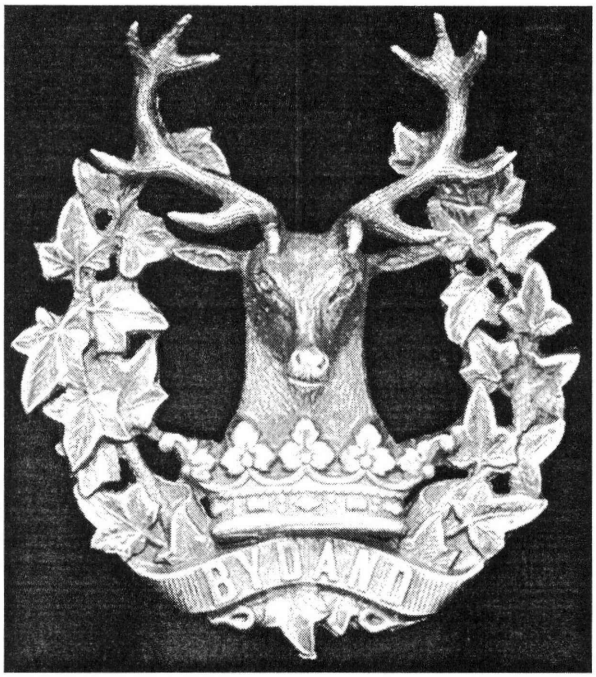

A Gordon Highlanderek által viselt ezüst jelvény (badge)

A britek erős védelmi állásokba helyezkedtek Salamancánál, s felkészültek a Soult vezette egyesült francia hadakkal való összecsapásra. A marsall azonban nem volt hajlandó megtámadni a briteket az általuk választott terepen. Ehelyett inkább átkaroló hadműveletbe kezdett a brit jobbszárny ellen, amellyel a Portugáliába vezető utat veszélyeztette. Wellingtonnak nem maradt más lehetősége, mint hogy november 15-én megkezdje visszavonulását Ciudad Rodrigo irányába. A jeges esőben és a mocsárrá vált utakon éhesen visszavonuló katonák fegyelme megtört. Az emberek elkóboroltak, zsákmányoltak és fosztogattak. Mire visszatértek a biztonságot jelentő Portugáliába, az expedíciós hadsereg ötezer főt veszített.[162]

Míg az 1812-es esztendő első felében a spanyolországi hadszíntéren mindenhol a szövetségesek voltak a kezdeményezők, s ők kezdtek offenzívába, addig a hadiszerencse változtával az év második felében a franciák védekezésre és visszavonulásra kényszerítették Wellington és Hill tábornok csapatait. Ennek következtében az 1812-es hadjárat nem hozott egyik félnek sem stratégiai nyereséget. A franciák még túlságosan nagy erőkkel rendelkeztek Spanyolországban ahhoz, hogy egyesített seregüket bárki vagy bármi komolyan veszélyeztethette volna. A britek pedig nem tudták megakadályozni a franciák erőkoncentrációját.

A hadihelyzet jelentősebb változására még várni kellett. Ennek majd Napóleon katasztrofális oroszországi veresége valamint a leigázott Európa államainak lázadása után érkezett el az ideje.

[162] *Neillands* 1995. 154. o.

Visszatérve Portugáliába, Wellington Freinedában állította fel főhadiszállását, ahol 1813 májusáig tartózkodott. A közel hat hónapos pihenő alatt megpróbálta újra rendbe szedni hadseregét. Általános hadparancsot adott ki, melyben dicsérte a sereg bátorságát, példás helytállását. Rávilágított viszont a visszavonulás utáni nyomorúságos helyzetére, felbomlott fegyelmére is. Olyan megoldást javasolt, melyben a tiszteket és az altiszteket tette felelőssé a csapatok viselkedéséért. Nekik kellett fegyelmet tartaniuk, gondoskodniuk a legénység élelmezéséről és jó ellátásáról, ügyelniük a katonák jó egészségére. Állandó gyakorlatoztatásokkal fenn kellett tartaniuk a csapatok harci értékét, morálját.[163] A parancs valamint az Angliából érkező zsold és utánpótlás hatására lassan helyreállt a rend és a fegyelem Wellington expedíciós hadseregében.

A Gordon Highlanderek Hill tábornok hadosztályának kötelékében a brit–portugál hadsereg jobbszárnyát alkották. A Coa déli folyásánál található, s gyógyfürdőjéről híres Baños nevű üdülőhelyen lettek télire beszállásolva. Itt rengeteg szállás volt, bőven jutott hely mindenkinek. Az ezred nagyon jó körülmények között töltötte téli hónapjait, mindenből bőséges ellátásban részesült. Ennek hatására a katonák kiváló erőnlétnek és egészségi állapotnak örvendtek. Az ezredlétszám megközelítette az ezer főt.[164]

A Grande Armée oroszországi vereségének következményeként Napóleon tovább csökkentette Spanyolországban állomásozó csapatainak létszámát. Soult marsallt tizenötezer katonával hazahívta. A félszigeti haderő főparancsnoka Jourdan marsall lett. A gyakorlatias Jourdan feladta az ország déli és északnyugati részét, mert nem rendelkezett elegendő katonával Galícia és Andalúzia megtartására. Az andalúziai hadsereget a Duero és a Tajo közé telepítették, a központi hadsereg egy hadosztálya pedig a galíciai határt őrizte. A portugáliai francia sereget szétszórták Burgos, Pamplona és Bilbao között. A Valladolid-ba visszahúzódott Józsefnek a királyi gárdán kívül csupán kétezer katona állt rendelkezésére. József és Jourdan Salamanca felől várták Wellington támadását.[165]

A szövetségesek brit–portugál hadserege három irányból és három oszlopban nyomult be Spanyolországba.[166] Wellington már áprilisban útnak indította Sir Thomas Graham altábornagyot észak felé, hogy Galíciában lépje át a portugál–spanyol határt. A hat teljes hadosztállyal rendelkező Graham május 16-ára átkelt a Tras dos Montesen, és leereszkedett a leóni síkságra. Onnan kelet felé indult, hogy meglepje a Wellington támadását délről váró franciákat.[167]

Május 16-án a 92-esek is búcsút intettek Bañosnak, s Hill tábornok hadosztályának kötelékében elindultak, hogy újra összemérjék erejüket a franciákkal. Hill csapatai Fuentes de Oñorótól délre lépték át a spanyol határt, s azzal egy vonalban keltek át a Tormesen, hogy onnan Salamanca irányába vonuljanak.[168] A város közelében lévő Beajar mellett május 24-én letáboroztak, s Wellington további utasításaira vártak.[169]

---

[163] *Robertson* 1842. 92–96. o.

[164] Uo. 99. o.

[165] *Neillands* 1995. 166–167. o.

[166] *Robinson* 1906. 286. o.

[167] *Neillands* 1995. 167–168. o.

[168] *Robinson* 1906. 287. o.

[169] *Robertson* 1842. 99. o.

Maga Wellington, seregének centrumával Ciudad Rodrigón keresztül ugyancsak Salamancába igyekezett. A várost elérve egyesítette erejét Hill csapataival, s rövid úton meghátrálásra kényszerítette a városban tartózkodó egyetlen francia hadosztályt.[170] A küzdelemben részt vevő Robertson őrmester szerint a franciák jó pozícióban várták az ő támadásukat, és keményen is harcoltak. Ám végül a túlerő legyőzte őket, és súlyos veszteségek után visszavonultak észak felé. A britek jelentős létszámú hadifoglyot ejtettek. Az akcióban tanúsított vitézségükért Wellington személyesen dicsérte meg a Gordon Highlandereket.[171]

Salamanca után Wellington Toro felé vette az irányt, s ezzel József és Jourdin várakozásának megfelelően cselekedett, akik eleve innen várták a herceg fő támadását. Annál nagyobb volt meglepetésük, mikor 1813. június 2-án Graham huszárai északnyugat felől megrohamozták a franciák jobbszárnyát Toro mögött. A francia lovasság fejvesztve menekült, s az egyik gyalogezred darabokra szakadt. A váratlan irányú és erejű támadás – Graham hat hadosztálya volt Wellington fő ütőereje – megtörte a franciák ellenállását, akik Palenciába vonultak vissza. Június 3-án a Salamanca felől érkező brit–portugál csapatok csatlakoztak Graham erőihez Torónál, ahol aztán az egész expedíciós hadsereg összpontosult.[172]

Wellington most már teljes haderejével üldözőbe vette a visszavonuló franciákat. József és Jourdan Burgosba vonták össze a csapataikat. Mikor Wellington Burgos alá ért, s felkészült annak ostromára, a francia parancsnokok nem vállalták a város védelmét. József király június 12-én elhagyta Burgost. Másnap a franciák felrobbantották a várat, s az Ebro mögé vonultak vissza.[173] Abban reménykedtek, hogy a folyó vonalánál majd sikerül megállítaniuk Wellingtont. A brit főparancsnok azonban északnak fordult, s a francia jobbszárnyon túl, Puente Arenas és Rocamunda között átkelt csapataival az Ebrón.[174] Miután seregeit újból átkarolták, József visszahúzódott a Vitoriától nyugatra eső síkságra, és felkészült az elkövetkező csatára. Június 19-én csatlakoztak erőihez a franciák portugáliai, andalúziai és középső hadseregei.[175] József és Jourdan most már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy megütközzenek az Ebro bal partján dél felé vonuló brit–portugál–spanyol szövetséges hadsereggel.[176]

Vitoria a La Puebla-hágó előtti, húsz kilométer hosszú és tizenhárom kilométer széles síkság keleti végén fekszik. A hágó átszeli mind a déli La Puebla-hegységet, mind az északi Monte Arratót. A burgosi út mellett erre kanyarog, s itt tör át a hegyeken a Zadorra-folyó is. A gyors folyású, de helyenként akár ötven méter széles folyón a völgyben kilenc híd ívelt keresztül.

A francia hadvezetés úgy vélekedett, hogy Wellington csakis a hágón hatolhat át, és minden bizonnyal frontális támadást indít a Vitoriába vezető út mentén. A francia csapatok elhelyezkedését is ennek a előfeltevésnek az ismeretében érthetjük meg. A Vitoriába

[170] *Neillands* 1995. 167. o.
[171] *Robertson* 1842. 100. o.
[172] *Neillands* 1995. 168. o.
[173] *Robertson* 1842. 101. o.
[174] *Robinson* 1906. 289. o.
[175] *Neillands* 1995. 168. o.
[176] *Robinson* 1906. 289. o.

vezető út déli oldalán, a La Puebla északi lejtőire erős lövészcsapatokat állítottak fel. Az utat az első védelmi vonalban Gazan tábornok andalúziai hadseregének három hadosztálya zárta el. Ők védték a nanclaresi hidat is. A francia tartalékot egy másfél hadosztályból álló különítmény alkotta Arinez falutól délre. A második francia védelmi vonalat a Gomecha falutól északra felállított két, d'Erlon vezette hadosztály képezte. E hadosztályoknak kellett biztosítaniuk a Zadorrát Villadasnál, Tres Puentesnél és Mendozánál átívelő hidakat is. A harmadik védvonalat közvetlenül Vitoria előterében a Reille tábornoknak alárendelt portugáliai francia hadsereg két hadosztálya képezte. Nekik kellett biztosítaniuk a várost észak felől megközelítő bilbaói utat is. Az egyetlen visszavonulási útvonalat, mely a Salinas-hágón át vezetett kelet felé, egy kétes hűségű spanyol csapat őrizte.[177] A francia hadsereg összlétszáma hatvan- és hetvenezer fő között volt. Ezen kívül több mint százötven ágyúval rendelkeztek.[178]

Wellington haditerve azonban különbözött a francia hadvezetés elképzeléseitől. Hadseregét négy erős oszlopra osztotta, melyek mindegyikének fontos szerepet szánt az ütközetben. A Sir Rowland Hill tábornok parancsnoksága alatt álló jobbszárnyhadtest azt a feladatot kapta, hogy a francia várakozásoknak megfelelően a La Puebla-hágón áthatolva támadja meg Gazan első védvonalát.[179] Ehhez nagyjából húszezer ember állt rendelkezésére. Saját hadosztályán kívül – melyhez a Gordon Highlanderek is tartoztak – ő parancsnokolt Morillo tábornok spanyol hadosztályának, egy portugál hadosztálynak valamint két lovasdandárnak is.[180] A szövetségesek balszárnyhadtestét Sir Thomas Graham tábornok vezette. Parancsnoksága alá az 1. és 5. brit hadosztályok, két portugál dandár és egy spanyol könnyűgyalog-dandár tartoztak. Grahamnek a bilbaói úton kellett Vitóriára támadnia. Az ellenség visszavetését követően folytatnia kellett az átkaroló hadműveletet, hogy így vágja el a franciák visszavonulási útját a Salinas-hágó felé.[181] Graham hadereje nagyjából azonos volt Hill tábornokéval, tehát hozzávetőlegesen húszezer főt tett ki.[182]

Wellington centrumának jobbszárny-hadtestét személyesen irányította. E hadtestet a könnyűhadosztály és a 4. brit hadosztály alkotta, valamint négy lovasdandár. A gyalogosoknak a villodasi hídon kellett előrenyomulniuk d'Erlon hadosztályai ellen, míg a lovasságnak a gyalogságot megelőzve kellett a La Puebla-hágón áthatolniuk, ám a folyó északi partján mozogva, hogy aztán a villodasi és mendozai hidakra rontsanak.[183]

A centrum balszárny-hadtestének Dalhousie earljének parancsnoksága alatt át kellett haladnia éjszaka a Monte Arrato zord bércein Vitoriától északra. Ezt követően a mendozai híd elfoglalása és d'Erlon jobbszárnyának megtámadása lett volna a feladata. Ennek megvalósítására az earl saját 7. hadosztálya mellé megkapta Sir Thomas Picton 3. hadosztályát is.[184] A brit centrum jobb-, illetve balszárny-hadteste együttesen mintegy harmincezer főt számlált.[185]

---

[177] *Neillands* 1995. 169. o.

[178] *Robinson* 1906. 290. o.

[179] *Neillands* 1995. 170. o.

[180] *Robinson* 1906. 292. o.

[181] *Neillands* 1995. 170. o.

[182] *Robinson* 1906. 293. o.

[183] *Neillands* 1995. 171. o.

[184] Uo. 170. o.

[185] *Robinson* 1906. 293. o.

Az 1813. június 21-én megvívott vitoriai ütközetet Sir Rowland Hill tábornok jobbszárny-hadteste kezdte el, mikor a francia hadvezetés várakozásának megfelelően frontálisan benyomult a Vitoria előtti síkságra a La Puebla-hágón keresztül. Mielőtt behatolt volna a szorosba, Hill utasította Morillo tábornokot, hogy spanyol gyalogságát vezesse a La Puebla lejtőin várakozó francia lövészek ellen. Így biztosította a hágón átvonuló hadosztálya jobboldalát az esetleges támadással szemben. Baloldalról ilyen veszély nem fenyegette, hiszen onnan a Zadorra-folyó és a szövetséges brit-portugál csapatok nyújtottak védelmet. Morillo katonái és a francia lövészek között hamarosan élénk küzdelem bontakozott ki. Végül a könnyűgyalogos katonák döntötték el, hogy kié lesz a hegy, amikor Morillo spanyoljainak segítségére sietve szuronyrohammal űzték el onnan a franciákat. La Puebla biztosítása után Hill hadosztálya biztonságban átmasírozhatott a hágón.[186]

A 92. ezred Gordon Highlanderei a 2. hadosztály kötelékében hangos dudaszó és dobpergés közepette vonultak át a La Puebla-szoroson. Szemben a védőállását felvett ellenséges csapatokkal, az egész brit hadosztály úgy közeledett a csatatérre, mintha csak egyszerű katonai parádén venne részt.[187] A francia tüzérség lőtávolságán belülre érve Gazan tábornok több mint száz ágyúval lövette Hill hadosztályát. Az elsöprő erejű francia ágyútüzet a szövetségesek részéről csupán két régi spanyol ágyú viszonozta. Hill hadosztályának a súlyos veszteségeket okozó ágyútűz között kellett felsorakoznia a támadáshoz. Az előrenyomuló brit hadosztály a Vitoriába vezető út és a La Puebla lejtői között húzódott szét. A francia vonalak megrohamozása nem ígérkezett könnyű feladatnak, mert Gazan csapatai igen erős védelmi pozíciókat foglaltak el egy nem túl meredek domb tetején. A vöröskabátosoknak emelkedőnek fölfelé kellett támadniuk, ha ki akarták vetni az ellenséget állásaiból. A franciák egy erős hadoszlopot küldtek a saját balszárnyuk meghosszabbítására, hogy meggyöngítsék, és minél jobban széthúzzák a britek vonalát. Ez az oszlop már a La Puebla lejtőin helyezkedett védelmi állásba. Mivel ez a hadmozdulat a támadó brit jobbszárny átkarolásának veszélyét hordozta magában, ennek semlegesítésére Hill tábornok a brit hadosztály balszárnyát képező Gordon Highlandereket – az 50. és 71. ezredekkel együtt – a jobbszárnyra helyezte át. Az aberdeenshire-i katonák egészen a La Puebla magaslatáig széthúzták Hill jobbszárnyát. Mivel a hegyoldal eléggé meredek volt, némi nehézséget jelentett ennek a hadmozdulatnak az ellenség szeme előtti kivitelezése. A parancsot azonban annak ellenére teljesítették, hogy a franciák az összes tüzérségükkel elkezdték őket lőni. A rájuk zúdított ágyútűzben az ezred érzékeny veszteségeket szenvedett.[188]

Miután felkészültek a támadásra, az 50., 71. és a 92. gyalogezredből álló dandár megindult, és egy halálos sortüzet követően az ellenségre vetette magát. Az ádáz kézitusában a három ezred fokozatosan fölénybe került, ami a velük szemben álló francia balszárny megfutamodását eredményezte. Az előrenyomulás hatására az előzőleg szétvert brit könnyűgyalogság néhány százada összeszedte magát, s az ő oldalukon újra felvette a harcot az ellenséggel. A csatának ebben a szakaszában, mely egészen délután öt óráig tartott, a 92-esek igen súlyos veszteségeket szenvedtek. Az ezred több mint száz embert vesztett, melyből harmincan hősi halált haltak. A mellettük harcoló bajtárs ezredek vesz-

[186] *Neillands* 1995. 171. o.

[187] *Robertson* 1842. 102. o.

[188] Uo. 102–103. o.

teségei hasonlóan magasak voltak.[189] Legrosszabbul a 71-esek jártak, akik ezredesüket is elvesztették. Cadogan ezredes halálosan megsebesült a csatamezőn.[190]

A Highlanderek támadását követően a harc átterjedt a Hill és Gazan tábornokok közötti harcmező minden részére. A britek nem tudták a franciákat visszavetni, mert Jourdan – aki meg volt róla győződve, hogy Hill előrenyomulása képezi Wellington fő támadási irányát – bevetette ellenük a Gazan csapatai mögött elhelyezett tartalékhadosztályait is. A harc lényeges területszerzés nélkül, szinte egy helyben folyt késő délutánig.[191]

Miközben Hill tábornok három hadosztálya – a 2. brit hadosztály, egy portugál hadosztály, valamint Morillo spanyol hadosztálya – a francia főerőkkel viaskodott, addig a harctér másik oldalán Wellington könnyűhadosztálya is akcióba lépett. A franciák által őrizetlenül hagyott Tres Puentes-i hídon Kempt dandártábornok keresztülvezette három zászlóalját, s megtámadta a franciák déli hadseregét.[192] Kempt támadásával közel egy időben Sir Thomas Picton 3. hadosztálya megrohanta és elfoglalta a mendozai hidat, majd megtámadta d'Erlon csapatait. Eközben a britek 4. hadosztálya is átkelt a Tres Puentes-i hídon, s Picton 3. hadosztályának jobb oldalán bekapcsolódott a d'Erlon hadosztályai elleni harcba. A küzdelem itt is igen hevesen zajlott. A franciák – hasonlóan Gazan csapataihoz – igen kedvező védelmi állásokat foglaltak el, általában kisebb-nagyobb dombok tetején várták a brit támadásokat. A rohamozó brit–portugál csapatokat hátráltatta a rájuk zúdított heves ágyútűz, valamint a közéjük lőtt gránátok. Ezek nagyon súlyos veszteségeket okoztak a 95. és 43. brit, illetve a 17. portugál ezrednek.[193]

A nehézségek ellenére a létszámfölényben lévő szövetségesek kivetették állásaikból a védekező franciákat, s meghátrálásra kényszerítették őket. Jourdannak nem állt módjában erősítést küldeni d'Erlon számára, tartalékai ugyanis elkeseredett szuronyharcot vívtak La Puebla magaslataiért a Gordon Highlanderekkel. József és Jourdan most jöttek csak rá, hogy Wellington megtévesztette őket, s Hill hadtestének frontális támadása elterelő hadművelet volt csupán.

D'Erlon hadosztályai visszavonulóban voltak, Gazan tábornok is kénytelen volt meghátrálni az immáron hátát fenyegető szövetséges csapatok elől. Délután öt óra körül Hill csapatainak legnagyobb meglepetésére, a velük szemben álló francia csapatok visszavonulót fújtak, s lassan elkezdtek hátrálni. Majd a harctér más részein lezajló események hatására Gazan katonái egyre gyorsabban próbáltak kimenekülni az őket immáron harapófogóként körbeölelő szövetséges hadsereg egységei közül. Így a visszavonulás meneküléssé változott. Hill csapatai pedig elkezdték üldözni a menekülőket.[194]

---

[189] *Robertson* 1842.103–104. o.

[190] Cadogan ezredes volt az egész 50., 71. és 92. gyalogezred alkotta dandár parancsnoka. A csata aránylag korai szakaszában bekövetkezett halála miatt Stewart tábornok a Gordon Highlanderek ezredparancsnokát, Sir John Cameron Fassiefern ezredest léptette elő az egész dandár felelős vezetőjévé. Cameron ezredes tehát dandárparancsnokként, a három bajtárs ezred élén harcolta végig a vitoriai csatát. Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights of Maya, 22nd July 1813. GHRM [PB42]

[191] *Robertson* 1842. 104. o.

[192] *Neillands* 1995. 172. o.

[193] A letter of Ensign George Hennell, 43rd (Monmouthshire) Regiment of Foot, 29th June 1813. In: Soldiers at War 2001. 400. o.

[194] *Robertson* 1842. 104. o.

Mivel az északi úton érkező Sir Thomas Graham tábornok lezárta a Bayonne és Bilbao felé vezető utakat, a menekülő francia csapatok a Pamplonába vezető silány ösvényekre szorultak. Felfordult szekerek és elhagyott ágyúk között próbálták menteni életüket.[195] Az ellenséget üldöző brit lovasság és a spanyol gerillák előrerohantak és összekeveredtek a menekülő franciákkal. A kimerült gyalogezredek viszont inkább valami élelem után néztek, mert már napok óta éheztek. Szerencsére a franciák hagytak maguk után elég élelmiszert is, így a Gordon Highlanderek végre-valahára kenyeret és sonkát ehettek.[196] A zsákmányolt konyakból viszont tilos volt fogyasztaniuk.[197]

A szövetségesek totális vereséget mértek a franciákra. Wellingtonnak ez a győzelme a félszigeten aratott legfényesebb diadalának számít. A brit–portugál–spanyol csapatok rengeteg zsákmányhoz jutottak. A francia hadsereg teljes pénztára, s minden, amit a franciák hét év alatt összeraboltak, most a győztes csapatok zsákmánya lett. Közel kétszáz ágyú került brit kézre, de ahogy Robertson őrmester viccesen megjegyzi: „két ágyújuk még biztosan maradt [a franciáknak], mert amikor a dandárunk üldözte őket Pamplona felé, azokkal lőttek ránk."[198]

A franciák vesztesége halottakban és sebesültekben mintegy hétezer fő volt, s körülbelül ezer ember került brit hadifogságba. A szövetséges csapatok összvesztesége valamivel meghaladta az ötezer főt. Ezek tíz százaléka spanyol, húsz százaléka pedig portugál csapatok soraiból került ki. Az ütközet legnehezebb frontján vívott harcokban a 92-esek vesztesége minden bizonnyal jelentős volt, de pontos adatokkal nem rendelkezünk.[199] A csatában mutatott bátor helytállásukért a Gordon Highlanderek ezredlobogójára felkerülhetett a „Vitoria" felirat is.

A vitoriai csata után a francia csapatok visszavonultak Franciaország felé. Végül csak San Sebastián jól megerősített kikötővárosa illetve a Roncesvallesi-hágó déli kijáratát őrző Pamplona városa maradt a francia uralom két utolsó bástyája Spanyolországban.[200] Július elején Wellington Sir Thomas Graham tábornokot San Sebastián ostromára küldte, míg ő maga Pamplónát vette ostromzár alá, s ugyanakkor megvédelmezte a spanyol határt is egy esetleges francia betörés ellen.

A csata másnapján a Gordon Highlanderek is elindultak Pamplona felé. 1813. június 27-én pillantották meg a város falait, s már másnapra ostromzár alá vették azt. Július 3-án az 50., 71. és 92. ezredekből álló dandár kivált Hill 2. hadosztályának a kötelékéből, és a francia határhoz közeli Maya-hágóhoz vonult. Menet közben katonái folyamatos harcban álltak a visszavonuló ellenség utóvédjeivel. Elizondo térségében a franciák svájci csapataival kerültek szembe, akik a britekhez hasonlóan vörös uniformist viseltek. Ez először

---

[195] *Neillands* 1995. 173. o.

[196] *Robertson* 1842. 105. o.

[197] A letter of Ensign George Hennell, 43rd (Monmouthshire) Regiment of Foot, 29th June 1813. In: Soldiers at War 2001. 403. o.

[198] *Robertson* 1842. 105. o.

[199] Az ezred veszteségére vonatkozó adatok annyira különböznek egymástól és ellentmondanak egymásnak, hogy ezeket nem tudtam egymással egyeztetni. Pl.: *Robertson* szerint a csata korai szakaszában már harminc halottja és számos sebesültje volt az ezrednek. Ezzel szemben Greenhill azt írja, hogy az ezred összvesztesége az ütközet folyamán mindössze húsz fő volt. Ebből öten haltak hősi halált. *Robertson* 1842. 104. o.; *Greenhill Gardyne* 1901. 285. o.

[200] *Neillands* 1995. 175. o.

zavarba hozta az aberdeenshire-i katonákat, akik a svájci gárdistákat saját csapataiknak vélték, de aztán egy szuronyrohamot követően kiverték őket Elizondóból.[201]

A hegyek között annyira bizonytalanok voltak a viszonyok, hogy néha saját csapataikban tettek kárt. Erre a legdurvább példa az volt, mikor az 50. ezred katonái megöltek és megsebesítettek egy jó tucatnyi portugál lövészt, akik Pamplónában csatlakoztak a dandárhoz.[202]

A dandár a Maya-hágónál vette fel új állásait, mivel ennél jobb helyet el sem tudtak volna képzelni az ellenség szemmel tartására. Ráláttak Franciaországra és az Amotz faluban alattuk elhelyezkedő francia csapatokra. Gyönyörű kilátásuk nyílt a Biscayai öbölre, ahol a Királyi Haditengerészet büszke flottájában gyönyörködhettek.[203]

Napóleon azonban már július elején megparancsolta Soult marsallnak, hogy szilárdítsa meg a franciák helyzetét Spanyolországban, valamint mentse fel Pamplona és San Sebastián városokat. Soult július 12-én megérkezett Bayonne-ba, s haladéktalanul hozzálátott a Vitoria után Franciaországba menekült három sereg szétszórt alegységeinek újjászervezéséhez. Élelemmel és ruházattal látta el a katonákat, valamint rendszeres gyakorlatozással és kiképzéssel újra hadrafoghatóvá tette őket. Ennek köszönhetően alig egy két hét alatt igazi, erős haderőre tett szert. Csapatainak összlétszáma megközelítette a nyolcvanezer főt. Tüzérséggel azonban alig rendelkezett, lovassága is csupán hétezer rosszul felszerelt könnyű- és nehézlovasból állt. Mivel azonban a Pireneusok hegyes terepén a gyalogság volt a döntő fegyvernem, Soult bizakodóan gondolt az előtte álló harcokra, s július 25-én elkezdődött a Pireneusokért folyó csata.[204]

A franciák kettős támadással szerették volna szétverni a Pamplona körüli blokádot. A terv szerint egyrészről d'Erlon tábornok hadteste támadást indít a Maya-hágót védő 2. brit hadosztály ellen – ennek kötelékében harcoltak a Gordon Highlanderek is –, s azt legyőzve nyomult volna déli irányban Pamplona felé. Másrészről Clausel és Reille tábornokok hadtesteinek kellett volna St. Jean Pied-de-Portból kiindulva megtámadniuk a Roncesvallesi-hágót biztosító Sir Lowry Cole 4. brit hadosztályát, s azt megfutamítva északkeleti irányból megközelíteni Pamplona városát. 1813. július 25-én mindkét támadás meglepte Wellingtont. A brit főparancsnok ugyanis meg volt győződve arról, hogy Soult a part mentén fog San Sebastián felé vonulni a Graham által ostromolt város felmentésére.

Ezzel szemben a francia terv szerint d'Erlon hadteste megtámadta a Maya-hágót védő 2. brit hadosztályt, s véres csata vette kezdetét az átjáró birtokáért. Cameron ezredestől tudjuk, hogy a szorost mindössze háromezer brit katona védte legalább tizenötezer támadó francia ellenében. A Wellington által segítségükre küldött felmentő sereg csak napnyugta előtt érkezett meg hozzájuk, de addigra már fel kellett adniuk a Maya-hágón lévő állásaikat. A Cameron ezredes vezette dandár bátran harcolt, de a túlerő elől kénytelen volt meghátrálni, s a Maya-szorostól délre fekvő Elizondo faluban felvenni új védelmi állását. Ekkor megérkezett a Wellington által küldött erősítés, a 7. brit hadosztály. Itt erős

[201] *Robertson* 1842. 106. o.

[202] Uo. 107. o.

[203] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War. Heights of Maya, 22nd July 1813. GHRM [PB42]

[204] *Neillands* 1995. 177. o.

védelmi vonalat alkottak, s a heves francia támadások ellenére is tudták azt tartani. A Maya-hágóért folyó csatában a 92. ezred huszonegy tisztet veszített. A sebesültek között volt maga az ezredes is. Cameron comblövést kapott, s mikor kilőtték alóla a lovát mindkét könyökén súlyos zúzódásokat szenvedett.[205] Az ezredest elszállították a csatatérről. Helyettese az egyetlen harcképes és sértetlen tiszt, Seton kapitány lett.[206]

Az egész napos harcokban Hill hadosztálya ezerötszáz embert vesztett halottakban és sebesültekben. Ebből a 92-esek részesedése négyszáz fő volt, s ez is jelzi, milyen aktívan vettek részt a Gordon Highlanderek a Maya-hágóért folyó harcokban.[207]

Ezzel párhuzamosan a Roncesvallest védő Lowry Cole tábornokot is erős francia támadás érte, ami több órás kemény harc után a britek visszavonulását eredményezte. Cole a tőle pár kilométerrel délre elhelyezkedő Sir Thomas Picton 3. hadosztályához vezette vissza csapatait. Itt a két hadosztály együtt nézhetett szembe a várható támadással, de a Roncesvallesi-hágó megnyílt a francia előrenyomulás előtt, ami az egész szövetséges hadsereg hadászati és harcászati terveit megváltoztatta. Hill tábornoknak vissza kellett vonnia erőit Elizondóból, ha nem akarta csapatai hátát veszélyeztetni a másik fronton bekövetkező francia siker esetén. Így július 27-én megkezdődött Hill 2. hadosztályának és a 7. hadosztálynak a visszavonulása Pamplona felé. Az utóvéd végig harcban állt a franciák előőrseivel. Estére elérték a Pamplónától öt kilométerrel északkeletre fekvő Sorauren falut, ahol már várta őket a 3., 4. és 6. brit hadosztály. Wellington itt szándékozott megállítani Soult előrenyomulását.[208]

Mivel a szemben álló felek egészen július 30-ig csupán farkasszemet néztek egymással,[209] a Gordon Highlandereknek volt végre két napjuk, hogy egy kicsit pihenjenek, s új erőre kapjanak.[210] Július 30-án viszont Soult támadást indított, s egy egész napos kemény csatában sikerült is elfoglalniuk Sorauren faluját. A Gordon Highlanderek a nagy túlerő elől kénytelenek voltak a hegyoldal magas szikláin menedéket keresni. A sziklákra való menekülés közben a franciák foglyul ejtettek egy egész századot az ezredből. Őket pár nap múlva sikerült kiszabadítaniuk. A sziklák tetejéről a skót katonák ráláttak Pamplona városára, ahol az ostromlott franciák Soult marsall felmentő seregét várták.[211]

Sorauren elfoglalása ellenére a brit–portugál csapatok megállították a francia előrenyomulást, megakadályozták, hogy Soult marsall felmentse az ostromlott várost és szétzúzza a szövetséges ostromgyűrűt. Mivel a helyzet így alakult, Soult úgy döntött, hogy seregét észak felé viszi és felmenti San Sebastánt.[212]

Mikor a franciák megkezdték északi irányú visszavonulásukat, Wellington csapatai rögtön a nyomukba eredtek. Először le kellett győzniük a Sorauren őrizetére otthagyott két francia hadosztályt. Ezek bátran védték a falut, s fedezték a főseregét visszavonulását.

---

[205] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Gulinan near [...] 3 leagues from Pamplona, 28th July 1813. GHRM [PB42]

[206] Memoir, 60. o.

[207] *Robertson* 1842. 110–111. o.

[208] *Neillands* 1995. 180. o.

[209] *Greenhill Gardyne* 1901. 302. o.

[210] *Robertson* 1842. 111. o.

[211] Uo. 112. o.

[212] *Neillands* 1995. 180. o.

A 92-esek is részt vettek Sorauren visszavételében, s kemény harcokat vívtak a védekező császári csapatokkal. Zászlóaljanként kellett őket megrohamozni, és igencsak komoly veszteségeket szenvedtek, mire sikerült megtörni az ellenség ellenállását. Az ezred veszteségei oly súlyosak voltak, hogy nem maradt tiszt közöttük, csak szárnysegéd. Az őrmesterek közül is csak hárman maradtak harcképesek, az ezred összlétszáma pedig száz főre csökkent. Ekkora veszteségek mellett az őrmesterek vették át feljebbvalóik feladatát, s ők vezették a rohamokat. Az ő feladatukat a megmaradt négy tizedes látta el. Miután visszafoglalták a falut, a szövetséges hadsereg megkezdte Soult üldözését. A Gordon Highlanderek maradékai régi helyükön maradtak, s nekiláttak a sebesültek összegyűjtésének.[213]

Miközben Soult marsall az üldöző Wellington elől visszavonta csapatait Franciaország területére, a 92-esek visszatértek a Maya-hágóhoz, ahol a 6. brit hadosztály kötelékébe helyezték őket. Pár nap múlva az egész hadosztályt a Roncesvallesi-hágóhoz vezényelték, ahol november 8-ig maradtak. Feladatuk itt az volt, hogy amíg az expedíciós haderő zöme a Bidassoa és a Nivelle mentén harcol, addig biztosítsák a spanyol–francia határt a St. Jean Pied-de-Portban állomásozó francia csapatokkal szemben. Szeptember 17-én a franciák megpróbálták elfoglalni a brit állásokat, de rövid küzdelem után visszaverték őket. Ezt követően a határnak ezen a szakaszán csend honolt. Annál is inkább, mert október elején akkora hó esett le, amekkorát Skóciában még soha nem láttak.[214] Ebben a nagy hóban a tüzérségüket is csak úgy tudták mozgatni, hogy az ágyúkat előzőleg kivágott, kivájt belsejű hatalmas fatörzsekbe helyezték bele, s úgy csúsztatták azokat a havon.[215] A nagy hidegben többen meg is fagytak, de legalább az ellenség nem zaklatta őket. November 8-án visszatértek a Maya-hágóhoz, ahol fel kellett készülniük a Franciaországba történő behatolásra. Habár ekkor a felépült sebesültek közül többen is visszatértek az ezredhez, az eddigi hatalmas veszteségeket nem tudták pótolni.[216]

November 10-én Wellington megindította általános támadását a franciák Nivelle-folyóra támaszkodó második védelmi vonala ellen. Ebben a hatalmas hadműveletben a Gordon Highlandereknek az a feladat jutott osztályrészül, hogy a 6. brit hadosztály kötelékében, Sir Rowland Hill tábornok parancsnoksága alatt, a 2. brit hadosztállyal együtt a Maya-hágó felől nyomuljanak északi irányban előre a Nivelle jobb partján.[217] Eközben csapást kellett mérniük a Nive és Nivelle között szétszóródott, d'Erlon vezette francia csapatokra. Így a védelmi vonalaik mögé bújt franciák hátába kerülhettek, ami az előkészített állásaik elhagyására kényszerítette volna őket.[218]

Mikor a kitűzött időpontban Hill csapatai megkezdték az előrenyomulást, Morillo tábornok spanyoljai alkották az elővédet. Az 50., 71. és a 92. ezred alkotta dandár közvet-

[213] *Robertson* 1842. 113. o.

[214] Uo. 115. o.

[215] Uo.

[216] Uo. 116. o.

[217] A hadművelet lényege az volt, hogy amíg a Királyi Haditengerészet hajói, valamint a Sir John Hope tábornok vezette 1. és 4. hadosztályok színlelt támadást hajtanak végre St. Jean de Luz térségében, addig Beresford tábornok húszezer katonája élén frontális támadást indít a francia vonalak ellen a Sarre és a Nivelle közötti keskeny szakaszon. Áttörve a védelmi állásokat, a brit hadseregnek gyorsan északi irányba kellett fordulnia, hogy a franciák hátába kerülhessen, s átkarolhassa Soult vonalát. *Neillands* 1995. 205. o.

[218] Uo. 205. o.

lenül Morillo spanyol hadosztálya mögött, szorosan azok hátában nyomult előre. Gyorsan elérték és elfoglalták Amotz faluját, ahol rengeteg hadifoglyot ejtettek. Ezt követően a franciák egy erős különítményt küldtek, amely megtámadta a faluban lévő brit erőket és hosszú küzdelemben végül kiszabadította a fogságba esett franciákat, majd valamennyien visszavonultak Bayonne-ba. Soult marsall egész haderejével a Nive-re támaszkodó harmadik védelmi vonal mögé vonult vissza.[219]

Ekkor azonban a természet közbeszólt, s közel egy hónapig lehetetlenné tett bármiféle jelentősebb hadműveletet. November 11-én az időjárás megváltozott. A heves esőzések a Pireneusok előhegyeit és az amúgy is rossz minőségű utakat mocsaras, lápos útvesztőkké változtatták. A francia és a brit–portugál seregek a Nive két oldaláról néztek farkasszemet egymással. Mozdulni azonban egyik fél sem mozdult.[220]

A Gordon Highlandereknek a Nive két partján elhelyezkedő Cambo faluban kellett biztosítaniuk a frontvonalat. November 18-án foglalták el a falunak a Nive jobbpartján fekvő részét. A visszavonuló franciák felrobbantották a falu egyetlen hídját, a helybéli lakossággal pedig elhitették, hogy a brit katonák megölnek mindenkit, akit a faluban találnak. Ezért az egész dandár egy elhagyott, üres faluba vonult be. A szemben álló felek mind a két parton megerősítették pozícióikat, s őrködtek a gázlóknál, nehogy egy váratlan támadással meglepjék őket a túlsó oldalról. A franciák minden nap gyakorlatoztak, és esténként francia katonazenétől volt hangos a környék. November 27-én egy egyenesen az anyaországból érkező, kétszáz fős skót különítmény csatlakozott a 92-esekhez. A kedvező alkalomra váró britek december 9-én megfelelőnek találták az alkalmat egy váratlan akcióra, s fényes nappal megindították támadásukat a gázlókon keresztül. A támadást éjszaka, vagy hajnalban váró franciák annyira nem voltak felkészülve a harcra, hogy ellenállást alig fejtettek ki. Mikor a skótszoknyás és vöröskabátos Highlanderek feltartóztathatatlanul és féktelen vadsággal rájuk vetették magukat, hirtelen azt sem tudták, merre szaladjanak. A 92-esek számos hadifoglyot ejtettek. Akik pedig megmenekültek a fogságtól vagy a skót bajonettektől, azok St. Jean Pied-de-Port felé futottak, mert a Bayonne-ba vezető utat elzárták előlük.[221]

Cambo elfoglalását követően a 92-eseket Bayonne-ba rendelték. Itt érte az ezredet a Soult marsall által december 13-án indított támadás. Soult hatalmas túlerővel rendelkezett. Hat teljes hadosztállyal támadta a Nive jobbpartján mindössze tizennégyezer emberből álló 2. brit hadosztályt.[222] A Gordon Highlanderek Hill arcvonalának balszárnyán helyezkedtek el. A franciák heves tüzérségi zárótűzzel kezdték a csatát. A bayonne-i ágyúk megállás nélkül lőtték a velük szemben álló briteket, s meglehetősen nagy veszteségeket okoztak nekik. A tüzérség bevezetőjét a francia gyalogság általános rohama követte. Ekkor véres és kegyetlen kézitusa vette kezdetét, melyben mindkét fél rengeteg embert vesztett. A britek azonban tartották állásaikat, s a franciák nem tudták kierőszakolni az áttörést. Az ellenség visszaverése után Hill tábornok megparancsolta az 50., 71. és 92. ezredek alkotta dandárnak, hogy a balszárnyon indítsanak ellentámadást, s zúzzák szét a velük szemben álló francia csapatokat. A rohamot személyesen Cameron ezredes

[219] *Robertson* 1842. 117. o.

[220] *Neillands* 1995. 206. o.

[221] *Robertson* 1842. 120. o.

[222] *Neillands* 1995. 207. o.

vezette, aki miután kilőtték alóla lovát,[223] gyalogosan állt támadó katonái élére. A dandár rohamát segítették a brit jobbszárny által az út bal oldalára leadott sortüzek, amelyek a támadó balszárny jobb oldalát fedezték. A 92-esek feltartóztathatatlan rohama következtében a franciák vonala megingott, majd átszakadt. Ez volt az a pillanat, amikor az egész hadosztály általános rohamra indult. A franciák nem tudták feltartóztatni a támadó vörös áradatot, ezért fejvesztve menekültek vissza a biztonságot nyújtó Bayonne falai mögé.[224]

Ebben a Bayonne falai alatt vívott véres csatában Hill tábornok hadosztálya ezerhétszáz főt vesztett halottakban és sebesültekben.[225] A 92. ezred vesztesége százhetvennyolc fő volt, melyből három tiszt és huszonhét közlegény életét vesztette. A sebesültek száma a tisztek részéről tizenegy fő volt, a legénység részéről pedig százharminchét.[226] A franciák vesztesége több mint hatezer fő volt halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban.[227] Az ütközet végén Wellington herceg személyesen dicsérte meg az ezredet, és dupla adag rumot adatott a legénységnek.[228]

A Pireneusokért vívott csatában és a Bayonne melletti ütközetben nyújtott kimagasló teljesítményükért a Gordon Highlanderek ezredlobogójukra tűzhették a „Pyrenees" és a „Nive" feliratokat is.

1813-ban már újabb katonai hadműveletekre nem került sor. A szövetséges brit–portugál–spanyol hadsereg már Franciaország földjét taposta, amire évszázadok óta nem volt példa. A végső győzelemre azonban még várniuk kellett a szövetségeseknek.

Bayonne-tól Toulouse-ig, avagy az utolsó katonai akciók 1814-ben

1814 februárjának közepéig nyugalom honolt a déli fronton. Mivel a lipcsei vereség után hazatérő Napóleon utasította Soult-t, hogy küldjön neki két gyalogoshadosztályt egy lovashadosztályt és öt tüzérzászlóaljat Párizsba, a Wellingtonnal szembenéző marsall helyzete egyre nehezebbé vált. Ezen felül, hogy tovább nehezítsék Soult dolgát, egyetlen tartalékát, az olasz dandárt Itáliába küldték az osztrákok ellen, a még neki szolgáló spanyolok utolsó dandárját pedig, mint megbízhatatlant, szélnek eresztették. A csapatelvonások következtében Wellington hatvanezer első osztályú brit, portugál, spanyol és hannoveri katonájával szemben Soult marsallnak alig negyvenezer francia katonája maradt. Miután január közepén az osztrákok, a poroszok és az oroszok elözönlötték Franciaországot, február 13-án Wellington is folytatta offenzíváját.[229]

---

[223] A halálos lövést kapott ló maga alá temette Cameron ezredest, aki mozdulni sem tudott a súlyos test alatt. Szerencsére azonban egyik tizedese látta az esetet, és kihúzta parancsnokát az elpusztult állat alól. Az ezredes ezt követően késedelem nélkül csapatai élére állt, s gyalogosan vezette azokat rohamra. Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights near Bayonne, 15th Dec. 1813. GHRM [PB42]

[224] *Robertson* 1842. 122. o.

[225] *Neillands* 1995. 207. o.

[226] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Heights near Bayonne, 15th Dec. 1813. GHRM [PB42]

[227] *Neillands* 1995. 207. o.

[228] *Robertson* 1842. 122. o.

[229] *Neillands* 1995. 207–208. o.

Wellington három részre osztotta hadseregét. Beresford tábornokot öt hadosztály élén Bordeaux ellen küldte, Hope tábornokot hátrahagyta Bayonne ostromára, ő maga pedig serege megmaradó részével a visszavonuló Soult marsall után vetette magát. Az üldöző szövetséges hadseregen belül Hill tábornok 2. brit hadosztálya, egy portugál hadosztály, valamint Morillo tábornok spanyol hadosztálya kapta azt a feladatot, hogy karolják át a Pireneusok előhegyei mentén visszavonuló, s a különböző folyók mentén védekező állásokat kiépíteni igyekvő francia hadsereg déli szárnyát.[230]

Soult hadserege a Bayonne–Toulouse útvonalon vonult vissza. Az üldöző csapatoktól zavarva sehol sem tudtak stabil, hosszabb távú kitartásra alkalmas védelmi pozíciót kiépíteni. A forrásokból általánosságban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az esetek nagy részében a védelmi állást felvett francia csapatok a szövetséges brit–portugál–spanyol támadások után, rövid harcot követően visszavonultak. A halottak és sebesültek aránylag csekély száma arra enged következtetni, hogy a francia katonákból már hiányzott az eltökéltség a végsőkig való kitartásra, ellenségeik minden áron való feltartóztatására. A több évtizedes szakadatlan háborúskodásba és az utolsó esztendők kudarcaiba már az oly büszke és harcedzett franciák is belefáradtak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Robertson őrmester a felszerelésüket és fegyvereiket eldobáló katonák menekülését tipikus francia szokásként említi.[231]

A 92. gyalogezred Gordon Highlanderei Hill tábornok 2. brit hadosztályának kötelékében vettek részt Soult csapatainak üldözésében. 1814-ben először február 14–15-én keveredtek harcba a franciákkal. Soult csapatai a Pireneusok lábánál és a Garces-folyó mellett elhelyezkedő St. Polias faluban vették fel védelmi állásaikat. Miután a tizenhat ágyúval rendelkező 2. hadosztály egy erős ágyútűzzel meggyengítette a tüzérséggel nem rendelkező franciák állásait, a Gordon Highlanderek rohamra indultak a francia csapatok ellen. A szemtanú szerint pár sorozat kölcsönös sortüzet követően a franciák már nem várták meg a szuronyrohamot, hanem a kegyetlen kézitusa helyett inkább a visszavonulást választották.[232] Eközben Soult csapatai felrobbantották a Garces-folyót átszelő hidat, így némi egérutat nyertek. Február 17-én azonban a szövetségesek utolérték a menekülő franciákat. A Gave-de-Pow keleti partján elhelyezkedő Ariverita vagy Arriverete faluban[233] Hill hadosztálya újra rátalált a keresett ellenség utóvédjeire, s rátámadt azokra. A franciák itt is felrobbantották az egyetlen hidat, de ezúttal nem tudták megállítani a brit hadosztályt. Erős tüzérségi tüzet követően maga Wellington hercege küldte rohamra a 92-eseket. A Ca-meron ezredes vezette Gordon Highlanderek a falutól nem messze találtak egy alkalmas gázlót a folyón, amelyen észrevétlenül átkelve megközelíthették a települést. Az ezredparancsnok levele szerint Arriverete megrohamozásakor a Gordon Highlanderek két francia ezredet vertek szét és futamítottak meg.[234] Ezt a hőstettet

[230] *Neillands* 1995. 208. o.

[231] *Robertson* 1842. 127. o.

[232] Uo.

[233] A falucska nevét nem tudjuk pontosan. *Robertson* őrmester Ariverita néven említi emlékirataiban, ezzel szemben Cameron ezredes Arriverereteként írja apjának küldött levelében. *Robertson* 1842. 127. o.; Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...], 4th March 1814. GHRM [PB42]

[234] Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...] 4th March 1814. GHRM [PB42]

Robertson őrmester is megerősíti naplójában.[235] A faluból kivert franciák a közelben lévő erdő szélén újra felálltak, s megpróbálkoztak ellentámadást intézni a 92-esek ellen. A túlerőben lévő franciák támadását a skót katonáknak csak a segítségükre küldött 14. könynyűdragonyosokkal együtt sikerült visszaverni. Végül a francia csapatok meghátráltak. A harcokban az ezred csekély veszteségeket szenvedett.[236]

Miután egy napot pihentek, s rendbehozták a franciák által tönkretett hidat, a szövetségesek folytatták a császári csapatok üldözését. Salvoterea térségébe érve, Soult csapatai harc nélkül továbbvonultak Toulouse felé. A brit–portugál–spanyol csapatok 24-ig maradtak itt, majd Orthes térségébe vonultak, ahol Soult csapatai már harcra készen várták őket. Orthes városa az Adour parján fekszik, melynek keleti partján a franciák tüzérséggel támogatott és mellvéddel védett védelmi pozíciót vettek fel. Wellington seregének zömével a város alatt kelt át a sekély folyón. Hill hadosztálya ezzel szemben a város fölötti mélyebb részeken gázolt át az Adour túlpartjára.[237] Így Soult csapatait ismét átkarolták és két oldalról fenyegették a szövetségesek. Felismerve hadserege előnytelen helyzetét, Soultnak elég volt egy mindenre elszánt brit szuronyroham ahhoz, hogy parancsot adjon a visszavonulásra.[238] Az ütközet egyik legörömtelibb pillanata az volt az aberdeenshire-i ezred legényei számára, mikor a csata forgatagában találkoztak felvidéki testvérezredeikkel, a 42. (Black Watch), és a 79. (Cameron Highlanders) ezredekkel. Robertson visszaemlékezései szerint a dicsőséges közös roham után Őlordsága megengedte, hogy a felvidéki bajtársak egymás mellé táborozzanak le éjszakára. Így sokat tudtak beszélgetni.[239]

Legközelebb március 2-án csaptak össze a franciákkal. Aire város mellett egy ellenséges oszlop erős védelmi pozícióba ásta be magát egy kisebb domb tetején. Hill tábornok először egy portugál dandárt küldött a császáriak ellen, de miután azok többször is visszaverték a szerencsétlen portugálokat, a tábornok úgy döntött, hogy az 50., 71. és 92. ezredek alkotta 1. dandárt küldi a domb elfoglalására. A támadást az 50. ezred parancsnoka, Sir William Stewart vezette. Súlyos harcok árán ugyan, de a domb rövidesen a vöröskabátosok kezére került. Ahogy Robertson feljegyezte: „Habár az ellenség pusztító, és gyilkos sortüzeket zúdított ránk, hamarosan rájött, hogy most nem portugálokkal és spanyolokkal van dolga, hanem brit csapatokkal. Ezt felismerve, amilyen gyorsan csak tudtak, elmenekültek."[240] A domb elfoglalását követően Hill tábornok figyelmét felhívták Sir Nathanael Peacock ezredesre, aki az akcióban nem tanúsított megfelelő bátorságot. Ügyét később kivizsgálták, majd dicstelenül elbocsátották a szolgálatból. Robertson

---

[235] *Robertson* 1842. 127. o.

[236] Habár Cameron ezredes és Robertson őrmester adatai nem egyeznek meg pontosan, mindketten igen elenyészőnek írják a veszteségeket. Robertson szerint egy halottja és kettő sebesültje volt az ezrednek. Cameron ezzel ellentétben mindössze négy sebesültet említ. *Robertson* 1842. 128. o., és Letters written by Colonel Cameron of Fassiefern to his father during The Peninsular War, Line of the river A[...], 4th March 1814. GHRM [PB42]

[237] *Robertson* 1842. 128–130. o

[238] Soult marsall fel volt készülve a folyó sekélyebb részein átkelő ellenség fogadására, de teljesen váratlanul érte Hill hadosztályának támadása a folyó mélyebb mederrészei felől. Wellingtonnak ez a képessége volt az, amely Napóleon tehetséges marsalljai fölé emelte őt. Mindig elő tudott lépni egy olyan trükkel, hadicsellel, amellyel ellenfeleit meglepve a maga javára dönthette el az ütközetet.

[239] *Robertson* 1842. 130. o.

[240] Uo. 131. o.

őrmester szerint a büntetés jó hatással volt a katonák moráljára, mert megmutatta, hogy a brit hadseregben a gyávaság a magasabb rangú személyek esetében sem tolerálható.[241]

A domb elfoglalása után Hill hadosztálya bevonult Aire városába, ahol a magisztrátusok köszöntötték a szövetséges hadsereget. A hadosztály kötelékében a 92-esek nyolc napig Aire-ben maradtak, ahol rendbeszedték és kipihenték magukat. Március 11-én a 2. hadosztály elindult, hogy szembeszálljon a tőlük tizenhat kilométerre lévő Garlanban gyülekező ellenséges csapatokkal. Azonban Garlandba érve a britek már csak az üres várost találták. A franciák nem vállalták a harcot, s még a vöröskabátosok megérkezte előtt kivonultak Garlandból. A szövetségesek követték a visszavonuló császári csapatokat, de egészen március 21-ig nem nyílt módjuk megütközni velük. Ekkor a franciák Tarbesbe értek, s úgy döntöttek, tesznek még egy próbát az üldözők megállítására. Március 21-e azonban a dicsőséges abu-kíri csata tizenharmadik évfordulója volt, amit Hill tábornok legényei egy újabb győzelemmel szerettek volna megünnepelni. Ezért a vöröskabátosok démonokként vetették rá magukat ellenségeikre.[242] A franciák nem tudtak ellenállni ennek a gyilkos és fergeteges rohamnak, így inkább a menekülést választották. Ezek után Soult abbahagyta a terephadműveleteket, s seregét Toulouse falain belülre összpontosította.[243]

Wellington március 27-én megkezdte Toulouse körülzárását. A hercegnek nem állt szándékában megrohamozni az erősen erődített várost, melynek negyvenkétezer fős hadserege, saját helyőrsége és nagyszámú tüzérsége volt, de úgy vélte, tehet olyan hadmozdulatokat, amellyel Soult-t visszavonulásra bírja. Úgy döntött, hogy amíg Hill tábornok a Garrone-folyó jobb partján lévő St. Cyprian nevű előváros ellen indít színlelt támadást, s Picton tábornok 3. hadosztálya a város északi részén található Canal du Midi hídjai ellen vezet elterelő hadműveletet, addig Beresford tábornok négy hadosztállyal elfoglalja a folyó bal partján fekvő és a városra néző Mont Rave nevű hegyormot. Wellington haditerve, mint oly sokszor azelőtt is, tökéletesen sikerült. A franciák visszaverték ugyan Picton támadásait, s Hill csapatai sem tudták elfoglalni a város fő hídját, Beresford tábornok viszont elfoglalta Mont Rave hegyormát. Ekkor Wellington felhozatta az oromra tüzérségét, de mielőtt megparancsolhatta volna a város lövetését, Soult marsall kitört a várból, s a carcassone-i úton elmenekült, hogy a Katalóniát feladó Suchet erőivel egyesüljön.[244]

A Gordon Highlanderek Toulouse elfoglalásában is Hill hadosztályának kötelékében vettek részt. Mivel azonban a tábornok ekkor csak védelmi feladatokkal látta el az ezredet, a 92-eseknek nem nyílt módjuk újabb dicsőséges haditettekkel gazdagítani ezredük történetét. Egy híd védelmi feladata volt rájuk bízva, s mivel a szemben álló franciáknak nem akaródzott megtámadni őket, az aberdeenshire-i legények főként csak szem- és fültanúi voltak a harctér más részein zajló eseményeknek.[245]

Soult marsall elmenekülésével Toulouse megbízottai kijelentették, hogy a Bourbonokat támogatják, Wellington pedig seregének élén április 12-én bevonult a városba.

---

[241] *Robertson* 1842. 131. o.

[242] Uo. 132. o.

[243] *Neillands* 1995. 208. o.

[244] Uo. 208–209. o.

[245] *Robertson* 1842. 134. o.

Toulouse elfoglalásának éjszakáján érkezett meg Wellingtonhoz Napóleon lemondásának a híre. Ezzel együtt véget ért a brit hadsereg hosszú hispániai hadjárata, s úgy látszott, hogy a forradalom és a háborúk huszonöt éve után véget ért az Európáért vívott küzdelem.[246]

Az 1814-es rövid, franciaországi hadjáratban a 92-esek az „Orthes" névvel gazdagították az ezredlobogót.

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

Bingham 1884.	*D. A.Bingham:* A Selection from the Letters and Despatches of Napoleon. Vol. II. London, 1884.
Bourienne 1836.	*Bourienne, M. de:* Memoirs of Napoleon Bonaparte. Vol. III. London, 1836.
Chandler 1966.	*Chandler, David G.:* The Campaigns of Napoleon. Scribner, New York, 1966.
GHRM	Gordon Highlanders Regimental Museum, Viewfield Road, Aberdeen
Greenhill Gardyne 1901.	*Lt.-Colonel C. Greenhill Gardyne:* The Life of a Regiment. The History of the Gordon Highlanders from Its Formation in 1793 to 1816. London, 1901.
Lefebvre 1975.	*Lefebvre, Georges*: Napóleon. Gondolat, Budapest, 1975.
Livermore 1966.	*H. V. Livermore:* A New History of Portugal. Cambridge University Press, Cambridge, 1966.
Memoir 1858.	Memoir of Colonel Cameron of Fassiefern. By The Rev. *Clerk, Archibald.* Glasgow, 1858.
Neillands 1995.	*Neillands, Robin:* Wellington és Napóleon. Merhávia, Pécs, 1995.
Robertson 1842.	The Journal of Sergeant *D. Robertson*, late 92nd Foot. The Different Campaigns, Between the Years 1797 and 1818. Published by *J. Fisher.* Perth, 1842.
Robinson 1906.	*Major–Robinson, Gen. C. W.:* Wellington's Campaigns; Peninsula–Waterloo 1808–15, Also Moore's Campaign of Corunna (for Military Students) Part II.: 1811–12–13. Barossa to Vittoria and Invasion of France. Hugh Rees Ltd., London, 1906.
Soldiers at War 2001.	The Mammoth Book of Soldiers at War. (Firsthand accounts of warfare from the Age of Napoleon.) Ed. by Jon *E. Lewis, Carroll* & Graf Publishers, INC., New York, 2001.
Tarlé 1946.	*Tarlé, Jevgenij*: Napoleon. Cserépfalvi, Budapest, 1946.
The Road to Corunna	The Road to Corunna, 1808–9 by *Rifleman Benjamin Harris*, 95th Rifles. In: Soldiers at War
Tulard 1997.	*Tulard, Jean:* Napóleon. Osiris, Budapest, 1997.
Watt, é. n.	*Watt, Lauchlan MacLeon:* The Gordon Highlanders. W. P. Nimmo Hay & Mitchell, Edinburgh, é. n.

[246] *Neillands* 1995. 209. o.

Teofil Bíró

THE HISTORY OF THE 92ND (GORDON HIGHLANDERS) REGIMENT OF FOOT IN THE WARS OF THE COALITIONS

Summary

International conflicts in the second half of the 18th century (the Seven Years' War, the American War of Independence, the French Revolution and the Napoleonic Wars) urged the British government to gradually increase the strength of the country's land forces. It seemed to be reasonable to make use of the manpower of the economically disadvantaged and overpopulated Scottish Highlands. In the last wave of the recruitment campaign that was launched in the Highlands after the last Jacobite Rising in 1745–1746 and ended in 1800, the Gordon Highlanders Regiment of Foot, recruited from and garrisoned in Aberdeen, was raised in 1794.

Principally, the Regiment was called to life by the growing needs of the Wars of the Coalitions. At that time, Great Britain did not only fight at sea and in the colonies, but also took part in the wars against France on the Continent more and more frequently and with increasing numbers of troops.

Except for the Egyptian Campaign in 1801, which was an integral part of the struggle against Napoleon, the Regiment was deployed in Europe throughout the period. They fought in Holland in 1799, in Denmark in 1807, in Belgium in 1809, in Portugal and Spain between 1808 and 1813, in France in 1814 and again in Belgium in 1815. Their Battle Honours ("Egmont-op-Zee", "Sphinx", "Egypt", "Mandora", "Peninsula", "Corunna", "Fuentes d'Onor", "Almarez", "Vittoria", "Pyrenees", "Nive", "Orthes" and "Waterloo") all prove the Regiment's involvement and valuable service in the battles, and represent the glorious stages of the early regimental history.

In the study, the author gives an account of the second period of the Gordon Highlanders' history, from the "adventure at La Coruña" to the short French campaign and Napoleon's resignation in 1814.

Teofil Bíró

L'HISTOIRE DU 92^{E} RÉGIMENT D'INFANTERIE BRITANNIQUE (GORDON HIGHLANDERS) À L'ÉPOQUE DES GUERRES DE COALITION

Résumé

Les conflits internationaux de la deuxième moitié du 18e siècle – guerre de sept ans, la guerre d'indépendance en Amérique du Nord, la révolution française et les guerres napoléoniennes – ont incité le gouvernement britannique à augmenter progressivement les effectifs de son armée de terre. Il paraissait logique d'exploiter les ressources humaines des Hautes Terres d'Écosse, une région économiquement en retard avec un excédent de population. Les recrutements y ont débuté après la dernière insurrection jacobite de 1745–1746 et ont duré jusqu'en 1800. C'est lors de la dernière vague de ces recrutements que le régiment d'infanterie Gordon Highlanders établi à Aberdeenshire fut formé en 1794.

Le régiment est né pour répondre aux besoins grandissants des guerres de coalition. En plus de la mer et des colonies, la Grande Bretagne intervenait contre la France de plus en plus souvent sur le continent et avec des forces accrues.

Hormis la campagne d'Égypte de 1801 – qui faisait partie intégrante de la lutte contre Napoléon – le régiment fut toujours engagé en Europe dans la période examinée. Les théâtres de leurs opérations militaires furent les Pays-Bas en 1799, le Danemark en 1807, la Belgique en 1809, le Portugal et l'Espagne entre 1808 et 1813 avant de retourner en Belgique en 1815. Les inscriptions sur le drapeau du régiment témoignent de leur participation utile et active aux combats : «Egmont-op-Zee», «Sphinx», «Egypt», «Mandora», «Peninsula», «Corunna», «Fuentes d'Onor», «Almarez», «Vittoria», «Pyrenees», «Nive», «Orthes» et «Waterloo» indiquent chacun les différentes étapes glorieuses au début de leur histoire.

La présente étude examine la deuxième période de l'histoire du régiment, de «l'aventure de La Coruña» à la brève campagne de 1814 en France jusqu'à l'abdication de Napoléon.

Teofil Bíró

DIE GESCHICHTE DES 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRITISCHEN INFANTERIEREGIMENTS ZUR ZEIT DER KOALITIONSKRIEGE

Resümee

Die internationalen Konflikte der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts – Siebenjähriger Krieg, nordamerikanischer Unabhängigkeitskrieg, französische Revolution und Napoleon-Kriege – spornten die britische Regierung an, die Stärke ihrer Festlandtruppen ständig zu erhöhen. Dabei erschien es als eine logische Lösung, das Menschenmaterial der schottischen Highlands heranzuziehen, die wirtschaftlich rückständig waren und über einen Bevölkerungsüberschuss verfügten. Im Jahre 1794, in der letzten Welle der militärischen Werbung auf dem Gebiet der schottischen Highlands, die nach dem letzten Jakobiten-Aufstand von 1745–1746 begann und bis 1800 dauerte, erfolgte die Aufstellung des Infanterieregiments Gordon Highlanders mit Standort in Aberdeenshire.

Das Regiment wurde im Grunde von den immer größeren Anforderungen der Koalitionskriege ins Leben gerufen. Großbritannien nahm nunmehr nicht nur auf der See und in den Kolonien, sondern immer öfter und mit immer größeren Kräften auch auf dem Kontinent im Kampf gegen Frankreich teil.

Abgesehen vom Ägypten-Feldzug des Jahres 1801 – der einen organischen Teil des Kampfes gegen Napoleon bildete – wurde das Regiment in unserer Zeit bis zuletzt in Europa eingesetzt. Die Schauplätze der Kampftätigkeit des Regiments waren 1799 die Niederlande, 1807 Dänemark, 1809 Belgien, zwischen 1808–1813 Portugal und Spanien, 1814 Frankreich und schließlich 1815 erneut Belgien. Die auf die Regimentsstandarte damals aufgezeichneten Namen beweisen stolz die nützliche und aktive Teilnahme der Einheit in den Kämpfen: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes" und „Waterloo" bedeuten allesamt jeweils ein ruhmreiches Kapitel in der frühen Geschichte des Regiments.

Die vorliegende Studie gibt einen Überblick über den zweiten Abschnitt der Geschichte des Regiments, vom „Abenteuer von La Coruña" bis zum kurzen Frankreich-Feldzug im Jahre 1814, der Abdankung Napoleons.

Теофил Биро

ИСТОРИЯ 92-ГО БРИТАНСКОГО ПЕХОТНОГО ПОЛКА (GORDON HIGHLANDERS) В ПЕРИОД КОАЛИЦИОННЫХ ВОЙН

Резюме

Международные конфликты второй половины XVIII века – семилетняя война, североамериканская война за независимость, французская революция и войны Наполеона – побуждали британское правительство к непрерывному повышению численного состава своей сухопутной армии. Логическим решением казалось воспользоваться человеческим материалом Шотландского севера, бывшего экономически отсталым и располагавшим избытком населения. В последней волне военных вербовок в Шотландии, начавшихся после последнего якобитского восстания 1745–1746 гг., в 1794 году был сформирован пехотный полк Gordon Highlanders в Аберденшайре.

Этот полк по существу был вызван к существованию все более возраставшими требованиями коалиционных войн. Великобритания теперь уже не только на море и в колониях, но все чаще и со все более крупными силами вступает в борьбу на суше против Франции.

За исключением военной кампании в Египте 1801 года, которая была органической частью войны против Наполеона, полк в это время до конца воевал в Европе. В 1799 году театром военных действий полка была Голландия, в 1807 году – Дания, в 1809 году – Бельгия, в 1808–1813 году – Португалия и Испания, в 1814 году – Франция, и в конце концов в 1815 году вновь Бельгия. Результативное и активное участие в боях с гордостью подтверждается следующими надписями, нанесенными на полковое знамя: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes," „Waterloo,"- все они являются одними из славных этапов прежней истории полка.

В настоящей статье рассматривается второй этап истории полка, начиная с „корунайского приключения" до короткой кампании 1814 года во Франции, до отречения Наполеона.

SÁGVÁRI GYÖRGY

A HONVÉDEGYENRUHA SZÜLETÉSE*

1867. február 17-én I. Ferenc József helyreállította a magyar alkotmányt; néhány nap múlva magyar miniszterelnökké, s egyben honvédelmi miniszterré nevezte ki gróf Andrássy Gyulát. Június 8-án I. Ferenc Józsefet Budán Magyarország királyává koronázták. Rá négy napra, június 12-én a az uralkodó szentesítette az 1867. évi XII., közismert nevén a kiegyezési törvényt. Az osztrák parlament *decemberi alkotmánynak* nevezett törvény együttesét (141–147. törvénycikkek), mely a magyar kiegyezési törvény osztrák megfelelője volt, aláírásával 1867. december 21-én hagyta jóvá a császár. Államjogi vonatkozásban lezárult a birodalom átalakítása; a Habsburg Monarchia alkotmányos dualista állammá vált.

A nem kevésbé fontos katonai kérdésekben a megegyezés a következő évre maradt, és végső formáját, politikai egyeztetések és törvénykezési procedúra után a véderőtörvényekben nyerte el. A véderőtörvényt érdemben három tárgyalási szakaszban hozták tető alá. Az első szakasz 1867 novembere–decembere, amikor politikai és taktikai egyeztetések zajlottak. A második az 1868. január 29. és március közepe között ülésező tábornoki konferencia, ahol főleg katonai-szakmai kérdéseket vitattak meg, köztük a magyar felterjesztéseket is. A harmadik fázisban, az 1868. április második felében Budán megtartott miniszteri konferencián már a törvény végleges formába öntésével foglalkoztak.

A megszövegezett törvényjavaslatokat 1868. június 10-én hagyta jóvá a magyar minisztertanács, melyet a miniszterelnök június 27-én nyújtott be a képviselőháznak. A törvényjavaslat érdemi vitája a magyar parlamentben július 30-án kezdődött és jó egy héten át tartott. Éles szóváltások után a szavazás végül is a kormány sikerét hozta. A főrendiházi elfogadás sem váratott sokáig magára, arra augusztus 11-én került sor. Ausztria parlamentjében november 13-án fogadták el a törvénytervezetet. Az uralkodó 1868. december 5-én szentesítette a véderőről szóló 1868. évi XL., a honvédségről alkotott XLI., és az önkéntes népfelkelésre vonatkozó XLII. törvényt.[1]

A politikai és katonai kiegyezés, a Véderőtörvény és a magyar honvédség létrehozása sorsfordító kérdései mellett az egyezkedő feleknek megoldást kellett találni nem kevés járulékos problémára is. Ilyen volt – többek között – az új honvédség egyenruhája is.

*

Milyen lesz az új honvédség egyenruhája? – A kérdés 1868–1869-ben sokak érdeklődését felkeltette szakmai és politikai berkekben egyaránt, noha a Véderőtörvény bonyolult tárgyalási fordulóiban csak meglehetősen jelentéktelen tételnek számított. A honvédegyenruha terveit a magyar honvédelmi minisztériumban az egykori '48-as honvédtiszt, Gelich Richárd alezredes vezetése alatt működő különbizottság dolgozta ki[2], s azt nagy

* A közlemény az OTKA 46 906 TRT kutatási programjának keretén belül készült.

[1] *Somogyi Éva:* Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906). (História Könyvtár, Monográfiák.) Budapest, 1996. 24.,133–134. o.

[2] Gelich Richárd, mint honvédelmi minisztériumi osztálytanácsos, Andrássy Gyula egyik bizalmas híve,

vonalaiban az 1868. áprilisi budai tanácskozáson jóváhagyták.[3] Ugyanekkor fogadták el a honvédzászlók szimbólumait is. Mindeközben, s még hosszasan, a magyar parlamentben és a sajtóban egymással perlekedtek az álláspontok. A radikális parlamenti ellenzék a honvédegyenruha magyar nemzeti jellegű (értsd: 1848-as) hagyományaiért állt ki, míg a másik tábor, amelyhez főleg katonák tartoztak, a külsőségek tekintetében is a haderő integritását tartotta a legfontosabb kérdésnek és azt a véleményt képviselte, hogy bármely '48-ra utaló rebellis jegy az egyenruhán megbonthatja a haderő egységét. Ők legfeljebb a „huszáros külsőt" tudták elképzelni. – A honvédség külsőségei körüli vitákban valójában a Véderőtörvény nagy kérdései fogalmazódtak meg – alacsonyabb szinten.

A véglegesnek szánt egyenruhatervek a honvédség hadrendi és költségvetési terveivel együtt hivatalos véleményezésre Bécsbe is eljutottak, a hadügyminisztériumba és a Katonai Irodához.[4] Onnan pedig a bécsi újságokhoz. A liberális nagypolgárság lapja, a *Neue Freie Presse* már 1868 decemberében értesült a honvédség egyenruha-tervezetéről.[5] A honvéd gyalogság magyar címeres piros csákóval, piros zsinóros (a tisztek aranyzsinóros) sötétkék atillával, piros nadrággal, szürke posztóból készült köpennyel és (bakancs helyett) magyaros csizmával lesz felszerelve – adta hírül. A szíjazat fekete, a tábori sapka vörös színű lesz. A köpenyre som alakú, szőtt gombok kerülnek, de nem olyanok, mint a közös hadseregből ismert közönséges fémgombok. Nem lesz viszont különbség a rangok jelölésében – erről már a *Hazánk* tudósított,[6] Pesten. A rendfokozatokat a csákón és a galléron jelölik, paszománnyal és csillagokkal, a honvédségi törvény 19. paragrafusának megfelelően. Az egyenruha tervező bizottság is így látta jónak, mert ettől lesz egyértelmű „a magyar honvédségnek őfelsége többi csapataihoz való hozzátartozósága", és ilymódon elejét lehet venni a „netaláni civakodásnak a rangelsőbbség kérdésében és a tisztelgés megtagadásoknak". A huszárok ugyanakkor kék leffentyűs tollas kucsmát kapnak, kék atillát, ugyanilyen mentét fehér prémmel, veres nadrágot. A zsinórzat piros lesz, a lótakaróra pedig dísznek a magyar címert helyezik – lehetett megtudni a híradásokból.

A sajtó tulajdonképpen az osztrák Honvédelmi Minisztériumhoz és az uralkodó Katonai Irodájához véleményezésre felküldött, fentebb említett javaslatokból szemezgetett. A bécsi illetékesek asztalára az egyenruházatról két tervezet került, mindkettőnek volt magyar és német nyelvű változata.[7] A tervezeteket, a német változatok széljegyzeteiből

---

fontos szerepet játszott a Véderőtörvény magyar álláspontjának kidolgozásában. 1869-től már aktív katona, az észak-bácskai (szabadkai) honvédzászlóalj parancsnoka. 1878-ban tábornokként vonult nyugállományba.

[3] A konfenciáról Friedrich Beck-Rzikowsky ezredes, az uralkodó Katonai Irodájának (Militärkanzlei) készített napi feljegyzéseket, a jegyzőkönyvet feldolgozta *Papp Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia első véderőtörvény tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 4. sz. 703–724. o. A jegyzőkönyv eredeti példányának őrzési helye: Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) MKSM SR Karton 143. Fasc. 29/3.

[4] A honvédség szervezésének kulcsdokumentumait, utólagos rendezés során, az „MKSM SR, Karton 43. und Karton 44. Wehrgesetz, 1868" feliratú dobozokban gyűjtötték össze. Témánkat közvetlenül érintő részei: General Übersicht für die Eintheilung der königl. ung. Landwehr (1. csomó); Entwurf zur Landwehr- Organisation für Ungarn (2. csomó); Standes Übersicht der ungarische Landwehr-batallions (3. csomó); Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich ungarischen Landwehr (4. csomó); Kriegsorganisation der königlich ungarischen Landwehr (5. csomó); Budget Entwurf für die k. ung. Landwehr im Frieden (6. csomó); Rectifizierzte Entwürfe für der Wehrgesetz, Landwehr- und Landwehr Statuts (7. csomó).

[5] Ld. a *Neue Freie Presse*, 1868. decemberi számait.

[6] *Hazánk*, 1868. december 16. szerda. 281. sz.

[7] Ld. 4. j. A tervezetek német és magyar nyelvű változatai: „Javaslat a Magyar Királyi Honvédség egyen-

ítélve, véleményezték. A variánsok csak részletekben tértek el egymástól, láthatóan azonos intenciók alapján készültek, feltűnő bennük a sok szó szerinti azonosság. Egyrészt igazodtak a hadsereg meglévő egyenruházatához, közvetlen mintának az akkor viselt császári-királyi huszáruniformist vették. Alternatívaként ugyanakkor direkt formában utalás fedezhető fel az 1848–1849-es honvédgyalogság, illetve az 1850–1860-as évek önkéntes huszárságának egyenruhájára.

A honvéd gyalogságot mindegyik javaslat deklaráltan „könnyűgyalogságként" határozta meg és a viseletet is ehhez mérten alakította. Abban egységesek, hogy a honvéd föveg olyan legyen, mint a sorhadé, vagyis „törpe alakú, buzérszín veres csákó, napellenzővel", fényezett fekete bőrtetővel. Ugyanígy a tábori sapka is sorhadi minta szerinti, csakhogy a színe buzérvörös. A kabátoknál azonban már eltértek a javaslatok. Az egyik kávébarna színű atillát és mellényt, sötétkék zubbonyt proponált, valamennyit meggyszínű zsinórral, míg a másik sötétkék atillát és sötétkék zubbonyt, mellényt pedig egyáltalán nem. A köpenynél és a nadrágnál viszont már nem volt véleménykülönbség; a köpeny „kékellő szürke" lesz – írták, egyező a sorhadéval, a nadrág buzérvörös, a rajta lévő zsinór pedig meggyvörös. A nadrág amúgy „fesztelen, kényelmesen bő szabású" – vagyis nem a szűk magyarnadrág –, csak térd alatt feszül a lábikrára, s egészen a bokáig kapcsokkal záródik. Egyeznek a lábbeli tervek is: magyar fűzős cipő, azaz a közös hadseregben akkor használt lábbelinél magasabb szárú bakancs, melynek szára puha bőrből készül. Előzetesen összesen 14 cipőmérettel számoltak.

Az említett tervek a huszárok részére világoskék atillát és mentét ajánlottak. Az atilla rövid szabású lenne eszerint, négy hüvelykkel ér a csípő alá, zsinórzata megegyezik a sorhadi huszárokéval, de meggyvörös variánsban. A mentére fehér prém kerülne. Világoskék lenne a zubbony is, vörös zsinórszegélyzettel, és a mellen öt pár rövid zsinórgombolóval. A köpeny ugyancsak a sorhadi mintára készülne, szabásában és színében is, vagyis megőrizné kávébarna színét, de hogy különbség is legyen, a gombok nem a sorhadi kerek gombok lennének, hanem magyaros, som alakú gombok. A nadrág mindehhez „buzérszín veres magyarnadrág". A javasolt huszárföveg kucsma, pontosan olyan, mint amilyet a sorhadi huszárok viseltek az 1860-as években, sastollal, vitézkötéssel.

A fegyverek, fegyvertartozékok és felszerelési anyagok tervezése is egységes koncepciót tükröz. A gyalogságnak újonnan bevezetett Werndl puskája, a huszároknak Werndl karabélya lesz, a tölténytáskák és az összes szíjazat fekete, formára pedig teljesen olyan, mint a sorhadban. A huszárkarabélynak azonban valamivel rövidebb lenne a csöve, mint sorhadi megfelelőjének, s úgy lenne hordandó, hogy a nyereg hevederre egy bőr hüvelyt applikálnak, és abba helyezik bele a karabélyt. Természetesen vállon, szíjon is lehetne hordani. Rövidebb lenne a huszárkard is, mint sorhadi megfelelője, ahogyan a javaslat megfogalmazta: „rövidebb és valamivel szélesebb" – legajánlatosabb a Mária Terézia korabeli ún. fringia alak volna."

A tölténytáskát a gyalogosok és a huszárok is fekete vállszíjon hordanák. A táska fedelét a magyar korona díszítené, alatta pedig a zászlóalj, illetve a huszárszázad hadrendi

---

ruházata és fegyverzetére nézve"; német variánsai: Vorlage über die Bemontierung und Bewaffnung der k. ung. Landwehr", illetve „Entwurf für die Adjustierung und Ausrüstung der königlich-ungarischen Landwehr". Része az iratcsomónak a már véglegesített honvéd öltözködési szabályzat német nyelvű munkapéldánya is. Ez a szöveg jelent meg nyomtatásban a Birodalmi Rendeletek Tárában.

számát helyeznék el. A tiszti tölténytáska fedelére – egyébként mind a huszár-, mind a gyalogos-tisztek számára egyaránt ilyet helyeztek volna –, a korona alá az uralkodó névjele kerülne. Díszített lenne a táska szíja is (vállszíj), oroszlánfejjel, lánccal, jelsíppal. A többi tiszti kellék formáját tekintve olyan lenne, mint a sorhadi tiszteké, de némileg megmagyarított kiegészítésekkel, például a kardkötő paszománya esetében a fekete helyett meggyvörös beszövéssel, a kardbojton magyar címerrel és magyar koronával.

A felszerelési tárgyak között – talán a régi csutora iránti nosztalgiából – külön javaslat foglalkozik a „bőrös kulaccsal", azaz a „nyers szőrös bőrrel bevont kisded fakulaccsal". Elég nagy teret szenteltek a javaslatok a huszárok nyereg- és lófelszerelésének, a ló-, illetve nyeregbundának, köpenyzsáknak. Nyeregbunda nem is lenne, hanem helyette lótakaró világoskék posztóból, amit az egyik tervezet még buzérvörös szegélyzettel is ellátna. A lótakaró hátsó csücskét az uralkodó névjele díszítené a magyar koronával. Külön szólt a tervezet a nyeregzsákról, amelyre ugyancsak rákerült volna az uralkodói névjel. Kaptak volna a huszárok fejenként egy-egy hajlított nyelű szekercét is. Mintegy előre kalkulálva a huszárság várható katonai szerepét kiegészült mindez a sáncszerszámokkal, úgymint az ásóval és a csákánnyal, melyekből minden század kettőt-kettőt kapott volna.

A tervezeteket utójegyzetekkel is ellátták, amelyek további praktikus ötleteket tartalmaztak. Például a huszárlegénység kapjon szürke vászonnadrágot istálló munkára, vagy a csákónak legyen egy viaszosvászon huzata, melynek hátsó része 8 hüvelykkel lenne hosszabb az elejénél, s így hidegben vagy esőben védené a nyakat. Elég hosszasan taglalja az egyik utójegyzet a „kalap-kérdést", felveti a lehetőséget, hogy a drágább csákó helyett célszerűbb lehetne egy olcsóbb, szürke nemezből készíthető, kakastollas, „törpe, dombor alakú kalap, nem túl nagy, vízszintesen kiterülő karimával". De azonnal meg is cáfolja önmagát: tartósabb, katonásabb a csákó és jobban megfelel ama igénynek, hogy a honvédség egyenrangúnak mutatkozzék a sorhaddal.

A rendszeresítést megelőző uralkodói mustrára 1869 januárjában került sor Bécsben: egy honvéd huszárőrmester vezetése alatt két gyalogosból és két huszárból álló kis csapat mutatta be az új ruhát a királynak. Az eseményről az újságok is részletesen tudósítottak. Kiemelték, hogy a király magyarul beszélt a honvédekkel, de hogy mit mondhatott személyes véleményként, arról már nem szóltak. A Honvéd néhány héttel később adott hírt az eseményről: „a honvédek egyenruházati terve megnyerte a legfelsőbb engedélyt. A gyalogság öltözete: sötétkék atilla, sötétkék zsinóros blouse, szürke nadrág, és vörös csákó; a huszároké kék atilla szűk vörös nadrág és hasonlag vörös csákó... A tisztek sipkái és kardbojtjai olyanok lesznek, mint a rendes seregben."[8]

Az uralkodói mustra után már semmi sem állhatott a hivatalos rendszeresítés útjába: a honvéd egyenruháról szóló rendelet csakhamar nyomtatásban is megjelent.[9] Tartalma csaknem teljesen azonos a Gelich-féle tervezetekével. Behatóbban csak a két alapfegyvernem, a gyalogság és a lovasság ruhájával és felszerelésével foglalkozott, és csak szűkszavúan, az utolsó fejezetekben érintette a nem harcoló állomány tisztjei, tisztviselői, altiszti beosztású mesteremberei viseletét. Ez az első években, főleg a szimbólumok

[8] *A Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

[9] Ruházati és fölszerelési szabályzat a M. Kir. Honvédség számára. In: Magyarországi Rendeletek Tára. Harmadik folyam. 1869. Honvédelem. Első füzet. 77–92 o. Ugyanennek német nyelvű változata: Adjustierungs- und Ausrüstungs-Vorschrift für die königlich-ungarische Landwehr. 365–374. o.

kérdésében elég sokszor adott okot vitára. A rendeletből valójában csak a honvédegyenruha esszenciája olvasható ki, amely a következő:

A honvédség dísz-fejfedője a csákó, amint a fentebbi tervezetekből már ismerjük, „törpe alakú, buzérszín veres, napellenzős", ugyanolyan, mint amilyet a hadsereg számára 1868-ban rendszeresítettek. Magyarrá felségjelei tették: kör alakú pajzson a koronás magyar középcímer,[10] a „Királyért és Hazáért" körfelirattal. A jelmondat a 79–82. hadrendi számú, horvátországi zászlóaljaknál horvát nyelvű: „Za kralja i domovinu". A másik jelképhordozó a címer fölé magasodó sárgaréz rózsa, közepén az uralkodó magyar koronás névjele (IFJ). A homlokrészre, közvetlenül a címer alá illesztették a zászlóalj-, illetve a huszárszázad hadrendi számát.[11] A huszárcsákón ezen kívül meggyvörös vitézkötés és fehér lószőrforgó is volt. A tiszti csákó mívesebb kivitelű, fémdíszei (címer, rózsa, hadrendi szám) aranyozottak, és aranyszálakkal hímzett szemernyőjének külső pereme.

A tábori sapka szintén a hadseregi formát utánozta. Színe buzérvörös, anyaga filcposztó, jobb oldalára sárga posztóból a csapattest hadrendi számát varrták. Ez a köznapi ruhadarab tiszti párjával, a fekete sapkával együtt a '70-es évek elején kis politikai kakaskodás középpontjába került. A vita tárgya a sapka rózsája volt. Milyen legyen, „sárga czérna rózsa", vagy fémrózsa, és egyáltalán mi legyen a közepén: fekete, avagy veres posztó? Mivel az 1869-es rendelet külön nem tett említést a sapka díszéről, azt ki-ki saját (politikai) ízlése szerint értelmezhette. Akiket a hadseregtől helyeztek át, tovább hordták régi sapkájukat a megszokott fekete középmezejű rózsával, míg a „hazafias érzelmű" új tisztek és az egykori '48-asok inkább veres közepű arany rózsát csináltattak.[12] Ugyanilyen lett a legénységi változat is – sárga gyapjú keret, veres középmező, rajta az uralkodó névjele. A vita persze hamar rendeződött, a honvéd tisztikar hazafias része is áttért az aranyfekete rózsa használatára, a legénységi sárga-veres rózsát pedig ugyanolyan fémrózsára cserélték,[13] mint amilyet a közös hadseregben használtak. A magyar jelleget a továbbiakban csak az uralkodó (IFJ) magyar írásmód szerinti névjele fejezte ki.

Huszáros lett a honvéd díszkabát is, vörös zsinóros, sötétkék atilla, illetve a huszároknak fehér prémes mente. A huszárlegénység furcsa mód nem kapott atillát, ők a mente alá zsinóros zubbonyt vettek fel, amely persze sok zsinórjával már majdnem atillára hasonlított. Elöl csavart, som alakú gombok zárták, mindegyiknél egy-egy 8,5 cm

---

[10] A középcímer a magyar politikai gondolkodásban az ország területét jelképezte Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és Magyarország címereinek együtteseként. A címert 1848-ban alkották meg, valójában tehát '48-as örökség. Erről részletesebben: *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Budapest, 1998.[2] 77. o.

[11] A címer alatti fém hadrendi számot egyetlen tárgyi emlék vagy ábrázolás sem dokumentálja. A hadrendi szám feltüntetése a sok átszervezés miatt valójában értelmetlenné is vált, melyet – főleg takarékosságra hivatkozva – szóvá is tettek. A gyalogos csákón megszűnt, a huszárcsákón pedig a csákó bal oldalára került. Ugyanígy megszűntek a számos zubbonygombok és lekerült a szám a tölténytáskákról. Mindössze a tábori sapkán maradt meg mindvégig.

[12] Az „áttett tiszt urak subordinatio elleninek tartják, hogy magyar érzelmű honvéd veres-sárga fövegrózsát és kardbojtot mer viselni..." – dohogott *A Honvéd* cikkírója. Amúgy is, a honvédség kezd németesedni, ráadásul csak nagyon kevés „nemzeti viselet engedtetett meg, minek kellene még azt a keveset is németesíteni?" Hangok a közös hadsereg és a honvédelem köréből... *A Honvéd*, 1871. augusztus 10. 32. sz. 129. o. A „pecsovics" mint a „megalkuvó" szinonímája, a sárga-fekete színpárra utal, s főleg azokra, akik ezt viselik.

[13] A „czérna rózsák" lecserélésének ötlete az V. Honvédkerületi parancsnokságtól származott. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvéd Főparancsnokság, Főparancsnoki iktatókönyv, 51. lap. 1872. január 15. V. Budai kat. pság 6. 1/15.

hosszú vízszintes mellzsinórral, a végükön makk alakú fonadékkal. A bal vállán vállzsinór feszült, a karvéget vitézkötés díszítette. A huszártiszteknek atillája, mentéje és zubbonya is volt.

A hétköznapok kabátviselete a sötétkék zubbony. Mint ahogy majd' minden honvéd ruhadarab díszesebb volt közös hadseregbeli megfelelőjénél, a honvéd zubbony (tiszti és legénységi egyaránt) is az lett. Gallérját meggyvörös zsinórzat keretezte, az ujjak végét hármas karika díszítette, rejtett gombolás helyett öt félgömb alakú sárgaréz gomb zárta.[14] Derekát korcba bújtatott zsinórral karcsúsítani is lehetett.

Buzérvörös posztóból készült az alul kapcsokkal záródó szűk magyar nadrág. Külső oldalvarrását 1 cm-es lapos, meggyvörös zsinór fedte, a combokon pedig atillazsinórból képeztek vitézkötéseket. A tisztek ennek megfelelően díszöltözetben buzérvörös pantallót hordtak, általában pedig kékszürkét, az oldalvarráson buzérvörös szegéllyel. Ez utóbbi volt a „szalonnadrág".

Kékszürke posztóból készült a honvédgyalogság köpenye, hasonló szabásban, mint a közös hadseregé. Ami attól megkülönböztette – a gallérja két végére felvarrt lándzsahegy alakú, buzérvörös hajtóka. A köpenyeket az első két évben még magyaros somgombokkal készítették, ezeket azonban praktikátlanságuk miatt már 1870-ben lapos, kerek gombokra cserélték. A tisztek köpenyét buzérvörös posztó szegélyezte, gallérját bársony fedte. A tiszteknek volt egy kerek köpenye is (körgallér). Viselése azonban csak szolgálaton kívül, menetek alkalmával és hadműveleti területen volt megengedett.

A lábbeli végül bakancs lett a gyalogosok számára, a tiszteknek pedig félszárú csizma, ami persze a leeresztett pantallószáraktól nem is látszódott, s így mindegy volt hogy ezt, vagy az oldalt gumibetétes fekete cipőt (cúgos cipőt) hordják-e. Akik lovasítottak voltak, a csizmán egyenes nyakú tarajos huszársarkantyút, ünnepélyeken és táncmulatságokon pedig gombos sarkantyút viseltek.

A „maradék" honvéd státusok, beosztások egyenruháit a rendelet szűkszavúan tárgyalja. Ruházatukat, megkülönböztető jelzéseiket, fegyvereiket az alábbi táblázat foglalja össze:

Fegyvernem / állománycsoport	*Csákó / sapka*	*Atilla / zubbony-gallér és hajtóka*	*Nadrág / pantalló*	*Köpeny*	*Fegyver*
Járásőrmester		sötétkék[15]	sötétszürke pantalló, buzérvörös paszpól	kékszürke	gyalogtiszti kard, altiszti kardbojt[16]
Orvosok	sötétkék	sötétkék / vörössel keretezett fekete bársony	sötétszürke, buzérvörös paszpól	kékszürke, fekete szegély, fekete bársony hajtóka	gyalogtiszti kard
Hadbírók	piros	sötétkék / buzérvörös	sötétszürke buzérvörös paszpól	kékszürke	gyalogtiszti kard

[14] A gombokon, legalábbis az első hónapokban, években a zászlóalj számát is feltüntették, erről azonban praktikátlansága, s főleg a sok átszervezés, hadrendi változás miatt csakhamar lemondtak. A gombok ettől kezdve mindvégig sima felületűek voltak.

[15] A galléron duplán fektetett őrmesteri paszománnyal. A két paszomány között vörös sáv.

[16] A kardkötő vörös bagaria bőr, bevonva sárga iszpahán paszománnyal.

Fegyvernem / állománycsoport	*Csákó / sapka*	*Atilla / zubbony-gallér és hajtóka*	*Nadrág / pantalló*	*Köpeny*	*Fegyver*
Hadbiztosok	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel[17]	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, megrövidített kardbojttal
Számellenőrzés	kucsma, karmazsinvörös leffentyűvel [18]	sötétzöld	kékszürke, karmazsinvörös paszpól	kékszürke, karmazsinvörös bársony hajtóka	tisztviselői kard, kardbojt nélkül
Állatorvosok	kucsma[19]	sötétkék,[20]	szürke, buzérvörös paszpól	kékszürke, meggyvörös bársony hajtóka	
Századkovács	sötétkék tiszti sapka[21]	sötétkék, meggyvörös zsinór, és hajtóka	buzérvörös huszárnadrág meggyvörös zsinórzat	kávébarna, buzérvörös hajtóka	
Mesteremberek, fegyvermesterek[22]	sötétkék tiszti sapka[23]	kékszürke, világoskék karhajtóka	piros	kékszürke, világoskék hajtóka	Werndl-szurony bőr hüvelyben
Tisztiszolgák	buzérvörös tábori sapka	sötétkék, sötétkék zsinór[24] a huszárzubbony mintája szerint	piros	fegyvernemnek megfelelő	
Hivatalszolgák	pörgekalap, baloldalt magyar címer	sötétkék, sötétkék zsinór[25]	buzérvörös huszárnadrág	szürke, hajtóka nélkül, fehér somgombokkal	

Persze mindig akadtak olyan kivételek, különcök, akik valamit máshogy csináltak volna. A volt '48-as Pongrácz Károly egy honvédelemről szóló kisebb tanulmánya részeként kitért a honvédegyenruhára is.[26] Úgy gondolta, hogy minden katona az első bevonulásánál teljes egyenruhát kapna. Miután megkapta a szükséges kiképzést, hazamenne, magával vinné felszerelését is, és azt az adott település elöljáróságánál leadná. A holmikat

[17] A kucsmán fehér lószőrforgó. A fekete sapkán a rózsa középmezejében a magyar szentkorona.

[18] Mint a hadbiztosok kucsmája.

[19] Mint a hadbiztosok kucsmája, de fekete lószőrforgóval.

[20] Az atilla zsinórozása ugyanaz, mint a huszárzubbonyé. A zsinór meggyvörös, aranyszálakkal átszőve. Az atillán a gallér és a karhajtóka, illetve a zubbonyon a gallér és karhajtóka meggyvörös.

[21] A tiszti fekete sapka szabása szerint, de altiszti jelekkel. A tábori sapka buzérvörös.

[22] Rangjuk a gyalogság őrmesteri distinkciója szerint.

[23] Mint a századkovácsé.

[24] Az atilla zsinórzása a huszárzubbony zsinórzása szerint. A zubbony hajtóka és zsinór nélkül.

[25] Az atilla hosszított szabású. A körteformájú fehér gombokon a magyar államcímer. A galléron feltüntették a hivatal nevének kezdőbetűit. A zubbony, mint a gyalogságé, ugyancsak sötétkék zsinórzattal, hajtóka nem volt, helyette egysoros-gombos piros mellényt viseltek. A gombok gömb formájú öngombok.

[26] *Pongrácz Károly:* Az osztrák-magyar hadsereg és a honvédelem. *A Honvéd*, 1869. 18. sz. (Melléklet.) A tanulmány 15. tétele foglalkozott a honvédség egyenruhájával.

ott őriznék, az újabb tartalékos behívásánál pedig kiadnák a katonának. A ruhák és a felszerelés karban tartása a községre hárulna mindaddig, amíg tart a kötelező szolgálat (12 év). Ezután a ruha a község tulajdonába menne át, ez lenne mintegy a község jutalma a gondozásért. Ha pedig időközben a felszerelésből valami tönkremenne, az a község kára lenne. A honvédelem ezáltal is igazi közösségi üggyé válhatna. A készletek rendben tartását a zászlóaljparancsnok évente kétszer ellenőrizné a szolgabíró társaságában. A Pongrácz által elképzelt honvédegyenruha egyébként barna csuklyás köpenyből, kék posztó zubbonyból (blouse), kék posztó mellényből, alul szűk, felül bő vörös magyarnadrágból, magyar csizmából, bojtos nyakravalóból, széles ernyős vörös sapkából, vállon átvetett vitorlavászon tarisznyából állna. Minden katona kapna két garnitúra fehérneműt (inget, gatyát). A tisztek ruhája annyiban különbözik a legénységétől, hogy nekik atillájuk is lenne, a főtiszteknek arany zsinórral, az altiszteknek vörössel. Pongrácz tanulmányát az illetékes magyar szervek igencsak komolyan vették, s azt a honvédség egyenruházatáról Bécsbe felküldött anyaghoz is mellékelték.[27]

Volt, akit csak saját egyenruhája érdekelt. 1870-ben, már jóval a hivatalos rendszeresítés után egy reaktivált, volt '48-as katonaorvos a honvédorvosi egyenruhát szerette volna megváltoztatni.[28] Ugyan '48-ban is egyforma volt a honvédtisztek és a honvédorvosok öltözete, csakúgy, mint jelenleg, ám jobb lenne az orvosoknak valami külön ismertető jelvény, például egy új föveg – érvelt. Mert az a kis fekete bársony, a piros szegéllyel csak közelről tűnik fel, messziről nem, s ha a honvédorvos csákóval lesz dekorálva, nem lesz észrevehető. 1848-ban fehér tollal volt megkülönböztetve az orvos. Azt ajánlja, hogy az orvosok csákó helyett kerek kalapot, kucsmát vagy cserkesz föveget viseljenek. S persze voltak nagy kesergők is a '48-as egyenruha miatt, mint például Ivánka Imre, a parlament talán leghangosabb ellenzéki képviselője, aki még júniusban is, amikor már a törvény vitája folyt, mindent újra tárgyalt volna, kiegyezésestől, véderőtörvényestől, mindenestől. Egy 1869. májusi parlamenti felszólalásában, amikor lényegében már a honvédség szervezési munkái folytak, arról szónokolt, hogy a nemzet nagy többsége inkább ragaszkodik „azon rongyos, éhes és fáradt honvédekhez, kiket 1848–49-ben ismert". És bármilyen külsővel is próbálkoznak, „ezen kegyeletet, akár legszebb egyenruhákkal is, kebléből kitörölni nem lehet". Ez nem igazi honvédség, a magyar nemzet honvédeket akar és nem Landwehrt.[29]

Nem nagyon örültek a hazafias körök a dzsidás lovasságnak. A magyar és a horvát katona huszárnak termett – írta *A Honvéd*. A horvátok pedig kifejezetten sérelmezik is, hogy katonáik ulánusok lettek, és ez valóban méltánytalan velük szemben. „Szegény horvát lovas katonából egy valóságos amphibiumot csináltak, elöl huszár, hátul ulánus, és a fején egy lengyel csapka.[30]

Az egyenruha mintadarabokat a honvédelmi minisztérium épületében vehették szemügyre a leendő beszállítók. Véleményük nem lehetett a legjobb – legalábbis az ellenzéki sajtó tudósításai szerint. A szabóiparosok például azért panaszkodtak, mert nem kértek

[27] KA MKSM SR Karton 43.

[28] *A Honvéd*, 1870. január 13. 2. sz. 14. o.

[29] *A Honvéd*, 1869. június 1 .23. sz. 172. o. „Balról éljenzés" – írta a korabeli parlamenti tudósítás.

[30] *A Honvéd*, 1869. november 5. 45. sz. 352. o.

tőlük véleményt a nemzeti jelleg, a „magyar ruha" kérdésében. A zsinórok sem jók, silányak, azok még a kiállítóknak (értsd a minisztérium illetékeseinek) sem tetszettek. A pesti szabók küldöttsége a tervezett nadrág miatt még Kerkápoly Károly államtitkárt is felkereste, azt kérve tőle, hogy vizsgáltassa felül a nadrág ellenzője (leppentője) kérdését, hogy a honvédnadrág maradhasson igazi magyarnadrág, s ne olyan legyen, mint amilyet a huszárok és a magyar gyalogosok újabban a hadseregben hordanak (Schlitzes). Ráadásul, ha a nadrág ellenzővel készülne, 20 krajcárral még olcsóbb is lenne.[31]

Az első beszállítói pályázatokat februárban írták ki. A feltételeket és a határidőket szorosra szabták: a ruházati és felszerelési cikkek első harmadát május 15-re kellett beszállítani, mégpedig a hónap végével felálló főtanosztály számára, a másodikat július 15-re, a kerületi tanosztályok katonáinak, a harmadikat szeptember 15-re, ezeket már a bevonuló újoncoknak. A kiállított mintánál rosszabb minőségű alapanyag természetesen nem jöhetett számításba, ha pedig jobb volt a beajánlott minőség, arról tanúsítványt is mellékelni kellett. A gyapjúszövetekhez nem volt szabad használni sem műgyapotot, sem gyapjúhulladékot, sem gyapotot, alapkövetelmény volt a kelme színtartósága. A vászonféleknek, akár háziipari-, akár ipari termékről volt szó, minden esetben kellően fehérítettnek és kiszárítottnak kellett lenni. A lábbeliket – egyébként éveken át ezekkel volt a legtöbb probléma – a kiírás szerint, ún. „fontos talppal" kellett megtalpalni. Az átadásnál szúrópróbaszerűen vizsgálták meg a beszállított anyagok mintegy két százalékát. A lábbeliknél öt párat. Az átvevő bizottság hét főből állt, katonákból és kijelölt mesteremberekből: utóbbiakból egyet-egyet a minisztérium, a vállalkozók, illetve a pesti ipari és kereskedelmi kamara jelölt.[32]

Beszállítói ajánlatokat az alábbi ruházati és felszerelési cikkekre tehettek az elképzelések szerint várhatóan hazai iparosok, cégek:

A gyalogság számára:

csákó, címer- és fémrózsával	magyar fűzős cipő (bakancs)
csákópaszománt	nyakkötő[33]
őrvezető jelvényzsinór	kardbojt
nyári atilla[34]	bőrkesztyű
rangjelző paszománt	fejeskesztyű
rangjelző csillagok	kapca
tábori süveg	oldaltarisznya
köpeny	nadrágszíj
sötétkék zubbony	fölszerelt háti tarisznya (borjú)

[31] *A Honvéd*, 1869. március 16. 11. sz. 90. o.

[32] *A Honvéd*, 1869. február 23. 8. sz. 62–63. o.

[33] Azaz nyakszegély.

[34] A magyar nyelvben szokatlan elnevezés az (osztrák) német „Sommer-Attila, azaz a normál zsinórós atilla tükörfordítása. A császári-királyi hadseregben így különböztették meg az atillát a „Winter-Attilától", azaz a mentétől.

őrmesteri jelvény paszománt	tölténytáska fémszámozattal
posztó magyar nadrág	fegyverszíj
ing	derékszíj számozatlan tölténytáskával
gatya	köpenyszíj

A lovasság számára:

csákó címirattal, vitézkötés, rangjelző paszománt- és lószőrlobogóval (bokréta)	kapca
tábori süveg	csizma
attila (!)	sarkantyú
őrmesteri rangjelző paszomány	nyakkötő
barna köpeny csuklyával	kardbojt
téli attila[35]	kardszíj
rangjelző csillagok	kardmarkolatszíj
sötétkék zubbony	tölténytáska szíjjal és fémsíppal
rangjelző paszománt zubbonyra	bőrkesztyű
buzérszín-veres posztó magyar nadrág	fejeskesztyű
nadrágszíj	pisztolytartó szíj
ing	köpenyszíj
gatya	paktáska

A dzsidások számára:

csapka (föveg) lószőrbokréta és lánczolattal[36]	különszabatú atilla[37]

A következő „árlejtési hirdetményt" áprilisban tették közzé, ebben főleg bőrneműekre, és műszaki cikkekre írtak beszállítói pályázatot:[38]

lovas tölténytáska 4144 db	kengyelszíj
kard 4152 db	szügyellő
trombita 25 db	csikófék
trombita zsinór és bojt 25 db	csikófékszár
görbenyelű sátorbalta 4144	csikózabla
főzőedény (bögre) két legényre 2624 db	kantár

[35] Ld. a nyári atillánál leírtakat.

[36] A „lánczolat" az ulánus föveg láncdíszítését jelenti.

[37] Azaz sűrű gombos ulánka.

[38] *A Honvéd*, 1869. április 13. 15. sz. 57. o.

főzőedény hordószíj	kantárszár
bögrezsák	kantárzabla álladzólánccal
nyereg	bőr kötőfék
lótakaró	kötőfékszár (bőrből)
felsőheveder	kötőféklánc
alsóheveder csatlóval	abrakos tarisznya
kettős málhazsák	lábnyűg
málhaszíj	fekete lópokróc
pisztolytok felkötő szíjjal 518 db	takarmányozó kötél
patkótáska	itató csöbör
kengyel	vakaró, nyéllel
dzsidanyél puzdrával	lókefe
kengyel, huszárok számára	

A beszállítók júniusra teljesítették az első vállalásokat. A beérkező használati cikkek minőségéről sajátos polémia bontakozott ki a sajtóban. Az ellenzéki lapok természetesen a kifogásokat sorolták. *A Hon* 1869. június 9-én például azt állította, hogy a vállalkozók viselt, kopott, sőt a közös hadseregtől már visszautasított ruhákat szállítottak a honvédeknek. A *Pesti Napló*ban június 11-én Vincze János, egykori '48-as honvéd százados cáfolta a rosszindulatú pletykákat: mindez rágalom, hiszen minden átvételről jegyzőkönyv készült, s azokból kiderül, nincs erről szó. Aki akarja, megtekintheti a jegyzőkönyveket, és meggyőződhetik az állítások valótlanságáról. Az újság – ti. a *Pesti Napló* – maga is utánajárt a dolognak az illetékeseknél a június 15-i számban. Valóban voltak minőségi kifogások – írta a lap, mivel a honvédség nem akart elhamarkodva, egyszerre megrendelni 800 emberre való ruhát, hanem csak annyit, amennyi a tanosztályoknak kellett. Ezek nagy része egyébként kifogástalan volt, ugyanakkor azokért, amelyek nem feleltek meg, kevesebbet fizetett.

Az ellenzék *A Honvéd* június 22-i számában kritikát fogalmazott meg. Sok a baj a 800 emberre beszerzett ruhával: „Rongyosabb katona alakokat nem igen lehet látni egy megfutamodott és hetekig kóborolt hadcsapatban sem, mint a mi újonc honvédeink, kiken az a vörös nadrág van, melyet 1859-ben a magyar önkénytesekre adtak, s azok már viselték, azóta pedig a moly ette..." Ezek a ruhák keltették a szállítók rossz hírét. Ám, hogy mi az igazság, nem lehet tudni, és azt sem, hogy ezek voltak-e a megrendelt ruhák, vagy a honvédelmi minisztérium kerestette elő ezeket a csúnya holmikat a raktárakban.

A legtöbb kritikát valóban a buzérvörös magyarnadrág kapta. A nadrágnak külön kis története kerekedett. 1863 nyarán I. Ferenc József testvéröccsének, Miksa főhercegnek felajánlották a megalapítandó mexikói császárság trónját, melyet ő 1864-ben el fogadott. A megszervezendő mexikói hadsereg részére csehországi gyárakban nagy mennyiségű vörös posztót rendeltek, melynek átvételéért az osztrák kormány vállalta a kezességet. A „mexikói kaland" azonban Miksa agyonlövetésével sajnálatos véget ért, a legyártott posztó pedig a hadsereg nyakán maradt. Ebből ruházták fel lovaglónadrággal a Monarchia teljes lovasságát és a szekerészetet, a felesleget pedig a honvédségnek adták át. A

posztó egyébként kiváló minőségű volt és olyan elnyűhetetlen, hogy még 1890 táján is voltak belőle készletek a honvédség raktáraiban, noha viselését hivatalosan, már 1881-ben megszüntették.

A vörös nadrág mindenesetre szokatlan volt a magyar szemnek, hiszen a huszárok is csak 1868 után kezdték hordani, a hadsereg magyar gyalogezredeinek pedig már évszázada világoskék szűk nadrágja volt. Csúfolták is a honvédeket a nadrág miatt: paradicsomos flaskónak, paprikanadrágosnak, paprikajancsinak, sőt, a pesti vicc szerint, ha az utca népe meglátott egy vörös nadrágos honvédet, állítólag így rikkantotta el magát: „Vigyázz honvéd, jön a bika!" Talán a sok kritika hatására is, már a nyár végén elterjedtek a hírek, hogy amint elkoptak, a piros nadrágot kékre cserélik.[39] Ehhez képest még jó tíz évig hordták.

Bármilyenek is voltak a kritikák, a fanyalgókra az élet cáfolt rá: a honvédek augusztus első napjaiban, ahogy az a korabeli sajtóban megjelent, „próbamenetet" tartottak, végigvonulva Pesten és Budán. Reggel hatkor indultak Rákosról, és egészen a Szép Juhászné fogadóig meneteltek, majd vissza. Az egész napos gyakorlat, amelyen egy gyalogzászlóalj, két honvédhuszár század és egy szakasz honvéd-dzsidás vett részt – lényegében az akkor létező teljes „honvédsereg" –, kedvező értékelést kapott a hadsereg főparancsnokától, és tetszett az utca népének is.[40] Vagyis honvéd uniformisok között ennyi elfogadható minőségű biztosan volt.

Lassan alábbhagytak a külsőt kritizáló hangok, legalábbis kevesebbet köszörülték a nyelvüket a honvédek küllemén. A „magyar nemzeti harag" inkább a nagy osztrák és cseh cégek ellen irányult, akik megpróbáltak rátelepedni az amúgy sem túl jelentős magyarországi textil- és konfekció iparra. A fő ellenség a Harapath és Skene cég, amelyek lényegében koncessziót próbáltak szerezni a honvédség felszerelésére. Kuhn (ti. a közös hadügyminiszter), a „seregek nagyura" szövetségre lépett Skenével, a posztógyárosok királyával. Miközben Skene milliókat nyer, a kisipar tönkremegy – vonta ki kardját az ellenzéki sajtó. Ráadásul még drágábban is adja az alapanyagot, a köpenyeget, a kékszürke és a kék posztót.[41]

Harapat és Skene cégének magyarországi működését, s persze a honvédség felruházását, felszerelését, felfegyverzését Bécsben is figyelték. A magyar kormány rendszeresen küldte felterjesztéseit a Katonai Irodának és a Hadügyminisztériumnak. Az elsőben, 1869. május 20-i keltezéssel, az addig beszerzett (egyébként silány minőségű) cikkekről, megrendelésekről, udvari szállítókkal kötött szerződésekről számol be, s részletesen taglalja a Harapath céggel kötött szerződéseket, mindenekelőtt annak előnyeit ecsetelve. Bécsben tudomásul vették a felterjesztést, ám a szerződéseket, főleg az árak miatt, megvizsgálandónak tartották.[42]

A nagy beszállítókkal a Honvédelmi Minisztérium tíz évre kötötte meg a szerződéseket, s az évenkénti teljesítésről, amint azt Bécsből elvárták, rendszeresen érkeztek is a je-

[39] *Mojzer László*: Ruházat és felszerelés. In: *Berkó István* (szerk.): A Magyar királyi honvédség története 1868–1918. Budapest, 1928. 203–204. o.

[40] *A Honvéd*, 1869. augusztus 10. 32. sz. 258. o.

[41] *A Honvéd*, 1869. augusztus 31. 35. sz. 277. o.

[42] Ahogy a legfelsőbb határozat megfogalmazta: a szerződő felet illető szerződéspéldány, kiszolgáltatása előtt a számvivőség által szorgos vizsgálat és valóditás alá vonandó. KA MKSM 1869. 12-2/26.

lentések.[43] A cégek nemcsak az alapanyagok gyártását, hanem a konfekcionálást és a tisztek felruházását is vállalták. Utóbbi kapcsán – mi sem természetesebb – meglehetősen éles polémia bontakozott ki. Alapvetően ugyan anyagi természetű dolgokról volt szó, az ellenzék csatasorba állásával azonban csakhamar politikai síkra terelődtek a dolgok. *Honvédpanasz Harapath ellen* címmel *A Honvéd* visszament egészen 1869 júniusáig, amikor is Harapath úr Pestre érkezett, és a pesti honvédtanosztály tisztjei előtt mosolyogva jelentette be, hogy az ő cége a kiszemelt a honvédség felruházására, vagyis a magyar Honvédelmi Minisztérium vele köt szerződést. Rendben is mentek a dolgok, ám az „egy év előtt oly nyájas Harapath úr most egyes tiszttársainkat gúnyabeli adósságaik miatt fenyegetődző levelekkel illeti". Ráadásul a felszólító leveleket portósan küldi, s ami a legfelháborítóbb, mindezt kétfejű sasos pecsét alatt teszi. Az is Harapath kicsinyességét mutatja, hogy a megrendelt ruhákat nem bérmentesítve küldette, hanem utánvéttel, ami az amúgy is „túlcsigázott" árak mellett újabb anyagi kiadást jelentett a tiszteknek.[44]

Az illetékesek részéről Kerkápoly Károly államtitkár reagált a cikkre, s terjedelmes válaszában, amely ugyancsak *A Honvéd*ban jelent meg, lényegében visszautasított minden felvetést. Harapathnak semmiféle teljhatalma nincs a honvédség felruházására – írta. A honvédtiszteknek így nem is kötelező a fő beszállítóval szerződni. Ruháikat másutt is megrendelhetik, sőt, aki már kötött szerződést Harapath-tal, fel is mondhatja azt. Ha a honvédtisztek a cégnél rendelik meg a ruhákat, 15 havi törlesztésre 150 forint hitelt kaphatnak a cégtől. Nagyobb hitelre is van lehetőség, de a megállapodás szerint a havi törlesztő részt fixen kell tartani, mert az a tiszti fizetéshez van megállapítva. A Harapath cég egyébként olyan szerződést kötött a Honvédelmi Minisztériummal, hogy a folyamatos törlesztésekből a cég egy tartalékalapot hoz létre, amely a befolyt törlesztések bizonyos százalékainak elkülönítésével képződik. Ha a tisztek által teljesített havi törlesztések meghaladták a 3000 forintot, az efölötti összeg két, ha a 4000-et, három, ha az 5000-et, 4%-át teszik át az alapba. Ha tehát a honvédtisztek minden hónapban rendesen törlesztenének – ahogy ezt előzetesen kalkulálták –, a bevétel mindig több lenne 5000 forintnál, ám mivel a tiszt urak igencsak rossz adósok, és a havi törlesztések összege még a 3000 forintot sem éri el, így nincs kölcsön alap sem. Harapathék kimutatása szerint a hitelek nem törlesztése miatt a cégnek egy év alatt 29 000 forint hiánya keletkezett. Harapath szigora emiatt van, ezért érkeznek felszólítások a fizetésre, ezért a fenyegetés a törvényre adással. Harapath eddig 1400 forintot tett félre a százalékokból, ebből az összegből a honvédtisztek újabb kölcsönöket vehettek fel. Ami pedig a felszólító leveleket illeti: ezeket Harapath nevében a M. K. Honvédtiszti Egyenruházati Intézet küldte ki, a levél fejlécén pedig magyar címer díszeleg és nem a kétfejű sas.[45]

A viszontválasz A *Honvéd Harczi Világ* című melléklapjában érkezett a minisztérium kissé frivol hangú tájékoztatójára.[46] A minisztérium állításai nem igazak – így a *Harczi Világ*. Egy teljes öltözet ugyanis 380 forintba kerül, s Harapath ugyan valóban ad 150 forint kölcsönt, ennyit köteles is adni, de egy hadnagy a 85 forintos atillát, a 65 forintos

[43] Az 1871-es beszámolót a magyar miniszterelnök 1872. április 20-án írta alá. A magyar nyelvű példány nincs meg, csak német másolata. KA MKSM 1872. 12-1/14.

[44] *A Honvéd*, 1870. november 10. 45. sz. 302. o.

[45] *A Honvéd*, 1870. december. 1. sz. 48. sz. 334. o.

[46] *Harczi Világ*, 1870. december 15.

köpenyt miután megrendelte, vajon hogy szerzi be a többi ruhadarabját? Harapath pedig főleg azzal fenyeget, hogy a tartozás fejében a tiszti jövedelem 300 forint feletti részéből inkasszót rendeltet el a végrehajtóval. És hiába a hivatkozás, hogy magyar címer alatt jön a felszólítás, bizony kétfejű sasos pecsét alatt érkezik: középen a sas, körötte: „Des V. Harapáth k. k. privilegirte Kleiderfabrik".

A megoldást sokan az egyenruházati egyletek megalakításában látták. A közös hadseregben ekkor már működtek azok a közösségi intézmények, amelyek a tiszti ruházkodást segítették – legfőképpen a tiszti pénztárca kímélése okán. Minden ezrednek volt egyenruházati egylete (Uniformierung-Commission), melynek keretében a tisztek az egyenruhájuk árát a fizetésükből vonathatták le részletekben. Ilyenre lenne szükség a Honvédségben is – érveltek az érintettek, hiszen ha egy honvédtiszt egyenruhát készíttet, rögtön 500 forintra adósodik el, ugyanis legalább 100 forintot előleget kell fizetnie a szabónak, s ha nincs pénze, kamatra kell kölcsönt felvennie.

A helyzet persze ennél bonyolultabb, hiszen „a honvédtiszti egyenruha csupa arany zsinórból állván" igen drága, amiatt pedig, hogy egy tisztnek legalább két atillára van szüksége, lévén városban, katonai zubbonyban járni nem illendő, még inkább megterhelő anyagilag. Jó lenne, írta *A Honvéd*, ha az aranyzsinóros atillát csak katonai parádéra használnák, köznapra pedig elég lenne egy piros zsinóros változat, arany pikkelyekkel. Erre aztán már állást foglaltak a miniszteriális tényezők is, azt a választ adván, hogy a honvédtiszt hétköznap járhatna civilben is, amelyre az érintettek válaszat: mi módon lehetne 36 és fél forintból katonai és civil ruhatárat is tartani? Nincs más megoldás, egy tisztességes, olcsó atilláról kell gondoskodni a honvédtisztek számára, mert – így a konklúzió – a tisztek nem szaladgálhatnak Pesten blúzban (vagyis zubbonyban), mint valami napszámosok.[47]

Minthogy a tiszti elegancia elvárt kötelezettség, tegyünk egy mustrát a tiszti ruhatárban!

Az öltözködés hagyományos rendje a honvéd egyenruhák között két alap-típust különböztetett meg, a dísz-, illetve tábori, avagy menetöltözetet. Ehhez a két viselet típushoz rendelődtek az egyes ruhadarabok, felszerelési és a szerelvény cikkek. A katonai élethelyzetek, az ünnep- és hétköznapok persze tovább is finomították: volt szolgálati öltözet, riadó öltözet, harctéri öltözet, voltak „kényelmes öltözetek". A legrangosabb helyen a díszöltözet állt, a katona ünnepi ruhája. Ez a ruha több is volt, mint egyszerű uniformis; a díszruha, az ún. becsületruha (Ehrenkleid) is. Eleganciája csak külső jel, de van hangsúlyozott belső tartalma is, a haderő, mindenekelőtt a tisztikar összetartozását sugallja. Az egyenruha másik szinonimája, a Kaisersrock, azaz a császár kabátja értelmezés. Jelentéstartalma által az egyenruha még magasabb erkölcsi tartományba lépett, ha pedig valaki nem az elvártak szerint, netán tiszteletlen módon viselte a „császár kabátját", lényegében felségsértést követett el. Vagy ha bárki is tiszteletlen az egyenruhával szemben, az is egyet jelent a felségsértéssel, amit az elvárások szerint meg kellett torolni. A korabeli magyar frazeológia a fentebbi fogalmakat nem ismerte, legalábbis nem alkotott erre vonatkozó eklatáns magyar kifejezést: a „király kabátja". Az egyenruha szentsége azonban honvédségi körökben is megvolt, legfeljebb némileg más értelmezésben; a sértés a honvédegyenruhán keresztül a „magyar nemzetet" érte, amit természetesen ugyanúgy meg kellett torolni, mint az uralkodót ért sérelmet. Mindezeknek hű tükre a korszak számos, katonák által vívott párbaja.

[47] *A Honvéd*, 1870. június 1. 22. sz. 127. o.

A díszöltözethez dísz-ruhadarabok jártak – rangja, beosztása, fegyver- és csapatneme szerint kinek-kinek más és más. A választék bőséges: csákó, kucsma, kabátféleségekből a gyalogosoknak atilla, a huszároknak atilla és mente, a dzsidásoknak ulanka; nadrágfélékből lovasítottaknak lovaglónadrág (csizmanadrág), a havidíjasoknak pantalló. Díszöltözethez kötelező volt hordani a szolgálati jelvényt: gyalogostiszteknek a magyaros zsinórövet, lovastiszteknek a hagyományos kartust (vállszíjas tölténytáska), közembereknek a derékszíjra fűzött tölténytáskát, és természetesen kinek-kinek a számára előírt szálfegyvert (kard, szablya szurony). Feltűzték a rendjeleket, kitüntetéseket. A dísz-öltözködés legmagasabb minősége a „teljes dísz" volt. Itt már nem volt általános szabályozás; az etikett szerint mindig a rangban legmagasabb állóhoz illett „hozzáöltözni", őt sem „felül- sem alulöltözni" nem volt szabad.

A tisztek a legénységhez is „hozzáöltözködtek". A gyalogostisztek tábori öltözethez zubbonyt és fekete sapkát viseltek, a nadrágot (pantallót) rendszerint csizmaszáron kívül hordták, esős, sáros időben pedig a csizmaszárba dughatták. Aki lovasított volt (törzstisztek), annak csizmanadrág is járt. Ha a legénység a köpenyt a szerelvényére málházta, a tisztek ilyenkor sajátjukat vállövszerűen, a jobb vállon hordták, két végét pedig kis szíjacskával fogták össze. Kardot mindig hordtak baloldalt, a pisztolyt pedig a pisztolytáskában, jobboldalt. A szabvány tiszti oldaltáskában („Gyulay táska") térképet, irataikat és személyes apróságaikat tartották. A táskát a kardtartó övön viselték, ugyancsak a test jobboldalán.

A „szolgálaton kívüli öltözetekkel" a katonák a civil szférának mutatkoztak meg. Itt a tiszteknek az úri körökben dívó öltözködési normaáknak kell megfelelniük, mindenekelőtt társadalmi rangjuk elismertetésére. Az alkalomhoz illő öltözet társasági követelmény volt, presztízskérdés. Valójában a tiszt minden egyenruha darabja számításba jöhetett az öltözet összeválogatásakor, csak megfelelően kellett őket csoportosítani.

A katonai etikett persze mindenben támaszt jelentett,[48] amely egyébként a legmagasabb polcra a „díszöltözet szolgálati jelvények nélkül" névvel illetett viselési helyzetet emelte. Ez a ruha a tiszti lényeg hordozója, társadalmi rangjának kifejezője, mondhatni a tiszt „legünnepibb" ruhája. Ebbe kellett öltözni fogadásokra, bálokra, ünnepi istentiszteletre, esküvőre, színházi páholyba. Mindenképpen kötelezően járt hozzá a fehér glaszé-, vagy bőrkesztyű, a lakkcipő vagy lakkcsizma. Egyetlen helyszínen, az udvari bálon kellett díszöltözetben szolgálati jelvénnyel megjelenni – már ha valamelyik honvédtiszt egyáltalán meghívást kapott.

A társadalmi lét lazább színtereire az ajánlott viselet a „társasági és utcai öltözet díszfejfedővel". Ez az úri elegancia kifejezője. Így kellett megjelenni bemutatkozó vagy búcsúlátogatásokon, úri körökben, magasabb társadalmi állású személyek társaságában, nyilvános szórakozóhelyen, koncerten, színházban, nem-katonai temetésen. A különbség a díszviselethez képest annyi volt, hogy nem csákót, hanem fekete sapkát, nem dísznadrágot, hanem szalonnadrágot kellett felvenni.

A harmadik úri viseleti kategória az „egyszerű társasági és utcai öltözet fekete sapkával". Ez volt a hétköznapi elegancia. Ehhez fekete sapka, atilla (dolmány), fekete szalonnadrág, netán fehér vagy mogyorószínű szövet, vagy piké pantalló, természetesen lakkcipő és mindenekfelett finom anyagú fehér kesztyű járt. Köpeny helyett az elegáns körgallért is fel lehetett venni.

---

[48] Inhalt und Form. Das Buch vom Offizier. Ein Mahnwort zur Erhaltung soldatischer Ideale. Den Kameraden gewidmet von *Georg Auffarth* Hauptmann im k. u. k. Infanterieregiment Nr. 27. Wien, 1910. 142–143. o.

A „hanyag elegancia" viselete a „házi, könnyű utcai és kerti uniformis". Ebben a helyzetben már sok minden megengedett – természetesen a jó ízlés határain belül. Fekete sapka, zubbony, bármely nadrágfajta – a zsávolypantalló kivételével, mert az laktanyába, szolgálatra való! A fehér kesztyű szürkére is váltható. Otthon, családi körben, a tágabb család összejövetelein, kerti partikon, utcán, korzón, üdülőhelyen viselhető ez az öltözet.

A tiszti lét státusszimbóluma a lovas viselet („lovagló uniformis"). Az etikett megkülönböztet „hivatalos úrlovas viseletet", amelyet például hadsereg távlovagláson, hadsereg díjlovagláson nemzetközi díjlovagláson, díjugratáson kellett hordani; továbbá egy ennél egyszerűbb lovas viseletet, mint az adott csapattest vagy helyőrség versenyein, ezred díjugratáson, vadászlovagláson, délutáni sétalovagláson, délelőtti, valamint délutáni kilovaglásokon, sétalovaglásokon viselt egyenruhát. Az úrlovas viselethez fekete sapka, atilla vagy dolmány járt, mindenkinek a hivatalosan előírt piros vagy világoskék lovaglónadrág, fehér kesztyű, természetesen lovaglócsizma, lovagló-, esetleg vadász sarkantyúval. Az egyszerűbb lovas viselet ettől annyiban tért el, hogy kékszürke (fekete) lovaglónadrágot is fel lehetett venni. A délelőtti lovagló öltözet – a délelőtt, mint napszak mindig katonásabb megjelenést kívánt mint a délután! – inkább atillát kívánt, délutánra már a zubbonyos változat is megfelelt. Délután rendben lévőnek számított a lovaglópantalló vagy a szalonnadrág is fekete cipővel.

A fentebb bemutatott „ötös" felosztás több-kevesebb megszorítással megfelelt a korban dívó öltözködési normáknak. Ezek az íratlan szabályok nagytársasági, avagy nagyestélyi (frakkos); normál társasági, kisestélyi (szmokingos, zsakettes); vizit és séta (gérokk, morgenrokk); egyszerű házi és utcai; sport-, illetve kiránduló öltözeteket javasoltak.[49]

Igen fontosak – még ha nem is mindig látszanak teljes valójukban – a fehérneműféleségek, különösen az ingek.[50] Ingből egy tisztnek három fajtára volt szüksége. Ebből kettő felsőing, az egyik a „napi", ez nevezhető „szolgálati" vagy „sport" ingnek is. Ezek a hivatáshoz (Berufsleben) adaptált ruhadarabok. A másik ing a „státus ing", amely már a társadalmi helyzet és a személyi presztízs, a saját életvitel, az egyéni életmód (Privat-leben) kifejezője. A harmadik az otthoni ing, ami az abszolút privát szférába esik. A szolgálati ing, avagy „munka ing" lehet egyszínű, vagy mintás, anyagában főleg flanel, selyem, vagy burett. Fontos, hogy mindig az egyenruhához illő gallérral és nyakszegéllyel, kézelővel (Facette) viseljék. Ha kifejezetten sportingről van szó, annak magas lehajtott gallérja legyen. Az ingmell mindig feszes, gyűrődésmentes, az ingujjak nem szorosak, a mandzsetta puha, s akár egyrétű, akár visszahajtott, ne legyen hosszabb 8–10 centinél. A mandzsetta lehetőleg két (gyöngyház) gombbal gombolódjék, ebből az egyik lehet különleges formájú mandzsettagomb is. A szolgálati, avagy sportinget gyalogos és lovas csapatszolgálatban, irodai szolgálatban és egyáltalán fizikai tevékenység során kell viselni. A társasági ing természetesen mindig elegánsabb, anyaga sifon vagy zefír, és feltétlenül gyöngyházgombok illenek hozzá, az ujjára keményített mandzsetta jár, és nem több mint egy centiméternyivel, de a felsőruha ujjánál mindig hosszabbnak kell lennie.

A tisztnek természetesen civil ruhadarabjai is voltak, amellyel úgy volt köteles bánni, mint azt a hasonló társadalmi helyzetű civil megfelelői tették. Nem árt megfelelő civil

[49] Az etikett persze még tovább is differenciált. Mangold Béla Kolos, a korszak egyik leghíresebb magyarországi divatszakértője a polgári érintkezés különböző helyzeteire 15 öltözetformát sorolt fel. Ld. *F. Dózsa Katalin:* Letűnt idők, eltűnt divatok, 1867–1945. Budapest, 1989. 202–204. o.

[50] *Auffarth:* i. m. 153–154. o.

ruhát tartani, ajánlotta az illemtankönyv, mert az olcsóbb, mint az egyenruha. Ha vadászni ment, lóden vadászöltönyt viselt, ha túrázni, hegyi cipőt és térdnadrágot, magashegyi túrához prémes felsőkabátot. A teniszöltözet szürke flanel, megfelelő színű filc vagy szalmakalappal. Tenisz közben csak ing járt, mellény nem, de ha fürdőhelyen volt, nyáron, mellénnyel együtt kerti öltözetként is hordhatta a teniszruhát.

Mi sem természetesebb, minthogy az újdonsült honvédtisztek körül csakhamar megjelentek az udvari szállítók, ajánlatokkal, kedvező hitelfeltételekkel. Íme egy kis csokorra való a híres csehországi, a Rumburgi vászonraktár kínálatából az 1870-es évek elejéről:[51]

Férfiingek rumburgi vászonból (nyakbőség tudatandó)
Férfi lábravalók, német, francia és magyar szabású.
Férfiingek angol sifonból egyenes vagy haránt melllel.
Férfi harisnyák,
Férfi gallérkák,
Férfi kézelők.

Az egyik legnagyobb, szinte a birodalom egészét behálózó udvari szállító Tiller Mór volt. Már az 1870-es évek elején így ajánlotta készletét a „Pesten, országút, a Károly kaszárnya (ma: a központi Városháza) bérházban megadott posta címén.[52]

„Szolgálati sapkák honvédtisztek, altisztek és legénység számára, tartósan, szépen készítve

1 finom tiszti sapka 3. számú aranyzsinórral,	3 frt 45 kr
1 finom posztóból készített tábori sapka,	1 frt
1 finom posztóból készített tábori sapka ellenzővel,	1 frt 10
1 finomabb	1 frt 25 kr
1 igen finom tricotból	1 frt 50 kr
1 igen finom tricotból dupla széllel	1.80
1 finom extra csákó közlegénynek	4.50
1 finom extra csákó altisztnek	5.10
1 pár finom bőrkesztyű	0.90
1 pár közönséges bőrkesztyű	0.75
1 kardbojt teveszőrből	0.30
1 kardbojt selyemből	0.70
Nyakravaló	0.50–0.70
Valódi arany paszománt hadapródnak egy zubbonyra való	0. 50–0.60
Posztócsillag kisebb 4 krajcár, nagyobb 5 krajcár tucatja."	

[51] Melléklet *A Honvéd* 1870. 41. számához. Rumburgi vászonraktár.

[52] *A Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

Az újságok reklámhirdetései között megjelentek az „apróságokat" kínáló cégek is. A Cs. kir. katonai ügynökség (Bécs, Nagler u. 22.) hirdetésben kínálta portékáit, azzal érvelve, hogy évek óta a megbízók tökéletes megelégedésére sok ezer apróság-készületet (Proprietäten-Garnituren) szállít a cs. kir. hadsereg és a magyar s osztrák honvédség részére. Egy teljes készület: egy evőcsésze (45 krajcár), egy cipőmáz- és zsírszelence (12 krajcár), egy ruhakefe (15 krajcár), egy cipőkefe 8. krajcár) egy fésű (5 krajcár) egy tükör (8 krajcár), egy olló (8 krajcár), egy gombvilla (2 krajcár), egy vasnyéllel ellátott kés és villa és bádogkanál (23 krajcár), összesen 1 forint 10 krajcárért kedvezménnyel rendelhető.[53]

S hogy végülis hogyan sikerült a tiszti mivoltot hangsúlyozni? – nos, nem mindig szabályszerűen. A renitenseket 1873. február 11-én József főherceg hadsereg-főparancsnok oktatta ki a helyes egyenruha viselésről. Dörgedelmes napiparancsban rótta meg a honvédtisztikart az öltözködési szabálytalanságok miatt. A tiszt urak ugyanis összevissza viselték nyakkendőiket, az arra nem jogosítottak sarkantyút hordtak, „egynémely tiszt óralánczát az attilán (!) felül piperekent fitogtatja", túl hosszú a hajzat, baj van a szakállal is, mert bár mindenki szabadon formálhatja azt, de a legkatonásabb csak az lehet, ha vagy tele, vagy állban kiborotvált a szakáll.[54]

Nem volt ez másképpen a közös hadseregben sem. *A Hazánk* című újság közzétett egy méltatlankodó olvasói levelet, melyet Debrecenből küldtek, s amely meglehetősen felháborodott hangon, a tényleges idejüket töltő egyévi önkéntesek és „Carl Graf Pöttinget Persing Freiherr von Oberfalkenstein cs. kir. dandártábornok (!) esetéről tudósított. Az önérzetében sértett egyévi önkénteseket ráncba szedte a tábornok: „kihúzogatta az egyévi önkéntesek kravátliját, s miután látta, hogy az „nem fél czolos, vastag kéregre vont lószőr-harából van; továbbá, megmustrálta a waffenrockokat, s tapasztalva, hogy azok nem Skene Úr gyárából került komisz posztóból készültek, s horribile dictu, hátul nem két, hanem mint a tiszteké, 6 gombbal volt fölszerelve, a hajtókán pedig nem fehér posztóból kivágott, hanem fehér selyem sodrott csillagok voltak, és a „medve talp" sem előírásos volt, elszörnyülködni méltóztatott: mi lesz a tisztekből, ha már ezek is így vannak adjustírozva. Jobb ha észben tartják: az egyévi önkéntesek valójában gemeinerek, közemberek, ehhez mérten kell viselkedniük. Mindez bizony tapintatlanság, mert ezzel is csak elidegenítik az önkénteseket a hadseregtől."[55]

De térjünk vissza a honvédség felszereléséhez!

A ruházat mellett nagyobb üzletnek látszott a honvédség felfegyverzése. Sokan láttak üzleti lehetőséget ebben. A legkorábbi jelentkező a svájci Vetterli cég volt, amely saját, 10,35 mm-es zárdugattyús fegyvereit ajánlotta a Honvédségnek.[56] Vetterli komoly referenciával rendelkezett, fegyverét akkor már az olasz és a svájci hadsereg is használta. A várható üzletre, közös gyártásra Pesten vegyes vállalatot alapítottak (Magyar-Svájci Gépgyár Rt.), ám az csakhamar csődbe ment, mivel a magyar állam elállt vásárlási szán-

[53] *A Honvéd*, 1872. augusztus 9. 32. sz. 256. o.

[54] HL M. Kir. Honv. Főparancsnokság. 143/k. 1.

[55] *Hazánk*, 1869. április 27.

[56] Az üzlet komolynak látszott, a korabeli sajtó már szinte készpénznek vette, és arról cikkezett, hogy a magyar kormány nyolc évre való mennyiséget rendelt. *A Honvéd*, 1869. május 11. 19. sz. 153. o.

dékától.[57] A favorit ekkor már, nem kis hatalmi hátszéllel, Joseph Werndl cége, a Monarchia akkori legjelentősebb fegyvergyártója és hadiszállítója volt.

A Werndl felvásárolta a magyar-svájci céget. Az üzletbe beszállt a magyar állam is. A kérdésnek ugyanis politikai-gazdasági vetületei voltak, amely valójában akörül is forgott, legyen-e magyarországi fegyvergyártás, vagy a honvédség csak egyszerű fegyvervásárló legyen.[58] A véderőtörvény eléggé behatárolta a magyar kormány mozgásterét a honvédség felfegyverzése tekintetében, hiszen az a passzusa, mely szerint az egész haderő ugyanazt a tölténytípust használja, szinte törvényszerűen vonta maga után nemcsak a töltények azonosságát, hanem a fegyverekét is minden haderő részben.

1871-ben új szereplő jelent meg a magyar fegyverpiacon, az Österreichische Waffenfabrik-Gesellschaft, amely mögött ugyancsak a Werndl állt, s amely végül monopóliumot nyert a magyar honvédség felfegyverzésére.[59] A cég típusfegyvereit Pesten az Államvasutak Gépgyárában szerelték össze, évente 50 000 darabot. Ekkorra azonban az osztrák gyárakból a honvédség első felfegyverzése már megtörtént, 1869-ben a magyar kormány 80 000 darab 1867 mintájú Werndl puskát és karabélyt kereskedelmi áron megvásárolt. Ebből 1869. szeptember közepére 6 000-et már le is szállítottak – azért csak ennyit, állapították meg a rezignáltan az illetékesek, mert nem volt elég raktári kapacitás. Azt mindenesetre sikerült elérni, hogy az első honvéd zászlóaljak és huszárszázadok rendelkezzenek a szükséges fegyvermennyiséggel.

Sikeresebb utat járt be a magyarországi tölténygyártás. A honvédség a töltényellátásra 1871-ben Róth György pozsonyi tölténygyárossal kötött szerződést. A cég évi hatmillió töltény gyártására vállalt kötelezettséget, illetve ígéretet arra, hogy szükség esetén évi 24 millió töltényt is képes lesz gyártani. A cég több helyen leányvállalatot is hozott létre, ahol a kilőtt töltényhüvelyek újrahasznosításával foglalkoztak. A töltényügyek a Fegyverátvételi Bizottság Pozsonyba telepített kirendeltsége hatáskörébe tartoztak.

A ruha, a felszerelés és a fegyverek nagy tételnek számítottak. Volt egy kisebb tétel, amelyhez valóban nem kellett a külföldi tőke, a honvédzászlók. Az első honvédzászlók elkészítésére 1869. augusztus 27-én a *Hivatalos Közlöny*ben felhívás jelent meg, „árlejtésre", vagyis versenytárgyaláson való részvételre. A mintadarabot, a Pesti tanosztály zászlaját kitették közszemlére az érdeklődők elé. A kiírás 82 zászlóra szólt, ebből 78 magyar, négy horvát-szlavón színekben lesz elkészítendő – adta hírül szeptember 16-i számában *A Honvéd* című lap.[60] A bírálók Rosenthal Hermann pesti egyenruhaszabósága mellett döntöttek, ő kapta a beszállítói megbízást.

---

[57] A honvédségi kipróbálásra vásárolt néhány Vetterlik végül is hasznosult, a magyarországi vidéki csendőrség vette használatba.

[58] Voltak magyarországi fejlesztési próbálkozások is. Ilyen volt a Kosztka-féle fegyver (valójában egy négycsöves golyószóró szerű kézifegyver), amely papírtöltényeket tüzelt. A korabeli sajtó hírt adott arról a kísérletről, amely 1869 júliusában történt. Összehasonlították Kosztka fegyverét a Werndl puskával. Az ellenzéki sajtó természetesen Kosztka fegyverének győzelmét hirdette ki, merthogy azzal egy perc alatt 11-et, a Werndl puskával csak 9-et lehetett lőni. Arról persze már adtak hírt, hogy a papírtöltények hosszabb távon tönkretették a fegyvereket. Az *Ellenőr* 1869. július 18-i cikkét idézi: *Barcy Zoltán–Somogyi Győző:* Királyért és hazáért. A magyar királyi honvédség szervezete, egyenruházata és fegyverzete, 1868–1918. Budapest, 1990. 165. o.

[59] *A Honvéd*, 1869. június 1. 22. sz. 178. o. Azt azért megjegyzi az újság, hogy furcsa a titokzatoskodás a szerződés körül, s nyilván valami gyanús dolog miatt nem lehet nyilvánossá tenni a Werndl szerepét.

[60] *A Honvéd*, 1869. szeptember 16. 36. sz. 216. o.

Rosenthal zászlói ún. brosírozó eljárással készültek, vagyis az alapszövetbe fémfonállal hímezik be a mintát, így az kissé kiemelkedik a felületből. A zászlók magasságát 132 cm-ben, hosszúságát 155 cm-ben állapították meg. A zászlólap vastag fehér selyem, széleit 10 cm széles ívelt háromszögekből álló pártázat szegélyezte. A magyarországi és erdélyi zászlóaljaknál (I–VI. honvédkerület) a háromszögek színe piros–fehér–zöld, a horvátországi VII. hon-védkerület zászlóaljainál, a horvát színeknek megfelelően piros–fehér–kék. A zászlólap bal oldalát a király „IFJ." névjele és a magyar korona díszítette, aranyhímzésben. Hátsó oldalán Magyarország középcímerét két angyal tartotta. A fenyőfából készült és skarlátpirosra festett 290 cm hosszú zászlónyél felül egy levél alakú, 16 cm magas sárgaréz zászlócsúcsban végződött, melynek két oldalát a királyi névjel, illetve az országcímer vésett képe díszítette. A zászlólapot négy sorban 30–30 aranyozott zászlószög rögzítette a zászlónyélhez. Míg a zászló minden alkatrésze kincstári költség volt, a szegeket ki-ki maga kontójára szerezhette be. Erről honvédelmi miniszteri rendelet is született.[61]

Rosenthal cége 1871-re a vállalt valamennyi zászlót elkészítette; 1870–71-ben szép sorjában lezajlottak az ünnepélyes zászlószentelések is. A követendő eljárásról a honvédelmi minisztérium forgatókönyvet adott ki.[62] A sajtó pedig igazi ünnepi eseményként tárgyalta a történteket. A 30. kolozsi zászlóalj zászlaját 1870. szeptember 12-én, a zágrábi 80. zászlóaljét szeptember 18-án, a 39. abaúji zászlóaljét október 2-án, Kassán, a soproni 74. zászlóalj zászlóját október 19-én szentelték fel.[63] A 63. budai zászlóalj szentelési aktusa a budai várban zajlott 1870 novemberében. A híradás szerint József főherceg lakásától a budai vártemplomig állt a budai zászlóalj sorfala. A misét a hercegprímás celebrálta, s mondott szentbeszédet is, amely főleg a honvédség nemes hivatásáról szólt. A magas rangú vendégek, József főherceg és Klotild főhercegasszony, Ludwig Gablenz altábornagy budai főhadparancsnok, Kerkápoly Károly államtitkár, számos közös hadseregbeli fő- és törzstiszt „riadó zeneszó között vonult be a templomba". A beszentelés után következett a zászlószeg-beverés szertartása. Az elsőt a prímás ütötte be, szokás szerint a Szentháromság nevében, a másodikat József főherceg a királyné nevében, a harmadikat Clotild, a honvédség nevében. Szeget vert be Gablenz főhadparancsnok, Czillich Ede és számos törzstiszt. Ezalatt egyházi zene és karének szólt, elénekelték a magyar Himnuszt is. Majd a zászlót kivitték a templom elé, ahol Tersztyánszky ezredes, a zászlóalj parancsnoka mondott beszédet, a katonák pedig esküt tettek a zászlóra. Az ünnepséget lakoma zárta.[64]

A zászlókra a szenteléskor szalagokat kötöttek, a legelsőt a zászlóanya. A zászlóanyai szerepet országos hírű nagyasszonyok, vagy helyi előkelőségek nejei vállalták. A szalagok dús hímzéseikkel, motívum kincsükkel valóságos iparművészeti remekek. A pozsonyi honvédzászlóaljnak mint zászlóanya, a belga királyné adományozott zászlószalagot. Igazi fejedelmi ajándék – lelkesedett a korabeli tudósító: piros színű és gazdagon ki van rakva drágakövekkel és gyöngyökkel. A főszalagon ez olvasható: „Mária Henrika a belgák királynéja a pozsonyi honvédzászlóaljnak", míg a másikon: „Isten vezéreljen hazánk

[61] HL Hfp. 1870. 1348. október 5.

[62] HL Hfp. 1869. kat. titkos iktató.

[63] HL Hfp. sgt. iktató 1870.

[64] *A Honvéd*, 1870. november 17. 46. sz. 327. o.

dicsőségére". A címereket aranyból és ezüstből hímezték, a zsinórok is tiszta ezüstből vannak, szólt a híradás Pozsonyból.[65]

Ugyancsak a sajtó adta hírül, hogy Oberbauer Alajos (ő volt a másik fő beszállító) pesti műhelyében több gyönyörű zászlószalag készül. A József főherceg személyes érdekeltségi körébe[66] tartozó budai 63. (lásd a fentebbi zászlószentelést) és a jászberényi 50. zászlóaljnak Klotild főherceg asszony készíttette a szalagokat. A budaiak zászlószalagja veres bársony, felirata: „Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére. Clotild főherczegnő a budai 63. zászlóaljnak". A szalag széles aranyszegélyű, egyik végén a magyar címer, a másikon József főherceg családi címere látható. A jászberényiek szalagja kékkel és ezüsttel van hímezve, a jelmondat: „Örök diadal kísérje dicső pályádat".[67] A mosonyi 73. zászlóalj számára Mária Terézia württembergi hercegnő küldte a szalagot, s amint hírlett, azt maga a „keresztanya" (ti. a zászlóanya) saját kezűleg hímezte. A szalag vérvörös színű, arannyal és kék selyemmel van dúsan hímezve, s rajta kivarrva: „Ausztriai Mária Terézia württembergi hercegnő", a másik szalagon: Királyért, hazáért, lángol a magyar szíve."[68]

1886-ban, a zászlóaljak féldandárokba történt átszervezésekor (28 féldandár) még minden zászlóalj megtartotta zászlait, ám az ezredrendszerre való áttéréskor, 1890-ben, már csak első zászlóaljé maradt használatban, a többit bevonták, és az ezredtörzs székhelyén őrizték. 1901-ben a funkciótlanná vált zászlókat átadták a Ludovika Akadémiának, ahol azokat az akadémia kápolnájában helyezték el. Amikor 1913-ban felállt a négy új honvéd gyalogezred, ezekből a régi zászlókból kapott mindegyik egyet-egyet. Ma a 92 szabvány zászlóból 54 található a budapesti Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményében.[69]

Ahol nagyobb tételek forogtak kockán, persze nehéz volt a verseny az osztrák–cseh monopóliumokkal szemben, de a kormány részéről itt is történtek protekcionista próbálkozások. A Honvédelmi Minisztérium már az első hónapokban utasításokat adott a kerületi parancsnokságoknak a helyi iparosok felkarolására, foglalkoztatására, köpenyek, zubbonyok és nadrágok készítésére. A köpeny munkadíjára az irányár 1 forint 40 krajcár, a zubbonyra 1.15, a nadrágra 1.20, a sapkára 20–25 krajcár.[70] Problémák azért itt is adódtak, a legfőbb beszállító például Pesten nem talált elég kézi munkaerőt, s a vállalásának csak úgy tudott eleget tenni, hogy gőzgépet vásárolt, s így már napi 600 öltözéket volt képes készíteni.[71]

Annyi bizonyos, hogy így sem mentek rendben a dolgok. Szeptember végén a minisztériumnak kellett megmagyarázni a Honvéd-főparancsnokságnak, miért nem kaphatta meg a honvédség még mindig a szükséges darabszámú egyenruhát.[72] Nyilvánvalóan

---

[65] *A Honvéd*, 1870. december 22. 52. sz. 401. o.

[66] A hadseregfőparancsnok, egyben nádor, a jászberényi zászlóaljat a jászok főkapitányaként, a budait birtokai miatt részesítette megkülönböztetett bánásmódban.

[67] *A Honvéd*, 1870. május 12. 19. sz. 139. o.

[68] *A Honvéd*, 1870. 16. 7. sz. 66. o.

[69] *Kerekes Zoltán*: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. In: Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 1. Budapest, 1971. 116–119. o.

[70] *A Honvéd*, 1869. október 14. 41. sz. 329. o.

[71] *A Honvéd*, 1869. november 18. 46. sz. 369. o.

[72] HL Hfp 1869 Kat. titkos iktató 155. 1869. szeptember 30.

szervezési problémák adódtak, és baj volt az egyes zászlóaljaknál a fogadókészséggel, raktározással. A hadsereg-főparancsnoknak kellett arról rendelkezni, hogy a ruhákat ne a zászlóaljakhoz, hanem előbb a kerületekhez küldjék, s onnan adják át majd szükség szerint a csapattesteknek.[73]

Ősz vége felé azért lassan kialakult a kívánt rend. A honvédfelruházó bizottság parancsnoka, Nyitray József őrnagy azt jelenthette, hogy a 82 honvéd gyalogos zászlóalj és a 32 huszár svadron mindegyikében 40 ember van teljesen fölruházva és – ezt már Markovits ezredes jelentette Bécsből – ugyanennyi van ellátva fegyverrel is.[74] A Honvéd Főparancsnokság még ennél is tovább látott; a következő év tavaszán körrendeletében már azzal perspektívázta a honvédkerületi parancsnokságokat, hogy „minden zászlóalj 900 főre való ruházattal és 800 db fegyverrel elláttatni fog".[75] Nem sokkal később pedig már a „raktári segédanyagokról" is rendelkezett – állampénzen, „négy ruhakefe és két poroló korbács" beszerzését engedélyezte,[76] majd azt is, hogy macskákat is tartsanak a ruharaktárakban.[77]

A kitűzött cél 1872 végére teljesült, raktárakban volt 150 000 gyalogsági-, és 9 000 lovassági egyenruha és a hozzávaló szerelvények, az akkorra előírt hadikészlet, és megfelelően voltak felruházva, felszerelve a kiképzési idejüket töltő katonák. A ruházat és felszerelés kulcsintézménye a budapesti „Honvéd Főruharaktár" (1894-től „M. kir. honvéd Központi Ruhatár") volt. A szakmai stábot a „Honvéd Főruharaktári Bizottságot" 1869 nyarán hívták életre. A Nyitrai József[78] őrnagy vezette, katonákból és szakalkalmazottakból álló bizottság (négy tiszt, egy számtiszt, egy raktárnok, három polgári szakértő), ahogy ezt egy korabeli szakkönyv[79] megfogalmazta, „a vállalkozók és szállítók által a honvédség számára beszállított ruházati és szerelvény darabok átvételére, raktározására, a csapatoknak és intézeteknek kiosztására és a főraktár kezelésére van hivatva." Az 1870. év elejétől egy ideig Pozsonyban a Harapath és Mandl üzemhez kötődve egy ruharaktári albizottság is tevékenykedett.[80] A közös hadsereg Montour-Depot-jainak mintájára megszervezett főruharaktár valójában „mindenes raktár" volt. Ide került be – a fegyverzet kivételével – minden kincstári holmi, az akkori hivatalos osztályozás szerint: a ruházat, a szerelvény, a tábori eszközök, a lószerelvény és az ún. „különös fölszerelési cikkek."

---

[73] HL Hfp 1869 Kat. titkos iktató 207. 1869. november 16.

[74] *A Honvéd.* 1869. november 25. 47. sz. 376. o.

[75] HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 296. sz. 1870. március 12.

[76] Uo. 366. sz. 1870. március 27.

[77] Uo. 506. sz. 1870. május 3.

[78] Nyitrai József komoly „ruházati" szakmai múlttal rendelkezett. Az egykori honvédtiszt (a szabadságharc idején alezredes, az Óbudai országos ruhabizottmány helyettes vezetője volt. 1870-ben az 50. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. 1974-ben az aktív szolgálatból nyugdíjazták. A ruházati bizottság élére, utódjául, Bercs Vilmos századost szemelték ki, de vele már mint az az észak-bihari (debreceni) honvédzászlóalj parancsnokaként találkozunk. HL M. kir. Honv. Főparancsnokság sgt. iktató, 1870. 1011. sz. 1870. augusztus 2. 1871-től A bizottság vezetőjének Fábry János alezredest nevezték ki, akit 1877-ben Assermann Ferenc ezredes, majd pedig 1878-ban Vendrei Ferenc ezredes váltott.

[79] *Sztráva Miklós:* Az Osztrák–Magyar Birodalom hadseregének szervezete. Budapest, 1876. 223. o.

[80] „Berts honvéd kapitány már elutazott Pozsonyba a felruházási albizottság életbeléptetése végett. (...) Adlatus gyanánt Bauer százados rendeltetett hozzá" – adta hírül a sajtó. *A Honvéd*, 1870. február 2. 5. sz. 39. o. Bauer János százados a trencsén-nyitrai lovasszázad parancsnoka volt, s mint vezényelt került Pozsonyba. Ugyanígy Berts Vilmos is Debrecenből.

A fegyverügyek intézésére, a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt, 1869 nyarán ugyancsak külön bizottságot hoztak létre (Honvéd Fegyverátvételi Bizottság). A bizottság foglalkozott a beszerzéssel, tárgyalt a jelentkező cégekkel, később szervezte a gyártást is. 1874-től Fegyverzeti Bizottság, 1876-tól Fegyverzeti és Lőszerbizottság néven találkozunk vele, majd 1884-től külön-külön Fegyverzeti Bizottságként, illetve Lőszerbizottságként. 1894-től Központi Fegyvertár néven működött. A bizottság élére 1869-ben Markovich Adolf alezredest, volt '48-as honvéd huszártisztet nevezték ki. A Fegyverátvételi bizottságot Pozsonyban Frank Mátyás Antal vezette. A fegyverátvevőkhöz 14 vezényelt honvéd is tatozott – a korabeli beosztási tábla szerint – mint „csőerőkémlelő" (egy fő), „mutogató" (egy fő), „kipróbálási lövész segéd" (egy fő), „puskacső-kémlelő" (két fő), belső gyári vizsgáló (két fő), „alkatrész vizsgáló (négy fő), küldönc, szakács, szabó és cipész (egy-egy fő) tevékenykedett.[81]

1872 őszén a Honvédelmi Minisztérium már büszkélkedni is tudott a feleszereléssel. Ekkorra épült meg a József utcai ruharaktár. Meghívták látogatásra az újságírókat. *A Hon* szerkesztője így számolt be a látogatás során szerzett tapasztalatairól: a raktárnak „minden része ügyesen van felhasználva, több osztály működik, mindeniknek saját bélyegzője van, amellyel a ruhákat megjelölik. Az évben 50 000 ember felszerelésére kötöttek szerződéseket, ebből a beszállítók eddig 30 000 darabot teljesítettek. A felszerelő bizottság, amely a gyártást is felügyeli, Pozsonyban egy kitűnő posztógyárral, Késmárkon pedig vászongyárral rendelkezik. Meg is van az eredménye, hiszen a hírhedett vörös nadrágok posztója most már kitűnő, de még ennél is jobbak a bőrkészítmények, csizmák, bakancsok, szíjgyártó munkák. Ám azért akadnak problémák: a ritka szövésű kék zubbonyokról és a szintén nem túl vastag posztójú köpenyekről, amelyekben meg lehet fagyni, nem sok jót mondhattak el. Azt tervezik, hogy a hideg ellen alá »öltöztetnek« majd egy flanel mellénnyel. És az is probléma, hogy a honvédhuszárok mentéje, bár igen tetszetős, annak fehér prémje hamar piszkolódik. Nem jó a »pléh tábori edény« sem (vagyis a csajka), jobb lenne a fedeles réz bográcsok, mert abban még főzni is lehetne."[82]

Az optimizmus persze a sajtónak szólt. A hivatalos jelentések ennél jóval szkeptikusabbak, s melyet természetesen a sajtó is kiszimatolt. Híre terjedt, hogy az 1873-as váci hadgyakorlaton a bakancsok három nap alatt tönkrementek és igen sok volt a feltört lábú katona. Ami természetesen nem mehetett tovább – a miniszter bizottságot hozott létre a lábbeli probléma megoldására.[83] A lábbeli probléma természetesen nem volt új keletű. Sokan próbálkoztak a megoldásával, főleg üzlet reményében. 1871 nyarán például két terv is befutott a minisztériumhoz. Az egyik egy olyan bakancs-félét ajánlott, amit egy perc alatt fel lehet venni, nem ázik át, mert nem darabokból, egy bőrből van a feje kiszabva és a súlya igen kicsi. És levenni is igen egyszerű – érvelt a feltaláló.[84] A másik lábbeli tervet egy volt '48-as nyújtotta be. Ő a honvédseregben egykor szerzett tapasztalataira hivatkozott, és kétféle bakancsot proponált az új honvédségnek: az egyik egy hosszabb szárú, „bugyogós katonának való", vagyis szórólövészeknek, hajtóknak, „mert abba bugyogóját a katona könnyen bele tűrheti, mi által a fekete harisnya (tudniillik a

[81] *Sztráva:* i. m. 218–220. o.

[82] A cikket idézi: *A Hon*, 1872. november 11. 41. sz. 339. o.

[83] *A Honvéd*, 1873. augusztus 14. 33. sz. 237. o.

[84] *A Honvéd*, 1871. június 29. 26. sz. 115. o.

bokavédő pánt) is feleslegessé válik". A másik típus, a rövidebb szárú, a honvédbakának lesz jó, s ez is igencsak „megfelelő lesz a katonai céloknak, különösen, ha bő nadrág fog alkalmaztatni, ami a mostani harcászatnál elkerülhetetlen".[85] 1871–72 telén Lenkey Károly egri cipészmester küldött be mintapéldányokat a maga által „feltalált" bakancsokból. Ezeket ki is osztották csapatpróbára.[86] – Tervekből tehát nem volt hiány, a magyarországi gyártási és technológiai kapacitás azonban ekkor még igencsak szűkös volt. Példa erre az „Első Pesti Bőrgyár". A lelkes hazai iparpártolás a gyárat favorizálta, megkötötték a szerződést is, a lábbeli- és szíjazat szükséglet java részét, végül azonban mégis a jóval tőkeerősebb és jelentős hadiszállítói praxissal rendelkező morvaországi cégektől kellett beszerezni. Később aztán valóban a hazai kisipar kapott megrendeléseket, a népfelkelés lábbeli szükségletét pedig már teljes egészében magyarországi cégek szállították.

A „lábbeli kérdés" fontosságának sajátos paraboláját írta le ezekben az években[87] Jókai Mór *A jövő század regénye* „Az orosz rém" című fejezetében: „A hadügyminisztérium és a honvédelmi minisztérium... már hetek óta folytatnak közös értekezleteket, melyek minthogy zárt ajtók mellett tartatnak, annálfogva köztudomású a tárgy, miszerint afölött vitatkoznak, vajon az egész hadsereg és honvédség gyalogságánál egyformán a bakancs hozassék-e be, vagy a kamásli? Ami egy hadjárat előtt a legfontosabb ügy, minthogy egy hadseregnél igen nagy gondnak kell lenni a csatakész lábakra. A kamáslit ajánlja a nagyobb kényelem, a bakancsot ellenben a mozgás könnyebbsége. Minélfogva az elhatározás nehéz. Ekkor, mint egy közbeeső bomba, jön hirtelen a generalissimus parancsolata, mely szerint elrendeltetik, hogy az összes állandó hadsereg minden gyalogsága térdig érő csizmát kapjon. Mire a magyar képviselőházban zárt ülés tartatik, s ugyanott a honvédelmi miniszter is előadva indokait, ellenmondás nélkül elhatároztatik, hogy a honvédség is magas szárú csizmát kapjon. Ezt azután mindenki megérti, ha nem magyarázzák is neki meg külön: a bakancs, kamásli még csak defenzív háborút helyez kilátásba; de már a hosszú szárú csizma egy offenzív háború eventualitásával kecsegtet."

A bőráruknál szerencsésebbek voltak a fémes cikkek (fémkulacsok, -csajkák): gyártásukra új alapítású hazai üzem kezdte meg a működését, a „Schlick és fia" cég.[88] A későbbi nagyhírű vállalat, nem utolsósorban a honvédségi megrendeléseknek is köszönhetően került a magyarországi ipar élvonalába.

Az egyes csapattestek a számukra szükséges holmikat évenként igényelték. A felállításkor a zászlóalj állandósított gyalogszázadai 300, a lovasszázadok 80 emberre való felszerelést igényelhettek, amit a továbbiakban maguk raktároztak.[89] Minden újoncnak elvileg teljes új felszerelés járt, a valóságban az új cikkeknek mindig csak egy része került az új bevonulókhoz, másik részüket „készletezték", a gyalogságnál a zászlóalj-, a lovasságnál a század pótraktárában; a cél, hogy praktikus gazdálkodás mellett záros határidőn belül minden alakulat hadilétszámának megfelelő számú, ún. „hadikészlettel" rendelkezzék, amelyet majd csak mozgósítás esetén lehet igénybe venni. Ez a gyalogságnál 150, a

[85] *A Honvéd*, 1871. augusztus 31. 35. sz. 140. o.

[86] HL Hfp. Főparancsnoki iktató könyv, 232. 1872. február 26. HM 5763. II/19. és 338. 1872. március 4.

[87] A regény 1872–1874 között íródott

[88] *Mojzer*: i. m. 204. o.

[89] *Sztráva:* i. m. 141. o.

lovasságnál 120 ember teljes ruházatát és felszerelését jelentette. A napi használatba került ruházati, felszerelési holmik az adott alakulat „békekészletéhez" tartoztak. Ez utóbbinak, „B", a hadikészletnek „H" betű volt a jele, amit az egyes darabokra rá is bélyegeztek. A jobb minőségű holmik értelemszerűen a hadikészlethez tartoztak, a békekészletbe már használt, de még jó minőségű cikkeket soroltak. A békekészleten belül volt egy elkülönített kontingens is, ez volt az ún. készletraktár, ahonnan a rendszeresen bevonuló tartalékosokat öltöztették és szerelték fel. A jobb minőségűekből pedig a bevonuló újoncok is kaphattak.

Az ellátmányt az alakulatok adminisztrációjában egy eszmei mértékegység, az ún. „részletérték" alapján is nyilvántartották. A részletérték valójában egy szorzószám volt, számértékben, gyalogos katona esetében, napi 1,5, a huszároknál 1,3, a dzsidásoknál pedig két egységet jelentett. Egy egység 10 fillér értéknek felelt meg. Minden cikk, ami csak a katona tényleges szolgálati ideje alatt használatban volt, naponta egy részlettel ért kevesebbet, s az értékcsökkenés mindaddig tartott, amíg elérte a részletértékek 100 %-át, valójában az adott cikk beszerzési árát. Elvileg ekkortól volt lehetőség új cikk igénylésére a Központi Ruhatártól. Az e számokkal kifejezett elértéktelenedés természetesen nem jelentette a teljes elhasználódást. Az egyes darabok állagát, használhatósági besorolását rendszeres időközönként a kerületi hadbiztosságok, vagy az adott alakulat kezelő tisztje (kezelőbizottsága) állapította meg, melyet az adott cikken bélyegzéssel is jelöltek. A rábélyegzés egy-egy római vagy arab szám volt. Az „X" a teljes a „VIII" a 8/10-es, a „V" az 5/10-es, a „II" a 2/10-es minőséget jelentette. A hasznavehetetlen ruhadarabok „0" jelet kaptak. A kerületi hadbiztosságok bélyegezték a római-, az alakulatok kezelőbizottságai pedig az arab számot. A még használható példányok – javarészt 2/10-es illetve 5/10-es értékű zubbonyok, köpenyek, nadrágok, kenyértarisznyák, lábbelik – az adott alakulat „többlet" anyagát képezték, valójában ezek kerültek a fentebb jelzett készletraktárba.

Minden holminak azonban volt egy előre kalkulált egyezményes élettartama, ún. „kihordási ideje" is, ami ugyancsak viszonyítási pontnak számított az alakulatok készletgazdálkodásában. Egy huszárcsákónak például hat év, egy tábori sapkának 15 hónap, a mindennapokban használt sötétkék zubbonynak 18 hónap, a zsávolynak egy év, a köpenynek öt év, a gyalogos atillának hat és fél év, a bakancsnak 8 hónap volt a kihordási ideje. A csapattesteknél igyekeztek úgy gazdálkodni, hogy az egyes cikkek a kihordási időn túl is használható állapotban maradjanak. Ennek fejében a Honvéd Központi Ruhatártól más cikkeket igényelhettek.[90]

A ruházat, felszerelés és fegyverzet első megmérettetése az 1870-es nagy őszi hadgyakorlaton történt meg. A vizsga jó sikerült. A hadgyakorlatról szóló jelentésében, egyenesen a hadsereg-főparancsnoka, József főherceg adott kedvező minősítést. „A kiállított legénység és lovak felszerelését tökéletes használható állapotban találtam és meggyőződtem, hogy az arra hívatott közegek mindenképpen arra törekszenek, hogy a még szükséges beszerzések szakadatlanul megtörténjenek, és így az összes anyakönyvi létszám, valamint a jövő évben várandó tartalékosok és ujonczokból való növedék tökéletesen felszerelve legyen" – írta a főherceg.[91]

---

[90] Summázat a Ruhagazdálkodási utasítás a M. Kir. Honvédség számára című szolgálati könyv (G-17) fejezeteiből. Budapest, 1903.

[91] KA MKSM 1870. 12-1/55/123 f. A Honvéd főparancsnokság egykor volt irattári jelzete: 1235/f.p. 1870. szeptember 14.

A hadgyakorlati jelentéshez a főparancsnok mellékelte a tiszti parancsokat is. A tisztek a felszerelés és a ruházat vonatkozásában is iránymutatást kaptak. Feltétlenül ügyelniük kellett a katonák megterhelésére, hogy azok semmivel se cipeljenek magukon többet, mint amennyit a málházási utasítás előír. A menetalakzat (kettős sor) szigorú megtartása mellett ugyanakkor a „legnagyobb kényelmesség megengedendő", vagyis a menetet vezető parancsnok engedélyezheti a nyakravalót leoldását, a zubbony legfelsőbb kapcsának felnyitását". A főzőedényeket mindenhová vinni kellett, rácsatolva a hátibőröndre, ha már megérkeztek a felcsatoló szíjak. Ha még nem, akkor a derékszíjra baloldalvást és hátrafelé akasztattnak fel a főzőedények". A lovasságnál leginkább a nyergek megvizsgálására hívta fel a figyelmet a főparancsnok: nyugvás alkalmával az alsó és felső hevedert azonnal ki kell lazítani, a nyergeket szellőztetni kell, vasalásait meg kell vizsgálni, és feltétlenül pótolni kell az elveszett patkószegeket.

Az 1869-es ideiglenes egyenruha szabályok kiadásától az első hivatalos öltözködési utasítás megjelentetéséig (1876) hét év telt el. A honvédség első, csak magyar nyelvű öltözködési és felszerelési szabályzata 1876-ben jelent meg, amely lényegében az 1872-es közös hadseregbeli hasonló szabályzatának honvédségi környezetbe átültetett, karcsúsított változata volt. Ugyanarra a szerkezetre épült, és nagyon sok a szó szerinti egyezés is. Ennek nyilvánvaló oka a sok viseleti cikk azonossága. A honvédség fennállása alatt összesen háromszor adtak ki könyv formában öltözködési és felszerelési szabályzatot, az 1876-os után 1892-ben és 1911-ben,[92] és mindig a közös hadseregbeli kiadást követően.

[92] Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség részére. Budapest, 1876.; Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. Második kiadás. Budapest, 1892.; A-26. Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. kir. honvédség számára. I. rész. 1911.; II. rész. 1913.; III. rész. 1912. IV. rész. 1913.; VI. rész. 1911.; VII rész. 1911.; Függelék, 1911.

György Ságvári

THE BIRTH OF THE UNIFORM OF THE ROYAL HUNGARIAN HONVÉD ARMY

Summary

The author of the publication discusses the first historical period (1869–1876) of the uniforms of the Royal Hungarian Honvéd Army, with special regard to the circumstances surrounding the birth of the scheme. He deals with the professional and political disputes that accompanied the introduction of the new uniforms; issues of financing, manufacture and storing (of clothing, weapons and equipment); and deals with the symbols of the Hungarian Honvéd Army. Analysing the press coverage of the period, he demonstrates how society received the introduction of the new uniform. A separate part discusses the written and unwritten norms, regulations and customs of the wearing of uniforms, and officer's etiquette in general.

The disputes over the uniform of the Hungarian Honvéd Army reproduced, only at a lower level, the great political debates over the Austro-Hungarian Monarchy's Army Act and the establishment of the Royal Hungarian Honvéd Army in 1867–1868. A crucial element of the discussions was the 1848–1849 War of Independence and its Honvéd Army, specifically the issue of connections between the new uniform and the historical events that took place two decades before. The radical opposition in Parliament advocated the national character of the Hungarian uniform and its traditions stemming from 1848-1849. In contrast to that, the other camp, which included mostly soldiers, considered integrity as the most important factor, both theoretically and practically. They claimed that any characteristics of the uniform referring to 1848-1849 revolutionary ideas would menace the unity of the armed forces. The most they could imagine was a uniform reflecting certain characteristics of the hussar dress.

György Ságvári

LA NAISSANCE DE L'UNIFORME DE L'ARMÉE HONGROISE

Résumé

La publication traite du premier cycle (1869–1876) des tenues de l'armée hongroise royale avec une attention particulière à la naissance de son uniforme. Elle parle des débats techniques et politiques sur l'introduction de l'uniforme, des questions de financement, de la fabrication (habit, armes, équipement) et du stockage sans oublier les symboles de l'armée hongroise. Avec l'analyse des réactions de la presse d'époque, elle présente comment la société a accueilli le nouvel uniforme. Elle traite à part les règles et les normes écrites et tacites du port d'uniforme et plus généralement l'étiquette des officiers.

La vive controverse autour de l'uniforme de l'armée hongroise reflétait, toute proportion gardée, les grands débats politiques qui accompagnaient en 1867–1868 les négociations relatives à la loi sur la défense de la Monarchie. Au cœur du débat: les éléments évoquant l'armée hongroise de 1848–1849 et la question de savoir à quel point le nouvel uniforme peut rappeler les événements déroulés près de deux décennies plus tôt. L'opposition parlementaire radicale plaidait en faveur d'une uniforme à caractère national fidèle aux traditions de 1848. Le camp adverse, surtout des militaires, insistait sur l'intégrité de la force armée tant pour le contenu que pour l'aspect extérieur. Ils estimaient que tout signe rebelle évoquant 1848 sur l'uniforme risquait de désunir l'armée. Au plus, ils pouvaient imaginer «une apparence à la hussarde».

György Ságvári

DIE GEBURT DER HONVÉD-UNIFORM

Resümee

Diese Mitteilung arbeitet den ersten Bekleidungszyklus der Königlich-Ungarischen Honvéd-Armee (1869–1876) auf und schenkt insbesondere den Umständen der Geburt der Honvéd-Armee besondere Aufmerksamkeit. Sie beschäftigt sich mit den fachlichen und politischen Diskussionen im Laufe der Einführung der Uniform, mit den Fragen der Finanzierung, der Produktion (Bekleidung, Waffen, Ausrüstung) und der Lagerung und kommt auch auf die Symbole der Honvéd-Armee zu sprechen. Auf dem Wege der Analyse der zeitgenössischen Pressestimmen stellt sie die Reaktionen in der Gesellschaft auf die neue Uniform vor. In einem eigenen Teil beschäftigt sie sich mit den geschriebenen und ungeschriebenen Normen des Tragens der Uniform, den Vorschriften und Gewohnheiten der uniformierten Bekleidung und der Offiziersetikette im Allgemeinen.

Die Fehden um die Honvéd-Uniform waren im Grunde ein Abbild der großen politischen Diskussionen auf niedrigerer Ebene, von denen die Verhandlungen des Wehrgesetzes der Monarchie und die Aufstellung der Honvéd-Armee im Jahre 1867–1868 begleitet wurden. Besonders scharf wurden die Verweise auf die Honvéd-Armee von 1848–1849 und diejenige Frage behandelt, in wie weit die neue Uniform an die Ereignisse vor etwa zwei Jahrzehnten erinnern dürfe. Die radikale parlamentarische Opposition stand für die ungarischen nationalen Traditionen der Honvéd-Armee von 1848 ein. Das andere Lager, dem vor allem Soldaten angehörten, hielt neben dem Inhalt auch hinsichtlich der Äußerlichkeiten die Integrität der Streitkräfte für die wichtigste Frage. Es vertrat den Standpunkt, dass jedwedes rebellische Charakteristikum an der Uniform, das eine Anspielung auf die Ereignisse von 1848 ist, die Einheit der Streitkräfte lösen könnte. Dieses Lager konnte sich höchstens das „husarenhafte Äußere" vorstellen.

Дьёрдь Шагвари

РОЖДЕНИЕ ХОНВЕДСКОЙ ВОЕННОЙ ФОРМЫ

Резюме

В статье рассматривается первый цикл ношения военной формы в королевской армии (1869–1876), при этом уделяется особое внимание на условия появления первой военной хонведской формы. Автор статьи показывает профессиональные и политические споры, сопровождавшие процесс принятия на оснащение единой военной формы, освещает вопросы финансирования, производства (униформы, вооружения, оснащения) и складирования, касается символов и значков хонведов. Исследуя вопросы, освещавшиеся в печати того времени, автор показывает, как была принята военная униформа обществом. Особый раздел посвящен писаным и неписанным нормам ношения военной формы, правилам и обычаям ношения одежды и военной формы, а также вопросам офицерского этикета.

Споры вокруг военной униформы по существу на более низком уровне отражали те обсуждения и политические дискуссии, которые сопровождали создание Закона о защите Монархии в 1867–1868 году и формировании хонведской армии. С особой остротой поднимались ссылки на Хонведскую армию 1848–1849 годов, вопрос о том, в какой мере новая военая форма может напоминать события, имевшие место всего два десятилетия тому назад. Радикальная парламентская оппозиция выступала за венгерский национальный характер хонвведскй военной формы, за традиции 1848 года. В противоположность этому, другой лагерь, к которому принадлежали главным образом военные, в отношении внешности формы требовал и отражения ее содержания, считал наиболее важным вопросом интегрирование вооруженных сил. Они высказывали мнение о том, что любой мятежный знак на военной форме, делающий намек на 1848 год, может нарушить единство вооруженных сил. Поэтому они могли представить максимум лишь „гусарскую внешность" военных.

MŰHELY

SEBŐK FERENC

A „SZABÁCS VIADALA"

Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás

Dolgozatomban a magyar történelem egyik jól ismert eseményével, Szabács vára 1476. évi ostromával kapcsolatosan azt vizsgálom, hogy a XV. századból származó, 1871-ben a Csicsery család levéltárában talált – valószínűleg csonkán fennmaradt – magyar nyelvű históriás ének által megőrzött információkat számon tarthatjuk-e hadtörténetünk értékes forrásaként?[1] Helyzetünket megkönnyíti a tény, hogy az ostromot illetően viszonylag bőséges és részletes forrásanyaggal rendelkezünk, amelyek közé oklevelek, diplomáciai jelentések és elbeszélő források tartoznak. Mindezek kontrollként szolgálhatnak arra vonatkozólag, hogy a históriás ének által közölt adatok vajon megállhatják-e helyüket. Egyúttal egy módszertani szempontból is megszívlelendő tényre is felhívnám a figyelmet, miszerint az események szemtanúi által lejegyzett, és az eseményekkel gyakorlatilag egyidejűleg keletkezet beszámolók hitelessége sokszor megbízhatóbb, mint a későbbi visszaemlékezések, a már leülepedett gondolatok nyomán született értékelések valóságtartalma.

Röviden át kell tekintenünk a hadi helyzetet a török fronton a szabácsi ostromot megelőzően. Mátyás király trónra jutása után erélyesen vette föl a küzdelmet az oszmánokkal. Nyilvánvaló volt előtte, hogy Hunyadi János példáját követve stratégiai célú támadó hadjáratot indítani a török ellen a Balkán félszigeten a bizonytalan, de többnyire elmaradó külföldi támogatás hiányában az ország számára az öngyilkossággal lenne egyenértékű. Ezért a király uralma elején visszatért arra a Zsigmond király korában már sikerrel alkalmazott módszerre, amelynek értelmében Magyarország aktív védekezést folytat a török ellen a végvári vonalra támaszkodva.[2] Ennek elemei a következők: lehetőleg hűbéri esküvel alátámasztott jó viszony a szomszédos, a török által szintén fenyegetett balkáni államalakulatokkal, korlátozott célú aktív fellépés a török portyákra válaszként, valamint

[1] A „Szabács viadala" irodalmának összefoglalására ld. *Stoll Béla–Varga Imre–V. Kovács Sándor* (szerk.): A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Budapest, 1972. 148–149. o.; *Lázs Sándor* az Új magyar irodalmi lexikon (főszerk.: *Péter László*) második kiadásában (Budapest, 2000. 3. k. 2002. o.) meglepő módon ismét igen szkeptikusan és nem kis fenntartással foglalja össze a kérdés kutatástörténetét. Gyanút ébresztőnek találja az ének történeti adatainak hitelességét, valamint a felfedezők személyét. Ugyanakkor elkerüli a szócikket készítő irodalmár figyelmét, hogy az énekben előforduló történeti részletek így együtt egyetlen történeti forrásban sem fordulnak elő, s a ma ismert források egy jelentős része az akkori kutatók számára nem volt hozzáférhető (Unrest; Historia Turchesca), illetve ami hozzáférhető volt (pl. Schedel krónikája, Bonfini), azzal pedig nem mutat rokonságot. Hasonlóképpen visszafogottan és kritikusan fogalmaz *Kulcsár Péter:* Humanista történetírás Magyarországon. Budapest, 2008. (a továbbiakban: *Kulcsár* 2008.) 28. o. Érdekes módon a kutatás nem vizsgálta ennek jelentőségét, hogy a korabeli, XV. századi hőséneket nem dolgozták-e át a rákövetkező századokban. Ez jól magyarázná a verselés modernségét.

[2] *Rácz Árpád* (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest, 2000. 59–66. o. A vonatkozó rész *Engel Pál* munkája.; *Pálosfalvi Tamás:* Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005. 60–61. o.

ellenséges támadás esetén határozott ellenállás az ostromlott végvárak fölmentésével. A király ennek jegyében uralma első éveiben több ízben is hosszabb időt töltött a déli végeken, és személyesen vezette a védelmet a török csapatokkal szemben. Ennek az időszaknak a leglátványosabb eredménye a török által 1463-ban elfoglalt Jajca visszafoglalása 1464-ben, ami után az erősség a határvédelem második legfontosabb oszlopa maradt egészen 1527-ig. Jól jellemzi a határ mentén kialakult patthelyzetet a szintén 1464-ben lezajlott zvorniki ostrom, amikor a magyar csapatok ugyan sikertelenül vívták a Drina menti erősséget,[3] de puszta jelenlétükkel megakadályozták a vár fölmentésére érkező szultáni csapatokat, hogy a folyón átkelve betörjenek a Magyar Királyság területére. A király helyesen mérte föl, hogy kisebb létszámú seregével nincs esélye győzelmet aratni az oszmánok fölött, II. Mehmed szultán serege pedig szintén óvakodott bizonytalan kimenetelű nyíltmezei csatába bocsátkozni. A helyzet 1464 után sem változott számottevően, a török portyákra a határvédelemért felelős bánok határozott visszacsapásokkal válaszoltak, biztosítva az oszmánokat arról, hogy a határvédelem jól működik.

Mátyás figyelme 1467 után – belső reformok bevezetése és az erdélyi lázadás leverése után – nyugat felé fordult. A cseh királyi cím megszerzéséért szállt hadba, mivel távlati célja egy több országból álló közép-európai monarchia megszervezése volt a törökkel szembeni hatékony ellenállás érdekében. Törekvése nem talált teljes támogatásra a magyar előkelők körében, akik a király csehországi hadjáratait az ország anyagi javai elvesztegetésének tartották, ezért 1471-ben trónkövetelőt léptettek föl vele szemben. Noha Mátyás gyorsan úrrá lett a válságon, az immáron második királyellenes szervezkedés jelezte a belpolitikai bizonytalanságot. Ráadásul a kereszténység, legfőképpen a pápa is sikeres törökellenes fellépést várt a királytól. Egyre inkább arra mutatott a helyzet, hogy a király rákényszerül a török elleni mozgósításra. Ehhez az utolsó lökést az 1474. évi török portya adta meg, amelynek során a Temesközből induló oszmánok Váradig jutottak, és fel is égették a várost, bár az erősséget nem tudták bevenni. Az akció példátlan felháborodást keltett az országban, és a boroszlói ostromból sikeresen kikerülő király előtt világos volt, hogy mind hívei, mind külföldi partnerei egy sikeres törökellenes föllépést várnak tőle. Ezek a körülmények vezettek el Szabács 1476. évi ostromához és bevételéhez.

Az erősséget a török 1471 után emelte a Száva jobb partján Nándorfehérvártól nyugatra. Az erődítmény stratégiailag fontos ponton feküdt, mivel megakaszthatta a hajózást a Száván, továbbá innen átkelve a török pusztító portyákat indíthatott az ország gazdaságilag egyik legértékesebb részébe a Szerémségbe, de más irányokba is. Egyúttal állandó fenyegetést jelentett Nándorfehérvár számára is. Az erősség jelentőségével maga, a szultán is tisztában volt, ezért válogatott katonasággal töltötte föl,[4] akiknek létszáma elérte az 1200 főt, ami abban az időben komoly várőrségnek számított. Logikusnak tűnt a magyar hadvezetés számára, hogy ezt a fenyegető veszélyt előbb-utóbb célszerű kiiktatni a vár magyar kézbevételével. Ugyanakkor figyelembe kellett venni, hogy stratégiai ellentámadás indítására nincs lehetőség, mert az olyan oszmán ellencsapást vonhat maga után, amely az országot esetleg megoldhatatlan feladatok elé állítja. Ezért nem lehetett szó a Nándorfehérvárt még inkább veszélyeztető Szendrő ostromáról, mert ezt a szultán bizonyosan jelentős erőkkel fölmenti, és ezekkel már igen kockázatos lett volna nyílt csatába

[3] *Pálosfalvi:* i. m. 127–129. o.

[4] *Antonio Bonfini:* A magyar történelem tizedei. Ford.: *Kulcsár Péter.* Budapest, 1995. 797. o.

bocsátkozni. Az esetleges visszavonulás pedig komoly presztízsveszteséget okozhatott volna. Mindezeket figyelembe véve Szabács megszerzése viszonylag kockázatmentesnek ígérkezett, mivel a király – helyesen – úgy értékelte, hogy ez a török számára a még elviselhető veszteségek közé tartozik. A támadást Mátyás alaposan előkészítette, és a török számára kedvezőtlen időszakra időzítette. Már 1475 nyarán – Boroszlóból való hazatérése után – megkezdte az előkészületeket, amelye beletartozott új ágyúk öntése, amelyeket a velencei követ szinte csodálattal emlegetett, hajók építése, sőt, mivel téli támadásról volt szó, katonái számára subákat varratott és kesztyűket készíttetett.[5]

Lássuk ezek után az említett verses krónika[6] beszámolóját az eseményekről! A felderítést a mű szerint Kinizsi Pál végezte, s mivel „fent említett"-ként szerepelteti, bizonyos, hogy a Szabács viadala ránk maradt szövege csonka. Az eredményeket a király Nándorfehérváron várta, ahová – s ezt nem a kérdéses műből tudjuk – decemberben érkezett meg. A Nándorfehérváron összevont hajóhaddal, amelybe szállítóhajók, valamint a folyami hadviseléshez nélkülözhetetlen gályák, fedélzetükön tüzérséggel egyaránt beletartoztak, fölvonult a Száván. Nem világos a fölvonulás mikéntje, hiszen a források rendkívüli téli hidegről számolnak be, ugyanakkor nem tesznek említést arról, hogy a Száva vagy a várat körülvevő vizek befagyása, vagy az esetleges jégzajlás a fölvonulást zavarta volna.[7] Talán a hajók még az előtt Szabács térségébe érkeztek, mielőtt a folyó befagyott volna. A király az ostromok során nem ritkán alkalmazott gyakorlatnak megfelelően a várral szemben megerősített tábort hozott létre, a hajókat az erősség közelébe vonatta, és megkezdte a falak minden oldalról történő ágyúzását. A hajóknak a vár árkaiba történő bevontatása is amellett szól, hogy a folyó nem lehetett befagyva. A tűzharc, noha abban mindenféle ágyúk, szakállas puskák, íjak, nyilak és puskák is részt vettek, semmiféle eredménnyel nem járt. Sőt, a szöveg elismeri, hogy a király csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek, miközben a várfalakon nem sikerült rést ütni. A veszteségeket a helyzet érthetővé teszi, a török megerősített állásokban védekezik, ami ellen a támadók csak súlyos veszteségeket vállalva érhetnek el sikert, hiszen a falak megbontása nem járt sikerrel. Ez utóbbi is tökéletesen érthető, a földből és gerendákból készített erődítmények a tüzérségi lövedékek energiáját inkább elnyelték, mint a rideg és rugalmatlan kőfalak, amelyek jól sikerült találatok esetén részben vagy egészben összeomlottak. A szerző megemlíti egy ifjú, Várdai Simon ágyúlövedék következtében való elestét, könnyen elképzelhető, hogy a verses história szerzője e nemes ifjú szolgálatában, vagy vele azonos egységben harcolt, hiszen még azt is megemlíti, hogy, az ifjú anyja azóta is siratja fiát.[8] Megemlíti még a király cseh zsoldos tisztjének, Frantisek Hagnak a halálát is, ami arra utal, hogy a küzdelem vezetése során a magasabb rangú tisztek sem voltak restek magukat közvetlen életveszélynek kitenni. A szerző a király seregét válogatott vitézekből

[5] *Zay Ferenc:* Az Lándorfejírvár elveszésének oka e vót és így esött. S. a. r. *Kovács István.* Budapest, 1980. 44. o.

[6] Szabács viadala. In: *Imre Samu:* Szabács viadala. (Nyelvészeti tanulmányok, 4.) Budapest, 1958. 18–21. o.; Legutóbb *Csukovits Enikő* (szerk.): Mátyás és a humanizmus. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2008. 128–132. o.; Először megjelent: *Thaly Kálmán:* XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról. *Századok,* 1872. 8–22. o.; Korábban *H. Balázs Éva* (szerk.): Mátyás a kortársak között. Budapest, 1957. 43–44. o.; A gazdag nyelvészeti szakirodalomból ld. még *Horváth János:* A Szabács Viadala szövegéhez. *Magyar Nyelv,* 60. (1964.) 180–191.; *uö:* A Szabács Viadala vizsgálatának módszeréről. *Magyar Nyelv,* 72. (1966.) 29–36. o.

[7] Pl. *Thuróczy János:* A magyarok krónikája. Budapest, 2001. 334. o.

[8] *Imre:* i. m. 35. o.

állónak mondja és hozzáteszi, hogy kötelességét mindenki híven teljesítette, mellyel kiérdemelhetik a legfőbb dicséretet. Kiemeli, hogy a király a harcolókat személyesen biztatta. A csehek egy részének az egyik roham során sikerült betörniük a várba, és ott egy épületben sáncolták el magukat, de a törökök végül kiszorították őket, és egyesek a harcban estek el, mások pedig a vár árkában lévő vízbe fulladtak. A szerző – akinek mellét egyértelműen feszíti a magyar nemzeti büszkeség – a kudarcért a csehek kevélységét hibáztatja, és tettüket fölösleges vakmerőségnek minősíti, és szárazon megjegyzi, hogy a dolognak végül semmi haszna sem volt. Figyelmét ezután a török fölmentő sereg elleni lépésekre fordítja. Ali bég nagyszámú, talán 15 000 lovassal kísérelte meg az ostromlott Szabács fölmentését. Ali emberei megkísérelték, hogy a védőkkel szót váltsanak egy dombról való bekiabálás révén, de a király ezt a trombitások és dobosok megszólaltatásával megakadályozta.[9] Ali bég a rendelkezésére álló erőket elégtelennek ítélte az ostromgyűrű feltörésére, ezért kénytelen-kelletlen sorsára hagyta Szabácsot. A vár elestét egy török renegát, az ifjú Hamza segítette elő,[10] aki a várból kiszökve elárulta annak gyenge pontját. A király ide irányította a tüzérséget és itt kívánt minden áron rést ütni a falon. Ez a lépés a védőket arra késztette, hogy mivel a fölmentésre való miden reményük elveszett, fölkészüljenek a vár feladására. Úgy döntöttek, hogy az értékeket a várban hagyják és életük megkímélése fejében föladják az erősséget. A király mindezeket kedvezően fogadta, és az akkor még szokásos gyakorlatnak megfelelően megkegyelmezett az őrségnek. Mátyás Szabács várában nagy mennyiségű tüzérségi eszközt zsákmányolt, amelyeket még ki is egészített saját készleteiből, továbbá válogatott őrséget hagyott, hogy a várat még inkább megerősítse. A király a foglyokat Budára vitette, ahol a nép csodájára járt a gazdag ruhába öltöztetett törököknek: a foglyok fölvonultatásában rejlő propaganda lehetőségeket sem hagyta kihasználatlanul.

A verses beszámoló egyértelműen az ostrom egyik résztvevő szemtanújától származik, aki azt még az átélt eleven élmények hatása alatt írta meg, következésképpen nem kell számolnunk az emlékezet megbicsaklása miatti esetleges tévedésekkel. A szerző nem kívánja saját szerepét előtérbe tolni, vagy túlságosan is kedvező színben feltüntetni. Az egyedüli hely, ahol bizonyos fokú túlzás gyanúja merülhet fel, a csehek idézett akciójának értékelése, amelyből sugárzik a magyar fegyverek iránti megbecsülés és a csehek bizonyos mértékű alábecsülése, de ez nem olyan mértékű, hogy az ostrom általános menetével kapcsolatos előadásának forrásértékét megkérdőjelezze. Az ostromról szóló egyéb források adataival összevetve megállapítható, hogy ellentmondás a beszámolók között nem fedezhető föl, inkább jól kiegészítik egymást az adatok. A szerző feltehetőleg maga is katonaember volt, hiszen az eseményeket kellő hozzáértéssel, összefüggően és logikusan fölépítve adja elő. Nem tartozhatott a vezetők közé, hiszen a stratégiai döntésekről csak azok megvalósítása, vagy az erre történt kísérlet után számol be, olyan részletek is rejtve maradnak előle, amelyre más forrás kitér (pl. a király személyes kockázatvállalása a felderítésben, ha az információ helytálló),[11] bár ezek hiánya a szerző alacsony beosztá-

[9] A korabeli táborokban szokásos zajkeltésre ld. a Nándorfehérvár 1456-os ostromakor történteket: *Cseh Valentin:* Nándorfehérvár ostroma 1456. Keszthely, 2007. 148. o.; Hivatkozik rá *Kulcsár* 2008. 29. o. Ez egyúttal az ének egyik leghihetetlenebb részletét is új megvilágításba helyezi.

[10] Nevére ld. *Imre:* i. m. 111–112. o.

[11] *Bonfini:* i. m. 797. o.

sa miatt érthető. Nem emlékezik meg például a Bonfini által említett színlelt visszavonulásról,[12] és az ebből kiinduló támadásról, de könnyen elképzelhető, hogy az a csapattest, amelyben szerzőnk szolgált, ebben nem is vett részt, tehát e magasabb stratégiai húzásról a Szabács viadala írója nem is értesült.[13]

Összességében véve elmondható, hogy a mű, noha elsősorban irodalmi alkotásnak tekintendő, olyan adatokat tartalmaz, melyek plauzibilis részletekkel egészítik ki a szabácsi ostrommal kapcsolatos ismereteinket, összhangban állnak a XV. századi várostromokról a történeti szakirodalomban meghonosodott képpel,[14] ezért megítélésem szerint – megfelelő kritikával – hadtörténeti forrásértékkel rendelkező szövegként kell kezelnünk.

[12] *Bonfini:* i. m. 797. o.

[13] Világi literátusnak tartotta a szerzőt *Varjas Béla:* A magyar reneszánsz irodalom gyökerei. Budapest, 1982. 44., 128–129. o.

[14] *J. Bradbury:* The Medieval Siege. The Boydell Press. 1992. 241–334. o.; *Ph. Contamine:* War in he Middle Ages. Cambridge–Massachusetts, 1993. 200–208. o.

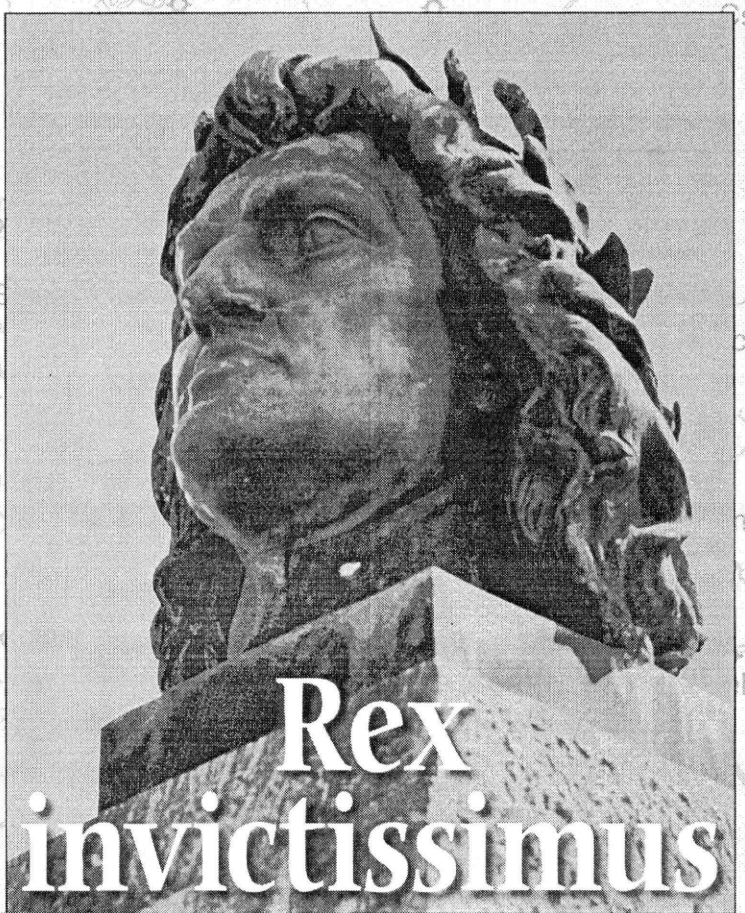

Rex invictissimus

Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon

ZRÍNYI

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A TIZENHÁROM ARADI VÉRTANÚ, VALAMINT KAZINCZY LAJOS, LENKEY JÁNOS ÉS LUDWIG HAUK HALOTTI ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSEI

Az alábbiakban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Aradon kivégzett mártírjainak eddig még publikálatlan halotti anyakönyvi bejegyzéseivel ismerkedhetünk meg. Ám mint a fenti címből is kiderül, nem csupán az 1849. október 6-án kivégzett tizenhárom tábornok – akik közül Lázár Vilmos „csak" ezredes volt –, hanem az 1849 októbere és 1850 februárja között ugyancsak a „Magyar Golgotán" vértanúhalált halt további három személy dokumentumai is közlésre kerülnek. Rajtuk kívül még Ormai Norbert ezredest végezték ki Aradon, de sajnos az ő halotti anyakönyvi bejegyzése nem maradt fenn. Ők voltak az „aradi tizenhetek".

Az aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék által halálraítéltek közül elsőként 1849. augusztus 22-én Ormai – 1848-ig von Auffenberg – Norbert ezredest, a honvéd vadászezredek főfelügyelőjét végezték ki.[1] Őt nevezhetjük a tizennegyedik aradi vértanúnak, bár sorrendben ő volt az első.

Őt követték október 6-án az aradi tizenhármak: a golyó által kivégzett Dessewffy Arisztid gróf, Lázár Vilmos, Schweidel József és Kiss Ernő, valamint a kötél által kivégezett Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg, Török Ignác, Lahner György, Knezić Károly, Nagysándor József, Karl Graf von Leiningen-Westerburg, Aulich Lajos, Damjanich János és Vécsey Károly gróf.[2]

A tizenhárom „aradi vértanú" kivégzése után közel három héttel, október 25-én állították kivégzőosztag elé, a golyó általi halálra ítélt Kazinczy Lajos honvéd ezredest.[3] Nagy nyelvújítónk, Kazinczy Ferenc legkisebb fia, egy önálló hadosztály parancsnokaként tette le a fegyvert Zsibón, 1849. augusztus 25-én – 12 nappal Világos után – az oroszok előtt. Ez volt az oka, hogy ügyét később tárgyalta az aradi haditörvényszék. Kazinczy volt tehát a tizenötödik vértanú.

A vértanúk sorát Lenkey János tábornok követi. Igaz, őt nem nevezhetjük a szó szoros értelmében vett vértanúnak, hiszen, miután a vizsgálati fogságban megőrült, 1850. február 9-én „természetes" halállal hunyt el.[4] Véleményem szerint azonban mégis őt tekinthetjük a tizenhatodik aradi vértanúnak, hiszen csak elborult elméje és halálának tragikus körülményei miatt kerülhette el bajtársai sorsát. Az utolsó aradi vértanú Ludwig Hauk honvéd alezredes volt, akit 1850. február 19-én, kötél által végeztek ki.[5] Ő zárja tehát tizenhetedikként az Aradon mártírhalált halt szabadságharcos hősök sorát.

Az alábbiakban közlésre kerülő – eredetileg német nyelvű – dokumentumok a bécsi Kriegsarchiv katonai egyházi szervezetek anyakönyveinek gyűjteményében találhatók.[6] Az egyes személyek bejegyzései ezen belül a cs. kir. aradi helyőrségi lelkészség, a K. k. Garnisons-Seelsorge Arad

---

[1] *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona* 2000.) 549. o.; *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Budapest, 2003. (a továbbiakban: *Katona* 2003.) 329. o.; Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. (a továbbiakban: *Hermann* 2007.) 211. o.

[2] *Bona* 2000. passim.; *Katona* 2003. passim.; *Hermann* 2007. passim.

[3] *Bona* 2000. 424. o.; *Katona* 2003. 461. o.; *Hermann* 2007. 272. o.

[4] *Bona* 2000. 176. o.; *Katona* 2003. 473. o.

[5] *Bona* 2000. 375. o.; *Hermann* 2007. 285. o.

[6] Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltsége korábbi vezetőjének a dokumentumok megszerzésében való segítségéért.

– amelyet 1705-ben alapítottak és 1862-ben szűnt meg, de addig teljesen függetlenül működött a városi plébániától[7] – halotti anyakönyveiben olvashatók.[8] Ezek az iratok ún. másodpéldányok, amit – többek között – abból tudhatunk, hogy minden egyes oldal tetején feltüntették az eredeti anyakönyv kötet- és oldalszámát, azaz „Tom. orig. III. Pag. 182.," illetve „Tom. orig. III. Pag. 183."

Megjegyzendő, hogy a tizenhat katonatiszt halotti bejegyzései nem a kivégzések időpontja szerint, hanem össze-vissza kerültek az anyakönyvbe. A dokumentumokban ugyanis – a fentebb említett sorrend ellenére – így követik egymást a nevek: Lenkey János, Karl Graf von Leiningen-Westerburg, Knezić Károly, gróf Vécsey Károly, Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg, Török Ignác,[9] Nagysándor József, Lahner György, Damjanich János, Aulich Lajos, Ludwig Hauk, Kiss Ernő, Schweidel József, Dessewffy Arisztid, Lázár Vilmos és Kazinczy Lajos.[10]

Az anyakönyvi bejegyzésekben egyébként számos hibás, pontatlan adattal találkozhatunk. A névelírások mellett gyakran az életkorra és a családi állapotra vonatkozó rovatokat is helytelenül töltötték ki. (Ezek javítása a lábjegyzetekben olvasható.)

*

Megemlítendő még, hogy a kivégzések utáni temetéseket nem minden esetben a várlelkész, Eduard Markhot ferences szerzetes végezte. Így az anyakönyvek azon rovata, amely az eltemető egyházi személy nevét tünteti fel, nem teljesen felel meg a valóságnak.

Az 1849. október 6-án kivégzett tizenhárom vértanú esetében tudjuk ugyanis, hogy a kivégzéseknél és a temetéseknél nem csupán Markhot atya, hanem további négy minorita szerzetes, Bardócz Sándor, Pléva Balázs, Sujánszky Euszták és Vinkler Brúnó, valamint a református Baló Béni és a görögkeleti Szombati Bazil lelkész is jelen volt.[11]

Azt is tudjuk továbbá, hogy az 1850. február 10-án elhunyt Lenkey János temetésén pap egyáltalán nem vett részt. Erről Lenkey Károly honvédezredes – aki akkoriban szintén az aradi várban raboskodott – emlékirataiból szerezhetünk tudomást. Az elhunyt tábornok bátyja ugyanis a következőket írja: „A fogsága kapuja alatt egy szerzetes beszentelte koporsót, azután felteték a pecér ganajhordó kocsijára. Lenkey Károly nyomban a kocsit követte. A pap elmaradt."[12]

[7] Magyar Katolikus Lexikon. I. Budapest, 1993. 368. o.

[8] Kriegsarchiv. Militärmatriken. Bd. 925. (A továbbiakban: KA. Matr. Bd. 925.) Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1–2.

[9] KA. Matr. Bd. 925. Pag. 1.

[10] KA. Matr. Bd. 925. Pag. 2.

[11] *Katona* 2003. passim.

[12] Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. S. a. r. *Misóczki Lajos*. Eger, 1999. 55. o.

1.
Aulich Lajos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Aulich Lajos
Születési helye:	Pozsony, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	56.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

2.
Damjanich János

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Damjanich János
Születési helye:	Mitrovitz,[13] Szlavónia
Vallása:	Görög keleti
Életkora:	45.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

3.
Dessewffy Arisztid

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Deschőffy[14] Arisztid
Születési helye:	Csákány, Magyarország

[13] Téves bejegyzés, Damjanich János a horvátországi Stažán született.

[14] Helyesen Dessewffy.

Vallása:	Evangélikus
Életkora:	47.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[15]
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

4.
Kiss Ernő

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Elemiri és itebei Kis[16] Ernő
Születési helye:	Temesvár, Bánát
Vallása:	Katolikus
Életkora:	49.[17]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[18]
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

5.
Knezić Károly

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Knezich Károly
Születési helye:	Veliki Gozóra,[19] Horvátország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	41.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[20]

[15] Téves bejegyzés, Dessewffy Arisztid nős volt.

[16] Helyesen eleméri és ittebei Kiss.

[17] Téves bejegyzés, Kiss Ernő 1799. július 3-án született és így már 50 éves is elmúlt.

[18] Téves bejegyzés, Kiss Ernő özvegy volt.

[19] Helyesen Veliki Grdevac.

[20] Téves bejegyzés, Knezić Károly nős volt.

A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

6.
Lahner György

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Lahner János[21]
Születési helye:	Besztercebánya,[22] Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	53.[23]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

7.
Lázár Vilmos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Lázár Vilmos
Születési helye:	Nagybecskerek, Bánát
Vallása:	Katolikus
Életkora:	34.[24]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[21] Téves bejegyzés, az eredeti keresztneve György volt.

[22] Téves bejegyzés, Lahner György a Turóc vármegyei Necpálon született.

[23] Lahner György 1849. október 6-án töltötte be az 54. életévét.

[24] Téves bejegyzés, Lázár Vilmos 1817. október 24-én született, így még 32 éves sem volt.

8.
Karl Graf von Leiningen-Westerburg

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Karl Graf Leiningen von Westerburg
Születési helye:	Ilbenstadt, Hessen Darmstadt
Vallása:	Evangélikus
Életkora:	41.[25]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

9.
Nagysándor József

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Nagy-Sándor József
Születési helye:	Nagyvárad, Magyarország
Vallása:	Református[26]
Életkora:	44.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

10.
Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Ernst Ritter Pölt von Pöltenberg

[25] Téves bejegyzés, Karl Graf von Leiningen-Westerburg 1819. április 11-én született, így 30 éves volt.

[26] Téves bejegyzés, Nagysándor József római katolikus vallású volt.

Születési helye:	Bécs, Ausztria
Vallása:	Katolikus
Életkora:	45.[27]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen[28]
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

11.
Schweidel József

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Schweidel József
Születési helye:	Zombor, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	62.[29]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

12.
Török Ignác

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Nemescsaöi[30] Török Ignác
Születési helye:	Gödöllő, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	54.
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Kötél által

[27] Téves bejegyzés, Ernst Pölt Ritter von Pöltenberg 1808. február 20-án született, így 41 éves volt.

[28] Téves bejegyzés, Ernst Pölt Ritter von Pöltenberg nős volt.

[29] Téves bejegyzés, Schweidel József 1796. május 18-án született, tehát 53 éves volt.

[30] Helyesen Nemescsói.

A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

13.
Gróf Vécsey Károly

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 6.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Hajnácskői gróf Vécsey Károly
Születési helye:	Pest, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	40.[31]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nős
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1849. október 6.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

14.
Kazinczy Lajos

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1849. október 25.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Kazinsky[32] Lajos
Születési helye:	–[33]
Vallása:	Református
Életkora:	43.[34]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nőtlen
A halál oka:	Lőpor és golyó által
A temetés ideje:	1849. október 25.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[31] Gróf Vécsey Károly pontos születési idejét nem ismerjük, így az életkora akár helyes is lehet.

[32] Helyesen Kazinczy.

[33] Kazinczy Lajos a Zemplén vármegyei Széphalmon született.

[34] Téves bejegyzés, Kazinczy Lajos 1820. október 19-én született, 29 éves volt.

15.
Lenkey János

Hadtest:	Hadifogoly
A halálozás ideje:	1850. február 8.[35]
A halálozás helye:	Arad vára, Magyarország
Rendfokozata:	Magyar felkelő tábornok
Neve:	Lenkey János
Születési helye:	Eger, Magyarország
Vallása:	Katolikus
Életkora:	39.[36]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Nös[37]
A halál oka:	Őrültség következtében elerőtlenedés
A temetés ideje:	1850. február 10.
A temetés helye:	Katonai temető
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 1.

16.
Ludwig Hauk

Hadtest:	Magyar felkelő hadsereg
A halálozás ideje:	1850. február 19.
A halálozás helye:	Aradi vesztőhely, Magyarország
Rendfokozata:	Politikai fogoly
Neve:	Ludwig Hauck
Születési helye:	Bécs, Ausztria
Vallása:	Katolikus
Életkora:	57.[38]
Neme:	Férfi
Családi állapota:	Házas
A halál oka:	Kötél által
A temetés ideje:	1850. február 19.
A temetés helye:	Vesztőhely
A temetést végző pap:	Eduard Markhot helyőrségi lelkész

KA. Matr. Bd. 925. Sterberegister der Garnisons-Seelsorge Arad. 1850–1851. Pag. 2.

[35] Téves bejegyzés, Lenkey János 1850. február 9-én halt meg.

[36] Téves bejegyzés, Lenkey János 1807. szeptember 7-én született, eszerint 42 éves volt.

[37] Téves bejegyzés, Lenkey János nőtlen volt.

[38] Ludwig Hauk pontos születési idejét nem ismerjük, így az életkora akár helyes is lehet.

Cseh Valentin

Nándorfehérvár ostroma 1456

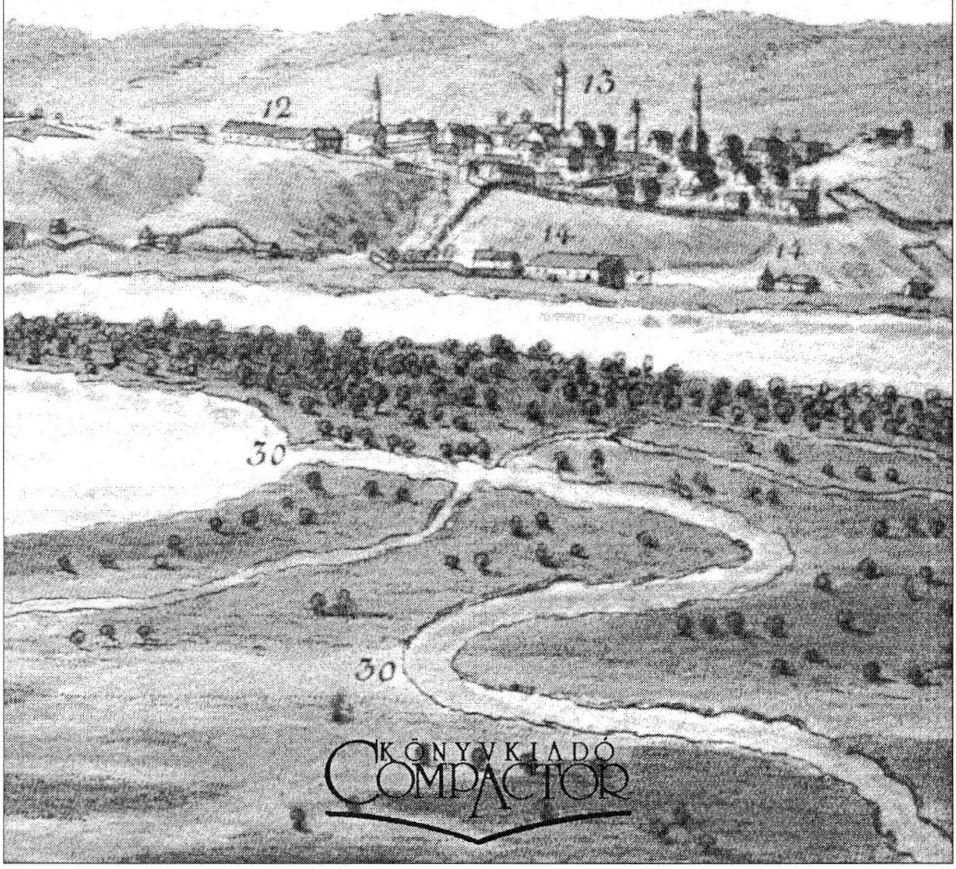

KÖNYVKIADÓ
COMPACTOR

SZEMLE

DOMINKOVITS PÉTER

„EGY NEMZETEK LÉVÉN..."

A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején

(Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2006. 198 o.)

A címadó levél-idézet az erdélyi fejedelem, de már „Magyarország fejedelme" státusára is törekvő Bocskai István fegyverfogásra hívó szavai, melyeket 1605. március 29-én intézett Szerencs várából a dunántúli rendekhez, felszólítván őket a mozgalmához/hadjáratához való csatlakozásra. Már a kiválóan megválasztott cím kulcsfogalmai és azok mögöttes tartalmai, értelmezési lehetőségei is a legszélesebb dimenziókat jelölik ki a Bocskai-kutatás és minden, a korszakkal foglalkozó történész számára: *nemzet*-fogalom a XVII. század elején (többes számban is annak politikai jelentéstartamai, a királyi magyarországi és erdélyi rendek, nemesi rendek, polgárság, etnikai és vallási csoportok, felekezetek – csak néhány a tartalmi elemek közül) és *hadjárat* (nemzeti felkelés részeként? függetlenségi mozgalomban vagy szabadságharcban való részvétel? polgárháborús részvétel? vagy az országhatáron túl, az osztrák tartományok felé is kiterjesztendő vagy kiterjesztett sikeres hadműveleti programsor? „hosszú török háború és annak részben következményeként rendi-felekezeti küzdelem"?) rávilágítanak Bocskai politikai törekvéseinek és katonai céljainak sokrétűségére; a bemutatandó kötet legutóbbi recenzense, Pálffy Géza szavaival: „a Bocskai-felkelés egészének megítélésére" (*Korall*, 33. 2008. november, 129–137. o.). E recenziónak Dominkovits Péter könyvét a legszebb dicsérő szavakkal illető részével teljes mértékben egyetérthetünk. Jelen ismertetésnek azonban nem célja az ott felvetett vitás kérdésekre reflektálni, már csak azért sem, mert nem vagyok a Bocskai-kérdés szakértője. Ám a kérdés szakértőin kívül is minden, a korszak iránt általában érdeklődő kutató, történész, társadalom-, mentalitás- és hadtörténész egyaránt igen nagy haszonnal forgathatja a kötetet. A kiadványban felvetett társadalomtörténeti szempontrendszerek kijelölésének biztos módja, a historiográfiai háttér körültekintő bemutatása, a pontos, minden esetben tényanyaggal alátámasztott, nagyszerű analízisek, esettanulmányok, a további kutatás széles dimenziónak felvázolása, az elemzések forrásbázisának kiválasztási módja és közlésük magas színvonala, a megértést és további feldolgozásokat segítő összefoglaló táblázatok, a kapcsolódó függelék (*Adattár az 1605. évi vármegyei, városi tisztviselői karok kutatásához*), a tanulmányhoz és a forrásokhoz kapcsolódó korrekt jegyzetapparátus és a mutatók színvonala mind-mind e kiváló könyv érdeme, mely a történeti kutatás egyik alapmunkájává vált. Bár a kötet *Bevezetésében* a szerző leszögezi, hogy „Az alábbi kis munka nem hadtörténeti finomítás céljából született" és célja „az 1605. év ambivalens helyi történéseivel" való találkozása kapcsán „érzékeltetni és adatolni e térség helyzetét; jelezni további feldolgozások szükségességét," úgy véljük, a magyar és a térséggel foglalkozó külföldi hadtörténetírás a jövőben nem kerülheti meg a munkát. Sem Bocskai mozgalmának kutatása kapcsán, sem pedig általában a koraszakra és/vagy a térségre vonatkozó egyéb hadtörténeti kutatás alkalmával. A hadtörténész, aki figyelmesen olvassa Dominkovits Péter könyvét, alkalmazhatja módszereit, a társadalom-, gazdaság-, hivatal-, várostörténeti vonatkozások figyelembe vételével, kiemelheti szempontrendszerét a hagyományos hadtörténetírás kereteiből. Ismertetésünk az alábbiakban e sokszínű kötet két vonulatával foglalkozik. Az első a felvetett kérdéskörök exponálása és utalás az új kutatási eredményekre, különös tekintettel a hadi, hadtörténeti vonatkozásokra, a másik a további kutatás Dominkovits Péter által kijelölt területei, kérdései.

A kötet mintegy felét *A Nyugat-Dunántúl 1605-ben. Felkelés és polgárháború* című tanulmány 15 fejezete (melyekről alább szólunk) teszi ki, másik fele a már említett függeléken kívül a kérdéskör feltárásához újonnan közölt eddig ismeretlen forrásokat tartalmazza, amelyek Sopron város Levéltárának iratanyagából kerültek ki. A forrásválogatás legfőbb szempontja volt, hogy azok ne csak Sopron, hanem a tágabb térség 1605. évi történéseibe is bepillantást engedjenek, valamint kiindulópontul szolgálhassanak egy későbbi, monografikus igényű feldolgozáshoz. A betűhíven közölt források között található több, a Sopronba szállásolt katonaság ellátásával kapcsolatos levél, néhány dokumentum a háborús eseményekről, a mindkét fél részéről végbevitt hatalmaskodásokról, jelentések, beszámolók a hajdú–török–tatár hadak mozgásáról, de vannak köztük a hadi hírek továbbítását dokumentáló jelentések, misszilisek is. A 60 forrást felvonultató okmánytár külön tárgyi jegyzetapparátussal rendelkezik. Itt kell megemlítenünk a kiadványnyal kapcsolatos egyetlen negatív élményünket: ez a szép kiállítású, igényes formátumú, színvonalas képanyaggal ellátott könyv megérdemelt volna egy sokkal gondosabb tördelést, a tördelési hiányosságok ugyanis nem egy esetben nem csak a képi összbenyomást rontják („szellős", gyakorlatilag tördeletlen sorok, pl. 1., 3., 14., 27., 31., 39., 44., 50., 55. levelek esetében), hanem hibákhoz is vezetnek a kötetben, amelyek különösen a forrásközlésnél zavaróak, pl. a sorvégi szavak elválasztásában (pl. 10., 11., 19., 50., 57. levél).

Dominkovits Péter tanulmányának bevezető részében *Eltérő történetírói tradíciók* cím alatt a nyugat-dunántúli vármegyék e korszakra vonatkozó történeti kutatásának historiográfiai összefoglalását írta meg, elemző módon mutatva be az osztrák és a magyar történetírás eltérő szemléletű megközelítését. Ezzel máris koncepcionális különbségekkel találkozhatunk a tanulmány legelején, melyek lényegét a szerző az alábbi, határozott kérdésben foglalja össze: „egyazon történeti törvényhatóságokról van szó" (mind a hazai, mind a burgenlandi kutatás esetében), „amelyeknek miképpen lehetne két, párhuzamos történetük?" (9. o.). Tendenciákat és eredményeket foglal össze: többek között Istvánffy történeti műve, Horváth Mihály munkája, a Benda Kálmán által összeállított Bocskai-bibliográfia után megjelent, Nagy László által megírt hadtörténeti feldolgozást áttekintve, amely első ízben periodizálta az 1605. évi dunántúli eseményeket. Marosi Endre és Nagy László 1984-es hadtörténeti tanulmányában a Nyugat-Dunántúlt mellékhadszíntérnek tekintette – Dominkovits Péter tanulmányában ezt az állítást a további fejezetek mindegyikében cáfolja. Az alsóausztriai és az adatgazdag stájer történetírás a Bocskai-felkelést a pusztítás mértékét tekintve az 1532. évi török hadjárathoz hasonlította, és az 1605. évet a „hosszú török háború" legpusztítóbb esztendejének tekinti. Harald Prickler Némethy hadjáratait az 1529., 1532., 1683. évi, e térséget érintő oszmán hadjáratokkal veti össze a háborús károkat illetően, illetve azokat hangsúlyozva. A Toifl–Leitgeb-féle, 1990-ben megjelent összefoglalás pedig ezt a szemléletet követve az oszmán–tatár hadak támogatásával folyó küzdelmek pusztításait emeli ki. Minderről Dominkovits Péter tanulmánya térképeket is közöl. A tanulmány a továbbiakban rátér Bocskai mozgalmának helyi vonatkozásaira, kezdve a sort a Sopron és Szombathely városok történeti irodalmában kialakult történeti hagyománnyal, a szemtanú, Fauth Márk krónikájának eseményeitől Georg Ritter *Beschreibung*ján, majd a XVIII. században Hajnóczi Dániel és Bél Mátyás forrásközlésein keresztül Gamauf Gottlieb, Nagy Imre, majd a XX. században Payr Sándor munkásságáig. Utóbbi már a helytörténeti vonatkozásokon túl a tágabb térség eseménytörténetét is figyelembe veszi; Szombathely esetében pedig a Sopronénál kedvezőtlenebb forrásadottságok miatt Bél *Notitiá*járól, Schönvisner, Kunc Adolf és Horváth Tibor Antal összefoglalójáról szól. A kismonográfia egyik legfontosabb fejezete a *Lokális társadalmak a 16–17. század fordulóján...* címet viselő, társadalomtörténeti elemzést tartalmazó rész. (31–40. o.) A helyi társadalom 1605-ös viszonyait, a birtokosok (világi fő- és birtokos nemesség, egyházi méltóságok, speciális birtokosként Sopron szabad királyi város) elkülönítésével, az adózás, az 1598. évi adóalap-változás dokumentumain keresztül mutatja be, melyek legfőbb tanulsága, hogy az említett társadalmi csoportok, rétegek vagyonilag szélsőségesen differenciáltak voltak (31–34. o.). Ezzel összefüggésben a szerző rámutat, hogy olyan alapvető kérdések is megválaszolásra várnak, mint a haditerhek nagysága a térségben, vagy a megyei inszurrekciók kronológiája (34. o.). Dominkovits Péter Sopron adózó lakosságának ugyancsak nagyfokú vagyoni dif-

ferenciálódását mutatja ki, azonban szerencsés módon ez a gazdasági prosperitás miatt nem a népesség elszegényedését jelentette, hanem a középréteg megerősödését (36. o.). A vármegyék háborús terhei szintén feltáratlanok, a törvényhatóságok Sopron és Vas vármegyében a források tanulsága szerint viszonylag folyamatosan működtek (a többi törvényhatóság tárgyévi működéséről szórványosak a források). A vármegyei nemesség pártállásáról kevés adat maradt fenn, azok alapján megállapítható, hogy a „vármegyei nemesség differenciáltan viszonyult a Bocskai felkeléshez" és a hadmozdulatok alakulásától függően is változtatta pártállását (45. o.); egyedül Sopron királypártisága mutatható ki biztosan. A XVI–XVII. század fordulóján élt, Sopon és Vas vármegyei egyházi és világi főrendek biográfiáit illetően a szerző fölhívja a figyelmet, hogy azok döntő részben még megírásra várnak, tehát pártállásuk, viszonyulásuk egyelőre csak jelzésszerűen mutatható be. Így rámutat Vas vármegye legnagyobb birtokosa, Batthyány (II.) Ferenc, 1605-től Sopron vármegyei főispán kulcsszerepére, aki – s ezt már a XVIII. századi polihisztor, Bél Mátyás is kimutatta – egyedül volt képes a magyar főrendiek közül a „fosztogatók" megfékezésére (48. o.), s ahogyan azt Dominkovits Péter bemutatja, igen széles kapcsolati hálózatával a hadi és politikai események sorát befolyásolta. A nagybirtokosok sorában, Nádasdy Ferenc 1604. évi halálát követően, özvegye, Báthory Erzsébet „aulikus magatartásúnak tűnik," gróf Széchy Tamás magatartása nem egyértelmű, Bánffy Kristóf semlegességre törekedett (51–52. o.); a nyugatdunántúli térség főnemesei közül ketten, szerdahelyi Dersffy Ferenc és Nádasdy Tamás (a nádor fivérének, Kristófnak fia) álltak Bocskai pártjára (54–55. o.). Az egyházi méltóságok között Dominkovits Péter feltárja a győri egyházmegye kulcsszerepét (1601-től az esztergomi érseki szék ugyanis betöltetlen), hetési Pethe Márton igen aktív politikai szerepvállalását Batthyány Ferenc köréhez kapcsolódóan (55–57. o.). A térség XVII. század elejei meghatározó főúri familiáinak és egyházi méltóságainak familiális hálózatai egyes életpályákon vagy szórványadatokon kívül az igen gazdag forrásbázis ellenére szintén feltáratlanok, így a szerző egyes személyek (pl. a szentpéteri castellum kapitánya, Babolcsay Tamás, vagy a szintén Batthyány-familiális Ányos Kristóf, Perneszy György, a körmendi várkapitány, Ráttky Menyhért) példáin keresztül ad képet a döntési mechanizmusokról, a híráramlásról; melyek alapján, ahogyan azt a szerző kiemeli, a jövőben más főúri familiárisok szerepét, pártállását is tisztázni lehet (64. o.).

A hadi eseményeket illetően a tanulmány Sopron 1605. évi ostromait (június 6., június 10. és június 27.) rekonstruálja, azok előzményeivel, összes eseményével, a hadmozdulatok, harci cselekmények pontos felsorolásával és a város felmentésével együtt (65–71. o.), valamint „a hadak útjába vetett mezőváros," Némethy Gergely őszi dunántúli támadása legnagyobb vesztese, Szombathely helyzetét (71–74. o.). Részletesen feltárja Körmend, Szentgotthárd és Kőszeg szerepét, feladatait és teljes történetét az 1605. évben, párhuzamosan tárgyalva a várvédelemmel, hadellátással kapcsolatos kérdéseket a hadi eseményekkel (74–80. o.). A nyugat-dunántúli területek uradalmai 1605-ben bekövetkezett pusztulásának feldolgozása is önálló monográfiát igényel. Ezzel összefüggésben specialitásként említi meg a szerző, hogy Vas és Sopron vármegyék birtokszerkezetében a világi nagybirtok túlsúlya dominál, a nagybirtokok működésének feldolgozottsági szintje a korszakban általában nagyon eltérő. A hiányos feldolgozottság még a jó forrásadottságokkal rendelkező Sopron szabad királyi város, mint birtokos esetében is fennáll (80–81. o.). A tanulmány megállapítása szerint a beszállásolások és a környékbeli táborozások, a seregek ellátása miatt a falvak adózó háztartásai 1605-ben gyakorlatilag teljesen elpusztultak. Vas vármegye tekintetében, elsősorban a hajdú hadmozgások és a tűzkárok miatt pl. a Batthyány-uradalomban a településállomány 67,6%-a szenvedett károkat (82. o.).

Érdekes és tanulságos fejezetei a kötetnek az 1605. évi hadmozgásoknak a regionális és a távolsági kereskedelemre gyakorolt hatásáról szóló részei. A hadi események szabta keretek között viszonylag folyamatosnak mondható a kereskedelmi tevékenység, és újabb üzleti lehetőségek is adódtak a hadigazdálkodás következtében. A rabkereskedelem feléledéséről és térbeli kiterjesztéséről szóló fejezetből kiderül, hogy a dunántúli hadjárat során a hajdúseregekkel támadó török, tatár segélyhadak immár Sopron és Vas vármegye nyugati feléből, Kelet-Stájerország és Alsó-Ausztria keleti felének falvaiból hajtották el a lakosságot, ami a végvári szokásjogot idézi (87. o.). Végül a szerző a térség főúri információs hálózatának

feldolgozatlanságára hívja föl a figyelmet. A Batthyány Ferenc köréhez tartozó Kuprisicz Markó tevékenységének bemutatása kiindulása lehet a téma feldolgozásának.

Dominkovits Péter kutatásainak tanulsága, hogy az 1605. év hadiesemény-sorozatának következtében a térségben alapvető változások állnak be a törvényhatóságok működésében, a birtokrészek, uradalmak reorganizációjában, s ennek részeként pl. a térség birtokforgalmának további vizsgálatával vonható meg a jövőben a háborús pusztítás mérlege mind gazdasági, mind társadalmi szempontból.

Kincses Katalin Mária

KÉT FORRÁSKIADVÁNY LACKNER KRISTÓFRÓL

Dominkovits Péter

Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591–1632) / Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591–1632)

(Kiadja / Herausgegeben von: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára / Ödenburger Archiv des Komitats Győr–Moson–Sopron, Sopron, 2007. 118 o.)

Tóth Gergely

Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid életrajza / Vitae Christophori Lackhner I. U. D. Hominis, brevis consignatio

(Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat, 5. kötet. / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, Reihe C, Band 5. Kiadja / Herausgegeben von: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára / Ödenburger Archiv des Komitats Győr–Moson–Sopron, Sopron, 2008. 219 o.)

Két fontos, új kötettel gazdagodott a koraújkori Sopron emblematikus személyének, a humanista tudósnak, ötvösművésznek, jogi doktornak, városbírónak, a több mint másfél évtizeden át, 1613–1631 között polgármesterként tevékenykedő városvezetőnek, Lackner Kristófnak (1571–1631) életútját, tevékenységét és hatását bemutató irodalom a Soproni Levéltár kutatói gárdája töretlen lendületű, nagyon magas színvonalú forráskiadó munkájának köszönhetően. Dominkovits Péter könyve a vagyonos városvezető saját és családtagjaitól (szüleitől, feleségétől) reá háramlott anyagi javakat tartalmazó forrásoknak: végrendeleteinek, hagyatéki- és vagyonleltárainak, valamint az osztálytételek alkalmával készült, eddig publikálatlan iratainak a forrásközlés legmagasabb kívánalmainak megfelelő kiadása. Tóth Gergely Lackner Kristóf egyes szám harmadik személyben megírt „életrajznak álcázott önéletrajzát", pontosabban életének és politikai pályafutásának 1618-ig terjedő, annak első szakaszát bemutató önéletírását adta közre.

Külön érdeme a köteteknek a két-, illetve háromnyelvűség. Dominkovits Péter kiadványában a források eredeti nyelven, németül vagy latinul olvashatók, a forrásokat kísérő jegyzetek, a bevezető tanulmány, a mutatók magyarul és németül. Tóth Gergelyében az eredetileg latin nyelven íródott *Vita* és magyar fordítása – nagyon szerencsésen – párhuzamosan olvasható, a szövegkritikai jegyzetek latin nyelvűek; a tárgyi jegyzetek, a kísérő tanulmány és a mutatók, jegyzékek rendszere pedig magyar és német nyelvű. Mindez a soproni forráskiadás hagyománnyá vált koncepciójá-

nak felel meg, törekedvén a város és a régió soknyelvűségének prezentálására és térben nagyban kiszélesítve a magyar történeti kutatás eredményeinek hatókörét.

Dominkovits Péter bevezető tanulmányának historiográfiai részében összefoglalja, rendszerezi a Lackner-kutatás biográfiai, történeti, várostörténeti, irodalom- és művelődéstörténeti, művészettörténeti vonatkozásait. Ennek legfőbb tanulsága, hogy Lackner életműve igen szerteágazó, hiszen a felsorolt tudományterületeken belül a nyomdászattörténet, a technika- és ipartörténet, nevelés- és iskolatörténet, a szimbólum-kutatás, a mentalitástörténet is számon tartja munkásságát. A szerző kiemeli, hogy az életmű talán legnagyobb teret kapott része a várostörténeti kutatások mellett a polgármester tudósi és írói működése. E helyen szeretnénk fölhívni a figyelmet arra, hogy Lackner Kristóf tevékenységének, életútjának több olyan momentuma van, amelyek a hadtörténeti kutatás számára is fontosak. Jelen ismertetésben az alábbiakban két nagyobb kérdéskört exponálunk: Lackner szerepét Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem mozgalmában.

Dominkovits Péter tanulmánya Lackner Kristóf pályaívét egy több generáción keresztül átívelő, gondosan építkező, anyagiakban folyamatosan gyarapodó család történetének kontextusába helyezi, melynek sarokpontjai a szisztematikus vagyoni gyarapodás mellett a műveltség, a világlátás, a kiváló politikai érzék, amely Lacknert peregrinációja után, 1599-ben azonnal a városvezető elitbe emeli (1599-től 1603-ig, városbíróvá választásáig belső tanácsos). Városi országgyűlési követként, már pályája legelején (először 1602-ben), s a század első évtizedében diplomáciai útjain magas szintű politikai jártasságra tesz szert. A sikeres 1602. évi bécsi és 1602., 1603. évi prágai delegációk tagja, amelyek Lackner számára kitűnő politikai iskolának bizonyulnak (a prágai delegációkban már nemcsak szűkebb pátriája, hanem a magyarországi szabad királyi városok küldötte). 1603–1604-ben városbíróvá választják, 1604-ben a Habsburg kormányzat legfontosabb hivatali–katonai tisztségviselőinél a magyarországi szabad királyi városok szószólójaként a katonatartás ügyében tárgyalt a törökök elleni hadjárat finanszírozására szolgáló 100 000 dénáros hadiadó kivetéséről. Pályafutása kezdeti szakaszának csúcspontjai pedig – Dominkovits Péter szavaival – Lackner „1605. évi városvédő katonai szolgálata" Bocskai hadai ellen, melynek során Sopron és környéke háborús területté változik, majd ennek lezártával „1606-ban fontos követi útja volt: a bécsi béke megkötését követően" Szentbertalany Menyhért polgármesterrel „ő utazott el Illésházy nádorhoz, aki megnyugtatta őket az evangélikus... vallásgyakorlattal kapcsolatban". Megerősítik a protestáns város privilégiumait, véleményünk szerint köszönhetően annak a városi elit által következetesen gyakorolt érdekérvényesítő politikának, melynek során a meglévő erőviszonyok helyes felmérésének következtében Sopron gyarapodása, privilégiumainak erősödése a XVII. század első felében folyamatos volt.

A felsoroltak összefüggésében a Lackner-hagyaték különös jelentőséget kap, ahogyan ezt Dominkovits Péter hangsúlyozza, ám a szerző jogosan hívja föl a figyelmet a hagyományostól eltérő kutatási irányokra. Ezzel messzemenően egyet értve rámutatunk, hogy az új irányoknak vannak hadtörténeti vonatkozásai is, éppen a Lackner-hagyaték felhasználásának egyik fontos elemeként a végrendelet által dokumentált Lackner-alapítvány működésével kapcsolatban: kutatási téma lehet ennek részeként az alapítványhoz szóló 1630–40 között íródott folyamodványok feltárása, melyekben az érintettek török rabságból való megszabadulásukat várják.

Tóth Gergely kötetének bevezető tanulmánya szintén bemutatja a Lackner-életművet, majd rátér a már Dominkovits Péter által felvetett, új kutatási irányok hangsúlyozására. Helyesen mutat rá, hogy a kutatások alapvető szempontja kell hogy legyen a továbbiakban, hogy az életmű önmagában, csakis Lackner Kristófra koncentrálva, őt kora és városa egyetlen, kortársait elhomályosító fényben tündöklő városvezetőjének tekintve, ezáltal kiszakítva őt a Sopronban a XVII. században működő politikai elit viszonyrendszeréből, nem érthető meg.

Az írás részletesen, példamutató igényességgel feltárja a kiadott önéletírás keletkezéstörténetét, a kézirat sorsát és utóéletét, a forrás műfaját, szerkezetét, stílusjegyeit, stílusrétegeit, megírásának okát (Tóth Gergely megfogalmazásában egyfajta számvetés és valamiféle „alapanyag" egy majdani „parentáló számára, hogy az utókor minél pontosabban megismerhesse életútját"), de betekintést nyerhetünk abba az izgalmas munkába is, amely a kézirat feltárásához vezetett.

A bevezetés harmadik fejezete a *Vitá*ban Lacknerről újonnan megtudott adatokra hívja föl a figyelmet, s ezzel rátérünk a forrás bizonyos részeinek ismertetésére. Feltárulnak tanulóéveinek epizódjai, az ötvösmesterség kitanulása, magánéletének momentumai, részletes bemutatásra kerül peregrinációja, feltérképeződnek külföldi kapcsolatai, teljes politikai pályafutása városvezetőként és az országos politikában résztvevő politikai elit tagjaként 1618-ig, s itt kapunk adalékokat az önéletrajz újonnan feltárt, katonai vonatkozásaira is, melyekre e helyen csak igen vázlatosan utalhatunk.

Első helyen mindjárt egy, a hadtörténet írás számára is talán fontos, eddig ismeretlen adalék szerepel. A tudós városvezető felnőtt élete (morvaországi) középiskolai tanulóéveit megszakítva másfél éves katonai pályafutással kezdődik; unokabátyjához csatlakozva, 1588–89 körül, császári vértesként szolgál a Felvidéken. Az ott szerzett tapasztalatokat aztán hasznosította is, Sopron Bocskai seregeitől 1605-ben elszenvedett ostromának idején, melynek epizódjairól néhány, a kutatás számára eddig ismeretlen adattal szolgál Lackner önéletrajza, különösen az ostrom utáni eseménytörténetet illetően (XVIII–XXII. fejezet). Ezek között olvasható pl. Balf és Kópháza elpusztítása Bocskai hadai által (június 10.), ami a XVIII. század első harmadában, Hajnóczy Dániel soproni evangélikus líceumigazgató kiegészítéseinek jóvoltából Bél Mátyás *Notitiá*jában éppen a Lackner-önéletírás alapján került részletes elbeszélésre, s került be ezáltal történeti irodalmunkba (az esemény körülményei, ha egyáltalán bekövetkeztek, további tisztázást igényelnek). A másik eseménysorozat, melyet a *Vita* jóvoltából pontosíthat a kutatás, Sopron külvárosának június 11-i ostroma. Lackner leírása a Sopronba bevonuló császári hadak létszámát illetően (1500 helyett 500-an) a *Faut-krónikáb*an közölteket erősíti meg az Istvánffy Miklós történeti művében leírtakkal szemben. Ami pedig Lackner személyes helytállását illeti, megtudhatjuk, hogy ez előtt néhány nappal, a június 6-i ostromban maga is részt vett (XVIII. fejezet). Fény derül a Lackner által a Bocskai mellé állt Dersffy Ferenc, Sáros vármegyei főispán ellen július 1-jén vezetett „büntetőexpedíció" részleteire is, ami gyakorlatilag egy korabeli zsákmányszerző portya volt.

Sopron a XVII. század első harmadában országos jelentőségű események színhelyévé vált többek között Lackner Kristóf politikai tevékenységének köszönhetően. Ennek csúcspontja, úgy véljük, egy hadtörténeti aspektusait tekintve is kiemelkedő időszak, amely már Lackner polgármesterségének időszakára esik: az 1620–1622. év politikai, katonai, diplomáciai történései (gazdag forrásanyaga tovább kutatható többek között a Soproni Levéltár Lad. VI. et F. Fasc. IV. Num. 251–316. jelzésű iratait vizsgálva). A harmincéves háború keleteurópai hadszínterén zajló katonai események, a protestáns Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fellépése, közvetlen katonai fenyegetése a soproni városvezetést is állásfoglalásra késztette. E helyen vitatkoznék Tóth Gergely vélekedésével, mely szerint „a királyi felségről műveket író, királyhűségét lépten-nyomon hangoztató Lackner számára... traumát okozhatott", hogy a város az erdélyi fejedelem pártjára állt, valamint hogy 1620-ban a város „őt küldte Bethlen besztercebányai gyűlésére követnek, vagyis saját elvei ellenére kellett cselekednie" (s nem utolsó sorban ez vetett véget a polgármesteri hivatal ideiglenes megszakítása mellett életrajza továbbírásának). (17. o.) Véleményem szerint Lackner politikai gondolkodása ennél árnyaltabb. Az eddigi feltárt források és szakirodalom alapján úgy látom, hogy Lackner és a magisztrátus 1620 tavaszán a nemzetközi és helybéli katonai erőviszonyoknak megfelelően foglalt állást II. Ferdinánd és a Sopron vármegyei főispán, Esterházy Miklós politikája ellenében, Bethlen és szövetségesei mellett, s a május 31-én megnyíló besztercebányai országgyűlésen is. Fél év múlva azonban, amikor a november 8-i fehérhegyi vereség után a helybéli katonai erőviszonyok megváltoztak, majd az 1621. májusi császári megtorlás fenyegetett, a város azonnal váltott, új stratégiát alkalmazott (a büntetést 2400 tallérral, 20 ezer forinttal és 200 akó borral „vásárolták ki"). Vagyis a városvezetés, talán Lacknernak is köszönhetően gyorsan „helyrehozta tévedését", a császáriakhoz csatlakozott. Ez a momentum a tapasztalt politikus Lacknert véleményem szerint túllendíthette esetleges „traumáján". Hozzáteszem, a soproni városi elit a XVII. században mindent elkövetett a protestáns felekezet érdekeinek érvényesítéséért, ugyanakkor ezt mindvégig oly módon tette, hogy minden fórumon a feltétlen királyhűséget hangoztatta. Végül, ezen előzmények után, illetve a nikolsburgi békét követően került sor a század első felének és Lackner Kristóf pályafutásának legjelentősebb eseményére, az 1622. május 15-én

megnyitott, fényes külsőségek mellett lebonyolított soproni országgyűlésre. A diéta első számú diplomáciai aktusa a Bethlentől visszaszerzett koronával való királyné-koronázás volt. A koronázás és az országgyűlés emlékére II. Ferdinánd augusztus 4-én Sopronnak új címert adományozott, egyben megerősítette és kibővítette Sopron privilégiumait (mindennek jelentősége Sopron korábbi Bethlen-pártiságát tekintve hangsúlyozandó); a két évtizede országos politikai ügyekben tevékenykedő Lackner Kristófot pedig birodalmi palotagróffá nevezték ki (ami az önéletrajz folytatására sarkallhatta volna).

Az önéletírást nem folytatta, azonban az átélt katonai események, hatalmi váltások Lacknert, írói munkásságát folytatandó, államelméleti elmélkedésekre késztették, melynek gyümölcseként két munkája jelent meg 1625-ben, melyeket a XVIII. századi hadtudományi bibliográfiák is a hadtudományi irodalom körébe soroltak, akárcsak korábban Zrínyi Miklós, akinek könyvtárában mindkettő a „Militares" szakban volt elhelyezve (ahogyan ezt Hausner Gábornak a Hadtörténelmi Közlemények legutóbbi számában megjelent tanulmánya feltárta). Az államelméleti irodalom és az erkölcsfilozófiai elmélkedés között elhelyezkedő fejedelmi tükrök közé sorolható *Aphorismi Politici pro Principe, Republica, Pace, Bello, Oeconomia et Bonis Moribus...* címen Tübingenben megjelent aforizmagyűjteménye, amely a spanyol Antonio Guevara fiktív *Marcus Aurélius-életrajzából* válogatott idézeteket tartalmaz. Lackner ebből külön fejezetekbe gyűjtötte a fejedelemről, az államról, a jó erkölcsről stb. szóló idézeteket, közöttük *Pro Bello et Pace* címen a háború és béke gondolatával foglalkozókat. Úgy véli, a háborút a gyakorlatban kell tanulni, hosszú elmélkedéseket közöl többek között az igazságos háborúról és az igazságos békéről, a vezéri szerencséről. *Galea Martis hoc est bona militia* című könyve szintén összefügg az államelmélettel és a morálfilozófiai művekkel. Lackner nyolc osztályát sorolja fel a hadakozáshoz szükséges erényeknek, s minden egyes osztályhoz ókori klaszikusoktól származó aforizmákat közöl és ezekhez egy-egy emblematikus képet csatol. A közel 500 (!) citátum alapján egy nagyon árnyaltan gondolkodó, széleslátókörű, morális alapon, éretten filozofáló politikusnak a hatalomhoz, a katonai erényekhez, a háborúhoz kapcsolódó attitűdje bontakozik ki, aki a hadakozást tudományos diszciplínaként fogalmazza meg.

Dominkovits Péter és Tóth Gergely igényes, szép kivitelű, áttekinthető szövegtükörrel rendelkező, a mutatók használatát megkönnyítő útmutatókat tartalmazó, a korszakra vonatkozó, korszerű német és latin nyelvű forráskiadás kívánalmainak mindenben megfelelő munkája további bázisa lehet tehát a XVII. századi várostörténet, politika-, diplomácia, gazdaságtörténet, mentalitás- és művelődéstörténet, s nem utolsó sorban hadtörténet kutatóinak.

Kincses Katalin Mária

JANET MACDONALD

FEEDING NELSON'S NAVY

The True Story of Food at Sea in the Georgian Era

(Chatham Publishing, London, 2006. 224 o.)

Janet Macdonald, számos szakácskönyv szerzője, kultúrtörténészként e könyvében a francia forradalmi és a napóleoni háborúk brit haditengerészetének élelmezéséről folytatott kutatásait foglalja össze. Művének megírásában többek között az a szándék vezérelte, hogy leszámoljon a György-kori haditengerészetről keringő rémtörténetekkel, melyek szerint a legénység romlott sózott húson és zsizsikes kétszersültön élt volna nap-nap után. A szerző véleménye szerint, ha mindez igaz lett volna, a Royal Navy nem lett volna az az imponáló, ha-

tékony harci gépezet, mint ami a napóleoni háborúk alatt volt. Valójában a haditengerészet vezetése nagyon is odafigyelt arra, hogy a flottában szolgálók megfelelő minőségű és mennyiségű ételhez jussanak. A rémtörtének ma már feledésbe ment forrása inkább a kereskedelmi tengerészet lehetett, ahol a XIX. század közepéig, a haditengerészettel ellentétben, semmilyen törvény vagy előírás nem rendelkezett a legénység élelmezéséről, s így a tulajdonosok gyakran rajtuk spórolva igyekeztek növelni profitjukat.

A könyv első fejezete a haditengerészeti étrendben szereplő alapvető élelmiszerfajtákat tekinti át. E vonatkozásban nem lehet valami nagy változatosságról beszélni abban a korban, amikor a tartósításnak csak háromféle módját, a sózást, a szárítást és a savanyítást ismerték. Ennek köszönhetően meglehetősen kevés fajta élelmiszer volt alkalmas arra, hogy hajón tárolva akár még hónapok múlva is fogyasztható legyen. Az évszázados tradícióknak megfelelően a tengerészek étrendje sózott húson, kétszersültön, szárított borsón-babon és gabonaféléken alapult. Az élelmezésről és a heti étrendről az Admiralitás 1733-ban adta ki az első írott rendelkezést, s ez egészen 1847-ig, a konzervek megjelenéséig érvényben maradt. Ez az utasítás meghatározta, hogy egy héten, s ezen belül mely napokon az alapvető élelmiszerfajtákból mennyi járt egy embernek. A heti fejadag 7 gallon sörből, 7 font kétszersültből, 4 font sózott marhahúsból, 2 font sózott sertéshúsból, 2 pint borsóból (zöld- és sárgaborsó), 3 pint zablisztből, 6 uncia vajból és 12 uncia sajtból állt. Korábban a sózott hal is részét képezte az étrendnek, de azt részben bűze miatt, részben pedig azért, mert a gyűlölt katolikusokra emlékeztetett, kihagyták az ellátmányok hivatalos listájáról. Húst a hét négy napján kapott a legénység (kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap), a többi húsmentes nap volt. Ezeket *banyan days*-nek nevezte a korabeli tengerészzsargon, egy szigorúan vegetáriánus indiai szekta után. Bizonyos forrásokból arra lehet következtetni, hogy valójában ezek sem voltak teljesen hústalan napok, ilyenkor ugyanis az előző napi húsmaradékot dolgozták fel valamilyen módon, például belefőzték a zabliszt és faggyú keverékéből álló tésztába.

A tengerész étrend alapja a napi egy font kétszersült volt. Az egyszerű tengerészek kenyeret csak a kikötőkben láttak, a nyílt tengeren friss kenyeret csak a tisztek számára sütöttek. A kétszersültet részben beszállítóktól, részben saját üzemeitől szerezte be a flotta. Egy kétszersült általában tíz dekát nyomott, s ötven kilogrammos csomagokban tárolták. A kétszersült olyan kemény volt, hogy gyakorlatilag nem lehetett beléharapni, ezért étkezés előtt vászonba csomagolva összetörték. A darabokat már meg lehetett rágni, vagy a levesbe lehetett áztatni. Amennyiben elfogyott a kétszersült, hivatalos helyettesítője a rizs volt.

Az étrend másik fő pillérét a sózott hús képezte. Friss hús a legénység számára csak a kikötőkben volt elérhető. A hajók bizonyos számú élő állatot (csirkék, birkák, sertések, kecskék) vittek magukkal a hosszabb utakra, de húsukból leginkább csak a tisztek asztalára jutott. A legénység, mint fentebb említettük, a hét négy napján sózott húst kapott. A sózott hús nedvesen, azaz sűrű sóoldatban, hordóban tárolva évekig elállt, még trópusi éghajlaton is. A sózással konzerválandó húst nem volt szabad túl nagy darabokra vágni, hogy a só teljesen átitathassa, különben a belseje megromlott, tárolásakor pedig arra kellett ügyelni, hogy a sóoldat ne szivárogjon el a hordóból. A hordókra gondosan feljegyezték a sózás dátumát, és a benne lévő hússzeletek számát. Minden egyes hordó felnyitását adminisztrálni kellett a hajónaplóban, rögzítve a hússzeletek tényleges darabszámát. A hús hivatalos helyettesítője négy font marhahús helyett négy font liszt, vagy három font liszt és egy font mazsola, avagy mazsola helyett fél font marhafaggyú volt.

A sajt és a vaj jóval rövidebb ideig volt eltartható, mint a sózott hús, ezért azt a berakodástól számított három hónapon belül ki kellett mérni a hét három húsmentes napján. A sajtnak és a vajnak számos helyettesítője volt: olaj, cukor, rizs, esetleg kakaó. Ha a sajt megromlott, egyszerűen a tengerbe hajították, de a megavasodott vajat többféle célra fel lehetett használni, például kenőanyagnak.

A kor tengeri (és szárazföldi) étrendjének fontos oszlopa volt a borsó. A hajók természetesen szárított formában vitték magukkal mind a sárga-, mind a zöldborsót. A borsóból hagyományosan sűrű levest főztek, a sárgaborsóból készítettek pudingot is. A zabliszt, vagy zabkása is gyakran szerepelt a tengerészek asztalán, reggeliként édesítve, avagy faggyúval megfőzve. Mivel meglehetősen népszerűtlen volt, s erre az Admiralitás is felfigyelt, a heti adagot megfelezték, s cserébe a cukoradagot két unciával növelték.

A zöldség- és gyümölcsfélék nagyon népszerűek voltak a tengerészek körében, ennek ellenére a hivatalos listán csak egyetlen ilyen cikk szerepelt, a mazsola. Az 1797-es spitheadi flottalázadáskor a követelések sorában szerepelt, hogy több zöldséget adjanak a legénységnek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy korábban semmiféle zöldség nem jutott a matrózoknak. A két leggyakoribb zöldségfajta, melyet egy hadihajó magával vitt, a hagyma és a káposzta volt. A legtöbb zöldség- és gyümölcsféle beszerzése szezonhoz és állomáshelyhez volt kötve. A Földközi-tengeren nagy mennyiségben vásárolták a citrusféléket, felismerve skorbut megelőző hatásukat. Ugyanitt a hagyma és a salátafélék mellett népszerű volt a tök is. A trópusi állomáshelyeken különféle egzotikus gyümölcsökhöz juthatott a tisztek mellett a legénység is. Érdekes módon a répafélék, valamint a krumpli ebben az időszakban még teljesen hiányzott a tengerész étrendből. A krumpli elutasításában fontos szerepe lehetett annak, hogy valamiféle szociális stigmát viselt magán. Mivel a szegények eledelének volt elkönyvelve, az angol tengerész nem volt hajlandó fogyasztani, mert mi sem állt távolabb tőle, mint hogy önmagát szegénynek tekintse.

A tengerészek első számú itala a sör volt. A napi fejadag egy gallon („bor" gallon, ami kevesebb, mint a normál gallon), azaz kb. 3,6 liter volt. Ez a sör jóval gyengébb volt a ma megszokottaknál, mindössze 2–3 fokos. A sörnek volt egy hatalmas előnye a vízzel szemben: ha megfelelően készítették el, s tiszta hordókba töltötték, hónapokig elállt. A sör hivatalos helyettesítője egy pint bor, avagy fél pint tömény volt. Természetesen ilyenkor vizet ittak folyadékpótlás céljából. Komoly vízhiány kivételével egyébként mindenki szabadon ihatott a fedélzeten elhelyezett vizeshordóból. A hordó mellett folyamatosan egy tengerészgyalogos állt őrt, akinek fő feladata a víz máshova vitelének megakadályozása volt, nehogy ivás helyett másra használják fel, például mosásra. A haditengerészetben a hivatalos tömény szeszesital korábban a brandy volt, azt a befolyásos nyugat-indiai kereskedők nyomására váltotta fel a rum. A rumot vízzel hígítva mérték ki, ez volt a grog. A vízzel hígítást Vernon admirális adta először utasításba 1740-ben. Mivel Vernon ragadványneve „Old Grog" volt, az általa viselt kabát szövete után, az ital így kapta a nevét. Később dr. Trotter flottaorvos javaslatára, a skorbut megelőzése céljából, citromlevet is adtak hozzá. A citromlével készült italt természetesen meg kellett cukrozni, s így alakult ki a grog máig ismert formája. Egyébként számtalan, ettől eltérő recept szerint is készítették, a közös az volt ezekben az italokban, hogy valamennyinek a vízzel higított rum képezte az alapját.

A második fejezet az ellátást végző szervezet, a Victualling Board munkáját, valamint a termelőktől a hajókig terjedő ellátási láncolatot mutatja be. A Victualling Board 1683-ban alakult, s e néven működött 1832-ig, amikor szerepkörét a Victualling Department vette át. A kezdeti időkben az élelmiszer-ellátás szerződések útján történt. A Victualling Board megállapodott a beszállítókkal, akik bizonyos számú ember ellátására szerződtek, a megállapított napi ütemezéssel, a megadott helyre történő szállítással. Az idők folyamán ez a rendszer megváltozott, a minőség-ellenőrzés, valamint a hatékonyság javítása végett a napóleoni háborúk idején az ellátás már a Victualling Board közvetlen irányítása alatt állt. A beszállítók ekkor már a Victualling Board raktáraiba szállítottak, s az elosztás onnan történt. Nagyobb hadikikötőkben saját kincstári üzemeket is tartott fenn, például pékségeket, sörfőzdéket, mészárszékeket és sózóüzemeket. Azokra az állomáshelyekre, amelyek nem rendelkeztek saját raktárakkal, bérelt kereskedelmi hajókkal juttatták el az utánpótlást. E szállításokat 1794-től az ekkor újraszervezett Transportation Board szervezte és irányította.

A Victualling Board hét főmegbízott és a titkárságvezető irányítása alatt, az ügynököket nem számolva, hetven alkalmazottat foglalkoztatott. Ez a létszám békeidőre vonatkozott, háború esetén további alkalmazottakat vettek fel. A szervezet feladatai közé tartozott, hogy az Admiralitás által megadott adatok alapján (emberek száma, lokáció) összeállítsa a következő év élelmezési költségvetését. Az így összeállított tervezetet terjesztette az Admiralitás a Parlament elé. 1798-ra, 110 000 emberrel számolva, a tervezett élelmezési költségek 2 758 268 fontra rúgtak.

Az egyik alfejezet a sokat mondó „Csalás, korrupció és hozzá nem értés" címet viseli. A Victualling Board egyik fő feladata a csalások és a korrupció megakadályozása lett volna. Természetesen, mint minden kormányzati hivatal esetében, a történelem során itt sem sikerült maradéktalanul teljesíteni ezt a feladatot. A csalás és a korrupció palettája a kistisztvise-

lők egy-két fontos ügyeskedésétől a tízezres nagyságrendű csalásokig terjedt. A legnagyobb botrányok 1711-ben, 1782-ben, 1784-ben, illetve 1806-ban voltak, mikor egy-egy nagy ügyre fény derült.

A harmadik fejezet az élelmiszer- és italkészletek hajón való elhelyezésével és tárolásával, valamint ezek adminisztrációjával foglalkozik. A kapitánynak egyéb adminisztrációs kötelezettségei mellett komoly gondot kellett fordítania az élelmiszerekkel kapcsolatos számlák és kimutatások ellenőrzésére, mivel végső soron ő viselte az anyagi felelősséget értük. A hajó nautikai értelemben vett irányításáért felelős master feladatai közé tartozott, hogy az éppen őrségen lévő hadnaggyal együtt mennyiségileg ellenőrizze és jegyzőkönyvezze minden egyes felbontott hordó tartalmát. A masternek ennél sokkal fontosabb feladata volt azonban, hogy mind a berakodásnál, mind pedig a készletek fogyásával párhuzamosan mindvégig figyeljen a hajó helyes trimmelésére. A készletek fogyása ugyanis, mely hosszabb úton egy nagyobb hajónál több száz tonnára rúgott, károsan befolyásolhatta a hajó stabilitását. Ezt a legkézenfekvőbb, és korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló ballasztanyaggal ellensúlyozták: tengervízzel. A kiürült hordókat tengervízzel töltötték meg, és így helyezték vissza a hajóűrbe. A dolog elég egyszerűen hangzik, de a készletek elhelyezésekor, illetve felhasználásukkor komoly figyelmet és szaktudást igényelt a megfelelő merülés mellett a hossz-, illetve a keresztirányú egyensúly biztosítása.

A készletekkel kapcsolatba kerülő személyek közül a legfontosabb mégis a purser volt. A purser a mai szótárak szerint hajópénztárost jelent, de a György-kori brit haditengerészetben inkább amolyan ellátótisztnek felel meg. Éppen olyan úgynevezett warrant-officer volt, mint a master, azaz nem számított tényleges haditengerész tisztnek, kinevezését sem az Admiralitástól, hanem a Navy Board-tól kapta. A purserek, a masterekkel és a felcserekkel együtt, a warrant-officerek felső, tisztinek számító rétegébe tartoztak, akiknek joguk volt a tényleges tisztekkel együtt étkezni. A purser különös keveréke volt a fizetett alkalmazottnak és a vállalkozó üzletembernek, aki bizonyos cikkeket a saját készletéből árusíthatott a legénység részére. A purserré kinevezés előfeltétele volt, hogy a jelölt két kezest hozzon magával, akik, a hajó méretétől függően, 400–1200 font közötti összegre jótállnak érte. Bár mind a legénység, mind a tisztek gyakran úgy tekintettek a purserre, mint aki megrövidíti őket, valójában kevés purser gazdagodott meg. A különböző okokból bekövetkező veszteségek, a megromlott élelmiszerek gyakran az ő zsebüket terhelték, ha a Victualling Board nem ismerte el a veszteséget, és így könnyen nagy adósságot halmozhattak fel. Az élelmesebb purserek gyakran komoly „illegális" készleteket halmoztak fel, amelyből a veszteséget pótolni tudták, olykor pedig igencsak kapóra jött számukra egy-egy csata vagy ütközet, amikor a hiányt kárként tudták jelenteni. Számos purser került hadbíróság elé hamis könyvelés miatt, sokan pedig olyan adósságcsapdába, melyből életük végéig nem tudtak kikeveredni. Nem véletlen, hogy a tengerészek a hajókat követő albatroszokról azt tartották, azok elhalt purserek lelkei, aki új hajót keresnek, hogy ledolgozhassák veszteségeiket.

A negyedik fejezet a „Hogyan étkezett a legénység" címet viseli. Itt ismerkedünk meg a szakáccsal, a hús igazságos elosztásának módjával, a tűzhellyel, és a tengerészek szociális életének is alapját képező mess-szel. A hajószakács a warrant-officerek alsó, altiszti kasztjába tartozott, a tűzmesterrel és az áccsal együtt. Szakáccsá szabály szerint csakis úgynevezett greenwich-i nyugdíjast lehetett kinevezni, így a szakácsok jó részének hiányzott valamely végtagja. A szakáccsal szemben nem volt követelmény, hogy főzni tudjon, de fő feladata nem is ez volt, hanem a tűzhely megfelelő működését kellett biztosítania, és a tűzre felügyelnie. A munka tulajdonképpeni gasztronómia részét segédei, valamint az egy asztalnál étkező csoportok kiválasztott tagjai végezték. A szakács fontos feladata volt még a hús igazságos elosztása, a fair eljárás abból állt, hogy az általa kiemelt darabokat sorsolással osztották szét.

Az egyszerű tengerészek, az „alsó fedélzet" szociális életének alapja az úgynevezett mess volt. A mai angolban ez a szó már a menzát, az étkezés helyét jelenti, de akkoriban egy asztalnál étkezőket, asztaltársaságot értettek alatta. A 850 főnyi legénységű VICTORY-n 167 mess működött, egy mess-be általában 4–6 fő tartozott. A jól működő mess tagjait baráti szálak fűzték egymáshoz, az asztaltársaság védés dacszövetséget jelentett. A tengerészek életében betöltött fontosságát jelzi, hogy az „elvesztette a mess-számát" mondás a halál szi-

nonimája volt. Másik mess-be átülni havonta egy alkalommal lehetett, a sok csere a figyelmes tisztek számára a legénység körében lappangó feszültség mutatója volt. Minden mess egy úgynevezett mess cook-ot választott a tagjai közül. Az ő feladatuk volt az asztal részére összeszedni az aznapi fejadagokat, és a nyersanyagokat a főzéshez előkészíteni. Minden asztalhoz tartozott egy főzőháló, a mess számával ellátva, a húst és a zöldségeket abban főzték meg. A pudingokat szintén számmal ellátott, vászonzacskóban főzték, azok előkészítése is a mess cook feladata volt.

A szerző e fejezetben tekinti át röviden a hajótűzhelyek történetét, a téglából épített tűzhelyektől az 1740-es években megjelent vastűzhelyekig. Részletesebb leírást a napóleoni háborúk idején használt Broadie-féle tűzhelyről (replikája a VICTORY-n látható), valamint az 1810-ben bevezetett Nicholson & Lamb-féle tűzhelyről kapunk. Utóbbi volt az első a flottában, mely alkalmas volt nagyobb mennyiségű desztillált víz előállítására, ilyenek korábban csak a Kelet-Indiai Társaság hajóin voltak.

Az ötödik fejezet a „Hogyan étkeztek a tisztek" címet kapta. Alapvetően a tiszteknek is ugyanaz az ellátmány járt, mint a legénységnek, kivételt csak a tengernagyok képeztek, akik hivatalból kaptak asztalpénzt. Ám a tisztek társadalmi állása, gentleman mivolta megkövetelte, hogy jobban étkezzenek, mint a legénység. Ezt viszont csak saját zsebükre tehették. A tiszti étkezdében, a hajó tatján, a tiszti kabinok közt elhelyezkedő wardroomban együtt étkező tisztek számos esetben komoly asztalpénzt szedtek, hogy extra készleteket vásárolhassanak. Ez az összeg olykor elérte a fizetésük felét. Számos esetben egy-egy kevésbé tehetős tiszt azért kérte át magát más hajóra, mert a komoly csoportnyomás ellenére sem bírta kifizetni az asztalpénzt. Étkészletüket is maguknak kellett beszerezniük, az Admiralitás csak 1856-tól kezdve látta el az új hajókat tiszti étkészletekkel. A legénység itt is rosszabbul járt, számukra csak 1896-tól rendszeresítettek kincstári evőalkalmatosságokat, addig azokat továbbra is maguknak kellett beszerezniük.

A tengernagyok és kapitányok, akik komoly szolgaszemélyzetet tarthattak, általában gondoskodtak saját, hivatásos szakácsról. Gazdagabb tisztekből álló wardroomok esetében is megtörtént, hogy fizetett szakácsot fogadtak fel. Ha ilyesmire nem volt pénz, ahogy azért általában nem volt, igyekeztek a legénység köréből a kulináris művészetekben tehetségesnek mutatkozó embert találni, akit saját tiszti szakácsuknak tettek meg. A korabeli hajótűzhelyek csak a tiszti konyha számára fenntartott részein (sütő, főzőlap, grillrács, nyárs) egy ügyes szakács szinte mindenféle ételt el tudott készíteni. A menüsort persze mindig az aktuális időjáráshoz kellett igazítani, bizonyos ételek háborgó tengeren nem voltak elkészíthetők. A menü leginkább a tisztek pénztárcájától, illetve a beszerzési lehetőségektől függött. Nyílt tengeren persze más volt a helyzet, mint a kikötőkben, de az élő állatok révén a tisztek még így is gyakran juthattak friss húshoz.

A Szerző e részben megemlékszik néhány gourmet, sőt egyenesen haspók admirálisról és kapitányról. Sir John Jervis, a későbbi Earl of St Vincent híres volt drága étkészleteiről és csokoládé iránti rajongásáról. Érdekes módon a kelet-indiai állomáson két, igencsak haspárti tengernagy váltotta egymást. Peter Rainier altengernagy annyira rajongott a mangóért, hogy mangószezonban egyszerűen nem volt hajlandó kifutni a franciák ellen. 1805-ben Edward Pellew altengernagy váltotta őt. 1809-re, mikor visszatért Angliába, saját bevallása szerint is akkorára hízott, mint egy disznó. Sir James Saumarez, aki Abukirnál Nelson egyik kapitánya volt, altengernagyként mindig vitt magával egy guerseney-i tehenet, mivel felettébb kedvelte a tejszínt.

A kötetet hat függelék – melyek közül az utolsó 21 étel- és italreceptet tartalmaz –, valamint terjedelmes jegyzetapparátus zárja. A mondanivalót néhány szövegközi ábra és tucatnyi, jórészt a VICTORY-n készült fénykép teszi még szemléletesebbé. A könyv, mint a jegyzetapparátus bizonyítja, nagy mennyiségű eredeti forrás felhasználásával készült.

Az amúgy igen alapos, és minden kérdést részletesen körüljáró munka kapcsán a recenzensnek mindössze két alfejezet esetén támadt némi hiányérzete. Az egyik a purser-ről szóló, a másik pedig a legénység étkezésekkel kapcsolatos szokásait tárgyaló alfejezet, ugyanis e témákról Dudley Pope négy évtizeddel korábban megjelent könyvében (Life in Nelson's Navy) jóval részletesebben ír, mint Janet Macdonald. Ez azonban alig von le a könyv értékéből, melynek egyik legfőbb erénye, hogy elsőként foglalja össze a teljes témakört, mégpedig igen magas színvonalon, emellett igen olvasmányosan is.

Krámli Mihály

CSIKÁNY TAMÁS – DEMETER LAJOS – EGYED ÁKOS –
– KEDVES GYULA – URBÁN ALADÁR

SZÉKELY HATÁRŐRÖK A MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉREN 1848-BAN

(Timp Kiadó, Budapest, 2008. 272 o.)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 160. évfordulójára megjelent könyvek közül kiemelkedő helyett foglal el ez a kötet, aminek magyarázatát nem csak abban leljük, hogy a szerzők a korszak történeti kutatásainak elismert művelői, hanem abban is, hogy hiánypótló munkáról van szó, mivel a témakörről összefoglaló feldolgozás eddig nem látott napvilágot.

Az áttörést *Urbán Aladár* 1980-ban megjelent tanulmánya jelentette, amely alapos forráskutatás elvégzése után dolgozta fel a székely határőrség Batthyány Lajos gróf, első magyar felelős miniszterelnök által kezdeményezett segítségül hívásának körülményeit (A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1980/3.). Lényegében e tanulmány képezi a kötet első fejezetét. A szerző rendkívüli precizitással vázolta fel a székely katonaság segítségül hívásának politikai és katonai hátterét, illetve a bécsi és erdélyi vezető körök reagálását a lépésre. Az utóbbiak részéről megnyilvánuló ellenállásnak más-más okai voltak. Az osztrák hadügyminisztérium szerette volna megőrizni befolyását az öt erdélyi határőrezred felett, így Theodor Baillet de Latour gróf, táborszernagy ellenkezése nem lehetett meglepő. A későbbiek folyamán a bécsi konzervatív politikusok szerették volna elérni, hogy az Uniót elfogadó erdélyi törvények szentesítésének egyik feltétele az legyen, hogy a határőrezredek maradjanak az osztrák hadügyminisztérium hatáskörében. Ezt azonban az Innsbruckban tartózkodó Batthyány kivédte, így a politikai erőviszonyok tükrében a kamarilla is szemet hunyt a határőrség egy részének kimozdítása felett. Ezzel szemben az erdélyi politikai elit – a liberális és konzervatív fő- és köznemesség egyaránt – attól félt, hogy a vármegyékben nem marad megbízható katonai erő a parasztmozgalmak ellenében, így elsősorban a román határőrzászlóaljak kimozdítását szorgalmazták

Demeter Lajos tanulmánya számos érdekes adattal egészíti ki Urbán Aladár dolgozatát. A Gál–Klapka misszió háromszéki fogadtatása, a szék vezetőinek reagálása és a népgyűlések hangulata felszínre hozták a határőrvidéki székelység sajátos, megoldásra váró problémáit.

Ehhez kapcsolódóan vázolja fel *Egyed Ákos* a székely határőrség szerepvállalását az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. A szerző, aki az erdélyi magyar történetírás vezető személyisége, több évtizedes kutatás eredményeit összegzi munkájában; Erdély, és ezen belül a Székelyföld 1848–1849. évi politikai és társadalmi történetéről megjelent dolgozatai korszakalkotóak, számos esetben kiegészítik, átalakítják a témáról alkotott felfogásunkat. Itt csak elég arra utalnunk, hogy a Háromszék önvédelmi harcáról 1979-ben megjelent kötete a mai történész generáció számára abból a szempontból is meghatározó, hogy közel nyolc évtizedes szünetet szakított meg. Nagy Sándor összefoglaló műve (Háromszék önvédelmi harca 1848–49) 1896-ban jelent meg, Egyed Ákos könyve (Háromszék. 1848–49) 1979-ben. Műveinek és tanulmányának szakmai értékét felbecsülhetetlenné teszi a történészek és az érdeklődő közönség számára, hogy mind a magyarországi, mind az erdélyi levéltári anyagban alapkutatásokat folytatott. Ráadásul Kővári László 1861-ben megjelent kötete és Egyed Ákos az 1998-ban napvilágot látott kétkötetes műve között önálló összefoglaló feldolgozás Erdély 1848–1849-es történetéről nem jelent meg!

Mindkét tanulmányt szeretném azonban annyival kiegészíteni, hogy az erdélyi országgyűlés által elfogadott uniós törvény III. cikkelyének lényegesebb nagyobb volt a társadalmi visszhangja, mint ami a jogszabály betűiből kiolvasható. Igaz, hogy a törvény a székely határőrséget nemzetőrséggé nyilvánította, de egy másik pontjában a korábbi függelmi és szolgálati viszonyokat meghagyta, vagyis a gyakorlatban minden maradt a régiben.

A törvény alapvetően két elvárásnak akart megfelelni: egyrészt az alsócsernátoni és csíkszeredai népgyűlések követelték, hogy a határőrszolgálat legyen közös teher, vegye ki belőle részét az összes társadalmi réteg, vagyis a ha-

tárőrezredek feladatait a nemzetőrségek vállalják át. (Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy ezen felvetés még a román határőrvidék katonái számára sem volt népszerűtlen. Az I. balázsfalvi gyűlésen is felmerült a nemzetőrségek feladatkörének kibővítése a határőrizet feladatával.) Másrészt nem akarták, hogy a katonai fegyelem alatt álló ezredek szétessenek. Csakhogy ezzel inkább csak bonyodalmakat okoztak, és nem orvosolták a fennálló problémákat. Először is a sorkatonai jelleggel bíró határőr-alakulatok karaktere teljesen más volt, mint a nemzetőrséggé. A jogszabály nem adott feleletet olyan gyakorlati kérdésekre, hogy mi a különbség az egyes települések határőrnemzetőrségei és rendes nemzetőrségei között? Van-e átjárhatóság a két szervezeti forma között? A 11. székely huszárezrednek román nemzetiségű tagjai is voltak. Akkor ők maradnak határőrök, míg a székelyek nemzetőrökké válnak egyazon századon belül? Így nem véletlen, hogy a törvény e részeit az uralkodó nem szentesítette, és a gubernátor megkönnyebbülten igyekezett a székek vezetőivel tudatni, hogy minden marad a régiben. A főkormányszék leirata sokakban csalódottságot szült mind Csíkban, mind Háromszékben, mivel azt többen úgy értelmezték, hogy a magyar kormányzat nem hajlandó érdemben könnyíteni a határőri terheken. A törvénycikket a kézdivásárhelyi határőrök úgy értették, hogy nemzetőrré történő átalakulásukkal függőségük az erdélyi főhadparancsnokságtól megszűnt. E törvénycikk értelmében kérte az orláti román határőrezred főként magyarokból álló rákosdi százada, hogy nyilvánítsák őket is nemzetőrségnek. Csíkban a határőrök nemzetőri átszerveződését főtisztjeik gátolták. Ezzel szemben az osztrák hadügyminisztérium zseniális taktikai húzással engedményeket helyezett kilátásba, amelynek lényege a katonai szolgálat könnyítése volt. Szinte vészjóslóan hívta fel interpellációjában Fábián Dániel képviselő Mészáros Lázár hadügyminiszter figyelmét arra, hogy a magyar kormányzat közel áll ahhoz, hogy a székely határőrök szimpátiáját teljesen elveszítse. Így teljesen érthető, hogy az alakulatok mozgósítása még morálisan sem történt túl nagy hatásfokkal. Pl. A csíki zászlóalj táborba szállását még a naszódi román zászlóalj kiindítása is megelőzte. Véleményem szerint Vay Miklós báró, teljhatalmú erdélyi kormánybiztos szerepét egy kicsit bővebben ki lehetett volna fejteni. Az erdélyi teljhatalmú királyi biztossá kinevezett Vay 1848 júliusában Csíkban és Háromszékben is körutat tett. Missziójának egyik célja éppen a székely katonaság kimozdításának elősegítése volt. Vay szerepét jelzi, hogy Franz Dorschner ezredes neki jelentette zászlóalja megindulását a szegedi táborba.

Az 1849 tavaszán a két székely határőrszékben szervezett 76–86. honvédzászlóaljakat a hivatalos iratokban mindig a 14. és 15. határőrezred szervezetéhez kapcsolták. Tényleges állományukat azonban már korántsem csak a két szék lakosságából újoncozták. Sajnos a zászlóaljak történetének feldolgozása még nem történt meg. Kutatásaim során azonban kerültek olyan források a látókörömbe, hogy a Királyföldön élő hadköteles magyar lakosságot is ezen alakulatokhoz sorozták be. A 79. honvédzászlóaljhoz jelentős számban kerültek román nemzetiségű honvédek is. Ezzel kapcsolatban viszont nem szabad megfeledkeznünk az első öt határvédzászlóaljról, melyeket Csíkban és Háromszékben állítottak fel, jelentős részben a sorkötelesség alól mentesülő határőrökből.

Egyed Ákos tanulmányához még annyi pontosítást kívánok tenni, hogy csak egy román határőrzászlóalj lett Magyarországra kimozdítva, ahogyan az Urbán Aladár tanulmányában helyesen szerepel.

Kedves Gyula tanulmánya a 14. (csíki) határőrezred Magyarországra kivonult zászlóaljainak harcait vázolja fel. A szerző a tőle megszokott alapossággal ismerteti az alakulat délvidéki, illetve aradi harcait. Ugyanez mondható el a székely huszárosztály szereplését bemutató tanulmányáról, valamint *Csikány Tamás* dolgozatáról, amely 15. (háromszéki) határőrezred 2. zászlóaljának harcait tárgyalja. Mindhárom tanulmány legfőbb értéke, hogy az egyes hadszíntereken tevékenykedő székely alakulatok szerepét, harci moráljét, sikerét és kudarcait tárgyilagosan vázolják fel. Ezzel szemben az alakulatok mozgósításáról, felvonulásáról véleményem szerint többet kellett volna írni. Egyik szerző sem használta az erdélyi sajtó tudósításait, elsősorban a *Kolozsvári Híradó* és az *Ellenőr* számait, pedig azok számos értékes adatot nyújtanak az egyes városokba érkező alakulatok fogadtatásáról, hangulatáról. Csikány Tamás tanulmányában több tudósítást is idéz a *Kossuth Hírlapjá*ból. Az alakulatok mozgósítása szempontjából legalább ennyi értékes adathoz juthatott volna mindhárom szerző az erdélyi újságokból. Ugyanígy

hasznos lett volna, az egyes csapattestek Erdélyből történő kivonulásának bemutatásához a magyar kormány teljhatalmú képviselője, Vay Miklós báró Magyar Országos Levéltárban lévő iratanyagának használata.

A 11. (székely) huszárezred tisztikarának bemutatásánál a szerző támaszkodhatott volna Gustav Ritter Amon von Treuenfestnek a dualizmus időszakában megjelent ezredtörténetére, az alakulat feltöltöttségének vizsgálatánál pedig Anton Puchner báró, altábornagynak a Hadtörténelmi Levéltárban, másolatban megtalálható állapotjelentésére, mely szerint az alakulat rendszeresített létszáma 1569 fő, 935 ló, a tényleges létszám azonban csak 1269 fő, 716 ló volt.

A tanulmányhoz még néhány megjegyzést kívánok tenni. A szakirodalomból vett idézet ellenére, a magyar kormány nem látta el Berzenczey csapatát sem lovakkal, sem felszereléssel, ezeket ugyanis az egyes székek önkéntesen ajánlották fel, 10 hétig vállalva a lovak és lovasok ellátását.

Az osztályt nem Nagy Imre alezredes, hanem Franz Baron Marcant kapitány vezette. 1848 tavaszán Kiss Sándor alszázados az ezred 2., őrnagyi osztálya 2. századának a tisztje volt, és nem rendelkezünk olyan egykorú adattal, hogy a délvidékre vonuló osztály állományába került volna. Ezzel szemben Pünkösti Gergely főhadnagy szerint Kiss 1848 őszén fél század huszárral a Hunyad megyei Dobrán állomásozott, és csak akkor hagyta el főleg románokból álló századát, amikor az, Szuini Pál főszázados vezetésével, nyíltan szembefordult a magyar kormánnyal.

A kötet értékét növelik az egyes tanulmányok végén található források, amelyek között számos első közlés is található. Külön figyelmet érdemelnek a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárból származó iratok, amelyek a magyarországi kutatók számára eddig szinte teljesen hozzáférhetetlenek voltak. A gondos válogatás a forrásközlők munkáját dicséri. A H és F szekció fondjaiból eredő források komoly bázist jelentenek a későbbi kutatások számára is.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a szerzők olyan munkával járultak hozzá a százhatvanadik évfordulóhoz, amelyet kutatók és érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatnak.

Süli Attila

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC

WHAT IS MILITARY HISTORY?

(Polity, Cambridge, 2006. 150 o.)

Jelen kötet egy alapjában népszerűsítő sorozat részeként jelent meg (az orvostörténeti, környezetvédelem-történeti, kultúrtörténeti kötetek után) azzal a céllal, hogy az újonnan, az utóbbi évtizedekben önállósodó történeti diszciplínákat mutassa be a nagyközönségnek, s ezen belül is, a Szerzők bevallott célja szerint, a diákoknak, egyetemistáknak. A kötetek azonos szempontokat követve mutatják be az egyes területeket: a diszciplína múltja, historiográfiai előzményei, a kutatói elemzések módszerei és szempontjai, a terület kutatóit foglalkoztató legnépszerűbb kérdéskörök, a témakörrel foglalkozó akadémiai és egyetemi infrastruktúra, kiadványok és folyóiratok, és az eljövendő szakmai kilátások prognosztizálása.

Hiába tartozik a háborúk története az emberiség legkorábbi irodalmi műveinek, az Iliásznak vagy éppen az Ószövetségnek kedvelt témái közé, a hadtörténészeket mindmáig bizonyos elfogódottság és kisebbrendűségi érzés jellemzi a történeti tudományok művelői között (mint a katonazenészeket a zeneszerzők között). Ennek persze vannak olyan egészen triviális okai, például hogy a hatalmas érdeklődés kielégítésére számtalan, nem szakemberek, amatőrök, sőt dilettánsok által írott hadtörténeti alkotás is születik, másfelől maga a militáns téma, a háború is mindmáig sokakat távol tart e területtől. (E vonatkozásban kivételes John Keegan esete, aki sandhursti oktatói állását áldozta fel azért, hogy teljes idejét nép-

szerű munkák írásának szentelhesse). A második világháború utáni évtizedekben a hadtörténelem nem egyszerűen nagykorúvá vált, hanem maga is komoly mértékű specializáción ment át, s ma a „hadtörténelem" már megannyi szakmai részterület „segédtudományai" gyűjtőfogalmának tekinthető. A háborúk és a hadviselés általános, a kutatásnak mindmáig alapját jelentő témáján belül is számos szempont érvényesülhet, így a szervezeti, az irányítási, haditechnikai, taktikai, illetve stratégiai szempontok, miközben a háború és a katonai szervezetek valamint a társadalom és kultúra közötti kapcsolat eddig nem látott, széles szempontrendszer alapján vált a kutatás tárgyává (gender studies, háborús történetek értelmezése, katonai és civil értékrendek viszonya stb.). Mindeközben a téma iránti érdeklődés hármas tagolása megmaradt: a civil egyetemi, kutatói és hallgatói közösség, valamint a nagyközönség mellett a professzionális katonai akadémiák, ahol a hallgatók foglalkozásukhoz szükséges tananyagot keresve válnak a művek olvasóivá.

Értelemszerűen külön fejezet foglalkozik a hadtörténeti historiográfia kezdeteivel és előzményeivel. A klasszikus görög történetírók közül mind *Hérodotosz* mind *Thuküdidész* foglalkozik a háborúkkal, előbbi a hadviselés antropológiai és kulturális megközelítésének előfutáraként tisztelhető, míg utóbbi elmélyültebb elemzéseiben olykor clausewitz-i összefüggéseket villant fel a politikai célok és a katonai stratégiai összefüggéseivel kapcsolatban. *Xenophon* „Anabasisa"pedig már a hivatásos hadseregek igényét jelzi a katonai kézikönyvek iránt, s művét valóban évszázadokon át így is olvasták. A későbbi korokra hasonlóan rendkívüli hatású volt *Iulius Caesar* „Gall háborúról" írott műve, ami hatásosan szűkítette le az elemzők figyelmét a hadvezérre, aki mellett a katonák csak egyszerű végrehajtókként jelennek meg a színen. *Vegetius* a IV. század végén minden idők egyik legnépszerűbb katonai kézikönyvét tette közzé, elsősorban a logisztikai, taktikai és kiképzési szempontokra helyezve a hangsúlyt. Vegetius kéziratait a latin középkor is ismerte és másolta, ám gyakorlati használatukról és hasznosságukról a mai napig vitatkoznak a történészek. A hatalmát katonai erényeire alapozó arisztokrácia, majd nemesség Európa-szerte irodalmi megfogalmazású, orális harci történeteket mesélt és hallgatott, aminek legismertebb példája a híres Roland-történet. A kínai hadtudományi kézikönyvek sorában *Szun Ce* hadművészeti kézikönyve az egyik legismertebb, ami, a caesari hagyományokhoz illeszkedve, a hadvezér személyiségének döntő jelentőségére helyezi a hangsúlyt, s a felülemelkedő politikai autokrácia jegyében mélyen elítéli a katonák egyéni hősiességét és kezdeményező szerepét.

A bizánci hivatásos hadsereg életben tartotta a klasszikus katonai kézikönyvek műfaját, s azokat, amint magyar vonatkozásaik miatt is jól ismert, időről-időre modernizálták és kiegészítették. Mivel szerzőik között császárok is voltak, a taktikai tanácsok mellett stratégiai, diplomáciai, etnográfiai megfigyeléseket is tartalmaznak. A nagy arab történetíró, *Ibn Khaldun* árnyékában kevéssé ismertek az iszlám katonai traktátusok, pedig azok használata tovább árnyalhatná a nyugat és kelet szentföldi összecsapásnak meglehetősen sematikus képét. A modern európai hadtudományi irodalom kezdetei a XV. század végére nyúlnak vissza, amikor a Bizáncból menekülő görög tudósok szerepe az antikvitás kultusza felélesztésében, a nyomdászat megindulása, a tüzérség terjedése, majd a XVI. századtól az állandó hadseregek megszületése mind hozzájárultak a katonai tárgyú szakirodalom robbanásszerű növekedéséhez (a XVII. században 70 ilyen tárgyú munkát adtak ki, amit 1748-ig további 30 követett), s e folyamat gyakorlatilag napjainkig tart. Morillo és Pavkovic műve a tudós hadvezérek közül név szerint kettőt emel ki, *Raimondo Montecuccoli*t és *Paul Gideon Joly de Maizeroy*t, míg a Napóleon korát követő megújulás szerzői közül *Jomini*t és *Clausewitz*et méltatja.

A modern hadtörténetírás ugyanakkor erős szálakkal kapcsolódik a porosz hadsereg vezérkari tanulmányaihoz, amelyek a korábbi hadjáratokat is értékelték. Ennek klasszikus példája az idősebb *Moltke* a francia–porosz háborúk idejéből, s nem véletlen, hogy *Hans Delbrück*nek is volt kapcsolta a vezérkarhoz. Delbrück a katonai szakértelmet a történészi forráskritikával egyesítette, úgy, ahogyan mesterétől, Rankétól, a berlini egyetemen tanulta. Művének címe – „A hadviselés története a politikatörténet keretei között" – jól mutatja a viszonyítás és történeti kritika iránti igényét. A szerzők helyesen hangsúlyozzák, hogy a nyelvi korlátok miatt (angolra csak jóval később fordították le) Delbrück hatása az angol nyelvterületre elenyésző maradt. Itt az amatőr

Edward Creasy 1851-ben megjelent, Marathontól Waterlooig tekintő „15 sorsdöntő csatája" (Fifteen Decisive Battles of the World) teremtett iskolát, összekapcsolva a csatában aratott győzelmet a világ haladásába vetett nyugati meggyőződéssel. Az angol nyelvterületen változást csak *Charles Oman* középkori hadművészete (Art of War in the Middle Ages) jelentett, ám hatásában messze elmaradt Creasy mögött. A szerzők úgy látják, hogy az Európa-, illetve nagyhatalom-centrikusság ezekre a kezdetekre megy vissza, s ennek eredménye, hogy pl. a kínai hadtörténelemről, a távol-keleti eseményekről az angol nyelvű hadtörténetírás sokáig nem akart tudomást venni. (Ld. ismertetésünket a Hadtörténelmi Közleményekben *Jeremy Black:* Rethinking Military History c. könyvéről, Routledge, London – New York, 2004.). A helyzet, különösen angol nyelvterületen, egészen az 1950-es évekig nem igen változott: a hadtörténetírással egy rendkívül szűk kutatói kör foglalkozott, s a terepet a népszerűsítő, illetve a teljesen professzionális hadműveleti leírások uralták. Az 1960-as évektől a diákok számának látványos növekedése mellett a kutatási témák megújulása is nagyban hozzásegített a hadtörténet társadalmi és tudományos presztizsének az emelkedéséhez. A „háború és társadalom" megközelítés gyökeres szakítást jelentett az ókortól szinte folyamatos csata- és hadvezércentrikus szemlélettel, sokkal inkább azt vizsgálta, milyen szerepet játszanak a hadseregek a modern társadalmi szerveződésben, s megfordítva, az miként tükröződik a katonai területen. Meg kell azt is említeni, hogy az áttörésben nem kis részt vállaltak a középkoros történészek, így *R. C. Smail* „Keresztes hadviselés 1097–1193" (1959) c. könyve, amely már nem a csatákat, hanem magát a hadviselés gyakorlatát akarta megértetni az olvasóval. (Megjegyezzük, az egyik szerző, Morillo, maga is középkoros hadtörténész, aki a hastingsi csatáról [1996] írt nagymonográfiát). *John Keegan* magyarra is lefordított könyve, „A csata arca" (1976) a társadalomtörténész érzékenységével nyomozta az ütközetekben az „egyszerű" katonák élményeit, visszaemlékezéseit, azok hasznosíthatóságát, s utat nyitott az 1980-as évek „New Military History"-jának. Ennek az évtizednek kiemelkedő könyve *Geoffrey Parker* „Hadügyi forradalom. Katonai innováció és a nyugat felemelkedése 1500–1800" c. könyve (1988) lett (erre ld. még *Veszprémy László* [szerk.]: A korai stratégiai gondolkodás, Budapest, 2005., 61–86., 133–150. o.). Provokatív és sokak által kritizált elmélete elérte azt, amit korábban hadtörténésznek még nem sikerült: a tudományos és ismeretterjesztő diskurzusoknak egyszerre került a középpontjába, s meglátásaival, különösen a világtörténeti perspektívák beemelésével; a kultúrának, mint a hadügyi fejlődést formáló tényezőnek a hangsúlyozása máig hatóan befolyásolta a gondolkodást. Megjegyezzük, hogy a szerzők nem említik, de az 1960-as években *Perjés Géza* az elsők között hívta fel a figyelmet a logisztika és stratégia XVII. századi összefüggéseire, s 1970-es angol nyelvű tanulmánya az egyik legtöbbet hivatkozott magyarországi hadtörténeti írás. Katonapszichológiai, játékelméleti, statisztikatörténeti tanulmányaira most csak utalunk, de jól jelzik a diszciplína radikális megújulását az elmúlt évtizedekben.

Külön fejezet szentelnek a szerzők a módszertani kérdéseknek, a művek elméleti kereteinek: mi mozgatja a hadügyi változásokat, mi áll a sikerek és kudarcok hátterében? Sorra veszik a nagy vezérek működését („great man history"), a döntő csaták magyarázatot, („decisiveness"), a véletlenek és előre nem látható körülmények szerepét, az örök katonai törvényszerűségeket kereső és tisztelő „racionalista iskola" hatását. Az ötvenes évektől, részben az Annales iskola hatására is, felerősödött a hosszú távú folyamatok, a társadalmi, demográfiai és kulturális környezet szerepének hangsúlyozása, miközben időről-időre szóhoz jutnak a haditechnikai, technikai és műszaki fejlődésnek akár kizárólagosságot is tulajdonító tábor képviselői is (technological determinism), bár a társadalomtörténeti iskola ez utóbbit is véglegesnek tűnően megingatta. Végül említést tesznek a posztmodern szövegértelmezés problematikájáról (erre ld. pl. a vitát a *Hadtörténelmi Közlemények*ben a 2006/1. és a 2008/1. számok között), amely a fennmaradt történeti források nyelvét és értelmezhetőségét kérdőjelezte meg. Nagyon megszívlelendő módon áttekintik a hadtörténeti fogalomszótár legfontosabb elemit, a katonai műveletek szintjeit, a harcászat és stratégia fogalmát, a hadszervezeti alapfogalmakat, miként áttekintik a hadtörténetet megtermékenyítő részterületek (antropológia, régészet, politikatudomány, szociológia, pszichológia, kultúrelmélet, nyelvfilozófia) jellemezőit is. E részdiszciplínák a terület eddig soha nem tapasztalt tematikai gazdagodásához, az elemzések sokszínűségéhez

és árnyaltságához vezettek, s az utóbbi évtizedekben egy hagyományosan konzervatívnak tekintett történeti diszciplína szinte teljes módszertani megújulását eredményezték.

Az olvasót külön fejezet vezeti be az utóbbi évtizedek néhány izgalmas, s egyúttal meghatározó hadtörténeti vitájába, így a hadügyi forradalom-vita főbb műveibe (*Michael Roberts, G. Parker, J. Back, Clifford Rogers, Kenneth Chase*); a nyugati hadügyi fejlődés kizárólagosságáról, illetve meghatározó jellegéről folytatott vitákba a tűzfegyverek japán recepciójának kudarcáról (*Noel Perrin:* Giving up the Guns: Japan Reversion to the Sword 1543–1879. [1995]), valamint a német Blitzkriegdoktrina eredetéről és világháborús alkalmazásáról.

Nem kevésbé érdekes, amikor áttekintik a gyakorló hadtörténész fórumait, megjelenési lehetőségeit, a könyvkiadóktól, folyóiratokon és televíziós csatornákon át a web világáig (és örömmel értesülhetünk arról, hogy az előlektorált web-es kiadványok fogalma is megjelent). A hadtörténeti kultúra terjesztésében elért eredményei miatt elismerő szavakat olvashatunk a gyakorlati régészetről (experimental archeology), és a hagyományőrző bemutatók (re-enactment) növekvő népszerűségéről. Az angolszász világban a hadtörténelem iránti érdeklődés jele, hogy az Egyesült Államokban 1933 óta különböző neveken működő Society for Military History-nak mára 2300 tagja van, s önálló folyóirata, a *Journal of Military History*; külön szervezettel rendelkeznek az antik (Society of Ancient Military Historians), illetve a középkori hadtörténelem kutatói és szimpatizánsai (De Re Miliatari), utóbbiak önálló folyóirata a *The Journal of Military History.* (E folyóiratok, szerencsére, a budapesti Hadtörténeti Könyvtárban is hozzáférhetők).

A jövőt illetően a szerzők igen optimisták, s úgy látják, hogy a globalizáció, a szakterület egyetemessé válása megállíthatatlan marad, s ugyanakkor egyre érzékenyebb lesz a professzionális felhasználók (katonák, politikusok) szempontjaira, így például a terrorizmus, az aszimmetrikus háború kérdésköreire. Kérdés ugyanakkor, hogy a médiák oldaláról a leegyszerűsítésre, vulgarizálásra mutatkozó igény (csaták, nagy hadvezérek, híres akciók, haditechnika) mennyire hat vissza a szerzőkre és műveikre, s mivel jár, hogy a web-en egyre nagyobb mértékben „demokratikusan" hozzáférhető források az amatőr hadtörténetírásnak is újabb lendületet adhatnak. A szerzők a kötetet záró, gondosan válogatott irodalomjegyzékkel is azt sugallják, hogy a hadtörténetírás a történelemtudomány egyik legdinamikusabban fejlődő és gazdagodó résztudománya. (A bibliográfia tételei közül egy magyar fordításban megjelenő hadtörténeti kézikönyvtár címeit is nyugodtan össze lehetne állítani.) Jellemző módon, ilyen rövid terjedelemben (névmutatóval) csak angolszász szerzők tudnak összefoglaló művet írni, ami azonban a hazai olvasót nem mentesíti a feladat alól, hogy az olvasottakat kiegészítse az itt teljesen mellőzött német, francia, olasz hadtörténeti művekkel és kutatási irányzatokkal.

Veszprémy László

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Urbán Aladár

Batthyánytól Kossuthig

Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén

Argumentum

KRÓNIKA

BALLA TIBOR

A PIAVEI CSATA, 1918. JÚNIUS 15–24.

Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2008. október 28–30.

Az idén júniusban volt kilencven esztendeje annak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének utolsó támadására sor került az olasz fronton. A Piave mentén – és egyidejűleg Dél-Tirolban – lezajlott, mindkét részről igen súlyos veszteségekkel járó, végül a Monarchia csapatainak visszavonulásával végződő offenzíva történéseinek feleleventésével és az eseményekről eddig kialakult kép árnyaltabbá tételével az olasz Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ és az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közös szervezésében lezajlott nemzetközi konferencia – melynek az olasz 1. hadtest Vittorio Venető-ban található parancsnoksága adott otthont – megrendezésével a szervezők a küzdelem egykori résztvevőinek és túlélőinek állítottak emléket.

A tudományos tanácskozás olasz és német nyelven párhuzamos szinkrontolmácsolással folyt, az előadók mindegyikének 30 perc állt rendelkezésére mondanivalója kifejtésére.

A konferencia programja október 28-án délelőtt kilenc órakor a Piero Pieri Első Világháborús Hadtörténeti Központ vezetője, a konferencia főszervezője, *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes; az olasz hadsereg 1. hadtestének parancsnoka, *Mario Marioli* vezérőrnagy; Vittorio Veneto polgármestere, végül az Olasz Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, az Olasz Hadtörténelmi Kutatószolgálat vezetője, *Matteo Paesano* ezredes köszöntőjével indult. A szervezők örömüket fejezték ki, hogy az előadók és a résztvevők elfogadták a meghívást, hangsúlyozták a konferencia jelentőségét és sok sikert kívántak annak munkájához.

A délelőtti ülésen *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes töltötte be a levezető elnöki tisztet. A felvezető előadást *Mario Montanari* ny. altábornagy, hadtörténész tartotta olasz nyelven. Nyomon követte az olasz hadsereg történetét a Caporettónál 1917. október végén elszenvedett vereségtől az 1918. júniusában lezajlott piavei csatáig. Beszélt a „caporettói csoda" következményeiről: az olaszok 800 000 fős veszteségéről, Luigi Cadorna vezérkari főnök leváltásáról és helyette Armando Diaz tábornok kinevezéséről, a helyzet megszilárdítása érdekében tett olasz intézkedésekről és a frontvonal Piave folyónál történt stabilizálásáról. Részletezte a Monte Grappa vidékén 1917 novemberében indított osztrák–magyar támadásokat, a több hadtest Itáliába küldésében is megnyilvánult brit és francia segítségnyújtást. Bemutatta az olasz haderő 1918 januárjától végbement újjászervezését, az olasz hadiipar termelési kapacitásának felfejlesztését, ami főként a lövegek és géppuskák számának növekedésében jelentkezett. Kiemelte, hogy a katonák harci szellemét propagandatevékenységgel emelték. Értékelte az olasz politikai és katonai helyzet alakulását 1918 első felében, részleteket tudhattunk meg az antant szövetségesek által a Piave-fronton szorgalmazott olasz támadás előkészületeiről.

A következő előadó *Antonio Zarcone* ezredes, az Olasz Hadsereg Szárazföldi Vezérkara Hadtörténelmi Szolgálatának vezetője volt, aki olasz nyelven felolvasott előadásában az olasz hadsereg helyzetét elemezte a júniusi piavei csata idején. Bemutatta az olasz haderő újjászervezésének folyamatát 1917 novemberétől 1918 májusáig, ezen belül a tüzérség nagyarányú fejlesztéséről és a légierő átalakításáról szólt, valamint az új összfegyvernemi támadó alakulatokról, és a hadseregben felállított Csehszlovák Légió szerepéről. Kitért az olasz Hadsereg-főparancsnokság szervezeti változásaira az adott időszakban, a haderő korszerűsítésére, így pl. a propaganda-alakulatok életre hívására, a frontkatonák életminőségének javítására tett intézkedésekre, a géppuskás, a lángszórós, a távbeszélő-alakulatok, a tüzérség, a légierő, a csapatok harckiképzésének brit és francia harci tapasztalatok felhasználása révén bekövetkezett minőségi javulására. Az előadó végül elemezte az osztrák–magyar és olasz csapatok erőviszonyait.

A kávészünetet követően *Francesco Loriga* kapitány, az Olasz Haditengerészet Vezérkara Hadtörténeti Szolgálatának vezetője emelkedett szólásra, aki olasz nyelvű előadásában az osztrák–magyar SZENT ISTVÁN csatahajó Premuda sziget közelében 1918. június 10-én hajnalban történt elsüllyesztésének körülményeit járta körül olasz szemszögből. Kiemelte, hogy az olasz haditengerészet nem jutott nagy szerephez az első világháború alatt az Adrián. Beszélt az 1918-ra az Adriai-tengeren kialakult haditengerészeti erőviszonyokról, az otrantói antant tengerzár szerepéről, a Horthy Miklós altengernagy, flottafőparancsnok által 1918 júniusában az otrantói zár ellen tervezett vállalkozásról. Végigkövette az olasz akció lefolyását, az Anconából indult és Luigi Rizzo által irányított MAS-15 (torpedóvető gyorsnaszád) és kísérőhajója útját a SZENT ISTVÁN elsüllyesztéséig, majd az akció sikeres befejezése utáni visszatérésüket Ancona kikötőjébe.

A következőkben *Mariano Gabriele* professzor – a római La Sapienzia Egyetem volt tanára – olasz nyelvű előadása hangzott el, melyben a négy zászlóalj erejű „San Marco" tengerészgyalogos ezred világháborús történetét foglalta össze, annak 1915-ös megalakításától kezdődően. A júniusi piavei offenzíva idején az ezred a velencei lagúnákat védte, alakulatai részt vettek a Piave torkolatában található sziget 1918 június vége és július 7-e közötti, magyar alakulatoktól történt visszafoglalásában. Végül részleteket tudhattunk meg az olasz tengerészgyalogosok harci veszteségeiről.

Ezután *Dr. Alessandro Massignani*, az Első Világháborús Hadtörténeti Központ munkatársa tartotta meg olasz nyelvű előadását az olasz hírszerző szolgálat szerepéről és működéséről a csata idején. Felsorolta, az olaszok mely irányokban fejtettek ki kémtevékenységet, pl. Dél-Tirolban, a Monarchia hátországi területein. Kiemelte, hogy 1918-ban elsősorban a cs. és kir. haderőről gyűjtöttek információkat a mindegyik olasz dandárnál, hadtestnél, hadseregnél működő hírszerző állomások. Hangsúlyozta, hogy a szerzett információk, adatok nem voltak pontosak, részletesen szólt az információszerzés módozatairól a fronton, illetve a hátországban.

Az ebédszünet utáni délutáni szekció levezető elnöke *Mariano Gabriele* professzor volt. Elsőként *Dr. Kurt Mitterer* ezredes, az Osztrák Hadsereg logisztikai főnöke olvasta fel a távol lévő *Dr. Otto Narderer* osztrák vezérkari alezredes német nyelvű előadását, amely az osztrák–magyar piavei offenzíva logisztikai vonatkozásairól szólt. Felvázolta a hadművelet haditervének megszületését, részletesen beszélt az anyagi-műszaki előkészületekről, a cs. és kir. haderőnek a támadás első napján a tiroli fronton bekövetkezett kudarcáról. Röviden bemutatta a piavei arcvonalon támadó osztrák–magyar hadtestek június 15. és 24. között vívott harcait, kitért az egymással szemben álló felek erőviszonyaira, az egész piavei hadművelet sikertelenségének okaira és annak következményeire.

Dr. Balla Tibor alezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Állandó Magyar Levéltári Kirendeltségének vezetője, számos képpel és vetített térképvázlattal illusztrált német nyelvű előadásában a piavei átkelésben részt vett magyar alakulatok tevékenységét mutatta be. Először röviden összefoglalta a piavei offenzíva katonai előkészületeit, majd ismertette a magyar kiegészítésű hadosztályok június 15-i elhelyezkedését és erőelosztását a Piave mentén a Montellótól az Adriáig. Ezt követően időrendben, napról-napra nyomon követte a magyar csapatok szereplését a piavei csata során, említést tett a folyó jobb partján kialakított hídfők elleni olasz ellentámadásokról, a magyar hadosztályok június 21-től végrehajtott visszavonásáról a Piave bal partjára. Hangsúlyozta, hogy a magyar alakulatok igen súlyos veszteségeket szenvedtek (az osztrák–magyar csapatok összes veszteségének közel felét, mintegy 35 000 főt). Végezetül magyar szempontból értékelte a hadműveletben részt vett alakulatok szereplését és tevékenységét, kiemelve hősies erőfeszítéseiket és nagy véráldozatukat, mely hiábavalónak bizonyult.

Emanuelle Broud főhadnagy, a Francia Hadsereg Hadtörténeti Szolgálatának munkatársa, olasz nyelven tartott előadásában a francia csapatok részvételét foglalta össze a piavei csatában. Megismertette a hallgatósággal az 1918-as francia háborús célokat, Ferdinand Foch tábornok vélekedését az osztrák–magyar haderő várható támadásáról, amelynek időpontját a felderítő jelentések alapján már előre tudni lehetett. Beszélt az antant által június végére előkészített offenzíváról, az Astico és Piave között állásban lévő XII. francia hadtest csapatainak számáról, erejéről, ellátottságáról, feladatairól. Összefoglalta a francia alakulatoknak a tiroli fronton, 1918. június 15–25. kö-

zött vívott harcait. Végezetül megtudhattuk: az ellenségeskedések elülte után mindössze két francia hadosztály maradt az olasz fronton.

Ezt követően *Dr. Kurt Mitterer* ezredes német nyelvű előadása következett, amelyben az osztrák–magyar 6. hadsereg csapatainak a Montellón zajlott harcait foglalta össze. Ismertette a Monarchia hátországának általános viszonyait 1918 januárjától kezdve, kitért a piavei offenzíva elégtelen előkészítésére, a cs. és kir. XXIV. hadtest helyzetére, szervezetére, az osztrák-magyar hadsereg logisztikai előkészületeire a támadás megindulása előtt. Kiemelte, hogy lőszer (különösen a gázgránátok) terén óriási hiány volt tapasztalható. Beszélt a tervezett időpont elhalasztásáról, napról-napra nyomon követte az offenzíva lefolyását június 15-től, majd a 20-án kiadott visszavonulási parancs értelmében annak lefolyását. Részletezte az osztrák–magyar veszteségeket, beszélt az elszenvedett vereség következményeiről.

Az első nap végén a jelenlévők kérdéseket intéztek az előadókhoz, amelyek rövid vitára serkentették a résztvevőket.

A konferencia második napján a délelőtti ülés levezető elnöke *Paolo Pozzato* professzor, a Padovai Egyetem tanára volt. Elsőként *Basilio di Martino* ezredes, az Olasz Légierő Vezérkara Hadtörténeti Szolgálatának vezetője olvasta fel olasz nyelvű előadását, melyben az olasz légierő tevékenységét foglalta össze a piavei csata idején. Hangsúlyozta, hogy már a csata előtt is egyértelmű volt az olasz–francia–brit légi fölény a Piave mentén (a 367 közül mindössze 288 olasz gép volt bevethető a csata során). Részleteket tudhattunk meg a repülők feladatairól, amelyek közül a felderítés volt az egyik legfontosabb, azonban június 15-től a Piavén épített osztrák–magyar hadihidak elleni bevetések váltak rendkívüli fontosságúvá. Bemutatta, milyen típusú bombákat dobtak le az átkelőhelyekre. Június 19-től a repülők a Montello elleni támadásban vettek részt, de eredményesek voltak pl. a vasútállomások elleni támadások és bombázások is; kiderült, hogy a legtöbb bevetést a 8. hadsereg vadászpilótái hajtották végre.

Őt *Giancarlo Baronetti* alezredes, az Olasz Csendőrség Történeti Szolgálatának munkatársa követte, aki olasz nyelvű előadásában az olasz csendőrség szerepéről beszélt a piavei csata és a világháború idején. Bemutatta annak szervezeti változásait 1915–1918 között. Felsorolta, milyen feladatokat láttak el a háború során (őrzés, biztosítás, fogolykísérés, katonai rendészeti teendők). Kiderült, hogy a 2. isonzói csatában, a Podgora-magaslaton, harcoló alakulatként is bevetették őket. Felsorolta az egyes, hírnevet szerzett csendőrök hőstetteit, akik nemcsak az olasz fronton, hanem Albániában és Palesztínában is jelen voltak. Végül megtudhattuk, hogy összesen 1400 csendőr halt meg a Nagy Háború idején.

Luciano Luciani ny. tábornok, az Olasz Pénzügyőrség Történeti Szolgálatának vezetője, olasz nyelven elhangzott előadásában az olasz pénzügyőrség háborús szerepéről beszélt. Részleteket tudhattunk meg annak szervezeti fejlődéséről, alkalmazásának módjairól, így a mozgó alakulatokba szervezett pénzügyőröket a csempészés megakadályozására, partvédelemre, vagy az Alpokban alkalmazták. Bevetették őket pl. a svájci határon, Albániában, harcoltak a Podgora-magaslaton az Isonzónál; a caporettói áttörés után egy zászlóalj Velence védelmében is részt vett. 1918 júniusában főleg biztosítási feladatokat láttak el, illetve a Piave deltájában harcoltak, ugyanakkor öt zászlóaljat Albániában, néhányat pedig a Garda-tó menti frontszakaszon vetettek be.

A kávészünetet követően *Mariano Gabriele* professzor olvasta fel előadását olasz nyelven, amelyben a brit csapatok szereplését foglalta össze a piavei csata idején. A 6. olasz hadsereg kötelékében 1918 nyarán öt angol hadosztály tartózkodott a tiroli frontszakaszon lévő Asiagónál. Beszélt a csapatok ellátási problémáiról, az antant 1918 nyarára tervezett támadási elképzeléseiről. Részletekbe menően tárgyalta a június 15-én megindult osztrák–magyar támadás kivédését és az aznapi brit ellentámadás végrehajtását, melynek során foglyokat is ejtettek. Az előadó kiemelte az angol és az olasz tüzérség közötti jó együttműködést.

A délutáni ülés levezető elnöki tisztét *Lorenzo Cadeddu* töltötte be. Első előadóként *Paolo Pozzato* professzor emelkedett szólásra. Olasz nyelvű előadásában azt részletezte, hogy hogyan ítélték meg szerepüket utólag a piavei csata idején a Grappa-masszívum körüli harcokban részt vett olasz tábornokok. Áttekintette az 1920-as és 1930-as években a Gaetano Giardino altábornagy, a 4. olasz hadsereg parancsnoka és a Roberto Segre tüzérségi tábornok között kialakult véleménykülönbségeket az 1918. júniusi, Grappa körül folyt harcok megítéléséről. Ismertette a különböző álláspontokat, véleményeket, valamint azok értelmezé-

sére is kitért. Értékelte a tábornokok tényked-ését a csata idején. Véleménye szerint Giardino konzervatív vezető és katona volt, míg Segre meghagyta alárendeltjeinek a kezdeményezést.

Másodikként *Dr. Iacopo Lorenzini* történész tartott olasz nyelven előadást, amelyben a június 15-i montellói harcokat elemezte olasz szemszögből. Kifejtette: a Giuseppe Pennella tábornok vezette 8. olasz hadsereg 58. hadosztálya az offenzíva első napján megsemmisült. Az eseményeket óráról-órára nagyon részletesen végigkövette. Ismertette a hadseregparancsnok által a nap folyamán hozott intézkedéseket, beszélt az olasz erők elhelyezkedéséről, harc közbeni átcsoportosításairól, a tartalékok bevetéséről, a 8. hadtestnek az este folyamán végrehajtott ellentámadásáról.

Végül *Lorenzo Cadeddu* ny. ezredes olasz nyelvű előadásában Camillo di Carlo olasz kémnek a piavei csata alatt az ellenséges vonalak mögötti tényked-éséről beszélt. Felsorolta, milyen lehetőségek álltak az olasz hadvezetés rendelkezésére a Piave mentén, kiemelte, hogy Veneto és Friuli tartományokban a cs. és kir. csapatok által megszállt területen nagy szükség volt az olasz kémek munkájára. A hallgatóság tudomást szerzett arról, hogy az 1917 előtt Vittorióban élt Camillo de Carlo főhadnagy 1918. május 30-án egy bersaglieri társaságában Aviánóig repült, majd civilben Vittorióban kémkedett; a front túloldalára visszarepülő olasz gépekkel kommunikált, továbbá galambokat használt jelentések továbbítására. A piavei csatáról és az osztrák–magyar csapatokról is sok hasznos információt juttatott el olasz feletteseihez. Érdemeiért a háború után magas katonai kitüntetést kapott.

A nap végén az előadókhoz intézett kérdések és az arra adott rövid válaszok hangzottak el, melyek rövid vitára ösztönözték a résztvevőket, majd *Cadeddu* ezredes a szervezők nevében összegezte a szimpózium tanulságait és munkáját.

A jól szervezett és szakmailag számos érdekességet, az eddigiekben kevésbé közismert tényt felvillantó konferencia végén elhangzott zárszóban a levezető elnök és a szervezők megköszönték a résztvevők munkáját, hangsúlyozták a szimpózium eredményességét, továbbá kiemelték több hasonló tudományos ülés jövőbeni megrendezésének szükségességét.

A hivatalos programon túl több alkalom is kínálkozott a külföldi kollégákkal és előadókkal történő szakmai eszmecserére és kapcsolatépítésre. Október 28-án este Nervesa della Battaglia helységben a két világháború között épült, 90 000 olasz és többezer osztrák–magyar katona végső sírhelyéül szolgáló osszáriumot tekinthettük meg szakmai vezetéssel, sor került az épületben található kis kápolna ünnepélyes megkoszorúzására, ahol fejet hajthattunk a Piave mentén mindkét részről elesettek emléke előtt. Az aznapi programot a település polgármestere által adott díszvacsora zárta.

Október 29-én este Vittorio Veneto várostörténeti és művészettörténeti magánmúzeumába látogattunk el, ahol számos ritka, főként a XIX. és XX. századból származó képzőművészeti alkotást csodálhattunk meg.

Október 30-án délelőtt, a program zárásaként a résztvevők az 1918-as vittorio venetói olasz győzelem emlékére 1938-ban létesített Hadtörténeti Múzeum termeit járhatták be olasz nyelvű szakvezetéssel.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZŐCS TIBOR — Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története ... 3

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Szabács ostroma (1475–1476) ... 36

KRÁMLI MIHÁLY — Az osztrák–magyar dunai kereskedelmi hajózás katonai igénybevétele az első világháborúban. A Központi Szállításvezetőség Hajózási Csoportja által irányított hajózás, 1917–1918 ... 62

KÖZLEMÉNYEK

E. KOVÁCS PÉTER — Magyarország „törökképe" a XV. század elején ... 111

BÍRÓ TEOFIL — A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában, 2. rész ... 127

SÁGVÁRI GYÖRGY — A honvédegyenruha születése ... 175

MŰHELY

SEBŐK FERENC — A „Szabács viadala." Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás ... 203

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — A tizenhárom aradi vértanú, valamint Kazinczy Lajos, Lenkey János és Ludwig Hauk halotti anyakönyvi bejegyzései ... 209

SZEMLE

DOMINKOVITS PÉTER — „Egy nemzetek lévén..." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején *(Kincses Katalin Mária)* ... 219

* * * — Két forráskiadvány Lackner Kristófról *(Kincses Katalin Mária)* ... 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Krámli Mihály)* ... 225

CSIKÁNY TAMÁS – – DEMETER LAJOS – – EGYED ÁKOS – – KEDVES GYULA – – URBÁN ALADÁR — Székely határőrök a magyarországi hadszíntéren 1848-ban *(Süli Attila)* ... 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(Veszprémy László)* ... 232

KRÓNIKA

BALLA TIBOR — A piavei csata, 1918. június 15–24. Nemzetközi konferencia, Vittorio Veneto, 2008. október 28–30. ... 237

CONTENTS

STUDIES

TIBOR SZŐCS — A "Legendary" Hero: The Story of Titusz Dugovics 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — The Siege of Szabács (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — The Military Employment of Austria–Hungary's Danube Merchant Flotilla in the First World War. The Activities of the Central Transportation Board's Shipping Group, 1917–1918 62

PUBLICATIONS

PÉTER E. KOVÁCS — A Picture of the Ottomans in Hungary in the Early 15th Century 111

TEOFIL BÍRÓ — The History of the 92nd (Gordon Highlanders) Regiment of Foot in the Wars of the Coalitions, Part 2 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — The Birth of the Uniform of the Royal Hungarian Honvéd Army 175

WORKSHOP

FERENC SEBŐK — "The Siege of Szabács." A 15th Century Chronicle in Verse, as a Source of Military History 203

HISTORICAL SOURCES

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Lajos Kazinczy, János Lenkey, Ludwig Hauk, and the Thirteen Martyrs Executed in Arad, in the Registers of Death 209

REVIEW

PÉTER DOMINKOVITS — "Being a Nation United..." Western Hungary during István Bocskai's Campaign in 1605 *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Two Volumes on Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)* 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Székely Border Guards in the Hungarian Theatre of Operations in 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)* 232

CHRONICLE

TIBOR BALLA — The Battle of the Piave, 15–24 June 1918. An International Conference in Vittorio Veneto, Italy, 28–30 October 2008 237

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

TIBOR SZŐCS — Un héros «légendaire»: Histoire de Titusz Dugovics 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Siège de Szabács (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — L'utilisation militaire de la navigation commerciale austro-hongroise sur le Danube dans la première guerre mondiale. Navigation dirigée par le Service de Navigation de la Direction centrale des Transports, 1917–1918.... 62

PUBLICATIONS

PÉTER E. KOVÁCS — Image des Turcs en Hongrie au début du 15e siècle 111

TEOFIL BÍRÓ — L'histoire du 92e régiment d'infanterie britannique (Gordon Highlanders) à l'époque des guerres de coalition, 2e partie..... 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — La naissance de l'uniforme de l'armée hongroise 175

ATELIER

FERENC SEBŐK — «La lutte pour Szabács.» Une chronique rimée du 15e siècle comme source d'histoire militaire..... 203

PUBLICATIONS DE SOURCE

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Les mentions figurant sur l'acte de décès des treize martyrs d'Arad, de lajos kazinczy, de János Lenkey et de Ludwig Hauk..... 209

REVUE

PÉTER DOMINKOVITS — «Nous sommes une seule nation...» La Transdanubie occidentale durant la campagne de 1605 d'István Bocskai *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Deux publications de source sur Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)*..... 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Garde-frontières szeklers sur le théâtre d'opérations de Hongrie en 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)*..... 232

CHRONIQUE

TIBOR BALLA — La bataille du Piave, 15–24 juin 1918. Conférence internationale, Vittorio Veneto, 28–30 octobre 2008..... 237

INHALT

STUDIEN

TIBOR SZŐCS — Ein „legendärer" Held: Die Geschichte von Titus Dugovic 3

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Die Belagerung von Szabács (Sabatsch) (1475–1476) 36

MIHÁLY KRÁMLI — Die Inanspruchnahme der österreichisch–ungarischen Donau-Handelsschifffahrt durch das Militär im Ersten Weltkrieg. Die von der Schifffahrtsabteilung der Zentraltransportleitung gelenkte Schifffahrt, 1917–1918 62

MITTEILUNGEN

PÉTER E. KOVÁCS — Das „Türkenbild" Ungarns Anfang des 15. Jahrhunderts 111

TEOFIL BÍRÓ — Die Geschichte des 92. (Gordon Highlanders) britischen Infanterieregiments zur Zeit der Koalitionskriege, 2. Teil 127

GYÖRGY SÁGVÁRI — Die Geburt der Honvéd-Uniform 175

WERKSTATT

FERENC SEBŐK — „Der Kampf um Szabács." Eine Reimchronik aus dem 15. Jahrhundert als militärgeschichtliche Quelle 203

QUELLENPUBLIKATIONEN

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Die dreizehn Märtyrer von Arad, sowie die Matrikeleinträge über den Tod von Lajos Kazinczy, János Lenkey und Ludwig Hauk 209

RUNDSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS — „Da wir eine Nation sind..." Das Westliche Transdanubien zur Zeit des Feldzuges von István Bocskai im Jahre 1605 *(Katalin Mária Kincses)* 219

* * * — Zwei Quellenpublikationen über Kristóf Lackner *(Katalin Mária Kincses)* 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy. The True Story of Food at Sea in the Georgian Era *(Mihály Krámli)* 225

TAMÁS CSIKÁNY – – LAJOS DEMETER – – ÁKOS EGYED – – GYULA KEDVES – – ALADÁR URBÁN — Sekler Soldaten der Militärgrenze auf dem Kriegsschauplatz in Ungarn im Jahre 1848 *(Attila Süli)* 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? *(László Veszprémy)* 232

CHRONIK

TIBOR BALLA — Die Schlacht von Piave, 15–24. Juni 1918. Internationale Konferenz, Vittorio Veneto, 28–30. Oktober 2008 237

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТИБОР СЁЧ — История одного „легендарного" героя Титуса Дугович ... 3

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Осада крепости Сабач (1475–1476) ... 36

МИХАЙ КРАМЛИ — Применение в военных целях австро-венгерского дунайского торгового пароходства в первую мировую войну. Судоходство, управляемое Группой Судоходства Центрального Транспортного Управления, 1917–1918 гг. ... 62

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР Е. КОВАЧ — „Турецкий образ" Венгрии в начаде XV века ... 111

ТЕОФИЛ БИРО — История 92-го британского пехотного полка (Gordon Highlanders) в период коалиционных войн, 2. Часть ... 127

ДЬЁРДЬ ШАГВАРИ — Рождение военной формы гонведов ... 175

МАСТЕРСКАЯ

ФЕРЕНЦ ШЕБЁК — „Турнир в Сабаче." Одна стихотворная хроника XV века как военно-исторический источник ... 203

ИСТОЧНИКИ

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕТЦГЕР — Записи в книге метрических записей о кончине тринадцати арадских мучеников, а также Лайоша Казинци, Яноша Ленкеи и Людвига Хаук ... 209

ОБЗОР

ПЕТЕР ДОМИНКОВИЧ — „Будучи одной национальности..." Западное Задунавье в период военного похода Иштвана Бочкаи в 1605 году (*Каталин Мариа Кинчеш*) ... 219

* * * — Два издания-источника о Криштофе Лакнер (*Каталин Мариа Кинчеш*) ... 222

JANET MACDONALD — Feeding Nelson's Navy.The True Story of Food at Sea in the Georgian Era (*Михай Крамли*) ... 225

ТАМАШ ЧИКАНЬ – – ЛАЙОШ ДЕМЕТЕР – – АКОШ ЭДЬЕД – – ДЬЮЛА КЕДВЕШ – – АЛАДАР УРБАН — Секейские гусары на театрах военных действий Венгрии в 1848 году (*Аттила Щюли*) ... 230

STEPHEN MORILLO WITH MICHAEL F. PAVKOVIC — What is Military History? (*Ласло Веспреми*) ... 232

ХРОНИКА

ТИБОР БАЛЛА — Пиавейская битва, 15–24 июня 1918 года. Международная конференция, Витторио Венето, 28–30 октября 2008 года ... 237

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

B. Szabó János

A honfoglalóktól a huszárokig

A középkori magyar könnyűlovasság

Argumentum

Tisztelettel kérjük, hogy
adója egy százalékával támogassa
a Magyar Hadi Történetírást Támogató
Közhasznú Alapítványt.
Adószámunk:
18071339–1–41

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Direktor Róbert Hermann

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Redakteurin Katalin Mária Kincses

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Директор: Роберт Херманн

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холлю, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош И. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„Bizonyára senki előtt nem ismeretlen Dugovics Titusz személye, aki Nándorfehérvár 1456-os ostromakor a július 21-i török betörés alkalmával birokra kelt egy zászlót kitűzni készülő törökkel, és miután nem bírt vele, magával rántotta a katonát a mélységbe, ahol mindketten halálukat lelték... Dugovics Titusz azóta az önfeláldozás és hősiesség egyik ikonjává nemesült a magyar történeti emlékezetben, de mit tudhatunk meg róla akkor, ha a forráskritika szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg az eseményeket?

...elmondhatjuk, hogy keringett valamiféle történet egy ismeretlen katonáról, aki így áldozta fel magát a törökellenes küzdelem során, amely leírás – a névtelen hősök sorsa szerint – más események kapcsán is megjelent. ... Mikor jelentős késéssel a magyar történeti emlékezet is (újra) felfedezte a Névtelent, ... az az időszak éppen egybeesett a nemzeti ébredés korszakával, a XVIII–XIX. század fordulójával, így a Névtelen a hazafias önfeláldozás egyik alapköve, a romantikus nemzeti múlt-kép fontos alakja lett. Ezt ... használta ki az 1820-as évek elején Dugovics Imre, aki ... a saját családját kívánta rokonságba hozni a belgrádi hőssel. ... Kresznerics Ferenc és néhány régi dokumentum segítségével sikerült is megyéjében jelentős hírre szert tennie, amely Döbrentei Gábor lelkesedése révén országos méretűvé dagadt, és valószínűleg Dugovics Imre minden előzetes várakozását felülmúlva, a magyar történelmi panteon részévé vált. Így lett a Névtelenből Dugovics Titusz, a hol horvát, hol szerb származásúnak titulált, szó szerint „legendás" vitéz, aki a ... nándorfehérvári diadalnak immár visszavonhatatlanul részese lett, Hunyadi, Kapisztrán, Szilágyi és a többiek mellett..."

(Szőcs Tibor: Egy „legendás" hős: Dugovics Titusz története)

„Mátyás törökellenes politikáját mindig is nagy érdeklődés övezte, s folyamatosan a legellentétesebb véleményeket és reakciókat gerjesztette. A magyar hadtörténeti szakirodalom közmegegyezésen nyugvó megállapítása szerint Mátyás, kora egyik legkiválóbb stratégájaként, a rendelkezésére álló eszközökkel és erőkkel a maximumot tudta elérni...

Összességében úgy látjuk, hogy a szabácsi hadjárat, szemben például Zsigmond galambóci ostromával, elérte korlátozott stratégiai célját, s a magyar végvárrendszert egy új, közepes erősségű, de évtizedeken át megtartható erődítménnyel gazdagította. Ebből a szempontból fontos üzenetet jelentett a török udvar számára, mely azt megértette, s szemmel látható idegességgel reagált a királynak az év folyamán megkezdett, Szendrő elleni felvonulására, s ... a moldvai vajdát támogató lépéseire. Tágabb összefüggésegeket is nézve persze a kép ugyanolyan szomorú, mint Galambóc idején volt. A Balkánon és a Fekete-tenger mentén a magyar sikerek nem tudták a török felet a folyamatos és sikeres előrenyomulásban megakadályozni, ami persze az éppen csak kialakult törékeny katonai egyensúly felborulását vetítette elő. A magyarok jelen voltak a térségben, de a kritikus pillanatokban nem akartak, illetve nem tudtak időben segítséget nyújtani."

(Veszprémy László: Szabács ostroma [1475–1476])

9770017654008 09001

122. ÉVFOLYAM 2009. JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Bárány Attila
Magyarország, Anglia és a tatár veszély
a XIII. század második felében

H. Németh István
A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi
Magyar Királyság szabad királyi városaiban

Pálffy Géza
A Batthyány család a törökellenes határvédelemben
a XVI–XVII. században

Schramek László Péter
A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban
(Családtörténeti vázlat)

Seres István
A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-
szabadságharcban

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Director Róbert Hermann

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Directeur Róbert Hermann

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Rédactrice Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

122. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2009. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Pál, az irodalomtudomány doktora, tudományos tanácsadó, osztályvezető-helyettes, MTA Irodalomtudományi Intézet; *Balla Tibor* PhD, alezredes, a bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Bánkúti Imre* a történelemtudomány kandidátusa, a Budapesti Történeti Múzeum nyugalmazott főigazgató-helyettese; *Bárány Attila* PhD, egyetemi docens, Debreceni Tudományegyetem; *Bíró Teofil* PhD ösztöndíjas, Pécsi Tudományegyetem; *Farkas Péter* egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem; *H. Németh István* PhD, főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár; *Hum István Balázs* főkönyvtáros, Hadtörténelmi Könyvtár; *Kádár Zsófia* egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; *Kas Géza* középiskolai tanár, Városmajori Gimnázium; *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Lőkös Péter* PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; *Mészáros Kálmán* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Négyesi Lajos* alezredes, PhD, osztályvezető, Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományőrző Osztály, Országos Hadtörténeti Múzeum; *Ötvös Péter* PhD ösztöndíjas, Debreceni Tudományegyetem; *Pálffy Géza* PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet; *Papp Júlia* PhD, művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet; *Reszegi Zsolt* egyetemi hallgató, Debreceni Tudományegyetem; *Schramek László Péter* levéltáros, osztályvezető, Pest Megyei Levéltár; *Seres István* PhD, segédmunkatárs, MTA–ELTE Közép-ázsiai Kutatócsoport; *Sípos Ferenc; Stencinger Norbert* PhD ösztöndíjas, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Szakály Sándor,* az MTA doktora, tudományos tanácsadó, Semmelweis Egyetem; *Töll László* százados, főmuzeológus, Országos Hadtörténeti Múzeum; *Végh Ferenc* PhD, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

TANULMÁNYOK

BÁRÁNY ATTILA

MAGYARORSZÁG, ANGLIA ÉS A TATÁR VESZÉLY A XIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN[1]

A XIII. század második fele magyar külpolitikájának megítélésében, annak árnyalásában segíthet nyugati külkapcsolataink kutatása. Mivel III. András I. Edward angol királlyal közösen tervezett keresztes hadjárata különösen fontos, érdemes megvizsgálni, hogyan reagált az angol kormányzat az 1240-es, 50-es években a megszaporodó szentszéki felhívásokra a Magyarországot, Lengyelországot fenyegető tatár veszély ellenében. A pápák keresztes búcsúit Angliában is meghirdették, sőt, a Kúria egyik legfőbb támasza, s potenciálisan szóba jöhető jelöltje a keresztes hadjárat megindítására Szent Lajos mellett az angol király, III. Henrik és fia, Edward volt. A pápaság a hercegben bízott, hogy fegyverbe száll a kereszténység keleti határvidékén a tatárok ellen.

A kutatás alapvető irányát a palesztinai mongol–keresztény szövetség képezte, hiszen 1292–1293-ban is egy, a perzsiai ilkánokkal együtt indítandó, I. Edward vezette keresztes hadjárathoz csatlakozott III. András. E csatlakozás hátterének megvilágításához foglalkoznom kellett a perzsiai mongol-keresztény koalíció történetével. Arra kerestem a választ, miért volt fontos III. Andrásnak, hogy csatlakozzon a mamelukok elleni keresztes hadhoz, s milyen volt Magyarország geopolitikai szerepe az Arany Horda jelentette fenyegetettséggel szemben.

Az európai közgondolkodás nem könnyen állt át arra, hogy az iszlám ellenében a mongolokkal érdekszövetséget is lehet kötni. A leginkább veszélyeztetett Magyarország számára is az tűnt célravezetőnek, hogy támogassa a keresztények és az ilkánok közötti együttműködést. Az ország érdeke azt kívánta, hogy egy mongol–keresztény koalíció tartsa sakkban Egyiptomot és az Arany Hordát. Az ország számára nem múlt el a tatár fenyegetés, sőt, a határokon mongol vazallus uralkodókkal kellett farkasszemet nézni. Úgy tűnt, ezen egy mongol–keresztény koalíció segíthet leginkább, mely egy szentföldi győzelemmel ver éket a Horda és a mameluk nagyhatalom közé. A keresztény–mongol szövetség az Arany Horda által fenyegetett európai államok érdeke is volt, hiszen a kipcsaki kán térnyerése a Kaukázuson túl óriási veszéllyel járt volna, egy olyan új birodalom kialakulásával, amellyel Európa nem lett volna képes szembeszállni.

Ennek a programnak a megvalósítója az 1260-as évek végétől Edward angol király lett, az utolsó *rex crucesignatus*, aki lábát a Szentföldre tette. Ezért vizsgálja a tanulmány Anglia szerepét a XIII. század végének keresztes terveiben, illetve Magyarországgal való kapcsolatait.

[1] A tanulmány az OTKA F 48423. sz. pályázata támogatásával készült.

Már a magyarországi tatárdúlás idején, 1241-ben felmerült a pápai udvarban, hogy a legjelentősebb keresztény hatalmakat bevonják egy mongolok elleni keresztes hadjáratba. Az ismert tények – Gergely pápa halála, Frigyes és az új pápa, IV. Ince háborúskodása – következtében azonban nem indult keresztes sereg Magyarország megmentésére, sőt, a palesztinai kudarcok miatt – 1244-ben elveszett Jeruzsálem, és a keresztények La Forbie-nél óriási vereséget szenvedtek – a pápa a Szentföld megmentéséért hirdetett keresztes hadat. A tatárok elleni fellépés a *Latinitas* keleti határainál nem merült feledésbe, legfeljebb mindig késedelmet szenvedett a *Terra Sancta* mögött. A pápák többször is ígéretet tettek, hogy Magyarország megsegítésére küldik mindazokat, akik felvették a keresztet a Szentföld vagy a Latin Császárság védelmére.[2] 1247-ben is megígérte IV. Ince pápa Berthold aquileiai pátriárkának, hogy segítséget nyújt, ha a mongolok visszatérnének.[3] A lyoni zsinat is behatóan foglalkozott a tatár veszéllyel, ami azonban nem tudta ellensúlyozni a mongolok közé indított hittérítő missziók ügyét.[4] A Kúria, Magyarországot és Lengyelországot megsegítendő, 1248-ig nem hagyott fel a mongolok elleni keresztes hadjárat tervével. Amikor híreket kapott IV. Bélától, hogy a mongolok újra a nyugati rítust elfogadó Halics ellen vezetnek hadat, a Német Birodalom területén meghirdették a keresztes hadat, és a keresztet felvevők egész Európában ugyanabban a keresztes búcsúban részesültek, mint a Szentföldön harcolók. Ezzel Magyar- és Lengyelország határainak védelme is egyenrangú *cruciatá*vá minősült.[5] Később a pápa egész Európára kiterjesztette a keresztes felhívást, és az Angliába is eljutott.[6] Több keresztes eskü kommutációjára is sor került.[7] A szíriai hadjáratra esküt tévők azután mégsem Magyarországon léptek hadba, hanem Szent Lajos keresztes hadjáratában. IV. Béla panaszt is emelt emiatt a pápánál.[8] A pápa 1253-ban újra meghirdette a keresztet Cseh-, Morva- és Lengyelország valamint Szorbföld védelmére az egész Nyugaton.[9]

A Szentföld ügye azonban nem tűrt halasztást: La Forbie után megszaporodnak a nyugati hatalmakhoz – IX. Szent Lajoshoz és III. Henrikhez – küldött segélykérések.[10] 1245-

---

[2] *Augustinus Theiner:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis. Vol. I–II. Roma–Zagreb, 1863–1875. No. 379.

[3] *Theiner*, Vetera monumenta, No. 348.

[4] *Berend Nóra:* Magyarország, a kereszténység kapuja: egy ideológia születése, In: Tatárjárás. (Szerk. *Nagy Balázs*) Budapest, 2003. 613. o.

[5] *Theiner*, Vetera monumenta, No. 348.; *Denis Sinor:* Un voyageur du treizième siècle: le Dominicain Julien de Hongrie. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 14. (1952.) No. 3. Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleagues and Friends. 600. o.; *Heinrich Dörrie:* Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionreisen des fr. Julianus O. P. ins Uralgebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tataren. Göttingen, 1956. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-Historische Klasse) 149. o.

[6] *Peter Jackson:* The Mongols and the West, 1221–1410. Harlow, 2005. 104. o.

[7] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Ed. *Georgius Fejér.*) Tom. I–XI. Vol. 1–43. Buda, 1829–1844. IV. 1. 303. o.

[8] *Theiner*, Vetera monumenta, No. 440.

[9] Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. I–V. (Eds. *Gustav Friedrich* et al.) Praha, 1907–1993. Tom. IV. Fasc. I. (Eds. *Jindřich Sebánek – Sása Dusková.*) Praha, 1962. No. 466.

[10] Nantes-i Róbert jeruzsálemi pátriárka felhívása: Regesta Regni Hierosolymitani. (1097–1291). Vol. I–II. (Ed. *Reinhold Röhricht.*) Innsbruck, 1893. I. No. 1124.; *Matthew Paris:* Chronica Majora Matthaei Parisiensis. Vol. I–VII. (Ed. *H.R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 57). London, 1872–1883. IV. 337–344. Waleran, Beirút püspöke követsége IV. Incéhez, III. Henrikhez és Szent Lajoshoz.

ben merült fel először, hogy a Szentföld megvédéséért a keresztény hatalmak lépjenek szövetségre a mongolokkal.[11] Bár a mongol–keresztény szövetség gondolata akkor kezdett formálódni, amikor a hvárezmiek feldúlták a palesztinai keresztény területek egy részét (1244), a pápai udvarban még jó néhány évvel azután is a mongol maradt a fő ellenfél.

Az Arany Horda, különösen Berke kán mohamedán hitre térése után, továbbra is sötét árnyként vetült Magyarországra. A Mongol Birodalom széttagolódása arra késztette a Horda urait, hogy hatalmukat nyugati irányban koncentrálják. 1259-ben Berke támadást indított az orosz fejedelmek végső megtörésére. A vészes hírek eljutottak Nyugatra is: a források félelemmel teli aggodalommal írtak arról, hogy küszöbön áll a tatárok újabb támadása Európa más területei ellen is.[12] Európa még inkább megrettent, amikor 1259-60-ban a tatárok a Német Lovagrendre is vereséget mértek.[13] A jeruzsálemi pátriárka is felszólalt a Magyarországot és Lengyelországot fenyegető veszély ellenében.[14] Kézzelfogható közelségbe került egy újabb tatárjárás. 1259-ben Berke ultimátumot intézett Béla királyhoz: katonai szövetséget ajánlott. IV. Sándor felszólította a fejedelmeket, közöttük a keresztet felvett III. Henrik angol királyt és Edward angol trónörököst is, hogy álljanak hadba a mongol előrenyomulás ellen.[15] Ekkor azonban még nem merült fel a perzsiai mongolokkal való együttműködés lehetősége.

Calendar of Charter Rolls Preserved in the Public Record Office [1226–1516]. Vol. I–VI. London, 1903. 1242–1247. 372. o.; Calendar of the Liberate Rolls Preserved in the Public Record Office [1226–1272]. Vol. I–VI. London, 1917–1964. (a továbbiakban CLR) III. 1245–1251., 10–11., 15., 37. o.; *Ludwig Dehio:* Innozenz IV. und England. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des XIII. Jahrhunderts. Berlin–Leipzig, 1914. 29. o.

[11] *Denis Sinor:* The Mongols and Western Europe. In: A history of the Crusades. (Gen. Ed. *K. M. Setton.*) Madison, 1975–1985. Vol. I–VI. Vol. II. The Later Crusades, 1189–1311. (Eds. *R. L. Wolff – H. W. Hazard.*) 519. o.

[12] Continuatio Lambacensis. In: Annales Mellicenses. Continuatio Mellicensis. (Hrsg. *Wilhelm Wattenbach.*) (Monumenta Germaniae Historica [MGH], Scriptores in Folio. Vol. IX. [Chronica et annales aevi Salici.]) (Hrsg. *G. H. Pertz.*) Hannover, 1851. 560. o.; Annales Sancti Rudberti Salisburgenses, uo. 795. o.

[13] Continuatio Zwetlensis tertia. In: Annales Mellicenses. (MGH Scriptores in Folio. Vol. IX. [Chronica et annales Aevi Salici.]) (Hrsg. *G. H. Pertz* u. A.) Hannover, 1851. 644. o.

[14] *Jean Richard:* Le début des relations entre la Papauté et les Mongols de Perse. *Journal Asiatique*, 137. (1949.) 293. o.

[15] Public Record Office/The National Archives. Kew Surrey, Nagy-Britannia. (a továbbiakban PRO) Special Collections Papal Bulls SC 7/3/24.; *Fejér*, Codex Diplomaticus, VII/1. 314–319. 1260. november 17. *Thomas Rymer:* Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae. Vol. I–XX. London, 1704–1735. [londoni kiadás]; Hága, 1739–1745. Vol. I–X. [hágai kiadás]. [londoni kiadás] I. i. 402. o.; Original Papal Documents in England and Wales from the Accession of Pope Innocent III to the Death of Pope Benedict XI (1198–1304). (Ed. *Jane E. Sayers.*) Oxford, 1999. No. 635.; IV. Sándor sürgeti Edwardot, hogy szánja el magát a tatárokkal szembeni fellépésre, akik újra Magyarország ellen készülnek. 1260. „ad resistendum Tartaris, diuersa regna, inter haec Hungariam, depopulantibus, prouocat. [...] Clamat in auribus omnium, eosque, quos animarum torpor non hebetat, in attentionis vigilantiam excitat horrendi praeconii tuba terribilis, quae fide rerum attestantium inualescens adeo certo sono generalis cladis bella praenuntiat, quibus flagellum irae caelestis in manu immanium Tartarorum, quasi ex abditis erumpentium inferi finibus, premit et conterit orbem terrae, [...]. Cum enim iidem Tartari, dicentes quod totam terram eis obtinendam tradidit Deus Coeli, quem vtique non nouerant, iam omnibus orientis partibus occupatis, et populis conculcatis, iam Saracenorum duritia, quae multorum temporum bella tulit et intulit, extrema desolatione concussa, [...] Christiano suo nomine subiugatis, cumque a parte septemtrionali per Vngariam atque Poloniam, [...] non parum Christiani sanguinis profuderunt, [...] bachati hostilem attemptent aditum in Europam, vbi fortia Christianitatis capita conterere cogitant, et Regum thronis euersis, sedibusque potentium, sibi totius orbis ascribere Monarchatum. [...] quia ipsis Tartaris nequitiae suae propositio vigilanter instantibus, [...]; vt in singulis Regnis atque Prouinciis fideles moneantur attendere causas illas, propter quas praecipue ad Saracenas, et alias nationes, cum eisdem Tartaris, pestis desolationis intrauit. [...]." *Rymer*, Foedera, [hágai kiadás]; Calendar of

A keresztesek mongolokkal való szövetségének a programját Edward angol király (1272–1307) teljesítette ki, ő lett az ilkánokkal való koalíció bajnoka.

III. Henrik már 1252-ben felvette a keresztet és hadjáratának indulását 1256-ra tűzte ki.[16] 1261-ben Berke, egy újabb lengyelországi betörést követően, hódolásra szólította fel Szent Lajost. A kán már egy Nyugat-Európa elleni hadjárat indítását is felvázolta.[17] Bár a Nyugatot fenyegető veszély nagyon közelinek tűnt, a keresztes had azonban nem állt fel, Európát megmentette az újabb nagykánválasztás, valamint a mongol erők döntő veresége a mamelukoktól Ain Dzsálútnál (1260). Egy időre Berke is letett a magyarországi hadjáratról. Az új pápa, a szentföldi helyzetet és a mongolokat is jól ismerő volt jeruzsálemi pátriárka, IV. Orbán közeledett az 1262-ben IX. Lajosnak szövetséget ajánló Hülegü perzsiai ilkánhoz.

Egyes mongol tartományi katonai vezetők a muszlimokkal szembeni harc sűrűjében már az 1240-es évek végén elképzelhetőnek tartottak egy keresztény–mongol katonai szövetséget az Ajjúbidák ellen. Bajcsu perzsiai mongol nojan 1247-ben már tárgyalt IV. Ince követével, a domonkos Lombardiai Ascelinóval az együttműködés lehetőségéről Bagdad elfoglalására.[18] Bajcsu a szíriai muszlimokat egy nyugati keresztes hadjárattal akarta lekötni, ezért 1247–1248-ban a Kúriába is követeket menesztett.[19] Aldzsigidáj moszuli nojan is küldött követeket Szent Lajoshoz az együttműködést megvitatandó, igaz, nem volt felhatalmazása a nagykántól.[20] A következő évben Aldzsigidáj már konkrét katonai terveket tárt a nyugati fejedelmek, Szent Lajos és az angol király elé az egyiptomi szultán megtámadásáról.[21] Létre is jöhetett volna az együttműködés, de mire a keresztény követek a nagykán udvarába értek, Güjük meghalt, özvegye, a régens pedig, a dinasztikus belviszályok közepette, nem kötelezhette el magát a nyugati fejedelmekkel kötendő szövetség mellett. 1253-ban Lajos király, amikor hírt kapott, hogy Batu fia, Szártak felvette a kereszténységet, megragadta a lehetőséget, és Rubruck (Ruisbroek-i)

Entries in the Papal Registers relating to Great Britain and Ireland. Papal Letters. Vol. I–XX. (Eds. *W. H. Bliss – J. A. Twemlow*) London, 1893–[2005]. (A továbbiakban CPL) I. 290. o.

[16] *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. i. 282. o.; Calendar of the Patent Rolls Preserved in the Public Record Office [1232–1509]. Vol. I–LII. London, 1891–1916. (a továbbiakban CPR) IV. Henry III: 1247–1258, 157–158. o. Igaz, a Szentföldre már nem jutott el, mert IV. Sándor engedélyezte, hogy kommutálhassa keresztes esküjét a Hohenstaufok elleni harcra Szicíliában. Nápoly, 1255. május 3.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/1/13.; Original Papal Documents, No. 486.

[17] Chronica minor auctore Minorita Erphordiensi. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in Folio. Vol. XXIV. Annales aevi Suevici [Supplementa tomorum XVI et XVII.]. Gesta saec. XII. XIII. [Supplementa tomorum XX–XXIII.]). (Hrsg. *Georg Waitz* u. A.) Hannover, 1879. 202. o.

[18] 1245. március 5.: Dei patris immensa; 1245. március 13.: Cum non solum: *Christopher Dawson:* The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries. New York, 1955. 53–54. o.; *Jackson*, The Mongols and the West, 88. o.; *Karl-Ernst Lupprian*, Die Beziehungen der Päpste zu islamischen und mongolischen Herrschern im XIII. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels. Città del Vaticano, 1981. 198. o.

[19] *Paul Pelliot:* Les Mongols et la Papauté, *Revue de l'Orient chrétien*, 23. (1923.) 3–33. o., 24. (1924.) 225–325. o., 28. (1931–1932.) 3–84. o., (1931.) 12., 31. o. *Dawson*, The Mongol Mission, xviii. o. ; IV. Ince bullája a kánhoz, 1245. március 12.: *Dawson*, The Mongol Mission, 73–75. o.

[20] 1248. decemberében Nicosiába: *Pelliot*, Les Mongols, (1931.) 13–18., 23–26. o.; Felajánlotta azonban a kán hatalmas, 300 ezres seregének a támogatását. *Pelliot*, Les Mongols, (1931.) 20–21. o. Lajos Longjumeau-i András domonkost küldte vissza, még igen óvatos válaszával. *Jean Richard:* La Papauté'et les missions d'Orient au moyen age (XIIIe–XVe siècles). Paris, 1977. 60., 75. o.

[21] *Pelliot*, Les Mongols, (1931.) 31. o.

Vilmos és Cremonai Bertalan ferenceseket küldte, hogy bírják rá Szártakot, siessen Szíriába, keresztény társai megsegítésére. Szártak követet is küldött a pápához 1254-ben, saját keresztény káplánját, és misekönyveket, oltáriszentségeket stb. kért a keresztény hit gyakorlásához. Sajnos azonban Hohenstauf IV. Konrád elfogatta a követet, így a lehetőség, hogy egy keresztény mongol dinasztia-sarjjal kapcsolatra lépjenek, elúszott.[22]

Az 1250-es évek követségei fenntartották a reményt, hogy a mongolokat be lehet vonni a Jeruzsálemért folytatott küzdelembe. Ezt erősítette, hogy a mongolok valóban nyújtottak segítséget kereszténveknek a szeldzsukok ellenében, például VI. Dávid grúz, I. Hetum örmény király és VI. Boemund antiókhiai herceg megsegítésére – igaz, csak az után, hogy vazallusi esküt tettek a nagykánnak.[23] Az új kán, a keresztény anyától származó és keresztény első feleséget tartó Möngke a muszlimok ellen tervezett hadjáratához készen is állt a katonai együttműködésre, de a Nyugat fejedelmeitől is azt várta, hogy hódoljanak előtte. Erre azonban Szent Lajos nem volt hajlandó.

Európa örvendett, amikor a keresztény fejedelmek és a keresztény, najman származású mongol hadvezér, Kituka együtt foglalták el Bagdadot, majd Aleppót és Damaszkuszt (1258–1260).[24] Úgy tűnt, leáldozott az iszlám csillaga. A szíriai mongol állásokat azonban veszélyeztette, hogy 1259-ben meghalt Möngke nagykán, s újra dinasztikus belharcok törtek ki. Szíria hódoltatójának, Hülegünek is a keleti határon kellett összevonnia seregeit, félve az általa támogatott Kubláj riválisának a betörésétől. Időközben megromlott a viszonya a Kublájjal szemben álló Arany Hordával, amely nem helyeselte Hülegü muszlim-ellenes politikáját, és csapatai be-betörtek Hülegü birodalmába a Kaukázuson át.[25] Hülegü nem kívánta megosztani uluszát Dzsocsi fiaival.[26] Bagdad eleste után a vele harcoló, Dzsocsi ágából származó dinasztia-tagokat kivégeztette, csapataikat pedig lemészároltatta.[27] Hülegü végül arra kényszerült, hogy erőket vonjon ki Szíriából, amit az egyiptomi mamelukok ki is használtak és Ain Dzsálútnál 1260-ban súlyos vereséget mértek a mongolokra. Damaszkusz és Aleppó elveszett.

Az európai diplomácia nem volt tudatában annak, hogy Hülegü és a Horda nem összehangolt támadást indít a kereszténység ellen, hanem épp ellenkezőleg, egymás ellenfelei. Egészen Hülegü 1262-es nyitásáig nem ismerték fel, hogy a Magyarországot fenyegető veszély ellen a szentföldi szövetségben érdekelt perzsiai ilkánt is fel lehetne használni. A szentföldi keresztények helyzete azonban Bajbarsz egyiptomi mameluk szultán trónralépése után (1260) válságosra fordult, mivel 1261-ben sereget küldött Antiókhia ellen, amit csak egy egyesített keresztény–mongol sereg tudott visszaverni.[28]

---

[22] *Lupprian*, Die Beziehungen der Papste, 129. o.

[23] Elsőként, 1234-ben Russzudan grúz királynő fogadott mongol hűséget, 1244-ben, a mongolok szeldzsukok elleni hadjárata idején az örmény király, majd két évvel később Antiókhia fejedelme. Hetum és Boemund 1246-tól adót is fizetett. *Jackson*, The Mongols and the West, 74. o., 103. o.; *Matthew Paris*, Chronica Majora IV. 547. o.

[24] *Sir Steven Runciman*, A keresztes háborúk története. Budapest, 1999. 864. o.

[25] Marco Polo is ír a Hülegü és Berke között dúló ellenségeskedésről. Marco Polo utazásai. Ford. *Vajda Endre*. Budapest, 1984. [http://mek.oszk.hu/04100/04147/html/] 33. o.

[26] *Jackson*, The Mongols and the West, 114., 125. o.

[27] *Peter Jackson:* The dissolution of the Mongol Empire. *Central Asiatic Journal*, 22. (1978.) 186–244., 226–227., 232–233. o.

[28] *Runciman*, A keresztes háborúk, 873. o.

Különösen akuttá vált a helyzet, amikor Bajbarsz szövetségre lépett a mohamedán hitre tért Berkével, valamint Kajkausz anatóliai szeldzsuk szultánnal, így Egyiptom nem csupán az outremer-i, hanem az európai kereszténységre is veszélyt jelentett. Berke levelében arra szólította fel Bajbarszot, közösen lépjenek fel „minden hitetlen" ellen, és vigyék győzelemre Allah hitét. Bajbarsz örvendve ajánlotta, hogy indítsanak mindent elsöprő dzsihádot.[29] A Horda kánjai arra is ügyeltek, hogy felemlegessék a mamelukokkal való rokonságukat, egyazon sztyeppei, kipcsaki identitásukat.[30] Az Arany Horda és Kairó között rendszeressé vált az együttműködés. A kipcsaki területről sorozatosan érkeztek segédcsapatok és zsoldosok a mameluk seregbe, a közös érdekszférákban, Anatóliában, a Kaukázus vidékén, a keresztények elleni akcióikban, összehangolták katonai tevékenységüket.[31] Kiváltképp a „második tatárjárás" dúlása után rémlett fel az, hogy a mamelukok, a szeldzsukok és az Arany Horda szövetsége egyszerre indít hadjáratot Magyarország és Lengyelország, az új bizánci császárság és a szentföldi frankok ellen. A nyugati kereszténységnek tehát támogatniuk kellett a keresztény–mongol együttműködést, és lebegtetniük annak lehetőségét, hogy keletről, az ilkánok birodalmából érheti támadás a Horda kánját, cserébe pedig azt, hogy a mongol Szíriát egy nyugati keresztes hadjárat segítheti megvédelmezni a mamelukoktól. A nyugati egyház és a mongolok közeledésére csak akkor nyílt esély, amikor a mongoloknak is szükségük lett a muszlimokkal való küzdelemben a keresztény segítségre, s hajlandóak lettek egyenrangú felekként tárgyalni: a mérföldkő jelentőségű Ain Dzsálút után. A gyakorlatban ez csak 1271–1272-re valósult meg, Edward angol herceg keresztes hadjárata idején.

Amint egyre komolyabbra fordult a testvérharc az ilkán és Berke kán között, 1262-től állandósultak a harcok Perzsia határvidékein.[32] A mongoloknak egyszeriben sürgős lett a keresztény szövetség, s ők léptek a kezdeményezés mezejére. 1262-ben Hülegü ilkán nyíltan felvetette IX. Lajosnak a mamelukok elleni katonai együttműködés kérdését. Azt kérte, a francia király vonja blokád alá Egyiptom kikötőit, miközben ő megtámadja a mamelukokat Szíriában.[33] Még abban az évben követet is küldött a királyhoz.[34]

A hírek Edwardot, Anglia hercegét hozták leginkább lázba, aki az óvatoskodó Szent Lajosnál már jóval korábban támogatta a mongolokkal való szövetkezést. Anglia kívánt a keresztes szellem új bajnokává válni: III. Henrik már 1247-ben a Westminster apátság-

---

[29] *Vásáry István:* Az Arany Horda. Budapest, 1986. 98. o.

[30] *Sinor Dénes:* A mongolok Nyugaton, In: Tatárjárás, 325–326. o.

[31] Bajbarsz nem csak átvette az ilkán seregében szolgáló kipcsaki segédcsapatokat és folyamatosan fogadott fel sztyeppei tatárokat az Arany Horda területeiről, hanem parancsnokaikat a legmagasabb egyiptomi katonai pozíciókba juttatta. A Bakhrí nevű elitalakulat Kairóban csaknem kizárólag a Horda tatárjaiból állott, s vezetőik nagy befolyásra tettek szert az udvarban. Így a Horda és Egyiptom szövetsége hosszú évtizedeken át stabil maradt. *Bruce Beebe:* Edward I and the Crusades. PhD-thesis. St. Andrews, 1970. 57. o. L. még *A. N. Poliak:* Le caractère colonial de l'état Mamelouk dans ses rapports avec la Horde d'Or. *Revue des Études Islamiques*, 53. (1935.) 230–232. o.

[32] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 57. o.

[33] 1262. április: *Paul Meyvaert:* An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France. *Viator*, 11. (1980.) 245–259. o.

[34] *Jean Richard*, Une ambassade mongole à Paris en 1262. *Journal des Savants*, 52. (1979.) 299. o.. A követség azonban nem ért célt, mert Hohenstauf Konrád elfogatta a követeket. *Burkhard Roberg:* Die Tartaren auf dem 2. Konzil von Lyon 1274. *Annuarium Historiae Conciliorum*, 5. (1973.) 300. o.

ba hozatta Krisztus Szent Vérének ereklyéjét.[35] A mongol hűbéres antiókhiai fejedelem, VI. Boemund már 1255-ben éppen az angol királynak vetette fel a mongolokkal való együttműködés programját.[36] Nem véletlen, hogy az akkoni frank kormányzat egy angol domonkost, David of Ashby-t küldte Hülegü táborába, hogy szerezzen bizonyságot a kán valódi céljairól.[37] 1260 végén, vele egyidőben, IV. Sándor pápa követe, Magyarországi János is útnak indult.[38] Johannes Hungarus felhatalmazást kapott, hogy tárgyalja meg a kán együttműködései javaslatát.[39]

Az 1260-as évek elején, összhangban Bajbarsz palesztinai aktivizálódásával, az Arany Horda újabb nyugati akcióba kezdett. 1263-ban sorra hódoltatta az orosz fejedelmeket, sőt, újabb ultimátumot küldött IV. Bélának. Az ország rémülten szembesült azzal, hogy két évtized óta először törtek be tatár csapatok a Kárpátokon, és Erdélyt pusztították.[40] Híre jött, hogy a kán a Dnyeper-vidékén már Magyarország ellen fegyverkezik.

Ezzel párhuzamosan az 1260-as évek derekától egyre fenyegetőbbé vált a palesztinai frankok helyzete. Bajbarsz 1263-ban kifosztotta Názáretet és elpusztította a Szűz templomát. Ezért közeledett az ilkán és a szentföldi keresztények álláspontja is, Akkon több követet küldött a mongolokhoz.[41] 1265-ben a mongolok, hatásos keresztény támogatás hiányában, hiába védekeztek Észak-Szíriában, a mamelukok lerohanták Kaiszareiát, Arszufot és Haifát is.[42] Haifa ura, Jean de Valenciennes maga ment Angliába, hogy III. Henrik segítségét kérje.[43] A lovagrendek évről évre próbálták rábírni a nyugatiakat a mongolokkal való szövetségre.[44] 1263-ban, miközben a mamelukok már ostromgyűrűt

---

[35] Calendar of Charter Rolls 1247–1251., 60. o.; Ezt is túlszárnyalta Krisztus lábának hiteles lenyomata egy márványlapon (1249.), illetve I. Edward szerzeménye, a Kereszt egy darabja (1277.). *S. D. Lloyd*, English Society and the Crusade, 1216–1307. Oxford, 1988. 204–205., 229–230. o.

[36] Katonai segítséget kért Anglia királyától: 1255. május 14.: Tripolisz: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 321. o.; Annales de Burton. In: Annales monastici. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 36.). London, 1864–1869. I. 369–371. o.; Calendar of Liberate Rolls, 1251–1260. 261. o.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1235.

[37] *Clovis Brunel:* David of Ashby auteur méconnu des Faits des Tartares. *Romania*, 79. (1958.) 40. o.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 520. o.; *Peter Jackson:* Ashby, David of (fl. 1260–1275). Oxford Dictionary of National Biography. Online Edn. 2004-. [http://www.oxforddnb.com/view/article/92435 ; 2007. augusztus 22.]

[38] *Bendeffy László:* Johannes Hungarus, XIII. századi magyar világjáró. *Földrajzi Közlemények*, 4. (1942.) 205–213. o.; *Uő:* Johannes Hungarus 1261 körüli utazása. *Theologia*, 2. (1943.) 137–151. o.; *Uő:* A magyarság és Középkelet. Budapest, 1945.; *Uő:* Johannes Hungarus, *Ifjúság és Élet*, (1942.) Dec. 15., 89–90. o.

[39] [1260. december]: IV. Sándor pápa Hülegühöz: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1295. A datálatlan levél IV. Ince pontifikátusa végére tehető: *Roberg*, Die Tartaren, 276. o., a pápa regesztrumában van kiadva: Les Registres d'Urbain IV., 1261–1264, recueil des bulles de ce pape publiés ou analysés ... par *L. Dorez, J. Guiraud.* I–IV. Paris, 1892–1958. (Bibliotheque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome. ser. 2, tom. 13.) No. 2814. 1264 mellett foglal állást Sievert is: *Wilhelm Sievert:* Das Vorleben des Papstes Urban IV. *Römische Quartalschrift*, 10. (1896.) 451–505. o., 12. (1898.) 142–143. o. Hungarus is koldulórendi szerzetes lehetett, valószínűleg ő is domonkos. Egyesek azonosítják e Johannes Hungarust egy magyarországi tatár tolmáccsal: *Denis Sinor:* „Pray to God on my behalf that he give me such intelligence that I can learn fast and well your languages". Medieval Interpreters and Inner Asia. *The Journal of Popular Culture*, 16. (1982.) 176–184. o.

[40] *Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 124. o.

[41] *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. i. 395. o.; Thomas Bérard templomos nagymester Henrikhez: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. i. 396. o.

[42] *Runciman*, A keresztes háborúk, 874. o.

[43] *Lloyd*, English Society and the Crusade, 36–37. o.

[44] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 58. o.

vontak Akkon köré, a lovagrendek nyíltan felszólították Anglia királyát, lépjen szövetségre a mongolokkal.[45] Felismerték, szövetséges hiányában a keresztény katonai akciók kudarcra vannak ítélve: 1261-ben a templomosoknak a Golan-fennsík elleni támadása vereséggel ért véget.[46] IV. Orbán alatt ugyan már ténylegesen felmerült a mongol szövetség a Kúriában, de csak IV. Kelemen pontifikátusa (1265–1268) idején kezdtek megbarátkozni ezzel az orientációval a gyakorlatban.[47]

1264-ben újabb követség érkezett az ilkántól, Magyarországi János vezetésével. Hülegü nem csupán szövetséget ajánlott, hanem felvetette azt is, hogy sikeres együttműködés esetén átadná a kereszténveknek a visszafoglalt Jeruzsálemet.[48] Johannes Hungarus arról is beszámolt, a kán a megkeresztelkedést is fontolgatja.[49]

VIII. Palaiologosz Mihály bizánci császár is támogatta az ilkán megsegítésére indítandó keresztes hadjárat tervét, saját tengeri erőit és kikötői ajánlva fel a felvonuláshoz.[50] Hülegü jó kapcsolatot ápolt a Palaiologoszokkal, s ennek megpecsételésére fia, Abaga frigyre lépett Mihály törvénytelen leányával, Máriával.[51] Bizánc is kénytelen volt a nyugatiak és az ilkánok szövetkezését támogatni, határain mongol vazallus uralkodók kerültek a trónokra.[52]

Hülegü halála (1265) kritikus pillanatban gyengítette meg a perzsiai mongolokat. Nesztoriánus keresztény özvegye befolyására fia, Abaga lett az örököse, de hosszú időbe telt, míg elismertette hatalmát, amit kihasznált az Arany Horda.[53] 1266-ban már közvetlenül Perzsiát támadta meg a Horda kánja, és Abaga egyre inkább rá volt utalva a keresztények segítségére, amiért is kétségbeesetten szorgalmazta egy keresztes hadjárat megindítását. Ráadásul, amíg az ilkán azzal volt elfoglalva, hogy visszaverje kipcsaki unokatestvéreit, két mameluk sereg is útra kelt, hogy szinte birodalma szívében fogja harapófogóba. A szintén mohamedán hitre tért turkesztáni mongolokkal is meggyűlt Abaga baja. A szentföldi keresztények súlyos veszteségeket szenvedtek, Szafed és Toron elesett. Bajbarsz szultán a mongolokkal szövetséges erők ellen támadt, hogy megakadá-

[45] 1263. április 4.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 54. o. [tévesen ad annum 1260]; Diplomatic Documents preserved in the Public Record Office. I. 1101–1272. (Ed. *Pierre Chaplais.*) London, 1964. No. 385.

[46] *Peter Jackson*, The Crisis in the Holy Land in 1260. *English Historical Review*, 95. (1980.) 500–503., 509. o.

[47] Konkrétan először IV. Kelemen 1266. október 1-jei bullájában fogalmazódik meg, hogy – „contra Saracenos adjuvantibus Tartaris" – a nem nyugati keresztények is ugyanabban a bűnbocsánatban részesülnek, ha harcolnak a muszlimok ellen. *Antti Ruotsala:* Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae; Humaniora, 314.) Helsinki, 2001. 67. o.

[48] 1262. április 10.: *Lupprian*, Die Beziehungen der Papste, 217., 219. o.; *Jean Richard*, Une ambassade mongole, 299. o.; *Uő:* Croises, missionnaires et voyageurs: Les perspectives orientales du monde latin medieval. London, 1983.; *Uő:* Le début des relations entre la Papauté et les Mongols de Perse. *Journal Asiatique*, 137. (1949.) 287–293., 291–297. o.

[49] *Meyvaert*, An unknown letter, 249–250. o.

[50] *Deno John Geanakoplos:* Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282. A study in Byzantine-Latin relations. Cambridge, Massachusetts, 1959. 220. o.; *Jean Richard:* Byzance et les Mongols. *Byzantinische Forschungen*, 25. (1999.) 86–87. o.

[51] *Sinor*, A mongolok Nyugaton, 326. o.

[52] IV. Béla egy 1254-ben, a pápának írt levelében még mindig arról panaszkodott, hogy a bolgárok adót fizetnek a tatároknak. *Fejér*, Codex Diplomaticus, IV/2. 219. o.

[53] *J. B. Chabot:* Histoire du Patriarche Mar Jabalaha III et. du moine Rabbam Çauma. *Revue de l'Orient Latin*, 10. (1893.) 567–610. o., 11. (1894.) 73–142., 237. o.

lyozza egyesülésüket. A mamelukok végigsöpörtek a mongolokkal szövetséges kilíkiai Örményországon, és végleg megtörték ellenállását. Az európai közvéleményt sokkolta, amikor a mamelukok elpusztították Antiókhiát. Az ilkán ezzel másik fontos szövetségesét is elveszítette. Abaga immár követeket is küldött a Kúriába, konkrét katonai együttműködést ajánlva Szíriában, vállalva, hogy jelentős erőket küld a keresztények segítségére.[54] Még a Dzsocsi ágából származó Horda-béli rokonaival hadban álló nagykán, Kubláj is követet menesztett a pápai udvarba.[55] 1267-ben IV. Kelemen pápa Aragónia királyával, I. Hódító Jakabbal közösen követséget indított az ilkánhoz, s bejelentette Szent Lajos készülő hadjáratát, mellyel segítséget nyújt a Jeruzsálemi királyságnak.[56] Edward herceg már 1267-ben jelezte a pápának, hogy angol keresztes hadjáratot készül indítani.[57] Az Angliába küldött pápai legátus fel is övezte a kereszttel.[58]

Abagának mind nagyobb terhet jelentett a kipcsaki kánnal való háború. 1268-ban újra megismételte korábbi ajánlatát.[59] A mongol követséget fogadta az éppen az újabb keresztes hadjáratra behajózó Szent Lajos és Anjou Károly, illetve Hódító Jakab aragón király is. A mongolokkal együtt érkező görög követek tengeri támogatást ígértek a keresztény–mongol hadjárathoz.[60] Az ilkán egyre csak várta a keresztes had megindulását, miközben nem sikerült országa északi részén megszilárdítania hatalmát, 1269-ben az Arany Horda kánjának, Mengü-Temürnek az unokaöccse, Nogáj emír a Terek folyónál súlyos vereséget mért rá.[61] A kán újra írt a még a mindig be nem hajózott Szent Lajosnak, s újabb, jelentékenyebb katonai segítséget ígért, amint a keresztesek megérkeznek Palesztinába. Egyre nagyobb szüksége lett volna a frankok katonai támogatására, hiszen 1270-től már a Csagataj családjából származó unokatestvéreivel is szembe kellett néznie, akik megszállták az ilkán keleti tartományait.[62] Csak idő kérdése volt, Bajbarsz mikor indít döntő erejű támadást Palesztina ellen.

---

[54] *Jean Richard:* La croisade de 1270, premier „passage général"? *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances*, (1989.) 510–511. o. Az ilkán 1266–1267-es követségéről: *Roberg*, Die Tartaren, 279. o.; *Lupprian*, Die Beziehungen der Papste, 221–222., 224–225. o.

[55] A nála járt Matteo és Niccolò Poloval, akik Hülegü követeiként jutottak el Kubláj udvarába 1265–1266-ban. Visszafelé (1267-től) velük tartott a nagykán követe, egy Kogatál/Koeketei nevü „tatár báró" is. Marco Polo utazásai, 37. o.

[56] Perpignani Alarik Jakab vezetésével. Viterbo, 1267. augusztus 13.: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1354.

[57] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 87. o. Végleges egyezség Szent Lajossal és a hadjáraton való angol részvétel pontos kidolgozása: 1269. augusztus 27.: PRO Exchequer Diplomatic Documents E 30/1539. Az angol parlament 1/20-os jövedelemadót szavazott meg a herceg hadjáratának céljára: *T. Hudson Turner:* Unpublished Notices of the Times of Edward I., especially of His Relations with the Moghul Sovereigns of Persia. *Archaeological Journal*, 8. (1851.) 45. o.

[58] *Rose Graham:* Letters of Ottoboni. *English Historical Review*, 15. (1900.) 112. o.; Chronicon vulgo dictum chronicon Thomae Wykes, In: Annales Monastici. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 36). London, 1864–1869. IV. 217–218. o.

[59] *Eugène Card. Tisserant:* Une lettre de l'Ilkhan de Perse Abaga adressée au Pape Clément IV. *Le Muséon*, 59. (1946.) 555–556. o.

[60] *Geanakoplos*, Emperor Michael Palaeologus, 220. o.

[61] *Runciman*, A keresztes háborúk, 868. o.

[62] 1270-ben a Csagatájida Borak kán végigpusztította Abaga ilkán északkeleti tartományait, mire válaszul az 1273–1274-ben Bokharát vette ostrom alá. Ez után állandósultak a harcok a két utódállam között. *Jackson*, The Mongols and the West, 179. o.; *Roberg*, Die Tartaren, 281. o.

Amikor a mamelukokkal megalkudó Anjou Károly eltérítette Tuniszba az akciót, s IX. Lajos holtan maradt a táborban, úgy tűnt, csak azért nem halt ki a keresztes szellem, mert Edward herceg néhányszáz lovagjával 1271-ben folytatta az útját a Szentföld felé.[63] Öccse, Edmund, Lancaster grófja egy kisebb sereggel szintén útra kelt.[64] Abaga ilkán követei már Tuniszban felkeresték a keresztes erőket – és a kán megrökönyödött azon, hogy a hadjáratot nem Egyiptomba, hanem Tunisz ellen vezették, a franciák pedig hazaindultak.[65] Edward volt az első keresztes, aki a megelőző évek politikáját beteljesítve valóban együttműködött a mongol ilkánnal. Nagy szükség is volt rá, hiszen 1267-ben és 1271-ben az utolsó lovagrendi várak is elestek (Krak des Chevaliers, Safed, Beaufort, majd Montfort), és a keresztények Akkonba, Tripoliszba és Türoszba szorultak vissza.[66] Az angol herceg tisztában volt azzal, hogy hátország nélkül, mongol támogatás hiányában csak egy ideig bírják megtartani a tengerparti városokat. Amint a Szentföldre ért, 1271 szeptemberében, a herceg követséget menesztett az ilkánhoz.[67] Abaga arra kérte Edwardot, hangolják össze szíriai katonai cselekményeiket.[68] Azt ígérte, akkora segéderőt küld, amekkorát csak tud. Már korábban is folyamatosan jelen volt egy mongol sereg Északkelet-Szíriában, most is azt vetették be.[69] Abaga 1271 októberében Szamagár vezetésével tíz-tizenkétezer lovast küldött a keresztesek segítségére, amely több győzelmet is aratott a mohamedánok fölött.[70] Damaszkusz felé törtek, amihez kellett volna a keresztények hadi támogatása. Edward újabb frontot nyitott, a mongol támadással összehangoltan betört mameluk területre, és rátört ugyan a muszlimok egy-egy várára (Khakún, St. Georges-du-Leheyne), de erői olyan csekélyek voltak, hogy nem kezdhetett bele azok ostromába, s nem tudta kivárni az egyesülést a mongolok fő erőivel. Később együtt harcolt ugyan egy mongol sereggel, de nem ért el számottevő eredményt. Így a mongolok sem merték felvenni a harcot a Damaszkuszba húzódó Bajbarszszal. Mivel a szultán bevetette Arany Horda-beli és anatóliai türkmén szövetségeseit, hogy elvágja a mongolok visszavonulásának útját, Szamagárnak vissza kellett húzódnia. A szultán tisz-

[63] A nyugati források 300 és 1000 közé teszik a sereget: Tripoliszi Vilmos például 300-ra becsüli, *Guisborough* sokkal nagyobb, 1000 fős seregről szól. *Guillelmus Tripolitanus OP:* Tractatus de statu Saracenorum et de Mahometo pseudopropheta ipsorum et eorum lege et fide. In: Kulturgeschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1883. 587. o.; *Walter of Guisborough*, Chronicle. (Ed. *Henry Rothwell.*) London, 1957. (Camden Series, 89.) 207. o. Az arab források zöme megmaradt a kisebb, 300-as létszámnál, de van olyan, amely az Akkonból hadjáratra induló, 1271. júliusi sereget 1500 fősre becsüli. A 300-as adat a páncélos lovagokra, az 1000-es pedig az összes fegyveresre vonatkozhat. Pontos adataink vannak, hogy 250 lovag szerződött a herceggel, azaz, feltehetően 250–300 lovagja lehetett és 5–600 gyalogos és fegyvernök. *Beebe*, Edward I and the Crusades, 53–54., 64. o.

[64] 1271. február vége, március eleje: Annales Monasterii de Wintonia, 519–1277. In: Annales Monastici. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 36.) London, 1864–1869. II. 110. o.

[65] *Jackson*, The Mongols and the West, 167. o.

[66] Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1374.

[67] Uo. No. 1380.

[68] A John le Parker vezette követség a kelet-szíriai mongol területek katonai kormányzójához, „Camaker"-hez ment. Edward herceg levelét továbbították a kánhoz, aki azon nyomban válaszolt is. Chronica maiorum et vicecomitum Londoniarum, 1188–1274. In: Liber de Antiquis Legibus. (Ed. *Thomas Stapleton.*) London, 1846. (Camden Society, 34.) 143. o.

[69] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 56. o.

[70] *Laurence Lockhart:* The Relations between Edward I and Edward II of England and the Mongol Il-Khans of Persia. *Iran*, 6. (1968.) 24. o.

tában volt azzal, hogy ellenfelei nem vállalkozhatnak keresztes erődök visszafoglalására – ahhoz számottevő támogatás kellett volna a nyugati fejedelmektől. Az Európából érkező újabb erők és a mongolok szövetségének veszélyét azonban maga Bajbarsz is érzékelte, ezért 1272-ben hajlandó volt tíz évre szóló békét kötni.

Edward hihetővé tette Európa számára, hogy létezhet harctéri együttműködés a pogányokkal. Bebizonyosodott, hogy a mongol–keresztény szövetkezésben van ráció, hiszen a szultán erősítést kért Egyiptomból és visszavonult. Mindazonáltal csak akkor lehetett esély sikerre, ha tekintélyesebb keresztes erő érkezik Európából. Anglia hercege egyedül maradt. Ekkor fogalmazódott meg benne, hogy minden európai szövetségest be kell vonni a harcba.[71] Ebben a kontextusban érthető, miért dolgozott a későbbiekben azon, hogy még Magyarországot is megnyerje. Az összes keresztény fejedelem részvállalásával megszervezendő *passagium generale* gondolatát Hódító Jakab aragón király is megfogalmazta a lyoni zsinaton.[72] Mivel ehhez teljhatalmú vezető és megkérdőjelezhetetlen parancsnoklat szükségeltetik, már III. Henrik is azt kérte a pápától, hogy ő legyen a más királyságokban is keresztet felvett lovagok egyedüli feje.[73]

Egy asszasszin merénylő mérges tőre s egy súlyos sebesülés kellett, hogy Edward elhagyja a Szentföldet.[74] Palesztinából való távozta után azonban kétségtelenné tette, egy nagy, mongolok támogatta keresztes sereg élén vissza kíván térni. Még a Szentföldön volt, amikor újra tárgyalásokat kezdeményezett a mongolokkal.[75] A további, mongol szövetségben végrehajtott hadi akciókat a johanniták is készek voltak támogatni.[76] Egész Európa Edwardra tekintett, mint „az új megszabadítóra." X. Gergely újra meghirdette a keresztes hadjáratot, felszólítva az összes kereszténYt, hogy menjenek harcolni Keletre.[77] A pápa nem idegenkedett a mongol szövetségtől – együtt ment Edwarddal a Szentföldre –, s az együttműködést szorgalmazandó még megválasztása előtt követeket küldött Abaga ilkánhoz, illetve Kubláj nagykánhoz.[78]

Még ki sem lábalt a sebesüléséből, Edward máris megkapta a pápa meghívását a zsinatra, hogy az újabb hadjáratról tárgyaljanak.[79] El is látogatott a pápához, hogy a követ-

---

[71] 1271-ben még azzal is megpróbálkozott, hogy zsoldosokat fogadjon. *Beebe*, Edward I and the Crusades, 76., 128. o.

[72] The Chronicle of James I King of Aragon Surnamed the Conqueror. Transl. *John Forster.* (Ed. *P. de Gayangos.*) Vol. I–II. London, 1883. II. 247–248. o.

[73] Calendar of Charter Rolls, 1251–1253., 448. o.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. i. 288. o.

[74] *Wykes*, Chronicon, 248–250. o.; *Guisborough*, Chronicle, 209–210. o.

[75] *Guisborough*, Chronicle, 208. o. 1272 késő tavaszán indított követséget Abaga ilkánhoz: *Reinhold Röhricht:* Études sur les derniers temps du Royaume de Jérusalem: La Croisade du prince Édouard d'Angleterre, 1270–1274. *Archives de l'Orient Latin*, 1. (1881.) 623–623. o.

[76] *J. S. C. Riley-Smith:* The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310. London, 1967. 103., 190., 194., 198–199. o.

[77] [*Matthew of Westminster*], Flores historiarum. Vol. I–III. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores. Rolls Series, 95). London, 1890. III. 14. o.; Michael *Prestwich*, Edward I. New Haven and London, 1997. (Yale English Monarchs) 81. o.

[78] Tripoliszi Vilmos és Vicenzai Miklós küldetése – együtt Matteo és Niccolò Polóval. *Pelliot*, Les Mongols, (1931.) 42. o.; *Roberg*, Die Tartaren, 286. o. A követséget végül is a Polo fivérek teljesítették, a domonkosok visszatértek.

[79] 1272. április 2. CPL I. 447. o.; *Guisborough*, Chronicle, 210. o. A pápa „speciális védelmébe" vette, hogy minél nagyobb lelkesedéssel folytassa harcát a pogány ellen. Orvieto, 1272. július 21.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/16/3.; Original Papal Documents, No. 739.

kező hadjárat ügyéről – és egy kétévi tized kivetéséről – tárgyaljanak.[80] A későbbi évtizedekben szinte mindegyik pápa Edwardban látja a megmentőt, s sorozatosan intézték leveleiket az angol királyhoz, s próbálták döntésre bírni.[81]

Az 1274-es lyoni zsinaton napirendre kerültek az Arany Horda újabb fenyegetéséről, Magyarországról érkező hírek is, amelyek újabb lökést adtak a mongol szövetség terveinek.[82] X. Gergely lefoglaltatta az egyházi tizedet a háború költségeire, s tárgyalt az ilkán követeivel is a zsinaton.[83] A mongol követek hajlandóak voltak meg is keresztelkedni a helyszínen a cél érdekében.[84] Miután 1273-ban Bajbarsz szultán már közvetlenül Perzsiát támadta meg, immár a mongoloknak lett sürgősebb a keresztény segítség. A hadjárat megindítását előmozdítandó Abaga kán Angliába küldte megbízottját, David of Ashby-t. A mongolok is Angliában bíztak. A kán már arra is hajlandó volt, hogy a keresztények uralma alá bocsátja a *totum regnum Ierusalem*-et.[85]

Edward válaszában nem tudta megadni a had indulásának pontos dátumát.[86] Elszántságáról tudósította a keresztény fejedelmeket, de nem állott készen az újabb háborúra, hazai gondok is lekötötték, küszöbön állott a walesi háború.[87] Az is hátráltatta, hogy hiába ígérte meg a pápa, hogy a beszedett tizedet felhasználhatják a hadjárat céljaira, csak nem akaródzott azt átadnia.[88] A szentföldi keresztények, a lovagrendek is szinte folyamatosan Edward segítségéért könyörögtek.[89] A kán sem adta fel és 1276 őszén újra kö-

---

[80] *W. E. Lunt:* Papal Taxation in England in the Reign of Edward I. *English Historical Review,* 30. (1915.) 399–400. o.

[81] XXI. János, III. Miklós levelei: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 560–561., 610., 624., 641–642. o.; CPL I. 446–447. o. Sorozatos pápai keresztes exhortatiók: IV. Márton, 1281–1285: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/58/5.; 1284: PRO SC 7/28/1.; Original Papal Documents, No. 864.; IV. Honorius: 1285: PRO Special Papal Bulls SC 7/18/26.; Original Papal Documents, No. 881.; IV. Miklós, 1289: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/32/13.

[82] *Roberg*, „Die Tartaren", 288. o.

[83] 1274: *Lloyd*, English Society and the Crusade, 16. o.

[84] *Lockhart*, The Relations, 24. o.

[85] Littera, quam misit rex Tartarorum ad concilium Lugdunense. Kiadva: *Roberg*, Die Tartaren, 298–301. o. Edward királynak külön levél ment: eredetije a durhami káptalani levéltárban: Durham Dean and Chapter Muniments, Loc. I. 60.*.; Abaga kán Edwardhoz: 1274?: CPR I. Edward I: 1272–1281., 116. o.

[86] I. Edward levele Abaga kánhoz, Beaulieu, 1275. január 26.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 520. o.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1401.; CPR II. Edward I: 1272–1281., 116. o.

[87] Kasztíliai (Bölcs) Alfonz királynak: 1275. május 4.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 522. o.; *Prestwich*, Edward I, 176–179. o.

[88] *William E. Lunt:* Financial Relations of the Papacy with England to 1327. Cambridge, Massachusetts, 1939. 334. o.

[89] Hugues de Revel, az ispotályosok nagymestere Edwardnak: Akkon, [1275.] szeptember 30.: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/136.; *Charles Kohler – Charles-Victor Langlois:* Lettres inédites concernant les croisades, 1275–1307. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 52. (1891.) 46–63. o. No. 2.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1403.; Guillaume de Beaujeu, a templomosok nagymestere Edwardnak: Akkon, [1275.] október 2. Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1404.; *Kohler – Langlois*, Lettres inédites concernant les croisades, No. 1. Beszámolnak a mongolok hadműveleteiről Szíriában, s felhívják a király figyelmét a lehetőségre, hogy az Eufráteszen átkelt és Damaszkuszhoz közelítő tatároknak támogatást nyújthatnának a keresztények a muszlimok ellenében. Guillaume de Beaujeu egy passagium generale szervezését kéri a nyugati fejedelemtől. Olyannyira sürgetőnek érzi a helyzetet, hogy 1276-ban és 1277-ben is megismétli felhívását, utóbbiban újra részletesen beszámol a mongol hadműveletekről, melyekhez a keresztes had felvonulását kellene időzíteni: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/21/2.; 1/21/100.

veteket küldött Nyugatra, a pápához, a francia és az angol királyhoz.[90] Arra a megalázkodásra is hajlandó volt, hogy kijelentse, sajnálja, hogy 1271-es támogatása nem volt hatékonyabb.[91] Edward továbbra sem adott határozott választ, csupán kifejezte óhaját, hogy újból a Szentföldre menjen, hiába adott a pápa, az újonnan megválasztott III. Miklós is pozitív választ.[92] 1278-ban III. Leó örmény király is követeket küldött Angliába. Ekkor merült fel, hogy szárazföldi úton, Kilíkiában kikötve, s onnan, örmény bázisokról kiindulva kellene a hadat indítani a palesztinai partraszállás erőltetése helyett. Örményország és a kisázsiai partvidék a sereg élelem-utánpótlását is sokkal inkább meg tudta volna oldani, mint a nyáron a hőség és szárazság sújtotta Akkon és Szíria.[93]

Edward nem zárkózott el teljesen, úgy nyilatkozott, hogy Anglia mindenképpen képviselteti magát a keresztes hadjáraton, s ha ő maga nem is indul a Szentföldre, akkor öccse, Edmund, Lancaster grófja képviseli.[94] Komoly előkészületeket tett egy, a sógora, János, Bretagne hercege vezetésével indítandó had szervezésére.[95] Amint a király úgy érezte, stabilizálódik a politikai helyzet Walesben, ő maga is újra esküt tett a keresztes hadjáratra (1283).[96] Nem akart azonban, megfelelő szövetségesi bázis nélkül, néhányszáz lovagjával egyedül a mamelukok ellen menni, csak akkor, ha széles körű koalícióra támaszkodhat. Ezért kért erőket még Magyarország királyától is.

Sajnos azonban egészen az újabb keresztes lelkületű pápáig, a ferences IV. Miklósig (1288–1292) nem volt, aki Edwardon kívül összefogja a *cruciata*-t.[97] Egyiptom 1277-es anatóliai hadjárata idején Abaga kánnak magának is hadba kellett lépnie, de keresztény támogatás híján kénytelen volt visszavonulni Szíriába. A keresztények még a Bajbarsz halálával (1277) kialakult belviszályok nyitotta lehetőséget sem tudták megragadni, pedig az ilkánok egyedül is hadba léptek és területeket foglaltak el az Eufráteszen túl,

---

[90] Vaszeli János és Jakab nem csak a tatár kán, hanem egyúttal az örmény király, III. Leó közös követei is voltak. 1276. november 25.: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/20/201.; *Kohler – Langlois*, Lettres inédites concernant les croisades, 48. o. No. 3.; *Jean-Pierre Abel-Rémusat:* Mémoires sur les Relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France avec les empereurs Mongols. *Mémoires de l'Institut Royal de France, Académic des Inscriptions et Belles-Lettres*, 6. (1822.) 396–469. o., 7 (1824.) 346–347. o.; *Lockhart*, The relations, 24. o.; *Jackson*, The Mongols and the West, 168. o. A követek Aragóniai Pétert és Anjou Károlyt is felkeresték, aki választ is küldött a kánnak követei útján 1277-ben. Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1409.

[91] *Johannis de Oxenedes.* (Ed. *Thomas Wright.*) London, 1859. (Rerum Britannicarum medii aevi Scriptores. Rolls Series, 13.). 250. o.; Chronicle of Bury St. Edmunds, 1212–1301. (Ed. *Antonia Grandsen.*) London, 1964. 63. o.

[92] Gerardo da Prato, Antonio de Parma és négy másik ferences szerzetes követsége Abaga ilkánhoz: 1278. április 1.: Regesta pontificum Romanorum: Inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV. (Hrsg. *August Potthast.*) Berlin, 1874. Vol. II. No. 21 291–21 293. Az ilkán ellátta őket salvus conductusszal is, így feltehetően továbbmentek Kubláj kánhoz. *Richard*, La papauté, 85–86. o.

[93] CPR I. Edward I: 1272–1281., 265. o.

[94] Windsor, 1276. december 12.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás] I. ii. 537. o.; CPR I. Edward I: 1272–1281., 186. o.

[95] 1279: *Rymer*, Foedera, I. ii. 573. o.; 1281–1282: Bretagne hercege Rómába megy, hogy a pápát rávegye, hoy egyezzen bele abba, hogy az angliai tizedet az ő hadjáratára fordítsák. CPR I. Edward I: 1272–1281., 461. o. Előkészületek Edmund indulására: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 532., 537., 610. o.

[96] Nem lehet azzal vádolni, hogy csak a keresztes adót akarta megkaparintani és esze ágában sem volt a Szentföldre menni. Ez az álláspontja Purcellnek: *Maureen Purcell:* Papal Crusading Policy 1244–1291. The Chief Instruments of Papal Crusading Policy and Crusade to the Holy Land from the Final Loss of Jerusalem to the Fall of Acre. Leyden, 1975. 113. o.

[97] *A. S. Atiya:* The Crusade in the Later Middle Ages. London, 1938. 34. o.

Aleppó is a kezükre került. Egyedül a markabi ispotályosok csatlakoztak a mongol hadsereghez, és vereséget is mértek jelentős muszlim erőkre;[98] a mongolok keresztény támogatás hiányában azonban nem voltak képesek megtartani Aleppót, és visszavonultak. Akkor még nem tudták, de ez lett volna az utolsó esély a Szentföld megtartására.[99]

1281-ben a mongolok, megint csak keresztény támogatást remélve két irányból is megtámadták Szíriát, ám csak III. Leó örmény és II. Demeter grúz király segédcsapatai és a johanniták egy része támogatta az akciót. A lovagrendek nagymesterei kérlelték az angol királyt, most mérjenek csapást a megroggyant mamelukokra, sürgetvén a mongolokkal való katonai együttműködést.[100] 1281-ben a mongolok is ezért menesztettek követeket újfent Edwardhoz.[101] A nyugati keresztények támogatása híján a mongolok Humsznál döntő vereséget szenvedtek. Nem volt már más lehetőség, mint a nagy európai hadjárat, különben a közben megerősödött mamelukok elsöprik a szentföldi frankokat. A csata után a johanniták újból Edward király hadba lépését sürgették.[102]

Az egész Outremer, az egyházfők, a lovagrendek, a frank bárók az angol királyhoz folyamodtak segítségért.[103] Már megelégedtek volna azzal is, ha a király Lancaster grófját küldi maga helyett, csak mielőbb küldjön csapatokat és hadi utánpótlást.[104] Végül már akár pénzbeli segítséget is elfogadtak volna, hogy zsoldosokat fogadjanak,[105] ám Edward

---

[98] *Johannis de Oxenedes*, 260. o. *Bartholomew Cotton:* Historia Anglicana. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 16) London, 1859. 163. o.; Chronicle of Bury St. Edmunds, 76–77. o.

[99] *Felicitas Schmieder:* Europa und die Fremden Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13.–15. Jahrhundert. Sigmaringen, 1994. (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, 16.) 330. o.

[100] A „mamelukok még soha nem szenvedtek ekkora vereséget a Szentföldön, mint most a mongolok kezétől", [...] s ha lovagokat kapnék a Tengerentúlról, össze tudnánk zúzni a pogányság erőit". Jellegzetes, ahogy a nagymester a pogány kifejezést csak a muszlimokra használja, a mongolokat már szövetségesnek tekinti. Nicole le Lorgne Anglia királyához: Akkon, 1281. szeptember 25.: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/137.; *Kohler – Langlois*, Lettres inédites concernant les croisades, No. 4.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1442.; 1280. július 26.: *Jacques Joseph Champollion-Figeac:* Lettres de Rois, Reines et autres personages des cours de France at d'Angleterre depuis Louis VII. jusqu'à Henri IV., tirées des archives de Londres par Bréquigny. I. (1162–1300). Paris, 1839. (Collection de documents inédites.) No. 253.; Beszámoló a La Chamelle-i ütközetről: Akkon, 1282: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/139. Joseph de Chauncy, az angol ispotályosok perjele 1283-ban beszámolt az örmények elleni támadásról és segítséget kért. PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/135.

[101] *Johannis de Oxenedes*, 256. o.; *Cotton*, Historia Anglicana, 160. o.; Chronicle of Bury St. Edmunds, 72. o.

[102] A johannita nagymester Edwardnak a humszi vereségről: Akkon, [1282.] március 5.: *Kohler – Langlois*, Lettres inédites concernant les croisades, No. 5.; Joseph de Chauncy beszámolója: Akkon, 1282. március 31.: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/55/18.; *Champollion-Figeac,* Lettres des rois, No. 231.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1446.

[103] Akkon, 1276. október 2.: Guillaume de Beaujeu, a Templomosok nagymestere segítségkérése Akkon védelmében, PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/21/1.; Lettres inédites concernant les croisadess, 55–56. o. A templomosok kölcsönért folyamodnak Edwardhoz: 1286: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/21/5. 1275–1288: Szibilla, Hetum örmény király leánya, Antiókhia hercegnője és Tripolisz grófnője Edward segítségét kéri: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/14/188.; Hugues Revel, a johannita rend nagymestere Edwardnak az Örményországot ért támadásokról: Akkon, 1275. szeptember 30.: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/136.; *Kohler – Langlois*, Lettres inédites concernant les croisades, 53. o.; A templomos Château Pelerin várnagya: 1285–1289 között: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/17/196.

[104] Gottfried, Hebron püspöke Edwardhoz: Akkon, 1280. október 5.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 586–7. o.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1436.

[105] Tagadhatatlan, Edward valójában igen nagy összegeket áldozott már addig is a Szentföld védelmére. Már az 1270-es évek elején nagy adományokat tett a szentföldi keresztények számára: 1272-ben 5000 ezüst-

még mindig nem indult el. Az is visszatartotta, hogy a Szentföld a mamelukokkal lepaktált Anjou Károly kezére jutott. Nehézséget okozott, hogy a Szentföld Anjou-párti kormányzói a mamelukokkal kötött béke megőrzése mellett tették le a voksukat, és a status quo megőrzése mellett kardoskodtak.[106] IV. Márton pápa is úgy látta, mindez hátráltatja a nagy hadjáratot,[107] pedig az ilkán azt ajánlotta, hogy a következő tavasszal soha nem látott, százezer főnyi hadat küld Szíriába, ha a keresztények támogatják hadianyaggal és élelemmel. Az akkoni keresztény vezetés azonban nem merte elfogadni a mesés ajánlatot, s inkább elfogadta az invázió veszélyétől valóban megrémült mamelukok békeajánlatát. Amikorra Edwardhoz eljutott az üzenet, már béke honolt, s Anglia királya újra Walesben volt lekötve (a második walesi háború 1282–1283).[108] Ennek ellenére az ilkán újra próbálkozott, sorozatosan küldte követeit Nyugatra, és sürgette az együttműködést.

1282, a szicíliai vecsernye után a szinte összeurópai méretű konfliktus kötötte le a feleket, Anglia királyát is. Közben, egy mongol belviszályt kihasználva, a mamelukok elfoglalták az utolsó keresztény várat, a johanniták kezén lévő Markabot (1285 májusában), így már semmi sem védelmezte a frankok utolsó központját, Akkont.[109] Az új ilkán, Argun is csak Edward királyhoz fordult. Tanult azonban elődei hibáiból: immár csak akkor volt hajlandó hadat indítani a muszlimok ellen, ha a nyugati keresztény királyok, az angol és a francia uralkodó kézzelfogható segítséget nyújt.[110] 1285-ben újabb követséget indított, de ezúttal sem kapott konkrét választ a megindítandó keresztes hadjáratról, mivel a pápát és az angol királyt még mindig az aragón–Anjou konfliktus kötötte le.[111] Nagy jelentőségű volt, hogy ezúttal a nagykán, Kubláj is követet küldött: azt ajánlotta, űzzék ki a muszlimokat, majd osszák fel egymás között területeiket (Egyiptomot, Szíriát és Palesztinát);[112] két oldalról, nyugatról és keletről támadják meg Egyiptomot, megakadályozva, hogy a muszlimok szíriai és afrikai erői egyesüljenek.[113] Az akkoni kormányzat akkor már szinte havi rendszerességgel küldött segélykérést Angliá-

márkát adott Walter hebroni püspöknek; 7000 márkát pedig Hugues de Revelnek, a johanniták nagymesterének: Regesta Regni Hierosolymitani, II. No. 1384a., 1385a. 1278–1285 között: Hugues de Revel, az ispotályosok nagymestere az angol királytól adósságaik törlesztéséhez kap támogatást: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/18/140.; 1273–1291 között: Guillaume de Beaujeau, a templomosok nagymestere szintén pénzbeli támogatásért folyamodik: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/21/3. 1295–1298 között: ugyancsak adósságaik enyhítésére kér pénzt a Templomos Rend: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/21/4.; Hebron püspöke is pénzt kér: Akkon, 1280. október 5. *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 586–587. o.

[106] 1283-ban Károly szentföldi bailli-ja 10 évre meghosszabbította a mamelukokkal kötött békét. *Runciman*, A keresztes háborúk, 931. o.

[107] IV. Márton Anglia királyához: CPL I. 479–480. o.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 642., 652–653., 663., 674–675. o.

[108] *Prestwich*, Edward I, 183–185. o.

[109] *Runciman*, A keresztes háborúk, 932. o.

[110] *Budge*, The Monks of Kublai Khan, 72–75. o.

[111] A turkomán Isa, Bogagoc és Mengilic valamint a keresztény Thomas Banchrinus követsége. 1285. május 18.: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1456.; a kán levele kiadva: *J. B. Chabot:* Notes sur les relations du roi Argoun avec l'Occident. *Revue de l'Orient Latin*, 2. (1894.) 571. o.

[112] „terram Scami videlicet terram Egipti inter nos et vos estrengebimus [...] Saracenis de medio nostri levabimus dominus pap et Cam": *Chabot*, Notes sur les relations, 571. o.

[113] *Chabot*, Notes sur les relations, 571. o.; *Lupprian*, Die Beziehungen der Papste, 245–246. o.

ba.[114] Reményre jogosította fel őket, hogy 1287-ben Edward végre felvette a keresztet, s a pápa ki is nevezte a keresztes sereg fővezérének (*capitaneus exercitus Christiani*).[115]

1287-ben a kán, végső próbálkozásként, újabb, a korábbiaknál sokkal népesebb és magasabb rangú követséget indított Nyugatra, s Angliába is.[116] Edward ismét hitet tett amellett, hogy elindul a Szentföldre, és leveleket is küldött a kánnak.[117] Fegyverben állt ugyan, de a hadjárat konkrét időpontjáról még mindig nem tudott nyilatkozni.

Ha Edward nem is adott konkrét választ a kánnak, a hadjárat egyre határozottabban körvonalazódott: 1287-ben udvartartása több tagja, Anglia jeles báróinak egy része is felvette a keresztet. Többen áldoztak anyagilag a *cruciata* céljára.[118] 1287-ben Aliz, Blois grófnője keresztes kontingensében több, az angol királyi családdal rokonságban álló báró is részt vett.[119] 1288-ban a korona anyagi támogatásával indultak angol erők a Szentföldre Jean de Grailly vezetésével, akik 1291-ig, egészen Akkon elestéig szolgálták a Kereszt ügyét.[120]

Sajnos a hosszú hónapokig tartó pápai vakancia (1287. április 3 – 1288. február 15.) bizonytalanná tette a politikai helyzetet. Aragónia és az Anjouk között a békére egészen az 1290-es évek elejéig várni kellett. Edward számára újabb égető problémák jelentkeztek, 1287-ben újabb lázadás tört ki Walesben, sőt, a király figyelme Skócia felé fordult, ahol a királyság örökösnője kezét próbálta megszerezni a Plantagenetek számára. A mamelukok egyre szűkebbre zárták a gyűrűt Akkon körül, s szinte hónapok kérdése volt, hogy mikor söprik el a keresztények utolsó mentsvárát. Az ilkán nem akarta elhinni, hogy amikor a Szentföld végveszélyben forog, a Nyugat fejedelmei nem képesek hadba szállni a segítségére.

Mégis, Argun ilkán még egyszer megpróbált a keresztények lelkiismeretére hatni. 1289-ben még egy végső, elkeseredett próbát tett, s követeket indított Nyugatra, immár közösen képviselve a szentföldi keresztényeket és a lovagrendeket is.[121] Megesküdött, ha

---

[114] 1286: William de Vaux és egy ismeretlen templomos követsége; II. Henrik ciprusi király követsége: Records of the Wardrobe and Household 1285–1286. (Ed. *B. F. – C. F. Byerly.*) London, 1977. nos. 1988., 2019., 1990-1., 2015.; Nicole le Lorgne johannita nagymester levele: 1286. június 26.: *Champollion-Figeac*, Lettres des rois, No. 253.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1470.

[115] 1284. május: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 641–642. o.; Annales monasterii de Waverleia, A.D. 1–1291, In: Annales Monastici. (Ed. *H. R. Luard.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 36) London, 1864–1869. II. 404. o.

[116] A nesztoriánus Rabban Szauma, Ujguria püspöke követsége. *Budge*, The Monks of Kublai Khan, 182. o. L. még: *Morris Rossabi:* Voyager from Xanadu. Rabban Sauma and the First Journey from China to the West. New York, 1992. 99–171. o.

[117] *Norman McLean:* An Eastern Embassy to Europe in the Years 1287–1288. *English Historical Review*, 14. (1899.) 312–315. o.; *Turner*, Unpublished notices, 45–50. o.

[118] 1287: CPR II. Edward I: 1282–1291., 208. o.; III. Edward I: 1290–1291: CPL I. 537., 542., 550. o.; CPR II. Edward I: 1282–1291; 340., 357., 365., 371., 422., 427. o.

[119] Blois grófnője hadjárata az új passagium particulare tipikus példája lehet: nem vezetett nagy hadi akciókat, de sokat tett – külön tornyot építtetett – Akkon védelmi rendszerének megerősítéséért. Florence, Holland grófja és Blois grófnő maguk is hagytak hátra várvédő erőket, a Szentföldről való távozásuk után is fizetvén azok zsoldját. *Beebe*, Edward I and the Crusades, 259., 268–269. o.

[120] I. Jean de Grailly, a király egyik legbefolyásosabb harcostársa Angliában és Gascogne-ban toborzott kereszteseket 1288-ban, a hadjárat így gyakorlatilag az angol korona vállalkozása volt. CPR II. Edward I: 1281–1292., 297. o.; Kontingenséből még Tripolisz védelmében is harcoltak az angolok 1289-ben: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1480.

[121] 1290 január elején ért Angliába. *Chabot*, Notes sur les relations, 614. o.; *Turner*, Unpublished notices, 48–49. o.; *Budge*, The Monks of Kublai Khan, 185. o.

Jeruzsálemet beveszik, megkeresztelkedik, és térítőket kért a pápától. Kubláj nagykán is hajlandó volt katonai támogatást nyújtani egy nyugati keresztes hadjárathoz, s ezúttal már feltételeket sem szabott.[122] Felvázolt azonban egy újabb konkrét katonai tervet: 1291 januárját-februárját jelölte meg, amikorra 20–30 000 lovassal valamint grúz segédcsapatokkal Szíria ellen vonul, és Damaszkuszt kívánja hódoltatni.[123] Amennyiben keresztény segítséget is kap, és beveszik Jeruzsálemet, a keresztények megkapják a Szent Várost. Óriási fegyvertény volt, hogy immár a nagykán is kész lett volna átadni a Szentföldet, anélkül, hogy hűbéri esküt követelt volna.[124] Ráadásul Argun még a keresztes sereg élelem- és vízutánpótlását, valamint lovakkal való ellátását is vállalta.[125] Mi mozdíthatta volna ki a Nyugat fejedelmeit, ha nem egy ilyen ajánlat?

Ha konkrét időpontot nem is tudott mondani a kán követeinek, Edward maga készen állott a hadjáratra.[126] 1289-ben követeket küldött a Kúriába, hogy már az indulás részleteit megvitassák.[127] A nagy hadjáratból mégsem lett semmi, mivel a pápa vonakodott megítélni a hadjárat céljára egy újabb keresztes tizedet, Edward pedig makacsul ragaszkodott az újabb szentszéki forrásokhoz.[128] Emellett nagy reményeket fűzött az aragón király csatlakozásához, de III. Alfonz cserébe Tunisz és Jeruzsálem (!) királyságát kérte.[129]

Tripolisz eleste (1289 április) után azonban sürgetett az idő. Már csak az egyetlen Akkon maradt keresztény kézen, és ha nem indul keresztes had, a Szentföld végleg elveszik. A pápa újabb követei útján leveleket intézett az ilkánhoz és Kubláj kánhoz, de konkrétumot nem tudott mondani a hadjárat indulásáról, csak annyit, hogy Edward fegyverben áll és bármikor indulhat.[130] Edward ekkor döntött úgy, hogy kisebb kontingenseket is útnak indít mindaddig, amíg maga nem képes a fősereggel menni. Az angol király seregeinek egy kisebb része – hű lovagjai, Otho de Grandson és Jean de Grailly egységei – 1289 végén mégis csak elindultak a Szentföldre.[131] A királyság olyan befolyásos sze-

---

[122] A levelek közül csak egy, a Fülöp francia királynak ujgur írással, mongol nyelven íródott maradt fenn, de feltehető, hogy ugyanilyen tartalmú ment Edwardnak is. Latin fordítása: *Lockhart*, The Relations, 29–31. o.; *Abel-Rémusat*, Mémoires sur les Relations, (1824.), 363. o.

[123] Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1485.; Les Lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Argun et Öljeitü à Philippe le Bel. (Eds. *Antoine Mostaert – Francis Woodman Cleaves.*) Cambridge, Massachusetts, 1962. (Scripta Mongolica Monograph Series, 1.) 18. o.

[124] *Chabot*, Notes sur les relations, 604. o.

[125] Rieti, 1289. augusztus 13.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 712. o.

[126] Az ilkán követének, Rabban Szaumának is azt mondta, hogy „nincs szívünknek más óhaja, mint Krisztus ügye." *J. B. Chabot*, Histoire du Patriarche Mar Jabalaha, 110. o.

[127] 1289. május 8.: PRO King's Remembrancer: Accounts Various, E 101/352/18. m. 7.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 708–709. o.

[128] Rieti, 1289. október 7.: PRO SC 7/31/19.; Original Papal Documents, No. 924.

[129] Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, fanzösischen, spanischen Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327). I–III. (Hrsg. *Heinrich Finke.*) Berlin–Leipzig, 1908–22. I. 2–7. o.

[130] Giovanni da Monte Corvino, Niccolo da Pistoia, Pietro di Lucalongo követsége: Rieti, 1289. július 7.: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 387. Monte Corvino 1291-ben még Tabrízban tartózkodott, így az ilkán udvarában érhette a hír Akkon elestéről, melynek fényében már más feltételekkel kellett tárgyalnia. *Chabot*, Notes sur les relations, 595–598. o.

[131] Documents Illustrative of the History of Scotland from the Death of King Alexander the Third to the Accession of Robert Bruce, MCCLXXXVI–MCCCVI. (Ed. *Joseph Stevenson.*) Edinburgh, 1870. I. 136. o. A pápa 3000 márkát ajánlott fel Grandson hadjáratára az angliai keresztes tizedből. *Beebe*, Edward I and the

mélyiségei csatlakoztak hozzá, mint Gilbert de Clare, Pembroke grófja és Thomas Bek, St. David's püspöke.[132] Edward 1289-ben, és 1290 őszén újra esküt tett, mind a pápa, mind a parlament előtt, hogy a Szentföldre megy, s ezt többször is megismételte.[133] Végre sikerült a tized kivetéséről való vitás kérdéseket rendezni a pápával:[134] IV. Miklós megújította a tizedet a következő hat évre is, de már pontos határidőt szabott a király indulására, 1292 júniusát[135] – Edwardnak sikerült még egy évvel későbbre halasztania az időpontot.[136] A király megesküdött, hogy ha mégsem menne a Szentföldre, visszafizeti a tizedet.[137] 1291-ben úgy tűnt, már semmi nem áll a hadjárat útjában.[138] 1290–1291-ben Angliában és Walesben még egy 1/15-ös jövedelemadót is kivetettek a keresztes hadjáratra, jelezvén a király valóban komoly szándékait.[139]

Az ilkán még Tripolisz eleste után is újabb követeket küldött a pápához és Edwardhoz. Nagy jelentőségű volt, hogy a kán közvetlenül is részt kívánt venni a keresztények hadi akcióiban, immár a fegyverellátás terén is.[140] A király azt válaszolta, hogy

---

Crusades, 265. o. Maga I. Edward is ugyanennyivel járult hozzá: 1290. július 13.: CPR II. Edward I: 1281–1292., 373. o. Ezen kívül a király Grandsonnak adta Guernsey és Jersey összes királyi jövedelmét ameddig csak a keresztért harcol: Rôles gascons. Transcrits et publiés par *Francisque Michel – Charles Bémont.* I–IV. Paris, 1885–1906. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. sér. 1.) III. No. 1924.; sőt, John le Romayne yorki érsek is jelentős összeggel támogatta: *C. L. Kingsford:* Sir Otho de Grandson. *Transactions of the Royal Historical Society*, 3rd. Ser. 3. (1909.) 137. o.

[132] 1290 tavaszán az angol klérus megkezdte a Grandson seregébe állóknak a keresztes búcsú osztását. CPR II. Edward I: 1282–1291., 364., 366., 373–377. o.; *Cotton*, Historia Anglicana, 177–178. o. 1290. június 10.: Grandson részére keresztes *protectio:* CPR II. Edward I: 1282–1291., 363. o. *Lloyd*, English Society and the Crusade, 59. o. Az angol lovagok Jean de Grailly és Otho de Grandson parancsnoksága alatt egyébként egészen Akkon elestéig kitartottak, sőt, az ostrom egy szakaszában maguk irányították a védekezést is. 1291: Otho de Grandson részére meghosszabbítják a *salvus conductus*-t (a Szentföldön marad) CPR II. Edward I: 1282–1291., 440., 462. o.; *Runciman*, A keresztes háborúk, 942–946. o.

[133] Rieti, 1289. augusztus 13.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/32/13.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 712. o.; King's Clipston, 1290. október 14.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 741. o.; 1290. október 25.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 741. o.; *Cotton*, Historia Anglicana, 118–119. o.

[134] Westminster, 1290. február 3.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 705. o.

[135] Edward és IV. Miklós tárgyalásai: 1290. január: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/32/12.; 1290. március–május: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 732–753. o.; a tized meghirdetése Angliában, Skóciában, Írországban és Walesben: Orvieto, 1291. március 18.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 747. o. Az angol domonkosok és ferencesek megbízása a hadjárat hirdetésével: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 748–750. o.; A pápa kész volt külön áldozatokra a Szentszék kincstárából is Edward hadjáratához: 1291. március 22.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 753. o.

[136] 1290. május 16.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/30/19.

[137] Westminster, 1289. február 3.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 705. o.

[138] A pápa feltételeinek újbóli elfogadása: 1291. március 16.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/31/20–21.; A hadjárat meghirdetésének végső királyi ratifikációja már akkor történt (1291. március 18-án), amikor Akkon erődjének csak napjai voltak hátra. PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/31/18. A prédikációt és a toborzást hivatalosan csak ekkor lehetett kezdeni: 1291. március 18: PRO SC 7/31/1.

[139] *Frederick Maurice Powicke:* The Thirteenth Century: 1216–1307. Oxford, 1953. (The Oxford History of England, 4) 511. o. Mi több, azt 1293-ban meg is ismételték. PRO Exchequer Exchequer of Receipt: Receipt Rolls and Registers E 401/1619–1620.

[140] A kán lovakat (equitatura) és „egyéb szükséges dolgokat" (et aliis exercitui nostro necessariis) ajánlott fel, amikorra Edward a Szentföldre érkezik. A pápa továbbküldi őket Angliába: Orvieto, 1290. december 2.; december 31.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/30/18., SC 7/31/16.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. nos. 1506., 1507. *Chabot*, Notes sur les relations, 616–623. o. Pápai kommendáció: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/30/16–18. 1290 nyarán érkezett a követség Európába, de még Akkon eleste idején is ott tartózkodott, így már a pápa azon válaszát is tudták tolmácsolni a kánnak, amelyet Akkon eleste tudtával fogal-

amilyen gyorsan csak lehet, a pápa engedélyét megkapva a Szentföldre vonul, amiről követeit útján tudatja majd Argunt.[141]

Az idő sürgetett, az Akkonba szorult keresztények nevében Bernát, Tripolisz püspöke 1291 elején egy utolsó, kétségbeesett sóhajt intézett az angol klérushoz, hogy gyakoroljanak nyomást Edwardra.[142] Utóbb maga utazott Angliába, hogy mielőbbi indulásra bírja a királyt.[143] Edward azonban még mindig nem tudott elindulni, 1290-ben ugyanis meghalt Skócia örökösnője, a walesi herceg kiszemelt hitvese, s nem akarta, hogy a királyság kicsússzon a keze közül. Ugyancsak az utolsó szalmaszál megragadására próbálta rávenni Anglia királyát II. Hetum örmény király, követsége azonban már csak a mamelukok teljes győzelme után ért I. Edwardhoz.)[144]

Az Akkont fenyegető veszélyt érezve a velenceiek is hadba szálltak, a doge fia, Niccolo Tiepolo parancsnoksága alatt 20 gályát indított útnak.[145] A pápa is felszerelt 20 gályát és 20 ezer tours-i livre-t küldött ezüstben.[146] A magyar király Velence aktivizálódása okán is a képbe kerülhetett: a Morosini-házban nevelkedett III. Andrásnak igen jó velencei kapcsolatai voltak, s a nemrég trónra lépett uralkodó helyzetének stabilizálásához is hozzájárulhatott volna egy sikeres keresztes hadjáratban való részvétel. A mameluk-ellenes hadjáratban való velencei–magyar részvétel erősítette volna a magyar király pozícióját ellenfeleivel, az uralma legitimitását el nem ismerő Anjoukkal szemben. Velence hadbaszállását a pápa is támogatta, sőt, az angol király hűbérese, Jean de Grailly vezetésével csapatokat is toborzott Itáliában. Ugyancsak csatlakozott a keresztes hadjárathoz a velenceiek és a magyar király szövetségese, Aragóniai II. Jakab, aki szintén szemben állt a nápolyi Anjouk földközi-tengeri terjeszkedésével.[147] Nem véletlen, hogy Edward király is elsősorban e szövetségi blokk tagjaihoz, Aragóniai II. Jakabhoz, III. Andráshoz és Velencéhez fordult felhívással a későbbiekben, 1292–1293-ban is.

A mamelukok is tisztában voltak azzal, hogy immár megindulhat a nagy hadjárat, és meg is kezdték végső hadműveleteiket Akkon bevételére. A védők az utolsó pillanatig abban reménykedtek, hogy Anglia királya megérkezik.[148] Nem így történt, 1291. május 18-án a keresztények utolsó bástyája elesett. A mongol követek a nyarat még Rómában töltötték, remélve, hogy a szorongatott Akkont sikerül felmenteni, de elestének hírére letörten tértek vissza Perzsiába.

---

mazott. *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 742. o.; *Lupprian*, Die Beziehungen der Papste, 270–271., 272–273., 275–276. o.;

[141] Válaszlevele Argunnak: Nottingham, 1290. szept. 12.: CCR II. Edward I: 1288–1296., 145. o.; *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 744. o.

[142] *Cotton*, Historia Anglicana, 223–225. o.

[143] *Cotton*, Historia Anglicana, 225–226. o.

[144] 1291. június 15.: Hetum levele I. Edwardhoz: BL Royal MS 12 D XI, fo. 15v.: *Cotton*, Historia Anglicana, 219–223. o.; Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1514.; Edward válasza a királynak: BL Royal MS 12 D XI, fo. 16v–17v.

[145] 1289. szeptember: Regesta regni Hierosolymitani, I. No. 1494., 1496.

[146] Regesta regni Hierosolymitani, I. No. 1495.; *Beebe*, Edward I and the Crusades, 262. o.

[147] *Runciman*, A keresztes háborúk, 942. o.

[148] *Prestwich*, Edward I, 329. o.

A továbbiakban tekintsük át I. Edward és III. András magyar király 1292–1293-as keresztes együttműködésének hátterét.

Az utolsó keresztény erőd eleste kellett ahhoz, hogy Európa tudatára ébredjen: nincs többé keresztény Szentföld. Ha megszületett volna a mongol szövetség, és a nyugatiak azt becsületesen támogatják, egészen bizonyosan meg lehetett volna hosszabbítani a Tengerentúl életét.[149] Akkon eleste azonban kettős hatást gyakorolt az európai közvéleményre. Egyrészt természetesen óriási sokkot okozott és a kortársak nem akartak hinni a fülüknek, hogy elveszhetett a keresztény Outremer. Másrészt a reálpolitikusok, IV. Miklós pápa és Edward számára is azt jelentette, hogy már nem annyira sürgető a hadjárat megindítása, nincs szükség kapkodásra, nem kell sietni Akkon felmentésére. Miklós pápa sem tett le a mongol szövetség tervéről, hanem Akkon eleste után rögvest újabb levelet intézett Argun kánhoz.[150] A politikusok úgy vélték, van lehetőség, van idő egy kiérlelt, jól megtervezett nagy hadjárat megindítására, az európai fejedelmek, Anglia, Franciaország, a császár, Aragónia és Magyarország részvételével. Ez Edwardnak is sokkal inkább megfelelt, azért is halasztotta a hadjárat indulását 1293. június 24-re, hogy legyen ideje a minél gondosabb szervezésre, és be tudjon vonni még szélesebb erőket.[151]

Akkon eleste után sem sokat változott azonban a koreográfia. A pápa egyre vehemensebben sürgette Edwardot, aki azonban bele volt temetkezve Skócia ügyeibe.[152] Már Akkon eleste tudatában szólította fel IV. Miklós az összes keresztény fejedelmet, hogy lépjenek hadba a Kereszt ügyéért. A kánnak azt írta, a Szentföld elvesztével most már semmi sem gátolhatja meg, hogy Edward vezetésével az összes keresztény fejedelem fegyvert fogjon szaracénok ellen.[153] A nyugati fejedelmek azonban arra vártak, hogy először Edward lépjen.

1291 januárjában III. András király követet menesztett Angliába. Levelében megfogalmazta, katonai támogatást kíván nyújtani a tervezett keresztes hadjárathoz.[154] A követnek igen fontos lehetett, hogy személyesen adja át a levelet, mert egész Anglián végighajszolta a királyt, majd a skót határon, Berwick-upon-Tweedben érte utol Edwardot 1292 május végén vagy június elején, s június végén indult vissza a válasszal Magyarországra.[155] I. Edward III. Andráshoz intézett levelében megköszönte az ajánlatot. Háláját fejezte ki Andrásnak, „aki szívén viseli a Szentföld nyomorúságos helyzetét, és az angol király sorsát, aki a már vérét adta a Szentföld ügyéért." Mint írta, már eldöntötte, hogy a

[149] *Runciman*, A keresztes háborúk, 937. o.

[150] Róma, 1291. augusztus 23.: Regesta Regni Hierosolymitani, I. 1517.

[151] A király esküt tett, hogy a megadott határidőig elindul: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 714–715. o.

[152] Pápai exhortatio: Róma, 1292. február 12.: PRO Special Collections Papal Bulls SC 7/30/9.; SC 7/30/16.; Original Papal Documents, nos. 975–976.

[153] „cum igitur ad recuperandam de manibus impii terram ipsam ferventibus studiis intendentes, cunctos orbis terrae catholicos reges et principes per nostras litteras excitemus, [...] pro viribus impendant et operam ad hujus modi negocium celeriter et feliciter promovendum; [...] Eduardus prout ad tuam notitiam forsitan jam pervenit, vivificae crucis assumpto signaculo, in manu potenti transfratare intendat, ac per universas Christianitatis provincias contra nefandissimos Sarracenos ordinaverimus facere proponi sollicite verbum crucis [...] ad id subditos tibi populos sollicitis studiis inducendo, ut tuo et aliorum regum et principum ac aliorum fidelium auxilio suffragante, celerius recuperatio eadem valeat provenire": IV. Miklós levele Argunnak: 1291. szeptember 10.: *Chabot*, Notes sur les relations, 621–622. o.

[154] Királyi megbízás: CCR I. Edward I: 1288–1296., 266–267. o.; *Beebe*, Edward I and the Crusades, 169. o.

[155] Salvus conductus: Berwick-upon-Tweed, 1292. június 29.: CPR II. Edward I: 1281–1292., 496. o.

tengeren megy, „ettől nem tud eltérni, hogy Magyarországon át utazzon, de köszöni az András által a saját költségén egy évre ajánlott 1000 lovagot és lovas számszeríjászt." „Kéri a királyt, lelkesedése ne csituljon, és akkor is szívesen venné a kontingenst, ha nem szárazföldön menne az angol sereg. Javasolja, a magyar király így is csatlakozzon a Kereszt ügyéhez, és Keleten egyesüljön az angol sereggel".[156]

III. András is úgy tekintett Edwardra, mint az elhivatott *capitaneus exercitus Christiani*-ra, s felajánlása révén ő is *rex crucesignandus*-szá válhatott. A *passagium particulare* azt is jelentette immár, hogy a keresztes esküt egyre gyakrabban lehetett pápai engedéllyel átváltani, s a *commutatio* révén a személyes hadba szállást pénzzel, vagy zsoldosok, vagy akár építőmesterek felfogadásával kiváltani.

III. András mellett Anglia királya Eirik Magnusson norvég királytól is katonai segítséget kért. 1293 tavaszán Haakon trónörökössel több keresztes is kész volt csatlakozni az angol sereghez.[157] Az angol politika nagyra értékelte III. András segítségét, mivel a régóta szövetséges norvégok mellett elsőként hozzá – s nem Kasztíliához vagy a Német Birodalomhoz – fordult. Anglia királya a magyar királynak írott levelében már konkrét információkkal szolgált a tervezett hadjáratról: úgy szólt András királyhoz, hogy úgy tűnt, semmi nem állhat a hadjárat útjába, és számít a magyar erőkre is.[158]

A felajánlott 1000 lovas nem csekély szám, különösen ha összevetjük azzal, hogy Edward 1270–1272-es serege sem érte el, vagy éppen csak elérte ezt a létszámot. A korlátozott léptékű *passagium particulare*-nak éppen megfelel ez az erő, hiszen a válságos időszakokban a templomos nagymester, Guillaume de Beaujeau maga is 250–300 lovagot és 500 gyalogost számláló kontingensek indítását tartotta célravezetőnek, mivel azok ellátása nem rótt volna megoldhatatlan feladatot a szíriai keresztényekre.[159] Annak fényében, hogy a norvég uralkodó még önálló kontingenst sem ajánlott fel, s az aragónok összesen sem ajánlottak 400–500 lovasnál többet – azt is mindössze két–három báró, míg a király egyáltalán nem kötelezte el magát –, András vállalása igen figyelemre méltó.[160] Összehasonlításképpen: X. Gergely hosszú évekig tartó munkálkodása ellenére sem

---

[156] Berwick-upon-Tweed, 1292. június 18.: „[...] Celsitudinis vestre litteras, que fuerunt nobis ex parte vestra per [...] nuncium, [...] quo decuit honore recepimus; [...]. Sane de hiis, que nobis ad Dei seruicium et honorem ac exaltacionem fidei Christiane Serenitas vestra duxit liberaliter offerenda, Magnificencie vestre referimus graciarum vberes acciones; ex hoc grandem affeccionem et teneram, quam ad negocium status miserabilis Terre Sancte ac ad obsequium ipsius, qui terram eandem sanguine proprio dedicauit, geritis perspicaciter attendentes. [...] nuncium vestrum receperamus, fuerat ordinatum, et in certo eramus proposito, facere passagium nostrum per mare, a cuiusmodi ordinacione recedere non valemus. De mille vero militibus et sagittariis equitibus, quos ad sumptus vestros per unum annum nobis in dicte Terre Sancte succursum faciendo per terram offertis, quantas possumus vobis agimus gracias iteratas. Et licet ob racionem predictam ac aliis certis de causis per partes vestras iter nostrum huiusmodi conuertere non possimus; Sublimitatem Regiam deprecamur instancius, quod idcirco Diuinitus vobis inspirata voluntas, quam vos habere tenemus ad prefate terre subsidium, non tepescat." *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 760. o.; Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Közzéteszi *Wenzel Gusztáv*.) Vol. I–XII. Pest–Budapest, 1860–1874. (a továbbiakban AUO) V. 44. o.; CCR II. Edward I: 1288–1296., 266–267. o.

[157] *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 787–788. o.

[158] *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 760. o. Ugyanilyen tartalmú a norvég királynak írt levél is. 1293. március 22., 1293. május 19.: uo. I. ii. 787–788. o.

[159] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 251. o.

[160] Pedro Martini de Luna Edwardhoz: 100 lovaggal menne a Szentföldre: 1293. március 5.: *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 787. o. 1293 végén, 1294 elején két másik aragón báró is csatlakozott: 200–200 lovassal, illetve *Rymer*, Foedera, [londoni kiadás], I. ii. 793., 798. o.

volt képes felállítani néhány száz fős seregnél nagyobbat; 1273-ban a francia király csupán 125 főt küldött Akkonba; 1275-ben pedig a pápa mindössze 40 lovagot és 460 gyalogost szerelt fel.[161]

Miért és miképpen merülhetett fel a szárazföldi hadjárat, s mi lehetett abban, illetve hogyan értékelődhetett fel újra Magyarország szerepe?

A még mindig a szicíliai vecsernye okozta konfliktusba beletemetkezett Franciaország, Nápoly és Aragónia erőire nem lehetett számítani; a szicíliai harcok folytatódtak.[162] Másrészt Aragónia és az egyiptomi mamelukok között egyre barátibbak lettek a kapcsolatok, és az Anjouknak a Szentföldről való kiszorulása után II. Jakab tárgyalásokat kezdeményezett a szultánnal Nápoly ellenében.[163] Edward kénytelen volt más, újabb erőket is bevonni a muszlimok elleni harcba Genovától Norvégián át Magyarországig.

A szárazföldi úton indítandó keresztes hadjárat gondolata nem volt idegen a XIII. század második felében sem, az 1280-as évek vége felé pedig már az angol udvarban is egyre inkább teret nyert. Számos tervezet született, melyek szerint kontinentális bázisokról kiindulva kellene a Szentföld védelméért síkra szállni, több, párhuzamosan induló sereggel, kisebb célok kitűzésével – amit a mongolok is pártoltak, akik racionálisan gondolkodva sosem értették, miért ragaszkodnak a keresztesek az egyszeri, nagy hadjáratokhoz, miért bíznak a hatalmas lovagseregekben, amelyek megterhelik a Szentföld utánpótlási erőforrásait. A ferences Padovai Fidenzio – aki még X. Gergely pápa felkérésére dolgozott ki egy keresztes tervezetet a mamelukok ellenében – volt az egyik első, aki jelentős, több tízezres szárazföldi haderő felállítását javasolta.[164] Argun ilkán megpróbálta az Arany Horda által szintén fenyegetett II. Andronikosz bizánci császárt is bevonni, aki késznek mutatkozott egy, a mongolokkal szövetséges keresztes hadjárat támogatására, mivel a tatárokon kívül Anatóliában a mamelukok szeldzsuk alattvalói is egyre inkább szorongatták. Már 1276-ban bizánci követ érkezett a pápai udvarba azzal a javaslattal, hogy a perzsiai mongolokkal szövetséges keresztesek ne keljenek át a tengeren, hanem a szárazföldön– Magyarországon is keresztül – haladjanak, összegyűjtvén így a különböző fejedelmek erőit, s a Balkánon át Konstantinápolyban egyesüljenek görög segélyhadakkal, majd Kisázsián áthaladva érjenek el a Kis-Örményország által a rendelkezésükre bocsátott támaszpontokba.[165] A Szíria elleni hadjárat során ilyeténképpen örmény és mongol területre vonulhatnának vissza utánpótlásért. Maga Edward is „korlátozott léptékű" *passagium particulare* mellett tört lándzsát, amely több, kisebb, akár csak néhány száz fős seregek indulásával számolt, csekélyebb léptékű célokért. A balkáni kikötők mellett Magyarország is szóba került, mint potenciális utánpótlási bázis,

[161] *Beebe*, Edward I and the Crusades, 256. o.

[162] A szicíliaiak nem fogadták el az Anjou–aragón békét. Frigyes infáns vezetésével folytatódott a háború, ami épp a kritikus időpontban kötötte le a Nyugat legfőbb erőit. *Sir Steven Runciman:* A szicíliai vecsernye. Bp., 1999. 289–290. o.

[163] Regesta regni Hierosolymitani, I. No. 1502.

[164] *Fidenzio da Padova:* Liber recuperationis Terrae Sanctae. In: Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano. (Ed. *Girolamo Golubovich.*) Vol. II. (Addenda al Sec. XIII, e Fonti pel Sec. XIV.). Firenze, 1913. 9–60. o.

[165] *Székely György:* Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományban, *Századok* 123. (1988.) 52–88. (In: Tatárjárás, 606. o.)

és a sereg élelem-utánpótlását is sokkal inkább egy szárazföldi bázis-láncolattal kellett volna megoldani. Ebbe belefért az is, hogy Magyarország is kisebb kontingensekkel vett volna részt a vállalkozásban. Álláspontja szerint csak jól meghatározott, teljesíthető célokat érdemes kitűzni, ami jelentheti egy-egy vár vagy város védelmét, vagy akár az utánpótlás megszervezését és biztosítását.[166] A valóság tükrében le kellett számolni azzal a téveszmével, hogy a *cruciata* csakis nagy lovagkirályok által irányított dicsőséges hadjáratként képzelhető el, amelynek egyetlen célja Jeruzsálem visszavétele lehet. Nem volt tartható, hogy mindent újra s elölről kell megszervezni Európából. Be kellett látni, hogy a szíriai háború védett hadibázisok nélkül nem kivitelezhető.

Mindemellett a tervek is azzal számoltak, a *passagium particulare*-kat állandósítani kell, s állandó helyőrségeket kell létesíteni a kulcsfontosságú erődítményekben. Ugyanezt fogalmazták meg a *recuperatio* teoretikusai XIV. század elején, Pierre Dubois és a kis-örményországi Korykos-i Hetum (Hayton) herceg, továbbá Guillaume Adam is.[167] A keresztes háború formálódó új eszméjébe mindenképpen beletartozott a Magyarország által nyújtandó segítség is. Edward 1294-ben már maga is abban gondolkodott, hogy mindenképpen szárazföldi úton indul a Szentföldre, s a moreai frankokkal kívánt szorosabb kapcsolatot kialakítani, s igénybe szándékozta venni kikötőiket.[168]

Az 1280-as évek végén, az 1290-es évek elején az angliai báró, Otho de Grandson traktátust írt arról, miként lehetne megmenteni a szentföldi keresztény állásokat és hogyan kellene hadjáratot vezetni az európai fejedelmek együttműködésével – Magyarországot is beleértve. A nyugati sereg partra szállhatna az örményországi Ajasz (Layazzo) kikötőjében, a mongol szövetségesektől is támogatott kilíkiai örmény király támogatásával törhetne Akkon felé, és a mongolokhoz csatlakozva két irányból támadhatna a muszlimokra.[169] Nem véletlen, hogy a tervezet Edward udvarában, a király hű keresztese tollából született.

A XIII. század második felének hadjáratai során már az is felmerült, hogy a Szentföldhöz közeli latin területekről, Ciprusról vagy a Moreából, fizetett kontingenseket ve-

---

[166] Ennek az első megnyilvánulásaként X. Gergely 1272-ben a Szentföldön harcoló Edward támogatására szólította fel III. Merész Fülöp francia királyt: 500 lovagot felszereltek és Tommaso Agni di Lentino jeruzsálemi pátriárka vezetése alatt behajóztak. *Beebe*, Edward I and the Crusades, 255. o.

[167] *Charles-Victor Langlois:* De recuperatione Terre Sancte: traité de politique générale par Pierre Dubois, Paris, 1891.; *Pierre Dubois:* De recuperatione Terre Sancte. The Recovery of the Holy Land. (Ed. *Walther I. Brandt.*) (Record of Civilization, Sources and Studies, 51.) New York, 1956. 69., 84. o. L. még: *Sághy Marianne:* Keresztes háború és nemzeti propaganda – Pierre Dubois: A szentföld visszafoglalásáról. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. (Szerk. *Klaniczay Gábor – Nagy Balázs.*) Budapest, 1999. 121–132. o.; *Korykos-i* vagy *Lamproni Hayton/Hetum* (I. Hetum király unokaöccse): La Flor des estoires de la terre d'Orient. [Flos historiarum terre Orientis] (Ed. *Charles Kohler.*) In: Recueil des historiens des croisade. Documents arméniens. Vol. I–II. Paris 1906. 243–276. o. Hetum herceg volt az első a mongolokról író keresztény szerzők sorában, aki már nem mint „szaracén idegenről" szólt a mongolokról, hanem igen pragmatikusan a potenciális szövetségest látta bennük. Guillaume Adam is azon a véleményen van, hogy a kereszteseknek lehetőleg szárazföldi úton kell eljuttatni Keletre, Magyarországon és Bulgárián keresztül. *Guillaume Adam:* De modo Sarracenos extirpandi. Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens. II. 367–517. o. Ehhez l. *Molnár Máté:* Guillaume Adam terve a mameluk Egyiptom megtörésére (1317). Európai Expanzió Önálló Program. ELTE BTK. Publikációk. [http://www.zanex.hu/adam.htm#_ftn12 ; 2008. augusztus 22.]

[168] Edward Florence de Hainault-nak, Achaia fejedelmének: 1294. június: PRO Special Collections Ancient Correspondence SC 1/13/66., 67.

[169] *Charles Kohler:* Deux projets de croisade en Terre-Sainte composés à la fin de XIIIe siècle et au début du XIVe siècle. *Revue de l'Orient Latin*, 10. (1903–1904.) 406–457., 516. o.

gyenek igénybe. Innen már csak egy lépés volt, hogy a moreai frankokhoz közeli latin állam, Magyarország – ahonnan szárazföldön, vagy a dalmát kikötők révén tengeren is viszonylag gyorsan érkezhettek katonai erők – ilyen irányú segítségét is kérjék.

Sok koncepció számolt tehát a szárazföldi úttal, így, amit a magyar király Edwardnak ajánlott, nem volt teljesen elvetendő ötlet.

Az 1280-as és 1290-es években Magyarország elsődleges érdeke az Arany Horda támadásának megelőzése volt, ezért is kellett támogatnia a királynak a mongol ilkánok és Angliai Edward tervezett, közös hadjáratát. Az 1285-ös tatár betörés után mindinkább számítani lehetett újabb agressziókra. 1285-ben a későbbi kán, Telebuga és Nogáj vezetésével tatár hadak törtek az országba. Hogy nem csupán rablóportyáról volt szó, igazolja, hogy az 1241-es rituáléhoz hasonlóan „Dávid János király" nevében levelet küldtek a magyar királynak, melyben felszólították, hogy hódoljon meg előttük, mint a háromkirályok leszármazottai előtt.[170] Az invázió híre, melynek során Északkelet-Magyarországot, Erdélyt és az Alföldet pusztították, s egészen Pestig hatoltak, a nyugati krónikákba is bekerült.[171] Szabadon törhettek be az országba, több megyében is szabadon „nyargalászhattak." Lengyelországban Fekete Leszek fejedelem is magyar segítséggel volt csak képes visszaverni a támadást.[172] A pesti révészek az Alföldről menekülők Dunán való átszállításából gazdagodtak meg.[173] Benedek esztergomi prépost levele arról számol be, hogy nem egy elszigetelt rablótámadásról volt szó, hiszen hosszú ideig harcoltak a tatárokkal, különféle helyeken vívtak velük csatákat (*in bellis particularibus*).[174] Majdnem két hónapig tartott az újabb „tatárjárás", fel kellett készülni az állandó fenyegetettségre. Nem csupán egyetlen zsákmányszerző akció volt, hanem egy későbbi, nagyobb hadjárat előtti puhatolózás, amit az is jelzett, hogy vezetői Dzsingisz véréből valók, Dzsocsi leszármazottai voltak.[175] Lodomér esztergomi érsek már korábban aggasztónak találta a híreket a tatárok készülődéséről. Nagyobb szabású hadjáratra utalt, hogy az Ipatyevszkaja Évkönyv szerint „megparancsolták az orosz fejedelmeknek, [...] hogy velök menjenek".[176]

---

[170] Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1459.

[171] Az Ausztriai Évkönyvek Bécsi folytatása, Hermann altaichi apát évkönyveinek a folytatása, az Annales Augustanae Minores, az Annales Colmarienses, a Chronicon S. Bertini. Nyugat-Európa a Pármai Salimbene de Adam tollából ismerhette meg közvetlenül a tatárdúlást. Cronica fratris Salimbene de Adam ordinis Minorum. (Hrsg. *Oswald Holder-Egger.*) (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in Folio. Vol. XXXII.) Hannover, 1905–1913. 338. o. Eljutott Nyugatra, hogyan ütöttek rajta a tatárok Paska nyitrai püspökön: több rokonát megölték, magát pedig meztelenül, béklyóba verve tartották fogva. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Vol. I–III. Collegit et edidit *Ferdinandus Knauz*; *Ludovicus Crescens Dedek*. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt *Gabriel Dreska*, *Geysa Érszegi*, *Andreas Hegedűs*, *Tiburcius Neumann*, *Cornelius Szovák*, *Stephanus Tringli*. Strigonii–Budapestini, 1999. II. 196. o.; *Fejér*, Codex Diplomaticus, V/3. 417. o. Az is gyorsan eljutott Nyugatra, az Anjouk nápolyi udvarába, hogy a királyné, Izabella/Erzsébet kénytelen volt a budai várba zárkózni, s tanúja volt egy összecsapásnak a Duna mentén. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet történelme az Árpádházi királyok alatt. I–II. Budapest, 1893. II. 498. o. Anjou Károly leányának históriája feltehetően az Anjou-udvarral kapcsolatban álló Edwardhoz is eljutott.

[172] Baksa nb. György támogatta II. Leszeket (inowrocławi, łęczycai, majd 1279–1288 között krakkói és sandomierzi herceg) a Boguwice melletti csatában a Raby folyónál. *Pauler*, A magyar nemzet történelme, II. 500–501. o.; *Fejér*, Codex Diplomaticus, V/3. 384. o.

[173] *Pauler*, A magyar nemzet történelme, II. 725. o.

[174] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, II. 434. o.

[175] *Giovanni Soranzo:* Il Papato, l'Europa cristiana e i Tartari: un secolo di penetrazione occidentale in Asia. Milan, 1930. Genealógiai táblák.

[176] Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. (Szerk. *Hodinka Antal.*) Budapest, 1916. 449–451. o. Lev

Az *Annales Salisburgenses* arról tudósít, hogy a „roppant számú tatárság tábora széltében tíz, hosszában hat mérföldnyi volt".[177] Ha fenntartással is kell kezelnünk az adatot, hogy „hétezer áldozata volt a beütésnek," valamint hogy „Erdély és a Duna között az egész földet elpusztították" volna, figyelmet érdemel a tatárok aktivizálódása.[178]

A védekezés egy lehetséges *politikai* módjának a keresztes hadjárat és az ilkánokkal való szövetség támogatása látszott. Argunnak és nyugati szövetségeseinek, jelesül Angliának is érdeke volt Magyarország bevonása, mivel a Horda nem szűnt meg támadásokat vezetni az ilkánok állama ellen. Az 1280-as évek végén, az 1290-es évek elején Telebuga kán több betörést is vezetett Perzsiába, így az Arany Horda nyugati határvidékén megnyilvánuló magyar ellenállás jól jött volna a szövetségnek.[179] Argun a kán árnyékaként országló Nogáj emírrel is ellentétbe került. Ezért is küldte 1287-ben követét Genovába, hogy biztosítsa a városállam ellenőrzését a Fekete-tenger déli kikötőiben, és az emír ne veszélyeztesse Argun pozícióit a Kaukázus-vidéki közvetítő kereskedelemben. Ugyanakkor a nyugati szövetség Magyarország érdeke is volt, hiszen a környezetében, a Havasalföldön és Bulgária északi sávjában újra megnőtt a mongol befolyás. Szerbiában II. Uroš Miljutin cár 1286-ban hűbért vállalt, így a tatár fenyegetés elérte a magyar határt. A magyar uralkodó támogatta az északi szerb területeket bíró és a barancsi–kucsói és macsói bánságot ellenőrző Dragutin Istvánt a tatár-vazallus cárral szemben. Dragutinnak sorozatos összeütközései voltak a tatár hűbéres szerb tartományurakkal, Dormannal és Kudelinnel, sőt, Sisman vidini bolgár oligarchával is, Nogáj emír betörései pedig többször is érintették a magyar kézen lévő Macsót és Barancsot. A Szerbiába tört tatárokat egy alkalommal csak jelentős magyar segítséggel sikerült viszszaverni.[180]

A balkáni tatár térnyeréssel szembeni magyar érdekeket tehát össze kellett hangolni az Arany Hordával szemben álló perzsiai ilkánok érdekeivel. Lehetséges, hogy V. István 1266-os bolgár hadjárata, mely a Bulgáriában nagy befolyással bíró és a cárnak katonai támogatást is nyújtó tatárok ellen irányult, az ilkán ugyanabban az időben megindított kaukázusi támadásával összehangoltan történt. Ha nem is volt ez „hivatalos" együttműködés, a magyar király a szentföldi keresztény és bizánci csatornákon értesüléseket szerezhetett arról, mikor készül Abaga támadást indítani Berke ellen, s mikor sebezhetőek a Horda balkáni pozíciói. 1266-ban a Horda erős embere, Nogáj emír ugyanis nem nyújthatott segítséget bolgár vazallusának, hiszen a seregek zömével maga is átkelt a derbenti hágón. Ekkor, ennek tudatában került sor a magyar megtorló akcióra: V. István az előző évben elkövetett magyarországi bolgár–tatár betörés miatt állt bosszút. Valószínűleg ismerhette a perzsiai ilkán hadjáratának tervét, mivel a tatár főerők távollétében számolt le bolgár ellenfeleivel.

Danyilovics, Halics fejedelme, fiai, György/Jurij és Msztyiszláv, valamint Vlagyimir volhíniai fejedelem, Halics és Volhínia tatár vazallusai is ott voltak.

[177] *Székely*, Egy elfeledett rettegés, 604. o.

[178] *Szűcs*, Az utolsó Árpádok, 314. o.

[179] *Sinor*, A mongolok Nyugaton, 328. o.

[180] Csák nb. Ugrin csapataival. Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. szd.). (Szerk. *Kristó Gyula*) Budapest, 1994. 639. o. Dragutin V. István leányának, Árpád-házi Katalinnak a férje.

Az 1285-ös tatár betörés közrejátszott abban, hogy Edward aktivizálta magát. Nem véletlen, hogy Argun ilkán 1285 tavaszán a magyarországi invázióval egy időben küldte Nyugatra követeit. Az ilkán tisztában volt a Horda magyarországi hadjáratával, és úgy gondolta, a keresztények által elszenvedett újabb pusztítások hírével képes lesz hatást gyakorolni latin szövetségeseire. Nogáj seregei 1284 őszén indultak el, s a következő év februárjának elején értek Magyarországra. Ahhoz, hogy az ilkán követei 1285 májusra Rómába érjenek, már hónapokkal korábban el kellett indulniuk, azaz Argun jól tudta, hogy az előző év őszén Nogáj megindult Magyarország ellen. A „második tatárjárás" híre éppen abban az időben ért Rómába, amikor az ilkán követei a keresztes hadjárat indítását már ott szorgalmazták.

A tatárok újabb nagyszabású hadjáratáról való félelmeket igazolta az is, hogy Nogáj 1287-ben újra megtámadta Lengyelországot és a Szepességet, ahol jelentős pusztítást vitt véghez. A király csak késve, 1288 elején ért a helyszínre.[181] Egy kortárs forrás szerint – igaz, magyar és lengyel területről együtt – harmincegyezer foglyot ejtettek. Fekete Leszek krakkói herceg most sem volt képes ellenállni, Magyarországra futott. IV. Béla leánya, Szent Kinga, V. Szemérmes Boleszláv herceg felesége pedig a Dunajec menti egyik várba menekült.[182]

Még egy oldala volt a magyar érdekeltségnek. Újra híre ment annak, hogy Csehország összejátszik az Arany Hordával. A lyoni zsinat már II. Ottokárt is azzal vádolta, hogy szövetséget kötött az egyiptomi szultánnal,[183] még korábban, 1259-ben pedig olyan hírek jártak, hogy a cseh király követeket fogad az Arany Horda muszlim kánjától és vele egyezkedik Magyarország ellen. Az egyház fel is rótta neki, hogy a „babiloni szultán" pártján áll. A tatárok Ottokár halála után sem tettek le arról, hogy Csehországot Magyar- és Lengyelország ellen játsszák ki: 1293-ban, sikertelen lengyel- és magyarországi betöréseiket követően, II. Vencelt próbálták szövetségesüknek megnyerni.[184]

Még a korabeli források is megegyeznek abban, hogy 1292–1293-ban I. Edward valóban elszánta magát az indulásra, csak újabb és újabb külső körülmények hátráltatták.[185] Nehezítette a *negotium Terrae Sanctae*-t, hogy Edward fő szövetségese, IV. Miklós, 1292-ben meghalt, s hosszadalmas pápai vakanciának néztek elébe. Szentatya híján pedig nem volt, aki számon kérje Edwardon, mikor indul újra a Szentföldre. Mi több, a Miklós által 1291-ben elrendelt hatévi keresztes tizedet is ratifikálni kellett, ami, Szent Péter trónusa betöltetlen lévén, évekig váratott magára, végrehajtása pedig szinte lehetetlennek tűnt. Az angol király 1292-ben az ilkánhoz is küldött követet, immár azért, hogy szándékainak komolyságáról meggyőzze.[186] Sajnos azonban, mire a követ Perzsiába ért,

[181] ÁUO I. 470. o.; *Fejér*, Codex Diplomaticus V/3. 403. o.

[182] *Pauler*, A magyar nemzet történelme, II. 512–513. o.

[183] 1275: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 1407. 1276: a salzburgi érsek jelentése X. Gergely pápának: „cum Tyrannis et regibus Tartarorum foedo societatis foedera se conjunxit": Betlehem püspöke Habsburg Rudolfhoz: Regesta Regni Hierosolymitani, I. No. 365.

[184] *Jackson*, The Mongols and the West, 200. o.

[185] *Peter de Langtoft:* Chronicle. (Ed. *Thomas Wright.*) (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Rolls Series, 7) London, 1857. II. 267. o.

[186] Geoffrey de Langley és Nicholas de Chartres követsége: CCR III. Edward I: 1288–1295., 145. o.; *Turner*, Unpublished Notices, 49. o.

Argun kán meghalt, és utóda – öccse – Dzsejhatu nem folytatta bátyja politikai orientációját.[187] A hadjárat azonban csak nem indult el, bármennyire is készült Edward: a skóciai, a francia és a walesi háború visszatartotta. Sokatmondó azonban, hogy még a tervezett hadjárat után 13 évvel, 1306-ban író Pierre Dubois is egyedül a 67 éves Edwardban bízott, s úgy hitte, a kortárs fejedelmek közül egyedül Anglia királya alkalmas a Szentföld visszafoglalására. Ezért is ajánlotta az angol uralkodónak művét (*De recuperatione Terre Sancte*).[188] A traktátus ajánlásában ki is emeli, miért bízhatnak a keresztények egyedül benne: „ő az Úr áldásával vívta háborúit, [...] ahelyett [hogy], mint más fejedelmek, a könnyen, csekély fáradsággal megszerezhető diadalokra tört volna, [...] még mindig a Szentföld felszabadítására és a Hitetlenek kezéből való megszabadítására fordítja minden energiáját."[189]

Még egy érdekes vonatkozása lehet Magyarország szerepének az 1291–1293-as évek keresztes terveiben. Abból is jelentős politikai tőkét kovácsolhatott III. András, hogy az angyalok Szűz Mária házát (Santa Casa)1291-ben Názáretből a magyar korona fennhatósága alá tartozó területre, a Fiumétől keletre emelkedő trsati/tersattói hegyre „repítették," a Rjecina/Fiumara folyó keleti partjára. 1294-ben ugyan „tovább repítették" Loretóba, de emlékére Magyarországon a XIV. század óta tisztelt Mária-kegyhelyet emeltek. Azaz, amikor a nyugati fejedelem András királyhoz fordult, az ő országának a földje birtokolta Mária szent házát, Akkon elestét követően tehát „égi jel" jelölte ki, hogy ő is a keresztes hadjárat részese legyen.

[187] *Chabot*, Notes sur les relations, 617–619. o.

[188] *Dubois*, De recuperatione Terre Sancte, 69. o.

[189] *Dubois*, De recuperatione Terre Sancte, 70. o.

Attila Bárány

HUNGARY, ENGLAND AND THE TATAR MENACE IN THE SECOND HALF OF THE 13TH CENTURY

Summary

The evaluation of 11–13th century Hungarian foreign policy can be much more detailed by the research of Hungary's Western connections. The study examines the Western European ties of the Kingdom of Hungary in the second half of the 13th century, from the viewpoint of the Tatar menace against the country and the planned crusader actions aiming to avoid it, focusing on the role of King Edward I of England (1272–1307). The study gives an overview of the parallel connections in Hungary's and England's diplomacy, and of the Western evaluation of Hungary's role at that time. It surveys England's reception of the Tatar devastation in Hungary, based mainly on the connections of the clergy (council reports, mendicant envoys), and presents how the English govenment reacted to the repeated calls of the Holy See about the Tatars menacing Hungary. The king of England was one of the Hungarian king's main supporters and his potential candidate for starting a crusade. The main target of the research focused on the Mongol–Christian alliance in Palestine, because in 1292–1293 King Andrew III of Hungary (1290–1301) joined a campaign headed by Edward I and supported by the Persian Ilkans. The answer to the question why Andrew III thought it important to join the crusade against the Mamluks and what Hungary's geopolitical role was against the Golden Horde threat is that the mongol policy of the West and England was in indirect connection with the Hungarian rulers' interest, for the Horde's expansion over the Caucasus Mountains would have brought about the formation of an empire that Europe would not have been able to defy. To have any chance for victory, every possible ally had to be involved, even Hungary. A *passagium particulare* plan came to be prioritized which counted on the launching of several continental, limited scale and small armies; and considering Hungary's geopolitical location, routes of operation and bases of supply, the country could have had a part in this plan. All these aspects can provide us a more detailed picture of Hungary's role in the crusades.

Attila Bárány

LA HONGRIE, L'ANGLETERRE ET LA MENACE MONGOLE DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU 13^{E} SIÈCLE

Résumé

Les recherches sur nos relations avec l'Occident peuvent contribuer à mieux apprécier et à nuancer nos connaissances sur la politique extérieure hongroise à l'époque Árpád. L'étude examine les relations du Royaume de Hongrie avec l'Europe occidentale dans la deuxième moitié du 13e siècle compte tenu de la menace mongole qui pesait alors sur la Hongrie et des entreprises des croisés avec une attention particulière à l'engagement du roi anglais Édouard I (1272–1307). L'auteur met à l'étude les relations parallèles dans la diplomatie hongroise et anglaise, ainsi que l'appréciation portée par l'Occident sur le rôle de la Hongrie. A travers les relations du clergé (rapports synodiques, émissaires des ordres de mendiants), il examine comment l'invasion mongole était considérée en Angleterre et comment l'administration anglaise a réagi aux appels fréquents émis par le Saint-Siège dans les années 1240 et 1250 sur la menace mongole qui pesait sur la Hongrie. Pour engager une croisade, la Curie comptait avant tout sur l'un de ses principaux ap-

puis, le roi d'Angleterre. Les recherches portaient essentiellement sur l'alliance mongolo-chrétienne de Palestine, puisqu'en 1292–1293 András III, roi de Hongrie (1290–1301) a rejoint une croisade menée par Édouard I avec les Ilkans de Persie. Pourquoi András III a-t-il jugé important de rejoindre l'armée des croisés envoyée contre les Mamelouks? Quel fut le rôle géopolitique de la Hongrie face à la menace de la Horde d'Or? La réponse à ces questions est que la politique de l'Occident et de l'Angleterre à l'égard des Mongols était indirectement liée à l'intérêt des Arpads, puisque l'avancée de la Horde au-delà des Caucases aurait conduit à la formation d'un empire auquel l'Europe n'aurait pas pu s'opposer. Pour réussir, il fallait s'associer avec tous les alliés possibles dont la Hongrie. Avec la mise en avant du plan *passagium particulare*, qui comptait envoyer plusieurs troupes terrestres de moindre importance, la Hongrie avait un rôle à jouer du fait de sa situation géopolitique, de ses passages stratégiques et de ses bases de ravitaillement. L'étude donnera ainsi une vue plus complète sur le rôle de la Hongrie dans les croisades.

Attila Bárány

UNGARN, ENGLAND UND DIE MONGOLENGEFAHR IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 13. JAHRHUNDERTS

Resümee

Bei der Beurteilung und Nuancierung der ungarischen Außenpolitik in der Zeit der Arpaden kann die Erforschung der westlichen Außenbeziehungen mithelfen. Die Studie untersucht die nach Westeuropa gerichteten Beziehungen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, im Spiegel der das Land bedrohenden Mongolengefahr und der Kreuzzugs-Unternehmungen, die zur Abwehr dieser geplant waren, mit besonderem Blick auf die Rolle von Edward I., König von England (1272–1307). Sie gibt einen Überblick über die Parallelbeziehungen in der Diplomatie Ungarns und Englands und auch, wie die Rolle Ungarns im Westen eingeschätzt wurde. Die Studie untersucht die Rezeption des Mongolensturms in England, insbesondere über die Beziehungen des Klerus (Synodenberichte; Botenreisen des Bettelordens), sowie die Frage, wie die englische Regierung auf die immer häufiger werdenden Aufrufe des Heiligen Stuhls in den 1240er und 1250er Jahren im Zusammenhang mit der Ungarn bedrohenden Mongolengefahr reagierte. Eine der stärksten Stützen und ein potentieller Kandidat der Kurie zur Einleitung eines Kreuzzugs war der König von Englang. Die grundlegende Richtung der Forschung wurde durch das mongolisch-christliche Bündnis in Palästina bestimmt, da sich der ungarische König Andreas III. (1290–1301) im Jahre 1292–1293 auch einem von Edward I. angeführten Kreuzzug anschloss, den man zusammen mit den persischen Ilchanen einleiten wollte. Auf die Frage, warum es für Andreas III. wichtig war, sich dem Kreuzzug gegen die Mamelucken anzuschließen und welche geopolitische Rolle Ungarn gegenüber der Gefahr der Goldenen Horde zukam, ist die Antwort, dass die Mongolenpolitik des Westens und Englands indirekt auch mit den Interessen der Arpaden zusammenhing. Der Raumgewinn der Horde über den Kaukasus hinaus hätte nämlich zur Herausbildung eines Reiches geführt, gegen das Europa nicht hätte auftreten können. Eine Chance auf Erfolg bestand nur dann, wenn jeder Verbündete mit einbezogen werden konnte, so auch Ungarn. Es rückte nämlich der Plan eines festländischen *passagium particulare* eingeschränkter Stärke in den Vordergrund, der mit dem Losmarschieren mehrerer kleinerer Armeen rechnete. In diesem Plan konnte angesichts seiner geopolitischen Situation, seiner Aufmarschsrouten und seiner Rekrutenbasen auch Ungarn eine Rolle mitspielen. Mit Hilfe dieses Gedankengangs können wir uns ein reichhaltigeres Bild von der Rolle Ungarns in den Kreuzzügen bilden.

Аттила Барань

ВЕНГРИЯ, АНГЛИЯ И УГРОЗА СО СТОРОНЫ ТАТАР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIII ВЕКА

Резюме

Изучение наших западных внешнеполитических связей может содействовать оценке, нюансированию внешней политики Венгрии эпохи Арпада. В настоящей статье рассматриваются внешне-политические связи Венгерского Королевства с Западной Европой во второй половине XIII века в аспекте угрозы татарского нашествия на страну и попыток, предпринимаемых в целях её отражения, при этом особое внимание уделяется роли короля Англии Эдварда I (1272–1307). Автор работы дает обзор параллельных связей в дипломатии Венгрии и Англии, а также показывает, как оценивалась на Западе роль Венгрии. Автор анализирует, главным образом через клерикальные связи, как было воспринято англичанами нашествие татар на Европу, (донесения синода, хождение послов нищенствующей братии), а также то, каким образом реагировало английское правительство на умножившиеся в 1240–1250-х годах обращения святого престола в связи с опасностью угрозы нашествия татар на Венгрию. Одним из главных столпов Папской Курии, одним из потенциальных кандидатов, о котором могла итти речь в целях начала крестового похода, был английский король. Основное направление исследования представляет палестинский монголо-христианский союз, ибо в 1292–1293 году к крестовому походу, проводимому вместе с персидскими илканами и возглавляемому Эдвардом I, присоединился венгерский король Андраш III (1290–1301). На вопрос, почему было важно для венгерского короля Андраша III присоединиться к крестовому походу против мамелюков и какой была геополитическая роль Венгрии в свете угрозы Золотой Орды, можно ответить лишь, что политика Запада и Англии по отношению к монголам опосредованно была связана и с интересами Арпадов, ибо распространение господства Орды на Закавказье было бы сопряжено с образованием такой империи, которой Европа не смогла бы противостоять. Шанс на успех был бы лишь в том случае, если бы были привлечены все возможные союзники, в том числе и Венгрия. Ибо на первый план был выдвинут *passagium particulare,* план, рассчитывавший на проведение ограниченных сухопутных операций с участием нескольких более мелких войск, участником которых могла быть и Венгрия, исходя из её геополитического положения, маршрутов военного выступления и баз пополнения резервов. Благодаря всему этому мы можем создать более всеохватывающее представление о роли Венгрии в крестовых походах.

H. NÉMETH ISTVÁN

A BESZÁLLÁSOLÁSOK RENDSZERE ÉS HATÁSAI A XVI–XVII. SZÁZADI MAGYAR KIRÁLYSÁG SZABAD KIRÁLYI VÁROSAIBAN

A kutatás irányai és eddigi eredményei

Jóllehet a hadsereg és a város, a polgárság viszonya, kapcsolatai a '90-es évek közepéig nem tartozott sem a hadtörténészek, sem a várostörténet művelői számára a kiemelten tárgyalt területek közé, az évtized közepétől örvendetesen megnövekedett a hadsereg társadalomtörténeti viszonylatait tárgyaló tanulmányok, tanulmánykötetek és monografikus feldolgozások száma. A feldolgozások kezdetét jelentette a saarlouisi konferencia, amelyre 1980-ban került sor. A Franciaországgal határos, a Saar-vidék fontos sarokpontját alkotó erődváros kiváló kiindulási pontot jelentett az e tárgyú vizsgálatok számára. A konferenciát követően az erődváros, mint egyfajta barokk várostípus egyértelműen beépült a német várostörténet-írásba, a kifejezés használata teljesen elfogadottá vált. Sőt, a modern várostörténeti irodalom a korszak legjellemzőbb urbanisztikai jellemzőjének tekintette.[1] A német nyelvű várostörténet-írásban a XVI–XVII. századi erődváros típusának definiálását Edith Ennen, illetve Reinhard Rudolf Heinisch nevéhez fűzhetjük. Ennek a várostípusnak a legfontosabb jellemzőit nem csak az erődépítés legmodernebb eredményeinek a városokban való megjelenéséhez és annak a városépítészetet befolyásoló hatásához kötötték, hanem az urbanisztikai, gazdasági, politikai és szociális következmények együttes hatásához is.[2] A saarlouisi konferencia egyes beszámolói, illetve Edith Ennen vitaindítója, ahol a városépítészet mellett a társadalmi változásokra is figyelmet fordított, valamelyest felhívta a figyelmet a városi lakosság és a katonaság közötti társadalmi kapcsolatok vizsgálatára.[3] Ennek ellenére az erődvárosban állomásozó katonaság és a civil lakosság kapcsolataival szervezetten a '90-es évek közepére megalakult munkacsoport (Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit) kezdett el foglalkozni. A munkacsoport alapelveinek kidolgozásaként lehetne felfogni Bernhard R. Kroener tanulmányát, amely 1988-ban jelent meg. A tanulmány az addigi európai szakirodalom legteljesebb összefoglalása. A szerző hangsúlyozta azt a folyamatot, illetve annak a folyamatnak a következményeit, amely során a különleges alkalmakkor felfogadott katonaság állandó haderővé alakult át.[4] A fent említett munkacsoport eleinte egy-egy önálló kötetet jelentetett meg a témakörbe illeszkedő írásokkal, amelyek

---

[1] *Herrmann – Irsigler* 1983., ill. *Stoob* 1988. A Mediterráneumban is a nyugat-európaihoz hasonló fejlődésnek lehetünk tanúi: lásd erre a Jacques Le Goff és Cesare della Sera szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet (*Le Goff – De Seta* 1989.), továbbá az itáliai városépítészetről a legátfogóbb képet nyújtó, Enrico Guidoni által szerkesztett Storia dell'Urbanistica című monográfiasorozat XVI. századot tárgyaló kötetét. *Guidoni – Marino* 1982. 9–29. o. Lásd még a francia urbanisztikatörténet jeles képviselői által összeállított monográfiát: *Lavedan – Hugueney – Henrat* 1982.

[2] *Ennen* 1983., ill. *Heinisch* 1981.

[3] *Ennen* 1983.; *Sicken* 1983.

[4] *Kroener* 1988.

tulajdonképpen megalapozták a hadsereg–társadalom témakör alapjait.[5] A potsdami egyetemen működő munkacsoport 2000 óta jelentet meg önálló könyvsorozatot, amelyben kiemelten és szinte kizárólagosan a hadtörténet társadalomtörténeti aspektusait vizsgáló tanulmányok vagy önálló monográfiák jelentek meg.[6]

Magyarországon a városerődítések vizsgálata elsősorban a városfalak urbanisztikai hatásaira korlátozódott eleinte.[7] A saarlouisi konferencián a magyarországi városfejlődés és az állandó katonaság gazdasági és társadalmi hátterét vizsgálva, N. Kiss István megállapította, hogy a XVI–XVII. században Magyarországon nem alakult ki az erődváros típusa. Megállapítását feltehetően arra alapozta, hogy az általa is képviselt várostörténeti elképzelések alapjait a rendi-jogi és nem a településföldrajzi, társadalmi és gazdasági jellemzők nyújtották. Tanulmányában ugyan bemutatja, hogy az Oszmán Birodalom elleni végvárrendszer részét képezték olyan erődök, amelyek építészeti jellemzői megegyeztek a nyugat-európai jellegzetességekkel, de mivel ezek mezővárosok voltak, elutasította a városok jelentőségét.[8] Megállapításait Gecsényi Lajos kérdőjelezte meg, aki tanulmányaiban Győr példáján keresztül arra a folyamatra hívta fel a figyelmet, amely során egy meglehetősen fejlett autonómiával rendelkező földesúri mezővárosban a város építészeti jellemzői mellett annak önkormányzatát, illetve társadalmát is nagy mértékben militarizálta. Az általa kiadott telekkönyvek adatai pedig legutóbb éppen arra sarkallták, hogy Győrt nemhogy erődvárosnak, de egyenesen garnizonvárosnak tekintse.[9] Sőt, Győrön kívül más városok esetében is számolhatunk azzal, hogy kifejlődtek bizonyos erődvárosi tényezők. Szatmár-Németi és Kassa erődítéseik, illetve a végvárrendszerben játszott szerepük miatt egyre inkább a német Festungsstadtokhoz kezdtek hasonlítani. Győr mellett még Érsekújvár és Varasd tekinthető olyan városnak, ahol az Udvari Haditanács szolgálatába lépő itáliai építészek elképzelései maradéktalanul érvényesülhettek.[10]

A Magyar Királyság városai (legyenek azok mezővárosok vagy szabad királyi városi státusszal rendelkező települések) pedig még a Német-Római Birodalom városainál is alkalmasabbak lennének ilyen vagy ehhez hasonló vizsgálatokra, mivel az Oszmán Birodalom támadása miatt kialakult védelmi rendszer jóval hamarabb alakította ki azokat a viszonyokat, amelyek a Német-Római Birodalom városaiban csupán a harmincéves háború idején vagy azt követően jöttek létre.[11] Az állandóan egy helyben állomásozó katonai csapatok jelenléte ugyanis a Magyar Királyság területén igen hamar, a XVI. század közepén, a védelmi rendszer kialakulásával egy időben megfigyelhető. A német szakiro-

---

[5] *Pröve* 1995.; *Kroener – Pröve* (szerk.) 1996.; *Pröve* 1997.; *Hagemann – Pröve* 1998.

[6] *Kroll – Krüger* 2000.; *Meumann – Pröve* 2004.; *Meumann – Rogge* 2006.; *Kaiser – Kroll* 2004.; *Küster* 2004.; *Engelen* 2004.; *Anklam* 2007.

[7] *Gerő* 1964.; *Gárdonyi* 1941.

[8] *Kiss* 1983. 179–182. o.

[9] *Gecsényi* 1984.; *Gecsényi* 1991.; *Gecsényi* 2003a.

[10] N. Kiss István német nyelvű tanulmányában Érsekújvár erődítéseit vizsgálva megállapította, hogy nem az erődben telepedett le polgári lakosság, hanem a vár környékén lévő településeken, így az nem tekinthető erődvárosnak. (*Kiss* 1983. 180. o.) Johann Ledentu hadmérnök tervgyűjteményében található Érsekújvár ábrázolást Borbély Andor közölte a bécsi National Bibliothek kézirattárából. ÖNB Cod. Pal. Vind. 8622. *Borbély* 1932. 181. o.

[11] *Kroener* 1988.; *Pröve* 1995.; *Pröve* 1997.; *Hohrath* 1996.; *Gräf* 1997.; *Nowosadtko* 2004b.

dalomban hangsúlyozott jelenség, vagyis a katonaság, mint önálló, bizonyos saját jogokkal felruházott/felruházódott társadalmi csoport, a Magyar Királyságban már jóval korábban, valójában már akkor létrejött, amikor az Oszmán Birodalom elérte az ország, illetve az ország területéhez, mint pufferállam csatolt déli területeket.[12] A szakirodalom arra mutat, hogy a magyarországihoz hasonló helyzet a XVI. század során valóban azokban az államokban alakult ki, ahol az Oszmán Birodalom a partvidékeket fenyegette, mint Itália vagy az Ibériai-félsziget. Az erdővárosok-garnizonvárosok kialakulása ugyanis elképzelhetetlen e tényező, vagyis az állandó hadsereg megjelenése nélkül. Az állandó hadsereg megjelenése nélkül nem alakulhatott ki olyan interszociális kapcsolat sem, amely jelentős, akár hosszú távon hatott volna egymásra. A két társadalmi csoport, vagyis a katonaság és a civil társadalom egymásra gyakorolt hatása ugyanis egyáltalán nem tekinthető egyoldalúnak, hanem inkább kölcsönösnek mondható. A XVI–XVII. század kapcsán ugyan nem rendelkezünk olyan adatokkal, amely erre a tényre utalna, de a XVIII–XIX. század német városaiban kimutatták, hogy a városokban megjelenő katonaság nem csupán terhet jelentett a városi lakosság számára, hanem a katonaság mintegy elpolgárosodása mutatható ki. Igaz ez az általában a falvakban besorozott közlegényekre éppen úgy, mint a tisztikarra. Természetesen más-más formában és más keretek között kell elképzelni ezt a folyamatot. Az általában falusi társadalmi beágyazottsággal rendelkező közlegények számos olyan dolgot, számtalan viselkedési formát láthattak, és sajátíthattak el folyamatos városban lakásuk idején, amit az obsit megkapását követően sem hagytak el. A megszakítatlan városi életforma (még ha az speciális körülmények között is történt) mintegy civilizálta, elvárosiasította a katonát. A tisztek esetében a német kutatás már kettős folyamatról számolt be. A városban élő tisztek a XVIII. század folyamán ugyanis éppen katonai szolgálatuk idején sajátítottak el olyan tudást, szereztek olyan társadalmi kapcsolatokat, amelyeket később – amennyiben birtokosok lévén saját birtokukon kezdtek el gazdálkodni – gazdasági előnnyé tudtak kovácsolni. A katonáskodó nemesek tisztként bekerültek a városi társadalom felsőbb rétegei közé, a szalonok és az úri társaság szívesen látott tagjai voltak. Látókörük így szélesedett, az új eszmék, új ismeretek gyorsabban jutottak el hozzájuk.[13]

A XVI–XVII. századi Magyar Királyság területén lévő városokban állomásozott katonaság esetében sajnos nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek erre a folyamatra pontosabb információkkal szolgálhatnának. A városok többségében még a városlakó polgárok egymás közötti levelezése sem nagyon maradt fenn, nemhogy a polgárok és katonák közötti esetleges levélváltás maradványai. Az állandó helyőrséggel ellátott városok esetében tehát elsősorban olyan forrásokkal találkozunk, amelyek valamilyen különleges események kapcsán keletkeztek. Amennyiben ezekre a forrásokra támaszkodunk, úgy a városokban állomásozó katonaság „mindennapi története" elég egyoldalúnak tekinthető.[14] A források ugyanis mindössze akkor örökítettek meg egy-egy katonát, ha az valami-

[12] *Takáts* 1908.; *Szentkláray* 1885.; *Illésy* 1893.; *Szántó* 1980. 47–65. o.; *Szántó* 1984.; *Zimányi* 1960.; *Benczédi* 1961.; *Benczédi* 1963.; *Benczédi* 1966.; *Benczédi* 1983.; *Ruzsás* 1968.; *Kiss* 1973.; *Varga* 1981.; *Pálmány* 1982.; *Pálmány* 1986.; *Szakály* 1994.; *Végh* 2007. A németországi jelenségekre lásd: *Nowosadtko* 2004c.

[13] *Gräf* 1997. 100–106. o.

[14] Nem említve a problémát, az Alltagsgeschichtere lásd: *Majtényi* 2001.

lyen sérelmes dolgot követett el városi polgár kárára. A XVI–XVII. században a Magyar Királyság területén fekvő, állandó helyőrséggel ellátott városok közül Kassa volt Varasd mellett az egyetlen szabad királyi város. Ez a különleges rendi-jogi státusz, valamint az, hogy nem feküdt a védelmi rendszer első vonalában, megmentette attól, hogy valóban erődvárossá alakuljon át. Győr és Érsekújvár esetében két egyházi kézen lévő mezővárosról beszélhetünk, amelyek így az uralkodó és az Udvari Haditanács által viszonylag egyszerűen befolyásolhatók voltak, hiszen az uralkodó döntésétől nagy mértékben függött az, hogy a győri és az esztergomi egyházfő tiszte betöltve legyen-e. Főként Győr esetében rendelkezünk részletes feldolgozással arról a folyamatról, hogyan vált – kereskedelmi központi funkcióit megtartva – garnizonvárossá. E folyamat során a városi önkormányzat mellett a püspök jogosítványai is jelentős mértékben csökkentek.[15] Varasd igen csekély lakosú város lévén, kisebb gazdasági szerepet játszott mint Kassa, és miután az oszmánokkal szemben kialakított védelmi rendszerben fontos helyet foglalt el, ezért a városnak (Kassával ellentétben) csak részlegesen sikerült önkormányzati jogait megvédenie, mivel a varasdi főkapitányi tisztet viselő Erdődy család tagjaival olyan szerződést kellett kötnie a városnak, amely a főkapitánynak igen erőteljes beavatkozásra nyújtott lehetőséget.[16] Sajnos Varasd XVI–XVII. századi iratanyaga csak hiányosan maradt fenn, a XVIII. században pedig a városka nem játszott olyan fontos szerepet a védelmi rendszerben, mint korábban. Komárom szintén hasonló kutatásokra adna lehetőséget, de a város fennmaradt jegyzőkönyvei főként az ingatlanok adásvételéről tudósítanak. Ilyen jellegű kutatásokra tehát a XVI–XVII. század tekintetében nincs nagyon lehetőség.

A beszállásolás kezdetei a Magyar Királyság szabad királyi városaiban

Kassa szabad királyi városa egyedülálló rendi-jogi helyzete és kiváló levéltári forrásai révén igen jó lehetőséget nyújt arra, hogy egy nem erőd- vagy garnizonvárossá alakult, ám szabad királyi városi rangját megőrző település kapcsán a hadsereg–civil társadalom közötti interszociális kapcsolatokat megvizsgáljuk. A város és a hadsereg kapcsolatairól már születtek eredmények, amelyek elsősorban a város XVI. századi forrásait dolgozták fel ebből a szempontból.[17] Ezek eredményeit csupán a beszállásolás okozta problémák hátttereként, vázlatosan kívánjuk megismételni. A bécsi katonai vezetés a XVI. század közepétől nagy létszámú katonaságot rendelt Kassára. Az itt állomásozó helyőrség létszáma a békeéveknek tekinthető időszakokban a kezdeti 300–400 főről egészen a 600–800 fős átlaglétszámig kúszott fel, sőt bizonyos években elérte, alkalmanként meg is haladta a 2000 főt.[18] Ez a létszám Kassát a főkapitánysághoz tartozó várak közül az elsők közé emelte, de ez a helyőrség a többi főkapitányi székhelyekhez képest is kiemelkedően magas volt.[19] A városra közvetlenül nehezedő terhek megbecsülését megnehezíti, sőt

[15] *Gecsényi* 1984.; *Gecsényi* 1986.; *Gecsényi* 1991.; *Gecsényi* 2003a.; *Pálffy* 1999. 41–44., 60–97. o.

[16] *Vissi – Trostovszky – Németh – Tuza – Csavlek – Magyari – Németh* 2006. 2.211., 2.476., 3.370., 6.75., 16.317.

[17] *Németh* 1997.; *Németh* 2000.; *Németh* 2004/1. 280–438. o.

[18] A Kassán állomásozó katonaság létszámadatait Pálffy Géza adatainak segítségével állítottam össze. A pontos kimutatást tartalmazó táblázatot lásd: *Németh* 2000. 212–213. o.

[19] *Pálffy* 1995b. 154–156., 159–162. o.

egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a városban elszállásolt katonaság pontos létszámát nem ismerjük. A kezdeti évekre jó támpontot nyújt az 1556. évi tűzvészt követő tanúvallatási jegyzőkönyv, amelyben a Kassán tartózkodó magyar katonák vallomásai találhatók meg. Granasztói György ennek alapján 344 főre tette a városban állomásozó katonaság létszámát.[20] Ha a kezdeti időszak helyőrségének létszámához hasonlítjuk a kapott számot, úgy tűnik, hogy ekkor szinte az összes katona a városban volt elszállásolva. A jegyzőkönyvből hiányoznak azonban a német katonák, akik közül egyéb adatok szerint többen a kassai polgároknál laktak. Kassa háztartásainak és lakosságának számához képest tehát viszonylag nagy létszámú idegen katonaság nyomult be. Ez azt jelentette, hogy a város majd minden házában legalább egy, de a módosabb polgárok több helyiséggel rendelkező otthonaiban talán több katona is lakhatott a házak hátsó traktusaiban elhelyezkedő kamrákban.[21] Ezen még az sem segített alapvetően, hogy voltak olyan katonák, akiknek saját házuk volt a városban, mivel a város számára ezek olyan épületek voltak, amelyek után tulajdonosaik nem fizettek adót, így a többi háztulajdonosra arányosan még több adóteher esett. A probléma nagyon hasonlított a városi nemesek által birtokolt házak helyzetéhez, és a megoldás is hasonló volt, mivel az uralkodó az 1563. évi 10–11. törvénycikkben foglaltak szerint úgy határozott, hogy e házakra is ki kell vetni az adót.[22]

A kezdeti években a kassai katonaság elszállásolása valóban új, szokatlan és feltehetően rengeteg feszültséget okozó problémát jelentett.[23] A város zsúfoltsága a korábbiaknál nagyobb lett, mivel a helyőrség részeként lovas alakulatok is költöztek a városba. A városi polgárok eleinte úgy próbáltak védekezni az ellen, hogy több kiadással járó lovasokat kvártélyozzanak be hozzá, hogy istállóikat lerombolták. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a lovasokat hozzájuk is elhelyezzék, mivel a katonák lovaikat jobb híján a polgárházak bejáratainál és a házak boltjaiban tartották.[24] Mint azt fentebb említettük, a városi házakhoz már eleve tartozott olyan kis kamra vagy házacska, ami a teleklábas utcahálózat következtében a városi házak hátsó és oldalsó részein volt található.[25] A beszállásolt katonaság részére ezeknek az építése a városban szinte folyamatosnak tekinthető, annál is inkább, mivel ezek az építmények nem készülhettek olyan tartós anyagból, hogy azok hosszú ideig használhatók lettek volna. Éppen emiatt ezek a házacskák eshettek áldozatául szinte elsőként a városban időnként kitört tűzvészeknek is. A beszállásolt katonák számára építendő ún. drabant- vagy darabontházak mennyisége a XVII. század közepén okozott legközelebb gondot, amikor a városba még nagyobb számú helyőrséget akartak betelepíteni. Ekkor az Erdélyi Fejedelemség újabb politikai pró-

---

[20] AMK Schw. No. 1792., *Granasztói* 1975. 2. köt. 31–32. o. Sajnos az 1556. évről nem rendelkezünk pontos adatokkal, de 1554-ben 450, 1557-ben pedig 800 főt rendeltek a város védelmére. *Németh* 2000. 211. o.

[21] Granasztói György véleménye szerint 1549-ben a fallal körülvett városrészben 365 háztartásra kb. 1968 fő, 1554-ben 457 háztartásra 2283 fő, míg 1557-ben 457 háztartásra 2733 fő jutott. *Granasztói* 1975. 89–90., 412–413. o. Részben talán erre (ill. a háztartáshoz tartozó szolgaszemélyzet lakhelyéül) szolgálhattak a házakban lévő kamrák is, amelyek a kassai polgárcsaládok házaiban a XVI. század közepén már – társadalmi hovatartozástól függően – hol több, hol kevesebb számban megtalálhatók voltak. Jó példa erre a Rompler család otthona, illetve Bodnár Márton háza. *Granasztói* 1975. 398–400., 405–408. o.

[22] MOL E 249 (Ben. man.) 1603. No. 71. Prága, 1592. április 3.

[23] *Hohrath* 1996. 315. o.

[24] ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. febr. fol. 104–107., AMK Schw. No. 1927., 1968.

[25] *Pröve* 1995. 209. o.

bálkozásai miatt a városban állomásozó helyőrséghez további 200 katona csatlakozott.[26] Az ő számukra kellett a tanácsnak igen rövid határidőn belül minél több szállást biztosítania. A tanácsülési jegyzőkönyvekben és az adócsökkentés érdekében benyújtott kérvényekben ez a nagy kiadásnak látszó újabb teher kiemelt helyet kapott. A tanács az amúgy is nagy adók miatt egyre nehezebb financiális helyzetbe került, az újabb, részben Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány, részben pedig Szelepchényi György kancellár által is sürgetett építkezések miatt.[27] Ez a szituáció vezetett ahhoz, hogy az 1660-as évek tanácsülési jegyzőkönyveiben már szinte minden háznál említenek ún. drabantházakat, ahová a katonákat szállásolták be.[28] Ugyanezekben az években merült fel a tanácsban, illetve Wesselényiben és Szelepchényiben, hogy a katonák és polgárok közötti összetűzéseket enyhítendő, a városfalak mentén építsenek ilyen darabontházakat, amelyek az összetűzések enyhítése mellett a katonaság hatékonyabb bevetését is szolgálta volna.[29]

A problémát csak súlyosbította az a tény, hogy miután a XVI. század közepe óta állandó helyőrség állomásozott Kassán, ezért ezek a katonák nem egyedül, hanem a családjukkal vagy akár az egész rokonságukkal érkeztek meg a városba. A kora újkori Európa hadseregeiben a nagyobb fegyelmezetlenségek elkerülése miatt is alkalmazott prostituáltak mellett a XVI–XVII. században nem volt ritka a törvényes házasságot kötő katonaházaspárok jelenléte sem. A XVII. században a poroszországi Spandauban például 261 katonára 171 feleség és 295 gyermek jutott, a coesfeldi Münster helyőrségében pedig 918 katona mellett 335 feleséget és 373 gyermeket írtak össze.[30] Ezekhez hasonlóan Kassán az állandóan a városban állomásozó katonák egy része szintén nem egyedül, hanem családjával együtt telepedett le. De nem csak a magasabb rangú tisztek vitték magukkal feleségüket Kassára. Egy Kassa környékén, Tehányban beszállásolt katona a feleségével együtt igyekezett Kassa felé, akit (vélt vagy valós) sérelmeik miatt a felbőszült jobbágyok támadtak meg.[31] Jelenleg nem tudjuk megmondani, hogy a katonák közül milyen arányú volt a házasodás, de a források arra mutatnak, hogy ebben az időszakban elég sok nős katona élhetett Kassán, illetve a környező falvakban. A források nagy számmal említenek katonafeleségeket, akik férjükkel együtt a város valamelyik polgárának házába voltak elszállásolva.[32] 1648-ban a város és Wesselényi Ferenc között folytatott tárgyalások során a város éppen azt kifogásolta az újabb szállást követelő főkapitánynál, hogy a darabontok még zselléreket (feltehetően szolgákat) is maguk mellett

---

[26] AMK H III/2. pur. 22. fol. 362–364. 1653. február

[27] AMK H III/2. pur. 22. fol. 97. 1650. november 21.; fol. 236. 1652. január 18.; fol. 316–318. 1652. augusztus 12.; fol. 362–364. 1653. február; fol. 519. 1654. április 12.

[28] AMK H III/2. pur. 25. fol. 21. 1664. április; pur. 27. fol. 167. 1669. július 5.

[29] AMK H III/2. pur. 22. fol. 519. 1654. április 12.

[30] *Tallett* 1992. 132–133. o. Vö. még: *Meumann* 1996.; *Nowosadtko* 1998.; *Nowosadtko* 2004a.

[31] ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., AMK H II. 1584. Kassa, 1584. június 12., 1582. Kassa, 1582. március 7.

[32] ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 9., MOL MKL E 211 (Lymb.) III. Ser. 22. t. 17. sz., I. Ferdinánd parancslevele a Magyar Kamarához, amelyben meghagyja, hogy Szegedinek és feleségének elegendő bort és gabonát utaljanak ki. MOL E 21 (Ben. res.) 538. köt. fol. 48. 1554. július 9., ill. július 13., MOL E 41 (Litt. ad cam.) 1554. No. 70.; *Németh* 1997. 177. o.

tartanak, némelyekkel szüleik, rokonaik is eljöttek, ami a szállásokon gondot és zsúfoltságot okozott. A város szerint ugyanis nem a rokonságnak, hanem szolgálatuk miatt egyedül a katonáknak rendelték a szállást.[33]

A hadsereg és a polgárság közötti társadalmi összetűzések

Amennyiben rendelkezésre állt volna elegendő darabontház, akkor talán nem került volna sor annyi összetűzésre a város lakossága, pontosabban a szállásadó polgárok, illetve a házakba telepített katonák, valamint családjuk között.[34] Erre utal a Kassa város tanácsa által hozott statútum is, amelyben arról rendelkeztek, hogy „hajdani régi mód szerént az emlitett presidiariusok számára mind házvégében afféle lakó házok, avagy drabant házacskák építtetnének, a hova szállítván az említett presidiariusokat, a szegény gazdák is és concivis mesterek is magok lakó házainál békességben és alkalmatlanság nélkül lehetnének."[35] A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk, ha olyan helyzetben, amikor a katonák a polgárok intimszférájába mintegy betörve, a polgárok lakásában éltek, viszonylag sok összetűzésről nyerhetünk információt.[36] Minden valószínűség szerint a beszállásolással járó kellemetlenségek a kezdetektől fogva nagy gondot okoztak, de a házakba beköltöző katonák elleni panaszok különösen az 1556. évi tűzvész után szaporodtak meg. A városban szálláshelyet találó zsoldosok egy része a tűzvész után üresen maradt, többnyire romos házakban húzta meg magát, és így minden jogcím nélkül megakadályozták, hogy a házak tulajdonosai azokat helyreállítva, jobb feltételek között értékesíthessék az épületeket.[37] Miksa főherceg a tűzvész után két évvel is kénytelen volt e lakásfoglaló katonák ügyével foglalkozni. 1558-ban a kassaiak kérésére megparancsolta Pethő János főkapitánynak, hogy gondoskodjon a katonák kilakoltatásáról a felújításra szoruló házakból, mivel megtudta, hogy azok „a lerombolt házak újjáépítésére összevásárolt anyagokat és eszközöket széthordták, az épületfát pedig feldarabolták".[38] A katonaság később is előszeretettel szállta meg önkényesen az elhagyott, romos házakat, ahonnan azután a tulajdonosok többnyire eredménytelenül próbálták őket elkergetni.[39] Az egyes polgárcsaládokhoz beszállásolt katonák mindemellett tovább növelték a város zsúfoltságát, a házakba elszállásolt katonák „vendéglátóiknak és azok családjának háza-

[33] AMK H III/2. mac. 62. fol. 8. 1648.

[34] *Hohrath* 1996. 319–320. o.

[35] *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 346. o.

[36] ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 104–107., 109–111., AMK Schw. No. 2404. Kiadta: *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 95–100. o. A beszállásolással felmerülő problémák eztán állandó témájául szolgáltak a város szenátusa által felterjesztett kéréseknek. A század végén a kassai tanács Csonka János panaszára fordult Mátyás főherceghez a hozzá beszállásolt katona által okozott károk miatt. A főherceg utasította ezért Ferdinand zu Hardegget, hogy vizsgálja felül a város és Csonka János panaszait és a károkról tájékoztassa. AMK H II. 1591.

[37] I. Ferdinánd parancslevele Dersffy István kassai főkapitányhoz és Kun Balázs vicekapitányhoz a kassaiak panasza ügyében. Patschner Imre kassai bíró a tűzvész után vásárolt házát szállták meg a városban lakó katonák, aki emiatt azt nem tudta helyreállítani. AMK Schw. No. 1827. Pozsony, 1557. július 11.

[38] *„materiam et instrumenta illa, quae ad reaedificandas domos combustas coemerent disperderetis, incepta aedificia lignea convelleretis"* AMK Schw. No. 1927., 1968.

[39] AMK H II. 1582. Kassa, 1582. március 7.

ikban alig hagynak helyet",[40] ami a polgárok és katonák közötti összetűzések és verekedések melegágyává vált; és a városokban egyébként sem ritka járványok terjedését is elősegítette.[41]

Jóllehet (ahogy fentebb is jeleztük) magunk is tisztában vagyunk a források okozta nehézségekkel, főként olyan témákban, amikor a mindennapok történéseit kellene rekonstruálni, mégis azt kell mondani, hogy a város vezetésének már a kezdetektől gondot okoztak a polgárok és a katonák közötti verekedések, összetűzések.[42] A katonák és a polgárok közötti viszonyt azok a rablások és brutalitások sem javították, amelyekről a város egy-egy panaszából ismerhetünk meg. A város lakosságának fokozatosan növekvő ellenérzéséhez, amely egyes esetekben gyűlöletté változhatott, a katonák által elkövetett bűnesetek további érveket szolgáltattak.[43] A katonák letelepítése szinte nyomban ellenhatásokkal járt. A város lakosait mélyen sérthette az a mód, ahogy a katonák a saját házukba tódulva betelepedtek. Néha még az az érzésünk is támad a források olvastán, hogy több lehetett a polgárok által bántalmazott katona, mint ahány erőszakoskodást a katonák elkövettek, de ezt természetesen az is okozhatta, hogy az erőszakos katona felett a katonai ítélőszék vagy a várossal közös ítélőszék döntött, ezekről pedig még kevesebb adat maradt fenn, mint a városi jegyzőkönyvek bejegyzései. A házigazda kemencéjénél melegedő katona sűrűn emlegetett kép a németországi szakirodalomban, ám ugyanilyen történetekkel találkozunk a kassai levéltárban is.[44] A keményem dolgozó mesterember számára feltehetően állandó irritáló tényező lehetett a számára csak ingyenélő katona jelenléte. Ez a felgyülemlő méreg olyan látványos összecsapásokhoz vezetett, mint amilyen Riemer-Szíjgyártó Menyhért kassai bíró és a hozzá beszállásolt katona között zajlott le. A bíró ugyanis megverte a kemencénél betegen fekvő Lorenz Krokert, aminek következtében az olyan sérüléseket szerzett, hogy az időközben odahívott hadnagya a városi emberek előtt kijelentette, hogy meg fog halni olyan rosszul van, és ezért még a városi lelkészt is kihívták hozzá. A brutálisan megvert katona később valóban belehalt sérüléseibe.[45] A bíró részeg őszinteséggel kirobbanó gyűlölete valódi érzéseiről árulko-

---

[40] „hospitibusque et eorum familiae in eis [ti. in domibus] vix locorum concederetis" AMK Schw. No. 1927., 1968., ill. MOL E 249 (Ben. man.) 1574 No. 70. Lásd még AMK H II. 1590. Vö. *Thaly* 1882. 368–370. o. A szintén nagy létszámú helyőrséggel rendelkező Würzburgban a XVII. században egyre bővülő építkezések miatt a városban egy hektárra jutó lakosság száma a század elején tapasztalható 102,4 fő/ha-ról 158 fő/ha-ra nőtt. *Sicken* 1983. 131–132. o.

[41] Eperjes városa az 1530-as években többek között a katonák által okozott járványokkkal indokolta kérését, miszerint az uralkodó a városból helyezze át őket máshová. HHStA UA AA Fasc. 35. 1538. június 22. fol. 94–95. Vö. *Pröve* 1995. 206. o.

[42] ÖStA, HKA HFU RN 5. 1555. február fol. 109–111. Dersffy István is arról panaszkodott az uralkodónak, hogy a német katonák között gyakorta előforduló fegyelmi vétségeket, amelyeket a lakosság ellen követnek, el nem tudja elintézni, mivel jelenleg nem tartózkodik Kassán a német Landsknecht zászlóaljaknál szokásos Schulteiß. Más joghatóságot pedig a német katonák nem hajlandók elismerni. Megemlíti, hogy az egyik német katona éppen akkoriban ölt meg egy kassai polgárt. HHStA UA AA Fasc. 78. 1557. április fol. 88–89.

[43] *Németh* 1997. 176–177. o., illetve lásd még: AMK H III/2. mac. 31. fol. 31–34. 1587. november., ill, mac. 32. fol. 5. 1588. március.

[44] *Pröve* 1995. 208. o.

[45] Riemer a megválasztása alkalmával tartott mulatozás során a céhek által adott bortól *„megh rezegedett vala, ment voltth hazahoz, es othon talalvan az eo Lanczknechtet, Lörencz Krokert, ky ot nala zalason voltt akor, mely az hideek leleß myat ot az kemencze mellett az zeken fekytt vala, Melchior Zygiarto ky rezek vala akoron zedalmazta az nemethett monda (cum protestatione) te beste curva nemeth, es az loczarol levonta. Azon*

dik. A házában lakó katona már régóta szúrhatta a szemét Szíjgyártónak, és a saját szobájának kemencéje mellett pihenő, beteg katonát meglátva addig leplezett ellenérzései kerültek felszínre, ami miatt elkövette ezt a hivatalához méltatlan tettet. Az összetűzések a XVII. században sem szűntek meg. 1655-ben egy szűcsmesterhez beszállásolt katona ellen indult vizsgálat, aki a tanúk egybehangzó vallomása szerint összeverekedett a szűcsmester legényével, amibe a csizmadialegények is bekapcsolódtak, akik közül az egyiket a megvadult katona baltával vert agyon.[46]

A beszállásolt katonaság beilleszkedése ilyen körülmények között igen nehézkes volt, és a XVI. századot vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy – ha volt ilyen igény – a katona integrációja a városi, polgári életformába csak abban az esetben sikerülhetett, ha a hadi szolgálatot otthagyva, változtatott addigi életformáján. A német példák arra mutatnak, hogy a beilleszkedés stratégiája és alapjai nagyon hasonlóak voltak.[47] A német szakirodalomban a tisztikar és a polgárság kapcsolatait bemutató példákra Kassán nem bukkantunk. A katonák felső rétegének tekinthető tisztikar – amelybe ebben az esetben a katonaság ellátásával kapcsolatos teendőket ellátó, inkább polgári „alkalmazottaknak" tekinthető tisztviselőket is beletartozandónak vélünk – elsősorban az ugyanebbe a társadalmi-rendi-foglalkozási csoportba tartozók családjával került rokoni kapcsolatba. Egyetlen kiugrási lehetőség az volt, ha a tiszt egy a városban lakó özvegyasszonnyal kötötte össze az életét,[48] akinek a vagyona és a városban elfoglalt társadalmi helye lehetővé tette férje számára is a letelepedést és a katonaélet utáni tisztes polgári életvitel folytatását. Tisztjeikkel ellentétben a közlegények nagyobbrészt a környező városokból és falvakból Kassára vándorolt szolgálók kezét nyerhették el. Közülük csak kevésnek adatott meg, hogy (a szolgálóknál mindenképp) tehetősebb özvegy házastársa lehessen.[49] A férjük halála után a közlegények közül választó asszonyok többsége ugyan nem lehetett jómódú, hiszen a szegényebb mesterek özvegyei gyakran kényszerültek arra, hogy többen összeköltözve könnyítsenek megélhetési gondjaikon,[50] de házzal vagy házrésszel többnyire rendelkeztek, ami egy kevés pénzzel rendelkező katona letelepedését és beilleszkedési törekvéseit jócskán megkönnyíthette.

A beilleszkedés pozitív példáit mutatja az, hogy a hadsereg a város számára egyben új migrációs forrást is jelentett, főként a fent említett házasságot kötött emberek számára, valamint azoknak, akik már a hadseregben is valamilyen mesterséget űztek, mint ahogy arról a város panaszai folyamatosan tanúskodnak.[51] A polgárfelvételi könyv 1553 és

---

közben talalkozik haza giny az eo felesege, monda neky, megh te haza igirkeznett giny eddik engemett meg hadnatt megh elny, im az gazda meytt megh eölltth volna. Masnap esmett az mesterek az eö modok zerent egybe voltthak, is eö Zygyarto Menyhertt ismeth megh rezegedetth, haza gytt az nemetet rutol zidalmazta es egy ostorwal igen vertte, az Lanczknecz peniglen mindeniknek panazolkodott az kyk hoza gyttenek, hogy az gazda eöttett az kemencze zeglittenek vettette volna, netalani bennem odala chonttyatt eltertte, mertt mynden vertt ki peckett" AMK H II. 1584. Kassa, 1584. jún. 12., H III/2. mac. 28. fol. 37.

[46] AMK H I. 8317/19. 1655. január 15.

[47] *Pröve* 1995. 210–215. o.

[48] Csak néhány példát említve: ŠtAKE pob. KE, Kap. Roz. Cirkevné matr. Kassa I. fol. 240–241., 245.

[49] ŠtAKE pob. KE, Kap. Roz. Cirkevné matr. Kassa I. fol. 245. 1589. jan. 6.

[50] *Granasztói* 1975. 390–391. o.

[51] *Pröve* 1995. 213. o.

1580 közötti bejegyzései azt mutatják, hogy a birodalmi betelepülők kiugróan magas számban kaptak Kassán polgárjogot a hadjárat vége felé, 1567–1568-ban.[52] Nagyobb részük a hadakozás alatt jól hasznosítható mesterséget űzött. A polgárjogot nyertek közül azok, akik bizonyíthatóan a királyi sereggel jöttek Kassára, a legtöbben páncélgyártók, tüzérek, ill. ágyúöntők, kovácsok, kőművesek, pékek voltak, de előfordultak például szabók is.[53] A magyarországi „hosszú háború" idején a török ellen idevezényelt birodalmi seregek között is nagyobb számban fordultak elő fegyvergyártók, akik a hadakozás végeztével letelepedtek a városokban.[54] A Kassán letelepedő katonák közül többen lehettek olyanok, akik tanult mesterségüket hazájukban nem tudván folytatni, megélhetésként a katonáskodást választották, majd a felső-magyarországi városba költözésüket követően ismételten visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Igen sokan a Franciaországhoz közeli (Elzász, Stuttgart), illetve az osztrák tartományokból telepedtek le,[55] de előfordult, hogy a katonáskodásba megfáradt, kézművességgel valószínűleg nem foglalkozó Landsknecht tisztek szereztek polgárjogot.[56] A ténylegesen katonaként szolgálók mellett sok, feltehetően a sereggel együtt érkező betelepülő kapott polgárjogot. A XVI. század második felében több itáliai kőműves és egy, a király ajánlásával érkező francia szabómester is így vált a kassai polgárság tagjává.[57] A nagyszámú német katonaság letelepítését maga a főkapitány is támogatta. Lazarus von Schwendi – aki például Lőcsén jártakor elégedetten szemlélte a többnyire szepesi szászok lakta város polgárságát, megdicsérve a számára oly ismerős németes ruházatukat és szokásaikat[58] – több katonája érdekében járt közben a tanácsnál, hogy polgárjogot kaphassanak.[59] Számuk olyan nagy mértékűvé válhatott, hogy a tanács 1590-ben megtiltotta a katonák házvásárlását, és azt, hogy polgárjogot nyerhessenek.[60]

---

[52] AMK H III/2. pur. 5.

[53] A troppaui Adam Liechtensteiner 1567. augusztus 8-án (AMK H III/2. pur. 5. fol. 400.), 20-án Hans Schenk kádár, Felix Ring kovács, Roma Mauer kőműves, Paul Peschel kovács, Basian Schmidt, 21-én a göppingeni Hans Horlin, 23-án a tiroli Schwaczból származó Wolfgang Rothauser (Uo. fol. 401.) kapott polgárjogot. Jacob Mayer bécsi születésű szabó, aki korábban Schwendi alatt szolgált, szintén ebben az időszakban kapott Kassán polgárjogot, azonban miután Kassán több ügyfelét becsapta és Késmárkra menekült, örökös száműzetésre ítélték. AMK H III/2. sce. 1. fol. 53. Az ekkoriban Kassára költöző fegyvergyártókról lásd: *Kemény* 1901. 272–274. o., *Kemény* 1905. 78–79. o.; *Kemény* 1906. 189. o.

[54] AMK H I. 4791/83.

[55] 1567. augusztus 20-án a tanács nagyobb számban adott polgárjogot katonáknak. (AMK H III/2. pur. 5. fol. 400.) A tíz új kassai polgár közül három volt elzászi, egy stuttgarti, és egy meisseni mellett a többiek is a Német-Római Birodalom különböző tartományaiból érkeztek.

[56] A neuburgi Jakob Windt a kassai Landsknecht zászlóalj hadnagya 1562. október 1-jén kapott kassai polgárjogot. AMK H III/2. pur. 5. fol. 468.

[57] Giorgio Zoieta clavenai kőművesmester 1570. június 7-én (AMK H III/2. pur. 5. fol. 477.), Giovanni Maria Italo 1573. április 9-én (AMK H III/2. pur. 5. fol. 479/a.) nyert polgárjogot Kassán. A francia szabó, Adrianus Gillerinus pedig 1567. február 18-án. (AMK H III/2. pur. 5. fol. 472.)

[58] *Hain* 1910–1913. 113. o. Lőcse etnikai összetételére lásd: *Chalupecký* 1984.

[59] Többek között Conrad Schenkel szíjgyártó 1566-ban Schwendi ajánlására kapott polgárjogot. AMK Schw. No. 2725.

[60] *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 120. o.

Annak ellenére, hogy – amint azt korábban említettük – a Magyar Királyság területén a beszállásolás, illetve az állandó hadsereg intézménye jóval hamarabb jött létre, mint a Német-Római Birodalom városaiban, a beszállásolás általánossá válása a magyarországi városokban is összefüggött a hadsereg ellátásában bekövetkezett reformokkal. A városok többsége számára a mozgó hadseregek ellátásán belül az elszállásolás csak a tizenöt éves háború időszakában, valamint az 1663–1664. évi hadjárat során jelentett jelentős terhet.[61] A XVII. század utolsó harmadától azonban a hadsereg ellátását az alattvalók a Magyar Királyságban is közvetlenebbül látták el. A bevezetett új adózási rendszer alapja ugyanis éppen a katonaság szükségleteinek elosztása volt, vagyis az adott gyalogos és/vagy lovas egység porcióit szorozták be az adott létszámmal, és azt rótták ki arra a városra, ahol az állomásozott.[62] Míg a beszállásolás a XVII. század utolsó harmadáig csak bizonyos városokra korlátozódott, azt követően általánossá vált. Johann Spork császári tábornok 1670 nyarán Kassa alá érkezve, szinte ostrommal vette be a várost. Miután akaratát rákényszerítette a városi tanácsra, július 27-én megszállta a kapukat, a kulcsokat a városi porkoláboktól, valamint a betegen fekvő Csáky István főkapitánytól elvette, majd 2800 katonát szállásolva be a polgárokhoz megszállta a várost. Ilyen mennyiségű katonát még sosem kellett Kassának ellátnia. Ez a szám ugyanis azt jelentette, hogy néhol 10–12, sőt a nagyobb házakban 20–25 császári katonát helyeztek el.[63] Kassán azonnal minden lehetőséget megragadtak ahhoz, hogy ezt a hatalmas létszámú haderőt elszállásolják. A házakat a katonaság a város megkérdezése nélkül foglalta le saját céljaira, olyan házakat, amelyek üresen álltak, azonnal elfoglaltak, sőt maga Johann Rottal királyi biztos hívta fel a Szepesi Kamara figyelmét arra, hogy két polgár háza üresen állt, mivel tulajdonosukat éppen most vetették börtönbe.[64] A város ugyan megpróbált védekezni ez ellen, és igyekeztek mind több oltalomlevelet beszerezni, amely az adott háztartást mentesítette e teher alól. Másrészt az újabb katonai terhek arra is hivatkozási alapot nyújtottak, hogy régi adóhátralékaiktól megszabaduljanak.[65] A XVI. század közepén megismert módszer, vagyis a darabontházak építésének sürgetése szintén előtérbe került, sőt, ezt maga a főkapitány javasolta, felismerve a városra nehezedő probléma súlyosságát.[66] A városi tanács ugyanekkor igyekezett helyreállítani azt a jogát, miszerint nem a hadsereg rendelkezik a városi házakkal, hanem a város maga. Néhány évvel a német haderő városba áramlását követően a felső-magyarországi városszövetség együttes fellépésének köszön-

---

[61] Lásd erre Sopron esetében: *Dominkovits* 2006.; ÖStA, HKA HFU RN 222. 1666. július fol. 74–80. Körmöcbánya: ÖStA, HKA MuBW RN 7. 1601. fol. 28–30. 1601. március 21.; Pozsony: Archív AHMBr, SM Lad. 35. Nr. 119. Fraknó, 1665. január 10.

[62] *Czigány* 2001.; *Czigány* 2004.

[63] *Kerekes* 1940. 130–132. o.

[64] MOL E 254 (Repr., inst.) 1670. szeptember No. 130. Lőcse, 1670. szeptember 17.

[65] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10.; E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. december 23. Kassa, 1671. december 23.

[66] ÖStA, HKR Protokolle Bd. 342. 1672. fol. 1. 1672. január 3., fol. 21. 1672. január 21.; AMK H III/2. pur. 29. fol. 135. 1673. március 16.

hetően el is érték ezt, és 1673-ban már a tanács által kijelölt biztosok jelölték ki a beszállásolás alá kerülő házakat, valamint hogy ott hány katona szálljon meg.[67]

A többi város hasonló problémákkal szembesült ezekben az években, hiszen más országrészben is ugyan ilyen eseményekre került sor. A Kassával a XV. század óta szoros szövetséget szabad királyi városok (Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk) is hasonló helyzetbe kerültek. A kisszebeni tanács kérelme szerint mintegy 80 házba 200 katonát szállásoltak be. Pozsony városa szintén a mentességek ügyében fordult az Udvari Kamarához, Szakolca pedig a közeli Nagyszombat városától kért információkat, hogyan szokták elosztani a beszállásolt katonaságot a városi házakba.[68] A városokra nehezedő teher nem csak amiatt volt nehezen elviselhető, mert a katonaság és a polgárok között esetenként súlyosabb atrocitásokra került sor, hanem mert a városokra nehezedő adó és a beszállásolás egyszerre, és ráadásul sokkal behajthatóbb módon nehezedett rájuk. A korábbi városi adózás rendszerében ugyanis kisebb-nagyobb engedményeket el lehetett érni.[69] Ám a városokban állomásozó katonákkal szemben ezt feltehetően egyik városi tanács sem merte megtenni, vagy ha megtette, az éhes katona nyomban kárpótolta magát házigazdájának vagyonából. A városok helyzetét tovább súlyosbította, hogy az országban állomásozó katonaság soraiból sokakat az élelmiszert megtermelő falvakba helyeztek, azokba a falvakba, ahonnan a városok birtokosokként bevételeket, valamint élelmiszert remélhettek. Jóllehet a városi tanácsok mindig megpróbálkoztak a falvakat terhelő adótétel alóli mentesség megszerzésével, de próbálkozásaik oly annyira eredménytelenek maradtak, hogy hamarosan abba is hagyták azt.[70] Ugyanígy a városok sorozatosan benyújtott kérvényei is állandó elutasításra találtak, legyen szó a kassai vagy a nagyszombati tanácsról.[71]

A XVII. századvégi adóigazgatás esetében (Benczédi László meghatározását használva) a teljes anarchia állapotáról beszélhetünk; ez a katonaság és a városok vezetése közti helyzetre még inkább igaznak tűnik. I. Lipót és a bécsi udvar ugyan abszolutista jellegű kormányzást kívánt Magyarországon bevezetni, az országban uralkodó állapotok (tömeges letartóztatások, a katonaság féktelen garázdálkodásai, a katonai vezetők harácsolása) azonban inkább a helyi, tényleges hatalmi szervek decentralizációja felé mutatnak.[72] A városok számára ez azt jelentette, hogy a korábbi módon nagyon sokáig nem, vagy csak nagyon nehezen tudták saját érdekeiket érvényesíteni. Az érdekérvényesítés korlátait az is nehezítette, hogy a kirendelt főkapitányok szintén ki voltak szolgáltatva

---

[67] AMK H III/2. pur. 29. fol. 33–44. 1672. március 22., fol. 135. 1673. március 16.

[68] MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. március No. 58. Kisszeben, 1673. március 3.; ÖStA, HKA HFU RN 233 1671. május fol. 40. Pozsony, 1671. április 30.; ŠtBr, MMTr, Missiles, 1682. december 3. Szakolca, 1682. december 3., 1684. november 20. Pozsony, 1684. november 20.

[69] *Németh* 2004/1. 221–243. o.

[70] AMK H III/2. pur. 29. fol. 6. 1671. február 5.; *Kolosváry – Óváry* 1885–1890. II/2. 256–259. o. 1677. Kassa.

[71] AMK H III/2. pur. 29. fol. 135. 1673. március 16.; ŠtBr, MMTr, Missiles, 1684. november 20. Pozsony, 1684. november 20.

[72] A helyi decentralizációt a központi szervek átalakítása is jól példázza. A magyarországi centralizáció levezénylésére létrehozott Gubernium – ismét Benczédit idézve – „nemhogy teljhatalmat nem kapott a magyarországi ügyek intézésében ..., de jóformán minden hatáskör nélkül maradt, vagy ha mégis beavatkozott, a kormányzás decentralizálását segítette elő." *Benczédi* 1980. 68. o.

annak a ténynek, amit az alájuk rendelt katonaság létszáma, illetve az ezzel járó feladatok jelentettek. A kassai városi tanács ugyan megpróbálkozott a városban állomásozó és újabb ezredekkel bővülő katonaság csökkentésével, de a felső-magyarországi főkapitány sem tudott mást mondani, minthogy a létszámot nem ő, hanem az Udvari Haditanács határozza meg. A megoldások elől azonban ő sem zárkózott el, és részben a már jelzett házépítkezésekkel, részben a kassaiakkal kötött megállapodásokkal mindkét fél el tudott érni bizonyos eredményeket. A fenti szituáció természetesen meghatározta azt, hogy ezek a megegyezések minden esetben garantálták a katonaság kiszolgálásának zökkenőmentességét. Az 1676-ban létrejött megállapodás lényegében a bekvártélyozás anarchikus jellegén változtatott. Ezzel egyrészt sikerült megszüntetni, de legalább is csökkenteni a katonai visszaéléseket (erőszakos és minden előzetes felmérést nélkülöző beszállásolások, a város birtokainak lepusztítása, a városi hatóság teljes negligálása, átutazó katonák és tisztviselők erőszakos szállásfoglalása, a szállítóeszközök lefoglalása stb.). Másrészt visszaállították a városi hatóságok, illetve a kamara hatásköreit. Ezt követően nem a katonai hatóságok intézkedhettek például a szállások elosztásánál, a beszállásolás alóli mentességek felett, a repartíció elszámolásánál és behajtásánál.[73] Ennek ellenére a beszállásolás mindig a városi hatóságok és a katonaság közötti összetűzések gyúpontja maradt, mivel a katonaság sokszor nem fogadta el a civil szállásosztók döntéseit.[74] A városok természetesen földesurakként falvaikat is igyekeztek megvédeni a beszállásoltak önkényeskedéseitől. A katonák ugyanis ott még ellenőrizetlenebbül léphettek fel, mint a főkapitányi központban. Miszlókán még a lakosság egy részének fogvatartásától és váltságdíj követelésétől sem riadtak vissza.[75]

A városok nagy többségének teljesen szokatlan katonai teher, amely párosult a városi adózás teljes átalakulásával, a XVII. század végi országgyűlések állandó témájává vált. Az országgyűlések ugyan hoztak olyan intézkedéseket, amelyek elméletileg minden önkényességtől megvédték volna a városokat és a falvakat, de ezek az intézkedések a beadványok tanúsága szerint gyakran nem teljesültek.[76] A városok mindenesetre egyénileg, regionális szövetségeik révén vagy akár országosan is igyekeztek a beszállásolások, illetve az azokkal járó jogtalanságok ellen fellépni. A fent említett országgyűléseken a kassai tanács például külön kérelemben foglalta össze a katonasággal, de különösen a beszállásolással összefüggő problémáit, melyet Pozsonyban tartózkodó követei után küldött. A felső-magyarországi városszövetség a térség hadbiztosával, Jakob Heinrich a Kinzighgel igyekezett közösen megállapodni, míg az ország szabad királyi városai közösen küldtek követet, panaszlevelet és persze elegendő pénzt a hivatalok kellő megnyeréséhez.[77]

---

[73] ÖStA, KA, HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

[74] ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 371. 1685. fol. 503.; AMK H III/2. pur. 30. fol. 115. 1686. augusztus 19.; ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 385. 1691. fol. 519. 1691. szeptember No. 215.

[75] AMK Schw. No. 11 418. Kassa, 1699. június 18.

[76] *Kolosváry – Óvári* 1899. 1681:22. tc.; ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 371. 1685. fol. 503.; ÖStA, HHStA UA Spezialia, Comitialia Fasz. 402. Konv. B. fol. 34–35. 1687–1688. évi országgyűlés, Pozsony, 1687. december 19.; CJH 1715:43. tc.; 1723:65. tc.

[77] AMK H III/2. pur. 30. fol. 115. 1686. augusztus 19.; Schw. No. 11 416. 1699. április 16.; Schw. No. 11 436. Kassa, 1699. november 25.; H I. 10462/137. Bécs, 1691. Lichy Sámuel és Dominik Lőrinc kassai követek jelentése. 10816/50. Kassa, 1694. október 31. Kassa város levele Győry Ferenc kassai követhez. A vá-

A város kvártélyterhei a Thököly-felkelés idején sem csökkentek, sőt, a beáramló nagy létszámú felkelők, akik még kisebb ellátóbázissal rendelkeztek, mint a bécsi udvar által a városokban állomásoztatott ezredek, és akikre a korábbi megállapodások természetesen nem vonatkoztak, ismételten a szabad rabláshoz hasonlatos beszállásolás és élelemellátás módszerét terjesztették el a városban. A kassai katolikusok 1686-ban benyújtott kérvényében az egy házba bekvártélyozott katonák száma igen nagynak tűnik. A városban állítólag kényszerrel tartott katolikusok házaiba 3 kapitányt vagy 15–20 gyalogost költöztettek be, valamint a török portára menők költségeit is nekik kellett fizetniük.[78] Azt gondolhatnánk, hogy a hatalomból akkor erőszakkal eltávolított katolikusok ebben a tényben is erősen túloztak annak érdekében, hogy érdemeiknek megfelelő jutalomban részesüljenek. A Thököly által megválasztatott, főként evangélikusokból és protestánsokból álló kassai tanács beadványa azonban hasonló képet mutat. 1684-ben a város tanácsa testületileg Thököly Imre elé vonult, és olyan panasszal élt, amelynek hangneméből ítélve valóban nagy elkeseredettségből fakadhatott. A város szerint annak ellenére, hogy a magyarság felkelésének az volt a célja, hogy a régi szabadságokat és privilégiumokat megtartsák és azokat gyarapítsák, számos olyan sérelem érte őket, amelyek az előző időkhöz nagyon hasonlóak. A jövő-menő katonaság állandó ellátása miatt nagy károk érték a várost, mert a katonáknak szállást, valamint fát, gyertyát, sót és minden egyebet kellett adniuk, jóllehet erre a korábbiakban nem volt példa. Különösen akkor szenvedtek el sok kárt, amikor a rendes katonaságon kívül „mas indisciplinatus (se Istentűl, se tesztektűl függő)" hajdúság telepedett be a városba. A hajdúk igen sok jogtalanságot követtek el, verekedtek, kardoskodtak, szitkozódtak. „Egy szoval falussi parasztsagnal alab valok a' nemelly Emberek ackariak tenni a' Szegény Varossi Concivisseket Akar mi Országh szegletibul be győvin valaki [...] szinten ugy parancsolya Varossunk Birajanak, mint falussi paraszt Polgarnak." A városi tanácsot és a bírót is állandóan fenyegették, sőt fegyverrel támadtak rájuk.[79]

A következő években a török elleni felszabadító háborúk miatt szintúgy nem csökkenhetett a beszállásolás mértéke. Kassa esetében ez a szám igen magasnak tekinthető. A városi tanács panasza szerint 1685 óta hol 3000, hol 2500, 2000 vagy 1500 katonát kellett a város falai között eltartaniuk nem csupán élelemmel, hanem fejenként 30 krajcárral számolva, pénzzel is. A város így több mint százezer forintot fizetett már ki a katonák beszállásolására, ellátására és zsoldjára.[80] A felső-magyarországi városok a szepesi kamarai adminisztráció jelentése szerint a beszállásolás és a katonai terhek miatt kiábrándítóan rossz gazdasági helyzetbe kerültek. A városok birtokaikat szinte teljes egészében elzálogosították, a kamara alkalmazottai szerint a haditerhek miatt a városok szinte félig elhagyottnak és romosnak tűntek.[81] Annak ellenére, hogy a Magyar Kamara fennhatósága alá tartozó városokba ebben az időszakban évente mintegy 100–150–200 főt szállá-

---

rosszövetségen belüli levelezésre: 11005/117. Eperjes, 1695. július 16. A szabad királyi városok közös fellépéséről: 11152/69. Késmárk, 1696. december 8.; 11453/33. Pozsony, 1699.július 19.

[78] MOL A 10 (Ins. Cam. Aul.) 1686. No. 1. 1686. január 7.

[79] AMK H III/2. pur. 30. fol. 24–25. 1684. március 28.

[80] AMK Schw. No. 11 689. 1701.

[81] MOL E 23 (Litt. Cam. Scep.) 1691. augusztus 10. Kassa, 1691. augusztus 10. Vö. *Németh* 2008.

soltak be, tehát mintegy tizedannyi katonát, mint a felső-magyarországi főkapitányság központjába, a városok tisztújításaira kiküldött kamarai biztosok jelentései elfogulatlanul és korrekten mutatják be azt a pusztulást és financiális csődhelyzetet, amit az ide kihelyezett katonaság és az állandó háború okozott. A városok adósságai több tízezer forintra rúgtak, és ezek visszafizetésére nem sok reményük maradt.[82]

Ez a konfliktushelyzet a Rákóczi-szabadságharc idején is fennállt, hiszen Kassa esetében minimum ezerfős, a városban állomásozó katonaságról beszélhetünk.[83] A fennmaradt források mindegyike arról tanúskodik, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a városban állomásozó csapatok számára nem csak szállást kellett biztosítani, hanem mintegy teljes ellátásban is kellett részesíteni a Radics András ezredében szolgáló katonákat. A város elkeseredett kérelmeiben már 1705 elején arról panaszkodtak, hogy a kuruc tisztek olyan szolgálatokat és felszerelést követelnek, amit még a sokszor panaszolt „német" katonaság időszakában sem.[84] A fennmaradt beszállásolási jegyzékekből kiderül, hogy családonként átlagosan 2–3, bizonyos esetekben 5–6, extrém esetben 10–14 katonát és annak családját kellett a város polgárainak befogadniuk és élelemmel ellátniuk.[85] Kassa városa önállóan, de a városszövetség súlyával megerősödve is folyamatosan tiltakozott ez ellen, és megpróbálta a katonáknak nyújtott ellátást (fa, gyertya, só, élelem, edények stb.) egy átlagértéket figyelembe véve a város adójába beszámíttatni. A városi követek közbenjárása és ajándékai azonban nem voltak hatásosak, és sosem sikerült ezt elérniük.[86] A városokkal hadi ügyekben állandó levelezésben álló lipóci Keczer Sándor főhadbiztos általában világos és lényegretörő leveleiben már-már szinte zsarolta az elkeseredett kassai tanácsot: 1705. február 25-én kelt levelében kijelentette, hogy megunta a város és a helyőrség huzavonáját. Szerinte a város a kapituláció szerint köteles élelmet, szénát stb. biztosítani a beszállásolt katonaságnak. Ha meg akarnak tehát szabadulni Roth János ezredétől, szerezzenek pénzt fegyverre, hogy a katonák elvonulhassanak.[87] A város állapota a romló hadi helyzet miatt csak még rosszabbá vált. A korábbi főkapitányi központ jelleg csak rontott ezen, hiszen a végvidék tüzérségének ellátását is a Kassán lévő tüzérségi házból végezték.[88] 1707 szeptemberében a kassai tanács már arról panaszkodott Vásárhelyi Jánosnak, hogy Antoine de La Motte tüzértiszteinek és a katonaságnak a száma Kassán napról-napra nő, akár értesítik őket akár nem. Oda jutottak, hogy min-

---

[82] MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) 1. köt. passim.

[83] Kassa város kérelme szerint 1000 fő állomásozik a városban (AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12.). A lipóci Keczer Sándor és Berthóthy Ferenc biztosokhoz küldött Szentmártoni Imre és Árvai János utasítása szerint pedig 996 fő közlegény és a tisztek. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

[84] AMK Schw. Nr. 12353. Kassa, 1705. január 21., AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12. A város kérelmei néha meghallgatásra találtak, mivel a fejedelem a militia servitiumot lecsökkentette a város számára. A katonaság azonban nem volt hajlandó az említett rendelkezéshez tartani magát, és a lakosokat mindenféle szolgálattal terhelte, úgymint fával, sóval, fűszerrel, edényekkel, zöldségekkel. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13.

[85] AMK Schw. No. 12 747. Kassa, 1708. július 28., Schw. No. 12 914. Kassa, 1709. március 21.

[86] AMK Schw. Nr. 12332. 1705. október 12-én kelt kérelmében a városi tanács 60 dénár/fő/hó beszámítását kérte. AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A felső-magyarországi városszövetség kérelme szerint a kassai tanács egy évben csak gyertyára 500 forintot költött. AMK Schw. Nr. 12614. 1707. január 27.

[87] AMK Schw. Nr. 12416. Lőcse, 1705. február 25.

[88] *Pálffy* 1995a.

denkire, még a nemesekre és tanácsosokra, bíróra is szállásoltattak be katonákat. Információik szerint ekkor 8 tiszt és két kompánia pattantyús érkezett, amit már nem tudtak vállalni, hiszen a tisztek ellátása még a közlegényeknél is nagyobb teher volt.[89]

Nem csodálkozhatunk, ha a nagy létszámú katonaság és az otthonaikat kényszerből átengedő polgárság között hasonló összetűzések történtek, mint amilyeneket a XVI–XVII. század során Kassa városában minduntalan felfedezhetünk.[90] Mivel a város csak nagy nehézségek árán tudta ellátni a beszállásolt katonákat, ezért azok az erőszakhoz folyamodva próbálták megszerezni az általuk jogosnak vélt élelmiszert, illetve a követelt termékeket és eszközöket. A város panasza szerint a katonaság néhol verte a szállásadókat, néhol átkozta őket, az ablakokat, bútorokat dúlta fel, és rongálta dühében.[91]

A beszállásolás szervezeti keretei

Ahogy azt már fentebb említettük, a katonaság beszállásolását – egy rövid időszaktól eltekintve – a városok saját tisztviselői, illetve a tanács által kijelölt szállásmesterek/kvártélymesterek intézték. A város fennhatósága alá tartozó jogkört valójában csak a bevonuló német helyőrség első éveiben hagyták figyelmen kívül.[92] A kassai polgárok, valamint a városban élő nemesség az 1676-ban létrejött egyezséget az 1704-ben a város alá érkező Rákóczi Ferenccel is igyekeztek a kapituláció során megerősíttetni, és a várható nehézségek megelőzése miatt rögzíteni a város kompetenciáját.[93] A szállásosztóknak kiadott utasítások közül sajnos még egyetlen egy sem került elő a kutatás során, de a rendelkezésre álló adatok és a külföldi analógiák alapján úgy tűnik, hogy a katonák szétosztása a házak előzetes felmérése alapján történhetett. A felmérések során elsősorban a házak befogadóképességét, illetve a ház tulajdonosának mentességeit vették figyelembe.[94] Ez derül ki abból a levélből, amelyben Thököly Imre kérte a városi tanácsot, hogy Tornay Andrásné házának terhein könnyítsen. A Tornaynéhoz beszállásolandó katonaság létszámának meghatározásakor ugyanis a szállásosztók figyelembe vették, hogy a ház tulajdonosa megvásárolta a szomszéd házat is, és a két házat összekötötték. Ehhez mérten osztottak be az immáron kétszer akkora Tornay-házba több katonát.[95]

A háztulajdonosokra rótt költségek meghatározása szintén igen nehéz, mivel csak közvetett adataink vannak arra, hogy milyen szolgáltatással (*Serviz*) tartoznak a városi

---

[89] AMK Schw. Nr. 12693. 1707. szeptember 28. Vö. a tisztek ellátásának nagyságáról: *Pröve* 1995. 201–202. o.

[90] *Németh* 2004/1. 302. o.; *Németh* 1997.

[91] AMK Schw. Nr. 12355. Kassa, 1705. február 13. A katonák garázdálkodására jó példa a Radics András ezredében szolgáló Keminger Ignác hadnagy által elkövetett bűntett. A hadnagy 10 hajdújával Holub János kassai házára tört, akinek beteg feleségét és gyermekeit verte és ütötte. Miután Holub elmenekült otthonról, a hajdúkkal utolérte őt, és agyba főbe verte. Állítólag azt mondta miközben verte őket: „Én is úgy bánok veletek mint a magyarok a schelmák bántak feleségemmel és gyermekemmel." Más szálláson az ágyat, párnát stb. minden különösebb ok nélkül összevagdalta. AMK H II. 1706., AMK Schw. Nr. 12506. 1706. április 9.

[92] ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

[93] AMK Schw. Nr. 12183. Kassa, 1704. augusztus 24.

[94] *Pröve* 1995. 197. o.

[95] AMK Schw. No. 9868. Szerencs, 1684. május 25.

házak tulajdonosai. A már idézett, 1676-ban kötött megállapodás szerint a városban állomásozó katonaságnak járt a szállás mellé egyéb ellátás is, de Strasoldo véleménye szerint ekkor a polgárság már annyira ki volt használva, hogy a kassai kamarai adminisztrációval kellett megtárgyalni, hogyan kompenzálják a szállásadók kiadásait.[96] Ahogy arról már szó volt, a kassaiak által 1705-ben Rákóczinak benyújtott panaszok szerint a helyőrség számára a lakosoknak a szálláson kívül ágyat, ágyneműt, fát, sót, gyertyát és élelmet, valamint konyhai eszközöket kellett adniuk. A kassai tanács javaslata szerint 1705-ben ennek ellensúlyozásaként 60 dénárt kívántak havonta és fejenként elszámoltatni az adóba. A város által benyújtott kérelem szerint ez korábban a német helyőrség idején is így volt, és ezért talán nem alaptalan feltételezés, hogy a kassai kamarai adminisztrációval 1676-ban kötött megállapodás végül egy ilyen kompromisszummal végződött.[97] A két megállapodás egyben azt is sugallja, hogy a kassaiak ilyen szolgáltatással korábban nem tartoztak a beszállásolt királyi helyőrségnek, amit alátámaszt az is, hogy a városokra nehezedett adórendszer is teljesen más alapelveken nyugodott, annak mértékét nem a környéken vagy a városban állomásozó katonaság létszáma határozta meg. A Rákóczihoz benyújtott kérelem kapcsán arra is fény derül, hogy 1670 előtt a katonaságnak a szálláson kívül minden bizonnyal csupán a megfelelő mennyiségű gyertya járt, a házigazdáknak más felszerelést vagy élelmet nem kellett biztosítani számukra.[98] A gyertyák ára sem lehetett kevés, mivel a város feljegyzése szerint évente mintegy 500 forintot költöttek csak gyertyára.[99] Az 1705-ben létrejött megállapodás azonban nem léphetett életbe teljes mértékben, mivel a következő években arról értesülhetünk a forrásokból, hogy a katonaság nem akarja az elszámolható servizhez tartani magát. Miután 1706-ban a kassai tanács már arról akar megállapodni Berthóty Ferenccel és Radics Andrással, hogy 30 dénárral számítsák be az adóba a katonák által követelt élelmet, ezért arra következtethetünk, hogy az egy évvel korábban létrehozott megállapodás nem teljesült.[100]

Mentesítések és mentességek: privilégizált csoportok a városon belül

Egy ugyancsak a beszállásolással kapcsolatos probléma, a beszállásolás alóli mentességek kérdése szintén elég sűrűn fordult elő a városi és kamarai iratok között. Ez nem csupán a városi polgárok egymás közötti helyzetét tette feszültségekkel terhessé, de a városokban élő, más jogokkal rendelkező társadalmi-rendi-foglalkozási csoportok és a város közötti, egyébként sem felhőtlen kapcsolatokat is. Az első ilyen kiváltságolt csoport, amely állandó mentességet élvezett a beszállásolás költséges és igen bosszantó terhei alól, az a város vezetése volt. Általános európai gyakorlat, hogy a városok legfelső vezetése, vagyis a polgármester/bíró, a városkapitány, a kamarás, valamint a teljes belső tanács tagjai mentesültek a katonákat elszállásolása alól.[101] A magyarországi városokban is

[96] ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

[97] AMK Schw. Nr. 12 332. 1705. október 12.

[98] AMK Schw. Nr. 12 355. Kassa, 1705. február 13., Schw. Nr. 12 627. 1707. augusztus 11. Vö. *Pröve* 1996. 198–203. o.

[99] AMK Schw. Nr. 12 614. 1707. január 27.

[100] AMK Schw. Nr. 12 506. 1706. április 9.

[101] *Pröve* 1995.

hasonló helyzettel szembesülhetünk, mivel a beszállásolás nem érintette azokat az ingatlanokat, amelyek a városvezető elit tagjainak tulajdonában voltak. A mentességet az elit tagjai igyekeztek minél több olyan házra kiterjeszteni, amely valamilyen okból az érdekövezetükbe került, és ez nem csupán Kassára, hanem az összes városra jellemző volt.[102] Nagyszombat esetében van arra információnk, hogy a belső tanács mellett a választott község, vagyis ebben az esetben a külső tanács tagjai is mentességet kívántak szerezni a bekvártélyozás alól, amit azonban a belső és külső tanács közös ülésén nem tudtak eldönteni, feltehetően azért, mert a beszállásolt katonaság száma miatt nem nyílott lehetőség arra, hogy még több ház mentesüljön e teher alól.[103] A XVIII. század elején ez a helyzet továbbra sem változott, mivel – jóllehet a háborús helyzet már megszűnt, de – a katonaság ellátásának rendszere és az ehhez kapcsolódó adózás ugyanaz maradt. A XVIII. század első negyedében a Magyar Udvari Kancellária határozta meg a városi házak utáni mentesség mértékét. Ezek szerint Sopron városának vezetői közül a polgármesteren, a bírón, a belső tanács tagjain, valamint a magyar jegyzőn kívül mindenki köteles adót fizetni, illetve a beszállásolásban részt venni. A mentesített tisztviselők azonban – miután tisztük után fizetést is húztak – csak azon házukra kaptak mentességet, amelyben laktak, minden egyéb ingatlanuk után a többi polgárhoz hasonló terheket kellett viselniük.[104] A beszállásolás alól azonban szükséghelyzetben még a város legfelsőbb vezetése sem mentesülhetett, hanem ha a városba túl nagy létszámú katonaság szorult be, akkor minden házba osztottak katonákat.[105]

A kora újkori városfejlődés legmeghatározóbb jellegzetessége volt, hogy az addig viszonylag zárt társadalmi és rendi viszonyok között élő városi lakosság kénytelen volt olyan elemeket is magába foglalni, amelyek a városi polgárságtól és lakosságtól eltérően a rendi társadalomban teljesen más helyet foglaltak el. Ez a szituáció részben annak a folyamatnak volt a következménye, amely az államok megerősödésével, a központi kormányzat kialakulásával és hatókörének kiszélesedésével járt. Ez a tényező nem csupán a Magyar Királyságra, de Európa egészére jellemző, sőt, Európa más régióiban ez a jellegzetesség még erősebben volt jelen.[106] A Magyar Királyság városaiban is azt érzékelhetjük, hogy a városban élők között mind nagyobb számban jelentek meg a nemesség, bizonyos esetekben az egyház kiváltságolt, speciális csoportjának tagjai.[107] A központosított irányítású állam kialakulásával éppen a városok szerepe nőtt meg, hiszen a városok a települések között olyan központi szerepet játszottak, amely alapján (az adott város jelentősége és nagysága szerint) kisebb-nagyobb mértékben magukhoz vonzották az áruk, mesterségek és ismeretek nagy részét, és így vonzáskörzeteiken belül a legfontosabb központokká váltak.[108] Az államigazgatás, a tudomány, az oktatás és a gazdaság

---

[102] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10., 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

[103] ŠtBr, MMTr Magistrátne protokoly II/9. fol. 65–66. 1689. március 30.

[104] GyMSML, SL SVL Lad. XI. et L Fasc. 2. No. 84. Bécs, 1715. december 23., Lad. III. Fasc. 1. No. 43. 1720 körül

[105] AMK Schw. Nr. 12693. 1707. szeptember 28.

[106] *Friedrichs* 1995.; *Friedrichs* 2000.

[107] *Németh* 2004/1. 448–478. o.

[108] *Braudel* 1985. 528–533. o.

legfontosabb központjai éppen ezért a városok voltak. Ha elfogadjuk kiindulási pontként ezt a tényezőt, akkor a városok megnyílását, más rendi csoportok beáramlását természetes jelenségnek tekinthetjük. Olyan jelenségnek, amely az események visszahatásaként csak fokozta a városok fejlődését, és egyben a városok központi funkcióit gyarapította. A folyamat természetes következménye, hogy a nemesség, valamint a hivatalok beköltözésével az általában a nemesség közül kikerülő hivatalnoki gárda mind nagyobb számban jelent meg a városokban, szerzett ingatlant. Rendi-jogi helyzetük nem csupán a beszállásolás területén jelentett állandó problémát.

A városi nemesség beköltözését engedélyező és azt szabályozó törvénycikk (1563. évi 62. tc.) részben megóvta a városi privilégiumokat, de egyben a török elől menekülő és a városban menedéket lelő nemesség jogos igényeit is kielégítette. A törvény megengedte a házaikból elűzött nemeseknek, hogy a városokban házat vegyenek maguknak, de csak azzal a feltétellel, ha a városoknak fizetendő terhekben a polgársághoz hasonlóan vesznek részt.[109] Ez a kompromisszum (mint a kompromisszumok általában) egyik felet sem elégítette ki teljes mértékben; a városok egyre-másra hozták a nemesség beköltözését akadályozó rendelkezéseket, a nemesek pedig mindinkább vonakodtak a közterhekben szerepet vállalni. A közterhek viselése, illetve elutasítása mellett a nemesség házvásárlása jelentős problémákat okozott a városoknak, hiszen így ezek a házak ugyan elméletileg a városok fennhatósága alá tartoztak, de a valóságban e házak lassan gyakorlatilag egyre inkább kikerültek a városok háramlási joga alól.[110] A nemesi házak jogi helyzetével a régió szabad királyi városainak érdekképviseletét általában hatékonyan ellátó felső-magyarországi városszövetség a XVII. század első harmadától mind gyakrabban volt kénytelen foglalkozni. A városi tanácsok pedig nem egy esetben felsőbb hatóságként egészen a Magyar vagy a Szepesi Kamara elé vitték el e tárgyban keletkezett és jellegénél fogva nehezen eldönthető pereiket. A városi tanácsok minden eszközt felhasználva igyekeztek küzdeni az ellen, hogy városi házak kikerüljenek a fennhatóságuk alól, valamint – ha erre lehetőség volt – megpróbálták visszaszerezni a korábban nemesi kézre kerülteket. Ennek részben az volt az oka, hogy ebben az esetben a városok háramlási joga alól a szükségesnél több városi ház esett ki, ami jelentős bevételektől fosztotta meg a városokat abban a korszakban, amikor pénzügyi helyzetük a korábbiaknál sokkal roszszabbá vált. Másrészt e házak után nemes tulajdonosaik mind nehezebben adóztak, a rendi különbözőség mind jobban kihasználhatóbbá vált azért, hogy a városnak járó adókat és más rájuk nehezedő szolgáltatást, mint a beszállásolást megtagadhassák. A városokra nehezedő adó- és katonai terhek miatt ez a kiesés is nagy tehernek bizonyult.[111]

Éppen emiatt a városok nem is nyugodtak bele, hogy a nemesség esetenként a beszállásolások alól kihúzza magát, bár a városi tanácsok helyzete nem volt könnyű. A XVII. század második fele ugyanis éppen az a korszak volt, amikor a városi nemesi ingatlanok utáni adózási készség – részben a korszak országgyűléseinek határozatai, részben adófizetési képességük megcsappanása miatt – nagyon lecsökkent. Ennek okai között

---

[109] *Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen* (szerk.) 1899. 1563:62.

[110] Vö. Hans Raber, Hans Rueber főkapitány pincemesterének ügyét. AMK H II. Kassa, 1582. május 17., illetve a Szepesi Kamara felterjesztését: MOL E 249 (Ben. man.) 1578. No. 153. Bécs, 1578. július 10.

[111] AMK H I. 11453/41. Bártfa, 1699. június 12., H III/2. pur. 22. fol. 51. 1650. április 1., fol. 117. 1651. február 3., H III/2. pur. 25. fol. 116. 1664. december 14. Vö. *Németh* 2002.

a felkelések és az oszmánok elleni háború miatt az országra nehezedő hadi terheket, az új kormányzási rendszer okozta nehézségeket, valamint a magyarországi termékek egyre nehezebbé váló értékesítési lehetőségeit említhetjük, amelyek a nemesség birtokaiból befolyó jövedelmeket is csökkentették. Ez tapasztalható a kassai tanácsülési jegyzőkönyvek bejegyzéseiben, de a nagyszombati adóhátralékokat rögzítő számadások is erről tanúskodnak. Utóbbi városban a nemesi házak után a XVII. század közepéig még remélhettek befizetéseket, a század közepétől kezdve azonban a nagyszombati nemesek szinte egyáltalán nem fizettek adót, és a város, saját lakosaihoz hasonlóan, tőlük sem tudta beszedni az adóhátralékokat. (Egyetlen olyan intézmény volt, amelyik nem elsősorban a megnehezedett fizetési képesség miatt nem volt hajlandó fizetni, hanem – a számadáskönyvek bejegyzései szerint – kategorikusan megtagadta az adók kifizetését. Ez a városban lévő püspöki és más egyházi intézmények voltak, amelyek után a teljes XVII. században nem sikerült adót behajtania a városi tanácsnak.[112]) Más városok levéltárában található egyéb források is igazolják, hogy a nemesek adóztatását még ebben a korszakban sem veszítették el a városok. Az 1670-es és 1700-as évek között számos olyan dokumentummal rendelkezünk, amelyből világosan kiderül, hogy a felsőmagyarországi városokban lakó városi nemesség elismerte, hogy a városoknak adót kell fizetnie. Az 1690-es években e tárgyban kelt levelek nagyobb része a térségben állandóan ott állomásozó császári német csapatokra, valamint a kuruc felkelések pusztításaira és sarcaira hivatkozva kérte a szenátus türelmét. Éppen így tett özvegy Mladosevith Horváth Györgyné, aki 1691-ben szegénységére hivatkozva kérte, hogy a kassai háza után járó adót később fizethesse meg.[113]

A kassai tanács a Strasoldóval kötött megállapodásba éppen ezért vette be, hogy a nem exemptált, városi házzal rendelkező nemesekhez éppen úgy kvártélyozzanak katonákat, mint a többi polgárhoz.[114] A városi nemesség – vagyis akik polgárjoggal nem rendelkeztek, de a városban házat bírtak – általában elismerte a városi házára vonatkozó terheket, vele együtt a katonaság beszállásolását is. Erre egyébként többszöri uralkodói parancslevelek kötelezték őket. Többek között I. Lipót 1695-ben az alábbi határozat alapján szólította fel a városi nemeseket adóhátralékaik kifizetésére: „juxta commune juris axioma, qui sentit commodum, idem incommodum quoque sentire." Az uralkodó ezért arra utasította a városi nemességet, hogy azok kötelesek minden közös teherben részt venni, ami a városra és városi házakon keresztül rájuk hárul.[115] A nemesek mindössze a terhelés mértékével nem értettek egyet. A városok ellen benyújtott panaszok és kérelmek nagy többsége ugyanis minden esetben azt nehezményezte, hogy a városiak a nemességet túlterhelik, nemesi házakba a polgárokénál nagyobb mértékben szállásolnak be katonákat. Ezzel kapcsolatban 1700 tavaszán a kamarai adminisztráció külön bizottságot rendelt ki, hogy a városok és a kassai nemesség közötti nézeteltéréseket orvosolja.[116] A városi tanács mindenesetre nagyon ügyelt arra, hogy a jó kapcsolatokkal rendel-

---

[112] ŠtBr, MMTr, Daňe a poplatky IIIb/71., IIId/598–600. Vö. *Németh* 2008.

[113] AMK H I. 10462/4. Putnok, 1691. március 26., illetve vö. 11586/20.

[114] ÖStA, KA HKR Prot. Bd. 350. 1676. Expedit fol. 22–23. 1676. január 14.

[115] AMK Schw. No. 11 501/34. Bécs, 1695. február 4.

[116] AMK Schw. No. 11 459. Kassa, 1700. április 2., 11 460. Kassa, 1700. április 15.

kező városi nemesség házait valamilyen mértékben respektálja. Bónis Zsigmond két háza ügyében éppen Erdődy György tárnokmester írt levelet a kassai tanácsnak, aminek az lett az eredménye, hogy Bónis két kassai háza közül az egyiket mentesítették a beszállásolás alól, és a betelepített markotányost átköltöztették. Bónis – mint az Erdődy leveléből kiderül – nem a teljes mentesség miatt panaszkodott a tárnokmesternek, hiszen az egyik házban már 13 éve laktak tisztek, míg a markotányos hét éve foglalta le a ház egy részét. Bónis azért fordult ilyen nagy hatalmú támogatóhoz, mert a házakra kivetett adó volt már számára is nagyon sok, és a kvártéllyal együtt igencsak megterhelte a nemes pénztárcáját.[117]

Homonnai-Drugeth Zsigmondné két, Kassán iskolába járó fia által használt városi háza ügyében pedig 1709-ben nem kisebb személyiség járt közben, mint Bercsényi Miklós. A kuruc állam második emberének tekinthető nagyúr kérését nem lehetett félresöpörni, és a városi tanács arra hivatkozva szabadkozott a nemesi házakba beszállásolt nagyszámú katona miatt, hogy abban az évben kiemelkedően sok katonát kellett ellátniuk.[118] Olasz Ferenc kassai házába a szállásosztók 12 hajdút helyeztek el, akik miatt éppen Keczer Sándor főhadbiztos írt a kassaiaknak, figyelmeztetve őket a veszélyre, miszerint Olasz a fejedelem haditanácsának fő secretariusa, így „akkor adhatja meg ő kegyelme a kölcsönt, amikor akarja".[119] Nagyszombat esetében Balassa Sándor kérte a városi tanácsot saját háza terheinek könnyítése végett. Bencsik Miklós pedig régi szolgálataira hivatkozva írta méltatlankodva a nagyszombatiaknak, hogy „kegyelmetek éppen vendégfogadót csinált puszta házomból", jóllehet eddig is nagyon sok német katona volt elszállásolva. Majd elég egyértelműen megfenyegetve a várost, tette fel a kérést: „Legalább azon kirem kegyelmeteket, ne nehezteljen tudtomra adni, miért büntet igen kegyelmetek, hogy tudhassam én is kegyelmetek jóakarattyát meg szolgálnom."[120]

Felsőbb szinten az állami igazgatás központi és helyi szerveinek székhelyei töltötték be – Bécshez természetesen nem mérhető szinten – rezidenciajellegű funkciókat. A kora újkor nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is a bürokratizálódás, a modern hivatalok kialakulásának és meghatározóvá válásának korszaka volt. A bécsi udvar által bevezetett közigazgatási reformok gyökeresen átalakították a maradék ország igazgatását. Olyan, a rendektől csupán a hivatalvezető személyében befolyásolt korszerű hivatalok alakultak ki ekkor, amelyekben „profi" hivatalnokok, és nem csupán a hivatali cím után járó, szinte javadalom jellegű juttatásokat húzó birtokos nemesek dolgoztak.[121] Ezeket a hivatalnokokat azonban szinte el sem lehetne képzelni a városi környezet, a városi kultúra köre nélkül. A városi szféra szorosan kötődött hozzájuk, és azok a városok, amelyekben egy-egy központi hivatal létesült, sokat nyertek ottlétükkel. A hivatalnokok a városi kereskedők számára kifinomult ízléssel és igényekkel rendelkező vásárló kört jelentettek, de egyben új karriermintákat is nyújtottak a polgárság értelmiségi rétegé-

---

[117] AMK Schw. No. 11 437. Pozsony, 1699. július 12.

[118] AMK Schw. Nr. 12 859. Ungvár, 1709. március 18., Schw. Nr. 12862. Jolsva, 1709. augusztus 29., H III/2. mac. 105. fol. 16. 1709. április 18.

[119] AMK Schw. Nr. 12 417. Eperjes, 1705. február 17.

[120] MMTr, Missiles, 1683. február 10., ill. uo. semptei tábor, 1684. június 9.

[121] *Ember* 1946.

nek.[122] Annak ellenére, hogy a hivatalnokréteg és a polgárság társadalmi szemléletmód és életstílus tekintetében meglehetősen közel állt egymáshoz, a városi szenátus és a kamara közötti összetűzések – ha nem is oly nagymértékben, mint ahogy a katonaságnál vagy a nemességnél – időnként előfordultak. Ennek okai a hivatalok működéséhez elengedhetetlenül szükséges házak voltak, valamint a személyzetnek tulajdonított különleges jogi státus. Érdekes, hogy ugyan a kamarák és a nagyobb bíróságok esetében az alkalmazottak döntő többsége maga is nemesi származású volt,[123] a mentességek tekintetében nem erre, hanem a kamarai alkalmazás tényére hivatkoztak minden esetben. Ennek oka feltehetően az volt, hogy – mint azt láthattuk – a városi nemességet uralkodói parancslevelek kötelezték a városi házzal járó terhek megfizetésére.[124]

A kamara terjeszkedése, a városi házak egymás utáni megvásárlása azt okozta, hogy egyre-másra kerültek ki házak a városi tanács fennhatósága alól, adójukkal immáron nem a város rendelkezett. A kassai háztulajdonosok 1677. évi összeírásában nem találunk olyan negyedet, ahol ne feküdt volna a főkapitányság vagy a kamara hatáskörébe tartozó telek és ház.[125] A korszak végeztével (1701-ben) készített összeírásban pedig immáron 54 ház volt főkapitányi vagy kamarai kézben.[126] Ezzel egy időben, a „vitézlő rend" törekvéseihez hasonlóan, a kamara alkalmazottai is mind gyakrabban tagadták meg városi birtokaik után az adófizetést, amelyet a Habsburg uralkodók kiváltságlevelei csak tovább erősítettek. A városszövetség ugyan tiltakozott az ellen, hogy a városi házakat (és egyben polgáraikat) a városi önkormányzat megkérdezése nélkül vonták ki ellenőrzésük alól, de a XVII. század második felére tiltakozásuk hatástalannak bizonyult. A városszövetség követeinek jelentése szerint az általános vélekedés az volt, hogy „eö Fölsége egész Várostis eö nagyságának ajandékon adhatta, nem csak illy formán egj házát, szabad eö Fölsége vele".[127] Ezek a jelenségek nem csak Kassán, hanem a többi magyarországi városban, ahol kamarai alkalmazottak működtek, megjelentek. Pozsony városa 1618-ban szintén arról panaszkodott, hogy a Magyar Kamara hivatalnokai olyan nemesi jogokkal éltek, amelyek mélyen sértették a város jogait. A pozsonyiak szerint az utóbbi hat-nyolc évben terjedt el az a szokás, hogy a kamarai alkalmazottak semmilyen adót nem fizetnek, de oly módon mérnek ki bort, mint a többi polgár.[128]

A beszállásolással kapcsolatban hasonló problémákat és hasonló megoldásokat figyelhetünk meg. A kamarai alkalmazottak tekintetében ugyanis az uralkodó jóval inkább védelemben részesítette ezeket a háztartásokat, mint a városi nemesek esetében. A Ma-

---

[122] A német területekre lásd: *Ennen* 1992. 189–198. o.; *Stürmer* 1992.; *Wolg* 1992.; *Andermann* 1995. A csehországi Jičín XVII. századi fejlődésének egyik fontos összetevője volt, hogy Albrecht von Wallenstein itt rendezte be rezidenciáját, birtokainak kormányzását pedig az itt élő hivatalnokokra bízta. *Janáček* 1991. Vö. még Csehországra: *Čechura* 1991. A Magyar Királyságra: *Németh* 2004/1. 473–478. o.

[123] A kamarák személyzetéről lásd: *Gecsényi – Gusarova* 2003.; *Gecsényi* 2003b.

[124] *Németh* 2002.; *Németh* 2004/1. 440. o.

[125] *Wick* 1941. 135–141. o.

[126] AMK H II. 1701. Vö. MOL E 249 (Ben. man.) 1687. január No. 2. Bécs, 1687. január 13. Az Udvari Kamara leirata a Szepesi Kamarához, melyben meghagyja, hogy adjon jelentést arról, hogy Kassán mely házak mentesek a porció alól.

[127] AMK H I. 11586/16. Eperjes, 1700. július 8.

[128] ÖStA, HKA HFU RN 117. 1618. szeptember fol. 51–58.

gyar Kamara már 1671-ben azzal a kéréssel fordult az Udvari Kamarához, hogy az uralkodónál érje el, hogy a kamarai alkalmazottak mentesek maradjanak minden beszállásolás alól.[129] A mentességet sikerült is elérniük, mégpedig a Magyar és a Szepesi Kamara számára egyaránt, mivel két évvel később már arról értesülünk, hogy a Szepesi Kamara minden egyes alkalmazottjának exemptálását sikerült elérni és azt megőrizni.[130] Ezt a privilégiumot erősítették meg 1687-ben. Amint Thököly seregei kimentek a városból, I. Lipót nyomban elküldte a városi tanácsnak a kamarai alkalmazottak oltalomlevelét.[131] A kassai tanács azonnal igyekezett a kamarai alkalmazottak mentessége ellen fellépni, hiszen hogy ha minél kevesebb házat lehetett a kvártély céljaira felhasználni, annál több katonát kellett az egyes nem mentes házakba zsúfolni. A városi tanács elsősorban olyan fensőbbségekre hivatkozva próbált eredményeket elérni, akik ellen a kamara helyi szerve sem tudott volna ebben az időszakban mit tenni. A tanács 1673 végén arra hívta fel a kamarai alkalmazottak és a kamarai adminisztráció figyelmét, hogy a tulajdonukban lévő 19 ház közül a Haditanács mindössze 5–6 mentességét engedélyezte. A kamara jelentéséből azonban tudjuk, hogy maga a város is meglehetősen sok háztulajdonosnak tett szívességet, amikor felvette az exemptáltak közé. Az eperjesi tanács pedig egyenesen megtagadta azt, hogy a kamara tulajdonában lévő házak mentességet szerezzenek a beszállásolás alól.[132] A század végén hasonló problémák miatt a kassai tanács a szintén nagy létszámú kamarai hivatalnok lakossal rendelkező Pozsonnyal együtt próbált meg ebben az ügyben előrelépni. A pozsonyi tanács a kassaival egyeztve a helyi kamarai szerveknél, valamint a közeli Bécsben tett lépéseket abba az irányba, hogy minél kevesebb kamarai ház kapjon mentességet, míg a kassaiak szintén helyben a kamarai adminisztrációnál igyekeztek engedményeket elérni.[133] Forrásaink arra mutatnak, hogy a közbenjárás általában eredménytelen maradt, és a kamarai házak és alkalmazottak többnyire sikeresen védték meg az uralkodótól szerzett jogaikat.[134]

A beszállásolás terheinek következményei

Nem csupán a beszállásolás, hanem a XVII. század utolsó harmadától érvényesülő új katonai ellátási- vagy adórendszer egésze volt az, amely a városok – forrásokban egyébként szemmelláthatóan – visszaesését, a fizetőképesség lecsökkenését, és egyáltalán a városok szinte romos, elhagyott állapotát okozta. Önmagában a beszállásolás nem minden esetben jelenthetett volna visszaesést, hiszen a beszállásolt katonaság jelentős vásárlópiacot jelentett/jelenthetett volna a városi lakosság számára.[135] A kérdés valóban az, hogy ha ez így van, miért annyira egyöntetűek a források a tekintetben, hogy a beszállásolt ka-

---

[129] ÖStA, HKA HFU RN 233 1671. május fol. 40. Pozsony, 1671. április 30.

[130] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

[131] AMK Schw. No. 10 024. Bécs, 1687. január 13.

[132] MOL E 254 (Repr., inst.) 1673. december No. 7. Kassa, 1673. december 10., MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1671. január 10. Kassa, 1671. január 10., 1673. január 14. Kassa, 1673. január 14.

[133] AMK H I. 11453/33. Pozsony, 1699. július 19., Schw. No. 11 575. 1700. január 14.

[134] Csak egy példaként: AMK Schw. No. 10 655. Eperjes, 1693. július 26.

[135] *Németh* 2000.

tonaságot okolták minden keservükért. A válasz akár egyértelmű is lehetne: a városok vezetése a helyi viszonyokat eltúlozva mutatta be kérvényeiben és panaszaiban, melyeket a felsőbb hatóságokhoz nyújtottak be. A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mivel a városok panaszait éppen a városokba kiküldött kamarai biztosok jelentései támasztják alá, akiknek elsődleges feladatuk volt az, hogy a városi tanácsokat nagyobb adózásra késztessék. Hogy is nézett ki a XVII–XVIII. század fordulóján a magyarországi királyi városhálózat?

A felső-magyarországi városok esetében a fenti elemzés során már bemutattuk, hogy milyen problémákkal küszködtek, ezért most csak egy példával érzékeltetjük a városok állapotát. 1691-ben a felső-magyarországi kamarai adminisztráció jelentése szerint az abban az országrészben található városok igen elszegényedett és szinte romos állapotban voltak. Kassa a városban beszállásolt nagy létszámú helyőrség és a portiók által is a végletekig sanyargatott város. Eperjesen a város falainak rendbehozatalát mindenekelőtt fontosnak tartották, és a város által teljesített 1600 portiónak az adóhátralékba történő beszámítását javasolták. Bártfa szinte összes birtokát elzálogosította, és annyira eladósodott, hogy adósságait csak 15 éven belül tudja csak kifizetni. Kisszeben városa szinte kihaltnak tetszett. Lőcse és Késmárk a kirótt összeg egy részét csak olyan áron tudta kifizetni, hogy birtokainak egy részét el kellett zálogosítania. Összességében a biztosok arra hívták fel a figyelmet, hogy a régi, magasabb adóösszeget ugyan könnyebben ki tudták fizetni, de akkor sem ilyen nagy és állandó haditerhekkel nem terhelték őket, sem annyi vecturával, sem pedig portióval mint most.[136]

Az alsó-magyarországi városokba pontos utasítással érkező és a városok állapotát meghatározott pontok alapján felülvizsgáló kamarai biztosok egyöntetűen a városokban állomásozó katonaság visszaéléseiről számoltak be. Egybehangzó véleményük szerint a katonaság jelenléte a városokat visszafordíthatatlanul pusztulásba sodorta. A városok többsége erején felül adózott. A kisebb városok, amelyeknek addig az országgyűlésen megállapított adója nem érte el a 4000–5000 forintot, most 6000–8000 forint portiót teljesített, és átlagosan mintegy 50–60 főnyi katonaságot volt kénytelen befogadni falai közé, akiket el kellett látniuk, szállást kellett biztosítaniuk, valamint a lakhatással kapcsolatban mindenről (fűtés, világítás bútor, ágynemű stb.) gondoskodniuk kellett. Szakolca esetében 1696-ban ez az összeg a Brandenburg-ezred erőszakos fellépése következtében tízezer forint fölé is emelkedett. Ruszt, Kőszeg esetében ugyanez az összeg majdnem elérte a kilencezret. A szabad királyi városi rangot éppen hogy elért kicsiny Ruszton annyi katonát szállásoltak be a városba, hogy majd minden házba jutott. Trencsénben ugyanekkor 350 (!) katona volt elszállásolva, akiket nagyobbrészt a polgárságnak kellett ellátnia. A városra kirótt létszám még a biztos szerint is túlzott volt, és a katonaság számának lecsökkentését javasolta.[137] Kismarton esetében a biztosok 1692-től kezdve szinte minden évben mind inkább sokasodó katonai terhekről és ezzel együtt növekvő létbizonytalanságról, a városi lakosság elszegényedéséről számoltak be. Portióra a város 1683 és 1692 összesen közel 35 ezer forintot fizetett ki. Ez a teher oly szegénnyé tette a polgáro-

[136] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1691. augusztus 10.

[137] MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 107. (Modor), 313., 323–324. (Szakolca), 180., 389–390., 537–538. (Ruszt), 195., 338–340. (Kőszeg), 213–215., 354., 478. (Szentgyörgy), 362–363. (Trencsén)

kat, hogy csupán néhányan bírtak elegendő házi eszközzel, sőt, sok polgár – ahogy azt a bíró és a tanács elmesélte neki – kénytelen volt eladni saját étkészleteit, és alig vannak olyanok, akiknek elegendő tőkéjük lenne. A következő években a hadsereg ellátására fordítandó összegek ehhez képest is nőttek, mivel a portió nagysága megduplázódott (általában 120 porció volt), de néha még a háromszorosára is megnőtt. A város ekkor teljesítendő adóterhe átlagosan meghaladta a tízezer forintot is, ami a korábbi taxák összegeihez képest hatalmas ugrást jelentett.[138] A kisebb városok polgárainak fizetőképességének megromlását jól mutatja, hogy a mintegy 400 házból álló Breznóbánya városának a hátralékban lévő polgárok 14 964 forinttal tartoztak.[139]

A nagyobb városok esetében ezek a terhek hatványozódtak. Pozsony városának a bemutatott elszámolások szerint az 1683–1695 közötti időszakban összesen 245 034 forint portiót, valamint 65 220 forint értékű külön katonai adót kellett kifizetnie. A város vezetése ezért a lakosságra jutó adókat addig sosem tapasztalt mértékben növelte meg. A céhes mesterek panaszai szerint a katonaság ellátására havonta 4–5 forintot fizettek, és így éjjel-nappal dolgozniuk kellett ahhoz, hogy a kirótt adót teljesíteni tudják. A város polgárai és adóköteles nemesei azonban nagy hátralékokat halmoztak fel, a biztos szerint ugyanis mintegy 20 000 forint ki nem fizetett adóval tartoztak a városnak.[140] Sopron katonai terhei még Pozsonyét is jóval felülmúlták, és a város által évente kifizetendő összeg óriásinak tekinthető. A század utolsó éveiben a városra 22 000 és 27 000 forint közötti összegű hadikiadást róttak ki. A várost felülvizsgáló biztos véleménye szerint a város képtelen emiatt kifizetni felhalmozott adósságait, sőt, azok nagysága folyamatosan csak nőtt, hiszen a hadiadóból ki nem fizetett összegeket is csak további adósságok felvételével volt képes a város törleszteni. A terhek nagyságát jelzi, hogy ameddig Kismartonban mintegy félszáz katona elszállásolását kellett elviselni, addig Sopronban több mint 200 katonát, valamint Fux tábornok teljes stábját el kellett látniuk. A város számára a főtisztek ellátása még a közkatonákénál is nagyobb teher volt, hiszen Kassa esetében láthattuk, hogy 3 főtiszt ellátása nagyjából 10–12 közlegényének felelt meg.[141] A többi városban hasonló helyzettel szembesültek a kamara küldöttei. E városok adóterhei jóval meghaladták az évi 10 000–15 000 forintot. Besztercebánya esetében még a beszállásoltaknak juttatandó fűtés és világítás költségei is óriási terhet jelentettek.[142]

A biztosok jelentéseit Nagyszombat város számadáskönyvei is alátámasztják. Nagyszombat polgárai a XVII. század első harmadában a befizetés második évében adójuk 70%-ával tartoztak a városnak, melynek arányát az első négy évben 25 százalékra csökkentették, majd a be nem hajtott adók aránya 20 százaléknál állandósult. Ez az arány sem mutat túl jó értékeket, de az 1660. és 1676. évi hátralékok befizetésének ütemével összehasonlítva kiderül, hogy nem ez az időszak volt a mélypont a város adófizetési moráljának tekintetében. E két utóbbi kimutatás szerint ugyanis az első évben mindössze a hát-

[138] MOL E 34 (Prot. div rel. civ.) pag. 38–39., 69–70., 266., 398., 486.

[139] Uo. pag. 143., 422–423., 510–512.

[140] Uo. pag. 259., 564.

[141] MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 237–239., 101., 248–250., 279., 419., 495–496., A 20 (Litt. cam. Hung.) 1702. Nr. 28.

[142] MOL E 34 (Prot. div. rel. civ.) pag. 313. (Besztercebánya), 156–157., 438., 551. (Selmecbánya)

ralékok egytizedét vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni. Az eltérés különösen akkor feltűnő, ha a hátralékok visszafizetésének első négy évét vizsgáljuk. A két korszak trendjeit vizsgálva az 1636. évi törlesztések üteme jóval meredekebb, mint az 1660. és 1676. évié. A XVII–XVIII. század fordulójának nehézségei is jól megmutatkoznak Nagyszombat adóelszámolásaiban. Jóllehet az 1695-től kezdődő időszakot eleinte a szokatlanul magas adóterhek jellemezték, ám 1711-re ezek a terhek a korábban megszokott mértékre (4000 fl. körül) csökkentek, ennek ellenére az adóhátralékok aránya szokatlanul magasra szökött, volt olyan év, amikor a 90 százalékot is meghaladta, átlaga pedig több mint 40 százalék volt. Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25 százalékról 60 százalék felé nőtt.[143]

A kuruc függetlenségi háborút követő jelentések egyértelműen a szabad királyi városok pusztulásának és gazdasági visszaesésének képét mutatják. A felső-magyarországi városok esetében jóval nagyobb érintettséggel számolhatunk, így azon sem csodálkozunk, amit a kamarai adminisztráció ebben az időszakban a városok helyzetétől jelentett a Magyar Kamarának. 1712-ben a városok adócsökkentési kérelmével kapcsolatban a legteljesebb megértés, és a megállapított adóösszeg kifizetésének szemernyi reménye sem tűnik ki a kamarai adminisztráció jelentéséből. Kassa esetében a nagy helyőrséget emelték ki. A városban nem csak a Rákóczi-mozgalom előtt, de az alatt, sőt, a felkelést követően is nagy létszámú helyőrség élt, számuk annyira megnőtt, hogy a városi lakosság már aligha tudna bármilyen vendéget is a saját házában fogadni. A város ostroma idején, a blokád bezárása után kolerajárvány tört ki, de ugyanekkor pusztultak el a külvárosok, kertek, allódiumok és a marhavészben rengeteg állat. Az adminisztráció véleménye szerint Kassa városa ekkor kiváltképp romos állapotban volt. Lőcse és Bártfa esetében szintén romos, a beszállásolt katonaság által teljesen kihasznált város képét rajzolták fel a kamara hivatalnokai, Kisszebent nyomorúságos városként, Késmárkot a nagy adósságai alatt nyögő településként ábrázolták, míg Nagybányát terméketlen, saját szükségleteit előteremteni nem tudó városként mutatták be. A jelentések szerint Lőcsén a Rákóczi-szabadságharcot követő évek visszatérő jelensége, hogy a polgárai annyira kevés jövedelemhez jutnak, a járvány olyan sok lakost pusztított el, és a városból történő kivándorlás mértéke oly nagy, hogy a város elnéptelenedésétől kellett tartani. A városok esetében az igazán árulkodó információ a megítélt adóösszeg nagysága. Kassa és Lőcse esetében ez 2000–2000, Bártfa és Késmárk esetében mindössze ezer forint, míg Kisszebenre és Nagybányára csupán 300–300 forintot szándékoztak kivetni. Ha összehasonlítjuk a korábbi több tízezer, illetve ezres nagyságrendű adóösszegekkel, a különbség szembeszökően árulkodó.[144]

[143] *Németh* 2008.

[144] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1712. július 1., 1713. december 15.; AMK H I. 13310/8. Pozsony, 1712. július 24.

Összegzés

A Magyar Királyság területén állomásozó katonaság beszállásolása tehát kényszer szülte lépés volt, olyan lépés, amely helyett nem volt akkor még semmilyen más megoldás. A beszállásolás ténye az országban az oszmánok ellen kialakult védelmi rendszer egyértelmű következménye volt, amely ekkor még a városok közül mindössze csak néhányat érintett. A védelmi rendszer igazgatási pontjai közül Győr, Komárom, Érsekújvár, Varasd és Kassa voltak azok, amelyeknek a XVI. század közepétől kezdve mindvégig el kellett tűrniük a város lakossága közé hatoló, rendi és társadalmi értelemben is idegen népesség jelenlétét. A Magyar Királyság e városai közül a Bécs előterében elhelyezkedő Győr, Komárom, majd Érsekújvár, valamint a horvát–szlavón végvidék területén Varasd voltak azok a városok, amelyek fejlődését a nagy létszámú katonaság jelentős mértékben befolyásolta. E városok közül Győr esetében állnak rendelkezésre olyan kutatások, amelyek azt bizonyítják, hogy a beszállásolt katonaság átalakította a püspöki mezőváros képét, a társadalom jelentős részét a katonák és családjaik tették ki, a katonaság vezetése pedig sok tekintetben átvette a városi önkormányzatiság bizonyos elemeit. A Magyar Királyság területén így kialakult a barokk kor jellegzetes várostípusa, az erdőváros, illetve a garnizonváros. E várostípusok éppen a fenti okok miatt hamarabb alakultak ki, mint a közeli Német-Római Birodalom területén lévő tartományok városaiban. Hasonló fejlődéssel azokban az államokban szembesülhetünk, ahol az ország külpolitikai helyzete szükségessé tette azt, hogy létre kellett hozni valamilyen védelmi rendszert, amelyben állandó haderő állomásozott. A beszállásolás esetében ugyanis ez volt az elsődleges feltétel, vagyis az állandó haderő léte és fegyverben tartása. A szakirodalom szerint ez a Német-Római Birodalom városai esetében a harmincéves háború időszakára, valamint az azt követő korszakra tehető.

Magyarország estében két korszakról beszélhetünk, mely korszakokat a beszállásolás módja és az adórendszer átalakítása alakította ki. 1670 előtt a katonaság mindössze a fenti városokban alakított ki olyan viszonyokat, amelyek során a katonaság és a polgárság állandó interszociális viszonyban volt egymással. 1670 után az ország összes városa, de természetesen más települései is szembesültek azokkal a problémákkal, amelyekkel korábban csak az említett, a védelmi rendszer szerves elemeit alkotó városokban találkozunk. Ez még tetéződött azzal a változással, amely az adórendszer teljes átalakítása során jött létre. A változás lényege – vagyis hogy az adó nagyságát az adott helyen állomásozó haderő létszáma és összetétele határozta meg –, valamint az a tény, hogy olyan mezei csapatokkal töltötték fel a városok helyőrségeit, amelyeknek tagjai nem alakítottak ki hosszútávon olyan egyéb gazdálkodást, ami az ő és családjuk megélhetését biztosította volna, súlyos financiális terhet jelentett a városok lakosságának. Az adóbefizetés, de főként az adó behajtásának módja ugyanis részben biztosította a katonaság számára szükséges élelmet és zsoldot, másrészt azonban a túlzott beszállásolás (ami a felkelések és a visszafoglaló háborúk miatt volt szükséges) hatalmas anyagi terhet rakott a városi lakosság vállaira. Az állandó háborúk és a harmincéves, majd az északi háborúk miatt megromlott értékesítési viszonyok közepette nehéz gazdasági helyzetbe került városi polgárság számára ezek a terhek már valóban elviselhetetlenekké váltak, a városok mind súlyosabb financiális gondokkal küszködtek, a XVIII. századra pedig a független források beszámolói szerint is hanyatlásnak indultak.

A katonaság beszállásolása a polgárok és a katonaság közötti kapcsolatok tekintetében igen terhesnek bizonyult, mivel a polgárok házaiba beköltöztetett katonaság erősen irritálta a más szociális alapelveken működő polgárokat, valamint a városi tanácsokat is. Kassa esetében vannak adataink, hogy a városi tanács az állandó darabontházak építésével igyekezett megoldani az áldatlan állapotokat, de erre (részben) csak egy külön kaszárnya építésével lehetett volna megoldást találni. Ilyen épületek azonban Európában is csupán a XVII. század közepétől jöttek létre. Ennek előfeltételei azonban (megfelelő adórendszer, állandó, létszámában nem változó, jelentős helyváltoztatásra nem késztetett helyőrség) a Magyar Királyságban nem voltak meg. Ennek elméleti alapjai szintén a XVII. század első felében alakultak ki. A kereskedőcsaládból származó, ámde a XVII. század első felében a kortársak előtt leginkább hadtudományi munkáiról ismertté váló Joseph Fürttenbach, Ulm város építésze, általános architektúrával foglalkozó munkájában mind stratégiai okokból, mind pedig a város érdeke miatt fontosnak tartotta, hogy részben a kapuknál, részben a bástyákon külön kaszárnyákat építsenek. Elképzelései szerint a városban szerteszét beszállásolt katonák nem képesek megfelelő hatékonysággal védeni a várost, mivel veszély esetén gyülekezésük zavart okoz és csak igen lassan tudják őrhelyeiket elfoglalni.[145] A hadmérnöki tudását Itáliában megszerzett Fürttenbach ezért azt ajánlotta, hogy a kapunál egy 80–150 főt befogadó erődöt, a védműveken pedig a legénység illetve azok családjai részére kisebb kaszárnya jellegű házakat létesítsenek.[146] A spanyolországi Rojas lakói a XVI. század végén, Würzburg tanácsa pedig 1654-ben fordult hasonló javaslattal a rendekhez.[147] Ugyanilyen gondolatra a felső-magyarországi városokban mindössze a XVII. század legvégén jutottak. Ekkor a leginkább kiszolgáltatott Kassa javasolta a többi városnak, hogy közösen lépjenek fel annak érdekében, hogy építsenek kaszárnyákat a városokban. A többiek azonban – feltehetően financiális okok miatt – elutasították a javaslatot.[148] Amire ezekben az években nem volt lehetőség, az a Rákóczi-szabadságharc idején valósult meg Kassán, ahol a szepesi kamarai adminisztráció 1715-ben már az elkészült kaszárnya berendezéséhez kért pénz a Magyar Kamarától. 1729-ben pedig feltehetően ennek az épületnek a bővítését határozták el.[149]

A katonaság azonban a mindenhol jellemző társadalmi összetűzéseken kívül a XVI–XVII. század során állandó népességutánpótlást is jelentett a város számára, s a társadalmi beilleszkedés esélyei mindennaposak voltak. A XVII. század utolsó harmadában és a XVIII. század elején a magyarországi városok esetében ilyen jellegzetességekkel nem találkoztunk, de erre a beszállásolások jellege sem nyújtott lehetőséget. A korábbi társadalmi kapcsolatok újbóli létrejöttét és azok alapelemeit az európai jellegzetességekkel összehasonlítva a XVIII. században, a felkelések és szabadságharcok megszűnését követően lehetne újra vizsgálni a fentebb, vázlatosan bemutatott, megváltozott viszonyok között.

---

[145] *Zucker* 1916.; *Fürttenbach* 1635. 9–11. o. Itáliai utazásairól első, és leghíresebb művében számolt be kortársainak. *Fürttenbach* 1626.

[146] *Fürttenbach* 1635. 9–11. o.

[147] *Sicken* 1983. 134. o.; *Muñoz* 1989. 98–99. o.

[148] AMK 11586/52. Késmárk, 1700. február 13., 11586/51. Késmárk, 1700. február 17.

[149] MOL E 23 (Litt. cam. Scep.) 1715. december 16., 1729. február 12., 1730. október 9., 1731. március 6., 1731. július 24.

AHMBr	*Archív Hlavneho Mesta Bratislavy*
SM	Spisovy material
AMK	*Archív Mesta Košic*
Schw	Collectio Schwartzenbachiana
H I. vagy H II.	Supplementum H. Listiny, listy a spisy
H III/2. mac.	Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor)
H III/2. pur.	Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior)
H III/2. sce	Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Liber scleratorum
MOL	*Magyar Országos Levéltár*
A 10 (Ins. Cam. Aul.)	Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Insinuata Camerae Aulicae
A 20 (Litt. cam. Hung.)	Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Litterae Camerae Hungaricae
E 21 (Ben. res.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztraturája, Benignae resolutiones
E 23 (Litt. cam. Scep.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztraturája, Litterae camerae Scepusiensis
E 34 (Prot. div. rel. civ.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztraturája, Protocollum diversarum relationum super restaurationibus lib. reg. civitatum
E 41 (Litt. ad cam.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Magyar Kamara regisztraturája, Litterae ad Cameram exaratae
E 211 (Misc.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Lymbus
E 249 (Ben. man.)	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Benigna mandata
E 254 (Repr., inst.)	Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi Kamarai Levéltár, Repraesentationes, informationes et instantiae
ÖStA	*Österreichisches Staatsarchiv*
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
UA AA	Ungarische Akten, Allgemeine Akten
HKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn
MuBW	Münz- und Berwesen, Ungarn

KA	Kriegsarchiv
HKR Prot.	Sonderreihe des Hofkriegrates. Bestallungen, Hofkriegsrat Protokolle
GyMSML, SL	*Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár, Soproni Levéltára*
SVL	Sopron város levéltára, Sopron Város Tanácsának iratai
ŠtBr	*Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava*
MMTr	Magistrat mesta Trnava
ŠtAKE pob. KE	*Štátny Archív v Košiciach, pobočka v Košiciach*
Kap. Roz.	Kapituly Roznavska

KIADOTT FORRÁSOK

Hain 1910–1913.	*Hain Gáspár:* Szepességi vagy lőcsei krónika (Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung). Kiadta: *Bal Jeromos – Förster Jenő – Kauffmann Aurél.* Lőcse, 1910–1913.
Kolosváry – Óvári 1885–1890.	*Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen* (szerk.): A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium 1–7. k. Budapest, 1885–1890.
Kolosváry – Óvári 1899.	*Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen* (szerk.): Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest, 1899.
Thaly 1882.	*Thaly Kálmán:* Villongások elintézése a kassai polgárság és vitézlő rend között, 1560–1570. *Történelmi Tár,* 5. (1882.) 368–370. o.
Vissiv – Trostovszky – Németh – Tuza – Csavlek – Magyari – Németh 2006.	*Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Németh István – Tuza Csilla – Csavlek Judit – Magyari Gabriella – Németh György:* Libri regii – Királyi Könyvek 1517–1918. Budapest, 2006. DVD-ROM

FELDOLGOZÁSOK

Andermann 1995.	*Andermann, Kurt:* Cours et résidences allemandes l'epoque moderne. Bilan et perspectives de recherche. In: Francia 22. (1995.) 159–175. o.
Anklam 2007.	*Anklam, Ewa:* Wissen nach Augenmaß. Militärische Beobachtung und Berichterstattung im Siebenjährigen Krieg. Berlin, 2007. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 10.)
Benczédi 1961.	*Benczédi László:* Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668–1681. *Történelmi Szemle,* 4. (1961.) 155–159. o.
Benczédi 1963.	*Benczédi László:* A „vitézlő rend" és ideológiája a Thököly-felkelésben. *Történelmi Szemle,* 6. (1963.) 33–43. o.

Benczédi 1966. *Benczédi László:* Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 13. (1966.) 821–827. o.

Benczédi 1980. *Benczédi László:* Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685), Budapest, 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91.)

Benczédi 1983. *Benczédi László:* Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: *Bodó Sándor – Szabó Jolán* (szerk.): Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Eger, 1983. (Studia Agriensia 3.) 101–111. o.

Borbély 1932. *Borbély Andor:* Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból. *Hadtörténelmi Közlemények,* 33. (1932.) 171–186. o.

Braudel 1985. *Braudel, Fernand:* Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest, 1985.

Čechura 1991. *Čechura, Jaroslav:* Městská šlechta – součást pražského patriciátu? K otáze kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století. In: *Ledvicka, Václav – Pešek, Jiří* (szerk.): Documenta Pragensia Praha, 1991. 64–82. o.

Chalupecký 1984. *Chalupecký, Ivan:* K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550–1650. In: *Marsina, Richard* (szerk.): Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. Bratislava, 1984. 207–218. o.

Czigány 2001. *Czigány István:* Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon, 1665–1682. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001/2–3.) 279–296. o.

Czigány 2004. *Czigány István:* Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.

Dominkovits 2006. *Dominkovits Péter:* „Egy nemzetek lévén ..." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006.

Ember 1946. *Ember Győző:* Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig, Budapest, 1946. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Közigazgatástörténet 1.)

Engelen 2004. *Engelen, Beate:* Soldatenfrauen in Preußen. Eine Strukturanalyse der Garnisonsgesellschaft im späten XVII. und 18. Jahrhundert Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 7.)

Ennen 1983. *Ennen, Edith:* Die Festungsstadt als Forschungsgegenstand – die Herausbildung der Festungs- und Garnisonsstadt als Stadttyp. In: *Herrmann – Irsigler* 1983. 19–33. o.

Ennen 1992. *Ennen, Edith:* Residenzen. Gegenstand und Aufgabe der neuzeitlichen Städteforschung. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie. Sigmaringen, 1992. (Oberrheinische Studien 10.) 189–198. o.

Friedrichs 1995. *Friedrichs, Christopher R.:* The Early Modern City 1450–1750. London/New York, 1995.

Friedrichs 2000. *Friedrichs, Christopher R.:* Urban Politics in Early Modern Europe. London, 2000.

Fürttenbach 1626. *Fürttenbach, Joseph:* Newes Itinerarium Italiae, Ulm, 1626.

Fürttenbach 1635. *Fürttenbach, Joseph:* Architectura universalis. Das ist von Kriegs-, Statt- und Wasser Gebäwen. Ulm, 1635.

Gárdonyi 1941. *Gárdonyi Albert:* Középkori városaink erődjellegének kialakulása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 42. (1941.) 1–21. o.

Gecsényi – Gusarova 2003. *Gecsényi Lajos – Gusarova, Tatâna Pavlovna:* A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. *Századok,* 137. (2003.) 653–672. o.

Gecsényi 1984. *Gecsényi Lajos:* Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. Században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 31. (1984.) 664–686. o.

Gecsényi 1986. *Gecsényi Lajos:* Városi önkormányzat a XVII. században Győrött. Arrabona. A győri Xantus János Múzeum Évkönyve 22–23. (1986.) 99–127. o.

Gecsényi 1991. *Gecsényi Lajos:* A XVI–XVII. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése.). In: *E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László* (szerk.): Unger Mátyás Emlékkönyv. Budapest, 1991. 145–158. o.

Gecsényi 2003a. *Gecsényi Lajos:* Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602. (Grund- und Hausverzeichnisse der Festungstadt Győr)-Raab, 1564–1602. Győr, 2003. (Győr városi levéltári füzetek 7.)

Gecsényi 2003b. *Gecsényi Lajos:* A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a XVI. században. In: *Ormos Mária* (szerk.): Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Budapest, 2003. 100–113. o.

Gerő 1964. *Gerő László:* Középkori vármaradványok mai magyar városképeinkben. *Századok,* 98. (1964.) 1053–1072. o.

Gräf 1997. *Gräf, Holger T.:* Militarisierung der Stadt oder Urbanisierung des Militärs? Ein Beitrag zur Militärgeschichte der frühen Neuzeit. In: *Pröve, Ralf* (szerk.): Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit. Köln, 1997. 89–108. o.

Granasztói 1975. *Granasztói György:* A városi fejlődés keretei a feudáliskori Magyarországon. (Kassa társadalma a XVI. század derekán). Kézirat, 1975. OSzKK Diss. 92.

Guidoni – Marino 1982. *Guidoni, Enrico – Marino, Angela* (szerk.): Storia dell'Urbanistica. Il Cinquecento, Roma–Bari, 1982.

Hagemann – Pröve 1998. *Hagemann, Karen – Pröve, Ralf* (szerk.): Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel. Frankfurt/M., 1998. (Geschichte und Geschlechter 26.)

Heinisch 1981. *Heinisch, Reinhard Rudolf:* Die Stadt als Festung im XVII. Jahrhundert. In: *Rausch, Wilhelm* (szerk.): Die Städte Mitteleuropas im XVII. und 18. Jahrhundert. Linz/Donau, 1981. 283–310. o.

Herrmann – Irsigler 1983. *Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz* (szerk.): Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980). Saarbrücken, 1983. (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.)

Hohrath 1996. *Hohrath, Daniel:* Der Bürger im Krieg der Fürsten. Stadtbewohner und Soldaten in belagerten Städten um die Mitte des 18. Jahrhunderts. In: *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit. Paderborn, 1996. 305–329. o.

Illésy 1893. *Illésy János:* A komáromi naszádosok kiváltságlevele. *Hadtörténelmi Közlemények,* 6. (1895.) 395–399. o.

Janáček 1991. *Janáček, Josef:* Valdštelnův Jičín. (Příspěvek k otázce rozvoje vrchnostenských měst v první polovině XVII. století). In: *Pánek, Jaroslav* (szerk.): Česká města v XVI.–18. století. Praha, 1991. 87–100. o.

Kaiser – Kroll 2004. *Kaiser, Michael – Kroll, Stefan:* Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit. Münster, 2204. (Herrschaft und soziale Systeme 4.)

Kemény 1901. *Kemény Lajos:* A kassai fegyvergyártó céhekről. *Archeológiai Értesítő,* 35. 7(1901.) 8–80. o.

Kemény 1905. *Kemény Lajos:* Kassai fegyvergyártókról. *Archeológiai Értesítő,* 39. (1905.) 270–274. o.

Kemény 1906. *Kemény Lajos:* Üveggyártás és fegyvergyártás a XVI. században, *Archeológiai Értesítő,* 26. (1906.) 188–189. o.

Kerekes 1940. *Kerekes György:* Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1940.

Kiss 1973. *N. Kiss István:* Katonaparasztság. (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század). *Hadtörténelmi Közlemények,* 20. (1973.) 319–330. o.

Kiss 1983. *N. Kiss István:* Die ökonomische und soziale Basis der Verteidigung gegen die Türken in Ungarn, XVI–XVII. Jahrhundert. In: *Herrmann – Irsigler* 1983. 173–198. o.

Kroener – Pröve 1996. *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit. Paderborn, 1996.

Kroener 1988. *Kroener, Bernhard R.:* Vom „extraordinarii Kriegsvolck" zum „miles perpetuus". Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. *Militärgeschichtliche Mitteilungen,* 43. (1988/1.) 141–188. o.

Kroll – Krüger 2000. *Kroll, Stefan – Krüger, Kersten:* Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit. Münster–Hamburg–London, 2000. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 1.)

Küster 2004. *Küster, Sebastian:* Vier Monarchien – Vier Öffentlichkeiten. Kommunikation um die Schlacht bei Dettingen. Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 6.)

Lavedan – Hugueney – Henrat 1982. *Lavedan, Pierre – Hugueney, Jeanne – Henrat, Philippe* (szerk.): L'urbanisme a l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siécles), Genéve, 1982. (Bibliothéque de la société française d'archéologie 13.)

Le Goff – De Seta 1989. *Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare* (szerk.): La cittá e la mura. Roma–Bari, 1989.

Majtényi 2001. *Majtényi György:* „Uraltak" vagy „önfejűek"? Diktatúrák mindennapjai a német társadalomtörténetírásban. *Korall,* 5–6. (2001.) 242–252. o.

Meumann – Pröve 2004. *Meumann, Markus – Pröve, Ralf:* Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umrisse eines dynamisch-kommunikativen Prozesses. Münster, 2004. (Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.)

Meumann – Rogge 2006. *Meumann, Markus – Rogge, Jörg:* Die besetzte res publica. Zum Verhältnis von ziviler Obrigkeit und militärischer Herrschaft in besetzten Gebieten vom Spätmittelalter bis zum 18. Jahrhundert. Münster, 2006. (Herrschaft und soziale Systeme 3.)

Meumann 1996. *Meumann, Markus:* Soldatenfamilien und uneheliche Kinder: Ein soziales Problem im Gefolge der stehenden Heere. In: *Kroener, Bernhard R. – Pröve, Ralf* (szerk.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit. Paderborn, 1996. 219–236. o.

Muñoz 1989. *Muñoz, Alicia Cámara:* Cittá e difesa dei regni penisulari nella Spagna imperiale (secoli XVI–XVII). In: *Le Goff, Jacques – De Seta, Cesare* (szerk.): La cittá e la mura. Roma–Bari, 1989. 80–105. o.

Németh 1997. *H. Németh István:* Kassai katonák és polgárok a XVI. században (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai egy kereskedőváros életében.). *Levéltári Közlemények,* 68. (1997.) 143–198. o.

Németh 2000. *H. Németh István:* Végvárak, városok, hadseregszállítók (A felső-magyarországi városok és a védelmi rendszer, 1526–1593). *Történelmi Szemle,* 42. (2000.) 203–243. o.

Németh 2002. *H. Németh István:* Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. *Korall,* 9. (2002.) 79–106. o.

Németh 2004. *H. Németh István:* Várospolitika és gazdaságpolitika a XVI–XVII. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség. 1–2. k. Budapest, 2004.

Németh 2008. *H. Németh István:* Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im XVI. und XVII. Jahrhundert. In: *Cavaciocchi, Simonetta* (szerk.): La fiscalità nell'economia europea. secc. XIII–XVIII. – Fiscal systems in the european economy from the 13th to the 18th centuries. Prato, 22–27 Aprile 2007. Prato, 2008. 775–784. o.

Nowosadtko 1998. *Nowosadtko, Jutta:* Soldatenpartnerschaften. Stehendes Heer und weibliche Bevölkerung im 18. Jh. In: *Hagemann, Karen – Pröve, Ralf* (szerk.): Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel. Frankfurt/M., 1998. (Geschichte und Geschlechter 26.) 297–321. o.

Nowosadtko 2004a. *Nowosadtko, Jutta:* Die Schulbildung der Soldatenkinder im Fürstbistum Münster. Konfessionelle Unterschiede in den Heeren des XVII. und 18. Jh. In: *Kaiser, Michael – Kroll, Stefan* (szerk.): Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit. Münster, 2004. (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 4.) 293–305. o.

Nowosadtko 2004b. *Nowosadtko, Jutta:* „Der Militairstand ist ein privilegierter Stand, der seine eigene Gesetze, obrigkeitliche Ordnung und Gerichtsbarkeit hat". Die „Verstaatlichung" stehender Heere in

systemtheoretischer Perspektive. In: *Meumann, Markus – Pröve, Ralf* (szerk.): Herrschaft in der Frühen Neuzeit. Umrisse eines dynamisch-kommunikativen Prozesses. Münster, 2004. (Herrschaft und Soziale Systeme in der Frühen Neuzeit 2.) 121–141. o.

Pálffy 1995a. *Pálffy Géza:* A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. In: Végvár és környezet. (Szerk. *Petercsák Tivadar – Pető Ernő*). Eger, 1995. (Studia Agriensia XV.) 183–221. o.

Pálffy 1995b. *Pálffy Géza:* A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 108. (1995.) 114–185. o.

Pálffy 1999. *Pálffy Géza:* A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a XVI–XVII. században 1.)

Pálmány 1982. *Pálmány Béla:* Köznemesek a szécsényi Forgách uradalomban 1542–1848. *Tanulmányok Szabolcs–Szatmár megye múltjából,* 5. (1982.) 5–93. o.

Pálmány 1986. *Pálmány Béla:* Végvárak sorsa Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). Salgótarján, 1986. (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvei 12.)

Pröve 1995. *Pröve, Ralf:* Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713–1756. München, 1995. (Beiträge zur Militärgeschichte 47.)

Pröve 1997. *Pröve, Ralf* (szerk.): Klio in Uniform? Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der frühen Neuzeit. Köln, 1997.

Ruzsás 1968. *Ruzsás Lajos:* A dunántúli védelmi vonal és a parasztpolgári fejlődés a XVII–XVIII. században. Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968." Budapest, 1968. 225–254. o.

Sicken 1983. *Sicken, Bernhard:* Residenzstadt und Fortifikation. Politische, soziale und wirtschaftliche Probleme der barocken Neubefestigung Würzburgs. In: *Herrmann, Hans-Walter – Irsigler, Franz* (szerk.): Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt (Referate und Ergebnisse der Diskussion eines Kolloquiums in Saarlouis vom 24.–27. 6. 1980.) Saarbrücken, 1983. (Veröffentlichungen der Kommission für Saarländische Landesgeschichte und Volksforschung 13.) 124–154. o.

Stoob 1988. *Stoob, Heinz:* Die Stadtbefestigung. Vergleichende Überlegungen zur bürgerlichen Siedlungs- und Baugeschichte, besonders der frühen Neuzeit. In: *Krüger, Kersten* (szerk.): Europäische Städte im Zeitalter des Barock. Gestalt – Kultur – Sozialgefüge. Weimar–Wien, 1988. (Städteforschung A/28.) 25–54. o.

Stürmer 1992. *Stürmer, Michael:* „Wir fürchten uns vor einer Haupstadt". Das Hauptstadtproblem in der deutschen Geschichte. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie. Sigmaringen, 1992. Oberrheinische Studien 10.) 11–23. o.

Szakály 1994. *Szakály Ferenc:* Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Budapest, 1994. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.)

Szántó 1980. Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541–1593. Budapest, 1980.

Szántó 1984. Szántó Imre: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 31. (1984.) 3–33. o.

Szentkláray 1885. *Szentkláray Jenő:* A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.

Takáts 1908. *Takáts Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.

Tallett 1992. *Tallett, Frank:* War and Society in Early Modern Europe, 1495–1715. London–New York, 1992.

Varga 1981. *Varga J. János:* Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből új sorozat 94.)

Végh 2007. *Végh Ferenc:* Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században. Budapest, 2007. (Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1.)

Wick 1941. *Wick Béla:* Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941.

Wolg 1992. *Wolg, Jürgen:* Darmstadt als Residenz der Landgrafen und Großherzöge von Hessen. In: *Andermann, Kurt* (szerk.): Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie. Sigmaringen, 1992. (Oberrheinische Studien 10.) 365–395. o.

Zimányi 1960. *Zimányi Vera:* Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok,* 94. (1960.) 286–302. o.

Zucker 1916. *Zucker, Paul:* Fürttenbach, Joseph. In: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Bd. 12. Leipzig, 1916. 604–605. o.

István H. Németh

THE BILLETING SYSTEM AND ITS EFFECTS ON 16–17TH CENTURY FREE ROYAL TOWNS IN THE KINGDOM OF HUNGARY

Summary

In the territory of the Kingdom of Hungary permanent army had been stationed from the middle of the 16th century, an obvious consequence of the anti-Ottoman defence system. Parts of this defence system at that time were the forts of Győr, Komárom, Érsekújvár (today: Nové Zámky, Slovakia), Varasd (today: Varaždin, Croatia) and Kassa (today: Košice, Slovakia). From the mid-16th century the inhabitants of these towns had to live together with a population different from them both in status and social conditions. It was first in Győr and Komárom, then in Érsekújvár and Varasd that the billeted soldiers reshaped the town. The majority of these towns' population was made up of soldiers and their families, and the military command adopted in many respects certain elements of the town's self-government. Thus a characteristic town-type of the Baroque period, the fort town or garrison town came into being in the territory of the Kingdom of Hungary; much earlier than in the towns of the nearby Holy Roman Empire. Similar development

can be found in states where the country's international situation made it necessary to establish a defence system with permanent military force.

In the case of Hungary two periods can be discerned, based on the ways of billeting and the changes in taxation. Prior 1670 the army encountered billeting-generated problems only in the abovementioned towns, after 1670 in every town and of course at any other inhabited location. The complete change in taxation – tax was set according to the size and composition of the troops stationing at a given place –, and the fact that garrisons were filled with troops whose members on the long run did not secure themselves other means of living meant a great financial burden for the inhabitants of towns. During times of excessive billeting, necessitated by the uprisings and the liberation wars, paying the taxes plus tax collection put a heavy financial burden on a town's citizens. Saling conditions, worsened by constant warfare, the Thirty Years War then the Northern Wars, put town dwellers into a grave economic situation, making the billeting burdens unbearable for them, and confronting towns with great financial problems.

Garrisons proved to be burdensome in terms of relations between town dwellers and soldiers, too. In the most important trading center in the north-eastern part of the Kingdom of Hungary, Kassa, a resolution to the evil conditions was sought in building permanent guardsmen houses, but to settle (partly) this problem separate barracks should have been put up. Such buildings however were not constructed in Europe until the mid-17th century. The prerequisites (appropriate tax system, permanent and fixed-strength garrisons that are not ordered to major displacement) were not given in Hungary; these conditions were attained from the first decades of the 18th century. Though social conflicts were omnipresent, military on the other hand provided a constant population supply for towns in the 16–17th centuries; chances of social integration were general. Such characteristics cannot be discerned at Hungarian towns in the last third of the 17th century and at the beginning of the 18th century, the nature of the billeting system did not make them possible. The revival of previous social connections, their basic components could be studied and compared to the European characteristics in the 18th century, after the uprisings and wars of independence, amongst the circumstances evolved in the changes discussed above.

István H. Németh

LE SYSTÈME DES CANTONNEMENTS ET SES EFFETS SUR LES VILLES ROYALES LIBRES DU ROYAUME DE HONGRIE AUX 16^{E} ET 17^{E} SIÈCLES

Résumé

Dès le milieu du 16e siècle, une armée permanente stationna déjà sur le territoire du Royaume de Hongrie, ce qui fut la conséquence évidente du système de défense mis en place contre les Ottomans. Győr, Komárom, Érsekújvár, Varasd et Kassa firent partie de ce système à partir de cette période. Dès le milieu du 16e siècle, les habitants de ces villes devaient subir l'irruption et la présence d'une population étrangère du point de vue social. Parmi ces villes du Royaume de Hongrie, les troupes cantonnées transformèrent la composition de la population de Győr situé non loin de Vienne, de Komárom et puis d'Érsekújvár, ainsi que celle de Varasd aux confins croato-slavons: la population se composa alors principalement de soldats et de leurs familles, alors que le commandement militaire reprit certains éléments de la gestion autonome des villes. Sur le territoire du Royaume de Hongrie le développement des villes forestières et de garnison, type de ville caractéristique de l'époque baroque, eut ainsi lieu beaucoup plus tôt que dans les villes des provinces de l'Empire germano-romain proche. Le même processus se déroula également dans les États où la situation du pays exigea la mise en place d'un système de défense avec cantonnement de troupes permanentes.

Concernant la Hongrie, nous pouvons distinguer deux périodes selon le mode de cantonnement et la transformation du système fiscal. Avant 1670 seules les villes mentionnées ci-avant furent confrontées aux problèmes posés par le cantonnement des troupes, mais après 1670 toutes les villes et également les autres communes du pays furent concernées. La transformation complète du système fiscal – le taux de l'impôt fut fixé en fonction de l'effectif et de la composition des troupes stationnées dans la commune concernée – et le fait que les troupes de campagne et leurs familles envoyées dans les garnisons des villes n'étaient pas en mesure de se produire les vivres nécessaires représentèrent une charge financière importante pour les habitants des villes. Le paiement des impôts et leur mode de perception (dû aux insurrections et aux guerres de reconquête de territoires) furent une charge énorme pour la population en raison des cantonnements excessifs. En conséquence de la dégradation des conditions de vente due aux guerres permanentes, à la guerre de trente ans et puis aux guerres nordiques, la bourgeoisie citadine se retrouva dans une situation pénible. Ses charges devinrent alors vraiment insupportables et les villes furent confrontées à des problèmes financiers de plus en plus graves.

Le cantonnement des soldats eut un effet néfaste sur les relations avec les habitants. Concernant Kassa, le plus important carrefour commercial dans le Nord-Est du Royaume de Hongrie, nous savons que l'armée voulait remédier aux difficultés en construisant des logements permanents pour ses troupes, mais seule la construction d'une caserne indépendante aurait pu (en partie) résoudre le problème. Toutefois ce type de bâtiment n'existait pas en Europe non plus avant le milieu du 17e siècle. Mais au Royaume de Hongrie, les conditions (système fiscal adapté, garnisons aux effectifs permanents qui ne se déplacent pas beaucoup), qui auraient pu permettre la mise en place des casernes, n'existaient qu'à partir des premières décennies du 18e siècle. Cependant, au-delà des conflits sociaux qui étaient présents partout, les soldats contribuèrent également au renouvellement de la population citadine et leur intégration sociale fut chose courante. Dans le dernier tiers du 17e siècle et au début du 18e siècle, les villes de Hongrie n'avaient pas ces caractéristiques et ce, aussi du fait de la nature des cantonnements. On pourra examiner le renouveau et les éléments de base des relations sociales dans les conditions esquissées ci-avant en les comparant avec les caractéristiques européennes du 18e siècle après la période des insurrections et des guerres d'indépendance.

István H. Németh

DAS SYSTEM UND DIE WIRKUNG DER EINQUARTIERUNGEN IN DEN FREIEN KÖNIGSSTÄDTEN DES KÖNIGREICHS UNGARN IM 16–17. JAHRHUNDERT

Resümee

Auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn war bereits ab Mitte es 16. Jahrhunderts ein ständiges Militär stationiert: eine eindeutige Folge des Verteidigungssystems gegen die Osmanen. Zu dieser Zeit wurden Győr (Raab), Komárom (Komorn), Érsekújvár (Neuhäusel), Varasd (Warasdin) und Kassa (Kaschau) zu den Mitgliedern des Verteidigungssystems. In diesen Städten musste die Bevölkerung ab Mitte des 16. Jahrhunderts bis zuletzt die Präsenz der zwischen sie eindringenden, sowohl im ständischen, als auch im gesellschaftlichen Sinne fremden Bevölkerung dulden. Von diesen Städten des Königreichs Ungarn wurde das Siedlungsbild im Falle der im Vorfeld von Wien liegenden Städte Győr, Komárom, später Érsekújvár, sowie im Falle von Varasd, das im kroatisch-slawonischen Grenzgebiet lag, von den einquartierten Soldaten geformt. Ein bedeutender Teil der Gesellschaft bestand aus Soldaten und ihren Familien, und die Militärführung übernahm aus zahlreicher Sicht bestimmte Elemente der städtischen Selbstverwaltung. Auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn bildete sich auf diese Weise bereits zu dieser Zeit, viel früher als in den Städten der auf dem Gebiet des Deutsch-römischen Reiches nahe liegenden Länder der charakteristi-

sche Städtetyp des Barock, die Waldstadt, bzw. die Garnisonsstadt heraus. Einer ähnlichen Entwicklung begegnen wir in denjenigen Staaten, in denen es die außenpolitische Lage des Landes notwendig machte, dass ein Verteidigungssystem organisiert werden musste, in dem ein ständiges Heer stationiert war.

Im Falle Ungarns können wir von zwei Epochen sprechen, die von der Art der Einquartierung und der Änderung des Steuersystems geformt wurde. Vor 1670 sahen sich nur die obigen Städte, nach 1670 sämtliche Städte des Landes, aber natürlich auch andere Siedlungen infolge der Probleme der Einquartierung mit dem Militär konfrontiert. Die vollständige Änderung des Steuersystems – die Höhe der Steuer wurde nun von der Stärke und Zusammensetzung der am entsprechenden Ort stationierten Armee bestimmt –, sowie die Tatsache, dass die Garnisonen der Städte mit Feldtruppen aufgefüllt wurden, deren Mitglieder auf längere Sicht kein sonstiges Wirtschaften herausgebildet hatten, das ihr und das Fortkommen ihrer Familie gewährleistet hätte, bereiteten der Bevölkerung der Städte eine schwere finanzielle Last. Die Steuerzahlung und die Art ihrer Eintreibung bürdete nämlich infolge der Einquartierungen (die infolge der Aufstände und Rückeroberungskriege sonst notwendig waren) der städtischen Bevölkerung eine riesige Last auf. Die Verkaufsverhältnisse, die sich infolge der ständig andauernden Kriege, des Dreißigjährigen Krieges und der Nordischen Kriege verschlechtert hatten, führten dazu, dass das Bürgertum in eine schwierige wirtschaftliche Situation gelangte, und dass diese Lasten für sie wahrlich unerträglich wurden; die Städte mussten mit immer schlimmeren finanziellen Problemen kämpfen.

Die Einquartierung des Militärs erwies sich hinsichtlich der Beziehungen zwischen den Bürgern und der Soldaten als äußert beschwerlich. Im Falle des bedeutendsten Handelszentrums des nordöstlichen Teils des Königreichs Ungarn, Kassa, wissen wir, dass man dort mit dem Bau von ständigen Trabantenhäusern die unseligen Umstände lösen wollte. Dies wäre jedoch (teilweise) nur mit dem Bau einer eigenen Kaserne zu lösen gewesen. Derartige Gebäude entstanden jedoch auch in Europa erst ab Mitte des 17. Jahrhunderts. Die Voraussetzungen dessen (entsprechendes Steuersystem, ständige Garnison mit unveränderter Stärke, die keine bedeutende Platzveränderung durchführen muss) bestanden jedoch im Königreich Ungarn nicht; sie wurden erst ab den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts erfüllt. Das Militär bedeutete aber neben den überall charakteristischen gesellschaftlichen Zusammenstößen im 16–17. Jahrhundert auch einen ständigen Bevölkerungsnachschub für die Städte, die Chancen der gesellschaftlichen Eingliederung waren alltäglich. Im letzten Drittel des 17. Jahrhunderts und Anfang des 18. Jahrhunderts sind derartige Eigenheiten nicht anzutreffen, aber dazu bot der Charakter der Einquartierungen auch keine Möglichkeit. Das erneute Entstehen der früheren gesellschaftlichen Beziehungen und deren Grundelemente könnte, verglichen mit den europäischen Charakteristika im 18. Jahrhundert, nach dem Schluss der Aufstände und Freiheitskämpfe erneut untersucht werden, und zwar unter den oben skizzenhaft dargelegten veränderten Verhältnissen.

Иштван Х. Немет

СИСТЕМА РАСКВАРТИРОВАНИЯ И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЯ В СВОБОДНЫХ КОРОЛЕВСКИХ ГОРОДАХ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСТВА В XVI–XVII ВЕКАХ

Резюме

На территории Венгерского Королевства уже начиная с середины XVI века постоянно дислоцировались воинские части, что было единозначным следствием, вытекавшим из сложившейся системы обороны от Османской империи. В состав этой оборонительной системы в то время вошли города Дьёр, Комаром, Эршекуйвар, Варажд и Кошице. Начиная с середины XVI века, в этих городах до наших дней жителям необходимо было выносить присутствие чужаков, как в сословном, так и социальном смысле, проникших в среду

населения городов. Среди этих городов Венгерского Королевства в городах Дьёр, Комаром, позднее Эршекуйвар, расположенных наиболее близко к Вене, а также на оконечной хорватско-славонской территории города Варажд, расквартированные военнослужащие преобразовали облик поселений, значительную часть общества составили военнослужащие и члены их семей, а военное руководство во многих отношениях взяло на себя отдельные элементы городского самоуправления. На территории Венгерского Королевства таким образом уже в те времена, гораздо раньше сложился характерный тип города эпохи барокко, лесной город или гарнизонный город, аналогично городам провинций, расположенных на ближних территориях Германско–Римской империи. Аналогичную эволюцию мы можем встретить и в тех государствах, где внешне-политическое положение страны сделало необходимым создание такой оборонительной системы, в которой дислоцировались постоянные вооруженные силы.

В случае Венгрии мы можем говорить о двух периодах, в которых определяющими были способ заселения и преобразование системы налогообложения. До 1670 года военнослужащие расквартировывались всего литшь в вышеперечисленных городах, но после 1670 года с проблемой расквартирования военных столкнулись уже все города страны и, разумеется, и другие населенные пункты. Полное преобразование системы налогообложения, – величина налога определялась контингентом и качественным составом воинских частей, дислоцировавшихся в данном населенном пункте, – а также тот факт, что гарнизоны городов комплектовались такими полевыми войсками, члены семейств которых на длительное время не могли создать и вести такую хозяйственную деятельность, которая могла бы обеспечить условия проживания для военнослужащих и их семей, что возлагало на городское население тяжелое финансовое бремя. Уплата налоговых податей и способы их выколачивания – вследствие чрезмерного расквартирования военных в городе (что было необходимо в целях подавления мятежей и ведения войн для отвоевания территорий) ложилось тияжелым бременем на плечи городского населения. Постоянные войны и тридцатилетняя война, затем северные войны окончательно затруднили отношения продажи и сбыта, вследствие чего горожане оказались действительно в тяжелом экономическом положении, города вынуждены были преодолевать все большие финансовые тяготы.

Расквартирование военных оказалось весьма тяжелым бременем в отношениях между гражданским и военным населением. На примере города Кошице, наиболее важного торгового центра северо-востока Венгерского Королевства, известно, что жгучие проблемы жилья стремились разрешить путем строительства постоянных драбантовых домов, хотя в таком тяжелом положении следовало бы строить постоянные военные казармы, что было бы выходом также лишь отчасти. Подобные казарменные здания и в Европе стали создавать только с середины XVII века. Однако предпосылок для этого (соответствующая система налогообложения, постоянный, не меняющийся в численном составе и не меняющий своих мест дислокации воинский гарнизон) в Венгерском Королевстве не было. Эти условия осуществились лишь начиная с первых деятилетий XVIII века. Однако воинские части помимо общеизвестных повсюду социальных столкновений в XVI–XVII веках означали постоянное пополнение городского населения, повседневно имелись шансы на социальное приспосабливание военных. В последней трети XVII века и в начале XVIII в случае венгерских городов мы не встречались с такими характерными особенностями, но для этого не давал возможности и характер расквартирования. Новое создание ранее сложившихся общественных связей и их основные элементы в сопоставлении с европейскими характерными особенностями в XVIII веке можно вновь исследовать в выше охарактеризованных изменившихся условиях после прекращения восстаний и борьбы за свободу.

PÁLFFY GÉZA

A BATTHYÁNY CSALÁD A TÖRÖKELLENES HATÁRVÉDELEMBEN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

In memorian Othmar Pickl
(1927–2008)

*Bevezetés: az eddigi kutatásokról**

A Batthyány család a magyar és az osztrák történeti kutatásoknak köszönhetően a legalaposabban ismert és vizsgált magyar arisztokrata famíliák közé tartozik. Erről szépen tanúskodnak az elmúlt évtizedekben Magyarországon és Burgenlandban megjelent monográfiák és forráskiadványok, újabban pedig tanulmánykötetek és kiállítási katalógusok. Ezek a Batthyányak XVI–XVII. századi birtokviszonyaira és uradalmaira, udvartartására és magánhadseregére, építkezéseire és könyvgyűjtésére, valamint művészeti reprezentációjára, horvát telepítéseire és rabtartására, továbbá általában a család művelődéstörténetére rendkívül értékes eredményeket tártak fel.[1] S noha mindezen munkákban az egyes családtagok tevékenységére számos kiváló adatot találunk, a família kora újkori politikai-katonai szerepe még jelentős mértékben alapos kutatásra vár. Ez alól csupán a természettudományok patrónusa, III. Boldizsár és az egyik legismertebb családtag, I. Ádám újabban behatóbban vizsgált pályái jelentenek örömteli kivételt.[2]

Az alábbi összegzés ezt a munkát szeretné segíteni a Batthyányak XVI–XVII. századi szerepének bemutatásával az oszmánok elleni határvédelemben. Erre azért is nagy szükség mutatkozik, mert a tekintélyes szakirodalomban az egyes családtagok katonai tisztségeire vonatkozóan rendkívül sokféle és egymásnak gyakran ellentmondó adatok és elnevezések jelennek meg. E vizsgálat ugyanakkor lehetőséget kínál arra, hogy a Magyar Királyság XVI–XVII. századi katonai igazgatásában és törökellenes határvédelmében bekövetkező leglényegesebb változásokat a magyar politikai-katonai elit e meghatározó családjának példáján követhessük nyomon.

---

* A téma hazai és külföldi levéltárakban végzett kutatását az OTKA K 060 618 sz. kutatási programjának támogatása tette lehetővé.

[1] Ehelyütt terjedelmi okokból csak a legfontosabb monográfiákat, átfogóbb jellegű tanulmányokat, forráskiadványokat, tanulmánygyűjteményeket és katalógusokat idézhetjük. A birtokviszonyokra: *Zimányi* 1962a.; *Zimányi* 1962b.; *Zimányi* 1968.; *Tóth I. Gy.* 1992.; az udvartartásra: *Kincses* 2000.; *Koltai* 2000a.; *Koltai* 2006. és újabban *Nagy Z.* 2006. (főként Benda Borbála, Király Péter és Koltai András közleményei); a magánhadseregre: *Varga J. J.* 1981.; *Zimányi* 1984.; az építkezésekre, könyvgyűjteményekre és művészeti reprezentációra: *Koppány* 1984.; *Koltai* 2002b.; *Monok – Ötvös – Zvara* 2004.; *Buzási* 2007.; *Koltai* 2008b.; a horvát telepítésekre: *Pálffy – Pandžić – Tobler* 1999. és *Horváth* 2005.; a rabtartásra: *Varga J. J.* 1991.; *Pálffy* 1997b.; *Tóth H.* 2002.; *Dóri* 2006.; *Ladányi-Benedikt* 2008.; *Tarkó* 2008., ill. a fontosabb forráskiadványok: *Iványi* 1942.; *Iványi* 1943.; *Szelestei* 1988.; *Szilasi* 1989.; *Lauter* 1989.; *Iványi* 1990.; *Hegedűs – Papp* 1991.; *Kincses* 1993., *Tóth – Újváry – Varga – Zimányi* 1998.; *Koltai* 2001.; *Nagy-Tóth* 2007.; *Iványi – Fazekas – Koltai* 2008.; valamint újabban meghatározó jelentőségű katalógusok és tanulmánykötetek: *Zsámbéky* 2005., *Nagy Z.* 2006.; *Újváry* 2006.; *Újváry* 2008.; a további irodalomra lásd még *Koltai* 2000b.

[2] Boldizsár: *Barlay* 1986. 183–238. o.; *Monok – Ötvös – Zvara* 2004.; *Bobory* 2005.; *Bobory* 2007.; *Bobory* 2009.; Ádám: *Fazekas* 1996.; *Szilasi* 1989.; *Koltai* 2000a.; *Koltai* 2002a.; *Koltai* 2002b.; *Koltai* 2005.; *Fazekas* 2007.; *Koltai* 2008a.; *Koltai* 2008b.

Bár a késő középkorban a Batthyányakat „ősi" birtokaik Zala (például Kővágóörs-Felsőörs), Somogy (Atád) és Fejér megyékhez (maga a névadó Battyán falu is) kötötték,[3] a család a XV. század elejétől, majd még inkább közepétől fokozatosan szerzett egyre jelentősebb birtokokat Szlavóniában (Zágráb, Kőrös és Varasd megyékben) is.[4] A Dráva és a Száva között fekvő tartománynak a Magyar Királyságon belül ekkor különkormányzata volt, azaz a horvát és az osztrák történetírás gyakori állításával ellentétben ez idő tájt még nem alkotott a Horvát Királysággal és Dalmáciával együtt úgynevezett „háromegy királyságot" (horvátul *hrvatska trojednica,* németül *dreieiniges Königreich*).[5] A Batthyányak a XV. század utolsó harmadától elsősorban Kőrös megyében – az I. Boldizsár (1452–1520) királyi apród, majd kamarás által szerzett Greben várának, valamint Garignica, Kristallóc, Szvibovc, Mogor, Újudvar kastélyainak és egyéb kisebb uradalmaknak köszönhetően – emelkedtek fokozatosan a tartomány legmódosabb, vagyoni szempontból már a mágnások alsó rétegét megközelítő birtokosainak sorába.

Ez mindenekelőtt azzal volt magyarázható, hogy Szlavónia egyik jeles, az újabb kutatások révén már alaposan ismert, korabeli birtokszerzője és köznemességének irányítója, az 1491-ben elhunyt Grebeni Hermanfi László vicebán, majd alnádor – nem lévén fiúgyermekei – vejét (Ilona leányа férjét), Batthyány Boldizsárt fiává fogadta.[6] Így Boldizsár apósa és fogadott apja halála után, akinek a budai királyi udvarban említett tisztségeiben hosszú ideig szinte állandó „képviselője" volt, megszerezte kiterjedt és nagyobbrészt egy tömbben fekvő szlavóniai birtokait. Mivel pedig Boldizsár fia, I. Ferenc (1479–1566) a kihalt Újlaky család birtokát, a nyugat-magyarországi Németújvárt (Vas megyében) csak 1524-ben kapta II. Lajos királytól,[7] a család a mohácsi csatáig valójában sokkal inkább számított meghatározó szlavóniai, mint szűk értelemben vett magyarországi birtokosnak. Az itteni alapozás azután a família egész története szempontjából döntő jelentőségű volt, hiszen megteremtette, de persze nem garantálta a lehetőségét annak, hogy a család a Magyar Királyság arisztokratái közé emelkedhessen.

A szlavóniai nagyon tudatos családi birtok- és házassági politika – amit jól jeleznek Boldizsár rokonainak házasságai a helyi szlavóniai elit vezetői családjaiból (Alapy, Bocskay, Kasztellánfy stb.)[8] – megmutatkozott a família vezetői által betöltött különféle katonai tisztségekben is. A Hunyadi Mátyás uralkodása alatt elsősorban udvari, majd szlavón tartományi szolgálatának köszönhetően felemelkedő Boldizsár ugyanis előbb több ízben a Magyar és a Horvát Királyság ütközőállama, Bosznia kulcsának, Jajca várának bánja (*banus Jajcensis*, 1493–1495, 1501–1502) volt.[9] Élete delelőjén ugyanakkor

[3] *Rácz* 2005. és újabban igen széles forrásbázisra építve *Rácz* 2009. 313–336. o.

[4] Uo. 336–350. o.

[5] *Pálffy* 2008. 20., 59–61. o. és *Varga Sz.* 2008a. 1080–1104. o.

[6] *Pálosfalvi* 2007. különösen 843–847., 851–863., 871–877. o., ill. „Meg kell állapítani, hogy azon birtokegyüttes legnagyobb részét, amelyen később a Batthyányak szlavóniai befolyása alapult, Hermanfi László szedegette szívós munkával össze." (871. o.), valamint *Pálosfalvi* 2008. 303–304., 310–312. o.

[7] *Zimányi* 1962a. 17. o. és *Zimányi* 1968. 14. o.

[8] *Rácz* 2009. 354–355. o. (A család eddigi legpontosabb középkori genealógiájával.)

[9] *Thallóczy-Horváth* 1915. 96–159. o. passim és HBL 1. 531. o.

közel egy évtizedre (1509–1517) Szlavónia vicebánja (*vicebanus Sclavoniae*) lett,[10] sőt pályafutását Újlaky Lőrinc oldalán alországbíróként (*viceiudex curiae regiae*) fejezte be.[11] Mivel az oszmánok portyái ez idő tájt már rendszeresen behatoltak a Dráva–Száva közére, sőt ezen keresztül krajnai és stájer területekre is,[12] mindezek védelmében az egymást váltó és gyakran távol lévő bánok (Kanizsai György, Both András, Ernuszt János, majd Perényi Imre és Beriszló Péter)[13] mellett Batthyánynak – meghatározó bíráskodási és közigazgatási teendői mellett – a törökök elleni védekezésben is egyre fontosabb szerep jutott. Tisztéből adódóan ő volt a szlavóniai hátország védelmének egyik tényleges szervezője, pontosabban egyik mindennapos ügyintézője. Szerepe ugyanakkor még a magyar állam teljes határvédelme szempontjából sem volt lebecsülendő. A késő középkori Magyar Királyság védelmi rendszere ugyanis Hunyadi Mátyás 1470-es évekbeli reformjainak köszönhetően három határzónára tagolódott: az Adriai-tengertől kelet felé haladva egyrészt a horvát–szlavón bánságra, másrészt az úgynevezett alsó részek főkapitányságára, harmadrészt az erdélyi vajdaságra.[14] Batthyány vicebán így a királyság védelmi rendszerének egy kisebb, ám meghatározó övezetének, a szlavóniai határvédelemnek a működtetésében játszott fontos szerepet.

A szlavóniai „alapozás" döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Boldizsár tehetséges fia, I. Ferenc képes volt apja udvari és katonai karrierjét kiteljesíteni, majd az országot irányító nagyurak közé emelkedni.[15] A budai királyi udvarban a trónörökössel, a későbbi II. Lajos királlyal együtt nevekedett, ahol 1514-ben már kamarás (*cubicularius*) volt.[16] Mindez több szempontból meghatározta saját maga és családja későbbi sorsát. Egyrészt a szlavóniai jómódú köznemes karrierje a trónörökös trónra lépését (1516) követően az udvarban felgyorsult: 1519-től már királyi pohárnokmester (*magister pincernarum regni Hungariae,* 1522-ig), majd rövid ideig lovászmester (*magister agazonum,* 1522) is volt.[17] Batthyány Ferenc így az ország úgynevezett „igazi bárói" (*veri barones regni*), azaz legfőbb politikai irányítói és arisztokratái közé lépett. Másrészt 1524 januárjában feleséget is az udvarból választott magának, Habsburg Mária királyné német udvarhölgye, Katharina Schwetkovitsch (magyarosan Svetkovics Katalin) személyében.[18] Hamarosan, nevezetesen 1525. március közepétől pedig Batthyány már az ország harmadik főméltósága, Horvátország és Szlavónia bánja (*banus Croatiae et Sclavoniae*) lett.[19] E tisztség elnyeréséhez az alapot ugyanakkor nem csekély mértékben apja tekintélyes szlavóniai birtokai és politikai-katonai szolgálatai teremtették meg. Így Ferenc apjá-

[10] *Varga Sz.* 2008b. 325–326. o. (Köszönöm Varga Szabolcsnak, hogy kéziratos értekezését használhattam.)

[11] *Bónis* 1971. 358. o.

[12] További irodalommal *Simoniti* 1991. 5–23. o. és *Voje* 1996. 17–54. o., ill. *Toifl – Leitgeb* 1991. 6–11. és 33–41. o.

[13] A Jagelló-kori horvát–szlavón bánok eddigi legpontosabb archontológiája: *Varga Sz.* 2008b. 312–315. o.

[14] *Szakály* 1986. 43–49. o. és *Pálffy* 1996. 169–171. o.

[15] Batthyány kismonografikus életrajzának elkészítését Fazekas István bécsi levéltári delegátus tervezi.

[16] *Fógel* 1913. 66. o.

[17] *Fógel* 1917. 55., 135. o.

[18] Az esküvőt Pozsonyban tartották január 20-án. *Iványi* 1942. 52. o.: №. 187.

[19] Kinevezés, 1525. március 12., Buda: *Dongó Gyárfás* 1899. 317–318. o.: №. I. és OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 24^{r}–25^{r}, vö. még báni tevékenységére 1525–1526-ból: *Iványi* 1942. 53–61. o.

nál összességében nem csupán a társadalmi, hanem a politikai-katonai hierarchiában is egy nagy lépcsőfokkal feljebb lépett. A Magyar Királyság említett három határvédelmi övezetének egyike felett uralkodója nevében már teljes parancsnoki jogkörrel rendelkezett.

Batthyány Ferenc 1525-től ráadásul éppen azt a védelmi zónát irányította, amelyik Magyarország mellett a Ferdinánd osztrák főherceg kormányozta Krajna, Karintia és Stájerország védelmében is egyre fontosabb szerepet játszott. A főherceg ezért sógora, II. Lajos király kérésére 1521-től – s nem 1522-től, mint az osztrák történeti munkákban gyakran olvasható[20] – már jelentősebb támogatást nyújtott a törökök elleni védekezéshez.[21] A legveszélyeztetettebb Krajna és Karintia rendjeinek zsoldján a következő esztendőkben rendszeresen érkeztek osztrák csapatok a három osztrák tartomány védelme szempontjából leginkább veszélybe került Horvátország és Szlavónia megsegítésére. Az osztrák, stájer, horvát és amerikai hadtörténetírás emiatt a horvát–szlavón bánságot a későbbi modern határőrvidékek szerves előzményének tekinti, sőt gyakran „osztrák" (*österreichische Militärgrenze, Austrian Military Border*) vagy „horvát" (*kroatische Militärgrenze, vojna krajina u Hrvatskoj, hrvatska krajina*) jelzővel illeti.[22] A Batthyány Ferenc kormányozta, Mohács előtti horvát–szlavón bánságról a XIX. századi Osztrák–Magyar Monarchia vagy a XX. századi osztrák és horvát nemzetállam szellemében kidolgozott efféle terminológiák és koncepciók azonban meglehetősen távol állnak a valóságtól. E védelmi övezet ugyanis 1526-ig egyértelműen a Magyar Királyság, pontosabban Szent István birodalma, azaz a magyar–horvát reálunió[23] egyik fontos védőbástyája volt, még ha egyúttal az osztrák területeket is oltalmazta.

Az újonnan feltárt adatok szerint Batthyány Ferenc végül egészen 1533 nyaráig viselte a báni tisztséget (1527–1528 fordulójától a horvát Ivan Karlović-csal együtt);[24] kivéve azt közel fél esztendőt, amely 1527 júliusi lemondása és 1528 januári újabb kinevezése között telt el.[25] A mohácsi ütközetet túlélt nagyúr ugyanis új uralkodója, I. Ferdinánd király (1526–1564) pártján is betölthette a fontos katonai-politikai posztot.[26] Útja a fentiek ismeretében – rövid kivárás után, amit a két magyar király (Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) küzdelme közepette említett lemondása is jelzett – érthetően vezetett a Habsburg-dinasztiából származó, új magyar uralkodó és nem ellenfele, I. János király (1526–1540) táborába. Felesége és báni tiszte mellett Habsburg Ferdinánd támogatását erősítette a stájer határ szomszédságában fekvő új uradalma, Németújvár is. Ráadásul I. Ferdinánd nem maradt hűtlen befolyásos hívéhez. 1527-ben az alsó-ausztriai határhoz közeli Rohonc és Szalónak (Vas vm.) várait és uradalmait adományozta Batthyánynak.[27] Ezzel

---

[20] *Amstadt* 1969.; *Rothenberg* 1960.; *Rothenberg* 1970. stb.

[21] *Thallóczy-Hodinka* 1903. 34–38. o.: №. XXXV. és LXII–LXXIII. o.: №. 1–10.

[22] *Amstadt* 1969.; *Rothenberg* 1960.; *Rothenberg* 1970.; *Militärgrenze* 1973.; *Militärgrenze* 1982.; *Pavličević* 1984.; *Kaser* 1997a.; *Kaser* 1997b.

[23] A fogalomra: *Engel* 2001. és *Pálffy* 2008.

[24] Az eddig ismert legkésőbbi adat 1533. június 27-ről: HDA Arhiv Drašković, Kut. 90. Spisi drugih obitelji, Franjo Batthyány, 1533., vö. még 1532. április 25-ről: *Iványi* 1942. 90. o.: №. 98.

[25] 1527. júliusi lemondására: *Hegedűs – Papp* 1991. 147–148. o.: №. 68., ill. 1528. január 18-i újabb kinevezésére (Karlović-csal együtt): *Šišić* 1912. 146. o.: №. 94. és *Iványi* 1942. 76. o.: №. 43.

[26] Ferdinánd király 1527. március 9-én erősítette meg tisztében: *Dongó Gyárfás* 1899. 319. o.: №. III.

[27] *Zimányi* 1968. 15. o.

tetemesen erősítette, sőt valójában csaknem véglegesítette a Magyar Királyság harmadik méltóságának Habsburg-pártiságát.

Mindezek következtében nemcsak a Magyar Királyság, hanem a Batthyány család történetében is új korszak kezdődött. Sőt talán még helyesebb, ha egyszerre korszak- és „határváltásról" is beszélünk. Korszakváltásról, hiszen ettől kezdve a Batthyány família németújvári ága a Habsburg-dinasztia vezette magyar államban a XX. századig az arisztokrácia első vonalának és a magyar országgyűlés felsőházának tagja maradt. De egyúttal amiatt is, hogy a módos szlavóniai köznemesi családból meghatározó magyarországi mágnásfamília lett. Ez viszont egy különleges, ugyancsak évszázadokra kiható „határváltással" is együtt járt. Mivel Jajca 1528. eleji eleste miatt az oszmánok az elkövetkező esztendőkben a szlavóniai váruradalmakat portyáikkal egyre súlyosabban veszélyeztették, ezért a korábbi török–magyar határ közeli birtokait a Batthyány család osztrák–magyar határ menti uradalmakra cserélte fel.

Németújvár, Rohonc és Szalónak ezt követően hosszú időre a család legfontosabb rezidenciái lettek. S noha az 1540-es évek közepén bekövetkező török megszállásukig[28] a szlavóniai uradalmak még a Batthyányak birtokában maradtak – amelyeket Ferenc unokaöccse, II. Kristóf (†1570) igazgatott –, ezekben már az 1530-as évek közepén is mindennapos veszély fenyegetett. Joggal írta 1538 júliusának elején Svetkovics Katalin a Greben várában lakó Batthyány Kristófnak: „Én azt tanácsolom, hogy sehová semmiképpen ne menj, mert uram örökké haragudni és neheztelni kezd rád. Én sem veszem jó néven tőled, mert érted te magad, hogy nem szükséges most tenéked ilyen időben oda [értsd: Kristallócra] járnod, ahol minden bokorban félsz az ellenségtől."[29] Mindezek ismeretében érthető igazán, miért vállalta fel komoly anyagi áldozatok árán is a Batthyány család itteni horvát alattvalói szervezett kitelepítését újonnan szerzett nyugat-magyarországi uradalmaiba.[30] A Batthyányak határváltásának következményei így mind a mai napig megmutatkoznak Nyugat-Magyarország és a XX. század elején létrejött új osztrák tartomány, Burgenland nemzetiségi összetételén.

A védettebb hátországban: a Batthyányak és a törökellenes küzdelem 1541 után

A nyugat-magyarországi uradalmak megszerzése azzal a meghatározó következménnyel is együtt járt, hogy a Batthyány család birtokai még a magyar királyi főváros (Buda) 1541. évi elvesztését követő félévszázadban is – amikorra az oszmánok a késő középkori Magyar Királyság területének már 40 százalékát meghódították – a viszonylag biztonságosabb hátországban feküdtek. Ennek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy ezekben az évtizedekben a família egyetlen tagja sem töltött be hosszabb ideig meghatározó katonai tisztséget. A Szigetvár elestének esztendejében (1566) elhunyt Batthyány Ferenc például a báni posztról való távozása után már sohasem viselt katonai méltóságot.

---

[28] *Mažuran* 1958. főként 93–113. o.

[29] *Hegedűs – Papp* 1991. 376. o.: №. 162. és *Pálffy – Pandžić – Tobler* 1999. 86–87.: №. 42. o.

[30] Uo. passim és *Breu* 1970.

Ennek ellenére a Habsburg Monarchiához csatlakozott Magyar Királyság új védelmi rendszerének kialakításában Batthyány közvetve mégis komoly szerepet vállalt. Elsősorban annak köszönhetően, hogy Habsburg-hűsége, kiemelkedő politikai-katonai tapasztalatai és országos befolyása miatt az 1540–1560-as években Ferdinánd király egyetlen olyan bizalmas magyar tanácsadója volt, aki bécsi vagy grazi tanácsadó útjai idején az udvari fizetőmestertől (*Hofzahlmeister*) rendes, mégpedig tekintélyes napidíjban (*Liefergeld*) (havi számításban előbb 125, 1556-tól pedig 200 rajnai forintban) részesült.[31] 1556 márciusában például így vett részt a magyarországi határvédelmi rendszer megszervezésére összehívott egyik legfontosabb hadikonferencián Bécsben,[32] 1543 elején pedig Székely Lukáccsal ő iktatta be Zrínyi Miklóst első jelentősebb országos tisztségébe, a horvát–szlavón báni posztra.[33] De tekintélyéről tanúskodott az is, hogy a Magyar Tanácsban (*Consilium Hungaricum*) gyakran adtak szavára, Miksa főherceg 1563. szeptemberi koronázási szertartásán Pozsonyban pedig – nádor nem lévén – rangidős nagyúrként és tanácsosként, bár idős kora miatt hordszékben hordva, ő vihette a Szent Koronát.[34]

Az 1570–1580-as években a család feje III. Boldizsár (1537–1590), az említett II. Kristóf fia lett. Elődeivel ellentétben ő meghatározó katonai tisztséggel nem dicsekedhetett, noha 1568 márciusától 1590. február 1-jei haláláig magyar királyi étekfogómester (*dapiferorum regalium magister*) volt.[35] Szerény kivételnek pusztán 1568 tavasza–kora nyara számított, amikor néhány hónapon át ideiglenesen ellátta a Felső-Magyarországon tartózkodó Török Ferenc dunántúli kerületi főkapitány (*partium Transdanubianarum supremus capitaneus, Kreisoberst/Kreisgeneral in Transdanubien*) tisztét, aki maga ajánlotta helyettesítésére.[36] Így ekkor ő e poszton elsősorban a dunántúli vármegyék nemesi felkelő csapatainak és Török kerületi főkapitányi hadainak irányításáért volt felelős.[37] Sőt, bár erről nem tud az eddigi szakirodalom, 1581 szeptemberében – Nádasdy Ferenc és Zrínyi György mellett – felmerült neve az akkor már évek óta üresedésben lévő kerületi generálisi tisztségre.[38] 1583 elején, majd 1584 nyarán pedig – több magyar

[31] ÖStA HKA HZAB Bd. 8. fol. 134–136. (1552–1553), Bd. 9. fol. 149^{r-v}, Bd. 10. fol. 171^{r-v} (1554), Bd. 12. fol. 270–271. (1556), Bd. 13. fol. 106^{r}, fol. 147v., fol. 149^{r-v} (1557), Bd. 14. fol. 68^{r} (1558), Bd. 20. fol. 521–523. (1565), vö. még ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 90. Konv. B. fol. 28–31. (6.5.1565).

[32] ÖStA HHStA Hungarica AA Fasc. 76. Konv. A. fol. 40–55. és StLA Laa. A. Antiquum XIV. Sonderreihe Sch. 936. [Militärrechnungen] 1556, (unfoliert).

[33] *Barabás* 1898. 39. o.: №. XXI.

[34] Lásd például: *Kovachich* 1790. 19. o. és *Križko* 1877. 38. o.

[35] Kinevezés, 1568. március 3.: OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 39^{r-v} és *Iványi* 1942. 123. o.: №. 218.; március 3-tól kapta fizetését is: ÖStA HKA Fam.–Akten B–P 66. fol. 3. és ÖStA HKA HFU rote Nr. 52. 1587. Dez. fol. 166.

[36] Miksa király megbízza Batthyányt a tisztség ellátásával, 1568. március 29., Bécs: „ne autem per suam absentiam provinciae nostrae Cisdanubianae quid detrimenti accidat, ex ipsius commendatione te, qui vices interim suas agas, clementer substituimus, tibique benigne praecipimus, ut administrandi istius capitaneatus officium subeas..." OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 39^{v}–40^{r}, ill. 1568. április 24. előtt „Battianij uram az én tisztem [ti. a dunántúli főkapitányság] gondviselését fölvette". Török Ferenc értesülése Batthyány általi helyettesítéséről április 24-én: MOL P 1314, Batthyány cs. lt., Missiles №. 49551. Június 7-én Török már ismét főkapitányi székhelyén, Pápán tartózkodott. Uo. №. 49553.

[37] Vö. például ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 147. fol. 109. (április 28–30.), fol. 115. (május 17.) és Reg. Bd. 148. fol. 136. (május 17.)

[38] ÖStA HHStA Hungarica Com. Fasc. 385. Konv. B. fol. 32. (szeptember 15.) és fol. 37. (szeptember 19.)

nagyúr (Forgách Simon és Pálffy Miklós) mellett – még udvari haditanácsosnak is szóba került.[39] E posztra viszont ténylegesen nem volt alkalmas, hiszen ez állandó bécsi bürokratikus munkát igényelt, amire Batthyány – számos magyar, osztrák és cseh főúrtársához hasonlóan[40] – nem volt hajlandó. Egykori bécsi és párizsi udvari szolgálata[41] dacára ugyanis Boldizsár sokkal inkább vonzódott a természettudományokhoz, az alkímiához és a könyvgyűjtéshez, mint a mindennapos hadviseléshez vagy katonai igazgatási feladatokhoz.

A németújvári nagyúr az 1560-as évektől – külföldre vagy távolabbi magyarországi utakra – nem szívesen mozdult ki nyugat-dunántúli váraiból. 1566-ban az augsburgi birodalmi gyűlésről esküvője miatt még „igazoltan" távol tudott maradni, 1577 tavaszán ugyanakkor – hosszas húzódozás után – lojalitásának veszélybe kerülése miatt, valamint presztízs-okokból végül ott kellett lennie Miksa császár és király prágai temetésén.[42] Visszahúzódó magatartása a korban annyira ismertté vált, hogy még a XVII. század második felében is a következő árulkodó anekdotát emlegették róla: „úgy vagyon Kegyelmednek dolga, mint Bottyány Boldizsárnak Maximilián császárral, kit vadászni hívatott, azzal mentette magát, nincs lova, lovat ígértek neki, azt mondotta, nincs nyerge, azt is ígértek, azután meg azt mondotta, nincsen saruja, azt is hogy ígértek, s válaszul adta, csodálja, nem veszi a császár eszében, hogy nincs kedve az vadászathoz."[43]

Ennek ellenére hiba lenne azt hinni, hogy az 1560–1580-as években Boldizsár ne vállalt volna aktív szerepet az oszmánok elleni küzdelemben. 1566 késő nyarán 160 lovasával vonult II. Miksa császár győri táborába,[44] majd a következő évtizedekben olykor személyesen maga is, olykor pedig tekintélyes magánföldesúri katonasága számos dunántúli és szlavóniai akcióban vett részt a kor neves magyar–horvát főtisztjei, elsősorban Nádasdy Ferenc, valamint sógora, Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány és Veit von Hallegg vend (szlavón) végvidéki generális oldalán.[45] Sőt, birtokai védelme érdekében ez idő tájt már a stájer rendekkel is egyre aktívabban együttműködött,[46] ám alattvalói segítségével részt vállalt Kanizsa és a stájer támogatással újonnan emelt Bajcsavár vég-

---

[39] 1583: StLA Laa. A. Antiquum XIV. Sonderreihe Sch. 928. [Bauten; Batthyány] 1583.01.31., Vienna és 1583.02.14., Németújvár; 1584: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 176. fol. 6. és. Exp. Bd. 175. fol. 4.

[40] *Pálffy* 2008. 142–143. o.

[41] *Koltai* 2002b. 3–4. o.; *Bobory* 2007. 47–61. o.; *Bobory* 2009.

[42] 1566: *Iványi* 1942. 120–122. o.: Nr. 211–212. és *Bobory* 2007. 61–70. o.; 1577: *Pálffy* 2005. 267–270. o. és *Pálffy* 2007b. 279–281. o.

[43] *Fabó* 1871. I., 194. o.: Nr. 171.

[44] *Istvánffy* 1622. 477. o.

[45] Néhány példa: 1577, Szigetvár vidéki portya (Nádasdy és Batthyány): *Kárpáti-Kravjánszky* 1933. 229–230. o.: №. 27.; 1578: újabb portyaterv Szigetvár környékére (Zrínyi, Nádasdy és Batthyány): uo. 235. o.: №. 52.; 1580, Szkander pozsegai bég portyája elleni közös védekezés (ugyanők és Hallegg): *Pethő* 1753. 127. o.; *Iványi* 1942. 129. o. №. 254–255. és *Pálffy* 2002a. 943–944. o.; 1582, töröktől szerzett préda: *Iványi* 1942. 130. o. №. 263.; 1583, betörés a török területekre (Nádasdy és Batthyány): *Kárpáti-Kravjánszky* 1933. 252–253. o.: №. 155–156.; 1586, közös fellépés a Lentitől északra, Csesztreg táján portyázó és nagy zsákmányt szerző török portyával a szemben (Zrínyi, Nádasdy és Batthyány): *Jedlicska* 1897. 280. o.: №. 402. és *Pálffy* 2002a. 946. o.; 1587, a neves kacorlaki ütközet kapcsán újabban (ugyanők és Hallegg): *Ekler* 2008., valamint vö. még *Nagy L.* 1987. 124–149. o. passim.

[46] StLA Laa. A. Antiquum XIV. Sonderreihe Sch. 928. [Bauten; Batthyány] és többségében ezen iratok alapján *Roth* 1971.; vö. még ÖStA KA IHKR Akten Vindica 1583. März №. 1. és 1585. Mai №. 1.

várának erődítési munkálataiban és ellátásában is.[47] Mindezek viszont annak ismeretében teljesen érthető lépések voltak, hogy – miként maga számolt be erről 1579 nyarán Bécsben – a törökök egyre gyakrabban portyáztak nyugat-magyarországi uradalmaiban, sőt az 1580-as években már magát Németújvár mezővárosát is kiadták a szpáhiknak adóztatás céljából.[48]

A Habsburg-udvar és a magyar rendek szolgálatában: II. Ferenc és utódai a Nyugat-Dunántúl védelmében

Batthyány Boldizsár utódai számára Kanizsa várának 1600. évi eleste teljesen új helyzetet teremtett. Ennek következtében ugyanis a XVI. században még viszonylag távolabb, előbb Szigetvártól, majd Kanizsától keletre húzódó török–magyar határ a Batthyány-uradalmak közeli szomszédságába került. Így ezután mind a megmaradt dunántúli területek, mind saját uradalmaik védelme miatt egyetlen vezető Batthyány-családtag sem tehette meg azt, amit I. Ferenc vagy III. Boldizsár a viszonylag védettebb hátországban még megengedhetett magának. A família ettől kezdve hasonlóan aktív szerepvállalásra kényszerült az oszmánok elleni dunántúli védelemben, mint a Zrínyi vagy a Nádasdy család tagjai az 1550–1590-es években muraközi, kanizsai és sárvári uradalmaik megoltalmazása érdekében.[49]

Ezt a markáns váltást kiválóan jelezte, hogy Boldizsár fia, II. Ferenc (1573–1625) – aki ifjú kora dacára 1593-tól királyi kapitányként már a századvég hosszú török háborújában, a tizenöt éves hadakozásban (1591–1606) is rendszeresen részt vett[50] – 1600–1601-ben meghatározó szerepet játszott azokon a tárgyalásokon, amelyek a teljesen újonnan létrehozandó úgynevezett Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság vagy mint egykoron emlegették a Kanizsa ellen vetett végházak rendszerének kiépítését készítették elő Bécsben, Schottwienben és Grazban.[51] Sőt, az ifjú nagyúr 1601–1602-ben már nemcsak tervezetekkel és tanácsokkal, hanem körmendi főkapitányként (*Oberhauptmann zu Kermend*) személyesen is fontos szerepet vállalt a határvédelemben.[52] E tisztében a bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) utasításának megfelelően ugyanakkor már számos kisebb-nagyobb, Vas és Zala megyében Körmendtől délre fekvő vár (Szécsisziget, Lenti, Alsólendva, Csesztreg, Lövő, Szecsőd, Hollós, Hídvég, Csákány, Szentpéter, Csörötnek) őrségének is parancsolhatott. Mindeközben a Rába-parti Sárvár vidékén a dunántúli kerületi főkapitány (1598–1604), Nádasdy Ferenc látott el hasonló

---

[47] *Iványi* 1942. 123–132. o. passim, ill. Bajcsavárra lásd: *Kovács* 2002.

[48] ÖStA HHStA Turcica Karton 39. Konv. 3. 1579 Juli fol. 247–248.; *Hegyi,* 1993. 105–106. o. és vö. még újabban általánosságban: *Simon* 2007.

[49] Nádasdy Tamásra: *Őze* 1996. passim és *Pálffy* 1999. 109–119. o.; Zrínyi Györgyre: *Štefanec* 2001. főként 78–111. o.; Nádasdy Ferencre: *Nagy L.* 1987. 204–234. o. és *Pálffy* 1999. 214–220. o.

[50] 1593: *Istvánffy* 1622. 607. és 612. o.; 1595: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 651., 1598: uo. №. 662. és 1599: uo. №. 666.

[51] *Simon* 1997.; *Pálffy* 2000. 56–60. o. és újabban összegző jelleggel: *Kelenik* 2005.

[52] Utasítás Batthyány részére a tisztségről, 1601. február 1., Bécs: ÖStA KA HKR KIA IX. c. 4., vö. május 15-én már *„capitaneus Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Kormend et partium ei subiectarum"*-ként említik. MOL P 1314, Batthyány cs. lt., Missiles, №. 32002.; 1602: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 683.

feladatokat, mégpedig Sárvár és a hozzá tartozó várak főkapitánya (*Oberst der Festung Scharwar und derselben zugetanen neuen Ortflecken*) címmel. Ő az ezekben a végházakban szolgáló magyar, német és vallon lovas és gyalogos katonaság felett rendelkezett parancsnoki jogkörrel.[53] A Körmenden szerzett tapasztalatoknak azután meghatározó szerepük lehetett abban, hogy Batthyány hamarosan mindent megtett az uradalom megszerzéséért. Ez éveken át tartó küzdelem után végül 1605-ben sikerült.[54] Körmend és környéke ezt követően a család három legfontosabb rezidenciájának (Németújvár, Rohonc és Szalónak) előretolt törökellenes védőövezetévé vált.[55]

Batthyány Ferenc a Rába-parti település megszerzésekor azonban már hónapok óta – az 1604. január 4-én elhunyt Nádasdy Ferencet követve – előbb ideiglenesen megbízott, majd rendes dunántúli kerületi főkapitány volt.[56] E tisztét – többszöri lemondási kísérletet (1607, 1609) követően – végül 1609 őszéig töltött be.[57] Családjából ő volt az első, aki e fontos posztot már nem csak alkalmilag látta el. Kerületi generálisként ugyanakkor a határvédelem csupán egyik, méghozzá jelentéktelenebb részét ellenőrizhette. Az 1526 utáni fél évszázadban ugyanis a bécsi hadvezetés és a magyar rendek különleges kompromisszumaként – a kormányzati dualizmus rendszerének megfelelve – a Magyar Királyság új határvédelmének szervezete kettős jelleget öltött. Másként fogalmazva kétfajta főkapitányi tisztség alakult ki: a végvidéki és a kerületi generálisok (*Grenzoberst*, ill. *Kreisoberst*) posztja.[58] Míg az előbbiek egy-egy úgynevezett fővárból (Károlyváros, Varasd, Kanizsa, Győr, Érsekújvár és Kassa) az egyes határövezetek végvárait, azaz az úgynevezett végvidéki főkapitányságokat (*Grenzoberhauptmannschaft/Grenzgeneralat*) irányították, az utóbbiak azonos területen és egyidejűleg egy-egy országrész (azaz kerület, latinul *districtus*, németül *Kreis*) vármegyéinek hadügyeit, elsősorban a nemesi felkelést (*insurrectio*) és a rendek által megszavazott hadiadóból (*dica*) fizetett főkapitányi kontingenseiket vezették.

Sematikusan összegezve: míg a végvidéki generálisok elsősorban a Habsburg-dinasztiából kikerülő magyar királyok és a nevükben eljáró központi hadügyi kormányszerv, az Udvari Haditanács, addig a kerületi főkapitányok a magyar rendek hadügyi jogkörének letéteményesei voltak. A Dunántúlon elsősorban Bécs, Alsó-Ausztria és Stájerország védelme miatt végül két végvidéki (a győri és a kanizsai, majd 1600 után a Kanizsával szembeni), illetve egy kerületi főkapitányi tisztség alakult ki. Ezt – a központi tájszemlélet korabeli elvének megfelelően[59] – Pozsonyból szemlélve dunántúli főkapitányságnak titulálták, Bécsből vagy éppen Németújvárról címezve az iratokat ez viszont

[53] *Bestallung* Nádasdy részére tisztéről, 1600. december 19.: ÖStA KA Best. №. 671., ill. engedelmességre intő levelek a magyar, német, vallon katonasághoz. uo.

[54] *Tóth I. Gy.* 1992. 17–19. o.

[55] Vö. *Kelenik* 1992. 55–67. o.

[56] 1605 első hónapjaiban ideiglenes kinevezéssel látta el a tisztséget: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 709. és №. 711. (január), №. 712–713/1. (február), №. 716. (március), №. 721. (április) Rudolf király 1605. április 28-án rendelte el Prágából Mátyás főhercegnek Batthyány beiktatását. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1605. Juni №. 163.

[57] 1607. évi lemondásaira: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217. fol. 211. (március 29.) és fol. 335. (november 19.), ill. 1609. évi lemondására: *Tóth* 1992. 90–91. o.: №. 1177.

[58] *Pálffy* 1996. 192–199. o. és *Pálffy* 1999. 134–141. o.

[59] *Bak* 1997. 33–34. o.

éppen fordítva történt, azaz „dunáninneni" kerületről és főkapitányságról beszéltek. Ezzel kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy mindezek ismeretében a szakirodalom azon állításai természetesen tévesek, melyek szerint Batthyány Ferenc vagy utódai a dunántúli mellett megszerezték a dunáninneni (azaz Pozsony megyétől Gömörig) terjedő kerület főkapitányi tisztét is.

A magyar rendek tekintélyes ereje és országos befolyása miatt a kerületi generálisi posztokat – így a dunántúlit is – csakis magyar nemességgel rendelkező arisztokraták tölthették be. Ez így volt Batthyány II. Ferenc előtt a XVI. század végén Zrínyi György (1574–1575 és 1582–1598) és Nádasdy Ferenc (1598–1604), majd őt követve 1609-től 1618-ig előbb Széchy Tamás, utána pedig 1622-től 1633. évi haláláig Nádasdy Pál esetében is.[60]

A magyar rendek késő középkori hadügyi hatásköre az Udvari Haditanács és a végvidéki generalátusok megszervezésével tetemesen csökkent. Ahhoz képest viszont, hogy a rendi hadiadóból a védelmi rendszer költségeinek csak bő tíz százalékát fedezhették,[61] a határvédelem helyi irányításában betöltött szerepük igen tekintélyesnek nevezhető. Még inkább igaz mindez annak ismeretében, hogy a végvidéki és kerületi generálisok posztját – a horvát–szlavón területeket kivéve – gyakran töltötték be egyidejűleg magyar arisztokraták. Ez a Dunántúlon a XVI. században például több alkalommal sikerült Zrínyi Györgynek, aki 1574–1575-ben és 1582–1590-ben egyszerre volt a kanizsai végvidék és a dunántúli kerület generálisa,[62] azaz egyszerre állt az uralkodó és a rendek szolgálatában. Jóllehet a magyar és az osztrák történetírás ez ideig túlnyomórészt összeférhetetlennek vélte az erős központosítást az erős rendiséggel, együttes kialakulásukat az tehette lehetővé, hogy mindkettőben ugyanazok a magyar arisztokraták vállaltak elévülhetetlen szerepet.[63]

Ez a Batthyány családból hosszabb időre elsőként I. Ádámnak (1610–1659) sikerült, noha birtokai védelme miatt erre már apja, Ferenc is vágyott; miként jól jelezte ezt fent említett, ám csupán rövid ideig viselt körmendi főkapitányi tiszte. Csakhogy a protestáns nagyúrnak a század elején komoly riválisai akadtak a régió védelmének irányításában szintén érdekelt, említett Széchy Tamás és Nádasdy Pál személyében, miközben feltétlen uralkodóhűségét – vallása mellett – a bécsi hadvezetés számára Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez való csatlakozása és a pártján betöltött dunántúli kerületi főkapitányi poszt (1620–1621) is megkérdőjelezhetővé tette.[64] 1605–1606-ban, a Bocskai-felkelés idején viszont még tántoríthatatlanul kitartott katolikus uralkodója hűségén, amelyben akkor viselt kerületi generális posztja is meghatározó szerepet játszhatott.[65] (Utóbbira neve Széchy Tamás kerületi generális 1618. február 9-ei halála után ismét felmerült,[66] ám végül azt csak Bethlen pártján nyerte el.) Ádám fia esetében ugyanakkor egészen más volt a helyzet.

[60] *Pálffy* 1997a. 269. o.

[61] *Kenyeres* 2003. 69–70., 92–97. o.

[62] *Pálffy* 1997a. 269. és 279. o.

[63] *Pálffy* 2008. 271., 279–282. és 360–364. o.

[64] *Koltai* 2002b. 14–15. o.; *Illik* 2006.; vö. még például ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 244. fol. 236. és MOL P 1322, Batthyány cs. lt., Föld. fam. №. 140–260. (46. csomó) passim.

[65] *Dominkovits* 2006. 48–51. o.

[66] MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 914. (1618. december 20.)

1633. november 15-én szinte kísértetiesen hasonló körülmények között nyerte el mind a Kanizsával szembeni végvidéki, mind a dunántúli kerületi főkapitányi posztot, mint egykoron felmenője, I. Ferenc 1525-ben a horvát–szlavón bánságot.

Egyrészt Ádám 1630-tól ugyanúgy az uralkodói udvarban szolgált, mégpedig több esztendőn át valódi kamarásként (*wirklicher Kämmerer*),[67] mint nagy elődje, csak persze már nem Budán a királyi, hanem a bécsi császári udvarban. Másrészt innen választott feleséget, ugyancsak egy udvarhölgy (*Hofdame*), Aurora Katherina Formentini személyében, akivel esküvőjét 1632. február elején egyenesen a bécsi *Hofkapelléb*en tartotta.[68] Udvarhűségét 1629. évi katolizálása,[69] majd 1630. augusztus 16-án szerzett magyar grófi címe szintén garantálta.[70] S persze többen támogatták őt a tisztség elnyerésében a magyar politikai elitből is, mint például a bányavidéki végvidéki és dunáninneni kerületi főkapitány (1626–1644), Pálffy István.[71]

Batthyány Ádám két főkapitányi tisztségére külön-külön utasítást kapott. Bár mindkettőt az Udvari Haditanács kancelláriáján állították ki, a végvidéki generálisi német, a kerületi főkapitányi pedig a Magyar Királyság „hivatalos nyelvén", latinul szólt.[72] Sőt, a frissen kinevezett főtiszt két utasítására külön-külön tett esküt (*iuramentum instructionis*),[73] az előbbire német, az utóbbira latin nyelven (lásd a Függelék I–II. dokumentumát). Külön érdekességként tarthatjuk számon, hogy Batthyány mindkét utasításáról – eddigi ismereteink szerint egyedülálló módon főkapitánytársai közül – magyar nyelvű, bár nem szöveghű, hanem a kor szokásainak megfelelő, tartalmi fordítást készíttetett.[74] Mindezek dacára 1633. novemberi kinevezése még nem végleges, csupán átmeneti jellegű volt, azaz beiktatására – feltételezhetően részben politikai, részben anyagi okokból – ekkor még nem került sor.[75]

A fiatal magyar arisztokrata ennek ellenére 1633 végén a Délnyugat-Dunántúl és egyúttal a Habsburg Monarchia központi területeinek védelmében igen meghatározó szerephez jutott. Ezzel egyidejűleg 1633 novemberétől kinevezett magyar tanácsos, 1640 elejétől pedig magyar királyi étekfogómester (*dapiferorum regalium magister*), azaz

---

[67] Konvenció Batthyányval tisztéről, 1630. június 20.: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 1002/A. és ÖStA HHStA OKäA Reihe F. C 1. fol. 16.; ill. újabban részletesen *Koltai* 2002a. 57–62. o.

[68] Uo. 82–66. o.; *Koltai* 2002b. 37–43. o. és *Doerr* 1901. 8. o.: №. 209.

[69] *Fazekas* 2007. és *Iványi – Fazekas – Koltai* 2008. 100–110. o.

[70] MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Majoratus Lad. 27. №. 49.; MOL A 57, Vol. 7. pp. 961–962. és OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 55^{v}–58^{r}, vö. még *Iványi* 1943. 17. o.: №. 4.

[71] MOL E 144, MKA Történelmi emlékek, Belügy, 1. doboz fol. 887–888. (1633. október 29., Érsekújvár)

[72] *„Gräniczobrister gegen Canischa werts"*, ill. *„partium regni Hungariae Cisdanubianarum supremus capitaneus"* ÖStA KA HKR KlA IX. c. 9. és MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, Másolati könyv b., pp. 58–63. és pp. 53–57., vö. még ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. 1633. fol. 9. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a két utasítás megtalálása bő egy évtizeddel ezelőtt alapvető segítséget nyújtott számunkra ahhoz, hogy a törökellenes határvédelmi rendszer két főkapitányos struktúráját felfedezhessük.

[73] A fogalomra újabban: *Pálffy* 2008. 173. o.

[74] MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, Másolati könyv b., pp. 48–52. és pp. 64–68. Kiadása készülő végvári oklevéltárunkban fog szerepelni. Pálffy Géza: „Az jó hírért, névért s az szép tisztességért" Oklevéltár a végvári katonaság történetéhez (16–17. század). Budapest, 2009. (Kézirat.)

[75] 1634-ben, majd 1636-ban ezért sürgette mielőbbi beiktatását a főkapitány. MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, 1634: №. 11. (dátum nélkül, de 1634. március 14. előtt kelt fogalmazvány) és 1636: №. 23. és №. 27. (Dátum nélkül, fogalmazvány.)

tisztségviselő báró és országos főméltóság is lett.[76] Az udvari és a magyarországi politikai-katonai karrier az egyik leggazdagabb magyar arisztokratánál így vált összeegyeztethetővé. Számos XVI–XVII. századi magyar–horvát mágnástársához hasonlóan így ő is egyszerre lehetett a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság, illetve az idegen uralkodó és a magyar rendek érdekeinek, másként fogalmazva a lojalitás és a hazafiság közös képviselője.[77]

A Batthyányak évszázada: örökletes főkapitányi tisztségek a Dunántúlon

Batthyány Ádám végül közel negyedszázadon át többnyire eredményesen töltötte be mindkét főkapitányi posztját, és felmenőihez hasonlóan többször vett részt személyesen a török területekre vezetett portyákban vagy éppen az ellenük való védekezésben.[78] S noha az oszmánok mindennapos betöréseinek természetesen ő sem tudott gátat vetni,[79] az irányítása alatt egyesült királyi–rendi és végvári–vármegyei határvédelem mégis valamivel hatékonyabban működött, mint az őt megelőző évtizedekben, amikor részben külön nagyurak irányították azokat.

Mindez a magyar arisztokratának is igen sokat hozott. 1637 késő nyarától ugyanis – amikor újabb, immáron végleges kinevezésére (április 24.), majd Pálffy Pál kamaraelnök vezetésével beiktatására (augusztus 15 körül) sor került[80] – kerületi főkapitányi kontingense (150 lovas és 100 gyalogos) már nem Sárvárott, hanem Körmenden állomásozott.[81] (Ekkor ismét kibocsátott utasításaira[82] újra – ezúttal azonban már csupán egy közös, latin nyelvű – esküt kellett tennie Bécsben. Lásd a Függelék III. dokumentumát.) Ez nem jelentett mást, minthogy a Batthyány-uradalmak védelmére – saját tekintélyes magánhadserege mellé – a nagyúrnak rendi fizetésű katonaságot is sikerült biztosítania, amelyet az egykorú források az *„ország lovasai"*-ként és az *„ország gyalogjai"*-ként

[76] Kinevezés, 1633. nov. 12.: OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 58^{v}–59^{r}, ill. szintén kinevezés, 1640. január 15.: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Majoratus Lad. 27. №. 51. és OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 59^{r}–60^{r}. „Az baronatussághoz való collatió"-t azonban csak június 10-én küldte meg Lászlóffy Pál, a Magyar Udvari Kancellária regisztrátora Batthyánynak. *Koltai* 2008a. 98. o.

[77] Számos példa: *Pálffy* 2008. passim, ill. a Zrínyiek kapcsán újabban: *Pálffy* 2007a.

[78] Tevékenységére – főként különféle esettanulmányok formájában – gazdag irodalom áll rendelkezésre. Az 1–2. jegyzetben idézett közlemények és Takáts Sándor számos munkája mellett a teljesség igénye nélkül kiemelendő: *Iványi* 1958.; *Müller* 1978.; *Fenyvesi* 1985.; *Kelenik* 1995.

[79] Vö. *Illik* 2008.

[80] Az Udvari Haditanács utasítása Pálffy Pál és Georg Adolf Garnich főmustramester részére Batthyány beiktatására, 1637. augusztus 4.: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 278. fol. 147.; a beiktatás augusztus 21. előtt megtörtént, hiszen Lippay György ekkor a következőt írta Batthyánynak: „Pálffi Pál uram levelét vévén értettem, hogy kegyelmedet az generálisságban szerencsésen installálta volna." *Tusor* 1994. II., 52. o.: №. 15. (Köszönöm Tusor Péternek, hogy kéziratos munkáját rendelkezésemre bocsátotta.), ill. Pálffy jelentése a kanizsai főkapitányság katonaságának fizetéséről és Batthyány beiktatásáról az Udvari Kamarához: ÖStA HKA Prot. der Hofkammer Exp. Bd. 762. fol. 546., vö. még MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, 1637: №. 30–31. (1637. augusztus 29., Rohonc.)

[81] MOL P 1322, Batthyány cs. lt., Föld. fam. №. 327., №. 432., vö. még *Kelenik* 1995.

[82] 1637. április 24., Bécs: ÖStA KA HKR KIA IX. c. 9. (fogalmazvány); MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 1004/a–b. (eredeti) és MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, Másolati könyv b., pp. 43–47. és pp. 39–42. (másolat)

emlegettek.[83] Ez persze nem volt másként elődei esetében sem. Zrínyi György a XVI. század végén a Muraköz védelmében Kanizsán állomásoztatta a főkapitányi kontingenst, az 1620-as években pedig Nádasdy Pál – Batthyányhoz hasonlóan – már saját várában, az ugyancsak Rába-parti Sárvárott.[84]

Az Udvari Haditanács és a Batthyány család e különleges „egyezsége" Ádám 1659. évi halálával nem ért véget. A magyar arisztokrata ugyanis 1655. március elején azt kérte uralkodójától, hogy halála után Kristóf fia viselhesse főkapitányi tisztségeit.[85] Törekvését hamarosan siker koronázta. Március 18-án ugyanis I. Lipót – tekintettel Batthyánynak uralkodója és hazája iránti szolgálataira (*„servitia erga Suam Maiestatem et Patriam praestita"*) – a Haditanács kancelláriája által kibocsátott leiratában beleegyezését adta abba, hogy halála után előbb elsőszülött fia, III. Kristóf (1637–1687), majd őt követve kisebb fia, I. Pál (1639–1674) örökölhesse mindkét főkapitányi posztját (lásd a Függelék IV. dokumentumát). Ezt a generális október 8-án Németújvárról kelt levelében köszönte meg uralkodójának, további hűséges szolgálatairól biztosítva mind őt, mind az Osztrák Házat (mint az irat fogalmazott: *Augustissima domus Austriaca*), mely alatt ez esetben természetesen az Európa-szerte *Casa de Austriá*nak nevezett Habsburg-dinasztia osztrák ága értendő (lásd a Függelék V. dokumentumát).

Batthyány Ádám 1659. március 15-i halálát követően az egyezség gyorsan valóra vált. Április 7-én Kristóf már esküt tett főkapitányi utasításaira, és Bécsben kiállították végvidéki és kerületi generálisi katonasága számára a szokásos engedelmességre intő leveleket (*Gehorsambrief/litterae obedientionales*) is.[86] Sőt, 1663 őszén a nagy török háborúban Kristófnak a nála mintegy másfél évtizeddel idősebb, igen ambiciózus Nádasdy Ferenc országbíróval (1655–1670) szemben is sikerült megőriznie posztját és főkapitányi hatáskörét.[87] A magát törökellenes védelem oszlopaként feltüntető Nádasdy[88] csupán 1664 legelején tudta elérni, hogy Wesselényi Ferenc nádorral különleges módon megegyezve a nádor országos főkapitányi (*supremus capitaneus regni*) hatáskörét megszerezze, és így néhány hónapra a kerületi generális Batthyány felettese lehessen.[89]

1683 nyarán viszont a Bécs elleni oszmán hadjárat idején bekövetkező végveszélyben és az óriási ellenséges túlerő közepette Batthyány Kristóf fiával, II. Ádámmal (1662–1703) együtt átállt a Thököly Imre kuruc hadai támogatta törökök oldalára, majd katonáival némi rablást tett Kelet-Stájerországban. Így szerencséje volt, hogy a császári-királyi

---

[83] *Varga J. J.* 1981. 24–25. o. és MOL P 1322, Batthyány cs. lt., Föld. fam. №. passim.

[84] Lásd például Zrínyi, 1582: *Pálffy* 1995. 171. o. és 1588: Archiv GNM Nürnberg, WF Siebenbürgen ZR 7657. fol. 75. és fol. 80.; Nádasdy, 1625–1627: ÖStA HKA HFU rote Nr. 130. 1626. Juli fol. 54–59., Sárvár és MOL E 211, MKA Lymbus, Series II. Tétel 26. fol. 507–513.

[85] „dignetur ex innata sua clementia officia generalatus et supremi capitaneatus mei (quibuis modo fungor) post obitum meum filio meo maioris natu, Christophoro de Batthyán benigne conferre..." MOL P 1315, Batthyány cs. lt., Batthyány I. Ádám, 1655: №. 726. (dátum nélkül, fogalmazvány), vö. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 86.

[86] Utasítása, 1659. április 7.: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 1067.; esküje utasítására, április 7.: ÖStA KA Best. №. 1623.; az engedelmességre intő levelek, április 7.: uo. és OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 63^{r-v}.; fizetését május 23-ától kapta: ÖStA HKA Prot. der Hofkammer Reg. Bd. 855. fol. 325.

[87] *Pálffy* 2007c., főként 268–282. o.

[88] *Buzási* 2005.

[89] *Toma* 2005. 146–152. o. (Köszönöm Toma Katalinnak, hogy kéziratos disszertációját használhattam.)

hadak Kahlenbergnél megkezdődő sikeres ellentámadása idején, szeptember közepén csapataival az elsők között tért vissza a magyar uralkodó hűségére. Emiatt számos nagyúrhoz hasonlóan 1684 februárjában fiával ő is kegyelmet kapott.[90] Átállását ennek ellenére az udvarban és a Haditanácsban nehezen feledték. Visszapártolása dacára 1683 októberében felfüggesztették főkapitányi tisztségeiből,[91] a Kanizsa elleni végeket pedig ideiglenesen a győri főkapitánysághoz rendelték, nevezetesen az ott ténylegesen szolgáló és 1683-ban is mindvégig kitartó Esterházy János győri vicegenerális (1655–1691) igazgatása alá. Generálisi posztjait Batthyány végül csupán a keresztény ellentámadás első komolyabb sikerei után, 1684. június végén nyerte vissza – miként erről Bécsből természetesen az érintett Esterházy Jánost is értesítették (lásd a Függelék VI. dokumentumát).

Mindezek dacára a két főkapitányi poszt továbbörökítése majdnem hasonlóan történt Kristóf fia, II. Ádám esetében is. Különbséget pusztán az jelentett, hogy Kristóf generális – 1684. évi meghurcoltatása után, többek (köztük Esterházy Pál nádor) „biztatására" nyilván jobbnak látva visszavonulását és tisztségei átengedését fiának[92] – valamikor 1685. március közepe előtt maga mondott le katonai posztjairól.[93] Azok átörökítését viszont még 1682 elején, azaz 1683 nyári „árulását" megelőzően, kérte fiának, amelybe I. Lipót 1682. február 24-én[94] kibocsátott haditanácsi leiratában beleegyezett, csaknem szó szerint megismételve az 1655. tavaszi okiratot (lásd a Függelék VII. dokumentumát). Az Udvari Haditanács kancelláriáján tehát pusztán előkeresték az 1655. évi uralkodói engedélyt (vagy esetleg maga Batthyány nyújtotta be másolatát Bécsben), majd a néhány szükséges helyen módosították annak szövegét.

Mindezeknek köszönhetően Kristóf elsőszülött utóda, ifjabb Ádám 1685. március 15-től, azaz csaknem kereken két esztendővel apja halála (1687. március 6.) előtt, elnyerhette annak katonai méltóságait.[95] Mivel pedig Kanizsa 1690. áprilisi visszafoglalását követően Ádám a kanizsai főkapitányi posztot is megkapta – amelynek köszönhetően a Kanizsával szembeni végházak története fokozatosan véget ért –, ez összességében azt jelentette, hogy a famíliának 1633-tól egészen II. Ádám haláláig (1703. augusztus 26.) a Dunántúlon sikerült örökíthetővé, másként fogalmazva családi örökséggé tenni a törökellenes magyarországi határvédelem egy meghatározó szeletének irányítását. Nevezetesen azt a két tisztséget, amelynek betöltőit ez idő tájt – a mai Dunántúlról szemlélve – magyarul *„Magyarország Duna innenső részeinek és Kanizsa ellen vetett végvárainak főgenerális kapitánya"*-ként emlegettek.[96] Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy a neves német hadmérnök, Martin Stier (1620–1669) 1661-ben készült, tizenkét la-

[90] Mindezekre újabb kutatások alapján részletesen: *Varga J. J.* 2001. és *Varga J. J.* 2007. 120–126. és 218–224. o.

[91] ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 367. fol. 557. (október), fol. 664. (november) és fol. 668. (december)

[92] Vö. *Varga J. J.* 2007. 223. o. és MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Memor. №. 1303/1.

[93] ÖStA KA Best. №. 2357. és SNA Esterházy cseszneki ág lt., Kart. 43. Pallium I. fol. 175–176. 1685 elején azonban még biztosan ellátta tisztét, hiszen ekkor többek között különféle tisztségekre tett rendszeres javaslatokat a Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 370. fol. 4., fol. 21., fol. 90., fol. 156. stb. Ez utóbbi bécsi Hadilevéltárbeli adatokat Oross Andrásnak köszönöm.

[94] Feltéve persze, ha a Függelékben közölt XIX. századi másolatban az évszám helyes. Mivel azonban abban a secundo szót betűvel írta ki a család egykori levéltárosa, így valószínűleg nem tévesztett.

[95] Számos irattal: ÖStA KA Best. №. 1623. és №. 2357., ill. OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 68$^{r-v.}$

[96] Például MOL P 235, Gersei Pethő cs. lt., Memor. №. 12. (1686. július 17., Rohonc.)

pos Magyarország-térképe a Kanizsával szembeni végeket – régies németséggel – egyenesen *„Pattianische Gränitz Plätze"*-nek nevezte.[97]

Mindez még a Magyar Királyság XVI–XVII. századi teljes magyar–horvát határvédelmének ismeretében is unikumnak számított. Arra számos példa akadt, hogy ugyanabból a magyar (Csáky, Erdődy, Esterházy, Nádasdy, Pálffy), horvát (Drašković/Draskovics, Zrinski/Zrínyi), alsó-ausztriai (Teufel), krajnai (Auersperg, Lenkovitsch), stájer (Herberstein, Trauttmansdorff) vagy éppen német (Mansfeld) arisztokrata famíliából többen is viseljenek akár ugyanazon végvidéken vagy kerületben, főkapitányi posztot.[98] Családon belüli, mégpedig az elsőszülött fiú általi továbbörökítésre, ráadásul egyszerre két főkapitányi tisztség esetében, eddigi ismereteink szerint még apa és fiú között sem akadt hasonló eset. Még a legjelentősebb horvát–szlavón nagyúri családok (Draskovics, Erdődy, Zrínyi) sem voltak képesek ennek elérésére, még a valamivel kisebb katonai hatáskörrel rendelkező báni méltóság esetében sem.

Mindezek összességében kiválóan jelezték a Batthyány család hatalmas befolyását a Nyugat-Dunántúlon, amellyel ez idő tájt csak a Nádasdyak és az Esterházyak vetekedhettek, és persze – mint az 1663–1664. évi események kapcsán láthattuk – vetekedtek is. Ám egyúttal szemléletesen mutatták annak a különleges kompromisszumnak a szilárdságát, amely a magyar arisztokrata família és az idegen tanácsosok vezette Haditanács között a császárváros és délkeleti vidéke védelmének biztosítása érdekében a XVII. század közepére létrejött.

Kitekintés: szimbolikus visszatérés Szlavóniába

Magyarország 1683-ban megkezdődő felszabadítása részben ugyan visszavezette a Batthyány családot Szlavóniába, a visszatérés mégis csupán szimbolikus volt. Erdődy Miklós bán (1670/78–1693) halála után Batthyány II. Ádám kanizsai főkapitány – Kanizsával szembeni végvidéki generálisi tevékenységének, valamint Kanizsa és Székesfehérvár blokádjaiban, Buda visszavételében és egyéb csatákban tanúsított szolgálataira tekintettel – 1693 júliusától egyúttal horvát–szlavón bán, illetve a Kulpa és az Una menti báni végek főkapitánya is lett.[99] Új tiszte mellett kanizsai főkapitányi és dunántúli kerületi generálisi posztjait is megtarthatta.[100] Ez utóbbiakat ez idő tájt németül már *„diesseits der Donau und deren Kanisischen Grenzen bestellter General und Kreisoberst"*-ként, latinul pedig *„partium regni Hungariae Cisdanubianarum et confiniorum Canisiensium supremus generalis capitaneus"*-ként emlegették.[101] Sőt mindezek mellett

---

[97] ÖNB Handschriftensammlung Cod. 8332. 6. lap és *Pálffy* 2000. 69. o.

[98] *Pálffy* 1997a. passim.

[99] A szolgálatait kiemelő kinevező okirat, 1693. július 7.: ÖStA KA HKR KlA VII. 147. és OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 70^{r}–71^{r}; esküje tisztségéről, július 7.: ÖStA KA Best. №. 2774.

[100] Még halála évében is ezekkel együtt említették. Lásd például *„confiniorum regni Sclavoniae Collapianorum et Uunnanorum* [sic!] *supremus capitaneus, partium regni Hungarie Cisdanubianarum et confiniorum Canisae annexorum supremus generalis capitaneus"* MOL P 421, Keglevics cs. lt. III/76. fol. 160. (1703. február 9.)

[101] Németül például: MOL P 1313, Batthyány cs. lt., Pénzügyi iratok 219. cs. fol. 227–228. (1693. március 3.), latinul: OSzK Kt. Fol. Lat. 95. fol. 70^{r} (1693. július 7.)

Batthyány 1691 tavaszától a császári-királyi Habsburg haderő altábornagya (*Feldmarschalleutnant/generalis campi mareschalli locumtenens*) is volt.[102]

A báni címet megszerző Batthyány két esztendővel kinevezését követően a szlavóniai Varasd megyében fekvő Ludbreg várát és uradalmát is megvásárolta Erdődy Ferenc özvegyétől.[103] Mindezek dacára a Batthyányaknak az egykori magyar tartományba való visszatérése csupán jelképes lehetett. Egyrészt az oszmán hódítás következtében erre az időre Szlavónia egyesült Horvátországgal, így a XVIII. századra már valóban létrejött az említett „háromegy", azaz a Dalmát–Horvát–Szlavón Királyság.[104] Másrészt újabb birtokok szerzésére a töröktől visszafoglalt Magyarország más részein, Baranya, Tolna és Somogy megyében is bőven volt alkalom, amellyel a dunántúli főkapitány több esetben élni is tudott (például Boly, Mosgó, Somodor stb. esetében).[105] Mindezek azonban a XVI. század elején szerzett, stájer és osztrák határ menti törzsbirtokokkal és rezidenciákkal sem nagyságukban, sem geopolitikai jelentőségükben nem versenyezhettek. Az utóbbiaknak a Habsburg Monarchia meghatározó részét alkotó Magyar Királyság két fővárosához,[106] Pozsonyhoz és Bécshez való közelsége szinte garantálta a família helyét a magyar arisztokráciában és politikai elitben.

A Batthyányak 1526 utáni „határváltása" így összességében az egész kora újkor tekintetében maradandóak bizonyult. Az oszmánok kiűzésével ugyanakkor a család törökellenes határvédelmi szolgálata is véget ért. S noha a família a 18. században több generálist (Ádám Vencel, Károly és Fülöp személyében) adott a császári-királyi haderőnek,[107] a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság politikai elitjében súlyát mégis mindenekelőtt országos világi és egyházi főméltóságai őrizték meg. Elsősorban II. Ádám fiai: Lajos Ernő (1696–1765), aki 1751-ben a legfőbb világi méltóságig, a nádorságig emelkedett, másrészt a családból kikerülő utolsó horvát–szlavón bán (1742–1756), az 1764 elején birodalmi hercegi címet (*Reichsfürstentitel*) szerzett Károly (1697–1772),[108] valamint az előbbi fia, az 1776-ban a magyar katolikus egyház vezetőjévé, esztergomi érsekké kinevezett és két magyar királyt (II. Lipótot és I. Ferencet) koronázó Batthyány József (1727–1799).[109]

---

[102] I. Lipót pátense hadseregéhez Batthyány kinevezéséről, különös tekintettel Székesfehérvár és Kanizsa blokádjai idején tanúsított érdemeire, 1691. március 26.: ÖStA KA Best. №. 2155.

[103] *Zimányi* 1962a. 16. o.

[104] *Pálffy* 2002b. 120–121. o.

[105] *Zimányi* 1962a. 10–11., 16., 19. o.

[106] *Pálffy* 2008. 81–85. o.

[107] Hofrat Dr. Michael Hochedlinger (ÖStA KA) szíves közlése a készülő Habsburgs Generale: Die kaiserliche und kaiserlich-königliche Generalität 1618–1815. Ein biographisches Lexikon című munka adatbázisa alapján.

[108] *Fallenbüchl* 1988. 71. és 75. o.; ill. *Iványi* 1943. 13. o.: №. 9., valamint újabban *Zsámbéky* 2005. 100–129. o.

[109] *Beke* 2003. 347–354. o. (*Czékli Béla* írása) és *Zsámbéky* 2005. 130–145. o.

FÜGGELÉK

№. I.

Batthyány I. Ádám német nyelvű esküje (iuramentum instructionis) a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányi tisztségről kiállított utasításában foglaltak betartásáról. 1633. november 15., Bécs.

Magyar Országos Levéltár, Budapest; P 1322, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi igazgatósága, Föld. fam. №. 353. p. 135. (egykorú másolat) és Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Kriegsarchiv, Bestallungen №. 1243. (fogalmazvány)

Kanisa ellen vetett végházak Instructiójára adatott Quietantia.

Ich Graff Adam von Butthijan, Römischer Kayserlicher Majestät rath unnd cammerer. Bekhene als der allerdurchleuchtigüst [sic!] grosmechtigiste fürst unnd herr, herr Ferdtinandt der ander, erwöhlter römischer khayser, im Germanien, zu Hungern unnd Behäm khönig, erczherzog zu Össterreich, mein allergnedigister herr, mich an ieczto zu deroselben obristen über die gegen Canischa werths ligent graniczen chrafft und inhalt deren hiemit dato darüber aufgerichten und mir angehendtigen instruction und bestaltung [sic!] gnedist bestelt und für genomben.

Das demnach hochgedachter Ihrer Khayserlichen Maijestät ich gehorsamblich zu gesagt und versprochen, zusag und versprich, auch hiemit bey meinen wahren adellichen ehren, trauen und glauben, das ich alle unnd jede in oberuhrter instruction und bestaltung [sic!] begriefene clausela und puncten nach meinen besten verstandt und leibsvernuegen gehorsamblich, treulich und fleisig vollziechen, und in allen das thuen und handlen, was einen getreuen, ehrliebten obristen gegen seinen herren gebhüert und zustehet. Alles mit chrafft dises reversbrieffs, den ich mit meiner aigner handtschrifft und angeborner sigill becrefftiget.

Actum Wienno [sic!] den 15. Novembris anno 1633.

№. II.

Batthyány I. Ádám latin nyelvű esküje (iuramentum instructionis) a dunántúli kerületi főkapitányi tisztségről kiállított utasításában foglaltak betartásáról. 1633. november 15., Bécs.

Magyar Országos Levéltár, Budapest; P 1322, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi igazgatósága, Föld. fam. №. 353. p. 134. (egykorú másolat)

Az Ország Kapitányságra adatott Instructióra való Reversalis.

Ego Comes Adamus de Batthyan, Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis camerarius et consiliarius etc. Fateor et recognosco tenore praesentium, quod cum Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, dominus meus clementissimus, me in partium regni Hungariae Cisdanubianarum supremum capitaneum benigne constituerit, ac fidei, diligentiae meae vigore instructionis, die hodierna superinde emanatae, clementer concredere dignata sit.

Quod vicissim Suae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestati promitto et spondeo sub fide nobilitatis et humanitatis, quam gero, me omnes et singulos articulos, qui in praedicta instructione comprehensi sunt, secundum virium mearum et intellectus possibilitatem, obedienter, diligenter et fideliter exsecuturum, ac in omnibus id facturum, quod fidelis et honestus supremus capitaneus praestare tenetur. Vigore harum reversalium, quas propria manu subscripsi et apposito sigillo confirmavi bona fide.

Datae Viennae die decima quinta Novembris anno 1633.

№. III.

Batthyány I. Ádám latin nyelvű, közös esküje (iuramentum instructionis) a kanizsai végvidéki és dunántúli kerületi főkapitányi tisztségről végleges kinevezésekor kiállított utasításaiban foglaltak betartásáról.
1637. május 25., Bécs.

Magyar Országos Levéltár, Budapest; P 1315, A herceg Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám, Másolati könyv b., p. 63. (egykorú másolat) és uo. P 1313, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára, Memorabilia №. 1002/F.

Ego Comes Adamus de Batthyan, Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Ferdinandi Tertii domini, domini mei clementissimi camerarius et consiliarius. Fateor et recognosco tenore praesentium, cum praelibata Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, dominus meus clementissimus, me in partium regni Hungariae Cysdanubianarum simul et confiniorum Canisae oppositorum supremum capitaneum benigne confirmare, ac fidei diligentiaeque meae vigore instructionis superinde emanatae clementer concredere dignata sit.

Quod vicissim Suae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestati promitto et spondeo sub fide nobilitatis et humanitatis, quam gero, me omnes et singulos articulos, qui in instructione mihi tradita comprehensi sunt, secundum virium mearum et intellectus possibilitatem, obedienter, diligenter et fideliter exsecuturum, ac in omnibus id facturum, quod fidelis et honestus supremus capitaneus praestare tenetur. Vigore harum reversalium, quas propria manu subscripsi et apposito sigillo confirmavi bona fide.

Datae Viennae 25. Mai 1637.

№. IV.

III. Ferdinánd az Udvari Haditanács útján értesíti Batthyány I. Ádám dunántúli kerület és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányt, hogy főkapitányi tisztségeinek fiai (előbb az elsőszülött Kristóf, majd a másodszülött Pál) által történő öröklésébe beleegyezett.
1655. március 18., Bécs.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Kézirattár, Fol. Lat. 95. [*Joannes Paulik*: Genealogia illustris stirpis de Batthyán ex Archivo ejusdem familiae Körmendiensi diplomatice deducta. Celsissimus S. R. I. Princeps Ludovicus II. de Batthyan etc. hoc exemplar muneri misit Instituto Historico-Diplomatico-Juridico Martini Georgii Kovachich Senquiciensis. Körmend, 1802.[110]] fol. 60^{v}–$61^{r.}$ (XIX. századi másolat)

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Hungaricae et Bohemiae Maiestatis, domini nostri clementissimi nomine, ejusdem consiliario et camerario, domino Comiti Adamo de Botthyán, partium regni Hungariae Cisdanubianarum, etiam confiniorum Canisae oppositorum supremo capitaneo etc.

Hisce benigne insinuandum praelibatam Caesaream Regiamque Maiestatem benigno intuitu eiusdem domini Comitis a multis annis exhibitae singularis fidelitatis promptorumque servitiorum erga Suam Maiestatem et Patriam praestitorum clementer resolvisse, insignum caesareae et regiae agnitionis atque propensionis in eiusmodi suos constantis fidelitatis ministros gratiam promeritam, etiam in haeredes eiusdem domini Comitis extendere, ac proinde officia generalatus et supremi capitaneatus in confiniis Canisae oppositis, quibus praefatus dominus Comes Adamus a Botthyán modo fungitur, filio suo natu majori, domino Christophoro de Batthyán, vel si ipsum praepropere praeter spem obire contingeret, eiusdem filio secundo, domino Paulo de Botthyán, modo

[110] A család történetének e fontos kéziratos oklevélgyűjteményére és genealógiájára vö. *Fazekas* 1992. 28–29. o.; *Koltai* 2000b. 213. o. és *Rácz* 2009. 311–313. o.

viventibus, clementer conferre; ita, ut praefatus generalatus et supremus capitaneatus ad dominum filium maiorem natu, et ipso decedente ad minorem natu devolvi atque permanere debeat.

Id quod supramemorato domino Comiti Adamo de Botthyán pro notitia intimandum fuit. Cui de caetero Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas solita sua gratia imperiali ac regia benigne propensa manet.

Per Imperatorem

Ex Consilio Bellico die 18ª Marcii 1655.

Christophorus a Dorsch m. p.[111]

№. V.

Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány megköszöni I. Lipót királynak, hogy főkapitányi tisztségeinek fiai által történő öröklésébe beleegyezett. 1655. október 8., Németújvár.

Magyar Országos Levéltár, Budapest; P 1315, A herceg Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám, 1655: №. 734. (fogalmazvány),[112] ill. rövid tartalmi kivonata az Udvari Haditanács egykorú iktatókönyvében: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 311. fol. 441.

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas,
domine, domine clementissime.

Humillimorum servitiorum meorum perpetuam subiectionem. Acceptis literis Bellici Consilii de officio mei generalatus, videlicet confiniorum Canisae oppositorum, nomine Maiestatis Vestrae Sacratissimae scriptis,[113] respectu fidelitatis fideliumque servitiorum meorum hactenus praestitorum, quod Sua Sacratissima Caesarea et Regia Maiestas officium hoc mei generalatus in filium meum Christophorum natu maiorem (et illo decedente in Paulum natu minorem) clementer conferre et devolvere dignata est, intellexi.

Quam Maiestatis Vestrae Sacratissimae gratiam caesareamque erga nos exhibitam charitatem in futurum quoque non minori alacritate, sed pari fidelitatis constantia, tam Maiestati Vestrae Sacratissimae, quam Augustissimae ejusdem domui Austriacae, cum filiis meis reservire studebo. His Maiestatem Vestram Sacratissimam quam diutissime faeliciter regnantem cupio.

Datum Németh Uyvár die 8. Octobris anno 1655.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae
humillimus subditus
[a fogalmazványon
aláírás nélkül]

[111] Christoph von Dorsch (1615k.–1698) a leirat készültekor az Udvari Haditanács titkára (1647-től), később haditanácsos (1659-től), majd titkos referendarius (*geheimer Referendarius*) a Titkos Konferencia mellett; végül 1681-től haláláig az Udvari Haditanács kancelláriájának igazgatója (*Direktor der Hofkriegskanzlei*). *Sienell* 2001. 233–236. o.

[112] A fogalmazványbeli kisebb-nagyobb szórendi és grammatikai javításokat külön nem jelöljük.

[113] Lásd a №. IV. alatt.

№. VI.

Az Udvari Haditanács értesíti galántai Esterházy János győri végvidéki magyar főkapitány-helyettest (vicegenerálist), hogy I. Lipót király a kegyelemben részesített Batthyány II. Kristóf dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitánynak visszaadta a törökökhöz való pártolása miatt 1683-ban elvett katonai tisztségeit. Így a Kanizsai végvidéki főkapitányság irányítása ismét Batthyány feladata.
1684. június 28., Linz.

Slovenský národný archív, Bratislava; Archív rodiny Esterházy – Česnecká línia, Kart. 43. Pallium II. fol. 57–58. (eredeti), ill. rövid tartalmi kivonata az Udvari Haditanács egykorú iktatókönyvében: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 369. fol. 407$^{r.}$

Wohlgebohrner,

Sonders freundlicher gliebter herr obristleuthenand. Demnach Ihre Kayserliche Majestät, unser allergnädigster herr, den herrn Christophorum Grafen Batthyani in die vorhin gehabte, aber bey denen motibus negstverwichenen sechszehenhundert-dreyundachtzigsten jahrs suspendirte officia, sowohl honoraria, alß militaria, und per consequens in die crais- und obristen stöll gegen den Canisischen gränitzen, wie ihme ermelte stöllen vorhero anvertrauet gewesen, restituirt, und demselben auch solches albereith gnädigst notificirt haben. Alß ligt ihme herrn grafen das commando nun über erwehnte Canisische gränitzen widerum ob, und bleibt bey deme, daß man sich Raberischer seits in selbiges commando weiter nichts einzumischen haben solle; und hat dem herrn obristleuthenand also hiemit zur nachricht nit verhalten werden wollen. Demselben benebens göttlicher bewahrung empfehlend.
Linz den 28ten Junii 1684.

Des herrn obristleuthenandens
freundliche und beraitwillige
N. der Römischen Kayserlichen Majestät
hofkriegsratspraesident, vicepraesident und räthe

[Kívül a címzés, két rányomott pecséttel:]
Dem wohlgebohrnen herrn Johan Esterhasy von Galantha, rittern des guldenen sporens, der Römischen Kayserlichen Mayestät bestelten obristleuthenanden zu Raab, unserm sonders freundlichen, gliebten herrn.[114]

№. VII.

I. Lipót az Udvari Haditanács útján értesíti Batthyány II. Kristóf dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányt, hogy főkapitányi tisztségeinek elsőszülött fia, II. Ádám által történő öröklésébe beleegyezett.
1682. február 24., Bécs.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Kézirattár, Fol. Lat. 95. fol. 66$^{r-v.}$ (XIX. századi másolat)

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Hungariae et Bohemiae Maiestatis, domini nostri clementissimi nomine, eiusdem camerario, consiliario ac partium regni Hungariae Cisdanubianarum et confiniorum Canisae oppositorum generali, domino Comiti Christophoro de Botthyán, perpetuo in Németh-Ujvár.

[114] Galántai Esterházy János (1625–1691) 1655-től volt haláláig mind aranysarkantyús vitéz, mind győri magyar főkapitány-helyettes (vicegenerális). *Pálffy* 1997a. 278. o.

Hisce benigne insinuandum praelibatam Caesaream Regiamque Majestatem benigno intuitu eiusdem domini Comitis a multis annis exhibitae singularis fidelitatis promptorumque servitiorum erga Suam Maiestatem et Patriam praestitorum clementer resolvisse, insignum caesareae et regiae agnitionis atque propensionis in eiusmodi suos constantis fidelitatis ministros gratiam promeritam, etiam in haeredes eiusdem domini Comitis extendere, ac proinde officia generalatus et supremi capitaneatus in confiniis Canisae oppositis, quibus praefatus dominus Comes Christophorus a Botthyán modo fungitur, illo decedente, filio suo natu maiori, praelibatae Suae Maiestatis camerario,[115] domino Comiti Adamo de Botthyán clementer conferre; ita, ut praefatus generalatus et supremus capitaneatus ad dominum filium maiorem natu Comitem Adamum devolvi atque penes illum permanere debeat.

Id quod supramemorato domino Comiti Christophoro de Botthyán pro notitia intimandum fuit. Cui de caetero Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas solita sua gratia imperiali ac regia benigne propensa manet.

Per Imperatorem

Ex Consilio Bellico Viennae 24. Februarii anno millesimo sexcentesimo octuagesimo secundo.

Christophorus [a] Dorsch m. p.[116]
Joannes Adamus Vöber m. p.[117]

[115] Batthyány II. Ádám 1681. június 10-től volt I. Lipót kamarása, amikor a soproni diétán letette esküjét. ÖStA HHStA OMeA Sonderreihe, Eidbücher Kart. 19. Bd. 2. fol. 206.

[116] Dorschra lásd a 111. jegyzetet.

[117] Johann Adam von Weber (1633 k.–1701) a leirat készültekor az Udvari Haditanács egyik titkára (1673-tól; egyúttal Ernst Rüdiger von Starhemberg Haditanács-[al]elnök személyes titkára), 1688-tól haditanácsos, 1698 után pedig az Udvari Haditanács kancelláriájának igazgatója (*Direktor der Hofkriegskanzlei*). *Sienell* 2001. 273–276. o.

Levéltári források

A GNM Nürnberg	Archiv des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg
WF	Weltliche Fürsten
HDA	Hrvatski državni arhiv, Zagreb
B.	Obiteljski i osobni arhivski fondovi
1.	Obiteljski arhivski fondovi
Arhiv Drašković	[711.] Drašković – Božjakovina, Trakošćan, Varaždin, Bukovec 1249–1854
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
A szekció:	Magyar Kancelláriai Levéltár
A 57	Libri regii
E szekció:	Magyar kincstári levéltárak
MKA	Magyar Kamara Archívuma
E 144	Történelmi emlékek
E 211	Lymbus
P szekció:	Családi levéltárak
P 235	Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család
P 421	Keglevich család levéltára
P 1313	A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára. Majoratus
Memor.	Memorabilia
Pénzügyi iratok	
P 1314	Missiles
P 1315	Batthyány I. Ádám
P 1322	A Batthyány család körmendi központi igazgatósága
Föld. fam.	A földesúri famíliára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Kt.	Kézirattár
Fol. Lat.	Folia Latina
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Hungarica AA	Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten
Hungarica Com.	Ungarische Akten (Hungarica), Comitialia
OMeA	Obersthofmeisteramt
OKäA	Oberstkämmereramt

Turcica	Türkei I. (Turcica)
HKA	Hofkammerarchiv
Fam.–Akten	Familienakten
HFU	Hoffinanz Ungarn
HZAB	Hofzahlamtsbücher
Prot. der Hofkammer	Protokolle der Hofakmmer (Hoffinanz-Protokolle)
KA	Kriegsarchiv
Best.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallungen
Best. Prot.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallung Register und Protokoll
HKR Akten	Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot.	Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
HKR KlA	Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv
IHKR Akten	Akten des Innerösterreichischen Hofkriegsrates
SNA	Slovenský národný archív, Bratislava
Archív rodiny Esterházy	Česnecká línia (Esterházy, cseszneki lt.)
StLA	Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
Laa. A.	Landschaftliches Archiv
Antiquum XIV. Sonderreihe	Antiquum XIV.: Militaria

Kiadott források

Barabás 1898–1899.	Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok / Codex epistolaris et diplomaticus Comitis Nicolai de Zrinio. Közrebocsátja *Barabás Samu*. I. köt. Levelek. 1535–1565., II. köt. Levelek. 1566–1574., Oklevelek. 1534–1602. és Pótlék. 1535–1567. (Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria, XXIX–XXX.) Budapest, 1898–1899.
Doerr 1901.	*Doerr, August*: Auszug aus den Matrikeln der k. k. Hof- und Burgpfarre in Wien. Smilkau, 1901.
Dongó Gyárfás 1899.	*D–gy. [Dongó Gyárfás Géza]*: A báni tiszt jogfolytonossága II. Lajos és I. Ferdinánd korában. *Történelmi Tár*, 1899. 317–319. o.
Ekler 2008.	„Newe Zeitung auß Ungern..." Eberau/Monyorókerék, 1587. [Hasonmás kiadás.] Bev./Hrsg. von: *Ekler Péter*. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae.) Budapest, 2008.
Fabó 1871. I–II.	*Fabó András*: Vitnyédy István levelei 1652–1664. I–II. rész. *Magyar Történelmi Tár*, 15. (1871.) 1–272. o. és Uo. 16. (1871.) 7–268. o.
Hegedűs–Papp 1991.	Középkori leveleink (1541-ig). Szerk. *Hegedűs Attila–Papp Lajos*. (Régi Magyar Levéltár, 1.) Budapest, 1991.
Istvánffy 1622.	*Isthvanfi, Nicolaus*: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Colonia Agrippina, 1622.

Iványi 1942. *Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memorabiliái / Acta Memorabilia in tabulario gentis principum de Batthyány reperibilia. (Körmendi Füzetek, 2.) Körmend, 1942.

Iványi 1943. *Iványi Béla*: Címeres levelek a keszthelyi és körmendi hercegi levéltárakban / Litterae armales in tabulariis Principum de Batthyány et de Festetics reperibiles. (Körmendi Füzetek, Sorozaton kívüli A füzet.) Veszprém, 1943.

Iványi 1990. *Iványi Béla*: A körmendi levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. I. 1527–1625. S. a. r. *Szilasi László*. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 29/1.) Szeged, 1990.

Iványi – Fazekas – Koltai 2008. *Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András*: Pázmány Péter és a Batthyányak. Szerk. *Koltai András*. Budapest, 2008.

Jedlicska 1897. *Jedlicska Pál*: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. (Eredeti történeti forrásmunka.) Eger, 1897.

Kárpáti-Kravjánszky 1933. *Kárpáti-Kravjánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). A velencei kir. állami levéltár császári udvarból való követjelentései alapján. Budapest, 1933.

Kincses 1993. „Ím küttem én orvosságot". Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622–1644. S. a. r. *Kincses Katalin*. (Régi magyar történeti források, 3.) Budapest, 1993.

Koltai 2001. Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. S. a. r., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta *Koltai András*. A 33. sz. iratot s. a. r. és jegyzetekkel ellátta *Sunkó Attila*. (Millenniumi magyar történelem: Források.) Budapest, 2001.

Kovachich 1790. *Kovachich, Martinus Georgius*: Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt. Pestini, 1790.

Lauter 1989. Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Pálffy Pál levelei Batthyány Ádámhoz és Borbálához. S. a. r. *S. Lauter Éva*. (Régi magyar történeti források, 1.) Budapest, 1989.

Nagy-Tóth 2007. *Nagy-Tóth Mária*: Valentianus Purgolt, a Batthyányak újkeresztény orvosának levelei (1622–1636). *Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv*, 38. (2007.) 19–38. o.

Őze 1996. *Őze Sándor*: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. k. Budapest, 1996.

Pálffy 1995. *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995.) 1. sz. 114–185. o.

Pálffy – Pandžić – Tobler 1999. *Pálffy, Géza – Pandžić, Miljenko – Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert / Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću. Eisenstadt / Željezno, 1999.

Pethő 1753. Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott *Pethő Gergely*tül. Kassa, 1753. (Reprint kiadás a Dharma Kiadó gondozásában: Budapest, 1993.)

Šišić 1912. *Šišić, Ferdo*: Hrvatski saborski spisi / Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXXI.) Zagreb, 1912.

Szelestei 1988. Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658. A dokumentumokat kísérőtanulmánnyal közreadja *Szelestei N. László*. (Peregrinatio Hungarorum, 2.) Szeged, 1988.

Szilasi 1989. „Vitéz-e avagy ájtatos?" I. Batthyány Ádám sajátkezű bűnlajstroma s „némely fontos kicsiség". A dokumentumokat kísérőtanulmánnyal közreadja *Szilasi László*. (Peregrinatio Hungarorum, 3.) Szeged, 1989.

Thallóczy – Hodinka 1903. *Thallóczy Lajos – Hodinka Antal*: Magyarország melléktartományainak oklevéltára / Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum. I. köt. A horvát véghelyek oklevéltára. 1490–1527. (Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria, XXXI.) Budapest, 1903.

Thallóczy – Horváth 1915. *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Az oklevéltárat szerk. *Horváth Sándor*. (Monumenta Hungariae Historica I.: Diplomataria, XL.) Budapest, 1915.

Tóth P. 1992. *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1601–1620, 1631–1641. (Vas megyei levéltári füzetek, 5.) Szombathely, 1992.

Tóth – Újváry – Varga – Zimányi 1998. *Tóth István György – J. Újváry Zsuzsa – Varga J. János – Zimányi Vera:* Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. *Történelmi Szemle*, 40. (1998.) 299–331. o.

A FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

Amstadt 1969. *Amstadt, Jakob*: Die k. k. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie). (Inaugural-Diss.) Würzburg, 1969.

Bak 1997. *Bak Borbála*: Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. (História könyvtár: Monográfiák, 9/I.) Budapest, 1997.

Beke 2003. Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest, 2003.

Barlay 1986. *Barlay Ö. Szabolcs*: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest, 1986.

Bobory 2005. *Bobory Dóra*: Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi magyar főúr életében. *Századok*, 139. (2005.) 4. sz. 923–944. o.

Bobory 2007. *Bobory, Dóra*: Boldizsár Batthyány (c.1542–1590): Erudition, Natural Sciences, Patronage and Friendship in the Life of a Sixteenth-Century Hungarian Nobleman. Central European University, Phil. Diss. Budapest, 2007.

Bobory 2009. *Bobory, Dóra*: The Sword and Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary. Newcastle upon Tyne, 2009.

Bónis 1971. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971.

Breu 1970. *Breu Josef*: Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten. Wien, 1970.

Buzási 2005. *Buzási Enikő*: A Köpenyes Madonna Árpásról: Jan Thomas Nádasdy Ferenc számára festett műve 1663-ból. (Meghatározás, datálás, attribúció). *Művészettörténeti Értesítő,* 55. (2005.) 3–4. sz. 245–286. o.

Buzási 2007. *Buzási Enikő*: Aktualitás és történeti hagyomány a 17. század végén: A Mátyás-kultusz a Batthyányak családi reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő,* 56. (2007.) 1. sz. 115–138. o.

Dominkovits 2006. *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén...." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006.

Dóri 2006. *Dóri Szilvia*: A török–magyar rabtartás szokásai a XVII. század végén egy török bég levelei alapján. In: Tanulmányok évszázadok történetéből. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* A szerkesztésben közreműködött *Forgó András* és *Illik Péter.* Piliscsaba, 2006. (Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok, 2.) 156–170. o.

Engel 2001. *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História könyvtár. Monográfiák, 17.) Budapest, 2001.

Fallenbüchl 1988. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest, 1988.

Fazekas 1992. *Fazekas István*: Kovachich Márton György egy elfelejtett munkája, a „Monumenta Diplomatica Batthyanyana". *Levéltári Közlemények,* 63. (1992.) 1–2. sz. 27–38. o.

Fazekas 1996. *Fazekas István*: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk" Szerk. *Péter Katalin.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 19.) Budapest, 1996. 91–114. o.

Fazekas 2007. *Fazekas István*: Batthyány Ádám „áttérési irata". In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. CD-ROM. Szerk. *Erdélyi Gabriella – Tusor Péter.* Budapest, 2007. 455–464. o.

Fenyvesi 1985. *Fenyvesi László*: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-vlach-iflák-vojnik problematikához, 1641.) In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Szerk. *Bodó Sándor–Szabó Jolán.* (Studia Agriensia, 5.) Eger, 1985. 199–218. o.

Fógel 1913. *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Budapest, 1913.

Fógel 1917. *Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Budapest, 1917.

HBL 1. Hrvatski biografski leksikon. Ured.: *Trpimir Macan.* 1. A – Bi. Zagreb, 1983.

Hegyi 1993. *Hegyi Klára*: „Aranyásó szpáhik" a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. *Glatz Ferenc.* Budapest, 1993. 103–111. o.

Horváth 2005. *Horváth Sándor*: A Batthyányak és a horvátok. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. Szerk. *Nagy Zoltán.* Körmend–Szombathely, 2006. 45–52. o.

Illik 2006. *Illik Péter*: Kártételek a Batthyány-birtokokon „az rebellió" alatt (1619–1622). In: Tanulmányok évszázadok történetéből. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. A szerkesztésben közreműködött *Forgó András* és *Illik Péter*. (Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok, 2.) Piliscsaba, 2006. 113–133. o.

Illik 2008. *Illik Péter*: „Háborús békeévek" a Batthyány-birtokokon (1630–1650). In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Khronosz: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának sorozata, 1.) Piliscsaba, 2008.43–56. o.

Iványi 1958. *Iványi Béla*: Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században. (Kézirat. Lelőhelye: Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, Kézirattár, jelzete: Ms. 5301/7.) Budapest, 1958.

Kaser 1997a. *Kaser, Karl*: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881). (Zur Kunde Südosteuropas, II/22.) Wien–Köln–Weimar, 1997.

Kaser 1997b. *Kaser, Karl*: Slobodan seljak i vojnik. Povojacenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini (1535–1881.) Tom I. Rana krajiška društva (1545–1754.), Tom II. Povojaceno društvo (1754–1881.) (Povijest i historija sorozat.) Zagreb, 1997.

Kelenik 1992. *Kelenik József*: Körmend a hadtörténelemben 1526–1711. In: *Veszprémy László – Kelenik József – Hermann Róbert – Bencze László:* Körmend a hadtörténelemben. (Körmendi füzetek.) Körmend, 1992. 51–139. o.

Kelenik 1995. *Kelenik József*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk. *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény, 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 5–51. o.

Kelenik 2005. *Kelenik József*: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*. A szerkesztésben közreműködött: *Csákváry Ferenc – Kincses Katalin Mária – Mészáros Kálmán – Tóth Ferenc*. Budapest, 2005. 311–357. o.

Kenyeres 2003. *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények,* 74. (2003.) 1–2. sz. 59–103. o.

Kincses 2000. *Kincses Katalin Mária*: Egy nyugat-magyarországi párhuzam: Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Éva udvartartása. In: Erdély és Patak fejedelemasszonya: Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk. *Tamás Edit*. II. köt. Sárospatak, 2000. 171–181. o.

Koltai 2000a. *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara 1625–1659. (Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Közép- és Koraújkori Magyar Történeti Doktori Iskola.) Budapest, 2000.

Koltai 2000b. *Koltai András*: A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete. *Levéltári Közlemények,* 71. (2000.) 1–2. sz. 207–231. o.

Koltai 2002a. *Koltai András*: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban. Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). *Korall: Társadalomtörténeti folyóirat*, 9. (2002. szeptember.) 55–78. o.

Koltai 2002b. *Koltai András*: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, IV.) Budapest– Szeged, 2002.

Koltai 2005. *Koltai András*: Batthyány I. Ádám (1610–1659). (Testis temporis / Az idő tanúja, 9.) Körmend, 2005.

Koltai 2006. *Koltai András*: Egy nagyasszony özvegyen: Batthyányné Lobkovicz Poppel Éva és udvara. In: Nők a modernizálódó magyar társadalomban. Szerk. *Gyáni Gábor–Nagy Beáta*. (Artemisz Könyvek.) Debrecen, [2006.] 57–85. o.

Koltai 2008a. *Koltai András*: A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól. *Magyar Könyvszemle*, 124. (2008.) 2. sz. 93–110. o.

Koltai 2008b. *Koltai András*: Portré végvidékkel. Batthyány Ádám és a képzőművészet (1636–1659). In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. *G. Etényi Nóra–Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 401–435. o.

Koppány 1984. *Koppány Tibor*: Batthyány I. Ádám építkezései 1629–1659. *Történelmi Szemle*, 27. (1984.) 539–555. o.

Kovács 2002. Weitschawar / Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2002. május 31. – 2002. október 31. Kiállítás a Budapesti Hadtörténeti Múzeumban 2002. november 21. – 2004. január 31. Szerk. *Kovács Gyöngyi*. A szerk. munkatársa: *Kőfalvi Csilla*. Zalaegerszeg, 2002.

Križko 1877. *Križko Pál*: Az 1563. évi koronázási ünnepély. *Századok*, 11. (1877.) 27–48. o.

Ladányi-Benedikt 2008. *Ladányi-Benedikt Ildikó:* Rabok és kezesek a körmendi várban a XVII. század közepén. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Khronosz: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának sorozata, 1.) Piliscsaba, 2008. 81–87. o.

Mažuran 1958. *Mažuran, Ive*: Turska osvajanja u Slavoniji (1526.–1552.) *Osječki zbornik*, 6. (1958.) 93–134. o.

Militärgrenze 1973. Die k. k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, 6.) Wien, 1973.

Militärgrenze 1982. Die österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen. Hrsg. von: *Gerhard Ernst*. (Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts, 8.) Regensburg, 1982.

Monok – Ötvös–Zvara 2004 *Monok, István – Ötvös, Péter – Zvara, Edina*: Balthasar Batthyány und seine Bibliothek. (Burgenländische Forschungen, Sonderbd. 26.) Eisenstadt 2004.

Müller 1978. *Müller Veronika*: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. *Zalai Gyűjtemény*, 8. (1978.) 81–93. o.

Nagy L. 1987. *Nagy László*: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. (Korok és emberek sorozat.) H. n., 1987.

Nagy Z. 2006. A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29. Szerk. *Nagy Zoltán*. Körmend–Szombathely, 2006.

Pálffy 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle,* 38. (1996.) 2–3. sz. 163–217. o.

Pálffy 1997a. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból".) *Történelmi Szemle,* 39. (1997.) 2. sz. 257–288. o.

Pálffy 1997b. *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. (Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez.) *Fons,* 4. (1997.) 1. sz. 5–78. o.

Pálffy 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében: A győri főkapitányság története 1526–1598. (A győri főkapitányság története a 16–17. században, 1.) Győr, 1999.

Pálffy 2000. *Pálffy Géza*: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. 2. jav. és bőv. kiad. Pápa, 2000.

Pálffy 2002a. *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: A budróci Budor család a XV–XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002.) 4. sz. 923–1007. o.

Pálffy 2002b. *Pálffy Géza*: Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban. *Fons,* 9. (2002.) 1–3. sz. 107–121. o.

Pálffy 2005. *Pálffy Géza*: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle,* 47. (2005.) 3–4. sz. 241–275. o.

Pálffy 2007a. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor.* Budapest, 2007. 39–65. o.

Pálffy 2007b. *Pálffy, Géza*: Die Repräsentation des Königreichs Ungarn am Begräbnis Kaiser Maximilians II. in Prag 1577. In: Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám Prof. Jaroslava Pánka. Uspor.: *Jiří Mikulec – Miloslav Polívka.* Praha, 2007. Svazek 1. 276–283. o.

Pálffy 2007c. *Pálffy Géza*: A Zrínyi-kutatás egyik megoldatlan kérdéséről. Zrínyi Miklós hadimustrája a Vas megyei Vat mellett 1663. szeptember 17-én. *Történelmi Szemle,* 49. (2007.) 2. sz. 263–288. o.

Pálffy 2008. *Pálffy Géza*: Szent István birodalma a Habsburgok középeurópai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (Akadémiai doktori értekezés.) Budapest, 2008.

Pálosfalvi 2007–2008. *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikus pályaképe. I–II. *Századok,* 141. (2007.) 4. sz. 843–877. o. és 142. (2008.) 2. sz. 267–313. o.

Pavličević 1984. Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave. Ured.: *Dragutin Pavličević.* Zagreb, 1984.

Rácz 2005. *Rácz György*: A Batthyány család a középkorban. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden, 2005. október 27–29. Szerk. *Nagy Zoltán.* Körmend–Szombathely, 2006. 27–36. o.

Rácz 2009. *Rácz György*: Egy főnemesi család eredete és „pályakezdése". A Batthyányak az Anjou- és Zsigmond korban. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. *Neumann Tibor – Rácz György*. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.; Analecta medievalia III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. 301–357. o.

Roth 1971. *Roth, Franz Otto*: Balthasar III. Batthyánys Bittschreiben um steirische Hilfe für Westungarn. In: Lebensraum der Grenze. Festschrift Fritz Posch zur Vollendung des 60. Lebensjahres. Hrsg.: *Franz Pichler – Ferdinand Tremel*. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderbd. 18.) Graz, 1971. 177–193. o.

Rothenberg 1960. *Rothenberg, Gunther Erich*: The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747. (Illinois Studies in the Social Sciences, 48.) Urbana, 1960.

Rothenberg 1970. *Rothenberg, Gunther E[rich]:* Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881. Wien–München, 1970.

Sienell 2001. *Sienell, Stefan*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.: Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, 17.) Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2001.

Simon 1997. *Simon Éva*: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk. *Káli Csaba*. (Zalai Gyűjtemény, 42.) Zalaegerszeg, 1997. 61–86. o.

Simon 2007. *Simon Éva, Sz.*: Névlegesen birtokolt szandzsákbégi hászok a 16. századi oszmán terjeszkedés szolgálatában (Gondolatok a ber vedzsh-i tahmin szisztéma működésének értelmezéséhez). *Századok*, 141. (2007.) 6. sz. 1351–1406. o.

Simoniti 1991. *Simoniti, Vasko*: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, 1991.

Štefanec 2001. *Štefanec, Nataša*: Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. (Homines, tempore, loci sorozat) Zagreb, 2001.

Szakály 1986. *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 11–57. o.

Tarkó 2008. *Tarkó Ilona*: Török rabok váltságdíjai Batthyány II. Ferenc idején. In: Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. (Khronosz: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának sorozata, 1.) Piliscsaba, 2008. 71–80. o.

Toifl – Leitgeb 1991. *Toifl, Leopold – Leitgeb, Hildegard*: Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. (Militärhistorische Schriftenreihe, 64.) Wien, 1991.

Toma 2005. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). (Doktori disszertáció. ELTE BTK Történeti Doktori Iskola.) Budapest, 2005.

Tóth H. 2002. — *Tóth Hajnalka*: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. *Aetas,* 2002/1. 136–153. o.

Tóth I. Gy. 1992. — *Tóth István György*: Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 115.) Budapest, 1992.

Tusor 1994. — *Tusor Péter*: Egyház és közélet a XVII. századi Magyarországon. Zombori Lippay György levelei királyságbeli főurakhoz. (Szakdolgozat. ELTE BTK.) I–II. Budapest, 1994.

Újváry 2006. — Tanulmányok évszázadok történetéből. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* A szerkesztésben közreműködött *Forgó András és Illik Péter.* (Pázmány Történelmi Műhely, Történelmi Tanulmányok, 2.) Piliscsaba, 2006.

Újváry 2008. — Mindennapi élet a török árnyékában. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* (Khronosz: A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történelemtudományi Doktori Iskolájának sorozata, 1.) Piliscsaba, 2008.

Varga J. J. 1981. — *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 94.) Budapest, 1981.

Varga J. J. 1991. — *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. *E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László.* Budapest, 1991. 121–133. o.

Varga J. J. 2001. — *Varga J. János*: A túlélés és az árulás mezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna.* Piliscsaba, 2001. 486–504. o.

Varga J. J. 2007. — *Varga J. János*: Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. (História könyvtár: Monográfiák 23.) Budapest, 2007.

Varga Sz. 2008a. — *Varga Szabolcs*: Az 1527. évi horvát–szlavón kettős „királyválasztás" története. *Századok,* 142. (2008.) 5. sz. 1075–1134. o.

Varga Sz. 2008b. — *Varga Szabolcs*: Szlavónia berendezkedése a késő középkor és kora újkor határán (1490–1540). (PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.) Pécs, 2008.

Voje 1996. — *Voje, Ignacij*: Slovenci pod pritiskom turškega nasilja. Ljubljana, 1996.

Zimányi 1962a. — *Zimányi Vera*: A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium. (Levéltári leltárak, 16.) Budapest, 1962.

Zimányi 1962b. — *Zimányi, Vera*: Der Bauernstand der Herrschaft Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. (Burgenländische Forschungen, 46.) Eisenstadt, 1962.

Zimányi 1968. — *Zimányi Vera*: A rohonc–szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968.

Zimányi 1984. Zimányi, Vera: Privatheere der Großgrundbesitzer und Gutsherren im 16. und 17. Jahrhundert: Am Beispiel der Batthyány. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. (Burgenländische Forschungen, Sonderbd. 7.) Eisenstadt, 1984. 442–448. o.

Zsámbéky 2005. Batthyányak évszázadai / Die Jahrhunderte der Batthyány's. Kiállítás katalógus. Szerk. Zsámbéky Monika. Szombathely–Körmend, 2005.

Géza Pálffy

THE BATTHYÁNY FAMILY IN THE ANTI-TURKISH BORDER DEFENCE IN THE 16–17TH CENTURIES

Summary

Based on a one-and-a-half decade archival research mainly in Budapest and Vienna, the study gives a survey of the role of members of the Batthyány family in the anti-Ottoman border defence in the 16–17th centuries; focusing on their military functions, the family's rise, and its place in Hungarian aristocracy. During its history the family played important part in Slavonian, Hungarian and Austrian lands, therefore the new results might enrich Hungarian as well as Croatian and Austrian historical research.

The Batthyány family rose in the 15th century in Slavonia between the rivers Drava and Sava, mainly in Kőrös County. Boldizsár I Batthyány (1452–1520), serving at the royal court at Buda, acquired not only castles and mansions here, but at the height of his life he was vice-ban of Slavonia (vicebanus Sclavoniae) for almost a decade (1509–1517). Thus in addition to his judicial and administrative duties at the side of the frequently absent bans he came to play an ever more important part in the anti-Ottoman defence, being one of the organisers and everyday managers of the border defence of the Slavonian hinterland. His son, Ferenc I (1479–1566) continued the conscious land and matrimonial policy in Slavonia. He rose from the group of lesser nobility to the lords leading the country; he even had the third high office of the Kingdom of Hungary, Ban of Croatia and Slavonia (banus Croatiae et Sclavoniae), and as such he was one of the leaders of the country's anti-Ottoman defence. Due to the increasing Ottoman threat he shifted the family's center from the vicinity of the Slavonian–Ottoman frontier to the Hungarian–Austrian border, and acquired major estates there (Németújvár/Güssing, Rohonc/Rechnitz, Szalónak/Schlaining).

Thus not only did the Batthyánys rise from a lesser noble family to a major Hungarian magnate family, their lands also shifted to the more protected hinterland in the Kingdom of Hungary by the mid-16th century. As a result, heads of the family (Ferenc I and Boldizsár III [1537–1590]) did not have to fulfill higher military functions by the early-17th century to play an important part with their advice and private armies in the putting up of a new anti-Ottoman defence system. The Turkish occupation of Kanizsa (1600), however, put them into a completely new situation to which Ferenc II (1573–1625) and then his descendants adapted gradually. As captain-general at Körmend (Oberhauptmann zu Kermend) in 1601–1602, then as general of the Transdanubian District (Kreisgeneral in Transdanubien, 1604–1609) Ferenc grew to play an ever more active part in the defence of the Kingdom of Hungary, Styria, Lower-Austria, and his own lands. His son, Ádám I (1610–1659) was leader of defence at the frontier forts and also at the counties of West-Transdanubia from 1633 until his death, that is captain-general of the Transdanubian district and of the border fortresses facing Kanizsa (Grenzoberst der gegenüber von Kanischa liegenden Grenzfestungen und Kreisgeneral in Transdanubien). In addition, in 1655 he managed to have this

position hereditary, securing it to his son Kristóf III (1637–1687), and then to his grandson Ádám II (1662–1703). This was a unique phenomenon in the several hundred kilometre long Croatian–Hungarian border defence. From 1633 to the early-18th century members of the family were at the same time representatives of the military interests of the Habsburg Monarchy and the Kingdom of Hungary, the foreign sovereign and the Hungarian states. A unique and long-lasting compromise was born this way between the Batthyánys, a truly influential family in Transdanubia, and the Aulic War Council (Wiener Hofkriegsrat) overseeing the defence system in Hungary, in order to secure the defence of the imperial city Vienna and its south-eastern Hungarian-Austrian border region against the Ottomans.

Géza Pálffy

LA FAMILLE BATTHYÁNY DANS LA DÉFENSE DES FRONTIÈRES CONTRE LES TURCS AUX 16E ET 17E SIÈCLES

Résumé

Basée principalement sur des recherches effectuées dans les archives de Budapest et de Vienne au cours des quinze dernières années, l'étude examine le rôle des membres de la famille Batthyány dans la défense des frontières contre les Ottomans aux 16e et 17e siècles avec une attention particulière aux fonctions militaires et à l'ascension de la famille, ainsi qu'à sa place dans l'aristocratie hongroise. Puisque la famille jouait un rôle important à la fois sur des territoires slavons, hongrois et autrichiens au cours de son histoire, les nouveaux résultats peuvent enrichir les recherches historiques hongroises, croates et autrichiens.

Au 15e siècle, la famille Batthyány connut une ascension importante en Slavonie, située entre les rivières Drava et Sava, et avant tout dans le comitat de Kőrös. Boldizsár Ier Batthyány (1452–1520), qui servit dans la cour royale de Buda, acquit dans ce comitat non seulement des forts et des châteaux, mais il fut également vice-ban de la Slavonie (*vicebanus Sclavoniae*) (1509–1517) pendant près d'une décennie, au zénith de sa vie. Ainsi, en plus de ses tâches juridictionnelles et administratives, il joua un rôle de plus en plus important dans la défense contre les Turcs aux côtés des bans souvent absents, puisqu'il était l'un des organisateurs et acteurs de la défense de l'arrière-pays slavon. Sa politique volontaire en Slovénie en matière d'acquisition de domaines familiaux et de mariage fut poursuivie avec succès par son fils Ferenc Ier (1479–1566). Ce dernier monta de la petite noblesse parmi les aristocrates qui dirigeaient le pays. De 1525 à 1533, il fut déjà ban de Croatie et de Slavonie (*banus Croatiae et Sclavoniae*), soit le troisième dignitaire du Royaume de Hongrie et également l'un des chefs de la défense du pays contre les Turcs. En même temps, en raison de l'augmentation de la menace ottomane, Ferenc transféra le siège familial depuis la proximité de la frontière slavono-turque dans la région de la frontière austro-hongroise où il acquit des domaines importants (Németújvár/Güssing, Rohonc/Rechnitz et Szalónak/Schlaining) dès les années 1520.

Ainsi non seulement les Batthyány devinrent d'une famille slavonienne aisée de la petite noblesse une famille de magnats de Hongrie, mais leurs domaines furent également transférés dans l'arrière-pays plus sûr du Royaume de Hongrie pour le milieu du 16e siècle. De ce fait, les chefs de la famille, (Ferenc Ier et Boldizsár III [1537–1590]), ne furent pas contraints d'assumer des fonctions militaires notables jusqu'au début du 17e siècle, mais avec leurs conseils et leurs armées privées ils jouèrent tout de même un rôle important dans la construction du nouveau système de défense mis en place contre les Turcs. Toutefois la prise de Kanizsa par les Turcs (1600) créa une situation tout à fait nouvelle pour la famille à laquelle Ferenc II (1573–1625) et ensuite ses descendants se sont progressivement adaptés. Ferenc joua un rôle de plus en plus actif dans la défense du Royaume de Hongrie, de la Styrie, de la Basse-Autriche et de ses propres domaines: en 1601 et 1602 en tant que capitaine général

de Körmend (*Oberhauptmann zu Kermend*), puis comme capitaine général du district de la Transdanubie (*Kreisgeneral in Transdanubien*, 1604–1609). Son fils Ádám Ier (1610–1659) fut déjà, de 1633 jusqu'à sa mort, le chef de la défense des comitats et des forts des confins de la Transdanubie occidentale, autrement dit le capitaine général des confins face à Kanizsa et du district de la Transdanubie (*Grenzoberst der gegenüber von Kanischa liegenden Grenzfestungen und Kreisgeneral in Transdanubien*). De plus, il réussit à rendre cette fonction héréditaire en 1655. Ainsi son fils Kristóf III (1637–1687) et son petit-fils Ádám II (1662–1703) purent également l'occuper, ce qui fut unique dans la défense de la frontière croato-hongroise, longue de plusieurs centaines de kilomètres. De 1633 au début du 18e siècle, les membres de la famille représentèrent à la fois les intérêts militaires de la Monarchie des Habsbourg et du Royaume de Hongrie, soit ceux de l'empereur étranger et des Ordres hongrois. Ainsi naquit un compromis particulier et durable entre la famille Batthyány tant influente en Transdanubie et le Conseil de Guerre de la Cour de Vienne (*Wiener Hofkriegsrat*) qui visait à assurer la défense contre les Turcs de la ville impériale de Vienne et de la région frontalière hungaro-autrichienne du Sud-Est.

Géza Pálffy

DIE FAMILIE BATTHYÁNY IN DER GRENZVERTEIDIGUNG GEGEN DIE TÜRKEN IM 16–17. JAHRHUNDERT

Resümee

Die Studie gibt auf Grund der in den vergangenen anderthalb Jahrzehnten vor allem in Budapest und Wien durchgeführten Archivforschungen einen Überblick über die Rolle der Mitglieder der Familie Batthyány in der Grenzverteidigung gegen die Osmanen im 16–17. Jahrhundert. In erster Linie schenkt sie den von ihnen bekleideten Militärämtern, dem Aufstieg der Familie und ihrer Rolle innerhalb der ungarischen Aristokratie besondere Aufmerksamkeit. Da die Familie im Laufe ihrer Geschichte auf slawonischen, ungarischen und österreichischen Gebieten gleichermaßen eine wichtige Rolle gespielt hat, können die neuen Ergebnisse die ungarischen, kroatischen und österreichischen historischen Forschungen gleich bereichern.

Die Familie Batthyány stieg im 15. Jahrhundert im Drau–Save-Zwischenstromland gelegenen Slawonien, vor allem im Komitat Kőrös (Kreuz) auf. Am königlichen Hof zu Buda (Ofen) diente Boldizsár (Balthasar) I. Batthyány (1452–1520), wo er nicht nur Burgen und Schlösser erwarb, sondern am Zenit seines Lebens nahezu ein Jahrzehnt hindurch (1509–1517) bereits Vizebanus Slawoniens (*vicebanus Sclavoniae*) war. Auf diese Weise spielte er an der Seite der oft abwesenden Banus – neben seinen richterlichen und Verwaltungsaufgaben – eine immer größere Rolle bei der Verteidigung gegen die Türken, da er einer der Organisatoren und täglichen Sachbearbeiter der Grenzverteidigung des Hinterlandes von Slawonien war. Die bewusste Guts- und Ehepolitik der Familie in Slawonien wurde dann von seinem Sohn Ferenc (Franz) I. (1479–1566) erfolgreich fortgesetzt. Er stieg aus dem Lager der Kleinadeligen zu den das Land lenkenden Magnaten auf und war zwischen 1525 und 1533 bereits der dritthöchste Würdenträger des Königreichs Ungarn, Banus von Kroatien und Slawonien (*banus Croatiae et Sclavoniae*), und somit einer der Lenker der Verteidigung des Landes gegen die Türken. Infolge der Osmanengefahr verlegte jedoch Ferenc seinen Familiensitz aus der Nähe der slawonisch-türkischen Grenze in das ungarisch-österreichische Grenzgebiet, wo er ab den 1520er Jahren bedeutende Landgüter erworben hatte (Németújvár/Güssing, Rohonc/Rechnitz und Szalónak/Schlaining).

Auf diese Weise wurde die Familie Batthyány aus einer vermögenden slawonischen Kleinadelsfamilie nicht nur zu einer der bestimmenden Magnatenfamilien in Ungarn, aber ihre Güter kamen bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts in das geschütztere Hinterland des Königreichs Ungarn. Dieser Tatsache ist es zu verdanken, dass die Leiter der Familie (Ferenc I. und Boldizsár III. [1537–1590]) zwar

bis Anfang des 17. Jahrhunderts kein bedeutenderes Militäramt bekleiden mussten, mit ihren Ratschlägen und ihrer Privatarmee jedoch eine wichtige Rolle beim Ausbau des neuen Verteidigungssystems gegen die Türken spielten. Die türkische Besetzung von Kanizsa (Kanischa, 1600) brachte aber für sie eine vollkommen neue Situation, der sich Ferenc II. (1573–1625) und seine Nachfahren schrittweise anpassten. Ferenc übernahm 1601–1602 zunächst als Oberhauptmann zu Körmend (Kermend), später als Kreisgeneral in Transdanubien (1604–1609) eine immer aktivere Rolle im Schutz des Königreichs Ungarn, der Steiermark und Niederösterreichs, sowie seiner eigenen Grundstücke. Sein Sohn Ádám (Adam) I. (1610–1659) wurde dann von 1633 bis zu seinem Tod bereits gleichzeitig Leiter des Kriegswesens der Grenzburgen und Komitate in West-Transdanubien, das heißt Grenzoberst der gegenüber von Kanizsa (Kanischa) liegenden Grenzfestungen und Kreisgeneral in Transdanubien. 1655 gelang es ihm sogar, dieses Amt vererbbar zu machen, sodass auch sein Sohn, Kristóf (Christoph) III. (1637–1687) und sein Enkel Ádám II. (1662–1703) dieses bekleiden konnten. Dies war eine einzigartige Erscheinung in der mehrere Hundert Kilometer langen kroatisch-ungarischen Grenzverteidigung. Dadurch waren die Mitglieder der Familie ab 1633 bis Anfang des 18. Jahrhunderts gleichzeitig gemeinsame Vertreter der Militärinteressen der Habsburgermonarchie und des Königreichs Ungarn, bzw. des fremden Herrschers und der ungarischen Stände. Dadurch kam zwischen der in Transdanubien derart einflussreichen Familie Batthyány und dem das Verteidigungssystem in Ungarn leitenden Wiener Hofkriegsrat ein besonderer und dauerhafter Kompromiss im Interesse des Schutzes der Kaiserstadt von Wien und des südöstlichen ungarisch-österreichischen Grenzgebietes gegen die Türken zustande.

Геза Палффи

СЕМЕЙСТВО БАТТЬАНИ В ОБОРОНЕ ГРАНИЦЫ ОТ ТУРОК В XVI–XVII ВЕКАХ

Резюме

Настоящая работа на основании архивных исследований, проведенных главным образом в Будапеште и в Вене, рассматривает роль членов семейства Баттьани в защите границ венгерского государства от турок в XVI–XVII веках. Исследователь обращает особое внимание на военные должности, которые занимали члены семейства, на возвышение семейства и его положение в кругу венгерской аристократии. Так как в ходе истории эта фамилия играла важную роль как на территории Славонии, Венгрии, так и Австрии, проведенная исследовательская работа может обогатить исторические исследования венгерских, хорватских и австрийских ученых-историков.

Семейство Баттьани возвысилось в XV веке в Славонии, в междуречьи Драва–Сава, в первую очередь в комитате Кёрёш. Служивший при королевском дворе в Буде Болдижар I Баттьани (1452–1520) здесь приобрел не только крепости и замки, но в зените своей жизни примерно в течение одного десятилетия (1509–1517) был уже вицебаном Славонии (*vicebanus Sclavoniae).* Таким образом работая под рукой банов, он зачастую в случае их отсутствия играл все более важную роль в обороне комитата от турок. Он был одним из организаторов и повседневным делопроизводителем в обороне границ тыла Славонии. Его сознательную политику по расширению собственных семейных владений (за счет и брачных уз в том числе) успешно продолжал его сын Ференц I (1479–1566). Выходец из среды молкопоместных дворян, он поднялся в круг высоких вельмож, управлявших страной, более того с 1525 по 1533 год он был третьим по знатности вельможей Венгерского Королевства – хорвато-славонским баном *(banus Croatiae et Slavoniae)*, таким образом одновременно он был и одним из руководителей обороны страны от турок. Вследствие усиления турецкой угрозы Ференц перенес резиденцию своей семьи подальше от границы, на территорию, гра-

ничащую с австро-венгерской провинцией, где, начиная с 1520 года, приобрел значительные земельные владения (Неметуйвар/Гюссинг, Рохонц/Рехнитц и Салонак/Шлаининг).

Таким образом фамилия Баттьани из семьи славонского среднего дворянства превратились в фамилию венгерских магнатов, а к середине 16-го века их владения находились уже в более защищенном тылу Венгерского Королевства. Благодаря этому до начала 17-го столетия главы семейства (Ференц I и Болдижар III (1537–1590) не нуждались в службе на более важных военных должностях, но в роли советников, со своими личными армиями они все же играли важную роль в строительстве новой системы обороны границ от турок. Однако занятие турками города Канижа в 1600 году создало для них совершенно новое положение, к которому Ференц II (1573–1625), а затем и его наследники постепенно приспосабливались. Ференц в 1601–1602 годах был вначале верховным главнокомандующим города Кёрменд (*Oberhauptmann* zu *Kermend),* затем окружным генералом Задунавья (*Kreisgeneral in Transdanubien,* 1604–1609). Он играл все более активную роль в обороне Венгерского Королевства, Штирии, Нижней Австрии и своих собственных владений. Его сын Адам I (1610–1659), начиная с 1633 года до самой своей смерти был одновременно начальником военных дел оконечных крепостей и комитатов западного Задунавья, то есть главнокомандующим оконечных провинций и районов Задунавья, расположенных напротив города Канижа. (*Grenzoberst der gegenüber von Kanischa liegenden Grenzfestungen und Kreisgeneral in Transdanubien).* Более того, в 1655 году ему удалось закрепить свою должность за своими наследниками, таким образом её затем занимали его сын Криштоф III (1637–1687), а затем его внук Адам II (1662–1703). Это было уникальное явление в защите хорватско-венгерских границ протяженностью в несколько сотен километров. Благодаря этому члены семейства Баттьани, начиная с 1633 года до начала XVIII века были совместными представителями военных интересов чужестранных господствующих и венгерских сословий. В результате этого в Задунавье был найден специфический и длительный компромисс, был создан влиятельный Придворный Военный Совет, *(Wiener Hofkriegsrat),* ведавший защитой от турок кайзеровской столицы Вены, пограничных провинций и территорий Венгрии, в том числе и собственности семейства Баттьани.

SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER

A BATTHYÁNYAK A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN (CSALÁDTÖRTÉNETI VÁZLAT)

A Rákóczi-szabadságharc magyar kutatóinak figyelme mindeddig a kuruc állam működésének és főtisztjei életrajzának megismerésére irányult. Ennek ellenére Rákóczi Ferenc (1676–1735) kevés tábornokáról áll modern biográfia rendelkezésünkre.[1] A császári oldalon tevékenykedő katonák és nemesek életének és tevékenységének vizsgálata pedig – Bánkúti Imre szavaival élve – szinte teljesen „kiesett történetírásunk látóköréből."[2] A királyhű arisztokrácia tagjai közül csupán Koháry István (1649–1731) és öccse, Farkas (1650–1704) pályafutásáról született egy-egy rövid összefoglalás.[3] Jól ismert továbbá gróf Csáky Imre (1672–1732) nagyváradi püspök, később kalocsai érsek életrajza is.[4] Málnási Ödön tollából származik gróf Pálffy János (1664–1751) alig pár tucat oldalnyi biográfiája.[5] Esterházy Pál (1635–1713) szabadságharc alatti, nádori hivatalából fakadó, a király és a magyar rendek közötti közvetítői szerepvállalása megfelelően feltárt.[6] A Habsburg uralkodóhoz hű arisztokrácia tagjainak gondolatait és érzéseit tárják elénk Rákóczi Erzsébetnek (1654–1707) férjéhez, Erdődy Györgyhöz (1640?–1713),[7] valamint gróf Széchényi Györgynek vejéhez, Ebergényi Lászlóhoz írott levelei.[8] Végül meg kell említeni Heckenast Gusztáv lexikonját, amelyben a kutatók a nyolc évig tartó küzdelemben kisebb-nagyobb szerepet játszó kuruc és császári katonatisztek és politikusok legfontosabb életrajzi adatait találhatják meg.[9]

Jelen tanulmány célja a királypárti arisztokráciára vonatkozó ismereteink szerény mértékű kiegészítése egy nyugat-dunántúli arisztokrata család, a Batthyányak szabadságharc alatti tevékenységének bemutatása által. Noha e család a szabadságharc eseményeiben nem játszott meghatározó katonai vagy politikai szerepet, a családtagok tettei és erőfeszítései mégis tükrözik e befolyásos társadalmi réteg céljait.

A bemutatásra kerülő családtörténeti vázlat a teljesség igénye nélkül – elsősorban a Batthyány család levéltárában talált dokumentumokra támaszkodva[10] – a família tevékenységét és a mögötte rejlő okokat mutatja be. Jelen vizsgálat tárgyát képezi, hogy a

[1] A téma historiográfiai áttekintése: *Mészáros* 2006. 11–14. o.

[2] *Bánkúti* 2005. 1296. o.

[3] *Illésy* 1885. 40–43. o.; *Vékony István:* Koháry István gróf élete tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társasház és gimnázium alapítására. Kecskemét, [é. n.] 22–24. o.; *Nagy* 1974. 30–36. o. Az akkor már idős Koháry István Rákóczi-szabadságharc alatti tevékenységét vázlatosan ismerteti.

[4] *Málnási* 1933.

[5] A szabadságharc alatti katonai tevékenységét lásd: *Málnási Ödön:* Erdődi gróf Pálffy János nádor. Eger, 1929. 12–16. o. A szatmári béke megkötése érdekében folytatott tárgyalások leírása: uo. 17–27. o.

[6] *Iványi* 1991. 232–239. o.

[7] *Benda – Várkonyi* 2001.

[8] *Bártfai Szabó* 1929.

[9] *Heckenast* 2005.

[10] A Batthyány család levéltárának több állaga is tartalmaz jelentéseket, beszámolókat a család szabadságharc alatti történetével kapcsolatban. Az iratok jelentős része hitelesítés nélküli másolat. Írásunk egy kezdődő kutatás első eredményeit foglalja össze.

család tagjai milyen tényezők hatására tartottak ki a király oldalán, továbbá hogyan próbálták védeni jobbágyaikat az ellenséges hadseregek pusztításától. A záró fejezetben képet kapunk a Batthyány család birtokaik gyarapítására irányuló erőfeszítéseiről is.

Batthyányak a XVII. század Habsburg-ellenes küzdelmeiben

A Batthyány család tagjai az 1600-as években tevékeny szerepet vállaltak az országos nagypolitikában. Az erdélyi fejedelmek és Thököly Imre (1657–1705) Habsburg uralkodók ellen indított, XVII. századi hadjárataiban a Batthyány család tagjait hol a Habsburgok, hol az ellenük küzdők táborában találjuk.

Batthyány II. Ferenc (1573–1625) Bocskai István (1604–1606) szabadságharca (1605–1606) idején még kitartott Rudolf király (1576–1608) mellett, feltehetően azért, mert ekkor ő viselte a dunántúli kerületi főkapitányi posztot, és lehetőségei szerint a Vas megyei nemességet is igyekezett a király melletti hűségre rávenni.[11] Ugyanő alig másfél évtizeddel később, 1620-ban hűséget esküdött Bethlen Gábornak (1613–1629) a fejedelem első hadjáratának idején, akinek dunántúli teljhatalmú megbízottja lett. Az ország és Vas megye nemességének többsége is ekkor csatlakozott az erdélyi fejedelem híveihez.[12] Batthyány Ferenc azonban gyorsan pártot váltott, és visszatért a király hűségére, amelynek jutalmaként II. Ferdinánd (1619–1637) az 1622. évi országgyűlésen nádornak jelölte.[13]

I. Ádám gróf (1610–1659) I. Rákóczi György (1630–1648) Habsburg-ellenes háborújában (1644) ismételten a király szilárdan kitartó hívei közé tartozott. I. Rákóczi György hadjáratát (1644) a rendek – ez különösen igaz a főnemességre – nem támogatták.

II. Kristóf gróf (1637–1687) 1683-ban csatlakozott Thököly Imre (1658–1705) kuruc fejedelem táborához. A magyar arisztokrácia egy jelentős része már az 1650-es évek végétől hajlandó lett volna elfogadni, hogy a maradék Magyar Királyság az Erdélyi Fejedelemséghez hasonló státuszban az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerüljön.[14] Kara Musztafa nagyvezér és Thököly Imre 1683. június 15-én, illetve 16-án szólította fel a behódolásra Batthyány Kristófot, aki július 7-én a Rába-vonal védelmének összeomlása után eleget tett a felszólításnak. Tettét mindenekelőtt az emberélet és anyagi javak kímélésével magyarázta, valamint azzal, hogy I. Lipót (1657–1705) nem teljesítette Esterházy Pál nádornak az ország megvédésére irányuló kérését.[15] Batthyány Kristóf azonban nem csupán a kényszerből behódoló nemesek hosszú sorát gyarapította, hanem Thökölynek „a Dunán inneni Magyar Királyság fő elöljárójaként és generálisaként" mintegy 3000 katonával a nyugat-dunántúli és stájerországi vidékeket pusztította.[16] A Bécset ostromló

---

[11] *Dominkovits Péter:* „Egy nemzetek lévén..." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. 48–51. o.; *Pálffy* 2009.

[12] *Zimányi* 1968. 23. o.

[13] *Koltai András:* Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). *Korall,* 9. (2002. szeptember.) 56. o.

[14] *Benczédi László:* A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái 17. század végi Habsburg ellenes küzdelmeinkben. *Századok,* 112. (1979.) 6. sz. 1039., 1042. o.; *Benczédi* 1980. 17. o.

[15] *Varga J.* 2001. 495. o.; *Varga J.* 2007. 121. o.

[16] *Varga J.* 2001. 496. o.; *Varga J.* 2007. 121. o.

török sereg kahlenbergi veresége után Batthyány Kristóf azonnal szembefordult a törökökkel, de így sem tudta elkerülni, hogy meg ne fosszák kerületi főkapitányi posztjától.[17]

A Batthyány család tagjai a környékbeli nemesi társadalom nagy többségének állásfoglalását követve, esetleg azt irányítva és döntően befolyásolva kerültek a belharcokban az egyik vagy másik oldalra. E réteg egysége a Rákóczi-szabadságharc alatt felbomlott.

A Batthyányak családi kapcsolatai a XVII–XVIII. század fordulóján

A Batthyány család tekintélye a XVII–XVIII. század fordulóján tovább gyarapodott gróf Batthyány II. Ádám horvát bán (1662–1703) tetteinek eredményeként. Ő katonai tehetségét a török elleni felszabadító harcban kamatoztatva – Székesfehérvár és Kanizsa blokádjakor – országos hírnévre tett szert. Ádám gróf bécsi kapcsolatai lehetővé tették, hogy 1702-ben családi fészkük, Körmend ne jusson más korábbi végvárak sorsára, és elkerülje a leromboltatást.[18] A Batthyány Ádám és a legfelső udvari körök közti jó viszonyt nem lehet eléggé hangsúlyozni. A kapcsolatok lényeges eleme, hogy Ádám gróf 1692. november 25-én feleségül vette Strattmann Eleonórát. Az ő apját, Theodor Athlet Heinrich von Strattmannt (meghalt 1693. október 25-én) I. Lipót 1685-ben emelte grófi méltóságra számos, a Habsburg Monarchia szolgálatában tett sikeres diplomáciai küldetés után. Strattmann Eleonóra fivérei közül ketten is szép karriert futottak be a császári udvarban: Heinrich Johann Franz (1662–1707) udvari tanácsos, Anton Franz (1674–1719) pedig a Haditanács tanácsnoka lett.[19] A Batthyányak tehát rövid idő alatt nagy politikai karriert befutó családdal kerültek rokonságba.

Nem Batthyány II. Ádám volt a család első tagja, aki a Habsburg Monarchia nyugati tartományaiból választott arisztokrata feleséget magának. II. Ferenc felesége Lobkowitz Poppel Éva volt. I. Ádám gróf első hitvese, Formentini Aurora Katalin és második neje, Corbella vagy Vituon Borbála szintén idegen származásúak voltak. Mindazonáltal a Habsburg Monarchia nyugati tartományaiból származó házastársak a XVII. században feltehetően nem befolyásolták a Batthyány családtagok uralkodóik elleni vagy melletti politikai állásfoglalását.

Mivel II. Ádám gróf gyermekei, Lajos (1696–1765), a későbbi nádor és Károly (1698–1772) II. József császár (1780–1790) későbbi nevelője a szabadságharc éveiben még gyermekek voltak, a család legtekintélyesebb férfi tagjának ekkoriban Ádám unokatestvére, III. Ferenc (†1717) számított. Ádám fiatalabb fivérének, Boldizsárnak és Ferenc öccsének, Zsigmondnak (1673–1728)[20] a neve ritkábban bukkan fel a forrásokban.

---

[17] *Varga J.* 2001. 503. o.; *Varga J.* 2007. 223. o.

[18] *Kas Géza:* A Batthyány-család és a várrombolás. In: *Nagy Zoltán* (szerk.): Batthyányak évszázadai, tudományos konferencia Körmenden. 2005. október 27–29. Körmend–Szombathely, 2006. 145. o. skk.; *Oross András:* Az 1702. évi magyarországi várrombolások (tervezet és valóság). Vázlatos áttekintés. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele,* 1. (2005.) 2. sz. 89–100. o.

[19] *Wurzbach,* XXXIX. Bd. 310. o. skk.; *Zsámbéky* 2006. 714. o. Az esküvő időpontját 1693-ra teszi. Strattmann Eleonóra magyar lokálpatriótává alakulása áll Theodor Scheibe 1861-ben megjelent, három kötetes regényének, a Die Wiener Lorinak középpontjában.

[20] Batthyány Zsigmond a család grófi ágának öse.

Batthyány Ferenc 1679-ben iratkozott be a grazi jezsuita gimnáziumba,[21] ahol 1687-ben királyi kitüntetéssel fejezte be filozófiai tanulmányait.[22] I. Lipót 1693-ban Batthyány Ferencet pohárnokká nevezte ki.[23] A magyar rendek bécsi tanácskozása a spanyol örökösödési háború kezdetén egy gyalogezred kiállítására kötelezte,[24] de ennek feltehetően már nem tudott eleget tenni. Unokatestvére, Ádám gróf halála után átvette a gyalogezrede fölötti parancsnokságot.[25]

Batthyány Zsigmond 1686-ban iratkozott be bátyjához hasonlóan a jezsuiták grazi gimnáziumába,[26] ahol 1690-ig vett részt filozófiai képzésben.[27] Batthyány Zsigmond 1697-ben kapta meg a királyi tanácsosi kinevezést.[28]

Említést kell tenni Batthyány Ádám öccséről, Boldizsárról, aki a családi hagyománynak megfelelően szintén Grazban végezte tanulmányait 1696-tól 1698-ig, amikor baccalaureus lett.[29] Ezt követően 1700-ban, a pápaválasztás idején Rómában időzött,[30] de későbbi pályafutásával kapcsolatban kevés biztos adattal rendelkezünk. Egyes adatok szerint 1700-ban halt meg,[31] mások 1743-ra teszik halála idejét.[32] A családi levéltárban tőle származó legkésőbbi misszilist 1704 februárjában vette át Palotay Sámuel.[33] Batthyány Boldizsár neve a szabadságharc alatt keletkezett iratokon nem szerepel, feltételezhetően politikai szerepet a szabadságharcban nem játszott.

A család számos nagy kiterjedésű uradalmat birtokolt a XVII. században, amelyeken Batthyány I. Ádám halála után, 1662-ben fiai, Kristóf és Pál (1639–1674) egyenlő arányban megosztoztak. A körmendi vár a későbbi hercegi-birtok, az őrségi- pedig a majdani grófi ágé lett. A többi jószágot egyenlő részben örökölte a két fiú.[34] Ferenc és Zsigmond 1690-ben az apjuktól, Batthyány Páltól örökölt javaikat szintén részletes jegyzékek alapján megosztották.[35]

---

[21] *Andritsch* 1965. 102. o. Batthyány Ferenc és Zsigmond a filozófiai baccalaureus megszerzésével zárták le gimnáziumi tanulmányaikat. Egyetemi előadásokat nem hallgattak.

[22] *Fazekas* 1996. 106. o.

[23] MOL A 57. 22. k. 534 p.

[24] *Pásztor Lajos:* Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. *Magyar Könyvszemle,* 69. (1945.) 1–4. füzet. 112. o.

[25] *Heckenast* 2005. 50. o.

[26] *Andritsch* 1965. 111. o.

[27] *Fazekas* 1996. 107. o.

[28] MOL A 57. 24. k. 623. p.

[29] *Andritsch* 1965. 118. o.

[30] MOL P 1314. №. 58 900–58 901.

[31] *Zimányi* 1962. Mellékelt genealógiai táblázat oldalszám nélkül.; *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. I. k. Budapest, 1911. 487. o.

[32] *Andritsch* 1965. 118. o.

[33] Batthyány Boldizsár levele Palotay Sámuelnek. [1704. február.] A levél pontos keltezése hiányzik, a kézhezvétel dátumát jegyezték az iratra. MOL P 1314. №. 58 905.

[34] *Zimányi* 1968. 23. o.; *Koltai András:* Batthyány Ádám hagyatéka. Egy magyar főrend udvarának és vagyonának sorsa (1659–1662). In: *Nagy Zoltán* (szerk.): Batthyányak évszázadai, tudományos konferencia Körmenden. 2005. október 27–29. Körmend–Szombathely, 2006. 134–135. o.

[35] *Zimányi* 1968. 25. o.

A Rákóczi-szabadságharc tömegbázisát a harcok kitörését követő első hetekben, hónapokban a szegény paraszti és bocskoros nemesi rétegek jelentették. A szabadságharc vezetőjén, II. Rákóczi Ferencen kívül az arisztokráciát csupán gróf Bercsényi Miklós (1665–1725) képviselte a szabadságharc táborában. A harcok idő- és térbeli kiterjedésével a korábbi királyi országrész főnemesi rétegének előző században tapasztalt viszonylagos – jelen esetben királypárti – egysége szertefoszlott. A Rákóczi Ferenc táborát támogató első, igazán jelentős nagybirtokos báró Károlyi Sándor (1669–1743) volt, akit 1704 első hónapjaiban egyre többen követtek. Az egyes arisztokrata családok a felkelőket vagy a királyt támogató magatartása kiemelkedő jelentőségű volt a szabadságharc első hónapjaiban, és döntően befolyásolhatta egy-egy terület későbbi hovatartozását.

Batthyány Ferenc 1703 őszéig annak ellenére nem játszott szerepet a felkelők elleni küzdelemben, hogy ezredesi ranggal rendelkezett a császári hadseregben, és tényleges ezredparancsnok is volt. Ennek oka, hogy a felkelés ekkor még csak az északkelet-magyarországi és alföldi megyéket érintette, ahol a Batthyányak nem rendelkeztek birtokokkal. A Haditanács a Buda és Pozsony közötti Duna szakasz védelmét 1703. szeptember 30-án gróf Koháry Istvánra bízta.[36] Batthyány Ferenc csapatai már október közepén csatlakoztak Koháry hadaihoz,[37] október végén parancsot kapott, hogy Koháry István parancsnoksága alatt vegyen részt a felkelők elleni harcokban.[38]

Batthyány Ferenc feladata volt más császári hadseregbeli főtisztekkel együtt – köztük Esterházy Antallal (1676–1722) és Bottyán Jánossal (1640k.–1709) – a kurucok elleni nemesi felkelés fegyverbe szólítása a Dunántúlon. Az inszurrekció megszervezése felemás eredménnyel zárult. A bécsi udvar nem akart nagy létszámú nemesi csapatokat harcba küldeni, mivel féltek, hogy átpártolnak Rákóczihoz.[39] Az udvar az adóhátralékokat elengedte, de a felkelő csapatok szükségleteire Esterházy Pál egyszeri taksát vetett ki a dunántúli vármegyékre.[40] Batthyány Ferenc imént említett elfoglaltságai miatt az év utolsó hónapjait birtokaitól távol töltötte, s csak december 28-án tért vissza Pozsonyból Rohoncra.[41] Mindazonáltal a nemesi felkelő seregek felállítását ez időre nem fejezték be, ezért nem tudott arról nyilatkozni, hogy a parancsnoksága alá rendelt 1000 gyalogossal mikor tud táborba szállni.[42]

---

[36] *Trócsányi Zsolt:* A 14 Insinuata Consilii Bellici Lajstrom 1. köt. (XVII. század–1703). Magyar Királyi Udvari Kancellária / Insinuata Consilii Bellici. [Levéltári repertórium. Kézirat, h. n., é. n.] 131. o.

[37] Uo. 132. o.

[38] „...e gyövő vasárnap okvetlen Buda felé veszem utamat generális Koháry uram mellé és ottan tisztem és hivatalom szerint megfelelvén betsületesen megmutatom, hogy még élek, az én kegyelmes császárom és mindeddig úgy ez után is maradok és leszek alázatos, engedelmes híve..." Batthyány Ferenc levele ismeretlennek. Rohonc, 1703. október 24. MOL P 1314. №. 58 942. Német fordításban: uo. №. 58 937.

[39] *Alphons Danzer:* Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1703. (Feldzüge des Prinzen Eugen Savoyen I. Ser., V. Bd.) Wien, 1878. 612. o.; *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténete. 18. k. Budapest, 1941. 63. o.

[40] *Bártfai Szabó* 1929. 73. levél: Belatinc, 1704. január 12. 147. o.

[41] Rohonc (ma Rechnitz: Burgenland, Ausztria) a Batthyány család egyik uradalmi központja volt.

[42] MOL P 1314. №. 58 940–58 941.

Strattmann Eleonóra a kuruc csapatok várható dunántúli megjelenésére készülve 1703 utolsó hónapjaiban intézkedett a Szalónak[43] várában tárolt hadianyagkészletek feltöltéséről.[44] Minthogy a császári oldalon tevékenykedő magyarok három hónap alatt nem tudták megoldani a Dunántúl védelmét, Károlyi Sándor 5000 főt számláló csapatai 1704. január 11-én átkeltek a Duna jobb partjára, és ez határozott állásfoglalásra késztette a dunántúli arisztokráciát és a köznemességet.

A köznemesség már néhány nappal korábban támogatásáról biztosította a felkelőket, de az arisztokrácia várakozó álláspontra helyezkedett. Batthyány Zsigmond a veszélyre való tekintettel már január 12-én a stájerországi Fölöstömbe[45] menekítette a család értékesebb ingóságait, miközben testvére, Ferenc átvette Németújvár parancsnokságát.[46]

A Dunántúlra érkező Károlyi Sándor azonnal hódoltató leveleket küldött a falvaknak, amelyekben – miként néhány évtizeddel korábban a törökök – választás elé állította a lakókat, miszerint vagy fizetnek egy meghatározott összeget, vagy katonái felégetik otthonaikat.[47] Az akció sikerét mi sem jelzi jobban, hogy január 16-ára már Körmend is meghódolt.[48] Mivel a nyugati határszélen lakó német és horvát falusiak a király felé húztak, e helységek jobbágyai elmenekültek az erődített helyekre. Emiatt Károlyinak erőszakos eszközökkel kellett biztosítania csapatai élelmiszerellátását. Esterházy Pál nádor a kuruc generálishoz címzett levelében fejezte ki rosszallását csapatai nyugat-dunántúli prédálásai miatt. Károlyi Sándor azonban megtorlásként definiálta akcióit, amelyekkel Rabutin császári tábornok (1642–1717) erdélyi fosztogatásaira válaszolt.[49] A megfenyegetett határmenti osztrák települések népessége jól megtanulta a koratavasszal kapott leckét. A Dunántúl meghódítására tett második, nyári kísérletet követően a stájer községek lakói a felkelőkhöz hasonlóan hatalmas pusztítást vittek végbe magyar falvakban tekintet nélkül arra, hogy a lakosok megmaradtak-e a király hűségén, vagy csatlakoztak a szabadságharchoz. A szomszédok közötti kölcsönös pusztítások megszüntették a török időkből eredő összetartozás érzését.[50]

A kurucok nem csupán a falvak lakóit, hanem a dunántúli köznemesség és az arisztokrácia képviselőit is Rákóczi zászlaja alá akarták felsorakoztatni. A nagybirtokosok megnyerését célzó kísérleteket azonban mérsékelt siker kísérte. Tavasszal csekély számú nyugat-magyarországi főnemes, Esterházy Dániel (1665 k.–1714), Forgách Simon (1669–1730) és Esterházy Antal Komárom megyei főispán, illetve a kevésbé jelentősek közül Bakacs Lukács († 1722) és Szapáry Miklós állt át Rákóczi táborába.[51]

---

[43] Szalónak (ma Stadtschlaining: Burgenland, Ausztria) az egyik Batthyány-uradalom központja volt.

[44] Strattmann Eleonóra levele Petres György tiszttartónak. Bécs, 1703. december 15. MOL P 1314. №. 57 223. Strattmann Eleonóra valószínűleg a család többi várának hadianyagkészletét is feltöltötte, de erre utaló adat még nem került elő.

[45] Fölöstöm Fürstenfeld (Stájerország, Ausztria) magyar neve.

[46] *Posch* 1986. 22. o. Várkonyi Ágnes a császári érzelmű arisztokrácia tömeges ausztriai meneküléséről ír: *Várkonyi* 1952. 400. o.

[47] *Szalay* 1865. 78. o. skk. Károlyi január 21-én Kőszegről már Alsó-Ausztria és Stájerország rendjeit szólította fel a behódolásra: *Bánkúti* 1976. 60. o.

[48] *Bánkúti* 1976. 55. o.; *Tóth* 1994. 110. o.

[49] *Szalay* 1865. 78. o. skk.

[50] *Posch* 1986. 116. o. skk.

[51] Ez utóbbi kettő átállására vonatkozóan lásd: *Mészáros Kálmán:* Dunántúli lovasezredek Károlyi Sándor

Esterházy Antalhoz és Forgách Simonhoz hasonlóan a Batthyány család tagjai előtt is nyitva állt a lehetőség, hogy csatlakozzanak a felkeléshez.[52] Rákóczi politikai céljainak megfelelően 1704 márciusában Károlyitól Niczky Sándor (†1706) kapta feladatául, hogy a Vas megyei nemességet felkérje a nemesi felkelés megszervezésére és a szabadságharchoz történő csatlakozásra. A köznemesség meggyőzésének legmegfelelőbb eszköze lehetett volna a környék egyik leggazdagabb arisztokrata családjának átállása, ami azért is különösen fontos volt, mert a királyhű nemesség a Batthyány család szalónaki várában talált menedékre.[53] Erre két módszer kínálkozott: az ígérgetés és a katonai nyomásgyakorlás.[54] Az előbbivel próbálkozott Bercsényi Miklós, aki felvetette, hogy Batthyány Ferencet vagy Nádasdy Ferencet (†1723) a horvát báni méltóság ígéretével lehetne rávenni a Rákóczihoz történő csatlakozásra.[55] Bercsényi felvetésének híre feltehetően nem jutott el a Batthyány család nyugat-dunántúli birtokaira. Ötlete mindazonáltal meglehetősen szokatlan volt, minthogy Rákóczi főparancsnoka olyan poszt elígérésére tett javaslatot, amelynek tényleges betöltésére nem volt lehetősége.

A felkelők az utóbb említett eszközt, a katonai nyomást, a Batthyányak szalónaki vára térségében alkalmazták. Niczky Sándor 1704 kora tavaszán felkereste Batthyány Ferencet Németújvárott.[56] A találkozó kudarccal végződött, hiszen Batthyány elhárította az átállás gondolatát. Indokai között szerepelt, hogy fia Grazban, három lánya pedig Bécsben tanul.[57] A lányok megüzenték neki: „ne adja fel a várat, mert a fattyú leányok között sem lesz helyük akkor".[58] A frissen csatlakozó Forgách Simon 1704 áprilisában Batthyány Ferencet kritizálta levelében, és kétségbe vonta igaz magyar voltát császárpártisága

---

kuruc generális 1704. január-áprilisi hadjáratában. In: „Huszárok a történelem forgószínpadán" Tudományos konferencia. Sárvár, 2000. szeptember 14–15. (A Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai, 5.) 49–75. o. passim.; *Claude Andre Donadello – Cseh Géza – Pozsonyi József:* A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. (Régi magyar családok, 6.) Debrecen, 2007. 207–215. o. (Mészáros Kálmán által közölt források.)

[52] Bercsényi Miklós utasította Károlyi Sándort, hogy tegyen valamit Batthyány Ferenc és Draskovics Ádám megnyerése érdekében. *Bánkúti* 1976. 75. o.

[53] *Bánkúti* 1976. 91. o.; *Bánkúti* 1977. 110. o. A Batthyány család tekintélye a Dunántúlon rendkívül nagy volt, mivel a család egyedülálló módon 1633-tól 1703-ig „családi örökségként" töltötte be a Kanizsával szembeni végek végvidéki és a Dunántúl kerületi főkapitányi méltóságát. Lásd: *Pálffy* 2009.

[54] Károlyi Sándor és a Batthyányak közötti kapcsolatok 1701-ig nyúlnak vissza, amikor Károlyi köszönetét fejezte ki II. Ádám grófnak Perényi Mihály apródként történő befogadásáért. Lásd: MOL P 1314. №. 81 137. 1701 és 1703 között Károlyi Sándor több üdvözletet is küldött Batthyány Ádámnak. A kuruc fővezér és a Batthyányak közötti jó kapcsolat dacára a Dunántúlon megjelenő kurucok a Batthyány család falvaiban komoly károkat okoztak. Lásd: *Thaly* 1873. 341. o. Batthyány Ferenc február 1-jén írt levelében számolt be a Lánzsér várában tartózkodó Esterházy Antalnak a birtokait ért pusztításokról). Ennek ellenére a Batthyányak és a kurucok közötti kapcsolatok nem szakadtak meg. 1704 márciusában Batthyány Ádám árvái nevében panaszt tettek, hogy hat lovukat Károlyi parancsnoksága alatt szolgáló katonák elhajtották. Rákóczi Ferenc azonnal utasította hadvezérét az állatok visszaszolgáltatására. *Géresi* 1897. XLVIII. irat. 62. o. Az iménti esethez hasonlóan 1704 nyarán Károlyi Sándor Batthyány Ádám gyermekeinek svájci marháit is visszajuttatta a családnak. Lásd: MOL P 1314. №. 81 141.

[55] *Bánkúti* 1975. 82. o. 2. jegyzet. Bercsényi február 5-én utasította Károlyi Sándort arra, hogy tegyen lépéseket Batthyány Ferenc és Draskovics Ádám átállása érdekében: *Bánkúti* 1976. 75. o.

[56] Németújvár (ma: Güssing, Burgenland, Ausztria) a Batthyány család uradalmi központja volt.

[57] *Andritsch* 1965. 123. o. Batthyány József 1703-ban iratkozott be a jezsuiták grazi gimnáziumába.

[58] *Thaly* 1873. 118. o. Niczky Sándor 1704. március 11-én kelt levelében számolt be sikertelen tárgyalásairól Károlyi Sándornak. Az epizódot közli: *Várkonyi* 1952. 401. o.; *Tóth Gyula:* Balogh Ádám kuruc brigadéros. Budapest, 1958. 54. o.

miatt.[59] A felhozott vádakat Batthyány határozottan visszautasította, és ismételten megjegyezte, hogy nem akarja a királynak tett hűségesküjét megsérteni.[60] Egy évvel később Károlyi már kész tényként kezelte, hogy a család felesketése Rákóczi hűségére lehetetlen. Felismerte, hogy a király melletti kitartás oka az örökös tartományok közelsége volt. Károlyi ugyanakkor pénzbeli „segélyt" várt a Batthyányaktól területeik pusztításának elkerüléséért cserében, azaz ismételten zsaroláshoz folyamodott.[61]

A Batthyány család csatlakozását azonban nem csupán a nagybirtokos arisztokrácia hagyományos Habsburgok melletti elkötelezettsége gátolta, hanem feltehetően az a tény is, hogy Niczky Sándor 1704 márciusában tett látogatása előtt a megalakuló Kőszegi Kamarai adminisztráció elkobzásra ítélte Batthyány Ferenc rohonci, szalónaki, borostyánkői és pinkafői[62] jószágait.[63] Ilyen körülmények között Batthyány Ferenc átpártolásáról szó sem lehetett. A Strattmann családhoz fűződő rokoni szálak, a Batthyány gyerekek ausztriai neveltetése és az osztrák tartományok szomszédsága szintén kizárták annak lehetőségét, hogy a család bármely tagja is komolyan fontolóra vegye az átállás lehetőségét.

A Dunántúlon tevékenykedő felkelők nemcsak az arisztokráciát és a köznemességet, hanem a szabad királyi városokat is igyekeztek rávenni, hogy csatlakozzanak Rákóczihoz. Ocskay László (1683k–1710) már január végén megpróbálta felesketni Sopront Rákóczi nevére. Válaszként a város is és a Batthyány várak is császári helyőrséget fogadtak falaik közé. Sopron már néhány nappal a felkelők felbukkanását követően mintegy 400 császári katonával biztosította védelmét. Németújvár megszállására is legkésőbb május végén sor került. Ekkor Rabatta, a Stájerország védelmét irányító császári tábornok 100 embert ígért Batthyány Ferencnek, aki a Németújvárba rendelt császáriak fölött ezredesi rangjára tekintettel parancsolt.[64]

---

[59] A Habsburg-ellenes felkelések résztvevői az 1670-es évek végétől kezdve vádolták a királypárti nemességet magyarságuk elárulásával: *Benczédi* 1980. 109. o.

[60] „Gróf Forgách Simon uram eő kegyelme kegyelmed által énnekem levele által tett izenetét is bűvön megírtettem, csudálkozom az úron, hogy az igaz magyar vérségemben kételkedik." Batthyány Ferenc levele Niczky Sándor ezredesnek. Németújvár, 1704. május 3. MOL P 1314. №. 58 948.

[61] Károlyi Sándor levele Batthyány Ferenchez. Csorna, 1705. március 15. MOL P 1314. №. 81 144.

[62] Borostyánkő vára (ma: Bernstein, Burgenland, Ausztria) és Pinkafő (ma Pinkafeld, uo.) Batthyány-birtokok voltak.

[63] „Én alább megírt adom tudtára mindenkinek az kinek illik, hogy méltóságos fejedelem felsővadászi Rákóczi Ferenc kegyelmes uramnak őnagysága fiscusa számára méltóságos generális Károlyi Sándor úr őnagysága parancsolatjából gróf Batthyány Ferenc úr őnagysága rohonci, szalónaki, borostyáni és pinkafeldi jószágit confiscáltam, és elfoglaltam. Kirűl adom az ottvaló tiszttartó uraknak ezen írásomat." Csákányi Mihály, a Kőszegi Kamara titkára és commissariusa. Bucsu, 1704. február 16. MOL P 1313. 251. re. fol. 78.

A rövid életű Kőszegi Kamarai Adminisztráció a hadseregellátás biztosítását tekintette legfontosabb feladatának, mivel Károlyi Sándor az így megszerzett jövedelemből akarta biztosítani csapatai ellátását. *Bánkúti* 1975. 92. o. Batthyány Ferenc Nádasdy Ferencnek írt 1704. február 23-án kelt levele szerint saját és Zsigmond öccse Csáki (nem pontosan azonosítható helység) és rohonci jószágait a kurucok konfiskálták, és uradalmi tiszttartóinak megtiltották a Batthyány család tagjaival történő érintkezést. Lásd: *Bánkúti* 1976. 90. o.

[64] „Demnach bey abermaligen Avancierung der unruhigen Hungarischen Rebellen nötig sein will, Güssing wohl zu besetzen, als hat dieselbe trachten damit diejenigen bei Radkersburg auf rüstenfrei commandierte 100 Man mit einem Hauptmann 2 Leutnants und behörigen Subalternen versehen werden mögen, welche so dann besagtes Güssing omni modo sobald als möglich einzuwerfen seien. Herr Hauptmann aber sambt allen anderen zu dieser Mannschaft commandierte Officiere soll vermög kaiserlichen Hofkriegsrathsordnen Herrn Graf Frantz Batthyány als kayserlichen Obrist angewiesen sein, welche also derselbe nach zu kommen und recht zu thun wissen wird." Rabatta generális levele Batthyány Ferencnek. Graz, 1704. május 23. MOL P 1314. №. 92 297.

Miként Sopron, úgy Batthyány Ferenc is maga kérte vára megszállását. A gróf indokai között szerepelt a vár jó védhetősége, valamint a nép szemmel tartásának lehetősége.[65] Ezt az tette szükségessé, hogy a lakosság a dunántúli gyors sikerek következtében 1704 januárjában hamar II. Rákóczi Ferenc pártjára állt, amelyet jól példáz a Strattmann Eleonóra birtokában álló Körmend fent említett esete is. A reguláris katonaság jelenlétét szükségessé tette továbbá, hogy Károlyi Sándor csapatai Borostyánkő várából 1704 januárjában 10 ágyút és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak,[66] valamint az is, hogy Dobra[67] 1704 áprilisáig szintén a felkelők kezén volt.[68]

Feltehetően a család által mozgósított hajdúknak és lovas katonáiknak kellett ellátniuk 1704 telén és tavaszán a várak védelmét a császáriak megérkezéséig. A Batthyányak magánföldesúri hadserege az 1650-es években még több mint 500 főt számlált,[69] de a XVII. században hajdúkiváltságot szerzett települések még a XVIII. század közepén is jelentős számban állítottak ki katonákat a különböző hadjáratokra.[70]

Elképzelhető, hogy a magánkatonaság mellett csekély létszámú császári egységek már 1704 áprilisában is állomásoztak Németújvárban, mert Batthyány Ferenc megemlítette Niczky Sándorhoz május 3-án írt levelében, hogy nem tudja táplálni német és magyar katonáit.[71] A várak védelmét az elkövetkező hónapokban és években a családi bandériumok és a császári zsoldosok együttesen biztosították, miként Körmendét is az előző évszázadban, a török háborúk idején. Károlyi Sándor és a vezérkar Szalónakot és Borostyánkőt még neutrális helynek tekintette 1704 telén, kora tavaszán, nem valószínű, hogy ekkor császári csapatok állomásoztak volna a Batthyány-várakban.[72]

„...ersten an mich Abgelassenes habe zu recht erhalten, ersehe daraus mit mehrere, was massen die selbe aus Güssing einigen Succurs verlanget... werde begriffen das Regiment zusammen zu ziehen und werde nicht ermangeln nicht allein mit solchen zu dienen, sondern auch äuserst vermögens alles dasjenige zu praestieren, was der als ihro Kayserlicher Mayästetlicher Dienst erfordert. Nachdem Güssing ein Ort zur Resistenz ziemlich beschaffen, so will hoffen, daß unterdessen dieselbe von Feindt praevenirt werden solle..." Rabatta generális levele Batthyány Ferencnek. Radkersburg, 1704. május 20. MOL P 1314. №. 92 298.

[65] Batthány Ferenc levele Rabattának. [H. n., 1704.] május 17. MOL P 1313. 251. re. fol. 90.

[66] *Thaly* 1892. 100. o.

[67] Dobra (ma Neuahaus, Burgenland, Ausztria) az egyik Batthyány-uradalom központja volt.

[68] *Bánkúti* 1977. 99. o.

[69] *Vera Zimányi:* Privatheere der Großgrundbesitzer und Gutsherren im 16. und 17. Jahrhundert (am Beispiel der Batthyány) In: *Harald Prickler* (hrsg.): Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Eisenstadt, 1984. 444. o.

[70] *Zimányi Vera:* Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok,* 94. (1960.) 1–3. sz. 290. o. A Veszprém megyei Városhídvégen 34 lovast és 36 gyalogost valamint 13 más szolgálatra jelölt személyt írtak össze 1694-ben. E község még 1741-ben is 87 katonát állított ki az Osztrák örökösödési háborúban. Uo. 301. o.

[71] Azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy a Batthyány család várai közül melyiket mennyi időre szállták meg a császári egységek. A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy Németújvár falai között 1704 májusa és 1711 között mindig állomásoztak kisebb-nagyobb birodalmi csapatok. Elszórt adatokból úgy tűnik, hogy Dobrán is meglehetősen hosszú ideig tartózkodott reguláris katonaság, valamint hosszabb-rövidebb időszakokra Körmenden, Borostyánkőn és Szalónakon is szolgáltak császáriak. A megszálló erők nagyságrendje a különböző várakban 20 és 60 fő körül mozgott. Ennél nagyobb létszámról (100 fő) az 1704 májusi események kapcsán értesülünk, valamint 1708-ból, amikor 200-an tartózkodtak Németújvárott. MOL P 1313. 251. re. fol. 88.

[72] *Szalay* 1865. 85–86. o.; *Thaly* 1892. 101. o. Károlyi Sándor saját felelősségére nem merte ellenségnek nyilvánítani a Batthyány családot, ezért 1704. február 25-én levelet írt Rákóczi Ferencnek, hogy ő hozza meg az erre vonatkozó döntést: *Bánkúti* 1976. 91. o.

Németújvár megszállásának híre világossá tette a család pártállását, de érdekes módon Károlyi – ennek ellenére – kímélni igyekezett a Batthyány-birtokokat mindaddig, amíg Batthyány Ferenc Rabattával (1662k.–1738) és Erdődy Sándorral (1670–1729) együttműködve nem kezdett kurucellenes vállalkozásba: „Jól lehet emlékezetiben az Méltóságos Grófnak az elmúlt téli alkalmatossággal commandóm [parancsnokságom] lévén itten, valami hostilitás [ellenségeskedés] nem tétetett, mindaddig mindenit s egisz jószágát csekély tehetsígem szerint conserváltam, hanem midőn értésemre esett, az német az várban való beszándékozására kínteleníttettem bloquádával alkalmatlankodnom, mindazáltal is az mennyire lehetett, kárát az Méltóságos Grófnak távoztatni kívántam.[73] Úgy mostani ideérkezésemben is... mindenekben kárát az Méltóságos Úrnak távoztatni s jószágát is protegálni [védeni] igyekeztem volna. De mivel Erdődy Sándor urammal ellenünk követ forralván Rabattával egyetemben hazánknak nagy kárában munkálkodni kezdett, és hostilitását mutatta,[74] s jószágit is s kik kezünkben vadnak minden közönsiges jónak előmozdításától Nagyságod... tilalmazta és semmiben sukurálni [segíteni] nem engedte... Azért az mik eddig meglöttenek, nem nékem, hanem mindezeknek tulajdonítani ne terheltessék..."[75]

Vas megye és Stájerország határvidéke 1704 júliusában és augusztusában a szabadságharc legfontosabb hadszínterévé vált. A Rabatta július 4-én Nagyfalunál elszenvedett vereségét követő másfél hónapban a felkelők rendszeresen támadták a közeli stájer falvakat. A Rákóczi katonáinak ellátmánya részben a stájerországi zsákmányból, részben a Vas megyei rekvirálásokból származott. Károlyi csapatai azonban augusztus közepén keleti irányba vonultak vissza a két oldalról közeledő császári egységek elől.[76] A stájer lakosság a felkelő katonák között a határ menti magyar falvak lakosait is felismerte vagy felismerni vélte, ezért Károlyi visszavonulása után a védtelenül maradt községeket egyrészt tűzzel-vassal pusztította, másrészt – Károlyi eljárásához hasonlóan – pénzt követeltek a határ menti magyar településektől mintegy váltságdíjként a gyújtogatások elkerüléséért. A örökös tartományok lakói gyorsan megtanulták a hadakozás török módját a felkelőktől.[77] A stájer népfölkelők fosztogatásához járult még Pálffy csapatainak zabrálása is. A horvát bán augusztus 31-én társadalmi helyzettől függetlenül arra kötelezett mindenkit, hogy csapatai élelmiszerigényét biztosítsák.[78] A nyugati határszélre érkező második hadsereg ellátása azonban már nehézségekbe ütközhetett. Noha tudomásunk van Pálffy kéréséről, miszerint Károlyi csapatai hagyjanak föl a falvak esztelen pusztításá-

[73] E kijelentés nem alaptalan, mert 1704 kora tavaszán Károlyi megtiltotta katonáinak a körmendiek zaklatását a város kurucokhoz állása miatt: *Tóth* 1994. 111. o.

[74] Nem lehet tudni, mire céloz Károlyi.

[75] Károlyi Sándor levele Batthyány Ferencnek. Szombathely, 1704. július 19. MOL P 1314. №. 81 141.

[76] Horvátországból Pálffy János igyekezett jelentős erőkkel Stájerország védelmére, északról pedig Heister.

[77] *Posch* 1986. 116. o. skk.; 327. o. A különböző népi milíciák vezetőit, akik a nyugat-magyarországi falvakat pusztították, 1712-ben perbe fogták és halálra ítélték.

[78] Pálffy János levele Fórián Mihálynak. Doroszlói tábor (Csákánydoroszló, Vas megye), 1704. augusztus 31. MOL P 1314. №. 89 673. A levélben Pálffy 3000 kenyér porció átadását követelte. Késlekedés esetén Körmend veszélybe kerülését helyezte kilátásba.

val,[79] a horvát bán adott esetben hasonlóan kemény eszközöket alkalmazott katonái ellátásának biztosítása érdekében.

Az ellenséges hadak mögött maradt pusztítások nyomainak számbavétele Batthyány Ferenc legfontosabb feladatát képezte 1704 októberében. Az összeírások végrehajtója Saller László Vas megyei szolgabíró, Nagy Ferenc esküdt és Fórián Mihály körmendi provisor volt. A jobbágyság és a Batthyányak termésben, állatállományban és más vagyontárgyakban mintegy 39 481 Ft 27 dénárt veszítettek. A pusztítás nagyobb hányadát nem a királypárti földesurat büntető felkelők okozták, hanem Pálffy szerb és horvát katonái, valamint a stájer népfölkelők, akik 25 314 Ft 4 dénárnyi kárt hagytak maguk mögött.[80] Az ellenséges erők fosztogatásai közben hat jobbágy is életét veszítette a dobrai uradalomban. Tudomásunk szerint mindegyiküket Pálffy János rác és horvát katonái ölték meg. Ez volt a császári hadvezetés válasza arra, hogy a kurucok mintegy 70–80 stájer falut pusztítottak el részben vagy egészben.[81]

Batthyány Ferenc képtelen volt megakadályozni, hogy a horvát és szerb katonák feldúlják birtokait, noha személyesen kereste fel Szentgotthárdon Pálffy Jánost. Látogatásával a parasztjaitól rabolt marhák visszaszerzését akarta elérni. A bán azonban nyíltan megtagadta a kérés teljesítését, mivel a javakat már kótyavetyén eladták.[82] Batthyány Ferencet lesújtotta a bánásmód.[83]

I. Lipót nem nézhette tétlenül, hogy a császári katonák és az örökös tartományok falusi lakossága a király hűségén maradt urak birtokait fosztogatja, ezért augusztus 27-én megtiltotta a Belső-ausztriai Haditanácsnak[84] a királypárti nemesek birtokainak pusztítását; sőt szeptember 10-én minden magyarországi hadművelet folytatását szüneteltette.[85]

A birtokok oltalmazása

A szabadságharc éveiben birtokos nemesek és a települések is igyekeztek különleges jogi védettségre szert tenni az emberélet és anyagi javak oltalmazása érdekében. Ezt az biztosíthatta, ha a harcoló felek oltalomlevél kiállításával mentesítik birtokaikat a katonai terhek viselésétől. II. Rákóczi Ferenc már 1704. március 29-én védlevelet adott ki

---

[79] Pálffy János levele Károlyi Sándornak Bécs, 1704. augusztus 1. *Géresi* 1897. №. LII.; *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor (Magyar História életrajzok sorozat.) Budapest, 1988. 67. o.

[80] MOL P 1313. 251. re. fol. 12–15., 33–42., 57., 61–62. és MOL 1313. 113 re. №. 1383. Az elszórtan ránk maradt összeírások nem teljes körűek, és csupán az 1704 augusztusában keletkezett károk szerepelnek benne, a tavasziak nem. Az egyéb birtokokon keletkezett károk nagyságát megbecsülni sem áll módunkban, de feltehetően a határ mentén mindenütt hasonló méretű pusztulással lehet számolni.

[81] *Posch* 1986. 74. o. skk.

[82] A török háborúk idején vert gyökeret a hagyomány, hogy a portyázó csapatok az ellenséges területeken szerzett zsákmányt árverésre (kótyavetyére) bocsátották. Az áruk gyors pénzzé tétele érdekében a javak mélyen a piaci ár alatt cseréltek gazdát.

[83] Batthyány Ferenc levele Strattmann Eleonórának, Németújvár, 1704. szeptember 3. MOL P 1314. №. 58 946.

[84] Belső-Ausztrián Stájerországot, Karintiát és Krajnát értették a koraújkorban. A Belső-ausztriai Haditanácsot 1564-ben hozták létre a török elleni védelem decentralizálása jegyében, és 1744 és 1749 között számolták fel fokozatosan.

[85] *Posch* 1986. 120. o.

Batthyány Ádám gyermekeinek birtokaira.[86] A dokumentum gyors kiállításának hátterében II. Rákóczi Ferenc és a Batthyányak 1690-es évek elején kialakult kapcsolatai állhattak, amelyről az alábbiakban részletesen szó lesz. Noha a szabadságharc következő éveiben a felkelők számos alkalommal és különböző főparancsnokok között vezettek hadjáratot a Dunántúlra, a fejedelem által kiállított védlevél ismerete kimutatható.[87]

Amennyiben a katonai érdek és az oltalomlevelekben biztosított jogok nem voltak összeegyeztethetőek, akkor a kurucok természetesen a katonai szempontok figyelembevételével tervezték akcióikat. A császári őrség által biztosított Körmendet azért kellett 1708 elején elfoglalni és lerombolni, hogy a Rákóczi csapatait fenyegető veszélyt megszüntessék. A család hiába kínált a vár megkíméléséért 1000 tallért,[88] noha ekkoriban a kurucok egyik legfontosabb pénzforrását a hasonló sarcok jelentették.[89]

A családtagok újabb védlevelek megszerzése révén remélték biztosítani jobbágyaik és saját maguk nyugalmát. E dokumentumok kiállításáért azonban jelentős pénzösszeget kellett fizetni, miként azt az alábbi eset is példázza. A Strattmann Eleonóra szalónaki birtokain élők 1708-tól kezdve Rákóczi híveinek háborgatásától mentesen művelhették földjeiket. A szalónaki őrség egy része 1707. április elején sikertelen rajtaütést hajtott végre a vár alatt portyázó katonákon, melynek következtében a támadók közül többen fogságba estek. A szembenálló felek ezt követően nem csupán a foglyok sorsáról tárgyaltak, hanem az együttélés lehetőségeiről is. A megbeszélések eredménye legalábbis erre utal, hiszen 1708 elején az alábbiakban állapodott meg egymással a ránk maradt hiányos adatok alapján Strattmann Eleonóra és Esterházy Antal, a dunántúli kerületet 1707 végétől személyesen irányító kuruc tábornagy-főkapitány: Strattmann Eleonóra egy összegben kifizet 1000 forintot Esterházy Antalnak; két kuruc őr (*salva gvardia*) kerül Szalónakra; Szalónak és környékének lakói egy éven keresztül szabadon művelhetik a földet; a szalónaki zsidók szabadon kereskedhetnek.[90]

Esterházy Antal a védlevelet egy évvel később 1710. május 1-jéig tartó hatállyal megújította, így az elméletben a dunántúli kuruc uralom összeomlásáig biztosította a gazdálkodás szabadságát az itteni jobbágyoknak.[91] Esterházy Antal katonái ezt követően a várnép életének részeseivé váltak, a dunántúli kuruc parancsnokság pedig betekintést és beleszólást nyert a várőrség mindennapjaiba.[92]

---

[86] *Thaly* 1892. 101. o.

[87] A felkelők 1706-ban a rohonci uradalomra állítottak ki védlevelet: *Thaly* 1901. 424. o. 1708 januárjában újabb védlevelet állítottak ki Batthyány Ádám árváinak birtokaira. Uo. 622. o. Esterházy Dániel dunántúli parancsnokhelyettes felszólította Pacsay Györgyöt és a szentgróti sereget, hogy hagyjanak fel a fejedelmi védelem alatt állók Batthyány fiúk javainak pusztításával. Uo. 914. o.

[88] *Thaly* 1901. 142–143. o.

[89] *Thaly* 1880. 129. o.

[90] A fenti megállapodás létrejöttének számos részlete jelenleg még homályos. Az egyezség megszületésének körülményeit és tartalmát az alábbi két levél tartalmazza. Strattmann Eleonóra levele a Haditanácsnak; felolvasták 1709. január 29-én. MOL P 1313. 251. re. fol. 201. Esterházy Antal levele Batthyány Ferencnek. Sümeg, 1708. március 24. Uo. fol. 148–149. A levélben Esterházy Antal hangsúlyozza, hogy a megállapodást Batthyány Ádám érdemeire tekintettel kötötte meg.

[91] Esterházy Antal levele Batthyány Ferencnek. Szombathely, 1709. május 29. MOL P 1313. 251. re. fol. 162.

[92] Esterházy Antal engedélyezte 1708 áprilisában, hogy a Szalónakra szorult nemesség a kuruc őrök jelenlétében fegyveres vadászaton vehessen részt: *Thaly* 1901. 678. o.

A császári főtisztek azonban nem nyugodtak bele, hogy Szalónakon kuruc örök tartózkodjanak. Ezért 1708 decemberében a pozsonyi várkapitány felszólította Moltenberg fölöstömi parancsnokot, hogy távolíttassa el a Rákóczi seregéhez tartozó őröket szolgálati helyükről.[93] Strattmann Eleonóra felismerte, hogy ez az eljárás ellehetetlenítené jobbágyai viszonylag szabad gazdálkodását Rákóczi híveinek megújuló támadásai miatt. A kedvezményezett helyzet fenntartása érdekében azonnal a Haditanácshoz fordult, hogy az engedélyezze az ellenséges örök további ott maradását. Az udvari hatóság válaszában a kérést gyakorlatilag elutasítva a katonai parancsnok kezébe adta a döntési jogot.[94] A felkelők valószínűleg mégsem hagyták el Szalónakot, mert Esterházy Antal megújította védlevelét.

Mivel a Batthyányak az 1704-ben elszenvedett károkért elégtételt nem kaptak, minden eszközt megragadtak, hogy birtokaikat megóvják a további pusztítástól. A királyi oltalomlevél megszerzésére irányuló erőfeszítéseiket hosszú ideig nem koronázta siker. A Batthyány család tagjai a szabadságharc éveiben számtalan levéllel fordultak a különböző hatóságokhoz, hogy legalább a királyi oldalon harcoló egységek zabrálását megakadályozzák. Batthyány Zsigmond 1706 februárjában a Haditanácsnál tett panaszt, mivel a reguláris katonaság, a horvát milícia, valamint rác és stájer parasztok pusztították nyugat-magyarországi falvait.[95] Alig egy hónappal később Batthyány Ferenc tájékoztatta tiszttartóját, Palotai Sámuelt arról, hogy Draskovics a dobrai és rakicsányi[96] uradalomban fosztogatott, és forspontozásra kihajtott állatokat adott el.[97] 1706 májusában a grazi helytartó írásban tiltotta meg a fölöstömi parancsnoknak, hogy Batthyány Ferenc jobbágyainak hadianyagot szállító marháit elkobozza és eladja.[98] Strattmann Eleonóra 1708-ban kereste meg az Udvari Haditanácsot, mert a reguláris katonaság és a stájer parasztok fosztogatták birtokait.[99]

---

[93] Kivonat Moltenberg 1709. január 17-i leveléből. MOL P 1313. 251. re. fol. 207.

[94] A Haditanács válasza Strattmann Eleonóra beadványára. 1709. február 1. MOL P 1313. 251. re. fol. 201.

[95] „Graf Sigismund Batthyány hochst wehmütig vorgestellt, was massen dessen und seiner Familia angehörige dem Herzogtum Steyermark angrenzende Gueter so oft die Rebellen von dasigen Confinen wiederum Geviehen oder durch die kayserlichen Waffen abgetriben worden, jedermahl nicht allein von der regulierten teutschen sondern auch croatischen Militz zuforderst aber vor den Raitzen und steyrischen gemeinen Land- oder Bauervolk als ob es feindlichen Boden wäre, mit Feuer und Schwert sehr hart ruiniert worden sein... ferners an die löbl steyrische Landschaft und grätzische Regierung nachtrucklich intimieren, damit... mit Brand und Schwert... ausübende Damnificationes... unter schweren Straf und Auferlegung des geziemenden Abtrags verbitten..." A Haditanács levele a Batthyány családnak. Bécs, 1706. február 21. MOL P 1313. 251. re. fol. 110.

[96] Rakicsány (ma: Rakičan, Szlovénia) Batthyány-uradalmi központ volt.

[97] Batthyány Ferenc levele Palotai Sámuelnek. Németújvár, 1706. március 24. MOL P 1314. №. 58 979. Draskovics Ádám Herbeville számysegédjeként szolgált a Rákóczi-szabadságharcban 1706-ban, János pedig vezérőrnagyi rangot viselt: *Heckenast* 2005. 121. o. Ez esetben nem tudjuk, hogy melyikük vezette a fosztogató csapatot.

[98] „...an uns abgelassenen Schreiben haben wür mit mehreren vernommen was massen sich derselbe wider den jetzigen Herrn Commandanten zu Fürstenfeld Baron von Mayrhoffen... aus was Befugniss weniger hoffent aus unserem Befehl von denen benachbarten und auch sein Herrn eigenen Untethanen ...immer neue Auflagen und Erbressungen abfordere, und von jedem Wagen, wann einige Pferde werther zum Verkauf in die Stadt gebracht werden ein halben Gulden zu bezahlen erzwinge. ...auch erst jüngster Tagen... durch die diesige des Herrn Unterthane zu Rudersdorf Namens Georgio Unger dessen Vieh und Fahrnuss ohne einige Ursach wecknehmen, und in die Stadt abfahren lassen... wür aber mit dem Militari kein Disposition zu machen, und dahero so wohl dem jetzigen als künftigem Commandanten nichts zu befehlen, daß Herrn Grafens Brief hingegen zu Vorkherung des gehörigen mit einem Bericht nach dem kayserlichen Hof haben gelangen lassen." A grazi helytartó levele Batthyány Ferencnek, Graz, 1706. május 18. MOL P 1320. 1-g. fol. 2.

[99] Strattmann Eleonóra levele a Haditanácsnak. A Haditanács előtt 1708. június 5-én olvasták fel. MOL P 1313. 251. re. fol. 203.

A számtalan panasz és közbenjárás csak lassan vezetett eredményre. Noha legkésőbb 1708 elején már védlevél oltalmazta a Batthyány-birtokokat,[100] ezt a császári parancsnokoknak 1709 áprilisában meg kellett újítaniuk. Ekkor kapott mentességet a dobrai uradalom a forspontozás, a beszállásolás és a rekvirálás alól.[101] A család többi jószágára kiterjedő menlevél kiállítására utaló adat ez idáig még nem került elő.

Batthyány Ferenc és Zsigmond, valamint Strattmann Eleonóra képtelenek voltak a szabadságharc alatt megvédeni jobbágyaikat a különböző csapatok pusztításától, amelynek csupán részben lehetett oka, hogy a tiszttartók nem kísérték az átvonuló csapatokat, miként Batthyány Ferenc ezt egy levelében megemlítette.[102] Az uradalmi tisztviselők hanyagsága lehetetlenné tette még a kihágások pontos jegyzékbe vételét is. Mindazonáltal a Batthyányak hiába küldték panaszaikat a különböző hatóságokhoz, mert a kártételek rendszeresen megismétlődtek.

A pusztítások egyik fő oka az volt – a korabeli hadvezetési irányelvek és a tisztviselők magatartása mellett –, hogy a különböző parancsnokok alatt álló seregeknek sokszor menet közben kellett beszerezniük élelmüket, amelyet a lakosság nem tudott biztosítani, és ez a katonákat fosztogatásra ösztönözhette. A stájer–magyar határvidéken ugyanis négy különböző parancsnokság alatt álló, eltérő szervezetű és fegyelmezettségű fegyveres erő fordult meg: a kurucok, a császári hadsereg reguláris egységei, Pálffy János bán horvát és rác határőrvidéki katonái, és a stájer milicisták.

A különböző fegyveresek szabálytalan időközönként visszatérő pusztításai és rekvirálásai mellett a Batthyány-birtokok parasztjainak folyamatos tehertételt jelentett a Németújvárban és Dobrán állomásozó reguláris katonák ellátása, amely kérdéssel az alábbiakban foglalkozunk.

Császári katonák a Batthyány-várakban

A Batthyány család birtokában lévő erődítmények közül Dobra és Németújvár földrajzi helyzetének köszönhetően 1704 májusától mindvégig szilárdan a császáriak kezén maradt. A Szalónakon bő egy esztendeig állomásozó kuruc őrök is csupán a vár jelképes megszállását biztosították.

Az imént felsorolt erődítményekkel szemben Körmend többször is gazdát cserélt 1704 és 1709 között. A mezőváros és azt övező palánk már a dunántúli harcok első évében is kétszer került a felkelők alá, és kétszer hódították vissza a császári katonák. A várost 1706. augusztus 6-án érte a legsúlyosabb támadás, amikor Esterházy Antal csapatai a lakosságot kiűzték a városból, s a házakat és a palánkot a földdel tették egyenlővé.[103] A település védműveit a császáriak rövid idő alatt helyreállították, ezért 1708 januárjában Es-

[100] Strattmann Eleonóra, Batthyány Ferenc és Zsigmond levele a Haditanácsnak. 1708. január 23-án mutatták be. MOL P 1313. 251. re. fol. 82.

[101] Heister levele a Batthyányaknak. 1709. április 29. MOL P 1314. №. 58 938.

[102] Batthyány Ferenc levele Palotai Sámuelnek. Németújvár 1706. március 24. MOL P 1314. №. 58 979. A török elleni felszabadító háborúban a vármegyék már hadbiztosokat neveztek ki abból a célból, hogy kísérjék a területükön átvonuló seregeket, és megvédjék a lakosságot az atrocitásoktól. E tisztviselők azonban nem tudták jól ellátni feladataikat.

[103] *Veszprémi – Kelenik – Hermann – Bencze* 1992. 69. o.; *Tóth* 1994. 113. o.

terházy Antalnak szabályos ostrommal kellett bevennie Körmendet, amely után ismét elrendelte a mezőváros palánkjainak lerombolását.[104] A Batthyány család levéltárában talált dokumentumok a család várai körül vívott katonai eseményekkel kapcsolatban újabb adatokat nem tartalmaznak. A családtagok figyelmét elsősorban a várakban állomásozó császári katonák ellátásának pénzügyi kérdései kötötték le.

A különböző magyarországi erődítményekben állomásozó császári hadsereg ellátása a mindenkori várkapitány kötelessége volt. A török háborúk idején alkotott törvények lehetővé tették, hogy a várakhoz tartozó falvak népét az erősségek építéséhez munkára vezényeljék, az őrség számára élelmet szállíttassanak be.[105] A várőrség zökkenőmentes ellátását csak úgy lehetett biztosítani, ha a környék ellenőrzéséhez elegendő létszámú és fegyelmezett fegyveres erő szolgált a várparancsnokok keze alatt. A várban tartózkodók élelmezéséhez a környező falvakban felhalmozott készletekre lett volna szükség, de a nyugat-magyarországi települések rendszeresen szenvedtek a különböző átvonuló egységek fosztogatásától, így Németújvár és Dobra ellátása sem volt maradéktalanul megoldható a közeli községekből. Ez magában foglalta annak lehetőségét is, hogy e két erősségben állomásozó császáriak hiányos készleteiket rablással töltik fel.

A várbeli katonaság ellátásával kapcsolatos problémák már 1704 őszén, Károlyi Sándor nyugat-dunántúli hadjáratát követően jelentkeztek. Batthyány Ferenc szeptember 11-én arra az elhatározásra jutott, hogy értesítenie kell a Haditanácsot az élelmezési helyzet válságosra fordulásáról.[106] Az október 17-én kelt királyi határozat értelmében a Batthyány család falvainak adóhátralékát eltörölték, és elrendelték, hogy Vas megye járuljon hozzá a Németújvárott és Dobrán elhelyezett egységek ellátásához,[107] de a törvényhatóság tisztikara nem hajtotta végre az utasításban foglaltakat. Batthyány Ferenc a következő év elején ezért a katonatartás új szabályozásáért folyamodott.[108] Vas megye sem ekkor, sem a későbbiekben nem segítette a várakban tartózkodók élelmezését,[109] a helyi nemesség ugyanis arra hivatkozott, hogy Haditanács utasítása szerint az őrségeket azoknak kell el-

---

[104] *Veszprémi – Kelenik – Hermann – Bencze* 1992. 69. o.; *Tóth* 1994. 114. o.

[105] *Pomogyi László* (szerk.): Corpus Juris Hungarici. CD-Rom. Budapest, 2000. A harceszközök szállításával kapcsolatos szabályokat az alábbi törvénycikkek tartalmazzák: 1538:XII. tc., és 1563:XIV. tc. Az 1563. évi X. tc. 3.§-a rendelkezik arról, hogy a jobbágyoknak élelmiszert kell a véghelyekre szállítani illő fizetségért. Ehhez hasonlóan rendelkezik az 1574:IX. tc.

[106] Batthyány Ferenc levele ismeretlen címzettnek. 1704. szeptember 11. MOL P 1314. №. 58 947.

[107] I. Lipót a Batthyány grófoknak. Bécs, 1705. március. MOL P 1313. 251. re. fol. 86–87. – Magyarország királypárti területei 1704 és 1708 között sem pénzzel, sem porciókkal nem adóztak, hanem meghatározott mennyiségű gabonát kellett biztosítaniuk a császári egységeknek. A szabadságharc kezdete előtt beszedett, de Heister a hadipénztárnak még át nem adott adóösszeget még 1705 első felében is követelte Vas megyétől. I. József Vas megye állítólagos hátralékait 1705. július 25-én engedte el. *Iványi* 1991. 196. o.

[108] „...ideo Majestati Vestrae Sacratissimae humillimo de genu supplicamus, quatenus aut propria bona et dominia nostra totaliter pro solis praesidiis nostris utpote Nemethújvariensi, Dobraiensi, Körmendiensi, Szalonakiensi et Borostyaniensi separando et applicando, aut per novam universalem in toto comitatu repartitionem (restantiis qua jam benigne sepultis, in eodem statu relictis) omnia in comitatu habita praesidia una cum nostris aequa proportione interteneri, nobis vero de neglecto quoque totaliter satisfieri, benigneque demandando intentas praevio modo injuriationes clementissime a nobis avertere Majestas Vestra Sacratissima dignetur." Batthyány Ferenc levele I. Lipótnak. 1705. március elején mutatták be. MOL P 1313. 251. re. fol. 80.

[109] A Haditanács 1705. augusztus 20-án kérte a Kancelláriát, hogy utasítsa Vas megyét, miszerint a Batthyányak váraiban állomásozó császáriak ellátása a megyei pénztárat terheli. MOL P 1313. 251. re. fol. 84. Azonban a megye ismételten nem engedelmeskedett a felszólításnak: Batthyány Ferenc levele a Haditanácsnak. 1705. szeptember 19. Uo. fol. 81.

látni, akik azokat váraikba hívták.[110] Ezért Batthyány Ferenc és Nádasdy Ferenc 1705 tavaszán foglalkozott a Vas megyei tisztikar elmozdításának gondolatával.[111] Minthogy Batthyány Ferenc a szabadságharc végéig csupán a helyzet javítására vonatkozó ígéreteket kapott, ezért éveken át magánvagyonából fizette az erősségekben szolgáló idegen csapatok ellátását. Hiába kért segítséget néhai unokatestvére özvegyétől, Strattmann Eleonórától.[112] Vas megye vonakodására magyarázattal szolgálhat Hevenessy Sándor alispán ingadozó politikai magatartása, aki 1704 és 1705 folyamán mindig a pillanatnyilag erősebbnek látszó hadviselő fél igényeit szolgálta ki. 1705 végén a felkelők dunántúli és Vas megyei jelenléte állandósult, és ennek következtében a Batthyány családnak nem állt módjában a törvények szerint neki járó anyagi támogatás behajtása.[113]

A Batthyányakhoz hasonlóan Esterházy Pál nádor is megpróbálta a birtokain tartózkodó csapatok ellátásának anyagi terhét Vas megyére hárítani, azonban az ő próbálkozását sem kísérte szerencse.[114]

A katonák eltartásának költségei tetemesek lehettek, mivel Batthyány Ferenc a szabadságharc végére eladósodott, és a királyi kegy csak 1712 nyaráig mentesítette őt a kölcsönök visszafizetése alól.[115] Batthyány Ferenc a hitelezők kielégítése miatt 1716-ban arra kényszerült, hogy birtokait 70 000 forintért elzálogosítsa Strattmann Eleonórának, amelynek indokai között az alábbi körülmények szerepelnek:

„Elsőbben is én föllyebb megírt németújvári gróf Batthyány Ferenc az elmúlt háborúnak alkalmatosságával kegyelmes uramhoz s koronás királyomhoz tartozó hívségem miatt minden jószágim bírásától az ellenség által megfosztattván magam és gyermekeim táplálására és azon háború után puszta jószágim restaurációjára nézve is feles adósságokba esvén, s az creditoriumtól [hitelektől] annyira szorongatván, hogy majd minden jószágim bírásától excludáltattam volna, mely veszedelem és untalan való alkalmatlanságaim eltávoztatására nézve kinteleníttettem az Rohonc várának az és hozzá tartozó appertinentiáknak [tartozékoknak]... az néhai méltóságos s boldogemlékezetű németújvári gróf Batthyány Ádám uram bátyám meghagyott özvegyének, föllyebb is megnevezett gróf Strattmann Eleonóra asszony őexcellenciájának szabad dispositiojára [rendelkezésére] az holnap azon Szent Mihály arkangyal napjától[116] számlálván harminc egész esztendeig hetvenezer Rhénes forintokban."[117]

---

[110] „...idem comitatus eidem morem gerere pariter recusavit asserendo se eam ab Excelso Consilio Aulico Bellico habere resolutum, ut qui ipsimet praesidia pro arcibus petierunt, ii etiam ipsimet ex proprio interteneant..." Nádasdy Ferenc és Batthyány Ferenc levele a Haditanácsnak. 1705. június 1-jén mutatták be. MOL P 1313. 251. re. fol. 94–95.

[111] Nádasdy Ferenc és Batthyány Ferenc levéltervezete a Haditanácsnak. MOL P 1313. 251. re. fol. 94–95. A levelet Nádasdy Ferenc kérésére átírták, a fogalmazványon szereplő feljegyzés szerint: „Non est exhibitum, erat juxta mentem Domini Comitis Francisci Nádasdy stylisatum."

[112] Batthyány Ferenc levele Strattmann Eleonórának, Németújvár, 1708. október 27. MOL P 1314. №. 58 994.

[113] *Várkonyi* 1952. 406–407. o. Hevenessy Sándor volt a rövid életű Kőszegi Kamarai Adminisztráció vezetője 1704 februárjában és márciusában. 1704. április 9-én újra hűséget esküdött az uralkodónak. 1706-ban halt meg. *Heckenast* 2005. 189. o.

[114] *Várkonyi* 1952. 401. o.

[115] MOL A 57. 28. köt. 166–169. p.

[116] Szeptember 29.

[117] Első rohonci contractus, 1716. szeptember 28. MOL P 1320-j. fol. 128–133.

Amikor a Haditanács a Batthyány család várainak további megszállásának kérdéséről tárgyalt 1709-ben, a stájer határok biztonsága miatti aggodalmában az a helyőrség további állomásoztatására tett javaslatot Heisternek.[118] Így a csapatkivonásra feltehetően a szatmári béke megkötéséig nem került sor.

A várak ellátását azonban nem csupán a bennük állomásozó katonák nagy száma és a környéken portyázó felkelők nehezítették meg. A nyugati határszélen élőknek a szomszédos stájer tartomány védelmét ellátó véderőről is gondoskodniuk kellett terményeikkel és különböző szállítási feladatok végrehajtásával, noha az ottani lakosság a magyarországi várak fenntartásához nem járult hozzá – az alábbiakban ezzel a problémával még bővebben foglalkozunk. Ez a helyzet számos, a Batthyányak és a határ másik oldalán szolgáló parancsnokok közötti nézeteltérés forrásává vált.

Viták a stájer elöljárókkal

Rákóczi katonáinak 1704. évi stájerországi és alsó-ausztriai fosztogatásai, majd a válaszul hasonlóan eljáró osztrák népi milíciák rablásai és erőszakosságai következtében a határszélen lakók között a bizalmatlanság és az ellenségeskedés légköre állandósult. Ennek legfontosabb oka volt, hogy a Batthyányak és a stájer katonai elöljárók eltérően vélekedtek a határ két oldalán elhelyezkedő várak császári őrségének ellátásával összefüggő kérdésekről, amint arra korábban utaltunk.

Minthogy a Batthyány család nem tudta elérni Vas megye bevonását a váraik védelmét szolgáló katonaság eltartásába – ennek kudarca 1705 nyarára nyilvánvalóvá vált –, a család fokozott figyelme Stájerország felé fordult, hogy ottani forrásokból fedezze védelmi kiadásait. Feltehetően a családtagok kérésére 1706 februárjában a bécsi udvar utasította a Belső-ausztriai Haditanácsot, hogy Stájerország vegye ki a részét a Batthyány-várak fenntartásából.[119] Az utasítás végrehajtását az ottani közigazgatás elszabotálta, mert 1708 januárjában Batthyány Ferenc és Zsigmond megismételték korábbi kérésüket. Ekkor a falvaikra nehezedő nyomásról az alábbiakat állították:

1. A falvak lakói nem merik teljesíteni katonatartási kötelezettségeiket, mert félnek attól, hogy a felkelők felgyújtják házaikat. Még inkább tartanak ettől, ha a határ stájer oldalára rendelik őket szolgálattételre.

2. A katonaságot azoknak kell eltartaniuk, akiknek védelmét szolgálják.

3. Noha a Batthyány-várak Stájerországot védik, e tartomány mégsem vette ki a részét a költségekből.[120]

---

[118] „...was der herr Obrister Franz Graf von Batthyány...umb fernere Darinlassung der in ihrem Schloss Güssing ligender...Guarnison (als durch welche allenfalls beschende Blössung sowohl dem Post und einligender zahlbaren munition als nit minder auch denen benachbarten Steyrischen Gränitzen eine nit geringe Gefahr besorglich zu wachsen dörffte) für eine Instanz mache, ist aus anverwahrter Copia seiner memorials der mehrern zu erlesen..." A Haditanács levele Heisternek. Bécs, 1709. június 22. MOL P 1313. 252. re. fol. 179.

[119] Kivonat a Haditanácsnak a Belső-ausztriai Haditanácsnak szóló leveléből. Bécs, 1706. február 11. MOL P 1313. 252. re. fol. 152.

[120] Batthyány Ferenc és Batthyány Zsigmond levele a Haditanácsnak. Felolvasták 1708. január 23-án. MOL P 1313. 251. re. fol. 82.:

A népi milíciák 1704 után is folytatódó fosztogatásai további súlyos problémát jelentettek a Batthyány család és a stájerek kapcsolatában. E tartomány népfölkelőinek támadásairól értesülünk 1706-ból és 1708-ból is.[121]

Végül meg kell említeni, hogy a Batthyány család tagjait függő helyzetbe hozták a stájerországi katonai vezetőkkel szemben. Ez egy korrekt parancsnok–beosztott viszony esetében nem jelenthetett volna problémát, de ez esetben nem erről volt szó. A stájerországi főtisztek az ottani katonaság ellátására szállított javakról vagy nem állított ki nyugtát, vagy csak hiányosan. Az örökös tartományokban állomásozó egységek a Haditanács engedélye nélkül kényszerítik szállítási feladatok ellátására a Batthyány-uradalmak jobbágyait, valamint a korábbi adóengedmények ellenére további súlyos terheket raktak a falusiak vállára. E tevékenység következtében a jobbágyok éveken át nem tudták teljesíteni úrbéres kötelezettségeiket.[122] Noha a Haditanács a Batthyányak beadványára válaszul utasította a Belső-ausztriai Haditanácsot a hátralékok kifizetésére, de levelében a forspontozás kérdésére nem tért ki.[123] Batthyány Ferenc kérte a bécsi katonai hatóságoktól, hogy a stájerországi tisztekkel szembeni alárendeltségét szüntessék meg, de feltehetően célját nem sikerült elérnie.[124]

A dunántúli kuruc uralom utolsó éveiben Moltenberg fölöstömi helyőrség-parancsnok megpróbálta előzni a Szalónakra befogadott *salva gvardiák*at, aminek a következményeképpen újabb nagy erejű támadásoknak tették volna ki a nyugat-magyarországi falvakat.

„Primo. Ne in nostras quidem arces proprias in medio bonorum nostrorum jacentes pro intertentione praesidiorum nostrorum iidem subditi nostri ob metum excidii et executionis pagorum a rebellibus quiquam praestare audent vel possunt. Adeoque si quid extra limites Hungariae praestarent multo irremissibilius exurerentur et penitus devastarentur.

Secundo. Cum militia per eos intertenenda sit secundum omnem aequitatem, quorum defensioni servit, non autem, quos minime tutatur.

Tertio. licet eaedem arces antemuralium loco ipsis (ti. Styris) serviant... neutique tandem velint concurrere..."

[121] A Haditanács levele a Batthyány családnak. Bécs, 1706. február 21. MOL P 1313. 251. re. fol. 110.; A grazi helytartó levele Batthyány Ferencnek. Graz, 1706.május 18. MOL P 1320. 1-g. fol. 2.; Strattmann Eleonóra levele a Haditanácsnak Bemutatták 1708. június 5-én. MOL P 1313 251. re. fol. 203.

[122] Batthyány Ferenc, Batthyány Zsigmond, Strattmann Eleonóra levele a Haditanácsnak. [1708. november.] MOL P 1314. №. 57 268. (A levélfogalmazvány keltezése hiányos.):

„...Primo is noch Dato auch für daß was genugsamb liquidirt worden, keine Refusion erfolget.

Secundo sind die Herrn Officiers mit Quittunggeben sehr unrichtig, und haben viel empfangen worüber nicht quittirt.

Tertio es hatte selbst ein hochlöbl Hofkriegsrat vor ohngefähr 5 Monaten verordnet unsere ungarische Güter und Untertanen Dörfern die abgezogene steyerische Grenitztruppen nicht länger als bis Ende des allbereits verflossenen Monat Octobris verpflegen, dessen aber ohne geacht fahren dieselbigen mit Exegierung allerhand Viares und Fourage gleich wie vorhin annoch immer fort. Also die armen Leute höchst flöhendlich lamentieren länger unmöglich subsistieren zu können, und wan ihnen nicht ein Respirium geschieht, wollen sie die Dörfer öedt lassen, und ihre Wohnungen anderswo nehmen, wie es auch in der Tat nicht zu wundern ist, daß sie an denen feindlichen Gränitzen unter so viele Plünderung und beederseitigen harten Contribution gar in die Extremität geraten, und uns ihren Herrschaften deshalben mehrenteils ihre Gaben 3 auch 4 Jahren her restieren, und nicht bezahlen können."

[123] Az Udvari Haditanács levele a Belső-ausztriai Haditanácsnak. Bécs, 1708. december 5. MOL P 1314. №. 57 268.

[124] Batthyány Ferenc levele a Haditanácsnak. 1708. december 11-én mutatták be. MOL P 1313. 251. re. fol. 88.

Az 1708 elején birtokolt menlevelek tehát nem mentesítették a Batthyányak Vas megyei falvait a császáriak túlkapásaival szemben. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a függetlenségi mozgalom hívei milyen kapcsolatokat tartottak fenn a Batthyány család tagjaival.

A Rákóczi-szabadságharc vezetői elitje és a Batthyányak

A Batthyány család és Rákóczi híveinek jelentős része jól ismerte egymást a szabadságharcot megelőző évekből, évtizedekből. Károlyi Sándor 1701-től levelezett Batthyány II. Ádámmal.[125] Esterházy Antal húga, Mária Rozália (1672–1689) Batthyány Ferenc első fiatalon meghalt felesége volt.[126] Mindezen kapcsolatok mellett elsőrendű fontosságú II. Rákóczi Ferenc és Batthány Ádám 1692-ben kötött barátsága. E kapcsolatok vizsgálata azért különösen érdekes, mert a Rákóczi-szabadságharc egyszerre volt függetlenségi- és polgárháború, amelynek etikája a szokásos hadi erkölcsöktől jelentősen különbözik, amit történetírásunk mindeddig szintén nem vizsgált kellő részletességgel.[127]

A jezsuita egyetemi tanulmányokat maga mögött hagyó Rákóczi 1692 nyarán húga, Julianna és férje, Aspermont gróf bécsi palotájába költözött. A tizenhat éves ifjú beleszeretett Strattmann Eleonórában, Batthyány Ádám feleségébe.[128] Rákóczi ennek ellenére Batthyány Ádámot egyetlen igaz barátjának tartotta ekkor is és még 1697-ben is.[129] E barátság következtében az itáliai tanulmányútra távozó Rákóczi Batthyány Ádámot bízta meg birtokainak gondozásával.[130] I. Lipót ezt azonban csak Strattmann kancellár közbenjárására engedte meg.[131] A hegyaljai felkelés kirobbanását követően Rákóczi sietve hagyta el Felső-Magyarországot, nehogy a bécsi udvar a lázadásban való részvétellel vádolja meg. Rákóczi és felesége a gyanú elkerülése érdekében Batthyány Ádám rohonci kastélyában vendégeskedett hónapokon át.[132]

Az 1698 és 1703 közötti évekből nem rendelkezünk adatokkal e barátság további fejlődéséről. A Rákóczit Strattmann Eleonórához fűződő gyengéd érzelem a császári udvar előtt sem maradt ismeretlen, mivel Savoyai Jenő (1663–1736) háza szemben volt Rákóczi bécsi rezidenciájával. A szabadságharc kirobbanását követően ezért 1703 karácsonyán Strattmann Eleonórát küldték feltehetően gyermekeivel együtt Tokajba Rákóczihoz békekövetként. Az udvar valószínűleg arra számított, hogy a fiatal és szép özvegy rábírja a fejedelmet a békekötésre. A grófné küldetését az udvar szigorú titokként kezelte, ezért a beavatatlan Pfefferschoven budai várparancsnok feltartóztatta Strattmann Eleonórát, és

---

[125] Lásd az 54. sz. jegyzetet!

[126] *Nagy* 1987–1988. II. k. 90. o.

[127] *Bánkúti* 2005. 1296. o.

[128] *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 86. o.; *Zsámbéky* 2006. 714. o. E plátói érzelem öt évig élt Rákóczi Ferenc szívében: *Rákóczi* 1979. 48. o.

[129] *Rákóczi* 1979. 48., 86. o.

[130] *Rákóczi* 1979. 49. o.; *Márki* 1907. 110. o. Ezzel az üggyel van kapcsolatban Rákóczi Ferencnek a Batthyány-levéltárban fellelhető egyetlen levele is. Rákóczi Ferenc levele Batthyány Ádámnak. [H. n., valószínűleg Bécs,] 1692. december 27. MOL P 1314. №. 39 255.

[131] *Thaly Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. Pozsony, 1881. 150. o.

[132] *Rákóczi* 1979. 86. o.; *Márki* 1907. 158. o.; *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 123. o.

csupán Savoyai Jenő egyértelmű utasítására engedte tovább.[133] A küldetésnek politikai következményei nem voltak. Batthyány Ádámnak és feleségének Rákóczi Ferenchez fűződő kapcsolatai biztosították a kuruc vezérkar egy részének jóindulatát 1704 februárjában és márciusában, és vezettek ellentmondásos utasítások kibocsátásához. A néhai Batthyány Ádám Zala és Somogy megyei ingóságait (gabona és állatállomány) rekvirálták a felkelők,[134] Körmend vára és uradalma a behódolás miatt védlevelet kapott már március 2-án.[135] Batthyány Ádám és Rákóczi barátsága vezethetett a fejedelmi védlevél 1704. március 29-i kiállításához, és későbbi megerősítéseihez is.

A fejedelmi kegy ellenére Batthyány Ádám örököseinek birtokait komoly károk érték 1704-ben, de a gyermek Károly és Lajos grófok javainak elkobzásáról nincs tudomásunk. Sőt 1704 tavaszán maga Rákóczi Ferenc rendelte el, hogy a Batthyány Ádám árváitól elrabolt hat lovat adják vissza nekik. 1705 végén már fejedelmi beavatkozás nélkül is sikerült a Batthyány árvák képviselőinek 33 marhát 90 Ft-ért visszaváltani kuruc portyázóktól.[136] 1708-ban és a következő évben is Esterházy Antal Batthyány II. Ádám érdemeire tekintettel adott ki védlevelet Strattmann Eleonórának szalónaki jószágaira.

A család másik ágába tartozó Batthyány Ferenc 1704 tavaszán és a szabadságharc egész ideje alatt tanúsított királyhűségének hátterében nem csupán lelkiismereti és gazdasági okokat lehet sejteni. Feltételezhetően már ekkor észrevette, hogy a felkelők eltérően kezelték családja két ágát. Károlyi csapatainak első dunántúli megjelenését követően rövid időn belül a tábornok parancsára Batthyány Ferenc uradalmait elkobzásra ítélték – miként arra már korábban utaltunk. A királyhű nemesség birtokainak konfiskálása az 1704-ben, majd az országrész tartós meghódítása után 1706-ban újjáalakult *Dunántúli Oeconomicalis Deputatio* feladata volt.[137] A hivatal működése kevéssé ismert, bizonyos azonban, hogy számos királypárti birtokos között a Batthyányak jószágait (Dobra, Rakicsány, Németújvár, Borostyánkő) is elkobozta,[138] amelyre legkésőbb 1706 júniusában sor került.[139] A Batthyány Ádám örökösei számára kiadott védlevelek arra

[133] Strattmann Eleonóra küldetéséről lásd Anglia ideiglenes bécsi követének, a lord Stepneyt helyettesítő Charles Whitworthnek 1704. január 5-én kelt jelentését Hedges miniszterhez: *Simonyi Ernő* (szerk.): Archivum Rákóczianum II. osztály: Diplomatia. 1. köt. Pest, 1872. 89. o. „...with this young Gentleman other means are used, and a fair Widdow of Quality, for whom he had formerly a great inclination has been sent to him to Tokay. On her way she was stopped by the Commandant of Buda, as she would have crossed the Danube, but Prince Eugene immediately sent an express to have the Lady set at liberty, and she has since pursued her Journey." – A jelentésben említett özvegyasszonyban Márki Sándor azonosította Strattmann Eleonórát: *Márki* 1907. 302. o. – A gyermekek jelenlétére utal Rákóczi 1704. évi védlevele. Lásd: *Thaly* 1892. 101. o.: „Méltóságos Bottyáni Gróff Ádám árvái, Hazánkhoz s Hozzánk való szereteteknek és hűségeknek megbizonyítására nálunk, táborunkban magukat bejelentették, s kívánván egyszersmind protectionalis levelünket magok személyek s jószágok iránt."

[134] *Bánkúti* 1976. 98. o.

[135] *Bánkúti* 1976. 100–101. o.

[136] A körmendi tiszttartó levele Batthyány Ádám árváinak. Körmend, 1705. december 3. MOL P 1313. 251. re. fol. 79.

[137] *Bánkúti Imre:* A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703–171. Budapest. 1991. 20. o.

[138] *Thaly* 1880. 108. o. (4. sz. jegyzet.)

[139] „Vévén kegyelmed ezen levelemet keze alatt lévő fiscalitásnak és oeconomiának gondviselését hagyja oly rendben, hogy abban modis tempore hátra maradás és kár ne essen maga penig pro 16 praesentis siessen hozzám Pápára által jönni olly kiszülettel, hogy minden eddig lett költségekről s mind penig az oeconomiának mivoltárúl teljes információját vehessem. Intimálván serio praesentibus kegyelmednek amodo imposterum

utalnak, hogy II. Rákóczi Ferenc formálódó államának próbálták megkülönböztetett módon kezelni a família két ágának birtokait. Nem tudjuk, hogy ezt milyen hatékonysággal tudták végezni, hiszen az uradalmak felosztását családon belüli megállapodások szabályozták.

Az uradalmak elvételéről szóló határozatok nyilván nem serkentették Batthyány Ferencet a felkelőkhöz történő csatlakozásra. Károlyi Sándor az 1704 nyarán végrehajtott a második és az 1705-ben vezetett harmadik dunántúli hadjárat alkalmával küldte Batthyány Ferencnek a fentebb idézett leveleket, amelyekben birtokai pusztulásáért, illetve későbbi feldúlásáért is a királypárti földesurat tette felelőssé. A Batthyányak várai ezt követően blokád vagy megfigyelés alatt álltak, mivel 1705-ben Ferenc gróf alig kerülte el a fogságba esést, amikor Bécsbe utazott Németújvárról.[140] Az erősségek szigorú figyelésére vonatkozó utasításról 1708-ból is rendelkezünk információkkal.[141]

A Batthyány család és a felkelők közötti közvetlen kapcsolatokról Bottyán János dunántúli parancsnoksága idejében (1705–1707) nem rendelkezünk adatokkal. A családi levéltár misszilisei között azonban fennmaradt egy 1707-ből származó körlevél, amelyet a megyei nemeseknek és községi lakosoknak címeztek. Ebben Bottyán megfenyegette a nemeseket, hogy a Turóc megyei követek sorsára jutnak engedetlenség esetén.[142]

A községi bíráknak szóló körlevél első fele összefoglalta a spanyol örökösödési háború 1707. évi eseményeit (a császáriak spanyolországi kudarcai, a franciák würtembergi sikerei, Villars francia generális ulmi bevonulása, Linz polgárainak menekülése Bécsbe).[143] A továbbiakban Bottyán János arra buzdította a falusiakat, hogy a hadserege ellátásához szükséges takarmányt akár az allódiális földekről is biztosítsák.[144]

Anélkül, hogy Bottyán János dunántúli tevékenységét részleteiben ismertetnénk, hangsúlyozni kell, hogy a korabeli hivatalos propaganda elsősorban a művelt nemzetközi

---

specialis parancsolatomon kívül senki commissiojára semmit se adjon, elvárván kegyelmedet akkorra maradok." Csáky István levele a szalónaki tiszttartónak. Kapuvár, 1706. június 13. MOL P 1314. №. 69 671.

[140] Sopron, 1705. február 10. *Bártfai Szabó* 1929. 82. levél. 165. o.

[141] *Thaly* 1901. 649. o.

[142] Bottyán János levele ismeretlen megyének. Lébényszentmiklós, 1707. június 26. MOL P 1314. №. 68 849. A levél tartalmának egy részét ismerteti: *Thaly* 1880. 109–110. o.: „...kik currenseimben föltett állapotban vétkeznek, mindjárt az olyan falusiakat hozzám küldje kegyelmetek... megjelentvén az olyan hazafiúságtalanságotokat nem egyebet várhattok, hanem Túrótz vármegye viceispánjok ellen recens ónodi ország előtt való gyűlésen történt horrendum büntetést." – Vak Bottyántól már korábban sem állt messze a kíméletlen szigor. A frissen kinevezett dunántúli parancsnok 1705. november 28-án elrendelte a nemesek felkelését, és az engedetleneket megfenyegette, hogy ellenségként kezeli őket. Lásd: *Várkonyi* 1952. 429. o.

[143] 1707. április 25-én Berwick marsall legyőzte Almanznál a III. Károlyt támogató angol–portugál sereget és ennek következtében Spanyolország déli tartományai is V. Fülöp fennhatósága alá kerültek. Villars 1707. május 23-án átkelt a Rajnán és berendezkedett Badenbe, de a Fekete-erdőn nem kelt át. Georg von Hannover a Rajnánál állomásozó császári erők parancsnoka az ősz folyamán a franciákat kiüzte Bádenből. II. Miksa Emánuel bajor herceg 1707-ben nem vonult be Ulm városába, legfeljebb a város közelében tűnhettek fel portyázó francia csapatok. Ebből kifolyólag a linzi polgárok bécsi menekülése is tudatosan terjesztett álhír lehetett.

[144] „Olyanoknak és közönségesen Dunán innend való lakosoknak parancsoltatik, hogy mind helység maga rétjeit kaszáltassák meg, és szénává tétesse. Ha pedig valamely helység látja, hogy praediális réteket és Bakonban való kaszáló helyeket nem igyekeznek urai megkaszáltatni, bízvást kaszálják és kaszáltassák meg..." Bottyán János levele egy meg nem nevezett megyének. Lébényszentmiklós, 1707. június 26. MOL P 1314. №. 68 849.

közvélemény megnyerésére irányult.[145] Ezúttal azonban Bottyán az egyszerű falusi lakosságot tájékoztatta – igaz, meglehetősen egyoldalúan – a szabadságharc nemzetközi hátteréről. Minthogy a Rákóczi-szabadságharc társadalmi támogatottsága a Nyugat-Dunántúlon meglehetősen csekély volt, a lakosság mozgósításának eszközéül szolgálhatott e széleskörű propaganda.

Hasonlóan fontos hangsúlyozni a levél azon elemét, amelyik biztatja a falusiakat, hogy akár a földesúri rétekről kaszált szénával is lássák el a lovakat takarmánnyal. A Batthyány-birtokok lakói a körlevél hatására sem tudtak, és talán nem is akartak szembefordulni uraikkal, ugyanis erre vonatkozó panaszok nem tükröződnek Batthyány Ferenc, Zsigmond és Strattmann Eleonóra leveleiben.

Bottyán János a Dunántúl jelentős területein népszerű lehetett a falusi lakosság körében, mivel csapatai megbízatása idején feltehetően a korábbinál lényegesen kevesebb visszaélést követtek el a jobbágysággal szemben.[146] Az ország nyugati határszélén azonban, ahol a felkelők soha nem tudták komolyan megvetni a lábukat, és fennhatóságuk csak az első császári haderő megjelenéséig volt biztosítható, e körlevél csupán fenyegetést jelentett a lakosságnak.

A kurucok 1708-ban kísérletet tettek a Batthyányak távoltartására az országgyűléstől, ugyanis Kis Gergely március 28-án utasítást kapott Németújvár szigorú őrizetére, nehogy Ferenc és Zsigmond grófok eljuthassanak a pozsonyi országgyűlésre.[147] Az országgyűlésen való részvételre Batthyány Ferenc csupán Nádasdy Ferenc közbenjárására kapott engedélyt.[148]

A nyugat-magyarországi királypárti arisztokrata családokat komoly anyagi veszteségek érték a szabadságharc nyolc esztendejében. Jól ismert tény, hogy e családok jelentős része a felkelők javaiból próbálta kárpótolni magát. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy erre milyen lehetőségek nyíltak, illetve a Batthyány család milyen jogalapot talált.

Kísérletek a Batthyány-birtokállomány növelésére

Ahhoz, hogy megértsük a Batthyány család Rákóczi-szabadságharc alatti birtokgyarapodást célzó törekvéseit, vissza kell utalnunk Batthyány Ádám politikai és katonai pályafutására. Ő irányította, és sokszor saját pénzből fizette a török elleni felszabadító háborúban Székesfehérvár és Nagykanizsa sikerrel zárult blokádját, amelyek kapcsán

---

[145] *G. Etényi Nóra:* Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények,* 116. (2003.) 3–4. sz. 682. o.

[146] *Várkonyi Ágnes:* Vak Bottyán. Budapest, 1951. 32. o. skk.

[147] *Thaly* 1901. 664. o. Nem tudjuk, hogy a kurucok egész országra kiterjedően próbálták-e gátolni a királypárti nemesség eljutását az országgyűlésre. A diéta működőképességének ellehetetlenítésére nem nyílhatott lehetősége Rákóczi táborának, mivel a királypárti magyar nemesség jelentős része Ausztriába menekült. Lásd: *Várkonyi* 1952. 400. o. Az Erdődyek, Pálffyak és Kohárvak Horvátországban kerestek menedéket. *Benda – Várkonyi* 2001. 21–22. o.; *Nagy* 1974. 35–36. o. Valószínűleg kevés személy tartózkodott olyan helyen, ahonnan Pozsonyba csak kurucok által ellenőrzött területen keresztül lehetett eljutni. Közéjük tartozott Koháry István gróf, aki ezekben az években legtöbbször a budai Víziárosban lakott. Lásd: *Illésy* 1885. 42. o.

[148] Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ferencnek. Sopron, 1708. március 7. MOL P 1314. №. 86 782. A levélben Nádasdy csupán egy gyűlésről tesz említést. Feltételezhető, hogy a pozsonyi országgyűlésre gondolt.

kiadásai 15 274 forintra rúgtak.[149] Ennek következtében az örökös pénzzavarral küzdő bécsi udvar eladósodott Batthyány Ádámmal szemben. I. Lipót ilyen esetekben a hitelező arisztokratákat birtokok elzálogosításával vagy adományozásával fizette ki.[150] Az uralkodó jelen esetben is ehhez az eszközhöz folyamodott, és Batthyány Ádámnak adományozta 1701-ben Baranya megyében a bolyi, valamint a Somogy és Tolna megyében fekvő mosgói uradalmakat, amelyek becsült értéke meghaladta a 40 000 forintot.[151]

E fenti követeléseken túl Strattmann Eleonóra I. Józsefnek (1705–1711) címzett levelében további tartozásokról tesz említést, amelyekkel kapcsolatban nem rendelkezünk megbízható információkkal.[152] Batthyány Ádám feltehetően megkapta volna az újabb adósságok törlesztését szolgáló birtokadományt is, ha 1703. augusztus 26-án nem hal meg váratlanul. Az utolsó óráit élő bánnak Dominik Kaunitz (1655–1705)[153] alkancellár tett ígéretet mielőbbi birtokadományozásra.[154] A Rákóczi-szabadságharc miatt a birtokadományozást elhalasztották, és az udvar az adósságnak csupán a kamatait fizette.[155] 1704-ben és 1705-ben Strattmann Eleonóra figyelmét is a felkelők és a császári csapatok pusztításai kötötték le. Ezért csupán 1705 decemberében juttatták el I. Józsefhez az újabb folyamodványt, amelyben a tartozások kiegyenlítését kérték. A következő év márciusában megismételt kérés nem maradt válasz nélkül. I. József 1710-ben elrendelte, hogy a Kamara adja át Strattman Eleonórának Nádasdy Boldizsár javait, miután azok értékét szabályosan felmérték.[156]

Az adományozással kapcsolatban – feltehetően a háborús helyzet miatt – problémák léptek fel, mert újabb hónapok, sőt évek elteltével még mindig nem értesülünk a donáció lezárulásáról.

A Rákóczi Ferenc oldalán álló nemesek birtokainak elkobzását kihirdető rendelet után Strattmann Eleonóra 1709 nyarán fordult Heister és Nehem tábornokokhoz, hogy érdeklődjön az elkobzott kuruc javakról, de a két vezér nem tudott érdemi segítséget nyújtani a kérdésben.[157]

---

[149] *Zimányi* 1962. 10. o.

[150] *Czigány István:* Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004. 97. o.

[151] *Nagy Lajos:* Adatok a Baranya megyei Batthyány-uradalom kialakulásáról. In: Baranyai helytörténetírás 1978. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Pécs, 1979. 57. o.

[152] „...ego vero a marito meo tot debitis circa servitia Augustissimae Domus Majestatis Vestrae contractis innodata sim relicta... 60 milia florenorum summa vel bona fiscalia complete nobis adjustata fuerint... paratum aeque si quae in liquidis debitis haerent apud nonnullos per me specificandos debitores nobis tradat et assignet." Strattmann Eleonóra levele I. Józsefnek. Bécs, 1705. december 15. MOL P 1320-j. fol. 106.

[153] I. Lipót 1682. november 25-én emelte birodalmi grófi méltóságra Dominik Andreas Kaunitzot, aki 1698. január 8-tól 1705. január 11-én bekövetkezett haláláig töltötte be a birodalmi alkancellári tisztséget. *Wurzbach,* XI. Bd. 63. o.

[154] „...habe durch der Reichs Vize Kanzler Grafen von Kaunitz meinem verstorbenen Eheconsorten Bano Croatiae als er würklich in Agone lage zur letzten Grad und Consolation bedeuten lassen, daß Sie zur Erkaufnuß und Belohnung seiner geleisteten Treu und erprießlichen Diensten desselben hinterlassenen Pupillen von denen Euere Kayserliche Mayestät königlichen Fisco in Ungarn gehörige Gütter des Werthes von 60 000 fl. schenken wollten." MOL P 1320-j. fol. 15.

[155] Strattmann Eleonóra levele a Kancelláriának. Bécs, 1706. március 15. MOL P 1314. №. 57 264.

[156] I. József levele a Kamarának. Bécs, 1710. május 29. MOL P. 1320-j. fol. 9., 69.

[157] Nehem levele Strattman Eleonórának. Páty melletti tábor, 1709. augusztus 29. MOL P 1314. № 77 712.; Heister levele Strattmann Eleonórának. Győr, 1709. október 1. MOL P 1314. №. 77 713. – A

Feltehetően ekkortól kezdve fordult Strattmann Eleonóra figyelme a szabadságharc bizonyos vezetői javainak megszerzése felé. Egy fogalmazványban ránk maradt jegyzék szerint az alábbi Rákóczi-párti földbirtokosok javaiból óhajtott kárpótlást kapni a birtokait ért pusztításokért és a férjétől örökölt kintlévőségekért cserében:[158]

Esterházy István[159] (Pozsony, Nyitra és más megyékben),

Ottlik György[160] (Trencsén megye),

Vay Ádám[161] (Borsod, Heves és más megyék),

Szentpéteri Imre[162] ezredes, korábbi borsodi alispán,

Szerdahelyi János[163] (Nyitra megye),

Báró Zay Lőrinc[164] három fiának birtokai,

Apponyi Lázár[165] (Nyitra megye),

Horváth vagy Palocsai György[166] ezredes (Szepes megye),

Bertótiak,[167]

Nádasdy Boldizsár[168] (Molnári),

---

legtöbb birtokot 1709 és 1710 folyamán konfiskálták, és adományozták új birtokosoknak. *R. Várkonyi Ágnes:* „Ad pacem universalem" vagy „fegyver által való meggyőzetés" In: Magyarország története 1686–1790. (Főszerk.: *Heckenast Gusztáv.*) I. k. Budapest, 1989. 243. o.

[158] Az iraton nem szerepel keltezés és hitelesítés. A dokumentum latin címe: Specificatio nonnullorum bonorum ob rebellionem fiscalium, quae pro me vidua Comitissa de Batthyány petuntur in defalcationem summae hoc fine mihi clementissieme resolutae cum cautela et reservata facultate denominandi plura vel alia in quantum circa infrascripta difficultas vel obstaculum quodpiam emergeret. MOL P 1320-j. fol. 36. A személyek mögött zárójelben szerepel az a terület, ahol a remélt birtokok feküdtek.

[159] Esterházy István 1705-ben csatlakozott a kurucokhoz. 1711 elején a császáriak fogságába esett, ahol átállt a királypártiakhoz. *Heckenast* 2005. 136. o.

[160] Ottlik György (1656–1730) Rákóczi hadseregében brigadérosi rangot töltött be, egyben a fejedelem főudvarmestere és az Udvari Gazdasági Tanács elnöke volt. Birtokait az Ottlik család más, a király pártján maradt tagjai is maguknak kérték. *Iványi* 1991. 378. o.

[161] Vay Ádám 1657-ben született Vaján és 1719-ban halt meg a lengyelországi Danzigban (ma Gdańsk, Lengyelország). Udvari főkapitány, a jászok és kunok kapitánya. *Hőgye István:* Adatok Vay Ádám élettörténetéhez és irodalmi munkásságához. *Szabolcs–Szatmári Szemle,* 5. (1970.) 4. sz. 93. o.

[162] Szentpéteri Imre (meghalt 1725-ben) 1703 októberében csatlakozott a kurucokhoz. 1711. április 26-án letette a hűségesküt I. Józsefre. *Heckenast* 2005. 433. o.

[163] Szerdahelyi János Nyitra megyei birtokos 1703 szeptemberében már Rákóczi hűségére tért. *Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra megye. Budapest, 1898. 646. o.

[164] Báró Zay Lőrinc 1651–1712 között élt. A Strattmann Eleonóra által említett három fia: András (meghalt 1734-ben), Zsigmond (1689–1758) törökországi száműzetésben halt meg, Imre (1698–1753). Zay Lőrinc negyedik felnőttkort megért fia László 1705–1780 között élt. *Vajay Szabolcs:* A csömöri Zay családról a bárói nemzedékek. Harmadik közlemény. *Turul,* LXXIX. (2005.) 3–4. füzet. 69. o.; *Fukári Valéria – Mészáros Kálmán:* Helyesbítések és kiegészítések Vajay Szabolcs „A csömöri Zay családról" című közleményeihez. *Turul,* LXXX. (2008.) 3. füzet. 91. o.

[165] Apponyi Lázár 1718. február 16-án bárói rangra, majd 1739. május 30-án grófságra emeltetett. *Nagy* 1987. I. köt. 60. o.

[166] Palocsai György Rákóczi tábornoka és az 1710. évi dunántúli hadjárat egyik vezére volt. *Heckenast* 2005. 237. o.

[167] Berthóthy Ferenc Sáros megyei birtokos nemes (meghalt 1710. szeptember 11-én) 1706-tól haláláig kassai vicegenerális volt. Féltestvére, Berthóthy István (meghalt 1709. október 15-én) Szolnok, majd a kulcsfontosságú Érsekújvár kuruc parancsnoka, brigadéros, végül ő is vicegenerális lett. *Heckenast* 2005. 60–61. o.; *Mészáros* 2006. 68. o.

Rátki György[169] (Sopron megye),

Kozmor, másként Berki István[170] (Vas megye).

Strattmann Eleonóra különösen az utolsóként felsorolt Kozmor, másként Berki István birtokainak megszerzését tartotta kívánatosnak, mivel azok más Batthyány-uradalmakhoz közel feküdtek, noha a lajstrom alapján Strattmann Eleonóra nem válogatott a remélt birtokok földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban. Arról nem állnak rendelkezésünkre adatok, hogy a felsorolt személyek közül bárkivel vitája lett volna a Batthyány családnak.

Strattmann Eleonóra birtokgyarapítási erőfeszítéseit minden bizonnyal támogatta Csáky Imre is, aki többszörösen lekötelezettnek érezhette magát a Batthyány család tagjaival szemben.[171] Csáky 1710 januárjában és februárjában küldött leveleiben ígéretet tett rá, hogy a Magyar Kamara elnöke előtt fogja támogatni Strattmann Eleonóra – feltehetően birtokjogi – kérését.[172]

I. József ismételten Nádasdy Boldizsár javait adományozta a Batthyány családnak még 1710-ben,[173] de az uradalom felmérését és a birtokba iktatást megakadályozta a Dunántúlon terjedő pestisjárvány. Strattmann Eleonóra a következő esztendő elején kérte, hogy Rátki Ferenc, Dániel és György, valamint Nádasdy Boldizsár és Jánoky Zsigmond[174] birtokait értékbecslés nélkül vehesse át, amit I. József engedélyezett.[175] A családi uradalmak kiterjesztését azonban a szatmári békekötés ellehetetlenítette, mert a békeokmány 2. pontja szerint az uralkodó hűségére visszatérő nemesek személyének és vagyonának megkegyelmeztek.[176] Másrészt III. Károly 1711. május 27-én rendeletet intézett a Magyar Kamarához, miszerint az I. József király által adományozott életjáradékok és más adományok folyósítását szüntessék be. Az új uralkodó ezek további kifizetését tehát nem tartotta erkölcsi kötelességének.[177] Strattmann Eleonóra még egy utolsó kísérletet tett 1711 júliusában arra, hogy családja birtokait gyarapítsa. Ekkor folyamodott

---

[168] Vas és Zala megyében is található Molnári nevű település. Nádasdy Boldizsár életrajzi adatai nem ismertek.

[169] Rátky György (1680–1742) 1704. január 29-én már a kurucok között szolgált. 1707-től ezredtulajdonos. 1715-ben Franciaországban honosították. *Heckenast* 2005. 358. o. Ráttky György Rákóczi-szabadságharc alatti katonai pályafutásával kapcsolatban lásd: *Zachar József:* Ráttky György kuruc ezredeskapitány, francia generális. *Hadtörténelmi Közlemények,* 29. (1982.) 3. sz. 355. o. skk.

[170] Életrajzi adatai egyelőre ismeretlenek.

[171] Csáky Imre levele Batthyány Ádámnak. Bécs, 1702. december 13. MOL P 1314. №. 69 658. – Csáky Imre köszönetet mondott Batthyány Ádám közbenjárásáért, amellyel hozzásegítette a váradi püspöki kinevezéshez. *Málnási* 1933. 70. o.; *Bunyitay Vince:* A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. k. Debrecen, 1935. 417–418. o. – Strattmann Eleonóra figyelmeztette Csáky Imrét 1708 tavaszán, hogy országgyűlési felszólalásai miatt az udvar beléje vetett bizalma megrendült.

[172] MOL P 1314. №. 69 664., 69 666. A levelek nem tartalmaznak konkrét utalásokat, hogy Csáky milyen ügyek pártfogására tett ígéretet.

[173] I. József levele a Magyar Kamarának. Bécs, 1710. május 29. MOL P 1320-j. fol. 9., 69.

[174] Jánoky Zsigmond Thököly Imre egyik legfontosabb diplomatája, majd Rákóczi Ferenc mellett 1704-től a *Consilium Aulicum* tagja, végül udvari kancellár és szenátor volt. *R. Várkonyi Ágnes:* Társadalmi fejlődés és állami önállóság. *Századok,* 110. (1976.) 6. sz. 1041. o.

[175] I. József levele a Magyar Kamarának. Bécs, 1711. február 23. MOL P 1320-j. fol. 71–72.

[176] *Bánkúti Imre:* A szatmári béke. Budapest, 1981. 113. o.

[177] *Marczali Henrik:* Magyarország története a Szatmári békétől a bécsi kongresszusig 1711–1815. In: *Szilágyi Sándor:* A magyar nemzet története. Budapest, 1898. 95. o.

III. Károlyhoz, hogy baranyai uradalmai közelében juttasson családjának újabb birtokokat.[178] A grófnő e kérése sem talált meghallgatásra.

Strattmann Eleonóra személyes ismeretségben volt a Habsburg Monarchia legfelsőbb köreivel, minthogy egyik fivére a Haditanács tagja volt. Nem egyszer tárgyalt személyesen Savoyai Jenővel (1663–1736), Guido Starhemberggel (1657–1737) és Siegbert Heisterrel.[179]

Az ismeretségi körből ki kell emelni a Haditanács elnökét két szempontból is. Egyrészt az ő befolyása az udvarban a spanyol örökösödési háborúban rendkívüli módon megnőtt katonai sikerei hatására, másrészt Strattmann Eleonóra bizalmas viszonyba került vele. A magyar szakirodalomban ellentétes állításokat lehet olvasni arról, hogy mikor kezdődött kapcsolatuk: egyes vélemények szerint a közöttük fonódó érzelmi szálak már a Rákóczi-szabadságharc éveiben szorosnak tekinthetők,[180] mások a bensőséges viszony kezdetét csupán az 1710-es évek közepére teszik.[181] E kérdés eldöntése nem könnyű Savoyai Jenő magánlevéltárának eltűnése miatt, unokahúga és örököse, Savoyai Viktória hercegnő ugyanis az államférfi minden műkincsét, kéziratát eladta.[182] Ezért kettejük kapcsolatáról sokszor egymásnak is ellentmondó diplomáciai jelentésekből értesülünk. A velencei követ az 1730-as években úgy tudta, hogy Savoyai Jenő már fiatalon, az 1690-es években beleszeretett Strattmann Eleonórába. Ez feltehetően nem igaz, bár jól ismerhették egymást, mert a fiatal tábornok gyakran megfordult Strattmann kancellár házában. A kettejük között kibontakozó érzelmekről az első diplomáciai jelentések csupán az 1710-es évek közepéről származnak.[183] Bensőséges viszonyuk egészen Savoyai Jenő 1736-ban bekövetkezett haláláig fennmaradt. A hadvezér még a halála előtti estén is Strattmann Eleonóra bécsi rezidenciáján kártyázott.[184] A kutatók egy része éppen ezért kapcsolatukat olyan szorosnak tartja, amely szinte csak házassághoz hasonlítható.[185]

Strattmann Eleonórának udvari kapcsolatai ellenére sem sikerült elérnie, hogy a Batthyány Ádámmal szembeni tartozást az udvar kiegyenlítse. Éppen a sikertelen érdekérvényesítés miatt nem lehet teljes mértékben kizárni annak lehetőségét, hogy a birtokadományozás egyik alapjának tekinthető alkancellári megnyilatkozást Strattmann Eleonóra emlékezete megszépítette, minthogy jelen ismereteink szerint az arra történő legkorábbi utalást is már Kaunitz halála után vetették papírra 1705 végén.

A Batthyány család Rákóczi-szabadságharc idején játszott szerepének rövid, vázlatos áttekintése után felvetődik a kérdés, hogy a családtagok miként értékelték a szabadságharc történéseit, esetlegesen saját szerepüket.

---

[178] MOL P 1320-j. fol. 13. 1711. Július 9-én mutatták be Bécsben.

[179] Strattmann Eleonóra az udvari körök minden apró változására figyelmet fordított, amiről alkalmasint a magyar előkelőségeket is értesítette. V. ö. a 171. sz. jegyzettel.

[180] *Málnási* 1933. 67. o.

[181] *Zsámbéky* 2006. 717. o.

[182] *Wolfgang Oppenheimer:* Prinz Eugen von Savoyen Feldherr, Staatsmann und Mäzen 1663–1736. München, 1979. 187. o.

[183] *Max Braubach:* Geschichte und Abenteuer Gestalten um den Prinzen Eugen. München, 1950. 118. o.

[184] *McKay* 1979. 226. o.

[185] Uo. 189. o.

A Batthyány család tagjai naplói vagy visszaemlékezései, amelyben a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatos észrevételeiket foglalták össze – ha egyáltalán készültek ilynek – nem maradtak fenn. A harci cselekményekkel és azok következményeivel kapcsolatos észrevételeiket azonban számos alkalommal írásba foglalták, és megküldték azokat a bécsi Udvari Haditanácsnak. Az egyik legrészletesebb és legelkeseredettebb hangvételű felterjesztést Batthyány Ferenc, Batthyány Zsigmond és Strattmann Eleonóra 1710 januárjában juttatta el Bécsbe, amelyben az alábbiakat emelte ki:

– A család már hetedik éve saját költségén tartja el a Dobrán állomásozó császári katonaságot.[186]

– A katonaság nem védte meg falvainak lakóit sem az ellenséggel, sem a rác és stájer népi milíciával szemben, sőt a hadiszabályzat utasításait is figyelmen kívül hagyták.[187]

– Noha Türheim táborszernagy megígérte a sorozatos szabálysértések jóvátételét, arra mindeddig nem került sor.[188]

– Az erősség német helyőrsége miatt a kurucok az uradalmat rendszeresen pusztították, ezért Strattmann Eleonóra a dobrai uradalom mintegy 6000 forintnyi éves jövedelmétől esett el. Továbbá Vas megye a kurucok elűzése után sem fizette a katonatartás költségeit. Eközben a helyőrség parancsnoka kétszeresen – készpénzben és természetben – hajtotta be a katonáinak járó ellátást.[189]

Strattmann Eleonóra tehát gyakorlatilag elhibázott döntésnek tartotta, hogy a család 1704-ben császári csapatokat fogadott váraiba. Ez egyrészt tetemes kiadásokkal terhelte meg a család kiadásait, másrészt a felkelőket a Batthyány-uradalmak falvai elleni támadásokra ösztönözte.

Batthyány Ferenc, miután 1704 elején nem tudott aktív szerepet játszani a Dunántúl védelmében, és a felkelőktől való megtisztításában, újabb jelentős katonai szerepet nem

---

[186] MOL P 1320-j. fol. 98–99.; MOL P 1313. 251. re. fol. 170–172.: „es geht allbereits schon in das siebende Jahr, dass mein Schloss Neuhaus... mit kayserlichem Guarnison beleget... aus mein eigenem Mitteln verpfleget worden, ohne die geringste wiewohl von hochlöbl Hofkriegsath öftermahlen resolvierte und anbefolene Refusion."

[187] „...hingegen hat ermelte ganz müssige Guarnison meine zum obernannden Schloss gehörige Unterthanen wider den Feind so wenig als wider den Freind, das ist wider die Rätzen, so mir in dasigen Herrschaft etliche Dörfer abgebrannt, und wider das steyerisches Landvolk geschutzet, auch in dem Schloss selbsten mein Interesse so schlecht als das kayserliches Regulament beobachtet..." MOL P 1313. 251. re. fol. 170–172. – Az ekkor érvényben lévő katonai szabályzatot kiadta: *Rákóczy* 1997.

[188] „...Herr General Feldzeugmeister Graf von Türheimb... schrift und mündlich auf ofters Ordres gegeben, eine gute Disziplin zu halten, und die Excessen zu remedieren. So ist doch auf dies alles, aus was Ursach mir unbewusst, kein Effekt, keine Satisfaktion... und fast keine Änderung" MOL P 1313. 251. re. fol. 170–172.

[189] „...Zu dem ist meine ganze Herrschaft aus der Ursach, daß im Schloss ein teutsches Praesidium gelegen, und Feind desto grausamer ruinirt und ich hindurch mehr als 6000 Fl. jährlicher Einkünften von einem geraumen Zeit her beraubt worden. Was mir aber noch schwärer fällt, ist das, daß nachdem die Gespanschaft Eysenburg von den Rebellen befreyt ist, und die Verpflegung vor oft wiederholte Guarnison seit dem ersten November 1709 dem Land oder besser zu sagen, meinem Neuhauser Unterthanen auferlegt hat, so hat der Herr Commendant Leutnant von erwehnten Regiment dannoch seine Verpflegungsportiones auch seithero in Natura von meinem Schloss, in Geld aber von meinen Unterthanen mithin doppelt genossen..." MOL P 1313. 251. re. fol. 170–172. – Az ekkor érvényben lévő, 1699-ben kiadott katonai szabályzat második pontja szerint a lakosságnak az elszállásolt egységeknek csak kenyeret kellett adniuk, a katonák minden más költségük fedezetét a hadipénztárból kapták. *Rákóczy* 1997. 337. o.

vállalt magára, katonai tanácskozásra is csak 1704 augusztusában hívták,[190] 1707-ben Körmendre kellett utánpótlást eljuttatnia.[191] A Haditanács 1705 nyarán Batthyány Ferencet a spanyol örökösödési háború itáliai hadszínterére vezényelte,[192] amely parancsnak ő ismeretlen okból nem tett eleget. Ennek következtében Batthyány Ferenc elveszítette az ezrede feletti parancsnokságot, s ezt jelentős presztízsveszteségként, sőt szégyenként élte meg.[193] Ezt követően csupán a Dunántúlon szolgáló császári tábornokoknak szolgáltatott adatokat Németújvár parancsnokaként.[194] Batthyány Ferenc és Zsigmond katonai és politikai passzivitása jelentősen eltért a császári oldalon álló arisztokrácia más képviselőiétől. Pálffy János, Erdődy Sándor, Nádasdy Tamás, Ebergényi László, valamint Esterházy Pál nádor mind aktív szerepet vállaltak.

A dunántúli harcok hét éve alatt a család tagjainak egyik legfontosabb célkitűzése a birtokaikon lakó jobbágyok oltalmazása volt a háborús pusztításokkal szemben. A család erre irányuló törekvései csak a szabadságharc utolsó éveiben voltak sikeresek, legalábbis papíron, de ekkor az országban grasszáló pestis tizedelte a lakosságot. A betegség Vas megyében hozzávetőleg 20 000 fő halálát okozta, több emberét, mint az éveken át húzódó háború. A járvány különösen súlyosan érintette a Batthyány család Vas megyei birtokait, mivel a ragály egyik központja Rohonc volt, ahol a fertőzés egyes feltételezések szerint 2600 halálos áldozatot követelt.[195]

A Batthyány-birtokokon bekövetkező tényleges népességcsökkenés felmérése a további kutatás feladatát képezi. Az eddig napvilágot látott részadatok azt mutatják, hogy Körmend és környéke nagyon lassan népesült be újra. A lakosok vonakodtak visszaköltözni az elpusztult városba, ezért annak XVIII. század közepi népességszáma megegyezett az 1697. évivel.[196]

A nyugati határszélen élőket érő gyakori dúlások oka abban kereshető, hogy e területet a szembenálló felek támadásaik felvonulási övezetének tekintették, de védelmét nem tudták biztosítani. Ennek következtében az arisztokrata család nem csupán a Fejér és Baranya megyei birtokaiból származó jövedelméről, de még a határszéli uradalmakéról is le kellett hogy mondjon.

---

[190] Pálffy János levele Batthyány Ferencnek. Szentgotthárd, 1704. augusztus 22. MOL P 1314. №. 86 671.

[191] Nádasdy Ferenc levelei Batthyány Ferencnek. Sopron, 1707. november 29.; Sopron, 1707. szeptember 16.; Sopron, 1707. október 5. MOL P 1314. №. 86 778–86 780.

[192] A. Haditanács levele Batthyány Ferencnek. Bécs, 1705. július 7. MOL P 1313. 251. re. fol. 87.

[193] „...regementem... kegyelmes Uram elvehette, hogy szívem fájdalmára ne essék, és ne szégyenleném bizonyosra ebben igazat nem írnék" Batthyány Ferenc levele Strattmann Eleonórának. 1705. november 11. MOL P 1314. №. 58 952. – 1703-ban vette át Batthyány II. Ádámtól a tulajdonában álló gyalogezred parancsnokságát, amelyet más adatok szerint 1706-ban olvasztottak be a Bagossy gyalogezredbe. *Heckenast* 2005. 50. o. – Batthyány Ferenc a most bemutatott levél alapján azonban az ezredparancsnokságot már egy évvel korábban, 1705-ben elveszítette.

[194] Heister levele Batthyány Ferencnek. Fürstenfeld, 1706. március 2.; Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ferencnek. Szentgotthárd, 1710. szeptember 12. MOL P 1314. №. 77 708., 86 786.

[195] *Benczik Gyula:* „Midőn rajtunk volt az Isten ostora" Az 1710/11. évi pestisjárvány Vas megyében. In: *Tilcsik György* (szerk.): Előadások Vas megye történetéről III. (Vas megyei levéltári füzetek 9.) Szombathely, 2000. 253–254. o.

[196] *Tóth* 1994. 122. o. Körmend népessége 1697-ben 1844 főre tehető. A városnak 1756-ban is csupán 1845 lakosa volt.

Az anyagi károk nagyságával kapcsolatban csupán az egykorú becslésekre hagyatkozhatunk. Az 1704 nyarán keletkezett veszteségek összege megközelítette a 40 000 forintot. Strattmann Eleonóra a következő esztendő végén már 150 000 forintra becsülte az elpusztított javak értékét.[197] Ugyanő 1713-ban 400 000 forintra taksálta a károsszeget.[198] A család és jobbágyaik 100 000 forintot messze meghaladó anyagi veszteséget könyvelhettek el, minthogy Batthyány Ferenc a szabadságharc alatt felvett adósságai törlesztése és az újjáépítés költségei miatt 1716-ban 70 000 rajnai forintért kényszerült elzálogosítani birtokait unokatestvére özvegyének.[199] Strattmann Eleonóra pénzügyi helyzete 1711 szeptemberében rossz volt, mivel Esterházy Pál több levélben is kérte, hogy egyezzen meg családja nála jelentkező adósaival a hitelek és kamataik kifizetéséről.[200]

A család pénzügyi helyzetét azonban nemcsak a fosztogatásból származó veszteségek rontották jelentős mértékben, hanem a várakban elszállásolt császári katonaság eltartásának a költségei is. Batthyány Ferenc hiába próbálta kiadásainak egy részét áthárítani előbb Vas megyére később pedig Stájerországra. E területek elöljárói a bécsi udvari hatóságoktól érkező, a Batthyányak támogatására vonatkozó utasításoknak nem engedelmeskedtek.

A család előtt nem maradt más lehetőség pénzügyi helyzetük javítására, minthogy a szabadságharcot támogató birtokosok uradalmait próbálják megszerezni. Ezzel elsősorban a Habsburg Monarchia központi kormányszerveinél jó kapcsolatokkal rendelkező Strattmann Eleonóra próbálkozott. A szatmári békét kísérő nagyvonalú amnesztia azonban a család számításait keresztülhúzta.

A királypárti arisztokrácia Rákóczi-szabadságharc alatti szerepe mind a mai napig a magyar történetírás egyik ritkán kutatott területe. A Batthyány család története bizonyítja, hogy e nagybirtokosok is megtapasztalták a mellőzöttséget és a csalódást. A trónhoz hű főrendiek birtokai és jobbágyai is sokat szenvedtek mind a császári mind a felkelő hadsereg fosztogatásaitól, ami miatt haraggal és gyűlölettel tekintettek Rákóczi híveire. A magyar nemesi társadalom egysége és a rendi dualizmus működése a szatmári béke után állt helyre nem kis részben III. Károly (1711–1740) már Barcelonában megkezdett megbékélést előmozdító politikája miatt.[201]

---

[197] Strattmann Eleonóra levele I. Józsefnek. 1705. december 15. MOL P 1320-j. fol. 105–106. – Az 1704. évi adatokban a falusiakat ért károk összege is szerepel. Ezért feltételezhető, hogy az 1705-ben és 1713-ban közölt adatok is tartalmazzák a jobbágyok veszteségeit.

[198] Strattmann Eleonóra levele III. Károlynak (?). Bécs 1713. március 30. körül. MOL P 1320-j. fol. 27.

[199] Esterházy Pál herceg már 1705-ben már 1 000 000 forintra becsülte az őt ért károkat. *Várkonyi* 1952. 401. o.

[200] Esterházy Pál levele Strattmann Eleonórának. Kismarton 1711. szeptember 7.; Esterházy Pál levele Strattmann Eleonórának. Kismarton 1711. június 14.; Esterházy Pál levele Strattmann Eleonórának. Pozsony 1711. november 9. MOL P 1314. №. 73 037., 73 039–73 040.

[201] *Kalmár János:* III. Károly és Magyarország. *Levéltári Szemle,* 39. (1989.) 4. sz. 45–48. o.

Levéltári források

MOL A 57.	Magyar Országos Levéltár A szekció: Kancelláriai levéltár Királyi könyvek.
MOL P 1313. 113. re.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. A Batthyány család törzslevéltára. Memorabilia, 113. re.
MOL P 1313. 251. re.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. A Batthyány család törzslevéltára. Rákóczi-felkeléssel kapcsolatos iratok (251. re.)
MOL P 1313. 252. re.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. A Batthyány család törzslevéltára. Katonai iratok (252. re.)
MOL P 1314.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. Missiles.
MOL P 1320-g.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. Batthyány családtagok iratai. 1320-g. Batthyány III. Ferenc iratai.
MOL P 1320-j.	Magyar Országos Levéltár, P szekció: Családi levéltárak. A herceg Batthyány család levéltára. Batthyány családtagok iratai. 1320-j II. Ádámné iratai.

Nyomtatásban megjelent források

Bánkúti 1976.	*Bánkúti Imre:* Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez (1704. január–április). I. rész. In: *Kanyar József* (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 7. Kaposvár, 1976. 51–130. o.
Bánkúti 1977.	*Bánkúti Imre:* Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez (1704. január–április) (II. rész 1704. március 22–április 30.). In: *Kanyar József* (szerk.): Somogy megye múltjából. (Levéltári évkönyv, 8.) Kaposvár, 1977. 65–122. o.
Bártfai Szabó 1929.	*Bártfai Szabó László* (szerk.): Gróf Széchényi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz 1697–1724. I. k. Budapest, 1929.
Benda – Várkonyi 2001.	*Benda Borbála – Várkonyi Gábor:* Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez 1672–1707. Budapest, 2001.
Géresi 1897.	*Géresi Kálmán* (szerk.): A Nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára, V. köt. Budapest 1897.
Rákóczi 1979.	*Rákóczi Ferenc:* Vallomások, Emlékiratok. (Ford.: *Szepes Erika, Vas István.*) Budapest, 1979.
Rákóczy 1997.	*Rákóczy Rozália:* Regulamentum militare, 1699. *Hadtörténelmi Közlemények,* 110. (1997.) 2. sz. 326–354. o.
Szalay 1865.	*Szalay László* (szerk.): Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei, Pest, 1865.

Thaly 1873. *Thaly Kálmán* (szerk.): Archivum Rakoczianum I. osztály: Had- és belügy. 1. k. Pest, 1873.

Thaly 1901. *Thaly Kálmán:* Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve 1706–1709, Budapest, 1901.

Irodalom

Andritsch 1965. *Johann Andritsch:* Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). Graz, 1965.

Bánkúti 1975. *Bánkuti Imre:* A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április). Budapest, 1975.

Bánkúti 2005. *Bánkúti Imre:* Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. *Századok,* 139. (2005.) 5. sz. 1285–1299. o.

Benczédi 1980. *Benczédi László:* Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Budapest, 1980.

Fazekas 1996. *Fazekas István:* Batthyány Ádám és gyermekei. In: *Péter Katalin* (szerk.): Gyermek a koraújkori Magyarországon, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 91–114. o.

Heckenast 2005. *Heckenast Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Budapest, 2005.

Illésy 1885. *Illésy János:* Gróf Koháry István élete és munkái, Karcag, 1885.

Iványi 1991. *Iványi Emma:* Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991.

Köpeczi – R. Várkonyi 2004. *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. (3. kiadás.) Budapest. 2004.

Málnási 1933. *Málnási Ödön:* Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732). Kalocsa, 1933.

Márki 1907. *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc I. k. Budapest, 1907.

Mészáros 2006. *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. Budapest, 2006.

Nagy 1987–1988. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. (Reprint.) Budapest, 1987–1988.

Nagy 1974. *Nagy József Zsigmond:* Egy labanc főúr halála 1704-ben. *Tiszatáj,* 28. (1974.) 6. sz. 30–36. o.

Pálffy 2009. *Pálffy Géza:* A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a 16–17. században. *Hadtörténelmi Közlemények,* 122. (2009.) 2. sz. 321–356. o.

Posch 1986. *Fritz Posch:* Die Flammende Grenze – Die Steiermark in den Kuruzenstürmen, Graz–Wien–Köln, 1986.

Thaly 1880. *Thaly Kálmán:* Dunántúli hadjárat 1707-ben. Budapest, 1880.

Thaly 1892. *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család 1470–1835. III. 1703–1706. MTA Történelmi Bizottsága, Budapest, 1892.

Tóth 1994. *Tóth István György:* Körmend a koraújkorban (1526–1809). In: *Szabó László* (szerk.): Körmend története. Körmend, 1994. 98–167. o.

Varga J. 2001. — *Varga J. János:* A túlélés és az árulás mezsgyéjén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám az 1683. évi hadjáratban. In: *J. Újváry Zsuzsanna* (szerk.): Ezredforduló, századforduló, hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Piliscsaba, 2001. 486–504. o.

Varga J. 2007. — *Varga J. János:* Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben. Budapest, 2007.

Várkonyi 1952. — *Várkonyi Ágnes:* A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. *Századok,* 86. (1952.) 2. sz. 397–436. o.

Veszprémi – Kelenik–Hermann – Bencze 1992. — *Veszprémi László – Kelenik József – Hermann Róbert – Bencze László:* Körmend a hadtörténelemben. Körmend, 1992.

Wurzbach — *Constant von Wurzbach:* Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. (60 Bände.) Wien, 1856–1891.

Zimányi 1962. — *Zimányi Vera:* A herceg Batthyány család levéltára. (Levéltári repertórium. Kézirat.) 1962.

Zimányi 1968. — *Zimányi Vera:* A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968.

Zsámbéky 2006. — *Zsámbéky Mónika:* A Batthyány hercegek ősanyja, Strattmann Eleonóra. Egy regényes életút vázlata. *Vasi Szemle,* 60. (2006.) 6. sz. 713–722. o.

László Péter Schramek

THE BATTHYÁNY FAMILY IN RÁKÓCZI'S WAR OF INDEPENDENCE (A FAMILY HISTORY SKETCH)

Summary

The study examines a less-explored area of Hungarian historical research: the part played by the royalist Hungarian aristocracy in Rákóczi's War of Independence (1703–1711) – taking the example of the Batthyány family.

The introduction discusses briefly the family's participation in the 17th century internal fightings against the Habsburgs, then presents the family members who had a major role in the war of independence. Here the names of Ferenc III Batthyány and the widow of his cousin Ádám II Batthyány, Eleonora Strattmann are worth mentioning.

The family remained loyal to the king in the internal struggle because of its connection to the royal court, its economic interests and because of conscientious reasons. During the fights Ferenc Batthyány was commander of his family's fortress at Németújvár (today: Güssing, Austria), defending it with the help of regular troops. He had disagreements about the supply of the imperial garrison troops on his lands with the administration of both Vas County and Styria. As they failed to settle the quarrel the family had no other choice but to cover the cost of food for the imperial soldiers from their own resources.

The soldiers in Rákóczi's (so called „Kuruts") army did not look at the Batthyánys as enemy aristocrats prior late spring 1704 because it was only at that time that the family let imperial troops into their fortresses. Even after that Ferenc II Rákóczi and his Transdanubian commanders-in-chief issued letters of protection several times for the lands of Ádám Batthyány's orphaned children; a fact that is explained by the freindship between Ádám Batthyány and Ferenc Rákóczi dating back

to 1692. The Kuruts administration in Transdanubia confiscated Ferenc Batthyány and his brother Zsigmond's lands first in 1704, then again two years later.

The Batthyány family's estates were regularly ransacked by armies under different flags, requisitioning food and animals, and causing the family serious economic deficit. To compensate these losses and referring to the Austrian chancellor Kaunitz's promise Eleonora Strattmann did her best to extend the family's estates, but her efforts failed at the end of the insurrection with the amnesty declared in the Peace Treaty of Szatmár.

László Péter Schramek

LES BATTHYÁNY DANS LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI (ESQUISSE D'UNE HISTOIRE DE FAMILLE)

Résumé

L'étude traite d'un sujet jusqu'alors négligé par l'historiographie hongroise, notamment le rôle de l'aristocratie hongroise royaliste et ce, à travers l'exemple de la famille Batthyány durant la guerre d'indépendance de Rákóczi (1703–1711).

L'introduction expose brièvement la participation de la famille aux luttes intestines menées contre les Habsbourg au 17e siècle avant de présenter les membres de la famille ayant assumé un rôle important durant la guerre d'indépendance parmi lesquels il convient de mentionner Ferenc III Batthyány et la veuve de son cousin Ádám II Batthyány nommée Eleonóra Strattmann.

La famille continua de soutenir le roi dans la guerre intestine en raison de ses relations avec la Cour, de ses intérêts économiques et pour cause de conscience. Durant les combats, Ferenc Batthyány fut le commandant militaire du fort de Németújvár qui appartenait à sa famille et qu'il défendit avec une armée régulière. Au sujet du ravitaillement des unités impériales qui tenaient garnison sur ses terres, Ferenc Batthyány se disputa tant avec l'administration du comitat de Vas qu'avec celle de la Styrie. A cause de ce conflit non réglé, la famille fut obligée de financer elle-même l'approvisionnement en vivres des troupes impériales.

Jusque vers la fin du printemps 1704, les kouroutz ne considérèrent pas la famille Batthyány comme une famille d'aristocrates ennemie, puisque c'est alors qu'elle commença à loger des troupes impériales dans ses forts. Même après cette date, Ferenc Rákóczi II et ses capitanes généraux transdanubiens émirent à plusieurs reprises des lettres de protection pour les domaines des enfants orphelins d'Ádám Batthyány, ce qui s'explique par l'amitié nouée en 1692 entre Ádám Batthyány et Ferenc Rákóczi. L'administration transdanubienne des kouroutz confisqua les domaines de Ferenc Batthyány et de son frère cadet Zsigmond en 1704 avant de les reconfisquer deux ans plus tard.

Les troupes combattant sous différentes bannières dévastèrent régulièrement les propriétés de la famille Batthyány où elles réquisitionnèrent des vivres et des bêtes, ce qui causa des pertes financières importantes pour la famille. Pour compenser les dommages subis, Eleonóra Strattmann fit tout, en invoquant aussi la promesse du chancelier autrichien Kaunitz, pour acquérir de nouveaux domaines pour la famille, mais la paix de Szatmár qui déclarait également une amnistie, fit échouer ses efforts.

László Péter Schramek

DIE FAMILIE BATTHYÁNY IM FREIHEITSKAMPF VON RÁKÓCZI (SKIZZE EINER FAMILIENGESCHICHTE)

Resümee

Die Studie beschäftigt sich mit einem kaum erforschten Teil der ungarischen historischen Literatur, der Rolle der auf der Seite des Königs stehenden Aristokratie im Freiheitskampf von Rákóczi (1703–1711) über das Beispiel der Familie Batthyány.

Die Einleitung stellt kurz die Teilnahme der Familie an den Binnenkämpfen gegen die Habsburger im 17. Jahrhundert und die während des Freiheitskampfes eine bedeutende Rolle übernehmenden Mitglieder der Familie vor, von denen Ferenc III. Batthyány und die Ehefrau seines Cousins, Ádám II. Batthyány, Eleonóra Strattmann, hervorzuheben sind.

Die Familie verblieb infolge ihrer Hofbeziehungen, Wirtschaftsinteressen und infolge von Gewissensgründen im Binnenkrieg auf der Seite des Königs. Zur Zeit der Kämpfe war Ferenc Batthyány der Militärkommandant der Familienburg von Németújvár (Güssing), die er mit Hilfe der regulären Armee verteidigte. Ferenc Batthyány geriet im Zusammenhang mit der Versorgung der kaiserlichen Einheiten, die auf seinen Besitzen Garnisonsaufgaben versahen, sowohl mit der Verwaltung des Komitats Vas, als auch mit der von der Steiermark in einen Streit. Da die Meinungsverschiedenheiten nicht beigelegt wurden, musste die Familie die Unterhaltskosten des kaiserlichen Heeres aus eigenen Ressourcen gewährleisten.

Die Kurutzen betrachteten die Familie Batthyány bis zum Spätherbst 1704 nicht als gegnerische Aristokratenfamilie, da sie erst zu diesem Zeitpunkt ein kaiserliches Soldatentum in ihren Burgen aufnahmen. Für die Grundstücke der verwaisten Kinder von Ádám Batthyány stellten Ferenc II. Rákóczi, bzw. seine Oberbefehlshaber in Transdanubien auch danach mehrere Male Schutzbriefe aus, hinter denen sich die 1692 geschlossene Freundschaft von Ádám Batthyány und Ferenc Rákóczi verbarg. Die Verwaltung der Kurutzen in Transdanubien konfiszierte die Grundstücke von Ferenc Batthyány und seines jüngeren Bruders Zsigmond zuerst 1704 und zwei Jahre später erneut.

Die Gutshöfe der Familie Batthyány wurden von den unter verschiedenen Flaggen kämpfenden Armeen regelmäßig verwüstet, es wurden Lebensmittel und Tiere von dort requiriert, was der Familie einen sehr bedeutenden finanziellen Verlust bescherte. Eleonóra Strattmann tat – teilweise im Gegenzug für die auf diese Weise erlittenen Schäden, teilweise Bezug nehmend auf das Versprechen des österreichischen Kanzlers Kaunitz – alles, um den Gutsbesitz der Familie zu erhöhen. Ihre diesbezüglichen Anstrengungen waren jedoch infolge des Friedens von Szatmár (Sathmar), der auch eine Amnestie enthielt, vergeblich.

Ласло Петер Шрамек

ФАМИЛИЯ БАТТЬАНИ В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ, ВОЗГЛАВЛЯЕМОЙ РАКОЦИ. (ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЙ ЭСКИЗ)

Резюме

Автор статьи рассматривает на примере семьи Баттьани роль венгерской аристократии, стоявшей на стороне короля, в освободительной борьбе, возглавленной Ракоци (1703–1711), эта тема была менее исследована в венгерской исторической литературе.

В вводной части статьи кратко излагается участие семьи Баттьани во внутренней борьбе против Габсбургов в XVII веке, затем автор характеризует членов семьи, сыгравших значительную роль в этой борьбе, в том числе Ференца III Баттьани и вдову его двоюродного брата Адама II Баттьани Элеонору Штраттманн, которым он уделяет особое внимание.

Это семейство осталось на стороне короля во внутренней войне по причине своих связей при дворе, своих экономических интересов и вопросов совести. Во время этой борьбы Ференц Баттьани был военным комендантом крепости Неметуйвар, которую он защитил с помощью регулярных войск. В связи со снабжением кайзеровских частей, выполнявших гарнизонное задание на территории его владений, Ференц Баттьани вступил в спор с администрацией как комитата Ваш, так и администрацией Штирии. Поскольку расхождение во взглядах не было улажено, семейство Баттьани вынуждено было покрывать расходы на снабжение продовольствием кайзеровских солдат из своих собственных источников.

Куруцы до поздней весны 1704 года не считали семейство Баттьани враждебным аристократическим семейством, поскольку в их крепостях именно в это время принимали кайзеровское войско. После этого на имения оставшихся сиротами детей Адама Баттьани Ференцем II Ракоци и командующими войск Задунавья были неоднократно выданы защитные грамоты, что объясняется дружественными отношениями, завязавшимися между Адамом Баттьани и Ференцем Ракоци в 1692 году. Администрация куруцев Задунавья в 1704 году, а затем еще два года спустя вновь конфисковала владения Ференца Баттьани и его младшего брата.

Имения семьи Баттьани были систематически разоряемы действовавшими армиями, воевавшими под различными знаменами, оттуда реквизировали продовольствие и домашний скот, что наносило весьма серьезный материальный ущерб семейству. В целях восполнения понесенных ущербов, а отчасти ссылаясь на обещания, данные австрийским канцлером Каунитцем, Элеонора Штраттманн приложила все силы для того, чтобы умножить владения семейства, но ее усилия не увенчались успехом, этому помешал Сатмарский мир, содержавший также и амнистию.

SERES ISTVÁN

A BIHARI HAJDÚVÁROSOK A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBAN

Bevezetés: Néhány szó a bihari hajdúvárosokról

A bihari hajdúvárosok Rákóczi-kori története valójában két szorosan összefüggő részből áll: a hajdúközösségeknek az erdélyi fejedelmektől kapott privilégiumaik elismertetéséért a „Nemes Vármegyével" folytatott harcából és az általuk felállított katonaságnak a rendi szabadság védelmében kifejtett küzdelméből. Éppen ezért tanulmányunkban mi is párhuzamosan próbáljuk felvázolni azokat az eseményeket, amelyek eredményeként az egykor két ágyúlövésre tízezer katonával Nagyvárad védelmére siető bihari hajdúk utódai II. Rákóczi Ferenctől visszakapták korábban elvesztett jogaikat. Minderre az ónodi országgyűlésen került sor, bár sem az akkor hozott törvényekben, sem az országgyűlés üléseiről fennmaradt beszámolókban nem esik szó a bihari hajdúkról. Mindössze a fejedelem egykorú határozata, valamint Károlyi Sándor generális egy évvel később kelt levele árulkodik arról, hogy rövid időre bár, de megoldást nyert egy nagymúltú közösség, a bihari hajdúság ügye.[1]

Az Erdélyi Törvénytárban, az ún. *Approbaták*ban, összesen húsz, az országgyűlés által is szentesített hajdúváros neve szerepel: Bagamér, Bagos (Hajdúbagos), Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Harsány (Körösnagyharsány), Kaba, Körösszeg, Komádi, Konyár, Mikepércs, Régen, Sáránd, Sass (Mezősas), Szalonta (Nagyszalonta), Szentmárton (Fugyi- vagy Peceszentmárton, Nagyvárad szomszédságában), Tamási, Tépe, Ürögd és Vekerd.[2] Ennek ellenére több olyan egykorú hajdúvárosról is tudunk, amelyek neve ugyan az *Approbaták*ban nem szerepel, szabadalmukat mégsem vonhatjuk kétségbe. A térség történetét különösen jól ismerő O'sváth Pál sárréti csendbiztos, helytörténetíró szerint pl. 1605-ben Bocskaitól az *Approbaták*ban található települések mellett huszonegyedikként a később Berettyóújfaluba beolvadt Herpály is hajdúszabadalmat kapott.[3] Kimondottan hajdúszabadságról ugyan nem szól, viszont a helyi hagyományra utalva O'sváth említést tesz arról, hogy a fejedelmi korban Báránd is katonatelep volt.[4]

---

[1] A szabolcsi és a Sajó–Hernád melléki hajdúvárosok jól feldolgozott történetéhez képest a bihari ún. „apróbb" hajdúvárosok múltjáról sokáig meglehetősen keveset tudtunk. A téma első összefoglalása ezért jelentős előrelépés a hajdúkutatásban. Nyakas Miklós monográfiája elsősorban a bihari hajdúvárosok létrejöttét, valamint az Erdélyi Törvénytárban rögzített állapotokat veszi aprólékos vizsgálat alá, ezért a Rákóczi-szabadságharc alatti eseményeknek csak rövid összefoglalását adja. Munkánkat elsősorban a neves hajdúkutató összefoglalásának egyfajta folytatásaként tárjuk az olvasók elé. Ugyancsak meg kell említenünk, hogy megfelelő források hiányában a helytörténeti szakirodalomnak is többnyire meg kellett elégednie a tiszántúli kuruc hadsereg 1706. és 1708. évi mustrakönyveiben szereplő helyi katonák felsorolásával, illetve azok alakulatok, fegyvernemek stb. szerinti elemzésével. A szabolcsi, Sajó–Hernád melléki stb. hajdúvárosok történetére nézve lásd a jelzett munka megállapításait, valamint a kötethez mellékelt részletes bibliográfiát: *Nyakas* 2005.

[2] Nyakas Miklós bizonyítása alapján a névsor valójában az 1653. évi állapotot rögzíti. Uo. 128–133. o.

[3] *O'sváth* 1875. 104. o. Herpállyal kapcsolatban egyébként Nyakas is feltétel nélkül elfogadja O'sváth állítását. *Nyakas* 2005. 147. o.

[4] *Nyakas* 2005. 189. o. 2. jegyzet.

Részben ugyancsak a hagyományra hivatkozik Gáborján esetében, itt azonban már korabeli forrásokat is felsorol annak alátámasztására, hogy a helység a XVII. században Bárándhoz hasonlóan katonai telepként létezett, és kiváltságokat is élvezett.[5] Gáborján valóban különleges helyet élvez a bihari hajdúvárosok történetében, mivel „amilyen bizonytalan Gáborján hajdúvárossá válása, olyan rejtélyes az is, hogy hogyan került ki a hajdúvárosok közül". Az egykor hajdúk lakta Gáborján már a XVII. század végén „nemes város"-nak tartotta magát, s így lakói szerint sokkal nagyobb kiváltságokkal rendelkeztek, mint a hajdúvárosok. Gáborján telepítése összefüggésben állhatott az ugyancsak a hajdúk érdekeltségébe tartozó Hencida telepítésével.[6] Egyébként Gáborjánhoz hasonló helyzet áll fenn Báránd esetében is, O'sváth Pál megállapítását ugyanis más forrásból is alá tudjuk támasztani, ám ennek ellenére sem ismerjük a hajdúvárosok közé kerülésének idejét és körülményeit, és arról sem tudunk, hogy Báránd mikor és milyen körülmények között kerülhetett ki a bihari hajdúvárosok közül. 1697. december 30-án a Bihar vármegyei „Hajdú Városok" lakosai és birtokosai közös beadványukkal fordultak a vármegyéhez, hogy vegyék figyelembe a tatárok által 1694-ben elszenvedett káraikat. Ennek értelmében 1698. január 14-én Torday Ferenc szolgabíró Derecskén meg is hallgatta a városok képviselőit. Feltűnő, hogy akkor hét, az *Approbaták*ban szereplő hajdúváros — Berettyóújfalu, Derecske, Hajdúbagos, Kaba, Komádi, Konyár és Mikepércs – bírái mellett Báránd első embere is beszámolt a tatárok helyi pusztításairól.[7] Végezetül említést kell tennünk Szentpéterszegről is, amely kapcsán O'sváth ugyancsak megemlíti a település egykori katonatelep voltáról fennmaradt helyi hagyományt, de azt is kijelenti, hogy azt egyetlen adat sem támasztja alá.[8]

Ma már bizonyított tény, hogy az *Approbaták*ban felsorolt húsz hajdúváros többsége csak Bocskai halála után kapott privilégiumot, és a nagyarányú telepítési hullámot valójában a fiatal Báthory Gábornak a második hajdúfelkelés idején a hajdúkkal kötött egyezséglevele indította el, amelyben ünnepélyesen vállalta, hogy „Váradtól fogva Ecsedig és Kállóig" letelepíti őket. A bihari hajdúk Bocskai által megkezdett telepítését véglegesen csak utódai, Rákóczi Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, s végül a két Rákóczi György tudták megoldani. Fontos megjegyeznünk, hogy az Erdélyi Törvénytár nem azt mondja ki, hogy az állítólag Bocskai által megtelepített húsz városon kívül más hajdúváros nem lehet, hanem azt, hogy a fejedelmek és az ország (Erdély) tudta és beleegyezése nélkül nem lehet újabbakat hasonló szabadsággal „ültetni és telepíttetni"! Tehát a fenti kitételek betartásával igenis létrejöhettek újabb privilegizált hajdúközösségek, amit több példával is alá tudunk támasztani. A Nagyvárad filiárisaként („fiók- vagy tarisznyavár") nyilvántartott Sarkad neve nem szerepel az Erdélyi Törvénytárban felsorolt helységek között, ennek ellenére senki sem vitatja, hogy a szabadalmazott hajdúvárosok közé tartozott. A város eredeti privilégiumát nem ismerjük, II. Rákóczi György viszont már 1645. február 26-án hajdúvárosnak („oppidum hajdonicale") nevezte egy Bártfán kiadott oklevelében.[9] I. Rákóczi György 1629-ben Pocsajra, valamint a szomszédos Csa-

[5] *Nyakas* 2005. 381. o.

[6] Uo. 195–201. o.

[7] *Gonda Ferenc*: Kaba története. Egykori hajdúváros múltjából. Kaba, 1981. 46–47. o.

[8] *O'sváth* 1875. 576. o.

[9] *Márki* 1924. 41. o.

lánosra telepített hajdúvitézeket, akikről az 1650-es évekből is rendelkezünk adatokkal,[10] a Bethlen István kormányzó által ifj. Rhédey Ferenc birtokára telepített bócsi hajdúk másolatban fennmaradt szabadalomleveleit pedig magunk közöltük.[11] Feltétlenül meg kell még említenünk a szabadalmazott váradi lovashajdúkat, akikről Nyakas Mikós összefoglalása alapján rendelkezünk adatokkal.[12] A hajdúvárosok számát azonban további helységekkel is kiegészíthetjük. Az 1827-ben készült ún. „Fekete Geszti Krónika", amely a geszti nemes családok birtokában volt eredeti oklevelek és a lakosság körében akkor még élő történeti hagyomány felhasználásával készült, pl. tartalmazza a Szepesi Kamara 1701. november 23-án, Kassán írt levelét, amelyben gyakorlatilag elismerik, hogy Geszt, Mezőgyán, Ugra (Biharugra) és Zsadány Bihar vármegyei települések korábban az erdélyi fejedelmeket fegyverrel szolgáló helységek közé tartoztak. „Előbbeni állapottyok" azonban megváltozott, s bár korábbi szabadságukat nem kaphatják vissza, évi 200 magyar forint ellenében mentesülhetnek a paraszti szolgáltatásoktól. Ugyanott megtalálható a kamara december 31-i elismervénye, mely szerint a négy helység hiánytalanul befizette a kialkudott összeget.[13]

Rákóczi hűségén

A Bihar vármegyei hajdúvárosok lakossága feltehetően a diószegi felkelést követően fogott fegyvert a zömmel ugyanitt lakos kuruc tisztek, mint pl. Bóné András, Gödény Pál, vagy Kos Mihály parancsnoksága alatt. A bihari hadjárat során maga Rákóczi is a térségbe érkezett, s ekkor bizonyíthatón két hajdúvárosnak is oltalomlevelet levelet adott. Július 27-én Sámsonból Konyár, három nappal később pedig a böszörményi mezőben levő táborból Tépe lakosait látta el védlevelekkel, amelyekben megtiltotta, hogy a hadak, akár személyükben, akár ingó vagy ingatlan javaikban megkárosítsák a helységek lakosait.[14] Augusztus 5-én egyébként a konyárihoz nagyban hasonlító protectionalis levelet kapott Hencida lakossága is a Diószegen táborozó fejedelemtől.[15] Mindez azonban csak azt jelenti, hogy Rákóczi elismerte a városok hűségét, az oltalomlevél viszont semmilyen vélt vagy valós előjoggal nem ruházta fel őket. Azonban két forrásunk is van, amelyek szerint Rákóczi a szabadságharc elején érdemben is foglalkozott a hajdúvárosok helyzetével. 1703. október 20–24. között Palugyai Lénárt debreceni harmincadost utasí-

[10] *Nyakas* 2005. 207–209. o.

[11] *Seres István*: Iktári Bethlen István és Rhédey Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. Hajdúk a zsákai várhoz tartozó jószágokon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004.) 1234–1241. o. Idézi: *Nyakas* 2005. 209–212. o.

[12] *Nyakas* 2005. 221–230. A váradi szandzsákösszeírással, és elsősorban a felsorolt hajdúhelyek részletes elemzésével egy önálló tanulmány keretében kívánunk foglalkozni.

[13] A geszti krónika. Közzéteszi: *Csorba Csaba. Múzeumi Kurír*, 5. (1983.) 118–119. o. Idézi *Papp Klára*: Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században. (Csokonai História Könyvek.) Debrecen, 1998. 34. o.

[14] *O'sváth* 1875. (Konyár) 452. o., (Tépe) 589. o. A konyári oklevelet közli is, a tépeit csak röviden összefoglalja, de ez is a konyárival azonos szöveggel készülhetett. A július 30-i oklevél egyébként Rákóczi eddig ismert tartózkodási helyeihez is régi-új adalékul szolgál, mivel Esze Tamás „II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei" című összeállítása nem említi, hogy aznap hol pihent meg a fejedelem. *Esze* 1955. 550. o.

[15] *O'sváth* 1875. 402. o. Közli az oklevelet is, ám a dátumnál a napot jelentő szám helyén nyomdahibából egy kis „s" betű van. Vélhetően az „5"-ös helyett, mivel Rákóczi augusztus 5–6-án táborozott Diószegen. *Esze* 1955. 550. o.

totta, hogy ha a Bihar vármegyei „hajdú várasiak" a majorságbeli marha, búza és egyéb javaikat a saját szükségletükre (nem pedig a hadakozás miatt!) értékesíteni akarják Debrecenben, privilégiumuk alapján semmilyen harmincadot nem tartoznak fizetni.[16] Ekkor feltehetően Rákóczi csak a hajdúvárosok kérésének tett eleget, alig két hónappal később viszont már valódi szabadalomlevelet is kiállított számukra, amely valójában a debreceni harmincadosnak adott utasítással kezdődő jogi folyamat újabb állomása volt. Az egykori Bagamér hajdúváros jogállására vonatkozó, és a helyi református eklézsia levelesládájában őrzött húsz (!) eredeti oklevél Kováts István lelkész által 1823 táján készült jegyzékében a 6. pontban a következő tétel szerepel: „*Rákoczy Ferenc Resolutioja ddto 1703. d [dt][17] 22a Decembris*, a Tokalyi Táborból, mely által az egész Hajdúság esedezésére, réven, vámon való szabadságok, majorságbéli javaik adótól, dézmától való immunitasa assecuráltatik."[18]

Rákóczi levele ma már nincsen meg, a fenti kivonat alapján viszont biztosan állíthatjuk, hogy az valójában a Bihar vármegyei hajdúvárosok közösségének adott első privilégium volt Rákóczi részéről. Ez a rendelet volt azután, amelyre a hajdúvárosok a későbbiek során is hivatkoztak. Bihar vármegye nemesi közgyűlése pl. éppen ez idő tájt sérelmezte Rákóczi előtt, hogy a „hajdúvárosiak" nem hajlandóak engedelmeskedni nekik. Rákóczi 1704. január 2-án, tehát alig tizenegy nappal a bagaméri oklevél kelte után megnyugtatta a vármegyét, hogy kiadott rendeletében valóban nincs szó arról, hogy a hajdúvárosokat kivette volna annak joghatósága és rendelkezése alól. Ezért a vármegye továbbra is szabadon érvényesítheti a maga joghatóságát, hiszen ezt kívánja az ország érdeke is. Ugyanakkor Rákóczi a hajdúvárosi lakosokat is felszólította, hogy ne ellenkezzenek a vármegye joghatósága ellen, sőt, mindenben függjenek tőle, és a közjó elősegélésében fogadják el a vármegyei tisztek szavát.[19] A szabolcsi hajdúvárosok 1708. augusztus 21-én Károlyi Sándorhoz írott levele többek között kitér arra is, hogy a szoboszlaiakkal összezördült kabaiak mindössze „mostani Kegyelmes Urunk eő Felsége Tokajnál emánált collatiójá"-val próbálták bizonygatni az igazukat, amikor a szoboszlaiak vámot akartak szedni rajtuk az egyik gátjukon. Ez utóbbi „collatió" egyértelműen azonos a bagaméri református eklézsia által őrzött irattal.[20]

1704 márciusának első felében a vármegye ismét panasszal élt a hajdúvárosokkal szemben. Úgy tűnik, hogy azok vonakodtak a vármegye elvárásai szerint részt venni a nagyváradi kuruc ostromzár ellátásában. Rákóczi március 12-én az egri táborból ismételten a vármegyének adott igazat. Emlékeztette őket, hogy már korábban megparancsolta, hogy a „hajdú városi híveink" versengjenek a vármegyével a hadak ellátásában. Nyomatékosításul most a vármegyének is megküldi a hajdúvárosi lakosságnak írt korábbi pátensét, hogy parancsához híven a továbbiakban is versengve működjenek együtt.[21] Ezzel

[16] *Függelék*, 1. sz. dokumentum.

[17] Valószínűleg félreolvasás „*anno 1703. die*" helyett.

[18] *Kováts István*: A Bagaméri Ref. Sz. Eklésiáról Tudhatóknak és tudnivalóknak Summás Előadása. Kísérő írással s a magyarított szabadságlevelek hozzákapcsolásával közreadja *R. J. [= Ruszoly József]*, közrem. *Ármós Endre. Bagaméri Krónika,* IX–X. 1–4. sz. 2004. december 31. 19. o.

[19] II. Rákóczi Ferenc levele Bihar vármegyéhez. Tokaji tábor, 1704. január 1. Károlyi Oklevéltár, V. 55. o.

[20] Hajdúszoboszló, 1708. augusztus 21. Az irat eredetijéről készült xerox-másolat. TML XXXI. 10. Eszehagyaték. A levél eredeti levéltári jelzete: MOL P 396. 1. Ser. I. 1708. augusztus. Fasc. 2. B. №. 23.

[21] II. Rákóczi Ferenc levele Bihar vármegyéhez. Egri tábor, 1704. március 12. Károlyi Oklevéltár, V. 60. o.

közel egy időben a hajdúvárosiak is Rákóczihoz fordultak és elpanaszolták, hogy amíg egy részről lakosaik többnyire az ország szolgálatában tevékenykednek, a vármegye különféle teherviselésre kényszeríti őket. Sőt, azon felül még „régi privilegiumok ellen" is olyan dolgokat követ el, amelyek „azokban fundált szabadságoknak" nem kevés sérelmére vannak. Rákóczi viszont a másik fél meghallgatása nélkül a „közönséges igazságnak rendi szerint is" nem akart dönteni, ezért, hogy a két fél között döntés születhessen, március 18-án megparancsolta Bihar vármegyének, hogy követei tizenöt napon belül jelenjenek meg táborában, és miután mindkét felet meghallgatja, döntést fog hozni.[22] Erre sor is került, mivel a fejedelem április 2-án az egri táborban döntést hozott a két fél ügyében.

A fejedelem leszögezte, hogy a közterhek kivetésekor figyelembe kell venni a két szemben álló félhez tartozó helységek teljesítő képességét, és a hajdúvárosi követek fejedelmi figyelmeztetésben is részesültek, amiért nem a kivetés szerint jártak el. Mivel a mostani harc azt kívánja, hogy mindenkivegye ki a részét a terhekből, ezért a hajdúvárosok sem a vármegye által arányosan kiosztatni szokott terhek alól, sem pedig a vármegye jogában álló rendeletek alól nem mentesíttettek. Az általuk bizonygatott szabadságukról és a vármegye joghatósága alóli mentesítésükről majd az országgyűlés fog dönteni, és annak függvényében fogja elbírálni a kérésüket. Erre viszont csak akkor kerülhet sor, ha visszanyerik az ország „régi dicsőséges szabadságá"-t.

A fejedelem leveléből kiderül, hogy a hajdúvárosok azt is nehezményezték, hogy a vármegye katonai segítséget vesz igénybe a rájuk kivetett közterhek behajtására. Ebben Rákóczi a vármegyének ad igazat, sőt, kijelenti, hogy a vármegye gyűléseit a hadi állapot miatt a hadakhoz közel kell megtartani, s így bármilyen nehézség lép is fel, az „ország megkívántató szolgálatára" a hadi tisztek segítségét is igénybe tudják venni. Ezért elutasítja a hajdúvárosiak panaszát, és felszólítja őket, hogy „hazájok, és maguk jövőbeli szép szabadságokhoz való buzgó szeretetek"-ből törekedjenek a vármegyével való megegyezésre. Ugyanakkor a vármegyének is ügyelnie kell arra, hogy gyűléseivel ne a helységek terheit szaporítsa, hanem mindig máshol hívja össze őket, ahogyan az ország érdeke kívánja.

Végezetül a bűntető-igazságszolgáltatás helyzetére tér ki Rákóczi. Levele szerint a vármegyének nemcsak a „nyilvánvaló malefactorok", hanem az őket büntetés nélkül futni hagyók elfogására és érdemük szerint való büntetésére is joga van. Mivel pedig a hajdúvárosok nincsenek kivéve a vármegye joghatósága alól, „azon, és hasonló malefactorok" elfogását nem akadályoztathatják meg.[23]

A hajdúvárosok helyzete 1705 nyarán került újra előtérbe. Károlyi Sándor június 10-én a Gyula alatti táborból számolt be a fejedelemnek, hogy a hozzá panasszal forduló hajdúvárosiak szerint a fejedelemtől még addig sem lett kiadva a „donatiójuk", a vármegye pedig szekerezéssel és más követelésekkel lép fel velük szemben. Holott a függetlenségi harc elejétől fogva harcolnak, sokan közülük elestek, miként legutóbb a bihari sánc felverésekor is történt. Károlyi kíváncsi volt, hogy ha Rákóczi rendelkezik felőlük, ugyanolyan kiváltságokat fognak-e élvezni, mint a többi hajdúváros? Károlyi a bihari hajdúvárosok jegyzékét is elküldte a fejedelemnek, sajnosez ma már nincsen meg. A ge-

[22] II. Rákóczi Ferenc levele Bihar vármegyéhez. Egri tábor, 1704. március 18. Uo. 61. o.

[23] II. Rákóczi Ferenc levele Bihar vármegyéhez. Egri tábor, 1704. április 2. Uo. 65–66. o.

nerális is elismerte, hogy valóban a háború kezdete óta harcolnak, de három seregnél többen nincsenek jelen a táborban, ezért azt javasolta Rákóczinak, hogy jobb volna megszabni, hogy mennyi lovast kellene állítaniuk.[24]

Nem sokkal a generális levelét követően, minden bizonnyal Károlyi tanácsára, a hajdúvárosok Rákóczit is megkeresték. Folyamodványukban hivatkoztak a korábbi privilégiumukra, amit „producál"-tak is (!), és kérték, hogy a fejedelem mentesítse őket a vármegye joghatósága alól. Hivatkoztak a korábbi folyamodványukra, valamint arra, hogy akkor már „informatióra bocsáttatott" a dolguk, Komáromi György alispán azonban semmit sem válaszolt nekik. Ugyancsak nehezményezték, hogy bár a hadakban jelenlevő katonáik ellátását teljes egészében ők viselik, a vármegye mégis szolgáltatásokra erőlteti őket. A fejedelem válaszolt a beadványra, a rövid tartalmi kivonat viszont csak annyit árul el, hogy a hajdúvárosokat hűségük további bizonyítására ösztönözte, panaszukról pedig a későbbiekben fog dönteni.[25] Véleményünk szerint egyértelműen a bihari hajdúvárosokról van szó Csécsi János sárospataki professzornak a szécsényi országgyűlésről írt beszámolójában. Eszerint a szeptember 23-i „közgyűlésen felolvastatott a hajdúvárosok levele, kik Erdély országához tartozván, a fejedelemnek ajánlották hűséges szolgálataikat", és „ajánlások kegyelemben fogadtatott". Ugyanakkor Bihar vármegye és Debrecen város megjelent követeit hazaküldték, mondván, a Partiumhoz, s azzal együtt Erdélyhez tartoznak.[26] Az országgyűlés végzéseiben egy szó sem esik a hajdúvárosokról, illetve azok privilégiumairól, Károlyi Sándor egyik, 1706. február 19-én írt levele alapján viszont feltételezhető, hogy addigra a fejedelem már egyes hajdúvárosokat megerősített korábbi jogaikban. Ennek elemzése előtt viszont érdemes bemutatnunk a nemesi vármegye és a hajdúvárosok közötti torzsalkodás újabb fejezetét.

1706 elején a hajdúvárosok egy öt pontból álló panaszlevélben fordultak a fejdelemhez. Ezt ugyan nem ismerjük, de rendelkezésünkre áll a vármegye ugyancsak pontokba szedett válasza, amelyben elismeri, hogy a háború kezdete óta sokan estek el a hajdúvárosi katonák közül, de kikéri magának, hogy egyedül csak ők harcolnának Rákóczi mellett az egész vármegyéből. A nemesség olyan nagy számmal fogott fegyvert, hogy már alig maradtak otthon, és a parasztság a legkisebb helységekig bezárólag nagy számmal állt be a kuruc zászlók alá. Eddig már háromezernél is többen estek el a harcokban a bihariak közül. Akik pedig nem álltak be a reguláris ezredekbe, a térségben levő „commendók" parancsára rögtön készek személyesen felkelni, „nem úgy mint ők, soldosaik által" (!), és oda mennek, ahová rendelik őket, miként most is szép számú vármegyei gyalogság teljesít szolgálatot a váradi ostromzárban. Ezért nem látják jogosnak, hogy a hajdúvárosiakat mentesítsék az insurrectiótól és a közterhektől. Nem igaz, hogy a vármegye a szabadságukban háborgatná őket, ha bemutatják a vármegye parancsát, ki fog derülni, hogy nem valós a panaszuk. A vármegye itt hivatkozik a fejedelem 1704. április 2-i parancsára, és panaszkodik, hogy a hajdúvárosiak körében sok emberhalállal is végződő bűntett is megtörtént, s a vármegye nem képes „szem béhunyva" nézni, hogy a tettesekre pénzbírságot róttak ki.

---

[24] *Függelék*, 6. sz. dokumentum.

[25] *Függelék*, 7. sz. dokumentum.

[26] *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2006. 56–57. o.

A hajdúvárosiak azt is nehezményezhették, hogy a vármegye tisztjei erőszakot alkalmaznak velük szemben. A vármegye elismerte, hogy egy hajdúvárosi lakost valóban megvertek, de arra azért került sor, mert amikor értesültek a rácok támadó szándékáról, a vármegye lakossága egyöntetűen fegyvert fogott. Amikor a sereg Sárándra ért, a helyiek nem csatlakoztak hozzájuk, hanem a kocsmában részegeskedtek és „tumultuálódtanak". Akkor „rántottak egyet le" közülük. Ám nem igaz, hogy idézés nélkül bárkit is elfogtak volna. Viszont amikor Károlyi Sándor parancsára a kóborlók, fosztogatók és a hazaszökött katonák megzabolázására az összes helységet hadnagyságokra osztották fel a vármegyében, a bagaméria nem akartak engedelmeskedni. Beidézték őket a vármegye törvényszékére, kettőjüket jogszerűen elítélték és börtönbe zárták. Azt követően a bagaméri hadnagyot ültették le, de annak is meg volt az oka. Az érmelléki járás szolgabírája ugyanis Bagamérban elfogatott egy gyanús vándorló embert, akit egyértelműen kémnek tartottak, és átadta a hadnagynak, hogy küldje el kihallgatás céljából a vármegye gyűlésére. Ő azonban nem hajtotta végre az utasítást, amely tettéért a gyűlésen úgy határoztak, hogy addig tartják fogva, amíg a gyanús személyt be nem viteti. Miután ez megtörtént, a hadnagy szabadon hazamehetett. A vármegye elutasítja azt a vádat is, hogy erejük feletti terheket rótt volna ki a hajdúvárosiakra. A fejedelem korábbi határozata alapján jogukban áll végrehajtással beszedni a kiszabott részt, s mivel a városok a vármegye területén állnak, nem várhatják el, hogy az ő terheiket is mások teljesítsék. Mivel a helységekben a háború alatt sok kihágás történt a lakosság körében, a vármegye közgyűlése Komáromi György alispánt bízta meg azok orvoslásával. A fogalmazvány itt megszakad, de feltehetően ismét a vármegye kemény fellépését sérelmezhették a hajdúvárosok lakói.[27] A levél keletkezésének megállapításához egyedül a benne említett 1704. április 2-i dátum ad némi támpontot, tartalma alapján viszont azon a véleményen vagyunk, hogy 1706 elején íródhatott. Emellett szól az is, hogy Bihar vármegye közgyűlése 1706. március 8-án az erdélyi rendek huszti gyűlésén is panaszt nyújtott be a hajdúvárosok ellen, mely szerint azok nem akarják a vármegye joghatóságát elismerni, s mint korábban, most is törvénytelenségeket követnek el. Így pl. a házasságtörőket („nős paráznákat") csupán pénzbüntetésre ítélik, és nem hajlandóak a tetteseket átadni az alispánnak, sőt, akit fogságba vetettek, azt is hagyták elmenekülni.[28] Károlyi Sándor alább ismertetendő levele ugyancsak a vármegye és a hajdúvárosok újabb összekülönbözése miatt íródott, bár némiképpen korábban.

Károlyi a hajdúvárosokhoz 1706. február 19-én írott levelében leszögezte, hogy a fejedelem egyszer már kiadott határozata alapján Bihar vármegyében „bizonyos helységeket, nem különben az Hajdú Városokbul is némelyeket" megerősített a korábbi szabadságukban, és így belső ügyeikben a vármegyétől függetlenül jogukban áll a saját törvényszékükön ítélkezni. A fejedelem nekik átadott és kihirdetett határozata alapján tehát Károlyi is kijelenti, minden külső intézménytől függetlenül ítélkezhetnek a saját

[27] *Függelék*, 8. sz. dokumentum.

[28] „15. Nemes Bihar V*árme*gye panaszábul értyük, hogy azon vármegyében lévő némely hajdúvárosok nem akarnak semmi jurisdictiojoktul függeni a Nemes Vármegyék*nek*, mint az előtti időben, han*em* minden törvéntelenséget magok cselekesznek, úgy mint: nős paráznák*nak* pénz által való megbüntetését, és infancida (?) nem adván az ispán keziben, kit is magok fogságából elszalasztottak, s a többi, etc." MOL G 16. I. 2. f. fol. 319–322. („Az Huszti Gyűlésen lévő Erdélyi Statusoknak az Magyar Országi Nemes Statusok azon Gyűlésére Soleniter expedialt Ablegatussinak exhibealt Postulatumi. Sub Nro. 130.")

törvényszékükön. Ha pedig valaki nem elégszik meg az ítélettel, a hadi törvényszékre, generális elé kell vinniük az ügyet, és onnan fogják megkapni a végső határozatot. A törvénykezésre egyébként kizárólag a saját területükön és „felekezetin", azaz a hajdúk között van hatáskörük, melyet nem léphetnek át, és figyelmezteti őket, hogy a „gonoszokat ne csak erszínyel büntessék", mert a privilégiumukat kockáztatják vele.[29]

Károlyi levelének fontos momentuma, hogy a fejedelem korábban „bizonyos helységeket" és a hajdúvárosok közül „némelyeket" erősített meg korábbi szabadságaikban. Tehát nem egységes, kollektív szabadságjogokról, illetve nem csupán a hajdúvárosokról volt szó. Egyértelműen ide tartozik az október 22-i privilégium, amely csak a vám- és harmincadkötelezettségek, valamint a dézsma alóli felmentést biztosította a bihari hajdúvárosoknak. Ugyanakkor több, ebben az időben kelt privilégiumról tudunk, amelyekben Rákóczi egyes mezővárosoknak, kuriális helységeknek ítélt vissza hasonló jogokat. 1703. október 20–24. között Bihar városa korábbi „dominationalis" levele alapján mentesült a bor- és búzadézsma alól, október 25. körül pedig Kismarját mentesítette a vámfizetés alól. Ez utóbbi lakosai ugyancsak bemutatták a korábbi „privilegialis" levelüket.[30] A Bihari hajdúvárosok privilégiumával közel egy időben, és szinte teljesen megegyező tartalommal Rákóczi 1703. december 28-án a Szabolcs vármegyei Földes régi kiváltságleveleit is megerősítette, és elrendelte, hogy miután a helység lakossága mindennemű adó, vám, tized és harmincad fizetésétől és egyéb paraszti terhek viselésétől és a mezei szolgálatoktól mentes volt, ezután is mentesíttetni fognak.[31]

A Bihar vármegyében levő „némely hajdúvárosiak" a vármegye Szentimrén, 1706. május 1-jén megtartott közgyűlésén egy újabb, öt pontból álló folyamodványt adtak be. Ez esetben is csak a válasz áll rendelkezésünkre, amelyben a vármegye elutasítja a vádat, hogy háborgatták volna a folyamodókat privilégiumaikban, sőt, a vármegye is köteles vigyázni a területén levő „minden rendek törvényes privilegiuminak megtartására". Ha tudatják velük, hogy a folyamodókat kik és hogyan sértették meg a „Néhai Méltóságos Fejedelemtűl obtineált s ma is erejébenn lévő privilegiumikbann", készek tehetségükhöz és hatalmukhoz mérten orvosolni a panaszukat. A további pontokban még a következő fontosabb dolgokról történik említés:

Egy Király Mátyás nevű egyén az elmúlt napokban elkezdte végigjárni a helységeket, és akaratuk ellenére is fel akarta esketni a lakosokat. Amikor erről Komáromi György alispán értesült, rögtön írt mindenfelé a hajdúvárosoknak, hogy hagyják abba az efféle tevékenységet. A vármegye még a „legcsekéllyebb állapotó helyben", de még csak egy „paraszt faluban" sem akadályozta a jogukban álló törvénykezés maguk közötti folytatását.

Károlyi bemutatott írásában csak néhány hajdúváros van megemlítve, azoknak pedig, amelyek elpusztultak, a vármegye többi lakosával együtt arányosan kell viselniük a közterheket, ott, ahol eddig is megvonták magukat. Ha majd visszatérhetnek városaikba, az országgyűlés fog határozni felőlük.[32]

---

[29] *Ármós Előd Endre*: Egy parancs a bihari hajdúvárosokhoz a Rákóczi-szabadságharc idejéből. *Múzeumi Kurir*, 4. (1982.) 10. sz. 51. o. (Az irat facsimiléje: uo. 55. o.)

[30] OSzK Kt. Fol. Hung. 978. Prot. Exp. fol. 17^{r}, 21^{v}–22^{r}

[31] Földes község története. Írta és Kállay László alapítványából nyert támogatással kiadta: *Dr. Herpay Gábor* Hajdú vármegye főlevéltárnoka. Debrecen, 1936. 67. o.

[32] *Függelék*, 9. sz. dokumentum.

A fejedelmi pátenseket, útleveleket, különböző kinevezési okmányokat stb. tartalmazó másolati könyvben egymás után négy olyan instrukciót és pátenst is bejegyeztek, amelyek a bihari hajdúvárosok hadrakelését volt hivatott előmozdítani. Mind a négy iratot keltezés nélkül másolták be, ráadásul az egymáshoz közeli lapokon – egyáltalán nem keletkezési sorrendben! – 1705-ből és 1706-ból származó okmányok kerültek bejegyzésre. Ezért jobb híján bejegyzési sorrendben mutatjuk be a minket érintő négy iratot.

Az első két, tartalmilag közel azonos utasításban Rákóczi Mónay Pált, a debreceni kuruc szervezkedés vezetőjét és Reviczky Mátyást bízta meg a Bihar vármegyei hajdúvárosok lakosságának fegyverbe állításával. A négy pontból álló instrukció szerint a két megbízottnak személyesen kell elmennie a hajdúvárosokba, ahol kötelesek mozgósítani minden fegyverfogható férfit. A gyalogságból azokat, akiknek „jó készületek van", a váradi sáncba (ostromzárba) kell irányítani, a fegyvertelenekkel pedig minél hamarabb be kell szereztetni a hadakozáshoz szükséges eszközöket. A lovasokat ugyanakkor a táborába rendelte Rákóczi. Munkájukról személyesen Rákóczinak kötelesek jelentést tenni hiteles jegyzék vagy más dokumentum által, és jelenteniük kell a lefolytatott összeírás menetét is.

Érdekes módon a kiadott instrukció két változatban is fennmaradt. Az egyik tulajdonképpen csak rövid összesítés,[33] a másik viszont már bővebben tárgyalja a két megbízottnak adott utasításokat.[34] Mindez azért fontos, mert a rövid tervezet után odaírták, hogy „ugyan ide pátens", vagyis Mónayéknak a megbízatásukat igazoló nyílt levelet is kell adni. Ez a bejegyzés nyilvánvalóvá teszi, hogy közvetlenül az instrukció után következő, és a Bihar vármegyei hajdúvárosok lakosságához szóló pátens Mónay és Reviczky utasításával egy időben készült és a két megbízott vitte magával. Ebben Rákóczi tudatja a hajdúvárosokkal, hogy „Hadi Tiszt"-jeit a lakosság összeírásával, és más, az utasításukban megadott feladatok végrehajtására küldi közéjük. Ezért megparancsolja, hogy a megbízott összeírók számára illendő gazdálkodással legyenek (lássák el őket megfelelő szállással, élelemmel stb.), és adjanak meg nekik minden kívánt segítséget.[35]

A negyedik pátensben Rákóczi tudatja, hogy Szunyogh Györgyöt nevezte ki főkapitánynak a Bihar vármegyében levő lovas és gyalogos hadak, valamint a hét szabolcsi hajdúváros, valamint Kálló, Téglás és Újváros (Balmazújváros) gyalogságának élére. A Szunyogh részére kiállított pátens tulajdonképpen kinevező oklevél, amelyben Rákóczi megparancsolja a megnevezett, illetve felsorolt helységekből való hadainak, hogy ismerjék el Szunyoghot feljebbvalójuknak. Mindenben álljanak a segítségére, és hajtsák végre a parancsait. Ellenkező esetben nem kerülhetik el szigorú büntetésüket.[36]

A főkapitánnyá kinevezett tiszt a Szabolcs vármegyében birtokos, de nevét a Pest vármegyei Szunyog-pusztáról vevő Szunyogh (vagy Szunyoghy) család tagja volt. A családi genealógiák szerint a szabadságharc kitörésekor már nem volt éppen fiatal, mivel 1646-ban született. Korábbi katonai múltjáról nem sokat tudunk, 1685 elején a Thököly

[33] *Függelék*, 2. sz. dokumentum.

[34] *Függelék*, 3. sz. dokumentum.

[35] *Függelék*, 4. sz. dokumentum.

[36] *Függelék*, 5. sz. dokumentum.

mellett fegyvert fogott Szabolcs vármegyei nemesi sereg zászlótartójaként említik.[37] Rákóczihoz csatlakozásának idejét nem ismerjük, a családi levéltárban viszont fennmaradt a fejedelem hozzá intézett egyik levele. Rákóczi 1703. november 21-én, tokaji táborából utasította Szunyoghot, hogy gyűjtse egybe a mellékelt pátensben (!) feltüntetett katonákat, azokat, amelyek már a kuruc egységekben szolgálnak, és azokat is, akik még nem fogtak fegyvert. A kiadott parancs végrehajtására pedig minél előbb induljon meg.[38] Véleményünk szerint Rákóczi levele és Szunyogh György datálatlan kinevezésének fogalmazványa közel egy időben készült, és az utóbbi egyértelműen azonos a levélben említett, ahhoz csatolt pátenssel. 1704 tavaszán ugyanis Szunyoghot már több forrásunk is a Bihar vármegyei hajdúvárosok katonasága élén említi. Ez alapján valószínű, hogy a fejedelmi másolati könyvben egymást követő sorrendben fennmaradt fogalmazványok első darabja is a Szunyoghnak írott levéllel közel egy időben kelhetett.

Szunyogh tényleges (fő)kapitányságát azonban még így is csak 1704 március–áprilisából tudjuk igazolni. Egy 1704. március 29-én, Derecskén Bóné András ezereskapitány jelenlétében végrehajtott tanúkihallgatásból pl. kiderül, hogy Kos Mihály kapitány már korábban is „kapitánytok"-ként említette Szunyoghot a derecskei elöljáróságnak, midőn annak Kismarjából írott levelét felolvasták a város pincéje előtt.[39] A bihari kuruc katonaság 1704. április 29-én, Debrecenben lezárt helységenkénti összeírásának a végén megjegyezték, hogy a vármegyéhez tartozó hajdúvárosok katonaságát azért nem tudják összeírni, mert Szunyogh György kapitány parancsnoksága alatt a váradi ostromzárban tevékenykednek.[40] Talán ezért nem lehet véletlen, hogy az összeírás mindössze két tényleges hajdúhely, Bagos és Mikepércs néhány hadra kelt katonáját tartalmazza. Ugyancsak a fejedelmi parancs hatályba lépését támasztja alá a Kárándy-ezred tisztjeinek egy későbbi tanúsítványa is, amely szerint Rákóczi valóban Szunyoghot nevezte ki a Bihar vármegyei „Nemes Hajdú Városi Seregek" kapitányává.[41] Ennek ugyan látszólag ellentmond a tény, hogy egy datálatlan, ám minden bizonnyal 1704. elején keletkezett

[37] 1685. január 24-én, Kisvárdán, mint Szabolcs vármegye Thököly mellett fegyvert fogott nemesi seregének zászlótartója, Varatkai István kapitány és Tolvay Ferenc strázsamester mellett tanúsította, hogy a „mostani expeditió" idején Bogdányi Jármy Ferenc elindult ugyan a sereggel, de a lábában érzett fájdalom miatt Olaszliszkánál visszaengedték. Helyette a szolgája maradt két paripával. Szunyogh György talán azonos azzal a keresztnév nélkül említett hadnaggyal, aki Tolvay Ferenc nevű társával együtt részesült a munkácsi fejedelmi udvar számára július 5-én vásárolt angliai posztóból („Tolvai Ferenczn*ek*, hadnagyn*ak*, ugyan eő Nag*yság*a paranc*solattyából*"). Elképzelhető, hogy a keresztnév nélkül említett tiszt és társa valójában más, hasonnevű kuruc tisztekkel azonos, mi a két, alig néhány hónap eltéréssel keletkezett forrásban együtt szereplő személy miatt gondolunk rájuk, a tévedést azonban nem zárhatjuk ki. MOL G 3. III. 9. fol. 527^{r}; Lásd a Thököly udvartartása, valamint a hadak számára kiutalt posztók 1685. május 12. – 1686. szeptember 12. közötti elszámolásait: MOL G 2. II. 6. fol. 344^{v}.–345^{v} („Anno 1685. Die 5. Julii Avast Uramtul vett posztók*na*k erogatiója. Angliai posztó.")

[38] II. Rákóczi Ferenc utasítása Szunyogh Györgynek. Tokaji tábor, 1703. november 21. MOL P 1423. Szunyoghy cs. ir. 9. tétel. Kiadva: *Seres* 2007. 50. o.

[39] A Kos Mihály ezereskapitány ügyében lefolytatott tanúvallatások jegyzőkönyve, 1. Derecske, 1704. március 29. OSzK Kt. Fol. Hung. 1389. Thaly-gyűjt. Fasc. 3. fol. 202–203. Kiadva: *Seres* 2007. 51–52. o.

[40] „Conscriptio insurgentium ex Inclyto Comitatu Bihariensi" MOL G 16. I. 2. f. fol. 2.

[41] „Mi alább megh irt Nemes Hajdú Városi Seregek*ne*k, úgy mint Nemes Bihar Vármegyébül levőknek felső és alsó tisztei recognoscállyuk vigore praesentium, hogy Kegyelmes Urunk eő Nagysága kegyelmes parancsolattyából applicáltatott vólt közzénk Tekintetes Nemzetes Szunyogh György Uram eő Kegyelme kapitánysági tisztnek el viselésére. Ki is eő Kegyelme közöttünk nem sokkáigh continuuskodhatott, mivel Isten eő Felsége ellenségünk által rabságba ejtette, honnan talám mégh most sem szabadúlt meg." Szalontai Madas György kapitány folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. Alsótolcsva, 1706. július 12. *Esze* 1955. 312–313. o.

kuruc tiszti névsor, a „Nomina generalium" még a lovas vicekapitányok között említi,[42] az április 26-i levél kivonata szerint viszont már kapitány, és ugyancsak kapitánynak mondja a hadra kelt Szabolcs vármegyei nemesek névsorát tartalmazó 1705 májusában készült kimutatás is.[43] Tényleges katonai szerepéről ugyanakkor meglehetősen keveset tudunk. 1704. április 26-án Kismarjából többek között arról írt Bessenyei Zsigmond Szabolcs vármegyei alispánnak, hogy előbb hiába üldözte katonáival a „Mecskit" (Micskét) felverő váradi labancokat, azt követően viszont Várad alá csapott, ahol hat labancot levágtak, hármat foglyul ejtettek, és 450 marhát is magukkal hajtottak.[44]

Amíg több forrásunk is a bihari hajdúvárosok katonasága élén emlékezik meg Szunyoghról, egyetlen adatunk sincsen arról, hogy a szabolcsi hajdúvárosok, illetve Kálló, Téglás és Újváros gyalogsága valóban az ő irányítása alá került volna. A Bessenyeihez írott levelében arról is szó esik, hogy a hajdúvárosiak nem akarnak engedelmeskedi Rákóczi parancsának.[45] A megjegyzés egyértelműen a szabolcsiakra vonatkozhatott, ami talán a levél címzettjének (vármegyei) tisztségéből is következik. Valószínűnek tartjuk, hogy Rákóczi parancsának a szabolcsiakra vonatkozó részét végül nem hajtották végre. Mint látni fogjuk, Szunyogh keze alatt a későbbiekben is csak a bihari hajdúvárosok seregei voltak.

Szunyogh Györgynek korántsem mehetett zökkenőmentesen a bihari hajdúk keze alá vétele. Elsősorban a térségben operáló kuruc főtisztekkel lehetett komoly összezördülése az újonnan kinevezett főkapitánynak. A kinevezéséig eltelt néhány hónap alatt ugyanis a bihari hajdúvárosok fegyvert fogott lakosságából a lovasok jelentős része már a tiszántúli és elsősorban bihari lovasezredekben vitézkedett. Legtöbben a bihari sáncban elesett Bihar vármegyei szolgabíró, Torday Ferenc, valamint a diószegi származású Bóné András és a Sárrétudvariba való Nyíri András lovasezredeibe álltak be, de voltak bihariak Károlyi Sándor ezredében is. Külön érdekesség, hogy 1704 elején a Bercsényi Miklós lovasezredét vezető Bay László keze alatt, Nyúzó Mihály főhadnagy seregében négy bagosi[46] és négy mikepércsi[47] katonát tartottak nyilván. Ezek a katonák Bercsényi bihari hadjárata idején csatlakozhattak a lovasezredhez.[48] Nyúzó, az időközben Pekry Lőrinc lovasezredéhez rendelt, főleg szabolcsiakból álló és alig 65 fős seregében, az 1704 nyarán Radvánszky János irányításával véghez vitt erdélyi mustra idején már csak két

[42] „Nomina Vice Capitaneorum Equestris Ordinis: Georgius Szúnyog" *Mészáros Kálmán*: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001.) 2–3. sz. 343. o.

[43] MOL P 396. 1. Ser. I. 1705. május. Fasc. 3. C. №. 56. („N. Szabolcs Vármegyéből Mezei Hadakban Tisztviselésben és köz katonaságban continuuskodo Rendeknek és személyeknek nevek.")

[44] „30. Georgij Szunyog, Capitanei, ex Kis-Marja, 26 Aprilis, ad Sigismundum Bessenyei, vice-comitem de Szabolcs." II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. I. köt. (1703–1706.) Közli: *Thaly Kálmán.* Pest, 1873. (Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. I. köt.) 68. o.

[45] Uo.

[46] „Nemzetes Baji László Kapitány Uram és Nyúzó Főhadnagy Uram alatt."

[47] „Tekintetes Bercsényi Miklós Generális Uram alatt; Nyúzó Mihály főhadnagy."

[48] A bagosi és mikepércsi katonák mellett Nyúzó seregében további öt sámsoni vitéz szolgált, az ugyancsak Bay László parancsnoksága alatti Pap Mihály századában pedig három hencidai, hét nagyrábéi, 12 gáborjáni és 18 bárándi lakos volt. Az utolsó három helységben egyébként minden fegyvert fogott kuruc Pap seregében volt. Rajtuk kívül még két Mihályfalváról való katona esetében jegyezték fel, hogy Bercsényi zászlója alatt voltak, főhadnagyuk megnevezése nélkül.

bagosi és egy sárándi katona volt. Közülük egyébként az egyik bagosi már a bihari összeírás szerint is Nyúzó katonája volt.[49] Később a munkácsi vicekapitánnyá kinevezett Bay seregeiből, valamint a Nyúzó körül szerveződő, részben török földről hazatért kurucokat tömörítő századokból hozták létre utóbbi lovasezredét. Feltehetően az időközben végrehajtott átszervezések folytán Nyúzó ezredéből eltűnt a bagosi és mikepércsi lovasok többsége, viszont még az alakulat 1706. évi összeírása is tartalmaz elvétve félegyházi, sárándi és újfalusi katonákat, Derecskéről pedig különösen sokan, 15-en szolgáltak az ezredben.[50] Feltűnő, hogy Bóné András szinte teljes egészében bihariakból álló lovasezredében is mindössze 26 katona szolgált, 1706-ban a bihari hajdúvárosok lakosai közül.[51] Károlyi Sándor előbb Gencsy Zsigmond, majd újvárosi Szőcs János vezette lovasezredében, az 1706. évi mustra tanúsága szerint a mintegy 140 bihari származású katona közül 34 került ki a hajdúvárosok lakosságából.[52] Ők feltehetően még a szabadságharc elején csatlakozhattak a későbbi lovasezredet alkotó seregek legénységéhez. Úgy tűnik, hogy a fejedelem közvetlen parancsára Szunyogh megpróbálta összeszedni a különböző mezei ezredekben katonáskodó hajdúkat. Néhány esetben ez sikerülhetett is (pl. Bay László, Nyúzó Mihály, Bóné esetében), valószínű viszont, hogy az intézkedés többnyire az érintett főtisztek rosszallását, ellenkezését váltotta ki. Ez különösen igaz lehet két, eddig még nem említett bihari tiszt esetében.

A hajdúvárosok lakosai közül katonának állt gyalogosok ugyanis elsősorban Kos Mihály és Gödény Pál kapitányok keze alá kerültek. Ez utóbbi Bóné Andráshoz hasonlóan diószegi szőlőbirtokos nemes volt, egykori végvári katona, Bóné mellett a diószegi felkelés másik vezetője, a tekintélyes, és ugyanakkor meglehetősen változatos katonai pályafutásra visszatekintő Kos derecskei lakos volt. Szunyogh Györgyhöz hasonlóan 1703-ra már Kos is megette a kenyere javát, mivel egy 1725-ben, Derecskén lefolytatott tanúvallatás idején már 81 éves volt, azaz alig két évvel lehetett idősebb Szunyoghnál. Kos a törökellenes felszabadító háború veteránja volt, szentjobbi kapitány, aki Thököly ezereskapitányaként az al-dunai emigrációt is megjárta, majd 1694 elején Thököly tudtával és részleteiben máig sem ismert titkos megbízásával hazatért. A szabadságharc kitörése Derecskén érte, és bár konkrét adatunk nincsen rá, minden bizonnyal kapcsolatban állt a diószegi felkelőkkel. A bihari kuruc összeírás szerint a megye helységeiből szinte az ő gyalogezredébe álltak be a legtöbben. Erre feltehetően még a függetlenségi harc elején kerülhetett sor, mivel 1703 augusztusában már Nagybányát ostromolta, majd annak bevétele után a város parancsnoka lett. 1704 elején ugyancsak ő hódoltatta meg Kővár várát, majd februárban Kolozsvár ellen indult. 1704. március végén éppen Derecskén tartózkodott, amikor Szunyogh György egyik rendelete folytán csúnya szóváltásba került a

[49] II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi: *Magyari* 1994. 96. o.

[50] Az első seregben egy sárándi, a 4. seregben egy-egy derecskei és újfalusi, két félegyházi, az 5. seregben 13 derecskei (köztük egy főhadnagy), és végül a 7. seregben egy-egy derecskei és újfalusi katona. A tiszántúli kuruc hadsereg 1706. és 1708. évi összeírásaira a későbbiekben nem hivatkozunk külön: MOL P 396. 1. Ser. III. Mustrakönyv, 1706, 1708.

[51] Hét sárándi (köztük egy zászlótartó), öt derecskei (köztük egy főhadnagy), három-három bagaméri (köztük egy főhadnagy) és bagosi, két-két harsányi és újfalusi, valamint egy-egy félegyházi, komádi, konyári és szalontai katona.

[52] Kilenc derecskei, hét kabai, öt mikepércsi vagy kispércsi, három kabai, két-két bagosi, szalontai és újfalusi, valamint egy-egy bagaméri, komádi, sárándi és tépei katona.

helyi elöljáróságga1. A főkapitány személyére, valamint a helyi elöljárókra tett vehemens kijelentései miatt eddigi ismereteink szerint március 29–30-án három tanúvallatást is lefolytattak.

Az első tanúvallatásra Bóné András ezereskapitány, Tassy István főstrázsamester, valamint Szabó György és Iklódi István derecskei hadnagyok jelenlétében került sor. Összesen 13 személyt hallgattak meg, köztük 11 derecskei polgárt, valamint Pap István és Nyűvedi István hadnagyokat, feltehetően Kos alárendeltjeit.[53] Ugyanaznap sor került egy másik kihallgatásra is, azon már 13 derecskei lakos tett vallomást.[54] Végezetül másnap hét helybeli tanúskodott.[55] Az első jegyzőkönyv eredetiben maradt fenn, a másik kettő korabeli másolatban. Utóbbiak egyikén sincs hitelesítés, és sem a vizsgálatot lefolytató, sem pedig a vallatás menetére ügyelő személyek nevét nem ismerjük. A három kihallgatás során a fent említett két katonatiszten kívül összesen tizennégy derecskei polgár tett vallomást. A tanúk egybehangzó vallomása szerint a hajdúvárosban tartózkodó Kos Mihály kapitány csütörtök reggel a város pincéje előtt meglehetősen vaskos jelzőkkel illette a Kismarján tartózkodó Szunyogh Györgyöt, káromkodások tömkelegét zúdította rá. Az egyik tanú szerint a magából teljesen kikelt főtisztnek minden káromkodás kiszaladt a száján, amit „ki tudott gondolni s elméjére jöt", egy másik pedig úgy fogalmazott, hogy a „szitkot egy árkus papíros is nem vehetne fel". A vallomások alapján a kapitány haragját egy gyilkosság miatt a város tömlöcében őrzött Kovács Mátyás nevű férfi elítélése körüli véleménykülönbség válthatta ki. Úgy tűnik, hogy Kos a tettes mihamarábbi szigorú megbüntetését akarta, és a város vezetőségétől várta, hogy szolgáltassanak „igaz törvényt" az ügyben. Ezzel szemben a Derecske város vezetősége felett álló Szunyogh enyhébb elbírálást vagy esetleg komolyabb vizsgálatot szeretett volna. (A fogoly egyébként az egyik éjjel, talán éppen szerdán, megszökött.) Amikor tehát csütörtök reggel a város pincéje előtt felolvasták Kosnak a főkapitány Kismarjából írott levelet, rögtön dühödt szitkokra fakadt. Kinyújtott karjában tartott pálcájával Kismarja felé mutatott, és fogadkozott, hogy megöli vagy meglövöldözteti Szunyoghot. A bírótól szekeret követelt, hogy maga is átmenjen a szabolcsi városba. Még Bóné András ezereskapitány tiltása sem fogja visszatartani attól, hogy három zászlóalja hajdújával rámenjen Szunyogh házára és minden jószágát felprédálja. Mivel az elöljárók vonakodtak engedelmeskedni, őket is öléssel fenyegette, és hajdúk után kiáltott, hogy azokkal lövesse le a bírót. Nem maradt ki a város szolgája sem, őt tömlöcbe záratta, a „fejihez" pedig puskás őröket állíttatott.

A Kos Mihály haragját kiváltó ügy összefügg a fejedelem korábban idézett április 2-i határozatával, amely szabad kezet adott, hogy Bihar vármegye azokkal szemben is fellépjen, akik nem üldözik vagy éppen futni hagyják a bűntettek elkövetőit. Rákóczi a hajdúvárosokat is megintette, és felhívta a figyelmet, hogy nincsenek kivéve a vármegye joghatósága alól, ezért „azon, és hasonló malefactorok" elfogását sem akadályozhatják meg.[56] A vármegye panasza tehát egyértelműen az lehetett, hogy a hajdúvárosok nem

[53] A vizsgálati jegyzőkönyvre lásd a 39. jegyzetet!

[54] A Kos Mihály ezereskapitány ügyében lefolytatott tanúvallatások jegyzőkönyve, 2. Derecske, 1704. március 29. MOL G 28. V. 2. h. (Egykorú másolat.) Kiadva: *Seres* 2007. 53–54. o.

[55] A Kos Mihály ezereskapitány ügyében lefolytatott tanúvallatások jegyzőkönyve, 3. Derecske, 1704. március 30. Uo. (Egykorú másolat.) Kiadva: *Seres* 2007. 54–55. o.

[56] II. Rákóczi Ferenc levele Bihar vármegyéhez. Egri tábor, 1704. április 2. MOL G 28. V. 2. h. fol. 65–66.

léptek fel elég erélyesen Király Mátyással szemben, és akadályozták részéről az igazságszolgáltatást! Láthatóan különösen az zavarhatta Kost, hogy a derecskeiek fenntartás nélkül elfogadják Szunyogh utasításait, amiért az egész elöljáróságot, a bírót, a kisbírót és az esküdteket is halálosan megfenyegette. Ugyanakkor egyértelműen a mellőzöttségében megsértett főtiszt szólalt meg benne, amikor olyan kijelentéseket tett, hogy ő bizony nem olyan kapitány, mint Szunyogh. Bebizonyítja, hogy ő az erdélyi generális, mivel háromezer aranya is van, sőt, még az is kiszaladt a száján, hogy nem csupán egyszerű kapitány, hanem Rákóczi után második fejedelem! Itt talán a szabadságharc kitörésekor, illetve azután játszott, s kétségtelenül fontos személyes szerepére és tagadhatatlan katonai érdemeire célozhatott. A Szunyogh Györggyel szembeni rivalizálás tehát egyértelműen kiderül a három vizsgálat anyagából.

Szunyogh György leszármazottjai később ugyan Biharban is birtokosok lettek, arról viszont nincs tudomásunk, hogy a főkapitánynak lettek volna ottani jószágai. Egyik forrásunk „Rácfehértavi" előnévvel illeti, ami arra utal, hogy a család már akkor is a Szabolcs vármegyei Rácfehértón élt.[57] 1704 március–áprilisában pedig szinte folyamatosan Kismarján tartózkodott. Akár voltak Biharban birtokai, akár nem, a tősgyökeres bihariak, s köztük éppen a főkapitányi hivatalra igényt tartó Kos Mihály rosszallását szabolcsi származása és nemessége mellett az is kiválthatta, hogy az adott időszakban a saját vármegyéjében tartózkodott. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a több évtizedes katonai múlttal büszkélkedhető Kos már a korábbi hónapok hadi eseményei során is bizonyította vezetői rátermettségét. Vele szemben Szunyogh György katonai szerepvállalását további adatok híján kénytelenek vagyunk a Thököly uralma alatti nemesi felkelésben való jelenlétével summázni, ahol legjobb esetben is csak a főhadnagyságig vihette, és pedig nem sokkal a kuruc állam totális összeomlása előtt. Különösebb hadi tettéről a későbbiekben sem tudunk, de nem is lehetett volna elvárni, hogy a rendelkezésére álló (legjobb esetben is csekély számú, alig kétszáz fős) hajdúsággal nagyobb önálló akciókat kezdeményezzen. A váradi ostromzár katonaságához beosztott kis csapat ereje legfeljebb a vidék községeit fosztogató labanc csapatok üldözésére, illetve kisebb portyákra volt alkalmas. Amikor tehát Rákóczi Szunyogh Györgyöt bízta meg a hajdúvárosi katonaság vezetésével, elsősorban megbízhatósága, valamint a vármegyei nemesség és a hajdúvárosok lakossága felől iránta megnyilvánuló tisztelet szólhatott mellette. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a fejedelem a megfelelő parancsnokot találta meg Szunyoghban, amit a bihari hajdúk vele szemben tapasztalt pozitív hozzáállása is bizonyít.

A tanúvallatásokat követő hivatalos vizsgálat eredményét, illetve a fejedelem vagy a hadbíróság ítéletét nem ismerjük. Annyi azonban bizonyos, hogy minősíthetetlen viselkedése egyértelműen közrejátszott abban, hogy a fejedelem hamarosan Erdélybe rendelte Kos Mihályt.[58] Vele tartott Gödény Pál is, a bihariakból álló katonaságot azonban elvették tőlük. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy Kosnak az Erdélyben, 1704 nyarán összeírt, hat seregből álló gyalogezredében már zömmel Beszterce, Kővár, Lápos, Szamosújvár és Borgó vidéki gyalogpuskások szolgáltak.[59] Csupán az ezred első,

[57] Kabai Tarsoly János keltezetlen folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. MOL P 396. I. Ser. I. Irreg. Kiadva: *Seres* 2007. 56.

[58] 1704 nyarán Rákóczi utasította Kost, hogy vegye Erdély felé az útját, és „hada visszaadatása iránt van intimátioja Gróff Forgách Simon Urnak". OSzK Kt. Fol. Hung. 978. Prot. Exp. fol. 167[r].

[59] *Esze* 1955. 131. o. 5. jegyzet.

valószínűleg Gödény Pál vicekapitány közvetlen parancsnoksága alá tartozó seregében fordul elő néhány Bihar vármegyei, köztük egy bagaméri és egy bagosi hajdú neve, akiket minden bizonnyal a Tiszántúlról vittek magukkal.[60] Öllyüs János gyalogezredének 1706. évi összeírása szerint mindössze 23 katona került ki a bihari hajdúk közül, igaz, az ezredes parancsnoksága alatt levő első században (ún. „lajb compania") tizenhatan voltak, kettő kivételével mind Félegyházáról.[61]

Bár a Kos Mihállyal való konfliktus lezárult, Szunyogh György mégsem irányíthatta sokáig a keze alá rendelt bihari hajdúkat. Az 1704. január 25-ét megelőző napokban egy portyázó szerb alakulat rajtaütött az éppen Komádi városában tartózkodó Szunyogh katonaságán és többek között a főkapitányt is foglyul ejtette. A támadók a kuruc forrásokban Rácz Thökölyként emlegetett Thököly Popovics Jován aradi rác főkapitány parancsnoksága alatt álló Maros menti határőrvidék granicsárjai közül kerültek ki. A csapat létszámát nem ismerjük, mindenesetre elég nagynak kellett lennie ahhoz, hogy csapást mérjenek Szunyogh mintegy 200 főből álló katonaságára. A sikeres portya során a rác támadók felverték Komádi és Zsáka városokat,[62] és még Dobozi István debreceni főbíró Komádinál telelő 800 marhából álló gulyáját is magukkal vitték, egy Marci nevű gulyással együtt.[63] A komádi rajtaütés nem múlt el véráldozat nélkül, egy Herpai Sámuel nevű katona pl. tizenegy (!) sebet szerzett az összecsapásban.[64] Forrásaink szerint Szunyogh György mellett elfogták hadnagyát, Boda Györgyöt, és név szerint ismerünk három elfogott közkatonát is, a kabai származású Tarsoly Jánost (aki már II. Rákóczi Györgyöt is fegyverrel szolgálta),[65] valamint a lakóhelye nélkül említett Szígyártó Jánost[66] és Mezei

---

[60] *Magyari* 1994. 224–226. o.

[61] Tizennyolc félegyházi (köztük egy zászlótartó), három bagaméri, valamint egy-egy derecskei és kabai hajdú.

[62] Komádi felveréséről öt későbbi forrás is megemlékezik, közülük azonban csak egy, a kabai Tarsoly János Rákóczihoz írott folyamodványa, s említi Zsáka városát is. Komádiról Tarsolyon kívül még Dobozi István debreceni főbíró levele, Herpai Sámuel és Mezei Márton katonák, valamint Boda Györgyné Tóth Erzsébet (Eger, 1705. április 21–24. között) ugyancsak Rákóczinak írt folyamodványai számolnak be. Az utóbbit lásd: MOL G 19. II. 2. i. Prot. Inst. №. 256. (Egykorú tartalmi kivonat.) Kiadva: *Seres* 2007. 55. o.

[63] Dobozi István levele Károlyi Sándornak. Debrecen, 1705. május 22. *Balogh István*: Dobozi István főbíró levelei gr. Károlyi Sándorhoz 1703–1709. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 14.) Debrecen, 1986. 17. o.

[64] Herpai Sámuel, Gödény Pál ezerebeli katona folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. [H. n., é. n., Eger, 1705. május 1–10. között.] MOL G 19. II. 2. i. Prot. Inst. №. 516. (Egykorú tartalmi kivonat.) Kiadva: *Seres* 2007. 55. o. Orosz György tiszántúli kerületi commissarius nem sokkal később, a Gyula kuruc ostroma körüli időben a fejedelem parancsára a sebesültnek a debreceni borbélyokkal fennálló tartozása fejében 31 rajnai forintot és 40 dénárt fizetett ki. MOL G 16. I. 2. d. „Orosz György Uram Perceptioi s Erogatioi, №. 69." (Áthúzott: №. 1262.)

[65] Az idős hadfit az Aradon raboskodó társai küldték ki, és általa kérték a fejedelem segítségét. Tarsoly pedig korábbi érdemeire hivatkozva azért esedezett, hogy a szolnoki várban őrzött császári foglyok valamelyikén kiszabadulva tovább szolgálhassa Rákóczit és az országot. Lásd folyamodványát II. Rákóczi Ferenchez. [H. n., é. n.] MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg.

[66] „Szígyártó János Szunyog György uramal rabságb*an* esvén, lova és fegyvere elveszet, hogy tovább is hadakozhasson, méltóztassék N*agyságod* k*egyel*messen meg segíteni. [*Válasz*:] Mustrán*ak* alkalmatosságával comprobállya instantiáján*ak* valósághát, a midőn ki adgya arrúl való recognitióját a mustra mester, adattassék számára a fizető mesterünk által egy lóra Fl. Rh. 25." Szígyártó János folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. Hely és dátum nélkül (Eger, 1705. szeptember 22–október 12. között. – A folyamodvány hozzávetőleges dátumára a bejegyzés előtti és utáni legközelebbi keltezés alapján következtethetünk.) MOL G 19. II. 2. i. Prot. Inst. №. 254.

Mártont.[67] A foglyok valódi számát ugyan nem ismerjük, de biztosan sokan lehettek, mivel az „Aradi Szegíny Kurucz Rabok" éppen Tarsoly János által Rákóczihoz küldött folyamodványa szerint összesen 62-en voltak már „régtűl fogva" keserves rabságban Aradon, „sok éhezéssel és külön-külön féle szorongattássokkal".[68] Sajnos, sem ez, sem pedig a Tarsoly által ugyancsak a fejedelemnek írt folyamodvány nincsen datálva, véleményünk szerint 1705. közepe táján írhatták őket. Károlyi Sándorné Barkóczi Krisztina január 25-én tudatta férjével a rajtaütés hírét. A levélben ugyan sem Komádiról, sem Zsákáról nem esik szó, viszont beszámol arról, hogy a rácok sok marhát elhajtottak, a debreceni bírónak pl. semmi marhája nem maradt. A hajdúvárosi katonaság veszteségeiről csak annyit közöl, hogy a rác „embereket vágott", és lehet, hogy maga Szunyogh György is az elesettek között van. Károlyiné minden bizonnyal rögtön a rajtaütést követően tudósította férjét, legalábbis ennek tudható be, hogy még Szunyoghról sem volt megbízható értesülése. Új, és más forrásból eddig nem ismert adat viszont, hogy a váradi ostromzárban tartózkodó Bóné András ezereskapitány rögtön a támadás után üldözőbe vette a rácokat, akik viszont olyan sokan voltak, hogy nem mert rájuk csapni, holott még az ostromzárból is vitt magával segítséget. A visszavonuló ellenség Bóné kiküldött portásainak is veszteséget okozott.[69]

Érdekességként megemlítjük, hogy a komádi rajtaütésnek és Szunyogh György elfogásának irodalmi hagyománya is fennmaradt. Vuk Sztefan Karadzsics, az irodalmi szerb nyelv megteremtője 1829-ben a délvidéken jegyezte le az „Aradiak és a komádiak harca" című balladát, amely szerint „Tukelija", azaz Rácz Thököly két hadnagya, Bájó (Baja) és Rcskovity (Rcsak) Péja a sáncokkal megerősített Komádi városa alá ütöttek, és a „magyar kálvinistákkal" vívott véres harc során hadnagyával foglyul ejtették azok parancsnokát „Sunog-general"-t is. A költői túlzásokkal jócskán megtűzdelt ballada cselekménye szerint a maroknyi, mindössze harminc fős lovascsapat hajnaltájban csapott le a komádi várra (!), ahol 300 kuruccal szemben sikerül kivívniuk a győzelmet. A 300 magyarból alig 30 marad életben, Bájó hadnagy a magyarok hadnagyát, Hörcsög Péja pedig éppen Szunyogh generálist fogja el. A harcban különösen Szrna zászlótartó tűntette ki magát, akinek sikerül elragadnia Szunyogh tollbokrétáját is.[70] A ballada később a szerb és a magyar történetírásba egyaránt bekerült. Nálunk először Dankó Imre állapítot-

[67] Mezei Márton 1707 tavaszán folyamodott Rákóczi segítségéért. Addigra már kiszabadult Aradról, de még mindig a korábban szerzett sebesülésétől szenvedett, eddig már mindenét a borbélyokra költötte, és képtelen volt tovább gyógyíttatni magát. A folyamodványra május 7-én Károlyi Sándor válaszolt, aki feltételhez kötötte a kért támogatást: amennyiben Mezei a későbbiekben is kiveszi részét a hadakozásból, teljesítik kérését, ha viszont otthon „hever", akkor ne számítson segítségre. Mezei Márton katona folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez, Károlyi Sándor válaszával. Nagykároly, 1707. május 7. MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg. (Egykorú tartalmi kivonat.) Kiadva: *Seres* 2007. 56. o.

[68] Az „Aradi Szegíny Kurucz Rabok" folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. [H. n., é. n.] MOL P 396. 1. Ser. I. Sine dato.

[69] „Az rácz fel csapván sok marhát hajtot s embereket vágott, úgy mondgyák, a debreczeni bírónak semmi marhája nem marat. Utána ment Bóné, de sok levén, nem mert bele kapni. Az váradi sánczbul is vit volt segítséget, s úgy mondgyák, a portássába eset is kár, Szunyog György talám el is eset." Károlyi Sándorné Barkóczi Krisztina levele férjének. Lövő, 1704. január 25. A levél eredetije a Károlyi család nemzetségi levéltárában volt, jelenlegi hollétéről nem tudunk. Esze Tamás történésznek a balassagyarmati Madách Imre Városi Könyvtárban található hagyatékában bukkantunk rá a xerox-másolatra.

[70] A ballada részletes elemzése: *Seres* 2003.

ta meg, hogy valós történeti alapja van,[71] Virágh Ferenc pedig arra a következtetésre jutott, hogy hősének a „jeles fogoly börtöne körül mulatozók hangulatáról tudósít".[72] A rajtaütésről fennmaradt forrásaink közül öt folyamodvány, amelyet vagy a rajtaütéskor elfogott katonák, vagy hozzátartozóik írtak. Egyértelműen kiderül, hogy Szunyogh Györgyöt Boda György hadnaggyal együtt fogták el,[73] ami kétségkívül alátámasztja a szerb ballada erre vonatkozó szakaszát:

„A hadnagyot Bájó ejti foglyul,
Hörcsög Péja meg a generálist,
Épp, Szunyoghot, testestül-lelkestül"[74]

Rákóczi mindent elkövetett Szunyogh György kiszabadításáért, amiről első ízben a fejedelem 1705. február 13-án Szabolcs vármegyéhez intézett leveléből értesülünk. A vármegye Rákóczihoz küldött követei, Bessenyei Zsigmond alispán és Szunyogh István, a fogságban levő főtiszt fia által többek között Szunyogh kiszabadítását is kérvényezte a fejedelemtől, szóban és írásban egyaránt. Rákóczi válaszában megnyugtatta őket, hogy már utasította Palocsay György brigadérost, a váradi ostromzár parancsnokát, hogy tegye meg a megfelelő lépéseket és kezdjen tárgyalásokat az aradiakkal a Szunyoghért felajánlandó császári rab személyét illetően. A szabolcsiaknak pedig azt tanácsolja, hogy írjanak az aradi parancsnoknak, hogy „micsoda hasonló állapotú rabot kívánnak", nevezzék meg, és Rákóczi kész azonnal kiváltani Szunyoghot.[75] Rákóczi alig egy hónap múlva, március 13-án Fay István murányi kapitányt utasította Egerből, hogy a várban raboskodó „Koren Volff"[76] nevű német rabot engedje át elismervény ellenében Szunyogh Istvánnak. A fogoly viszont az aradiaknak nem felelhetett meg, mivel azok áprilisban már a Komáromnál elfogott Salzer von Rosenstein Longueval-ezredbeli alezredest akarták Szunyoghért, aki maga írt Aradról szabadon bocsátása ügyében. Hosszú huzavona után végre 1706 januárjában a felek megegyeztek, hogy Szunyogh Györgyöt kicserélik báró Eduard Wilson volt eperjesi parancsnokra, az ekkor még ugyancsak Aradon raboskodó Boda György pedig egy Szűcs Mihály nevű labanc hadnagyon fog kiszabadulni. Boda már április 12-én Diószegen volt, kapitányát viszont, rajta kívülálló okok miatt továbbra

[71] *Dankó Imre*: A körösköz-bihari hajdúság. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 8–9. Szerk. *Dankó Imre*.) Gyula, 1959. 48. o.

[72] *Virágh Ferenc*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös-Maros közben. Békéscsaba, 1962. 94–95. Szunyogh György aradi fogságát, valamint a kiszabadítására irányuló erőfeszítéseket elsőként Esze Tamás foglalta össze, Dankó és Virágh egyaránt az ő adatait használták fel a balladában leírt történet alátámasztására. *Esze* 1955. 314. o. 1. jegyzet. Rövid összefoglalása: uo. 50–51. o.

[73] Szunyogh elfogását mindegyik forrás megemlíti, Bodáról pedig a felesége („Szúnyog György U*rammal* férje az ráczoktúl elfogattatván, Aradban vitetett"), illetve az öreg Tarsoly János számolt be („múlt Boldogh Aszszony havában Komádi és Sáka Várossai rácz által való fel veréssekor kapitányomal, úgymint Rácz Fejér Tavi Szunyogh György Uramal, és hadnagyomal, Boda Györgyel Aradra keserves rabságra vittettetvén...").

[74] „Az aradiak és a komádiak harca." In: Délszláv népballadák. Vuk Szteván Karadzsics eredeti népdalgyűjtéséből. Ford. *Csuka Zoltán*. Budapest, 1946. 31. o.

[75] II. Rákóczi Ferenc levele Szabolcs vármegyének. Kistapolcsány, 1705. február 13. *Zimmermann Rezső*: Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. Második közlemény. *Történelmi Tár. Új folyam*, 10. (1909.) 300. o.

[76] A név második része nehezen olvasható, én Esze Tamás olvasatánál maradtam. *Esze* 1955. 314. o. 1. jegyzet.

is visszatartották, és még június közepén is nagyban folyt a levelezés, illetve a kölcsönös magyarázkodás a kurucok és az aradiak között.[77]

Szunyogh Györgyöt csak 1706. július 24–25-én említik először szabadon, igaz, akkor már a fejedelem környezetében, Érsekújváron. Július 25-én Rákóczi gróf Pálffy Miklós „kisvárdai dominiumbeli jószágá"-t adományozta neki,[78] és még ugyanazon a napon utasította Szalontai János udvari commissáriust, hogy adjon számára 200 rénes forintot, amit Szunyogh hiánytalanul át is vett.[79] Ugyancsak július 25-én Szunyog nyugtatta azt a 100 rénes forintot, amit Rákóczi utalt ki Szalontai János által egy korábban Aradról megszökött Veres György nevű hadnagynak.[80] Fekete János zsoldmester 1706. július 29-én „Boza György" (!) főhadnagynak fizetett ki az aradi rabságáért tizenöt és fél hónapra, augusztus 17-én pedig a 19 hónapon át „Aradon keserves rabságot szenvedett" Szunyogh Györgynek, mint „Nemes Bihar *Várme*gyében levő Hajdú Városok lovas Kapitány*ának*" adta ki 1704. november 1-jétől 1706. július 31-ig tartó 21 havi főkapitányi fizetését.[81] Bár Fekete János feljegyzése – egyébként egyedüli kivételként – a bihari hajdúvárosok lovas (!) kapitányaként szerepelteti Szunyoghot, valószínű, hogy a komádi rajtaütéskor szerzett feltételezett sebesülései vagy a több mint másfél évig tartó rabság nélkülözései az immár hatvanadik életévét taposó főtisztet olyannyira megviselhették, hogy a továbbiakban már nem vállalt katonai szolgálatot. Erre következtethetünk abból, hogy nevével a későbbiek folyamán egyáltalán nem találkozunk a kuruc főtisztek között, holott még a szabadságharc bukását is jócskán túlélte: a családi genealógiák szerint 1724. október 15-én hunyt el 78 éves korában.[82]

Egy későbbi folyamodvány és az ahhoz csatolt igazolás szerint Szunyogh György fogságba esését követően a fejedelem Szalontai Madas Györgyöt nevezte ki a bihari hajdúvárosok katonaságának élére. Erre nem sokkal a komádi rajtaütést követően kerülhetett sor, mivel Madas 1706. július 12-i folyamodványa szerint másfél éven keresztül állt a hajdúk élén.[83] Minden bizonnyal ő lehetett az a „hajdú városi hadnagy", akit 1705. június 9-én említ Bessenyei Zsigmond ezereskapitány Károlyihoz írott levele is. 1705. április 30-ról pontosan tudjuk a Bihar vármegyei hajdúvárosok katonaságának a számát. Aznap ugyanis Károlyi Sándor Debrecenből részletes utasításokkal látta el Palocsay Györgyöt, a váradi ostromzár parancsnokát, és többek között mellé rendelt egy közel 800 fős Kismarjánál állomásozó katonaságot is. „Az Kis Mariánál levő Hadak száma, kik mostan jelen vadnak" összesen 781 fő volt, akik közül 431 volt a lovasok, és 350 a gyalogosok száma. Közöttük a bihari hajdúvárosok katonasága 68 lovasból és 100 gyalogosból állt, vagyis mindössze 168 főt tett ki. Mivel a kimutatás még ekkor is Szunyoghot tartotta az egység parancsnokának („Szunyogh U*ra*mé: lovas nr. 68, gyalogh 100."), a katonaság élén kizárólag csak ideiglenesen kinevezett parancsnok állhatott, a remények szerint hamarosan szabaduló Szunyogh főkapitányi tisztjét pedig Rákóczi nem ruházta át

[77] Minderről lásd: *Seres* 2003. 157–163. o.

[78] MOL G 19. II. 3. i.

[79] MOL G 29. V. 3. a/A.

[80] *Esze* 1955. 318–319. o.

[81] MOL G 16. I. 2. d. №. 66. (Korábbi, áthúzott jelzete: №. 1791.)

[82] Szunyogh György katonai szerepéről újabban lásd: *Seres* 2007. 39–56. o.

[83] *Függelék*, 10. sz. dokumentum.

másra. Erre utal, hogy Bessenyei levele is csak „hajdú városi hadnagy"-ról tesz említést, és az említett folyamodványában Madas is úgy fogalmazott, hogy a „Nemes Bihar Vármegyében levő hajdú várassi seregek elejekben tisztségre applicáltat"-ott, az alakulat hét tisztje és altisztje által írt ajánlás szerint pedig a rabságba esett Szunyogh köztük való (kapitányi) „tisztinek elviselésére" nevezték ki Madast.

Mivel Károlyinak nem volt olyan tisztje, akit a Váradra küldendő had élére állíthatott volna, utasította Palocsayt, hogy „ad interim" (egyelőre) Kos Mihályt (!) rendelje közéjük.[84] Bár Kos Mihály csak ideiglenesen kapott megbízást a váradi blokádba irányított segélyhad vezetésére, úgy tűnik, hogy továbbra sem mondott le a bihari hajdúvárosok katonaságának irányításáról. Most pedig, ellenlábasa ki tudja meddig tartó távollétében különösen úgy érezhette, hogy esélye lehet a kinevezésre. Ebben talán Károlyi Sándor közbenjárását is kérhette, mivel a fejedelem Károlyi 1705. április 30-i levelére adott válaszában kereken megtagadta Kos kinevezését. Szerinte Károlyi amúgy sem veheti sok hasznát, egyébként is van másik ezrede, így nem nevezheti ki a hajdúvárosok élére. Viszont, ha Forgách Simon generálisnak szüksége lesz rá, akkor bocsássa el hozzá.[85]

Bessenyei Zsigmond június 9-i levele szerint a „hajdú városi hadnagy" panaszkodott neki szófogadatlan katonáira: „pusztán a zászlója", mivel a komádiak, két tized lovas és egy tized gyalogos, lementek Károlyi Gyula alatti táborába, s emiatt a mellette maradt katonák is kedvetlenül szolgálnak. Az ezereskapitány kérte Károlyit, hogy rendelje vissza a komádiakat zászlójuk mellé.[86] Bessenyei levele csak egyetlen nappal előzi meg Károlyi korábban említett levelét, amelyben a bihari hajdúvárosok jogállását firtatta a gyulai táborból. Szerinte a bihari hajdúk a függetlenségi harc eleje óta fegyverben voltak, de „legfellyeb is három seregnél töb actu [most] nincsen közzülök".[87] Ez jól összevág Bessenyei hírével is, amely szerint a komádiak legfeljebb 30–35 főt képviselhettek a táborban.

Augusztusban Károlyi elrendelte, hogy Bakó István nagykunsági vicekapitány lovasserege mellett a bihari hajdúk két serege („apró hajdú városoké, nr. 2.") mindenkor Palocsay György keze alatt legyen.[88] Ez azonban csak néhány hónapig lehetett így, mivel 1706 januárjában Károlyi már azt javasolta Rákóczinak, hogy Bakó katonaságát és a hajdúvárosi seregeket csatolják Kárándy Mihály zömmel bihariakból álló lovasezredéhez, amit a fejedelem elfogadott, és február 3-án utasította is Károlyit a két alakulat Kárándy mellé rendelésére.[89]

---

[84] MOL G 16. I. 2. d. №. 264. „Tekintetes Nagyságos Palótsay György*nek* Generalis Károlyi Sándor Ur*am* által adatott instructio." – Az irat megvolt Károlyi birtokában is: Károlyi Sándor utasítása Palocsay Györgynek. Debrecen, 1705. április 30. („Instructio") MOL P 396. 1. Ser. I. Fasc. 1. pro con. №. 7.

[85] „Kos Mihálynak Kegyelmed nem sok hasznát veheti, lévén is más ezere: azon hajdu városoknak nem praeficiálhatja; hanem ha Generális Forgács Simon Kedves Atyánkfia fogja kivánni, Kegyelmed bocsássa oda." Rákóczi levele Károlyihoz, Eger, 1705. május 6. Károlyi Oklevéltár, V. 194. o. (A levél fogalmazványa rávezetve Károlyi április 30-i levelére: MOL G 19. II. 2. e/A. fol. 453–455.)

[86] Váradi blokád, 1705. június 9. Bessenyei Zsigmond levele Károlyi Sándornak. A nagybesenyői Bessenyey-család története. Írta és oklevéltárral ellátta: *Széll Farkas*. Budapest, 1890. 226. o.

[87] *Függelék*, 6. sz. dokumentum.

[88] MOL P 396. 1. Ser. I. 1706. november. Fasc. 1. A. 41. (Téves besorolással!)

[89] Károlyi Sándor keltezetlen fogalmazványában: „Item az Karandi Ezerét restringálni lehetséges az Bakoéval, és az Bihar Vármegyei Hajdú Városi Seregekkel egész ezere azon az Tractusbul állván." MOL P

Mint fentebb láttuk, Szunyogh elfogatása után a fejedelem Szalontai Madas Györgyöt bízta meg a hajdúvárosi katonaság vezetésével, aki tisztét másfél éven át viselte. Elképzelhető, hogy már Szunyogh elfogása előtt is a bihari hajdúk között tevékenykedett. Miután Rákóczi Kárándy Mihály bihari lovasezredébe osztotta be a lovas hajdúkat, ő is velük tartott és Kárándy alatt is „sokáig tisztséget" viselt, s még a folyamodvány beadása idején is közöttük volt. Madas, valamint a keze alatt levő seregek tisztikarának elismervénye szerint másfél éven át ingyen szolgálta Rákóczit. A hajdúvárosok ugyanis azzal utasították el tiszt fizetési kérelmét, hogy Rákóczi nevezte ki, tehát a fejedelemtől várja fizetését. Eddigi hűségéért Madas a Bihar vármegyei Inándot, valamint a hozzá tartozó Kistelegd pusztát kérte Rákóczitól, amely saját bevallása szerint „laktam földe" volt, azaz korábban ő is ott élt. A folyamodvány alapján a jelzett másfél év leghamarabb július első felében, tehát éppen annak beadása idején járt le, amiből arra következtethetünk, hogy Madas még a Kárándy-ezredbe történő integrálást követően is megőrizte a bihari hajdúvárosok lovassága feletti közvetlen parancsnoki posztját.

A bihari hajdúvárosok lovasságának felépítésére érdemes visszatérnünk Madas György folyamodványához, mivel a hozzátartozó elismervényt összesen nyolc tiszt és altiszt – két-két főhadnagy (Fábián István és Molnár György), vicehadnagy (Nagy János és Füleki János), zászlótartó (Karácson István és Pap János) és strázsamester (Pál Deák és Szegedi István) – írta alá.[90] Mindebből kitűnik, hogy a hajdúvárosi katonaság ekkor összesen két seregből állhatott.

A Kárándy-ezred 1706. évi összeírása szerint a bihari hajdúk a regiment hatodik és hetedik seregét alkották. Tisztikaruk a következőképpen alakult:

6. sereg	*7. sereg*
Főhadnagy: Fábián István (Berettyóújfalu)	Főhadnagy: Lévay István (Diószeg, Bihar vm.)
Vicehadnagy: Vasady András (Újváros, Szabolcs vm.)	Vicehadnagy: Németh István (Bagamér)
Zászlótartó: Karácson István (Berettyóújfalu)	Zászlótartó: Pap János (Bagos)
Strázsamester: Saáry Pál (Kaba)	Strázsamester: Szegedy István (Komádi)
Furier: Nagy Ferenc (Szalonta)	Furier: Kun Márton (Derecske)
Borbély: nincsen	Borbély: Buday János (Kispércs)
Sípos: Sípos István (Nagyenyed, Fejér vm.)	Sípos: Sípos Istók (Jára, Torda vm.)

A tiszántúli reguláris ezredek mustráját 1706. február 26-án Diószegen kezdték el és augusztus 31-én Szatmárban zárták le.[91] A Kárándy-ezred volt a 18 lovasregiment közül a legutolsó, azután már csak a Rákóczi szolgálatában álló törökök és tatárok két serege,

396. l. Ser. IV. – Rákóczi 1706. február 3-i utasítása szerint Kárándy Mihály ezredéhez kell csatolni Bakó István seregét és „ugyan a Bihar vármegyei Hajdú Városok seregeit". MOL G 19. II. 3. h.

[90] *Függelék*, 11. sz. dokumentum. Esze Tamás közléséből kimaradt Füleki János vicehadnagy neve. Ugyanakkor a történész nem jelölte, hogy Madas folyamodványa és a tisztikar elismervénye két különálló irat. *Esze* 1955. 313. o.

[91] Károlyi Oklevéltár, V. 405–435. o.

valamint négy gyalogezred következik. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy valamikor augusztus folyamán Kárándy ezrede és azzal együtt a hajdúvárosi lovasság jelentős átszervezésen ment át. Madas Györgyről már említés sem történik, három korábbi tiszt, Molnár György főhadnagy és a két vicehadnagy helyett pedig új nevekkel találkozunk, és közülük ketten, Lévay István főhadnagy és Vasady András még csak nem is a hajdúvárosokból származtak. Mivel Rákóczihoz való folyamodása teljesen egybeesik Szunyogh György feltételezett szabadulásával, valószínű, hogy a tiszt nem sokkal azután válhatott meg Kárándy ezredétől és a bihari lovas hajdúk parancsnokságától. A fejedelem minden bizonnyal felajánlhatta a frissen szabadult főkapitánynak az alakulat vezetését, amit ő, a fentiekben már tárgyalt okok miatt elutasíthatott. A hajdúvárosi lovasság ekkor kerülhetett teljesen Kárándy irányítása alá, s feltehetően az ezredes nevezett ki élükre általa jobbnak ítélt, megbízható tiszteket. Amennyiben a következtetésünk helyes, akkor akár Szunyogh visszavonulását követően is sor kerülhetett arra, hogy Rákóczi a vezetői rátermettségét már hosszú ideje bizonyító Kárándyt nevezte ki a Bihar vármegyei hajdúvárosok élére. Madas folyamodványa, illetve tisztjeinek elismervénye alapján ugyanakkor hozzávetőlegesen a Kárándy-ezred redukciójának időpontját is meg tudjuk határozni. Eszerint az átszervezésre 1706. július 12. és augusztus 31. között került sor. Az újjászervezett hajdúvárosi lovasság összetétele a következőképpen alakult:

A berettyóújfalusi Fábián István főhadnagy keze alatti 6. sereget, három fő – köztük Vasady András vicehadnagy és a sípos – kivételével Újfalu (22), Kaba (18), Komádi (15), Szalonta (4) és Tépe (3) lakosai alkották. Közülük az első tizedet egy szalontai és egy csepregi katonától eltekintve berettyóújfalusiak; a másodikat egy szalontai kivételével kabaiak; a harmadikat egy szalontai és három tépei hajdú mellett a komádiak alkották.[92]

A 7. sereg főhadnagya, Lévay István ugyan Diószegről származott, a sípost és egy közkatonát kivéve a század állománya itt is teljesen a bihari hajdúvárosokból került ki: Bagamér (21), Derecske (20), Bagos (6), Kispércs (5), Konyár (5), Sáránd (4) és Félegyháza (4). Az első tizedet egy kolozsvári vitéz mellett vegyesen alkották bagosi (5), konyári (4) és félegyházi (2) katonák; a másodikban kizárólag bagamériek szolgáltak; a harmadik tized legénysége pedig néhány sárándi (öt fő), kispércsi (négy fő) és félegyházi (két fő) fitól eltekintve derecskei volt.[93]

A mustrajegyzék alapján tehát 1706 nyarán legalább tizenkét helység alkothatta a bihari hajdúvárosok közösségét: Bagamér, Hajdúbagos, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Kaba, Kispércs (Mikepércs), Komádi, Konyár, Sáránd, Szalonta és Tépe.[94]

[92] A seregből csak a vicehadnagy (Újváros, Szabolcs vm.), a századírnok (Nagyenyed, Fejér vm.) és egy közkatona (Csepreg) nem volt a bihari hajdúvárosok lakója.

[93] A sípos a Torda vármegyei Járáról, az első tized egyik katonája pedig Kolozsvárról származott.

[94] Néhány hajdúvárosi lakos az ezred további seregeiben is szolgált. A Kárándy parancsnoksága alatt levő első seregben a Bagamérra való Bagaméry János zászlótartó mellett kilenc (!) újfalusi és egy sárándi katona, a 2. seregben egy-egy félegyházi, komádi, szalontai és újfalusi, a 4. seregben pedig két újfalusi és egy kispércsi katona volt. Elképzelhető, hogy egyik-másikuk a redukciók során került át más seregbe, valószínűbb azonban, hogy eredetileg is Kárándy (azaz: Nyíri András) seregébe álltak be, és később is az eredeti egységükben maradtak. Külön érdekesség az első században szolgáló újfalusiak viszonylag magas száma.

1707 tavaszán a bihari hajdúvárosok kapcsán sokatmondó változásokat tapasztalunk. Áprilisból és májusból három olyan forrásunk is fennmaradt, amelyek alapján már pontos képet nyerhetünk a bihari hajdúvárosok közösségét alkotó helységekről. Károlyi egyik datálatlan, de tartalma alapján egyértelműen 1707 tavaszán (április–május körül) keletkezett „memoriáléja" többek között arról tudósít, hogy a szabolcsi és bihari hajdúvárosokba inkvizítorokat és conscriptorokat kell kiküldeni,[95] két bekezdéssel alább pedig hiánytalanul felsorolja az *Approbatákban* szereplő húsz bihari hajdúvárost is. Eszerint a feljegyzés készültekor a települések közül tizenegy lakott volt, kilencet pedig pusztaként tartottak nyilván. A lakott települések – Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Kaba, Komádi, Konyár, Mikepércs, Sáránd és Tépe – gyakorlatilag megegyeznek a Kárándy-ezredben szolgáló két lovasseregben megmustrált hajdúvárosi katonák lakó- vagy származási helyeivel. A fennmaradó kilenc település között – Harsány, Körösszeg, Régen, Sass, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Ürögd és Vekerd – viszont ott találjuk Szalontát is, holott a Fábián István parancsnoksága alatt álló 6. seregben néhány szalontai katona is szolgált.

A lista ugyanakkor lakott településként vette számításba Komádi városát, amelyről pedig korábban éppen mi igyekeztünk bizonyítani, hogy lakosai egy 1706 októberében bekövetkezett rác támadás után költöztek át a biztonságosabb Derecskére. A komádiak meneküléséről későbbi visszaemlékezések is tudósítanak, egy keltezetlen folyamodványukban pedig arra hivatkoztak, hogy Károlyi parancsára nem mehettek „paraszt helyre", csak a „Nemes Hajdúság" közé. Mivel a komádiakat már 1708 október–novemberében otthon említik, úgy véltük, hogy a folyamodvány csakis korábban, 1707–1708-ban keletkezhetett. Egy 1710. november 19-én Károlyihoz beterjesztett újabb levelükből viszont az derül ki, hogy Komádi akkor is lakatlan volt. Eszerint is az ellenség miatt kellett elhagyniuk a helységüket, de mivel már a pestis is megszűnt közöttük, szerettek volna hazatérni. A generális azonban nem adott rá engedélyt, hivatkozva arra a korábbi parancsra, amely szerint senki sem lépheti át a Berettyót, és akik átkeltek a folyón, azok is a tiltás ellenére tették.[96] Károlyi válasza alapján elképzelhető, hogy 1708 végén csak néhány, a parancsnak szembehelyezkedő vagy azt kijátszó lakos tartózkodhatott az elhagyott városban. Teljes bizonysággal viszont csak azt állíthatjuk, hogy a komádiak felsőbb parancsra valóban átköltöztek Derecskére. Arra viszont csakis 1707 tavasza után kerülhetett sor, és tömegesen tényleg csak a függetlenségi háború végefelé térhettek haza Izsáki János lelkész vezetésével, amikor „kezdett egy keveset' szűnni a' háború". Komádihoz hasonlóan meglepő Szalonta említése, viszont lakatlan („puszta") településként lett nyilvántartásba véve. A nagy múltú hajdúváros Rákóczi-kori története a mai

[95] „Az Szabolczi, Bihari Hajdú Városokra inqvisitorokot, Conscriptorokat expediálni." A „memoriálé"-nak csak egyetlen, xerox-másolatban levő oldalát sikerült megtalálnunk Esze Tamás történész Balassagyarmaton őrzött hagyatékában. Az általunk írt hozzávetőleges dátum helyességét a hajdúvárosok listája mellett a fejedelem belső testőrségét alkotó „Nemes Ifjú Compania" említése valószínűsíti. A Nemesi Társaság (vagy Nemesi Kompánia) alapjait ugyan Rákóczi még 1706 tavaszán megvetette a személye mellé rendelt hét erdélyi és egy magyarországi nemes ifjúból, végleges formájában azonban csak 1707. április 26-án állt össze, amikor a fejedelem száz válogatott fiatal nemest avatott fel kolozsvári szállása előtt. Lásd: Ráday Pál iratai II. 1707–1708. S. a. r.: *Benda Kálmán* és *Maksay Ferenc*. Budapest, 1961. 10., 160–161. o.

[96] MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg. („Extractus Instantiarum In Kis Várda, dje 19. 9bris 1710. №. 7.")

napig feldolgozatlan, véleményünk szerint itt is átmeneti elnéptelenedésről volt szó, és a szalontaiak a fejedelem, s egészen pontosan Károlyi közvetlen parancsára hagyhatták pusztán a városukat, s feltehetően – akárcsak Komádi lakói – ők is a rác támadásoknak kevésbé kitett bihari hajdúvárosokba költöztek át.

Mint a fentiekben írtuk, Károlyi feljegyzései dátum nélkül maradtak fenn, ennek ellenére úgy véljük, hogy a hajdúvárosokba küldendő összeírók említése, illetve más utalások alapján a bihari helységek felsorolását a generális 1707 tavaszán, legkésőbb a Baranyi Miklósnak adott és alább ismertetendő május 6-i utasítás megfogalmazása előtt vethette papírra. Berettyóújfalu legrégibb jegyzőkönyvében április 19-ről fennmaradt egy rendkívül érdekes bejegyzés, amelyben hét bihari hajdúváros – Berettyóújfalu, Kaba, Komádi, Szalonta, Harsány, Ugra és Tépe – kötelezte magát a „zsoldos tiszteknek" járó (minden bizonnyal a lakosság arányában egymás között elosztott) zsold kifizetésére. A legtöbbet Berettyóújfalu és Kaba fizette (egyaránt 107 magyar forintot és 52 dénárt), őket Komádi, majd Szalonta követte 81 forint 92 dénárral, illetve 61 forint 44 dénárral. Ugra és Harsány együttesen volt köteles 30 forintot és 72 dénárt adni, s végül Tépére 20 forint 48 dénár volt kiszabva. A továbbiakból egyértelműen kiderül, hogy a „zsoldos tisztek" valójában a bihari hajdúhelyek Kárándy ezredébe beosztott lovasságából kerültek ki. Eszerint Fábián István főhadnagynak Berettyóújfalu 73 forintot és ... dénárt fizetett, Szalonta és Ugra pedig további 61 forint 44 dénárt, illetve 9 forintot volt köteles adni ugyancsak Fábiánnak. Vasady András vicehadnagynak Kaba városa 107 forint 52 dénárral tartozik, míg Ugránák 16 forint, Tépének pedig 20 forint 48 dénár volt a hátraléka. Végezetül Karácson István zászlótartó következik, akinek Berettyóújfalu 34 forint 72 dénárt fizetett, Komádi pedig további 81 forint 92 dénárt köteles adni.[97]

Mindez egyébként a függetlenségi harc későbbi időszakában is kimutatható, mivel az idézett berettyóújfalusi jegyzőkönyvben található, 1710. május 7-én kelt újabb elismervény szerint a város megalkudott saját zsoldos katonáival, és miként Derecske városa alkudott a maga katonáival, ugyanolyan feltételek mellett minden hátramaradás nélkül megadják járandóságukat. Minderre Sáry Pál strázsamester előtt került sor, az elismervényt pedig Berettyóújfalu város részéről Kovács András hadnagy, a katonák részéről pedig Kerékgyártó János káplár (tizedes) látták el kézjegyeikkel. A jegyzőkönyvbe vezetett elismervény egyébként, az úgy látszik írástudatlan Kovács András nevével együtt, egy kéz írása; Kovács keresztvonással, Kerékgyártó az aláírásával hitelesítette.[98]

A két elismervényben megnevezett tisztek és altisztek egyaránt a Kárándy-ezred hatodik századában szolgáltak, a már ismert Fábián István főhadnagy és Karácson István zászlótartó mellett Kerékgyártó János tizedes is Újfaluból származott, Saáry Pál strázsamester Kabáról, Vasady András vicehadnagy pedig – ritka kivételként – korábban a Szabolcs vármegyei Újváros (Balmazújváros) lakosa volt.

Az 1706. évi mustrajegyzék alapján tizenkét helységet egyértelműen a bihari hajdúvárosok közösségéhez sorolhatunk: Bagamért, Hajdúbagost, Berettyóújfalut, Derecskét, Félegyházát, Kabát, Kispércset (Mikepércs), Komádit, Konyárt, Sárándot, Szalontát és Tépét.[99] Rögtön szembetűnik, hogy a sereg helységenkénti megoszlása szinte teljesen

[97] *Függelék*, 12. sz. dokumentum.

[98] HBML V. 612/a. 1. k. „Berettyóújfalu községnek legrégibb jegyzőkönyve, 1707–1843." fol. 18.

[99] Néhány hajdúvárosi lakos az ezred további seregeiben is szolgált. A Kárándy parancsnoksága alatt levő

megegyezik a berettyóújfalusi jegyzőkönyvben fennmaradt helységlistával, csupán Harsány és Ugra hiányzik közülük, melyekre érdemes külön is kitérnünk. Harsány egyértelműen az erdélyi törvénykönyvekben szentesített bihari hajdúhelyek közé tartozott, az 1660-as évek végétől egészen a szabadságharc kitöréséig rendelkezünk róla adatokkal. A gazdag és szépen gyarapodó helység a török hódoltságot, és az azt követő visszahódító háború viszontagságait egyaránt átvészelte. A szabadságharc idején azonban egyszer sem említik, ami arra utal, hogy lakosai, minden bizonnyal a Maros menti rác határőrök és a nagyváradi labanc őrség támadásai következtében (vagy éppen azt megelőzendő), elhagyták városukat. A kuruc hadsereg 1704., 1706., és 1708. évi mustrakönyveinek módszeres átvizsgálása során összesen tizenöt, magát harsányi lakosnak vagy odavaló születésűnek valló katonát találtunk. Közülük három-három gyalogos hajdú Ecsedy János és a Gödény Pál ezredét megöröklő Eölyüs János gyalogezredében szolgált. A fennmaradó kilenc lovasból két-két katona Bessenyei Zsigmond, Bóné András és Kárándy Mihály ezredeiben, egy-egy pedig Károlyi Sándor és Nyúzó Mihály, valamint a török földről hazatért Szappanos Mihály, zömmel erdélyieket, kisebb részben thökölyánus emigránsokat tömörítő lovasezredében volt. Az adatok összevetéséből kiderül, hogy a katonák többsége véletlenszerűen választotta meg az alakulatát. A Tisza melléki szabolcsi helységek lakóit tömörítő Bessenyei-ezred kötelékében felbukkanó két harsányi katona esetében viszont úgy tűnik, hogy mindketten a Szabolcsba, s elsősorban Szentmihályra és térségébe menekült békés–bihari lakosság közül kerültek ki, és álltak be a tiszaeszlári, illetve a szentmihályi seregbe. A Nyúzó Mihály ezredében szolgáló katona 1708-ben harsányi születésű, de biharnagybajomi lakosnak vallotta magát, korábban (1706 előtt) viszont a belényesi palánkban teljesített szolgálatot. Ugyancsak érdekes az 1706-ban még komádi lakosként nyilvántartott Bagi János esete, aki két évre rá már harsányinak vallotta magát. Elképzelhető, hogy ők ketten, Szabolcsba menekült földijeiktől eltérően, a közeli, de biztonságosabb Komádi hajdúvárost, illetve a belényesi palánkot választották városuk elnéptelenedésekor. Külön figyelmet érdemel az 1708-ban Károlyi Sándor ezredében regisztrált Újvári István vicehadnagy, mivel az 1706-ban még belényesiként elkönyvelt tiszt két évvel később már harsányi születésű és odavaló lakosnak vallotta magát. Újvári ugyanis a Kárándy-ezred 1705. szeptember 3-i kimutatása szerint Lévay István vicéje volt. Akkor természetesen az ezred még nem tartalmazta a bihari hajdúvárosok seregeit, s a későbbi redukciók során Újvári megvált korábbi alakulatától. Így került Károlyi lovasságához, ahol külön századba szervezték a beosztás nélküli tiszteket, illetve altiszteket.[100]

Harsánynál is izgalmasabb Ugra esete. A kis bihari település ugyanis nem szerepel az *Approbaták*ban, sőt egyetlen korabeli forrás sem szól arról, hogy bármilyen formában hajdúkiváltságban részesült volna. A „Geszti Fekete Krónika"-ban található oklevélmásolat szerint viszont még a Szepesi Kamara is elismerte, hogy a közeli Geszt, Mezőgyán és Zsadány helységekkel együtt fegyverrel szolgálták az erdélyi fejedelmeket. Elképzel-

első seregben a Bagamérra való Bagaméry János zászlótartó mellett kilenc (!) újfalusi és egy sárándi katona, a 2. seregben egy-egy félegyházi, komádi, szalontai és újfalusi, a 4. seregben pedig két újfalusi és egy kispércsi katona volt. Elképzelhető, hogy egyik-másikuk a redukciók során került át más seregbe, valószínűbb azonban, hogy eredetileg is Kárándy (azaz: Nyíri András) seregébe álltak be, és később is az eredeti egységükben maradtak. Külön érdekesség az első században szolgáló újfaluiak viszonylag magas száma.

[100] Minderre lásd *Seres István:* Békés megyei katonák az erdélyi és tiszántúli kuruc hadsereg összeírásaiban (1704, 1706, 1708). In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 28. Békéscsaba, 2006. 199–257. o.

hető, hogy Ugra lakosai csupán egyéni nemesítések vagy birtokadományok alapján tartottak igényt a kollektív hajdújogokra, véleményünk szerint azonban nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy Ugra területén vagy annak közelében megszűnt hajdútelepülés lakói költöztek át ide, és a későbbiekben már a jogfolytonosság alapján sorolták a hajdúvárosokhoz! A Borovszky-féle Bihar vármegye története szerint pl. egy Ürögd (!) nevű község is volt Ugra határában, amely később nyomtalanul eltűnt.[101] Károlyi Sándornak a bihari hajdúvárosokról készített jegyzete kizárólag az *Approbatákban* szereplő húsz várost sorolja fel, és egy szót sem ejt pl. a korábban bizonyíthatóan hajdúvárosként funkcionáló Sarkadról, de a „Geszti Fekete Krónika"-ban szereplő további három helységről sem emlékezik meg. Mindezek alapján Ugra sem szerepelhetne együtt az *Erdélyi Törvénytár*ban szereplő városokkal. Borovszky nyomán hajlunk arra, hogy az időközben elnéptelenedett Ürögd hajdúváros lakossága, vagy annak egy része költözhetett át Ugrára, és ott önálló hajdúközösségként léphetett fel![102]

Harsányhoz hasonlóan egyébként Ugrát sem említik a Rákóczi korabeli források. Kurucnak állt katonái sem fordulnak elő a tiszántúli és erdélyi regimentek összeírásaiban. Néhány adat viszont arra utal, hogy Ugra lakosai, számos környékbeli település lakosságához hasonlóan, a jól védett sarkadi sáncban húzták meg magukat a szabadságharc folyamán. A sarkadi hajdúk 1706. március 14-i zsoldlistája szerint egy Ugrai Nagy András nevű közhajdú a második sereg első tizedében szolgált. Az „Ugrai" melléknév egyértelműen a lakóhelyére utalt, és azért toldották oda, hogy a katonát megkülönböztessék a helyi (sarkadi) és az „Okányi" tehát Okányba való Nagy Andrástól. Az 1706. január 4-i összeírásban egyébként mindhárman megkülönböztető név nélkül szerepelnek. Egy Baji János nevű ugrai lakos 1735-ben négy falubelijével együtt belekeveredett a Rákóczi nevében megindított tiszántúli parasztfelkelésbe, az ún. Péró-lázadásba is. A Budán tett vallomása szerint korábban ő is Sarkadon szolgált, részt vett a feladásban, majd hűséget esküdött a császárnak.[103] Véleményünk szerint, ha Harsány és Ugra mint önálló települések átmenetileg el is néptelenedtek a Rákóczi-szabadságharc idején, a berettyóújfalusi feljegyzés alapján elmenekült lakosságuk volt olyan helyzetben, hogy kollektíven tudja képviselni a hajdúvárosokat. Elképzelhető, hogy a rácok többszöri támadását elszenvedett komádiakhoz hasonlóan, akik Károlyi Sándor parancsára egyedül a „Nemes Hajdúság" közé mehettek, Harsány és Ugra lakói is egy másik hajdúvárosba húzódtak. Erre utalhat, hogy az 1708. évi mustra adatai szerint két harsányi születésű katona (Bíró János és Varsóczi János) is Komádi hajdúváros zsoldosai között szerepel Fábián István seregében. A második tiszántúli mustra során az összeírás kivitelezői korántsem jártak el olyan alapossággal, mint ahogyan két évvel korábban. A katonák származási- és lakóhelyét firtató kérdések rubrikái gyakran hiányosak vagy kitöltetlenül maradtak. Véleményünk szerint ezek között egészen biztos, hogy már több harsányi és ugrai katona is lehetett. Vagyis az 1706. évi állapothoz képest a két, akkor még nem szereplő hajdúváros lakosai is

[101] „Volt itt még egy Ürögd nevű község is, melynek azonban már egészen nyoma veszett." Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest, é. n. [1901.] 160. o.

[102] Biharugra történetét kutatva a helység területén nem találtunk Ürögd nevű pusztát vagy határrészt. A Borovszky-féle monográfia szerzői feltehetően az ugrai hagyományból értesülhettek róla, hogy a helyi lakosságnak valamilyen formában köze lehetett egy, azóta elpusztult Ürögd nevű településhez.

[103] Minderről a *Sarkadi hajdúk* című, hamarosan megjelenő monográfiánkban lehet majd bővebben olvasni.

zsoldosokat állíthattak. Ezzel már tizennégyre emelkedik a két lovassereget kiállító hajdúvárosok száma, s így Fábián István százada is hét város lakosságából kerül ki, miként azt Lévay esetében tapasztalhatjuk.

A hajdúvárosok tehát 1707 tavaszára már szervezett keretek között állítják fel a Kárándy keze alatt szolgáló katonaságukat. A két lovassereg átszervezésével együtt szabályozhatták a helységenkénti zsoldosállítást, valamint megszabták az egyes városoknak a katonaság részére fizetendő zsold összegét. A látványos változások azonban ezzel korántsem fejeződtek be, Károlyi Sándor ugyanekkor elrendelte a férfi lakosság városonkénti összeírását is. A vezénylő generális május 6-án Debrecenből részletes utasítással látta el Baranyi Miklóst a bihari hajdúvárosok összeírására. A 12 pontból álló utasításból az első nyolc a következő kérdőpontokat tartalmazta:

1–2. Minden városban külön kellett összeírni a helyi, és külön a más, elpusztult hajdúvárosból való gazdákat, ez utóbbiaknál az eredeti lakóhelyüket is fel kellett tüntetni.

3–4. Hányan szolgálnak személyesen a regimentekben, rajtuk kívül vannak-e zsoldosok és mennyien?

5. Vannak-e olyanok, akik alkalmatlanok a fegyverfogásra, maguk helyett mégsem állítottak zsoldost?

6. Hányan tartanak közösen, illetve fejenként zsoldos katonát?

7. Melyik helységből hány fegyveres és fegyvertelen gyalogost tudnának kiállítani?

8. Nem csak a városi lakosság, hanem a puszták lakosairól is fel kell tüntetni, hogy hányan fogtak fegyvert, illetve mennyien állítottak zsoldost maguk helyett.

Miután a fentiek alapján végrehajtotta a feladatot, Baranyinak helységenként kellett kivonatolnia a végeredményt, s azt pecsétjével hitelesítve a helységnek is át kellett adnia. Károlyi figyelmeztette a megbízottat, hogy be ne csapják, illetve le ne tagadják a gazdákat. Ha ilyet tapasztal, külön fel kell tüntetnie. Mivel a városok pusztulása miatt egy-egy háznál akár két-három „bokor" ember is lehet, fokozottan oda kell figyelnie, s ha külön kenyéren vannak, külön gazdaként kell feltüntetni. Ha valaki arra hivatkozik, hogy fel van mentve a hadakozás alól, vagy alkalmatlan a szolgálatra, csak akkor fogadja el, ha igazolni is tudja.

A feladatot a hónap végéig kellett elvégeznie Baranyinak, s arra is parancsot kapott, hogy az eredményt minél hamarabb juttassa el Károlyi kezébe.[104] A Károlyi család levéltárában sajnos mindeddig nem találtunk rá Baranyi jelentésére, a feladatot azonban becsületesen végrehajtotta, mivel négy nappal a parancs kelte után Baga-mérban Pécsy Mihály és Várnay Gáspár belényesi szolgabíró jelenlétében már le is zárta az ottani összeírást, és Károlyi parancsa szerint a pecsétjével hitelesített másolatot átadta az elöljáróságnak.[105] Károlyi egyik feljegyzése szerint, amely a fejedelemhez benyújtandó tárgypontokat tartalmazza, 1707. május 26-án már döntött, hogy a bihari hajdúvárosok kivált-

[104] Károlyi Sándor utasítása Baranyi Miklósnak a bihari hajdúvárosok összeírására. Debrecen, 1707. május 6. Függelék, 13. sz. dokumentum.

[105] *Ármós Endre:* Forgácsok. Tallózások Bagamér 17–19. századi történetéből. Bagaméri Krónika, 3. (1997.) 8. o.; *Uő:* A Rákóczi-szabadságharc Bihar vármegyében, különös tekintettel Érmellékére és a „kis" hajdúvárosok, köztük Bagamérra. Bagaméri Krónika, 9. (2003.) 4. o. [Rendkívüli kiadás.]

ságának megerősítése érdekében a fejedelemhez fog fordulni.[106] Ez alapján úgy véljük, a felmérés május 26. előtt befejeződött, és akkor már minden összeírás Károlyinál volt.

Véleményünk szerint Károlyi intézkedése és a sietve végrehajtott összeírás mögött már az ónodi országgyűlésre való készülődés állhatott. Bár az országgyűlés végzései között egy szó sincsen a bihari hajdúk kiváltságáról, ekkor került sor arra, hogy a fejedelem végleg rendezze a bihari hajdúk kérdését, s erről június 15-én meg is született a döntés. Rákóczi figyelembe vette, hogy már a függetlenségi harc kitörésétől kezdve mellette hadakoznak, és hivatkoztak az erdélyi fejedelmektől korábban kapott privilégiumaikra, ezért úgy határozott, hogy azokat a legközelebbi erdélyi országgyűlésen kell bemutatniuk, de addig is felmenti őket a vármegye (Bihar) joghatósága alól a következő feltételek mellett:

1. Amennyi fegyveresük csak van, azokat önálló seregekbe szervezve a fejedelem, illetve az illetékes generális (esetünkben Károlyi Sándor) parancsára késedelem nélkül tartoznak kiállítani, megfelelő számú szekérrel és ellátmánnyal együtt.

2. A hatáskörükbe tartozó bírósági ügyekben saját törvényszékük jogosult eljárni, amennyiben viszont nem tudnak döntést hozni, a generális, majd a fejedelem elé kell felterjeszteni az esetet. A gyakori bűncselekmények ügyében ugyancsak az illetékes főparancsnokot kell tájékoztatniuk. A vármegyebeli nemesekkel, illetve azok birtokán azonban nincs joguk eljárni, ha panaszuk van, a vármegyéhez kell fordulniuk keresetükkel.

3. Földesuruk engedelme nélkül nem fogadhatnak maguk közé jobbágyokat, akárcsak bűncselekmények elkövetőit vagy a vármegyebeli gazembereket.

4. Az erdélyi fejedelmek által adott privilégiumaikat kötelesek bemutatni az erdélyi országgyűlésen, ellenben a jelenlegi határozat, illetve a korábbi kiváltságok is érvényüket vesztik.[107]

Mint láttuk, a határozat bevezetőjéből, valamint az utosó pontból egyértelmű, hogy Rákóczi a hajdúvárosok jogait csak előzetesen rendezte, annak véglegesítésére a legközelebbi erdélyi országgyűlést jelölte ki, amennyiben a városok bizonyítani tudják kiváltságaikat. Ezt támasztja alá, hogy a fogalmazvány mellé utólag még azt is odaírták, hogy ebben a formában nem is került sor annak hivatalos kibocsátására, csupán Bihar vármegyét értesítették róla. Tudjuk, hogy az 1707 kora tavaszán megtartott marosvásárhelyi országgyűlést követően, az erdélyi hadihelyzet megváltozása folytán a fejedelemség területén már nem került sor a rendek összehívására. Ennek ellenére Rákóczi határozata mégis jogerőre emelkedett, mivel a következő év nyaráról rendelkezésünkre álló források a bihari hajdúvárosok új helyzetéről adnak hírt. Augusztus 1-jén Károlyi Sándor tudatta Bihar vármegyével, hogy Nánási Jakabot, a Szemere László parancsnoksága alatt levő szabolcsi hajdúezred hadbíráját nevezte ki a bihari hajdúvárosok vicekapitányává. A levél így kezdődik:

„Emlékezhetik reá az Tekintetes Nemes Vármegye, miként maga gremiumában lévő Hajdú Várossok ő Felsége kegyelmes decretuma [rendelete] szerint sequestráltattván [kivétetvén], a mint a tavallyi ónodi gyüllésben lött confirmátió [megerősítés] is subse-

[106] „Bihar Vármegyei hajdúk privilegiumjának confirmatiojárul." MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg. („Anno 1707. die 26. Maji. Kegyelmes Urunkal conferalandó dolgok.")

[107] *Függelék*, 15. sz. dokumentum.

quálta [következtette], tam in oeconomicis, politicis, quam in juridicis [mind gazdaságilag, politikailag, mind jogszolgálat szerint] a Nemes Vármegye jurisdictiója [joghatósága] alól kivétettek; ő Felsége kegyelmes rendelése szerint kapitányul adattván Nemzetes Vitézlő Kárándi Mihálly Colonellus Uram nekiek..."[108]

Károlyi szerint tehát a fejedelem valóban kivette a hajdúvárosokat a vármegye joghatósága alól, és a fejedelmi rendelet megerősítésére az ónodi országgyűlés idején került sor. A hajdúvárosok tehát 1707 tavaszán és kora nyarán Károlyi Sándor irányítása alatt tudatosan készültek fel az eseményre, és a helységenkénti összeírás elkészültét követően küldöttségük személyesen is megjelent Ónodon, ahol Rákóczi véglegesen megerősítette korábbi jogaikat. Ez lehetett tehát a négy évig tartó folyamat utolsó, befejező szakasza, és ezzel – legalábbis a szabadságharc alatt – végleg lezárult a bihari hajdúvárosoknak az elveszett privilégiumaikért folytatott harca.

A bihari hajdúvárosok az ónodi országgyűlés után

Mint fentebb már említettük, Kárándy Mihály 1708. április 23-án számolt be Károlyinak, hogy mióta a keze alatt levő bihari hajdúvárosokat kivették a vármegye joghatósága alól, folyamatosan próbált szert tenni egy vicekapitányi helytartóra, aki helyette a városok ügyes-bajos dolgait és a törvénykezést intézné. Úgy véli, hogy Nánási Jakab, Szemere László hajdúvárosi lovasezredének hadbírája alkalmas lenne a feladat ellátására. A hivatalt fel is ajánlotta neki, és úgy látja, hogy az Nánásinak sincs ellenére, ezért kéri Károlyit, hogy erősítse meg a döntését. A generális rendeletének birtokában Nánási is könnyebben és hathatósabban tudná intézni a városok külső és belső ügyeit.[109] Károlyi valóban jóváhagyta Kárándy döntését, és május 19-én meg is parancsolta Nánásinak, hogy induljon el Bihar vármegyébe. Nánási a kapott parancsot bemutatta parancsnokának, Szemere azonban még június 11-ig sem adott engedélyt az eltávozásra. A két tiszt között már régebbi keletű nézeteltérés volt, és úgy tűnik, hogy Nánási nem volt megelégedve az eredben betöltött posztjával. Szemere már az ősszel a lajb kompánia főhadnagyságát akarta rábízni, azt viszont Nánási nem vállalta. Most viszont ugyanazt a tisztet akarja rábízni az ezredben, mint Kárándy! Mindeközben Nánási Károlyi mellé szeretett volna menni.[110] Július 2-án még mindig a korábbi patthelyzet állt fenn Szemere és Nánási között. Mivel a brigadéros továbbra is akadályozza Nánási kilépését az ezred kötelékéből, az egyre jobban szeretett volna Károlyi környezetébe kerülni, és Derecskéről (!) írott levelében ismét ez irányú kéréssel folyamodott a generálishoz.[111] Július 22-án az apahidai táborból Károlyi már határozott parancsot adott Nánásinak, hogy foglalja el a kijelölt hivatalt. Nánási augusztus 6-án válaszolt, hogy az utasítás szerint rögtön elindul a bihari hajdúvárosok közé.[112] Károlyi egyébként az apahidi táborban, augusztus 1-jén állíttatta ki Nánási Jakab számára a Bihar vármegyei hajdúvárosok élére vicekapitányi

[108] „Eodem et ibidem. Nemes Bihar Vármegyének ugyanazon Nánási Jakab Hajdú Várossiak Vice Kapitányságban való installátiójárul, ez szerint." *Bánkúti* 1985. 313. o. (548. sz.)

[109] Kárándy Mihály levele Károlyi Sándornak. Püspöki tábor, 1708. április 23. MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg.

[110] Nánási Jakab levele Károlyi Sándornak. Hatvani mező, 1708. június 11. Uo. Irreg.

[111] Nánási Jakab levele Károlyi Sándornak. Derecske, 1708. július 2. Uo. Irreg.

[112] Nánási Jakab levele Károlyi Sándornak. Tokaj, 1708. augusztus 6. Eredeti. Uo. Irreg.

helytartóvá való kinevezését. A dekrétumban a Kárándy levelében írtakkal magyarázza meg Nánási kinevezését, mivel a főkapitánynak katonáskodás mellett nincsen ideje a városok ügyeivel és irányításával foglalkoznia. Mivel a vicekapitányok kinevezése a mindenkori parancsnokló generálisok hatáskörébe tartozik, élve a ráruházott hatalommal Nánásit teszi meg Kárándy helyettesének, és elrendeli, hogy a hajdúvárosok lakossága fogadja el őt feljebbvalójának.[113] Ugyanaznap Károlyi Bihar vármegyét is értesítette a határozatáról, nagyjából a Nánási dekrétumában írtakkal azonos tartalommal.[114]

Augusztus 2-án a hajdúvárosok közössége Berettyóújfaluból panaszkodott Károlyinak. Elkeseredésük oka Palocsay György brigadérosnak, a váradi ostromzár parancsnokának a hatalmaskodása volt. Palocsay ugyanis erejükön felül való szolgálatokkal terheli őket. A blokádba amúgy is jelentős számú „hetelő" szekeret kell küldeniük, most pedig Palocsay postakocsit is követel tőlük, s emellett hetente számos lakosukat a blokádba kell küldeniük és a kuruc katonaság számára ugyancsak hetente kenyeret és vágómarhát kell szállítaniuk. Gyanújuk szerint a vármegye is kihasználja helyzetüket, és az ő „hetiszeres" szekereiket valójában a sajátjaival váltja fel. Rhédey Ádám fizetőmester is kvantumot vetett ki rájuk, s nem tudják, hogy kinek a parancsából, hová, és mekkora mennyiséget kívánnak tőlük.[115] Minden bizonnyal a panaszlevél mellékelte volt a következő két oklevél is. Palocsay július 21-én valóban megparancsolta a hajdúvárosoknak, hogy azon túl heti váltásokkal állandóan egy postakocsit kell tartaniuk három erős lóval. A parancsot azonnal végre kell hajtaniuk, de addig is visszatartja a táborban levő derecskei kocsit. Korábban egyébként a vármegye postakocsija volt a táborban, most másként határozott, mivel a vármegye részéről ezután egy lovas postás lesz mellette.[116] Rendelkezésünkre áll az ostromzárba kívántató szekerek, sánceszközök és munkások kimutatása is. Eszerint Bihar vármegyének a váradi ostromzárba 150 szekeret, 300 ásóval, kapával és fejszével ellátott gyalogszeres embert, valamint 250 ásót, kapát és fejszét, Debrecen városának pedig 50 szekeret, 100 gyalogszeres embert és 150 munkaeszközt kellett szolgáltatnia. Az „Apró Hajdú Városok"-ra ugyanekkor 30 szekeret és 20 gyalogszeres embert szabtak ki.[117]

Károlyi a levél és a mellékletek vételét követően rögtön utasította Sztojka László kerületi commissariust Palocsay követeléseinek kivizsgálására. Palocsay ugyanis Károlyi

---

[113] „Nemzetes Vitézlő Nánási Jakab, Nemes Bihar Vármegyei Hajdú Várassok Locumtenens Vice Kapitányságárul való collátiója." Károlyi Sándor kinevezése Nánási Jakab számára. Apahidai tábor, 1708. augusztus 1. *Bánkúti* 1985. 312–313. o. (547. sz.)

[114] „Eodem et ibidem. Nemes Bihar Vármegyének ugyanazon Nánási Jakab Hajdú Várossiak Vice Kapitányságban való installátiójárul, ez szerint." Uo. 313. o. (548. sz.) A Károlyi utasításait tartalmazó másolati könyvben még két további instructió is a bihari hajdúvárosokkal foglalkozik. A Bihar vármegyéhez írott levélhez hasonlóan ezeket sem datálták, csak a latin formula – „eodem et ibidem" (ugyanakkor és ugyanott) – utal arra, hogy augusztus 1-jén készültek. Néhány újabban előkerült korabeli irat alapján azonban mindkettőt későbbre kell datálnunk.

[115] A Bihar vármegyei apró hajdúvárosok levele Károlyi Sándornak. Berettyóújfalu, 1708. augusztus 2. Az irat eredetijéről készült xerox-másolat. TML XXXI. 10. Esze-hagyaték. Eredeti jelzete: MOL P 396. 1. Ser. I. 1708. augusztus. Fasc. 1. A. №. 8.

[116] Palocsay György levele a Bihar vármegyei hajdúvárosoknak. Váradi blokád, 1708. július 21. (Eredeti.) MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg.

[117] A váradi ostromzárba kívántató kétkezi munkások, szekerek és eszközök listája. Hely és dátum nélkül. Az irat eredetijéről készült xerox-másolat. TML XXXI. 10. Esze-hagyaték. Eredeti jelzete: MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg.

szerint is jogtalanul terheli követelésekkel a hajdúvárosokat. Felhívja Sztojka figyelmét, hogy a fejedelem döntése alapján a régi privilégiumuk szerint jogi, gazdasági és katonai szempontból egyaránt függetlenedtek a vármegyétől, és ezután a frissen kinevezett vicekapitányukhoz, Nánási Jakabhoz kell fordulnia, tőle fog választ kapni.[118]

Nánási azonban nem sokáig maradt a bihari hajdúvárosok vicekapitánya. Károlyi Sándor ugyanis alig egy hónapon belül visszavonta a kinevezést. Ennek oka elsősorban az „öreg" hajdúvárosok többszöri kérelme volt. Ugyanakkor maga Nánási is nagyobb kedvet érzett arra, hogy a saját szülőföldjén viselje a ráruházott tisztet. Károlyi alapos megfontolás után tehát úgy döntött, hogy a bihari hajdúvárosok élérő visszalépteti, és szeptember 2-án Nagykárolyban kelt dekrétumával véglegesen kinevezte a szabolcsi hajdúvárosok „locumtenens vice kapitányává". A kinevezést október 11-én olvasták fel a hajdúvárosok Rácböszörménybe összehívott közgyűlésén, ahol a beiktatás mellett az új vicekapitány javadalmazásáról is döntöttek.[119]

Augusztus folyamán egyébként a hajdúvárosok egy másik levelet is írtak Károlyinak. Ezt ugyan nem ismerjük, viszont rendelkezésünkre áll Károlyi utasítása, valamint a szabolcsi hajdúvárosok Károlyinak írt mentegetőző levele. A bihariak nehezményezték, hogy a szoboszlaiak privilégiumuk ellenére a gáttól vámadásra akarják kényszeríteni őket. Ezért Károlyi utasította Gyulay Ferenc generális auditort, hogy hadbírói tisztsége szerint menjen el Szoboszlóra, és miután törvényesen kivizsgálta az ügyet, rendezze a vitás kérdést.[120] A nyolc hajdúváros Szoboszlón, augusztus 21-én megtartott gyűléséről számolt be Gyulay vizsgálatáról. Levelükből kiderül, hogy a szoboszlaiaknak a szomszédos Kaba lakosságával támadt perpatvaruk a vámszedés kapcsán. A hajdúvárosok készek törvény elé vinni az ügyet, mivel szerintük a kabaiak nem tudnak felmutatni egyebet, a fejedelem Tokajban kelt privilégiumát hangoztatják, de azt azóta sem publikáltatták.[121]

Arról nincsen tudomásunk, hogy valaha betöltötték volna Nánási helyét. Ebben legfeljebb Kárándy Mihály leveleinek módszeres összegyűjtése után alkothatunk véleményt. Azt azonban már most megállapíthatjuk, hogy a bihari hajdúvárosok jogainak rendezése egy közel öt éven át tartó folyamat eredménye volt. Kezdődött ez a fejedelem tokaji szabadalomlevelével, de újabb előrelépésre csak Károlyi Sándor 1705. június 10-i levelét követően kerülhetett sor. A szabadságharc elején Rákóczi feltehetően több, különböző pátenst is kiadhatott a korábban kiváltságolt települések – hajdúvárosok, kuriális helységek, mezővárosok stb. – részére, 1706. február 19. előtt viszont már az összes bihari hajdúváros részesült a fejedelem kegyelmében, amikor kivette őket a vármegye joghatósága alól. Ez lehetett a második döntő lépés, amikor a hajdúvárosok már valóban szoros közösséggé válhattak. Ezután következnek az 1707 tavaszán lezajlott események,

[118] „Eodem et ibidem. Sztojka László Disrictuális Commissárius Uramnak." Károlyi Sándor utasítás Sztojka László kerületi commissariusnak. Apahida, 1807. augusztus 1. *Bánkúti* 1985. 313–314. o. (549. sz.)

[119] *Nyakas Miklós*: Hajdúkerületi statútumok. 1696/8–1844. Hajdúböszörmény, 2003. (Studia Oppidorum Haidonicalium, X.) 46. o.

[120] „Eodem et ibidem. Nemzetes Vitézlő Gyulai Ferenc Locumtene[n]s Generális Auditor Uramnak Nemes Bihar Vármegyei és Hajdú Városiak dolgában a szoboszlai gát iránt." *Bánkúti* 1985. 314. o. (550. sz.)

[121] A nyolc hajdúváros levele Károlyi Sándornak. Hajdúszoboszló, 1708. augusztus 21. Az irat eredetijéről készült xerox-másolat. TML XXXI. 10. Esze-hagyaték. Eredeti jelzete: MOL P 396. 1. Ser. I. 1708 augusztus. Fasc. 2. B. №. 23.

amelyek eredményeképpen már valóban a „régi" szabadságuk birtokába kerültek. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy ekkortájt következett be Kárándy Mihály főkapitányi kinevezése is a hajdúvárosok élére.

Dolgozatunk elején bővebben szóltunk az *Approbatákból* kimaradt hajdúvárosokról. Úgy tűnik, hogy Ugra kivételével ezek a települések a későbbiek során sem szerepelnek a bihari hajdúvárosok között. Külön ki kell térnünk Gáborján városára. 1704 elején a fegyvert fogott 12 gáborjáni lakos Bercsényi Miklós Bay László kapitány parancsnoksága alatt álló lovasezredének Pap Mihály főhadnagy keze alatti seregébe állt be. Később Pap Mihály százada is Nyúzó Mihály ezredébe került, ezért nem véletlen, hogy az alakulat 1706. évi összeírásában még mindig hat gáborjáni vitéz szolgált Nyúzó ezredének 4. seregében. A bihari hajdúvárosokról fennmaradt korabeli források említést sem tesznek Gáborjánról, s mivel lakosai a Kárándy-ezred hatodik és hetedik seregében sincsenek feltüntetve, nem is tartoztak a hajdúvárosokhoz. Hasonló helyzet áll fenn Báránd esetében is. A bárándiak a szabadságharc elején összesen 19-en ugyancsak Pap Mihály főhadnagy seregébe álltak be, és 1706-ban még mindig tizenöt fő volt Nyúzó Mihály ezredének említett 4. seregében. Érdekes, hogy akkori főhadnagyukat, a feltehetően Törökországból hazatért Nagy Miklóst ugyancsak bárándiként regisztrálták az összeírók.

Gáborján és Báránd esetétől lényegesen eltér a sarkadi hajdúk helyzete. Miután megerősítették elhagyatott várukat, a szabadságharc végéig ők látták el a térség legfőbb védelmét. Korábbi privilégiumuk visszaadásáról nem tudunk, s az egész függetlenségi harc alatt mindössze két olyan esetet ismerünk, amikor hivatkozás történt a város korábbi szabadalmaira. 1705 őszén régi szabadságuk helyreállításáért a fejedelemhez folyamodtak, és azt kérték, hogy mások jobbágyait is megtarthassák. Rákóczi nem adott választ a kérvényre, mivel azt „Rádai Uram"-hoz, minden bizonnyal Ráday Pál fejedelmi titkárhoz továbbították.[122]

Mint fentebb láttuk, Rákóczi ez idő tájt még a bihari hajdúvárosok kollektív jogaival sem foglalkozott érdemben, és a sarkadiak ügyének rendezésére is legfeljebb a későbbiekben, talán éppen 1707-ben kerülhetett sor. Az 1711. január 10-én Nagyváradon megkötött kapitulációs szerződésük második pontjában a következőt kérték Löwenburg nagyváradi parancsnoktól: „előbbeni szabadságunkba, mellyben az Atyáink eő Felsíge hűsége alatt éltenek, conserváltassunk." Löwenburg azt válaszolta, hogy ő nem ismeri a sarkadiak korábbi szabadságát, arról csak a leendő országgyűlés és az uralkodó dönthet, viszont személy szerint kész az uralkodónál közbenjárni az érdekükben.[123]

Összegzés

Rákóczi 1703–1707 között három lépésben foglalkozott a bihari hajdúvárosok elvesztett jogainak a visszaadásával. Először korábbi privilégiumukat tekintetbe véve 1703 október–decemberében a vám- és harmincadfizetés alól kaptak mentességet, valamint Rákóczi kötelezte őket a hadrakelésre, amely értelmében az élükre külön főkapitányt is

[122] MOL G 19. II. 2. i. Prot. Inst. №. 185. A folyamodvány iktatását nem datálták, az ugyanekkor birtokadományt kérő Szabó Sándor sarkadi kapitány részére kiadott adománylevél fogalmazványa szerint mindkét kérvény 1705. szeptember 15. előtt érkezett be a fejedelmi kancelláriára.

[123] *Márki* 1924. 55. o.

kinevezett. Ugyanakkor a hajdúvárosok közössége továbbra is megmaradt a vármegye függőségében, ami még évekig tartó viszályt idézett elő a két fél között. 1705 nyarán Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális szorgalmazta Rákóczinál, hogy rendezzék a városok helyzetét, amelyre az elkövetkező hónapokban sor is került, mivel 1706 februárjában már maga Károlyi is kimondta, hogy a fejedelem korábban kivette őket a vármegye joghatósága alól. Még ebben az évben a hajdúvárosi katonaság helyzete is napirendre került. Az addig önállóan, illetve a váradi ostromzár parancsnoka által irányított alakulat lovassága Kárándy Mihály ezredébe került, ahol még július–augusztus folyamán nagyarányú átszervezésen estek át. Hamarosan az egyes városok zsoldosállítási kötelezettségét is szabályozták. Az ónodi országgyűlés előestéjén a Károlyi parancsára kiküldött biztos összeírta a városok férfilakosságát, az országgyűlésen pedig Rákóczi véglegesen is megerősített a bihariak szabadságjogait, s ezzel ők is bekerültek az addigra már rendezett státuszú hajdúkerületek (Sajó–Hernád melléki és a szabolcsi „öreg" hajdúvárosok) közé. Feltehetően ekkoriban kerülhetett sor a bihari hajdúvárosoktól elkülönülten fennálló sarkadi hajdúság jogainak rendezésére is.

FÜGGELÉK

IRATOK A BIHARI HAJDÚVÁROSOK TÖRTÉNETÉHEZ, 1703–1707[124]

1.

II. Rákóczi Ferenc utasítása Palugyai Lénárd debreceni harmincadosnak
Tokaj, dátum nélkül.[125]

Egregio Leonarto Palugyai Tricesimatori Debreczinensi

Bihar V*árme*gyebeli hajdú Várasiak magok majorságabeli marha, búza és egyéb javaikat ugy*an* magok szükségének tellyesítésére és nem a fegyverkezés gyakorlásáért akarván pénzé tenni és eladni, mint hogy azon hely*ek*[?]*nek* privilegiuma szerint is a fellyeb meg nevezett jóktul nemű harminczadi fizetést nem illik, hogy inincurrallyának. Ehezképest hűségednek serio parancsollyuk p*rae*misso in Casu, ha mikor említett N*emes* V*árme*gyebeli lakosok eladásra való akár melly majorságbeli javaikat azon harminczadra viszik, mindennemő harminczadi onusoktul szabadossa*n* bocsássa és bocsáttassa, külömb*en* se cselekedgyenek. Dat*um*. Tokaj.

2.

II. Rákóczi Ferenc utasítási tervezete Mónay Pál és Reviczky Mátyás részére
a bihari hajdúvárosok hadba állítására.
Hely és dátum nélkül.[126]

Mónai Pálnak és Reviczki Mátyásnak Instructió.

1. Mennyenek az Bihar Vármegyei Hajdú Városokra.
2. Ott mindeneket, a kik alkalmatosok, az hadakozásra conscribállyanak.
3. A gyalogságot a Váradi Szánczban küldgyék, a lovast penig táborunkban.
4. Mindenekrül bennünket informállyanak.

Ugyan ide Patens.

3.

II. Rákóczi Ferenc utasítása Mónay Pál és Reviczky Mátyás részére
a bihari hajdúvárosok hadba állítására.
Hely és dátum nélkül.[127]

Instrucito

Pro E*gregio* Paulo Monai et Reviczki Oppidor*um* Hajdonicalium in Inclyto Co*mita*tu Bihar*iensi* existen*tis* ordinaris conscriptoribus.

1. Mennyenek el N*emes* Bihar Vár*megyében* levő Hajdú Városokra.
2. Oda menvén mindeneket, a kik alkalmatosok az hadakozásra, conscribállyanak.
3. A gyalogságot (a kik*nek* jó készületek van, a kik*nek* penig nem volna, velek szereztetvén) a Váradi Szánczban küldgyék, a lovasokat penig hozzánk, táborunkb*an*.

---

[124] Alábbiakban a bihari hajdúvárosok 1703–1707. közötti történetével kapcsolatos legfontosabb forrásokat közöljük. Az iratokat betűhív átírásban adjuk meg, a felesleges nagybetűket elhagytuk, az ékezeteket a mai helyesíráshoz igazítottuk.

[125] A két legközelebbi dátum (fol. 12^{v}., 17^{v}.) alapján 1703. október 20–24. között keletkezhetett. (Egykorú fogalmazvány. Lelőhelye: OSzK Kt. Fol. Hung. 978. Prot. Exp. fol. 16^{v}.

[126] Egykorú fogalmazvány. Lelőhelye: MOL G 19. II. 3. h. Prot. Rák. II. fol. 139.

[127] Egykorú fogalmazvány. Uo. fol. 141.

4. Mindenekrül hiteles Regestrum vagy Documentum által bennünket informállyanak, reportálván azon conscriptiónak tenorát.

4.

II. Rákóczi Ferenc pátense a bihari hajdúvárosok részére.
Hely és dátum nélkül.[128]

Hogy a Nemes ország közönséges kívántató szolgálattya, annyivalis inkáb job móddal és közönséges concursussal mehessen véghez és egyszersmind tudhassuk azon Hajdú Városiak iránt is erejekhez képest az Haza szolgálattyában dispositiókat tennünk,[129] azon Nemes Bihar Vármegyében levő Hajdú Városiak conscriptiójokra, és egyéb iránt is instructiójokban adatott dolgoknak véghez vitelére parancsollyuk azért Hadi Tiszteinknek s alattok valóknak, úgy a fen említett Bihar Vármegyebeli híveinknek, tudván és ismervén említett híveinket tőlünk a végre oda küldetett és bocsátatott conscriptoroknak lenni, levén illendő gazdálkodással, és egyéb iránt is kívántató assistentiával, valamint az Haza szolgálattyának promotiójára parancsolnak, aszt hazájokhoz s hozzánk való szeretetekbül és kötelességekbül kész engedelmességel véghez vinni s meg cselekedni semmiképen el ne mulassák.

Praemissa Universis et Singulis militiae nostro signanter vero Oppidorum Hajdonicalium in Inclyto Comitatu Bihariensi existentis et habitorum Officialibus caeterisque Incolis, ac aliis quorum interest vel intererit praesentes hascae visuris lecturis et legi audituris etc.

5.

II. Rákóczi Ferenc főkapitányi kinevező levele Szunyogh György részére.
Hely és dátum nélkül.[130]

Szunyog György Uram

Minthogy Nemzetes és Vitézlő Szunyog György hívünket, Kegyelmesen praeficiáltuk, Nemes Bihar Vármegyében levő Hajdú Városi mind lovas, mind pedig gyalog, Nemes Szabolcz Vármegyében penig az Hét Hajdú Városokbúl, úgy Kálló, Téglás, Újfalu[131] féle gyalog[132] Hadainknak directiojára Fő[133] Kapitánynak.

Parancsollyuk azért a meg nevezett Hajdú Városok és Helységekbeli[134] lovas és[135] gyalog Hadainknak, hogy tudván és látván említett Hívünk iránt való illy Kegyelmes Resolutionkot, ismérjék elejekben[136] és[137] directiojokra állítatott Kapitány Hívünknek lenni, és illendő készületit megadván[138] valamit a Nemes Ország kívántató szolgálattyának promotiójára parancsol, aszt minden

---

[128] Egykorú fogalmazvány. Uo. fol. 140.

[129] *és közönséges concursussal mehessen véghez és egyszersmind tudhassuk azon Hajdú Városiak iránt is erejekhez képest az Haza szolgálattyában dispositiókat tennünk*; utólagos betoldás

[130] Lelőhelye: MOL G 19. II. 3. h. Prot. Rák. II. fol. 141–142. (Egykorú fogalmazvány.) Kiadása: *Seres* 2007. 50–51. o.

[131] Sic! Egyértelmű elírás Újváros (Balmazújváros) helyett.

[132] *mind lovas, mind pedig gyalog, Nemes Szabolcz Vármegyében penig az Hét Hajdú Városokbúl, úgy Kálló, Téglás, Új falu féle gyalog;* utólagos betoldás

[133] Ez a szó utólag lett beírva.

[134] Ez a két szó utólagos betoldás.

[135] Ez a két szó utólag lett beírva.

[136] Utólag kihúzva: *állítatott.*

[137] Ez a szó utólag lett beírva.

[138] *illendő készületit megadván*; utólagos betoldás a bal lapszélen

készségel, illendő függéssel és engedelmességel véghez vinni s meg cselekedni semmi képen el ne mulassák. Külömben, ha kik cselekesznek, érdemlett annimadversiankat és büntetésünket semi képen el nem kerülik. Datum.

Praemissa. Universis et Singulis et signanter militiae nostrae tam equestris quam[139] pedestris ordinis ex Inclyto Comitatu Biharien*si* Oppidis Hajdonicalibus existen*tis* ex Inclyto vero Comitatu Szabolcsiensi ut locis Kallo, Teglas, Ujfalu, etc.[140] officialibus caeterisque gregariis praesentes hasce visuris lecturis etc.

6.

Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek.
Gyulai tábor, 1705. június 10.[141]

Méltóságos Fejedelem, nagy jó Kegyelmes Uram!

Nemes Bihar Vármegyei Hajdú Városiak lévén nálam, panaszolkodtak, hogy Nagyságod kegyelmes resolutioja szerint még nem lévén ki adva donatiojok; az Nemes Vármegyétűl szekerezéssel, s minden rendbéli egyéb onussokkal terheltetnek, holott elejitül fogva az fen álló hadban continuussok voltak, s sokan közzülök életeket is az Haza szabadságáért letették, mind leg közzeleb a' Bihari Sáncz felverése álkalmatosságával. Ha Nagyságod kegyelmes gratiaja járul hozzájok, azon formában lesznek-é, mind az több Hajdú Várások, hogy tudhassam az dolgot alkalmaztatni, alázatossan elvárom Nagyságod kegyelmes parancsolattyát.

Ezen helységeknek specificatióját Nagyságodnak praesentibus alázatossan transmittálom, és noha eleitül fogva fegyverben voltak, de legfellyeb is három seregnél több actu nincsen közzülök, ha Nagyságodnak csekély opiniom teczenék, talám job volna meg határozni, mennyi számú lovat állícsanak, kirül mitt méltóztatik Nagyságod resolválni, alázatossan elvárom. Ajánlván ezzel Nagyságod kegyelmes gratiájába alázatossan magamat, maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgája:
Károlyi Sándor

Gyula alatt lévő táborban,
10. Junii 1705.

[*Külső címzés*:] Méltóságos Erdélyi Fejedelem Felső Vadászy Rákóczy Ferencz nagy jó Kegyelmes Uramnak eő Nagyságának. Egernél levő tábor. (*Gyűrűpecsét.*)

[*Kancelláriai jegyzetek a levél bal lapszélén*:] Bihar Vármegyei Hajdúságnak nem lévén donatiója, a' Nemes Vármegyétül mindennel terheltetnek, elvárja Nagyságod parancsolattyát irántok.

Három seregnél több közzülök nincs, bizonyos számban megalkunni velek.

---

[139] *tam equestris qua[m];* utólagos betoldás

[140] *ex Inclyto vero Comitatu Szabolcsiensi ut locis Kallo, Teglas, Ujfalu, etc.:* utólagos betoldás a lap alján

[141] Lelőhelye: MOL G 26. IV. 2. a. (Eredeti.) Korábban kiadta a kancelláriai bejegyzések nélkül *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára (1313–1800-ig). Budapest, 1938. 470. o. Uo. számozatlan oldalon a levél első oldalának facsimiléje.

7.

A Bihar vármegyei hajdúvárosok folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez. Hely és dátum nélkül [Vác, 1705. július 12. előtt].[142]

Nemes Bihar Vármegyei hajdússág álítván, hogy valami privilegiuma lenne, a mellyet producál is,[143] instál, eximáltattnék a vármegye közül sok szolgálattyokra nézve is. Ez iránt penig már egyszer Nagyságod előt könyörögvén, informatióra bocsáttattot dolgok, de Vice Ispány Uram semmit sem felelt.

2. A hadakban lévén, magok interteneályák magokot, mégis szedik rajtok az impositiót.

[*Válasz*:] Comissióban abrogaltassék, és a közjóban [...]janak.[144]

8.

Bihar vármegye levele II. Rákóczi Ferenchez. Hely és dátum nélkül.[145]

Nemes Bihor Vármegyében lévő Hajdú Városiak Kegyelmes Urunk eő Felsége eleiben adat helytelen Quaerelájokra tett alázatos replicája a' megh nevezett Nemes Vármegyének.

Ad 1mum. Recognoscállya a' Nemes Vármegye, hogy a' Felséged vezérsége alat kezdődöt hadakozásokban, a' Hajdú Városiak közül is felessen hullottanak el, de nem csak az Hajdú Városiak fegyverkeznek és hadakoznak Felséged hüségében ezen Nemes Vármegyébül, hanem az egész Nemességh úgy fel költ, hogy csak mi számmal sem maradtunk, a' parasztságh hasonlóképpen akár mely kicsin helységbül is nagy számban fegyvert kötött, s actu most is hadakozik, úgy hogy a' kik már ezen Vármegye lakosai közül elestenek az ellenség fegyvere által, 3000. számnál töb. A kik pedigh eddig regularis ezerekben nem attuk magunkat, mind Nemes, Nemtelen, valamikor a' szükségh kívánnya, az ezen nyomorult földön levő commendók parancsollyák, magunk személyében, s nem úgy mint ők, soldosaik által viritini felkelünk, fegyverben öltözünk, s a' kitül, mint lehet, oda megyünk, az hová kívántatik, s közeleb ma is az Váradi Bloquádában feles gyalogságunk vagyon, alkalmas időtül fogva. Arra nézve az hová kívántatik s magunk élésén, és sóld nélkül, s közeleb ma is az Váradi Bloquádában feles gyalogságunk vagyon, alkalmas időtül fogva. Arra nézve azért, hogy az eő Insurectiojok ez iránt valamit suffragálhasson, s a' tereh viselésektül eőket immunitálhassa, nem láthattyuk, miért, és mint lehessen.

Secundo. A Nemes Vármegye Privilegiumiban, hogy háborgátná, nem való, a' mint nékik ki adott Nemes Vármegye resolutiójából, ha producállyák, ezen panaszok igazságtalansága megvilágosodik. Hanem a praecitált Felséged kegyelmes parancsolattyábul Eger alat, a Méltóságos Consiliumnak Determinatiojának, és Nemes Erdély Országa constitutioinak, mellyek vadnak Tit. 86. Articulus 2., inhaereálván maga jurisdictioját, az Appellatiok iránt manuteállya s vigyáz törvéntételeikre; Mint hogy sok criminalis dolgokat, s halálos állapatokat, megh eset az közöttök, hogy pénzel büntettenek, kit hogy szem bé hunyva nézzük, lelkünk ismereti ellen nem lehet.

Tertio. Szomorúan hallyuk azon vádott, hogy az Nemes Vármegye Tisztei őket opprimálnák; mellyet alázatossan instálunk Felséged előt, méltóztassék kegyelmessen megh engedni, törvénnyel had kereshessünk. Hogy penigh közülök egy megh veretet, így esett: Midőn az Ellenségnek

---

[142] Lelőhelye: MOL G 19. II. 2. i. Prot. Inst. №. 50. – A fejedelemhez írott folyamodványok keltéről, illetve azok beterjesztésének idejéről az iktatókönyvek csak elvétve tartalmaznak adatokat. A most közölt kérvényt is tartalmazó kötet első oldalán található feljegyzés szerint a felsoroltakat 1705. július 17-én Bulyovszky Dániel fejedelmi titkár terjesztette a fejedelem elé. Mivel azonban a 81. sz. folyamodvány felett a „12. Julii ad Oppidi Vácz" megjegyzés található, a bihari hajdúvárosok kérvénye mindenféleképpen azt megelőzően készült.

[143] *a mellyet producal is:* utólagos betoldás a sorok között

[144] A hevenyészett bejegyzésben e latin szó eleje olvashatatlan.

[145] Lelőhelye: HBML IV. A. 1/b. 635. cs. Egykorú fogalmazvány.

(Rácznak) reánk való készületit, és közelítésit hallattuk, valaki felkelhető volt, mind Nemes, Nemtelen, insurgáltunk magunk oltalmára, s midőn Sárándnál mentünk volna, a' Sárándiak nemhogy velünk edgyüt felköltenek volna, sőt, bosszúságunkra a korcsomára nagy fottal menvén, ittanak, részegeskettenek, s tumultualodtanak, mellyet megh tudván, akkor rántottanak egyet le közülök, s exemplumot statualtatot a' N*emes* Vármegye, in flagranti kapván őket. Citálotlan, hogy valakit megh fogtanak volna, nem constal. Hanem Mélt*óságos* Fő G*ene*ralis U*ram* eő Excellentiája m*éltóságos* prancsolattyábul, a' kóborlók, fosztogatók, és visza szökni szokot katonák s hajdúk megh zabolázására az egész N*emes* Vármegyebéli helységek Hadnagyságokra felosztattván, midőn a' Bagomériak obstinaté, és contumaciter, iteratis vicibus meg intettenek volna, s azon közönséges jóra czélozó munkát magok közöt effectualni ugyan csak nem akarták, a' N*emes* Vármegye törvényszékire debito modo et forma citáltattnak, s ott juridice comincáltatván, közülök kettő detineáltatott. Annak utána ismét azon p*ro*cessus szolgabírája midőn Bagamérb*an* egy suspectus vándorló embert megh fogatot, mint praetensive kémet, atta az ott való Hadnagy kezében, hogy a' N*emes* Vármegye gyűlésére pro examine elküldgye, nem hogy cselekette volna, sőt, contuniaciter szót nem fogadot, mely dologért is, midőn a' N*emes* Vármegye gyűlésében számot vettünk volna tőle, teczet, hogy mind addigh detinealtassék, mígh a' suspectus embert nem állítya, kit is midőn végben vitt, menten elbocsátatot.

Quarto. Ezen háborúságos hadakozó időben az helységekben sok excessusok menvén a' lakos nép közöt végben, azok*na*k megh orvoslására, és zábolázására teczet ex G*ene*rali Co*mita*tus Congregatione Vice Ispán Uramat, cu*m* sibi adjunctis Communis [...][146] de, hogy felettéb, és insupportabiliter aggravaltatta volna általunk, nem való, a' mint ezen vádgyok helytelen volta Felséged Eger alat 2. Apr. A*nno* 1704. parancsolt Mélt*óságos* Consiliu*m* Determinatiojábul világossan extal, sőt, admonealtattunk, ha az repartitiokbol improportio tanálna egyszer, vagy mászor lenni, remostrálván effectione orvosoltatik, de hogy in gremio Co*mita*tus lévén, az eő terheket más szegény supportállya, illyetén közjónak egy szível lélekkel, s egyenlő erővel való folytatásának idején Felséged bölcsen itéllye megh.

9.

Bihar vármegye nemesi közgyűlésének válasza a bihari hajdúvárosok folyamodványára. Szentimre, 1706. május 1.[147]

Nemes Bihar Vármegyébenn lévő Némely Hajdú Városiak Szent Imrén 1ma Maji Anni 1706. celebrált Generalis Gyűlésében bé adott őtt szakaszbul álló Instantiájokra punctatim tőtt Resolutio.

Primo. Senki az Instánsok kőzzűl nem tapasztalta, hogy a Nemes Vármegye valakit privilegiumábann háborgatott volna; sőt kőtelesek lévén Édes Nemzetűnk s azok kőzőtt ezen Nemes Vármegyében lévő minden rendek Tőrvényes Privilegiuminak megh tartására, csak tudhassa a Nemes Vármegye, kitűl és mib*en* sértődtenek megh Néhai Méltóságos Fejedelemtűl obtineált s, ma is erejébenn lévő privilegiumikbann az Instánsok, kész a Nemes Vármegye a mennyire Authoritássa és hatalma vagyon, orvosolni. A mi többi részét illeti ezen első szakaszbann ad caleem fel tött szavaiknak utolsó punctumbann magok megh felelnek; azért arra több válasz nem kívántatik.

Secundo. Tudgya a Nemes Vármegye a mint mások*na*k, úgy az Instánsoknak is illyetén Országunk közönséges indulásábann és fegyverkezésében interveniálhata*na*k igyes bajos dolgai, azok*na*k rendessen való fojtatására, ha mikor őszve gyűlnek, senki őket nem impediálta. Hanem a múlt napokban Király Mátyás helységenként kezdvén járni s maga mellé az helységek akarattya ellen is embereket akarvánn eskedtetni, Nemzetes Vice Ispán Uram, midőnn megh tudta volna, kőtelessége szerint írt mindenn felé az Hajdú Városiak*na*k, az olyatén kitudgya mire czélozó privatum conventienlumok*na*k, s őszve eskűvések*ne*k, a kik mindenkor és mindenűt tilalmasok voltanak, békét hadgyanak, reá ne mennyenek, sőt ha ki hirdetné, reá menni akarna, vagy reá ment volna is

[146] A fogalmazvány itt hiányos.

[147] Lelőhelye: MOL P 396. 1. Ser. I. 1706. május. Fasc. 1. A. №. 13. (Eredeti.)

megh fogják és kézhez hozzák. Melly eő Kegyelme currentális Patensének a Nemes Vármegye most is inhareált, megh sem engedi, hogy ollyatén állapotokat kövessnek el, a mellyekből Kegyelmes Urunk és a Nemes Országh ellen valami útonn módon árultatás, párt ütés, vagy egyéb alkalmatlanságok következhessenek. Többé azért se Király Mátyás, se mások ollyanbann ne avassák magokat, lévén sok példa, hogy az hajlandó kösségh az illyen nyughatatlan természetű, értetlen elméjű emberek miatt reménségh felett ollyakra fokadott, annak utána a Méltóságok sok fáradsággal impediálhatták tumultuálódásokat. Melly non putarám, ezen Nemes Vármegyében, hogy ne essék, tellyes tehettséggel praeveniállyuk.

Tertio. Az instáló Hajdú Városiaknál csekéllyebb állapotú helybenn is, és csak edgy paraszt faluban is authoritássokat nem excedáló törvényes dolgaiknak, s azoknak revisioinak magok közt való fojtatását a Nemes Vármegye soha nem akadályozta, inkább mindeneket arra kínszerített és kért, az igasságh folyjék és fojtassák közöttök. A mi az apellatiokat illeti, Méltóságos Generalis Uram eő Nagyságа, azok iránt alázatossan fogh informáltatni.

Quartio. Méltóságos Generalis Uram eő Nagyságа általak producált méltóságos írásábull, csak némelly Hajdú Városok vannak emlékezetben, a kik el pusztultanak respectivé et proporctionaté, az Országh szolgálattyát edgyütt supportallyák a Nemes Vármegye több lakosival, ott a hol ideigh magokat megh vonták. A midőnn Isten vissza szabadíttya lakó hellyeikbenn eőket, a mit a Nemes Országh[148] statusi iránt végeznek, ahoz fogják magokat alkalmaztatni.

Quinto. Az Administrált naturálék árrátt, ha kinek contiuált Commissarius Uram megh nem atta, Kérjük eő Kegyelmétül a Nemes Vármegye megh parancsolta ki adott Instructiója szerint, mindeneket igazánn complánállyon, nincs hírünkel a Nemes Vármegye Tisztei valamelly szegénségh pénzét el fogták volna, mutassák megh, ha ki nequiter cselekedett, érdemes büntetését el vészi. Pro coronide penigh semel pro semper adgya a Nemes Vármegye értésekre az Instánsoknak, a mint Kegyelmes Urunk determinállta, és Kegyelmes kezeivel Subscribálta Resolutiojábann ki adta, nem recedálhat attul[149] proximé mindenekrűl, Méltóságos Generalis Károlyi Sándor Uram eő Nagyságа genuine fogh informáltatni.

[*Kancelláriai jegyzet az irat hátoldalán:*] Nro. 13.

10.

Szalontai Madas György folyamodványa II. Rákóczi Ferenchez.
Dátum és hely nélkül [Alsótolcsva, 1706. július 12.][150]

Felséges Vezérlő Fejedelem, nékem is mindenekben jó Kegyelmes Uram.

Mint hogy edgy nehány esztendőknek bizonyos forgási alatt mind édes Hazánk s úgy az Felséged hű szolgálattyában continuáltam magamatt, mind pedig Tekintetes Szunyog György Kapitány Uram ő Kegyelme rabságra való vitettetése után Nemes Bihar Vármegyében levő Hajdú Várassi seregeknek elejekben tisztségre applicáltattam, melly tisztséget más fél esztendőkig viseltem is, de mint az Felséged kegyelmes dispositiójábul azon seregek is Tekintetes Kapitány Kárándi Mihálly Uram ezerében applicáltattak, azon ezerben is sokáig tisztséget viseltem, melly mind ennyi négy esztendőktül fogván való szolgálatomnak haszna oda, van mert az míg a' Hajdú Várassi seregeknek tisztyek voltam is, fizetésemet kérvén, relegáltanak Felségedre, melly is sem együnnen, sem másunnan mind eddig is ki nem tőltt. Sok kárvallásimat pediglen, Felséges Uram, mind az hitetlen ráczoktúl s mind egyebektűl cselekedtekett, ha az Felséged terhére elő nem számlálom is, ezen Kapitány Kárándi Mihály Uram s úgy nemes ezerbéli tisztek testimoniálissa bizonyíttyák. Házam népének pediglen imitt amott más becsülletes emberek hajléki alat való bújdosásit Felséged előtt nyilván valóvá tészem. Kik felől is alázatossan esedezem Felségednek, mint jó Kegyelmes Uramnak, (magam hadakban foglalatoskodván), az hol meg nyomúlhatnak, egy fele, más fele való

[148] Áthúzva: *Vármegye*

[149] Utólagos beszúrás a sorok között.

[150] Lelőhelye: MOL G 19. II. 2. h. (Eredeti.) Korábbi kiadása: *Esze* 1955. 312–313. o.

adástúl és fizetéstűl meg oltalmazni ne terheltessék Felséged; mind ennyi sok sem viselésimnek, kárvallásimnak és fizetésem nem lételének mivoltát méltó tekintetbe venni Felséged ne terheltessék, ezek iránt való Felséged kegyelmes gratiájával edgyütt. Mind az által vagyon, Felséges Uram, Nemes Bihar Vármegyében Nagy Váradon alól egy Inánd nevű prediumocska, kinek is possessora, a' ki vólna, édes Hazánk szabadcsága, s úgy Felséged ellen fegyvert kötvén, (Váradi Görög Márton) Aradon continuuskodik, melly Innád nevü prediumocskát Kis Telegd nevü szállásával edgybe, laktam földe lévén, sok szenyvedésim, kárvallásim, s úgy fizetésem tekintetiért Felségedtűl alázatossan supplicálván, meg adatni kívánok. De mind az által, bízván az Felséged kegyelmes gratiájjához, magam is ígírem magamat továb is kötelességgel mind az Felséged, úgy édes hazánk hű szolgálattyára életem fogytáig. Felségednek pedig, mint jó Kegyelmes Uramnak, boldog országlást kívánván, Istenemet azért szüntelen imádnom meg nem szűnök. Felségednek pedig a' Felséged kegyelmes válasszát váró

szegény legkisseb hív szolgájja:
Szalontai Madas György

[*Külső címzés*:] Alázatos instantiájja Felségedhez, mint Kegyelmes Urához a belől meg írtt személlynek. (*Pecsét helye.*)

[*Utólag rávezetve a folyamodvány hátoldalára*:] Transmittitur ad Inclytam Suae Serenitatis Ducalis Cancellariam Bellicam.

11.

A bihari hajdúvárosok lovassága tisztjeinek elismervénye Madas György tevékenységéről. Alsótolcsva, 1706. július 12.[151]

Mi alább megh írt Nemes Hajdú Várasi Seregeknek, úgy mint Nemes Bihár Vármegyébül lévőknek felső és alsó tisztei recognoscállyuk vigore praesentium, hogy Kegyelmes Urunk eő Nagysága kegyelmes parancsolattyábúl applicáltatott vólt közzénk Tekintetes Nemzetes Szunyogh György Uram eő Kegyelme kapitánységi tisztnek el viselésére. Kitt is eő Kegyelme közöttünk nem sokkáigh continuuskodhatott, mivel Isten eő Felsége ellenségünk által rabságba ejtette, honnan talám mégh most sem szabadúlt meg. Így történvén az dologh, eő Kegyelme elfogattatása után azon eő Kegyelme köztünk való tisztinek elviselésére applicáltatott közinkben Nemzetes Vitézlő Mados György Uram, melly emberséges ember Kegyelmes Urunk és Hazája mellett velünk edgyütt híven és igazán szolgált edgy pénz fizetés nélkül. Az Hajdú Városoktúl ha fizetést kért, abbul azokbul semmit sem adtak, hogy felül megh nevezett Szunyogh György Uramot Kegyelmes Urunk eő Nagysága applicálta közinkben, eő Kegyelme succedálván helyében, Kegyelmes Urunktul várja fizetését, holott jó Kegyelmes Urunk, úgy Hazánk szolgálattya mellett lovaiban, úgy egyébb javaiban edgyszer is, mászszor is az ellenségh miá sok károkat vallott, és ma is tisztiben közöttünk eő Kegyelme megh maradott volna, de mivel Kegyelmes Urunk eő Nagysága kegyelmes parancsolattyábul azon felül megh nevezett Nemes Hajdú Városi Hadak applicáltattanak Kapitány Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Kárándi Mihály Uram ezerében. Mellynek nagyobb bizonyságára pro futuro testimonio adtuk ez levelünk írásával és usalis petsétünkel megh erőssítetett testimonialis levelünket az ide alább coramizálandó betsülletes hadi személyek előtt. Datum Alsó Toltsva, die 12. Julii Anno 1706.

Coram me Supremo Colonello Michaele Kárándi mp. [*Gyűrűspecsét.*]

Coram me Adamo Csató Incliti Regiminis Kárándiani Supremo Vigiliarum praefecto mp. *[Gyűrűspecsét.]*

Fő Hadnagy Fábiány István mp. *[Gyűrűspecsét.]*
Feő Hadnagy Molnár György *[Gyűrűspecsét.]*

[151] Lelőhelye: MOL G 19. II. 2. h. (Eredeti, mellékelve a fenti folyamodványhoz.) Korábbi kiadása: *Esze* 1955. 313. o.

Coram me Michaele Szüts Praefato Reg-iminis Suppremo Ductore mp. *[Gyűrűspecsét.]*

Vice Hadnagy Nagy János *[Gyűrűspecsét.]*
Vice Hadnagy Füleki János
Zászló Tartó Karátson István
Zászló Tartó Paap János
Strása mester Paál Deák
Strása mester Szegedi István
[Gyűrűspecsét.]

[*Kancelláriai jegyzet*:] 1706.

12.

A bihari hajdúvárosok fizetési kötelezettsége a zsoldos tisztek után. Berettyóújfalu, 1707. április 19.[152]

Anno 1707. Die 19. Men*sis* Apr*ilis*.

Berettyó Újfalu annuatim tartozik fizetni az Soldos Tiszteknek flor. hungar. 107. et Den. 52., idest száz hét magyar forintokatt és eötven két pénzekett.

Kaba is tartozik annuatim fizetni az Tiszteknek flor. hungar. 107. et Den. 52., idest száz hét magyar forintokatt és eötven két pénzekett.

Komádi is tartozik fizetni annuatim az Soldos Tiszteknek flor. hungar. 81. et Den. 92., idest nyolczvan egy magyar forintokatt és kilenczven két pénzekett.

Szalonta tartozik fizetni annuatim az Soldos Tiszteknek flor. hungar. 61. et Den. 44., idest hatvan egy magyar forintokatt és negyven négy pénzekett.

Ugra cum Harsány tenet*us* Officialib*us* annuati*m* solvere flor. hungar. 30. et Den. 72., idest harmincz magyar forintokatt és hetven két pénzekett.

Tépe is tartozik fizetni annuatim flor. hungar. 20. et Den. 48., idest húsz magyar forintokatt és negyven nyolcz pénzekett.

Fabiány István Hadnagy Uramnak fizetett Berettyó Újfalu flor. hungar. 73. Den. [...][153]
Szalonta is fizetett Fabiany Uramnak flor. hungar. 61. Den. 44.
Ugra is tartozik fizetni Fabiány Uramnak flor. hungar. 9.
In Summa flor. Rhen. 120. et Den. 12.

Vasady András Vice Hadnagy Uramnak tartozik fizetni Kaba flor. hungar. 107. et Den. 52.
Ugra is tartozik Vasady Uramnak fizetni flor. hungar. 16.
Tépe is tartozik Vasady Uramnak fizetni flor. hungar. 20. et Den. 48.
In Summa flor. Rhen. 120.

Karácson István Zászló tartónak fizetett Berettyó Újfalu flor. hungar. 34. Den. 72.
Komádi tartozik Karácson István Zászló tartónak flor. hungar. 81. Den. 92.
In Summa flor. hungar. 116. Den. 62.

[152] „Berettyóújfalu községnek legrégibb jegyzőkönyve, 1707–1843." Lelőhelye: HBML V. 612/a. 1. köt. fol. 7. (Eredeti.)

[153] A szám kiszakadt.

13.

Károlyi Sándor utasítása Baranyi Miklósnak a bihari hajdúvárosok összeírására. Debrecen, 1707. május 6.[154]

Committaltatik Baranyi Miklós Uramnak, hogy az Bihar Vármegyei Hajdú Városokat Conscribálja hova hamarébb az belöl megh írt mód szerént:

1mo. Melyik helységben hány Gazda vagyon azon helységbül való?
2do. Más el Pusztult Hajdú Várossi Ember hány vagyon s hova való?
3tio. Azok közül hányan s kik vadnak személlyek szerént az hadak közöt s melyik Regimentben?
4to. Zsoldossok azon kívül vadnak-e vagy sincsenek, s menyin, kik és ki ezerében?
5to. Vadnak-e? fegyverre alkalmatossok, kik sem személyekben nem hadakoznak, sem zsoldost nem adnak s hányon, hol s kik?
6to. Hányon tartanak egy zsoldost, vagy hogy ki-ki maga személyeért tart?
7mo. Gyalogok melyik helységbül mennyin telhetnek, fegyveresek és fegyvertelenek?
8vo. Nem csak az lakos hajdú Városokbul, hanem az Pusztáknak lakosairul is Anvestigálni kell miben és menyiben fegyverkeznek s vagyon zsoldosok.
9no. El végezvén mindeneknek szépen Extractussat tegye, s az helységnek is adgya ki Pecsétje subscriptioja alat.
10mo. Szorgalmatossan vigyázzon, hogy megh ne czalattassék, és az Gazdákat el ne tagadgyák, s az hol ollyan comperialtatik, connetallja.
11mo. Kire nézve mostani Pusztulás miat lehet egy háznál két-három bokor ember is, azt jól megh vizsgallja, és ha külön kenyeressek, külön Gazda számban írja.
12mo. Ha kiket Miserabiliseknek vagy inhabiliseknek mondanak, csak szovokra ne hadgya.

Melyet ezen holnapban el végezvén, hova hamaráb küldgye kezemben. Datum Debreczen, die 6. Maji 1707.

Károlyi Sándor

[*Az irat hátoldalán*:] Anno 1707. Mayus.

14.

Károlyi Sándor feljegyzése a bihari hajdúvárosokról. Hely és dátum nélkül [1707. április–május].[155]

	Berettyó Újfalu	NB. laknak
	Kaba	NB. laknak
	Deretzke	NB. laknak
Puszta	Salonta	<Puszta>
Puszta	Ürögd	
Puszta	Szent Márton	
Puszta	Thamási	

[154] MOL P 396. I. Ser. I. Irreg. (Eredeti.)

[155] Madách Imre Városi Könyvtár, Balassagyarmat, Esze Tamás hagyatéka. Xerox-másolat. Az eredeti irat a MOL P 396. 1. Ser. I. Irreg. anyagában volt.

Puszta	Harszány	
Puszta	Köröszszegh	
	Komádi	laknak
Puszta	Vekerd	
Puszta	Sass	
Puszta	Régen	
	Félegyháza	laknak
	Bagamér	laknak
	Mike Pércz	laknak
	Hajdú Bagos	laknak
	Konyár	NB. laknak
	Sáránd	laknak
	Tépe	laknak

15.

II. Rákóczi Ferenc határozata a bihari hajdúvárosok jogainak ideiglenes rendezéséről. Ónod, 1707. június 15.[156]

Nemes Bihar V*árme*gyei Hajdú Városok Protectiója addig, míg magok privilegiumokat N*emes* Erdély Országi Gyűlésbe p*ro*ducalván, confirma*ti*ója lészen

Nos Franciscus II. etc. Memoriae commendamus tenore praesen*tium* sign*ifi*cantes, quibus expedit universis et singulis. Hogy mi megtekintvén N*emes* Bihar Vár*me*gyében lévő Hajdú Városi híveink*ne*k nemzettséges hadakozásunk*na*k kezdetitől fogva a Nemes Haza köz szólgálattyának fegyverök által tőlök ki telhető képen lőtt elő segíllésében való készségeket, s másként is reflectálván magúnkat néhai bóldog emlékezetű Erdélyi Fejedelmek[157] s Praedecessorinktúl[158] magok jó viselésékért adatott privilegiumokra. Ennek okáért addig is, míg Erdély Országúnk[159] leg közelebb celebrálandó[160] gyűlésében azon privilegiumokat p*ro*ducálván, annak confirmatióját consequálnak, a N*emes* Vár*me*gye jurisdictiója alól említett Hajdú Várossi híveinket eximállyuk, és minden ki gondolható onusoktúl s a N*emes* V*árme*gye által reájok repártiálható impositióknak praestálásától immunitállyuk ez alább meg írt conditiók alatt:[161]

Primo. Hogy a megírt Városokból a mennyi fegyverre alkalmatos személlyekből álló seregek ki állhatnak, azokat a N*emes* Ország[162] szolgálattyára jó fegyverekkel és minden egyéb kívántató eszközökkel magúnk vagy ott commendérozó g*ene*ralisúnk parantsolattyára tartozzanak késedelem

---

[156] Lelőhelye: MOL G 19. II. 3. h. Prot. Rák. II. fol. 365–366. (Egykorú fogalmazvány.)

[157] eredetileg: *Fejedelmektűl*

[158] eredetileg: *Praedecessorink által*

[159] eredetileg: *Országúnkban*

[160] eredetileg: *leendő*

[161] eredetileg: *szerint*

[162] eredetileg: *Nemes Vármegye*

nélkűl ki állítani, és azok számára kívántató szekereket jó készülettel praestálni, úgy intertentiojukrul is azok*nak* egész p*ro*visiót tenni.

Secundo. Ha mikor törvényes állapotok magok között vagy magok territóriumán[163] történnek, (mivel fegyverviselők), annak revisiója maguk székin mennyen véghez, és ha nem decidáltathatnék, mivel mostanáb*an* az Váradi Kapitányság, az hova annak előtte az törvényes p*ro*cessusok szokt*anak* vala transmittáltatni, azon erősségnek ellenségünk kezénél való léte miatt vacal,[164] Gen*e*ralisúnk székire legyen appella*ti*oja, és onnan magúnk elibe.[165] Gyakorta criminális dólgok is penig concurrálván post factam judici*ar*iam revisionem, az illy dólgokat p*ro* informat*i*one Gen*e*ralisunkhoz transmitállyák, onnat várván az executiónak determina*ti*oját. Ellenben penig n*em* lévén semmi jurisdictiójok a N*emes* V*árme*gyebeli nemeseken, avagy azok*nak* határán, ha mi praetensiojok lenne az ollyanok ellen, a N*emes* V*árme*gye fórumán keressék.

Tertio. Akármelly földes úr*nak* is praejuduciumával az közzéjek magokat subtrahálni kívánkozó jobbágyságot semmiképen ne acceptállyák és admittállyák, úgy a public*us* malefactorokat vagy N*emes* V*árme*gyébül való latrokat magok között ne foveallyanak.

Quarto. Felül említett néhai bóldog emlékezetű Erdélyi Fejedelmek által adatott privilegiumokat Erdély Országunk*nak* első gyűlésében tartozzanak p*ro*ducálni, mellyet ha el mulatnának, mind ezen exemptionalisúnk, s mind azon privilegiumok*nak* ereje ex integro cassaltatik és annihiláltatik.[166]

Az mint hogy ez*en* p*rae*mitalt conditiok alatt, az míg az közelebb való Ország gyűlésse celebraltathatik, eximallyuk és immunitallyuk: Harum Nostrarum vigore et authoritate literar*um* mediante. Datum sub Generali Confoederator*um* Regni Hungariae Statu*um* conventu ad Canpum Onodiensem in dicto, die 15. Junii A*nno* 1707.

[Utólagos betoldás a bal lapszélen:] NB. Ki nem adatott illy formán, han*em* tsak a v*árme*gyé*nek* iratott irántok.

[163] *magok között vagy magok territóriumán*; utólagos betoldás a lap tetején

[164] *mivel mostanában az Váradi Kapitányság, az hova annak előtte az törvényes processusok szoktanak vala transmittáltatni, azon erősségnek ellenségünk kezénél való léte miatt vacal;* utólagos betoldás

[165] *magunk eleibe*: javítás *hadi székire* helyett

[166] Utólag az egész 4. tételt kihúzták.

Levéltári jelzetek

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML)
IV. A. Megyei törvényhatóságok és thj. városok. Feudális kor.
1/b. Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 635. cs.
V. Megyei városok és községek.
612. Berettyóújfalu iratai.
a) Feudális kori iratok.
1. köt. „Berettyóújfalu községnek legrégibb jegyzőkönyve, 1707–1843."

Magyar Országos Levéltár (MOL)
G szekció, A Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltárai.
A Thököly-szabadságharc levéltára.
G 2. (II.) Thököly Imre iratai.
II. 6. Egyéb kamarai iratok.
G 3. (III.) Thököly Szepesi Kamarájának iratai.
III. 9. Egyéb kamarai iratok.

A Rákóczi-szabadságharc levéltára.
II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára.
G 16. (I. 2.) Munkácson maradt rész.
I. 2. d. Katonai iratok.
I. 2. f. Erdélyre és a Partiumra vonatkozó iratok.

A szabadságharc központi hatóságainak irattárai.
G 19. (II. 2–3.) Fejedelmi Kancellária.
II. 2. e. Levelek és fölterjesztések a fejedelemhez.
e/A. Tisztázatok és másolatok.
II. 2. h. Elintézetlen kérvények szám nélkül.
II. 2. i. Protocolla Instantiarum. (Prot. Inst.)
II. 3. h. Leveleskönyvek, másolatok.
Protocollum Rákóczianum (Prot. Rák.) II.
II. 3. i. Fejedelmi jószágadományok kimutatása.

Gyűjteményes rész.
G 26. (IV.) Kérvények, levelek, jegyzékek.
IV. 2. a. Levelek: tisztázatok és másolataik.
G 28. (V. 2.) Katonai iratok.
V. 2. h. Hadbírósági ügyek és katonákat érintő polgári bírósági ügyek iratai.
G 29. (V. 3.) Gazdasági iratok.
V. 3. a/A. A fejedelmi udvartartás iratai. Fejedelmi kiutalások.

P szekció, Családi levéltárak.
P 1423. Szunyoghy család. (Szunyoghy cs. ir.)
9. tétel: A családtagok levelezése.

A Károlyi család nemzetségi levéltára.
P 396. Acta publica.
1. Acta Rákócziana.
Ser. I. Missiles diversorum ad Alexandrum Károlyi.
Ser. III. Mustrakönyvek.
Ser. IV. Kuruckori vegyes iratok.

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)
Kézirattár (Kt.)
Folia Hungarica (Fol. Hung.)
978. Protocollum Expeditionum. (Prot. Exp.)
1389. Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyüjteménye. (Thaly-gyüjt.)

Tolna Megyei Levéltár (TML)
XXXI. Családok és személyek
10. Esze Tamás történész hagyatéka, 1913–1992. (Esze-hagyaték)

Könyvészet

Bánkúti 1985.	Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai. 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Bánkúti Imre.* Budapest, 1985.
Esze 1955.	Kuruc vitézek folyamodványai, 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Esze Tamás.* Budapest, 1955.
Károlyi Oklevéltár, V.	A Nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. köt. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. S. a. r.: *Géresi Kálmán.* Budapest, 1897.
Magyari 1994.	II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi: *Magyari András.* [H. n.,] 1994.
Márki 1924.	*Márki Sándor:* A sarkadi hajdúk. *Hadtörténelmi Közlemények,* 25. (1924.) 33–59. o.
Nyakas 2005.	*Nyakas Miklós:* A bihari kishajdú városok. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója, V.) Debrecen, 2005.
O'sváth 1875.	*O'sváth Pál:* Bihar Vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875.
Seres 2003.	„Az aradiak és a komádiak harca" – Egy szerb népballada történelmi háttere és Szunyogh György kuruc főkapitány aradi fogsága 1704–1706-ban. In: A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve. 2002–2003. Szerk.: *Máthé Márta* és *Magyari Márta.* (A debreceni Déry Múzeum Kiadványai, LXXVI.) Debrecen, 2003. 135–171. o.
Seres 2007.	*Seres István:* Szunyogh György, a bihari hajdúvárosok főkapitánya, 1703–1704. In: A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei 2. Debrecen, 2007. 39–56. o.

István Seres

HAJDÚ TOWNS IN BIHAR COUNTY DURING RÁKÓCZI'S WAR OF INDEPENDENCE

Summary

Referring to the Transylvanian Law Books twenty inhabited locations were registered unambiguously as Hajdú (Heyduck = soldier enjoying privileges in return for military service) towns in Bihar County in the first half of the 17th century: Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány (Körösnagyharsány), Kaba, Komádi, Konyár, Körösszeg, Mikepércs, Régen, Sáránd, Sas (Mezősas), Szalonta (Nagyszalonta), Szentmárton (Fugyi- or Peceszentmárton), Tamási, Tépe, Ürögd, and Vekerd. Many more locations in Bihar are suspected however to have claimed in one way or another Hajdú privileges for themselves. The settling charters of the Hajdús at Bócs and Pocsaj are available, and the history of the privileged Hajdú cavalry of Várad and of the Hajdú garrison at Sarkad is also well-known. Originally Gáborján was among the Hajdú towns recognized by the Transylvanian princes, but in the second half of the 17th century it broke from the community of the Bihar Hajdús in unclear circumstances and later called itself a 'noble town'. In 1701 the Zipser Treasury admitted that Geszt, Mezőgyán, Ugra (Biharugra), and Zsadány in Bihar County had had Hajdú privileges earlier, while some recently explored evidence suggests that about forty settlements in Bihar considered themselves Hajdú towns in the decades after 1660.

Following the anti-Ottoman liberation wars the sovereign abolished the privileges of the Hajdú towns in Bihar, and regaining them was possible only after the outbreak of Rákóczi's insurrection. Ferenc II Rákóczi gave back the lost rights to the towns in three steps between 1703 and 1707. First, taking their former privilege into consideration, they were given exemption from customs duty and thirtieth toll in October–December 1703. In return Rákóczi obliged them to take up arms, appointing a captain-general, György Szunyogh to lead them. The community of the Hajdú towns, however, still depended from the county, causing disagreements between the two parties for some more years. Sándor Károlyi, commanding general in the Transtisza region, urged Rákóczi in summer 1705 to settle the towns' status. This was done in the following next months, and Károlyi himself claimed in February 1706 that the prince had taken the towns out of county authority. The same year the status of the soldiers of the Hajdú towns was put on the agenda. The Prince appointed a new captain-general, Mihály Kárándy; and the cavalry, independent till then and one unit lead by the commander of the blockade at Várad, was also included into Kárándy's regiment, where a large-scale reorganization was effectuated in July–August, soon after that the recruitment obligation of each town was regulated, too. On the eve of the national assembly at Ónod (1707) a commissioner delegated upon Károlyi's order conscripted the male inhabitants of the towns, and Rákóczi confirmed the liberties of the Bihar Hajdús at the assembly, putting them into the group of the settled-status Hajdú districts (towns along the Rivers Sajó and Hernád, and the 'old' towns in Szabolcs County). According to the sources, 14 settlements were members of the community of the Hajdú towns in Bihar at that time: Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány, Kaba, Komádi, Konyár, Mikepércs, Sáránd, Szalonta, Tépe, Ugra. Places south of River Berettyó were constantly attacked by Imperial soldiers, mainly by Serb borderguards, forcing the inhabitants to find refuge in more secure northern towns. Out of the twenty towns listed by the Transylvanian Code seven (Körösszeg, Régen, Sas, Szentmárton, Tamási, Ürögd, Vekerd) have been completely destroyed, some during the decades before the war of independence. Inhabitants of Komádi were forced to leave their town several times, and every time they chose Derecske as a temporary dwelling place; while the Hajdús from Nagyszalonta, threatened by Serbs, moved to Bagamér. They left their towns deserted but they acted as an independent community at their new dwelling places. The same could have happened in the case of Harsány and Ugra, because despite there is no mention of these two towns' existence from the Rákóczi period, their names can be read on the list of the Hajdú towns paying the officers of the Kárándy regiment.

The status of Sarkad evolved independently from the other hajdú towns, as its inhabitants formed an independent garrison. During the insurrection the town acted as a Hajdú community, and like the above-listed towns urged Rákóczi to confirm their privilege previously granted by the Transylvanian princes. Rákóczi's decision in this matter is not know, but it seems quite probable that the legal status of Sarkad was settled at the same time with the Hajdú towns of Bihar County.

István Seres

LES VILLES HAÏDOUKS DE BIHAR A L'ÉPOQUE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI

Résumé

Selon les Codes de Transylvanie, dans la première moitié du 17e siècle, vingt communes au total étaient classées avec certitude parmi les villes haïdouks de Bihar : Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány (Körösnagyharsány), Kaba, Komádi, Konyár, Körösszeg, Mikepércs, Régen, Sáránd, Sas (Mezősas), Szalonta (Nagyszalonta), Szentmárton (Fugyi- ou Peceszentmárton), Tamási, Tépe, Ürögd et Vekerd. Il est toutefois fort probable que de nombreuses autres communes aient prétendu, d'une manière ou d'une autre, aux libertés accordées aux haïdouks. Nous disposons des chartes d'établissement des haïdouks de Bócs et de Pocsaj et aujourd'hui nous connaissons bien l'histoire des haïdouks cavaliers affranchis de Várad, ainsi que celle des haïdouks qui tenaient garnison à Sarkad. A l'origine, la « ville noble » de Gáborján fit également partie des villes haïdouks reconnues par les princes transylvaniens, mais elle se sépara de cette communauté dans la deuxième moitié du 17e siècle dans des conditions jusqu'alors non élucidées. En 1701, la Chambre de Szepes elle-même reconnut que Geszt, Mezőgyán, Ugra (Biharugra) et Zsadány, communes du comitat de Bihar, avaient bénéficié de privilèges, alors que d'après les sources exploitées plus récemment, il est probable qu'une quarantaine de communes de Bihar se soient considérées comme ville haïdouk dans les décennies d'après 1660.

Après la fin des guerres de reconquête menées contre les Turcs, l'empereur supprima le privilège des villes haïdouks de Bihar qu'elles ne pouvaient récupérer qu'après l'éclatement de la guerre d'indépendance de Rákóczi. Entre 1703 et 1707, Ferenc Rákóczi II s'occupa en trois étapes de la restitution des privilèges des villes haïdouks de Bihar. D'abord, en octobre–décembre 1703, elles furent exonérées de payer les droits de douane et l'impôt dit « le trentième » compte tenu de leurs privilèges d'antan, mais Rákóczi les obligea de combattre sous la houlette du capitane général György Szunyogh nommé spécialement pour ces villes. Toutefois la communauté des villes haïdouks continua de dépendre du comitat, ce qui provoqua des conflits pendant plusieurs années entre les deux parties. En été 1705, le général commandant la région transtibiscine Sándor Károlyi sollicita Rákóczi de régler le statut de ces villes, ce qui fut fait dans les mois suivants. En février 1706, Károlyi lui-même déclara que le prince les avait retirées de la compétence du comitat. Dans la même année, le statut des troupes des villes haïdouks fut également mis à l'ordre du jour. Le prince nomma un nouveau capitaine général à leur tête en la personne du colonel Mihály Kárándy dont le régiment intégra également la cavalerie – jusqu'alors indépendante ou dirigée par le commandant du blocus de Várad – qui fit l'objet d'une réorganisation importante en juillet et août. L'obligation de chaque ville de fournir des mercenaires fut également réglementée. A la veille de la Diète d'Ónod, le commissaire envoyé à l'ordre de Károlyi recensa les habitants masculins des villes. A la Diète, Rákóczi confirma définitivement les libertés des villes de Bihar qui se retrouvèrent ainsi parmi les districts haïdouks (district des environs des rivières Sajó et Hernád, « anciennes » villes haïdouks de Szabolcs, etc.) qui avaient un statut réglementé. Selon nos sources, 14 communes formèrent alors la communauté des villes haïdouks de Bihar, notamment Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány, Kaba, Komádi, Konyár, Mikepércs, Sáránd, Szalonta, Tépe et Ugra. Les communes situées au sud de Berettyó furent constamment exposées aux attaques des troupes impériales et surtout des gardes-frontières serbes et leur population

se réfugia dans les villes plus sûres et plus au Nord. Parmi les vingt communes énumérées dans le Code de Transylvanie, sept furent entièrement détruites (Körösszeg, Régen, Sas, Szentmárton, Tamási, Ürögd et Vekerd) dont certaines déjà dans les décennies qui précédèrent la guerre d'indépendance des kouroutz. Les habitants de Komádi furent contraints de quitter leur commune plusieurs fois et ils choisirent toujours Derecske comme domicile provisoire, tandis que les haïdouks de Szalonta menacés par les Serbes trouvèrent refuge à Bagamér. Bien qu'ils aient abandonné leurs villes, les haïdouks formèrent une communauté autonome également au sein de leur nouvelle commune. Cela devait être pareil pour Harsány et Ugra qui ne sont mentionnées dans aucune source issue de l'époque de Rákóczi, mais on les retrouve parmi les villes haïdouks qui payaient les officiers du régiment Kárándy.

Le statut des habitants de Sarkad, qui formèrent une garnison indépendante, ne fut pas lié à celui des autres villes haïdouks. Au cours de la guerre d'indépendance, en tant que communauté haïdouk, ils demandèrent auprès de Rákóczi, tout comme les villes énumérées, la restitution de leurs privilèges accordés par les princes transylvaniens. Nous ignorons la décision prise par le prince à ce sujet, mais il est probable que le statut des habitants de Sarkad ait été réglé en même temps que celui des villes haïdouks de Bihar.

István Seres

DIE HAIDUCKENSTÄDTE IM KOMITAT BIHAR IM FREIHEITSKAMPF VON RÁKÓCZI

Resümee

Auf Grund der Gesetzesbücher von Siebenbürgen wurden in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts insgesamt zwanzig Siedlungen eindeutig den Haiduckenstädten im Komitat Bihar zugeordnet: Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány (Körösnagyharsány), Kaba, Komádi, Konyár, Körösszeg, Mikepércs, Régen, Sáránd, Sas (Mezősas), Szalonta (Nagyszalonta), Szentmárton (Fugyi- oder Peceszentmárton), Tamási, Tépe, Ürögd und Vekerd. Es kann jedoch von weit mehr Siedlungen in Bihar vermutet werden, dass sie in irgendeiner Form Anspruch auf die Haiducken-Freiheit erhoben. Es stehen uns die Siedlungsurkunden der Haiducken von Bócs und Pocsaj zur Verfügung, und wir kennen die Geschichte der befreiten berittenen Haiducken von Várad (Wardein), sowie der Haiduckensoldaten, die die Grenzwache von Sarkad bildeten, bereits sehr gut. Ursprünglich gehörte auch das sich im Späteren für eine „adelige Stadt" haltende Gáborján zu den von den Fürsten von Siebenbürgen akzeptierten Haiduckenstädten, das unter bis heute nicht geklärten Umständen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts aus der Reihe der Haiducken von Bihar herauslöste. 1701 erkannte auch die Kammer der Zips an, dass die Siedlungen Geszt, Mezőgyán, Ugra (Biharugra) und Zsadány im Komitat Bihar früher Haiducken-Privilegien genossen hatten. Neuerdings erschlossene Quellen machen wahrscheinlich, dass sich in den Jahrzehnten nach 1660 etwa 40 Siedlungen in Bihar für Haiduckenstädte hielten.

Nach dem Abschluß der zurückerobernden Kriege gegen die Türken hob der Herrscher die Privilegien der Haiduckenstädte von Bihar auf; die Möglichkeit der Wiedererlangung ergab sich erst nach dem Ausbruch des Freiheitskampfes von Rákóczi. Ferenc (Franz) II. Rákóczi beschäftigte sich zwischen 1703 und 1707 in drei Schritten mit der Rückgabe der verlorenen Privilegien der Haiduckenstädte von Bihar. Zuerst erhielten sie – ihr früheres Privileg in Betracht ziehend – im Oktober-Dezember 1703 eine Befreiung von der allgemeinen und Dreißigstzollzahlung. Rákóczi verpflichtete sie aber zugleich dazu, ins Feld zu ziehen; in diesem Sinne ernannte er mit György (Georg) Szunyogh auch einen eigenen Oberhauptmann an ihre Spitze. Zugleich verblieb jedoch die Gemeinschaft der Haiduckenstädte auch weiterhin in der Abhängigkeit des Komitats, was zwischen den beiden Parteien noch Jahre lang zu einem Zwist führte. Im Sommer 1705 drängte der kommandierende General der Gebiete jenseits der Theiß, Sándor Károlyi, bei Rákóczi darauf, die Situation der Städte zu regeln, was im Laufe der folgenden Monate auch erfolgte. Im Februar 1706 erklärte auch Károlyi selbst, dass der Fürst sie früher aus der Rechtshoheit des Komitats herausge-

nommen hatte. Noch in diesem Jahr wurde auch die Situation des Militärs der Haiduckenstädte an die Tagesordnung gesetzt. Der Fürst ernannte mit Oberst Mihály (Michael) Kárándy einen neuen Oberhauptmann an ihre Spitze, und auch die Kavallerie des bis dahin selbständig, bzw. vom Kommandanten der Blockade von Várad gelenkten Verbandes kam in das Regiment von Kárándy, in welchem sie noch im Juli-August einer bedeutenden Umorganisation unterzogen wurden. Schon bald wurde auch die Verpflichtung der einzelnen Städte bezüglich der Aufstellung von Söldnern geregelt. Der am Vorabend der allgemeinen Versammlung der mit Rákóczi Kämpfenden von Onod auf Befehl von Károlyi ausgesandte Kommissar schrieb die männliche Bevölkerung der Städte zusammen, und bei der Verhandlung bekräftigte der Fürst endgültig die Freiheitsrechte der Haiducken von Bihar. Auf diese Weise gelangten auch sie in den Kreis der bis dahin bereits über einen geregelten Status verfügenden Haiduckendistrikte (Haiduckenstädte in der Gegend an den Flüssen Sajó und Hernád und die „alten" Haiduckenstädte im Komitat Szabolcs usw.). Unseren Quellen zufolge wurde die Gemeinschaft der Haiduckenstädte von Bihar zu dieser Zeit von insgesamt 14 Ortschaften gebildet, nämlich: Bagamér, Berettyóújfalu, Derecske, Félegyháza, Hajdúbagos, Harsány, Kaba, Komádi, Konyár, Mikepércs, Sáránd, Szalonta, Tépe und Ugra. Die Siedlungen südlich des Flusses Berettyó waren fortlaufend den Angriffen der Kaiserlichen, insbesondere der Raitzen der Militärgrenze ausgesetzt, und ihre Bevölkerung flüchtete in die nördlicher gelegenen, sichereren Städte. Von den in der Gesetzessammlung von Siebenbürgen aufgezählten zwanzig Siedlungen wurden sieben (Körösszeg, Régen, Sas, Szentmárton, Tamási, Ürögd und Vekerd) vollkommen vernichtet, einige bereits in den Jahrzehnten vor dem Unabhängigkeitskampf der Kurutzen. Die Bevölkerung von Komádi musste ihren Wohnort mehrmals verlassen; sie wählten in jedem Fall Derecske als vorläufige Unterkunft, und die von den Raitzen bedrohten Haiducken von Szalonta suchte in Bagamér Unterschlupf. Ihre Stadt ließen sie zwar leer zurück, trotzdem waren sie auch an ihrem neuen Wohnort als selbständige Gemeinschaft vertreten. Eine ähnliche Situation herrschte wohl auch im Falle von Harsány und Ugra, da keine unserer Quellen das Bestehen dieser beiden Ortschaften in der Rákóczi-Zeit nennt, trotzdem sind sie ebenfalls unter den Haiduckenstädten zu finden, die die Offiziere des Kárándy-Regiments bezahlten.

Unabhängig von den anderen Haiduckenstädten entwickelte sich die Situation der Bevölkerung von Sarkad, die eine eigene Burgbesatzung bildeten. Zur Zeit des Unabhängigkeitskrieges traten auch sie als Haiduckengemeinschaft auf und drängten ähnlich den aufgezählten Städten bei Rákóczi darauf, dass ihnen ihr von den Fürsten von Siebenbürgen erhaltenes Privileg zurückgegeben werden sollte. Den diesbezüglichen Beschluss des Fürsten kennen wir nicht, halten es jedoch für wahrscheinlich, dass auch die Regelung des Rechtsstandes der Bewohner von Sarkad in der gleichen Zeit, wie der Haiduckenstädte von Bihar erfolgte.

Иштван Шереш

БИХАРСКИЕ ГАЙДУЦКИЕ ГОРОДА В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ, ВОЗГЛАВЛЯЕМОЙ РАКОЦИ

Резюме

На основании Сводов Законов Трансильвании в первой половине XVII века к категории бихарских гайдуцких городов единозначно относились города: Багамер, Береттьёуйфалу, Деречке, Фельэдьхаза, Хайдубагош, Харшань, (Кёрёшнадьхаршань) Каба, Комади, Коньар, Кёрёшсег, Микеперч, Реген, Шаранд, Шаш (Мезёшаш), Салонта (Надьсалонта), Сентмартон (Фудьи- или Пецесентмартон), Тамаши, Тепе, Йурёгд и Векерд. Однако о гораздо большем числе бихарских поселений можно подозревать, что они в какой-нибудь форме претендовали на гайдуцкую свободу. В нашем распоряжении имеются грамоты на поселение, выданные гайдуками Бочи и Почайи. И сегодня нам уже хорошо известна также история запатентованных гайдуков-кавалеристов, а также гайдуцкого воинства, выполнявшего охрану крепости Шаркад. Первоначально к гайдуцким городам, признанным трансильванскими

князьями, относился также и Габорьян, признавший себя позднее „благородным городом", который еще во второй половине XVII века при невыясненных до сих пор обстоятельствах вышел из сообщества бихарских гайдуков. В 1701 году самой Сепешской Палатой было признано, что поселения Гест, Мезёдьан, Угра (Бихаругра) и Жадань ранее пользовались привилегиями гайдуков, а найденные в последние времена источники указывают на вероятность того, что в десятилетия после 1660 года около 40 бихарских поселений считало себя гайдуцкими городами.

После завершения освободительных войн против турок правитель упразднил привилегии бихарских гайдуцких городов, для возвращения этих привилегий открылась возможность лишь после начала освободительной борьбы под руководством Ракоци. Ференц II Ракоци в период 1703–1707 годов трижды занимался вопросом возвращения утраченных прав бихарским гайдуцким городам. Во-первых, принимая во внимание их прежние привилегии, они были освобождены от уплаты пошлины и тридцатой доли в октябре–декабре 1703 года. Ракоци обязал их нести воинскую повинность, в соответствии с этим их командиром был назначен Дьёрдь Суньог. В то же время сообщество гайдуцких городов оставалось в зависимости от комитата, что вызвало противостояние и распри между ними, длившиеся в течение многих лет. Летом 1705 года ведущий генерал Затисайского края Шандор Каройи выхлопотал у Ракоци, чтобы было упорядочено положение городов, что и произошло в последующие месяцы, так как уже в феврале 1706 года сам Каройи так же заявил, что князь уже ранее вывел их из подведомственности комитата. Еще в том же году было поставлено на повестку дня пололожение военнослужащих гайдуцких городов. Князь назначил нового главнокомандующего, а кавалерия, бывшая ранее самостоятельной, и входила в подчинение части, управляемой командиром блокады, также вошла в состав полка Каранди. В ней еще в июле-августе того же года была проведена большого масштаба реорганизация. Вскоре были регламентированы также и обязанности по выставлению наемников отдельными городами. Накануне государственного собрания в Оноде уполномоченный, направленный по приказу Каройи, произвел перепись мужского населения городов, а на государственном собрании Ракоци уже окончательно утвердил свободные права бихарцев, благодаря чему они сравнялись в правах с гайдуцкими районами, обладавшими уже регламентированным статусом (гайдуцкие города при притоках рек Шайо и Хернад, а также „старые" гайлуцкие города в Сабольче и пр.) Согласно нашим источникам в это время уже 14 населенных пунктов входило в сообщество бихарских гайдуцких городов, а именно: Багамер, Береттьёуйфалу, Деречке, Фельэдьхаза, Хайдубагош, Харшань, Каба, Комади, Коньар, Микеперчь, Шаранд, Салонта, Тепе и Угра. Населенные пункты, расположенные к югу от Береттьё, постоянно находились под угрозой домогательств со стороны кайзера и прежде всего подвергались нападениям сербских воинов из пограничных районов, поэтому их население постоянно вынуждено было спасаться в расположенных на севере более безопасных и спокойных городах. Из двадцати населенных пунктов, перечисленных в Кодексе законов Трансильвании, семь (Кёрёшсег, Реген, Шаш, Сентмартон, Тамаши, Урёгд и Векерд) были полностью уничтожены, некоторые из них уже были разрушены в десятилетия, предшествовавшие борьбе за независимость куруцев. Население города Комади было вынуждено несколько раз покидать свои места жительства, и во всех случаях оно выбирло для временного поселения город Деречке, а гайдуки-жители Салонты, теснимые сербами, спасались в Багамере. Свои города они оставляли пустыми, несмотря на это на своем новом месте они всегда представляли себя как отдельные общины. Аналогичное положение вероятно могло быть и в случае городов Харшань и Угра, так как ни один из имеющихся у нас источников не упоминает о состоянии этих двух поселений в эпоху Ракоци.

Совершенно независимо от остальных гайдуцких городов сложилось положение населения города Шаркад, которое постоянно несло самостоятельную службу по охране крепости. В период войны за независимость шаркадцы также выступили как сообщество гайдуков и аналогично вышеупомянутым городам требовали возвращения им привилегий, полученных от князя Трансильвании. Нам неизвестно решение князя в этом вопросе, но кажется весьма вероятным, что упорядочение правового статуса шаркадцев могло произойти одновременно с урегулированием прав бихарских гайдуцких городов.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

B. Szabó János

A honfoglalóktól a huszárokig

A középkori magyar könnyűlovasság

Argumentum

KÖZLEMÉNYEK

VÉGH FERENC

A „SZABAD REND"

A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról

„Ők a keszthelyi seregtől el nem szakadnak, mivel ők eddig is egyetértettek őfelsége szolgáival, ez után is egyetértenek, és együtt volna, amit adnak, mivel egy uruk és egy kapitányuk vagyon, egy bot alatt vannak, azon kívül semmit sem cselekszenek" – replikázott öntudatosan 1675-ben az évszázaddal csaknem egyidős Kun Péter keszthelyi szabad vajda.[1] Indulatait az váltotta ki, hogy Sennyey István, a veszprémi egyházmegye püspöke – szakítva a korábbi gyakorlattal – a keszthelyi végvár királyi fizetésű katonáitól és az ugyanott állomásozó szabad hajdúktól immár külön követelte a neki járó tizedet. A főpap döntéséből a gyalogos tiszt és az alá tartozó mintegy száz fegyveres emelt szintű adóztatásuk szándékát vélte kiolvasni, az előzmények ismeretében aligha alaptalanul. Noha az eset önmagában is tanulságos, Kun Péter indulatoktól fűtött szavai elsődlegesen mégis az okból érdemelnek külön figyelmet, mivel rávilágítanak a legtöbb végvárban igazolható, ám ezideig szinte elfeledett szabad katonaság létezésére és jelentőségére.

Az Adriától az Erdélyi Fejedelemség határáig félkörívben húzódó végvárláncolat váraiban az uralkodó havi zsoldjáért szolgáló katonaság, a „vitézlő rend" mellett a XVII. század első évtizedeiben tűntek fel a magyar nyelvű forrásokban leggyakrabban szabad legényeknek/ hajdúknak nevezett fegyveresek. Az úgynevezett „szabad rend" megjelenése mondhatni természetes velejárója volt az Európa nyugati felén ugyanekkor kibontakozott nagyhatalmi küzdelemsorozatnak, mely három évtizedre (1618–1648) lekötötte a Habsburg-ház erőit. A háború során nemegyszer létében fenyegetett dinasztia – kihasználva az oszmánokkal 1606-ban kötött és később többször megújított fegyvernyugvást – a törökellenes védelmi rendszerre fordított kiadások drasztikus lefaragásától remélte zilált pénzügyi helyzetének stabilizálását. A kormányzat a költségek csökkentést a legkézenfekvőbb módon: a végvárak őrséglétszámának leszállításával, illetve a helyőrségek kivonásával érte el. A korábban az oszmánellenes hadszíntérre fordított rendszeres birodalmi segély és más bevételek elapadásával indokolható lépés eredményeként a 1570-es években még mintegy 22 000 főt számláló végvári katonaság a XVII. század közepére hozzávetőleg 17 000-re apadt. A már hivatalosan is csak tíz hónapban, mindinkább hiányosan fizetett királyi katonák a korábbi 120 helyett negyedével kevesebb, megközelítőleg 90 végvárban teljesítettek szolgálatot.[2]

A tetemes létszámcsökkentés azonban a hadászati erőegyensúly oszmánok javára történő felborulásának veszélyével fenyegetett, ami megkívánta az elbocsátott végváriak

[1] Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL) Decimae Episcopales. No. 107. (1675)

[2] *Pálffy Géza:* A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a XVIII. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. *Történelmi Szemle*, 38. (1996.) 2–3. sz. 207. o.

pótlását. Központi források hiányában azonban ez csak a magyarországi hátország anyagi és emberi erőforrásainak fokozottabb kiaknázásával volt biztosítható, ami a gyakorlatban a birtokosok határvédelembe bevonását jelentette, kiegészítendő a királyi fenntartású védelmi rendszert. A határ menti nagybirtokosok uradalmain rövid idő alatt megerődített települések egész sora jött létre, melynek lakói különféle kedvezmények fejében katonai szolgálatot láttak el és vettek részt a török portyák elleni védekezésben. A Dunántúlon a Batthyány és Nádasdy család Rába-menti, illetve a Zrínyiek muraközi uradalmainak területén találunk nagyszámú, katonai-polgári életmód sajátos keverékét űző elemet, akik dominusuk magánhadseregének részeként kapcsolódtak be a határvédelembe.[3] A találóan militarizációnak nevezett jelenség azáltal idézett elő mélyreható változásokat, hogy (családtagokkal együtt) a korabeli magyar társadalom mintegy negyedét-ötödét tette fegyverforgatóvá.[4]

A védelmi kényszer a határzónában fekvő, királyi helyőrséggel rendelkező végvárak birtokosait is nagyobb áldozatvállalásra sarkallta. A védelmi rendszer pilléreit jelentő, kamarai kezelésbe került fővárak (Szigetvár, Gyula, Eger) gazdag irodalmának árnyékában nem kapott elég hangsúlyt, hogy korszakunkban a dunántúli végvárakat kevés kivétellel változatlanul világi vagy egyházi birtokosok kezén találjuk. Az uralkodó által fenntartott helyőrség megjelenése ugyanis a végvárak tulajdonjoga tekintetében nem idézett elő változást. A királyra felesküdött fegyverforgatók jelenléte mindazonáltal nem mentesítette a birtokosokat a védelemmel összefüggő terhek viselése alól. Őket váruk állagának megőrzésén túl továbbra is katonaállítási kötelezettség terhelte.[5] A helyőrség létszámának gyarapítására azonban a végvárak tartományának védelmi igénye is ösztönzőleg hathatott, hiszen annak jövedelmei kizárólag a birtokos családo(ka)t illették. A közügy és magánérdek eme szerencsés összefonódásának eredményeként a XVII. század első évtizedeitől a legtöbb dunántúli végvárban a király által fenntartott helyőrség mellett megtaláljuk a birtokosok által kiállított, szabad rendű fegyverforgatókat is.[6]

---

[3] *Tóth István György:* Jobbágyok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. Budapest, 1992. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 115.) 21–36. o.; *N. Kiss István:* Katonaparasztság. Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század. *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973.) 319–330. o.; *Uő.:* A végvári katonaparasztság szerepe és sorsa a felszabadító háborúkban Délnyugat-Magyarországon. In: Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). (Szerk. *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán.*) Eger, 1989. (Studia Agriensia 9.) 47–55. o.; *Uő.:* A muraközi régió kettős katonai szerepe a 17. században. Végváriak és katonaparasztok. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. (Szerk. *Petercsák Tivadar* és *Szabó Jolán.*) Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 123–144. o.; *Varga János:* Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban, 1556–1767. Budapest, 1969. 289–308. o. A katonaparasztság változatos struktúráira a regularizációs törekvésekkel összefüggésben áttekintést ad *Czigány István:* Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) 84–95. o.

[4] A militarizáció hátterében meghúzódó okokról ad áttekintést *Pálffy Géza:* Magyarország két világbirodalom határán (1526–1711). In: Magyarország története. (Főszerk. *Romsics Ignác.*) Budapest, 2007. 431. o., ill. a militarizációra külön magyar és horvát modellt javasolva *Uő.:* Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der frühen Neuzeit. In: *Historisches Jahrbuch,* 123. (2003.) 111–148. o.

[5] *Végh Ferenc:* Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században. Budapest, 2007. 151–154. o.

[6] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 235 Festetics család keszthelyi levéltára. Gersei Pethő család. 34. cs. No. 125. (Keszthely, 1623); Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) IV.14.a. Processus civiles. 1d. Fasc. 5. No. 4. pag. 10–12. (Szigliget, 1640); *Iványi Béla:* Zalaszentgrót története. (Kézirat) [1964.] 154. o. (Szentgrót, 1644)

Az érintett várbirtokosok szabad legények kiállításával tudták a legkisebb anyagi ráfordítással növelni az adott véghely védőseregét. Utóbbiakat a helyőrség névjegyzékébe beírt királyi katonáktól elsődlegesen az különböztette meg, hogy – mint majd látni fogjuk – nem havi zsold, hanem az általuk művelt föld (főként szőlő és szántó) földesúri járadékok alóli mentessége fejében forgatták kardjukat. E katonacsoportnak nagy számán és elterjedtségén túl leginkább az a tény kölcsönöz jelentőséget, hogy alkalmazásuk révén a végvidékek generálisai nagy létszámú fegyveres erő fölött diszponálhattak, anélkül azonban, hogy ez a kamarák számára külön kiadási tételt jelentett volna. Erről tanúskodnak Kun Péter szavai is: a szabad rendű fegyveresek is az adott végházban szolgáló királyi katonák élén álló, az uralkodó által kinevezett (fő)kapitány parancsnoksága alá tartoztak, jelentősen növelve a Bécsből, az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) által koordinált végvidékek fegyvereseinek létszámát.

*

A XVII. század derekán a Drávától északra fekvő négy végvidéki főkapitányságba szervezett királyi katonaság keretlétszámairól a bécsi székhelyű központi kormányszervek (mindenekelőtt az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara) iratanyagából viszonylag pontos képet nyerhetünk.[7] A végházak iratos katonái mellett úrbérmentesség fejében szolgáló fegyveresekről ellenben átfogó összeírás nem maradt fenn, hiszen őket – eltérő birtokosaik révén – központilag nem tartották nyilván. A „szabad rend" létszámviszonyaiba bepillantást engedő kevés forrás lelőhelyeként így az őket alkalmazó földbirtokos családok archívumai jelölhetők meg. A legváltozatosabb irategyüttesekben található szórványadatok összegyűjtése viszont még egy adott végvár esetében is fáradságos és időrabló vállalkozás, nem is szólva egy végvidék valamennyi végháza esetében elvégzendő – túlzás nélkül években mérhető – kutatómunkáról. Szerencsénkre azonban a végvárrendszer fennállásának utolsó évtizedéből három olyan, a maga nemében páratlan összeírás is fennmaradt, amely bepillantást enged a „szabad rend" létszámviszonyaiba, a XVII. század végi dunántúli katonatársadalom látleletét is adva egyúttal.

Egy 1701 februárjában, Forgách Simon győri főkapitány-helyettes utasítására készült, magyar nyelvű jegyzék nemcsak a végvidék tíz várában szolgálatot teljesítő iratos katonák, hanem a „szabad rend" létszámát és – ritka kivételként – a katonák névsorát is megadja.[8] A minden bizonnyal a feloszlatandó végvári katonaság megadóztatásának szándékával, tájékozódásképpen készült összeírás elárulja, hogy a Bécs védelme szempontjából kiemelt jelentőségű győri végvidék váraiban alig kilenc hónappal annak felszámolása előtt ténylegesen 1619 magyar (és ismeretlen számú német) végvári katona mellett mint-

[7] *Pálffy Géza:* A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006.) 2. sz. 538–559. o.; *Fazekas István:* Az Osztrák Állami Levéltár nyomtatásban megjelent segédletei. *Levéltári Közlemények*, 69. (1998.) 1–2. sz. 195–219. o. Konkrét adatok a XVII. századból: *Takács Sándor:* A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 244–312. o.

[8] MOL P 287 Forgács család levéltára. Series II. Fasc. HH. (43. cs.) fol. 144–226. A kiadásra érdemes, valóban unikális forrás keletkezésének körülményeire l. *Czigány István:* Gróf Forgách Simon, a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2005. 127. o.

egy 875 szabad rendű, azaz zsoldban nem részesülő fegyveres szolgált.[9] Utóbbi kontingens legnagyobb számban Veszprémben (226), az öt Balaton melléki végház központjának számító Keszthelyen (223) és Pápa (159) várában állomásozott. A generalátus központja, Győr kivételével valamennyi végház, még a török uralom alól csak 1687-ben felszabadult Palota esetében is igazolható szabad fegyveresek jelenléte, ami jól mutatja, hogy széles körben elterjedt gyakorlatról van szó. A „szabad rend" hadászati jelentőségét leginkább az világítja meg, hogy összlétszámuk a ténylegesen szolgálattevő vitézlő rend felét tette ki. Az 1690-es években jelentősen átalakult végvidék helyőrségeinek keretlétszáma jelenleg nem ismert, de becslésünk szerint a szabad katonaság azt mintegy negyedével egészíthette ki.

Noha az említett összeírás csak a Duna és a Balaton között fekvő főkapitányság váraiban szolgáló fegyvereseket vette számba, mégis lehetőség nyílik a szomszédos kanizsai végvidék váraiban szolgáló „szabad rend" létszámának meghatározására is. 1696-ban ugyanis a Dunántúl többi megyéjéhez hasonlóan dikátorok járták be Zala településeit is, köztük a Balaton melléki végházakat (Keszthely, Szigliget, Csobánc, Tihany), melyek a –Veszprém megyei Vázsonnyal kiegészülve – a győri végvidéken belül önálló várkörzetet alkottak (3. sz. táblázat).[10] Mint láttuk, az öt helyőrséget fél évtized múltán újra összeírták, ami szerencsés átfedést eredményezett, lehetőséget adva a kutatónak az adatsorok összevetésére.[11] Jóllehet a Zalában működő rovók az adóalanyok névsorát nem, csak településenként összesített számukat tüntették fel, azok mégis árulkodóak. Szembetűnő ugyanis, hogy azokon a királyi helyőrségű várral is rendelkező településeken, ahol az 1701 eleji összeírás nagyszámú szabad rendű fegyverest regisztrált, ott az öt évvel korábbi conscriptio annál alig valamivel kevesebb szabados (*libertinus*) létét rögzítette. Esetünkben ezeknek a szabadosoknak a földesúri szolgáltatások alól bizonyos mértékű vagy idejű mentességgel rendelkező jobbágyokkal történő azonosítását nagy számuk eleve megkérdőjelezi.[12] Tihanyban példának okáért 24, Csobáncban 18 libertinust írtak össze, Keszthelyen pedig nem kevesebb, mint 223 (!) főt soroltak ebbe a tágan értelmezhető társadalmi kategóriába (4. sz. táblázat).[13]

Kézenfekvőbb alternatíva e libertinusok és a már megismert „szabad rend" megfeleltetése, amihez Veszprém megye portalajstroma meggyőző bizonyítékot is szolgáltat. Az 1701. évi összeírásban 59 szabad rendű fegyveressel regisztrált Vázsonyt ugyanis –

[9] Az adatpárt az egyes végházak aktuális szolgálattevőinek tételes összesítésével nyertük. Más eredményre jutott *Czigány* 2004. 175. o.

[10] *Végh* 2007. 79–85. o.

[11] MOL Magyar Kamara Archívuma (a továbbiakban: MKA) E 158 Conscriptio portarum. Tom. LIV. (1664.d.) fol. 665v–775v. (A továbbiakban: Portaösszeírás) Keletkezésének körülményeire *Bakács István:* A dicalis összeírások. In: A történeti statisztika forrásai. (Szerk. *Kovacsics József.*) Budapest, 1957. 76–79. o.

[12] „Szabados (libertinus): a földesúri szolgáltatásoktól való bizonyos mértékű és idejű mentességgel rendelkezők, akik a szabadabb jogállást és kedvezőbb adózást megegyezés szerinti pénzösszeg fejében nyerték el. Tágabb körben ide sorolhatók a hajdúk, az új telepesek, az inscriptionalisták, a gazdatisztek, a lelkészek, a falu bírája, a taksás jobbágyok, a falusi iparosok, sőt bizonyos értelemben az agilisek is." Veszprém vármegye összeírásai 1696, 1715, 1720. (Közzéteszi *Boross István* és *Madarász Lajos.*) Veszprém, 2002. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 17.) (A továbbiakban: Veszprém vármegye összeírásai) 362. o. Mind a mai napig nélkülözhetetlen feldolgozás *Csapody Csaba:* Szabadosok (libertini) 1514–1848. *Századok*, 74. (1940.) 405–426. o.

[13] Portaösszeírás, fol. 670v–671r., fol. 674v., 679v.

Veszprém megyei település lévén – a Zalában működő kollégáiknál akkurátusabb (Pozsony megyéből érkezett) rovók írták össze, megadva a zsoldot nem élvező katonák tételes névsorát is.[14] A két, mindössze öt év eltéréssel készült névjegyzékben 35 név megegyezik, ami eloszlat minden kétséget a „szabad rend" és a szabadosok azonosságát illetően.[15] Az 1696. évi portaösszeírásban az egyes végvárak királyi katonái mellett szereplő szabadosok tehát valójában az ott fegyveres szolgálatot teljesítő „szabad rend" tagjaival azonosíthatóak, így az adójegyzék voltaképpen a korabeli katonatársadalom egyik meghatározó komponensét teszi láthatóvá. Ennek jelentőségét éppen az a körülmény adja, hogy a kutatás a szabadosokat (*libertini*) mind a mai napig elsődlegesen a földesúri terhek alól részben vagy egészben mentesült jobbágyokkal azonosította, jóllehet a terminus a XVII. század második harmadától a végházak szabad rendű fegyvereseinek jelölésére is szolgált.

*

A Zala megyei szabadosok az 1696. évi portaösszeírás fényében meglehetősen egységes képet mutatnak abban a tekintetben, hogy csak házat és szőlőt írtak össze birtokukban, külön is hangsúlyozva, hogy [jobbágy]telekkel nem rendelkeznek.[16] Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy nem jobbágyok léptek át a szabadosok soraiba, következésképpen a fegyveresek létalapját nem a telki állomány művelése jelentette. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mivel a dunántúli nagybirtok esetében végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a birtokosok döntően jobbágyaik egy részét kötelezték fegyveres szolgálatra, és így jutottak a szükséges fegyveres erőhöz. A katonává tett jobbágyok ellentételezésként mentesültek a jobbágytelek után kirótt úrbéres terhek vagy azok egy meghatározott része alól.[17] A Széchényi György püspök-földesúr által a Zala megyei Tapolcán letelepedni szándékozó szabad hajdúk részére 1656-ban kiállított oklevél tanúsága szerint a szabadosok esetében éppen fordított folyamat játszódott le: a birtokosok szolgálatába lépő fegyveresek szereztek maguknak utóbb házhelyet, illetőleg szőlőt, szántót és más ingatlant az adott település határában.[18] Vázsony esete jól példázza, hogy a fegyveresek jelen-

[14] MOL MKA E 158 Conscriptio portarum. Tom. XLIX. (1659.d.) fol. 623v–626r. Kiadása: Veszprém vármegye összeírásai, 2002. 91–94. o.

[15] Utóbbiak megjelölésére a libertinus terminus helyett körülírással éltek e jegyzék készítői: „Milites vero sine stipendio hic residentes." Uo.

[16] „Libertini ibidem [ti. Keszthelyen] praeter domunculas et vineolas nihil possidentes sunt N[umero] 198." Portaösszeírás, fol. 679v.; „Eius[dem] praesidii [ti. Szentgrót] libert[ini] p[rae]ter domuncul[as] et vineolas nihil possident[es] sunt Numero 64." Portaösszeírás, fol. 687r.; „Libertini eiusdem oppidi [ti. Sümeg] praeter domunculas et aliquas vineolas nullos p[ro]prios fundos possidentes sunt N[umero] 141." Portaösszeírás, fol. 683r.

[17] *Varga* 1969. 289–308. o.

[18] „Amely szántóföldet és réteket most bírnak ezen itt lakó városbeliek, szántják és kaszálják ezeket, ez megnevezett szabad legények és a következendők el nem vehetik, de azon kívül, minthogy elég föld vagyon, amely szántóföldeket felfognak és réteket írtanak övék és maradékaiké lészen ez után is mindenkor, valamég tőle fegyverekkel szolgálnak" Kiadása: *Szendrei István:* Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971. 274. o., idézi *Rúzsás Lajos:* A dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVI–XVII. században. Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968." c. kötetéből. Budapest, 1968. 234. o.

tős része a szegényebb nemesség soraiból került ki, ami újabb bizonyíték amellett, hogy a szabadosok időről-időre megritkuló sorai nem telkes jobbágyokkal töltődtek fel.[19] A szabadosokban minden valószínűség szerint inkább a tizenöt éves háború (1591–1606) során társadalmi közegükből kiszakadt, korábbi egzisztenciális biztonságuktól megfosztott tömegeket kell látnunk, akik oldalukra fegyvert kötve keresték helyüket a megváltozott viszonyok közepette. A Balaton-felvidéken kóborló, az amúgy is ingatag közbiztonságra súlyos veszélyt jelentő szabad hajdúk letelepítését vagy katonai szolgálatát (ellenkező esetben kiírtását) elrendelő 1647. évi országgyűlési határozat arról árulkodik, hogy potenciális fegyveresben nem volt hiány.[20]

A telkes jobbágyok katonává tételével szemben a szabadosok letelepítése több nyilvánvaló előnnyel kecsegtette az őket befogadó (zömmel bene possessionatus vagy a arisztokrácia alsóbb köreihez sorolható) birtokosokat. A legfőbb haszon értelemszerűen abban rejlett, hogy az érdekeltek nem kényszerültek lemondani a végvárvonal sávjában élő – mindinkább fogyatkozó – jobbágyaik pénz-, termény- és munkajáradékáról vagy azok egy részéről. A szabadosok befogadása a birtokosok számára különben sem jelentett komoly anyagi áldozatot, tekintve, hogy legfeljebb csak házhelyet kellett számukra biztosítani az adott településen. A határban a szabadosok által művelés alá vont földek pedig éppen azért kerülhettek a kezükre, mert azok eleve parlagon hevertek. Az egyre jobban elnéptelenedő határövezetben – mint arról Széchényi György idézett szavai is tanúskodnak – elsősorban nem művelhető földben, sokkal inkább munkáskézben mutatkozott égető hiány.[21]

A XVII. század végi portajegyzék nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a szabados katonaság telekállományon kívüli szőlő művelésére alapozta egzisztenciáját, tekintve, hogy házukon (*domuncula*) kívül csak szőlőt írtak össze birtokukban. Csobánc 18 szabad rendű fegyverese például összesen 14 hold szőlőt művelt, ami 263 akó borral hálálta meg a gondoskodást.[22] Negyven zalabéri bajtársuk kezén 27 hold szőlőt írtak össze 331 akós terméssel.[23] Kemend 14 szabadosa hét holdnyi szőlőt művelt, amiről összesen 56 akónyi bort szüretelhettek.[24] A bortermelésre ösztönző tényezők sorában első helyre kívánkozik, hogy a szőlő nem képezte a telki állomány részét, következésképp (a XVII. század végéig legalábbis) nem számított bele az állami adóalapba.[25] Keszthely esetében az is igazo-

[19] MOL MKA E 158 Conscriptio portarum. Tom. XLIX. (1659.d.) fol. 623v–626r.

[20] „A Veszprémben, Tihanyban, Keszthelyen, Vázsonyban, Szigligetben, Devecseren és másutt az országban szerteszét tartózkodó szabad, és kóbor hajdúkra nézve, akiknek semmi lakóhelyük vagy örökségük nincsen, és sem katonáskodni, sem dolgozni nem akarnak, hanem a szomszéd nemesek és szegény alattvalók legnagyobb sanyargatásával és kárával, egyedül fosztogatásból és rablásból tartják fenn magukat és övéiket. Határozzák az országlakosok, hogy azokat az őrségi katonák közé kell sorozni és eképpen katonai kötelezettségnek és fegyelemnek alávetni vagy földművelésre és jobbágyszolgálatra alkalmazni; különben a végvidékekről, mint a haza dögvészét, el kell távolítani és ha továbbra is károkat okoznak, bárki szabadon üldözhesse őket.". Corpus Juris Hungarici (a továbbiakban: CJH). Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvényczikkek. (Magyarázó jegyzetekkel kíséri *Márkus Dezső.*) Budapest, 1900. 457. o. (1647: 41. tc.)

[21] Lásd a 18. jegyzetet.

[22] Portaösszeírás, fol. 674v.

[23] Uo. fol. 688v.

[24] Uo. fol. 689v.

[25] Az adóporta fogalmára és annak változásaira lásd *Juhász Lajos:* A porta története 1526–1648. Jobbágygazdálkodásunk egysége és az adóegység. Különlenyomat a *Századok* 1936. évi pótfüzetéből. Budapest, 1936. 3–84. o.

lást nyert, hogy a helyi földesurak a föld után őket illető pénz,- termény- és munkajáradékról is lemondtak, ami a legsúlyosabb adótehertől szabadította meg a föld művelőit. Az természetesen további vizsgálatokat igényel, hogy ez a gyakorlat a végvárvonal sávjában mennyiben tekinthető általánosnak.[26] Az egyházi tized fizetése alól viszont (elvben) már nem volt kibúvó. A veszprémi egyházmegye egymást követő püspökeinek Egerszeg, Kapornak, Bér, Szentgrót és Keszthely helyőrsége ellen felhozott, ismétlődő panaszai azonban elárulják, hogy a fegyveresek gyakorta adósak maradtak a dézsmával is.[27] A szabadosok tehát szőlőjüket csaknem adómentesen élték, aminek a jelentőségét nehéz nem felismerni.

A szőlőművelésre alapozott egzisztencia azonban távolról sem csupán a „szabad rend" ismérve volt. A XVII. században a havi zsoldot mind gyakrabban nélkülözni kényszerülő végváriak maguk is nyitni kényszerültek a civil életforma felé, így – amellett, hogy kereskedésre adták a fejüket és ipart űztek – tömegesen kapcsolódtak be a mezőgazdasági árutermelésbe.[28] Előbbi példáinknál maradva: az 1696. évi portajegyzék tanúsága szerint a csobánci helyőrség 30 királyi katonája 19 holdon gazdálkodott, ami 345 akó termést eredményezett.[29] Bér szőlőhegyein eggyel több iratos katona serénykedett, ahol 11 holdról 333 akó bort szüretelhettek.[30] Kemenden 20 zsoldos ugyanekkora területen kapálta a tőkéket, melyekről 96 akó bor került a hordókba.[31] Az egy személyre jutó viszonylag csekély, egy holdnál kisebb földterület és a korabeli – mai szemmel kimondottan magas – borfogyasztás arra enged következtetni, hogy a katonák többsége alapvetően önellátásra rendezkedett be, és terményéből csak keveset vagy egyáltalán nem tudott piacra vinni.

A királyi vitézlő rend és a szabadosok életmódjában különbség leginkább abban fedezhető fel, hogy míg utóbbiaknál a szőlőgazdálkodás a legelterjedtebb jövedelemtermelő tevékenység volt, addig a vitézlő rend jelentős hányada más módon egészítette ki a szűkös zsoldját. Tihany és Csobánc királyi katonáinak például mindössze 2/3-a dolgozott földjén szabad idejében.[32] A Keszthelyen, az öt balatoni végház legnépesebb helyőrségében szolgáló 202 iratos fegyveresnek pedig alig harmada művelt szőlőt vagy szántót a település határában – igaz, átlagon felüli volumenben.[33]

*

[26] *Végh* 2007. 202. o.

[27] VÉL Dec. Ep. No. 31. (1646); CJH 1900. 487. o. 1647: 97. tc.

[28] *Benczédi László:* Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966.) 4. sz. 821–827. o.; *Uő.:* Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. (Szerk. *Bodó Sándor* és *Szabó Jolán.*) Eger, 1983. (Studia Agriensia 3.) 101–111.o.; *Szántó Imre:* A „vitézlő rend" megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. (Szerk. *Petercsák Tivadar* és *Szabó Jolán.*) Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 145–160. o.

[29] Portaösszeírás, fol. 674v.

[30] Uo. fol. 688v.

[31] Uo. fol. 689v.

[32] Uo. fol. 670v–671r., 674v.

[33] Uo. fol. 679v. Az 1696. évi portaösszeírás félreértések forrásává vált azáltal, hogy egy adott végvár földet művelő iratos katonáinak számát a kutatás esetenként – nyilvánvalóan tévesen – az adott helyőrség (értelemszerűen magasabb) keretlétszámával azonosította, jóllehet a conscriptio egyértelművé tette a különbséget.

A Kanizsai (1690 előtt Kanizsa ellen vetett), a Zala megyei végházakat rendszerbe fogó generalátus (1. sz. táblázat) szabadosainak összesítése nem ígérkezik egyszerű feladatnak.[34] Az 1701. évi és az 1696. évi összeírásban egyaránt szereplő öt, Balaton melléki végház adatsorait összevetve ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a későbbi jegyzék minden esetben magasabb számot ad meg a szabados katonaság esetében (4. sz. táblázat). Több lehetséges magyarázat közül a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy az 1696. évi portaösszeírás – jellegéből fakadóan – nem volt képes megragadni az adózók összességét. Ez viszont arra figyelmeztet, hogy a kanizsai végvidék erősségeiben szolgáló szabadosok számát a végső összesítésnél minden bizonnyal felfelé kell korrigálni. Ennek szükségességére világít rá Egerszeg példája is. A főkapitányság központjának számító településen ugyanis 1696-ban közel négyszáz királyi katona mellett aránytalanul kevés, mindösszesen 11 szabadost regisztráltak (2. sz. táblázat).[35] Az adat azért is gyanút ébreszt, mivel a fegyveresek élén szabad vajdát találunk, márpedig a tucatnyi fegyveres aligha tette szükségessé az elvben félszáz főnek parancsnokló gyalogos tiszt alkalmazását.[36] Problémát jelent továbbá, hogy a XVII. század második felében a védelmi övezet szerves részeként számon tartott végvár (például Pölöske) nem szerepel az összeírt települések sorában, de a hiány okára a jegyzék nem ad magyarázatot. Más végvárak esetében (úgymint Zalavár, Szécsisziget, Szentgyörgyvár, Szigliget, Lövő) a királyi katonaság mellett az összeírás nem tüntet fel szabadosokat, ami – látni fogjuk – egyértelműen az összeírás hiányosságának tudható be, és a forráskritika szükségességére világít rá.[37]

Gyöngyösi Nagy Ferenc főkapitány-helyettes hivatalviselése idején (1681–1695), talán Kanizsa blokádja alatt készült az a névjegyzék, amely lehetőséget ad számunkra a vilajetközpontot övező várláncolat szabadosainak számbavételére (2. sz. táblázat).[38] A feltehetően a felszabadító háború egyik, „szabad rend" részvételével zajló hadműveletével összefüggésben, fizetési jegyzék gyanánt készült lajstrom a Murától északra fekvő zalai végvárakban szolgálatot teljesítő szabad rendű katonaságot veszi számba, megadva a fegyverforgatók nevét is.[39] Alsólendva és a mai országhatáron belül eső 13 zalai végvár, illetve – a főkapitányság várai közül egyedüliként a korszakban Vas megyéhez tartozó – Egervár szabadosait összesítve 326 fős létszámot kapunk. Az adat azonban csak tájékoztató jellegű. Tekintve, hogy nem ismerjük a névjegyzék összeállításának okát, nem tudunk választ adni arra a kérdésre sem, hogy a „szabad rend" mekkora hányadát írták ekkor össze, ám joggal feltételezhetjük, hogy a lista csak a fegyveresek egy részének

[34] A Kanizsa török kézre kerülését (1600) követően megszervezett végvidéki főkapitányság korai történetére *Kelenik József:* Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. *Hausner Gábor.*) Budapest, 2005. 311–357. o.; *Uő.:* A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633–1638. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) 5–51. o.

[35] Portaösszeírás, fol. 704r.

[36] ZML V. 1601. Zalaegerszeg. Zalaegerszeg város régi levéltára. No.7.

[37] Portaösszeírás, fol. 681., 706v., 708r., 675r., említésük sorrendjében.

[38] A kanizsai végvidék főkapitány-helyettesének hivatalviselésére *Iványi Emma:* Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából 1982–1983. Zalagerszeg, 1983. (Zalai Gyűjtemény 18.) 115–128. o.

[39] MOL P 1322 A herceg Batthyány család levéltára. A Batthyány család központi igazgatósága. A földesúri famíliára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok (a továbbiakban: Föld. fam.) 55. cs. No. 1386.

névsorát őrizte meg. A Kanizsai főkapitányság Murán inneni végváraiban tehát a XVII. század utolsó negyedében minimálisan ennyi szabados létével számolhatunk, a tényleges létszám azonban Szécsisziget – ismeretlen okból – hiányzó szabadosaival és a névjegyzékből esetleg kimaradtakkal együtt tovább bővül.[40]

A datálatlan névjegyzékben nem szereplő, szintén Zala megyei Légrád és a muraközi települések adatsorainak ismerete ugyancsak tovább növelheti a Kanizsai főkapitányság szabadosainak számát. A Dráva és a Mura által közrefogott „Sziget" 1671-ig, a Zrínyi Péter fej- és jószágvesztését kimondó ítéletig csaknem kizárólagosan a Zrínyi család uradalma volt, melynek birtokosi magánhadereje és központi forrásokból fenntartott helyőrségei, valamint a közeli Légrád katonasága felett főkapitányi minőségben a grófi család tagjai rendelkeztek.[41] Amennyire a kutatás jelenlegi állásánál megállapítható, e sajátos védelmi övezet (mint olykor nevezték: *Zerinische Grenze*) inkább csak adminisztratív módon kapcsolódott a Kanizsa elleni végek szervezetéhez.[42] Zrínyi Ádám 1691. évi katonahalálával immáron teljes egészében a koronára szállt muraközi uradalom védelmi szervezete célirányos kutatásokat igényel, különös tekintettel a mintegy 800-900 főre becsülhető katonaparasztság további sorsát illetően.[43] A társadalom, had- és igazgatástörténet szempontjából egyaránt specifikus terület szisztematikus vizsgálata a közeljövő feladatai közé tartozik. Jelenleg csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy a korábbi uradalmi haderő vagy annak egy jelentős része a kamarai igazgatás alatt is ellátta a terület védelmét.[44] Ezt egyébiránt az 1696. évi portaösszeírás meglehetősen szűkszavú bejegyzései is megerősíteni látszanak.[45]

*

A Kanizsa ellen vetett végvidék esetében a „szabad rend" eloszlása távolról sem volt egyenletes. A prezidiális mezővárosok avagy végvárvárosok (korabeli szóhasználattal *praesidiumok*), úgymint Szentgrót, Kapornak, Lendva, Lenti stb. esetében például a szabadosok koncentrációja figyelhető meg, amit példáz Szentgrót legkevesebb 97 szabadosa.[46] A XVII. század második felében a végvidék főkapitányait adó Batthyány család birtokában lévő település tipikus abban a tekintetben, hogy rendelkezik a végvárváros, eme sajátos fejlődési utat bejárt település valamennyi ismérvével.[47] Szentgrót mezőváros tár-

[40] MOL P 1322 Föld. fam. 55. cs. No. 1387.

[41] Monumenta Zrínyiana: Pars oeconomia. Tom. II. Insula Muraköz (1635–1720). Digessit, introductio Germanica et indice instruxit *István N. Kiss.* Budapest, 1991. N. Kiss István fentebb hivatkozott, hadtörténeti tárgyú tanulmányain kívül a hazai feldolgozások érdemben nem foglalkoznak a Muraköz történetével. A horvát nyelvű irodalomból jól használható *Rudolf Horvat:* Poviest Međimurja. Zagreb, 1944. (Reprint: Čakovec, 1993.)

[42] *Pálffy* 1996. 205. o.

[43] *N. Kiss* 1989. 49. o.

[44] A muraközi Kotori, Goricsán, Hudosán helyőrségeit például a kanizsai végvidék szervezetébe integrálták. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (a továbbiakban: FHKA), Hofkammerarchiv (a továbbiakban: HKA), Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: HFU) Rote Nummer 370. 1695. Mai. fol. 110., 113. További vizsgálatok szükségességére világít rá, hogy 1696-ban Kotoriban a királyi katonaság mellett szabadosokat is találunk. Portaösszeírás, fol. 726v–727r.

[45] Portaösszeírás, fol. 725, 726v–727r.

[46] MOL P 1322 Föld. fam. 55.cs. No. 1387.

[47] *Iványi* 1964. 4–5. o.

sadalmában ugyanis a királyi katonaság jelenléte és főként a szabad katonaság betelepülése következtében a katonaelem jutott túlsúlyra, ami számos területen mélyreható változásokat idézett elő. Ennek leglátványosabb jele a katonaság lakta erődített településmag (*praesidium*) és az úrbéres népességnek otthont adó városrész (*oppidum*) térbeli szeparációja, ami legtöbb esetben idővel jogi különállást is jelentett.[48] A végvárváros avagy prezídium fogalma tehát alapjában véve a védőzóna első vonalában fekvő, királyi helyőrségű végvárral rendelkező, zömmel fegyveresek lakta, fallal övezett mezővárosokat foglalja magában.[49]

A prezídiumok száma a kutatások jelenlegi állásánál nem határozható meg pontosan, tekintve, hogy a településtípus vizsgálatát több körülmény is nehezíti. Maga a prezídium terminus példának okáért elsődlegesen a királyi helyőrség jelölésére szolgált, és csak később, új jelentéstartalommal gazdagodva alkalmazták az árokkal és palánkfallal övezett, többségében katonák által lakott mezőváros megnevezésére is.[50] Az 1696. évi összeírás mindazonáltal támpontot adhat a kutatásnak a települések kategorizálásához is. Lövő esetében például a prezídium mellett hasonnevű oppidumot is feltűntet, ami karakterisztikus vonás a végvárvárosok esetében, ugyanakkor a szakirodalom nem tud a zalai mezőváros településszerkezetének török kori kettéválásáról és jogi elkülönüléséről.[51] Igazolást nyert ellenben a szabados katonaság jelenléte, amiről viszont a XVII. század végi conscriptio hallgat.[52]

Mindazonáltal nyomatékosan hangsúlyozni szükséges, hogy a településmorfológiai ismérvek önmagunkban nem elegendőek annak megállapításához, hogy egy adott település a végvárvárosok csoportjába sorolható-e. Ellenpéldaként a XVII. században ugyancsak két településfélre elkülönülő Sümeg mezőváros hozható fel, ahol jelentős szabados katonaság, (1696-ban 141 fő) állomásozott, így a prezídiumok két lényeges ismérvével is rendelkezett.[53] Várában azonban állandó jelleggel nem állomásozott királyi helyőrség, márpedig ennek jelenléte elengedhetetlen egy település prezídiumok közé sorolásához. A szakirodalom által korábban tévesen a végvárvárosok közé sorolt Tapolca, Türje, Szegvár települések lényegében ugyanezen ok miatt rekedtek kívül a prezídiumok csoportján, jelentős fegyveres népességük dacára.[54] Nyílván nem véletlen, hogy a helyőrségeiket a

---

[48] „Praesidium seu oppidum Szent Groth" és az attól délkeletre fevő „Possessio Szentgroty Pogar varos", illetve „Praesidium Kapornak" és „Possessio Kapornakváros" kettőse jól példázza a korábban egységes mezővárosok török kori kettéválását és a településrészek változatos elnevezését. Portaösszeírás, fol. 687.

[49] *Végh* 2007. 117–120. o.

[50] Uo.

[51] Portaösszeírás, fol. 706.; *Dominkovits Péter:* Zalalövő története 1690–1790. Kanizsa visszafoglalásától a Rákóczi-kor végéig. In: Zalalövő története az ókortól napjainkig. (Szerk. *Molnár András.*) Zalalövő, 1998. 160. o.; *Simon Éva:* Zalalövő története 1566–1690. „Nagy két császár birodalmi között". Uo. 105–156. o. A kettős településszerkezet közvetett igazolása ZML IV.14.a. Polgári perek. 3. d. 1697. pallium. No. 5.

[52] *Simon* 1998. 132. o.

[53] Portaösszeírás, fol. 683r.

[54] *Szántó Imre:* Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII-XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 3-33. o.; *Uő.:* A végvárak mellett (presidiális) mezővárosok települési szerkezetének megváltozása Zala megyében. In: Mezőváros-kisváros. Rendi társadalom-polgári társadalom 4. Szerk.: *Mikó Zsuzsa.* Debrecen, 1995. 75-83.; *Pálffy Géza:* Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon. Győr, 1995. 103. o. A következetlen fogalomhasználat oka, hogy a prezidiális mezőváros terminust elsőként alkalmazó Rúzsás Lajos adós maradt annak tételes definíciójával. *Rúzsás* 1968. 225–254. o.

korabeli szóhasználat nem is illette prezídium névvel, mivel az –mint láthattuk – kizárólag a király által fenntartott várőrségek jelölésére szolgált.[55]

A témára vonatkozó alapkutatások nyomasztó hiányát mi sem mutatja jobban, mint hogy a „szabad rend" lakta földesúri mezővárosok, mint sajátos katonatelepülés-típus esetében még a névadással is adós a kutatás. Jóllehet vizsgálatunkat objektív okok miatt a Kanizsával szemközti generalátus helyőrségeire kényszerültünk korlátozni, nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a szabadosoknak csak egy része nyert alkalmazást a végvárakban. Amennyire megállapítható, a „szabad rend" zöme éppenhogy ezekben a frontvonaltól távolabb fekvő településeken, leginkább mezővárosokban élte mindennapjait, ahol – királyi helyőrség nem lévén – katonai vonatkozásokban is a földesúr hatalma érvényesült felettük.

*

Összegzésképpen megállapítható tehát, hogy a „szabad rend" alkalmazása révén egy adott végvár helyőrsége lényegesen népesebb lehetett annál, mint ami a királyi katonaság keretlétszámait feltüntető, gyakorta idézett kimutatásokból kiolvasható. Mint láttuk, esetenként a helyőrség legnépesebb komponensét alkotó, ám ez ideig vajmi kevés figyelemre méltatott szabad katonaelem jelenléte akár egy adott végház végvárrendszer hierarchiájában elfoglalt helyének felülvizsgálatára kényszerítheti a kutatást. Ennek ugyanis éppen a végvárak (fő)kapitányainak parancsnoksága alatt álló (ám rendszerint csupán az iratos katonasággal azonosított) helyőrség létszáma a legfőbb – igaz, távolról sem kizárólagos – indikátora.

A XVII. század valójában a struktúraváltás időszaka, mikoris a királyi katonaság létszámának fokozatos csökkentését ellensúlyozandó, a katonaparasztság kategóriájába sorolható fegyveresek, köztük is mindenekelőtt a szabadosok lépnek előtérbe és válnak mindinkább meghatározóvá. A helyőrségek két alapvető összetevője közötti választóvonal azonban nem volt éles. A végvárakban annak (fő)kapitánya alatt szolgáló szabadosok soraiban nyílván nem kevés korábban elbocsátott végvári katona is lehetett, mint ahogy bizonyára a szabadosok közül is esküdtek fel a király (jövedelmezőbb, biztosabb megélhetést garantáló) szolgálatára. A XVII. század éppen a két, közös társadalmi gyökerű, gazdasági tekintetben egymáshoz közeledő csoport sorsközösségének és öntudatra ébredésének tanúja, amiről legbeszédesebben Kun Péter tanulmányunk elején idézett szavai tanúskodnak.

[55] Portaösszeírás, fol. 675v., 686r., 685r.

1.

A Kanizsai főkapitányság végváraiban állomásozó királyi katonaság keretlétszáma 1695-ben[56] *(Tervezet)*

Végvár	*Magyar lovas*	*Magyar gyalog*	*Összesen*
Körmend[57]	150	100	250
Egerszeg	300	150	450
Kaposvár	30	70	100
Kapornak	100	50	150
Egervár	25	50	75
Kemend	10	30	40
Lövő	46	42	88
Zalavár	15	100	115
Szentgyörgyvár	25	40	65
Szentgrót	25	50	75
Bér	16	20	36
Lenti	100	100	200
Szécsisziget	50	100	150
Kányavár	–	15	15
Alsólendva	50	50	100
Légrád	100	200	300
Kotori	30	100	130
Goricsán	20	50	70
Hudosán	-	50	50
Összesen	*1092*	*1367*	*2459*

[56] ÖStA FHKA HKA HFU RN 370. 1695. Mai. fol. 110. és fol. 113. A tervezet nem tartalmazza a tüzérek és a rendkívüli állományba soroltak létszámát.

[57] Körmend ténylegesen nem tartozott a Kanizsai főkapitányság végvárainak a sorába, de itt állomásozott a Batthyányak 250 főnyi dunántúli kerületi főkapitányi kontingense, mely ezáltal a határvédelem meghatározó részét alkotta. Lásd erre Pálffy Géza tanulmányát e számban.

2.

A Kanizsai főkapitányság Murától északra fekvő végváraiban állomásozó szabad katonaság 1690 körül[58] *és 1696-ban*[59]

Végvár	*1690 körül*	*1696*
Egerszeg	25	11
Pölöske	14	nincs adat
Kapornak	12	10
Egervár	17	nincs adat
Kemend	20	14
Lövő	3	nincs adat
Zalavár	8	nincs adat
Szentgyörgyvár	32	nincs adat
Szentgrót	97	64
Bér	47	40
Lenti	4	11
Szécsisziget	nincs adat	nincs adat
Kányavár	20	1
Alsólendva	26	30
Összesen	*326*	*181*

3.

Az öt Balaton melléki végvárban állomásozó királyi katonaság keretlétszámai 1695-ben[60]

Végvár	*Lovas*	*Gyalog*	*Extra*	*Összesen*
Keszthely	100	100	2	202
Tihany	20	50	2	72
Vázsony	40	74	3	117
Szigliget	10	25	-	35
Csobánc	20	25	-	45
Összesen	*190*	*274*	*7*	*471*

[58] MOL P 1322 Föld. fam. 55. cs. No. 1386. (1690 körül)

[59] Portaösszeírás, fol. 665v–775v.

[60] *Takáts Sándor:* Kísérletek a magyar haderő feloszlatására 1671–1672. *Századok*, 38. (1904.) 338. o.; MOL P 125 Esterházy család levéltára. Pál nádor, Kormányzati iratok, 41. cs. No. 9940., No. 9884.

4.

Az öt Balaton melléki végvárban állomásozó szabad katonaság 1696-ban[61] és 1701-ben[62]

Végvár	*1696*	*1701*
Keszthely	198	223
Tihany	24	39
Vázsony	58	59
Szigliget	nincs adat	43
Csobánc	18	53
Összesen	*298*	*417*

[61] Portaösszeírás, fol. 665v–775v.

[62] MOL P 287 Forgács család levéltára. Series II. Fasc. HH. (43. cs.) fol. 144–226.

Ferenc Végh

THE 'FREE ORDER'

About a forgotten group of the military society in Transdanubia in the 17th century

Summary

The Aulic War Council decreased the number of fortress soldiers serving in the Hungarian anti-Ottoman defence system by about a fourth during the Thirty Years' War (1618–1648), threatening the military balance of power to collapse. To substitute the dismissed fortress soldiers the landowners of the frontier region were forced to increase the number of their armed men. The lords obliged their serfs to do military service, or they settled armed men (whom the sources generally call libertines) on their estates along the border region. The 'free order' at the settlements with border fortresses served under the command of the captain(-general) of the fortress, who thus commanded significantly more soldiers than is indicated in the pay-rolls. One can find soldiers of the 'free order' in almost every border fortress commanded by the captain-generals of the borders facing Győr and Kanizsa. At the end of the 17th century their number was about the fourth than that of the soldiers paid by the king. The biggest numbers of 'free order' soldiers could be found at the oppida with border fortresses (e. g. Keszthely, Szentgrót, Kapornak), and in these settlements soldiers gained majority in society.

Ferenc Végh

« L'ORDRE LIBRE. »

Une catégorie oubliée de la profession militaire de la Transdanubie du 17e siècle

Résumé

Au cours de la guerre de trente ans (1618–1648), le Conseil de Guerre de la Cour réduisit de près de vingt-cinq pour cent l'effectif de « l'ordre des hommes de guerre » en service dans les forts du système de défense de Hongrie mis en place contre les Ottomans, ce qui risquait de détruire l'équilibre stratégique. Pour remplacer les soldats renvoyés des confins, les propriétaires de la zone frontalière durent augmenter le nombre de leurs hommes en armes. Ils forcèrent alors leurs serfs au service militaire ou ils établirent sur leurs domaines frontaliers des hommes armés en général appelés affranchis selon les sources d'époque. Dans les communes dotées d'un fort, « l'ordre libre » releva des capitaines (généraux) des forts des confins qui disposaient ainsi de beaucoup plus de soldats que le nombre indiqué sur le registre des soldes. Nous trouvons des hommes armés libres dans la quasi-totalité des forts appartenant au commandement général des confins de Győr ou dans celui combattant contre Nagykanizsa. A la fin du 17e siècle, leur nombre fut approximativement quatre fois moins élevé que celui des soldats payés par le roi. C'est dans les villes agricoles dotées d'un fort (par ex. Keszthely, Szentgrót, Kapornak) que « l'ordre libre » fut le plus nombreux et les soldats y devinrent majoritaires dans la population.

Ferenc Végh

DER „FREIE STAND"

Über eine vergessene Gruppe der Soldatengesellschaft in Transdanubien des 17. Jahrhunderts

Resümee

Der Hofkriegsrat senkte zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges (1618–1648) die Stärke des „Kriegerstandes", der in den Burgen des Verteidigungssystems gegen die Osmanen in Ungarn diente, um etwa ein Viertel. Es drohte, dass dadurch das strategische Kräftegleichgewicht kippt. Als Ersatz des entlassenen Militärs in den Grenzburgen mussten die Gutsbesitzer der Grenzregion die Stärke ihrer Bewaffneten erhöhen. Die Besitzer verpflichteten ihre Fronbauern zum Militärdienst, oder siedelten Bewaffnete auf ihren Gütern entlang der Grenze an, die von den zeitgenössischen Quellen im Allgemeinen „Befreite" genannt wurden. In den über eine Grenzburg verfügenden Siedlungen gehörte auch der „befreite Stand" unter dem Kommando des (Ober-) Hauptmann der Grenzburg, der auch der königlichen Armee vorstand. Auf diese Weise verfügten sie über wesentlich mehr Bewaffnete, als von den Soldverzeichnissen angeführt. In nahezu sämtlichen Grenzburgen der Oberhauptmannschaften des Grenzgebietes von Raab und des Kanischa gegenüber liegenden Grenzgebietes finden wir Bewaffnete des „freien Standes". Ihre Anzahl war Ende des 17. Jahrhunderts etwa ein Viertel der Stärke der vom König besoldeten Armee. Der „freie Stand" war in größter Anzahl in den über eine Grenzburg verfügenden Marktflecken präsent (z. B. Keszthely, Szentgrót, Kapornak), wodurch das Militär in der Gesellschaft dieser Siedlungen in Überzahl war.

Ференц Вег

„СВОБОДНОЕ СОСЛОВИЕ." ОБ ОДНОЙ ПОЗАБЫТОЙ ГРУППЕ ОБЩЕСТВА ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ЗАДУНАВЬЯ В XVII ВЕКЕ.

Резюме

Во время тридцатилетней войны (1618–1648) Придворный Военный Совет сократил почти на одну четверть число „витязей", служивших в крепостях системы обороны от турок, что угрожало нарушением стратегического равновесия сил. Для восполнения демобилизованного воинства оконечных крепостей владельцы имений пограничной зоны были вынуждены увеличить численный состав стоявших под ружьем защитников крепостей. Феодалы обязали своих крепостных к несению воинской службы или поселяли на пограничных угрожаемых территориях опытных в обращении с оружием людей, которых имеющиеся источники называли обычно вольноотпущенниками. На поселениях, располагавших оконечными крепостями, „свободные сословия" также находились под командованием главного коменданта оконечной крепости, стоявшего также и во главе королевского воинства. В главном командовавнии оконечных провинций Дьёр и Канижа во всех оконечных крепостях мы находим вооруженных бойцов из свободных сословий. Их численность в конце XVII века составляла примерно одну четверть наемников, оплачиваемых королем. „Свободные сословия" в наибольшем количестве присутствовали в сельскохозяйственных городах, располагавших оконечными крепостями (например, Кестхей, Сентгрот, Капорнак), вследствие чего численный состав военных всегда превосходил численность гражданских жителей города.

BÍRÓ TEOFIL

A 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRIT GYALOGEZRED TÖRTÉNETE A KOALÍCIÓS HÁBORÚK KORÁBAN*

3. rész

A waterloo-i hadjárat

Napóleon száműzésével az európai hatalmak uralkodói fellélegezhettek. A forradalom fiának tartott „korzikai zsarnokot" száműzték, a Bourbonok dinasztiáját pedig viszszaültették a francia trónra. XVIII. Lajos azonban nem volt képes hosszú távon felszámolni a különböző társadalmi osztályok között lappangó feszültségeket. A forradalomban megszületett új francia nemzet hangos szószólói és a hosszú távollét után hazaérkező emigránsok egyaránt elégedetlenek voltak a király mérsékelt, óvatosan tapogatózó politikájával. Nem értették meg XVIII. Lajos konszolidációs törekvéseinek lényegét, amely az Ancien Regime régi rendje és a Forradalom vívmányai között próbált meg egyfajta arany középutat találni. A társadalmi feszültség így egyre nőtt az országban.

Az Elba szigetére száműzött, s csak a kedvező alkalomra váró Napóleon hírszerzői révén pontosan értesült a franciaországi eseményekről. A Bourbonokkal szemben egyre növekvő társadalmi elégedetlenség kedvező alkalmat biztosított számára ahhoz, hogy újra kezébe kaparintsa Franciaország, s egyben Európa sorsának irányítását.

1815. február 26. éjszakáján Napóleon ezer fős kicsiny hadseregével és háromszáz helyi önkéntessel elvitorlázott Elba szigetéről, s március 1-jén Franciaország földjére lépett. Háromhetes diadalmenet következett ezután. A Napóleon ellen küldött francia csapatok egy emberként álltak oldalára. XVIII. Lajos felmérve a körülményeket, március 19-én elhagyta Párizst, s a Németalföldi Királyságba menekült. Egy nappal később, március 20-án Bonaparte Napóleon nagy diadalmenetben bevonult a fővárosba. Április 10-re ismét ő uralta egész Franciaországot. A szövetséges hatalmak – Nagy-Britannia, Poroszország, Ausztria, Oroszország – kötelezték magukat, hogy Napóleon ellen hadseregeket állítanak fel, s mindaddig folytatják a harcot, amíg az „tökéletesen képtelen lesz arra, hogy újabb zavargást robbantson ki."[1] Napóleon ezt követően úgy vélte, helyzetét csak a harctéren konszolidálhatja. Ezzel el is kezdődött a háború végső, s egyben döntő csatájáról elnevezett waterloo-i hadjárat.

Napóleonnak rövid idő alatt mintegy háromszázezer főre sikerült felduzzasztania seregét. Az ellene felsorakozott erők a következők voltak: százötvenezer orosz Németországban várta az indulási parancsot, száztizenhétezer porosz Blücher parancsnoksága alatt Liège-nél gyülekezett, Wellington hercegének száztízezer fős brit, holland és hannoveri csapatai Brüsszel körül állomásoztak, míg az osztrák Schwarzenberg herceg kétszázhetvenötezer katonát gyűjtött össze a Habsburg Monarchia területéről, akik egyrészt

* A tanulmány 1. része: *Hadtörténelmi Közlemények,* 121. (2008.) 3–4. sz. 625–659. o.; 2. része: *Hadtörténelmi Közlemények,* 122. (2009.) 1. sz. 127–174. o.

[1] *Neillands* 1995. 230. o.

Németországon, másrészt Itálián keresztül szándékoztak Napóleon ellen vonulni. Napóleon számára nyilvánvaló volt, hogy ezen seregek közül először a közeli Belgiumban gyülekező Blücher és Wellington hadseregeire kell gyors vereséget mérnie. 1815. június 14-én erőit közvetlenül a belga határtól délre összpontosította. A francia hadsereg kilencvenezer gyalogost, huszonkétezer lovast és háromszázhatvanhat ágyút számlált. Napóleon tervei szerint a francia hadseregnek Liège és Brüsszel között kellett előrenyomulnia, hogy megakadályozza Wellington és Blücher seregeinek az egyesítését. További tervei szerint külön-külön győzte volna le a porosz, illetve a brit–belga–holland–hannoveri hadakat.

A porosz hadsereg százötezer gyalogosból, tizenkétezer lovasból és kétszázkilencvenhat ágyúból állott. Négy hadtestre volt felosztva, melyek Charleroi-ban, Namurban, Ciney-ben és Liège-ben állomásoztak. A hadtestek élén Zeiten, Pirch, Thielemann és von Bülow állt. A poroszok főhadiszállása Namurban volt, mintegy nyolcvan kilométerre Wellington brüsszeli főhadiszállásától. A Wellington hercegének parancsnoksága alatt álló brit–belga–holland–hannoveri hadsereg mintegy hetvenkilencezer gyalogosból, tizennégyezer lovasból és százkilencvenhat ágyúból állt. A hadseregnek a fele sem volt brit, veterán pedig ugyancsak kevés akadt közöttük. A haderő zömét belga, holland és német katonák adták. A hadtestparancsnokok Orániai hercege, Hill, Picton, Kempt és Coulbourne voltak. A lovasságot és a lovastüzérséget Lord Uxbridge vezette.[2]

A 92-es ezred, vagyis a Gordon Highlanders Picton hadtestében, az 5. hadosztály kötelékében várta a bevetési parancsot. A hadosztály két brit, egy hannoveri és egy tüzérdandárból állt. A 92-esek Sir Dennis Pack brit dandárjához tartoztak. Pack dandárját a Royal Highlanders harmadik zászlóalja, a Black Watch Highlanders, a Gordon Highlanders és az East Essex ezred alkotta.

Amíg azonban a spanyolországi hadjárat végétől a waterloo-i csata kezdetéig eljutottak, a Gordon Highlandereknek is hosszú utat kellett megtenniük. Miután Napóleont száműzték Elba szigetére, a 92-es gyalogezredet Bordeaux városában állomásoztatták, ahol 1814. június 20-ig maradtak. Ezután behajózták őket Őfelsége NORGE nevű hetvennégy ágyús sorhajójával Cove of Cork-ba. Onnan Fermoy-ba mentek tovább, ahol az ottani kaszárnyába lettek beszállásolva. Egészen 1815. január 26-ig maradtak ott, akkor visszameneteltek Corkba, hogy onnan Edinburgh-ba hajózzanak tovább. Corkban azonban visszatartották őket egészen május 1-jéig, amikor újra behajózták őket. Skócia helyett azonban újra a kontinensre kellett menniük. Miután Aberdeen, Inverness és Elgin környékéről ismét feltöltötték a spanyolországi hadjáratban megcsappant ezred személyi állományát, a behajózáskor az ezred létszáma hétszázhuszonnégy fő volt. Ebből huszonnyolcan voltak tisztek, hetvenöten altisztek és hatszázhuszonegyen közlegények.[3]

Ahogy Thomas Hobbs kapitány naplójában leírja, a behajózás, ahogy az a hadseregekben történni szokott, némi fejetlenség közepette folyt. A katonák felszerelése és csomagjai nem érkeztek meg időben, így hosszú órákat voltak kénytelenek tétlenül várni, amíg a délutáni órákban végre megkapták a szükséges felszerelést. A rossz előjel ellené-

[2] *Neillands* 1995. 231. o.

[3] *Greenhill Gardyne* 1901. 346–347. o.

re nagyon szép időt fogtak ki, utazásuk több napon keresztül verőfényes napsütésben zajlott le. Az egyhetes hajóút során érintették Carlisle Fort-ot, Lizard Point-ot, Wight szigetét, Brightont, Beachy Headet, Calais-t. Ezután érkeztek meg május 9-én reggel tíz órára Ostendébe.[4] Onnan azonnal tovább indulnak, és még aznap este megérkeznek Brugge-be, ahonnan másnap reggel mentek tovább a főhadiszállásukként kijelölt Gentbe. A kvártélyért felelős Hobbs kapitány előresietett az úton, így már a kora esti órákban Gentben tartózkodott, ellentétben az ezreddel, amely David Robertson őrmester emlékiratai szerint csak május 11-én, a hajnali órákban érkezett meg a városba. Hobbs kapitány kiváló szervezésének köszönhetően a 92-es ezred remek helyen került beszállásolásra. Ezt a Hobbs kapitány naplójában olvasható eseményt Robertson őrmester feljegyzései is megerősítik. A Gordon Highlanderek szállása Gent központjában volt. A helybéliek jóindulatáról és szíves vendégszeretetéről tanúskodnak az őrmester azon sorai, melyekben leírja, hogy szállásadóik megkülönböztetés nélkül úgy bánnak velük, mintha közéjük tartoznának. Az őrmester továbbá azt is említi, hogy a helybéliek csodájára járnak az általuk eladdig soha nem látott skót katonai uniformisnak.[5]

Ezzel nem csak Gent lakosai voltak így. Mind a spanyolországi, mind a waterloo-i hadjárat során élénk érdeklődést váltott ki a britekkel szövetséges katonák soraiban a skót katonák sajátos, egyedi öltözéke. A győztes waterloo-i hadjáratot követően maga I. Sándor, minden oroszok cárja fejezte ki óhaját, hogy szeretné személyesen megnézni a skót katonai egyenruhát és felszerelést. Wellington ezért egy őrmestert, egy közlegényt és egy skót dudást küldött a cár szállásául szolgáló Élysée Palotába a 42-es, 79-es és 92-es ezredekből. A 79. ezredhez tartozó Thomas Campbell őrmester a következőket írja az eseményről: „Mikor előreléptünk, a látványtól megdöbbent orosz nemesség körülállt minket. A cár elkezdett vizsgálgatni minket, és kérdéseket tett fel. Először a kardomat húzta ki a hüvelyéből, s arra kért, hogy mutassak be vele valamilyen gyakorlatot. Ezután kíváncsian megvizsgálta a lábszárvédőmet és térdharisnyámat. A lábamon megcsípte a bőrt, s végül, hogy személyesen győződjön meg az igazságról, mit is hordunk a kilt alatt, felhúzta azt egészen a köldökömig."[6] Mindezek után biztosak lehettünk benne, hogy a skót ezredek megjelenése mindenhol nagy népszerűségnek örvendett.

A Gordon Highlanderek május 28-ig maradtak gyülekezési körzetükben, Gentben. Ottani tartózkodásuk alatt folyamatosan, napról-napra érkeztek a különböző brit ezredek. A legnagyobb örömet a 92-eseknek az okozta, amikor honfitársaikat, a 42. (Black Watch) és a 79. (Cameron Highlanders) ezredeket üdvözölhették. Ahogy Robertson őrmesternél olvashatjuk, bizony nagy örömet jelentett az egész ezred számára, hogy a sok tapasztalatlan, újonc ezred között végre harcokban jártas, veterán alakulatokkal találkozhattak. Magának az őrmesternek külön öröm lehetett viszontlátni régi bajtársait, akikkel együtt küzdött már Egyiptomban és Dániában is, és végigharcolták az egész spanyolországi hadjáratot. Ezen skót ezredek (92., 42., 79.) egymáshoz fűződő viszonyát jól érzékelteti David Robertson őrmesternek az a mondata, ahol együttesen a három ezredről írja, hogy „testvérek vagyunk a csatában, de riválisok a dicsőségben."[7]

[4] The Diary of Hobbs, 3. o.

[5] *Robertson* 1842. 141. o.

[6] *Henderson* 1989. 9. o.

[7] *Robertson* 1842. 141. o.

A Gentben eltöltött 18 nap amúgy kellemesen telt el az egész ezred számára. Kétháromnaponként ugyan kimasíroznak az antwerpeni útra gyakorlatozni, az idő nagy részét azonban a városban való nézelődéssel, csavargással töltötték. A tisztek bálokra jártak, istentiszteleteken vettek részt, kijártak vidékre lovagolni, s más különböző érdekes szórakozással töltötték napjaikat. Az időszakot Thomas Hobbs kapitány naplója ismerteti. Írásaiból bátran levonhatjuk azt a következtetést, hogy bizony a sorok írója sokkalta jobban élvezte a genti és brüsszeli életet, mint magának a tényleges katonai hadjáratnak a veszélyes kalandjait. Naplójában elkalauzol minket a Gent környéki vidéki tájakra, részletesen leírja, milyen élet folyt a kolostorokban és egy helyi apácazárdában. Többször is dicséri a belga utak jó minőségét, s ennek már van katonai jelentősége is. Gyönyörű helynek tartja Belgiumot a sok-sok kanálissal és botanikus kerttel. Pontosan megszámolja, hogy Gent városának százhuszonhárom hídja van és hét bejárati kapuja. Ezeken a kapukon csak ellenőrzés után lehet áthaladni, és szigorúan őrzik őket.

Amúgy Gent városa a nagy középületektől kezdve a katedrálison keresztül az egész egyszerű lakóházakig teljesen francia stílusban épült. A helybéli emberek szintúgy francia módra öltözködnek, ruházkodnak. Azt azonban határozottan kijelenti Hobbs, hogy habár a belga nők hűen követik a francia divatot, szépségben nem versenyezhetnek a francia asszonyokkal. Útleíráshoz hasonlóan, részletesen bemutatja a genti hús-, zöldség- és ruhapiacot. „Itt sokkal nagyobb a választék, mint az otthoni piacokon, de az árak drágábbak az otthoniaknál."[8] Ezek a feljegyzések jobbára Thomas Hobbs egyéni érdeklődését tükrözik, viszont mindenképpen kuriózumnak számítanak. Csakúgy, mint a bálokról, estélyekről szóló leírások, amelyeken az egész brit tisztikar, a helyi nemesség és az újból menekülni kényszerült francia royalisták szórakoztak esténként. A gyakran megrendezett mulatságokon maga XVIII. Lajos is rendszeresen megjelent. Ilyen körülmények között érkezett meg május 26-án a parancs, miszerint tovább kell menniük Brüsszelbe, Wellington hercegének főhadiszállására.

Thomas Hobbs szerint május 27-én hajnali három órakor indultak el Gentből, és estére érkeztek meg a francia royalisták főhadiszállásul szolgáló Alost városkába. A Bourbonok oldalán harcoló francia csapatok Berry herceg vezetése alatt gyülekeztek, s igen kedvesek voltak a skót katonákhoz. Ahogy Robertson őrmester írja, „majdnem az összes közöttük lévő francia tiszt szolgált a spanyolországi francia hadseregben, s néhányan még Egyiptomban is. Miután megláttak minket, odarohantak hozzánk, s azt kérdezték, ugye mi már találkoztunk azelőtt? A mi igenlő válaszunkat követően visszamentek, és elmondták mindezt a hercegnek is. Ő végtelenül boldog volt, hogy most nem egymás ellenében, hanem egymás mellett, egymást erősítve harcolunk majd."[9]

Másnap tovább indultak Brüsszelbe. Délután három órakor Brüsszeltől huszonnégy kilométerre, Aosche-ban csatlakoznak az 5. hadosztályhoz, és annak kötelékében meneteltek tovább. Hobbs kapitány nagyon kellemesnek és jó hangulatúnak írta le a Brüsszelbe való masírozást. A fák hűs árnyékában kíváncsiskodó emberek sorfala szegélyezte a hadosztály útját, miközben gyerekek sípjai és lányok éneke biztosította a katonák számára igencsak vidám hangulatot. Brüsszelbe érve a helybéli belga és angol nemesség üdvözölte a hadosztályt, és folyt az újoncozás a brüsszeli ifjúság soraiból is. Robertson őr-

[8] The Diary of Hobbs, 5. o.

[9] *Robertson* 1842. 142. o.

mester szerint „igen jó kinézetű fiatalok voltak, katonás külsővel."[10] A brüsszeli beszállásolás a gentinél már sokkal szervezettebb keretek között folyt. Külön listákon vezették, hogy melyik katona hol, melyik házban van elszállásolva. Ügyeltek arra, hogy minden század és ezred lehetőleg egy utcában kerüljön elhelyezésre. Így meg lehetett előzni a mozgósításkor általában fellépő zűrzavart.

A tisztek természetesen Brüsszelben is kivették részüket a szórakozásból. Genttel ellentétben, ahol csak britek voltak, itt már minden nációhoz tartozó katonákat, tiszteket, diplomatákat lehetett látni. Ahogy Hobbs kapitány írja, előfordult, hogy egy és ugyanazon a délután, szokásos lovaglása közben látta a holland királyi párt, Wellington, Braunschweig és Richmond hercegét, Richmond hercegnőjét, Blücher marsallt, s számos, legkülönbözőbb rangú orosz, porosz, lengyel, kozák katonát.[11] A leírás tanúsítja, hogy Brüsszel jelentős politikai és katonai központ volt ezekben a hetekben. Nem csoda, hogy Napóleon ide is beépítette a kémeit, akik akár a legmagasabb vezérkarból is eljuttatták hozzá információikat. Azt, hogy a napóleoni kémek milyen magas körökben mozogtak a szövetségesek között, nagyon jól mutatja az eset, mikor június 1-jén lelepleztek egy francia tábornokot, aki Napóleonnal folytatott levelezést. Az elfogott tábornok fontos információkat juttatott el a császárnak a szövetségesek terveivel, készülődéseivel, tényleges katonai erejével kapcsolatban. A kémet természetesen letartóztatták, a leveleket pedig lefoglalták.[12]

Az, hogy még a felső vezérkarba is sikerült ügynökeit beépíteni, csak sejteti velünk, hogy mennyien lehettek az alacsonyabb szinteken. Ezek ismeretében természetes, hogy Napóleon tisztában volt a szövetségesek haderejének fő hiányosságaival: csapatainak heterogenitásával és tapasztalatlanságával. Ekképpen Napóleonnak módjában állt, hogy kidolgozza ellenük azokat a taktikai és hadászati módszereket, melyek véleménye szerint Wellington csapatainak legyőzéséhez szükségesek. Abban számította csak el magát a császár, hogy már az ő hadereje sem csak kizárólag harcedzett veteránokból állt, hanem főképp hasonlóan tapasztalatlan „zöldfülűekből", mint Wellingtoné.

Visszatérve a 92-es ezredhez, Brüsszelben már sűrűn követték egymást a reggeli gyakorlatok és a különböző seregszemlék. Június 1-jén és 3-án Sir Dennis Pack, majd maga Wellington tartott csapatszemlét a Gordon Highlandereknél. Az ezred egészen június 15-ig maradt Brüsszelben. A katonák sokat gyakorlatoztak, készültek a küszöbön álló háborúra. Az indulási parancsot 14-én kapták meg. A Namur felé vezető úton még tartottak egy lőgyakorlatot, majd felkészültek a másnapi indulásra. Az őrmesterek és tizedesek a főhadiszálláson élelmiszert vételeztek, amit a katonák között közvetlenül indulás előtt osztottak szét. Ahogy Matthew Orr közlegény szüleinek írott utolsó levelében tudomásunkra hozza: „Az 5. hadosztály már kora reggel gyülekezett a parkban. A 92-esek Sir Dennis Pack 9. dandárjának részét alkották. Felszerelésünk az általános felszerelésen kívül hat napra elegendő kenyérből és kétszersültből állt. A skót dudások játéka közben ragyogó fegyverekkel és kitűnő formában masíroztunk ki Brüsszelből."[13] Ehhez teszi még hozzá Robertson őrmester, hogy „dacára a hajnali indulásnak, a namuri kapun kivo-

[10] *Robertson* 1842. 142. o.

[11] The Diary of Hobbs, 10. o.

[12] The Diary of Hobbs, 11. o.

[13] Letters from Brownlie, 14. o.

nuló hadosztályunkat a brüsszeli lakosok nagyszámú csoportja kísérte el egészen a városhatárig, ahol háromszoros hurrával köszöntek el tőlünk, s szomorú tekintetükből azt a gondolatot véltem kiolvasni, hogy milyen sokan nem fognak közülünk visszatérni."[14] A helyi lakosok jóindulata általánosnak volt nevezhető. Minden forrás egyöntetűen kiemeli a helybéliek kedvességét, segítőkészségét. Amikor hosszú és fárasztó menetelésük után megérkeztek Genappe településhez, ahol lakosok vizet és tejet adtak az elcsigázott katonáknak. Ezt mind Robertson őrmester, mind pedig Orr közlegény említik írásaikban. Genappe-ban viszont már hallották a nem is olyan messze dörgő ágyúk hangját, így egy rövid kis pihenő után tovább meneteltek Quatre Bras-ba.

Quatre Bras kis falucska volt, és csupán földrajzi fekvésének köszönhette a hadjárat során szerzett jelentőségét. A Brüsszelt Charleroi-val összekötő észak-déli irányú, és a Nivelles-t Namurral összekötő kelet-nyugati irányú utak ugyanis éppen Quatre Bras-ban keresztezték egymást. Stratégiai szempontból tehát igen fontos helyet foglalt el, hiszen akinek a birtokában volt Quatre Bras, az bármelyik irányba képes lehetett hadseregével manőverezni a kiváló minőségű utakon. Napóleon június 14-én koncentrálta hadseregét a belga határ mentén, Phillippeville és Beaumont között. Június 15-én a francia hadsereg Charleroi irányában átlépte a határt. Az előrenyomuló hadsereg két szárnyra és egy tartalékra oszlott. A balszárny parancsnokságát Ney marsall kapta meg azzal a feladattal, hogy foglalja el és biztosítsa a Quatre Bras-i létfontosságú útkereszteződést. A francia jobbszárnynak Gérard vezetésével Blücher porosz hadserege ellen kellett vonulnia. A centrum magának Napóleonnak a parancsnoksága alatt állt, s kész volt megsemmisítő csapást mérni bármelyik irányban, mihelyt ellenséges erőre bukkannak. Napóleonnak először Gillynél kellett szembenéznie az ellene felvonuló poroszokkal, ám gyorsan kivetette állásaikból, s visszavonulásra kényszerítette őket. Blücher ezt követően Ligny mellett vonta össze erőit. A poroszok több falut is birtokba vettek, úgy várták Napóleon hadseregét. Wellington eközben Nivelles és Quatre Bras között koncentrálta hadserege zömét, mivel még mindig nem tudta, merre is indult el Napóleon.

Wellington meg volt róla győződve, hogy a Charleroi elleni francia támadás csupán elterelő hadművelet, s hogy Napóleon főerőivel Mons irányában fog észak felé előrenyomulni. Ezért, hogy a Brüsszelbe vezető utat elvágja a császár elől, hadseregét a franciák feltételezett vonulási irányába, vagyis Nivelles és Quatre Bras között vonultatta fel. Wellingtont ily módon becsapva Napóleonnak módjában állt, hogy a Ligny-nél várakozó Blüchert közvetlen csatára kényszerítse. A francia balszárnynak jutott a feladat, hogy a Quatre Bras elleni támadásával megakadályozza az esetleges brit segítségnyújtást a poroszok részére. Mint látni fogjuk, taktikai szempontból Napóleon mesteri módon végezte munkáját.

Mialatt a francia főerők csatát vívtak a porosz hadsereggel, addig a Ney parancsnoksága alatt álló francia balszárny folyamatos harcban áll Wellington csapataival Quatre Bras-nál, így akadályozva meg, hogy a herceg a porosz marsall segítségére siethessen. Nézzük, pontosan mi is történt Quatre Bras-nál.

[14] *Robertson* 1842. 143. o.

A június 15-én Quatre Bras irányába vonuló Ney marsall elkövette azt a hibát, hogy az éjszakai pihenővel nem várt addig, amíg Quatre Bras-ba érnek, hanem attól öt kilométernyire délre, Frasnes falujában táborozott le. Így a Szász-Weimari Bernát hercegnek lehetősége nyílt arra, hogy hat ágyúval rendelkező, négyezer-ötszáz fős holland gyalogosdandárjával megszállja Quatre Bras-t. Ez a dandár könnyedén visszaverte a Ney által reggel előreküldött csapatokat, s amikor maga a marsall jelent meg, hogy felderítést végezzen, igen nagy jelentőségűvé vált az az apró célzás, amelyet napokkal az esemény előtt Thomas Hobbs kapitány jegyzett fel naplójába: „Miután kilovagoltam az oudenarde-i úton a városon kívülre, gyönyörű szép tájat láttam magam előtt, sok-sok kastéllyal, és a fő gabonának számító rozzsal teleültetett földeket, amerre a szem ellát. Skóciával ellentétben, ahol a rozs ilyenkor épphogy csak elkezdett nőni, itt már a hét és fél láb magasságot (?) is eléri."[15] Június 16-ra ennek a látszólag jelentéktelen információnak az adta meg a katonai jelentőségét, hogy a már igen magasra megnőtt rozs eltakarta Ney marsall szeme elől a vele szemben álló ellenséges hadak tényleges erejét. Ney túlbecsülte erejüket, és támadás helyett inkább futárt küldött Napóleonhoz, további utasításokat kérve. A császár támadást elrendelő parancsa csak dél után érkezett meg. A franciák délután két órakor kezdték meg támadásukat a Quatre Bras-nál magukat elsáncolt angol–holland erők ellen. Azok gyengesége hamar kiderült, s a franciák már-már elsöpörték az egész ellenük felállított arcvonalat, amikor megérkezett Brüsszelből az 5. hadosztály. Nagyon kemény összecsapásra került sor a Quatre Bras körüli erdőkben és mezőkön.

Miután a 92-esek elhagyták Genappe-ot, egyenesen Quatre Bras-ba meneteltek. Maga a falu nem állt másból, mint fél tucat házból az útkereszteződés körül. Stratégiai fontossága viszont megkövetelte, hogy bármi áron megtartsák. Az egész hadosztály elindult a falu keleti felébe a Namur felé vezető úton. Ott találtak egy töltést és egy árkot, ahol védelmi állásba helyezkedtek el a hadosztály jobb szélén. Délután három óra volt, s maga Wellington hercege a 92-es ezred háta mögött alakította ki parancsnoki állását. Parancsba adta a katonáknak, hogy feküdjenek le, mert úgy észrevétlenek maradnak a franciák előtt, és védve lesznek az ágyútűztől. A csata további menetéről beszéljenek a források.

„Mikor Kellerman tábornok vértesei élén rohamra indult a brit arcvonal ellen, Wellington odakiáltotta nekünk: 92-esek, ne tüzeljetek, míg én nem mondom! Miután a nehézvértesek húsz–harminc lépésnyi távolságon belülre értek, kiadta a tűzparancsot. Hatalmas tüzet zúdítva rájuk megfutamítottuk őket, de a többségük holtan maradt a csatamezőn."[16] „Közvetlenül azután, hogy a lovasság megfutamodott és részben megsemmisült, a franciák két gyalogsági oszlopot küldtek ellenünk. Az egyik közvetlenül szemből támadott ránk, míg a másik az erdőn keresztül próbált a jobbszárnyunk oldalába kerülni. Ekkor érkezett meg és csatlakozott hozzánk a 30., 69. és 73. ezred. Így megerősödve megrohamoztuk az alattunk levő, minket veszélyeztető két francia oszlopot. A rohamot Sir John Cameron ezredes személyesen vezette. Miután megfutamítottuk a franciákat, újra védelmi állásokat vettünk fel."[17] „Nem sokkal ezután történt, hogy a francia lovasok egy csoportja Wellington hercegét üldözte. A herceg egyenesen felénk igyeke-

[15] The Diary of Hobbs, 89. o.

[16] Letters from Brownlie, 15. o.

[17] *Robertson* 1842. 148. o.

zett, miközben a francia dzsidások és a könnyűlovasság, tüzet zúdítva rá, üldözte őt. E veszedelmek között Wellington végül is elérte a biztonságot jelentő árkot, s megparancsolta nekünk, hogy álljunk készenlétben. Amikor a francia lovasság ismét megfelelő közelségbe jött, gyilkos tüzet zúdítottunk rájuk, mire megfutamodtak."[18]

A források igen aprólékosan és pontosan érzékeltetik, milyen heves és elkeseredett küzdelembe csöppentek bele a Gordon Highlanders ezred katonái június 16-án Quatre Bras mellett. Az azonban nem derül ki sem Robertson őrmester, sem Orr közlegény, de még Hobbs kapitány írásaiból sem, hogy a 92-es ezred számára oly dicsőséges eseménynek, Wellington herceg megmentésének mi is volt az előzménye. Ennek megismeréséhez C. Greenhill Gardyne ezredes könyvét kell segítségül hívnunk, melyből igen részletesen megismerkedhetünk az ezred történetével a napóleoni korszakban. A szinte kizárólag forrásokra épülő kötetből megtudhatjuk, hogy a két francia oszlop elleni sikeres gyalogsági rohamot követően a Braunschweig huszárok megrohamozták a francia főerőket. A franciák azonban visszaverték a támadást, s lovasságuk elkezdte üldözni a huszárokat. A menekülők ekkor sodorták el az éppen ott tartózkodó Wellington herceget, akit a franciák felismertek, és üldözőbe is vettek. A herceg, mivel a 92-es ezred állásai voltak hozzá a legközelebb, természetes módon náluk keresett menedéket. Az eset után a franciák ismét megpróbálták kivetni állásaikból Wellington katonáit, de nem jártak sikerrel.[19]

Maga Wellington, aki még mindig a 92-esek védelmében volt, azt írja egyik levelében, hogy „a franciák két lovassági oszloppal újra megtámadták az ezredet [a 92-eset], de támadási stratégiájuk ugyanaz volt, mint elődeiké, s végeredményben ugyanúgy sikertelenül fejezték is be akciójukat."[20] Ekkor érkezett meg erősítésként a britek 3. hadosztálya. A Gordon Highlanderek számára azonban még hátra volt a végső küzdelem. A két, tüzérséggel támogatott francia gyalogsági oszlop elfoglalta az útkereszteződéstől mintegy kétszáz méterre lévő két emeletes épületet. Ezzel nagyon kedvező pozícióba kerültek a britek oldalában, amit nem lehetett tétlenül tűrni. Maga Wellington adta ki a parancsot az ezrednek a rohamra. A mintegy hatszáz főt számláló Gordon Highlandereknek egyedül, segítség nélkül kellett megrohamozniuk és szétverniük a körülbelül ezerkétszáz–ezerötszáz fős két francia ezredet. A rohamot ismét Cameron ezredes vezette. A véres csata három órán keresztül hullámzott, ám a skót katonák, lépésről lépésre haladva, végül is meghátrálásra kényszerítették a franciákat. Este nyolc órára elhallgattak a fegyverek, de a győzelem feletti örömbe nem kevés üröm is vegyült. Parancsnokuk, Sir John Cameron halálos sebet kapott az ütközetben.[21] Rajta kívül nyolc tisztet és hatvanegy közlegényt, vagyis mintegy hetven embert vesztett az ezred. Ez az ezred eredeti létszámának a tíz százalékát jelentette. Az egyesült brit–belga–holland erők együttesen körülbelül négyezerhétszáz főt veszítettek.

[18] Letters from Brownlie, 15. o.

[19] Greenhill Gardyne 1901. 353. o.

[20] Greenhill Gardyne 1901. 354. o.

[21] Az ezredtörténet szerint az ezredest az egyik megrohamozott ház felső ablakából ágyékon találták. Miután elvesztette lova fölött uralmát, amely levetette őt hátáról, az ezredes a fejére esett. Ez a fejsérülés pedig halálos volt. Egy másik verzió szerint Cameron ezredest egyik saját katonája lőtte le, akit a parancsnok pár nappal a csata előtt megkorbácsoltatott valamilyen bűntett miatt. Letters from Brownlie, 16. o.

A Quatre Bras-i siker ellenére taktikai szempontból nem a britek, hanem Napóleon mondhatta magát a június 16-ai nap győztesének. Amíg Wellington szövetséges seregei Quatre Bras-nál harcoltak a Ney vezette francia balszárnnyal, addig maga a császár, seregének főerőivel, Ligny mellett vereséget mért a Blücher parancsnoksága alatt álló porosz hadseregre, amely a vereséget követendően Wavre irányába vonult vissza, északkelet felé. A poroszok veresége, majd visszavonulása hatással volt Wellington cselekedeteire is. A herceg világosan látta, hogy a poroszok visszavonulásával védtelen marad az ő hadseregének balszárnya. Ezért, ha nem akarja kitenni magát a bekerítés veszélyének, mindenképp vissza kell vonulnia Brüsszel felé. Lépését az a szándék is motiválta, hogy nem akarta a fővárost védtelenül hagyni. Ugyanakkor maga Napóleon is több kedvező alkalmat szalasztott el, hogy számára sokkal kedvezőbb körülmények között kényszerítse harcra Wellingtont. Amikor végül is június 18-án szembenézett egymással a két hadsereg, a britek jól kiválasztott, erős védelmi állásokból várhatták a napóleoni sereg támadását.

A nagyjából öt négyzetkilométeres csatamezőn 1815. június 18. reggelén majdnem száznegyvenezer katona és több mint négyszáz ágyú nézett egymással szembe. Napóleon hadserege negyvenkilencezer gyalogosból, közel tizenhatezer főnyi lovasságból, s több mint hétezer fős tüzérségből állt, amely kétszáznegyvenhat ágyúval rendelkezett. A francia hadsereg összesen mintegy hetvenkétezer főt számlált.[22] Bonaparte seregével szemben Wellington hercege nem egészen hatvannyolcezer fős hadsereg élén állt. A szövetséges hadsereg negyvenkilencezer hatszáz gyalogosból, tizenkétezer négyszáz lovasból, valamint ötezer hatszáz tüzérből állt, valamint százötvenhat ágyúval rendelkezett.[23]

A meglehetősen kicsiny waterloo-i csatamező a Mont St. Jean hegygerinc déli lábánál elterülő völgyben helyezkedik el. A Quatre Bras irányából Brüsszelbe tartó út átszeli a völgyet. A völgy déli szélén, az út mentén várta vendégeit a „La Belle Alliance" fogadó, ahol Napóleon a csata előtti éjszaka megszállt. A fogadótól néhány száz méterre balra helyezkedik el a hougoumonti kastély. A fogadótól északra az út mentén található a La Haye Sainte-i majorság. A majorságtól mintegy kétszáz méterre északra egy útkereszteződés volt, a Mont St. Jean hegygerinc mentén elhaladó úttal. Ennek a hegygerincnek a mentén helyezkedett el Wellington hadserege. Előretolt állásként a britek megszállták a hougoumonti kastélyt és a La Haye Sainte-i majorságot, valamint, arcvonaluk balszárnyán, két másik kisebb majort keletebbre, La Haye-t, és Papelotte-ot. Wellington centruma a hegygerincnél található útkereszteződésnél helyezkedett el. Ennek a centrumnak a keleti részén foglalta el állásait az 5. hadosztály kötelékébe tartozó 9. dandár is, melynek részét képezték a veterán Gordon Highlanderek is.

Az egész napi esőben a katonák bőrig áztak. A 92. ezred június 17-én este foglalta el állásait, és az egész napos, kimerítő menetelést követően a katonák legfőbb gondja az volt, hogyan tudnák magukat egy kissé kipihenni. Ez azonban nem volt egyszerű a sáros, nedves talajon. Először is valamiféle száraz fekhelyet kellett készíteniük, ahová ledőlhettek. Robertson őrmester naplójából megtudhatjuk, hogy mily találékonyak voltak a fel-

[22] *Chandler* 1966. 1064–1065. o.

[23] *Chandler* 1966. 1066. o.

földi katonák: „A hátunk mögött lévő mezőn zöld lóhere volt, amiből rengeteget gyűjtöttünk össze, az út szélén végighúzódó sövénykerítésből pedig jó kötegnyi gallyat vágtunk. A földön egyenletesen elhelyezett gallyakra rászórtuk a zöld lóherét, így aránylag kényelmes fekhelyet kaptunk, ami megóvott minket a sártól."[24] Négy óra alvás után azonban, éjféltájban riadóztatták az ezredet. Felfegyverkezve kellett állniuk mindaddig, amíg ki nem derült, hogy a riasztás téves volt. Egy franciául beszélő és éppen járőröző belga lovascsapatról hitték azt a brit katonák, hogy Napóleon seregéhez tartozik, s ezért verték fel álmából az egész ezredet. A félreértés tisztázását követően ismét lefeküdhettek a katonák, de újból bőrig áztak, és halálosan kimerültek voltak. Ahogy Robertson őrmester írja, a reggeli ébredés után az emberek úgy dideregtek a hidegtől, mint a rezgő nyárfalevél. Ekkor minden katona kapott egy-egy adag gint, amely felmelegítette őket. Reggel hat órakor megmosakodtak, megtisztogatták fegyvereiket, és elkezdtek főzni. Reggeli közben egy bajtársukat lelőtték a franciák, így vonalba fejlődve, teljes harckészültségben várták a csata kezdetét. Napóleon a szokásos tüzérségi tűzzel készítette elő az ütközetet. Ahogy az őrmester említi, az ágyútűz nem tett kárt az ezredben, mivel kívül voltak hatókörén, ám annál nagyobb pusztítást végeztek a Highlanderek soraiban a francia gránátok.[25] Ez azonban csupán a bemelegítés volt. Napóleon körülbelül 11 órakor adta ki a parancsot, s az első rohamot a hougoumonti udvarház ellen indította. Ezzel kezdetét vette a waterloo-i csata.

A francia gyalogság és a brit gárdalövészek hougoumonti udvarházért folytatott harca külön csatát képezett a csatában, és mindvégig vívták. Ezt tekintjük a csata első szakaszának.[26] A második szakaszban d'Erlon indított gyalogsági támadást a brit arcvonal közepén. A Gordon Highlanders ezred ebben az arcvonalban nézett farkasszemet a támadó francia oszloppal. Egy jókora tűzpárbajt követően Sir Dennis Pack tábornok kiadta a támadási parancsot a 92-eseknek, akik rohamra indultak. A csata egyik leghíresebb rohama lett ez, mert a Gordon Highlanderek a Scots Greys lovasezreddel együtt rohamozták meg a franciákat. A két skót ezred „Old Scotland for Ever!" csatakiáltással vetette rá magát a franciákra, s a lovassággal támogatott gyalogosroham óriási pusztítást végzett soraikban – emlékezett vissza az őrmester.[27] Miután visszavetették és megfutamították az ellenséget, a 92-esek visszatértek eredeti védelmi állásaikba, és onnan várták a csata további folytatását.

Eközben a francia lovasság bőszen támadta az 5. hadosztály jobbszárnyát, de a zárt alakzatba tömörült gyalogság könnyedén verte vissza a legfélelmetesebb lovassági rohamokat is. A lovasok támadásának visszaverését követő két órában az ezred kissé fellélegezhetett. A franciák szüneteltették az ellenük irányuló támadásokat. Az arcvonal tehát megállta helyét, kitartott. Robertson naplójában feljegyzi, hogy ezalatt módjában állt megfigyelni az arcvonal tőlük jobbra helyezkedő részén folyó küzdelmet. Ez azért érdekes, mert az általa leírtakból képet kaphatunk arról, hogyan harcolt a napóleoni háborúk lovassága a gyalogság ellen. „Minden egyes alkalommal, amikor a francia lovasság egy-

[24] *Robertson* 1842. 156. o.

[25] *Robertson* 1842. 157. o.

[26] *John Keegan:* Waterloo. Budapest, 1990. 19–20. o.

[27] *Robertson* 1842. 154. o.

egy félelmetes rohamot indít gyalogságunk ellen, s már-már azt hinnénk, hogy könnyedén eltiporja azt, a gyalogság pusztító sortüzet zúdít a lovasságra, amely minduntalan kénytelenek meghátrálni ez elől."[28]

Ezután kezdődött a csata harmadik szakasza, ami a centrum ellen intézett sorozatos francia lovassági rohamokból állt. Körülbelül délután négy órakor újabb lovas támadásokkal kellett a Gordon Highlandereknek szembenézniük. Ezúttal dzsidások rohamozták meg az ezredet, s habár jól irányzott sortüzekkel visszaverték őket, elhajított, hosszú dárdáikkal a dzsidások is megtizedelték a védekező skót egységet. A dzsidások támadását követően újabb gyalogsági rohamra fejlődnek fel a francia oszlopok, többek között a 92-es ezreddel szemben. Ezt a gyalogsági támadást azonban már nagyszámú tüzérség is támogatta. Így a briteknek – köztük a Gordon Highlandereknek is – erős tüzérségi nyomás alatt kellett szembenézniük az ellenséggel. Robertson leírja, hogy a legényeknek csupán a kitartásra vonatkozó legegyszerűbb parancsokat merték kiadni. Minden más, a legkevésbé is félreérthető parancs azzal fenyegetett a rájuk nehezedő nyomásban, hogy az egész ezred megzavarodik, páni félelemmel futamodik meg és szétszéled. Mindazonáltal az őrmester büszkén írja le naplójában, hogy az ijesztő francia felvonulás ellenére minden egyes embere szilárdan állt helyén a sorban. A francia roham kezdetekor az emberek mozdulatlanul kivárták, míg az ellenséges oszlop harminc–negyven lépésnyi távolságra megközelíti soraikat, s akkor pusztító sortüzet zúdítottak rájuk. A franciák viszonozták a tüzet, és heves tűzpárbaj alakult ki a sorban álló brit és az oszlopban rohamozó napóleoni katonák között. A hosszú tűzpárbajt a britek nyerték meg, s az egész arcvonalon meghátrálásra kényszerítették a franciákat.

A brit és a francia gyalogság közötti összecsapások az esetek döntő többségében brit győzelemmel végződtek. Ennek oka az volt, hogy a francia gyalogság szűk oszlopokban, de mély, tömött sorokban rohamozott. A taktika nagyon jól bevált a fegyelmezetlen és képzetlen kontinentális hadseregekkel szemben, amelyek a lendületes francia oszlopok támadásától megrémülve ijedten futottak szét. A fegyelmezett és jól kiképzett brit gyalogság azonban hosszú sorokban, rendíthetetlen hidegvérrel állta a franciák támadását, és a kellő pillanatban, parancsszóra zúdította rájuk sortüzét. A sor és az oszlop közötti különbség eredményezte azt, hogy a közvetlenül szemben álló első sorokban mindig brit fölény érvényesüljön. Ráadásul a britek nem is egyszerre, hanem három szakaszban sütötték el fegyvereiket. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy valamennyi francia sortűzre három elsöprő erejű brit sortűz volt a válasz. Ekkora tűzerővel szemben pedig még a remek francia gyalogságnak is meg kellett hátrálnia.

Ez történt a waterloo-i csatatéren is. Miután a Gordon Highlanderek visszaverték a francia rohamot, már este 7 óra volt. Az ezred igen sok tisztet és közkatonát vesztett. A parancsnokon, a segédtiszten és pár őrmesteren kívül az egész tiszti állomány elesett.[29] Ezek után a 92-es ezred csupán szemtanúja volt a csata végső eseményeinek. Végignézték, ahogy a híres Császári Gárda – Napóleon utolsó reménye – megindul, és harcba bocsátkozik Wellington 30., 73., 33. és 69. gyalogezredével. Látták, amint a már megtépázott, de még mindig rohamozó Öreg Gárda előtt felállt a britek addig a hegygerinc túloldalán hasaló 1. gyalogdandára, és gyilkos sortüzekkel fogadta támadóit. Ekkor tör-

[28] *Robertson* 1842. 158. o.

[29] *Robertson* 1842. 162. o.

tént az, ami a napóleoni háborúk addigi történetében soha ezelőtt nem fordult még elő. A Császári Gárda megremegett, majd életében először megfutamodott. A napóleoni hadsereg legjobb egységének veresége nagy hatással volt a még harcban álló franciákra. Megkezdődött az egész francia hadsereg fejvesztett menekülése. Maga Napóleon sem tudta már megállítani a fegyvereiket eldobálva menekülő katonáit.

A franciák rendezetlen menekülésével párhuzamosan megkezdődött a brit hadsereg – és a 92-es ezred – előrenyomulása. A szövetségesek gyilkos dühvel vetették magukat a megfutamodó ellenség után. Semmi más fegyvert nem használtak már akkor, egyedül csak a szuronyt – emlékezett vissza Robertson. Úgy kaszabolták le a szerencsétlen menekülő franciákat, mint ahogyan vágóhídon ölik le a magatehetetlen állatokat.[30] Addig tartott a gyilkos, tomboló őrület, míg az egész waterloo-i csatateret meg nem tisztították az ellenségtől. Ezt követően az egész brit hadsereg egy emberként merült álomba, hisz a végkimerülés határán álltak a már napok óta tartó megpróbáltatások miatt.

A menekülő franciák üldözését a britek a sokkal kevésbé kimerült poroszokra hagyták, akik egész éjszaka folytatták a hajszát. A sebesültek összeszedését és ellátását másnapra halasztották. Wellington megnyerte az ütközetet, de iszonyatos árat kellett fizetnie érte. Több mint huszonötezer főt vesztett hadserege, melynek mintegy kétharmada brit volt. A tisztikar több mint a fele meghalt vagy megsebesült. A sebesültek összeszedése és elszállítása napokig tartott. Az ezred harmincnégy tisztet és kétszázkilencvennyolc közlegényt vesztett a waterloo-i csatában. Amennyiben ehhez hozzáadjuk a hetven fős Quatre Bras-i veszteséget, az ezred összes vesztesége a hadjárat során négyszázkét főt tesz ki, vagyis a behajózott hétszázhuszonnégy emberből csak háromszázhuszonkettő érte meg a hadjárat végét. A 92-esek vesztesége tehát jóval ötven százalék fölött volt. Mindazonáltal a csatát követő napon Wellington személyesen ment megköszönni az ezrednek az ütközetben tanúsított nagyszerű helytállását, kiváló teljesítményét. A herceg csupán egyetlen hibát vélt felfedezni az egész csata alatt, mégpedig azt, hogy az ezred a csata második szakaszában túl korán kezdte meg rohamát a franciák ellen. Wellington elmondta, hogy egy esetleges kudarc esetén ez az elhamarkodottság veszélybe sodorhatta volna az egész brit balszárnyat. Ez azonban nem következett be, hisz a Highlanderek rohama sikeres volt, s elsöpörte az ellene felálló francia gyalogságot.

A waterloo-i csata után az ezred végigmenetelt Mons Malplaquet, Catue és St. Dennis városokon, s hamarosan megérkezett Párizsba. Itt állomásoztak egészen novemberig, s ugyanazt az életmódot folytatták, amit Gentben és Brüsszelben éltek. Barangoltak a városban, megnézték a Szajnát, a Tuileriák kertjét, és folyamatosan mulatságokon vettek részt. Novemberben behajózták az ezredet, és átszállították Angliába. Rövid angliai tartózkodásukat követően végre hazatérhettek Skóciába, és november végére befutottak Edinburgh-be.

A waterloo-i csatával lezárult a 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred történetének több mint húsz esztendőig tartó korai szakasza. Az ezred a napóleoni háborúkban bizonyította harci értékét, s azt, hogy helye van a brit hadseregben. Sikerének legfőbb bizonyítéka, hogy elődeivel ellentétben a 92. (Gordon Highlanders) ezredet a harcok véget

[30] *Robertson* 1842. 159. o.

értével sem szerelték le, s mind a mai napig szolgálatban tartják. Így a Nagy-Britannia által megvívott későbbi háborúkban tovább gazdagíthatták ezredük dicsőséges történetét. Még a XIX. században részt vettek a krími háborúban, a búr háborúban, s ott voltak Afganisztánban is. A XX. században főleg a németekkel szemben védték Nagy-Britannia érdekeit az első, és második világháborúban, de harcoltak Argentína ellen a Falklandszigeteken, s Irak ellen az öbölháborúban.[31] A század végén rendfenntartóként szolgálatot teljesítettek az egykori Jugoszláviában is. Az elmúlt évek nemzetközi konfliktusaiban pedig mind Afganisztánban, mind Irakban ott voltak illetve vannak a skót Gordon Highlanderek.

Összegzés

A XVIII. század második felének nemzetközi konfliktusai – hétéves háború, északamerikai függetlenségi háború, francia forradalom és a napóleoni háborúk – arra ösztönözték a brit kormányt, hogy folyamatosan növelje szárazföldi hadseregének létszámát. Logikus megoldásnak tűnt felhasználni a gazdaságilag elmaradott és népfelesleggel rendelkező skót Felföld emberanyagát. Az 1745–1746-os utolsó jakobita felkelést követően meginduló, s 1800-ig tartó skót felföldi katonai toborzások utolsó hullámában, 1794-ben került sor az aberdeenshire-i székhelyű Gordon Highlanders gyalogezred felállítására.

Az ezredet tulajdonképpen a koalíciós háborúk egyre nagyobb követelményei hívták életre. Nagy-Britannia immáron nem csak a tengeren és a gyarmatokon, hanem egyre gyakrabban és nagyobb erőkkel – habár a kontinentális hatalmakhoz képest még mindig jelentéktelen mértékben – a kontinensen is részt vállalt a Franciaország elleni harcból. A Gordon Highlanders gyalogezred felállítása, majd a koalíciós háborúkban való alkalmazása ezt a tényt a gyakorlatban is igazolta. Az 1801-es egyiptomi hadjárattól eltekintve – amely amúgy szervesen részét képezte a Napóleon ellenes küzdelemnek – az ezred korszakunkban mindvégig Európában került bevetésre. 1799-ben Hollandia, 1807-ben Dánia, 1809-ben Belgium, 1808–1813 között Portugália és Spanyolország, 1814-ben Franciaország, s végül 1815-ben ismét Belgium volt az ezred harci tevékenységének színtere. A harcokban való hasznos és aktív részvételüket büszkén bizonyítják az ezredlobogóra felkerült nevek: az „Egmont-op-Zee," a „Sphinx," az „Egypt," a „Mandora," a „Peninsula," a „Corunna," a „Fuentes d'Onor," az „Almarez," a „Vittoria," a „Pyrenees," a „Nive," az „Orthes" és a „Waterloo" mind-mind az ezred korai történetének egy-egy dicsőséges szakaszát jelentik.

Habár a közel hat évig tartó ibér-félszigeti hadjáratokban a brit expedíciós hadsereg kitartásának és sikereinek elengedhetetlen alapfeltétele volt egyrészről a Királyi Haditengerészet, másrészről a spanyol gerillák támogatása, ezen felül azonban mind Moore, mind Wellesley tábornokok sikeréhez hozzájárult, hogy olyan jól kiképzett, fegyelmezett, s jól felszerelt katonákból álló hadsereg felett rendelkeztek, mint annak idején senki más a világon. Ahogy Thomas Bugeaud francia marsall mondta: „A brit gyalogság Európa legjobb gyalogsága. Szerencse, hogy nincs túl sok belőle."[32]

[31] *Henderson* 1989. 133. o.

[32] *Neillands* 1995. 4. o.

A brit hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő, annak részét képező skót ezredek nem csak hogy tökéletesen megállták helyüket Nagy-Britannia szárazföldi katonai hadjárataiban, de elismerten az elit alakulatok közé tartoztak. Ez alól a 92. (Gordon Highlanders) gyalogezred sem jelentett kivételt. 1794-től 1815-ig zöldfülű újoncokból harci tapasztalatokban gazdag veteránokká váltak. Ezt köszönhették egyrészt Moore tábornok kiképzési módszerének, aki már a korai évektől kezdve az ezred parancsnoka volt, másrészt a Highlander katonák velük született harcos mentalitásának, melyet a zordon skót Felföld fiai talán a génjeikben hordoztak. Nem csoda, hogy William Pitt büszkén dicsekedett azzal, hogy „a férfiaknak egy olyan szívós és rettenthetetlen fajtáját sikerült az állam szolgálatába állítania, akik hűséggel és bátorsággal harcolva meghódítják a világ minden talpalatnyi földjét."[33]

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

Chandler 1966.	*David G. Chandler:* The Campaigns of Napoleon. New York, 1966.
Greenhill Gardyne 1901.	*Lt.-Colonel C. Greenhill Gardyne:* The Life of a Regiment. The History of the Gordon Highlanders from Its Formation in 1793 to 1816. London, 1901.
Henderson 1989.	*Diana M. Henderson:* Highland Soldier 1820–1920. Edinburgh, 1989.
Letters from Brownlie	Thirteen Letters From A Scottish Soldier by *W. S. Brownlie* (Lieutenant-Colonel). Penicuick, 1988.
Neillands 1995.	*Robin Neillands:* Wellington és Napóleon. Pécs, 1995.
Robertson 1842.	The Journal of Sergeant *D. Robertson,* late 92nd Foot. The Different Campaigns, Between the Years 1797 and 1818. Published by *J. Fisher.* Perth, 1842.
The Diary of Hobbs	A Copy of The Diary of Captain Thomas Hobbs, 92nd Highlanders. From: 1st May 1815. To: Christmas Day 1815. Gordon Highlanders Regimental Museum, Viewfield Road, Aberdeen [PB121].

[33] *Colonel Thos. Innes:* The Aberdeenshire Militia and the Royal Aberdeenshire Highlanders, now Third Battallion The Gordon Highlanders, 1798 to 1882. Aberdeen, 1884. 9. o.

Teofil Biró

THE HISTORY OF THE 92ND (GORDON HIGHLANDERS) REGIMENT OF FOOT IN THE WARS OF THE COALITIONS

Summary

International conflicts in the second half of the 18th century (the Seven Years' War, the American War of Independence, the French Revolution and the Napoleonic Wars) urged the British government to gradually increase the strength of the country's land forces. It seemed to be reasonable to make use of the manpower of the economically disadvantaged and overpopulated Scottish Highlands. In the last wave of the recruitment campaign that was launched in the Highlands after the last Jacobite Rising in 1745–1746 and ended in 1800, the Gordon Highlanders Regiment of Foot, recruited from and garrisoned in Aberdeen, was raised in 1794.

Principally, the Regiment was called to life by the growing needs of the Wars of the Coalitions. At that time, Great Britain did not only fight at sea and in the colonies, but also took part in the wars against France on the Continent more and more frequently and with increasing numbers of troops.

Except for the Egyptian Campaign in 1801, which was an integral part of the struggle against Napoleon, the Regiment was deployed in Europe throughout the period. They fought in Holland in 1799, in Denmark in 1807, in Belgium in 1809, in Portugal and Spain between 1808 and 1813, in France in 1814 and again in Belgium in 1815. Their Battle Honours ("Egmont-op-Zee", "Sphinx", "Egypt", "Mandora", "Peninsula", "Corunna", "Fuentes d'Onor", "Almarez", "Vittoria", "Pyrenees", "Nive", "Orthes" and "Waterloo") all prove the Regiment's involvement and valuable service in the battles, and represent the glorious stages of the early regimental history.

In the study, the author gives an account of the second period of the Gordon Highlanders' history, from the "adventure at La Coruña" to the short French campaign and Napoleon's resignation in 1814.

Teofil Biró

L'HISTOIRE DU 92^{E} RÉGIMENT D'INFANTERIE BRITANNIQUE (GORDON HIGHLANDERS) À L'ÉPOQUE DES GUERRES DE COALITION

Résumé

Les conflits internationaux de la deuxième moitié du 18e siècle – guerre de sept ans, la guerre d'indépendance en Amérique du Nord, la révolution française et les guerres napoléoniennes – ont incité le gouvernement britannique à augmenter progressivement les effectifs de son armée de terre. Il paraissait logique d'exploiter les ressources humaines des Hautes Terres d'Écosse, une région économiquement en retard avec un excédent de population. Les recrutements y ont débuté après la dernière insurrection jacobite de 1745–1746 et ont duré jusqu'en 1800. C'est lors de la dernière vague de ces recrutements que le régiment d'infanterie Gordon Highlanders établi à Aberdeenshire fut formé en 1794.

Le régiment est né pour répondre aux besoins grandissants des guerres de coalition. En plus de la mer et des colonies, la Grande Bretagne intervenait contre la France de plus en plus souvent sur le continent et avec des forces accrues.

Hormis la campagne d'Égypte de 1801 – qui faisait partie intégrante de la lutte contre Napoléon – le régiment fut toujours engagé en Europe dans la période examinée. Les théâtres de leurs opérations militaires furent les Pays-Bas en 1799, le Danemark en 1807, la Belgique en 1809, le Portugal et l'Espagne entre 1808 et 1813 avant de retourner en Belgique en 1815. Les inscriptions sur le drapeau du régiment témoignent de leur participation utile et active aux combats : «Egmont-op-Zee», «Sphinx», «Egypt», «Mandora», «Peninsula», «Corunna», «Fuentes d'Onor», «Almarez», «Vittoria», «Pyrenees», «Nive», «Orthes» et «Waterloo» indiquent chacun les différentes étapes glorieuses au début de leur histoire.

La présente étude examine la deuxième période de l'histoire du régiment, de «l'aventure de La Coruña» à la brève campagne de 1814 en France jusqu'à l'abdication de Napoléon.

Teofil Bíró

DIE GESCHICHTE DES 92. (GORDON HIGHLANDERS) BRITISCHEN INFANTERIEREGIMENTS ZUR ZEIT DER KOALITIONSKRIEGE

Resümee

Die internationalen Konflikte der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts – Siebenjähriger Krieg, nordamerikanischer Unabhängigkeitskrieg, französische Revolution und Napoleon-Kriege – spornten die britische Regierung an, die Stärke ihrer Festlandtruppen ständig zu erhöhen. Dabei erschien es als eine logische Lösung, das Menschenmaterial der schottischen Highlands heranzuziehen, die wirtschaftlich rückständig waren und über einen Bevölkerungsüberschuss verfügten. Im Jahre 1794, in der letzten Welle der militärischen Werbung auf dem Gebiet der schottischen Highlands, die nach dem letzten Jakobiten-Aufstand von 1745–1746 begann und bis 1800 dauerte, erfolgte die Aufstellung des Infanterieregiments Gordon Highlanders mit Standort in Aberdeenshire.

Das Regiment wurde im Grunde von den immer größeren Anforderungen der Koalitionskriege ins Leben gerufen. Großbritannien nahm nunmehr nicht nur auf der See und in den Kolonien, sondern immer öfter und mit immer größeren Kräften auch auf dem Kontinent im Kampf gegen Frankreich teil.

Abgesehen vom Ägypten-Feldzug des Jahres 1801 – der einen organischen Teil des Kampfes gegen Napoleon bildete – wurde das Regiment in unserer Zeit bis zuletzt in Europa eingesetzt. Die Schauplätze der Kampftätigkeit des Regiments waren 1799 die Niederlande, 1807 Dänemark, 1809 Belgien, zwischen 1808–1813 Portugal und Spanien, 1814 Frankreich und schließlich 1815 erneut Belgien. Die auf die Regimentsstandarte damals aufgezeichneten Namen beweisen stolz die nützliche und aktive Teilnahme der Einheit in den Kämpfen: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes" und „Waterloo" bedeuten allesamt jeweils ein ruhmreiches Kapitel in der frühen Geschichte des Regiments.

Die vorliegende Studie gibt einen Überblick über den zweiten Abschnitt der Geschichte des Regiments, vom „Abenteuer von La Coruña" bis zum kurzen Frankreich-Feldzug im Jahre 1814, der Abdankung Napoleons.

Теофил Биро

ИСТОРИЯ 92-ГО БРИТАНСКОГО ПЕХОТНОГО ПОЛКА (GORDON HIGHLANDERS) В ПЕРИОД КОАЛИЦИОННЫХ ВОЙН

Резюме

Международные конфликты второй половины XVIII века – семилетняя война, североамериканская война за независимость, французская революция и войны Наполеона – побуждали британское правительство к непрерывному повышению численного состава своей сухопутной армии. Логическим решением казалось воспользоваться человеческим материалом Шотландского севера, бывшего экономически отсталым и располагавшим избытком населения. В последней волне военных вербовок в Шотландии, начавшихся после последнего якобитского восстания 1745–1746 гг., в 1794 году был сформирован пехотный полк Gordon Highlanders в Аберденшайре.

Этот полк по существу был вызван к существованию все более возраставшими требованиями коалиционных войн. Великобритания теперь уже не только на море и в колониях, но все чаще и со все более крупными силами вступает в борьбу на суше против Франции.

За исключением военной кампании в Египте 1801 года, которая была органической частью войны против Наполеона, полк в это время до конца воевал в Европе. В 1799 году театром военных действий полка была Голландия, в 1807 году – Дания, в 1809 году – Бельгия, в 1808–1813 году – Португалия и Испания, в 1814 году – Франция, и в конце концов в 1815 году вновь Бельгия. Результативное и активное участие в боях с гордостью подтверждается следующими надписями, нанесенными на полковое знамя: „Egmont-op-Zee," „Sphinx," „Egypt," „Mandora," „Peninsula," „Corunna," „Fuentes d'Onor," „Almarez," „Vittoria," „Pyrenees," „Nive," „Orthes," „Waterloo,"- все они являются одними из славных этапов прежней истории полка.

В настоящей статье рассматривается второй этап истории полка, начиная с „корунайского приключения" до короткой кампании 1814 года во Франции, до отречения Наполеона.

Cseh Valentin

Nándorfehérvár ostroma 1456

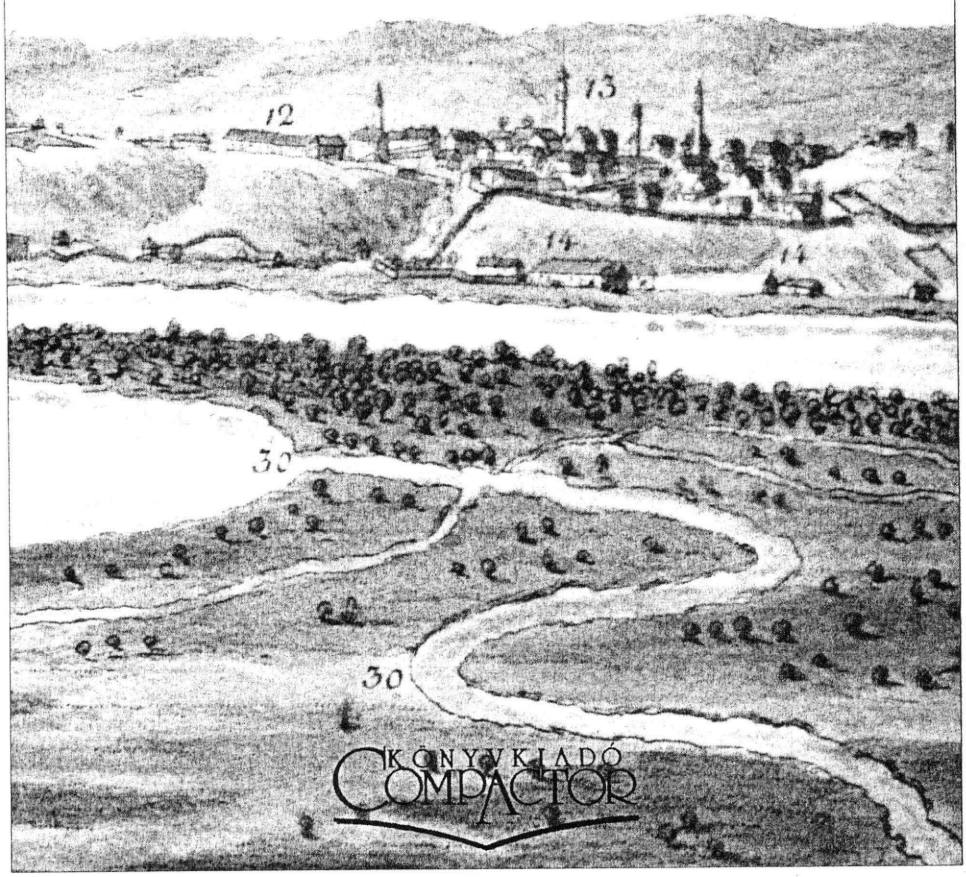

KÖNYVKIADÓ
COMPACTOR

MŰHELY

ÁCS PÁL

TINÓDI SEBESTYÉN ÉS BORNEMISSZA GERGELY*

„Bornemissza Gergely, jer ide. Fogd ezt a kardot. A tiéd. Légy hű vitéze a hazának, jámbor szolgája Istennek. Áldás és szerencse legyen a fegyvereden" – ezekkel a szavakkal avatta vitézzé ruszkai Dobó István, az egri vár későbbi kapitánya a bátor legénykét valamikor az 1530-as években: „Felkötötte a kardot a gyerek derekára, és homlokon csókolta a kis vitézt."[1] Így történt – legalábbis az *Egri csillagok* írójának fantáziájában. Ennek köszönhető, hogy a történelmi köztudatban immár mindörökre összekapcsolódik az idősebb és az ifjabb egri hős sorsa. Ők ketten együtt valóságos csillagpárt alkotnak: „Két csillag száll fel az égre. Egyik a börtönből... Másik a tengerpartról... Ragyognak örökké"[2] – így hangzik a regénybeli jóslat, utalva Dobó keserű pozsonyi börtönéveire[3] és Bornemissza Gergely kivégzésére az isztambuli Héttoronyban.[4]

A két vitéz végvári katona barátságáról a hiteles történeti források hallgatnak. Egymáshoz való viszonyukról, kapcsolatuk természetéről voltaképpen nem tudunk semmit. Ismerhették egymást már 1552 előtt is, hiszen Bornemissza Gergely már korábban megfordult Egerben. De valójában az egri vár török ostromakor, a harcban találkoztak össze. A várháború heteiben együtt küzdöttek az oszmán támadók ellen. A török elvonulása után Dobó lemondott a főkapitányságról, és Bornemissza lépett a helyébe.[5] Kedvelték egymást vagy sem, megválaszolhatatlannak tűnő kérdés. Mindketten Ferdinánd király hűséges magyar katonái voltak, ám származásuk, emberi alkatuk, viselkedésmódjuk, személyes kapcsolataik rendszere erősen különbözött. Nehezen képzelhető el, hogy együttműködésük súrlódásmentes lett volna. Az egykorú beszámolók szoros olvasata akár a kettejük közti feszültségre is következtetni enged.

Dobó és Bornemissza „páros csillagának" legendáját a XVI. század historiográfiai hagyományának csíráiból fejlesztette ki Gárdonyi Géza. Forgách Ferenc *Emlékirata* plasztikusan ecseteli Gergely deáknak az 1552-es egri várostromkor véghezvitt kiváló

---

* Előadásként elhangzott 2006. május 5-én, az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Archívumban megrendezett Tinódi-konferencián. Korábbi változata megjelent a konferenciakötetben: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai. (Szerk. *Csörsz Rumen István*), Kolozsvár, 2008. 43–54. o.

[1] *Gárdonyi Géza:* Egri csillagok. (Kiad. *Császtvay Tünde.*) Budapest, 2005. 48. o.

[2] Uo. 51. o.

[3] „A regény olvasói számára azonban a legtöbbször megfejthetetlen ez az utalás, hiszen rendszerint nem tudják, hogy Dobó élete második felében [...] Balassa Jánossal [...] az akkor regnáló uralkodó, II. Miksa ellen szervezkedett. A szövetkezés kitudódott, s a két főurat börtönbe zárták." *Hóvári János:* A hűtlen Dobó. Budapest, 1987. (Labirintus) 6., 86–97. o.

[4] *Sugár István:* Bornemissza Gergely deák élete. Eger, 1984. (Studia Agriensia 4.) 113. o.

[5] *Dercsényi Dezső – Voit Pál:* Heves megye műemlékei. II. k. Budapest, 1972. (Magyarország Műemléki Topográfiája 8.) 66. o.

tetteit.[6] Istvánffy Miklós pedig kitüntető figyelmet szentelt földijének, a pécsi Bornemissza Gergelynek. Az ő megfogalmazásában Bornemissza nem csupán egyike a vár védőinek, hanem az a katona, aki bátorsága és leleményessége révén olyan érdemeket szerzett, amelyek csak Dobó kapitány cselekedeteihez mérhetők.[7] Ezt a Gárdonyi Géza által kiszínezett évszázados tradíciót igyekezett hiteles adatokkal alátámasztani a *Bornemissza Gergely deák életéről* szóló monográfia is: „Bornemissza Gergelyt méltán tartja nemcsak a hálás utókor, de a tárgyilagos történetírás is az 1552. évi nagy egri katonai siker egyik kulcsszereplőjének, s emlegeti a vár hat »főhadnagya« között Dobó István után a második helyen."[8]

A „tárgyilagos történetírásnak" mindenképp számot kell vetnie azzal, hogy az 1552. évi egri ostromra vonatkozóan sem a kortárs történetírók, sem a „hálás utókor" nem ismertek más, az eseményeket összefüggően elbeszélő forrást, mint Tinódi Sebestyén *Eger vár viadaljáról való énekét* és annak *Summáját*.[9] Semmi okunk sincs arra, hogy kételkedjünk Tinódi adatainak és történetmondásának hitelességében. Sőt, a történészek között egyre inkább erősödik az egyetértés abban, hogy Tinódi életműve „igaz történelem – versben és énekben elbeszélve".[10] A kassai lantos hírösszefoglalói és hírértékelései többnyire megfelelnek a legkényesebb modern történetkritikai kívánalmaknak is.[11] A *Cronica* szerzője – méltán viseli ezt a címet Tinódi énekeskönyve[12] – pontosság, gyorsaság, jólértesültség dolgában a humanista történetírókat is felülmúlta. Nem is titkolt szándéka volt ez: „Készöríttetém enmagamat ez szegín eszömmel ezöknek gondviselésére foglalnom, és ez egynéhány istóriát megírnom, öszveszednöm, és az községnek kiadnom, *ki lenne az több krónikák között végemléközet*, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem."[13] Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós és Schaeseus Keresztély pontról pontra az ő verseiből írták ki az egri várostrom eseményeit.[14] Tudjuk, hogy maga Ferdinánd király is olvasta Tinódi beszámolóját, Zsámboky János latin tolmácsolásában.[15]

---

[6] *Forgách Ferenc:* Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. (Ford. *Borzsák István.*) In: Humanista történetírók. (Szerk. *Kulcsár Péter.*) Budapest, 1977. (Magyar remekírók) 618–634. o.

[7] *Istvánffy Miklós:* Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál 17. századi fordításában. I/2. (13–24. könyv.) (Kiad. *Benits Péter.*) Budapest, 2003. 207–223. o.

[8] *Bodola Gyula:* Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. 6–15. o.; *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 40. o.

[9] *Tinódi Sebestyén:* Cronica. Kolozsvár, 1554. – Fakszimile kiadás: (Szerk. *Varjas Béla.* Kísérő tanulmány *Bóta László.*) Budapest, 1959. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 2.) N2b–Y2b. – Modern kiadása: *Tinódi Sebestyén:* Krónika. (Kiad. *Sugár István.* Bev. *Szakály Ferenc.*) Budapest, 1984. (Bibliotheca Historica) 221–309. o.

[10] Ezt az álláspontot a legmarkánsabban *Szakály Ferenc* képviselte az 1984-es Tinódi-kiadás bevezető tanulmányában: Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve. Tinódi Sebestyén élete és életműve. In: *Tinódi:* Krónika. i. m. 5–85. o. Vö. még *Szakály Ferenc – Dávid Géza:* Újabb adalék Tinódi Sebestyén történetírói hiteléhez. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 100 (1996). 481–489. o.

[11] Vö. *Hóvári:* A hűtlen Dobó. i. m. 21. o.

[12] A *Cronica* az első magyar verskötet: történetmondás és poézis sajátos együttese. A szerző nemcsak históriaszerző volt, hanem „korának mércéjével mérve rendkívüli költő". Vö. *Vadai István:* Kolozsvárott kötetet komponálni. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 79.

[13] *Tinódi:* Cronica. i. m. aa2a.

[14] Vö. *Szakály:* Igaz történelem. i. m. 40. o.

[15] *Joannes Sambucus:* Rerum ad Agriam gestarum narratio, 1553. – Kiadásait lásd: *Kulcsár Péter:* A ma-

Ismerjük Tinódi munkamódszerét. A legnagyobb figyelmet a *Cronicá*ba foglalt események valóságtartalmának és az elbeszélés megbízható kronológiájának szentelte: „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamissat bé nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam."[16] Egyúttal elismerte, hogy a megverselt történetek hitele forrásközlőinek emlékezetétől függ: „Igazmondó, jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltanak, érteköztem. [...] Ha valahol penig vétök volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől érteköztem, tulajdonítsátok, és kérlek titöket, énnéköm megbocsássátok."[17] Azt is kifejezésre juttatta a szerző, hogy a *Cronicá*ba „beírt" vitézek jelentőségük és hadi tetteik arányában kaptak kisebb vagy nagyobb szerepet. A végvári hősök „végemléközetét" egy szilárd alapokon nyugvó hierarchikus rend szerint rögzítette. Ez a sajátos kifejezés a szerző legfontosabb történetírói törekvéseire utal. A mindentudó krónikás a vége felől láttatta az események sorát. Visszatekintve ésszerűen újragondolta, egyszersmind érzelmileg megrostálta az elbeszélt történeteket. Vergiliust idézi annak tanúságául, hogy *emlékezni öröm*: „Tanúbizonság erről az tengör vizébe Éneás társait mint biztatja volt, hogy az ott való nyomorúságok *végre emléközetre* öröm lészön."[18] Tinódi tehát az igazat, a „meglött dolgot"[19] írta, de ez mindig átszűrődött adatközlőinek szubjektív emlékezetén és a dolgok maga formálta „végemléközetén".[20]

Tinódi különös gonddal érzékeltette a végvári vitézek közti rangkülönbségeket. Az egri históriás ének arról igyekszik meggyőzni közönségét, hogy minél magasabb beosztású egy katonatiszt, annál több és jelentősebb hőstett fűződik a nevéhez. Porkoláb, főhadnagy, hadnagy, főlegény, drabant, katona – rangjának megfelelő helyet kap a versben: „Hogy mind éltig éljön az ő jó nevök."[21] Ez az ábrázolásmód a krónikás szemléletére oly igen jellemző „szervitori éthoszból"[22] eredeztethető. Tinódi ugyanis minden más értéknél fontosabbnak tartotta az engedelmesség erényét.

Lássuk tehát, miként rögzítette Tinódi Sebestyén az egri vár gyaloghadnagyának, Bornemissza Gergelynek „végemléközetét". Az egri „nagy história"[23] kezdetén megtud-

---

gyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest, 2003. 611–612. o. Vö. *Dézsi Lajos:* Tinódi Sebestyén (1505?–1556). Budapest, 1912. (Magyar Történelmi Életrajzok) 104. o.; *Bodola:* Dobó István a magyar költészetben. i. m. 15–19. o.; *Hóvári:* A hűtlen Dobó. i. m. 22. o.; Zsámboky Tinódi-feldolgozásának magyar fordítását és elemzését lásd: *Domokos Gyöngyi:* „Ferdinandus királnak hív voltába". Zsámboky János Tinódi-adaptációja. Pécs, 2006. Kézirat.

[16] *Tinódi S.:* Cronica. i. m. aa2b.

[17] Uo.

[18] *Tinódi S.:* Cronica. i. m. aa3b. – „revocate animos, maestumque timorem / mittite: forsan et haec olim meminisse iuvabit". – „Bátorságotokat nyerjétek vissza. A gyásztól / sem kell félni, hiszen majd emlékezni öröm lesz". *Vergilius:* Aeneis. (Ford. *Kartal Zsuzsa.*) Budapest, 1987. I. 202–203. vsz., 17. o. Vö. *Bodola:* Dobó István a magyar költészetben. i. m. 8. o.

[19] Tinódi szóhasználatában a „lött dolog" a „história", „krónika" szinonimája. Pl. „ez könyvnek második része, kiben külömb-külömb időben és országokban lött dolgok, históriák vannak"; „Sokat szólhatok az meglött dolgokról, / Régieknek az ő krónikájokról"; stb. *Tinódi:* Cronica. i. m. a1a, f4a. Lásd: *Pirnát Antal:* Fabula és história. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 88 (1984). 137–149. o.

[20] „Vigyázat, az igazmondó szerző metanyelven hazudik!" – jegyzi meg *Vadai István:* História és fabula. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 29. o.

[21] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 541. sor.

[22] *Szakály:* Igaz történelem. i. m. 59. o.

[23] Ezzel a kifejezéssel különbözteti meg Tinódi a részletekben gazdag Eger vár viadalját annak Summájától: *Tinódi:* Summa. 457. sor.

juk, hogy „Gergöl deák harmadfélszáz gyalogval",[24] királyi utasításra, királyi haderő[25] élén érkezett a várba, és ő lett a mintegy kétezer főnyi védősereg főtisztjeinek egyike. Eger hat főhadnagya[26] között nem volt katonai rangkülönbség, a porkoláboknak nevezett várnagyokra, Dobó Istvánra és Mekcsey Istvánra mégis mindenkinél nagyobb felelősség hárult, a legnagyobb Dobóra, aki tiszttartóként a vár gazdasági ügyeit intézte.[27] Az újonnan odavezényelt egységek parancsnokait arra kötelezték, hogy: „Az porkolábokkal együtt szóljanak, / Egymást értvén szeretettel lakjanak".[28] A vár négy új főhadnagya között Bornemissza lehetett a legtekintélyesebb, mivel egymagának több mint kétszer annyi katonája volt, mint három társának együttvéve. Ez persze még nem elég ok arra, hogy az egri hősök sorában Dobó István után a második helyen említsük őt.

Ha figyelmen kívül hagyjuk Bornemissza Gergely később kialakult nimbuszát, és csupán a védelem stratégiai jelentőségű eseményeit vesszük számításba, Dobó és Mekcsey nemcsak tisztségük révén, de tetteikkel is fölülhaladják őt. A várháborúkban sok múlott a személyes bátorságon, a győzelem kulcsa mégis a tüzérség kezében volt. Az egri ágyúkat Dobó irányította, mégpedig kiválóan: jól irányzott lövéseivel két ízben is súlyos csapást mért az ellenségre. A várfalakon ütött sérüléseket megfeszített éjszakai munkával mindig sikerült feltöltetnie, befoltoztatnia.[29] Lecsapott a vár feladását fontolgató árulókra, és úrrá lett a lőporraktár robbanását követő általános pánikon. Jól gazdálkodott a munícióval, és mindig elegendő pihent katonát tudott a falakra küldeni. Mekcsey kapitány kevesebb hőstettet hajtott végre, de ezek közt említhetjük a várfal alá fúrt török akna felfedezését, a fal felrobbantásának megakadályozását. Mekcsey tehát a vár egyik megmentője volt.[30]

Bornemissza Gergely nem vitt végbe ezekhez mérhető cselekedeteket. Részt vett egy bátor rajtaütésben, égő oldalszalonnákkal felgyújtott egy farakást, amit a törökök a várárokban halmoztak fel, és magára vonta a figyelmet pirotechnikai találmányaival, amelyek alighanem nagy riadalmat keltettek, de kevés pusztítást okoztak az ellenség soraiban.[31]

---

[24] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 276. sor.

[25] Bornemissza Gergely gyalogos drabantokból álló csapatát a későbbi források is a „király embereiként" emlegetik. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 57. o.

[26] *Sugár István:* Az egri vár története. Budapest, 2002. 60. o.

[27] *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 21. o.

[28] *Tinódi:* Eger vár viadalja 271–272. sor.

[29] „Dobó kivált a célzásra s a megrongált várfalak gyors helyreállítására ügyelt, s ekként a török tüzelés eredményét paralyzálta." *Thallóczy Lajos:* Csömöri Zay Ferenc. Budapest, 1885. (Magyar Történelmi Életrajzok) 61. o. Ez a megállapítás még akkor is helyes, ha a szerzőnek a várvédők tüzérségi fölényéről vallott nézeteit a modern kutatások már megcáfolták. Dobónak négy, a törököknek húsz nagy kaliberű „öreg" ágyúja volt. *Sugár:* Az egri vár története. i. m. 49., 70. o. A vár védműveit már az ostrom előtt úgy megerősítette Dobó, hogy később a törököknek intenzív ágyúzással sem sikerült szétlőniük azokat. Ő építtette a nevét viselő modern, óolasz rendszerű bástyát a vár nyugati részén. A Dobó-bástya történetét lásd: *Dercsényi – Voit:* Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 93. o.; vö. *Hóvári:* A hűtlen Dobó. i. m. 21. o.; *Domokos György:* Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000. 21. o.

[30] Tudjuk, hogy az erődítményekben az aknászok okozhatták a legkomolyabb károkat. Végül Eger várát is aknaháborúban foglalták el a törökök 1596-ban. *Sugár:* Az egri vár története. i. m. 141–143. o.

[31] Mindezt kimerítően tárgyalja *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 19–41. o. A könyv részletesen elemzi Bornemissza haditechnikai furfangjait, de kísérletet sem tesz ezek hatásvizsgálatára. Kritika nélkül azonosul a hagyományos szemlélettel, miszerint Bornemissza Gergely „az egri ostrom Archimedese" volt. A XVI. századi várvédelemben általánossá vált a különböző tüzes szerszámok (pl. a Tinódi által gyakran emlegetett „apropus-

Tinódi mégis minden lehetőséget megragadott arra, hogy öregbítse Bornemissza hírnevét. A Bornemissza által összeszerkesztett tüzes kereket eposzba illő szárnyas szavakkal illette: „Talám ily fortélt kevés embör látott, / Gergöly deák mint szörzé ez bölcs dolgot".[32] A látványtól és a robbanásoktól megrémült törökök állítólag Isten csodáját látták a félelmetes tákolmányban:

„Nám, az puskák, szakállosok ropognak,
Sokan az terekek földre burulnak,
Csudálkoznak, mondják Isten haragjának,
Csak az ő bölcseségének, hatalmának."[33]

A „nagy história" „harmad részé"-nek első szakaszából szokása szerint akrosztichont alkotott Tinódi. Ebben a strófában előre felsorolta az énekrész legfontosabb témáit, isteni beavatkozásként jellemezve Bornemissza ötletes hadigépezetét:

„Mégis halljatok szép viadalokat,
Porfelgyúlást, szép csuda ostromokat,
Az jó Isten mint mutatá meg magát,
Nagy szégyenbe hozá az császár hadát."

Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy az akrosztichon-strófa harmadik sora – AZ IO ISTEN MINT MVTATA MEG MAGAT – éppen azokra a versszakokra esik, amelyekben Gergely deák csuda tetteiről esik szó.[34]

Bornemissza dicsőségét növeli egy apró, ám árulkodóan elfogult jelenet is. Ismeretes, hogy a várfal felrobbantását Mekcsey kapitány akadályozta meg egy jó időben és helyen fúrt ellenaknával. Tinódi az izgalmas epizód kulcsjelenetében – a török és magyar aknavájat összetalálkozásakor – mégsem Mekcseyt, hanem Bornemisszát szerepelteti, aki egy mordály puskával hasba lövi a török pallért:

„Az két ásás hogy közel öszvejuta,
Egy mordály puskával Gergely deák juta.

Vaj, mikoron egy likacskát nyitának,
Löve hasába az terek pallérnak,
Lőn halála egy főpatyolatosnak."[35]

---

kák") használata. Nem Bornemissza találta fel, noha kétségtelenül ügyesen alkalmazta ezeket a szerkezeteket az ostrom idején. A XVI. századi erődítmények fejlődéstörténete – a tüzérség hatékonyságát megnövelő, olasz rendszerű bástyák elterjedése – azt mutatja, hogy a támadókra zúdított ágyú- és puskatüzet sohasem pótolhatták, legfeljebb kiegészíthették a gyorsan, könnyen elkészíthető égő-robbanó szerszámok. A Bornemissza Gergely által bevetett haditechnikai eszközökről legutóbb *Kelenik József* tartott előadást az egri vár védelmének 450. évfordulója alkalmából rendezett X. végvári konferencián (Eger, 2002. április 23–24.) *Hausner Gábor:* Az egri vár diadala 1552. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115 (2002). 456. o.

[32] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 1175. sor.

[33] Uo. 1183–1186. sor.

[34] Vö. *Vadai István:* A függőleges beszéd. Tinódi akrosztichonjairól. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. (Szerk. *Balázs Mihály.*) Szeged, 1997. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 633–634. o.

[35] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 1205–1210. sor.

Egyetlen török harcos halála – még ha „főtörök"[36] is – önmagában nem tűnik említésre méltó dolognak. Az oszmánok is elismerték, hogy „a vár alatt elesett vértanúknak nincsen száma"[37] – nyomós oka lehetett Tinódinak, hogy egy egész versszakon keresztül ecsetelje azt a tényt, hogy a török „főpatyolatost" Bornemissza Gergely puskája küldte át a „paradicsomba". Ezt az okot az *Eger vár históriájának* keletkezéstörténetében és Tinódi Sebestyén szervitori szemléletében kereshetjük.

Tudjuk, hogy az énekszerző nem sokkal az ostrom után, valamikor még az 1552. évben járt Egerben, ahol személyesen találkozhatott a hősökkel.[38] Ám az is ismeretes, hogy csak fél évvel később, 1553 augusztusában fejezte be az egri éneket.[39] Ez alatt sok változás történt a vár életében.

Dobó és Mekcsey nem sokkal a törökök elvonulása után lemondott a kapitányságról.[40] A királyi hadvezetés – több-kevesebb eltökéltséggel – igyekezett maradásra bírni a sértődött főporkolábot, valójában azonban már folytak a tárgyalások a vár vezérkarának átalakításáról.[41] Bornemissza Gergely, aki csapatával együtt a várban maradt, dacolva a téli útviszonyokkal, 1553 januárjában Grazba utazott, ahol személyesen találkozott Ferdinánd királlyal, eszmecserét folytatott vele az egri vár helyreállításának és megerősítésének teendőiről. Ekkor született meg a döntés, melynek értelmében rövidesen Bornemisszát nevezték ki az egri vár főkapitányának.[42]

Általános vélekedés szerint a várvédelem során tanúsított hősiessége jutalmául nyerhette el ezt a tisztet.[43] Ám számos körülmény azt a gyanút ébresztheti bennünk, hogy az uralkodó és tanácsosai már az ostromot megelőzően fontos szerepet szántak Bornemissza Gergelynek az egri vár vezérkarában. Tudvalevő, hogy amikor 1552 júniusában bizonyosnak látszott, hogy a török haderő megtámadja Egert, Dobó István segítséget kért Bécstől, és megnevezte azokat a tiszteket, akikben megbízott – Bornemissza egyébként nem volt köztük.[44] A Habsburg hadvezetés választása azért esett Bornemisszára, mert jól ismerték őt az

---

[36] Tinódi némiképp túloz, mivel ez a kifejezés a végvári küzdelmek nyelvhasználatában a török méltóságokra, katonai és politikai tisztségviselőkre vonatkozott. Az aknászok (lagimdzsik) vezetője alacsonyabb rangú tiszt lehetett. Vö. *Pálffy Géza:* A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a 16–17. századi török–magyar határ mentén. Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez. *Fons,* 4 (1997). fasc. 1. 23–24. o.

[37] Dzselalzáde Musztafa oszmán történetíró beszámolóját lásd: *Sugár:* Az egri vár históriája. i. m. 101. o.

[38] *Sugár István:* Mikor írta Tinódi az Egri várostrom históriás énekét? *Irodalomtörténet,* 14 (1982). 181. o.

[39] *Dézsi:* Tinódi. i. m. 95. o. Vadai István és Domokos Gyöngyi a vers akrosztichonjának bővüléseit megvizsgálva rámutattak arra, hogy Tinódi többször átdolgozta, kiegészítette művét, ezek a betoldások azonban nem módosítják Bornemissza Gergely szerepének értékelését. *Vadai:* A függőleges beszéd. i. m.; *Domokos Gyöngyi:* Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaljáról való ének szövegvariánsai. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 55–78.

[40] A lemondás oka az volt, hogy sem a bécsi hadvezetés, sem a vármegyék küldöttei nem adták meg azt a támogatást Dobónak, amit ő a vár újjáépítésének érdekében méltányosnak tartott. Mindazonáltal az eset hátterében régebbi, anyagi természetű sérelmek és konfliktusok is meghúzódhattak. *Sugár:* Az egri vár históriája. i. m. 107. o.

[41] Nem valószínű, hogy „Bornemissza Gergelyt úgy kellett a király küldöttjének, Pallavicini Sforza Mátyás főkapitánynak a várkapitányság elfogadására rábeszélni". *Dercsényi – Voit:* Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 66. o.

[42] *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 45–47. o. Bornemissza még két másik alkalommal is felkereste a Habsburg-udvart.

[43] *Sugár:* Az egri vár históriája. i. m. 108. o.

[44] Dobó Pethő Gáspár, Zolthay István és Káldy Márton hadnagyokat hívatta Egerbe. Hármójuk közül ketten meg is érkeztek, ám Káldy Márton helyett Bornemisszát küldték. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 20. o.

udvari körökben, és maga az uralkodó is megbízott benne. Föltételezhető, hogy rokonságban állt Bornemissza Pál[45] erdélyi püspökkel, és bírta Oláh Miklós egri püspök támogatását is, aki egyébként az egri vár birtokosa volt.[46] Már a korábbi időkben megfordult Konstantinápolyban, alighanem futárszolgálatot teljesített,[47] máskor pedig az udvar által elkonfiskált Forgách-birtokok provizoraként bizonyította rátermettségét és királyhűségét.[48] Egy eddig figyelmen kívül hagyott adat tanúsága szerint Bornemissza Gergely már 1547-ben királyi ellenőrként működött Egerben. Az volt a feladata, hogy felülvizsgálja Dobó István számadásait, képviselje a király érdekeit, kezelje az állami jövedelmeket.[49]

Dobó István kortársai szemében is valóságos hős volt. Mindenki tudta róla, hogy elévülhetetlen érdemeket szerzett előbb Egervár megerősítésében, majd védelmében.[50] A Kamara mégis elégedetlen volt vele, mert elszámolásai rendre hibásnak, hiányosnak bizonyultak: „bor, az Isten tudja, mennyi fogyott, mert kapitány uram nem mérette" – ezt jelentették róla.[51] Közkeletű vélemény szerint a vitéz nemesúr rendkívül pénzsóvár volt – mérhetetlen kapzsiságáról Bornemisza Péter is feljegyzett egy gonosz anekdotát az

[45] A Bornemissza Gergelyhez hasonlóan pécsi származású Bornemissza (Abstemius) Pál rendkívül nagy befolyású egyháznagy volt. Vö. *Mikó Árpád:* Bornemisza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő,* 45 (1996). 203–221. o.; *Ács Pál:* Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában. *Vigilia,* 64 (1999). fasc. 5. 360–374. o. Ha bebizonyosodna, hogy közvetlen rokonságban állt Bornemissza Gergellyel, akkor joggal következtethetnénk arra, hogy ő is egyengette a gyaloghadnagy gyorsan felívelő karrierjét. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 8–9., 100. o.

[46] A fennálló törvények értelmében az egri püspöknek járó tizedet Dobó István szedte be, és ő rendelkezett vele oly módon, hogy a püspök kapta a befolyó összeg egyharmadát, a fennmaradó kétharmad részt a várkapitány a katonák zsoldjára, illetve várépítkezésekre volt köteles fordítani. Az új kapitányok kinevezése Oláh Miklós jóváhagyásával és támogatásával történt. *Hóvári:* A hűtlen Dobó. i. m. 17. o.

[47] Szakály Ferenc és Sugár István feltételezése szerint ő volt az a Bornemissza Gergely, aki egy Nádasdy Tamásnak küldött jelentés szerint szemmel látta, amint a szultán magához hívatta a moldvai vajdát, és körülmetéltette. *Takáts Sándor:* Rajzok a török világból. I. k. Budapest, 1915. 322. o.

[48] A Forgách családtól konfiskált Gimes vára és a Komjáti uradalmak királyi udvarbírája és várnagya volt. Számadása: MOL E 554 Fol. Lat. 1219. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 15–17. o.

[49] Bornemissza Gergelyt contrascriba-ként említik Dobó István és Zay Ferenc 1547. évi utasításában. Az adat Kenyeres István disszertációjából való. *Kenyeres István:* Uradalmak és végvárak Budapest, 2008; Kenyeres István már a X. végvári konferencián tartott előadásában is beszélt az egri vár jövedelmeinek kettős, püspöki és kamarai kezelésének rendszeréről és a két funkció elhatárolódásáról. Dobó István ugyan egy személyben volt »castellanus és provizor«, várnagy és udvarbíró, de udvarbíróként kizárólag Oláh Miklós püspöktől (a váruradalom birtokosától) függött. A királyi érdekeket ekkor az ellenőr (contrascriba) képviselte." *Hausner:* Az egri vár diadala 1552. i. m. 457. o. V. ö. még *Kenyeres István:* Uradalmak és végvárak. Budapest, 2008.

[50] *Bodola:* Dobó István a magyar költészetben. i. m. 15–19. o. Zsámboky Dobóhoz címezte latin nyelvű Tinódi-átdolgozásának ajánlását. *Sambucus:* Rerum ad Agriam gestarum narratio. i. m.; *Dézsi:* Tinódi. i. m. 104. o. A dobóruszkai síremlék felirata Istvánffy Miklós Dobóhoz címzett epigrammájának felhasználásával készült. A költemény kizárólag Dobó egri hőstetteiről beszél. *Nicolaus Istvanffy:* Carmina. (Ed. *Iosephus Holub* et *Ladislaus Juhász.*) Lipsiae, 1935. 48. sz. Vö. *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 54. o. (további irodalommal.) A Dobó-kultuszról, valamint Dobó személyiségének árnyoldalairól legújabban lásd: *Lőkös Péter:* Tinódi Sebestyén és Csabai Mátyás: az 1552-es egri ostrom két első megörökítője. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 199–214..

[51] Tudjuk, hogy Dobó pénzügyi elszámolásai nem mindig voltak kifogástalanok. (1551. november 23-án Oláh Miklós egri püspök és kancellár Dobó István számadásainak felülvizsgálatát sürgette. MOL E 41 1551 – No. 128.) A várkapitányi tisztség átadása azért tartott hónapokig, mert ennyi időbe tellett a kapitány számadásainak az ellenőrzése. *Dercsényi–Voit:* Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 66. o.; vö. *Kenyeres István:* 16. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Budapest, 2002. (Fons Könyvek, 2.) I. k. 141–143. o.

*Ördögi kisírtetek*ben.[52] Ismeretes az is, hogy Dobó Istvánt és testvéreit korábban elkövetett erőszakoskodásaikért 1551-ben fő- és jószágvesztésre ítélte a király. Noha az ítéletet felfüggesztették, érvényét nem vesztette.[53] Nem lehetetlen, hogy I. Ferdinánd jobban megbízott Bornemisszában, a frissen megnemesített,[54] udvarhű katonai adminisztrátorban, mint Dobóban, a főrangú katonatisztben. Annál is inkább, mivel számtartótisztként Bornemissza már korábban is betekintést nyert a vár gazdasági ügyeibe. Úgy tűnik, hogy az egri vár fenntartásához és megerősítéséhez szükséges anyagi eszközökhöz Bornemissza, ha nem is könnyebben, de kényelmesebben hozzájutott, mint Dobó.

Nem tudni, hogyan zajlott le a kapitányváltás Egerben. A leköszönő Dobót mintegy kárpótlásul erdélyi vajdává nevezték ki. Ma úgy mondanánk: fölfelé bukott. Rendkívül megtisztelő, de igencsak perspektívátlan pozíció volt ez. Már 1553-ban sejthető volt, hogy a Habsburgok nem sokáig tarthatják kezükben Erdélyt – Forgách Ferenccel szólva „nyilvánvaló volt az erdélyi változás".[55]

Amikor 1554 októberében a hatvani bég tőrbe csalta és rabul ejtette Bornemissza Gergelyt, Dobó István talán tehetett volna valamit kiszabadítása érdekében. Ő tartotta rabságban az egyik legértékesebb török foglyot az akkori Magyarországon. Ám Dobónak nem állt szándékában az, hogy kincset érő rabjával megváltsa Bornemissza Gergely szabadságát, hiszen ő ennek csak kárát látta volna.[56] Így esett, hogy Bornemisszát hamarosan Isztambulba szállították, ahol – miután megtagadta az együttműködést az oszmánokkal – felakasztották.[57]

Tinódi négy-öt hónappal a kapitányváltás után fejezte be az egri históriát: „Az jó Dobó bírja már vajdaságát, / Gergöly deák tisztiben Egör várát."[58] Az 1552. évi ostrom igazi hőse tehát ekkor már távozott dicsőségének színteréről. Többek szemében kívánatosnak tűnhetett, hogy Bornemissza Gergely ne csupán Dobó tisztségét, hanem hírnevének egy részét is örökölje. Világosan látta mindenki, hogy az új várkapitány az uralkodó és az immár esztergomi érsekké lett Oláh Miklós bizalmasa:

„Az jó király vitéz Gergöly deákot
Ajándékozá, ada szép jószágot,
Az mellett ada nagy szép ajándékot,
Miklós pispök adá egri bánságot."[59]

---

[52] „Dobó Istvánnak, mikor ötszáz hordó bora lött volna, kérdezte az kolcsárt, töltelékre valót hol vegyenek. Mert annak a számát nem örömest kezdené meg." *Bornemisza Péter:* Ördögi kisírtetek. (Kiad. *Eckhardt Sándor.*) Budapest, 1955. 208. o. Hasonló tartalmú, Dobóról közszájon forgó történeteket Forgách Ferenc is elbeszélt. *Forgách:* Emlékirat Magyarország állapotáról. i. m. 704. o.

[53] *Csipes Antal:* Dobó István élete és szerepe Magyarország 16. századi történetében. Eger, 1972. 76–77. o.

[54] Istvánffy Miklós „pécsi kovács fia"-ként beszél Bornemisszáról: *Istvánffy:* Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál 17. századi fordításában. I/2. i. m. 207. o.

[55] *Forgách:* Emlékirat Magyarország állapotáról. i. m. uo.

[56] „Dobó István rideg álláspontját a korszak gyakorta embertelenül kemény szellemének tükrében kell elbírálnunk" – írja a monográfus. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 98. o.

[57] Uo. 113.

[58] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 1716–1717. sor.

[59] Uo. 1708–1711. sor. Nemcsak Ferdinánd király, hanem Oláh Miklós is több birtokot adományozott Bornemisszának. *Sugár:* Bornemissza Gergely. i. m. 41–44. o.

Köztudomású, hogy az egri vár históriája révén maga az énekszerző is elnyerte a király és az érsek elismerését, megbecsülését.[60] Az a kérdés, megpróbált-e igazodni Tinódi a vár életében bekövetkezett változásokhoz? Nyomot hagyott-e a várostrom és a vers megfogalmazása közt eltelt idő magán az egri éneken?

Erre a kérdésre – ami a história lényegét illeti – bízvást nemmel felelhetünk. Tinódi nem tartozott a történelmet a mindenkori hatalom szája íze szerint alakító krónikások közé. Más lapra tartozik, hogy amit mellékesnek vagy oda nem illőnek tartott, arról nem beszélt. Dobó lemondását például a kapitány fáradtságával indokolta: „Elgondolá Dobó István magába, / Hogy már megnyugodjék otthon házába".[61] Tinódi társadalomszemléletének ismeretében az is könnyen belátható, hogy mindig tiszteletben tartotta a fennálló hatalmi struktúrákat. Ezzel magyarázható, hogy az új várkapitány kétségtelenül „meglött" tetteinek valós jelentőségüknél nagyobb hangsúlyt adott. Így működik a szájhagyományozó történetmondás és a Tinódi-féle „végemléközet"-gyártás gépezete: a rangemelkedés dicsfénye az elmúlt idők tetteit is beragyogja.

Az igazságot Tinódi nem akarta eltussolni. Finoman érzékeltette, hogy nem mindenki fogadta kitörő örömmel az új tiszttartót. Ha így lett volna, hiábavalóan és üresen csengett volna az egri vitézekhez intézett szózata – közvetlenül a kapitányváltás bejelentése után:

„Kik hívön szolgálátok Egör várba,
Kevélségbe és felfúalkodásba
Ne essetök, *légyetök hallgatásba*,
Az Úristennek nagy hálaadásba.

Szálláskoron ki nagy sok viadalba
Titöket megtarta jó szerencsába,
Ne légyetök ti hálaadatlanságba,
Kiért végre jussatok mennyországba."[62]

Tinódi sohasem szólt hiábavalóan és üresen. Ám a magyar vitézség legfényesebb diadala kapcsán elégedetlenkedésről, zúgolódásról beszélni nem lett volna ildomos. Erről a tárgyról éppen ezért nemcsak az egri békétlenkedőknek, de önmagának is hallgatást parancsolt.

[60] Tinódi az Eger vár viadalja elismeréseképpen kapott nemességet. Nemeslevelét az uralkodó mellett Oláh Miklós is aláírta. *Dézsi:* Tinódi. i. m. 99–105. o; *Dr. Szádeczky Lajos:* Tinódi Sebestyén címeres levele. Erdélyi Múzeum, 18 (1901), 391-395. o.; *Nyulásziné Straub Éva:* Öt évszázad címerei. A Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Corvina, Bp., 1987, 9. (A címerkérő levél színes képe); vö. *Szentmártoni Szabó Géza:* Tinódi-kronológia (Életrajz és kultusz). In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 318. o. (további irodalommal)

[61] *Tinódi:* Eger vár viadalja. 1656–1657. sor.

[62] Uo. 1760–1767. sor.

NÉGYESI LAJOS

GONDOLATOK SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS VÁRKAPITÁNYI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

2008-ban szinte észrevétlenül siklott át a magyar (had)történetírás egy jeles dátumon, szigetvári Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulóján. Egy Szigetvárott rendezett nemzetközi konferenciát leszámítva,[1] sem a magyar tudományosság, sem a Magyar Honvédség erre hivatott fórumain nem emlékeztek meg alakjáról, katonai pályafutásáról és Szigetvár védelmében mutatott helytállásáról.

Anélkül, hogy ennek okairól részletesebben kívánnék szólni, meg kell említeni a forráskutatások és a régészeti feltárások hiányosságait. Már 1966-ban, a Szigetvár ostromának négyszázadik évfordulóján tartott kétnapos emlékülés egyik általános megállapítása volt, hogy az elmúlt évtizedekben nem kerültek elő olyan források, melyek lényegesen bővítenék az ostrommal kapcsolatos, meglehetősen hiányos ismereteinket. Éppen ezért megfogalmazódott az újabb forrásfeltáró munka szükségessége.[2] S bár az azóta eltelt több mint negyven évben előrelépés történt – gondolok itt néhány kiváló forráskiadvány, illetve feldolgozás elkészültére,[3] valamint a vár területén végzett újabb ásatásokra[4] –, a legutóbbi szigetvári konferencia tanulsága szerint még mindig sok a tennivaló ezen a téren.

Az 1966-os évforduló résztvevői ugyancsak egyetértettek abban, hogy egy történeti probléma megismerésének a forráskutatás mellett másik tényezője, „az utókornak a mindenkori jelen aktualitásából következő új és új kérdésfeltevése".[5] Azaz a tudományos vizsgálatnak időről-időre meg kell próbálkoznia új nézőpontokat adni az ismert adatok értelmezéséhez és így az események értékeléséhez. Ez történt akkor is, amidőn Benda Kálmán alapvetően Barabás Samu közel hetven évvel azelőtti forráskiadványára támasz-

[1] „Zrínyi Miklós, a szigetvári hős élete és öröksége" címmel 2008. november 7-én és 8-án a Szigetvári Várbaráti Kör rendezésében Szigetvárott került sor egy nemzetközi konferenciára, amelynek előadásai remélhetőleg nyomtatásban is megjelennek a közeljövőben, némiképp enyhítve a magyar tudományosság adósságán. Itthon az évforduló küszöbén mindössze egy életrajzi összefoglalás jelent meg róla, a Zrínyi család tagjait bemutató kötetben: *Bessenyei József:* Szigetvári Zrínyi Miklós. In: *Bene Sándor–Hausner Gábor* (szerk.): Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Budapest, 2007. 67–86. o. Ez annál is szembeszököbb, mivel Horvátországban a 2008–2009-es iskolai tanévet hivatalosan Zrínyi-évnek nyilvánították, és állami ünnepségek és tudományos konferenciák sorát tartották ebből az alkalomból.

[2] Lásd *Benda Kálmán* hozzászólását a Szigetvári emlékkönyv vitájához*:* *Hadtörténelmi Közlemények,* 1966. 4. sz. 898. o.

[3] *Sugár István:* Szigetvár és viadala. Budapest, 1976.; Szigetvári levelek a török hódoltság korából. (Vál. *Pataki János,* a latin leveleket ford. *Molnár Imre.*). Pécs, 1982.; *Szakály Ferenc:* Egy végvári kapitány hétköznapjai. (Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561.) In: Somogy megye múltjából. (Szerk. *Kanyar József.*) Levéltári évkönyv 18. Kaposvár, 1987. 45–126. o.; *Timár György:* Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1558. Pécs, 1989. (Baranya török kori forrásai 1.); Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háború történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. (Szerk. *Szita László.*) Pécs, 1993.; Szigetvár története. (*Szerk. Bősze Sándor, Ravazdi László, Szita László.*) Szigetvár, 2006. (a továbbiakban: Szigetvár 2006.)

[4] Erről lásd *Gere László:* A szigetvári vár 2004. és 2006. évi ásatásának főbb eredményei. *Műemlékvédelem,* 2007. 1. sz. 28–30. o.

[5] *Heckenast Gusztáv* hozzászólása a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1966. 4. sz. 901. o.

kodva vázolta fel a szigetvári hős életpályáját,[6] Bende Lajos pedig a régóta hozzáférhető elbeszélő irodalom (Forgách, Istvánffy, Črnko) alapján mutatta be részletesen az ostrom történetét.[7] Összegzésük egyúttal ráirányította a figyelmet azokra a feladatokra, amelyek az ostrommal kapcsolatban a (had)történetírás előtt álltak – és állnak ma is: „Nem tudjuk, hogy a vár erődítményei, védelmi berendezései korszerűek voltak-e (a vár építésének története sincs kellően tisztázva), nem látjuk, hogy Zrínyi védelmi tervei, az ostrom idején tett intézkedései a kor katonai tudásának színvonalán álltak-e? Nem ismerjük a várbeli tüzérség erejét– igaz a törökét sem. Majdnem semmit nem tudunk a védőkről: mi volt katonai értéküK, elkülönültek-e fegyvernemenként, ha igen, volt-e közöttük együttműködés? Egyáltalán kikből állt a szigetvári őrség? ... Megannyi kérdés, amelyre ma még nem tudunk válaszolni."[8]

Négy évtizeddel ezelőtt Horváth Miklós hadtörténész, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa az emlékülésen elhangzott referátumában[9] Zrínyi Miklós várkapitányi működését górcső alá véve megkísérelt választ keresni ezek közül néhányra, nevezetesen: 1.) „vajon Zrínyi juthatott volna-e az adott körülményeket mérlegelve a vár eredményes védelme szempontjából helyesebb elhatározásra"; 2.) „vajon az adott helyzetben legcélszerűbben végezte-e a szervező és irányító tevékenységét?"[10] A kor várháborúinak kialakult hadművészete alapján Horváth arra a végkövetkezésre jutott, hogy Szigetvár elestét Zrínyi hibás parancsnoki döntései okozhatták. Az évforduló emelkedett légkörében véleménye megbotránkozást keltett a hallgatóság körében, így írása nem is került be az évfordulóról megjelent Szigetvári emlékkönyvbe, s álláspontját komoly bírálatok érték a történészek részéről is. Horváth gondolatai ennek ellenére jelen vannak a köztudatban, és időről időre felbukkannak, amikor az 1566-os ostrom kerül szóba. Joggal mondhatta a 2008. évi szigetvári Zrínyi-konferencia egyik, Horváth Miklós gondolatait felelevenítő résztvevője, hogy a hadtörténetírás mindmáig adós a négy évtizede felvetett problémák megválaszolásával.

Az alábbiakban ezért arra teszek kísérletet, hogy a kiadott források alapján a magyar hadtörténelemmel hivatásszerűen foglalkozó katona szemszögéből válaszoljam meg a Szigetvár védelmével, Zrínyi várkapitányi működésével kapcsolatban korábban megfogalmazott kérdéseket.

Zrínyi védelmében

A hadtörténelem sajátossága, hogy a kutatás módszertanilag történészt kíván, azonban a hadművészet-történet kérdéseiben a hivatásos katona szakmai tudására is szükség van. A hadművészet-történet, a katonai tapasztalatok tárháza a hadtudomány egyik legfontosabb forrása. Kortól függetlenül, a parancsnok éles helyzetben hozott döntései,

[6] *Benda Kálmán:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. In: Szigetvári emlékkönyv. (Szerk. *Ruzsás Lajos.*) Budapest, 1966. 15–51. o.

[7] *Bende Lajos:* Sziget ostroma 1566-ban. In: uo. 61–104. o. (a továbbiakban: *Bende* 1966.)

[8] *Benda Kálmán* hozzászólása a Szigetvári emlékkönyv vitáján. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1966. 4. sz. 898. o.

[9] *Horváth Miklós:* Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1966. 4. sz. 844–861. o. (a továbbiakban: *Horváth* 1966.)

[10] Uo. 844. o.

harcvezetői tevékenysége, a fegyveres küzdelem emberi tényezői, a katonai vezetők számára fontos tanulságot jelentenek. A jelen kor katonája a források leírásaiban felismerheti a katonai tevékenység ma is létező jelenségeit és súlyponti kérdéseit, de a modern hadtudomány törvényszerűségeit nem vetíthetjük egy az egyben a múltba, hiszen a fejlődő hadművészet a történelmi tapasztalatok szintézisének terméke.

E feladat nehézségét jól példázza Horváth Miklós Zrínyi-tanulmánya. A történész szakma első reakciói érzelem vezérelt reakciók voltak. Nem véletlenül, hiszen Horváth gondolatmenete erősen hasonlít egy katonai fegyelmi vizsgálatra, melynek mottója: „a parancsnok felelős mindenért, amit megtett vagy megtenni elmulasztott."[11] A vizsgálat eredményeként Horváth bűnösnek találta Zrínyit az aktív védelem elmulasztásának vádpontjában.

Több mint négy évtized távlatából ezt a nézőpontot a marxista történetírás szellemének is betudhatjuk két sajátossága miatt. Ilyen egyrészt a szocialista értékrendbe nehezen beilleszthető, gátlástalan vagyonszerző főúr átértékelése, másrészt az ostrom megítélésénél a katonai szakmai szempontok túlhangsúlyozása. Tény, hogy már a kortársak sem szimpatizáltak a nagybirtokos Zrínyi Miklóssal, azonban a vár védelme során kifejtett tevékenysége ettől függetlenül biztosította számára a hallhatatlanságot. Katonai vezetői alkalmasságának firtatása éppen ettől foszthatja meg, hiszen személyében a szigetvári vár kapitányát tiszteljük.

Horváth Miklós tanulmánya azon a felismerésen alapul, hogy a történetírás hajlamos az események és a végkifejlet ismeretében az embert a külső körülmények áldozataként láttatni, míg az egyén döntéseit csak másodlagos tényezőknek tekinti. A vesztes eleve esélytelen, a győztes mindig erősebb és jobb. Ezzel szemben a valóságban ritkák az olyan összecsapások, ahol csak az egyik félnek van esélye a sikerre. A mohácsi mezőn nem csatát és országot veszteni sorakozott fel a magyar had, még akkor sem, ha tudatában voltak a törökök jelentős túlerejének. A körülmények döntő hatással vannak a harc lefolyására, azonban a harcosok tevékenységét a parancsnok jó vagy rossz döntései határozzák meg, tehát a siker elsősorban ennek függvénye. Horváth megfogalmazásában: „A hadvezér helyzetfelismerése, elhatározása, szervező és irányító képessége stb. mind olyan tényezők, melyek ugyancsak meghatározzák a harc kimenetelét."[12]

A jó alapgondolat ellenére az előítélet félrevitte a kutató gondolatmenetét. Megítélése szerint a várharc a védő szempontjából csak akkor lehet eredményes, ha az ellenség nem tudja elfoglalni az erősséget. Szigetvár esetében az 1556. évi ostrom megmutatta, hogy a vár védhető, tehát tíz évvel későbbi elvesztését Horváth szerint – a fentiekben vázolt gondolatoknak megfelelően – Zrínyi hibás parancsnoki döntései okozhatták. A hadtörténetírás feladatát a vezetés hibáinak vizsgálatában látta, hiszen „Amikor a történeti irodalom nem mutat rá a védelem vezetésének hibáira, Zrínyi hősiessége légüres térbe kerül, és alakját naivan idealizálják." Ezek után megenged egy előzetes értékelést: „Zrínyi hős volt mert nem rendítette meg az ellenség túlereje, a várt segítség elmaradása és *saját sikertelensége.* [Kiemelés tőlem – N. L.]"[13]

[11] Ált/20 Szolgálati Szabályzat.

[12] *Horváth* 1966. 844. o.

[13] Uo. 844–845. o.

Horváth tanulmányának első lényeges pontja, annak bizonyítása, hogy a török túlerő mértéke nem tette esélytelenné a védelmet. Fontos tétel ez, hiszen Zrínyi hőstettének egyik legfontosabb alappillére, hogy a kilátástalan helyzetben is eleget tett kötelességének, hasonlóan Szondi Györgyhöz vagy Dobó Istvánhoz. A katonai sikernek azonban nem csak egy megítélése van. Taktikai szinten valóban az a kérdés, hogy megtartották, avagy elvesztették a várat, csakhogy a stratégiában vesztett csatákkal is lehet háborút nyerni, Thermopülét pedig hiba lenne Leonidász sikertelen parancsnoki működése folytán bekövetkező vereségként értékelni.

Az első tétel tehát, annak bizonyítása, hogy Zrínyi azért vállalta az ostromot, mivel a török erőfölény nem volt olyan mértékű, amit a védelem nem tudott volna ellensúlyozni. Ennek bizonyítására Horváth a katonai gyakorlatból ismert erőviszony-számvetést alkalmazza. Ismeretlen forrásból származó tapasztalati értéket használ alapként, mely szerint a XVI. századi várháborúkban egy megfelelő adottságokkal rendelkező vár 25-szörös túlerőben lévő ellenséget képes feltartóztatni, ha a tüzérség aránya 1:1-hez. Példaként közli az 1556. évi szigetvári ostrom adatait, ahol 1800 védő, 25 000 ostromló arányszáma 14 volt 1:1-es tüzérség mellett. Ez tehát eleve borítékolta a sikert. 1566-ban 2300 védőre 55 000 ostromló jutott, ami 24-szeres erőfölényt jelez 1:1-es tüzérséggel. Az arányok, tehát a védelem sikerét jeleznék, de az Újváros felépítése miatt megnőtt a vár nagysága, melynek védelme több embert kívánt volna. A kedvező erőviszonyokat tehát az Újváros felépítése rontotta le.

Az erőviszony-számvetés a katonai vezetés ingoványos területe. A legfontosabb elemei: a harcoló erők és a tüzérség összehasonlítása, azonban az egyes fegyvernemek, csapatnemek, lövegtípusok eltérő harci értékkel jelennek meg.

1566-ban, hasonlóan más török hadjáratokhoz, az oszmán sereg nagyságáról nincsenek pontos adataink. Tanulmányának elején, maga Horváth Miklós is 50-55 000 főre becsülte az ostromlók harcos állományát. Ez a kevésnek tűnő 5000 fős eltérés a védők létszámának több mint kétszerese, öt ezred, legalább egy roham létszáma a vár ellen. Az, hogy a 100 000-re becsült török seregben több tízezer irreguláris harcos van, egy mezei csatában rontja a harcértéket, de egy ostromnál ők is fontos tényezőt jelentenek. Ha máshol nem, a logisztikánál és az ostrom műszaki munkálatainál. A sáncok, közelítő árkok és töltések elkészítése fontos részét képezi az ostromnak. Ebben a vonatkozásban még a környékről odahajtott magyar jobbágyok is a török harcértéket növelik. Ugyanígy Zrínyi oldalán az erődítési munkákba, őrszolgálatba bevont várbeli civil lakossággal is számolnunk kellene. Az igazat megvallva az 1566. évi ostrom erőviszonyát jelző 24-es arányszám önmagában mesterkéltnek tűnik, tekintve, hogy a 25-nél magasabb érték már felmentené Zrínyit a vár elvesztésének felelőssége alól.

A török kor heterogén löveganyaga és a források eltérő számadatai alapján arányt számolni, teljességgel értelmetlen. Főleg, hogy a tüzérség aránya a harc során alkalmazásra kerülő tüzérségi anyaggal számol, míg a várostromnál a különböző eszközöket eltérő időszakokban, más feladattal vetik be. Ilyen számítást egy-egy rohamra lehetne elvégezni, a tüzérségi anyag pontos számának ismeretében, de nem az egész ostromra. Másrészt a számítás nem veszi figyelembe a sérült, valamint a zsákmányolt lövegeket.

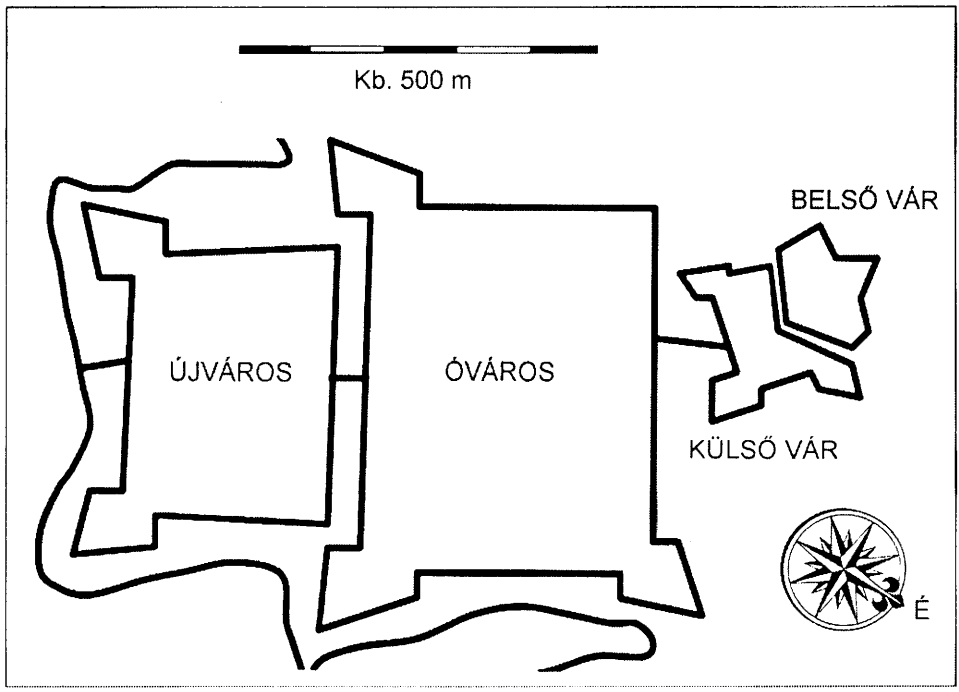

Szigetvár és a városrészek egy korabeli vázlat alapján

Az Újváros szerepe

Az Újváros kérdésére maga Zrínyi adott választ, amikor az ostrom kezdetén felgyújtatta. A vár védelmét kedvezőtlenül befolyásoló létesítmény felépítésének okát Horváth Zrínyi pénzéhségében látja, amit Benda Kálmán[14] és Rúzsás Lajos[15] az Emlékkönyv vitáján egyhangúlag cáfolt.

Szigetvár megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy katonai és polgári funkciót egyaránt betöltött. Pécs elvesztése után a térség közigazgatási, kereskedelmi és kulturális központja lett. A lakosság száma csaknem megegyezett az itt állomásozó katonaságéval. A sikeres 1556. évi védelem arról győzte meg a környékbeli embereket, hogy a vár biztonságos lakóhely, ezért sokan beköltöztek a közeli településekről.

Már 1551-ben a városnak 1334 lakosa volt, akik közül 281 gyermekkorú, a lakosság 21%-a. Számukra iskola működött. Mint minden rendes városban, itt is éltek koldusok, akik a lakosság 2,7%-át tették ki. Véleményem szerint ez jelzi legjobban a település eltartó képességét. A városnak két utcája volt, a házakban átlagosan 13 fő lakott. A kato-

[14] Hozzászólások a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966. 4. sz. 898. o.

[15] Válasz a hozzászólásokra. Uo. 912. o.

naság adta a lakosság több mint 30%-át. A helyi ipar elsősorban az ő kiszolgálásukra szakosodott, ami erősen militarizálta a várost.[16]

A katonai funkciók legnagyobb tételét a környék folyamatos ellenőrzése, a rend fenntartása és a közigazgatás támogatása tette ki. Kétségtelen, hogy a vár szerepe az ostromok kivédése volt, azonban erre csak ritkán került sor. A mindennapi életben a katonaság és a készletek védett elhelyezését szolgálta. A város lakóinak biztonságot nyújtott a portyázókkal szemben. A nagy hadjáratok idején fel kellett tartóztatnia az ellenséges sereget, de annak legyőzése nem a vár őrségének volt a feladata, hanem a birodalmi hadaknak. 1556-ban és 1566-ban a vár betöltötte szerepét, azonban a tragikus végű második ostrom idején a felmentés elmaradt.

Az Újváros felépítése a város zsúfoltságának csökkentését és az új beköltözők érdekét szolgálta. Helyének kijelölésénél bizonyosan szerepet játszott, hogy illeszkedjen a védelem rendszerébe, azonban a feladása jól mutatja, hogy nem töltött be fontos szerepet. Palánkja, vizesárka inkább a bentlakók biztonságát és a forgalom korlátozását, ellenőrzését szolgálta. Az, hogy a törökök az Újváros területére telepítettek ágyúsáncokat, akkor is bekövetkezett volna, ha nem épül fel.

Zrínyi szerepe a vezetésben

Zrínyi hadvezetői teljesítménye csak a körülmények ismeretében értelmezhető. A legfontosabb tényező, mely a kortársak tiszteletét is kivívta, a töretlen kötelességtudata, mellyel a védelem vezetését felvállalta a szultáni sereggel szemben. Ez a feladat jóval meghaladta azt a szintet, amivel egy katonai vezető élete során találkozhatott. Lelkileg nem lehetett felkészülni arra, hogy 2500 védő útját állja egy közel százezres hadigépezetnek. Tisztában voltak vele, hogy csak kevesen élhetik túl az ostromot, de a katonáknak nem volt választási lehetősége. Őket a várban teljesített szolgálatukért fizették, ha az ostrom előtt elhagyják a szolgálati helyüket, az szökésnek, dezertálásnak minősül. Ezzel szemben Zrínyinek lett volna lehetősége biztonságosabb helyre húzódni és átadni a vezetést valamelyik tisztjének. Jól jellemzi kötelességtudatát és helyzetértékelését az a levél, amelyet 1566. április 19-én írt Nádasdy Tamás nádor özvegyéhez: „A nagy Isten nevében bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és, ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgáljak a jóságos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak."[17]

Az a Gárdonyi által az *Egri csillagok* című történelmi regényében Dobó István szájába adott szállóige, hogy „Inkább kevés oroszlán, mint sok gyáva nyúl" jól hangzik, de a végvári katonák többsége egyik kategóriába sem tartozott. A fegyveres szolgálat a megélhetésüket jelentette, aminek része volt a vár védelme is. Vállalták a harccal járó veszélyeket, a szolgálat és a fegyelem kötöttségeit. Kemény és öntudatos férfiak voltak, akik jól tudtak harcolni. Az ostrom azonban csak kisebb részben harcból, mint inkább feszes

[16] *Varga Szabolcs:* A vár és mezőváros története 1526 és 1566 között. In: Szigetvár 2006. 66–69. o.

[17] *Barabás Samu:* Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. k. Budapest, 1899. 8. o., idézi: *Benda* 1966. 51. o.

szolgálatellátásból állt. Nem véletlen, hogy a Zrínyi által kihirdetett haditörvények a parancsmegtagadást, az őrhelyek engedély nélküli elhagyását, a lopást, a sugdolózást (titkos szervezkedés, elégedetlenkedés, lázadás előkészítése) és az ellenséggel való paktálást sújtják halállal.[18] A 2500 fős várőrség nem állhatott 34 napon keresztül a falakon, és Zrínyi sem lehetett ott mindenhol, ahol valami fontos történt. Az ostrom hétköznapjai őrszolgálatot, készültséget és szűkre szabott pihenést jelentettek. Állandó idegi terhelést okozott a folyamatos ágyúzás, az ellenség tevékenységének figyelése, szándékainak kikövetkeztetése. Az összezártság, a társak elvesztése, a fáradtság, a szolgálat egyhangúsága folyamatosan morzsolta a védők kitartását. A fegyelem és a parancsnoki szigor fontos eszköz volt a védelem szilárdságának fenntartásában.

Horváth szerint Zrínyi nem volt képzett a várvédelemben, ezért jobb lett volna, ha rábízza valamelyik tapasztalt tisztjére a kapitányságot, ő pedig inkább csapatot gyűjt a felmentésre.[19] A csapatgyűjtés értelmetlenségére már Benda Kálmán[20] rámutatott az Emlékkönyv vitájában. Az összegyűjthető kb. 8000 katona nem pótolhatta volna a felmentő sereget, főleg, hogy a környék fegyvereseinek egy része a várban volt, a többi pedig bevonult a győri táborba. Ehhez kapcsolódva még azt is megjegyezte, hogy Zrínyi értékelése szerint a vár védelméhez 500 fővel több katonára lenne szüksége, ami azt jelzi, hogy még ennyit sem tudott összeszedni.

Azt, hogy a vár tisztjei képzettebbek lettek volna a vár védelmének vezetésében, a források cáfolják. A döntések Zrínyi sajátjai, de figyelembe vette a beosztottak véleményét is. A védelem előkészítése során utasítást adott az Újváros felgyújtásának előkészítésére, valamint a katonákkal elbontatta az Óvárosban álló házaikat, és a törmeléket kihordatta. Ez jelentheti azt, hogy a város összes házát elbontották, de azt is, hogy a katonák házai önálló tömböt alkottak vagy az ostrom szempontjából fontos területekre épültek, így gazdáik tisztában voltak azzal, hogy szükség esetén le kell bontaniuk. Ez utóbbit tartom valószínűnek. A lényeg, hogy először az Újváros feladásával és az Óváros védelmével számolt.[21] Az Újváros feladása után azonban a veszteségeket és a török ostromtevékenységet figyelembe véve, fel akarta adni az Óvárost is.[22] A problémát az okozta, hogy a Szigetvár esetében szokásos – először az Óváros, azután a vár – ostrom sorrenddel szemben Ali Portug egyszerre kezdte mindkettő irányba az előkészítést. Zrínyi tisztában volt a várost a várral összekötő több mint 150 méter hosszú híd manőverezést gátló hatásával. A keleti oldalon az Almás-patak csatornájának szájához telepített ágyúsáncok csak kb. 300 méterre feküdtek, így nagyobb kötelékek átjárása inkább éjszaka

[18] Budina Sámuel históriája magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. (Ford. *Molnár Imre.*) Szigetvári Várbaráti Kör. Pécs, 1978. (A továbbiakban: *Budina*) 14–15. o. Budina Zrínyi kamarásának, az ostromot személyesen is átélt Cserenko (Črnko) Ferencnek a horvát nyelven írt beszámolóját fordította latin nyelvre. Megerősíti ezt Istvánffy krónikája is. *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. (Ford. *Juhász László.*) Budapest 1962. (A továbbiakban: *Istvánffy* 1962.) 341. o.

[19] *Horváth* 1966. 856. o.

[20] Hozzászólások a Szigetvári emlékkönyv vitájához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1966. 4. sz. 898. o.

[21] *Budina* 15. o.

[22] *Istvánffy* 1962. 342–343. o. A szöveg értelmezését segíti Tállyai Pál korabeli fordításával való összevetés. A következőkben Istvánffy mellett Tállyai szöveghelyét is jelzem. *Istvánffy Miklós:* Szigetvár ostroma. (Tállyai Pál XVII. század eleji fordítása. Közreadja *Benits Péter.*) *Irodalomismeret,* 1999/1–2. sz. 159–175. o. (A továbbiakban: *Tállyai.*) (Elérhető az Interneten: http://www.c3.hu/~iris/99-1/benits.htm Letöltve: 2009. 01. 13.) 15. bekezdés.

volt lehetséges a két rész között. Nem véletlen, hogy Istvánffy Miklós *Históriájának* korabeli magyar fordításában az szerepel, hogy az Újváros felégetése után 600 védő *„berekesztette"*[23] magát az Óvárosba.

Visszatérve Zrínyi és tisztjeinek viszonyára, az Óváros esetében láthatjuk, hogy figyelembe vette a véleményüket. Bár az eredeti elhatározása az Óváros kiürítéséről szólt, az Újváros felgyújtása után haditanácsot tartott arról, hogy védjék-e? Véleménye szerint a védők létszáma nem elég az Óváros és a vár egyidejű védelmére, ezért annak felgyújtását javasolta: „Zrínyi, tudván az övéinek kevés voltát, kiket mind a várasnak s mind a várnak oltalmazására való munkákra semmiképen elégségeseknek lenni nem ítél vala, az új erősségnek módja szerént elégettetni s egyedül az várnak oltalmazására, melynek megtartásában állana az győzedelemnek sommája, minden erejét fordítani kellene, azt javallja vala."[24]

A gyalogosok azonban Szecsődi Máté vezetésével igyekeznek rábeszélni a város védelmére. Megígérték, hogy a város megerősítésével magukra vonják a török erőkifejtését, és így a vár mentesül a támadásoktól: „kérni kezdték, hogy hozzájok bíznék, s még egynéhány napig az óvárast megépítvén, az várnak is oly gondját viselnék, hogy az ellenség annak ostromlásától elszűnni kényszeríttetnék."[25] Zrínyi persze nem egykönnyen adta be a derekát. Vázolta a védelem nehéz helyzetét, valamint azt, hogy a török létszámfölénye lehetővé teszi, hogy egyidejűleg indítsanak támadást a vár és a város ellen, és képesek meggátolni, hogy a városból visszavonuljanak a várba: „Zrínyi, eleikben adván az rajtok lévő veszedelemnek nehéz voltát, s az ellenségféle nép sokaságát, mely mind az kettőnek vívására elég nagy erőt előállathatni láttatnák, őköt az várast elhagyván az várban bemenni hagyja."[26] Végül azután a vitézek mégis rábeszélték a város megtartására, amiben nagy szerepe volt, hogy sokan az 1556-os ostrom veteránjai voltak.

Persze nem véletlen ez a nagy igyekezet főleg a gyalogosok részéről, hiszen a saját vagyonukat és családjukat védelmezték, a legtöbbjüknek ugyanis az Óvárosban volt háza. Ennek feladásával mindez a törökök martalékává válik, hiszen azt nem vihetik be a várba. A város védelme azonban több erőfeszítést követelt a védőktől. Ezzel szemben a lovas katonák általában a városon kívül laktak, és csak szolgálatra jártak a várba. A város hosszabb falain több őrhely volt, a törések kijavítása pedig a lakosságnak is munkát adott.

Amikor Horváth Miklós számon kéri, hogy Zrínyi miért nem bízta a vár védelmét valamelyik tapasztalt tisztjére, valószínűleg nem veszi figyelembe Istvánffy (Tállyai) leírását, mert Zrínyi éppen ezt tette az Óváros esetében. A védelem szolgálatának irányítását Szecsődire bízta, de a védelem menetére hatást gyakorló döntéseket továbbra is ő hozta. Amikor a város védői észlelik, hogy a törökök a tó töltésének átvágásán munkálkodnak, Radován és Dandó Ferenc Zrínyihez mennek engedélyért, aki csak hosszas könyörgés után egyezik bele a veszélyes vállalkozásba.[27] Zrínyi a döntéseinél nem csak figyelembe vette tisztjeinek, katonáinak javaslatait, hanem az Óváros és a vár elszigeteltsége miatt rá is kényszerült, hogy megossza a vezetést.

---

[23] *Tállyai* 15. bekezdés.

[24] Uo.

[25] Uo.

[26] Uo.

[27] *Tállyai* 18. bekezdés.

Szorosan kapcsolódik az előbbi gondolatmenethez Horváth azon állítása, miszerint Zrínyi nem élt a belső manőverezés lehetőségével: az Óvárosból nem vonta ki időben a katonákat, ami 1200 fős veszteséghez vezetett.

Az Óváros védelméről folytatott megbeszélésen elhangzottak bizonyítják, hogy Zrínyi tisztában volt az erők kivonásának nehézségével. A jól belőhető híd nem adott lehetőséget jelentősebb erők gyors átcsoportosítására, azonban az 1200 fős adat, valószínűleg a megelőző 17 nap összes veszteségét adja, amiben szerepelnek az Újváros körüli harcok és a török ágyúzás áldozatai is. Budina szerint amikor „Zrínyi gróf látta, és felmérte, hogy az ágyúzás következtében milyen sok ember pusztul el", akkor döntött az Újváros föladása mellett.[28] A kezdeti nagyobb veszteségek valószínűleg a védelmi rutin kialakulása előtt keletkeztek, amikor még nem rendeződött a mozgás rendje, a török tüzérség által belőtt területek elkerülésének módja.

A védelem vezetésének egyik nehézségét az adja, hogy az átlátható és kezelhető alapállapotban rendkívül gyorsan és váratlanul alakulhatnak ki kritikus helyzetek, ahol a döntéseket csak korlátozott információk alapján lehet meghozni. Zrínyi sem volt tévedhetetlen, voltak hibás döntései, de nem lehetünk biztosak abban, hogy képzett katonák az adott helyzetben jobban döntöttek volna. Figyelembe kell vennünk, hogy a rossz döntések sokfélék lehetnek. Van olyan rossz döntés, aminek nincs alternatívája, mivel az adott helyzetben csak egy lehetőség van. Lehet olyan, aminél lett volna jobb döntés is, de adott helyzetben az információhiány miatt fel sem merült annak gondolata, és van olyan rossz döntés, ahol van döntési alternatíva, de vállalva a felelősséget, sokszor személyes okokból mégis rosszul dönt a vezető. Ez utóbbi esetben ítélhető meg a felelősség kérdése.

Horváth véleménye szerint Zrínyi hibát vétett, amikor elhanyagolta az aktív védelmet. Szemben az 1556. évi ostrommal, a védők csak kétszer hajtottak végre kirohanást. Mi lehetett az oka Zrínyi passzivitásának? Valószínűleg az erőviszonyok reális felmérése. A töltés átvágásán dolgozó csoport elleni támadásnál, tapasztalt századosaira hallgatva, engedélyezte a vállalkozást. Az eredmény Zrínyi óvatosságát bizonyította, hiszen nem csak a töltés átvágását nem tudták megakadályozni, hanem a két százados is életével fizetett a merészségéért. Tény, hogy az 1556. évi kirohanások során a farönkökből készült ostromsáncokat gyújtották fel, ami jobban illik egy kirohanáshoz, mint a töltés kijavítása. Elvileg az 1566. évi ostrom során épített ostromtöltések ellen is indíthattak volna támadást, megkísérelve a felgyújtásukat, azonban az elmaradásuk mögött nem feltétlenül Zrínyi cselekvésképtelenségét kell látnunk, hanem sokkal inkább a tapasztalt katonát. Felismerte ugyanis, hogy a törökök tanulva az előző ostrom tapasztalataiból, előre felkészültek a töltések építésére. A mocsaras helyekre rőzséből összefont lapokat fektettek, és ezen keresztül jutottak a vár árkáig, amit földdel, trágyával és gyapjúval töltött zsákokkal töltöttek föl. A magasított töltéseket is földes trágyával töltött zsákokból építették. Haszontalan próbálkozás lett volna a felgyújtásukkal próbálkozni.[29]

Zrínyi passzivitásának másik bizonyítékát Horváth a vár délkeleti bástyájánál lezajlott eseményekben látja. A Nádasdy-bástyáig a törökök a sáncnál magasabb töltést emeltek, ahonnan képesek voltak tűz alatt tartani a védőket. Zrínyi a bástya szájához egy an-

[28] *Budina* 17. o.

[29] *Tállyai* 21. bekezdés

nál magasabb tömésfalat építtetett, elé árkot ásatott és még lőport is rejtett a bástyába, hogy azt fölrobbantsák, ha a törökök elfoglalják. Mivel mindkét fél műszaki munkákat végzett, Horváth lehetőséget lát arra, hogy a két szembenálló tevékenységének jellegét összehasonlítsa. Mivel a török töltés a janicsárok támadását készítette elő, így a harctevékenységük aktív, míg a Zrínyi által készített sánc a védelem passzivitását erősítette.[30] A külső vár elfoglalása azután a török nézetet igazolta.

Annak ellenére, hogy a vár sorsa ekkor dőlt el, Horváth csak az aktív-passzív reláció bemutatásának lehetőségét látja benne, melynek eredménye nem is lehetett más, mint a külső vár elvesztése. Ezzel azt sugallja, hogy a vereség már akkor eldőlt, amikor Zrínyi a passzivitást választotta.

A belső palánk kérdése

Bende Lajos részletesebben foglalkozik a történtekkel, szintén nagy figyelmet szentelve a belső palánk kérdésének. Az információ forrása a győri táborból Miksa királyhoz küldött jelentés, mely leírja, hogy szeptember 10-én egy szigetvári gyalogos érkezett, aki beszámolt a vár pusztulásáról.[31] Itt a vár elvesztésének egyik okaként szerepel a belső palánk elé ásott lőpor robbanása. Zrínyi ugyanis a külső vár bástyája mögött fából és földből, magyar módra erős palánkot építtetett, és mögötte ismét egy másik hasonló falat emeltetett, közöttük pedig sok puskaport ásatott el, és úgy készítette elő, hogy amint az ellenség a külső bástyát meghódítja és azon keresztülhatol, nyomban az elásott puskapor meggyújtásával, aminek belülről kellett történnie, azok valamennyien felrobbanjanak. A bástyában keletkezett tűz azonban begyújtotta a lőport, ami felrobbant és komoly veszteségeket okozott a védőknek.

Furcsa mód, a leírásban szerepel egy további lőporrobbanás, ami a belső várban történt egy asszony vigyázatlansága folytán, azonban a török aknákról egy szó sem esik. Ezzel szemben Csányi Ákos,[32] az ostrom másik résztvevője, levelében mindjárt három helyet is megemlít, ahol a törökök befúrták magukat a sáncba.

Mivel az információk hitelét nehéz kétségbe vonni, el kell fogadni, ahogy leírták. Már csak azért is, mivel az aknázást Istvánffy is megerősíti, ráadásul az említett tevékenység illeszkedik az ostrom és védelem rendjébe. A törökök aknákat fúrtak a sáncokba, Zrínyi pedig egy záró palánkot építtetett. Bende Lajos[33] azonban nem elégszik meg ennyivel, hanem egy érdekes konstrukciót fabrikál. Kiindulási alapja, a megmagasított török ostromtöltés, ahonnan a janicsárok képesek belőni a bástyákat. A győri jelentésben szereplő palánk erre válaszul készül, mégpedig a töltésnél magasabbra, a bástya szájához, annak lezárására. A konstrukció lényegének megértéséhez egy rajzot is mellékel. Ezen a bástya belseje üres, ahova Zrínyi árkot ásatott, a bejáratot pedig a palánkkal zárta le, mely gerenda sövény közé döngölt földből állt, alá pedig lőport ásatott. Mint már em-

[30] *Horváth* 1966. 853–854. o.

[31] Egy végvári katona beszámolója Szigetvár elestéről. In: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. (Szerk. *Rohonyi Gábor, Nagy László, Tóth Gyula.*) Budapest, 1955. 165. o.

[32] Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. k. (Szerk. *Barabás Samu.*) Budapest, 1898–1899. (MHH I. oszt. XXX.) 58. o.

[33] *Bende* 1966. 94–95. o.

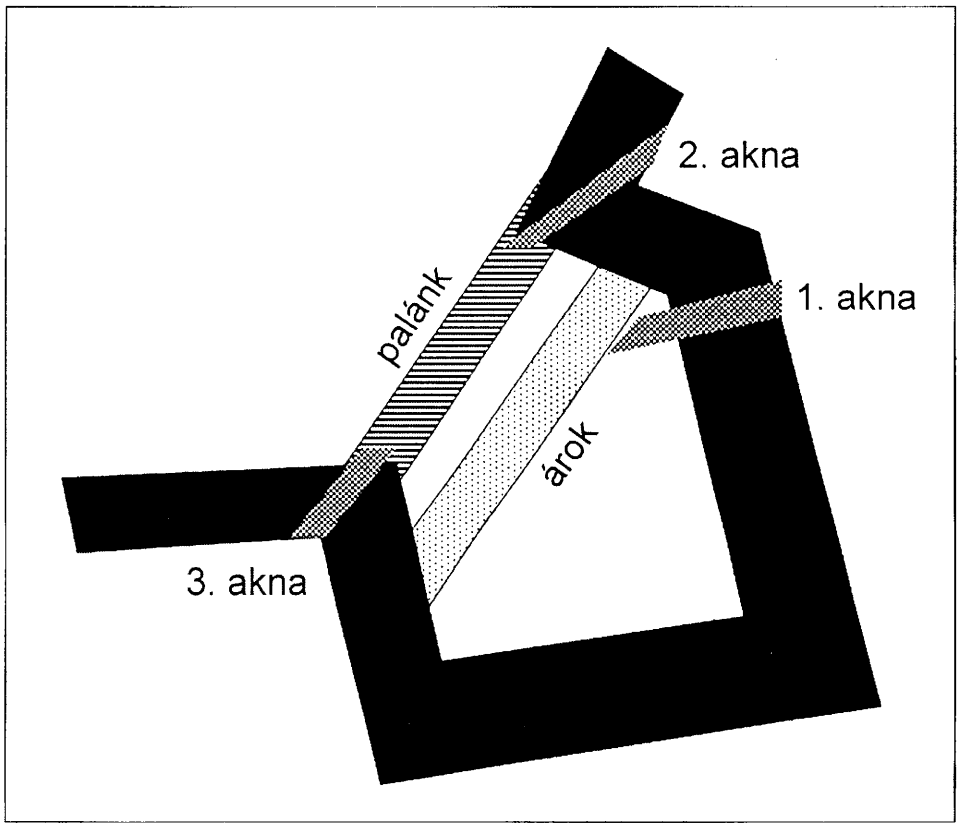

Bende Lajos vázlata a Szigetvári emlékkönyv nyomán.
(Szerk.: Rúzsás Lajos. Budapest, 1966. 95. o.)

lítettem, ez a palánkfal a török töltés fölé magasodott. Figyelembe véve a bástya minimum 6 méteres magasságát, a török sánc ennél legalább 2 méterrel magasabb volt, hiszen a bástya tetejét kellett innen belátni a janicsároknak. A végeredmény egy 15 méter széles és 9-10 méter magas palánkfal. Megítélése szerint, a janicsárok az aknákat ennek megsemmisítése érdekében ásták, mégpedig úgy, hogy ahol a palánk a várfalhoz csatlakozott – a bástya nyakánál – átfúrták a falat és behatoltak a lezáró palánkba. A járatokba tömött éghető anyagokkal azután felgyújtották a palánkot, mire az aláásott lőpor felrobbant, megölve a védők egy részét.

A rekonstrukció bonyolult, erőltetett és vitatható. A jelentés egyértelműen leírja, hogy Zrínyi két palánkot építtetett a bástya mögé, és a lőport a palánkok közé ásatta be. Szó sincs arról, hogy ezek magasabbak lettek volna, mint a kb. 6 méteres bástya és a védők ennek tetejéről lövöldöztek volna.

Tanulmányának első részében Bende pontosan leírja a boronafal készítésének technikáját, ahol a sűrűn levert oszlopok közét vesszőkkel befonják, majd mögötte újabb sövényt készítenek, végül a közét döngölt földdel töltik ki. A végeredmény 6-7 méter szé-

les és ugyanolyan magas földsánc, melyet belülről a faszerkezet tart össze és tesz rugalmassá. A kötőgátak rekonstrukciója helyes, azonban a bástyák esetében Bende téved, hiszen azt pusztán a fal-sánc kitüremkedéseként értelmezi. Annyi különbséget enged meg, hogy itt erősebb gerendákat alkalmaztak, sűrűbben elhelyezve. Igazából ebben sem téved, hiszen a bástyák szerkezete tényleg erősebb anyagokat kívánt. A vastag gerendákat a pontosabb illesztés érdekében megfaragták és vaskapcsokkal erősítették egymáshoz. A boronafalak mellett a belső térben gyakran kazettás szerkezetet alkalmaztak. A sánc lényege, hogy a beépített földet együtt kell tartani. Erre szolgál a faszerkezet. A bástyáknál a nagyobb tömegű földet kell megfogni és megakadályozni a szétcsúszását, hiszen a tetején ott állnak a több mázsás ágyúk és egyéb anyagok. Ezt a felülről jövő nyomást a beépített gerendák fogják fel. A kazettás szerkezet rendkívül jól elosztja a terhelést, így nagy szilárdságot biztosít. Komoly erőhatást jelent a szerkezetre, mikor az ágyúkkal lövést adnak le. Itt kap szerepet a sánc rugalmassága.

Az ostromok során az ágyúgolyók a kő- vagy téglafalakat széttörik, a földsánc ellenben elnyeli a lövedékeket. Azt gondolhatnánk, hogy ez utóbbira az ágyúzás hatástalan, azonban a becsapódó golyók hatására, a belső gerenda szerkezet sérül. Végül annyira meggyöngülhet, hogy a betöltött föld saját tömegétől megcsúszik.

Egy átlagos földbástyán az ágyúk a tetején állnak, mellvéd mögött. A felülről jövő lövésekkel szemben deszka tető oltalmazhatja a katonákat. Az ágyúk védettebb elhelyezését biztosítja a bástyába épített kazamata, amit a földbástyáknál ritkán alkalmaztak, de ha igen, akkor azt a bástya nyakába építették statikai megfontolásból. Nem ismert, hogy Szigetvár bástyáiban volt-e kazamata. A kor várépítési gyakorlata, arra mutat, hogy a bástya belső tere feltöltött volt, esetleg a közepén egy feljáró rámpával, ahol az ágyúkat felvontatták. Ezzel együtt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a forrásokban három helyen is találunk utalást arra, hogy a sáncban kazamaták voltak és a bástya belső tere üres volt.

A belső várba való visszavonulás után Pribék János és társai „azokon az ablakokon át, melyek az ágyúk kilövésére szolgáltak"[34] másztak ki és próbáltak elszökni. A leírásból arra következtethetünk, hogy az ágyú lőrés nem a belső vár déli oldalán, a janicsároktól hemzsegő udvara felé néző sáncban volt, hanem valamelyik kifelé néző bástyájában. Ha középen feltöltött bástyák voltak, akkor a lőrésen való kimászás akkor értelmezhető, ha a sánc tetején palánk és tető húzódott. Így a sánc és a tető között az ágyú lőrés kínált lehetőséget a kibújásra és a fal külső oldalán való leereszkedésre, ahol a lesben álló janicsárok elfogták a menekülőket. Másrészt az sem zárható ki, hogy a bástya alsó részében húzódó kazamata lőrésén másztak ki, ahol viszonylag közel volt a várárok.

Szelaniki Musztafa a vár elfoglalását egy janicsár ezredes hőstettéhez kapcsolja, aki az ostromárokból megfigyelte, hogy az egyik lőrésből füst jön ki. Fogott egy régi rossz létrát és két bombát, majd felmászott a lőréshez. Amikor a gránát kanócát meggyújtotta és a kőrésbe tette, agyonütötték a védők, de a robbanást már nem tudták megakadályozni. Mivel itt tárolták a lőport, arra is átterjedt a tűz és a vár falán hatalmas rés nyílt.[35] A többi forrás nem erősíti meg ezt a történetet, de a leírás a bástyába épített nagyobb méretű kazamatára utalhat. Persze az sem kizárt, hogy a bástya tetején mellvéd volt lőrésekkel, fölötte pedig tető. Innen szivárgott elő a füst, a nagyobb mennyiségű lőport pedig az ágyúk mögött tárolták.

[34] *Istvánffy* 1962. 351. o.; *Tállyai* 35. bek.

[35] Szelaniki Musztafa leírása Szigetvár ostromáról. Szigetvár, 1979. 22. o.

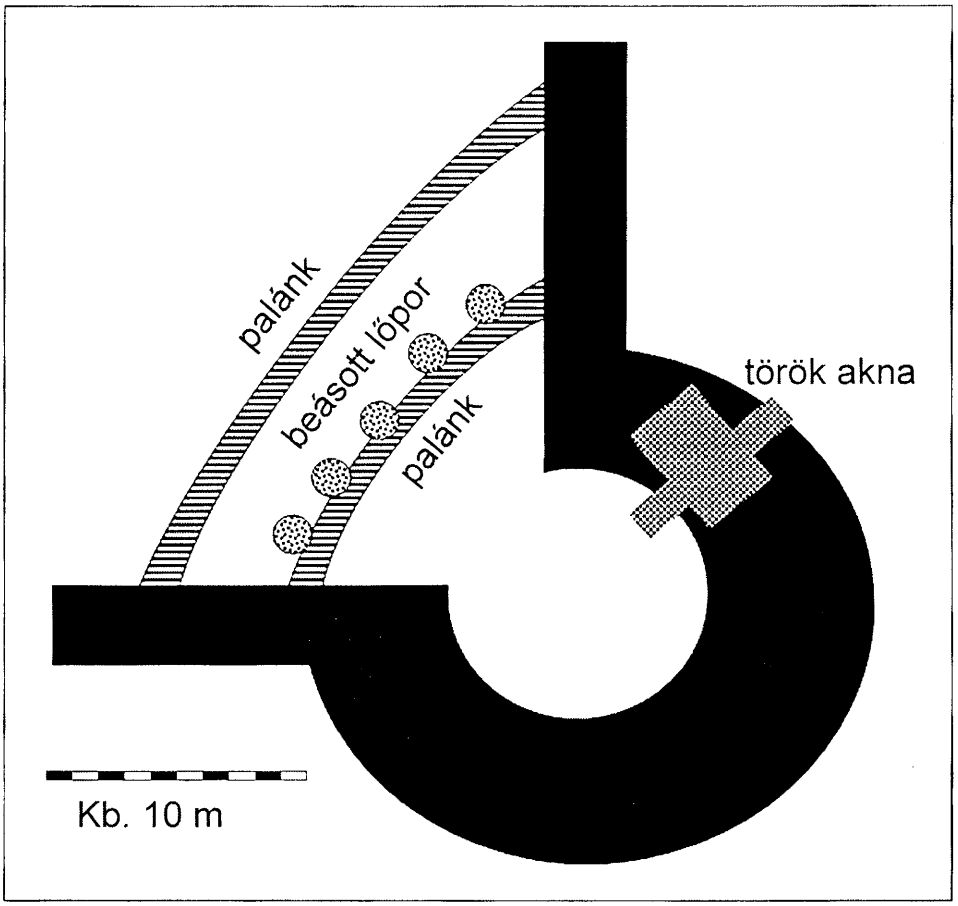

A Budina históriájában említett körbástya és a kettős zárópalánk rekonstrukciós rajza

Budina Sámuel históriájában azt olvashatjuk, hogy „a gerendák és a többi faanyag is, *amit a bástyákban* [kiemelés tőlem – N. L.] a leomlások és falfelületek kijavítására tároltak, a tűz martaléka lett." Ez arra utalhatna, hogy a bástyák belső terében nyitott udvar vagy valamilyen tároló hely volt. Elgondolkodtató, hogy a latin szöveg kör alakú bástyáról beszél.[36]

A kérdés jelenlegi ismereteink szerint nem dönthető el megnyugtatóan. A várról készült vázlatok alapján a délkeleti bástya kb. 20x20 méteres volt. Kör alakú bástyánál ha 20 méteres átmérővel és 5 méteres sáncszélességgel számolunk, akkor középen egy 10 méter átmérőjű térség lehet. Figyelembe kell vennünk a bástya 6 méteres magasságát is, ami azt jelenti, hogy a sáncba épített kazamaták sora kb. 3 méter magasan kezdődtek. Ez alatt a bástya gerenda szerkezettel, esetleg kőrakással erősített alapja húzódott. Ebbe ás-

[36] *Budina* 1978. 19. o. A latin szöveg: „Post haec etiam trabes et ligna, quae illuc, ad reparandos in propugnaculis circuitus et ruinas, deposita erant, et incendioabsumuntur" uo. 39. o.

hatták bele a janicsárok az aknát, majd kiásták a gerendák közül a földet. Tállyai a török aknászok által kialakított nyílásra a „verem"[37] szót használja. Valószínűleg a járat teteje beszakadt és felülről lehetett belátni az aknába.

Bende Lajos palánk- és bástyarekonstrukcióját nem támogatják a források adatai. Árokról nem írnak, de annak elhelyezése a bástya közepén eleve értelmetlen lett volna, hiszen a bástyákban különféle anyagokat tároltak, tehát a belső tér nem lehetett üres. Ha ellenben Zrínyi kihordatta volna az ott tárolt anyagokat azzal a támadónak kedvezett volna. A bástya szájának lezárása szintén nem gyakorlatias megoldás, hiszen ez inkább a védőket akadályozta volna a mozgásban.

A vár elvesztése

E rövid kitérő után, térjünk vissza a külső vár ostromának kérdéséhez, hiszen itt játszódtak le azok az események, melyek a vár elvesztését okozták. Mint arról már korábban írtam, Zrínyi az Újvárossal együtt az Óvárost is fel akarta adni, és a védelmet a várra koncentrálni. Ez az erősség a külső és a belső várból állt, azonban a védelem szempontjából a belső vár csak arra adott lehetőséget a védőknek, hogy szorult helyzetben oda visszavonuljanak és erőt gyűjtsenek a külső vár visszafoglalásához. Azt, hogy hosszabb védelemre alkalmatlan volt, bizonyítja, hogy Zrínyi nem raktározott itt élelmet, és a vízellátást is csak egy kút biztosította.

Szeptember 5-én mégis úgy alakultak az események, hogy több száz védő és civil vonult vissza a belső várba, és már nem a védelem folytatásán fáradoztak, hanem öngyilkos rohamukkal a halált választották. Amikor Zrínyi várkapitányi tevékenységét akarjuk megítélni, az utolsó napok történéseit hangsúlyozottan kell figyelembe vennünk.

Mielőtt ezt megtennénk, tekintsük át a XVI. századi ostromok menetét. Az ostromló első feladata a vár körülzárása és felkészülés a védők kirohanásainak és a külső felmentő sereg támadásának elhárítására. Ezután a legfontosabb cél a roham előkészítése, amikor rövid idő alatt jelentős erők jutnak a vár belső terébe, és legyőzik a védők ellenállását. Ennek érdekében biztosítani kell a roham útját. Ezért az ostrom tervezésénél meghatározzák azt a pontot, ahol be akarnak törni a várba. Ezen a helyen széles rést nyitnak a várfalon, utat készítenek a rohamozók számára az akadályokon keresztül. A réstörés a tüzérség feladata, mely ezzel együtt a vár lövegeit is igyekszik lefogni. A vár ágyúi az ostromlók tüzérségét és az általuk épített sáncokat, töltéseket rombolják. Az ostrom tervét műszaki munkákban és a tüzérség alkalmazásában jártas tiszt készíti el, aki meghatározza a roham helyét, az ostromütegek felállítását és a roham előkészítésének műszaki munkálatait. Lényegében az ostrom vezénylése az ő feladata. A több hetes munka koronája a roham végrehajtása. Ha ezt a védők visszaverik, akkor újra kell gondolni a tervet és előkészíteni a következő rohamot.

Szigetvár ostromát Ali Portug irányította. Az ágyúk elhelyezéséből látszik, hogy jól ismerte a tíz évvel korábbi ostrom tapasztalatait, de újított, hiszen a város és a vár elleni támadás előkészítését párhuzamosan végezte. Zrínyi is felismerte ennek veszélyét, ezért akarta feladni az Óvárost, mivel elképzelhető volt, hogy a törökök egyszerre indítanak rohamot a két erősség ellen.

[37] *Tállyai* 30. bek.

Ali Portug az ostrom első időszakában a roham feltételeit az ágyúk alkalmazásával igyekezett megteremteni, és nem is sikertelenül, hiszen mind az Óvárosban, mind a várban jelentős rombolásokat okoztak. A rohamok azonban rendre elakadtak a védők kemény ellenállásában. Különösen a nagyszámú, kis űrméretű szakállas ágyú (sáncpuska) vágott rendet a törökök tömegében. A nehéz és vaskos vascső nyúlványát a mellvédbe akasztva, viszonylag pontos lövéseket lehetett leadni, az ostromlók kézi puskáit meghaladó lőtávolságra.

Az Óváros elfoglalása után a törökök, a város északi végében, a vár déli bástyáival szemben két ágyúsáncot építettek, ahonnan kb. 150 méterről tudták rombolni a bástyákat. Ekkor következett be Ali Portug halála, amikor a várból kilőtt ágyúgolyó fejen találta, és leszakította az alsó állkapcsát.[38] Ezután Szeifedin, a helyettese vette át az ostrom irányítását, aki korábban csak a tüzérség tevékenységét vezette. Két napig lövette a vár kapujától balra eső bástyát, míg annak egyik része leomlott. Ekkorra az árkon átvezető ostromtöltés elért a vár faláig. Ezzel a török sereg befejezte a vár elfoglalásának előkészítését. Közel háromhetes műszaki munka, folyamatos ágyúzás és az Óváros elfoglalása után már csak a döntő roham volt hátra, amire 26-án került sor. A mintegy kétórás harc mindkét oldalon jelentős veszteségeket okozott, de végül a védők győztek, hiszen fejvesztett visszavonulásra kényszerítették a támadókat. A kudarc után valószínűleg felelősöket kerestek a haditanácsban. A roham sikere már nem Ali Portugon vagy Szeifedinen múlott, hanem a rohamot vezető parancsnokokon, akik nem tudták megtörni a védők kitartását, és nem tudták megakadályozni a pánikot és a fejvesztett visszavonulást. A kudarc élét azzal tompították, hogy a következő rohamot 29-re tűzték ki, ami Szulejmán szerencsenapja volt. A megfélemlített parancsnokok bizonyítani akartak, és ezért komoly erőfeszítéseket tettek a roham sikere érdekében. Újabb ostromütegeket telepítettek a Hárserdőnél, a déli és a Nádasdy bástyával szemben, melyek folyamatosan rombolták a falakat. A kitűzött napon három rohamoszlopban, több ezer harcos indított támadást a néhány száz védő ellen. Szinte csodával határos, hogy ezt a támadást is visszaverték. Az újabb kudarc valószínűleg az egész török hadvezetést megrázta, és a katonákban is morális válságot okozott. Elvesztették a győzelembe vetett hitüket. Ha ekkor a felmentő sereg a közelben van, valószínűleg sikerül az ostrom befejezésére kényszeríteni a törököket.

Az ostrom menetét tekintve, a törököknek 26-án lett volna a legnagyobb esélyük a vár elfoglalására. A 29-i ostrom már csak rögtönzés volt. A gyorsan felállított új ütegeknek kevés volt 1-2 nap, hogy megfelelő rombolásokat okozzanak, a három rohamoszlop pedig csak megosztotta az erőket, ahelyett, hogy egy pontra koncentrálta volna. Feltételezhető, hogy a 29-i kudarc után a török vezetés foglalkozott az ostrom befejezésének gondolatával, csakhogy a szultán betegsége megváltoztatta a helyzetet. Veszélyes lett volna egy vereség után, betegen hazatérni. A birodalom presztízse nem engedhetett meg az egrihez hasonló kudarcot.

A szultán 30-án az ostrom folytatására adott parancsot, de már 31-én annyira romlott az állapota, hogy nem jelenhetett meg a vezérek előtt. Erre lehet következtetni Istvánffy leírásának egyik részletéből, mely szerint 31-én a reggeli óráktól a törökök újabb rohamhoz gyülekeztették a csapatokat. Később lefújták a készülődést, és mindenki visszatért a táborba.[39]

---

[38] *Tállyai* 23. bek.

[39] *Tállyai* 27. bek. Budina szintén megemlíti, hogy a janicsárok rohamot terveztek a vár ellen, de a tervüket megváltoztatták, azonban az eseményt szeptember 2-ra teszi. *Budina* 19. o.

Elég különös, hiszen a rohamra csak a nagyvezír adhatott parancsot, és csak ő rendelhette vissza a csapatokat. A furcsa esemény a vezetés zavarát jelzi, melynek hátterében a szultán halála állt. Ezzel ugyanis a döntés joga a nagyvezír kezébe került, aki azonban nem vállalta a felelősséget, hanem inkább eljátszatta a színjátékot, mintha még mindig élne az uralkodó. Az életében hozott utolsó parancsa élt tovább, és megszűnt a lehetősége, hogy a helyzetet mérlegelve, az ostrom befejezéséről szülessen döntés. Az ostrom tovább folytatása, egy halott megmásíthatatlan akarata volt.

Nem túlzás azt mondani, hogy a harc csak felerészben az erő függvénye. Legalább annyira, ha nem sokkal fontosabb a szellem. A tudatos emberi cselekvés során a szellem mozgatja az anyagot. A harci szellem részben a katonák egyéni elszántságán, belső motivációján múlik, de meghatározó szerepe van a parancsnok öntudatának és határozottságának. A vezető győzelembe vetett bizalma erőt ad az alárendelteknek. A harci szellem életben tartója maga a vezető.

Zrínyi parancsnoki tevékenységét tekintve, látnunk kell, hogy a 26-i és 29-i rohamok visszaverésében meghatározó szerepe volt. Az Óváros megtartásáért folyó harc a védőkre a megszokottnál sokkal nagyobb terhet rótt. A mintegy másfél hetes harc során a katonák kimerültek. A visszavonulás során a nyugati kapu védői pánikba estek és elhagyták őrhelyüket. Ebben nagy szerepet játszott az elszigeteltség érzése, hiszen a védők zöme a keleti oldalon harcolt, több mint 200 méterre, a város házai mögött. Az északi kapu elérése után a visszavonulást a hídon keresztül kellett végrehajtani. Nem elfogadható, de érthető, hogy szerettek volna minél előbb a biztonságosabbnak vélt várba jutni. Megfutamodásuk miatt 300 társuk vált a törökök martalékává.

A harc során a katonákat leginkább a társaik elvesztése viseli meg. A bajtársi közösség jelenti a legfontosabb motivációs erőt az életveszély és a nehézségek elviselésére. A veszteség után a katonák rendszerint elvesztik a győzelembe vetett hitüket és a harci kedvüket. Fásultság és gépies feladatteljesítés lép a helyébe. A jó parancsnok azonban ezt az állapotot képes az ellentettjébe is fordítani, mikor a veszteség után a bosszúra motiválja katonáit. A török rohamok visszaverésében nagy szerepe lehetett a katonák boszszúvágyának.[40]

Mint azt korábban írtam, a török sereg a sikertelen augusztus 29-i roham után harci morál tekintetében a mélypontra jutott. A vár védői azonban elérték fizikai teljesítőképességük határát.

Az ostromlók a korábbi nagy tömegrohamok helyett, szeptember 1-jén éjszaka indítottak támadást, ami nem közvetlenül a vár elfoglalására irányult, hanem az aknázás leplezésére. A tó és a vár árka ekkorra a szárazság miatt annyira megszikkadt, hogy járni lehetett rajta. Az esti órákban a csapatok gyülekeztek, majd a sötétség beállta után rohamot indítottak. Mivel a védők által használt szakállas puskáknak nagyobb volt a lőtávolsága, mint a janicsárok puskáinak, a közeledő törökök közül többet lelőttek, de végül a lövészek a magasított ostromtöltésekről belőtték a bástyák tetejét, és az aknászok a vár tövébe jutottak. Itt az éjszakát kihasználva, befúrták magukat a sáncba.

Szeptember első éjszakája erre nagyon kedvező volt. A nap 18.09-kor nyugodott, de csak 19.00 körül sötétedett be. Két nappal korábban volt telihold, és a még majdnem tel-

[40] *Tóth Lóránt:* Katonai túlélés. A túlélés lélektana, pszichikai és fizikai terhelés. http://www.tuleles.hu/-index2.php (Letöltve: 2009. 01. 17.)

jes korong 18.44-kor, tehát alkonyat után felkelt és világított napkeltéig. Nem véletlen, hogy ekkor váltottak át az éjszakai támadásra, hiszen augusztus 31-én volt az első éjszaka, amikor végig az égen volt a hold.[41]

Ezt a harceljárást, amikor éjszakai roham során, janicsár mesterlövészekkel fogják le a védőket, a máltai Szent Elmo erőd ostrománál is alkalmazták. Ez utóbbira 1565. június 10-én került sor, amikor három nappal a telihold előtti állapotában hajnali 2-ig világított a hold.[42]

A következő napokban tovább folytatódott az ágyúzás, miközben a janicsárok több aknát fúrtak a vár falába és a bástyákba. A vár délkeleti sarkán álló legnagyobb bástyában volt a legeredményesebb a munkájuk. A vár védői kezdetben nem vették észre a veszélyt, ugyanis a puskás janicsárok mindenkire lőttek, aki a falak tetején felbukkant. A védők szempontjából nem volt indokolt a fal tövét figyelni, hiszen a török rohamokat a sáncokban gyülekező csapatok előre jelezték. Másrészt a janicsárok hajnalra befúrták magukat a bástyába, így felülről nem is lehetett látni őket. Valószínűleg az első időszakban igyekeztek titokban dolgozni, hiszen az akna a meglepetés eszköze. Ha a védő fölfedezi, számtalan ellenintézkedésre van módja. Napközben óvatosan ástak, a váltásokat éjszaka hajtották végre.

Az aknaásásnak többféle célja lehetett. Egy titokban elkészített alagúton a vár belsejébe juttathatnak egy rohamcsoportot, akik megnyithatják a vár kapuját, vagy hátba támadhatják a réseknél védekezőket. Ha lőport hordanak az aknába, felrobbanthatják, és így hatalmas rés keletkezik.

Az eredeti célt nem tudhatjuk, mivel a járat beszakadt, és a bástyán őrködő Poky Gergely és Medve Benedek meglátták az üreget. Hamarjában hosszú lándzsákkal próbáltak beszurkálni a járatba, de a törökök csáklyákkal és hosszú rúdra erősített horgokkal behúzták és lefejezték őket. A tragikus veszteség ellenére a szerencse mégis a védőknek kedvezett, hiszen felfedezték a veszélyt. Zrínyi az aknázás elleni védelem hatékony módszereit alkalmazta. A bástya lábához kisméretű lőporos hordókat dobatott, a felfedezett járatba pedig kénnel töltött tartályokat, melyek meggyújtva fojtó gázt termeltek. A lőporos hordókkal a janicsárok mozgását akadályozta, a kénes füstbombákkal pedig a járatban dolgozókat akarta harcképtelenné tenni. Ezzel párhuzamosan a bástya mögött felépíttette a korábban már ismertetett kettős palánkot. Nem kell holmi hatalmas sáncokra gondolni, hiszen ezek elkészítését sem az idő, sem a rendelkezésre álló munkaerő nem tette lehetővé.

A török parancsnok leleményességét dicséri, hogy megtalálta az akna hasznosításának módját. Mivel a védők fölfedezték, nem lehetett titokban csapatokat bejuttatni, és a robbantáshoz szükséges nagy mennyiségű lőpor behordását megakadályozta a védők aktív ellentevékenysége. A bástya faszerkezetét azonban meggyújthatták. A támadók általában megpróbálkoztak a faszerkezetű földsáncok felgyújtásával, azonban a külső veszszőfonást borító vastag agyagréteg megakadályozta, de még ennek eltávolítása után sem lett volna könnyű meggyújtani a vastag gerendákat. Ehhez nagy hőfokon égő tűzre volt szükség. Az is nehezítette a dolgot, hogy a sáncban a gerendák a földbe voltak beágyaz-

[41] Az Astronomy Lab csillagászati program adatai.

[42] *Tim Pickles:* Malta 1565. Last Battle of Crusades. Oxford, 1998. (Osprey Military Campaign Series 50.) 38. o.

va, ami akadályozta a tűz terjedését. Az 1556. évi ostrom során felgyújtott török ostromtöltések hatalmas farakások voltak, mivel ezt volt a legegyszerűbb elkészíttetni. Ali Portug azonban tanult a korábbi hibákból és a források tanúsága szerint az ostromtöltéseknek csak az alja volt gerenda és vesszőfonás, a felépítmény gyapjúval, földdel és trágyával töltött zsákokból állt. A nagy mennyiségű zsák biztosítása valószínűleg része volt az ostrom előkészítésének.

Horváth Miklós felrója Zrínyinek, hogy nem indított kirohanásokat az ostromtöltések felégetésére. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a földdel töltött zsákokat nehéz lett volna felgyújtani.

A bástyába ásott török akna belülről elég nagy felületen tárta fel a gerendákat ahhoz, hogy begyújtsák. Szeptember 5-én a hajnali órákban, miután az éjszaka folyamán behordták a szükséges éghető anyagokat, a törökök felgyújtották a bástyát. Az erős déli szél miatt a tűz hevesen lángolt, majd rövidesen átterjedt a sáncok javításához és valószínűleg a két zárópalánk elkészítéséhez odahordott faanyagra. Először az őrség tagjai próbálták oltani a tüzet, majd a civileket is kiterelték a házakból vizet hordani. A tűz gyorsan terjedt, mivel nem volt elég edény, a vízhordókat pedig folyamatosan lőtték a magasított töltésről a janicsárok.

Amikor Zrínyi a belső várban értesült a tűzről, rögtön a helyszínre sietett. Igyekezett tisztázni a helyzetet, hiszen csak annyit lehetett tudni, hogy a délkeleti bástyában tűz ütött ki, ami a szél hatására fokozatosan terjed. A bástya ellen hamarosan megindult a janicsárok rohama, amit háromszor vertek vissza. Eközben a bástyára feljutott törökök egy részét a tűzbe szorították. Zrínyi a harcok alatt személyes példamutatással lelkesítette katonáit. Az, hogy vállalta a kockázatot, jelzi a helyzet komolyságát és ezzel együtt a jó helyzetfelismerését.

A tűz közben folyamatosan terjedt, néhány épület a belső várban is lángolni kezdett. A törökök rohamot indítottak a másik bástya ellen és időnként beljebb is jutottak. Súlyos harcok folytak, miközben a tűz tovább terjedt. Zrínyi felismerte, hogy megmaradt katonáival azonnal vissza kell vonulnia a belső várba és azt megóvni a tűztől, valamint a török betöréstől. Ha ezt nem teszi meg időben, nem lesz hova visszavonulnia.

A gyors hátrálás miatt többen, főleg civilek és sebesültek, a külső várban maradtak a házakban. A fából épült raktárak egy része lángolt. A törökök elözönlötték a külső várat, fosztogattak, gyilkoltak, nőket és gyermekeket szedtek össze, miközben egyre erősebb lett a tűz. A káoszt, rokonaik és barátaik pusztulását tehetetlenül nézték a belső várból a várőrség megmaradt tagjai, néhányan lövéseket adtak le a fosztogatókra. Hárman a törököktől átszökött Pribék Jánoshoz csatlakoztak, és kimásztak az egyik lőrésen, abban reménykedve, hogy a zűrzavart kihasználva elmenekülhetnek. A próbálkozás az életükbe került, de legalább elvette a többiek kedvét a szökéstől. A várban szolgáló tisztek kiválóságát bizonyítja, hogy még ebben az állapotban is képesek voltak rendet teremteni. A tartós védelemre alkalmatlan belső várban megszervezték az ellenállást, és még két napig kitartottak. Ekkorra teljesen reménytelen lett a helyzet. Liszt volt elég, de kemence csak alig néhány. Az egyetlen kút kevés volt ennyi embernek, és kellett víz a tűz elleni védekezésre is.

Zrínyi lelki terhét növelte a török színjáték fia fogságba eséséről. A visszavonulás után a szokások szerint az ultimátum felajánlása következett. A saját parancsával ellen-

kezve elolvasta a török levelét, de a fia szorult helyzete nem törte meg az elszántságát. A belső várban rekedt vitézek közül sokan szintén elvesztették a hozzátartozóikat, ami végül öngyilkos hangulatot keltett. Ezt erősítette, hogy miután visszautasították a megadásról szóló ajánlatot, a törökök újabb gyújtóbombákat lőttek a belső várba. Ez teljesen reménytelenné tette a helyzetet.

Ekkor döntött Zrínyi a kirohanás mellett. Fényes nappal, a belső vár kapuján keresztül végrehajtott roham hátterében felesleges bármilyen harcászati célt is keresnünk. A török ostromgyűrűn való áttörésre egy éjszakai támadás alkalmasabb lett volna.

A kirohanás körülményei jelzik, hogy a célja a hősi halál keresése volt. Parancsnokként eljutott arra a pontra, amikor már nem volt értelme a harc folytatásának, de azt is tudta, ha megadják magukat, nem maradnak életben. Talán még néhány órát meghúzhatták volna magukat a belső várban, azonban rövidesen felbomlott volna a fegyelem. Zrínyi ezt nem akarta megvárni.

Összegzés

Zrínyi várkapitányi tevékenységét értékelve, ki kell emelnünk a kötelességtudatát. A védelem során kifejtett tevékenysége azt bizonyítja, hogy jól ismerte a várvédelem során alkalmazott harceljárásokat. Istvánffy leírása azonban azt sejteti, hogy a védelem első időszakában parancsnoki döntéseinél figyelembe kellett vennie a katonák érdekcsoportjait. Szecsődi Máté körül csoportosultak az 1556-os ostrom veteránjai, akik gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek a vár védelmében. A katonák körében nagy tekintélyük volt, és ezt ki is használták. Kedvezőtlen esetben képesek lettek volna bizalmatlanságot kelteni Zrínyivel szemben, aki kénytelen volt alkalmazkodni a helyzethez. Az Óváros védelméről szóló megbeszélés leírásánál Istvánffy kiemeli, hogy „akarata ellenére is kedvükbe járva és beleegyezve, hozzájárult ahhoz, amit kértek".[43] Mellettük egy másik érdekcsoportot alkottak Zrínyi régi vitézei, akik a régi kapcsolat okán tartottak igényt bizonyos előjogokra. Valószínűleg a város védelme ügyében tanúsított engedékenysége ütött vissza, amikor kénytelen volt engedélyt adni a gát átvágásán dolgozók elleni – egyébként nem sok gyakorlati haszonnal kecsegtető - kirohanásra, az utóbbi érdekcsoporthoz tartozóknak. A vállalkozás kezdeményezőiről – Radoványról és Dandó Ferencről – Tállyai írja, hogy Zrínyinek régi századosai.[44] Három napig győzködték a várkapitányt, végül meggyőződése ellenére belement a kirohanásba, mely végül a két tapasztalt tiszt elvesztésével járt.

A probléma az Óváros elvesztésekor oldódott meg, amikor Szecsődi megsebesült és a vár védelmében a továbbiakban nem tudott részt venni. Radován és Dandó halála pedig elég ok volt arra, hogy minden kitörést megtiltson. Ettől kezdve nem volt, aki megkérdőjelezte volna a döntéseit. A vár védelmének időszakában a védők sikeresen verték vissza még a legjobban előkészített rohamokat is. Még a délnyugati bástya felgyújtásakor sem tudtak betörni az ostromlók, azonban a körülmények összejátszása folytán lejátszódott egy folyamat, ami tarthatatlanná tette a várat.

[43] *Istvánffy* 1962. 343. o.; *Tállyai* 15. bekezdés.

[44] *Tállyai* 18. bekezdés.

Az Árpád-kori föld-fa erődítmények maradványainál gyakran kerülnek elő a sánc teljes kiégésére utaló nyomok. A szakirodalom égettsáncnak nevezi a jelenséget, melynek magyarázataként felmerült a szándékos felgyújtás is, abból a célból, hogy a betöltött föld kiégetésével „cserépvár" jöjjön létre. Az ezzel kapcsolatos kutatások és vita kiindulópontját a soproni szélestalpú sánc néhány szakaszának feltárása adta.[45] Meggyőző magyarázat máig nem született, de a nyomok azt mutatják, hogy a földsáncba épített nagy mennyiségű faanyag képes olyan mértékben meggyulladni, hogy teljesen kiég.

Az Árpád-kori források között nem ismerünk elbeszélést ilyen eseményről, azonban Szigetvár esetében a sáncok és bástyák kiégéséről, az olthatatlan tűzről szóló leírás erre utalhat. Ebben az esetben a vár nem csak a védelemre, hanem még arra is alkalmatlanná vált, hogy ott tartózkodjanak. Zrínyi a megadás és a hősi halál között választhatott. Döntésével méltán írta be magát a magyar hadtörténelem lapjaira.

[45] *Gömöri János:* Castrum Supron. Sopron vára az Árpád-korban. Sopron, 2002. 49–93. o.

PAPP JÚLIA

ADATOK ZRÍNYI MIKLÓS, A SZIGETVÁRI HŐS IKONOGRÁFIÁJÁHOZ

Blaschke János könyvillusztrációi*

A XVIII–XIX. század fordulóján a Habsburg Birodalom könyvkiadásában bekövetkezett műfaji változások részeként megnövekedett a népszerűsége a történeti témájú tudományos és ismeretterjesztő kiadványoknak. Közéjük tartoztak azok az illusztrált életrajzgyűjtemények, melyek gyakran címükben is hordozták a műfaj legismertebb antik példájának, a Párhuzamos életrajzok szerzőjének, Plutarkhosznak a nevét. Az ókori uralkodók életét bemutató kiadványokat a reneszánsztól kezdve gyakran díszítették a fennmaradt pénzérmék portréi alapján készült illusztrációk. Andreas Fulvius *Illustrium Imagines* című munkája (Róma, 1477) medaillonjai szolgáltak például előképül Johann Huttichius *Imperatorum Romanorum libellus* (Strassbourg, 1525) című könyve arcképei számára.

A reneszánsz éremportrékhoz hasonló medaillon keretes arcképek illusztrálták azt a XIX. század eleji francia életrajzgyűjteményt is, melynek Habsburg Birodalmon belüli kiadásaiban a helyi igényekhez való kiadói alkalmazkodás folyamatát követhetjük végig. Pierre Blanchard, az ifjúságnak szóló, erkölcsi vagy életviteli útmutatásokat közvetítő, tankönyvszerű kiadványok, illetve természettudományi, történelmi és vallásos könyvek szerzője, 1803-ban a fiatalok épülésére jelentette meg híres emberek életrajzát és portréját tartalmazó négykötetes sorozatát.[1]

Az elbeszélő, szórakoztató és ismeretterjesztő jellegű gyermek- és ifjúsági irodalom Európában az egységes közoktatási rendszert létrehozó felvilágosult abszolutizmus idején kezdett elkülönülni a „felnőtt irodalomtól". A műfaj virágzása a Habsburg Birodalomban a biedermeier időszakára esett: legjelentékenyebb vásárlói rétege a XIX. század elejére gazdaságilag megerősödő polgárság volt, mely a társadalmi felemelkedés egyik útját a művelődésben találta meg.[2]

Pierre Blanchard életrajzgyűjteményének jelzetlen, nem túl kvalitásos metszetei hathat medaillonba foglalt arcképet tartalmaztak – kötetenként 8–10 lapot. Az életrajzok és a hozzájuk kapcsolódó portrék Homérosszal kezdődnek, s a kortárs Bonapartéig, Mirabeau-ig mutatták be az ókori, középkori és újkori történelem, tudomány és művé-

* A tanulmány a bécsi Collegium Hungaricum és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (K 62711) támogatásával készült.

[1] Le Plutarque de la jeunesse ou abrégé des vies des plus grands hommes de toutes les nations. Depuis les temps les plus recculés jusqu'à nos jours; au nombre de plus de 200, et ornées de leurs portraits. Ouvrage élémentaire, propre à élever l'âme des jeunes gens, et à leur inspirer les vertus utiles à la société. Rédigé par *Pierre Blanchard*, 4 tomes. – Paris, an XI-1803. Franciából fordította és új adatokkal egészítette ki hatkötetes életrajzgyűjteményét *Karl Reichard* is: Moderne Biographien, kurze Nachrichten von dem Leben und den Tha-ten der berühmtesten Menschen, welche sich, seit dem Anfange der französischen Revolution bis zu dem Wiener Frieden, als Regenten, Feldherren, Staatsmänner, Gelehrte und Künstler ausgezeichnet haben... Leipzig, 1811.

[2] *Klaus Dieter Füller:* Erfolgreiche Kinderbuchautoren des Biedermeiers. Frankfurt am Main, 2006. (Kinder- und Jugendkultur, -literatur und -medien. Band 42.)

szet kiemelkedő személyiségeit – a középkoriak és újkoriak közül elsősorban francia, angol és itáliai nevezetes embereket *(1. kép)*.

A francia kiadvány anyagát 1806–1807-ben a bécsi Anton Doll[3] – az eredetihez hasonlóan négy kötetben, közép-európai híresség életrajzával kiegészítve – német nyelven adta ki. Doll a bevezetőben kitért az életrajzokhoz mellékelt portrék funkciójára – vagyis hogy életszerűbbé, szemléletesebbé teszik a szövegekben bemutatott személyeket –, s hangsúlyozta, hogy a metszetek jóval sikerültebbek, mint az eredeti francia kiadásé.[4] A bécsi kiadvány portréi minőségben valóban felülmúlják a névtelen francia rézmetsző arcképeit *(2. kép)*. Az első és a harmadik kötet négy-négy portrét tartalmazó címlapképét (a második és a negyedik kötetben nincs címlapkép) a pozsonyi származású, Bécsben letelepedett Blaschke János (1770–1833)[5] készítette *(3. kép)*. Bár a hat–hat arcképet bemutató szövegközti képek jelzetlenek, feltehetően ezeket a lapokat is a bécsi rézmetsző akadémián tanult Blaschke metszette. Ezzel a szokással – hogy tudniillik a metszők csak az első lapot „szignálják" – a XVIII–XIX. század fordulóján kiadott bécsi kalendáriumok hónapképei esetében is gyakran találkozunk.[6]

Az ábrázolások többségének előképeként a bécsi kiadás metszője Blanchard könyvének illusztrációit használta, bár a képek sorrendje nem mindig egyezik meg. Azoknak a személyeknek a portréit, akiknek életrajza a francia kiadásban nem szerepelt, természetesen külön el kellett készíteni. Doll elsősorban az osztrák és a német olvasók érdeklődésére számot tartó híresség életrajzával – Eugen von Savoyen, Ernst Gideon Loudon, Immanuel Kant, J. W. Amadeus Mozart stb. – egészítette ki a biográfiai gyűjteményt. A birodalmi patriotizmus szemléletének megfelelően ugyanakkor a nem osztrák területek híres emberei, pl. Attila hun király, a magyar Szent István király, Zrínyi Miklós, Hadik András, Báthori István vagy a cseh Ziska is helyet kaptak a kiadványban. Az olvasók aktuálpolitikai érdeklődésének kielégítésére a napóleoni háborúk néhány francia tábornokának életrajzát és portréját is ismertette, olyanokét, akik az 1803-as francia kötetben még nem szerepeltek.

Talán csak véletlen egybeesés, hogy Anton Doll 1807-ben kezdte kiadni Joseph Hormayr *Oesterreichischer Plutarch* című, a Habsburg Birodalom nevezetes történeti személyiségeit bemutató kiadványát,[7] de az sem zárható ki, hogy a Blaschke János 76

---

[3] *Otmar Seemann:* Bibliographia Dolliana. Nach den verschiedenen Doll-Verlagen getrennt. Stand: März 1998. Kézirat.

[4] Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten. Herausgegeben von Peter Blanchard. Aus dem Französischen frey übersetzt, und mit neuen Biographien vermehrt. Erster Band – Zweiter Band. Wien, 1806. Dritter Band – Vierter Band. Wien, 1807. „Manche, wir dürfen sagen die meisten unserer Leser, haben zuverlässig die Erfahrung gemacht, wie sehr eine Biographie an Anschaulichkeit und Leben gewinne, wenn wir zugleich das Bildniß des Helden vor Augen haben. Wir lesen gleichsam in seinen Zügen seine Thaten, und das Aeussere wird uns der Seele Spiegel. So findet man hier zu jeder Lebensbeschreibung das Portrait des Geschilderten, von denen sich, da sie nach den besten Originalblättern kopirt wurden, mit Zuverläßigkeit behaupten läßt, daß sie die französichen sehr weit hinter sich zurücklassen" Neuer Plutarch... Erster Band... 1806. V–VI. o.

[5] *Papp Júlia:* Adatok Blaschke János rézmetsző (1770–1833) életrajzához. *Művészettörténeti Értesítő,* LVI (2007/2). 349–358. o.

[6] Pl. Wiener Damenkalender zum Nutzen und Vergnügen auf das Jahr 1796. Wien.

[7] Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler der österreichischen Kaiserstaates von *Joseph Freyherrn von Hormayr.* Wien. 1807–1814. I–XX. Band. Im Verlage bey Anton Doll.

metszetével illusztrált sorozat szerzője számára inspirációt jelentett a Dollnál megjelenő Blanchard-féle életrajzgyűjtemény. Az mindenesetre bizonyos, hogy azok közül az arcképek közül, melyek mindkét könyvben szerepeltek, több olyat találunk, melyek azonos előképet követnek, néhány esetben ugyanakkor – például Zrínyi Miklós arcképeinél – Doll egyszerre megjelenő két kiadványának illusztrációi eltérő előképek nyomán készültek *(2. kép, 4. kép)*.

Blanchard életrajzgyűjteményének kelet-európai népszerűségét jelzik a bécsit követő új kiadásai. A budai Egyetemi Nyomdában szerb nyelven napvilágot látott kiadványban[8] nem voltak illusztrációk, a Friedrich Kraft által javított és bővített 1815-ös pesti kiadást azonban Konrad Adolf Hartleben már háromszáz portréval (a Doll-féle kiadás kétszáz arcképe mellé Caspar Weinrauch bécsi rézmetszővel száz újat készíttetett), hat kötetben jelentette meg.[9] Blanchard kiadványának rövidített változata 1819-ben a budai Egyetemi Nyomdában román nyelven is megjelent, jóval kevesebb illusztrációval, mint az eredeti mű.[10]

Az 1815-ös pesti kiadáshoz Hartleben Blaschkétól hat új, két-két portrét tartalmazó, díszes kerettel ellátott címlapképet rendelt, melyeken a rézmetsző saját korábbi – Hormayr Plutarch-jában szereplő – motívumát, a dicsfénnyel körülvett nyolcágú csillagot használta fel újból *(5. kép)*. Az V–VI. kötetben az olvasók a régebbi korok kiemelkedő személyiségei (II. Rákóczi Ferenc, Hunyadi János) mellett a Napóleon elleni háborúk hőseinek (Andreas Hofer, Michail Kutuzow), német íróknak (Christian Fürchtegott Gellert, Christoph Martin Wieland) és tudósoknak (Johann Müller történész) az életét is megismerhették.[11]

*

Pierre Blanchard életrajzgyűjteménye két német nyelvű kiadásának új arcképei között Zrínyi Miklósé, a szigetvári hősé is szerepelt. Ezeket az ábrázolásokat a Zrínyi család történeti jelentőségű tagjainak portréit, a cselekedeteiket ábrázoló jeleneteket, s az ezek-

---

[8] [*Pierre Blanchard*]: Novij Plutarch... Buda, 1809.

[9] Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten. Nach dem Französichen des Peter Blanchard neu herausgegeben, vermehrt und fortgesetzt von Friedrich Kraft. I–VI. Band. Pesth 1815. bei C. A. Hartleben.

[10] [*Pierre Blanchard*]: Plutarch nou... Tomu I–II. Buda. 1819. A metszeteket Lehnhardt Sámuel pesti rézmetsző készítette.

[11] „Mit gleichem Interesse wird daher die Jugend und das reifere Alter, der Geschäftsmann und der Künstler, der Philosoph und der Diplomatiker bei jenen Schilderungen verweilen, welche ihm die nachahmungswürdigsten Muster zeigen, aber ihn auch zugleich belehren, welche Fehler und Wege er sorgfältig zu vermeiden habe." *Kraft:* Neuer Plutarch. 1815. Band I. IV–V. o. A kor másik népszerű „ifjúsági" írójának, Leopold Chimaninak az életrajzgyűjteményét az ismertetett híres emberek életéből vett jelenetek díszítették. (Biographien berühmter und verdienter Männer aller Zeiten und Nationen. Für dir Jugend bearbeitet von *Leopold Chimani.* Mit drei illuminirten Kupfer. Wien. In der Kunsthandlung des H. E. Müller am Kohlmarkt No. 1143.) Ernst Friedrich Buchholz Pesten megjelentetett, illusztrált életrajzgyűjteménye anekdotikus érdekességekkel is szolgált az olvasóknak. (Historischer Bildersaal oder Gemälde merkwürdiger Begebenheiten aus der Geschichte; ausgezeichnete Biographien und Charakterschilderungen nebst interessanten Anekdoten aus dem Leben berühmter Menschen der ältern und neuern Zeit. Herausgegeben von *Ernst Ferdinand Buchholz.* Pesth, bey Konrad Adolph Hartleben. 1811.)

hez kapcsolódó térképeket feldolgozó magyarországi ikonográfiai kutatás eddig nem tartotta számon.[12]

A horvát eredetű Zrínyi család a XVI–XVIII. században fontos szerepet játszott a magyar történelemben és irodalomban, s néhányuk neve ismert volt a birodalom más részein is. A törökök által ostromolt szigetvári várból kirontó, hősi halált halt Zrínyi Miklós (1508–1566) tettét dédunokája, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós (1620–1664) eposzban örökítette meg.

A várvédő Zrínyi Miklósról életében nem készült kép, az első grafikai lapok – melyek egy része röplapok, hírlevelek illusztrációiként a törökellenes harcok iránti nyugateurópai érdeklődést elégítette ki – 1566–1567-ből valók. A szigeti hős ezeken páncélban, sodronyingben, sisakban vagy süvegben látható.[13] Egy stilizált színezett fametszeten Zrínyi Miklós „díszes, Landsknecht-szabású öltözetet" visel *(6. kép)*,[14] az 1587-ben megjelent *De Sigetho Hungariae propugnaculo* című versgyűjtemény fametszetes illusztrációján pedig középkorias jellegű, térdig érő páncélt.[15]

Ennél a típusnál elterjedtebbek voltak azok az ábrázolások, melyeken Zrínyi páncél nélkül, díszruhában, tollas kalappal látható. Ez a portrétípus a korabeli krónikák hagyományát követte, mely szerint Zrínyi Miklós a várból való kitörés előtt levetette páncélját és díszruhába öltözött. Matthias Zündt (1498 (?) – 1572) 1566-ban készült rézmetszetén a díszruhás Zrínyi mögött a szigetvári vár látképe látható *(7. kép)*. Domenicus Custos (1550/59–1615) lapja (1601) ennek az ikonográfiai típusnak az ellentétes beállítású mellkép változata.[16]

Díszruhában, de más beállításban s másféle – hosszúkásabb – bőrsüvegben jelenik meg Zrínyi Miklós a XVI. század második felében készített, Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) egykori gyűjteményéből származó nagyméretű olajfestményen.[17] A festmény alapján készült az az egészalakos rézmetszet, mely az eddig ismert első illusztrált és nyomtatott múzeumkatalógusban, az innsbrucki Schloss Ambras páncélgyűjteményét bemutató *Armamentarium Heroicum*ban található.[18] Ferdinánd főherceg azoknak a híres

---

[12] *Cennerné Wilhelmb Gizella:* A Zrínyi család ikonográfiája. Budapest, 1997. V. ö. még *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.; *Buzási Enikő:* Zrínyi és a későreneszánsz vitézi allegória. A szigetvári hős festett apoteózisa. In: Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szeged, 1990. 431–442. o.; Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. MNG Kiállítási katalógus. (Szerk. *Mikó Árpád, Sinkó Katalin.*) Budapest, 2000. VI-17., 399–402. o.; *Tüskés Gábor:* Egylapos paraszti fametszetek a 18–19. században. *Néprajzi Értesítő*, 85 (2003). 93–113. o.; *Uő:* A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. (Szerk. *Bene Sándor, Hausner Gábor.*) Budapest, 2007. 219–268. o.

[13] *Cennerné* 1997. Kat. A 1, A2, A5, A6.

[14] *Cennerné* 1997. Kat. A 4; *Tüskés* 2007. 223. o.

[15] *Tüskés* 2007. 226. o. (A Zrínyi-album facsimile kiadása: Budapest, 1987.)

[16] *Cennerné* 1997. Kat. A 9.; A 10.

[17] *Cennerné* 1997. Kat. A 42. Kunsthistorisches Museum, Wien. Inv.Nr.: GG 8006.

[18] *Schrenk von Notzingen, Jacob:* Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum... Oeniponti. 1601. (In Armamentarium Heroicum Serenissimi Principis Ferdinandi Archiducis Austriae & c. Ambrosianum...) V. ö. *Elisabeth Scheicher:* Die Kunst- und Wunderkammern der Habsburger. Wien – München – Zürich, 1979. 76–134. o.; *Galavics* 1986. 54–55., 90. o.; *Elisabeth Scheicher:* Historiography and Display: The 'Heldenrüstkammer' of Archduke Ferdinand II. in Schloss Ambras. In: *Journal of the History of Collections.* Volume II. Number 1. (1990); *Cennerné* 1997. Kat. A 43.

uralkodóknak, hadvezéreknek a páncéljait gyűjtötte össze, akik valamilyen nevezetes haditettet hajtottak végre. A 125 reprezentatív rézmetszetet tartalmazó katalógus képeit Giovanni Battista Fontana (1541–1587) rajzai nyomán Dominicus Custos metszette rézbe, s a lapok hátoldalán közölték az ábrázoltak életrajzát is. A többi hőshöz hasonlóan díszes keretezésű fülkében ábrázolt Zrínyi Miklós lábánál a gyűjteményben őrzött páncélsisakját láthatjuk *(8. kép)*.

Zrínyi Miklós portréjával Blanchard 1803-as francia életrajzgyűjteményében még nem találkozunk, az 1806–1807-es bécsi, illetve az 1815-ös pesti német nyelvű kiadásokban azonban már szerepel az arcképe. Az 1806–1807-es kiadvány harmadik kötetének utolsó, a 212–213. oldal közé helyezett, feltehetően Blaschke János által készített, jelzetlen táblája Albrecht Dürer, Michelangelo, Las Casas, Thomas Morus és Luther mellett a szigetvári hős szakállas, bajuszos arcképét láthatjuk *(2. kép, 9. kép)*. A portré – a XIX. században már kivételesnek mondható módon – nem a népszerűbb, ismertebb Zündt-féle ábrázolást, hanem az *Armamentarium Heroicum*ban található egészalakos metszet arcképrészét követi: a metsző vagy ezt a képet, vagy egy ennek nyomán készült későbbi Zrínyi-ábrázolást használt előképül. A hat portrét – köztük Zrínyi arcképét – ábrázoló metszet a *Neuer Plutarch* 1815-ös pesti kiadásának harmadik kötetében, a 202. lap után található. A Fontana – Custos-féle portrétípus XIX. századi nyugat-európai felhasználásának ritka példája Raphael Jacquemin viselettörténeti munkájának illusztrációja is.[19] Bár az 1807-ben induló *Oesterreichischer Plutarch*ot – mint láttuk – éppúgy Anton Doll jelentette meg, mint Blanchard életrajzgyűjteményének németnyelvű változatát, a Hormayr sorozatában található, Blaschke János által készített Zrínyi Miklós arckép *(4. kép)* nem az *Armamentarium* ábrázolását, hanem Matthias Zündt 1566-os portréjának ikonográfiai típusát *(7. kép)* követte.[20] Hormayr munkatársai – elsősorban a bécsi császári képgyűjtemények és az udvari könyvtár anyaga alapján – megpróbálták felkutatni az ábrázolandó személyek hiteles arcképeit, hogy Blaschke azok alapján készíthesse el a kiadvány portréit.

Sajátos módon kapcsolódik a Zrínyi ikonográfiához Blaschke János egyik könyvillusztrációja. 1808-ban Pesten, Konrad Adolf Hartleben kiadásában jelent meg a korszak népszerű és termékeny, az 1810-es évek végéig anonimitásban tevékenykedő nőírójának, Christiane Benedikte Naubertnek *Nikolaus Zriny oder die Belagerung von Szigeth. Ein historisch-romantisches Gemählde...* című regénye, melyet egy korabeli könyvismertetés szerint Johann Blaschke Zrínyi Miklós hőstettét ábrázoló címlapképe díszített *(10. kép)*.[21] A könyv recenzense kiemeli Zrínyi cselekedeténck történelmi jelentőségét, s hangsúlyozza, hogy a magyarok Leonidása – ahogy a szigetvári hőst először a göttingai Carl August Schlözer történetíró nevezte – egy második Götz von Berlichingen lehetett volna, ha a szerző a témát olyan kiválóan dolgozza fel, mint Goethe. A könyvet díszítő metszet azonban valójában nem a szigetvári Zrínyi hőstettét ábrázolja, hanem Bécs

[19] *Raphael Jacquemin:* Iconografie gén. et méthod. du costume du IX. au XIX. Siécle. Paris, 1862. V. ö.: Cennerné 1997, Kat. A 51.; *Tüskés* 2007, 260.

[20] *Hormayr:* Oesterreichischer Plutarch... Siebentes Bändchen... 1807. 90–91. o.

[21] A recenzens a metszetet Blaschke egy másik könyvillusztrációjával együtt említette: „Beyde Kupfer von Blaschke sind schön, aber das bey Almarich ist mit mehr Fleiß gearbeitet als das Titelkupfer bey Zriny, welches Zriny's letzten Ausfall aus der Festung Szigeth darstellt." Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes. Wien, 1810. Erster Band. 55. o.

1683-as török ostromát: elsőként ugyanis egy Anton Doll által 1800-ban kiadott történelmi regényt illusztrált.[22] Szemléletes példája ez a metszetillusztrációk korabeli másodlagos felhasználásának, s annak is, hogy a kiadók nem mindig saját metszetkészletük darabjait hasznosították újra. Hartleben ugyanakkor olyan metszetet választott, mely tartalmilag kapcsolódott a könyvhöz: ez téveszthette meg a recenzenst is, aki Zrínyi kirohanásának jeleneteként értelmezte Blaschke más témájú – de egy Zrínyi-könyvben megjelenő – lapját.

Blaschke János egy másik rézmetszete ezzel szemben – melyet a Zrínyi-ikonográfia magyarországi szakirodalma eddig szintén nem tartott számon – valóban Zrínyi Miklós szigetvári hőstettét elevenítette fel. Joseph H. Benigni von Mildenberg erdélyi szász író[23] 1809-ben Bécsben jelentette meg történeti kiadványát, melyben – a birodalmi patriotizmus szellemében – az osztrák birodalomhoz tartozó államok történetéből vett eseményeket ismertetett.[24] A hat kötetecskét illusztráló hat jelenetet – köztük a Habsburg Birodalom hőseinek virtuális emlékcsarnokában számon tartott Zrínyi szigetvári hőstettét ábrázolót *(11. kép)* – Blaschke János metszette rézbe. (Ermordung des Walachischen Woywoden Michael; Tod Friedrichs des Streitbaren; Bestürmung Wiens durch die Türken; Zrinyis Heldentod; Misshandlung der kais. Statthalter in Prag; Der menschenfreundliche Oberste).

Mivel a negyedik kötetet díszítő, Zrínyi kirohanását ábrázoló metszet mind kompozíciójában, mind részleteiben hasonlít ahhoz a XVII. századi laphoz, mely a kitörési jelenet eddig ismert első képi megfogalmazása, elképzelhető annak előképként való felhasználása *(12. kép)*. A rézkarc és rézmetszet technikájú kép, melyet Georg Andreas Wolfgang ifj. Johann Andreas Thelott rajza nyomán készített, Paul Rycaut *Die Neueröffnete Ottomanische Pforte* című munkáját (Augsburg, 1694.) illusztrálta.[25] A várvédők mindkét képen a baloldalon elhelyezkedő, leeresztett felvonóhídon harcolnak a törökökkel, s közös motívum a felvonóhíd lánca, a palló alatt ábrázolt halott törökök alakja, a kép jobb oldalát borító ágyúfüst-felhő, a törökökre irányított ágyú, illetve a várból kitörő magyarok zászlajának elhelyezkedése is. S hasonlít a két metszet abban is, hogy a páncélos katonák közül egyáltalán nem vagy csak alig érzékelhetően kiemelkedő Zrínyi Miklóst nem díszruhában, hanem all'antica jellegű páncélban[26] ábrázolják. Zrínyi tolldíszes páncélsisakja mindkét illusztráción – az 1809-esen egyértelműbben – emlékeztet a szigetvári hősnek az ambras-i gyűjteményben őrzött fejvédőjére, mely az *Armamentarium Heroicum* metszetén is látható *(8. kép)*.

---

[22] [*Gleich, Joseph Alois*]: Wilhelm Griskircher, oder die Belagerung von Wien. Ein historisch-romantisches Gemälde aus dem sechszehnten Jahrhunderte. Wien, 1800. Im Verlage bey Anton Doll.

[23] *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891. I. k. 847–850.; Schriftstellerlexikon der siebenbürger Deutschen von Joseph Trausch. Reprint. Köln–Wien, 1983. Band I. 95–103. o.

[24] Charakterschilderungen, interessante Erzählungen und Züge von Regentengrösse, Tapferkeit und Bürgertugend aus der Geschichte der österreichischen Staaten. Gesammelt von *J. H. Benigni von Mildenberg.* Wien, 1809. Im Verlage bey Anton Doll. 1–6 Bändchen.

[25] *Cennerné* 1997. A 109; *Tüskés* 2007. 239. o.

[26] A csáktornyai Vármúzeumban található, a XVI. sz. második feléből származó Zrínyi-síremléken az elhunyt vitéz középkorias-lovagi jellegű páncélt visel. *Tüskés* 2007. 221., 227. o.

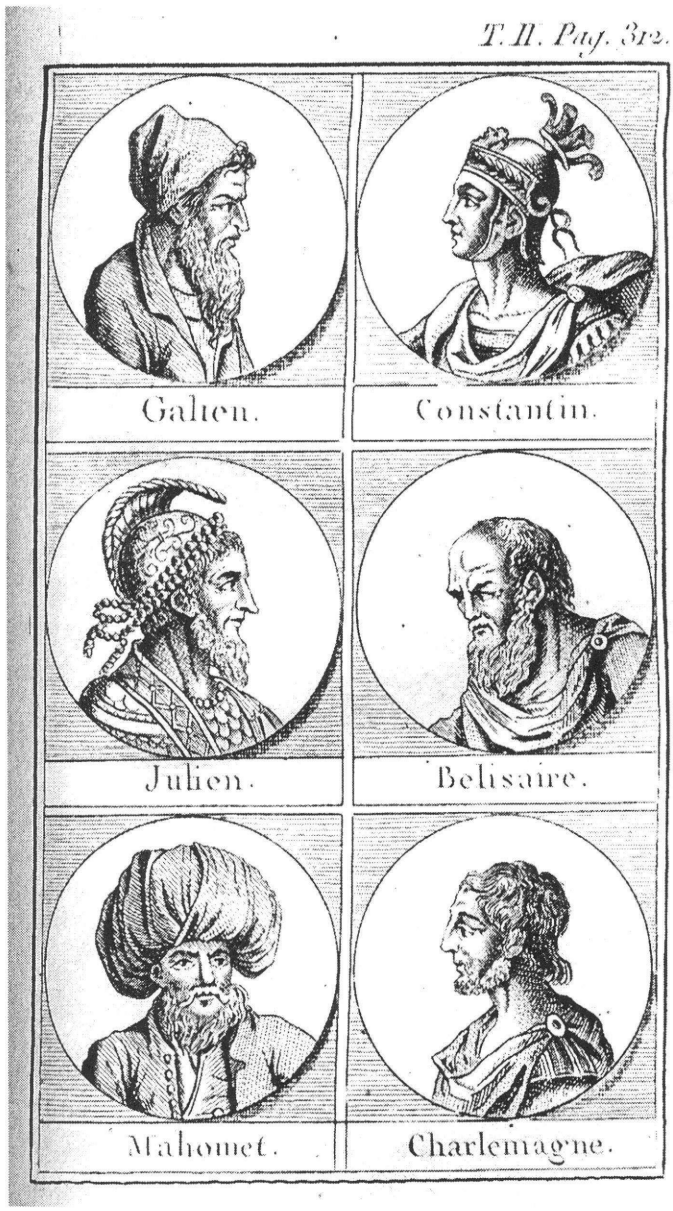

1. Könyvillusztráció. Rézmetszet. Le Plutarque de la jeunesse ou abrégé des vies des plus grands hommes de toutes les nations...Rédigé par Pierre Blanchard. – Paris, an XI–1803.

2. Blaschke János (?): Könyvillusztráció. Rézmetszet. Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer... Dritter Band. Wien, 1807. 212–213. o. között.

3. Blaschke János: Címlapkép. Rézmetszet. Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer... Erster Band. Wien, 1806.

4. Blaschke János: Zrínyi Miklós arcképe. Rézmetszet. Oesterreichischer Plutarch... von Joseph Freyherrn von Hormayr. Siebentes Bändchen. Wien, 1807. 90–91. o. között.

5. Blaschke János: Címlapkép. Rézmetszet. Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer und Frauen... von Friedrich Kraft. Dritter Band. Pesth, 1815.

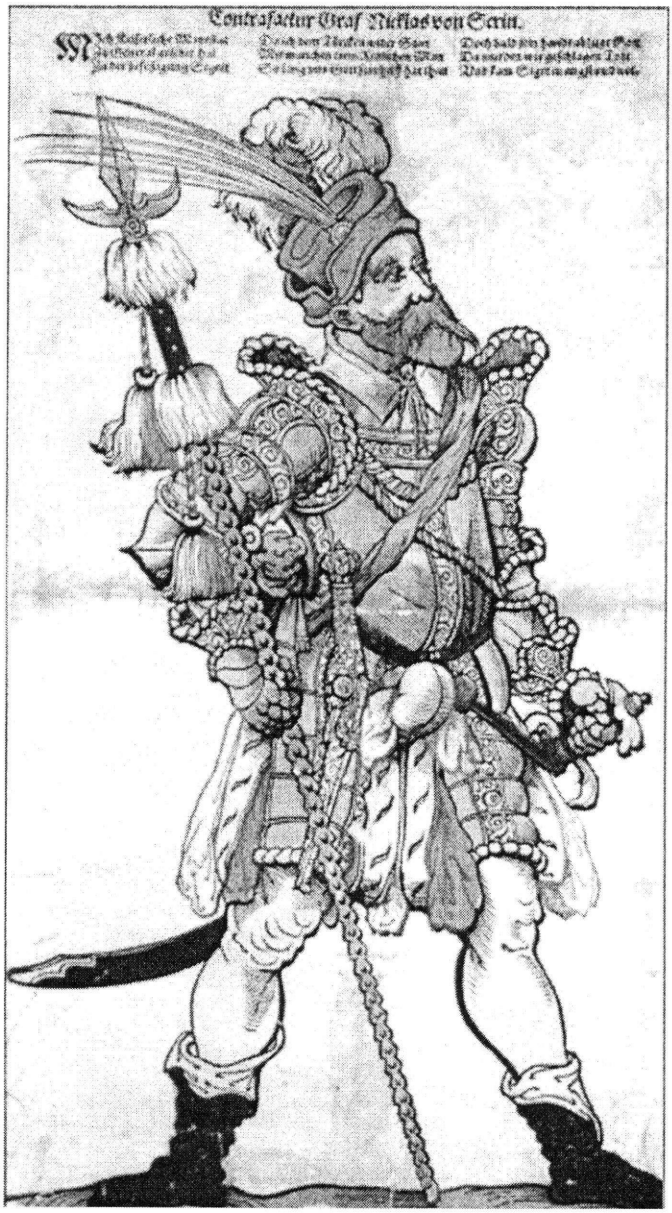

6. Ismeretlen mester: Zrínyi Miklós. Színezett fametszet. XVI. század.

7. Matthias Zündt: Zrínyi Miklós. Rézmetszet. 1566.

8. Giovanni Battista Fontana – Dominicus Custos: Zrínyi Miklós. Rézmetszet. Schrenk von Notzingen, Jacob: Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum... (Armamentarium Heroicum...) Oeniponti, 1601.

9. Blaschke János (?): Zrínyi Miklós. Rézmetszet (részlet). Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer... Dritter Band. Wien, 1807. 212–213. o. között.

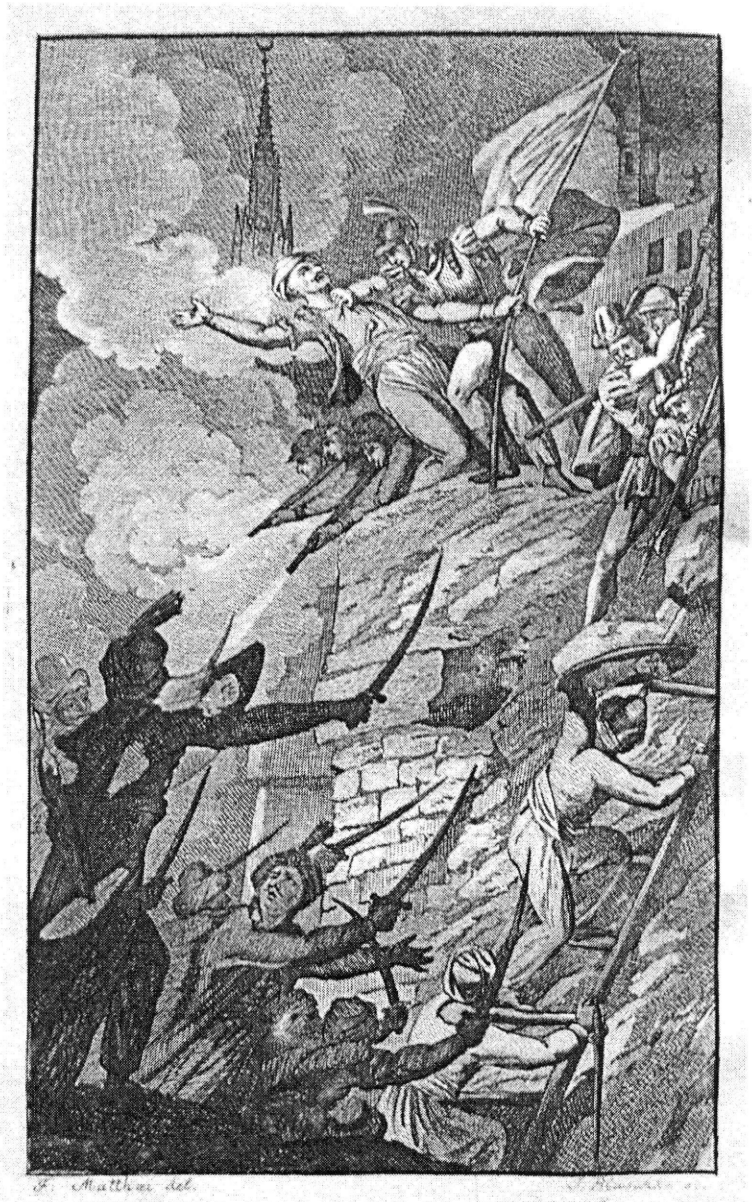

10. Blaschke János: Bécs ostroma 1683-ban. Címlapkép. Rézmetszet. [Gleich, Joseph Alois]: Wilhelm Griskircher, oder die Belagerung von Wien. Wien, 1800.

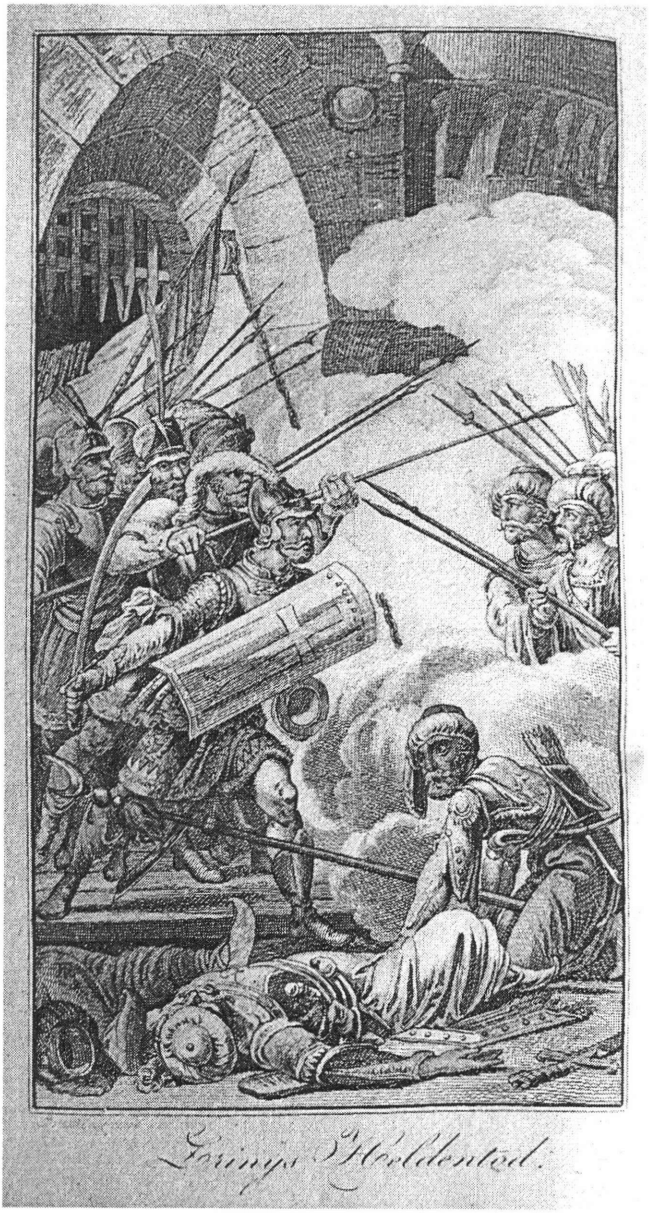

11. Blaschke János: Zrínyi Miklós kirohanása. Címlapkép. Rézmetszet. Charakterschilderungen, interessante Erzählungen und Züge von Regentengrösse... Gesammelt von J. H. Benigni von Mildenberg. Wien, 1809. Viertes Bändchen.

12. Georg Andreas Wolfgang – Johann Andreas Thelott: Zrínyi Miklós kirohanása. Rézkarc, rézmetszet. Paul Rycaut: Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte. Augsburg, 1694.

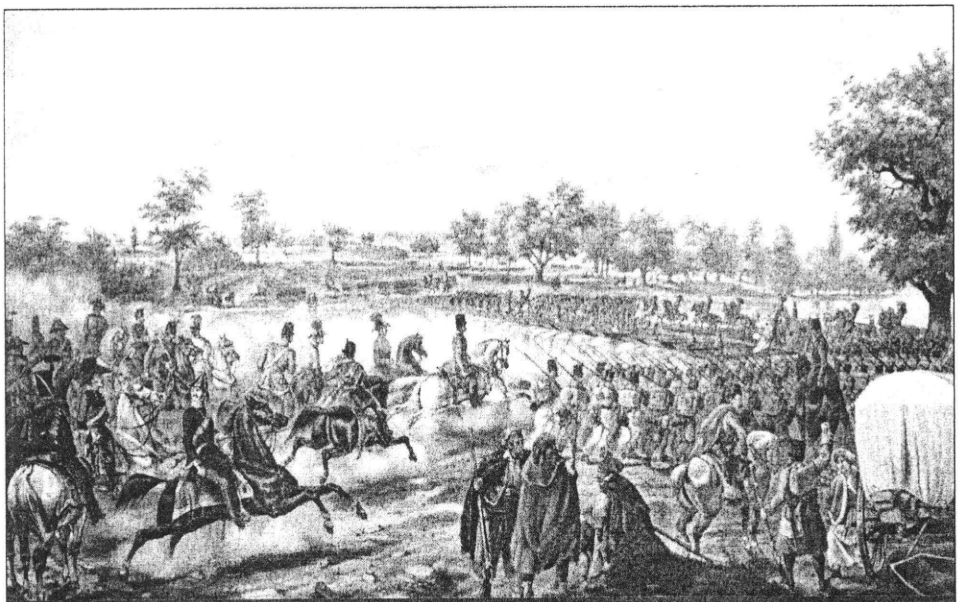

Hermann Róbert

A DRÁVÁTÓL A LAJTÁIG

BALASSI KIADÓ

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LŐKÖS PÉTER

MICHAEL SEYBRIGER BRASSÓI KRÓNIKÁJA

A XVII. századból számos erdélyi szász szerzőtől származó német és latin nyelvű krónika maradt ránk. Sajnos közülük még ma is csak nagyon kevés olvasható magyarul, pedig e szövegek Erdély illetve Magyarország XVII. századi történelmének fontos dokumentumai. Közéjük tartozik Michael Seybriger rövid krónikája is, amely az 1599 és 1611 közötti évek eseményeiről tudósít.

A brassói ötvöscéh egyik regiszterében olvasható, hogy „Herr Michell Seybryger oder Sommer" 1673. április 15-én hunyt el. E bejegyzésből arra lehet következtetni, hogy családneve eredetileg Sommer volt, a Seybriger név vélhetően azért ragadt rá, mert a Brassó és Segesvár között körülbelül félúton fekvő Seibrig/Seiburg (magyarul Zsiberk) faluból származott.[1] Seybriger az 1610-es esztendőnél azt írja krónikájában, hogy akkor lett inas, amit az ötvöscéh regisztere is megerősít. Ha feltételezzük, hogy erre – a szokásoknak megfelelően – körülbelül 15 éves korában kerülhetett sor, akkor 1595 körül születhetett. Az inasidő abban a céhben négy évig tartott, Seybriger 1614. november 11-én szabadult fel, és ugyanakkor több éves vándorútra indult. Későbbi tanulója, Kecskeméti Wáradi Péter szerint szerzőnk tizenöt évig vándorolt Németországban, Hollandiában, Angliában, Svédországban (ahol a svéd király aranyművese volt), Franciaországban, és eljutott egészen Konstantinápolyig. Kecskeméti azonban téved az időtartamot illetően. Tudjuk ugyanis, hogy Seybrigert 1624. október 23-án vették fel a brassói ötvöscéhbe, tehát vándorútja minden bizonnyal csak tíz évig tartott.[2] Amikor felvételét kérte a brassói céhbe, az előírások szerint három remekmunkát kellett készítenie, amelyeket a céh olyan szépnek talált, hogy mindhármat elsőre elfogadta. Ez ritkaság számba ment akkoriban. Fiatal céhmesterként az ő kezdeményezésére kezdték el építeni Brassóban a ma már nem látható Aranyművesek bástyáját.[3] 1646-ban kiscéhmester, 1647-ben pedig főcéhmester lett és 1660-ig állt a brassói ötvöscéh élén.[4]

Seybriger krónikája műfaját tekintve évkönyv (annales), és a városi krónikák közé sorolható, mert a mű legnagyobb része Brassó történetével foglalkozik. Az évkönyv már a

[1] Életéről l.: *Trausch, Joseph*: Michael Seibriger. In: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begr. v. *Joseph Trausch*, fortgef. v. *Friedrich Schuller* u. *Hermann A. Hienz*. Köln/Weimar/Wien, 1983ff.; Bd. 3: Unveränd. Nachdr. der 1870 in Kronstadt erschienenen Ausg., 1983 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 7/III). 284. o.; *Seraphin, Friedrich Wilhelm*: Michael Seybriger. In: Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Hg. auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss, 5. Band (Chroniken und Tagebücher Zweiter Band). Brassó, 1909. LXV–LXVI. . o. – Trausch szerint a fent említett regiszter-bejegyzés nem szerzőnkre, hanem fiára vonatkozik, amit Seraphin cáfol.

[2] *Seraphin:* i. m. LXVI–LXVII. o.

[3] Uo. LXVII–LXVIII. o.

[4] Uo. LXVII. o.

XVI. századi erdélyi szász történetírásnak is kedvelt műfaja volt. Népszerűsége a XVII. században is megmaradt, de változás az előző századhoz képest, hogy a szerzők között – a városi tisztségviselők és egyháziak mellett – egyre gyakrabban találunk kézműveseket is.[5] Míg a XVI. századi szász történetírók zöme a hungarus-szemlélet szellemében írta krónikáit Magyarország és Erdély történetéről, addig a század végétől kezdve a transzilvánus tudat lett a meghatározó. Ennek következményeképp egyre gyakoribbak az olyan évkönyvek, amelyek csak egy-egy falu, város vagy szűkebb régió eseményeit örökítik meg.[6] Ezek sorába illeszkedik szerzőnk műve is.

Seybriger az 1599 és 1609 közötti időszak (vagyis gyermekkora) eseményeiről a műfajnak megfelelően viszonylag röviden tudósít, elsősorban a Brassót valamilyen módon érintő eseményeket említi meg. Így Mihai vajda kapcsán is csak a Brassót közvetlenül fenyegető veszélyről szól részletesebben, amikor Mihai fia, Pătraşcu, apja segítségére jött. Érdekes módon nem említi Bocskai Istvánt, aki 1605–1606-ban erdélyi fejedelem volt. A politikai, hadi események mellett szól az éhínségről és a természeti katasztrófákról is. Az 1610 és 1611-es év (főképp) brassói eseményeit azonban már igen részletesen meséli el, itt már túllép az évkönyvekre jellemző tömör stíluson. 1610-től – néhány saját magára vonatkozó megjegyzést leszámítva – Báthory Gábor tettei állnak a középpontban, ezen belül is elsősorban a Brassóval kapcsolatos események. Báthory uralmát – a legtöbb kortárs szász szerzőhöz hasonlóan – negatív színben tünteti fel. Amint szerzőnk említi, 1611. július 9-én fiatal fiúként a Báthory és Radu Şerban vajda közötti csatát a kerek toronyból nézte végig. Seybriger nem különösebben igényes stílusú krónikájának jelentőségét az adja, hogy főleg saját élményei alapján, a szemtanú hitelességével számol be e csatáról és az azt követő eseményekről. Törekszik az objektivitásra, beszámol Báthory katonáinak kegyetlenkedéseiről, pusztításairól éppúgy mint a Brassóval szövetséges havasalföldiekéről. Sajnos a kézirat megszakad, így nem tudjuk, meddig folytatta még művét.

Seybriger – mint fent említettük – a legrészletesebben Báthory Gábor és Brassó harcáról tudósít.[7] Abban az időben Brassó volt a Báthory-ellenes szövetség központja. A város élén akkor a széles látókörű, körültekintő és mindig elsősorban Brassó érdekeit szem előtt tartó Michael Weiß (1569–1612) városbíró állt. Képességeinek köszönhetően Weiß már városbíróvá választása előtt is fontos szerepet játszott Brassó és Erdély életében. Többször bízták meg különböző diplomáciai feladatokkal. 1595-ben például tagja volt annak a követségnek, amelyet Báthory Zsigmond Prágába indított, hogy a Rudolf császárral kötendő szövetségről tárgyaljon, és elutazott Grazba is, amikor e követség nőül kérte Zsigmond számára Mária Krisztierna hercegnőt.[8] De fontos szerepe volt Weißnek a

[5] *Armbruster, Adolf*: Die Rumänen in der siebenbürgischen Chronistik des 17. Jahrhunderts. In: *Uő.*: Auf den Spuren der eigenen Identität. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens. Vorwort von *Şerban Papacostea*. Bukarest, 1991. 195. o.; *Szegedi Edit*: Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung. Köln/Weimar/Wien, 2002 (Studia Transylvanica, 28.). 187. o.

[6] *Vogel Sándor*: Georg Kraus és művei. In: *Georg Kraus:* Erdélyi krónika 1608–1665. *Vogel Sándor* fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel. Budapest, 1994. 17. o.

[7] Báthory Gábor és a szászok viszonyáról l. Lovas Rezső alapos, de elfogult és néha tárgyi tévedésektől sem mentes tanulmányát: *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Bölcsészdoktori értekezés. Debrecen, 1940 (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai, 8.).

[8] *Mika Sándor*: Weiss Mihály. Egy szász államférfiu a XVII. században. Budapest, 1893. (Magyar Történeti Életrajzok). 50–51. o.

Brassó és Radu Şerban havasalföldi vajda között 1604-ben kötött szövetség létrehozásában is.[9] Nem sokkal később nem utolsó sorban neki volt köszönhető, hogy a szászok Bocskai oldalára álltak, illetve hogy Radu vajda elpártolt Rudolftól és Bocskaival kötött szövetséget.[10] Bár kezdetben Báthory Gábor is igénybe vette Weiß szolgálatait, később mégis Weiß lett a Báthory ellenes mozgalom vezetője.[11] Weiß 1612. október 14-én a fejedelmi hadak ellen vívott földvári csatában halt meg.[12] Haláláról a krónika elveszett részében feltehetően Seybriger is beszámolt.

Báthory Gábort a kortárs szász történetírók szinte kivétel nélkül negatív színben, általában zsarnokként ábrázolják. Ennek egyik oka a szászokkal szemben tanúsított magatartása (mindenekelőtt Nagyszeben elfoglalása és feldúlása), a másik pedig a puritán életelveket követő szászok szemében megütközést keltő erkölcstelen élete. Seybriger ugyan nem használja vele kapcsolatban a „Tyrann" vagy „tyrannisieren" kifejezést, azonban Báthory nála is zsarnokként jelenik meg, egy helyen úgy fogalmaz, hogy a szászok a fejedelmet „hitszegő országrontónak" tartották. A szász történetíróknál attól lesz ugyanis egy uralkodó zsarnok, ha az a fennálló rendet erőszakosan akarja megváltoztatni és ennek érdekében a jogtiprástól, sok ártatlan vérének kiontásától sem riad vissza.[13] Báthory katonáinak Nagyszebenben elkövetett erőszakos tetteit, pusztításait szerzőnk kétszer is megemlíti krónikájában, sőt a Báthory szolgálatában álló magyar katonákat néha kegyetlenebbnek ábrázolja, mint a törököket, példa erre Szászvolkány székelyek által történt elpusztítása és az ottani lakosok sorsa. Michael Weiß viszont, mint a szász politikai elit egyik képviselője, Seybrigernél sem rebellisként jelenik meg, hiszen a kortárs szász történetírás felfogása szerint nem egyszerű alattvaló, hanem a „magistratus inferior" (németül: „untere Obrigkeit") egyik képviselője, és ha, mint ilyen, a rendi privilégiumok vagy polgárai megvédése érdekében lép fel fejedelme ellen, akkor nem tekinthető lázadónak, hiszen csak a törvényességet akarja helyreállítani.[14]

Nem valószínű, hogy krónikaírónk a történésekkel egyidőben készítette feljegyzéseit, hiszen akkor még fiatal fiú volt, vélhetően jóval később vetette őket papírra és szerkesztette összefüggő krónikává. Erre néhány megjegyzése utal, ami későbbi eseményeket vetít előre. Az 1611-es évnél már tudja például, hogy a Báthory seregei által elpusztított Szászvolkányt néhány túlélő később újjáépíti. Szintén 1611-nél meséli el, hogy Radu Şerban vajda hazájától távol élt néhány évig és ott is halt meg (1620-ban). Ugyancsak 1611-nél szól arról is, hogy a várban a kutat később építették meg (a szóban forgó kút 1623-ban készült el). A Radu Şerban és Báthory közötti csatát abból a toronyból nézte,

[9] *Mika Sándor*: Weiss Mihály. Egy szász államférfiu a XVII. században. Budapest, 1893. (Magyar Történeti Életrajzok). 67–69. o.

[10] Uo. 73–85. o.

[11] L. uo. 117. skk. o.; *Lovas:* i. m. 16. skk. o.; *Nagy László*: Tündérkert fejedelme. Báthory Gábor, Budapest, 1988. 212–226. o.

[12] Weiß egyébként *Liber annalium raptim scriptus* címmel történeti feljegyzéseket is készített saját koráról, mely sok életrajzi elemet is tartalmaz.

[13] *Szegedi Edit:* Der Tyrann in der siebenbürgisch-sächsischen Geschichtsschreibung des 16. und 17. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde,* 24. (2001.) 3. o. – Báthory megítéléshez l. még *Nagy*: i. m. 115–122. o.

[14] *Szegedi*: i. m. 5–6. o.

ami – amint írja – ma a posztósoké. Ez a bizonyos torony csak jóval később, 1646-ban került a posztósok tulajdonába, tehát e megjegyzést 1646 után kellett leírnia.[15]

Egyébként a mű mindössze három lapból álló kézirata autográf, Andreas Hegyes (1578–1627) *Diarium*ának végéhez kötötték hozzá. A papír néhány helyen megsérült, így itt-ott a szöveg is hiányos. Szerencsére sok másolat készült róla, így azokból ki lehet egészíteni a hiányzó részeket.[16] Az alábbiakban közöljük Seybriger krónikájának magyar fordítását, mivel a mű eddig nem volt olvasható magyarul.[17]

[15] *Seraphin*: i. m. LXIX. o.

[16] Uo. LXIX-LXXII. o.

[17] Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani Csepregi Zoltánnak (Budapest) és Gernot Nussbächernek (Brassó), akik néhány, a fordítással illetve értelmezéssel kapcsolatos probléma megoldásában segítségemre voltak.

MICHAEL SEYBRIGER KRÓNIKÁJA[18]
[1599–1611]

1599-ben Mihai vajda[19] itt volt Brassóban. Ebben az évben Nagyszebennél megverí Báthory Andrást.[20]

Ebben az időben Pătraşcunak[21], aki még kisfiú volt, apja, Mihai vajda segítségére kellett jönnie nagy sereggel a Bodzán[22] át.

1600. A brassóiak mind kimentek a Bodzához, hogy Pătraşcut feltartóztassák, úgy hogy a városban csak nők és gyerekek, a kapukban pedig néhány idős, erőtlen, gyenge ember maradt, hogy a várost őrizze. A székelyek árulók lesznek, Pătraşcuhoz csatlakoznak. Egyikük szánalomból [ide]jön, tudatja ezt a brassóiakkal, azt mondva: biztosan elhihetik, hogy ha éjjel nem térnek haza, senki sem menekül meg élve. Sok elszenvedett veszteség után tehát sok sebesülttel megjöttek, de sokan pórul jártak.

1601. szeptember 17-én Mihai vajdát megverí Csáky[23] és Basta[24], aki a Rudolf császár által küldöttek egyike volt sok német és vallon [katonával], akiket fekete lovasoknak neveztek.[25] Mihai vajdát Basta felbujtására megölik.[26]

Ebben az évben, december 10-én Makó György magyar kapitány kifosztja Segesvárt.

Egész Erdélyben minden [termés] tönkre megy és iszonyú drágaság kezdődik. Brassóban egy köböl búza nyolc forint, Nagyszebenben egy köböl búza 13 forint. Az emberek a hó alatt talált holttestekből ettek, és sokan éhen is haltak. Ezután szörnyű pestisjárvány kezdődött, az emberek tehát a kard, az éhség, a pestis és vadállatok miatt szörnyű halált haltak. Mindenütt leégett minden. A szegény emberek a sütőkemencékben tanyáztak. Éjjel senki sem tudott utazni a sok vadállat miatt; ezek éjjel kicibálták az embereket a kemencékből és felfalták őket. Amint egy kicsit enyhült a helyzet, akkor meg nem volt igavonó. Az emberek magukat fogták be és húzták egészen nyomorultul az ekét.

1603. július 3-án Radu[27] havasalföldi vajda megverí Székely Mózest[28] itt Vidombáknál, a mi földünkön.

---

[18] A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, hg. auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss, 5. Band (Chroniken und Tagebücher, Zweiter Band). Brassó, 1909. 436–444. o.

[19] Mihai Viteazul: 1593–1601 között havasalföldi vajda, 1599–1660 között Erdély császári helytartója, 1600-tól moldvai vajda.

[20] Báthory András erdélyi fejedelem (1599. március 29 – 1599. november 3.). Báthoryt október 28-án Sellenberknél (Şelimbăr/Schellenberg) verte meg Mihai vajda. A fejedelmet egy székely ember verte agyon Csíkszentdomokosnál.

[21] Nicolae Pătraşcu (1584–1627): apja távolléte idején havasalföldi vajda (1599–1600).

[22] Ti. a Bodzai-szoroson.

[23] Csáky István (1570–1605) Báthory Zsigmond fejedelem udvarnoka volt. Mihai vajda alatt az erdélyi hadsereg főkapitánya, majd elpártolt Mihaitól és az ellenzék vezére lett.

[24] Giorgio Basta (1544–1607): I. Rudolf tábornoka. 1597-ben rendelték Magyarországra, 1598-tól kassai főkapitány. 1600-ban vonult be Erdélybe. Parancsára ölték meg a vallon zsoldosok Mihai vajdát. Ezt követően Erdély katonai főparancsnoka. Uralma alatt igen nagy volt a nyomor Erdélyben, Basta katonáinak szabad rablást engedélyezett. Az emberek igásállatok helyett magukat fogták be az eke elé (Basta szekere), amint erről lentebb Seybriger is tudósít.

[25] A csata 1600. szeptember 18-án volt Miriszlónál.

[26] Szó szerinti fordításban: „meghal". Ez 1601. augusztus 19-én történt.

[27] Radu Şerban (1602–1610 között, majd 1611. júliustól szeptemberig) havasalföldi vajda († Bécs, 1620. március 13.).

1606-ban volt a szörnyű földrengés, amikor megkondultak a harangok, és templomunk kórusában a boltozat egy nagy darabja beomlott. Ez szenteste hat órakor történt.

1607. Újév napján olyan kegyetlen szél fújt, hogy mindenki megrémült miatta. Sok épületet lerombolt az elővárosokban, és nagyon sok fát is kitépett a földből.

Ebben az évben választják Rákóczi Zsigmondot fejedelemmé Erdélyben.[29]

1608. Rákóczi Zsigmond Magyarországra megy, elhagyja a fejedelemséget. Báthory Gábor lesz a fejedelem Erdélyben.[30]

1609-ben a sáskák olyan nagy tömegben jöttek a Barcaságba mint a sűrű fekete felhők, úgy hogy a nap alig tudott átsütni rajtuk. Mindenki megrémült emiatt. Földvárnál és mi mezőnkön szálltak le, a fákat és minden füvet teljesen megettek. Olyan vastagon borították a földet, hogy a lovak térdig jártak bennük, egészen szörnyű volt látni. Isten nagy büntetése volt.

1610.

December 11-én Báthory Gábor nagy sereggel bevonult Nagyszebenbe, a tanácsot börtönbe záratta és rosszul bánt velük, a kapukba magyarokat helyezett, a városi lakosokat lefegyverezte, a várost feldúlta, az embereket nyomorultul megkínozta, az asszonyokat és a szűzeket megbecstelenítette, végül a férfiakat – kilencven kivételével – kiűzte.

Ebben az időben lettem én, Michael Seybriger, aki ezt írta, kézműves inas.

Az aranyművesek sok költséggel a legnagyobb pompával egy kocsit vagy hintót ezüsttel borítottak be. Ezt a kocsit a brassóiak Báthorynak ajándékozták, hogy megengeszteljék. Mert jól látták, hogy mit forral ellenünk, németek ellen. Nagyszebenből Brassóba jött. A brassóiak nagy aggodalomban és kétségek közt voltak, hogy beengedjék-e a városba, mert vagy százezer katona volt vele. Végül tudomásukra jutott, hogy a legtöbb katonát Havasalföldre küldi, így végül nagy aggodalommal beengedték. Emiatt mindenki megrémült, mert sok katonája volt, akiket magával hozott. Nagy dorbézolást is csaptak a városban, de néhány nap múlva mégis kivonult. Ezt a hadjáratot télen vezette. Az egész országban minden szűcsnek bundát kellett készítenie a hadinép számára. De olyan meleg tél volt, hogy nem volt szükség a bundákra, hasonlóan meleg telet én sem éltem meg ebben az országban.

Şerban vajda éppen hogy megmenekült az övéivel, mert nem tartott ettől a rajtaütéstől. És így a magyarok minden ellenállás nélkül elfoglalták és kifosztották egész Havasalföldet. A szerzeteseket a nemi szervüknél fogva akasztották fel és mindenféle módon kínozták őket, míg a templomok és kolostorok minden kincsét meg nem kapták, a boros és mézes hordóknak kilyukasztották az alját és mindent teljesen tönkre tettek. Sok ezer fiatal és öreg marhát hajtottak el.

Eközben Báthory mindenféle, a háborúhoz szükséges dolgot követelt itt, úgymint mindenféle élelmiszert, lőport, ólmot és hasonlókat, csak avégett, hogy a várost védtelenné tegye. Igen, minden házban ónedényeket kellett kérni és egész telerakott kocsikkal kiszállítani.

Sokan jöttek Nagyszebenből ide Brassóba és azt mondták: okuljunk a példájukból és ne engedjük be Báthoryt a városba, hiszen jobb lenne vitézül meghalni, mint ilyen nyomorultul elveszni.

A brassóiak ezt is tették és nem engedték be többé a városba, hanem hitszegő országrontónak tartották, ami miatt a dühében hamar eszét vesztette.[31]

A székelyek minden vagyonukat behozták, a nemesek a feleségeiket és gyermekeiket is a legjobb készleteikkel.

---

[28] Székely Mózes (1550 k.–1603): székely lófő család sarja. 1603. május 8-tól Erdély unitárius fejedelme. Radu Şerban – a székelység támogatásával – július 17-én győzte le Székely Mózest, aki életét vesztette. Egykorú brassói krónikások nem említik (maga Weiß sem), hogy Székely Mózes fejét Michael Weiß temettette el a saját kertjében. V. ö.: *Mika*: i. m. 66. o.

[29] Rákóczi Zsigmondot 1607. február 11-én választotta fejedelemmé az erdélyi országgyűlés. 1608. március 5-én mondott le tisztségéről. Nem sokkal ezután, december 5-én, meghalt.

[30] Báthoryt 1608. március 7-én választották fejedelemmé. Haláláig, 1613-ig, Erdély fejedelme.

[31] Brassó ekkor kötött szövetséget a Havasalföldre visszatért Radu Şerbannal, aki július 7-én jött Erdélybe.

Amint Báthory tudomására jutott, hogy nem akarják beengedni, kegyetlenül megostromolta a várost. A székelyek rögtön elpártoltak tőlünk. A nemesasszonyok az asszonyokkal, gyermekekkel, javaikkal és vagyonukkal el akarták hagyni a várost. De nem engedték ki őket, mert férjeik elpártoltak tőlünk.

Ezalatt az elűzött vajda Lengyelországban volt és sereget toborzott, hogy bosszút álljon Báthoryn, ami sikerült is neki.

Eközben Báthory táborával itt a Barcaságban ide-oda vonult, bennünket, ostromlottakat minden módon gyötört, riogatással és szörnyű fenyegető szavakkal: ha nem adjuk meg magunkat, akkor nem hagyja a gyermeket az anyaméhben – igen, már a házakat is felosztották maguk között, szándékukban tehát egész biztosak voltak, nekünk helyt kellett állnunk – ám igaz lett, hogy:

Mit titkon szőttek ellenünk,
Elrontja a mi Istenünk,[32]

Mert 1611. július 9-én kora reggel a Prázsmártól nem messze fekvő táborában azt a hírt kapja, hogy a vagy háromezer főből álló egész strázsáját vagy őrségét, amelyet Tömösnél a hegységbe küldött, Şerban vajda serege megverte.[33] Egyikük megmenekült, aki a hírt hozta neki. Emiatt szörnyen megijedt, és azt mondta: „Ha nem az igazságot mondod, akkor megnyúzatlak." Erre amaz azt válaszolta: „Ha egy órán belül nem értesül róla, akkor megnyúzattathatja." Erre Báthory rögtön riadót fújatott és minden lovas és gyalogos elkészült. Eközben a vajda már egész seregével itt volt a vesztőhelynél. Mindez olyan titokban történt, hogy a városban reggel hatkor nem tudtak róla, kivéve két vagy három itteni urat.[34] Minden házban kenyeret kellett félretenni és élelmet kiküldeni, mert kemény volt az út a hegységen át és kiéheztek.[35] Úgy gondolták, hogy néhány napig vesztegelnek és kipihenik magukat. De nem történhetett így, mert Báthory nem akart a vajdának lehetőséget hagyni, úgy gondolta, rajtaüt az elcsigázott embereken. Tehát Prázsmárról Szászhermányba ment, onnan pedig Barcaszentpéterre. Ki akarta csalni a vajdát a mezőre és körben megkerülni, mert a napnak háttal szeretett volna lenni. A vajda észrevette ezt és nem akarta előnyét elveszíteni. Ő is lefelé ment a Szent Bertalan templomig a Roßbachnál[36], de a lengyeleket (mind lovas és vértes), akiket Lengyelországban toborzott, időben a papírmalomhoz küldte. Ott maradtak elbújva, úgy hogy a magyarok nem tudtak róluk.

Ezidő alatt néhány kisebb ágyút mindenféle tartozékokkal és néhány kopjával teli kocsit kiadtak a vajdának. Eközben a középső mezőn már összegyültek, úgy hogy pattantyúsunk elsütötte az ágyúkat. Az egyik tönkrement, nem volt idő megtölteni őket, így a csatából vissza kellett hozni az ágyúkat. Báthory szerfölött nagy erővel rontott a havasalföldiekre, úgy hogy a havasalföldieknek igen gyorsan sok katonáját megölték. Sok havasalföldi az elővárosokba menekült, sőt az árkokba vetették magukat. Az aranyművesek bástyájánál és a tímár-elővárnál az árok tele volt lovaskatonával. A vargák tava[37] felett a vesszőkig[38] és a váralján mind hátráló katonák voltak. Én, Michael Seybriger, aki ezt írta, azon a tornyon álltam, amely most a posztósoké, és mindent láttam. Sok havasalföldi csapat semmit sem tudott hátrálókról.

A lengyelek mindazonáltal észrevették, hogy a havasalföldiek szorult helyzetben vannak, rögtön segítségükre siettek hátulról, úgy hogy Báthory nagyon megrémült. Mert nagyon szép napsüté-

---

[32] Az idézet Justus Jonas (1493–1555) reformátor „Wo der Herr nicht bei uns wär" kezdetű egyházi énekének második versszakából származik. (*Keresztyén Énekeskönyv* 257. sz.)

[33] Báthory csapatának a tömösi szorosnál elszenvedett veresége július 8-án volt.

[34] Amint Johannes Benkner krónikájából tudjuk, maga Michael Weiß városbíró utazott korábban titokban Benknerrel és egy másik szenátorral a vajdához. Kalauzokat is hátrahagytak a vajdánál, akik a havasalföldi sereget Erdélybe vezették. V. ö.: *Mika*: i. m. 127–128. o.

[35] A havasalföldiek ugyanis nem a tömösi vagy a törcsvári szorosnál jöttek be Erdélybe, ahol számítani lehetett rájuk, hanem járatlan utakon, a hegységen át.

[36] A Roßbach, ami talán egy csatorna volt, kelet-nyugati összeköttetést biztosított a Gespreng patak és a Tömös-csatorna között.

[37] Ez egy halastó volt; az adott időben a tímároknak és az ötvösöknek is volt ott egy-egy halastava.

[38] Valószínűleg valamilyen vesszőkerítés lehetett.

ses nap volt, így a vértesek pompásan ragyogtak. Báthory elébük küld, hogy lássa, ellenség-e vagy barát. Megkapja a hírt: ellenség. Eközben darabontjai ellőtték a puskaporukat és golyóikat. A sietségben nem tudtak nekik semmit kiosztani. Báthory látta ezt, és olyan rémület fogta el, hogy oldalirányban elmenekült.

A székelyek észrevették ezt, és ők is meghátráltak, a kopjáikat eldobták, amelyek olyan sűrűn hevertek egymáson, hogy másnap nem mertek rajtuk keresztüllovagolni. A korábban meghátrált havasalföldieket ismét a csatába hajtották. Kapitányaik a sajátjaik közül néhányat megöltek, mire rá tudták bírni őket erre. Ám mihelyt észrevették, hogy az ő oldalukon jól áll a helyzet, visszatért a bátorságuk és a legtöbb magyart ők ölték meg és az éjszakába nyúlóan még egész Székelyföldig űzték őket. Este Székelyföldön gyújtogattak, úgy hogy vagy húsz falut lehetett összeszámolni, amelyek egyszerre égtek.

Ekkor néhány száz sebesült havasalföldit és lengyelt hoztak a városba a borbélyokhoz. De mivel olyan sokan voltak, nem tudták őket ápolni. Csak nagyon kevesen gyógyultak meg, a legtöbb meghalt.

A fejedelem tábornokát, Rácz Györgyöt[39] megölték. Fejét kitűzték egy póznára a Kolostor-kapura. Hasonlóképpen a csatatéren maradt Imreffy,[40] Báthory legelőkelőbb tanácsosainak egyike. Két nagyságos urat élve fogtak el, bebörtönözték őket. Néhány nap múlva a vajda katonái a kapu elé vezették és megölték őket, temetetlenül hagyták heverni; a kutyák ették meg őket. És sok egyéb nemest is elfogtak, akiknek a feleségei itt voltak a városban. Akik urukat nem tudták nagy összegű pénzért kiváltani, azokat a havasalföldiek rögtön kivezették a kapuhoz a szemétdombra és megölték. A csatatéren maradt néhány lengyel úr is. A legelőkelőbb nagy pompával itt van a templomunkban eltemetve. Egy lengyel szerzetes tartotta latinul a halotti beszédet. Ez a csata 1611. július 9-én, egy szombati napon történt.

Vasárnap reggel a mi uraink a város egész lakosságával (aki csak lóra tudott szállni) kilovagoltak, hogy a vajdát fogadják, majd együtt lovagoltak körbe a mezőn és nagy csodálkozással nézték meg a holttestek tömegét. A vajda azt mondta: „Én túl kevés vagyok, hogy ilyet tegyek. Ezt nem én tettem, hanem a mennyei Isten tette mindenható kezével!" Mert egészen Barcaszentpéterig egyik holttesttől a másikig lehetett menni. Néhány helyen halomszámra hevertek. Mindenféle közembernek, óvárosiaknak és még a fuvarosoknak is a holttesteket kellett összegyűjteni, míg a nagy bűz miatt [végül] már nem tudták. Akkor abba kellett hagyni. Akiket meg tudtak számolni, tizenkétezren voltak. Éppen az az időszak volt, amikor a termés a mezőn beérett, amit nem lehetett összetaposni. Az aratók akkor sok holttestet találtak a gabonában. A fösvénység tette, hogy a bűzlő holttesteket megkeresték, néhányuknál sok pénzt találtak, és aranygyűrűt is a félig elrothadt ujjakon.

A megvert Báthory kevés katonával nagy sietséggel Nagyszebenbe megy, mert úgy gondolja, hogy a vajda utánajön. De a vajda talán nyolc napig itt vesztegelt és ki akarta pihenni magát.

Eközben Báthory újra erősítésre tett szert. A vajda útra kel innen seregével, Nagyszebenbe megy, megostromolja Báthoryt, hogy az kegyelemre adja meg magát és ürítse ki ismét a várost a németek számára. Ebbe Báthory nem akar belemenni, hanem szörnyű árulás kezdődik. Mert a katonák elpártolnak Báthorytól a vajdához. Ő be is fogadja mindet, megesketi őket. De ők szavahihetőségüket a maguk módjára tartják, mert el kellett volna fogniuk a vajdát és Báthorynak átadni. De a csel nem sikerül. A vajda észreveszi az árulást, éjjel titokban útra kel az övéivel, ismét a Barcaságba jön, de nem a városba, hanem Törcsvárnál a legsürgősebben Havasalföldre. Az asszonyokat és gyerekeket magával viszi, bojáraival együtt. Moldván és Lengyelországon keresztül a császárhoz megy Németországba, abban a reményben, hogy a német császár ismét visszahelyezi Havasalföldre.[41] De Mátyás császár korábban már védelmébe vette őket, és Magyarországon, Nagyszombatban jelölt ki [számukra] tartózkodási helyet. De csak egyik évről a másikra éltek ott, így néhány évig ott vesztegeltek és vagyunukat felélték. Végül a vajda és veje, Pătraşcu, aki ott, Nagyszom-

[39] Hajdúkapitány.

[40] Imreffy János.

[41] A Havasalföldön akkor Radu Mihnea lett török segítséggel a vajda (1611. január – 1611. május, 1611. szeptember – 1616).

batban, Şerban vajda lányát elvette, nyomorúságban halt meg (leginkább bánatukban), az özvegyek aztán visszatértek a Havasalföldre.

Most visszatérek a mi brassói dolgainkra. Amint tudomást szerez arról, hogy Şerban vajda elhagyta az országot, nyolc héttel a csata után, azaz szeptember 12-én Báthory Gábor sok törökkel ismét ide jön, hogy a várost újra megostromolja. Ezúttal mi brassóiak nagyon megijedtünk. Ebben az időben várunk legbelsőbb része a Kerekhegyen[42] feküdt. Azt egy Wallon Péter nevezetű belga javaslatára, sietve, kerek földsánccal és árokkal vették körül, és az összes vizet hordókban hordták fel, mert a kutat csak jóval később csinálták meg. Nota bene: Gerg Nadecher volt a kapitány.[43] A vár legbelsőbb része tehát ezideig 59 éve áll.

Amint Báthory megjött, három utcát felgyújttatott, úgymint a Hosszú utcát és a Középső utcát a Hátsó utcával. Ez szörnyen nézett ki. Az ellenség két tábort vert: külön a törökök és külön a magyarok. Itt csodás dolgok történtek, úgy hogy Isten végzése által nálunk mindenki szerfelett felbátorodott.

Ekkor Michael Weiß úr, aki a városbírói tisztet viselte, feljött és megnézte, hogyan táboroznak. Amint ott áll a lován, a mieink közül többen jönnek és azt mondták: „Bölcsességed kegyeskedjen megengedni nekünk, hogy lemenjünk és csatározzunk az ellenséggel, hátha tudunk szerezni valamit, mert szegény emberek vagyunk." Erre azt válaszolja a bíró: „A ti dolgotok, megpróbálhatjátok!" Ezek egészen a mezőig mentek, olykor-olykor elbújtak az árkokban. Tehát figyeltek a törökökre. Mikor kicsit közelebb értek a mieink, lelőtték őket a lóról és kifosztották őket, a lovakat elvették, néhánynak a fejét is levágták, egyet pedig élve elfogtak. Szép zsákmánnyal tértek tehát vissza, az elfogott törököt pedig átadták a bírónak. A bíró örült az elfogott töröknek, mert tudta, mit akar csinálni vele. Megparancsolta tehát, hogy a foglyot tartsák fogva a városban, azzal az utasítással, hogy adjanak neki elegendő ételt és italt.

A pattantyúsok megkérdezték a bírót, hogy tüzeljenek-e az ellenségre. A bíró erre azt felelte: várjanak, amíg az összes sátrat felállítják; „és minden ágyút irányítsatok a legjobb sátrakra, aztán süssétek el!" Az ellenség egészen biztos volt szándékában; de elátták a bajukat, úgyhogy távolabb kellett felállítaniuk a tábort, tudniillik a papírmalomnál. Erre a bíró kiállította az őrséget és mindent meghagyott és megparancsolta: „Ha az óvárosban a tűz valahol elalszik, akkor néhányan szaladjanak le és gyújtsanak fel mindent, hogy leégjen, hogy az ellenséget jobban lehessen látni."

Majd ismét a városba lovagolt, maga elé hívatta az elfogott törököt és azt kérdezte tőle: ki ő? A török erre azt feleli: ő egy úr szolgája. Tovább kérdezik: hogy hívják a fővezért, a pasát? A török megmondta,[44] a bíró feljegyezte. Tovább kérdezi a bíró: „Miért jön a pasátok a ti császári felségtek írása vagy felhatalmazása nélkül és ostromol meg minket? Ebből jól látom, hogy a ti császári felségtek erről semmit sem tud. Tud olyan helyet[45] a világon, ahol elbújhat a ti császári felségtek elől emiatt a helytelen cselekedet miatt?" Erre azt feleli a török: „Én minderről semmit sem tudok. Közöttünk, egyszerű törökök között csak azt mondják: ez a város engedetlen a fejedelemmel szemben." Erre azt mondja a bíró: „Írni akarok a pasának. Ezt magának a pasának a kezébe kell adnod. Egyél, igyál, amíg a levél elkészül! Élj boldogul és légy nyugodt!"

Ennek a hírnek a török szerfelett megörül. Éjjel kiengedik és a mezőig kísérik. A pasához megy a levéllel. A tartalma ez volt: „Ha ügyed ő császári felsége parancsából jogszerű lenne, hogy megtámadj minket, akkor miért nem hozol nekünk levelet ő császári felségétől? Jól látjuk, hogy pénzzel vesztegettek meg erre és ő császári felsége semmit sem tud erről. Eme téged érintő ok miatt kénytelenek leszünk megkeresni a császárt. Majd nézd meg, hogyan fogsz számot adni a császárnál!"

Emiatt a levél miatt a pasa szerfelett megijedt. Másnap öt törököt küld a városba, és a tanács egy tagját kéri a táborba. Egy bátor és ékesszóló Gorges Mertten[46] nevű embert küldtek ki, aki a töröknek annak rendje és módja szerint mindent elmondott: Hogyan vált hitszegővé az ország-

[42] A Fellegvár.

[43] Georg Nadescher († 1639): 1606–1631 között szenátor, de több más fontos tisztséget is betöltött.

[44] Omer boszniai pasa.

[45] Ti. a pasa.

[46] Georgias Martinus: Brassói polgár, tanácsúr és sáfár, 1611-től Vledény provisora.

ban;[47] foglalta el csellel Nagyszebent; beengedték mint nagyságos fejedelmüket és semmilyen erőszaktól nem tartottak. „Amint azonban bent volt, lefegyverezte őket, a tanácsot bebörtönözte, a kapukba magyarokat állított, aztán kifosztotta a várost, a asszonyokat és a szüzeket megbecstelenítette, a férfiakat – kilencven kivételével, akiket hitvány módon tartott – elűzte. E kegyetlenség végrehajtása után idejött Brassóba. De mivel az volt a szándéka, hogy a Havasalföldre megy és már sok katonát előre küldött (mert 100 000 embere volt), így nagy aggodalom közepette beengedtük, katonái nagy dorbézolást csaptak. Néhány nap múlva kivonult Havasalföldre."

Hogyan tért vissza, hogyan ostromolt meg minket méltatalanul, végül hogyan verte meg a vajda és hogy a vajda hogyan hagyta el ismét az országot: mindezt Gorges Mertten hosszasan mesélte a pasának, amint fent említettük. Emiatt a pasát félelem fogja el, megígéri Gorges Merttennek: éjjel elfogatja Báthoryt császári jog szerint.

Ez alatt az idő alatt Báthory serege kegyetlen módon garázdálkodott itt a Barcaságban, amit maguk a törökök is csodálkozással néztek és nagyon szánakoztak rajtunk, szegény németeken. A szegény szászvolkányiakat ekkor gyújtották fel erődjükben asszonyostul-gyerekestül és benn égtek, néhány keveset kivéve, akik a tűzből nagy nehezen megmenekültek. Akik a magyarok kezére kerültek, azokat megölték; akik a törökök kezére kerültek, azok életben maradtak. Más falvakba vitték őket és pénzért szabadon bocsátották. E néhány [túlélő] később újra felépítette a falut.

Báthorynak egy szolga titokban felfedte ezt.[48] Az elővárosokban mindent, amit a tűz még megkímélt, felgyújttat és leégettet. A városban mindenki megrémül. Azt gondolják, ostromolni fog. Minden lakos egész éjjel fegyverben volt az utcákon, bástyákon, tornyokban és a kapukban is. E tüsténkedés közben Báthory egész seregével távozott a feketehalmi erdőn át.

A törökök is megrémülnek Isten végzése által, mert még nem kötöttek igazi szerződést a mi urainkkal. Félelemből a Bodzán keresztül távoznak és minden dolgukat hátra hagyják: az élelemmel teli kocsikat néhány ágyúval és minden tartozékkal.[49] Korán reggel, amikor látják és megértik[50], hogy senki sincs a mezőn, mindent behoztak a városba a táborból, és köszönetet mondtak Istennek az ostrom alóli csodás megszabadulás miatt. Ez szeptember 21-én történt.

E lefolyt események után a mi uraink a század tanácsával egyetemben egyáltalán nem tudták, hogy mihez kezdjenek most. Mert a többi német elhagyott minket, brassóiakat. Nem volt segítség sem katonával, sem pénzzel, sem tanáccsal.

Végül elhatározzák, hogy Gorges Mertten urat a német császárhoz, nevezetesen Mátyás császárhoz küldik segítségért. Ezt az utat nagy veszély közepette vállalta a Havasalföldön, Moldván és Lengyelországon keresztül.[51]

A brassóiak látják, hogy ez az ügy sokáig fog tartani, ezért odabent most kezdtek el csak igazán készülődni. Katonákat fogadtak fel, akit csak kaptak, törököket, tatárokat, rácokat, havasalföldieket, lovasokat és gyalogosokat. Végül sok német is zsoldjukba állt. Ezek majdnem naponta kiütöttek a határba és csatároztak a magyarokal, akik többnyire magyarországi hajdúk voltak.

Hamarosan...[52]

(Fordította *Lőkös Péter*)

---

[47] Ti. Báthory Gábor.

[48] Ti. hogy a pasa el akarja fogatni.

[49] A brassóiak valószínűleg ajándékokkal, pénzzel vették rá a pasát a távozásra.

[50] Ti. a brassóiak.

[51] Gorges Mertten csak 1613-ban tudott visszajönni Brassóba.

[52] A kézirat itt megszakad.

KAS GÉZA

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR KÉT TÁBORI FELSZERELÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA (1683–1684)

A hódoltság korából jól ismerjük a végvárak és a védelmi rendszer kialakulását, felépítését, működését, a végváriak életének eseményeit, a főurak udvarait és szerepüket az ország védelmében.[1] Ismereteink igen széles skálán mutatják be a végek életét, mégis eddig nem találkoztunk a vitézi élet legtermészetesebb és leggyakoribb eseményének leírásával, a táborozás részleteivel, azaz a katonák, nemesek, főurak tábori felszerelésével, életével a táboron belül.

Erről elsősorban a tárgyi emlékek adnak képet: a fennmaradt fegyverek, páncélok, menték, valamint a táborozásokat ábrázoló metszetek, festmények. Írott forrásoknak azonban igencsak szűkében vagyunk, mert a vitézek nem írták le, hogy milyen ruhában, köpennyel, fegyverrel vonultak táborba. Az ilyen jellegű írások körét két részre oszthatjuk: tábori rendtartások és tábori felszerelés-összeírások. Az előbbiekből több maradt fenn, melyekből megismerhetjük a táborok életét, rendszabályait. E rendtartások azonban elsősorban szervezeti és szervezési szempontból adnak képet a vitézi életről, de nem mutatják be egy főúr vagy egy közvitéz tábori mindennapjait.

Tábori felszerelés-összeírások szinte alig találhatók a levéltári iratok között. A fennmaradt néhány dokumentumból azonban első kézből ismerhetjük meg egy-egy főúr által a hadjáratra igényelt felszerelést, amelyből képet alkothatunk az arisztokrácia tábori életmódjáról, mindennapi eszközeiről, gazdagságát kifejező vagy kényelmét szolgáló tárgyairól.

A praktikus és kényelmi szempont mellett, mint minden korban és területen, a társadalmi elvárások is hatással voltak a tábori felszerelésre, hiszen ez által is ki kellett fejezniük rangjukat, társadalmi helyzetüket, gazdagságukat. Egy-egy táborba szállás során a jelenlévő idegen, császári parancsnokok előtt ők képviselték az ország vezető rétegét, így igen lényeges volt a tábori felszerelés minősége, gazdagsága.

A tábori felszerelés hibátlansága, tökéletesítése, illetve az arra való törekvés késztetett egy-egy, a részletekkel is törődő, alapos főurat, hogy embereinek írásban hagyja meg

[1] A téma legújabb irodalma: *Pálffy Géza:* A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle,* 38. (1996.) 163–217. o.; *Uő.:* A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. In: Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII.. században. Szerk. *Petercsák Tivadar.* (Studia Agriensia, 17.) Eger, 1997. 59–74.; *Uő.:* A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576 és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 108. (1995.) 114–186.o.; *Uő.:* A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében. In: Végvár és ellátás. Szerk. *Petercsák Tivadar, Berecz Mátyás.* (Studia Agriensia, 22.) Eger, 2001. 183–220. o. – A végvárak életéről szólóak közül csak néhány munkát emelek ki: *Takáts Sándor:* Rajzok a török világból I–III. Budapest, 1915.; *Uő.:* A török hódoltság korából I–II. Budapest, 1928.; *Uő.:* A kalauzok és kémek a török világban. *Századok,* 47. (1913.) 265–280., 321–338., 400–418. o.; A végvárak világa. Összeáll. *Benda Kálmán.* Közreműködött *Maksay Ferenc, Szakály Ferenc, Csomasz Tóth Kálmán.* In: Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Szerk. *Hanák Péter.* Budapest, 1980. 48–72. o.; *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. – A főúri udvarokra legújabban lásd: Magyar udvari rendtartás. – Az ország főúri védelmével kapcsolatosan csak néhány munkát emelek ki: *Varga J. János:* Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 94.) Budapest, 1981.; *N. Kiss István:* Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720. *Hadtörténelmi Közlemények,* 30. (1983.) 339–355. o.

az elvinni kívánt felszerelést. E főurak közé tartozott Esterházy Pál nádor is, akinek tábori „kelengyéjéről" két feljegyzés[2] maradt fenn. Az összeírások a visszafoglaló háborúk első két évéből, 1683-ból és 1684-ből származnak. A két lajstrom mind tartalmilag, mind formailag jelentősen különbözik egymástól, melynek oka a két táborozás eltérő körülményeiben keresendő.

Az 1683. évi török támadás miatt a magyar nemesi insurrectiót és a vármegyei csapatokat a Vág és a Rába védelmére rendelték. A nádor, mint az általános felkelés vezetője, a Vág alsó szakaszán, Semptén[3] szállt táborba, míg a Rába vonal védelmét Batthyány Kristóf és fia II. Ádám vezette. Összesen körülbelül 10–12 ezer magyar katona gyűlt össze a két táborban, melyből a nádor irányítása alá 5–6 ezer fő tartozott.[4]

Ezzel egy időben a törökök eszéki táborukban fogadták Thököly Imrét, aki már onnan hódoltató leveleket küldött a dunántúli urakhoz és városokhoz. Az oszmán sereg június 14-én indult el az eszéki táborból Székesfehérvárra. Rasid effendi szerint az itt tartott tanácskozáson megjelentek a Batthyányak és a Zrínyiek puhatolódzó emberei is, ám ekkor még leveleik tanúsága szerint az ellenállásra készülődtek.[5]

Ezalatt a Balaton-felvidéki várak az óriási török túlerő és a császári segítség elmaradása miatt sorra megadták magukat. Így júniusra szinte az egész királyi Magyarország elveszett, melyről így számol be 1683. június 30-án írott jelentésében Esterházy Pál: „Felséged Dunán innen már csak Pozsony és Trencsén megyéket s Nyitrának egy részét bírja, a többi veszendőbe ment már régebben, vagy veszendőbe megyen most; rövid napok múlva valamennyi végvára töröké lészen. Felséged nemzeti zászlója sehol sem mutatkozik; pénz itt nincsen; ez ellenség ereje óráról órára növekedik..."[6]

Nem sokkal ezután I. Lipót magához rendelte a nádort, aki előbb Pozsonyba, majd Bécsbe utazott. A parancsnokságot emiatt Esterházy id. Bercsényi Miklósnak adta át.[7] Az uralkodóhoz hűséges nádor távozása, valamint az, hogy a császári hadvezetés kénytelen volt kiüríteni a maradék magyar területeket, a halálveszedelemben lévő országrészt meghódolásra kényszerítette.[8] Egyedül a nádor nem hódolt be, aki előbb a család fellegvárában, Fraknón keresett menedéket, majd mikor azt is ostrom fenyegette, családostul Ausztriába távozott.[9] Esterházy a következőképpen indokolta a magyarok meghódolását: „...ennek okai először, hogy nem kaptak zsoldot, amiből megélhettek volna, másodszor, hogy a császári ármádia Magyarországot a törökök és a rebellisek karmai között hagyván, kiment Ausztriába."[10]

---

[2] Az egyik 1683-ból való, kiadta: *Thaly* 1883. A másik 1684-ből való, kiadta: *Bubics* 1891. 136. jegyzet, 375–378. o. Mai levéltári jelzete: MOL P 125. Katonai iratok, 95. k. 9786. sz.

[3] *Thaly* 1883. 10. o.

[4] *Fuchs György:* Holdfogyatkozás. A hadügyi forradalom és a törökellenes felszabadító háborúk katonapolitikai összefüggései. In: Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Szerk. *Fejérdi Gergely*. Piliscsaba, 2002. 99. o.

[5] Uo. 101. o.

[6] Idézi: *Nagy* 1986. 128. o.

[7] *Thaly* 1883. 19. o.; MOL P 125. Katonai iratok, 97. k. 9977. sz.

[8] *Nagy* 1986. 360–364. o.

[9] *Iványi* 1991. 115. o. Legújabban az egész kérdéskörre: *Varga J. János:* Magyarország és Európa 1682 – 1684. (Kézirat, Akadémiai doktori értekezés.) Budapest, 2001. Különösen 166–190. o. Fraknó várával és védelmével kapcsolatban: MOL P 125. Katonai iratok, 97. k. 9978. sz.

[10] Idézi: *Nagy* 1986. 367. o.

Az 1683-as táborban tehát Esterházy Pál, mint katonai parancsnok vett részt, azaz a hangsúly a funkción volt. A nemesi felkelés hatékony irányításához pedig elsősorban titkárok, familiárisok kellettek, akik az üzeneteket, parancsokat átadják, sürgetik a nehezen mozduló vármegyéket. Emiatt az összeírásban a személyeket pontosabban határozták meg, mint a tábori felszerelés többi részét: név szerint ismerjük „uraimékat", a secretariusokat, az inasokat és az étekfogókat,[11] akik ebben a feladatban a nádor „tábori kancelláriáját" alkották.

A nádori tisztségnek ebben az esetben tehát a funkcionális oldalán volt a hangsúly, ezért a tábori felszerelés tárgyi eszközeit csak röviden, együttesen sorolták fel. Ezen túlmenően a hatékonyságot, mint fő szempontot mutatja még az is, hogy a nádorné, Thököly Éva szolgálatában álló népeket nem név szerint, hanem csak tisztségenként említik; ez jelzi, hogy személyük csak másodlagos volt a nádor számára, ellentétben a tábori szolgálatokat végző familiárisokkal.

A nádori kíséret teljes létszáma 107 fő volt, melyből a nádori kancellária tagjai 23 főt tettek ki. Ezen felül a nádorné kísérete 9 főt számlált, a palotások húszan voltak, míg a muzsikusok testülete 26 főre rúgott. A mesteremberek között három szakács, két kukta, egy szabó, egy szíjártó, egy kovács, két pohárnok, két csatlós valamint egy képíró, azaz festő állt a nádor rendelkezésére, valamint a szekerekhez 8–8 kocsis és lovász tartozott.

Érdekes, hogy az élethalál-harc előtt álló, táborba induló nádor kíséretében, amikor mindenki meg volt győződve a török óriási erőfölényéről, jelen volt megfelelő személyzettel, azaz négy „frauzimmerrel"[12] együtt Esterházy Pál ifjú felesége, Thököly Éva is. A forrásokból nem derül ki, hogy a „Nagyságos Asszony" magában a táborban is tartózkodott volna, mégis valószínűbbnek tűnik, hogy mindössze elkísérte férjét a táborba, de nem maradt ott vele. Az összeírásban pedig csupán azért jelent meg a nádorné kísérete, mivel a semptei táborba való utazásban ugyanúgy részt vettek, mint a nádori udvartartás többi tagja.

A felsorolás rövidebb részét „az táborban való szükséges dolgok" teszik ki. Érdekes, hogy ezen „dolgok" között több személy is található, így például ferences páter, udvari sereg, palotások, rézdobos, német gyalog is. A konkrét felszerelésre térve azt látjuk, hogy a nádor egy „magam-szekerével," feltételezhetően hintóval, egy konyhakocsival, három társzekérrel és egy tartalék hintóval ment a táborba. Ezek mellett vitt magával még hat vezeték lovat is. A használati tárgyakból, melyeket a társzekereken vittek, megemlíti a köntösöket, nyolc sátort, tábori asztalokat, székeket, „spanisi bont"-ot, ami spanyol fal lehet, vasas ágyat, kamara-széket és egy apparamentomos ládát.[13]

A nyolc sátor a népes kíséret miatt volt szükséges. Nincs nagy hangsúly azon, hogy milyen tábori asztalokat, székeket vigyenek. A ruhatárból is csak a köntösöket emelték ki, mint legfelső ruházatot.

---

[11] A feladataikról vö.: Magyar udvari rendtartás, 17. o.: „...az útra való küldés renddel fog járni, mind uraimékon, étekfogókon, trombitásokon és síposokon s inasokon...", vagyis ők valamennyien teljesítettek levél- és üzenethordói megbízásokat. Ezért soroltam az étekfogókat is a nádori kíséret irányításban közreműködő tagjai közé.

[12] Frauzimmer vagy fraucimer: az úrnőt szolgáló nemesi, vagy legalábbis előkelő származású udvarhölgyek. Magyar udvari rendtartás, 39. o.

[13] *Thaly* 1883. 35. o. Apparamentum: készlet. Az apparamentumos láda tartalma kérdéses, vélhetően étkészlet lehetett benne. *Antonius Bartal:* Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Budapest, 1901. I. k. 39. o.

Az 1683-as török támadás során a már említett okok miatt a magyar főurak közül csak a nádor tartott ki mindvégig a Habsburgok oldalán. Az idő azonban őt igazolta: Kahlenbergnél a keresztény csapatok tönkreverték a törököket. A csatában a negyvennyolc éves nádor is részt vett mintegy ezer magyar vitéz élén,[14] s az ütközetben meg is sebesült: két lőtt sebet kapott.[15] A pápai diplomácia erőfeszítéseinek hála, 1684-ben létrejött a Szent Liga. Az Udvari Haditanács erre az évre Buda visszafoglalását tűzte ki hadi célul, mely tervet csak Rüdiger Starhemberg ellenzett, mégis, Lotharingiai Károly helyetteseként reá maradt a tulajdonképpeni ostrom irányítása.[16]

Az új hadjáratra minden magyar főúr készült, hiszen a táborban való megjelenéssel és csapatok küldésével igyekeztek bizonyítani a király iránti hűségüket. Ez a kahlenbergi csata után különösen fontos volt, mivel 1683. október 1-jén királyi rendeletet adtak ki a törökhöz pártoltak birtokainak elkobzására. A rendelet, a háborút folytatni akarók nyomásának – élükön Lotharingiai Károllyal és Sobieski Jánossal –, valamint a reálpolitikai megfontolásoknak köszönhetően csak tizenhét napig volt hatályos: az udvar október 18-án leállította az elkobzásokat, sőt óvadék ellenében a már elkobzott birtokokat is visszaadták. Így az elpártoltak megbüntetése lekerült a napirendről: az 1684. február–márciusa között ülésező „pozsonyi commissio" Lotharingiai Károly vezetésével rendezte ügyüket. Ezzel Bécs a kezdődő háború támogatásához akarta megnyerni a magyar rendeket, és biztosítani kívánta az ország erőforrásait a hadjáratokhoz.[17]

Buda ostromára július 14-én érkeztek meg a császári csapatok (38 ezer fő), majd néhány nappal később, 18-án Esterházy Pál nádor vezetésével 8000 magyar is – több, mint az 1683. évi táborban – csatlakozott a császári haderőhöz, akiket az Udvari Haditanács Lotharingiai Károly parancsnoksága alá osztott be.[18] A magyar sereg elsősorban vármegyei csapatokból, végvári katonákból és szabadlegényekből állt. A főurak közül személyesen is jelen volt Draskovich Miklós országbíró, Batthyány II. Ádám, Czobor Ádám, Zrínyi Ádám, Széchy Péter.[19]

Egy hónappal az ostrom megkezdése után a császári csapatok már jelentős veszteségeket szenvedtek, létszámuk 21 ezer főre apadt, mégis, segédcsapatok érkezésének köszönhetően, folytatták az ostromot. A magyarok nyomorúságos helyzetük, az élelem és a zsold elmaradása miatt, október 10-én elhagyták a tábort és a kilátástalannak tűnő ostromot, míg a császári katonák csupán november 3-án hagytak fel a várvívással.[20]

Esterházynak Buda 1684-es ostromához magával vitt poggyászáról maradt fenn eddig kevéssé ismert összeírás,[21] amely június 25-én készült Kismartonban. Ebben azonban, az előző évivel ellentétben, a személyek név szerinti összeírása csak a párducbőrösöket, valamint az udvari sereget és a hozzájuk tartozó muzsikusokat érintette. A lista, néhány

[14] Napló Buda... ostromáról, 10. o.

[15] Az Esterházyak családi naplója. Közli: *Szilágyi Sándor*. Történelmi Tár, 1888. 220. o.; *Nagy* 1986. 366. o.

[16] *Varga J.* 1986. 72., 77. o. Lotharingiai Károly elsősorban a török felmentő sereg elleni manővereket irányította.

[17] *Iványi* 1991. 131. o. és 166. jegyzet, 117. o.; Napló Buda... ostromáról, 813. o.

[18] *Nagy* 1986. 367. o. Vö.: *Bubics* 1891. 139. o. és 143. sz. lábjegyzet, 378–379. o.

[19] *Varga J.* 1986. 77. o.

[20] *Varga J.* 1986. 79

[21] Bubics 1891. 136. jegyzet, 375–378. o. Mai levéltári jelzete: MOL P 125. Katonai iratok, 95. k. 9786. sz.

mesteremberen kívül, akiket csak mesterségük szerint említett meg, nem foglalkozott részletesen a személyzettel, hanem a ruhaneműket, konyhaeszközöket, terítékeket és egyéb szerszámokat vette aprólékosan számba.

Látható, hogy teljesen más szempont érvényesült ennek az összeírásnak az összeállításakor, mint egy évvel korábbi párjánál: akkor a nádori udvarnépeken, titkárokon volt a hangsúly, most ellenben a ruha és a felszerelés minősége, milyensége került előtérbe. Véletlen lenne ez? Az ok vélhetően a két tábor közötti különbségben keresendő: az előző éviben Esterházy viszonylag önálló katonai feladatot látott el, míg most császári szempontból „csak" némi segédhad vezetőjeként vett részt az ostromban. Ráadásul a császári hadseregben betöltött rangja – főgenerális strázsamester – sem volt túl magas. Tehát az a kettősség állt fenn, hogy bár ő viselte a legmagasabb magyar méltóságot, a császári seregben mindössze egy volt a főtisztek közül, akinél a magyarok közül is többen magasabb rangban szolgáltak.[22]

A nádor által betöltött szerep változását más források is alátámasztják. Az 1684-es ostrom iratai között megmaradt a császári hadvezérek ranglistája, valamint az ostromban résztvevő ezredek felsorolása.[23] Ezekben hiába keressük Esterházy nevét, illetve a magyar csapatokat. Az egyetlen magyar, aki szerepel a lajstromban a „Veldmarschall Leüthenand"[24] rangban szolgáló Pálffy János Károly.[25] Látható, hogy a császáriak inkább csak másodsorban számoltak a magyar csapatokkal, és számukra a magyar főméltóságok sem jelentettek semmit, ahogy ezt Esterházy már korábban is keserűen tapasztalta. Tudjuk azt is, hogy Lotharingiai Károly nem részesítette különösebb megbecsülésben a nádort, s együttműködésük sem volt zavartalan.[26]

Esterházy Pál tehát 1683-ban a Vág menti védelem hatékony irányítását, 1684-ben a magyar rendek megfelelő képviseletét tekintette elsődlegesnek, ami érthetővé teszi a két lajstrom közötti különbségeket. Buda 1684-es ostromakor ugyanis meg kellett mutatnia, hogy bár katonai erejét tekintve nem jelentős a serege, mégis ő az ország első főura, legmagasabb méltósága.

A nádor ezért különös gonddal válogatta össze felszerelését és kíséretét, melynek köszönhetően az udvari sereget és a húsz főből álló párducbőrösöket név szerint írták összse. Az Esterházy familiárisokból álló alakulat alkothatta a nádor „díszegységét", ami igazán látványossá tehette a nádori különítmény vonulását, másrészt Esterházy személyét is óvta. A mesteremberek közül csupán a legfontosabbakat említi: a szakácsot, kuktát, szabót.

A kíséréthez tartoztak a tábori zenészek is. A tábori életben három hangszer vált uralkodóvá: a trombita, a töröksíp és a rézdob, melyeket minden tábori zenekarban használtak. A zenekarok létszáma elérhette a huszonkét főt is; ilyen tábori együttessel Thököly Imre rendelkezett 1685-ben.[27]

---

[22] Zachar József előadása. Piliscsaba, Történettudományi Doktori Iskola, Életmód műhely, 2007. május 5.

[23] *Röder* 1842. 109–111. o.

[24] Ma németül: Feldmarschalleutnant. (Altábornagy.)

[25] *Röder* 1842. 109. o.

[26] *Iványi* 1991. 119. o.

[27] *Bárdos* 1990. 124., 459. o. Thököly zenekara azonban nem csak az egyik legnagyobb volt korában, ha-

Az Esterházyaknál a zenészek száma általában hat körül mozgott.[28] Pál azonban mindkét lajstromában ennél jelentősen többet sorol fel: 1683-ban hat magyar trombitás, négy német trombitás, három lengyel sípos, két tárogató-sípos, valamint egy-egy cimbalmos és rézdobos alkotta a tábori zenekart. Hozzájuk tartozott még a feltehetően hegedűn játszó Hegedűs Géci. Összesen tehát, a nyolc főből álló templomi zenekart leszámítva, tizennyolc muzsikus kísérte a nádort.[29] 1684-ben három magyar trombitás, három német trombitás, három lengyel sípos, két tárogató-sípos, valamint egy rézdobos, összesen tizenkét fő alkotta tábori zenekarát.[30]

A két zenekar összehasonlításakor feltűnő, de logikus, hogy a nádor a tábori életben kevésbé bevett hangszereket a „nemzetközi" táborba nem vitte magával. Így kimaradt a hegedűs, a cimbalmos, és a kevésbé képzett magyar trombitások száma is a felére csökkent. A korban híres és keresett lengyel síposok és német trombitások száma az előző évihez képest lényegében[31] nem változott,[32] vagyis az 1683-as magyarosabb zenekart a következő évben egy, a „nemzetközi elvárásoknak" megfelelő gárda váltotta fel.

A tábori felszerelés három nagy csoportra bontható: a tényleges tábori felszerelésre, a ruhaneműkre és a szerszámokra. A tábori felszerelés legalapvetőbb darabjai a sátrak, amelyek száma már önmagában is jelzi egy-egy főúr gazdagságát. A nádor összesen tizenkét sátrat vitt magával, amelyekben négy asztalt, húsz széket helyezett el a különböző vezetők fogadására, megvendégelésére. A már nem fiatal nádor kényelmére és egészségének óvására az ágymelegítő és az ajtóra való posztó szolgált a hidegebb estéken, míg a spanyolfal a huzatot szüntette meg.[33] A nádor hálófülkéjében állt a vetkőző kis láda és a fehérruhás ládácska, valamint a személyes tárgyai közé tartozó köves[34] Boldogasszony kép és apparamentumos láda is. [35] Sátrában tartotta még a tábori élet szempontjából kiemelt jelentőségű pénzes bőrös ládát és a patika ládát.

A nádor ellátásáról és a fogadások során felszolgált ételekről a szakács és a kukta gondoskodott. A konyhai felszerelés darabjai imponálóak: négy-négy vas fazék és serpenyő, két-két nyárs és sütővas, réz borhűtő, héber. Az elkészült ételeket tizennyolc ólom tálon szolgálták fel és huszonnégy kisebb ezüsttálon fogyasztották.

Esterházy igen ügyelt a ruhaneműk összeállítására is, hogy méltóképpen tudja fogadni vendégeit. Ruhatárában a korabeli ruházatnak megfelelően sorakoztak a darabok: dolmányok, menték, kaftánok. Ebben a korban a dolmány derékig testhezálló, utána rézsútos szélű (azaz csákóra vágott), elől sűrű gombsorral díszített, általában combközépig érő felsőruha volt, melyet közvetlenül az ingre vettek. Ujjai szűkek, kezdetben a kézfejet is eltakarták, ekkortájt azonban már csak a könyökig értek. A mente és a kaftán a dol-

---

nem a legváltozatosabb is: az udvari muzsikusok testületét trombitások, síposok, hegedűsök – sőt cigányhegedűs is –, dobosok, dudások alkották. Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, 90–94. o.

[28] *Bárdos* 1990. 120–121. o.

[29] *Thaly* 1883. 34–35. o.

[30] *Bubics* 1891. 376. o.

[31] A német trombitások száma csökkent egy fővel.

[32] *Bárdos* 1990. 121. o.

[33] *Radvánszky* 1879. I. k. 23. o.

[34] Nyilvánvalóan drágakővel kirakott.

[35] Vö. a 16. jegyzettel!

mánynál hosszabb felső kabát, melynek két szárnyát a járás megkönnyítése érdekében felhajtva az övbe gyűrték. A XVI. század közepétől a mentét panyókára vetve is viselték.[36] Öltözékét kiegészítette a lábbeli, melynek egy különleges darabja a deli csizma; ez formáját tekintve átmenetet képez a saru és a csizma között.[37] A lábbelik között sorolta fel Esterházy a salavarit, noha szoros értelemben véve nem közéjük, hanem a nadrágokhoz tartozott volna, hiszen a lábszárat védték és díszítették vele. Maga a salavari posztóból készült, zsinórral fűzték össze és erősítették a lábszárra.[38]

Esterházy ruhái elsősorban atlaszból, selyemposztóból és vont arany szövetből készültek.[39] A nádor ruhatárában általában komplett öltözékeket találunk, azaz a dolmányokhoz megfelelő nadrág is tartozott. Anyaguk szerint két csoportra különíthetők: selyemposztó és atlasz dolmányokra. Utóbbiak igen változatos színekben pompáztak: volt köztük zöld, fehér, barackvirág selyemposztó, zöld, karmazsin, viola és sárga színű is.

Kaftánjai között található egy vont arannyal díszített vörös és egy vont ezüsttel ékesített kék darab. Ezek mellett magával vitt még egy csipkés selyem és egy viola kaftánt is. A sokféle kaftán a kor jellemző magyar viseletéhez tartozott, hiszen a magyar férfi ruházat szinte megegyezett a huszárruhával, ami nagyon hasonlított a török öltözékre.[40] Mentéből több félét is választott, így egy vörös bársony, egy vörös skarlát[41] és egy barackvirág színű selyem mentét. Ezeken túl még két különlegesebb darabot is magával vitt, egy „Balás Deák nevű"-t,[42] és egy „zöld bársony varrott, avagy fűzött nyári" mentét.

A fentebb ismertetett ruhafélék egymással való kapcsolatáról árulkodik a lajstrom beosztása, mivel a dolmányt, a mentét és a kaftánt a kiegészítőkkel – övek, kesztyűk – együtt, „az köntösök specificatioja" alatt tárgyalja, vagyis a nádor ruhatárában ezek a darabok azonos rendeltetést töltöttek be.

A komplett öltözékeken kívül csak két darab „király színű", azaz bíborpiros[43] selyem nadrágot helyeztetett a ruhásládába. Ruhájához illő övet ezzel ellentétben többet is találhatott tábori ruhatárában: volt ott vörös kalárisos,[44] vörös bársony csipkés, ezüst, arany fonallal varrott, bogláros darab. Esterházy lábbelit is bőségesen vitt magával, összesen tizenegy pár csizmát és egy salavarit. Háromféle csizmát említett meg: deli, új és ó csizmát.

Esterházy, mint tapasztalt katona, alaposan felkészült az ostrom fáradalmaira, megpróbáltatásaira, így a hidegre is. Ruhatárában a szép, gazdagon díszített öltözékek mellett

---

[36] *Höllrigl*, é. n. 360–361., 363. o.

[37] *Zsámbéki László:* Magyar művelődéstörténeti lexikon. Szeged, 1937. (Reprint: 1986.) 117. o.

[38] *Radvánszky* 1879. I. 52–53. o.

[39] Az atlasz olyan különleges selyemszövet, melynek sajátossága szerkezetében rejlik: a hosszú fonallebegések alatt eltűnnek a másik fonal kötéspontjai, ezáltal szép, fényes felület keletkezik. *Endrei* 1989. 159. o. A selyemposztó valójában finom posztó, ami a selyem- (merinói-) juh gyapjából készült, sajtolt posztó. Uo. 235. o. A vont arany szövet alapja általában különböző színű, nehéz selyem kelme, amelyben a virágokat és más formákat tiszta arany vagy aranyozott ezüst szállal szőtték. A vont ezüst szövet mindössze abban különbözik a vont aranytól, hogy esetében ezüst szállal hímezték az alakokat. *Radvánszky* 1879. I. k. 83. o.

[40] *Höllrig*, é. n. 359. o.

[41] A skarlát jó minőségű, többnyire kermessel festett posztó. *Endrei* 1989. 226. o.

[42] Ismeretlen formája a menténék. *Radvánszky* 1879. 66. o.

[43] *Zsámbéki László:* Magyar művelődéstörténeti Lexikon. (Tudománytár.) (Reprint.) Szeged, 1986. 238. o.

[44] A kaláris, vagy kláris korallból készült piros vagy fehér színű nyaklánc, füzér volt. A magyar nyelv értelmező szótára. III. k. Budapest, 1965. 711. o.

megtalálhatók a hideg időre való bélelt zubbony, téli háló suba, valamint a bélelt süvegek pompás darabjai. Utóbbiakból is szép számmal akadtak a ládákban; például „nyusztos kalpag, lengyel bélelt süveg", illetve egyéb téli bélelt süveg. Kesztyűt is vitt magával részben a hideg ellen, részben a lovaglóshoz.

E pompás ruhatár gazdagságának érzékeltetéséhez érdemes egy pillantást vetni Thököly Imre ruhadarabjaira is. Ez nemcsak azért érdekes, mert teljesen egykorú, hanem mert a nádorhoz viszonyítva rangban és vagyonban is hasonló személyről van szó. Sajnos Thökölynek nem maradt fenn kifejezetten tábori inventáriuma, mégis egy 1684. április 18-án végzett kassai összeírás alapul szolgálhat az összehasonlításhoz.[45] Ez az inventárium ugyanis nem az Orta Madzsar vezetőjének kincstárát rögzítette, hiszen azt Munkács várában őrizték, hanem feltehetően „fejedelmi kelengyéjét", illetve annak egy részét tartalmazza.

Az összeírás szerkezete hasonló a nádoréhoz: köntösök, menték, nyári köntösök, azaz dolmányok, valamint külön szerepelnek az övek. A csizmákat, kesztyűket, süvegeket nem emelték ki, hanem elszórtan találhatók a többi ruhanemű között.

A két listát összevetve megállapíthatjuk, hogy Thököly ruhatára, elsősorban a köntösök, menték, dolmányok tekintetében sokkal változatosabb, és újabb divatú, mint a nádoré. Ez mind a színvilágára, mind a ruhadarabok típusára igaz; például köntösökből Thökölynek zöld, kláris-, haj-, meggy-, test-,[46] gyöngy-, viola-, rózsaszínű, valamint rövid, horvátos,[47] egyes gombszárú darabjai voltak, míg a nádor összesen három köntöst vitt magával. Hasonló különbségeket találunk a dolmányok és a menték területén is.

Thökölynek ugyanis tizenegy köntösét, tizenhét mentéjét, tizenhárom nyári köntösét sorolja fel az inventárium, még ha ez a felosztás nem is takar merev kategóriákat. Thurzó Imrének is fennmaradt egy ruhajegyzéke 1621-ből, melyből kiderül, hogy kilenc téli mente, melyek skarlátból, illetve bársonyból, kilenc nyári mente, nyolc dolmány, melyek atlaszból és kamukából[48] készültek, állt a főúr rendelkezésére.[49] A felsőruházat minden típusából tehát nyolc-tízféle állt egy-egy gazdagabb korabeli főúr rendelkezésére. Esterházynak is legalább ennyiféle köntöse, mentéje, dolmánya lehetett, a táborba azonban ezek közül vélhetően a legdíszesebbeket, legragyogóbbakat vitte magával.

Esterházy tábori ruhatára ugyan változatosságban nem, de a ruhadarabok anyagainak előkelőségében, finomságában felvette a versenyt Thököly ruháival. Összehasonlítva a ruhaanyagokat észrevehetjük, hogy a nádor ruhái nemesebb, előkelőbb anyagokból készültek: míg neki vont arany és ezüst, valamint atlasz és selyemposztó ruhái voltak, addig sógorának csak egy-két arannyal, ezüsttel szőtt ruha állt rendelkezésére, többségében azonban gránátból, tabitból,[50] illetve angliai posztóból készültek a ruhái. Esterházy tehát

[45] Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, 209–215. o.

[46] Az eredeti szövegben „tet" szerepel, de nyilvánvalóan ez testszínűt jelent.

[47] Radvánszky munkájában nem tudta, hogy a Thököly Imre regéci ingóságai között lévő „horvátos nyári dolmány" azonos szabású-e az ún. fosztány dolmánnyal vagy esetleg más szabású. A fosztány dolmány hasított ujjút jelent. *Radvánszky* 1879. I. k. 57. o.

[48] Kamuka: damaszthoz hasonló, finom szövésű, nehéz selyemkelme. *Endrei* 1989. 227. o.

[49] *J. Újváry Zsuzsanna:* Egy kereskedőcsalád metamorfózisa. (A mezőszegedi Szegedi család). In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 9.) Szerk. *Zimányi Vera.* Budapest, 1994. 44. o.

[50] Gránát: értékes, kermessel, utóbb kosenillel festett posztó, a skarlát után jön a rangsorban. *Endrei*

viszonylag kevés ruhát vitt magával, mivel ostromba ment, de azok a ruhák kiváló minőségű, gazdagságról valló darabok voltak, melyekben még a török pompaszeretetének is meg tudott felelni. A két inventárium összevetése alátámasztja, hogy a nádor inkább protokolláris, mint katonai szerepet játszott a császári táborban.

A nádor tábori felszerelésének harmadik részét a táborveréshez, a tábori élethez szükséges különböző szerszámok, eszközök alkották, melyeket részletesen felsorolt. Ezek között találunk ásót, kapát, csákányt, fűrészt, fúrót, kaszát, lakatot stb. Esterházy Pál figyelt a részletekre, a lajstromba még a kaszakő tokot is belevette. A listát végigböngészve világossá válik, hogy miért kellett két társzekér ezen holmik számára, valamint, hogy mi minden volt szükséges a tábori élethez. Ki gondolta volna például, hogy eleink szekéremelőt is vittek magukkal, ami igen fontos volt a korabeli sáros utakon. Mégis e szerszámok szükségesek voltak, hiszen árkokat, gödröket kellett ásni, szénát kellett kaszálni, a sátrak helyéről le kellett vágni a növényzetet stb. E felsorolás azt is érthetővé teszi, hogy miért vonult egy-egy hadsereg olyan sok szekérből álló szerelvénnyel háborúba.

*

Esterházy Pál nádor unikumnak számító, egymást követő két évből fennmaradt tábori inventáriuma híven tükrözi a főúr táborban betöltött méltóságát, szerepét. Látható, hogy 1684-ben népesebb és díszesebb kísérettel vonult Buda ostromához; a felszerelés összeállításakor aprólékosan felsorolta a ruhaneműket, azok színét, anyagát, díszítését, valamint a szerszámokat is gondosan számba vette. A két inventárium keletkezése között eltelt egy év eseményei, valamint a megváltozott politikai, katonai helyzet hatására a nádor szerepe is módosult: a nemesi felkelés hatékony irányításáról, vagyis a katonai funkcióról a magyar rendek képviselete, reprezentációja irányába módosult a nádor szerepe, amit az inventáriumok különbségei is alátámasztanak.

Emellett, hála Esterházy Pál nádor precízségének a *Tábori ordinantia és az eszközöknek specificatioja* alapján képet kapunk egy főúr tábori felszereléséről. Az 1684-ben készített lajstrom különlegessége, hogy benne részletesen felsorolja a nádor a szükséges ruhadarabokat, eszközöket, ami a művelődéstörténet és az életmódtörténet számára is igen becses forrássá teszi azt.

Az 1684-ben készült tábori inventáriumot ugyan 1891-ben, egy lábjegyzet keretében kiadták,[51] mégis most, mellékletként újra közöljük. Ennek elsődleges oka az, hogy a mű, melyben közreadták nehezen hozzáférhető. Másrészt a lajstrom egy része, valószínűleg az első lapja (ez két oldalt jelent), ma már a megadott jelzet alatt nem található meg.[52] A jegyzéket az eredetinek ma is meglévő részével összevetve, néhány esetben pontosított olvasatban, a modern forrásközlési elvek – Benda Kálmán forrásközlési szabályzata[53] – szerint közöljük.

1989. 224. o. Tabit: kora újkori selyemszövet, többnyire arany- vagy ezüstfonállal átszőve. Uo. 163. o

[51] Lásd az 5. jegyzetet!

[52] A hiányzó lapok valószínűleg még az Országos Levéltárba való kerülésük előtt tűnhettek el, mivel az irat összefűzése sértetlen. Az eredeti lajstromot Újváry Zsuzsanna nézte meg, szívességét ezúton is köszönöm.

[53] *Benda Kálmán:* A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. *Századok,* 108. (1974.) 436–475. o.

Tábori ordinantia és az eszközöknek specificatioja,
Anno 1684 die 25 Junii. Kismartonii

Az udvari sereg lajstroma		
Udvari kapitány Fabiankovics Ferencz úr	*Személy*	*5*
Udvari vicehadnagy Bezerédj Adám úr	÷	*4*
Zászlótartó Patacsics Boldisar úr	÷	*5*
Gróff Nádasdj Thamás úr ő Nagysága	÷	*7*
Benyovszkj Mátyás secretarius úr	÷	*4*
Fabiankovics Imre úr	÷	*3*
Deakovics Ferencz úr	÷	*3*
Pomp Ferencz úr	÷	*3*
Illésj Sigmond úr	÷	*2*
Ányos[55] *Sándor úr*	÷	*2*
Bilakovics György úr	÷	*3*
Lovászmester Szigethj Sándor úr	÷	*3*
Korlatovics László úr	÷	*3*
Asztalnok Korka Péter úr	÷	*3*
Nedeczky Sándor úr		
Hunyady László úr	÷	*3*
Antolcsics János úr	÷	*5*
Ujvárj Imre úr	÷	*2*
Kérj János úr	÷	*3*
Prehlet[56] *Péter úr*	÷	*2*
Komáromj Sigmond úr	÷	*2*
Káldy István úr	÷	*2*
Bessenyey István úr	÷	*2*
Szundj Mihály úr	÷	*2*
Hegedűs Gergöly	÷	*1*

[54] *Bubics* 1891. 136. jegyzet 375–378. o. MOL P 125. Katonai iratok, 95. k. 9786. sz. A kurzívan szedett szövegrész ma már nincs meg.

[55] A megmaradt lajstrom szerint Anyos, mivel nagy valószínűséggel a párducbőrösök között felsorolt személlyel azonos.

[56] A megmaradt lajstrom szerint Preklet, mivel nagy valószínűséggel a párducbőrősök között felsorolt személlyel azonos.

Magyar muzsikások		
Tárogató Sipos Márton inasostul	*Személy*	*2*
Tárogató Sipos Péter	÷	*1*
Trombitás Péter inasostul	÷	*2*
Trombitás Istók	÷	*1*
Trombitás Hansli	÷	*1*
Rézdobos inasostul	÷	*2*
Udvari kovács	÷	*1*
Szíjártó	÷	*1*

Ezen kívül kegyelmes urunk ő nagyságának vezeték paripái	*№. 6.*
Azok mellett lévő lovászok	*№. 6.*

		Pers.	Equi	Boves
Kegyelmes urunk ő nagysága vezetékje		6	6	
Hintón jön				
Pater uram, Jankovits uram, Haier		4		
Csatlós		2		
Konyha kocsin				
Král, Pásztori, Hantsok, Mandácsko, Borbély, szakács 1, kukta 1, pohárnok, szabó		9		
Társzekerek №. 5				
Társzekér sátoroknak, asztaloknak, székeknek való		2		
sátor lészen mindenestül	№. 12			
asztal	№. 4			
szék	№. 20			
Társzekér élésnek való	№.	2		
Társzekér ruhának, lóra való szerszámnak és holmi más portékának		1		
Minden társzekérben ökör	№. 6	30		
Társzekerek mellé rendeltettenek tizedes №. 2, palotás №. 18, sátor- és szekérmester №. 2, lengyel sípos №. 3, sípos inas №. 3		28		
Minden hat ökör mellé 2 béres, facit		10		
Sütő és mészáros		2		
Az udvariak paripákon				
Német trombitások lovakon		3		
Magyar musikások dobossal lovakon				

Párducbőrösök specificatioja	párducbőrösök
Bezerédi hadnagy uram	1
Zászlótartó Patacsics uram	1
Szigeti lovászmester uram	1
Fábiánkovics Imre uram	1
Korlátovics uram	1
Hunyadi uram	1
Nedeczki Sándor uram	1
Antolcsics uram	1
Uyvári Ferencz és Imre uram	2
Korka uram	1
Komáromi Sigmond uram	1
Káldi István uram	1
Kéri uram	1
Bessenyei uram	1
Szundi uram	1
Gorupp uram	1
Deszpot uram	1
Anyos uram	1
Preklet uram	1

Az köntösök specificatiója	kaftán	dolmán	nadrág
Fejér selyemposztó dolmány		1	1
Zöld selyemposztó dolmány		1	1
Barockvirág színyű selyemposztó dolmány		1	1
Atlac[57] dolmányok			
Zöld atlac dolmány		1	
Karmasin színyű atlac dolmány, s selyemposztó nadrág		1	1
Violya színyű atlac dolmány, s selyemposztó nadrág		1	1
Sárga atlac dolmány tarka	1		
Vont arany kaftányok			
Vörös vont arany kaftány	1		
Kék vont ezüst kaftány	1		
Csipkés selyemposztó kaftány	1		
Violya színyű kaftány	1		

[57] Atlasz.

Nadrágok		kaftán	dolmán	nadrág
király színyű selyemposztó nadrág				2
Béllett[58] söveg				
Nyusztos kalpag	№. 4			
Lengyel béllett söveg	№. 1			
Téli béllett söveg	№. 1			
Kalap	№. 1			
Kesztyűk				
Kesztyű	№. 2			
Lóra való kesztyű	№. 1			
Menték				
Vörös bárson mente			1	
Vörös skarlát mente			1	
Borock virág színyű selyemposztó mente			1	
Balás Deák nevű mente			1	
Zöld bárson varrott, avagy tűzött nyári mente			1	
Béllett zubbony			1	
Téli háló suba			1	
Övek				
Vörös kalárisos öv	№. 1			
Vörös bárson csipkés öv	№. 1			
Retezés[59] ezüst, arany fonállal[60]	№. 1			
Ezüst s arany fonállal varrott[61]	№. 1			
Vörös kalárisos és bogláros[62]	№. 1			
Széles ezüst s arany fonállal varrott[63]	№. 1			
Csizmák és deli papucsok				
Deli csizma		pár №. 3		
Új csizma		pár №. 7		
Ó csizma		pár №. 1		
Salavárdi		pár №. 1		

[58] Bélelt.

[59] Szélén csipke díszítés volt. *Szamota* 1902. 801. o.

[60] A kiegészítő jelzőket utólag más kéz írta a listára.

[61] Ua.

[62] Ua.

[63] Ua.

Aparamentumos láda	№. 1
Boldogasszony képe köves	№. 1
Ajtóra való posztó	№. 1
Spanis bont[64]	1
Ágymelegítő[65]	1

Társzekerekhez való eszköz	
Hosszú lánc	5
Kötő lánc	6
Fejsze	7
Csákánykapa	5
Ásó	5
Kapa	6
Sínszeg	90
Sín	2
Kasza	5
Sarró[66]	3
Kaszakalapács	2
Kaszakő	5
Kaszakőtok	3
Járomszeg	12
Igához való gus[67]	5
Fúró	2
Fűrész	1
Vonyókés	1
Lakat	18
Ökröknek való kötél	60
Förhéczre[68] való kötél	30
Istráng[69]	14
Iga	

[64] Spanyolfal. Ezt a tételt maga Esterházy Pál saját kezűleg, utólag írta a listára. Ennek megállapításában Újváry Zsuzsanna segített, melyet ezúton is köszönök.

[65] Ua.

[66] Sarló.

[67] Gúzs: szoros kötés a jármon, mellyel a járomfőt a tézslához, azaz a rúdfőhöz rögzítették; a nyakszeg helyett használták. Gazdálkodás, 960. o.

[68] Ismeretlen szó.

[69] A járomnál használt kötél. Gazdálkodás, 962. o. és 203. ábra.

Tésla[70]	
Szekéremelő	1
Borhéber	1

Konyhaeszköz	
Ezüst tál kisebbszerű	№. 24
Ólom tál	№. 18
Nyárs	№. 2
Sütővas	№. 2
Vas fazék	№. 4
Vas serpenyő	№. 4
Réz sraufos[71] palack[72]	№. 2
Réz borhűtő	№. 1

Ládák száma	
Köntösös láda öreg	№. 1
Köntösös láda öreg	№. 1
Pénzes bőrös ládácska	№. 1
Koza[73] ládácska	№. 3
Fejér ruhás koza láda	№. 1
Égetett vizes[74] pincetok,[75] kicsiny	№. 2
Fekete kis ládácska	№. 1
Vetkőző kis láda	№. 1
Patika ládácska	№. 1
Rostolis[76] pincetok	№. 1
Bornak való pincetok	№. 3

[70] Tézsla, azaz rúdfő. Az iga része, azon rúd első része, amely a jármot összeköti a szekérrel. Gazdálkodás, 960. o.

[71] Sráfos.

[72] Ettől kezdve a listát Esterházy Pál nádor saját kezűleg írta.

[73] Jelentése ismeretlen.

[74] Pálinka.

[75] Utazáskor pincetokban tárolták az üvegpalackokat. Egy pincetokba 2–4–6 palack fért. *Radvánszky* 1879. I. k. 188. o.

[76] Rostélyos, azaz rácsos. Vö. *Szamota* 1902. 817. o.

Magyar udvari rendtartás	Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. S. a. r., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta: *Koltai András*. A 33. számú iratot sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Sunkó Attila*. Budapest, 2001.
Bárdos 1990.	*Bárdos Kornél: Magyarország zenetörténete*. II. 1541–1686. Szerk. *Bárdos Kornél*. Budapest, 1990.
Bubics 1891.	*Bubics Zsigmond:* Cornaro Frigyes velenczei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Budapest, 1891.
Endrei 1989.	*Endrei Walter:* Patyolat és posztó. Budapest, 1989.
Gazdálkodás	Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Főszerk. *Paládi-Kovács Attila*. Budapest, 2001.
Höllrigl, é. n.	*Höllrigl József:* Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században. In: Magyar művelődéstörténet. A kereszténység védőbástyája. Szerk. *Domanovszky Sándor*. Budapest, é. n.
Iványi 1991.	*Iványi Emma:* Esterházy Pál. In: *Esterházy Pál:* Mars Hungaricus. Sajtó alá rendezte, fordította: *Iványi Emma*. Bevezette és szerkesztette: *Hausner Gábor*. Budapest, 1989.
MOL P 125.	Magyar Országos Levéltár, P 125. Esterházy Pál levéltára
Nagy 1986.	*Nagy László:* A török világ végnapjai Magyarországon. Históriai mozaikok. Budapest, 1986.
Napló Buda... ostromáról	Napló Buda, avagy Offen erős városának híres ostromáról... A kötetet összeállította *Czigány István, Hankó Ágnes*. Bevezetőt írta: *Czigány István*. (Régi Magyar Könyvtár. Források 7.) Budapest, 1998.
Radvánszky 1879.	*Radvánszky Béla:* Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–III. k. 1879. (Reprint kiadás.)
Röder 1842.	*Philipp Röder von Diersburg:* Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschrifften. I. Bd. Urkunden. Carlsruhe, 1842.
Szamota 1902.	*Szamota István:* Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902–1906.
Thaly 1883.	*Thaly Kálmán:* Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből). Budapest, 1883.
Thököly Imre naplói, leveleskönyvei	Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. In: Monumenta Hungariae Historica Scriptores, XXIV. Közli: *Thaly Kálmán*. Budapest, 1873.
Varga J. 1986.	*Varga J. János:* A fogyó félhold árnyékában. A török kiűzése Magyarországról. (Magyar História sorozat.) Budapest, 1986.

SZEMLE

TORMA BÉLA GYULA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

EGY ELFELEDETT DIADAL. A 907. ÉVI POZSONYI CSATA.

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2009. 254 o.)

2007 júliusának első napjaiban a magyar történelem egy páratlanul fontos eseményére emlékeztünk: honfoglaló eleink 1100 éve mértek Pozsony közelében megsemmisítő vereséget a Pannónia visszafoglalására indult keleti frank–bajor csapatokra. Bizonyos, hogy ez a győzelem nyitotta meg az utat a törzsszövetség pannóniai hatalmának megszilárdulásához, s hosszabb távon a középkori magyar államiság alapjainak megvetéséhez. Manapság talán többször használjuk a sorsfordító kifejezést a kelleténél, erre az eseményre azonban minden szempontból illik.

Éppen ezért készültek példás együttműködésben és összefogásban az egyes történeti diszciplínák képviselői, történészek, hadtörténészek, régészek és hivatásos katonák az évfordulóhoz kapcsolódó események méltó megünneplésére. Hazai és külföldi rendezvények, szakmai és népszerűsítő publikációk sorával igyekeztek jóvátenni az elmúlt évtizedek méltatlan mulasztását. A szakmai előkészítés 2006-ban kezdődött a Hadtörténeti Intézet által rendezett kerekasztal-megbeszéléssel. A 2007-es magyar konferenciák és kiadványok mind ebből a megbeszélésből nőttek ki, miként az osztrák részvétel szakmai egyeztetése is itt vette kezdetét.

A csatáról Ausztriában, Hainburgban, 2007-ben nagy, nemzetközi kiállítással emlékeztek meg (l. *Igaz Levente* és *Sándor Anita* beszámolóját a hainburgi kiállításról, *Hadtörténelmi Közlemények* 2008. 2. sz., 485–491. o.). A kiállításnak megjelent a katalógusa is egy reprezentatív tanulmánykötettel, benne *Veszprémy László* tanulmányával (Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Hrsg.: *Roman Zehetmayer*. St. Pölten, Niederösterreichisches Landesarchiv, 2007. 99–103. o.), majd a csatlakozó nemzetközi konferencián *Torma Béla* ny. ezredes, hadtörténész adta elő a csata történetét (ami azóta szintén megjelent: Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kulturen. Niederösterreich an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert. Die Vorträge des 27. Symposiums des Niederösterrechischen Instituts für Landeskunde. Hainburg, 3. bis 6. Juli 2007. Redaktion: *Roman Zehetmayer*. Mitteilungen des Niederösterreichischen Landesarchivs, Vol. 13., St. Pölten, 2008. 169–193. o.).

Nem kevésbé volt jelentős a 2007 júniusában, Pozsonyban rendezett nemzetközi konferencia (anyaga még nyomdában), valamint az MTA Történettudományi Intézete által szervezett konferencia 2007 októberében, amelynek előadásai a *História* 2008. évi 2. számában jelentek meg. Magyarországon meglepően nagy visszhangot keltett az évforduló, így számos társadalmi megemlékezésre, koszorúzásra is sor került, amelyek részben összekapcsolódtak az Árpád fejedelem halálának feltételezett évére való megemlékezéssel. A Hadtörténeti Intézet például 2007. szeptember 20-án a soproni Országzászlónál koszorúzott, majd a Széchenyi palotában tartott a Scarbantia Társasággal közös megemlékezést.

Jelen kötet ennek a nemes igyekezetnek az eredménye: az eddigi legteljesebb és legterjedelmesebb, és – a szerzők kutatási módszereinek köszönhetően – újszerű, sok szempontot felvillantó, bár végkövetkeztetéseikben nem szükség szerint mindenben egyező bemutatása a 907-es diadalhoz vezető útnak és magának a csatának. A kötet célja alapvetően az események hadtörténeti szempontú elemzése volt, s nyugodtan állíthatjuk, hogy a hazai középkori hadtörténetírásban az itt bemutatott, a nyugati kiadványokból ismert, de ott sem túl gyakori modellezéshez hasonlóra nem tettek eddig kísérletet. A kiadó és a szerkesztők így joggal remélhetik, hogy a kötet termékeny szakmai

diskurzust indíthat el az érintett diszciplínák művelői között. A kötet szerzői között mindazok helyet kaptak, akik a korábbi konferenciákon és megemlékezéseken valamilyen formában részt vettek.

A kötet gerincét *Torma Béla* korábbi kisebb írásait (*Felderítő Szemle* 5. [2006.] 3. 138–159. o., *Új Honvédségi Szemle* 61. [2007.] 7., 75–86. o. stb.) is összegző, továbbfejlesztő nagy ívű, sok szempontú, de ugyanakkor részletgazdag alkotja a pozsonyi csatáról, a hadjárat előzményeiről, lefolyásáról, és a következményekről.

A Szerző a magyar hadtörténetírásban szokatlan vállalkozásba fogott, amikor saját szavaival élve „modellezte" a csata lefolyását és azt befolyásoló körülményeket. A modellezés kifejezés itt egy olyan munkamódszert takar, amikor a kutató a hitelesnek tekinthető történelmi tényeket kiegészíti olyan lehetséges elemekkel, melyek meglétét tudományos igénnyel és szigorúsággal bizonyítja. Ehhez Torma Béla messzemenőkig felhasználta a történeti földrajz, a régészet, fegyvertörténet, eredményeit, így reális képet alkotott a szembenálló haderők létszámáról, az általuk képviselt harcászatról, fegyverzetükről és az ezekből következő lehetőségeikről.

Az egész művet áthatja egy nagyon sajátos látásmód – a ma már nyugállományú szerző le sem tagadhatná, hogy aktív katonaként a Katonai Felderítésnél teljesített szolgálatot. Az ott beleivódott szemlélet nagyon pozitívan jelentkezett hadtörténészi munkásságában. Kerül minden valóságtól elrugaszkodott elméletet, szigorúan a tényekből indul ki és minden feltevését bizonyítani igyekszik. A pozsonyi csatát katonaként elemzi és rekonstruálja. Számba veszi a katonapolitikai hátteret, a földrajzi adottságokat, a korabeli hadszervezeteket és az írásos forrásokat. Ezek figyelembevételével vázolja a sorsdöntő csatához vezető utat majd annak legvalószínűbb lezajlását. Különösen figyelemre méltó a magyar és bajor hadsereg lehetséges menetteljesítményének behatárolása, melynek eredményeit még arra is felhasználta, hogy bizonyítsa azt a feltevését, mely szerint a tiszántúli és a felső-tiszai hatalmi központok magyar harcosai nem avatkozhattak be a csatába, így azt egy önálló pannóniai magyar haderő vívta meg. A Szerző nem mesél, hanem számol, rideg tényeket sorol, mérlegel, majd következtet, de ezt mégis igen olvasmányosan teszi. Művének olvasása után nem tudtam szabadulni egy furcsa benyomástól. Olyan érzésem támadt, mintha egy rég volt uralkodó számára készült elemző értékelést kaptam volna a magyar és bajor haderőről, azok összecsapásáról és a végkifejlet okairól. Úgy vélem ez a mű erőssége is. Pontosan ez a számokra épülő, hűvös elemzés teszi érthetővé a korabeli hadászatot és harcászatot, megmutatván, hogy a hadtörténeti mítoszok mögött mindig ott állnak a meghatározó erejű, kérlelhetetlen földrajzi-, politikai-, fegyverzeti, és stratégiai tényezők, melyeknek pontos felmérése és az azokhoz való alkalmazkodás hozza el a győzelmet és nem valami csodafegyver vagy „legyőzhetelen" taktika. Torma Béla számításaival igazolta, hogy a pozsonyi csatában a magyarok tökéletesen kihasználták saját eszközeik és harcászatuk lehetőségeit, ugyanakkor ellenfeleiket a számukra legelőnytelenebb harcmódra kényszerítették.

A szerző múltjából következően néha modern, és ezért anakronisztikusan ható terminológiát használ egy-két helyen pl. „összehangolt tűzcsapások" a nyílzáporok szinonimájaként, vagy „tűzelőkészítés", „nyílvessző utántöltés" de ez inkább csak a szaknyelv alkalmazásának nehézségeit mutatja, a dolgozat értékére nincs befolyással. A munka jól tagolt, az okfejtések követhetők, a szerző már-már kínosan ügyelt arra, hogy a harcászattal és a menetteljesítménnyel kapcsolatos állításait a legaprólékosabban bizonyítsa. Ez teljesen érthető, hiszen dolgozatának ez az újat hozó, ezért legértékesebb része. A szerző a bajor vereség alapvető okát abban látja, hogy nem szerveződhettek össze csapásmérő erővé, nem alkalmazhatták a döntő csata harceljárását. A magyarok támadása elkülönült, csoportokba szervezett menetformációikat érte, lehetővé téve részenkénti megsemmisítésüket, és a magyarok részéről az erőfölény megszerzését. Mindez azért alakulhatott így, mert nem ismerték a magyarok meszszehordó reflexíjaikra alapuló távolharctaktikáját és az azzal kombinált, színlelt megfutamodás-harceljárását.

A vereséghez hozzájárulhatott – feltételezve az északi hadoszlop létét –, hogy a Duna két partján felvonuló erők nem rendelkeztek folyamatos összeköttetéssel, nem tájékozódhattak a kialakult helyzetről

A pozsonyi csata részletes elemzése egy sor, a magyar hadüggyel kapcsolatos kérdést világít meg, így a korabeli magyar hadszervezet mozgásának kérdését. Eredményei szerint,

s ebben véleménye jól kitapinthatóan eltér Révész Lászlóétól, a csapatok alkalmazási körleteikbe érkezésének dátumai nem teszik lehetségessé egy mozgósított haderő bevetését. Számításai szerint a könnyűlovas-véderő alkalmazásával csak a Kisalföldről és a hozzá csatlakozó területekről lehet számolni, a Felső-Tisza-vidék térségébe helyezhető fejedelmi katonai kíséretnek nem volt lehetősége részt venni a harcokban. További következtetése, hogy a magyarok a gyepűelve határfolyóktól nyugatra elterülő sávját biztonsági zónának tekintették, melynek rendeltetése a terület ellenőrzésében, idegen mozgások felderítésében és a határvédelmi erők riasztásában fogalmazható meg. A modellezés eredményei alapján a Fischa, mint határfolyó képezte az ellenséges támadások megállítását és visszaverését előkészítő első ellenállási vonalat. Ettől keletre húzódott a határőrizeti sáv, melyben a magyar könnyűlovasság a látszólagos megfutamodás taktikáját ismétlődően alkalmazva lelassította az ellenség előnyomulási ütemét, állandó zaklatással veszteségeket okozott, kifárasztotta erőit, felmorzsolta erkölcsi tartását, megbontotta fegyelmét és számára előnyös helyen döntő csapást mért rájuk.

Torma Béla Gyula – Perjés Gézához hasonlóan – a háború logikáját a számok törvényszerűségeivel igyekszik megértetni az olvasóval. Úgy véljük, szándékát siker koronázta, és munkájának további érdeme, hogy olyan vizsgálati szempontokat és módszereket mutatott be, melyek további alkalmazása új eredményeket hozhat hadtörténeti írásainkban.

A könyv tartalmazza *Négyesi Lajos* (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) írását, amely Torma Béla monográfia-terjedelmű nagy tanulmányához kapcsolódóan a honfoglalók taktikájáról tesz értékes megfigyeléseket.

Révész László (Magyar Nemzeti Múzeum) közleménye „A pozsonyi csata egyik lehetséges résztvevőjének sírja Karoson" címet viseli. A Szerző úgy véli, változatlanul számolni lehet azzal, hogy a X. század első felében a magyar hatalmi központ a Felső-Tisza–vidéken volt. Álláspontja szerint a magyar főerők is onnan vonultak a nyugati gyepük felől bekövetkezett betörés irányába. Feltételezi, hogy a harcoknak valóban résztvevője lehetett a karosi II. temető 52. sírjában talált előkelő vitéz, a fejedelmi kíséret tagja. Erre utalnak méltóságjelvényei (pl. aranyozott ezüstveretes öv, ezüst tarsolylemez stb.), valamint a ruházatára varrott 12 db Gyermek Lajos korából származó érem, még ha tudjuk is, hogy az érem megszerzése és sírba kerülése közti időviszony egy sokat vitatott kérdése a magyar régészetnek.

Veszprémy László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) „A csata utóélete a történetírásban" című írásában áttekinti a csatára vonatkozó említéseket és véleményeket a középkortól napjainkig. Utal arra, hogy a csata historiográfiáját számos körülmény egyedülállóvá tette a hadtörténelemben: hosszú időszakokra gyakorlatilag még a megtörténtét is kétségbe vonták, mind Magyarországon, mind német nyelvterületen. A historiográfiai problémát bonyolította, hogy a XV. század végén alkotó magyarországi humanista, az itáliai Antonio Bonfini (†1502) olvasmányai hihetetlenül széles körébe a bajorországi kéziratos források nem tartoztak bele, a nyomtatott Aventinust (1544) pedig kronológiai okokból még nem tudta használni. Aventinus munkáinak jelentőségét az adta, hogy gondos és lelkes humanistaként valóban végzett forrástanulmányokat a délnémet kolostori és világi könyvtárakban, levéltárakban. Bizonyított, hogy olyan források is kezébe kerültek, amelyek – időlegesen – elvesztek, és csak a XIX–XX. században kerültek ismét elő, mint pl. a csata helyéről tudósító salzburgi évkönyvek 1921-ben. Egyébként Aventinus nagyon helyesen, elsőrangú forrásokként az okleveleket, hivatalos iratokat, törvényeket, utasításokat, leveleket kezeli, s az elbeszélő forrásokat mellékes, kiegészítő forrásnak tartja. Összességében, ha erős fenntartásokkal is, a szerző szerint az aventinusi leírás számos elemének hitelt lehet adni.

A kötetet szerencsés módon forrásszöveggyűjtemény, valamint Torma Gyula német nyelvű konferencia-előadásának utánnyomása zárja. Ez utóbbi egyúttal betölti az idegen nyelvű rezümé funkcióját is. A fordítások közül kiemeljük *Szenthe Gergely*nek (Magyar Nemzeti Múzeum) a raffelstetteni vámrendeletről (Inquisitio de theloneis raffelstettensis, 903/904–906.) készített fordítását. A szerző már korábban is foglalkozott a témával (Gondolatok az Inquisitio de theloneis Raffelstettensis kapcsán. *Világtörténet*, 2007. tavasznyár, 18–30. o.), s örvendetes, hogy most, először, itt olvasható a forrás első teljes magyar fordítása. A raffelstetteni vámrendelet a X. század első éveiben keletkezett, a Közép-Duna–medence mai bajor és osztrák szakaszának kereskedelmi forgalmát szabályozó intéz-

kedés. Kibocsátásának oka a Karoling Ostmark előkelőinek panasza volt a területen elszaporodott illegális vámhelyekre. A dokumentum jelentőségét növeli, hogy ez az utolsó, még a magyar honfoglalás előtti állapotokat tükröző forrás, amely a Duna-völgy kereskedelmi forgalmának leírása mellett a térség etnikai viszonyaihoz és a Karoling Birodalom keleti, gazdasági-közigazgatási határának helyéhez is adalékokkal szolgál.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Felderítők Társasága és a Magyar Nemzeti Múzeum által példás együttműködésben összeállított kötet jelentősége és tartalma gondosabb nyomdai tipográfiát érdemelt volna, ám de mindez semmit nem von le a mű értékeiből, s bízhatunk benne, hogy módszertanilag is számottevő visszhangot vált ki.

Töll László

VÁSÁRY ISTVÁN

CUMANS AND TATARS

Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365

(Cambridge University Press, 2005. 230 o.)

Vásáry István számos tudományos publikációban (Az Arany Horda [1986], Az Arany Horda kancelláriája [1987]) bizonyította, hogy az Alduna mentén feltűnt török népek történelmének kiváló ismerője és kutatója. A 2005-ben, a Cambridge University Press gondozásában megjelent, Cumans and Tatars – Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 című műve szorosan kapcsolódik ez irányú kutatásaihoz. A kötet, mely a sztyeppei népek, elsősorban a kunok és a tatárok XII–XIV. századi balkáni jelenlétével, szerepével foglalkozik, nem előzmény nélküli. Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins (In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* 57. [2004.] 3. 263–270.o.) című tanulmányában a bolgár birodalom újjáalapítása után kialakult politikai helyzettel és a kunok abban betöltött szerepével foglalkozik. Áttekinti Kalojan bolgár cár kun segédcsapatok által támogatott hadjáratait, és bizánci szerzők (Geórgiosz Akropolitész és Nikétasz Khóniatész) szövegeinek segítségével mutatja be a kunok jellegzetes, könnyűlovas íjász harcmodorát. A recenzált mű, mely szintén a bizánci források rendkívül alapos ismeretén alapul, e tanulmány témáját viszi tovább, kiterjesztve azt térben és időben.

A kötet bevezetőjében Vásáry röviden számba veszi a sztyeppei félnomád népek és a Balkán kapcsolatait a hunoktól a bolgárokon át az úzokig és a besenyőkig, majd a Balkán terminus definiálására vállalkozik: a XII–XIV. századi Balkánon ő az Aldunától és a Szávától délre, valamint a Boszniától, melyet kevert nyugati és balkáni identitásúnak vél, keletre és délre eső területeket érti. Majd pedig leszögezi alapvető célját: a Balkán-félszigeten a XII. század második felében jelen lévő, oda hadjáratokat gyakran vezető kunok, majd a bolgár birodalmat egy ideig fennhatósága alatt tartó, később pedig a Dunától délre kalandozó Arany Horda tatárjainak történetét kívánja áttekinteni. A szerző meglehetősen röviden tér ki arra, hogy a címben szereplő kunokon etnikai csoportot ért, míg a „tatár" megnevezést alapvetően politikai értelemben, etnikai jelentésétől függetlenül használja, és a tatár fennhatóság alatt élőket érti alatta.

A második fejezet (Cumans and the Second Bulgarian Empire, 13–56. o.) a második bolgár birodalom megalapításának történetét dolgozza fel, az eseménytörténet elbeszélésén kívül igen nagy hangsúlyt fektetve az új bolgár államalakulat megszületésénél bábáskodó etnikumok azonosítására és szerepük felvázolására. Vásáry úgy véli, hogy a Dunától délre nagy számban élő vlachok a „kezdeti lendülettel és energiával", a kunok a fegyverekkel és a harcosokkal, a bolgárok pedig az ideológiával, azaz az egykori Bolgár Birodalom feltámasztásának gondolatával járultak

hozzá az új államalakulat létrehozásához. A szerző a kötet egyik legérdekesebb részében Péter és Aszen, a második bolgár birodalmat megalapító testvérpár származásának kérdését veszi górcső alá. Három lehetőséget, az Aszenidák bolgár, vlach és kun származásának teóriáját vázolja fel és ezek rövid historiográfiai vázlatát is nyújtja. Végül a harmadik, azaz a kun származás mellett foglal állást, kikötve, hogy a testvérpár valószínűleg beszélte vlach alattvalóik nyelvét is, és leszármazottaik hamar elbolgárosodtak. Kun eredetük azonban – érvel Vásáry – megmagyarázza mind a bolgár birodalom újjáalapításakor, mind pedig a későbbi évtizedekben igen aktív kun befolyást Bulgáriában, melyről a kötet következő, eseménytörténeti jellegű fejezete nyújt igen részletes beszámolót Kalojan idejétől a tatár hatalom balkáni megjelenéséig (Cumans in the Balkans before the Tatar Conquest, 57–68. o.)

A mongol birodalom kiterjeszkedése a délorosz sztyeppére és a környező területekre vezetett hadjárataik alapvetően változtatták meg a térség politikai viszonyait, olyannyira, hogy nem csak Bulgária, hanem számos más balkáni állam is a tatárok adófizetőjévé vált. A tatár hatalom így tehát közvetlenül is megjelent a félszigeten, és egy jó évszázadig lazábbszorosabb felügyelete alatt tartotta a térség államalakulatait. A XIII. század második felében az Arany Horda hatalmi centruma nyugatra tevődött át, mivel Nogáj ulusza *de facto* függetlenné vált a kántól, Nogáj fia pedig a bolgár trón megszerzésére is kísérletet tett.

A XIII. század folyamán a tatárok részt vettek a balkáni államok egymás elleni háborúiban, gyakran mindkét fél oldalán harcolva. A bizánci hatalmat helyreállító VIII. Palaiologosz Mihály császár helyesen ismerte fel az erőviszonyokat és dinasztikus házasságok révén szövetséget kötött Nogájjal, biztosítva ezáltal a tatár segédcsapatok támogatását, és felbomlasztva a tatár–bolgár koalíciót, mely nagy veszélyt jelentett az újjáalakult bizánci államra. Az Ikónium szultánjának, Izzaddinnak a bizánci fogságból történő kiszabadításáért indított, valamint a bolgár és bizánci trón megszerzése miatt kitört balkáni háborúkról és a tatár hadjáratok lefolyásáról Vásáry részletesen beszámol a 4. (The First Period of Tatar Influence in the Balkans, 1242–1282, 69–85. o.), az 5. (The Heyday of Tatar Influence in the Balkans, 1280–1301, 86–98. o.) és a 7. fejezetben (Cumans in Byzantine Service after the Tatar Conquest, 1242–1333, 114–121. o.), ahol a Balkánon, bizánci szolgálatban letelepedett kun és tatár haderőről is szót ejt. A 8. fejezet pedig (The Tatars Fade away from Bulgaria and Byzantium, 122–133. o.) az utolsó nagyobb hadjáratokat vizsgálja, melyek a XIV. század közepén, a tatár befolyás meggyengülésével, majd megszűnésével fokozatosan elmaradtak.

Vásáry Bulgária és Trákia történetének áttekintése mellett két nagyobb kitérőt tesz a távolabbi területekre is. Ezek közül az első, a 6. fejezet (Cumans and Tatars on the Serbian Scene, 99–113. o.) a sztyeppei népek szerbiai jelenlétét tekinti át. A szerb trónharcokba az alföldi kunok a magyar királyok parancsára, a tatárok pedig önállóan is több ízben beavatkoztak – de a szerb uralkodók is számos alkalommal felhasználták őket görögországi hadjárataikhoz. A szerző e fejezetben tér ki legrészletesebben a kunok és a tatárok mellett a Balkánon szintén fontos katonai szerepet játszó alánokra, akik – ha az előbbieknél kisebb számban is – a szerb színtéren gyakran képviseltették magukat.

A 9. fejezet pedig (The Emergence of two Romanian Principalities in Cumania, 1330, 1364, 134–165. o.) az Aldunától északra fekvő területek, a sztyeppevidék legnyugatibb nyúlványának történetébe vezeti be az olvasót. A Duna, a Kárpátok és a Dnyeszter által határolt területek, azaz Havasalföld és Moldva ekkor a félnomád lovasnépek szálláshelye volt; területükre a második bolgár birodalom megalapítása után kezdtek el fokozatosan bevándorolni a korábban a Dunától délre lakó vlachok. A földrajzi behatárolás után a szerző Moldva és Havasalföld XI–XII. századi történetét foglalja tömören össze, és utánajár e földrajzilag korántsem egységes terület elnevezéseinek, és a korban általánosan használt Cumania és Tartaria nevek első felbukkanásainak.

A tatárjárás után a kun hatalom lehanyatlott, Moldva és Havasalföld tatár és magyar befolyás alá került, ám a kunok továbbélő csoportjainak továbbra is igen fontos szerep jutott a helyi társadalmak megszervezésében. Vásáry véleménye szerint épp a kun, illetve a kun származású vlach arisztokrácia volt az, amely megteremtette a későbbi román vajdaságok függetlenedésének feltételeit. A szerző úgy véli, hogy a magyar fennhatóság ellen fellázadt havasalföldi vajda, Basarab is kun származású volt, nevének eredetét a török *bas-* (uralkodni,

kormányozni) szótőből vezeti le. A moldvai vajdaság központja északnyugaton, a Moldva folyó völgyében alakult ki. Az I. Lajos magyar király fennhatóságát megszüntető, magát vajdának nevező moldvai román fejedelem, Bogdán a későbbi Moldvai Fejedelemség területének körülbelül kétharmadát uralta, a Duna- és a Dnyeszter-delta városai még hosszú ideig tatár fennhatóság alatt maradtak.

Vásáry István kötete számos recenzió ihletője és heves viták kiindulópontja lett. A kritikák közül John W. Barkerét, (*Speculum. A Journal of Medieval Studies,* 81. [2006.] 4. 1270–1271. o.) és Florin Curtáét (*The Medieval Review,* 2006.) ismertetem. E recenziók a kötet számos hibájára rámutatnak, de érzésem szerint túlzó, igazságtalan véleményeket is tartalmaznak. Jogosnak érzem Barker és Curta megjegyzését, miszerint Vásáry könyve nem eléggé logikusan összefűzött, csapongó, és nincs egy erős vezérfonal, melyre a szerző felfűzhette volna mondanivalóját. A földrajzi behatároltság nem világos, hiszen a kötet koránt sem csupán a Balkán történetével foglalkozik, hanem hosszan kitér az Arany Horda, valamint Havasalföld és Moldva történetére is. Horvátország és Bosznia területét Vásáry ugyanakkor önkényesen kizárja a Balkán terminus jelentéséből, és ezekről egy szót sem ejt. A mű címe láttán pedig („oriental military") az olvasó azt várná, hogy a kötet lényegesen nagyobb hangsúlyt fektet a keleti harcmodor hadjáratokon és csatákon keresztül történő bemutatására, mint valójában. A függeléket, mely a földrajzi nevek mutatóját, egy, a balkáni dinasztiák időrendjét tartalmazó táblázatot, négy térképet, egy tekintélyes bibliográfiát és névmutatót tartalmaz, Barker enyhe kritikával illeti: a névmutató pontatlanságát rója fel a szerzőnek. Florin Curta, érzésem szerint, jogosan fakadt ki a kötet zárszavában olvasható aktuálpolitikai kiszólás miatt; a kötet utolsó mondataiban a szerző ugyanis elítéli a XIX–XX. századi balkáni nacionalizmusokat, és megjegyzi: a térségnek el kell döntenie, az európai fejlődés fősodrához kíván-e tartozni, vagy saját autokratikus tradícióihoz tér vissza. Véleményem szerint egy, a jelenkortól időben ilyen távol eső témát feldolgozó művet aktuálpolitikai általánosságokkal zárni indokolatlan.

Florin Curta recenziója ugyanakkor mást is tartalmaz: románellenes elfogultsággal és magyar nacionalizmussal vádolja Vásáryt, s szerinte ez a köteten is igen erősen érződik. Curta megjegyzi, hogy Vásáry István tévesen jellemzi a vlachok életformáját, azok ugyanis nem voltak nomád pásztorok; a vlachok és a pásztorkodás azonosítása csak a török hódítás után kezdődött, amikor a vlach szó etnikai jelentését már elveszítette. Ugyanakkor – jegyzi meg – a magyar kutató abban is téved, hogy a vlachok csupán a XII. század végén kezdtek feltűnni a Dunától északra – Curta szerint nagyobb népmozgásnak ekkoriban semmilyen régészeti nyoma nem mutatható ki. A román történész fájlalja és a magyar nacionalizmus számlájára írja Vásáry azon megjegyzését is, miszerint Bogdán vajda hatalma nem hasonlítható I. Lajos magyar királyéhoz, még akkor sem, ha a román történetírás az előbbiből román nemzeti hőst faragott. Curta kifogásolja azt is, hogy a kötetben számos erdélyi és moldvai helységnév magyar megfelelőjét használja a szerző. A román tudós szerint Basarab nem volt kun, annak ellenére, hogy kun nevet viselt, Havasalföld és Moldva területét pedig indokolatlanul nevezi „*oriental*"-nak, azaz keletinek Vásáry. Ez utóbbi kifogása véleményem szerint alaptalan, hiszen a vizsgált időszakban e területek kultúráját inkább török és egyéb ázsiai népek (pl. alán töredékek) határozták meg, még akkor is, ha a vlachok bevándorlása már megkezdődött.

Vásáry, bevallottan szokatlan módon, válaszolt Florin Curta kritikájára, (*The Medieval Review,* 2006.) és visszautasította a „románellenesség" és az előítéletesség vádját, ugyanakkor azt vetette Curta szemére, hogy a dákoromán kontinuitáselméletet vallja magáénak. A szerző válaszában sajnos nem tért ki a jogos és szakmai kritikák megválaszolására, csupán Curta túlzó vádjaira reagált. Így a válasz, majd a viszontválasz is történelmietlen személyeskedésbe fulladt, méltatlanul egy olyan könyvhöz, melynek számos hiányossága említhető ugyan, de – elsősorban eseménytörténeti szempontból – alapos és igen jól hasznosítható munka.

Ötvös Péter

CSEH VALENTIN

NÁNDORFEHÉRVÁR OSTROMA 1456

(Compactor Könyvkiadó. Keszthely, 2007. 249 o.)

A fiatal zalaegerszegi történész, Cseh Valentin a nándorfehérvári diadal 550. évfordulója alkalmából adta ki tudományos-ismeretterjesztő kötetét Keszthelyen. A szerző Barta Gábor: *Nándorfehérvár 1456* címmel ellátott, 1985-ben megjelent könyve után vállalkozik ismét a nevezetes ostrom történetének összefoglalására. Cseh Valentin munkája még 2006-ban a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Írószövetség „Kard és kereszt" irodalmi pályázatán elnyerte a Honvéd Vezérkar főnökének különdíját.

A kiadvány – csakúgy, mint Barta Gáboré – földrajzi bevezetővel indul. Először a korabeli Magyar Királyság déli határvidékeit, a magyar–oszmán összecsapások frontvonalát mutatja be (mellékesen jegyezzük meg, hogy a második oldalon található *XV. századi törökellenes végvárrendszer* címmel ellátott 1. ábra jobban illett volna a török ellenes védelmi rendszert bemutató fejezethez). Majd Nándorfehérvár és környéke, Zsarnó és Zimony vára, a környező folyók stb. kerülnek bemutatásra, ami azért is lényeges, hogy a vár területi elhelyezkedéséből stratégiailag kiemelkedő fontosságát érzékeltesse: a Konstantinápoly–Buda hadiút csomópontja, a dunai vízi út biztosítása. Szintén az első fejezetben kerül tárgyalásra Nándorfehérvár nevének eredetkérdése. A XX. század elején az elnevezés körüli vitákhoz hozzászóló kutatók: Melich János, Eckhart Ferenc és Šišić Nándor nézeteit röviden közli a szerző. Eckhart Ferenc érvelését fogadja el, mely szerint a Nándor szóban egy népnevet, a bolgárt találjuk, míg a szláv Beograd elnevezés fehérvárat, fehérvárost takar; így Nándorfehérvár nevét Bolgárfehérvárként értelmezhetjük. Az érvelést különösebb okfejtés és bizonyítás nélkül tette magáévá a szerző. Szintén az első részben ismerhetjük meg az oszmán csapatok útját Drinápoly és Nándorfehérvár között, Bertrandon de la Brocquiere kortársnak mondható, 1433-as útleírása alapján.

A II. és III. fejezet a török elleni harc és a török ellenes védelmi rendszer 1456-ig terjedő történetét vázolja. Néhány kisebb hiba ellenére a magyar–török harcok menetét jól foglalja össze. A kutatás jelenlegi állása szerint Nagy Lajos 1375-ben nem a török ellen vezetett hadjáratot Havasalföldre, hanem Radu havasalföldi vajda ellenében, akinek a seregében voltak török segédcsapatok is. Az 1396-os nikápolyi csatáról írva a jelentős létszámban megjelent havasalföldiekről is kellett volna szólni, ha már az ütközetben keresztény oldalon részt vett szinte összes nációt megemlíttetik. Cseh Valentin vázolja a török elleni védelmi rendszer alakulását: az ütköző államok (Havasalföld, Bosznia, Szerbia) rendszere az 1420-as évek végére már nem tudta teljesíteni a magyar udvar elképzeléseit a török támadások ellen. Ennek természetesen az adott terület belpolitikai helyzete – a török- vagy a magyarpártiság befolyása erősebb – is oka volt, és így bizonytalan „szövetségesekként" viselkedtek. Ezért kezdte megerősíteni Luxemburgi Zsigmond a déli határok védelmét. A déli végek irányításában kiemelkedő szerepet játszó Ozorai Pipo és Tallóci család esetében pedig Engel Pál és Mályusz Elemér kutatási eredményeit teszi a nagyobb olvasóközönség számára elérhetővé az adott fejezet. E helyen Tata várának koraújkori ábráját feleslegesnek gondoljuk. A III. fejezet 1439-től 1455-ig tárgyalja az eseményeket, központba állítva Hunyadi János alakját. Szintén Engel Pál kutatási eredményeit közli Hunyadi kezdeti éveinek kapcsán. Az 1439-es évvel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a titeli táborban megbetegedett Habsburg Albert nem Bécsben, hanem Neszmélyen halt meg. Következik Nándorfehérvár 1440-es ostromának bemutatása, amelyben a szerző sokat támaszkodik Bonfini kétes információira, valamint megoldatlanul hagyja azt a kérdést, hogy Tallóci Jován miért is tudta sikeresen védelmezni a várat. Természetesen a gyér forrásanyagból nehéz a török sikertelenségének pontos okaira rámutatni, de néhány lehetőséget azért fel lehetett volna rajzolni, pl. 1440-ben a török ostromtüzérség, ostromtechnika még nem állhatott olyan magas színvonalon, mint az azt követő évtizedben. Hunyadi törökellenes hadjáratait is bemutatja tömören a mű em-

lített része. Szintén Engel Pál eredményeit használja fel a szerző a szegedi eskü és váradi „hamis" béke történetének leírásában.

A IV. fejezet Nándorfehérvár építéstörténetét, 1456-os felépítését, felszerelését, őrségét és ellátását mutatja be. A vár építéstörténetét négy szakaszra osztja a szerző, 1404–1456 között, a Lazarevics István (1404–1427), a Tallóci család (1427–1440), valamint az 1456-ban mindkét nándorfehérvári kapitány, Hunyadi János és Újlaki Miklós vezette építkezésekre (1440–1456). Kiemelendő a szerző által is jogosan említett két barbakán építése az utolsó szakaszban, amelyek valóban korszerű megoldásnak számítottak akkoriban. A vár öt nagyobb egységre tagolódik, melynek részei: fellegvár, belső vár, alsóváros, felsőváros, víziváros. A könyv szól a megerősített falrészek elhelyezkedéséről és az úgynevezett „kettős falövről", ami a vár déli irányú védelme miatt nem elhanyagolható, hiszen ez a rész volt leginkább kitéve a támadás veszélyének. A vár leírásánál kortárs szerzők munkáit is idézi a kötet: Giovanni da Tagliocozzo, Bertrand de la Brocquiere munkáit, valamint Hunyadi János híres győzelmi jelentését, de felhasználja a szerb régész, Marko Popovic írásait is. A fejezetet igényesen elkészített szemléltető ábrák színesítik. Nándorfehérvár flottájáról, valamint állandó őrségéről Kubinyi András kutatásait is megismerheti az olvasó.

Az V. és VI. fejezet a magyar és az oszmán haderőt mutatja be. Szól a magyar hadügy változásáról a Zsigmond-kor idején: a tűzfegyverek megjelenéséről, a gyalogság és a zsoldosság egyre nagyobb térhódításáról. A magyar haderőt a következő fegyvernemekre osztja: gyalogság, könnyűlovasság, nehézlovasság, hajóhad (dunai flottilla) és tüzérség. A könnyűlovasság bemutatásakor nemcsak a telekkatonaságról lehetett volna szólni, hanem Luxemburgi Zsigmond uralkodása óta a magyar hadszervezetben egyre inkább jelen lévő balkáni eredetű huszárságról is. Hunyadi János taktikájában pedig arról, hogy nemcsak a szpáhik elüldözésére használta a nehézlovasságot, hanem elsősorban a török szárnyakra akart csapást mérni, ahol valóban voltak szpáhik, de bizonyosan nem kizárólag ők alkották az adott harci köteléket. Az oszmánok seregét a következőképpen bontja részekre a kiadvány: szpáhik és akindzsik a lovasság keretein belül, a gyalogságon belül pedig janicsárok, azabok és a szultán testőrsége, valamint a tüzérség és a flotta. Külön kezeli a szerző a határvárakban elhelyezett helyőrségeket. Joggal utal az oszmán flotta viszonylagos gyengeségére a korban, valamint a tüzérség fejlesztésére – csak egy példa: Orbán mester esete –, s annak 1453-as Konstantinápoly alatti komoly teljesítményére a szerző.

A VII. fejezet szól a közvetlenül az ostromot megelőző egy esztendő történéseiről, a magyar és a török fél előkészületeiről. Említésre kerül,, hogy a magyar készülődés lassú és nehézkes volt, annak ellenére, hogy 1455 szeptemberében a raguzaiak már figyelmezették a veszélyre a budai udvart. Ma már tudjuk, hogy a magyar hadsereget aratásig nem nagyon lehetett mozgósítani, mint az látható volt 1456-ban, 1521-ben és 1526-ban is. A magyar hadvezetésnek azzal a problémával is szembe kellett nézni, hogy hosszú határszakaszt kellett védeni, és a törökök mindig a lehető legtovább próbálták valódi célpontját támadásuk elrejteni. Így érthetőbb Újlaki Miklós csapatainak hiánya, mivel a Szerémség védelmét ő látta el. Meg kell említeni a III. Callixtus által meghirdetett törökellenes keresztes hadjáratot 1455-ből. A könyv a tudomány eredményeinek tolmácsolását ebben a kérdésben sem hagyja ki: a déli harangszót a pápa még 1456. június 29-én rendelte el, az ostrom megkezdése előtt (a török csapatok csak július 2-án érkeztek meg Nándorfehérvár falai alá).

A könyv az ostrom menetét a VIII. fejezetben taglalja. Külön kiemeli a három nagy ütközetet: július 14-én a Dunán vívott csatát, a 21–22-i rohamot, a döntőnek bizonyuló keresztes támadást július 22-én. Szól a tévhitről, cáfolja is, hogy az elfoglalt török ágyukkal lőtték volna az ellenséget a 22-i támadás során. A nehéz ostromlövegek bevetése lehetetlen volt, ám a kisebb ágyúkkal már elképzelhető, hogy tüzeltek. Kérdés, hogy a július 22-i váratlan és döntő siker után miért maradt el az ostromlók üldözése. A szerző ennek elmaradását Hunyadi János személyes döntéseként aposztrofálja, lehetséges, hogy megtiltotta a további harcokat, félve a keresztes csapatok fegyelmezetlenségétől és vereségétől. A kérdést szempontot is figyelembe véve lehetett volna ábrázolni: a nagy veszteségek – főleg a lovasság esetében lényeges ez –, a járvány, Hunyadi csapatai és a keresztesek közötti ellentétek és a keresztes sereg feloszlatása viszonylatában. A várfalak állapota is lényeges kérdés, szerzőnk szerint a várat teljesen lerombolták az oszmánok ágyúi. Kubinyi

András vélekedését jelen esetben aktuálisnak tartjuk, mely szerint ha létrákon kellett a falakra hágniuk az ostromlóknak, akkor nem valószínű, hogy teljesen szétlőtték volna a falakat a török ágyúk. A falsérülések mindenesetre valóban komolyak lehettek, erre utal Hunyadi János – bizonyosan némileg túlzó – levele is. Cseh Valentin részletesen, forrásszövegek segítségével mutatja be a harci cselekmények menetét. Érdemes néhány szót ejteni Konstantin Mihailovićnak, egy volt janicsárnak a visszaemlékezéseiről, mivel az itt szereplő forrás a magyar történettudomány részéről még teljesen nincs kiaknázva.

Az ostrom után történteket a IX. fejezet tárgyalja. Itt esik szó a két győző, Hunyadi János és Kapisztrán János haláéáról. Hunyadi János utolsó pillanatainál is Bonfini inkább szép, mint hitelt érdemlő tudósítását helyezi előtérbe a mű. A győzelem utáni belpolitikai változásokban Cillei Ulrik nándorfehérvári megölésén és Hunyadi László kivégzésén keresztül az olvasót elvezeti egészen a Hunyadi Mátyás megválasztását megelőző napokig.

A kiadvány végén, a historiográfiai áttekintésben a szerző a felhasznált forráskiadványokat pontosan, a teljesség igényével közli, a szakirodalom vonatkozásában azonban csak az olvasók számára legfontosabbakat. Meg lehetett volna említeni Rázsó Gyula: *A lovagkor csatái* című könyvét, ami a nándorfehérvári ostromnak külön fejezetet szánt. A nagyobb magyar hadtörténeti szintézisek között is vannak kimaradt munkák, főleg azok, amelyek külön fejezetként tárgyalják az eseményt (pl. Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme,* a Liptai Ervin szerkesztette *Magyarország hadtörténete két kötetben*). A mellékletekben többek között rövid életrajzokat olvashatunk a korszak összes fontosabb személyiségéről. A kiadványban 47 ábra található, melyből tízet maga a szerző készített el.

A kötetet nyugodtan ajánlhatjuk a nagyobb olvasóközönség számára, de a történettudomány képviselőinek is, akik újabb összefoglalást kapnak az 1456-os ostromról, a magyar hadtörténet egyik legfényesebb diadaláról.

Farkas Péter

GECSÉNYI LAJOS

GAZDASÁG, TÁRSADALOM, IGAZGATÁS

Tanulmányok a kora újkor történetéből

(Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára – Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2008. 497 o.)

Elsősorban a kora újkori magyar gazdaság-, társadalom- és igazgatástörténet iránt érdeklődők figyelmét kelthette fel tavaly megjelent tanulmánykötetével Gecsényi Lajos. A szerző pályájának legfontosabb állomásai győri levéltárigazgatói tevékenysége, az Österreichisches Staatsarchiv magyar delegátusi tiszte, valamint a Magyar Országos Levéltár főigazgatósága. Ezt a pályaívet tükrözi kötetének felépítése, amely huszonhat – 1972 és 2003 között publikált – tanulmányát adja közre megjelenésük sorrendjében. Bár négy tanulmány időköre a középkorra is visszanyúlik, a cikkeknek kivétel nélkül vannak XVI–XVII. századi vonatkozásai, így Gecsényi Lajos munkásságának talán legjelentősebb szeletéről kaphat átfogó képet az olvasó. Bár a címválasztás nem túl szerencsés, a cím ad egyfajta tematikus és időrendi eligazítást. De az csak a könyvet fellapozva derül ki, hogy tartalmának több mint a fele Győr vagy szűkebb-tágabb környezetének történetéhez kötődik. Így érthetővé válik, miért szerepel a címlapon Győrt ábrázoló metszet és miért Győr a megjelenés helye. A tanulmánykötet értékét csak növeli, hogy egyik darabja, *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között* társszerzővel megjelent tanulmány, amelynek közlése Guszarova Tatjana hozzájárulásával történt meg.

A Győr településtörténetéhez kötődő tanulmányok sorában található a kötet legrégebbi korszakot feldolgozó darabja: *Győr közép-*

kori helyrajzáról (Adatok és kérdőjelek). A tanulmány az 1271-es királyi privilégiumig visszanyúlva mutatja be a város birtokjogi viszonyait és helyrajzát. A már itt is megjelenő gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokat a későbbi időszakra vonatkozóan részletesen dolgozza föl a szerző további győri tanulmányaiban. Különösen érdekes például a *Gazdasági és társadalmi változások Győrött a 16–17. század fordulóján* című írása, amelyben a XVII. század eleji törököktől visszafoglalt város újratelepülése kapcsán annak a nemespolgár-patriciátusnak a jelentőségére hívja fel a figyelmet, amelynek tagjai gazdasági és rokoni kötődéseik kapcsán egy jól elkülönülő vezetőréteget alkottak. Ez a réteg a földesúri jogokkal bíró káptalan és a Győr végvárrá alakulása miatt megjelenő és egyre nagyobb létszámú katonaság mellett a harmadik – bár nem független – vezető erőt képviselte a városban. Tagjaik is nagyrészt a XVI. század végén felemelkedett kereskedőcsaládokból kerültek ki: a Dallos, Grebechy, Kéthelyi, Torkos családok mind e réteget képviselték. A városi vezetés és önkormányzat felépítéséről, működéséről és a nemes-polgár-patriciátus szerepéről szól a *Városi önkormányzat a XVII. században Győrött* című tanulmány, amelynek szerves folytatásaként is értelmezhető a *Győr vármegye közigazgatása és tisztikara a XVII. században.* Ebben a cikkben a szerző a Győr városvezetéséből a megyei tisztikarba felemelkedettek pályáját is érinti.

A gazdaságtörténeti vonatkozású cikkek talán egyik legérdekesebb darabja a XVI. század közepén működő magyarországi származású Ladislaus von Edlasperg császári tanácsos, bécsi piacfelügyelő esetét bemutató tanulmány, *Az Edlasperg-ügy (A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai a 16. század első felében).* Edlaspergnek tisztjénél fogva az volt a feladata, hogy az ebben az évtizedekben a magyar kereskedőket sújtó korlátozásokat betartassa. A Gecsényi által felgöngyölt szálak azonban éppen arra engednek következtetni, hogy a felügyelő és beosztottjai, illetve a magyar kereskedők között állandó széleskörű összefonódás alakult ki, amely sokszor a megvesztegetésen alapult. A bécsi vezetés a piacfelügyelő elítélése ellenére sem tudta megakadályozni, hogy a század második felében az „ajándékozás" szokása megmaradjon, ugyanis a magyar állatfelhajtás és marhakivitel az osztrák főváros élelmiszerellátásának egyik fő forrását jelentette. Ennek a kereskedelmi kapcsolatrendszernek a megismeréséhez szolgál további adalékokkal a *Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez)* című tanulmány is, amely egy 1575-ös bécsi kihallgatási jegyzőkönyvből kiindulva tárja föl Thököly Sebestyén pályakezdését. A vállalkozó a centrális áruelosztó szerepet betöltő Bécs és a hódoltság közötti láncszerű marhakereskedelemben vett részt. Sikerességének bizonyítéka 1572-ben szerzett nemesi és 1593-as bárói címe, amelyek a korabeli viszonyok kiváló ismeretén alapuló jó alkalmazkodóképességének és találékonyságának gyümölcsei. Gecsényi Thököly Sebestyént bemutatva a korszak egy tipikus figuráját ábrázolja.

A közigazgatástörténeti témájú tanulmányokat jól reprezentálja a szerzőnek a kötetben megjelent legújabb cikke: *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században.* Gecsényi Lajos a korszak magyar közigazgatásának legfontosabb szervét bemutatva arra a következtetésre jut, hogy egy sajátos hallgatólagos egyezség érvényesült: a kamara tisztviselői ugyanis a XVI. század folyamán nemcsak a központi akaratot képviselték engedelmesen, hanem a magyar rendi érdekeket is. Az egyensúly egy különleges helyzetben jött létre, és számos olyan tényező tette lehetővé fennmaradását, amelyek közül akár egynek a válsága is konfliktushoz vezethetett.

A kötetben, habár a címben kiemelve e téma nem szerepel, a korszak jellegéből adódóan számos hadtörténeti vonatkozású tanulmány is helyet kapott. A *Győr erődváros kiépítése a 16. század második felében* eredetileg a szerző által kiadott *Győr város telek- és házösszeírásai, 1564–1602* című kötet bevezetőjeként jelent meg. A cikk – amelynek egyébként első alcíme (*A forrás*) a tanulmánykötetből kimaradt – a forrásokat ismerteti (öt jegyzéket az 1564., 1567. és 1602. évekből), és összefoglalja Győr erődváros XVI. század végi, XVII. század eleji történetét. A polgári és katonai lakosság egymás mellett élésének problémája a kiindulópontja *A végvári harcok taktikája (Török lesvetés Győr alatt 1577-ben)* című cikknek is. Az esettanulmány Győr katonaságának 1577 augusztusában elszenvedett veszteségeiről szól. Az események pontos feltárásán túl Gecsényi a sikertelenség okait is számbaveszi (a tisztikar felkészületlensége, a hírszerzés és

felderítés gyengesége, a kivonulás rendezetlensége, a hadmozdulatok összehangoltságának hiánya).

Bár a kötet tartalma értékes és sokszínű, használhatóságát megnehezítik a szerkesztés bizonyos hibái, leginkább a név- és tárgymutatók hiánya. Így, bár az egy kötetben való kiadás a tanulmányok elérhetőségét nagyban megkönnyíti, az egységes keresést nem teszi lehetővé, mivel az olvasó csak a tartalomjegyzék alapján tájékozódhat. A tájékozódást előszó sem könnyíti, talán a szerkesztői utószó is jobban betöltené szerepét, ha a kötet élén állna. További, a megértést olykor nehezítő hiányosság, hogy a már megjelent tanulmányok újraközlésekor nem készültek új ábrák és grafikonok, így a régi hibák is megmaradtak, például a 89. oldalon szereplő Szerecseni Szeghy–Szarka rokonságot illusztráló leszármazási táblában. Inkább esztétikailag zavaró továbbá a 450. és 451. oldalakon látható kördiagramok feliratozása. A kötet tördelése során sem sikerült mindig a megértést legjobban könnyítő megoldásokat választani. A 161–164. oldalakon található győri városbírói névsorban egyes, évszám nélküli neveknél a táblázatszerű behúzás hiánya félreértésekre adhat okot. Összességében véve elmondható, hogy a szerkesztő, Katona Csaba elérte célját, amely a különböző folyóiratokban és kötetekben megjelent tanulmányok homogén, egységes közlésére irányult. Az olvasónak mégis az az érzése, hogy egy kicsit gondosabb szerkesztés eredményeképpen a kötet sokkal jobban használható lenne.

Gecsényi Lajos tanulmánykötetében az említett nagyobb témákon kívül természetesen számos más témakör is felbukkan. Haszonnal forgathatják a művelődés-, egyház-, művészet-, hely-, család-, mentalitástörténet stb. iránt érdeklődő olvasók, kutatók is. A tanulmányok jól tükrözik a szerző széleskörű forrásismeretét, amelyre sokéves levéltári kutatásai és munkája során tett szert. A forrásokhoz való hűség mégsem teszi nehézkessé munkáit, amelyeknek olvasására minden érdeklődőt jó szívvel buzdítok.

Kádár Zsófia

CSATÁRY GYÖRGY

UGOCSA VÁRMEGYE II. RÁKÓCZI FERENC ÁLLAMÁBAN 1703–1711

(PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ungvár–Beregszász, 2008. 280 o.)

Noha Ugocsa a történeti Magyarország egyik legkisebb megyéje volt (csak Turóc „előzte meg" néhány négyzetkilométerrel), társadalmi szerkezete, a megyei apparátus működése megegyezett a jóval nagyobb megyékével. Csatáry György könyvének bemutatását tehát kezdhetjük azzal, hogy Ugocsa megye a függetlenségi háború szinte valamennyi gazdasági, társadalmi és politikai, hadszervezési gondjára, eredményeire és kudarcára számtalan országos érvényű példát nyújt. A szerző elismerésre méltó szorgalommal és gondossággal gyűjtötte össze a megye történetéről eddig megjelent szórványos és töredékes adatokat, többnyire kisebb forrásközlő publikációkat, újságcikkeket. De kötetét nemcsak ezekre alapozta, hanem elsőként dolgozta fel a megye teljes levéltári anyagát is, amelyet a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlege őriz, ahol korábban levéltárosként ő maga is dolgozott. Így Csatáry György munkája tudománytörténeti szempontból is számottevő állomás, mert az első monográfia a megye Rákóczi-kori történetéről. Ugyanakkor másfél évszázados hagyomány folytatója is, hiszen előtte többen – Lehoczky Tivadar, Hodinka Antal, Váradi-Sternberg János – is foglalkoztak ezzel a korszakkal, monográfia megalkotásáig azonban nem jutottak el.

A Rákóczi-szabadságharccal foglalkozó hazai történeti munkák zöme elsősorban az országos vagy nemzetközi jelentőségű eseményekkel (országgyűlések, csaták, béketárgyalások, diplomáciai kapcsolatok), vagy Rákóczi személyével és tevékenységével, elméleti és irodalmi munkásságával foglalkoznak, s ez bi-

zony háttérben hagyta azt a már-már önpusztító teherviselést, amelyet az egész társadalom, de elsősorban a parasztság teljesíteni kényszerült. A valóság, a hétköznapok kemény és megnyomorító realitásának bemutatása valójában csak megyei szinten lehetséges. A központi hivatalokban (fejedelmi kancellária, Commissariatus, Gazdasági Tanács, Szenátus) fennmaradt számadatok, kimutatások ellenőrizhetetlenül pontatlanok, hiányosak, gyakran inkább a tervezgetéseket tartalmazzák. Ugocsa területén és körzetében Ungvár és Szatmár kapitulációja után nem folytak katonai műveletek, a békés termelőmunkának a feltételei tehát adottak voltak. Persze, a függetlenségi háború bázisterületéhez tartozván, teljes mértékben viselnie kellett (és viselte is) a háború növekvő terheit. Egyrészt számottevő várak álltak itt (Munkács, Ungvár, Huszt, Ecsed) a Rákóczi- és Bercsényi-birtokokkal, másrészt fontos útvonalak vezettek át rajta Erdély, Kassa, Lengyelország, a Partium, Debrecen és Nagyvárad felé. A Tisza pedig a máramarosi só szállításának legfontosabb útvonala volt a tokaji elosztóhelyhez.

Ugyanakkor Ugocsa bázisa volt azoknak a harcias és radikálisabb paraszti követeléseknek is, amelyek nemcsak a függetlenség politikai célját fogadták el, hanem a belső társadalmi struktúrán is változást akartak, például a hajdúszabadság elnyerésével.

A megyétől követelt szolgáltatások rendkívül sokrétűek és véget nem érőek voltak, elsősorban a parasztságot terhelték, de a nemesség is érintve volt. A központi kivetések elvben az adóporták számán (Ugocsa: 26), 1707 után pedig az ún. dikaszámon alapultak. *Valójában azoban a megye tényleges megterhelését a hadsereg mindenkori igényei határozták meg.* A követelések formái nagyjából a következő főbb csoportokra oszthatók: katonák kiállítása teljes felszereléssel; élelem és abrak a hadseregnek, a várak és az átvonuló katonák ellátása; a legkülönbözőbb véget nem érő szállítási és gyalogszeres munkák; Szatmár várának lebontása, Ecsed építése, Munkács javítása; az erdélyi menekültek befogadása és ellátása.

Ugocsa nemességének a porták száma alapján 52 lovast személyesen, vagy zsoldost fogadva, a parasztságnak 112 ún. portális gyalogot állítva kellett a hadseregbe küldeni, egyenruhával, fegyverrel ellátni, fizetni és élelmezni. (Egy lovas kiállítása 100 forintba került.) A megyék persze ütőképes egységek kiállítására alkalmatlanok voltak: az embereket sem kiképezni, sem fegyverrel és egyenruhával ellátni nem voltak (nem lehettek) képesek. Egy 1706-ból való kimutatás szerint az ugocsai lovas nemeseknek van (katonai célra nyilván alkalmatlan) puskájuk és kardjuk, a gyalog nemesek fele már csak „botos, baltás, fejszés, kaszás, vasvillás." A portális hajdúk fegyverzete minden bizonnyal még silányabb volt. Magas volt a szökések száma, a felső hivataloktól és a hadseregtől záporoztak a szökevények összefogdosását sürgető (eredménytelen) parancsok. Az elesetteket, és a (gyakran fegyverüket és lovukat eladó) szökevényeket a megyének pótolnia kellett, ami újabb költségekkel járt. Ez a hadseregszervezési módszer eredménytelen volt, ugyanakkor országos méretekben hatalmas pazarlást jelentett. Ugocsa példája is bizonyítja Bercsényi Miklós kijelentését: nekünk 10 ezred kerül ugyanannyiba, mint a császárnak 25.

A szolgáltatások legnagyobb volumenét természetesen a hadak élelmezése tette ki (gabona, kenyér, liszt, ital, vágómarha, abrak, széna), valamint szekerek, munkások kiállítása. A közreadott regeszták szerint a követelések kiszámíthatatlanul, rendszertelenül, összehangolatlanul, de egymást érve érkeztek Rákóczitól, Bercsényitől, Károlyi Sándortól, Vay Ádámtól, a hadbiztosoktól, a tábornokoktól, a várparancsnokoktól és más katonai vezetőktől. Az igények összevisszasága és a hadtápszervezet fogyatékosságai miatt sohasem lehetett tudni, hogy a megye teljesítette-e már a törvényesen előírtakat, mert a commissáriusok állandóan azt mutatták ki, hogy hátralékban van. Ha azonban kezünkbe veszünk egy másfajta kimutatást, amely az átvonuló, vezényelt vagy kóborló, lappangó katonák által a megye falvaitól főleg élelmezésre és ivásra 1705. január 1. – április 10. között (tehát egyetlen negyedév alatt) „igénybe vett" mennyiségeket tartalmazza, egészen más következtetésre jutunk. A kimutatás a fejedelem utasítására készült és hét oldalon sorolja fel, hogy a hadak mennyivel csökkentették a lakosság tartalékait, sőt helyenként még készpénzt is kikényszerítettek. A katonák készpénzszedése egyébként kezdettől fogva gyakorlat volt, Ugocsában pl. már 1703-ban Kis Albert által. *Akárhogy is számoljuk, úgy tűnik, hogy a parasztság termelésének egyre nagyobb részét, a központilag előírtnak többszörösét volt kénytelen a hadsereg részére átengedni.* Ehhez járult, különösen a háború

utolsó éveiben, hogy a kivetéseket katonai karhatalommal hajtották be, ami sok esetben a lakosság elszökését, a falvak üresen hagyását vonta maga után. Mindez természetesen akadályozta a további termelőmunkát, élelmiszerhiányt s a felkelés utolsó éveiben helyenként éhinséget idézve elő, megalapozva a pestis elterjedésének feltételeit.

Egy jellegzetes példa a hazai pénz-áruforgalom alacsony szintjére és a konföderáció hadtápszervezete munkájának fogyatékosságára: 1708 februárjában gabonát és abrakot akartak Ugocsával a rimaszombati (!) magazinumba – ráadásul téli időben – szállíttatni. Végül Keczer Sándor kerületi hadbiztos javasolta, hogy küldjenek egy embert pénzzel oda, aki a város környékén megvásárolhatja a szükséges mennyiséget.

Földrajzi fekvése következtében Ugocsának éveken át sok gondot okozott Szatmár vára. Előbb 1703–1704-ben az ostromló hadak ellátásában való részvétel, majd a kapituláció után a vár lebontása és párhuzamosan Ecsed megerősítése (1705–1706). Rákóczinak ez a döntése nem volt szerencsés és katonailag indokolható, a körzet lakosságára, így Ugocsára is éveken át nagy terheket rótt, egy időben pl. a megyéből 300 gyalogszeres dolgozott a bontáson. De még 1710 tavaszán is 600 fejszéskapás embert kellett kiállítani erre a célra. Egyidejűleg folyt Ecsed építése és Munkács rekonstrukciója is, ahová nemcsak munkásokat, élelmet, hanem építési anyagot is kellett biztosítani. Nem kis tételekről volt szó: 1707 áprilisában a megyének Ecsedhez 1000 szál négyölnyi (8 m) hosszú, emberderéknál vastagabb gerendát kellett készíteni, valamint 12 szekeret állítani.

Ugyancsak szembesült Ugocsa megye lakossága is a függetlenségi háború egy sajátos gondjával: a császáriak elől elmenekült személyek befogadásával és ellátásával. Ugyanis minthogy ez a háború lényegében polgárháború is volt, amelyben nemcsak két hadsereg állt szemben és harcolt egymással, hanem két politikai irányzat is, ezért a konföderáció vezetése (nyilván Rákóczi intranzigens felfogása következtében), megkövetelte, hogy a lakosság ne várja be a császári csapatokat, mert ezt politikai állásfoglalásnak, azaz hazaárulásnak tartja. Ez főleg a nemességre és a katonáskodókra vonatkozott, valamint a nagyobb településekre. Erdélyből kétszer érkezett ilyen menekülthullám: 1706-ban és 1708-ban, amikor tízezernél is több exuláns árasztotta el a felső Tiszavidék megyéit, s közülük bőven jutott Ugocsának is. 1709-ben pedig nyugat felől is érkeztek otthonukat elhagyók. A menekültek legtöbbször egész családnépükkel, szolgaszemélyzettel, gyakran többszázas állatállománnyal érkeztek, s a helyi lakosoknak kellett eltartani őket, szállást is biztosítva nekik. Ez nem csak jelentős többletterhet jelentett, hanem a helyzetből szükségszerűen keletkező állandó személyi konfliktusokat is. Sok volt a visszaélés, pazarlás, sokan jogcím nélkül igényeltek ellátást. Jellemző Károlyi Sándor 1707. februári utasítása: annak az ezrednek a katonából, akiknek feleségeit, gyerekeit és cselédségét Ugocsa megyében helyezte el, alig van 200 ember a hadban, pedig hétszáznak kellene lenni. Felhatalmazta a megyét, hogy a szökevényeket és házuk népét kergesse ki a megyéből, s eddigi fogyasztásukat is fizettesse meg velük.

Csatáry György könyve két nagy részből áll: az elsőben témáját dolgozza fel, a másodikban több száz dokumentum kivonatát adja közre, de számos eddig kiadatlan iratot, levelet, rendeletet teljes terjedelmében is közöl. Az első rész az érdeklődő olvasónak is szól, a második inkább a témával foglalkozó szakembereknek nyújt segítséget.

Kár, hogy a szövegben több kisebb-nagyobb hiba, főleg szótévesztés van, amit gondosabb átnézéssel bizonyára el lehetett volna kerülni. Néhány példa: 25. o.: „aktuális támadók" = mindenkori támadók; 66. o.: „déli csizma" = deli csizma; 204. o.: „patificatio" = pacificatio; 110. sz. regeszta: „portai lovas és gyalog" = portális lovas és gyalogos; 224. sz. regeszta: „Kőrössy gyűlés" = nem értelmezhető; 731. sz. jegyzet: „hajdúkívánság" = hajdúkiváltság; stb. A 156. oldalon a Resolutio első pontja nyilván tördelési hibából értelmetlen.

Az egyébként nagyon hasznos és terjedelmes bibliográfiához megjegyzendő, hogy Teleki Mihály naplójának a szabadságharcra vonatkozó részei 1960-ban majdnem teljességükben megjelentek; a szerző csak a kéziratot idézi. A 24. sz. jegyzetben említett „Lelekács 1938." utalás a bibliográfiában nincs feloldva, ugyanez áll a 31. sz. jegyzetben olvasható „Fényes 1939." adatra. (Ez valószínűleg azonos a „Fényes 1838." rövidítéssel.) A 341. sz. jegyzetben szereplő „Molnár-Somogyi 1966." feloldása sem szerepel az irodalomjegyzékben.

Közgondolkodásunk, de még történetírásunk is nemzeti múltunk kiemelkedő, önálló,

zárt fejezetének tartja a Rákóczi-szabadságharcot, amelyhez – különösen az egyszerűsítő köztudatban – csak pozitív képzetek tapadnak. Az sem véletlen, hogy ezt a lényegében rendi függetlenségi felkelést történetírásunk és közvéleményünk „szabadságharcnak" nevezi, igaz, csak jó másfél évszázaddal későbbtől, az 1867. évi kiegyezéstől, főleg Thaly Kálmán munkássága következtében. Ez a kitüntető jelző az 1848–1849-es polgári forradalom és függetlenségi háború szintjére emeli a felkelést, holott a kettő között lényegi különbség van. Az 1526–1918 közötti századok értékelésében múltszemléletünk (és történetírásunk is) az abszolutizált függetlenséget tartja a leglényegesebbnek. A reális értékelés, amely a történelmet folyamatnak tartja és értékeli, Rákóczi felkelését is egy folyamat részének, lezáró fejezetének tekinti. Ha Zrínyi Miklós a XVII. századot a magyar romlás századának tartotta, akkor ez a „szabadságharc" valójában ennek a romboló periódusnak az utolsó, az ország további romlását, a lakosság, és benne a magyarság megfogyását folytató, de egyben lezáró fejezete volt. Csatáry György könyve ennek a folyamatnak, és nemcsak Ugocsa megye története egy szakaszának bemutatása. A szatmári kiegyezéssel a romlás, a polgárháború befejeződött, a Magyar Királyság a Habsburgok vezette Dunai Monarchia része maradt. De hogy abban milyen pozíciót tud és akar elfoglalni, kivívni magának, az nagyrészt lényegében a magyar rendi vezetőrétegen múlott. Szatmár lehetőséget adott mind a rendi-nemesi konzervativizmus megerősödéséhez, mind egy felfelé ívelő folyamat alapjainak lerakásához.

Végezetül, de nem utolsósorban Csatáry György könyvét szakmai jelentősége mellett úgy is értékelem, mint a kárpátaljai magyar etnikai közösség körében folyó (még szerénynek tűnő) történelemfeltáró és múltmegőrző tevékenység kiemelkedő eredményét. Kárpátalja magyarságának történeti tudatában a Rákóczi-szabadságharc emléke fontos helyet foglal el, persze sok illúzióval és téves nézettel együtt. Csatáry György munkája ezt az eseményt teljességében, sokoldalúan ábrázolja s az illúziókkal szemben a realitás talajára helyezve, az ellentmondásokat, hibákat, sötétebb tényeket sem mellőzve mutatja be. A reális nemzeti önismeret alapja ugyanis a múlt illúzióktól és mítoszoktól mentes valóságos ismerete.

Bánkúti Imre

CSATÁRY GYÖRGY

UNG MEGYEI KÖZGYŰLÉSEK ANNO 1700–1706

(Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2008. 181 o.)

A Rákóczi-szabadságharc időszaka iránt érdeklődők minden bizonnyal nagy reményekkel vesznek kézbe egy ilyen című könyvet. A felfokozott várakozás érthető. E vármegyének nemcsak főispánja volt Bercsényi Miklós, hanem legnagyobb birtokosa is. Ungvárt és a hozzátartozó uradalmat mondhatta magáénak. Szeretett vadászni ezen a tájon. E kedvenc időtöltése hozta össze egy még szenvedélyesebb vadásszal, az éppen Munkácson tartózkodó Rákóczi Ferenccel. (Az ismeretségből barátság lett. Bercsényi vitte meg a hírt a szervezkedő nemeseknek: Rákóczinál „a német ruha alatt magyar és valóban hazafiúi szív dobog.") Bizalmas beszélgetéseik során terveket szőttek az ország függetlenségének visszaszerzésére. Külföldről vártak segítséget, s ezzel összhangban az összeesküvők Ungvár és Munkács elfoglalását – mindkét várban császári helyőrség volt – tűzték ki célul.

Pár évvel később, 1703 tavaszán újra felbukkant Ungvár neve. A magyar főurak megváltozott körülmények között, a lengyelországi emigrációban sem adták fel terveiket. Bár jelentős segítséget végül nem kaptak, úgy határoztak, hogy Rákóczi Munkács elfoglalására indul a tiszaháti felkelőkkel, Bercsényi pedig a francia segélypénzen Lengyelországban tobor-

zott csekélyke haddal Ungvár ellen vonul. Azonban Munkács megszerzése Rákóczinak nem sikerült, a Montecuccoli-vértesezred elől kénytelen volt a lengyel határig hátrálni. Így aztán módosult a terv: Bercsényi Zavadkán csatlakozott Rákóczihoz, s a várakat maguk mögött hagyva indultak el a Tiszántúl hódoltatására. Ungvár és Munkács blokád alá vétele, kapitulációra kényszerítése a helyi erőkre maradt.

Nagy reményekkel lapoz bele egy ilyen könyvbe – melynek műfaja, mint az a belső címlapon olvasható, forrásközlés – az e korszak iránt érdeklődő. További adatokat, részleteket vár. A *Bevezetés*ből az is kiderül, hogy a vármegyei jegyzőkönyvek ma már nincsenek meg. Ezekről, alighanem utoljára, Komáromy András levéltárnok adott hírt. 1914-ben készült jelentése szerint a Rákóczi-szabadságharc időszakára vonatkozó bejegyzéseket a X–XIII. kötet tartalmazta. Ung vármegye az I. világháború után megalakuló Csehszlovákia része lett, pár évre visszacsatolták ugyan Magyarországhoz, de aztán a Szovjetunió szerezte meg, ma pedig Ukrajnához tartozik. Levéltárának jegyzőkönyvei az ide-oda szállítgatások, át- és visszarendezések, selejtezések során kallódtak el.

Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az 1700–1706. évi feljegyzésekről kivonatok készültek. Ezt a kéziratot a Kárpátaljai Honismereti Múzeum őrzi. Címe: *Ung megye közgyűlései s törvényhatósági belélete II. Rákóczi Ferenc forradalmának korszakában (E közgyűlések eredményei, 1700-tól 1711-ig).* Sajnos a tervezett időhatárig nem sikerült eljutniuk a szemelvények ismeretlen készítőinek, a kézirat az 1706. év közepén megszakad. Csak annyi állapítható meg, hogy a szöveg három kéz írása. (A sajtó alá rendező Csatáry György azonban arról már nem tájékoztat, hogy hármójuk közt milyen volt a munkamegosztás: egy-egy összefüggő részt írtak-e le, vagy gyakran váltogatták egymást. Azt sem tudjuk, hogy füzetről van-e szó valójában, vagy utólag összerakott lapokról, mint ahogy a formátumról, terjedelemről sem szól a szerkesztő.)

Egy évszámelírás segít a kézirat keletkezésének körülbelüli időpontját meghatározni. Az 1703. november 27-i közgyűlés szövegében (nagyjából a kézirat első harmadának a végén) az 1703-as év helyett 1863 szerepel. (E kivonat készítője véletlenül az aktuális évet írta le: fáradt volt, nem figyelt, erre állt rá a keze!) Nagy valószínűséggel még 1861-ben, az engedékenyebb politikai légkörben, az éledő Rákóczi-kultusz hatására – ebben az évben adták ki magyar nyelven Rákóczi emlékiratait – látott munkához a három személy. A kéziratot minden bizonnyal megjelentetésre szánták, ezért is adtak címet neki. (A levéltári adatgyűjtések szikárabbak, vázlatosabbak – és nincs címük!)

Csatáry György szerint Mészáros Károly (Hajdúdorog, 1821 – Zavadka, 1890), Ungvár első történetírója lehet a három személy egyike. Feltételezését a *Bevezetés*ben közölt életrajzi adatokkal – ezek összhangban vannak Szinnyei József adataival: *Magyar írók, VIII. köt. 1163–1168. hasáb* – próbálja igazolni: nevezett a szabadságharc leverése után költözött Ungvárra, s még az 1860-as évek elején is itt tevékenykedett. (Később Pestre távozott, s csak 1872-ben tért vissza: Zavadkán telepedett le.) 1861-ben jelent meg *Ungvár története, a legrégibb időktől maig* című könyve, melyet „Ungvár városa rendezett tanácsa képviselete megbízásából" írt. (E műben még az 1703–1711 közötti időszakkal alig-alig foglalkozik, de már végzett levéltári kutatásokat: hivatkozik Bercsényi 1706. január 10-i és 1708. január 9-i, valamint Rákóczi 1707. június 4-i rendeletére: mindhárom irat Ungvár megerősítésére szólítja fel a vármegyét.) 1867-re elkészítette Ung vármegyéről szóló monográfiáját is.

Jómagam nem tartom valószínűnek, hogy Mészáros Károly közreműködője lett volna e kézirat elkészítésének. Ő ekkoriban mint ügyvéd kereste a kenyerét (emellett újságokat alapított, szerkesztett), levéltári kutatásokat csak szabadidejében végezhetett, tehát ilyen jellegű rendszeres munkát aligha vállalhatott. Nap mint nap ott volt viszont a levéltárban Pálóczi Horváth János, ez ugyanis hivatali kötelessége volt, őt bízta meg ugyanis a vármegye a levéltár rendezésével.

Pálóczi Horváth János életrajzi adatait sajnos Szinnyei sem ismeri, mindössze annyit közöl róla, hogy „Ungmegye levéltárnoka" volt. (*Magyar írók, IV. k. 1234. hasáb.*) Csak a Csatáry György által sajtó alá rendezett, *Gálocsy Zoltán: Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégibb kortól 1867-ig* című kötetből derül ki, hogy nevezett 1860-tól 1876-ig töltötte be ezt az állást. Önmagáról Pálóczi Horváth János ennyit árul el monográfiája 1872. január elsején kelt előszavában: élete nagyobb részét katonai pályán töltötte; a vármegye levéltárának rendezése alkalmával minden egyes okmányt átlapozott; kötelességének érezte, hogy szülőmegyéje múltját a ke-

zelése alatt levő gazdag levéltár hiteles adatai nyomán megírja; tíz évi folytonos búvárkodásának eredményeként fejezte be a művet. (A Századok című folyóirat híradása szerint – II. füzet: 1868. Február hó, 143. o. és IV. füzet: 1869. April hó, 276–277. o. – Mészáros Károly és Pálóczi Horváth János 1867 végén egyszerre nyújtották be monográfiájukat a vármegyéhez; támogatásért versengtek. A közgyűlés nem tudott dönteni, mindkét kéziratot kiadásra érdemesnek tartotta, ám anyagi segítséget, úgy tűnik, nem tudott nyújtani. Mészáros Károly műve kéziratban maradt, Pálóczi Horváth János úgy döntött, füzetekben jelenteti meg munkáját, de csak az első két füzet jutott el az olvasókhoz. Így aztán nem állapítható meg, hogy felhasználták-e monográfiájukhoz a szerzők az 1700–1706 közötti időszakról készített jegyzőkönyvi kivonatokat.)

A levéltár rendezéséhez Pálóczi Horváth János nyilván kapott segéderőket, feltételezésem szerint őket vonta be a Rákóczi-kori jegyzőkönyvszemelvények elkészítésébe. (Csak grafológiai vizsgálat döntheti el, hogy a kézirat Mészáros Károly vagy pedig Pálóczi Horváth János közreműködésével készült-e.)

További megválaszolatlan kérdések: a cím ellenére miért az 1700-as évvel kezdték a kivonatolást az ismeretlen szerzők (talán kíváncsiak voltak az előzményekre is?), s miért hagyták azt abba az 1706-os évnél, s a legfontosabb, milyen szempontok szerint dolgoztak, *mit tartottak feleslegesnek, milyen témákról nem készítettek kivonatokat.* (Úgy tűnik, az aprócseprő, személyes ügyeket hagyták ki, pl. tiltakozások, ellentmondások, tanúvallatások, perek, ügyvédállítások.) Mivel nincs mód összevetni a kézirat szövegét a jegyzőkönyvekével, csak azt vizsgálhatjuk, *mit tartottak fontosnak, milyen témákról készítettek kivonatokat.* (Valójában regesztákról beszélhetünk-e, vagy inkább szemelvényekről, azaz a kiválasztott szövegrészek átiratáról?!)

A nemesi összeesküvésről, s annak két vezetőjéről, Rákócziról és Bercsényiről kevés adatot találunk. 1704. január 19. előtt Bercsényi Miklós főispánra mindössze nyolc bejegyzés vonatkozik. Négyszer a nevét sem írják le, csak főispánként említik: 1700. január 26-án jelen van a közgyűlésen (az ő javaslatára tárgyalják meg az adókivetés szabályait), 1700. szeptember 30-án levelet írnak neki (arra kérik, hogy járjon közbe a királyi udvarnál a vármegye, a jegyzőkönyvben közelebbről meg nem határozott ügyében), 1700. november 22-én és 1701. március 9-én Bercsényi levelét olvassák fel (az előbbiben olyan követ küldését kéri, aki tájékoztatni tudja a rendeket a vármegye ügyeiről, az utóbbiban a tisztújítást rendeli el). Csak 1701. augusztus 4-én, szeptember 9-én és 19-én, valamint 1702. szeptember 26-án nevezik nevén: az első időpontban arról határoznak, hogy követet küldenek a Szepesi Kamarához, mert amikor székesi gróf Bercsényi Miklós jószágait lefoglalták, a várában letétként őrzött, nemesek tulajdonát képező ládákat is elkoboztak, ezeket szeretnék visszakapni (ezt a határozatukat szeptember 9-én megismétlik), szeptember 19-én pedig kihirdetik az uralkodó perbe idéző levelét, ennek címzettje „méltóságos székesi gróf Bercsényi Miklós úr és Szirmai Miklós." 1702. szeptember 26-án, a tisztújító gyűlésen vita alakul ki arról, hogy „az országból megszökött méltóságos székesi gróf Bercsényi Miklós, e megye főispánja után" ki gyakorolhatja a főispáni jogokat, azaz ki intézkedhet a tisztújításról.

I. Lipót zavargásoktól tartva elrendelte, ha csoportosulást, összeesküvést észlelnek a vármegyében, jelentsék azt a kassai főkapitánynak (felolvasva 1701. június 26-án). A közgyűlés határozatot hozott (1701. szeptember 19.) a rablók, felkelők, üldözéséről, elfogásáról. 1702. március 26-án ismertették gróf Ottavio Nigrelli táborszernagy, felső-magyarországi főkapitány levelét, „melyben a megye kebelében tartózkodó csendháborító és tolvajok kiirtására minden módot elkövetni rendel." A szökött katonák büntetését követelő, legfelsőbb helyen kiadott parancsot 1702. október 16-án hirdették ki. Az uralkodó külön rendeletben intézkedett az Ebergényi-ezred katonaszökevényeiről (előterjesztve az 1702. december 14-én tartott közgyűlésen), a „kóborlók és semmi hasznot nem hajtó személyekről" – paraszti munkára kell őket fogni vagy katonáskodásra kényszeríteni –, a tisztjeik elbocsátó levele nélkül talált katonákról; őket el kell fogni (megtárgyalva 1703. február 8-án). A forrongó Magyarország megrémítette Bécset: a király a „minden nap szaporodó rablók kiirtásáról" intézkedik és „a tolvajok iránt is eljárni" kéri a vármegyét (erről 1703. április 2-án értesült a nemesség).

A Rákóczi szökésével, elfogásának elrendelésével (fejére vérdíjat tűztek ki) kapcsolatos két uralkodói rendeletet 1701. december 3-án és 15-én tették közzé.

Nagyjából ezek azok az adatok, amelyek a Rákóczi-szabadságharc előzményeinek tekinthetők. (A Montecuccoli-vértesezred felkelők ellen vezényléséről szóló rendelet – felolvasva 1703. június 21-én – már egy hosszú háború nyitányát jelentette. Ez a katonai alakulat Ungvárról indulva érkezett június 28-án hajnalban Munkácsra és kényszerítette menekülésre a Rákóczi parancsnoksága alatt álló felkelőket.)

Bár Bercsényi Miklós a letartóztatás elől Lengyelországba szökött, s a bíróság előtt az uralkodó perbe idéző levele ellenére sem jelent meg, új főispán kinevezésére 1701–1703 között nem került sor, legalábbis ennek nincs nyoma a jegyzőkönyvekben. (Az 1702. szeptember 26-i tisztújító gyűlésen kibontakozó vitából az szűrhető le, hogy a főispáni cím az ungvári uradalom birtoklásához volt kapcsolva. A kincstári kezelésbe vett hatalmas uradalmat azonban az uralkodó nem sietett eladományozni.) Így aztán az 1703 nyarán Lengyelországból haddal hazatérő Bercsényi zavartalanul használhatta ezt a címét. Nem sokra ment vele: vármegyéje nemessége sem hozzá, sem Rákóczihoz nem csatlakozott. A várban húzta meg magát, s várt jobb időkre. Ungváron azonban – a császári helyőrség miatt – csapdába került, később sem módosíthatott elhatározásán.

A kötet adatokban leggazdagabb része Ungvár blokádjáról/ostromáról szól. 1703. június 22-én még csak éjjeliőröket állít fel a nemesség Ungvár városában, június 28-án viszont már „az ország csendességére elhatározta a megye közönsége bizonyos lovasság számát a királyi katonasághoz helyeztetni." Augusztus 7-én bevezetik a jegyzőkönyvbe, hogy az ungvári várparancsnok milyen feltételekkel hajlandó befogadni a nemeseket. (Többek közt megköveteli „utolsó csepp vérig az oltalmazást felajánlani". Mire kijelentik: „egy szívvel és lélekkel az ő felsége közös ellensége ellen utolsó csepp vérig vívni készek vagyunk." Sőt augusztus 20–23. között 119-en le is teszik a hűségesküt: a névsor olvasható a jegyzőkönyvben. Ezentúl vállvetve harcolnak a császári helyőrséggel a kurucok ellen...)

Az olvasó figyelmét igencsak próbára teszi a szöveg. A nehezen követhető hosszú mondatok, a szenvedő igealakok, a furcsa idegen szavak, meghökkentő magyarítások arra utalnak, hogy a jegyzőkönyvek eredeti nyelve latin volt, s a három személy a kiválasztott részeket – a körmondatokat szolgaian követve – próbálta magyarra átültetni. (Amikor egy jelentéktelen ügyben magyar nyelven megfogalmazott szövegre bukkantak – 1703. március 16-i közgyűlés –, e tényre külön is felhívták a figyelmet és ezt a szöveget szó szerint lemásolták.) A latinosított nevekkel azonban nem mindig boldogultak. *Salm*-ezred helyett *Salmian-*, illetve *Salmiani*-ezred szerepel; az előbbi a *Salmianus*-ból kikövetkeztetve, az utóbbi viszont fel nem ismert genitivus. A *Neo-stadium* helynév magyar megfelelőjét nem ismerték. De nemcsak a nevekkel voltak bajban, akadt olyan szó is, amit nem tudtak értelmezni (fordítás nélkül hagyták az *imperialis/imperial* pénznemet; birodalmi tallér), vagy feleslegesen, illetve nyakatekerten magyarítottak (folio helyett *levél*, octava helyett *8 századi törvények*).

Nem hallgathatjuk el gyanúnkat, hogy a kézirat készítői aligha lehettek e korszak szakértői. Nem ismerték a Salm nevet, pedig ennek az ezrednek a két kapitánya tartóztatta le Rákóczit a nagysárosi kastélyban 1701. április 18-án. Gondot okozott nekik Rákóczi fogva tartásának helyszíne: a bécsújhelyi börtön *újbécsi*ként került átírásra! Ebergényi László ezredes neve pedig kétszer is hibás olvasatban szerepel: *Ebergenzi, Eberger.* Bóné András nevét *Boni* Andrásnak írják; Eszterházy Antalt *Andrásra* keresztelik át. Bajban vannak a katonai rendfokozatokkal is: a generalis strázsamestert (vezérőrnagy) fő őrmesternek fordítják.

Ungvár kapitulációja (1704. március 16.) után a nemesség hűségesküt tesz Rákóczinak, s fordulat áll be a jegyzőkönyvek vezetésében is, magyar nyelvre térnek át, s 1705 őszétől a beérkező rendeleteket is teljes szövegükben bemásolják. (Rákóczi, Bercsényi, id. Barkóczy Ferenc, Berthóti Ferenc, ifj. Csáky István, Forgách Simon, Károlyi Sándor rendeleteit a szemelvények készítői szó szerint átveszik, ami növeli kéziratuk értékét.) Sőt, önigazolásul egyes vármegyei kiadmányokat is jegyzőkönyvbe iktattak. Viszont fájó hiány, hogy az 1705. április 21. és november 18. között megtartott közgyűlésekről nincs bejegyzés. (1705. november 18-án, a tisztújítás alkalmával, új főjegyzőt választottak, a leváltott, restanciában levő régi főjegyző már nem vezette be a nála fogalmazványban lévő feljegyzéseket.)

Hiba volna történelmi események lenyomatát keresnünk a jegyzőkönyvekben. Nem krónikát írtak a jegyzők, hanem az ügyintézést

segítve vármegyei határozatokat rögzítettek. A könyvet elsősorban a helytörténészek forgathatják haszonnal. Vizsgálhatják Ung vármegye hatáskörét: mennyiben önkormányzat a vármegye, s mennyiben csupán a felsőbb rendeletek végrehajtója (adókivetés, katonai beszállásolás, átvonulás, katonaszökevények és rablók üldözése stb.) Áttekintik, hogy mekkora terheket viselt más vármegyékkel összevetve. (A kötet összeírásokban – nemesi felkelések, lustrák – igen gazdag, de elszórt adatokból összeállítható a tisztségviselők névsora is.) Munkájukat segítendő jó lett volna alaposabb – a hibákat kiigazító, az értelmezést segítő – jegyzetapparátust készíteni. És sajnos nincs a kötethez névmutató.

A *Tartalomjegyzék* alapján ez az adatsor állítható össze: 1700-ban és 1701-ben 20–20, 1702-ben 19, 1703-ban 26, 1704-ben 28, 1705-ben 14, 1706 első felében 12 közgyűlésről, vagyis összesen 139-ről vannak adataink. A közgyűlések zömét (99) Ungváron rendezték; három esetben nincs megjelölve a helyszín. 1702. december 14. és 1704. május 2. között kizárólag Ungváron üléseztek. (Részben a szükséghelyzet miatt: 1703 nyarától 1704 tavaszáig a vármegye nemessége beszorult Ungvárra, a felkelők blokádja miatt más helyszínt nem is választhattak.) Hivatkozásaikból megállapítható, hogy a szemelvények készítői a X. jegyzőkönyvet a 362. foliótól nézték végig (468. folio), vagyis az 1700. évi bejegyzésekkel kezdve 1704 februárjáig; a XI. jegyzőkönyv 1704. március 15-től az 1708-as évvel bezárólag rögzítette a közgyűlések döntéseit, de csak az 1706. június 7-i közgyűlésig (1–146. folio) jutottak el.

Sípos Ferenc

HERMANN RÓBERT

A DRÁVÁTÓL A LAJTÁIG

Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez

(Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 294 o.)

Új tanulmánykötettel jelentkezett az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 160. évfordulójára Hermann Róbert, a korszakkal foglalkozó kiváló hadtörténész. Mint azt rövid historiográfiai összefoglaló után maga is leszögezi a bevezetőben, a kötet tanulmányai korábban, más kötetekben már napvilágot láttak, de azóta a szerző – bécsi kutatásai után – jelentősen átdolgozta azokat. Így minden eddiginél pontosabb képet nyújtanak arról a folyamatról, ahogy a Batthyány-kormány által szervezett fegyveres erő képessé vált az ország védelmére, és sikeresen elhárította a magyar alkotmányosság ellen indított első komoly, Josip Jellačić horvát bán vezette támadást.

Az első tanulmány a magyar fél által a Dráva mentén kiépített védvonal 1848 június és szeptember közötti történetét vázolja. A szerző részletezi, hogyan került sor a védővonal kiépítésére, és milyen fegyveres erő alkotta azt 1848 nyári időszakában. Ismerteti, hogy mekkora erőket vezényelt át a Délvidékre – a vonalat épp a horvát támadás idejére meggyengítő – magyar hadvezetés. Bemutatja, hogyan látta a védővonalat a túloldalon a horvát fél. Végül megállapítja, hogy a vonal kisebb támadások elhárítására ugyan alkalmas volt, de még az eredeti erők megmaradása esetén sem tudta volna feltartóztatni a horvát főerőket.

A második tanulmány átfogó képet nyújt a dunántúli hadi eseményekről Jellačić betörésétől egészen a schwechati csatáig, illetve Simunich kiszorításáig. Elemzi a horvát–magyar viszonyt, a horvát bán elsősorban birodalmi érdekeket szolgáló politikáját, a horvát haderő megszervezését és felvonulását a határra. Ezután következik a tényleges hadiesemények bemutatása a határátlépéstől Pákozdig, ahol a magyar hadsereg végül megállította a horvát támadókat, majd az ozorai diadal és a Dél-Dunántúl megtisztításának ismertetése. Végül az Északnyugat-Felvidék biztosításának, illet-

ve az alsó-ausztriai magyar hadjáratnak a történetét mondja el a szerző, kiegészítve Simunich dandárjának kiűzésével. A tanulmányt záró összegzés megállapítja, hogy bár a magyar hadsereg nem mindig tudta maximálisan kihasználni az adódó lehetőségeket, sikeresen elhárította a horvát főerők offenzíváját, megtisztította az ország területét, majd sikeresen elkerülte a megsemmisítő vereséget Schwechatnál.

A harmadik tanulmány az 1848. szeptember 29-én lezajlott pákozdi csata vitatott részleteivel foglalkozik. Ebben a részben Hermann Róbert bemutatja, hogy miért ezen a napon zajlott le a csata, hogy mi lehetett a Fligely horvát táborkari őrnagy küldetése, valamint részletezi a sukorói haditanács lefolyását, ahol döntés született a horvát hadsereggel való szembeszállásról. Ezután tisztázza a szemben álló felek létszámviszonyait, a magyar balszárny helyzetét, illetve a fegyverszünet megszületésének körülményeit, majd a két fél veszteségeit. Megállapítja, hogy Jellačić jelentésével ellentétben a horvát fél veszteségei elérhették a 200 főt. Végül a zalai zászlóalj szerepének ismertetésére, illetve az összegzésre kerül sor, ahol a szerző megállapítja, hogy bár a horvát haderőt nem sikerült döntő módon megverni, de eredeti célját, a magyar főváros elfoglalását sikerült megakadályozni. A tanulmányt nyolc eredeti dokumentumot tartalmazó függelék zárja.

A következő tanulmány Nagykanizsa 1848. október 3-i felszabadítását tárgyalja: röviden ismerteti a város helyzetét 1848 nyarán, majd a horvát betörés utáni feladását és megszállását, illetve hogy hogyan élték meg azt a városlakók. Bemutatja a zalai népfelkelés aktivizálódását, a város elszigetelődését, illetve a horvát kísérleteket a város helyőrségének megerősítésére. Részletesen ismerteti a „vasi nemzetőri ezred" és a nyugat-dunántúli nemzetőrség megszervezését, előrenyomulását Kanizsa irányába, majd magának a városnak a visszafoglalását és az ütközet után történteket. Végül megállapítja, hogy a magyar erők visszaszerezték ugyan a várost, de bebizonyosodott, hogy a nemzetőrök és a népfelkelők, képzetlenségük és szervezetlenségük miatt, önállóan jelentős túlerejük ellenére sem képesek reguláris egységek megsemmisítésére.

Az ötödik tanulmány a Todorović-hadoszlop visszavonulásának történetét elemzi. Részletesen bemutatja a Jellačić által Horvátországba küldött hadosztály összetételét, tervezett útvonalát, az üldözésére indított magyar erőket, majd a horvát csapatok megállítására tett sikertelen magyar kísérleteket, vagyis az 1848. október 10-i lövői és 11-i salamonfai ütközeteket. Ezt követi a horvát haderő Kőszegen keresztül osztrák területre való visszavonulásának és hazatérésének leírása, illetve a Kőszeg „kapitulációja" miatt elrendelt vizsgálat bemutatása. Végül az összegzésben a szerző megállapítja, hogy a horvát létszámfölény, illetve a határ közelsége és a magyar erők összehangoltságának a hiánya miatt a hadoszlop bekerítésére reális esély nem volt.

A hatodik tanulmány egy kevésbé ismert epizóddal foglalkozik, nevezetesen a Perczel Mór és a stájerországi cs. kir. parancsnokok között 1848 októberében lezajlott fegyverszüneti tárgyalásokkal. A szerző röviden ismerteti a Kanizsa felszabadítása utáni eseményeket, Perczel hadosztályának október közepi feltűnését Zala megyében, majd a Muraköz visszafoglalását, és azt, hogy ez milyen hatással volt a Stájerországban állomásozó cs. kir. csapatok vezetésére. Bemutatja, hogy a horvát erőkkel harcban álló magyar hadvezér hogyan próbálta tárgyalásokkal semlegesíteni a cs. kir. erőket, és rámutat arra, hogy a másik oldalon (Burits vezérőrnagy kivételével) valójában nem volt komoly fogadókészség. Végül röviden vázolja a tárgyalások meghiúsulása utáni eseményeket.

A kötet utolsó tanulmánya a magyar fősereg alsó-ausztriai hadjáratának történetét teszi vizsgálat tárgyává. Ismerteti Jellačić seregének visszavonulását, azt, hogy miért állt meg a magyar fősereg a határnál, illetve a politikai és a katonai vezetés habozásának indokait. Leírja az első két, gyors visszavonulással végződő határátlépést, illetve a határ mentén kibontakozó előőrsi összecsapásokat, majd az október végi, támadást elrendelő haditanácson történteket. Részletesen elemzi a támadásra induló haderő összetételét, az erőviszonyokat, majd az előrenyomulás és a schwechati csata történetét. Megmutatja azt is, hogy élték meg azt az egyes közkatonák. Végül a csata után előállt helyzetet elemzi. A kötetet magyar és horvát hadrendeket tartalmazó függelék, rövidítésjegyzék, illetve a tanulmányok első megjelenési helyét felsoroló lista zárja.

A kötetben természetesen előfordulnak kisebb hibák, eltérések, elsősorban a tanulmányok ugyanazon eseményekkel foglalkozó részeinél. Például kérdéses, hogy szeptember 11-én a horvát haderő 1902 (57. o.), vagy 1402 ló-

val (280. o.) lépte-e át a Drávát; a 7. vértesezred szeptember 19-én Marcalinál (58. o.) vagy 20-án Lengyeltótinál (118. o.) csatlakozott-e a bán seregéhez; Pákozdnál egy üteg (66. o.) vagy egy félüteg (97. o.) lépett-e harcba a jobbszárnyon, illetve a Todorović-hadoszlophoz egy (74., 168. o.), vagy két (213., 242. o.) határőrzászlóaljat osztottak-e be? A pákozdi csatánál aligha lehetett egyenlő a magyar és a horvát veszteség (101. o.), ha a magyar fél kb. 100 főt (101. o.), a horvát pedig kb. 200 főt (102. o.) veszített. Előfordulnak kisebb elírások is. Például az 1. honvédzászlóalj valószínűleg gyutacsos és nem gyútűs (30. o.) puskával volt felszerelve; Nugent valószínűleg két 30 fontos mozsárral és nem tarackkal (151. o.) rendelkezett; Todorović október 8-án, és nem 7-én (213. o.) indult el; a magyar főseregnél a 15. székely határőrezred 1. zászlóalja volt, nem a 14.-é (252. o). Kisebb hibák előfordulnak a táblázatoknál is: a 12. hatfontos üteg (278. o.) valószínűleg inkább 1. hatfontos üteg. Végül a recenzens szerint érdekes lett volna bemutatni, hogy mi lett a Nagykanizsán állítólag átvonult horvát lovasüteggel (124. o.), illetve hogyan tűnt el kb. 5000–6000 fő szeptember 11. (57. o.) és 27. (91. o.) között a horvát hadrendből?

Mindezek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja mind a szakemberek, mind a laikusok számára Hermann Róbert új tanulmánykötetét, amely nemcsak átfogó képet nyújt az 1848 nyarától kibontakozó horvát–magyar fegyveres konfliktusról, hanem (a Roth-hadosztály hadjáratának kivételével) annak minden fontosabb mozzanatát részletesen elemzi is, kiegészítve mindezt a Bécs felmentésére indított magyar hadjárattal, illetve Perczel októberi tárgyalásaival. A mindkét oldal forrásanyagának nagymérvű felhasználása pedig minden eddiginél pontosabb és jobban érthető képet rajzol az eseményekről.

Kemény Krisztián

CHRISTOPH NEUMAYER – ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.)

DES KAISERS BOSNIAKEN

Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k. u. k. Armee Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918

(Verlag Militaria, Wien, 2008. 341 o.)

Manapság egyre nagyobb nosztalgiával tekintünk az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának időszakára és a Nagy Háború előtti boldog békeidőkre. Az Ausztria–Magyarország szárazföldi haderejét alkotó közös hadsereg, valamint a magyar királyi honvédség és Lajtán túli megfelelője, a császári-királyi Landwehr csupán egyetlen nagyobb terület- és birodalomgyarapító hadjáratban vett részt 1868 és 1914 között: Bosznia és Hercegovina valamint a novipazári szandzsák megszállására a dunai birodalom az európai nagyhatalmak 1878. június 13. és július 13. között Berlinben ülésező, az 1877–1878-as orosz–török háborút végleg lezáró kongresszusán kapott felhatalmazást.

Az osztrák Militaria Verlag gondozásában megjelent kötet – amely a kiadó elsősorban az 1867–1918 közötti időszak hadtörténeti vonatkozásait bemutató sorozatának darabja – főszereplői az 1918 végéig az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező két tartomány, Bosznia és Hercegovina területéről kiegészült alakulatok katonái és tisztjei, a címet idézve: „a császár bosnyákjai". A bosnyák ezredeket kezdettől fogva a Monarchia hadseregének elit alakulatai között tartották számon, katonáikat a hadvezetés a legmegbízhatóbbaknak, leghűségesebbeknek ítélte, akik az első világháború során a legmostohább időjárási és harctéri körülmények között is derekasan helytálltak, nagy veszteségeik mellett is a végsőkig kitartottak.

A bevezető után a kötet első nagy fejezete Bosznia–Hercegovina 1878-ban, az osztrák–

magyar katonaság által végbevitt katonai megszállását, okkupációját tárgyalja. A szerzők kitérnek a megszállás politikai előzményeire, a bevonulással szemben a két tartományban kibontakozott ellenállásra, részletesen ismertetik a császári és királyi csapatok sikeres hadműveleteit a tartományok teljes pacifikálásáig, továbbá az osztrák–magyar alakulatok – az Oszmán Birodalom vezetőinek belegyezésével – 1879-ben végrehajtott bevonulását a Novipazári Szandzsákba, végezetül megismerhetjük az okkupáció belpolitikai következményeit Ausztria–Magyarországon.

A második nagy témaegység a végül a birodalomba integrált Bosznia–Hercegovinából rekrutálódott katonaságnak a császári és királyi haderőn belül elfoglalt szerepét járja körül. Részleteket tudhatunk meg az osztrák–magyar közigazgatás megszervezéséről, az általános hadkötelezettség bevezetéséről, valamint az annak következtében 1882-ben kirobbant, és nagy nehézségek árán, több hónapos harcban levert felkelésről. A kötet írói kitérnek a bosznia–hercegovinai alakulatok 1883-tól megindult felállítására, melyek 1894-től négy gyalogezredbe szerveződtek és egy-egy zászlóaljuk kivételével a tartományok területén kívül állomásoztak, így pl. a 3. bosznia–hercegovinai gyalogezred 3. zászlóalja Budapesten, az 1. és 4. ezred zászlóaljai Bécsben (az utóbbié 1908-tól Triesztben), a 2. ezred pedig Grazban. Az 1903-ban felállított boszniai tábori vadászzászlóalj 1907-től Bécsújhelyen, majd 1910-től Bruck an der Leitha településen díszlokált. Nyomon követhetjük az alakulatok számbeli és szervezeti fejlődését (az ezredek száma 1918-ig 10-re, a tábori vadászzászlóaljaké 8-ra nőtt), megismerhetjük az 1895-ben létrehozott ezredzenekarok szerepét. Összefoglaló táblázat segítségével az összes bosnyák csapattest többségében német nemzetiségű parancsnokaival ismerkedhetünk meg. Részleteket tudhatunk meg az ezredek tisztikarának és legénységének vallási és nemzetiségi összetételéről. A kötet részletesen összefoglalja a két tartomány 1908-ban bekövetkezett osztrák–magyar annexióját és az ennek következtében kialakult európai politikai válságot.

A könyv egyik kisebb fejezete a bosnyák katonák budapesti jelenlétével foglalkozik. Kevéssé köztudott, hogy ők a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum mai épületében, az akkori Ferdinánd-laktanyában voltak elszállásolva. Feltárul az olvasó előtt, hogy a bosnyák ezredek katonái a birodalom egymástól távol eső városaiban kezdetben egzotikus látványosságnak számítottak, majd lassanként megszokottá váltak, úgymond hozzátartoztak az utca mindennapi képéhez.

Számos korabeli fénykép segítségével tanúi lehetünk I. Ferenc József 1910-ben Bosznia–Hercegovinában tett hivatalos látogatásának és ottani fogadtatásának, amelyet nagy részletességgel szinte óráról-órára dokumentált a korabeli udvari fotográfus.

Egy önálló alfejezet a két tartomány lakosságának (mindmáig létező) nemzetiségi és vallási megosztottságával foglalkozik. Ennek keretében megismerkedhetünk a mohamedán katonák speciális étkezési szokásaival, a vallási előírások, így pl. a napi többszöri ima betartásának fontosságával. A tartomány sokféle etnikumáról is részleteket tudhatunk meg kiemelve azok sajátosságait, továbbá arról, hogy a különböző népcsoportokhoz tartozó katonák lelki gondozásáról más-más papok gondoskodtak: a mohamedánokét katonai imámok, a szerbekét ortodox, a horvát katolikusokét római katolikus papok, a zsidókét pedig rabbik látták el.

A soron következő kisebb témaegység tekinti át a bosnyák csapatok szereplését az első világháborúban. Az 1914. június 28-án a Monarchia trónörökös-párja ellen Szarajevóban elkövetett, a háború kirobbantására közvetlen okot szolgáltató merénylet ismertetése után megismerhetjük az egymás után újonnan létrehozott ezredek és vadászzászlóaljak összetételét, azok számának folyamatos növekedését, a szerb, az orosz és az olasz frontokon történt bevetéseiket. Az egyes ezredek háborús mindennapjaiba a könyv a korabeli fotókon keresztül enged bepillantást.

A kötet bemutatja azt is, mi maradt napjainkra a bosnyák katonák után. Szó esik a világégés idején létesített és – a felújításoknak köszönhetően – sok helyütt még ma is látogatható katonatemetőkről, az egyes alakulatok emlékműveiről és a napjainkban is zajló hagyományőrző tevékenységről.

A harmadik nagy témaegység a bosznia–hercegovinai csapatok egyenruhájának ismertetésével foglalkozik. Részletesen bemutatja és leírja a gyalogság, a vadászalakulatok, a katonai számvivők, a boszniai méntelepek katonai alkalmazottainak, a szállítószázadok legénységének, a csendőrség, a katonai imámok, a határvadász-csapatok ruházatát. Az öltözet egyes

darabjait külön is körüljárja, így pl. az osztrák–magyar hadsereg máshonnan kiegészült alakulatainál nem használatos jellegzetes sapkát, az 1910-ig vörös, majd azt követően csuka-, illetőleg tábori szürke színű fezt, melyből a Monarchia világméretekben is a legtöbbet állította elő. Megismerhetjük a tisztek díszben viselt fejfedőjét és tábori sapkáját, a felső- és alsóruházathoz tartozó kabátot, a zubbonyt, a nadrágot, a lábbelit, a katonák különleges képességét, ügyességét kifejező és jelző darabokat, pl. a lövészbojtot, melyek nagyrészt megegyeztek a nem bosnyák ezredekben viseltekkel. A szerzők részletes leírásokkal ismertetik az uralkodó által 1909-ben alapított Bosznia–Hercegovinai emlékérmet, továbbá a világháború alatt az egyes alakulatoknál nagyon elterjedt különböző sapkajelvényeket.

A negyedik önálló fejezetben néhány, a katonai szolgálatát végig vagy csak részben a bosnyák alakulatoknál töltött katona és tiszt (példának okáért az 1917. októberében zajlott 12. isonzói csata során tanúsított kiemelkedő bátorságáért a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetett, a 3. vadászszászlóalj 3. századának rohamcsapatát vezető magyar Bertalan Árpád hadnagy; a mindössze 14 évesen önkéntesen katonának állt Elez Dervišević; a horvát etnikumú, szintén a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetett Gojkomir Glogovac százados; az 1963-ban osztrák államelnökké választott, 1915-ben még tartalékos tisztjelöltként a 2. bosnyák ezredben szolgált dr. Adolf Schärf) életéről és első világháborús tevékenységéről tudhatunk meg eddig ismeretlen részleteket.

A szép kiállítású, tetszetős, valódi különlegességnek számító kötet nem hiányozhat a korszak történetét kutató hadtörténészek, viselettörténészek, muzeológusok és a hazánkban is szép számmal található militaria-gyűjtők polcáról. A benne található számos ritka és érdekes, először publikált fénykép miatt a hadtörténeti csemegék iránt érdeklődő és fogékony olvasó is minden bizonnyal örömmel éshaszonnal forgathatja lapjait.

Balla Tibor

BEN CHRISTENSEN

THE 1ST FALLSCHIRMJÄGER DIVISION IN WORLD WAR II

Volume one: Years of Attack, Volume two: Years of Retreat

(Schiffer Publishing Ltd., Atglen, PA, 2007., I. k. 301 o., II. k. 282 o.)

Ben Christensen kétkötetes művének első része az 1. német ejtőernyős hadosztály kialakulásáról, a német támadó hadműveletekről, a második a halogató harcokról szól, képanyaggal bőségesen megtámogatva. Leszámol az angolszász világban oly divatos mítosszal, miszerint a Fallschirmjägerek mind fanatikus nácik lettek volna. Kutatásai szerint az 1941 után jelentkező újoncok a Hitlerjugend rendszerében kaptak oktatást, ám ez nem jelentette, hogy minden fiatal elszánt követője lett volna az eszméknek: a szülők egyszerűen kötelezve voltak arra, hogy gyermeküket a Hitlerjugendbe küldjék. A tisztek és a legénység viszonya a bevetéseken kulcsfontosságú: ez volt az összekötő kapocs, az elittudat, hogy mindnyájan egy különleges, válogatott csapat tagjai, melynek tisztjei elől mentek a harcokban és mindent vállaltak, ugyanúgy, mint katonáik. Ez volt motiváló és összetartó erejük. Christensen a tisztek bemutatásánál kitér előéletükre, szakmai előmenetelükre, és megemlíti a különböző kiemelkedő cselekedetekért kapott kitüntetéseket. Ezzel meg akarja mutatni, hogy a katonai pálya választásánál – és egész pontosan az ejtőernyősökhöz való jelentkezésnél – milyen motiváló tényezők játszhattak szerepet. Mindezekből kiderül, hogy a tisztek között ki volt az alkalmas vezető és kitől tartottak az emberei „kitüntetéshajhászás" miatt.

Az első könyv 26 fejezetből áll. Az első röviden ismerteti a kialakult politikai helyze-

tet. Utána szó esik a fegyvernem formálódásáról (2. fejezet), újdonságként szolgál az eddig nem vagy csak a feldolgozások margóján említett lengyelországi hadjáratban való részvétel (3. fejezet). Ezt követi az „ülőháború" (4. fejezet), majd a skandináv hadjárat (5. fejezet) és a Benelux államok elleni hadjárat, országonként lebontva (6–9. fejezet), melyet a németalföldi harcok elemzése zár (10. fejezet). Az egyes fejezetek szerkezete nagyjából hasonló: a hadműveleti terv, vagy a harci helyzet ismertetése, az ellenséges erők, a parancsnokok személyének bemutatása, majd a harccselekmények kifejtése a résztvevő felek szemszögéből. Megismerhetjük az ejtőernyősök alkalmazási metódusait is: a skandináv és a nyugati hadjáratban a földi csapatok előtti ékként repülőtereket és hidakat foglaltak el, míg Belgiumban a híres Eben-Emael erődrendszert törték fel. Narviknál – az akkor még szokatlan – tűzoltó szerepkörben kellett tevékenykedniük, Korinthosznál a menekülő ellenség útját kellett elvágniuk.

A kiképzés intenzív volta mellett fény derül arra is, hogy a pontos ledobás a háború alatt végig problematikus volt. Az időjárás és az ellenséges légvédelem, valamint a háború előrehaladtával a pilóták kiképzetlensége gyakran 40 (!) kilométeres eltérést is okozhatott! A felszerelést is csak a háborús tapasztalatok levonásával változtatták meg: ezért fordulhatott elő az is, hogy az ejtőernyősök a krétai hőségben is a Norvégiában alkalmazott ugróruhában harcoltak. Ennek következménye volt a jelentős számú veszteség kiszáradás és hőguta miatt.

Kréta új fejezetet nyitott a hadviselés történetében. Először fordult elő, hogy jelentős kiterjedésű, erősen védett szigetet *csak függőleges átkarolással*, kizárólag Luftwaffe támogatással támadtak meg és foglaltak el a német légideszantosok. A 13–21. fejezet foglalkozik az egyes ledobási zónák harccselekményeivel, a 22. pedig összegzi a levont tapasztalatokat, az ejtőernyősök további sorsát eldöntő intézkedéseket és alkalmazási módjukat.

Hitler nem gondolt Kréta elfoglalására, mert tudta, hogy a légideszant erők a földi egységek felmentésére szorulnak, és csak néhány napig tudnak kitartani. Az egész koncepció Student tábornok elgondolása volt. (Kurt Arthur Benno Student a német ejtőernyős fegyvernem megalapítója, 1938-ig vezérőrnagyi rangot szerzett, mikor is átvette az ejtőernyős csapatok feletti szervezést. 1941-ben tábornoki rangban vezette a német Merkúr hadműveletet Kréta szigetének elfoglalására.) Árnyalni kell a szerző szerint azt a képet is, hogy Kréta után már nem került sor nagyszabású légideszant-hadműveletekre. Ez tény, azonban több terv született különböző célpontok (Gibraltár, Málta) elfoglalására, ám a stratégiai koncepciók változása miatt ezek érvényüket vesztették, nem valósultak meg. Az elégtelen kommunikációs technika miatt gyakran vallott kudarcot a támadások összehangolása a légierővel, többször is előfordult, hogy a bombázásra rendelt Stukák saját egységeket támadtak.

Az első napok krétai offenzívája koordinálatlan, elégtelen erővel végrehajtott, rosszul összehangolt támadásként jellemezhető. Mindkét vezetésben történtek téves döntések, mégis a németek – pontosabban Student – tudták kihasználni a kialakult változóból keletkező lehetőségeket, míg Freyberg tábornok, doktrínáihoz ragaszkodva, képtelen volt változtatni az előzetes haditervén. (Sir Bernard Freyberg tábornok az első világháborúban is kiváló szolgálatot teljesítő tiszt; új-zélandi egységeit vezetve Krétán és Monte Cassinónál került szembe a német ejtőernyősökkel.) Kissé zavaró tényező az is, hogy a Krétán zajló harccselekményeket nehéz térképen követni, mivel azok csak az első napokat jelölik, a későbbi brit és szövetséges csapatok hadmozdulatai, érdekes módon, elmaradnak. Ezzel szemben a második kötetben a monte cassinói csaták térképei jóval következetesebben tárják fel a harcok mozzanatait. Ráadásul a krétai térképek szétszórva helyezkednek el az első kötetben, fáradtságos lapozgatásra késztetve ezzel az olvasót.

Az orosz fronton harcolt ejtőernyős egységek körülményeit 1941 és 1943 között a 23–26. fejezetből ismerheti meg az olvasó. A felszerelés és ruházat szintén elégtelen volta miatt újfent sokat szenvedtek a csapatok. Az utászoknak is szinte újra kellett tanulniuk a védelem eszközrendszerét és körülményeit: a hangsúly ugyanis nem a műszaki akadályok kiépítésén, hanem a támadó jellegű harc megvívásán volt. Az oroszországi harcokban az ejtőernyősök megtanulták a meglepetésszerű tűzrajtaütés mesterien alkalmazását, melynek később nagy hasznát vették a védelmi harcokban. Szereplésük a keleti fronton előrevetítette alkalmazási szerepkörüket: tűzoltóként csoportosították át őket, mindig a legveszélyeztetettebb frontszakaszra.

A második könyvben kiderül az is, hogy terepszínű zubbonyuk miatt, Szicília után, az

amerikaiak kezdték el „zöld ördögöknek" nevezni az ejtőernyősöket. Az 1. német ejtőernyős hadosztályt Észak-Afrikától (27. fejezet) kezdve alakulatonként, halogató harcokban, szétszórva vetették be. A harcok Szicíliába (28. fejezet), majd az olasz félszigetre (29–42. fejezet) való áttevődésével egyre elkeseredettebben folytak a gyengén kiképzett újoncokkal feltöltött, felszerelési és ellátási gondokkal küszködő ejtőernyősök és az anyagi és élőerőben többszörös túlerőt élvező szövetséges alakulatok között. Ez a Gusztáv-vonal központi szektorában, Monte Cassinónál, a nyugati fronton szinte egyedülálló módon, egy közel 6 hónapos öldöklő állásháborúban csúcsosodott ki, melyben a szövetséges fölény a hibás taktikai döntések és a védelmi rendszert mesteri módon kihasználó katonák ellenállása miatt semmit sem ért. Az olvasó betekintést nyerhet a normandiai és a Bastogne körüli (46. fejezet) harcokba is, ahol az anyahadosztályból leválasztott zászlóaljakból felduzzasztott új, már csak nevükben „ejtőernyős" hadosztályok küzdöttek. Érdekes adat a Luftwaffe tábori hadosztályaiból besorozott újoncokkal kapcsolatban, hogy a legtöbb ejtőernyős azokban az egységekben adta meg magát, amelyek túlnyomó részét ilyen újoncok alkották: a háború vége felé már egyre inkább a kényszerű feltöltés volt a jellemző az ejtőernyős hadosztályokra is: az ide kerülő egykori Luftwaffe tábori hadosztályok katonái nem önként vállalkoztak a harcra és ezért fordulhattak elő tömeges megadások és parancsmegtagadások is.

Végül az utolsó fejezetekben az olaszországi harcok végét (47. fejezet) és a katonák háború utáni sorsát (48. fejezet) elemzi a szerző. A kötetet az epilógus (49. fejezet), a végjegyzetek és a táblázatok zárják.

A kötetek végén található végjegyzeteket szemügyre véve szembe tűnik, hogy elsősorban visszaemlékezésekre, interjúkra, videofelvételekre, valamint könyvészeti munkákra építi a szerző a munkáját. Ezt az előszóban ki is emeli. Másik forrását a folyóiratok jelentik (pl.: Der Deutsche Fallschirmjäger). Üdvözlendő, hogy a modern történettudomány korában a szerző az internetes forrásokat is ismeri, és több elérhetőséget megjelenít. A felhasznált internetes anyagok között van nyilvános kronológia és az új-zélandi ezredek hivatalos történetét feldolgozó, interneten elérhető, kiváló anyag. Mindenképpen hasznos és hiánypótló könyvet ismerhetünk meg, bár inkább ismeretterjesztő és népszerűsítő oldala domborodik ki, az elsődleges levéltári források (BA Militärarchiv, Freiburg im Breisgau) felhasználása a háttérbe szorul. Ez részben érthető is, hiszen a hadosztály naplója megsemmisült. Ennek ellenére találhatók töredékek a levéltárban, amit egy kutató megfelelő munkával feldolgozhat. Persze a szerző megvizsgálta a levéltári anyagokat is (15–21. sz. végjegyzet). Többször felmerül a kérdés a különböző számadatok említésekor: hogy honnan származnak az adatok? Sajnos, kevés esetben található meg a konkrét forrásjelölés. A két kötet áttanulmányozása így némi hiányérzetet kelt az olvasóban: talán több forrás felhasználása biztosabbá tehette volna az adatfeldolgozást. Esetleg számos más levéltári adat beépítését is elviselte volna a két mű. A függelékben megtalálható a hadosztály vázlatos felépítése és a csaták hadrendjei, valamint a kitüntetést szerzett tisztek névsora. Újdonság a szerző által összegyűjtött katonák rövid életrajza, mely röviden ismerteti katonai pályájukat.

A krétai harcokról szóló fejezetben feltűnik egy tüzérségi eszköz, a „105 mm mortar (aknavető)." A fellelhető szakirodalomban nem található ilyen típusú eszköz sem a német ejtőernyősöknél, sem a szárazföldi haderőnél. 105 mm-es hegyiágyú volt alkalmazásban, de nem Krétán és nem az ejtőernyősök hadrendjében. Említést kell tenni a nyomtatási hibákról is. A 298. oldalon a 20. számú végjegyzetben idézett szerző nem Allen Clarke, hanem Allan Clark! Hasonló hiba jelenik meg konstans módon a második kötet térképein (389., 398., 413., 430., 436., 440., 444., 449., 459. o.) is. Itt a sokat emlegetett 193. (más források szerint 192.) sz. magaslatot, a Rocca Janulát, következetesen a 165. magaslatra teszi, holott az csupán a Várhegy alatt található egyik kanyarulat egy dombja! (A Rocca Janula valójában a 193. magaslat: az ott található X. századi várromról kapta nevét. Magyar fordítása: Várhegy.) A másik hiba a 389., 398., 413., 430., 436., 440., 444., 449., 459. oldalakon található elírás: az új-zélandi utászok által létrehozott hadiösvény neve nem Cavindish, hanem Cavendish Road! A 282. oldalon található képen a képaláírással ellentétben nem két T-34-es, hanem egy T-34-es és egy amerikai gyártású Sherman harckocsi látható. Ezek minden bizonnyal elírásból származhatnak, bár felbukkanásuk tévútra viheti a gyanútlan olvasót. Az olaszországi harcoknál szintén felmerül a levéltári források

használatának hiánya (385., 415., 421. o.). Előfordul elírás egy német jelentésnél is: Luftwaffe Aufkläringsabteilung helyett Aufklärungsabteilung a helyes (494. o.).

Összegzésként megállapítható, hogy a könyv maradéktalanul betölti célját: átfogó képet ad a hadosztály kialakulásáról, történetéről és harcairól, megtüzdelve a benne szolgálók élményeivel és történeteivel. Eléggé tág perspektívába helyezi a hadosztály történetét és a források megszólaltatásával eléri, hogy ne száraz adathalmazokat mozgató, unalmas tanulmány kerekedjen ki a szerző tollából, hanem érdekes feldolgozás. Az angolszász eseményközpontú, ismeretterjesztő történeti irodalom újabb munkáját tarthatja a kezében, aki hajlandónak mutatkozik horribilis összeget kifizetni a két példány beszerzéséért. A jókora méretű és súlyú könyvek alapvetően nyugodt körülmények közötti olvasásra valók, szállításuk, tárolásuk meglehetősen körülményes.

Reszegi Zsolt

RÓZSÁS JÁNOS

GULAG LEXIKON

(K. n., Nagykanizsa, 2008. 536 o.)

Vajon tudunk-e mindent a GULAG-ról? S ha nem, akkor vajon megtudhatunk-e mindent róla? Ezek a kérdések (is) eszembe jutottak Rózsás János lexikonjának lapjait forgatva, mert nem kevés szépirodalmi feldolgozást, emlékiratot, dokumentumkötetet olvastam már a GULAG világáról, mégis úgy érzem, bőven vannak még „titkok," s talán soha ki nem deríthető adatok, melyeket e furcsa „szigetvilág" továbbra is elrejt előlünk.

Most a feledésre ítélt adatok hatalmas összegzését kaphatjuk Rózsás Jánostól, a szovjet fogságban – a GULAG táboraiban – összesen kilenc esztendőt eltöltött s fordítóvá, tolmáccsá, íróvá vált egykori 18 évesen elítélttől, aki valószínűleg válik mindezzé, ha nem kerül 1944. december 22-én szovjet hadifogságba, majd a 3. Ukrán Front katonai törvényszéke elé, amely 10 esztendei javító-munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre és örökös száműzetésre ítélte.

Rózsás János majdnem kitöltötte a büntetését, de a Sztálin 1953. március 5-ei halálát követő „enyhülésnek" köszönhetően visszatérhetett Magyarországra, s immár az „örökös száműzetés" is csak az emlékeiben élt tovább.

Hazatérte után az első dolga volt, hogy a kilenc esztendő vele történt eseményeit, keserű tapasztalatait papírra vesse, megörökítse azokat az utókor számára. Nem volt, nem lehetett biztos abban, hogy sorai valaha is nyilvánosságot láthatnak majd. De végül annak is eljött az ideje. Borbándi Gyula jóvoltából az 1980-as években a Németországi Szövetségi Köztársaságban nyomdafestéket láthatott a Keserű ifjúság, majd az Éltető reménység című könyve. Az un. „rendszerváltoztatást" követően pedig itthon is megjelentek írásai s az addig ismert kötetei sora bővült is.

Rózsás János irodalmi értékű dokumentumemlékezései – nem találtam jobb megjelölést a könyveire – mellett, a kutatók számára a legfontosabb, leghasznosabb a GULAG lexikon, immáron második, kiegészített, javított kiadása. (Az első kiadás 2000-ben jelent meg.) A szerző e vállalkozásában olyan kísérletre szánta el magát, amely máskor sok ember közös munkájának az eredménye lehet. Megpróbálta – és próbálja a kézirat lezárása óta is – összegyűjteni mindazon személyek nevét és életútjainak adatait, akik megjárták a szovjet GULAG világ táborait. Több mint négyezer név, megannyi emberi sors: ők szerepelnek a több, mint félszáz oldalas kötetben. Születési adataikkal, elítélésük idejével, helyével, az elítélő hatóság megnevezésével, a hivatkozott szovjet törvényi helyekkel, az elbocsájtás, a rehabilitáció idejével és ahol lehetséges, a halálozás helyével, idejével. Utóbbi esetekben csak akkor, ha az elhunyt a lágervilág valamely táborában fejezte be földi pályafutását. (Kár, mert az is nagyon hasznos lehetne a kutatók számára, ha megismerhetnénk a már sza-

badulásuk után elhalálozottak adatait is, mert nem hiszem, hogy lesz még valaki, aki Rózsás János után ilyen kitartó munkával nyomozza a GULAG magyarokat érintő történetét, múltját.)

Levelezések százakkal, szovjet – ma már orosz – és magyar hatóságokkal; szétküldött kérdőívek, beérkezett és csak remélt adatok: mindez egy személy, Rózsás János érdeme. A magyarság, a haza és az egykori bajtársak emlékezete iránti kötelességérzete 80. életévén túl sem hagyatja vele abba a munkát. Örömmel fogad egy-egy kiegészítést, adatjavítást és mindent, ami teljesebbé teheti a MŰVET.

Nagybetűvel írt műnek nevezem, mert könyve valóban MŰ, olyan, amely megkerülhetetlen és lezárhatatlan. A kötetben azt írta, hogy a kéziratot 2008. augusztus 31-ével zárta le. Aki ismeri őt, az tudja, ez azt jelenti, hogy a kutatás tovább folytatódik. S ez igen fontos. Egykori tábornokok, törzstisztek, főtisztek – lettek légyen hivatásosok vagy tartalékosok, ténylegesek vagy nyugállományúak –, tiszthelyettesek, tisztesek, honvédek, munkaszolgálatosok, leventék adatai bukkannak fel a könyv lapjain, melyekből sorsok és életutak részletei rakhatók össze. Megismerhető a vád, az ítélet; a 'miért' nem igazán. Csak feltételezhetjük, hogy pusztán azért, mert egy másik világban éltek, és harcoltak a Vörös Hadsereg ellen, amely távolról sem mindenki számára jelentett „felszabadítót," sokkal inkább megszállót és ítélkezőt.

E Vörös Hadsereg, pontosabban annak különböző katonai bíróságai elítéltjei közé tartoztak mindazok, akik Rózsás János lexikonjának „szereplői:" katonák és civilek, férfiak és nők, öregek és fiatalok. Zömükben magyarok, de voltak közöttük svábok, délszlávok, zsidók, szlovákok, románok.

A korabeli Magyarország szinte valamennyi nemzetisége képviseltette magát az elítéltek között, akik közül sok-sok százan nem térhettek vissza hazájukba, mert nem élték túl az éhezést, az embertelen munkakörülményeket, a betegségeket. Az ő emléküket is őrzi Rózsás János könyve, mely megkerülhetetlen kézikönyv mindazok számára, akik a XX. századi magyar történelem 1944–1948 közötti időszakának eseményeivel foglalkoznak és szeretnék közelebbről megismerni a kommunizmus működését. Mert a GULAG annak a rendszernek egyik „alapintézménye" volt, és nyelte el mindazokat fennállásának közel nyolc évtizede alatt, akik nem váltak híveivé a rendszernek, közöttük honfitársainkat, felekezeti, politikai, nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül, sokukat örökre.

Szakály Sándor

TANKA JÁNOS

HADIFOGSÁGOM SZÉKESFEHÉRVÁRTÓL OBOJANIG

(Bogárd és Vidéke Nyomda és Lapkiadó, Aba, 2008. 224 o.)

A második világháborús magyar (hadi)fogolysors kutatói sosem mulasztják el az alkalmat, hogy hangsúlyozzák: a témát idehaza a rendszerváltozás előtt tudatosan elhallgatták.

A magyar 2. hadsereg doni katasztrófáját ábrázolva Nemeskürty István Rekviem egy hadseregért (1972) című könyve és Sára Sándor Pergőtűz és Krónika (mindkettő 1982) című filmalkotásai megtörték ugyan a csendet, de a fogság és hadifogság kérdését nem érintették. Ebben a témában Sára Sándor 1989-ben készült dokumentumfilmje, a Csonka Bereg nyitja meg a sort, amellyel egyébként kiemelt alkotói díjat nyert a 21. Magyar Filmszemlén. Annyi azért '89 előtt is történt, hogy Rózsás Jánost, – aki kilenc évet töltött a GULAGon – a szovjet és magyar „elvtársak" egyaránt felkérték, írja meg Szolzsenyicin ellenművét, az AntiGULAGot. Ennek azonban nyilvánvalóan nem a történelmi feltárás és emlékezet, hanem hatalmi propaganda volt a célja. A felkérésnek Rózsás nem tett eleget.

Az agyonhallgatás-agyonhallgattatás taktikája, úgy tűnik, bevált. Ellentétben az első világháborúsokkal, a második világháborút megjárt katonák már nem szórakoztatták hallgató-

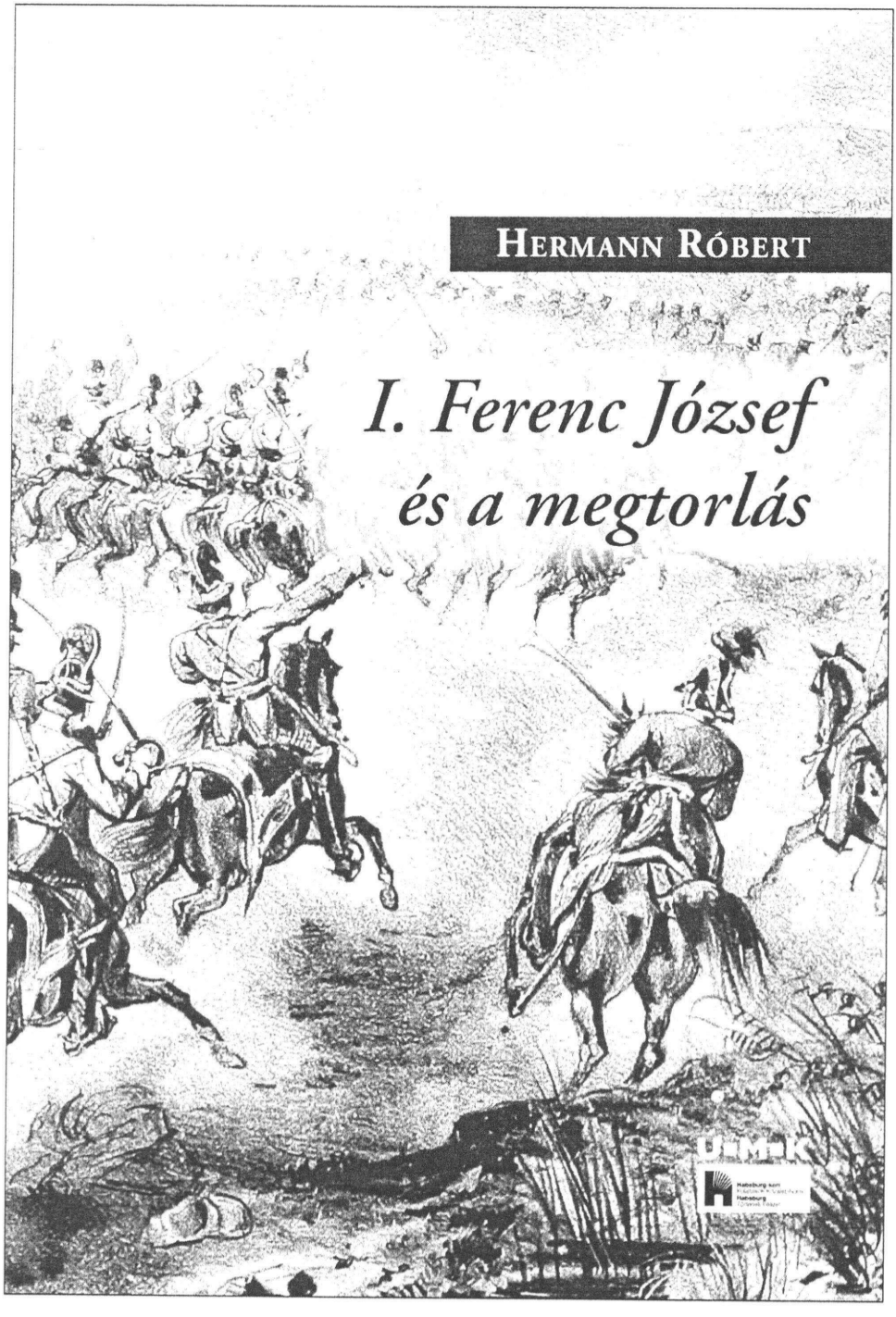
HERMANN RÓBERT
I. Ferenc József
és a megtorlás

Azt sem mulasztja el beleszőni emlékezésébe, ha egykori katona- vagy fogolytársának későbbi sorsáról tudomást szerzett. Családjáról különösen nagy szeretettel ír. Így feleségéről és két kicsiny gyermekéről, akik közül a kisebbik a fogság viszontagságainak esett áldozatul. A róluk szóló részek irodalmi igényű szövegek az emlékiratban.

A kötet történetileg kevéssé, irodalmilag annál inkább értékes részét képezik azok a versek, amelyek ezen idő alatt születtek, és amelyeket két bihari katona közreműködésével, no meg a szerencsének köszönhetően sikerült hazacsempésznie. A versek a visszaemlékezés után kaptak helyet a könyvben. Ihletet többnyire az elhagyott család és hitves iránti vágyódás, valamint a hazaszeretet és sanyarú hadifogolysors adott a reménykedő költőnek. Tanka Jánosnak a háború végéig négy verseskötete jelent meg. Saját bevallása szerint a népi írók, költők csoportjához tartozott, többek közt Veres Péterrel, Áprily Lajossal és Sinka Istvánnal is levelezett. A háború végén egyedül maradt felesége is Veres Péter segítségét kérte férje hazahozatalához. A válaszlevél bekerült a kötetbe, dokumentumként.

A fentiek alapján Tanka János emlékiratát több okból is meg kell becsülnünk. Erényei közül kettőt Bognár Zalán is kiemel, amikor ezt írja előszavában: „... az utóbbi másfél évtizedben egyre bővülő hadifogoly-memoárirodalomból nemcsak a többségtől eltérő hadifogolysorsa emeli ki, hanem a szerző irodalmi vénája is." Becsülnünk lehet továbbá azért is, mert történelmet ír, amikor a GULAG intézményrendszerének mélységes embertelenségét és kegyetlenségét ábrázolja, ugyanakkor számos név szerinti és névtelen áldozatnak állít emléket.

Ismétlen Bognár Zalánt, amikor újra hangsúlyozom, hogy megbecsülés jár a szépírónak, a költőnek is, aki egyszerre ír történeti keretbe foglalt szenvedéstörténetet, miközben verseivel közelebb hozza olvasójához a hazájától távol sínylődő hadifoglyok lelki megpróbáltatásait és a hazaszeretet minden nélkülözést legyűrő erejét. Ki kell emelni végül a szöveg gondozását elvégző K. Németh András történész munkáját is, aki Tanka János unokájaként igyekezett a bizonytalan adatokat magyarázó jegyzetekkel pontosítani, az idegen szavakhoz szószedetet készített, az útvonal szemléltetéséhez pedig térképet illesztett a mű végére.

Aba lakói méltán büszkék Tanka János egész életművére: a település első díszpolgára lett 1992-ben; később, 1995-ben a községi könyvtár az ő nevét vette fel. Immár nem csak mint költő, néptanító, helytörténész él a helyi kollektív népi emlékezetben, hanem mint hazájáért harcoló katona, és hadifogoly is.

Magától értetődő, hogy Tanka János emlékiratát nem csak a korszak kutatásával foglalkozóknak ajánljuk tehát, hanem mindenkinek, aki a háború e sokáig elhallgatott, átkos bugyra iránt érdeklődik, és azoknak is, akik az ilyen témájú szépirodalmat kedvelik. A kötet a Hadtörténeti Könyvtárban hozzáférhető az érdeklődő olvasóközönség számára.

Zárásként álljon itt Tanka János Csoda történt című versének utolsó versszaka, amely a költő hadifogságból történő hazatérésekor született.

„Szeretteim, vélem, ím csoda történt:
feltámasztott s visszaadott az Isten,
mert kértetek naponta tőle mind,
s én holtan is még mindig hittem, hittem."
(1946. szept. 9.)

Hum István Balázs

csak lehetett, munkára jelentkezett. Nem csak a remélt jobb élelmezés miatt vállalta, hanem a vele együtt raboskodó bajtársak iránti felelőssége is erre ösztönözte.

Miután családjától elszakították, hosszú heteken, hónapokon keresztül marhavagonban szállították a Szovjetunió több ezer lágerének valamelyikébe. A könyvhöz mellékelt térképen nyomon követhető Tanka mozgása, Aradon, Nagyszebenen és Brassón át az ismert romániai gyűjtőlágerig Focşaniig. Onnan Iaşin keresztül Harkov és Kurszk környéki táborokba került. Fogsága legnagyobb részét Orel, Ivnya és Obojan helységekben töltötte. Alkalmanként hangsúlyozza, hogy a lágeren kívül nem, vagy alig őrizték őket, hiszen több ezer kilométerre a birodalom belsejében kicsiny esély mutatkozott egy sikeres szökés kivitelezésére.

Tanka János 1946 szeptemberi hazatéréséig – eddig tart emlékirata is – igen sok esemény történt. Ezeket több évtizednyi távolságból is részletgazdagon tárja elénk, igen olvasmányos stílusban. Többször ír részletesen arról, hogy a fogoly vagy hadifogoly fontosabb foglalatossága a túlélés mesterségének tökéletesítése volt. Ez legtöbbször az élelem megszerzésében mutatkozott meg, így az sem véletlen, hogy sokat ír az éhségről és a szomjúságról. Néhányszor elnézést is kér ezért. A 105. oldalon például így szól az olvasóhoz: *„Tudom, hogy általában sokat írok az étkezésről, de hát ezen forgott létünk, csupán az aktív vegetáción. Mint az állatnak – a legtöbbnek – csak az élelemszerzés egyetlen életbetöltése a szaporodáson kívül, a hadifogolynak is a körül forgott a legtöbb gondolata, hogy hazajuthasson."* Néhány oldallal hátrébb, a 110. oldalon már-már komikussá fokozza az éhezés drámáját. *„Napokig csak feküdtünk reggeltől estig a kemény fapriccsen, néztük a füstös plafont. Lényeges volt minél kevesebbet mozogni, nehogy ezzel is energiát veszítsünk. A két első nap próbáltuk egymást szórakoztatni mindenféle tréfával, anekdotával, elbeszéléssel. A harmadik napon megkezdődött a tipikus hadifogoly tulajdonság: az ételreceptek elkészítési módja. Ki-ki elmondta legkedvesebb ételeit, ha tudta annak elkészítési módját. De a negyedik napon már közösen tiltakoztunk nagy szótöbbséggel az ellen, hogy bárki bármilyen finom ételnek még csak a nevét is kiejtse."*

Az emlékirat igen aprólékos, és igen sok témával foglalkozik, de ezek közül itt csak néhányat említek meg. Tanka igyekszik név szerint megörökíteni bajtársait, fogolytársait. Emellett értő szemekkel figyeli és jegyzi a többi, nem magyar nemzetiségű „vojna pleni" viselkedését és szokásait. Velük főképpen oroszul és németül kommunikáltak. Elsősorban saját, magyar bajtársaikkal alakult ki szoros összetartás, ám időnként azért segítettek más nemzetiségűeknek is. Említi, hogy az obojani táborban a magyar hadifogoly tisztek többsége falusi tanító volt, tanárra nem emlékszik, hogy lett volna. (Sára Sándor fentebb már említett Csonka Bereg című filmjének ötlete éppen a Néptanítók című dokumentumfilm forgatásán pattant ki.) Hogy hasznosan múljon az idő, például közismereti előadásokat tartottak egymásnak és a többi fogolynak. Mindenki abban a témában szólt, amihez jól értett. Kitér otthonról hozott szakértelmének hasznosítására a gyümölcstermesztésben, ezzel együtt éles kritikát fogalmaz meg a szovjetrendszer mezőgazdaságával kapcsolatban, amikor a termelőszövetkezetek túlméretezettségéről és a szakértelem hiányáról beszél. Egy helyen egyszerű figyelmetlenségről szól, aminek következtében a megtermelt búzában komoly kár keletkezett. *„De ez a búzatömeg akkor elképesztett bennünket, hiszen úgy véltük, a front után minden szem óriás érték, s ennek a sokvagonnyi búzának több mint fele már használhatatlan! Igazunk is lett, amikor a búzaforgatásra került a dolog. Pedig ott volt a sok üres templom, melynek csak némelyikében tároltak valamit, szénát, szenet; hát annál alkalmasabb hely nem is akadt volna búzatárolásra. Mindegy, hogy a tornyában csókák tömegei fészkeltek – mintha ma is látnám azokat – elfért volna ott a rengeteg búza, csak a padokat kellett volna kihordani a templomokból. De ezen hiába tépelődtünk, és sajnálkoztunk a sok veszendőbe ment »élet«."*

A foglyok gyakran kerültek bizalmas kapcsolatba a helyi lakosokkal, akiknek életszínvonala alig különbözött az övékétől, és akik szerették a magyarok szakértelmét és munkáját. Memóriája olyan apró részletet is elraktározott például, hogy hazaindulás előtt elvették tőle otthonra gyűjtögetett vadalma, vadkörte magvait.

Az utókor értelmező megközelítése beszűrődik Tanka szövegébe is, jóllehet a náci és a kommunista eszméktől egyaránt igyekszik távolságot tartani. Mély vallásossága pedig már az elbeszélését megnyitó versből (Nyájadat legeltetem) kisugárzik, és egész művét áthatja.

ságukat borozgató, vagy családi tereferés összejöveteleken tréfás, vagy éppen tragikus katonatörténetekkel. Az unokák már nem hallgathattak szájtátva katonameséket egy embert próbáló világban végrehajtott (hős)tettekről. Sok évszázados tradíció fulladt néma hallgatásba.

A hallgatás, elhallgatás gyakorlatát személyes példával is szemléltethetem, ha visszaemlékszem, hogy háború- és fogságviselt nagyapám, hiába kérleltem őt, 1990 előtt nem beszélt sem háborús, sem hadifogoly-élményeiről. Ezt családtagjaim is megerősítették. Édesanyám és testvérei mind úgy nőttek fel, hogy semmit sem tudtak arról, ami akkor az édesapjukkal történt. A családi legendáriumban úgy maradt meg az esemény, hogy dédanyám a következményektől való félelmében mindent elégetett fiának batyujából, amikor az, amerikai fogságból, hazaérkezett. Két családi emléket mégis találtunk ebből az időből. Az egyik egy akkoriban divatos, előnyomott obsitlevél volt, négy sarkában a négy égtáj szimbólumával, amelyre nagyapám saját arcképét ragasztotta fel. A másik egy őzagancs, amelynek viselőjét a Bécs környéki erdőkben hurokkal fogták el és etették meg társaival. Ma is élénken él emlékezetemben az a nyári délután, amikor, hosszas unszolásomra, először beszélt nekem nagyapám az élményeiről: mintegy 50 év távlatából nagyon halvány és szaggatott emlékek törtek elő vidám, anekdotázó stílusban. Szavaiból egyáltalán nem volt kiérezhető a világégés rettenetes borzalma. Éppen ezért nem árt az óvatosság.

A korszakot kutató történészeknek komoly kritika alá kell vetniük az eseményeket követően lejegyzett emlékiratokat is, mert az emlékezet olykor nosztalgiával fűszerezett, olykor tudatosan vagy tudattalanul átértékelt rétegei, olykor vak gyűlölete és kényszerű felejtése mögül az idő múlásával egyre kevesebb történetileg hitelesnek tekinthető információ kerül elő. A legkevésbé azt szeretik, amikor az eseményt követő korok nyelvi, ideológiai diskurzusai beépülnek a szövegbe, áthelyezik a hangsúlyokat, egyes eseményeket felnagyítanak, másokat elhallgatnak, olyan értelmező mezőbe helyezik az információkat tehát, amely nem csak megnehezíti, hanem olykor akadályozza, vagy egyenesen lehetetlenné teszi a történeti rekonstrukciót.

A már említett elhallgatás ellenére örülnünk kell annak a gazdag irodalomnak, amely több mint 60 év elmúltával még ma is napvilágot lát. Jelentős ugyanis annak a közösségnek a létszáma, amely fogsággal, illetve hadifogsággal kapcsolatos személyes élményekkel rendelkezik. S habár létszámuk folyvást csökken, emlékezéseikre, mint elsődleges forrásokra, nagy szüksége van a történettudománynak, de nemcsak a szaktudományos kutatásnak, hanem a kollektív nemzeti emlékezetnek is.

Az emlékezők sorában igen értékes Tanka János Hadifogságom Székesfehérvártól Obojanig című memoárja, mely a tavalyi évben a szerző születésének 100. évfordulóján látott napvilágot az abai önkormányzat támogatásával. A szovjet hadifogság jellegzetes velejárója volt, hogy nem lehetett feljegyzéseket vagy naplót hazahozni, hazaküldeni. Az esetek túlnyomó többségében ezek a kisméretű noteszekbe vagy cigarettapapírra írt feljegyzések a lágerek emésztőgödrében végezték.

Tanka 1970-es évek elején lejegyzett emlékirata több mint húsz év távlatából is igen jó memóriáról árulkodik. Az emlékek páratlan gazdagsága, az események sűrűsége igazi mesélőre vall, mindezt rendkívüli pontossággal és hitelességgel teszi. Munkáját segítette korábbi fogolytársaival folytatott levelezése is. Minden igyekezete ellenére sem sikerült azonban a pontos rekonstrukció. Van, hogy a történet és szereplői ugyan megmaradtak, de a helyszín vagy az időpont, esetleg mindkettő elmosódott az emlékezetében.

A szöveg szűkebb kontextusa Tanka János életének mintegy két évét beszéli el. A második világháború végén, 1944 novemberében SAS-behívót kapott. Tartalékos főhadnagyként már jó néhány esztendőt katonáskodott, komoly tapasztalattal rendelkezett. Bajtársait ismerte, ráadásul tanítói hivatása révén szervezői, vezetői képességét is jól hasznosíthatta. A háború befejeződésekor mégsem volt szerencséje, mert Csehország területén az osztrák és német határ közelében szovjet fogságba került.

Bognár Zalán a kötethez írt előszavában hangsúlyozza, hogy Tanka hadifogsága különlegesnek számít. Egyrészt családjával együtt, ráadásul a háború befejeződése után, Csehországban (akkor a Német Birodalom része) esett fogságba. Másrészt pedig tisztként jobb bánásmódra számíthatott, mint a közkatonák, ugyanakkor tartalékosként kevéssé tűnhetett veszélyesnek a szovjet biztonsági szervek számára. Tanka azonban mégsem akarta élvezni a tiszteknek járó kivételezettséget, és amikor

IN MEMORIAM

Bánkúti Imre
(1927–2009)

2009. február 22-én reggel 7 óra körül, túl 81. életévén elhunyt Bánkúti Imre, a történelemtudomány kandidátusa, a Budapesti Történeti Múzeum nyugalmazott főigazgatóhelyettese. Egy combnyaktörést követő hosszas kórházi kezelés során fellépő tüdőgyulladás oltotta ki életét. Hamvasztás utáni búcsúztatására március 17-én került sor a Rákospalotai temetőben.

A tudomány rendkívül sokat vesztett halálával, hiszen Bánkúti Imre otthonában egészen balesetéig aktívan dolgozott, s még betegágyán is következő munkáját (a kurucok utolsó, 1710. évi dunántúli hadjáratának feldolgozását) tervezte. Kötetekre terjedő munkásságát önálló bibliográfia öleli fel a 75. születésnapja előtt tisztelgő emlékkönyvben, kiegészítése pedig 80. születésnapja alkalmából jelent meg a Hadtörténelmi Közlemények 2007. évi 4. számában.

A neves történész 1927. október 8-án született Battonyán. Az elemi és polgári iskolát szülőfalujában végezte, majd a szegedi tanítóképzőben tett líceumi érettségit. 1946-ban felvételt nyert a Szegedi Tudományegyetemre, ahol 1950-ben szerzett történelem–irodalom szakos tanári diplomát. 1957-ig ugyanott dolgozott gyakornokként, majd tanársegédként, végül adjunktusként, 1956-os helyi szerepvállalása miatt azonban eltávolították állásából. Még általános iskolai napközis tanár is csak külön miniszteri engedéllyel lehetett. 1958 őszétől néhány évig az óbudai Árpád Gimnáziumban tanított. (Mindössze háromévnyi pedagógusi munkájának eredményességét talán az mutatja leginkább, hogy közel félévszázaddal később, szűk, bensőséges körben lezajlott temetésén az árpádosok három koszorúval vettek részt!)

1961-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának tudományos munkatársa, 1972-ben pedig vezetője lett. Kutatási területe főként a Rákóczi-szabadságharc gazdasági vonatkozásait ölelte fel. 1970-ben védte meg e témában írt kandidátusi disszertációját, amely azonban csak 1991-ben jelenhetett meg *A kuruc függetlenségi háború gazdasági*

problémái, 1703–1711 címmel. 1983-ban a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese lett, s onnan ment nyugállományba 1988 végén. Számos kiállítás létrehozásában közreműködött, s szerepe volt a történeti muzeológia hazai térnyerésében is. Történész-muzeológusi munkásságát 1988-ban Móra Ferenc Emlékéremmel, 1998-ban pedig Széchényi Ferenc Emlékéremmel ismerték el.

Jómagam annak a Heckenast Gusztávnak köszönhetem Bánkúti Imrével való ismeretségemet, aki annak idején, Szegedre lejáró fiatal oktatóként, Bánkúti Imre szakdolgozati témavezetője volt, élete alkonyán pedig az én történelem szakos diplomamunkám megszületésénél is bábáskodott. Az öt évvel idősebb barát és pályatárs 1999. február 13-án, szinte pontosan tíz esztendővel Bánkúti Imre előtt távozott az élők sorából. Kettejük életútját a magyar tudománytörténet Plutarkhosza választhatná témájául: a régi, budapesti polgárcsaládból származott Heckenast Gusztáv és a battonyai gazdálkodók gyermekeként született Bánkúti Imre párhuzamos életrajza alighanem meglepő tanulságokkal szolgálna a magyar történelem egy viszonylag szűk kutatási területének historiográfiája, Magyarország XX. századi tudománypolitikája és általában a tudósi életművek, sőt az emberi sorsok alakulása szempontjából is.

Guszti bácsi a harmadik szerény publikációm elolvasása után valami olyasmit mondott, hogy „ez olyan bánkútis," a negyediknél pedig szigorúan a lelkemre kötötte, hogy most már ideje volna közlemény helyett tanulmánnyal előrukkolnom. Igen, ez látszólag különbség lehet életművükben... Nemrégiben, már Imre bácsi halála után hallottam, hogy valaki Heckenast Gusztávot „tízoldalas történésznek" minősítette. Ez a talán lekicsinylőnek szánt megjegyzés találóan objektív értékelést rejt: Heckenast Gusztáv tíz oldalon is mindent meg tudott írni egy-egy témáról, úgy, hogy elolvasása után nem támad bennünk hiányérzet, minden mondatnak, szónak súlya, tartalma van.

Bánkúti Imrét hasonló találékonysággal „ezeroldalas forrásfeltárónak" nevezhetnénk. Ő maga írta, hogy „élete legfőbb szakmai céljának" a forráskiadást tekintette, s ezt 1956 novembérében határozta el, midőn „szomorú alkalma volt ... megtekinteni az Országos Levéltár [1945 után] ismét összelőtt, leégett raktárait," s a „térdig érő irat-hamuban járva, a megszenesedett fasciculusok közt botorkálva, múltunk emlékeinek pótolhatatlan megsemmisülése felett – a szó szoros értelmében – sírni" kényszerült. A „tízoldalas történész" és az „ezeroldalas forrásfeltáró" teljes életművének vizsgálatakor azonban fel kell ismernünk, hogy e két meghatározás fel is cserélhető: Heckenast Gusztáv – saját minősítése szerinti – „öregkori" munkája egy olyan adattár volt, amelyben források ezreit és ezreit dolgozta fel életrajzi vázlatokká. A tömörség, már-már szűkszavúság pedig Bánkúti Imre monográfiáit és tanulmányait is jellemzi, s életének utolsó szakaszában a recenzió, a könyvismertetés műfaját fejlesztette tökélyre, melyben a művek tárgyilagos bemutatása és szigorú bírálata mellett a legszűkebb terjedelmi korlátok között is új megállapításokat tett, lényegretörő összegzéseket fogalmazott meg, s előremutató, gondolatébresztő felvetéseivel kijelölte a kutatások további irányát.

Szinte látom arcán ironikus mosolyát, amint sajátos kedélyességgel gépeli be egy svájci könyvkiadó méregdrága *Ki-kicsodá*jának megfelelő rovatába ars poeticának is beillő módon megfogalmazott kutatási területét: „a magyarságtudatról alkotott kép formálása az emberekben." Ez persze hálátlan munka, és nehezen terem gyümölcsöt. A hivatalos tudománypolitika kutatott korszakában nem az Őt megillető helyre rangsorolta.

Emlékszem, keserűen mondta, hogy már említett kandidátusi értekezése csak 21 év várakozás után jelenhetett meg. Annak idején gépkocsit vehetett volna a honoráriumból, 1991-ben kapott szerény tiszteletdíja már egy pótkerékre sem futotta... (Lelke rajta, akin múlott!) A szakmai megbecsülést, európai látásmódú, modern tudományszemléletének elismerését azonban nem ezzel jellemezhetjük elsősorban, hanem azzal, hogy – ha jól emlékszem, 2005 végén vagy 2006 elején – Kosáry Domokos személyesen hívta fel és kérte meg (s *Őt* kérte meg!) az új történeti bibliográfia vonatkozó kötetének szerkesztésére. (Az akkor 78 éves Bánkúti Imre először vonakodott, de végül mégsem háríthatta el korára hivatkozva a 93 éves Kosáry Domokos kérését. Fájdalom, hogy ezt a munkát már nem fejezhette be.)

Bánkúti Imre, a tudós elvesztése pótolhatatlan veszteség a forráskutatáson alapuló, tárgyilagos történetírás számára. Jómagam pedig nem csupán az azonos kutatási területen hasonló szemlélettel és munkamódszerrel dolgozó atyai mesteremet, szinte minden munkám lektorát veszítettem el, hanem azt a széles látókörű, a világ dolgai iránt bámulatos fogékonyságot mutató embert is, aki számomra Kosztolányi regényhősét elevenítette meg. Igen, talán nem vétek vele, ha az öreg Moviszter doktorhoz, a gyilkosságba esett szerencsétlen sorsú cselédlány egyetlen mentő tanújához hasonlítom, aki megfáradt, törődött, beteg testében is az ép lélek, az egészséges szellem, az együttérző, legmélyebb humánum képviselője volt.

Munkái, amíg magyarul értő s múltja iránt érdeklődő ember lesz a földön, maradandóak lesznek, emlékét, személyiségének varázsát pedig legalább mi, akik szerettük őt, sosem fogjuk elfeledni!

Mészáros Kálmán

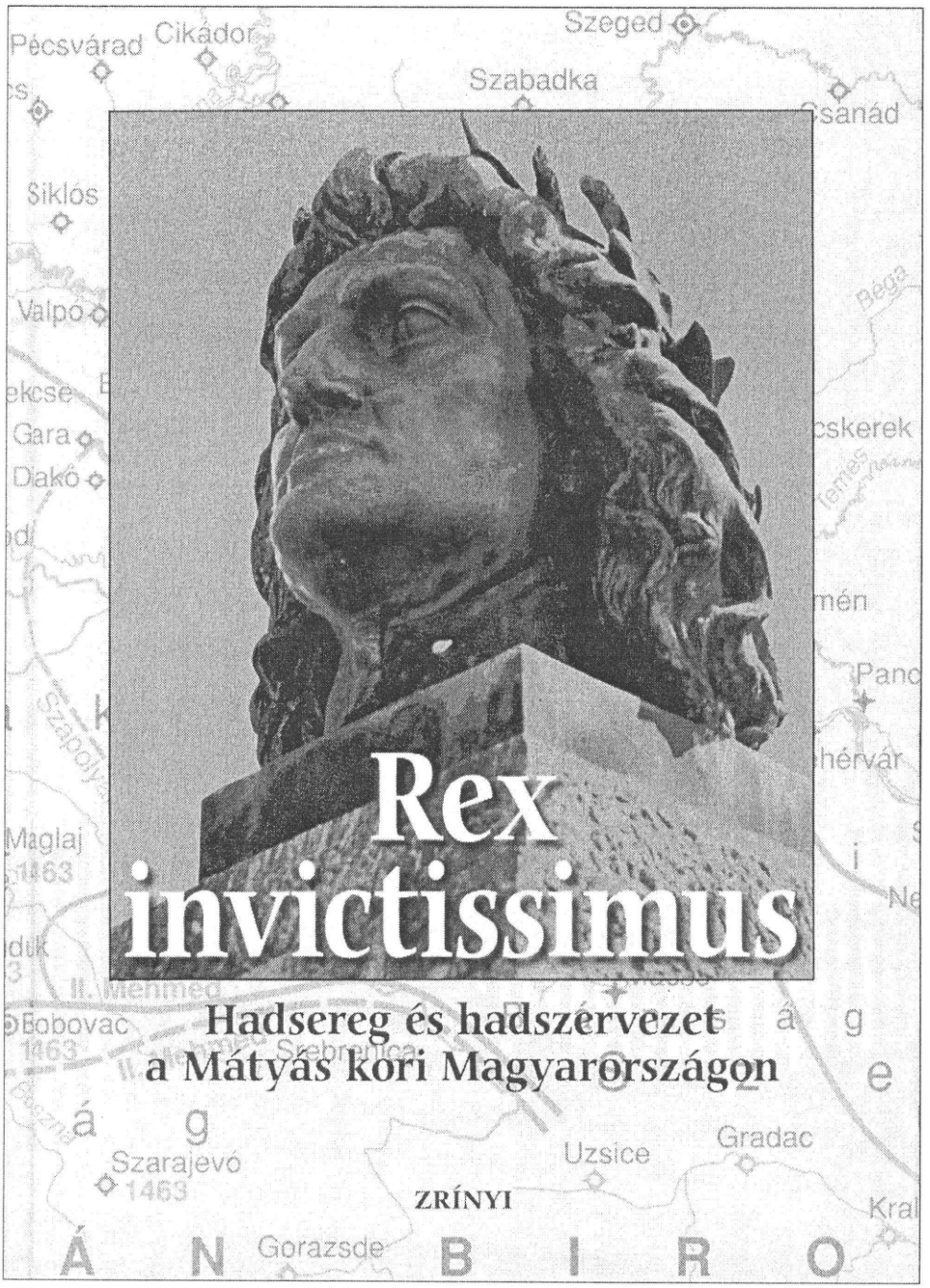
Szeged
Pécsvárad
Cikádor
Szabadka
Csanád
Siklós
Valpó
Gara
Diakó
Maglaj
1463
Bobovac
1463
Szarajevó
1463
Uzsice
Gradac
Gorazsde
Rex
invictissimus
Hadsereg és hadszervezet
a Mátyás kori Magyarországon
ZRÍNYI

KRÓNIKA

STENCINGER NORBERT

NEMZETKÖZI HADSZÍNTÉRKUTATÓ-KONFERENCIA

Gent, 2008. október 17–19.

A belgiumi Gentben rendezték 2008. október 17–19. között a harctérkutatók és hadirégészek konferenciáját „Fields of Conflict Conference on Battlefield and Conflict Archeology" címmel. A szimpóziumot hagyományosan kétévente hívják össze, és a világ minden részéről érkeznek rá kutatók. A szervezést University of Birmingham oktatói vállalták magukra John Carmen vezetésével. A háromnapos rendezvényen egymást követték a színvonalas angol nyelvű előadások a Hotel Monasterium Poortackere rendezvénytermében.

A sort *Rafael Lewis* (University of Haifa, Izrael) kezdte, aki PhD értekezésének egy részét ismertette a hattini csatatéren végzett kutatásairól. 2007 márciusa óta tanulmányozza az 1187. július 4-én lezajlott esemény helyszínét. Szemléltette a francia keresztesek útját a csatatérre, ahol megütköztek a muszlin seregekkel. A terület a mai napig érintetlen maradt, így még számos lehetőséget nyújt a kutatók számára a további vizsgálódásra.

Michael Bletzer (Southern Methodist University, Egyesült Államok) a Königshafen közelében, 1525. június 2-án lezajlott csatatéren végzett kutatásairól számolt be. Részletesen ismertette a harcok lefolyását és a korabeli harcmodort, valamint az akkor használatos fegyvereket is. Terepbejárás során sikerült azonosítania a csata helyét, és az előkerült leletek és maradványok alapján további régészeti feltárást szándékozik végezni az elkövetkezőkben.

André Schürger Németországból az 1632-es lützeni csata helyszínén végzett kutatásairól beszélt. Kutatócsoportja, fémkeresővel, többször átvizsgálta a svéd király, II. Gusztáv Adolf által vezetett sereg jobb szárnya harcainak helyét. Az uralkodó életét vesztette a harc közben, és sikerült azonosítani halálának feltételezett színhelyét. A kutatás eredményeként előkerült 647 golyó, csatok és gombok. A lelőhelyek pontos koordinátáit GPS-szel rögzítették, és térképen ábrázolták. A 2007-ben végzett ásatások során megtalálták a Wallenstein által kiépített védelmi rendszer maradványait is.

Stencinger Norbert (PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) az 1849. július 11-én Komárom közelében lezajlott csata nyomait kutatta az ácsi erdőben. A terepbejárás során az azonosított területen fémkeresővel végzett kutatásokat. A leletek pontos helyét GPS-szel rögzítette és térképen ábrázolta. A repeszdarabok, golyók, pénz jól alátámasztották az írásos források által közölteket.

A hadirégészet és harctérkutatás egyik megteremtője, *Douglas D. Scott* (University of Nebraska, Egyesült Államok) a polgárháborús csatatereken végzett kutatásairól, valamint azok módszertani lépéseiről tájékoztatta a hallgatóságot.

A XIX. századi események rekonstrukcióját egy első világháborús eset ismertetése követte. Egy belga kutatócsoport tagja az Ypern melletti feltárásukról beszélt. A 2002-ben kezdődött munkát A-19 néven kezdték, mivel így hívták azt az épülő autópályát, mely földmunkái közben a helyszín előkerült. A kutatásokról már korábban beszámoltak a Northville-ben (Egyesült Államok) rendezett konferencián, ezúttal a legújabb eredményeket ismertették: angol és német lövészárkokat kutattak korabeli térképek és fényképek révén végzett azonosítás után, és az angol kutatócsoportokkal végzett közös munka eredményeiről és előnyeiről számoltak be.

Dr. Négyesi Lajos alezredes (a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadirégész, Hadszíntérkutató és Hagyományőrző Osztályának vezetője) Erdélyben végzett kutatásait ismertette a hallgatósággal. 1916. őszén a 7. huszárezred támadta a szemben álló román csapatokat az Úz völgyében. A terepbejárások során

fémkereső segítségével talált leletek révén sikerült azonosítani a támadás helyét. Érdekességként megemlítette, hogy mindkét oldalon azonos gyárból származó töltényeket használtak.

Dávid Ferenc demonstrátor (Pécsi Tudományegyetem) 1956 novemberi események nyomait kutatta a Mecsekben, és a Vágottpusztai összecsapás feltárt nyomairól számolt be a konferencia közönségének. A harcok során a szabadságharcosok 15 perces tűzharcot vívtak a magyar rendőrökből és a szovjet hadsereg katonáiból álló rendfenntartó csapatok ellen. A 2006 tavaszán indult kutatás során pontosan sikerült azonosítani a harcok helyét.

A konferencia második napja a Gent közelében fekvő Oudenaardban zajlott, ahol háromszáz esztendő előtt a spanyol örökösödési háború egyik fontos csatáját vívták a szemben álló felek. Az első három előadás e jeles eseményről és az azzal kapcsolatos kutatásokról szólt. *John Carman* (University of Birmingham, Nagy-Britannia) és *Glenn Foard* (University of Leeds, Nagy-Britannia) a harcok történelmi hátterét és a harcmezőn végzett terepbejárásaik eredményét ismertették. *Willem Derde* (Ename Center for Public Archaeology and Heritage Interpretation, Belgium) a történelmi esemény kerek évfordulójáról és az azzal kapcsolatos rendezvényekről tájékoztatta a hallgatóságot.

Szünet után *Gilly Carr* (Cambridge University, Nagy-Britannia) számolt be a Csatorna-szigeteken végzett kutatásairól. A német megszállás tárgyi emlékeit vizsgálta, melyet a helyi lakosok megőriztek. Ezeket a használati és emléktárgyakat az ott állomásozó német, majd angol katonák készítették. Az előadásban beszámolt arról, hogy milyen jellegűek voltak a tárgyak és milyen viszony alakult ki a megszállók és a helyi lakosok között.

Shirley Ann Watson (University of Glasgow, Nagy-Britannia) munkája során nemcsak hadtörténeti szempontból vizsgált csatákat angol–skót viszonylatban, hanem fontosnak tartotta az etnikai szempontokat is. A harcokkal kapcsolatban azt igyekezett megfogni, hogy miként hatottak az ellenségeskedések a résztvevők gondolkodására és identitására. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a XX. századi konfliktusok esetében is érdemes megvizsgálni, miként jelentkeznek azok ma élő emberek tudatában/emlékezetében, illetve miként vélekednek a harcokról, amelyben hozzátartozóik részt vettek és hogyan őrzik azok emlékét.

A következő előadó, *Samuel Walls* (University of Exeter, Nagy-Britannia) a harcok áldozatainak emelt emlékművekkel kapcsolatban végzett kutatásairól számolt be. Ennek során vizsgálta a megemlékezéseket, illetve az emlékművek gondozását és azokhoz fűződő helyi szokásokat. Bemutatta a felmerülő problémákat, melyekkel munkája során találkozott, számos példát mutatott be a megrongált emlékművekről a Szigetországból.

Az elhangzott előadások után a résztvevők terepbejárásra indultak, melynek során megismerkedhettek az oudenaarde-i csatatér egy részével, ahol a kutatás résztvevői ismertették a helyszínen lezajlott hadműveletek főbb mozzanatait.

Az utolsó nap programját *Damian Shield* (Headland Archaeology, Írország) kezdte. Előadásában ismertette egy XVII. századi hadjárattal, a „két király háborújával" kapcsolatban végzett kutatásait. A hadjárat maradványai jól azonosíthatók a helyszínen.

Az Egyesült Államokból érkezett *Lawrence Babits* (East Carolina University) és munkatársai az amerikai polgárháború idején lezajlott harcok nyomait kutatták. A szövetségesek folyamatosan támadták a konföderációs csapatok ellátását a Roanoke folyó környékén, ami kisebb és nagyobb szárazföldi és vízi összecsapásokat jelentett. Kutatásaik során feltárták a folyót biztosító erődrendszert és az ütegállásokat. Ismertette, hogyan biztosították e jelentős közlekedési úton az utánpótlás szállítást.

David G. Passmore (University of Newcastle, Nagy-Britannia) az Ardennekben 1944 telén lezajlott német támadás nyomait kutatta. A terepbejárás során azonosították a védelmi rendszer egy részét, melyet a német haderő feltartóztatására építettek ki az erdőben St. Vith közelében. A kutatás során mintegy fél négyzetkilométeres területet vizsgáltak át.

Peter Masters (Cranfield University, Nagy-Britannia) és *Briger Stichelbaut* (University of Ghent, Belgium) első világháborús lövészárkok kutatásával foglalkoztak belga területeken, angol katonák harcainak nyomait keresve. Légifelvételek és korabeli térképek segítségével azonosították a helyszínt, majd archeológiai és geofizikai eszközökkel folytatták a vizsgálatot. Munkájuk eredményeit térképeken ábrázolták.

A walesi *Jonathan Berry* (Institute of Archaeology and Antiquity, University of Birming-

ham, Nagy-Britannia) a második világháború során kiépített védelmi rendszereket kutatta hazájában. Beszámolt róla, hogy ezeket a védelmi állásokat a korábbiak során már katalogizálták, de első ízben ő végzett terepbejárásokat a helyszínen: ahol jól azonosíthatók voltak az egykori lövészárkok és harckocsiakadályok maradványai.

A következő előadás a XI. századba repítette vissza a hallgatóságot. *Phil Murgatroyd* (University of Birmingham, Nagy-Britannia) a manzikerti csatával (1071) kapcsolatos vizsgálódásainak legújabb eredményeit ismertette, mely során nyomon követte a bizánci katonák útját a harctérre. A hosszú, 700 mérföldes menetelés során nagy szerepe volt a logisztikának, ezért az angol kutató megvizsgálta az egykori táborhelyeket és azok környezetét.

Xavier Rubio (University of Barcelona, Spanyolország) beszámolt a GIS-szel (Geographical Information System) végzett munkájáról és azokról a lehetőségekről, amiket a rendszer a hadirégészeknek és harctérkutatóknak kínál. Munkája során két hadtörténelmi eseményt kutatott: a Kr. e. 49-ben lezajlott, Iulius Caesar által vezetett ilerdai harcok nyomait és a spanyol örökösödési háborúban vívott almenari csata helyszínét. E két kutatás segítségével ismertette a rendszer működését, mely során, különböző adatok bevitelét követően, a program három dimenzióban ábrázolja a vizsgált esemény helyszínét, lehetőséget adva további térinformatikai vizsgálatokra.

Martin Brown (University of Birmingham, Nagy-Britannia) egy első világháborús belgiumi lövészárokszakasz feltárását ismertette a konferencia közönségével. A terület, a háború alatt egy tanya udvara volt így a kutatása során nagyon sok személyes tárgy került elő. Évek óta foglalkoztatja, miként élték meg a harcokat a polgári lakosok és katonák. Véleménye szerint, a harctérkutatás egyik feladata ennek vizsgálata és feltárása is lehet.

A következő előadó, *Charles Haecker* (U. S. National Park Service, Egyesült Államok) kutatócsoportja 2007 óta tartó munkájának új eredményeit ismertette az 1540–1542 közötti Coronado expedícióval kapcsolatban. A kutatók között van történész, régész és hadirégész is. Az előadásból, mely a korabeli pueblo indiánokkal vívott harcokat és az ellenük alkalmazott különleges harcmodort is ismertette, kiderült, hogy a hadirégészek nagy mértékben segítették a közös munkát. Az ismert kutató véleménye szerint a jövőt is az ilyen közös együttműködés jelentheti.

Glenn Foard (University of Leeds, Nagy-Britannia) a szigetországban 1461 és 1547 között lezajlott csatákat vizsgált. Előadásában ismertette, hogy miként változtak a csatatérekről előkerült leletek, amelyek jól alátámasztották a tűzfegyverek elterjedését a hideg fegyverekkel szemben. Kutatása kiterjedt a tengeri hadviselésre is, ahol az ütegsorok számának növekedését, illetve a szolgálatot teljesítő katonák differenciálódását figyelte meg a különböző korokból származó hadihajókon.

Susanne Wilbers-Rost (Museum und Park Kalkriese, Németország) és *Achim Rost* (Universität Osnabrück, Németország) közös előadásukban a Kr. u. 9-ben a római légiók és a germánok között, a teutoburgi erdőben lezajlott csatából fennmaradt csontok vizsgálatát ismertették. Ezek egy része, érdekes módon, a földfelszínről került elő, nagyobb részük viszont a feltárt tömegsírokban volt. A már rossz állapotban levő leletek számos adalékkal szolgálnak a korabeli harcmodorról és az egészségügyi viszonyokról is.

Richard Burt (Texas A&M University, Egyesült Államok) előadásában a normandiai partraszállást megelőző és azt követő bombázások során keletkezett kráterek vizsgálatáról számolt be. A bombázási naplók és légifelvételek alapján azonosította, hogy milyen nagyságú bombák milyen nyomokat hagytak a földfelszínen. A terepbejárások során tovább vizsgálta a krátereket, és a kapott adatokat rendszerezte.

Záró előadásában *Richard Burt* és *Peter Doyle* (University College London, Nagy-Britannia) arról értekezett, hogy harctérnek tekinthető-e London, majd az 1945-ben az angol fővárosba becsapódó V2 nyomainak kutatásáról számoltak be. Korabeli újságok, térképek alapján keresték meg a megrongálódott házakat és szemtanúkat is megszólaltattak.

A konferencia zárásaként a résztvevők értékelték az elhangzottakat és elismeréssel szóltak arról, hogy Közép-Európából elsőként magyar kutatásokat is megismerhettek és külön megemlítették, hogy hazánkban önálló osztály foglalkozik a hadirégészettel a Hadtörténeti Múzeumban.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Szerkesztette:

Torma Béla Gyula – Veszprémy László

Egy elfeledett diadal

A 907. évi pozsonyi csata

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BÁRÁNY ATTILA — Magyarország, Anglia és a tatár veszély a XIII. század második felében ... 251

H. NÉMETH ISTVÁN — A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban ... 281

PÁLFFY GÉZA — A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században ... 321

SCHRAMEK LÁSZLÓ PÉTER — A Batthyányak a Rákóczi-szabadságharcban. (Családtörténeti vázlat) ... 357

SERES ISTVÁN — A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-szabadságharcban ... 392

KÖZLEMÉNYEK

VÉGH FERENC — A „szabad rend." A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról ... 443

BIRÓ TEOFIL — A 92. (Gordon Highlanders) brit gyalogezred története a koalíciós háborúk korában. 3. rész ... 459

MŰHELY

ÁCS PÁL — Tinódi Sebestyén és Bornemissza Gergely ... 477

NÉGYESI LAJOS — Gondolatok Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységéről és Szigetvár 1566. évi ostromáról ... 486

PAPP JÚLIA — Adatok Zrínyi Miklós, a szigetvári hős ikonográfiájához ... 506

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LŐKÖS PÉTER — Michael Seybriger brassói krónikája ... 525

KAS GÉZA — Esterházy Pál nádor két tábori felszerelésének összehasonlítása (1683–1684) ... 535

SZEMLE

TORMA BÉLA GYULA – – VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata *(Töll László)* ... 551

VÁSÁRY ISTVÁN — Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 *(Ötvös Péter)* ... 554

CSEH VALENTIN — Nándorfehérvár ostroma 1456 *(Farkas Péter)* ... 557

GECSÉNYI LAJOS — Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből *(Kádár Zsófia)* ... 559

CSATÁRY GYÖRGY — Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711 *(Bánkúti Imre)* ... 561

CSATÁRY GYÖRGY — Ung megyei közgyűlések, Anno 1700–1706 *(Sípos Ferenc)* ... 564

HERMANN RÓBERT — A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez *(Kemény Krisztián)* ... 568

CHRISTOPH NEUMAYER – – ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.) Des Kaisers Bosniaken. Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k.u.k. Armee. Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918 *(Balla Tibor)* 570

BEN CHRISTENSEN The 1st Fallschirmjäger Division in World War II. Vol. 1: Years of Attack, Vol. 2: Years of Retreat *(Reszegi Zsolt)* 572

RÓZSÁS JÁNOS GULAG lexikon *(Szakály Sándor)* 575

TANKA JÁNOS Hadifogságom Székesfehérvártól Obojanig *(Hum István Balázs)* 576

IN MEMORIAM

MÉSZÁROS KÁLMÁN Bánkúti Imre (1927–2009) 581

KRÓNIKA

STENCINGER NORBERT Nemzetközi hadszíntérkutató-konferencia, Gent, 2008. október 17–19 585

CONTENTS

STUDIES

ATTILA BÁRÁNY — Hungary, England and the Tatar Menace in the Second Half of the 13th Century ... 251

ISTVÁN H. NÉMETH — The Billeting System and its Effects on 16–17th Century Free Royal Towns in the Kingdom of Hungary ... 281

GÉZA PÁLFFY — The Batthyány Family in the Anti-Ottoman Border Defence in the 16–17th Century ... 321

LÁSZLÓ PÉTER SCHRAMEK — The Batthyány Family in Rákóczi's War of Independence. (A Family History Sketch) ... 357

ISTVÁN SERES — Hajdú Towns in Bihar County During Rákóczi's War of Independence ... 392

PUBLICATIONS

FERENC VÉGH — The 'Free Order.' About a Forgotten Group of the Military Society in Transdanubia in the 17th Century ... 443

TEOFIL BIRÓ — The History of the 92nd (Gordon Highlanders) British Infantry Regiment During the Coalition Wars. Part III ... 459

WORKSHOP

PÁL ÁCS — Sebestyén Tinódi and Gergely Bornemissza ... 477

LAJOS NÉGYESI — Some Thoughts on Castle Commander Miklós Zrínyi and on the 1566 Siege of Szigetvár ... 486

JÚLIA PAPP — Details to the Iconography of Miklós Zrínyi, the Hero of Szigetvár ... 506

SOURCE PUBLICATIONS

PÉTER LŐKÖS — Michael Seybriger's Chronicle from Braşov ... 525

GÉZA KAS — Comparing Palatine Pál Esterházy's Two Field Equipment Sets (1683–1684) ... 535

REVIEW

BÉLA GYULA TORMA – – LÁSZLÓ VESZPRÉMY — A Forgotten Victory. The Battle at Pozsony in 907 *(László Töll)* ... 551

ISTVÁN VÁSÁRY — Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 *(Péter Ötvös)* ... 554

VALENTIN CSEH — The Siege of Nándorfehérvár in 1456 *(Péter Farkas)* ... 557

LAJOS GECSÉNYI — Economy, Society, Administration. Essays on Early-Modern History *(Zsófia Kádár)* ... 559

GYÖRGY CSATÁRY — Ugocsa County in the State of Ferenc II Rákóczi, 1703–1711 *(Imre Bánkúti)* ... 561

GYÖRGY CSATÁRY — General Meetings in Ung County, Anno 1700–1706 *(Ferenc Sipos)* ... 564

RÓBERT HERMANN	From Drava to Leitha. Essays on the Military Events in Transdanubia in Summer–Autumn 1848 *(Krisztián Kemény)*	568
CHRISTOPH NEUMAYER – – ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.)	Des Kaisers Bosniaken. Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k. u. k. Armee. Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918 *(Tibor Balla)*	570
BEN CHRISTENSEN	The 1st Fallschirmjäger Division in World War II. Vol. 1.: Years of Attack, Vol. 2.: Years of Retreat *(Zsolt Reszegi)*	572
JÁNOS RÓZSÁS	GULAG Encyclopaedia *(Sándor Szakály)*	575
JÁNOS TANKA	My Captivity from Székesfehérvár to Obojan *(István Balázs Hum)*	576
	IN MEMORIAM	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Imre Bánkúti (1927–2009)	581
	CHRONICLE	
NORBERT STENCINGER	International Conference on Battlefield-Research, Gent, 17–19 October 2008.	585

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ATTILA BÁRÁNY — La Hongrie, l'Angleterre et la menace mongole dans la deuxième moitié du 13e siècle 251

ISTVÁN H. NÉMETH — Le système des cantonnements et ses effets sur les villes royales libres du Royaume de Hongrie aux 16e et 17e siècles 281

GÉZA PÁLFFY — La famille Batthyány dans la défense des frontières contre les Turcs aux 16e et 17e siècles 321

LÁSZLÓ PÉTER SCHRAMEK — Les Batthyány dans la guerre d'indépendance de Rákóczi. (Esquisse d'une histoire de famille) 357

ISTVÁN SERES — Les villes haïdouks de Bihar à l'époque de la guerre d'indépendance de Rákóczi 392

PUBLICATIONS

FERENC VÉGH — « L'ordre libre. » Une catégorie oubliée de la profession militaire de la Transdanubie du 17e siècle 443

TEOFIL BIRÓ — L'histoire du 92e régiment d'infanterie britannique (Gordon Highlanders) à l'époque des guerres de coalition. 3e partie 459

ATELIER

PÁL ÁCS — Sebestyén Tinódi et Gergely Bornemissza 477

LAJOS NÉGYESI — Réflexions sur l'action du capitaine du fort Miklós Zrínyi et sur le siège de 1566 de Szigetvár 486

JÚLIA PAPP — Quelques éléments pour l'iconographie de Miklós Zrínyi, héros de Szigetvár 506

PUBLICATIONS DE SOURCE

PÉTER LŐKÖS — Chronique de Brassó de Michael Seybriger 525

GÉZA KAS — Comparaison de deux équipements de campagne du palatin Pál Esterházy (1683–1684) 535

REVUE

BÉLA GYULA TORMA – –LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Une victoire oubliée. La bataille de Pozsony de 907 *(László Töll)* 551

ISTVÁN VÁSÁRY — Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 *(Péter Ötvös)* 554

VALENTIN CSEH — Le siège de Nándorfehérvár, 1456 *(Péter Farkas)* 557

LAJOS GECSÉNYI — Économie, société, administration. Études de l'époque du début de l'histoire moderne *(Zsófia Kádár)* 559

GYÖRGY CSATÁRY — Le comitat d'Ugocsa dans l'État de Ferenc II Rákóczi 1703–1711 *(Imre Bánkúti)* 561

GYÖRGY CSATÁRY — Les Conseils généraux du comitat d'Ung, Années 1700–1706 *(Ferenc Sípos)* 564

RÓBERT HERMANN — De la Drava à la Leitha. Études pour l'histoire des événements militaires en Transdanubie en été et en automne 1848 *(Krisztián Kemény)* 568

CHRISTOPH NEUMAYER – – ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.) — Des Kaisers Bosniaken. Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k.u.k. Armee. Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918 *(Tibor Balla)* 570

BEN CHRISTENSEN — The 1st Fallschirmjäger Division in World War II. Vol. 1: Years of Attack, Vol. 2: Years of Retreat *(Zsolt Reszegi)*... 572

JÁNOS RÓZSÁS — Encyclopédie du GOULAG *(Sándor Szakály)* 575

JÁNOS TANKA — Ma captivité de Székesfehérvár à Obojan *(István Balázs Hum)* 576

IN MEMORIAM

KÁLMÁN MÉSZÁROS — Imre Bánkúti (1927–2009) 581

CHRONIQUE

NORBERT STENCINGER — Conférence internationale sur les recherches sur les théâtres d'opérations militaires, Gent, 17–19 octobre 2008 585

INHALT

STUDIEN

ATTILA BÁRÁNY — Ungarn, England und die Mongolengefahr in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts 251

ISTVÁN H. NÉMETH — Das System und die Wirkung der Einquartierungen in den freien Königsstädten des Königreichs Ungarn im 16–17. Jahrhundert 281

GÉZA PÁLFFY — Die Familie Batthyány in der Grenzverteidigung gegen die Türken im 16–17. Jahrhundert 321

LÁSZLÓ PÉTER SCHRAMEK — Die Familie Batthyány im Freiheitskampf von Rákóczi. (Skizze einer Familiengeschichte) 357

ISTVÁN SERES — Die Haiduckenstädte im Komitat Bihar im Freiheitskampf von Rákóczi 392

MITTEILUNGEN

FERENC VÉGH — Der „freie Stand." Über eine vergessene Gruppe der Soldatengesellschaft in Transdanubien des 17. Jahrhunderts 443

TEOFIL BIRÓ — Die Geschichte des 92. britischen Infanterieregiments (Gordon Highlanders) zur Zeit der Koalitionskriege. Teil III 459

WERKSTATT

PÁL ÁCS — Sebestyén Tinódi und Gergely Bornemissza 477

LAJOS NÉGYESI — Gedanken über die Tätigkeit von Miklós Zrínyi als Burgkapitän und über die Belagerung von Szigetvár (Sigeth) im Jahre 1566 486

JÚLIA PAPP — Angaben zu der Ikonografie von Miklós Zrínyi, dem Helden von Szigetvár 506

QUELLENPUBLIKATIONEN

PÉTER LŐKÖS — Die Kronstädter Chronik von Michael Seybriger 525

GÉZA KAS — Vergleich zweier Feldausrüstungen von Palatin Pál Esterházy (1683–1684) 535

RUNDSCHAU

BÉLA GYULA TORMA – – LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Ein vergessener Triumph. Die Schlacht bei Pozsony (Pressburg) im Jahre 907 *(László Töll)* 551

ISTVÁN VÁSÁRY — Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 *(Péter Ötvös)* 554

VALENTIN CSEH — Die Belagerung von Nándorfehérvár (Belgrad) im Jahre 1456 *(Péter Farkas)* 557

LAJOS GECSÉNYI — Wirtschaft, Gesellschaft, Verwaltung. Studien aus der Geschichte der frühen Neuzeit *(Zsófia Kádár)* 559

GYÖRGY CSATÁRY — Das Komitat Ugocsa im Staat von Ferenc II. Rákóczi 1703–1711 *(Imre Bánkúti)* 561

GYÖRGY CSATÁRY	Hauptversammlungen im Komitat Ung, Anno 1700–1706 *(Ferenc Sípos)*	564
RÓBERT HERMANN	Von der Drau bis zur Leitha. Studien zur Geschichte der Kriegsereignisse in Transdanubien im Sommer und Herbst 1848 *(Krisztián Kemény)*	568
CHRISTOPH NEUMAYER – – ERWIN A. SCHMIDL (HRSG.)	Des Kaisers Bosniaken. Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k. u. k. Armee. Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918 *(Tibor Balla)*	570
BEN CHRISTENSEN	The 1st Fallschirmjäger Division in World War II. Vol. 1: Years of Attack, Vol. 2: Years of Retreat *(Zsolt Reszegi)*	572
JÁNOS RÓZSÁS	GULAG-Lexikon *(Sándor Szakály)*	575
JÁNOS TANKA	Meine Kriegsgefangenschaft von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) bis Obojan *(István Balázs Hum)*	576
	IN MEMORIAM	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Imre Bánkúti (1927–2009)	581
	CHRONIK	
NORBERT STENCINGER	Internationale Konferenz für Kriegsschauplatzforschung, Gent, 17-19. Oktober 2008	585

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АТТИЛА БАРАНЬ — Венгрия, Англия и угроза со стороны татар во второй половине XIII века ... 251

ИШТВАН Х. НЕМЕТ — Система расквартирования и её воздействия в свободных королевских городах Венгерского Королевства в XVI–XVII веках ... 281

ГЕЗА ПАЛФФИ — Семейство Баттьани в обороне границы от турок в XVI–XVII веках ... 321

ЛАСЛО ПЕТЕР ШРАМЕК — Фамилия Баттьани в освободительной борьбе, возглавляемой Ракоци (Генеалогический эскиз) ... 357

ИШТВАН ШЕРЕШ — Бихарские гайдуцкие города в освободительной борьбе, возглавляемой Ракоци ... 392

СООБЩЕНИЯ

ФЕРЕНЦ ВЕГ — „Свободное сословие." Об одной позабытой группе общества военнослужащих Задунавья в XVII веке ... 443

ТЕОФИЛ БИРО — История 92 британского пехотного полка (Gordon Highlanders) в эпоху коалиционных войн. Часть 3. ... 459

МАСТЕРСКАЯ

ПАЛ АЧ — Шебештьен Тиноди и Гергей Борнемисса ... 477

ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ — Размышления о деятельности Миклоша Зриньи, как коменданта крепости, и осаде крепости Сигетвар в 1566 году ... 486

ЮЛИЯ ПАПП — Данные к иконографии Миклоша Зриньи, героя крепости Сигетвар ... 506

ИСТОЧНИКИ

ПЕТЕР ЛЁКЁШ — Брашшовская хроника Микаэля Сейбригера ... 525

ГЕЗА КАШ — Сопоставление двух полевых снаряжений наместника венгерского короля Пала Эстерхази (1683–1684) ... 535

ОБЗОР

БЕЛА ДЬЮЛА ТОРМА – – ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Одна позабытая победа. Пожоньская битва 907 года *(Ласло Тёлл)* ... 551

ИШТВАН ВАШАРИ — Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 *(Петер Ётвёш)* ... 554

ВАЛЕНТИН ЧЕХ — Осада крепости Нандорфехервар, 1456 год. *(Петер Фаркаш)* ... 557

ЛАЙОШ ГЕЧЕНЬИ — Экономика, общество, административное управление. Работы из эпохи новейшей истории. *(Жофия Кадар)* ... 559

ДЬЁРДЬ ЧАТАРИ — Комитат Угоча в государстве Ференца II Ракоци 1703–1711 *(Имре Банкути)* ... 561

ДЬЁРДЬ ЧАТАРИ — Общие собрания комитата Унг, 1700–1706 гг. *(Ференц Шипош)* ... 564

РОБЕРТ ХЕРМАНН — От Дравы до Лайты. Научные работы по истории военных событий в Задунавье летом и осенью 1848 года. (*Кристиан Кемень*) 568

ХРИСТОФ НОЙМАЙЕР – ЭРВИН А. ШМИДЛ (РЕД.) — Des Kaisers Bosniaken. Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k. u. k. Armee. Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918 *(Тибор Балла)* 570

БЕН КРИСТЕНСЕН — The 1st Fallschirmjäger Division in World War II. Vol. I.: Years of Attack, Vol. 2.: Years of Retreat *(Жольт Ресеги)* 572

ЯНОШ РОЖАШ — Лексикон ГУЛАГ-а (*Шандор Сакай*) 575

ЯНОШ ТАНКА — Мой военный плен от Секешфехервара до Обояна *(Иштван Балаж Хум)* 576

IN MEMORIAM

КАЛЬМАН МЕСАРОШ — Имре Банкути (1927–2009) 581

ХРОНИКА

НОРБЕРТ ШТЕНЦИНГЕР — Международная конференция по изучению ТВД, Гент, 17–19 октября 2008 года 585

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Urbán Aladár

Batthyánytól Kossuthig

Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén

Argumentum

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Direktor Róbert Hermann

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Redakteurin Katalin Mária Kincses

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Директор: Роберт Херманн

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„Magyarország estében két korszakról beszélhetünk, mely korszakokat a beszállásolás módja és az adórendszer átalakítása alakította ki. 1670 előtt a katonaság mindössze Győr, Komárom, Érsekújvár, Varasd és Kassa városokban alakított ki olyan viszonyokat, amelyek során a katonaság és a polgárság állandó interszociális viszonyban volt egymással. 1670 után az ország összes városa, de ... más települései is szembesültek a problémákkal...

A katonaság beszállásolása a polgárok és a katonaság közötti kapcsolatok tekintetében igen terhesnek bizonyult ... Kassa esetében vannak adataink, hogy a városi tanács az állandó darabontházak építésével igyekezett megoldani az áldatlan állapotokat, de erre (részben) csak egy külön kaszárnya építésével lehetett volna megoldást találni... A XVII. század legvégén ... Kassa javasolta a többi városnak, hogy közösen lépjenek fel annak érdekében, hogy építsenek kaszárnyákat a városokban. A többiek azonban – feltehetően financiális okok miatt – elutasították a javaslatot. Amire ezekben az években nem volt lehetőség, az a Rákóczi-szabadságharc idején valósult meg Kassán, ahol a szepesi kamarai adminisztráció 1715-ben már az elkészült kaszárnya berendezéséhez kért pénz a Magyar Kamarától. 1729-ben pedig feltehetően ennek az épületnek a bővítését határozták el."

(H. Németh István: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban)

„Rákóczi 1703–1707. között három lépésben foglalkozott a bihari hajdúvárosok elvesztett jogainak visszaadásával. Először ... 1703 október–decemberében a vám- és harmincadfizetés alól kaptak mentességet, valamint Rákóczi kötelezte őket a hadra kelésre, amely értelmében az élükre külön főkapitányt is kinevezett. Ugyanakkor a hajdúvárosok közössége továbbra is megmaradt a vármegye függőségében, ami még évekig tartó viszályt idézett elő a két fél között. ... Még ebben az évben [1706-ban] a hajdúvárosi katonaság helyzete is napirendre került. Az addig önállóan, ill. a váradi ostromzár parancsnoka által irányított alakulat lovassága Kárándy Mihály ezredébe került, ahol még július–augusztus folyamán nagyarányú átszervezésen estek át. Hamarosan az egyes városok zsoldos állítási kötelezettségét is szabályozták. Az önodi országgyűlés előestéjén a Károlyi parancsára kiküldött biztos összeírta a városok férfilakosságát, az országgyűlésen pedig Rákóczi véglegesen is megerősített a bihariak szabadságjogait, s ezzel ők is bekerültek az addigra már rendezett státuszú hajdúkerületek (Sajó–Hernád melléki és szabolcsi »öreg« hajdúvárosok stb.) közé."

(Seres István: A bihari hajdúvárosok a Rákóczi-szabadságharcban)

„... a »szabad rend« alkalmazása révén egy adott végvár helyőrsége lényegesen népesebb lehetett annál, mint ami a királyi katonaság keretlétszámait feltüntető, gyakorta idézett kimutatásokból kiolvasható. Esetenként a helyőrség legnépesebb komponensét alkotó, ám ez ideig vajmi kevés figyelemre méltatott szabad katonaelem jelenléte akár egy adott végház végvárrendszer hierarchiájában elfoglalt helyének felülvizsgálatára kényszerítheti a kutatást...

A XVII. század valójában a struktúraváltás időszaka, mikoris a királyi katonaság létszámának fokozatos csökkentését ellensúlyozandó, a katonaparasztság kategóriájába sorolható fegyveresek, köztük is mindenekelőtt a szabadosok lépnek előtérbe és válnak mindinkább meghatározóvá. A helyőrségek két alapvető összetevője közötti választóvonal azonban nem volt éles. A végvárakban ... szolgáló szabadosok soraiban nyilván nem kevés korábban elbocsátott végvári katona is lehetett, mint ahogy bizonyára a szabadosok közül is esküdtek fel a király (jövedelmezőbb, biztosabb megélhetést garantáló) szolgálatára. A XVII. század éppen a két, közös társadalmi gyökerű, gazdasági tekintetben egymáshoz közeledő csoport sorsközösségének és öntudatra ébredésének tanúja..."

(Végh Ferenc: A „szabad rend." A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról)

9 770017 654008 09002

122. ÉVFOLYAM 2009. SZEPTEMBER 3. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Czirók Zoltán
A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez

Olasz Lajos
Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években

Dombrády Lóránd
Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942 novemberi lillafüredi írótalálkozón

Számvéber Norbert
A német 12/I. SS-páncélososztály harcai Normandiában

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Director Róbert Hermann

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Editor Katalin Mária Kincses

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Directeur Róbert Hermann

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Rédactrice Katalin Mária Kincses

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg

122. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2009. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Halász Éva PhD, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport; *Bíró Teofil* PhD-ösztöndíjas, Szegedi Tudományegyetem; *Czirók Zoltán,* történész, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Interkulturális Tanulmányok Intézete; *Csapody Tamás,* a politikai tudományok kandidátusa, jogász, szociológus, egyetemi adjunktus, Semmelweis Egyetem; *Dombrády Lóránd,* az MTA doktora; *Kaló József* PhD-hallgató, tanársegéd, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Merényi-Metzger Gábor,* történész, Corvin János Múzeum; *Olasz Lajos* PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem; *Pataky István,* a hadtudomány kandidátusa; *Pintér János Zsolt; Pollmann Ferenc* PhD, kutató, Hadtörténeti Intézet; *Szakály Sándor,* az MTA doktora, egyetemi tanár, Pannon Egyetem; *Számvéber Norbert* PhD, levéltárvezető, Hadtörténelmi Levéltár; *Szörényi Attila,* PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; *Tóth Zsolt* kutató, Katonai Emlékhely- és Hadisírgondozó Igazgatóság; *Zachar József,* az MTA doktora, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Főiskola

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:
Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail:hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel dr. Holló József ny. altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,– Ft, negyedévre 600,– Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben,
valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest

TANULMÁNYOK

CZIRÓK ZOLTÁN

A MAGYAR REPÜLŐCSAPATOK 1918–1919. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ[1]

Az első világháború négy éve alatt jelentősen megváltozott a háború képe – 1918-ra a hadászat és harcászat teljesen más elvek mentén körvonalazódtak, mint a világháború előtt, illetve annak első hónapjaiban. A haditechnikai fejlődés következtében új fegyvernemek jelentek meg, és ezek közül egyértelműen a katonai repülés mondhatja magáénak a leggyorsabb fejlődést. Mindez hatványozottan igaz, ha az alapvetően agrár beállítottságú Osztrák–Magyar Monarchiáról beszélünk, hiszen az alacsony ipari fejlettség, az állandó nyersanyaghiány és a Monarchia minden egyéb problémája ellenére is képes volt egy többé-kevésbé ütőképes repülőcsapatot létrehozni. Ez azt jelenti, hogy a szerb hadüzenet idején rendelkezésre álló 39 repülőgép után 1918 októberének végére 4768 szárazföldi és 413 vízi repülőgépet, valamint 4765 repülőgépmotort gyártottak a Monarchia gyárai, amelyek – ha mennyiségileg nem is, de – minőségileg nagyon sok esetben egyenrangúak voltak az antant államok gyártotta gépekkel. A háború végéig a Monarchia repülőcsapatainál 77 tábori repülőszázadot állítottak fel, melyek közül 1918 októberében 68 aktív volt, de az óriási repülőgép- és pilótahiány ellenére további 11 nem repülhetett bevetést. Az osztrák–magyar katonai repülés személyi hátterét illetően azt láthatjuk, hogy a háború folyamán az Österreichische Aero Club 1549 szárazföldi és 138 vízi pilóta-igazolványt bocsátott ki a kiképzett repülősök részére, míg a Magyar Aero Szövetség 361 szárazföldi és 10 vízi pilóta-igazolványt.[2] Ehhez még hozzá kell venni a Fliegeroffizierschule által kiképzett megfigyelőtiszteket is. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a repülőszázadokat kiszolgáló személyzetet sem, hiszen a szerelők és fegy-

[1] A témában meglehetősen kevés magyar nyelvű írás született, ezek valamilyen szintű összefoglalását, áttekintését próbálták adni a magyar repülőcsapatok felépítésének és működésének: *Gellért Tibor:* Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1965. 3. sz. 502–523. o.; *Vajdáné Csizmarik Irén:* A Magyar Tanácsköztársaság légiereje. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1969. 2. sz. 350–387. o.; *Csanádi Norbert – Nagyváradi Sándor – Winkler László:* A magyar repülés története. Budapest, 1977. 104–122. o.; *Nagyváradi Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László:* Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Budapest, 1986. 109–138. o. – Jelen tanulmány – részben e szakirodalmak nyomán, illetve ezeket kiegészítve – olyan témaköröket boncolgat, mint a repülőcsapatok szervezetének, repülőgép- és személyi állományának kérdése, valamint a szomszédos államok repülőereje, amelyeket eddig csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem tárgyaltak. A szerző számszerűsítve kíván képet alkotni a magyar repülőgépgyárak, valamint a korabeli magyar repülőcsapatok méreteiről és teljesítményéről. Az egyes résztémák korábbi feldolgozásai ugyancsak feltüntetésre kerülnek a lábjegyzetekben.

[2] *Peter M. Grosz – George Haddow – Peter Schiemer:* Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. *Mountain View, California,* 1993. 5. sz. 511–514., 542–552. o. (a továbbiakban: *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993.); *Reinhard Keimel:* Österreichs Luftfahrzeuge. Graz, 1981. (a továbbiakban: *Keimel* 1981.) 383–398., 448–449. o.; A Közlekedési Múzeum Archívuma (a továbbiakban: KMA), Kézirattár. 420/968. Az Osztrák Aero Szövetség pilótáinak és tagjainak névsora., 421/968. A Magyar Aero Szövetség pilótáinak és tagjainak névsora. A Monarchia által gyártott repülőgépek számában lehetnek eltérések az egyes források között. A fenti számból hiányzik több gyár termelési adata 1918. októberből – ennek ellenére is ez a munka számít a legteljesebbnek. A repülőgép-motorok gyártásához lásd a 35. számú hivatkozást.

vermesterek nagyban hozzájárultak az alakultok bevethetőségéhez, számukról azonban még megközelítő adat sem áll rendelkezésre.

Az 1918. október 24-én induló olasz (ún. Vittorio Veneto) offenzíva végérvényesen pontot tett a Monarchia sorsára. Bár Bulgária fegyverszünetét követően a délkeleti fronton már folyamatos visszavonulásban voltak az osztrák–magyar seregek, az elsődleges, olasz fronton bekövetkezett áttörés bizonyossá tette a háború elvesztését. A repülőcsapatok is megkezdték a visszavonulást a gyalogság nyomában (még november 1-jén lezajlott légi harcot is feljegyeztek) – a magyar repülők is hazafelé vették az irányt. 1918 októberének utolsó heteitől kezdve a Monarchia nemzetiségei egyre-másra jelentették be elszakadásukat és függetlenségüket, így az utódállamok már saját érdekeiket szem előtt tartva majdani hadseregük és repülőcsapatuk számára igyekeztek megteremteni az alapokat. Hazánk esetében az újonnan felállított szervek kizárólag a Magyarországon fellelhető repülőanyagra támaszkodhattak, lévén sem a frontról, sem az osztrák területekről nem sikerült gépeket átmenteni a közös alakulatoknál szolgált repülőknek.

A magyar repülőcsapatok létrejötte és szervezeti változásai

Az önálló magyar repülőcsapatok felállításának első lépéseként 1918. november 6-án megalakították a Honvédelmi Minisztérium 37. osztályát Légügyi osztály néven, amelynek élére Hangay Sándor százados került mint kormánybiztos, hatásköre pedig minden magyar repülőügyre kiterjedt. Néhány nappal később, november 12-én jelent meg az a rendelet, amely hivatalosan is létrehozta a magyar repülés intézményrendszerét és első ízben próbálta szabályozni a repülőalakulatok szervezetét. A Légügyi Kormánybiztosságot, mint legfőbb irányítószervet, kettős alárendeltségbe helyezték (Hadügy- és Kereskedelemügyi Minisztérium), ezzel kívánták elérni a repülés fenntartását a fegyverszüneti szerződés rendelkezéseinek és az ellenőrző bizottság tilalmainak kijátszásával. A kormánybiztosság titkárává Dr. Varjú Vilmos tartalékos főhadnagyot, műszaki előadóvá pedig Bauer századost osztották be.[3] A Kormánybiztosság négy osztályból állt – Elnöki ügyosztály, Kísérleti- és fejlesztési ügyosztály, Műszaki osztály és Számvivőség.[4] Közvetlenül alá tartozott a Légügyi osztály, a bécsi székhelyű Likvidáló bizottság – feladata a közös hadsereg maradványainak felszámolásánál a magyar érdekek képviselete volt – és az 5. L. (Likvidációs) osztály – amely a Hadügyminisztérium kirendeltségeként a Likvidáló bizottsággal szoros együttműködésben a magyar kincstár érdekeit képviselte –, valamint a három magyar repülőgépgyár (MARE, MÁG, Lloyd).

A Légügyi osztály vezetője Thomka Zoltán őrnagy, helyettese Lukáts Károly százados, titkára pedig Dr. Szentkirályi Ákos főhadnagy lett. Közvetlenül az osztályhoz tartoztak a vízirepülők, a Légi Csapatparancsnokság és a Repülő-anyagraktár. Az osztályt négy csoport alkotta: Forgalmi csoport (vezetője Pál Andor százados), Személyi csoport (vezetője Csenkey Géza százados), Műszaki csoport és Gazdasági csoport.[5]

[3] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), A Polgári Demokratikus Forradalom iratai (a továbbiakban: PDF) 59/bk. – 1918. 29. d.

[4] HL PDF iratai. 190/bk. – 1918. 29. d.

[5] HL PDF iratai. 94/bk. – 1918. 29. d.

A budapesti székhelyű Légi csapatok parancsnoksága két részre tagolta az országot, a budapesti (I.) és aradi (II.) csoportparancsnokság vezetésével összesen 13 repülőosztályt és 10 benzinállomást kívántak felállítani, illetve üzemeltetni.[6] A rendelet azonban hozzáfűzte, hogy mivel a rendelkezésre álló személyzetről és anyagról nincs megfelelő áttekintés, a repülőosztályok és benzinállomások személyzeti beosztásáról csak egy ideiglenes tervezetet tudtak összeállítani.

A repülőalakulatok felállításánál két szempont lehetett mérvadó. Egyrészt mivel a világháború alatt az ország területén számos kiképző alakulat működött, a fegyverszüneti egyezményekben megállapított országhatárokon belül lévő egységek alapját képezhették egy-egy új repülőosztálynak.[7] A másik nyilvánvaló lehetőségnek új repülőalakulatok létrehozására pedig azok a helyek mutatkoztak, ahol már nagyrészt rendelkezésre állt a szükséges repülőanyag és személyzet, vagyis a repülőgépgyáraknál. A személyi állomány feltöltésétől és a repülőalakulatok szervezésétől függetlenül 1918. novemberben és decemberben mindössze két repülőosztály működött, mindkettő repülőgépgyárak mellett.

Mátyásföldön, a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) repülőterén kezdte meg működését az I. Légi rendőrségi osztály. Az osztály a fegyverszünet után szinte azonnal megalakult Storer Viktor főhadnagy vezetésével, feladata pedig elsősorban karhatalmi feladatok révén a belső rend megszilárdítása volt. November 10-én a parancsnokságot Gergye József százados vette át, ekkor az osztályt 15 pilóta, két megfigyelő- és két irodatiszt, valamint négy fő irodai személyzet és egy gépkocsivezető alkotta. A gépállomány MÁG-gyártású Aviatik D.I vadászgépekből állt, ám a légi rendőrség csak meglehetősen korlátozott mennyiségű információval bírunk – mindössze a november 6–16. közötti felszállásaikról maradtak fenn jelentések.[8]

A másik működőképes alakulat az albertfalvai Magyar Repülőgépgyár (MARE) mellett felállított I. Légi posta osztály volt. Gépállományukat a gyárban fellelhető 369-es sorozatú Hansa-Brandenburg C.I típusú felderítőgépek alkották. Az osztály parancsnoka Szalay Ernő százados volt, személyzetéről azonban pontos nyilvántartás nem maradt fenn. Mindenestre az 1918 során végzett repülésekben 20 pilóta és 15 megfigyelő vett részt. Ez a viszonylag magas szám azért sem lehet meglepő, mert a háborút követő hónapok repülőfeladatainak oroszlánrészét az albertfalvai osztály teljesítette. Bár az időjárás nem volt túl kegyes, az osztály saját kimutatásai szerint november hónapban kilenc repülőnapon 27 repülést hajtott végre, összesen 8 óra 25 perc időtartammal, további 18 felszállást 6 óra

[6] Az I. Csoportparancsnokság (Budapest) alárendeltségébe tartoztak: I. és II. Légi rendőrségi osztály (Mátyásföld), I. és II. Légi posta osztály (Albertfalva), a pozsonyi, szombathelyi és kaposvári repülőosztályok, valamint hét benzinállomás (Szolnok, Kecskemét, Komárom, Hajmáskér, Keszthely, Nagykanizsa, Aszód). A II. Csoportparancsnokság (Arad) alárendeltségébe tartoztak: I. és II. repülőosztály (Arad), a szegedi, miskolci, beregszászi és a kolozsvári/nagyenyedi repülőosztály, valamint három benzinállomás (Nagyvárad, Debrecen, Máramarossziget). A tervezet első verziójában Szombathelyen, Aradon, Szegeden és Kaposváron repülőtelepek, míg Pozsonyban, Kolozsváron és Beregszászon kisebb kirendeltségek felállítását vették tervbe. A légi rendőrséget és légi postát azonban már kezdettől fogva két-két osztállyal tervezték.

[7] A Monarchia repülőinek kiképzésére szolgáló alakulatokat repülő-pótszázadoknak (Fliegerersatzkompanie, Flek) nevezték. A korabeli Magyarország területén a következő pótszázadok működtek: Flek 1 – Újvidék, Flek 4 – Szombathely, Flek 5 – Szeged, Flek 7 – Parndorf, Flek 9 és 15 – Arad, Flek 13 – Lugos. A hátországi kisegítő alakulatok közül az országhatárokon belül települt egy repülőgép-javító műhely (Flugzeugwerkstätte) Szegeden, repülőgép-anyagszertár (Fliegermaterialdepot III) Zalaegerszegen, a magyar repülőgépgyárak anyagszertára Cinkotán, valamint egy használt repülőanyag-telep (Verwertungsgruppe) a Pápa melletti Csóton.

[8] HL PDF iratai. 18/bk., 28/bk., 30/bk., 58/bk., 66/bk., 90/bk., 123/bk., 157/bk – 1918. 29. d.

repülési idővel pedig a pilóták ellenőrzésére és gépek berepülése céljából. Decemberben öt repülést teljesítettek a század repülői (ebből mindössze egy alkalommal sikerült a kívánt célt elérni), 8 óra 10 percet töltve a levegőben, valamint további 4 felszállást 1 óra 30 perc repülési idővel berepülés céljából.[9]

A felállítandó repülőosztályok és repülőkülönítmények közül több esetében is sikeres volt a szervezés, így 1918 folyamán – elsősorban a korábban ott működő pótszázadoknak köszönhetően – az aradi, szegedi és szombathelyi repülőosztályok is bevetésre készen álltak, mégsem kaptak feladatot. A kaposvári és beregszászi repülőosztály felállítása kezdeti stádiumban volt,[10] a miskolci és a Kolozsvárra vagy Nagyenyedre tervezett osztályok pedig megrekedtek a tervezés szintjén.[11] Ugyanakkor Pozsonyban és Kecskeméten egy-egy repülőkülönítményt hoztak létre,[12] több településsel történt egyeztetéseket követően pedig Nagyváradra, Kassára és Lévára is különítmények felállítását kezdték meg.[13]

1918 végére nyilvánvalóvá vált, hogy a rendelkezésre álló repülőanyaggal és személyzettel nem tartható fenn a novemberben tervezett 13 repülőosztály, emellett pedig a demarkációs vonal folyamatos eltolódásával a repülőcsapatok vezetése kénytelen volt számos fontos repülőtérről lemondani. December és január folyamán újabb változások álltak be a szervezetrendszerben, de a vonatkozó rendeletek hiánya miatt ezekre csak következtetni lehet egyéb dokumentumok alapján. Egyrészt felállították a III. Repülőcsoport parancsnokságot Debrecenben, Steiner József százados vezetésével. Alárendeltségébe három repülőosztály illetve különítmény tartozott, amelyek később 7. repülőosztály néven egyetlen alakulatban egyesültek.[14] Másrészt a repülőosztályokat számokkal is ellátták – bár az iratok hiányossága miatt a változásokat kissé nehéz pontosan nyomon követni.[15]

1919 első három hónapjában a működőképes alakulatok számában jelentős előrelépések figyelhetők meg, de különböző nehézségek miatt a tervezett nyolc repülőosztály még így sem volt teljesnek mondható. Feladataik legnagyobb részét propaganda célú repülések tették ki, mindez csak március hónapban változott, amikor már az esetek nagy részében felderítéssel párosult a propaganda tevékenység.

---

[9] HL PDF iratai. 29/bk., 30/bk., 76/bk., 123/bk., 138/bk., 157/bk. – 1918. 29. d.; HL Magyar Tanácsköztársaság (továbbiakban: MTK) iratai. Repülések nyilvántartása. 201.985 L.ü. 63. d.

[10] HL PDF iratai. 37/bk., 107/bk., 158/bk., 188/bk., 403/bk. – 1918. 29.d.

[11] HL PDF iratai. 204/bk. – 1918. 29. d.

[12] HL PDF iratai. 157/bk. – 1918. 29. d.; HL MTK iratai. Repülőgépek nyilvántartása. Kényszerből leszállott repülőgépek nyilvántartása. 201.985. L.ü. 63. d.

[13] HL PDF iratai. 198/bk., 201/bk., 425/bk. – 1918. 29. d.

[14] Kérdéses, hogy mely alakulatok tartoztak a III. Repülőcsoporthoz. A másfél hónappal korábbi tervezet szerint a miskolci, beregszászi és nagyenyedi alakulatok tűnnének nyilvánvalónak. Ugyanakkor biztosan tervezték és el is kezdték egy repülőosztály felállítását Debrecenben, de a fennmaradt dokumentumok közül több is említi a debreceni kiképző osztályt, az viszont nem derül ki, hogy a kettő ugyanazt jelöli-e. A miskolci különítmény felállítása szintén elkezdődött, tagjait Debrecenben szállásolták el. Végül pedig a beregszászi repülőosztályt is Debrecenbe rendelték és mindezen alakulatok egyesültek 7. repülőosztály néven. Az osztály kezdetben kettős állomáshellyel – Debrecen és Beregszász – szerepelt a kimutatásokban.

[15] 1919 januárjában a Légi csapatok parancsnoksága alatt álló alakulatok a következő képet festették: 1. repülőosztály – Mátyásföld (a volt I. Légi rendőrségi század), 2. repülőosztály – Albertfalva (a volt I. Légi posta század), 3. repülőosztály – Győr, 4. repülőosztály – Kaposvár, repülőkülönítmény – Szombathely, 5. repülőosztály – Szeged, repülőkülönítmény – Kecskemét, 6. repülőosztály – Arad, 7. repülőosztály – Beregszász, Debrecen, repülőkülönítmény – Miskolc, 8. repülőosztály – Rákos.

Az albertfalvai osztály továbbra is elképesztő mennyiségű repülést végzett a többiekhez képest. Saját kimutatásaik szerint január 1. és március 1. között 76 repülést hajtottak végre 115 óra 55 perc repülési idővel, további 23 felszállást pedig berepülés céljából. A csehszlovákok által megszállt magyar területek felderítéséből február 3-tól a győri 3. repülőosztály is kivette részét és az albertfalvaiakhoz hasonló, jelentős munkát végeztek.[16] Ugyancsak februártól a rákosi 8. repülőosztály is több felszállást végzett, igaz az előbbieknél kisebb intenzitással, rajtuk kívül pedig a 7. repülőosztály repült néhány bevetést.[17] Az aradi és szegedi osztályok működése lényegében teljesen ellehetetlenült, miután Arad a demilitarizált területhez tartozott és francia katonaság érkezett a városba, amely a repülőteret is lefoglalta. Ezt követően az aradi és szegedi alakulat minden erőfeszítése az Aradon maradt repülőanyag megmentésére és magának az egységnek Szegedre való áthelyezésére irányult.[18] A mátyásföldi és kaposvári repülőosztályok, valamint a kecskeméti és szombathelyi különítmények esetében nem maradt fenn adat arról, hogy bármilyen bevetést repültek volna.[19]

A következő nagyobb mérvű átalakítás egybeesett a Tanácsköztársaság megalakulásával. A 37. (légügyi) osztály 1919. március 24-én kiadott rendeletének bevezető soraival tudatta a repülőcsapatokkal a bekövetkezett változásokat. „A párisi békekonferencia Vix alezredes útján f. hó 20-án a Magyar Népköztársaság elnökének átnyújtott jegyzékében olyan követelésekkel lépett föl, hogy a M. Népköztársaság Kormánya azokat nem teljesíthette és Károlyival az élén lemondott. Az uralmat Magyarországon a M. Szociáldemokrata Párt és a Magyarországi Kommunisták Pártjának egyesítéséből keletkezett Magyarországi Szocialista Párt vette át. Az új párt f. hó 21-én proklamálta a Magyar Tanács Köztársaságot s a kinevezett népbiztosok tanácsa szövetséget kötött az Orosz Szovjet Kormánnyal.

Az összes repülő alakulások mostantól kezdve az új vörös hadsereg szolgálatában állanak s hadiállapotba helyezettnek tekintetnek."[20]

---

[16] Bár a győri osztálynak február 3. és március 20. között mindössze 15 repülése ismert, ez a valóságban minden bizonnyal jóval magasabb szám volt. Összehasonlításként az albertfalvaiak ugyanezen idő alatt 60 ismert felszállást teljesítettek. További adatokért lásd: *Czirók Zoltán:* A győri repülőszázad történetéhez. *Arrabona,* 45/1. (2007.) 309–324. o.

[17] E két osztály esetében még hiányosabb információk állnak rendelkezésre. A rákosi repülőosztály repülései közül kilenc ismert, az első február 10-én, míg a 7. repülőosztálytól csupán négy, közülük az első február 14-én.

[18] A belgrádi egyezmény a demarkációs vonalat többek között a Maros mentén Szegedig, majd innen a Szabadka-Baja-Pécs vonaltól északra a Dráváig vonta meg, és bár az egyezmény szerint a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében marad, a szövetségeseknek joguk van megszállni a stratégiailag fontosabb helyeket. December 23-án újabb módosítást hajtottak végre a kijelölt demarkációs vonalon, de még ez sem érintette Szegedet. December 31-én az Apáthy-Berthelot-féle tervezet értelmében viszont mind Arad, mind pedig Szeged a demarkációs vonal sávjába került volna – ezt sem a román, sem a magyar oldal nem fogadta el. Ám a román és szerb csapatok ellentéte miatt a franciák egy semleges zónát, demilitarizált övezetet hoztak létre a két sereg között, ahova francia csapatok vonultak be január 10-ig, emiatt Arad, majd Szeged is francia felügyelet alá került. Így azonban az Aradról átmentett, valamint a szegedi repülőanyag használata is akadályoztatva volt.

[19] Az 1919. január 22–23-án leadott, február havi üzemanyag-igényléseknél a mátyásföldi, szombathelyi, debreceni és szegedi alakulatok mint kiképző osztály kerültek feltüntetésre, további források azonban nem támasztják alá e változásokat – így nem tudjuk beilleszteni az esetleges szervezeti változások vonalába.

[20] HL MTK iratai. 737/bk. 27. d. A rendelet szerint ekkor a következő repülőalakulások álltak fenn: Magyar repülőcsapat parancsnokság (Budapest), Magyar repülő-anyagszertár (Cinkota), 1. magyar repülőosztály (Mátyásföld), 2. magyar repülőosztály (Albertfalva), 3. magyar repülőosztály (Győr), 4. magyar repülőosztály (Kaposvár), 4. különleges magyar repülőkülönítmény (Szombathely), 5. magyar repülőosztály (Szeged), 5. kü-

A fenti, „a vörös hadsereghez tartozó magyar repülőalakulatok beosztásáról és hadilábra helyezéséről" szóló rendelet az osztályok és különítményekbeosztását egyelőre érintetlenül hagyta, erre csak április 8-án került sor. Ekkor a repülőosztályok helyett repülőszázadokat hoztak létre, amelyeket tábori alakulatoknak minősítettek. Így az 1–6. repülőszázadot az azonos számot viselő gyaloghadosztálynak, a 7. repülőszázadot a Székely különítménynek, a 8. repülőszázadot közvetlenül a Légügyi osztálynak, míg az újonnan felállított 9. (vízi) repülőszázadot a Hadihajós Főparancsnokságnak rendelték alá.[21]

A végleges átszervezés a Hadügyi Népbiztosság május 28-i rendeletével történt meg. A századok az 1–7. vörös repülőszázad, 8. vörös harci repülőszázad és 9. vörös vízi repülőszázad névre keresztelték át,[22] valójában azonban a „vörös" jelzőhöz a rendelet megjelenését követően maga a Repülőcsapat parancsnokság sem ragaszkodott. A kiadott parancsnokban ugyanis következetesen elhagyták azt ugyanúgy, ahogy az egyes századok is mellőzték jelentéseikben szinte kivétel nélkül. A korábbi rendeletben meghatározott alárendeltségek sem voltak hosszú életűek, a század-beosztás az első harcok következtében jelentősen átalakult és a későbbiekben is egy, a fronthelyzethez igazodó, ugyanakkor rugalmas alárendeltséget próbáltak kialakítani. Az egyes hadműveletekhez jelentős átcsoportosításokat és átszervezéseket hajtottak végre, így például az ún. második miskolci csatát követő északi hadjáratot öt repülőszázad támogatta, a június második felében megélénkülő északnyugati front feladatainak ellátására három repülőszázadot helyeztek az V. hadtest alárendeltségébe, de a júliusi tiszai offenzívában is négy repülőszázad támogatta a gyalogságot.

A repülőszázadok alárendeltségének alakulása, 1919. április–július:[23]

	IV. 8.	*V. 8.*	*V. 25.*	*VI. 11.*	*VI. 18.*	*VI. 30.*	*VII. 12.*
1. rszd.	1. ho.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	II. hdt.	I. hdt.
2. rszd.	2. ho.	Hds.	Hds.	3. ho.	V. hdt.	Hds.	I. hdt.
3. rszd.	3. ho.	3. ho.	3. ho.	80 ddr.	80. ddr.	Hds.	80. ddr.
4. rszd.	4. ho.	II. hdt.	II. hdt.	3. ho.	V. hdt.	II. hdt.	Hds.
5. rszd.	5. ho.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.	I. hdt.

lönleges magyar repülőkülönítmény (Kecskemét), 6. magyar repülőosztály (Békéscsaba), 7. magyar repülőosztály (Debrecen), 8. magyar repülőosztály (Rákos), Magyar repülőkiképző osztály (Szeged), Magyar repülőgépjavító-műhely (Szeged), Magyar léghajós különítmény (Székesfehérvár), Magyar repülő-anyagszertár (Csót). Érdemes megemlíteni a rendelet azon előírását, miszerint az összes repülőgépet el kell látni a piros-fehér-zöld (!) ék alakú felségjellel.

[21] HL MTK iratai. 7848/eln. 27. d. A repülőszázadok hadi, alkalmazási, fegyelmi és gazdasági-közigazgatási szempontból voltak a fenti egységeknek alárendelve, személyi, beosztási, anyag-utánpótlási, kiképzési stb. tekintetben továbbra is a Repülő-csapatparancsnokság útján a Légügyi osztály alárendeltségébe tartoztak. A régi-új repülőszázadok a következők voltak: 1. repülőszázad (Kaposvár), 2. repülőszázad (Albertfalva), 3. repülőszázad (Rákos), 4. repülőszázad (Győr), 5. repülőszázad (Kecskemét), 6. repülőszázad (Békéscsaba), 7. repülőszázad (Debrecen), 8. repülőszázad (Mátyásföld), 9. repülőszázad (Csepel).

[22] HL MTK iratai. 10756/eln. 37. o. 27. d. A 9. (vízi) repülőszázad történetéhez lásd: *Czirók Zoltán:* A magyar vízirepülő-század. *Ad acta,* 2005. 96–109. o.

[23] Rövidítések: rszd.: repülőszázad, ddr.: dandár, ho.: hadosztály, hdt.: hadtest, Hds.: Hadsereg főparancsnokság, Hh-főp.: Hadihajós főparancsnokság, HN: Hadügyi Népbiztosság, o.: osztály.

	IV. 8.	*V. 8.*	*V. 25.*	*VI. 11.*	*VI. 18.*	*VI. 30.*	*VII. 12.*
6. rszd.	6. ho.	Hds.	Hds	II. hdt.	II. hdt.	III. hdt.	III. hdt.
7. rszd.	7. ho.	Hds.	III. hdt.	Hds.	Hds.	Hds.	Hds.
8. rszd.	HN 37. o.	Hds.	Hds.	III. hdt.	V. hdt.	Hds.	I. hdt.
9. rszd,	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hh-főp.	Hds.	Hds.
10. rszd.	-	-	-	-	-	Hds.	Hds.

1919. június 21-én a Hadsereg főparancsnokság elrendelte a 10. harci repülőszázad felállítását Budapest védelmére.[24] A századot június végén már mint aktív alakulatot említik, de kérdéses, hogy az egyetlen, harcok során újonnan felállított repülőalakulatnak volt-e egyáltalán bevetése.

A vörös repülőcsapatok tevékenységéről meglehetősen nehéz összegzést készíteni, hiszen a rendelkezésre álló források erősen hiányosak. A kilenc repülőszázad mintegy 600 felszállásáról van adatunk, ezek nagy része harci bevetést takar, de ez a mennyiség a valós repülések hozzávetőleg 60–70%-a lehet. A júliusi repülésekről ugyanis a legtöbb század esetében csak korlátozott számú jelentés maradt fenn, hasonló a helyzet az áprilisi adatokkal is. Általánosságban azonban elmondható, hogy a fiatal magyar repülőcsapatok tapasztalt repülői lehetőségeikhez mérten maximálisan kivették részüket az ország integritásáért folyó harcokból, és nemcsak méltó ellenfeleinek bizonyultak a szemben álló repülőerőknek, de sok szempontból felül is múlták azokat.

Érdekes mozzanata a magyar repülőalakulatok történetének, hogy a Tanácsköztársaság ellenében is létrejött és működött egy repülőszázad Szegeden, ahol a Károlyi Gyula nevével fémjelzett ellenforradalmi kormány 1919 júniusában megkezdte a „magyar nemzeti hadsereg" felállítását. Ennek részeként egy június 6-án kelt rendelet intézkedett a nemzeti hadsereg, közte egy repülőszázad felállításáról, valamint a repülőgép-javító műhely üzembe helyezéséről. Miután a francia parancsnokság ehhez hozzájárult, a szegedi 1. repülőszázad június végétől több bevetést is teljesített, a „vörös" alakulatoktól átszökött tiszti repülők azonban kizárólag felderítő és propaganda tevékenységre szorítkozhattak.[25]

Repülőgépgyártás Magyarországon közvetlenül a világháborút követően

A magyar repülőcsapatok alakulatainak repülőgépekkel történő ellátása a fővárosban és környékén működő repülőgépgyárak segítségével történt, amelyek a háború után is folytatták a termelést. E tevékenységük ismertetése előtt azonban szükséges egy rövid áttekintés a világháborús szereplésüket illetően.

Az aszódi *Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt.* alapítása Heinrich Bier nevéhez fűződik, aki osztrák tartalékos tisztként, népszerű háború előtti repülőként és nem utolsósor-

[24] HL MTK iratai. 1537/bk. 27. d.

[25] HL Horthy-kori katonai kerületi parancsnokságok iratai. M. kir. szegedi körletparancsnokság, 2181/eln. ko.l. – 1919., 9. és 12. melléklet, 1. d. A további részletekhez lásd: *Czirók Zoltán:* A szegedi katonai repülés első világháború utáni történetéhez. *Belvedere Meridionale,* 2006. 7–8. sz. 43–51. o.

ban a Deutsche Flugzeug Werke (DFW) műszaki igazgatójaként befolyásos kapcsolatokat ápolt a bécsi katonai körökben. Miután Bier megkapta a Hadügyminisztérium engedélyét a DFW egy leányvállalatának alapításához – a bejegyzésére 1914. április 14-én került sor – 1914. május 8-án megnyitották a gyárat, amely az aszódi állami nevelőintézet épületében (karosszéria- és asztalos üzemeiben) kapott helyet. Az eredetileg tervezett DFW repülőgépek összeállításában az intézet lakóinak is részt kellett venni, ehhez a lipcsei gyár képzett munkásokkal és rajzokkal nyújtott segítséget.

A Lloyd 1914. július 29-én kapta meg az első megrendelést, de a termelés csak lassan indult be – az első gép átadására augusztus 15. helyett csak a következő év februárjában került sor. Az, hogy a Lloyd felderítőgépek (C.I–V) gyártása vontatottan haladt, több okra vezethető vissza. Wittmann Viktor, majd az 1915. április 10-én bekövetkezett halálos zuhanása után Melczer Tibor főmérnök, valamint Szalay Ferenc és Tóbiás Béla tervező mérnökök körül egy különösen kreatív gárda verődött össze, akiknek vezetése alatt a Monarchia gyárai közül az egyik legkiemelkedőbb tervezési munka folyt Aszódon. Ennek nyomán 20 repülőgép prototípust terveztek és gyártottak, ám emiatt meglehetősen kis figyelmet fordítottak a sorozatgyártású gépekre (főleg a 40.08-as óriásbombázó emésztett fel nagy energiákat) és a tervek sem mindig maradtak meg a racionalitás talaján.

1915. február és 1917. április között (tehát 27 hónap alatt) mindössze 110 felderítőgépet gyártottak le, ez alig négy repülőgép havonta. Közülük az utolsó, teljes furnérborítású szárnnyal rendelkező Lloyd C.IV (44-es sorozat) gyártási programja teljesen elúszott a különleges szárnyak sorozatgyártásának problémái miatt. Így 1917 kora nyarán a gyár vezetésének szembesülnie kellett az üzem üresen álló helyiségeivel. A vezetőség a Fliegerarsenalt (Flars) hibáztatta, hogy nem biztosítja a kellő számú megrendelést, ezért nem tudják foglalkoztatni a munkásaikat. Bár a Flars, valamint a Lloyd budapesti adminisztrációja és az aszódi üzem között a háború egésze alatt gondot okozott a megfelelő kommunikáció, valójában a gyártási problémákat a gyár vezetése négy év alatt képtelen volt megoldani, ezért a fejlődés is elmaradt. Nem csoda hát, hogy az egy gép gyártásához szükséges munkások száma messze a Lloyd-nál volt a legmagasabb: 1917-ben 84, 1918-ban pedig 54. Összehasonlításképpen az albertfalvai UFAG-nál ez a szám 39 és 47, a mátyásföldi MÁG-nál pedig 42 és 30.

1917 második felétől az utolsó saját tervezésű gépet, a Lloyd C.V-öt (46-os sorozat) kezdték el gyártani, 95 felderítőgép hagyta el az üzemet. A fronton azonban – számos kedvező tulajdonsága ellenére – meglehetősen vegyes, de inkább negatív véleménnyel voltak róla a pilóták és csak keveset használtak közülük a harcokban. Ezután az Aviatik C.I felderítő és D.I vadászgép licencgyártására utasították a gyárat, utóbbi típusból a háború végéig legyártott példányok többsége motor nélkül raktárba került. A háború alatt a Lloyd mintegy 400 munkása összesen 279 repülőgépet gyártott és adott át a hadseregnek.[26]

A háború végén Aszódon két repülőgéptípust gyártottak. Az egyik a 348-as sorozatú Aviatik D.I vadászgép, amelyből 70 darabot rendeltek és ezt 1918 végéig kellett volna befejezni. Az október 31-i utolsó jelentés arról számolt be, hogy a gépeket befejezték és átadásra várnak – mint később kiderült, motor nélkül álltak az üzemben. A vadászgépe-

[26] *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 7., 191–192. o.; *Keimel* 1981. 251. o.; *Erwin Hauke – Walter Schroeder – Bernard Tötschinger:* Die Flugzeuge der k.u.k. Luftfahrttruppen und Seeflieger 1914–1918. Graz, 1988. (a továbbiakban: *Hauke – Schroeder –Tötschinger* 1988.) 81. o.

ket egyébként az akkor legnagyobb teljesítményű (225 LE) Daimler motorral kívánták ellátni. A másik repülőgép a 49-es sorozatú Phönix C.I felderítő volt, amelyből 100 darabot rendeltek és 1918. december és 1919. március között kellett volna elkészíteni. Október utolsó napján 20 darab gyártásáról jelentették, hogy „folyamatban", de nem tudni, hogy a 200 vagy 225 LE-s Daimler motorral hajtott kétfedelűk közül pontosan mennyi készült el.

Nemcsak az ország, hanem a Monarchia legnagyobb repülőgépgyárának számító Magyar Repülőgépgyár Rt.-t (Ungarische Flugzeugwerke AG. = UFAG) 1912. november 6-án alapította Camilio Castiglioni, Ludwig Lohner és két magyar ipari konszern – a Ganz-Danubius és a Weiss Manfréd. Mivel az UFAG már 1914 elején megrendelést kapott Lohner kétfedelűek gyártására, de a megfelelő gyárépületek még nem álltak rendelkezésre, a gépeket az egykori budapesti szivattyú-állomáson készítették el és Rákosmezőn végezték a tesztrepüléseket. 1914 végén költözött át a gyár a végleges helyére, Albertfalvára.

A háború folyamán a gyár vezetése a tömegtermelést részesítette előnyben a fejlesztéssel szemben, így előfordult, hogy amikor 1917-ben az UFAG-nak a tűzbiztosság és a ledobható tartály fejlesztését kellett volna végeznie, a vezetés azt mellőzte arra hivatkozva, hogy a sorozatgyártás mellett nincs nélkülözhető ideje a kísérletezésre. A gyár élete 1916 januárjában változott meg végérvényesen, amikor a termelés gerincét kitevő Hansa-Brandenburg C.I gépek megrendelését elfogadták. Ennek nyomán a február 29-i tőkeemelés után a részvénytulajdonosok jóváhagyták a Hansa-Brandenburg gyár két igazgatójának felvételét az irányító testületébe. Az UFAG kilenc sorozatban 732 Hansa-Brandenburg C.I típusú repülőgépet gyártott, amely a pilóták által leginkább kedvelt és legmegbízhatóbb felderítőgépnek bizonyult. A Monarchiában összesen 1258 legyártott Hansa-Brandenburg C.I 58,2 %-át így az albertfalvai gyár tudhatta magáénak. Emellett 1918-ban a termelés fő vonalát a sikertelen Hansa-Brandenburg C.II továbbfejlesztéseként született UFAG C.I felderítőgép képviselte, amely gyorsasága és jó manőverező képességének köszönhetően – a kisebb hibák mellett is – kedvező fogadtatásra talált a fronton. A cseh származású Stanko Bloudek, Oravecz Béla és a Fischamendből érkezett Karl Balaban irányítása alatt működő program eredményeként 126 UFAG C.I került ki az üzemből a háború végéig.[27]

Az UFAG-nak azonban volt egy másik, hasonlóan fontos profilja is, a vízi repülőgépgyártás. Az üzem területe kiterjedt az Albertfalva melletti Duna-szakaszra, ami megfelelő terepet nyújtott e tevékenységhez. Itt sem adták alább, ami a teljesítményt illeti: a 413 haditengerészeti repülőgép közül 185 darabot készítettek Albertfalván – Lohner T, Te, Tl, Weichmann K, Hansa-Brandenburg K és W13, valamint „S" típusú iskola-repülőcsónakokat – így e téren is a képzeletbeli dobogó legfelső fokán helyezkedett el a gyár.[28]

További számok is árulkodnak a gyár nagyságáról: míg 1917 közepén mintegy 1000 munkás dolgozott, addig a háború végén ez a szám 1700-ra emelkedett, a gyár teljesítménye pedig az 1917-es havi átlag 27,8 repülőgépről 1918-ban 35,2-re. Az első műszaki igazgató, Wittmann Viktor távozása után Walter Zapletal lépett a helyébe és Péchy Pál

---

[27] *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 263-264. o.; *Walter Schroeder – Bernhard Tötscinger:* Hansa-Brandenburg C.I 1916–1918. *Österrechische Flugzeug Historiker (Sonderheft),* 20. Vienna, 1996. 5–28. o.; *Keimel* 1981. 246–248. o.; *Hauke – Schroeder –Tötschinger* 1988. 100. o.

[28] *Peter Schupita:* Die k. u. k. Seeflieger. Koblenz, 1983. 28–31., 35–42., 58–60. o.

lett a főmérnök, majd 1917-ben Asbóth Oszkár is csatlakozott a gyárhoz, létrehozva egy propeller és helikopter kísérletekkel foglalkozó részleget. Természetesen egy ekkora gyárat nem volt egyszerű irányítani és bár 1918 nyarán Georg Horowitz személyében új vezérigazgatóval átszervezések kezdődtek, nem sikerült minden problémát kiküszöbölni. A Hansa-Brandenburg és UFAG C.I törzseket még az 1918. augusztusi ellenőrzéskor is rendszertelenül, nem a gyártási folyamat szükségleteinek megfelelően tárolták, az átvett repülőgépek pedig számos esetben akadályozták az összeszerelést, mivel nem állt rendelkezésre megfelelő vasúti szállítási lehetőség. Továbbá a Flars-sal való kommunikáció minőségét az albertfalvai üzem esetében is kifogásolták és állítólag háromszor annyi munkaórát követelt egy repülőgép előállítása, mint a hasonló méretű német gyáraknál. 1918. szeptember 10-én az üzem területén tűz pusztított és ennek áldozatul esett 27 kész repülőgép. Mindezen kisebb-nagyobb probléma ellenére is az UFAG óriási szolgálatot tett a Monarchia repülőcsapatainak ellátása érdekében.[29]

1918. októberben véget ért a Hansa-Brandenburg C.I utolsó sorozatának (369-es) gyártása és a gyárban lévő utolsó – el nem szállított – kész példányok lettek a háború utáni magyar repülőalakulatok első felderítőgépei. Ugyanakkor a 169-es sorozatból rendelt 164 gép is befejezésre került, ám folytatásként további 100 könnyűbombázó 1918. november és 1919. március közötti elkészítésére kapott megbízást az UFAG, erre azonban már csak a háború után nyílt lehetőség. Az UFAG C.I gyártása javában zajlott a békekötéskor, számos félkész példánnyal a gyár területén. Mindhárom gép jó minőségű, nagy teljesítményű repülőgépnek számított, 230 LE-s Hiero illetve 250 LE-s Benz motorokkal hajtva, és használatuk mindenképpen jó irányt mutatott az önálló magyar repülőcsapatok tekintetében. A Hansa-Brandenburg K típusú repülőcsónakból is megtalálható volt még néhány Albertfalván a háború végén, sőt az akkoriban legjobb tengerészeti vadászrepülőnek számító Hansa-Brandenburg W29-es alsószárnyas hidroplán licenc gyártását 1918. június 6-án szintén az UFAG kapta meg. Bár a 25 példányból mindössze egyetlen darab készült el a háború alatt és ez is csak tesztelés alatt állt, a gyártásuk a későbbiekben sem állt le.

A Magyar Általános Gépgyár Rt. hosszú és érdekes történetének csak a rövid összefoglalására van mód e helyen. A gyár elődje az 1884-ben Podvinecz Dániel és Heisler Vilmos által megnyitott Gép és Gépügynöki Kereskedők nevet viselő vállalkozás, amely mezőgazdasági gépek és alkatrészek, majd malomipari eszközök forgalmazásával foglalkozott, ezeket 1892-től gyártották is. 1895-től Malomépítészet- és Gépgyár, majd 1901-től Budapesti Malomépítészet- és Gépgyár, Podvinecz és Heisler néven továbbműködve immár gázgépek, benzinmotorok, majd gőzgépek és kazánok építésével bővítették a gyár profilját. 1911-től a Budapesti Gép, Malom és Automobilgyár Rt. már elsősorban autók és azok motorjainak gyártásával foglalkozott.[30]

A háború kitörésével a megnövekedett hadimegrendelések kielégítésére a gyárat bővíteni kellett és az előző évtől már repülőgép-motorokat is gyártó cég 1915-től a Monarchia 9-es számú repülőgépgyára lett. A német Fokker céggel ápolt jó kapcsolatok révén az első vadászgépek gyártása a mátyásföldi gyárban kezdődött meg. A hét Fokker B.III

[29] *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 263–264. o.

[30] Kivonat Csóka Ferenc XVI. kerületi helytörténeti kézikönyvének nyers változatából.

(04.31–38), hét Fokker D.I (04.41–48) és a 42 Fokker D.II (04.51–92) típusú gép legyártása azonban leginkább tapasztalatszerzésre volt jó, a hadsereg csak keveset profitált belőle – elsősorban gyakorló-vadászgépként használták őket. Ezután a MÁG is átállt az Aviatik C.I és D.I gyártására. Az 1917. július 17-én rendelt 46 Aviatik D.I vadászgépet október 9-én 72-re emelték, ezenkívül 1918. május 10-én további 100 vadászgépet rendelt a hadvezetés a MÁG-tól. A gépek 92-es sorozatszámmal készültek és 200 LE-s, saját gyártású Daimler motorral szerelték fel őket.[31] A gépek azonban kezdetben nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, az értékelések meglehetősen lehangoló képet mutattak. Miután számos repülőszázad megtagadta a MÁG-vadászgépek repülését, a katonai vezetés vizsgálatot rendelt el. Kiderült, hogy az első 50 darabot a régi rajzok alapján készítették, a tesztelésnél pedig a repülési tulajdonságokban is több kivetnivalót találtak. Az olasz frontról 42 repülőgépet vontak vissza, de még így is használta néhány egység az olasz és az albán fronton.[32] Az utolsó hónapokban gyártott példányok már az újabb típusú szárnnyal és géppuska-elhelyezéssel hagyták el a gyárat és a háború után Magyarországon repült típusokkal sem volt semmilyen probléma vagy baleset.

1918 tavaszán a Monarchia légiereje számára tesztelték a Fokker D.VII német vadászgép egyik prototípusát, amely a világháború legjobb vadászgépének bizonyult a nyugati front kemény légi harcai során. Hosszas repülési próbák és egyeztetések után a Flars ezt a típust választotta az Aviatik D.I és Albatros D.III vadászgépek helyettesítésére 1918 októberétől kezdődően. A gyártási program 1918. augusztusában lépett életbe, 660 Fokker D.VII vadászgép leszállítását jegyzékbe foglalva 1918 december és 1919. március között, amelyből 150 darabot kellett a MÁG-nak gyártania. Ezenkívül a Flars kötött egy szerződést 1918 augusztusában a Fokker céggel további 75 Fokker D.VII vadászgép leszállításáról, motor és fegyverzet nélkül. A mintagyártmány az első repülését 1918. október 11-én teljesítette, az első hat sárkányt pedig 1918. október 23-án szállították a MÁG-hoz motor és fegyver beszerelésre.[33] Ezek a példányok a későbbi magyar repülőcsapatok állományát képezték. Miután a Monarchia repülőgépgyárai közül szinte valamennyi visszamondta a Fokker D.VII vadászgépek gyártását, egyedül a MÁG kezdett hozzá a rá eső 150 gép építéséhez, (93.01–93.150 jelzéssel) 225 LE-s Daimler (MÁG) motorral. Az első tíz gépet 1918 decemberében kellett volna leszállítani, húszat 1919 januárjában és 60-at februárban és márciusban. 1918. október végén a MÁG-nál 35 Fokker D.VII (MÁG) a végső összeszerelési fázisban volt és 25 további gép részei folyamatban.

1918 nyarán a kellő mennyiségű vadászgép hiánya miatt a Flars további 15 Fokker D.VI-ost is vásárolt, amelyből az első hét vadászgépet 1918. augusztus 27-én szállították le a MÁG mátyásföldi gyárába motor és fegyverzet beszerelésre.[34] A háború befejezése ezeket a repülőgépeket is a MÁG szerelőcsarnokaiban érte.

---

[31] *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 339–340. o.; *Keimel* 1981. 257–258. o.; *Hauke – Schroeder – Tötschinger* 1988. 125. o.

[32] *Zdeněk Skolil – Petr Aharon Tesař – Jan Zahálka:* Aviatik D.I & D.II. Hradec Králové, 2002. 34–37. o.; *Peter M. Grosz:* Aviatik D.I. Windsock Datafile No. 45. Berkhamsted, 1994. 4. o.

[33] A mintapéldány sorozatszáma 7805/18 (w/n 3657), az első hat sárkány jelzése pedig w/n 3861, 3863–3867 volt. *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 409–410. o.

[34] A Fokker D.VI vadászgépeket (a repülőgépsárkányok eredeti jelzései: 1632-1635/18, 1641/18, 1642/18, 1644/18) a k.u.k. Luftfahrtruppen számozását követve 04.101-107 jelzéssel látták el.

Mivel a háború során elkészült repülőgépmotorok mintegy negyedét-ötödét ugyancsak az ország területén gyártották, néhány mondat erejéig érdemes megemlékezni erről is. A magyar motorgyárak közül az aradi *Magyar Automobil Rt.* (Marta) 1916 végétől 145 LE-s Hiero, valamint 200 és 250 LE-s Benz motorok licencgyártását végezte, a háború végéig 415 darabot készített ezekből. A fentieken tárgyalt MÁG repülőgépek mellett motorokat is gyártott, kizárólag Daimler típusúakat. A 150, 160, 185 és 200 LE-s motorokból a háború során összesen 508 darab készült el, ezeket szinte kizárólag a saját és a Lloyd által gyártott gépekbe építették be. A budapesti Ganz-Fiat, Magyar Repülőmotorgyár Rt. volt a harmadik olyan üzem, amely a repülőgépmotorok gyártásából kivette részét, igaz, jóval kisebb mértékben, mint a többiek. A 200 és 230 LE-s Hiero motorokból mindössze 46 hagyta el a fővárosi üzemet 1916 végétől. Összességében a 4765 legyártott motorból 969 került ki magyar kezek közül.[35]

A világháború lezárultával a Légügyi Kormánybiztosság összeírást készített a katonai felügyelet alatt álló, közvetlenül a repülőcsapatok részére dolgozó repülőgép- és motorgyárakról, valamint az általuk foglalkoztatott munkások létszámáról:[36]

Magyar Repülőgépgyár – Albertfalva	1700 fő
Magyar Általános Gépgyár – Mátyásföld	1100 fő
Magyar Lloyd Repülőgépgyár – Aszód	400 fő
Magyar Automobil Rt. (MARTA) – Arad	680 fő
Ganz-Fiat – Budapest	400 fő
Első Magyar Légcsavargyár – Budapest	80 fő
Automobil Hűtőgyár (Hefa)	120 fő

A Kormánybiztosság november 8-án elrendelte a fenti gyáraknak, illetve üzemeknek 75 %-os létszámcsökkentését (elsősorban a külföldi származású munkások elbocsátásával), mivel „a beállott békés időkben a repülőgépek és aeromotorok gyártása természetszerűleg lényegesen csökkentendő, addig is, amíg a repülőgépek, mint légi közlekedési eszközök a normális viszonyok beköszöntésével újból szélesebb körű alkalmazást nyerhetnek... a repülőgépek és aeromotorok gyártását fokozatosan, de lehetőleg minél hamarabb legalábbis 75%-al redukálja, s üzemének csak 25%-át fordítsa repülőgép, illetőleg aeromotorok gyártására."[37] Ez a rendelkezés bár az általános leszerelés vonalába illeszkedik, a későbbi, egyre feszültebbé váló helyzetben igencsak megnehezítette egy ütőképes repülőcsapat fenntartását. Egy másik, ekkor keletkezett előírás szerint a gyáraknak

[35] *Keimel* 1981. 455–460. o.; *Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. 512–514. o.; A számadatok a Szövetségközi Légügyi Ellenőrző Bizottság 1921-es adatain alapulnak. A gyártott mennyiség azonban nem egyezik a leszállított motor-mennyiséggel, ez esetben a k. u. k. Luftfahrtruppen és a bizottság adatai között jelentős eltérések mutatkoznak – Marta: 362+/454, MÁG 494+/502, Ganz-Fiat: 35+/46 (a „+" jel az adott mennyiségnél magasabb, de pontosan nem ismert számot jelent, amely a háború utolsó hónapjának hiányos adataiból adódik). Ezektől teljesen eltérő adatok szerepelnek Madarász Lászlónál, szerinte a háború alatt legyártott 4346 motorból 1146 készült Magyarországon. *Ladislaus Madarász:* Die k. u. k. Luftfahrtruppen im Weltkriege. *Luftflotten (Sonderheft),* Wien, Juli-Oktober 1928. 543. o.

[36] HL PDF iratai. 149/bk. – 1918. 29. d.

[37] HL PDF iratai. 82/bk. – 1918. 29. d.

előnyben kellett részesíteniük a saját tervezésű és építésű gépeket, mivel a licencért nem illetve minél kevesebbet akartak fizetni.[38]

A repülőgépgyáraktól fennmaradtak jegyzetek, amelyek beszámolnak az ekkor összeszerelés alatt álló gépekről. Eszerint az MARE 216 gépen dolgozik, ezek közül 80 szárazföldi gép 90%-os, további 100 szárazföldi és 36 tengerészeti gép 30%-os készültséggel bír. Egy másik jegyzet azonban ettől kissé eltérő adatokat tartalmaz (irányárat is rendelve a gépek mellé): 120 UFAG C.I felderítőgépből 40 teljesen, a többi 80%-ban kész van (45 000 K/db), további 300 repülőgépről a kötlevél nem volt aláírva. 200 kétfedelű – valószínűleg Hansa-Brandenburg C.I típusú – repülőgép 20%-os készültségi fokon állt (45 000 K/db). Kettő vízi repülőgép – valószínűleg Hansa-Brandenburg „K" típusú – készen állt a gyárban (69 200 K/db), további 12 gépről pedig csak írásbeli megrendelés volt, de a kötlevelet még nem írták alá. Hasonló volt a helyzet a 25 tengeri egyfedelűvel – Hansa-Brandenburg W29 – is, amelyek közül egy teljesen, 24 pedig 30 %-os készültségi fokon állt. A MÁG 200 motor és 150 repülőgép folyamatban lévő gyártásáról számolt be. A jegyzet Magyarország évi termelőképességét 2000 (!) repülőgépben határozta meg – természetesen az eredeti munkáslétszám és termelés mellett – ebből a MÁG 500 gép és hozzá való motor gyártásáról tudott volna gondoskodni.[39] A csökkentett létszám és termelés miatt azonban ezek a tervek csupán illúziók maradtak, ám mindezek ellenére a gyárak megpróbálták a tőlük telhető maximumot nyújtani. A MARE 1918. október 11. és 1919. január 7. között 21 UFAG C.I felderítőgép berepülését végezte el, a MÁG pedig 1918. december 28-án azt jelentette, hogy 200 LE-s Daimler motorok közül 24 darabot készen átvettek és beraktároztak, egy darab még nincs átvéve, további nyolc esetében propeller befutást végeznek, 26 darab pedig szereldében van.[40]

1919. március 24-én a Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztálya rendelkezett, hogy „Az összes repülőgépgyárakban lévő repülőgépek lefoglaltattak s a gyárak egyben utasítást kapnak, hogy a rendelkezésre álló anyag és munkaerőhöz képest az összes eddig megrendelés alatt állott rep.gépeket gyártsák ki."[41] Május 24-én a Szervezési Főcsoport pedig az alábbi sorokat küldte a Légügyi osztálynak:

„A múlt tapasztalatain okulva arra kell törekedni, hogy a szűkös hazai viszonyok mellett egy kicsi de kiváló rep. csapatot tartsunk fenn. A rep. csapat nagyságának meghatározásánál a gyárak termelő képességét ill. egy rep. századnak ¼ évi rep.gép elhasználását veszem alapul és pedig gyárt a

Magy. Ált. Gépgyár (Mág) havonta 6 rep.gépet,

Magy. Rep. Gépgyár (Mare) havonta 10 rep.gépet,

Lloyd Rep. Gépgyár (Lloyd) havonta 4 rep.gépet

összesen 20 drb. repgépet, ¼ évenként tehát 60 drb-ot. Egy 10 repülőgépből álló század átlag ¼ év alatt használja el teljes repgépállományát, a fenti 60 drb-ból iskola célokra és „Sicherheits koeffiziens"-ként 10 gépet levonva, 5 századnak rep.gép ellátását lehet tehát csak a jelenleg üzemben lévő repgépgyárak által biztosítani.

[38] HL PDF iratai. 84/bk. – 1918. 29. d.

[39] HL PDF iratai. 82/bk. – 1918. 29. d.

[40] HL PDF iratai. 71/bk. – 1919. 30. d.

[41] HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

Ezen 5 századból álló rep.csapatnak emberállománya a szükséges intézetek (anyagszertár etc.) és a vízi repszázadot is beleszámítva kb. 1500 fő volna."[42]

Eszerint az évi anyagszükséglet századonként 40 repülőgép lett volna, ami az öt század esetén 200 repülőgépet jelentett, nem beszélve az egyéb felszerelésekről. A tervezet önmagában nem rugaszkodott el a valóságtól, de nem vette figyelembe az egyre inkább érezhető nyersanyaghiányt.

Az első intézkedések azt mutatták, hogy az ország új vezetése hadügyi szempontból legfontosabb feladatának az ország védelmét tekintette, hiszen már a március 24-i rendeletben is egy „a délvidéki megszállott területekről kiinduló repülő támadás"-tól tartottak.[43] Március 26-án a hadügyi népbiztos elrendelte, hogy „az aszódi repülőgépgyárban lévő, még be nem repült kész Berg-gépeket az ottan beosztott pilóták a legrövidebb időn belül berepüljék. Amennyiben a repülés gyors elvégzéséhez még pilóták kirendelése szükségessé válnék, úgy ezügyileg a Hadügyi Népbiztosság 37. ügyosztály sürgönyileg megkeresendő."[44] Másnap pedig az albertfalvai gyárhoz érkezett a következő szolgálati jegy: „Felkérjük a Mare munkástanácsát, hogy addig, míg a kisebb munkákra vonatkozó általános megrendelés a gyárhoz megérkezik, az I. sz. védőszázad együléses gépeinek belövését és a fegyverek beépítését elősegíteni szíveskedjenek. Említett gépek Budapest légi védelmére szerelendők fel mielőbb..."[45] Április 3-án a Lloyd válaszsürgönyt küldött: „A Hadügyi Népbiztosság utasítására 10 darab Berg együléses repülőgépet készítettünk el... kérjük elszállításra sürgős utasítást."[46]

A három magyarországi repülőgépgyár azonban ilyen mérvű munkával is csak nehézkesen tudta a folyamatos ellátást biztosítani a repülőszázadok irányába, hiszen a bevetéseken és a balesetek során megsérült vagy elhasználódott repülőgépek pótlása óriási feladatot jelentett. Május 31-én például a Hadsereg-főparancsnokság arra kérte a Hadügyi Népbiztosságot, hogy „a harcászati helyzetre való tekintettel az összes repülőgépgyáraknál azonnal éjjel-nappali üzemet rendeljen el, hogy mielőbb minél nagyobb számú repülőgép park álljon a küzdő csapatok rendelkezésére. Ugyanakkor kérem utasítani az egyes osztályait arra, hogy a Repülőcsapatok minden szükségletét azonnal, soron kívül minden bürokratizmustól mentesen intézzék el."[47]

Az 1918. november és 1919. augusztus között a magyar repülőgépgyárak által összeszerelt repülőgépek mennyiségének meghatározása meglehetős nehézségeket jelent a kutató számára. A témával foglalkozó munkák kivétel nélkül Janner Ernő adataira hivatkoznak és azt minden fenntartás vagy felülvizsgálat nélkül átveszik. E szerint a világháború végén Magyarország repülőgépeinek száma hozzávetőlegesen 650 volt, a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság idején pedig a magyar repülőgépgyárak 123 repülőgépet gyártottak.[48] Ám az itt említett „gyártott" repülőgépeknek legnagyobb része már 1918 novem-

[42] HL MTK iratai. 1257/bk. 27. d.

[43] HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

[44] HL MTK iratai. 647/bk., 648/bk. 27. d.

[45] HL MTK iratai. sz. n. 110. d.

[46] HL MTK iratai. sz. n. 27. d.

[47] HL MTK iratai. 531/203. 63. d.

[48] *Janner Ernő:* Adatok a repülőipar történetéhez. Budapest, 1922. 26. o.

berében is többé-kevésbé készen, illetve félkész állapotban állt a gyárakban, és csak kevés újonnan elkészített gép hagyta el a gyárakat. Ezért Janner fenti számadatai önmagában megkérdőjelezhetők, ugyanakkor feltétlenül iránymutatók, mivel ő volt a repülőcsapatok átvevőtisztje és így az adatok első kézből származnak. Ez a mennyiség inkább az átvett repülőgépek mennyiségét jelezheti, a szó legszorosabb értelmében vett repülőgépgyártásra vonatkozólag azonban csak becslések készíthetők.

Az aszódi Lloyd Repülőgépgyár termelését illetően korábban említésre került, hogy a már megkezdett Aviatik D.I vadászgépek (348-as sorozatszámmal) és Phönix C.I felderítőgépek (49-es sorozatszámmal) gyártása folyt. Masson Tivadar üzemvezető beszámolójában arról ír, hogy a gyárat április 20-án meg akarták szüntetni és beolvasztani a másik kettőbe, de sikerült anyagot szerezni és előtte soha nem látott produktív munka kezdődött. Állítása szerint a Tanácsköztársaság alatt 45 Aviatik vadászgép készült el, amelyeket teljesen befejeztek és 35 Phönix típusú felderítőgép, amelyek közül 15 volt teljesen új szerelés és gyártás.[49] Egybevetve ezeket a számokat a többi, rendelkezésre álló adattal, arra a megállapításra juthatunk, hogy a 70 darabos Aviatik D.I sorozat valószínűleg teljesen elkészült, míg a 20 megkezdett Phönix elkészült és további 15 darabot is legyártottak. Ez reálisnak tűnik, bár a Lloyd-vadászgépek csak kis számban kerültek alkalmazásra, még május végén is az első 50 példányból 35 állt motor nélkül a cinkotai Anyagszertárban, a felderítőgépek közül pedig kb. 10 jutott el a repülőszázadokhoz.

A Magyar Általános Gépgyár esetében szintén az Aviatik D.I vadászgép gyártása állt befejezés előtt ebben az időben, a 92-es sorozatszámú vadászgépből valószínűleg legyártották a 172 darabos sorozatot (121-et a világháború alatt átadtak) és ezek közül számos példány repült a Tanácsköztársaság egységeinél. A kor legmodernebb vadászgépe, a Fokker D.VII gyártását is a MÁG végezte, a 93-as sorozatú gépből mintegy 50 darabot készíthettek. Az eredeti verzióból kb. 10 repülhetett az egyes századoknál, de a módosított, kétüléses verzió néhány példánya is teljesített szolgálatot (a 196-os és 197-es sorozatszámmal készült gépek H.01-H.10 jelzést kaptak). Emellett természetesen a MÁG-nál felszerelt német gyártású Fokker D.VI. és D.VII gépeket is repülték a magyar pilóták.

A Magyar Repülőgépgyár a világháború alatt nyújtott teljesítményéhez hasonlóan a Tanácsköztársaság alatt is oroszlánrészt vállalt a gyártásból. A Hansa-Brandenburg C.I felderítőgép 169-es sorozatából a háború végén egy újabb sorozat gyártását indították el a 169.180-as számmal kezdődően, a Tanácsköztársaság alatt feljegyzett legmagasabb szám pedig 169.216 volt. Ez majdnem 40 gép gyártását jelenti, amelynek legalább kétharmad részét 1919 márciusa után adták át. Újrakezdték a 269-es sorozatú gépek gyártását is, ebből 12 új példány tűnt fel a kimutatásokban és ezek a gépek mind a harcok során hagyták el a gyárat. A 369-es sorozat utolsó példányait már repülték közvetlenül a világháború után, újak nem készültek. A szintén nagy példányszámban gyártott UFAG C.I felderítőgépből kb. 50 hagyta el a gyárat a nagy világégés után, ennek mintegy fele 1919. március és augusztus között. Végül a vízi repülőgépeket illetően a Hansa-Brandenburg „K" repülőcsónakból valószínűleg új már nem készült, a Hansa-Brandenburg W29 hidroplánból három új példány hagyta el a gyárat és további 4–5 darab állt közel a befejezéshez.[50]

[49] KMA Kézirattár, 293/966. *Marson Tivadar:* A Magyar Lloyd Repülőgépgyár története 1917–1920.

[50] A repülőgépgyárak által elkészített gépek összesítése számtalan jelentésben és repülési kimutatásban felbukkanó sorozatszám alapján készült, forrásaik felsorolására a rendelkezésre álló keretek között nincs lehetőség.

Így a rendelkezésre álló – erősen korlátozott – adatok alapján 300 körülire becsülhető a világháború után gyártott és átadott repülőgépek száma. Ismételten ki kell azonban emelni, hogy ezen gépek egy tekintélyes része már a háború végén kész közeli állapotban volt, egy másik része pedig sohasem került alkalmazásra, csak a románok által elszállított gépek listájában szerepel – vagyis közvetlenül a gyárból vitték el őket.

A magyar repülőalakulatok repülőgép-állományáról

Mivel a világháború alatt az ország területén számos kiképző alakulat működött, a katonai vezetés nagy hangsúlyt fektetett az itt lévő repülőanyag megmentésére, és a frissen megalakult kormánybiztosság erőfeszítéseit jórészt siker koronázta. Ám a pótszázadoktól elszállított repülőanyag elsősorban gyengébb teljesítményű, harci értékkel nem bíró iskolagépekből állt. A modernebbnek számító Hansa-Brandenburg B.I és C.I gépek csak a háború utolsó honapaiban érkeztek a századokhoz, közülük is csak oda, ahol nem kizárólag alapfokú kiképzés folyt. A háború végének közeledtével az egységek nem magyar személyzete szétszéledt, a használaton kívüli vagy sérült, illetve műszaki hibákkal küszködő gépek javítása elmaradt, rosszabb esetben a környékbeli lakosság által további rongálásnak is ki voltak téve. Nem csoda hát, hogy a szegedi alakulat gépei maradtak a legjobb állapotban, hiszen ott működött egy javítóműhely is.[51]

A pótszázadok anyagát a cinkotai Anyagszertárba szállították, amelynek leltárából három ismeretes (1919. január 11., április 30. és május 31.). A nyilvánvalóan hiányos leltári adatok nyomán – típus és sorozatszám alapján – valószínűsíthető, hogy 144 repülőgép került a pótszázadoktól Cinkotára, amelyeknek majd 60 %-a motor nélküli géptörzs volt. A gépek közül 15 volt jó állapotban, ezek közül pedig mindössze három Hansa-Brandenburg B.I, amely ekkor még megfelelt a minimális követelményeknek. A többi valamilyen sérüléssel bírt vagy épp a selejtezés előtt állt.[52] 1919. február 3-án készített a Légügyi osztály egy listát, amelyen feltüntette az egyes repülőosztályoknak kiutalandó gépeket. E listán 27 olyan gép szerepelt, amelyet minden bizonnyal valamely repülőpótszázadnál (főleg Szegeden) használtak ezt megelőzően és használhatónak tartottak (ezek közül nyolc feltűnik az Anyagszertár listáján mint sérült gép).[53] Áttanulmányozva a Magyar Népköztársaság repülőcsapatainak számtalan jelentését, 14 olyan géppel találkozhatunk, amelyet az egyes repülőosztályok használtak és korábban pótszázadoknál szerepeltek, hét közülük a Tanácsköztársaság repülőszázadainál is teljesített szolgálatot. Ezek az alacsony számok egyértelműen mutatják, hogy a pótszázadok sokszor nagy nehézségek árán megmentett repülőanyagából csak keveset profitáltak a magyar repülőcsapatok.

A repülőosztályok ellátására – a pótszázadok anyagai mellett – az ország területén fellelhető egyéb repülőanyagot is az Anyagszertárba irányították, hogy a leltárba vételt követően a használható állapotú repülőgépeket kiutalhassák az alakulatoknak. 1919. január 11. és február 7. között összesen 149 vagonnyi ide szállított repülőanyagot raktak ki

[51] A kiképző alakulatok anyagainak megmentésének történetét részletesen lásd: *Czirók Zoltán:* A Monarchia öröksége. *A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei,* 2006. 5–14. o.

[52] HL PDF iratai. 69/bk. – 1919. 30. d., MTK iratai. A Cinkotai Anyagszertár kimutatásai. 27. d.

[53] HL PDF iratai. 217/bk. – 1919. 30. d.

Cinkotán. Így a január 11-i leltárban szereplő 45 repülőgép (12 motor nélkül) és 14 motor jelentősen gyarapodott.[54] Már 1918. november–december folyamán is több, az ország területén kényszerleszállt német repülőgép beszállításáról kellett gondoskodni, ám ez a helyzet is jelentős fordulatot vett. Az 1918. november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény ugyanis egyebek mellett rendelkezett a Mackensen-hadseregnek a Balkánról történő 15 napon belüli kivonásáról, az országon átvonuló német csapatok lefegyverzésének és internálásának hálátlan feladatát pedig a Károlyi-kormány kapta. Csapatainak internálása miatt Mackensen tábornok tiltakozását fejezte ki, Károlyi pedig igyekezett elsimítani a nézeteltérést, hivatkozva a kényszerhelyzetre, amelybe az antant erőszakos fellépése folytán került. Az újabb francia parancsnoknak a magyar kormány végül eleget tett, igaz, időközben a német csapatok jó része egyszerűen elszéledt – a katonák felszerelésüket pénzzé téve hazafelé vették az irányt.[55]

A lefegyverző bizottságok 1918. december 7-én alakultak meg és hamarosan munkához fogtak.[56] A német hadsereg repülőgépeit vasúti szerelvényekben tárolták, a nyilvántartások szerint számos gépet Jászapátiról szállítottak el a magyar katonák. Február 1-jén az Anyagszertár 28 idegen eredetű repülőgépe közül 20 darab volt német,[57] összesen pedig több mint 60 német gép került magyar kézbe – Albatros D.Va és Fokker D.VII vadászgépek, valamint DFW C.V, Halberstadt C.V, LVG C.VI, Pfalz C.I és Rumpler C.VII típusú felderítőgépek. Ezeknek jelentős része kisebb-nagyobb mértékben sérült volt, de a Fokker D.VII-esek és az LVG felderítők közül többet is használtak a különböző repülőalakulatok (elsősorban a Tanácsköztársaság alatt).

A repülőanyag számbavételét követően 1919. február 3-án a Hadügyminisztérium meghatározta az egyes repülőosztályok számára kívánatos mennyiségű és kiutalandó gépek számát. Az egységek felszerelését szeptember 1-jéig, vagyis hat hónap alatt kívánták teljesíteni, holott a kiutalások jó része már megtörtént vagy folyamatban volt.[58] A jegyzék a következőképp festett:

1. repülőosztály (Mátyásföld) – 12 db együléses;
2. repülőosztály (Albertfalva) – 8 db kétüléses;
3. repülőosztály (Győr) – 4 db együléses és 4 db kétüléses;
4. repülőosztály (Kaposvár) – 6 db kétüléses;
5. repülőosztály (Szeged) – 8 db kétüléses;

5a. repülőosztály (Kecskemét) – 4 db kétüléses;

6. repülőosztály (Arad) – 8 db kétüléses (marad Szegeden!);
7. repülőosztály (Debrecen) – 6 db kétüléses;
8. repülőosztály (Rákos) – 8 db kétüléses.

[54] HL PDF iratai. 69/bk. – 1919. 30. d.

[55] *Gratz Gusztáv:* A forradalmak kora. Budapest, 1935. 73–75. o.

[56] HL PDF iratai. 699/bk. – 1919. 30. d.

[57] HL PDF iratai. 1. sz. havi kimutatás idegen eredetű repülőgépekről. Cinkota-Ehmann-telep, 1919. február 1. 30. d.

[58] Egy részleges kiutalási jegyzéket már január 17-én is kiadott a minisztérium, ezt teljesen lefedi a későbbi jegyzék.

További 10 darab kétüléses gépet tartalékként kívántak fenntartani az albertfalvai gyárban, ugyanakkor a rendelet azt is javasolta, hogy az 5., 5a. és 6. repülőosztály a Szegeden lévő készletből volna felszerelendő. Ezen összeállítás szerint 88 gép került kiutalásra az egyes alakulatok részére, amelyeknek pontos nyilvántartást kellett vezetni a fenti repülőgépekről és motorokról. A feleslegessé vált repülőgépeket Cinkotára vagy a szegedi műhelybe kellett leadni, kiselejtezés pedig csak az anyagszertárba való beszállítás után a minisztérium rendeletére volt eszközölhető. A repülőgépek kiutalásánál még szerepelt a pozsonyi és a bécsi repülőkülönítmény is, előbbinek három UFAG C.I felderítőgépet szántak, amelyből kettőt már korábban átrepültek, utóbbinak kettő ugyanilyen típusú gépet.[59] További működésükről azonban nincs adatunk.

A Tanácsköztársaság alatt kiadott rendeletek nem tartalmaztak külön előírásokat a repülőalakulatoknál kívánatos gépek mennyiségéről, de a fenti számokat iránymutatónak tekinthetjük. A gépállomány kívánt szinten tartása viszont nehézségekbe ütközött, ami több okra vezethető vissza. Egyrészt a harcok kezdetén a visszavonulás következtében több alakulat állományát jelentős veszteségek érték, az egyre növekvő számú harci bevetések és balesetek következtében pedig számos repülőgép szenvedett sérüléseket. A sérült gépek rendbehozatalában nagy szerepe lett volna a szegedi repülőgép-javító műhelynek, ám a francia megszállás miatt erre nem nyílt lehetőség. Bár előirányozták a cinkotai repülő-anyagszertárnak egy javítóműhellyel való kibővítését,[60] ez azonban nem valósult meg és a javításra szoruló gépeket a gyárakhoz szállították, a kisebb reparálásokat pedig helyben, a századoknál oldották meg.

A repülőanyag tárolása és elosztása szempontjából kiemelkedő szerepe volt a cinkotai anyagszertárnak, ahol jelentős mennyiségű anyag gyűlt össze – sajnos ezeknek nagy része éppen használhatatlan vagy sérült volta miatt került ide. Az anyagszertár nyilvántartása az alábbiakat tartalmazta:

1919. április 30-án: 220 repülőgép, amelyből 42 jó (20 motor nélkül), 110 gyengén sérült (67) és 44 erősen sérült (24) állapotban volt, valamint 24 kiselejtezendő (23) repülőgép; – 111 repülőgép-motor, amelyből 52 üzemképes, 59 pedig javításra szoruló állapotban volt.

1919. május 31-én: 257 repülőgép, amelyből 87 jó (50), 127 gyengén sérült (83) és 44 erősen sérült (21) állapotban; – 169 repülőgép-motor, amelyből 37 üzemképes, a többi 25–100%-os javításra szorul a következő megoszlásban: 100% – 30; 80% – 5; 65% – 1; 60% – 2; 50% – 73; 40% – 4; 25% – 17.[61]

A cinkotai repülő-anyagszertárat személyi, fegyelmi és közigazgatási szempontból is közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 37. (Légügyi) osztálya alá rendelték. Az anyagszertárhoz tartozott a székesfehérvári repülő- és léghajós anyagraktár, amely az addig ott üzemelő anyagraktárból és a léghajós különítményből alakult meg Allersdorfer Ferenc vezetése alatt.[62] A csóti repülő-anyagraktárat a székesfehérvári egység alá osztották be,

[59] HL PDF iratai. 85/bk., 217/bk. – 1919. 30. d.

[60] HL MTK iratai. 7848/eln. 27. d.

[61] HL MTK iratai. A Cinkotai Anyagszertár kimutatásai – 1919. április 30., május 31. 27. d.

[62] Székesfehérváron a világháború alatt léghajós telep felállítása folyt és ennek kiszolgálására gázgyár épült, de teljesen nem sikerült befejezni az építkezéseket. 1918. november 3-án mindössze két léggömböt tároltak a sóstói telepen. 1918–1919 fordulóján a zalaegerszegi repülő-anyagszertár gépeit és alkatrészeit is átszállí-

bár itt a háború végén is csak mintegy 80 repülőgéproncsot tároltak, ezeket később valószínűleg Cinkotára szállították.[63] A május 28-i rendelet csak annyi változást jelentett, hogy az anyagszertárhoz rendelték a három repülőtelepet – Zalaegerszegen, Pándorfalun és Hajmáskéren – igaz, ezeket nem helyezték üzembe, csupán telepgondnokságokat állítottak fel az őrzésükre.[64]

Mindennek, vagyis a repülőgépgyáraknak és a többi hátországi alakulatoknak, valamint az egyéb beszerzéseknek köszönhetően a katonai vezetésnek sikerült egy működőképes repülőcsapatot fenntartani. Ez nagyjából 30–35 repülőgép folyamatosan bevethető állapotban tartását jelentette, méghozzá a Monarchiában és Németországban tervezett legmodernebb típusokból. Az állandó pótlások és a gondos karbantartás következtében a frontok kényes szakaszain esetenként jelentős számú repülőgépet tudtak alkalmazni a gyalogság támogatására – de egy sikertelen szárazföldi hadműveletet természetesen nem tudott ellensúlyozni 10–20 repülőgép.

A repülőszázadok gépállománya 1919. április–július:[65]

Dátum	*Repülőszázad*									*Különítmény*		*Összesen*
	1.	*2.*	*3.*	*4.*	*5.*	*6.*	*7.*	*8.*	*9.*	*Szombathely*	*Pásztó*	
április 19.	2	2	-	3	5	5	1	5	-			23
április 21.	2	2	1	2	5	4	1	-	-			17
április 23.	2	3	1	1	2	1	1	-	-			11
május 3.	5	2	3	4	4	6	4	-	-			28
május 7.	3	2	3	5	3	-	3	4	-			23
május 8.	6	2	3	5	3	4	3	4	-			30
május 12.	2	1	2	4	3	2	1	2	1			18
május 14.	2	3	3	3	4	2	1	8	1			27
május 26.	2	2	2	2	-	2	2	-	-			12
május 29.	3	2	2	6	1	-	3	3	1	2		23
június 1.	1	1	2	6	1	1	-	-	-	3	1	16

tották Székesfehérvárra, az 1919. február 16-i leltár szerint 27 motor nélküli repülőgéptörzs, 79 alsó és felső szárny, 54 magassági és 22 oldalkormány, féklapok, ülések és egyéb anyagok álltak a raktárakban – ez az állapot még 1919. október 20-án, vagyis jóval a románok kivonulása után is fennállt. HL PDF iratai. sz. n. (169) 30. d., HM iratai, 32567/bk. 980. d.; *Farkas Gábor – Lajtai János:* Székesfehérvár repüléstörténete I. Székesfehérvár, 1997. 11–14. o.

[63] HL MTK iratai. 7848/eln. 27. d.

[64] HL MTK iratai. 10756/eln. 37. o. 27. d.

[65] A kimutatások kizárólag az üzemképes repülőgépeket tartalmazza, a javítás alatt állókat, ami időnként egy századnál 4–5 gépet is jelenthetett, nem. A 2. repülőszázad esetén az albertfalvai gyár jó hátteret nyújtott a szükséges repülőgépek előteremtéséhez, így az alacsony számok nem mérvadóak. A 3. repülőszázad állománya nehezen követhető nyomon az északi hadjárat során kihelyezett különítményei miatt. Hasonlóképp a 8. repülőszázad állandóan 8–9 géppel bírt, ám mivel egyes részei vagy az egész század folyamatos mozgásban volt (pontos) jelentéseket csak ritkán adott le. Szintén figyelembe veendő a mátyásföldi gyár, mint az ellátás biztosítója.

Dátum	Repülőszázad									Különítmény		Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Szombathely	Pásztó	
június 2.	3	1	1	4	1	0	-	-	2	3	-	15
június 3.	2	1	2	6	1	1	-	-	2	3	1	19
június 5.	1	1	2	6	0	1	-	-	1	3	1	16
június 8.	2	1	2	4	1	3	-	-	2			15
június 9.	2	1	1	5	1	2	0	-	1			13
június 15.	2	1	1	3	1	2	2	8	2			22
július 5.	2	1	1	3	1	1	1	9	2			21
július 18.	2	2	4	6	2	4	3	9	3			35

„-" nem adott le jelentést a század

A szemben álló erők

Ahhoz, hogy pontos képet alkothassunk a magyar repülőcsapatok nagyságáról, számba kell vennünk az ellenük felvonultatott repülőerőket is.

Csehszlovákia a K. u. k. Luftfahrtruppen cseh és szlovák területen maradt repülőgépanyagából tudott gazdálkodni, ami nem volt túl bíztató. Bár elsősorban a prágai Al-Ma üzemben – ahol számos átalakítást végeztek a háború alatt – és a Cheb melletti (egykori Flek 16 és Fliegermaterialdepot IV) raktárakból több száz repülőgéptörzset és motort sajátítottak ki, ezekből csak csekély számú gépet tudtak felhasználni. Az eltérő adatok egyike szerint 210 repülőgéptörzs és 97 motor került a birtokukba,[66] de a háború után hazatérő pilóták közül is többen sikeresen repülték át gépüket csehszlovák területre. 1918 novemberétől az országban található repülőtereken – Brno, Olomouc, Pardubice, Plzeň, Strašnice – egyre-másra alakultak az új csehszlovák repülőegységek, de ezek kevés használható és harcértékkel bíró repülőgéppel rendelkeztek és némelyikük rövid fennállás után meg is szűnt. Jan Kaše kutatásai szerint a csehszlovák repülőcsapatok még 1918. december 30-án is csak 50 repülőgéppel rendelkeztek, amelyből hivatalosan mindössze 18 volt használható, ám a valós helyzet még siralmasabb volt. Kezdetben a Chebnél működő korábbi repülő-pótszázad volt a repülőképes gépek legfontosabb forrása, mintegy 10 használható Hansa-Brandenburg B.I és C.I-essel és elsősorban ezekkel próbálták feltölteni a frissen alakult egységeket.[67] Az 1. letecká setninat (1. tábori repülőszázad) hivatalosan november 21-én hoztak létre Mařaticében a híres világháborús pilóta, Jindřich Kostrba parancsnoksága alatt. A század egy különítménye hamarosan harci

[66] Ez az általánosan használt adat azonban egy jó néhány évvel a háború után készített listán alapul, amely az Ausztriától jóvátételként kapott felszerelés értékcsökkenését volt hivatott kimutatni, így természetszerűleg nem került feltüntetésre minden repülőgép, a többit pedig mint értéktelen, használhatatlan repülőgépet jelölték meg. Egy másik adat szerint csupán az Al-Ma üzeméből 198 sárkány és 85 motor került a csehszlovákok tulajdonába. *John Miloslav:* Vznik Čs. Letectva v r. 1918–20. 6. o.; *Jiří Rajlich – Jiří Sehnal:* Československé letectvo 1918–1924. 6–7., 25. o.

[67] *Jan Kaše:* O stavu československého letectva. *LK Speciál,* 6. (2005.) 65. o.

bevetéseken is részt vett. 1919. január 23-án ugyanis az ún. „7 napos háború"-ban a franciaországi cseh légionáriusok és az orlovai önkéntesek támadást indítottak a lengyel csapatok kezén lévő Bohumin vasútállomás és a karvinai szénbányák ellen. A különítmény egy-egy vadász- és felderítőgépből állt és az Ostrava melletti Hrabové repülőteréről indulva, felderítésekkel kellett segítenie a harcokat. E különítményből szervezték meg 1919. február 1-jén a második tábori repülőszázadot (2. letecká setnina).[68]

A csehszlovák repülőcsapatok azonban nehéz helyzetben voltak, a február 4-én rendelkezésükre álló hét használható gép nem engedett túlságosan ambiciózus terveket. Február 11-én a katonai vezetés kidolgozott egy javaslatot a fejlesztésre. Ez alapján hat repülőszázadot kívántak létrehozni, egy-egy bombázó-, csatarepülő- és harci századot (18–18 géppel), egy tüzérségi századot (10 géppel), valamint egy-egy felderítő és fotófelderítő századot (9–9 géppel). A gépeknek csak egy részét birtokolták volna a századok, de egy harci század esetében például az alkatrész-ellátás és a nem kis létszámú (59 fő) személyzet biztosítása mellett feltételezett 12 repülőképes gépet hat tartalékkal és összesen 27 motorral. A nagyszerűen felvázolt tervnek – ha minden egyebet sikerül megoldani – volt egy nagy problémája, mégpedig az, hogy honnan szereznek 82 repülőgépet.[69]

Szlovákia megszállásával párhuzamosan, 1919. február 2-án az 1. letecká setnina is áttelepült Kassára, a korábbi parancsnokot, Vojtěch Pašeket Stanislav Novák kapitány váltotta fel a század élén. Erősítésként új repülőgépek is érkeztek, a Tanácsköztársaság megalakulásakor a század négy felderítőgéppel rendelkezett (három Hansa-Brandenburg C.I és egy LVG C.VI típusú). Az alakulat első felderítő repülését április 17-én teljesítette a Kassa melletti Barca repülőteréről, amely az időjárási körülmények miatt már a következő héten használhatatlanná vált, így átköltöztek Uherské Hradištěbe (Magyarhradis, ma Csehország területén), majd május 4-én a Pozsony melletti Pezinok repterére települtek (egy különítmény Losonc ideiglenes felszállóhelyéről teljesített bevetéseket). Május végére a kellő tapasztalattal nem bíró pilótáknak köszönhetően az alakulat leamortizálta gépállományát, és bár június 9-ig öt újabb felderítőgépet kaptak, június második felében újfent csak két használható Hansa-Brandenburg állt a hangárokban bevethető állapotban. A század főleg a Léva körüli harcokból vette ki a részét, majd az északi fronton beállt fegyverszünetet követően összevonták a 2. letecká setninával és áthelyezték Nyitrára. Május 17. és június 23. között az egység repülői 26 harci bevetést hajtottak végre.[70]

A 2. polní letecká setnina április 12-én érkezett a kassai repülőtérre és váltotta fel a másik századot. Az egység április 20-án érte el a hadrafoghatóságot, ám az ő helyzetük sem volt jobb: mindössze két használható Hansa-Brandenburg C.I felderítőgéppel rendelkeztek. Április 23-án repülték első bevetésüket, a rossz időjárás miatt azonban csak korlátozott légi tevékenységről beszélhetünk. A csehszlovák repülőszázad elsősorban a Putnok-Miskolc-Čop térségben tevékenykedett (Miskolcot is bombázták), a május közepéig terjedő időszakról azonban kevés információ maradt fenn. Annyi azonban bizonyos, hogy a repülőgép-állomány hihetetlen gyorsasággal használódott el, április 30. és május 30. között három Hansa-Brandenburg felderítőgép vált használhatatlanná baleset követ-

[68] *Jan Kaše:* 1. a 2. polní letecká setnina. *LK Speciál,* 6. (2005.) 33–39. o.; *Uő:* Těšínsko. *LK Speciál,* 6. (2005.) 44–45. o.

[69] *Jan Kaše – Vladimir Pirič:* Stíhací letalda první světové války v Československu. Cheb, 1994. 6. o.

[70] *Jan Kaše – Petr Lukeš:* 1. polní letecká setnina. *LK Speciál,* 10. (2008.) 26–29. o.

keztében vagy bevetés közben. A század repülőgép-állományát a későbbiekben igyekeztek feltölteni, június 3-án például négy újabb felderítőgépet kaptak, de a kassai repülőteret a magyar csapatok sikeres felvidéki hadjárata miatt el kellett hagyniuk. Ezt követően Spišská Nová Vesből szálltak fel a gépek, a kimutatások szerint a szlovákiai harcok során összesen 33 bevetést teljesítve.[71]

A csehszlovák repülőcsapatok nehéz helyzetén a franciák igyekeztek segíteni és egy teljes repülőszázadot küldtek támogatásul a legmodernebb gépekkel. A BRE 590 jelű század (Escadrille) Georges M. Lachmann parancsnoksága alatt állt, aki 1917 elejétől az orosz fronton küzdő Escadrille N.581 parancsnokaként és öt igazolt légi győzelem elérésével tüntette ki magát. Az egység első része (három tiszt, öt tiszthelyettes, 68 fönyi személyzet, 30 autó és két repülőgép) 1919. április 9-én érkezett az országba, a többi szállítmányt pedig április 24-én, 30-án és május 19-én indították Franciaországból. A századot állományát elvileg Breguet XIV A2 és Salmson 2A.2 felderítő-bombázó gépek, valamint SPAD S.VII és S.XIII vadászgépek alkották, az első repülőgépek összeszerelését rögtön az érkezés után megkezdték Kbely repülőterén, míg a legénységet Vinoriban és a környező falvakban szállásolták el. Június 6-án áthelyezték az alakulatot a Pozsony melletti Pozsonyszőlős (ma: Vajnory) repülőterére, öt Breguet bombázógépe is megérkezett, Lachmann kapitányt pedig kinevezték a nyugat-szlovákiai légierő parancsnokává, ami azt jelentette, hogy az 1. letecká setnina is a parancsnoksága alá tartozott. A század élére Roussin hadnagy került. Június 12-én két Salmson és egy SPAD S.XIII típusú gép érkezett további erősítésként Pozsonyszőlősre, de az alakulat több más repülőteret – Felbár (ma: Horný Bar), Nemesócsa (ma: Zemianská Olča) és Nyitra – is használt a harcok során.

Az Escadrille BRE 590 tevékenysége messze túlmutatott a csehszlovák századok teljesítményén, felderítéseikkel és főleg bombatámadásaikkal óriási támogatást nyújtottak a földi csapatoknak, persze egymaguk a harcok menetét nem változtathatták meg. Június 6–24. között a század több mint 100 harci bevetést hajtott végre.[72] Később a franciák további segítségével (115 repülőgép) a teljes csehszlovák repülőerő kiépítésre került, de erre már csak a harcok után került sor.

1916. augusztus 27-én, amikor Románia belépett a háborúba, alig rendelkezett használható repülőcsapattal. Bár 44 francia eredetű repülőgépük többsége a korban modernnek számított, mindössze két szervezett repülőszázada volt – ez összesen tíz pilótát, kilenc megfigyelőt, 12 repülőgépet jelentett. Az újabb gépek folyamatos érkezése mellett az igazi áttörésre 1917-ben került sor.[73] Amellett ugyanis, hogy több orosz repülőszázad harcolt a román fronton, repülőerejük megalapozásában mégis a franciáknak voltak elévülhetetlen érdemeik – 42 tisztet, 45 altisztet és 162 legénységi állományú személyzetet, valamint 100 repülőgépet bocsátottak a románok rendelkezésére. A repülő személyzetből 18 volt pilóta, közülük többen századparancsnokként szolgáltak a francia–román repülőszázadoknál.[74] A román repülők kiképzésével 1917 végére a román királyi repülő-

[71] *Jan Kaše – Petr Lukeš:* 2. polní letecká setnina. *LK Speciál,* 10. (2008.) 33–40. o.

[72] *Jan Kaše – Vladimír Pirič:* Stíhací letalda první světové války v Československu. Cheb, 1994. 12–15. o.; *Jan Kaše – Petr Lukeš:* Escadrille Br.590 v boji. *LK Speciál,* 10. (2008.) 6–23. o.

[73] Istoria aviației române. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1984. 89–93. o.

[74] *Alan Durkota – Thomas Darcey – Victor Kulikov:* The Imperial Russian Air Service. California, 1995. 142–144. o.

csapatok 118 repülőgépét 12 századba osztották be: egy Caudron és hat Farman felderítőgépekkel, négy Nieuport vadászgépekkel és egy Breguet-Michelin bombázógépekkel felszerelt század.[75]

Az 1917. decemberi fegyverszünet után a román repülőalakulatoknak már nem volt lehetősége harcolni. A fenti gépparkból megmaradt repülőanyagra alapozva 1918. december 15-én megalakult a Grupul 5 Aeronautic, vagyis az 5. repülőosztály 30 repülőgéppel (ebből 21 felderítő). Az esetleges pótlásra a hátországban további 87 repülőgép állt rendelkezésre, ám az összes elavult és elhasználódott gép selejtezése után mindössze 18 Sopwith Strutter felderítő és 25 Nieuport 17 és 24 típusú vadászgép maradt – ebből két századot hoztak létre: Escadrila N.7 (Nieuport) és Escadrila S.12 (Sopwith) néven.

A Grupul 5 Aeronautic parancsnoksága 1919 februárjában Nagyszebenbe költözött. A repülőszázadok folyamatos feltöltése a hátországból, illetve a magyar területeken lefoglalt repülőanyagból újabb egységek létrehozását eredményezte.[76]

A román századok repülőgép-állománya, 1919. május–június:

		Esc. S.2/B.2		*Esc. N.7*		*Esc. S.12*		*Összesen*		*„Raktárszázad"*		
		bev.	*jav.*	*bev.*	*jav.*	*bev.*	*jav.*	*bev.*	*jav.*	*bev.*	*jav.*	*szer.*
május vége	*vadász*		1	1		1		2	1			
	felderítő	2		2		1	1	5	1	3	1	
június	*vadász*	1		1	1	1	1	3	2		1	
	felderítő	1	1	1	1		1	2	3		3	2

A Tiszántúl elfoglalását követően a román repülőalakulatok is magyar repülőterekre költöztek. Az Escadrila S.2 Békéscsabáról, az S.12 Debrecenből teljesítette bevetéseit, míg az Escadrila N.7 Nagyváradra települt.[77] A román feljegyzések arról számolnak be, hogy mind a saját, mind a zsákmányolt magyar repülőgépek vagy nagyon elhasználódott állapotban voltak, illetve gyorsan erre a sorsra jutottak, vagy nagy mennyiségben szenvedtek sérülést, így a pótlásuk nem volt egyszerű feladat. 1919. július 20-án például – amikor újra fellángoltak a harcok a tiszai átkelésnél – az 5. repülőosztálynak hét felderítő és 10 vadászgép volt az állományában, ebből már nyolc zsákmányolt és három ellenséges területen leszállni kényszerült magyar gép volt. A harcok befejezésekor, 1919. augusztus 4-én az Escadrila S.12-nek egy Sopwith és három Nieuport, az Escadrila N.7-nek pedig mindössze egy-egy Nieuport és Hansa-Brandenburg gépe maradt üzemképes állapotban.

[75] Istoria aviației române. 114. o.

[76] *Bernád Dénes:* A Román Királyi Légierő első magyarországi hadjárata. 1. rész – Erdély 1918 november – 1919 március. *Aero Historia,* 1990. december. 31–32. o.

[77] A magyar felderítőgépek jelentései nyomán a debreceni repülőtéren állomásozó román egységről több információ is ismert. Május 13-án három hangárt figyeltek meg gépekkel, majd június 1-jén egy hangárban egy-egy harci és felderítőgép állt repülésre készen. Június 8-án két újabb harci repülő érkezéséről szerezhetünk tudomást, így összesen már hat repülőgép részére volt hangár Debrecenben. Június 13-án Tiszaszentmárton községbe hét repülőgépből álló román egység érkezett, amit egy, a románok által megszállt területről érkezett vasúti alkalmazott beszámolója is megerősített – az alakulat kilétét azonban ez ideig nem sikerült azonosítani. HL MTK iratai. 513/202. hdm. 63. d., 288 sz., 612/10., 613/14., 613/15. hdm. 83. d.

A franciák továbbra is próbálták segíteni a románokat, 20 Breguet 14 B-2 típusú bombázógép erejéig; az első nyolc példányból azonban mindössze kettő jutott el a frontra, a többi lezuhant a rossz időjárási körülményeknek és a tapasztalatlan román pilótáknak köszönhetően.[78]

Szerbia katonai repüléséről is érdemes néhány szót ejteni, függetlenül attól, hogy a magyarországi harcokban nem vettek részt. A szerb repülők már a második balkáni háborúban végeztek felderítő repüléseket, a világháború kirobbanásakor azonban a franciák által kiképzett és francia gépekkel felszerelt, nem túl nagy repülőerejük rövid időn belül alulmaradt az osztrák–magyar és bolgár repülőkkel szemben. Ezután az új szerb repülőcsapatokat Görögországban hozták létre, szintén hathatós francia segítséggel és a szövetséges Keleti Hadsereg részeként harcoltak a Balkán-félszigeten Szerbia felszabadításáért. A kezdetben francia parancsnokokkal és részben francia legénységgel harcoló századok az 1918. szeptemberi támadás idején már szinte teljesen szerb személyzettel rendelkeztek, a hat szerb repülőszázadnak pedig összesen 81 gépe volt, amelyek mindegyike a legmodernebbek közül került ki (Dorand AR.1 és Breguet 14 típusú bombázók, valamint Nieuport 24 és SPAD S.VII típusú vadászgépek).[79] E repülőanyag mellett a Balkánról kivonuló francia csapatok által Szerbiában hagyott, majd később, az 1920-as évek elején Franciaországból rendelt Breguet és Spad típusokkal alapozta meg az egyesült Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a repülőcsapatait kb. 123 géppel (ennek mintegy 2/3-a 1919-ben már szolgálatban volt). Ehhez még hozzá kell számítani a Monarchia támaszpontjairól – Cattarótól a magyar határig – a SHS Királyság birtokába került óriási mennyiségű repülőgépet. Közülük kiválogatták a legjobb állapotban lévőket, aminek eredményeképp legalább 71 különböző (10 féle) típusú felderítőgépet és legalább 50 különböző (5) típusú vadászgépet, valamint 12 különböző (6) típusú vízi repülőgépet repültek a jugoszláv légierőben a Monarchia egykori gépei közül.[80] Déli szomszédaink végül nem avatkoztak be a Tanácsköztársaság küzdelmeibe és valamelyest kielégítette őket az, hogy két szlovéniai repülőszázad (a Letalska Stotnija Ljubljana és a Letalska Stotnija Maribor) csatározott az osztrákokkal Karintiáért.[81]

---

[78] *Valeriu Avram:* A román V. repülőosztály 1919-es tevékenysége Magyarország felett. *Aero História,* 1992. október. 37–39. o. A front mögött is tartózkodtak francia repülőalakulatok, ezekről azonban csak néhány felderítő jelentés tanúskodik. Május 19-én a következőkről számoltak be: „Aradon az 508-as francia repülőosztály, 3 repülőgép hangárokban, 5 gép műhelyekben, javítás alatt". Június 1-jén Szegeden hét francia repülőgépet figyeltek meg, öt másikat (Albatros típusút?) pedig javítás alatt, míg június 15-én több vasúti szállítmány indult útnak Hódmezővásárhely felé francia autókkal és repülőgépekkel. HL MTK iratai. 519/5 hdm. 75. d., 601/4. hdm. 76. d., 615/8 hdm. 77. d.

[79] A szerb repülőcsapatok első világháborús történetét feldolgozó művek: *Vladeta D. Vojinovic:* Vazduhoplovsto Srbije na Solunskom frontu 1916–1918. Beograd, 2000.; Sprska Avijatika 1912–1918. Beograd, 1993.

[80] *Ognjan M. Petrovič:* Bojni aeroplani kraljevnie SHS/Jugoslavije 1918–1930. *LET Flight,* 2000. 2. sz. Beograd. 21–84. o. A fenti számokhoz hozzá kell adni további 12 különböző (6) típusú vízi repülőgépet (összesen 27-et) zsákmányoltak.

[81] *Gustav Ajdič – Zoran Jerin:* Letalstvo in Slovenci 2. Ljubljana, 1990. 10–13. o. Érdekes megjegyezni, hogy a maribori század 1919 áprilisában 81 embert számlált, valamint hat bombázó és négy vadászgépe volt.

Az újonnan felállított repülőcsapatok személyzetének biztosításához a világháborút követő általános leszerelési rendeletet a repülőalakulatoknál szolgálatot teljesítő tisztekre és legénységre nem terjesztették ki – a hadügyminiszter parancsa értelmében továbbra is szolgálatban maradtak.[82] A november 9-i hadügyminiszteri rendelet utasítja a Légi Csapatok Kormánybiztosságát, „...hogy a légjáró csapatok kötelékében szolgálatot teljesítő, az 1895 és ennél idősebb születésű évfolyambeli nem tényleges havidíjasok, havidíjas jelöltek... és a legénység továbbszolgálatra visszatartható."[83] Ennek eredményeként december 2-ig a repülőalakulatok személyi állományát teljesen feltöltötték, ám szolgálatban tartásuk nagy anyagi gondot jelentett – a kb. 300 tiszt és 1000 altiszt és katona egyhavi fizetése másfél millió koronát tett ki.[84] Ehhez azonban még hozzá kellett számolni a november 13-i rendeletben szabályozott tiszti és legénységi pótdíjakat, a repülőgép-vezetők és megfigyelők részére pedig további pótdíjakat rendszeresítettek a teljesített repülések után.[85]

Az összeomlás után Budapesten, a Haller utcában lévő Nádasdy-laktanyában alakult meg a repülők törzskülönítménye. Kezdetben Mauer százados, egy erdélyi származású tábori pilóta volt a parancsnok, majd hamarosan Bogyay Arthur őrnagy vette át a vezetést. Itt kellett a repülőknek jelentkezni és a kijelölt századparancsnokok közülük toborozták leendő egységük számára a személyzetet.[86] A Légügyi osztály 1919 márciusáig 142 tiszti pilótát és megfigyelőt, valamint 175 altiszti és legénységi állományú pilótát vett nyilvántartásba.[87]

Mivel a repülőalakulatok szervezete folyamatosan változott, a személyi állományukról is nehéz képet alkotni. Az 1919. március 24-i rendelet a toborzásra vonatkozó előírásokat hatályon kívül helyezte,[88] ez azonban csak ideiglenes volt, hiszen április 8-án újfent érvénybe léptették a toborzás intézményét.[89] Ennek, illetve az állomány-összeállítás eredményeképpen május 28-án kiadták az egyes repülőalakulatok újonnan rendszeresített állományainak névjegyzékét. A névjegyzék szerint a hét hagyományos repülőszázad mindegyikéhez 12 pilótát (négy volt tiszt és nyolc volt altiszt) és nyolc megfigyelőt terveztek, míg a 8. (harci) repülőszázadhoz 25 pilótát (kilenc volt tiszt és 16 volt altiszt), a 9. (vízi) repülőszázadhoz pedig 10 pilótát és hat megfigyelőt. Így a kilenc repülőszázadhoz 119 pilótát és 62 megfigyelőt kívántak beosztani, ezzel szemben a névjegyzék 113 pilóta és 58 megfigyelő nevét tartalmazta.[90] Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az említett pilótákon kívül a repülőszázadok parancsnokai és parancsnokhelyettesei, valamint

[82] HL PDF iratai. 40/bk. – 1918. 29. d.

[83] HL PDF iratai. 29.601/Eln.1.a. – 1918. 29. d.

[84] HL PDF iratai. 729.754/10. – 1918. 29. d.

[85] HL PDF iratai. 30.202/eln. – 1918. 29. d.

[86] HL Personalia. Nagy Béla repüléssel kapcsolatos hagyatéka. Nagy Józsa György és Szajkovics Ede visszaemlékezése. 106. d.

[87] HL PDF iratai. 601/bk. – 1919. 30. d.

[88] HL MTK iratai. 737/bk. 27. d.

[89] HL MTK iratai. 7848/eln. 27. d.

[90] HL MTK iratai. 10756/eln. 37. o. 27. d.

sok esetben a műszaki vezetők is teljesítettek bevetéseket – hiszen ők is képzett pilóták vagy megfigyelők voltak. Bár az 1919. május végéről, illetve június elejéről fennmaradt kimutatások eléggé hiányosak, láthatjuk, hogy ezek a számok nagyjából megfeleltek a valóságnak, sőt, sok esetben az előirányzottnál többen szolgáltak egy-egy századnál. A jegyzék szerint a még hiányzó állományt a megszállott területekről még jelentkező menekült repülőkatonákból kívánták betölteni.

A repülőcsapatok személyi ügyeiben a budapesti székhelyű Repülőpótkeret parancsnokság volt hatáskörileg illetékes, amelynek alárendeltségébe került a Repülő-pótalosztály és a Repülőkiképző század. Előbbi állományába tartoztak a tábori alakulatokhoz pótlásként vezényelt katonák és azok, akik kiképzés céljából a kiképzőszázadhoz való beosztásukra vártak. A névjegyzék 43 ilyen repülőt vett nyilvántartásba, akik kellő gyakorlat hiányában további kiképzésre szorultak.[91] A kiképző századot eredetileg Szegedre tervezték, ám a franciák jelenléte – és persze az egyre erősödő ellenforradalmi erők – nem tette lehetővé az egység működését, ezért az alakulatot Szombathelyen állították fel, majd egy június 18-i parancs értelmében áthelyezték Mátyásföldre.[92] Itteni tevékenységükről azonban nem maradtak fenn dokumentumok.

A románok bevonulását követően, augusztus 6-án megjelent rendelet értelmében a „magy. rep. csapat/Hátországbeli és hadrakelt sereghez tartozott alakulásai egyelőre nem szerelnek le". Bár a repülőszázadok jó része felbomlott, az újjáépítéshez a honvédelmi miniszter elrendelte, hogy az új parancsnokok a volt „vörös" parancsnokságok és alakulatok személyzetét megbízhatóságuk alapján osztályozzák. Bármilyen további szolgálat végzésére csak a megbízhatónak minősített személyzet volt jogosult. Az előírások szerint „egyelőre csakis a megfelelő tényleges tisztek, a szükséges tartalékos tisztek, megfelelő tovább szolgáló altisztek vezénylendők vissza szolgálattételi állományba. Más legénységi egyének csak kivételes s nagyon indokolt esetben tartandók vissza." A parancsnokoknak névjegyzéket kellett készíteni a személyzetre vonatkozólag.[93] A 37. (repülésügyi) osztály 1919. október 1-jei névjegyzékei 118 pilótát és megfigyelőt tartalmaznak, akik közül 24 a Hüm. 37. osztályánál tevékenykedett, 19 betegállományban, míg heten eltűntként voltak nyilvántartva. Egy másik jegyzék szerint 1919. október 15-ig 32 repülőtiszt szerelt le.[94]

Az agónia

1919. augusztus 1-jén lemondott a Forradalmi Kormányzótanács és ezzel véget ért a Tanácsköztársaság időszaka, három nappal később, augusztus 4-én pedig a románok bevonultak Budapestre – kezdetét vette az ország, és ezzel együtt repülőiparunk kirablása. A Légügyi osztály által folyamatosan vezetett nyilvántartásoknak köszönhetően viszonylag

[91] Uo. A Repülőpótkeret-parancsnoksághoz a repülőalakulatok személyi ügyei mellett a gazdasági-közigazgatási, felszerelési és anyagi ügyeket is irányította, minden olyat, ami nem műszaki jellegű. A műszaki anyagok intézése a Repülő-anyagszertár hatásköre volt. A Repülőpótkeret közvetlenül a 37. (légügyi) osztály alárendeltségébe tartozott.

[92] A szombathelyi század történetéhez lásd: *Czirók Zoltán:* Katonai repülés Szombathelyen a „forradalmak korá"-ban, 1918. november–1920. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények,* 2007. 2. sz. 48–63. o.

[93] HL HM iratai. 201.085/Lü. 37. – 1919. 982. d.

[94] HL HM iratai. 1988/bk. – 1919. 980. d.

pontos adatokkal rendelkezünk az elhurcolt anyagot illetően. Az 1919. november 21-ig feldolgozott adatok szerint 302 vagon repülőanyagot vittek el a románok különböző helyekről, ezek közül szeptember 26. és november 21. között 97 vasúti kocsi már el is hagyta az országot a Tisza-hidakon keresztül. A magyar repülőcsapatokat majdnem 83 millió korona kár érte, amelybe a Károlyi-kormány idején elveszett anyagok nincsenek beszámítva.[95] A vonatkozó román forrásokat áttanulmányozva Valeriu Avram professzor megkísérelte a lehető legpontosabb kimutatást készíteni a románok által használt zsákmánygépekről és motorokról, amely természetesen – mint a történelem folyamán annyiszor – egy jóval kisebb számot mutat, így valószínűleg már soha nem derülhet fény a teljes igazságra. „Több ezer, az egykori román Főhadiszállásnak az 1919-es tevékenységéről szóló korabeli dokumentumait végigforgatva és alaposan áttanulmányozva arra a meglehetősen pontos megállapításra jutottam, hogy a román hadsereg kb. 150, különféle típusú repülőgépet zsákmányolt a magyar hadseregtől, amelyből mintegy 80 volt használható állapotban, a többi erőteljesen használt, vagy alkatrészhiányos volt. (...) Ezen kívül mintegy 260, különböző típusú repülőgépmotor is zsákmánnyá vált, ezeket Aradra küldték az ottani (MARTA) repülőgépgyárba."[96]

Fennmaradt ugyanakkor egy kimutatás 1919. december 28-i dátummal, amely gróf Teleki József kérdésére közölte a „Visszamaradt repülőanyagok leltára a román megszállás után"-i mennyiségét. Ez többek között: 55 használt repülőgép (sárkány) javításra szoruló állapotban, 11 használt repülőgép motor javításra szoruló állapotban, 36 repülőgéproncs, 12 motorroncs, valamint a különböző mennyiségű propellerek, szárnyak, repülőgép-alkatrészek.[97] Ezekhez a számokhoz azonban minden bizonnyal hozzá kell még adni az egyes alakulatok birtokában lévő repülőgépeket, hogy képet kaphassunk az országban maradt repülőanyagról. Néhány repülőszázadnak ugyanis sikerült megmenekülnie a románok elől és ezek a Dunántúlon kerestek menedéket. A 8. (harci) repülőszázad Háry parancsnoksága alatt előbb Győrszemerére, majd Szombathelyre vonultak vissza a románok elől, de a kecskeméti 5. repülőszázad nagy részének is sikerült Lajosmizsén és Ferencvároson keresztül – Jutason pedig még hozzájuk kapcsolták a kaposvári század szerelvényét is – Szombathelyre bevonulnia. Rajtuk kívül a győri század nagy része települt át Szombathelyre, ami az utolsó mentsvárnak számított.

A Nemzeti Hadsereg repülőcsapatainak tagozódását és alárendeltségi viszonyait az 1919. október 12-én kiadott rendeletben szabályozták. Eszerint a Magyar Repülőcsapat Parancsnokság a Fővezérség I.b osztályaként, annak mindenkori székhelyén kapott beosztást. A parancsnok egyben az I.b. osztály vezetője és repülésügyi előadó. A 37. (légügyi) osztály megszűnése után az osztály ügykörébe tartozó elvi kérdéseket, a gyárak üzemének irányítását és az aviatikai személyzet nyilvántartását is az I.b osztály vette át. A Repülőcsapat Parancsnokság alárendeltségébe a Szegedi Repülőcsoport-parancsnokság (a szegedi repülőszázad, a repülőkiképző-század és a repülőgép-javítóműhely), a

[95] HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) iratai. 1798/bk., 2197/bk. 37. oszt. 980. d. A részletes kimutatás szerint a repülőgépgyárakból 87 gépet vittek el (13 motor nélkül), az egyes repülőszázadoktól 23 gépet, míg Cinkotáról 208 repülőgépet motorral, 192 repülőgépet motor nélkül és 130 motort. Ezenkívül számtalan alkatrészt, nyersanyagot, szerszámgépet stb. zsákmányoltak a románok.

[96] *Valeriu Avram:* A román V. repülőosztály tevékenysége Magyarország felett. (Ford. Bernád Dénes.) *Aero Historia,* 1992. október. 40–41. o.

[97] HL HM iratai. 21626/a bk. 981. d.

szombathelyi és budapesti repülőszázad, valamint a siófoki repülőkülönítmény tartozott. A parancsnokság vezetője Bogyay Artúr őrnagy lett, beosztottak pedig Pál Andor százados, Gálffy Béla, Weldin Ferenc és Kazay Kálmán főhadnagyok. A Fővezérség I.b osztálya 1920. január 25-én megszűnt.[98]

A Szegedi Repülőcsoport Parancsnokságot a szegedi Kerületi Parancsnokságnak alárendelve hozták létre, parancsnoka Czapáry Jenő százados lett. A parancsnokságot 1920 elején megszüntették, mivel fölöslegessé vált. Személyzete a szegedi repülőszázadhoz vonult be, állománya két tiszt, két altiszt és hat fő legénység volt. A Repülőcsoport kötelékébe tartozott a Szegedi Repülőszázad, Horváth István parancsnoksága alatt. Személyi állománya 1919. november 30-án kilenc tiszt és 44 főnyi legénység, míg 1920. február 1-jén nyolc tiszt, két altiszt és 46 fő legénység. Ezen idő alatt három startkész repülőgéppel rendelkeztek.[99]

A Szegedi Repülőkiképző-század parancsnoka Martinek Vince százados volt, a század állománya 1919. december 15-én négy tiszt, négy altiszt és 35 főnyi legénység volt, míg a Szegedi Repülőgép-javítóműhely parancsnoka Fabinyi Elek százados, a műhely állománya pedig 1919. december 15-én öt tiszt, két altiszt és 109 fő legénység.[100]

A Szombathelyi Repülőszázadot a szombathelyi Körletparancsnokságnak rendelték alá, parancsnokul a Szombathelyre visszavonult egykori 8. harci repülőszázad parancsnokát, Háry László századost nevezték ki. Személyi állománya 1919. november 20-án 15 tiszt és 56 fő legénység, december 10-én pedig 16 tiszt, 13 altiszt és 55 főnyi legénység. Előbbi időpontban öt, utóbbiban két startkész repülőgépet bírt a század.[101] A szombathelyi repülőtér rendbehozatalára felállították a Repülőtér-gondnokságot, melynek parancsnokául Albrecht Alfréd főhadnagyot nevezték ki.

A Siófoki repülőkülönítmény valószínűleg a Fővezérség közvetlen rendelkezésére állott, de azon kívül, hogy még augusztus folyamán két-három repülőgépet szándékoztak Győrből Siófokra vinni, nem ismert egyéb a Weldin Ferenc főhadnagy parancsnoksága alatt álló egységről.[102] A Budapesti Repülőszázadot a korábbi felszámoló parancsnokságból hozták létre és a budapesti Katonai Körletparancsnokságnak rendelték alá. Pa-

---

[98] HL VKF iratai. 1698/I.b – 1919. 1. d.

[99] HL VKF iratai. 2353/I.a. – 1919. 2. d.

[100] *Veszténvi János:* A magyar katonai repülés 1920–1945. HL Tgy, 2787. 15–16. o.

[101] HL VKF iratai. 1963/I.a - 1919. 1. d., 2353/I.a - 1919. 2. d. A szombathelyi század repülőgép-állományával kapcsolatosan felmerül néhány kérdés. Ennek alapja Háry László a 1939-ben tett azon nyilatkozata, miszerint az intervenciós csapatok Budapestre történő bevonulása előtt lehetővé vált kb. 30 repülőgépnek Szombathelyre történő átmentésére. Amennyiben a román csapatok a Rába vonaláig nyomultak volna előre, akkor ezeknek a repülőgépeknek olasz területre való átrepülését vették tervbe. Mint a korábbiakban láttuk, a mátyásföldi 8., a győri 4. repülőszázad, valamint a kaposvári és kecskeméti repülőszázadok maradványainak Szombathelyre menekítésével teljesen hihetőnek tűnik ez a szám. Az azonban már megválaszolatlan, hogy e nagy mennyiségű repülőgép hová tűnt. November elején a budapesti bevonuláshoz hat gépet repültek át Szombathelyről, és még ezután is öt startkész gépük maradt. Előfordulhat, hogy a siófoki különítményt is az itteni készletből szerelték fel és valószínűleg több gép is javítás alatt vagy használhatatlan állapotban állt a hangárokban (A decemberi nyilvántartásban szereplő két repülőgép Fokker D.VII típusú volt.). De ez a szám még így is elmarad a Háry által említett mennyiségtől. Ugyanakkor Fekete Örs Oszkár vallomásából tudjuk, hogy a Bécsben vásárolt 10 repülőgéppel Szombathelyre repültek és az egész századdal együtt beolvadt a Háry parancsnoksága alatt álló repülőszázadba – ez azonban már csak 1920 elején valósult meg. HL VKF iratai. I. csoport. 2083/I.b. - 1919. 1. d.; *Somogyi István:* Hartensteintől (sic) Funchalig. Budapest, 1936. 71–72. o.

[102] HL VKF iratai. 251. hdm. 1. d.

rancsnoka Steiner (Szintay) József százados volt és egyelőre csak elvileg alakult meg, mivel repülőgépekkel nem rendelkezett. Ez a helyzet minden bizonnyal a bevonulást követően megváltozott, hiszen a fővárosba rendelt repülőgépek valószínűleg e század állományába kerültek. A budapesti század vette át egyúttal a felszámoló egységeknél összegyűjtött felesleges, beosztást nem kapott szakképzett hivatásos repülőszemélyzetet. 1919. november 1-jén állományában 54 tisztet, valamint 50 altisztet és tisztes hajózót tartottak nyilván.[103]

A fenti alakulatok személyi, műszaki és kiképzési tekintetben is a Repülőcsapat Parancsnokságnak voltak alárendelve. A csóti repülőtelep, a székesfehérvári repülő- és léghajós anyagraktár, valamint a még megszállt területeken lévő repülőterek és raktárak a Hadügyminisztérium 37. (légügyi) osztályának, majd ennek megszűnése után „az aviatikai anyagra vonatkozó ügyek pedig a Katonai Közigazgatási Főcsoport Főnökének ügykörébe lépnek."[104]

Az új repülőcsapat tevékenységéről szintén nagyon kevés adat maradt fenn. E rövid, pár hónapos fennállása alatt az egységek egyik feladata minden bizonnyal a rendszeres futár járatok fenntartása révén az összeköttetés fenntartása volt főként a Fővezérséggel. Egy augusztus 5-én kelt parancs szerint már volt „állandó összeköttetés repülők útján Szeged és Székesfehérvár között". 1919. szeptember 20-tól Siófok és Szeged között repülőposta-összeköttetést létesítettek, amely négynaponta indult Siófokról és a Szegedre érkezés után egy-két nappal tért vissza.[105] A Tanácsköztársaság bukása után egyébként a repülőgépeken a vörös csillagot fehérrel lefestették és a hivatalos rendelt szerint a Nemzeti Hadsereg repülőgépeit a szárnyakon és a törzs két oldalán egy-egy nagy fekete „H" betűvel kellett ellátni – emellett még egy betű- és számrendszert is kialakítottak a gépek jelzésére.

Harci bevetésről csak egy esetben beszélhetünk, ez pedig Horthy és csapatainak Budapestre történő bevonulásának biztosítása. Az előzetes intézkedések szerint a fővárosba rendelt katonai repülőgépek feladata: „...megfigyelni a várost, külterkeit... valamint támogatólag közreműködni a hadsereg és a karhatalom esetleges harcaiban", továbbá propaganda-tevékenység.[106]

A nemzeti hadsereg újjászervezési kísérletei mellett külföldről nem túl bíztató hírek érkeztek a magyar repülés jövőjét illetően, hiszen számítani lehetett rá, hogy a magyar békeszerződés hasonló lesz az osztrákhoz –, ez pedig a magyar katonai aviatika teljes megsemmisítését jelentette. A légügyi osztály ezért egy tervezetet készített, hogy kellő időben megtett intézkedésekkel kikerülhessék a várható súlyos következményeket. A Fővezérséggel történt egyeztetések során a katonai repülés repülőposta cégére alatti elhelyezkedését tartották a legbiztosabbnak. Az előterjesztések nyomán a Honvédelmi Minisztérium hozzáfogott az előkészületekhez és 1920-tól kezdve a repülőcsapat illegalitásba

[103] Lásd a 100. jegyzetet, 17. o.

[104] HL HM iratai. 18.600/eln. C. – 1919. 982. d.

[105] HL HM iratai. 2353/1.a. – 1919. 980. d. Vesztényi: i. m. 22. o.

[106] HL VKF iratai. 1669/I., 2005/I., 2057/I. – 1919. 1. d. A november 3-án megjelent intézkedés nyomán feltételezhető, hogy a bevonulás biztosításában az alábbi repülőgépet vettek részt: a Szombathelyi repülőszázadtól hat repülőgép (valószínűleg három Fokker D.VII, egy Fokker D.VI és kettő UFAG C.I), a Siófoki repülőkülönítménytől kettő repülőgép (valószínűleg egy-egy UFAG C.I és 169-es sorozatú Hansa-Brandenburg C.I).

vonult. A rejtést fentről kezdve, polgáriasították a repülési ügyeket intéző csúcsszervet. 1920 januárjában megalakították a II. (légiforgalmi) szakosztály néven, élén Petróczy István alezredessel. 1920. február 11-én pedig életre hívták a Magyar Aeroforgalmi Rt.-t (MAEFORT), melynek nyilvános célja a légiforgalom fejlesztése, valójában emellett leginkább a repülőcsapat felfegyverzése és készenlétben tartása volt. Ezzel az első világháború utáni magyar repülés hattyúdala vette kezdetét. A fegyvereket leszerelték a gépekről és bár rövid ideig a MAEFORT felügyelete alatt még működött a légiforgalom, valamint a forgalmi állomások mellett Szegeden és Szombathelyen kiképző állomásokat is létrehoztak, az első magyar repülőcsapatok története a végéhez ért. 1921 közepétől már a Szövetségközi Légyügyi Ellenőrző Bizottság elől kellett menteni a maradék repülőanyagot, de ez csak részben sikerült és amit a Tanácsköztársaság után nem hordtak el az országból, azt a LÜEB emberei nagy gonddal semmisítették meg.

Zoltán Czirók

ON THE HISTORY OF 1918–1919 HUNGARIAN AIR TROOPS

Summary

During World War I aircrafts grew to be the basis of a new and decisive branch of service. Like all the Great Powers, the Austro-Hungarian Monarchy tried to set up combat-ready air troops, and following the collapse of the empire the successor states endeavoured to exploit the experiences in their own armies. After laying down the basic organization of the independent Hungarian air troops, the first units were set up from November 1918, and the number of operable units grew considerably within a few months. Supplying the ever increasingly deployed air battalions and detachments came to be the task of mainly the three aircraft factories in Hungary, but this proved to be a great challenge for them working at reduced capacity. In the mean time the military staff found a possibility to supplement inland production, easing the demand by confiscating the aircrafts of the reserve air squadrons that had been operating in Hungary during World War I and of the German Mackensen Army that had marched through the country. As a result, an efficient air troop could be maintained amidst the hard battles of the Hungarian Soviet Republic, which not only was a match for the similar units of enemy states in quality and quantity, but in many cases it even surpassed them. In addition to the sufficient aircraft supply, the second important pillar of the organization, securing continuous and high level operating, was the numerous experienced air staff already tested during the World War. After August 1919, however, it was impossible to save this well-organized air force. Romanian looting and subsequently the measures of the Entente commissions destroyed the institution of Hungarian air troops almost completely, which was forced then by the Trianon Treaty to go underground.

The study focuses on the background of the 1918–1919 air events, giving exact numbers on the size and capacity of the Hungarian air troops of the time; and presenting details on the changes in organization, on the output of inland aircraft factories, on the topic of machine stock and staff of the air troops, and on the air forces of neighbouring countries.

Zoltán Czirók

POUR L'HISTOIRE DES TROUPES AÉRIENNES HONGROISES EN 1918–1919

Résumé

Lors de la première guerre mondiale, l'avion devint la base d'une catégorie d'armes nouvelle et déterminante. A l'instar des autres grandes puissances, la Monarchie austro-hongroise s'efforça également de mettre en place des troupes aériennes efficaces et les États successeurs tentèrent de profiter de ces expériences après la désintégration de l'empire. La base organisationnelle des troupes aériennes hongroises indépendantes étant constituée, les premières troupes aériennes furent créées dès novembre 1918 et le nombre d'unités opérationnelles connut une forte augmentation en l'espace de quelques mois. L'approvisionnement des divisions et des détachements aériens, qui effectuèrent de plus en plus de missions, représenta un défi important pour les trois usines aéronautiques de Hongrie qui tournaient alors à régime réduit. Néanmoins, le commandement militaire eut la possibilité de remédier à l'insuffisance de la production nationale: il essaya de satisfaire à la demande avec les appareils des compagnies de renfort en place en Hongrie pendant la guerre mondiale et avec les avions confisqués à l'armée Mackensen allemande lors de son passage en Hongrie. De ce fait, une troupe aérienne efficace put être conservée même lors des combats ardus de la République des Conseils qui fut égale voire supérieure en quantité et en qualité aux formations semblables des États adverses. Outre le matériel aéronautique nécessaire, c'est le personnel navigant chevronné et en grand nombre qui constitua l'autre pilier du dispositif: c'est ce personnel rompu à la guerre qui en garantissait le fonctionnement continu et de qualité. Toutefois, cette force aérienne bien organisée ne put plus être sauvée après août 1919. Avant d'être contrainte à l'illégalité par les dispositions du traité de Trianon, la quasi-totalité de l'aviation militaire hongroise fut détruite par les prises de guerre roumaines et l'activité des comités de l'Entente.

L'étude examine le contexte des événements aéronautiques de 1918–1919, avance des chiffres sur la taille et la performance des troupes aériennes hongroises de l'époque en analysant en détail l'évolution du système organisationnel, la productivité des usines aéronautiques hongroises, le matériel et le personnel des troupes, ainsi que la force aérienne des États voisins.

Zoltán Czirók

ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN FLIEGERTRUPPEN IM JAHRE 1918–1919

Resümee

Im Laufe des Ersten Weltkriegs erwuchs das Flugzeug zur Grundlage einer neuen, bestimmenden Waffengattung. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie versuchte – ähnlich den anderen Großmächten – schlagfertige Fliegertruppen aufzustellen, und mit dem Zerfall des Reichs wollten die Nachfolgestaaten diese Erfahrungen in ihrer eigenen Armee nutzen. Als Schaffung der organisatorischen Grundlagen der selbständigen ungarischen Fliegertruppen begann ab November 1918 die Aufstellung der ersten Fliegerverbände, und die Zahl der einsatzfähigen Einheiten stieg innerhalb weniger Monate in bedeutendem Maße an. Die Versorgung der immer mehr Einsätze absolvierenden Fliegerabteilungen war in erster Linie Aufgabe der drei Flugzeugfabriken in Ungarn, wobei sich dies jedoch für die mit reduziertem Betrieb arbeitenden Fabriken als eine große Herausforderung erwies. Zugleich bot sich der Militärführung die Möglichkeit, die ungarische Produktion zu ergänzen – den Bedarf versuchten sie einerseits mit den beschlagnahmten Maschinen der während des Weltkriegs auf dem Gebiet des Landes tätigen Flugersatzkompanien, andererseits mit denen der durch Ungarn hinweg gezogenen deutschen Mackensen-Armee zu lindern. Dieser Tatsache ist es zu verdanken, dass es auch in den schwierigen Kämpfen der Räterepublik gelang, eine effektive Fliegertruppe aufrechtzuerhalten, die qualitativ und quantitativ den ähnlichen Verbänden

der gegnerischen Staaten nicht nur ebenbürtig war, sondern diese in vielen Fällen auch übertraf. Neben der Gewährleistung des notwendigen Flugmaterials wurde die andere wichtige Stütze der Organisation von dem im Weltkrieg bereits eingesetzten, erfahrenden Fliegerpersonal von großer Zahl gebildet, dessen fortlaufende und qualitativ hochwertige Tätigkeit sichergestellt wurde. Nach dem August 1919 war es jedoch bereits unmöglich, diese gut organisierte Fliegerkraft zu retten. Die rumänische Erbeutung und dann die Tätigkeit der Kommissionen der Entente zerstörte die Institution des ungarischen Militärfliegens fast vollständig; sie musste infolge der Vorschriften des Friedensdiktats von Versailles in die Illegalität flüchten.

Die Studie untersucht den Hintergrund der Flugereignisse des Jahres 1918–1919 und bildet dabei ein mit Zahlen dargelegtes Bild von der Größe und Leistung der zeitgenössischen ungarischen Fliegertruppen. Sie analysiert detailliert die Änderungen des Organisationssystems, die Leistung der ungarischen Flugzeugfabriken, die Frage des Flugzeug- und Personalbestandes der Fliegerverbände, sowie die Fliegerkraft der Nachbarstaaten.

Зольтан Цирок

К ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННО-ВОЗДУШНЫХ СИЛ В 1918–1919 ГОДУ

Резюме

В ходе первой мировой войны авиация стала основой нового решающего рода войск. Австро-Венгерская Монархия – аналогично другим крупным державам – стремилась создать боеспособные войска авиации, а с распадом Австро-Венгерской Монархии образовавшиеся на ее месте государства-преемники пытались использовать приобретенный опыт в своих армиях. После того, как были заложены организационные основы самостоятельных венгерских ВВС, начиная с ноября 1918 года началось формирование первых авиационных частей, и число боеспособных авиационных за несколько месяцев значительно возросло. Снабжение самолетами дивизионов и отдельных частей авиации, совершавших все больше боевых вылетов, возлагалось прежде всего на три венгерских авиационных завода, но для заводов, работавших с сокращенной мощностью, эта задача явилась большим вызовом. Военному руководству предоставилась возможность расширить отечественное производство самолетов – во время мировой войны возникшую потребность в самолетах пытались удовлетворять за счет авиационных эскадрилий, действовавших на территории страны, а с другой стороны, за счет летательных аппаратов, конфискованных у немецкой армии Маккенсена, проходившей по территории страны. Благодаря этому удалось даже и в тяжелых боях за Венгерскую Советскую Республику поддержать эффективные авиационные части, которые не только качественно и количественно отвечали поставленным требованиям, но и во многих случаях превосходили подобные части враждебных государств. Наряду с обеспечением необходимых летательных аппаратов вторым важным фактором отечественной авиации являлся испытанный в мировой войне, обладавший боевым опытом многочисленный летный состав, обеспечивавший непрерывное, поставленное на высокий уровень действие авиации. Однако после августа 1919 года эту хорошо организованную авиацию уже невозможно было спасти. Захват румынами трофеев, а также действие комитетов антанты почти полностью уничтожили силы венгерской военной авиации, которые в результате предписаний Трианонского мирного договора были вынуждены действовать нелегально.

В статье анализируется фон воздушных битв 1918–1919 года, дается подкрепленная цифрами характеристика воздушных битв венгерской авиации того времени, мы получаем впечатление о их масштабах и мощности участвовавших в них сил, в статье подробно анализируются штатно-организационная система авиации и ее изменения, характеризуется мощность отечественных авиационных заводов. Автор рассматривает вопросы, связанные с боевыми характеристиками самолетов и личным составом авиационных частей, не оставляя при этом без внимания силы авиации соседних государств.

OLASZ LAJOS

LÉPÉSEK A HONI LÉGVÉDELEM KIÉPÍTÉSÉRE MAGYARORSZÁGON AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A légitámadás elleni védekezés az első világháború idején

A honi légvédelem fogalma az első világháború időszakában alakult ki. Feladatkörébe sorolták mindazokat a szervezeteket, tevékenységeket, rendszabályokat, fegyverrendszereket, különböző eszközöket és berendezéseket, melyek az állami vezetés, a fegyveres erők, a gazdaság, az infrastruktúra, illetve a polgári lakosság védelmét biztosították az ország légterébe behatoló ellenséges légi járművekkel szemben.[1] A honi légvédelem részben katonai, részben polgári feladatokat foglalt magában. A katonai légvédelem célja a légitámadások megakadályozása vagy megzavarása, az ellenséges légi kötelékek megsemmisítése, elűzése, illetve szétszórása volt. A polgári légvédelem (későbbi terminussal: légoltalom) tevékenysége elsősorban a bekövetkező légitámadások hatásának csökkentésére, az anyagi és személyi veszteségek mérséklésére, illetve az okozott károk mielőbbi felszámolására irányult.

A hátország légi védelmével kapcsolatos fontosabb alapelvek, az első átfogó szabályozások, bizonyos szervezeti keretek és technikai megoldások a világháború végére már a legtöbb európai államban, köztük Magyarországon is megszülettek.[2]

Az első világháború alatt a katonai repülés gyors fejlődésen ment keresztül. A háború elején még csak kisegítő szerepkörben alkalmazott repülő csapatokból 1918-ra önálló fegyvernem született, amely jelentős hatást gyakorolt a hadműveletek alakulására. A háború végén az antant 11 381, a központi hatalmak 5837 repülőgéppel rendelkeztek. Az Osztrák–Magyar Monarchia légierejének állományába 1733 gép tartozott.[3] A harcoló felek már a háború első hónapjaitól szórványos légitámadásokat intéztek az ellenséges hátország hadifontosságú célpontjai (légi bázisok, hadianyag gyárak, közlekedési csomópontok) ellen. Francia repülőgépek 1914. december 4-én a fronttól mintegy 100 km-re fekvő Freiburgot bombázták. A német légierő 1915. március 20-tól Párizst, május 31-től Londont támadta.[4]

---

[1] *Márföldi Aladár – Adorján János*: A légi veszély és a védekezés módjai. Budapest, 1936. (a továbbiakban: *Márföldi – Adorján* 1936.) 4., 50–51. o.; *Nagy Ferenc*: Az egységes légvédelmi rendszer kiépítésének kezdeti lépései Magyarországon. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 2000. 1. sz. (a továbbiakban: *Nagy* 2000.) 39. o.

[2] *Berkovics Gábor*: A figyelő- és jelentőszolgálat története Magyarországon 1917–1945, releváns külső és belső katonai környezete a két világháború között. (Kézirat, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.) Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Berkovics* 2000.) 21. o.

[3] *Ernst Peter*: Die k. u. k. Luftschiffer- und Fliegertruppe Österreich–Ungarns 1794–1919. Stuttgart, 1981. (a továbbiakban: *Peter* 1981.) 258–260. o.; *Szentnémedy Ferenc*: A repülés. Budapest, 1933. 40–41. o.

[4] *Heinrich Hunke*: Luftgefahr und Luftschutz. Berlin, 1933. (a továbbiakban: *Hunke* 1933.) 5–6. o.; *John A. MacBean – Arthur S. Hogben*: Bomb Gone: the Development and Use of British Air-dropped Weapons from 1912 to the Present Day. London, 1990. 17. o.

Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében elsősorban a frontokhoz közel eső területek szenvedtek az ellenséges bombázásoktól. Az olasz légierő súlyos támadásokat hajtott végre Fiume és Pola ellen. Polát 41 alkalommal bombázták, 391 gép részvételével. Több alkalommal hullottak bombák Ljubjana és Innsbruck térségében is. Antant felderítő gépek jelentek meg Bártfa és Szeged légterében, egy olasz repülőraj pedig 1918 augusztusában berepült Bécs fölé, ahol röpcédulákat dobott le. A Monarchia légiereje főként Milánó és Velence körzetét támadta. Mestrét 42 alkalommal bombázta, összesen 251 osztrák–magyar gép. Szórványos légitámadások érték Róma és Nápoly térségét is.[5]

A repülőgépek számának és teljesítményének jelentős megnövekedésével, a korábbi, döntően harcászati szintű feladatokon túllépve lehetővé vált a légierő hadászati célú felhasználása. A repülő csapatok specializálódását elősegítő gyors technikai fejlődés, az ehhez igazodó korszerűbb szervezeti keretek és az új alkalmazási elvek nyomán fokozatosan nőtt a hátország ellen indított légitámadások gyakorisága és jelentősége. A bombázások már nemcsak a katonai objektumok ellen irányultak, hanem a gazdasági élet, a közlekedés, az államigazgatás számos létesítménye is a célpontok közé került. A háború végére általánossá vált az a felfogás, amely a hátországot a fronthoz hasonló hadműveleti területnek tekintette. Bár a kifejezetten polgári létesítmények és a civil lakosság elleni tervszerű támadásokat a harcoló felek elvben elutasították, a gyakorlatban az ipari és közlekedési célpontok támadása során eleve számoltak polgári áldozatokkal, amit „járulékos veszteségnek" tekintettek.[6]

A háború alatt Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország front mögötti területeire a központi hatalmak 2925 gépe összesen 14 577 bombát dobott. A támadások 2953 halott és 5925 sebesült áldozatot követeltek. Németország és a Monarchia nyugati és déli területeire 5093 antant gép bevetése nyomán 17 623 bomba hullott, melynek következtében 1131 fő meghalt és 2721 fő megsebesült.[7] Bár a legtöbb légitámadás a német hátországot érte, és a legtöbb bombát is ott dobták le az ellenséges légi járművek, a személyi veszteségek aránya mégis ott volt a legalacsonyabb. Németországban 100 bombára 18 fő halott és sebesült jutott. Ez az arány Nagy-Britanniában 86 fő, Franciaországban 46 fő, Olaszországban 44 fő, az Osztrák–Magyar Monarchiában pedig 39 fő körül alakult. A nagy veszteségeket Nagy-Britannia esetében elsősorban az okozta, hogy a német légitámadások többnyire néhány sűrűn lakott nagyváros, mindenekelőtt London körzetére koncentrálódtak. A német veszteségek átlagosnál alacsonyabb mértékében közrejátszott a katonai és polgári légvédelmi intézkedések viszonylag korai bevezetése.[8]

---

[5] *Peter* 1981. 164–166., 216–217. o.; *John H. Morrow (Jr.)*: The Great War in the Air. Military Aviation from 1909 to 1921. Washington–London, 1993. 262. o.; *Robin Higham*: Air Power. Yuma, 1984. 27. o.; *Winkler László*: Osztrák–magyar repülőerők harctevékenysége az első világháborúban. *Magyar Szárnyak,* 28. (2000.) 17–18., 23–24. o.; *Madarász László:* Repülőink a világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1928. 2. sz. 203. o.

[6] *Conrad C. Crane*: Bombs, Cities and Civilians: American Airpower Strategy in World War II. Lawrence, 1993. (a továbbiakban: *Crane* 1993.) 15. o.; *Nagy* 2000. 40. o.

[7] Az összesített adatokat az 1. melléklet tartalmazza. *Hunke* 1933. 13–14. o.; *Frank Morrison*: War on Great Cities. London, 1937. (a továbbiakban: *Morrison* 1937.) 118., 180. o.; *Keller László*: London légvédelme a világháborúban *Magyar Katonai Szemle,* 1934. 3. sz. 148–149. o. Más forrásokban ettől eltérő veszteségadatok is találhatók, de a különbség általában nem éri el a 10 %-ot. Vö. *John R. Bushby*: Air Defence of Great Britain. London, 1973. 41. o.; *Crane* 1993. 14. o.; *Siegfried Beer – Stefan Karner*: Der Krieg aus der Luft. Kärnten und Steiermark 1941–1945. Graz, 1992. 21. o.

[8] *Hunke* 1933. 13–14. o.; *Morrison* 1937. 118., 180. o.; *Olaf Groehler*: A légi háborúk története 1910–1970. Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Groehler* 1980.) 54–56. o.

A növekvő számú hátország elleni légitámadások miatt a harcoló felek már 1915-ben lépéseket tettek a front mögötti területek légvédelmének megszervezésére. Ez kezdetben csak néhány fontosabb ipari, közlekedési gócpont körzetét érintette, később a front mögött húzódó 100–200 km széles sávra is kiterjedt. A háború végére azonban világossá vált, hogy szükség van a harcoló államok egész területére kiterjedő légvédelmi rendszer kiépítésére. Németországban, 1918-ban már 24 110 katona, 896 légvédelmi ágyú, 454 fényszóró, 536 kötött ballon, és 170 vadászrepülőgép (a német légvédelmi erő mintegy 40%-a) oltalmazta a honi légteret. Nagy-Britanniában a legnagyobb hangsúlyt a főváros védelme kapta. London légterét 9700 katona, 266 légvédelmi ágyú, 353 fényszóró, 112 kötött léggömb és 282 vadászgép biztosította.[9]

A világháborús tapasztalatok azonban azt is bebizonyították, hogy a katonai eszközök, a légierő és a légvédelmi tüzérség nem elegendő a légitámadások elhárítására és hatásuk csökkentésére. Szükség van a polgári légvédelem kiépítésére, a lakosság élet- és vagyonbiztonságát szolgáló speciális rendszabályokra, létesítményekre, szervezetekre is. A háborúban résztvevő államok számos rendelkezést hoztak a hátország légitámadások elleni védelme érdekében. Ezek közé tartozott az ellenség tájékozódásának megnehezítése, a rejtés, burkolás, elsötétítés, elködösítés bevezetése, a gyakran támadott körzetekben élők részleges kitelepítése, az ipartelepek működését érintő biztonsági előírások kidolgozása, a tűzrendészeti szempontok fokozott érvényesítése, a riasztás megszervezése és a lakosság légiriadó alatti magatartásának szabályozása. Az intézkedések eredményességét mutatta, hogy míg Németországban, 1916-ban 100 ledobott bomba átlagosan 25 halott és 75 sebesült áldozatot követelt, addig 1918-ban a veszteségek jelentősen mérséklődtek, 100 bombára már csak 3 halott és 12 sebesült jutott.[10]

Az első világháború végére az offenzív légierők fejlődésének, növekvő szerepének ellenhatásaként (bár némiképp attól elmaradva) megszülettek azok az elemek, elvek, eljárások, technikai eszközök (vadászrepülő erők, légvédelmi tüzérség, légvédelmi figyelő és jelentő szolgálat, polgári légvédelmi intézkedések), melyek összefogásával lehetővé vált a honi légvédelem kiépítése. A háború végére a harcoló hadseregek légvédelme mellett fokozatosan önálló feladatkörré vált a honi légtér oltalmazása.[11]

A katonai légvédelem a korabeli felfogás szerint aktív (fegyveres) és passzív (nem fegyveres) tevékenységre tagolódott. Az aktív légvédelem körébe sorolták az ellenséges repülőkkel harcba szálló saját légierőt, mindenekelőtt a hátország védelmét ellátó vadászrepülő erőket, valamint a földi légelhárítást, a légvédelmi ágyús és géppuskás alakulatokat. A passzív légvédelem keretébe tartoztak a katonai kisegítő eszközök (fényszóró, fülelőkészülék, léggömbzár), valamint a rejtés, burkolás, leplezés, álcázás különböző módozatai. Ide sorolták a légi figyelő és jelentő szolgálatot is, mely központilag irányított katonai szervezet volt, de a polgári hatóságok számára is adatokat szolgáltatott, és tevékenységébe polgári szervezetek is bekapcsolódtak. A passzív légvédelem fontos ré-

[9] *Varga József*: A légvédelmi tüzérség története a kezdetektől a második világháború végéig. Budapest, 1996. (a továbbiakban: *Varga* 1996.) 30. o.; *Halász János*: Légitámadás és légvédelem. Miskolc, 1936. 30. o.; *Groehler* 1980. 57. o.

[10] *Hunke* 1933. 13–14. o.; *Markovics Árpád*: A hátország gáz- és légvédelme. *Magyar Katonai Szemle,* 1931. 1. sz. 53. o.; *Cziegler István*: Légvédelem. *Magyar Katonai Közlöny,* 1930. 1. sz. 38–43. o.

[11] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvéd Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. 1. 1097/1934.; *Berkovics* 2000. 21. o.

szének tekintették a kialakulóban lévő polgári légvédelmet, a károk és veszteségek megelőzését célzó óvintézkedéseket (elsötétítés, tűzvédelem stb.), a riasztás megszervezését, illetve a légitámadás alatti magatartásra vonatkozó szabályozást.[12]

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a hátország légitámadás elleni védelmének kiépítésére 1917 tavaszán történt átfogó intézkedés. Április 1-jén a közös (k. u. k.) Hadügyminisztérium központi légvédelmi irányelveket adott ki. Megszervezték a Mögöttes Országrészek Légjárómű Elhárító Szolgálatát (Luftfahrzeugabwehrdienst im Hinterland – LFAD). A hátországban működő katonai kerületekben helyi LFAD parancsnokságokat állítottak fel, melyek mind a katonai, mind a polgári légvédelmet irányították.[13]

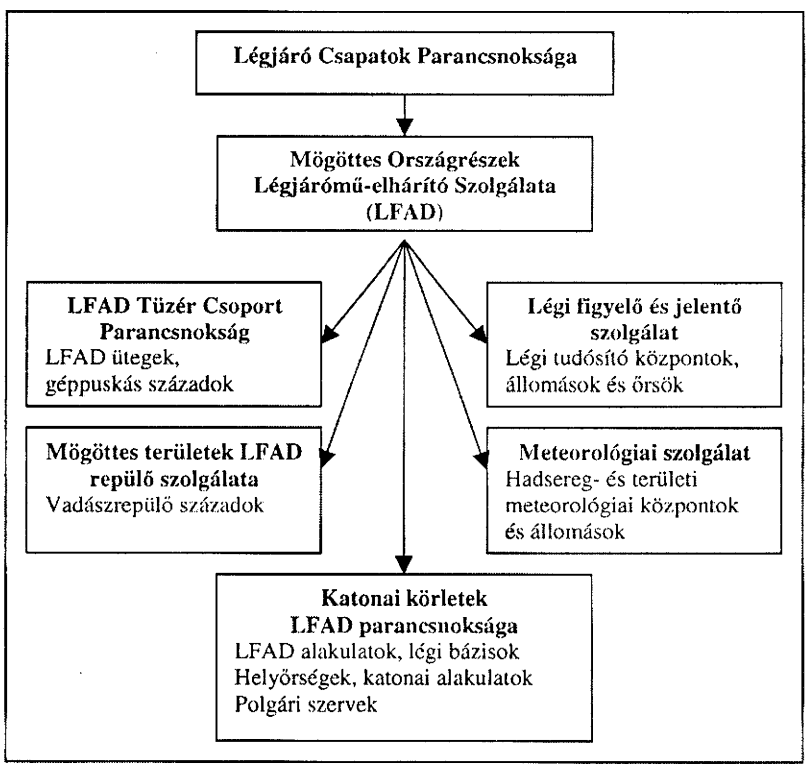

OMM Mögöttes Országrészek Légjárómű-elhárító Szolgálata, 1918

A Magyar Királyság területén 6 LFAD körzetet alakítottak ki, Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb központtal. A magasabb katonai parancsnokságok vezérkari osztályaira egy-egy légjárómű elhárító előadó került kinevezésre. Az egyes vá-

[12] *Szundy Géza*: Polgári légvédelmi tájékoztató. Budapest, 1935. 6–7. o.; *Szentnémedy Ferenc*: Párizs légvédelme a világháború alatt. *Magyar Katonai Szemle*, 1936. 12. sz. 107. o.; *Keller* 7. jegyzetben hivatkozott munkája, 147. o.

[13] *Peter M. Grosz – George Haddow – Peter Schiemer:* Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. *Mountain Viwe (CA)*, 1993. 567–569. o.

rosok, hadiüzemek légvédelmét a helyi katonai alakulatok állományából kijelölt LFAD tisztek irányították. A hátországban, a fronttal párhuzamosan, valamint Bécs tágabb előterében önálló légi figyelő szolgálatot állítottak fel, ami szorosan együttműködött a hadműveleti területen kiépült hasonló célú hálózattal. Az ellenséges légitámadás elhárításához 214 légvédelmi célra alkalmazott löveg és 5 vadászrepülő század állt rendelkezésre.[14]

Ezzel párhuzamosan, a magyar Belügyminisztérium (BM) rendeletet adott ki a polgári lakosság védelmének megszervezésére, bizonyos óvintézkedések, biztonsági előírások, viselkedési szabályok bevezetésére. A honi légvédelem országos kiépítéséhez azonban egyelőre hiányoztak a szükséges anyagi és technikai feltételek. Mivel Magyarország belső területeit légitámadások nem érték, sem a hatóságok, sem a lakosság nem fordított túlzott figyelmet a kiadott rendelkezések végrehajtására.[15]

A háború végén a frontok összeomlása, az antant csapatok és az általuk támogatott szerb, román és cseh haderő előrenyomulása folytán Magyarország légi veszélyeztetettsége jelentősen megnövekedett. Az 1918. október 31-én hivatalba lépő új polgári demokratikus kormány, a Monarchia közös védelmi rendszerének felbomlása után fontosnak ítélte a honi légvédelem kiépítését, és tett bizonyos lépéseket ennek érdekében. A katonai és polgári repülés, illetve a repülőgépgyártás újjászervezésére november 3-án, Hangay Sándor vezetésével Légügyi Kormánybiztosságot hoztak létre. November 9-én az önálló magyar légierő irányítására felállították a Magyar Repülőcsapatok Parancsnokságát, amely kezdetben Bogyay Artúr őrnagy, majd november 15-től Petróczy István alezredes vezetése alatt működött. November 9-én a hadügyminiszter által néhány nappal korábban kiadott általános leszerelési utasítást úgy módosították, hogy az a légierőre nem vonatkozott. Egyúttal felhívást intéztek a Monarchia repülő csapatainak kötelékébe tartozó katonákhoz, hogy haladéktalanul jelentkezzenek szolgálatra az önálló magyar légierőhöz. A nyilvántartásba vett állomány december 2-án 1195 fő (köztük 265 tiszt) volt.[16]

Az év végén a légierő két repülőcsoporttal rendelkezett (I. budapesti, II. aradi). Az I. csoport alárendeltségébe tartozott az 1. (mátyásföldi) „légi rendőr" repülő osztály. A Háry László százados parancsnoksága alatt álló egység „polgáriasított" elnevezése ellenére harci alakulat volt, és a magyar vadászrepülőket fedte. Döntően együléses Aviatik D I. és Fokker D VII. gépekkel rendelkezett, és fő feladatául Budapest térségének védelmét jelölték ki.[17]

A gyakran változó demarkációs vonalak, az antant gépek számára szabad közlekedést biztosító fegyverszüneti egyezmény, a magyar haderő szétesése, illetve leépítése azonban lehetetlenné tette a légtér hatékony ellenőrzésének és védelmének megszervezését. A légi tevékenység megfigyelését folyamatosan csak a repülőtereken, illetve a Budapes-

[14] HL Hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 1. 6810/1917., 6983/1917.; Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv K. u. K. Kriegsministerium Abt. 5/L. I. 1533/1917.; Légi támadások elleni védekezés a mögöttes országrészben. Budapest, 1917. (a továbbiakban: Légi támadások elleni védekezés...) 4–7., 21–23., 32–33. o.

[15] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 150. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) V. 1917–V–2930, 1918–V–40 316.; Légi támadások elleni védekezés... 17–18., 21–23., 27–29., 32–34. o.

[16] HL HM Eln. 1. a. 29 601/1918.; MOL K 26. Miniszterelnökség (a továbbiakban: ME) Res. 9221/1918.

[17] HL HM Eln. 37. 2111/1919.; *Nagyváradi Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László*: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler* 1986.) 110–111., 115., 118. o.

ten és a főváros előterében felállított néhány figyelőállomáson végezték. A Hadügyminisztérium 37. osztályához Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Kalocsa, Kecskemét és Cegléd légi figyelőitől futottak be viszonylag rendszeres jelentések. A déli demarkációs vonal mentén, főként Szeged és Békéscsaba térségében ismételten előfordult, hogy katonák, vagy az újjászervezett polgári karhatalom (nemzetőrség, polgárőrség) tagjai egyéni kezdeményezésre tüzet nyitottak az átrepülő idegen gépekre. Az antant illetékesei emiatt többször is tiltakoztak a magyar szerveknél. A Hadügyminisztérium utasítására a helyi katonai parancsnokságok újólag felhívták a polgári hatóságok figyelmét, hogy a magyar légtérben megjelenő antant gépeket tilos tűz alá venni.[18]

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően a magyar légierő mintegy 70–80 harci repülőgéppel rendelkezett. Ugyanennyi gépet tudott felvonultatni ellene a három szomszédos állam és a térségben állomásozó francia haderő. A légi fölényt a nyár közepéig a Vörös Hadsereg repülői birtokolták. Az ellenséges gépek csak néhány elszórt támadást hajtottak végre, a csehek Győr és Almásfüzitő, a románok Diósgyőr, illetve Csongrád körzetében. Július folyamán cseh, illetve román felderítő gépek több alkalommal berepültek Budapest térségébe is.[19] A magyar repülő csapatok parancsnoksága március 24-én elrendelte, hogy minden repülőtéren virradattól napnyugtáig egy felfegyverzett gép álljon készenlétben az ellenséges berepülések elhárítására. A legveszélyeztetettebb irányokban, Szegeden, illetve a Budapest környéki reptereken két gépet kellett készenlétben tartani.[20]

Budapest térségében 3 repülőszázad (2., 3., 8.) állomásozott. A 8. század kifejezetten honi vadászrepülő feladatokat látott el, és a Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztálya közvetlen irányítása alá tartozott. A budapesti századok gépeit szükség esetén kirendelték az ellenséges berepülések által veszélyeztetett más körzetek védelmére. A 3. század egy raja Miskolc, a 8. század néhány gépe Győr térségében került bevetésre. Gyakran hajtottak végre légvédelmi feladatokat a többi repülőszázad gépei is. Június folyamán a Győr körzetében állomásozó 4. repülő század felszállásainak 20%-át az ellenséges repülők elleni bevetések tették ki. A magyar repülők június 12-én Sajószögednél egy román, június 15-én Győrnél egy cseh gépet légi harcban lelőttek.[21]

A Vörös Hadsereg vezetése elsősorban a főváros légvédelmét igyekezett megszervezni, melynek irányítására önálló Légitámadást Elhárító Parancsnokságot állítottak fel. Ennek keretében a rendelkezésre álló harcképes légvédelmi lövegekből Tost Károly főhadnagy parancsnoksága alatt önálló tüzércsoportot szerveztek (a későbbi 43. tüzérezred). A Budapest védelmére összpontosított légvédelmi erők május végén 18 löveggel

[18] MOL K 149. BM VII. Res. 8810/1918.; Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) Csongrád vm. Főispánja 1390/1918.; CSML Szentes v. Polgármestere 21 891/1918.; HL Békéscsabai ápk. 117/1918.

[19] HL Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadsereg Parancsnoksága (a továbbiakban: MTK VHP) Lü. ea. 63–39/1919., 63–41/1919.; HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: Tgy.) 2974. *Barczy Zoltán*: A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy-korszakban. I. (a továbbiakban: *Barczy* I.) 22/3. o.; *Bernád Dénes*: A Román Királyi Légierő első magyarországi hadjárata. II. rész. *Aero História*, 1991. 9. sz. (a továbbiakban: *Bernád* 1991.) 32–34. o.

[20] HL MTK Hadügyi Népbiztosság 37. Bk. 737/1919.

[21] HL MTK Légi Csapat Parancsnokság 354/1919.; *Bernád* 1991. 37–38. o.; *Csanádi Norbert – Nagyváradi Sándor – Winkler László*: A magyar repülés története. Budapest, 1977. (a továbbiakban: *Csanádi – Nagyváradi – Winkler* 1977.) 112., 116. o.

rendelkeztek. A Légitámadást Elhárító Tüzércsoport déli részlegének tíz lövege a csepeli ipartelepeket és Albertfalva térségét, a keleti részleg négy lövege a pestszentlőrinci hadianyaggyárat, illetve a mátyásföldi repteret, az északi részleg négy lövege pedig az összekötő vasúti hidat, valamint az óbudai gázgyárat és vízművet védte. Néhány további, többségében rögtönzött légvédelmi ágyú került felállításra a győri és miskolci ipartelepek, illetve a Tisza-hidak körzetében. Májusban megalakult a Budapesti Fényszóró Csoport Parancsnokság, Konkoly Thege Pál főhadnagy vezetésével, 18 lámpával.[22]

A főváros körül kettős légi figyelőláncot építettek ki, 60 település bekapcsolásával. A riasztással és a lakosság légitámadás alatti magatartásával kapcsolatban kiadott intézkedések általában megegyeztek a világháború alatt bevezetett szabályozással. A polgári légvédelmi feladatok ellátását részben közbiztonsági kérdésnek tekintették, és végrehajtásába a Vörös Őrséget is bevonták. A helyi óvintézkedések bevezetéséről az érintett direktóriumoknak kellett gondoskodniuk. A tervezett légvédelmi rendszer kiépülése azonban a katonai helyzet gyors romlása, a belső politikai feszültségek, valamint anyagi, műszaki és szervezési problémák miatt nem valósult meg.[23]

Magyarország légügyi és légvédelmi helyzete a békeszerződés megkötése idején

A Tanácsköztársaság bukását követően a román hadsereg bevonult Budapestre és az Észak-Dunántúl egyes területeire. A párizsi békekonferencia utasítására a fővárost november 15-én kiürítették, majd november 23-án visszahúzódtak a Tisza vonala mögé. A román erők az 1918 novembere óta megszállva tartott magyar területekről összesen 10 728 vagon hadianyagot szállítottak el, közte 353 vagon repülőanyagot. A magyar adatok szerint, 395 harci és kiképző gépet, 206 sárkányt, 135 motort, egy megfigyelő ballont vittek magukkal, számos egyéb felszereléssel, fegyverzettel, sátorhangárokkal, speciális szerszámgépekkel együtt. A hadizsákmányba került repülőgépek többsége igen rossz műszaki állapotban volt, csak 91 repülésre alkalmas akadt köztük. A magyar légierő anyagi vesztesége elérte a 95 091 742 koronát.[24]

A Tanácsköztársaság időszakában a francia megszállás alatt álló Szegeden szerveződő Nemzeti Hadsereg légierővel nem rendelkezett. Tervezték ugyan egy harci repülő század felállítását, melynek feltöltéséhez a megfelelő személyi állomány (12 tiszt és 62 fő legénység) rendelkezésre állt. A franciák azonban katonai gépek tartását nem engedélyezték, csak annyit tettek lehetővé, hogy 2–3 fegyvertelen géppel a magyar pilóták felderítő, röpcédulaszóró és futárrepüléseket hajtsanak végre. A szegedi ellenforradalmi kormány felkérte Bethlen Istvánt, a bécsi magyar Antibolsevista Comité vezetőjét, próbáljon Ausztriában repülőgépeket vásárolni, hogy a Nemzeti Hadsereg legalább 12 harci géppel rendelkezzen. A Bethlen által vásárolt gépek közül 8 Phönix C I. 1920. januárjában ér-

[22] HL MTK Hídfő ho. Légitámadást Elhárító Parancsnokság 87/1919., 147/1919. Tgy. 2974. *Barczy* I. 21–22. o.

[23] HL MTK VHP Lü. ea. 63–36/1919.; MTK Légitámadást Elhárító Parancsnokság 117/1919., 141/1919.

[24] HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 37. Bk. 2077/1919., 2197/1919., 2266/1919.; Eln. D. 7486/1922.; *Valerin Avram*: A román V. repülőosztály 1919-es tevékenysége Magyarország felett. *Aero História,* 1992. 10. sz. 40–41. o.; *Bernád* 1991. 43. o.

kezett meg Magyarországra. Hosszabb távon a Nemzeti Hadseregben 5 repülő század felállítását tervezték, 40 elsővonalbeli harci és 10–15 tartalék géppel.[25]

A Tanácsköztársaság bukását követően, augusztus 7-én a Nemzeti Hadsereg keretében Repülő Csoport Parancsnokságot hoztak létre, amely szervezési, anyagi, ellátási, igazgatási és fegyelmi ügyekben a Hadügyminisztérium Szervezési Csoportja, ezen belül az 5. (személyügyi) osztályon működő légügyi előadó (Pálffy százados) alá tartozott. Harci alkalmazás tekintetében, pedig a Hadműveleti Csoport 3. (hírszerző) osztálya vezetőjétől (Ottrubay Károly őrnagy) kapta az utasításokat.[26] Augusztus 19-én újjáalakult a Hadügyminisztérium 37. (légügyi) osztálya, amely később a Várban, az Országos Levéltár épületében kapott helyet. Az osztály élére Petróczy István alezredest, helyettesének, Kenese Waldemár századost nevezték ki. Az osztály ügykörébe tartozott a repülőcsapatok szervezése, felszerelése, személyi és anyagellátása, valamint a repülőgyártás felügyelete, a gyárak anyagnyilvántartása is.[27]

November 12-én átszervezték a légierő irányítását. Repülő Csapat Parancsnokság néven új vezetőszervet állítottak fel, melynek feladatkörét egyelőre a Fővezérség I. b. osztálya látta el. A repülő csapatok parancsnoki posztját, a Fővezérség légügyi előadója (egyben az I. b. osztály vezetője), Bogyay Artúr őrnagy töltötte be, a helyettese Pál Andor százados volt. A légierő anyagi, ellátási ügyei a HM Anyagi Főcsoportjának hatáskörébe tartoztak. A Repülő Csapat Parancsnokság alárendeltségébe került a szegedi repülőcsoport (Czapáry Jenő százados), egy harci és egy kiképző százada, illetve a Repülőgép-javító Műhely, valamint a budapesti repülőszázad (Steiner József százados), a szombathelyi repülőszázad (Háry László százados) és a siófoki repülő különítmény (Weldin Ferenc főhadnagy). A repülő csapatok mindössze tíz bevethető harci géppel rendelkeztek, a személyi állományt 266 tiszt és repülőkatona, illetve 116 fő műhelyszemélyzet alkotta.[28]

A román kivonulást követően megkezdődött a megmaradt repülőanyag összegyűjtése. Az év végéig 55 sárkányt és 11 működőképes motort találtak. A Hadügyminisztérium 37. osztálya jegyzéktervezetet készített a kormány részére, hogy a magyar diplomácia hivatalosan kérje az antant engedélyét a légierő fenntartásához. A kérést elsősorban a Tanácsköztársaság bukása utáni belső rend biztosításának igényével indokolták, ami a nyugati hatalmaknak is nyilvánvaló érdeke. A katonai vezetés azonban igyekezett felkészülni arra az esetre is, ha a békeszerződés a katonai repülés teljes tilalmát mondaná ki. Lorx Győző ezredes, a hadműveleti osztály vezetője állásfoglalása szerint, ha az antant hatalmak fel kívánnák számolni a magyar légierőt, a polgári repülést kell burkoltan katonai irányítás alá vonni, és minden meglévő személyi és anyagi forrást annak a fejlesztésére kell fordítani.[29]

---

[25] HL VKF Eln. Hdm. 16/1919.; Tgy. 2787. *Veszténvi János*: A magyar katonai repülés története 1919–1942. I–II. rész. (a továbbiakban: *Veszténvi* 1942. I–II.) I. 11–13., 18–20. o.; *Szegedi Napló,* 1919. július 1. 2. o.; *Szegedi Friss Újság,* 1919. július 8. 2. o.; *Szegedi Új Nemzedék,* 1919. július 18. 7. o.

[26] HL HM Eln. 5. 2128/1919.; Eln. 37. Bk. 1770/1919., 2157/1919.

[27] HL HM Eln. 37. Bk. 1771/1919.

[28] HL Tgy. 3715. *Nagy Ferenc*: A szaklégvédelem elmélete és magyarországi gyakorlata a rejtés időszakában (1920–1938). 130–131. o.; *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler* 1986. 143. o.

[29] HL Tgy. 1987. *Mocsári László*: Honvédségünk fejlődése a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság távozásától 1931. június 30-ig. 22–23. o.

Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i békeszerződés Ausztria számára a katonai repülés fenntartásának minden formáját megtiltotta. A repülő csapatok rejtett fenntartására Ausztriában légi rendőrséget állítottak fel. Ehhez hasonló megoldást javasolt Magyarországon is, 1919. december elején a Hadügyminisztérium 37. osztálya. A katonai vezetés azonban ezt elvetette. Nem akarta több szervezetre szétforgácsolni a rendelkezésre álló kisszámú gépanyagot és pilótát. A magyar katonai repülés teljes betiltása esetére pedig hatékonyabb rejtést tartott szükségesnek, ezért részletes terveket dolgozott ki, hogy a légierő magját hogyan lehetne a polgári aviatika keretei között megőrizni. A légierő operatív irányítását közvetlenül átvette a Fővezérség 1. b. osztálya, a repülő csapatok felszerelésével, ellátásával, illetve a repülőgépek gyártásával kapcsolatos ügyek az Anyagi Főcsoport hatáskörében maradtak. A 37. osztály ügykörének egyéb részeit (szervezés, kiképzés, személyi kérdések) ideiglenes jelleggel az osztály mellett működő és korábban csak a polgári repüléssel foglalkozó Légügyi Bizottság látta el. A Hadügyminisztérium (37.) légügyi osztályát formálisan felszámolták, helyette 1920 januárjában megalakult a Kereskedelemügyi Minisztérium (KEM) II. (légiforgalmi) szakosztálya, amely most már polgári szervként átvette a repüléssel kapcsolatos ügyek teljes irányítását.[30]

A légügyek új vezető szerve megalakulásakor 15 kinevezett tisztviselővel, 1,4 millió korona költségvetéssel rendelkezett, és egyelőre a 37. osztály régi helyén, az Országos Levéltár épületében működött. Élére Petróczy Istvánt nevezték ki, akit ezredessé léptettek elő, hivatalosan azonban, mint „légügyi igazgató" szerepelt. A KEM légiforgalmi szakosztálya titokban továbbra is katonai irányítás alatt állt. A koordinálást a két minisztérium között a Hadügyminisztérium 1. osztályán működő repülésügyi előadó látta el. Március 15-én a hadügyi tárca is nevet változtatott és létrejött a Honvédelmi Minisztérium (HM).[31]

Gróf Károlyi László elnökletével még 1920. február 11-én megalakult a Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT), amely 50 millió korona alaptőkével rendelkezett. Ez látszólag magáncég volt, valójában azonban kormányzati ellenőrzés alatt működött, és 10 millió korona állami szubvenciót kapott. A vállalat keretében tíz együléses és 12 kétüléses gép raktározása, két századnyi repülő személyzet alkalmazása, és részükre havi 90 óra repülés biztosítása vált lehetővé. A MAEFORT gondoskodott egy kiképzőkeret és egy repülő-anyagraktár fenntartásáról. A hét katonai körletparancsnokság székhelyén, valamint Győrön és Nagykanizsán katonai célokat is szolgáló forgalmi, illetve kisegítő reptereket tartott fenn. A cég 1920 májusától Budapest és Szombathely, illetve Budapest és Szeged között belföldi légi járatot üzemeltetett.[32]

Újraindult a katonai repülőképzés, előbb 1920 májusában Szegeden, majd Mátyásföldön, Szombathelyen és Miskolcon is. Aszódon repülőgép-szerelő tanfolyamot létesítettek. Szeptemberben a szombathelyi reptéren megfigyelő kiképzés indult. December végén a MAEFORT 22 „forgalmi" és 20 iskolagéppel, valamint 60 javításra szoruló repülőgéppel rendelkezett. A vállalat keretein kívüli „nyílt" repülőcsapatok és kiképző

[30] HL HM Eln. 37. Bk. 2134/1919.; Eln. 37. 16 059/1920.; Tgy. 2787 *Vesztényi* 1942. I. 24–28. o.

[31] HM Eln. 37. 21 688/1920.; MOL K 27. Minisztertanács jegyzőkönyvei (a továbbiakban MT jkv.) 1920. január 28. 33. sz.

[32] HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 19–22. o., II. 7–9. o.; Tgy. 3715. *Nagy.* 2000. 93. o.; *M. Szabó Miklós*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945. Budapest, 1999. 8–9. o.

keretek a Repülő Felszámoló Parancsnokság alárendeltségébe kerültek. Ezek állományába 130 tiszt és 559 fő legénység tartozott. A kormány azzal számolt, hogy ezeket az egységeket a békeszerződés megkötése után le kell majd szerelni, ezen az áron azonban legalább megmenthető lesz a légierő rejtett része.[33]

A katonai felső vezetés nagy jelentőséget tulajdonított a repülőfegyvernem gyors fejlődésének, és a világháború során megnövekvő szerepének, és jól érzékelte, hogy az ország e tekintetben várhatóan hosszabb távon komoly hátrányba kerül majd a szomszédaival szemben. A légügyek terén szükségessé váló lépések irányítására 1920. szeptember 28-án a HM Szervezési Csoportfőnökét kinevezték „Légügyi Katonai Megbízottnak", ezzel a feladatkörébe került a katonai repülés és a légvédelem újjászervezése és fejlesztése. A légierő kiépítésével és várható alkalmazásával kapcsolatos kérdések koordinálását a HM hadműveleti osztályára beosztott repülésügyi előadó, Laborczffy Rezső repülő százados látta el.[34]

Az ország teljes légügyi kiszolgáltatottságának enyhítése érdekében Grosschmidt István sorhajóhadnagy, a hivatalosan a BM alá tartozó folyamrendészet képviseletében, 1920. november 3-án javaslatot terjesztett a honvédelmi tárca elé, hogy más országok példáihoz hasonlóan, a folyamőrség keretében állítsanak fel egy vízi repülő századot. Grosschmidt szerint egy ilyen egység a megmaradt néhány repülőcsónak és a MARE gyárban rendelkezésre álló műszaki leírások alapján megépíthető új gépekkel rövid idő alatt felszerelhető lenne. A század katonai jellegét tényleges folyamrendészeti feladatok ellátásával, illetve rendszeres postarepülésekkel lehetne rejteni az antant hatalmak előtt. Az elképzelés azonban a békeszerződés érvénybe lépését követő teljes repülési és repülőépítési tilalom miatt nem valósulhatott meg.[35]

A román kivonulás után, a magyar légvédelmi tüzérség mindössze 10 db 14M. és 2 db 5/8M. légvédelmi ágyúval rendelkezett, azokhoz is hiányzott az irányzó berendezés. Kiképző feladatokra felhasználhattak még két löveget (1 db 14M. és 1 db 5/8M.), melyeket a páncélvonatokról szereltek le. A légvédelmi tüzérség fejlesztésével foglalkozó 1920. január 7-i értekezleten a harcoló hadsereg védelmére hadosztályonként 2-2 üteg, honi feladatkörben pedig a Fővezérség tartalékaként további 4 üteg felállítását határozták el. Ez békében 4 üteg (16 löveg), felriasztás esetén 12 üteg (48 löveg) rendszerbe állítását jelentette volna.[36]

Egyelőre azonban a rendelkezésre álló minimális fegyverzettel Budapest védelmét igyekeztek biztosítani. A főváros légvédelmét a Gellért Őrség honi légvédelmi ütege látta el (2 db 14M., 2db 5/8M. löveg és 1 db 75M. jelzőlöveg). Ehhez csatlakozott 1920 áprilisától a tüzér tanezred „repülőgép-elhárító" (repel.) tanütege (2 db 14M. löveg). Az ágyúk a Citadellán, a Sashegyen és Rézmálon voltak állásban. Augusztus 31-én elrendelték a

[33] HL Budapesti Körletparancsnokság 8465/1920.; Tgy. 2825. *Száva Péter* első világháborús pilóta visszaemlékezése az 1913–1945 közötti magyar repülési eseményekre. (A továbbiakban: *Száva P.* visszaemlékezése.) 13. o.; Tgy. 2787.; *Vesztényi* 1942. I. 36., 44. o.; *Révész Tamás*: Repülőtér az Alpokalján. Budapest, 2006. (A továbbiakban: *Révész* 2006.) 75–76. o.

[34] *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler* 1986. 145. o.; HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 131. o.; Tgy. 2787 *Vesztényi* 1942. I. 29. o.

[35] HL Personalia (a továbbiakban: Pers.) VII. 87. *Szentkeresztesy Henrik* ir. C–1. 171. d.; Tgy. 1987. *Mocsáry L.* Mellékletek sz. n.

[36] HL HM Eln. 3. 74 134/1920.; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 103–104. o.

budapesti hadosztály tüzérosztálya (később ezred) keretében egy új repel. üteg felállítását (4 db 14M. löveg és 1 db 75M. jelzőlöveg), amely novemberben alakult meg. Budapesten kívül csak a szegedi hadosztály, illetve hajmáskéri légvédelmi tüzér tanfolyam rendelkezett egy-egy repel. tanüteggel (2-2 löveg). A fényszóró század állományába 1920 augusztusában 10 db 60 cm-es lámpa tartozott, de ezekből csak három volt üzemképes.[37]

A katonai vezetésnek komoly gondot okozott Budapest légi veszélyeztetettsége. A fővárost, az ott koncentrálódó igazgatási és katonai intézmények, hadiipari létesítmények, vasúti csomópontok és a Duna-hidak, különösen a határ közelsége miatt elsődleges célponttá tették. Egy katonai konfliktus esetén számolni kellett azzal, hogy Budapestet ismétlődő légitámadások érhetik, melyek megnehezíthetik a mozgósítás végrehajtását, komoly károkat okozhatnak a hadiüzemekben, súlyos zavart idézhetnek elő az államigazgatásban, és mindez a két forradalom után a lakosság reakcióit is kiszámíthatatlanná teheti. Felmerült Budapest „nyílt" (katonailag nem védett) várossá nyilvánításának lehetősége is. Az első világháború negatív tapasztalatai alapján azonban nem lehetett arra számítani, hogy egy ilyen deklarációt a majdani támadók tiszteletben tartanak, és erre tekintettel megkímélik a magyar fővárost.[38]

Mihalovits Zoltán ezredes, a Gellért Őrség parancsnoka október 18-án javaslatot nyújtott be Budapest légvédelmének megerősítésére. Kérte, hogy a légvédelmi alakulatok ne a kivonuló seregtestek alárendeltségébe tartozzanak, hanem kerüljenek külön honi parancsnokság alá. A légvédelmi ütegeket vonják ki a tábori tüzérség keretéből, és állítsanak fel önálló légvédelmi tüzérezredet. A gyors és pontos hírközlés biztosítása érdekében építsenek ki közvetlen távbeszélő vonalat a főváros légi védelmét irányító Gellért Őrség, valamint a légvédelmi ütegek és géppuskás szakaszok között. Mihalovits előterjesztése szerint a főváros védelméhez minimálisan 6 ütegre (24 löveg) lett volna szükség.[39]

A honvédelmi miniszter elnökletével tartott október 21-i vezetői értekezlet úgy döntött, hogy a lövegek kis számára, illetve a rejtési szempontokra való tekintettel a légvédelmi ütegek szervezetszerűen továbbra is a tábori tüzérség keretében maradnak, de a szakmai felügyeletet a Gellért Őrség veszi át felettük. Az év végén a főváros védelmét a Gellért Őrség és a budapesti hadosztály tüzér ezredének 4. (később 5.) légvédelmi ütege (6 db 14M. és 2 db 5/8M. löveg), valamint tíz légvédelmi géppuskás szakasz (2-2 db 8 mm-es géppuska) biztosította. Légvédelmi tanüteggel (2-2 löveg) rendelkezett a budapesti, a szegedi és a székesfehérvári hadosztály. Az északi határok mentén történő gyakori légtérsértések miatt a légvédelmi alakulatok parancsot kaptak, hogy a berepülő csehszlovák katonai gépekre azonnal nyissanak tüzet.[40]

Újjászervezték a fényszóró alakulatokat. A használhatatlan eszközök kijavításával, és titkos ausztriai vásárlások révén november végére már 34 fényszóró állt rendelkezésre. Ebből azonban csak 4 db volt nagyobb teljesítményű (110–120 cm-es), a többi, 60 cm-es gyalogsági lámpát legfeljebb szükségmegoldásként lehetett légvédelmi célra igénybe venni. A fényszóró egységek szervezetszerűen a műszaki csapatok alárendeltségébe tartoztak,

---

[37] HL HM Eln. 3. 3249/1920., 66 230/1920.; Tgy. 2971. *Barczy* I. 23/3–7.; *Berkovics* 2000. 51. o.

[38] HL HM Eln. 3. 74 134/1920.

[39] HL Tgy. 3815. *Nagy* 2000. 132–133. o.; Tgy. 2974. *Barczy* I. 23/2–4.

[40] HL HFP 745/1920., 863/1920., 933/1920.; VKF Eln. 4. Hdm. 14 933/1920.

de az egyes szakaszok a légvédelmi ütegek mellé kerültek beosztásra. A Gellért Őrség három, a budapesti hadosztály légvédelmi tüzérsége három, a szegedi és székesfehérvári hadosztály ütegei 2-2 fényszóróval rendelkezett.[41]

A korábbi években használt katonai terminológiák egységesítése és korszerűsítése érdekében a Vezérkar Főnökség (VKF) elrendelte, hogy a jövőben a légitámadások elhárításával kapcsolatban a katonai szervek egységesen a „légvédelem" kifejezést alkalmazzák, tudomásul véve azonban, hogy a régi szakkifejezések („repülőgép-elhárítás, repel.") egy ideig még párhuzamosan használatban maradnak.[42]

A Vezérkar főnöke 1920. december 15-én ideiglenes intézkedést adott ki az ország légvédelmének megszervezésére. Ebben hangsúlyozta, hogy a jövőben már a hadiállapot beállta pillanatától kezdve nagyarányú légitámadásokra kell számítani. Ez ellen csak az egész országra kiterjedő, már békében felállított, megfelelően felszerelt és begyakorlott, egységes vezetés alatt álló légvédelmi rendszer kiépítésével lehet hatásosan védekezni.[43] A VKF a honi légvédelem átfogó megszervezése terén a szükséges szabályozás megteremtését, a szervezést és a működést meghatározó irányelvek kidolgozását, illetve a gyakorlati végrehajtást szolgáló utasítások kiadását tekintette az első lépéseknek. Elvi szinten kiemelték, hogy az aktív légvédelem (vadászrepülők, légvédelmi tüzérség, géppuskás alakulatok), valamint a védelem passzív szervei és eszközei (figyelőszolgálat, megelőző óvintézkedések, rejtés és burkolás, mentés és helyreállítás, lakossági magatartás) csak együttes alkalmazás esetén lehetnek hatékonyak. Mivel a fegyveres légvédelem kiépítését a nemzetközi korlátozások, és a pénzhiány jelentősen megnehezítette, ezért a VKF a passzív légvédelem megteremtésére a korábbinál nagyobb hangsúlyt kívánt fektetni.[44]

A légvédelem kiépítését és végrehajtását a VKF irányította a területileg illetékes katonai körletparancsnokságokon keresztül. Az országot 7 katonai körletre osztották (1. budapesti, 2. székesfehérvári, 3. szombathelyi, 4. kaposvári, 5. szegedi, 6. debreceni, 7. miskolci). A 4. körlet központja 1921-ben, a szerbek kivonulása után Pécsre került. A légvédelmi tüzérség országos irányítását egyelőre a Budapesti Légvédelmi Parancsnok látta el, aki egyben a légvédelmi tüzérség szakfelügyelője is volt, és mint ilyen a M. kir. Tüzérség Felügyelője alá tartozott. Békeidőben azonban rejtési okokból ezeket az elnevezéseket nem használták, hanem a légvédelem irányítójaként a Gellért Őrség parancsnoka szerepelt, aki a Budapesti Katonai Körletparancsnokság alárendeltségébe tartozott.[45]

Az 1921. februári új hadrend szerint a főváros légvédelmét egyelőre egy légvédelmi üteg (6 db 14M. löveg), egy tanüteg (2 db 5/8M. löveg), egy fényszóró század (6 lámpa) és egy géppuskás század (9 szakasz, 18 géppuska) látta el. A Gellért Őrség állományából Autós géppuskás és ágyúosztag néven felállítottak egy mobil légvédelmi egységet (2 db 14M. löveg, 2 géppuska, 1 db 120 cm-es autós és 1 db 110 cm-es fogatolt fényszóró). A légvédelmi alakulatok szervezeti, személyi, anyagi, igazgatási kérdésekben a budapesti tüzérezred, illetve a Budapesti Katonai Körletparancsnokság alárendeltségébe tartoztak. A ki-

[41] HL VKF Eln. 1. 112/1921.

[42] HL VKF. Eln. 1. Hdm. 14 699/1920.

[43] HL HM Eln. 4. 90 192/1920.

[44] HL HM Eln. 4. 90 192/1920.; Tgy. 2974. *Barczy* I. 23/4.

[45] *Berkovics* 2000. 58. o.; HL HM Eln. 4. 90 192/1920.

képzést érintő ügyekben a Gellért Őrség intézkedett, a Tüzérségi Felügyelő jóváhagyásával. A lövegek elosztásáról és a tüzelőállások kijelöléséről a Gellért Őrség szakvéleményét figyelembe véve, a körletparancsnokság előterjesztése nyomán a VKF döntött.[46]

Újjászervezték a légi figyelőrendszert, melynek központját békében és háborúban egyaránt a gellérthegyi figyelő állomás képezte. A főváros több pontján figyelőőrsöket állítottak fel (Gellérthegy, Angyalföld, Rákos, Budafok, Rézmál), melyek közvetlen telefonösszeköttetésben voltak a Citadellában berendezett légvédelmi központtal. Budapest tágabb körzetét egy ún. „belső" figyelőgyűrű vette körül, melynek főbb támpontjait Vác, Balassagyarmat, Gyöngyös, Jászberény, Szolnok, Kecskemét, Dunaföldvár, Hajmáskér, Győr, Komárom, és Esztergom képezte. A korábban már működő figyelőhálózathoz képest csak néhány változtatás történt. Pápa kimaradt, Veszprém helyett Hajmáskért, Jászapáti helyett Jászberényt, Cegléd helyett, pedig Szolnokot jelölték ki. A vidéki figyelőőrsök általában a postai telefonvonal segítségével adták le jelentéseiket a budapesti központnak. A „légi védelem" jelszó bemondása után, a postahivatalok minden más beszélgetést megszakítva a figyelőőrsöket azonnal összekapcsolták a budapesti parancsnoksággal.[47]

A figyelőgyűrű őrsei a területileg illetékes körletparancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, de békegyakorlat vagy felriasztás esetén a Gellért Őrség közvetlenül rendelkezett felettük. Az országhatárok mentén egy újabb, ún. „külső" figyelőgyűrű kiépítését tervezték, ehhez azonban egyelőre nem állt rendelkezésre megfelelő személyzet és felszerelés. A belső gyűrű néhány posztján (pl. Dunaföldvár) a figyelést így is a helyi csendőrszemélyzet végezte. A légvédelmi figyelőrendszert csak légvédelmi készültség vagy felriasztás időszakában aktiválták, békében csupán a gyakorlatok ideje alatt működött, kivéve a gellérthegyi központot, amely állandó szolgálatot teljesített. Békeidőben a légtér rutinszerű figyelését a helyőrségek, pályaudvar- és hídőrségek, illetve a határvédelmi szervek látták el. Ezek folyamatos nyilvántartást vezettek minden észlelt gépről. A napi jelentések mellett, minden hónap 10-ig összefoglalót készítettek a felettes körletparancsnokság számára az előző havi légi tevékenységről. A Gellért Őrséggel való rendszeres kapcsolattartás érdekében 10 naponként (10-én, 20-án és a hónap utolsó napján) összesítő jelentést küldtek az országos légvédelmi központnak is. Csehszlovák gépek észlelése esetén a háborús helyzethez hasonlóan azonnal értesítették a Gellért Őrséget. A légtér figyelésével kapcsolatos új rendelkezések 1921. január 1-jével léptek életbe.[48]

A légi veszélyeztetettség alakulása a világháborút követő években

Az első világháborút követően a légierők gyors fejlődése, a nagy manőverező képesség, a sokirányú felhasználhatóság, a repülőgépek számának és teljesítményének jelentős növekedése alapján számos katonai szakember úgy ítélte meg, hogy a repülő csapatok a jövőben még fontosabb szerepet játszhatnak, akár a háborúk sorsát is eldönthetik. Az olasz Giulio Douhet tábornok nézetei szerint, egy megfelelően kiépített önálló nehéz-

[46] HL VKF Eln. 4. Hdm. 16 450/1920.; VKF Eln. 1. Fr. 112/1921.; VKF Eln. Hr. 1999/1921.

[47] HL VKF Eln. 4. Hdm. 14 933/1920, 15 376/1920.

[48] HL VKF Eln. 4. Hdm. 16 450/1920.

bombázó flotta egyedül is képes kivívni a győzelmet, miközben a szárazföldi és haditengerészeti erőknek csak a saját határok védelmét kell biztosítaniuk. Az 1921-ben kiadott „Il dominio dell'Aira" (Légi uralom) című munkájában kifejtette, hogy a totális légi háború során a bombázó gépek képesek lerohanni az ellenfél repülő alapjait, megszakítani a hadsereg utánpótlását, lerombolni a hátország ipari, közigazgatási, kommunális létesítményeit, közlekedési csomópontjait, és zavart, pánikot kelteni a lakosság soraiban. Még a legerősebb szárazföldi hadsereggel rendelkező ország sem tud tartósan ellenállni a folyamatos légitámadásoknak, és rövid idő alatt megadásra kényszerül.[49]

Bár Douhet nézetei egyetlen országban sem váltak hivatalos légügyi doktrínává, számos vezető katonai szakember osztotta a véleményét, köztük a brit Jan Smuts, Frederick Sykes, Hugh Trenchard, az amerikai William Mitchell, W. C. Shermann, a német Hans Ritter, Robert Knauss vagy a japán Ozuki Yukio. A korlátlan légi háború hívei elkerülhetetlennek tartották a polgári lakosság elleni bombatámadásokat, a gyújtóanyagok és a mérges gáz felhasználását is. Azzal érveltek, hogy a lakosság elkeseredése és a belső rend felbomlása meggyorsítja a háború végét, így összességében kevesebb lesz az áldozatok száma.[50] Más oldalról viszont, a légi háború jövőbeni pusztító hatására tekintettel, számos politikus sürgette a repülő erők hátország elleni alkalmazásának korlátozását. Az 1920-as években több nemzetközi tárgyalásra is sor került a polgári célpontok, a civil lakosság elleni közvetlen légitámadások megakadályozása érdekében. Jelentősebb eredményt azonban, ami komoly garanciát nyújthatott volna a korlátlan légi háborúval szemben, nem sikerült elérni. Az 1921. november és 1922. február között lezajlott washingtoni leszerelési konferencián az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán képviselői elítélték ugyan a polgári lakosság elleni bombatámadásokat és a harci gázok alkalmazását, nem született azonban megegyezés a háborús légi jog részletes szabályozásáról. A megállapodást Franciaország utólag nem is ratifikálta.[51]

A konferencia befejezését követően nemzetközi jogász bizottságot állítottak fel, amely J. B. Moore amerikai jogi szakértő vezetésével kidolgozta, és 1923. február 6-án nyilvánosságra hozta az ún. hágai légi háborús szabályokat. Ezek szerint, csak a kifejezetten hadi jellegű célpontok támadása a megengedett, amelyek megsemmisítése közvetlen katonai előnyt jelent a támadó félnek. A fogalmak értelmezése körül azonban – hogy például egy pályaudvar, melyen katonai és civil forgalom egyaránt zajlik, vagy egy üzem, amely a hadsereg és a polgári lakosság számára egyaránt termel, mikor minek tekintendő – kezdettől éles viták folytak. A légi hadviselés jelentősebb mértékű korlátozását végül egyetlen nagyhatalom sem fogadta el. A hátország polgári célpontjai elleni támadások teljes körű tilalma híján a Népszövetség fegyverkezés korlátozására létrehozott állandó vegyes bizottsága 1924 májusában kénytelen volt elismerni, hogy az érvényben lévő nemzetközi szerződések semmiféle garanciát nem tudnak nyújtani, ami megvédhetné a civil lakosságot az esetleges légitámadásokkal szemben.[52]

---

[49] *Giulio Douhet*: A légiuralom. Budapest, 1971. 7–8. o.; *M. Szabó M.* 1999. 13. o.

[50] *Groehler* 1980. 78–79. o.; *Hunke* 1933. 40., 55. o.; *Ginzey Sándor*: A vegyi háború és annak jövője. *Magyar Katonai Közlöny*, 1926. 3–4. sz. 285. o.

[51] *Maximilian Czesany*: Allierter Bombenterror. Der Luftkrieg gegen die Zivilbevölkerung Europas 1940–1945. Leoni am Starnberger See, 1987.; *Druffel* 1986. 17. o.; *Márföldi – Adorján* 1936. 12. o.

[52] *Gaál Gyula*: Légi bombázás és nemzetközi jog – a nagy háború tanulságai. *Magyar Szárnyak*, 25.

Az 1925 nyarán sorra kerülő genfi leszerelési konferencián a légi hadviselés korlátozására már nem tettek kísérletet. Bizonyos eredményt csak a mérgező és fojtógázok, illetve a baktériumfegyver alkalmazásának betiltása terén sikerült elérni. Az erre vonatkozó egyezményt a résztvevő 44 országból 38 írta alá (az USA és Japán nem). Később azonban mindössze 28 ország ratifikálta, köztük Franciaország és Oroszország azzal a feltétellel, hogy csak olyan országgal szemben tekintik érvényesnek, aki maga is elfogadta az egyezményt.[53]

A világháború után a győztes hatalmak haderejüket a békeállapotnak megfelelő mértékre redukálták. Jelentősen csökkent a légierők gépállománya. Nagy-Britannia 1923-ban csak 962, Franciaország 1542, Olaszország 609, a Szovjetunió 544 katonai géppel rendelkezett. Az 1920-as évek közepétől azonban ismét megindult a légierők fejlesztése. Fellendült a repülőipar, új típusok jelentek meg, melyek a világháborúhoz képest már korszerűbb technikai színvonalon álltak, és nagyobb teljesítményre voltak képesek. A nagyhatalmak 1925 végére mintegy 30–35%-kal növelték katonai repülőgépeik számát. Nagy-Britanniában ekkor már 1250, Franciaországban 1750, Olaszországban 1190, a Szovjetunióban pedig 810 gép állt hadrendben.[54]

A szomszédos államok közül 1923-ban Csehszlovákia 158, Jugoszlávia 123, Románia 182 harci géppel rendelkezett. Magyarország veszélyeztetettségét tovább növelte, hogy az utódállamok szoros katonai együttműködési megállapodást kötöttek egymással. Az 1920. augusztus 14-i és szeptember 18-i csehszlovák–délszláv egyezmény, az 1921. április 23-án aláírt csehszlovák–román és a június 7-én megkötött román–délszláv szerződés nyomán létrejött a kisantant, így egy esetleges konfliktus esetén Magyarországnak a három szomszédos állam együttes katonai fellépésével kellett számolnia.[55]

A környező kisantant államok katonai repülőgép állománya az 1920-as évek során valamelyest bővült, és fokozatosan sor került a már elavult világháborús haditechnika korszerűbb típusokra történő cserélésére is. A szomszédos országok mindegyike rendelkezett olyan harci repülőerőkkel, melyek képesek voltak Magyarország szinte egész területére csapást mérni. Önmagában a román vagy a délszláv légierő nem képezett jelentős támadó erőt, egy Magyarország elleni katonai fellépés esetén azonban a három ország együttesen mintegy 150–200 harci gépet vethetett be. Ez meghatározó módon befolyásolhatta az események alakulását, különösen, mert magyar részről nem állt rendelkezésre a hatékony elhárításhoz szükséges légi és légvédelmi erő.[56]

(1997.) 138. o.; *Franz Kurowski*: Der Luftkrieg über Deutschland. Düsseldorf–Wien, 1977. 12. o.; *Petróczy István*: Végveszélyben minden magyar város. Budapest, 1931. (II. jav. böv. kiad.). (a továbbiakban: *Petróczy* 1931.) 9. o.

[53] HL VKF Eln. 1. a. 4138/1926.; *Kovarcz Zoltán*: A vegyi harc. Budapest, 1944. 4. o.

[54] *Szentnémedy Ferenc*: Visszapillantás a légügy múlt évi fejlődésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 1. sz. 109. o.; *Hunke* 1933. 168. o.; *V. Sz. Sumihin*: Szovjetszkaja vojennaja aviacija 1917–1941. Moszkva, 1986. 85–86. o.; *Pap J. Ottó*: A jövő háborúja. Budapest, 1935. (a továbbiakban: *Pap* 1935.) 34. o. A szakirodalomban a fentiektől eltérő adatok is találhatók, az eltérés azonban csak néhány százaléknyi, a nagyságrendet nem befolyásolja.

[55] *Berkovics* 2000. 23. o.; *Horváth Attila*: Az 1938-as környei bombázási gyakorlat közlekedési tapasztalatai. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 2000. 1. sz. 263. o.

[56] *Berkovics* 2000. 18. o.

A kisantant államok gépei, elsősorban a csehszlovák repülők rendszeresen megsértették Magyarország légterét. A felderítést végző repülőgépek több alkalommal is kényszerleszállást hajtottak végre magyar területen, például 1920. június 7-én vagy 1921. április 6-án Miskolc térségében. Az elfogott gépeket és személyzetet azonban a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság (SZKEB) fellépése nyomán Magyarország minden esetben kénytelen volt visszaadni.[57] Csehszlovákiával 1923 elején különösen feszültté vált a helyzet. A prágai katonai vezetés azt feltételezte, hogy a magyarok támadást készítenek elő a Felvidék viszszafoglalására. Megerősítették a határokat, csapatösszevonásokat hajtottak végre, és további két repülő századot telepítettek szlovák területre. Magyar részről azonban nem került sor támadó előkészületre, így a feszültség néhány hónap után valamelyest enyhült.[58]

Magyarország helyzetét különösen kényessé tette, hogy egész területe, minden fontos ipari, közlekedési, közigazgatási központja a szomszédos államok légierejének hatósugarába esett.[59] Az új határok kijelölése nyomán az ország a korabeli repülőgépek teljesítménye mellett észak–déli irányban 1 óra, kelet–nyugati irányban 2 óra alatt átrepülhetővé vált. A gazdasági és katonai szempontból legjelentősebb 20 település csak 20–40 km-re, alig néhány percnyi repülőútra feküdt a határtól. Egyedül Szolnok és Dunaföldvár volt biztonságosabb, 100 km-es távolságban, de az ellenséges repülők 15–20 perc alatt ezeket is elérhették.[60]

Az 1920. június 4-én aláírt és 1921. július 26-án érvénybe lépő trianoni békeszerződés Magyarország számára mindössze 35 000 főnyi önkéntes hadsereget engedélyezett. Repülő csapatokat, katonai gépeket az ország nem tarthatott. A légierő személyi állományát 2 hónapon belül le kellett szerelnie, a katonai repülőanyagot pedig át kellett adnia a SZKEB légügyi szerveinek. Magyarország 6 hónapig sem katonai, sem polgári repülőgépet nem építhetett, és nem hozhatott be külföldről. Ezzel egyidejűleg a magyar gépek számára 6 hónapos teljes repülési tilalmat rendeltek el. Felszámolták a légvédelmi tüzérséget is, a repülőgép elhárító lövegeket át kellett adni a nagyhatalmak ellenőrző közegeinek. Mindez katonailag teljesen kiszolgáltatottá tette az országot, mert a korlátlan légi fölény birtokában lévő ellenféllel szemben, légierő és légvédelmi tüzérség nélkül még az engedélyezett haderőt sem lehetett volna idejében mozgósítani és tervszerűen felvonultatni a határok védelmére. A békeszerződés ugyanakkor lehetővé tette, hogy a „Szövetséges és Társult Hatalmak" gépei Magyarország légterében szabadon közlekedjenek, és bármelyik repülőtéren leszálljanak.[61]

A SZKEB Légjáró Ellenőrző Bizottsága 1921 januárjában részletes adatokat kért a magyar kormánytól a repülőcsapatok 1918-as, fegyverszünet előtti állapotáról és az aktuális helyzetéről. A magyar fél igyekezett kitérő választ adni. Közölte, hogy a légierő a

---

[57] HL HM Eln. D. 9579/1921., 12 062/1921.

[58] HL VKF Eln. 1. 5230/1923., 6666/1924., 6823/1925.; VKF Eln D. 2328/1923., 3034/1923.

[59] Az összesített adatokat a 2. melléklet tartalmazza. HL VKF Eln. 1. T. 6666/1924., 5433/1928.

[60] *Berkovics* 2000. 17. o.; Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt 1920–1945. I–III. k. Kiadta és sajtó alá rendezte: *Dálnoki Veress Lajos*. München, 1972. I. k. 47., 65. o.

[61] A Magyar Békeszerződés, és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Budapest, 1921, Ordo Törvény- és Rendelettár. 54., 60., 63. o.; *Sillay Aladár*: Katonai légi járművek nemzetközi jogi helyzete. *Magyar Katonai Szemle*, 1931. 12. sz. (a továbbiakban: *Sillay* 1931.) 128–129. o.

közös (k. u. k.) hadsereg részét képezte, a parancsnoksága Bécsben működött, így a vonatkozó adatok ott találhatók. A fegyverszünet megkötésekor magyar területen állomásozó repülő egységek és hadtáptelepek anyagának nagy részét 1919-ben elvitte a megszálló román hadsereg. Magyarország sem katonai légierővel, sem polgári légi rendőrséggel nem rendelkezik. A honvédség hadrendjében repülő alakulatok nem szerepelnek, költségvetésébe repülőgépek beszerzését célzó fedezet nincs. A Nemzeti Hadseregben mindössze 35 olyan tiszt szolgál – más beosztásban – aki korábban a légierő állományába tartozott. Katonai légi bázisok az országban nem működnek, csak a Kereskedelemügyi Minisztérium tart fenn négy közforgalmi repteret (Budapest, Miskolc, Szeged, Szombathely), és néhány kisebb sportrepülő bázist. Ezeket két polgári repülőszervezet a Magyar Aero Szövetség (MAeSZ) és a MAEFORT kereskedelmi, illetve sportcélokra használja. A polgári repülés irányítása nem a HM, hanem a KEM hatáskörébe tartozik. A SZKEB azonban elégedetlen volt a válasszal és több alkalommal is kiegészítő adatokat kért.[62]

Valójában a magyar katonai vezetés mindent elkövetett, hogy fenntartson egy minimális légierőt, ami a későbbi fejlesztések alapjául szolgálhat. A rejtett keretek között működő repülőcsoport alárendeltségébe 1921 májusában egy együléses (6+4 vadász) és egy kétüléses (9+6 felderítő) század, egy kiképző keretszázad, egy javítóműhely és egy anyagszertár tartozott. A titkos légierő személyi állománya 1920 folyamán a tisztek esetében 63 főről 130 főre, az altiszteknél 43 főről 58 főre, a legénységnél 142 főről 501 főre emelkedett. A katonai repülés fenntartására és fejlesztésére egy év alatt 74 millió koronát fordítottak.[63]

A légierő és a légvédelem számára országszerte 15 meteorológiai állomás szolgáltatott adatokat (Budapest, Dobogókő, Eger, Szerencs, Debrecen, Szeged, Kalocsa, Kaposvár, Keszthely, Zalaegerszeg, Pápa, Herény, Sopron, Mosonmagyaróvár, Tata), melyek formálisan szintén a KEM felügyelete alá tartoztak. A rejtés körülményei között azonban a harci egységek bevetésével csak a szükséges műszaki átalakítások elvégzése és a személyi feltöltés után lehetett számolni. Az első rajok a felriasztást követő 7–10. napon kerülhettek bevetésre, a légierő teljes mozgósítása pedig 21 napot vett igénybe, ami komoly hátrányt jelentett volna egy háborús konfliktus esetén.[64]

A tavasz folyamán még a békeszerződés érvénybe lépése előtt, a SZKEB ellenőrzés kijátszása érdekében megindult a katonai repülőanyag elrejtése. Annál is inkább, mert a Nagykövetek Tanácsa már május 5-én teljes tilalmat rendelt el a motoros repülőgépek építésére és beszerzésére, beleértve a polgári gépeket is (londoni ultimátum). Ez túlment a békeszerződés előírásain, és hosszú távra megbéníthatta volna a legyőzött államok aviatikáját. Szegedről két hónap alatt 23 gépet vittek el különböző külterületi rejtekhelyekre, tanyákra, majorokba. Június első hetében a szombathelyi bázis 15 gépét Budapestre repülték, és a főváros környékén rejtették el.[65]

---

[62] HL HM Eln. I. 4013/1921.; Eln. D. 4700/1921., 8069/1921.

[63] HL VKF Eln. I. 91/1921.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 13–14., 21., 26., 49. o.

[64] HL HM Eln. D. 11 334/1921.; VKF Eln. Hdm. 91/1921.

[65] HL Tgy. 2825. *Száva P.* visszaemlékezése, 14. o.; *Pusztai János* (szerk.): A szegedi repülés története. Szeged, 2002. 45. o.; *Révész* 2006. 77. o.

A békeszerződés érvénybe lépését követően a SZKEB légügyi szervei, Barres francia ezredes és J. N. Fletcher brit alezredes vezetésével megkezdték a megmaradt repülőanyag megsemmisítését. Az év végéig szétromboltak 119 (többségében rossz műszaki állapotban lévő) gépet és 77 motort, lebontottak 7 hangárt és számos más reptéri létesítményt, elszállítottak vagy használhatatlanná tettek jelentős mennyiségű szakfelszerelést és speciális szerszámgépet. A hangárok és kiszolgáló létesítmények egy részét a nemzetközi légi forgalom érdekeire hivatkozva, a november 7-én megkötött ún. hangárszerződéssel sikerült megmenteni, amely a reptéri létesítmények használatát a repülési tilalom lejártáig átengedte a Szövetséges és Társult Hatalmaknak. A repülőgép rombolás hasonlóan folyt a szomszédos Ausztriában is, ahol a volt k. u. k. légierő állományából 1333 gépet, 3289 motort, 2500 géppuskát és 355 rádiókészüléket koboztak el, vagy semmisítettek meg.[66]

Mivel a békeszerződés előírásai megtiltották a Vezérkar fenntartását, az rejtett szervként, mint a HM VI. Csoportfőnöksége működött tovább. A légierő rejtésének jobb biztosítása érdekében augusztus 1-jén átszervezték a KEM II. osztályát. Petróczy ezredes vezetésével megalakult a minisztérium XI. szakosztálya, amely egyben a titkos légierő törzsének is helyet adott. Az új osztály már nem a Várban, hanem a KEM Hunyadi János úti épületében működött. Ott, és más minisztériumokban, kormányzati szerveknél, bújtatott állásokban mintegy 100 repülőtisztet foglalkoztattak. Petróczy István ezredes 1921 augusztusában javaslatot terjesztett a honvédelmi vezetés elé, hogy a légvédelmi tüzérség parancsnoka légvédelmi szakelőadóként kerüljön beosztásra a KEM légiforgalmi szakosztályára. Így megfelelő rejtés mellett, már békeidőben biztosítani lehet a honi légvédelem egységes vezetését.[67]

Petróczy 1921 szeptemberében, három hetes németországi tanulmányútja tapasztalatait felhasználva külön tanulmányban foglalta össze a légierő fenntartásával kapcsolatos legfontosabb feladatokat. Megállapította, hogy az adott körülmények között a polgári repülés fejlesztése és a pilótaképzés bővítése biztosíthatja a kellő alapokat a katonai aviatika későbbi fejlesztéséhez. Javaslatai nagyrészt beépültek a honvédelmi vezetés által 1922 januárjában elfogadott hosszú távú fejlesztési tervbe.[68]

A légvédelmi tüzérség fenntartását tiltó nemzetközi rendelkezések ellenére már 1922-ben elkészült az első magyar légvédelmi tüzér harcászati szabályzat tervezete. Ez a Monarchia korábbi szabályzatait vette alapul, és a rendelkezésre álló (5/8M., 14M.) löveganyagra épült. A tervezet a légvédelmi tüzérség nagyfokú önállósága mellett érvelt. A VKF ezzel nem értett egyet, és úgy foglalt állást, hogy mivel a jövőben a honi légvédelem fő erejét a vadászrepülők jelentik, a légvédelmi tüzérség parancsnokát alá kell rendelni a légi erők vezetésének. A VKF javasolta külön rejtési és álcázási szabályok kidolgozását is, a KEM illetékeseivel közösen.[69]

A békeszerződés előírásai és a nagyhatalmi ellenőrzés azonban komoly akadályt jelentett a honi légvédelem megteremtését célzó lépések megtételénél. SZKEB légügyi el-

[66] HL Pers. VII. 87. *Szentkeresztesy Henrik* ir. C–1. 171. d.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 47., 59. o.; *Peter* 1981. 268. o.

[67] HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 24–28. o.

[68] *Petróczy István*: A legyőzött Németország aviatikája. Tanulságok és teendők. Budapest, 1921.

[69] HL VKF Eln. 6. 27/1922.; VKF Eln. 6. T. 278/1922.

lenőrei hamar feltárták a MAEFORT katonai fedő jellegét, és követelésükre a társaság 1921. december 6-án kénytelen volt feloszlatni magát. A Nagykövetek Tanácsa időközben az 1922. január 26-án lejáró teljes repülési és repülőépítési tilalmat november 17-ig meghosszabbította. Januárban a SZKEB Légjáró Ellenőrző Bizottságának közegei eltávoztak az országból, a Katonai Ellenőrző Bizottság szervei azonban továbbra is itt maradtak, és szigorúan számon kérték a békeszerződés légügyi előírásainak betartását.[70]

Magyarországon a fegyveres erők hivatalos elnevezése 1922. január 1-jén „M. Kir. Honvédség"-re változott. A KEM XI. szakosztálya még 1922 januárjában javaslatot tett egy, közvetlen a miniszterelnök alá tartozó központi kormányszerv, a Légügyi Hivatal felállítására, önálló költségvetéssel, egy államtitkár vezetése alatt. Az új hivatal a repülésügy és a légi honvédelem, korábban a kereskedelmi, a belügyi és a honvédelmi tárca között megoszló feladatait egyesítette volna magában, polgári szervként miniszteri, burkolt katonai szervként HM csoportfőnöki jogkörrel rendelkezve. A javaslat hangsúlyozta, hogy a katonai és polgári aviatika, a meteorológiai szolgálat, a légi figyelő hálózat, az aktív és a passzív légvédelem szervei alapvető feladatukat tekintve nem választhatók el egymástól, ezért mindezt egyetlen központi szervnek kellene irányítania. A Légügyi Hivatal hatáskörébe kívánták vonni a polgári légvédelemmel kapcsolatos ügyeket, a légitámadás elleni védelmet szolgáló építmények, berendezések, az elsötétítés, a leplezés és burkolás kérdéseit is. A honvédelmi tárca támogatta az előterjesztést, de több ponton, főleg a katonai jelleg rejtése érdekében lényeges módosításokat, és hosszabb előkészítést javasolt.[71]

A magyar katonai vezetés, különösen a kisantant államoknak a repülés fejlesztésére tett erőfeszítéseit látva, nagy jelentőséget tulajdonított a légierő fenntartásának. A légierőt kiemelten fontos és hatásos eszköznek tekintette az ország védelme szempontjából, és semmiképp sem kívánt lemondani a lehetőség szerinti fejlesztéséről. Remélve, hogy a Magyarországot sújtó szigorú légügyi korlátozások hamarosan megszűnnek a KEM XI. szakosztálya 1922. január 1-jén egy 28 repülőszázadból álló légierő kiépítésének tervét terjesztette a kormány elé, amit a minisztertanács március 31-én jóvá is hagyott. Ez azonban, anyagi okok miatt még hosszabb távon, a nagyhatalmak közvetlen katonai ellenőrzésének megszűnte után sem bizonyult megvalósíthatónak.[72]

A légierő nyílt fejlesztésének lehetővé válásáig Belitska Sándor honvédelmi miniszter a katonai repülésnek a polgári aviatika keretei közötti minél szélesebb körű kiépítését szorgalmazta, hogy egy fegyveres konfliktus esetén már egy szerény, de ütőképes légierővel lehessen a nyilvánosság elé lépni. A honvédelmi tárca ezzel kapcsolatos előterjesztését, a légierő kiépítéséről, külföldi repülőgép beszerzésekről, a reptéri hálózat bővítéséről a kormány július 30-án alapvető honvédelmi érdeknek nyilvánította és jóváhagyta.[73]

Már márciusban minisztertanácsi döntés született hazai légiforgalmi társaságok létrehozásának engedélyezéséről és támogatásáról. Magyarország külföldi repülőtársaságok

[70] HL HM Eln. D. 5695/1922.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 31., 42., 45–47., 63. o.; *Csanádi – Nagyváradi – Winkler* 1977. 126. o.

[71] *Rendeleti Közlöny* 1922. jan. 7. 2. sz.; HL HM Eln. 1. T. 240/1922.; VKF Eln. 1. c. 10 051/1922.; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 135–136. o.

[72] MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. március 31. 5. sz.

[73] *M. Szabó* 1999. 9. o.; HL Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. II. 8–9. o.

révén már bekapcsolódott a nemzetközi légi forgalomba. Így a hazai repülő szervezetek létrehozását nem elsősorban közlekedési szempontok, hanem a légierő rejtett fejlesztésének szándéka indokolta. A hazai repülés műszaki bázisának újjászervezése érdekében a szegedi Repülőgép-javító Műhely maradékát Fabinyi Elek mérnök százados vezetésével Székesfehérvárra költöztették és összevonták az ottani anyagszertárral.[74]

A légierő reptéri szolgálatának rejtett fenntartása érdekében 1922. március 1-jén reptérgondnokságokat állítottak fel, egyelőre 5 repülőtéren (Mátyásföld, Székesfehérvár, Szombathely, Szeged, Miskolc). Az intézkedést hivatalosan a nemzetközi légi forgalom kiszolgálásának igényével indokolták. Békében a reptérgondnokságok látták el az I. fokú légügyi hatóság feladatait. Üzemeltették a repülőtereket, intézték az útlevél- és vámügyeket, ellenőrizték a légiforgalmi szabályok betartását, gondoskodtak a meteorológiai és rádiószolgálat fenntartásáról.[75]

A SZKEB Légügyi Bizottsága képviseletében Cesari őrnagy 1922. május 13-án azzal fordult a magyar kormányhoz, hogy az 1921-es hangár-szerződést hosszabbítsák meg egy újabb évvel, 1924. január 1-ig. A minisztertanács elutasította a kérés teljesítését, és úgy foglalt állást, hogy ha válaszul a SZKEB leromboltatja a reptéri létesítményeinket, akkor is kisebb kár éri a magyar aviatikát, mintha az ország még egy évre lemond légügyi önállóságáról, a légi szuverenitás teljes körű érvényesítéséről.[76]

Intézkedések a honi légvédelem gyakorlati kiépítésére

Magyarország légügyi helyzetében 1922. november 17-én jelentős változás következett be. Az ország közvetlen légügyi ellenőrzése megszűnt, a békeszerződésben előírt korlátozásokra vonatkozóan azonban a SZKEB továbbra is felügyeletet gyakorolt. A VKF 1922 decemberében intézkedéseket adott ki a honi légvédelem gyakorlati megszervezésére. Rögzítette a legfontosabb irányelveket és tennivalókat a békeállapot, a légvédelmi készültség és a felriasztás esetére. A légvédelmi rendszer területi kiépítése a honvédség új szerkezetéhez igazodott. Az újonnan felállított hét vegyesdandár területének megfelelően 7 légvédelmi kerületet alakítottak ki (1. Budapest, 2. Székesfehérvár, 3. Szombathely, 4. Pécs, 5. Szeged, 6. Debrecen, 7. Miskolc). A kerületek élére, légvédelmi készültség vagy felriasztás esetén légvédelmi parancsnokot állítottak. Ezt a feladatkört az illetékes vegyesdandár légvédelmi előadója látta el. Ő rendelkezett a kerület minden aktív és passzív légvédelmi alakulata felett, ő irányította és ellenőrizte a polgári légvédelem tevékenységét is.[77]

A Nagykövetek Tanácsa feloldotta a polgári repülési és repülésépítési tilalmat. Helyette bevezették az ún. 9-es szabályt, mely kilenc területen (a motor teljesítménye, a maximális sebesség, a repülési magasság és távolság, a hasznos terhelés stb.) korlátozta a polgári gépek által elérhető technikai, teljesítményi mutatókat.[78] A polgári repülés fel-

[74] MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. március 31. 6. sz.

[75] HL HM Eln. I. T. 240/1922.; VKF Eln. 1. c. 10 051/1922.; *Moys Péter*: Repülőtér-gondnokságok, repülőtéri csendőrség a két világháború közötti időben. *Magyar Szárnyak*, 32. sz. 2004. 230. o.; *M. Szabó* 1999. 9. o.; HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 135–136. o.

[76] MOL Minisztertanácsi jkv. 1922. július 7. 51. sz.

[77] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; VKF Eln. 6. 278/1922.

[78] HL HM Eln. D. 19 670/1922., 18 137/11923.; Tgy. 2787. *Vesztényi* 1942. I. 68. o.

tételeinek megteremtődésével 2 légiforgalmi vállalat alakult, 1922. november 19-én a Magyar Légiforgalmi Rt. (MALERT) és 1923. január 10-én az Aero Express, melyek a belföldi forgalom mellett Bécs, Prága, Belgrád és Bukarest irányában tartottak fenn járatokat. A két vállalat burkoltan katonai célokat is szolgált, amiért 1923-ban 518 millió, 1925-ben 1680 millió, 1926-ban pedig 5250 millió korona állami szubvencióban részesült a Légügyi Hivatalon, illetve a honvédelmi tárcán keresztül.[79]

Magyarország légügyi szuverenitása 1923. január 1-jén helyreállt. A magyar légtérben való közlekedés szabályairól külön kormányrendeletet adtak ki (10 270/1922. ME). A légtér használatára, az idegen gépek átrepülésére csak a magyar légügyi hatóság (KEM XI. o.) engedélyével kerülhetett sor. A légügyi szervek minden átrepülésről tájékoztatták a Belügyminisztériumot is. Külföldi katonai gépek csak a HM külön engedélyével haladhattak át a magyar légtéren. Az engedély nélkül közlekedő légi járműveket a magyar hatóságok leszállásra szólíthatták fel, fény-, illetve füstjelző lövedékek alkalmazásával. A leszállás megtagadása esetén a fegyveres erők kényszerítő eszközöket is igénybe vehettek, tüzet azonban csak a HM külön utasítására nyithattak az idegen gépekre.[80]

Megalakult a Repülőtéri Csendőrség. A reptereken 1923. január 1-jét követően csendőrkülönítményeket helyeztek el, melyek légügyi igazgatási, légiforgalmi irányítási és légi rendészeti feladatokat láttak el. Hatáskörükbe tartozott a repülőterek őrzése, a fel- és leszállási díjak beszedése, a pilóták és az utasok ellenőrzése is. A csendőrség a korábbiaktól eltérően, ekkor már nem katonai szervnek számított, hanem 1921. június 3-tól a BM irányítása alatt állt. A reptéri csendőr különítmények a Vezényelt Csendőrosztag (VECSOG) alárendeltségébe tartoztak. Bár ez az egység is a BM költségvetéséből gazdálkodott, és állománya csendőr egyenruhát hordott, valójában azonban rejtett katonai alakulat volt, és a HM Katonai Csoportfőnöke rendelkezett felette. A reptéri csendőrség a repülőtér-parancsnokságok teendőinek ellátásával, a katonai hírváltás biztosításával, a légtér figyelésével, a szabotázs- és kémtevékenység elleni fellépéssel fontos honvédelmi feladatot látott el. A személyi állományt többségében katonák alkották, de a csendőrségi státusz miatt ez nem számított bele a honvédség Trianonban megszabott szűkös létszámkereteibe.[81]

A kisantant államok gépeinek rendszeres légtérsértései miatt a magyar kormány kereste a lehetőséget, hogy érvényt szerezhessen légi felségjogának. Ismét felmerült, egy repülőgépekkel felszerelt légi rendészeti szerv felállításának gondolata, amely az illetéktelenül berepülő, illetve az ország területén leszálló gépekkel szemben intézkedhetett volna. A magyar kormány hivatalos kérelemmel fordult a nagyhatalmakhoz, hogy korlátozott erőkkel, és kizárólag polgári feladatkör ellátására engedélyezzék légi csendőrség megszervezését. Újabb kezdeményezés történt a Folyam Felügyelőség repülőgépekkel való felszerelésére is, melyek, az indoklás szerint a hajóforgalom ellenőrzését és az árvízvédelemmel kapcsolatos feladatok ellátását végezték volna. A légi úton történő csempészés visszaszorításának, illetve a folyamhajózás zavartalanságának biztosítása érdeké-

[79] HL HM Eln. D. 5545/1922; VKF Eln. 1. 5685/19236.; *Szentnémedy* 1933. 71. o.

[80] HL VKF Eln. 1. 6117/1924.; *Budapesti Közlöny,* 1922. december 19. 290. sz.

[81] HL VKF Eln. 1. 6117/1924.; *Hadnagy Imre József*: A hazai légi kutató-mentő rendszer megújításának szükségessége. *Hadtudomány,* 2006. 1–2. sz. 115. o.

ben a SZKEB elvileg nem zárkózott el, bizonyos engedményektől, felfegyverzett gépek tartását azonban semmilyen címszó alatt nem engedélyezte.[82]

Hosszas előkészítés után, 1924. április 10-én felállították a M. kir. Légügyi Hivatalt (LÜH). Élére Vassel Károly ezredes „légügyi igazgató" került, aki Petróczy nyugállományba vonulása óta (1923. május 18.) a KEM XI. szakosztályát vezette. A korábbi elképzelésekkel ellentétben azonban a LÜH nem önálló kormányhivatalként működött, hanem a rejtés érdekében formálisan a KEM (valójában a HM) alárendeltségébe tartozott, és részben az első fokú légügyi hatóság szerepét, részben a titkos légierő törzsének feladatait látta el. A hivatal nyílt állományát mindössze 20 fő alkotta, rejtett keretek között azonban további 178 fő (köztük 104 katona) vett részt a munkájában.[83]

A KEM 1924. december 13-án újraszabályozta a titkos légierő területi szerveiként működő reptérgondnokságok, és a repülőtereken felállított csendőr különítmények feladatait, tevékenységét. Hét reptérgondnokságot szerveztek (1. Budapest, 2. Székesfehérvár, 3. Szombathely, 4. Pécs, 5. Szeged, 6. Debrecen, 7. Miskolc), melyek működési területe megfelelt a 7 csendőrkerületnek, és székhelyük is megegyezett azok központjával. A reptéri csendőrség azonban alkalmazás szempontjából nem a csendőrkerületi parancsnokságok, hanem a LÜH (vagyis a légierő) közvetlen alárendeltségébe tartozott. Hatásköre a csendőrséggel szemben kiterjedt a városokra is. A repülőterekre operatív szervként kihelyezett csendőr különítmények központi parancsnoksága és hírközpontja Mátyásföldön működött, Spyers-Duran Alfréd, illetve Szirtes Ferenc csendőr százados vezetésével.[84]

A LÜH 1924 nyarán lépéseket tett a pilótaképzés bővítése érdekében. Adatai szerint ekkor mindössze 30 hadra fogható katonai pilóta állt rendelkezésre, de azok folyamatos gyakorlatban tartása is komoly nehézségekbe ütközött. A hiány pótlására Szombathelyen Repülőgépvezető Iskolát (REGVI) állítottak fel, Kenese Waldemár repülő alezredes vezetésével. Az alapkiképzésen átesett személyzet Szegedre került a II. és III. fokú tanfolyam elvégzésére. Szegeden 1923. március 21-én hozták létre a Meteorológiai Repülő Kirendeltséget, melynek keretében, Háry László százados parancsnoksága alatt rejtett katonai kiképzés folyt. Székesfehérváron szintén pilóta és megfigyelő képzés kezdődött. Az 1924–1925-ös időnyben a 3 bázison 58 főt iskoláztak be, közülük 24 fő fejezte be a kiképzést, és 54 fő részesült utánképzésben. A kiképző kereteknél 1924-ben 3440, 1925-ben 22 085, 1926-ban 37 904 felszállást hajtottak végre.[85]

Az illetékesek igyekeztek szaporítani a katonai célra felhasználható gépek számát, ezért 1924-ben 6 Bristol F2B típusú gépet csempésztek be az országba. Ezek közül kettő Szegedre került, a többit Albertfalván rejtették el, és Budapest légi védelmére tartalékolták. A SZKEB azonban felfedezte a gépeket, melyek csak úgy maradhattak Magyarországon, hogy gyengébb motorokat szereltek fel rájuk, így viszont már csak kiképző feladatra voltak alkalmasak. A székesfehérvári repülő műhelyben 1926 elején megkezdték

[82] HL HM Eln. D. 15 764/1923.; VKF Eln. 1. 6089/1924., 6166/1924.

[83] *M. Szabó M.* 1999, 10. o.; *Moys P.* 2004. 231. o.; *Héjjas Iván*: Légi jog. Budapest, 1934. 130–131. o.

[84] HL Tgy. 2787. *Veszténvi* 1942. II. 19. o.; *Moys Péter*: Légiforgalmi irányításunk története. A Repüléstörténeti Konferencia közleményei, 26. Szerk.: *Zörgő Tibor*. Budapest, 2001. 109–110. o.

[85] HL VKF Eln. 1. 6432/1924.; VKF Eln. 1. a. 6710/1925., 5396/1927.; Tgy. 2787. *Veszténvi* 1942. II. 45. o.

az évekkel korábban elrejtett katonai gépek üzembe helyezését, javítását. Augusztus végéig öt együléses és két kétüléses gépet adtak át a légierőnek.[86]

Az 1920-as évek közepén a titkos magyar légierő nem képezett számottevő erőt. A rendelkezésre álló személyzettel és gépanyaggal hét repülő századot állították fel. A REGVI keretében három felderítő, Repülő Posta Alcsoport fedőnév alatt két bombázó, Repülő Időjelző Alcsoport elnevezéssel pedig két vadászrepülő századot szerveztek. A rejtett keretek között működő repülő csapatok 1926 nyarán 15 együléses, 20 kétüléses harci géppel és mintegy 25 kiképző géppel rendelkeztek.[87]

Háborús konfliktus esetén a légierőt és a légvédelmi tüzérséget egységes vezetés alatt, a Fővezérség közvetlen alárendeltségében kívánták alkalmazni. A HM 1922. decemberi helyzetértékelése szerint, mivel a légtér védelmének leghatékonyabb eszközei, a vadászrepülő erők Magyarországon hiányoznak, fokozott feladat hárul a légvédelmi tüzérségre. A légvédelmi tüzérség elhelyezéséről a HM Katonai Csoportfőnöke rendelkezett. Elsődlegesnek tekintették a főváros védelmét, a vidéki ipari és közlekedési gócpontok csak az után kerülhettek sorra. Amíg nem sikerült minden fontosabb körzetet szakalakulatokkal ellátni, addig a vegyesdandárokra hárult a feladat, hogy improvizált eszközökkel a szükségszerű védelemről gondoskodjanak. A légvédelmi tüzérség országos parancsnokának, egyben a HM légvédelmi előadójának posztját 1922 és 1930 között Milosevits Dániel ezredes töltötte be.[88]

A légügyi szuverenitás helyreállását követően, 1923 elején a rejtett keretek között fenntartott légvédelmi tüzérség két üteggel és három önálló szakasszal rendelkezett. A fővárost a Gellért Őrség utódaként megalakult 4. önálló tábori ágyús üteg (2 db 5/8M. és 4 db 14M. löveg) és a budapesti vegyesdandár 1. tábori tüzérosztályának 5. tábori ágyús ütege (4 db 14M. löveg) védte. Egy-egy légvédelmi ágyús szakaszt kapott a 2. (székesfehérvári) az 5. (szolnoki) és a 7. (miskolci) tábori tüzérosztály újonnan felállított ún. irányzó tanfolyama. Felriasztás esetén ezeknek az alakulatoknak kellett kiállítani, ikreződéssel a teljes honi légvédelmi tüzérséget.[89]

Ennek megfelelően az 1923. március 1-jén életbe lépő új titkos felriasztási hadrend a légvédelmi tüzérség esetében 9 harci és két tanüteggel számolt. A tervek szerint a honi légvédelem rejtésére szolgáló budapesti 4. önálló tábori ágyús üteg állította fel az 1. (2 db. 5/8M.), a 2. és 3. (4-4 db 14M.), illetve a 4. (2 db 5/8M.) légvédelmi üteget. A budapesti 1. tábori tüzérosztály keretéből alakult meg az 5. és 6. légvédelmi üteg (4-4 db 5/8M.). A 7. légvédelmi üteget (4 db 5/8M.) a 2. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyama állította fel Hajmáskéren. A 8. légvédelmi üteg (4 db 5/8M.) az 5. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyamából alakult Szolnokon. A 9. légvédelmi üteget (4 db 5/8M.) a 7. tábori tüzérosztály irányzó tanfolyama állította fel, Miskolcon. Az első 6 üteg (20 löveg) közvetlenül a főváros védelmét biztosította, a 7. üteg 2-2 lövegét Fűzfő, illetve Vác, a 8. üteg 2-2 lövegét Ózd és Salgótarján, míg a 9. üteg 2-2 lövegét Miskolc és Diósgyőr védelmére kívánták

[86] HL HM Eln. D. 16 616/1925.; *Gibás Andor*: Meteorológiai repülés Szegeden. *Magyar Szárnyak*, 32. sz. (2004.) 58–60. o.; *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler.* 1986. 162. o.; *Farkas Gábor – Lajtai János*: Székesfehérvár repüléstörténete. I. k. Székesfehérvár, 1997. 18. o.

[87] *M. Szabó* 1999. 9. o.

[88] HL VKF Eln. Főv. 259/1922.; MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

[89] HL VKF Eln. 1. T. 6380/1925.; Eln. D. 10 090/1925.; Tgy. 2974. *Barczy* I. 25–29., 40–44. o.

alkalmazni. A két tanüteg szükség esetén szintén harci feladatot látott volna el, Szolnok, illetve a támadás irányától függően a leginkább veszélyeztetett térség fontosabb objektumai védelmében.[90]

Elegendő fegyverzet hiányában azonban lövegekkel egyelőre csak a budapesti 1–3. légvédelmi üteg és a két tanüteg rendelkezett. A HM még 1922-ben 20 db 5/8M. löveget rendelt a diósgyőri ágyúgyártól, amit később 23-ra növelt. Ez a típus ekkor már nem számított korszerűnek, külföldi vásárlásra azonban nem nyílt lehetőség, itthon pedig csak ennek a gyártásához álltak rendelkezésre a szükséges műszaki leírások. A lövegek leszállítása különböző okok miatt így is 1924-ig húzódott.[91]

A légvédelmi ütegeken kívül a főváros hídjainak és pályaudvarainak védelmét tíz légvédelmi géppuskás szakasz biztosította (2-2 db 8 mm-es géppuska). Az 1. a Déli vasúti összekötő hídon kialakított magas-állásba települt. A 2. a Gellérthegy oldalából a Ferenc József és az Erzsébet híd védelmét, a 3. az Alagút feletti sétányról a Lánchíd védelmét látta el. A 4. a Margit hídon, az 5. az Északi vasúti összekötő hídon volt állásban. A 6. szakasz a Ferdinánd hídról a Nyugati pályaudvart, a 7. az angyalföldi vasúti háromszöget biztosította. A 8. szakasz a Keleti pályaudvaron, a csarnok tetején és a Kerepesi hídon foglalt tüzelőállást. A 9. szakasz a Józsefvárosi pályaudvart, a 10. pedig a Kelenföldi pályaudvart védte, ahol a fegyvereket a gépházak tetején, illetve 5 méteres magasállásokban helyezték el.[92]

A légi kiszolgáltatottság enyhítése érdekében 1923 májusában Magyarország a Nagykövetek Tanácsához fordult, hogy legalább néhány légvédelmi üteg tartását engedélyezzék. A magyar diplomácia azzal érvelt, hogy ez esetben kifejezetten védelmi jellegű fegyverzetről van szó, amely senkit sem fenyeget, de elengedhetetlenül szükséges az ország légi szuverenitásának biztosításához. A szomszédos államok légierői egy órán belül minden jelentősebb magyar ipari és közigazgatási központot elérhetnek, és feltartóztatásukra az ország semmiféle eszközzel nem rendelkezik. A magyar diplomácia utalt arra is, hogy a békeszerződés Németország számára a flotta hajóin, illetve Königsberg erődjében lehetővé tette néhány légvédelmi löveg megtartását. A Nagykövetek Tanácsa azonban elutasította a magyar kérést, és nem változtatott a légvédelmi tüzérség tiltására vonatkozó rendelkezésen.[93]

1924 augusztusában újraszabályozták a honi légvédelmet. Az új rendelkezések a korábbi szabályozáshoz képest alapvető változásokat nem hoztak, inkább csak a részleteket pontosították, és a gyakorlati végrehajtás terén módosították, bővítették az előírásokat. Az egész rendelkezésre álló légvédelmi tüzérséget a továbbiakban is honi feladatkörben kívánták alkalmazni. A működő hadsereg csak rögtönzött megoldásokkal, légvédelmi géppuskás alakulatokkal és a passzív légvédelem eszköztárával számolhatott. A rendelkezésre álló lövegek azonban így sem voltak elegendőek az állami élet, a hadiipar és a közlekedési hálózat minden fontosabb pontjának, létesítményének a biztosítására.[94]

---

[90] HL VKF Eln. Föv. 2/1923.; VKF Eln. 1. c. 5230/1923.; *Varga* 1996. 39–40., 49. o.

[91] HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 139. o.; *Berkovics Gábor – Horváth Mihály*: A magyar légvédelmi tüzérség külső környezete a század huszas éveiben. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 1998. 2–3. sz. I. k. 184. o.

[92] HL VKF Eln. Föv. 259/1923.

[93] HL VKF Eln. 1. 5230/1923.; *Petróczy István*: Mit végeztek az egyes államok 1931-ben a polgári légvédelem terén. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 4. sz. 245. o.

[94] MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.; HL VKF Eln. 1. Hr. 1999/1929.

A diósgyőri gyártás nyomán 1925-re a 11 db 14M. mellett már 26 db 5/8M. löveg állt rendelkezésre, ami lehetővé tette a tervezett 9 üteg felállítását. Lépések történtek a légvédelmi tüzérség műszaki-technikai fejlesztésére is. Az 5/8M. ütegeket 1924-től fokozatosan Karabetz-féle központi irányzó készülékkel látták el, amely a vezényszótáblázatból kapott adatok szerint irányozta meg a célt, és a lőelemeket elektronikusan juttatta el az egyes lövegekhez. A HM 1926-ban nagyobb mennyiségű légvédelmi távmérőt és egyéb optikai eszközt vásárolt Hollandiában és Németországban.[95]

A rejtés kényszere azonban a légvédelmi tüzérség gyakorlati fejlesztését továbbra is jelentős mértékben korlátozta, számottevő eredmények születtek viszont elméleti téren, a szervezés, a szabályozás, az alkalmazási elvek, a harceljárások tekintetében. Kiadásra került a Tüzér Gyakorlati Szabályzat légvédelmi kötete, amely néhány kisebb módosítással egészen 1938-ig érvényben maradt. Kidolgozták a központi irányításra, a felriasztás esetén való súlypontképzésre, a vezetési és harcászati eljárásokra, a figyelőszolgálat működésére vonatkozó fontosabb alapelveket és gyakorlati rendelkezéseket.[96]

Az északkeleti országrész felett ismétlődő csehszlovák légtérsértések miatt 1925 áprilisában a LÜH vezetője egy légvédelmi üteg Budapestről Szombathelyre való áthelyezését kezdeményezte. Indoklása szerint a légvédelmi tüzérség már puszta jelenlétével is elriaszthatná a csehszlovák gépeket a rendszeres berepülésektől. Emellett, a REGVI által folytatott kiképzés folyamatos célzási gyakorlatot biztosíthatna a légvédelmi tüzérek számára, ami máshol nem megoldható. A Honvédség Főparancsnoka mellé beosztott tüzérségi tábornok támogatta a javaslatot. Elvileg a VKF sem zárkózott volna el az egyik budapesti üteg Szombathelyre való kihelyezésétől, komoly kockázatot látott azonban abban, hogy egy esetleges tűzmegnyitás leleplezheti a rejtve fenntartott légvédelmi tüzérséget, és komoly nemzetközi bonyodalmakhoz vezethet. A légvédelmi üteg kihelyezését ezért egyelőre elhalasztották, és az ismétlődő légtérsértésekkel szemben továbbra is diplomáciai eszközökkel igyekeztek fellépni.[97]

Az ország légvédelmi kiszolgáltatottságát tovább növelte, hogy a Nagykövetek Tanácsa még 1921-ben, a békeszerződés előírásain túllépve, utólagos szigorításaként megtiltotta a harci gázok elleni védőeszközök tartását. A békeszerződés eredetileg csak az új gázvédelmi eszközök, berendezések gyártását vagy külföldről való behozatalát fagyasztotta be. A magyar kormány hivatalosan tiltakozott a kifejezetten védelmi jellegű felszerelés betiltása ellen, hangsúlyozva, hogy ezzel az ország teljesen védtelenné válik bármely szomszédos állam vegyi támadásával szemben. A Nagykövetek Tanácsa 1922. december 21-i jegyzékében elutasította a tiltakozást, és közölte, hogy a vegyi harcanyagok használatát tiltó nemzetközi egyezmények elegendő garanciát biztosítanak Magyarország számára. A szomszédos kisantant államok egyébként sem készülnek a magyarok elleni gázháborúra. A gázvédelem nem tartozik a csak határbiztosításra és a belső rend fenntartására feljogosított magyar honvédség feladatai közé.[98]

A SZKEB a békeszerződést ratifikáló magyar törvénycikk (1922: XI. tc.) ilyen értelmű módosítását sürgette. A magyar kormány viszont megtagadta a gázvédelem teljes tilalmá-

[95] HL Tgy. 2974. *Barczy* I. 27–28., 41–43., 63. o.; MOL Minisztertanácsi jkv. 1926. augusztus 10. 11. sz.

[96] *Varga* 1996. 46. o.; *Berkovics – Horváth* 1998. 185. o.

[97] HL VKF Eln. 1. 6380/1925.

[98] HL HM Eln. D. 18 928/1922., 26 720/1922., 529/1923.

nak elismerését és becikkelyezését. Hangsúlyozta azonban, hogy ezt csupán elméleti kérdésnek tekinti, mert a gyakorlatban ilyen eszközökkel egyébként sem rendelkezik. Ez teljes egészében nem felelt meg a valóságnak. Hazai gyártás ugyan nem folyt, de a világháborús készletből még maradt bizonyos mennyiségű gázvédelmi felszerelés. A hosszan elhúzódó vita végére 1925. június 26-án került pont, amikor a Nagykövetek Tanácsa Magyarország, Ausztria és Bulgária számára engedélyezte a gázvédelmi eszközök tartását, gyártását és behozatalát, a hadsereg összlétszámán felül 50%-nyi tartalék erejéig. Ez Magyarország esetében 52 500 személyi védőfelszerelést jelentett. Ez a polgári légvédelem szükségleteinek ellátására nem volt elegendő, de a külföldi vásárlás felszabadításával és a hazai gyártás engedélyezésével lehetőség nyílt a gázvédelem megalapozására, és a szükséges eszközök fokozatos előteremtésére.[99]

A légi ellenőrző és a légvédelmi figyelő szolgálat

A légi szuverenitás visszanyerését követően, 1923. február 1-jétől légi ellenőrző szolgálatot állítottak fel.[100] A szolgálat feladatai közé tartozott a légtér folyamatos figyelése, a légi tevékenységgel kapcsolatos rendszeres adatszolgáltatás, és a beosztott személyzet háborús helyzetre való felkészítése, begyakoroltatása. A légi ellenőrző szolgálatot békében a repülő és légvédelmi alakulatok őrszemei, a helyőrségek, pályaudvar- és hídőrségek, határállomások személyzete, a folyamőrség, vámőrség és csendőrség felállított posztjai és mozgó járőrei látták el. A szolgálatba lépő őrségek egy-egy tagját külön a légtér figyelésére jelölték ki, és távcsővel látták el. A légi figyelőknek rögzíteniük kellett az észlelt gépek számát, fajtáját, hovatartozását, haladási irányát, tevékenységét, valamint a megfigyelés helyét és idejét. Az észlelések eredményeit naponta jelentették a helyi honvéd-, csendőr- vagy vámőr-parancsnokságnak, amely a beérkező adatok alapján havi jelentést készített az illetékes vegyesdandár, a vámőr- vagy csendőrkerület, illetve révkapitányság részére. Ezeket a kerületi parancsnokságok összegezték, értékelték, és továbbküldték a LÜH számára.[101]

A minden kétséget kizáróan katonai gép észleléséről a helyi szervek haladéktalanul tájékoztatták a légügyi hatóságot. Idegen repülőgépek (katonai vagy polgári) magyar területen történő leszállását szintén azonnal jelentették a LÜH közegeinek. A jelentés tartalmazta a leszállt gép nemzetiségét, fajtáját, a személyzet kilétét, az induló és a célállomást, a leszállás helyét, időpontját és okát, a személyzet továbbhaladással kapcsolatos szándékát, és a földet éréskor bekövetkezett esetleges eseményeket (sérülés, géptörés). A légi ellenőrzést végző közegek a leszálló katonai gépek személyzetét azonnal őrizetbe vették. A polgári gépek pilótáit csak akkor állították elő, ha fényképezőt találtak náluk, tehát felmerülhetett a kémkedés gyanúja. Ilyen esetekben a további teendőkről a LÜH intézkedett. A vonatkozó rendelkezések azonban hangsúlyozták, hogy az őrizetbe vett személyzettel szemben a legelőzékenyebb magatartást kell tanúsítani.[102]

---

[99] HL VKF Eln. 1. 6034/1923., 5230/1923.; Eln. D. 4038/1923., 9499/1925.

[100] HL VKF Eln. 1. 6543/1924.; MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

[101] HL VKF Eln. 1. T. 6760/1925; Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 138. o.

[102] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

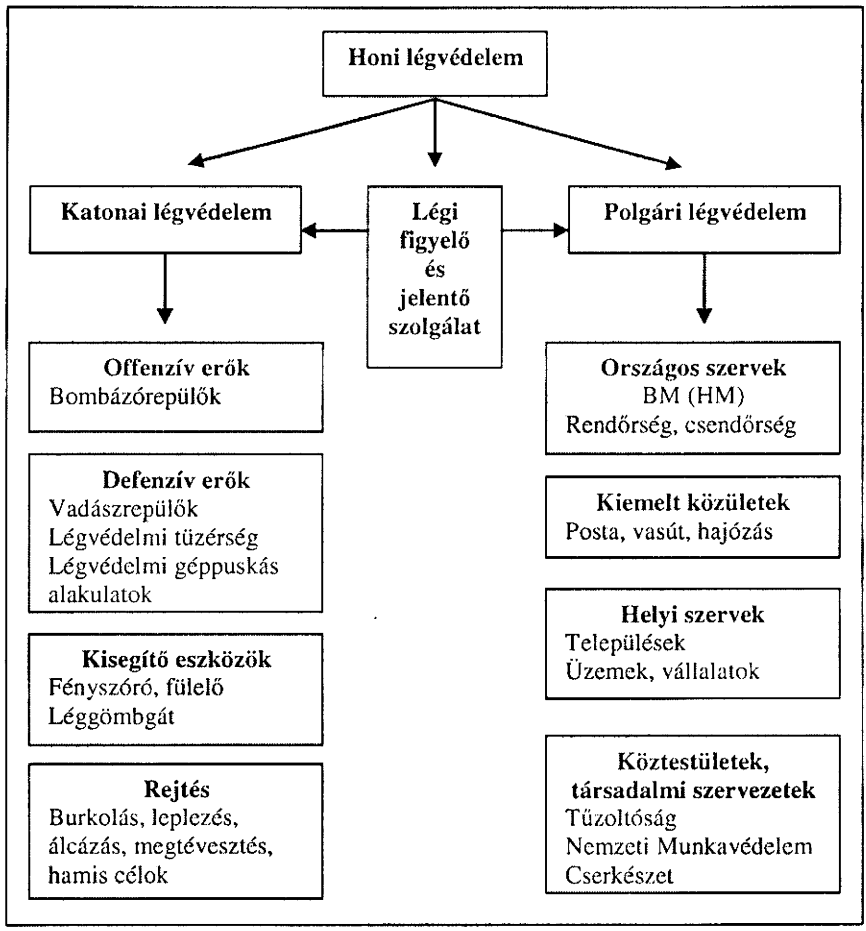

A honi légvédelem szerkezeti vázlata (1924)

Légvédelmi készültség vagy felriasztás esetén a légi ellenőrző szolgálat közegei mellett működésbe lépett a honi légvédelmi figyelő és jelentő rendszer is. A figyelő hálózat őrseinek telepítésénél alapvető szempont volt a minden irányban való jó kilátás, a forgalmas csomópontoktól való bizonyos távolság, hogy a zaj ne zavarja a hallás útján való észlelést, illetve egy állami távbeszélő állomáshoz való viszonylagos közelség (1–2 km), hogy ne kelljen túl hosszú külön vonalat kiépíteni. A légtér figyelése 24 órás szolgálatot jelentett. A figyelő őrsök személyzete egy parancsnokból (általában hivatásos altiszt) és négy fő legénységből állt. A szűk létszámkeretek miatt az őrsök személyzetébe esetenként cserkészek is beosztásra kerültek, akiket legkésőbb a felriasztást követő 14. napon váltott fel a mozgósított honvéd legénység. Az őrsök felszereléséhez irányjelző korong, repülő típusismertető tábla, telefon, repülő nyilvántartó füzet, óra, két távcső és alkalmanként egyszerű fülelőkészülék tartozott. A személyzet számára fűthető helyiséget és

pihenési lehetőséget (ágyakat) biztosítottak. Egyszerre két fő teljesített szolgálatot, az egyik szabad szemmel és hallás útján, a másik távcsővel figyelt.[103]

A légi figyelő hálózat három részből állt. Budapest belterületén a Gellért Őrség hat figyelőőrse működött (Gellérthegy, Hármashatárhegy, Jánoshegy, a budafoki Sashegy, a rákosi gyakorlótér és az angyalföldi vasúti háromszög). Ezek közvetlen távbeszélő összeköttetésben álltak a Citadellában berendezett országos légvédelmi hírközponttal. A főváros körüli figyelő gyűrűt a Vác, Balassagyarmat, Salgótarján, Gyöngyös, Jászberény, Szolnok, Cegléd, Dunaföldvár, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Esztergom térségében felállított 60 őrs képezte. Ezeket a területileg illetékes vegyesdandárok állították fel, de jelentéseiket közvetlenül az országos hírközpontba (egyben a budapesti 1. vegyesdandár légvédelmi központja) juttatták el. A legveszélyeztetettebb irányban lévőnek tekintett Vác és Esztergom őrsei közvetlen telefonkapcsolatban álltak a Citadellával, a többi figyelő állomás a postai távbeszélő hálózaton keresztül jelentett. Sürgős közölnivaló esetén, a „légvédelem" jelszó bemondása után a figyelő szolgálat minden más beszélgetéssel szemben elsőbbséget kapott. A postai hálózat megrongálódása esetén az őrsök a MÁV vagy a Dunahajózási Rt. híradó hálózatát is használhatták.[104]

A harmadik figyelőgyűrű őrseit a határok mentén, illetve a légvédelmi kerületek fontosabb határpontjain, főutak, vasútvonalak, folyóátkelők közelében állították fel. Ezek a jelentéseiket az illetékes vegyesdandárok székhelyein kiépülő kerületi légvédelmi hírközpontokba továbbították. Az egyes légvédelmi kerületek hírközpontjainak személyzete egy parancsnokból (hivatásos tiszt) és hét beosztottból állt. A kerületi központok nyilvántartották, összesítették és kiértékelték a beosztott őrsöktől érkező jelentéseket, majd továbbították az országos légvédelmi központba. Ellenséges berepüléskor életbe léptették a szükséges óvintézkedéseket, indokolt esetben riasztották a veszélyeztetett településeket, és értesítették a szomszédos kerületeket is a feléjük tartó gépekről. A napi légi tevékenységről küldött telefonjelentések mellett a figyelő őrsök tíz naponként írásos összefoglalót jutattak el a kerületi központjukba. A precíz időmeghatározás érdekében a kerületi központok minden délben közölték a pontos időt az alárendelt őrsökkel.[105]

Az országos hírközpont a légi tevékenység átfogó kiértékelése után a Fővezérség légügyi osztályának továbbította a beérkező jelentéseket. Egy-egy kerületi központ a kerületi légvédelmi parancsnok, az országos központ pedig az országos légvédelmi parancsnok (egyben a Fővezérség légügyi osztálya vezetője) végrehajtó szerveként működött. Az országhatárok mentén húzódó figyelőhálózat kiépítésére anyagi okok, technikai problémák és a személyzethiány miatt egyelőre nem került sor. A fővárost körülvevő figyelőgyűrű is csak meglehetősen foghíjasan, a tervezett őrsök felének a felállításával valósult meg.[106] A megfelelő személyi állomány hiánya, illetve az őrsök elhelyezésével és felszerelésével kapcsolatos jelentős anyagi igények miatt a figyelő hálózat kiépítése rendkívül lassan haladt. A súlyos létszámhiány miatt az őrsök helyét átmeneti megoldásként általában úgy jelölték ki, hogy azok csendőrőrsök állomáshelyére essenek. Így a már békében is beosztásra

[103] HL VKF Eln. Főv. 259/1922.

[104] HL Tgy. 2974. *Barczy* I. 30. o.

[105] HL VKF Eln. Főv. 259/1922.

[106] HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 77. o.; VKF Eln. Főv. 259/1922.

kerülő aktív keretállományt a csendőrlegénység soraiból választották ki. Csak ahol nem volt a közelben csendőrőrs, oda vezényeltek honvéd legénységet.[107]

A nemzetközi előírásokkal összhangban, 1924-ben Magyarországon is új szabályozás lépett életbe az ország feletti légi közlekedés rendjére vonatkozóan. A KEM által kiadott rendeletek (45 264/1924., 47 618/1924. KEM XI.) érintették a légi forgalom minden fontos területét, a légtérhasználatot, a lakott területek feletti átrepülést, a fel- és leszállás szabályait, a repterek és reptérgondnokságok működését. Meghatározták, hogy mi tekintendő katonai repülőgépnek. Az olyan légi járművet sorolták ebbe a kategóriába, amely katonai jelzéseket viselt, szolgálatban lévő katonai személy vezette vagy a személyzete annak parancsnoksága alatt állt, illetve amelynek katonai jellege (a fegyverzete révén) egyértelműen megállapítható volt. Az ilyen gépek Magyarország felett továbbra is csak a HM külön engedélyével közlekedhettek.[108]

Az engedély nélkül áthaladó gépekről a légi ellenőrző szolgálat azonnal jelentést tett a legközelebbi karhatalmi szervnek (csendőrség, rendőrség), katonai gép esetén pedig a helyi katonai parancsnokságnak, valamint az illetékes reptérgondnokságnak és a Légügyi Hivatalnak. A LÜH utasítására a gépeket a nemzetközi szabályok szerint leszállásra szólították fel, 3–10 másodpercenként leadott, nappal fehérfüstöt, éjszaka zöld fényt adó jelzőlövésekkel. Amennyiben ez hatástalan maradt bármilyen más eszközt felhasználhattak a gépek leszállítására, de lőni rájuk továbbra is csak a HM külön engedélyével, a szolgálatot vezető tiszt közvetlen utasítására lehetett.[109]

A külföldi légi járművek által igénybe vehető repterek (Mátyásföld, Miskolc, Szeged, Szombathely) mellett szükségleszálló helyeket jelöltek ki (Albertfalva, Debrecen, Pécs, Székesfehérvár). A határok feletti be- és kirepülésekhez „légi kapukat" állapítottak meg Sátoraljaújhely, Nyírábrány, Kétegyháza, Szeged, Mohács, Murakeresztúr, Szombathely, Mosonmagyaróvár és Komárom térségében. A külföldi gépek a határkapuk között egyenes úton, vagy a leszállásra kijelölt repteret érintő legrövidebb vonal mentén közlekedhettek.[110]

Ezzel összhangban a LÜH új szabályokat vezetett be a légi ellenőrző szolgálat működésében is (45 332/1924. KEM XI.). Egyes kiemelten fontos hadiipari központok, katonai táborok, gyakorlóhelyek felett tiltott övezetet jelöltek ki, melyeken külföldi gépek nem repülhettek át. Ilyen övezetnek számított Budapest belvárosa, a Csepel-sziget északi része, Lajosmizse–Újhartyán–Kunpeszér térsége, illetve a Balatonfűzfő–Váloslód–Kisbér–Székesfehérvár által határolt terület. A tiltott zónákról a berepülési engedély kiadásakor tájékoztatták a kérelmet benyújtó szervet vagy személyt. Ha egy külföldi gép véletlenül mégis behatolt egy tiltott övezet fölé, köteles volt leszállni a legközelebbi kijelölt reptéren, hogy a magyar hatóságok átvizsgálhassák, és meggyőződhessenek, hogy a személyzet nem folytatott kémtevékenységet, nem készített vázlatrajzokat, fényképfelvételeket. Amennyiben elmulasztotta a leszállást, a magyar légi ellenőrző szervek szólították fel erre, és ha ennek nem tett eleget, akár fegyveres erővel is földre kényszeríthették. A tiltott övezetek határvonalait 1925 márciusában pontosították (48 797/1925. KEM XI.).[111]

---

[107] HL VKF Eln. 1. 6551/1924.

[108] HL VKF Eln. 1. 6117/1924., 6551/1924.

[109] *Sillay* 1931. 123., 131–132. o.

[110] HL VKF Eln. 1. 6740/1925.

[111] *Budapesti Közlöny,* 1924. március 15.; HL VKF Eln. 1. 6740/1925.

A légvédelmi kerület elnevezést 1924-ben légvédelmi körzetre változtatták, és I–VII. római számmal jelölték. Az egyes körzetek légvédelmi ügyeit korábban a vegyesdandárok ezzel megbízott tisztjei intézték, külön törzsek nélkül. Ez év augusztusában intézkedést adtak ki a légvédelmi parancsnoki törzsek felállítására, melyek a körzeti légvédelmi hírközpontok mellett külön irányító szervként működtek. Ezek tényleges megszervezéséhez azonban egyelőre hiányoztak a szükséges anyagi és személyi feltételek.[112]

A légi figyelő és jelentő szolgálat kiépítése terén időközben több fontos elméleti kérdést tisztáztak, és a legszükségesebb szervezési intézkedések is megtörténtek. A rendszer az ország teljes területének lefedésére törekedett, a határok mentén lehetőleg hézagmentes figyelés biztosításával. A hálózat, központi irányítás alatt álló egységes szervezetet képezett, de a körzeti légvédelmi központok révén a helyi sajátosságokhoz is alkalmazkodott, és az aktuális helyzet figyelembe vételével differenciált reagálást tett lehetővé. A légtérfigyelést telepített és mozgó őrsök látták el, napszaktól függetlenül, a katonai helyzetnek (békeállapot, légvédelmi készültség, felriasztás) megfelelő szintű készültségi fokozat bevezetésével. A figyelő szolgálat folyamatosan tájékoztatta mind a katonai, mind a polgári légvédelem illetékeseit, mindkét szervezettel szoros együttműködésben állt. A légvédelmi figyelő szolgálattal kapcsolatos fenti alapelvek egészen a második világháborúig viszonylag korszerűnek számítottak, és érvényben maradtak.[113]

A légi figyelés ezen alapelvek szerinti gyakorlati megvalósítását azonban a hadseregre vonatkozó nemzetközi korlátozások, a szűkös pénzügyi lehetőségek, az alacsony létszámkeretek, valamint a komoly műszaki és infrastrukturális hiányosságok hosszú időn át akadályozták. Megfelelő vadászrepülő erők és légvédelmi tüzérség híján, a figyelő szolgálat által megszerzett információkat amúgy sem lehetett volna kellő hatékonysággal kamatoztatni. Így a figyelő rendszer kiépítése az 1920-as években alig jutott túl a tervezés és előkészítés szintjén.[114]

A tervszerűen telepített és speciálisan kiképzett személyzettel rendelkező légi figyelőhálózat kiépülése hiányában a légtér figyelése továbbra is a légi ellenőrző szolgálatra hárult. Ez a rendszer azonban sokszor megbízhatatlanul működött. A légi ellenőrzést végző őrszemélyzet nem kapott semmilyen különleges felkészítést, így jelentéseik gyakorta hiányosak, pontatlanok voltak. Nem szerepeltek olyan adatok, mint a gépek fajtája (egy- vagy kétfedelű, egy- vagy többmotoros), ami pedig távcső segítségével általában jól megállapítható lett volna. A vegyesdandárok a kötelező havi jelentéseket sokszor csak nagy késéssel juttatták el az országos szerveknek. Ezekből gyakran hiányzott a tartalmi összegzés, a szakszerű értékelés, és csak az őrsök jelentéseinek statisztikai összesítését küldték tovább. Előfordult, hogy egy berepülő gép többször is szerepelt a statisztikában, mert több őrstől is érkezett róla jelentés. Holott a befutó hely és időpont adatok megfelelő kiértékelésével az egyes gépek mozgását nyomon lehetett volna követni, és elkerülhetők lettek volna az ilyen tévedések.[115]

---

[112] *Berkovics* 2000. 60. o.

[113] HL HM Eln. Lgv. 61 876/1938., 63 144/1938.

[114] *Berkovics* 2000. 22. o.

[115] HL VKF Eln. 1. 6448/1925., 6488/1925., 6834/1925.

A SZKEB figyelmét azonban így is felkeltették a magyar honi légvédelem megalapozását célzó intézkedések. Ezért 1925 júliusában, hivatalos jegyzékben kért tájékoztatást, hogy a légvédelem kiépítése terén történt-e olyan lépés, mely a békeszerződés előírásait is érintheti. Válaszában a magyar kormány közölte, hogy a kiadott rendelkezések csak a békeszerződésben nem tiltott passzív légvédelem megszervezését szolgálják. Cáfolta, hogy az aktív katonai légvédelem kiépítésére bármilyen lépést is tett volna, és kijelentette, hogy ezen a téren a közeljövőben sem tervez semmiféle intézkedést.[116]

A polgári légvédelem kiépítésének kezdetei

Az 1920-as években Európa-szerte lépések történtek a polgári légvédelem kiépítésére. A hatóságok megerősítették, és több ponton kiegészítették a hátország légitámadások elleni védelmére vonatkozó világháborús rendszabályokat. A kormányzati szervek, a honvédelmi és belügyi tárca szervező tevékenysége mellett, a lakosság felvilágosítására és mozgósítására társadalmi egyesületek alakultak. Dániában, 1922-ben Polgári Védelmi Bizottságot állítottak fel, mely elsősorban a harci gázok jelentette veszélyekre hívta fel a figyelmet, és igyekezett megfelelő védelmi intézkedéseket, eljárásokat kidolgozni. Lengyelországban, 1922-ben Légvédelmi Liga alakult. Társadalmi gyűjtések segítségével repülőegyesületeket, pilóta- és szerelő-iskolákat létesítettek. A következő évben Gázvédelmi Szövetséget hoztak létre, a polgári lakosság felkészítése érdekében a vegyi harcanyagok elleni védekezésre.[117]

Franciaországban, 1924-ben a Belügyminisztérium keretében, a honvédelmi miniszter által kijelölt elnökkel, és az összes érintett tárca képviselőjének részvételével megalakult a Legfelsőbb Légvédelmi Bizottság, mely központilag irányította, szabályozta, ellenőrizte a polgári légvédelem kiépítését. Az operatív feladatok ellátására megyénként és városonként helyi légvédelmi bizottságokat alakítottak, közigazgatási, gazdasági és katonai szakemberek részvételével. Ezt követően, 1926-ban átfogó polgári lég- és gázvédelmi rendelet jelent meg, amely a polgári légvédelem végrehajtásában való részvételt, korra és nemre való tekintet nélkül minden francia számára állampolgári kötelezettséggé tette.[118]

Nagy-Britanniában az aktív és passzív légvédelmi feladatok ellátását egyaránt a hadsereg irányította. A katonai alakulatokat háborús veszély esetén speciális kiképzésen átesett polgári önkéntesekkel egészítettek ki. Londonban 1918 után is fennmaradt a háborús légvédelmi szervezet, csak a létszámát csökkentették. Nagy teret szenteltek a légvédelmi propagandának. Az előadások és a nyomtatott anyagok terjesztése mellett a légitámadások pusztító hatását szemléltető bemutatókat szerveztek a lakosság számára. A polgári légvédelem kiépítésének koordinálására 1924 májusában Sir John Anderson vezetésével, Air Raid Precautions néven külön kormányhivatalt állítottak fel. A honi légvédelem megerősítésére, a pilótaképzés bővítésére és a katonai szolgálatban nem álló re-

[116] HL HM Eln. D. 10 090/1925.

[117] *Kurt Knipfer – Erich Hampe*: Der Zivile Luftschutz. Berlin, 1934. 63., 120. o.; *Kiss Dénes*: Európai államok gázkészülődései. *Magyar Katonai Szemle*, 1936. 2. sz. 166. o.; *Márföldi – Adorján* 1936. 339. o.

[118] *Petróczy* 1931. 53. o.; *Hámory Vilmos*: A tömeg-gázvédelem. *Magyar Katonai Közlöny*, 1930. 12. sz. 1197–1202. o.; *Pap* 1935. 9. o.

pülő személyzet gyakorlatban tartására 1925-ben megszervezték az ún. önkéntes légierőt (Auxiliary Air Force).[119]

A Szovjetunióban, az 1923-ban kiadott rendelkezések szerint a polgári légvédelem irányítását a Hadügyi Népbiztosság látta el, amely ezt a feladatkört az egyes katonai körzetek légvédelmi parancsnokain keresztül gyakorolta. A körzetekhez tartozó polgári légvédelmi egységek (városok) és objektumok (ipartelepek) élén a helyi tanács elnöke, illetve az üzem igazgatója állt. A helyi légoltalom gyakorlati megszervezését a határtól 500 km-re eső egységek és objektumok számára 1925-ben kötelezővé tették. A lakosság minél szélesebb körű bevonására két nagy társadalmi szervezet alakult, 1923-ban a Vörös Légiflotta Baráti Egyesülete, 1924-ben pedig a Vegyi Védelmi Szövetség. A két szervezet 1925 júniusában Országos Lég- és Gázvédelmi Szövetség néven egyesült. Az Alekszej Rikov elnöklete alatt álló szervezet 1926-ban 2 millió tagot számlált és 5 millió rubel gyűjtött össze a repülés és a légvédelem támogatására.[120]

Magyarországon, a honi légvédelem 1922-es szabályozása során kitértek a polgári légvédelem kiépítésének kérdéseire is. Három fő feladatkört különítettek el: a tartós óvintézkedések, a magaratási szabályok, és a riasztás megszervezése. A tartós óvintézkedések közé sorolták az ellenséges felderítést, tájékozódást megnehezítő rendszabályokat, az építészetre, a tűzrendészetre és a mentésre vonatkozó rendelkezéseket, a helyreállító szolgálat megszervezését, valamint a közlekedési vállalatokat érintő intézkedéseket.[121]

Az ellenség tájékozódásának megnehezítését rejtési és burkolási intézkedésekkel, a feltűnő színek és formák kerülésével, a katonai vagy hadiipari jelleg leplezésével, az elsötétítés szigorú végrehajtásával, esetleg megtévesztő célok és világítás alkalmazásával kívánták biztosítani. Az építészetre vonatkozó rendelkezések sorában főként a szerkezet, a tetőzet és a pinceboltozat megerősítése, illetve a tűzveszély csökkentése kapott nagy hangsúlyt. Az új építmények esetében felhívták a figyelmet, hogy a légvédelmi szempontokat már a tervezés során érvényesítsék. A régieknél improvizált megoldások alkalmazását szorgalmazták, izoláló terek, dupla tetőzet, kettős ajtónyílás kialakítását, tűzálló festés és burkolat használatát, a pincehelyiségek aládúcolását. Mindez követendő gyakorlatként csak a nagyobb ipari létesítményekre vonatkozott, más építményeknél csupán javaslatnak szánták.[122]

A tűzrendészeti óvintézkedések között elsősorban a gyúlékony anyagok megfelelő tárolását tartották fontosnak. Hangsúlyozták nagy készletek több kisebb kontingensekre történő szétosztását, a földalatti elhelyezést vagy a tároló helyek töltésekkel való elválasztását, a folyékony anyagok gyors elvezethetőségének biztosítását. A mentéssel kapcsolatban a mentő szervezetek létszámának bővítése, önkéntesek toborzása és kiképzése, illetve a gázvédelemre való felkészítés kérdése kapta a legnagyobb figyelmet.[123]

---

[119] *Hunke* 1933. 165. o.; *Mike Brown*: Put that light out! Britain's Civil Defence Services at War 1939–1945. 1999. 11. o.; *Chaz Bowyer*: RAF Operations 1918–1938. London, 1988. 25. o.

[120] *Gibás Andor*: Légoltalom. A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei 22. Szerk.: *Punka György*. Budapest, 1997. 133. o.; *Magyar Katonai Közlöny*, 1927. 7–8. sz. 690. o.

[121] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; *Márföldi – Adorján* 1936. 74., 275. o.

[122] HL Pers. VII. 87. *Szentkeresztesy* B–1. 171. d.; VKF Eln. Föv. 259/1922.

[123] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

Az ipari üzemek esetében külön figyelmet fordítottak a riasztás megszervezésére, a kellő erejű tűzoltó és mentő osztagok megszervezésére, a kárfigyelő őrsök felállítására. Kidolgozták a részleges vagy teljes üzemleállítás és újraindítás menetrendjét, gondoskodtak a légiriadó alatt is helyükön maradók megfelelő felkészítéséről és szükségszerű védelméről. Az üzemmenet folytonosságának biztosítása érdekében helyreállító munkáscsapatokat szerveztek. A közlekedési vállalatok részére speciális légvédelmi rendszabályokat állítottak össze. A Magyar Vasúti és Hajózási Felügyelőség részletes rendelkezéseket adott ki az előzetes óvintézkedésekkel és a légitámadás alatt végrehajtandó lépésekkel kapcsolatban a szakszemélyzet számára, illetve az utazóközönség tájékoztatására vonatkozóan.[124]

A lakosság magatartásával kapcsolatos szabályozás alapvetően megegyezett az 1917-es légvédelmi intézkedésekkel. A légiriadó alatt a járműforgalmat leállították, az utcákat kiürítették, a járókelők fedezékbe, kapualjakba húzódtak. Az üzletek és ablakok redőnyeit leeresztették. Az emeleti lakók a földszinti és alagsori helyiségekbe vonultak le. Az elhagyott lakásokban az elektromos és gázfogyasztókat kikapcsolták. Sötétedés után minden szabadba szűrődő fényt megszűntettek, a nagyobb bérházakban, középületekben, tömegforgalmi helyeken csökkentett fényű belső szükségvilágításról, kézilámpákról gondoskodtak. A rendelkezések értelmében az iskolákból nem engedték haza a gyerekeket, hanem a védettebb alagsori vagy pincehelyiségekbe kísérték őket a légiriadó idejére. Külön felhívták a lakosság figyelmét a leszálló vagy lezuhanó repülőgépekkel kapcsolatban követendő magatartásra, a fel nem robbant bombák érintetlenül hagyására és haladéktalan bejelentésére, a gépekből származó felszerelési tárgyak, illetve a röplapok beszolgáltatására.[125]

A légvédelmi riasztás elrendelése a légvédelmi körzet parancsnokának hatáskörébe tartozott. Az intézkedés során figyelembe kellett venni a kellő felkészülési időt, hogy a támadás minél kisebb veszteségekkel és károkkal járjon. Ugyanakkor el kellett kerülni, hogy a felesleges, vagy túl hosszú ideig tartó riadók a hétköznapi életet és a gazdasági tevékenységet tartósan megbénítsák. A riasztás első fokozata, a légvédelmi készültség elrendelése csak a hivatalos szerveknek szólt, és nyilvános jelzések nélkül, telefon vagy futárszolgálat útján történt. A második fokozatot, a légiriadót a légvédelmi körzet parancsnoka által korábban meghatározott, a helyi adottságoknak megfelelő eszközök (ágyúszó, sziréna, gőzsíp, trombita, telefon, rakéta- vagy zászlójelzés stb.) segítségével adták a lakosság tudtára. A körzeti légvédelmi hírközpont a riadóról telefonon külön is értesítette az illetékességi körébe tartozó katonai alakulatokat, a fontosabb közintézményeket és üzemeket, és tájékoztatta a szomszédos körzetek központjait is.[126]

Budapesten, a Citadelláról leadott, 10 másodperces időközökben ismétlődő 9 ágyúlövés, és a város több pontján megszólaló szirénázás jelezte a légiriadót. Ezzel egyidőben az összes laktanyában riadót fújtak, a rendőrőrszobák előtt trombitajelzés hangzott fel, amihez az utcán posztoló rendőrök sípszóval csatlakoztak. A nagyobb üzemekben megszólaltatták a dudákat és gőzsípokat. A telefonhírmondó készülékek háromszor egymás után búgó hangot hallattak. A Citadellán, nappal narancsszínű zászlót tűztek ki, éjjel fe-

[124] MOL K 149. BM VII. a. 111 111/1921.; HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

[125] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.

[126] HL VKF Eln. Föv. 259/1922.; MOL K 149. BM VII. Res. 11 414/1922.

hér fényű rakétát lőttek fel. A Parlamentet, a minisztériumokat, a fontosabb kormányhivatalokat, a helyőrség, a rendőrség, a tűzoltóság és a mentők központi szerveit, a villamos-, gáz- és vízműveket, a pályaudvarokat és kikötőket, valamint 47 nagyvállalatot a légvédelmi hírközpontból telefon útján is riasztották. A légi veszély elmúltát a légvédelmi tűz elnémulása, a laktanyákban felhangzó takarodó kürtjel, a Citadellán, nappal kitűzött fehér zászló, éjszaka pedig a négy égtáj felé mutató, majd függőlegesen felemelkedő fényszóró csóvák jelezték.[127]

A honi légvédelem országos szervezését szabályzó 1922-es HM rendelet kiadását követően a polgári légvédelem kiépítése terén számottevő gyakorlati lépésekre egyelőre nem került sor. A légvédelmi körzetek parancsnokai 1922 és 1924 között több alkalommal is jelezték, a polgári hatóságokkal való együttműködést nagyban megnehezíti, hogy hiányzik a polgári szervek hatáskörét és konkrét feladatait meghatározó, a HM rendelkezéseihez illeszkedő belügyi szabályozás. Ennek nyomán, 1924. augusztus 25-én a BM rendeletet adott ki a polgári légvédelem országos kiépítéséről, irányításáról. A dokumentum hangsúlyozta, hogy egy háborús konfliktus első pillanatától számolni kell az ellenséges légitámadásokkal, ezért olyan szervezetet kell felállítani, és olyan intézkedéseket kell bevezetni, hogy a polgári légvédelem a felriasztás pillanatától kezdve már cselekvőképes legyen.[128]

A polgári légvédelem operatív irányítása a LÜH hatáskörébe tartozott, amely ezt a feladatot a hét légvédelmi körzet katonai szervein keresztül látta el. A helyi védelem megszervezését és vezetését a honvéd állomásparancsnokságok végezték. Ahol nem volt katonai parancsnokság, ott a rendőrség vette át az adott település légvédelmének irányítását. A honvédségi és rendőri szervek a polgári légvédelemmel kapcsolatos tevékenységük során szorosan együttműködtek a helyi közigazgatási vezetéssel. A községekben, amelyek kívül estek az államrendőrség illetékességi körén, a szükséges intézkedések kiadása, és végrehajtásuk ellenőrzése közvetlenül a közigazgatási szervekre, a megyei alispánokra, illetve a helyi jegyzőkre hárult. Ezek gondoskodtak a helyi viszonyoknak megfelelő megelőző rendszabályok kidolgozásáról, a lakosság tájékoztatásáról, a légvédelmi tudnivalók közzétételéről, a légi riasztás végrehajtásáról, megfelelő karhatalom biztosításával a rend fenntartásáról, illetve egy támadást követően a keletkezett károk felszámolásáról.[129]

Bár a polgári légvédelem is a honvédség irányítása alatt állt, fontos szerep hárult a közigazgatási hatóságokra, intézményekre, társadalmi szervezetekre is. A polgári szervek közül a rendőrség látta el a legjelentősebb feladatokat. A rendfenntartáson kívül részt vett a megelőző óvintézkedések kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében, a lakossági magatartásszabályok betartatásában, a riasztás végrehajtásában, és szükség esetén a helyi légvédelmi tevékenység szervezésében is. A csendőrséget kezdetben kevésbé vonták be a polgári légvédelembe, mert a világháborús tapasztalatok alapján a nagyobb városokat tekintették a légitámadások elsődleges célpontjának. A csendőrséggel elsősorban a közrend és közbiztonság fenntartásában, illetve a légi ellenőrző szolgálat ellátásában számoltak.[130]

---

[127] *Varga* 1996. 40. o.; HL Tgy. 2974. *Barczy* I. 30. o.

[128] MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

[129] HL VKF Eln. 1. 5587/1923., 6543/1924.

[130] MOL BM VI. b. 220 254/1924.; *Kaiser Ferenc*: A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között. Pécs, 2002. 31. o.

A légitámadás elleni védekezésre vonatkozó hazai szabályozás, a rendelkezésre álló lehetőségek figyelembe vételével, általában megfelelt a kor színvonalának. Megteremtette a polgári légvédelem kiépítésének alapjait, irányítási kereteit, lehetővé tette az általános tennivalók kidolgozását. A légitámadás elleni védekezés egyes részterületeit, speciális feladatköreit azonban még nem különítették el, hiányoztak a támadás előtti, alatti és utáni konkrét teendőkre vonatkozó tervek, intézkedések. A lakosság széles rétegeit, aktív cselekvő félként egyelőre nem kívánták bevonni a védelem kiépítésébe és megvalósításába. Az emberek számára csak a magatartási szabályok betartását és a közrend megőrzését írták elő. A légvédelemmel kapcsolatos minden tennivaló a hivatalos szervekre hárult.[131]

A légitámadás okozta károk helyreállításában nagy szerepet szántak a Nemzeti Munkavédelemnek. A szervezet felállításáról 1921. október 28-án döntött a minisztertanács. Feladatául a közművek, a létfenntartás szempontjából fontos üzemek, közlekedési vállalatok, hírközlő szervek, állami és helyi intézmények rendkívüli körülmények közötti védelmét és működésének biztosítását jelölték meg. Az országos hálózat a budapesti központi Nemzeti Munkavédelmi Hivatalból, valamint a megyei és városi kirendeltségekből állt. A helyi kirendeltségek kerületi, körzeti, alkörzeti szervekre, illetve üzemi és intézményi csoportokra tagolódtak. A szervezet alapegységei rendfenntartó, szak- és segédmunkás részlegekből álltak. A szolgálat tevékenységét a városokban az államrendőrség, a községekben a megyei közigazgatási hatóság irányította. A budapesti hivatal hatáskörébe 13 kirendeltség tartozott, az I–X. kerületi, valamint a kispesti, az újpesti és a csepeli szervezet.[132]

A Nemzeti Munkavédelmet eredetileg a belső társadalmi megmozdulásokkal szembeni biztonsági tényezőnek szánták, de a polgári légvédelem 1924-es szabályozása során, mint központilag jól irányítható, országos hálózattal rendelkező szervezettel, rendfenntartó és kárhelyreállító szerepkörben is számoltak vele. A Nemzeti Munkavédelem egységeit elvileg a legkisebb településen lévő postahivatal, vasútállomás, híd, zsilip, malom stb. védelmére vagy helyreállítására is igénybe lehetett venni. A valóságban azonban a megfelelő személyzet és felszerelés hiánya miatt a tervezett kereteket sosem töltötték fel. Így a szervezetet csak néhány nagyobb városban, csökkentett létszámmal és korlátozott feladatkörben lehetett munkába állítani.[133]

A polgári légvédelem területén kezdettől komoly feladatot szántak a tűzoltóságnak. A városi tűzoltóságok az Országos Tűzrendészeti Felügyelőn keresztül a BM szakmai irányítása alatt álltak, de a települések költségvetésében szereplő helyi szervezetként működtek. A testületek tisztikarát a helyi törvényhatóságok választották, a legénységet önként jelentkező és előzetes próbaszolgálatot teljesítő személyekből töltötték fel. Budapesten, 1922-ben a főparancsnok és a tíz tűzoltó tiszt mellett az engedélyezett 451 fő legénységi helyből csak 386 volt betöltve.[134] A hivatalos tűzoltóságon kívül, társadalmi szervezetként önkéntes tűzoltótestületek működtek. A kisebb településeken, hivatásos tűzoltók hiányában ezek látták el az alapvető tűzrendészeti feladatokat. A szakmai irányítást és fel-

[131] MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

[132] HL HM Eln. A. Nemzeti Munkavédelem 1921. sz. n.; MOL K 149. BM VII. a. 111 111/1921.

[133] MOL K 149. BM IV. Res. NMV 4/1923.; K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.

[134] MOL K 150. BM VII. a. 2285/1921.

ügyeletet ezek felett is a BM gyakorolta. A nagyobb ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatoknál üzemi (magán) tűzoltó szervek alakultak, önkéntes jelentkezőkből, melyek csak az adott ipartelep, létesítmény területén teljesítettek szolgálatot. A világháború idején, Budapesten 46 ilyen üzemi tűzoltó testület működött.[135]

A tűzoltóság tevékenységi körébe nemcsak a tűzrendészettel összefüggő ügyek, hanem mentő és elsősegélynyújtó, műszaki mentő, bizonyos katasztrófavédelmi, egyes esetekben pedig rendfenntartó és közegészségügyi feladatok is tartoztak. Mindezek jól beépíthetőek voltak a légitámadás elleni védekezéssel kapcsolatos teendők sorába. A kisebb településeken, ahol nem volt rendőrség, a tűzoltóság részt vett a helyi légoltalom megszervezésében, a szükséges óvintézkedések kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében. A szervezeti keretek, az alá-fölérendeltségi viszonyok, az egyes feladatkörök ellátásával kapcsolatos kérdések rendezésére 1926-ban új, egységes szolgálati szabályzatot adtak ki a tűzoltóság számára.[136]

A légi figyelőszolgálat ellátásánál, és a polgári légvédelem egyes feladatainak végrehajtásánál (riasztás, rendfenntartás, hírközvetítés, elsősegélynyújtás) a honvédelmi vezetés a cserkészek részvételével is számolt. Az első világháború idején már mintegy 1800 cserkész végzett kisegítő honvédelmi munkát, a mentőszolgálatnál, a hadigondozásban, küldönceként vagy egyéb feladatok ellátásával. A nyugat-magyarországi önálló egyesület beolvadásával 1922-ben létrejött az egységes Cserkész Szövetség. Ekkor már 53 csapat, mintegy 15 000 cserkész volt az országban. A főcserkészi posztot rövid ideig Teleki Pál, majd 1923-tól Khuen-Héderváry Károly töltötte be.[137]

A „passzív" légvédelmi feladatok ellátásánál felmerült lehetőségként a levente szervezet felhasználása is. A levente kötelezettséget az 1921. december 19-én kiadott testnevelési törvény (1921: LIII. tc.) vezette be, amely a fiúk számára 12 éves kortól a katonai szolgálat megkezdéséig (vagy 21 éves korukig) elméleti és gyakorlati honvédelmi kiképzést írt elő. Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) 1924-ben elrendelte az érintett fiatalok országos összeírását, és meghatározta, hogy minden leventekorú fiúnak évi 5–8 hónapon át heti 2 óra honvédelmi foglalkozáson kell részt vennie. Felmentést ez alól csak a cserkészek kaptak. A leventékkel kapcsolatos kérdések az Országos Testnevelési Tanács hatáskörébe tartoztak, amely a VKM XIII. (testnevelési) ügyosztálya irányításával működött.[138]

A levente szervezet országos kiépítése azonban rendkívül lassan haladt. Az 1921-es törvény részletes végrehajtási utasítása csak 1924-ben jelent meg. Az 1920-as évek közepéig alig néhány helyi egyesület alakult meg. Hiányzott a szükséges infrastruktúra, nem álltak rendelkezésre megfelelő kiképzési segédanyagok és szakképzett oktatók. Falun, elsősorban a foglalkozások alatti munka- és keresetkiesés miatt, a városi munkáskörökben főként politikai okok miatt érezhető ellenszenvvel fogadták a szervezést. A szer-

[135] HL HM Eln. D. 6429/1922.

[136] MOL K 149. BM VII. Res. 14 145/1924.; K 150. BM Eln. 1939–V–6. 3577. cs.

[137] *Gergely Ferenc*: A magyar cserkészet története 1910–1948. Budapest, 1989. 34–35., 47–51., 131. o.; *Bodnár Gábor*: A magyarországi cserkészet története. Budapest, 1989. 17–18., 23–24, 27. o.

[138] Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Béldy Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta, a függeléket összeállította *Blasszauer Róbert*. Budapest, 2002. 7–8. o.

vezet tekintélyének növelése és kiépülésének gyorsítása érdekében 1927-ben a leventeoktatókat hatósági személynek minősítették, a foglalkozásokról való távolmaradást pedig szigorúan szankcionálták. Azonnali eredményt azonban ezek az intézkedések sem hoztak, így a honvédelmi vezetés a polgári légvédelmi szolgálat ellátásánál a leventékkel egyelőre nem számolt.[139]

A SZKEB közegei 1927. március 11-én elhagyták Magyarországot. A közvetlen katonai és pénzügyi ellenőrzés megszűnt, és ezzel lehetőség nyílt (bár továbbra is csak rejtett keretek között) a magyar haderő gyorsabb és szélesebb körű fejlesztésére. Erre az időszakra már megtörtént a honi légvédelem megalapozása. Elméleti szinten megtették a legfontosabb lépéseket egy koncepciójában, alapelveiben, feladatában a kor színvonalának megfelelő légvédelmi rendszer kiépítése felé. Megszülettek mindazok az elemek, a szervezés, a szabályozás, a fegyverzet és eszközrendszer, valamint az alkalmazási elvek területén egyaránt, melyekre a későbbiekben egy hatékony honi légvédelmi rendszert építhettek.[140]

A gyakorlati eredményt, egy, az egész országot lefedő légvédelmi rendszer kiépítését azonban a légierő és légvédelmi tüzérség tartását tiltó nemzetközi előírások, a hadsereg szűkös anyagi és létszámkeretei, a műszaki, technikai és infrastrukturális hiányosságok nagymértékben akadályozták. Az 1920-as évek közepén, a ténylegesen rendelkezésre álló honi légvédelmi egyelőre erő nem tudta garantálni az ország megfelelő légi biztonságát, és nem tudott volna kellően hatékony védelmet nyújtani az esetleges ellenséges légitámadásokkal szemben.[141]

[139] Uo. 8–9. o.

[140] HL VKF Eln. 1. T. 5185/1927.; *Pataki Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula*: Légi háború Magyarország felett. I. k. Budapest, 1992. 15. o.

[141] HL Tgy. 3715. *Nagy* 2000. 133., 161. o.; *Nagyváradi – M. Szabó – Winkler* 1986. 146–147. o.

1. MELLÉKLET

HÁTORSZÁG ELLENI LÉGITÁMADÁSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Támadott ország	*Légitámadás*	*Támadó légi jármű*	*Ledobott bomba*	*Veszteségek*	
				Halott	*Sebesült*
Nagy-Britannia	116	637	5751	1446	3505
Franciaország	283	1072	3843	523	1227
Olaszország	343	1216	4983	984	1193
Németország	1154	4199	14 061	729	1745
Osztrák–Magyar Monarchia	296	894	3562	402	976

2. MELLÉKLET

A KISANTANT ÁLLAMOK LÉGIEREJE AZ 1920-AS ÉVEKBEN

	1923	*1925*	*1927*
Csehszlovákia	260	240	220
Románia	90	150	150
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	70	110	160
Kisantant összesen	420	500	530

Lajos Olasz

STEPS OF DEVELOPING INLAND AIR DEFENCE IN HUNGARY IN THE 1920S

Summary

In European states the development of air defence systems protecting the hinterland from air raids started during World War I. In Hungary, inland air defence was organized in spring 1917, with the setting up of an air-surveillance system, anti-aircraft artillery and inland fighter units, and with the introduction of air-raid alarm for civilians. During the Bourgeois-Democratic Revolution and the Hungarian Soviet Republic there were some further steps taken to secure the defence of the country, but lacking sufficient organization, armament and staff, they lead to minor results.

The peace treaty putting an end to the world war, and the border modifications left Hungary totally defenceless against the air forces of the Little Entente states. Czech, Romanian or Serbian aircrafts could reach any important administrative, economic and military establishment within half an hour. The peace treaty forbade having fighter aircrafts and anti-aircraft artillery, and cut the number of army staff extremely tight. The few covertly kept aircrafts and anti-aircraft guns, plus the small number of the staff were not sufficient to develop an operable air defence system.

After the air supervision of Hungary ended, major steps were taken in developing inland air defence. Air control service was set up to trace foreign aircrafts entering Hungary's air space. A triple air-defence surveillance chain was organized: one around Budapest's inner area, the second in the capital's broader region, and the third along the country's borders. Due to the lack of sufficient equipment and trained staff, however, the surveillance system could be filled up only partially. The so-called Air Bureau was founded to control covert military aviation and air defence. The number of military aircrafts was increased in secret, and new air-defence batteries were armed with the help of inland canon manufacturing. The establishment of nation-wide civilian air-defence was ordered as well; involving the police, the fire service, the national labour safety service, and the scouts to put this to action. Civilians had for the time being a passive role only, to obey the decreed rules of conduct.

By the end of the 1920s the framework of an inland air defence system was shaped, one that was considered to be modern in terms of its tasks, organization, and mode of operation. The most important steps for professional preparation, organization and regulation had been taken. The international prohibition on expanding the air force and the anti-aircraft artillery, plus the narrow means of the Hungarian Army, however, still hindered the actual establishment of an effective inland air defence system covering the whole country.

Lajos Olasz

MESURES PRISES POUR LA MISE EN PLACE DE LA DÉFENSE AÉRIENNE NATIONALE DANS LES ANNÉES 1920

Résumé

En Europe, la mise en place d'un système de défense aérienne destiné à prévenir les attaques aériennes contre l'arrière-pays commença durant la première guerre mondiale. En Hongrie, c'est au printemps 1917 qu'eurent lieu l'organisation de la défense aérienne et de l'alerte de la population civile, la mise en place du système de surveillance aérienne et la levée des unités d'artillerie antiaérienne et d'avions de chasse. Sous la révolution démocratique bourgeoise et la République

des Conseils, quelques autres mesures furent également prises pour assurer la défense du pays, mais faute de structure, d'armement et de personnel nécessaires, celles-ci n'apportèrent aucun résultat notable.

Du fait du traité de paix conclu à la fin de la guerre et des modifications de frontières, la Hongrie fut à la merci des forces aériennes des États de la Petite Entente. Les appareils tchèques, roumains ou serbes pouvaient désormais atteindre en à peine une demi-heure tous les établissements administratifs, économiques et militaires importants du pays. Le traité de paix interdit à la Hongrie d'avoir des avions de chasse et une artillerie antiaérienne et il limita fortement les effectifs de l'Armée. Les quelques avions et canons antiaériens conservés clandestinement et le personnel peu nombreux ne suffirent pas pour mettre en place un système de défense aérienne opérationnel.

Après la fin du contrôle international dans le domaine aérien, d'importantes mesures furent prises pour la mise en place de la défense aérienne nationale. Un service de contrôle aérien fut créé pour suivre les appareils étrangers entrant dans l'espace aérien du pays. Il fut mis en place un triple réseau de surveillance aérienne: le premier autour des quartiers intérieurs de Budapest, le deuxième dans les environs de la capitale et le troisième le long des frontières. Cependant, ce système de surveillance ne fut pas complet faute de matériel approprié et de personnel formé. Le Bureau de l'Air fut créé pour diriger l'aviation militaire secrète et la défense aérienne. Le nombre d'avions militaires fut augmenté clandestinement et de nouvelles batteries antiaériennes furent équipées grâce à la fabrication de canons en Hongrie. L'organisation de la défense civile aérienne sur le sol national fut également ordonnée. La police, les pompiers, le service national pour la protection contre les accidents du travail et les scoutes participèrent également à sa mise en place. La population n'y avait alors qu'un rôle passif, elle devait respecter les règles de conduite fixées.

Pour la fin des années 1920, ils furent élaborés les cadres d'une défense aérienne nationale considérée comme moderne eu égard à ses missions, à sa structure organisationnelle et à ses principes de fonctionnement. Les plus importantes mesures furent prises dans le domaine de la préparation technique, de l'organisation et de la réglementation. Toutefois l'interdiction internationale portant sur le développement de la force aérienne et de l'artillerie antiaérienne, ainsi que le manque de moyens financiers de l'Armée ne permirent pas de mettre en place un système de défense aérienne efficace couvrant l'ensemble de la Hongrie.

Lajos Olasz

SCHRITTE ZUM AUSBAU DER LUFTVERTEIDIGUNG IN UNGARN IN DEN 1920ER JAHREN

Resümee

Der Ausbau des Luftverteidigungssystems zur Abwehr der Luftangriffe im Hinterland begann in den Staaten Europas in der Zeit des Ersten Weltkriegs. In Ungarn wurde die Luftverteidigung des Landes im Frühjahr 1917 organisiert; es wurden ein Luftbeobachtungssystem, Fliegerabwehr-Artillerie- und Jagdflugzeug-Verbände aufgestellt und die Alarmierung der Zivilbevölkerung organisiert. Zur Zeit der bürgerlichen demokratischen Revolution und der Räterepublik wurden einige weitere Schritte zur Gewährleistung der Verteidigung des Landes unternommen, was jedoch mangels entsprechender Organisation, Rüstung und Personal nicht zu nennenswerten Ergebnissen führte.

Der den Weltkrieg abschließende Friedensvertrag und die Veränderung der Grenzen lieferten Ungarn den Flugkräften der Kleinen-Entente-Staaten vollkommen aus. Die tschechischen, rumänischen oder serbischen Maschinen konnten alle wichtigen Verwaltungs-, Wirtschafts- und Militärobjekte des Landes in gerade einmal einer halben Stunde erreichen. Der Friedensvertrag verbot die Bereithaltung von Jägerkräften und einer Luftverteidigungsartillerie und schränkte auch die Stärke der ungarischen Armee äußert stark ein. Die insgeheim aufrecht erhaltenen wenigen Flugzeuge

und Luftverteidigungskanonen, bzw. der kleine Personalbestand genügten nicht, um ein funktionsfähiges Luftverteidigungssystem auszubauen.

Mit dem Aufhören der Luftkontrolle des Landes kam es auf dem Gebiet des Ausbaus der ungarischen Luftverteidigung zu bedeutenden Schritten. Zur Verfolgung der in den Luftraum eintretenden fremden Maschinen wurde der Luftkontrolldienst aufgestellt. Es wurde eine dreifache Luftverteidigungs-Beobachtungskette ausgebaut: eine um das Innengebiet Budapests herum, eine andere in der weiteren Umgebung der Hauptstadt und die dritte entlang der Landesgrenze. Das Beobachtungssystem konnte jedoch mangels einer entsprechenden Ausrüstung und des ausgebildeten Personals nur teilweise aufgefüllt werden. Zur Leitung des geheimen Militärflugs und der Luftverteidigung wurde das Amt für Flugwesen aufgestellt. Insgeheim wurde die Zahl der Militärmaschinen erhöht und dank der ungarischen Kanonenproduktion neue Flakbatterien montiert. Es wurde auch der nationale Ausbau der zivilen Luftverteidigung ausgebaut. Zur Durchführung dessen wurden die Polizei, die Feuerwehr, der nationale Dienst für Arbeitsschutz, bzw. der Pfadfinderbund mit einbezogen. Der Bevölkerung kam vorerst nur eine passive Rolle zu: die Einhaltung der Verhaltsregeln.

Bis Ende der 1920er Jahre wurde der Rahmen eines nationalen Luftverteidigungssystems ausgearbeitet, das hinsichtlich seiner Aufgaben, seines organisatorischen Aufbaus und der Prinzipien seines Betriebs als zeitgemäß galt. Auf dem Gebiet der fachlichen Vorbereitung, Organisation und Regelung wurden die wichtigsten Schritte durchgeführt. Das internationale Verbot der Förderung der Luftstreitkräfte und der Luftverteidigungsartillerie, bzw. die stark begrenzten finanziellen Möglichkeiten der Armee verhinderten jedoch auch weiterhin, dass in der Praxis ein ungarisches Luftverteidigungssystem ausgebaut wird, das das ganze Land abdeckt und effektiv funktioniert.

Лайош Олас

ШАГИ, СДЕЛАННЫЕ В ВЕНГРИИ НА ПУТИ СОЗДАНИЯ ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ СТРАНЫ В 1920 ГОДАХ

Резюме

Создание системы противовоздушной обороны, направленной на отражение воздушных налетов против армии, в европейских государствах было начато в период 1-ой мировой войны. В Венгрии весной 1917 года была организована оборона страны, система воздушного наблюдения, сформированы части зенитной артиллерии и истребительной авиации ПВО страны, а также была создана система оповещения населения страны. В период буржуазно-демократической революции и Республики Советов в Венгрии было предпринято несколько дальнейших шагов по обеспечению обороны страны, однако эти мероприятия из-за отстутствия соответствующей организации, вооружения и необходимых кадров не достигли значительных результатов.

Мирный договор, заключенный после первой мировой войны, и изменения границ поставили Венгрию полностью в зависимость от военно-воздушных сил малой антанты. Чешские, румынские или сербские самолеты могли достичь любой важный административный, экономический, или военный объект страны едва ли не в полчаса. Договор о мире запретил Венгрии иметь истребительную авиацию и зенитную артиллерию, рамки контингента личного состава Гонведской Армии были определены чрезвычайно узко. Сохранившиеся втайне несколько самолетов и зенитных пушек, а также малый по численности личный состав не были достаточными для того, чтобы создать действенную систему ПВО.

После того, как было прекращено воздушное наблюдение за территорией страны, были предприняты значительные шаги по строительству противовоздушной обороны страны. Была сформирована служба воздушного наблюдения и контроля наблюдения за иностран-

ными самолетами, залетавшими в воздушное пространство страны. Была построена тройная система наблюдения ПВО, одна вокруг узко внутреннего пространства Будапешта, вторая вокруг более обширного пространства Будапешта, а третья вдоль государственных границ страны. Однако из-за отсутствия нужного оборудовыания и обученного персонала эту систему удалось укомплектовать лишь частично. Для управления засекреченными военными полетами и противовоздушной обороной было сформировано Управление Воздушными делами.•Секретно повышали количество военных самолетов, и благодаря производству отечественных пушек боевые части были оснащены новыми зенитными орудиями.. Было отдано распоряжение на строительство государственной системы противовоздушной обороны. К выполнению этой задачи были привлечены полиция, пожарные части, национальная службу охраны труда, а также скауты. На население покамест возлагалась лишь пассивная роль – соблюдение изданных правил поведения.

К концу 1920 годов были разработаны рамки системы обороны ПВО страны, считавшейся современной исходя из поставленных задач, построения штатной организации и принципов действия. Были предприняты наиболее важные шаги в области специальной подготовки, организации и регулирования. Однако международные запреты на совершенствование военно-воздушных сил и зенитной артиллерии, а также малые материальные возможности армии и далее препятствовали тому, чтобы и в жизни могла быть построена эффективно действующая система ПВО, прикрывающая территорию всей страны.

KÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A ZENTA CIRKÁLÓ SZEMÉLYZETE 1914. AUGUSZTUS 16-ÁN

Az alábbiakban a montenegrói Castellastua (ma Petrovac na Moru) partjainál, 1914. augusztus 16-án elsüllyesztett ZENTA cirkálón szolgált tisztek és tengerészek adataival, illetve pontos névsorával ismerkedhetünk meg. Az e témában megjelent írások ugyanis kivétel nélkül mind téves információkat tartalmaznak a személyzet létszámával, nemzetiségi hovatartozásával kapcsolatban.

A cs. és kir. Haditengerészet, illetve a ZENTA cirkáló történetével foglalkozó irodalmi feldolgozások legtöbbje szerint az ütközet időpontjában 312 személy tartózkodott a hajón, akik közül 173-an haltak hősi halált és 139-en maradtak életben.[1]

Vannak más irodalmi források, melyek 14 tisztről és 310 fős legénységről[2] – azaz 324 személyről –, illetve legújabban 15 tisztről 303 fős legénységről[3] – azaz 318 személyről – tesznek említést. A francia Le Comte sorhajókapitány közlése szerint pedig a ZENTA 305 fős személyzetéből 138-an vesztek oda az ütközet során.[4]

A bécsi Österreichisches Staatsarchiv könyvtárban található kézirat – melyet Arthur von Khuepach ellentengernagy készített az első világháború során elesett osztrák–magyar haditengerészekről – 15 fős tiszti és 303 fős legénységi névsort közöl, akik közül 1914. augusztus 16-án egy tiszt és 173 tengerész vesztette életét.[5]

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár őrizetében szintén található egy névsor – sachsenfelsi Dietrich Richárd nyugalmazott folyamőr vezérfőkapitány hagyatékában –, amely teljesen megegyezik a Khuepach-féle adatokkal, tehát nagy valószínűséggel annak másolata.[6]

---

[1] *Bak József – Csonkaréti Károly – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula*: Hadihajók. Típuskönyv. Budapest, 1984. 137. o.; *Bayer von Bayersburg, Heinrich*: Die Marinewaffen im Einsatz 1914–1918. Wien, 1968. 26. o.; *Bayer von Bayersburg, Heinrich*: „Schiff verlassen!" 1914–1918. Wien, 1965. 64–65. o.; *Csonkaréti Károly*: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*)1985. 2. sz. 311. o.; *Csonkaréti Károly*: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918. Budapest, 2001. 30. o.; *Csonkaréti Károly*: Császári és királyi hadihajók. Budapest, 2002. 98. o.; *Ham, Claudia – Ortner, Christian*: Mit S. M. S. Zenta in China. „Mich hatte auch diesmal der Tod nicht gewollt..." Aus dem Tagebuch eines k. u. k. Matrosen während des Boxeraufstands. Wien, 2000. 151. o.; *Kopeczky Győző*: A ZENTA elsüllyesztése. 1914. augusztus 16. *HK* 1989. 4. sz. 530. o.; *Martiny, Nikolaus von*: Bilddokumente aus Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–1918. I. köt. Graz, 1939. 113. o.; *Sieche, Erwin*: Kreuzer und Kreuzerprojekte der k. u. k. Kriegsmarine 1889–1918. Hamburg–Berlin–Bonn, 2002. 112. o.; *Sokol, Hans Hugo*: Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–18. Zürich–Leipzig–Wien, 1933. 80. o.

[2] *Metzger, O. H.*: Unsere Zenta. Ihr Heldenkampf und rühmliches Ende. Mödling bei Wien, é. n. [1914] 13–14. o.

[3] *Aichelburg, Wladimir*: Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe. Wien-Graz, 2002. 540. o.

[4] *Le Comte, J.*: L'affaire de la „ZENTA". *Revue Maritime* 1963. 1258–1259. o.

[5] Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA). Bibliothek. II. 54.082. *Arthur von Khuepach:* Schiffs- und Mannschaftsverluste der k. (u.) k. Kriegsmarine, 1737–1918. o.

[6] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). VII. 82. Gyűjtemények. Personalia. Dietrich Richárd m.

A ZENTA parancsnokának, Paul Pachner fregattkapitánynak 1914. augusztus 18-án kelt hivatalos jelentése is nagyon pontatlan. Pachner ugyanis a dokumentumban a hajó gépüzemvezetőjének és „körülbelül" 129 tengerésznek a haláláról tudósítja a flottaparancsnokságot.[7]

A ZENTA cirkáló legénységének pontos névsorát a bécsi Kriegsarchivban sikerült megtalálnom. A két – 1914. szeptember 28-án, illetve október 8-án készített – veszteséglista tartalmazza a tengerészek nevét, születési adatait és rendfokozatát, valamint közli azt is, hogy az illető 1914. augusztus 16-án elhunyt, vagy hadifogságba került-e.[8]

A fent említett – valamint egyéb, a tisztikar létszámát pontosan megadó és tagjainak neveit felsoroló – dokumentumok birtokában egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az ütközet időpontjában 324 személy, 15 tiszt és 309 tengerész tartózkodott a ZENTA fedélzetén. Közülük egy tiszt, Friedrich Rotter gépüzemvezető és 173 tengerész halt hősi halált. Így 14 tiszt és 136 tengerész maradt életben, illetve került montenegrói hadifogságba.

A százalékos arányokat tekintve ez azt jelenti, hogy a ZENTA cirkáló teljes személyzetének 53,7 %-a vesztette életét 1914. augusztus 16-án. A legénységi halottak aránya 56 %, a tiszteké „csupán" 6,67 % volt. Összehasonlításképpen említjük meg, hogy az 1918. június 10-én elsüllyesztett SZENT ISTVÁN csatahajón ez a szám például jóval kisebb, 8,1 % volt. Itt a tisztek aránya – 38-ból négy esett el – 10,5 %-ot, a legénységé pedig – az 1056 fős állományból 85-en haltak meg – „mindössze" 8 %-ot tett ki.[9]

A hajó tisztikara

Korszakunkban a cs. és kir. Haditengerészet tiszti állománya öt fő csoportra tagozódott. Az első csoportot a tényleges katonai szolgálatot ellátó tengerésztisztek alkották (Soldatenstandes) – csak az ő zubbonyuk ujján szerepelt a tiszti rendfokozati jelölés, a kerek, úgynevezett „Elliot-hurok" –, a másodikba a tengerészlelkészek (Marinegeistlichkeit), a harmadikba a tengerészbírák (Offiziere für den Marinejustizdienst), a negyedikbe a tengerészorvosok (Marineärztliches Offizierkorps) és az ötödikbe a tengerésztisztviselők (Marinebeamte) tartoztak. Ez utóbbi csoport további kilenc szakágazatra oszlott: tengerészmérnökökre (hajóépítő és gépszerkesztő mérnökök, tengerésztüzér mérnökök, elektromérnökök, szárazföldi és vízépítő mérnökök, vegyészmérnökök, összefoglalóan Marineingenieure), gépüzemvezetőkre (Maschinenbetriebsleiter), elektroüzemvezetőkre (Elektrobetriebsleiter), tengerészbiztosokra (Marinekommissäre), vízrajzi hivatalnokokra és könyvtárosokra (Beamte des hydrographischen Wesens und der Marinebibliothek), tanárokra (Beamte für das Lehrfach), művezetőkre (Werkführer), szerkesztő rajzolókra (Konstruktionszeichner) és végül az irodai hivatalnokokra (Marinekanzleibeamte).[10]

---

kir. folyamőr vezérkapitány hagyatéka (a továbbiakban: VII. 82.). Schiffs- und Mannschaftsverluste vor dem Feinde, bei kriegerischen Ereignissen und Expeditionen.

[7] ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA). Neue Feldakten. Archiv des Militär-Maria-Theresien-Ordens. Fasc. IV. P 212.

[8] ÖStA KA Kriegsmarine (a továbbiakban KM). Marinesektion des Kriegsministeriums. I. Geschäftsgruppe (a továbbiakban: MS. I. GG). 1914. Rubrik 50 A.

[9] *Balogh Tamás – Csepregi Oszkár*: A SZENT ISTVÁN csatahajó és a csatahajók rövid története. Budapest, 2002. 104. o.; *Csonkaréti* 2002. 207. o.; *Sokol*: i. m. 80. o.

[10] Almanach für die k. und. k. Kriegsmarine. 1914. Pola, 1914. (a továbbiakban: Almanach, 1914.). passim.; Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: *Szijj Jolán*. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Lexikon). 243. o.

A ZENTA cirkáló volt tisztikara 1916-ban

Balról jobbra: Siesz János tengerészkadét, Cerri Károly sorhajóhadnagy, Maximilian Kramer von Drauberg tengerészzászlós, Albert Homayr sorhajóhadnagy, Emil Berner tengerészkadét, Déry Ernő tengerészzászlós, Paul Pachner fregattkapitány, Ferdinand Herold von Stoda tengerészkadét, Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy, Johann Bonne vagy Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető, Albert Raschendorfer I. osztályú gépüzemvezető, Johann Bonne vagy Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető

A legtöbb tiszt természetesen nem a hajókon, hanem a szárazföldön, a különböző haditengerészeti intézményekben teljesített szolgálatot. A cs. és kir. hadihajók tisztikarához mindössze a tényleges tengerésztisztek és a gépüzemvezetők, valamint adott esetekben – a hajó nagyságától és típusától függően – a lelkészek, az orvosok, az elektroüzemvezetők és a tengerészbiztosok tartoztak.

A cs. és kir. Haditengerészet hajóin pontosan meghatározott tiszti beosztások voltak rendszeresítve. Ezek első és egyben legfelső szintje, a parancsnokság, a kapitányból, az első tisztből – aki a parancsnok helyettese volt –, a tüzértisztből – a harmadik legmagasabb beosztású tisztből –, valamint a többi szolgálati szakág vagy szakterület – navigációs, torpedó-, rádió-, aknaszolgálat stb. – vezetőiből állt. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában öt tengerésztiszt alkotta a parancsnokságot. Említésre méltó, hogy a navigációs- és a torpedótiszti beosztást egyetlen személy látta el a hajón.

A hadihajók tisztikarának második szintjéhez azok a tengerésztisztek tartoztak, akik nem láttak el szolgálati szakágazat-vezetést, valamint a kadétok és tisztjelöltek. Ők mindannyian az egyes szolgálati területek vezetőinek voltak a beosztott tisztjei, tisztjelöltjei. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában négy ilyen beosztású személy tartózkodott.

A fentieken kívül a hadihajók tisztikarának tagjai lehettek még – mint már említettük – a lelkészek, az orvosok és a különböző szakterületeket ellátó tisztviselők. Így minden hajónak volt egy, nagyobb hajó esetében több gépüzemvezetője. Volt továbbá – pontosabban lehetett még – hajólelkész, (nagyobb hajókon több) hajóorvos, elektroüzemvezető és (nagyobb hajókon szintén több) hajószámvivő is. A ZENTA cirkálón az ütközet időpontjában hat ilyen tiszt – egy hajóorvos, négy gépüzemvezető és egy hajószámvivő – tartozott az orvosi, illetve tisztviselői karokhoz. A lelkészi és elektroüzemvezetői beosztások nem voltak rendszeresítve a hajón.

Összehasonlításképpen említjük meg, hogy 1914. augusztus 16-án a ZENTA mellett blokádszolgálatot ellátó ULAN torpedórombolón – a 60 fős legénység mellett – összesen öt tiszt tartózkodott: egy korvettkapitány (Egon Panfilli parancsnok), egy sorhajóhadnagy (Erwin Horn első tiszt), egy I. osztályú gépüzemvezető (Franz Masurka), valamint két beosztott tiszt (August Kolarž fregatthadnagy és Oskar Buchberger tengerészkadét).[11]

Visszatérve a ZENTA cirkálóhoz, lássuk, pontosan milyen tiszti beosztások voltak rendszeresítve, és kik töltötték be azokat 1914. augusztus 16-án:[12]

Parancsnok: Paul Pachner fregattkapitány
Első tiszt: Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy
Tüzértiszt: Albert Homayr sorhajóhadnagy
Navigációs tiszt: Cerri Károly sorhajóhadnagy
Torpedótiszt: Cerri Károly sorhajóhadnagy
Rádióstiszt: Maximilian Kramer von Drauberg tengerészzászlós
Beosztott tüzértiszt: Déry Ernő tengerészzászlós
Első kadét: Ferdinand Herold von Stoda tengerészkadét
Navigációs kadét: Emil Berner tengerészjelölt
Beosztott kadét: Siesz János tengerészjelölt
Hajóorvos: dr. Schummel Rudolf fregattorvos
Gépüzemvezető: Albert Raschendorfer I. osztályú gépüzemvezető
Gépüzemvezető-helyettes: Friedrich Rotter I. osztályú gépüzemvezető
Beosztott gépüzemvezetők: Johann Bonne és Friedrich Stengel II. osztályú gépüzemvezető
Hajószámvivő: Gustav Mikesch I. osztályú tengerészbiztos

A fenti adatok alapján nézzük, hogy a tiszti rendfokozatok szerinti megoszlás milyen is volt a hajón: Volt egy fregattkapitány (Paul Pachner), három sorhajóhadnagy (Franz Freiherr von Leonhardi, Albert Homayr és Cerri Károly), két tengerészzászlós (Maxi-

[11] *Sokol*: i. m. 80. o. De – hogy ne csak egy kisebb hadihajóról ejtsünk szót –, lássuk, hogy az 1918. június 10-én elsüllyesztett SZENT ISTVÁN csatahajón – az 1056 fős legénység mellett – pontosan mekkora is volt a tisztek létszáma: A hajó pusztulásának időpontjában a fedélzeten tartózkodott két sorhajókapitány (Heinrich Seitz parancsnok és Charles Masjon, az 1. csatahajóosztály törzsfőnöke), egy korvettkapitány (Ernst von Förster első tiszt), valamint nyolc sorhajóhadnagy, három fregatthadnagy, két tengerészzászlós, hat tengerészkadét és hat tengerészjelölt. Az orvosi-, lelkészi- és tisztviselői karhoz tartozott továbbá még egy hajólelkész, egy hajóorvos, öt gépüzemvezető, egy elektroüzemvezető és egy hajószámvivő. Ez SZENT ISTVÁN-nál tehát összesen 38 fős tiszti létszámot jelentett. Uo. 563. o.

[12] ÖStA. Nachlässe und Sammlungen. B 605. Nachlass von Kontreadmiral Paul Pachner (a továbbiakban: NLS B 605.). Gefechts- und Gefangenschaftsbericht; *Metzger:* i. m. 13–14. o.; *Sokol:* i. m. 80. o.

milian Kramer von Drauberg és Déry Ernő), egy tengerészkadét (Ferdinand Herold von Stoda) és két tengerészjelölt (Emil Berner és Siesz János). Volt továbbá egy fregattorvos (dr. Schummel Rudolf), két I. osztályú gépüzemvezető (Albert Raschendorfer és Friedrich Rotter), két II. osztályú gépüzemvezető (Johann Bonne és Friedrich Stengel) és egy I. osztályú tengerészbiztos (Gustav Mikesch).

A tengerésztiszti rendfokozatokban való eligazodás végett lássuk, hogy milyen gyalogsági rendfokozatoknak feleltek meg ezek a rendfokozatok:[13]

	Tengerésztiszti rendfokozatok	*Gyalogsági rendfokozatok*
Tengernagyok	Tengernagy	Gyalogsági tábornok
	Altengernagy	Altábornagy
	Ellentengernagy	Vezérőrnagy
Törzstisztek	Sorhajókapitány	Ezredes
	Fregattkapitány	Alezredes
	Korvettkapitány	Őrnagy
Főtisztek	Sorhajóhadnagy	Százados
	Fregatthadnagy	Főhadnagy
	Korvetthadnagy (csak tartalékos tiszt lehetett)	Hadnagy
Zászlósok	Tengerészzászlós	Zászlós
	Tengerészkadét	Hadapród
	Tengerészjelölt	–

A cs. és kir. Haditengerészet lelkészi, bírói, orvosi és tisztviselői karához tartozó tisztjeinek a rendfokozati megnevezései eltértek a fentiektől. Ezek közül most csupán azoknak a pontos megnevezését közöljük, melyek viselői közül egy, vagy több személy – tehát egy hajóorvos, négy gépüzemvezető és egy tengerészbiztos – az ütközet időpontjában a ZENTA fedélzetén tartózkodott.

A tengerészorvosi és az annak megfelelő tengerésztiszti rendfokozatok:[14]

Tengerészorvosi rendfokozatok	*Tengerésztiszti rendfokozatok*
Tengerész vezértörzsorvos	Ellentengernagy
I. osztályú tengerész főtörzsorvos	Sorhajókapitány
II. osztályú tengerész főtörzsorvos	Fregattkapitány
Tengerész törzsorvos	Korvettkapitány
Sorhajóorvos	Sorhajóhadnagy
Fregattorvos	Fregatthadnagy

[13] Almanach, 1914. 116. o.; *Koudelka, Alfred Freiherr von*: Unsere Kriegs-Marine. Wien, 1899. 466–467. o.; Lexikon. 785. o.

[14] Almanach, 1914. 117. o.; *Koudelka*: i. m. 466. o.

A gépüzemvezetői és az annak megfelelő tengerésztiszti rendfokozatok:[15]

Gépüzemvezetői rendfokozatok	*Tengerésztiszti rendfokozatok*
Ezredes gépüzemvezető	Sorhajókapitány
I. osztályú főgépüzemvezető	Fregattkapitány
II. osztályú főgépüzemvezető	Korvettkapitány
I. osztályú gépüzemvezető	Sorhajóhadnagy
II. osztályú gépüzemvezető	Fregatthadnagy

A tengerészbiztosi- és az annak megfelelő tengerésztiszti rendfokozatok:[16]

Tengerészbiztosi rendfokozatok	*Tengerésztiszti rendfokozatok*
Tengerész vezérbiztos	Ellentengernagy
I. osztályú tengerész főbiztos	Sorhajókapitány
II. osztályú tengerész főbiztos	Fregattkapitány
III. osztályú tengerész főbiztos	Korvettkapitány
I. osztályú tengerészbiztos	Sorhajóhadnagy
II. osztályú tengerészbiztos	Fregatthadnagy

A hajó legénysége

A cs. és kir. Haditengerészetnél – hasonlóan a tisztek beosztásaihoz – a legénység, illetve az egész hajó számára megszervezték az úgynevezett szolgálati ágak rendszerét. A tengerészeket ennek megfelelően, egy-egy konkrét szolgálatba osztották be. Ezek a szolgálati ágak a következők voltak: Fedélzeti szolgálat (Deckdienst), tüzérszolgálat (Artilleriedienst), torpedószolgálat (Torpedodienst), aknaszolgálat (Minendienst), távírász szolgálat (Telegraphendienst), kormányszolgálat (Steuerdienst), fegyverszolgálat (Waffendienst), gépészszolgálat (Maschinendienst), elektroszolgálat (Elektrodienst), élelmezési szolgálat (Proviantdienst), konyhaszolgálat (Küchendienst), egészségügyi szolgálat (Sanitätsdienst), zeneszolgálat (Musikdienst) és karbantartó szolgálat (Militärarbeiterdienst).[17] (A fentiek közül mindössze a zeneszolgálat volt az, amely 1914. augusztus 16-án nem volt rendszeresítve a ZENTÁ-n.)

Kutatásaim szerint a fent említett szolgálatoknak 1914. augusztus 16-án a ZENTA cirkálón a következő személyek voltak a vezetői:[18]

Fedélzeti szolgálat: Josef Krismanič hajómester

Tüzérszolgálat: Josef Kaiser hajómester (lövegmester)

Torpedószolgálat: Josef Simunić hajómestersegéd (torpedómestersegéd)

[15] Almanach, 1914. 118. o.; *Koudelka*: i. m. 467. o.

[16] Almanach, 1914. 119. o.; *Koudelka*: i. m. 467. o.

[17] Almanach, 1914. passim.; *Koudelka*: i. m. 468–469. o.

[18] ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; *Sokol*: i. m. 80. o.

Aknaszolgálat: nincs pontos adatunk, talán Friedrich Calligaris I. osztályú aknász matróz

Kormányszolgálat: Franz Horaček hajómester (kormányosmester)

Távírász szolgálat: Emil Worm hajómestersegéd (távirászmestersegéd)

Fegyverszolgálat: Marko Kamenko hajómestersegéd (fegyvermestersegéd)

Gépészszolgálat: Ernst Zerjal főtörzsgépgondozó

Elektroszolgálat: Franz Novak törzselektrogondozó

Élelmezési szolgálat: Wenzel Dänemark címzetes negyedmester

Konyhaszolgálat: nincs adatunk

Egészségügyi szolgálat: nincs adatunk

A karbantartó szolgálatoknak nem voltak vezetői, mivel azokon belül olyan ágak is voltak, amelyeket összesen egy-egy személy látott el. Annyi bizonyos, hogy a ZENTA fedélzetén tüzér-, torpedó-, búvár-, gépész-, elektro-, vitorlakészítő- és hajógyári munkások voltak.

1914. augusztus 16-án a ZENTÁ-n – mint már említettük – 309 tengerész teljesített szolgálatot a következő, rendfokozat szerinti megoszlásban: volt két törzsaltiszt (Ernst Zerjal főtörzsgépgondozó és Franz Novak törzselektrogondozó), öt felsőbb altiszt (Josef Krismanič fedélzeti hajómester, Josef Kaiser lövegmester, Franz Horaček kormányosmester, Rudolf Cech és Marcello Grisan gépgondozók), 71 alsóbb altiszt, akik közé 12 hajómestersegéd, illetve gépészsegéd (Franz Dunda fedélzeti hajómestersegéd, Josef Simunić torpedómestersegéd, Emil Worm távirászmestersegéd, Marko Kamenko fegyvermestersegéd, Victor Lulič, Josef Maskarin, Rudolf Past, Alfred Schnell, Schusz Béla, Josef Sedlak, Anton Spalt és Maximilian Wurzinger gépészsegédek), valamint – a fedélzeti, tüzér-, torpedó-, kormány-, távírász-, fegyver-, gépész-, elektro-, élelmezési, konyha- és egészségügyi szolgálatban – 16 negyedmester, egy címzetes negyedmester, 33 árbocos, illetve főfűtő és kilenc címzetes árbocos.

A legénységi állomány 221 tengerészből, pontosabban 42 I. osztályú matrózból, illetve I. osztályú fűtőből, 66 II. osztályú matrózból, illetve II. osztályú fűtőből, 48 III. osztályú matrózból és 54 IV. osztályú matrózból állt. Rajtuk kívül a fedélzeten volt még kilenc osztálymegjelölés nélküli matróz (három kormányos, öt gépész, egy élelmezési), egy fűtő és egy címzetes (élelmezési) matróz.

Végezetül az úgynevezett karbantartó szolgálatot 10 személy, egy tüzérmunkás, egy torpedómunkás, két búvármunkás, három gépészmunkás, egy elektromunkás, egy vitorlakészítő munkás és egy hajógyári munkás látta el.

A tengerész törzsaltiszti, altiszti és legénységi rendfokozatokban való eligazodás végett lássuk, hogy milyen gyalogsági rendfokozatoknak feleltek meg azok:[19]

	Rendfokozatok megnevezése	*Gyalogsági rendfokozat*
Törzsaltisztek	Főtörzshajómester	Főtörzsőrmester
	Törzshajómester	Törzsőrmester

[19] Almanach, 1914. 149–150. o.; *Koudelka*: i. m. 468–469. o.; Lexikon. 785. o.

	Rendfokozatok megnevezése	*Gyalogsági rendfokozat*
Felsőbb rangú altiszt	Hajómester	Őrmester
Alsóbb rangú altisztek	Hajómestersegéd	Szakaszvezető és őrmester közötti rendfokozat
	Negyedmester	Szakaszvezető
	Árbocos	Tizedes
Legénység	I. osztályú matróz	Őrvezető
	II–IV. osztályú matróz	Honvéd

Itt kell megemlíteni, hogy a cs. és kir. Haditengerészetnél bevett szokás volt a rendfokozatok közötti előléptetési idő megfelezésével az úgynevezett címzetes rangok adományozása. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy az illető személy már hordhatta a magasabb rendfokozati jelzést, de még a régi rendfokozatának megfelelő fizetést kapta. A ZENTA legénysége között számos ilyen, „címzetes" rendfokozatú személy szolgált.

A fentebb ismertetett rendfokozati elnevezések a fedélzeti, tüzér-, torpedó-, távírász-, akna-, kormány-, fegyver-, élelmezési, konyha-, egészségügyi és zeneszolgálatban voltak használatosak. Megjegyzendő még, hogy a kormány-, fegyver-, élelmezési és konyhaszolgálatot ellátó matrózoknál nem voltak rendszeresítve osztályok. Ott csupán – az I. osztályú rendfokozatnak megfelelő – matrózok voltak. Az egészségügyi és zeneszolgálatnál pedig nem négy, hanem csak három (I., II. és III.) „osztály" létezett.[20]

Más volt továbbá a karbantartó szolgálatot ellátó személyek rendfokozatainak a megnevezése is. Őket egyszerűen csak mesternek (hajómester), I., II. és III. osztályú előmunkásnak (hajómestersegéd, negyedmester és árbocos), valamint I. és II. osztályú munkásnak (I. és II. osztályú matróz) hívták.[21]

Végül kivételt képeztek még a gépész- és elektroszolgálatot ellátó tengerészek rendfokozatai is, melyek a következők voltak:[22]

	Rendfokozat megnevezése	*Gyalogsági rendfokozat*
Törzsaltisztek	Főtörzsgépgondozó/ főtörzs-elektrogondozó	Törzsőrmester fölötti rendfokozat
	Törzsgépgondozó/ törzs-elektrogondozó	Törzsőrmester
Felsőbb rangú altisztek	Gépgondozó/elektrogondozó	Őrmester
Alsóbb rangú altisztek	Gépészsegéd/elektrosegéd	Szakaszvezető és őrmester közötti rendfokozat
	Gépész negyedmester/elektro negyedmester	Szakaszvezető
	Gépész árbocos vagy főfűtő/elektro árbocos	Tizedes

[20] Almanach, 1914. 149–150. o.; *Koudelka*: i. m. 468–469. o.; Lexikon. 785. o.
[21] Uo.
[22] Uo.

	Rendfokozat megnevezése	*Gyalogsági rendfokozat*
Legénység	I. osztályú gépész, matróz vagy fűtő/ I. osztályú elektro matróz	Őrvezető
	II. osztályú gépész, matróz vagy fűtő/ II. osztályú elektro matróz	Honvéd

Magyarok a hajó fedélzetén

Végezetül szeretnék szót ejteni arról, hogy az ütközet időpontjában pontosan hány magyar tengerész tartózkodott a ZENTA fedélzetén.

Több korabeli forrás, valamint a jeles magyar haditengerészeti kutató, Csonkaréti Károly több publikációjában is felsorolja annak a 49 magyar tengerésznek a nevét, akik hősi halált haltak a hajó pusztulásakor.[23]

Kutatásaim szerint 1914. augusztus 16-án összesen 93 magyar állampolgárságú tengerész, valamint négy magyar tiszt, Cerri Károly sorhajóhadnagy, Déry Ernő tengerészzászlós, dr. Schummel Rudolf fregattorvos és Siesz János tengerészjelölt tartózkodott a hajón – de megemlíthetjük a magyar anyától született első tiszt, Franz Freiherr von Leonhardi sorhajóhadnagy nevét is, és közülük nem 49, hanem 53 halt hősi halált az ütközet során.

Korszakunkban azok a személyek számítottak magyar állampolgárnak, akik Magyarországon, illetve a Magyar Koronához tartozó Horvátországban, Szlavóniában, illetve Fiumében születtek vagy éltek.

A ZENTA fedélzetén szolgálatot teljesítő 93 magyar tengerész közül 63 Magyarországról, 4 Fiuméból, 20 Horvátországból, 6 Szlavóniából származott. Közülük 41 magyarországi, 2 fiumei és 10 horvátországi születésű tengerész veszett oda az ütközet során. (A 6 szlavóniai magyar állampolgárnak sikerült túlélnie a katasztrófát.)

Említésre méltó adalék, hogy a cs. és kir. Haditengerészetnek az első világháború előtti utolsó évben, 1913-ban, 17 689 fős legénységi állományú tagja volt, akik közül 4808, azaz 24,7 % volt magyar állampolgár. Ugyancsak 1913-ból származik az a statisztikai adat, amely szerint az 1748 fős tisztikarból 314 tartozott a magyar korona országainak állampolgárai közé. Ez az arány a legénységnél jóval kevesebbet, csak 18 %-ot tett ki.[24]

1913-ban a cs. és kir. Haditengerészet legénységét alkotó többi, 12 281 személy osztrák állampolgár volt. Ez utóbbinak azok számítottak, akik az Osztrák Császárság területéről, úgymint Alsó-Ausztriából, Bukovinából, Csehországból, Dalmáciából, Felső-Ausztriából, Galíciából, Karintiából, Krajnából, Morvaországból, a Tengermellékről – amely Görz-Gradiscából, Isztriából és Triesztből állt –, Salzburgból, Stájerországból, Sziléziából, Tirolból, Vorarlbergből, valamint – az 1878. évi okkupáció és az 1908. évi annexió óta – Boszniából és Hercegovinából származtak.

[23] HL VII. 82. Az I. világháborúban elesett osztrák-magyar tengerészek nevei, A császári és királyi Haditengerészet magyar hősi halottainak emlékére 1914–1918. H. n., é. n. 3–4. o.; *Csonkaréti Károly*: A császári és királyi haditengerészet magyar hősi halottai (1914). *Heti Nemzeti Újság*, 1994. január 20., 15. o.; *Csonkaréti* 2002. 98–99. o.

[24] *Csonkaréti Károly*: A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867–1914). *HK* 1984. 2. sz. 248., 252. o.; Lexikon. 243. o.

1914. augusztus 16-án összesen 216 osztrák állampolgárságú tengerész volt a ZENTA fedélzetén. Közülük 20 Alsó-Ausztriában, 41 Csehországban, 54 Dalmáciában, 5 Felső-Ausztriában, 4 Galíciában, 7 Karintiában, 8 Krajnában, 10 Morvaországban, 52 a Tengermelléken, 6 Stájerországban, 3 Sziléziában, 2 Tirolban, 1–1 személy pedig Vorarlbergben, Boszniában és Hercegovinában született. Csupán egyetlen tengerésznél nem tudtuk megállapítani, hogy pontosan honnan is származott. (Mint látjuk, mindössze két olyan osztrák tartomány – Bukovina és Salzburg – volt, ahonnan senki sem „érkezett" a hajóra.)

ZENTA cirkáló legénységének – mint már említettük – 93 tagja, azaz 30,1 %-a – tehát majdnem a harmada – magyar állampolgár volt. Ez az arány tehát jóval magasabb, mint amit 1913-ban az egész cs. és kir. Haditengerészetnél mértek.

A 15 fős tisztikarnál pedig a magyarok aránya 26,7 %-ot tett ki, ami szintén magasabb volt az 1913-as statisztikában szereplő adatoknál. A tisztikar többi 11 tagja közül egyébként 3 a Tengermelléken, 2 Alsó-Ausztriában, 2 Sziléziában, 1–1 személy pedig Galíciában, Morvaországban és Stájerországban született. Az egyik magyar tiszt, Déry Ernő a Tengermelléken látta ugyan meg napvilágot, de magyar állampolgárként.

A ZENTA tisztjeinek életrajza

BERNER, EMIL[25]

Emil Berner 1896. október 5-én született a morvaországi Mährisch-Ostrauban (ma a csehországi Moravská Ostrava), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Ernst Berner középiskolai tanár volt, édesanyját Agnes Schollnak hívták. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy valamikor az 1920-as évek elején házasságot kötött Grete Eisenmengerrel. E frigyből két gyermek, az 1924-ben született Peter és az ismeretlen időpontban született Christiane származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a laibachi reáliskolai érettségi megszerzése után, 1913 és 1914 között a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Ezen tanulmányainak befejezését követően, 1913. szeptember 1-jén tengerésztiszt-jelöltté nevezték ki.

Első hajója az ADRIA (1913–1914) volt, melyet a ZRÍNYI (1914) és a ZENTA (1914. VII. 28. – 1916. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a navigációs kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan csak 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy rövid ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

[25] ÖStA Archiv der Republik. Staatsamt für Heereswesen. Karton Nr. 72. Grundbuchsblatt von Emil Berner; ÖStA KA KM Qualifikationsgrundheften für Marineoffizieren (a továbbiakban: QGH). Nr. 370. Qualifikationsgrundheft von Emil Berner; Almanach für die k. und. k. Kriegsmarine. 1915. évf. Pola, 1915. (a továbbiakban: Almanach, 1915.). 626. o.; Kriegseinteilungsliste der k. u. k. Kriegsmarine. 1918. Wien, 1918. (a továbbiakban: Kriegseinteilungsliste, 1918.). 56. o.; Rangliste der k. u. k. Kriegsmarine. 1917. Wien, 1917. (a továbbiakban: Rangliste, 1917.). 38. o.; Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine. 1914. Wien, 1914. (a továbbiakban: Schematismus, 1914.). 1276. o.; Prof. Dr. Peter Berner (Emil Berner fia) írásbeli közlései (Párizs, 2001. október 11., december 14.).

Még 1915. február 1-jén – tehát még a hadifogsága alatt – tengerészkadéttá nevezték ki, majd miután 1916-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1916. május 1-jén tengerészzászlóssá, 1916. november 1-jén pedig fregatthadnaggyá léptették elő.

Tengerésztisztként a TEGETTHOFF (1916), a HELGOLAND (1916–1917), a FRANZ FERDINAND (1918), az ALPHA (1918) és az ORJEN (1918) hajókon szolgált.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után átvették az osztrák hadseregbe, majd 1919. szeptember 30-án tartalékállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy az első világháború befejezése után Ausztriában telepedett le, ahol először egy papírgyárnak volt az igazgatója, majd több különböző üzemben is dolgozott. Végül a schwechati sörgyár igazgatótanácsának lett a tagja.

Emil Berner tartalékos cs. és kir. fregatthadnagy élete 71. évében, 1967. május 8-án hunyt el Bécsben, földi maradványait május 15-én, a bécsi Hietzingi temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatt kapott kitüntetései: Bronz Katonai Érdemérem, a Katonai Érdemkereszt, szalagján a kardokkal (1917), I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), II. osztályú német Vaskereszt (1917).

BONNE, JOHANN[26]

Giovanni Antonio Bonne 1883. október 25-én született a Görzben (ma az olaszországi Gorizia), római katolikus vallású, olasz nemzetiségű iparos családban. Édesapja, Filippo Bonne kovács, édesanyja Giuseppina De Pollo volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1918. február 6-án Polában (ma a horvátországi Pula) házasságot kötött Orsola Kopeiniggel. E frigyből – állítólag – két gyermek, egy Flavio nevű fiú és egy ismeretlen keresztnevű leány származott.

Az elemi iskola és három gimnáziumi osztály elvégzése után, 1901. szeptember 28-án lépett a haditengerészeti pályára, mint gépész árbocos. 1903. január 1-jén gépész negyedmesterré, 1905. október 1-jén gépészsegéddé, 1908. május 1-jén algépgondozóvá, végül 1910. május 1-jén törzsgépgondozóvá léptették elő.

Miután 1913-ban letette le a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1913. november 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki.

Szolgálati helyei közül ismerjük a SATELLIT (1911), a BABENBERG (1912–1913), a FERDINAND MAX (1913–?) és a ZENTA (?–1914. VIII. 16.) hajókat. Ez utóbbinak ő volt az egyik beosztott gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a többi tiszthez hasonlóan – egy rövid ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917. november 1-jén I. osztályú gépüzemvezetővé léptették elő, és hogy 1918-ban a PANTHER gépüzemvezetője volt.

[26] ÖStA KA KM MS I. GG 1916. Akten 41A–10. Grundbuchsblatt von Johann Bonne; Parrocchia Santi Vito e Modesto, Gorizia. Atti dei Battesimi. Vol. 5., pag. 34., nr. 108.; Almanach, 1915. 642. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 92. o.; Rangliste, 1917. 78. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.; Arnold Bonne (Johann Bonne rokona) írásbeli közlése (Bécs, 2003. május 5.).

További életútjáról nincsenek adataink. Annyit sikerült mindössze kideritenünk, hogy rákos daganat következtében, élete 67. évében, 1950. október 18-án, délután 16 órakor hunyt el az olaszországi Goriziában, ahol központi temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend Lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Károly Csapatkereszt (1917), II. osztályú Tiszti Szolgálati Jel, Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

CERRI KÁROLY[27]

Cerri Károly Gusztáv Gyula 1887. június 20-án született Budapesten, evangélikus vallású polgári családban. Édesapja, Cerri Gyula szolgálaton kívüli cs. és kir. tüzérszázados, vasúti hivatalnok, a *Katonai Lapok* című újság tulajdonosa és felelős szerkesztője volt, édesanyját Saxlehner Emmának hívták. 1916. február 26-án a stájerországi Grazban házasságot kötött Johanna Freiin von Cnoblochhal. E frigyből egyetlen, csecsemőkorban elhunyt fiú származott.

Az elemi iskola és négy középiskolai osztály elvégzése után, 1902 és 1906 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányai befejeztével 1906. július 1-jén II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1908-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1908. július 1-jén I. osztályú tengerészkadéttá, 1909. november 1-jén fregatthadnaggyá, 1914. január 1-jén sorhajóhadnaggyá léptették elő. Időközben, 1913-ban repülővezetői vizsgát is tett, de, hogy mint pilóta szolgált-e valaha is a cs. és kir. Haditengerészetnél, azt nem tudjuk.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek adataink. Annyi biztos azonban, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA navigációs és torpedótisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917-ben a TB 15-nek, 1918-ban pedig a TB 4-nek volt a parancsnoka.

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő. Vannak azonban olyan források – mint például az édesanyja, Saxlehner Emma operaénekesnő 1938-ban kiadott gyászjelentése, vagy az 1979-ben róla megjelent nekrológ –, melyek szerint az utolsó rendfokozata fregattkapitány lett volna. Hogy ezen közléseknek van-e igazságalapjuk, nem tudjuk. Mindössze annyi biztos, hogy 1921. november 1-jén, mint cs. és kir. korvettkapitányt nyugállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a két világháború között Magyarországon élt. 1941 és 1943 között a m. kir. Miniszterelnökség alá tartozó, az értelmiségi munkanélkü-

[27] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). X 2137. A Budapest Deák téri német evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. 5. k., 174. o., 157. fsz.; Stadtarchiv Graz (a továbbiakban: StAG). Magistratischen Sterbeprotokoll. TP. 1979/II/Zl. 257.; Almanach, 1915. 618. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 69. o.; Magyarország tiszti cím- és névtára. 1941. 29. o., 1942. 30. o., 1943. 31. o.; Rendeleti Közlöny (a továbbiakban: Rend. Közl). 1919. 33. sz. 850. o., 1920. évf. 48. sz. 1307. o., 1921. 50. sz. 668. o.; Rangliste, 1917. 27. o.; Schematismus, 1914. 1273. o.; Andrew C. Saxlehner (Cerri Károly unokaöcse) írásbeli közlése (Coral Gables, 2001. július 10., július 23.).

liek ügyeinek kormánybiztosi hivatalában dolgozott, mint a III. ügyosztály egyik csoportvezetője. A második világháború után Ausztriába távozott.

Karl Cerri nyugalmazott cs. és kir. korvettkapitány – esetleg fregattkapitány – élete 92. évében, 1979. február 14-én hunyt el az ausztriai Grazban. Hamvait a grazi St. Peter temetőben, felesége családjának sírboltjában, a római katolikus egyház – eszerint időközben áttért – szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Katonai Jubileumi Kereszt (1908).

DÉRY ERNŐ[28]

Déry – 1922-től vitéz Déry – Ernő Ferenc Emil 1894. július 1-jén született Polában (ma a horvátországi Pula), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, dr. Déry Emil cs. és kir. I. osztályú tengerész-főtörzsorvos, édesanyja pedig Klenka Antónia volt. Az 1920-as években kétszer is házasságot kötött,először Karlovszky Alicével, majd Pernecker Máriával. E két frigyből egy-egy gyermek, az 1922-ben született Judit és az 1929-ben született Mária származott.

Az elemi iskola és négy – valószínűleg polai – középiskolai osztály elvégzése után, 1908 és 1912 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezését követően, 1912. július 1-jén, tengerészkadéttá nevezték ki.

Első hajója a ZRÍNYI (1912–?) volt, majd valamikor ezután kerülhetett a ZENTÁ-ra (?–1914. VIII. 16.), mint annak beosztott tüzértisztje.

Miután 1914-ben letette a tengerésztiszti vizsgát, 1914. június 1-jén tengerészzászlóssá, 1914. augusztus 1-jén – igaz már a ZENTA pusztulása után, de visszamenőleges dátummal – fregatthadnaggyá léptették elő.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, akinek sikerült a közel másfél éves montenegrói hadifogságból előbb kiszabadulnia. Egy levéltári forrásból ugyanis tudjuk, hogy 12 hónapos montenegrói tartózkodás után, 1915-ben sikerült megszöknie.

Ezután rövid ideig a cs. és kir. Haditengerészet egyik torpedónaszádjának volt az első tisztje. 1916-ban tengeralattjárós vizsgát tett, és ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában mint tengeralattjárós tiszt teljesített szolgálatot. Először az U 4-en szolgált, majd 1917. szeptember 29-e és 1918. szeptember 26-a között az U 27-nek volt a második tisztje. Ez utóbbi tengeralattjáróval hét bevetésén vett részt.

---

[28] Državni Arhiv u Pazinu. Matične Knjige Ratne Mornarice, Pula. Matična Knjiga Rođenih. Sv. 7., str. 92.; HL I. B. 35. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium levéltára. Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok. 1894/386. Déry Ernő iratai; Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és aprónyomtatványtár (a továbbiakban: OSzK. Péat). Déry Ernő gyászjelentése (Budapest, 1964. február 14.); Almanach, 1915. 622. o. A m. kir. honvédség, csendőrség és méneskar katonaállományú tisztjeinek rangsorolása. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Rangsorolás, 1938.). 377. o.; A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek, lelkészeinek és tisztviselőinek rangsorolása. Budapest, 1940. (a továbbiakban: Rangsorolás, 1940.). 43. o.; *Budapesti Közlöny* (a továbbiakban: *Bp. Közl.*). 1925. 181. sz. 1. o.; *Csonkaréti Károly – Benczúr László:* Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. Budapest, 1992. 137., 141., 205. o.; *Gulyás Pál:* Magyar írók élete és munkái. V. k. Budapest, 1943. 622. o.; *Honvédségi Közlöny,* 1940. 16. sz. 108. o., 1940. 23. sz. 215. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 43. o.; Rangliste, 1917. 34. o.; *Rend. Közl.* 1920. 48. sz. 1309. o., 1921. 50. sz. 669. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.; Vitézek Albuma. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Vit. Alb). 189. o.; Tolnai Ferencné szül. Déry Mária (Déry Ernő lánya) szóbeli közlése (Budapest, 2001. május 11.).

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén, sorhajóhadnaggyá léptették elő.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után hazatért Magyarországra, ahol 1919-ben először a dunapentelei torpedóállomásnak, majd az ordasi torpedóvetőállomásnak volt a parancsnoka.

1920 és 1930 között az újonnan felállított m. kir. Folyamőrségnél, az őrnaszád osztálynál, majd a folyamőr-parancsnokságon teljesített szolgálatot, mint százados (folyamőr kapitány) – cs. és kir. sorhajóhadnagyként 1921. november 1-jén helyezték nyugállományba –, majd mint őrnagy (II. osztályú folyamőr törzskapitány).

Időközben elvégezte a hajmáskéri tüzériskolát (1920), majd a budapesti műszaki egyetememet (1924–1928), ahol 1928-ban okleveles gépészmérnöki diplomát szerzett.

1930-tól a Haditechnikai Intézet tervezési osztályán dolgozott, 1934-ben ismét a m. kir. Folyamőrséghez vezényelték át. 1935-től a folyambiztosító zászlóaljnak, 1936-tól a folyamőr szertárnak, 1938-tól pedig a folyamőr ezrednek volt a parancsnoka.

1935. november 1-jén alezredessé (I. osztályú folyamőr törzskapitány), majd 1940. május 1-jén ezredessé (folyamőr főtörzskapitány) léptették elő. Származási okokra hivatkozva 1940. szeptember 1-jén nyugállományba helyezték.

A második világháború alatt és után gépész-, illetve tervező mérnökként dolgozott különböző magyarországi vállalatoknál. 1944-ben pedig néhány hónapig a m. kir. Iparügyi Minisztériumnak volt a munkatársa.

Vitéz Déry Ernő okl. gépészmérnök, nyugalmazott cs. és kir. sorhajóhadnagy és m. kir. folyamőr ezredes szívinfarktus következtében, élete 70. évében, 1964. február 14-én hunyt el Budapesten. Földi maradványait február 19-én, a budapesti Farkasréti temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti és folyamőri pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1918), Bronz Katonai Érdemérem, a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1916), a Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem, hadiszalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbített alakjával (III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal, másodszor adományozva), Bronz Katonai Érdemérem piros szalagon, Arany Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Háborús emlékérem a kardokkal, III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel, 1912–1913. Emlékkereszt (1913), II. osztályú német Vaskereszt.

HEROLD von STODA, FERDINAND[29]

Ferdinand Anton Herold von Stoda 1894. szeptember 19-én született a galíciai Przemyślben (ma Lengyelország), római katolikus vallású nemesi családban. Édesapja, Johann Herold von Stoda cs. és kir. vezérőrnagy volt. Családi állapotáról és esetleges gyermekeiről semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Az elemi iskola és négy brünni reáliskolai osztály elvégzése után, 1909 és 1913 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt.Tanulmányainak befejeztével 1913. július 1-jén tengerészkadéttá nevezték ki.

[29] ÖStA KA KM QGH Nr. 2012. Qualifikationsgrundheft von Ferdinand Herold von Stoda; Almanach, 1915. 623. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 46. o.; Rangliste, 1917. 35. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.

Első állomáshelye a kikötői tengernagyi hivatal (1913) volt, melyet a SANKT GEORG (1913–1914) és a ZENTA (1914. VII. 27.–1914. VIII. 16.) hajók követtek. Ez utóbbinak ő volt az első kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Miután 1916-ban letette a tengerésztiszti vizsgát 1916. május 1-jén tengerészzászlóssá, 1916. július 1-jén pedig fregatthadnaggyá léptették elő.

Tengerésztisztként a VIRIBUS UNITIS (1916–1917), a TB 63 (1917–1918), a KNIN (1918) és a PERAGOSA (1918) hajókon szolgált – a két utóbbinak ő volt a parancsnoka.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után, 1919. február 28-án tartalékállományba helyezték.

További életútjáról, valamint halálozási idejéről és helyéről nincsenek adataink.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917).

HOMAYR, ALBERT[30]

Albert Homayr 1877-ben született Polában (ma a horvátországi Pula), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, idősebb Albert Homayr nyugalmazott cs. és kir. sorhajózászlós, állami hivatalnok volt. Édesanyjáról, családi állapotáról és esetleges gyermekeiről semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Az elemi iskola és négy polai középiskolai osztály elvégzése után, 1892 és 1896 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezését követően, 1896. július 1-jén, II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1898-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, még az évben I. osztályú tengerészkadéttá, 1900. január 1-jén sorhajózászlóssá, 1907. május 1-jén pedig sorhajóhadnaggyá léptették elő.

Szolgálati helyeiről nincsenek információink. Annyit tudunk csak, hogy 1900 körül a ZENTÁn szolgált, majd az 1910-es évek legelején a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia tanára volt. Annyi biztos még, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA tüzértisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált. Időközben, 1916. november 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő és nagyon valószínű, hogy az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén elnyerte a fregattkapitányi rendfokozatot is.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1918-ban a cirkálóflottilla helyettes parancsnoka volt.

Albert Homayr cs. és kir. korvettkapitány – esetleg fregattkapitány – további életútjáról, valamint halálozási idejéről és helyéről nincsenek adataink.

[30] Almanach, 1915. 614. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 14. o.; Rangliste, 1917. 19. o.; Schematismus, 1914. 1272. o.; Dipl. Ing. Kurt Jacobs (Albert Homayr rokona) írásbeli közlése (Leutasch, 2001. július 17., 2002. március 23.)

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal, Bronz Katonai Érdemérem a vörös szalagon, Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913), III. osztályú porosz Korona Rend, III. osztályú kínai Sárkány Rend, V. osztályú japán Felkelő Nap Érdemrend.

KRAMER von DRAUBERG, MAXIMILIAN[31]

Maximilian Heinrich Johann Kramer Edler von Drauberg 1891. november 24-én született a csehországi Marienbadban (ma Mariánské Lázně), evangélikus vallású nemesi családban. Édesapja, Heinrich Kramer von Drauberg tartalékos cs. és kir. dragonyos főhadnagy, magánzó volt, édesanyja Bertha Kroha. Nőtlen és gyermektelen volt.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a marburgi reáliskolai érettségi megszerzése után a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Tanulmányai befejezését követően 1911. szeptember 1-jén tengerésztiszt-jelöltté, majd 1913. február 1-jén tengerészkadéttá nevezték ki.

Első hajója az ADRIA (1911–1912) volt, melyet a RADETZKY (1912), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1912), az ADRIA (1912–1913), a KAISERIN ELISABETH (1913), a RADETZKY (1913), a CUSTOZA (1913–1914), a MARS (1914), a SANKT GEORG (1914) és végül a ZENTA (1914. VII. 27.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a rádiós tisztje.

Miután 1914-ben letette a tengerésztiszti vizsgát, 1914. június 1-jén tengerészzászlóssá, 1914. augusztus 1-jén – már a ZENTA pusztulása után, de visszamenőleges dátummal – fregatthadnaggyá léptették elő.

Ő volt az utolsó tiszt, aki elhagyta a süllyedő hajót, mivel a nagy zajban – a ZENTA hátsó lövegét irányította – nem hallotta meg a „hajót elhagyni" parancsot. Magának a parancsnoknak, Pachner fregattkapitánynak kellett visszaúsznia és személyesen utasítania a szétlőtt roncs elhagyására.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált, majd mindössze 9 napig az ERZHERZOG FRIEDRICH csatahajó második őrtiszti szolgálatát látta el.

1916-ban szakított a „klasszikus" haditengerészeti fegyvernemmel és repülővezetői vizsgát tett. Ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában mint pilóta teljesített szolgálatot, és Polában (1916), Triesztben (1916), Fiumében (1916–1917), végül ismét Triesztben (1917) állomásozott.

Levéltári forrásokból tudjuk, hogy 1916. június 14-e és november 14-e között harminc, 1917. május 24-e és október 26-a között pedig további tizenhat bevetésen vett részt. Voltak olyan napok is, amikor kétszer, sőt háromszor is felszállt egy-, illetve két-

[31] ÖStA KA KM QGH Nr. 2789. Qualifikationsgrundheft von Maximilian Kramer von Drauberg; Almanach. 1915. 622. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 214. o.; Österreichischen Biographischen Lexikon. IV. k. Wien, 1969. 205–206. o.; Rangliste, 1917. 33. o.; Schematismus, 1914. 1275. o.; Dr. Rüdiger Axmann (Maximilian Kramer von Drauberg unokaöccse) írásbeli közlései (Graz, 2001. április 25., július 23.).

személyes repülőgépével, hogy hajókat, hidakat, vasútállomásokat, vagy más egyéb olaszországi célpontokat semmisítsen meg.

Utolsó bevetésére 1917. október 26-án került sor, amikor is a K 212. számú haditengerészeti repülőgépével, Triesztből indulva támadást intézet a Nova Vas-i ütegek ellen. Az akció azonban nem sikerült, mivel légi csatába keveredett négy olasz vadászgéppel, és a küzdelem az osztrák–magyar gép lelövésével végződött. A pilóta és segédje, Anasipoli tiszthelyettes így a Doberdo tónál voltak kénytelenek kényszerleszállást végrehajtani. A tiszthelyettesnek sikerült sértetlenül elérnie az osztrák vonalakat, de a súlyosan sebesült pilótát az olaszok elfogták. Először egy olasz kórházba, majd – miután a területet a cs. és kir. hadsereg elfoglalta – a trieszti hadikórházba került. A teljes jobb tüdejét elvesztette, és egy fél év múlva, élete 27. évében, 1918. április 2-án szepszisben meghalt. Földi maradványait az 1920-as években a felső-ausztriai Steyrben, a helyi evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1917), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1916), Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1917), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1917), Arany Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

LEONHARDI, FRANZ, Freiherr von[32]

Franz Karl Ludwig Freiherr von Leonhardi 1877. április 10-én született Bécsben, evangélikus vallású főnemesi családban. Édesapja, Karl Freiherr von Leonhardi cs. és kir. huszárezredes volt, édesanyját pedig – aki magyar nemesi családból származott – nagy- és kisszredistyei Lazarovics Melániának hívták. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1910. június 25-én az olaszországi Nogaredoban házasságot kötött Zeno Graf Welser von Welserheimb – Ausztria 1880 és 1905 közötti honvédelmi minisztere – Josepha nevű lányával. E frigyből nem származtak gyermekek.

Az elemi iskola és négy pozsonyi gimnáziumi osztály elvégzését követően, 1891 és 1895 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányainak befejezése után, 1895. július 1-jén, II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1896-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1897. január 1-jén I. osztályú tengerészkadéttá, 1899. január 1-jén sorhajózászlóssá, 1907. május 1-jén pedig sorhajóhadnaggyá léptették elő.

Első állomáshelye a katonai kikötőparancsnokság (1895) volt, melyet a HABSBURG (1895), a SAIDA (1895–1897), a KERKA (1897), a HABSBURG (1897–1898), a KAISER FRANZ JOSEPH I. (1898), a HABSBURG (1898), a MONARCH (1898), a KAISER MAX (1898), a tengerész hadtest (1898–1899), a SALAMANDER (1899), a

[32] ÖStA KA KM QGH Nr. 3047. Qualifikationsgrundheft von Franz Freiherr von Leonhardi; Tabi Evangélikus Lelkészi Hivatal. Halottak anyakönyve. 5. k., 2. o., 9. fsz.; Almanach, 1915. 614. o.; Genealogisches Handbuch der freiherrlichen Häuser. Limburg, 1963. 271. o.; *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. k. Budapest, 1993. 169. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 81. o.; Rangliste, 1917. 18. o.; Schematismus, 1914. 1271. o.; Mag. Johannes Goës-Saurau (Franz Freiherr von Leonhardi unokaöccse) írásbeli közlése (Frohnleiten, 2001. június 7.).

tengerész hadtest (1899–1900), a katonai kikötőparancsnokság (1901), a KAISER FRANZ JOSEPH I. (1901), a katonai kikötő-parancsnokság (1901), a TEGGETTHOFF (1901), BOA (1901–1902), a kikötői tengernagyi hivatal (1902), a SAIDA (1902), a TEGGETTHOFF (1902), a tengerész szertár (1902), a TB 16 (1903), az ASPERN (1903–1904), a tengerész szertár (1904–1905), a PYTHON (1905), a SPERBER (1905), a tengerész szertár (1905), a MONARCH (1905–1906), a kikötői tengernagyi hivatal (1906), a TB 16 (1906), a TB 36 (1907), a hidrográfiai hivatal (1907–1908), a SANKT GEORG (1908), a KAISER KARL VI. (1908–1909), a kikötői tengernagyi hivatal (1909), a PANTHER (1909), egy pekingi kiküldetés (1909–1910), a KAISERIN ELISABETH (1910), a kikötői tengernagyi hivatal (1910), a KAISER MAX (1910–1911), az ADRIA (1911–1912), a TB 39 (1912), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1912), a HABSBURG (1912–1913), a kikötői tengernagyi hivatal (1913), a ZARA (1913), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1913–1914) és végül a ZENTA (1914. I. 28.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt az első tisztje.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután rövid ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Időközben, 1916. május 1-jén korvettkapitánnyá léptették elő és kinevezték a WIEN (1916–1917), a MONARCH (1917), majd a SANKT GEORG (1917) első tisztjévé. Továbbá parancsnokként szolgált a CSIKÓS-on (1917) és a SATELLIT-en (1918).

Az első világháború legvégén, 1918. november 1-jén, fregattkapitánnyá léptették elő, majd valamikor, nem sokkal ezután, nyugállományba helyezték.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után először Ausztriában, majd Magyarországon – hol Budapesten, hol pedig feleségének Somogy vármegyei birtokán – élt.

Báró Leonhardi Ferenc nyugalmazott cs. és kir. fregattkapitány élete 58. évében, 1934. július 24-én hunyt el Budapesten, és július 27-én, a Somogy vármegyei Tabon, a welsersheimbi gróf Welsersheimb család sírkertjében, az evangélikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: III. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

MIKESCH, GUSTAV[33]

Gustav Mikesch 1884. június 28-án született Bécsben, római katolikus vallású polgári családban. Édesapja bankhivatalnok volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1909-ben házasságot kötött, ám feleségéről és esetleges gyermekeikről nincsenek adataink.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a bécsi reáliskolai érettségi megszerzése után 1903. október 1-jén lépett a haditengerészeti pályára, mint ideiglenes tengerészbiztos növendék. 1906. február 1-jén tengerészbiztos növendék lett,

[33] ÖStA KA KM QGH Nr. 3566. Qualifikationsgrundheft von Gustav Mikesch; Almanach, 1915. 645. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 210. o.; Schematismus, 1914. 1291. o.

majd a tiszti, azaz tengerészbiztosi vizsga letétele után 1907. május 1-jén III. osztályú tengerész segédbiztossá (1909-től a II. osztályú tengerészbiztosi rendfokozat) léptették elő.

Első állomáshelye a tengerész szertár (1903) volt, melyet a GAMMA (1903–1904), a BUDAPEST (1904), a BABENBERG (1904–1905), a tengerész hadtest (1905), a tengerész szertár (1905), a BELLONA (1905–1906), a kikötői tengernagyi hivatal (1906–1908), az ASPERN (1908–1909), a tengerész szertár (1909), a SANKT GEORG (1909), a tengerész szertár (1909), a ZARA (1909), a tengerész szertár (1909), az ERZHERZOG KARL (1909–1910), a tengerész hadtest (1910), végül a GAMMA (1910–1912) követett.

Időközben, 1913. január 1-jén I. osztályú tengerészbiztossá léptették elő. 1912 és 1913 között nem tudjuk, hogy pontosan mely hajókon szolgált. Annyi biztos azonban, hogy 1914. március 24-től ő volt a ZENTA hajószámvivője.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, akinek a közel másféléves montenegrói hadifogságot nem sikerült túlélnie. Két héttel azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege elfoglalta Montenegrót, élete 32. évében, 1916. február 7-én hunyt el Podgoricában, egy (immár) cs. és kir. tábori kórházban.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), V. osztályú török Medsidje Rend.

PACHNER, PAUL[34]

Paul Kajetan Maria Pachner 1870. november 17-én született a stájerországi Marburgban (ma a szlovéniai Maribor), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Kajetan Pachner gyáros volt, édesanyját Franziska Kessissoglunak hívták. Nőtlen és gyermektelen volt.

Az elemi iskola és négy marburgi középiskolai osztály elvégzése után, 1886 és 1890 között a fiumei cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia hallgatója volt. Tanulmányai végeztével 1890. július 1-jén II. osztályú tengerészkadéttá nevezték ki.

Miután 1893-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1893. április 18-án I. osztályú tengerészkadéttá, 1893. május 1-jén sorhajózászlóssá, 1899. május 1-jén sorhajóhadnaggyá, 1911. május 1-jén korvettkapitánnyá, 1914. január 1-jén pedig fregattkapitánnyá léptették elő.

Első állomáshelye a SAIDA (1890–1891) volt, melyet a FRIEDRICH (1891–1892), a BELLONA (1892), a KAISER Max (1892), a RADETZKY (1892–1893), a RUDOLF (1893), a tengerész hadtest (1893–1894), a PRINZ EUGEN (1894), az ALPHA (1894–1895), a DION (1895), a KRANICH (1895), a DONAU (1895–1896), a DION (1896), a TB XXX. (1896), a TB XXVII. (1896), a DION (1896–1897), a HABSBURG (1897), a BLITZ (1897–1898), a DION (1898–1899), a KÍGYÓ (1899), a DION (1899–1900), a TB XIV. (1900), a BUDAPEST (1901–1902), a kikötői tengernagyi hivatal (1902), a

[34] ÖStA KA KM QGH Nr. 3968a. Qualifikationsgrundheft von Paul Pachner; ÖStA. NLS. B 605.; StAG Magistratischen Sterbeprotokoll. TP 1937/X/Zl. 110.; Almanach, 1915. 612. o.; A Magyar Haditengerészeti Egyesület Közleményei (a továbbiakban: MHEK). 1937. 3. sz. 7. o.; *Bayer von Bayersburg, Heinrich*: Unter der k. u. k. Kriegsflagge 1914–1918. Wien. 1959. 48–55. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 191. o.; Rangliste, 1917. 14. o.; Schematismus, 1914. 1270. o.

ZENTA (1902–1903), a tengerész hadtest (1903–1904), a PLUTO (1905), a WINGER (1905), a kikötői tengernagyi hivatal (1905), a RADETZKY (1905), az ERZHERZOG ALBRECHT (1905–1906), a TB XX. (1906), az ERZHERZOG ALBRECHT (1906), a BELLONA (1906–1907), a SALAMANDER (1907), a BELLONA (1907), a DELPHIN (1907), a MONARCH (1907–1908), a SZIGETVÁR (1909–1910), a kikötői tengernagyi hivatal (1911), a HABSBURG (1911), az ERZHERZOG KARL (1911–1912), a MAGNET (1912–1913), a TURUL (1913), a BELLONA (1913–1914), a PANTHER (1914) és végül a ZENTA (1914. VIII. 13.–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak – igaz mindössze négy napig, de – ő volt a parancsnoka.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Később több hajónak is ő látta el a parancsnoki beosztását, így a SZIGETVÁRnak (1916–1917), a KAISER Karl VI.-nek (1917) és a BABENBERGnek (1917).

Időközben, 1917. augusztus 1-jén sorhajókapitánnyá léptették elő és áthelyezték a kikötői tengernagyi hivatalhoz, 1919. január 1-jén pedig nyugállományba helyezték.

Különböző és egyben megbízható levéltári forrásokban azonban 1920-tól mint nyugalmazott cs. és kir. ellentengernagy szerepel. Azt, hogy pontosan mikor is léptették elő a már nyugállományban lévő sorhajókapitányt ellentengernaggyá, nem tudjuk. A bécsi Kriegsarchivban található irathagyatékának az átvizsgálása után arra a következtetésre jutottunk, hogy erre az előléptetésre valamikor az 1920. év közepén kerülhetett sor.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a világháború befejezése után – mivel semmiképpen nem akart megválni tengerész hivatásától – először Mária Krisztina spanyol anyakirályné közbenjárására a legnagyobb spanyol tengerhajózási vállalatnál kapott állást, mint a cég Fernando Po szigeti képviselője. Később ugyanennél a vállalatnál utazó felügyelő lett.

Magas pártfogójának halála után – XII. Alfonz spanyol király özvegye 1929-ben hunyt el – Abas Hilmi egyiptomi ex-khedive gőzjachtjának lett a kapitánya, majd, mint harmadik tiszt egy jugoszláv szénszállító hajóra szerződött el.

Élete utolsó éveiben, egy kis amerikai vitorlásjacht kapitányaként, többször is átkelt az Atlanti óceánon az Adriai tenger partján fekvő Lussinból New Yorkba.

Paul Pachner nyugalmazott cs. és kir. ellentengernagy élete 67. évében, 1937. október 13-án hunyt el az ausztriai Grazban, és október 15-én, a grazi St. Peter temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra. Korhadt fakeresztjére – amely a mai napig megtalálható a temetőben – csupán annyit írtak, hogy „Fremder Seemann", azaz ismeretlen tengerész.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: II. osztályú Vaskorona Rend a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1915), III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal (1917), Károly Csapatkereszt (1917), III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel (1915), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), II. osztályú német Vaskereszt (1917), V. osztályú török Medsidje Rend (1898).

RASCHENDORFER, ALBERT[35]

Albert Raschendorfer 1866. január 8-án született a sziléziai Moradorfban (ma a csehországi Zálužné), római katolikus vallású családban. Szüleiről nincsenek adataink. 1898. augusztus 31-jén Polában házasságot kötött Augusta Scocierrel. E frigyből öt gyermek, származott: Albert (1898), Augusta (1900) és Otto (1901), valamint egy 1903-ban, illetve egy 1914-ben született leány.

Iskolái elvégzése után, 1884. szeptember 18-án lépett a haditengerészeti pályára mint IV. osztályú matróz. 1884. december 10-én III. osztályú matrózzá, 1885. november 20-án gépész árbocossá, 1887. október 1-jén gépész negyedmesterré, 1888. július 1-jén gépészsegéddé, 1892. október 1-jén algépgondozóvá és végül 1896. január 1-jén gépgondozóvá léptették elő.

Miután 1897-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1897. május 1-jén III. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki. 1907. május 1-jén pedig II. osztályú gépüzemvezetővé (e rendfokozatnak 1909-től I. osztályú gépüzemvezető volt a megnevezése) léptették elő.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek információink. Annyit tudunk mindössze, hogy 1914. augusztus 16-án ő volt a ZENTA gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában szabadult ki. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1917. május 1-jén II. osztályú főgépüzemvezetővé léptették elő és, hogy 1916 és 1917 között az ÁRPÁD gépüzemvezetője volt.

Még a cs. és kir. Haditengerészet megszűnése előtt, 1918. június 1-jén nyugállományba helyezték, de 1920-ban reaktiválták és átvették az újonnan felállított csehszlovák hadseregbe, mint őrnagyot. Albert Raschendorfer nyugalmazott cs. és kir. II. osztályú főgépüzemvezető, a csehszlovák hadsereg őrnagya élete 67. évében, 1932. február 6-án hunyt el Velká Střelnában (ma Csehország).

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: Koronás Arany Érdemkereszt (1911), Károly Csapatkereszt (1917), Jubileumi Emlékérem a fegyveres erők számára (1898), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

ROTTER, FRIEDRICH[36]

Friedrich Johann Rotter 1878-ban született a sziléziai Wagstadtban (ma a csehországi Bílovec). Szüleiről és vallásáról nincsenek adataink. Családi állapotáról mindössze annyit tudunk, hogy 1909-ben még nőtlen volt. Későbbi házasságkötéséről, illetve esetleges gyermekeiről nem tudunk.

Az elemi iskola és egy lakatos iparosiskola elvégzése után, 1898. július 20-án lépett a haditengerészeti pályára mint IV. osztályú matróz.

---

[35] Vojenský Ústřední Archiv (a továbbiakban: VÚA). Vojenské kmenové listy (a továbbiakban: KL). Grundbuchsblatt von Albert Raschendorfer, Kmenový list Albert Raschendorfer; Almanach, 1915. 640. o.; Rangliste, 1917. 76. o.; Schematismus, 1914. 1288. o.

[36] ÖStA KA KM QGH Nr. 4796. Qualifikationsgrundheft von Friedrich Rotter; Almanach, 1915. 641. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 210. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.

Miután 1909-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1909. november 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki. 1913. november 1-jén pedig I. osztályú gépüzemvezetővé léptették elő.

Tisztként első hajója a TEGETTHOFF (1910) volt, melyet a SZIGETVÁR (1910–1911), a TRABANT (1911–1912), a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA (1912–1913), a ZENTA (1913), a DION (1913), a PELIKAN (1913–1914), a ZENTA (1914), a DION (1914) és végül ismét a ZENTA (1914–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a gépüzemvezető-helyettese.

Ő volt az egyetlen a ZENTA tisztikarából, aki életét veszette a hajó pusztulásakor.

Friedrich Rotter cs. és kir. I. osztályú gépüzemvezető tehát élete 36. évében, 1914. augusztus 16-án halt hősi halált a ZENTA cirkáló fedélzetén.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (posztumusz) (1915), Hadiérem (1901), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

Dr. SCHUMMEL RUDOLF[37]

Schummel Rudolf 1888. augusztus 29-én született a Sopron vármegyei Sopronkeresztúron (ma az ausztriai Deutschkreuz), római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Schummel Sándor községi jegyző volt, édesanyja Trenker Mária. 1921. június 11-jén Sopronban házasságot kötött Steiner Jozefával. E frigyből két gyermek, az 1922-ben született Éva és az 1924-ben született Gertrúd származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a soproni érettségi megszerzése után a budapesti orvostudományi egyetem hallgatója volt. Tanulmányai befejezését követően, 1912. szeptember 9-én, az orvostudományok doktorává avatták.

Első állomáshelye a tengerész kórház (1913) volt, melyet a VIRIBUS UNITIS (1913–1914), az ERZHERZOG FRIEDRICH (1914), a tengerész kórház (1914), a ZARA (1914) és végül a ZENTA (1914. VII. 27. – 1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt a hajóorvosa.

1913. március 1-jén ideiglenes fregattorvossá, 1914. május 16-án pedig tényleges fregattorvossá nevezték ki.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan csak 1916 januárjában szabadult. Ezután egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

1916. március 6-án megvált a haditengerészettől és a cs. és kir. 76. gyalogezredhez helyeztette át magát, főorvosnak (ez a gyalogságnál a főhadnagyi rendfokozatnak felelt meg). Közben, 1917. augusztus 11-én, tartalékos cs. és kir. fregattorvossá nyilvánították.

További életútjáról annyit tudunk, hogy a világháború befejezése után hazatért Magyarországra és 1919-től orvosként praktizált Fertőszentmiklóson. 1922-ben fogorvosi képesítést szerzett és átköltözött Sopronba. Ettől kezdve egészen haláláig magánpraxist folyató fogorvosként dolgozott a városban. Ő látta el a GySEV fogbetegeit is.

[37] MOL X 6127. A sopronkeresztúri római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Keresztelt anyakönyve. 2. k., 233. o., 107. fsz.; Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. XXXIII. 1. a. 67. Halotti anyakönyvek. 119/1952. fsz.; ÖStA KA KM QGH Nr. 5159. Qualifikationsgrundheft von Dr. Rudolf Schummel; Almanach, 1915. 633. o.; Schematismus, 1914. 1283. o., Pohl László (dr. Schummel Rudolf veje) írásbeli közlése (Ózd, 2001. október 24.).

Dr. Schummel Rudolf fogorvos, tartalékos cs. és kir. fregattorvos és főorvos szívbénulás és májzsugorodás következtében, élete 64. évében, 1952. március 26-án hunyt el Sopronban. Földi maradványait március 29-én, a soproni Szent Mihály temetőben, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti, illetve katonaorvosi pályafutása alatti kitüntetései: Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal (1918), I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt (1917).

SIESZ [1926-tól SZAKVÁRY] JÁNOS[38]

Siesz – 1926-tól vitéz Szakváry – János 1894. május 3-án született Sopronban, római katolikus vallású polgári családban. Édesapja, Siesz Károly vasúti hivatalnok, édesanyja Reisz Krisztina volt. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1928-ban házasságot kötött grünfeldi Puxbaum Gizellával. E frigyből egyetlen gyermek, az 1935-ben született Márta származott.

Az elemi iskola és a nyolc középiskolai osztály elvégzése, valamint a soproni érettségi megszerzése után a haditengerészeti tisztjelölti iskola hallgatója volt. Tanulmányainak befejezését követően, 1913. szeptember 1-jén, tengerésztiszt-jelöltté nevezték ki.

Szolgálati helyeiről sajnos nincsenek információink. Annyit tudunk mindössze, hogy 1914. augusztus 16-án ő is a ZENTA tisztikarához tartozott, mint a cirkáló beosztott kadétja.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

Még 1915. február 1-jén – tehát még a hadifogsága alatt – tengerészkadéttá nevezték ki, majd miután 1916-ban letette a tengerésztiszti vizsgát, 1916. május 1-jén tengerészzászlóssá, 1916. november 1-jén pedig fregatthadnaggyá léptették elő.

1917-ben szakított a „klasszikus" haditengerészeti fegyvernemmel és repülővezetői vizsgát tett. Ettől kezdve a cs. és kir. Haditengerészet állományában, pilótaként teljesített szolgálatot.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után átvették az újonnan felállított m. kir. Folyamőrséghez, ahol mint főhadnagy (folyamőr főhajónagy) – cs. és kir. fregatthadnagyként 1921. november 1-jén helyezték nyugállományba –, majd mint százados (folyamőr kapitány) szolgált.

Állomáshelyeiről mindössze annyit tudunk, hogy 1927-ben a folyamőr hajós zászlóalj tüzérszázadának volt a parancsnoka. 1928 és 1930 között a budapesti révkapitányság révkapitányaként, 1930-ban a Budapest-Alsó révkapitányság révkapitányaként említik a források.

---

[38] MOL X 3329. A Sopron Szent Györgyi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltek anyakönyve. 7. k., 248. o., 86. fsz.; OSzK Péat. Szakváry János gyászjelentése (Budapest, 1942. március 10.); Almanach, 1915. 626. o.; A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek 1941. évi rangsorolása. Budapest, 1941. 561. o.; *Bp. Közl.* 1926. 143. sz. 2. o., 1927. 284. sz. 3. o.; *Csonkaréti – Benczúr:* i. m. 169. o.; MHEK 1942. 3. sz. 3. o.; Rangliste, 1917. 38. o.; Rangsorolás, 1938. 379. o.; Rangsorolás, 1940. 411. o.; *Rend. Közl.* 1920. 48. sz. 1310. o., 1921. 50. sz. 669. o.; Schematismus, 1914. 1276. o.; Vit. Alb. 352. o.; Balássy Miklósné szül. Szakváry Márta (Szakváry János leánya) írásbeli közlése (Sopron, 2001. május 7.); Szakváry Károly (Szakváry János unokaöccse) írásbeli közlése (Budapest, 2001. május 6.)

1935. május 1-jén léptették elő őrnaggyá (II. osztályú folyamőr törzskapitány), majd 1938. november 1-jén alezredessé (I. osztályú folyamőr törzskapitány, mely rendfokozatnak 1939-től folyamőr törzskapitány volt a megnevezése).

Vitéz Szakváry János nyugalmazott cs. és kir. fregatthadnagy, m. kir. folyamőr alezredes váratlanul – nagy valószínűséggel tragikus körülmények között –, élete 48. évében, 1942. március 7-én hunyt el Budapesten. Földi maradványait március 11-én, a budapesti Farkasréti temetőben, katonai tiszteletadás mellett, a római katolikus egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra.

Haditengerészeti és folyamőri pályafutása alatti kitüntetései: a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (1939), Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, a Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem, hadiszalagján az elmaradt háborús kitüntetés kisebbített alakjával (III. osztályú Katonai Érdemkereszt a hadidíszítménnyel és a kardokkal), Kormányzói Dicsérő Elismerés Látható Jelét Képező Magyar Koronás Bronzérem keskeny piros-fehér szegélyezésű sötét-smaragdzöld szalagon, I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (1915), Károly Csapatkereszt (1917), III. osztályú Tiszti Szolgálati Jel.

STENGEL, FRIEDRICH[39]

Friedrich Stengel 1885. február 21-jén született Polában, római katolikus vallású családban. Édesapját Jakob Stengelnek, édesanyját Emilie Holikának hívták. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy 1918. augusztus 12-én a porosz-sziléziai Benthenben házasságot kötött Klara Gillarral. E frigyből két gyermek, az 1921-ben született Eleonora és az 1923-ban született Hildegard származott.

Az elemi iskola és két reáliskolai osztály elvégzése után, 1902. szeptember 5-én lépett a haditengerészeti pályára, mint címzetes gépész árbocos. 1903. január 1-jén gépész árbocossá, 1903. október 1-jén gépész negyedmesterré, 1905. október 1-jén gépészsegéddé, 1908. május 1-jén algépgondozóvá, 1910. május 1-jén gépgondozóvá és végül 1912. november 1-jén főgépgondozóvá léptették elő.

Miután 1912-ben letette a tiszti, azaz gépüzemvezetői vizsgát, 1913. január 1-jén II. osztályú gépüzemvezetővé nevezték ki.

Első hajója a ZENTA (1902–1903) volt, melyet az AURORA (1903–1904), a BABENBERG (1904), az AURORA (1904), a HABSBURG (1904), az AURORA (1904), a HABICHT (1904), az AURORA (1904), a KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA (1904), az AURORA (1904), a TB 36 (1905), a DON JUAN (1905), a GAUKLER (1905), a HARPIE (1905–1906), a KIBITZ (1906), a KAISERIN ELISABETH (1906), a TAURUS (1906–1907), a WILDFANG (1907–1908), a TURUL (1909), a HABSBURG (1909), a BELLONA (1909–1910), az ERZHERZOG FERDINAND MAX (1910–1911), a DON JUAN (1911), a BELLONA (1911) és végül a ZENTA (?–1914. VIII. 16.) követett. Ez utóbbinak ő volt az egyik beosztott gépüzemvezetője.

A ZENTA pusztulását követően montenegrói hadifogságba került, ahonnan 1916 januárjában sikerült kiszabadulnia. Ezután valószínűleg – a ZENTA többi tisztjéhez hasonlóan – egy ideig a kikötői tengernagyi hivatalban szolgált.

[39] ÖStA KA KM QGH Nr. 5517. Qualifikationsgrundheft von Friedrich Stengel; VÚA KL Grundbuchsblatt von Friedrich Stengel, Kmenový list Bendřich Stengel; Almanach, 1915. 642. o.; Kriegseinteilungsliste, 1918. 22. o.; Rangliste, 1917. 78. o.; Schematismus, 1914. 1289. o.

Haditengerészeti pályafutásáról annyit tudunk még, hogy 1916. november 1-jén I. osztályú gépüzemvezetővé léptették elő, és hogy 1918-ban az ORJEN gépüzemvezetője volt.

A cs. és kir. Haditengerészet megszűnése után, 1919. február 28-án nyugállományba helyezték, de 1920-ban reaktiválták és átvették az újonnan felállított csehszlovák hadseregbe, mint századost.

Friedrich Stengel nyugalmazott cs. és kir. I. osztályú gépüzemvezető, a csehszlovák hadsereg századosa halálozási idejéről és helyéről nincsenek adataink. Korabeli dokumentumokból csupán annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1942-ben még életben volt.

Haditengerészeti pályafutása alatti kitüntetései: a Ferenc József Rend lovagkeresztje a Katonai Érdemkereszt szalagján (1915), Károly Csapatkereszt (1917), Katonai Jubileumi Kereszt (1908), 1912–1913. Emlékkereszt (1913).

A ZENTA legénységéből hősi halált haltak névsora[40]

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Alinč, Josef	Licomělic (Csehország), 1889.	*II. osztályú fedélzeti matróz*
Andrian, Gino	Fiumicello (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Babic, Alois	Krainburg (Krajna), 1897.	gépész árbocos
Babic, Josef	Decani (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Bacalja, Mate	Zara (Dalmácia), 1889.	főfűtő
Belich Antal	Fiume (Magyarország), 1889.	II. osztályú hajógyári munkás
Berger, Karl	Elsarn (Alsó-Ausztria),1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bernič, Ivan Antun	Selve (Dalmácia), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Besenböck, Alois	Traiskirchen (Alsó-Ausztria), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bestulić, Johann	Parenzo (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Biró Imre	Balatonkeresztúr (Magyarország, Somogy vm.), 1885.	II. osztályú fedélzeti matróz
Bogdán Atanáz	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bohač, Josef	Jung-Bunzlau (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Brandenburg Frigyes	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bratič, Joso vagy Mate	Scardana (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Bregar, Josef	Hötisch (Krajna), 1894.	II. osztályú fűtő
Budicin, Franz	Rovigno (Tengermellék), 1888.	fedélzeti árbocos
Bumba, Vize vagy Krste	Sebenico (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fedélzeti matróz

[40] ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; Almanach, 1915. passim.; *Sokol*: i. m. 80. o.

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Caleta, Joso	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Calligaris, Quirino	Ronchi (Tengermellék), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Carić, Stipan vagy Jakov	Lesina (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Catela, Anton	Barbona (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Cečez, Dusan	Dlnjeselo (Hercegovina), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Cech, Rudolf	Trautenau (Csehország), 1887.	gépgondozó
Chersanáz, Matheus Anton	Lovrana (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Cocianich, Andreas	Trieszt (Tengermellék), 1887.	III. osztályú fedélzeti matróz
Corić, Mate Ante vagy Ivan	Vodice (Dalmácia), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Corradin, Anton	Capodistria (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Czéda István	Vonyarcvashegy (Magyarország, Zala vm.), 1891.	II. osztályú fűtő
Dänemark, Wenzel	Zizkow (Csehország), 1889.	címzetes élelmezési negyedmester
Danyi István	Temerin (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1887.	fedélzeti árbocos
Deák Sándor	Csanytelek (Magyarország, Csongrád vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Degenhart, Johann	Wien (Alsó-Ausztria), 1890.	konyhai árbocos
Demeter Márton	Vice (Magyarország, Szolnok-Doboka vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Depauli, Girolamo	Dignano (Tengermellék), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Deutsch Rudolf	Rumpód (Magyarország, Vas vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Druzić, Jerko vagy Peter	Krajina (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Dudine, Josef	Umago (Tengermellék), 1891.	I. osztályú vitorlakészítő munkás
Dunatov, Jakob vagy Josip	Vodice (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Durin, Johann vagy Josef	Pola (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fűtő
Egger, Leopold	Strazesce (Krajna), 1894.	gépész negyedmester
Eiben Gyula Miklós	Gyertyánliget (Magyarország, Máramaros vm.), 1889.	I. osztályú torpedó munkás
Erlich Mihály	Rados (Magyarország, Nagy-Küküllő vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Favro, Franjo vagy Marko	Blatta (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Fazekas I. Ferenc	Szeged (Magyarország, Csongrád vm.), 1890.	II. osztályú fűtő
Fekete Dezső	Sárvár (Magyarország, Vas vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Fekete Gyula	Élesd (Magyarország, Bihar vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Ferluga, Albert vagy Jakob	Trieszt (Tengermellék), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Fontanini János	Fiume (Magyarország), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Foric, Johann vagy Peter	Arbe (Dalmácia), 1886.	I. osztályú fedélzeti matróz
Gallistl, Wenzel	Krumau (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Gallo, Viktor	Trieszt (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Grozdanic, Ivan vagy Filip	Scardona (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Grubisič, Ivan	Kraljevice (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Grünberg, Natan Karl	Stanislau (Galícia), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Gulin, Nikolo vagy Joso	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Guttmann, Karl	Radkersburg (Stájerország), 1897.	címzetes gépész árbocos
Heller, Roman	Schalchen (Felső-Ausztria), 1890.	kormányos negyedmester
Hnilička, Julius	Wolkersdorf (Alsó-Ausztria), 1892.	gépész árbocos
Houser, Anton	Kamenitz (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Hradrovsky, Anton	Nucic (Csehország), 1891.	fedélzeti árbocos
Hrovatin, Mathias	Trieszt (Tengermellék), 1888.	fedélzeti árbocos
Ilič, Anton Toma	Udbina (Horvátország), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ilukic, Gijordijo vagy Ilija	Guber (Bosznia), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Jovanović, Josip vagy Mate	Stretto (Dalmácia), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Juraga, Marko vagy Mate	Stretto (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Jurčič, Anton	Kastua (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Kandutsch, Johann	Trieszt (Tengermellék), 1892.	III. osztályú gépész munkás
Kantor, Ferdinand	Ostrau (Morvaország), 1891.	gépész negyedmester
Karakas István	Szeghalom (Magyarország, Békés vm.), 1890.	I. osztályú fűtő
Karas, Raimund	Selesowic (Morvaország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kinkela, Vjekoslav	Kastua (Tengermellék), 1889.	főfűtő
Kiss Gyula	Berettyóújfalu (Magyarország, Bihar vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Kober, Karl	Reichenberg (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Končar, Anton	Trebelen (Krajna), 1882.	II. osztályú fedélzeti matróz
Koppányi Lajos	Mezőtelegd (Magyarország, Bihar vm.), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Kotzbek, Wando	Radkersburg (Stájerország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Kovács Ferenc Károly	Cinkota (Magyarország, Pest vm.), 1891.	gépész árbocos
Kovács Ignác	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1887.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kovács István	Jászberény (Magyarország, Szolnok vm.), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kölbl, Jakob	Neudorf (Alsó-Ausztria), 1896.	gépész árbocos
Kristen, Egon	Höflein (Morvaország), 1895.	elektro árbocos
Krsul, Anton	Kastua (Tengermellék), 1890.	II. osztályú fűtő
Kühn, Wilhlem	Wien (Alsó-Ausztria), 1890.	gépész negyedmester
Kuvik István	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lázárucz Gyula	Mezőbánd (Magyarország, Maros-Torda vm.), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Leitner, Franz	Millstatt (Karintia), 1891.	elektro negyedmester
Lerch, Rudolf	Gastorf (Csehország), 1890.	I. osztályú fűtő
Leschinger, Wilhelm	Göding (Morvaország), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lesević, Niko vagy Silov	Giupana (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Ljubičič-Scrobe, Johann	Fianona (Tengermellék), 1888.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ljunjanovics András	Baja (Magyarország, Bács-Kiskun vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Lorenzin, Nikolaus	Pola (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Lučič, Nikolaus	Kastua (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fűtő
Lukanic, Josef	Krasica (Horvátország), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Marasovič, Jure vagy Ivan	Polija (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Marendic, Nikolai vagy Bozo	Muc (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Marohnic, Stefan	Kraljevica (Horvátország), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Maskarin, Josef	Pola (Tengermellék), 1889.	gépészsegéd
Massarotto, Marcello	Rovigno (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mihály József	Szilágykövesd (Magyarország, Szilágy vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Miletic-Mimic, Nikola vagy Martin	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	I. osztályú fűtő
Mirosevic-Dubaj, Vizko	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	II. osztályú búvár munkás
Mišetić, Andrija vagy Ivan	Polijca (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Mizsery József	Pozsony (Magyarország, Pozsony vm.), 1890.	gépész negyedmester
Moser, Franz	Wallsee (Alsó-Ausztria), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Nagy Imre	Devecser (Magyarország, Veszprém vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Novak, Franz	Znaim (Morvaország), 1888.	törzselektrogondozó
Ortner József	Stájerlakanina (Magyarország, Krassó-Szörény vm.),1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Pandurics János	Vízvár (Magyarország, Somogy vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Parthen, Emil	Altstadt (Csehország), 1890.	főfűtő
Past, Rudolf	Wien (Alsó-Ausztria), 1892.	gépészsegéd
Pauer András	Beodra (Magyarország, Torontál vm.), 1888.	főfűtő
Pavichieaz, Anton	Pola (Tengermellék),1888.	I. osztályú fűtő
Perghofer, Johann von	Egg (Karintia), 1897.	gépész matróz
Perić, Ivo vagy Ante	Arbe (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Pohárkovics Mihály	Hódmezővásárhely (Magyarország, Csongrád vm.), 1891.	II. osztályú fűtő
Poldrugo, Jakob	Albona (Tengermellék), 1889.	I. osztályú fűtő
Polič, Jure vagy Bozo	Lecevica (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fűtő
Posselt, Franz	Reichenberg (Csehország), 1891.	elektro árbocos
Pozru, Anton	Pangnano (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Prem, Franz	Korneuburg (Alsó-Ausztria), 1896.	elektro árbocos
Prockl, Johann	Neudorf (Csehország), 1891.	gépész negyedmester
Radovčic, Peter vagy Sime	Zlarin (Dalmácia), 1889.	főfűtő
Rajczi Sándor	Újdombóvár (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ravnič, Johann	Burbana (Tengermellék), 1889.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Rocco, Stanko Franjo	Buccau (Horvátország), 1890.	címzetes kormányos matróz
Rovis, Jakob	Gimino (Tengermellék), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Rukavina, Anton	Sv. Juraj (Horvátország), 1888.	főfűtő
Ruzić, Franz	Kastua (Tengermellék), 1891.	II. osztályú fűtő
Sanader, Ante vagy Jure	Lecevica (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Sansone, Silvio	Capodistria (Tengermellék), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sardelič, Bernardo Marko	Blatta (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fedélzeti matróz
Scheidl Kálmán	Meszlen (Magyarország, Vas vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Schnell, Alfred Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1886.	gépészsegéd
Schusz Béla	Piskitelep (Magyarország, Hunyad vm.), 1890.	gépészsegéd

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Sedlak, Josef	Grosslippen (Csehország), 1891.	gépészsegéd
Separovic-Burcina, Johann	Blatta (Dalmácia), 1887.	I. osztályú fedélzeti matróz
Simunić, Josef	Brlog (Horvátország), 1890.	torpedóhajómestersegéd
Sinković, Ante vagy Luka	Poljica (Dalmácia), 1891.	II. osztályú fűtő
Smoljić, Ante vagy Marko	Trau (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fűtő
Souček, Josef	Pecka (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Sršen, Georg	Waltersdorf (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Sustar, Jakob	Kastua (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Svoboda, Rudolf	Zbraslau (Morvaország),1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szabó Zsigmond	Érsemjén (Magyarország, Bihar vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szendrei Mihály	Sárospatak (Magyarország, Zemplén vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Szűcs Mihály	Csóka (Magyarország, Torontál vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Tabi József	Lovasberény (Magyarország, Fejér vm.), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Tarbuk, Gjuro	Bovic (Horvátország), 1882.	főfűtő
Tinhof, Johann	Wiener-Neustadt (Alsó-Ausztria), 1888.	gépész negyedmester
Tipić, Ivan vagy Ante	Komiza (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fűtő
Todor András	Dicsőszentmárton (Magyarország, Kis-Küküllő vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Tompalski, Franz	Borszczow (Galícia), 1891.	címzetes kormányos árbocos
Topf, Franz Othmar	Pfaffstetten (Alsó-Ausztria), 1888.	gépész negyedmester
Travaglia, Alois	Canfanaro (Tengermellék), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Veljak, Josef	Trieszt (Tengermellék), 1890.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Verbanaz, Marko	Albona (Tengermellék), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Vidas, Toma Josef	Pago (Dalmácia), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Vilem István	Gajar (Magyarország, Pozsony vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vojnovic, Pavel	Scardona (Dalmácia), 1889.	fűtő
Vorel, Josef	Kratenau (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vostelt, Josef	Nixdorf (Csehország), 1891.	II. osztályú fűtő
Vysin, Simon	Obecnici (Csehország), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Wagner, Anton (II.)	Blaschko (Morvaország), 1897.	címzetes fedélzeti árbocos
Wawrik Árpád Ferenc	Resicabánya (Magyarország, Krassó-Szörény vm.), 1892.	gépész negyedmester

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Weidinger, Karl	Allhaming (Felső-Ausztria), 1897.	gépész matróz
Wonner Mihály	Szászapátfalva (Magyarország, Nagy-Küküllő vm.), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Zgur, Marijan	Rozmanici (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ziegler, Wenzel	Damnau (Csehország), 1891.	gépész negyedmester
Zivkovic-Sinjorica, Gaspar vagy Stipe	Sebenico (Dalmácia), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Zmuk, Nikola	Semovec (Horvátország), 1886.	fedélzeti árbocos
Zumpf János	Határfő (Magyarország, Vas vm.), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz

A ZENTA életben maradt legénységének névsora[41]

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Bačić-Posinak, Ivan vagy Peter	Blatta (Dalmácia), 1892.	*III. osztályú fedélzeti matróz*
Balikas, Leonardo	Sebenico (Dalmácia), 1890.	I. osztályú fűtő
Ban, Franz	Malerija (Tengermellék), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bartoš, Johann	Dobrzan (Csehország), 1895.	címzetes fedélzeti árbocos
Bauer, Ernst	Pustritz (Karintia), 1896.	címzetes fedélzeti árbocos
Berger, Ferdinand	Kremsbrücke (Karintia), 1893.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Blagaič, Buric vagy Nicola	Solta (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Bonifaccio, Nikolaus	Pirano (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Boros Ferenc	Nagydoba (Magyarország, Szilágy vm.), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Borski, Johann Hugo	Windrim (Szilézia), 1892.	I. osztályú gépész munkás
Brandstetter, Franz	Bad Kreuzen (Felső-Ausztria), 1892.	fedélzeti árbocos
Brejcha, Ladislaus	Praha (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Brkovič, Ivan vagy Andrija	Perasto (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Buča, Wenzelslav	Zaravecchia (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Calligaris, Friedrich Vincenz	S. Canciani (Tengermellék), 1888.	I. osztályú aknász matróz
Car, Micho	Cirkvenica (Horvátország), 1889.	I. osztályú búvár munkás
Carboncich, August	Isola (Tengermellék), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ciž, Karl	Teschen (Szilézia), 1894.	fedélzeti árbocos
Corkola, Krste vagy Sime	Stretto (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz

[41] ÖStA KA KM MS I. GG 1914. Rubrik 50 A.; Almanach, 1915. passim.; *Sokol*: i. m. 80. o.

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Črtalič, Rudolf	Raun (Stájerország), 1895.	gépész matróz
Csillag Ferenc	Eger (Magyarország, Heves vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Curbič, Marko vagy Joso	Stretto (Dalmácia), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Čurin, Vinko	Bogomolje (Dalmácia), 1892.	I. osztályú gépész munkás
Dabis István András	Zenta (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1891.	III. osztályú fedélzeti matróz
Darasz Ferenc	Pered (Magyarország, Pozsony vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Domin, Vrekoslav	Samobor (Horvátország), 1893.	III. osztályú fedélzeti matróz
Dostal, Friedrich	Ober-Suchau (Szilézia), 1893.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Droppa Péter Pál	Budapest (Magyarország), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Dumič, Ioan vagy Krste	Arbe (Dalmácia), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Dunda, Franz	Imotsky (Dalmácia), 1889.	fedélzeti hajómestersegéd
Enyedi József	Dés (Magyarország, Szolnok-Doboka vm.), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Erneckl, Willibald	Ullýn (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Ess, Johann	Klein Pöchlarn (Alsó-Ausztria), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Fednik, Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Filipovicz, Johann	Lemberg (Galícia), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Frank, Roman	Trieszt (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Fűzi Lajos	Magyarkeszi (Magyarország, Tolna vm.), 1885.	III. osztályú fedélzeti matróz
Galli, Anton	Capodistria (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Gogola János	Mohács (Magyarország, Baranya vm.), 1889.	torpedóoktató negyedmester
Grimm, Othmar	Wien (Alsó-Ausztria), 1891.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Grisan, Marcello	Cherso-Lussin (Tengermellék), 1887.	gépgondozó
Gruber, Franz	Ungenach (Felső-Ausztria), 1896.	gépész árbocos
Gubicza Lajos	Bezdán (Magyarország, Bács-Bodrog vm.), 1888.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Harrasser, Sebastian	Innsbruck (Tirol), 1890.	III. osztályú tüzér munkás
Honeber, Franz	Sörg (Karintia), 1895.	gépész árbocos
Hora, Josef	Raudnitz (Csehország), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Horaček, Franz	Krumpisch (Morvaország), 1883.	kormányos hajómester

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Horváth József	Kám (Magyarország, Vas vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Ilič, Stefan	Rajevoselo (Szlavónia), 1885.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kaiser, Josef	Pinzwang (Tirol), 1885.	tüzér hajómester
Kaiser, Richard Josef	Marburg (Stájerország), 1897.	gépész matróz
Kamenko, Marko	Skare (Horvátország), 1886.	fegyver hajómestersegéd
Kirič, Mijo	Krapje (Szlavónia), 1886.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Klarich, Giazinto	Fiume (Magyarország), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Klier, Adolf	Kosel (Csehország), 1895.	elektro árbocos
Kniewald, Milutin	Sisek (Horvátország), 1889.	I. osztályú fűtő
Knipič, Franz	Podgaritz (Krajna), 1893.	gépész negyedmester
Kohn Sándor	Salgótarján (Magyarország, Nógrád vm.), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Kokmiš, Vazo	Jasenovac (Szlavónia), 1886.	III. osztályú fedélzeti matróz
Koubek, Karl Leopold	Herrendorf (Csehország), 1888.	fedélzeti árbocos
Kovačić, Method	St. Lucia (Tengermellék), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kovalik, Paole	Cerevic (Szlavónia), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Kramer, Johann	Doberna (Stájerország), 1889.	fedélzeti negyedmester
Krismanič, Josef	Pisino (Tengermellék), 1881.	fedélzeti hajómester
Krupljanin, Peter	Sisuja (Horvátország), 1883.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kučel, Anton	Kastua (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Kukez, Marcello	Trieszt (Tengermellék), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Kurtin, Mate vagy Lovre	Zara (Dalmácia), 1888.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Lazič, Bozo vagy Mate	Trau (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Lovrič, Pasko vagy Ante	Trau (Dalmácia), 1889.	III. osztályú fedélzeti matróz
Lulič, Victor	Susak (Horvátország), 1889.	gépészsegéd
Maratovic, Voi	Brlog (Horvátország), 1895.	címzetes fedélzeti árbocos
Marinič, Josef vagy Marian	Spalato (Dalmácia), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Marinovič, Juraj	Vallegrande (Dalmácia), 1889.	II. osztályú fedélzeti matróz
Markoz, Josip vagy Simon	Sebenico (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mauro, Anton	Muggia (Tengermellék), 1890.	III. osztályú fedélzeti matróz
Mayer Aladár	Kőröshegy (Magyarország, Somogy vm.), 1895.	II. osztályú fedélzeti matróz
Menyhárd Dénes	Újszékely (Magyarország, Udvarhely vm.), 1888.	fedélzeti árbocos
Mirkovič, Kasimir vagy Peter	Sale (Dalmácia), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Motl, Wenzel	Inonic (Csehország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Müller, Boroslav	Essegg (Szlavónia), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Načeta, Ivan Franz	Arbe (Dalmácia), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Neckel Alfréd Károly	Beszterce (Magyarország, Beszterce-Naszód vm.), 1893.	I. osztályú fedélzeti matróz
Nikaljevič, Kosta vagy Gjuro	Grbaly (Dalmácia), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Ort, Ladislaus Franz	Kladno (Csehország), 1896.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Perisity Pál	Nagykikinda (Magyarország, Torontál vm.), 1890.	II. osztályú fedélzeti matróz
Petr, Jaroslav	Zvikov (Csehország), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Pikon, Franz	Gäriach (Krajna), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Pillepich Alajos	Fiume (Magyarország), 1889.	kormányos árbocos
Polacsek Antal	Kecse (Magyarország, Pozsony vm.), 1897.	II. osztályú fedélzeti matróz
Pothorn, Wilhelm	Wien (Alsó-Ausztria), 1897.	gépész matróz
Pravdica, Ivan	Kraljevice (Horvátország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Přibil, Josef	Wolschan (Csehország), 1894.	kormányos matróz
Procházka, Jaromir	Praha (Csehország), 1891.	I. osztályú fedélzeti matróz
Ptak, Karl	Pilsen (Csehország), 1891.	fegyver negyedmester
Rak, Franz	Pola (Tengermellék), 1897.	címzetes gépész árbocos
Reistenhofer, Franz Josef	Graz (Stájerország), 1897.	címzetes gépész árbocos
Řiha, Anton	Kvetov (Csehország), 1899.	II. osztályú fedélzeti matróz
Robič, Paul	Kronau (Krajna), 1897.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sándor Bálint	Alag (Magyarország, Pest vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Saricz Ferenc	Nagykanizsa (Magyarország, Zala vm.), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sedlmayer, Friedrich	Brummenfeld (Alsó-Ausztria), 1899.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Šibenik, Johann	Adelsberg (Krajna), 1895.	élelmezési matróz
Sipos József	Ivánc (Magyarország, Vas vm.), 1889.	I. osztályú fedélzeti matróz
Sirotek, Franz	Jablona (Csehország), 1892	II. osztályú fedélzeti matróz
Sivić, Michael	?	II. osztályú fedélzeti matróz
Skala, Johann	Planitz (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Skarke, Rudolf	Wien (Alsó-Ausztria), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Skroče, Ivan vagy Marko	Zara (Dalmácia), 1890.	III. osztályú fedélzeti matróz
Sobotka, Anton	Jersein (Morvaország), 1898.	II. osztályú fedélzeti matróz
Sosin, Roman Felix	Vielicka (Galícia), 1895.	IV. osztályú fedélzeti matróz

Neve	*Születési helye és éve*	*Rendfokozata*
Spalt, Anton Siegfried	Koblach (Vorarlberg), 1894.	gépészsegéd
Spaniol-Simonelič, Josef vagy Simon	Arbe (Dalmácia), 1887.	II. osztályú fedélzeti matróz
Stein József	Kolozsvár (Magyarország, Kolozs vm.), 1891.	II. osztályú elektro munkás
Stojmič, Nikola	Martiuci (Szlavónia), 1886.	I. osztályú fedélzeti matróz
Stuchlik, Rudolf	Gerasdorf (Alsó-Ausztria),1892.	I. osztályú fedélzeti matróz
Stübel, Angelo	Trieszt (Tengermellék), 1888.	I. osztályú fedélzeti matróz
Tar György	Mosdós (Magyarország, Somogy vm.), 1892.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Thurik, Josef	Radowetz (Csehország), 1892.	kormányos matróz
Tick István	Esztergom (Magyarország, Esztergom vm.), 1894.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Toljevič, Gjuro	Belovar-Gudovac (Horvátország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Varaček, Johann	Cekanic (Csehország), 1892.	III. osztályú fedélzeti matróz
Vedlik, Josef	Vranau (Csehország), 1888.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vesnaver, Anton	Buje (Tengermellék), 1895.	III. osztályú fedélzeti matróz
Veverka, Jaroslav	Beraun (Csehország), 1892.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vojaček, Josef	Bremuparitoch (Csehország), 1891.	II. osztályú fedélzeti matróz
Vukusič, Duje	Jablanac (Horvátország), 1894.	II. osztályú fedélzeti matróz
Wagner, Anton	Hansdorf (Morvaország), 1892.	I. osztályú fedélzeti matróz
Weiss, Julius	Klagenfurt (Karintia), 1897.	IV. osztályú fedélzeti matróz
Wenigwieser, Franz	Wien (Alsó-Ausztria), 1897.	címzetes fedélzeti árbocos
Wisauer, Raimund	Ebensee (Felső-Ausztria), 1896.	fedélzeti árbocos
Worm, Emil Anton	Grottau (Csehország), 1888.	távirász hajómestersegéd
Wuggenig, Franz	Treffen (Karintia), 1893.	kormányos matróz
Wurzinger, Maximilian	Zirnetschlag (Csehország), 1891.	gépészsegéd
Zerjal, Ernst	Trieszt (Tengermellék), 1880.	főtörzsgépgondozó
Zič, Johann	Ponte (Tengermellék), 1889.	tüzéroktató negyedmester

Gábor Merényi-Metzger

THE CREW OF THE CRUISER SMS ZENTA ON 16 AUGUST 1914

Summary

Papers published so far on the list and data of the officers and sailors serving on board SMS ZENTA, sunk along the coast of the Montenegrin Castellastua (today: Petrovac na Moru) on 16 August 1914, contain without exception wrong information. The majority of the studies dealing with the history of the Austro–Hungarian Navy and SMS ZENTA say that at the time of the battle there were 312 people on board, 173 of whom died and 139 survived.

There are some other sources that speak about 14 officers and 310 crew members – 324 people altogether –, and most recently 15 officers and 303 crew members – that is 318 people. According to the French captain Le Comte 138 people died of SMS ZENTA's crew of 305. A manuscript at the library of the Österreichisches Staatsarchiv, Vienna – written by Rear Admiral Arthur von Khuepach about the Austro–Hungarian sailors killed during World War I – gives a list of 15 officers and 303 crew members, and says that 173 sailors and one officer died on 16 August 1914. A list safeguarded at the Archives of Military History, Budapest, in the bequest of Richárd Dietrich of Sachsenfels, an ex captain-general of the Danube River Forces, contains the same data as Khuepach's, thus it is very likely to be a copy. The official report of SMS ZENTA's commander, frigate captain Paul Pachner, dated 18 August 1914, is not exact either: reporting to the navy headquarters it speaks about the death of the ship's engine room commander and of 'about' 129 sailors.

I have managed to find the precise list of SMS ZENTA's crew at the Viennese Kriegsarchiv. The two casualty lists, made on 28 September and 8 October 1914, contain the sailors' names, birth data and rank, and indicate if the person died on 16 August 1914 or fell into captivity. With the help of this document we can clearly state that at the time of the battle there were 324 people on board of SMS ZENTA: 15 officers and 309 sailors. One officer, engine room commander Friedrich Rotter, and 173 sailors died, thus 14 officers and 136 sailors survived or became POWs in Montenegro.

When looking at the percentages we can see that 53.7 % of the cruiser's total crew died on 16 August 1914, 56 % of the lower deck and 6.67 % of the officers. As a comparison, this percentage was much smaller, 8.1 %, at the battleship SMS SZENT ISTVÁN, sunk on 10 June 1918. There the casualty proportion of the officers was 10.5 % with four people falling of the 38, while that of the lower deck was 8 % with 85 people dying of the 1056 members.

Gábor Merényi-Metzger

LE PERSONNEL DU CROISEUR SMS ZENTA LE 16 AOÛT 1914

Résumé

Tous les écrits jusqu'alors publiés au sujet des données et de la liste nominative des officiers et des marins en service à bord du croiseur SMS ZENTA, coulé au large de Castellastua de Monténégro (aujourd'hui Petrovac na Moru) le 16 août 1914, contiennent des informations erronées. Selon la plupart des ouvrages traitant l'histoire de la Marine militaire impériale et royale ou du croiseur SMS ZENTA, 312 personnes se trouvèrent à bord du navire au moment de la bataille dont le bilan aurait été de 173 morts et de 139 survivants.

D'autres sources parlent de 14 officiers et de 310 membres d'équipage, soit de 324 personnes au total ou très récemment de 15 officiers et de 303 membres d'équipage, soit de 318 personnes au total. D'après le capitaine de vaisseau français Le Comte, le personnel de SMS ZENTA compta 305 membres dont 138 périrent. Conservé à la bibliothèque viennoise Österreichisches Staatsarchiv, le manuscrit écrit par Arthur von Khuepach sur les marins de guerre austro-hongrois tombés lors de la première guerre mondiale comprend une liste avec les noms de 15 officiers et de 303 membres d'équipage dont un officier et 173 marins auraient perdu la vie le 16 août 1914. Conser-

vée par les Archives d'Histoire militaire de Budapest, la liste nominative provenant de l'héritage de Richárd Dietrich de Sachsenfels, commandant en chef réformé de la garde fluviale, correspond aux données avancées par Khuepach, elle doit donc être sa copie. Le rapport officiel daté du 18 août 1914 qui fut rédigé par le commandant de SMS ZENTA, le capitaine de frégate Paul Pachner est également imprécis: il informe le commandement de la flotte du décès de l'officier mécanicien et de «quelque» 129 marins.

C'est au Kriegsarchiv de Vienne que j'ai réussi à retrouver la liste exacte de l'équipage du croiseur SMS ZENTA. Les deux listes des pertes, établies respectivement le 28 septembre et le 8 octobre 1914, comprennent le nom, la date et le lieu de naissance et le grade des marins. Elles précisent également s'ils sont décédés le 16 août 1914 ou s'ils sont devenus prisonniers. En possession de ce document, nous pouvons constater avec certitude que 324 personnes – 15 officiers et 309 marins – se trouvaient à bord de SMS ZENTA au moment de la bataille et que l'officier mécanicien Friedrich Rotter et 173 marins sont morts au combat. Ainsi 14 officiers et 136 marins sont restés en vie et devenus prisonniers de guerre au Monténégro.

En terme de pourcentage, cela signifie que 53,7 % du personnel ont perdu leur vie le 16 août 1914. 56 % des membres d'équipage et 6,67 % des officiers ont péri. A titre de comparaison, ce chiffre fut beaucoup plus faible (8,1 %) sur le bâtiment de guerre SMS SZENT ISTVÁN coulé le 10 juin 1918: les taux de perte des officiers et de l'équipage étaient respectivement de 10,5 % (4 morts sur 38) et de 8 % (85 morts sur 1056 personnes).

Gábor Merényi-Metzger

DIE MANNSCHAFT DES KREUZERS SMS ZENTA AM 16. AUGUST 1914

Resümee

Die bisher erschienenen Schriften im Zusammenhang mit den Daten, bzw. dem Namensverzeichnis der Offiziere und Matrosen, die auf dem am 16. August 1914 vor der Küste von Castellastua (heute Petrovac na Moru) in Montenegro versenkten Kreuzer SMS ZENTA Dienst leisteten, enthalten ausnahmslos falsche Informationen. Den meisten der Aufarbeitungen zufolge, die sich mit der Geschichte der k. u. k. Kriegsmarine, bzw. des Kreuzers SMS ZENTA beschäftigen, befanden sich zum Zeitpunkt des Gefechts 312 Personen auf dem Schiff, von denen 173 den Heldentod starben und 139 überlebten.

Andere Quellen berichten über 14 Offiziere und eine Mannschaft von 310 Mann – also 324 Personen –, bzw. neuerdings über 15 Offiziere und eine Mannschaft von 303 Mann – also 318 Personen. Dem französischen Linienschiffkapitän Le Comte zufolge starben von der 305 Mann starken Mannschaft der SMS ZENTA 138 Personen. Das im Österreichischen Staatsarchiv in Wien zu findende Manuskript – verfasst von Konteradmiral Arthur von Khuepach über die im Laufe des Ersten Weltkriegs gefallenen österreichisch-ungarischen Marinesoldaten – gibt ein Namensverzeichnis von 15 Offizieren und 303 Matrosen kund, von denen am 16. August 1914 ein Offizier und 173 Matrosen ihr Leben ließen. Das in Verwahrung des Archivs für Militärgeschichte in Budapest – im Nachlass des Generaloberkapitäns der Stromstreitkräfte i. R. Richárd Dietrich von Sachsenfels – zu findende Namensverzeichnis stimmt mit den Daten nach Khuepach überein; es handelt sich also mit großer Wahrscheinlichkeit um eine Kopie dieser Letzteren. Auch der offizielle Bericht des Kommandanten der SMS ZENTA, Fregattenkapitän Paul Pachner, vom 18. August 1914 ist ungenau: er informiert die Flottenkommandantur über den Tod des Maschinenbetriebsleiters des Schiffs und „ungefähr" 129 Matrosen.

Das genaue Namensverzeichnis der Mannschaft des Kreuzers SMS ZENTA habe ich schließlich im Kriegsarchiv in Wien auffinden können. Die beiden – am 28. September, bzw. 08. Oktober 1914 erstellten – Verlustlisten enthalten die Namen, Geburtsdaten und Dienstgrade des Personals und geben auch kund, ob die betreffende Person am 16. August 1914 verstorben oder in Kriegsgefangenschaft geraten sei. In Besitz des Dokuments können wir eindeutig feststellen, dass sich zum Zeitpunkt des Gefechts 324 Mann, 15 Offiziere und 309 Matrosen, an Bord der SMS ZENTA

befanden. Von ihnen starben ein Offizier, Maschinenbetriebsleiter Friedrich Rotter, und 173 Matrosen den Heldentod. So blieben 14 Offiziere und 136 Matrosen am Leben, bzw. kamen in montenegrinische Kriegsgefangenschaft.

Prozentual gesehen bedeutet dies, dass 53,7 % der gesamten Mannschaft des Kreuzers SMS ZENTA ihr Leben am 16. August 1914 verloren. Der Anteil der Mannschaftsopfer betrug 56%, die der Offiziere 6,67 %. Zum Vergleich erwähnen wir, dass diese Zahl im Falle des am 10. Juni 1918 versenkten Schlachtschiffes SMS SZENT ISTVÁN mit 8,1 % bedeutend kleiner war. In diesem Fall betrug der Verlustanteil bei den Offizieren – von 38 starben vier – 10,5 %, bei der Mannschaft – von 1056 verstarben 85 Mann – 8 %.

Габор Мереньи-Метцгер

ЛИЧНЫЙ СОСТАВ КРЕЙСЕРА ШМШ ЗЕНТА 16 АВГУСТА 1914 ГОДА

Резюме

Опубликованные до сего времени работы, содержащие данные и именные списки офицеров и матросов, служивших на крейсере ШМШ ЗЕНТА, затопленном 16 августа 1914 года у берегов Кастелластуа в Черногории (ныне Петровац на Мору), содержат все без исключения ошибочную информацию. Согласно большинству научно-исторических статей, посвященных истории кайзеровско–королевского Военно-морского Флота и крейсеру ШМШ ЗЕНТА, во время сражения на крейсере находилось 312 человек, из них 173 погибли смертью храбрых и 139 человек остались в живых.

Однако другие источники сообщают о 14 офицерах и 310 рядовых – всего 324 человеках, а в последнее время были опрубликованы данные, согласно которым речь идет о 15 офицерах и 303 рядовых, то есть всего 318 человеках. Французский капитан первого ранга Ле Комт сообщает о том, что из 305 членов экипажа крейсера ШМШ ЗЕНТА погибло 138 человек. Рукопись, хранящаяся в Библиотеке Австрийского Государственного Архива, об австро–венгерских военных матросах, погибших в первую мировую войну, автором которой является контр-адмирал Артур фон Куэпах, содержит данные, согласно которым среди австро-венгерских военных моряков служило 15 офицеров и 303 рядовых, из них 16 августа 1914 года погибли один офицер и 173 матроса. В хранимом в Будапештском Военно-историческом Архиве наследии контр-адмирала Дунайской Флотилии в отставке Рихарда Дитрих фон Саксенфельс имеется именной список, совпадающий по составу фамилий с данными Куэпаха, по всей вероятности, это его копия. Официальное донесение капитана второго ранга, командира крейсера ШМШ ЗЕНТА Пауля Пахнер от 18 августа 1914 года также страдает неточностями, ибо он дает командованию флота отчет о смерти командира машинного отделения судна и „приблизительно" 129 матросов.

Точный именной список команды крейсера ШМШ ЗЕНТА мне удалось найти в военном архиве Вены. Два перечня потерь, составленные 28 сентября и 8 октября 1914 года, содержат имена и фамилии матросов, даты их рождения, военные ранги моряков, а также сообщают факт о том, что данный член экипажа погиб 16 августа 1914 года или попал в плен. Обладая этим документом, можно единозначно определить, что в момент сражения на крейсере находились 324 человека. Из них один офицер Фридрих Роттер, командир машинного отделения, и 173 матроса погибли смертью храбрых. Таким образом 14 офицеров и 136 матросов остались в живых или попали в плен в Черногории.

Принимая во внимание процентное соотношение, это означает, что 16 августа 1914 года погибло 53,7 процентов всего экипажа крейсера ШМШ ЗЕНТА, в том числе доля рядового состава составляет 56 %, а офицеров – 6,67 %. Для сопоставления упомянем, что потери, которые потерпело дредноут ШМШ СЕНТ ИШТВАН, затопленное 10 июня 1918 года, были, например, гораздо меньше, и составляли лишь 8,1 %. На этом судня доля погибших офицеров составляла 10,5 % (из 38 погибло 4), а доля потерь рядового состава составила 8 % (из 1056 человек численного состава было убито 85).

POLLMANN FERENC

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADERŐ ÁLTAL A SZERBEK ELLEN ELKÖVETETT ATROCITÁSOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELEJÉN. SABÁC, 1914. AUGUSZTUS 17.*

A XIX. század második felétől a nemzetközi közösség komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy megfogalmazza a hadviselés korszerű szabályait és elfogadtassa azokat az országok lehető legszélesebb körével. E törekvés jogosságát teljes mértékben igazolta a haditechnika terén lezajlott forradalmi változás (főleg a sorozatlövő fegyverek alkalmazása), valamint a milliós tömeghadseregek megjelenése. Az 1889-es illetve 1907-es Hágai Egyezmények – miközben a lehető legpontosabban igyekeztek körülírni a hadviselő felekre kötelezően érvényes magatartási szabályokat – egyértelműen és világosan kifejezték azt a közös akaratot, hogy mind a katonákat, mind a civileket meg kell kímélni a céltalan és felesleges szenvedésektől, az értelmetlen kegyetlenkedésektől. A hadviselés „civilizált" formájának meghatározása érdekében az egyezmények felsorolták az összes tiltott fegyvert, illetve eljárást. 1914-ben azután kiderült, hogy a konvenciók legtöbb része nem bizonyult többnek „írott malasztnál": a hadviselők tömegesen alkalmazták az összes tiltottnak minősített eszközt és módszert. Így az első világháború még a korábbi háborúkkal összehasonlítva is különösen „civilizálatlan", „barbár" háborúnak mutatkozott.

Lévén soknemzetiségű monarchia, Ausztria-Magyarország a világháború folyamán sajátosan bonyolult szituációval volt kénytelen szembenézni, minthogy nem csupán tucatnyi etnikumhoz tartozó alattvalóval rendelkezett, de több, a területén élő kisebbség anyanemzetét ellenségei közé volt kénytelen sorolni. Jóllehet a szupranacionálisnak tartott közös hadsereg tisztikara túlnyomó részben érintetlen maradt a nemzeti gyűlölködést szító propaganda hatásaitól, a katonai hatóságok, illetve a különböző szintű parancsnokságok mélységes gyanakvással tekintettek főként a szerbekre – legalábbis a háború első néhány hónapjában. A hisztérikus szerbfóbia által gerjesztett represszáliák, melyek elkövetése főleg 1914 nyarán jellemezte a hadsereget, nem nélkülözték a rasszista motívumot. A Magyarországon élő szerbekkel szemben a katonai hatóságok diszkriminatív magatartása leggyakrabban internálásokban, elzárásokban és túszok szedésében nyilvánult meg. A szarajevói merényletet követően megerősödő szerbellenesség szinte a hivatalos gyakorlat szintjére emelkedett: a hatóságok minden egyes szerbben potenciális ellenséget vagy titkos ügynököt láttak. Mindez főleg a katonai parancsnokságokra volt jellemző, habár a magyar adminisztráció szerveit sok tekintetben hasonló attitűd jellemezte.[1]

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően az újdonsült utódállamot, Német-Ausztriát kormányzó erők jelentős politikai tőkét reméltek kovácsolni a háború befejezésekor uralkodó általános antimilitarizmusból. Ennek érdekében teljes felhatalmazást élvező parlamenti vizsgálóbizottságot állítottak fel olyan esetek felderítésére, me-

---

* A Belgrádban 2008 novemberében rendezett hadtörténeti konferencián elhangzott angol nyelvű előadás javított és bővített magyar változata.

[1] Lásd erről részletesen: *Pollmann Ferenc:* A magyar kormány és a szerbekkel szembeni osztrák–magyar katonai rendszabályok az első világháború kezdetén. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002.) 1. sz. 184–188. o.

Sabáci utcakép 1914 októberében.
(R. A. Reiss: Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army during the First Invasion of Serbia. London, 1916. 30. o.)

lyekben katonákat (a gyakorlatban magas rangú tiszteket) azzal gyanúsítottak meg, hogy a Nagy Háború alatt súlyosan vétettek a haditörvények ellen. Tekintve a számba jöhető ügyek várhatóan nagy számát, az egész akció kezdeményezői okkal reménykedhettek abban, hogy a régi hadsereg sok tisztjét vádolhatják majd meg háborús bűnök elkövetésével, diszkreditálva ily módon az egész *ancien régime*t. A vizsgálóbizottság több ezer kérdőívet juttatott el a háború túlélőihez, hogy az eljárásokhoz alapul szolgálható ügyek számát a lehető legnagyobbra növeljék. Alapos vizsgálat alá vették a nyomtatott média (főleg a sajtó) termékeit is új bizonyítékok után kutatva. A nagyszabású kampány azonban viszonylag csekély számban eredményezett vádemelést, ráadásul az ilyen ügyek többsége is – meglepő módon – felmentéssel illetve feltűnően enyhe elmarasztalással végződött.[2]

Az a mészárlás, amely Sabácon 1914. augusztus 17-én történt, más úton jutott a vizsgálóbizottság látókörébe. 1919 nyarán, annak a vizsgálatnak a keretében, mely Kasimir Lütgendorf[3] (az első 1914-es szerbiai osztrák–magyar hadjárat idején a 7. cs. és kir. gyaloghadosztály parancsnoka) ellen[4] folyt, a vizsgálóbíró figyelemre méltó információk

---

[2] A vizsgálóbizottság (német elnevezéssel: Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen) keletkezéséről, működéséről és legfontosabb ügyeiről lásd: *Wolfgang Doppelbauer:* Zum Elend noch die Schande. Das altösterreichische Offizierskorps am Beginn der Republik. Wien, 1988.

[3] Kasimir Lütgendorf báró (Graz, 1862. december 31. – Bécs, 1958. július 28,) osztrák–magyar gyalogsági tábornok. A világháború alatt előbb a 7., majd a 31. gyaloghadosztály, később a XXI. hadtest parancsnoka.

[4] Haus-, Hof- und Staatsarchiv/Kriegsarchiv Wien, Feldakten, Armeeoberkommando, Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen (a továbbiakban: Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission) B/107/19.

birtokába jutott az ügy során rögzített tanúvallomásokból. Ezek szerint Sabacon 1914. augusztus 16-án vagy 17-én kb. 150 szerb hadifoglyot lőttek le.[5] Mindez a tanú állítása szerint Lothar Hortstein gyalogsági tábornok[6] parancsára történt, aki akkor a IX. hadtest parancsnoka volt. Hortstein szándéka az volt, hogy a hadtestparancsnokságot a Száva északi partjára vonja vissza, de a városban őrzött foglyokat sem magával vinni, sem elengedni nem akarta, s állítólag ezért adott parancsot likvidálásukra. Mindennek alapján a vizsgálóbíró kötelességének érezte, hogy eljárást kezdeményezzen Hortstein tábornok ellen. Az ügy a B/209/19 szám alatt került regisztrálásra.

A vizsgálóbizottság módszeresen látott munkához és komoly erőfeszítéseket tett az eset felderítésére. Tény, hogy kezdetben annak megállapítására törekedtek, vajon megállapítható-e Hortstein tábornok felelőssége a likvidálási parancs kiadásában. Később azonban, minthogy egyre valószínűbbé vált, hogy nevezett ellen nem lehetséges egyértelmű és határozott bizonyítékot találni, a vizsgálat – Hortstein személyétől immár függetlenül – már a parancs ismeretlen kiadójának azonosítására irányult.

Hogy a mészárlás valóban megtörtént, aziránt a bizottság tagjainak aligha lehetett – és nem is volt – bármiféle kétsége. Az első világháború során az osztrák–magyar katonák által elkövetett háborús bűncselekmények közül ugyanis minden bizonnyal ez az ügy kapta a legnagyobb sajtónyilvánosságot. A neves svájci kriminológus és jogász, R. A. Reiss,[7] aki akkoriban a *Gazette de Lausanne* nevű lapot rendszeresen tudósította a háborús Szerbiából, habozás nélkül közhírré tett minden olyan tudomására jutott gaztettet, amit az osztrák–magyar haderő Szerbia illetve a szerb nép ellen végrehajtott. (Reiss figyelme mindamellett kiterjedt a központi hatalmak többi hadseregei által elkövetett háborús bűncselekményekre is.) Az antant és a semleges államok sajtója pedig rendre átvette Reiss beszámolóit, így azután a nyugati közvélemény alaposan tájékozva volt Ausztria–Magyarország katonáinak „bestialitásáról".[8]

A Sabácon történtek természetesen nem hiányoztak a svájci professzor publikációiból. Így a következő részlet – noha időpont megjelölése nélkül – kétség kívül az 1914. augusztus 17-i esetre vonatkozik. „A 28. landwehr gyalogezred tizedese tanusítja, hogy Sabácon a

---

[5] Az áldozatok száma a későbbi beszámolókban és vallomásokban meglehetős széles sávban – 53 és kb. 150 között – mozgott.

[6] Lothar Hortstein, Edler von (Olmütz, 1855. október 15. – Troppau, 1944. augusztus 4.) osztrák–magyar gyalogsági tábornok. A világháború elején a IX. hadtest parancsnoka, de már 1914 augusztus végén felmentik, majd október 1-jével nyugdíjazzák.

[7] Archibald Rudoph Reiss (Hechtsberg, 1875. július 8. – Belgrád, 1929. augusztus 7.) törvényszéki kriminológus, kémikus, jogász, újságíró. A világháború kitörésekor a szerb kormány hívására vizsgálatot folytatott az osztrák–magyar hadsereg által a szerbekkel szemben elkövetett kegyetlenkedésekkel kapcsolatban. Elkötelezett hívévé vált a szerbek ügyének: 1915-ben elkísérte a visszavonuló szerb hadsereget az albániai „halálmenetben", 1918-ban pedig a győztes szerb hadsereggel tért vissza Belgrádba. A szerb Vörös Kereszt egyik megalapítója.

[8] Az osztrák–magyar közös külügyminisztérium a maga részéről azzal igyekezett ellensúlyozni Reiss tevékenységének kedvezőtlen hatását, hogy rendszeresen közzétette az antantállamok hadseregei által elkövetett hasonló jogsértéseket. Lásd: Bizonyítékok az Ausztria-Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről. Lezáratott 1915. január 31-ikével. Wien, 1915. A későbbiekben még további három pótfüzet került kiadásra. – A kiadványokat megküldték a Monarchia külképviseleteire azzal a szándékkal, hogy segítségükkel a diplomaták megfelelően tájékoztathassák a külföldi közvéleményt. Mondani sem kell, hogy az efféle propaganda hatékonysága össze sem volt hasonlítható az ellenséges illetve semleges sajtóban érvényesülő hírverésével.

templom mögött az osztrákok (Austrians) több mint 60 civilt megöltek. Ezeket előbb oda (ti. a templomba) bezárták. Szuronnyal mészárolták le őket, hogy takarékoskodjanak a lőszerrel. A kivégzésben részt vevő katonák nyolcan voltak. A tanú nem bírta elviselni a látványt. A testek két napig hevertek temetetlenül a téren. A nyolc katona magyar volt. Egy tábornok és egy tiszt adott parancsot a mészárlásra. Az áldozatok között sok öreg és gyerek volt."[9] Nemkülönben ez is: „Tanúim (úgy osztrák hadifoglyok, mint szerb civilek) kijelentéseiben visszatérő utalás szerepelt a szabácsi templom mögött lemészárolt civilekre. Néhány tanú azt állította, hogy a közös sír 120 áldozatot tartalmaz, mások szerint 60-nál nem többet." Ezt követően elmondja, hogy felnyittatta a sírt, mégpedig a város polgármestere, rendőrfőnöke, néhány tiszt, valamint a *Times* című lap levelező tudósítója jelenlétében. Majd így folytatja: „A sír mérete 9×3×3,5 méter. Mikor a felső kb. 1 méteres földréteget eltávolították, különféle testhelyzetű hullák kezdtek előtűnni. Ezeken a holttesteken a parasztok helyi viselete volt, mindnek a lábán „opánka". Egyik kezükre még mindig vékony kötél csavarva. A bomlás előrehaladott volta és a testek összekeveredett helyzete miatt lehetetlen volt pontosan megbecsülni az áldozatok számát. Hasonlóképpen lehetetlen volt a sebek vizsgálata alapján megállapítani haláluk bekövetkeztének okát. Ennélfogva elegendőnek tekintettem a sír egy részének feltárását annak megállapítására, vajon tanúim vallomásai e mészárlásra vonatkozólag megfelelnek-e a tényeknek. Külön felfigyeltem arra, hogy az áldozatok keze meg volt kötözve. Annak alapján, amit láttam, a szerencsétlen áldozatok száma jóval meghaladhatta a hatvanat."[10]

A sabáci templomnál történt mészárlásról nem csupán Reiss beszámolói alapján tudunk. Igaz, a hivatalos osztrák első világháborús hadtörténeti sorozat vonatkozó kötetében[11] hiába keresünk erre utaló leírást, csakúgy, mint a hasonló magyar – igaz, hogy befejezetlenül maradt – kiadványban.[12] Nem említi Julier[13] sem, Bánlaki (Breit)[14] pedig közvetve tagadja, hogy az internáltakat a Monarchia katonái lőtték le. Ezzel szemben részletesen – méghozzá mondhatni naturalisztikus aprólékossággal – ír róla József főherceg.[15]

---

[9] *R. A. Reiss:* Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army during the first Invasion of Serbia. London, 1916. 39–40. o.

[10] Uo. 131–132.

[11] Österreich-Ungars letzter Krieg. Hrsg. vom Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. Bd. I. Wien, 1930.

[12] A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a Magyar Királyi Hadilevéltár. 4. kötet. Budapest, 1929. (A továbbiakban: A világháború 1914–1918.)

[13] *Julier Ferenc:* 1914–1918: A világháború magyar szemmel. Budapest, 1933.

[14] „Annál több kellemetlenséget okozott a csapatoknak a fanatizált lakosság, amelynek ellenséges magatartása arra késztette Dáni tábornokot, hogy a városban visszamaradtakat a magas rács által körülvett templomtérre internálja. Miután a templom tornya a további harcok folyamán magára vonta a szerb tüzérség tüzét, ettől természetesen az internált lakosság is szenvedett, ami az ellenségnek alkalmul szolgált, hogy nagyfokú kegyetlenséggel vádolja meg az osztrák–magyar hadvezetőséget, holott az internálás csak azért történt, mivel alattomos módon a lakosság is résztvett a harcokban és legjobban bizonyítja az internálás szükségességét ama körülmény, hogy amidőn Dáni tábornok különítményével éjjel több déli és délnyugati irányból jövő ellenséges támadást visszaverni kényszerült, ezalatt a szerb lakosság kísérletet tett, hogy az internálás helyéről kitörve, Dáni tábornok csapatait hátban támadja meg. Augusztus 15-én a 2. hadseregparancsnokság a szerb lakosságnak Rumára való evakuálását rendelte el." *Doberdói Breit József:* Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montenegrói hadjárat. Budapest, 1926.

[15] „53 komitácsi! Tersztyánszky, vagy Hortstein lövette agyon? Vagy a szerb tüzérség lőtte őket halomra? S még el sem temették, pedig egy része már bűzös oszlásnak indult. Elmegyek az utca sarkára, hol törzsem vár

A sabáci templom mögött feltárt tömegsír részlete.
(R. A. Reiss: Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army during the First Invasion of Serbia. London, 1916. 130. o.)

Mindenesetre akár tudtak a vizsgálóbizottság tagjai informálisan a mészárlásról, akár nem, az eljárás során hivatalos bizonyítékokra volt szükségük. Ezért valamennyi olyan intézményhez vagy kormányszervhez kérdést intéztek, amely egy efféle üggyel kapcsolatban keletkezett dokumentummal egyáltalán rendelkezhetett. Különös módon azonban mind az osztrák hadilevéltárból (Kriegsarchiv), a felszámolás alatt álló közös külügyminisztériumból, az egykori osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokságtól (AOK), vagy az új osztrák külügyminisztériumból rendre negatív válaszok érkeztek.[16] Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen akták egyáltalán nem létezhettek. Az első világháború alatt a Monarchia közös külügyminisztériuma két ízben is kezdeményezte annak kiderítését, mi igaz a Reiss publikációiban a sabáci ügyre vonatkozó állításokból. Először még 1914 novemberében, amikor a svájci *Gazette de Lausanne* hasábjain jelent meg a svájci beszámolója a vérengzésről. A külügy hivatalos megkeresésére az osztrák–magyar balkáni haderő főparancsnoksága akkor azt a választ adta, hogy a város elfoglalását követően mintegy 120 komitácsit, akik „pénztárakat és üzleteket fosztogattak", elfogtak és agyonlőttek.[17] Ez a magyarázat – amelyik tehát nem tagadta a kivégzés tényét – aligha lehetett alkalmas arra, hogy az aggódó közvéleményt megnyugtassa. A külügyminisztérium azonban

---

rám és elrendelem, hogy a haldoklókat istápolják s a halottakat temessék el." *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. 1. kötet. Budapest, 1926. 36. o.

[16] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/7., 13., 45., ill. 56.

[17] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/56.

nyilván beérte vele, egészen addig, míg Reiss újabb brosúrája 1915-ben meg nem jelent.[18] Újra a balkáni haderő parancsnokságához fordultak, ám ekkor az volt a válasz, hogy az 1914 augusztusában Sabác térségében harcoló IV. és IX. hadtest parancsnoksága az illetékes. A külügy a hadseregfőparancsnoksághoz (AOK) fordult, ám onnan még csak válasz sem érkezett.[19] Tény, hogy a világháború utáni vizsgálat során e két utánjárási kísérlet dokumentumai nem kerültek elő.[20]

A vizsgálóbizottság megkísérelte megvonni azoknak a tanúknak a körét, akik rendelkezhettek megbízható információkkal Hortstein aznapi tevékenységéről. A vizsgálatot folytatók feltételezték, hogy annak, aki az ominózus parancs kiadását hallhatta, kétségkívül a hadtestparancsnok közelében kellett tartózkodnia. A bizottságnak szinte valamennyi olyan személy tanúvallomását sikerült beszereznie, akik a hadtest törzséhez (vezérkarához) tartoztak, bár maga a vezérkari főnök, Martinek ezredes időközben elhalálozott.

Hogyan kerültek az internáltak a templomkertbe, arra nézve többféle beszámolóval is rendelkezünk. Karl Mihanovic tábornok, az események idején a cs. és kir. 44. gyalogezred parancsnoka, az 1919-es vizsgálat során korabeli naplóját idézte:

„Az augusztus 13., 14. és 15-i harcok után a sabáci megszálló csapatok parancsnokává neveztek ki; ezen a napon a IX. hadtest déli irányban átvonult a városon, attól délre egész napos heves harcba keveredett, majd este a hadihídon keresztül újra átment az északi partra. Ugyanezen a napon a szerb templomban sok internált helyi lakosra lettem figyelmes, melyekre őrség vigyázott. Asszonyok jöttek és ételt hoztak a férjüknek. Ki rendelte el ezeknek az embereknek az összegyűjtését és internálását, számomra ismeretlen.

Augusztus 17. (...) A kritikus délutáni órák során különféle jelentések és híresztelések jutottak el hozzám frontunk kedvezőtlen helyzetéről, köztük az a hír is, hogy a szerb templomban internált szerbeket lemészárolták. Később semmi egyebet ezekről a szerbekről nem hallottam és nem is éreztem kedvet magamban további érdeklődésre. Az augusztus 18., 19. és 20-i változatos események minden további emlékemet kitörölték."[21]

Dáni Balázs tábornok szerint „21 órakor körülbelül 800–900, a városból kiűzött férfi nyomult be a városba, akiket csak nagy nehezen, fegyveres fenyegetéssel lehetett a templomba terelni és elzárni.[22]

A vizsgálóbizottság záróbeszámolója alapján a történteket a következőképpen rekonstruálták: Sabác elfoglalása azért bizonyult rendkívül véresnek, mert egy kis számú szerb reguláris egység mellett sok komitácsi és helybéli lakos – köztük asszonyok is – lőttek a benyomuló osztrák–magyar katonákra a házakból, miáltal a települést végül házról házra folyó utcai harcban kellett megszállni. A felkelők közül kb. 150-en (az asszonyokkal együtt) kerültek fogságba és lettek a templomban, majd a körülötte lévő, vasráccsal körülkerített téren (valószínűleg temetőben) internálva. Bizonyosra vehető, hogy 1914. augusztus 17-én délután 1 óra körül ezeket a felkelőket egy gyalogsági különítmény egy zászlós parancsnoksága alatt agyonlőtte. A holttesteket a rákövetkező napok egyikén tömegsírba temették. Sem a zászlós, sem a különítmény, sem az a tiszt, aki állí-

[18] How Austria-Hungary Waged War in Serbia. Paris, 1915.

[19] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/56.

[20] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/59.

[21] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/29.

[22] Idézi: A világháború 1914–1918. 88. o.

tólag az agyonlövetési parancsot kiadta, nem azonosítható. Közvetlen szemtanúkat nem sikerült találni. A felvett tanúvallomások teljesen eltérnek abban, mi lehetett az agyonlövetés indoka.

Több tanú véli úgy, hogy maguk a katonák – az addigi harcok tapasztalatai miatt elkeseredve, mintegy bosszúból – parancs nélkül hajtották végre a mészárlást. Így például a következő vallomástevő, Rudolf Huppert őrnagy: „A szerbek sabáci lelövésének napját végig a IX. hadtestparancsnokságon töltöttem. Egyáltalán nem hallottam, hogy bárki is parancsot adott volna a lelövetésükre. Ennek ellenére természetesen megtörténhetett. Számomra az egész ügy kizárólag hallomásból ismert. A kivégzés idején katonai helyzetünk igen kritikus volt, mivel a szerbek a város peremén álló csapatainkat túlerővel és igen hevesen támadták, és a várost is lőtték. Ennek következtében pánik tört ki és a trén már megkezdett visszavonulása vad meneküléssé változott. Ebben a zűrzavarban lehetséges, hogy valaki felsőbb utasítás nélkül azt tanácsolja vagy parancsolja, hogy a fogoly szerbeket le kell lőni, és csupán feltételezik, hogy a hadtestparancsnokság parancsáról van szó. Tény, hogy az egyetlen, a Száván átvezető hidat szétlőtték, így a foglyok elszállítása nem tűnt lehetségesnek. Ezen kívül ez a csoport számunkra bizonyos veszélyt jelentett arra az esetre, ha a szerbek túlerejű támadása áttör."[23]

Ezzel szemben áll Lütgendorf vallomása, amely meglehetősen határozottan fogalmaz:[24] „A templomban kb. 120 szerbet találtam bezárva, főleg öregeket, nőket és gyerekeket. Mélyen megragadott ezeknek az összezsúfolt, éhező és szomjazó embereknek a látványa. A templomban szörnyű bűz volt. Első gondom, hogy ezen a rettenetes nyomorúságon enyhítsek, az volt, hogy engedélyeztem az embereknek a templom vasráccsal körbevett udvarán való tartózkodást, valamint hogy ellátást és vizet hozattam nekik.

A templomba történt belépésemkor kíséretemben csupán Schäffer vezérkari százados és további egy fő tartózkodott.

Tovább ezekkel a foglyokkal nem törődhettem, mivel ki kellett adnom a következő napra (VIII. 16.) a Mišarra való előrenyomuláshoz az utasításokat és utánam Hortstein altábornagy lett a legfőbb parancsnok. (...)

17-én csapataim Sabác déli szegélyén álltak, hamarosan harcba szálltak az előrenyomuló szerbekkel; az ellenséges tüzérségi tűz rendkívül hatásos volt, kiterjedt a városra és a hadihídra is. Jelentések jöttek, hogy a helyzet a szegélyen kritikussá vált."

Itt a korabeli naplómból származó tömör, szó szerinti feljegyzések következnek:

»Törzsemmel kimentem (a posta épületében lévő tábori irodámból), hogy a csapatoknak nyugalmat mutassak, és hogy a helyzetről tájékozódjam. Ekkor váratlan gyalogsági tűz jött. Kb. 120 embert lelőttek, akik a templomkertbe voltak zárva.

A IX. hadtestparancsnokság ezen cselekedetét bestiálisnak tartom.

Hamarosan pánik tört ki, a trénkocsikat alig lehetett megállítani.«

Így a naplóm!

Ezen hevenyészett feljegyzéseimhez magyarázatképpen hozzá kell fűznöm, hogy vezérkari főnökömmel, Branco őrnaggyal (jelenleg jugoszláv szolgálatban), egy másik ve-

---

[23] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/44.

[24] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/24.

zérkari tiszttel, és ha nem tévedek, a segédtisztemmel, gróf Esterházy Móriccal a lövésekre (melyeket még a posta épületéből hallottunk) az utcára siettünk, mivel ijedt kiabálás hallatszott: »a szerbek betörtek a templomnál, itt vannak a komitácsik!«

Közvetlenül ezt követően láttunk trénkocsikat páni félelemben tovaszáguldani. Csak felemelt fegyverrel az utca közepére állva lehetett a kocsik legénységét észre téríteni, ami után a templomudvarhoz siettünk.

A templom kerítéséhez közeledve tisztázódott a helyzet.

A templom kerítésénél állt egy zászlós egy lövésre kész különítménnyel. Rákiáltottam: »Tüzet szüntess!«

Sajnos azonban már túl késő volt, a mészárlás megtörtént!

Erre ráripakodtam: »Miért lő védtelen foglyokra? Ki adott erre parancsot?«

Válaszul a zászlós – azt hiszem fehér parolija[25] volt – ezt mondta: »a IX. hadtestparancsnokság közvetlenül távozása előtt megparancsolta, hogy a szerbeket – az ott internált bolgárok kiválogatása után – le kell lőni.« (...)

Hortstein altábornagynak[26] és vezérkari főnökének, Martinek ezredesnek tudnia kell, kiadták-e és ha igen, kicsoda, a védtelen foglyok lelövésére vonatkozó parancsot, valamint, hogy mindez miért történt."

Lütgendorf tehát egyértelműen Hortsteint gyanusítja a parancs kiadásával. Maga az érintett azonban határozottan tagadta ezt.[27] Védekezését alátámasztotta a hadilevéltár által összeállított részletes szakértői jelentés is annak a valószínűségéről, elkövethette-e egyáltalán Hortstein gyalogsági tábornok azt a bűncselekményt, amellyel kapcsolatban neve felmerült. Ez a dokumentum, miközben részletesen ismerteti a hadtestparancsnok tevékenységét a kritikus napon, kizárja a lehetőségét annak, hogy Hortstein kiadhatta a szóban forgó parancsot, mégpedig azon az alapon, hogy augusztus 17-én nem került sor az osztrák–magyar erők visszavonására a Száva északi partjára, ennélfogva a tábornok nem is gondolhatott a foglyok lelövetésére.[28] A hadilevéltári szakértők azonban kétség kívül félreértelmezték (szándékosan vagy csupán figyelmetlenségből) a hadtestparancsnokkal szemben megfogalmazott gyanút: az erősödő szerb nyomás következtében Hortstein tényleg visszavonta parancsnokságát az északi partra, és számításba kellett vennie a város kiürítését is.

Hortstein ártatlansága mellett szólt a tanúk egy része is. Így például Erich Czuber százados: „Határozottan tudom, hogy a IX. hadtestparancsnokság arról a körülményről, miszerint a sabáci templomban kb. 100–150 internált szerb lakos található, egyáltalán nem tudott. Én magam ugyanis augusztus 16. és 17. kritikus óráiban végig őexcellenciája, a hadtestparancsnok közelében tartózkodtam, aki nekem parancsokat diktált, továbbá a vezérkari osztály irodájában, anélkül hogy akár egyetlen szót is hallottam volna »internálásról«.

---

[25] Egon Himsch százados vallomása szerint abban az időben Sabácon és környékén két fehér parolis ezred tartózkodott: a 92. és a 94. közös gyalogezredek, mindkettő a 29. hadosztály alárendeltségében. A IX. hadtest törzszázadát a 18. gyalogezred adta, nekik sötétvörös hajtókájuk volt. Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/34.

[26] Lütgendorf tévesen adja meg Hortstein rangját, hiszen ő már 1911 óta gyalogsági tábornok.

[27] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/11.

[28] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/3.

Magam csak akkor szereztem róla tudomást, amikor augusztus 17-én kb. délelőtt 10-kor (naplóm szerint) a templomkertbe mentem, ahol a törzsnek néhány lova volt. Ez alkalommal beléptem a templomba, láttam, hogy tele van internálttal, akik közül néhányan – különösen egy állítólagos osztrák – a segítségemet kérték. A törzshöz visszatérve minderről jelentést tettem őexcellenciájának illetve a vezérkari főnöknek. Ezen mindkét úr igen elcsodálkozott és – néhány sürgős szolgálati ügy elintézését követően – vizsgálatot helyeztek kilátásba.

Erre azonban nem került sor. Mert röviddel ezt követően az események arra kényszerítették a IX. hadtestparancsnokságot, hogy Sabácot elhagyja. A hadtest törzsének elvonulásáig annak közvetlen közelében maradtam, de semmiféle parancsot nem hallottam az internáltak lelövetésére. Én magam még Sabácon maradtam, mivel őexcellenciája parancsára a törzs lovait össze kellett szednem és aztán a hadihídon keresztül a klenaki állomásra kellett vezetnem. Mikor e parancs végrehajtása során a templomnál lévő lovakért mentem, láttam, hogy a templomban továbbra is internáltak vannak."[29]

Ugyanezt támasztja alá Gustav Grabscheidt őrnagynak, a IX. hadtest hírszerző tisztjének a vallomása: „1914. augusztus 13-án a IX. hadtestparancsnokság Rumán tartózkodott és Dáni vezérőrnagy dandárjával (mely két magyar gyalogezredből áll) elfoglalta Sabácot. A hadtestparancsnokság megbízásából 13-án felkerestem Dáni vezérőrnagyot és megtudtam tőle, hogy Sabác bevételekor elkeseredett utcai harcokra került sor, melyben reguláris szerb csapatok csekély erővel, ezzel szemben főleg a sabáci és környéki férfi és női civil lakosság vett részt. A reguláris szerb erők nagyságát Dáni vezérőrnagy legfeljebb egy zászlóaljra becsülte. Dáni vezérőrnagy elmondta nekem, hogy éjszaka erős komitácsi támadásra számít, ezért csapatait Sabác szegélyén, és nem kijjebb, a közelben lévő magaslatokon helyezi el. Mikor este 7 körül Sabácról Rumába visszatértem, puskatüzet hallottam, annak jeléül, hogy a várt támadás bekövetkezett.

Augusztus 16-án dél körül a IX. hadtestparancsnokság visszatért Sabácra. Jelentették nekem és magam is személyesen megállapítottam, hogy Sabác templomában kb. 150 szerb férfi fogoly és egy házban mintegy 50 szerb női fogoly található. Szolgálatilag megállapítottam továbbá, hogy ezek a foglyok 13-áról 14-ére virradó éjjel a következőképpen kerültek fogságba. A délkeleti irányból támadó komitácsiknak sikerült csapataink frontját áttörni és a két sabáci főutca kereszteződéséig (a főtérig) nyomulni, ahol Dáni vezérőrnagy a törzsével tartózkodott. Ütközet fejlődött ki, Dáni vezérőrnagy megsebesült és csak két, véletlenül a közelben tartózkodó gyalogszázadnak volt köszönhető, hogy a csoportot nem rohanták le. Az elhárító harc során, mely elkeseredett kézitusáig ment, az 50 nőt és 150 férfit fegyverrel a kézben fogták el, és kényszerítették a házba, illetve a templomba. Természetesen lefegyverezték őket.

Miután ezeket az embereket megszemléltem, kiadtam a parancsot, hogy haladéktalanul szállítsák őket Klenakba, s e célból hadtápcsapatot hozattam Klenakból. Augusztus 17-én utánanéztem a dolognak és kérdésemre, miért nem teljesítették még mindig a parancsomat, jelentették, hogy az mindeddig nem volt lehetséges, mivel a trént és a sebesülteket az egyetlen rendelkezésre álló hídon kellett visszavinni, amit magam is helyesnek tartottam. Megismételtem a korábbi parancsomat és távoztam. Augusztus 17-én

[29] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/16/49.

délben a szerbek Mišar felől erősen támadták Sabácot, a helység északi szélén csapataink között pánik tört ki. Ennek következtében az egész Sabácon lévő trén 2000 kocsival dél felé ment a városon keresztül. Ha a támadást, amely a pánikot kiváltotta, nem sikerült volna időben megállítani, a település szélén álló csapataink háta is veszélybe kerül. A szerb templom a 150 komitácsival kb. 1000 méterre csapataink mögött volt. Jogos volt a vélekedés, hogy egy ellenséges áttörés esetén a komitácsik kiszabadulnak és a település peremén álló csapataink háta ellen támadásba mennek át.

A pánik következtében a hadtestparancsnokság Klenakba ment vissza. Ettől az elvonulástól én személy szerint annyira meglepődtem, hogy éppen csak autóba ugorhattam, így nem volt időm arra, hogy a foglyokkal tovább törődhessek. Ezért nem tudom megmondani, ki adhatta ki a parancsot a lelövésükre.

Hogy Hortstein gyalogsági tábornok adta volna ki, nem tudom feltételezni, mivel ő nekem mint hírszerző tisztnek erről minden emberi számítás szerint biztosan beszélt volna. Ugyanis én délelőtt, majd közvetlenül a visszavonulásunk után a bennünket Klenakba átvivő dunai monitor kabinjában hosszabb időt töltöttem Hortstein gyalogsági tábornokkal együtt, és főleg a monitoron az utóbbi órák eseményeit részletesen megbeszéltük.

Nevezett foglyok lelövéséről később Klenakban... pletykaszinten hallottam, valamint az AOK parancsából, melynek megfelelően a háború folyamán két ízben is nyilatkoznom kellett erről az ügyről."[30]

Robert Töply, a IX. hadtest akkori egészségügyi főnöke azt tapasztalta, hogy a templomban 100–150 szerb internált található, főként öregek, nők és gyerekek. A higiéniai viszonyok „kielégítőek" voltak. Augusztus 18-án kora reggel a Klenakban (vagyis az északi parton) éjszakázó IX. hadtestparancsnokság elhagyta Sabácot, hogy Rumába vonuljon be. Töply szerint „a gépkocsimba egy, a szűkebb törzshöz tartozó vezérkari százados szállt be, aki szellemileg zavart benyomást keltett, de hamarosan megnyugodott. Elmesélte, hogy Sabácon internáltakat lőttek le. Kinek a parancsára történt mindez, számomra nem ismeretes. Teljességgel lehetségesnek tartom azonban, hogy a vezérkari főnök, Martinek ezredes abban az izgalmi állapotban, melyben akkoriban volt, önállóan adta ki a parancsot." A későbbiekből kiderül, hogy Töply doktornak határozottan rossz véleménye volt az ezredesről, ezért tartotta őt alkalmasnak a végzetes lépés megtételére.[31]

A vizsgálóbizottság beszámolója úgy tudja, hogy Lütgendorfon kívül volt még egy tanú, aki közvetlenül az események után járt a helyszínen. Dr. Heinrich Zermann hadbíró őrnagy megpróbálta kideríteni, mi történt, és az ott ácsorgó katonáktól (egy kadéttól és egy szakaszvezetőtől, mindkettőnek fehér parolija volt, tehát vagy a 92., vagy a 94. gyalogezredbeliek lehettek) a következő felvilágosítást kapta: egy ismeretlen tiszt a sabáci bank első emeleti ablakából odahívott egy épp akkor az utcán elhaladó különítményt, majd megparancsolta nekik, hogy „a templom előtt lévő embereket lőjék le". Erre a különítmény a parancsot végrehajtotta. Ehhez az őrnagy még annyit tesz hozzá, hogy mikor a szerbek lőni kezdték a várost, valaki a templomnál Szerbiát kezdte éltetni. Erre adta volna ki a tiszt az említett parancsot.[32]

---

[30] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/37.

[31] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/30.

[32] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/50.

Minthogy az írásos vallomások egyetlen árva bizonyítékot vagy akár csak utalást sem tartalmaztak Hortstein ellen, néhány közülük pedig kifejezetten cáfolta, hogy a hadtestparancsnok kiadhatta az ominózus parancsot, a vizsgálóbizottság, nem látván értelmét a további nyomozásnak, az ügyet vádemelés nélkül zárta le azzal, hogy sem Hortstein bűnössége, sem a valódi felelős személye nem állapítható meg.[33]

Bármennyire is kikosarazták a megkérdezett intézmények a vizsgálóbizottságot, az osztrák hadilevéltár mégiscsak őrzött (és ma is őriz) legalább egy, a sabáci vérengzéssel (is) kapcsolatos iratanyagot.[34] Ez a dossziétöbbek között Zedwitz grófnak, a 29. közös gyaloghadosztály 1914 augusztusában felmentett parancsnokának ügyével kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza. (Nevezett tábornokot számára sérelmes módon mentették fel beosztásából és jogorvoslati kérelmet nyújtott be.) Közöttük megtalálható két tanúvallomás, melyekben a sabáci események is szerepelnek. Sajnálatos módon egyiket sem szemtanú írta, ám mindkettő ugyanazt a személyt nevezi meg az információk forrásául: gróf Esterházy Móricot,[35] a 7. gyaloghadosztály parancsnokának, Kasimir Lütgendorfnak az adjutánsát. Ezek szerint tehát volt még valaki, aki – ha nem is szemtanúként – közvetlenül a történtek után járt a helyszínen!

Az első irat szerzője Johann von Wettstein tartalékos hadnagy, a tárgyalt időszakban ugyancsak adjutánsként szolgált. A dokumentum legfontosabb részében a következőket olvashatjuk:

„A cs. és kir. 2. hadseregparancsnokságnak, Dobromilban

Dobromil, 1914. szeptember 14.

A Kanzleidirektion parancsára a IX. hadtest parancsnokának, őexcellenciája Hortstein gyalogsági tábornoknak folyó év VIII. 17-én Sabácon és Klenakban tanúsított magatartásával kapcsolatos személyes észrevételeimről, továbbá a hadsereg vezérkari főnökének, Mecenseffy vezérőrnagy úrnak különleges utasítására mindarról, amit erre vonatkozólag velem szóban gróf Esterházy Móric tartalékos hadnagy közölt, a következőket jelentem. (...)

A templom kertjében egy nagy csomó holttestet láttam, kb. 80-at. Arra a kérdésemre, hogy mi ez, gróf Esterházy hadnagy azt válaszolta, hogy olyan civil foglyok, akiket ma délelőtt lőttek le. Ő éppen akkor ért ide, amikor 11 óra körül a templom előtt az utcán álló katonák vadul tüzelni kezdtek ezekre a foglyokra. Azonnal »tüzet szüntess«-t vezényelt, és kérdőre vonta az egész eseménysort passzívan szemlélő gyalogsági kadétot. Ez azzal mentegette magát, hogy nem sokkal előbb egy számára ismeretlen tábornok autóval végighajtva az utcán azt a parancsot adta, hogy a foglyokat – mivel azok annak hírére, hogy a szerbek közelednek és már a várost lövik, nyugtalankodni kezdtek – a bolgárok kivételével le kell lőni. A csapatok ezt hallván azonnal tüzelni kezdtek. Gróf Esterházy hadnagy közbelépése már elkésett, addigra az összes fogoly holtan vagy halá-

---

[33] Kriegsarchiv, Pflichtverletzungskommission B 209/19/59.

[34] Kriesarchiv, AOK 516 Res. Ennek az aktának a sabáci eseményekkel kapcsolatos vonatkozásaira a kiváló osztrák hadtörténész, Rudolf Jeřabek ismert Potiorek-életrajzában szerepel elsőként utalás: *Rudolf Jeřabek:* Potiorek. General im Schatten von Sarajevo. Graz–Wien–Köln, 1991. 164.

[35] Gróf Esterházy Móric (Majkpuszta, 1881. április 27. – Bécs, 1960. június 28.) arisztokrata politikus. 1917. június 15-től augusztus 23-ig Magyarország miniszterelnöke.

losan sebesülten egy kupacban hevert. Délután 6 körül még láttam ezt a hekatombát, a hullák temetetlenül hevertek a napon.

Mikor nem sokkal ezután visszamentünk a 7. hadosztályparancsnokságra, láttam egy autót gyors ütemben távolodni, melyben sok tiszt volt. Azt hiszem ez Hortstein gyalogsági tábornok volt a törzsével."

A másik dokumentum szerzője Karl Glöckner vezérkari alezredes, aki egyebek között ezt írta:

„A cs. és kir. 2. hadseregparancsnokságnak, Dobrimilban

Dobrimil, 1914. szeptember 14.

A hadseregparancsnokság szóbeli parancsára a következőket jelentem:

Az augusztus 15-i ill. 16-i[36] sabáci eseményekkel kapcsolatban a IX. hadtest parancsnokával szemben megfogalmazható szemrehányások a következők: (...)

3. Azáltal, hogy a sabáci kivonulás alkalmával minden ok és jogalap nélkül azt a parancsot adta, hogy a templomban internált helyi lakosokat – akik között elfogott szerb katonák is voltak – le kell lőni, nemcsak a nemzetközi jogot sértette meg, de a nyilvánosságra gyakorolt hatása révén nagyban hozzájárult az általános nyugtalansághoz.

Én magam ugyan nem hallottam, amikor őexcellenciája a parancsot kiadta, velem mindezt gróf Esterházy Móric segédtiszt közölte. A kijelentés igazsága mellett szól, hogy a kivégzőosztag parancsnoka minden esetben csakis felsőbb parancsra cselekedhet. Azonban miként azt biztosan tudom, akkoriban a hadtestparancsnokságon kívül egyetlen magasabb parancsnokság sem tartózkodott a közelben."

A két, azonos napon keletkezett vallomásból kitűnik, hogy a 2. hadsereg parancsnoksága már a vérengzés után néhány héttel vizsgálatot kezdett, és rendelkezett is dokumentumokkal az ügyet illetően. Figyelmet érdemel továbbá, hogy Glöckner közvetlenül Esterházytól értesült Hortstein bűnösségéről, míg Wettstein nem említi ezt a mozzanatot. Az utóbbi tanúvallomás ugyanakkor érdekes egyezéseket mutat azzal a – fentebb már ismertetett – vallomással, amelyet Lütgendorf tett a Hortstein ügyben[37] a vizsgálóbizottság előtt 1919. december 10-én.

Maga a történet feltűnően azonos: Esterházy (vagy Lütgendorf?) éppen akkor ér oda a templom kerítéséhez, amikor a foglyok lelövetését nem tudja megakadályozni, ennélfogva a „tüzet szüntess" parancs hatástalan. Az eseményeket különleges flegmasággal szemlélő kadét (Lütgendorfnál: zászlós) szintén nem jelentős eltérés. Fontosabb azonban, hogy a parancsot kiadó ismeretlen tábornok Lütgendorf vallomásában már a IX. hadtestparancsnokság valamelyik (nyilván magas rangú) tábornokává változik.

Egy különös részlet mindazonáltal változatlan marad: a bolgárok megkímélésére vonatkozó utasítás. Elgondolkodtató, miként keveredhettek bolgárok a templomkertben internált foglyok közé. Még érdekesebb, hogy bárki is adta ki a végzetes parancsot, tisztában kellett lennie vele, hogy *vannak* bolgárok a foglyok között. Vajon honnan? Mindenesetre a bolgár életek megkímélésére vonatkozó parancs aligha lehetett hirtelen ötlet eredménye...

---

[36] A dokumentumba feltehetőleg tévedésből került 15-e és 16-a a helyes 16-a és 17-e helyett.

[37] Lásd a 24. jegyzetet!

Vajon melyik verziót minősíthetjük autentikusnak: Lütgendorfét vagy Esterházyét? Melyikük lehetett a valódi főszereplő, és melyikük próbálta a másiktól „ellopni a show-t"?

Figyelembe véve, hogy az Esterházyról szóló változat alig néhány héttel az események megtörténte után került rögzítésre, Lütgendorf vallomása pedig vagy öt esztendővel később, valamint hogy az előbbiről két tanú is beszámolt, a magam részéről hajlok arra a véleményre, hogy minden bizonnyal a magyar gróf volt az, aki megpróbálta megakadályozni a foglyok lelövetését. Következésképpen Lütgendorfot valószínűleg megcsalhatta a memóriája. Árulkodó lehet, hogy a templomkerti intervencióról szóló részletet nem saját naplója alapján idézi, az feltehetőleg később jutott tudomására.

Mindenesetre Lütgendorf vallomásának köszönhetően gróf Esterházy gyakorlatilag elkerülte az 1919-es vizsgálóbizottság figyelmét. Rendkívül különös ugyanakkor, hogy a magyar arisztokrata kikérdezése az 1914-es vizsgálat során is elmaradt, holott a két idézett tanú szerint kétség kívül fontos szerepet kellett játszania az események során. A vonatkozó aktában viszont egyetlen árva cédula utal arra, hogy egyáltalán felmerült a gondolata az ő meghallgatásának. Az 1914. szeptember 17-i keltezésű feljegyzés szerint „...gróf Esterházy Móric tartalékos hadnagy jelenleg a Semmeringen beteg. Nyilatkozata ennélfogva nem beszerezhető."[38]

Semmit sem lehet tudni arról, vajon a gróf felgyógyulása után megkeresték-e őt a vizsgálatot folytatók, valamint azt sem, tett-e Esterházy az üggyel kapcsolatosan bármilyen tanúvallomást. Minden jel szerint a későbbi magyar miniszterelnök megtartotta magának, amit a sabáci vérengzésről tudott.[39] Mindazonáltal – nem lévén ő sem szemtanú – ez a feltételezett tudás sem oldhatta volna meg a rejtélyt: ki adta ki a végzetes parancsot?

[38] AOK 516. Res.

[39] A bécsi Kriegsarchivban őrzött hagyatékában található visszaemlékezéseiben Esterházy Móric egyáltalán nem tesz említést a sabáci ügyről. Kriegsarchiv, Nachlass E/1779.

Ferenc Pollmann

ATROCITIES COMMITTED BY THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY AGAINST SERBS AT THE BEGINNING OF THE GREAT WAR. ŠABAC, 17 AUGUST 1914

Summary

From the second half of the 19th century the international community made serious efforts to formulate the modern rules of warfare and to get them accepted in the widest possible range of the countries. In 1914, however, it turned out that most parts of The Hague conventions remained merely a dead letter: the belligerent actors applied the prohibited means and methods en masse. For the international public opinion the atrocities committed against Serbs by the Austro-Hungarian army became known in a much wider scope than similar offences of the other party. This can be mainly attributed to certain foreign observers, coming mostly from neutral states. The Swiss professor, R. A. Reiss, the excellent jurist and criminologist wrote several publications of wide publicity about his experiences of the Serbian war theatre, which he disclosed in a well-documented form. One of the cases caused the most stir was the manslaughter of ca. 120 interned civilians in Šabac, in the local churchyard. After the World War One a special inquiry committee of the Austrian Parliament, which was entitled to clear out cases of breaches of duty by officers, tried to find out who the responsible commander was who gave the order to shoot on the 17th August 1914. The charges against General Hortstein, the then commander of the 9th Austro-Hungarian army corps were not proved, and the inquiry closed without success. Other documents, however, which seems to have been unknown to the inquiring committee, give us further interesting pieces of information, drawing attention to a possible witness of the massacre, Lieut. Moritz Count Esterházy, prime minister of Hungary in 1917, who served as an adjutant in the Austro-Hungarian army at that time.

Ferenc Pollmann

LES ATROCITÉS AUSTRO-HONGROISES COMMISES CONTRE LES SERBES AU DÉBUT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE. ŠABAC, 17 AOÛT 1914

Résumé

A partir de la deuxième moitié du 19e siècle, la communauté internationale déploya des efforts importants en vue de fixer les règles modernes de la guerre et de les faire accepter au plus grand nombre de pays. Néanmoins, il apparut en 1914 que la plupart des conventions restèrent lettre morte : les belligérants utilisèrent tous les moyens et méthodes déclarés interdits. Les atrocités commises par l'armée austro-hongroise contre les Serbes devinrent beaucoup plus connues que les violations de droit de nature similaire perpétrées par la partie adverse et ce, grâce à quelques observateurs étrangers dont la plupart vinrent d'États neutres. R. A. Reiss, le criminologue et juriste suisse de renom fit état de ses expériences vécues sur le théâtre d'opérations serbe dans de nombreuses publications bien documentées et largement diffusées. Le massacre de quelque 120 civils locaux dans la cour de l'église de Šabac fut l'une des affaires qui fit le plus de bruit. Après la première guerre mondiale, la commission d'enquête extraordinaire du parlement autrichien, chargée d'examiner les forfaitures commises par des officiers, tenta d'établir qui avait donné l'ordre de tirer le 17 août 1914 à l'église de Šabac, mais le soupçon contre le général Hortstein, commandant du 9e corps d'armée austro-hongrois au moment des faits, ne put être prouvé et l'enquête fut classée sans suite. Néanmoins, certaines informations indiquées dans des documents ignorés de la

commission d'enquête attirent l'attention sur un témoin potentiel du massacre: il s'agit du comte Móric Esterházy, premier ministre hongrois en 1917, qui servait à l'époque comme adjudant dans l'armée austro-hongroise.

Ferenc Pollmann

DIE VON DEN ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN STREITKRÄFTEN VERÜBTEN ATROZITÄTEN GEGEN DIE SERBEN ZU BEGINN DES ERSTEN WELTKRIEGS. ŠABAC, 17. AUGUST 1914

Resümee

Ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts unternahm die internationale Gemeinschaft ernsthafte Anstrengungen, die zeitgemäßen Regeln der Kriegsführung zu formulieren und diese von einem möglichst breiten Kreis der Länder akzeptieren zu lassen. 1914 stellte sich dann heraus, dass der größte Teil der Konventionen nicht mehr war, als „geschriebener Segen": Die Krieg Führenden wandten sämtliche als verboten geltenden Mittel und Methoden massenweise an. Der internationalen Öffentlichkeit wurden die von der österreichisch-ungarischen Armee gegen die Serben verübten Atrozitäten in einem viel breiteren Kreis bekannt, als die ähnlichen Rechtsverletzungen der anderen Partei. All dies war vor allem einigen ausländischen, zum größten Teil aus neutralen Staaten stammenden Beobachtern zu verdanken. Der namhafte Schweizer Kriminologe und Jurist, R. A. Reiss, berichtete in zahlreichen, einer breiten Öffentlichkeit zugänglichen Publikationen über all das, was er auf dem serbischen Kriegsschauplatz erfahren hatte und gab dies in gut dokumentierter Form kund. Eine der am meisten Aufsehen erregenden Angelegenheiten war die Niedermetzelung von etwa 120 Zivilisten aus Šabac auf dem Hof der örtlichen Kirche. Nach dem Ersten Weltkrieg versuchte eine spezielle Untersuchungskommission des österreichischen Parlaments, die zur Aufdeckung der von den Offizieren verübten Pflichtverletzungen augestellt worden war, herauszufinden, wer am 17. August 1914 den Feuerbefehl bei der Kirche gegeben hatte. Der Verdacht gegen den damaligen Kommandanten des österreichisch-ungarischen IX. Korps', General Hortstein, konnte jedoch nicht nachgewiesen werden, und die Untersuchung wurde ohne Ergebnis abgeschlossen. Informationen aus anderen, der Untersuchungskommission verborgen gebliebenen Dokumenten lenken jedoch die Aufmerksamkeit auf einen potentiellen Zeugen des Gemetzels, Graf Móric Esterházy, den Ministerpräsidenten Ungarns im Jahre 1917, der zu der damaligen Zeit als Adjutant in der österreichisch-ungarischen Armee gedient hatte.

Ференц Поллманн

ЗВЕРСТВА, СОВЕРШЕННЫЕ АВСТРО-ВЕНГРАМИ ПО ОТНОШЕНИЮ К СЕРБАМ В НАЧАЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ. ШАБАЦ, 17 АВГУСТА 1914 ГОДА

Резюме

Начиная со второй половины XIX века международная общественность прилагает значительные усилия в интересах того, чтобы сформулировать современные правила ведения боевых действий и чтобы они, были приняты в наиболее широких кругах мировой общественности. Позднее в 1914 году выяснилось, что большинство конвенций оказалось не более чем „мертвой буквой," участники военных действий в массовых масштабах применяли все

провозглашенные запрещенными средства и методы. Применяемые австро–венгерской армией по отношению к сербам зверские жестокости стали широко известными гораздо в более широких кругах общественности, чем аналогичные правонарушения другой стороны. Все это произошло благодаря нескольким иностранным наблюдателям, преимущественно бывшим гражданами нейтральных государств. Знаменитый швейцарский криминолог и юрист Р. А. Рейсс в многочисленных, широко опубликованных работах сделал отчет о том, что ему приходилось наблюдать на театрах военных действий в Сербии, опубликовав их в многочисленных органах печати. Одним, вызвавшим наибольшую огласку и интерес, делом было дело о массовом убийстве 120 шабацких гражданских сербов во дворе местной церкви. После первой мировой войны особая контрольная комиссия парламента Австрии, сформированная в целях выяснения нарушений служебных воинских обязанностей офицерами, попыталась выяснить, кто дал приказ о ведении огня у шабацкой церкви 17 августа 1914 года. Однако обвинение подозреваемого в этом командира IX австро–венгерского корпуса генерала Хортштейна не удалось доказать, таким образом расследование было закрыто без всякого результата. Другие информации, которые можно получить из различных документов, оставшиеся не опубликованными, обращают внимание на потенциального свидетеля казней – графа Морица Эстерхази, бывшего в 1917 году премьер-министром Венгрии, который в это время служил адъютантом в австро–венгерской армии.

SZÖRÉNYI ATTILA

ADALÉKOK AZ ANGOL KATONAI HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETÉHEZ EDGAR SANDERS ÜGYÉNEK TÜKRÉBEN

Edgar Sanders az 1950 februárjában lefolyt Standard-per angol állampolgárságú vádlottja volt. E nagyszabású koncepciós perben az a tény „biztosított" számára helyet a fővádlottak – közülük egy amerikai, Robert Vogeler – sorában, hogy ő volt a Standard Villamossági Rt.-nél az anyavállalat által Budapestre delegált pénzügyi ellenőr, így a cég vezetőségéhez tartozott. A perben kémkedés és szabotázs miatt 13 évi fegyházra ítélték. Ügyében hosszas, ám eredménytelen diplomáciai kötélhúzás kezdődött, Sanders végül 1953 augusztusában szabadult, az enyhülés légkörében.

Jelen írásnak nem célja sem a per, sem az egyébként igen tanulságos diplomáciai akciók[1] bemutatása, kizárólag Sanders ügyének katonai vonatkozásaira kíván koncentrálni, egyúttal bepillantást nyújtva a brit katonai hírszerzés néhány, a hazai szakirodalom által eddig nem ismertetett alakulatának általános- és Magyarországgal kapcsolatos tevékenységébe.

Sanders katonai pályafutása

Edgar Sandersnek a brit hadsereg kötelékében eltöltött éveiről a per iratai között elfekvő vallomásai tájékoztatnak a legrészletesebben. A Standard-iratokat tanulmányozva jól elkülöníthető csoportot alkot az a kisszámú vallomás, amely nem a kihallgatók által elvárt, a koncepciónak maradéktalanul megfelelő képet fest, hanem valóban a gyanúsított saját gondolatainak és ismereteinek lenyomata. Ezek általában azon vallomások közül kerültek ki, amelyeket a vádlott saját maga dolgozhatott ki írásban. Jellemzője az ilyen vallomásoknak az, hogy olyan témákról adnak részletekbe menő tájékoztatást, amelyekről a kihallgatóknak nemigen lehetett tudomásuk, és amelyek a per szempontjából alig, vagy egyáltalán nem jelentősek. Ilyenek voltak Sanders saját katonai pályafutásának részleteire vonatkozó vallomásai, és szintén ilyenek azok is, amelyekben a SZEB missziónál végzett tevékenységéről számolt be, így az ott közölt adatokat is bizalommal fel lehet használni forrásként.

Sanders pályájának alakulásában jelentős szerepet játszott családi háttere. 1906-ban született Szentpéterváron, ahol édesapja a brit konzulátuson volt kiküldetésben.[2] Édesanyja dán származású udvarhölgy volt az orosz cári udvarban.[3] E tényezők egybeesése miatt az angol mellett kiválóan beszélt németül és oroszul is.

Sanders 1940 elején – miután jelentkezett az MI 5-höz, de az ott felajánlott fizetést túl alacsonynak találta – válaszolt a brit hadsereg (Army) sajtóban közzétett hirdetésére, melyben idegennyelv-tudással rendelkező személyeket kerestek „Field Security," azaz

[1] A Sanders-ügy diplomáciai vetületét l. *Szörényi Attila:* A brit–magyar diplomáciai kapcsolatok és a Sanders-ügy, 1949-53. *Valóság,* 2006/6. 74–92. o.

[2] *Vogeler, Robert A.:* I Was Stalin's Prisoner. London, 1952. 83. o.

[3] Fővárosi Levéltár (FL) VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 14. doboz. V-600/31., 230. o.

Harctéri Biztonsági egységekbe.[4] Katonai alapkiképzés után kém- és szabotázs-elhárító oktatásban részesült, melynek végeztével beosztották egy Field Security Sectionbe (FSS), Halstead városban (Essex megye).[5] Feladata – a polgári rendőrséggel együttműködve, és a lakosság körében informátori hálózatot kialakítva – az volt, hogy felkutassa a rémhírek terjesztőit, és amennyiben katonák voltak, jelentse őket egységük parancsnokának, ha pedig civilek, akkor a rendőrségnek. Ellenőriznie kellett a körzetében fekvő üzemek biztonságát. Az igazgatósággal átnézték a dolgozók névsorát, és ha volt köztük külföldi, ellenőriztetnie kellett a rendőrséggel. Szintén ügyelnie kellett a térségben állomásozó katonai egységeknél a biztonsági előírások betartására: megfelelően el vannak-e zárva a titkos iratok, jól őrzik-e az objektumokat. Néha meg kellett kísérelnie a bejutást, hogy tesztelje az őrök éberségét. Ellenőriznie kellett, hogy a katonák közül nem fecseg-e ki valaki túl sok részletet a saját egységéről. Éjjeli légitámadások idején fel kellett kutatnia, hogy ad-e le valaki fényjelzéseket.[6]

Angliából altiszti kiképzés után 1941 nyarán Kairóba, onnan pedig Szíriába vezényelték egy ottani FS szekcióhoz. Ez az egység leginkább a Szíriában sok követőre talált német propaganda, valamint a szabotőrök és kémek ellen dolgozott, de Törökországba is küldtek ügynököket a török hadsereg és lakosság körülményeinek felmérésére. Ezt a munkát Sanders beszámolója szerint megbízható kurdok végezték. Ő maga összekötőként dolgozott a szekció szétszóródott tagjai és a főhadiszállás között. Sanders beszámolt arról, hogy Szíriában nagyon nehéz volt az ügynökhálózatot létesítése, mivel állandóan tolmáccsal kellett dolgoznia, ráadásul együtt kellett működnie a körzet francia helytartójával is.[7]

Ezután egy rövid iráni kitérő következett, melynek legérdekesebb eseménye egy háromhetes utazás volt Északnyugat-Iránba egy 60 teherautóból álló konvojjal, ami a kaukázusi szovjet csapatoknak szánt utánpótlást szállította. Sanders feladata jelentés készítése volt az északnyugat-iráni utakról és hágókról.[8] Ezután visszakerült Kairóba, ahol régi ismerőse, Edwards alezredes révén, aki a Kairó mellett működő CSDIC (Combined Services Detailed Interrogation Center = Összhaderőnemi Részletes Kihallgatási Központ) parancsnoka volt, felvették az egységhez és elvégezte annak kihallgató-tanfolyamát. Ezután egy frissen szervezett, mozgó kihallgató-alakulathoz került, amit Bejrútba küldtek.[9]

A mobil kihallgatóegység feloszlatása után visszatértek Kairóba, ám útközben meg kellett állniuk a lengyel hadtest főparancsnokságánál Gázában. Ott egy hónapon keresztül lengyel tiszteket oktattak a kihallgatás technikáira. Kairóból 1943 elején a CSDIC-vel együtt Nápolyba helyezték, ahonnan a központ a háború előrehaladtával a Róma melletti Cinecitta filmstúdióba (!) költözött. Itáliában Sanders – elmondása szerint – inkább a foglyokkal kapcsolatos logisztikai feladatokat látott el.[10]

[4] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 32. o.

[5] Uo. 32–33. o.

[6] Uo. 35. o.

[7] Uo. 35–36. o.

[8] Uo. 36. o.

[9] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 403–404., 407. o.

[10] Uo. 408. o.

Rómából 1945 novemberében Ausztriába, a Graz melletti Lassnitzhöhe helységbe küldték, ahol a CSDIC egy kis alosztályt létesített, majd 1946 januárjában Grazba irányították. Pontos ausztriai tevékenységére vallomásaiban nem tért ki részletesen. Azt azonban tudjuk, hogy kiújult a Közel-Keleten szerzett maláriája, és még lábadozott, amikor kinevezték a budapesti brit katonai misszióba, ahol oroszul tudó tisztet kerestek.[11] Ebben az időben Sanders már századosi rangban volt.

A Sanders által említett katonai egységek

Mielőtt rátérnénk Sanders magyarországi tevékenységének bemutatására, hasznosnak tűnik, hogy közelebbről szemügyre vegyük azokat az imént említett alakulatokat, amelyekben a budapesti misszióba való kinevezése előtt szolgált, hogy ennek fényében majd értékelni tudjuk itteni munkáját. Ezen egységek megismerése azért sem látszik haszontalannak, mert a brit hadsereg igen sokoldalú alakulatairól van szó, ráadásul némelyikük a magyar állambiztonsági archívumokban is mély nyomot hagyott, ám a hazai szakirodalom eddig nem foglalkozott velük.

British Army Intelligence Corps

Sanders egészen leszereléséig az Intelligence Corps (Hírszerző Alakulat), az angol szárazföldi hadsereg hírszerző és kémelhárító egységének katonája volt. A „corps" szó a brit hadseregben jelenthet hadtestet is, ám esetünkben a második jelentéséről van szó: olyan szervezeti egységet jelöl, amely valamilyen speciális feladat ellátására létesült a hadseregben, és amelynek beosztott egységei működnek a hadosztályok mellett (ilyen volt pl. a Royal Army Medical Corps, amely az egészségügyi ellátásért felelt, vagy a Royal Army Ordnance Corps, amely a logisztikai és táborfenntartási feladatokat biztosította stb.). Az Intelligence Corps a hadsereg hírszerző és kémelhárító tevékenységet végző katonáit fogta össze és biztosította minőségi utánpótlásukat. Az alakulatot a háborús szükségszerűség hívta életre (de máig is létezik!), hiszen 1940 tavaszán (formálisan csak júliusban) alakult, és a különböző egységeknél szolgáló, már korábban hírszerzéssel foglalkozó katonák az Intelligence Corps állományába kerültek.[12] Jelmondata: „Manui dat cognitio vires" – „A tudás erőt ad a karnak."[13]

FSS

Amikor Sanders jelentkezett a Field Security (FS) kiképzésre, az még a Military Police-on (Katonai Rendészet) belül létezett, Field Security Police (FSP) néven. Belépése után nem sokkal alakult meg az Intelligence Corps, és az FS egységek azonnal átkerültek oda. Az FSP neve FSS lett (Field Security Section, azaz Harctéri Biztonsági Szekció), egyenruhájukra felkerült az Intelligence Corps jelvénye.[14]

---

[11] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 408. o.

[12] *Clayton, Anthony:* Forearmed. A History of the Intelligence Corps. London, 1993. 78. o.

[13] *Steers, Bob:* FSS. Field Security Section. Intelligence Corps Association, 1996. A „The Introduction" c. fejezet 1. oldala (oldalszám nélkül).

[14] *Clayton* 1993. 78. o.; FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 405–406. o.

A szakirodalmat tanulmányozva kiderül, hogy az „FSS" kifejezés nem egy egységes szervezetet jelölt, hanem az FS szekciók összességét. FS szekciók lehettek harcoló csapatok mellé beosztva (közvetlenül a hadosztály-parancsnokságok alá rendelve), a hátországban, valamint, speciális feladattal, kikötőkben és városokban a brit fennhatóság alatt álló vagy szövetséges területeken. Létezett ejtőernyős FSS is, a 89. FSS például részt vett a Market Garden hadműveletben.[15] Egy szekció létszáma általában 13–14 fő volt.[16] A szekciókat számokkal jelölték, ám egyszerre nem volt annyi szekció, mint ahány számot kiosztottak, hiszen gyakran oszlattak fel szekciót, és ilyenkor annak számát már nem viselte másik. Illusztrációképpen: 1946-ban Bécsben a 310., 291., és a 20. FSS állomásozott.[17]

Az FSS megalakulása után sokáig nem volt határozott a szekciók feladatköre. Sanders erről így nyilatkozott egyik vallomásában: „Az alakítás első évében senki sem tudta pontosan, hogy mi az FSS feladata és a legtöbb osztály maga sem tudta. (...) Senki sem tudta megvonni a határvonalat, ahol az FSS munkája végződött és a katonai rendőrségé kezdődött."[18] Az idő előrehaladtával a feladatok jobban kikristályosodtak, de a helyi viszonyoktól függően jelentős különbségek jelentkezhettek két szekció munkája között. A harcoló csapatoknál hírszerző (elsősorban kihallgatással), kiértékelő, kémelhárító, ellenőrző és katonai rendőri feladatokat láttak el. A hátországban, Angliában – ahogyan azt Sanders példáján láttuk – elsősorban a rémhírek, a „gondatlan fecsegés" terjedésének megállítása és a katonai egységek biztonságának garantálása volt az FSS fő célja.[19]

A harcok befejeződése után feladataik megváltoztak, de nem csökkentek. A legsürgősebb teendőjük a brit megszállási zónákban található német háborús bűnösök letartóztatása és kihallgatása, valamint különböző nemzetiszocialista intézmények szem elől tévesztett vezetőinek felkutatása lett. A háború után közvetlenül jelentkező, a régi ellenséggel kapcsolatos feladatok mellett fokozatosan megjelentek az új fenyegetésre adandó válaszok, amelyek lassanként túlsúlyba is kerültek. Az FSS szekciók végezték többek között a brit zónákba küldött szovjet ügynökök felderítését,[20] és egyre inkább érdeklődni kezdtek a kelet-európai országokban végbemenő ipari és katonai jellegű fejlemények iránt.[21]

Magyar szempontból az ausztriai FSS-tevékenység a legérdekesebb, ahol egészen 1955-ig állomásoztak a brit csapatokkal együtt FS szekciók is.[22] A rendelkezésre álló források szerint Ausztria területén Bécsben (3 szekció), Wolfsbergben, Villachban, Mallnitzban, Grazban, Klagenfurtban és Fürstenfeldben volt FSS. Kikérdezték a szovjet fogságból vagy munkatáborokból visszatérő osztrákokat, akik közül a fegyvergyárakban dolgozók bizonyultak a legértékesebb információforrásnak.

---

[15] *Steers* 1996. 85–93. o.

[16] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 406. o.

[17] *Clayton* 1993. 201. o.

[18] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 406. o. (ÁVH-fordítás.)

[19] *Clayton* 1993. 112–171. o.

[20] Uo. 194–198.o.

[21] *Steers* 1996. A „The Introduction" c. fejezet 2. oldala (oldalszám nélkül).

[22] *Clayton* 1993. 202. o.

Külön feladatot jelentettek az FSS számára a magyar menekültek. Ők kétféleképpen juthattak brit fennhatóság alatt álló osztrák területre. Az egyik lehetőséget egy olyan határszakasz jelentette, ahonnan viszonylag könnyen az angolok ellenőrizte földre léphettek a disszidensek: a szentgotthárdi kiszögellés csücske volt az a pont a magyar határon, amely a legközelebb esett egy nyugati hatalom (Nagy-Britannia) által ellenőrzött zónához. (Valószínűleg az ott érkező magyarok miatt települhetett egy FS szekció a közeli Fürstenfeldbe.) A másik utat a Bécs angol megszállási övezetébe való bejutás jelentette. A magyarok egyre növekvő száma egyszerre jelentett hírszerzői és kémelhárító jellegű feladatokat, és különleges intézkedéseket igényelt. Fényképes kartotékrendszert állítottak fel az érkezők nyilvántartására, valamint a közéjük vegyülő ügynökök kiszűrésére, és széleskörű kihallgatásnak vetették őket alá, magyar tolmácsok segítségével.[23] Erre vonatkozóan egy Ausztriában szolgált FSS-tiszt visszaemlékezése szolgáltat részleteket.[24] A kihallgatottnak részletesen el kellett mondania élete történetét „születésének időpontjától fogva" egészen a kihallgatás napjával bezárólag. Pontosan le kellett írnia a határon való átszökésének módját, egyrészt, hogy a kihallgató meggyőződhessen róla, hogy az illető igazat mond, másrészt pedig, hogy információval szolgálhassanak az FSS embereinek, akik a határon „az ellenkező irányba utaztak." Ezek után megszereztek tőlük minden olyan katonai vagy ipari jellegű adatot, melynek akarva-akaratlanul a birtokában voltak. A visszaemlékező tiszt szerint meglepő volt, hogy még egy „otthonülő háziasszony is látott és hallott dolgokat, amelyek az FSS-t érdekelték." Az ilyen kihallgatások 4 naptól akár 3 hétig is elnyúlhattak, ha az adott személy valamely fontos ipari létesítménynél dolgozott. A helyi FSS ilyenkor néha közvetlenül Londonból kapott irányelveket, hogy milyen jellegű információkra van szükség. (A már kikérdezett és megbízhatónak bizonyult menekülteket a szovjet zóna által körülvett Bécsből a Semmeringen keresztül csempészte át az FSS a brit zónába.) Ezzel a módszerrel az FSS alakulatok tekintélyes mennyiségű információt halmoztak fel a Csepelen gyártott gépektől kezdve az egyes helységeknél állomásozó szovjet csapatokig mindenről.[25]

A 40-es évek második és az 50-es évek első feléből származó magyar államvédelmi (ÁVO-ÁVH, Kat. Pol.) szervek irataiban igen gyakran feltűnt az FSS rövidítés. Az angol kapcsolatokkal rendelkező „kémgyanús" személyeket legtöbbször az „I.S."-szel[26] vagy az FSS-szel hozták kapcsolatba. Ezek a rövidítések angol vonatkozású esetekben szinte „mitikus" jelentőséget kaptak és előszeretettel szerepeltették őket a nyomozati iratokban.

A magyar állambiztonsági szervek FSS-szel kapcsolatos ügyeiről és hivatalos felfogásáról „Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc" című belügyminisztériumi összefoglaló[27] nyújt részletes áttekintést. E dokumentum szerint „az angol FSS ezeknek a [magyar] disszidenseknek a folyamatos és módszeres kihallgatására »rendezkedett be«, ezzel a speciális módszerrel a magyarországi kato-

[23] *Clayton* 1993. 201–202. o.

[24] *Steers* 1996. 159–160. o.

[25] Uo.

[26] Az ún. „I.S. vonal" a [Secret] Intelligence Service-re (SIS, ismertebb nevén MI 6), vagyis az angol civil hírszerző szervre utalt.

[27] Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc 1945–1949. 3. k. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ABTL) 4.1. A-1363/3. (A továbbiakban: Az állam biztonsága...)

nai helyzetre, a politikai és gazdasági viszonyokra utaló hírszerző-információk tömegének jutott birtokába."[28] Konkrét esetekre hivatkozva azt is tudni vélik, hogy a kihallgatásoknál az FSS korábban hadifogságba esett magyar tiszteket alkalmazott, később pedig civileket is. Külön kiemeli az anyag az MHBK tagjainak szoros együttműködését az ausztriai FS egységekkel. Az irat kémek beszervezésével is megvádolja az FSS-t: „A magyar államvédelmi szervek több olyan kémügyet derítettek fel és lepleztek le, amelyek a klagenfurti FSS kirendeltség valamelyik irodájában keletkeztek."[29] Ezek a beszervezések általában a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok felderítésére szolgáltak. Állítólag némelyiküket még láthatatlan tinta készítésére is kioktatták, hogy majd azzal írjanak jelentéseket.[30]

A BM összefoglalója sok magyar nevet említ, akik kapcsolatban álltak az FSS-szel és természetesen mindenhol igyekeznek megjegyezni, hogy az illető a régi „horthysta" rendszer bizalmi embere (katonája), vagy nyilas pártszolgálatos volt. A kor magyar biztonsági szerveire közismerten jellemző súlyos túlzások és a több esetben teljesen hiányzó konkrétumok arra figyelmeztetnek, hogy a közölt adatokat óvatosan kell kezelnünk. Mindenesetre a brit szakirodalom és visszaemlékezések alapján megállapíthatjuk, hogy az FSS valóban komolyan foglalkozott a magyar menekültek kikérdezésével az 1945–1955 közötti magyarországi ipari és katonai viszonyok megismerése érdekében. A visszaemlékezésekben található olyan megjegyzések pedig, mint például amelyik az FSS-nek a határon a magyar menekültekkel „ellenkező irányba utazó"[31] embereiről szólt, vagy amelyik arról beszélt, hogy az „FSS jelentős forgalmat bonyolított Magyarország és Ausztria között oda-vissza,"[32] arra engednek következtetni, hogy a magyar államvédelmi szervek feljegyzései nem voltak minden alap nélkül valók, bár az egyes esetek valóságtartalmának megállapítása 60 év távlatából már jelentős nehézségekbe ütközik.

Az FSS magyarországi aktivitásának mértékét jól példázza Bruno Pontecorvo érdekes esete. Pontecorvo atomfizikus volt és a harwelli atomenergetikai kutatóállomáson dolgozott Nagy-Britanniában, 1950 szeptemberében azonban hirtelen eltűnt. Az ügy fontossága miatt a brit kémelhárítás, az MI5 azonnal nyomozni kezdett, és kiderült, hogy a kommunista-szimpatizáns Pontecorvo a Szovjetunióba ment és ott telepedett le. 1953 tavaszán a Bécsben állomásozó 291. FSS tudomására jutott, hogy Pontecorvo Budapestre utazott egy tudományos konferenciára, és a szekció feladata lett volna, hogy kiszöktesse a tudóst Magyarországról. Az akció sikertelenül zárult: megtették a szükséges előkészületeket, megszervezték az utat, azonban Pontecorvo nem volt hajlandó visszatérni nyugatra. Nem jelent meg a megbeszélt találkozón, pedig mindenre felkészült, felfegyverzett (de rejtőzködő) FSS-tisztek és katonai rendészek várták Bécs egyik közterén, az előkészített RAF gép pedig aznap estére már Londonba repítette volna.[33]

[28] Az állam biztonsága... 159. o.

[29] Uo. 160. o.

[30] Uo. 162. o.

[31] *Steers* 1996. 159. o.

[32] Uo. 161. o.

[33] Bruno Pontecorvo 1993-ban hunyt el az oroszországi Dubnában, Lenin renddel-kitüntetett, nemzetközileg is elismert tudósként. *Fizikai Szemle,* 1994. 9. sz. 370.o.

A Pontecorvo-eset azt is jól bemutatja, hogy az FS szekciók milyen szorosan együttműködtek az angol polgári biztonsági szervekkel. Más beszámolókból tudjuk, hogy nem csak a brit, hanem nemegyszer az amerikai titkosszolgálatokkal is együttműködtek.[34] Munkájuk, mivel tevékenységüknek szinte minden vonatkozása folyamatosan a szovjet haderő felderítésére, illetve egyéb, a szovjet érdekekkel ellentétes célok elérésére irányult, a Vörös Hadsereg erőteljes ausztriai és magyarországi jelenléte miatt nem nélkülözte a feszültséget.[35]

CSDIC

A CSDIC hadifogoly-kihallgató központokról kevesebb adat áll rendelkezésre, a magyar állambiztonsági iratokban sem igen bukkannak fel. Több ilyen létezett a háború alatt, részben Angliában, részben pedig közelebb a hadszíntérhez (pl. az említett kairói központ.)[36] Ezekbe kerültek a legfontosabb, magas rangú vagy különösen értékes információ birtokában lévő foglyok. Az elfogott katonákat általában már a harcoló csapatok parancsnokságán kikérdezték a harc folytatásához közvetlenül szükséges adatokról (ezt rendszerint az adott egységhez csatolt FSS végezte), és csak ezután küldték hátra a magasabbegységhez, illetve onnan az értékesebb foglyokat egy CSDIC-be, széleskörű kihallgatásra.[37]

A CSDIC-ben már többnyire nem a fronttal, hanem a hátország állapotával kapcsolatos kérdéseket tettek fel (mikor volt utoljára otthon, milyen a lakosság hangulata, milyen anyagi és pszichológiai károkat okoztak a légitámadások, milyen nyersanyagokból van hiány, építenek-e új gyárakat, kikötőket, hol vannak hadianyagraktárak, hol állomásoznak csapatok és milyen méretűek stb.).[38] Sanders beszámolt róla, hogy amikor a kihallgatótábor Róma közelébe költözött, számos olyan hadifogoly érkezett hozzájuk, aki sokat tudott az észak-franciaországi védelmi rendszerről. Ezeket a foglyokat légi úton elküldték az angliai CSDIC-k egyikébe, hogy a tőlük kapott információkat közvetlenül tudják felhasználni a partraszállás előkészítéséhez.[39]

A fronton végrehajtott kihallgatásoktól a CSDIC abban is különbözött, hogy – amint elnevezése („Összhaderőnemi") is mutatja –nem csak a (szárazföldi) haderőt, hanem a többi haderőnemet érintő kérdésekről is kifaggatták a foglyokat.

A CSDIC kihallgatói között nagy számban voltak az Intelligence Corps katonái.[40] Mielőtt valakit felvettek a CSDIC-hez, el kellett végeznie egy két részből álló tanfolyamot. Az első rész címe „Know your enemy" (Ismerd meg az ellenséget!) volt, ennek keretében a német Wehrmacht felépítését, rangjait, egyenruháját, kitüntetéseit, fegyverzetét, stb. kellett megismerni. A második szakaszban a kihallgatások lefolytatásának mikéntjét tanították, beleértve a Genfi Egyezmény szabályait.[41]

---

[34] *Steers* 1996. 74–75. o.

[35] *Clayton* 1993. 202. o.

[36] Uo. 91–92. o.

[37] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 408. o.

[38] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 36. o.

[39] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 364. o.

[40] *Clayton* 1993. 92. o.

[41] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 360. o.

Edgar Sanders Magyarországon

Sanders tényleges magyarországi tevékenységének bemutatása előtt érdemes figyelmet szentelni egy, a HM Katonapolitikai Osztályán készült dokumentumnak. Szügyi Zoltán, a Szent László Hadosztály egykori parancsnoka a Kat. Pol. kihallgatásán 1947. február 11-én[42] beszámolt arról, hogy 1945 szeptemberében, miután angol csapatoknak adta meg magát Ausztriában, Klagenfurt térségében, az osztrák legitimisták kezdeményezésére részt vett egy tárgyaláson, melyen az osztrák csoport az irányban tapogatózott, hogy milyen lenne a Habsburg-ház restaurációjának magyar fogadtatása. (Szügyiék e tapogatózások elől elzárkóztak.) Ezen a tárgyaláson Szügyi szerint részt vett „Sanders őrnagy, az angol titkos szolgálat vezetője" és még két angol tiszt. A név szándékos említését, említtetését kizárhatjuk, mivel Szügyi kihallgatása a Standard-per előtt 3 évvel történt.

Sanders az esetet vallomásaiban nem említi, rangja nem őrnagy, hanem százados volt, és beszámolója szerint csak novemberben ment először Ausztriába. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy Szügyi Zoltán valóban Edgar Sandersről beszélt, már csak a „visszaemlékezés" műfaji sajátosságai, valamint amiatt sem, hogy a vallomás és a tényleges esemény között mindkét személy esetében több év telt el. Ha a beszámoló igaz, bizonyítottá válik, hogy Sanders már a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol katonai missziójánál kapott feladata előtt foglalkozott magyar vonatkozású ügyekkel.

Sanders a brit katonai misszióban

Sanders 1946 tavaszán érkezett Budapestre az O. P. Edgecumbe vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló brit katonai misszióhoz.[43] A misszióban hivatalosan a sírfelkutató csoporthoz tartozott, melynek az volt a feladata, hogy lokalizálja a háború alatt Magyarország felett lelőtt brit (és brit nemzetközösségi) pilóták nyughelyét és megállapítsa személyazonosságukat.[44]

A Standard-per vádirata azt állítja, hogy Sanders feladata a SZEB-ben a szovjet és magyar katonai alakulatok után való kémkedés és gazdasági hírszerzés volt, a sírfelkutatás csak mindennek álcázására szolgált,[45] amit a tárgyaláson Sanders is megerősített. Ezek a tények azonban önmagukban még nem bizonyítanak semmit, hiszen a Rákosi-éra koncepciós eljárásainak keretében elhangzott állítások nem kezelhetők a megfelelő kritikai szűrés nélkül.

A SZEB tagjainak nem csak lehetőségük volt információk gyűjtésére az ország katonai és gazdasági helyzetéről, hanem feladatuk is volt ez. Tevékenységüket nyíltan (és a katonai misszió tagjai, mint Sanders is, egyenruhában), a szovjetek tudtával és egyetértésével végezték.[46] Ha tehát Sanders gyűjtött is adatokat a brit katonai misszió tagjaként, azt jogilag aligha lehet kifogásolni.

---

[42] ÁBTL 3.1.9 Magyar Közösség-ügy. V-2000/24., 190–192.o.

[43] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 365. o.

[44] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 382. o.

[45] Geiger, Vogeler, Sanders és kémtársai a törvényszék előtt. Budapest, é. n. [1950.] 10. o. (A továbbiakban: Geiger, Vogeler...)

[46] Edgecumbe vezérőrnagy olvasói levele: *The Times,* 1950. február 22., 7. o.

Attól függetlenül azonban, hogy ez a tevékenység jogos volt-e vagy sem, végrehajtásának részletei érdekes adalékot nyújtanak a brit misszió működéséről rendelkezésre álló információkhoz. Sanders erről az időszakról szóló vallomásain szintén nem látszik különösebb torzító hatás, nem tartalmaznak kirívó elemeket, mai ismereteink alapján nagyon is elképzelhetők az ott leírtak.

Elmondja,[47] hogy az ausztriai brit főhadiszállásról vagy egyéb forrásból gyakran érkeztek jelentések és hírek magyarországi szovjet csapatmozdulatokról vagy új egységek érkezéséről. Ilyenkor a sírfelkutató csoport kijelölt egy olyan helységet, ahol tudomásuk szerint voltak lelőtt, azonosítandó brit repülők (hiszen az utazáshoz hivatalos engedély kellett), és amely közel feküdt a szovjet csapatmozgás feltételezett helyéhez. A körzetbe érve azután valamilyen ürüggyel megálltak egy paraszthánál, egy falusi vendéglőben, vagy szerviz-állomásnál, és – a magyarul tudó altiszt segítségével – beszédbe elegyedtek a helyiekkel. Sanders elmondása szerint „abban az időben, 1946-ban nagyon könnyű volt a hírek beszerzése," mert a lakosság többsége ellenséges volt a megszálló szovjet hadsereggel szemben, így „könnyen hajlott arra, hogy beszéljen."[48] Ilyenkor az alkalmat kihasználva nem csak a szovjet csapatmozgásról, de az aratásról és egyéb gazdasági kérdések felől is érdeklődtek az angol tisztek. A másik bevett módszer a feltételezett csapatmozgás felderítésére az adott körzetben fekvő, angol tulajdonban lévő üzemek vagy birtokok meglátogatása volt. (Erre a fegyverszüneti szerződés – melynek végrehajtását a SZEB volt hivatott ellenőrizni – 13. pontja adhatott lehetőséget.[49])

Sanders elmondása szerint egyébként mindenféle vidéki utat igyekeztek információk gyűjtésére felhasználni. Ha az úton velük azonos irányba haladó orosz katonákat láttak, mindig felajánlották, hogy elviszik őket kocsival egy darabon, és beszélgetésbe elegyedtek velük. Az orosz katonák általában nagyon tartózkodtak attól, hogy pontosan megjelöljék, melyik egységhez tartoznak, de a parancsnokuk nevét gyakran megmondták. A beszélgetés során különböző részletekből meg tudták állapítani az alakulat típusát (páncélos, gyalogos stb.), hogy utánpótlás-egység-e, és hogy merrefelé állomásoznak. Út közben mindig feljegyezték a látott katonai járművek azonosítószámait is,[50] amikről a misszió központjában részletes nyilvántartást vezettek: 5 rubrikát kellett kitölteni a megfigyelt járműről: 1. a jármű száma, 2. a megfigyelés dátuma, 3. a megfigyelés helye és a jármű haladási iránya, 4. voltak-e a jármű mellett csapatok vagy páncélosok, 5. egyéb feljegyzések (ide írták az egységet, amennyiben ismeretes volt.) Az összegyűjtött adatokat minden hétfőn elküldték a bécsi főhadiszállásra.[51]

A parasztházaknál való megállás módszerét sem kizárólag konkrét csapatmozgások felderítésére alkalmazták. Ha valamilyen ürüggyel – Sanders az étkezéshez való teavíz

[47] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 382. o.

[48] Uo.

[49] „13. Magyarország Kormánya kötelezi magát, hogy magyar területen, az Egyesült Nemzetek és azok polgárainak összes törvényes jogait és érdekeit illetően, a háború előtti helyzetet állítja vissza és teljes épségben visszaszolgáltatja azok tulajdonát." A Szövetséges Hatalmak és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezmény, Moszkva, 1945. január 20. In: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. k. Szerk.: *Romsics Ignác*. Budapest, 2000. 381.o.

[50] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 382–383. o.

[51] Uo. 418. o.

forralását említi – betértek egy házhoz, beszélgetés közben igyekeztek felmérni a parasztok általános hangulatát, azt, hogy milyen a termés, hogy hogyan reagálnak a szovjet csapatok jelenlétére, milyen a vélemény a földreformról, stb.

Híranyag gyűjtésén kívül ezeket az alkalmakat a csendes propaganda céljaira is felhasználták. Sanders beszámolója[52] szerint ez Edgecumbe vezérőrnagy személyes utasítása volt minden tisztje számára a brit politikai misszió kérése alapján, mivel a tiszteknek több lehetőségük volt, hogyvidékre utazzanak. Előírás volt azonban, hogy ezt csak nagyon finom módszerekkel, feltűnés nélkül volt szabad végrehajtani, nehogy az angolok konfrontálódjanak a szovjet parancsnoksággal. A beszélgetéseken tett finom célzásokon kívül jellemző példája a csendes propagandának az, hogy az angol tisztek vidéki útjaikra általában szándékosan több ellátmányt vittek magukkal, mint amire szükségük volt, és amikor valamilyen apró szívességet kérve betértek egy házba, a beszélgetés után, távozáskor a háziaknak otthagytak ajándékba egy dobozt az ellátmányukból. A megszálló hadseregnek a lakossággal szembeni atrocitásairól értesülve ezzel az apró fogással is tudatosan arra törekedtek, hogy a nép számára nyilvánvaló legyen a szovjet és az angol hadsereg viselkedése közötti különbség, s így áttételesen a két ország megítélése is pozitívan módosuljon az angolszászok javára.[53]

A brit katonai misszió szovjetekkel szembeni óvatossága tűnik ki abból is, amit Sanders a feltűnően barátságos idegenekről mond.[54] Nyilvános helyen, pl. étteremben gyakran előfordult, hogy valaki odalépett hozzájuk és a magyarul beszélő altiszttől érdeklődött, hogy „ki is a vele levő tiszt tulajdonképpen," sőt,lelkesen be is akart mutatkozni. Az angolok az ilyen emberrel mindig nagyon óvatosan bántak, mert tartottak attól, hogy az illető a szovjet parancsnokság kéme lehet.

A Sanders elleni katonai vonatkozású vádak a Standard-perben

A tárgyaláson Sanders katonai múltját csak igen felületesen, vázlatosan érintették, számos vallomásában részletesen feltárt pályafutásának csak legfőbb állomásait említve. Ez a rövidített változat is csak a megfelelő hatás elérése érdekében hangzott el a tárgyaláson. Rákosi Mátyás személyes utasítást adott arra nézvést, hogy „a vádiratban pontos adatokkal és dátumokkal legyen benne, hogy mióta kém (...) Sanders, milyen iskolát vég[zett.]"[55] Katonai kiképzésének – ami a budapesti Standard Rt.-től némileg távolálló téma! – rövid bemutatása a perben kizárólag annak illusztrálására szolgált, hogy az angolnak mekkora „kémkedési tapasztalata" volt már a Standardhez való megérkezése előtt. Hogy a hallgatóságban ez a kép minél biztosabban kialakuljon, Sanders katonai múltjának ismertetésekor durva egyszerűsítéseket is alkalmaztak a per kidolgozói. A vádiratban ez áll: „A kémiskola elvégzése után a »Military Intelligence 5.« és később más kémszervezetek beosztottjaként kémkedett (...)"[56] Attól eltekintve, hogy egy mondatban

[52] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 384. és 416. o.

[53] Uo. 416. o.

[54] Uo. 382. o.

[55] Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS-276.f.-65.cs. 184.ő. e. Rákosi 1950. február 2-i utasítása. 8. o. (Ugyanez vonatkozott az amerikai vádlott, Vogeler múltjára is.)

[56] Geiger, Vogeler... 10. o.

háromszor szerepel a „kém" szó,[57] a hatást azzal is fokozni kívánták, hogy megemlítettek egy „hírhedt" szervezetet, az MI 5-öt, mint Sanders munkáltatóját. Az MI 5 azonban Sanders egyik vallomásában sem szerepelt ilyen összefüggésben, és nem is szerepelhetett, hiszen egy civil szervezetről van szó, amely a Nagy-Britannia területén belüli elhárításért felel.[58] Említését csakis az indokolhatta, hogy Sanders személyét még misztikusabbá tegyék.

A perben Sanders Intelligence Corps-beli és FSS-múltjára vonatkozó tárgyi bizonyítékokat is felvonultattak,[59] ugyanis a házkutatás során megtalálták katonai iratait. Ezek fotómásolatai ma is megtalálhatóak a per iratanyagában.[60]

Sanders elmondása szerint 1947 elején hazautazott Angliába, ott leszerelt, majd visszatért Magyarországra a Standard Rt. külföldi tulajdonosának képviseletében. A perben ellene elhangzott vádak túlnyomó része erre az időszakra vonatkozik. Ehelyt azért érdemes foglalkozni a Sanderst civilként ért vádakkal, mert azok egy része katonai jellegű hírszerzésre utalt.

Ezt az időszakot tekintve jóval több ellentmondásba és homályosabb pontba ütközünk a nyomozati anyagot vizsgálva. Mivel e periódus kulcsfontosságú volt Sandersnek a Standard-ügyben betöltött szerepét tekintve, a vallomásokban is erőteljesebben érvényesült az ÁVH torzító hatása, hogy az adott részlet minél inkább illeszkedjen a koncepcióba.

Sanders vallomásában és a tárgyaláson[61] úgy nyilatkozott, hogy az angol hadügyminisztériumban utasították, Budapestre való visszatérése után folytassa azt a munkáját, amit a katonai misszió tagjaként végzett. Azt mondták neki, hogy civil rendszámú kocsija jó lehetőséget nyújt a vidéken való feltűnés nélküli utazásra, használja ezt ki információk gyűjtésére[62] és lépjen kapcsolatba a budapesti angol követséggel.

Sanders azt vallotta,[63] hogy a budapesti angol követségen többek között Capron alezredessel, a katonai attaséval, és Smith kereskedelmi attaséval volt kapcsolata, akik megbízásokat adtak neki különböző katonai és gazdasági adatok megszerzésére.[64] Ezeket az információkat Sanders két úton szerezte be. A híradástechnikával és az iparral foglalkozó adatokhoz munkahelyéről, a Standardból, a különböző katonai alakulatokra vonatkozó értesülésekhez pedig vidéki útjai során illetve vidéki ismerősei által jutott hozzá.

---

[57] Rákosi 1950. február 6-i utasításában a vádirat szövegezésén több helyen úgy finomított, hogy a bonyolultabb megfogalmazások helyett a „szabotázs" szó használatát írta elő. A cél az volt, hogy az üzenet minél szélesebb rétegek számára befogadható legyen. MOL M-KS-276.f.-65.cs. 184.ő. e. 12–13. o.

[58] Az MI 5 a Military Intelligence 5 rövidítése, amely arra utal, hogy a szervezetet még a második világháború előtt egy időre formálisan betagolták a brit Hadügyminisztériumban működő Katonai Hírszerzési Igazgatóságba (Directorate of Military Intelligence), annak 5. osztályaként. Elnevezése és azon tény ellenére, hogy a kezdetekben egy katona (Kell vezérőrnagy) vezette, az MI 5 civil szervezet. Hivatalos neve Security Service (Biztonsági Szolgálat.) Hasonló okokból maradt meg a köztudatban a szintén civil SIS (Secret Intelligence Service, Titkos Hírszerző Szolgálat) MI 6 néven. (MI 5: elhárítás az Egyesült Királyság területén; MI 6: külföldi hírszerzés.) *Clayton* 1993. 15., 63., 83. o.

[59] Geiger, Vogeler... 62–63. o.

[60] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 12. doboz. V-600/26.

[61] Geiger, Vogeler... 62. o.

[62] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 14. doboz. V-600/31. 228. o.

[63] Geiger, Vogeler... 63. o.

[64] A két attasét ezért 1950 márciusában a magyar kormány „persona non grata"-nak minősítette.

Sanders elmondása szerint a híradástechnikát érintő információkat mindig Geiger Imrén, a Standard magyar igazgatóján keresztül szerezte be. Meg kellett például tudnia, hogy a magyar cégek (Standard, Telefongyár, Tungsram stb.) milyen híradástechnikai és elektronikai felszereléseket gyártanak a Néphadsereg részére.[65] Egy alkalommal az angol követség légügyi attaséja a magyar távközlési hálózat térképét kérte tőle, állítólag azért, hogy a stratégiai bombázók számára kijelölhessék a célpontokat.[66] Tény, hogy ezt az esetet a fogdában Sanders cellatársának is elmesélte, és logikailag sem elképzelhetetlen, hogy az angolok, a harmadik világháborúra való készülés légkörében, kíváncsiak lettek volna ilyen információra. Azonban, ha ez a részlet igaz is, az bizonyos, hogy a tárgyaláson jócskán kiszínezték, mégpedig úgy, hogy az attasé ott helyben átrajzolta volna az irodája falán lógó térképre (amely a magyarországi bombázási célpontokat ábrázolta) a fő csomópontokat. Emiatt a vád miatt a budapesti brit követ hivatalosan tiltakozott a magyar Külügyminisztériumnál.[67]

A vidéki csapatmozgásokról illetve a vidéki üzemek termeléséről Sanders a peranyag szerint leginkább Fejér- és Veszprém megyéből szállított adatokat. Ez azzal állt összefüggésben, hogy a Balaton mellett (Balatonarácson, majd Felsőörsön) villát bérelt, így ezeken a területeken mindig jó ürüggyel utazhatott át.[68] A felsőörsi villában általában nagy társaság gyűlt össze, akik a háztulajdonos, Justh István felsőörsi prépost (és a Standard-főper[69] VI. rendű vádlottja) ismerősei voltak. Sanders tőlük jutott hozzá a Péti Nitrogéngyárra, a peremartoni, fűzfői és balatonfüredi üzemekre, a veszprémi és a pápai repülőterekre és az ott állomásozó repülőgépekre, a Veszprém környéki szovjet csapatokra, stb. vonatkozó adatokhoz és információkhoz.[70] Sanders módszerére vonatkozóan ellentmondásosak a fennmaradó iratok. Vallomásaiban többször is azt állítja, hogy Justhot kivéve a társaság tagjaitól általános beszélgetés közben gyűjtötte az adatokat, de a tárgyaláson már természetesen mint „ügynökei" jelentek meg ezek a személyek.[71] Egy másik forrás arról számol be, hogy Sandersék naphosszat a felsőörsi ház teraszán üldögéltek és a közeli Szentkirályszabadja katonai repülőteréről fel- és oda leszálló gépeket figyelték, és ebből „messzemenő következtetéseket vontak le."[72]

Belátható, hogy ez a széleskörű információszerzés nagy hasonlóságot mutat a magyar menekülteket minden gazdasági és katonai adatról kifaggató ausztriai FSS-tisztek módszereihez. Semmilyen objektív bizonyíték nem áll rendelkezésre azonban arra nézve, hogy Sanders valóban végzett volna tudatos információgyűjtő tevékenységet. Ezen állítások valódiságát ma már lehetetlen pontosan leellenőrizni. A rendelkezésre álló bizonyítékok mindenesetre a vádak igazsága ellen szólnak. A perben Sanders „ügynökeinek" nevezett személyek – az 1957-es ügyészségi felülvizsgálat során, ahol immár szabadon

[65] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 5. o.

[66] Geiger, Vogeler... 66. o.

[67] MOL XIX-J-1-k KÜM. Admin. NBr. 1945–1964. 4. doboz/26b tétel, 02310/1950.

[68] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600/a., 383. o.

[69] A nyilvános főperen kívül a Standard-ügyben lefolyt több zárt mellékper is.

[70] Geiger, Vogeler... 111., 133–134. o.

[71] FL VII.5.e 1789/1950. Standard-per. 1. doboz. V-600., 4. o.

[72] *Kozma László:* Egy Kossuth-díjas börtönévei. Budapest, 2001. 131. o. (Kozma a Standard műszaki igazgatója volt, a II. vádlottcsoportban 15 évre ítélték.)

beszélhettek – egytől-egyig tagadták, hogy híranyagot szolgáltattak volna az angolnak. Özv. Lähne Andrásné (Justh csopaki ismerőse és Sanders állítólagos ügynöke) például így vallott 1957-ben: „A nyomozás során úgy születtek meg az én »kémadataim,« hogy megkérdezték, jártam-e a Balaton mellett, és igenlő feleletem után megnézték, hogy mi van a környéken olyan hely, ahol adatot szerezhettem volna – szerintük – és azt vették bele. Így került bele Fűzfő és Peremarton. Azt is kérdezték, hogy Veszprémbe szoktam-e járni, mire elmondtam, hogy évente egyszer be szoktam menni. Ebből lett az a vallomás, hogy én ott katonai épületeket figyeltem meg és következtettem az ott lévő alakulatok létszámáról. Visszaemlékszem arra is, hogy Sanders vádiratában szerepel, hogy én a Veszprém melletti repülőterek állapotáról, az ott levő gépekről, vagy alakulatokról tájékoztattam őt. Én ilyen vallomást soha nem is tettem, nem is igaz egy szó sem belőle."[73]

Értékelés

Sanders személyének jelentőségét hadtörténeti szempontból nem a per során bemutatott, sok –megválaszolhatatlannak tűnő – kérdést felvető 1947–1949 közötti, civilként végzett tevékenysége adja, hanem sokkal inkább az, hogy általa betekintést nyerhetünk az angol hadsereg különleges hírszerző egységeinek tevékenységébe és a SZEB brit katonai missziójának módszereibe.

A modern nyugati szakirodalommal összevetve látható, hogy a magyar állambiztonsági szerveknek a brit katonai hírszerzés második világháborút követő magyarországi aktivitásával kapcsolatos vádjai – legalábbis általánosságban – nem teljesen alaptalanok. Az 1945 utáni új rendben a jelentősen meggyengült Nagy-Britannia sem gazdasági, sem geopolitikai szempontból nem engedhette meg magának, hogy hathatós eszközökkel lépjen fel a szovjetek magyarországi, de általában közép-európai terjeszkedése ellen.[74] Ez azonban korántsem jelentett egyet a teljes belenyugvással: az angolok minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek a magyar katonai potenciált és az itt állomásozó orosz hadsereg erejét felmérni, hogy a nagy szovjet túlerő ellenére minél eredményesebben vehessék fel velük a harcot egy esetleges harmadik világháborúban.

[73] MOL XX-10-k Legfőbb Ügyészség, Politikai Osztály 51727/1957/II. dosszié. Jegyzőkönyv özv. Lähne Andrásné ügyében, 1957. máj. 15.

[74] *Max, Stanley M.:* The United States, Great Britain and the Sovietization of Hungary, 1945–1948. New York, 1985. 140–144. o. és *Romsics Ignác:* A brit külpolitika és a „magyar kérdés," 1918–1946. *Századok,* 1996. 2. sz. 324. o.

Attila Szörényi

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE ENGLISH MILITARY INTELLIGENCE AS SEEN THROUGH THE CASE OF EDGAR SANDERS, FEBRUARY 1950

Summary

Edgar Sanders was the English-nationality defendant of the Standard-case, a show trial that took place in Budapest in 1950. His importance to military history lies in the fact that before holding a position at this company he was a security officer at the British Army during World War II, and after the war he was member of the English military mission to Hungary. His detailed confessions at the State Security Authorities, whose pieces of information can mostly be verified when compared to the modern literature on the topic, give much evidence of the English military mission's intelligence work, and of British military intelligence services whose work is practically unknown in Hungary even among experts, though they frequently appear in state security documents of the time.

With the help of the documents the author describes Sanders's ever changing military career, his duties at the mission, and the units (Intelligence Corps, FSS and CSDIC) where he served. It also deals with the charges against Sanders in the trial that accused him of military spying between 1947 and 1949, the truth of which is strongly questioned.

Attila Szörényi

COMPLÉMENT À L'HISTOIRE DES RENSEIGNEMENTS MILITAIRES ANGLAIS À LA LUMIÈRE DE L'AFFAIRE D'EDGAR SANDERS, FÉVRIER 1950

Résumé

Edgar Sanders fut l'accusé de nationalité anglaise d'une procédure truquée dite «affaire Standard» qui se déroula à Budapest en 1950. Son importance du point de vue de l'histoire militaire s'explique par le fait qu'avant de prendre son poste à l'entreprise Standard, il fut officier des renseignements de l'armée anglaise durant la seconde guerre mondiale et qu'après la guerre, il devint membre de la mission militaire anglaise en Hongrie. Confirmés en grande partie par la littérature spécialisée moderne, ses aveux détaillés faits au Bureau de la Sûreté de l'État constituent une source riche qui permet de connaître la collecte d'informations menée par la mission militaire anglaise et l'activité de certains services de renseignements militaires anglais qui sont à peine connus des professionnels hongrois, bien qu'ils soient souvent mentionnés dans les documents d'époque de la Sûreté de l'État.

Sur la base des documents, l'auteur présente la carrière militaire mouvementée de Sanders, ses activités auprès de la mission, ainsi que les unités (Intelligence Corps, FSS, CSDIC) dans lesquelles il servait. Il évoque également les accusations d'espionnage militaire concernant les années 1947–1949 qui furent avancées contre Sanders lors du procès, mais dont la véracité reste sujette à caution.

Attila Szörényi

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ENGLISCHEN MILITÄRAUFKLÄRUNG IM SPIEGEL DES FALLS EDGAR SANDERS, FEBRUAR 1950

Resümee

Der englische Staatsbürger Edgar Sanders war Angeklagter des im Jahre 1950 in Budapest abgewickelten Konzeptionsverfahrens, der sogenannten Standard-Sache. Die militärgeschichtliche Bedeutung seiner Person rührt daher, dass er vor seinem Amt bei dieser Firma, während des Zweiten Weltkriegs, Abwehroffizier der britischen Armee gewesen war und mit dem Kriegsende Mitglied der englischen Mission in Ungarn wurde. Seine detaillierten Aussagen bei der Staatssicherheitsbehörde, deren Informationen im Vergleich zur modernen Fachliteratur größtenteils nachweisbar sind, erweisen sich als reichhaltige Quelle hinsichtlich der Informationssammlungstätigkeit der englischen Militärmission, sowie der Tätigkeit von britischen Militäraufklärungs- und Abwehrorganen, die in Ungarn sogar den Fachkreisen im Großen und Ganzen unbekannt sind, obwohl sie in den zeitgenössischen Staatssicherheitsdokumenten oft aufscheinen.

Der Verfasser stellt anhand der Dokumente die an Ereignissen reiche Militärlaufbahn von Sanders, seine Aufgaben bei der Mission, bzw. diejenigen Verbände (Intelligence Corps, FSS, CSDIC) vor, in denen er diente. Die Studie beschäftigt sich auch mit den im Prozess gegen Sanders vorgetragenen militärischen Spionagevorwürfen bezüglich der Jahre 1947–49, deren Wahrheit jedoch stark angezweifelt werden kann.

Аттила Сёреньи

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ АНГЛИЙСКОЙ ВОЕННОЙ РАЗВЕДКИ В СВЕТЕ ДЕЛА ЭДГАРА САНДЕРСА, ФЕВРАЛЬ 1950 ГОДА

Резюме

Эдгар Сандерс был английским гражданином и обвиняемым в концепционном процессе, проходившем в Будапеште в 1950 году. Военно-историческое значение его личности придает тот факт, что он, прежде, чем занять свою должность на предприятии, во время второй мировой войны, работал разведчиком в контрразведке британской армии, а по окончанию войны был членом английской военной миссии в Венгрии. Его детальные показания, сделанные в Управлении Внутренней Госбезопасности Венгрии, содержавшие информацию, которая в основном – в сопоставлении с современной специальной литературой – большей частью не была ложной и могла быть подтверждена, оказались богатым источником сведений о деятельности английской военной миссии по сбору информации, а также о такой разведывательной и контрразведывательной деятельности органов военной разведки и контрразведки Англии, которые в нашей стране являются неизвестными и в специальных кругах, несмотря на то, что они часто фигурируют в документах госбезопасности Венгрии того времени.

Автор статьи на основании этих документов показывает военную динамическую карьеру Сандерса, описывает задания, исполнявшиеся им в миссии, а также характеризует те воинские части, в которых но служил (Intelligence Corps, FSS, CSDIC). Автор затрагивает также и обвинения в военном шпионаже, выдвинутые в судебном процессе против Сандерса в период 1947–1949 гг., хотя их реальность может быть сильно поставлена под вопрос.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

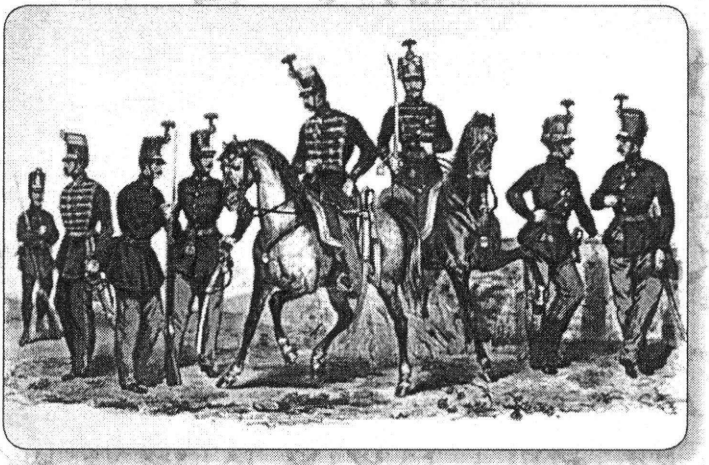

Urbán Aladár

Batthyánytól Kossuthig

Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén

Argumentum

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KALÓ JÓZSEF

SZOMBATHELYI FERENC MEMORANDUMA

Szombathelyi Ferenc személyét és vezérkarfőnöki működését napjainkban is számos ellentmondás kíséri, ezért indokolt ennek alapos, politikamentes, szakmai módszerekkel történő feltárása. Az eddig is közismert volt, hogy Szombathelyi Ferenc a Honvéd Vezérkar Főnökévé történt kinevezését egy memorandumának köszönhette, melyben Magyarország második világháborús részvételének csökkentése mellett érvelt, s a háborúnak Magyarország szempontjából kétséges kimenetelére hívta fel a figyelmet. E memorandum megegyezett a kormányzó, Horthy Miklós felfogásával, s döntően ez vezetett Szombathelyi kinevezéséhez.

Jelen tanulmányunkban azt kívánjuk bizonyítani, hogy ez a memorandum azonos Szombathelyinek egy 1941 augusztusában László Dezsőhöz[1] intézett levelével. A levél keletkezési körülményeinek pontosabb megvilágítására és a Szombathelyi kinevezéséhez vezető események elemzésére egy következő tanulmányban vállalkozunk.

A levél keletkezésének megértéséhez először a László–Szombathelyi viszonyt kell ismernünk. László Dezső egyik háború utáni vallomásában azt írja, hogy Szombathelyivel személyes jó kapcsolata még abból az időből eredt, amikor együtt szolgáltak a HM VI.-1. osztályban.[2] *„Mindenkor kitüntetett megszólításával, levelével és azzal, hogy aktuális problémákról beszélt velem. Harctéri alkalmazása alatt is*[3] *levelezésben álltunk."*[4] Hogy a levelezést 1941-ben mi indította el, arról így vall László: *„Szombathelyi vezérezredes*[5] *úr egy levélben közölte, mint a leváltásra kerülő Kárpát-csoport parancsnoka*[6] *a nézetét arra vonatkozólag, hogy ez a háború nem a mi háborúnk, hanem a németeké."*[7]

A levelezésről Paravichini Jenő[8], az egyik (valószínűleg e tárgyban a legelső) levél kézbesítője is tudósít minket. A levelet augusztus 10-én ő vitte volna futárrepülővel,

---

[1] Vitéz László Dezső vezérezredes (1893–1949), 1941. március 1. és 1941. november 1. között a Honvéd Vezérkar Főnökének hadműveleti csoportfőnöke volt.

[2] Szombathelyi 1923 és 1926 között alezredesi rendfokozattal, László pedig 1925 és 1929 között őrnagyi rendfokozattal szolgálat a fenti osztály beosztottjaként.

[3] Azaz 1941 nyarán, amikor Szombathelyi a Kárpát-csoport parancsnoka volt.

[4] Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V-117743.: László Dezső 1946. január 5-én írt önéletrajza, 15. o.

[5] Ekkor még altábornagy, egészen 1941. nov. 1-ig. *Honvédségi Közlöny,* 1941. október 28.

[6] László leírásából kiderül, hogy a leváltás az alakulatok felváltásaként értendő, azaz amikor megszületett az arra vonatkozó elhatározás, hogy a Kárpát-csoportot és a Gyorshadtestet más alakulatokkal váltják fel. ÁBTL V-117743.

[7] ÁBTL V-117743.: László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása.

[8] Paravichini Jenő tüzér főhadnagy 1941. augusztus 1-jétől szeptember 4-ig volt Szombathelyi személyi segédtisztje. Előtte 1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között Lieszkovszky Pál volt a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtisztje, 1941. május 1-jétől őrnagyi rendfokozattal. HM Központi Irattár 59.388.

személyes, kézből kézbe átadásra Lászlónak, azonban (Paravichini számára szerencsés fordulatként[9]) Szombathelyi az utolsó pillanatban úgy határozott, hogy még egyéb küldeményeket is magával kell vinnie, ezért csak másnap repül. A levélről magáról – melyet a tábornok vele elolvastatott – azt írja, hogy az 8 oldal terjedelmű volt, s az első részében Szombathelyi *„igen ragyogó logikával fejtegette, hogy ez még nem a mi háborúnk és tartsátok szárazon a puskaport, ne csepegtessétek el a honvédséget, a második részében briliáns következtetéssel leírta* (...): *A németek el fogják a háborút veszteni."*[10]

László szerint tehát a levelezést a háborúban való magyar részvétel mértékének tárgyában Szombathelyi kezdeményezte. Mi késztethette erre a lépésre? Szombathelyi ismerte Lászlónak Werthre[11] gyakorolt befolyását[12], s így rajta keresztül eljuthatott Werthez, esetleg másokhoz is. Meg kívánta ragadni az alkalmat, hogy felhívja a katonai vezetés figyelmét arra, hogy az erők megőrzésére kellene törekedni.[13]

László így folytatja a Szombathelyivel való levelezéséről szóló beszámolót: *„Amikor ezt a levelét megkaptam,*[14] *írásban is válaszoltam és kifejezésre juttattam, hogy a háborúba való lépés a politika elhatározása volt és mi katonák a kapott utasítás alapján jártunk el, s különösen én, mint hadműveleti osztályvezető Werth vezérezredestől kapott parancsok szerint. E levélváltást Werth vezérezredes úrnak jelentettem is és neki az volt a nézete, hogy mi katonák és ő magára vonatkoztatva is, mint vezérkarfőnök, nem tehet mást, mint a kormánytól kapott utasítások alapján a katonai vonalon a háborút úgy vezetni, hogy ez mielőbb győzedelmesen befejeződjék. Werth vezérezredes és minden katona azt a nézetet vallotta, hogy ha már háborúba sodródott, vagy háborúba lépett az ország és ezt a háborút hivatalosan szövetséges háborúnak minősítették, akkor a katonák csakis a tiszta katonai törvények szerint járhatnak el. Fél megoldások a katonák számára nincsenek. Ha jól emlékszem, ezt levelemben Szombathelyi vezérezredes úrnak kifejezésre is jutattam."*[15]

Lukács Béla[16] a következőképpen foglalta össze László válaszlevelét: „(...) *Lényege kb. az volt, hogy nem szabad megvárnunk, amíg a németek kérnek tőlünk katonai támo-*

---

[9] Ez a repülőgép ugyanis, fedélzetén Tanos Béla vezérkari ezredessel és kíséretével, a Kárpátokban még aznap lezuhant. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VKF 1941 1. oszt. 6039/eln. Így pontosítható a levél születésének időpontja.

[10] HL Tanulmánygyűjtemény (TGY) 3150. Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről. 1973. augusztus 24.

[11] Werth Henrik vezérezredes (1881–1952), 1938. szeptember 29. és 1941. szeptember 4. között a Honvéd Vezérkar Főnöke.

[12] Szombathelyi háború utáni kihallgatásai és vallomásai során egyértelműen németbarátnak nevezte Lászlót – akárcsak Werthet és Bartha Károly honvédelmi minisztert –, s azt is kijelentette, hogy Werth e tekintetben elsősorban Lászlóra támaszkodott. László későbbi felváltásának okát is németbarátságával indokolta. ÁBTL V-101594.: Jegyzőkönyv Szombathelyi volt vezérkari főnök kihallgatásáról, 1945. október 23., Budapest Főváros Levéltára (BFL) 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírósági pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

[13] Az erők megőrzésére törekedett már a Gyorshadtestnek a közvetlen parancsnoksága alól való kiválása idején is, amikor mind Sáska, mind László előtt hangot adott ama félelmének, hogy a németek nem felszerelésének megfelelő feladatokra fogják alkalmazni ezt „az egyedüli, nagyon drágán felállított korszerű seregtestünket". HL M. kir. Gyorshadtest, Kárpát-csoport 1. doboz I/1.

[14] Tehát valószínűleg a Paravichini által vitt levélről van szó, legkésőbb augusztus közepén.

[15] ÁBTL V-117743.: László Dezső 1946. január 8-i kihallgatása

[16] Lukács Béla 1940 és 1944 között a vezérkar főnökei (előbb Werth Henrik majd Szombathelyi) megbízásából a második világháború történetének megírásával foglalkozott, így számos hivatalos iratot megkapott és a

gatást, hanem önként kell adnunk, amennyit tudunk, mert akkor szívesebben fognak később segíteni, annál is inkább, mert Románia vetekszik velünk."[17]

Szombathelyi László levelének elolvasása után felismerhette, hogy a katonai vezetés nem az erők megőrzésére, hanem újabb, még nagyobb erők kiajánlására törekszik, így remélve előnyt szerezni a csatlósok között folyó versenyben. Ekkor határozhatta el,[18] hogy komolyabb, nagyobb terjedelmű, tényekkel és érvekkel alátámasztott memorandumot készít László (s rajta keresztül a katonai vezetés) számára.

Szombathelyit 1941. szeptember elején[19] felrendelték Budapestre jelentéstételre. Mivel ennek körülményei meglehetősen homályosak, s a források is némileg ellentmondanak egymásnak, csak feltételezésekre hagyatkozhatunk felrendelésének pontos okát illetően. Ekkor már nála volt a Lászlónak szánt elkészült memorandum, de nem annak bemutatása céljából érkezett, amint arról Lieszkovszky beszámol: Horthy *„többek közt rátért Werth Henrik vkf. személyére, de a leváltásáról nem tett említést. Majd a német-magyar viszonyról a harctéren érdeklődött a kormányzó, majd arról, hogy Szombathelyinek mi a véleménye a németekről. Szóbeli véleménye elmondása után megemlítette, hogy bár nem ilyen célra, de elkészített egy feljegyzést, melyet Keresztes-Fischer Lajos főhadsegéd úrnak kívánságra át tud nyújtani."*[20] Figyelemre méltóak ebből a szempontból magának Szombathelyinek a saját kinevezése körülményeivel kapcsolatosan használt kifejezései is [kiemelés tőlem – K. J.]: *„Lehet, hogy ezen felfogásom következtében lettem a kormányzó részéről (...) a vezérkar főnökségének elvállalására felszólítva."*[21] *„Valószínűleg ezen felfogásom eredményeképpen bízott meg a kormányzó úr a vezérkar főnökségével (...)."*[22] Paravichini beszámolója szerint Szombathelyi elutazása előtt már számított vezérkarfőnöki kinevezésére,[23] ez azonban talán csak látszólagos ellentmondás. Valószínűsíthető, hogy felrendelése nem csak egy általános helyzettájékoztató megtartá-

---

vezérkar főnökeivel szoros személyes kapcsolatban állott. Ennek következtében „hivatalos koronatanúnak" tekintendő, bár visszaemlékezésében számos pontatlanságot találhatunk. HL TGY 3879. *Lukács Béla:* Életem története.

[17] Szombathelyi perének 1946. márc. 28-i tárgyalási napján tett tanúvallomásából. ÁBTL V-101594/1.

[18] Feltehetően valamikor augusztus közepén-végén.

[19] A felrendelés pontos időpontja nem ismert, szeptember 1-je és szeptember 4-e között kerülhetett rá sor, hiszen Szombathelyi augusztus 31-én még útban volt a 17. német hadsereg parancsnokságától a Kárpát-csoport parancsnokságára, Kirovográdból Proszkurovba. Szeptember 4-én pedig már megtörtént kinevezése.

[20] Szombathelyi többször is megerősítette, hogy a memorandumot Keresztes-Fischer Lajosnak nyújtotta át. Egy ismeretlen dátumú kihallgatása során (HL HM Békeelőkészítő, 3. doboz, A/II./1.) a vádirathoz írt észrevételeiben (ÁBTL V-101594/1.), valamint a HM Kat. Pol. számára írt feljegyzéseiben (BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírósági pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.) és 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvében ugyan Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter szerepel, ez azonban feltételezhetően csak elszólás vagy elírás (ÁBTL: V-101594.). Szombathelyin kívül Lakatos nevezi meg egyértelműen úgy a főhadsegédet, mint akinek kulcsszerepe volt Werth lemondásában és Szombathelyi kinevezésében. *Lakatos Géza:* Ahogyan én láttam. Budapest, 1992. 53–54. o. Lieszkovszky visszaemlékezését l. HL TGY 2833. Lieszkovszky Pál huszárezredes visszaemlékezése.

[21] BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírósági pere. 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

[22] *Gosztonyi Péter:* Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Budapest. 1990. 22. o.

[23] Egyenesen halálos ítéletnek nevezte azt! S hogy ez esetleg nem Paravichini utólagos, költői kitalációja, azt bizonyíthatja az is, hogy 1943 augusztusában ugyanilyen értelmű kijelentést tett Szombathelyi Bajcsy-Zsilinszky előtt is. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzK Kt.): Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka, 28/9.

sa érdekében történt, hanem a kormányzó valamilyen szinten már informálva volt Szombathelyi Werthétől merőben eltérő nézeteiről, s azokról kívánt személyesen is megbizonyosodni.

Szombathelyi tehát átnyújtotta a László számára írt memorandumát, s Lieszkovszky szerint *„ezzel a kihallgatás véget ért. Ebéd után a kormányzó ismét hívatta. Ekkor látta, hogy kéziratában több rész pirossal volt áthúzva. Valószínűleg azok a részek, amelyek nem magasztalták a németeket. A kormányzó megkérdezte, hogy nem fogadná-e el a Vezérkar Főnökséget? Szombathelyi igent mondott."* [24]

Szombathelyi bizonytalanságot sugárzó megfogalmazásainak véleményünk szerint lehet még egy magyarázata. Ezekkel a kifejezésekkel arra is utalhatott, hogy Horthy nem mindenben értett egyet az ő felfogásával, s erre Lieszkovszky is céloz – mint fentebb láthattuk –, amikor azt írja, hogy a kormányzó aláhúzta a memorandumban a németeket nem magasztaló részeket. Érdemes tehát arra is kitérnünk, hogy mi lehetett magának Horthynak a felfogása ebben az időszakban a háborút illetően. 1941 áprilisában Horthy egyetértett a Szovjetunió ellen tervezett háború gondolatával, azt egyenesen *„az emberiség legfontosabb munkájának"* nevezte, s az volt a meggyőződése, hogy a német haderő néhány hét alatt kivívhatja a győzelmet. E háború megvívása közben nem kell tartani Angliától vagy Amerikától, mert azok *„partraszállása a kontinensen elképzelhetetlen,"* elegendő, ha az Anglia elleni harc repülőgépekkel és tengeralattjárókkal folyik tovább. Ugyanakkor óvott egy Anglia ellen megindítandó partraszállástól, mert az *„ezer veszéllyel járna, és még ha tökéletesen sikerülne is, nem hozna döntést, mert a háború tovább folyna Kanadából, illetve Washingtonból irányítva, a hatalmas haditengerészetre támaszkodva."* Ezért a Szovjetunióra kell koncentrálni, mert ha annak *„kimeríthetetlenül gazdag természeti kincsei német kézben lennének, a végtelenségig ki lehetne tartani."*[25] Kérdés, hogy ezek a gondolatok Horthy (illetve katonai tanácsadói) önálló gondolatai voltak-e, vagy pedig Hitler és a német hadvezetés Szovjetunió elleni terveinek és elképzeléseinek ismeretében, azok szellemében fogalmazódtak meg. Hogy Horthy a német győzelembe vetett hitét nem csak a Hitlernek való hízelgés okán hangoztatta, azt Barcza György visszaemlékezése is bizonyítja, aki egy Horthyval 1941 májusában folytatott négyszemközti beszélgetés során azt a benyomást szerezte, hogy a kormányzó teljesen a

[24] A fenti epizód szöges ellentétben áll a Kádár Gyula visszaemlékezésében szereplő közismert történettel, mely szerint Szombathelyit Horthy István ajánlotta apjának (*Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest. 1978. 424–425. o.). Kádár visszaemlékezésében számos pontatlanságot fedezhetünk fel, többek között azt, hogy Szombathelyi kassai hadtestparancsnokként fogadta Horthy Istvánt, aki neki apja és Werth nézeteltéréséről beszélt, mondván hogy Werth *„a totális mozgósítás mellett kardosodik és az egész magyar hadsereg bevetését szorgalmazza."* Amennyiben a fenti ellentétet Werth augusztusi memoranduma alapján értjük, akkor nem férnek bele az események az időrendbe, hiszen Bárdossy leveléből tudjuk, hogy neki Werth a memorandumot augusztus 19-én küldte meg, de Szombathelyi abban az időpontban már nem volt kassai hadtestparancsnok. (Ezt a beosztást Lakatos Géza vette át augusztus 6-án, l. HL VKF 1941 1. oszt. 5941/eln.). Persze feltételezhetjük, hogy más körülmények között sor kerülhetett a Horthy István – Szombathelyi találkozóra, akkor viszont érthetetlenek Szombathelyi bizonytalan megfogalmazásai kinevezésének körülményeit illetően, valamint az is, hogy sem a háború alatt, sem a háború után nem hivatkozott senki más előtt erre a találkozóra, csak Kádár Gyula előtt. Az általunk feldolgozott források alapján ugyanis azt mondhatjuk, hogy Szombathelyi erről a vacsoráról sehol sem írt, nem tett ilyen vallomást, és nem tud róla sem Lieszkovszky Pál, sem Paravichini Jenő, sem László Dezső, sem Lukács Béla, hogy csak a helyzetüknél fogva leginkább informált személyeket említsük.

[25] *Szinai Miklós – Szűcs László:* Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1965. 297–299. o.

német sikerek bűvöletében él. S bár Horthy akkor többször is kifejezésre juttatta angolbarátságát, mégis éreztette a velük szembeni keserűségét, mely szerint az angolok sohasem törődtek velünk, s minden visszaszerzett területet egyedül a németeknek köszönhetünk. Azt is kifejtette, hogy *„ő ugyan nem szereti a németeket, sohase szerette, mindig angolbarát volt, de hiába, a németek erősek, katonák, értik a háború mesterségét, míg az angolok nem azok, egyik katonai blamázs a másik után éri őket, a mi helyzetünk az erősek, a győzők mellett van, azok mellett, akik Európában uralkodni fognak, ezek pedig a németek. (...) Nem szereti az erőszakos, brutális németeket, de hiába, ők győznek, és az ország érdeke az, hogy melléjük állva ott kitartsunk."*[26] Ezt a győzelmet azonban Hitlernek kifejtett gondolatai szellemében úgy érthette, hogy a németek az európai kontinensen győznek, esetleg Angliát is sikerül elfoglalniuk, de magát az angol világbirodalmat és az Egyesült Államokat nem fogják tudni döntően megverni, a Szovjetunióban megszerzett nyersanyagokat és a kontinensen elért győzelmeket is csak Anglia és Amerika távoltartására és a velük szembeni kitartásra lehet felhasználni. És Szombathelyi kinevezésének szempontjából ez a momentum bizonyul döntőnek, azaz hogy Horthy és Szombathelyi felfogása ebben a kérdésben bizonyosan megegyezett, ahogyan arra a tábornok több alkalommal is hivatkozott: *„A kormányzó különben a nézetemet a háborúra vonatkozólag teljesen osztotta és folyton azt hangoztatta, hogy a tengeri hatalmak legyőzhetetlenek."*[27] *„A kormányzó úr, mint volt tengerész a maritim hatalmakat legyőzhetetlennek tartotta."*[28] *„A kormányzó úrnak a felfogása kb. egyezett az enyémmel. Az én nézetem és a kormányzó úré az volt, hogy az amerikaiakat nem lehet megverni. A kormányzó véleményei azonban meglehetősen változóak voltak."*[29] Tehát ha Horthy 1941 nyarán még nem is volt olyan mértékig meggyőződve a Szovjetunió elleni döntő német győzelem kilátástalanságát illetően, mint Szombathelyi, feltétlenül egyet kellett érteniük a tengeri hatalmak legyőzhetetlenségének doktrinájában, és a magyar erők megőrzésének szükségességében.[30] Azt hiszem így oldható fel az az ellentmondás, amely Szombathelyi saját kinevezésére vonatkozó bizonytalan kifejezései és Lieszkovszky fenti utalása, valamint a tábornok azon kijelentése között fennáll, mely szerint Keresztes-Fischer Lajos a memorandummal kapcsolatban úgy nyilatkozott előtte, hogy *„a kormányzó felfogása teljesen azonos az általam lefektetett gondolatmenettel."*[31] Ehhez még hozzátehetjük azt, amit Lukács Béla ír visszaemlékezésében: *„a Kormányzó Úr magáévá tette a Tanulmányt teljes egészében, mert fedte az ő felfogását is. Le kell szögeznem, hogy Szombathelyi még az orosz harctéren, elindulása előtt írta Tanulmányát, anélkül, hogy ismerte volna a Kormányzó Úr felfogását. E felfogásbeli azonosság fűzte össze a két férfit a nehéz viszonyok között."*[32] Ez alapján feltehetjük, hogy Szombathelyi nyitotta fel „véglegesen"[33] a kor-

[26] *Barcza György:* Diplomataemlékeim 1911–1945. Budapest, 1994. II. k. 13–14. o.

[27] ÁBTL V-101594/1.

[28] *Gosztonyi:* i. m. 22. o.

[29] ÁBTL V-101594/1.

[30] Ez utóbbi alátámasztására újból hivatkoznék László fentebb már idézett elbeszélésére, mely szerint Horthy (és Szombathelyi) nemcsak a Gyorshadtest, hanem a Kárpát-csoport felváltását is szorgalmazta, s végső soron nem felváltani, hanem kivonni akarta a Szovjetunió ellen alkalmazott magyar erőket!

[31] BFL 293/1946 X., Szálasi Ferenc népbírósági pere, 7. doboz, Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124.

[32] HL TGY 3879.

mányzó szemét a döntő német győzelem kilátástalanságát illetően, s ezzel újabb alapot adott az erők megőrzésének mindkettejük által vallott politikájához.

Felmerül tehát a kérdés, hogy mit is tartalmazhatott Szombathelyi Horthynak és Keresztes-Fischernek átadott memoranduma? A memorandum tartalmáról vannak közvetett információink; Lukács Béla és Kádár Gyula is olvasta azt. Lukács így foglalja össze a lényegét: *„A német nagy nép, de fiatal nemzet, mert csak 1871 után van egységes Németország. A magyar kis nép, de nagy nemzet, mert már ezer éve egységes, sok vihart kiállott királyság.* (...) *Ezért nem szabad magunkat alsóbbrendű népnek tekinteni a németnél, és nem szabad eltűrni, hogy így bánjon velünk Hitler. A jelenlegi háború nem a mi háborúnk, ezért mindent el kell követni, hogy abba ne keveredjünk bele. Hitlernek semmit sem ajánlunk fel, Romániával nem versenyzünk (Werth említett felfogására céloz); bármit kérjenek a németek, igyekezni kell annak teljesítése elől kitérni, de ha nem lehetne, akkor azt le kell alkudni, különféle kifogásokkal, a legminimumra. Ha Hitler győzne, akkor az ő fennhatósága alatt „Völkisch Ungarn" (német népi állam) lennénk, itt lakó svábjaink és az általa betelepítendő németek vezetése alatt. A tanulmány szerint nem lehet ma megmondani, hogy mikor és hol fejeződik be a német-szovjet háború, s azt sem, hogy melyik lesz a győztes* (...). *Szombathelyi szerint mind a két fél ki fog merülni, szívósságuk és makacsságuk nyomán, s ez lesz az oka a háború befejezésének; akkor fog Amerika valószínűleg beavatkozni, s így nem leszünk kiszolgáltatva Hitler önkényének."* Láthatjuk, hogy e gondolatok közül számos megtalálható a Lászlóhoz írt levelében. Kádár szerint a memorandumban Szombathelyi azt fejtegette, hogy a németek igen súlyos helyzetbe kerülnek, mert lebecsülik a szovjet erőket és a szovjet térség jelentőségét. Blitzkrieg-ről szó sem lehet, a háború évekig fog tartani, kimenetele bizonytalan, de a teljes német győzelem valószínűtlen. Ebben a nagyhatalmak között folyó háborúban – amelyből eleve jobb lett volna kimaradni – Magyarországnak kímélnie kell az erejét a háború végére, mert fennáll a lehetősége, hogy még a háború alatt vagy azután *„a mi kis háborúnkat is meg kell majd vívni szomszédainkkal.* (...) *Lényegében az előbbiek voltak benne, kiegészítve a honvédség kiképzési és felszerelési hiányosságainak fejtegetéseivel."*[34]

Megítélésünk szerint ez a memorandum nem lehet azonos *„A maritim hatalmak hadviselése"* vagy *„A maritim államok hadviselése"* címeken emlegetett tanulmánnyal, ahogyan azt pl. Györkei Jenő megállapítja.[35] Egy ilyen címet viselő iratra hivatkozik Király Béla,[36] az ő visszaemlékezéséből azonban világosan látható, hogy annak a bizonyos füzetnek a kiadási éve 1942 volt, ráadásul a magyar 2. hadsereg arcvonalban hagyását javasolta, tehát semmiképpen sem lehetett Szombathelyi 1941-ben készült memoranduma. A Szombathelyi-per anyagában sem találkozunk ilyen címet viselő irattal. Szombathelyi védője, dr. Kardos János fellebbezési indoklásában Szombathelyi kinevezésével kapcsolatban a következő mondat szerepel: *„1941. szeptember hó 5. napján van keltezve az a*

[33] Hogy ez a meggyőzés mennyire volt teljes vagy végeleges, az kérdéses. Mint láthattuk, Szombathelyi hivatkozott Horthy változó véleményeire, s Ujszászy szerint a kormányzó 1941 szeptemberi németországi látogatása során büszkén tetszelegett a kommunizmus elleni harc első lovagja szerepében, s a látogatásból visszatérve derülátóan nyilatkozott az orosz helyzetről, mert megcsalatott a német főhadiszállás tájékoztatása által. ÁBTL A-414/5.

[34] *Kádár:* i. m. 424–425. o.

[35] *Györkei Jenő:* Idegen bírák előtt. Budapest, 2002. 17–18. o.

[36] Uo. 196–197. o.

helyzetmegítélést tartalmazó levele, amelyet a vezérkar hadműveleti osztályának a főnökségéhez intézett[37] *és amely iratot később más illetékesekhez, sőt magához a kormányzóhoz is eljuttatott. Ennek a becsatolt, és az azonosság tekintetében Lukács Béla, valamint Suhay Imre tanúk által is igazolt iratnak a tartalmára hangsúlyozottan hivatkozom, mert az ebben a memorandumban körvonalazott elvek határozták meg Szombathelyi Ferenc egész további magatartását."*[38] A védőügyvéd a perben szereplő iratokról pontos kimutatást készített *„A becsatolandó, illetőleg a becsatolt és felolvasni kért iratok jegyzéke"* címmel, s ebben a kimutatásban *„Helyzetmegítélés 1941. szept. 5-én (Levél egy igen magas beosztású, rajongóan németbarát tábornokhoz)"* című iratot sorol fel Szombathelyi kinevezésével kapcsolatosan. Ez a levél nem szerepel a Szombathelyi-pernek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található anyagai között, azonban megtalálható a Szálasi-per anyagában, ugyanilyen címmel: *„Helyzetmegítélés 1941. IX/5-én;"* s a Kardos-hagyatékban fennmaradt iratok között is szerepel (*„Levél László Dezső tábornokhoz, ki annak idején a magyar vk. hadműveleti csoportjának vezetője volt. A levél a háború esélyeivel és Magyarország szerepével foglalkozik. Az e levélben kifejtetteket Szombathelyi a kormányzónak is tudomására adta egy emlékiratban, s ennek alapján nyerte el a vk. főnöki és a főparancsnoki kinevezését. A levél kelte 1941. IX. 5."*). De hivatkozhatunk még a Budapesti Népbíróság 1946. március 29-i tárgyalási jegyzőkönyvére, melyben a védő – többek között – a *„Helyzetkép 1941. IX. hóban"* című irat ismertetését kérte a bíróságtól. Sem ezen utóbbi iratok között, sem a Kardos készítette kimutatásokban nem szerepel a Király Béla által megnevezett memorandum. Ráadásul Szombathelyi 1943 nyarán Bajcsy-Zsilinszky Endrével folytatott beszélgetésekor ugyanezt a Lászlóhoz írt levelet[39] nyújtotta át a kisgazda politikusnak, mellyel magyar gondolkodását kívánta bizonyítani. Mindezek alapján tehát nem csak azt jelenthetjük ki, hogy Szombathelyi 1941-ben készült memoranduma nem azonos *„A maritim hatalmak hadviselése"* cíművel, hanem azt is, hogy ez a Lászlóhoz írt levél képezte Szombathelyi memorandumát, s nem csak annak mintegy kísérőleveleként funkcionált.

A Kardos-hagyatékban található példány egy nagyobb terjedelmű munkából származik. Erre utal, hogy a levél egy *„Bevezetés"* címet viselő fejezetben található, mely a levélen kívül annak keletkezési körülményeire vonatkozó leírást is tartalmaz. Ezt egy *„I. rész"* című fejezet követi, melyben – alcíme alapján – a Kárpát-csoport felváltásáról, a Gyorshadtest hazatéréséről és megszálló seregtestek kiküldéséről olvashatnánk, azonban az irat a 2 oldal után egy mondat közepénél megszakad. Véleményünk szerint ezt a példányt Lukács Béla háború alatt írt munkájából emelték ki, ahogy arról maga a szerző tájékoztat minket visszaemlékezésében: *„1944. április közepén, egy nap reggelén még hét óra előtt, Szombathelyi parancsőrtisztje jött a lakásomra és jelentette, hogy Szombathelyi kér, hogy azonnal menjek fel hozzá s vigyem magammal mindazt, amit addig írtam a háborús eseményekről, valamint a nálam levő okmányokat is. (...) Szombathelyi, mikor a szobájába léptem azzal fogadott, hogy »seggbe rúgtak;« a német követ azt közöl-*

[37] Helyesen: a vezérkar hadműveleti csoportfőnökéhez.

[38] ÁBTL V-101594/1.

[39] Bajcsy-Zsilinszky Endre válaszlevelében egész mondatokat idéz Szombathelyi átadott írásából, ebből pontosan azonosítható, hogy a Lászlóhoz írt leveléről van szó. L.: OSzK Kt. Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka, 28/109. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szombathelyi Ferenchez, 1943. szeptember 1.

te Sztójayval, hogy többet nem akarják őt látni, mint vezérkari főnököt. (...) Szombathelyi nagyon le volt törve s azt mondta, hogy a németek »a falnak fogják állítani« (agyonlövik), mert Kállay gyáva módon megszökött (...) s így mindent őreá fognak hárítani a németek. Az volt a szándéka Szombathelyinek, hogy az általam szerkesztett, 300 oldal terjedelmű eseményleírást megtartja magának. Én ezt helytelenítettem s azt javasoltam, hogy az egészet, mellékleteivel együtt égessük el mindjárt a szoba kályhájában, amit nem akart megtenni. Beigazoltam, hogy a »Tanulmány«-a (...) vörös posztó lenne a németek számára, a »Legfelsőbb honvédelmi tanácsban« tartott németellenes beszédei, valamint a leírásom sok részlete, amelyek bár objektíve vannak írva, de a németekre sértőek. Számolnia kell azzal, hogy a németek házkutatást fognak tartani (ez be is következett) s kezükbe kerül az én leírásom, amiből úgy neki, mint azoknak, akik németellenes jelentést tettek, nagy baja származna. Hosszas mérlegelés után beleegyezett, hogy az egész leírásom elégessük. Csak »Tanulmányától« (...) nem tudott megválni, mert az nagyon a szívéhez nőtt, bátor kiállása okából. Ezt magához vette, és parancsőrtisztjének badacsonyi szőlőskertjének vincellér házában rejtette el, gondosan becsomagolva. Ennek később hasznát vette." Ugyanis Szombathelyi népbírósági tárgyalásán így használhatta azt fel a védelem, s annak eredetiségét éppen Lukács Béla tanúvallomása erősítette meg.[40]

A levelet alább – a bevezetéssel együtt – az eredeti helyesírást megtartva közöljük:

„1941. szeptemberben, honvédségünknek két hadműveleti egysége vett részt a tengelyhatalmak háborújában: a Kárpát csoport (1. hgy. dd. és a 8. hv. dd.) és a Gys. hdt. (1. és 2. gk. dd., 1. lov. dd.). Mindkettő az orosz harctéren volt; előbbi mint megszálló csapat, a Proskurow, Vinniza körül s az attól D-re eső területen, utóbbi mint harcos csapat, a német déli hadseregcsoport kebelében, a Dnyeper mentén.

A honvéd vezérkarnak újonnan kinevezett főnöke 1941 szeptemberében úgy ítélte meg az általános katonai helyzetet, hogy a háború még sokáig elhúzódik, ami természetszerűleg maga után vonja majd a magyar csapatok fokozottabb háborús igénybevételét. Ezért szükségesnek tartotta kinevezésekor annak az elvi megállapítását, hogy – a korszerűséget el nem ért – honvédségünk mily erőkiméretben milyen feltételek mellett vehet, illetve vegyen részt a háborúban.

Ezzel a kérdéssel még kinevezése előtt foglalkozott a vezérkar új főnöke; sajátos magyar adottságok alapján ítélte meg a helyzetet s abból vezette le honvédségünk háborús alkalmazására vonatkozó alapelveket. Megállapításait levélben közölte a vezérkar hadműveleti csoportfőnökével, aki a helyzetet másképp ítélte meg és ezért más elvi alapon is állott.*

A vezérkar új főnöke kinevezése után is fenntartotta az említett levélben rögzített megállapításait; azt akarta érvényre juttatni új szolgálati állásában. Ezért 1941. szept. 5-én a Kormányzó Úr Ő Főméltóságának terjesztette azt elő.

A levél, melyet fent említett fontosságára való tekintettel teljtartalomban közlünk, így szólt:

»Leveledből azt látom, hogy a németek bennünket a szlovákokkal és románokkal egy nívóra helyeznek, sőt még ez a pozíciónk sem biztos, küzdenünk kell azért is, hogy ezt a nívót fenntarthassuk és hogy bennünket a németek a fent említett népekkel egyenlő elbánásban részesítsenek. Leveledből azt is látom, hogy Te a németek ezen felfogását, mintegy magától értetődőt veszed,

[40] HL TGY 3879.

* A hadműveleti csoportfőnök nézetét ismerte, mert vele még mint Kárpát csoport parancsnoka folytatott eszmecserét a szóban forgó kérdésről. (Lábjegyzet az eredetiben!)

mert állandóan ebből az alapból indulsz ki a szolgáltatások és kötelességeink teljesítése tekintetében. Az én felfogásom más. Én is a német és magyar egymásrautaltság alapján állok, de az egyenrangúság alapján is. Én ugyanis azt mondom, ha a magyarok eddigi teljesítményei – amelyet a történelem során a németek javára felmutathatunk – nem elégségesek ahhoz, hogy a románok és a tótok hűtlenségével felérjenek és ezeréves történelmünk vérontásai – amelyeket a németek érdekében folytattunk – nem elégségesek ahhoz, hogy bennünket megbecsüljenek, hanem minket csak olybá vesznek, egy olyan nemzetnek, amelynek most kellene kiérdemelni a németek háláját, mint a tótoknak, akik most születtek és feledtetni a hűtlenséget, mint a románoknak, amelyet legutóbb elkövettek, akkor a mi sorsunk már eleve meg van pecsételve.

Ezen a helyzeten egy, vagy két hadtest többlettel nem tudunk változtatni. Akkor ennek a helyzetnek a kulcsa a németeknél van, abban az antihistorikus felfogásban, ami részükről ma megnyilvánul és ami igen nagy tévedés. Európa és Európa nemzetei nemcsak azóta vannak, amióta a nacionalszocializmus megszületett, hanem Európa ezelőtt is volt és mi is voltunk ezelőtt is, sőt, nagy nemzet voltunk, amikor a német még nem volt az, hanem csak nép. Ezen az alapon teljesen egyenrangúak vagyunk. Az államalkotáshoz nemcsak nép kell, hanem nemzetérzés, történelmi tudat is. Ez az, ami nekünk megvan és ez az ami a németeknél hiányzik. Ezért mi, bár kis nép vagyunk, de nagy nemzet. A német óriási nép, nagyszerű tulajdonságokkal, de nemzet sohasem volt, hanem most küzdi ki a nemzeti önállóságát, a nemzet-levését és a nemzet függetlenségét. Hogy mi a történelem folyamán mit teljesítettünk, arra nem akarok kitérni, csak rámutatok arra, hogy a világháborúban közel egymillió magyar ember ontotta vérét[41] nagyobbrészt német érdekekért, akkor, amidőn a szlovákok légiókkal szökdöstek át az ellenséghez, a románok pedig a másik oldalon harcoltak. És ez az egymillió ember, aki a németek ügyéért elesett, mind nem számítana? Csak az számít, ami most következik?

Mi ennek a már kiontott magyar vérnek az alapján követeljük a németektől az abszolút megértést és megkülönböztetést a románokkal és tótokkal szemben. Mi ennek a nagy áldozatnak az alapján követeljük érdekeink elismerését és nem annak a vérontásnak az alapján, ami mától kezdve folyik, mert mi egy nemzet vagyunk, amelynek nemcsak Mája van, mint a tótoknak, hanem nagy múltra tekinthetünk vissza. Nekünk van Tegnapunk és Tegnapelőttünk is. Ez bennünket mérsékletre és méltóságra kötelez és teljesen egyenrangúvá tesz a németekkel és eleve a tótok és románok fölé helyez bennünket. Ezért hozzánk nem illő eljárás az, hogy ha a tótok öt hadosztályt adnak, akkor mi sietve hatot ígérünk be és ha a románok nyolcat, akkor mi sietve kilencet bocsátunk rendelkezésére, azért, hogy mi legyünk a jobb fiúk és az osztozkodásnál is mi kapjuk a nagyobb koncot. A mennyiségtől eltekintve az adásnak van minőségi foka is. És ez a legjobb része a szolgáltatásnak. Ez mutatkozik most is.

Mi a legjobbat adtuk, amit csak adhattunk. Lehet, hogy mennyiségileg többet is adhattunk volna, mint amit adtunk, de minőség tekintetében úgy áll a helyzet, hogy elit csapatokat adtunk. Elitet adtunk gépekben, fegyverekben és emberekben egyaránt. Meg is mutatták, hogy mit tudnak.[42] Mi ismét aranyvalutával fizettünk, mint oly sokszor már a történelem folyamán és részvételünk hatásfoka olyan volt, hogy felveheti a versenyt sokkal nagyobb román erők közreműködésével is. Kétségtelen, hogy a románok nagyobb erőkkel vesznek részt ebben a háborúban, mint mi, de ők itt határozottan életterükért küzdenek,[43] eltekintve attól, hogy egyben történelmi országuknak, az integritásuknak megvalósításáért, Besszarábiáért harcolnak. És ha a tótok nem is életterükért harcolnak, de harcolnak azért, hogy egyáltalában mint nemzet megszülethessenek. Nekünk pedig tulajdonképpeni életterünk mindig a Kárpátok medencéjében volt és nem hinném azt, hogy ezen a téren kívül még egyéb élettérre lenne szükségünk. Mert hiszen erőinkre legalább is jó 50 évig abból a célból lenne szükség, hogy itt, a Kárpátok medencéjében végre a magyar impériumot alapozhassuk meg.

---

[41] A történelmi Magyarország első világháborús embervesztesége mintegy 660 000 halottat és 800 000 olyan sebesültet tett ki, akik a háború folytatása szempontjából végleg kiestek. *Ravasz István:* Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, 2003. 242. o.

[42] Szombathelyi itt a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest eredményeire céloz.

[43] Utalás arra, hogy Magyarországnak Romániával ellentétben nem volt területi követelése a Szovjetunióval szemben.

De eltekintve a kivonult hadseregek nagyságától, a politikai fronton sem hasonlíthatjuk magunkat össze a tótokkal, vagy a románokkal, sőt még talán a németekkel se, mert ezen a téren is megelőzzük a németeket. A román politika nagyon bizonytalan irányvonalú.[44] A tótokéról pedig eddig még szó sem esett. A mi politikánk pedig már akkor keresztény és nemzeti, valamint népies volt, amikor arról a németeknél még csak egy pár merész ember álmodott. Merem mondani, hogy ezek az új politikai irányok, amelyek a németeknél olyan hatalmasan kivirágoztak, minálunk láttak napvilágot, tőlünk indultak el és ha nem is tudtuk azokat olyan nagy eredménnyel felfokozni, mint azt a németeknél láttuk, de éppen ennek a politikának a sarkalatos kérdésében, a zsidókérdésben, aránylag többet teljesítettünk, mint a németek tettek, de sajnos – mert őket akartuk utánozni – mindent ostobábban. Ők megfejték a zsidókat, lefölözték a vagyonukat, mi pedig agyon akarjuk ütni őket.[45]

De még tovább megyek vissza. Ha a történelemben lapozgatunk, azt látjuk, hogy a mi nemzeti háborúink, vagyis felkeléseink a nemzeti vonás mellett mindig népies és szociális gondolat jegyében keletkeztek, a szociális protestantizmus jegyében születtek és mint ilyenek, sohasem fordultak szembe a német néppel, hanem csak a német császárral, a feudalizmussal és talán a katolicizmussal, úgy, hogy még a legkatolikusabb Rákóczink szabadságharca is szociális alapokon s a népiesség fejlesztése, a vallásszabadság biztosítása végett folyt. Mi tehát hosszú, évezredes együttlétünk alatt a német nép ellen sohasem fordultunk, sőt barátai voltunk és ma is azok vagyunk. Mi mindig a nemzeti gondolat és népies fejlődés előharcosai voltunk.

Mi a történelem folyamán mindig a magunk lábán jártunk, még ha bukdácsoltunk is. A történelemben mindig nemzet voltunk. Mi alakítottuk ki a magunk felfogását, nézeteinket és politikánkat és ezért lettünk nagy nemzet, ami a németekből csak akkor lesz, ha szintén feladják a túlzottan népies (völkisch) megoldást, mert ez alapon nemzetet alkotni nem tud és más nemzetet megtűrni sem lesz képes. Ez a történelmi erőnk tesz minket nemzetté és ez tesz egyenrangúvá a németekkel, mert ahhoz hogy valamely nép államot alkosson, nem elég, hogy nagy nép legyen, hanem szükséges, hogy legyen történelmi érzete. Nem elég, hogy a Mája legyen meg, hanem a Tegnap is kell hozzá. És ha a mi Mánk nem is olyan nagy, mint amilyen a németeké, de azért van Tegnapunk, ami az övékkel teljesen felveszi a versenyt és ha a jó Isten segít minket és ha vigyázunk magunkra, lehet hogy dicső Holnapunk is lesz.

Ezt érzi a német, hogy a történelmi érzéke hiányzik. Nincs történelmi alapjuk. Ezért érzi magát minden német olyan jól a mi hazánkban, mert azt a történelmi nemzet érzületet, ami az ő teljességéhez hiányzik, mi megadjuk. Ezért olyan hű mindig a magyar államhoz, mert valami olyat kapott, amely a népi nagyságára feltette a koronát a magyar nemzet-érzés elfogadásával. Tagja egy nemzetnek, egy „corpus mysticumnak", amely a német szemléletből mindig hiányzott. A mai német felfogásnak tisztán a Ma az alapja. Pedig, ha ezt a történelmi szemléletet és érzéket nem viszi a kormányzatába, akkor nem lesz nagy nemzet, hanem marad nagy nép és akkor Európát nem fogja újjárendezni tudni úgy, hogy az maradandó legyen, mert Európának Tegnapja is van és nemcsak Mája.

A németek közül ezt nagyon sokan belátják és megértik.

A történelmi nemzetet becsülik bennünk és ez alapon vagyunk egyenrangúak velük és állunk a tótok és a románok fölött. Ezen az alapon kell nekünk feltétlenül állanunk és ebből nem szabad engednünk. Ezt ők is meg fogják érteni, különösen ha az ember világosan, tisztán beszél velük, amit a németekkel mindig meg kell tenni. De még akkor is, ha nem értenék meg, ezen az alapon kell kitartanunk, mert éppen egy igen előkelő német úr mondta azt nekem, hogy hagyja csak, a völkisch gondolat elmúlik és az egyedül maradandó történelmi gondolat fog szükségképpen Európa rendezésénél visszatérni.

Mi más alapra, mint a történelmire, sohasem helyezkedhetünk, ez a mi drága kincsünk. Ezért nem kelhetünk versenyre a tótokkal és románokkal, ez hozzánk méltatlan lenne és megérdemelnénk, hogy a németek lenézzenek és minket az előbbi nemzetekkel egy sorba állítsanak. Mi nem vagyunk románok, akik látszatra minden kérdést megoldanak, amit és ahogyan a németek akarnak, hogy holnap hátat fordítsanak nékik, épp úgy, mint ahogy tegnap még a másik oldalon álltak.

[44] Utalás arra, hogy Románia lényegében csak 1940 nyarától igazította politikáját Németországéhoz.

[45] L. a 62. lábjegyzetet!

Mi nem vagyunk tótok, akik Csehszlovákia minden konjunktúráját kihasználták és ha fordulna a kocka, holnap megint visszatérhetnének kedves hazájukba, Csehszlovákiába, mint tékozló fiúk.[46]

Ezen az álláspontón álltam én, bárkivel is beszéltem a legutóbbi időben a német vezető emberek közül és érdekes, hogy ezt mindenki megértette, vagy meg tudtam velük értetni. Katonákról nem is szólok, akikben a történelmi felfogás már mesterségből kifolyólag eleve meg van, hanem a fiatal, politikus előkelőségekről, akik ezt nem hozták a politikai pályára magukkal, mert nekik nincs Tegnapjuk, hanem csak Májuk van.[47] Megértettem velük, hogy Európában csak egy nemzet van, akire mindig számíthatnak s ez a magyar. A magyar évszázadokon át velük szoros kapcsolatban élt, ha segítették is a németek, mindig busásan fizetett. Így pl. a legutóbbi évszázadokra visszanézve azt látjuk, hogy Buda felszabadítását és Magyarország megtisztítását a törököktől, a magyar a világháborúban kamatos kamattal fizette vissza. Szövetségi hűségében 600.000 magyar ember életét áldozta fel. Harcban és fogságban egyaránt osztotta a német katona nehéz sorsát. Vitéz volt, hűen kitartott a német bajtárs oldalán. A német katona mindig nyugodta alhatott, ha magyar volt a szomszédja. Nem volt áruló sem a harcban, sem a fogságban, mint ahogy áruló volt a cseh és a tót, vagy a román és a szerb, akik megfelelő légió szervezetekben szöktek át a túloldalra. A magyar katona nem léphetett be semmiféle légióba. A világháború után a magyar tönkrement a németekkel együtt. Nem élvezte a békekötések előnyeit, mint ahogy azt élvezték a tótok és románok Genfben.[48]

A magyarnak nincs – mint a tótoknak – minden eshetőségre egy tábornoka Londonban,[49] vagy mint a csehszlovákoknak bujdosó kormánya,[50] vagy mint a románoknak fejedelme külföldön,[51] akik a túlsó oldalon az uralom átvételére várnak.

De a hűségtől eltekintve, egy nemzet sem nélkülözheti – bármily hatalmas legyen is az – hogy más ne szeresse őt. És ki szereti a németeket? Ez az a kérdés, amely igen kellemetlenül érinti és nagy zavarba hozza őket. Az északi foktól a Gibraltárig egyetlen egy ilyen nemzet sincs. Csak mi voltunk azok, csak mi szerettük őket, sőt csodáltuk őket és erre ők ma azzal válaszolnak, hogy folyton fejbe vernek bennünket, úgy itt bent nálunk (Volksbund,[52] német iskolák,[53] stb.) mint kül-

---

[46] Szombathelyinek ez a jövendölése – mint tudjuk – 1945-ben valóban be is következett.

[47] Szombathelyi a levél megírását közvetlenül megelőző időszakban a következő vezető német katonai és politikai személyekkel érintkezett, s így előttük fejthette ki fent említett álláspontját (a személyek nevét a Gyorshadtest és Kárpát-csoport HL-ben található iratanyagából, valamint az 1. vkf. osztályhoz beérkező napi helyzetjelentésekből gyűjtöttük össze, mellettük a tárgyalt időszakban birtokolt rendfokozatuk és beosztásuk szerepel): Kurt Himer tábornok, 1941 márciusától 1941. augusztus elejéig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötőtörzs-parancsnoka; Karl von Roques gyalogsági tábornok, a Dél Hadseregcsoport mögöttes hadműveleti területeinek parancsnoka; Hans Franck birodalmi igazságügy-miniszter, a megszállt lengyel területek főkormányzója; dr. Karl Lasch, 1941. augusztus 1. és 1942. január 6. között Galícia német kormányzója; Edwin Graf von Rothkirch und Trach lovassági tábornok; Curt Ludwig Freiherr von Ghienant lovassági tábornok, a lengyel főkormányzóság katonai parancsnoka; Carl-Heinrich von Stülpnagel gyalogsági tábornok, a német 17. hadsereg parancsnoka; Gerd von Rundstedt tábornagy, a Dél Hadseregcsoport főparancsnoka.

[48] Utalás az első világháború után létrejött Népszövetség székhelyére.

[49] Szombathelyi itt feltehetően Rudolf Viest (1890–1945) hadosztálytábornokra gondolt, aki a háború előtti Csehszlovákia egyetlen szlovák tábornoka volt. 1939 augusztusában Franciaországba emigrált, ahonnan 1940 júniusában Londonba menekült, s a Beneš-kormány nemzetvédelmi államtitkára lett. Később részt vett a szlovák nemzeti felkelésben, a németek fogságába esett, akik elhurcolták és kivégezték.

[50] Utalás a londoni csehszlovák emigráns kormányra, melynek élén 1940-től Eduárd Beneš, korábbi köztársasági elnök állt.

[51] Szombathelyi feltehetően itt a fia – I. Mihály – javára 1940 szeptemberében lemondatott román királyra, II. Károlyra gondolt, aki az ország elhagyására kényszerült.

[52] Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége). A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületből kiszorított radikálisok, a Volksdeutsche Kameradschaft alakította meg Basch Ferenc vezetésével 1938. november 26-án. Nemzetiszocialista politikai és társadalmi szervezetként működött egészen a második világháború végéig. Célja volt a legszélesebb körűen értelmezett népcsoport-autonómia megteremtése. Saját iskolahálózat és önálló egyházszervezet, valamint különböző gazdasági és társadalmi szervezetek, önvédelmi és rendfenntartó alakulatok megszervezését követelte. Az 1940. augusztus 30-án Németor-

politikájukkal. A német barátkozás a jugoszlávokkal, amely oly csúfosan végződött,[54] a szlovákoknak az érthetetlen pártolása, mint olyan hatalomnak, amelyet most a németek mint önálló nemzetet akarnak a történelembe bevezetni ahol Szvatopluk[55] bukása óta nem szerepeltek, mely törekvés szinte nevetséges méltatlan játék oly nagy néphez, mint a németek,[56] újabban a román ünneplési hullám,[57] a nyugat-magyarországi kérdés,[58] Ligetfalu,[59] a bánáti kérdés,[60] mind egy-egy fejbeverése a magyarnak. Ezt mi nem érdemeltük meg, de ettől eltekintve, a német érdekek ellen is van.

---

szággal megkötött bécsi népcsoportegyezmény következtében 1940 őszétől a magyarországi német kisebbség kizárólagos képviselője lett. L. *Tilkovszky Loránt:* Ez volt a Volksbund: A német népcsoport-politika és Magyarország: 1938–1945. Budapest, 1978.

[53] A Volksbund a második világháború éveiben a volt trianoni országterületen 17 népiskolával, 3 polgári iskolával és 2 gimnáziummal rendelkezett. Az észak-erdélyi visszacsatolást követően a szász evangélikus egyház 47 népiskoláját átadta a Volksbundnak, majd 1941 nyarán a bácskai németség iskoláit is átvehette. Az észak-erdélyi és a délvidéki területgyarapodással a Volksbund 2–2 polgári iskolát, 2–2 gimnáziumot és 1–1 tanítóképzőt kapott, valamint Nagykárolyban is alapított egy polgári iskolát. Így a megnagyobbodott országterületen (az 1941/42-es tanévben) a Volksbundnak összesen 16 középiskolája volt, melyben 146 tanár 3845 tanulóval foglalkozott. *Tilkovszky:* i. m. 207–208. o.

[54] Utalás Jugoszláviának a háromhatalmi egyezményhez való 1941. március 25-i csatlakozására, majd az azt követő államcsínyre, mely elmozdította a kormányt és az aláírást szorgalmazó régensherceget, minek következtében Hitler tervei módosítására kényszerült, s 1941 áprilisában lerohanta az országot.

[55] I. Szvatopluk morva fejedelem 870–894 között. Az ő uralkodása alatt érte el a Nagymorva Birodalom legnagyobb kiterjedését. Halála után fiai között trónviszály tört ki, s a Kárpát-medencébe érkező magyarság e nyugati szláv államalakulatot elpusztította. Ján Baltazár Magin dubnicei plébános 1728-ban írt művében nevezte először (XVII. századi „történetírói" előzményekre támaszkodva) a szlovákokat I. Szvatopluk népe maradékainak, s e gyökerekből nőtt ki az az elmélet, mely szerint Szvatopluk uralkodása a szlovák történelem egyik lépcsőfokának tekinthető. L. *Kiss László:* A szlovák nemzeti tudat fejlődése. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis,* Nova Series, Tom. XXXII. Sectio Historiae. Eger, 2005.

[56] Csehszlovákia lerohanása után Hitler Szlovákiának névleges önállóságot adott, német csatlóssá téve az új államot.

[57] Szombathelyi itt arra utalhatott, hogy a Szovjetunió ellen meginduló hadműveletekben a német Dél Hadseregcsoporton belül Ion Antonescu parancsnoksága alatt önálló seregcsoport alakulhatott (a 3. és 4. román hadseregből, mely július 2-án kiegészült a 11. német hadsereggel is), valamint elsősorban arra, hogy Antonescut, mint első külföldit, 1941. augusztus 6-án Hitler személyesen tüntette ki a német Vaskereszt Lovagkeresztjével. L. Hitler hatvannyolc tárgyalása. (Szerkesztette: Ránki György) Budapest, 1983. I. k. 320–325. o.

[58] Magyarország német nemzetiségi többségű határterületei Ausztriához csatolásának gondolatát már a XX. század elején felvetették. A trianoni békeszerződés, a velencei szerződés és az annak következtében megtartott soproni népszavazás a kérdésnek csak részleges megoldását jelentették, hiszen a magyar revíziós törekvésekkel szemben az osztrák fél is igényt formált további magyarországi területekre. A magyar közvélemény jelentős részében már az 1920-as évektől kezdve élt az a remény, hogy az Anschluss megvalósulásakor Magyarország visszakapja Burgenlandot. Hitler erre vonatkozóan ígéretet is tett Gömbös Gyula miniszterelnöknek 1935-ben (a feltétel az volt, hogy Magyarország fegyveresen vegyen részt az Ausztria elleni akcióban). Ennek nem teljesülése nemcsak kiábrándulást jelentett, hanem felmerült az a magyar félelem is, hogy Németország Nyugat-Magyarország németlakta területeinek elcsatolására törekszik. Csáky István külügyminiszter az 1939. évi országgyűlési választásokon személyesen indult a soproni mandátumért, hogy ezzel úgymond szavatolja Sopron érinthetetlenségét (a korábbi tervekben magának Imrédy Béla miniszterelnöknek az indulása szerepelt), s ezt az indokot a helyi sajtó ki is emelte. A magyar államügyészség pedig 1939 nyarán hazaárulás miatt vádat emelt egy tucat magyar állampolgár ellen, akiket azzal gyanúsítottak, hogy nyugat-magyarországi városoknak a Német Birodalomhoz csatolásáért szerveztek összeesküvést. Az ügyben hivatalos német személyek is szerepet játszottak. A magyar kormány különösen súlyosnak minősítette az esetet, mivel a határ túloldalán lévő hivatalos szervek képviselői léptek fel azzal a szándékkal, hogy a szomszédos magyar állam területrészeit elszakítsák. A második világháború kitörése ideiglenesen levette ugyan a napirendről a nyugat-magyarországi kérdést, amely azonban nem szűnt meg, hanem a német–magyar háborús együttműködés függvényében alakult. A kérdés tisztázására végül a második világháború alakulása miatt nem került sor. A kérdést kimerítően tárgyalja *Tóth Imre:* A Nyugat-Magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006.

[59] Ligetfalu, más néven Pozsonyligetfalu, Pozsonyújfalu (Engerau, Petržalka). A települést 1938-ban, a bécsi döntéssel egy időben – a magyar igények ellenére – csatolták Csehszlovákiától a Német Birodalomhoz. *Ravasz*

Itt, Európában csak egy hűséges barátja van a németeknek, s ezek mi vagyunk. Nem is annyira azáltal, hogy mit teszünk és mit mondunk, hanem földrajzi adottságunk, fekvésünk és sorsunk által, amelyek az egymásrautaltságot elkerülhetetlenné teszik.

Ezt legjobban bizonyítja magunktartása amelyet a kisentente, de különösen a cseh mesterkedésekkel szemben tanúsítottunk, hogy intranzigens álláspontunkat feladjuk és egy cseh Dunamedence elgondoláshoz hozzájáruljunk és belépjünk egy Duna-konföderációba.[61] Mennyivel nehezebb – sőt talán lehetetlen is – lett volna Hitlernek a mai Nagy-Németországot megalakítani, ha mi ennek a csábításnak engedünk.

Ezek sokkal erősebb kötelékek, mintha száz-százalékig lefekszünk és száz-százalékig hajtjuk végre a náci programot, pl. a zsidókérdést, mint azt a románok tették.[62] Ezen földrajzi adottságokból kifolyólag minket kell nekik erősíteni, s ha minket erősítenek, akkor magukat is erősítik. Ne-

---

István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, 2003. 54. o. A magyar közvélemény egy része ezt a német lépést erősen elítélte, hiszen már Burgenlandról is kénytelen volt Magyarország lemondani előbb Ausztria, majd Németország javára, s ezen kívül tartottak attól is, hogy a birodalmi kormány a Dunától délre is be akar rendezkedni. *Tóth Imre:* i. m. 196–197. o.

[60] A Bánság (pontosabban a Jugoszláviához tartozó Nyugat-Bánság) területét Hitler 1941. március 27-én Magyarországnak ígérte, amennyiben részt vesz a Jugoszlávia ellen tervezett katonai akcióban. *Karsai Elek:* „Országgyarapítás" – országvesztés. Budapest, 1961. 2. k. 29–30. o. (Macartney szerint a németek „a szót lazán az egész Délvidékre alkalmazzák". *Carlyle Aymler Macartney:* Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929-1945. Budapest. 2006. I. k. 604. o.) A Jugoszlávia elleni támadás első napjaiban azonban a németek a román igényekre való hivatkozással közölték a magyar kormánnyal, hogy a Bánságot német csapatok szállják meg. Később közigazgatásilag is a német fennhatóság alatt álló Szerbiához csatolták. *A. Sajti Enikő:* Impériumváltások, revízió, kisebbség. Budapest, 2004. 159–160. o. Ezen kívül Szombathelyi gondolhatott a „Prinz Eugen Gau" nevet viselő német tervezetre is, mely szerint autonóm német tartományt alakítottak volna a Délvidék Eszéktől és Pécstől Temesvárig és Orsováig terjedő németlakta területeiből, amennyiben Magyarország (és Románia) passzív magatartást tanúsít a Jugoszlávia elleni háborúban. A helyi német kisebbség egy része erősen támogatta ezt az elképzelést. *Macartney:* i. m. I. k. 609–611. o.

[61] Milan Hodža, 1935 és 1938 között Csehszlovákia miniszterelnöke, 1936-ban tervet dolgozott ki a Dunamenti országok (Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária) gazdasági alapokon nyugvó szoros együttműködéséről, mely a későbbiek során politikai szintre emelkedve védelmi blokká alakulna Németország és a Szovjetunió ellen. Magyarország részvételéért cserébe gazdasági engedményeket kapott volna, javították volna a szomszédos államokban élő kisebbségeinek helyzetét és elismerték volna fegyverkezési egyenjogúságát. *Macartney:* i. m. I. k. 265–268. o. A Hodža-terv bukása nem csak a magyar elutasító állásponton múlt, (német nyomásra) Jugoszlávia és Románia is elvetette azt, Ausztriát pedig Olaszország és Magyarország tartotta vissza egy németellenes blokkban való részvételtől. *Gulyás László – Tóth István:* Milan Hodža első Közép-Európa tervének magyarországi fogadtatása. *Aetas,* 2006. 1. sz. 109–119. o.

[62] Romániában 1938 januárjában királyi rendelettel mintegy 120 000 zsidót fosztottak meg állampolgárságától. 1940 augusztusában újabb zsidóellenes törvényt hoztak, az ún. Zsidóstatútumot, mely megtiltotta a zsidók és a nem zsidók vegyes házasságát. 1940 nyarán a Szovjetuniónak átadandó Besszarábiából és Észak-Bukovinából visszavonuló román katonai és csendőr alakulatok számos tömeggyilkosságot követtek el a helyi zsidó lakossággal szemben. 1940. szeptember 11. és 1941. január 21. között további 41, faji alapokon álló zsidóellenes rendeletet és miniszteri utasítást adott ki a román állam. 1941 januárjában a vasgárdisták zendülésekor zsinagógák felgyújtására, zsidó vállalatok kifosztására került sor, s csak Bukarestben és környékén száznál is több zsidót gyilkoltak meg. Ezután indult meg az Antonescu-rezsim azon kampánya, mely a zsidók teljes kifosztását és az ország zsidótlanítását tűzte ki célul. A Szovjetunó elleni hadjárat megindulása után a román hadsereg és csendőrség zsidók ezreit mészárolta le a frissen vissza-, illetve meghódított területeken. A románok számos esetben még a németek brutalitásán is túltettek. Közben Ó-Romániában is sor került tömeggyilkosságokra, pl. Jászvásárban 1941. június 29–30-án, ahol több ezer zsidót gyilkoltak meg a román katonai és csendőralakulatok a Gestapo-val együttműködve. Antonescu ebben az időszakban a németek közvetlen bevonása nélkül, saját szakállára kívánta megoldani a zsidókérdést, valamint azt is kijelentette, hogy a háborút nem a szláv népek, hanem a zsidók ellen vívják. *Randolph L. Braham:* Román nacionalisták és a Holocaust. Budapest, 1998. 17–22., 32–34. o.

Ezekből a mondatokból (l. még a 45. lábjegyzetet!) is látható, hogy Szombathelyi – bár vitapartnerének erősen németbarát és antiszemita gondolati és szempontrendszeréből kiindulva érvel – mérséklő álláspontot képvisel a zsidókérdés kezelésével kapcsolatban akkor, amikor ostobaságnak nyilvánítja a zsidók agyonütésének szándékát, és óv a zsidókérdés német (és román) példájú megoldásának szándékától.

künk kell hízelegni és nem a jugoszlávoknak, mint ezt Göring tette.[63] A jugoszláv esetből végre megtanulhatnák, hogy igaz barátságot nem lehet erőltetni. A meglévő történelmi barátságot kell erősíteni és megbecsülni. Hozzánk kell megértőnek és jónak lenni és nem a románokhoz, mert ha hozzánk azok, akkor megértők a saját nézeteikkel szemben. És csak egyedül mi nem érdemelnénk meg részükről a megértést, dacára, hogy olyan hűek és előzékenyek vagyunk. Vagy talán éppen azért? Mert mindent megteszünk, ezért tartják ezt természetesnek? Természetesnek tartják, hogy németebbek legyünk a németeknél. Pedig mi csak magyarok lehetünk és magyarnak lenni nem jelenti azt, hogy mindenben németek legyünk. Csak amennyiben magyarok lehetünk és maradhatunk és urak lehetünk a Kárpát-medencéjében, szolgálhatjuk a német érdekeket. De ha gyengíttetünk belsőleg és külsőleg, akkor szükségképpen elgyengülünk, ez pedig csak a németség kárára történhet, aki velünk itt él és boldogult sok száz esztendőn keresztül anélkül, hogy bármely tekintetben – legyen az évezredes határainkon kívül vagy belül – hátrányos helyzetbe hoztuk volna. Ezt meg kell a németeknek érteni és meg is fogják érteni, mint ahogy én ezt a legőszintébb beszélgetés során megértettem többekkel, akiknek feltártam azt a helyzetet, amelyet fentebb már említettem, hogy senkisem szereti őket, csak mi. A szeretet részünkről földrajzi adottság és kényszerűség és ezért sokkal maradandóbb, mintha azt szimpátia és egyéb emberi vonzalom diktálná, de szerencsére ez utóbbi vonzalom is megvan.

Államalkotó erő a Duna-medencében mindig a magyar volt. Ő tartotta össze és szervezte meg a Duna-medence népeit, tótot, románt, szerbet, horvátot, még a németet is egyaránt és vitte magával, mint azt a világháborúban is láttuk a németek oldalára. Hogy az ellenség előtt ezek után megszöktek, arról nem tehetünk.

Már mostan ami a stratégiai helyzetet illeti, az az, hogy a németek olyan fába vágták a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak.

Tény az, hogy itt villámháború nem lesz. Ez alatt persze nem azt gondoltam, hogy a németek az erőket nem úgy fogják alkalmazni, mint azt villámháborúban szokás, hanem azt, hogy a háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt az hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. Az ellenfél politikai rendszere, a nép jelleme, a táj-jelleg, a végtelen kiterjedések elodázzák a döntés lehetőségét.

Megverhetik a németek az ellenséget a Dnyeszternél a Dnyepernél, megverhetik a Volgánál és talán az Urálnál, de a döntés nem lesz meg. A steril politikai rendszer, amelyet a kommunizmus alkotott, kizárta a csíráját egy politikai váltógazdaságnak, amely minden más politikai rendszerben át tudja vinni a kormányzatot attól a hatalomtól, amelynek eddig ellenzéke volt, és így politikai irányt tud változtatni.

Ezért, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa a Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. Túlságosan dogmatikus. Mert ha ezen a hadtörténelmi szólásformán továbbhaladunk, akkor azt is mondhatom, hogy nem a Volgánál dől el, hanem az Urálnál, vagy az Ob folyón[ál], vagy még keletebbre. A kiterjedések olyan óriásiak, hogy valahol meg kell állanunk és ebből a szempontból azt mondom, hogy nekünk

[63] Jugoszlávia az 1930-as évek elejétől elsősorban gazdasági okok miatt kezdett eltávolodni Franciaországtól és közeledett Németország felé. Ennek nagy lökést adott Hermann Göring 1934. októberi látogatása a marseilles-i merényletben meggyilkolt I. Sándor jugoszláv király temetésén, ahol közölte a jugoszláv régenssel és a román királlyal, hogy Németország nem támogatja az országaikkal szembeni magyar területi követeléseket. Az 1935 és 1938 között a jugoszláv miniszterelnöki székben ülő Milan Sztojadinovics bankár és Göring között erős személyes szimpátia is fennállt, ami többek között akkor is kifejezésre jutott, amikor Göringnek 1937-ben sikerült elérnie, hogy a Berlinbe látogató jugoszláv küldöttséget nagyobb megkülönböztetéssel fogadják, mint a két héttel korábban ott járt magyar küldöttséget. Göringnek 1938 szeptemberében sikerült megegyezést elérnie Pál régensherceggel abban, hogy Jugoszlávia semleges marad egy esetleges csehszlovák–német és csehszlovák–magyar konfliktus esetén. Ennek következtében kerülhetett sor Keresztes-Fischer Lajos vezérkarfőnök és Andorka Rudolf gyalogsági tábornok, a 2. vkf. osztály vezetője berlini megbeszéléseire a Csehszlovákia elleni katonai támadás előkészítéséről. Szombathelyi 1938 októbere és 1939 januárja között a vezérkar főnökének helyettese volt, így rendelkezhetett erre vonatkozó bizalmas információkkal. L. *Réti György:* Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. *Korunk,* 2004. 2. sz. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2004&honap=2&cikk=7447; *Macartney:* i. m. I. k. 203., 270. o.; http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/kulpol/imredykorm.html

jobb előbb, mint utóbb. Mi nem vagyunk nagyhatalom, mint a németek. Ezek a kiterjedések messze túlhaladják a lehetőségeinket és tehetségünket. Sőt néha a németek is, dacára, hogy nagyhatalom, úgy érzik, hogy az övékét is.[64] Nem hiszem azt sem, még ha az egész hadseregünket is feltétel nélkül csatlakozva egy szövetséges háborúhoz idehoznánk,[65] – amennyiben erre képesek volnánk, – hogy ez a döntés meghozatalát meggyorsíthatná.[66] Dacára a hadseregünk kitűnő tulajdonságainak, a gyors döntésről a németeknek még a mi segítségünk mellett is le kellene mondania.

A lényeg az, hogy lesz keleti front. Hosszú háború lesz és a döntés nem itt lesz és a mi sorsunk sem itt lesz eldöntve, sem nem a Volgán, sem másutt, hanem a jó Isten tudja hogy hol. Talán Londonban, ha a németeknek lesz módjuk és kedvük a csatornán átkelni, talán Spanyol, Francia vagy Belga földön, ha a szövetségeseknek lesz kedvük és bátorságuk partraszállni.[67] De hogy ez a döntés kinek a javára fog meghozatni, hogy az isteni Gondviselés útjai e döntés meghozatalánál merre járnak, azt csak Ő tudja. Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni.

Hogy a hosszú háború a mi szempontjainkból nagyon veszélyes, sőt annál veszélyesebb, minél jobban feszítjük a húrt egy feltétlen szövetségi háborúban, azt 1914–18-ban is láttuk.

1918 éppen azért jött meg, mert mindent bevetettünk a háborúba és nem azért, mert spóroltunk volna erőinkkel. Kimerültünk éppen arra az időre, amikor a mi háborúnkat kellett volna megnyerni és a legerősebbnek kellett volna lenni. Akkor idegenek irányították politikánkat, most azonban mi, – és mi sem tudnánk ezt jobban csinálni? Ezért jó lesz a háborút mindinkább a mi kisebb tehetségű és korlátozottabb hatóerejű szempontjainkból kifolyólag nézni és nem a német nagyhatalom szemüvegén át. A villámháború kábulatából, sajnos, nekünk is fel kell ébrednünk és hosszú háborúra berendezkednünk. A németek itt már, sőt otthon is, – felébredtek. Már tudják, hogy nehéz idő következik. Kezünkbe kell a sorsunkat nekünk is vennünk és nem a németekre bíznunk magunkat, akiknek a győzelme, kérdés, hogy meghozza-e azt, amit gondolunk.

Én ugyanis azt hiszem, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. Tervük szerint fognak eljárni és nem teszek hozzá semmit sem, ha még oly jó fiúk leszünk is. Ők nem alkusznak. A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen, – megtűrtek lehetünk a saját portánkon. Már Szlovákiában láttuk ezt, ezért is engedik önálló államot játszani. Jelek már nálunk is mutatkoznak a Volksbund és az iskola-politikájukban. Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos völkisch Ungarnt jelent. Ez a valóság, mert a rendezésnél nem a megértő katonák, hanem a politikusok fognak dönteni, akik éppen úgy nem értik meg a világháború nagy magyar véráldozatát, amit majdnem kizárólag szövetségi hűségből, a német érdekek miatt hoztunk, mint ahogy nem fogják megérteni azokat az áldozatokat sem, amelyeket a mostani háborúban hozunk.

---

[64] Ezt a megállapítását Szombathelyi a Rundstettel folytatott egyik beszélgetésére alapozhatta, amelyet a háború után dr. Kardos Jánosnak, védőügyvédjének idézett fel. *„Szombathelyi kifejezte aggályát, hogy meddig fog tartani ez a győzedelmes üldözés és mi az oka annak, hogy a diadalok ellenére bizonytalanságot érez? Rundstedt megértően bólogatott és röviden csak annyit árult el a maga aggodalmaiból, hogy: »Raumangst haben wir mein Lieber!«"* HL Personalia, Dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka, 251. d

[65] A mondat megfogalmazása is arra utal, hogy Szombathelyi ezt a levelet még kinti tartózkodása alatt, hazarendelése előtt írta.

[66] Mint fentebb már láthattuk, ez a felfogás szöges ellentétben áll Werth és László elképzeléseivel.

[67] Szombathelyi ezzel a mondattal valószínűleg Werth akkori elképzelésére kívánt reagálni. Ezt Lukács Béla a következőképpen fogalmazta meg: Werth a németek győzelmes gyors előnyomulása és a Vörös Hadsereg nagy veszteségei alapján úgy ítélte meg a helyzetet 1941. augusztus közepén, hogy a németek még a tél beállta előtt el fogják érni az Urál-hegység általános vonalát s ott meg fognak állni. *„Nézete szerint ekkor a magyar és oláh hadsereget fogják a németek az említett vonalba küldeni védőállásba, míg a német hadsereg zömét a nyugati hadszíntérre fogják szállítani Anglia leverése céljából. Ezért azt javasolta a Kormányzó Úrnak, hogy mozgósítsák az egész magyar hadsereget, hogy az majd idejében az Urál vonalába legyen szállítható. Werth azzal érvelt, ha nem ajánljuk fel honvédségünket a németeknek, akkor a háború után nem várhatunk semmit a németektől (nagy Magyarország visszaállítására gondolt). Werth szerint a román kormány máris felajánlotta egész hadseregét, s így mi sem tehetünk mást."* HL TGY 3879.

Ők – különösen ha nagyon önként ajánlkozunk, – azt fogják gondolni, hogy ez kötelességünk. Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld. Legnagyobb meglepetésemre a Krakkó-i pártnapon[68] Lengyelország hozzácsatolását a Német birodalomhoz szintén azzal indokolták, hogy az ősi német föld. 20.000.000 lengyelről egyáltalán nem vettek tudomást. Természetesen bennünket nem úgy kebeleznének be, mint a lengyeleket és cseheket, mi tarthatnánk magyar egyetemeket, magyar iskolákat, magyar színházakat, stb. is, de ezzel szemben német egyetemeken és német iskolákban csak a német völkisch tanárok és tanítók taníthatnának. A Volksbundot felfegyvereznék, illetve katonai alakulatokba szerveznék. Ez a valóság a német elképzelésben és szükségszerű következménye a mai német völkisch elképzelésnek. Ebből épp oly kevésbbé engedhet, mint minden más egyéb programmjából, mert akkor önmagát kellene megtagadnia, ami által gyengülne.

Száz-százalékos német győzelem, száz-százalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a száz-százalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk. Ezért mindent egybevetve, azt hiszem, hogy várnunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németeknél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra. A háború hosszú háború lesz, erre és nem a villámháborúra kell berendezkednünk. A villámháborúk ideje sajnos lejárt, ez csak bevezetés, csak előjáték volt és most következik a valódi háború, amely attól tartok, évekig el fog tartani. Ennek folyamán még nagyon sok alkalom lesz arra, hogy megmutassuk hűségünket a németekkel szemben, mint sok évszázadon át ezt megtettük, de egyben szolgáljuk kizárólagos öncéljainkat is.

Ez az én felfogásom. Lehet, hogy sötéten látok, de úgy hiszem, hogy valóságot is látok, mert a magyar sors mindig nehéz és sötét volt. – Azért nem kell félni, csak össze kell húzódszkodni.

Nagyhatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak. Nekünk a fal mellett kell járnunk. Itt a politikai presztízsnek (európai háború) és katona-becsületnek egyaránt eleget tettünk.

Az öreg Frundsberg zsoldosvezér[69] szavaival zárom le soraimat, amelyeket a paviai csata[70] alkalmából a német császárhoz intézett, ki őt a szerencsés összecsapás után, amelyben a svájciakat visszadobta, még tovább nógatta. Frundsberg ezt válaszolta: 'Für heute haben wir Ehr genug eingelegt'[71] – és nem ment tovább.

Igaza volt, mert nagy baj érte volna.«"

---

[68] Pártnapot (vagy hivatalos nevén a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt Birodalmi Pártnapját) sohasem rendeztek Krakkóban, ezért nem világos, hogy Szombathelyi milyen eseményre gondolt. 1939 októberében a Német Birodalomba be nem illesztett lengyel területek igazgatására Hitler egy rendelettel létrehozta a Főkormányzóságot (a hivatalos elnevezés csak 1940 júliusától volt használatos), Krakkó székhellyel, helytartója Hans Frank volt. *Ludwig Peters:* Volkslexikon Drittes Reich. Tübingen, 1994. 268–269., 625., 680. o.

[69] Georg von Frundsberg (1473–1528).

[70] A paviai csatára 1525-ben került sor V. Károly német-római császár (1519–1556) és I. Ferenc francia király (1515–1547) hadai között.

[71] „Mára már megtettük, amit megkövetelt a becsület."

DOMBRÁDY LÓRÁND

SZOMBATHELYI FERENC ÉS MÁRAI SÁNDOR ELŐADÁSA AZ 1942. NOVEMBERI LILLAFÜREDI ÍRÓTALÁLKOZÓN

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a vezérkar főnökének és Márai Sándor írónak a lillafüredi írótalálkozón elhangzott, a Hadtörténeti Levéltár personáliái közt fellelt, eddig ismeretlen, kuriózumot képező előadásait adjuk közre.[1] Jelentkezésünk alkalmat ad arra is, hogy szóljunk a ma már feledésbe merült találkozóról, melynek résztvevői az íróknak a háborúban elvárt vagy elvárható magatartásáról, műveiknek a honvédelem szolgálatába állítása szükségességéről és lehetőségéről vitatkoztak. A kormányzat nagy jelentőséget tulajdonított az eseménynek, ahol a miniszterelnök is megjelent és szólt a részvevőkhöz. Előadását a *Függetlenség*ben megjelent szöveg alapján változtatás nélkül közöljük.[2]

A találkozó ötletadója és egyben kivitelezője, Antal István nemzetvédelmi-propaganda miniszter volt. A lillafüredi Palota Szállóban 1942. november 22–24. között megrendezésre került háromnapos találkozóra ötvenöt magyar írót, a magyar irodalom különböző politikai beállítottságú és világszemléletű reprezentánsait, hívta meg. Szándéka szerint közelíteni akarta őket a honvédség vezetőihez, akiktől azt várta, mondják el, mit várnak az íróktól a vészterhes időben. A tervezett program ennek megfelelően három kérdés körül csoportosult: az író és a nemzetnevelés feladata, az író és a honvédelem viszonya, mindazon kérdéseknek a megoldása, melyek a magyar író mai helyzetét, munkáját, szociális és hivatásbeli viszonyait jellemzik.

Az érdeklődés nagy volt, amint azt a korabeli magyar irodalmi elit nagyszámú és aktív részvétele bizonyítja. Névsoruk nem áll rendelkezésünkre, csak a tudósításokban hozzászólóként említett 30 íróról tudunk számot adni: Asztalos István, Bibó Lajos, Bókay János, Csathó Kálmán, Erdélyi József, Féja Géza, Gulyás Pál, Harsányi Lajos, Harsányi Zsolt, Herczeg János, Jeney József, Juhász Géza, Karácsony Sándor, Kodolányi János, Kós Károly, Makay Sándor, Márai Sándor, Mécs László, Németh László, Sinka István, Somogyvári Gyula, Szabó Lőrinc, Szijj Gábor, Tabéry Géza, Tamási Áron, Tóth László, Thury Lajos, Veres Péter, Voinovich Géza, Wass Albert.[3]

A találkozó fontosságának súlyt adott a kormány részéről mutatkozó érdeklődés: Kállay Miklós miniszterelnök társaságában jelen volt Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter, Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter, Lukács Béla tárca nélküli miniszter, Ullein Reviczky Antal rendkívüli követ, meghatalmazott miniszter, Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár, valamint Turánszky László miniszterelnökségi miniszteri osztályfőnök és Zilahy Sebes Jenő, a külügyminisztérium kultúrális osztályának vezetője.

---

[1] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia, 251. d.

[2] *Függetlenség*, 1942. november 24. 2. o.

[3] Az írók névsorát, valamint a találkozó programját és eseményeit a napi sajtó, elsősorban a kormányhoz közel álló *Függetlenség*, rövid tudósításai alapján állítottuk össze. Az igen szerény mennyiségű sajtóanyagon túl, levéltári források nem álltak rendelkezésünkre. A Nemzetvédelmi-Propaganda Minisztériumnak nem maradt iratanyaga. A Honvédelmi Minisztérium és a vezérkar nem volt rendező szerv, így ezzel kapcsolatos iratokat sem termelt.

A találkozó néhány résztvevője a Palota Szálló éttermében

A honvédség részéről a miniszteren kívül Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke és Kádár Gyula vk. ezredes, a 6.vkf. nemzetvédelmi és propaganda osztályának vezetője jelent meg. A sajtót Kolozsváry Borcsa Mihály, az Országos Magyar Sajtókamara elnöke, a *Függetlenség* főszerkesztője és Gáspár Jenő, a Sajtókamara főtitkára képviselte.

A megnyitót Antal István tartotta, aki az írástudóktól elvárt fokozott felelősségről és szolgálatról beszélt a nemzet nehéz és küzdelmes körülményei között.

Ezt követően Karácsony Sándor Az író és a nemzetnevelés témájú bevezető előadása élénk vitát váltott ki.

Kállay Miklós miniszterelnök 21-én este érkezett meg miniszterei társaságában. Ekkor érkezett Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke is. A közös ünnepi vacsora során az írók nevében Harsányi Zsolt üdvözölte a miniszterelnököt, aki meleg szavakkal válaszolt. Megállapította, hogy Harsányi Zsolt mint mindig, „most is színesen és mélyenjáróan mondta el mindazt, amit erre az alkalomra szánt."

A miniszterelnök a vacsorát követően adta elő nagy várakozás megelőzte, szuggesztívnek szánt beszédét a jelenkori magyar irodalom jelentőségéről és feladatáról. Bevezető szavait követően a cenzurára tért rá, amit a jelen által megkívánt megkötöttség átkának nevezett. „Meg vagyok győződve – mondotta –, hogy ez a legnagyobb panasz a gondolkodni szabadon akarók körében – s az íróember mi lehet más, mint mindenképpen és

minden áron szabadon gondolkodni akaró –, hogy olyan tragikus megkötöttségben élünk s élnek elsősorban a művészek és az írók a mostani világban. De ha visszanézünk egy kicsit a múltba, akkor – ha országunk határain belül maradunk – azt látjuk, hogy a mi magyar irodalmunk mindig az ilyen megkötöttségek korszakában volt a legcsodálatra méltóbban nagy és erős. Olyankor, amikor küzdeni kellett a magyarságért, amikor magyarnak lenni áldozatot és szenvedést jelentett és csak nagyon-nagyon kevés érvényesülést. Ilyen időkben volt talán mindig a legnagyobb és legkülönb a magyar irodalom és a legrajongóbban szeretett és a legtisztultabb a magyar író egyénisége és típusa.

Most megint ilyen korban éltek ti, magyar írók. Meg van kötve a cenzurával és más sajtószabályokkal kezetek-lábatok, de a gúzst nem mi tettük rátok, hanem a megkötöttségeknek, a határozott célkitűzéseknek és irányoknak az a rendszere, amelyben az egész mai világ él.

Ebben írónak lenni, ebben a csupa negatívumokból álló világban tehetséggel, hittel, magyar szívvel és lelkesedéssel pozitívumot teremteni: ez a legnagyobb és legnagyszerűbb dicsőség, amely írónak, általában elsősorban a magyar írónak adatott.

Harsányi Zsolt azt mondta, hogy a régi magyarnak valamikor mécses mellett kellett gondolkodnia és olvasnia. Ugyanígy fűzöm hozzá én, ma is így kell gondolkodnia, írnia és célokat tűznie a nemzet elé, mert az írók igazi hivatása akkor érkezik el, amikor a politikusnak jobb hallgatnia.

Ebben a sok háborús kényszerűségben, komplikáltságban, amelyben élünk, nektek azt a szerepet kell játszanotok, amelyet a gőz játszik, ha össze van szorítva. A gőz ilyenkor erőt és lökést ad, energiát fejt ki, míg ha szabadon van, talán könnyen elillan és semmivé válik.

Ha valaha volt a magyar irodalomnak jelentősége, akkor most kell, hogy jelentősége legyen. Ezt ti vagytok hivatva megteremteni. S ha rájöttök az itt folytatott viták során, hogy a magyarság az, ami összeköt benneteket, akkor dolgozzátok ki ennek a magyarságnak fogalmát magatokban és adjátok tovább az egész nemzetnek, hogy ezen az alapon a nemzeti magyarságnak – amelyre soha nagyobb szükség nem volt, mint éppen ma – ti legyetek a megfogalmazói. Azért tudtok írni, hogy írjátok meg, mit jelent magyarnak lenni.

Ezeket a szempontokat tartva szem előtt, kérlek benneteket, szenteljétek magatokat annak a feladatnak, amelyet mi, akiknek ez hivatásunk, most kevésbé tudunk szolgálni, mint ti, s amely feladatok szolgálata kell, hogy nektek is ideálotok legyen."

A nagy tapssal fogadott beszéd után Makkai Sándor köszöntötte a rendező Antal Istvánt, a megjelent minisztereket és Szombathelyi Ferencet, a vezérkar főnökét.

Makkai üdvözletét követően a maga és a honvédség nevében Nagybaczoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter emelkedett szólásra. Hálás köszönetet mondott Antal Istvánnak, aki – mint mondotta – lehetővé tette, hogy „mi is megjelenhettünk a magyar írók társadalmának ebben az illusztris gyülekezetében. A miniszter úr ezzel bizonyára jelezni akarta, hogy a szellem katonái mellett szükség van reánk igazi katonákra is, s be kell vallanom, hogy én katona minőségemben is otthon érzem itt magamat, mert mint katonaíró, magam is forgatom, vagy talán inkább forgattam valamennyire a tollat.

Mivel Makkai Sándor igen tisztelt barátom felajánlotta az írók szolgálatát s azt mondotta, hogy várja a parancsokat; engedjék meg, ha nem is parancs formájában, de bizonyos kívánságokat mégis az írók elé tárjak, hiszen a szavak, bármilyen szépen han-

gozzanak is, ma nem elegendők. Ma tudni kell, milyen cselekedetekre van szükség, hogy, ellenőrízhessük, megtörténik-e minden, amit mint ígéretet szép szavakba öltöztetve itt is hallottunk. Mert mi igenis számítunk a magyar írók munkásságára. Kérjük az ő támogatásukat a nemzet mostani nagy küzdelmében, a reánk szakadt háborúban, amelyben teljes odaadással részt kell vennünk. Ma mindenkinek át kell éreznie azt a belső lelki parancsot, hogy hazájával szemben kötelességét híven teljesítse és ennek a lelki átérzésnek szószólói, hirdetői és hangsúlyozói mindenütt és minden téren az írók kell, hogy legyenek. Szentül meg vagyok győződve, hogy a magyar írók összessége a katonákkal egyetértésben ezt a kötelességet teljesíteni fogja."[4]

A találkozó második napján, november 22-én délelőtt került sor Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor nagy érdeklődés megelőzte vitaindító előadására. Mindkettőt minden változtatás és megjegyzés nélkül közöljük. A két előadó a nemzet kényszerű háborús helytállása közepette vizsgálta az írók szerepét. Keresték a háborúból való kiválás kedvező, valós vagy vélt útjának lehetőségeit. Szombathelyi ennek előfeltételeként – mint ismeretes – hivatalos és magán-megnyilvánulásai során a nemzet egészére vonatkozó együttes helytállás szükségességét hirdette, melyhez az írók támogatását kérte.. Márai Sándor ehhez kapcsolódó, széles kitekintésű, kitűnő előadásának gondolatai és az 1942 nyarán a *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* címmel írott, nagy vitát kiváltott írásában kifejtettek közötti összefüggések feltárása irodalomtörténészi feladat.[5]

Szombathelyi Ferenc előadása

A MAGYAR IRODALOM ÉS A HARCOS SZELLEM

A magyar írók és a magyar katonák mai összejövetelét melegen és nagy örömmel üdvözlöm. Én ennek a találkozásnak igen nagy jelentőséget tulajdonítok és benne majdnem történelmi eseményt látok. Magyar írók és katonák már régen találkoztak. Azt hiszem, hogy utolsó találkozásuk a nemzeti síkon 1848–49-ben volt.

A szabadságharc után a magyar katona és a magyar irodalom is bujdosott, vagy álruhában járt, vagy börtönben élt. Szimbólumok mögé rejtőzött. Az 1867-es kiegyezés utáni k.u.k. korszak, mely a világháborúval lezárult, nem kedvezett a magyar író és katona találkozásának.

A világháború utáni trianoni korszak sem mozdította elő ezt a találkozást, dacára annak, hogy önállóak lettünk. Ellenkezőleg, erősen akadályozta ezt, mert Trianon nemcsak az anyagi, hanem inkább a szellemi lefegyverzésünkre, demilitarizálásunkra törekedett. Ellenségeink főként a harcos szellemet, a militarizmust akarták a magyarból kiűzni. Ez meglepően jól sikerült, majdnem jobban, mint az anyagi lefegyverzésünk.

Szinte úgy látszott, hogy a nemzet örül, hogy megszabadul a militarizmustól, amelyet mindig, még a kiegyezés után is idegen nyűgnek érzett. A saját nemzeti militarizmushoz a kapcsolatokat régen elveszítette. Mohács után hosszú századokon át mindig idegen érdekekért harcolt, idegen célok megvalósításáért vérzett. Még a világháborúban sem tudta, hogy tulajdonképpen miért is harcolt. A trianoni lefegyverzés után a hosszú és véres háború és belső harcok által kimerült nemzet belső hajlamai és békevágya által sarkallva teljesen átengedhette magát egy olyan világnak, amely

[4] *Függetlenség*, 1942. november 24. 2. o.

[5] Ekkor még mindössze néhány nap telt el a britek afrikai, illetve a szovjet hadsereg sztálingrádi ellentámadásának megindulása óta. Németország már kimerülőben volt ugyan, azonban a német hadsereg ezután bekövetkező összeomlása még nem vetítette előre a háború elvesztését. A magyar politika célja ekkor a háborúból való kiválás, a fronton lévő erők – magyar 2. hadsereg, megszállók – kivonása, meglévő erőink megőrzése a sajátos magyar önvédelmi politika vitele érdekében.

szíve szerint való volt, amely világból a neki már régen idegen militarizmus ki volt zárva és helyette a békevágy mellet a szellemi kultúra, a humanizmus és az intellektuelizmus játszották a főszerepet. Így született meg azután a szellemi magyar militarizmus, *a kultúr-fölény gondolata.* Igazi békés fegyver. A nemzet ezzel a békés fegyverrel akarta céljait megvalósítani. Úgy érezte, hogy ellenségeit, kik a kultúrában mögötte állanak, ezen a téren legyőzheti.

Sokan egyáltalában úgy vélték, hogy az emberiség történetében egy új korszak következik, melyben a brutális harc és háború helyett békés eszközökkel intézik el majd nemzetek és népek sorsát. Ezért a harcos szellem csak kompromittálhatja a magyart a művelt külföld előtt, ahol jó pontokat kell szerezni, jól kell viselkedni. Ennek a szellemi irányzatnak a legtipikusabb szülötte a *békés revízió* gondolata volt, amelyből lassankint a revízió elsikkadt és csak a béke marat meg, a béke minden áron, ami a szellemi lefegyverzést teljessé tette.

A kultúr-fölény mellett egy másik, bár vele ellentétes irányú hullám öntötte el a nemzetet, ez *az anyagiasság* volt. A trianoni békekötés után csakhamar olyan féktelen kufárkodás kapott lábra, hogy ez azt a kis harcos szellemet, ami a világháború után még megmaradt és a hősi életformát teljesen maga alá temette. De ez a kalmárkodó szellem igen sok kultúr és erkölcsi javat is elpusztított. Mindenki az anyagiak után szaladgált, kevés vagy semmi munkával akartak sokat keresni. A könnyen szerzett pénz könnyen ment el. Mindennek meg volt az ára, a piacon olcsó áruk jelentek meg szellemi vonatkozásban is. A komoly művészetek elsatnyultak és tengődtek. Megjelent a kultúr infláció első és legkirívóbb dokumentuma: *a filléres regény.*

Miután elérték azt a kultúrfokot, hogy mindenki megtanult írni és olvasni, a kultúrnívó nem emelkedett. A tömeg nem azért olvasott, hogy tudását gyarapítsa, vagy művészi élvezetben legyen része, hanem csupán azért, hogy szenzáció éhségét, brutális ösztöneit kielégítse és hogy idegeit rémmesékkel csiklandozza. Nem! Ez a korszak nem volt a katonák korszaka, de az irodalom korszaka sem. Sőt még a tisztességes kereskedelemé sem, mert értékeket akart elérni áldozathozatal nélkül. Kard és toll, amelyek a történelem folyamán oly szoros összmüködésben szolgálták a hősi magyar sorsot, széttörve a földön hevertek, mert a magyar géniusz a tespedés korát élte.

A magyar irodalom nem élhet és nem virágozhat a magyar kard nélkül, s viszont a magyar kard sem élhet a magyar irodalom nélkül. A magyar nemzet *sajátlagos jellegzetessége*, hogy a kard és a lant szorosan összetartoznak. Igricek, regősök, virágénekesek, végvári lantosok, hadvezér-költők, testőr és katona költők, költő-katonák, lírikusok, epikusok hosszú sora bizonyítja ezt. Életük a kardnak és a lantnak nagy találkozása és a magyar katonai és költői géniusznak összeforrása.

Mindig nagy baj az a magyar nemzet életében, ha a kard és lant eltávolodnak egymástól, vagy pláne, ha ezek egymással szembe fordulnak. Háborús időkben ez katasztrófához vezethet, mint ezt a világháborúban, különösen annak vége felé tapasztalhattuk. Igaz, hogy akkor az irodalom nagy és éppen a leghangosabb része csak használta a magyar nyelvet, de szellemében teljesen idegen volt. A harcos szellemet pedig egyáltalában nélkülözte, sőt a pacifizmus szolgálatába szegődött, mint a békeszeretet.

Annak felismerésében, hogy a magyar kard és a lant szorosan egymásra vannak utalva és a nemzet harcaiban egymást kiegészítő fegyverek, mihelyt jelenlegi beosztásomat elfoglaltam, *rögtön lépéseket tettem az irodalom felé.* Az olyan nehéz időkben, amelyeket a magyar nemzet most él, a katonának szövetségest kell keresnie. És találhat-e a magyar katona mesterségén, fegyveres hatalmon kívül jobb szövetségest, mint azokat, akik egy nemzet lelkierejének nemcsak kifejezői, hanem alakítói is: a magyar írókat? Lépéseim következményeképpen a magyar irodalom pár kiválóságával ez év tavaszán a Gellért Szállodában egy barátságos összejövetelt tartottunk, amelynek folyamán nézeteinket kölcsönösen kicseréltük.

A nemzet életképessége szempontjából általában véve rendkívül fontos az, hogy a nemzeti lélek erős és egészséges legyen. Háborút pedig erős lélek nélkül egyáltalában nem lehet viselni. Ezért a nemzet lelkét amennyire csak módunkban van, erősíteni és ellenálló képességét fokozni kell. Ezt a feladatot a magyar íróknak is vállalni kell. Ezt persze nem úgy képzelem, hogy az írók háborús uszítók legyenek, vagy hogy a magyar lelkeket gyűlöletre tanítsák. Ez utóbbi különben is meddő fáradtság lenne, mert a magyar általában nem tud gyűlölni, legfeljebb csak a magyart.

Távol áll tőlem a magyar írókkal szemben ilyen követelményeket támasztani, mert jól tudom, hogy *az irodalom művészet és az írók művészek.* A művészet pedig nem szereti a korlátokat és nem szeret, de nem is tud parancsszóra alkotni. A művészet nem ismer más korlátokat, csak azt, amit

önmagában hord. Azt is jól tudom, hogy a művészet legmagasabb fokon az *egész emberiségé*. Ezért sokszor nehéz korlátokat jelent a művész számára egy nemzet ügyét szolgálni, különösen olyan szegény kis nemzet ügyét, mint a magyar. De ne gondolja senki sem, hogy az emberiség magasabb fogalom, mint a nemzet. Nem magasabb, csak tágabb, sőt annyira tág, hogy kontúrjai teljesen elmosódnak. Ezért az emberiség ügyét, mint olyant, nem is lehet szolgálni másként, csak egy-egy nemzeten át. Csak az a művészet szolgálhatja az emberiséget, mely egy nemzet, egy nép szellemiségét fejezi ki. Csak az a művészet tarthat számot arra, hogy művészete az összemberiség értéke legyen, amely az emberiség egy részének, egy-egy nemzet vagy nép sajátságos tulajdonságainak, világszemléletének, vérmérsékletének, meglátásának kifejezője, amelyeket valamely tájjelleg, éghajlat alakítanak ki. Ezért a valódi művészet csak az lehet, mely valamely nemzet géniuszának kifejezője és csak mint ilyen tarthat igényt arra, hogy az emberiség szempontjából is érték lehessen. Áll ez minden művészetre, de talán egyikre sem annyira, mint éppen az irodalomra. Ezért a valódi irodalom nem lehet nemzetközi, csak közkincse lehet az összes nemzeteknek. A valódi irodalom még európai sem lehet. Egyik kiváló írónkat idézem, aki írja, hogy: „nem igaz, hogy író kifejezheti magát idegen nyelven." Ezt megtoldom azzal, hogy az pedig teljesen lehetetlen, hogy idegen szellemiséget fejezzen ki. Még európai szellemet sem, mert ilyen sincs. Európaiak is csak úgy lehetünk tudatosan, ha minél határozottabban nemzetiek vagyunk a szó nemes értelmében. Éppen ebben a sokféleségben fekszik még ma is az európai gondolat szépsége, dacára a történteknek, amiért szégyenleni kellene Európának magát, ha tudná. De nem tudja, mert Európa ilyen értelemben nem létezik. Csak a német, francia, angol stb. szégyellhetné magát, ami pedig teljesen lehetetlen, mert bármelyikük azt, amit a másiknál szégyenletesnek tart, saját magánál a legnagyobb erénynek tartja, amire a legbüszkébb. Rendesen mi magyarok szoktunk szégyenkezni Európáért, mert mi szeretjük magunkat a legeurópaiabbnak tartani és kultúr nemzetek élén haladni.

A nemzet szellemi életének másik megnyilatkozásával, a *tudománnyal is* hasonlóképpen állunk. Sokan, különösen azok közül, akik a tudományt a katedráról hirdetik, azt hiszik, hogy a tudománynak hivatása eleve az emberiség boldogítása, amellyel szemben a nemzet ügye, mint alsóbb rendű érdek, háttérbe szorulhat. Nem akarok vitába szállni ezzel a felfogással. Csak azt kérdem, lehet az emberiség boldog akkor, ha saját nemzete nem az? Persze, ha a tudományos gőgtől elvakulva a saját nemzetet az emberiség soraiból éppen azért, mert elmaradott és boldogtalan, mint méltatlant kizárjuk, akkor csak az emberiség szolgálata maradhat. Ez a tudomány azonban rossz úton jár és nemzetközi lesz a szó legrosszabb értelmében, s mint ilyen, az emberiség szempontjából teljesen értéktelen.

Itt vagyunk azokkal a *politikai rendszerekkel* is, amelyek az emberiséget akarják minden áron boldogítani és közben megfeledkeznek a saját nemzetükről. Az emberiséget akarják megmenteni, de elfelejtik a saját nemzet megváltását. Ez a felfogás hasonlatos ahhoz, amidőn az egyszerű polgár a nemzetét akarja megmenteni és ahelyett, hogy ezt a családjánál kezdené, azt elhanyagolja és inkább korcsmába jár és gyűléseken vesz részt. A nemzetet csak a család és viszont az emberiséget csak a saját nemzet útján lehet megváltoztatni. Sok boldog család teszi a boldog nemzetet és sok boldog nemzet teszi a boldog emberiséget. Ezt mindazon szellemi funkciónak, amelyek a nemzet életén túl az emberiség általános létébe átlüktetnek, jó lenne megjegyezni és tudomásul venni. Irodalom, művészet, tudomány és politika csak ezen az alapon állhatnak és csak így szolgálhatják tényleg azt, ami a hivatásuk.

A magyar ember különösen hajlamos arra, hogy az emberiséget, helyesebben nemzetközi eszméket szolgáljon. Ő az emberiség élén szeret haladni. Ezért elkötelezve érzi magát, hogy gyorsan felüljön a politikai és kultúr jelszavaknak. Az „európai" jelzőre különösen nagy súlyt helyez. Hamar szolgálatába szegődik a világszabadságnak, akár polgári, akár a proletár fronton, vagy az új Magyarország helyett új Európa gondolatának. Ilyenkor azután, amikor jelszavakkal tele szívta magát, dagadó önérzetében azt hiszi, hogy nemzete felett áll. Arra megvetéssel, sőt undorral néz le és képes lenne azt fantazmagóriának feláldozni.

Pedig a dolog úgy van, hogy nem bújhatunk ki a saját bőrünkből, sem az egyszerű ember, sem a művész, sem a politikus. Nemzeti embernek születünk és nem nemzetközinek. Egy tájjeleg, egy-egy tájfajta produktumai vagyunk. Ennek többé vagy kevésbé sikerült inkarnációja. A művésznek az Isten adta maga a kifejező erőt, amellyel nemzete géniuszát a legjobban meg tudja szólaltatni. De ezzel szemben felelősséggel tartozik a nemzetének. Lelkiismeretesnek kell lennie. Különben is valódi művészet nem létezhet *lelkiismeret és mértéktartás nélkül.*

vitéz SZOMBATHELYI FERENC
vezérezredes, a m. kir. honvéd vezérkar főnöke.
Der Chef des k. ung. Generalstabes.
Capo di Stato Maggiore Generale.
Le Chef d'Etat-Major Général.

Az előkelőség kötelez. Ezért köteles a művészet is, mely ha tényleg a helyzet magaslatán van, a legnagyobb előkelőség. Szörnyű bűn az, ha a művész féktelen gőgjében nem ismer korlátot és csak megvetéssel tud szólni nemzetéről. Erényeit sem akarja látni, hanem csak csúfos halálát, vagy ronda pusztulását jósolgatja a nagyszerű halál helyett, amellyel egy kis népnek mindig szembe kell nézni, hogy örökké élhessen. Elvadult gőg által fűtött művészi tobzódásában hajlamos lesz, hogy minden korláton túltegye magát. Fékezhetetlensége folytán a destrukció felé sodródik és csakhamar kisajátítják a nemzet megrontására. Tudatosan vagy öntudatlanul az ellenség táborához csatlakozik. Ilyenkor az író politikus lesz és pedig a legrosszabb fajtából, az irodalmat pedig politikává züllleszti. Nézetem szerint pedig leghelyesebb, ha az irodalom napi politikával nem foglalkozik.

A művészi szabadság nem jogcím arra, hogy ezzel visszaéljünk. Az ilyen féktelen művészet a nemzet szempontjából hasonlatos a *Danaidák kincséhez.* Minél nagyobb ez a kincs, annál veszedelmesebb. Különösen veszélyes ez olyan kis nemzeteknél, ahol a kiegyensúlyozatlan társadalmi viszonyok folytán az állam statikai helyzete nem elég szilárd. Ilyenkor egy-egy nagy destruktív művész nemzetében olyan hatást fejt ki, mint egy szegény családban egy nagy oszthatatlan, drága örökség, mely rendesen széthúzásra, kölcsönös gyűlöletre és végül romlásra vezet. Isten óvjon meg bennünket az ilyen ajándékoktól akkor, amidőn a nemzet nehezen harcol.

Ugyanilyen káros befolyással van a nemzetre az, ha valamely művész a maga szuverenitásában a nemzet hibáiból erényt csinál. Így pl. mint fellebbezhetetlen ítéletet kimondja, hogy a nemzet legjobb tulajdonsága a *„termékeny lomhaság".* Ezért kár, sőt hiba másra törekedni, a nemzetet felébreszteni és termékeny aktivitásra sarkallni A nemzetet ne is ösztökéljük cselekvésre, hanem maradjon a maga lomhaságában. Ez a lomhaság azonban a legjobb formájában is mondhatnám feminim tulajdonság. *Egy negativum.* Cselekvő erő nincs benne és ezért csak lomhaság lehet belőle,

legjobb esetben nemes rothadás, Pató Páloskodás. Ez különösen olyan népeknél veszélyes, amelyek nincsenek erős kézzel nevelve és különben is hajlamuk van a lustaságra.

A „dolce far niente" és a termékeny lomhaság korszaka a népek életében lejárt vagy legalább is szünetel. Most mindnyájan hatalmas erőkifejtéssel dolgoznak előrehaladásukon. A lomhákat félretolják. Nézzünk csak szomszédainkra. Kézzel-lábbal dolgoznak ezek a kis népek, nemzetiségek is, hogy alárendeltségükből kidolgozzák magukat. Rettenetesen felébredtek és rendkívüli aktivitást fejtenek ki. Bűn ilyenkor a magyarnak továbbra is a termékeny lomhaságot hirdetni. Neki a keleti nomádizmust, a bivalytermészetet ajánlani, amely lomhán hempereg a nyári napsütés által felmelegedett posványban és termékenysége csak abból áll, hogy a felbüfögő kérődzését elintézze és lomha testét ezáltal növelje. A kérődző nemzetek ma rosszul járnak. Nézetem szerint éppen a termékeny lomhaság balhiedelménél kellene a nemzet nevelését megkezdeni. Ezt az illúziót kellene a magyarból kiűzni és termékeny cselekvésre sarkallni. Ez a munka érdemes lenne a legkiválóbb írók tollára. Szinte végtelen itt a tér, amely tettekre hív.

Az ilyen kijelentések olvasásakor sokszor az az impresszióm, hogy ezek az aranyköpések nem is komolyak. Inkább azért jönnek létre, hogy frappáns gondolat-szembeállítás által blöfföljenek. Nehéz elképzelni, hogy igaz művészet felelősségtudata olyan csekély fokon áll nemzetével szemben.

Ma minden nemzetnek rendkívül aktívnak kell lenni. Különösen nekünk, mert különben vezető helyzetünket a Duna-medencében nem tudjuk megtartani És nem kevesebbről! Erről van szó! A Duna-medencében vezető szerepre, mióta őseink bejöttek, a magyar hivatott. Ezt a jogot azonban termékeny lomhasággal nem tudjuk biztosítani. Ezen jogigényünket időnként újra meg *kell váltanunk,* illetve be kell, hogy igazoljuk. Küzdeni, véres és brutális harcot kell vívni érte. Most ismét ilyen időket élünk, nehéz harcban állunk. Éppen ezért félek minden olyan szellemi megmozdulástól, amely a magyart – amidőn ezen pozícióért nehezen küzd – a brutális harctól el akarja téríteni és igyekszik őt ebből az emberiséghez nem illő alantos világból a nemes lomhaság, a humanizmus, az intelektuálizmus és a kultúr-fölény magas síkjára átmenteni.

Nem ismerem félre ezeknek a szellemi tényezőknek a nemzeti, sőt az emberi fejlődés és lét szempontjából is az alapvető jelentőségét. Nem vagyok olyan vad militarista, hogy csak a brutális harcot tartanám annak az életformának, amely méltó az emberhez és amelyért érdemes élni. De jól tudom azt, hogy az emberi kultúra és kultúrális javak csak függvényei a brutális harcnak. Az emberiség vitális ügyeit fegyverrel kell elintézni. Ha a háború el van intézve, akkor jöhet a kultúra. *Minden kultúrának apja a háború.* Mi emberek a földön élünk és nem a földön túl valami elméleti, vagy szellemi síkon, ahol csak szellemi fölénnyel intézhetnők el konfliktusainkat. A földi anya rendkívül keseregve és brutális fájdalommal, életveszedelem között, vérben hozza magzatát a földre. Itt pedig mindig készen kell lennünk e veszedelmekre, melyekben nekünk is véreznünk kell és életünket kockáztatnunk, mint anyánknak, midőn szült bennünket. Mi emberek csak így élhetünk tovább. Gyarlóságban és bűnben születtünk, *de éppen azért lehetünk hősök.*

Csak azok a kultúrák maradhatnak meg, amelyekben van harcos szellem. Csak az erőteljes harcos kultúra szolgálhatja valóban a nemzet érdekeit. A pacifista és defetista kultúra a legrondább és a legpiszkosabb és egyben a legveszélyesebb is, mert megőrli a nemzet erőit. Látjuk, hogy Franciaországot miként vitte a túlfejlesztett szellemi kultúra a romlásba. Harcos és küzdő szellem sehol sem volt. A fizikai testi kultúrát, a sportolást általában teljesen feleslegesnek tartották. Még az evés is inkább szellemi kultúrának számított, olyan magas művészi fokon állott. Az egészséges hedonizmus sem számíthatott fizikai kultúrának. *Verlaine* és *Rimbaud* erkölcsi fertőjében született magas költészete, ahonnét nálunk is olyan sokan merítettek, nem maradhatott erre a magas kultúrán nevelt nemzetre káros hatás nélkül. Ez a magas költészet még a hatalmas, győzelmes francia nemzet számára is a Danaidák kincse lett. A nemzet harcos szellemét és erkölcsi erejét megőrölte.

Mit ér az olyan kultúra, ha még olyan magas fokon tenyésztett is, ha nemzet romlását idézi elő? Mi értelme volt a ragyogó francia irodalomnak, ha az végül is oda vezetett, hogy ma egy öreg ember nem győzi a nemzetet a józan útra visszatéríteni és a nagy kultúrából kigyógyítani. Nem győz primitív értékeket hangoztatni. Hogy mindennek az alapja a tiszta családi élet, a gyermek, az ifjúság kemény, sportszerű nevelése, a hősiesség, az önfeláldozás. Csupa primitív ősi érték raffinált és magasan differenciált irodalmi és művészi értékekkel szemben. Ezek után az egész magasan tenyésztett francia kultúra egy szörnyű kerülőútnak, egy nagy kisiklásnak látszik, amelynek jelentősége, nevelő hatása talán nem is önmagában, hanem inkább azon felismerésben van, hogy mi em-

berek nem vagyunk istenek, sőt félistenek sem, de még csak pártütő angyalok sem, hanem csak halandók vagyunk, lekötve a földhöz és az örök értékű, egyszerű igazsághoz. Hiába ostromoljuk az eget. Az istenek nagyothallanak. Kérlelhetetlenül visszautasítanak minket az emberi lét törvényei közé. Nem tudunk kibújni bőrünkből, itt kell élnünk a földön, ahol a lét harc és küzdelem időnként – inkább gyakran, mint ritkábban. Brutális, véres harc. Ezen véres harc által kell a nemzetnek mindig megváltania saját jólétét és az emberiséget. Erre kell mindig felkészülni és felkészülve maradni. Egy kultúra, amely ettől a harcos gondolattól elvonatkoztatva akar élni és azt magából ki akarja lökni, légüres térben mozog és pusztulásra van kárhoztatva és vele a nemzet is, mely ezen kultúrához kapcsolódik.

Nem követelem és nem is követelhetem az irodalomtól a háborús idők dacára sem, hogy csak hazafias költemények lássanak napvilágot. Nem követelhetjük, hogy minden író a harc költője legyen, mint a legutóbbi háborúban *Gyóni Géza,* vagy mint 1848/49-ben *Petőfi Sándor* volt. Mindkettő igazi katona költő volt. Az igaz, hogy Petőfit a világ-polgárok is magukénak vallják, mint a világszabadság és az emberiség költőjét. Tagadhatatlan, hogy az is volt. A lényeg azonban az ő életében az, *hogy elesett, mint honvéd a magyar szabadságért,* miután a magyar harcos szellemet és ezáltal a magyart talpra állította. A fontos nem az, hogy mit mondunk, hanem az, hogy életünk nagy pillanataiban mit cselekszünk. Petőfi hősi halálával mindent expiált, még a legrosszabbat is expiálta volna, ha ugyan ilyesmit művelt volna. Nem lenne semmi baj, ha világpolgáraink az ő példáját követnék. De ezek nem akartak a magyar ügyért harcolni, vagy pláne meghalni, mert ők egy magasabb ügyet, a világszabadságot és az emberiséget szolgálják. Az emberiségnek pedig szerencsére nincs hadserege, amelybe be lehetne lépni. Kár, hogy *Ady Endre* törékeny fizikuma folytán nem követhette Petőfi példáját, nem lehetett katona és így adatott meg néki, hogy mint honvéd hősi halált haljon nemzetéért, melyet pedig oly szilaj indulattal és forró megvetéssel szeretett, hanem csupán a megbánás filiszteri aktusa maradt meg számára a halálos ágyon. Ha hősi halált halt volna, akkor mi katonák és talán sokan magyarok egészen más szemmel néznénk rá.

Ismétlem, nem követeljük az íróktól azt, hogy lantjukat mindnyájan harci dalokra hangolják. De legalább is azt követeljük, hogy ne lássanak olyan művek napvilágot, amelyek alkalmasak arra, hogy a nemzet harcos szellemét gyengítsék, a hivatás tudatát és az önmagában vetett hitét megingassák.

Az olyan költészet és irodalom, mely a nemzet ellenálló képességét háború idején bármely címen és bármely gyönyörű kultúreszmék, irányok, vagy mély emberi gondolat szolgálatában csökkenti, a legnemesebb szándék mellett is bűnt követ el nemzetével szemben. Hiába hangoztatná a békét, a megértést a nemzetek között, hiába lenne a mélységes emberi érzéstől áthatva, *harcos* lesz és pedig *az ellenség táborának a harcosa.* Az ilyen szép szellemű irodalom nagy erőgyarapodás az ellenség számára, mert a saját harcos szellemet gyengíti azáltal, hogy azokat erősíti, akik hisznek az örök békében, a nemzetközi jogban és igazságban, a kultúrában, emberiségben és a wilsoni 14. pontok ígéretében, akik nem látják azt, hogy ezek a nagy emberi javakba csomagolt ígéretek csak harci eszközök az ellenség kezében, aki nem álmodozó humanista, hanem valódi kultúrnép, mert valódi harcos kultúrával rendelkezik és nem olyan félkultúrás és félművelt, aki minden maszlagot bevesz, hanem még a legszentebb emberi javakat is felhasználja az ellenség destruálására és a saját győzelem kivívására.

Háborúban *a legnemesebb pacifizmus is defetizmus lesz,* amely az ellenség malmára hajtja a vizet. Ezt az irodalomnak és az íróknak jól meg kell jegyezniük, nehogy féktelen indulatoknak adják át magukat és a nemzetet romlásba vezessék, anélkül, hogy az emberiséget megmenthetnék. Nincs veszélyesebb, mint a fegyvert-lerakó kultúrláz és intellektuálizmus, mely véres harcok közepette kultúr-fölénnyel, jogtisztelettel, béke-szeretettel akarja a nemzet ügyét diadalra vinni.

1918-ban egy egész irodalmi irányzat szolgálta ennek az intellektualizmusnak az ügyét és így a nemzet sírásójává vált. Most amidőn a nemzet nehezen küzd, a kultúrfölény azon fajtája, mely csak az intellektuális mérkőzést ismeri el a nemzetek közötti érintkezés harci fegyverének és a brutális mérkőzést megveti, hallgasson el. Szép szellemét és ennek magas röptét tegye el arra az időre, midőn a Duna-medencében a helyünket fegyveresen kivívtuk, mert most ismét arról van szó. Meg vagyok győződve, hogy ebben a kozmikus összeütközésben a sors még egyszer alkalmat ad nekünk magyaroknak arra, hogy bebizonyítsuk azt, hogy mégis csak mi vagyunk itt az elsőszülöttek. De ezért most ismét harcolni kell. 1918-ban egy pacifista, defetista irányzat ebben megakadályo-

zott. Pedig merem állítani, hogy dacára annak, hogy a világháborút elvesztettük, a magyar háborút, a saját külön háborúnkat a környező nemzetek ellen megnyerhettük volna, ha nem tesszük le a fegyvert.

Úgy érzem, hogy itt van az alkalom, talán az utolsó, hogy jóvátegyük azt, amit 1918-ban elmulasztottunk. Most ismét kibontakozhat annak lehetősége, hogy a nagy világháború mellett, vagy után a saját külön háborúnkat is megvívhatjuk. Meg vagyok győződve arról, hogy nemcsak a nagy nemzeteknek, hanem a kis nemzeteknek is van Istene. El a magyarok Istene, aki mindig is élt és segíteni fog, ha nem hagyjuk magunkat Ezért ne akadályozza a nemzetet a brutális erőkifejtésben senki, legyen ez a brutalitás magasabb intellektualizmus, a humanizmus szempontjából még olyan csúnya dolog. Engedjük át ezeket a magas emberi érzelmeket a nagy nemzeteknek és népeknek, az angoloknak és amerikaiaknak, akik ezt a magasabb kultúrát és humanizmust folyton hangoztatják, de amellett jóízűen és erőteljesen harcolnak. Legyenek ők pacifisták. *Ne excedáljunk megint,* mint 1918-ban, amidőn a polgári radikálisaink, a nagy intellektüelek a béke olajágával akarták bevezetni az emberiséget a béke templomába, vagy később proletárjaink meg akarták menteni a világ összes proletárját. Mi magyarok nagyon hajlamosak vagyunk az ilyen nagyzási hóbortra és kilengésekre, mert kiegyensúlyozatlanok vagyunk. Azt hisszük, hogy a kultúra csak intellektuális erőkben, műveltségben, ismeretgyűjtésben, betűvetésben rejlik és nem a hősi kötelességteljesítésben és helytállásban és önfeláldozásban is. Hiába fogja minden magyar kívülről fújni, hogy teszem Madagaszkár hány négyzetkilométer kiterjedésű és hány lakója van, vagy ehhez hasonló általános műveltségű lexikális adatokat, hiába olvassuk eredetiben Horatiust és Tacitust stb., régi klasszikusokat, hiába lesznek teletűzdelve beszédeink klasszikus idézetekkel, melyek renden nagy műveltséget, de kevesebb egyéni mélységet árulnak el, ha ehhez a lexikon-tudáshoz és általános műveltséghez egy mély és becsületes erkölcsi felfogás és lelkiismeretesség nem járul, úgy kultúrnívónk mindig gyenge lábon fog állni. A társadalmak inkább a becsületes helytálláson, jellemerőn, kötelességteljesítésen és hősi kiálláson nyugszanak, mint a tudáson, az okosságon, tehát inkább az erkölcsi erőkön, mint az intellektuális szellemen. A szociális reformok is csak az erkölcsi erők szolid bázisán és törvényei szerint hajthatók végre. Áldozat nélkül nincs érték. Aki akar valamit, azért áldozni kell, dolgozni kell és helyt kell érte állni. Nem lehet boldogítani senkit, ha az erkölcsi erői hiányoznak ehhez. A nemzet boldogsága is az erkölcsi erőkön fordul meg és nem az intellektualizmuson, az általános műveltségen.

Különben is megnyugtathatok mindenkit, aki az általános műveltséget félti, hogy *a polihisztorok* ideje ma már a szó nemes értelmében lejárt. A tudomány ily hatalmas fejlődése, szerteágazása és differenciáltsága mellett ez lehetetlen. Legfeljebb *polidilletánsokról* lehet szó. A nevelésnek tehát elsősorban az erkölcsi értékek síkján kell mozogni és csak azután az intellektuálizmus, a tudás síkján, különösen a magyar nemzetnevelésnek, mert a magyar embernek általában nagy az esze és kisebb az erkölcsi helytálláshoz való hajlama.

Nincs veszélyesebb az egyoldalú intellektualizmusnál. Ez csak kételyt, jobban tudást és kritizálási hajlamot nevel. Hitetlenség és bizalmi krízis járnak a nyomába. Rendesen erőtlen defetizmusba süllyed, nincs ereje alkotni, csak rombol. De tulajdonképpen rombolni sem tud, hanem csak lazít, rést tör, amelyen át betör a kloáka és jön a felfordulás. Rendesen ez a réstörés történelmi szerepe is, amelyet ha eljátszott, kimondja saját halálos ítéletét és feloszlását is, mert a világért sem harcolna még saját életéért sem, olyan békés és magasztos szellemű. Láttuk működésüket 1918-ban. Ezeknek a fegyvert elhajigáló intellektueleknek mondta Franche d'Esperay francia tábornok, amidőn nála Belgrádban bemutatkoztak, hogy „Önök ennyire süllyedtek". Amire a mieink nagyon megdöbbentek, mert hiszen ők a pacifizmust és az antimilitarizmust éppen franciáktól tanulták. Azt hitték, hogy mint jó tanulók elismerésben is dicséretben fognak részesülni. Elfelejtették persze azt, hogy akkor a franciáknál ezek a *jelszavak* egy erőteljes harcos kultúrának, amelyre Clemenceau vigyázott, csupán harceszközei voltak. Jelszavak az ellenség lépre csalására, amelyekben ők még akkor nem hittek. Később azután őket is felőrölték az intellektuális erők, amelyek nálunk is csak kritizálásban és lazításban voltak nagyok, de cselekvésben és alkotásban kicsinyeknek bizonyultak.

Trianonban jött a másik pofon. Országunkat az emberi jog és igazságosság nevében, amelyben a szép szellemek szintén olyan erősen hittek, darabolták fel. Ha a fegyveres erőben hittünk volna oly szenvedélyesen és mindenre elszántan, azt bizonyára megakadályoztuk volna. Persze ehhez tovább kellett volna harcolni.

A nemzetközi jog és igazság még Erdélyt sem védte meg. Pedig ezen hitben tették le a fegyvert a székely hadosztállyal, no meg a további vérontás megakadályozása végett. Pedig talán még pár száz hős élete árán meg lehetett volna menteni Erdélyt, sőt egész Magyarországot is. Mi lett volna ez a 600 ezer hősi halotthoz viszonyítva, akik elestek a becsület mezején Magyarország nagyságáért. Fegyvertelenül akartak leülni tárgyaláshoz Aradon az állig felfegyverzett ellenséggel, aki persze szóba sem állt velünk. Így látjuk, semmit sem ért, hogy a románokkal szemben határozott kultúrfölényben voltunk. A kultúrfölény hatalmi súly attól függ, hogy ezt mennyire tudjuk fegyverekkel alátámasztani.

Nem kell féltenünk a magyart attól, hogy *elvadult* militarista és imperialista lesz, ha a harcos szellemét fokozzuk. A magyar géniusz legnagyobb fogyatéka az, hogy sem militarista, sem imperialista. A magyar jó verekedő. Egyformán jól verekszik akár a kurucoknál, akár a labancoknál harcol, akár Nagy Frigyes szolgálatában áll, akár Mária Terézia táborában katonáskodik. De nem harcos természet, virtusból verekszik. Ellenségének hamar megbocsájt. Verekedő elemében főként akkor volt, ha magyar volt az ellenfele. Az évszázados közjogi harc ezt a verekedő, belháborús hajlamot alakította ki benne. A kuruc háborúkban is azt látjuk, hogy a kuruc magyarnak a valódi ellensége nem a császári katona, hanem a magyar labanc volt. Ennek a hátából szíjat hasítani, vagy őt nyársra húzni különösen élvezet volt. A több évszázados török uralom végvári harcai is verekedéssé, virtuskodássá fajultak, amelyeket ritkán szakítottak meg nagyobb csaták, melyekben a magyar rendesen csak segélyhadként szerepelt.

A Kárpátok szük határai közé szorítva, a magyar az imperialista háborúktól elszokott. Uralkodóit, akik külháborúkat vezettek, nem szívesen követte. Mátyás királynak, egyik legnagyobb uralkodónknak konfliktusa a nemzettel onnét származik, hogy imperialista háborúkat folytatott és hogy ehhez militarista hadsereget – a híres fekete sereget – szervezett magának. Mátyást a szükség vitte erre, mert a magyar nemes csak három hónapra és csak az ország határain belül volt köteles háborúba szállni. Ezzel a nemesekből álló, hogy úgy mondjam *„közjogi hadsereggel"* hosszú külföldi vagy kemény háborút viselni nem lehetett, csak belháború viselésére volt alkalmas. Ezért féltékenyen is nézte mindig Mátyás mindenkor ütőképes militarista seregét, amelynek feloszlatását a nemesség, de különösen a főnemesség állandóan sürgette, a magyar közjogi hadsereg és a militarista hadsereg egymással szembe kerültek. Ez a lelki hasadás, mely évszázadokon át az idegen uralkodók alatt mindinkább elmélyült, jellemzi a legjobban a magyar harcos géniusz belső állapotát, mely még napjainkra is – persze már inkább a tudat alatt – kihat. Bár a közjogi hadsereg a „a nemesi insurgentio" képében 1809-ben, tehát majdnem másfél évszázad előtt a Győr-szabadhegyi csatában szerepelt utoljára a harctéren és azóta mint hadsereg megszűnt, de szelleme tovább élt.

A magyarnak még ma is két kardja van. Az egyik a *közjogi kard,* melyet most is oly szívesen hord, ha díszeleg. Ez az úri kard, a rövid háborúk szimbólium, amellyel főként a belső alkotmányos harcokat intézték el. A másik a militarista kard, a *katona kard.* Ez a kard a nehéz háborúk jelképe, amelyekben nincs három hónapi felváltás és messze ki kell menni az ország határain túl. Ezt a dísztelen katona-kardot, melyhez idegen militarizmus és imperializmus emlékei fűződnek, még ma is nehezen hordja. Még ma is „nehéz a viselet", épp úgy, mit valamikor, amikor a szegény legényt kötéllel fogták a katonasághoz.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar ma sem militarista, sőt inkább antimilitarista, békés, humanista, jogalkotó, deklamáló, politikus típus. Ezt mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a harcos vonás és az imperialista gondolat művészetéből teljesen hiányzik. Háborús irodalma úgyszólván nincs. Szépirodalmában háborús dolgok, a szó katonai értelmében vagy olyan értelemben, hogy a háborús események a mű tengelyét képeznék, nincs. Nekünk, hogy többet ne említsek nincs *„Débacle"* regényünk, vagy *„Háború és béke"* regényünk, amelyek az emberi mélységek feltárásán kívül a katonai szakértelemhez is szólnak és neki is mondanak valamit. De nemcsak a szorosan vett szépirodalmunkból hiányzik a harcos és háborús szellem, hanem a történelmi és memorandum-irodalomból is, még akkor is, ha ezek nagy hadvezérekről szólnak. *A politikai irodalomról* nem is beszélek. A magyar politika a háborún kívül is mintegy felette élt. Pedig jól tudjuk, hogy a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel.

A magyar politikus és államférfi sem harcos, hanem humanista, intellektuális jogász és konzerváló típus. Működése központjához közjogi és politikai kérdések állanak. Azután az emberiséget, kultúrát szolgálják és békeszeretők. Sikereiket nagyszerű szónoki képességeiknek köszönhetik.

Egy-egy jó szónoklat máris tettnek számít. Ezt a többi politikus, a sajtó és az egész nemzet is ilyennek könyveli el. Reális alkotásra már azután nem kerül sor. Ezért a közgazdasági problémákat nem szereti. Szociális alkotások nem sarkallják. A haderő és a nemzetvédelem kérdéseivel nem foglalkozik szívesen. Ezekben rendesen szükséges rosszat lát. Nem ismeri fel benne azt a hatalmi tényezőt, amely a nemzeti lét alapja és aspirációi kiegészítésének egyedüli reális záloga. A nemzet hatalmi kérdéseit békés eszközökkel, tárgyalások, a nemzetközi jog és igazság képzete által fűtve akarja megoldani.

A magyar államférfi-poétikus ilyen lelki alkatát egy nemrég megjelent nagyszerű mű, amely a magyar politikusok galériáit tárja elénk, találóan jellemzi. De jellemző ez a mű nemcsak a magyar politikus és államférfi géniuszára, hanem jellemző a magyar irodalom és írók szemléletére is. Ez a szemlélet is tisztán a humanista, intellektuális és filozófiai értékelés alapján áll. Nagyszerűen kidomborítja ki a kitűnő író kiváló művében a magas a magas intellektuálizmust, humanizmus, a katedrális lelkületet, a deklamáló képességet, európaiságot, műveltséget, ami politikusainkat jellemzi. A harcias szellemet, cselekvő erőt még azoknál az államférfiaknál sem méltatja, akiknél ezek – mint például Tisza Istvánnál – határozottan megvannak.

Ez a meglátás mutatja leginkább a magyar író lelkületét és szellemi irányzatát és, miután az író a közérzés kifejezője, ez a szellemi irányzat jellemző az egész magyar nemzetre is. Sem az író, sem a nemzet a harcos vonásokat nem méltatja. Ezt a vonást nem is veszi észre, mert benne is hiányzik. Vagy ha észreveszi, nem tudja, hogy mit kezdjen vele, mert a magyar géniusznak ez nem értékmérője, sem értékkifejezője. A magyar államférfit olyan habitusban szereti látni, amely az ő szellemét tükrözi vissza. Tragikus, zord lelkületű hősöket, akik ezen szemléletében megzavarják, nem tudja elviselni, még kevésbé követni, sőt velük szembefordul. Ez Tisza István tragédiája is, aki véresen bukik le a politika porondján, mert a nemzetét a zord kötelességteljesítés útján akarta vezetni, még erőszakkal is. Látta és érezte a nagy idők közeledtét és a veszélyt, amely ezt a békés, mélységes humanizmusában, az emberiségben, kultúrában bízó belső közjogi harcokban egymást marcangoló, szinte gyermeki naivitásban és rakoncátlanságban élő nemzetet fenyegeti. Érezte, hogy közeledik a történelmi óra, amidőn nemzetének síkra kell szállni múltjáért és jövőjéért.

A nemzet nem értette meg ezt a valódi nagy államférfit, akiben hatalmas katonai géniusz lüktetett, olyan, mint kortársaiban egyben sem. De a magyar nem értette meg a többi vezérét sem, akik erős, harcos szelleműek voltak. Igen érdekes jelenség az, hogy dacára az eseményeknek, Tiszát, harcos egyéniségét ma sem fogják fel. Benne továbbra is a humanistát, a konzerváló erőt, a nagy intellektust látják. Kétségtelen, hogy ezek az erények is megvoltak benne, legalább is épp annyira, mint a többi magyar politikusban, de ehhez járult a katonai harcos géniusz, a militarista szellem, amit a magyar politikusok és államférfiak rendesen nélkülöznek. Nélkülöznek azért, mert ezt nem szíveli a magyar ember, nem értékeli a közfelfogás, nem szereti a nemzet, nem fogja fel a magyar író és nem veszi be a magyar irodalom.

Jól tudom, hogy igen nehéz kis nemzetnek militaristának lenni és hatalmi eszközökkel dolgozni. Ezt mi katonák érezzük leginkább. Eszemben sincs, hogy azt tanítsam, hogy a magyar hencegjen és minden kérdésnél kardjára üssön. Ez még a nagy nemzeteknek sem tanácsos. Kis nemzetnek nem szabad hősködni, *de hősnek kell lenni,* mert különben elpusztul. Vállalni kell a hősi sorsot. És ezt csak erős katona lélekkel vállalhatja. Ezt erősíteni kell. Mi katonák felébresztettük a Zrínyi-kultuszt. Felébresztettük ezt a nagyszerű szellemet, aki a kardnak és lantnak hőse. Ezzel a Zrínyi-kultusszal akarjuk a nemzet katonai harcos géniuszát élesztgetni.

Magyarország most hősi korszak előtt áll, sőt már benne is van. Hősi lelkekre van szükség, akik vállalják a hősi korszak nagy feladatait véres, brutális harcokban a fronton és a nehéz emésztő küzdelmes életet a front mögött. Hősi lelket kell formálni a magyar lelkekből. Ehhez a Zrínyi-kultusz nem elég. A magyar írókat hívjuk segítségül. Ismétlem: nem követeljük, hogy mától fogva a brutális, véres harc rajongói és szószólói legyenek. Mi katonák az íróktól egészen mást, valami magasztosat, valóban mélyen emberit, *a hősi kultuszt* követeljük.

A hősi lelkek formálásában az író hajlama, művészi egyénisége, illetve irányzata szerint működjön közre. Ha valaki másként nem tud segíteni, úgy vállalja e téren a hallgatást. Széthúzás és „csak azért is" ne zavarja a lelkeket. Ez a magyar lélek egészséges. Egészségesebb, mint gondolnánk. Csak vigyázni kell reá. A dac magyar, vagy az ún. európai magyar, vagy világpolgár magyar most hallgasson el bennünk. Különben sem dicső dolog ma európainak lenni, mert látjuk hogy az

ún. európaiság, amire olyan büszkék voltunk, hová vezetett minket, s az egész emberiséget. Még Európát sem tudta megvédeni, hát még minket magyarokat. A magyar irodalom e hősi kultusz által maga is hősi magaslatra lendül. Méltó lesz ősi erényeihez és nagy múltjához. Segítőtársul szegődik a nehezen küzdő magyar kardhoz és így betölti ezen válságos korszakban nemzeti és emberi hivatását.

Márai Sándor előadása

Kedves barátaim, mikor a magyar író a nemzeti élet e rendkívül válságos időszakában lelkiismeretvizsgálatot tart, elsősorban önmagával száll perbe: „A nemzet, mint minden európai nemzet, nagy veszélyben él. Mi igazi feladatom ebben az időben? Mi volt részem mindabban, ami történt, hogyan szolgálhatom legjobban a magam szellemi eszközeivel, képességeivel és módszereivel az emberek, így elsősorban hazám ügyét, ha azt akarom, – aminthogy akarom, – hogy a magyarság nemzeti lényében sértetlenül essen át a nagy megrázkódtatáson, s az európai műveltség egésze megmaradjon?" Szavakba öntve, vagy kimondatlanul, ez a kérdés ég minden magyar író lelkében. Az írók a veszély óráiban tudják, hogy a nemzet tőlük is választ vár, nemcsak az államférfiaktól és politikusoktól. Választ vár, s ha lehet, segítséget. Minden író tapasztalhatja a maga munkakörében, hogy e válságos időben különös igénnyel közelednek feléje embertársai. Mintha az író felelni tudna a kérdésre, mely a szorongattatás órájában eltölti az ember lelkét. A végzetesen egyszerű kérdés, melyet a közösség az író mellének szegez, így hangzik: „Mi a sorsunk? Mit parancsol a pillanat, s milyen feladatokra kell felkészülnünk a jövőben?" Ezek a kérdések nem elvont, elméleti és szónoki kérdések többé. Jelenünk és jövő sorsunk múlik azon, milyen őszinteséggel, s milyen gyakorlati következménnyel tudunk felelni.

Kíséreljük meg felelni a kérdésekre. Ki az író? Egy ember, aki egy belső erő parancsára leküzdhetetlen kényszert érez, pontos szavakba önteni és művészi formában kifejezni az igazságot. Felfogásom szerint az írás legfőbb értelme, s ezzel megmondottam azt is, hogy az író legfőbb feladata a nevelés. Ez a pedagógiai szerep elsősorban arra kötelezi, hogy önmagával szemben érvényesítse a nevelés szempontjait és parancsait: meg kell ismernie jellemét és szellemi képességeit, meg kell ismernie e képességek igazi határát és természetét, fel kell ismernie azt a feladatkört, melyben őszintén és teljes erőkifejtéssel tud alkotni, tehát meg kell ismernie műfaját, s aztán, az önművelés, a valóság megismerése segítségével az emberi, a tárgyi és amennyire ez embernek megadatott, az emberfölötti világ tüneményeinek igazi természetét. Ez ismeretek birtokában aztán, műfaja keretein belül, alkot valamit, ami legtöbbször nem remekmű, – csak a kontárok akarnak szándékos és tudatos remekműveket alkotni, – hanem mindig pontosan csak az és annyi, ami az író jelleméből, szellemi képességeiből és a műfaja törvényeiből következik. Az így megalkotott írásmű különválik alkotójától, élni kezd a világban, megérinti az emberek lelkét és hatni kezd a kortársakra, szerencsés esetekben az emberiség egyetemére és az utókorra is. Az irodalmi alkotás nevelő feladatának legszerencsésebb válfaja az, mikor a műalkotás az emberek lelkében a megtisztulás, az eszmélés, a *katarzis* folyamatát indítja el. Ezt a folyamatot a remekműben kifejezett gondolatok igazsága, a kifejezés művészi módja, az emberlátás rendkívüli ereje, az emberi sors igaz feltárása indítja el az olvasóban. Az író jellemének, hajlamának, ízlésének megfelelően elindíthatja a katarzis folyamatát a gyönyörködtetés, akár a nemesebb szórakoztatás, a lírai páthosz és feszültség, vagy a drámai sűrítés eszközeivel. Célja minden esetben ugyanaz: tökéletes művészi formában alakot adni az élményszerű igazságnak, mely lelkét betölti, melyet megismert. Az alkotás, mely különvált az írótól, tükrözni kezd az emberek lelkében, s az író néha szorongással és mély csodálkozással, igen, megdöbbenéssel észleli, milyen különös tükörképet ver vissza műve a világban? Korunkban, melynek sietős életüteme bizonyítja e műveltség nagyválságát, – nagy kultúrák mindig nagy időegységekben éreznek és gondolkoznak, mintegy *ráérnek,* s a sietség, a stopperórával másodpercre mért rekord-idegesség a válság egyik legbiztosabb jele, – korunkban az emberek nagytöbbsége kevéssé hajlamos arra, hogy pártatlan figyelemmel adja át magát az írói alkotás hatásának. Az emberek az irodalomtól mintha sürgős választ várnának a kérdésre, mely lelküket a

veszély idejében foglakoztatja, s ezt a választ nem hajlandók türelemmel és elmélyüléssel keresni meg az irodalmi alkotásban. Az író kénytelen megtudni, hogy a szellem világa tele van különös torzító tükrökkel, – mint a panoptikum előcsarnokában azok a tréfás homorú és domború, melyek a keszeg, sovány embert pókhasúnak, a kövéret savanyúvendelnek mutatják, – úgy az emberi ítélet is torzan és sokféleképpen tükrözi vissza minden szavunkat, cselekedetünket, magatartásunkat és művünket is, mellyel a világ elé állunk. A világnézeti meghasonlás idejében, amilyent most is élünk, természetes ez a tünemény. Az író nem tehet mást, mint tehetetlenül szemléli ezt a torz tükrözést, s bízik abban, hogy műve jóhiszeműsége vagy művészi, gondolati ereje végül is átdereng e torz képeken és igazi mivoltában mutatkozik meg.

Az író tehát a katarzis élményén át nevelni akarja önmagát és embertársait s e feladat felelőssége mély lelkiismereti problémákat vet fel számára. A kérdésre, mi az író igazi feladata ebben az időben, nagyon nehéz felelni. Az író részvétele a közösség gyakorlati életében legtöbbször rendkívül csekély. Az államhatalom általában semmilyen országban sem szokta megkérdezni az írókat, indítson-e háborút vagy kössön-e békét, s még sokkal kevésbé érdeklődnek az íróknál az államférfiak és politikusok, milyen legyen ez a béke? Az író felelőssége a közösséget ért nagy sorsfordulatok pillanatában tehát nem több, mint minden emberé, aki kortársa, s legtöbbször csak szenvedő kortársa, vagy éppen áldozata valamilyen nagy történelmi fordulatnak. Különösen nem több az író felelőssége korunkban, mikor a szellemi ember kezéből a vezetést tudatosan átvette a politikus és a technikus. Az enciklopédistákat felelősségre lehetett vonni a francia forradalomért, mert művükkel, mely tisztázta az emberi alapfogalmakat, hozzájárultak ahhoz a politikai folyamathoz, mely végül is a francia forradalomhoz és a rendi Franciaország felszámolásához vezet. A negyvennyolcas szabadságharcok, így a magyar szabadságharc előkészítésében, kétségtelenül nagy szerepük volt azoknak a hősies szellemű magyar íróknak és gondolkodóknak, akik műveikkel előkészítették a nemzetet e nagy erőpróbára. De a világháborúban a szellemi embernek nem volt semmiféle gyakorlati előkészítő, sem végrehajtó szerepe. E világháborút az írók megkérdezése nélkül robbantották ki és hajtották végre történelmi erők, s a szellemi ember szerepe a tragikus közjátékban nem volt több, mint minden ember szerepe, akit megragadott a végzet.

Az írók felelőssége ebben a háborúban pontosan annyi csak, amennyi általában szokott lenni a kortársak viszonylagos felelőssége mindazért, ami az emberiség, vagy egy szűkebb emberi közösség életében bekövetkezik. Mikor ezt megállapítjuk, nem mondjuk azt, hogy az írónak nincsenek sajátos kötelességei a háborúban. Az író szociális lény, mint minden ember, viseli a közös terheket és áldozatokat, s mikor a közösség, melyhez tartozik, melynek nevében beszél, veszélyes időket él át, a írónak is kötelessége, hogy minden képességével és tehetségével a nagy áldozatokat hozó és veszélyzónákon áthaladó közösség segítségére siessen. A legfontosabb kérdés tehát írók számára ebben a háborúban is, mint minden háborúban, hogyan, milyen módon és milyen eszközökkel szolgálhatják legjobban, leghatékonyabban annak a közösségnek ügyét, melyhez tartoznak s e szolgálaton belül azokat az eseményeket, melyeket az emberiség egésze mint az emberi élet magasztos céljait ismert meg: a kölcsönös segítség, az emberiesség és a méltányos együttélés eszményeit? Az író helyzete különösen nehéz tehát a háborúban, mert vigyáznia kell, mikor pedagógiai szerepét betölti, hogy az emberi együttélés örök, nagy eszményeinek hirdetésével ne gyöngítse a védekező közösség cselekvő szellemét. A kölcsönös segítség, az emberiesség és méltányos együttélés nagy eszményei a háborúban sem szűnnek meg az emberi élet legfőbb céljai lenni, de kétségtelen az is, hogy a háború legfőbb értelme és parancsa a harc, mely áldozatokat követel, a harc, melyet egy nemzet önvédelemből folytat. Ha a háborús célok hódítóak, az író súlyos bonyodalomba keveredik lelkiismeretével. Más a helyzet, mikor egy nemzet önvédelmi harcot folytat megmaradásáért, mint cselekedte ezt a múlt világháborúban, s cselekszi most is a magyarság. Elfogult ellenféle nem állíthatja, hogy a magyarság imperialisztikus célzattal vesz részt ebben a háborúban. Egyetlen falut sem akarunk hódítani, egyetlen népet sem óhajtunk leigázni. Feladatunk veszélyes, de a veszély megmutatja és egyszerűsíti a feladatból következő időszerű tennivalókat: a háború idejére félre kell tennünk mindenfajta világnézeti szellemidézést, mely törésre vezethet. Erőinket töretlenül kell e válságos időben megőriznünk a magyarság megmaradása érdekében. Ami tegnap még frázis volt a vezércikkben, ma a mindennapok legközvetlenebb értelme, az egyetlen parancs és az egyetlen menekvés. Aki ezt nem érti, rosszhiszeműen süket, vagy bűnösen tájékozatlan.

Márai Sándor az 1940-es években

Ez a pillanat tehát a magyar író számára is parancsolóan előírja kötelességét. Nagyot vét ez időben a nemzet ellen, aki pánikot kelt, de vét az is, aki nem tudatosítja a magyar lelkekben a helyzet veszélyességének öntudatát. Feladatunk nem az, hogy egyféle olcsó és mesterséges biztonságérzetet kürtöljünk világgá, hanem igenis az, hogy tudatosítsuk a nemzet lelkében a helyzet rendkívüli felelősségét, s azon munkálkodjunk, hogy ez a felelősségtől áthatott magatartás cselekedetté, hősies és szívós áldozatkészséggé alakuljon át a nemzet egyetemének lelkében. Ez a pedagógiai feladat, meggyőződésem szerint, a magyar nyelv minden munkását áthatja, tekintet nélkül arra, milyen társadalmi szemlélet, világnézet jegyében óhajtja az író szolgálni a magyar szellem ügyét? A kérdés tehát az író számára a háborúnak ebben a szakaszában így hangzik: milyen módon és milyen eszközökkel tudom leghatékonyabban támogatni e veszélyes helyzetben a nemzet önvédelmi magatartását és cselekvőképességét? A *hogyan* kérdése, minden írói és művészi feladat e legtitkosabb és legbonyolultabb rejtélye, tehát a fogalmazás, a műfaj kérdése most is, mint minden szellemi feladat végrehajtásának pillanatában, elsőrendű probléma az író számára. Kevés a valószínűsége annak, hogy lantot ragadva és klasszikus minták szerint tüzes harci dalokat zengve, fokozni tudja a nemzet erejét és cselekvőképességét. Végső áldozatokra az embereket általában csak a végső, kérlelhetetlen igazságok felismerése, a valóság néha kegyetlen parancsszavának maradéktalan megértése kényszeríti. Az írónak, békében, mint háborúban, az igazságot kell mondania, mert csak a valóság megismeréséből következő igazságnak van pedagógiai ereje. Az író sohasem hirdethet gyűlöletet az emberek között. De kötelessége hirdetni azt az igazságot, melynek nevelő, ébresztő erejében hisz, s mely e háborúban a magyarság számára így hangzik: a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.

Hogyan és mikor tölti be az író legtökéletesebben pedagógiai szerepét? Ez kérdés, melyet az európai szellemtörténet minden időkben nagy erővel vet föl. Az írótól, éppen, mert pedagógiai hivatása van, többet és mást várnak az emberek, mint az alkotó művésztől, vagy általában a szellemi téren alkotó munkát végző emberektől. Egy festő, szobrász, mérnök, orvos vagy biológus politizálhat éppen, ha meggyőződése erre készteti, de a közösség nem vár elsőrendűen politikai magatartást az orvostól, a mérnöktől és a képzőművésztől, – igen, a mindennapok tapasztalata azt bizonyítja, hogy az alkotó szellemi munkának azokat a képviselőit, kiknek működése és tudományos vagy művészi magatartásában a politikum hangsúlyozottan jelentkezik, az emberek nagy többsége bizalmatlansággal szemléli. A mérnöktől nem azt várjuk, hogy társadalomelméleteket építsen, beérjük azzal is, ha tisztességesen megépít egy katedrálist vagy egy családi házat. Az orvostól azt kérjük, gyógyítsa meg beteg gyomrunkat, vagy szívünket, s e hivatásbeli feladaton túl nem unszoljuk, hogy mentse meg az emberiséget. Az író az egyetlen szellemi munkás, akit minden korban, minden nagy sorsforduló pillanatában menthetetlenül a politikai arénába szólít a közösség, s nemcsak az emberi élet örök, nagy kérdéscsúcspontjaira vársz választ tőle, hanem a pillanat égető kérdéseire is. A kérdés, mely végigvonul az európai szellemtörténeten, amelyet újabban a napilapok karácsonyi körkérdései így fogalmaznak meg: *„Politizáljon-e az író?* – legfájdalmasabb, legégetőbb kérdése az írói lelkiismeretnek. Ezt a kérdés Sokrates idejében éppen olyan könyörtelen következetességgel intézték a kortársak az író lelkiismeretéhez, mint napjainkban, s gyakran éppen olyan következményekkel. Az író tudja, hogy e kérdésre felelnie kell. Első, természetes mozdulat a védekezés ösztönéből fakad. Művébe menekül, feladatának magasabb csúcsaira mutat. Védekező ösztöne arra készteti, hogy elhagyja az izgatott *agors*-t, ahol tépelődő és indulatoktól fűtött emberi tömegek a pillanat kéréseit vitatják, s iparkodjék elvonulni abba a magasabb rendű területenkívüliségbe, melyhez – így hiszi – joga van, ahol megtalálja azt a tisztultabb légkört, melyre szüksége van, hogy lelke minden erejét művének szentelje, a pillanat kérdései fölött magasabbrendű választ építsen műve anyagából. Az író, öntudatosan, arra hivatkozik, hogy művét nem építi időszerű anyagokból, az örök emberit akarja kifejezni. De látnia és tapasztalnia kell minden korban, hogy az emberiség, válságos időszakokban, nem éri be a válasszal. Állandóan hallunk és olvasunk az „írói felelősség"-ről, de sehol sem hallunk, nem is olvasunk a biológusok, a matematikusok, a papok felelősségéről, akik ugyancsak fontos és becses szellemi munkát végeznek az emberi együttélésen belül. Az író, mégis, minden korszakban, felelősnek látszik azért, amit nem ő indított el, nem ő vezetett, nem is ő hajtott végre. Ilyen válságos időszakokban számon kérik az írón a közösség „lelkiségét", mintha ő mulasztotta volna el a lelkiség nevelését. A valóságban az író tudja, hogy nevelő szerepének gyakorlati kihatásai közvetettek és szerények. Az embereket nagyobb erők és közvetlenebb akaratok kényszerítik végső cselekedetekre, mint az írók szava, s tudja azt is, hogy segítsége, melyet a közösségnek nyújthat, viszonylagos értékű. Mikor egy válságos emberi helyzet megérett a döntésre, nem az erős szavak és pontosan tisztázott fogalmak, hanem az erős cselekedetek hajtják végre ezt a döntést. Az író munkaterülete más, az írói munka természete alapvetően másféle, mint a gyakorlati, a cselekvő ember munkaterülete és munkamódszerei. Az író, háborúban, mint békében, nem tehet mást, mint hűséges marad mestersége anyagához, az anyanyelvhez, s a műfajon belül, mely megfelel írói lelkialkatának, lehetőleg hűséges, tiszta és művészi eszközökkel megalkotja műveit, s nem törődhet sokat azzal, hatnak-e és milyen mértékben, milyen nevelő erővel hatnak ezek a művek a közösségre? E hatás erejét mesterséges eszközökkel fokozni módja nincsen, e hatás mértékét a kortárs legtöbbször megmérni sem tudja. Így gondolkozik az író, mikor a közösség a pillanat kérdéseire kér tőle választ. De ugyanakkor, amikor a szellemtörténet nagy példáira mutat, melyek – minden külső jel szerint – védekező magatartásának jogosultságát igazolják, látnia és éreznie kell, hogy ez a védekezés nem föltétlenül jogosult. A kérdés örökké ez: mikor és mivel szolgálta hatékonyabban Tolsztoj hazája és az emberiség ügyét: a művel, melyet megalkotott, a *Háború és béke,* s az *Anna Karenina* időtlen értékeivel, vagy vitairatokkal, melyek az öregedő Tolsztoj súlyos lelki meghasonlásainak termékei, a vagyonosztó, kollektivista célzatú tervekkel, melyek segítségével az emberi társadalmat akarta reformálni? A válasz, az idő távlatában, egyszerűnek tetszik, Tolsztoj vallási, társadalmi vitairataira kevesen emlékeznek már, de remekművei, a nagy regények és színdarabok ma is az oroszság és az emberiség közkincsei. Montaigne toronyszobájának ajtaján is kemény ököllel dörömbölt az idő, de a polgárháborús Franciaország e nagy fiának korszerű írásaiból és cselekményeiből nem maradt meg más, mint az *Essais*

egy-egy remekbe készült fejezete, mely legtöbbször nem az időszerűt, hanem az időtlent és az emberit állítja elénk. Erasmus baseli, freiburgi munkaszobájába Luther, Ullrich von Hutten, a pápa, a császár, a kardinálisok, Morus Tamás levelei csőstül érkeznek, s követelik az írótól, szálljon síkra a kor nagy jelszavai mellett vagy ellen: az író művére mutat, szeretne visszavonulni a „jó stílus" a *bonae literae* védővonalai mögé, s mikor Luther és a pápa harsányan követelnek tőle félreérthetetlen választ a kor kérdéseire, – azt az egyszerű *igen-* vagy *nem*-et követelik, melyre a nagy emberi kísérleteknek, az emberi együttélés nagy átszervező mozgalmainak mindig múlhatatlan szükségük van, mintha az író adná meg a végső *nihil obstat*-ot minden új társadalmi szerződésre! – s Erasmus hallgat, nem ér reá... Most éppen befejezi a Szentírás fordítását, most Szent Hieronymus leveleit fordítja, most az *adagia*-k, *moria*-k, vagy *colloquia*-k egyik új kiadását készíti elő, vagy éppen meg kell védenie egy vitairattal a *Laus Stultitiae* valamelyik félreérthető és türelmetlenül megtámadott mondatát. „Nem ér reá", feleli kora kérdéseire, stiláris kérdésnek tekinti azt, ami körülötte történik a világban, a *bonae literae* ellen elkövetett világi merényletnek tekinti a reformációt... A felbőszült Luther természetesen nem késik a maga vad és szenvedélyes lelkének erejével kipellengérezni a világ előtt ezt az óvatos literátort. Erasmus, korának legnagyobb szellemi tekintélye, kinek egyetlen levélkéjéért királyok és kardinálisok könyörögnek, kénytelen megélni baseli munkaszobájában, hogy a világ pontosan az ő *placet*-jét követeli, a magányos író jóváhagyását akarja hallani, mintha az ő szaván múlna annak a kezdetben szellemi, később a művelt világot alapjaiban megrázkódtató történelmi vállalkozásnak sorsa, melynek neve a reformáció. S a másik író, – ma így mondanák: a népi író, – az augusztinus barát, a szenvedélyes és nagy lélek, aki egyetlen szavával kimozdítja sarkaiból ezt a világot, a XVI. századot, kénytelen látni és megélni, mint lesz egy szellemi mozgalomból rövid időn belül véres és kegyetlen parasztforradalom, kénytelen a gyűlölt junkerek segítségét kérni, hogy rendet teremtsen a felrobbant keresztény világban, s ugyanakkor olthatatlanul ég szívében a nosztalgia és a gyűlölet, melyet az urbanus író iránt és ellen érez, a másik író iránt és ellen, aki baseli munkaszobájában szövegeket csiszol, jelzőket csereberél és tökéletesít, mikor körülötte ég a világ... Kinek van igaza? A reformáció megtörtént, s kétségtelen, hogy Erasmus műve elhalványodott az időben. S mégsem mondhatjuk jóhiszeműen, hogy a két nagy ellenfél nem teljesítette, mindegyik a maga helyén, a maga stílusával, kötelességét a kor iránt. Erasmus szerepe, – jelentőségét megmérhetjük a szenvedélyen, mellyel e szerep és magatartás ellen fordultak a kortársak, – éppen úgy alakította a kort, mint Luther szerepe. Egyik az emberi ízlést és értelmet akarta tökéletesíteni, másik a lelkiismeret erejével felrobbantani egy világrendet. A politikum egyik író életét sem kerülte el: Luther politizált az idő nevében, s a jó stílus mesterének, Erasmusnak meg kellett élnie, hogy politizál helyette és nevében is az idő, bárhogyan védekezik is e rákényszerített szerep ellen. És látnunk kell, amint Goethe lángeszének minden erejével, zsenijének minden ösztönével iparkodik klasszikus magaslatokra vonulni az idő és pillanat kérdései elől, ugyanakkor, amikor kortársa és vetélytársa, Schiller, tárt karokkal dobja magát a korabeli nagy politikai szenvedélyek örvényébe. A költő, kinek életműve a *„Haramiák"*-tól a *„Tell"* szabadságpáthoszáig egyetlen, zengő és teli tüdővel fújt tiltakozás az elnyomás és a zsarnokság ellen, s népszerű, tapsokat és visszhangokat felidéző hitvallás a kor nagy szabadságeszményei, a humanizmus mellett, a költő oldalán milyen hálátlan szerepnek tetszik a világpolgár Goethe szerepe, aki gondosan elvonul minden politikum elől, az emberi és a világi természet valóságát megismerni fontosabb feladatnak tartja, mint kifejezést adni a kor politikai indulatainak, egyfajta mesterséges, olymposzi magaslatra vonul vissza már életében, s mint annyiszor a nagyok a szellem történetében, ő is vonakodik, egy hosszú életen át, jelszót adni a kor problematikájának. Ha volt korszak, mely „politikus" volt, úgy Goethe életének ideje volt az. Gondoljuk csak meg, mit élt át és látott közelről ez a lángész: a francia forradalmat, a napoleoni háborúkat, látta a Szent Szövetség Európáját, az ébredő, fiatal német nacionalizmus lelkesedését. Mi az hát, ami művében lecsapódott a korszak nagy emberi viharaiból? Édeskevés. S mégis, az a goethei élet is tele van gyakorlati politikummal: Goethe nem szavakkal politizált, hanem magatartással. Ez a hűvös és önmegőrző lélek tud elég bátor lenni ahhoz, hogy fiát ne engedje hadba szállani Napóleon ellen, elviseli a jénai diákok nacionalista követeléseiből következő életveszélyes fenyegetéseket, egy éjszaka arra ébred, hogy weimari házába betolakodott részeg francia katonák meg akarják ölni, s utolsó pillanatig megőrzi emberi és szellemi magatartását, mellyel felel az idő sürgető kérdéseire és követeléseire: az emberek vitája fölött hűséges marad az emberiség és az emberiesség közös ügyéhez. Ez a

magatartás éppen olyan kevéssé volt veszélytelen e szenvedélyes időben, mint volt előbb és lesz mindig az időben, mikor egy emberi csoport hasztalan iparkodik az írót a maga alkalmi perének oldalára állítani. S akárhol ütjük föl az emberi szellemtörténet könyvének lapjait, örökké találkozunk ezzel a tüneménnyel: az író szavát követeli az idő, s az író hasztalan akar elmenekülni e követelés elől műve magasabb fennsíkjaira. Jókai, aki a negyvennyolcas szabadságharc után itt a közelben, a szentléleki zárda romjai között bujdosott, Petőfi, Vörösmarty, s a magyar nyelv legnagyobb művésze, a minden időszerűtől érzékeny lélekkel irtózó Arany éppen úgy kénytelenek magatartásukkal helytállani a cselekvésre megérett időben, mint a napi politika hősei és statisztái. Byron életének és művének bizonyosan nem legfőbb értelme, hogy részt vesz a görög szabadságharcban, de ez a részvétel és ez a romantikus halál éppen úgy hozzátartozik művéhez, mint minden betű, melyet leírt, mint a pont az i-betűn. Dosztojevszkij egy életen át menekül zsenije és lelkiismerete elől, drezdai és rivieriai hónapos szobákban írja, nyomorogva, két epileptikus roham között a *Félkegyelmű* és a *Karamazov fivérek* egyes fejezeteit, hogy aztán halódva, betegen hazatérve elmondja a Puskin-emlékbeszédet, mely valóságosan megrázkódtat egy nemzetet, felrobbant egy társadalmi és történelmi rendet, elindítja azt a politikai folyamatot, mely ma is tart még. Mi e beszéd értelme? Az orosz népnek hivatása van, kiáltja egy író nemzete felé: a nemzet megérti ezt a kiáltást. Mi volt Dosztojevszkij életművének értelme: a remekművek, a jelenet a Karamazov-fivérekben, mikor Sosima, a staretz, térdre hull Mitja Karamazov előtt, leborul az emberi sors előtt, vagy a másik jelenet, amikor egy író, műve és élete végén, néhány alkalmi szóval üzen nemzetének valamit, s ezt az üzenetet oly tökéletesen érti meg egy nemzet, mintha parancsot kapott volna a végső cselekedetre? Dosztojevszkij elmondja a Puskin-emlékbeszédet s meghal. Nincs már több dolga a földön. Utolsó szava a politikum volt. Koporsóját izgatott tömegek kísérték a temetőbe, s ezek az izgatott tömegek a temetés után is izgalmi állapotban maradnak: három héttel később kitör a forradalom, a cárt meggyilkolják, Oroszországon vihar süvölt végig, s ez a vihar a mai napig nem csillapodott le. Mifajta összjáték ez, szándéknak és végzetnek mifajta összhatása ez egy író életművén belül? Nem tudunk e kérdésre felelni. Csak azt látjuk, most is, mint az emberi szellem történetének minden korszakában, hogy egy író engedelmeskedett annak a démonikus parancsnak, mely eltöltötte sorsát és eszméletét, s műfaji kereteken túl cselekedetté alakult át magatartása, a szórakoztató és gyönyörködtető szerepen túl a nevelő szerepe nyilatkozott meg, s egy nemzet megértette és elfogadta ezt a pedagógiai parancsot. S lapozhatunk tovább e különös történetben, az emberi szellem sorstörténetében, régmúlt és közelmúlt korokban, látjuk Flaubert – akit az elefántcsonttorony jellegzetes megszemélyesítőjének neveznek, amint éppen az elefántcsonttoronyban viaskodik kora politikai eszméivel, magatartása félreérthetetlen, s életének főműve, mint az utókor távlatából ma érzékeljük, nem a vidéki polgárasszony szerelmi válságának regénye marad, hanem az *Education sentimentale,* mely őszinte és kemény leszámolás kora minden politikai eszményeivel. És látjuk Balzac-ot, kinek időtlen művét a korszerű haragos erővel fűti át, s látjuk napjainkban a nagy írókat, amint szóval vagy magatartással, s mindig a művön, a remeken túl is kénytelenek állást foglalni az idő nagy kérdései mellett vagy ellen. Kérlelhetetlen az a parancs. Mintha az irodalom lenne a színtér, ahol mindaz, ami az emberek lelkében erjed, s néha félelmes cselekedetekkel nyilatkozik meg, végső és félreérthetetlen értelmet kapna. Az író, akinek életműve nem teljesen tudatos, aki tudja, hogy művében ismeretlen erőkkel kel párharcra, mint Jákob az angyallal: az író látja és tudja, hogy az a néha emberfeletti erőfeszítés, mellyel műve időtlen szándékú épületét építi, nem elégíti ki az embereket. Ez az erőfeszítés elégeti az írói élet anyagát és szövetét: de ez a szolgálat és áldozat kevés az embereknek. Többet és mást is akarnak az írótól, mint az időtlen alkotást. Választ akarnak, pedagógiai intést és magyarázatot. Minden korban, minden írótól megkövetelik ezt, néha kegyetlenül, mindig kérlelhetetlenül.

A szerepnek és feladatnak ez a kettőssége csaknem elviselhetetlen felelősséggel terheli meg az író lelkiismeretét. A közösség, melyhez tartozik, a veszélyérzet követelésével fordul feléje és szavát akarja hallani: lelkiismerete, mely szigorúbb cenzor, mint milyet a hivatal valaha is az író nyakába ültetett, pontosan előírja, mivel tartozik művének és mivel az embereknek? S ha figyelmesen megvizsgálja a nagy szellemi alkotások sorstörténetét, fel kell ismernie a kegyetlen igazságot, mely így hangzik: az író, kinek legfőbb dolga Istentől kapott megbízatása, hogy a tökéletes kifejezés, az Alkotással egyenrangú szerkesztés fenséges eszközeivel felmutassa az embereknek nem múló értékű művekben a nevelő hatású szépet és igazat, ugyanakkor, amikor a szellemi munka

természete szerint élete minden erőfeszítését ennek a feladatnak szenteli, kénytelen részt venni az időszerűben is, kénytelen a maga részét vállalni mindabból, ami gyötrő kérdés, fájdalmas gond, tragikus félreértés az emberiség és hazája életében. S tudja, hogy nem menekülhet e kettős követelés, az isteni és emberi feladat és számonkérés elől. Tudja, hogy műve torz és meddő marad, ha elzárja azt a korszak kérdései elől, tudja, hogy éppen ő, aki lelki alkata szerint oly kevéssé alkalmas a harcos szerepére, két karddal kénytelen harcolni. Művének s az alkotásnak természete azt követelné, hogy minden képességét az örök szépnek és igazságnak felismerésére és kifejezésére fordítsa. S mégis meg kell osztania idejét, mely néha titokzatosan rövid, s erejét, melyet a mű csaknem tökéletesen leköt az időtlen és a pillanat feladatai között. Tudja, hogy nincsenek steril remekművek, a műveltséget, mint a műalkotást, nem a gólya hozza. Az író, aki nem adja érzése, lelke, akarata egy hányadát dézsmaként a pillanatnak, a napi kérdésnek, tehát a szó magasabb értelmében kifejezett politikumnak, titokzatos módon nem tudja megalkotni az örök szép és igaz művészi kifejezést sem. Tolsztoj, mint Dosztojevszkij, Petőfi mint Arany, Goethe mint Schiller, Flaubert mint Balzac, Erasmus mint Luther, Dante mint Cervantes a földön is állanak, s mint Arany tudatosan, szellemi sorsukkal is tapadnak a földhöz és az időszerű emberihez, mikor kinyújtják kezüket az örök emberi és a csillagok után. A *Háború és béke* bizonyára nem születik meg, ha alkotója nem más, csak irodalmár, he nem fűtik Tolsztoj lelkét azok az indulatok, melyek később, írói pályája és emberi sorsa egyik fordulóján átalakultak benne pedagógiai cselekedetté. A *Félkegyelmű* és a *Karamazov-fivérek* mintha gigantikus előszavai lennének a néhány soros, önkívületben előadott végszónak, a Puskin-emlékbeszédnek. A *Talpra magyar* bizonyosan nem a legjobb verse Petőfinek, de tragikus kicsengésében éppen úgy odatartozik a lángész művéhez, mint minden sora, melyet valaha is leírt, igen, kicseng *A puszta télen* és a *Szeptember végén* örök és időtlen dallamából is. Nincs steril remekmű. S az író, aki azt hiszi, hogy kitérhet a szerep kettősége elől, aki elmenekül művének minden időszerűtől mentes magaslataira, kénytelen megélni, hogy ez a magatartás, pontosabban, a magatartás hiánya különös erővel hat vissza egész művére, mely az emberi anyag sugárzásának hiányában halványodni kezd, színtelen lesz, s már az író életében elsikkad az emberi láthatár komor és közömbös távolságaiban. Éppen napjainkban, mikor az élet rendkívüli erővel veti fel az író résztvevő, meghatározó, nevelő feladatának követelését, láthatjuk és tapasztalhatjuk, mint válnak színtelenné és közömbössé jelentős művészi igénnyel megalkotott, de az emberivel és az időszerűvel semmiféle közösséget nem vállaló életművek.

Az író tudja ezt, ahogy sorsát tudja az ember. De a szellemi ember, tehát az erkölcsi felelősségtől áthatott ember tudja azt is, hogy Nietzsche parancsszava, az *amor fati,* sorsunk szeretetének, vállalásának parancsa olyan erőfeszítésekre képesíti és készteti az embert, amilyenre az önmegóvó bölcsek soha nem képesek. Az író minden időben vállalja feladatának ezt a tragikus kettősségét, mert máskülönben nem író, tehát nem nevelő, csak jóhiszemű, vagy tehetséges kézműves a szellemnek. Az író tudja, hogy művét alkotja akkor is, amikor részt kér az időszerűből, odaáll a szellemnek arra az arcvonalára, ahol a pillanat végzetes és veszélyes harcai zajlanak le, – s ezek a harcok nem mindig eszményiek, gyakran inkább emlékeztetnek a korunkban divatos birkózó módon, a *kecseszkecsken* rugdalózásaira, mint a klasszikus bajvívásra. De író, ez elhunyt, kitűnő magyar író mondotta azt is, hogy nehéz ugyan párbajozni ellenfelekkel, akiknek párbaj közben vívóleckét kellene adnunk: mégsem térhetünk ki a korszerű bajvívások elől. Mikor egy nemzet veszélyben él, az író kénytelen magatartással és cselekedettel vállalni e közös veszélynek személyét és szerepét illető hányadát. Természetesen mindig műfaján belül, az írói feladat eszközeivel siet leghatékonyabban nemzete segítségére: iparkodik erősíteni nemzete hivatástudatát, iparkodik, amennyire ezt a pillanat lehetőségei engedik, felébreszteni a nemzetet egy veszedelmes, a történelem tanúsága szerint soha nem indokolt biztonságérzet lelkiállapotából, s ugyanakkor iparkodik megérteni és megértetni önmagával és másokkal az idő nagy áldozatainak értelmét. Az író hűséges marad az emberi együttélés örök eszményeihez, s hűséges marad nemzetéhez, amikor azt kívánja, hogy egy öntudatos és gyakorlati szellemi nevelés emelje fel a nemzetet az igazi hivatás és önismeret, tehát a műveltség olyan magaslataira, melyek egyértelműek a megtisztulás. Az élethez való jobb akarat, tehát a *katarzis* folyamatával. Az író ezt a célt szolgálhatja különféle politikai eszmék jegyében, de valószínű, hogy leghelyesebben és leghatékonyabban úgy szolgálja, ha nem szegődik a napi politika alkalmi csoportosulásainak valamelyéhez, hanem műfaján, az írói kifejezés lehetőségein belül vállalja nevelő szerepét. Az író minden időben, – akkor is, amikor a műveltséget olyan elemi ve-

szélyek fenyegetik, mint korunkban, – hiszi, hogy az igazi műveltség, mely nemcsak ismeretek halmaza, hanem a valóság megismeréséből következő erkölcsi magatartás, egy nemzetnek nemcsak rangot, hanem cselekvő erőt is ad, békében éppen úgy, mint háborúban. S mikor mindezt hiszi és vallja is, látnia kell, hogy a szenvedélyek és ösztönök e nagy lázadásának időszakában minden szavához indulati elemek tapadnak. Látnia kell, a nagy megpróbáltatás idejében mint veszítik az emberi együttélés alapfogalmai igazi értelmüket. Látnia és hallania kell, amint az írótól nevelő feladatot követelő szellemi csoportok elvárják, hogy csak egyetlen osztály, társadalmi réteg, vagy világnézeti elv nevében beszéljen, s károsnak, fölöslegesnek minősítenek minden véleményt, mely nem egyetlen osztály, népcsoport, vagy világnézet ügyét és érdekeit szolgálj. Látnia kell, hogy nemcsak azt kifogásolják művében, ami annak valóságos tartalma, hanem azt is, ami világnézeti csoportok felfogása szerint hiányzik abból. A leírott szót éppen olyan igénnyel követelik a maguk számára a korszak politikai és világnézeti szenvedélyektől fűtött csoportjai, mint ahogy számon kérik rajta azt is, amit nem írt le soha. Az író látja és tudja mindezt, s mégsem hajlandó meghőkölni a félreértések és szenvedélyek e zűrzavara előtt. Tudja mindezt, s mégis vállalja e pedagógiai szerepet, mely minden korban hálátlan volt, de különösen az ma: tudja, hogy e szereppel veszélyezteti műve egészét, s tudja azt is, hogy műve félelmesen közömbös és meddő marad, ha nem vállalja ezt a szerepet. Hinnie kell abban, hogy a nemzetet, melyhez tartozik, az emberiséget, melynek fia, nevelni lehet, s a műveltség, a műalkotásban, vagy a pontosan tisztázott fogalmakban kifejezett nevelő elvek átvezethetik nemzetét és az emberiséget a szerencsétlenségen, mely az emberi világra szakadt. Tudja és hiszi ezt, s talán soha nem volt a szellemi ember hite olyan tragikus, mint éppen a mi időnkben. Mert ne áltassuk magunkat: a szellemi embernek látnia és tudnia kell, hogy a műveltség nevelő ereje korunkban is rendkívül viszonylagos. Ha körülnézünk a földön, melynek egyetlen olyan pontja nincs már, ahol ne lángolna a háború, fel kell ismernünk a szellemi ember számára tragikus igazságot, mely bizonyítja, hogy a görög-római műveltség háromezer esztendeje, a keresztény műveltség két évezrede nem volt elég erős, elég hatékony, nem rendelkezett azzal a pedagógiai erővel, melyet az emberiség legjobb szellemei reméltek e nagy nevelő kísérletektől. Hinnünk kell a műveltség nemesítő és nevelő erejében, s ugyanakkor, ha nem vagyunk vakok és elfogultak, látnunk és tapasztalnunk kell, hogy a klasszikus és a keresztény műveltség egésze, e kultúrák legjobb szellemei nem tudták közömbösíteni az emberi lelkekben a pusztítás ösztöneit és indulatait. Látnunk kell, hogy ezek a nagy nevelő kísérletek vékony mázzal vonták csak be az emberi lélek felületét, s e tetszetős külzet alatt tovább égnek és lángolnak a legnyersebb emberi szenvedélyek. Ne áltassuk magunkat: az ember nem békére született a földön, nincs hajlama, nincs önuralma ehhez, s a műveltség sem olyan erős, hogy tartósan békés szándékokra nevelje. Kiszámították, hogy a francia forradalom kezdeti pillanatától, 1789-től napjainkig mindössze harminchét békés esztendőt ismert az emberiség száztizenhat háborús esztendővel szemben, s e viszonylag rövid időszak nagyobb szakaszai, nyolcvankét esztendő, az európai háborúkkal telt el. Ez az igazság, s az *amor fati,* sorsunk ismeretének és szeretetének parancsa arra kényszeríti a szellemi embert, hogy szembenézzen ezzel az igazsággal. Tudnunk kell, hogy mindeddig hasztalan volt a nagy nevelők minden szellemi és erkölcsi erőlködése, s az emberiség egésze legtöbbször nem hajlandó másféle áldozatot hozni az igazi béke érdekében, mint azokat az allegorikus, kétes művészi értékű szobrokat, melyek időnként felsorakoznak az occidentális világ nagyvárosi sugárútjainak végében. Mindezt tudni és mégsem adni fel ezt a harcot: ez az író igazi szerepének legmélyebb értelme, s e belátáson belül az író szerepe és feladata nagyon hősiessé változik. Az emberi hősiességnek természetesen különféle rangfokozatai vannak. Hős mindenekelőtt és mindenekfölött az, aki életét áldozza hazája védelmében. Hős mindenekfölött az, aki meghal egy eszményért. De hős az is, aki áldozatok árán élni tud egy eszményért: s az élet, melyet egy eszmény szolgálatában tölt el a szellemi ember, tud veszélyes is lenni. Tudni, hogy a műveltség nevelő erejének hatása viszonylagos, s mégis hinni abban, hogy az erkölcsi cselekedetté átalakult műveltség végül is megszervezi a kölcsönös segítség és a méltányos együttélés nagy emberi művét, s tudni, hogy minden nevelő kísérlet, melyet a szellem az emberi ösztönök lázadása ellen folytat, még sokáig szélmalomharc marad: mindez lehet nevetséges és lekicsinyleni való vállalkozás a pillanat politikai divatjainak szószólói szemében, de az író számára mégis, tragikusan is szerepének legfőbb értelme marad. Mert a műveltség, barátaim, valóban hősiesség.

*

Szombathelyit nagyra értékelte és talán kicsit meg is lepte, amit Márai az írók szerepéről mondott. Márai Szombathelyi kérésére megküldte előadásának anyagát, melyet az gondosan áttanulmányozott és meleg hangvételű levélben megköszönt. Úgy érezte, az írók szerepét illetően, hogy az nem vonhatja ki magát a mindennapi lét szolgálatából – ebben tehát egyetértettek. „Én mégis azon a nézeten vagyok, hogy az író ne politizáljon a szó napi – és pártpolitikai értelmében. Természetesen ez nem érinti azt a jogát, sőt kötelezettségét, hogy a kor eszmeáramlataihoz és küzdelmeihez hozzá ne szóljon, bátram, becsületesen és meggyőződése szerint. A magyar író mindenekelőtt a magyar lélek legyen. Inkább mindent áldozzon fel, semmint a magyar sorsot áldozza fel bármily magasztos emberi eszméért. Ez néha talán a lemondás hősiességét kívánja, ami még nagyobb, mint a műveltség hősiessége... Különben rendkívül örülök annak, hogy szerény felszólalásom Lillafüreden Benned oly meleg visszhangra talált. Remélem, hogy általában véve sikerült az írók érdeklődését felébreszteni és őket a magyar kard és a magyar sors közös munkájának, a magyar győzelem érdekében megnyerni. – Jókívánságaidat hálásan köszönöm. Magam részéről is sok erőt és hitet kívánok ahhoz a nagy küzdelemhez, amelyet az írói lelkiismeret vív a ma, az öröklét, az emberiség és a nemzet problémái között vergődve."[6]

A konferencián sok hozzászólás hangzott el. Kádár Gyula csodálkozva nézte a számára eddig csak hírből ismeret írókat. Azt tapasztalta, hogy nem is annyira politikai nézeteik, de féltékenységük, egymás írói tevékenységének lebecsülése választja el őket egymástól. A felszólalások szerinte „szép, máskor költői frázisoktól hemzsegő beszédek voltak, mindegyiknek azonban az volt az alapgondolata, hogy micsoda kiváló tulajdonságai vannak a magyar népnek."[7] Igyekeztek túltenni Szombathelyin, aki feszegette ezt a kérdést és kevésbé volt annyira elragadtatva, ami jó tulajdonságainkat illeti. Kádár a hétfői vitában maga is kifejtette véleményét. Hangsúlyozta honfitársaink reális megítélésének fontosságát, amivel nem volt nagy sikere a hallgatóság körében. Többek között Veres Péter is megrótta helytelen szemléletéért. Mások ezt Szombathelyinél tették szóvá.

A találkozó sajtófogadtatása mérsékelt volt. A miniszterelnök beszédének köszönhetően a *Függetlenség* részletesebben beszámolt a találkozóról. A többi napilap, pártállástól függetlenül, a november 24-i, keddi számában rövid néhány sorban adott hírt a történtekről. *Magyar Nemzet* tért el viszonylag a rövid terjedelemtől, amennyiben kitért a részvevő vendégekre és az előadások témájára is. A *Népszava* némi kritikai hangot is megengedett magának, mikor az írók gúzsbakötöttségét említette az előadások központi témájaként.

[6] HL Personalia, 251.d.

[7] *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 484. o.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Szerkesztette:

Torma Béla Gyula – Veszprémy László

Egy elfeledett diadal

A 907. évi pozsonyi csata

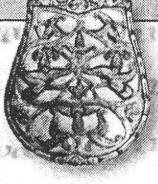

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

SZÁMVÉBER NORBERT

A NÉMET 12/I. SS-PÁNCÉLOSOSZTÁLY HARCAI NORMANDIÁBAN

A 1944. évi normandiai harcokról az elmúlt 65 esztendőben számtalan könyv, tanulmány, szakcikk és egyéb publikáció látott már napvilágot. Ezek a munkák feldolgozták a hadműveletek csaknem minden apró részletét, bemutatták a harcoló felek felszerelését, fegyverzetét, harcászatát, vezetési módszereit és hadászati-hadműveleti döntéseit.[1]

Valóban: a német hadműveleti és hadászati vezetési szintek legtöbb dokumentuma fennmaradt, és ezek a hadtörténészek rendelkezésére állnak. Azonban a Normandiában bevetett német csapatok saját, harcászati szinten keletkezett, korabeli, úgynevezett csapatanyaga csak a legritkább esetben kerülhetett levéltárba. Ez az irat-együttes főleg az adott alakulatok hivatalos hadinaplóiból és annak mellékleteiből (különféle jelentésekből, kimutatásokból, táviratokból, térképvázlatokból, stb.) állt. A dokumentumok döntő többsége az 1944. augusztusi falaise-i katlan poklában vagy a kaotikus visszavonulás során, szándékoltan vagy véletlenül, de megsemmisült. Ezért is tartjuk kiemelt jelentőségűnek, hogy a Caen és Falaise környéki ádáz harcok egyik német főszereplőjének, a 12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály csaknem teljes normandiai csapatanyaga fennmaradt a Cseh Haderő prágai Hadtörténelmi Levéltárában.[2]

E rendkívül gazdag korabeli irategyüttes adatainak döntő többsége eddig még sem a téma nemzetközi, sem pedig magyarul kiadott szakirodalmában nem jelent meg. Ezért a második világháború kutatói és érdeklődő olvasói körében talán sokan hasznosnak vélhetik, ha a hadosztály „páncélozott ökleként" alkalmazott, Panther harckocsikkal felszerelt 12/I. SS-páncélososztály 1944 nyarán keletkezett eredeti iratait magyar nyelven szinte teljes terjedelmében közzé tesszük.[3]

A 12. SS-páncélosezred szervezése és kiképzése, 1943. június 29 – 1944. június 6.

A Hitlerjugend fiataljaiból felállítandó SS-hadosztály ügyében az első megbeszélésekre 1943 februárjában került sor a Waffen-SS és a nemzetiszocialista ifjúsági szervezet képviselői között. Közös javaslatukra Adolf Hitler 1943. június 24-én elrendelte a hadosztály felállítását a Brüsszeltől északra található beverloo-i gyakorlótéren.

---

[1] A normandiai csata német vonatkozásainak egyik legalaposabb összefoglalása: *Niklas Zetterling:* Normandy 1944. German Military Organization, Combat Power and Organizational Effectiveness. Winnipeg, 2000. (A továbbiakban: *Zetterling* 2000.)

[2] A szerző ezúton is hálásan megköszöni Mgr. Josef Žikeš ezredes úrnak, a prágai Vojenský Ústřední Archiv igazgatójának és PhDr. Július Baláž, CSc., a prágai Vojenský Historický Archiv igazgatójának önzetlen segítségét. Nélkülük közleményünk sohasem készülhetett volna el.

[3] A 12/I. SS-páncélososztály hadinapló-bejegyzéseit és az ezekhez csatolt naplómellékleteket egységesített kronológiai sorrendbe szerkesztettük. A szöveg fordításakor a számtalan katonai rövidítést a könnyebb olvashatóság érdekében feloldottuk. Ahol ezt szükségesnek tartottuk, szögletes zárójelben kiegészítéseket is tettünk a szöveg jobb érthetősége miatt, mivel az eredeti németben sokszor „kispóroltak" igéket vagy főneveket. Ugyanakkor igyekeztünk megtartani a hadinaplók korabeli szikár, helyenként spártaian katonás stílusát. A szöveg értelmezését, a tágabb hadműveleti környezetben való eligazodást magyarázó lábjegyzetek segítik. A német eredetiben olvasható gépelési hibákat a magyar szövegben – külön jelzés nélkül – kijavítottuk.

Az új alakulathoz testvérhadosztályától, a „Leibstandarte SS Adolf Hitler" SS-páncélgránátos-hadosztályból vezényeltek tiszteket és altiszteket. A legénységi állományt zömében az 1926 első felében született, katonai előképzésben már részesült német fiatalok alkották.

A 12. SS-páncélosezredet 1943. június 29-től szervezték a Párizstól délkeletre lévő Mailly-le-Camp gyakorlótéren. A testvérhadosztály SS-páncélosezredétől mintegy 200 főt vezényeltek az új ezredbe. 1943 végére a 12/I. SS-páncélososztály még messze volt a hadrafoghatóságtól. Az alakulat szervezésének, kiképzésének és felszerelésének 1944-es kronológiája a következő:[4]

1944. január 1. A 12. SS-páncélosezred, amely ekkor a franciaországi Mailly-le-Camp gyakorlótéren állomásozott, a „Nyugat" Főparancsnoktól (Oberbefehlshaber West) parancsot kapott a belgiumi Beverloo melletti gyakorlótérre való áttelepülésre, hogy csatlakozzék hadosztálya ott szervezett többi alakulatához.

1944. január 4. A harcászati azonosító (torony-) számok kiosztása. A 12. SS-páncélosezred harcászati azonosító számrendszere eltért a német szárazföldi haderő és a Waffen-SS páncélosalakulatainál alkalmazott elvektől.

Az ezredparancsnok harckocsija a 055, az ezred segédtisztje a 054, az ezred parancsőrtisztje a 053 toronyszámot kapta. Az ezred-közvetlen felderítő (Panzer IV) harckocsi-szakasz páncélosaira a 056–060 számok kerültek. A 12/I. SS-páncélososztály parancsnokának harckocsija volt a 155, az osztály segédtisztje a 154, az osztály híradótisztje a 153 toronyszámot kapta meg. Az osztály-közvetlen felderítő (Panther) harckocsi-szakasz öt páncélosának számozása 156–160 volt. A 12/II. SS-páncélososztály parancsnoka az 555, segédtisztje az 554, híradótisztje az 553 számot festette fel harckocsijára. Az osztály-közvetlen felderítő (Panzer IV) harckocsi-szakaszt 556–560 közötti toronyszámokkal látták el.[5]

A számokat a rejtő színekkel már korábban lefújt páncélosokra 35 cm magas és 22 cm széles, 1 cm-es kerettel ellátott, fekete színnel festett számjegyekkel kellett felvinni a harckocsitornyok oldalára és hátára. A számok közepén 4 cm széles tiszta sávnak kellett maradnia.[6]

1944. január 7. Egy új Panther harckocsi beérkezése az osztály számára.

1944. január 10. A vasúti berakodás megkezdése Mailly-le-Camp-ben.

---

[4] Ha külön nem adjuk meg a forrást, akkor az adatok a 12. SS-páncélosezred 1944. január 1. – június 4. közötti időszakról készült tevékenységi jelentéséből származnak. Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) Tätigkeitsbericht des SS-Panzer-Regiments 12, 1. Januar–4. Juni 1944.

[5] A századparancsnoki harckocsik számozási rendszere a századuk száma + 05 (például az 1. század parancsnokáé 105, az 5. század parancsnoké 505), a tartalék harckocsijuk (egyben a századparancsnok-helyettes páncélosa) a század száma + 04 (például az 1. század esetében 104, az 5. század esetében 504) elvet követte. A szakaszokon belül az első (szakaszparancsnoki) harckocsik száma a századuk, a szakaszuk + 5 (az 1. század I. szakaszának parancsnokáé volt a 115). A szakasz többi kocsija a század és a szakasz száma után a 6, 7, 8 és 9-es tagot kapták; az 1. század 1. szakaszának öt harckocsija tehát a 115, 116, 117, 118 és 119 volt, a 8. század III. szakaszának utolsó kocsija pedig a 839. Lásd Anlage II/4 zum Tätigkeitsbericht SS-Panzer-Regiment 12.

[6] A fennmaradt fényképek tanúsága szerint a számokat végül a Panzer IV harckocsikra a fenti méretben és számrendszerben, de fehér keretbe foglalt fekete számjegyekkel, a Pantherekre pedig fehér keretbe foglalt piros számjegyekkel festették fel.

1944. január 16. A 12. SS-páncélosezred teljes létszámban beérkezett a Beverloo melletti gyakorlótérre.

1944. január 29. A 12/I. SS-páncélososztály és az ezred-közvetlen alakulatok átcsoportosítása Hasselt-be és annak északi körzetébe.

1944. január 31. Január hónapban az osztály kiképzése a kapott parancsok szerint zajlott, de a hiányzó gyakorlólőszer- és üzemanyag-hiány hátráltatták a munkát. A hónap folyamán négy haláleset történt: egy altiszt és három fő legénység veszítette életét.

1944. február 6. Heinz Guderian vezérezredes, a páncéloscsapatok főszemlélője megtekintette a 12/3. SS-páncélosszázad gyakorlatát, amelynek témája „*menetből való támadás légi-mozgékony ellenség ellen*". Február első hetében az 12/I. SS-páncélososztályhoz 16 Panther harckocsi érkezett.

1944. február 15. Vezetési gyakorlat a 12/I. SS-páncélososztálynál. Témája: „*páncélososztály korlátozott célú támadása*". Az ezred-közvetlen légvédelmipáncélos-szakaszt (egy tisztet, öt altisztet és 64 katonát) a szakaszparancsnok, Schafferth SS-Untersturmführer vezetésével aznap vezényelték Schwetzingenbe, a 204. páncélos kiképző és pótosztálynál elvégzendő tanfolyamra.

1944. február 17. A 12. SS-páncélos-utászszászlóalj kiképzőszázadából (parancsnoka Müller főhadnagy[7]) felállítják a 12. SS-páncélosezred ezred-közvetlen páncélosutászszázadát Zonhoven közelében.

1944. február 29. Vezetési gyakorlat az alakulat- és századparancsnokoknak a 12. SS-páncéloshadosztály törzsénél Turnhout-ban. Téma: „*páncéloscsoport harca páncéloscsoport ellen*".

A hónap folyamán négy fő legénység veszítette életét, egy altisztet pedig a tábori bíróság halálos ítélete alapján agyonlőttek.

1944. március 3. A 12. SS-páncélosezred részvétele egy harccsoport-gyakorlaton a 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj lövészpáncélosaival és a 12/I. SS-páncélostüzérosztály Wespe és Hummel önjáró tarackjaival közösen. Az érintett témák: „*páncélozott harccsoport korlátozott célú támadása*", valamint „*az alárendelt alakulatok és fegyverek együttműködése*".

1944. március 12. A 12. SS-páncélosezred teljes létszámú gyakorlata. Téma: „*harccsoport harccsoport ellen*".

1944. március 14–17. Vezetési és híradógyakorlat az I. SS-páncéloshadtesten belül Dieppe-ben. Résztvevők a 12/I. SS-páncélososztálytól: osztály-segédtiszt, parancsőrtiszt, híradótiszt, két motorkerékpáros jelentő, egy rádióállomás. Téma: „*a parancs- és hírtovábbítás begyakorlása, a tisztek iskolázása*".

1944. március 18. Heinrich Eberbach páncélos tábornok, a Póthadsereg páncélos csapatainak szemlélője látogatta meg a 12/I. SS-páncélososztályt és a 2. század oktatását az alábbi foglalkozási helyeken:

---

[7] A képzett tisztekben mutatkozó hiány miatt 12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztályhoz mintegy 50 tisztet vezényeltek a német szárazföldi haderőtől (Heer). Többségük korábban a Hitlerjugend tagja volt. Nem Waffen-SS egyenruhát viseltek, de minden más szempontból a hadosztály állományába tartoztak. Lásd erről *Hubert Meyer:* Kriegsgeschichte der 12. SS-Panzerdivision „Hitlerjugend".[4] Band I. Osnabrück, 1999. (a továbbiakban: *Meyer* 1999.) 19. o.

– lőelmélet terepasztalon;

– harcászati előadás: „*harckocsi támadásban*";

– szakaszkötelék gázkiképzése;

– irányzógyakorlat a célfaluban;

– előadás: a harckocsiágyú, lőszerek, elektromos berendezések, irány-meghatározó műszer.

1944. március 19. Eberbach tábornok először a 12/1. SS-páncélosszázad kiképzését tekintette meg, amely az alábbi feladatokat mutatja be:

– a harckocsiparancsnok feladatai, eljárás ellenséges páncélos jelentése esetén;

– döntési feladatok szakaszkötelékben, eljárás ellenséges páncéltörő ágyúk felbukkanása, illetve aknára futás esetén;

– harckocsi-szakasz beosztása visszavonulás fedezeteként, eljárás saját harckocsi vagy fegyver meghibásodása esetén.

A 12/3. SS-páncélosszázad foglalkozásai:

– páncélosszázad támadása éleslövészettel együtt, ennek keretében tűzrajtaütés és tűzösszpontosítás;

– páncélos-szakasz együttműködése utászszakasszal (támadási feladat éleslövészettel).

A 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakaszának foglalkozása:

– a légvédelmi szakasz bevetése földi és repülő célok elleni lövészeten.

1944. március 22. Sepp Dietrich SS-Obergruppenführer, az I. SS-páncéloshadtest parancsnoka meglátogatta a 12. SS-páncélosezredet.

1944. március 23-30. A 12/3. SS-páncélosszázad győzött az ezred állásépítő versenyében.

1944. március 30. Az ezred-közvetlen páncélos-utászszázadot feloszlatták, és állományából két páncélos-utászszakaszt alakítottak a két páncélososztály törzsszázadai számára.

A hónap folyamán egy tiszt és három fő legénység halt meg.

1944. április 1. A 12. SS-páncélosezred áttelepülésének megkezdése a franciaországi Evreux – le Neubourg – Bernay körzetébe.

1944. április 2. Az ezred megkapja 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosát, amelyek 2 cm-es gépágyúval rendelkeznek.

1944. április 12–19. Az áttelepülés befejezése és a kiképzés folytatása. A 12/I. SS-páncélososztály harcálláspontja le Neubourgban.

1944. április 20. A 12/I. SS-páncélososztály aznap összesen 26 Panther harckocsival rendelkezett, ebből 23 volt bevethető.[8] A Führer születésnapjának megünneplése a 12. SS-páncélosezred minden alakulatánál. Max Wünsche SS-Obersturmbannführer, az ezred parancsnoka, az I. SS-páncéloshadtest küldöttségének tagjaként átadta Hitlernek a hadtest ajándékát, 2 millió 600 ezer birodalmi márkát.[9]

[8] *Kamen Nevenkin:* Fire Brigades – The Panzer Divisions 1943–1945. Winnipeg, 2008. (a továbbiakban: *Nevekin* 2008.) 905. o.

[9] Összehasonlításul: ez az összeg nyolc Tiger B nehézharckocsi előállítási ára volt.

1944. április 27–29. Ezred-gyakorlat Louviers-ban. A 12/I. SS-páncélososztály Wünsche SS-Obersturmbannführer „Kék" páncéloscsoportjának részeként vett részt rajta. A gyakorlat témája: *„páncéloscsoport harca páncéloscsoport ellen"*. A gyakorlatot megtekintette Guderian vezérezredes, Leo Geyr von Schweppenburg páncélos tábornok, a nyugaton állomásozó páncéloscsapatok parancsnoka és Dietrich SS-Obergruppenführer is.

1944. április 30. Az ezred aznap hat Panzer II könnyűharckocsival, egy rövid csövű (L/24) Panzer IV harckocsival, három hosszú csövű (L/43) Panzer IV harckocsival, 90 hosszú csövű (L/48) Panzer IV harckocsival, 26 Panther harckocsival, három 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval, 18 darab 2 cm-es légvédelmi gépágyúval, 326 géppuskával, 249 géppisztollyal, 1650 puskával, 1496 pisztollyal és 919 szuronnyal rendelkezett.

Az alakulat egyéb meglévő gépjárművei: 50 motorkerékpár, 52 Volkswagen terepjáró személygépkocsi, 62 közepes személygépkocsi, egy nehéz személygépkocsi, 11 furgon, két könnyű tehergépkocsi, 111 nehéz tehergépkocsi, hét Sd.Kfz. 9 18 tonnás vontató, egy műhelyszakasz (négy nehéz Büssing tehergépkocsi), egy karbantartó osztag (két közepes Opel teehrgépkocsi), két mentő gépkocsi és egy olasz zsákmány SPA Radschlepper kerekes vontató jármű.[10]

1944. május 8. Az ezred felderítőszakaszánál meglévő immár hét Panzer II könnyűharckocsiból a két páncélososztály kettőt-kettőt, az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz egyet, és a műhelyszakasz ugyancsak kettőt kapott.

1944. május 10. A 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 16 óra 12 perckor az Elbeuf melletti Szajna-hidat támadó szövetséges P–47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépek közül egyet lelőtt.

1944. május 13. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz 11 óra 30 perckor a le Manoir közelében lévő vasúti hídnál lelőtt egy szövetséges P–47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet.

1944. május 21. Nyolc Panther harckocsi beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára.

1944. május 22. A 12/II. SS-páncélososztály elhelyezési körletében lezuhant egy amerikai B–26 Marauder bombázó-repülőgép. A személyzet ejtőernyővel kiugrott két tagját elfogták.

1944. május 23. Újabb nyolc Panther harckocsi beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára.

1944. május 25. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz 11 óra 46 perckor a le Manoir közelében lévő vasúti híd körzetében egy újabb alacsonyan támadó szövetséges P–47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet lőtt le.

Ugyanakkor Elbeuf-nél a Szajna-híd körzetében a 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 10 óra 47 perckor a támadó repülőgépek közül két P–47 Thunderboltot semmisített meg.

1944. május 26. Az elbeuf-i Szajna-hidat a szövetséges vadászbombázó-repülőgépek aznap megsemmisítették.

---

[10] Lásd az ezred tevékenységi jelentésének szám nélküli mellékletét.

1944. május 27. Az ezred-közvetlen légvédelmi szakasz Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosai által biztosított, és a nehezebb harckocsik átkelésére kiszemelt le manoiri vasúti hidat 40 szövetséges bombázó-repülőgép támadta. A légvédelmi szakasz nem szenvedett veszteségeket.

1944. május 29. Az Orival körzetében lévő vasúti hidat, amely alkalmas volt a Panther harckocsik Szajnán való átkelésére, egy szövetséges légi támadás megsemmisítette. A hidat a 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakaszának kellett volna biztosítania.

1944. május 30. A 12/II. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza 16 óra 50 perc és 16 óra 53 perc között, vagyis mindössze három perc alatt az Elbeuf melletti Szajna-hidat támadó szövetséges P–47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépek közül hármat lőtt le. Ennek ellenére a hidat a szövetséges légierő aznap megsemmisítette.

1944. május 31. Két szállítmány (hét-hét, összesen 14) új Panther beérkezése a 12/I. SS-páncélososztály számára. Az osztálynál rádió-vezetési gyakorlat. Téma: „*támadás partra szállt ellenség ellen*". Tanulság: a páncélosok vezetése kopogtatott üzenetekkel csak a támadás kezdetéig lehetséges; további kiképzés kell, mivel a rádióforgalmazásban nagyobb titoktartási fegyelem szükséges.

1944. június 3. Rudolf von Ribbentrop SS-Obersturmführer, a 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka[11] egy vadászbombázó-támadásban megsebesült.

1944. június 4. 7–11 óra között páncélos-kiképzés és harckocsiágyú-lövészet az ezredtörzs tiszti és altiszti állományának, valamint páncélököl-kiképzés Louviers-ben.

A 12/I. SS-páncélososztály 1944. június 1-jén, öt nappal a szövetségesek normandiai partraszállása előtt a 12. SS-páncéloshadosztály páncélosezredén belül az alábbi elvi hadrenddel rendelkezett:

osztálytörzs;

törzsszázad

híradószakasz (három parancsnoki Panther harckocsi),

felderítőszakasz (öt Panther harckocsi és két lövészpáncélos),

terepkutató- és páncélos-utászszakasz (lánctalpas motorkerékpárok és Schwimmwagenek és három lövészpáncélos),

légvédelmi szakasz (három önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyú);

négy páncélosszázad (egyenként 17–17 Panther harckocsi)

századparancsnoki osztag (két Panther harckocsi),

három páncélos-szakasz (egyenként öt-öt Panther harckocsi);

műhelyszázad;

ellátó század.

A 12/II. SS-páncélososztály hasonló hadrenddel rendelkezett, csak a harckocsik Pantherek helyett Panzer IV-esek voltak, és a műhelyszázad helyett csak műhelyszakaszt kapott.

[11] A német külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop fia, öt gyermeke közül a legidősebb.

A 12. SS-páncélosezred megállapított állománytáblája (úgynevezett kell-álladéka, németül Soll-Stärke) az ezredtörzsben öt Panzer IV és három parancsnoki Panther harckocsit, a 12/I. SS-páncélososztályban 73 Panthert, három parancsnoki Panthert és műszaki-mentő Berge-Panthert, a 12/II. SS-páncélososztályban pedig 93 Panzer IV és három parancsnoki Panzer IV páncélost írt elő.[12] Ez alapján az ezrednek összesen 2301 katonával, négy Panzer III, 101 Panzer IV és 81 Panther harckocsival kellett rendelkeznie. Ám a gyakorlatban ez messze nem teljesült. A négy Panzer III-ból 1944. június 1-jén csak kettő volt (mindkettő bevethető), és legalább egy Panzer II.

A 12. SS-páncélosezrednek 1944. június 1-jéig összesen 66 Panther harckocsit utaltak ki.[13] Ám ezekből a frontra indulás napjáig a fenti adatok szerint csak 56 darab érkezett be a csapatokhoz. További 10 Panther még vasúti szállítás alatt állt. A már beérkezett harckocsik közül 1944. június 1-jén 48 Panther volt bevethető állapotban. További kettőt két héten belül, másik hatot pedig csak két hétnél hosszabb idő alatt tudtak megjavítani. Az ezredtörzsben a háromból két parancsnoki Panther volt bevethető.[14] Ezek alapján a 12/I. SS-páncélososztálynak beérkezett 53 Pantheréből 46 volt harcképes állapotban 1944. június elején. A törzsszázadban egyelőre hiányzott a három parancsnoki Panther harckocsi, és a felderítőszakasznak sem volt meg az öt harckocsija.

A 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza kisebbfajta „rejtély". A hadosztály igen részletes csapattörténete[15] szerint az osztálynak 1944. június 1-jén – az aznapi jelentés rajzhadrend-mellékletében ábrázolt három 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval ellentétben – egyáltalán nem volt ilyen alakulata. Ugyanakkor a 12/I. SS-páncélososztály egykorú iratanyagaiból az derül ki, hogy a szakasz már 1944 márciusában is létezett. Amint az a későbbiekben látni fogjuk, a normandiai harcokban is részt vett.

A 12/II. SS-páncélososztálynak sem olyan volt a légvédelmi szakasza, mint amilyen az elvi hadrendben szerepelt. A 1944. június 1-jei jelentésben feltüntetett hat 2 cm-es légvédelmi gépágyú helyett három, saját készítésű, Panzer IV harckocsik alvázra szerelt önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúja[16] volt. A 12. SS-páncélosezred törzsszázadában is volt egy légvédelmi szakasz, 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélossal[17]. Az adatok összevetése alapján úgy véljük, hogy a 12/I. SS-páncélososztály légvédelmi szakasza utóbbiakból kaphatott (három-hat légvédelmi páncélost).

1944. június 1-jén a 12/1. és 12/2. SS-páncélosszázadnak 17-17 Panthere volt, a 12/3. SS-páncélosszázadnak 10, az osztály 4. százada viszont még egyetlen bevethető harckocsival sem rendelkezett.[18] A 12/I. SS-páncélososztály az előírtnál kevesebb gépjárművet kapott, a műhelyszázadnak pedig nem voltak még műszaki-mentő Bergepantherei.[19] Az

[12] Lásd az SS-FHA Amt II Org.Abt. Ib Tgb. Nr. II/2534/44 geh. számú iratot az ezred tevékenységi jelentésének szám nélküli mellékleteként.

[13] *Nevenkin* 2008. 905. o.

[14] Lásd ehhez a 12. SS-páncéloshadosztály 1944. június 1-jei havi jelentését. Közli: *Meyer* 1999. 757–760. o.

[15] *Meyer* 1999. 14. o.

[16] Ezek lettek a később sorozatban gyártott „Wirbelwind" légvédelmi páncélosok „prototípusai".

[17] A Panzer 38(t) könnyűharckocsi alvázára szerelt 2 cm-es légvédelmi gépágyú.

[18] *Meyer* 1999. 757. o.

[19] Uo. 760. o.

ezrednek 1944. június 1-jén 98 meglévő Panzer IV harckocsijából 91 bevethető volt. A 12. SS-páncélosezred főbb tiszti beosztásai 1944. június 6-án a következők voltak:

12. SS-páncélosezred törzs
ezredparancsnok: Max Wünsche SS-Obersturmbannführer
ezred-segédtiszt: Georg Isecke SS-Hauptsturmführer
ezred-parancsőrtiszt: Rudolf Nerlich SS-Untersturmführer
ezred-híradótiszt: (?) Schlauss SS-Hauptsturmführer
ezredorvos: dr. (?) Stiawa SS-Hauptsturmführer

12/I. (Panther) SS-páncélososztály
osztályparancsnok: Arnold Jürgensen SS-Sturmbannführer
osztály-segédtiszt: Heinz Hubertus Schröder SS-Untersturmführer
osztály-parancsőrtiszt: (?) Hogrefe SS-Untersturmführer
osztály-híradótiszt: Rolf Jauch SS-Untersturmführer
osztály-orvos: dr. (?) Daniel SS-Obersturmführer
1. század parancsnoka: (?) Berlin SS-Hauptsturmführer
2. század parancsnoka: Helmut Gaede SS-Obersturmführer
3. század parancsnoka: Rudolf von Ribbentrop SS-Obersturmführer
4. század parancsnoka: Hans Pfeiffer SS-Haupsturmführer
Műhelyszázad: Robert Maier SS-Untersturmführer

12/II. (Panzer IV) SS-páncélososztály
osztályparancsnok: Karl Heinz Prinz SS-Sturmbannführer
osztály-segédtiszt: Friedrich Hartmann SS-Obersturmführer
osztály-parancsőrtiszt: Herbert Walther SS-Untersturmführer
osztály-híradótiszt: (?) Kommadina SS-Untersturmführer
osztály-orvos: dr. (?) Jordan SS-Hauptsturmführer
5. század parancsnoka: Helmut Bando SS-Obersturmführer
6. század parancsnoka: Ludwig Ruckdeschel SS-Hauptsturmführer
7. század parancsnoka: Heinrich Bräcker SS-Hauptsturmführer
8. század parancsnoka: Hans Siegel SS-Obersturmführer
9. század[20] parancsnoka: (?) Buettner SS-Hauptsturmführer
Műhelyszakasz: (?) Müller SS-Obersturmführer

[20] A 12/II. SS-páncélososztályban négy helyett öt századot szerveztek. Az 5–8. századokba az eredeti 17–17 harckocsi helyett kevesebbet állítottak be, és a fennmaradó mennyiségből szervezték meg a 9. századot. A kisebb létszámú századokat a németek valószínűleg a harcban jobban vezethetőbbnek tartották.

A 12. SS-páncéloshadosztály hadrendje a 12. SS-páncélosezreden kívül az alábbi volt:

hadosztálytörzs térképész-csoporttal, hadosztály-kísérőszázaddal és négy táboricsendőr-szakasszal;

25. SS-páncélgránátos-ezred:

I–III. SS-páncélgránátos-zászlóalj: 1–4., 5–8., 9–12. század;[21]

13. SS- (vontatott nehéz gyalogsági löveg-) század;

14. SS- (vontatott légvédelmi gépágyús) század;

15. SS- (motorkerékpáros-lövész-) század;

16. SS- (páncélos-utász-) század;

26. SS-páncélgránátos-ezred:

I–III. SS-páncélgránátos-zászlóalj: 1–4., 5–8., 9–12. század, a 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj lövészpáncélos-zászlóalj volt;

13. SS- (vontatott nehéz gyalogsági löveg-) század;

14. SS- (vontatott légvédelmi gépágyús) század;

15. SS- (motorkerékpáros-lövész-) század;

16. SS- (páncélos-utász-) század;

12. SS-páncélos-tüzérezred:

I. (önjáró) SS-páncélos-tüzérosztály (1–2. üteg 10,5 cm-es Wespe, 3. üteg 15 cm-es Hummel önjáró tarackokkal);

II. SS-páncélos-tüzérosztály (három üteg 10,5 cm-es gépvontatású könnyű tábori tarack);

III. SS-páncélos-tüzérosztály (három üteg 15 cm-es gépvontatású nehéz tábori tarack és egy üteg 10,5 cm-es ágyús üteg);

IV. SS-páncélos (sorozatvető-) tüzérosztály (négy 15 cm-es üteg);

12. SS-páncélos-felderítőosztály:

törzsszázad páncélgépkocsikkal;

1. (kerekes páncélgépkocsi-), 2. (félláncta lpas páncélgépkocsi-) század, 3–4. (lövészpáncélos-) század, 5. (páncélozott nehézfegyver-) század, egy ellátó század;

12. SS-páncélvadászosztály:

1. (vadászpáncélos-), 2. (vadászpáncélos-), 3. (vontatott nehéz páncéltörő ágyús) század;

12. SS-páncélos-utászzászlóalj:

1–3. század (1. század lövészpáncélos-század), „B" hadihídoszlop, könnyű hadihídoszlop;

12. SS-páncélos-híradóosztály:

1. (távbeszélő), 2. (rádiós) század;

12. SS-páncélos-légvédelmi tüzérosztály:

1-3. (8,8 cm-es), 4. (3,7 cm-es), 5. fényszóró-üteg;

[21] A 4., 8. és 12. századok nehézfegyver-századok voltak.

12. SS-páncélos tábori pótzászlóalj;
12. SS-páncéloshadoszályt ellátó alakulatok;
12. SS-páncélos-karbantartó osztály;
12. SS-gazdasági osztály;
12. SS-egészségügyi osztály.

A seregtest erőit – a még szervezés alatt álló 12/IV. SS-páncélos (sorozatvető) tüzérosztály és a 12. SS-páncélvadászosztály kivételével – 1944. június 1-jén a nyugati arcvonalon végrehajtandó bármiféle támadó feladatra alkalmasnak minősítették.

Az első ütközet Caenért, 1944. június 6–10.

1944. június 6.

12/I. SS-páncélososztály[22] (le Neubourg):

2 óra 35 perckor a Luftwaffe II. fokozatú riadója. Az osztálynál 2 óra 50 perckor az itt maradt századok számára I. fokozatú riadót rendelnek el. A parancsnokot[23], aki az új páncélosokkal St. Andre-ba hajtott a 25. SS-páncélgránátos-ezreddel való gyakorlatra, a segédtiszt[24] útján értesítették. Az ezred 6 óra 15 perckor kiadja a „Blücher" jelszót. Az ezred a menet megindítását le Neubourg megindulási ponttól 13 órára adta parancsba. A századokat előrevonják a megindulási pontra. Schütz SS-Hauptsturmführer a parancsnok helyetteseként felelős az itt maradt századokért.

A századok menete Epreville – La Riviere – Thibouville – Fontaine la S. keresztül Boissy-ig, ahol a törzs és a törzsszázad 15 órától helyezkedik el. A többi század elhelyezkedése: 1. század Berthouville, 2. század Morsan, 3. század le Theil-Nolent, 4. század St. Claire, ellátó század le Mitaterie, műhelyszázad az Evreux–Liseux úton, Boissy előtt lévő kastélyban. A menetképtelen gépjárművek a műhelyszázad legnagyobb részével együtt a korábbi elhelyezési körletben maradtak. Összevonásuk a páncélos-elhelyezési területre, le Neubourg-tól délre. A málhaoszlopok további intézkedésig le Neubourg-ban maradnak.

A 3. század egyik tehergépkocsija baleset miatti veszteség. Boissy közelében 18 óra 10 perckor brit vadászbombázók támadása a menet útvonalán. Anyagi vagy emberveszteség nincs.

Az osztályt 23 órakor ismét megindították Thiberville – Orbec – Monnai-n keresztül Gace felé, hogy ott egyesüljön az osztály zömével.

1944. június 7.

12/I. SS-páncélososztály (menetben):

0 óra 30 perckor az 1. századnak megvan az első halottja repülőgép-alacsonytámadás következtében. Az osztály zöme St. Andre – Damville – Breteuil – la Ferte Fresnil vonalon menetelt és 6 órakor Gace-ban egyesült a többi századdal.

A teljes osztály további menete Trun – Falaise – Ussy – Thury Harcourt-on keresztül, onnan az Orne nyugati partján Amaye felé. Maizet-től a századok a menet útvonala mentén helyezkedtek el. Vadászbombázó-támadás miatt az 1. század egyik üzemanyagos tehergépkocsija odaveszett. Az ellátó század egy tehergépkocsija páncélgránátokkal repülő-alacsonytámadás következtében felrobbant. A műhelyszázad ellátó tehergépkocsija repülőgép-alacsonytámadás során kiégett. A törzsszázad oszlopa elleni támadásban egy légvédelmi [harc]kocsi[25] kiégett, a karbantartó osztag gépkocsija teljesen megsemmisült, két tehergépkocsi pedig átmenetileg nem volt bevethető.

Napi veszteség: 6 tehergépkocsi végleges veszteség ellenséges behatás következtében, 8 tehergépkocsi megsérült.

23 órakor a századparancsnokoknak megbeszélés.

---

[22] Ha külön nem jelöljük a forrást, akkor az adatok a 12/I. SS-páncélososztály 1944. június 6 – 1944. augusztus 29. között vezetett 1. sz. hadinaplójából származnak, amely megtalálható a Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) őrizetében.

[23] Arnold Jürgensen SS-Sturmbannführer, a 12/I. SS-páncélososztály parancsnoka.

[24] Heinz Hubertus Schröder SS-Untersturmführer, a 12/I. SS-páncélososztály segédtisztje.

[25] Valószínűleg az osztály légvédelmi szakaszának egyik Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélosa.

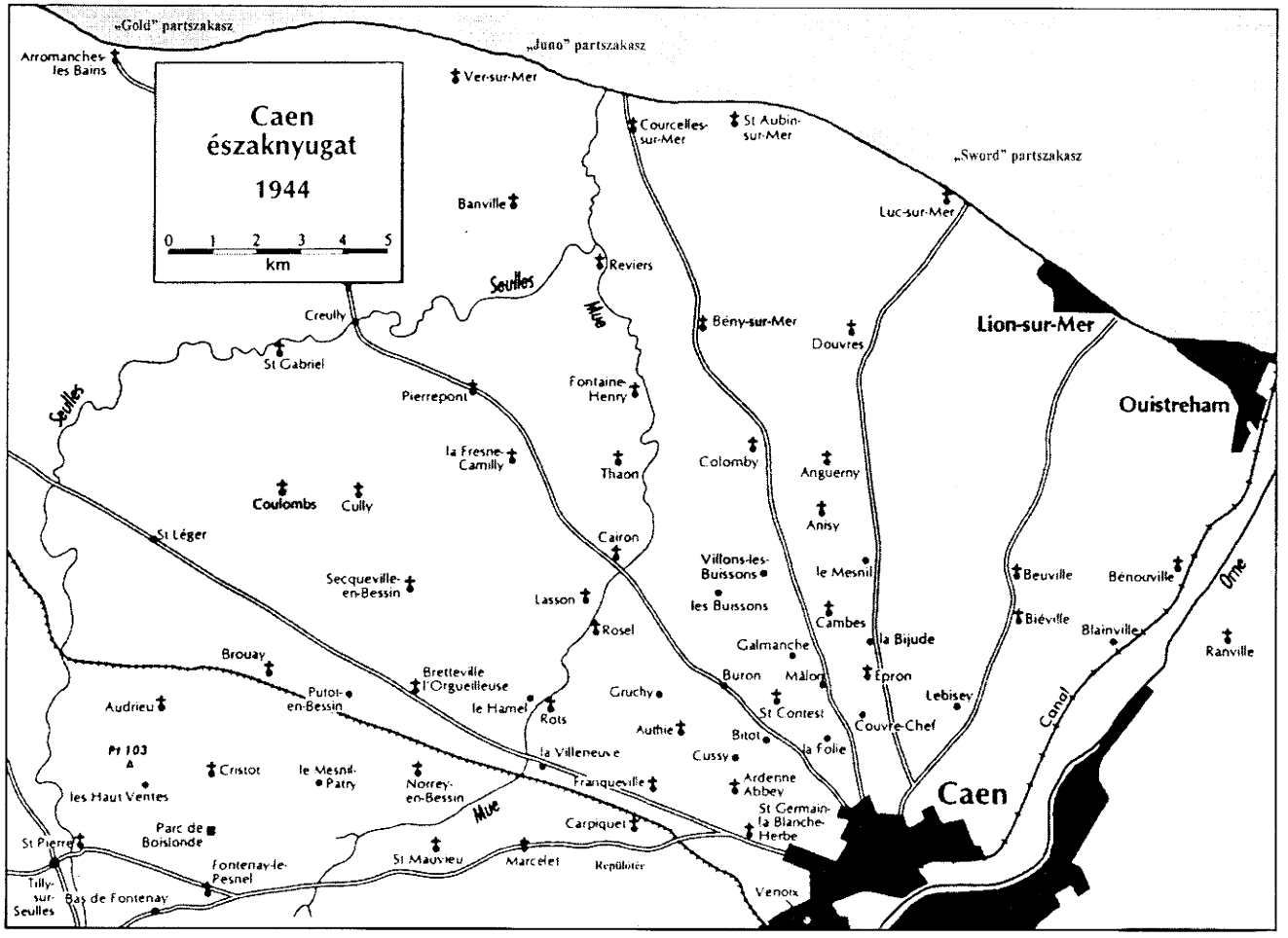
Caen
északnyugat
1944
0 1 2 3 4 5
km
„Gold" partszakasz
„Juno" partszakasz
„Sword" partszakasz
Arromanches-les Bains
Ver-sur-Mer
Courcelles-sur-Mer
St Aubin-sur-Mer
Luc-sur-Mer
Banville
Reviers
Creully
Seulles
Mue
Bény-sur-Mer
Douvres
Lion-sur-Mer
St Gabriel
Pierrepont
Fontaine-Henry
Ouistreham
la Fresne-Camilly
Thaon
Colomby
Anguerny
Coulombs
Cully
Anisy
St Léger
Cairon
Villons-les-Buissons
le Mesnil
Beuville
Bénouville
Orne
Secqueville-en-Bessin
Lasson
les Buissons
Cambes
Biéville
Blainville
Rosel
la Bijude
Galmanche
Brouay
Bretteville l'Orgueilleuse
Buron
Mâlon
Epron
Ranville
Putot-en-Bessin
Gruchy
Lebisey
Audrieu
le Hamel
Rots
St Contest
Canal
Authie
Couvre-Chef
Bitot
la Folie
Pt 103
la Villeneuve
Cussy
Cristot
le Mesnil-Patry
Norrey-en-Bessin
Franqueville
Ardenne Abbey
Caen
les Haut Ventes
St Germain-la Blanche-Herbe
Parc de Boislonde
Carpiquet
St Pierre
Fontenay-le-Pesnel
St Mauvieu
Marcelet
Républier
Tilly-sur-Seulles
Bas de Fontenay
Venoix

1944. június 8.

12/I. SS-páncélososztály (Maizet):

2 órakor parancs a készenléti állásokba való menetre. Ezt a parancsot nem lehet végrehajtani, mivel az üzemanyag nem érkezett meg időben. A menet 9 óra 30 perckor indult meg a Caen-től északra [kijelölt] készenléti állásokba; az élen az 1. század. Beérkezés 16 óra körül.

20 óra tájban az 1., 3. és 4. század megindul Bretteville [l' Orgueilleuse] ellen. A 3. század[26] egy gyalogsági csoport támogatásával átvette Gruchy biztosítását.[27] Erős tüzérségi tűz, veszteség nincs. Mintegy 7000 m-es távolságban páncélos-mozgás felfedve.

A 4. század feladata: le Bourg – Rots körzetében az ellenséges páncélosok, [valamint] a Bretteville-be visszavonuló ellenséges lövészek [elleni harc].

A század utánuk nyomult. Rots-től 1 km-re nyugatra 100–200 m-es távolságból géppuskatűz. Tüzet viszonoztak, eközben 6 amerikai kis lánctalpas[28] kezelőszemélyzetét megsemmisítették. A harckocsikra felült saját gyalogság legtöbbjét lelőtték. Haladtak [a Pantherek] tovább Bretteville [l' Orgueilleuse] felé. A település bejárata előtt 150 méterrel erős páncéltörőágyú-tűz; itt 4 brit [sic][29] páncéltörő ágyút harcképtelenné tettek és egy-két apró lánctalpast megsemmisítettek. Heves páncéltörőágyú-, harckocsi- és géppuskatűz. A tűzharcot [a páncélosok] felvették és elnémították az ellenséges tüzet. A 427-es [harc]kocsit páncéltörőágyú-találat rongálta meg (a lövegpajzsot átlőve) és kiégett.

A század újjászervezése. Az élen haladó 418-as harckocsi az úton páncéltörő ágyú telitalálata miatt harcképtelenné vált. Az égő és robbanó él-harckocsi miatt az él-szakasz nem tudott ismét megindulni, mert az út el volt zárva. A helységet balról megkerülték. Déli részéből heves páncéltörőágyú- és harckocsi[ágyú]-tűz. A falut lövésekkel felgyújtották. Az ellenséges elhárító tűz kiiktatása után a század támadást indított és elérte Bretteville [l' Orgueilleuse] északnyugati kijáratát. Parancsra átnyomultak a következő falun. Ezután ellenséges tevékenység már nem volt, ezért a század parancs szerint visszahúzódott. A visszaúton géppuska-, géppisztoly- és puskatűz az égő Bretteville [l' Orgueilleuse]-ből; ugyanakkor ismét páncéltörőágyú-tűz. A 425-ös [harc]kocsin páncéltörőágyú-találat (a torony átlövése). Az ellenséges gyalogság megpróbálta köd segítségével megközelíteni a páncélosokat. A századot sietve kivonták és a parancsnak megfelelően a le Bourg – Rots körzettől délre és nyugatra vonták vissza biztosításra.

Az 1. század a sötétedés miatt 21 óra körül félbehagyta támadását. A Caen – Bayeux főútvonalon gyülekezett, majd felújította a támadást. A 116-os [harc]kocsi páncéltörő ágyú találata következtében végleges veszteség, a 115-ös [harc]kocsi tornya páncéltörő ágyú találatától megrongálódott. Az út biztosítása a felültetett gyalogsággal együtt. [Másnap reggel] 7 órakor elfordulás az új biztosító állásba Rotstól nyugatra.

---

[26] A 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka eredetileg Rudolf von Ribbentrop SS-Hauptsturmführer volt, de ő 1944. június 3-án szövetséges vadászbombázó-támadás következtében megsebesült. A századot ekkor Lüdemann százados vezette.

[27] Biztosításkor a német páncélos-kötelék legtöbbször előre szemrevételezett állásokból (akár toronyig beásva, de az állásból kihátrálás lehetőségét biztosítva) helyből vezetett tűzzel vette fel a harcot a védelem első vonala irányában támadó ellenséges erőkkel. Néhány lövés után az egyes harcjárműveknek a korábban kijelölt váltóállásokat kellett elfoglalniuk, hogy elkerüljék az ellenség válaszcsapását. Egy páncélos-szakasz legkevesebb 200 méter széles vonalban biztosíthatott (a harcjárművek között 50 méteres térközzel). Egy páncélosszázad akár 1000–1500 méter széles és 500 méter mély arcvonalszakaszt is biztosíthatott. Lásd ehhez *Wolfgang Schneider:* Panzertaktik. German Small-Unit Armor Tactics. Winnipeg, 2001. (a továbbiakban: *Schneider* 2001.) 91. o.

[28] Az eredetiben: Karetten. Ezek nem amerikai járművek voltak, hanem vélhetően brit Universal (más néven Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

[29] Rots körzetében aznap nem brit, hanem a kanadai „The Regina Rifles" gyalogezred részei, és a 2. „Royal Canadian" tüzérezred páncéltörő ágyúi harcoltak.

3. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. 07. 15.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Támadás Rots – le Bourg – Bretteville [l' Orgueilleuse] felé 1944. 06. 08-án[30]

Helyzet:
Az osztály a Caen – St. Germain úttól északra támadásra készült St. Aubin-sur-Mur irányában. Légi fölény az ellenség oldalán. A déli szárny felé, Caen repülőtere irányában páncélosokkal indított ellenséges támadás miatt a tervezett támadás irányát nyugatira változtatták, hogy az ellenség balszárnyába kerüljünk.

Feladat:
A 4. század a Caen – Bayeux úttól jobbra megtámadja le Bourg és Bretteville [l'Orgueilleuse] helységeket, és a Bretteville [l'Orgueilleuse]-től északra és északnyugatra lévő magaslaton biztosít.

A harc lefolyása:
A század felkészül az elrendelt támadásra; balra a II. szakasz, jobbra az I. szakasz, közöttük a századparancsnoki osztag, mögötte a III. szakasz. A gránátosok felülnek [a Pantherekre]. A század gyors előretöréssel, harcérintkezés nélkül eléri le Bourg-ot. A század oszlopalakzatot formál, az élen Pfeiffer Haupsturmführer, a II. szakasz, aztán az I. és III. szakasz. Le Bourg nyugati kijáratának elérése után harcérintkezés az ellenséges gyalogsággal. A tüzet a géppuskák és a páncélgránátosok viszonozzák. A lakosok kérdésre elmondják, hogy az ellenség Bretteville [l'Orgueilleuse] irányában visszavonult. Rádióüzenet a századnak: „A század a legnagyobb sebességgel kövesse őket!" Le Bourg és Bretteville [l'Orgueilleuse] között heves ellenséges páncéltörőágyú- és géppuskatűz 6 lövészpáncélosból (apró lánctalpasból). A gránátosok veszteségeket szenvedtek és leugráltak [a Pantherekről]. A század késedelem nélkül Bretteville [l'Orgueilleuse] bejáratáig nyomul előre, ahol Bretteville [l'Orgueilleuse] széléről ismét heves ellenséges harckocsi-, páncéltörőágyú- és géppuskatűz. A 404-es [Panther] a falu bejáratánál ellenséges páncélost azonosít, megnyitja a tüzet és egy Shermant kilő. Parancs rádión a századnak: „A II. szakasz az úttól balra, az I. szakasz jobbra tűzarcvonalba és felvenni a harcot az ellenséges páncélosokkal és páncéltörő ágyúkkal!" Eközben Hartmann Unterscharführer 427-es páncélosa toronytalálat miatt harcképtelenné válik. A parancsnok, az irányzó- és a töltőlövész megsebesült. Az ezred- és az osztályparancsnok beérkezik a századhoz. Az ezredparancsnok parancsa: „A század – az élen egy szakasszal, a többi oszlopban követi – átnyomul Bretteville [l'Orgueilleuse]-ön és eléri a kitűzött támadási célt!"

Az I. szakasz az élen, az él-jármű – Mühlhausen Unterscharführer 418-as páncélosa – 24 órakor indult meg. Az él-jármű eléri a helység közepét és 50 m-ről páncéltörőágyútalálatot kap a tornyába. További három találat után a 418-as kiég. A parancsnok, az irányzólövész és a járművezető elesik, a töltőlövész megsebesül. Az ezredparancsnok új parancsa: „A század visszahúzódik és a helységet balról karolja át!"

A III. szakasz halad az élen, mögötte a II. és az I. szakasz, a századparancsnok a III. szakasz mögött. A III. szakasz tűzarcvonalat képez és Bretteville [l'Orgueilleuse]-t minden fegyverből tűz alá veszi. Bretteville [l'Orgueilleuse] ég. Az ellenséges ellenállás érezhetően gyengül. 1 óra tájban a század eléri a magaslatot Bretteville [l' Orgueilleuse]-től északra és biztosítja. Az ellenséges tüzérség heves tűzcsapásai megakadályozzák a saját gránátosok előretörését. Az ezred újabb parancsa rádión: „A század le Bourg nyugati kijáratáig vonul vissza és Bretteville irányában Norrey felé biztosít!" Az elszakadáskor ismét feléled az ellenséges ellenállás. Hillig Untersturmführer páncéltörő ágyú találatától megsebesül, Unglaub

[30] Az eredeti dokumentumon a támadás időpontjaként (vélhetően elgépelés következtében) 1944. június 11-e olvasható.

Unterscharführer géppuska-lövedéktől a fején sebesül meg. A század eléri a parancsba kapott biztosítandó terepszakaszt le Bourg-tól nyugatra.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 9.

12/I. SS-páncélososztály (harcálláspont: le Bourg):

12 órakor az 1. század támadása Norrey [-en-Bessin] felé. Egy lejtő mögötti állásból minden harckocsiágyúból tűz alá vették a templomtornyot, mivel ott nagy valószínűség szerint tüzérségi megfigyelő [volt]. A legnagyobb sebességgel hajtottak Norrey [-en-Bessin] felé. Két páncéltörő ágyút és gyalogsági állásokat tapostak szét. A parancsnok utasítására a század visszatért a meginduló állásába.

Ugyanebben az időben a 3. század is támadásra indult és jól haladt előre. A templom magasságában és az onnan jobbra lévő erdős részből páncéltörőágyú-tűz. A tüzet viszonozták, 2 páncéltörő ágyút megsemmisítettek. Páncéltörő ágyúk telitalálata következtében öt perc alatt végleges veszteség lett és kiégett a 325-ös, 328-as, 335-ös, 336-os és 337-es [harc]kocsi (az ellenséges páncéltörő ágyúkat vagy harckocsikat nem lehetett látni). A 327-es és 329-es [harc]kocsit páncéltörő ágyú találata rongálta meg; [ezek] a műhelybe mentek. A század parancsra visszavonult. A lejtő mögötti állásból folytatták a tűzharcot. Ismételt visszavonulás és állás létesítése az 1. század mögött.

A 4. század feladata: biztosítás, a támadó 1. és 3. század szárnyainak védelme, tűztámogatás az állásból. Hirtelen páncéltörőágyú-tűz Bretteville [l'Orgueilleuse]-ből. A 417-es [harc]kocsi páncéltörő ágyú telitalálatától kiégett. A század a főút biztosítása mellett új állásokba vonult, és tüzet nyitott az azonosított páncéltörő ágyúra, amelyet megsemmisített.

A 404-es [harc]kocsi teknőjét páncéltörőágyú-találat [érte], ezért a műhelybe vontatták. Tűz a vélelmezett páncéltörő ágyúkra. Egyidejűleg az [ellenséges] gyalogság az út mentén két oldalt támadást indított Rots felé. A támadást a 25/15. SS-páncélgránátos-század[31] részei visszaverték.

A 2. század állása Fontenay [-le-Pesnel]-től északnyugatra, ahol 3 Shermant[32] kilőtt. A 3. és 4. század az esti órákban egy-egy Shermant lőtt ki.

23 órától az osztály Fontenay [-le-Pesnel]-be települ át.

4. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály — Helyben, '44. 09. 26.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Saját támadás Norrey [-en-Bessin] felé 1944. 06. 09-én

Helyzet:

Az ellenség Bretteville [l' Orgueilleuse]-t és Norrey [-en-Bessin]-t ismét szilárdan kézben tartja és megpróbál a Bretteville [l'Orgueilleuse] – Caen úton előnyomulni. Az 1. és 3. század Norrey [-en-Bessin]-t támadja.

Feladat:

A 4. század átveszi a jobbszárny biztosítását és felügyeli a két század előretörését.

A harc lefolyása:

Készenléti állás körzete heves ellenséges tüzérségi lövetés alatt áll. 14 óra 40 perckor az 1. és 3. század megindulása Norrey [-en-Bessin] felé. A gránátosok mögöttük követik őket. A 4. század Norrey [-en-Bessin] és Bretteville [l'Orgueilleuse] felé tűzzel fedezi a jobb-

[31] Ez volt a 25. SS-páncélgránátos-ezred felderítésre alkalmazott motorkerékpáros lövész-százada.

[32] Az eredetiben Cherman. 12. SS-páncélosezred két osztályának hadinaplóiban igen sokszor „Cherman" alakban említik a Sherman harckocsikat. A kilőtt harckocsik valószínűleg DD Shermanek voltak, és a brit 8. páncélosdandár zászlóalj méretű 24. „Lancers" harckocsiezredének állományába tartozhattak.

szárnyat. A túl erős ellenséges védelem miatt az 1. és 3. század visszavonul a kiindulási állásokba. Ismételt heves tüzérségi tűz. A 4. század tűzarcvonalat létesít Bretteville [l'Orgueilleuse] irányában. Eközben Voss Unterscharführer 416-os páncélosát[33] páncéltörő ágyú találatával kilövik. A páncélos kiég, a parancsnok, az irányzó- és a töltőlövész elesett. A járművezető és a rádiós azóta égési sebeket viselnek. Az ellenség a le Bourg felé vezető úton nyomult előre és a század tűz alá vette. Eközben Lehmann Oberscharführer 404-es páncélosa három páncéltörőágyú-találatot kapott és kilőtték. A járművezető, Heckl Rottenführer súlyos sebesülése dacára a harckocsit egy lejtő mögötti állásba viszi, és végül sikerül a páncélost kimenekítenie. Ezután kiszáll [a harckocsiból] és a kötözőhelyre viszik. A rádiós, Finke [SS-]Schütze elesett. A század az ellenség le Bourg felé [indított] támadását visszaveri és biztosítja a parancs szerinti irányt. Erre fel további heves ellenséges tűzcsapások. Karst Unterscharführer, a századparancsnoki harckocsi vezetője elesett.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 10.

12/I. SS-páncélososztály (Fontenay-le-Pesnel):
5 óra körül a biztosító állások elfoglalva.
A 2. század a Fontenay-tól északnyugatra lévő erdős részen marad. Az 1. és 3. század állásokat létesít a Caen felé vezető úttól északra. A 4. század Rots-ban marad biztosítani. A 2. és a 3. század egy-egy Shermant lőtt ki. A 4. századnál egy Dreadnought-ot[34] toronytalálattal megrongáltak. A [harc]kocsit elvontatták. Megfigyelhető volt, hogy a páncélosból sebesülteket emeltek ki.
A leghevesebb bombázó-, vadászbombázó- és tüzérségi tevékenység. Végleges veszteség: 3 tehergépkocsi.
Beck SS-Hauptsturmführer a „Nyugat" Főparancsnok törzsénél elesett.[35] Az Obergruppenführer[36] napi parancsa a „Hitlerjugend" hadosztályhoz.[37]

A második ütközet Caenért, 1944. június 11–18.

1944. június 11.

12/I. SS-páncélososztály:
A századok biztosító állásokban vannak. 14 óra körül 12 ellenséges páncélos rájuk ültetett gyalogsággal támadta meg Reitzenstein egységét.[38] Az 1. század átvette a biztosítást.
14 óra 30 perckor a 3. század erős harckocsi- és tüzérségi tüzet kap. A Caen – Fontaine [-le-Pesnel] utat köd- és repeszgránátokkal lövik. Az 1. és 2. század egy-egy Shermant lőtt ki, a felderítőszakasz 2 páncéltörő ágyút semmisített meg és egy Shermant mozgásképtelenné lőtt. Fiala hadnagy (jobb alkarján) megsebesült.

[33] A 12/I. SS-páncélososztály hadinaplója szerint a 417-es Panther lett itt végleges veszteség.

[34] Vélhetően a brit Churchill nehézharckocsi valamelyik változatáról lehet szó.

[35] A Vaskereszt lovagkeresztjével kitüntetett Wilhelm Beck SS-Hauptsturmführer korábban a 12/2. SS-páncélosszázad parancsnoka volt. Ekkor az I. SS-páncéloshadtest összekötő tisztjeként szolgált a „Nyugat" páncélloscsoport főhadiszállásán, amelyet 1944. június 10-én este 20 óra 30 perc körül szövetséges vadászbombázó- és kétmotoros bombázó-repülőgépek támadtak meg. A törzsben és az alárendelt vezetési szerveknél 32 fő esett el, egy fő pedig eltűnt.

[36] Josef (Sepp) Dietrich SS-Obergruppenführer ekkor az I. SS-páncéloshadtest parancsnoka volt.

[37] A parancs a hadinapló mellékletei között nem található meg.

[38] Gerd Freiherr von Reitzenstein SS-Hauptsturmführer ekkor a 12. SS-páncélos-felderítőosztály 5. (nehézfegyver-) századának parancsnoka volt.

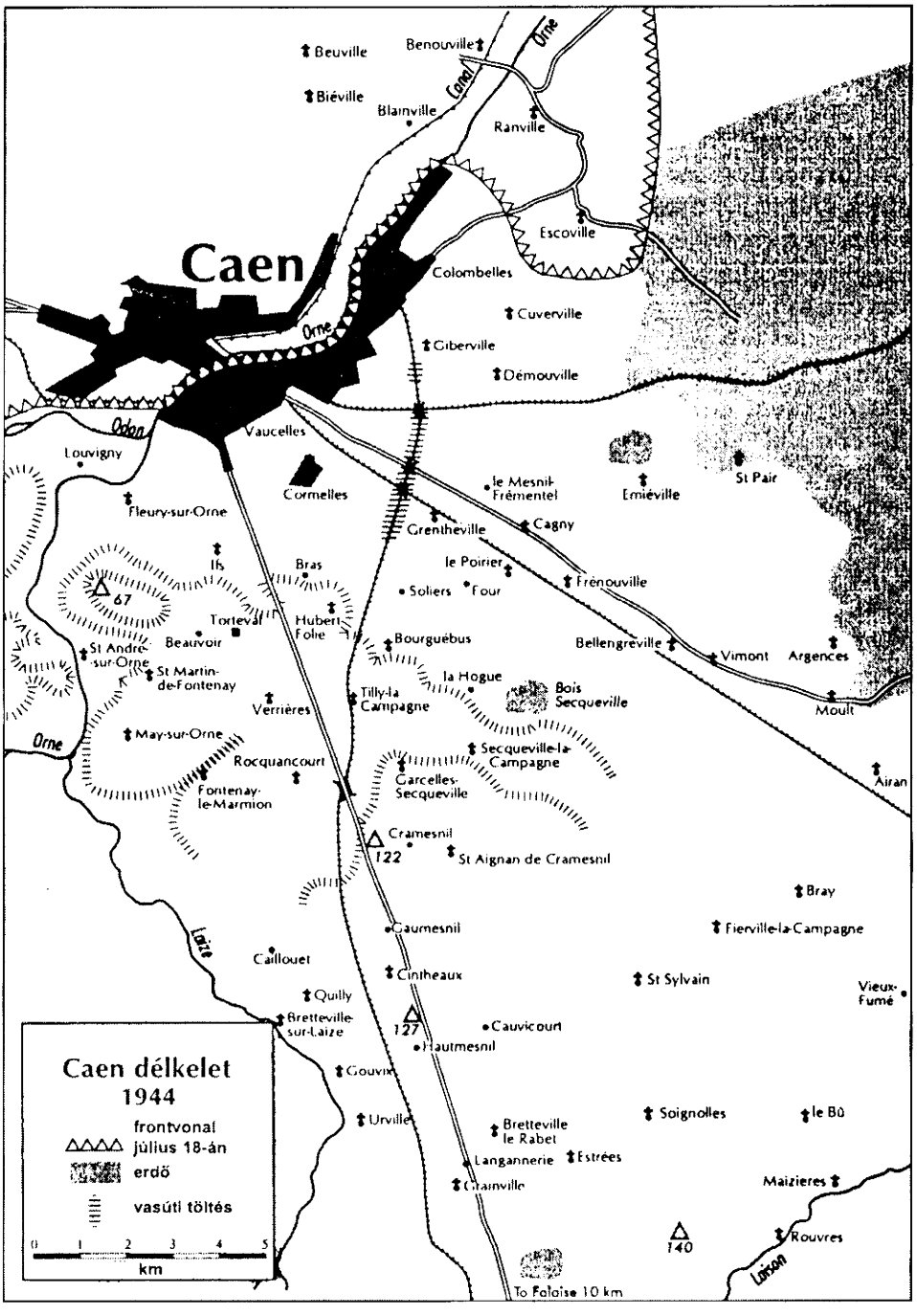
Caen délkelet
1944
frontvonal
július 18-án
erdö
vasúti töltés
0 1 2 3 4 5
km
Caen
Orne
Canal
Odon
Laize
Beuville
Benouville
Bièville
Blainville
Ranville
Escoville
Colombelles
Cuverville
Giberville
Démouville
Vaucelles
Louvigny
Cormelles
Fleury-sur-Orne
le Mesnil-Frémentel
Emiéville
St Pair
Grentheville
Cagny
le Poirier
Frénouville
Soliers
Four
Ifs
Bras
67
Tortéval
Hubert Folie
Beauvoir
St André-sur-Orne
St Martin-de-Fontenay
Bourguébus
Bellengreville
Vimont
Argences
Moult
la Hogue
Bois Secqueville
Tilly-la Campagne
Verrières
May-sur-Orne
Rocquancourt
Fontenay-le-Marmion
Secqueville-la-Campagne
Carcelles-Secqueville
Airan
Cramesnil
122
St Aignan de Cramesnil
Bray
Caumesnil
Fierville-la-Campagne
Caillouet
Cintheaux
St Sylvain
Vieux-Fumé
Quilly
Bretteville-sur-Laize
127
Cauvicourt
Hautmesnil
Gouvix
Urville
Soignolles
le Bû
Bretteville le Rabet
Langannerie
Estrées
Grainville
Maizieres
140
Rouvres
Lisson
To Falaise 10 km

A 4. századnál egy 12 fős felderítőosztagot visszavertek. Egy angol gépjármű két rádióssal belehajtott a 4. század vonalába. A kocsit biztonságba helyezték, az angolokat[39] agyonlőtték, mivel ellenállást tanúsítottak. A biztonságba helyezett iratokat a parancsőrtiszt útján azonnal a hadosztályhoz továbbították. A Rots elleni páncélos-támadáskor a 4. század 16 Shermant lőtt ki. Pfeiffer SS-Hauptsturmführer[40] eközben elesett.

Egész nap erős tüzérségi tevékenység. Gránátrepeszek következtében veszteségek keletkeztek (sebesültek).

5. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. július 15.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

A Rots és le Bourg elleni ellenséges páncélos-támadás elhárítása '44. 06. 11-én

Helyzet:
Erős ellenséges nyomás le Bourg és Rots felé. Az ellenség felderítő előretöréseit Rots és le Bourg felé 06. 10-én visszaverték.

Feladat:
A gránátosokkal közösen a Rots – le Bourg vonal biztosítása, úgymint a század 5 [harc]kocsijával a balszárnyon le Bourg-nál és 2 [harc]kocsival a jobbszárnyon Rots nyugati szélén; biztosítás délnyugat, nyugat és északnyugat felé.

A harc lefolyása:
06. 11-én egész napon át estig állandó heves tüzérségi csapások a század biztosító állásaira. Rots-ból váltakozva 15-45 ellenséges harckocsit figyeltek meg, amelyek a bretteville-i úton észak felé mozogtak. Bretteville [l' Orgueilleuse] északi szélén tartósan 16 ellenséges páncélos biztosított le Bourg irányában. A jobbszárnyon fokozott éberséget rendeltek el. Egy ellenséges tűzrajtaütésnél a 425-ös harckocsit egy tüzérségi találat megrongálta, a rádiós, Testor [SS-] Schütze-t pedig megölte. A megfigyelt ellenséges páncélosokat a századparancsnoknak haladéktalanul jelentették, aki ezután maga is a jobbszárnyra ment és megláthatta őket. A megsérült harckocsit kivonták a biztosító vonalból, és helyreállítás végett a karbantartó osztaghoz irányították.

18 óra 30 perckor a század jelentést kapott: „490 (Villons [-les-Buissons]) felől 71 (Rots) felé 46 ellenséges páncélos.[41] Figyelem! Figyelem!" A saját erőnk a fenyegetett szárnyon három harckocsi.

A századparancsnok és a III. szakasz parancsnoka, Deutscher Untersturmführer kivált a balszárnyról le Bourg-nál és átvette Rots északi szélének biztosítását. 19 óra tájban ellenséges páncélos-előretörések [indulnak] a bretteville-i úton le Bourg felé. Hanitsch Unterscharführer 438-as páncélosa 900 m-ről kilőtt egy Churchill-t.

Nem sokkal ezután Pohl hadnagy 415-öse egy Shermant 70 méterről, egy másikat 10 m-ről lőtt ki. A többi páncélos nyugat felé fordult.

19 óra 30 perc körül ismételt támadás heves tüzérségi előkészítés után. Kemény tűzharcban Lehmann Oberscharführer 426-os páncélosa a támadó 12 ellenséges harckocsiból négyet lőtt ki, további hármon találatot ért el, mire az ellenséges páncélosok visszavonultak (négy Sherman kilőve, két Sherman és egy Churchill eltalálva). A 426-os [Panther] parancsot kap a századparancsnoktól, hogy fogjon hozzá az állásváltoztatáshoz Rots északi szélére, ahol a tüzérségi találat miatti sérüléseket (a futóművön, lánctalpon és futógörgőkön) a

[39] Sokkal valószínűbb, hogy ezek a katonák angolul beszélő kanadaiak voltak.

[40] Hans Pfeiffer SS-Haupsturmführer a 12/4. SS-páncélosszázad parancsnoka volt.

[41] Ezek a harckocsik valószínűleg a kanadai 10. „The Fort Garry Horse" páncélosezred harcjárművei voltak. A zászlóalj méretű ezred „B" és „C" századát kettős hajtású (úszóképes) Sherman harckocsikkal szerelték fel. Minden harckocsi-szakaszban egy páncélos megnövelt tűzerejű Sherman Firefly volt.

karbantartó osztagnál megjavíthatják. 21 óra 30 perc körül heves tüzérségi tűz vezette be az ellenséges páncélos-támadást Rots felé, és az ellenségnek sikerült gyalogsággal és harckocsikkal benyomulnia a helységbe.

Pfeiffer Hauptsturmführer elhatározza, hogy három [harc]kocsival és gránátosokkal előretörést hajt végre. Deutscher Untersturmführer 435-ös páncélosa a le bourg-i úton behatol Rots-ba, eléri a templomot és utcai harcban három ellenséges páncélost (Shermant) lő ki. A 405-ös és 426-os [Panther] megpróbálja kelet felől ugyancsak elérni a templomot, azonban a helység keleti szélének elérésekor ellenséges páncélosokba ütköznek, amelyek közül a századparancsnoki harckocsi 3 Shermant lőtt ki. Ezeket az égő páncélosokat a keskeny úton nem lehetett megkerülni. A két [harc]kocsi lesállást foglalt a falu szélén az élősövények mögött, és a községen keresztül nyomuló ellenséges gyalogságot repeszgránátokkal és géppuskával küzdötte le. Deutscher Untersturmführer 435-ösét rádión nem érték el, és amint az később kiderült, ki is lőtték. Az egyik áttört ellenséges harckocsit Schlehuber Unterscharführer 425-öse gyújtotta fel lövésével. Az ellenségnek sikerül a jobbszárnyat legyőznie, és a század maradékát két [harc]kocsival a Caen – le Bourg útig való visszavonulásra kényszeríti.

Eközben a századparancsnoki harckocsi találatot kap a kupoláján, Pfeiffer Hauptsturmführer elesett.

Rádiókapcsolat a század balszárnyával nincs többet, amelyet ezért a valós helyzetről nem tájékoztathattak, és fennállt a veszélye, hogy elvágják. Pohl hadnagy gyülekeztette a század maradékát, összesen három [harc]kocsit, és délig védte a korábbi állást. Miután a gránátosok 1 km-t visszavonultak, a század ugyancsak visszahúzódott, és eközben 4 lövészpáncélost lőtt ki.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 12.

12/I. SS-páncélososztály:

A századok biztosító állásokban maradnak. Heves tüzérségi tűz egész álló nap. Emiatt egy vontató jármű, egy Kfz. 1 és egy rádiós kocsi végleges veszteség, valamint 10 óra 30 perc körül a 305-ös páncélos lövegpajzsát harckocsi-találat éri.

1944. június 13.

12/I. SS-páncélososztály:

13 órakor az 1. és 3. század, továbbá a 3 parancsnoki [harc]kocsi kivonása Rauray – Noyers-en keresztül Monts felé, hogy ott leküzdjék a betört ellenséges páncélosokat. Monts-tól 1 km-re északra az osztályt visszarendelték korábbi állásába, mivel a felszámolásukat [addigra] végrehajtották. Az 1. század áthelyezi állását a Tilly-sur-Seulles-től közvetlenül délkeletre lévő magaslatokra, hogy a 902. ezrednél[42] benyomott arcvonalat (az osztály nyugati szárnyán) nyugat felé fedezze.

A 4. századot a 26. SS-páncélgránátos-ezreddel való együttműködésre utasították és Marceletben áll rendelkezésre.

A 2. századot a 12. SS-páncélos-felderítőosztállyal való együttműködésre utasították.

A 4. századnál egy (felderítő) repülőgépet, amely az ellenséges állások közé kényszerült leszállni,[43] páncélgránátokkal, kikászálódó személyzetét [pedig] géppuskatűzzel semmisítették meg.

Az osztályban három I. osztályú és 30 II. osztályú Vaskeresztet adományoztak.

[42] A páncélos-tanhadosztály (Panzer-Lehr Division) 902. páncélgránátos-tanezredéről van szó.

[43] Egy szövetséges felderítő repülőgépről volt szó, amely kényszerleszállást hajtott végre a saját vonalai mögött.

1944. június 14.

12/I. SS-páncélososztály:

12 órakor a törzszázad légvédelmi szakasza egy vékony füstcsíkkal az állás fölé érkező Thunderboltot[44] lőtt le, amely 3 km-re Vendes-től délre merőlegesen lezuhant. Megerősítve Burckhardt főhadnagy által (tábori postaszáma: 00954).

A 3. század átadott három harckocsit az 1. századnak, hármat a törzszázadnak (a felderítőszakasznak) és kettőt a 4. századnak. A 3. század tisztjei, altisztjei és legénysége feltöltésre le Neubourg-ba vezényeltettek vissza.

A nap egyébként nyugodtan telt. Szórványos tüzérségi zavarótűz. Gyenge repülőtevékenység.

Az Obergruppenführer napi parancsa: „Elismerés a hadtestnek a partraszállási arcvonal elhárító harcaiért".

1944. június 15.

12/I. SS-páncélososztály:

Napközben több heves tűzrajtaütés a harcállásponton.

15 óra körül a 2. század kilőtt egy harckocsit (típusát nem lehetett megállapítani, mert csak a tornya látszott), amely egy találat után felrobbant. Ezen kívül még 6 lövészpáncélost is megsemmisítettek.

Az 1. század 19 óra tájban 3 lövészpáncélost semmisített meg a rajtuk ülő gyalogsággal.

1944. június 16.

12/I. SS-páncélososztály (Bas des Forges):

0 órától az osztály áttelepülése az új elhelyezési körletbe Bas des Forges-hez, különös esemény nélkül. Az osztály-harcálláspont áttelepülése előtt 15 [repülő]gép heves alacsonytámadásai. Fontenay [-le-Pesnel]-t bombákkal és fedélzeti fegyverzettel támadták. Anyagi vagy emberveszteség nem keletkezett.

Az osztály új elhelyezési körlete mentes a tüzérségi tűztől. Az előző napnál jelentősen gyengébb légi tevékenység.

19 óra 27 perc körül a légvédelmi szakasz lelőtt egy Thunderboltot. 21 óra 30 perckor egy további [repülő]gépet löttek le. Egy Kfz. 1 és egy tehergépkocsi anyagkárosodás miatti veszteség.

1944. június 17.

12/I. SS-páncélososztály:

11 órakor a légvédelmi szakasznál egy Typhoon lelövése. Egyébként semmi különös esemény.

1944. június 18.

12/I. SS-páncélososztály:

Semmi különös esemény.

Átmeneti hadműveleti szünet, 1944. június 19–24.

1944. június 19.

12/I. SS-páncélososztály:

A 4. század felderítő vállalkozása a 438-as páncélos állapotának felmérésére, amelyet Rots-ban kellett hátrahagyni. Eközben egy fő megsebesült.

[44] Amerikai gyártmányú P–47 Thunderbolt együléses vadászbombázó-repülőgép.

1944. június 20.

12/I. SS-páncélososztály:
A 4. század újabb felderítő osztaga Mais SS-Unterscharführer vezetésével. A [438-as] harckocsi helyzetét a legpontosabban felmérték. 4 óra 30 perc körül a géppuskatűz ellenére két vontató jármű és egy zsákmányolt páncélos által sikerült kihúzni a [harc]kocsit, és a műhelybe vontatni. Az egyik vontató jármű kapott néhány találatot, egyéb veszteség nincs. Az ezredparancsnok a felderítő osztag parancsnokának I. osztályú Vaskeresztet, az akcióban részt vetteknek pedig II. osztályú Vaskeresztet adományozott.

1944. június 21–23.

12/I. SS-páncélososztály:
Semmi különös esemény.

1944. június 24.

12/I. SS-páncélososztály:
Az 1. század parancsot kapott a Caen-től északnyugatra, St. Germain [-la Blanche-Herbe]-nél való biztosításra. Egyébként különös esemény nem történt.

A harmadik ütközet Caenért, 1944. június 25–30.

1944. június 25.[45]

12/I. SS-páncélososztály:
13 órakor a 2. és 4. század két-két szakasza Fontenay [-le-Pesnel] felé indul meg. A támadást abba kellett hagyni, mert az ellenség túl erős. A 217-es [harc]kocsi végleges veszteség. A segédtiszt, Schröder SS-Untersturmführer eltűnt.[46] A 438-as [harc]kocsi[47] páncéltörő ágyú találata miatt végleges veszteség. A 236-os és 427-es [harc]kocsikat az oldalsó előtéthajtás és a futómű páncéltörőágyú-találata miatt el kellett hagyni.
Az osztály átcsoportosítása Tessel-Bretteville-hez. Az újabb Fontenay [-le-Pesnel] felé való támadást fel kellett függeszteni. Az osztályt bekerítették, és körvédelemre rendezkedik be. A 2. és 4. század megmaradt páncélosait Tessel-Bretteville-hez vonják előre, és biztosító állást foglalnak. A St. Germain [-la Blanche-Herbe]-nél biztosító állásban lévő 1. századot ugyancsak kivonták, hogy Tessel-Bretteville-től északra és északnyugatra biztosítson. A 2. század egy Shermant megsemmisített.

---

[45] Ezen a napon kezdődött és 1944. június 30-ig tartott a brit-kanadai 21. hadseregcsoport „Epsom" hadművelete. Ennek során a megerősített VIII. hadtest feladata az volt, hogy átkeljen az Odon folyón, birtokba vegye a folyó mögötti (különösen a 112-es és 113-as) magaslatokat, és behatoljon az Orne völgyébe. Ezzel a brit-kanadai csapatok dél felől elvágták volna Caen-t, és a németeket a város feladására kényszeríthették volna. A VIII. hadtest a 15. (Scottish) és a 43. (Wessex) gyaloghadosztályból, a 11. páncéloshadosztályból, a 4. páncélosdandárból, a 31. harckocsidandárból és egy különleges harckocsi-zászlóaljból állt, több mint 600 páncélossal és 900 löveggel. A 4. páncélosdandár Sherman harckocsijai a 43. gyaloghadosztályt, a 31. harckocsidandár Churchill nehézharckocsijai pedig a 15. gyaloghadosztályt támogatták. A 11. páncéloshadosztálynak a sikeres áttörés esetén a sikert kellett volna kifejlesztenie az Orne völgye felé. A VIII. hadtestet támogatta a haditengerészet három cirkálója és a 2. harcászati légierő vadászbombázó-csoportosítása is.

[46] A hadosztály története szerint Schröder SS-Untersturmführer elesett, amikor kiszállt harckocsijából. Lásd: *Meyer* 1999. 176. o.

[47] Ez volt az a Panther harckocsi, amelyet néhány nappal korábban a németek sikeresen kivontattak Rots-ból.

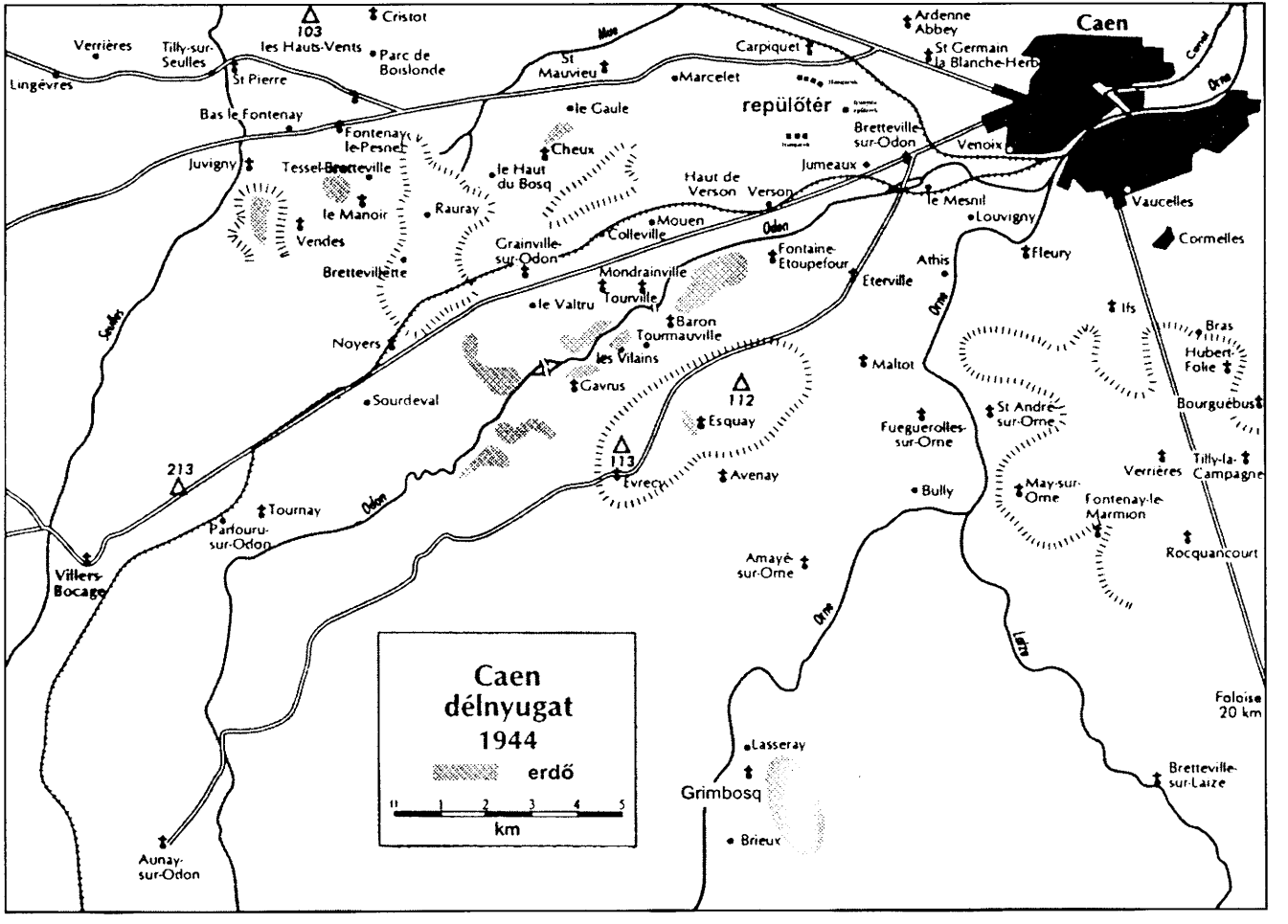
Caen
Ardenne Abbey
St Germain La Blanche-Herbe
Carpiquet
Cristot
103
les Hauts-Vents
Parc de Boislonde
Verrières
Tilly-sur-Seulles
Lingèvres
St Pierre
St Mauvieu
Marcelet
repülőtér
Bas le Fontenay
le Gaule
Fontenay-le-Pesnel
Cheux
Bretteville-sur-Odon
Venoix
Juvigny
Tessel-Bretteville
le Haut du Bosq
Jumeaux
Haut de Verson
Verson
le Mesnil
Vaucelles
le Manoir
Rauray
Louvigny
Vendes
Mouen
Colleville
Grainville-sur-Odon
Fontaine-Etoupefour
Fleury
Cormelles
Brettevillette
Mondrainville
Tourville
Athis
Eterville
le Valtru
Baron
Ifs
Noyers
Tourmauville
les Vilains
Bras
Hubert-Folie
Maltot
Gavrus
Sourdeval
112
Esquay
St André-sur-Orne
Bourguébus
Fueguerolles-sur-Orne
213
113
Evrecy
Avenay
Verrières
Tilly-la-Campagne
May-sur-Orne
Bully
Fontenay-le-Marmion
Tournay
Parfouru-sur-Odon
Rocquancourt
Amayé-sur-Orne
Villers-Bocage
Caen délnyugat 1944
erdő
km
Foloise 20 km
Lasseray
Grimbosq
Bretteville-sur-Laize
Brieux
Aunay-sur-Odon

6. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. 07. 15.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Támadás Fontenay [-le-Pesnel] felé '44. 06. 25-én

Helyzet:
Az ellenségnek sikerült harckocsikkal támadva elfoglalni Fontenay [-le-Pesnel] települést a Caen – St. Lo főútvonalon és az utat lezárni.

Feladat:
Az osztály kötelékében a 4. századnak a 2. századot követve meg kell támadnia a települést, elfoglalnia és megszállnia az onnan északnyugatra lévő magaslatot.

A harc lefolyása:
A század a pihenőállásból a 2. század mögött a Rauray-n keresztül Fontenay [-le-Pesnel] felé vezető úton nyomul előre. A Fontenay [-le-Pesnel]-től délre lévő magaslaton való áthaladáskor az ellenséges tüzérség heves zárótüze. Hanitsch Unterscharführer 429-es páncélosa a futóművét ért tüzérségi találat miatt kiesik, és el kell vontatni. Miután a század elérte Fontenay [-le-Pesnel] település szélét, az ezred parancsa rádión: „A települést balra átkarolva megtámadni és a támadási célt elérni!" Flämmig Untersturmführer II. szakasza bal felé szétbontakozik, mögötte az I. szakasz, elfoglalja Fontenay [-le-Pesnel] déli szegélyét és a templom irányából heves páncéltörőágyú-tüzet kap, amely Sedat Unterscharführer 427-es páncélosát kilövi. Flämmig Untersturmführer 425-öse megsemmisíti a páncéltörő ágyút, de rádión jelenti: „Mélyút előttem, nem jutunk be a településre". Sedat Unterscharführer 427-es harckocsija már a mélyúton maradt állva. Ráadásul a támadási irányra rézsútosan egy patakmeder is húzódott, amely ugyancsak páncélos-akadály volt. Az ezred új parancsa: „A század átkel a patakon Tessel-Bretteville-ben, és e pataktól balra ismét megtámadja Fontenay-t és az onnan északra elterülő magaslatokat!"

Tessel[-Bretteville]-ben a század felvette az összeköttetést a tanhadosztály[48] Wehrmacht-alakulataival és haladéktalanul támadást indított. A nehézkes, sövényekkel és árkokkal szabdalt terepen az ellenség jól beásta és álcázta magát; emiatt a támadás csupán a II. szakasz arcvonalán haladt jól. Az I. szakasz a század balszárnyán az ellenség által erősen megszállt kiserdőbe ütközött és heves tüzérségi, páncéltörőágyú- és harckocsitüzet kapott. Lehmann Oberscharführer szakaszparancsnok 415-ös páncélosa rádiótechnikailag harcképtelenné vált. Lehmann Oberscharführer szakaszparancsnok átszállt a 416-os [Pantherbe], és rádión jelenti, hogy a tanhadosztály utászai a támadást nem követik, és ezen a kiserdőn a jelentős ellenséges jelenlét miatt egyedül nem tudnak keresztülhajtani.

A megbízott századparancsnok, Pohl hadnagy parancsa rádión: „Az I. szakasz kövesse a II. szakaszt annak sávjában!" A megbízott századparancsnok a II. szakasszal elérte a támadási célt és biztosította a magaslatot. Az I. szakasz felvette az összeköttetést a gránátosokkal, megkerülte a kiserdőt és ugyancsak megtámadta a magaslatot a kiserdő mögött. Egy sövényre való felkapaszkodáskor Ratka Unterscharführer 417-es [Panthere] három találatot kapott ellenséges páncélosoktól, amelyek jól álcázott állásból nyitottak tüzet, és a szakasz újabb megindulásakor Meiss Unterscharführer 438-as páncélosát eltalálva, kilőtték azt. A páncélos kiégett. Lehmann Oberscharführer, az I. szakasz parancsnoka kiszáll, gyalog felvette az összeköttetést Pohl hadnagy megbízott századparancsnokkal, és éjjel 2 óra körül az I. szakasz két [harc]kocsijával beérte a századot.

A század az osztály kötelékében körvédelmi állásokat létesített. Az ellenség 06. 26-án reggel jelentősebb páncélos erőkkel megtámadta Tessel-Bretteville települést és elvágta az I. osztályt. Az ezred rádión kapott parancsa szerint az elért magaslat feltétlenül megtartandó volt, amíg az összeköttetést újra fel nem veszik. Az ellenség harckocsikkal és páncéltörő ágyúkkal biztosította magát a körvédelemből való kitörésünk ellen, minek következtében

[48] A német szárazföldi haderő páncélos-tanhadosztályának (Panzer-Lehrdivision) alakulatai.

Flämmig Untersturmführer 425-ös [harc]kocsiját páncéltörő ágyú telitalálatával harcképtelenné tette; a parancsnok, az irányzólövész és a töltőlövész megsebesült. A páncéltörő ágyút megsemmisítették.

14 óra tájban az osztály parancsot kapott, hogy törjön át a Rauray-nál [húzódó] vonalakig és csatlakozzék ismét [a saját erőkhöz]. Alapos felderítés után a patakmederben találtak egy pontot, ahol a páncélosok átgázolása lehetséges volt. Az élen a 2. század haladt, mögötte a felderítőszakasz, az osztálytörzs; a hátrafelé való biztosítást a 4. század vette át 6 órára[49] [állított] tornyokkal.

Különösen nehéz körülmények közepette, ügyes vezetéssel sikerült a patakmedren átkelni és az amögött fekvő magaslatokat elérni. Az ellenség a kitörési kísérletet észrevette és az áttörési pontra tüzérségi zárótüzet helyezett. A századnak a felültetett gránátosokkal együtt ügyes és magabiztos mozgással sikerült áttörnie az ellenséges vonalakon és csatlakoznia az ezredhez. A századot ezután Vendes és Tessel-Bretteville között biztosításra vetették be, hogy aztán a 2. század leváltsa, és lőszer-, valamint üzemanyag-kiegészítés miatt a korábbi elhelyezési körletébe menjen.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 26.

12/I. SS-páncélososztály:

Délelőtt az 1. és 2. század körvédelemben van Tessel-Bretteville-től északnyugatra. Tessel-Bretteville északi és északnyugati szélét a 2. és 4. század megmaradt páncélosai, valamint az 1. század és a felderítőszakasz biztosítja. A saját Tiger harckocsik előretörése a bekerített osztály kiszabadítására nem sikerül.

15 órakor a bekerített osztály parancsot kap az ellenséges bekerítő gyűrűből való önálló kitörésre. Az áttörés sikerül. Az osztályt délután a Tessel-Bretteville – Vendes szakaszon vetették be az új főharcvonal létrehozására. A harcokban 7 Shermant lőttünk ki. A 236-os, 438-as, 204-es, 419-es és 427-es [harc]kocsik végleges veszteség.

1944. június 27.

12/I. SS-páncélososztály:

Az 1. század Tessel-Bretteville-től közvetlenül délre állásában biztosít. A 2. századot az ezred parancsára kivonták az osztály biztosító szakaszáról, hogy leküzdje a Grainville [sur-Odon] körzetében betört ellenséges harckocsikat.[50] A 4. század a II. osztály alárendeltségében van és Rauraytól közvetlenül délkeletre biztosít.[51]

A harcok közepette 25 Shermant, két Churchillt és egy ismeretlen típusú harckocsit semmisítettünk meg. Wolf SS-Unterscharführer Faustpatrone-val[52] megsemmisít egy [további] Shermant.

---

[49] A harckocsikban az irányt az óramutató járásával megegyezően adják meg úgy, hogy a „12 óra" mindig a harckocsi homlokpáncéljára állított merőleges irányába mutat. A „6 óra" állás esetében a harckocsi lövege a farpáncélzat felett, a harckocsitesttel párhuzamos irányban, hátrafelé néz.

[50] A 12/2. SS-páncélosszázad Panthereit a skót 9. „Cameronian" gyalogezredet támogató 7. „Royal Tank Regiment" harckocsi-zászlóalj Churchill nehézharckocsijai ellen vethették be. A brit páncélosok aznap itt három harckocsit veszítettek. *Michael Reynolds:* Acélpokol. Az I. SS-páncéloshadtest Normandiában. Debrecen, 1999. 156. o. Reynolds munkájában a kilőtt brit páncélosok típusa téves, mivel az alakulat Churchill nehézharckocsikkal volt felszerelve, s nem Sherman közepes harckocsikkal.

[51] Rauray-t a brit 70. gyalogdandár 11. „Durham Light Infantry" gyalogzászlóalja támadta és foglalta el aznap a brit 8. önálló páncélosdandár kettős hajtású (DD) Sherman harckocsijainak támogatásával.

[52] A Faustpatrone egy 3,2 kg-os, 80 cm hosszú vetőcsőből hátrasiklás nélkül kilőhető, rakétahajtású üreges töltet volt. Becsapódáskor a lövedék kumulatív gázsugarat hozott létre, amely távolságtól függetlenül akár 140 mm-es páncélzatot is átégetett. Irányzása kb. 30 méterig volt pontos. A fegyver első példányai 1943 augusztusában kerültek a csapatokhoz.

Két géppuskás kis páncélos[53] megsemmisítve, három saját harckocsi végleges veszteség. Három harckocsit páncéltörőágyú- és tüzérségi találatok után műhelybe kellett [irányítani].

7. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. 07. 15.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Rauray elleni ellenséges páncélos-támadás elhárítása '44. 06. 27-én

Helyzet:
Az ellenség megpróbálja a Fontenay [-le-Pesnel] és Tessel-Bretteville felé [indított] támadását Rauray felé tovább folytatni és erős nyomást gyakorol az ott biztosító II. osztályra.

Feladat:
A század nem rendezkedik be a korábbi elhelyezési körletbe, hanem azonnal megfordul és a II. osztály alárendeltségébe kerül. Megbízott századparancsnok eligazítás céljából azonnal előre [megy].

A harc lefolyása:
A századot Lehmann Oberscharführer a parancsban megadott útkereszteződéshez vezette és a megbízott századparancsnok, Pohl hadnagy azonnal a biztosítandó szakasz felé igazította el. A biztosítás éjjel 2 óra körül veszi kezdetét. A helyzet felmérésére a megbízott századparancsnok és a két szakaszparancsnok elől tartózkodik a gránátosoknál,[54] hogy a páncélosokat a gránátosok körzetébe vonják előre, és ott a biztosítást átvegyék. Ebben a pillanatban, 6 óra körül az ellenség erősebb páncélos erőkkel, 16 [harc]kocsival már támadja is Rauray-t. A megbízott századparancsnok maga irányítja az egyes harckocsikat az állásokba, miközben a parancsnoki 405-ös [harc]kocsi motorhiba miatt kiesett. Lehmann Oberscharführer 415-ös páncélosa röviddel ezután kilő egy Churchillt. A gránátosok kiürítik a települést és a század vonaláig vonulnak vissza, illetve biztosítják a falu kijáratait. Sedat és Gerlinger Unterscharführerek két további ellenséges harckocsit lőnek ki. Az ellenséges támadás saját állásaink előtt elakad. Az ellenséges gyalogság a saját állások előtt 100 m-re beássa magát a sövények közé; géppuskatűzzel és repeszgránátokkal vesszük tűz alá őket. Három rövid, egymást követő heves ellenséges tüzérségi tűzcsapás után a támadást ismét fel kellett volna újítaniuk. A támadást megint visszavertük; Pohl hadnagy és Burkert Unterscharführer két ellenséges páncélost kilőtt. Az ellenség erre ismét az éjszakába nyúló heves tűzcsapásokkal válaszolt, amelyekben a századparancsnok rádiósa, Eiserloh Unterscharführer megsebesült. Egy páncéltörő ágyút annak állásba menetelekor, 15 m-ről semmisítettünk meg. 06. 28-án reggel jött a parancs, hogy a gránátosokkal együtt vonuljunk vissza, amely az ellenség elől rejtve, igen jól sikerült.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 28.

12/I. SS-páncélososztály:
6 órakor az osztályt összes századával Esquay körzetébe csoportosítják át biztosítási feladattal, hogy lezárja az Esquay felől észak felé vezető utat. A századok biztosító állásban vannak Esquaytól északra és északnyugatra. A 2. századot délután egy helyi betörés felszámolására vetik be a 112-es magaslattól délre és a II. osztálynak[55] rendelik alá.[56] Az osztálynak alárendelik a 3. páncélosezred 1. századát,[57] amely Mondrainville-nél 8 Shermant[58] lőtt ki; ezek azonnal kiégtek.

[53] Vélhetően brit Universal (Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

[54] Ezek valószínűleg a 12. SS-páncélos-felderítőosztály részei lehettek.

[55] A 12/II. SS-páncélosztálynak, amely Panzer IV harckocsikkal harcolt.

Végleges veszteség egy harckocsi, egy [harc]kocsi a műhelybe érkezett.

8. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. 09. 15.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Ellenséges páncélos-támadás elhárítása Esquay-nél 1944. 06. 28-29-én

Helyzet:
Az ellenségnek sikerült déli irányban áttörnie és eközben elfoglalta Gavrus, Baron és Maltot helységeket, és megpróbál további teret nyerni dél felé.

Feladat:
A 4. század gyorsított menetben Rauray felől érkezve, Noyers – Evrecy-n keresztül eléri Esquay-t és biztosítja Esquay északkeleti szélét.

A harc lefolyása:
A század elérte Esquay déli bejáratát, az I. osztály parancsnoka eligazítást tartott és az él eljutott Esquay templomáig. Ott a [harckocsi]parancsnokokat a megbízott századparancsnok előre parancsolta eligazításra. Közvetlenül ezután a települést heves ellenséges tüzérségi tűz érte. Az ellenség a magaslatot Esquay-től északra már megszállta és harckocsijaival lejtő mögötti állásban áll, s így minden mozgást azonnal megfigyelhet. A gránátosoknak a tűzrajtaütések következtében veszteségeik vannak. A tüzelések közötti szünetet ügyesen kihasználva, a századnak sikerül elfoglalni szemrevételezett biztosító állásait, noha a legkisebb mozgás vagy zaj is újabb ok egy tűzrajtaütésre. Az ellenség megpróbált harckocsijaival észak felől benyomulni a településre, de visszavertük. Ennek során Sedat Unterschaführer gyors egymásutánban 4 ellenséges páncélost (Shermant) lőtt ki, Hellwig Unterscharführer pedig 2 harckocsit. A tüzérségi tevékenység óráról órára fokozódott és egész nap és éjszaka tartott. Emiatt Seher Sturmmannt, aki a parancs szerint egyeztetni akart a többi harckocsival, a tűzrajtaütés meglepte, és súlyosan megsebesítette. Az erős, tartós tüzérségi tűz az egész századot arra kényszerítette, hogy éjjel-nappal a [harc]kocsiban maradjon, amíg a „Frundsberg" páncéloshadosztály[59] alakulatai 06. 29-én ellentámadással vissza nem foglalták a magaslatokat, és ezzel a század biztosító feladata is befejeződött. A biztosítás napjai alatt Esquay-ben 9 ellenséges harckocsit lőttünk ki.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. június 29.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály a szárazföldi haderő alárendelt századaival (egy század [Panzer] V és egy század [Panzer] IV)[60] Esquay-től északra és nyugatra biztosító állásban van. A nap során az Esquay-től

---

[56] A 12/2. SS-páncélosszázad aznap egy Churchill nehézharckocsit lőtt ki. Ez volt a század 21. leküzdött szövetséges harckocsija. *Meyer* 1999. 217. o.

[57] A 12/I. SS-páncélososztálynak átmenetileg alárendelték a német szárazföldi haderő (Heer) 2. páncéloshadosztályának 3. páncélosezredéből az 1. századot. Az alakulat ugyancsak Panther harckocsikkal volt felszerelve. A század parancsnoka Gottfried Jährig százados volt, aki 1944. július 29-én Fervaches-nál elesett. 1944. június 27-étől a 3. páncélosezred I. osztályának többi százada is a 12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály alárendeltségében harcolt. A 3/I. páncélososztály Pantherei 1944. június 27-én összesen 14, június 28-án pedig 53 szövetséges harckocsi és 15 páncéltörő ágyú kilövését jelentették. Lásd: *Franz Josef Strauß:* Geschichte der 2. (Wiener) Panzer-Division. Eggolsheim, é. n. 166. o.

[58] Ezek a harckocsik a brit 11. páncéloshadosztály 29. páncélosdandárának zászlóalj méretű „23rd Hussars" harckocsiezredében harcoltak.

[59] A 10. „Frundsberg" SS-páncéloshadosztályról van szó.

[60] Ez a két alakulat a 2. páncéloshadosztály 3. páncélosezredének Pantherekkel felszerelt 1. százada, illetve

északnyugatra lévő magaslaton az 1. század kilőtt egy Shermant. A híradótiszt[61] páncélosa egy újabb Shermant lőtt ki. A saját harckocsi az oldalsó előtéthajtás találata miatt megrongálódott. Az éjszakai órákban a 2. század egyik páncélosát a 4. század biztosító szakaszán vetik be, amely Esquaytől északkeletre kilőtt egy Shermant.

Az esti órákban a balszárnyon, az alárendelt Heer-alakulatnál heves harci zaj. Az 1. század egy Shermant kilő. A 3. páncélosezred 1. százada a nap folyamán 14 Shermant semmisít meg, amelyek mind kiégtek. Egy lőszerszállító tehergépkocsit is megsemmisítettek.

1944. június 30.

12/I. SS-páncélososztály:

A nap a tüzérségi [tűz]rajtaütéseket leszámítva különös esemény nélkül telt el. Egy felderítés során a terepkutató szakasz két páncéltörő ágyút és három kis lánctalpast zsákmányolt, amelyeket az angolok pánikszerűen hagytak sorsukra. Három foglyot ejtettek. Az alárendelt Heer-alakulat, a 3. páncélosezred 1. százada három Shermant lőtt ki.[62] A 4. századnál három Shermant, a 2. századnál egy Shermant semmisítettek meg.[63]

23 órakor az osztály átcsoportosítása Maltot keleti körzetébe.

Újabb átmeneti szünet és a negyedik ütközet Caenért, 1944. július 1–10.

1944. július 1.

12/I. SS-páncélososztály:

7 óra 45 perckor a századok elhelyezkedve a füzfaligetekben. A 2. század átveszi a biztosítást Maltot-tól északra. A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 2.

12/I. SS-páncélososztály:

A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 3.[64]

12/I. SS-páncélososztály:

A nap különös esemény nélkül telt el.

1944. július 4.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály három századdal Caen repülőterének[65] védelmére vonult. A 2. századot a venoix-i főútnál észak felé, a 4. századot a Venoix – St. Germain [-la Blanche-Herbe] útnál nyugat és északnyugat felé vetették be. Az 1. és a 2. század heves tüzérségi tűz alatt áll.

---

a 21. páncéloshadosztály 22. páncélosezredének egyik, Panzer IV-esekkel felszerelt százada lehetett.

[61] A 12/I. SS-páncélososztály híradótisztje Rolf Jauch SS-Untersturmführer volt.

[62] A német „Nyugat" páncéloscsoport hadinaplója szerint a 3. páncélosezred 1. századának Pantherei 1944. július 5-ig bezárólag az I. SS-páncéloshadtest alárendeltségében összesen 89 szövetséges páncélost lőttek ki.

[63] A 12. SS-páncélosezred Caen körzetében 1944. június 7–30. között vívott harcokban összesen 219 szövetséges harckocsi kilövését jelentette. *Meyer* 1999. 231. o.

[64] Egy 1944. július 3-án készített jelentés szerint a 12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály által addig kilőtt 144 szövetséges páncélos közül 105-öt a 12. SS-páncélosezred harckocsijai, 16-ot gépvontatású páncéltörő és légvédelmi ágyúk, 23-at pedig kézi páncéltörő fegyverekkel (Panzerfaust, Panzerschreck) küzdöttek le. Július 3-án este egyébként a brit HMS Rodney csatahajó 40,6 cm-es lövegeiből 15 gránátot lőtt a capiquet-i repülőtér épületeire, ahol a 12. SS-páncélosezred elrejtett harckocsijait sejtették. *Werner Kortenhaus:* 21. Panzerdivision, 1943–1945. Uelzen, 2007. 221. o.

A délutáni órákban a 2. század a 9. századra[66] támaszkodva eltolódott észak felé, a repülőgéphangárok irányába, egészen a „Krause bunkerig".[67]

Az 1. század 8 Shermant, a 2. század 4 Shermant lőtt ki.[68] Három harckocsi (117-es, 228-as, 237-es) tüzérségi és harckocsi-találatok miatt megrongálódott és műhelybe vontatják.

1944. július 5.

12/I. SS-páncélososztály:

Folytatódott Caen repülőterének védelme. A 4. század a LSSAH 1. századának[69] gránátosaival egy kötelékben éjszakai támadást hajt végre Carpiquet felé. A század feladata: észak felől Carpiquet-t tűz alá venni és segíteni a gyalogságnak [behatolni] a faluba. A tüzérség két bevezető tűzcsapása után az ellenség heves gyalogsági és tüzérségi tűzzel válaszolt. A támadás során az ellenség a falu nyugati részébe vonult vissza, ám mivel a gránátosok nem nyomultak be időben a faluba, ismét előnyomult.

Az ellenség a támadás alatt Carpiquet-től nyugatra több üteget és nehéz páncéltörő ágyút telepített és nehézfegyverei heves, összpontosított tüzével a páncélgránátosok további előretörését megakadályozta. A 4. század Franqueville-től délre, a főúton volt állásban és a páncélgránátosok előretörését repeszgránátok és géppuskák tüzével, illetve tűzrajtaütéseivel támogatta. Eközben egy ellenséges ütegállást három (10,5 cm-es) löveggel együtt megsemmisített. Virradatkor a páncélosokat páncéltörő ágyúk célzott tűz alá vették. Így a 418-as [harc]kocsit megsemmisítették, Deutscher SS-Untersturmführer már nem tudott kiszállni és hősi halált halt. Több másik [harc]kocsi is kapott páncéltörőágyú-találatot, de ezek hatástalanok voltak. Az előnytelen, kifordult állás és az erős ellenséges védelem miatt a [harc]kocsik visszavonulásra kényszerültek. Ismét a korábbi biztosító vonalat szállták meg.

A 4. század támadása előtt az 1. század Berlin SS-Hauptsturmführer vezetésével figyelemelterelő támadást hajtott végre és 5 ellenséges harckocsit, valamint 2 páncéltörő ágyút semmisített meg. Ezen kívül az 1. század 14 kanadait ejtett foglyul, akik a francia-kanadai „De la Chaudière" ezredhez[70] tartoztak. Az 1. század 138-as [harc]kocsiját kilőtték és kiégett.

10. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály — Helyben, 1944. 09. 26.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Éjszakai támadás Carpiquet felé '44. 07. 05-én

Helyzet:

Négyórányi Carpiquet-re, Caen repülőterére és az onnan délre lévő magasatokra [lőtt] heves, mennydörgésszerű tüzérségi tűz után az ellenségnek sikerült Carpiquet települést elfoglalnia, és ezáltal jobbszárnyunkat, a 26. [SS-páncélgránátos-] ezred I. zászlóalját fenyegette.

Feladat:

A század olyan gyorsan, ahogy csak lehet, eléri a Fontenay [-le-Pesnel] – St. Germain [-la Blanche-Herbe] utat és biztosít nyugati irányban Carpiquet és a repülőtér felé.

---

[65] Repülőtér Caen-től nyugatra, Carpiquet-től délre.

[66] A 12/II. SS-páncélososztály 9. százada.

[67] Bernhard Krause SS-Sturmbannführer a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

[68] A kilőtt szövetséges páncélosok valószínűleg a kanadai 10. „The Fort Garry Horse" páncélosezred Sherman harckocsijai voltak.

[69] Az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler" SS-páncéloshadosztály 1. SS-páncélgránátos-ezredének 1. százada.

[70] Az ezred a kanadai 8. gyalogdandár egyik alakulata volt.

A harc lefolyása:

Reggel 8 óra körül a század a parancsban megjelölt biztosítandó szakaszt átvette. 22 óra 30 perckor a század parancsot kapott, hogy Carpiquet-t észak felől támadja meg, a támadást és a saját gránátosok benyomulását a településre támogassa. 23 óra körül a század kivált a biztosított szakaszról és Caen-en keresztül érkezve elérte az apátságot St. Germain [-la Blanche-Herbe]-től 2 km-re északra. Ott a [harckocsi]parancsnokok számára rövid eligazítás a helyzetről. A század 2 órakor támadott, balra az I. szakasz, jobbra a II. szakasz. Gördülékeny támadása rövid időn belül elérte támadási célját, a Caen – Bretteville [l' Orgueilleuse] utat 800 m-re Carpiquet-től északra. A Nebelwerferek[71] és a saját tüzérség három heves tűzcsapása után a gránátosok támadásra indultak. A század e támadást minden [löveg]csövének tüzével támogatta. A gránátosok először elérték a vasúti töltést, majd Carpiquet északi szegélyét. Az ellenség összeszedte magát és heves géppuskatűzzel válaszolt. Az ellenséges tüzérség ezután heves tűzcsapásokkal fedte be a század tüzelőállásait. A megbízott századparancsnok 1200 m-es távolságban ellenséges tüzérség tüzét azonosította. A megbízott századparancsnok parancsára a I. szakasz tüze 6 löveget megsemmisített. A fedetten álló és a század által nem látott további ütegek még hevesebben ismételték meg a tűzcsapásokat. Saját gránátosainknak nagyobb veszteségeik voltak és maguktól nem tudtak benyomulni Carpiquet-be. Erre jött az osztály parancsa: „A század nyomuljon előre a vasúti töltésig!"

A II. szakasz az I. szakasz tűztámogatásával megtámadta a vasúti töltést és erős páncéltörőágyú-tüzet kapott. Egy ellenséges harckocsit kilőttünk. A 405-ös, 415-ös és a 426-os harckocsi páncéltörőágyú-találatot kapott. Ám ezek hatástalanok maradtak.

Pohl hadnagy, megbízott századparancsnok parancsba adta a századnak a Caen felé vezető út menti visszavonulást. Visszavonulás közben Deutscher Untersturmführer 418-as páncélosa találatot kapott tornya jobb oldalán, röviddel ezután egy újabb találatot a páncéltest jobb oldalán. A harckocsi kigett. Deutscher Untersturmführer és az irányzólövész, Rausch Sturmmann elestek. A század ezután ismét átvette saját biztosítandó szakaszát. Gyalogsági lövegek állásait és több géppuskafészket semmisítettünk meg.

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. július 6.

12/I. SS-páncélososztály:

A repülőtér biztosítása folytatódik. Az 1. és 2. század egész nap az ellenséges tüzérség zavarótüze és tűzrajtaütései alatt áll. A 2. század a Moner irányába mozgó járműveket lőtte. Az eltalált és elhagyott járműveket az éjszaka során az ellenség kimenekítette.

A 4. század harckocsijait átadta a felderítőszakasznak és a 3. századnak, és újjászervezés céljából St. Aubin-ba távozott. A 3. század, amely Harcourt-ban volt újjászervezésen, 14 harckocsival beérkezett az osztályhoz, és Maltot-tól keletre, a gyümölcsösökben állomásozik.

1944. július 7.

12/I. SS-páncélososztály:

A biztosítás folytatódott, heves zavarótűz és tűzrajtaütések közepette, különösen az 1. és 2. századnál. A késő esti órákban az ellenséges légierő súlyos bombatámadást[72] hajtott végre Caen és St. Germain ellen. Mintegy 800 négymotoros bombázó vett benne részt, amelyek 800–1500 m

[71] Gépvontatású vagy félláncta lpas önjáró alvázon mozgó német rakéta-sorozatvetők a német 83. sorozatvető-ezred egyik osztályának állományában.

[72] A szövetséges légitámadás 21 óra 50 perckor vette kezdetét, és 22 óra 30 percig tartott. A feladatot 467 Halifax és Lancaster nehézbombázó-, valamint számos vadászbombázó-repülőgép hajtotta végre, 2500 tonna bomba ledobásával. A német katonai veszteség minimális volt, de több száz francia polgári személy halt meg.

magasságból repesz- és foszforbombákat szórtak. Az osztálynak e támadáskor vesztesége nem volt. A 3. század éjjel elérte Louvigny körzetét és ott elhelyezkedett.

1944. július 8.[73]

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály Carpiquet repülőterét biztosítja. 0 órakor az ellenség megkezdi állásaink mennydörgésszerű lövetését. A tűz szinte megszakítás nélkül 11 óráig tart. 11 órakor a 3. századot gránátosok[74] támogatásával Buron felé vetik be.[75] A magabiztosan végrehajtott támadás gyorsan teret nyer. E harcokban 22 Sherman típusú ellenséges harckocsit és 6 géppuskás kis páncélost[76] semmisítettünk meg. A településre való benyomuláskor újabb 5 Sherman harckocsit lőttünk ki. A páncéltörő ágyúk 5 saját páncélost lőttek ki, mivel a gránátosok csak óvatosan követték őket, és így a harckocsik az áttekinthetetlen terepen teljesen magukra voltak utalva. Cussy település biztosítása után a 3. század visszavonul az ardenne-i apátság magaslatára. Ennél a manővernél újabb két [saját] [harc]kocsit semmisítenek meg az [ellenséges] páncéltörő ágyúk, illetve harckocsik.[77]

Az ellenség nyomása az ardenne-i apátság irányában egyre erősödött. 15 órakor a tüzérségi tűz az összes űrméretből, valamint hajótüzérségből lőtt menydörgéssé dagadt. Az ellenség tüzérfelderítő repülőgépei (hasonlóak a mi Storchunkhoz[78]) állandóan alacsony magasságban köröztek, és így kifogástalanul tudták irányítani a tüzet, anélkül hogy ebben megakadályozhattuk volna őket.

Az ellenség erős gyalogsági és harckocsi-erőkkel támadott. E harcok során 5 további saját páncélos sérült meg tüzérségi tűztől annyira, hogy nem lehetett bevetni őket. A 2. század a repülőtértől délre biztosított és megsemmisített egy dél felé előretörő magányos Shermant. A század egész napon keresztül erős ellenséges tűzben állt.

13 órakor az 1. századot Berlin SS-Hauptsturmführer, és a felderítőszakaszt Fiala hadnagy vezetésével 6, illetve 4 [harc]kocsival, valamint a 3. század maradékát két [harc]kocsival az ardenne-i apátság biztosítására vetették be. Az órák hosszat tartó tüzérségi tűzben az 1. század 2 [harc]kocsija telitalálat következtében végleges veszteség lett, másik 3 [harc]kocsi pedig súlyosan megrongálódott. A felderítőszakasz egy [harc]kocsijának az üzemanyagtartályát találták el, egy másiknak a lánctalpát lőtték szét. A szakaszparancsnoki [harc]kocsi páncéltörőágyú-találatot kapott, különösebb hatás nélkül: az optikát érte találat, és a torony-géppuska hibásodott meg a találat miatt. E harcokban az 1. század 4 Shermant, a felderítőszakasz 5 Shermant, egy páncéltörő ágyút és 1-2 századnyi ellenséges gyalogságot lőtt ki, részben közelharcban. Az esti órákban az osztály maradéka, miután saját gyalogság már nem volt jelen, elhagyta az apátságot, és új biztosító állásokat létesített St. Germain [-la Blanche-Herbe] északi szélén.

[73] E napon kezdődött és 1944. július 11-ig tartott a brit–kanadai 21. hadseregcsoport „Charnwood" hadművelete Caen-től északnyugatra. A támadás súlyponti csoportosítása az I. hadtest volt. Ennek alárendeltségében harcolt a brit 3. és 59. (Staffordshire) gyaloghadosztály, a kanadai 3. gyaloghadosztály, a kettős hajtású (DD) Shermanekkel felszerelt brit 27. páncélosdandár, a kanadai 2. harckocsidandár. Harcukat támogatták a 79. páncéloshadosztály különleges páncélosokkal felszerelt alakulatai, egy páncéloshadosztály, az 51. (Highland) gyaloghadosztály, valamint két hadsereg és négy hadihajó tüzérsége.

[74] Valószínűleg a 25. SS-páncélgránátos-ezred részeiről lehet szó.

[75] Buront aznap a kanadai 9. gyalogdandár és a 27. „The Sherbrooke Fusiliers Regiment" páncélosezred támadta meg, és kerítette be ott a német 25/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj részeit.

[76] Vélhetően brit Universal (Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

[77] A Buron környéki német páncélos-veszteségek zömét a brit M10 páncélvadászok okozták, amelyek innen aznap 13 német páncélos megsemmisítését jelentették. *John Buckley:* British Armour in the Normandy Campaign. London–New York, 2004. 31. o.

[78] Fieseler Fi 156 Storch (Gólya) könnyű felderítő és összekötő repülőgép.

1944. július 9.

12/I. SS-páncélososztály:

Miután az osztály az éjszakai órákban új biztosító állást foglalt, parancsot kapott a 65-ös magaslat biztosításának átvételére. A „Frey" ezrednek[79] alárendelt 2. század kivételével a századok 7 órakor elindultak, az osztály ugyancsak áttelepítette harcállláspontját Venoix-ból az Orne keleti partjára. Athis-nál zavartalanul átgázoltunk az Orne-on. A 65-ös magaslaton a páncélosok először előnyös, lejtő oldali állásokat foglaltak, de az ellenség azonnal észrevette, és zavarótűz alá vette őket. A 2. század, amely dél körül az alárendeltségből beérkezett, Ifs-től délre megy állásba. Az osztály harcállláspontja a 65-ös magaslattól 500 méterre nyugatra.

A 2. század az 1. „LSSAH" SS-páncéloshadosztály „Frey" ezredének alárendeltségében, különleges bevetésben azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa a repülőteret, amíg a visszavonulás be nem fejeződik. Eközben a 2. század 4 Shermant lőtt ki.

1944. július 10.[80]

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály az Orne keleti partján a 65-ös magaslaton keresztül Ifs irányában biztosít. Az osztályt időként zavarótűz és tűzrajtaütések érik. Kulke SS-Untersturmführer a kórházban elhunyt (harántbénulás), Pohl SS-Hauptscharführer ugyancsak, repesszel a fejében.

1944. július 11.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály 12 [harc]kocsival ugyanott biztosít, mint előző nap. Az egyre erősebbé váló tüzérségi zavarótűz nem okoz veszteséget az osztálynak.

21 óra körül az osztály parancsot kap Wünsche Obersturmbannführertől, hogy az Orne-on keresztül foglalja el Maltot-t. A hidat Amayé – St. André [sur-Orne]-nál parancs szerint helyreállították lánctalpas járművek átkelésére.

Az osztály feladata: előretörés Maltot-n keresztül Eterville felé. Alkonyatkor az osztály 10 [harc]kocsival megindult Maltot heves tüzérségi tűz alatt álló részéből, majd 100 m után az oldalazó páncéltörő ágyúk 2 [harc]kocsit teljesen megsemmisítettek. Az ellenség a feltételezettnél állhatatosabban, keményebben védekezett, így a [harc]kocsikat visszavonták Maltot szélére. A továbbra is tartó erős tüzérségi tűz telitalálattal egy harmadik saját [harc]kocsit is teljesen megsemmisített. A biztosítást a kora reggeli órákban folytattuk, és eközben egy Shermant, 3 páncéltörő ágyút és egy kis páncélost[81] lőttünk ki. A reggeli órákban az osztályt leváltották az 1. „LSSAH" SS-páncéloshadosztály rohamlövegei. Az osztályt kivonták és St. Aignan körzetében helyezkedett el. Osztály-harcállláspont a kúria Cintheaux templománál.

[79] Az 1. „Leibstandarte SS Adolf Hitler" SS-páncéloshadosztály 1. SS-páncélgránátos-ezrede Albert Frey SS-Obersturmbannführer parancsnoksága alatt.

[80] Ezen a napon kezdődött és 1944. július 11-ig tartott a brit VIII. hadtest „Jupiter" hadművelete, amelyet Caen-től nyugatra azért indítottak meg, hogy kihasználják a németek visszavonulását a városból. A hadtest feladata az volt, hogy vegye birtokba a 112-es magaslatot és Maltot-t, majd páncélosaival hatoljon be az Orne völgyébe. A hadtest alárendeltségében harcolt a 43. (Wessex) gyaloghadosztály, a 15. (Scottish) gyaloghadosztály 46. (Highland) gyalogdandára, amelyeket a 31. harckocsidandár Churchilljei támogattak. Sikeres áttörés esetén a 4. páncélosdandár Sherman harckocsijainak kellett behatolnia az Orne völgyébe.

[81] Vélhetően brit Universal (más néven Bren-) Carrier nevű kisméretű, felül nyitott lánctalpas szállító harcjárművek.

Felváltás és újjászervezés, 1944. július 12–17.

1944. július 12.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály 2. százada St. Aignan-nál, 3. százada Cintheaux-ban a szabadban táborozik, illetve helyezkedik el. Az 1. század harckocsijait átadta a 2. és 3. századnak, és 2/14/48 fős állománnyal[82] le Neubourgba távozott újjászervezésre. A felderítőszakasz, miután parancsnoka, Fiala hadnagy megbetegedett és kórházba utalták, a 3. századba került.

1944. július 13.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 14.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 15.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.

1944. július 16.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály továbbra is ugyanabban a körzetben állomásozik. Műszaki szolgálat és karbantartás.[83]

1944. július 17.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály 07. 16-áról 17-ére virradó éjszaka átcsoportosul Manerbe északnyugati körzetébe. Átcsoportosítás különös esemény nélkül. Az osztály harcálláspontja Bezin, 6 km-re Manerbe-től északnyugatra. A századok a Manerbe – Valsemé út két oldalán helyezkedtek el.

A Caen és Falaise közötti harcok, 1944. július 18. – augusztus 21.

1944. július 18.[84]

12/I. SS-páncélososztály:
A nap különös esemény nélkül telt el. Délelőtt az osztály számára menetkészültséget rendeltek el, amit 12 órakor lefújtak, de 16 órakor ismét elrendeltek.

[82] Két tiszt, 14 altiszt és 48 fő legénység.

[83] Az osztály aznap 18 bevethető Panther harckocsival rendelkezett.

[84] Ezen a napon indult és 1944. július 20-ig tartott a brit VIII. hadtest „Goodwood" hadművelete Caen-től keletre. A hadtest alárendeltségében három (7., 11. és „Gárda") brit páncéloshadosztály támadott azzal a céllal, hogy az Orne folyótól keletre előretörve, déli irányban elérjék a Bourguébus hegygerincet, amely a Falaise felé vezető utat uralta.

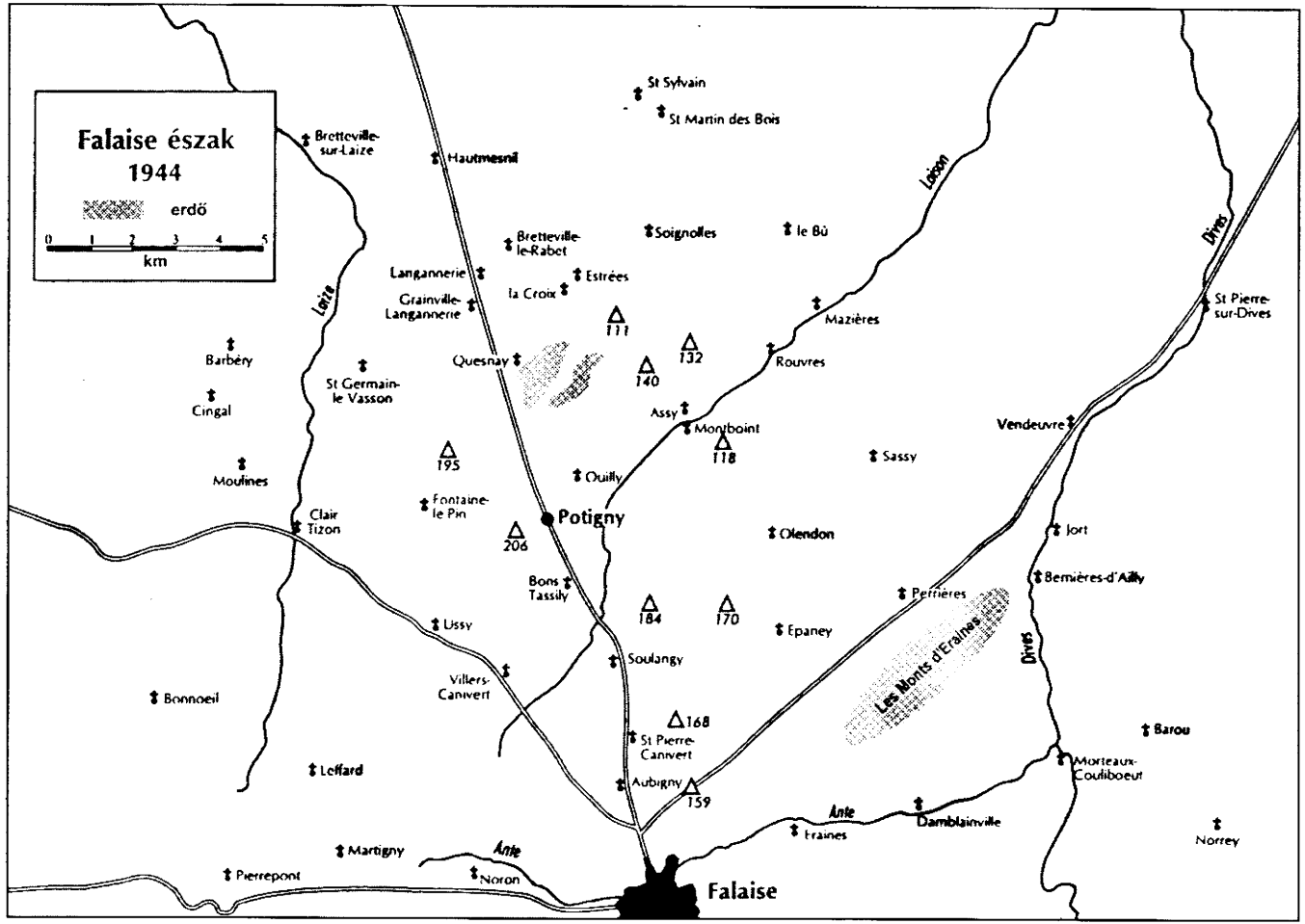
Falaise észak
1944
erdő
0 1 2 3 4 5
km
St Sylvain
St Martin des Bois
Bretteville-sur-Laize
Hautmesnil
Soignolles
le Bû
Bretteville-le-Rabet
Langannerie
Estrées
la Croix
Grainville-Langannerie
Laize
Laizon
Dives
St Pierre-sur-Dives
Mazières
Barbéry
Quesnay
Rouvres
St Germain-le Vasson
Cingal
Assy
Montboint
Vendeuvre
Moulines
Ouilly
Sassy
Fontaine-le Pin
Potigny
Clair Tizon
Olendon
Jort
Bernières-d'Ailly
Bons Tassily
Perrières
Ussy
Epaney
Soulangy
Les Monts d'Eraines
Villers-Canivert
Bonnoeil
St Pierre-Canivert
Barou
Morteaux-Coulibœuf
Leffard
Aubigny
Damblainville
Ante
Eraines
Martigny
Norrey
Pierrepont
Noron
Falaise
111
132
140
195
206
118
184
170
168
159

1944. július 19.

12/I. SS-páncélososztály:
A 07. 18-ról 19-ére virradó éjszaka az osztályt Vimont körzetébe csoportosították át. A 3. század a Vimont – Caen úttól északra biztosít, a 2. század az úttól délre. A délelőtt folyamán e biztosító vonal megerősítésére, a 2. és 3. század mögött bevetették a 8. század 4 Panzer IV-esét a 162-es magassági ponttól 1 km-re nyugatra lévő útkereszteződés körzetében. A gyalogság nagyobb harckocsi-gyülekezést figyelt meg Cagny-tól délkeletre.
A 8. század fennmaradó része St. Gabriel körzetét biztosítja, 500 m-re a 162-es magassági ponttól északra. A 9. század az osztály rendelkezésére áll a Vimont délkeleti részétől 500 m-re délre lévő erdőben. Egész délután zavarótűz fekszik a biztosító vonalakon.

1944. július 20.[85]

12/I. SS-páncélososztály:
Az ellenség felderítő előretörései harckocsikkal a 2. és 3. század szakasza előtt. A 2. század egy Shermant kilőtt. A 9. század 9 harckocsiját[86] kora délelőtt Vimont délnyugati körzetébe csoportosítják át, 5 páncélos még a korábbi készenléti állásban van. Időnként erős tüzérségi zavarótűz.

1944. július 21.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály a korábbi körzetben; időnként ellenséges tüzérségi zavarótűz, amely este és éjszaka tovább erősödik.

1944. július 22.

12/I. SS-páncélososztály:
Utászok a saját vonalakon aknazárakat telepítenek. Az osztálynak[87] alárendelt rohampáncélosok[88] Frénouville-t 250–270 (15 cm-es) gránáttal terítik be. Délelőtt kölcsönös gyenge tüzérségi tevékenység. 10 óra körül az ellenség erős tüzérségi tűzzel és tűzrajtaütésekkel pakolja meg a biztosítandó szakaszt. A „Hurdelbrink" alakulat[89] délután egy ellenséges páncélosnak szétlőtte a tornyát, miközben a páncéltest [még] vissza tudott gördülni.

1944. július 23.

12/I. SS-páncélososztály:
Ellenséges zavarótűz. Tegnap a 2. század egy Frénouville délkeleti szegélyén felbukkanó ellenséges harckocsit kilőtt. A 3. század 3 harckocsit vetett be újonnan az úton Chateau de St. Pierre [Oursin]-től keletre.

1944. július 24.

12/I. SS-páncélososztály:
Heves tüzérségi tevékenység mindkét oldalon. Az éjszaka folyamán harckocsi-utánzatokat helyeznek el az arcvonalszakaszon. A 7. századot 14 [harc]kocsival az osztálynak rendelik alá.

---

[85] A kanadai II. hadtest többnapos utcai harcokban e napon foglalta el teljesen Caen városát.

[86] Ezek Panzer IV harckocsik voltak.

[87] A 12/I. SS-páncélososztály aznap 26 bevethető Panther harckocsival rendelkezett.

[88] A 217. rohampáncélos-osztály 1. századának Sturmpanzer IV, más néven „Brummbär" rohampáncélosai. Ezeket a páncélosokat a tábori erődítések leküzdésére, a támadó gyalogság közvetlen tűztámogatására tervezték, és nem páncélozott célok elleni harcra.

[89] A 12/1. SS-páncélvadász-század (parancsnoka Georg Hurdelbrink SS-Obersturmführer) Jagdpanzer IV vadászpáncélosokkal.

1944. július 25.

12/I. SS-páncélososztály:
Heves tüzérségi tűz, különösen a 3. század kivonásakor, amelynek szakaszát a 7. század veszi át. Saját repülőgépek vetnek bombákat az állásaink felett, az osztálynak emiatt vesztesége nem volt. 9 órakor vadászbombázók bombákkal támadják Waldmüller[90] arcvonalszakaszát, különösen az új harckocsi-utánzatok állásait. Egész nap élénk ellenséges repülő- és tüzérségi tevékenység. 22 órakor összpontosított saját tűzrajtaütés az összes nehézfegyverrel Krause[91] arcvonalszakaszára. A 3. század a 7. század korábbi készenléti állásában tartózkodik.

1944. július 26.

12/I. SS-páncélososztály:
Időnként heves ellenséges tüzérségi tűz. A vadászbombázók a 7. század egyik tehergépkocsiját kilövik és az kiég. Különös esemény nincs.

1944. július 27.

12/I. SS-páncélososztály:
Erős ellenséges tüzérségi tevékenység. Az 537-es számú Panzerkampfwagen IV tüzérségi telitalálatot kapott a tornyán. Emiatt 1 fő súlyosan, 2 könnyebben megsebesült. A tüzérségi tűz egész este és éjszaka tart. Az éjfél előtti és utáni órákban élénk saját repülőtevékenység.

1944. július 28.

12/I. SS-páncélososztály:
Az előző napi erős tüzérségi tűz következtében még a következő [harc]kocsik rongálódtak meg: a 2. századnál a 235-ös és 335-ös, a 8. századnál a 474-es. Egyébként a nap nyugodtan telt.

1944. július 29.

12/I. SS-páncélososztály:
A tüzérségi tűz továbbra is csaknem szünet nélkül tart. Emiatt a következő páncélosok[92] estek ki: 229-es és 135-ös,[93] amelyeket a karbantartó osztaghoz kerültek. 22 órakor a 2. század szakaszát a 9. század veszi át; a leváltás alatt erős tüzérségi tűz a század biztosítandó szakaszán.

1944. július 30.

12/I. SS-páncélososztály:
2 óra 30 perckor parancs az ezredtől az osztály[94] azonnali átcsoportosítására a 2. és 3. századdal Bray-la-Campagne körzetébe. Az átcsoportosítás 5 óra 30 perckor az összes elemmel végrehajtva. A századok sűrű sövények között helyezkedtek el. A 7., 8. és 9. század kivált az I. osztály alól, és ismét a II. osztály alárendeltségébe tartoznak.

1944. július 31.

12/I. SS-páncélososztály:
Különös esemény nélküli nap. A századoknál műszaki szolgálat és karbantartás. 23 órakor tűzrajtaütés az osztály elhelyezési körletén, veszteség nincs.

---

[90] Hans Waldmüller SS-Sturmbannführer a 25/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

[91] Bernhard Krause SS-Sturmbannführer a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

[92] Aznap este a 12/I. SS-páncélososztálynál 22 Panther harckocsi volt bevethető állapotban.

[93] Az eredetiben 153-as szerepel, de ez nagy valószínűséggel elgépelés. Ugyanis a 12. SS-páncélosezred toronyszám-rendszerében eredetileg ilyen szám nem volt.

[94] A 12/I. SS-páncélososztály aznap 22 Panther harckocsival rendelkezett.

1944. augusztus 1.

12/I. SS-páncélososztály:
A századoknál továbbra is a felszerelés- és anyagkarbantartás. A nap nyugodtan telik. Az ellenséges tüzérség újabb tűzrajtaütése; veszteség nincs.

1944. augusztus 2.

12/I. SS-páncélososztály:
A századoknál műszaki szolgálat. A nap nyugodtan telik. 18 órakor a 2. századot Gaede SS-Obersturmführer vezetésével, az „Olboeter" zászlóalj[95] részeivel együtt, Vire irányában, az ott áttört ellenség ellen felderítő előretörésben vetik be. Az éjszaka folyamán az osztály ismételten harckocsi-utánzatokat állít fel.[96]

1944. augusztus 3.

12/I. SS-páncélososztály:
Hajnalban gyenge ellenséges tüzérségi zavarótűz, különös esemény nincs.[97] Gaede alakulata a reteszállásában Vire-től keletre[98] 5 Shermant és egy lövészpáncélost lőtt ki.

1944. augusztus 4.

12/I. SS-páncélososztály:
A századoknál műszaki szolgálat. Különös esemény nincs.

1944. augusztus 5.

12/I. SS-páncélososztály:
A 2. század továbbra is Vire-nél; az osztály többi részénél műszaki szolgálat és karbantartó munkálatok. A 2. századnál egy ellenséges páncélos egy Panzer V-öt kilőtt, ami teljesen kiégett. A század ma további 4 ellenséges (Sherman) harckocsit lőtt ki.

1944. augusztus 6.

12/I. SS-páncélososztály:
A 2. század továbbra is Vire-nél. Az osztály többi részénél műszaki szolgálat. Időnként nagy űrméretű [lövegekből] tűzrajtaütések az osztály körletén.

---

[95] Erich Olboeter SS-Sturmbannführer vezetésével aznap létrehozták az „Olboeter" felderítő harccsoportot. Ennek alárendeltségébe került a 12/2. SS-páncélosszázad 13 Pantherrel, a 26/10. (lövészpáncélos) SS-páncélgránátos-század, a 12/1. SS-páncélos-tüzérüteg (hat Wespe önjáró tarackkal) és az 1. SS-páncélos-felderítő-osztály 1. századának hat felderítő páncélgépkocsija 80 wattos rádiókkal. A felderítő SS-harccsoportot a II. SS-páncéloshadtest alárendeltségébe utalták, és átcsoportosították a Vire-től keletre lévő körzetbe.

[96] A német „Nyugat" páncéloscsoport (később 5. páncéloshadsereg) hadinaplója szerint St. Sylvain-től északra és északnyugatra összesen 65 páncélos-utánzatot helyeztek el.

[97] A német „Nyugat" páncéloscsoport (később 5. páncéloshadsereg) hadinaplója szerint a 12. SS-páncélosezred légvédelmi szakasza 14 óra 15 perc körül Fierville-től délkeletre lelőtt egy P–47 Thunderbolt vadászbombázó-repülőgépet.

[98] Az „Olboeter" felderítő SS-harccsoport és a Heer 600. önálló utászzászlóalja főleg Chênedollé körzetében tevékenykedett. A 12/2. SS-páncélosszázad a Vire – Vassy úttól délre, balszárnyával Viessoix-ra támaszkodva, széles arcvonalon foglalt lesállásokat. Velük szemben főként a brit 11. páncéloshadosztály erői harcoltak.

1944. augusztus 7.

12/I. SS-páncélososztály:

Az osztály (3. század, híradószakasz, motorkerékpáros terepkutató szakasz, a 2. század 3 [harc]kocsijának és a törzs gépjárműveinek) átcsoportosítása az ezred parancsára a Grimbosqtól 8 km-re délkeletre. Indulás Fierville-Bray-ből és Bray-la-Campagne-ból 1 óra 45 perckor St. Sylvain-en, Bretteville [-le Rabet]-en, Grainville [Langannerie]-n és Monlatn-on[99] keresztül. Az átcsoportosítás 4 óra 30 perckor befejeződött.

5 órakor a 3. század 10 [harc]kocsival Alban SS-Untersturmführer vezetése alatt azzal a feladattal indult meg, hogy a Chateau-le-Montier-ben jelentkezzék egy zászlóalj-harcálláspontonon[100] és együttműködve [az ottani erőkkel], számolja fel az ellenséges hídfőt[101] az Orne-tól keletre Grimbosq-nál.

A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj osztálynak alárendelt részei 10 óra 30 perckor azt a feladatot kapták, hogy ugyancsak le Montier körzetébe meneteljenek, biztosítsák a körzetet és készüljenek fel a támadásra.

1944. augusztus 8.[102]

12/I. SS-páncélososztály:

A saját állásokon egész éjszaka az ellenség heves tüzérségi tüze fekszik. 4 órakor Bogensperger SS-Untersturmführer 2 Pantherrel leváltja a le Bas Brieux nyugati kijáratánál álló 4 Tigert.[103] Egy további Panther 7 óra körül a le Hout Brieux-tól közvetlenül keletre lévő útkereszteződésben foglalt állást. Matthis SS-Untersturmführert[104] [harc]kocsijával együtt 4 páncéltörőágyútalálattal kilőtték és irányzólövészével együtt bent égett a [harc]kocsiban.

Bogensperger SS-Untersturmführer azt a feladatot kapta, hogy le Hout Brieux-ban vegye át a Tigerek állásait, és minden áron akadályozza meg az ellenség további átkelését az általa a településtől nyugatra épített hídon.

Mende SS-Oberscharführer szakaszával Grimbosq-tól északkeletre állt. Feladata: megakadályozni az ellenséges támadásokat Grimbosq-ból kelet és északkelet felé. Egész nap heves ellenséges tüzérségi tűz, a legelső gyalogsági állásokat a helyi gyalogsági parancsnokok újra és újra feladták. A 3. század páncélosai merevítő rúdként álltak mögöttük, és ilyen módon az állásokat megtartották, gyakran a parancsnokok személyes közbeavatkozásával.

15 órakor Jürgensen SS-Sturmbannführer azt a feladatot kapta az ezredparancsnoktól, hogy az összes harckocsi és páncélozott jármű összevonásával tartsa az állásokat le Hout Brieux-nál.

Ugyanaz nap délben Alban SS-Untersturmführer a „Mende" szakasszal a gránátosok egyik támadását támogatta, s Grimbosq-tól délre[105] előretörve, repeszgránátokkal és géppuskával szétverte az ellenséges ellentámadásokat. A támadás így teret tudott nyerni. Egy [harc]kocsi tüzérségi találatot kapott, miáltal rádiója meghibásodott. A visszaúton erős tüzérségi tűzben egy nagy bombatölcsérbe

---

[99] Utóbbi nevű település nem található Normandiában. Vélhetően elírás lehet.

[100] Ez valószínűleg a 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj harcálláspontja lehetett.

[101] A hídfőben ekkor a brit 59. (Staffordshire) gyaloghadosztály 176. gyalogdandárának két zászlóalja, valamint a 34. harckocsidandár zászlóalj méretű 107. „Royal Armoured Corps" harckocsiezredének két Churchill-százada harcolt.

[102] Ezen a napon kezdődött és 1944. augusztus 11-ig tartott a brit–kanadai 21. hadseregcsoport „Totalize" hadművelete, amely a német védelem áttörését és a Falaise irányában való előrenyomulást célozta. A támadás súlypontját a kanadai II. hadtest képezte. Ennek alárendeltségében harcolt a kanadai 2. és 3. gyaloghadosztály, a kanadai 2. páncélosdandár, a frissen beérkezett kanadai 4. páncéloshadosztály, a brit 51. (Highlander) gyaloghadosztály, a brit 33. páncélosdandár és a lengyel 1. páncéloshadosztály. A támogató gyalogság egy része önjáró lövegek lefegyverzésével kialakított „Kangaroo"páncélozott szállító járműveken követte a harckocsikat.

[103] A 101. SS-nehézpáncélos-osztály 2. századának Tiger E nehézharckocsijai. *Schneider* 2001. 273. o.

[104] Peter Matthis SS-Untersturmführer 1921-ben született.

[105] A 12. hadinapló-mellékletként közölt harctudósításban az áll, hogy a településtől északra törtek előre a 12/3. SS-páncélosszázad harckocsijai.

hajtott. Kimentése nem volt lehetséges. Miután a főharcvonalat visszavették, a fegyverek és a rádió kiszerelése után a parancsnok utasítására [az elakadt páncélost] felrobbantották. Alban SS-Untersturmführer[106] elesett Mende SS-Oberscharführer páncélosa mellett, amikor személyesen akart egy osztályparancsot továbbítani a kezelőszemélyzeteknek. Bogensperger SS-Untersturmführert[107] egy ellenséges harckocsi lőtte ki és elesett.

Este parancs az osztály átcsoportosítására Cintheaux délkeleti körzetébe, hogy ott állítsák meg az áttört ellenséget. Kivonáskor erős ellenséges tüzérségi tűz.

1944. augusztus 9.

12/I. SS-páncélososztály:

A 08. 08-ról 09-ére virradó éjszaka az átcsoportosítás teljes létszámban végrehajtva.[108] Az utolsó 5 bevethető harckocsit Fiala hadnagy vezeti. Egy [harc]kocsi visszamarad biztosítani, a többi oldalba támadja az ellenséges páncélosokat. Seifert [SS-Unterscharführer] [harc]kocsiján az előtéthajtás egy páncélos találata miatt megsérül. Három [harc]kocsi messze a jobbszárnyon foglal állást. Fiala hadnagy kedvező tüzelőállásból [harc]kocsijával megtámadja az ellenséges harckocsikat és a balszárnyat fenyegető 4 Sherman harckocsit megsemmisíti, de ezután a jobbszárnyon egy páncéltörő ágyú kilövi. Négy fő megsebesül, Fiala hadnagy sértetlen. A [harc]kocsit a késő esti órákban elvontatjuk.

Az osztály az alárendelt Tigerekkel a mai napon az ellenség több mint 30 harckocsiját[109] lőtte ki. Jürgensen SS-Sturmbannführer Fiala hadnagy eligazítása közben a 114-es magaslaton Ouilly [-le-Tesson]-nál comblövéssel megsebesült. A 08. 09-ről 10-ére virradó éjszaka minden harcoló részt az időközben Vire körzetéből 4 páncélossal beérkezett 2. századnak rendeltek alá, ezt pedig ismét a II. osztálynak. A 3. század fennmaradó részét, az osztálytörzset, a törzs- és az ellátó századot le Neubourg körzetébe csoportosítják át újjászervezés miatt, mivel még ott tartózkodik az 1. és 4. század is.

1944. augusztus 10.

12/I. SS-páncélososztály:

A kivont részek menete a meghatározott körzetbe. Különös esemény nincs.

12. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály — Helyben, 1944. szept. 25.
12. SS-páncélosezred/3. [század]

Tárgy: Harctudósítás
Hivatkozás: –
Időpont: 1944. szept. 25. 18 óra
Melléklet: –

A 12/I. SS-páncélososztály Ia-nak[110]

1944. 08. 06.: Az osztály Bray-le-Campagne körzetében állomásozott, mint hadtest-tartalék. Este érkezik az ezred parancsa az osztály átcsoportosítására az Orne melletti

[106] Rudolf August Berthold Alban SS-Untersturmführer 1922-ben született. Halálának időpontját mind a hadosztály története, mind a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség adatbázisa 1944. augusztus 7-re teszi.

[107] Kurt Bogensperger SS-Untersturmführer 1924-ben született.

[108] Az átcsoportosítás Cintheaux délkeleti körzetébe történt.

[109] A körzetben a 101. SS-nehézpáncélos-osztálytól nyolc, a 102. SS-nehézpáncélos-osztálytól pedig hét Tiger E nehézharckocsit vetettek be. A német páncélosok itt összesen 44 Sherman, két Stuart és egy Crusader harckocsit lőttek ki, zömében a kanadai 28. páncélosezredből. A kilőtt szövetséges páncélosok döntő többségével a Tiger nehézharckocsik végeztek. *Schneider* 2001. 273. o.

[110] A páncélososztály első (hadműveleti) vezérkari tisztjének.

Grimbosq körzetébe, hogy az Orne-on átkelt ellenség további előnyomulását kelet felé megakadályozza, és ezzel a Cintheaux körzetében álló saját csapatok balszárnyát biztosítsa.

1944. 08. 07.: Az 1944. 08. 06-áról 7-ére virradó éjszaka az osztály a 3. századdal St. Sylvain – Bretteville-en keresztül Espins-be menetel. A 3. századot Alban Untersturmführer vezetésével Grimbosq két oldalán vetik be a következő módon:
– „Mende" szakasz Grimbosq-tól északra;
– „Bogensperger" és „Matthis" szakasz Grimbosqtól délre.
Az arcvonalszakasz erős ellenséges tüzérségi tűz alatt áll. Matthis Untersturmführer nagy távolságból ellenséges páncélosokra tüzel. Egy ellenséges harckocsi találatot kap, füstfelhőt ereget, de még magától fedezékbe tud húzódni egy sűrű gyümölcsösben.

1944. 08. 08.: A „Krause" zászlóalj[111] Pantherek és Tiger által támogatott ellentámadásánál, ahol este a századnak az a feladata, hogy Grimbosq-ból mérjen csapást az ellenségre és verje szét az ellenséges hídfőt az Orne-nál, Matthis Untersturmführer harckocsiját eltalálják és kigyullad. A kezelőszemélyzet részben kimenekült. Matthis Untersturmführer a harckocsiban égett el.
Bogensperger Untersturmführernek az volt a feladata, hogy Le Hout Brieux-ban a Tiger harckocsik állásait átvegye; személyesen tartottam neki eligazítást a terepen. A „Bogensperger" szakasz feladata [a következő] volt: a településtől nyugatra, az ellenség által épített, Orne feletti hídon minden körülmények között akadályozza meg a harckocsik további átkelését. Mende Oberscharführer szakaszával Grimbosqtól északkeletre állt. Feladata az volt, hogy megakadályozza az ellenséges támadásokat Grimbosq-ból kelet és északkelet felé. Egész nap nagyon heves ellenséges tüzérségi tűz tombolt, így a gyalogság legelső vonalait a helyi parancsnokok újra és újra feladták. A 3. század harckocsijai merevítő rúdként álltak mögöttük, és így az állásokat, gyakran a parancsnokok személyes beavatkozásával, megtartották.
15 óra körül az osztályparancsnok azt a feladatot kapta az ezredparancsnoktól, hogy az összes harckocsi és páncélozott jármű összevonásával tartsa az állásokat le Hout Brieux-nál. Ugyanaz nap délben Alban SS-Untersturmführer a „Mende" szakasszal a gránátosok egyik támadását támogatta, s Grimbosq-tól északra előretörve repeszgránátokkal és géppuskával újra és újra szétverte az ellenséges ellentámadásokat. A támadás így Grimbosq-tól északra teret tudott nyerni. Egy harckocsi tüzérségi találatot kapott, miáltal rádióját nem lehetett használni. A visszaúton erős tüzérségi tűzben, mivel fedélzeti beszélője sem működött, a páncélos egy nagy bombatölcsérbe hajtott, és már nem lehetett kimenteni, mivel nem volt vontatóanyag és a puha talajon a további elakadását és megsüllyedését nem lehetett megakadályozni. A fegyverek és a rádió kiszerelése után a harckocsit a parancsnok utasítására felrobbantották, miután a főharcvonalat visszavették. Alban SS-Untersturmführer tüzérségi telitalálattól elesett Mende SS-Oberscharführer páncélosa mellett, amikor személyesen akart egy osztályparancsot továbbítani a kezelőszemélyzeteknek. Bogensperger SS-Untersturmführert aznap délután Le Hout Brieux-nél páncélos-találat következtében [harc]kocsijában elesett.
Freiberg Unterscharführer a „Borgensperger" szakaszból 2 ellenséges páncéltörő ágyút semmisített meg.
Ugyanazon a reggelen Freier Unterscharführer Le Hout Brieux közelében megsemmisített 2 Churchill-t, egy Shermant és 2 páncéltörő ágyút.
Este parancs érkezett az osztály átcsoportosítására Cintheaux délkeleti körzetébe, hogy ott az ellenség előnyomulását dél felé megakadályozza.

1944. 08. 09.: Az 1944. 08. 08-áról 9-ére virradó éjszaka az átcsoportosítást végrehajtottuk. Az osztály átvette a biztosítást a 114-es magaslatnál Ouilly [-le-Tesson]-tól északra. Az osztályparancsnok megsebesült.

[111] A 26/I. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

1944. 08. 09-én Ouilly [-le-Tesson]-tól északra
Freiberg Unterscharführer 2 páncéltörő ágyút,
Freier Unterscharführer 2 Churchill-t, egy Shermant és egy páncéltörő ágyút,
Seifert Unterscharführer 2 Shermant és egy páncéltörő ágyút semmisített meg.

1944. 08. 10. Az 1944. 08. 09-ről 10-ére virradó éjszaka az osztály minden harcoló részét a 2. századnak rendelték alá, ezt pedig újra a 12/II. SS-páncélososztálynak. A 3. század fennmaradó része, az osztálytörzs, valamint a törzs- és ellátó század le Neubourgba ment vissza.

(Olvashatatlan aláírás)
SS-Hauptsturmführer[112] és századparancsnok

1944. augusztus 11.

12/I. SS-páncélososztály:
Az osztály harcálláspontja St. Aubin-ban. Az 1. század Villez-ben, a 3. és a kiképzőszázad[113] le Tremblay-ben, a 4. század St. Aubin-ban, a törzsszázad Quittebeuf-ben, az ellátó század Beringeville-ben, karbantartó osztag Fengerolles-ban. Az 1. század 17 kezelőszemélyzete Párizsban, a 4. század 8 kezelőszemélyzete még Németországban [van] harckocsikért.

1944. augusztus 12.

12/I. SS-páncélososztály:
A századokat kiképzik és újjáalakítják: a 4. század néhány napon belül teljesen bevethető lesz és 15 új Panzer V-öt kapott, amelyek részben már be is érkeztek.

1944. augusztus 13., 14., 15., 16.

12/I. SS-páncélososztály:
A kiképzés és a századok újjászervezése tovább folyik.

1944. augusztus 17.

12/I. SS-páncélososztály:
A 4. század menetparancsot kap Damville felé, az onnan délre lévő körzetben a dél felől, Le Mans irányából előretörő ellenség elreteszelésére.

1944. augusztus 18.

12/I. SS-páncélososztály:
A századok felkészülnek a menetre, hogy elérjék a Szajna keleti partját. A kiképzőszázad menetét megindítják.

1944. augusztus 19.

12/I. SS-páncélososztály:
A 4. század ütközetben (lásd a mellékelt harcjelentést!).
Az 1. század ugyancsak áttelepül a Szajna keleti partjára, Etrepagny körzetébe.

---

[112] Vélhetően Brödel SS-Hauptsturmführer, a 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka lehet a harctudósítás szerzője.

[113] E század eredetéről sajnos a hadinapló nem tartalmaz adatokat. Vélhetően a leharcolt páncélososztály újjászervezéséhez érkezett személyi pótlás szakkiképzése céljából hozhatták létre.

Felállítják a „Mohnke" harccsoportot. Ide [kerülnek] a „Jürgensen" századok[114] páncélosai, 4 Panzer IV és 3 Panzer V. Az osztály harcálláspontja Acquigny – Louviers-ben.[115] A páncélosok lezárják az utakat déli irányból. Ellenséggel nem találkoztak.

13. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. szept. 19.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 19-ről

A század Damville-től délre biztosított. 3 óra körül egy futár parancsot adott át, miszerint a század azonnal távozzék és Damville – St. André [de l'Eure-ön] keresztül haladjon Pacy [-sur-Eure-]ig, amelyet várhatóan megszállt az ellenség. A parancsban továbbá az állt, hogy az ellenség az Evreux – Mantes fő közlekedési utat Pacy [-sur-Eure]-től keletre átvágta és Vernon felé nyomul tovább. A század azt a feladatot kapta, hogy az északnyugat felé nyomuló ellenséget tartóztassa fel, és ezzel akadályozza meg a gyűrű bezárását. Két hadsereg sorsa függ a század gyors bevetésétől.

A század 10 Panzerkampfwagen V-tel dél körül érte el Pacy [-sur-Eure] települést, amely tüzérségi zavarótűz alatt állt. Ott kapta a „Fick" harccsoporttól[116] a feladatot, hogy Pacy [-sur-Eure] északkeleti kijáratát biztosítsa. Amikor az ellenség észrevette, hogy páncéloserők vannak felvonulóban, ködöt fejlesztett és visszavonult a Pacy [-sur-Eure]-től keletre lévő magaslatokra. Az ellenségről gyanítható volt, hogy a Pacy [-sur-Eure] – Venon úton keresztül tovább tört előre észak felé. Ezért kapta a század azt a feladatot, hogy a Vernon felé vezető úton törjön előre, és la Heunière-nél menjen állásba, és azt minden körülmények között tartsa. Előzetes saját felderítés után a század 17 óra körül érte el a meghatározott állást. Az él-jármű az oda vezető úton ellenséges könnyű felderítőerőkkel találkozott. Ezen a helyen a századnak erősítésként alárendelték a „Das Reich" hadosztály 7 Panzerkampfwagen V-jét.[117] 19 órakor a század a harccsoport-parancsnoktól azt a feladatot kapta, hogy indítson egy megtorló támadást[118] Blaru felé, mivel ott egy saját felderítő osztagot a terroristák[119] tűz alá vettek. Jó ütemű, tettre készen végrehajtott támadás után a század a legrövidebb idő alatt elérte a kitűzött célt és mintegy 3 km-rel tovább is nyomult, miáltal a század közvetlenül a Szajna előtt állt. Az ellenség ott gyülekeztette [erőit] és a legkeményebb ellenállást tanúsította. A leghevesebb tüzérségi, harckocsi- és páncéltörőágyú-tűz után a század Maulu felé vonult vissza. Itt egy saját harckocsit kilőttek és az kiégett. 21 óra körül a század a parancs szerint elérte a megindulási állást és [ott] biztosított tovább. A saját álláson egész éjszaka tüzérségi zavarótűz feküdt.

Eredmény: 6 tehergépkocsi megsemmisítve
Veszteségek: egy halott, 7 sebesült
Végleges veszteség: 1 Panzerkampfwagen V
Egyéb veszteség: nincs

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

---

[114] A 12. SS-páncélosezred eredeti állományából még megmaradt harcképes harckocsik a 12/I. SS-páncélososztály parancsnokának vezetése alatt.

[115] Két egymás mellett fekvő, de különböző település.

[116] Valószínűleg a 17. „Götz von Berlichingen" SS-páncélgránátos-hadosztály harccsoportja, amelyet Jakob Fick SS-Obersturmbannführer, a 37. SS-páncélgránátos-ezred parancsnoka vezetett.

[117] A 2. „Das Reich" SS-páncéloshadosztály harckocsijait.

[118] Az eredetiben: „Vergeltungsangriff".

[119] A francia nemzeti ellenállás tagjai. A német 5. páncéloshadsereg hadinaplója szerint a „Mohnke" SS-harccsoport 1944. augusztus 20-24. között a körzetben 41 „terroristát" (vagyis ellenállót) koncolt fel. Nem zárható ki, hogy ehhez részben köze volt a 12/4. SS-páncélosszázad e bevetésének is.

1944. augusztus 20.

12/I. SS-páncélososztály:

A „Mohnke" harccsoport korábbi állásaiban van. A késő esti órákban a harccsoport átcsoportosul új körletébe az Eure menti Arambrai-hoz.[120] A harckocsik mind a „Jürgensen" páncélos harccsoport alárendeltségében állnak. A harccsoportnak alárendelik továbbá a 116. páncéloshadosztály 3 Jagdpanzer IV-ét[121] és 3 önjáró 7,5 cm-es páncéltörő ágyút, továbbá a 2. páncéloshadosztály 4 Panzer IV-esét és a 9. páncéloshadosztály [?][122] Panzer V-jét. Eddig még ellenséggel nem találkoztak.

A 4. század harcjelentése a Vernon – Pacy [sur-Eure] körzetbeli harcokról [mellékelve].

14. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály **Helyben**, 1944. szept. 19.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 20-ról

A század 17 Panzerkampfwagen V-tel le Heunière település északkeleti kijáratánál biztosított, azzal a feladattal, hogy minden körülmények között tartsa a Pacy [-sur-Eure] – Vernon utat. Az ellenségről ismert volt, hogy az éjszaka folyamán az úttól délre erdős részbe 1500 m-re előretolta harckocsi- és gyalogsági erőit. Állandó tüzérségi zavarótűz feküdt a saját álláson. 9 óra körül az ellenség[123] meglepetésszerű áttörést akart elérni harckocsikkal és rájuk ültetett gyalogsággal. Az azonnal észlelt támadást a század összpontosított tüze 5 ellenséges páncélos[124] kilövésével visszaverte. Ezután a század a leghevesebb tüzérségi tüzet kapta a felfedett saját állásra. Ezzel egy időben ellenséges harckocsik törtek a jobbra csatlakozó Luftwaffe tábori hadosztályon[125] keresztül, hogy a század hátába jussanak. Ezt az előretörést is azonnal felismertük, és a délkelet felé biztosító tartalék szakasz négy harckocsi kilövésével elhárította. Az ellenséges csatarepülőgépek,[126] amelyek felfedezték az összecsapást, bombákkal és fedélzeti fegyverekkel beavatkoztak a harcba úgy, hogy 3 saját harckocsi harcképtelenné vált. Az ellenség még többször is megkísérelte elérni a kívánt áttörést, de mindannyiszor heves harc után és súlyos veszteségekkel visszavertük. Ezek a harcok estig eltartottak.

Összpontosított heves tüzérségi és vadászbombázó-tűzzel az ellenségnek sikerült a század támogatására bevetett gránátosokat kiiktatni és a századot annyira meggyengíteni, hogy 3 saját [harc]kocsi kiégett és 4 másik harckocsi műszaki okok miatt harcképtelenné vált. Ennek ellenére az ellenség újabb nagy támadását a legnehezebb feltételek közepette, 3 további ellenséges páncélos [és] 2 páncéltörő ágyú és egy terepjáró gépjármű kilövése mellett visszavertük.

19 óra 30 perc körül az ellenség nyugat felől erős harckocsi-erőkkel támadta hátba a századot. Ezzel egy időben északkeletről átkarolva indított támadást, miután a bal felé csatlakozó egységnél áttörést ért el. Erre a század parancsra visszavonult St. Vincent-en keresztül

[120] Ilyen nevű település nincs a térségben.

[121] Az eredetiben „Panzerjäger P. 4".

[122] A 9. páncéloshadosztály 33/II. páncélososztályának 1944. augusztus 12-én mintegy 25 Panther harckocsija volt bevethető, amelyek ekkortól augusztus 20-ig a 116. páncéloshadosztály alárendeltségében harcoltak. A hadinapló szövegéből arra következtetünk, hogy addigra már csak egyetlen harcképes Panther került innen a „Mohnke" harccsoport alárendeltségébe.

[123] Valószínűleg az amerikai 5. páncéloshadosztály „A" harccsoportjának részei.

[124] Az amerikai 5. páncéloshadosztály „A" harccsoportja ebben az időben három M4 (Sherman) harckocsit és három alárendelt M10 páncélvadászt veszített.

[125] Vélhetően a Luftwaffe 17. tábori hadosztályának részeiről lehet szó.

[126] Az angolszász szövetségesek vadászbombázó-repülőgépei.

St. Marcelbe, ott új ellenállási vonalat létesített és az éjszaka során tovább vonult vissza St. Pierre felé.

Eredmény: 12 harckocsi, 2 páncéltörő ágyú, 1 terepjáró jármű
Veszteség: 9 sebesült
Végleges veszteség Panzerkampwagen V: 3
Egyéb veszteség [Panzerkampwagen V]: 7

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 21.

12/I. SS-páncélososztály:

15. számú hadinapló-melléklet

Harctudósítás a 2. és 3. század bevetéséről 1944. augusztus 13–21. között

1944. augusztus 13-án vettem át[127] az előző nap elszenvedett sebesülése miatt kiesett Gaede Obersturmführertől az egy századba összevont 2. és 3. századbeli részeket. Ez összesen 15 harckocsi volt.

A század ezen idő szerint még készenléti állásban volt, Ussy-től mintegy 2 km-re északra egy erdős részen, Olboeter Sturmbannführer harccsoportjának alárendeltségében. Szakaszparancsnokként Ahrens Standartenoberjunker (2. század) és Mende Oberscharführer (3. század) állt rendelkezésre. '44. 08. 13-án reggel még nyugalom volt, dél körül Olboeter harcállláspontjára állandóan nyugtalanító hírek érkeztek be arról, hogy az „Olboeter" harccsoportnak alárendelt Heer-részek[128] nem tartottak ki. Ezért 14 óra körül a páncélosezred parancsára egy három harckocsiból álló szakaszt Helmle Unterscharführer vezetése alatt Ussy-ből menetelve [Clair-] Tizon-tól délnyugatra biztosításra vetettem be. 20 óra körül az ezredtől parancsot kaptam, amelynek értelmében a századot a következőképpen kellett bevetni: 5 páncélost Martainville két oldalán, 4 páncélost La Val [Lègere] település két oldalán, a század fennmaradó részét pedig az Ussy – [Clair-] Tizon út két oldalán, közvetlenül a 170-es magassági ponttól délre. A század feladata a következő: „Az ellenség várható áttörésének megakadályozása". Még az éjjel alaposan felderítettük és elfoglaltuk az egyes szakaszok állásait. Az arcvonalszakaszon időnként erős ellenséges tüzérségi tűz feküdt. A „Mende" szakaszt eligazítottam és ezzel együtt felderítettem a nagyon áttekinthetetlen terepet.

1944. augusztus 14.

E felderítés végrehajtása után személyesen vettem fel a kapcsolatot Ahrens Standartenoberjunkerrel Martainville-ben és megismerkedtem az egyes harckocsik állásaival. Ahrens Standartenoberjunker szakaszának arcvonalán erős tüzérségi tűz feküdt. A saját főharcvonalat az „Olboeter" zászlóalj[129] gyenge erői szállták meg. 7 óra körül visszaértem Ussy-be és hallom, hogy az ellenség Mende Oberscharführer szakaszán gyalogsággal támadott. A támadást azonban visszavertük és az ellenség áttörését megakadályoztuk. Reggel 8 óra tájban az ellenség az Ussy – [Clair-] Tizon úttól délre, [Clair-] Tizon-ból támadott harckocsikkal és gyalogsággal, miközben a délebbre álló Tigerek néhány páncélost kilőttek. A századparancsnoki harckocsi megsemmisített egy páncéltörő ágyút, amely oldalazva lőtte a Tiger harckocsikat. 11 óra körül az ellenség ismét gyalogsággal és harckocsi-erőkkel támadott Mende Oberscharführer szakaszán. A támadást ugyanúgy visszaverték. Egy azonnal megindított saját támadás gyalogsági támogatással visszaállította a gyalogság által elveszített

[127] Noha a harcjelentés sajnos nincs aláírva, szerzője valószínűleg Brödel SS-Obersturmführer, aki 1944 szeptemberében is – immár SS-Hauptsturmführerként – a 12/3. SS-páncélosszázad parancsnoka volt.

[128] Ezek valószínűleg a német 85. gyaloghadosztály részei lehettek.

[129] A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

főharcvonalat. Seifert Unterscharführer itt 2 ellenséges páncélost semmisített meg. Mende Oberscharführer harckocsija a tornyot ért harckocsi-találat következtében kiesett, akárcsak Pietsch Unterscharführer páncélosa motortalálat miatt. Két saját harckocsi az áttekinthetetlen terep ellenére tartotta a főharcvonalat; repeszgránát- és géppuskatűzzel két támadó századot csaknem teljesen felmorzsolt. A Heer egyik alakulatát, amelyet a szakasz megerősítésére vetettek be, s az arcvonalat újra és újra fel akarta adni, a saját páncélosok parancsomra megfelelő intézkedésekkel fenyegetve megállították és a korábbi főharcvonal megszállására kényszerítették.

11 óra körül rádiókapcsolatban voltam Ahrens Standartenoberjunkerrel, akinek újra volt összeköttetése Helmle Unterscharführerrel. 12 órától többet nem volt a kapcsolat Ahrensszel, és mint később kiderült, Ahrens Standartenoberjunker harckocsija tüzérségi telitalálatot kapott, és rádiótechnikailag meghibásodott. A „Mende" szakasz és a századparancsnoki osztag 14 óráig a korábbi állásokban maradt, amikor is az ezredtől – egy parancsőrtiszt által kézbesítve – parancsot kaptam, ami a századot Olendon körzetébe irányította, hogy az északi irányból dél felé törő ellenséget feltartóztassa. Miután délelőtt a századparancsnoki harckocsit is műhelybe kellett [vinni] rádió- és motorhibával, a „Mende" szakaszban és a századparancsnoki osztagban összesen 3 harckocsi volt bevethető, amelyeket kivonták állásaikból és Ussy-n keresztül az új bevetés helyszínére indítottak útnak. Ez idő tájt az ellenség nagyon erős repülőerőkkel támadta Ussy – Aubigny – Soulangy – Ouilly – Potigny körzetét és bombaszőnyeggel terítette be, így a 3 harckocsi csak 16 óra körül tudta menetét megkezdeni, nehogy bombatalálat miatt idő előtt kiessenek. Az „Ahrens" és „Helmle" szakaszokkal magam akartam felvenni az összeköttetést, és az új helyzetet a szakaszparancsnokokkal ismertetni, mivel rádiókapcsolat már nem volt. Csupán Krause harcálláspontjáig jutottam, amely időközben átvette a nyugati arcvonalszakaszt. Krause Sturmbannführer nem engedett tovább, mivel saját és Olboeter Sturmbannführer erőivel, valamint az „Ahrens" és „Helmle" szakaszokkal nem volt kapcsolat, miután az ellenségnek átfogó támadással sikerült ezeket elvágni és bekeríteni. A bekerített erők egyikét sem lehetett rádión vagy távbeszélőn elérni, így nem maradt lehetőségem a szakaszokkal való kapcsolatfelvételre. A később hallottak alapján Ahrens Standartenoberjunkert ebben az időben egy közelében becsapódó tüzérségi találat megölte, s így a szakasza parancsnok nélkül maradt. Helmle Unterscharführer némi gyalogsággal átverekedte magát az erdős terepen, ám eközben 2 páncélost veszített, amelyek az ingoványos erdei terepen elakadtak. Az ellenség erősen nyomult utánuk és vontatóeszközök hiányában a 2 harckocsit fel kellett robbantani. Egy további harckocsinak, amely másik utat talált, egy gyalogos alakulattal sikerült kitörnie a bekerítésből és a saját vonalakig nyomulni. Ahrens Standartenoberjunker páncélosainak bevetéséről, eredményeiről és tartózkodási helyéről az osztályhoz már ment egy különjelentés[130] (Tinnenfeld, Schnartendorff és Nowarra Unterscharführerektől). Ahrens [Standarten]oberjunker páncélosát [páncélromboló] közelharcfegyverrel felgyújtották. 19 óra körül a század 3 harckocsija Olendon nyugati szegélyén létesített biztosítást, és kb. 0 óráig maradtak ott.

1944. augusztus 15.

Az ezred parancsára a század (3 páncélos) az éjszaka folyamán állásváltoztatást hajtott végre dél felé és új állásokat foglalt Epancy-tól mintegy 600 méterre délre, a 117-es magassági pont két oldalán. A 3 harckocsi biztosítandó szakasza közel 2 km-t tett ki, részben áttekinthetetlen terepen. Zund Unterscharführer páncélosa a Le Val [...][131] majorság közelében állt és ott a délelőtt folyamán heves harcot folytatott az angol[132] gyalogsággal és harckocsikkal. Zund Unterscharführer először egy páncéltörő ágyút vontató tehergépkocsit, majd röviddel ezután egy Sherman típusú harckocsit lőtt ki. Ezután Zundot igen kevés gyalogsági biztosításával együtt, áttekinthetetlen terepen, négy ellenséges harckocsi vette körbe, amiről utóbbiak valószínűleg nem tudtak. Zund Unterscharführer parancsot kapott tőlem, hogy eb-

[130] A jelentés sajnos nem maradt fenn az osztály iratanyagában.

[131] Itt az eredeti dokumentum olvashatatlan.

[132] A körzetben nem angol, hanem a kanadai 4. páncéloshadosztály csapatai harcoltak.

ből a bekerítő gyűrűből szabaduljon ki, ami sikerült is neki, miután a 4 páncélos ködbe burkolódzott, és ezzel magukat vakították. A sikeres kitörés után Zund Unterscharführer 50–60 méter távolságból az ellenség egy újabb harckocsiját semmisítette meg. A századparancsnoki páncélos egy karámban állt az arcvonalszakasz közepén, ahonnan annak legnagyobb részét ellenőrizni tudta. Egész nap heves tüzérségi tűz feküdt ezen a körzeten. Egy Tiger páncélos, amely a századparancsnoki harckocsitól kissé jobbra állt, délután anélkül vonult vissza, hogy a századparancsnoki páncélost értesítette volna; így fordulhatott elő, hogy estefelé harckocsimat hirtelen minden felől lőtték. Miután a Tiger páncélosnál rákérdeztem, meggyőződtem róla, hogy egyedül állok ezen a szakaszon. Kértem a Tiger harckocsit, hogy adjon tűztámogatást, amivel kiszabadulhatok a bekerítő gyűrűből. A Tiger páncélos azonban annyira hátra helyezte új állását, hogy ez nem volt lehetséges, és arra kényszerültem, hogy a Tiger harckocsi tűztámogatása nélkül törjek ki. Nagy sebességgel keresztül törtünk a bekerítés gyűrűjén és a saját főharcvonal mentén gyors cikkcakkban sikerült elérni az oltalmazó erdőt, az ellenséges harckocsik teljes meglepetésére. Egy páncéltörő ágyút, amely Epancy-ból tüzelt ránk, a távolabb jobbra álló Tiger harckocsi első lövésével harcképtelenné tette. A sikeres kitörés után egy 2000 méterre álló, élénken tüzelő ellenséges harckocsit felgyújtottam.

Nagyjából 1 km-re jobbra az én állásomtól állt Seifert Unterscharführer páncélosa, akinek állásán egész nap ugyancsak erős ellenséges tűz feküdt. Ezen a 2 km széles szakaszon délután óta nem volt saját gyalogság. A szakaszt egyedül a század 3 harckocsija biztosította, és a korábbi főharcvonal este még saját kézben volt, miközben az ezred-harcállásponton az ellenség helyzete alapján ezzel már nem számoltak. Az ellenség[133] Olendontól északra egész nap erős harckocsi-erőkkel menetelt Falaise irányában. Ezeket a manővereket állandó ködképzéssel leplezte. Éjszakára 2 páncélos a főharcvonal biztosítására visszamaradt, mialatt a harmadik harckocsi kivált és mintegy 1200 méterre Epaney-től délre, az úton biztosított. Az éjszaka nyugodtan telt.

1944. 08. 16.

1944. 08. 16-án reggel az ellenség erős tüzérségi tűzzel borította be állásainkat, mialatt páncélosai előző napi mozgatását ugyanolyan jelentős erőkkel folytatta, csak nem Falaise irányában, hanem keleti irányban, Olendon-tól északra előnyomulva. 10 óra körül az ezredparancsnoktól parancsot kaptam, amellyel engem 3 páncélosommal a 102. Tiger osztálynak[134] (Weiß Obersturmbannführernek) rendel alá. Két harckocsi biztosítás céljából az úton marad mintegy 1200 méterre Epancy-tól délre, miközben a harmadik páncélost Versainvillebe, Weiß Obersturmbannführer osztály-harcállláspontjára rendelik. Állásainkon egész nap erős ellenséges tüzérségi tűz fekszik. 18 óra tájban az ezredparancsnoktól parancsot kapok, hogy a század azonnal váltson állást Les Croix felé és Beaumais északkeleti kijáratánál, a délután Olendon-tól északra Jort – Tivos-n[135] keresztül előretörő ellenséget tartóztassa fel és állítsa meg. A század 3 harckocsija azonnal megindult, és még éjfél előtt állást létesített a 65-ös magaslat körzetében, hogy az ellenséges áttörést dél felé minden körülmények között megakadályozza.

1944. 08. 17.

A kora reggeli órákban az ellenség jelentős erőkkel, mintegy 3000 méteres távolságban, állásaink előtt északnyugat felől délkeleti irányban nyomult Trun felé. Eközben az ellenség az állásainkra [lőtt] heves ellenséges tüzérségi tűzzel fedezte jobbszárnyát. Azonnal tüzet nyitottunk azokra a magányos ellenséges páncélosokra, amelyek biztosító vonalunk felé nyomultak, és így a nap folyamán 2 Shermant és egy felderítő páncélgépkocsit felgyújtottunk. Egy további harckocsira 2600–2800 méter távolságból lőttünk és eltaláltuk. A páncélos füstölt, de hátramenetben egy menedéket adó fedezékbe jutott, így további megfigyelése

[133] A kanadai 4. páncéloshadosztály erői.

[134] A 102. SS-nehézpáncélos-osztálynak.

[135] Tivos nevű település nem található Normandiában.

nem volt lehetséges. Az ellenséges páncélos-oszlopok, páncélozott járművek és gyalogsággal megrakott tehergépkocsik egész nap szakadatlanul gördültek előttünk Trun irányában, mintegy 3500 méteres távolságban. Jobbszomszédunk, Gasch Obersturmführer százada a nap folyamán még néhány páncélost kilőtt. Az ellenség nyugat felé fordulva, Le[s] Moutiers [en-Auge] irányában megpróbált minket is elvágni, amelyet úgy hárítottunk el, hogy még az éjszaka folyamán az ezred parancsára Gasch Obersturmführer [erőinek] részeit, valamint az én harckocsijaimat kivontuk és Fresne-la-Mère-től délkeletre, a 113-as magaslaton lévő állásokba vontuk vissza.

1944. 08. 18.

Hajnalban az állások készen voltak és a biztosítást észak felé átvettük, hogy feltartóztassuk az utánunk nyomuló ellenséget és megsemmisítsük. A délelőtt folyamán a századhoz még 3 harckocsit irányítottak, amelyek a műhelyből érkeztek. Így a századnak ismét 6 páncélos állt rendelkezésére. 13 óra körül rádión kaptam parancsot az ezredparancsnoktól, hogy 4 harckocsival azonnal foglaljam el a 135-ös magaslatot, és a főharcvonalba ott benyomult ellenséget vessem vissza. Négy páncélossal haladéktalanul megindultam Pertheville [Ners]-en keresztül és az ellenséggel való találkozás nélkül elértem az utat a 135-ös magaslatnál, ahol az ezredparancsnok személyesen adott nekem új támadási parancsot. A 143-as magaslaton még a Luftwaffe egy négy 8,8 cm-es légvédelmi ágyúból és 12 [darab] 2 cm-es légvédelmi [gép]ágyúból álló harccsoportja volt, amelyek kezelőszemélyzete az ellenséges harckocsik és páncélgépkocsik támadásakor részben visszavonult a 143-as magaslaton keresztül a Pertheville [Ners]-től mintegy 500 méterre nyugatra lévő vasútvonalig, részben veszteség lett. Az ezredparancsnok feladata számomra a következő volt: „Négy harckocsival a 143-as magaslatot birtokba venni, a magaslaton lévő saját harccsoportot felmenteni, és azt fegyvereivel együtt visszavezetni a Pertheville-től délnyugatra lévő vasútvonalnál az új főharcvonalba". A 143-as magaslat elleni támadás jól haladt, annak ellenére, hogy az ellenség oldalról felderítő páncélgépkocsikkal vagy páncéltörő ágyúkkal megpróbálta feltartóztatni a támadást. A gyalogságot és a meglépett légvédelmi kezelőket nekem rendelték alá és így elértük a 143-as magaslatot, ahol a Luftwaffe légvédelmi harccsoportjának néhány embere még ott volt. Két 8,8 cm-es és két 2 cm-es légvédelmi ágyún kívül a légvédelmi harccsoport összes fegyvere ellenséges harckocsik vagy saját robbantás miatt megsemmisült. A kis harccsoport vasútvonal felé való visszavonulását az ellenség ismét páncéltörőágyú- és tüzérségi tűzzel próbálta zavarni. A csoport azonban veszteségek nélkül érte el a meghatározott állásokat, ahol a vasút mentén a harckocsik is biztosításra rendezkedtek be. Aznap este a század parancsot kapott az állásváltoztatásra Viqnats – St. Nikolas-n keresztül. A század Bierre-ig menetelt és Bierre-től északnyugatra, a 117-es magaslatnál létesített állást.

1944. 08. 19.

Aznap reggel a század hírt kapott, hogy az ezredparancsnok, az ezred-segédtiszt és az ezredorvos eltűnt és valószínűleg sebesülten angol fogságba esett.[136] Olboeter Sturmbannführer érkezik a század harcálláspontjához és jelenti, hogy átvette a páncélosezred vezetését. Előttünk balra és mögöttünk délután heves csatazaj. A helyzet nagyon bizonytalan, és az ezred sem tud nekünk közelebbit mondani. 20 órakor megbeszélés az ezred-harcálláspontón. A megbízott ezredparancsnok ismerteti velünk a helyzetet és a hadosztály parancsát, miszerint az éjszaka folyamán a hadosztály felkészül, hogy az augusztus 20-án hajnalban St. Lambert-nél áttörje a bekerítés gyűrűjét és átverekedje magát. Két jelszót adtak ki, miszerint „ha az előttünk menetelő részek áttörése sikerül, kiadják a 'Freiheit' [Szabadság] jelszót, ami szerint az ezred minden elemét, a kerekes járműveket is visszük". Ha az előt-

[136] Max Wünsche SS-Obersturmbannführer, a 12. SS-páncélosezred parancsnoka és Dr. Stiawa SS-Hauptsturmführer (az ezredorvos) sebesülten, Georg Isecke SS-Hauptsturmführer, a 12. SS-páncélosezred segédtisztje sértetlenül esett szövetséges hadifogságba, de nem augusztus 19-én, hanem többnapos rejtőzködés és átszivárgási kísérlet után, 1944. augusztus 24-én. Wünschét és Stiawát kanadai, Iseckét amerikai katonák fogták el.

tünk menetelő részek áttörése nem sikerül, akkor a 'Scheisse' [Szar] jelszót kell kiadni, ami azt jelenti, hogy minden páncélozatlan járművet fel kell robbantani, a páncélozott járművekkel pedig olyan messzire kell átverekednünk magunkat, amennyire ezt az ellenséges helyzet és a rendelkezésre álló üzemanyag csak lehetővé teszi. Amennyiben erősebb ellenséges ellenállás esetén a saját gyenge páncélos erők áttörése mégsem lenne lehetséges, vagy a páncélosok bármi okból kiesnek, akkor ezeket a járműveket is fel kell robbantani, a kezelőknek pedig elegendő fegyverrel és lőszerrel kiszállni és bármilyen módon – nappal vagy éjjel – áttörni az ellenséges vonalakon a Szajna menti Rouenig, és Fleuryben, Rouentől keletre a hadosztály gyűjtőállomásán jelentkezni.

A kitöréshez a páncélosezred a következő hadrendbe sorolt: az élen a századom 4 harckocsija, mögöttük az ezred légvédelmi szakasza, a lövészpáncélos-zászlóalj,[137] a rohampáncélos-zászlóalj,[138] a páncélvadászosztály[139] és a Panzer IV-század.

1944. 08. 20.

Az ezred gyülekeztetése éjjel 3 órakor megtörtént. Miután a csapatok a más egységek kiesett tehergépkocsijaiból és hasznavehetetlenné vált járműveiből lecsapolták az üzemanyagot, a saját járműveket feltöltötték. A század 2 harckocsiját, amelyeket jelentősebb hibáik miatt már előző nap elvontatandóként jelentettünk az ezred felé, a menet megkezdésekor felrobbantottunk, mert magunkkal vontatni nem tudtuk őket. Az ezred harccsoportja 5 órakor kezdte meg menetét Olboeter Sturmbannführer vezetése alatt Bailleul – Tournai [sur-Dives]-en keresztül St. Lambert felé, ahol erős ellenséges elhárító tűz ért minket. Az ezred harccsoportja, élén 3 Pantherrel, a minket követő saját és idegen hadosztályok erőivel közösen átnyomult St. Lambert-en, hogy a Coudehard felé vezető út mentén kiharcolja az áttörést az ellenséges védelmi reteszen keresztül. St. Lambert-től közvetlenül északkeletre harckocsik, páncéltörő ágyúk, légvédelmi lövegek, géppuskák és tüzérség nagyon heves elhárító tüze ért minket, így a támadás többszöri megindulás után sem sikerült. Zwangsleitner Unterscharführer e harcokban kilőtt egy Shermant, ám csak ezután mindjárt egy ellenséges páncélos őt is kilőtte. A harckocsi kiégett.

Ez után az első sikertelen áttörési kísérlet után az ezred részei gyülekeztek és más SS-, illetve Wehrmacht-részekkel egy tömegben, újrarendeződtünk a 2. kitörési kísérlethez. Ekkor már sikerült az ellenség első záróreteszén áttörni. A Coudehard – La Coury de Bosy úton azonban az ellenség heves ellenállásába ütköztünk, ahol egy meredeken emelkedő magaslaton jól álcázott harckocsik voltak állásban, hogy megakadályozzák áttörésünket. A páncélosok egy részét az ejtőernyősök[140] közelharcban harcképtelenné tették, így a meredeken emelkedő és teljesen átláthatatlan terepen folytatódhatott az előretörés. Különösen harckocsivezetőink hajtottak végre jelentős teljesítményt a szűk, szerpentinként emelkedő utakon, ráadásul ezek az utak még számos kiesett gépjárművel is tömve voltak. A magaslat elérése előtt nem sokkal harckocsim oldalról tüzérségi találatot kapott, amely azonban kárt nem okozott. 17 óra tájban végre sikerült, és élünkkel már túl jutottunk az ellenséges védőállásokon, s elértük a „Das Reich" hadosztály[141] első biztosító erőit.

Zund Unterscharführer második, St. Lambert-ből még elindult harckocsija a további előretörés során kiesett és a meredeken emelkedő magaslat megmászásakor motorhiba következtében kigyulladt. Egy ellenséges gyalogsági támadás miatt eloltani már nem lehetett. A kezelők éjszaka át tudták magukat verekedni az ellenséges biztosító vonalakon és teljes létszámban visszajutottak le Neubourg-ba a századhoz. A kitöréskor megindult 4 harckocsiból egy jutott át sértetlenül az ellenséges állásokon és az elkövetkező napokban Orbec – Bernay-n keresztül elérte le Neubourg-t és onnan Poses-nál a Szajnán át az osztályt.

[137] A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj.

[138] A 217. rohampáncélos-osztály részei.

[139] A 12. SS-páncélvadászosztály részei.

[140] A német 3. ejtőernyős-hadosztály század erejű csoportja.

[141] A 2. „Das Reich" SS-páncéloshadosztály.

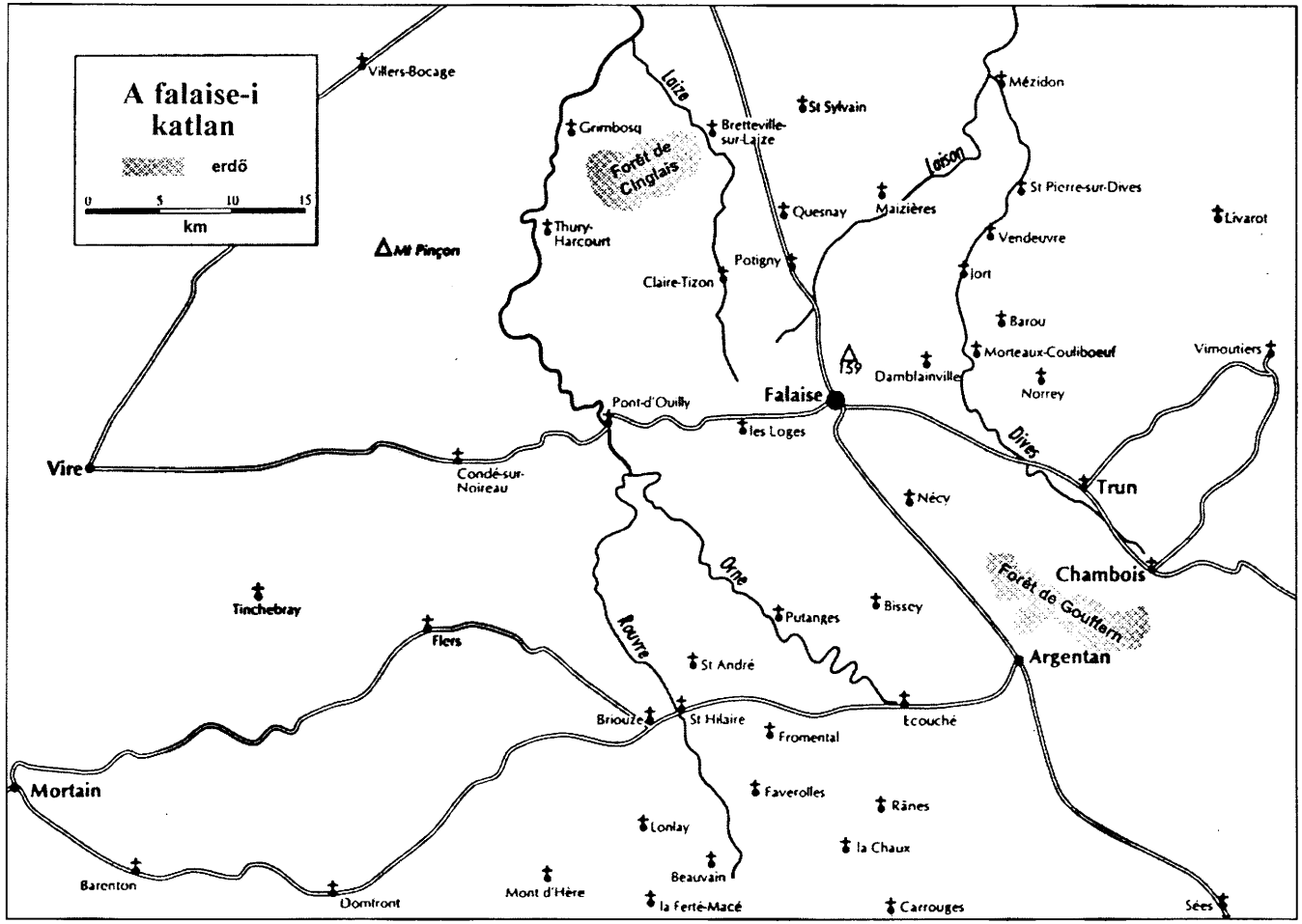
A falaise-i katlan
erdő
0 5 10 15
km
Villers-Bocage
Mt Pinçon
Vire
Condé-sur-Noireau
Pont-d'Ouilly
Falaise
les Loges
Laize
Grimbosq
Bretteville-sur-Laize
St Sylvain
Forêt de Cinglais
Thury-Harcourt
Quesnay
Potigny
Claire-Tizon
Maizières
Laison
Mézidon
St Pierre-sur-Dives
Vendeuvre
Jort
Barou
Morteaux-Couliboeuf
Norrey
Damblainville
159
Vimoutiers
Livarot
Dives
Trun
Nécy
Chambois
Forêt de Gouffern
Argentan
Orne
Putanges
Bissey
Ecouché
Rouvre
St André
St Hilaire
Briouze
Fromental
Tinchebray
Flers
Mortain
Barenton
Domfront
Mont d'Hère
Lonlay
Beauvain
la Ferté-Macé
Faverolles
Rânes
la Chaux
Carrouges
Sées

16. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. szept. 19.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 21-ről

A század a le Heuniere-től való visszavonuló manőver után 7 bevethető és 7 műszakilag kiesett Panzerkampfwagen V-tel St. Pierre-ben tartózkodott. 12 óra körül Jürgensen SS-Sturmbannführer a századot 7 Panzerkampfwagen V-tel új állásba vezette Buissonnál, mintegy 6 km-re Gaillontól délre.

Az ellenségről megállapították, hogy előrenyomulóban van délről észak felé a Szajna mentén, és la Chapelle-től Gaillon irányában.

A század 1,5 km szélességben biztosított dél és délkelet felé, St. Pierre irányában, azzal a feladattal, hogy az ellenséget itt tartóztassuk fel, kössük le, és az állást csak parancsra hagyjuk el. A nap és az éjszaka különös esemény nélkül telt. A század ellenséggel nem találkozott.

Eredmény: nincs
Veszteség: nincs
Végleges veszteség harckocsiban: nincs
Egyéb veszteség: nincs

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

Harcok Touques és a Szajna között, 1944. augusztus 22–29.

1944. augusztus 22.

12/I. SS-páncélososztály:

17. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. szept. 19.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 22-ről

A század a „Jürgensen" harccsoportnak volt alárendelve és 7 Panzerkampfwagen V-tel le Buissonnál[142] biztosított azzal a feladattal, hogy tartóztassa fel az ellenséget, kösse le és állását csak parancsra hagyja el.

Az ellenségről megállapították, hogy előrenyomulóban van délről észak felé, Gaillon irányában. 9 óra körül egy ellenséges[143] páncélos-felderítő [osztag] közelítette meg a századot. Jól vezetett tűzzel itt 3 ellenséges harckocsit lőttünk ki és a többi elfordulásra kényszerítettük. Nagyjából egy óra múlva ismét 6 ellenséges harckocsi közeledett, amelyből ötöt lövéssel felgyújtottunk, a hatodik pedig mozgásképtelenül állva maradt. E vereség miatt az ellenség páncéltörő ágyúkat húzott az erdőszélre és egyenként módszeres tűz alá vette harckocsijainkat. Ehhez járult még mintegy 30 vadászbombázó, amelyek egymást váltva támadták a saját páncélosainkat. Ez idő alatt állásunk heves tüzérségi tűz alatt állt, amelynek következtében egy harckocsit kilőttek és egy másikat pedig mozgásképtelenné tettek.

[142] Ilyen nevű település Gaillon körzetében nincs.

[143] Az amerikai 5. páncéloshadosztály egy harccsoportja.

14 óra tájban kelet felől ellenséges harckocsikat észleltünk, amely később egy erős páncélozott köteléknek bizonyult. Az ellenség itt 70 harckocsival, 50 lövészpáncélossal és 100, gyalogsággal megrakott tehergépkocsival átkarolva támadott nyugat és északnyugat felé. A század ez alatt szakadatlan ellenséges tüzérségi és csatarepülő-tűzben állt.

A század 14 óra 30 perckor erősítésként még egy Panzerkampfwagen V-öt kapott.

A legnehezebb feltételek ellenére rövid időn belül 8 ellenséges harckocsit, 5 lövészpáncélost és 2 tehergépkocsit lőttünk ki. Az ellenség itt a legsúlyosabb véres veszteséget szenvedte el. Az ellenséges harckocsik, tüzérség, páncéltörő ágyúk és vadászbombázók tüze 3 saját [harc]kocsit kilőtt és egy harckocsit mozgásképtelenné tett.

A század már csak 2 bevethető harckocsiból állt, amelyek viszont már nem tudták magukat tartani, mivel minden oldalról lőtték őket, és a bekerítésük veszélye fenyegetett. A támogatásul bevetett gyalogság már visszavonult, így a további kitartás nem volt többé lehetséges.

Este a század 2 újonnan odairányított Panzerkampfwagen V-tel új állást létesített Heudebouville-től délnyugatra.

Eredmény: 16 harckocsi, 5 lövészpáncélos, 2 tehergépkocsi, mintegy 50 halott
Veszteség: egy halott, 8 sebesült
Végleges veszteség harckocsikban: 6
Egyéb veszteség: 1 Panzerkampfwagen V

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 23.

12/I. SS-páncélososztály:

18. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Helyben, 1944. szept. 19.

Harctudósítás 1944. VIII. 23-ról

A század előző este 4 bevethető Panzerkampfwagen V-tel biztosító [állást] létesített Heudebouville-től délnyugatra. A nap folyamán a század erősítésként 2 további Panzerkampfwagen V-öt kapott; így 2 km szélességben már 6 harckocsival biztosította a szakaszt. A század előtt mintegy 300 m-re egy utászalakulat[144] ment állásba.

Az ellenség birtokba szándékozta venni azt a magaslatot és útvillát, amelyet a század biztosított. Az ellenség helyzete ismeretlen volt.

A nap az ellenséges tüzérség néhány rövid tűzrajtaütését leszámítva nyugodtan telt. 20 óra 30 perc körül egy futár érkezett futva az utászoktól, és jelentette, hogy az ellenség harckocsikkal támad. Röviddel ezután az ellenség már le is rohanta az utászokat és mintegy 10 páncélosa a magaslaton állt. A sötétség és az eső ellenére a századnak sikerült 4 ellenséges harckocsit kilőni és a támadást visszaverni. Az ellenség ezen a helyen nem ismételte meg többet a támadást. Éjfél körül egy futár kézbesítette az osztály parancsát a visszavonulásra és a Vironvay-tól délnyugatra való állásba menetelre, amely még ezen az éjszakán megtörtént.

Eredmény: 4 harckocsi
Veszteség: nincs
Végleges veszteség harckocsikban: 1
Egyéb veszteség: nincs

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

[144] Valószínűleg a 12. SS-páncélos-utászzászlóalj részei.

1944. augusztus 24.

12/I. SS-páncélososztály:

19. számú hadinapló-melléklet

12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, 1944. szept. 19.
12. SS-páncélosezred/4. [század]

Harctudósítás 1944. VIII. 24-ről

A század 4 bevethető harckocsival a parancs szerint állást létesített Vironvay-től délnyugatra. A századnak a Wehrmacht 2 Panzerkampfwagen V-ét és 2 Panzerkampfwagen IV-ét rendelték alá, amelyek ugyancsak állásban voltak.

Az ellenség nappal a korábban feladott Heudebouville települést szállta meg, és lassan tovább tapogatódzott.

A nap nyugalmasan és ellenséges támadás nélkül telt. Egy [harc]kocsink saját aknára futott és ezt követően egy ellenséges páncéltörő ágyú kilőtte.

22 óra körül parancsot adtak a visszavonulásra és a Szajnán való átkelésre, amely különös esemény nélkül zajlott le.

Eredmény: nincs[145]
Veszteség: 1 sebesült
Végleges veszteség Panzerkampfwagen V: 1
[Egyéb] veszteség: nincs

Pohl
hadnagy és megbízott századparancsnok

1944. augusztus 25.

12/I. SS-páncélososztály:
[Nincs bejegyzés.]

1944. augusztus 29.

12/I. SS-páncélososztály:
12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály Helyben, '44. 09. 10.
12/I. SS-páncélososztály

A „Berlin" páncéloscsoport harctudósítása a 25. [SS-] páncélgránátos-ezred „Milius" harccsoportja keretében

Az ezredhez '44. 08. 29-én újonnan irányított 7 Panzer V-öt aznap hiányos kezelőszemélyzettel alárendelték nekem az ezred körletében, Vervins-ben és azonnal bevetésre kellett kerülniük. A bevethetőség helyreállítása érdekében az 1. századból hét irányzólövészt, öt töltőlövészt és három rádióst kellett elvonnom.

'44. 08. 29-én 19 óra körül jelentkeztem eligazításra Milius Obersturmbannführer[146] parancsnoknál. A páncélosokat felosztották úgy, hogy 3 [harc]kocsit a 26/III. [SS-páncélgránátos-zászlóalj]hoz rendeltek, a fennmaradó 4 [harc]kocsit a 25/I. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] sávjában Montcornet-ben és körülötte lévő útvillák biztosítására vetették be. Ezzel

[145] A német 5. páncéloshadsereg hadinaplója szerint a „Mohnke" SS-harccsoport 1944. augusztus 20–24. között összesen 46 Sherman és egy Churchill harckocsit, 10 Universal-Carrier páncélozott szállító járművet és három páncéltörő ágyút semmisített meg. Ebből a harccsoportnak alárendelt 12/4. SS-páncélosszázad Pantherei 1944. augusztus 20–23. között 36 szövetséges páncélost lőttek ki.

[146] Karl-Heinz Milius SS-Obersturmbannführer a 25/III. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt, de ez idő szerint ő vezette a 25. SS-páncélgránátos-ezredre alapozott harccsoportot is.

szemben a [harc]kocsiknak a 26/III. [SS-páncélgránátos-zászlóalj]nál a Rozoy körüli utakat kellett biztosítaniuk. 08. 29-én az ellenségnek az egész szakaszon nem volt még jele.
Ellenséges jelenlét a rozoy-i szakaszon először csupán 08. 30-án a déli órákban. Az ellenség harckocsikkal és lövészpáncélosokkal dél felől a biztosítók felé tapogatózik. A későbbi órákban ellenséges jelenlét a jobboldali szakaszon is Montcornet-nál, ahol harckocsi-ékek Laon felől érkezve Montcornet felé nyomulnak, hogy elérjék Hirson-t.
Az ellenség éjszaka Montcornet-ban erősítést és tüzérséget vont előre. A harccsoportparancsnok parancsa értelmében a késő éjszakai órákban új biztosító állást létesítettünk a kedvező terepen a M[ontcornet]-től északra lévő magaslatokon. A harckocsik, mint beavatkozási tartalék, emögött középen állnak készen. 08. 30-án a délelőtti órákban előzetes tüzérségi előkészítés után megindult az előretörés Montcornet-tól keletre, Magny [-la Campagne] felé. Az azonnal idevont páncélosok a hullámos és patakkal átszelt terepen feltartóztatták az előretörést és fedezték a gránátosok visszavonulását. Itt egy Shermant és egy lövészpáncélost kilőttünk. Saját veszteség még a vadászbombázó-támadások ellenére sem volt. Egy harckocsi futóművét bombarepesz rongálta meg.
A hadosztály parancsára a harccsoport erősödő nyomás mellett visszavonult az újonnan előkészített felfogó állásba Plomionnál, a [La] Brune folyó szakaszán. A páncélosokat itt is a részben felrobbantott, részben csak lezárt Brune-átkelők biztosítására vetették be. A harckocsiknak sikerült megakadályozni a Brune gyors megközelítését és az azon való átkelést. Ám már az éjszaka folyamán jött a hadosztály parancsa a Buire – Hirson dél általános vonalig való visszavonulásra, mivel a harccsoportot a jobb arcvonalszakaszon, a fedezetlen szárnyon keresztül Vervins-en át megkerülték.

'44. 09. 01-jén a reggeli órákban a páncéloscsoport minden eleme elérte az újonnan meghatározott körzetet. Azonnal biztosítást létesítettünk, mivel az ellenség már az éjszakai visszavonulás során is erősen utánunk nyomult. Egy harckocsi biztosította a Vervins – Hirson főutat. Két másik [harc]kocsi a Buire-től délkeletre lévő nyílt terepet biztosította, egy további [harc]kocsi La Hérie-ben a híd előtt állt, hogy lezárja az átkelőt, amit robbanóanyag hiányában nem lehetett felrobbantani.
Ez idő alatt az „Olboeter" csoportnál[147] egy Panzerkampfwagen IV-et, amelyet 08. 30-án rendeltek nekem alá, valamint egy Panzerkampfwagen V-öt már kilőttek. A Panzerkampfwagen IV-et kedvező állásból, 25 m-ről lőtték ki, miután ez 3 Shermant 50 m-re engedett közel magához, és a döntő pillanatban a lövege töltésénél akadály lépett fel. A Panzerkampfwagen V-öt jelentős fölényben lévő erőkkel (harckocsikkal és lövészpáncélosokkal) vívott ütközetben lőtték ki, miután 2 Shermant maga is kilőtt. Mindkét kezelőszemélyzetet kimenekítették, egy halott (a Panzerkampfwagen IV rádiósa) hátrahagyásával. Az ellenséget, amely a délutáni órákban már benyomult Origny [en-Thiérache]-ba is, ellenlökéssel itt visszavetettük. Mivel a baloldali szakaszon az átkarolás veszélye fenyegetett, 2 Panzerkampfwagen V-nek Blank Untersturmführer vezetése alatt át kellett vennie a nyílt balszárny biztosítását Hirson keleti kijáratánál.
Egy újabb átkarolás és bekerítés elkerülése végett parancs érkezett, hogy létesítsünk új állásokat Trélon körzetében. Ezeket azonban még azon az éjszakán tovább helyeztük hátrafelé, Beaumont déli körzetébe. Ezzel a paranccsal a páncéloscsoportot a „Siebken" harccsoportnak[148] rendelték alá, amely Liessies-nél, a Helpe folyónál készített elő felvételi állásokat. Jelentéstétel után még az éjszaka bevezettek az állásba a 26/II. [SS-páncélgránátos-zászlólj] parancsnokánál és én magam hajnalban bevezethettem a páncélosokat állásaikba. Most két [harc]kocsi a dél és nyugat felől Liessies-be érkező utakat biztosította, a három fennmaradó [harc]kocsi, amely a harccsoport készenléti tartaléka volt és nyugat felé, Avesnelles irányából biztosított, Felléries-nél a harcálláspont közelében maradt.
Az ellenséget nem sikerült a nyitott jobbszárnyon feltartóztatni, így újabb átkarolás jött létre, amelyben a 26/5. [SS-páncélgránátos-század]-ot egy nekem alárendelt Tiger harckocsival

[147] A 26/III. SS-páncélgránátos-zászlóaljra alapozott harccsoport.

[148] Bernhard Siebken SS-Sturmbannführer a 26/II. SS-páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka volt.

együtt az ellenség bekerítette. Mivel az ellenség nyomása Felléries felé egyre erősebb lett, és fennállt a veszélye, hogy a 26/6. és 8. [SS-páncélgránátos-század]-ot is bekerítik, bevetettem a tartalék harckocsikat, hogy a századok visszavonulását fedezzék. Az éjszaka folyamán a századhoz két Panzerkampfwagen V-öt irányítottak a karbantartó osztagtól. Ezekben a harcokban 4 Shermant lőttünk ki, míg két saját Panzerkampfwagen V lövés miatt kiesett.
A végrehajtott visszavonulás után a harccsoportot visszavonták a 25. [SS-páncélgránátos-] ezred által előkészített állásokba, Phillippeville-től délre. Egy Panzerkampfwagen V-öt (Blank Untersturmführerét) sebességváltó-hiba miatt műhelybe kellett [vinni], úgy hogy már csak egy harckocsi volt bevethető. A „Olboeter" harccsoportnál maradt utolsó harckocsit, mivel ellenséges tűztől futómű- és a motortalálat következtében mozgásképtelenné vált, az elvontatására tett kísérletkor a Mons – Beaumont úton fel kellett robbantani, különben az utánunk nyomuló ellenség kezébe került volna.

'44. 09. 04-én 14 óra körül érkezett az újabb visszavonulási parancs Philippeville felé. A harmadik tüzelőállásba való behajtáskor, amikor az ellenség a településre három oldalról felzárkózott, Voigt Unterscharführer páncélosának előtéthajtása és sebességváltója meghibásodott, így mozgásképtelenné vált. Az ellenség azonnali közeledésekor a [harc]kocsit Milius Obersturmbannführer parancsára fel kellett robbantani. Ezután következett az azonnali parancs a Maas-ön át való visszavonulásra, mivel a 26/II. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] és a 26/I. [SS-páncélgránátos-zászlóalj] részei már bekerítésben voltak.
E harcok során [összesen] 7 saját végleges veszteség mellett 10 Shermant és egy lövészpáncélost lőttünk ki.

Berlin
SS-Hauptsturmführer

A 12/I. SS-páncélososztály teljesítménye Normandiában

A 12. SS-páncélosezred a normandiai harcokat 87 Panzer IV és 66 Panther harckocsival, valamint 12 Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélossal, illetve három Panzer IV alvázra épített önjáró 2 cm-es négycsövű légvédelmi gépágyúval kezdte meg. A harcok időszakában pótlásként kapott további 17 Panzer IV-et és 35 Panthert. Így az ezred állományában 1944. június 6. és augusztus 31. között 104 Panzer IV és 101 Panther, összesen 205 harckocsi fordult meg.

A fennmaradt dokumentumokban az alakulatnak, sajnos, korabeli, összesített, saját veszteségjelentése nem maradt fenn. A két osztály saját iratanyagából 65 Panther és 59 Panzer IV harckocsi végleges veszteség állapítható meg. A 12. SS-páncélosezred valódi végleges páncélos-vesztesége minden bizonnyal ennél is jelentősebb volt. 1944. szeptember 4-én a hadosztály parancsot kapott minden megmaradt – akár bevethető, akár 14 napon belül kijavítható – harckocsijának és vadászpáncélosának átadására más német alakulatoknak. Így az ezredet végül a harcokból kimenekített néhány páncélosától is megszabadították.

A 12. SS-páncélosezred normandiai páncélos-veszteségeinek zöme harci veszteség volt. A kezelők általi önmegsemmisítésre mindössze nyolc Panther és egy Panzer IV esetében van írásos bizonyíték. A harc közben elszenvedett veszteségek zömét a szövetséges páncéltörő ágyúk (köztük az önjáró páncéltörő ágyúnak minősülő páncélvadászok) és a tábori tüzérség lövegei okozták. Ezután következik a szövetséges harckocsik részaránya. A szövetségesek szinte zavartalan légi uralma ellenére a 12. SS-páncéloshadosztály esetében mindössze három Panther és egy Flak-Panzer 38(t) esetében valószínű, hogy szövetséges légitámadás (vadászbombázó-repülőgép) végezhetett velük.[149] Ehhez bizonyára hozzájárult a 12. SS-páncélosezred hatásos csapatlégvédelme is. Ugyanis az alakulat három légvédelmi szakaszának 2 cm-es önjáró gépágyúi a normandiai harcok alatt összesen 15 szövetséges repülőgépet lőttek le dokumentálhatóan.

A 12. SS-páncélosezred 1944. október elején, utólag összesítette a két osztály harckocsijai által Normandiában kilőtt szövetséges páncélozott harcjárművek[150] számát. Ez alapján az ezred a harcokban összesen 690 ilyen járművet lőtt ki, amelyből 601 harckocsi vagy páncélvadász volt. A két páncélososztály saját hadinaplója alapján azonban a Pantherek által 211, a Panzer IV-esek által pedig 183 (összesen 394) szövetséges páncélos kilövése látszik bizonyítottnak. A több mint 200 darabos különbség abból adódhat, hogy 1944 októberében már azokat a kilövéseket is az ezrednek tulajdoníthatták, amelyeket egyébként az ezrednek átmenetileg alárendelt többi német alakulat erői (például a 101. SS-nehézpáncélos-osztály Tigerei, a 3/1. páncélosszázad Pantherei, vagy éppen a 12/1. SS-páncélvadász-század Jagdpanzer IV-esei) küzdöttek le.

---

[149] A britek által 1944. június 6. és augusztus 7. között Normandiában megvizsgált 110 kezükre jutott német páncélos közül csak 10-et tett harcképtelenné repülőgép (hetet rakétalövedékkel, hármat gépágyú-tűzzel). Az 1944. augusztus 8-31. között végrehajtott elemzéskor újabb 223 zsákmányolt német páncélosból ismét csak 10-et intéztek el biztosan repülőgépek (hetet rakétalövedékkel, egyet gépágyútűzzel és kettőt bombával). Vö. *Thomas L. Jentz:* Die deutsche Panzertruppe. Band 2. Wölfersheim-Berstadt, 1999. (a továbbiakban: *Jentz* 1999.) 189., 193. o. Ezek alapján megállapítható, hogy a brit-kanadai szektorban a szövetséges repülőgépek a német páncélos-veszteségeknek alig hat százalékát okozták.

[150] Páncélozott harcjárműként jelentették a harckocsikat, páncélvadászokat, önjáró lövegeket, felderítő páncélgépkocsikat és a páncélozott szállító harcjárműveket.

A német páncéloscsapatok főszemlélője által kiadott folyóirat, a „Nachrichtenblatt der Panzertruppe" 1944. augusztusi számában így összegezték a normandiai páncélos-harcászat tapasztalatait:

„[...]

III. Harc

1. A terep a páncélosoknak nem kedvez, ezért a páncéloserők egyébként olyan eredményes összpontosított bevetésétől el kell térni. Ezért vesd be a páncélosokat páncélvadász-kommandókként vagy úgynevezett páncélos-osztagokként!

2. Ezek a páncélos-osztagok kevés páncélosból állnak és közvetlenül a frontvonal mögött találhatók. Feladatuk az azonnali ellenlökés és az áttört ellenséges páncélosok megsemmisítése.

3. A páncélos-osztagoknak szorosan együtt kell működniük a páncélgránátosokkal és gránátosokkal, és ezek igazítsák el őket!

4. A megvalósult szellős harcrend az ellenséget megfosztja a levegőből való megfigyelés lehetőségétől. A járművek felismerhetetlenségig való álczása óvja őket a levegőből való támadástól. A [harckocsi]parancsnokok és irányzólövészek előre megállapítják a célokat, és távolságvázlatokat készítenek.

5. A váltóállásokat előre elő kell készíteni a páncélosok számára úgy, hogy ezek akár lejtő mögötti állásokként is szolgálhassanak (fedezéket nyújtó védőállásként, amelyből az ellenség kis harctávolságból rajtaütésszerűen leküzdhető). Ezekből a lejtő mögötti állásokból az áttört ellenséges páncélosokat hatátosan oldalba is lehessen támadni.

6. Az ellenség közelharcra és oldaltámadásra való érzékenysége egy gyors ellenlökéssel kihasználandó, közvetlenül a főharcvonal menti tüzérségi tűz beszüntetése után.

7. Az ellenlökés megkezdése után a gránátosok védik a páncélosok szárnyait és közvetlenül velük együtt harcolnak.

Összefoglalás:

Minden csapatrész számára a legszigorúbb parancs a terep kihasználása, a rejtés, a beásás, a rádió- és távbeszélő forgalmazás biztonsági előírásainak szigorú betartása. A polgári személyeket folyamatosan meg kell akadályozni abban, hogy az ellenséget informálják.

A következő, már korábban megszerzett tapasztalatok megerősítést nyertek:

1. A saját páncélos-kezelők harci szelleme és kiképzése az ellenséges páncéloserők felett áll. Az ellenség fölénye csupán páncélosai mennyiségén alapul.

2. A brit gyalogság harci szelleme rossz. Emiatt eddig csak nagyon ritkán mutatkoztak brit páncélromboló osztagok.

3. Vastag páncélzatuk ellenére a Tigerek, az ellenséges légi fölény, a pontcélokra is jól vezetett tüzérségi tűz és a 9,2 cm-es légvédelmi/páncéltörő ágyú miatt arra kényszerülnek, hogy a könnyűharckocsi-századoknak előírt harcászati szabályokat kövessék (álcázás, terep kihasználása, rejtett állások)!"[151]

[151] Idézi: *Jentz* 1999. 189–190. o.

A nehéz normandiai terep és a szövetséges légi uralom miatt a 12. SS-páncélosezredet (akárcsak a legtöbb itt harcoló német páncélosezredet) ezred-kötelékben nem vetették be. Ugyanezen okok miatt a keleti arcvonalon kiválóan bevált (páncélososztályból, lövészpáncélosokkal felszerelt páncélgránátos-zászlóaljból, önjáró páncélos tüzérosztályból és lövészpáncélosokon mozgó páncélos-utászszázadból álló) páncélozott harccsoportok alkalmazása sem vezetett eredményre. Ezért a németek viszonylag gyorsan fel is hagytak vele.

A harckocsikat ezután (főleg század-kötelékben) a páncélgránátos-zászlóaljak támogatására vetették be. Így az SS-harckocsik legtöbbször mozgó páncélelhárító tartalékként keverdtek tűzharcba a támadó szövetséges harckocsikkal és páncélvadászokkal.

Jürgensen SS-Sturmbannführer, aki a 12/I. SS-páncélososztály normandiai harcokban való vezetéséért 1944. október 16-án megkapta a német Vaskereszt lovagkeresztjét (az osztály egyetlen katonájaként), 1944. augusztus elején az alábbi jelentést készítette osztálya Panther harckocsijainak addigi harci tapasztalatairól:[152]

„A 12/I. SS- (Panther) osztály az invázió 3. napja óta bevetésen van. Egész idő alatt egyre inkább megmutatkozott, hogy a páncélos harc Normandiában a bozótos és átszeldelt terepen teljesen más, mint nyílt terepen, vagy ahogy a páncélosok bevetésének egyáltalán végbe kell mennie. Normandia bozótos területén különösen a támadás kedvezőtlen. Az osztályszintű támadás a bozótos terep miatt nagyon nehéz, ha végrehajtása egyáltalában nem teljeséggel lehetetlen. A rohamlöveg-szerű, csoportos bevetés a legelőnyösebb alkalmazás, szoros együttműködésben a páncélgránátosokkal. Ehhez jó együttműködés és legalább a páncélgránátosok tisztjeinek és altisztjeinek jó páncélosszakismerete szükséges. Minden eddigi tapasztalat egyre inkább azt mutatta, hogy a gránátosok a páncélosok harcát nem értik meg. Egyszer lehetetlent kívánnak, máskor meg az előnyös alkalmazási lehetőségeket (tüzelőállásokat) sem használják ki.

A tüzérséggel való együttműködés kiváltképpen gyatra. Az egész alkalmazás alatt egyetlen egyszer sem valósult meg valamelyest is tűrhető együttműködés. Az okok elsősorban: a lassú, nem eléggé mozgékony, és mindenek előtt a nem elegendő, vagy meglévő, de nem helyesen kezelt híradóanyag. A korlátozott célú támadások újra és újra veszteségterhesen meghiúsultak, mert a tüzérség egyáltalán nem, vagy csak túl későn volt tűzkész és akkor is csak csepegtetve, szórványos tüzet lőtt.

Mindkét oldalnak rendelkeznie kell a fegyverek és működésük ismeretével és megérteniük azt. Minden esetben szükséges az alapos előkészítés. Inkább egy félórával később megindulni, alapos előkészítés (a gránátosok és a tüzérség harcának megbeszélése vagy eligazítása) után, mint felkészületlenül és csepegtetve támadni.

Az előnyök, amelyekkel a Panzer V (Panther) lövege vagy optikája révén rendelkezik, az inváziós arcvonal bozótos terepén a rövid lőtávolság és a kis látótávolság miatt nem érvényesülnek. Az ellenséges páncéltörő ágyúk és a harckocsik, amelyek a bozótosban és mélyedésekben, a települések szélén jól álcázva állnak, legtöbbször egyáltalán nem, vagy csak túl későn, igen kis távolságból észlelhetők: ezáltal az ellenséges páncéltörő ágyúknak és harckocsiknak egész könnyű a Panzer V-öt kilőni és harcképtelenné tenni (páncélosok, páncélgránátosok és a tüzérség szoros együttműködése).

[152] A jelentés a 12/I. SS-páncélososztály hadinaplójának 11. számú melléklete.

A Panzerkampfwagen V tisztán járműtechnikai, fegyverzettechnikai és gépészeti szempontból kiválóan bevált, jóllehet nagyon kevés és elégtelen műszaki kiszolgálást lehetett csak végrehajtani. Igen kedvezőtlenül hat az éjszaka izzó vagy lángoló kipufogó (befedése feltétlenül szükséges).

Az inváziós arcvonalon [vívott] harchoz a jelentős túlerőben lévő ellenséges tüzérség és a jelentős ellenséges harckocsi-alkalmazás miatt előnyösebb a saját páncélosokat elöl, a főharcvonalban és közvetlenül amögött, jól álcázva és rejtve bevetni, akár a páncélvadászokat.

Tartalékban álló páncélozott részekkel ellenlökéseket vezetni ismételten nem bizonyult célravezetőnek. Okok: áttekinthetetlen bozótos terep; túlerőben lévő ellenséges tüzérség; gyorsan előrevont, lesállásban, bozót és mélyedés mögött, települések szegélyén álló páncéltörő ágyúk és harckocsik, amelyek az ellenlökést közel engedik, és a páncélozott részeket közvetlen közelről lövik ki.

Az ellenséges harckocsik harcmódja: a nyílt terep elkerülése, völgyeken, mélyedéseken, szurdokokon keresztüli settenkedés; álcázott, jó tüzelőállások a települések szélén, a bozótban, lejtők mögött és a szárnyakon; tüzelés távolra, a köd jelentős alkalmazása."

A 12. SS-páncélosezred esetében mind a Panther, mind pedig a Panzer IV harckocsikkal felszerelt osztályok saját végleges páncélos-veszteségüknél három és félszer több szövetséges páncélos kilövését jelentették. Ezeket a veszteségeket a brit, kanadai és lengyel alakulatok hadinaplói döntő többségükben megerősítik. Ha egy kis ráhagyással igyekszünk pontos képet kapni az ezred harci hatékonyságáról a szövetséges csapatok nagyobb normandiai hadműveletei alatt, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy átlagosan minden véglegesen elveszített saját páncélosára (típustól függetlenül) átlagosan három szövetséges harckocsi vagy páncélvadász jutott. Ez az arány azonban az egyes szövetséges hadműveletek alatt ettől az átlagos értéktől jelentősen eltérhetett.[153]

Egy szövetséges elemzés szerint a német irányzólövészeknek átlagosan 1,63 páncélgránát-találat kellett ahhoz, hogy egy szövetséges Sherman harckocsit kilőjenek. A szövetségeseknek ugyanakkor ehhez egy Panther esetében 2,55 találat kellett, egy Tigerrel való összecsapás során pedig átlagosan 4,2. Egy másik jelentés szerint, ha egy Sherman vagy Cromwell harckocsit a páncéltörésre alkalmas német ágyúk 500 yardról (kb. 457 méterről), vagy ennél közelebbről vettek tűz alá, akkor a szövetséges páncélosok túlélési esélye minden hatodik másodpercben a felére csökkent.[154]

A Sherman harckocsik megsemmisülési aránya valóban igen magas volt. Egy brit vizsgálat megállapította, hogy 45 darab – 1944. június 6. és július 10. között kilőtt – Sherman harckocsijukból 37 égett ki (ebből 33 harcjármű páncélgránát-találat következtében). A brit 29. és 8. páncélosdandár együttesen elveszített 166 ilyen páncélosából 94 égett ki. Egy amerikai vizsgálat szerint a közvetlen irányzású ágyútűzzel kilőtt Sherman harckocsijaik 65 százaléka ugyancsak a tűz martalékává vált.[155]

---

[153] Lásd ehhez a 6. sz. táblázatot!

[154] *John Buckley:* British Armour in the Normandy Campaign. London–New York, 2004. (a továbbiakban: *Buckley* 2004.) 107. o.

[155] Uo. 127. o.

Érdekes módon a nehezen belátható – és ezért a páncélromboló harceljárásoknak különösen kedvező – normandiai terep ellenére a németek a szövetséges páncélos-veszteségnek mindössze 15 százalékát okozták közelharcban. Ezen belül a Panzerfaust és Panzerschreck által kilőtt szövetséges páncélosok aránya pedig a teljes veszteség alig hat százaléka volt. Ugyanakkor a normandiai szövetséges páncélos-veszteség mintegy felét német harckocsik, rohamlövegek és vadászpáncélosok okozták.[156]

Ez alól a 12. SS-páncéloshadosztály harckocsijai és vadászpáncélosai sem voltak kivételek, amelyek együttesen mintegy 500 szövetséges páncélost lőttek ki az 1944. évi normadiai harcokban.

E tény azonban nem változtat azon, hogy a 12. SS-páncéloshadosztályt – Panther harckocsikkal felszerelt páncélososztályával együtt – a szövetséges csapatok sok más német seregtesthez hasonlóan legyőzték Normandiában, és szinte teljesen szétverték.

[156] *Buckley* 2004. 123. o.

1. sz. táblázat
A 12. SS-páncélosezred harckocsi-állománya[157]

Időpont	*Bevethető Panther*	*Két héten belül javítható Panther*	*Két héten túl javítható Panhter*	*Összesen*	*Bevethető Panzer IV*	*Két héten belül javítható Panzer IV*	*Két héten túl javítható Panzer IV*	*Összesen*
1944. 06. 01.	48	2	6	56[158]	91	7	–	98
1944. 06. 16.	38			38	52			52
1944. 06. 17.	38			38	46			46
1944. 06. 18.	33			33	45			45
1944. 06. 20.	42			42	59			59
1944. 06. 22.	42			42	59			59
1944. 06. 23.	43			43	55			55
1944. 06. 24.	44			44	58			58
1944. 06. 26.	37[159]	27		64	60	12		72
1944. 06. 27.	24	16		40	32	22		54
1944. 07. 02.	24			24	32			
1944. 07. 04.	24			24	37			
1944. 07. 05.	28	30		58	30	24		54
1944. 07. 06.	28	10		38	32			32
1944. 07. 07.	39			39	40			40
1944. 07. 09.	18	24	5	47	10	27	5	42
1944. 07. 10.	18	24		42	19			19
1944. 07. 11.[160]	18	24		42	19	27		46
1944. 07. 16.	18			18	21			21
1944. 07. 23.	21			21	37			37
1944. 07. 24.	21			21	37			37
1944. 07. 25.	21			21	37			37

[157] *Zetterling* 2000. 360–361. o.

[158] Az osztálynak 1944. április 20-án 26 Panthere volt, május 31-ig további 30 ilyen harckocsi érkezett be. Lásd ehhez Vojenský Historický Archiv, Praha (Hadtörténelmi Levéltár, Prága) Tätigkeitsbericht des SS-Panzer-Regiments 12, 1. Januar–4. Juni 1944, valamint *Nevenkin* 2008. 905. o. 1944. június 10-ig beérkezett további 10 Panther harckocsi is.

[159] Aznap este már csak 17 Panther maradt bevethető állapotban. *Meyer* 1999. 198. o.

[160] *Meyer* 1999. 270. o.

Időpont	*Bevethető Panther*	*Két héten belül javítható Panther*	*Két héten túl javítható Panhter*	*Összesen*	*Bevethető Panzer IV*	*Két héten belül javítható Panzer IV*	*Két héten túl javítható Panzer IV*	*Összesen*
1944. 07. 27.	22			22	39			39
1944. 07. 28.	22	11		33	39	12		51
1944. 07. 29.	22	11		33	39	12		51
1944. 07. 30.	22	11		33	39	12		51
1944. 08. 01.[161]	22	15		37	39	15		54
1944. 08. 05.	9			9	37			37
1944. 08. 06.	9			9	37			37
1944. 08. 09.	5			5	10			10
1944. 08. 10.	9			9	18			18
1944. 08. 11.	7			7	17			17

2. sz. táblázat
A német 12/I. SS-páncélososztály Pantherei által kilőtt szövetséges harckocsik

Időpont	*1. század*	*2. század*	*3. század*	*4. század*	*Összesen*
1944. 06. 08.	–	–	–	1	1
1944. 06. 09.	–	3	1	1	5
1944. 06. 10.	–	1	1	–	2
1944. 06. 11.	1	1	–	16[162]	18
1944. 06. 15.	–	1	–	–	1
1944. 06. 25.	–	1	–	–	1
1944. 06. 26.	Nincs század szintű bontás				7
1944. 06. 27.	Nincs század szintű bontás				28[163]
1944. 06. 28.	–	–	–	6	6
1944. 06. 29.	2	1	–	3	7[164]
1944. 06. 30.	–	1	–	3	4
1944. 07. 04.	8	4	–	–	12
1944. 07. 05.	5	–	–	1	6
1944. 07. 08.	4	1	27	–	37[165]

[161] *Nevenkin* 2008. 917. o.

[162] Ebből hármat csak találat ért, de nem égtek ki.

[163] Ebből legalább kettőt a 2. század és ötöt a 4. század.

[164] Egy további harckocsit az osztálytörzs híradótisztjének páncélosa lőtt ki.

[165] A 37-ből öt szövetséges harckocsit a 12/I. SS-páncélososztály felderítőszakaszának Pantherei semmisítettek meg.

Időpont	*1. század*	*2. század*	*3. század*	*4. század*	*Összesen*
1944. 07. 09.	–	4	–	–	4
1944. 07. 11.	Nincs század szintű bontás				1
1944. 07. 20.	–	1	–	–	1
1944. 07. 22.	–	1	–	–	1
1944. 08. 03.	–	5	–	–	5
1944. 08. 05.	–	4	–	–	4
1944. 08. 07.	–	–	1	–	1
1944. 08. 08.	–	–	3	–	3
1944. 08. 09.	–	–	5	–	5
1944. 08. 14.	–	–	2	–	2
1944. 08. 15.	–	–	3	–	3
1944. 08. 17.	–	–	3	–	3
1944. 08. 20.	–	–	1	12	13
1944. 08. 22.	–	–	–	16	16
1944. 08. 23.	–	–	–	4	4
1944. 08. 30.	1	–	–	–	1
1944. 09. 01.	9	–	–	–	9
Összesen	30	29	47	63	211

3. sz. táblázat
A német 12/I. SS-páncélososztály végleges vesztesége Panther harckocsikban

Időpont	*A végleges veszteség oka*						
	Harckocsi	*Páncéltörő ágyú*	*Tüzérség*	*Vadász-bombázó-repülőgép*	*Önmeg-semmisítés*	*Ismeretlen*	*Összesen*
1944. 06. 07.	–	–	–	1[166]	–	–	1
1944. 06. 08.	–	3	–	–	–	–	3
1944. 06. 09.	–	6	–	–	–	–	6
1944. 06. 25.	–	1	–	–	–	1	2
1944. 06. 26.	–	2	–	–	–	3	5
1944. 06. 27.	–	–	–	–	–	3	3
1944. 06. 28.	–	–	–	–	–	1	1
1944. 07. 05.	–	1	–	–	–	1	2
1944. 07. 08.	–	5	2	–	–	2	9

[166] Ez nem Panther harckocsi, hanem egy Flak-Panzer 38(t) légvédelmi páncélos volt.

Időpont	*A végleges veszteség oka*						
	Harckocsi	*Páncéltörő ágyú*	*Tüzérség*	*Vadász-bombázó-repülőgép*	*Önmeg-semmisítés*	*Ismeretlen*	*Összesen*
1944. 07. 11.	–	2	1	–	–	–	3
1944. 08. 05.	1	–	–	–	–	–	1
1944. 08. 08.	1	1	–	–	1	–	3
1944. 08. 14.	–	–	–	–	2	1	3
1944. 08. 19.	–	–	–	–	–	1	1
1944. 08. 20.	1	–	–	3	3	–	7
1944. 08. 22.	–	–	2	–	–	4	6
1944. 08. 23.	1	–	–	–	–	–	1
1944. 08. 24.	–	1	–	–	–	–	1
1944. 09. 01.	1	–	–	–	1	4	6
1944. 09. 04.	–	–	–	–	1	–	1
Összesen	5	22	5	4	8	21	65

4. sz. táblázat
A 12/I. SS-páncélososztály élőerő-vesztesége, 1944. 06. 07–10. 31.[167]

Elesett			*Meghalt*			*Megsebesült*			*Eltűnt vagy fogoly*			*Összesen*
Tiszt	*Altiszt*	*Legénység*	*Tiszt*	*Altiszt*	*Legénység*	*Tiszt*	*Altiszt*	*Legénység*	*Tiszt*	*Altiszt*	*Legénység*	
11	12	60	–	2	3	16	75	242	3	16	141	581

5. sz. táblázat
A 12. SS-páncélosezred által a harcok alatt átvett harckocsi-pótlás[168]

Harckészség időpontja	*Felszerelt alakulat*	*Átvett új harckocsik száma*
1944. 07. 06.	12/3. SS-páncélosszázad	13 + 1 Panther[169]
1944. 07. 16.	12/7. SS-páncélosszázad	17 Panzer IV
1944. 08. 19.	12/4. SS-páncélosszázad	14 Panther
1944. 08. 29.	12/1. SS-páncélosszázad	7 Panther
Összesen		52 harckocsi

[167] *Meyer* 1999. 386. o.

[168] Az osztály saját hadinaplója alapján.

[169] Ebből csak 13 Panther volt új, amelyeket már 1944. június 7-én útnak indítottak a 12. SS-páncélosezred részére. A 14. harckocsi valószínűleg a 12/4. SS-páncélosszázad által aznap leadott „használt" páncélos lehetett.

6. sz. táblázat
A 12. SS-páncéloshadosztály páncélosainak hatékonysága a szövetséges hadműveletek bontásában

Szövetséges hadműveletek	*12/I. SS-páncélososztály*		*12/II. SS-páncélososztály*		*12. SS-páncélvadászosztály*	
	Kilőtt szövetséges páncélosok	*Saját végleges páncélos veszteség*	*Kilőtt szövetséges páncélosok*	*Saját végleges páncélos veszteség*	*Kilőtt szövetséges páncélosok*	*Saját végleges páncélos veszteség*
Hídfőharcok (1944. 06. 07–24.)	27	10	68	23	–	–
„Epsom" (1944. 06. 25–30.)	53	11	14	12	–	–
„Charnwood" és „Jupiter" (1944. 07. 08–11.)	42	12	78	8	–	–
„Goodwood" (1944. 07. 18–20.)	1	–	–	–	1	–
„Totalize" (1944. 08. 08–11.)	8	3	24	11	70	4
„Tractable" (1944. 08. 14–16.)	5	3	–	–	23	2
Összesen (1944. 06. 07–08.16.)	136	39	184	54	94	6

FELHÍVÁS

A *Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága* közzé teszi, hogy a

NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNETI BIZOTTSÁG 36. KONFERENCIÁJA

„INSURGENCY AND COUNTERINSURGENCY:
IRREGULAR WARFARE FROM 1800 TO THE PRESENT"

címmel

HOLLANDIÁBAN, AMSZTERDAMBAN

kerül megrendezése

2010. AUGUSZTUS 29 – SZEPTEMBER 3. KÖZÖTT.

OVERARCHING QUESTIONS

(Non-)military methods (methods of combat) developed and put into practice for both carrying out insurgencies and counteracting insurgencies; the effects of these methods.

GENERAL SUB-THEMES

The anatomy of insurgency

– Description and analysis of (aspects of) an insurgency: origin, objective, recruitment, organisation, combat method and course of the action.

How to defeat an insurgency

– Analysis of the methods developed in order to defeat an insurgency; – Intelligence in counterinsurgency; – Resettlement and counterinsurgency; – Special Forces in counterinsurgency; – Air power/helicopters and counterinsurgency.

The role of information and propaganda

– Information operations; – Media and film in insurgency and counterinsurgency.

The development of doctrine

– Critical analysis of doctrine and regulations developed by various countries in order to combat insurgencies in practice; – Concrete results; – Reality or window-dressing?

The biographical approach

– Leaders and commanders in insurgency and counterinsurgency.

Sources and methodology

– Analysis of the sources at the disposal of military historians when studying insurgency and counterinsurgency, and of the way in which those sources may be used.

Jelentkezni

a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságánál,
a Hadtörténeti Intézet titkárságán lehet
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4.)
az angol nyelvű, 20 percet meg nem haladó előadás
tartalmi összefoglalójával és tudományos életrajzzal.

További információk a www.cihm2010.nl honlapon.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

CSAPODY TAMÁS

GÁTFÖLDY EGON EZREDES VISSZAEMLÉKEZÉSE

Gátföldy Egon ezredes (vitéz Gátföldy Egon), a Hadtörténeti Könyvtár egykori vezetője (1941–1942), számos katonai szakcikk szerzője, a második világháború alatt 14 hónapig volt a munkaszolgálat felügyeletét ellátó befolyásos vezető. A Honvédelmi Minisztérium Munkaügyi Főcsoportfőnökségén belül működő, Horny Ernő vezérőrnagy által irányított, XI. Csoportfőnökség 43. osztályának volt a vezetője.

Gátföldy Egon itt közölt, összesen 35, számozott oldalas (A/4 méretű) visszaemlékezése egy tervezett előadássorozat leírt anyaga. Gátföldy Egon ugyanis 1946. január 6-án levélben fordult Gobbi Edéhez, aki a második világháború alatt századosi rangban, az I. hadtest parancsnokságán munkaszolgálatos zászlóalj-parancsnok volt. Ebben a kétoldalas levelében Gobbi Edétől, Gobbi Hilda színésznő édesapjától kért személyes találkozást annak érdekében, hogy a munkaszolgálatról tartandó előadássorozatának részleteit megbeszéljék.[1] Nem tudjuk, hogy végül is találkozott-e személyesen a nagy befolyással bíró, tekintélyes Gobbi Edével, megtartotta-e az előadássorozatot vagy egyáltalán tartott-e előadást ebben a témakörben. Az általa „összeállításnak" nevezett anyag azonban megmaradt Gobbi Hilda hagyatékában, ami halála után – az említett levéllel együtt –, a Budapesti Zsidó Múzeum és Levéltárba került.[2]

A feltehetően 1945 legvégén vagy 1946 legelején, Budapesten kelt, cím nélküli, „összeállítás" három részből áll. A törzsanyagot egy rövid bevezetést is magába foglaló, összesen 31 oldalas visszaemlékezés alkotja a munkaszolgálat szervezeti felépítéséről és működéséről. Ezt követi két, egyenként kétoldalas összeállítás „A munkaszolgálat szervezet felállítása"[3] és „Testi alkalmassági fokok"[4] címmel.

Gátföldy bevezetőjében maga írja összeállított anyagáról, hogy „csak általános képet adhat," és hogy „idevágó rendeletek" nem álltak rendelkezésére. Sajnos, látszik az összeállításon, hogy Gátföldy a megírás idejében nem rendelkezett megbízható dokumentumokkal valamint az adatok teljes körével, és hogy alapvetően saját memóriájára támaszkodva írta meg visszaemlékezését. Az összeállítása megírása óta eltelt mintegy 65 év távlatából, a téma azóta történt tudományos feldolgozásai alapján, a szerző számos megállapítása, adatközlése stb. pontatlannak bizonyult. Ennek ellenére forrásértékű az olvasmányosan megírt, itt először közölt összeállítás, amely összességében és a részkérdések tekintetében is fontos információkkal gazdagítja a munkaszolgálatos irodalmat. Izgalmas és fontos szakmai olvasmány, hogy a munkaszolgálat irányításának egyik fele-

[1] Budapesti Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: BZsML) XX–G 71.48.2.

[2] BZsML XX–G 71.48.1.

[3] BZsML XX–G 71.48.3.

[4] BZsML XX–G 71.48.4.

lős beosztású vezetője, közvetlenül a második világháborút követő időszakban hogyan látta a munkaszolgálat, a munkaszolgálatosok és saját helyzetét.

A bori munkaszolgálat témájának kutatása közben, a budapesti Zsidó Levéltárban fellelt „összeállítást" teljes terjedelemben, a helyesírási szabályok szerint javítva, egységes rövidítéseket alkalmazva és a hiányos részeket pontosan jelezve, de minden egyéb vonatkozásban szöveghűen, a gépelt kézirat tagolásának megfelelően közlöm.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a budapesti Zsidó Levéltár munkatársának, Toronyi Zsuzsa levéltárosnak a kutatásban és a kézirat megtalálásában nyújtott segítségéért.

GÁTFÖLDY EGON

Bevezetés

Előadásom csak általános képet adhat a nagy és szerteágazó tárgykörről, mégpedig az alábbi okoknál fogva:

1. A Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Honvéd Vezérkar főnöke, a hadtest- és hadosztályparancsnokságok idevágó rendeletei nem állnak rendelkezésemre. Ezeknek felkutatása rendkívül fontos lenne.

2. Magam összesen 14 hónapig voltam olyan beosztásban, ahol a munkaszolgálatos ügyekbe betekintést nyerhettem; akkor is a HM-ben. Ebben a háborúban csak Budapesten teljesítettem szolgálatot.

3. Nincs meg a munkaszolgálatos alakulatok nyilvántartása. Ezt utólag és mondhatni sysiphusi munkával össze lehet állítani, de teljesen megbízható adatokat itt sem lehet elérni, mert egyes alakulatoktól – helyesbítem: nem egy alakulattól egyetlenegy ember sem tért vissza!

4. Nem mulaszthatom el nyomatékosan rámutatni arra a tényre, hogy a határon túl és a hadműveleti területen bevezetett munkásalakulatok felett kizárólag a Honvéd Vezérkar főnöke rendelkezett és a neki alárendelt századokra vonatkozó rendeleteit csak ritkán küldte meg – tudomásul vétel céljából – a honvédelmi miniszternek.

Helyzet 1939. szeptember 1-jén

A második világháború kitörése idején még csak egy éve telt el annak, hogy Magyarország fegyverkezési egyenjogosultságát visszanyerte.

A fegyveres erő központi vezetése a honvédelmi miniszter, a Honvéd Vezérkar főnöke és a honvédség főparancsnoka kezében volt. Fellállítottak 3 hadseregparancsnokságot és kilenc hadtestet. A hadtest 3 gyalogdandárból és hadtest közvetlen alakulatokból, a dandár 1–2 gyalogezredből, 1 huszárszázadból és néhány ütegből állott. A csapatok úgy alakultak meg, hogy a meglévő gyalogezredek megikreződtek, vagyis minden meglévő ezred még egy ezredet állított fel, a tüzérütegekből pedig osztályok lettek. Megalakult még egy lovashadosztály és egy páncélos hadosztály.

A szervezést a HM és Vezérkar főnöke hajtották végre, az anyagi szükségleteket a Honvédelmi Minisztérium biztosította, a fegyelmi hatalom és a kiképzés vezetése, illetve irányítása a honvédség főparancsnokának a hatáskörébe tartozott.

A fegyveres erőt kiegészítették még:

a.) a légierők,

b.) a határvadász alakulatok,

c.) a folyamőrség, amelyből a csajkásezred és hadihajós alakulatok lettek,

d.) a levente intézmény, amely a katonai előképzést volt hivatott az ifjúságnak megadni, és

e.) a lövészegyesületek, Turáni vadászok stb., amelyek célja az utánképzés volt.

A csendőrség a belügyminiszternek tartozott a hatáskörébe, ennek összekötő közegei azonban ott voltak a HM-ben és a Vezérkari Főnökségnél. A csendőrség tábornokai a honvédség tábornoki karához tartoztak, a csendőrség felügyelőjét az államfő rendszerint a honvédség tábornokai közül nevezte ki.

Munkaszolgálat

1939. szeptember 1-jén a honvédségnél még nem voltak munkásalakulatok!
A főiskolások önkéntes munkaszolgálatát tudomásom szerint nem egyedül a HM irányította.

Zsidótörvény és a honvédség

Az 1939. év őszén megjelent zsidótörvény a második világháború kitörésekor a honvédségen belül már éreztette a hatását éspedig az alábbiakban, 1940-től kezdve:

a.) a nem kivételezettek nem lehettek tisztek,

b.) a zsidókat nem volt szabad irodákban és raktárakban foglalkoztatni,

c.) egyes bizalmas rendeletek, amelyeket a Honvéd Vezérkar főnöke adott ki, eltiltották a hivatásos tiszti kart a zsidókkal való barátkozástól. (A honvédség főparancsnokának hatásköre 1940. március 1-jén átment a vezérkar főnökének hatáskörébe.)

d.) ennek az lett a következménye, hogy az antiszemitizmus különösen a fiatal tisztikarban sok követőt talált.

Amikor 1940 nyarán Magyarország Románia ellen mozgósított és a keleti határon csapatait felvonultatta, a hadsereg kötelékében még nem voltak külön zsidó kötelékek.

Az Észak-Erdélybe és a Székelyföldre való bevonulás után kezdetét vette a magyar–román határövezet megerődítése. Tudomásom szerint az erődítési munkálatokon már részt vettek úgynevezett különleges, vagy büntetőszázadok. Megállapítandó lenne, hogy ezeket az alakulatokat milyen rendeletek alapján és ki állította fel. Tájékozásom szerint a Belügyminisztérium megfelelő osztálya megküldte a honvédelmi miniszternek a megbízhatatlanok névjegyzékét, illetőleg átadta azokat valamely, a HM által kijelölt, bevonulási központnak, vagy pótkeretnek, amely aztán felállította a büntetőszázadot.

Hasonlóan az erdélyi bevonuláshoz 1941 áprilisában a [kimaradt egy szó – Cs. T.] sőt még az 1941 nyarán Oroszország ellen megindult támadó hadjárat alatt a honvédség kötelékében nagy számmal harcoltak zsidó tisztek és honvédek is.

A munkaszolgálatos szervezet felállítása

1942-ben a honvédelmi miniszter elrendelte a zsidók sorozását és nyilvántartásba vételét. A bevonulási központoknál a zsold- és illetménykönyvecskékre rávezették a „Zs" bélyegzőt, a tart. tisztek, altisztek, tisztek elvesztették a rendfokozatukat és munkaszolgálatosok lettek, kevés kivétellel (többszöri kardos kitüntetés, nagy ezüst vitézségi érem és többszöri sebesülés, ellenforradalomban való részvétel voltak a kivételezettség előfeltételei).

A 18–42 éves munkaszolgálatra alkalmas zsidó férfiakat a közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljak, a 42–48 éveseket a bevonulási központok vették állományba és nyilvántartásba. Ilyen közérdekű msz. zalj. volt az alábbi:

I. Jászberény, pótkerete Budapest, Vilma kir.-né út,
II. Székesfehérvár,
III. Kőszeg,
IV. Mohács,
V. Hódmezővásárhely,
VI. Hajdúhadház,
VII. Miskolc,
VIII. Kassa,
IX. Vác,
X. [üresen hagyott hely – Cs. T.],

XI. Jolsva,
XII. Tasnád,
XIII. Bereck.

Bevonulási központ 49 volt, így Gödöllőn, Monoron, Nagykátán, Aszódon, Jászberényben, Szentendrén, stb.

A fiatalabb évfolyamokból a kmsz. századokat, a 42–48 évesekből a kis. musz. századokat állították fel.

A HM I. csoportfőnökség (Nagyőszy vezérőrnagy) és az ennek alárendelt 1/b. (Zachár vk. ezredes), 1/omo. osztály (Dobák vk. ezredes) dolgozták ki a vezérkar főnökével egyetértésben a musz. alakulatok szervezését tárgyaló rendeleteket, az ezekre vonatkozó megbeszélésekbe, illetve értekezletekbe bevonták a társminisztériumokat is, így a Belügyminisztériumot, Iparügyi Minisztériumot, a Kereskedelmi Minisztériumot (utóbbinak volt egy mozgósítási osztálya), a Földművelésügyi Minisztériumot stb.

Ugyanakkor felállították a közérdekű munkaszolgálat országos felügyelőségét is. A kmof. a HM-nek volt az egyik osztálya és az I. csoportfőnökséghez tartozott.

Általános számvetés szerint a fiatalabb zsidó évfolyamok 5000–5000, az idősebbek 3000–4000 főnyi musz.-t jelentettek, vagyis:

18–20 évesek 3×5000 = 15 000 fő,
22–42 évesek 21×4000 = 84 000 fő,
43–48 évesek 6×4000 = 24 000 fő
123 000–125 000 fő

A fiatalabb kmsz.-okat elvileg három évre, a kis. Musz.-okat három hónapra hívták be.

A zsidó musz. századok felállítását nyomon követte a szerb, ruszin, majd román munkásszázadok megszervezése és felállítása.

A németekkel történt megállapodás értelmében Magyarországnak ebben a háborúban 600 munkásszázaddal kellett részt vennie, vagyis a századok munkaszolgálatos létszámát 210–220 fővel számítva kb. 125 000–130 000 főnyi musz.-t kellett kiállítani.

Látni fogjuk, hogy Magyarország ennél sokkal nagyobb áldozatot hozott!

Musz. alakulatok alkalmazása

1942 tavaszán a magyar hadvezetőség megtette előkészületeit az oroszok elleni támadó hadműveleteken való részvételre.

Felvonultatta Jány vezérezredes parancsnoksága alatt a 2. hadsereget, amely a szombathelyi III., a miskolci VII. és a pécsi IV. hadtestekből állott; felállított ezenkívül úgynevezett megszálló csoportokat Ukrajnában és Galíciában.

A magyar harcoló csoportok 1500–2000 km-re távolodtak el az anyaország határaitól. Az óriási méretű hadtáp és hadműveleti terület megszervezése természetszerűleg hatalmas tömegű munkaerő biztosítását tette szükségessé. Hazánkból száz és száz musz.-század indult útba Ukrajnába mérhetetlen szenvedés közepette, hogy az igazi pokolt még csak azután ismerje meg!

Nincsenek adataim sem okmányaim arra, hogy voltak-e 1942-ben és milyen rendelkezések, amelyek a munkaszolgálatos századokkal való bánásmódot és azok alkalmazását szabályozták. Egy bizonyos, hogy a bánásmód és a századokkal szemben felállított követelmények nem voltak egyöntetűek és különböző tényezőktől függtek. Tisztán elméleti alapon leszögezhetjük, hogy ezek a tényezők az alábbiak voltak:

a.) a hadműveleti területen történt-e a bevetés, vagy az anyaországban?
b.) a hadműveleti területen a harcoló csapatok körletében kerültek-e alkalmazásra az arcvonal közelében, vagy hátrább, a hadtápterületen?
c.) a munka neme (erődítés, fakitermelés, bánya, vasút, útépítés, üzem stb.),
d.) az anyaországban a musz.-ok állandó lakóhelyükön teljesítettek-e szolgálatot, vagy állandó lakhelyüktől távol,
e.) a századparancsnok,

f.) a keret,
g.) a magasabb parancsnokok befolyása miként érvényesült;
h.) a magasabb parancsnokok és a központ miként gyakorolhatta rendelkezéseinek az ellenőrzését stb.

A keleti arcvonalon bevetett musz.-századok első nagyobb veszteségeiket 1942. augusztus–szeptemberében szenvedték el a Don mellett.

Az 1943. január 12-én megindult és általánosságban Voronyezsi áttörés néven ismert hatalmas orosz támadás nyomán a 2. magyar hadsereg a legsúlyosabb veszteségek közepette megkezdte visszavonulását. A veszteségekben első helyen szerepeltek a musz. századok. Egyes századok teljesen megsemmisültek, sok század 220 főnyi musz.-létszámából csak 10–15 fő maradt meg. A megfagyottak, elesettek eltűntek és fogságba esettek ezrein kívül sok ezer musz. esett áldozatul a kiütéses tífusznak, más ragályoknak és sok esetben az éhhalálnak.

Nem túlzok, ha azt állítom, hogy 1943. január–februárjában a keleti hadszíntéren 200 musz. századunk veszett el, ami kb. 45 000 ember!

Az akkori honvédelmi miniszter, Nagybaconi Nagy Vilmos vezérezredes attól a szándékától vezettetve, hogy a musz.-ok számára emberséges bánásmódot biztosítson, 1943. március 9-én 110.160/M.kmof. 1943. sz. alatt egy bánásmódi rendeletet adott ki a közérdekű, kisegítő és katonai musz. századokban szolgálatot teljesítő musz.-okkal való bánásmód tárgyában. A rendeletet nem tudtam megtalálni, ezért azt csak nagy vonásokban lehet ismertetnem.

A rendelet kimondja, hogy a musz.-ok a honvédség tagjai és rájuk ugyanazon határozványok érvényesek, mint amilyeneket a Szolgálati Szabályzat a honvédekre előír.

A fegyelem gyakorlása, megszilárdítása és fenntartása Szolgálati Szabályzat I. részében előírtak szerint történjék.

A musz.-okat elvileg alosztály kötelékben kell együtt tartani és alkalmazni.

A musz.-századok önálló alosztályok.

A munkaszolgálatra egészséges, testileg erre alkalmas embereket kell felhasználni. Alkalmatlanokat a felülvizsgálati bizottság elé kell állítani, előzetes kórházi lelet alapján. A rendelet kimondja, hogy a kórházi leleteknek a bevonulási központok, pótzászlóalj-parancsnokságok feltétlenül szerezzenek érvényt.

Az egészségügyi szolgálatot századonként egy musz.-orvos látja el. Az orvosi vizsgálatot naponta kell megtartani.

Napirend:ébresztő télen 6, nyáron 5 órakor, takarodó 21 órakor.

Munkateljesítmény

A rendelet kimondja, hogy a bedolgozó munkaszolgálatosoktól napi 8 óra munkateljesítményt kell megkövetelni, ez a teljesítmény 2–3 órával megnövelhető. Az új munkakörbe való bedolgozás idejét a rendelet négy hétben szabja meg.

Kimondja a rendelet, hogy reggel az ébresztő után tisztálkodásra, a reggeli elfogyasztására 1 óra, déli ebédszünetre szintén 1 óra, éjszakai pihenőre pedig legalább 8 óra jusson.

A munkahely a szálláskörlettől ne legyen 1 órás menetelésnél nagyobb távolságra!

Megjegyzés: Egyes munkaadók a rendeletet úgy magyarázták, hogy a napi 24 órából éjszakai pihenőre 8 óra, reggeli és ebédszünetre 2 óra, a munkahelyen és onnan a szálláskörletbe való menetre max. két óra esik le – összesen 12 óra, és ezért 12 órás munkát követeltek.

Anyagi intézkedések

A rendelet szellemében jó munkát csak egészséges, jó szállásokban elhelyezett munkaerőtől lehet kívánni, amelyről a parancsnok körültekintéssel gondoskodik.

Vallásgyakorlás

A vallásgyakorlást lehetővé kell tenni. A keresztény vallásúaknak legyen módjukban az istentiszteleten való részvételre, ugyanígy a zsidóknak. A rendelet kimondja, hogy a Hosszúnapon, a zsidó újév 1. és 2. napján és Húsvétkor a zsidók szolgálatmentességet élveznek.

Kimenő, szabadság

A musz. legénység kimenőjére és eltávozására ugyanazok a rendelkezések érvényesek, mint a honvédségnél.

Szabadságot – legfeljebb 14 napig terjedő időtartamra – az alosztály-parancsnok erre érdemeseknek engedélyezhet.

Szigorítás

A rendelet kimondotta, hogy musz.-oknál nem lehet több, mint havi 20 pengő zsebpénz; ezt az értékhatárt még 1943-ban 100 pengőre emelték fel.

Levél és postacsomagok küldését a rendelet engedélyezte. A megszorítás annyiból állott, hogy havonta egy musz. nem kaphatott 5 kg-nál súlyosabb csomagot.

A rendelet minden tekintetben biztosította az emberséges, emberekhez méltó bánásmódot. Betartását a HM az ún. létszám ellenőrző bizottság útján őriztette ellen, melynek Röder Jenő vörgy. volt az elnöke, aki közvetlenül a miniszternek volt alárendelve. Nevét ezer és ezer musz.-os és azok családja áldani fogja!

Sajnos a rendelet nem vonatkozhatott az anyaországon kívül bevetett alakulatokra. A vezérkar főnöke kiadott ugyan hasonló szellemű intézkedéseket, azokat ellen is őriztette néhány szervével, akik közül a legnagyobb dicséret illeti meg Tanító Béla vezérőrnagyot, a rendelet azonban mégsem hozta meg az óhajtott eredményt.

Az anyaországban, de különösen a hadműveleti területen kevés volt az orvos a musz. századoknál. A musz. orvosok (gyógyszerészek, mérnökök) nem a kmof., hanem a HM. 1. omo. osztály hatáskörébe tartoztak, ez az osztály pedig gyakran szükkeblűen gondoskodott a musz. századok ezirányú szükségleteiről, különösen a hadműveleti területen.

Hasonló volt a helyzet az egészségügyi anyag- és gyógyszerszükséglet biztosítása terén is, amely katasztrofális lett volna a HM és más szociális szervek segítsége nélkül.

A rendelet intézkedett arról is, hogy musz. századok igénybevételéért térítés fizetendő, és arról, hogy az igénybe vett musz. század elhelyezéséről és ellátásáról a munkaadó köteles gondoskodni. A munkaerő piacán 1943-ban már igen erős hiányok voltak, és különösen a hadiüzemek voltak azok, amelyek valósággal tülekedtek azért, hogy olcsó munkaerőhöz jussanak. 1943-ban a térítési díj még csak napi 2 pengő 80 fillér volt minden musz. után, amely összegből az étkezés árát a munkaadó levonta, ha az élelmezésről ő gondoskodott. A munkaadó ki is használta a munkaerőt, ami a bánásmódra természetszerűleg kihatással volt, mert beleszólt abba is, hogy a századok legénységének hány százaléka részesülhessen szabadságban, más szóval azt óhajtotta, hogy a századok lehetőleg teljes létszámmal vegyenek részt a munkában.

A bánásmódi rendeletek kiegészítő rendeletei

A HM 1943 tavaszán elrendelte, hogy abban az esetben, ha egy musz. a hadműveleti területen hősi halált halt, családjának egy tagja mentesüljön a katonai szolgálatteljesítés alól. A rendelet megkívánta a hősi halál tényének hivatalos okmánnyal való bizonyítását, ami csak ritkán volt lehetséges, és nem terjedt ki azokra, akik betegségnek, járványoknak, szerencsétlenségnek, megfagyásnak estek áldozatul. Végeredményben csak igen kevesen voltak azok, akik az említett rendeletnek hasznát vehették!

1943 szeptemberében a HM kmof. a vezérkar főnökének kívánságára oly rendeletet adott ki, amely a musz.-oknak eltiltotta a hálókocsi és az I.–II. kocsiosztályok használatát. A rendelet kiadását a vezérkar főnöke a hálókocsihelyek és a vasúti személykocsik hiánya miatt sürgette.

Ugyancsak 1943 őszén jelent meg a HM kmof.-nak néhány olyan rendelete, amelyek a rabbiképzést segítették elő, és amelyek 14 napos szabadságot engedélyeztek a zsidó egyházak alkalmazottainak és papjainak, kántorjainak a zsidó nagy ünnepek tartamára.

További események 1943-ban

A 2. hadsereg a Don mellett elveszett musz.-századok pótlására 1943 tavaszán 120 századot kért és kapott az anyaországi alakulatoktól. Ezt 1943 végén még 47 század követte, amelyeket a musz. zászlóaljak állítottak ki.

1943 júniusában a HM 3000 főnyi munkaerőt bocsátott a Todt szervezet rendelkezésére az észak-szerbiai bori rézbényában végzendő munkákhoz. A munkaerő kmsz. illetve kis musz. századból és egy különleges (büntető) századból állott, utóbbiakban a Jahova imádók szektájához tartozó és a hadbíróságok által elítélt emberek voltak. Ez a munkáscsoport 1943 júliusában érkezett le Borba, Balogh alezredes parancsnoksága alatt. Balogh alezredes szeptembertől kezdve, mintegy száz jegyzőkönyvet terjesztett fel a HM-hez azon sorozatosan megismétlődő bántalmazások miatt, amelyeket a német előmunkások és munkavezetők követtek el a zsidó musz.-okon, de panaszt tett a vízhiány és az elhelyezés hiányosságai miatt is. Jelentést tett arról is, hogy a Todt szervezet bori vezetőségével, illetve az egyik üzem vezetőivel súrlódásai voltak, amelyek következményeként a munkaerőt egy napra az illető üzemből kivonta.

1943. év október végén a HM erélyes átiratban figyelmeztette a Todt szervezet magyarországi megbízottját, Negel ezredest, hogy a bántalmazások és súrlódások megszüntetésére haladéktalanul történjék intézkedés, ellenkező esetben a HM kivonja munkaerőit Szerbiából. A HM röviddel ezután a közben megbetegedett Balogh alezredes helyett Marányi Ede alezredest nevezte ki a bori munkáscsoport parancsnokául, aki 1943 decemberében vette át a parancsnokságot. Elindulása előtt az akkori kmof. Horny ezredes behatóan oktatta ki Marányit, és figyelmeztette a bánásmódi rendelet határozványainak betartására.

A kmof. valóban szívvel-lélekkel igyekezett a bori munkáscsoport helyzetén segíteni, és december 1-én, mikor a HM XI. csoportfőnökségévé alakult át a 42–43., majd 44. osztályukkal, egy külön előadót jelölt ki a bori ügyekre, Bartha folyamőr-alezredes személyében.

A bori esetből látható, hogy dacára Nagy Vilmos honvédelmi miniszter és a kmof. legjobb szándékainak, a bánásmódi rendeletnek nem volt meg mindenütt a kívánt eredménye, de még az anyaországban sem.

Amikor 1943. szeptember 1-jén a kmof.-hoz kerültem, több súlyos panaszügyem kivizsgálása volt folyamatban, így a hajdúhadházai VI. kmsz. zászlóaljnál fordultak elő súlyos bántalmazási esetek, ezenkívül sok panasz jött az erdélyi erődítési csoportoknál és az erdélyi vasutakon dolgozó musz. századok részéről. A védtelen musz.-ok rovására sok visszaélés és kegyetlenkedés történt 1943 októberében a bácskai Felsőkabolnál erődítési munkákat vezető utász századparancsnok részéről.

A bánásmód rendelet határozványait sértette meg a nagykátai bevonulási központ parancsnoka és orvosa is, mert a musz.-oknak kiállított kórházi leleteket nem vették figyelembe, és „jan"-nak minősített embereket „mk"-nak, sőt „mn"-nek minősített és hadműveleti területre vagy erődítési munkákra induló musz. alakulatokhoz osztották be.

A HM kmof. minden esetben haladéktalanul utasította a területileg illetékes hadtestparancsnokságot az eset kivizsgálására, a szükséges intézkedések megtételére és jelentéstételre. Több ízben szükséges volt a hadtest-parancsnokságokat jelentéstételre sürgetni. Dicséretes és követendő példát adott a szegedi V. honv. hadtest parancsnoka, Platthy Pál altábornagy, akinek egy rendeletét a musz.-központnál találtam meg, és az alábbiakban ismertetem.

A M. kir. szegedi V. honvéd hadtestparancsnokság 21.600/223. sz. eln. I. 1943.
Közérdekű, kis. musz. századok alárendelésének szabályozása.
Újvidék, 1943. évi október hó 16-án.

Jövőbeni súrlódások elkerülése végett a kis. musz. századok alárendeltségét az alábbiakban szabályozom.

1.) közérdekű musz. századok önálló alosztály, amely belső adminisztratív ügyeket, illetőleg úgy anyagi, mint személyi tekintetben a szervezetszerűleg elöljáró kk. musz. zászlóaljnak van alárendelve.

2.) fegyelmi tekintetben a kk. musz. századokat annak a zászlóalj-parancsnoknak rendelem alá, kinek védőkörletében a századok műszaki munkálatokat végeznek. Ugyancsak a zászlóaljparancsnokok állapítják meg a honvédségi alakulatokéhoz hasonlóan a századok napi rendjét. Ezen belül az ébresztőtől öltözködés-, reggeli és reggeli csuklógyakorlatokra legalább egy óra biztosíttassék. A foglalkozás kezdete pedig a táborhelytől való elindulástól számíttassék. Déli pihenőül legalább egy óra biztosítassék és a foglalkozás a munkahelyen a sötétség beálltával érjen véget.

Felhívom a fegyelmi fenyítő hatalommal felruházottak figyelmét, hogy minden olyan fenyítést, mely a Szolg. Szab. I. Rész 656–658. pontjában foglaltakat, vagy a vonatkozó felsőbb rendeletekben előírtakat meghaladják, akár a végrehajtás módjában attól különböznek, hivatalos hatalommal való visszaélésnek minősítik, melyet sem a tiszti állás tekintélyével és becsületével összeegyeztethetőnek nem tartok és aszerint fogom elbírálni.

3.) kizárólagosan műszaki munkálatok szempontjából, azaz a műszaki munkálatoknál való felhasználásukat, illetőleg annak az utász zlj. pk.-nak rendelem alá, amely zászlóalj pk. szervezetszerű műszaki egységeivel a századok együtt dolgoznak. A zlj. pk.-ságok az irányítási és felhasználási jogukat a fent megjelölt műszaki alakulatok parancsnokain keresztül gyakorolhatják.

4.) állomásparancsnoki hatáskört illetőleg a századokat közvetlenül a szállás-csoportparancsnok alá rendelem, éspedig: Gombos, Vukovár 20/III. zlj. pk. Dunabökény, Palánka, Dunacséb 20. gy. epk., Begecs, Futare, Kabol 16. hv. zlj. pk., Titel 20/1 szd. pk. Súrlódások elkerülése végett a századok a honvédségi alakulatoktól a lehetőségig elkülönítve helyeztessenek el. Ezt a szállászcsoport pk.-ok szabályozzák.

Kapják: 13. gy. ho. pk., 13. gy. ho. gypk., 20. gy. e. pk., 20/I.,II.,III. zlj. pk.-ok, 16. ho. zlj. pk., V. n. zlj. pk., 55. n. zlj. pk., Titeli ápk., 701/14. kk. mn. szd. Begecs, 701/11. kk. mn. szd. és 701/12. kk. mu. szd. Alsókabal, 1053. román mu. szd. Titel, V. hdt. mü. pk., V. hdt. I.osztály

Plattyhy s.k. altábornagy

1943 november végén alakult meg a HM munkaügyi főcsoportfőnökség a Palace szállodában Hennyey Gusztáv altábornagy vezetésével. A főcsoportfőnökség az alábbiak szerint tagozódott:

vezérkari főnök:Vály vk. ezredes, egyben a 41. osztály vezetője
(munkaszolgálat elvi ügyei)

XI. csoportfőnök:Horny Ernő vezérőrnagy

42. osztály: Hibbey ezredes (közérdekű kisegítő, katonai musz. századok szervezése) 1944. januárjában alakult meg.

43. osztály: Gátföldy ezredes (közérdekű kis kat. musz. századok alkalmazása és irányítása. Személyi és panasz ügyek). 1943. XII. 1-én alakult meg.

44. osztály: Heinrich ezredes (musz. századok anyagi felszerelése) 1944. januárban állították fel).

XII. csoportfőnök: dr. Fábián Lajos vk. ezredes

45. osztály: Ács Ernő ezredes (honvédelmi munkaszolgálat).

46. osztály: Marton ezrede4s női munkaszolgálat vezetője.

Az új osztályok tevékenységét a csoportfőnökök feszesen irányították és ellenőrizték: az osztályvezetők önállósága erősen korlátozott volt.

Események 1943 őszén

A vezérkarfőnöke hozzájárult ahhoz, hogy a hadműveleti területen 12 hónapja és annál hosszabb ideje szolgálatot teljesítő musz.-okat a HM felváltsa. A váltásra kijelölt musz. századok egy része el is indult Ukrajnába, egy másik része sokáig menetkészen várta a szállításvezetőség irányítását. Az eredeti terv szerint a hosszú ideje hadműveleti területen lévő musz.-okat három turnusban kellett volna hazaszállítani, a harctéri események és gördülő anyag hiánya miatt a szállítás hónapokkal tolódott el.

1943 decemberében a XI. csoportfőnök többnapos értekezletet tartott a kmsz. zlj. parancsnokokkal Budapesten. Ennél az alkalomnál behatóan oktatta ki őket az ésszerűen növelhető munkateljesítményekről föld- és famunkálatoknál és különös gonddal ismertette előttük a bánásmódi rendelet határozmányait. A hadbíró a kirívóbb panaszügyekről és az ezekben hozott hadbírói ítéletekről tájékoztatta a résztvevőket.

Ugyancsak december havában történt az, hogy a honvédvezérkar főnöke Kárpátalja megerődítésének kiegészítése céljából, mintegy 25 századnyi munkaerőt követelt, amelynek 1944. január 20-ig kellett a helyszínre érkeznie. Az erődítési munkálatokra útba indítandó századokat többszöri értekezlet után személyesen jelölte ki az addig repülőtér-építkezésnél, vasút-építkezésnél, az iparban foglalkoztatott alakulatok közül.

A munkásszázadok ebben az időben hozzávetőlegesen – az alábbi táblázat szerinti helyeken voltak bevetve:

Hol	kmsz	kmsz (K)	kmsz (Zs)	román	ruszin	szerb	Klgs	Összesen
				kat. musz. szd.				
HM (2. r. oszt. stb.)		2	2					4
I. hadtest	6	1	1					8
II. hadtest	1		1					2
III. hadtest	3							3
IV. hadtest	3							3
V. hadtest	1	1						2
VI. hadtest	1	1						2
VII. hadtest	1		1					2
VIII. hadtest	3							3
IX. hadtest	2	1						3
Erődítési pkság		4	26					30
Kk.min. HM 7/k			20	5		5		30
Erdélyi vasútép.			10					10
Rep.téri építk.			40	10	22	13		85
Iparügy		2	15	80	5	10		112
F. Mm.				5	3	2		10
Esztergom–Hajmáskér	1		3					4
A hátorsz. összesen:	22	12	119	100	30	30		313
Hadműv. területen	10		120			5	7	142
Borban	3		12				1	16
Hadműv. ter. összesen:	13		132			5	8	158
Összesen:	35	12	251	100	30	35	8	471

Újból hangsúlyozom, hogy az adatok csak hozzávetőlegesek. A századok közt voltak olyanok is, amelyek létszáma az előírtnak az 50 százalékát sem érte el. A századok gazdászat-, közigazgatásilag és fegyelmi szempontból a területileg illetékes hadtest-parancsnokságnak voltak alárendelve.

Számozások: A közérdekű musz. századoké I–XIII., a számlálóban, 1–4. a nevezőben.

Ksm. századok: az I. hadtest által felállított ksm. szd-ok 101/1–;

a II. hdt.-éi 102/1;

a III. hdt.-éi 103/1;

stb. számozást kaptak.

A keresztény ksm. századok 701/1 számot kaptak, ha azokat az I. hdt. állította fel; 706/1 számot, ha a VI. hadtest állította fel, stb.

A szerb kat. musz. századok számozása 5001-el,

a ruszinoké 8001-el,

a románoké 9001-el kezdődött.

A különleges századok számozására nem találtam még adatokat.

Események 1944. év első negyedében

Az erődítési parancsnoksághoz Kárpátaljára kirendelt századok január folyamán beérkeztek munkahelyeikre. Elhelyezésük az orvos és egészségügyi anyag hiánya, de főként a bánásmód miatt

igen sok panasz futott be a HM-hez. A panaszok helyszínen való kivizsgálását a Hb. bevonásával a HM 43. osztály vezetője többször javasolta, felsőbb döntésre azonban a VIII. hadtest-parancsnokságot bízták meg ezzel.

A németek ellenállásán bukott meg a HM 43. osztályvezetőjének bori kiszállása után tett ama javaslata is, hogy a bori munkaerőt rövidebb 5–6 hónapos időközökben váltsák fel.

1944 január folyamán 10 úgynevezett szakmunkásszázad került felállításra.

A hadtestparancsnokságoknál a IV. (munkaügyi) osztály került felállításra az I. hadtestnél egy tábornok, a többieknél egy-egy ezredes vezetésével.

Feladatuk és ügykörük:

1944 február végén hadműveleti váltás céljaira 8 musz. századot kellett kijelölni. A hadműveleti területre ez alkalommal indultak első ízben k.kmu.századok. A századok legénységének kiválasztásával a HM a hadtest IV. osztályvezetőit bízta meg.

Márciusban a HM (1. b. osztály) újabb munkásszázadok felállítását rendelte el, nevezetesen:

magyar katonai munkásszázadét,
ruszin katonai munkásszázadét.

A német megszállás követő időszak

A március 19-ét követő napokban a németek vették át Budapest légvédelmét. A légvédelmi tüzelőállások és egyéb berendezések kiépítéséhez több hétre nagyobb mennyiségű munkaerőt igényeltek, részben a munkaszolgálatos alakulatokból, részben már a zsidó nagy tanács útján. A munkásszázadok egy része hosszú ideig maradt a németek rendelkezésére és az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy azok az alakulatok, amelyek a Reichswehr, illetve Wermacht kötelékében dolgoztak, nem részesültek rossz bánásmódban. Egyes német parancsnokok megengedték a musz.-oknak, hogy odahaza alhassanak, és ezek a HM 43. osztályától megfelelő igazolványokat kaptak.

A német megszállókkal egyidejűleg megérkeztek azonban az SS alakulatok. Ezeknek hírhedtté vált szerve a Sonderkommando SS (Gestapo) már április elején azzal a követeléssel lépett fel a HM-nél, hogy a zsidó közérdekű és kis musz.-okat koncentrációs táborokban helyezzék el szigorú őrizet mellett. A HM XI. csoport és 43. osztály ama ellenvetését, hogy ilyen koncentrációs táborok építése nehézségekbe ütközik, és hogy ez az intézkedés a termelő munkát teljesen megbénítja, a munkatervet pedig felborítja – mert lehetetlenség a vasút-építésnél, erődítésnél, ipari üzemekben dolgozó munkásokat táborokban elhelyezni és azután nagy távolságokra fekvő munkahelyeken alkalmazni –, a németek egyelőre tudomásul vették, de továbbra is kitartottak azok követelésük mellett, hogy zsidó musz.-ok csak őrség fedezete mellett közlekedhessenek: mert az egyedül és kíséret nélkül talált ilyen musz.-okat az SS összefogdossa! A HM április havában kénytelen volt a musz.-ok szabadságait beszüntetni és azok utazásait csak kerethonvéd kíséretében megengedni.

Április 3-án és 4-én élte át fővárosunk az első angolszász légitámadásokat. Már ezt megelőzően jelölt ki a HM olyan munkásszázadokat légómentési és helyreállító századokként, amelyeknek nagyobb ipari városokban és ipari gócpontokban kellett rendelkezésre állniok. A tervszerűen végrehajtott, sorozatos légitámadások okozta rombolások, az ezek következtében szükségessé vált romeltakarító, helyreállító és mentési munkálatok egyre nagyobb tömegek munkába állítását tették szükségessé, akkor, amikor a háború döntő szakaszába érkezett és ki kellett elégíteni a főverzéség, a németek, a hadiipar, a közellátás egyre erősebben fokozódó igényeit.

Az orosz haderő sikeres előnyomulása következtében a hadvezetőség egy másik hadsereg mozgósítását rendelte el, és egy tartalék hadsereget állított fel.

Ezeknek a mozgósított hadseregeknek munkaerő-szükséglete [kipontozott rész – Cs. T.] musz. század volt.

Ki kellett elégíteni a németek további követeléseit is, nevezetesen:

a.) A kosnai vasútvonal kibővítéséhez április, május havában a 20. musz. századot kellett odairányítani;

b.) A németek magyarországi repülőtereinek építéséhez századot kellett adni;

c.) A Szabadka–Újvidék vasútvonal és a bácskai vasúti hálózat teljesítő-képességének növeléséhez adtunk munkaerőket (üresen hagyott rész – Cs. T. századot);

d.) 1944 április végén a kormány hozzájárult ahhoz, hogy a németek németországi üzemeik részére Magyarországon toborozzanak munkásokat, és minthogy a toborzás csak kevés eredményt mutatott fel, májusban, mintegy 300 főnyi magyar munkást küldött ki a Bosch cég üzemeihez Stuttgartba és Szilézíába. A 300 főnyi munkaerőt magyar és román musz. századaiból önkéntes jelentkezők közül válogatta ki egy német bizottság.

e.) 1944. év tavaszán, mintegy 50 000 főnyi magyar lóápoló indult el Németországba. Részletek ismeretlenek, az intézkedés a HM XII. csoportfőnöksége útján történhetett.

f.) A németek úgynevezett „vadászprogramjukkal" igyekeztek az elvesztett légifölényüket visszaszerezni. Ebbe a tervbe tartozott könnyű, nagy gyorsaságú vadászgépek építése (azt hangoztatták, hogy minden lelőtt Liberator roncsaiból négy vadászgépet építenek!), repülőterek építése stb. Ide tartozott a ferihegyi repülőtér létesítése is.

A szükséges munkaerőt a HM-nek kellett biztosítania – a német igényléseket 24 órán belül kellett soronkívül, minden más igénylést megelőzően kielégíteni, ami sok súrlódásra vezetett a német közegek és a HM 43. osztály között!

Időközben rendkívül súlyos károk keletkeztek a székesfőváros ipartelepein, a Szabadkikötő olajtartályaiban, a dunai hajózás pedig majdnem teljesen megbénult a Duna elaknásítása miatt. A hadiüzemek egy része a kőbányai és budafoki barlangokba, illetve vidéki erdőségekbe települt át; az áttelepítéshez szükséges munkaerő egy részét megint csak a HM-nek kellett biztosítania, úgyhogy a székesfőváros, az iparügyi és Kkm., valamint az árvíz-veszedelemtől tartó FM igényléseinek kielégítése teljesen háttérbe szorult.

Amikor a kormány 1944. április 5-étől kezdődően a zsidóságot a meg-különböztető jelvény viselésére kötelezte, a HM kereken elutasította egyes belügyi szervek és a németek olyirányú kívánságait, hogy a kmsz. és kis musz.-ok is viseljék a sárga csillagot.

Az említett musz.-ok helyzete amúgy is állandóan rosszabbodott az 1943. évi állapotokhoz képest.

Szabadságra, eltávozásra nem mehettek, kimenőt csak elvétve kaptak, kitéve magukat annak, hogy a német biztonsági szervek az utcán elfogják őket; családjainak az összeköltözetés és deportálás réme fenyegette... –, eltekintve attól, hogy a kormányrendeletek nap-nap mellett jobban nehezítették meg a zsidóság életét, elvéve tőlük minden kereseti és munkalehetőséget. A HM 43. osztály vezetője május elején előterjesztést tett arra, hogy a munkakedv fokozása és ezáltal a teljesítmény növelése érdekében a munkaszolgálatosok családjait az összeköltöztetés és deportálás alól mentesíteni kell. Tekintettel a munkaerő-hiányra javaslatot tett arra is, hogy a zsidó musz.-ok létszámát 80 000 főről 150 000 főre emeljék fel. Ezt az utóbbi javaslatot azért is tette meg az osztályvezető, mert a deportálás a munkaszolgálatosokat nem érintette. Az osztályvezető javaslata megegyezett a XI. csoportfőnök, a munkaügyi főcsoportfőnök és Csatay honvédelmi miniszter felfogásával, a belügyi kormányzat és a Sonderkommandó SS azonban megbuktatta.

A németek nyomására a munkaügyi főcsoport 1944 pünkösdkor kénytelen volt az 1943. március 9-én kelt 110.160/eln.kmof. 1943. sz. bánásmódi rendeletet hatályon kívül helyezni, és a 42. osztály által kidolgozott 156.158/eln. 43.–44. sz. rendeletet életbe léptetni. Ezt a rendeletet 1944 őszén a kiürítés előkészületei közben szintén elégették, úgyhogy azt nem tudom szó szerinti szövegezésben ismertetni.

Lényege: a zsidó kmsz. és a kis musz.-ok a rendelet megjelenésének napjától kezdve hadifoglyoknak tekintendők. A munkaadók a századok elkülönített zárt elhelyezéséről és őriztetéséről gondoskodni tartoznak. A munkahelyen őr ügyel a musz.-okra, ugyancsak őrség vezeti őket a munkahelyre és vissza az elhelyezési körletbe. Hozzátartozók havonta 1–2 alkalommal meglátogathatják a musz.-okat, de csak az őr jelenlétében érintkezhetnek azokkal. Kimenő, eltávozás, szabadság kedvezményében nem részesülnek. Levél havonta egyszer küldhető, ezenkívül egy előnyomtatott válaszos levelezőlap – a századparancsnokság útján.

Csomagküldés elvileg tilos.

A musz.-oknál 100 pengőnél nagyobb összegű pénz nem lehet.

A rendelet kimondotta még, hogy anyagi intézkedések következnek.

Június 4-én, 5-én hirdetmény alapján tömegesen vonultak be zsidók munkaszolgálatra.

A Jászberény–Mizsepusztára bevonult musz.-ok közül jún. 9-én 3000 főnyi szállítmány indult el Borba az ottani magyar munkáscsoport megerősítése céljából.

Június 12/13-ra virradó éjjel Hatvan pályaudvarán csendőrség és SS katonák több mint 600 főnyi és szabályszerű okmányokkal felülvizsgálatra induló musz.-t fogott el. Hasonló eset történt Nagyváradon egy Erdélybe induló szállítmánnyal, amelyből 300 főt fogtak el. A HM utasította a területileg illetékes hadtest- és kerületi parancsnokságokat, hogy az elfogott musz.-ok szabadon bocsátását és állománytesteikhez való bevonultatását valósítsa meg, esetleges kiszállításukat pedig akadályozza meg. A nagyváradi csoport meg is menekült, a hatvani musz.-ok közül néhánynak sikerült hazaszöknie, kb. 600 főnek azonban nyoma veszett. Egyesek később hozzátartozóiknak „Am Waldsee" táborból küldtek üzenetet!

Június folyamán a musz. századok száma az alábbiakkal szaporodott meg:

kis musz. századok,
fakitermelő román kat. musz. századok és
szerb kat. musz. század került felállításra.

A romeltakarítási munkákon június második felétől kezdve a zsidó nagytanács útján a csillagos házakból kirendelt polgári munkaerő is részt vett zsidó mérnökök irányítása mellett. A romeltakarító szervezet vezetésével a HM XI. csoportfőnöke a 44. osztály vezetőjét, Heinrich János utászezredest bízta meg.

Ruhagyűjtő század felállítása

A kis musz. századok ruházati és felszerelési szükségleteit 1941 óta a hadviseltek bizottsága, a Szentkereszt és a Jópásztor Egyesület gyűjtés útján biztosította. Az akció és szervezet megmentése érdekében – az államvédelmi központ akkori vezetőjének Kuthy László vk. ezredes hozzájárulása után – a HM 43. osztály és ruhagyűjtő századot állított fel, mint HM közvetlen alakulatot. A század júliusban alakult meg 220 főnyi musz. létszámmal, ez a létszám odavezénylések miatt azonban állandóan növekedett.

Védett századok

A svéd, portugál, pápai stb. védlevelekkel ellátott musz.-okat július folyamán külön századokban vonták össze – ezen századok ügye a HN 42. osztály hatáskörébe tartozott.

Események Románia átpártolása után

1944 augusztus eleje óta az Erdélyben alkalmazott munkásszázadok helyzetéről a HM csak szórványosan és elkésetten kapott jelentéseket. A nyilvántartás az oroszok gyors előnyomulása következtében teljesen lehetetlenné vált.

Augusztus közepén Hennyei Gusztáv vezérezredes, a munkaügyi főcsoport addigi főnöke a külügyi tárcát vette át. Állását nem töltötték be, hatáskörét azonban fokozatosan a XII. csoport főnöke, dr. Fábián Lajos vk. ezredes vette át, dacára annak, hogy a XI. csoport főnöke Horny vezérőrnagy rendfokozatban és rangban jóval idősebb volt nála.

Augusztus végén az oroszok eredményes hadműveletei arra kényszerítették hadvezetőségünket, hogy a Tiszától keletre eső terület kiürítésére megtegye az előkészületeket. A Tisza keleti partján, mintegy tíz hídfőt létesített és arra utasította az erdélyi és tiszántúli katonai és polgári hatóságokat, hogy a harc és- és munkaképes férfiakat ezekbe a hídfőkbe irányítsák. A hadvezetőség abban reménykedett, hogy 150000 fővel növelheti munkaerejét. Az oroszok gyors előretörése azonban felborította ezt a tervet és az eredmény legfeljebb 10 000–15 000 főnyi, főleg magyar munkaszolgálatos volt.

Szeptember második felében az erdélyi kmsz. zászlóaljak pótkereteikkel a Dunántúlra települtek át. Előkészületek történtek a Honvédelmi Minisztériumnak a nyugati határvidékre való kihelyezésére is. Szeptember végén a HM, a Honvéd Vezérkar főnökével egyetértésében elrendelte a Borban dolgozó munkaszolgálatosoknak Szerbiából kivonását és Szentkirályszabadjára való irányítását. A bori magyar munkáscsoport több oszlopban és nem egyszerre indult meg hazafelé. A csoport parancsnoka tisztjeire bízta az oszlopok vezetését és hadbírójával már útvonalon tért haza. Az egyik oszlopot a bácsmegyei Kulánál egy SS hadosztály, melynek parancsnoka Grassy vezérőrnagy volt, támadta meg és többszáz főt végzett ki abból. A keretlegények, még Szerbiából való kivonulás alatt számos, a sorból kilépő musz.-t lőtt agyon. A bori munkáscsoportból mintegy két-

ezer főt Tito marsall csapatai szabadítottak fel – október végéig kb. 1500 fő érkezett Szentkirályszabadjára. A HM megindította az eljárást a musz. csoportparancsnok, Marányi alezredes ellen, ügyét azonban a Szálasi kormány félretette.

1944 október elején a HM 44. osztályát a 43. osztályba olvasztották be, a 43. osztálytól azonban a musz. alakulatok alkalmazása és irányítása a 42. osztály hatáskörébe ment át.

Október 16-án Beregfi vezérezredes lett a honvédelmi miniszter, a HM átszervezése folytán a XI. csoportfőnökség feloszlott és ügykörét dr. Fábián Lajos vk. ezredes vette át, [akit – Cs. T.] a HM október 18-i hatállyal október 21-én nyugdíjba helyezett; a 43. osztály a 42. osztályba olvadt be, – az október 18. utáni eseményekről már nem vagyok tájékozott.

A munkaszolgálatos szervezet felállítása

Megint csak rá kell mutatni arra a tényre, hogy a munkaszolgálatos alakulatokra vonatkozó rendeleteket más rendeletekkel együtt 1944 őszén felsőbb utasításra meg kellett semmisíteni és így kizárólag az utólag beszerzett adatokra tudok támaszkodni.

1940 nyarán amikor Magyarország Románia ellen mozgósított, a felvonuló hadseregek a lakosságot vették igénybe munkára. Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolása után erődítési munkálatok céljaira kb. 10 tábori munkásszázadot állított fel hat bevonulási központ a VIII. (nánai) és a VI. (debreceni) hadtest területéről. Ezekben a századokban főként zsidók voltak beosztva, zsidó tisztek parancsnoksága alatt; egyenruhát és rendfokozati jelvényeket viseltek, úgy a legénység, mint a tisztek.

1941-ben az előbb említett három hadtest (IX., VIII. és VI.) már kimondottan zsidó musz. századokat állít fel.

1942 júniusában hirdetmény útján elrendelték a 18–48 éves zsidók sorozását. Egy téves rendelet a sorozást kiterjesztette a 49–50 évesekre is. Már hatodik napja folyt a sorozás, amikor a rendeletet helyesbítették, a bevonulási központok nagy része ekkor már nem szerelte le a két idősebb évfolyamot.

Ugyanakkor elvették a zsidó tartalékos tisztektől az emléklapokat, megfosztották rendfokozataiktól, sőt még egyes emlékérmektől is. Kivételezett zsidó tisztek és tisztesek meg- [a mondat befejezetlen – Cs. T.].

Mi sem természetesebb, hogy tudni szeretnők, vajon kik voltak ezen rendeletnek illetve rendeleteknek a megtervezői.

Teljes tárgyilagossággal ismerve a központ eljárási módozatait, állíthatom, hogy az általános irányelveket minisztertanácson szögezték le, amelyen a honvédségtől valószínűleg a honvédelmi miniszteren, Bartha Károly vezérezredesen kívül Szombathelyi vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke, a Legfelső Honvédelmi Tanács titkára és néhány más vezető is részt vett. A részleteket az I. csoportfőnökség és az alábbi osztályok dolgozhatták ki: 1. a., 1. b., 1. omo., 8., 10., 15. és 16. osztályok a vezérkar főnöke szerveivel való egyetértésben.

Arra a kérdésre, vajon gyakoroltak-e a németek és milyen mértékben befolyást erre a rendkívül súlyos következményekkel járó intézkedésre és mennyiben tett eleget ily irányú kívánalmaiknak akkori kormányzatunk és hadvezetőségünk, objektivitással nem tudok válaszolni, egyénileg azonban egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a németek tettek ilyen lépéseket és itt készségesen honorálták azokat.

Testi alkalmassági fokok

A sorozásnál az orvos az alábbi osztályozásokat adta:

1. „ka" = katonai szolgálatra alkalmas.
2. „ks" = kisegítő szolgálatra alkalmas.
3. „mn" = nehéz munkaszolgálatra alkalmas.
4. „mk" = könnyű munkaszolgálatra alkalmas.
5. „jan" = jelenleg alkalmatlan.
6. „an" = alkalmatlan.

A hadműveleti területre elvileg csak „ka" osztályozású musz.-ok voltak küldhetők. Szükség esetén a musz. századhoz előírt létszám elérése céljából 12 „ks" osztályozású musz.-t lehetett be-

osztani, mint kocsist, szakácsot, anyagbeszerzőt és egészségügyi szolgálatost. A gyakorlatban, illetve valójában a bevonulási központok az általuk felállított és harctérre irányított musz. századokba sokkal több „ks" osztályozást kapott musz.-t osztottak be.

A „ks", „mn" és „mk" osztályozást kapott musz.-okat csak az ország területén volt szabad alkalmazni, ezek közül a „mk" jelzésűeket csak irodai szolgálatra lett volna szabad felhasználni.

A „jan" osztályozású musz.-okat 3 hónapra kellett szabadságolni és ennek elteltével újbóli felülvizsgálat elé állítani.

Az „an" jelzésűeken el kellett volna bocsátani.

1942-ben a bevonulási központok rögtönzött felülvizsgáló bizottságokat állítottak fel. Elnök a bev. központ parancsnoka volt, tagok: a honvédség képviseletében 1 főtiszt, a bevonulási központ részéről 1 tiszt, 2 orvos (ezek egyike a sorozó orvos volt). A bizottság a helyszínen felülvizsgálta a felülvizsgálatra utalt egyéneket, joga volt a „jan" és „an" osztályozást megadni, az ilyennek talált embereket elbocsátani; a leleteket utólagos jóváhagyás végett az illetékes hadtest-parancsnokságoknak kellett felterjeszteni.

Nem mindegyik hadtest-parancsnokság hagyta jóvá a felülvizsgáló bizottságok határozatait. A 20. bev. központ Pápán 1942 júniusában mintegy 760 főt talált „an"-nak és „jan"-nak, amit a III. hadtest-parancsnokság soknak talált és elrendelte ezeknek újbóli felülvizsgálatát Kőszegen a III. kmsz. zászlóajl-parancsnokságnál. Itt a 760 főből csak 34-et találtak alkalmatlannak, és nyomorék, sánta beteg emberek kerültek be a harctérre induló musz.-századokba!

Bánásmód

A zsidó munkaszolgálatosokkal való bánásmódot nem szabályozta egységes rendelet, ami sok visszaélést, kegyetlenkedést, embertelenséget tudott volna megakadályozni. Magasabb parancsnokok adtak ki bánásmódi rendeleteket, ezek közül a 2. hadsereg-parancsnokság (Jány Gusztáv vezérezredes) volt a legszigorúbb.

VITA

ZACHAR JÓZSEF

MI IS A HADTÖRTÉNELEM?

Gondolatok egy vita kapcsán

Az elmúlt közel egy esztendőben a történelemtudomány hazai művelői között számomra érthetetlen okokból ismét vita folyik abban a kérdésben, tudományági értelemben egyáltalán milyen besorolásúnak kell lennie a hadtörténelem-tudománynak. Jellemző módon a legújabb vitát kirobbantó történész, Laczkó Miklós, saját kutatási területét így fogalmazta meg: „XX. századi politika- és társadalomtörténet, művelődéstörténet."[1] A vitában hozzá csatlakozó György Péter esztéta, aki ugyancsak történelemtudományi egyetemi tanulmányokkal képzőművészeti főiskolai tanár,[2] az ő nézetét osztja.

A két megnyilatkozó alapvető állítása így szól: „a hadtörténelem az össztörténelmi összefüggésekből kiragadottan", illetve „a politikatörténetet mellőzve" művelt „katonatörténet". Ezzel mindketten egy-egy, saját nemzedékük előtti, „katonatörténetet" művelő elődjük nézetét visszhangozzák anélkül, hogy annak igazságát vizsgálták volna. Az első világháború utáni időben, annak tanulságai alapján ugyanis 1941-ben Timon Béla azt állította, „a hadtörténelem – a történelemtudománynak az az ága, amely a háborúval kapcsolatos tényezőket vizsgálja". A második világháborút követően pedig immár újabb tapasztalatokkal gazdagabban 1954-ben Borus József úgy vélte, „a hadtörténelem – a katonai-történelmi ismeretek összessége".[3]

Mai két kortársunk arra viszont még csak nem is keresi a választ, ha a „katonatörténet" valóban „a háborúval kapcsolatosan" vizsgálódik, és valóban „a katonai-történelmi ismeretek összessége", miért lenne általánosan igaz, hogy ez (és csupán ez) „az össztörténelmi összefüggésekből kiragadott", és mi igazolja, hogy ezt e diszciplína művelői általában valóban „a politikatörténetet mellőzve" teszik. Még tovább menve, ha igaz is lenne, hogy a hadtörténelem – „katonatörténet", ez miért elvetendő, ha van számos más részterületi tudományág (így a mai bírálókhoz is kötött társadalom-, politika-, művelődéstörténet) is a történelemtudományon belül. Azokkal szemben ez a „katonatörténet" mennyivel jobban szűkített, mennyivel inkább bezárkózó, mint a többi, sőt a történelemtudomány egészéből miért is éppen ez a kikülönítendő részterület?

Mindenesetre ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata nélkül már a 2005-ben a hadiesemények megismerhetőségével kapcsolatosan megrendezett tudományos eszmecserét követően e folyóirat hasábjain eleven vita folyt abban a kérdésben, mi is a hadtörténelem tárgya. Ebben már akkor is megszólaltam, és hangsúlyoztam, hogy a hadtörténetírás a történetírás szerves részét képezi, a hadtörténelem nem csupán csatatörténet, e tudomány (vagy tudományág?) művelése is indokolt és lehetséges.[4] Ez akkor válasz volt Gyáni Gábor, a saját szavaival nemcsak „társadalom- és várostörténettel", hanem „történelemelmélettel" is (ám hadtörténelemmel még érintőlegesen sem) foglalkozó kutatótárs szkeptikus hangvételű vitaindítójára.[5] Velem együtt, illetve engem követően más történelmi korszakok olyan jeles történészei is közreadták nézeteiket, akik munkásságuk során

[1] Ki kicsoda 2009. Budapest, 2008. 652. o.

[2] Uo. 412. o.

[3] Valamennyi idézet: *Pollmann Ferenc:* „Marcona" történelem: hadtörténelem határon innen és túl. *Korall,* 33. sz. (2008. november) 121. o.

[4] *Zachar József:* Csakis csatatörténet? Hadtörténelemről, hadtörténetírásról. ***Hadtörténelmi Közlemények,*** 2006. 1. sz. 157–164. o.

[5] Ki kicsoda 2009., i. m. 407. o.

(tőle eltérően) hadtörténelmi kérdéseket visszatérően tárgyaltak. Úgy tűnik, hiába érveltek (érveltünk) szóban, majd többszörösen visszatérően írásban a hadtörténelmi kérdések önálló, ám messze nem az általános történelmi összefüggésekből kiragadott feltárásának jogossága és főleg az akkor elvitatott lehetősége mellett.

A vita a múlt esztendőben váratlanul, ezúttal egy „társadalomtörténeti folyóirat" hasábjain, annak is hadtörténelmi dolgozatokat közreadó tematikus számának megjelenésével újólag kirobbant. Ebben éppen az alapvetően hadtörténelmi feltáró munkát végző, hozzám közel álló, egy-másfél évtizeddel fiatalabb kutatótársak szálltak vitába, no nem a kívülről érkező, téves felfogású nézetekkel, hanem egymással.[6] Az egyes legújabban közreadott eszmefuttatások mind a civil-, mind a katonakutatók körében további álláspontok megfogalmazását ösztönözték, újabb szakmai vitákat generáltak. Ezekben nemcsak a vagy katonai, vagy történészi felkészültségük alapján a hadügy múltjával foglalkozók nyilatkoztak meg, hanem az alapul szolgáló két szaktudomány más területein tevékenykedők is. Magam csupán a kezdetet jelentő, szakfolyóiratbeli éles eszmecsere kapcsán kívánok most megszólalni, egyúttal szigorúan tudományelméleti téren szeretnék maradni. Ezt tartom ugyanis alapvető kérdésnek.

Pollmann Ferenc már a vitaindító írásában használt szokatlan jelzővel egyértelműen kijelölte e vitatott szaktudomány (vagy csupán tudományág?) helyét, amikor jó érzékkel „marcona történelemnek" nevezte ezt. Az általunk (is) művelt történeti kutatás valóban a múlt marcona = martialis = Mars hadiistenhez tartozó, azaz hadi vonatkozásaival foglalkozik. Ez alapján már előzetesen le kell szögeznem, jogosan utasítja vissza a kezdő írás azt a nézetet, mintha „a hadtörténelem művelése a történettudomány peremére szorult" volna, mintha „a hadtörténet a háborúk története" lenne csupán, s így „a hadtörténetet a hadtudományhoz és nem a történelemtudományhoz" kellene sorolnunk.

Ennek az írásnak az olvastán – bár kutatótársam, tisztázatlanul hagyta, és a közbeszédhez hasonlóan maga is keverte a hadtörténelem és a hadtörténet fogalmat – még nem gondoltam, hogy ismét e vonatkozású tudományelméleti megfontolásaimat kellene megfogalmaznom, miként tettem ezt egy jó évtizeddel ezelőtt lefolytatott hasonló jellegű vita esetén. Akkor végül egyenesen önálló kismonográfia közreadásával foglaltam állást a rendvédelem-tudomány önállóságának létjogosultsága mellett.[7] E nézetet jog- és hadtudósok egyaránt vitatták (és vitatják), ennek, a felfogásom szerint (a hadtörténelemhez hasonlóan) sajátos köztes szaktudománynak a létét megkérdőjelezve.

Ezúttal Pollmann Ferenc írása keltett visszhangot, ehhez hozzászólva, egy-egy, önmagát levéltárosnak és hadtudósnak nevező, ám alapvetően hadtörténeti kérdéseket kutató társam igyekezett megcáfolni immár e másik köztes szaktudomány létlehetőségét. Míg ők ezt kétségbe vonták, a társadalomtörténet felőli indíttatással ugyancsak hadtörténeti vonatkozásokat kutató és írásával a vitát kirobbantó szerző viszontválaszában az ő állításaikkal szemben igyekezett eredeti állítását pontosítani. Ám a határozott érvelésű állásfoglalás az eredeti közlemény más kérdéseivel szemben háttérbe szorult, annak tisztázása, mi is végül a hadtörténelem, napjaink vitájából – az újabb írásbeli és szóban azóta is tovább folyó megszólalások ellenére – még mindig hiányzik.

Mivel a szűkebb szakterületünket illető vita közéleti hullámokat is keltett, úgy vélem, szükséges ismét megszólalnom, nem egy külső, hanem alapvetően éppen a saját tudományterületünket művelők által olvasott folyóiratban. Ugyanakkor nem az intézményi keretek, a tudományszervezési eljárások vitatott kérdéseiben kívánok állást foglalni, még kevésbé a vitázók közti személyes ütközések terén kívánok igazságot tenni. Csupán egyrészt néhány, saját pályámra vonatkozó adat felvillantásával a kérdéskör bonyolultságát szeretném jelezni, másrészt megkísérlem, hogy az érdemi szakmai eszmecsere érdekében kijelöljem a hadtörténelem általam helyesnek vélt tudományelméleti helyét.

Magam 1966-ban, lezárt egyetemi tanulmányaimat követően szereztem történelem–német nyelv és irodalom szakon középiskolai tanári oklevelet. Ezt megelőzően már elkészült „Friedrich Ferdinand Graf von Beust (1809–1886). Eine biographische Skizze" című, német nyelvű, életrajzjellegű (köztörténeti) szakdolgozatom, amellyel bemutatkoztam későbbi szakmám művelőinek.

[6] *Korall*, 33. sz. (2008. november) 120–128. o.; 35. sz. (2009. április) 170–189. o.

[7] *Zachar József:* Rendvédelem-tudomány? Rendvédelem-tudomány! Gondolatok egy új tudományág elméleti alapjairól, fogalmáról, rendszertani helyéről. *Rendvédelmi Füzetek,* 2002/28. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 2002.

1968-ban védtem meg „Az osztrák Verfassungspartei külpolitikája 1871–1879 a Neue Freie Presse tükrében" című, politika- (egyúttal diplomácia-, párt- és sajtó-) történeti jellegű bölcsészettudományi doktori értekezésemet. 1976-ra készült el „Az osztrák–német liberális mozgalom (Alkotmánypárt) és a politikai hatalom 1861–1881" című, párt- (egyben társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi kandidátusi értekezésem. 1993-ban nyújtottam be „Császári(-királyi) szolgálatban. Hadügy, hadsereg, magyarság 1683–1792" című had- (valamint társadalom- és politika-) történeti jellegű történelemtudományi doktori értekezésemet. 2001-ben védtem meg „A magyarországi Habsburg-hatalom kiterjesztése és megszilárdítása 1683–1792" című, köz- (egyúttal politika- és kapcsolat-) történeti jellegű habilitációs doktori téziseimet. Közben – folyamatosan és fokozatosan katonai mesterségbeli tudással is felvértezetten, végül ezredesi rangig eljutva – dolgoztam német népismeretet és hadtörténetet tanító katonai főiskolai oktatóként, hadtörténész tudományos kutatóként, hadtörténelmi folyóirat szerkesztőjeként, hadilevéltárosként, összintézményi hadtörténelmi, majd rendvédelem-történelmi tudományszervezőként, egy évtizede pedig a civil felsőoktatásban újkori magyar történelmet előadó egyetemi tanárként tevékenykedek. Párhuzamosan közreadtam 22 önálló kötetet, mintegy 260 tudományos és 240 népszerűsítő dolgozatot az egyetemes és a magyar történelem különböző korszakaival és területeivel kapcsolatosan. Kérdésem, kinek van joga beszűkíteni történész mivoltomat bármilyen e szaktudományon belüli korlátozó jelzővel, és az a történelemtudomány mely ágán belülre utasítana?

A fenti kevéssé fontos, csupán szemléltetésnek szánt bevezető sorokat követően áttérek a lényegi megközelítésre. Saját példámmal azt kívántam jelezni, a történelemtudományon belül a hadtörténettel (is) foglalkozó tudós (az e szaktudományon belüli más jellegű történetet kutató társaihoz hasonlóan) – egyszerűen történész. Hadtörténésszé korlátozása csakis egyes kutatási témájával kapcsolatosan annak szűkebb szakterületére utalásként, olyanformán lehetséges, mint a társadalomtörténész, párttörténész, egyháztörténész, művelődéstörténész, várostörténész stb. esetében. Ám a történelemtudomány különböző tudományágait művelők közül kiemelve, a hadtörténészt a jelző nélkül megnevezett történésszel szemben megkülönböztetni, különösen pedig (mint egyébként szokásos) szembeállítani, téves és visszautasítandó.

Valódi mondanivalóm kiindulópontjaként (és a fentiek jobb megértése céljából is) szabad legyen megismételnem 2002-ben már papírra vetett, de visszhang nélkül maradt ismeretelméleti megfogalmazásomat: „A tudomány a társadalmi tudatnak az a formája, amely a természeti, társadalmi és emberi valóságról a történelmi kialakulás folyamataira figyelemmel levő, azonos kutatói módszerek alkalmazásával rendszerezett, egységbe foglalt és általánosított ismeretegyüttest fog össze a felhalmozott adatok alapján, a fejlődési törvényeket felismerve, elméleti következtetéseket levonva. Ennek egy-egy szűkebb területe a szaktudomány, azon belül pedig a tudományág."[8]

E gondolatot immár folytatva, a tudományban elsődleges az ismeret, azaz a jelenség, a tény, a folyamat, a tendencia felismerése, és erre épül a vizsgálat, a megértés, a bemutatás, a magyarázat és a következtetés levonása. Mindez a történelemtudomány esetében csak az elmúlt időkre vonatkozóan történik, és ez határolja el a többi társadalmi-, emberi- és természeti irányultságú szaktudománytól. A helyzetet bonyolítja, hogy minden más szaktudomány által vizsgált jelenségcsoportnak ugyancsak van múltbeli vetülete, vagyis létezik az adott létező szaktudományban is történeti tudományág. (Nem egy-egy szaktudomány öntörténetére gondolok!) Ezúttal azonban másról van szó, a történelemtudomány önmaga – szaktudományként – összességében az emberi együttélés valamennyi jelenségcsoportjának múltjára vonatkozó teljes tudományos tevékenységet jelenti. Ugyanakkor a kutatás tárgyát képező múltbeli jelenségek mérhetetlen gazdagságúak, és így totalitásában az (állandóan gazdagodó) múlt egyénileg megismerhetetlen, áttekinthetetlen ismerettömegek tárháza. Még a szükségszerűen bizonyosan megismert, általánosnak felismert fejlemények is a múltban eltérő körülmények közt különböző módon jelentkezhettek. Ezért e szaktudomány művelőjének tevékenysége szükségszerűen egyes adott korszakokra, sőt azokon belül is egyes azonos jelenségek körére vagy adott területre korlátozódik. Minden más szaktudomány által művelt történelmi vonatkozású kutatás még inkább korlátozott, csupán a saját tudományterületi jelenségekre szűkített.

[8] *Zachar József:* Rendvédelem-tudomány? I. m. 5. o.

Másként megfogalmazva, a történelemtudományban bármely korra és bármely jelenségcsoportra vonatkozóan működő tudós – történész, míg bármely más szaktudomány által vizsgált jelenségek előzményeivel foglalkozó – az adott szakhoz kötötten – annak a szaktudománynak a történésze. Így az agártudomány egyik ágát műveli az agrártörténész, az építészettudományét az építésztörténész, a zenetudományét a zenetörténész, a nyelvtudományét a nyelvtörténész és ugyanígy – a hadtudományét a hadtörténész. Nem véletlen az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia osztálybesorolása szerint minden szaktudományi történész az adott szaktudomány szerinti osztályba sorolt, továbbá az adott szaktudományi jelzővel minősítették (az irodalomtudomány doktora, a műszaki tudomány kandidátusa, az orvostudomány doktora, a politikatudomány kandidátusa stb.), és teljesítményüket elismerve, ma is ennek megfelelően sorolják be (pld. a művelődéstudomány, a neveléstudomány, a filozófiatudomány, a jogtudomány és a hadtudomány doktora).

Máris adott minden hazai félreértés alapmotívuma. Korábban tisztáztuk, hogy a történelemtudományon belüli egyik tudományág a hadtörténet, most pedig az vált világossá, hogy a hadtudomány egyik tudományága ugyancsak a hadtörténet. E két szaktudomány által is lefedett azonos megnevezést viselő, de más irányból levezetett tudományág egymáshoz való vizsgálata ugyanúgy szükséges, mint a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz való viszonyuké.

Ezt megelőzően azonban, visszatérve az alapkérdéshez, azonnal jelentkezik egy újabb nehézség. Az emberi együttlét múltjára vonatkozó megismerésre a kollektív emlékezeten túl alapvetően tárgyi vagy/és írásos emlékek adnak lehetőséget, a múlt megidézésére ezek szolgálnak. Azonban mindkettő fennmaradása erősen bizonytalan, a teljesség soha el nem érhető, így maga az ismeretanyag is behatárolt, vagyis a felismerés legtöbb esetben bizonyára esetleges. A következő lépés: a múltra vonatkozó vizsgálat ugyancsak számos körülmény által befolyásolt, gondoljunk csak a koronként változó érdeklődésre, az adott általános tudás általi meghatározottságra. A további lépések még inkább torzíthatnak, a bemutatás az adott eszmeáramlat felfogásától függő, az elképzelt jövő képe által meghatározottan a jelenből visszavetített és így értelmezett. Különösen és alapvetően ez a helyzet a múlt megismerésénél hasznosított levélváltások, feljegyzések, naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, évkönyvek, krónikák, elbeszélő irodalmi alkotások esetében.

De nem mentes ettől a tudományos teljesítményként értelmezett elemző, összehasonlító, értékelő, következtető történeti irodalom sem, e közben is érvényesül a sajátos érdeklődési irányultság. Így a szaktudományos módszertan és fogalmi rendszer alkalmazása ellenére is torzulhat a bemutatott múlt valósága. Ez a jellemző még az állítólag a tényleges, valóságos és kétségtelen tényeket feltáró pozitivista történetírás esetében is, hiszen hiába elvárás, hogy a történész azt mutassa be, ami valójában történt. Ez a történésznek a múltra vonatkozó és az általa továbbadásra kerülő tudás közti tükröztető szerepe és ennek a szerepnek a saját személyisége általi meghatározottsága miatt eleve lehetetlen. Ugyanis a tényeket a feldolgozó a saját felhalmozott tudásának a birtokában és a saját értelmezésének megfelelően ábrázolja, ábrázolását pedig az ugyanazt a tényt másként értelmező tudós jogosan kétségbe vonja, kiegészíti, pontosítja. Ezen a tudósi összeütközésen átlépni, a múlt valóságát némi reménnyel hitelesen bemutatni csak úgy lehet, ha az egyes tényeket nem önmagukban, hanem összefüggési rendszerükben és érvényesülési folyamatukban, a kutatótársak által közzétett rokon ismereteket figyelembe véve ábrázolja a feldolgozó.

Ha ez általánosságban így van, mennyivel inkább még fokozottabban érvényesül az emberiség egész történelmén végighúzódó sajátos jelenség: a háború, azaz az embercsoportok hatalmi indíttatású, szervezett, fegyveres, létszámban és időbeli kiterjedésben jelentősebb összeütközéseinek történészi megidézése esetén. Hiszen nem felejthetjük azt a kiindulási pontot, miszerint az emberi műveltség e sajátos jelenségében, az egymásra támadás és e támadás elhárításának (előkészítési, végrehajtási és felszámolási) eseménysorozatában a használt anyagi eszközöknek, az együtt élő emberek társadalmi formáinak, továbbá a hatalmi és tulajdonviszonyoknak az egész bonyolult rendszere van jelen.

Mivel ez így van, én sem tudom elfogadni azt a legutóbb Pollmann Ferenc által idézett és vitatott felfogást, miszerint a hadtörténelem csupán a háborúk történetével (azaz a fegyveres harc lezajlásával) foglalkozó, a történelemtudomány perifériájára szorult szűk kutatási terület („katonatörténet") lenne. Hozzá hasonlóan még kevésbé látom helyénvalónak azt a felfogást, amely a hadtörténelmet pusztán a „had" jelző alapján a hadtudományok közé sorolja. Nem igazak ezek az állítások az elődöknek tekintettek nézete alapján sem, a múltra vonatkozóan „a háborúval kapcso-

latos tényezők vizsgálata" ugyanúgy nem egyoldalúan a hadtudományi besorolást indokolja, mint „a katonai-történelmi ismeretek összessége". Utóbbi már utal a katonain túl a történészi képzettséget feltételező szélesebb körű ismeretszerzés szükségességére, és ezzel mintegy jelzi a hadiesemények társadalomtörténeti beágyazottságát, társadalom-, politika-, természet-, technika-, művelődéstörténeti és egyéb kapcsolódásait.

Mielőtt saját álláspontomat felvázolom, vessünk egy pillantást a központban álló hadiesemények alapján az ezekkel foglalkozó hadtudomány fogalmi megközelítésére. Az ezirányú legújabb hazai alapmű azt közli, az elődök szerint a XIX. század elejéig ennek „tárgyát mindig a haderők, flották és ezek dolgai [sic!]" képezték. Az ennél pontosabb (a magyarra is sokáig hatást gyakorló) újkori német felfogás „olyan tudománynak tartja, amely mindazt összefoglalja, ami a háború vezetésének művészetére és történetére vonatkozik". A sokáig hangsúlyozott (és hazánkban is átvett) szovjet nézet szerint e tudományág tárgya „a háború katonai-stratégiai jellemzői", „a fegyveres erők felkészítése", „a fegyveres küzdelem törvényszerűségei, elvei, módjai [sic!]". Az angolszász és a francia felfogás korábban a hadtudományt a stratégiával azonosította, míg a legújabb nyugat-európai és amerikai felfogás szerint „a hadviseléssel, valamint a stratégia, a taktika és a logisztika elveivel foglalkozik".[9]

E szűk felfogásnál már 1838-ban tovább lépett a magyar Tanárky Sándor, aki akadémiai székfoglalójában leszögezte, hogy a hadtudomány „tárgya a fegyveres küzdelem". Utódai (már akkor szép magyar nyelven az idegen kifejezéseket kerülve) hozzátették, hogy e küzdelem „hadászatból és harcászatból áll, amelyek a tanulságokat a történelemből merítik".[10] Mindez összességében mégis azt jelenti, hogy az elterjedt hagyományos felfogás a hadtörténelmet csupán a fegyveres küzdelemre, azaz a hadászatra, hadműveletre és a harcászatra vonatkozó tudományos ismeretek múltbeli tárházának tekinti, azaz egyfajta példatár létre korlátozza. Más szavakkal, a jelen számára a múltból hasznosítható ismeretek iránti tudományos érdeklődés messze áll attól, hogy akár csak egy adott kor adott társadalmi viszonyai közt egymással szembekerülő hatalmak fegyveres küzdelmének a maga teljességében való megismerésére törekedne. A hadviselés (erős túlzással szokásosan hadművészetnek nevezett) tudományára leszűkített történeti kutatás azonban semmiképpen sem lehet azonos mindannak az egymásba fonódó számos múltbeli fejleménynek a feltárásával, amelyeket összességükben hadtörténelemnek nevezünk.

Jól érzékelik ezt a hadtudomány mai művelői is, akik immár erősen kiterjesztve a határokat, például a magyar tudományos közéletben ezt a meghatározást használják: „A hadtörténelem – a fegyveres erők szervezésének, kiképzésének, felkészítésének, a fegyveres küzdelem előkészítésének, megvívásának és biztosításának, valamint a katonai vezetés elméletének a története."[11] Ez bizony még mindig erősen a hadviseléshez, vagyis egyetlen társadalmi jelenséghez kötődő fogalomszűkítés. A hadtörténelem mai német felfogása ennél rövidebben megfogalmazva, lényegesen többet mond: „A hadtörténelem – a katonapolitika, a fegyveres erők, a háborúk, a hadművészet, a haditechnika és a hadigondolkodás története."[12] Más szavakkal, már ez a kiterjesztő megközelítés is azt jelzi, a hadtörténelem biztosan sokkal tágabb fogalom, mint amilyent a hadi műveletek történetével foglalkozó hadtudomány-történet vagy másként: hadművészet-történet lefed. Mindenesetre ezt, a társadalom-, politika-, technika-, sőt filozófia-történet felé való továbbvezetést is erősen megtévesztőnek érzem.

Az én felfogásomhoz jóval közelebb áll a mai osztrák tudományelméleti megközelítés: „A hadtörténelem – az általános történelemtudomány és az általános hadtudomány határterülete. Durván négy fő részre oszlik: 1) a hadi alapelvek, a hadelméletek, a vezetés és a szervezés története; 2) a fegyveres harcra való felkészítés és a véderő építésének története; 3) a haderő felszerelésének, felfegyverzésének, felkészítésének, kiképzésének, állomásoztatásának és ellátásának a története; 4) a hadi műveletek tervezésének, előkészítésének és vezetésének a története. A hadtörténelem a száraz csatatörténeten, a katonai vezetők harcászati, hadműveleti és hadászati elemzésein túl a civil kuta-

[9] *Szabó József* (főszerk.): Hadtudományi lexikon. Budapest, 1995. 477. o.

[10] Uo. 477. o.

[11] Uo. 478. o.

[12] Militärwissenschaftliches Institut (kiad.): Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte. Berlin, 1985. 547. o.

tóknak az általános, gazdaság-, politika-, társadalom- és művelődéstörténeti műveiig terjed. A hadtörténelem célja az, hogy a hadügy és a háború korról-korra változó formában jelentkező lényegét és elemeit megismerje."[13]

Ez a felfogás más szaktudományok (filozófia-, közgazdaság-, technika-, művelődéstudomány), felé vezető egyes szálak jelzése mellett alapvetően mégis a történelemtudomány és a hadtudomány közt jelöli ki a hadtörténelem-tudomány helyét. Tegyük hozzá, ami a továbbvezető irányokat illeti, napjainkban általánosan előtérbe került az egyik továbbvezető szál, a háborúk „kultúrtörténeti" jellegü vizsgálata, vagyis a művelődéstörténeti megközelítés. E tekintetben a háború jelenségét illetően az arcvonal hadi eseményeinek bemutatásán túllépve, főleg a hátországbeli életmód feltárása a hadtörténelem alapvető tárgya. (Az ezt meghatározó hadi események mellőzése mellett ezúttal még a háború művelődéstörténeti vonatkozásainak a bemutatása is elsikkad.) A múlt háborús vonatkozásainak tanulmányozása azonban még ennél is sokkal többet jelent, számos más irányú vonatkozása következtében további szaktudományokhoz elvezető, napjainkban is hasznosítható ismerettel gazdagíthatja egyetemes tudásunkat. Korunk kiemelkedő francia hadtörténelem-tudósa, André Corvisier „Tudomány, háború és hadművészet" címmel közreadott tanulmányában nem mulasztotta el ennek sorjáztatását sem.[14]

Visszatérve most már napjaink további vitakérdéséhez és az újabban megszólalt hazai kutatótársak nézeteihez, valamint abból kiindulva, hogy köztes szaktudomány jellegére tekintettel katonai végzettségü és történészi végzettségü tudósok egyaránt megnyilatkozhatnak hadtörténelmi témákban, csak igazat adhatok Markó György kiinduló állításának. E szerint „történészek alapvető katonai szakmai ismeretek hiányában nyilvánítanak véleményt", míg „a hadtörténészek nem alkalmazzák a társadalomtörténeti megközelítést".[15] Csupán annyi pontosítást tartok feltétlenül szükségesnek, ezúttal (miként már korábban tisztáztuk) nem a hadtörténész áll szemben a történésszel, mivel szaktudományunkban a polgári végzettségű történész is művelheti a hadtörténet tudományágát, míg a magát hadtörténészként meghatározó katonai végzettségű a kellő történelemtudományi ismeretek hiányában leginkább a hadtudomány-történet (a hadművészet-történet) terén működő hadtudós. Abban van igaza idézett kutatótársunknak, hogy a hadtörténelmet művelők közt a hivatásos katonai végzettségü és a civil történészi végzettségü egyaránt félkarú óriás, hacsak nem sajátította el az egyik mesterség birtokában a másik mesterség (a hadtörténet vagy a hadművészettörténet) alapvető ismereteit, jártasságait, készségeit is.

Ez, a felkészülésben megnyilatkozó alapvető különbség, eltérő tudományos ismeretanyag adja Csikány Tamás állításának a hátterét is, miszerint „különbség van az általánosságban művelt hadtörténelem és azon hadtörténelem között, amely a hadtudomány forrása és alapja".[16] Most jutottunk el a lényeghez. Az „általánosságban művelt hadtörténelem" a szaktudományként felfogott történelemtudomány egyik, helyesen hadtörténet-tudománynak nevezendő ága, míg „a hadtudomány forrását és alapját" jelentő „hadtörténelem" valójában nem más, mint a hadtudományhoz tartozó szaktudományos ág. Ezúttal már csak arra van szükség, hogy e kutatótársunknak a katonai szemléleten alapuló, korlátozott értelemben felfogott „hadtörténelem" kifejezését itt is kicseréljük, ezúttal a ténylegesen valós értelem szerinti „hadművészettörténet-tudomány" (vagy csupán pontosabb meghatározásként esetleg a valóban sokkal bonyolultabb „hadtudománytörténet-tudomány") fogalmával.

Mindenesetre a két szaktudomány (történelemtudomány és hadtudomány) erős kapcsolódása, azonos elemeknek mindkettőben való szükségszerű jelenléte azt indokolja, a hadtörténetet és a hadművészet-történetet, e két más irányból érkező tudományágat összekapcsoljuk. Ezzel együtt e kettőt átfogó fogalomként a hadtörténelemnek meg kell maradnia a teljes köztes szaktudomány megnevezésére, míg ez a fogalom és megnevezés a másik kettőnél, a különböző szaktudományhoz való tartozás, azon belüli elhelyezkedés alapján határozottan kerülendő.

---

[13] *Broucek, Peter – Peball, Kurt:* Geschichte der österreichischen Militärhistoriographie. Wien, 2000. 189. skk. o.

[14] *Corvisier, André:* La guerre. Essais historiques, Paris, 1995. 65–121. o.

[15] *Korall,* 35. sz. (2009. április) 176. o.

[16] Uo. 181. o.

Immár saját szavaimmal és nyomatékosan megfogalmazva, szerény véleményem szerint a történelemtudomány és a hadtudomány közt köztes átmeneti szaktudományt jelentő hadtörténelemtudományt művelheti a történész végzettségű, és ez esetben ő a köz- (gazdaság-, társadalom-, politika-, jog-, művelődés- stb.) történet felől közelíti meg a múltbeli hadügyi jelenséget. De művelheti a hadtörténelem-tudományt katonai végzettségű is (főleg, ha megfelelő gyakorlattal is felvértezett), de ő ez esetben a hadügy (hadseregszervezés, stratégiai, hadműveleti, harcászati esemény, fegyverzet, haditechnika, terepviszonyok stb.) felől vizsgál egy történelmi fejleményt. Míg a történész végzettségű a megfelelő katonai ismeretek nélkül nem képes a haditettek hiteles és valós értelmezésére, vagyis nem igazi hadművészet-történész, a katonai végzettségűnél alapvetően az adott fejlemény történelmi hátterének, körülményeinek megfelelő ismerete hiányában könnyű a félreértelmezés, vagyis ő pedig nem általánosítva hadtörténész. Mindkettőre bőséges példatárral rendelkezik mindegyik kutatótársam.

Ha ez általában igaz is, messze nem biztos, hogy érvényes például Markó György további megállapítása is: „történész és hadtörténész között az igazi határvonalat az állandó hadseregek megjelenésétől kell meghúznunk."[17] (Valójában ez a kormeghatározás csak a tekintetben igaz, hogy a hadszervezés és a háború története immár történelmi beágyazottságában került vizsgálat tárgyává.) Bizonyára nem rugaszkodom el a valóságtól, ha szembeszállva az e megkülönböztetést alkalmazó kétszeresen is sommás tévedéssel, az állandó hadseregeket megelőző korokat illetően is a hadtörténelem-tudományon belül ismét hangsúlyosan megkülönböztetem a hadtörténet művelőjét a hadművészet-történet művelőjétől.

Példaként a legkorábbi ismert szerzőkre visszatekintve, előbb a történelemtudományon belül párba állítom a történetírás atyjainak tekintett görögöknél a Kr. e. 484–425 közt élt halikarnaszszoszi Hérodotosznak a görög–perzsa háborúk mítoszokkal átszőtt, számos földrajzi és egyéb kitérővel megszakított leírását a Kr. e. 460–395 közt élt athéni Thuküdidésznek az Athén és Spárta közti peloponnészoszi háborúra vonatkozó, kortárs szemtanúk beszámolóira épített feldolgozásával, mint az azonosan a háborúkat megörökítő alkotásokat. Ezek ugyanakkor egyértelműen minden eltérő feldolgozási módszerük ellenére azonosan történelemtudományi és valóban semmiképpen sem hadtudományi megalapozottságúak, azaz egyik sem hadművészet-történeti, viszont előbbi köztörténeti, utóbbi hadtörténeti jellegű korai alkotás.

Ezzel szemben hadművészet-történeti jellegű első munkáknak azokat kell tekintenünk, amelyek korábbi háborús résztvevőktől származnak, és ezekben vagy hadi élményeiket hagyták ránk eleven leírásban, vagy pedig a hadviseléssel kapcsolatos gondolataikat örökítették meg. Ám ezek is messze az ókorig visszamenően követhetőek. A hadviselés művészetére vonatkozó első mű Kr. e. 360 körüli időből a görög Aineiasz, a hadigépekről szóló Kr. e. 200 körüli időből az ugyancsak görög Athenaiasz, a hadiesemények szakszerű leírása a római hadvezér, Gaius Julius Caesar (Kr. e. 100–44) vagy Titus Livius (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) nevével megörökítetten maradt meg az utókor számára.

A hadviselésre vonatkozóan a továbbiakban középkori traktátusok, udvari haditorna könyvek, lovagrendi kiképző és nevelő intelmek, az erődítésről, várvívásról, várvédelemről szóló kolostorbejegyzések és évkönyvek, valamint más írások bőséges ismeretanyagot őriztek meg. Még mindig messze az állandó hadseregek megjelenésének kora előtt, különösen a XVI. századtól kezdődően sorozatosan készültek, sőt jelentek meg olyan feldolgozások, amelyek alapvetően hadművészeti megközelítéssel tárgyalták a háborús eseményeket. Egy évszázaddal később már egyenesen hadtudományi és azon belül hadművészet-történeti jellegű művek is sorra születtek meg az egyes szaktudományok és tudományágak szétválásának jegyében.[18]

---

[17] *Korall,* 35. sz. (2009. április) 176. o.

[18] Ennek aprólékos, máig használható alapvető összegzése *Jähns, Max* háromkötetes életműve: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, München – Leipzig, 1889–1891. A magyar kezdeteket *Veszprémy László* foglalta össze: A hadtudomány megszületése Magyarországon. In: *Király Béla – Veszprémy László* (szerk.): A magyar hadtörténelem évszázadai, Budapest, 2003. 27–42. o. Fontos kiegészítésként l. még: *Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László*: Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. *Magyar Könyvszemle,* 1997/1. 33–57. o.

Fentiek alapján is immár egyértelmű, hogy ugyancsak határozottan tévesnek érzem másik kutatótársam, Csikány Tamás megközelítését is, ahogyan sommásan kijelenti: „a hadtörténelem – a hadtudomány része." Ennek igazolására idézi azt a dualizmuskori magyar megközelítést, miszerint „a hadtörténelem az, amely a tisztet a hadviselés, a hadművészet titkaiba a legbiztosabban bevezeti". További érve a két világháború közti magyar felfogás: „a hadtörténelem vizsgálatának tárgya mindenekelőtt a hadra kelt ember viselkedésének, döntéseinek vizsgálata [sic!]".[19] Bizony mindkét idézett állításban a „hadtörténelem" kifejezés egyértelműen a hadművészet-történetre cserélendő.

Az elődöknek ezen, általa idézett, a hadtörténelmet kutatandó példatárként való felfogásán ugyan e kutatótársunk túllép. Azonban maga is egybemossa a hadtörténelem és a hadművészet-történet fogalmát, amikor így zárja fejtegetését: „A tárgyalt tudomány körébe tartozik a béke és háború, a hadsereg és társadalom kapcsolatainak vizsgálata, a hadseregszervezés, -kiegészítés, -ellátás, -alkalmazás, a fegyver fejlődéstörténeti vizsgálata, ám alapvető a hadművészet, a háborúk és hadjáratok történetének, a katonai vezetők tevékenységének az elemzése". Majd még hozzáteszi: „sőt legújabban a csatatörténetkutatás is."[20] E felsorolásból bizony az elsőként említettek a hadtörténet vizsgálati köréhez tartoznak, míg a hadieseményekre vonatkozó továbbiak a hadművészet-történet részét képezik. Nem véletlen, hogy egykor az Egyesített Tisztiiskolán hadtörténetet tanítottunk, ma pedig a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a hadművészet-történettel ismerkednek a hallgatók.

A legújabb vitát írásával kiváltó Pollmann Ferenc tisztelettudó viszontválaszában nem erről a hadtörténelemmel kapcsolatos alapvető dilemmáról szól: a történelemtudomány vagy a hadtudomány körébe tartozik-e, esetleg – ahogyan magam határozottan állítom – e kettőhöz kapcsolódó köztes állapotú szaktudomány. Csupán szerényen leszögezi, „a hadtörténésznek szükséges hátteret jelentő katonai ismeretek nem csupán a tisztképzés során sajátíthatók el", ami persze igaz is. Az ugyancsak szükséges történészi tudással kapcsolatban már csak egy, halványan megfogalmazott kívánságra futotta: „a katonai hadtörténetírásnak több nyitottságot kellene mutatnia a társadalomtörténeti megközelítés irányában." Végül ismét elmulasztva a hadtörténelem, a hadtörténet és a hadművészet-történet szigorú megkülönböztetését, melynek hiánya minden félreértés alfája és ómegája, így zárja le viszontválaszát: „mivel szűkebb értelemben a hadtörténet a háborúk és a hadseregek története, a hadviselés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, annál inkább szükséges a sajátos katonai ismeret."[21] Ez a „szűkebb értelmű hadtörténet" az én nézetem szerint a hadművészet-történet.

Megismétlem: a saját szaktudományuk ágaként a hadtörténet és a hadművészet-történet együttesen alkotja a történelemtudományhoz és a hadtudományhoz azonosan kapcsolódó köztes szaktudományt, a hadtörténelem-tudományt.

A magam részéről befejezésként és összegzésként határozottan megfogalmazom: a történelemtudomány művelésére általában, a múltat köztörténetként felfogva, felkészíthet egy klasszikus egyetemi történelem szakos képzés. Az egyes részterületekkel való szaktudományos foglalkozás azonban ezen túlmenő ismereteket is feltételez, éppen azokat, amelyeknek múltbeli vizsgálatára a történész vállalkozni akar. Így például a gazdaságtörténeti vizsgálódás feltételezi a közgazdaságtudományi, a vallástörténeti a vallástudományi, a közigazgatás-történeti az államtudományi műveltséget. Ezért is működik a Magyar Tudományos Akadémián a könyvtörténeti, a sajtótörténeti vagy akár az élettudomány-történeti az I. (Nyelv- és irodalomtudományi), míg az agrártörténeti és faluszociológiai a IV. (Agrártudományi), az orvostörténeti az V. (Orvostudományi), az építészettörténeti a VI. (Műszaki tudományi), a jogtörténeti és a demográfiai bizottság (albizottság) a IX. (Gazdaság- és jogtudományi) osztályon belül.

Ezekhez az intézményesítetten működő és számos más tudományág történelmi vetületéhez hasonlóan a hadtörténelem-tudomány is feltételez szakirányú műveltséget, mégpedig két ága közül a hadtörténeti a hadtudományi alapvető, míg a hadművészet-történeti a hadtudományi alapos ismereteket. Más oldalról megközelítve, mivel az emberi társadalomban érvényesülő minden jelenség a

[19] *Korall,* 35. sz. (2009 április) 182. o.

[20] Uo. 182. o.

[21] Uo. 187. o.

történelemtudomány, illetve annak valamely ágának kutatási területe, ez nem lehet másként a hadtörténet-tudomány esetében sem, vagyis a történelemtudomány részét képezi. Ez alapos történelemtudományi ismeretek nélkül ugyancsak nem művelhető, de még a hadművészettörténet-tudomány is feltételezi az alapvető történelemtudományi ismereteket.

Nyomatékosan szeretném még egyszer kiemelni: Míg a hadtörténet-tudomány a történelemtudomány, addig a hadművészettörténet-tudomány a hadtudomány részét képezi. Ezért utóbbi helyénvalóan tartozik az MTA IX. osztály Hadtudományi Bizottsága irányítása alá, mindenesetre jogosan lenne elvárható, hogy ezen belül működjön egy hadművészet-történeti csoport. A hadtörténet-tudomány felügyeleti jogát viszont a II. osztály Történelemtudományi Bizottságának kell(ene) gyakorolnia, mint ahogyan majd másfél évtizeddel ezelőtt létre is hoztak azon belül egy azóta feledésbe merült hadtörténeti munkacsoportot. Mindenesetre a tudományos minősítés folyamatában (ahogyan negyvenöt éve közvetlen érintettként figyelemmel kísérhetem) a hadtörténelemtudomány területén az inkább hadtörténeti jellegű dolgozatok a II., míg az inkább hadművészettörténeti jellegűek a IX. osztályhoz kerülnek elbírálásra, bár néha rendkívül nehéz a domináló jelleg megítélése. (Éppen a közelmúltban közreműködésemmel az MTA doktora címre benyújtott, azonosan a Kossuth-szabadságharccal foglalkozó, de eltérő jellegű hadtörténelmi értekezését Hermann Róbert a II., míg Csikány Tamás a IX. osztálynál védte meg.)

Ezen az elkülönülésen túl az lenne a kívánatos, ha köztes szaktudomány jellegére tekintettel a hadtörténelem művelői mind történelemtudományi, mind hadtudományi műveltséggel egyaránt felvértezve és együttműködve dolgoznának, legyenek akár katona állományú, akár polgári alkalmazású tudományos kutatók, tevékenykedjenek akár honvédségi, akár civil intézményben. A tudományszervezésben tükröződve, ezt erősen elősegítené, ha a Magyar Tudományos Akadémián működhetne egy hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottság, miként az I. (Nyelv- és irodalomtudományi) osztály irányítása alatt működhet történelemtudósok bevonásával művelődéstörténeti, ókortudományi, orientalisztikai bizottság, vagy éppen a II. (Filozófiai és történettudományi [sic!]) osztályon belül létezik nyelvtudósok részvételével a bizantinológiai, irodalomtudósok közreműködésével a forráskiadási bizottság.

Ennek az újonnan létrehozandó interdiszciplináris bizottságnak azonban, minden vitát elkerülendő, nem egyik vagy másik (II. vagy IX.) osztályon belül kellene működnie, oda delegálva másik osztálybeli tagokat. Követendő példának azt a tudomány- és technikatörténeti komplex bizottságot tekintem, amelyet a II. (Filozófiai és történelemtudományi), a III. (Matematikatudományi), az V. (Orvostudományi), a VI. (Műszaki tudományi) és a VII. (Kémiatudományi) osztály közösen hozott létre és működtet, de egyes, más osztályokhoz tartozó tagjai is vannak. Ha valakinek kétsége lenne, hogy csupán két osztály is létrehozhatna ilyen osztályközi komplex bizottságot, akkor jelzem, hogy a létező Gyógyszerésztudományit az V. és VI. osztály működteti közösen, míg az Anyagtudományi és technológiait a VI. és a VII. osztály, és ez a sor folytatható lenne. Más szavakkal a II. és a IX. osztály, pontosabban előbbinek a történelemtudományi, míg utóbbinak a hadtudományi bizottsága ezt a hadtörténelem-tudományi interdiszciplináris bizottságot közösen képezhetné.

Ez azonban szükségszerűen együtt járna még egy tudományszervezési kiigazítással. Az MTA a nemzetközi tudományos szervezetek magyar nemzeti bizottságai között számon tartja a Comité International des Sciences Historiques tagjaként (a szakirányúakat összefogóan) nemcsak a Történelemtudományok Magyar Nemzeti Bizottságát, hanem még külön szervezetten a gazdaságtörténeti, az egyetemtörténeti, a rendigyűlés-történeti, sőt a latinamerika-történeti, az egyiptológus magyar nemzeti bizottságot is a II. osztályon belül. Ugyanakkor a Magyar Hadtörténészek (sic!) Nemzeti Bizottságát több évtizedes működése ellenére sem a II., sem a IX. osztálynál nem veszi figyelembe.

Pedig talán nem lenne haszontalan, ha az országos tudományos közélet figyelembe venné, hogy a Commission Internationale d'Histoire Militaire keretein belül a szokásosan évenként megrendezésre kerülő tudományos eszmecseréken és az általa ugyancsak évenként megjelentetett, szakirányultságú *Revue International d'Histoire Militaire* köteteiben rendszeresen jelen vannak a magyar hadtörténelem-tudomány képviselői. Bizonyára munkásságuk elismerését jelenti, hogy (itthon ugyan visszhangtalanul maradva, de) 1938–1943 közt Markó Árpád, 1995–2000 közt pedig jelen sorok szerény szerzője e nemzetközi bizottság elnökségében is tevékenykedhetett, és öreg-

bíthette magyar tudós társainak teljesítményét. Ennek érdekében itthon pedig ma is csendesen, a Honvédelmi Minisztérium által működtetett, sokfelé ágazóan sokirányú munkásságot végző hadtörténelmi intézmény bázisán (megtévesztő nevén: Hadtörténeti [sic!] Intézet és Múzeum) és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem közreműködésével, az elszórtan más kutató és oktató intézményekben működő tudóstársakat se feledve, Veszprémy László főtitkári tevékenységével irányítottan teszi a dolgát a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága.

A hadtörténelem-tudomány művelőinek (kutató és oktató hadtörténészek és hadművészet-történészek, hadilevéltárosok, hadimúzeológusok, haditérképészek, hadi irányultságú könyvtárosok, irattárosok, csatatérfeltárók, hadisírgondozók, hagyományőrzők, hadiszerkesztőségi munkatársak és mások) ez az egyetértésben végzett munkássága sokszorosan fontosabb, mint a hadtörténet és a hadművészet-történet szembeállítása, egyiknek a történelemtudománnyal, másiknak a hadtudománnyal való mesterséges szembefordítása. A katonai és civil intézményi elkülönülés, még kevésbé az egymás munkásságával szembeni értetlenségből fakadó személyeskedő vita egyenesen elfogadhatatlan. A szakmai érvelésű tudományos vita kibontakoztatása érdekében így felvetem, nem lenne-e célszerűbb, ha gazdag magyar nyelvünk kihasználásával a minket egybefogó szakirányú testületet a következőkben inkább Magyar Hadtörténelmi Nemzeti Bizottságnak neveznénk, esetleg gyengébbek kedvéért ezzel a bővítéssel: Magyar Hadtörténelmi (Hadtörténeti és Hadművészet-történeti) Nemzeti Bizottság.

SZEMLE

ADAM ZAMOYSKI

1812. NAPÓLEON VÉGZETES OROSZORSZÁGI HADJÁRATA

(Park Könyvkiadó, Budapest, 2008. 582 o.)

A kötet szerzője, Adam Zamoyski, régi lengyel nemesi család sarja. 1949. január 11-én született New Yorkban. Angliában nőtt fel, történészi végzettségét az oxfordi Queen's College-ban szerezte. Jelenleg Londonban él, s a Princes Czartoryski Alapítvány igazgatótanácsának elnöke. Kutatásai igen sokrétűek, s ennek megfelelően korábbi munkái főként a lengyel történelem különböző eseményeit dolgozzák fel. Az általam ismertetett kötet 2004-ben jelent meg először angol nyelven (1812. Napoleon's Fatal March on Moscow). Azóta számos nyelven számos kiadást élt már meg. A szerző ezt követően két másik könyvvel is előrukkolt, melyek közül az elsőt (Rites of Peace, The Fall of Napoleon & the Congress of Vienna) akár tekinthetjük jelen munka folytatásának is.

Napóleon oroszországi hadjáratának objektív vizsgálata mind az anyag terjedelmét, mind jelentőségét illetően olyan nehéz, hogy az már veszélyezteti a kérdés megértését, inkább annak elködösítését segíti elő. Ahogy azt a szerző könyvének bevezető jegyzeteiben le is írja, csupán Oroszországban több mint ötezer könyv és kétannyi cikk jelent meg a hadjáratról az azt követő száz évben. Ami pedig a politikát illeti, minden egyes rezsim, amely 1812 után akár Oroszországban, akár Franciaországban uralomra jutott, a maga szája íze szerint próbálta magyarázni e tragikus katonai vállalkozás okait, eseményeit és következményeit. Ugyancsak megpróbálták annak eredményeit és tanulságait saját érdekükben, a maguk önigazolására felhasználni. Az eseményekről szóló első beszámolót egy orosz vezérkari ezredes vetette papírra. Ez egyfajta politikai propagandairat volt, mely az orosz társadalom széles rétegeinek azon felfogását tükrözte, miszerint Sándor cár a hit és a haza védelmére mozgósította a hazafias orosz nemességet és a hűséges parasztságot. A beszámoló egyértelműen az európai ügyekben játszandó jövőbeni orosz vezető szerepet volt hivatott alátámasztani. Ezt követték az Oroszországot, mint az agresszió ártatlan áldozatát, s Kutuzovot, mint egyszerű, de bölcs, ízig-vérig orosz hőst bemutató leírások. 1839-ben jelent meg az orosz szakirodalomban a hadjárat terminológiájaként a „honvédő háború" kifejezés. A XIX. századi orosz munkákat jórészt az a nézet határozta meg, hogy a cár és a Mindenható tiporta el a gonoszt megtestesítő Napóleont. Így félresöpörték a francia fél azon állítását, hogy az orosz tél, s nem az oroszok győzték le őket. Tolsztoj vetette el elsőként az indokolatlan francia agresszió nézetét a Háború és békében: számára egyértelmű volt, hogy Napóleon oroszországi hadjárata a Franciaország és Oroszország között az európai vezető szerepért vívott harc részét képezte. Mindazonáltal Tolsztoj felismerését jó ideig meg sem említették a témával foglalkozó orosz történészek. Csak az első világháború előestéjén – a szívélyesebbé váló francia-orosz viszony következtében – jelentek meg olyan munkák a témáról orosz szerzők tollából, melyek kritikusabb hangnemet ütöttek meg, s rámutattak Tolsztoj felismeréseire, valamint Oroszország alkotmányos és társadalomszerkezeti fogyatékosságaira. A hadjárat konkrét vonatkozásairól – harci cselekmények, hadászati melléfogások, társadalmi reakciók, stb. – publikált tanulmányok egyre inkább igazolták és megerősítették a franciák vélekedését, hogy a végkimenetelért jórészt az ellátás és az időjárás volt a felelős. A cári rendszert felváltó szovjet uralom első két évtizedében elvetették a régi kegyeletteljes magatartást, és hangsúlyozták, hogy a cári állam igenis hajlott arra, hogy határain túlra is terjeszkedjen. Erőteljes kritikával illették Kutuzovot és az orosz tisztikart, valamint megkérdőjelezték a hazafias orosz parasztság mítoszát. Napóleon vereségében – mint döntő tényezőt – az időjárás

szerepét emelték ki. E felfogás Sztálin 1934. május 16-i határozata következtében – melyben a történelem tanulmányozásának új megközelítését javasolta – módosult. Ettől kezdve újra „honvédő háborúnak" nevezték, és a hazaszerető orosz nép diadalaként jelenítették meg az 1812-es eseményeket. A francia létszámadatokat módszeresen felnagyították, az oroszokét lefaragták, a pompakedvelő Kutuzov hercegből a cári rezsimmel szemben ellenséges parasztvezért kreáltak, akinek minden egyes baklövését zseniális és briliáns cselvetésnek, hadvezetési sakkhúzásnak titulálták. Ennek a nézetnek külön jelentőséget adott Hitler Szovjetunió elleni támadása. Az „1812-es honvédő háborút" a „Nagy Honvédő Háború" kosztümös főpróbájaként tüntették fel, amely hatalmas propagandaanyag-forrást biztosított a németek elleni harchoz.

A Szovjetunió 1991-es bukásával változott a helyzet: az orosz történészek azon új nemzedékének tagjai előtt, akik késztetést és kedvet éreztek az 1812-es események objektív vizsgálatára, megnyílt a lehetőség, hogy pártatlan és szakszerű történelmi szintézist alakítsanak ki. Ennek megvalósítása azonban kétségkívül időigényes vállalkozás.

A francia történészek, ha nem is ennyire erőteljesen, de szintén az aktuális politikai hatalom nyomása alatt közelítettek Napóleon oroszországi hadjáratának témájához. A Bourbon-restauráció időszaka alatt eleve ellenséges Napóleon-szemlélet érvényesült a francia történetírásban, amely minden rosszért az ördögi Bonapartét tette felelőssé. A későbbiekben mértéktartóbb és reálisabb irányzat határozta meg a francia történetírás Napóleon-képét, melynek egyik áramlata romantikus és legendás képet festett a császárról. A francia történetírók zöme az orosz katona nagyra értékelésével, valamint a kegyetlen orosz időjárás drámai ábrázolásával próbálta menteni és helyreállítani Napóleon és a francia fegyverek becsületét. A romantikus történelemszemlélet a katonai kudarc képét a balsorsban megnyilvánuló nagyság látomásává festette át. A XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben, amikor is jelentősen javultak az orosz–francia kapcsolatok, az orosz és francia vezérkarok történeti bizottságai számos elsődleges forrásanyagot adtak át egymásnak. Ennek ellenére a francia kutatók továbbra is ódzkodással kezelik ezt a háborút, s a francia történetírás mind a mai napig nem állt elő kielégítő átfogó tanulmánnyal.

Pont ezek miatt a hiányosságok miatt kiemelkedő jelentőségű számunkra Adam Zamoyski könyve. Lengyel, orosz, francia, angol és német nyelvtudásával, az e nyelveken elérhető szakirodalom és forrásmunkák feldolgozásával eleddig páratlanul igényes és szakmailag pontos munkát bocsátott a nagyérdemű olvasóközönség rendelkezésére. A mű annak az újfajta hadtörténetírásnak a szellemében fogant, amelyet elsősorban az angolszász hadtörténészek művelnek, s amely hazánkban sajnos szinte ismeretlen. A szerző a szemben álló hadseregek teljes keresztmetszetét bemutatva próbálja tárgyszerűen és adatokat közölve, ugyanakkor olvasmányos, élvezetes stílusban bemutatni a hadjárat eseményeit. A parancsnokokon és a felső tisztikarokon túl az egyszerű közlegények és altisztek mindennapjaiba is bepillantva érdekfeszítő módon gazdagodnak ismereteink a hadviselésről. Arra is fény derül, hogy esetenként egy-egy mégoly jelentéktelennek tűnő, pár szavas hadparancs teljesítése is mennyi szenvedést, fáradságot jelentett az egyszerű katonák számára és mennyi kitartást igényelt tőlük.

A szerző a kötetet huszonöt fejezetre osztotta, melyek alapvetően három nagyobb egységben tárgyalják a történéseket. Az első fejezetek (1–4.) az 1812-es hadjárat előzményeivel foglalkoznak, s az ahhoz vezető eseményeket mutatják be. A következő tizenkét rész (5–16.) a Grande Armée előrenyomulását, támadó jellegű katonai cselekményeit, valamint Moszkva megszállását vizsgálja. Az utolsó kilenc fejezet (17–25.) a napóleoni ármádia visszavonulásával, utóvédharcaival, valamint az egész hadjárat számbavételével és következményeivel foglalkozik.

Az első két fejezet (Caesar, Sándor) már címével is sugalmazza a későbbiekben kibontakozó titáni küzdelem rendkívüliségét. Megismerkedhetünk a két legerősebb európai birodalom vezetőjével, az 1812-es hadjáratig vezető hosszú út előzményeivel. Mindenekelőtt és első sorban a császárok személyiségének, emberi vonásainak ismertetésével nyűgöz le minket a szerző. A könyv az 1811. március 20-i eseményekkel kezdődik, amikor is Párizsban megszületett a várva-várt trónörökös, a későbbi római király. A komplikációktól sem mentes szülés közben feleségéért aggódó Napóleon szinte emberi közelségbe kerül hozzánk, de az ifjú Sándor csöppet sem felhőtlen gyermekkoráról szóló sorok is tanulságosak: kiderül belő-

lük, alapvető jellemhibái – hiúsága, lustasága, akaratgyöngesége – ellenére komoly matematikai, teológiai és történelmi ismeretekkel bírt, valamint, hogy szigorú erkölcsi nevelésnek vetették alá (szégyennaplót kellett vezetnie, gyarlóságairól, indulatkitöréseiről és tanulmányi mulasztásairól). Nem csoda, hogy gyenge pszichikum, labilis lelki alkat jellemezte cárként is. Egész uralkodására rányomta bélyegét jellemének kettőssége. Egyrészt a modern és liberális elvekért rajongó felvilágosult uralkodó, másrészt a történelmi örökségétől szabadulni képtelen despota képe sejlik fel előttünk. Tetteit általában pillanatnyi kedélyállapota határozta meg. Ez magyarázza egymással szöges ellentétben álló cselekedeteit Tilsitnél, az 1812-es hadjárat során, a győzedelmes 1814-es esztendőben, vagy a bécsi kongresszus ideje alatt. Ebben a két fejezetben ismerkedünk meg az 1807-es tilsiti béke- és szövetségkötés részleteivel, amikor is az ifjú orosz cárt lenyűgöző modorával néhány esztendőre a maga oldalára állította Napóleon. Ám a későbbi orosz-francia konfliktus forrása is Tilsitben leledzett. Hosszú távon ugyanis Oroszország elemi érdekeit sértették a béke cikkelyei. Ez a tény eleve megkérdőjelezte az orosz-francia szövetség tartósságát. Úgy is mondhatjuk, a béke magán viselte a két birodalom közötti újabb háború bélyegét.

A következő fejezetekben a szerző felvázolja előttünk a korabeli Európa lelkivilágát, általános állapotát. Kitér a francia forradalom eszméi által felbolygatott tradicionális monarchiák belső problémáira, valamint a koalíciós háborúk következtében beállt hatalmi és területi változásokra. Habár Napóleon a XIX. század első évtizedében korlátlan hatalomra tett szert a kontinensen, családja tagjait valamint hű szövetségeseit ültette Európa ősi, vagy általa kreált új államainak trónjaira, minduntalan újabb és újabb háborúkat volt kénytelen vívni hatalma megtartása és megszilárdítása érdekében. Az 1809. évi wagrami csatát követően csupán két hatalom maradt Európában, amelyek eléggé erősek voltak ahhoz, hogy dacolhassanak Franciaország hatalmával. Oroszország azonban még nem állt készen egy újabb háborúra Napóleonnal, így kénytelen-kelletlen kitartott annak szövetsége mellett. Nagy-Britannia pedig nem tudta tartósan megvetni lábát a kontinensen, csupán az Ibériai-félszigeten volt képes hathatósan és sikeresen felvenni a harcot a francia szárazföldi csapatokkal. Napóleon politikájának sarokkövévé egyre inkább Oroszország vált. Helyesen látta, hogy amennyiben sikerül fenntartania az orosz szövetséget, Európában nem fenyegeti hatalmát komoly veszedelem. Azt viszont már nem látta, hogy Oroszország számára egyre terhesebb a francia szövetség, s egyre inkább kezd teret nyerni Sándor környezetében, az orosz politikai gondolkodásban és hadseregben egy Franciaország elleni háború szükségessége.

A felvezető fejezetek után Adam Zamoyski rátér a könyv tulajdonképpeni tárgyára, Napóleon 1812-es oroszországi hadjáratának hadtörténetére. Két fejezetben (A Grande Armée, Szembenállás) mutatja be az egymásnak feszülő haderőket. A Grande Armée igazából egy Napóleon által vezetett összeurópai hadsereg volt, melynek csupán a felét alkothatták francia csapatok. A legnagyobb nem francia kontingens a lengyeleké volt (95 000), melyet a Varsói Nagyhercegség állított ki. Őket az Itáliai Hadseregből (45 000) és a nápolyi hadseregből álló olaszok követték. A Németország területéről kiállított katonák együttesen ugyan többen voltak az olaszoknál és a lengyeleknél is, de oly nagy érdekellentétek feszültek a különböző német államok között, hogy maga a szerző is inkább külön-külön tárgyalja őket. A bajor kontingens 24 000, a szász 20 000, a vesztfáliai 17 000, a porosz 20 000, az osztrák pedig 35 000 főt számlált. A svájciak mintegy tizenötezren lehettek. A kisebb kontingensek közül a spanyolok, portugálok, hollandok és horvátok alakulatait érdemes még megemlítenünk. Ezek nemzetenként hozzávetőlegesen újabb 3000–5000 katonát jelentettek Napóleonnak. Mindezen csapatok értékét hatalmas mértékben megnövelte a francia császár személyes jelenléte. Kisugárzásával, közvetlen kedélyességével elbűvölte és jobb teljesítményre sarkallta nem csak a francia, de bármely nemzet katonáit. Ennek alátámasztására a szerző több visszaemlékezést is közöl, melyben nem francia katonák áradoznak a császárról, mert az egy pillanat erejéig szóba állt velük. Bepillantás nyerhetünk a Grande Armée szervezeti felépítésébe is. A hadsereget hadosztályokba szervezték, melyek rendszerint négy ezredből álltak. Az ezredek rendesen öt zászlóaljból, a zászlóaljak pedig hat századból tevődtek össze. Egy század elvileg száznegyven főt számlált, s egy százados, egy hadnagy, egy alhadnagy, egy törzsőrmester, valamint egy tucatnyi egyéb őrmester és káplár vezette. Így könnyen kiszámítható, hogy a Grande Armée ezredei

mintegy 3 800–4 200, hadosztályai 16 000–18 000 főt számláltak.

Napóleon személyesen foglalkozott a hadsereg (kb. 550–600 000 katona) működésének minden apró részletével. Pontosan meghatározta a szervezeti egységek parancsnokait, haladási irányát, állomáshelyeit, ha a szükség úgy kívánta, az állomány feltöltésének helyét, módját. Gondosan ügyelt rá, hogy a csapatok megkapják a megfelelő minőségű és mennyiségű felszerelést, ellátást. Külön gondot fordított az utánpótlás biztosítására, valamint hidászalakulatok felállítására. A hadsereg mérete és a hadjárat térbeli dimenziói azonban ennek ellenére is számos nehézséget, megoldatlan problémát jelentettek a francia császárnak. Gondoljunk csupán a hatalmas távolságokra, és a motorizáció előtti világ közlekedési, szállítási nehézségeire az olykor borzalmas minőségű kelet-európai utakon.

Az orosz hadsereg teljesen elütött az ellene felvonuló napóleoni nagy ármádiától. Huszonöt évre besorozott, családjuktól, közösségüktől elszakított jobbágyokból állt, akiknek sem a katonai, sem a társadalmi ranglétrán való felemelkedésre nem volt esélyük. Következésképpen a lelkesedés sem tartozott jellemzőik közé. Kilencven százalékuk a szolgálati idő lejárta előtt elhalálozott az embertelen körülmények közepette. Kiképzésük inkább a gyakorlótéri, mintsem a harctéri jó teljesítményre irányult. A tömegben való együttműködést és a szuronyrohamot tekintették fő profiljuknak. Az orosz katona, lett légyen egyszerű sorállományú, altiszt, vagy tiszt, összetartásra, szívósságra és helytállásra volt nevelve, de az intelligenciát és kezdeményezőkészséget nem várták el tőle. Ez főként az idegen (német, skót, olasz, francia, skandináv, lengyel) származású tisztikar privilégiuma volt. A cári haderő három hadseregre tagolódott. Az első a skót származású Barclay de Tolly tábornok parancsnoksága alatt a litvániai Vilnius térségében vette fel állásait. A második hadsereget a grúz Bagration tábornok vezérletével csapásmérő erőként összpontosították az elsőtől délre, a Varsói Nagyhercegség határán. A harmadik orosz hadsereg a Pripjaty-mocsárvidéktől délnyugatra állomásozott. A három hadsereg összesen mintegy 280 000 főt számlált.

Mindezek mellett Adam Zamoyski nem feledkezik meg Napóleon próbálkozásairól, hogy tárgyalóasztal mellett, közösen oldják fel Sándorral a közöttük feszülő ellentéteket. A cár azonban minden egyes alkalommal oly ügyesen hárította el Napóleon béketárgyalásra irányuló törekvéseit, hogy végül is annak nem maradt más választása, mint a támadás megindítása. A Grande Armée fő ereje Napóleon főparancsnoksága alatt, Oudinot, Murat, Davout és Ney hadtestparancsnokok vezetésével vonult fel a Barclay de Tolly vezette orosz 1. hadsereg ellen. Északon MacDonald marsall francia-porosz hadteste Riga felé nyomult előre. A Grande Armée főerejétől valamivel délre Beauharnais és St. Cyr két hadtesttel nyomult délkelet felé abból a célból, hogy megakadályozzák Bagration segítségnyújtását Barclay de Tolly-nak. Az 5. lengyel, a 7. szász és a 8. vesztfáliai hadtest Poniatowski és Jerôme vezérletével egyenesen Bagration ellen vonult. A Varsói Nagyhercegség délkeleti határáról kiindulva a Schwarzenberg herceg vezette osztrák kontingens indított támadást a Tormaszov tábornok parancsnokolta orosz 3. hadsereg ellen.

A kívánt összecsapások azonban elmaradtak. Az oroszok ugyanis nem vették fel a kesztyűt, s a Grande Armée előrenyomulásának hírére meghátráltak. Napóleon bosszúsan követte az orosz csapatokat, mert mielőbb meg kívánt ütközni velük, hogy gyors vereséget mérjen rájuk. Barclay de Tolly – helyesen érzékelve az ellenség fölényét – nem vállalt csatát Napóleon ellen. Így annak ellenére megmentette az orosz hadsereget az összeomlástól, hogy annak vezérkarában és tisztikarában egyre hangosabb lett az összecsapást sürgetők hangja. Az állandó visszavonulás mindazonáltal demoralizálta a hadsereget, s egyre többen követelték Barclay menesztését. A Grande Armée katonái sem voltak jobb helyzetben orosz társaiknál. Előrenyomulásukat szünet nélkül nehezítették a kellemetlen körülmények, melyek mintha ellenük esküdtek volna össze. Az utánpótlás akadozott, az utak rettenetes állapotban voltak. Egyre kevesebb, s egyre roszszabb minőségű élelemhez jutottak. Ezen felül viharos ítéletidő, és a menet közben fejét felütő vérhasjárvány keserítette meg napjaikat. Egyes résztvevők visszaemlékezései arról számolnak be, hogy a rekkenő nyári hőségben történő előrenyomulás lélektanilag még a téli visszavonulásnál is borzasztóbb, szenvedésteljesebb volt. Ahogy a feljegyzésekből kiolvashatjuk, a mostoha körülményekhez legkevésbé a német kontingensek tudtak alkalmazkodni, s az azokból származó következményeket is ők szenvedték meg leginkább. Sokan haltak meg

közülük kiszáradás, alultápláltság vagy vérhas folytán. Mire elérték Vityebszket, a Grande Armée összlétszáma egyetlen csata nélkül kétharmadára csökkent. Paradox módon azonban a hatalmas mértékű emberveszteség előnyösen is hatott a hadseregre, mert a sorállomány megtisztult a leggyöngébbektől, akiket eleve nem lett volna szabad hadba küldeni.

A hadjárat első komolyabb összecsapása Szmolenszk ostroma volt. Stratégiai szempontból a város sem az oroszok, sem a franciák szemében nem bírt különösebb jelentőséggel: az oroszoktól csupán a lelki kötődés követelte meg, hogy harcoljanak szent városukért. Napóleon pedig nem szándékozott kihagyni az alkalmat, hogy végre-valahára vereséget mérjen az ellenségre. A szmolenszki csata ennek megfelelően borzalmas, kegyetlen és mondhatni, teljesen felesleges volt. A szövetségesek elfoglalták ugyan a várost, de rettenetes (tizennyolcezres) veszteségek árán, és tulajdonképpen gyakorlati haszon nélkül. A város ugyanis teljesen porig égett az ostromban, s inkább hullaháznak tűnt, mint emberek lakóhelyének. A kiégett város sem védelmet, sem erőforrást nem jelentett Napóleonnak. Így nem maradt más választása, csupán az előrenyomulás. Az oroszok azonban új taktikát kezdtek alkalmazni. Ahogy visszavonultak, magukkal vitték a polgári közigazgatást, és evakuálták a teljes lakosságot. A szövetségeseket felégetett, elnéptelenedett területek fogadták.

Mindazonáltal az orosz vezérkarban is súlyos érdekellentétek feszültek a különböző csoportok között. Szmolenszk elestét, a folyamatos visszavonulást Barclay de Tolly hozzá nem értésének, valamint gyávaságának tulajdonították. Még árulással is meggyanúsították az idős tábornokot. A cárt és a szentpétervári udvart levelek tucatjai hangolták a főparancsnok ellen. Többek között a cár öccse, Konstantin nagyherceg is hozzá nem értéssel vádolta Barclay-t, aki ezek után hiába tökélte el magát, hogy megütközik Napóleonnal, Sándor engedett a nyomásnak, s leváltotta a főparancsnokot. Helyébe a vén, élvhajhász Kutuzovot nevezte ki, akire főként a lustaság, pökhendiség és a formaságok semmibe vétele volt jellemző, viszont orosz volt, s az adott körülmények között ez mindenképpen mellette szólt. Ravaszságával mindazonáltal sokakkal sikerült elhitetnie, hogy hóbortjai és különcségei zsenialitásának tudhatók be. Főparancsnoksága alatt mindig úgy cselekedett, hogy a kudarcok okait másokra háríthassa, míg a sikerek babérjait maga arathassa le. Bagration szerint Barclay felváltása Kutuzovval csöbörből vödörbe juttatta őket, és az új főparancsnokot „fajankónak" nevezte.

Borogyinónál, ahol végül is megütközött egymással a két ellenséges haderő (126 000 szövetséges és 155 000 orosz katona), ez bizonyságot is nyert. Az orosz főparancsnoknak mindvégig fogalma sem volt arról, hogy tulajdonképpen mi is zajlik a csatatéren. Katonáinak bátorsága, tisztjeinek rátermettsége, s mindenekelőtt Napóleon inaktivitása óvta meg csupán a súlyos vereségtől. A francia császár betegeskedett a csata napján, s nem a tőle megszokott éleslátással irányította az összecsapást. Rosszulléte miatt nem bátorította csapatait jelenlétével, s a tőle megszokott zseniális helyzetfelismerő készsége sem nyilvánult meg a csata folyamán. Ennek ellenére a szövetséges hadsereg katonái kitettek magukért, s a nap végére kínkeserves győzelmet vívtak ki Napóleonnak. A könyv részletesen ismerteti a Borogyinónál lezajlott kegyetlen mészárlás minden egyes szakaszát, melyet az 1916-os somme-i csatáig semmi sem múlt felül. Kutuzov vesztesége a legújabb becslések szerint minimum 45 000 főt tett ki, de valószínűbb, hogy valójában sokkal többet. A szövetségesek emberveszteségé szintén magas volt, elérte a 28 000 főt. Napóleon lovassága szinte teljesen megsemmisült az öldöklésben.

A vereség és a hatalmas emberveszteség Kutuzovot is észhez térítette. Újabb hiábavaló csata helyett elszánta magát, hogy megmenti maradék hadseregét, s annak érdekében feláldozza Moszkvát. „Napóleon olyan, akár az özönvíz, amelynek gátak közé szorításához továbbra is gyöngék vagyunk. Moszkva a szivacs, amely fölszívja." – indokolta döntését.

1812. szeptember 14-én az első szövetséges csapatok ellenállás nélkül vonulhattak be Moszkvába. Napóleont és a franciákat azonban meglepte, hogy nem fogadta őket üdvözlő küldöttség, sőt a lakosság nagy része elhagyta a várost. Az ott maradottak pedig, még a külföldi kolónia tagjai is, inkább meghúzódtak házaikban, minthogy kimenjenek az utcára a megszállókat bámulni. Nem csoda, ha a bevonuló francia csapatokban a csendes és kihalt város az először érzett diadalittas érzést egy bizonyos fajta tétova szorongássá változtatta. Ezt tovább fokozta, hogy szeptember 15-én este Voronyenko rendőrfőkapitány – a város kormányzója, Rosztopcsin gróf parancsára – fel-

gyújtatta a város valamennyi épületét, mely Napóleon számára hasznos lehetett volna. A tűz azonban gyorsan átterjedt a város több kerületére is, s három napon keresztül féktelenül tombolt. Magának a császárnak is el kellett hagynia a várost a tűzvész idejére. A káosznak betudhatóan megszűnt a fegyelem a megszálló hadseregben, mely fosztogató rablóbandák tömkelegévé változott. Mindenki ki akarta használni az alkalmat, hogy olyan értékekre tegyen szert az általános zűrzavarban, amellyel biztosíthatja kényelmes jövőjét. Ocsmány és groteszk jelenetek, alkoholos tobzódások kísérték végig a tűzvész napjait.

Mire véget ért a pusztítás, az ősi uralkodói székhely romokban hevert, s habár Napóleon stratégiai szempontból továbbra sem volt lehetetlen helyzetben, a kezdeményezés képességét elveszítette. Mindenképpen tárgyalóasztalhoz szerette volna ültetni Sándort, de mivel az még csak nem is jelentkezett, elkezdett neki Szentpétervárra üzengetni. Ezzel azonban csupán szorult helyzetére világított rá. Elfoglalta ugyan Moszkvát, s bent volt Oroszország szívében, mégsem tudta, mit tegyen. Tovább nem nyomulhatott előre, Moszkvában tartósan nem maradhatott, a visszavonulás gondolata pedig elborzasztotta. Tehát továbbra is a tárgyalások útján történő befejezésben bízott, nem akarta tudomásul venni, hogy Sándor soha nem fog vele orosz földön tárgyalni. Alapjában véve Napóleon inkább stabilizálta és megerősítette Sándor helyzetét. Mivel a birodalom közigazgatási székhelye Szentpétervár volt, Moszkva elfoglalásával semmilyen szempontból nem gyengült az orosz állam működőképessége, az égő város jelképes ereje viszont egységbe forrasztotta a cárt nemzetével, s annak megszállása hozzájárult a közvélemény mozgósításához a nemzeti ügy mellett.

Egyhavi hiábavaló várakozást követően végre Napóleonban is tudatosult, hogy nincs értelme Sándorra várnia és tovább Moszkvában időznie. Ha tetszik neki, ha nem, vissza kell vonulnia. Október 18-án végül is megkezdte csapatai evakuálását. Ezzel megkezdődött a hadjárat végső szakasza, a tragédiába torkolló visszavonulás. A katasztrófa azonban könnyen elkerülhető lett volna. A könyvből megtudhatjuk, mi minden szükségeltetett a szomorú végkifejlethez. Napóleon habozása, hogy idejekorán megkezdje a visszavonulást, kétségtelenül az egyik fő oka a szerencsétlenségnek. Elég lett volna két héttel korábban elindulnia, s akkor szinte a teljes Grande Armée megmenekül. A hatékonyabb logisztika ugyancsak emberek ezreinek életét menthette volna meg. Egyes csapatok ugyanis szállítóeszközök híján élelmiszerraktárakat gyújtottak fel, miközben más egységek rendelkeztek a szükséges teherkocsikkal. Ugyancsak tízezreket mentett volna meg a fagyhaláltól a megfelelő öltözet beszerzése, de a parancsnokok nemtörődömsége miatt a katonák zöme nyári uniformisban volt kénytelen szembe nézni az orosz tél viszontagságaival. Végzetes következményekkel járt, s a rendezett visszavonulást tragikus meneküléssé változtatta a lovak nem megfelelő patkóval történő ellátása. A körülményeket és a kontinentális telet ismerő, tapasztalt lengyel egységek karmos patkókkal látták el lovaik patáit. Hiába szóltak azonban francia bajtársaiknak, hogy hasonlóképpen járjanak el, a gőgös és nemtörődöm francia lovasok nem hallgattak a jó tanácsra. Ugyancsak megnehezítette a szervezett visszavonulást a Moszkvában rabolt és zsákmányolt holmik tömkelege, amelyek jócskán megterhelték az embereket és a szekereket egyaránt. Amint a fentiekből is kiviláglik, Napóleon késlekedése mellett a tragédia másik fő oka szintén őt terheli: bár egyeseknek volt annyi eszük, hogy ellássák magukat a túlélés eszközeivel, felsőbb szinten egyetlen parancs sem született, ami a katonák életének megóvására és a túléléshez szükséges intézkedések megtételére vonatkozott volna.

A szerző mesteri módon ecseteli a visszavonuló Grande Armée, valamint az azt követő orosz hadsereg tényleges helyzetét. Hitelesen írja le, milyen optimista lelkiállapotban hagyták el a szövetséges katonák Moszkvát, s hogy mennyire fellélegzett Kutuzov, s az orosz tisztikar Napóleon visszavonulásának hírére.

A Grande Armée és a Kutuzov parancsnokolta orosz haderő közötti összecsapások ismertetése szintén a könyv erőssége. Megtudhatjuk belőle, hogy az oroszok egyre nagyobb erőfölénye dacára a szövetséges hadsereg katonái mindvégig bámulatos fegyvertényeket produkáltak, s még a visszavonulás legborzalmasabb körülményei közepette is olyan erős harci szellem fűtötte őket, amely elképzelhetetlen volt a másik oldalon. Véleményem szerint a szerző ennek magyarázataként jól világít rá arra az irracionális emberi tényezőre, melyet Napóleon személyes varázsa jelentett hadserege minden egyes tagja számára. Vinkovó, Malojaroszlavec, Gzsatszk, Vjazma, Szmolenszk,

Krasznij, a Berezina mind-mind a francia császár iránti feltétlen lojalitás és rajongás megnyilvánulásai voltak, ahol nem csupán a francia, de a szövetséges nemzetek katonái is oly elszántan vetették bele magukat a harcokba, hogy az logikus és racionális elmével fel nem fogható. Ezen összecsapásokban bebizonyosodott, hogy bár Kutuzov létszámban, s a tüzérséget illetően is jócskán felülmúlta a Grande Armée-t, a minőség tekintetében Napóleon még mindig óriási előnnyel bírt.

Adam Zamoyski érzékletesen világít rá, hogy Napóleon legnagyobb ellenfele, s tulajdonképpeni legyőzője nem Sándor vagy Kutuzov, hanem a kegyetlen orosz tél volt. Úgy szenvedett ugyanis vereséget a francia császár, hogy a hadjárat valamennyi összecsapásából győztesen került ki. A Grande Armée-t – s ehhez a könyv elolvasását követően kétség nem férhet – a rettenetes időjárási körülmények, konkrétan a borzasztó hideg kényszeríttette térdre. A melegebb időjáráshoz szokott katonák többségének szervezete egyszerűen felmondta a szolgálatot a néha -35 fokig süllyedő hidegben, s megfagytak. Erre pedig a karizmatikus Napóleonnak sem volt ellenszere. A vereség ugyan nem rombolta le teljesen a császár mítoszát, de megtépázta azt. Ez pedig elég volt ahhoz, hogy 1813-ban a francia szövetségbe kényszerített nemzetek fellázadjanak a tekintélyében megtépázott korzikai titánnal szemben. A katonailag és gazdaságilag végsőkig kimerített napóleoni Franciaország, császárának minden zsenialitása ellenére, végül is törvényszerűen bukott el az ellene felsorakozott hatalmas túlerővel szemben. A katonai vereség pedig egyben Napóleon uralmának a végét is jelentette, hiszen az nem elfogadott jogelveken alapult, hanem csakis és kizárólag a császár rendkívüli hírnevén, katonai erején. Annak elvesztésével pedig egyedüli jogalapját is elveszítette az uralkodásra.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a kötet minden szempontból beváltotta a hozzá fűzött reményeket, s mind szakmailag, mind elbeszélő jellegű, olvasmányos prózája okán kimagaslik a témával foglalkozó művek közül. Bátran egyetérthetünk a könyvet illetően John Lukáccsal, aki szerint Napóleon 1812-es kolosszális léptékű oroszországi hadjáratát illetően Adam Zamoyski munkája több, mint az egyik legjobb. „Ez a mű talán a legjobb." Végül szólnunk kell a könyvet hazánkban megjelentető Park Könyvkiadóról is, amely igen precíz, és korrekt munkát végzett a mű gondozását illetően. A szöveg magyar fordítása, valamint szakmai ellenőrzése meglepően alapos és szakszerű. Hibát alig találni benne, ami pedig – tekintve, hogy hadtörténelmi témájú munkáról van szó – Magyarországon ritkaságszámba illik. A könyv külső megjelenése ízléses, szerkesztése kifogástalan. Reméljük, hogy a jövőben a szerző egyéb munkáit is olvashatjuk majd magyarul, hasonlóan pedáns gondozásban! A könyvet bátran merem ajánlani a téma iránt érdeklődő laikusoknak és hozzáértő történészeknek egyaránt. Alapmunkaként ott van a helye minden Napóleon iránt érdeklődő könyvespolcán.

Biró Teofil

MARUZS ROLAND

VITÉZ ÉS ÖNFELÁLDOZÓ MAGATARTÁSÉRT

Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára 1939-1945

(Puedlo Kiadó, h. n., 2009. 449 o.)

Terjedelmes és szép kiállítású kötet a hadtörténelmi témájú könyvek megjelentetésére szakosodott Puedlo Kiadó legújabb kiadványa, Maruzs Roland: Vitéz és önfeláldozó magatartásért című összeállítása. Összeállítást írtam, mivel a kötet nem más, mint egy alapos és hatalmas adattár, viszonylag kevés szöveggel, de annál több adattal.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Irattárának vezetője a második világháború éveiben hősi halált halt, 10 158 magyar katona – tábornok, törzstiszt, főtiszt, tiszt, tiszthelyettes, tisztes és honvéd (lett légyen tényleges vagy tartalékos) – posztumusz kitüntetéseinek az adatait gyűjtötte egybe és adta közre, betűrendben.

Az összeállítás az elesett katona legfontosabb személyi adatai mellett – a születés helye és ideje, anyja neve – tartalmazza a hősi halál idejét, helyét, a halál okát és a rendelkezésre álló adatok alapján az eltemetés helyét, illetve az elesett személy csapattestét is.

Ezen adatok mellett, illetve azokat követően pedig ott található a halál után, posztumusz megkapott kitüntetés jelölése, amely kitüntetés ha a családtagok számára vigaszt nem is nyújtott, de az elvesztett családtagról örök emlékeztető maradt fenn. Nem véletlen, hogy oly sok magyar családban a legféltettebb „kincsek" közé tartozott/tartozik ma is egy-egy ilyen kitüntetés, az elveszett férj, fiú, testvér, rokon után megmaradt katonafénykép, egy-egy frontról írott levél mellett.

Maruzs Roland – hogy az érdeklődők némi képet kaphassanak az adományozott kitüntetésekről, az adományozások mikéntjéről – a falerisztika magyarországi művelőinek egyik legtehetségesebb fiatal, de ugyanakkor már komoly szakmai teljesítményt felmutató tagját, *Sallay Gergely*t kérte fel a kötet bevezetőjének is tekinthető írás elkészítésére.

Sallay Gergely írásában bemutatja a kitüntetés-adományozás „menetét," a hősi halottaknak adományozott posztumusz kitüntetéseket és egy-egy példával érzékelteti, hogy az adott korban és viszonyok között miként emlékeztek meg az elesett bajtársaikról katonatársaik.

Sallay bevezetőjét követően Maruzs Roland statisztikai összeállításokat közöl a posztumusz kitüntetésben részesültek rendfokozati megoszlásáról. Feloldja az olvasó számára a kötetben használt kitüntetésnév-rövidítéseket és megadja az útmutatót az adattár használatához. Ugyanakkor nagyon jó minőségű színes fotók közreadásával megismerteti az érdeklődőket mindazon kitüntetésekkel, amelyeket az elesett, elhunyt katonák haláluk után megkaptak, és amelyek a névsorban szereplők valamelyikének a neve mögött szerepelnek.

Természetesen kérdés lehet, hogy vajon miért is fontos egy ilyen adattár? A válasz egyszerű: azért, mert ennyi adatot összegyűjteni hosszadalmas feladat és az így összeállított anyag a háború egy másik „arcával" is megismertet bennünket. Ugyanakkor az elkészített, megjelentetett adattár egyúttal lehetőséget nyújt az érdeklődők számára saját statisztikák összeállítására.

Melyik harctéren haltak hősi halált a legtöbben? Mely fegyvernemek képviselői vannak jelen a legnagyobb számban a hősi halottak között? Megfelel-e az elesettek fegyvernembéli aránya a honvédségen belüli fegyvernemi arányoknak? Mely években volt a legmagasabb a posztumusz kitüntetettek száma? Természetesen még hosszan lehetne sorolni az ötleteket, amelyek közül néhánnyal talán az adattár összeállítójának, szerzőjének, Maruzs Rolandnak is lehetett volna élnie. Gazdagabb lehetett volna a kötete az ilyen jellegű statisztikákkal!

Ugyanakkor csak dicsérni lehet a szerző azon „vállalkozását", hogy a posztumusz kitüntetettek közül közel hetven egykori magyar katona rövid életrajzát is közreadta, szólva a halál körülményeiről és a kitüntetés odaítéléséről is. Utóbbiak megismerésében segít a kötetben színes másolatokban közreadott korabeli hivatalos értesítések különböző fajtája. Utóbbiak olyan emlékekké váltak, amelyektől szinte minden elesett család eltekintett volna. A sors azonban, sajnos, nem keveseknek a hősi halált tartogatta. A fiatalabb és idősebb korukban életüket áldozók családjában ezek az okmányok lettek a szeretettek emlékének őrzői, áldozatvállalásuk tanúsítványai.

Nem tudni, vajon a 10 158 hősi halált halt magyar katona a posztumusz kitüntettek teljességét jelenti-e, vagy a háború utolsó időszakában a már nem megjelenő Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) lapjaira még sok százan rákerülhettek volna?

Ha a szerzőnek lesz/lenne ideje, ereje és kedve, meg kellene próbálnia „kinyomozni" ezt is. Mert lehet, hogy a Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek), a Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) mellett a fennmaradt Legfelsőbb Elhatározások vagy a Nemzetvezetői Elhatározások között ott vannak még azok a dokumentumok, amelyek a hősi halált halt magyar katonák posztumusz kitüntetéseit tartalmazzák.

Ha így volna, érdemes lenne elkészíteni a kötet pótlását, hogy minél többet tudhassunk meg a háborúnak erről a részletéről is, hiszen itt az életüket feláldozottakról van szó, azokról akiknek a nevét említeni sem lehetett évtizedekig, értük imát mondani is csak titokban volt szabad. Pedig az ő emléküket az utókornak és az utódoknak megőrizni egykoron és ma kötelessége! E kötelességteljesítés része Maruzs Roland munkája, melyet remélhetőleg még számos újabb könyve követ.

Szakály Sándor

M. SZABÓ MIKLÓS

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA TÖRTÉNETE 1961–1969

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 2008. 455 o.)

M. Szabó Miklós altábornagynak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának hadtörténetírásunkban egyedülálló és kiemelkedően jelentős vállalkozása a második világháborút követő több mint hat évtized felsőfokú katonai képzési intézménye, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének megírása. A nagy ívű munka harmadik kötete, az Akadémia meghatározó évtizede történetének feldolgozása, 2008 végén jelent meg a Zrínyi Kiadó gondozásában.

Egy hadsereg szellemét, minőségét nagymértékben, ha nem döntően, a tisztikar, ezen belül is a vezető, irányító beosztásokat ellátó parancsnokok, és a törzsek tisztjeinek felkészültsége, tudása, jelleme határozza meg. Azt sem szükséges hangsúlyozni, hogy a hadsereg felkészültsége, harckészsége mit jelent az országnak Az 1939-ben kiadott Harcászati Szabályzat nagyon pontosan fogalmazta meg: „A parancsnok hivatása a vezetés, az ő feladata ... a csapat erkölcsi értékének megóvása és emelése, az alárendelt egységek harcképességének fenntartása. Teljes mértékben felelős mindazért, amit a vezetés érdekében tett vagy tenni elmulasztott (...). A csapat értéke elsősorban a parancsnoktól függ." Szándékosan egy régebbi harcászati szabályzatból idéztem, bár választhattam volna mait, vagy akár az elmúlt fél évszázad hasonló szabályzatait is, de úgy gondoltam, hogy az idézett elvek örök időszerűségét így tudom a legjobban kifejezni.

M. Szabó Miklós, érzékelve a magyar felsőfokú tisztképzés története feldolgozásának, jelentős tapasztalatai megírásának hiányából fakadó űrt, eddig megjelent három kötetében e hiányt akarja pótolni. Bemutatni azt a rendkívül nehéz folyamatot, eredményeivel, hibáival együtt, ahogyan a magyar felsőfokú tisztképzés a második világháborút követően, mondhatni az abszolút nulla pontról, ráadásul eleinte gúzsba kötötten, eljutott a hatvanas évek fordulópontjáig, ahonnan a továbbiakban már egyenes út vezetett napjaink – bátran kijelenthető – magas színvonalú képzéséig.

Minden politikai rendszer és minden ország kiemelt figyelmet fordít haderejére, mert céljai megvalósításának eszközét, hatalma, zavartalan élete, biztonsága biztosítékát látja fegyveres erejében. Éppen ezért minden másnál jobban ellenőrzése, befolyása alatt tartja. Nem volt ez másként az elmúlt hat évtized alatt sem. A háborút, a vereséget követő teljes „őrségváltás" céljainak, folyamatának és részben módszereinek iskolapéldája volt az új magyar haderő, akkori nevén néphadsereg felépítése. A hatalom céljai érdekében a pártállam „káderpolitikájának" (ma szép „magyar" szóval humán erőforrás politikának nevezzük) elsődleges, mondhatni meghatározó szempontja a tökéletes megbízhatóság volt. M. Szabó Miklós az első két kötetben részletesen és kendőzés nélkül bemutatta az ebből az egyoldalúságból, képzetlenségből fakadó ellentmondásokat, emberi tragédiákat. Az olvasó megismerhette a tudást csak másodlagosnak tekintő személyügyi szemlélet csődjét. Viszonylag korán egyértelművé vált, hogy a korszerű hadseregnek nem félanalfabétákra, hanem jól képzett, szakmájukat mesterien ismerő és tudásukat alkotó módon felhasználó tisztekre van szüksége. A kibontakozás iránya, a minőségi tisztképzés megteremtésének szükségessége ezért, és nem véletlenül, már az ötvenes évek első felében nyilvánvalóvá vált. A fejlesztést azonban az alapoknál kellett megkezdeni. Gondolok itt a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskola létrehozására, a fegyvernemi tiszti iskolák felvételi előírásaira és az oktatás egyre szigorodó követelményeire. A következő évtizedekre hatást gyakorló első lépések jelentősége 10–15 év múlva vált félreérthetetlenül nyilvánvalóvá. Elég kézbe venni a harmadik kötetet, mely szembeszökően bizonyítja, hogy az előretekintő politika hosszú távon milyen eredmények forrása lehet. A II. Rákóczi Ferenc katonai középiskola érettségizett, majd tisztiiskolára került tanulói – a „Rákócziták" – szinte kivétel nélkül elvégezték a „Zrínyit," vagy egyetemi diplomát szereztek és a 70-es – 80-as években jelentős szerepet játszottak a hadsereg tisztikarában. Többen közülük a hadsereg életét befolyásoló magas beosztásokba kerültek. Sajnos, hogy a rövidlátók és gáncsoskodók „jóvoltá-

ból" – nem ismeretlen jelenség hazánkban – az ötvenes évek végén a katonai középiskolát, úgymond „janicsárképzőt," takarékossági okokra hivatkozva, feloszlatták.

A két első kötettől ezzel a bevezetővel eljutottunk a III. kötetig. A címben szereplő évszámok már jelzik, hogy a szerző e kötetben a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1961–69-es éveinek történetét dolgozta fel. Egész további tisztképzésünkre döntő hatásokat gyakorló évtizedről van szó. E kilenc tanév lényege a következőben foglalható össze: az évtized alatt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, tervszerűen és tudatosan építkezve, olyan kitűnő parancsnokok vezetésével, mint Csémi Károly és Borbás Máté vezérőrnagyok, döntő fordulatot hajtott végre: a néphadsereg valóban európai színvonalú parancsnokképző tanintézetévé és a magyar hadtudomány központjává vált. A korábbi műveitől részben eltérően M. Szabó Miklós is módszert váltva dolgozta fel a korszakot. Nem szorosan vett időrendi sorrendben építette fel a „Zrínyi" történetét, hanem tudatosan három, egymáshoz szorosan kapcsolódó, tartalmukban azonban eltérő részre bontva jutott el végső megállapításaihoz. Az egyes részeken belül azonban az események időrendben követik egymást, így a három rész könnyen összekapcsolható. E fogással széles körképbe helyezve mutatja be a magyar felsőfokú tisztképzést; az olvasó azonnal megérti a nagy összefüggéseket, a politika, a katonai doktrína, a hadászat, a hadművészet diktálta követelmények hatását a tisztképzésre, és ebben a rendszerben helyezi el a „Zrínyit" kis és nagy problémáival együtt.

Megvallom, első pillanatban meglepett, aztán tovább olvasva rájöttem, hogy nagyon hatásos és eredményes módszer. Rávezeti az olvasót, hogy egy cseppben benne van a tenger, de ezt a tényt csak akkor értjük meg, ha látjuk a tenger méreteit és hatalmát is. A könyv igazi mondanivalója, mely messze túllép az események puszta bemutatásán, teljes mértékében azonban a három rész együttes hatására bontakozik ki az olvasó előtt. Érthetővé válik, hogy a magyar felsőfokú tisztképzés lényegét, tartalmát a bipoláris világrendszer politikai eseményei, a „hadügyben lezajlott forradalom," valamint a mindezek következményeként jelentősen átalakult katonai doktrína, hadászat, és hadművészet határozták meg, hogy mindezek alapvető, és a korábbi mennyiségi szemlélet helyett minőségi változást követeltek meg az Akadémiától. Az említett két parancsnok, felismerve a helyzetet, megszervezte, és következetesen végigvitte a szemléletben és tartalomban mindenkitől gyökeresen újat követelő váltást. A kötet arra is rávilágít, hogy a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke is megfelelő teret biztosított a „Zrínyi" felemelkedéséhez.

Nem könnyű olvasmány a kötet. Feltételezi, hogy az olvasó, legalább fő vonalaiban, ismeri az elmúlt több mint fél évszázad talán legkritikusabb évtizedének eseménytörténetét és a Varsói Szerződés katonai doktrínájának, valamint a NATO hadászati elveinek a nukleáris világháborúra vonatkozó téziseit. Csak ezek ismeretében bontakozik ki teljes mélységében az a folyamat, amely a hatvanas években megalapozta a magyar néphadseregben a minőségi váltást. Mindezek megvalósításában – bátran kimondható – központi szerepe volt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiának. A váltás elsősorban az itt tanult új elvek megvalósításával, a végzett tiszteknek volt köszönhető.

Rátérve a három részre: az első mindössze egy rövid fejezet terjedelmű, a mindössze 12 oldalban leírtak nélkül viszont a „levegőben lógna" az egész kötet. A világpolitikai, katonai események nyújtotta háttér vezeti be és adja a további közel ötödfélszáz oldalon kifejtettek értelmét, pedig szinte címsorokra szűkítve vetíti elénk a szerző a tárgyalt évtized összes külpolitikai és belpolitikai történését. A hidegháború csúcspontjának is tekinthető évtized összes jelentős, a politikai és a katonai feszültséget két esetben is a szakadásig feszítő időszakának értékelése mintegy keretbe foglalva érzékelteti a magyar hadseregfejlesztést, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia korszerűsítését keményen kikövetelő és az ország egész életét befolyásoló a légkört. A ma olvasója valószínűleg átfut már az ilyen mondatokon: „az NDK intézkedéseket hoz az államhatárok biztosítására, aminek következtében megépül a »berlini fal«," vagy „amerikai blokád Kuba ellen: Karibtengeri válság," pedig talán sohasem állt a világ olyan közel a harmadik világháború kirobbanásához, mint e két esemény idején. Valóban napokon – egyes történészek szerint órákon – múlt a béke sorsa.

Nagyon pontosan fogalmaz M. Szabó Miklós: „A katonai teoretikusok kiemelt figyelmet fordítottak a háború kezdeti időszakának vizsgálatára, hiszen a korszerű tömegpusztító fegyverek tömeges, meglepetésszerű alkalmazása

már a háború kezdetén elérhetővé teszi az alapvető politikai és katonai célokat." Moszkvai tanulmányaim idején Csujkov marsall – akkor a szovjet polgári védelem országos parancsnoka – egy, a megelőző nukleáris csapás teóriájáról tartott előadásán jelentette ki, hogy a jövő háborújában nem lehet az ellenségnek megengedni a meglepetésszerű első atomcsapás-sorozatot (nem harcászati, hanem hadászati csapásokról volt szó). Az atomtámadás rövid idő belüli megindításának valószínűsége, elegendő indok a „megelőző válaszcsapás" megindítására. Napjainkban ez meglehetősen fából vaskarikának tűnő indok, de akkori katonai doktrínánk, ha így nem is mondta ki, ezt sugalmazta – és az amerikai hadászat sem mondott mást. Ez pedig nagyfokú gyorsaságot, mozgékonyságot követeltelt mind a törzsektől, mind a csapatoktól. Erre kellett a „Zrínyinek" felkészíteni a hallgatókat. És arról sem szabad megfeledkezni, hogy az évtized második felében, 1968-ban hajtotta végre a néphadsereg egyetlen „éles" harcfeladatát: közreműködött Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. A közhiedelemmel ellentétben nem csak (az egri 6. gépkocsizó lövészezreddel, és 500 fős karhatalmi zászlóaljjal megerősített) zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészhadosztály vett részt a hadműveletben, hanem bekapcsolódott a magyar légierő több mint fele, több légvédelmi üteg, valamint jelentős számú hadtápszervezet, továbbá három határőr kerület is. Eltekintve most részvételünk rendkívül negatív külpolitikai vonzataitól, leszögezhető, hogy a hadműveletet és a megszállás további katonai feladatait mind a hadosztály mind a közreműködő légierő, valamint határőr és ellátó szervezetek magas színvonalon, kiemelkedő szervezettséggel hajtották végre. Tapasztalataikat a következő években jól hasznosították az akadémia tantárgyai oktatásában is.

A második rész a minisztérium és a vezérkar legfontosabb parancsait, intézkedéseit dolgozza fel, sőt a szükséges estekben kitekintést nyújt Varsó Szerződés legfontosabb tanácskozásain elhangzottakra is. Végigvezeti az olvasót a magyar katonai felső vezetés tevékenysége témáját elsősorban érintő döntésein. Az első lapokat elolvasva hiányolni kezdtem a csapatoknál történt eseményeket. Nem értettem, mi az oka, hogy alig foglalkozik a csapatok életével, tevékenységével. A kötet végén értettem meg, hogy nem szabályos és szokványos monográfia készült az Akadémiáról, hanem olyan, gondosan és céltudatosan felépített munka, mely bár széles spektrumban szemléli a „Zrínyi" életének eseményeit, a fő hangsúlyt annak vizsgálatára helyezte, hogy milyen szerepet töltött be a magyar fegyveres erők fejlődésében. A „Zrínyi" feladatait, a tanterveket, az egyes tantárgyak anyagát pedig a már vázolt politikai, katonai helyzet, a katonai doktrínában, hadászatban, hadművészetben bekövetkezett változások diktálták, és arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Magyarország a Varsói Szerződés tagja volt. A koalíció, a honvédelmi minisztérium és a vezérkar, illetve a fegyvernemi főnökségek szabták meg az igényeket, állították fel a követelményeket. És az Akadémia akkor még nem volt elismert tudományos alkotó műhely.

Nem véletlenül és látszólag aránytalanul sok személyügyi parancsot, intézkedést mutat be, vagy idéz a könyv. A felsoroltak – többségükben ma is jól ismert tisztekről, tábornokokról van szó – sorsát nyomon követve kimondható, hogy a fegyveres erők fejlődésében a hetvenes, nyolcvanas években szerepet játszó személyek többsége ebben az évtizedben koptatta a „Zrínyi" köveit. Nyomon követhető, hogy a hatvanas évek elejéig oly jellemző tisztogatásokat és az annak következményeként állandósult személyügyi „tűzoltást," a tisztek sorsával különösebben nem törődő, csak a pillanatnyi „káderszükséglet" kielégítésével foglalkozó kapkodást mint váltotta fel fokozatosan az egész életpályát figyelembe vevő, a hivatástudatra, a megfelelő személyek kiválasztására, az alkotó személyiségekre építő céltudatos tervező munka. Megértették, hogy a tiszti állományt fokozatosan, 6–8 évenként a gyorsan változó követelményekhez igazodó továbbképzésekkel lehet csak szinten tartani. Az akkori céltudatos felmérések előre jelezték, hogy a régi, ahogy akkor mondták, a korábbi „Horthysta" gárda 1948–55 közti leváltása miatt hirtelen jelentkezett tiszthiány pótlására és az erőltetett hadseregfejlesztés szükségletének biztosítására bevezetett tömeges tisztképzés, még a gyakori kiválások ellenére is, az 1980-as években komoly gondokat forrása lesz. A meglévő és menet közben kellő színvonalon továbbképzett, felkészített, nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező tiszti állomány 42 %-a 1982–87 között nyugállományba vonul, ami komoly zavarokat fog okozni. Ezt a kérdést példának ragadtam ki a könyv által föltárt sok, figyelemre méltó tanulsága közül. Bebizonyí-

totta, hogy korszerű haderő elképzelhetetlen, a tiszti szükséglet egész pályaképet átívelő távlati tervezése nélkül. Egy tiszt – tetszik, nem tetszik, tudomásul kell venni – hosszú évek folyamatos képzésével, rendszeres csapat- és törzsgyakorlatok sorával „érik be" olyan szintre, hogy emberek vezetését, életét lehessen rábízni! Ezt bizonyítják a M. Szabó Miklós kötetének oldalai és szerintem ez a legjelentősebb tanulsága!

Az okmányok vázolta követelményeket a parancsokban olvasott nevekkel összevetve kirajzolódik, hogy az új hadászati, hadműveleti és harcászati elvek milyen jelentős és korszerű szakmai igényeket támasztottak a tisztek felkészültsége, tudásszintje iránt. Az oktatás, a képzés feszített követelményei a szó szoros értelmében generációváltási folyamatot indítottak el. Egymás után – magas szintű vezetők, tiszti iskolai parancsnokok is – fokozatosan kiváltak, vagy háttérbe szorultak azok, akik kétségtelen politikai megbízhatósága már nem pótolta a szaktudást. Hasonlóan tanulságos a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tananyagát, oktatását messzemenően meghatározó, vagy befolyásoló, a Varsói Szerződés legfelső szintjein lezajlott események, viták bemutatása is. Ezt a „felülről letekintő" és a témára összpontosító szerkesztést következetesen alkalmazza a szerző az egész fejezeten belül. Véleményem szerint mindössze egyszer botlik meg e törekvés, szinte észrevehetetlenül, és tesz némi engedményt – ma divatos szóhasználattal élve – a jelentések között talált szenzációnak, akkor, amikor bemutatja, a „Zrínyi" problémáihoz nem igazán kapcsolódó, de vitathatatlanul érdekes színfoltként a régi Nemzeti Színház felrobbantásának történetét.

A kötet harmadik része, talán kifejezőbb, ha alkotó elemét írok, a „Zrínyi" kilenc tanéve történetének földolgozása. Pontosan mutatja, milyen embert próbáló követelményeket kellett maradéktalanul és magas színvonalon teljesíteni úgy, hogy az előzőekben vázolt hadászati hadműveleti, harcászati elvek, valamint a haditechnika váltása következményeként a tanári, oktatói állomány kiválasztása, fölkészítése szinte csak hónapokkal, hetekkel előzte meg a hallgatók oktatását. Hat fejezetre bontva tárgyalja a tanéveket. A folyamat a korábbiakban vázolt váltás alapjainak lerakásával indult meg, melyben Csémi Károly vezérőrnagy, akadémiaparancsnok vállalt vezérszerepet kiváló szakmai és oktatás-módszertani követelménytámasztásával. Főszerepe volt az Akadémia hadtudományi központtá fejlesztésében. Bár később a vezérkar főnöke lett, szoros kapcsolata nem szakadt meg az Akadémiával. Vezérkari főnökként, államtitkárként is segítette, támogatta munkáját. Csémi Károlyt Borbás Máté vezérőrnagy váltotta. Mindketten elsősorban a hallgatók önállóságára, alkotókészségére helyezték a hangsúlyt az oktatás során. A könyv további fejezeti – sok kérdéséről már az előzőekben is írtam – a viszonylag gyors kibontakozás, a fejlődés éveit mutatják be. Részletesen tárgyalják a tanterveket, a tantárgyakat az oktatás, számonkérés rendszerét és természetesen mindezek tapasztalatait. Jelentős terjedelemben ismerkedhet meg az olvasó a fejlődés első számú motoraival, az egyes szakterületek, szakkérdések szakértőiként mindinkább országos elismerést kiváltott katona- és határőrtiszt-tanárokkal, oktatókkal, illetve a „Zrínyin" dolgozó kiváló képességű „civil" tanárokkal. Természetesen nem feledkezik meg a szerző a gondokról, a bürokráciáról sem. Beszámol az állomány anyagi problémáiról is.

Egy recenzióban nem lehet mindenre kitérni. A III–VIII. fejezetekben bemutatottak közül, egy kérdést emelek ki. Hatalmas előrelépést jelentett az első hadtudományi értekezések megjelenése az akadémia életében. Jelentős elismerés az a tény is, hogy a vezérkar elfogadta: immár nem a hadtudomány egyedüli hazai letéteményese, e feladatra az Akadémia, mint komoly tudásháttérrel rendelkező alkotó műhely, sokkal alkalmasabb. M. Szabó Miklós egyúttal vázolja azt is, hogy e lépéssel megnyílt az összehasonlítási lehetőség az ország egyetemeivel. Olyan út nyílt meg ekkor az Akadémia előtt, amelyen haladva mind magasabb színvonalú teljesítménnyel, munkával egyetemmé válhatott, a hadtudomány pedig ismét a magyar tudományos élet elismert tagjává vált. M. Szabó Miklós könyve ennek az útnak véleményem szerint a legfontosabb szakaszát, a minőségi váltás előkészítését, megvalósítását, és az új úton való megindítását mutatja be. Kötete átfogja az összes kérdést és – mint a kor átélője – tanúsítom: hű és nagyléptékű metszetét adja a korszaknak, a hadseregnek és a tisztképzésnek.

Pataky Iván

MILITARIA ANTIQUA

Új hadtörténeti sorozat Oroszországból

A „Militaria Antiqua" című sorozatot 2003-ban alapították, amelynek köteteit Moszkvában a „Filomatisz", Szentpétervárott pedig a „Petyerburgszkoe Vosztokovegyenije" kiadó gondozza. A szerkesztő bizottság célja az, hogy bemutassa az eurázsiai népek ókori, középkori és újkori hadtörténetét. A szerzők valamennyi munkát számos ábrával és táblázattal egészítették ki. Megtaláljuk a kötetekben az adott korszak harcosait teljes fegyverzetben, páncél-rekonstrukciókat, a korabeli ábrázolásokat, egész oldalas nyílhegy és lándzsahegy gyűjteményeket. A szerzők az írott források mellett komoly mértékben támaszkodtak a régészeti leletekre. A kötetek végén közölt rövid szakmai életrajzokból megtudjuk, hogy az adott témakör jeles kutatói adták nevüket a „Militaria Antiqua" sorozathoz. A tartalom és a forma színvonala jelen esetben megegyezik. A kötetek kemény borítóval, kiváló minőségű papíron, tetszetős formában, egységes arculattal jelentek meg.

Az első kötet *Jurij Szergejevics Hugyakov*: „Szablja Bagira. Vooruzsenyije i vojennoje iszkusszstvo szrednyevekovih kirgizov." (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 180 o.) című munkája, amely a kirgizek hadtörténetét mutatja be a Kr. e. III. századtól a mongol korig. A kirgizek Közép-Ázsia politikai centrumaitól távol a Szaján, a kuznyecki Alatau, a végtelen tajga védelmében, a Felső-Jenyiszej vidékén, a Minuszinszki-medencében egészen a XVIII. század elejéig megőrizték hazájukat. Hugyakov szerint ezen sikerhez a természeti környezet adta biztonságon kívül mindenképpen hozzájárultak a kirgiz katonai erények is.

A kötet szerkezeti váza az események időrendjén alapul. Az egyes ismertetett korszakok politikatörténeti leírását a fegyverzet bemutatása és a harcmód elemzése követi. A kirgiz történelem legfényesebb időszaka a IX–X. század volt, amikor megszerezték a Közép-Ázsia feletti uralmat. Az ujgurok felett aratott győzelmükben a karluk és tibeti szövetségeseik mellett fontos szerepet játszott a kirgiz nehézlovasság. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a kirgiz, a türk vagy a szarmata vértesek rendelkeztek íjjal is. A kötetben megtaláljuk a VI. és a XIV. század közé eső korszakok kirgiz nehézlovasainak rekonstrukcióit.

Vlagyimir Anatoljevics Goroncsarovszkij: „A birodalom és a barbárok között" (Mezsdu imperiej i varvarami. Vojennoje gyelo Boszpora rimszkovo vremenyi. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 221 o.) címet viselő munkája a sorozat második kötete. A birodalom Rómát, a „barbárok" megnevezés a szarmatákat jelöli, közöttük terült el a Boszporuszi Királyság. A kötet a Kr. e. I. századtól a Kr. u. III. századig tartó időszakot tekinti át. A Boszporuszi Királyság területe a Kercsi-félszigetet, a Tamanyfélszigetet, a Kubán és a Don torkolatvidékét foglalta magába, azaz az antik világ peremén helyezkedett el, az akkori értelmezés szerint Európa és Ázsia határán. E hellenisztikus jellegű államalakulat a krími–azovi térségben a görög városokat és a helyi szkíta lakosságot egyesítette. A gazdaság működése és a katonaság összetétele a két etnikum együttműködésén alapult.

A kötet első fele a boszporuszi hadsereg elemzése. A parancsnoki struktúra, a lovasság és a gyalogság szervezeti kereteinek ismertetése után a szerző rátér a fegyverzet bemutatására. Goroncsarovszkij szisztematikusan sorra veszi és elemzi a fegyverzet minden egyes darabját a kardtól a sisakig, majd a taktikát és a „tüzérséget." A támadó és a védő egyverzet elemzése a régészeti leleteken, a domborműveken, a terrakotta szobrokon, a sírboltok falait borító festményeken alapul.

A szerző külön részben ismerteti a Boszporuszi Királyság védelmi rendszerét, az erődítményeket és a sáncokat. A 8. oldalon közölt térképen, a Kercsi-félszigeten három földsáncot látunk, a Meotisz keleti partvidékén viszont teljességgel hiányoznak a védművek. A kötet második részében, szintén jól tagoltan, a politikatörténeti részt találjuk. A könyvet időrendi tábla és uralkodói névlista egészíti ki.

A sorozat harmadik kötetét *Szergej Mihajlovics Rubcov* jegyzi, munkájának címe: „Róma legiói az Al-Dunánál" (Legioni Rima na Nyizsnyem Dunaje. Vojennaja isztorija rimszko-dakijszkih vojin. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2003. 245 o.) A mű a római–dák háborúkat dolgozza fel a Kr. u. I. század végén, illetve a II. század kezdetén. A szerző a kötet elején a balkáni, al-dunai térség törzsi-etnikai viszonyait tárgyalja, majd ismerteti azon eseménye-

ket, amelyek során a római hódítás elérte a vizsgált térséget. Külön elemzi Decebal és szövetségeseinek fegyveres erejét. A dák sereg nem rendelkezett a professzionális római hadsereghez mérhető szervezettséggel, ezért Decebal a csapatait római mintára próbálta felépíteni. Ezen elemzésben Rubcov forrásai az antik szerzők voltak illetve a Traianus-oszlop reliefjei. Míg a dák és a szövetséges szarmata haderő bemutatása szűk harminc oldal terjedelmű, addig a római legiókra vonatkozó elemzés nyolcvan oldalra rúg. Rubcov részletesen, hadjáratokra lebontva ismerti az első (101–103) illetve a második (105–106) dák háború történetét.

Jurij Alekszejevics Vinogradov: „Tam zakololszja Mitridat...". Vojennoe isztorija Boszpora Kimmerijszkovo v dorimszkuju epohu. (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 193 o.) című műve a sorozat negyedik kötete. A szerző a Boszporuszi Királyság történetének első felét, a Kr. e. VI–I. század közötti korszakot tárgyalja, és az időrendet tekintve tulajdonképpen megelőzi Goroncsarovszkij már ismertetett művét. Vinogradov véleménye szerint e görög–szkíta államalakulat hadművészetét nagy mértékben befolyásolták az ismétlődő nomád betörések.

A szerző elkészítette a Boszporuszi Királyság politikatörténetének periodizációját: a stabilizáció, illetve a destabilizáció hosszabb-rövidebb szakaszai váltották egymást, annak függvényében, ahogy a már rendeződött viszonyokat a megújuló „népmozgalmak" újra és újra szétzilálták. Úgy tűnik, a görög telepesek mindig megtalálták a megfelelő hangot a szkítákkal majd a szarmatákkal. Együttműködésük nem elhanyagolható alapját képezhette a krími–azovi térség kínálta gazdasági lehetőségek kölcsönös kihasználása.

Vinogradov lépésről-lépésre bontja ki a Boszporuszi Királyság történetét az első görög telepesek megérkezésétől kezdve, majd ezt követi a szkíta hadművészet bemutatása. A Goroncsarovszkij-kötet ismertetésekor már utaltunk arra, hogy az elemzés a írott forrásokon túl a régészeti leletekre támaszkodik. Az említett kötet listáját csak néhány elemmel egészítjük ki: elektron váza a Kulb-Oba kurgánból, szkíta íj a Trjohbratnyij kurgánból, vagy aranynyal bevont kardhüvely a Boszporszki kurgánból. A nagyon gazdag leletközlésen túl a kötetben megtaláljuk a korszak görög hoplitáinak és szkíta íjászainak ábráit is.

Alekszandr Konsztantyinovics Nyefedkin: Pod znamenyem darkona. Vojennoe gyelo szarmatov vo II. v. do n. e. (Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 187 o.) című kötetében a szarmata hadtörténetet tárgyalja a Kr. e II. századtól a Kr. u. V. századig. A szerző a kötet elején térbe és időbe helyezi a szarmatákat, akik hatalmuk csúcspontján a Közép-Ázsiától a Dunáig húzódó területet birtokolták. Nem egyetlen népet, hanem több törzsszövetséget alkottak. A hagyományos nézet szerint a szarmaták a Kr. e. III–II. század fordulóján űzték el a szkítákat a Fekete-tengertől északra eső sztyeppéről. Nyefedkin ezt az időpontot korábbra, a IV. század végére, illetve a harmadik század elejére becsüli. Sztrabón alapján megkülönbözteti a „királyi szarmatákat," a jazigokat, bizonyos urgikat, aztán a roxolánokat és az aorszokat. Különböző szarmata csoportok részt vettek – többek között – Decebal oldalán a római–dák háborúkban és a markomann háborúkban is. A szerző ír azon névcseréről, amikor a Duna térségben élő népességre vonatkozó jazig és roxolán megnevezések eltűntek az antik forrásokból, és az „úr-szarmata," illetve „szolga-szarmata" terminusok váltják őket. E fejezetet összefoglaló kronológiai táblázat zárja.

Nyefedkin külön részt szán arra, hogy a szarmatákat az antik források alapján mutassa be. A szöveg mellékleteként láthatunk „törökülésben" elhelyezkedő szarmata férfit, vagy előkelő harcost íjjal, tegezzel, combjára csatolt rövid karddal és a szokásos csészével. A kardot és a csészét az ülő férfinál is jelölték. A szerző a fegyverzetről szóló részt a sorozatban megszokott alapossággal dolgozza ki. Először a támadó majd a védő fegyverzetet ismerteti. Megtaláljuk a kötetben a II. századi roxolán nehézlovas ábráját is. A lovat és a lovast egyaránt „tetőtől talpig" beborítja a pikkelyvértezet. A rekonstrukció a Traianus-oszlop reliefjein, a már említett sírboltokban talált festményeken, illetve egyéb „graffittiken" alapul. Ezt követi a csapatok szociális összetételének illetve a létszámviszonyok taglalása.

A szarmata háborúkról szóló részben Nyefedkin azt az érdekes adatot közli, hogy az egyes hadjáratokban résztvevő lovasság létszámát a gyalogosok száma akár többszörösen is felülmúlhatta. Támadásaikat előszeretettel indították télen, mert ekkor a folyók, akár a Duna is, befagyhattak. Nyáron, állattenyésztők lévén, valahol a délorosz sztyepp északi térségében tartózkodtak, téli szállásaik ellenben a

Fekete-tenger partvidékén, a folyók torkolatvidékén helyezkedtek el. Olvashatunk továbbá a szarmata csapatok etnikai összetételéről, az ütközetek, az ostromok, a rajtaütések során alkalmazott taktikájukról. Érdekes az a fejezet is, amelyben a szerző a szarmata hangszerekről és „hadizenéről" értekezik.

A hatodik kötetet *Valerij Pavlovics Nyikonorov* és a sorozatban már szerepelt Julij Szergejevics Hugyakov jegyzi. Egy kötetbe szerkesztett két önálló műről van szó, az első rész az „ázsiai" hunokkal (hunni), a második rész az „európai" hunokkal (gunni) foglalkozik. (*Nyikonorov, V. P. – Hudjakov, J. Sz.:* „Szvisztjasie sztreli" Maodunya i „Marszov Mecs" Attyili. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 314 o.)

A hunok harcias és nagy létszámú népe hozta létre az első, az eurázsiai sztyeppövezet jó részét magába foglaló birodalmat. A rájuk vonatkozó legkorábbi adat a kínai évkönyvekből ismert, a Kr. e. 318. év bejegyzéséből. Hugyakov e korai időszak tárgyalásával kezdi a kötetet. Az elemzés politikatörténeti fonala a hunok kínaiaktól elszenvedett vereségét követően a Kr. u. II. század elejéig tart, amikor a hunok nyugatra vonultak, „nem tudni hova."

Ezen időszakra vonatkozóan a kötet különösen gazdag táblázatokat tartalmaz. Hugyakov részletesen elemzi a hunok és egyéb „íjfeszítő népek" fegyverzetét a birodalom területén. Nagyon érdekes a szamarkandi oblaszty területén, az Orlatszkij kurgánban talált metszett(?) csontlemezről készült rekonstrukció. A csontlemezen kardos, lándzsás, íjas és fokosos harcosok csapnak össze. Jellegzetes, páncélozott kaftánt, vagy kaftánszerű páncélt viselnek, amelyet derékban öv fog össze, alatta pedig ugyanezen ruhadarab bő, szoknyaszerű vértezetre hasonlít. A sisak mellett magas gallért hordanak, amely hátul, a tarkójuk fölött majdnem szemmagasságig ér, láthatóan a páncélzat része és védelmi funkcióval bír. Ugyanezen csontlemez szerepel Nyefedkin szarmata könyvében is, mindketten közép-ázsiai harcosoknak tartják a csatázó feleket.

Nyikonorov az „európai" hunokról szóló részt azzal kezdi, hogy a hunok a 370-es években átkeltek a Volgán, majd e megállapítás után rögtön kitér a hniungnu–hun azonosság kérdésére. A vita, amely még a XVIII. században kezdődött, napjainkban is tart. A hun fegyverzetről szóló értekezés lábjegyzeteiben végre magyar szerzők, Bóna István, Felvinczi Takács Zoltán, László Gyula, Harmatta János nevét is olvashatjuk. Külön fejezet szól a hun katonai hierarchiáról, a lovasságról, a gyalogságról és a műszaki alakulatokról, valamint a stratégiáról, az ostromtechnikáról, a megerősített tábor szerkezetéről. Nem túl szerencsés az Attilát és a hunokat ábrázoló, mintegy tucatnyi XVII–XIX. századi nyugat-európai festmény szerepeltetése, mivel az adott személyhez és néphez vajmi kevés közük van. Az „ázsiai" és az „európai" hunokra vonatkozó részt egyaránt időrendi táblázat zárja.

Ismertetésünk végén érdemes megemlíteni, hogy milyen kötetek megjelenését várhatjuk a közeljövőben. A szerkesztő bizottság tervei között szerepel Bizánc IX–XI. századi katonaságának bemutatása, Baktria hadi históriájának ismertetése a vaskortól a kora középkorig, továbbá hogy milyen volt a hadművészet a selyemút mentén. Külön kötet készül elemezni a csukcsok hadi ügyeit. Remélem, hogy e rövidre fogott tájékoztató kedvet csinált a „Militaria Antiqua" sorozat köteteivel való megismerkedésre.

Pintér János Zsolt

RICHARD OSGOOD

THE UNKNOWN WARRIOR. AN ARCHAEOLOGY OF THE COMMON SOLDIER

Sutton Publishing, Stroud (Gloucestershire, UK), 2005. 238 o.

A hadirégészet, mint önálló tudományos irányzat alig több mint két évtizedes múltra tekint vissza. A fiatal tudományág részét képző hadisírkutatás, a háborúkban elesett katonák nyughelyeinek keresésével, feltárásával, tudományos vizsgálatával foglalkozik. A hadisír-kutatás fő céljai közé tartozik a harci események rekonstruálása, a megtalált katonák

személyének azonosítása, valamint a XX. század harcaiban elesetteknek a végtisztesség megadása.

Douglas D. Scott és Melissa A. Connor: They Died with Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn (Custerrel együtt estek el: katonák csontmaradványai a Little Bighorn-i csatából) című kötetének 1987-es megjelenése óta több jelentős publikáció készült a hadisírfeltárások eredményeiről. Elég csak olyan munkákra gondolni, mint a *Veronica Fioranto, Anthea Boylston és Cristopher Knüsel* szerkesztésében megjelent Blood Red Roses: the Archaeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461 (Vérvörös rózsák: az 1461-es Towton-i csata tömegsírjának régészete), vagy az Amerikai Régészeti Intézet által összeállított The Archaeology of War (A háború régészete). *Peter Harrington műve,* az Archaeology of the English Civil War (Az angol polgárháború régészete), valamint *Alastair Fraser*nek egy első világháborús német katona azonosításáról szóló beszámolója, a Finding Jakob (Jakob megtalálása) szintén a hadirégészet meghatározó munkái. Azonban az eddigi hadisírkutatás eredményeit összegző, több történelmi korszakot átfogó kötet nem született, egészen *Richard Osgood* The Unknown Warrior (Az ismeretlen katona) című könyvéig. A 2005-ben megjelentetett munka ugyan nem a legújabb összefoglalások közé tartozik, ám azonnal a tudományág alapművévé vált, s hasonló összefoglalás napjainkig sem jelent meg.

Richard Osgood, a brit Honvédelmi Minisztérium régésze a Salisbury Plain területén, a Stonehenge fennsíkján található ókori lelőhelyek, műemlékek megőrzésén dolgozik. Munkája során több erődöt és számos bronzkori harcos sírját tárta fel. Hadirégészeti tapasztalatait „Warfare in the Late Bronze Age of North Europe" (Hadviselés Észak-Európában a későbronzkorban) és „Bronze Age Warfare" (Bronzkori hadviselés) címmel publikálta. Osgood az ókor mellett az ANZAC első világháborúban betöltött szerepét is kutatja. A Belgium területén fekvő első világháborús lövészárkok feltárásáról *Martin Brown*nal közösen készített munkája a „Digging Up Plug-street: The Western Front Unearthed" (A Plug-street feltárása: a nyugati front feltárása) címet viseli.

Az írásunkban bemutatásra kerülő „The Unknown Warrior" című angol nyelvű mű összefoglalja a hadisírfeltáró munkák eddigi tudományos eredményeit. A katonai élet anyagi kultúráján keresztül mutatja be a történelem egyszerű gyalogoskatonáit és a hadisírokat.

A tanulmánykötet hét, különböző korszakokat felelevenítő fejezetből épül fel. Minden egyes rész egy, az adott érára jellemző idézettel indul, melyet rövid történelmi áttekintés követ. A szerző nélkülözhetetlennek tartja, hogy ismertesse a hadisírokban fellelhető tárgyakat. Az íjaktól és nyilaktól a modern lőfegyverekig fejezetenként taglalja az adott hadkultúrák harceszközeinek, fegyverzetének jellemzőit. Bemutatja a védelmi felszereléseket, a ruházatot, a mellvértektől az uniformisig. Elemzi a kiképzés és a gyakorlatok kellékeit, a katonai táborok anyagi kultúráját, a tábori élet mindennapi használati tárgyait, az ivó- és evőeszközöket. Külön foglalkozik a higiéniához kapcsolódó tartozékokkal. Koronként ismerteti a hadisírokban fellelhető írott források típusait. Bemutatja a bajtársi kezek által emelt síremlékek időszakonkénti változatait. Antropológiai leletek vizsgálatainak eredményeit felhasználva ismerteti a harcok során bekövetkezett leggyakoribb halálokokat. Fejezetenként két ismeretlen katona sírfeltárását mutatja be röviden. – Egy mondatban összefoglalva tehát, a kötet a történelem közkatonáinak életét és halálát vázolja.

Az első fejezet „A fegyverkezési verseny hajnala: a bronzkor harcosai" címet viseli. A korszak katonai anyagi kultúrájának általános ismertetése után képet kapunk egy Stonehenge melletti hadisír feltárásáról, melynek során egy kora bronzkori fiatalember csontváza került a felszínre, akinek életét egy nyílvessző oltotta ki. A szerző ismerteti továbbá egy, az angliai Tormarton közelében található másik régészeti emlék, egy késő bronzkori sírból előkerült, brutális támadást elszenvedett, huszonéves áldozat maradványainak feltárását, s az előkerült maradványok vizsgálatának folyamatát.

„A sas szárnyai alatt: a római legió szolgálatában" című második fejezettől kezdve Osgood számba veszi az érintett kultúrák vallásaihoz kapcsolódó kegytárgyakat. Áttekintést ad az egyes érákra jellemző katonai elsősegélyfelszerelésekről, gyógyszerekről. A római korszaktól fogva a kötet folyamán a továbbiakban a szerző nem felejti el felsorolni az egyes korok hadifoglyai által készített tárgyak jellemzőit sem. Ebben a részben bemutat egy Németországban megtalált sírt, amelyben nagy valószínűséggel Publius Quintilius Varus egy

katonája nyugodott, valamint egy Hollandiában előkerült, teljes felszerelésében eltemetett ókori római legionáriust.

A harmadik részben, amely „A krónikák és sagák hősei: az angolszász és viking harcosok" címet viseli, egy harci kalapácsával együtt eltemetett normann harcos hadirégészeti leleteit ismerhetjük meg, továbbá és egy lenyilazott angolszász katona nyughelyének feltárásába kapunk betekintést. Ezt követően, „A lovagiasság ára: a középkor gyalogos katonája" című részben a hadisírkutatás szempontjából szenzációs felfedezéseknek számító leletegyütteseket mutat be a szerző: az 1461-ből származó towtoni tömegsírt és az 1361-ből való, Svédország területén található Visby tömegsírjait.

A „Puskapor: háború a Tudorok és a Stuartok korában" című fejezetben az angol polgárháborúban elesett két katona sírjának feltárását elemzi. Érdekességként említhető meg, hogy Richard Osgood oly részletességgel tárja olvasói elé a hadirégészet eme területén folyó kutatásokat, hogy pl. még a dohányzás kellékeit is számba veszi, de taglalja a katonák szórakoztatását szolgáló játékok típusait is.

„Az ipari forradalom: a 19. század katonái" című hatodik fejezet egy 1812-ben, Vilniusban eltemetett ismeretlen katona sírjának feltárásáról szól. A katona a Grand Armée tagja lehetett. Ebben a részben esik szó egy 1862-ben, az amerikai polgárháborúban, az Ox Hill-i csatában elesett északi katona csontleletének vizsgálatáról is. Végül a szerző bepillantást enged az angol–zulu, majd a krími háború, valamint az indián háborúk leleteinek feltárásába.

Az utolsó fejezet címe: „Menetelés a pokolba: véráztatta gyalogos az első világháborúban." Itt egy Belgium területén található, első világháborús lövészárokból előkerült angol katona földi maradványainak feltárásáról olvashatunk. A katona valószínűleg gáztámadás áldozata lett. Ebben a részben kaphatunk információkat a könyv utolsó hadisírjának, a tizennegyediknek feltárásáról. A Westminster Apátság Ismeretlen Katonájáról van szó. Ez az a fejezet továbbá, amely kitér a lövészárkokban készült művészi alkotásokra is.

A leletek, a feltárás bemutatásával a szerző képet ad olvasóinak az egyszerű katonák életmódjáról, harcértékéről, képzettségéről. Betekintést nyújt a katonaélet viszontagságaiba, de megismerhetjük a hajdani harcosok szórakozási lehetőségeit is. Az író számos levéltári forrással támasztja alá a hadtörténelem terepen megtalált nyomait, melyeket plasztikusan tár elénk. A kötetet színes illusztrációk és idézetek teszik még szemléletesebbé.

Osgood nagyszerű művének köszönhetően megismerhetjük a sírokban fellelhető tárgyak típusait, ezáltal a mű a hadisírkutatás összegző kézikönyvének is tekinthető. Úgy véljük, a leírt régészeti sírfeltárások módszereinek alkalmazása és publikálása Magyarországon is követendő példa; kötetünk ennek módszertani kézikönyve lehet. Magyar nyelvű kiadása hasznos lenne a hadtörténelem, a hadirégészet hazai művelőinek és a téma iránt érdeklődőknek egyaránt, hiszen a hadisírkutatás nemzetközi szakirodalmának alapvető kötetéről van szó.

Tóth Zsolt

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 10. – – ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

Szerkesztette: Kreutzer Andrea, Makai Ágnes

(Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2008. 248 o.)

Tematikailag és tényanyagában egyaránt gazdag és értékes tanulmánykötetet kap a kezébe az érdeklődő olvasó a Hadtörténeti Múzeum 10-es számot viselő Értesítőjével. Az írások között tallózva hamar kiviláglik, hogy a szerzők nem feledkeztek meg a tavalyi jeles évforduló – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kilencvenedik születésnapja – által rájuk rótt kedves kötelességről, hiszen nem egy dolgozat foglalkozik valamilyen formában az intézmény megszületésének körülményeivel.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik, melyek a Közlemények, Gyűjteményi és műhelymunka, Múzeumunk életéből, történetéből és a Kiállítások címeket viselik. A cikkek előtt kapott helyet *Szekeres Imre* honvédelmi mi-

niszter beszéde, mely az intézmény fennállásának 90. évfordulója alkalmából tartott ünnepségen, 2008. november 14-én hangozott el. A miniszter méltatta az intézmény volt és jelenlegi dolgozóinak munkáját, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a megváltozott körülmények között megváltozott kihívásokkal kell szembenézniük.

A Közlemények között olvashatjuk *Kedves Gyula* írását, melyben az aradi tizenhármakról emlékezett meg. A Múzeum tárgyi emlékanyag-gyűjteményében található egy fekete karkötő, rajta kilenc betűvel, amelyek egyszerre rövidítik a tizenhárom tábornok neveit, valamint egy jelmondatot. Ennek kapcsán az eredetileg emlékbeszédként készült szöveg végigvezeti az olvasót a „Magyar Golgota" stációin, végigkíséri a tábornokok sorsát fogságba esésüktől halálukig.

Jakusch Gabriella egyetlen nap – 1918. november 16. – eseményeit szedte csokorba a nyomtatott sajtó alapján. Ez a nap nemcsak a magyar köztársaság kikiáltásának napja, hanem a Hadtörténeti Múzeum „születésnapja" is, így a szerző mind a két jeles eseményre kitért írásában, melyben sok idézetet is olvashatunk a sajtótermékekből. Kár, hogy meglehetősen rövidre sikerült a tanulmány, érdekes lenne hosszabb változatban olvasni a jövőben, hiszen az 1918-as újságok nem könnyen hozzáférhetőek az érdeklődők számára.

Ugyancsak 1918 novemberének sajtójában tallózott *Kreutzer Andrea* „Azt írja az újság ..." című cikkében, de a politika helyett a mindennapokra koncentrált. Az újság alkalmas arra, hogy a gyorsan változó mindennapi életet bemutató írások számára bőséges nyersanyagot szolgáltasson. Ezért szintén csak sajnálni lehet, hogy az írás meglehetősen szűkre szabott és írója nem vállalkozott – a rövidség miatt nem is vállalkozhatott – mélyebb elemzésre. Reméljük, hogy a jövőben ennek a cikknek is születik egy bővebb változata.

A Gyűjteményi és műhelymunka című egységben szereplő tanulmányok közül a legnagyobb terjedelmű és egyben a legizgalmasabb *Samu Botond Gergő* írása, mely a múzeum tárgyi anyagának második világháború végi és a háború utáni sorsáról (1944-től 1949-ig) lebbenti fel a fátylat. A cikk első látásra is szembeszökő érdekessége, hogy nem a klasszikus módon – fejezetekre –, hanem a drámákhoz hasonlóan felvonásokra tagolódik. Az egyes felvonásokon belül a további tagolást a dátumok teszik lehetővé, egyúttal biztosítják a történeti korrektséget is. A kétségkívül sodró lendületet biztosító és szokatlan tagolás egyrészről nagy erénye az írásnak, hiszen mindvégig képes fenntartani az olvasóban a feszültséget és a Múzeum tárgyi anyagának és sokszor munkatársainak sorsáról történetileg korrekt, időrendileg pontos képet ad, azonban az egyes anyagrészek, illetve személyek vonatkozásában szét is forgácsolja, holott néhány esetben a témát magát érdemes lenne egyben kezelni. Ilyen például az oroszok által visszaadott 48-as honvédzászlók ügye. A lábjegyzetek tanúsága szerint a dolgozat elkészítését alapos és teljességre törekvő levéltári kutatás előzte meg, melynek során nem csak a Hadtörténeti Levéltárban, hanem a Magyar Országos Levéltárban fellelhető és a tárgyra vonatkozó anyagot is áttanulmányozta a szerző. Ha az írás, folytatásával vagy folytatásaival együtt később más formában is megjelenik, érdemes lenne a nem közismert, de a múzeum életében nagy szerepet játszott személyekről egy kislexikont is készíteni, amit olvasás közben is fel-fel lehet lapozni információkért.

Závodi Szilvia tanulmánya címénél („Bútortervezetek a Hadimúzeum számára") többed ad, hiszen nem csak a forrásként szolgáló konkrét dokumentumot és az abban vázolt bútortervezeteket írja le és mutatja be korrekten, hanem arra a kérdésre is választ keres a kiállításokon készült korabeli fotók alapján, hogy ezek a tervek megvalósultak-e, a múzeum elkészítette-e és használta-e a tervekben szereplő bútorokat. A válaszokat keresve betekintést nyerhetünk a hadimúzeum életének legelső időszakába is, amikor – közvetlenül a megalakulása után – nem volt megfelelő hely az összegyűjtött műtárgyak méltó bemutatására. A cikk alapjául szolgáló dokumentum külső leírását Meggyes Anita restaurátor írásából ismerhetjük meg.

Süli Attila azt mutatja be írásában, hogy az első világháború után milyen szervezet és eszközök álltak a hadsereg rendelkezésére a katonák élelmezéséhez. Ismerteti a katonai élelmező szolgálat szervezetét, békeidőben, és a második világháború idején, külön kitér a frontszolgálatot teljesítő katonák ellátására. A cikk végén fényképekkel illusztrálva a katonák ellátásához használt eszközök pontos leírását is közli, egyben ismerteti a használatukra vonatkozó információkat is.

Jugoszlávia a két világháború között erődépítési munkálatokba kezdett a magyar határ

mentén. *Suba János* tanulmányában („A jugoszláv erődrendszert nyilvántartó térképek a Hadtörténeti térképtárban") sorra veszi azokat a térképeket, amelyek a Hadtörténeti Levéltárban őriznek és amelyeken a magyar hadsereg ezek az erődöket térképezte fel, bemutatva az egyes térkép-típusokat, amelyekből négyfélét különíthetünk el. Leírja az egyes típusok külső jellemzőit is, a rajtuk található jelöléseket stb. Táblázatokba foglalva megadja a német kiadású 1:200 000, a magyar kiadású 1:25 000 méretarányú erődnyilvántartó térképek, valamint a 1:25 000 méretarányú fotótérképek számát és nevét, számba veszi a térképeken alkalmazott vetületi rendszereket is.

A Múzeumunk életéből, történetéből címet viselő fejezetben két olyan írás is helyet kapott, amelyek nem első ízben láttak napvilágot. Mind a két dolgozat a Hadimúzeumi Lapokban jelen meg először, 1928-ban. Az elsőt a múzeum egykori titkára, *Thurner Géza* írta és a múzeum első tíz évének (1918–1928) történetét adja, meglehetősen tömören. A másik a múzeum első igazgatójának, *Aggházy Kamil*nak a nevéhez fűződik, aki a múzeum második évtizedének munkatervét tette közzé. A nagyszabású tervek nemcsak a múzeumhoz kapcsolódtak, szerepet kaptak bennük más hazai és külföldi intézmények, valamint Budapest is.

Szoleczky Emese cikkének témájául Thurner Géza életét és pályáját választotta, akinek neve a szigorúan vett múzeumi körökön kívül nagyrészt ismeretlen, holott tevékenysége meghatározó volt a Hadimúzeum számára. 1921-től kezdve titkárként dolgozott a múzeumban, a mindenkori igazgató mellett szervezte és intézte a múzeumi adminisztrációt. Tevékenyen részt vett a múzeum anyagának gyarapításában is, kiemelten szem előtt tartva az első világháború emlékeit. Az életét bemutató írásból értékes információkat nyerhetünk a múzeum korai történetéről is.

Sallay Gergely Pál a múzeum Éremtárának első vezetőjét, Karny Dezsőt mutatja be írásában, aki 1924-től kezdve vezette a Numizmatikai gyűjteményt. Szerepe ennek gyarapodásában jelentős volt, számos hazai és külföldi érmegyűjtővel és -kereskedővel állt kapcsolatban, szorgalmazta a vásárlásokat.

Babucsné Tóth Orsolya Szenteményi Béláról írta terjedelmes tanulmányát, aki egyszerre volt hadtörténész, katona és festőművész. A szerző kiválóan adatolva ismerteti hőse életútját a kezdetektől egészen 1956-ig, amikor Szenteményi családjával együtt kivándorolt az országból. Ettől kezdve a volt katonatiszt festőművészként aratott sikereket.

A fejezet két utolsó írása olyan múzeumi alkalmazottaknak állít emléket, akiknek tevékenysége a látogatók számára első látásra nem feltűnő, hiszen nem a kiállítótérben dolgoztak, nem publikáltak cikkeket, „csak" a tárgyakkal foglalkoztak a háttérben, a műhelyekben. Munkájuk eredménye azonban ma is látható. Vágó Erzsébet textilrestaurátornak, aki fáradhatatlanul gondozta, javította a múzeum textilanyagát és tette alkalmassá a múlt egy-egy darabját arra, hogy még évtizedeken át rendelkezésére álljanak a kutatóknak és a látogatóknak, *Cs. Kottra Györgyi* állít emléket írásában, *B. Kalavszky Györgyi* pedig Németh Ferenc múzeumi fényképészre emlékezik, aki nemegy kiadványba készített igényes, minőségi fotográfiákat, még a digitális technika megjelenése előtt is igen magas színvonalon.

A kötet utolsó fejezete a Kiállítások címet viseli. A „Hadik és Nádasdy nyomdokain..." címet viselő időszaki kiállítást 2007-ben láthatta a nagyközönség A képekkel illusztrált írásban a szerző, *Makai Ágnes,* aki részese volt a rendező teamnek, végigvezeti olvasóját az egész kiállításon, külön kiemelve a fontosabb, jelentősebb tárgyi emlékeket. *B. Kalavszky Györgyi* a „Köszönet a szabadság hőseinek" című kiállítást ismerteti, mely része lett a múzeum állandó kiállításának és az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján nyílt meg a közönség előtt. A szerző a kiállított tárgyak közül a fontosabbakat kiemelve bemutatja a kiállítás születésének előzményeit, a felkészülés és az anyaggyűjtés időszakát. *Suba János* egy olyan kiállítás bemutatására vállalkozott, amely nem a Hadimúzeum falai között született, hanem a délnyugati határszélen fekvő Pákán, ahol 2007 novemberében „A magyar Maginot" címmel konferenciát rendeztek a magyar déli védelmi rendszerről. A helyszín a téma miatt magától is adódott, hiszen a legfontosabb emlékek, a védelmi vonal alapját képező létesítmények közül Pákán is láthatunk néhányat.

Minden íráshoz angol és német nyelvű rezümé készült, melyek a magyarul nem olvasó érdeklődőket igazítják el. A kötetet gazdag képanyag illusztrálja, a szöveg közben feketefehérben, míg a 233–248. oldalakon színes tablókat találunk.

B. Halász Éva

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

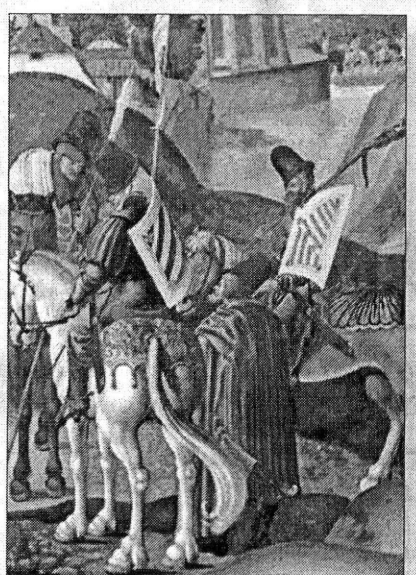

B. Szabó János

A honfoglalóktól a huszárokig

A középkori magyar könnyűlovasság

Argumentum

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CZIRÓK ZOLTÁN — A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez 603

OLASZ LAJOS — Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években 635

KÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR — A ZENTA cirkáló személyzete 1914. augusztus 16-án 677

POLLMANN FERENC — A szerbekkel szemben elkövetett osztrák–magyar atrocitások az első világháború elején. Sabác, 1914. augusztus 17. ... 715

SZÖRÉNYI ATTILA — Adalékok az angol katonai hírszerzés történetéhez Edgar Sanders ügyének tükrében. 1950 február 731

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KALÓ JÓZSEF — Szombathelyi Ferenc memoranduma 747

DOMBRÁDY LÓRÁND — Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942 novemberi lillafüredi írótalálkozón. 763

SZÁMVÉBER NORBERT — A német 12/I. SS-páncélososztály harcai Normandiában 785

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

CSAPODY TAMÁS — Gátföldy Egon ezredes visszaemlékezése 849

VITA

ZACHAR JÓZSEF — Mi is a hadtörténelem? Gondolatok egy vita kapcsán 863

SZEMLE

ADAM ZAMOYSKI — 1812. Napóleon végzetes oroszországi hadjárata *(Biró Teofil)* 873

MARUZS ROLAND — Vitéz és önfeláldozó magatartásért. Hősi halált halt és posztumusz kitüntetett katonáink adattára, 1939–1945 *(Szakály Sándor)* 879

M. SZABÓ MIKLÓS — A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1961–1969 *(Pataky Iván)* 881

* * * — Militaria Antiqua. Új hadtörténeti sorozat Oroszországból *(Pintér János Zsolt)* 885

RICHARD OSGOOD — The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier *(Tóth Zsolt)* 887

* * * — A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria *(B. Halász Éva)* 889

CONTENTS

	STUDIES	
ZOLTÁN CZIRÓK	On the History of 1918–1919 Hungarian Air Troops	603
LAJOS OLASZ	Steps of Developing Inland Air Defence in Hungary in the 1920s	635
	PUBLICATIONS	
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	The Crew of Cruiser SMS ZENTA on 16 August 1914	677
FERENC POLLMANN	Austro-Hungarian Atrocities Committed Against Serbs at the Beginning of World War I. Sabac, 17 August 1914	715
ATTILA SZÖRÉNYI	A Contribution to the History of the English Military Intelligence as Seen Through the Case of Edgar Sanders, February 1950	731
	HISTORICAL SOURCES	
JÓZSEF KALÓ	Ferenc Szombathelyi's Memorandum	747
LÓRÁND DOMBRÁDY	The Lectures of Ferenc Szombathelyi and Sándor Márai at the November 1942 Writers Meeting at Lillafüred	763
NORBERT SZÁMVÉBER	The Battles of the German SS Armoured Division 12/I. in Normandy	785
	MEMOIRS	
TAMÁS CSAPODY	Colonel Egon Gátföldy's Memoir	849
	DEBATE	
JÓZSEF ZACHAR	What is Military History? Some Thoughts After a Debate	863
	REVIEW	
ZAMOYSKI ADAM	1812. Napoleon's Fatal Campaign to Russia *(Teofil Biró)*	873
ROLAND MARUZS	For Brave and Self-Sacrificing Behaviour. Data of Hungarian Soldiers Killed in Action and Posthumously Decorated, 1939–1945 *(Sándor Szakály)*	879
MIKLÓS M. SZABÓ	The History of the Zrínyi Miklós Military Academy, 1961–1969 *(Iván Pataky)*	881
* * *	Militaria Antiqua. A New Series on Military History from Russia *(János Zsolt Pintér)*	885
RICHARD OSGOOD	The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier *(Zsolt Tóth)*	887
* * *	Bulletin of the Museum of Military History 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria *(Éva B. Halász)*	889

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ZOLTÁN CZIRÓK — Pour l'histoire des troupes aériennes hongroises en 1918–1919 603

LAJOS OLASZ — Mesures prises pour la mise en place de la défense aérienne nationale dans les années 1920 635

PUBLICATIONS

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Le personnel du croiseur ZENTA le 16 août 1914 677

FERENC POLLMANN — Les atrocités austro–hongroises commises contre les Serbes au début de la première guerre mondiale. Šabac, 17 août 1914 715

ATTILA SZÖRÉNYI — Complément à l'histoire des renseignements militaires anglais à la lumière de l'affaire d'Edgar Sanders, Février 1950 731

PUBLICATIONS DE SOURCE

JÓZSEF KALÓ — Mémorandum de Ferenc Szombathelyi 747

LÓRÁND DOMBRÁDY — Conférence de Ferenc Szombathelyi et de Sándor Márai à la rencontre d'écrivains de Lillafüred de novembre 1942 763

NORBERT SZÁMVÉBER — Les combats de la division blindée allemande 12/I SS en Normandie 785

MÉMOIRES

TAMÁS CSAPODY — Mémoires du colonel Egon Gátföldy 849

DÉBAT

JÓZSEF ZACHAR — Qu'est-ce que l'histoire militaire? Réflexions au sujet d'un débat 863

REVUE

ADAM ZAMOYSKI — 1812. La campagne fatale de Napoléon en Russie *(Teofil Biró)* 873

ROLAND MARUZS — Pour comportement brave et dévoué. Base de données de nos soldats morts pour la Patrie, 1939–1945 *(Sándor Szakály)* 879

MIKLÓS M. SZABÓ — Histoire de l'Académie militaire Miklós Zrínyi, 1961–1969 *(Iván Pataky)* 881

* * * — Militaria Antiqua. Une nouvelle collection d'histoire militaire de Russie *(János Zsolt Pintér)* 885

RICHARD OSGOOD — The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier *(Zsolt Tóth)* 887

* * * — Bulletin du Musée d'Histoire militaire n°10 – Acta Musei Militaris in Hungaria *(Éva B. Halász)* 889

INHALT

STUDIEN

ZOLTÁN CZIRÓK — Zur Geschichte der ungarischen Fliegertruppen im Jahre 1918–1919 ... 603

LAJOS OLASZ — Schritte zum Ausbau der Luftverteidigung in Ungarn in den 1920er Jahren ... 635

MITTEILUNGEN

GÁBOR MERÉNYI-METZGER — Die Mannschaft des Kreuzers ZENTA am 16. August 1914 ... 677

FERENC POLLMANN — Die von den österreichisch-ungarischen Streitkräften verübten Atrozitäten gegen die Serben zu Beginn des Ersten Weltkriegs. Šabac, 17. August 1914 ... 715

ATTILA SZÖRÉNYI — Beiträge zur Geschichte der englischen Militäraufklärung im Spiegel des Falls Edgar Sanders, Februar 1950 ... 731

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÓZSEF KALÓ — Das Memorandum von Ferenc Szombathelyi ... 747

LÓRÁND DOMBRÁDY — Der Vortrag von Ferenc Szombathelyi und Sándor Márai beim Autorentreffen in Lillafüred im November 1942 ... 763

NORBERT SZÁMVÉBER — Die Kämpfe der deutschen 12/I. SS-Panzerdivision in der Normandie ... 785

ERINNERUNGEN

TAMÁS CSAPODY — Erinnerung von Oberst Egon Gátföldy ... 849

DISKUSSION

JÓZSEF ZACHAR — Was ist überhaupt Militärgeschichte? Gedanken im Zusammenhang mit einer Diskussion ... 863

RUNDSCHAU

ADAM ZAMOYSKI — 1812. Der fatale Russland-Feldzug Napoleons *(Teofil Bíró)* ... 873

MARUZS ROLAND — Für ein tapferes und selbstaufopferndes Verhalten. Datensammlung unserer Soldaten, die den Heldentod starben und posthum ausgezeichnet wurden, 1939–1945 *(Sándor Szakály)* ... 879

MIKLÓS M. SZABÓ — Geschichte der Militärakademie Zrínyi Miklós, 1961–1969 *(Iván Pataky)* ... 881

* * * — Militaria Antiqua. Neue Militärgeschichtenreihe aus Russland *(János Zsolt Pintér)* ... 885

RICHARD OSGOOD — The Unknown Warrior. An Archeology of the Common Soldier *(Zsolt Tóth)* ... 887

* * * — Anzeiger des Museums für Militärgeschichte 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria *(Éva B. Halász)* ... 889

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЗОЛЬТАН ЦИРОК — К истории Венгерских военно-воздушных сил 1918–1919 года 603

ЛАЙОШ ОЛАС — Шаги, сделанные на пути создания противовоздушной обороны страны в Венгрии в 1920-х годах 635

ПУБЛИКАЦИИ

ГАБОР МЕРЕНЬИ-МЕТЦГЕР — Личный состав крейсера ШМШ ЗЕНТА 16 августа 1914 года 677

ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН — Зверства, совершенные австро-венграми по отношению к сербам в начале первой мировой войны. Шабац, 17 августа 1914 года 715

АТТИЛА СЁРЕНЬИ — Материалы по истории английской военной разведки в свете дела Эдгара Сандерса, февраль 1950 года 731

ИСТОЧНИКИ

ЙОЖЕФ КАЛО — Меморандум Ференца Сомбатхейи 747

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Доклад Ференца Сомбатхейи и Шандора Мараи на встрече писателей в Лиллафюреде в ноябре 1942 года... 763

НОРБЕРТ САМВЕБЕР — Бои немецкой танковой дивизии СС 12/1 в Нормандии 785

МЕМУАРЫ

ТАМАШ ЧАПОДИ — Воспоминания полковника Эгона Гатфёльди 849

ДИСКУССИЯ

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Что же значит военная история? Размышления по поводу одной дискуссии 863

ОБЗОР

АДАМ ЗАМОЙСКИЙ — Роковой поход на Россию Наполеона в 1812 году. *(Теофил Биро)* 873

РОЛАНД МАРУЖ — За героизм и самоотверженные подвиги. Сборник павших смертью храбрых и посмертно награжденных наших солдатах. 1939–1945 гг. *(Шандор Сакай)* 879

МИКЛОШ М. САБО — История Военной Академии имени Миклоша Зрини, 1961–1969 *(Иван Патаки)* 881

* * * — Militaria Antiqua. Новая военно-историческая серия из России. *(Янош Жольт Пинтер)* 885

РИХАРД ОСГУД — The Unknown Warrior. An Archaeology of the Common Soldier *(Жольт Тот)* 887

* * * — Вестник Военно-Исторического Музея 10. – Acta Musei Militaris in Hungaria *(Ева Б. Халас)* 889

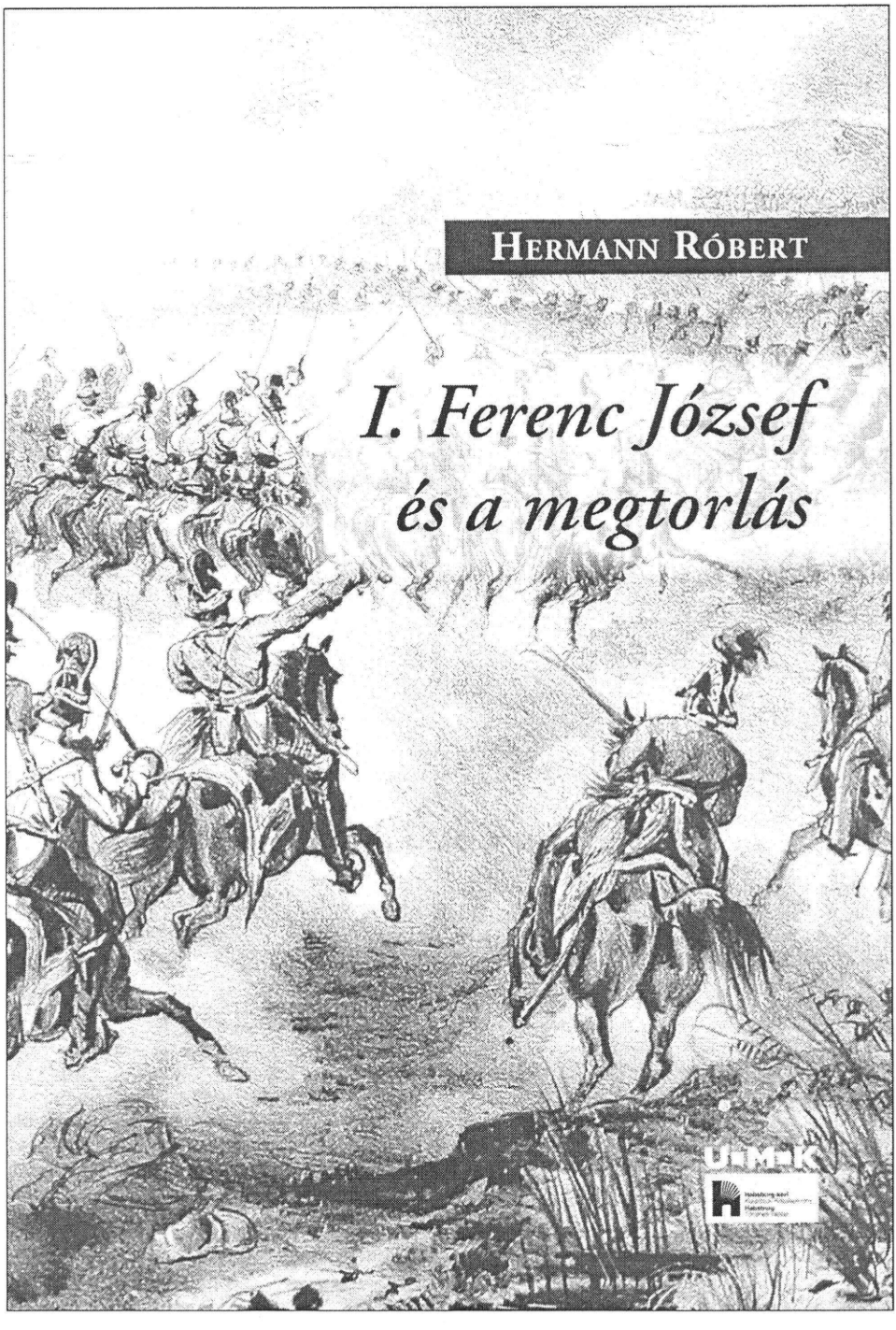
HERMANN RÓBERT
I. Ferenc József
és a megtorlás
U·M·K

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Direktor Róbert Hermann

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Redakteurin Katalin Mária Kincses

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Директор: Роберт Херманн

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Редактор: Каталин Мариа Кинчеш

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палффи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 600,– Ft

E számunk tartalmából

„Az első világháború négy éve alatt jelentősen megváltozott a háború képe – 1918-ra a hadászat és harcászat teljesen más elvek mentén körvonalazódtak, mint a világháború előtt, illetve annak első hónapjaiban. A haditechnikai fejlődés következtében új fegyvernemek jelentek meg, és ezek közül egyértelműen a katonai repülés mondhatja magáénak a leggyorsabb fejlődést. Mindez hatványozottan igaz, ha az alapvetően agrár beállítottságú Osztrák–Magyar Monarchiáról beszélünk, hiszen az alacsony ipari fejlettség, az állandó nyersanyaghiány és a Monarchia minden egyéb problémája ellenére is képes volt egy többé-kevésbé ütőképes repülőcsapatot létrehozni. (...) 1918 október végére 4768 szárazföldi és 413 vízi repülőgépet, valamint 4765 repülőgépmotort gyártottak a Monarchia gyárai, amelyek (...) minőségileg nagyon sok esetben egyenrangúak voltak az antant államok gyártotta gépekkel. A háború végéig a Monarchia repülőcsapatainál 77 tábori repülőszázadot állítottak fel, melyek közül 1918 októberében 68 aktív volt, de az óriási repülőgép- és pilótahiány ellenére további 11 nem repülhetett."

(Czirók Zoltán: A magyar repülőcsapatok 1918–1919. évi történetéhez)

„A világháborús tapasztalatok azonban azt is bebizonyították, hogy a katonai eszközök, a légierő és a légvédelmi tüzérség nem elegendő a légitámadások elhárítására és hatásuk csökkentésére. Szükség van a polgári légvédelem kiépítésére, a lakosság élet- és vagyonbiztonságát szolgáló speciális rendszabályokra, létesítményekre, szervezetekre is. A háborúban résztvevő államok számos rendelkezést hoztak a hátország légitámadások elleni védelme érdekében. (...)

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a hátország légitámadás elleni védelmének kiépítésére 1917 tavaszán történt átfogó intézkedés. Április 1-jén a közös (k. u. k.) Hadügyminisztérium központi légvédelmi irányelveket adott ki. Megszervezték a Mögöttes Országrészek Légjárómű Elhárító Szolgálatát (Luftfahrzeugabwehrdienst im Hinterland – LFAD). A hátországban működő katonai kerületekben helyi LFAD parancsnokságokat állítottak fel, melyek mind a katonai, mind a polgári légvédelmet irányították. (...)

A Magyar Királyság területén 6 LFAD körzetet alakítottak ki, Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb központtal. A magasabb katonai parancsnokságok vezérkari osztályaira egy-egy légjárómű elhárító előadó került kinevezésre. Az egyes városok, hadiüzemek légvédelmét a helyi katonai alakulatok állományából kijelölt LFAD tisztek irányították."

(Olasz Lajos: Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években)

„A 1944. évi normandiai harcokról az elmúlt 65 esztendőben számtalan könyv, tanulmány, szakcikk és egyéb publikáció látott már napvilágot. Ezek a munkák feldolgozták a hadműveletek csaknem minden apró részletét, bemutatták a harcoló felek felszerelését, fegyverzetét, harcászatát, vezetési módszereit és hadászati-hadműveleti döntéseit.

Valóban: a német hadműveleti és hadászati vezetési szintek legtöbb dokumentuma fennmaradt, és ezek a hadtörténészek rendelkezésére állnak. Azonban a Normandiában bevetett német csapatok saját, harcászati szinten keletkezett, (...) úgynevezett csapatanyaga csak a legritkább esetben kerülhetett levéltárba. Ez az irategyüttes főleg az adott alakulatok hivatalos hadinaplóiból és annak mellékleteiből (különféle jelentésekből, kimutatásokból, táviratokból, térképvázlatokból, stb.) állt. A dokumentumok döntő többsége a (...) visszavonulás során, szándékoltan vagy véletlenül, de megsemmisült. Ezért is tartjuk kiemelt jelentőségűnek, hogy a Caen és Falaise környéki (...) harcok egyik német főszereplőjének, a 12. „Hitlerjugend" SS-páncéloshadosztály csaknem teljes normandiai csapatanyaga fennmaradt a Cseh Haderő prágai Hadtörténelmi Levéltárában.

E rendkívül gazdag korabeli irategyüttes adatainak döntő többsége eddig még sem a téma nemzetközi, sem pedig magyarul kiadott szakirodalmában nem jelent meg. Ezért (...) a hadosztály „páncélozott ökleként" alkalmazott, Panther harckocsikkal felszerelt 12/I. SS-páncélososztály 1944 nyarán keletkezett eredeti iratait magyar nyelven szinte teljes terjedelmében közzé tesszük."

(Számvéber Norbert: A német 12/I. SS-páncélososztály harcai Normandiában)

9 770017 654008 09003